

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

CONFERENCE BOOK

EDITOR

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MAY 02-04, 2025
NİĞDE, TURKIYE

EDITOR: Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

COPYRIGHT©2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING COMPANY
LIMITED ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION
MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY
FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING,
RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS,
WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER,
EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN
CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES
PERMITTED BY
COPYRIGHT LAW.

ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS
RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING
ETHICS RULES.

30.05.2025

ISBN: 978-625-96918-2-4

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES
CONGRESS

DATE AND PLACE

MAY 02-04, 2025

NİĞDE, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

TURKISH, ENGLISH, RUSSIAN

HONORARY PRESIDENT OF THE CONGRESS

Prof. Dr. HASAN USLU

RECTOR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

DEAN

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

REGULATORY BOARD

Prof. Dr. BÜLENT KARA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ERSİN AYDIN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. HAMDİ DOĞAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. İBRAHİM ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHTAP AYDINER UYGUN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MUTLU BAŞARAN ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SERKAN İBİŞ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MERYEM ARSLAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist. Prof. AHMET SELİM BAYSAL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. HULUSİ YILMAZ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. KEZBAN PAKSOY

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. ERKAN KARAMAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAIJAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Res. Assist. GÜRKAN BAYINDIR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

MUSTAFA ÇELİK

KOORDİNATÖR

ASLI ZENCİRLİ

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ABDÜLMECİT NUREDİN

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. AHMET VECDİ CAN

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (KUZEY MACEDONIA)

Prof. Dr. AHMET FEYZİ

ANKARA MÜZİK VE GÜZEL SANATLAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ALİ EREN ALPER

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ALİ OSMAN ALAKUŞ

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ALİ SELÇUK

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ALİ YAKICI

GAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ARAFAT ÜSEİN

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. ARZU KARACA

MUNZUR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ARZUM BÜYÜKKEKLİK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ATABEY KILIÇ

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ATILLA DÖL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BANU YAZGAN İNANÇ

TOROS UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BARIŞ KARAELMA

ANKARA MÜZİK VE GÜZEL SANATLAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BEKİR ÇINAR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BEKİR KOCADAŞ

ADIYAMAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMİR

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BÜLENT KARA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. CENGİZ ŞENGÜL

AKDENİZ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. DENİZ YENGİN

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. DÜNDAR YENER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. EKREM CAUSEVİC

ZAGREP UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. ELİF ASUDE TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. ELVAN YALÇINKAYA

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. EMRULLAH FATİS

AHI EVRAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ERGÜN ÖZTÜRK

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ERKAN GÖKSU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. FAHRİYE ALTINAY AKSAL

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. FARUK ÇOLAK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. FATİH BAŞBUĞ

AKDENİZ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. FULYA ÖNER ARMAĞAN

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. GÖKMEN DAĞLI

GİRNE UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. GÜLİN ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. GÜNER GÜLSEVİN

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HAKKI ÇİFTÇİ

ÇUKUROVA UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HALİL TOKCAN

GAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HALİS ADNAN ARSLANTAŞ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HALUK ZÜLFİKAR

İSTANBUL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HASAN TAHSİN SÜMBÜLLÜ

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HATİCE FERİHA AKPINARLI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HAVA SELÇUK

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HAYATİ BEŞİRLİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HURİYE TEKİN ÖNÜR

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HİKMET KORAŞ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY ((TÜRKİYE)

Prof. Dr. IBODULLA MIRZAYEV

ŞERAF REŞİDOV ADLI SEMERKANT DEVLET UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. İBRAHİM ÖZTÜRK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. İHSAN ÇAPÇIOĞLU

ANKARA UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. İLKAY ŞAHİN

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. İLYAS KARABIYIK

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. KARİM MİRZAEI

TEBRİZ İSLAMİ SANATLAR UNIVERSITY (IRANIAN)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. MEHMET ALİ SALAHLI

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHMET DALKILIÇ

KAYSERİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHMET ILKIM

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZUOĞLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHMET MUSTAFA YÜCEL

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAŞ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MENSUR NUREDİN

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. METİN KILIÇ

DÜZCE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MERZİYYE NECEFOVA

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MİNE KAYA KEHA

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MUKADDER BOYDAK OZAN

FIRAT UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MUSTAFA AKSOY

MUNZUR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MUSTAFA METE

GAZİANTEP UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. NAZİM İBRAHİM ÜSKÜP

KRİL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. NAZİRA TASHPOLATOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Prof. Dr. NAZMİ AVCI

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. NECATİ DEMİR

GAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. NURETTİN KONAR

HALIÇ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. OKTAY BEKTAŞ

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. OKYAY UÇAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. RECEP DÜNDAR

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. REMZİ KILIÇ

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SABRI KARADOĞAN

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SADETTİN ÖZÇELİK

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SELAHATTİN AVŞAROĞLU

NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SERCAN DEMİRGÜNEŞ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SİBEL KAHRAMAN

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. SÜREYYA TEMEL

KOCAELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ŞENGÜL KOCAMAN

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ŞÜKRAN KARACA

SİVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. TİMUR VURAL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. TURHAN ÇETİN

GAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. TÜRKAN ERDOĞAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. UĞUR BYK

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ÜNAL ŞENTÜRK

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VEYSEL BOZKURT

İSTANBUL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKİN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. YENER ÖZEN

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ZEHRA ALTINAY GAZİ

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. A. BAHADIR DARI

YALOVA UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ABDULKADİR KIYAK

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAŞ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SİVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AHMET VURAL

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AHU TANERİ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KRIMIZIGÜL

ERCIYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AYDIN ZOR

AKDENİZ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AYŞE SEZER

BİLECİK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AYSEGÜL TÜRK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. BURCU ÜZÜM

KOCAELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. CANTÜRK CANER

KÜTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. CÜNEYT COŞKUN

KASTAMONU UNIVERSITY(TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÇAĞDAŞ ÜMİT YAZGAN

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. DERYA UZUN AYDIN

BATMAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. DIJANA GEORGIEVA

ULUSLARARASI VİZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Assoc. Prof. EDİNA SOLAK

ZENİCA UNIVERSITY (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

Assoc. Prof. EHSAN RASOILINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRANIAN)

Assoc. Prof. ELMAN CEFERLİ

NAHCİVAN DEVLET UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. EMRAH LEHİMLER

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. FAİK ELEKBER

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. FAYRUZA H. GARİPOVA

BAŞKURT BEŞERİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ (RUSSIA)

Assoc. Prof. GÖKÇE YÜKSELEN PELER

ERCİYES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. GÖRKEMLİ KAZAR

MUNZUR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. GÜLNAZ SATTAROVA

UZBEKISTAN EDEBİYAT VE FOLKLOR BİLİMLER AKADEMİSİ (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HAMİT ARBAŞ

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HASAN TELLİ

MERSİN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HATİCE BURÇİN ŞOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVİT UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HAYATİ ÇAVUŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HIDİR ÖNÜR

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HİCRAN ÖZLEM ILGIN

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. İPEK FATMA ÇEVİK

ÜSKÜDAR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. İSMAİL ŞAN

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. KEREM GÖKTEN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. LİDİYA ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT ÇİTİL

GAZİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MARLAN NEGIZBAYEVA

EL-FARABİ KAZAK MİLLİ UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MEHMET ALİ EROĞLU

AKDENİZ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MEHMET BUĞRA ÖZHAN

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MEHMET GÜNGÖR

MERSİN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MERYEM ARSLAN

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGİR

ABDUL WALİ KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. MUSTAFA TÜYSÜZ

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA UFUK ÇELİK

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. NALAN GÖRDELES BEŞER

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NİZAMÜLMÜLK GÜNEŞ

MARMARA UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ORCUN BOZKURT

MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÖZCAN DEMİR

GAZİANTEP UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÖZGÜR ALTINDAĞ

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÖZLEM ARDA

İSTANBUL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

CUMHURİYET UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SEMİRHAN GÖKÇE

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SEVİLAY KAHRAMANOĞLU YILDIZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SİBEL YILDIZ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SİNEM KASIMOĞLU

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Assoc. Prof. SONGUL KARABATAK

FIRAT UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. TAHİR ŞAHBAZOV

MİLLİ İLİMLER AKADEMİSİ (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. ÜLHAK ÇİMEN

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ÜMİT HARUN AKKAYA

KAYSERİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINIAN)

Assoc. Prof. YASİN İPEK

KAYSERİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. YAVUZ YILDIRIM

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. YILDIZ SADETTİN

BAĞDAT UNIVERSITY (IRAQ)

Assoc. Prof. YUSUF ARSLAN

BATMAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ZAFER LEHİMLER

ATATÜRK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ZELİHA TEKİN

MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ZOYA NİKOLAEVNA KİRİLLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. ZUHAL AKMEŞE

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AHMET AYTAÇ

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ARZU BOZDAĞ TULUM

MALATYA TURGUT ÖZAL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Assist. Prof. BARIŞ AYDIN

DİCLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. CEBRAİL TURNA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. CETİN TAN

FIRAT UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist. Prof. Dr. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist. Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF C RDOBA (SPAIN)

Assist. Prof. E REF AKME E

BATMAN UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. EL F SELCAN  ZTAY

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. EM N TAMER YENEN

NEV EH R HACI BEKTA  VEL  UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. FAHRUNN SA KAZANAN

D CLE UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOĞU UNIVERSITY (TRNC)

Assist. Prof. GAMZE AKKAYA

ÖNÜNÜ UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. G L AH GÜRKAN

TURGUT ÖZAL UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. H DAYET DÖKÜCÜ

N  DE ÖMER HAL SDEM R UNIVERSITY (T RK YE)

Assist. Prof. HULUSİ YILMAZ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. İMRAN UZUN

KOCAELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist. Prof. MEHMET SİNAN ÇELİK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MEHMET TUNAZ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MELİHA UZUN

ŞIRNAK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MUHAMMAD FAISAL

TOP-TECH AL INSTITUTE OF TECHNOLOGIES (PAKISTAN)

Assist. Prof. MURAT BUĞRA TAHALI

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MUSTAFA ŞENGİL

KIRŞEHİR AHİ EVRAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MUSTAFA TURAL

KAYSERİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. NURAN MALTA-MUHAXHERİ

PRİŞTİNE UNIVERSITY (KOSOVO)

Assist. Prof. OĞUZ HAN OZTAY

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ORHAN ATAKAN GÜRBÜZ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ÖZLEM AKAY DİNÇ

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. PELİN ERTEKİN

İNÖNÜ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. PERİZAT ERTEYAVA

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. REMZİ KILIÇ

AKSARAY UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ŞÜKRÜ BİLİCİ

MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. YETKİN KARAOĞLU

ORDU UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. ABDULLAH KILIÇARSLAN

KTO KARATAY UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. AHMET AKALIN

RADYO VE TELEVİZYON ÜST KURULU (TÜRKİYE)

Dr. AHMET DEMİREL

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. DAMELIA SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJİ UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. ESMERAY KARATAŞ

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MİLLİ KIZLAR PEDAGOJİ UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. KARLYGASH ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. MAJA VIZJAK

FACULTY OF ECONOMICS AND TOURISM MIJO MIRKOVIC (CROATIA)

Dr. ÖZGÜR YILMAZKOL

TÜRKİYE RADYO TELEVİZYON KURUMU (TÜRKİYE)

Dr. RAMAZAN ERTÜRK

MINISTRY OF EDUCATION

Dr. SANABAR DJUMANOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. SERPİL ÇELİK

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Dr. ZABARJAD BABAJANOVA

UZBEKISTAN GAZETECİLİK VE KİTLE İLETİŞİM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. ZÜLEYHA ZOR

AKDENİZ UNIVERSITY (TÜRKİYE)

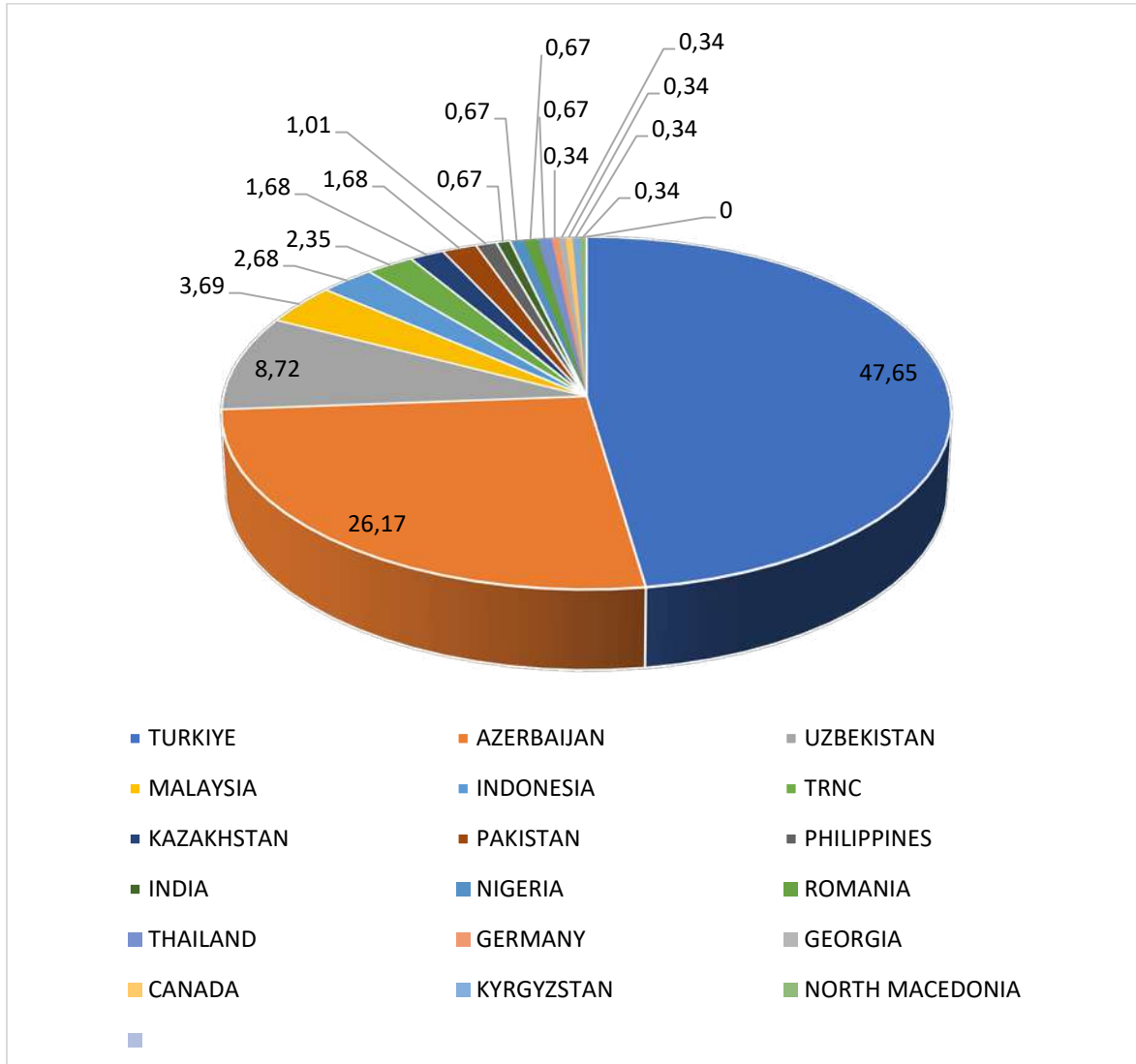
ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
MAY 02-04, 2025, NIĞDE, TÜRKİYE
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	142	47.65%
AZERBAIJAN	78	26.17%
UZBEKISTAN	26	8.72%
MALAYSIA	11	3.69%
INDONESIA	8	2.68%
TRNC	7	2.35%
KAZAKHSTAN	5	1.68%
PAKISTAN	5	1.68%
PHILIPPINES	3	1.01%
INDIA	2	0.67%
NIGERIA	2	0.67%
ROMANIA	2	0.67%
THAILAND	2	0.67%
GERMANY	1	0.34%
GEORGIA	1	0.34%
CANADA	1	0.34%
KYRGYZSTAN	1	0.34%
NORTH MACEDONIA	1	0.34%
TOTAL	298	100

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
MAY 02-04, 2025, NIĞDE, TÜRKİYE
CONFERENCE STATISTICS

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MAY 02-04, 2025,
NİĞDE, TÜRKİYE

FACE TOFACE CONFERENCE PROGRAM

Congress Registration

**02.05.2025 / FRIDAY
09:30-10:30**

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

OPENING CEREMONY 10:30-12:00

HALL: 1923

Ali SÖYLEMEZ

Direktör

ASES (Academy of Scientific and Educational Studies)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanı

Düzenleme Kurulu Başkanı

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Assoc. Prof. Alp KARACA

Genel Sekreter

(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)

Prof. Dr. Salimakhon RUSTAMIY

Rektör Yardımcısı (Oriental University)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN

Rektör (Uluslararası Vizyon Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan USLU

Rektör

Kongre Onursal Başkanı

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Arzu buyurdıkları taktirde diğer protokol konuşmaları

12.30 – 13.30 LUNCH BREAK

02.05.2025
FRIDAY / 14:00-17:00 TURKIYE TIME
HALL: 1453 / OTURUM BASKANI
Assoc. Prof. Lokman ZOR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Sema BİBER TURHAN Assist. Prof. Osman GEDİK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ÖĞRETMEN ADAYLARININ “DİSGRAFI” (YAZMA GÜÇLÜĞÜ) FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ
Assoc. Prof. Nagihan TANIK ÖNAL Assist. Prof. Raziye ERKUL HATİPOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	PRESCHOOL TEACHERS' COMPETENCIES IN ORGANIZING OUT- OF-SCHOOL LEARNING
Assoc. Prof. Nagihan TANIK ÖNAL Assist. Prof. Raziye ERKUL HATİPOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	FACILITATING ASTRONOMY EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD: EVALUATION OF THE STELLARIUM PLANETARIUM APPLICATION
Emel ŞEN Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR	Mersin Üniversitesi	A QUALITATIVE STUDY ON THE EDUCATIONAL DYNAMICS OF THE INTERACTION BETWEEN DISASTER LITERACY AND DISASTER AWARENESS
Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR	Mersin Üniversitesi	ALONE IN CROWDS: THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CAPITAL EROSION AND ALIENATION IN YOUTH
Prof. Dr. SALİMAKHON RUSTAMİY ALİYBEG KIZI	Oriental University	SOME CONSIDERATIONS ABOUT FUNCTIONAL STYLES
Esmâ GEDİK	Mersin Büyükşehir Belediyesi	2024 TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODEL EARLY CHILDHOOD EDUCATION PROGRAM IN TERMS OF DEVELOPMENTAL PLASTICITY
30 MINUTE BREAK		
Assoc. Prof. Arslan KARAOĞLAN Yakup ŞİMŞEK Sinan KONUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Diyanet İşleri Başkanlığı	THE FUNCTION OF RELIGION IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF YOUTH
Kamran BUNYATZADA Assist. Prof. Güldener ALBAYRAK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE EFFECT OF EMOTIONAL CONSISTENCY OF UNIVERSITY STUDENTS ON PERCEIVED STRESS AND PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT
Res. Assist. Mehmet KAVAS	Mersin Üniversitesi	EXAMINING THE 2019 TURKISH COURSE CURRICULUM AND THE 2024 MAARİF MODEL SECONDARY SCHOOL TURKISH COURSE CURRICULUM IN THE CONTEXT OF TEXT TYPES
Res. Assist. Gürkan BAYINDIR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	QUALITY EDUCATION IN TURKEY IN LIGHT OF PISA AND TIMSS DATA
Assoc. Prof. Selim GÜNDOĞAN Zehra KAVLAK Nihal ELMAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	EXAMINATION OF COPING SKILL WITH SCHOOL BURNOUT IN TERMS OF SCHOOL SATISFACTION AND VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES

02.05.2025
FRIDAY /14:00-17:00 TURKIYE TIME
HALL: 1071 / OTURUM BASKANI
Prof. Dr. Kartal DEMİRGÜNEŞ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Pınar BERK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	CHARLES JEAN BONNIN'S THOUGHTS, FOUNDER OF FRENCH ADMINISTRATIVE SCIENCE, ON ADMINISTRATION AND PUBLIC ADMINISTRATION
Lect. Fatma Şura BAHSİ KOÇER Assoc. Prof. Kerem GÖKTEN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ASEAN'S ROLE AS A REGIONAL ORGANIZATION IN THE SOUTH CHINA SEA ISSUE
Pınar BERK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE IMPACT OF POSITIVISM ON AHMET RIZA BEY'S ADMINISTRATION THOUGHT
Lect. Mehmet Ali ASLAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	TAX REINSURANCE THEORY
Lect. Dr. Recep HATİPOĞLU	Bursa Uludağ Üniversitesi	THE ROLE OF TRANSLATION AND TRANSLATORS IN THE REVITALIZATION OF A DEAD LANGUAGE TO CREATE A NATIONAL IDENTITY: THE CASE OF HEBREW
Komiljon MUROT MUSAEV	Oriental University	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİ LİDERLERİNDE DUYGUSAL ZEKÂNIN SOSYO-PSİKOLOJİK BELİRLEYİCİLERİ
30 MINUTE BREAK		
Assoc. Prof. Baki YEGEN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	DEFECTIVE ASPECTS OF TAX DENOUNCEMENT PRIZE AND SOLUTION SUGGESTIONS
Dr. Elif KOCAKAPLAN		THE ROLE OF SELJUKS IN THE PROCESS OF TURKIFICATION AND ISLAMIZATION OF NIGDE
Gökhan GÜMÜŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	YAPAY ZEKÂ TARAFINDAN ÜRETİLEN İÇERİKLERDE FARKLI KÜLTÜRLERİN TEMSİLİ: ÇEŞİTLİLİK SAĞLANIYOR MU?
Assist. Prof. Mehmet BÜYÜKAFŞAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE DIGITALIZATION ADVENTURE OF LOCAL MEDIA: ONLINE NEWS PLATFORMS AS A PRACTICE OF DIGITAL JOURNALISM
Prof. Dr. Banu KÜLTER DEMİRGÜNEŞ Prof. Dr. Kartal DEMİRGÜNEŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	EVALUATING THE LEVEL OF SUSTAINABLE CONCIOUSNESS

02.05.2025
FRIDAY / 14:00-17:00 TURKIYE TIME
HALL: 1299 / OTURUM BASKANI
Prof. Dr. Mustafa TALAS

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Sabina Malikova Talas Prof. Dr. Bülent KARA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ALİ BEY HÜSEYİNZADE TURAN'IN TÜRK SİTASETİNDEKİ YERİ
Lect. Çisem GÜLENLER ACAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	WHY MINERVA AND NOT ATHENA IN THE PRAISE OF FOLLY BY DESIDERIUS ERASMUS?
Şeyda Nur YORULMAZEL Assist. Prof. Didem YILMAZ	Erciyes Üniversitesi	TRACES OF SUBALTERNITY IN ANITA DESAI'S NOVEL CLEAR LIGHT OF DAY
Ahmet Furkan YÜCEER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE POLITICAL ECONOMY OF DIGITAL CONTENT CREATION: THE CASE OF YOUTUBE
Kemal GENÇOĞLU		SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDAN HALKIN BEKLENTİLERİ VE ALGILARININ KARŞILAŞTIRMALI ÖLÇÜMÜ: NİĞDE KIZILAY ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ
30 MINUTE BREAK		
Prof. Dr. Bülent KARA Kadriye ÜZ Fahriye Meltem ERDAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE DIGITAL HABITUS OF THE STATE IN THE CONTEXT OF COMMUNICATION AND ITS SOCIETAL OUTCOMES IN THE PUBLIC SPHERE: CIMER, E- GOVERNMENT GATEWAY, AND NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY REQUEST MANAGEMENT SYSTEM (IYS)
Dr. Emel YILMAZ Assoc. Prof. Alp KARACA	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	A STUDY ON THE CURRENT USAGE OF INTERIOR LAYOUTS OF HISTORICAL CHURCHES IN THE TRANSFORMATION PROCESS: THE EXAMPLE OF ST. GEORGE CHURCH, AYYIOS YORGIOS CHURCH AND AYORGI CHURCH
Dr. Emel YILMAZ	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	REPRESENTATION OF FEMICIDES IN THE MEDIA IN THE TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS: THE EXAMPLE OF YENIDUZEN, GUNEŞ AND CYPRUS NEWSPAPER
Dr.Erkan KARAMAN Prof. Dr. Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLERE MATEMATİK KELİME PROBLEMLERİ ÇÖZME ÖĞRETİMİ:BİR DERLEME ÇALIŞMASI
Lale AKCAMUZ Assist. Prof. Hazal AKBAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	DIGITAL TRANSFORMATION IN HEALTH CARE: ROBOT SYSTEM IN PHARMACIES

03.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
HALL: 1071 / OTURUM BASKANI
Assoc. Prof. Seyhmus DOĞAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Perihan ŞEKER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	IS IT LOVE OR CONSUMPTION THAT'S SPECIAL IN NOVEMBER? A SEMIOTIC ANALYSIS OF POSTMODERN ADVERTISING
Hatice DİLAVER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	KYRGYZSTAN'S POLITICAL, ECONOMIC, AND FOREIGN POLICY DYNAMICS: AN EXAMINATION OF THE TRANSITION PROCESS AND REGIONAL RELATIONS
Assoc. Prof. Buket ÖZOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	LOGISTICAL PERSPECTIVE ON SERVICE QUALITY SCALES
Assoc. Prof. Seyhmus DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	DIGITAL BRAND JOURNALISM AS A PUBLIC RELATIONS STRATEGY: COCA COLA PRESS ROOM
Hatice DİLAVER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	TRANSPORTATION ECONOMICS:TURKIYE'S STRATEGIC ROLE AND ECONOMIC IMPACT
30 MINUTE BREAK		
Res. Assist. Serhat MADAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	PANORAMA OF POLITICAL COMMUNICATION AND NEW MEDIA RESEARCH: A REVIEW ON GRADUATE THESES
Mikail KAZAN Prof. Dr. Emin SÜEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Marmara Üniversitesi	EVALUATION OF TEAM REPUTATION PERCEPTION OF FANS OF THE THREE MAJOR FOOTBALL CLUBS
Arife Gözde AKAN Assoc. Prof. Ayşe TOPAL	Ayakizi Akademi Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARINDA SOSYAL KRİTERLERİN SWARA YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Buket GÜLLÜ-ÖZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF GRETA THUNBERG'S COP24 SPEECH: POWER, IDEOLOGY, AND CLIMATE CRISIS DISCOURSE
Nurise EVREN Prof. Dr. Yücel CAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE AİLE UYUMUNUN ÇOCUKLARIN OKUL PERFORMANSINA ETKİSİ

03.05.2025
SATURDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
HALL: 1453 / OTURUM BASKANI
Assoc. Prof. Buket ÖZOĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Pınar DAYAN Assoc. Prof. Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	UNIVERSITY STUDENTS' CHALLENGE WITH RENT INCREASE: A QUALITATIVE RESEARCH ON NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY STUDENTS
Tologon SABYRBEKOV Aiana SUBANOVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	THE REFLECTION OF KYRGYZ SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS IN CINEMA: A CASE STUDY OF AIBEK DAIYRBEKOV'S "ERMEN CITI
Taner ŞEKERLİ Prof. Dr. Yücel CAN	Niğde İl Jandarma Komutanlığı Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON FEMALE PERSONNEL WORKING IN THE GENDARMARIE ORGANIZATION: THE NİĞDE EXAMPLE
30 MINUTE BREAK		
Zeynep ÇETİN	Niğde Hüdavend Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	TURKISH NATIONALISM DISCOURSES IN CINEMA: THE EXAMPLE OF THE MOVIE POCKET HERCULES NAIM SULEYMANOĞLU
Mehmet Ali ALAGÖZ Assist. Prof. Güldener ALBAYRAK	Zahit Çetin İlkokulu Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CONNECTEDNESS, LIFE SATISFACTION, AND DEPRESSION LEVELS IN YOUNG ADULTHOOD
Mehri KILIÇ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	ELEMENTS OF FEMINISM IN NEZİHE MUHİTTİN'S NOVEL "BENLİĞİM BENİMDİR"

ASES X. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

MAY 02-04, 2025,
NİĞDE, TÜRKİYE

ONLINE
CONFERENCE PROGRAM

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Hilal KAROĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Hilal KAROĞLU Res. Assist. Fikrinaz Damla AKBABA	Bayburt Üniversitesi	METAPHORICAL PERCEPTIONS AND OPINIONS OF 4-6 YEAR OLD CHILDREN ABOUT THE CONCEPT OF “BOOK”
Assoc. Prof. İbrahim ÇANKAYA Gülbin AKDEMİR YELKOVAN Seyda BİLER İbrahim Hulusi AKEL	Uşak Üniversitesi Karacahisar Ortaokulu Derbent Ortaokulu	TEACHERS' VIEWS ON THE 21ST CENTURY COMPETENCIES THAT PROSPECTIVE TEACHERS SHOULD HAVE
Elif ÖĞÜCÜ Assoc. Prof. Vedat BAYRAKTAR	Milli Eğitim Bakanlığı Gazi Üniversitesi	EXAMINING THE SELF-REGULATION SKILLS OF TEACHERS WORKING IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS
İpek COŞKUN Assist. Prof. Neslihan Tuğçe ÖZYETER	Kocaeli Üniversitesi	ANXIETY LEVEL AND ITEM TYPE: INVESTIGATING THE ROLE OF ANXIETY AND ITEM FORMAT IN FOREIGN LANGUAGE ACHIEVEMENT
Gaye YAŞAR Assist. Prof. Zeynep AYTAÇ	Aksaray Üniversitesi	ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY AMONG STUDENTS IN DIFFERENT DISCIPLINES: A SCOPING REVIEW
Ali AYATA Prof. Dr. Sencer Remzi SAYHAN	Sosyal Bilimler Enstitüsü Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	ANALYSIS OF COMMON HERITAGE CONCEPTS IN SOCIAL STUDIES CURRICULUMS
Res. Assist. Melek Dönmez YAPUCUOĞLU	Süleyman Demirel University	THE COMPARATIVE ANALYSIS OF IMMIGRANT EDUCATION PROCESSES IN THE UNITED STATES, EUROPE AND TURKEY
Büşra KILINÇ Edanur AKBAL Şengül YILDIZ Assoc. Prof. Funda NALBANTOĞLU YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	INVESTIGATING REASONS FOR TEACHER CANDIDATES NOT APPLYING FOR TÜBİTAK 2209-A RESEARCH PROJECT SUPPORT PROGRAMME FOR UNIVERSITY STUDENTS
Res. Assist. Melek Dönmez YAPUCUOĞLU	Süleyman Demirel University	THE SYSTEMATIC REVIEW OF THESES CREATED WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING
Assoc. Prof. Melek KÖRÜKCÜ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' OPINIONS ON DIGITAL CITIZENSHIP
GULBOKHOR KADİROVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	A GRAMMATICAL ANALYSIS OF TAHİR MELİK'S “SON KURŞUN” IN TERMS OF LANGUAGE, LEXICAL UNITS, AND LEXICON

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assist. Prof. Eda CAN KÖKMEN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aybala ALBAY Prof. Dr. Hasan ATAĞ	Kırıkkale Üniversitesi	COMPARISON OF CLUSTERING PERFORMANCES OF DIFFERENT DATA MINING ALGORITHMS IN THE CLUSTERING ANALYSIS OF FOREIGN LANGUAGE PROFICIENCY EXAM ITEMS
Talip AKBALIK Prof. Dr. Özlem SADİ	Sabiha Gökçen Ortaokulu Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	THE EFFECT OF DIFFERENTIATED INSTRUCTION ON THE ACADEMIC ACHIEVEMENT AND SELF-EFFICACY OF 4TH GRADE STUDENTS
Caner ÇABUK Prof. Dr. Cengiz ÖZYÜREK	Ordu üniversitesi	THE PLACE OF SOCIAL EMOTIONAL LEARNING IN EDUCATION
Zeki Can GÜLHAN Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN	Yıldız Teknik Üniversitesi	VATANDAŞLIK KAVRAMININ KÖKLERİ VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YANSIMALARI
Assoc. Prof. Musa DEMİR Mersiye YILMAZ ASLAN	Kırıkkale Üniversitesi	ANALYZING SOHRET DOGRUYOL SAGBAS'S CHILDREN'S BOOKS IN TERMS OF THY BASIC ELEMENTS OF CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. Fatma ALASLAN	Yakın Doğu Üniversitesi	VIOLATIONS OF PERSONAL RIGHTS WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL MEDIA USE
Assist. Prof. Yeliz ÇELEN Ferhat OKTAY	Amasya Üniversitesi	OPINIONS OF STUDENTS TAKING SPECIAL EDUCATION COURSES TOWARDS INCLUSIVE PRACTICES
Assoc. Prof. Fatma ALASLAN	Yakın Doğu Üniversitesi	THE ROLE OF MEDIATION AND ITS EFFECT ON THE LEGAL CONSEQUENCES OF DIVORCE
Zekiye ALKAN BAŞKAN Seda ÜNLÜ ÖZBEK	MEB	YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜZİK ETKİNLİKLERİNİN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN FEN TUTUMLARINA ETKİSİ
Assist. Prof. Eda CAN KÖKMEN	Dokuz Eylül University	COMPARISON OF VOCABULARY DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH AND WITHOUT DYSLEXIA
Assist. Prof. Eda CAN KÖKMEN Prof. Dr. Gülmira KURUOĞLU	Dokuz Eylül University	EPILEPSY AND VOCABULARY DEVELOPMENT: AN ANALYSIS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES
Assist. Prof. Yahya ŞAHİN	Fırat Üniversitesi	THE MEDIATING ROLE OF MINDFULNESS AMONG PSYCHOLOGICAL VARIABLES IN MARRIAGE: A STRUCTURAL MODEL

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assoc. Prof. Eyüp ÖZTÜRK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ramazan ENGİN Assist. Prof. Yasin İBRAHİM	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	KALAM SCIENCE IN THE INDIAN SUBCONTINENT
Dr. Saliha ÖZDEĞİRMENCİ	MEB	THE DEPICTION OF HZ. FATİMAH IN IBN SA'D'S KİTÂB AL-ṬABAQÂT AL-KABİR
Dr. Ramazan AYDEMİR	Milli Eğitim Bakanlığı	THE IMPACT OF SUFISM ON FİQH (In the Context of Worship and Ethics)
Mustafa SONGUR Assoc. Prof. Arslan KARAOĞLAN Murat KAPAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Diyanet İşleri Başkanlığı	BASIC VALUES THAT BUILD THE FAMILY IN THE QUR'AN
Emine ALADOĞAN	Selçuk Üniversitesi	THE CONCEPT OF TESHR IN TERMS OF INFLUENCE ON HUMAN SPIRITUALITY
Assoc. Prof. Eyüp ÖZTÜRK	Trabzon Üniversitesi	THE PROMINENT ISLAMIC SCHOLAR AL-MURTAḌÂ AL-ZABÎDÎ AND THE OTTOMAN PERCEPTION REFLECTED IN HIS WORK “NAFAHÂT RAYÂHİN”
Assoc. Prof. Ali YILDIRIM	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	PHILOSOPHICAL CRITICISM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THEOLOGY AND TRADITION
Assoc. Prof. Musa ERKAYA	Selçuk Üniversitesi	SOME FABRICATED HADİTHS IN THE MAWDU' HADİTH BOOKS THAT ARABIC IS SUPERIOR TO OTHER LANGUAGES
Assoc. Prof. Ramadan SANIVAR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	PROTECTION OF WITNESSES IN ENGLISH CRIMINAL PROCEDURE LAW: LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICAL ISSUES
Assoc. Prof. Ramadan SANIVAR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	THE PROVISIONS ON VOLUNTARY RENUNCIATION AND ACTIVE REPENTANCE IN ITALIAN CRIMINAL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH TURKISH CRIMINAL LAW
Ebru ÖZKAYNAK Prof. Dr. Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ	Marmara Üniversitesi	THE USE OF DERIVATIVES IN THE TURKISH BANKING SYSTEM

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Assist. Prof. Cem KOTAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Yaşarcan BASKIN Assoc. Prof. Tamer BAYRAK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SEMANTIC WEB-SUPPORTED VAR SYSTEM: IS IT POSSIBLE TO ENHANCE THE OBJECTIVITY AND SPEED OF REFEREE DECISIONS?
Dr. Arda Can ÇELİK		DEMOCRATIZATION AND ECONOMIC INEQUALITY: THEORETICAL MODELS AND ELITE DYNAMICS
Assist. Prof. Cem KOTAN	Kastamonu Üniversitesi	THE POLITICAL NATURE OF INTERSUBJECTIVE RELATIONS AND THE INSTITUTIONALIZATION OF THE DEMOCRATIC PUBLIC SPACE
Assist. Prof. Umut Turgut YILDIRIM Res. Assist. Sena ŞAHİN	İnönü Üniversitesi	THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIALISM, THE WELFARE STATE, AND RELIGION: AN ASSESSMENT OF SOCIAL POLICY PRACTICES IN ISLAM
Fatih YÖRÜKOĞLU Muhsin USLU	Karabük Üniversitesi	DİDEROT ETKİSİ BAĞLAMINDA GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM DAVRANIŞININ İNCELENMESİ; CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
İsmet ÜNLÜ	Selçuk Üniversitesi	BUREAUCRATIC COMPETITION BETWEEN TİKA AND THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS WITHIN THE FRAMEWORK OF DECISION-MAKING MODELS
Muhsin USLU Fatih YÖRÜKOĞLU	Karabük Üniversitesi	BLOCKCHAIN TABANLI FİNANSAL HİZMETLERİN GELECEĞİ
Nisa Nur EKŞİ Assoc. Prof. Büşra MÜCELDİLİ	Yıldız Teknik Üniversitesi	KARİYER YETKİNLİKLERİNİN KARİYER TASARIMINDAKİ ROLÜ VE KARİYER BAŞARISINA ETKİSİ
Büşra ŞİMŞEK Lect. Orhan Ertuğrul ONUR	Hitit Üniversitesi	EVALUATION OF TRADESMEN'S OPINIONS ON TRADESMEN AHI FUND INSURANCE: THE CASE OF CORUM
Res. Assist. Efe Can KARABULAT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	THE PROBLEM OF THE EXISTENCE OF PROVISIONS ON THE DEATH PENALTY IN THE MILITARY PENAL CODE
Kübra DUMAN DEMİRTAŞ	Sakarya Üniversitesi	RESTRAINING ORDERS AND ALLOCATION OF THE SHARED RESIDENCE TO THE VICTIM UNDER LAW NO. 6284 IN THE CONTEXT OF PROPERTY AND SECURITY RIGHTS

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR
Assist. Prof. Heiko SCHUSS

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Nedret ÇAĞLAR Talha KARLIDAĞ	Süleyman Demirel Üniversitesi	SİYASET ARENASININ DİJİTAL YÜZÜ: SİYASİ LİDERLERİN ‘‘X’’ KULLANIMI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME
Dr. Samet YÜCE		ANALYSIS OF AN OBSERVATION REPORT ON THE GULF REGION BEFORE THE FIRST WORLD WAR
Mahmut Şamil EROL Assist. Prof. Ahmet AKGEMCİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	AUDIT QUALITY AND DEBT FINANCING COSTS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW
Res. Assist. Sinan YILDIRIM Res. Assist. Deniz ERENEL	Karadeniz Teknik Üniversitesi	G7 ÜLKELERİNDE CİNSİYETLER ARASINDA CESARETİ KIRILMIŞ İŞÇİ VEYA İLAVE İŞÇİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI
Akın ÖNER Assist. Prof. Mustafa KAPLAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUAL MORAL VALUES AND ELECTRIC VEHICLE PURCHASE INTENTION
Havvanur GÜNGÖR	Aksaray Üniversitesi	BUSINESS INNOVATION IN THE METAVERSE: NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES
Dicle GÜLER ŞENGÜL	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	RE-FUNCTIONALIZATION OF INDUSTRIAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF URBAN POLICIES: THE CASE OF ZONGULDAK ÜZÜLMEZ CULTURE VALLEY
Yahya TOGAN	Aksaray Üniversitesi	SAĞLIKTA DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE UZMAN GÖRÜŞLERİNİN DİJİTAL ORTAMDA PAYLAŞILMASI
Hatice İdil ERSAVAŞ	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	YAPAY ZEKÂNIN ETKİLEYİCİ PAZARLAMADA KULLANIMI: SANAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMU
Assist. Prof. Heiko SCHUSS	Abdullah Gül University	OBEDIENCE AND RELIGIOSITY IN SELECTED MENA COUNTRIES AND TÜRKİYE
Assist. Prof. Ömür SALTİK	Dokuz Eylül Üniversitesi	TOPOLOGICAL MORPHOLOGY OF NEUROLOGICAL SIGNALS IN DECISION BIASES: HOMEOMORPHIC TRANSFORMATIONS AND A CANONICAL STRUCTURAL APPROACH WITHIN THE BRAIN-BIAS-BEHAVIOR TRIANGLE

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 6 / MODERATOR
Assoc. Prof. Nil AVCI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Bengi AYRANCI ASLAN Prof. Dr. Banu TARHAN MENĞİ	Marmara Üniversitesi	CORPORATE PSYCHOPATHS
Bagul CHARYYEVA Assist. Prof. Umay Bilge BALTACI	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	EXAMINING THE MEDIAING ROLE OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN LIFE SATISFACTION AND PSYCHOLOGICAL INFLEXIBILITY
Zeliha ÇALIKOĞLU	Sakarya Üniversitesi	GERONTOLOGY SCIENCE
Assoc. Prof. Nil AVCI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	MAIN CRITICISMS AGAINST THE CLASSICAL UTILITARIAN ETHICAL DOCTRINE
Ezgi KÖKÇE İYİDOĞAN Prof. Dr. Seydi Ahmet SATICI	Yıldız Teknik Üniversitesi	THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND INTOLERANCE OF UNCERTAINTY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SELSABOTAGE IN ROMANTIC RELATIONSHIPS AND RELATIONSHIP SATISFACTION
Prof. Dr. Süheyla SARITAŞ Hatice Ravza AKAR Ayşe Nur BİLGİN Güneş CENGİZ	Balıkesir Üniversitesi	A SOCIOLOGICAL STUDY ON AGRICULTURAL HIGH SCHOOL IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
Prof. Dr. Süheyla SARITAŞ Ayşe Nur BİLGİN Güneş CENGİZ Hatice Ravza AKAR	Balıkesir Üniversitesi	A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON CELIAC DISEASE FROM A SUSTAINABLE DEVELOPMENT PERSPECTIVE: THE CASE OF EDREMİT BAY CELIAC ASSOCIATION
Assoc. Prof. Davut AYDIN Buket Nur SEYFELİ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	EMOTIONAL INTELLIGENCE, PSYCHOLOGICAL RESILIENGE, LIFE SATISFACTION AND POSITIVE SELF IN UNIVERSITY STUDENTS
Ahmet ŞANLI Assist. Prof. Ahmet AYAZ	Özel İbrahımarı Ortaokulu Hasan Kalyoncu Üniversitesi	THE MODERATING ROLE OF UNREALISTIC PARENTAL XPECTATIONS AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DOLESCENT- PARENT CAREER CONGRUENCE AND CAREER DECISION-MAKING SELF EFFICACY
Berfin SARA Assist. Prof. Metin ÇINAROĞLU	Niğantaşı Üniversitesi	THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON BODY DYSMORPHIC DISORDER (BDD): THEORETICAL AND EMPIRICAL FINDINGS
Dr. Ayşe Şeyma TURGUT ARIKAN	Kassel Üniversitesi	PSYCHO-SOCIAL HEALTH PROMOTION FACILITIES TOWARDS THE UNEMPLOYED: PRACTISE RECOMMENDATIONS FOR TURKEY
Hazal EKİNCİ	Adıyaman Üniversitesi	BOURDIEU’NUN ALAN, HABİTUS, SERMAYE KAVRAMLARI BAĞLAMINDA BİR KAYITSIZLIK ÖRNEĞİ OLARAK: OĞUZ ATAY’IN ‘BEYAZ MANTOLU ADAM’ HİKAYESİNİ YENİDEN OKUMAK

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 7 / MODERATOR
Lect. Merve KOCA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Ergün ŞAHİN Assist. Prof. Selçuk KILIÇ	Aksaray Üniversitesi	A CASINO WITH ONE CLICK: ONLINE BETTING AND GAMBLING IN TURKEY
Lect. Merve KOCA	Sinop Üniversitesi	COURSEVIVOR: COPING WITH COLLECTIVE CHALLENGES IN RESIDENTIAL EDUCATION
Yaren BUDAK	İstanbul Aydın Üniversitesi	TERAPÖTİK SÜREÇTE ALEKSİTİMİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI
Dr. Serkan DEMİRTAŞ	Sosyal Güvenlik Kurumu	BENEFITING FROM DEATH INSURANCE UNDER LAW NO. 5510
Elifnur USLUKAYA Prof. Dr. Nilgün Colpan ERKAN	Yıldız Teknik Üniversitesi	A LITERATURE REVIEW ON THE EFFECT OF SEMI-PRIVATE AREAS ON SENSE OF BELONGING
Assist. Prof. Nahit BEK Çağla GÖYNÜK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	"THE ROLE AND IMPORTANCE OF LOCAL ADMINISTRATIONS IN THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF BURSA METROPOLITAN MUNICIPALITY"
Mizgin AVCI Assist. Prof. Umut Burcu TASA YURSEVER	Yıldız Teknik Üniversitesi	THE EFFECT OF USER BEHAVIOR ON EXPERIENCE IN SUSTAINABLE DESIGN
Mine YILMAZ Mevlüt CAMGÖZ	Bursa Teknik Üniversitesi	COMPETITIVE SUSTAINABILITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE GREEN ECONOMY: CAN THE 'GREEN WAVE' BE CAPTURED IN THE PAPER RECYCLING INDUSTRY
Begüm ERDEN Ahmet Enes YILMAZER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİ'NİN ÖNEMİ
Dr. Gökhan KARTAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	FROM GEOPOLITICAL FLUCTUATIONS TO ECONOMIC FRACTURES: AN ECONOMIC HISTORY PERSPECTIVE ON THE EMPIRICAL FINDINGS REGARDING CHANGES IN ENERGY SECURITY RISK LEVELS IN TÜRKİYE

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 8 / MODERATOR
Res. Assist. Necibe Nur ALAYDIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Necibe Nur ALAYDIN	Süleyman Demirel Üniversitesi	EXAMINATION OF ISPARTA CITY IN THE CONTEXT OF AGE-FRIENDLY CITIES
Dr. Ali Serdar METE	Yeditepe Üniversitesi	AN EVALUATION ON THE PROFESSIONAL CAREER AND PUBLICATIONS OF COLONEL MEHMED ARIF (ARIF THE BEARKEEPER) BEY
Res. Assist. Necibe Nur ALAYDIN	Süleyman Demirel Üniversitesi	LOOKING AT AGING IN PLACE FROM A GEOGRAPHICAL GERONTOLOGY PERSPECTIVE
Dr. Mehmet Emin ESER	Milli Eğitim Bakanlığı	EXILE PRACTICES DURING THE MAMLUK PERIOD: FROM REBELS TO CONSPIRATORS, FROM MORAL CRIMES TO POLITICAL STRATEGIES
Özgür ERDİNÇ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	DETERMINATIONS ON THE PROVISION OF GRAIN NEEDS OF THE ARMY DURING THE MOREA REBELLION (1821-1826)
Bekir KARACA Assist. Prof. Zafer YILDIRIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi	EVALUATION OF THE EFFECTS OF THE SEVEN SEVEN YEARS WARS ON TURKISH AND WORLD HISTORY IN TERMS OF SYNCHRONISATION
Dr. Erdal HÜROL	Ordu Üniversitesi	FARMS BELONGS TO THE HAZINEDARZADES IN CANIK SANDJAK
Dr. Oral ATEŞ	Millî Savunma Üniversitesi Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu	CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF LIEUTENANT GENERAL ALİ GALİP TÜRKER (1881-1952)
Nasrullah BEK Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ	Erciyes Üniversitesi	THE POLITICAL RELATIONSHIP BETWEEN THE USA AND RUSSIA DURING THE COLD WAR
Lect. Hafize Gizem KILINÇ DEMİRHAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi	THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF FRANCIS BACON'S UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 9 / MODERATOR
Assist. Prof. Merve BÜYÜKADA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Merve BÜYÜKADA	Bayburt Üniversitesi	ABOUT A TEFEÜLNAME
Assoc. Prof. Hakan YILMAZ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	THE IN/AUTHENTIC LIFE DILEMMA IN JAMES JOYCE'S "EVELINE"
Res. Assist. Umut AYHAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	IMAGINATION IN NEOPLATONISM
Assist. Prof. Elvan MUTLU	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	ANTI-IMPERIALISM AND COLONIAL SPACE IN LEONARD WOOLF'S THE VILLAGE IN THE JUNGLE
Dr. Seyfullah KOŞMAZ	Kalem Vakfı Okulları	ŞARKI TÜRÜNÜN ÖNCÜLERİNDEN TÂLİB VE DİVAN'INDAKİ ŞARKILARI
Sevinç GENÇİL	Iğdır Üniversitesi	THEMATIC COMPARISON OF THEATER TEXTS CİCU BY AZİZ NESİN AND İNSAN SESİ BY JEAN COCTEAU
Zekiye PAKER	MEB	THE VALUES THAT PRODUCE AND CONSUME IN CENGİZ AYTAMATOV'S NOVEL TOPRAK ANA
Dr. Ayşegül EKİCİ	Milli Eğitim Bakanlığı	THE TRUTH THAT ALGERIA WAS RULED BY "DAYI" IN THE GAZELLE OF BURSA'S HULDÎ: OTHER CUSTOMS AND TRADITIONS IN HIS POEMS
Hacer ERDEMİR Prof. Dr. Rezzan GÜNDOĞDU	Aksaray Üniversitesi	EXAMINATION OF PERFECTIONISTIC SELF-PRESENTATION IN ADOLESCENTS IN TERMS OF NEGATIVE AUTOMATIC THOUGHTS AND PERCEIVED SOCIAL SUPPORT
Dr. Leyla YILDIRIM Dr. Semra AGCABAY	Piri Reis University	REVIEW OF NEWS CHANNELS' SOCIAL MEDIA ACCOUNTS WITHIN THE AXIS OF NEW MEDIA

04.05.2025

SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME

SESSION: 1 HALL: 10 / MODERATOR

Assoc. Prof. MALAHAT OSMANOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	M. FÜZULİ VƏ S.Ə.ŞİRVANİ YARADICILIĞINDAKI OXŞARLIQLAR
Assoc. Prof. KÖNUL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN TƏŞKİLİ
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DIFFERENCES BETWEEN SOCIAL AND ACADEMIC LANGUAGE
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	RESEARCH ISSUES OF THE MAGAZINES “MOLLA NASREDDIN” AND “FUYUZAT”
Assoc. Prof. MALAHAT OSMANOVA	Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası	THE PROBLEM OF MYTHOLOGICAL MEMORY IN THE NOVELS OF FRANZ FUHMANN AND ELCHIN
Assist. Prof. YEGANA ABDULLAYEVA	Azerbaijan University of Languages	POSTCOLONIAL LITERATURE: THEORETICAL AND AESTHETIC FOUNDATIONS AND SPECIFIC FEATURES
Assoc. Prof. ƏNTIQƏ QƏHRMƏNANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	MƏHƏMMƏD FÜZULİ ƏDƏBİ MƏKTƏBİ- MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR VƏ ƏLİAĞA VAHİD
Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE POWER OF HUMAN WILL IN JACK LONDON'S STORY "LOVE OF LIFE"
MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND WAYS TO WORK ON THEIR READING
EMIL RAUL OGLU AGAYEV	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE ROLE OF ACTIVE TEACHING IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE PLACE OF THE CREATIVE WORKS OF N. VAZIROV AND A. BAKIKHANOV IN THE 19TH CENTURY AZERBAIJAN LITERATURE

04.05.2025
SUNDAY / 10:00-12:30 TURKIYE TIME
SESSION: 1 HALL: 11 / MODERATOR
Prof. Dr. Elman GULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. Elman GULIYEV	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	SULTAN RAYEVİN HƏYATI VƏ “DƏLİXANA” ROMANI
Assoc. Prof. Peri PASHAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE "AZERBAIJANI LANGUAGE" SUBJECT CONDUCTED IN COMPREHENSIVE SCHOOLS
Prof. Dr. BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	PRINCIPLE OF PLOT CONSTRUCTION IN FADAI TABRİZ'S POEM "BAKHTIYARNAMA" AND ITS EFFECT ON THE MAIN IDEA AND THE CHARACTER OF CHARACTERS
DILARƏ ƏLİYEVƏ	Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu	AZƏRBAYCAN MODƏRNİZMİNİN ƏSAS METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ
ƏZİZOVƏ MƏRYƏM	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	NAZIM HIKMET'S LYRICS
RUSTƏMLİ AYNA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ETHICS AND DIDACTICS IN JALALUDDIN RUMI'S "MASNAVI"
FƏRZƏLİYEVƏ BİKƏXANIM	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	RESAT NURI GUNTEKIN'S NOVEL WRITING
QAYIBOVA XƏDICƏ	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE IDEAS OF PATRIOTISM IN NAMIK KEMAL'S POETRY
SULEYMANOVA SƏBNƏM	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	YUNUS EMRE'S LYRICS

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Mehrabova Tamam Allahverdi qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DIFFERENT ASPECTS IN THE CLASSIFICATION OF SENTENCE MEMBERS IN AZERBAIJANI AND TURKISH TURKISH
Assoc. Prof. Sevdə ABBASOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DISCUSSION - AS MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
RESULOVA EDALET EKBER KIZI	Milli İlimlər Akademisi	MƏNALI KEÇƏN ÖMÜR! FAMIL MEHDİ
Assoc. Prof. Rəhilə Hümmətova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING
RESULOVA EDALET EKBER KIZI	Milli İlimlər Akademisi	BİR ÖMRÜN SƏLNAMƏSİ. XALİDƏ HASİLOVA
Günəl Hümmətova (Pəniyeva) Saleh	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	HEKAYƏNİN TƏHLİLİ ZAMANI DİQQƏT EDİLƏCƏK MƏRHƏLƏLƏR
Könül Həsənova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	POEZİYA DİLİNDƏ SUBSTANTİVLƏŞMƏ VƏ SEMANTİK QƏNAƏT PRİNSİPİ
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	CREATIVITY OF RAFİG YUSİFOĞLU, WHO LIVED THE KARABAKH TRAGEDY IN HIS WORKS. "HİFFET" NOVEL
Arzu KARİMOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	LITERARY LANGUAGE NORMS AND THEIR VIOLATION CASES
Assoc. Prof. Pəri PAŞAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	CLASSIFICATION OF FORMS AND METHODS OF TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE
MİNAYƏ ƏFLATUN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDLƏRİN ŞİFAHİ NİTQ BACARARIQLARININ İNKİŞAFI YOLLARI
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE ROLE OF ABDULLA SHAIQ IN THE DEVELOPMENT OF EFFECTIVE EDUCATION (THE IDEA AND CONTENT OF THE WORKS "VAZİFE" AND "KHASAY")

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 2 / MODERATOR
Dr. Irina-Ana DROBOT

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MAHMUDOVA MEHRİBAN AKİF QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE POSITION AND FUTURE OF LANGUAGE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
Aygün MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	INNOVATIVE METHODS AS A SOURCE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH
Prof. Dr. BABAYEV YAGUB MAHARRAM	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ARTISTIC STRUCTURE OF FADAI'S POEM "BAKHTIYARNAME" PHILOSOPHY OF FAITH, JUSTICE AND PATIENCE IN THE WORK
Lale MUSAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	CLASSIFICATION OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES APPLIED IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS
MEHRİBAN MAHMUDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF LANGUAGE IN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT
Assoc. Prof. Afet HASANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE ROLE OF NATIONAL HERITAGE IN MUSIC EDUCATION
Dr. Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	CREATING A FANTASY-LIKE CAUSE AND EFFECT IN A HAIKU POEM
Assoc. Prof. Aygun ISMAYILOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ISSUES OF TRANSLATING EXAMPLES OF GERMAN LITERATURE INTO AZERBAIJANI
Dr. Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	THE USE OF AMBIGUITY IN A HAIKU POEM
Assoc. Prof. Aygun ISMAYILOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN LITERATURE

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR
Dr. Ulker BAHSIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aygun AHMADOVA Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	SCHOOL, FAMILY AND LABOR PROBLEMS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1930-1940'S)
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THEME AND IDEA FEATURES OF M. FIZULI'S CREATIVITY
Dr. Nurlana MAMMADOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi	FUZULI'S CREATIVITY IN ATA TERZIBASHI'S RESEARCH
Arzu KƏRİMOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DIALECTS OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE AND THEIR RESEARCH
Zehra HEMZEYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LANGUAGE INFORMATION
MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND WAYS TO WORK ON THEIR READING
Dr. Gulnar YUNUSOVA	AMBA Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü	FUTURISTIC URBAN SPACE AND THE QUEST FOR IDENTITY IN “AFTER DARK”, THE NOVEL BY HARUKI MURAKAMI
Belgin BİLİR	Türk Kızılay Derneği	BEYOND THE WOUND: A THEORETICAL APPROACH TO THE CONCEPT OF THE TRANSFORMATIVE POWER OF SUFFERING IN THE CONTEXT OF POSITIVE PSYCHOLOGY
Assoc. Prof. ƏZİMOVA TƏRAQNƏ MƏHƏMMƏD QIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	HÜSEYN CAVİDİN ƏDƏBİ İRSİNDƏ ROMANTİZM, TARİXİLİK VƏ İDEOLOJİ MÜBARİZƏ
Assoc. Prof. Dr. Guzal MASSADIKOVA	Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi	DEVELOPMENT OF BASIC DESIGN COMPOSITIONS (IN THE EXAMPLE OF POINT AND LINE PATTERNS)

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 4 / MODERATOR
Lect. Samira BABAYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
S.Ə.ƏLİYEVƏ	AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu	THE FIRST “KHOSROV AND SHIRIN” IN ANATOLIA
Lect. Pari HUMBATOVA	Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi	THE INFLUENCE OF SHAH ISMAIL KHATAI ON THE HARITAGE OF MESIHI TABRIZI
Nüşabə ADGÖZELZADE- RASULOVA	Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi	MUHAMMED FUZULI’S BIRTH DATE IN THE ANTHOLOGIES
Lect. Samira BABAYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE RESEARCH ON TEACHING METHODS
Rana JAHANGIRLI GARIP	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi	THE LITERARY INFLUENCE OF MIRZA SHAFI VAZEH IN HUNGARY: TRANSLATION, RECEPTION AND CULTURAL IMPACT
Res. Assist. MAKSUDOVA SHAFAG NAMIDAR QIZI	Azərbaycan Millî Bilimler Akademisi	NASIMI’S HEIR SURURI-SHARGI
Şəfa ƏLİYEVƏ	Azərbaycan Millî Bilimler Akademisi	EDEBİ AKIMLAR VE DRAMATURGİNİN ŞƏKİLLENMESİ: REALİZMDEN SOSYALİST REALİZME
MİNAYƏ ƏFLATUN QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LINGUISTIC IN "ORIENTAL POEMS" BY GEORGE GORDON BYRON GIVING UNITS IN TRANSLATION
HAIYIEVA ULVIYYA DAVUD	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CONTENT OF PROFESSIONAL ACRREDITATION AND CERTIFICATION IN TEACHING OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE
Prof. Dr. AXMEDOV BAXTIYOR SHODIYOROVICH	O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislarni tayyorlash markazi	HARBIY XIZMAT JARAYONIDA JANGOVAR STRESS VA UNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI
ISSAYEVA ZARIFA ISANOVNA	Oriental University	IMPROVING DISSEMINATION BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENSURING THE PARTICIPATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN INTERNATIONAL RANKINGS
ISOMIDDIN SHAMSIDDINOV	Oriental University	STRUCTURAL FEATURES OF THE KHABAR SENTENCES IN THE WORK “UNWANUL-BAYAN”

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 5 / MODERATOR
Assist. Prof. M.K.GANESHAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Chukwuemeka G. Eme Mr. Mohammed Bappah	National Open University of Nigeria	SUSTAINABILITY STRATEGIES IN CONTEMPORARY BUSINESS MANAGEMENT: INTEGRATING ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES IN CORPORATE PLANNING
Assist. Prof. M.K.GANESHAN	AMET University	DIGITAL TRANSFORMATION IN HUMAN RESOURCE: TRENDS AND CHALLENGES
GISCHA ADINDA SYUKMA NISWATIN NADA NUR LAILATUL FADHILAH RIYAN ANDNI	IAIN Kudus	ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF BUSINESS PERFORMANCE, MARKET ORIENTATION, AND PRODUCT INNOVATION ON THE COMPETITIVE ADVANTAGE OF ENTREPRENEURS IN ICE TEA UMKM IN KUDUS REGENCY
SALMA MAGHFUDHOH Z.M INDAH DWI AGUSTIANI FANSA FADIA DEV RIYAN ANDNI	FEBI, IAIN Kudus	PENGARUH KESEMPATAN KERJA, INDEKS PEMBANGUNAN MANUSIA (IPM) DAN INFLASI TERHADAP PENGANGGURAN DI PROVINSI JAWA TENGAH
JAYANTI ABADINA DELA AMELIANA FITROH MUHAMMAD ALVIN BAHAUDIN NUR RIYAN ANDNI	Institut Agama Islam Negeri (IAIN) Kudus	THE INFLUENCE OF EDUCATION, HEALTH, AND LABOR FORCE ON POVERTY: A STATISTICAL ANALYSIS IN ACEH PROVINCE FROM 2011 TO 2023
WIWIK MELANI EKA NAILA FITRIANA LAILATIN NISHFINUR NA RIYAN ANDNI	Peneliti, IAIN Kudus	ANALISIS HUBUNGAN ANTARA LITERASI KEUANGAN, TINGKAT PENDIDIKAN, DAN KECERDASAN SPIRITUAL TERHADAP PENGELOLAAN KEUANGAN KELUARGA
KUNASARI SALSABILA DHIA R.A. ZAHROTUN NIKMAH RIYAN ANDNI	Institut Agama Islam Negeri Kudus	THE INFLUENCE OF BRAND IMAGE, PRICE, AND HALAL LABELS IN DECISION TO PURCHASE WARDAH COSMETIC PRODUCTS IN KUDUS CITY
Assoc. Prof. FAİQ QƏZƏNFƏR OĞLU ƏLƏKBƏRLİ	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ
RIZKINA ANDNI	Kudüs İslam Devleti Enstitüsü	THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, BRAND IMAGE, AND CELEBRITY ENDORSER ON MUSLIM WOMEN'S FASHION BUYING INTEREST IN AR-RAFI PRODUCTS CASE STUDY IN KUDUS REGENCY
Res. Assist. RINA UMI WARDANI Res. Assist. JAUHAROTUN SHOLHA AQLIYA Res. Assist. ANA MAR'ATUR RASYIDA Lect. RIYAN ANDNI	IAIN Kudus	THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, PRODUCT QUALITY, AND PRICE ON BUYING INTEREST OF U-WINFLY BRAND ELECTRIC BIKES IN KUDUS

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 6 / MODERATOR
Prof. Dr. ANANDA MAJUMDAR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. PARVANA RZAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ACTIVITY CREATIVE ACTIVITY. INSPIRATION
Assoc. Prof. Komiljon MUROTMUSAEV Vadim ACHILOV	Oriental University	PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATION CULTURE IN THE FORMATION OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS
Assoc. Prof. Komiljon MUROTMUSAEV Khodihon MUHTOROV	Oriental University	SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF COMMUNICATION CULTURE IN MILITARY PERSONNEL
Alişer SANAEV Assoc. Prof. Komiljon MUROTMUSAEV	Oriental University	ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDEN GENÇLERİN EĞİTİM GÖÇÜNÜN SOSYAL-PSİKOLOJİK SONUÇLARI
Dadan Rahmat, M.T. Prof. Dr. Madya Ts. Dr. Arumugam	Muhammadiyah Sukabumi Üniversitesi Universiti Utara Malaysia	EFFECTS OF VIRTUAL REALITY LEARNING ON INCREASING MOTIVATION AND ENJOYMENT OF MUHAMMADIYAH SUKABUMI UNIVERSITY STUDENTS
Assoc. Prof. Komiljon MUROTMUSAEV Vadim ACHILOV	Oriental University	SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS
NINO KITOSHVILI TEONA MUJIRISHVILI	University of Georgia Caucasus University	FROM TRAUMA TO JUSTICE: UNDERSTANDING SEXUAL VIOLENCE IN GEORGIA THROUGH PSYCHOANALYTIC AND SOCIAL LEARNING THEORY
Alişer SANAEV	Oriental University	ORTA ASYA ÜLKELERİNDEN ÖĞRENCİ GENÇLİĞİN GÖÇ HACMİNE ETKİ EDEN PSİKOLOJİK FAKTÖRLER
SUANDI SELIAN EDI SETIAWAN	Universitas Samudra Universitas Suryakencana	THE ROLE OF EXERCISE INTENTION AND COACH-ATHLETE RELATIONSHIP ON ATHLETE'S BEHAVIOR AND MENTAL HEALTH
Prof. Dr. ANANDA MAJUMDAR	University of Alberta	THE RICH TAPESTRY OF TURKISH CULTURE: A BLEND OF HERITAGE AND MODERNITY
Prof. Dr. EGAMBERDIEVA FARIDA OKTAMOVNA	Oriental University	COGNITIVE AND NEUROPEDAGOGICAL FOUNDATIONS IN CONTEMPORARY EDUCATIONAL PRACTICE

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 7 / MODERATOR
Nurlana KAZIMOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aynura QULIYEVA Asisst. Prof. Ulviyya NASIROVA Samira HASANOVA Phatima DASHDEMIROVA	Odlar Yurdu University	THEORETICAL IDEAS ABOUT THE ROLE OF THE MOTHER TONGUE IN LEARNING ENGLISH
Умирзакова Майра Абдикаримовна	Қызылорда облысының білім басқармасы Қазалы ауданы бойынша білім бөлімінің «С.Сейфуллин атындағы №165 орта мектебі» KMM	THE CASE OF AN YOUNG HISTORIAN
Arshagul AKKAIROVA	Gymnasium school named after “Abai”	A RETURN TO THE FOUNDATIONS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING
Elenora KONRATBAYEVA	School-lyceum №77	STRATEGIES AND TECHNIQUES ON THE DEVELOPING FUNCTIONAL SPEAKING SKILLS IN ENGLISH
Rano KUNGIRBAEVA		ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР АРҚЫЛЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ ТАҚЫРЫПТЫ ТҮСІНДІРУ
Nurlana KAZIMOVA	Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi	GENERAL PEDAGOGICAL AND CULTURAL PREPARATION OF THE MASTER TEACHER
JOHN ERIC NEPOMUCENO GERBIE GORUBAT GYNNIE MAGHANOY JOSHUA ADA RYAN EDWARD RULL ARVY OSMA	Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman	FACULTY JOB SATISFACTION AND EDUCATIONAL QUALITY: EVIDENCE FROM CUSTOMS ADMINISTRATION INSTRUCTORS IN THE PHILIPPINES
Nurlana KAZIMOVA	Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PLANNING THE TEACHING OF A SUBJECT BY A VENERABLE TEACHER
ALLAHVERDIYEVA NURANA ELCHIN	Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi	POSSIBILITIES OF APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF CONSOLIDATING NEW KNOWLEDGE
Assist. Prof. SAMRA AFZAL IMTIAZ ALI QURESHI	National University of Modern Languages	TRANSFORMING LEARNING: IMPACT OF FACULTY DISCOURSES ON CLASSROOM PRACTICES OF UNIVERSITY TEACHERS
Komiljon MUROTMUSAEV Mohinur KOBILOVA	Oriental University	EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A MEANS OF DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN
Komiljon MUROTMUSAEV Mohinur KOBILOVA	Oriental University	OKUL ÖNCESİ DÖNEMİNİN BÜYÜK YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN DUYGUSAL ZEKA ÖZELLİKLERİ

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 8 / MODERATOR
Assoc. Prof. Aygun ISMAYILOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
PAULINA ERAWATI PARAMITA DUDY EFFENDY	Universitas Widya Dharma Pontianak	DESIGNING MULTIMODAL TEACHING MATERIALS USING THE ADDIE MODEL FOR UNIVERSITY STUDENTS
Gular NURİYEVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	INTERDISCIPLINARY APPROACH IN EDUCATION: THE POTENTIAL OF NEUROSCIENCE
Assoc. Prof. ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	THE SYSTEM OF CULTURAL CODES USED IN LITERARY WORKS: BASE AND STYLISTIC CODES
Lect. FARIDA MIKAYILOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	ON INTEGRATIVE TEACHING OF ORTHOGRAPHY WITH PHONETICS
DONATA ASOR BERNADETH BAITA EDDIE CEZAR BORJA MARY JOY CAMALLA AHMED MAMESRAYLLETH DESIREE PEREZ MARILYN ROSE SOLANO PATRIA BONEO ARVY OSMA	Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman	URBAN INTERNSHIP DYNAMICS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR CUSTOMS ADMINISTRATION STUDENTS IN THE PHILIPPINES
Matanat ABDUNOVA	Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi	FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF AUTOBIOGRAPHY IN AZERBAIJAN LITERATURE
Assoc. Prof. Aygun ISMAYILOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN LITERATURE
BAYRAMOVA XATIRƏ	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ANALYSIS OF MEHMET AKIF ERSOY'S "INDEPENDENCE MARCH"
Assoc. Prof. Aygün İSMAYILOVA	Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	INTEGRATION OF GREEN ECONOMY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING
Lect. SOTVOLDIEV SIROJIDDIN MAKHAMMADDIN UGLI	Oriental University	FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE
Assoc. Prof. EGAMBERDIEVA SHAKHZODA DAMIROVNA	Oriental University	THE COGNITIVE DIMENSION OF METAPHORS IN ADVERTISING DISCOURSE

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 9 / MODERATOR
Assoc. Prof. Naseem AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Jordan DELEV Nazife JAKUPOVA DOMAZET	International Vision University	THE ROLE OF CRYPTOCURRENCIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA
IVORY GREY ROCA RUBY ANN CAPISTRANO NICOLE FRONGOSO MAVEL MAHAYHAY JOSHUA PERILLA ALONA MAE PORTO PHILIPP RYAN RILLONES DANELLIE LLAMAS ARVY OSMA	Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman	FROM CRISIS TO CONTINUITY: EVOLVING LOGISTICS STRATEGIES AND WAREHOUSE RESILIENCE IN THE POST- PANDEMIC ERA
Nishani RANAWEERA	Thammasat University	DECOLONIZING GENDERED JUSTICE: COLONIAL NORMS AND THEIR IMPACT ON GENDER-BASED VIOLENCE LAWS IN SRI LANKA
Marijana KLEMENCHICH	International Balkan University	THE ROLE OF GAMES IN THE ENGLISH AS A FOREIGN CLASSROOM
NİSHANİ RANAWEERA	Thammasat University	HOME AS GENDERED SAFE HAVEN: THE ROLE OF DOMESTIC SPACES IN MANAGING WOMEN'S FEAR OF CRIME
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	PROTECTION OF CHILDREN'S LIVES: IN THE PERSPECTIVE OF SHARIA AND LAW
Dijana GJORGIEVA Funda NEZIR	International Vision University	"DIFFERENCES BETWEEN CIVIL PROCEDURE IN THE CIVIL LAW AND COMMON LAW SYSTEM AND FIRST STEPS FOR THEIR HARMONIZATION "
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	ECONOMIC DEVELOPMENT IN PAKISTAN: AN ISLAMIC PERSPECTIVE"
IBRAHIM MALLAM FALI ODAMA PATRICK OJEKA EFFIONG BLESSING ANDEM EYIBIO AFFYROCK VICTOR MOHAMMED BUKAR KAUJI HIRHYEL IBRAHIM ABBA	University of Calabar Gombe State University	NAVIGATING EARNINGS MANAGEMENT: THE INFLUENCE OF BOARD ACADEMICS AND THE MODERATING EFFECT OF GENDER DIVERSITY IN NIGERIA'S NON- FINANCIAL SERVICES SECTOR
MÜŞFİQ QIZI ABBASOVA SEVİNC	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	FAME AND OBLIVION IN NAZIM HIKMET'S PLAY "THE FORGOTTEN MAN

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 10 / MODERATOR
Dr. Emel YILMAZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
GAFAROVA FARİDA İLHAM	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	FREE LOVE IN CHINGIZ AITMATOV'S NOVELLA "JAMILA"
ISGANDƏROVA NARMİN EMİN QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	IN RASHAD NURI GUNTEKIN'S NOVEL "ÇALIGUŞU" WOMEN'S FREEDOM AND SOCIETAL PRESSURES
İBRAHİMOV ANAR ŞAHBAZ		AZƏRBAYCANDA ETNİK MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA OĞUZ TÜRKLƏRİNİN TƏSİRİNİ ƏKS ETDİRƏN MƏDƏNİ İRS NÜMUNƏLƏRİ
MANSIROVA ŞAHANƏ	212Nəli tam orta məktəbin müəllimi	FROM PAST TO FUTURE: THE BREATH OF AZERBAIJAN IN THE ART OF FELT AND BATIK
RƏSMİYYƏ NƏRİMAN QIZI MAHMUDOVA	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	TƏSVİRİ SƏNƏTDƏ QRAFİKA: XƏTTİN DİLİ VƏ YARADICILIQ DÜNYASI
SEYFULLAYEVA AYNUR TAHİR QIZI	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	SULTAN MAHAMMAD CREATIVITY
Hascen DOĞAN ESENYEL Assoc. Prof. Buğu ŞAH	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	EVALUATION OF IMAGE, CREATIVE THINKING, AND COLOR THEORIES IN TERMS OF THE USE OF THE FEMALE IMAGE FROM MODERN ART TO CONTEMPORARY ART
Dr. Emel YILMAZ Sibel SERİN ENGİNDENİZ Çağrı KURTBİR Ahmet KURKMAZ Kağan TÜREGÜN Selcan ORUÇ Bekir BAYBURT Recep Cihan ÖLÇER	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	REFLECTIONS OF FEMALE MURDERS IN TRNC IN THE PRESS THROUGH DIFFERENT IDEOLOGIES: THE MURDER OF HELIN REESSUR
Mehmetemin YILDIÇOBAN Assoc. Prof. Buğu ŞAH	Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	HATIRLAMA FİGÜRLERİ VE ALGORİTMA TEMELLİ SANAT: REFİK ANADOL

04.05.2025
SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME
SESSION: 2 HALL: 11 / MODERATOR
SUBHASHISH DEY

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
AHMAD FAHMI ALI HASSAN	Keningau Vocational College	EXPLORING THE NUTRITIONAL VALUE, CULTURAL IMPACT, AND COMMERCIAL POPULARITY OF MILO DRINK
AZRUL AZIZI IBRAHIM	Keningau Vocational College	EXPLORING THE EMOTIONAL, PSYCHOLOGICAL, AND PERSONAL EXPERIENCES OF A FIRST-TIME FLIGHT ACROSS THE COUNTRY
DIVAIN ERIC	Keningau Vocational College	EXPLORING THE PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL, AND SOCIOCULTURAL DIMENSIONS OF BOXING
CHARLES JOHN	Keningau Vocational College	EXPLORING THE GLOBAL IMPACT, PHYSICAL DEMANDS, AND SOCIAL INFLUENCE OF FOOTBALL
ALDINUS MIJIN	Keningau Vocational College	EXPLORING THE TECHNICAL, EDUCATIONAL, AND PRACTICAL DIMENSIONS OF BRICKLAYING SKILLS
MUHD FIKRI SAHRAN	Keningau Vocational College	EXPLORING THE CULTURAL SIGNIFICANCE, ARTISTIC ELEMENTS, AND SOCIAL FUNCTIONS OF MURUT DANCE
ERELLIAN JOSEPH	Keningau Vocational College	EXPLORING THE CULTURAL, PHYSICAL, AND SOCIAL DIMENSIONS OF SEPAK TAKRAW
YUSSHACKY YUSSAR	Keningau Vocational College	EXPLORING THE CULTURAL, PRACTICAL, AND PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF MOTORBIKE RIDING
ROWEN ROZI @ ROGER	Keningau Vocational College	EXPLORING THE DYNAMICS, APPEAL, AND IMPACT OF SHORT TRACK SPRINT RACING
ELEAZAR AGUNG LIAU	Keningau Vocational College	ENGINEERING EXCELLENCE AND INNOVATION IN SUPERCAR DESIGN
SUBHASHISH DEY	Gudlavalleru Engineering College	THE LIMIT OF MAGNESIUM AND POTASSIUM, CHLORIDES IN MIXING WATER FOR CEMENT MORTAR

04.05.2025

SUNDAY / 13:30-15:30 TURKIYE TIME

SESSION: 2 HALL: 12 / MODERATOR

Prof. Dr. XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. BOBOMURODOVA LATOFAT ELMURODOVNA OCHILOVA SHAXNOZA MARDIYEVNA	Innovatsion texnologiyalar universiteti Samarqand Oriental universiteti	ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI
Assoc. Prof. SHARIFOV SHUHRAT SAIDAHMADOVICH SOXIBOV FARRUX ORTIKOVICH	Samarqand davlat universiteti	CEO'ZBEKISTONDA "YASHIL IQTISODIYOT"NI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI
Lect. SOTVOLDIEV SIROJIDDIN MAKHAMMADDIN UGLI	Oriental University	FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE
VALIYEVA Xilola Yusufovna	Oriental University	HARBIY TA'LIMNI SAMARALI BOSHQARISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI
Assoc. Prof. BOBOMURODOVA LATOFAT ELMURODOVNA NE'MATULLAYEVA BARNO YO'LDOSH QIZI	Innovatsion texnologiyalar universiteti Samarqand Oriental universiteti	BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH
ISSAYEVA ZARIFA ISANOVNA	Oriental Universiteti	OLIY TA'LIM TASHKILOTLARINING XALQARO REYTINGLARDA ISHTIROKINI TA'MINLASHDA INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI
XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	HAQIQIY HARBIY XIZMATDAGI HARBIY XIZMATCHI AYOLINING URNI VA ROLI
XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH	Oriental Universiteti	HARBIY JAMOALARDA ISHONCH MUHITINI YARATISH
AKHMEDOV BAKHTIYOR SHODIYOROVICH	Oriental Universiteti	THE WORK OF MILITARY COMMANDERS IN ANCIENT MILITARY CAMPAIGNS ON THE MENTAL CONDITIONING OF FIGHTERS
Prof. Dr. XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH	Oriental Universiteti	HARBIY XIZMATCHILARDA AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISH: PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA
XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	HARBIY XIZMATCHILARNING ISHGA NISBATAN MOTIVATSIYASINI OSHIRISH STRATEGIYALARI

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
SEMA BİBER TURHAN OSMAN GEDİK	ÖĞRETMEN ADAYLARININ “DİSGRAFİ” (YAZMA GÜÇLÜĞÜ) FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ	1
NAGİHAN TANIK ÖNAL RAZİYE ERKUL HATİPOĞLU	PRESCHOOL TEACHERS' COMPETENCIES IN ORGANIZING OUT-OF-SCHOOL LEARNING	2
NAGİHAN TANIK ÖNAL RAZİYE ERKUL HATİPOĞLU	FACILITATING ASTRONOMY EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD: EVALUATION OF THE STELLARIUM PLANETARIUM APPLICATION	4
EMEL ŞEN MEHMET GÜNGÖR	A QUALITATIVE STUDY ON THE EDUCATIONAL DYNAMICS OF THE INTERACTION BETWEEN DISASTER LITERACY AND DISASTER AWARENESS	12
MEHMET GÜNGÖR	ALONE IN CROWDS: THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CAPITAL EROSION AND ALIENATION IN YOUTH	14
SALİMAKHON RUSTAMİY ALİYBEG KIZI	SOME CONSIDERATIONS ABOUT FUNCTIONAL STYLES	16
ESMA GEDİK	2024 TÜRKİYE YÜZYILI MAARIF MODEL EARLY CHILDHOOD EDUCATION PROGRAM IN TERMS OF DEVELOPMENTAL PLASTICITY	19
ARSLAN KARAOĞLAN YAKUP ŞİMŞEK SINAN KONUT	THE FUNCTION OF RELIGION IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF YOUTH	21
KAMRAN BUNYATZADA GÜLDENER ALBAYRAK	THE EFFECT OF EMOTIONAL CONSISTENCY OF UNIVERSITY STUDENTS ON PERCEIVED STRESS AND PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT	35
MEHMET KAVAS	EXAMINING THE 2019 TURKISH COURSE CURRICULUM AND THE 2024 MAARIF MODEL SECONDARY SCHOOL TURKISH COURSE CURRICULUM IN THE CONTEXT OF TEXT TYPES	37
GÜRKAN BAYINDIR	QUALITY EDUCATION IN TURKEY IN LIGHT OF PISA AND TIMSS DATA	39
SELİM GÜNDOĞAN ZEHRİ KAVLAK NİHAL ELMAS	EXAMINATION OF COPING SKILL WITH SCHOOL BURNOUT IN TERMS OF SCHOOL SATISFACTION AND VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES	41
PINAR BERK	CHARLES JEAN BONNIN'S THOUGHTS, FOUNDER OF FRENCH ADMINISTRATIVE SCIENCE, ON ADMINISTRATION AND PUBLIC ADMINISTRATION	43
FATMA ŞURA BAHSİ KOÇER KEREM GÖKTEN	ASEAN'S ROLE AS A REGIONAL ORGANIZATION IN THE SOUTH CHINA SEA ISSUE	45

2

	REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS: THE EXAMPLE OF YENIDUZEN, GUNEŞ AND CYPRUS NEWSPAPER	
ERKAN KARAMAN MUSTAFA TALAS	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLERE MATEMATİK KELİME PROBLEMLERİ ÇÖZME ÖĞRETİMİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI	128
LALE AKCAMUZ HAZAL AKBAL	DIGITAL TRANSFORMATION IN HEALTH CARE: ROBOT SYSTEM IN PHARMACIES	138
PERİHAN ŞEKER	IS IT LOVE OR CONSUMPTION THAT'S SPECIAL IN NOVEMBER? A SEMIOTIC ANALYSIS OF POSTMODERN ADVERTISING	140
HATICE DİLAVER	KYRGYZSTAN'S POLITICAL, ECONOMIC, AND FOREIGN POLICY DYNAMICS: AN EXAMINATION OF THE TRANSITION PROCESS AND REGIONAL RELATIONS	149
BUKET ÖZOĞLU	LOGISTICAL PERSPECTIVE ON SERVICE QUALITY SCALES	156
SEYHMUS DOĞAN	DIGITAL BRAND JOURNALISM AS A PUBLIC RELATIONS STRATEGY: COCA COLA PRESS ROOM	158
HATICE DİLAVER	TRANSPORTATION ECONOMICS: TÜRKİYE'S STRATEGIC ROLE AND ECONOMIC IMPACT	166
SERHAT MADARSAR	PANORAMA OF POLITICAL COMMUNICATION AND NEW MEDIA RESEARCH: A REVIEW ON GRADUATE THESES	178
MIKAIL KAZAN EMİN SÜEL	EVALUATION OF TEAM REPUTATION PERCEPTION OF FANS OF THE THREE MAJOR FOOTBALL CLUBS	185
ARİFE GÖZDE AKAN AYŞE TOPAL	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARINDA SOSYAL KRİTERLERİN SWARA YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ	187
BUKET GÜLLÜ-ÖZKAYA	A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF GRETA THUNBERG'S COP24 SPEECH: POWER, IDEOLOGY, AND CLIMATE CRISIS DISCOURSE	195
NURİSE EVREN YÜCEL CAN	OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE AİLE UYUMUNUN ÇOCUKLARIN OKUL PERFORMANSINA ETKİSİ	196
PINAR DAYAN ERCAN GEÇGİN	UNIVERSITY STUDENTS' CHALLENGE WITH RENT INCREASE: A QUALITATIVE RESEARCH ON NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY STUDENTS	197
TOLOGON SABYRBEKOV AİANA SUBANOVA	THE REFLECTION OF KYRGYZ SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS IN CINEMA: A CASE STUDY OF AİBEK DAİYRBEKOV'S "ERMEN CİTİ"	208
TANER ŞEKERLİ YÜCEL CAN	A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON FEMALE PERSONNEL WORKING IN THE GENDARMERIE ORGANIZATION: THE NİĞDE EXAMPLE	218

ZEYNEP ÇETİN	TURKISH NATIONALISM DISCOURSES IN CINEMA: THE EXAMPLE OF THE MOVIE POCKET HERCULES NAIM SULEYMANOĞLU	222
MEHMET ALI ALAGÖZ GÜLDENER ALBAYRAK	THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CONNECTEDNESS, LIFE SATISFACTION, AND DEPRESSION LEVELS IN YOUNG ADULTHOOD	223
MEHRI KILIÇ	ELEMENTS OF FEMINISM IN NEZİHE MUHİTTİN'S NOVEL “BENLİĞİM BENİMDİR”	225
HILAL KAROĞLU FIKRINAZ DAMLA AKBABA	METAPHORICAL PERCEPTIONS AND OPINIONS OF 4-6 YEAR OLD CHILDREN ABOUT THE CONCEPT OF “BOOK”	231
İBRAHİM ÇANKAYA GÜLBİN AKDEMİR YELKOVAN SEYDA BİLER İBRAHİM HULUSİ AKEL	TEACHERS' VIEWS ON THE 21ST CENTURY COMPETENCIES THAT PROSPECTIVE TEACHERS SHOULD HAVE	233
ELİF ÖĞÜCÜ VEDAT BAYRAKTAR	EXAMINING THE SELF-REGULATION SKILLS OF TEACHERS WORKING IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS	235
İPEK COŞKUN NESLİHAN TUĞÇE ÖZYETER	ANXIETY LEVEL AND ITEM TYPE: INVESTIGATING THE ROLE OF ANXIETY AND ITEM FORMAT IN FOREIGN LANGUAGE ACHIEVEMENT	237
GAYE YAŞAR ZEYNEP AYTAÇ	ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY AMONG STUDENTS IN DIFFERENT DISCIPLINES: A SCOPING REVIEW	247
ALİ AYATA SENCER REMZİ SAYHAN	ANALYSIS OF COMMON HERITAGE CONCEPTS IN SOCIAL STUDIES CURRICULUMS	249
MELEK DÖNMEZ YAPUCUOĞLU	THE COMPARATIVE ANALYSIS OF IMMIGRANT EDUCATION PROCESSES IN THE UNITED STATES, EUROPE AND TURKEY	251
BÜŞRA KILINÇ EDANUR AKBAL ŞENGÜL YILDIZ FUNDA NALBANTOĞLU YILMAZ	INVESTIGATING REASONS FOR TEACHER CANDIDATES NOT APPLYING FOR TÜBİTAK 2209-A RESEARCH PROJECT SUPPORT PROGRAMME FOR UNIVERSITY STUDENTS	261
MELEK DÖNMEZ YAPUCUOĞLU	THE SYSTEMATIC REVIEW OF THESES CREATED WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING	263
MELEK KÖRÜKCÜ	SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' OPINIONS ON DIGITAL CITIZENSHIP	274
AYBALA ALBAY HASAN ATAĞ	COMPARISON OF CLUSTERING PERFORMANCES OF DIFFERENT DATA MINING ALGORITHMS IN THE CLUSTERING ANALYSIS OF FOREIGN LANGUAGE PROFICIENCY EXAM ITEMS	276
TALİP AKBALIK ÖZLEM SADI	THE EFFECT OF DIFFERENTIATED INSTRUCTION ON THE ACADEMIC	293

	ACHIEVEMENT AND SELF-EFFICACY OF 4TH GRADE STUDENTS	
CANER ÇABUK CENGİZ ÖZYÜREK	THE PLACE OF SOCIAL EMOTIONAL LEARNING IN EDUCATION	301
ZEKİ CAN GÜLHAN VEFA TAŞDELEN	VATANDAŞLIK KAVRAMININ KÖKLERİ VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YANSIMALARI	317
MUSA DEMİR MERSİYE YILMAZ ASLAN	ANALYZING SOHRET DOGRUYOL SAGBAS'S CHILDREN'S BOOKS IN TERMS OF THY BASIC ELEMENTS OF CHILDREN'S LITERATURE	348
FATMA ALASLAN	VIOLATIONS OF PERSONAL RIGHTS WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL MEDIA USE	350
YELİZ ÇELEN FERHAT OKTAY	OPINIONS OF STUDENTS TAKING SPECIAL EDUCATION COURSES TOWARDS INCLUSIVE PRACTICES	352
FATMA ALASLAN	THE ROLE OF MEDIATION AND ITS EFFECT ON THE LEGAL CONSEQUENCES OF DIVORCE	361
ZEKİYE ALKAN BAŞKAN SEDA ÜNLÜ ÖZBEK	YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜZİK ETKİNLİKLERİNİN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN FEN TUTUMLARINA ETKİSİ	363
EDA CAN KÖKMEN	COMPARISON OF VOCABULARY DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH AND WITHOUT DYSLEXIA	372
EDA CAN KÖKMEN GÜLMİRA KURUOĞLU	EPILEPSY AND VOCABULARY DEVELOPMENT: AN ANALYSIS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES	379
RAMAZAN ENGİN YASİN İBRAHİM	KALAM SCIENCE IN THE INDIAN SUBCONTINENT	386
SALIHA ÖZDEĞİRMENCİ	THE DEPICTION OF HZ. FATİMAH IN IBN SA'D'S KİTÂB AL-ṬABAQÂT AL-KABİR	400
RAMAZAN AYDEMİR	THE IMPACT OF SUFISM ON FİQH (In the Context of Worship and Ethics)	402
MUSTAFA SONGUR ARSLAN KARAOĞLAN MURAT KAPAN	BASIC VALUES THAT BUILD THE FAMILY IN THE QUR'AN	419
EMİNE ALADOĞAN	THE CONCEPT OF TESHR IN TERMS OF INFLUENCE ON HUMAN SPIRITUALITY	421
EYÜP ÖZTÜRK	THE PROMINENT ISLAMIC SCHOLAR AL-MURTAḌĀ AL-ZABĪDĪ AND THE OTTOMAN PERCEPTION REFLECTED IN HIS WORK “NAFAHĀT RAYĀHĪN”	423
ALİ YILDIRIM	PHILOSOPHICAL CRITICISM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THEOLOGY AND TRADITION	424
MUSA ERKAYA	SOME FABRICATED HADITHS IN THE MAWḌU' HADITH BOOKS THAT ARABIC IS SUPERIOR TO OTHER LANGUAGES	436

GULBOKHOR KADİROVA	A GRAMMATICAL ANALYSIS OF TAHİR MELİK'S “SON KURŞUN” IN TERMS OF LANGUAGE, LEXICAL UNITS, AND LEXICON	438
RAMADAN SANIVAR	PROTECTION OF WITNESSES IN ENGLISH CRIMINAL PROCEDURE LAW: LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICAL ISSUES	442
RAMADAN SANIVAR	THE PROVISIONS ON VOLUNTARY RENUNCIATION AND ACTIVE REPENTANCE IN ITALIAN CRIMINAL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH TURKISH CRIMINAL LAW	443
EBRU ÖZKAYNAK BAŞAK TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ	THE USE OF DERIVATIVES IN THE TURKISH BANKING SYSTEM	444
YAŞARCAN BASKIN TAMER BAYRAK	SEMANTIC WEB-SUPPORTED VAR SYSTEM: IS IT POSSIBLE TO ENHANCE THE OBJECTIVITY AND SPEED OF REFEREE DECISIONS?	457
ARDA CAN ÇELİK	DEMOCRATIZATION AND ECONOMIC INEQUALITY: THEORETICAL MODELS AND ELITE DYNAMICS	469
CEM KOTAN	THE POLITICAL NATURE OF INTERSUBJECTIVE RELATIONS AND THE INSTITUTIONALIZATION OF THE DEMOCRATIC PUBLIC SPACE	482
UMUT TURGUT YILDIRIM SENA ŞAHİN	THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIALISM, THE WELFARE STATE, AND RELIGION: AN ASSESSMENT OF SOCIAL POLICY PRACTICES IN ISLAM	495
FATİH YÖRÜKOĞLU MUHSİN USLU	DİDEROT ETKİSİ BAĞLAMINDA GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM DAVRANIŞININ İNCELENMESİ; CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	497
İSMET ÜNLÜ	BUREAUCRATIC COMPETITION BETWEEN TİKA AND THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS WITHIN THE FRAMEWORK OF DECISION- MAKING MODELS	507
MUHSİN USLU FATİH YÖRÜKOĞLU	BLOCKCHAIN TABANLI FİNANSAL HİZMETLERİN GELECEĞİ	509
NİSA NUR EKŞİ BÜŞRA MÜCELDİLİ	KARİYER YETKİNLİKLERİNİN KARİYER TASARIMINDAKİ ROLÜ VE KARİYER BAŞARISINA ETKİSİ	522
BÜŞRA ŞİMŞEK ORHAN ERTUĞRUL ONUR	EVALUATION OF TRADESMEN'S OPINIONS ON TRADESMEN AHI FUND INSURANCE: THE CASE OF CORUM	523
EFE CAN KARABULAT	THE PROBLEM OF THE EXISTENCE OF PROVISIONS ON THE DEATH PENALTY IN THE MILITARY PENAL CODE	525
KÜBRA DUMAN DEMİRTAŞ	RESTRAINING ORDERS AND ALLOCATION OF THE SHARED RESIDENCE TO THE VICTIM UNDER LAW NO. 6284 IN THE CONTEXT OF PROPERTY AND SECURITY RIGHTS	530
NEDRET ÇAĞLAR TALHA KARLIDAĞ	SİYASET ARENASININ DİJİTAL YÜZÜ: SİYASİ LİDERLERİN “X” KULLANIMI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	539

SAMET YÜCE	ANALYSIS OF AN OBSERVATION REPORT ON THE GULF REGION BEFORE THE FIRST WORLD WAR	541
MAHMUT ŞAMIL EROL AHMET AKGEMCİ	AUDIT QUALITY AND DEBT FINANCING COSTS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW	547
AKIN ÖNER MUSTAFA KAPLAN	RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUAL MORAL VALUES AND ELECTRIC VEHICLE PURCHASE INTENTION	549
HAVVANUR GÜNGÖR	BUSINESS INNOVATION IN THE METAVERSE: NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES	551
DICLE GÜLER ŞENGÜL	RE-FUNCTIONALIZATION OF INDUSTRIAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF URBAN POLICIES: THE CASE OF ZONGULDAK ÜZÜLMEZ CULTURE VALLEY	553
YAHYA TOGAN	SAĞLIKTA DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE UZMAN GÖRÜŞLERİNİN DİJİTAL ORTAMDA PAYLAŞILMASI	555
HATICE İDİL ERSAVAŞ	YAPAY ZEKÂNIN ETKİLEYİCİ PAZARLAMADA KULLANIMI: SANAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMU	558
HEIKO SCHUSS	OBEDIENCE AND RELIGIOSITY IN SELECTED MENA COUNTRIES AND TÜRKİYE	559
ÖMÜR SALTİK	TOPOLOGICAL MORPHOLOGY OF NEUROLOGICAL SIGNALS IN DECISION BIASES: HOMEOMORPHIC TRANSFORMATIONS AND A CANONICAL STRUCTURAL APPROACH WITHIN THE BRAIN-BIAS-BEHAVIOR TRIANGLE	567
BENGİ AYRANCI ASLAN BANU TARHAN MENGİ	CORPORATE PSYCHOPATHS	569
BAGUL CHARYYEVA UMAY BİLGE BALTACI	EXAMINING THE MEDIAIING ROLE OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN LIFE SATISFACTION AND PSYCHOLOGICAL INFLEXIBILITY	580
ZELİHA ÇALIKOĞLU	GERONTOLOGY SCIENCE	582
NİL AVCI	MAIN CRITICISMS AGAINST THE CLASSICAL UTILITARIAN ETHICAL DOCTRINE	591
EZGİ KÖKÇE İYİDOĞAN SEYDİ AHMET SATICI	THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND INTOLERANCE OF UNCERTAINTY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SELFSABOTAGE IN ROMANTIC RELATIONSHIPS AND RELATIONSHIP SATISFACTION	601
SÜHEYLA SARITAŞ HATİCE RAVZA AKAR AYŞE NUR BİLGİN GÜNEŞ CENGİZ	A SOCIOLOGICAL STUDY ON AGRICULTURAL HIGH SCHOOL IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	603
SÜHEYLA SARITAŞ AYŞE NUR BİLGİN GÜNEŞ CENGİZ	A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON CELIAC DISEASE FROM A SUSTAINABLE DEVELOPMENT	609

HATICE RAVZA AKAR	PERSPECTIVE: THE CASE OF EDREMIT BAY CELIAC ASSOCIATION	
DAVUT AYDIN BUKET NUR SEYFELİ	EMOTIONAL INTELLIGENCE, PSYCHOLOGICAL RESILIENCE, LIFE SATISFACTION AND POSITIVE SELF IN UNIVERSITY STUDENTS	618
AHMET ŞANLI AHMET AYAZ	THE MODERATING ROLE OF UNREALISTIC PARENTAL XPECTATIONS AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DOLESCENT-PARENT CAREER CONGRUENCE AND CAREER DECISION-MAKING SELF EFFICACY	620
BERFIN SARA METİN ÇINAROĞLU	THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON BODY DYSMORPHIC DISORDER (BDD): THEORETICAL AND EMPIRICAL FINDINGS	622
AYŞE ŞEYMA TURGUT ARIKAN	PSYCHO-SOCIAL HEALTH PROMOTION FACILITIES TOWARDS THE UNEMPLOYED: PRACTISE RECOMMENDATIONS FOR TURKEY	624
ERGÜN ŞAHİN SELÇUK KILIÇ	A CASINO WITH ONE CLICK: ONLINE BETTING AND GAMBLING IN TURKEY	626
MERVE KOCA	COURSEVIVOR: COPING WITH COLLECTIVE CHALLENGES IN RESIDENTIAL EDUCATION	628
YAREN BUDAK	TERAPÖTİK SÜREÇTE ALEKSİTİMİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI	630
SERKAN DEMİRTAŞ	BENEFITING FROM DEATH INSURANCE UNDER LAW NO. 5510	631
ELIFNUR USLUKAYA NILGÜN COLPAN ERKAN	A LITERATURE REVIEW ON THE EFFECT OF SEMI-PRIVATE AREAS ON SENSE OF BELONGING	632
NAHİT BEK ÇAĞLA GÖYNÜK	"THE ROLE AND IMPORTANCE OF LOCAL ADMINISTRATIONS IN THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF BURSA METROPOLITAN MUNICIPALITY"	652
MIZGIN AVCI UMUT BURCU TASA YURSEVER	THE EFFECT OF USER BEHAVIOR ON EXPERIENCE IN SUSTAINABLE DESIGN	662
MINE YILMAZ MEVLÜT CAMGÖZ	COMPETITIVE SUSTAINABILITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE GREEN ECONOMY: CAN THE 'GREEN WAVE' BE CAPTURED IN THE PAPER RECYCLING INDUSTRY	664
GÖKHAN KARTAL	FROM GEOPOLITICAL FLUCTUATIONS TO ECONOMIC FRACTURES: AN ECONOMIC HISTORY PERSPECTIVE ON THE EMPIRICAL FINDINGS REGARDING CHANGES IN ENERGY SECURITY RISK LEVELS IN TÜRKİYE	666
NECİBE NUR ALAYDIN	EXAMINATION OF ISPARTA CITY IN THE CONTEXT OF AGE-FRIENDLY CITIES	678

ALI SERDAR METE	AN EVALUATION ON THE PROFESSIONAL CAREER AND PUBLICATIONS OF COLONEL MEHMED ARIF (ARIF THE BEARKEEPER) BEY	679
NECIBE NUR ALAYDIN	LOOKING AT AGING IN PLACE FROM A GEOGRAPHICAL GERONTOLOGY PERSPECTIVE	691
MEHMET EMIN ESER	EXILE PRACTICES DURING THE MAMLUK PERIOD: FROM REBELS TO CONSPIRATORS, FROM MORAL CRIMES TO POLITICAL STRATEGIES	692
ÖZGÜR ERDİNÇ	DETERMINATIONS ON THE PROVISION OF GRAIN NEEDS OF THE ARMY DURING THE MOREA REBELLION (1821-1826)	701
BEKİR KARACA ZAFER YILDIRIM	EVALUATION OF THE EFFECTS OF THE SEVEN SEVEN YEARS WARS ON TURKISH AND WORLD HISTORY IN TERMS OF SYNCHRONISATION	703
ERDAL HÜROL	FARMS BELONGS TO THE HAZINEDARZADES IN CANIK SANDJAK	705
ORAL ATEŞ	CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF LIEUTENANT GENERAL ALİ GALİP TÜRKER (1881-1952)	713
NASRULLAH BEK YAHYA BAĞÇECİ	THE POLITICAL RELATIONSHIP BETWEEN THE USA AND RUSSIA DURING THE COLD WAR	722
HAFİZE GİZEM KILINÇ DEMİRHAN	THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF FRANCIS BACON'S UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE	724
MERVE BÜYÜKADA	ABOUT A TEFEÜLNAME	726
HAKAN YILMAZ	THE IN/AUTHENTIC LIFE DILEMMA IN JAMES JOYCE'S "EVELINE"	734
UMUT AYHAN	IMAGINATION IN NEOPLATONISM	741
ELVAN MUTLU	ANTI-IMPERIALISM AND COLONIAL SPACE IN LEONARD WOOLF'S THE VILLAGE IN THE JUNGLE	743
SEYFULLAH KOŞMAZ	ŞARKI TÜRÜNÜN ÖNCÜLERİNDEN TÂLİB VE DİVAN'INDAKİ ŞARKILARI	744
SEVİNÇ GENÇİL	THEMATIC COMPARISON OF THEATER TEXTS CİCU BY AZİZ NESİN AND İNSAN SESİ BY JEAN COCTEAU	769
ZEKİYE PAKER	THE VALUES THAT PRODUCE AND CONSUME IN CENGİZ AYTMAOV'S NOVEL TOPRAK ANA	771
AYŞEGÜL EKİCİ	THE TRUTH THAT ALGERIA WAS RULED BY "DAYI" IN THE GAZELLE OF BURSA'S HULDÎ: OTHER CUSTOMS AND TRADITIONS IN HIS POEMS	785
HACER ERDEMİR REZZAN GÜNDOĞDU	EXAMINATION OF PERFECTIONISTIC SELF-PRESENTATION IN ADOLESCENTS IN TERMS OF	793

	NEGATIVE AUTOMATIC THOUGHTS AND PERCEIVED SOCIAL SUPPORT	
LEYLA YILDIRIM SEMRA AGCABAY	REVIEW OF NEWS CHANNELS' SOCIAL MEDIA ACCOUNTS WITHIN THE AXIS OF NEW MEDIA	795
HƏSƏNOVA LEYLA ZİYAFƏT QIZI	M. FÜZULİ VƏ S.Ə.ŞİRVANİ YARADICILIĞINDAKI OXŞARLIQLAR	816
KÖNUL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏNLƏRƏRASI İNTEQRASIYANIN TƏŞKİLİ	820
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	DIFFERENCES BETWEEN SOCIAL AND ACADEMIC LANGUAGE	822
ULKER BAHSIYEVA	RESEARCH ISSUES OF THE MAGAZINES “MOLLA NASREDDIN” AND “FUYUZAT”	824
MALAHAT OSMANOVA	THE PROBLEM OF MYTHOLOGICAL MEMORY IN THE NOVELS OF FRANZ FUHMANN AND ELCHIN	828
YEGANA ABDULLAYEVA	POSTCOLONIAL LITERATURE: THEORETICAL AND AESTHETIC FOUNDATIONS AND SPECIFIC FEATURES	830
ƏNTİQƏ QƏHRMƏNANOVA	MƏHƏMMƏD FÜZULİ ƏDƏBİ MƏKTƏBİ-MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR VƏ ƏLİAĞA VAHİD	832
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	THE POWER OF HUMAN WILL IN JACK LONDON'S STORY "LOVE OF LIFE"	837
MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER	THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND WAYS TO WORK ON THEIR READING	840
EMIL RAUL OGLU AGAYEV	THE ROLE OF ACTIVE TEACHING IN THE METHODOLOGY OF TEACHING FINE ARTS	849
ULKER BAHSIYEVA	THE PLACE OF THE CREATIVE WORKS OF N. VAZIROV AND A. BAKIKHANOV IN THE 19TH CENTURY AZERBAIJAN LITERATURE	851
PERI PASHAYEVA	CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE "AZERBAIJANI LANGUAGE" SUBJECT CONDUCTED IN COMPREHENSIVE SCHOOLS	854
BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU	PRINCIPLE OF PLOT CONSTRUCTION IN FADAI TABRIZ'S POEM "BAKHITIYARNAMA" AND ITS EFFECT ON THE MAIN IDEA AND THE CHARACTER OF CHARACTERS	857
DILARƏ ƏLİYEVA	AZƏRBAYCAN MODERNİZMİNİN ƏSAS METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ	864
ELMAN GULIYEV	SULTAN RAYEVİN HƏYATI VƏ “DƏLİXANA” ROMANI	865
FƏRZƏLİYEVA BİKƏXANIM	RESAT NURI GUNTEKIN'S NOVEL WRITING	871
QAYIBOVA XƏDİCƏ	THE IDEAS OF PATRIOTISM IN NAMIK KEMAL'S POETRY	877

SULEYMANOVA SƏBNƏM	YUNUS EMRE'S LYRICS	882
HAZAL EKİNCİ	BOURDIEU'NUN ALAN, HABİTUS, SERMAYE KAVRAMLARI BAĞLAMINDA BİR KAYITSIZLIK ÖRNEĞİ OLARAK: OĞUZ ATAY'IN 'BEYAZ MANTOLU ADAM' HİKAYESİNİ YENİDEN OKUMAK	886
MEHRABOVA TAMAM ALLAHVERDİ QIZI	DIFFERENT ASPECTS IN THE CLASSIFICATION OF SENTENCE MEMBERS IN AZERBAIJANI AND TURKISH TURKISH	890
SEVDA ABBASOVA	DISCUSSION - AS MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES	892
RESULOVA EDALET EKBER KIZI	MƏNALI KEÇƏN ÖMÜR! FAMIL MEHDİ	898
RƏHİLƏ HÜMMƏTOVA	PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING	901
RESULOVA EDALET EKBER KIZI	BİR ÖMRÜN SƏLNAMƏSİ. XALİDƏ HASİLOVA	906
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	HEKAYƏNİN TƏHLİLİ ZAMANI DİQQƏT EDİLƏCƏK MƏRHƏLƏLƏR	911
KÖNÜL HƏSƏNOVA	POEZİYA DİLİNDƏ SUBSTANTİVLƏSMƏ VƏ SEMANTİK QƏNAƏT PRİNSİPİ	914
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	CREATIVITY OF RAFİG YUSİFOĞLU, WHO LIVED THE KARABAKH TRAGEDY IN HIS WORKS. "HİFFET" NOVEL	916
ARZU KARİMOVA	LITERARY LANGUAGE NORMS AND THEIR VIOLATION CASES	924
PƏRİ PAŞAYEVA	CLASSIFICATION OF FORMS AND METHODS OF TEACHING THE AZERBAIJANI LANGUAGE	926
MİNAYƏ ƏFLATUN QIZI MƏMMƏDOVA	XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDƏLƏRİN ŞİFAHİ NİTQ BACARARIQLARININ İNKİŞAFI YOLLARI	930
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	THE ROLE OF ABDULLA SHAIQ IN THE DEVELOPMENT OF EFFECTIVE EDUCATION (THE IDEA AND CONTENT OF THE WORKS "VAZİFE" AND "KHASAY")	933
MAHMUDOVA MEHRİBAN AKİF QIZI	THE POSITION AND FUTURE OF LANGUAGE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	942
AYGÜN MƏMMƏDOVA	INNOVATIVE METHODS AS A SOURCE OF MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH	945
BABAYEV YAGUB MAHARRAM	ARTISTIC STRUCTURE OF FADAI'S POEM "BAKHTIYARNAME" PHILOSOPHY OF FAITH, JUSTICE AND PATIENCE IN THE WORK	948

LALE MUSAYEVA	CLASSIFICATION OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES APPLIED IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS	954
MEHRİBAN MAHMUDOVA	THE ROLE OF LANGUAGE IN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT	957
AFET HASANOVA	THE ROLE OF NATIONAL HERITAGE IN MUSIC EDUCATION	960
IRINA-ANA DROBOT	CREATING A FANTASY-LIKE CAUSE AND EFFECT IN A HAIKU POEM	969
AYGUN ISMAYILOVA	ISSUES OF TRANSLATING EXAMPLES OF GERMAN LITERATURE INTO AZERBAIJANI	972
IRINA-ANA DROBOT	THE USE OF AMBIGUITY IN A HAIKU POEM	976
AYGUN ISMAYILOVA	NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN LITERATURE	980
AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI	SCHOOL, FAMILY AND LABOR PROBLEMS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1930-1940'S)	984
NURLANA MAMMADOVA	FUZULI'S CREATIVITY IN ATA TERZIBASHI'S RESEARCH	991
ARZU KƏRİMOVA	DIALECTS OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE AND THEIR RESEARCH	997
ZEHRA HEMZEYEVA	LANGUAGE INFORMATION	1001
MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER	THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND WAYS TO WORK ON THEIR READING	1005
GULNAR YUNUSOVA	FUTURISTIC URBAN SPACE AND THE QUEST FOR IDENTITY IN "AFTER DARK", THE NOVEL BY HARUKI MURAKAMI	1014
BELGIN BİLİR	BEYOND THE WOUND: A THEORETICAL APPROACH TO THE CONCEPT OF THE TRANSFORMATIVE POWER OF SUFFERING IN THE CONTEXT OF POSITIVE PSYCHOLOGY	1016
ƏZİMOVA TƏRAQNƏ MƏHƏMMƏD QIZI	HÜSEYN CAVİDİN ƏDƏBİ İRSİNDƏ ROMANTİZM, TARİXİLİK VƏ İDEOLOJİ MÜBARİZƏ	1026
GUZAL MASSADIKOVA	DEVELOPMENT OF BASIC DESIGN COMPOSITIONS (IN THE EXAMPLE OF POINT AND LINE PATTERNS)	1031
S.Ə.ƏLİYEVƏ	THE FIRST "KHOSROV AND SHIRIN" IN ANATOLIA	1033
PARI HUMBATOVA	THE INFLUENCE OF SHAH ISMAIL KHATAI ON THE HARITAGE OF MESİHI TABRIZI	1035
NÜŞABE ADGÖZELZADE-RASULOVA	MUHAMMED FUZULI'S BIRTH DATE IN THE ANTHOLOGIES	1037

SAMIRA BABAYEVA	THE RESEARCH ON TEACHING METHODS	1039
RANA JAHANGIRLI GARIP	THE LITERARY INFLUENCE OF MIRZA SHAFI VAZEH IN HUNGARY: TRANSLATION, RECEPTION AND CULTURAL IMPACT	1040
MAKSUDOVA SHAFAG NAMIDAR QIZI	NASIMI'S HEIR SURURI-SHARGI	1042
ŞƏFA ƏLİYEVƏ	EDEBİ AKIMLAR VE DRAMATURGİNİN ŞƏKİLLƏNMƏSİ: REALİZMDƏN SOSYALİST REALİZME	1044
HAJIYEVA ULVIYYA DAVUD	CONTENT OF PROFESSIONAL ACRREDITATION AND CERTIFICATION IN TEACHING OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE	1046
ISOMIDDIN SHAMSIDDINOV	STRUCTURAL FEATURES OF THE KHABAR SENTENCES IN THE WORK “UNWANUL-BAYAN”	1047
CHUKWUEMEKA G. EME MR. MOHAMMED BAPPAH	SUSTAINABILITY STRATEGIES IN CONTEMPORARY BUSINESS MANAGEMENT: INTEGRATING ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES IN CORPORATE PLANNING	1049
M.K.GANESHAN	DIGITAL TRANSFORMATION IN HUMAN RESOURCE: TRENDS AND CHALLENGES	1077
YAHYA ŞAHİN	THE MEDIATING ROLE OF MINDFULNESS AMONG PSYCHOLOGICAL VARIABLES IN MARRIAGE: A STRUCTURAL MODEL	1085
GISCHA ADINDA SYUKMA NISWATIN NADA NUR LAILATUL FADHILAH RIYAN ANDNI	ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF BUSINESS PERFORMANCE, MARKET ORIENTATION, AND PRODUCT INNOVATION ON THE COMPETITIVE ADVANTAGE OF ENTREPRENEURS IN ICE TEA UMKM IN KUDUS REGENCY	1087
SALMA MAGHFUDHOH Z.M INDAH DWI AGUSTIANI FANSA FADIA DEV RIYAN ANDNI	PENGARUH KESEMPATAN KERJA, INDEKS PEMBANGUNAN MANUSIA (IPM) DAN INFLASI TERHADAP PENGANGGURAN DI PROVINSI JAWA TENGAH	1089
WIWIK MELANI EKA NAILA FITRIANA LAILATIN NISHFINUR NA RIYAN ANDNI	ANALISIS HUBUNGAN ANTARA LITERASI KEUANGAN, TINGKAT PENDIDIKAN, DAN KECERDASAN SPIRITUAL TERHADAP PENGELOLAAN KEUANGAN KELUARGA	1090
KUNASARI SALSABILA DHIA R.A. ZAHROTUN NIKMAH RIYAN ANDNI	THE INFLUENCE OF BRAND IMAGE, PRICE, AND HALAL LABELS IN DECISION TO PURCHASE WARDAH COSMETIC PRODUCTS IN KUDUS CITY	1091
RINA UMI WARDANI JAUHAROTUN SHOLHA AQLIYA ANA MAR'ATUR RASYIDA RIYAN ANDNI	THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, PRODUCT QUALITY, AND PRICE ON BUYING INTEREST OF U-WINFLY BRAND ELECTRIC BIKES IN KUDUS	1093
PARVANA RZAYEVA	PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ACTIVITY CREATIVE ACTIVITY. INSPIRATION	1094

KOMILJON MUROTMUSAEV VADIM ACHILOV	PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATION CULTURE IN THE FORMATION OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS	1100
KOMILJON MUROTMUSAEV KHODIHON MUHTOROV	SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF COMMUNICATION CULTURE IN MILITARY PERSONNEL	1101
KOMILJON MUROTMUSAEV VADIM ACHILOV	SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS	1102
NINO KITOSHVILI TEONA MUJIRISHVILI	FROM TRAUMA TO JUSTICE: UNDERSTANDING SEXUAL VIOLENCE IN GEORGIA THROUGH PSYCHOANALYTIC AND SOCIAL LEARNING THEORY	1103
ALİŞER SANAEV	ORTA ASYA ÜLKELERİNDEN ÖĞRENCİ GENÇLİĞİN GÖÇ HACMİNE ETKİ EDEN PSİKOLOJİK FAKTÖRLER	1117
SUANDI SELIAN EDI SETIAWAN	THE ROLE OF EXERCISE INTENTION AND COACH-ATHLETE RELATIONSHIP ON ATHLETE'S BEHAVIOR AND MENTAL HEALTH	1118
ANANDA MAJUMDAR	THE RICH TAPESTRY OF TURKISH CULTURE: A BLEND OF HERITAGE AND MODERNITY	1119
EGAMBERDIEVA FARIDA OKTAMOVNA	COGNITIVE AND NEUROPEDAGOGICAL FOUNDATIONS IN CONTEMPORARY EDUCATIONAL PRACTICE	1129
NURLANA KAZIMOVA	GENERAL PEDAGOGICAL AND CULTURAL PREPARATION OF THE MASTER TEACHER	1131
JOHN ERIC NEPOMUCENO GERBIE GORUBAT GYNNIE MAGHANOY JOSHUA ADA RYAN EDWARD RULL ARVY OSMA	FACULTY JOB SATISFACTION AND EDUCATIONAL QUALITY: EVIDENCE FROM CUSTOMS ADMINISTRATION INSTRUCTORS IN THE PHILIPPINES	1133
NURLANA KAZIMOVA	PLANNING THE TEACHING OF A SUBJECT BY A VENERABLE TEACHER	1134
ALLAHVERDIYEVA NURANA ELCHIN	POSSIBILITIES OF APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF CONSOLIDATING NEW KNOWLEDGE	1136
SAMRA AFZAL IMTIAZ ALI QURESHI	TRANSFORMING LEARNING: IMPACT OF FACULTY DISCOURSES ON CLASSROOM PRACTICES OF UNIVERSITY TEACHERS	1142
KOMILJON MUROTMUSAEV MOHINUR KOBILOVA	EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A MEANS OF DEVELOPING FUNCTIONAL LITERACY IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN	1143
PAULINA ERAWATI PARAMITA DUDY EFFENDY	DESIGNING MULTIMODAL TEACHING MATERIALS USING THE ADDIE MODEL FOR UNIVERSITY STUDENTS	1145
GULAR NURİYEVA	INTERDISCIPLINARY APPROACH IN EDUCATION: THE POTENTIAL OF NEUROSCIENCE	1146

ULDUZ FARHAD KAHRAMANOVA	THE SYSTEM OF CULTURAL CODES USED IN LITERARY WORKS: BASE AND STYLISTIC CODES	1148
FARIDA MIKAYILOVA	ON INTEGRATIVE TEACHING OF ORTHOGRAPHY WITH PHONETICS	1151
DONATA ASOR BERNADETH BAITA EDDIE CEZAR BORJA MARY JOY CAMALLA AHMED MAMESRAYLLETH DESIREE PEREZ MARILYN ROSE SOLANO PATRIA BONEO ARVY OSMA	URBAN INTERNSHIP DYNAMICS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR CUSTOMS ADMINISTRATION STUDENTS IN THE PHILIPPINES	1156
MATANAT ABDUNOVA	FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF AUTOBIOGRAPHY IN AZERBAIJAN LITERATURE	1158
AYGUN ISMAYILOVA	NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN LITERATURE	1160
AYGÜN İSMAYILOVA	INTEGRATION OF GREEN ECONOMY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING	1164
SOTVOLDIEV SIROJIDDIN MAKHAMMADDIN UGLI	FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE	1168
EGAMBERDIEVA SHAKHZODA DAMIROVNA	THE COGNITIVE DIMENSION OF METAPHORS IN ADVERTISING DISCOURSE	1170
IVORY GREY ROCA RUBY ANN CAPISTRANO NICOLE FRONGOSO MAVEL MAHAYHAY JOSHUA PERILLA ALONA MAE PORTO PHILIPP RYAN RILLONES DANELLIE LLAMAS ARVY OSMA	FROM CRISIS TO CONTINUITY: EVOLVING LOGISTICS STRATEGIES AND WAREHOUSE RESILIENCE IN THE POST-PANDEMIC ERA	1172
NISHANI RANAWEERA	DECOLONIZING GENDERED JUSTICE: COLONIAL NORMS AND THEIR IMPACT ON GENDER-BASED VIOLENCE LAWS IN SRI LANKA	1174
MARIJANA KLEMENCHICH	THE ROLE OF GAMES IN THE ENGLISH AS A FOREIGN CLASSROOM	1180
NİSHANİ RANAWEERA	HOME AS GENDERED SAFE HAVEN: THE ROLE OF DOMESTIC SPACES IN MANAGING WOMEN'S FEAR OF CRIME	1181
NASEEM AKHTER	ECONOMIC DEVELOPMENT IN PAKISTAN: AN ISLAMIC PERSPECTIVE”	1187
IBRAHIM MALLAM FALI ODAMA PATRICK OJEKA EFFIONG BLESSING ANDEM EYIBIO AFFYROCK VICTOR MOHAMMED BUKAR KAUJI HIRHYEL IBRAHIM ABBA	NAVIGATING EARNINGS MANAGEMENT: THE INFLUENCE OF BOARD ACADEMICS AND THE MODERATING EFFECT OF GENDER DIVERSITY IN NIGERIA’S NON-FINANCIAL SERVICES SECTOR	1188

MÜŞFİQ QIZI ABBASOVA SEVİNC	FAME AND OBLIVION IN NAZIM HIKMET'S PLAY "THE FORGOTTEN MAN	1201
GAFAROVA FARİDA İLHAM	FREE LOVE IN CHINGIZ AITMATOV'S NOVELLA "JAMILA"	1204
ISGANDƏROVA NARMİN EMİN QIZI	IN RASHAD NURI GUNTEKIN'S NOVEL "ÇALIGUŞU" WOMEN'S FREEDOM AND SOCIETAL PRESSURES	1207
İBRAHİMOV ANAR ŞAHBAZ	AZƏRBAYCANDA ETNİK MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA OĞUZ TÜRKLƏRİNİN TƏSİRİNİ ƏKS ETDİRƏN MƏDƏNİ İRS NÜMUNƏLƏRİ	1211
MANSIROVA ŞAHANƏ	FROM PAST TO FUTURE: THE BREATH OF AZERBAIJAN IN THE ART OF FELT AND BATIK	1214
RƏSMİYYƏ NƏRİMAN QIZI MAHMUDOVA	TƏSVİRİ SƏNƏTDƏ QRAFİKA: XƏTTİN DİLİ VƏ YARADICILIQ DÜNYASI	1218
SEYFULLAYEVA AYNUR TAHİR QIZI	SULTAN MAHAMMAD CREATIVITY	1220
HASCEN DOĞAN ESENYEL BUĞU ŞAH	EVALUATION OF IMAGE, CREATIVE THINKING, AND COLOR THEORIES IN TERMS OF THE USE OF THE FEMALE IMAGE FROM MODERN ART TO CONTEMPORARY ART	1228
EMEL YILMAZ SİBEL SERİN ENGİNDENİZ ÇAĞRI KURTBİR AHMET KURKMAZ KAĞAN TÜREGÜN SELCAN ORUÇ BEKİR BAYBURT RECEP CİHAN ÖLÇER	REFLECTIONS OF FEMALE MURDERS IN TRNC IN THE PRESS THROUGH DIFFERENT IDEOLOGIES: THE MURDER OF HELIN REESSUR	1240
MEHMETEMİN YILDIÇOBAN BUĞU ŞAH	HATIRLAMA FİĞÜRLERİ VE ALGORİTMA TEMELLİ SANAT: REFİK ANADOL	1241
AHMAD FAHMI ALI HASSAN	EXPLORING THE NUTRITIONAL VALUE, CULTURAL IMPACT, AND COMMERCIAL POPULARITY OF MILO DRINK	1242
AZRUL AZIZI İBRAHİM	EXPLORING THE EMOTIONAL, PSYCHOLOGICAL, AND PERSONAL EXPERIENCES OF A FIRST-TIME FLIGHT ACROSS THE COUNTRY	1243
DIVAIN ERIC	EXPLORING THE PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL, AND SOCIOCULTURAL DIMENSIONS OF BOXING	1244
CHARLES JOHN	EXPLORING THE GLOBAL IMPACT, PHYSICAL DEMANDS, AND SOCIAL INFLUENCE OF FOOTBALL	1245
ALDINUS MIJIN	EXPLORING THE TECHNICAL, EDUCATIONAL, AND PRACTICAL DIMENSIONS OF BRICKLAYING SKILLS	1247
MUHD FIKRI SAHRAN	EXPLORING THE CULTURAL SIGNIFICANCE, ARTISTIC ELEMENTS, AND SOCIAL FUNCTIONS OF MURUT DANCE	1248

ERELLIAN JOSEPH	EXPLORING THE CULTURAL, PHYSICAL, AND SOCIAL DIMENSIONS OF SEPAK TAKRAW	1249
YUSSHACKY YUSSAR	EXPLORING THE CULTURAL, PRACTICAL, AND PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF MOTORBIKE RIDING	1250
ROWEN ROZI @ ROGER	EXPLORING THE DYNAMICS, APPEAL, AND IMPACT OF SHORT TRACK SPRINT RACING	1251
SUBHASHISH DEY	THE LIMIT OF MAGNESIUM AND POTASSIUM, CHLORIDES IN MIXING WATER FOR CEMENT MORTAR	1254
SOTVOLDIEV SIROJIDDIN MAKHAMMADDIN UGLI	FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE	1255
ARSHAGUL AKKAIROVA	A RETURN TO THE FOUNDATIONS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING	1256
ELENORA KONRATBAYEVA	STRATEGIES AND TECHNIQUES ON THE DEVELOPING FUNCTIONAL SPEAKING SKILLS IN ENGLISH	1259
RANO KUNGIRBAEVA	ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР АРҚЫЛЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ ТАҚЫРЫПТЫ ТЫСІНДІРУ	1264
SHARIFOV SHUHRAT SAIDAHMADOVICH SOXIBOV FARRUX ORTIKOVICH	CEO‘ZBEKISTONDA “YASHIL IQTISODIYOT”NI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI	1267
JORDAN DELEV NAZIFE JAKUPOVA DOMAZET	THE ROLE OF CRYPTOCURRENCIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA	1271
XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	HARBIY XIZMATCHILARNING ISHGA NISBATAN MOTIVATSIYASINI OSHIRISH STRATEGIYALARI	1273
XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH	HARBIY JAMOALARDA ISHONCH MUHITINI YARATISH	1277
VALIYEVA XILOLA YUSUFOVNA	HARBIY TA‘LIMNI SAMARALI BOSHQARISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	1280
ƏZIZOVA MƏRYƏM	NAZIM HIKMET’S LYRICS	1284
MİNAYƏ ƏFLATUN QIZI MƏMMƏDOVA	LINGUISTIC IN "ORIENTAL POEMS" BY GEORGE GORDON BYRON GIVING UNITS IN TRANSLATION	1289
ISSAYEVA ZARIFA ISANOVNA	OLIV TA‘LIM TASHKILOTLARINING XALQARO REYTINGLARDA ISHTIROKINI TA‘MINLASHDA INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI	1294
AYNURA QULIYEVA ULVIYYA NASIROVA SAMIRA HASANOVA PHATIMA DASHDEMIROVA	THE ORETICAL IDEAS ABOUT THE ROLE OF THE MOTHER TONGUE IN LEARNING ENGLISH	1301

DIJANA GJORGIEVA FUNDA NEZIR	"DIFFERENCES BETWEEN CIVIL PROCEDURE IN THE CIVIL LAW AND COMMON LAW SYSTEM AND FIRST STEPS FOR THEIR HARMONIZATION "	1306
ISSAYEVA ZARIFA ISANOVNA	IMPROVING DISSEMINATION BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENSURING THE PARTICIPATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN INTERNATIONAL RANKINGS	1307
XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH	HAQIQIY HARBIY XIZMATDAGI HARBIY XIZMATCHI AYOLINING URNI VA ROLI	1313
BOBOMURODOVA LATOFAT ELMURODOVNA NE'MATULLAYEVA BARNO YO'LDOSH QIZI	BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH	1316
AKHMEDOV BAKHTIYOR SHODIYOROVICH	THE WORK OF MILITARY COMMANDERS IN ANCIENT MILITARY CAMPAIGNS ON THE MENTAL CONDITIONING OF FIGHTERS	1320
BOBOMURODOVA LATOFAT ELMURODOVNA OCHILOVA SHAXNOZA MARDIYEVNA	ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI	1329
FAIQ QOZONFƏR OĞLU ƏLƏKBƏRLİ	TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ	1333
УМИРЗАКОВА МАЙРА АБДИКАРИМОВНА	THE CASE OF AN YOUNG HISTORIAN	1335
JAYANTI ABADINA DELA AMELIANA FITROH MUHAMMAD ALVIN BAHAUDIN NUR RIYAN ANDNI	THE INFLUENCE OF EDUCATION, HEALTH, AND LABOR FORCE ON POVERTY: A STATISTICAL ANALYSIS IN ACEH PROVINCE FROM 2011 TO 2023	1340
RIZKINA ANDNI	THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, BRAND IMAGE, AND CELEBRITY ENDORSER ON MUSLIM WOMEN'S FASHION BUYING INTEREST IN AR-RAFI PRODUCTS CASE STUDY IN KUDUS REGENCY	1341
XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH	HARBIY XIZMATCHILARDA AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISH: PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA	1343
NASEEM AKHTER	PROTECTION OF CHILDREN'S LIVES: IN THE PERSPECTIVE OF SHARIA AND LAW	1348
SINAN YILDIRIM DENIZ ERENEL	G7 ÜLKELERİNDE CİNSİYETLER ARASINDA CESARETİ KIRILMIŞ İŞÇİ VEYA İLAVE İŞÇİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI	1349
BEGÜM ERDEN AHMET ENES YILMAZER	TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİ'NİN ÖNEMİ	1350
AXMEDOV BAKHTIYOR SHODIYOROVICH	HARBIY XIZMAT JARAYONIDA JANGOVAR STRESS VA UNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI	1351
KOMILJON MUROTMUSAEV MOHINUR KOBILOVA	OKUL ÖNCESİ DÖNEMİNİN BÜYÜK YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN DUYGUSAL ZEKA ÖZELLİKLERİ	1356

ELEAZAR AGUNG LIAU	ENGINEERING EXCELLENCE AND INNOVATION IN SUPERCAR DESIGN	1357
DADAN RAHMAT, M.T. MADYA TS. DR. ARUMUGAM	EFFECTS OF VIRTUAL REALITY LEARNING ON INCREASING MOTIVATION AND ENJOYMENT OF MUHAMMADIYAH SUKABUMI UNIVERSITY STUDENTS	1359
ALIŞER SANAEV KOMILJON MUROTMUSAEV	ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDEN GENÇLERİN EĞİTİM GÖÇÜNÜN SOSYAL- PSİKOLOJİK SONUÇLARI	1360
RUSTƏMLİ AYNA	ETHICS AND DIDACTICS IN JALALUDDIN RUMI'S “MASNAVI”	
ELMAN GULIYEV	SULTAN RAYEVİN HƏYATI VƏ “DƏLİXANA” ROMANI	
SABINA MALIKOVA TALAS BÜLENT KARA	ALİ BEY HÜSEYİNZADE TURAN'IN TÜRK ŞİTASETİNDEKİ YERİ	
BAYRAMOVA XATIRƏ	ANALYSIS OF MEHMET AKİF ERSOY'S “INDEPENDENCE MARCH”	

ÖĞRETMEN ADAYLARININ “DİSGRAFI” (YAZMA GÜÇLÜĞÜ) FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ

Sema BİBER TURHAN¹, Osman GEDİK²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, MEB, Sınıf Eğitimi ABD, 0009-0009-1653-4828

²Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sınıf Eğitimi ABD,
0000-0002-6362-7607

Özet

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının disgrafi (yazma güçlüğü) konusundaki farkındalık düzeylerini belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim görmekte olan, sınıf eğitimi ve Türkçe eğitimi anabilim dallarının 3. ve 4. sınıfında bulunan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırma, nitel araştırma paradigması temelinde, derinlemesine veri toplama imkânı sağlayan durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilen disgrafi farkındalık formu ile kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının büyük bir bölümünün disgrafi kavramına yabancı olduğunu ortaya koymuştur. Türkçe eğitimi anabilim dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının, sınıf eğitimi anabilim dalındaki öğretmen adaylarına göre disgrafi konusunda daha fazla bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının, üçüncü sınıftakilere kıyasla disgrafiyle ilgili farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu disgrafiye yazma becerilerinde yaşanan bir güçlük olarak tanımlarken; bir kısmı bu durumu motor beceri eksiklikleri, dikkat dağınıklığı ya da nörolojik etkenlerle ilişkilendirmiştir. Ayrıca, bazı öğretmen adaylarının disgrafiye zihinsel yetersizlik veya genel öğrenme güçlüğüyle karıştırdıkları da dikkat çekmektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının disgrafi konusundaki kavramsal bilgi düzeylerinin yeterince derinleşmediğini ve mesleki eğitim sürecinde bu alanda daha fazla vurguya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın, öğretmen adaylarının özel öğrenme güçlükleri alanındaki donanımlarını artırarak, mesleki yeterliliklerine katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, öğretmen yetiştirme programlarında disgrafi gibi özel öğrenme güçlüklerine yönelik içeriklerin daha sistematik biçimde yer alması gerektiği yönünde önerilere zemin hazırlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Disgrafi, Öğretmen adayları, Farkındalık

PRESCHOOL TEACHERS' COMPETENCIES IN ORGANIZING OUT-OF-SCHOOL
LEARNING

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN OKUL DIŞI ÖĞRENMEYİ DÜZENLEME
YETERLİKLERİ

Nagihan TANIK ÖNAL¹, Raziye ERKUL HATİPOĞLU²

¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi

<https://orcid.org/0000-0002-5926-521X>

²Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi,

<https://orcid.org/0000-0003-3072-2103>

Özet

Çocukların duyularını aktif şekilde kullanarak çeşitli öğrenme yaşantıları kazanmasında ve bütüncül gelişimlerinin desteklenmesinde nitelikli fırsatlar sağlayan okul dışı öğrenmeyi düzenlemede eğitimcilerin yeterliklerinin belirlenmesi önemli bir değişken olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenmeyi düzenleme yeterliklerinin belirlenmesi ve cinsiyet, kıdem, eğitim durumu değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada kesitsel tarama deseni kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir il merkezinde görev yapmakta olan 279 okul öncesi öğretmeni; örneklemi ise uygun örnekleme yoluyla belirlenen 147 okul öncesi öğretmeni oluşturmuştur. Araştırmada iki bölümden oluşan bir veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracının ilk bölümünü öğretmenlerin bazı kişisel bilgilerini tespit etmek için hazırlanan demografik bilgi formu; ikinci bölümünü ise öğretmenlerin okul dışı öğrenmeyi düzenleme yeterliklerini tespit etmek için Bolat ve Köroğlu (2020) tarafından geliştirilen Okul Dışı Öğrenmeyi Düzenleme Ölçeği (ODÖDÖ) oluşturmuştur. Verilerin analizinde SPSS 21.0 paket programı aracılığıyla betimsel istatistikler yapılmış, normallik varsayımları incelenmiş, parametrik testlerden bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler ışığında okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenmeyi düzenleme açısından kendilerini görece yüksek bir düzeyde yeterli hissettikleri, buna karşın kendilerini en az yeterli gördükleri alanın okul dışı öğrenmeye ilişkin gerekli yasal mevzuata yönelik bilgi sahibi olma konusunda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenmeyi düzenleme yeterlikleri üzerinde cinsiyet ve mesleki kıdem değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılık yarattığı; bu farklılığın kadın öğretmenlerin ve mesleki kıdemi yüksek öğretmenlerin lehine olduğu; eğitim durumu değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları temel alınarak, okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenmeye ilişkin yasal mevzuata yönelik bilgilendirilmeleri, bu kapsamdaki kaynaklara erişimlerinin desteklenmesi; yeterlik düzeyi düşük olan öğretmenlerin ihtiyaç duydukları alanlar belirlenerek mesleki gelişimlerini destekleyici çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi, öğretmen, okul dışı öğrenme, okul dışı öğrenmeyi düzenleme, tarama deseni

Abstract

Determining the competencies of educators is an important variable in organizing out-of-school learning, which provides qualified opportunities for children to gain various learning experiences by

actively using their senses and supporting their holistic development. For this reason, this study aimed to determine the competencies of preschool teachers in organizing out-of-school learning and to examine them in terms of gender, seniority, and educational status variables. A cross-sectional survey design was used in the study. The population of the study consisted of 279 preschool teachers working in a provincial center located in the Central Anatolia Region in the spring semester of the 2023-2024 academic year; the sample consisted of 147 preschool teachers determined by convenient sampling. A data collection tool consisting of two parts was used in the study. The first part of the data collection tool consisted of the demographic information form prepared to determine some personal information of the teachers; the second part of the data collection tool consisted of the Organising Out-of-School Learning Scale (OOSLS) developed by Bolat and Köroğlu (2020) to determine the teachers' competencies in organizing out-of-school learning. In the analysis of the data, descriptive statistics were made through the SPSS 21.0 package program, normality assumptions were examined, and independent samples t-test and one-way ANOVA were used among parametric tests.

In light of the data obtained in the study, it was concluded that preschool teachers felt themselves relatively highly competent in terms of organizing out-of-school learning, whereas the area in which they felt themselves least competent was in terms of knowing the necessary legal legislation regarding out-of-school learning. It was concluded that gender and professional seniority variables created a statistically significant difference in preschool teachers' competencies in organizing out-of-school learning; this difference was in favor of female teachers and teachers with higher professional seniority; and the educational status variable did not create a statistically significant difference. Based on the results of the research, preschool teachers should be informed about the legal legislation related to out-of-school learning, their access to resources within this scope should be supported, and studies to support the professional development of teachers with low levels of competence can be carried out by determining the areas they need.

Keywords: Preschool, teacher, out-of-school learning, organising out-of-school learning, survey design

FACILITATING ASTRONOMY EDUCATION IN EARLY CHILDHOOD: EVALUATION
OF THE STELLARIUM PLANETARIUM APPLICATION

ERKEN ÇOCUKLUKTA ASTRONOMİ EĞİTİMİNİ KOLAYLAŞTIRMAK:
STELLARIUM PLANETARIUM UYGULAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Nagihan TANIK ÖNAL¹, Raziye ERKUL HATİPOĞLU²

¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi,

<https://orcid.org/0000-0002-5926-521X>

²Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi,

<https://orcid.org/0000-0003-3072-2103>

Özet

Bu araştırma Stellarium Planetarium yazılımının sanal bir öğretim asistanı olarak entegre edildiği astronomi eğitimi sürecine ilişkin okul öncesi dönemdeki çocukların görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji desenine uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Türkiye’de İç Anadolu Bölgesi’nde yer alan Niğde ilindeki özel bir anaokuluna devam eden, orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelen 60-72 aylık altı çocuk oluşmuştur. Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırma kapsamında okul öncesi çocukların uygulamaya ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla araştırma kapsamında geliştirilen ve dört sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çocuklarla gerçekleştirilen ve yaklaşık 10 dk süren görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin analizinde fenomenoloji deseni temel alınarak dokusal ve yapısal betimleme yapılmış, bu kapsamda üç aşamalı içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Öncelikle veriler bütüncül şekilde okunarak nasıl organize edileceği üzerinde fikirler not edilmiş, daha sonra kodlama yapılmış, benzer kodlar bir araya getirilerek gereksiz kodlar atılmış ve kodlardan temalara gidilmiştir. Analiz sürecinde araştırmacılar bir araya gelerek kodlamalar ve temalar üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Araştırma bulguları Stellarium uygulama sürecine dair görüşler ve Stellarium uygulamasının etkileri olmak üzere iki ana temada ele alınmıştır. Elde edilen bulgular ışığında uygulamalara ilişkin çocukların tamamının olumlu görüş bildirdiği; uygulamaları eğlenceli, faydalı, heyecanlı ve ilgi çekici buldukları; Stellarium uygulamasının çocukların merak ettikleri göksel fenomenleri somut olarak görmelerine imkan sağlaması sebebiyle bu fenomenleri kavramalarını kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları dikkate alındığında okul öncesi dönemde astronomi eğitiminin yenilikçi teknoloji uygulamalarıyla desteklenmesine ilişkin kapsamlı çalışmalar yapılması, daha geniş örneklemlerde çocukların gelişimine etkisinin incelenmesi önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Stellarium, planetaryum, astronomi, göksel fenomenler, erken çocukluk, teknoloji entegrasyonu

ABSTRACT

This study aimed to determine the views of preschool children on the astronomy education process in which the Stellarium Planetarium software was integrated as a virtual teaching assistant. The research was conducted using the phenomenology design, one of the qualitative research methods. The study group consisted of six children aged 60–72 months from middle-and upper socioeconomic

vel families, attending a private preschool in Niğde province, located in the Central Anatolia Region of Turkey, during the spring term of the 2023–2024 academic year. A criterion sampling technique was used to determine the study group. A semi-structured interview form consisting of four questions, developed to determine the views of preschool children on the application, was used as the data collection tool. The data obtained from the interviews, which lasted approximately 10 minutes per child, were analyzed based on the phenomenological approach through textural and structural descriptions. In this context, a three-stage content analysis method was adopted. First, the data were read holistically and preliminary notes were taken; then, coding was performed, similar codes were grouped, unnecessary codes were eliminated, and themes were derived from the codes. During the analysis process, the researchers collaborated and reached consensus on the coding and themes. The research findings were categorized under two main themes: opinions on the Stellarium application process and the effects of the Stellarium application. In light of the findings, it was concluded that all of the children expressed positive views about the application; they found it fun, useful, exciting, and interesting. Moreover, the Stellarium application facilitated children's understanding of celestial phenomena by allowing them to concretely observe the events they were curious about. Considering the results of the study, it is recommended to conduct comprehensive research on supporting astronomy education in the preschool period through innovative technological applications and to examine the effects of such applications on children's development in larger sample groups.

Keywords: Stellarium, planetarium, astronomy, celestial phenomena, early childhood, technology integration.

1. GİRİŞ

Çocuklar, yaşamlarının ilk yıllarından itibaren çevrelerini gözlemler ve Uzay, Dünya, Ay, gezegenler, yıldızlar gibi göksel fenomenlerle ilgili sorular sorarlar. Bu fenomenler çocuklar için ilgici çekici ve etkileyici konulardır. Erken çocukluk dönemi aynı zamanda merak ve keşif duygusunun yoğun olduğu, sorular sorarak, gözlem ve deneyimler yoluyla öğrenme dolu bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde çocuklar gece-gündüz, gezegenler, uzay, astronot, gökyüzü gibi fenomenleri merak eder, onları öğrenmek ister (Kallery, 2011). Astronomi kavramları soyut ve karmaşık olduğu için çoğu zaman çocuklar için anlaşılamaz gibi algılanır ancak bu kavramlar çocuklar için anlaşılmaz değildir. Sadece gelişim düzeyleri dikkate alınarak öğrenme süreçlerinin somutlaştırılması gerekmektedir (Hu vd., 2021). Bu noktada ise erişilebilirliği artırmak, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sağlamak ve aktif katılımı teşvik etmek için teknolojik yeniliklerden yararlanmak modern pedagojide büyük önem taşımaktadır (Roblyer & Doering, 2012). Nitekim literatürde yer alan önceki çalışmalarda teknolojinin entegre edildiği astronomi öğretiminde niteliğin arttığı rapor edilmiştir (Aktamış & Arıcı, 2013; Bozdemir vd., 2018; Chen vd., 2007; Türk & Kalkan, 2015). Bu yenilikçi teknolojilerden biri olarak bu araştırmanın da konusu olan sanal bir planetaryum yazılımı olan Stellarium dikkat çekicidir.

Stellarium, göksel fenomenleri etkileşimli bir şekilde keşfetmeye yönelik gökyüzünü gerçekçi bir şekilde (gözle, teleskopla görüldüğü gibi) üç boyutlu olarak gösteren açık kaynak kodlu bir yazılımdır. Bu özelliği sayesinde Stellarium, bilgisayarın bir planetaryum olarak kullanılmasına imkân sağlar. Opto-mekanik planetaryumlar gibi maliyet gerektirmemesi bir diğer önemli özelliğidir. Stellarium; Güneş'in, Ay'ın, gezegenlerin ve yıldızların konumlarını hesaplayabilir. Gözlemcinin bulunduğu yer ve zamanda gökyüzünün nasıl görüneceğini görsel olarak gösterir. Ayrıca meteor yağmurları, tutulmalar gibi astronomik olayları simüle edebilir Bu yazılımda zaman seçeneği yardımı ile ileri ya da geriye doğru istenen gün ve saate gidip gökyüzü gözlemi yapılabilir, gökyüzündeki değişimler gözlemlenebilir (URL-1; Zotti, 2019). Kullanıcı dostu arayüzü, Türkçe dil seçeneğinin bulunması, ücretsiz olması ve Windows, Mac ve Linux ile uyumlu olması öne çıkan özellikleri arasındadır. Stellarium, simülasyon, sanal laboratuvar ve uygulamalı keşifler aracılığıyla öğrenmeye olanak sağlar. Şekil 1'de Galileo Galilei'nin kendi teleskobuyla gördüğü ve Jüpiter'in dört büyük uydusunu tanımladığı tarih olan 7 Ocak 1610 tarihinde İtalya'nın Padua Şehrinden gökyüzünün görüntüsü yer almaktadır.

Şekil 1. 7 Ocak 1610 tarihinde İtalya'nın Padua şehrinde gökyüzü

Çocukların erken dönemlerde bilimsel kavramlarla tanışmaları bilimsel süreç becerilerinin gelişimini desteklemede rol oynayan faktörlerdendir (Çetin vd., 2012). Gelişim özelliklerine uygun tasarlanan astronomi eğitimine okul öncesi çocukların keyifle ve aktif katılım sağladığı, bu çalışmaların çocukların bilişsel, dil, motor ve sosyal duygusal gelişimlerine katkıda bulunduğu bilinmektedir (Aksan & Çelikler, 2017). Teknolojik gelişmelerle birlikte geliştirilen sanal yazılımlar çocukların soru sorma, hipotez kurma, gözlem yapma ve sonuç çıkarma gibi bilimsel süreç becerilerinin desteklenmesinde, bilimin eğlenceli, erişilebilir ve günlük yaşamla bağlantılı olduğu algısının oluşmasında, onları bilimsel kavramlarla tanıştırmada eğlenceli ve gelişimsel araçlar olarak kullanılabilir (Acut & Latonio, 2021). Bu sayede çocukların doğal merakını bilimsel düşünceyle destekleme; gözlem yapma, karşılaştırma, sınıflandırma, neden-sonuç ilişkisi kurma gibi bilişsel becerilerini kullanmaya olanak sağlama; gezegen, yıldız, uydu, teleskop gibi yeni kavramlar ve terimler öğrenme bakımından kavram gelişimi destekleme fırsatları sunar (Albrecht & Galasso, 2024; Yıldız, 2021).

Stellarium, her seviyede astronomi öğretmek için mükemmel bir öğretim kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Hughes, 2008). Dolayısıyla mevcut araştırmada okul öncesi çocuklara uygulanan astronomi atölyeleri için Stellarium Planetarium yazılımı tercih edilmiştir. Bu araştırmada okul öncesi dönemde astronomi eğitimini somutlaştırarak nitelikli öğrenme deneyimleri sunmak adına Stellarium Planetarium yazılımı kullanılarak çocuklara üç atölye uygulaması gerçekleştirilmesi, ardından çocukların bu uygulamalara ilişkin görüşlerinin belirlenmesi temel alınmıştır. Bu temel amaç ışığında araştırmanın problem durumunu “*Stellarium Planetarium yazılımının sanal bir öğrenme asistanı olarak entegre edildiği astronomi eğitimi sürecine ilişkin okul öncesi çocukların görüşleri nelerdir?*” sorusu oluşturmuştur.

2. YÖNTEM

2.1. Desen

Mevcut araştırmanın amacı, Stellarium Planetarium yazılımının sanal bir öğrenme asistanı olarak entegre edildiği astronomi eğitimi sürecine ilişkin katılımcı görüşlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, katılımcı görüşlerini incelemek, deneyimlerini keşfetmek ve algılarını ortaya çıkarmak için araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji desenine dayalı olarak

yürütülmüştür. Fenomenolojik araştırmalar, bireylerin bir fenomenle ilgili yaşanmış deneyimlerini anlamak için tasarlanır (Creswell, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Türkiye’de İç Anadolu Bölgesi’nde yer alan Niğde ilindeki özel bir anaokuluna devam eden 60- 72 aylık altı çocuktan oluşmaktadır. Çalışma grubunda yer alan çocuklar orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelmekte ve araştırmanın yürütüldüğü okula yedi aydır devam etmektedirler. Çalışma grubu belirlenirken nitel araştırma yöntemi fenomenoloji deseniinde yaygın olarak kullanılan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında belirlenen ölçütler; i) araştırmaya katılmaya gönüllü olmak (çocukların gönüllü olmasına ve ailelerin onay vermesine dikkat edilmiştir), ii) Stellarium sanal planetarium yazılımı ile gerçekleştirilen astronomi eğitimi atölyelerine üç hafta süreyle katılmış olmak ve iii) bazı temel astronomi kavramlarına ve astronomik olaylara ilgi duyuyor olmak olarak belirlenmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği Niğde İli küçük bir şehirdir. İlde herhangi bir bilim merkezi yer almamakta dolayısıyla fiziki planetarium gibi imkanlar da bulunmamaktadır. Verileri yorumlarken bu durumun çocukların Stellarium sanal planetarium yazılımı ile gerçekleştirilen astronomi eğitimine ilişkin deneyimlerini etkileme potansiyeli olduğu dikkate alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından çocukların Stellarium sanal planetarium yazılımı ile astronomi eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İlk olarak araştırmacılar tarafından taslak form hazırlanmış ve alanda doktora derecesine sahip üç alan uzmanının görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda forma son hali verilerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, çocukların uygulamaya ilişkin görüşlerini belirlemeyi hedefleyen dört soru yer almaktadır.

Araştırmanın verileri çocuklarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Veri toplama sürecine ilk olarak velilerle gerçekleştirilen bir toplantı ile başlanmıştır. Bu toplantıda velilere Stellarium sanal planetarium yazılımı ile astronomi eğitimi gerçekleştirileceği sonrasında çocuklarla yapılan görüşmelerle veri toplanacağı ve bilimsel bir araştırma yapılacağı açıklanmıştır. Çocuklarının araştırmaya katılmasını istemeyen veli var ise bu durumu araştırmacılara bildirmesi istenmiş ve izin veren velilerden onam formu alınmıştır. Aynı şekilde çocuklara da uygulamalara ve araştırmaya katılmayı isteyip istemedikleri sorulmuştur.

Çocuklar için Stellarium Planetarium Yazılımı Destekli astronomi atölyeleri araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Mevcut araştırma kapsamında etkinlikler sınıflarında bulunan etkileşimli tahta aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

- İlk atölyede, Stellarium yazılımı kullanılarak gece gökyüzünün sanal turları yapılmış bu sayede çocukların gök cisimleri ve diğer fenomenleri keşfetmeleri sağlanmıştır. Çocuklar uzayda görülebilen gök cisimlerini tanımışlardır.
- İkinci atölyede çocukların göksel fenomenlerin önemini, özelliklerini ve bunların ay tutulmaları gibi temel astronomi olayları ile ilişkilerini keşfetmişlerdir. Bu atölyede Stellarium farklı tarihlere göre ayarlanmıştır.
- Üçüncü atölyede ise Stellarium içinde Ay'ın evrelerini, gezegen hareketlerini ve güneş ve ay tutulmalarını gözlemlemek gibi etkileşimli simülasyonlar gösterilmiştir.

Uygulamalar tamamlandıktan sonra uygulamaya katılan çocukların görüşlerini almak üzere bireysel görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler araştırmacılarından biri tarafından çocukların okulundaki toplantı odasında gerçekleştirilmiştir. Çocuklarla gerçekleştirilen her bir görüşme yaklaşık 10 dk sürmüştür. Bu süre nitel bir araştırma için bir sınırlılık gibi görünse de okul öncesi dönemdeki çocukların

konsantrasyon ve dikkat becerilerinin iyi gelişmemiş olduğu dikkate alındığında, bu süre yeterli olarak düşünülebilir (Wortham, 2002).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler fenomenoloji deseni temel alınarak analiz edilmiştir. Bu süreçte araştırmacılar kendi ön bilgi ve deneyimlerini paranteze alarak fenomenin doğasına uygun bir yaklaşım sergilemeye gayret göstermişlerdir. Toplanan verilerin dokusal ve yapısal betimlemesi yapılmıştır. Dokusal betimleme, katılımcıların incelenen olgu hakkında ne deneyimlediğini anlamaya; yapısal betimleme ise katılımcıların incelenen olguyu durum ve içerik açısından nasıl deneyimlediği anlamaya odaklanır (Creswell, 2013). Betimlemeleri gerçekleştirmek için Creswell (2008) tarafından önerilen üç aşamalı içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak veriler bütüncül şekilde okunarak fikirler hakkında bazı notlar alınmış ve bunların nasıl organize edilebileceği düşünülmüştür. Sonrasında veriler kodlanmıştır. Kodlamalardan sonra benzer kodlar bir araya getirilmiş gereksiz kodlar atılmıştır. Sonrasında kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Analiz süresince iki araştırmacı bir araya gelerek kodlamalar ve temalar üzerinde görüş birliği olup olmadığı değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda, Stellarium uygulama sürecine dair görüşler ve Stellarium uygulamasının etkileri olmak üzere iki ana tema elde edilmiştir. Temalar altında yer alan alt kodlar aracılığıyla çocukların uygulama deneyimlerine dair duyuşsal ve bilişsel geri bildirimleri detaylandırılmıştır.

3.1. Uygulama Sürecine Dair Görüşler

Bu tema, çocukların uygulama sürecinde yaşadıkları deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin duygularını kapsamaktadır. Veriler doğrultusunda çocukların Stellarium uygulamasını genellikle **eğlenceli, faydalı, heyecan verici** ve **ilgi çekici** olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Bu bulgular, uygulamanın çocukların ilgisini çekme ve onları sürece aktif olarak katma konusunda etkili olduğunu göstermektedir. Uygulamalara ilişkin çocukların tamamı olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu şekilde görüş bildiren C1 düşüncelerini şu şekilde açıklamışlardır:

C1: “Ben akıllı tahtada gördüklerime inanamadım. Çok heyecanlıydı.”

Bu ifade dijital ortamdaki görsellerin çocuklar üzerinde güçlü bir izlenim bıraktığını işaret etmektedir. C1’in heyecan duygusunu vurgulaması, Stellarium’un etkileyici görselliğiyle çocuğun öğrenme sürecine duygusal olarak dahil olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde C5’in görüşleri şu şekildedir:

C5: “Tahtaya daha yakından bakmak istedim, çok sevdim ve eğlendim.”

C5’in bu ifadesi, çocuğun hem uygulamayı beğendiğini hem de öğrenme ortamına yönelik fiziksel olarak daha fazla dahil olma isteğini göstermektedir. Bu bağlamda çocukların uygulamaya yalnızca zihinsel değil, duyuşsal ve fiziksel yönlerden de ilgi gösterdikleri söylenebilir. Bu temada elde edilen diğer bulgular da, uygulamanın çocuklar için dikkat çekici ve öğrenmeyi motive edici bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklar süreci eğlenceli bulduklarını ifade etmiş; görsel ve etkileşimli öğelerin ilgilerini çektiği, onları öğrenmeye teşvik ettiği anlaşılmıştır.

3.2. Stellarium Uygulamasının Öğrenmeye Etkileri

Bu tema Stellarium’un çocukların astronomik kavramları öğrenmelerine yönelik katkılarını ortaya koymaktadır. Analizler sonucunda, çocukların uygulama aracılığıyla daha önce merak ettikleri göksel fenomenleri görerek öğrendikleri, bu sayede kavramları daha kolay anladıkları tespit edilmiştir. Özellikle soyut kavramların somutlaştırılması, çocukların öğrenmelerini kolaylaştıran önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. C2’nin ifadesi bu durumu açıkça göstermektedir:

“Güneşi çok merak ediyordum. Öğretmenim doğum günümüzde güneşin nasıl görüldüğünü gösterdiğinde çok mutlu oldum. Her şeyi daha iyi anladım.” (C2)

Bu ifade, çocuğun kişisel merakının görsel materyallerle giderilmesinin öğrenme üzerinde nasıl bir etki yarattığını göstermektedir. Öğrenme süreci yalnızca bilgi edinmekle sınırlı kalmamış; aynı zamanda çocuğun duygusal tatmin yaşamasıyla pekişmiştir. Aynı şekilde C6 da süreci şu şekilde ifade etmiştir:

“Gökyüzünü elimizde gibi görmek çok değişti. Öğretmenimiz buradan anlatınca ben çok iyi anladım. Başka ne gelecek diye merakla izledik.” (C6)

Bu görüş çocukların uygulamayı yalnızca izlemekle kalmayıp aynı zamanda merak duygusu geliştirdiklerini ve aktif olarak sürece katıldıklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenin rehberliğinde sunulan içerikler, çocukların konuları daha iyi kavramalarına olanak tanımıştır. Ayrıca görsel anlatımın çocukların anlamalarını kolaylaştırdığı ve bilgileri kalıcı hale getirdiği de anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular, Stellarium uygulamasının çocukların hem duyuşsal (ilgi, heyecan, eğlence, merak) hem de bilişsel (kavrama, anlamlandırma, bilgiyi ilişkilendirme) öğrenme alanlarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklar gökyüzüne dair daha önce merak ettikleri kavramlara uygulama aracılığıyla ulaşmış, görsel içerik sayesinde soyut bilgileri daha somut bir biçimde öğrenebilmişlerdir. Bu bağlamda, Stellarium’un özellikle erken yaşlardaki öğrenciler için öğretim sürecine entegre edilmesinin, öğrenme motivasyonunu artırma, dikkat süresini uzatma ve kavramları somutlaştırarak öğrenmeyi kolaylaştırma gibi açılardan pedagojik olarak anlamlı ve işlevsel bir yöntem olduğu söylenebilir. Araştırma verileri, Stellarium’un dijital eğitsel araçlar arasında hem görsel zenginliği hem de etkileşimli doğasıyla öne çıktığını ve çocuklar tarafından yüksek düzeyde kabul gördüğünü göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında atölyelere katılan çocukların Stellarium uygulama sürecini eğlenceli, faydalı, heyecanlı ve ilgi çekici bulduğu; Stellarium uygulamalarının çocukların göksel fenomenleri kavramalarını kolaylaştırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Stellarium’un okul öncesi eğitimde destekleyici bir araç olarak kullanılabilecek etkili bir araç olabileceğini düşündürmektedir. Bu sonucun muhtemel sebebi uygulamanın çocuklar için bir yenilik olması ve soyut olan göksel fenomenleri somutlaştırıyor olmasıdır. Çocukların görüşlerinden sunulan alıntılar da bu doğrultudadır. Okul öncesi dönemde öğrenme ortamlarının somut, etkileşimli ve keşfetmeye dayalı olması gerektiği vurgulanmaktadır (Bland, 2020) ve Stellarium öğrenme nesnesi tüm bu nitelikleri taşımaktadır. Mevcut araştırmaya benzer şekilde beş yaşındaki çocukların katılımı ile gerçekleştirilen deneysel bir araştırmada artırılmış gerçeklik ve Stellarium uygulaması kullanılmış, araştırma sonucunda bu uygulamaların astronomi öğrenimini iyileştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmacılar astronominin gece gözlemi gerektiren bir doğası olduğunu Stellarium yazılımının da gece ayarı yapıldığında gökyüzünü gerçekçi bir şekilde göstererek ön plana çıktığını belirtmişlerdir (Pérez-Lisboa vd., 2020). Yıldız (2021) de benzer bir vurgu yaparak Stellarium’un okul öncesi dönemdeki çocuklar için ilgi çekici olduğunu ve öğrenmeyi somut hale getirdiğini bu nedenle de çocuklar için etkili bir uygulama olduğunu savunmaktadır. Bu sonuçların, mevcut araştırma sonuçlarıyla tutarlı olduğu görülmektedir. Stellarium yazılımının lisans öğrencilerinde sanal öğretim asistanı olarak kullanıldığı bir araştırmada uygulamanın öğrencilerin göksel fenomenleri görselleştirmelerine ve bunlarla etkileşime girmelerine olanak tanıyarak soyut kavramları daha somut hale getirdiği görülmüştür (Li & Patton, 2025). Alanyazındaki araştırma bulguları, Stellarium yazılımının farklı yaş gruplarında astronomi eğitimini somutlaştırmada ve ilgi çekici hale getirmede olanaklar sağladığını destekler niteliktedir (Albrecht & Galasso, 2024; Freitas vd., 2021; Yıldız, 2021). Buradan anlaşıldığı gibi okul öncesi dönemden lisansa kadar her eğitim seviyesinde Stellarium’un astronomi konularının öğretimi için etkili bir araç olduğu ifade edilebilir (Hughes, 2008).

Sonuç olarak, bu araştırma ile yenilikçi teknolojilerin doğru pedagojilerle birleştirilmesinin genelde eğitimi özelde ise erken çocukluk döneminde astronomi eğitimini güçlendirebileceği söylenebilir.

Araştırma sonuçları daha geniş uygulamalar için içgörüler sunabilecek niteliktedir. Bu kapsamda bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Stellarium Planetarium yazılımı destekli astronomi eğitimi çalışmalarının okul öncesi çocuklara bir eğitim-öğretim yılı boyunca uygulandığı deneysel araştırmalar yapılabilir. Yapılan çalışmaların çocukların astronomi kavramlarına ilişkin bilgileri, bilimsel süreç becerileri, yaratıcı düşünme becerileri, üç boyutlu düşünme becerileri üzerindeki etkileri araştırılabilir, daha geniş örneklemelerde etkisi sınanabilir. Boylamsal araştırmalar yapılarak programın ileri kademelerde çocukların ilgilerine, gelişimine katkıları incelenebilir.
- Okul öncesi öğretmenlerinin Stellarium Planetarium yazılımını eğitim programlarına entegre edebilme becerileri desteklenebilir. Öğretmenler için sanal planetarium yazılımlarının eğitimde kullanımına ilişkin dijital pedagojik rehberler geliştirilebilir. Lisans ve lisansüstü programlarda öğretmenlerin/öğretmen adaylarının bu konudaki gelişimini destekleyici çalışmalar artırılabilir.

5. KAYNAKLAR

Acut, D. P., & Latonio, R. A. C. (2021). Utilization of stellarium-based activity: its effectiveness to the academic performance of Grade 11 STEM strand students. *Journal of Physics: Conference Series*, 1835(1).

Aksan, Z., & Çelikler, D. (2017). Okul öncesi çocuklara astronomi eğitimi: Uzay ve gezegenler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 347-359. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2017.022>

Aktamış, H. & Arıcı, V. A. (2013). Sanal gerçeklik programlarının astronomi konularının öğretiminde kullanılmasının akademik başarı ve kalıcılığına etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 5870.

Albrecht, E., & Galasso, B. (2024). *Exploring Possibilities in Stellarium for Astronomy Education in the Early Years of Elementary School*. *ARACÊ*, 6(1), 277–301.

Bland, C. (2020). Science learning in the early years: Activities for prek–2. *Science and Children*, 57(9), 14.

Bozdemir, H., Ezberci Çevik, E., Candan Helvacı, S. & Kurnaz, M. A. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bazı astronomi kavramlarına yönelik alternatif fikirlerinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 8(4), 808-821.

Chen, C. H., Yang, J. C., Shen, S., & Jeng, M. C. (2007). A desktop virtual reality earth motion system in Astronomy education. *Educational Technology & Society*, 10(3), 289-304.

Cresswell, J.W. (2008). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (Third edition). New Jersey: Pearson Education Ltd.

Creswell, J., W. (2013). *Qualitative inquiry & research methods: Choosing among five approaches*. (3rd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.

Çetin, T., Yavuz, S., Tokgöz, B., & Güven, G. (2012). Okul öncesi dönemdeki çocuklara (60-72 ay) uzay kavramlarının öğretimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD)*, 32(3), 715-731.

Freitas, N. C. De, Alves, H. F., Damasceno Junior, J. A., & Romeu, M. C. (2021). Science teaching in the context of Astronomy: The use of Stellarium as a virtual learning object in the final years of Elementary School. *Research, Society and Development*, 10(15), 1-10.

Hu, J., Gordon, C., Yang, N., & Ren, Y. (2021). ‘Once Upon A Star’: A science education program based on personification storytelling in promoting preschool children’s understanding of astronomy concepts. *Early Education and Development*, 32(1), 7-25.

- Hughes, S. (2008). Stellarium-a valuable resource for teaching astronomy in the classroom and beyond. *Science Education News (SEN)*, 57(2), 83-86.
- Kallery, M. (2011). Astronomical concepts and events awareness for young children. *International Journal of Science Education*, 33(3), 341-369.
- Li, L., & Patton, W. F. (2025). Streamlining online astronomy education: Integrating Chatgpt and Stellarium Planetarium software to serve as a virtual teaching assistant. *Journal of Educational Technology Systems*, <https://doi.org/10.1177/00472395241309599>
- Pérez-Lisboa, S., Ríos-Binimelis, C. G., & Allaria, J. C. (2020). Augmented reality and stellarium: Astronomy for children of five years. *Alteridad*, 15(1), 24-33.
- Türk, C. & Kalkan, H. (2015). The effect of planetariums on teaching specific astronomy concepts. *Journal of Science Education and Technology*, 24(1), 1-15.
- URL-1: <https://stellarium-web.org/>
- Yıldız, C. (2021). Okul öncesi fen eğitiminde açık kaynak kodlu planetaryumların kullanılabilirliği. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 38-41.
- Zotti, G. (2019). Stellarium: Simulation for research and outreach. *Proceedings of the International Astronomical Union*, 15(S367), 95-104.
- Wortham, S. C. (2002). *Early childhood curriculum: Developmental bases for learning and teaching*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Merrill/Prentice Hall.

**A QUALITATIVE STUDY ON THE EDUCATIONAL DYNAMICS OF THE
INTERACTION BETWEEN DISASTER LITERACY AND DISASTER AWARENESS
AFET OKURYAZARLIĞI İLE AFET BİLİNCİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN
EĞİTİMSEL DİNAMİKLERİNE İLİŞKİN NİTEL ARAŞTIRMA**

Emel ŞEN¹, Mehmet GÜNGÖR²

Y.L Öğrencisi., Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, 0000-0001-5968-3123

²Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, 0000-0003-27x

Özet

Bu çalışma, afet deneyimi yaşamış bireylerin anlatımlarına dayalı olarak, afet okuryazarlığı ile afet bilinci arasındaki kavramsal ilişkiyi eğitimsel dinamikler bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, bu iki kavramın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu ve eğitim yoluyla birbirini besleyen süreçler hâline geldiği savunulmaktadır. Kuramsal çerçevede sosyal bilgiler eğitimi ile afet sosyolojisi perspektifleri bir araya getirilmiş; analiz süreci bilgi, tutum ve davranış ekseninde yapılandırılmıştır. Afeti bizzat yaşamış bireylerin afet algılarını ve afet okuryazarlık düzeylerini anlamaya yönelik olarak, derinlemesine analiz gerektiren bu araştırmada durum çalışması deseni benimsenmiştir. Araştırmada nitel ağırlıklı karma yöntem deseni kullanılmış; yarı yapılandırılmış görüşmeler ve odak grup tartışmalarından elde edilen nitel veriler, demografik verilerle desteklenmiştir. 6 Şubat depremini doğrudan yaşamış ve sel ile yangın gibi farklı afet türlerine de aşinalığı bulunan 63 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, afet deneyiminin bilgi edinme, farkındalık geliştirme ve öğrenme motivasyonu üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, afet okuryazarlığı ile afet bilinci arasında güçlü ve anlamlı bir etkileşim olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi, önceden alınan afet eğitimi, sosyal destek ağları ve afet sonrası bireysel çaba, bu etkileşimi güçlendiren temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Özellikle afet sonrası dönemde bireylerin yaşam boyu öğrenme sürecine gönüllü olarak katıldıkları ve çevrelerine bilgi aktarma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, afet eğitiminin yalnızca okul kademeleriyle sınırlı kalmaması, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde, yaşam boyu öğrenme ilkesi doğrultusunda yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Araştırmanın bulguları, müfredat entegrasyonundan gönüllülük temelli toplumsal katılıma kadar uzanan geniş bir yelpazede, eğitim politikaları ve uygulamalarına yönelik öneriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, afetlere karşı dirençli toplum inşasında eğitimsel müdahalelerin bütüncül ve sürdürülebilir rolüne dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Afet, Okuryazarlık, Afet Bilinci, Etkileşim.

Abstract

This study aims to examine the conceptual relationship between disaster literacy and disaster awareness within the framework of educational dynamics, based on the narratives of individuals who have experienced disasters. It is argued that these two concepts are complementary in nature and mutually reinforcing through educational processes. The theoretical framework integrates perspectives from social studies education and disaster sociology, and the analysis is structured around the axes of knowledge, attitude, and behavior. This research, which requires an in-depth analysis to understand disaster perceptions and literacy levels of individuals who have personally experienced disasters, adopts a case study design. A qualitatively oriented mixed-methods design was employed in the study. Qualitative data were obtained through semi-structured interviews and focus group discussions and were supported by demographic data. Interviews were conducted with 63

participants who had directly experienced the February 6 earthquake and were also familiar with other types of disasters such as floods and fires. Accordingly, the impact of disaster experience on knowledge acquisition, awareness development, and learning motivation was analyzed. The findings reveal a strong and significant interaction between disaster literacy and disaster awareness. Educational level, prior disaster training, social support networks, and individual efforts after the disaster emerged as key factors strengthening this interaction. Particularly in the post-disaster period, individuals were observed to voluntarily engage in lifelong learning processes and demonstrate a tendency to share information with their surroundings. Consequently, it is emphasized that disaster education should not be limited to school levels but should be expanded to all segments of society in line with the principle of lifelong learning. The findings of the study offer suggestions for educational policies and practices, ranging from curriculum integration to volunteer-based community participation. In this respect, the study highlights the holistic and sustainable role of educational interventions in building disaster-resilient communities.

Keywords: Disaster, Literacy, Disaster Awareness, Interaction.

**ALONE IN CROWDS: THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CAPITAL EROSION
AND ALIENATION IN YOUTH**
**YALNIZ KALABALIKLAR ARASINDA: GENÇLİKTE SOSYAL SERMAYE EROZYONU
VE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ**

Mehmet GÜNGÖR

¹Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, 0000-0003-27x

Özet

Bu çalışma, geç modern toplumlarda gençliğin sosyal sermaye birikiminde yaşanan erozyon ve bununla bağlantılı olarak artan yabancılaşma deneyimlerini sosyolojik kuramlar ve güncel ampirik veriler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taramasına dayanan bu araştırma, gençlerin toplumsal katılımı, aidiyet duygusu ve sosyal ağ yapılarındaki dönüşümü çok boyutlu biçimde analiz etmektedir. İlk olarak, sosyal sermaye kuramları ele alınmıştır. Robert Putnam, Pierre Bourdieu ve James Coleman'ın kuramsal yaklaşımları çerçevesinde sosyal sermaye; bireylerin sosyal ağları aracılığıyla edindikleri kaynaklar ve bu kaynakların toplumsal işlevleri bağlamında değerlendirilmiştir. Putnam'ın toplumsal düzeyde bağlayıcı ve köprüleyici sermaye ayrımı, Bourdieu'nün sosyal sermayeyi rekabet avantajı sağlayan bir kaynak olarak görmesi ve Coleman'ın aile içi ilişkileri vurgulayan mikro düzeyli yaklaşımı, gençliğin sosyal konumunu anlamada önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. İkinci olarak, yabancılaşma kavramı Melvin Seeman'ın beş boyutlu modeli (güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, soyutlanma, kendine yabancılaşma) temelinde tartışılmıştır. Gençlerin topluma, kendilerine ve gelecek tahayyüllerine yönelik aidiyet kırılmaları bu kuramsal çerçevede analiz edilmiştir. Türkiye'de üniversite gençliği üzerine yapılan çalışmalarda, özellikle güçsüzlük ve soyutlanma boyutlarının yalnızlık hissi ile doğrudan ilişkili olduğu ampirik olarak ortaya konmuştur. Üçüncü olarak, üniversite gençliğinde sosyal bağlar ve aidiyet duygusu incelenmiştir. Yapılan çeşitli araştırmalar, üniversiteye yönelik aidiyet duygusunun yaşam kalitesi ve akademik başarıyla ilişkili olduğunu; sosyal destek ağlarının yalnızlık hissini azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, dijitalleşme süreci bu bağları hem dönüştürmekte hem de kimi durumlarda zayıflatmaktadır. Sosyal medya üzerinden geliştirilen dijital bağların, yüz yüze ilişkilerle karşılaştırıldığında daha yüzeysel kalabildiği ve bireyde "kalabalıklar içinde yalnızlık" hissini artırdığı vurgulanmaktadır. Dördüncü olarak, bölge üniversiteleri üzerine yapılan nitel araştırmalar değerlendirilmiştir. Hakkâri ve Mardin örnekleri üzerinden yürütülen saha çalışmaları, gençliğin sosyal sermaye ve yabancılaşma deneyimlerinin bölgesel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bölgelerde sosyal ilişkiler daha çok geleneksel ağlara dayanmakta; ekonomik ve mekânsal dezavantajlar ise gençlerde toplumsal dışlanma ve umutsuzluk hissini artırmaktadır. Bölgesel eşitsizlikler, sosyal sermayenin hem niteliksel hem niceliksel erozyonuna katkı sunmakta, gençlerin topluma entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, literatür taraması göstermektedir ki Türkiye'de gençler arasında sosyal sermaye birikimi zayıflamakta, bu da yabancılaşma ve yalnızlık duygularını pekiştirmektedir. Bu durum, sadece bireysel bir psikolojik sorun değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve beşerî sermayenin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir sorundur. Bu bağlamda, üniversitelerde sosyal sermayeyi pekiştiren ortamlar oluşturmak, dijital etkileşim biçimlerini sağlıklı ilişki kültürüne dönüştürmek ve dezavantajlı bölgelerde gençliğe yönelik sosyal politikaları güçlendirmek, sosyal sermaye erozyonuna karşı geliştirilebilecek temel stratejiler arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal sermaye, yabancılaşma, yalnızlık, gençlik, dijitalleşme, aidiyet, bölgesel eşitsizlik.

Abstract

This study aims to examine the erosion of social capital among youth in late modern societies and the associated experiences of increasing alienation in light of sociological theories and recent empirical data. Based on a literature review, this research provides a multidimensional analysis of the transformation in youth's social participation, sense of belonging, and social network structures. First, the theoretical foundations of social capital are discussed. The conceptual approaches of Robert Putnam, Pierre Bourdieu, and James Coleman are utilized to define social capital as the resources individuals access through social networks and the societal functions of these resources. Putnam's distinction between bonding and bridging capital at the societal level, Bourdieu's view of social capital as a competitive resource, and Coleman's micro-level emphasis on family relations all offer important conceptual tools for understanding the social positioning of youth. Second, the concept of alienation is examined through Melvin Seeman's five-dimensional model: powerlessness, meaninglessness, normlessness, social isolation, and self-estrangement. The ruptures in youth's sense of belonging to society, to themselves, and to their imagined futures are analyzed within this theoretical framework. Empirical studies conducted on university youth in Turkey particularly demonstrate a direct relationship between the dimensions of powerlessness and social isolation and the experience of loneliness. Third, social bonds and the sense of belonging among university youth are investigated. Various studies indicate that a sense of belonging to the university is associated with quality of life and academic success, while social support networks help reduce feelings of loneliness. However, the process of digitalization has transformed these bonds and, in some cases, weakened them. It is emphasized that digital connections formed through social media can be more superficial than face-to-face relationships and may intensify the feeling of being "alone in crowds." Fourth, qualitative research conducted in regional universities is evaluated. Field studies carried out in Hakkari and Mardin reveal that youth experiences of social capital and alienation vary across regions. In these areas, social relations rely more heavily on traditional networks, while economic and spatial disadvantages contribute to increased social exclusion and hopelessness among youth. Regional inequalities contribute to both the qualitative and quantitative erosion of social capital, making the social integration of young people more difficult. In conclusion, the literature review shows that the accumulation of social capital among youth in Turkey is weakening, which reinforces feelings of alienation and loneliness. This situation is not only an individual psychological issue but also a strategic concern for social cohesion and the sustainability of human capital. In this context, establishing environments in universities that strengthen social capital, transforming digital interaction patterns into a culture of healthy relationships, and enhancing youth-oriented social policies in disadvantaged regions emerge as key strategies to counter social capital erosion.

Keywords: Social capital, alienation, loneliness, youth, digitalization, belonging, regional inequality.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT FUNCTIONAL STYLES FONKSİYONEL ÜSLUPLAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Salimakhon Rustamiy Aliybeg kızı¹

¹Filoloji Bilimleri Doktoru, Profesör

Doğu Dilleri Bölümü, Oriental Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan

ORCID: 0009-0003-3605-7340

Özet

Stylistik biliminde “fonksiyonel üsluplar” (Petrishcheva, 1972) kavramı mevcut olup, burada söylemin farklı alanlara özgü özellikleri dikkate alınır. Arapça’da “üslûb” kavramı, stylistikteki bu “fonksiyonel üslup”a karşılık gelir ve belâgat ilminden ayrı olarak ele alınır.

Günümüzde stylistik biliminde “dil üslupları” veya “fonksiyonel üsluplar” temel terim hâline gelmiş olsa da, bunların kesin sınırları henüz tam olarak belirlenmemiştir. Bu durum, dil üsluplarını sınıflandırmak ve birbirinden ayırmakta zorluklar doğurmaktadır. Böyle bir sorunun varlığını, üslup ve stylistik araçlara dair görüşleri genelleyip bir sistem hâline getirmeye çalışan E.F. Petrishcheva da özellikle vurgular: “Üslup kavramının mahiyetini ve içeriğini belirlemek, stylistik biliminin en karmaşık ve en az incelenmiş sorunlarından biridir.” (Doniyorov, Yo’ldoshev 1988, s. 59).

Dilbilim tarihinde fonksiyonel üslupların incelenmesine, sınıflandırılmasına ve birbirinden ayrıştırılmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fonksiyonel üslupları belirlemede bazı bilim insanları dışdilsel (ekstralingvistik) unsurları, bazıları ise sadece dilbilimsel unsurları esas almışlardır. Örneğin, Rus dilbiliminde Prof. A.M. Peşkovskiy ilk defa fonksiyonel üslupları, dilin işlevlerine göre ayırmaya çalışmıştır.

Arapça’daki “üslûb” kavramı ile stylistikteki “fonksiyonel üslup”lar arasında, türlere ayrılması bakımından farklılık mevcuttur. Arapça’da üslûb üç türe ayrılır: ilmî üslûb, edebî üslûb ve hitabet üslûbu. İlk iki türe burada değinmeye gerek yoktur; üçüncü tür üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Hitabet üslûbu (Gafforova, 2015, s. 92-96), içerik bakımından stylistikteki “kamusal (püblisistik) üslûp”a karşılık gelir. Zira hitabet üslûbu ile ortaya konan “hitabe”, tıpkı kamusal üslûpta olduğu gibi, toplumda yaşanmakta olan güncel mesele ve olaylara adanır; topluluğun farklı görüşlerini, özellikle toplumsal sorunları ifade etmenin aracı olarak siyasî ve ideolojik açıdan önemli bir rol oynar. Aşağıdaki ifadeler bunu desteklemektedir: “El-hitabe... denildiğinde, konuşma, ayrıca halk önünde yapılan vaaz kastedilir...” (Xodjayeva, 2015, s. 30-31).

Stylistikteki fonksiyonel üslup türleri oldukça fazladır (Mukarromov, 1977; Murat, 1957). Yukarıda zikredilen üç tür dışında şu üsluplar da mevcuttur: günlük konuşma üslûbu, günlük yazışma üslûbu, resmî belge üslûbu, edebî ve popüler üslûp.

Belâgat ilminde ise bu gibi kavramlar mevcut değildir. Belâgat ilminde söylemin kendisinde var olan dil özelliklerinden ziyade, konuşmacının dili kullanma becerisi dikkate alınır.

Anahtar Kelimeler: stilistik, fonksiyonel stiller, bilimsel üslup, edebi üslup, hitabet üslubu.

KAYNAKLAR:

1. Gafforova, U. (2015) Osobennosti arabskoy srednevekovoy prozi (xitaba) v doislamskiy period // *Ucheniye zapiski xudjandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Akademika B. Gafurova*. Seriya gumanitarno-obshchestvennykh nauk. Xujand: № 4 (45). 92-96.
2. Doniyorov, X., Yoʻldoshev, B. (1988) *Adabiy til va badiiy stil*. Toshkent: Fan.
3. Mukarramov, M. (1977) *Funksional stillarning klassifikatsiyasiga doir*. Toshkent: Fan.
4. Murat, V. (1957) *Ob osnovnykh problemakh stilistiki*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo Universiteta.
5. Petrisheva, Ye. (1972) Stil i stilisticheskoye sredstvo // *Stilisticheskiye issledovaniya*. Moskva: 107-174.
6. Xodjayeva, R. (2015) *Mumtoz arab adabiyoti janrlari tizimi va tipologiyasi*. Toshkent: TDSH.

Abstract

In stylistics, there is a concept of “functional styles” (Petrisheva, 1972), that takes into account the characteristics of speech in various areas. The Arabic term “style” corresponds just to the “functional style” in modern stylistics, and it is studied beyond the science of *Balagat*.

“At the present time, although “language styles” or “functional styles” have become the main term in the modern stylistics, their clear boundaries have not yet been developed. This situation creates difficulties in classifying and distinguishing language styles from each other. The existence of such a problem is also emphasized by E.F. Petrisheva, who tried to generalize and systematize views on style and stylistic means: “Determining the essence and content of the concept of style is one of the most complex and poorly studied problems of stylistics” (Doniyorov, Yuldoshev 1988, p. 59).

In the history of linguistics, there have been attempts to study functional styles, to classify and differentiate them from each other. In determining functional styles, some scholars consider the extralinguistic factors to be the primary, while others put on the first place only the linguistic factors. For example, in Russian linguistics, Prof. A.M. Peshkovsky was the first who made an attempt to distinguish functional styles based on the language functions.

There is a difference between the “style” in Arabic and the “functional style” in stylistics in terms of their division into types. Style in Arabic is divided into three types: scientific style, literary style, and oratorical style. There is no need to dwell on the first two of these. It is worth dwelling a little on the third.

The oratorical style (Gafforova, 2015, pp. 92-96) corresponds in content to the publicistic style in stylistics. Because the *khitaba* (an address to audience, public), which is a product of the oratorical style, is also devoted to current issues and events in society like the publicistic style and plays an important political and ideological role as a means of expressing the diverse opinions of the community, including the acute problems in life. The following considerations can serve as evidence of the following: “When we say *al-khitaba...*, we mean a speech, as well as a preaching made before public... (Khodjayeva, 2015, pp. 30-31).

There are many types of functional styles in stylistics (Mukarramov, 1977; Murat, 1957). In addition to these three types, there are also ordinary everyday style, ordinary business style, official documentary style, artistic belletristic style.

There are no such notions in *balagat*. In *balagat*, the speaker's skill in using language is taken into account, not the linguistic features inherent in the speech.

Key words: stylistics, functional styles, scientific style, literary style, oratorical style

RESOURCES:

1. Gafforova, U. (2015) Osobennosti arabskoy srednevekovoy prozi (xitaba) v doislamskiy period // *Ucheniye zapiski xudjandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Akademika B. Gafurova*. Seriya gumanitarno-obshchestvennykh nauk. Xudjand: № 4 (45). 92-96.
2. Doniyorov, X., Yoʻldoshev, B. (1988) *Adabiy til va badiiy stil*. Toshkent: Fan.
3. Mukarramov, M. (1977) *Funksional stillarning klassifikatsiyasiga doir*. Toshkent: Fan.
4. Murat, V. (1957) *Ob osnovnix problemakh stilistiki*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo Universiteta.
5. Petrisheva, Ye. (1972) Stil i stilisticheskoye sredstvo // *Stilisticheskiye issledovaniya*. Moskva: 107-174.
6. Xodjayeva, R. (2015) *Mumtoz arab adabiyoti janrlari tizimi va tipologiyasi*. Toshkent: TDShI.

**2024 TURKIYE YUZYILI MAARIF MODEL EARLY CHILDHOOD EDUCATION
PROGRAM IN TERMS OF DEVELOPMENTAL PLASTICITY**

**2024 TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ
GELİŞİMSEL PLASTİSİTE AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Esma GEDİK

**Uzman, Mersin Büyükşehir Belediyesi Otizm Aile Danışma Merkezi, Okul Öncesi Eğitim,
,0009-0000-9420-6621**

Özet

Erken çocukluk dönemi, çocukların sosyal, duygusal, bedensel ve dil gelişim alanlarının hızla ilerlediği bir süreç olmakla beraber, beyin gelişimi için de son derece kritik bir zaman dilimidir. Bu dönemde temel gelişim alanları büyük ölçüde şekillenirken beyin gelişimi diğer dönemlere kıyasla çok daha hızlı bir ilerleme göstermektedir. Erken çocukluk döneminde insan beyni, çevreye karşı daha duyarlı ve esnek olup kendini yeniden düzenleme ve uyum sağlama yeteneği göstermektedir. Bu yetenek, "nöroplastisite" olarak adlandırılır. Nöroplastisite, çevresel faktörler karşısında beyin gelişebilme ve değişebilme kapasitesini açıklarken beyin kendini nasıl yeniden organize ettiğini de ortaya koymaktadır. Bu sayede beyin yapısı ve işleyişi daha anlaşılır hâle gelmektedir. Son yıllarda yapılan alan yazın çalışmalarında, nöroplastisite kavramının işlevine göre farklı alt boyutlara ayrıldığı görülmüştür. Bu alt boyutlardan en dikkat çekici olanı, öğrenme ve bellek kapasitesinde rol oynayan "gelişimsel plastisite"dir. Gelişimsel plastisite, her yeni öğrenme sonucunda beyin kimyasal yapısında meydana gelen sinirsel değişiklikler ve yeni sinaptik bağlantılar oluşturma yeteneğidir. Gelişimsel plastisitenin önemi, özellikle erken çocukluk eğitim sürecinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda erken çocukluk dönemi, gelişimsel plastisitenin en aktif olduğu ve kapasitesinin uyarılara en açık olduğu bir evredir. Bu dönemde, bireyin yaşam boyu öğrenme becerilerinin, problem çözme yeteneğinin, bellek kapasitesinin ve sosyal gelişiminin temeli atılmaktadır. Erken dönemde sağlanan kaliteli eğitim ve destekleyici bir çevre, öğrenme süreçlerini şekillendiren önemli bir rol üstlenmektedir. Böylelikle çocukların potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için büyük bir fırsat sunulur. Erken çocukluk dönemini kapsayan eğitim programları ise okul öncesi kurumlarına devam eden 0-72 aylık çocuklara zengin öğrenme ortamları sunmayı, sağlıklı büyümelerini desteklemeyi, bilişsel, dil, fiziksel ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında bütüncül bir yaklaşımla temel yaşam becerilerini kazandırmayı ve ilkokula hazırbulunuşluklarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı ise ilgili programlardan biri olan 2024 Maarif Modeli Okul Öncesi Eğitim Programının gelişimsel plastisite açısından incelenmesidir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı çalışmada ilgili program gelişimsel plastisitenin öğrenme ve bellek alt boyutlarında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak programın temel özelliklerinde duyarlı dönemlerin ve çocukların gelişimsel olarak bir üst aşamaya ilerlemelerini sağlayacak deneyimlerin sunulmasının öneminin vurgulandığı görülmüştür. Programda, farklı stratejilerle birlikte bilişsel gelişim basamağına eklenen “Kazanım 18. Etkinliğe/göreve ilişkin görsel/sözel yönergeleri yerine getirir”, “Kazanım 21. Eleştirel düşünme becerisi sergiler”, “Kazanım 22. Bir hedefe ulaşmak için planlama yapar”, “Kazanım 24. Bir olayı/problemi algoritmik düşünceyi kullanarak çözer” ve “Kazanım 25. Temel düzeyde kodlama yapar” kazanımları dikkat çeker. Bu kazanımların, çocukların öğrenme becerilerini daha etkin bir şekilde organize etmelerine ve bellek kapasitelerini geliştirmelerine katkı sağlayacağı ön görülür.

Anahtar kelimeler: Nöroplastisite, Gelişimsel Nöroplastisite, Erken Çocukluk Eğitimi

Abstract

Early childhood is a period in which children's social, emotional, physical, and language development areas progress rapidly, and it is also a critically important time for brain development. During this period, while the fundamental development areas are largely shaped, brain development shows much faster progress compared to other periods. In early childhood, the human brain is more sensitive and flexible to the environment, demonstrating the ability to reorganize and adapt itself. This ability is referred to as "neuroplasticity." Neuroplasticity explains the brain's capacity to develop and change in response to environmental factors while revealing how the brain reorganizes itself. Through this process, the structure and functioning of the brain become more understandable. In recent years, literature studies have shown that the concept of neuroplasticity is divided into different sub-dimensions according to its function. The most notable of these sub-dimensions is "developmental plasticity," which plays a role in learning and memory capacity. Developmental plasticity is the brain's ability to form new synaptic connections through neural changes in its chemical structure as a result of each new learning experience. The importance of developmental plasticity becomes particularly evident during the early childhood education process. Early childhood is the stage when developmental plasticity is most active and its capacity is most open to stimuli. During this period, it plays a crucial role in laying the foundation for individuals' lifelong learning skills, problem-solving abilities, memory capacity, and social development. Therefore, quality education and a supportive environment provided during this early period act as key factors in shaping developmental learning processes. When given the right support, it presents a significant opportunity to maximize children's potential. Early childhood education programs aim to provide rich learning environments for children aged 0-72 months attending preschool institutions, supporting their healthy growth, enhancing their motor, cognitive, language, and socio-emotional development in a holistic manner, helping them acquire basic life skills, and strengthening their readiness for primary education. In this study, the 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Model Early Childhood Education Program was examined in terms of developmental plasticity using document analysis, a qualitative research method. As a result, when the 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Model Early Childhood Education Program is evaluated from the perspective of developmental plasticity, it emphasizes the importance of sensitive periods and providing experiences that enable children to progress developmentally to the next stage. The achievements added to the cognitive development step through different strategies in the program are particularly noteworthy: *"Achievement 18: Follows visual/verbal instructions related to activities/tasks. Achievement 21: Demonstrates critical thinking skills. Achievement 22: Plans to achieve a goal. Achievement 24: Solves an event/problem using algorithmic thinking. Achievement 25: Performs basic-level coding."* It is anticipated that these gains will contribute to children organizing their learning skills more effectively and improving their memory capacity.

Keywords: Neuroplasticity, Developmental Neuroplasticity, Early Childhood Education

GENÇLERİN ŞAHSİYETİNİN OLUŞUMUNDA DİNİN FONKSİYONU

Arslan Karaoğlu¹, Yakup Şimşek², Sinan Konut³

¹Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Niğde,
0000-0003-0411-3750

² Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009000231758562

³Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Lisans Öğrencisi, 0009000987776728

Giriş

Modern çağda olağan üstü bilimsel ve teknolojik yenilik ve gelişmeler, toplumun yaşam tarzını, aile hayatını, değer yargılarını etkilemekte ve bazı değişimlere/dönüşümlere yol açmaktadır. Toplumun bütün kesmi etkilendiği gibi büyük değişimden en büyük nasibi gençler almaktadır. Değişim ve dönüşüm problemleri de beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak gençlik problemleri de dikkat çekici bir yoğunluk kazanmıştır. Toplumun en dinamik ve duyarlı kesimini gençler oluşturduğundan dolayı, bu değişimlerden ve sorunlardan yapısı gereği en çok ve öncelikli etkilenen tarafta kendileri olmuştur. (Ayhan, 2021:437) Ergenlik döneminin başlaması ve gençliğe ilk adımın atılmasıyla insanın sorumluluk dönemi başlamış olur ve bu evreden sonra yaptığı tüm fiilleri mükellefiyet dairesindedir. (Bardakoğlu, 1992:6/413-414) Bireyler, gençlik döneminde aklın rehberliğinden daha çok hislerin ve nefislerinin sarmalında yol almaktadırlar. Bundan dolayı gelip geçici olan dünyevî zevkler uğruna problemler ve sıkıntılı davranışlara kanallenebilir ve bazen tehlikeli ve düşüncesiz davranışları sebebiyle büyük sorunların öznesi olmaktadır. Özellikle günümüzde gençler sosyal medya aracılığıyla, çeşitli ülkelerde bulunan oyunculara, youtuberlara ve şarkıcılara imrenmekte, onları kendilerine idol kabul etmektedirler. Bunun sonucunda gençlerin önemli bir bölümü ailesinin ve toplumunun kültürel değerleriyle örtüşmeyen tutum ve davranışlar sergilemektedir (Arslan, 2019:480-481,486) Dolayısıyla gençliğe değer hedefi çerçevesinde erdemli gençliğin önemi bir kez daha aşikar hale gelmektedir. Bu bağlamda Kur'an, ahlaklı gençliğin yetişmesine duyarsız kalmadığı gibi belli düzenlemeler ve örnek modeller önermektedir. Bu çalışmanın amacı ahlaklı gençliğin inşa edilmesinde Kur'an'ın katkısını ortaya koymaktır. Ayrıca Kur'an'ın gençlere verdiği değeri ortaya koymayı ve ahlaklı gencin taşıması gereken temel özellikleri Kur'an'ın yol göstericiliği eşgüdümünde ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Tarihi süreç içinde gençliğin özellikle din konusunda istismar edildiği bir gerçektir. Çünkü gençliğin dinamizminden ve hareketliliğinden art niyetli insanlar sürekli yararlanmak istemiştir. Dini inanç ve değerler eğitiminde katı ve baskıcı bir tutum, gençleri dünyevileşmeye itmekte ve devamında dinden soğutmaktadır. Dini soğuma yaşayan gençliği, toplumsal yaşamı etkileyen kişisel çıkarıcılık, dünyevileşme ve sanal alem bağımlılığı kuşatmıştır. (Ercins, 2009:506) Gençliği dini ve milli değerlere karşı soğuma ve negatif tutum ve davranış takılma durumlarından vazgeçmelerinin sağlanması, ayrıca gençlerde eşitlik ve özgürlük taraftarlıkları, adalet duygusu, çevreye hassasiyet, savaş ve vandalizme karşı olma, idealistlik ruhu ve bireysellikten çok toplumun çıkarlarını düşünme gibi konularda farkındalık ve yüksek bilinç oluşturulmalıdır. Gençlere manevî ideallerin önemini kavratmak, onların ruh sağlığı, huzur ve mutlulukları açısından son derece önemlidir. (Günay, 2015:435-460) Kur'an'a göre gençlerin ahlakilik sorunları bağlamında inançtaki şüpheler, bağımlılık ve kötü arkadaşlıklar edinme vb.

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Niğde, Türkiye, orcid.org/0000-0003-0411-3750

² Yakup Şimşek Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Lisans Öğrencisi, <https://orcid.org/0009000231758562>

³Sinan Konut Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Lisans Öğrencisi, <https://orcid.org/0009000987776728>

gelmektedir. Dolayısıyla tüm bu problemlere çözüm üretmek önemlidir. Bu çerçevede ahlaklı ve erdemli bir toplumun inşası için atılacak ilk adım gençliğe sahip çıkmak ve onları millî ve manevî değerlere göre yetiştirmek olmalıdır. Bu çerçevede Kur'an'a göre erdemli gençliğin şahsiyetini imar eden temel özelliklerini öncelikle sağlam bir inanca/imana sahip olmak, Allah'ı hakkıyla tanıyıp ona bağlanmak, Allah'a ortak koşmamak, mütevâzi, güzel ahlak sahibi ve toplum insanı olmak ve iyi arkadaşlarla birlikte olmak gibi özellikler oluşturmaktadır.

1.Vahyin Dinî Şüphe ve Kimlik Sorununa Karşı Sağlam ve Doğru Bir İnancı Emretmesi

İnsan hayatının gençlik evresi güçlü ve kuvvetli olduğu çok önemli bir dönemdir. İnsan eğitim ve öğrenimini bu dönemde yaparak bilgi ve tecrübelerini artırıp mesleğini bu dönemde kazanır. İnsanın kimliği, kişiliği ve karakteri bu dönemde olgunlaşmaktadır. Bu dönem insan yaşamının en kırılma noktası olarak görülmektedir.(http://isamveri.org/pdfdrg/G00683/2019/2019_soyaldımH.pdf)Gençlik, birçok tarifi yapılmakla birlikte “bülüğa erme neticesinde, biyolojik ve psikolojik bakımdan çocukluğun sonu ile, toplum hayatında sorumluluk alma dönemi olan 12-24 arasında kalan yaş gurubu” şeklinde tanımlanmıştır. Yapılan tariflerin odağında genel olarak yaş süresi vardır.(<https://siyamder.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/turkiyede-gencligin-sorunlari-uzerine-gorus-bildirisi.pda>) Gençlerin itikadı önemli bir basamak olduğu için burada Müslüman gençlerin din ve inanç algıları, dinî şüphe ve tereddütleri, hatta inkârcı eğilimleri tespiti çalışılmaktadır. Her insan bir toplum içerisinde değerler dünyası tarafından çevrelenmiş olarak doğar ve kendine özgü bir değerler hiyerarşisi oluşturarak yaşamını devam ettirir (Ülken, 1958: 163). Değerlerin kendine özgü yapısı vardır. Bir bilgi eyleminde önemli olan düşünmek iken, bir değerde önemli olan inanmaktır. İnançlar, bireyin psikolojik yönünün derin ve ayrılmaz parçasıdır. Bir inanç, bireyin dünyasının bir yönüne ilişkin algıların ve bilginin sürekli bir organizasyonudur (Yavuz, 36.)

Günümüzde inançsızlık gençlerin en önemli problemi haline gelmiştir. Yüce Allah insanı beden ve ruh olmak üzere iki yönlü yaratmıştır (Peker,2000: 27; Altıntaş, 1994: 29-31.) Bedenin yaşamsal faaliyetleri için yeme, içme ve dinlenme gereksinimi varsa, ruhun da canlılığını sağlayan bir takım gıdalara ihtiyacı vardır. Ruhun gıdası ise; dua, zikir ve ibadettir. Ruh manen tatmin edilmezse orası yanlış ve batıl şeylerle dolar. Çünkü insan ruhu boşluk kabul etmez. İbadet, dua ve zikirle ilgilenmeyen günümüz gençleri manevî bir boşluk içine düşmektedir. Manevî boşluk içinde bocalayan bazı gençler ateizm, deizm Erdem, 1994:9/109-110; Harman, 2017: 13) ve satanizm gibi yanlış ve sapık akımlara yönelmektedir (Güç, 2003:63-92) Tarih boyunca ve bütün toplumlar da gerçekten dindar ruhlar aynı zamanda birer ahlak kahramanı olarak görülmüş ve hemen her inanç ve seviyedeki insanlar tarafından saygıyla karşılanmıştır (Özcan, 22/218.) Türkiye’de yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre gençler Allah’ın varlığı, evrenin ve insanın yaratılışı, kaza-kader, günah-sevap, ahiret, cennet-cehennem ve kadın-erkek eşitsizliği konularında dinî şüpheler yaşamaktadır. (Hökelekli, 1988:14; Bahadır, 2006:307.) Fazlurrahman’a göre huzur halinde, sıkıntısız ve güvende olmak anlamına gelen iman, ferdin huzur ve emniyetini sağlar. Onun temel ilkelerine inanmaya işaret eder. Allah’a inanmayan iman esaslarını kabul etmeyen kimse güven, huzur ve şahsiyet açısından bütünlük halinde olmaz. Allah’ı unutmayan ve Allah’ın da kendisini unutturmadağı iman, kalpte gerçekleşen bir fiildir. İman, bireyi ilahi öğretilere kesin olarak teslim eden ve ona sıkıntıya karşı huzur, emniyet ve dayanma gücü kazandıran manevî bir değerdir. Fazlurrahman,2000:18.) Bu çerçevede iman, güvenin, huzurun ve Allah’ı unutmamanın ilk adresidir.

Gençliğin kendini ve yaradanını tanıması ve Allah tarafından kendisine bahşedilen potansiyelini fark etmesi dini ve manevî değerlerin hatırlatılmasıyla daha mükemmel hale gelecektir. Gelişim süreci içerisinde genç, model insan arayışındandır. Kendisine örnek aldığı şahısla özdeşleşme/aynileşme sürecini yaşar. Dolayısıyla model şahsın kimliği, statüsü, hayat standartları özgürlük arayışında olan gençler için büyük önem arz etmektedir (Başkurt, 2003:73-114.) Sözelimi Kur'an'da; Enbiyâ 60. âyette müşrikler Hz. İbrahim'i “putları diline dolayan bir “genç/feta” olarak nitelemektedirler. Hz. İbrahim putları kırarak içinde yaşadığı hayatın temel sapma noktasını insanlara hatırlatınca mevzuyu inceleyenler “İbrahim adında bir gencin” takibini yapmış, Hz. İbrahim'in tutumu karşısında

öfkelenen ve onu bir an önce cezalandırmak isteyen ileri gelenler, onun verdiği cevaplar üzerine bir an düşünmüş ve muhataplarının haklılığını kabul etmiştir. Oysa Hz. İbrahim'in teklif ettiği hayat tarzı o kadar çok değişimi içeriyordu ki bunun yerine içlerinden bu sözlerin ve tutumun doğruluğunu kabul etmelerine rağmen⁴ kaba kuvvete başvurarak⁵ problemi kökten çözmek istemişlerdir. Enbiyâ 21/57 - 70; Şenat, (2013): 505-513; Karaoğlu, 2019: 24-64) Hz. İbrahim, sahih bir inancın inşasını imar etmek için sorgulama yolunu benimsemiştir. Çünkü inancına göre, inançları sorgulamadan gerçek bir imana ulaşma imkanı yoktur ve işte böyle olduğu içindir ki, Hz. İbrahim, düşünen, akıl yürüten, akıl yürütme yoluyla gerçeğin bilgisine ulaşma yöntemini kullanan biri olarak, akla ve doğru bilgiye dayalı sahih bir imana kavuşmuştur. Çünkü O'nun imanı, tefekkürü öteleyen, telkin ve taklide yaslanan temeli çürük bir inanç değil; aksine o, temelini akla, akli tefekküre dayandıran tahkiki bir imandır. Bu tür bir iman, aklın bir fiilidir. (Esen, 2011:117.) Böylelikle Kur'an, yer verdiği bütün kıssalarda imanın her kesimde özelde gençlerde olmasının önemini ortaya koymaktadır. Gençlik döneminde Hz. İbrahim'in tevhid inancını benimsediği, halkını da buna çağırdığı, bu amaçla akıllı, cesur ve kararlı bir duruş sergileyerek çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tevhidi benimseme ve bu yolda mücadele etmede örnek bir kimlik inşa eden Hz. İbrahim'in (as) inancı ile eylemleri hayata aks eden ideal gençlik için bir model olduğu kabul edilmektedir (Güler, 339.) Nitekim Hz. İbrahim'in hikmetli, düşündürücü sorusuna (Enbiyâ 21/52.) putperest kavmi, "Atalarımızı bunlara tapar bulduk"⁶ diye cevap vermek suretiyle düşünceye değil taklide dayandıklarını itiraf etmişlerdir Karaman ve dğr., 3/582.) Günümüzde de gençlerin inanca karşı direnç göstermelerinin altında yatan sebeplerin ilkinde yer alan Atalar dini kültürüdür. Gençlerin içinde yaşadıkları toplumun dindar kesiminin inançları ile eylemlerinin bütünleşmemesi dini soğumaya örnek olarak gösterilebilir. Bu bakımdan Hz İbrahim (a.s) toplumunun inanç yapısına karşı göstermiş olduğu direnci gençlere model olarak anlatıldığında ideal gençlik ortaya çıkartılabileceği tarafımızca düşünülmektedir. Hz. İbrahim (as) bilişsel olarak örnek olduğu gibi duyuşsal açıdan da gençlere örnek bir peygamberdir. Hz. İbrahim üzerinden akli kullanmanın öneminin öne çıkarılmasıyla hedeflenen şudur: İnsanın aklını işlevsel hale getirmesi ve bilgi üretmede kullanması bilinç kazanma açısından değerli bir aşamadır. Hz. İbrahim'in akli kullanması, bilgi üretme ve tabiatı inceleyerek akıl ile tabiat kanunlarını buluşturması, insanın görevleri arasında olduğunu göstermektedir. Materyalizm kısıncımdaki günümüz gençliğine de akli kullanmada izleyecekleri modeli Hz. İbrahim'in bu yöntemi gençler tarafından örnek almaları sağlanmalı, sorgulayıcı bir bakış açısına sahip gençler yetiştirilmelidir. Gençler, sadece dini konularda değil yaşadığımız dünyaya ilişkin konularda da akli yetisini kullanmalı ve birtakım dini ve milli değerlere negatif bakan oluşumların güdümüne girmemelilerdir.(Kaya,2019:77-108.) Nitekim günümüzdeki gençlerin en büyük problemleri imanın değerini kavrayamadıkları gibi sahip oldukları imanın sorgulayan özelliğini içinde yetiştikleri çevrenin taklidi imana dayalı amel oluşturmalarından dolayı unutmuş ve öğrenememiş durumdadırlar. Zira birçok yanlış yönelişin güdümüne giren gençlerin sorgulama yetisini kullanmadıkları görülmektedir. Gelen her bilginin sahih olduğunu sanki imanları emrediyormuş havasında oldukları için her sözün ve bilginin doğru ve iyi olduğu zannına kapılarak sapkınlık çukuruna düşebilmektedirler.

Hiçbir toplum gayri ahlaki yaşantıya sahip bir gençliğe sahip olmak istemez. Ahlak yoksunu bir gençliğin yetişmesinin hiçbir kimseye faydası yoktur. Ahlaksız bir yaşantı faydadan çok zarar doğuracaktır. Bundan dolayı toplumun bütün kesimleri ahlaklı gençlerin yetişmesi için yoğun ve sistemli bir eğitim ve model olma gayretine girmelidir. Bu çerçevede İkbâl'in şu sözleri çok iyi hatırlanmalıdır: "Arsız bir genç gördüm mü yıkılırım, gündüzüm gider karanlıkta kalırım."⁷ Bu acıyı yüreğinde hisseden birey ve toplumlar bir çözüm arayışına girerler. İçinde yaşadığımız modern

⁴ أنها رجعوا إلى شركهم بعد اعترافهم بالحق Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed Maverdi, *en-nüket ve'l-uyun* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2007), 3/452.

⁵ قالوا حَرْقُوهُ وَانصُرُوا إِلَهُكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ /Onlar: "Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin" dediler. Enbiyâ 31/68.

⁶ Enbiyâ 21/53.

⁷ İkbâl, *Müslüman Gençlik*, 31.

zamanlarda da toplumumuzun akademisyası başta olmak üzere düşünen, fikir üreten kişiler tarafından modern zamanlarda Ahlâklı genç nasıl yetiştirilir tartışmaları ve araştırmaları yapılmaktadır. Kur'an ve sünnet ahlaklı genç nasıl olmalıdır sorularını çözüm önerileri üreterek bizlere sunmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed (sav) ibadetli gençlere çok büyük önem vermiş bunu şu sözleriyle ortaya koymuştur: “Başka bir gölgenin bulunmadığı Kıyamet gününde Allah Teâlâ, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracaktır: “Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç.” “وَشَابُّ نَشَأً فِي عِبَادَةِ رَبِّهِ...” Buhari, “Ezan”, 36, “Zekat”, 16, “Rikak”, 24, “Hudüd”, 19; Müslim, “Zekat”, 91. Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 53; Nesaî, “Kudat”, 2.) Gençliğini ibadetle değerlendiren bir çizgide geçiren genç, masiyetten uzaklaşmış, nefsini ve tutkularını kontrol altına almıştır. İradesini eğiten nefsini tutan gençlerin bu tutumu, derin Allah saygısına işaret etmektedir. Zira Allah'ın emirlerine sarılıp günahlardan kaçınmak büyük bir fazilettir. Hele bu, gençlik yıllarında gerçekleştirilmişse, her türlü övgünün üstünde olup Ahlâk ve Ahlâkın amele ve eyleme dönüştürülmede tam bir uygulama kahramanı olur.⁸ Elbette ki şeytanın tuzaklarına muhatap olacak olanlar sâdece gençler değildir. Şeytan, insanın ebedî düşmanı olması yönüyle her yaştan insan için tehdit oluşturmaktadır. Ancak gençler, nefsi iradelerinin eğitilmemiş olması, henüz Dinî ve manevi dinginlik sağlayamamış oldukları için şeytanın bu tuzağından en fazla nasibini alan kesimi oluşturmaktadır. Buna çözüm niteliğinde Hz. Peygamber'in (sav) şu sözü çok önemlidir: “Gençlerinizin en hayırlısı, (sefahatten uzak durmakta ve temkinli davranmakta) ihtiyarlara benzeyendir. Yaşlılarınızın en fenâsı ise, (başını gaflete sokmakta ve nefsinin arzularına uymakta) gençler gibi yaşayandır Heysemî, 10/270; İbn Hacer, 3/3,4; Buhârî, Edeb, 96; Müslim, “Birr”, 165;5; <https://yenidunyadergisi.com/blog/hayatin-bahari-genclik>.) Dolayısıyla gençlerin, imanlı olması ve imanının gereğine göre davranması erdemli oluşunu belirleyen en önemli bir kriterdir. Zira söz-eylem birlikteliği olgun bir gencin vazgeçilmez bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Kur'ân'ın Bağımlılığa Karşı Koruyucu Önlemler Alması

Düşünce ve inanç tarihi perspektifinden günümüz genç kuşağına baktığımız zaman söz konusu kuşağın birçok maddi ve manevi krize maruz kaldığını söyleyebiliriz. Bu krizlerden biride bağımlılıktır. İki tür bağımlılıktan söz edilebilir. Sigara, uyuşturucu, kumar, fuhuş ve hırsızlık gibi bir kısmı adli suç kapsamına giren kötü ve zararlı alışkanlıklardan oluşan bağımlılık, modernizmin etkisi ve icadı ile ortaya çıkan sanal alem bağımlılığıdır. Sözelimi dünyada yaklaşık 1 milyar 100 milyon kişi sigara içmekte ve buna bağlı hastalıklar nedeniyle de 7 milyon kişi yaşamını kaybetmektedir. En çok sigara içen ülkeler arasında Türkiye de 11'inci sırada yer almakta, yapılan araştırmalar, sigaraya başlama yaşının 11'e kadar düştüğünü göstermektedir.⁹

Bir diğer bağımlılık türü sanal alem bağımlılığıdır. Bağımlılık türü içerisinde insanlar dijital mecralarda aşırı zaman israfı yapmaktadırlar. Diğer taraftan dini manevi ve milli kültürümüze ters düşen içeriklerin fazla olması sebebiyle genç kuşağımız ciddi manada etkilenmektedir. Bu etkilenme neticesinde karakter ve kimlik inşası zayıflamakta güzel ahlak ve güzel ahlakı oluşturan özellikler unutulmaktadır.

Güzel ahlak sahibi bir gencin en önemli özelliğinin iffet olduğu bir gerçektir. Nitekim Kur'ân'ı Kerim'de mü'minlerin özellikleri sayılırken cinsiyet ayrımı yapılmaksızın ırzlarını ve namuslarını koruduklarına dikkat çekilmektedir. Nefsi bağımlılıklar ve dijital dünya bağımlılığı çıktısı olarak karşı cinse karşı şehvet dolu bir bakış, karşıdakinin etkilenmesine sebep olacak ilerde ahlakdışı ilişkilerin oluşmasına, bir başka ifade ile iffet ahlakının yitimine zemin hazırlayabilmektedir. Yüce Allah, cinsellik bakımından insanı yanlışa, harama götüren organların başında gözlerin geldiğini ve bu nedenle onların sakınılması gerektiğini ifade etmektedir. Bakma, görme ya da bunları yapan göz, kalbe açılan en büyük kapıdır. Göz, beden ülkesinin psikolojik âlemine açılan en büyük kanallardan biridir. Bu kanaldan neyin çıkıp neyin girdiğini iyi kontrol etmek önemlidir. Günümüzde zina, homoseksüellik, lezbiyenlik gibi insanın onurunu parçalayan, cinsel ahlâkı alt-üst eden, insanı insanın

⁸ <https://www.siyerinebi.com/tr/kullukta-buyume-mutlulugu>

⁹ <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/sigaraya-baslama-yasi-11e-dustu>

tutsağı haline getiren ilişkilerin gittikçe artmasının sebebi, ilâhî emrin anlatılmaması, ailenin eğitim etkinliğinin azalması ve iman gücünün azalmasıdır. Bu sapık ilişkilere girenlerin kötülenmemesi, onlara sanal platformlarda yalancı şöhrat verilmesi de ayrıca teşvik edici bir unsurdur. Özellikle gençlerin bu sapkın zihniyete karşı uyarılması ve iyi eğitilmesi önemlidir. Onun içindir ki mümin/inanan erkekler ve kadınlar özelde genç erkek ve kızlar iffetli davranış örneğini en mükemmel bir şekilde sergilemelidir. Bu yüzden genç erkek ve kızların her ikisinin de gerek bakışlarına gerekse konuşma tarzlarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Zira şeytanın işi modern zamanların bütün imkanlarını kullanarak insanları fuhuş ve ahlaksızlığa düşürmek olduğu için o görevini yapacak ve toplumda ahlaksızlığın yaygınlaşmasına neden olacaktır.¹⁰ Genç nüfusun bugün en çok yoksulluğunu çektiği durum kendilerine model oluşturabilecekleri kişilerin olmamasıdır. Bunun neticesinde gençler, örnek modeli bulamaz ve benimsemez ise nefsinin bağımlısı olur iffet ve haya duygusunu yitirir. Bu bağlamda iffet; insanı bedenî ve maddi hazlara karşı aşırı düşkünlükten koruyan erdem¹¹; hayâ ise kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu olarak tanımlanmaktadır. (Çağrı,1997:16/554.) Hayatı Kuran ve kurgulayan bir kitap olan Kur'an'ı Kerim aynı zamanda insanlığın bütün yaş katmanlarına modeller sunan bir kitaptır. Bu modellerin bazılarına baktığımızda, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın kızları ve Hz. Meryem'i iffet ve hayâ örnekleri olarak sunulmaktadır. Bu örnek şahsiyetlerden Hz. Yûsuf ve Hz. Meryem'i burada zikretmeyi yeterli görmekteyiz. Bu iki örnekten biri genç erkeklerin diğeri de genç kızların rehberi olabilir. Bu rehberleri güncelleyerek genç kuşağa sunmak önemlidir. Nitekim bağımlılığa karşı koruyucu tedbir kapsamında bir alternatifin sunulması gerekir. Boşluk var olduğu sürece ve çözüm önerisi sunulmadığı takdirde günümüz gençliğinin nefsi bağımlılıktan kurtarmak mümkün gözükmemektedir.

Hz. Yûsuf kıssasında şehvet, kıskançlık, iftira, ihanet ve intikam gibi kötü duygular ile affedicilik, sabır, merhamet, sadakat, onurlu bir duruş, iffet gibi değerlerde anlatılmıştır (Yaşaroğlu, 19 (Haziran 2013), 45.) Cinsel özgürlüğe vurgu yapan modern dünyanın bizleri çepeçevre sardığı günümüzde gençlere iffet değerinin kazandırılması oldukça önemlidir. Hukuki yaptırımlardan ziyade iffet değerini kazanmış olan genç bireyler, zevk ve hazzın kutsallaştırıldığı toplumda onurlu duruşlarıyla rehber olacaktır. Özellikle değerlerin farklılaştığı, bazı değerlerin unutulduğu modern çağda iffetin bir değer olarak benimsenip sonraki nesillere aktarılması yaşamsal bir değer taşımaktadır. (Karataş, 2020:319-334. Hz. Yûsuf, gençliğin baharındaki delikanlılar için en güzel örnek ve iffet sembolü olmuştur. Bir genç düşününki bazı dünyevî ve hedonist çıkar için yapılan gayri ahlaki teklife onay verme aşamasında, aklına Hz. Yûsuf ve onun iffetli davranışı gelecek, böyle bir davranıştan yüz çevirecektir. Bu yönüyle de kıssa, değişen zamanla kız-erkek ilişkilerinin flört vb. adlarla desteklendiği, normalleştirildiği böyle şeylerden uzak kalanların ayıplandığı bir ortamda, Allah'ın rızasına uygun davranışın ne olduğunu gözler önüne sermektedir. Hz. Yûsuf gibi kimseler toplumsal bozulma karşısında dimdik duran ahlak ve iffet sembolü rol modeller olmaktadır. Kıssa, nefsinin arzularının bağımlısı olan kadınların ahirete kalmadan dünyada yapmayı düşünecekleri kötülüklerinin ve kuracakları tuzakların boşa çıkacağını hatırlatmaktadır.¹² Bakıldığı zaman yapanın yaptığı yanına kar kalmakta anlayışı da bu şekilde çürütülmektedir.

Kur'an'da iffet ve teslimiyet örneği olarak zikredilen başka bir şahsiyet ise Hz. Meryem'dir. Kur'an'da ismi zikredilen tek kadın olan Hz. Meryem, aynı zamanda bir sûreye isim olmuştur. Kur'an'da 34 âyette Hz. Meryem'den ismen bahsedilir (Abdülbâki,1986), 665.) Hz. Meryem annesi tarafından mabede adanmış, doğumundan itibaren Hz. Zekeriyya'nın gözetiminde Allah tarafından "güzel bir bitki misali" yetiştirilmiş, ergenlik dönemine eriştiğinde mabedin bir köşesinde inzivaya çekilip kendisini ibadete vermiştir. (Mukatil b. Süleyman, 2002: 1/271; Ebu Bekr Abdürrezzak b.

¹⁰ Nur 24/21; A'raf 7/28.

¹² Orhan İyibilgin, "Hz. Yûsuf Kıssasının Üslup ve İhtiva Ettiği İbretler Yönünden Değerlendirilmesi", Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı, I, (2019):122-139

Hemmam 1419:1/387) Allah iman edenlere namusunu koruyan, İmran'ın kızı Meryem'i de örnek gösterir.¹³ Meryem dindar kadın anlamında olup erkeklerden sakınan, iffetli anlamında betül ismiyle de adlandırılmaktadır.¹⁴ Hz. Meryem kavminin hakaret ve bühtanları karşısında Allah'a güveninde sabır ve kararlılık göstermiş; güçlü, sabırlı iradeli kişiliğinden asla taviz vermemiş; insanların cahilce tavırlarına sabretmiştir. Meryem en zor imtihanını, onurlu ve iffetli bir kadın olarak namusu konusunda vermiştir. Verdiği bu imtihanla, tüm yeryüzü kızlarına sebat ve tahammülün dersi ile örnek olmuştur. Tarihe iz bırakmış nice kadın şahsiyet yeryüzüne gelmiş; bir anne, bir kadın ve bir insan olarak bu nadide insanlar kendi dönemlerine ve sonraki kuşaklara rehber olmuşlardır. İftiraya maruz kalan Hz. Meryem, iffetin sembolü olmuştur. (Eraslan, 2006; Koç, 2009, 97) Hz. Meryem'i yoran şey iffetine atılan iftiradır. Bu kavram, toplumda adaletin tam olarak etkisini kaybettiği zamanlarda yaygınlaşan bir sosyal ve ahlâkı hastalıktır. Çünkü adaletsizlik ve takipsizlik, kötü fiillerin yayılmasına ve artmasına yol açan bir başıboşluğa sebep olmaktadır. İftira, İslâm'da üzerinde oldukça fazla durulan bir konudur. Birçok âyet, iftira'nın özelliğinden ve onu Allah'ın sevmediğinden ve hatta yerilen bir davranış olduğundan söz etmektedir (Şener, 2000:3/96.) Ülkemizde uyuşturucu kullanma ve fuhuş yaşının 12'lere kadar düştüğü dikkate alınırsa bağımlılığın geniş tabana ve her katmana yayılacağı anlaşılmaktadır. İnsanların medya ve farklı kitle iletişim araçlarıyla müstehcenlik bombardımanına tabî tutulduğu günümüzde bu büyük tehlikeyi bertaraf etmenin en iyi yolu, Kur'an'da iffet sembolü olarak gösterilen Hz. Meryem gibi şahsiyetle tanışmak ve onun erdemli davranışlarını uygulamaya sokmak kıymetlidir.¹⁵ Maalesef gençlerimiz gün geçtikçe manevi boşluklara itilmekte ve bu yönde hiçbir tedbir alınmamaktadır.¹⁶ Muhammed İkbal'in şu mısrası gençliğimizin bu günkü durumunu özetler niteliktedir: "Gençler susuz, testide ise yok bir damla, Akılları nur saçsa da hasretler gecenin karanlığına"¹⁷ Gençliğin içine girdiği bu girdaptan sadece Kur'an'ın örnek gösterdiği şahsiyetlerin rehberliğinde çıkabiliriz. Nitekim Kur'an'ın genç kızlara ve tüm mü'min kadınlara örnek verdiği Hz. Meryem, sadece iffet konusunda değil Allah'ın emrini yerine getirme konusundaki azmi, kararlılığı, direnci, metaneti ve dine adanma konusunda da örnektir. Anasının karnında iken dine hizmet için adanan Hz. Meryem genç yaşta kendisini mabedin hizmetine vermiş, kendini dine adamıştır. Bu yönü ile Hz. Meryem, genç kızlara rol model kadını örnekliği sergilemektedir. (Karaalp, 2019: 131.) Yaşadığımız yüzyılda bu örneklerin var olması ve çoğalması genç kızların iyilik yolunda ilerlemesine ciddi katkı sağlayacaktır.

Kur'an ahlakı tüm insanlara olduğu gibi, kadınlara da olabilecek en güçlü, en sağlam ve en güzel kişiliği kazandırır. Dijitalleşmenin hiç şüphesiz ki en önemli tesiri bireyselleşmeyi öne çıkarmasıdır. Bu anlamda ben merkezli düşünen birey ya da toplumlar, diğer insanları amaca ulaşmak için kendilerinden faydalanılacak unsurlar olarak görebilir.¹⁸ Bugün gençlik kimliğine ve manevi değerlerine yabancılaşma, psiko-sosyal sorunlar, içten olmama, dünyevileşme hastalığı, dava yoksunluğu, gösteriş tutkusu, hırs, haset, tatminsizlik, zararlı alışkanlıklar, yanlış arkadaşlıklar, yanlış özgürlük anlayışı, onursuzluk, hayâ eksikliği, okumama ve araştırmama, taklit ve güvensizlik gibi birçok problemle yüz yüzedir.¹⁹ Buna ek olarak bu dönem dinî uyanış ve bilinçlenme, geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, yeni arayış ve tercihlere yönelme, dine ilgisizlik veya tam tersi dinî grup içerisinde kendini tamamıyla dine verme gibi davranış eğilimlerinin varlığını yoğun olarak hissettiği bir süreçtir (Hökelekli, 2002:13.) Gençlik dönemi bağımsızlık duygusunun ve arkadaş çevresine yönelmenin en yoğun şekilde görüldüğü, anne-baba ile ilişkilerin çatışmalı olduğu bir dönemdir.

¹³ Tahrir 66/12.

¹⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 11/43

¹⁵ Arzu Arıkan, *Kur'an'a Göre Mutlu Aile* (İstanbul: Sekam Yayınları, 2017), 60.

¹⁶ Ahmet Güç, "Gençlik ve Satanizm", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı*, (18-20 Nisan 2003), Ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 77.

¹⁷ Muhammed İkbal, *Müslüman Gençlik*, Çev. Osman Koca (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 20; Ayrıca bkz.

¹⁸ Nuran Çetin, "Dijitalleşmenin Tesirleri ve Tasavvufi Çözümleri", *İslam ve Yorum V*, cilt: II, (2021):577-600

¹⁹ Mustafa Aydın, "Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı*, (18-20 Nisan 2003), Ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 246; Cahit Karaalp, *Kur'an'da Örnek Genç Modeli*, 138-139.

Birçok bağımlılık yapan şeylere çok kolay ulaşmanın yaşandığı dünyada gençlerin bunlara karşı tedbirli ve mesafeli olması gerekmektedir. Bu çerçevede İslamiyet büyük oranda toplumu meydana getiren gençleri zararlı alışkanlıklara karşı koruyucu önlemler almaktadır. Buna fıkıh usulünde sedd-i zerâi denilmektedir. Bu çerçevede fıkıh usulünde bilinen yollarla dinen yapılmamasının istendiği belirlenen fiiller cüz'î kötülükler içermesi yanında sonuçta dinin korumayı hedeflediği temel değerleri tehdit etme, yani küllî nitelikte mefsedetlere (kötülük) yol açtığından konumunda bulunduğu bütün dinî yasaklar geniş anlamıyla sedd-i zerâi düşüncesinin kapsamı içindedir (Topal:2015: 105.) Böylece kötülük başlamadan engellenmiş olmaktadır.

Hız. Peygamber (sav), fertlerin eğitimine, çocuk ve gençlerin terbiyesine son derece önem vermiştir. Allah Resûlü, bu eğitimi gelişi güzel bir biçimde yapmamış, gençlik psikolojisini dikkate alan son derece önemli metotlar uygulamıştır. O, uyguladığı bu metotlar sayesinde çoğu insanî değerlerin yok olduğu bir toplumu insanlığın imrendiği bir millet haline getirmiştir. Bu çerçevede Hız. Peygamber inanç ve prensiplerine ters düşen hareketleri yapan gençlere bile kaba davranmamış, onları utandıracak tarzda tenkit etmemiş, hatalı olduklarını uygun bir biçimde ifade etmiştir. Bir şey öğreteceği veya ikazda bulunacağı zaman önce karşısındakini yumuşatarak gönlünü kazanır, sonra söyleyeceklerini söylemiştir. Yumuşak huyluluk anlamına gelen hilm sıfatına sahip olan Hız. Muhammed (sav), en kızılacak durumlarda bile soğukkanlılığını korumuş, karşısındaki muhatabı ikna yolu ile sınırlendirmeden bilgilendirme yoluna gitmiştir. Bizzat kendisi, öğretirken azarlamamayı öğütlemiştir.²⁰ Şayet Hız. Peygamber (sav) burada sakin olmayıp gence sert bir tavır takınsaydı hem o genci kötülükten koruyamaz hem de dinin değerleri yaşanmamış olurdu. Genel olarak bağımlılıkların özelde ise madde bağımlılığının hem dünya ölçeğinde hem de ülkemizde giderek artış göstermektedir. Her türlü bağımlılık bireyi sadece biyolojik bağlamda değil, psikolojik ve sosyal alanlarda da sıkıntıya sokmaktadır. İşlerin bu noktaya gelmemesini sağlayan en büyük güç Maneviyat olgusudur. Bu olgu bireylere özelde tüm gençlere hayatı boyunca güven ve cesaret veren samimi ve özgün bir güçtür.

3. Kur'ân'ın Kötü Arkadaşlıklara Karşı İyi ve Ahlaklı Arkadaşlık ilişkilerini Önermesi

Kur'ân-ı Kerim, bizlere olumlu karakterli arkadaşlık ilişkileri yanında olumsuz karakterli arkadaşlıkları da tanıtmaktadır.²¹ Daha çok ahlak ve iman yönüyle problemlili olan arkadaşların, tevhit temeli üzerine inşa edilmiş inanç sahibi bireyler arasında sıkıntılı kişilikler olduğu görülmektedir. Sosyal hayatta sorun teşkil eden bu tipteki bireyler her devir ve ortamda vardır. Buna göre örnek erdemli gencin inşasında olumlu değerlerin yüklü olduğu arkadaş kimliklerini tanımak ne kadar

²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, (Beyrut, ts.), 5/256-257; <https://sonpeygamber.info/hz-peygamber-genclerin-duygularina-hitap-ediyordu>. Kaynaklara göre bu gencin adı Cüleybîb'dir. Bu olaydan sonra Hız. Peygamber, Cüleybîb'i evlendirmek için bir sahâbînin kızına talip olur. Kızını kendisi için istediğini zanneden sahâbî bundan onur duyacağını ifade eder. Yanlış anlaşıldığını düşünen Hız. Peygamber, kızını kendisine değil Cüleybîb'e istediğini belirtince sahâbî duraklar ve durumu eşine danışacağını söyler, durumu eşine iletir hanımı sevinir ancak kızlarını Cüleybîb'e istediğini söyler. Hanımı ise Cüleybîb'in daha önceki hayatını dile getirerek kızını verme taraftarı olmamıştır. Kızın babası durumu Resûlü Ekreme iletir. Anne ve babasının konuşmalarını duyan genç kız aracın Hız. Muhammed (sav) olduğunu öğrenince Rasûlullah'ın kendisini birine uygun görmesinin değerli olduğunu ve böylece bu evlilik teklifini kabul ettiğini söyler. Böylelikle Hız. Peygamber'e olan bağlılığını ortaya koymuştur. Sonunda evlilik gerçekleşir. Cüleybîb bir savaşta şehit düşmüş Hız. Peygamber onun hakkında şöyle der: "O bendendir, ben de ondanım" diyerek ona olan sevgisini ortaya koymuştur. (Ahmed b. Hanbel, 3/136; 4/422, 425; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 131; Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, *Hayâtü's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993), 2/ 671-672. İhsan Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber'in Tavrı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/12, (2012):119-149 Gençlerin namus kavramına önem vermesi gerektiği hakkında Hız. Peygamber'in, "Her kim ağzına ve cinsel arzularına hâkim olacağına dair bana söz verirse ben de onun cennete girmesine kefil olurum" hadisi önemlidir. (Buhârî, "Hudûd", 19, "Rikâk", 23; Tirmizî, "Züh'd", 61), Bu hadis iffet erdeminin kapsamını ve İslâm ahlâkındaki önemini ortaya koymaktadır. "Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm'ın ahlâkı da hayâdır" meâlindeki hadis de (İbn Mâce, "Züh'd", 17; el-Muvatta', "Hüsnü'l-hulûk", 9) aynı gerçeği bildirir. (Mustafa Çağrı, "İffet", 21/506).

²¹ En kötü arkadaş şeytandır. İlgili âyet şöyledir: "Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır. Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir." Nisâ 4/38-39)

faydalı ise olumsuz arkadaş kimliklerini tanımak da en az o kadar faydalıdır. Esasen bu durum mümin bireyin yetişmesinde ve erdemli toplumun oluşmasında vahyin benimsediği bir yöntemdir.

Kur'ân'da arkadaşlık ve dostluğu ifade eden “veli, refik, sadık, hamîm, halîl, sâhib, bitâne, velice” gibi farklı birçok kelime olmakla birlikte sevgi ve yakınlık ifade eden “hubb, ülfet, vüdd” gibi kelimelerle de Kur'ân'da arkadaşlık, dostluk ve sırdaşlık ilişkilerinden söz edilmektedir. (Şahinalp, 2012: 63-99;Sadan, 2018), 101-167.) Dolayısıyla insanın yaşamında dostluklar ve arkadaşlıklar ehemmiyetlidir. Zira bireyler tek başlarına bu hayatın yükünü omuzlarında taşımaları mümkün değildir. Ona destek olacak samimi arkadaşlara ve dostlara ihtiyaç vardır.

Arkadaş çevresi, kişinin aileden sonra dışarıda başkalarıyla birlikte yaşadığı ortamı ifade etmektedir. Dolayısıyla aile gibi arkadaş çevresinin de sağlam olması, kişinin mutluluğu için oldukça önemlidir. Bu çerçevede Kur'ân'ı Kerim, bazı arkadaşlıklara vurgu yapmakta ve muhataplarına onların diyaloglarından söz etmektedir. Sözelimi Hz. Yûsuf ve zindan arkadaşları, Hz. Musa ve Hızır, Ashab-ı Kehf, Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir âyetlerde tanıtılan arkadaşlık birliktelikleridir. (Şahin, 2019:280-290.) Biz de bu bölümde Kur'ân'da zikri geçen bazı arkadaş diyaloglarına değinmek ve bu diyalektiğin verdiği mesajları değerlendirmek istiyoruz.

3.1. Hz. Yûsuf ve Zindan Arkadaşı

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için hayatının her döneminde arkadaş ortamı önemlidir. Kişinin arkadaş ortamının sağlam ve arkadaşlarının erdemli insanlardan oluşması, bireyin yaşamında olumlu tesirler meydana getirmektedir. Konuyu Kur'ân'da mevzu edilen bir arkadaşlık örneği üzerinden devam ettirecek olursak şunlar söylenebilir: Bir iftira neticesinde hapse giren Hz. Yûsuf, orada bir süre kalmış ve bazı arkadaşlar edinmiştir. Arkadaşlarını benimseyen, onlarla çok iyi ilişkiler geliştiren Hz. Yûsuf, onlara hak dini öğretmiş ve bu konuda söz ve davranışlarıyla onlara örnek olmuştur (Ebûl-Ferec el-Cevziyye, 1422: 2/438-439). Arkadaşlık hususundaki içtenliğini ifade ederken onları kendine nispet ederek “ey zindan arkadaşlarım”²² şeklinde seslenmiştir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir: “Ey zindan arkadaşlarım, ayrı ayrı rabler mi hayırlıdır, yoksa vâhid ve kahlâr olan Allah mı?”²³ Zindan arkadaşlarının Hz. Yûsuf'a hitap tarzları da onun nasıl bir arkadaş olduğuna dair bizlere fikir verecektir: “...Biz seni muhsinlerden biri olarak görüyoruz.”²⁴ Bu ifade, zindan arkadaşlarının da Hz. Yûsuf'u oldukça benimsediklerine ve ondan iyilik gördüklerine delalet etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Hatip-muhatap ilişkisinde her iki kesim de genç olmakla birlikte²⁵ Hz. Yusuf'un arkadaşlarına; arkadaşlarının Hz. Yusuf'a hitabındaki zarafet ve incelik arkadaşlık ilişkilerinin ve seviyesinin hangi boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsani ilişkilerde, hele bu arkadaşlık ilişkisi olursa, bu bağı en iyi güçlendiren öge güzel sözle diyaloga başlamaktır. Güzel sözden kastımız muhataba hitap ederken tatlı, yumuşak, incelikli, kibar söz söylemektir. “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır” atasözünün de ifade ettiği gibi bir diyalogda sözün gönle dokunur olması, muhtemel birçok iletişim problemini daha baştan engelleyecektir. Yukarıda da temas edildiği gibi Hz. Yusuf arkadaşlarına hitap ederken arkadaşlık vasfını öne çıkararak ve onları kendisine nispet ederek diyaloga başlıyor. Onun bu hitabı ve hitabına uygun örnek davranışı hapisane arkadaşlarını olumlu yönde etkilemiştir. Zindanda yaşanan bu olay, Hz. Yûsuf'un risâletini tebliğ başlatıldığı ilk olay olmalıdır. Zira bundan önce tebliğde bulunduğunu gösteren herhangi bir işarete rastlamıyoruz. Ona güvenen ve ondan rüyalarının yorumunu isteyen iki arkadaşına o, gayet kibar bir şekilde hitap ederek sahip olduğu rüya yorumlama ilminin kehânet ve falcılıkla ilgisi olmayıp kendisine vahyedilen ilimlerden olduğunu bildirmiştir. Kendisinin Allah'a ve

²² Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi 'l-Tenzîl*, thk. Abdullah el-Halidi, (Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1416),1/387.

²³ Yûsuf 12/39. يٰصٰحِبِى السِّجْنِ اَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

²⁴ Yûsuf 12/36. وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٌ قَالَ اَحَدُهُمَا اِنِّىٓ اَرٰىنِىٓ اَعْصِرُ خَمْراً وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنِّىٓ اَرٰىنِىٓ اَحْمِلُ فَوْقَ رَاسِىْ خُبْرًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْوِيلِهٖ ۗ اِنَّا نَرٰكَ مِنَ الْمُسْتَسِيْنِ

²⁵ Yusuf 12/22 وَلَمَّا بَلَغَ اَشَدَّهُٓ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ وَادْنٰهُ الَّذِى هُوَ فِىٓ بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهٖ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَيُصْرَفُونَ
Yusuf 12/36 وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٌ

âhîret gününe inanmayan putperest Mısırlıların dinine asla itibar etmediğini, hak peygamber olan atalarının dinine mensup olduğunu ve Allah’a ortak koşmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. (Muhammed et-Tâhîr b. Muhammed b. Muhammed İbn Aşur, 1984: 12/271) Hz. Yusuf aynı zamanda inandığı değerleri muhataplarını suçlayıcı bir dil kullanmadan anlatmakta, arkadaşlık bağlarını geliştirmekten de geri durmamaktadır.

Hangi ortamda ve zamanda olunursa olunsun arkadaşlık ilişkilerinde öncelikle seviye, ciddiyet ve nezaket kuralları göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüz gençliğine yönelik olarak onların konuşmalarını ve hitap şekillerini yeniden düzenleme adına bu kıssadan ibret almak ve dersler çıkarmak zorundayız. Karşıdaki insana hitap ederken empati yaparak iletişimin dil ötesi unsurlarına da riayet etmek arkadaşlığın vazgeçilmez temel ilkesi olmalıdır.

3.2. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir’in Arkadaşlığı

Hz. Muhammed (sav) şüphesiz ki insanlık tarihinin en önemli kişilerindendir. Nitekim “Beni Rabbim terbiye etmiş ve en güzel şekilde terbiye etmiştir”²⁶ hadisi bunu teyit etmektedir. Allah Rasûlü’nün (sav) yaratılışı ve terbiye edilişi yönüyle özel bir kişi olduğu kesindir. Hz. Peygamber (sav) beşeri ilişkilerinde son derece mükemmel olmuş, özelde arkadaşlarına ayrı bir değer vermiş ve saygı duymuştur. Sözelimi, değerli arkadaşı Hz. Ebu Bekir’e kendisine iman ettiği ve Mirac hadisesi başta olmak üzere gaybıla ilgili haberlerini hiç şüphe etmeden tasdik ettiği için “çok samimi, çok sadık” anlamına gelen siddîk lakabını vermiştir (Fayda, (2014):112-117) Buna göre bireyin durum ve davranışına göre onu onurlandırıcı sıfat ve nitelermeler önemlidir.

Hz. Muhammed (sav) ile Hz. Ebu Bekir’in İslam’dan önce başlayan arkadaşlıkları, risaletle birlikte daha ileri bir boyuta taşınmış ve hayat boyu sürmüştür. Bu dostluğun en yoğun yaşandığı olay, hicret serüvenidir. Müslümanlar Medine’ye hicret etmeye başlayınca Ebû Bekir de hicret için Hz. Peygamber’den izin istemiş, Rasûlullah ise ona acele etmemesini, Allah’ın kendisine bir arkadaş bulacağını söyleyince Ebu Bekir, Hz. Peygamberle birlikte hicret etme şerefine nâil olacağını anlayarak hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu konuşmadan dört ay sonra Hz. Peygamber, (sav) Kureyşliler kendisini öldürmeye karar verince Hz. Ebû Bekir’in evine gelerek Medine’ye hicret edeceklerini söylemiş, o gece müşrikler tarafından evi kuşatılan Hz. Peygamber yatağına Hz. Ali’yi yatırarak Hz. Ebû Bekir’le birlikte Sevr mağarasına doğru hareket etmişlerdir.²⁷ Hz. Muhammed (sav), kendilerini takip eden müşriklerin mağaranın ağzına kadar gelmesi üzerine korkuya kapılan Hz. Ebû Bekir’i teselli ederek onların kendilerine zarar veremeyeceğini söylemiştir (Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 1) Daha sonra nâzil olan ve Ebû Bekir’in bu endişesini dile getiren âyette Resûl-i Ekrem ona, arkadaşı olarak²⁸ “Üzülme, Allah bizimledir”²⁹ diye hitap etmiş ve onu teselli etmiştir. Hz. Ebû Bekir bu özel durumu sebebiyle Türk ve İran edebiyatlarında “yâr-ı gar (mağara dostu, can yoldaşı) ifadesiyle anılmıştır. (Mukatıl b. Süleyman, 2002: 2/171-173; Taberî, 2001:11/461-465; Kurul, *Kuran Yolu*, 3/44-49; Mahmut Gurbet, 2021:2951.) Konu hakkında gelen sahih rivayetlerden, Hz. Ebu Bekir’in (ra) bu yolculukta ve özellikle mağarada geçen üç gün boyunca³⁰ Hz. Muhammed’e (sav) olan sevgisini ve ona verdiği değeri davranışlarıyla ispatladığını görebiliyoruz. Aslına bakılırsa Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir’in mağaradaki diyalogları, tam bir hasbî arkadaşlığın niteliklerini ortaya koymaktadır.

Hasbîlik kavramının davranışlarda gönüllü olmak ve karşılık beklememek, samimiyet ve fedakarlık duygusuyla hareket etmek olduğu düşünüldüğünde samimi arkadaşlığın en zirve kodlarını bu iki mükemmel insanın taşıdığı anlaşılır. En zor anlarında bile bu iki arkadaşın birbirini yıpratmak yerine

²⁶ Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sagîr*, 1/12.

²⁷ Buhârî, “Menâkibü’l-ensâr”, 45

²⁸ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ

²⁹ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا 9/40

³⁰ Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib Mahmud b. Hammuş el-Kayravânî *el-hidaye ilâ bulugi’n-nihaye fî ilmi meâni’l-Kur’ân ve tefsirihi* (yy.: Mecmuatü buhusî’l-kitab ve’s-sünne, 2008), 4/2999.

kolladıkları ve birbirlerini çok düşündükleri görülmektedir. Bu rol model arkadaşlıklar, günümüz gençliğinin iyi arkadaş tipini oluşturmaya büyük katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Hayatın her alanına giren teknoloji ve dijitalleşme, insanlık tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını haber vermektedir. Bu yeni dönemin getirdiği hızlı değişim ve gelişme bir bütün olarak toplumsal düzeni, aile ilişkilerini, belki de en fazla gençleri etkilemiştir. Kur'an, ilk indiği andan itibaren hayata müdahale edip onu düzenlediği gibi günümüzde ve gelecekte de aynı misyonu yerine getirecektir. Bu çerçevede Kur'an'da erdemli gençler ve nitelikli arkadaşlıklar, model şahsiyetlerin hayatlarından kesitlerle ifade edilmekte ve örnek alınması beklenmektedir. Kur'an'ı Kerim'de erdemli gençler tasvir edilirken onların inançları uğruna özveride bulunduklarına, toplumsal sorunlara duyarlı olduklarına ve insanlara yardım eden yönlerine dikkat çekilmektedir. Kur'an'ı Kerim, ahlaklı gençliğin inşa edilmesinin önemini, sunduğu birtakım arkadaşlık modelleri üzerinden anlatmaktadır. Bu çerçevede söz konusu modellerin kendi aralarındaki iletişimin omurgasını saygı, sevgi, merhamet ve şefkat oluşturmaktadır. Dolayısıyla gençlerin, yüce değerler etrafında bir araya gelmesi, bu değerler etrafında arkadaşlıklarını geliştirmesi, birbirlerini denetlemesi, koruması ve bunları gerçekleştirmek için kendi aralarında uyumlu bir iletişim meydana getirmesi çok önemli bir görevdir. Konu hakkında gelen âyetlerin içeriğinden anlaşılacağı üzere erdemli gençliği yetiştirmek, hem bireysel hem de toplumsal açıdan huzura ve mutluluğa katkı sağlayan en önemli görevlerdendir. Bu bağlamda Kur'an'ı Kerim'in destekliği, sahih imanlı, güzel ahlak sahibi ve iyi arkadaş olma vasfını taşıyan genç/gençler yaşadıkları toplumda sevgi, huzur ve esenliğin sağlam güvencesi olacaktır. Günümüz gençliği inançsızlık, bağımlılık, zararlı alışkanlıklar ve kötü arkadaş edinme gibi birçok problemle karşı karşıyadır. Kur'an'ı Kerim insanı derinden ilgilendiren hiçbir probleme duyarsız kalmadığı gibi gençliğin problemlerine de kayıtsız kalmamıştır. Bu sorunlarla ilgili gerekli önlemleri almış, düzenlemeleri yapmış ve uygulama noktasında yeterli teşvik ve özeni göstermiştir. Bu çerçevede gençliğin, geleceğin teminatı ve Allah'ın bir emaneti olduğunu unutmadan birey ve toplum olarak üzerimize düşen görev ve sorumlulukları üşenmeden ve bıkmadan yerine getirmeliyiz. Unutmayalım ki erdemli bir genç, ülkenin ve dünyanın huzuru ve güvencesi olurken tam tersi bir gençlik de mutsuzluğun ve güvensizliğin kaynağı olur.

Kaynakça

- Abdülbâki, M. Fuad.(1986). *Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Altıntaş, Hayrani. (1994). "Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde İbadet ve Ahlak", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 0/1, 29-31.
- Arıkan, Arzu.(2017). *Kur'an'a Göre Mutlu Aile* İstanbul: Sekam Yayınları.
- Arslan, İhsan.(2012). "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/12, 119-149.
- Arslan, Mehmet Lütfi. (2019). "İletişim, Sosyal Medya ve Gençlik", Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu "Peygamberimiz ve Gençlik" (23-25 Kasım 2018) İstanbul, 479-490.
- Aydın, Ali Rıza. (2009). "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/9, 87-99.
- Aydın, Mustafa. (2003). "Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri", Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı, (18-20 Nisan 2003), Ed. Hayati Hökelekli İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ayhan, Bayram. (2021). "Kur'an'ın Sosyal Medya Sorumluluğu Bağlamında Yorumlanabilecek Müdahaleleri", Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2, 435-456.
- Bahadır, Abdülkerim. (2006). "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, ed. Hayati Hökelekli İstanbul: DEM Yayınları.

- Başgil, Ali Fuad.(2016). *Gençlerle Başbaşa* İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başkurt, İrfan. (2003). “Gençlik, Madde Bağımlılığı Ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, 73-114.
- Bayraklı, Bayraktar. (2007). *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed. (2017). *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kuran*, y.y.: Darü Tayyibe.
- Belhî, Mukatil b. Süleyman. (2002). *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmut Beyrut: Müessesetü târihi'l-Arab.
- Burhani, Muhammed Hişam. *Seddü'z-zeria fi's-şeriatı'l-İslamiyye* Dimeşk: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1995.
- Cilacı, Osman. “Gençlikte Görev ve Sorumluluk Anlayışı Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 22/3, (1986):59-64.
- Cevziyye, Cemalüddin Ebûl-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir* thk.: Abdurrezzak el-Mehdi, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabi, 1422.
- Çağrııcı, Mustafa. “Haya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara: TDV Yayınları,1997, 16/554.
- Çağrııcı, Mustafa. “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 21/506
- Çetin, Nuran. “Dijitalleşmenin Tesirleri ve Tasavvufi Çözümleri”, *İslam ve Yorum* V, cilt: II, (2021):577-600.
- Çiftçi, Merve Betül. “Bir Kültürel Direniş Örneği Olarak Kur'an'da Ashâb-ı Kehf”, *Journal of Analytic Divinity*, 1/4, (2020):327.
- Doğan, M. Said. “Sosyal Değişme ve Din”, *Journal of Sociological Studies*, 27, (Eylül
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sedd-i Zerâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 36/278.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Bahrü'l-muhît* Beyrut: Dârü'l-fikir, 1420.
- Erdem, Hüsameddin. “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9/109-110.
- Ercins, Gülay. “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 2, (2009):490-551.
- Esen, Muammer. “Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2, (2011): 117.
- Fayda, Mustafa. “Son Nebinin İlk Halifesi: Hz. Ebu Bekir”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 21, (2014):112-117
- Fazlurrahman. *İslami Yenilenme Makaleler: I*, trc. Adil Çiftçi Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gurbet, Mahmut. “Ahmet Yesevi’nin Milli Kimlik Tasavvurunda Sünnetin Rolü”, *International Social Sciences Studies Journal*, (7), (2021): 2948-2956.
- Güç, Ahmet. “Gençlik ve Satanizm, Gençlik Dönemi ve Eğitimi” - II, Tartışmalı İlmi Toplantı, 18-20 Nisan 2003, Bursa, (2003): 63-92.
- Günay, İlhami. “Kur'an'da Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları*, 10/2, (2015):435-460.
- Gündüz, Turgay. *İslam Gençlik ve Din Eğitimi* İstanbul: Düşünce Kitap Evi, 2003.

- Harman, Vezir. “Kelâm İlminin Deizm Eleştirisi Bağlamında Akıl ve Âlem Tasavvuru”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3, (2017):13.
- Himyeri, Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafi. *Tefsiru Abdirrezzak*, thk. Mahmüd Muhammed Abdüh yy.: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, 14, (1988): 73-83.
- Hökelekli, Hayati. “Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi: Gençlik ve Din”, ed. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- <https://www.diyanehaber.com.tr/bilgi-kosesi/gencligin-iman-krizi-mi-var-h18622.htm>
- http://isamveri.org/pdfdr/G00683/2019/2019_soysaldimH.pdf
- <http://www.gelisim.k12.tr/images/feimg/dokumanlar/ARKADASLIK-2015.PDF> s.1
- <https://dergi.diyane.gov.tr/makaledetay.php?ID=19776>
- <https://siyamder.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/turkiyede-gencligin-sorunlari-uzerine>
- <https://www.gercek hayat.com.tr/dosya/anne-ben-deist-oldum/>
- <https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberi/sigaraya-baslama-yasi-11e-dustu>
- <https://www.siyerinebi.com/tr/kullukta-buyume-mutlulugu>
- İbn Aşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tefsîrû 't-tahrîr ve 't-tenvîr*, Tunus: ed-dârü't-Tunusiyye, 1984.
- İbni Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî. *el-muharrarü 'l-vecîz fî tefsîri 'l-kitâbi 'l-azîz* thk.: Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422.
- İbni Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-teshîl li ulûmi 't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Halidi Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1416.
- İbni Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrû 'l-Kur'âni 'l-azîm*, thk. Mustafa Muhammed, Mustafa Fadl el-Acmavî Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419.
- İkbal, Muhammed. *Müslüman Gençlik*, Çev. Osman Koca İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- İmadî, Ebussuud Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü 'l-akli 's-selîm ilâ mezâya 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabi, ty.
- İyibilgin, Orhan. “Hz. Yûsuf Kıssasının Üslup ve İhtiva Ettiği İbretler Yönünden Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, I, (2019):122-139
- Kader, Hüseyin. “Üniversite Gençliğinin Kimlik İnşası Sürecinde Yaşadığı İnanç Sorunları”, *Sempozyum Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı* 15-16 Ekim, Bingöl Editörler Süleyman Taşkın-Sadi Yılmaz, 2018.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü 's-sahâbe* Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993.
- Karaalp, Cahit. “Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı”, *Kur'an'da Örnek Genç Modeli*, Bingöl Üniversitesi Uluslararası Sempozyum, 15-16 Ekim 2018- Bingöl, Ed. Süleyman Taşkın-Sadi Yılmaz (Ankara: Olivin Ofset, 2019).
- Karacelil, Süleyman. “Ashab-ı Kehf Kıssası Bağlamında Gençlik ve Değerler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, (2011): 203-233.
- Karaoğlu, Arslan. “Hz. İbrahim'in (a.s) Duaları”, *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, c. 2, (2019):24-64

- Karataş, Meryem. “Günümüz Gençlerinin Değerler Eğitiminde Bazı Ahlakî Davranışlar Açısından Hz. Yûsuf Kıssası”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 14, (2020):319-334.
- Kaya, Mehmet. “Kur’ân’da Gençlere Örnek Olarak Sunulan Bir Peygamber: Hz. İbrahim”, *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu “Peygamberimiz ve Gençlik”* (23-25 Kasım 2018) İstanbul, (2019): 77-108.
- Kaya, Murat. “Gençliğin Ruhsal Problemleri ve Hz. Peygamber’in Eğitim Anlayışı”, Bingöl Üniversitesi Uluslararası Sempozyum Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı 15-16 Ekim, Bingöl Editörler Süleyman Taşkın-Sadi Yılmaz, 2018.
- Kaya, Remzi. “Kur’ân-ı Kerim’de Dost Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, (Ocak 1994):187-204.
- Kayravâni, Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib Mahmud b. Hammuş. *el-hidaye ilâ bulugi’n-nihaye fî ilmi meâni’l-Kuran ve tefsirihi* yy.: Mecmuatü buhusi’l-kitab ve’s-sünne, 2008.
- Kazvini, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Faris. Zekeriyya *Mü’cemü’l-mekâyis fî’l-luğa* yy.: Dârü’l-fikir, 1979.
- Koç, Emine. Kur’ân Bağlamında Meryem Kıssasına Sosyo-Psikolojik Bakış, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri /Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Sivas, 2009.
- Koçak, Süleyman. “Kur’ân’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/4, (Ağustos 2009): 188-215.
- Kutub, Seyyid. *fî Zilâli’l-Kurân* Kahire: Dârü’s-Şurûk, 2003.
- Kutup, Seyyid. *Kuran’da Edebi Tasvir*, trc. Süleyman Ateş İstanbul: İşaret Yayınları, ty.
- Malkoç, Mehmet. “Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/16, (2019):252-268.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, thk. Mecdi Basellüm Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2005.
- Maverdi, Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-nüket ve’l-uyun* Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2007
- Meragi, Ahmed Mustafa. *Tefsirü’l-Meragî* Kahire: Şirketi Mektebe,1946.
- Nahcuvânî, Nimetullah b. Mahmûd. *el-fevâtihi’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihi’l-gaybiyye el-mûveddihatü li’l-Kelimi’l-Kur’âniyye ve’l-hikemi’l-furkâniyye*, Mısır: Dârü Kitabî,1999.
- Okumuş, Ejder. *Kuran’da Toplumsal Çöküş* İstanbul: İnsan Yayınları,2015.
- Özcan, Hanifi. “İman (Din Felsefesi)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, (2000), 22/216-219.
- Öztürk, Mahmut. “Tevhid İnancını Savunan Gençler: Ashab-ı Kehf”, *Peygamberimiz ve Gençlik*, I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, (2018): 69-79.
- Paçacı, İbrahim. *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Fikret Karaman v.dğr, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), “Efâl-i Mükellefin”, 120-121.
- Peker, Hasan. “Tanımlama Sorunsalı Bakımından Deizm Kavramına Kritik Bir Bakış”, *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 10, (2021):138-161.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi* Samsun: Konuk Kitapevi, 2000.
- Rıza, Muhammed Reşid b. Ali. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, Kahire: el-Heyetü’l-Mısriyye, 1990.

- Sadan, Hamza. *Mekkî ve Medenî Ayetlerin Semantik Çerçevesi: İtaat ve İttiba Kavramları Örneği*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Saruhan, Müfit Selim. *İbni Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı Ve İnsan* Ankara: İlahiyat Yayınları, 2005.
- Sefa, Peyami. *Doğu-Batı Sentezi* İstanbul: Yağmur Yayınları, 1961.
- Şahin, İskender. Arkadaşlık ve Aile İçi İletişimde Vahiy Dilinin Özellikleri, I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu “Din, Dil ve İletişim” 10-12 Ekim 2019, Eskişehir, (2019): 280-290.
- Şahinalp, M. Vehbi. “Kur’ân’ın Öngördüğü Dostluk”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/17, (2012): 63-99.
- Şenat, “Fatma Asiye. “Gençliğin Değişme/Değiştirme Gücü: Ashab-ı Kehf Örneği”, Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu: 20-22 Eylül 2012 Kahramanmaraş, (2013): 505-513;
- Şener, Sami. “İftira”, Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Şamil Yayınları, 2000, 3/96.
- Şengül, İdris. “Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri”, IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu,
- Şentürk, Habil. *Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı* İstanbul: Bahar Yayınları, ty.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Sanânî el-Yemenî. *Fethu’l-kadir: el-cami beyne fenneyir-rivayeti ved-dirayeti min ilmi’t-tefsir* Beyrut: Darü İbn Kesir, 1414.
- Şimşek, M. Said. *Kur’an Kıssalarına Giriş* İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî Kahire: Dârü’l-hicr, 2001.
- Topal, Şevket. *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Felsefeye Giriş (2. Kitap)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Yapıcı, Asım. “Şüphe ve İnanç Kısılcığında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 12, (2020):1-44.
- Yaşaroğlu, Kamil.(2013). “Hz. Yusuf’un Çağımız İnsanına Model Olabilecek İffet Ahlâkı”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 19, 44-47.
- Yavuz, Sefer. (2008).“Dini Değerlerin Çalışma Hayatındaki Yeri: Sanayi İşçileri Üzerine Bir Araştırma (Çorum Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi.(t.y.) *Hak Dini Kuran Dili* İstanbul: Eser Kitapevi.
- Yıldırım, Celal.(t.y.). *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, İzmir: Anadolu Yayınları.

THE EFFECT OF EMOTIONAL CONSISTENCY OF UNIVERSITY STUDENTS ON
PERCEIVED STRESS AND PSYCHOLOGICAL ADJUSTMENT
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DUYGUSAL TUTARLILIKLARININ, ALGILANAN
STRES VE PSİKOLOJİK UYUM ÜZERİNDEKİ İLİŞKİSİ

Kamran BUNYATZADA, Güldener ALBAYRAK

Psikolojik Danışman Kamran BUNYATZADA, 0009-0004-9377-1636

Dr. Öğr. Üyesi Güldener ALBAYRAK, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
0000-0002-4326-7341

Özet:

Bireyler günlük yaşamlarında belirli durumlarda stres yaşayabilmektedirler. Ancak, her zaman olaylar beklendiği gibi gelişmeyebilir ve bireyler uzun bir süre stres altında kalabilirler. Bu tür durumlar, bireylerin psikolojik uyum süreçlerini ve duygusal tutarlılıklarını belirleyen önemli faktörlerdir. Duygusal tutarlılık, bireylerin duygu durumlarını ne derece istikrarlı bir şekilde sürdürebildiklerini ifade eder ve bu iki kavram (algılanan stres ve psikolojik uyum) üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir. Algılanan Stres, insanın normal işlevlerini olumsuz yönde etkilediği gibi, strese uzun süre maruz kalmak insanda değişik sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına da yol açmakta, hatta insanın işlevde bulunmasını ve hayat kalitesini de olumsuz etkilemektedir (Eskin, 2013). Psikolojik Uyum, kendisinden veya çevresinden gelen talepler karşısında verdiği tepkidir. Bireyin içinde bulunduğu ortam, bireyin konfor alanını tehdit ederse, birey, tabiatında var olan mekanizmayı kullanarak ortama uyum sağlamayı becerir. Toplumu ilgilendiren amaçlarla kişinin kendisi için belirlediği amaçlar hiç bir alanda kesişmiyorsa ne o kişi o toplum içinde amaçlarına kolayca ulaşabilir, ne de toplum taleplerini o kişinin bilincine ulaştırabilir. Bir başka deyişle kişi ve toplum arasında uyumsuzluk başlar (Gençöz, 1998). Bu doğrultuda araştırmanın amacı; üniversite öğrencilerinde görülen duygusal tutarlılık düzeylerinin, algılanan stres ve psikolojik uyum arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmada, bireylerin demografik özelliklerini belirleyebilmek için araştırmacı tarafından oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Ayrıca bireylerin duygusal tutarlılık düzeylerini ölçmek amacıyla Antonovsky (1993) tarafından geliştirilen, Tekin ve Kırlioğlu (2019) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “Revize Edilmiş Duygusal Tutarlılık Ölçeği”, kişinin hayatındaki birtakım durumların ne derece stresli algılandığını ölçmek için Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen Eskin, Harlak, Demirkıran, ve Dereboy (2013) tarafından dilimize uyarlanan “Algılanan Stres”, psikolojik uyumlarını değerlendirmek için ise Cruz, Peterson, Fagan, Black, ve Cooper (2019) tarafından geliştirilen Yıldırım ve Solmaz (2021) tarafından uyarlanan “Kısa Psikolojik Uyum Ölçeği”dir. Araştırma kapsamında, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nden farklı yaş, cinsiyet ve sosyo-kültürel geçmişe sahip toplam 350 katılımcının yer alması hedeflenmektedir. Verilerin istatistiksel analizlerine devam edilmektedir. Analizler doğrultusunda bulgular, alan yazın temelinde tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Duygusal Tutarlılık, Algılanan Stres, Psikolojik Uyum, Üniversite Öğrencileri.

Abstract:

Individuals may experience stress in certain situations in their daily lives. However, events may not always develop as expected and individuals may remain under stress for a long time. Such situations are important factors that determine individuals' psychological adjustment processes and emotional stability. Emotional stability refers to the extent to which individuals are able to maintain their emotional states in a stable manner and can play a decisive role on these two concepts (perceived

stress and psychological adjustment). Perceived stress negatively affects the normal functions of human beings, and prolonged exposure to stress leads to the emergence of various health problems, and even negatively affects the functioning and quality of life (Eskin, 2013). Psychological adaptation is the reaction to demands from oneself or one's environment. If the environment in which the individual is in threatens the comfort zone of the individual, the individual manages to adapt to the environment by using the mechanism inherent in his nature. If the goals of the society and the goals set for oneself by the individual do not intersect in any area, neither the individual can easily achieve his/her goals in that society, nor the society can bring its demands to the consciousness of that individual. In other words, incompatibility between the individual and the society starts (Gençöz, 1998). In this direction, the aim of the study is to examine the relationships between emotional consistency levels, perceived stress and psychological adjustment in university students. In the study, the 'Personal Information Form' created by the researcher was used to determine the demographic characteristics of the individuals. In addition, the 'Revised Emotional Consistency Scale' developed by Antonovsky (1993) and adapted into Turkish by Tekin and Kırlioğlu (2019) was used to measure the emotional consistency levels of individuals, and Cohen's scale was used to measure how stressful certain situations in a person's life are perceived, 'Perceived Stress' developed by Kamarck and Mermelstein (1983) and adapted into our language by Eskin, Harlak, Demirkıran, and Dereboy (2013), and "Brief Psychological Adjustment Scale" developed by Cruz, Peterson, Fagan, Black, and Cooper (2019) and adapted by Yıldırım and Solmaz (2021) to assess their psychological adjustment. Within the scope of the research, it is aimed to include a total of 350 participants from Niğde Ömer Halisdemir University with different age, gender and socio-cultural backgrounds. Statistical analyses of the data are ongoing. In line with the analyses, the findings will be discussed on the basis of the literature.

Keywords: Emotional Consistency, Perceived Stress, Psychological Adjustment, University Students

EXAMINING THE 2019 TURKISH COURSE CURRICULUM AND THE 2024 MAARIF
MODEL SECONDARY SCHOOL TURKISH COURSE CURRICULUM IN THE
CONTEXT OF TEXT TYPES

METİN TÜRLERİ BAĞLAMINDA 2019 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI VE
2024 MAARİF MODELİ ORTAOKUL TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NIN
İNCELENMESİ

Mehmet KAVAS¹

¹Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, 0000-0001-6041-0704

Özet

Belirli bir amaca yönelik tasarlanan ve dil becerilerini geliştirme amacı taşıyan dilsel ürünler “metin” olarak adlandırılır. Konu, amaç, anlatım biçimi ve yapı özelliklerine göre ayrılarak “öğretici” ve “edebî metinler” başlıkları altında sınıflandırılır. Bilgilendirme amacı taşıyan öğretici metinler; gerçeklere dayalı, sanatsal süslemelerden uzak, açık ve yalın bir dile sahip ürünlerdir. Sanatsal anlatım niteliği taşıyan edebî metinler ise hayal gücüne dayanan, duygusal etki yaratmayı amaçlayan, sanatçının bakış açısıyla şekillenen, süslemeli, etkileyici ve özgün bir dili barındıran yapılardır. Metin türleri; okuma ve anlama becerilerinin, yazma becerisinin, düşünme ve ifade etme yeteneğinin, eleştirel okuma alışkanlığının geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Ayrıca, Türkçe eğitimi, dil eğitimi ve iletişim gibi disiplinlerle ilişki içinde olması, metin türlerinin önemini daha da artırmaktadır. Nitel araştırma modeline göre yürütülen bu çalışmada, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2024 Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı, metin türleri perspektifinde doküman analizi yoluyla incelenmiştir. İlgili programlarda metin türlerinin yer alma sıklığı, bu türlerin güncel ihtiyaçlara ve temel becerilerin gelişimine hizmet etme durumu, müfredat geliştirme sürecine katkı sağlamak amacıyla değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, 2024 Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'na kıyasla, özellikle de bilgilendirici metinler bağlamında daha kapsayıcı olduğu; 2019 programından farklı olarak belgesel, aforizma, hiper metin ve bilgi görseli gibi türleri barındırdığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Metin Türleri, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2024 Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Öğretim Programı.

Abstract

Linguistic products designed with a specific purpose and aimed at enhancing language skills are referred to as “texts.” Based on their subject, purpose, mode of expression, and structural characteristics, texts are categorized under two main headings: “informative texts” and “literary texts.” Informative texts, which serve the purpose of conveying information, are grounded in factual content, devoid of artistic embellishments, and characterized by a clear and straightforward language. Literary texts, on the other hand, are artistic in nature, relying on imagination, aiming to evoke emotional responses, shaped by the author's perspective, and marked by a decorative, impactful, and original use of language. Text types play a vital role in the development of reading comprehension, writing proficiency, critical thinking, and expressive skills, as well as in fostering habits of critical reading. Moreover, their interdisciplinary connection with fields such as Turkish language education, language instruction, and communication further enhances their significance. This study, conducted within the framework of a qualitative research model, examines the 2019 Turkish Language Curriculum and the 2024 Turkish Language Curriculum under the Maarif Model for middle schools—both issued by the Ministry of National Education—through document analysis from the perspective

of text types. The study evaluates the frequency with which different text types are included in these curricula and the extent to which they meet contemporary educational needs and support the development of essential skills, with the aim of contributing to curriculum development processes. The findings indicate that the 2024 Turkish Language Curriculum under the Maarif Model is more comprehensive than the 2019 curriculum, particularly in the context of informative texts. Unlike the 2019 program, the 2024 curriculum includes text types such as documentaries, aphorisms, hypertexts, and infographics.

Keywords: Text Types, 2019 Turkish Course Curriculum, 2024 Maarif Model Secondary School Turkish Curriculum.

QUALITY EDUCATION IN TURKEY IN LIGHT OF PISA AND TIMSS DATA PISA VE TIMSS VERİLERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE NİTELİKLİ EĞİTİM

Gürkan BAYINDIR¹

¹Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İTBF, Sosyoloji,
ORCID ID: 0000-0001-9145-0709

Özet

Eğitim başta kişisel olmak üzere tüm toplumun gelişimi, refahı ve devamlılığı açısından önde gelen sosyolojik kurumlardandır. Eğitim aracılığıyla gelişen, meslek sahibi olan bireyler bu sayede topluma fayda sağlayabilmektedir. Eğitimin en önemli unsurlarının başında ise nitelik gelmektedir. Eğitimde nitelik sorunu yıllardır olduğu gibi günümüzde de farklı boyutlarıyla tartışılmakta, güncelliğini korumaktadır. Özellikle modernleşme ve teknolojinin yükselişi ile beraber eğitimde yeni modeller uygulanmaya başlanmış ve bu sosyolojik olgular eğitimde niteliği doğrudan etkiler hale gelmiştir. Nitelikli eğitim olgusu aynı zamanda Birleşmiş Milletler’in küresel eylem çağrısı olarak 2015’de kabul etmiş olduğu “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”ndeki 17 hedeften birisi olmuştur. Bu hedefte kaliteli teknik ve mesleki eğitimin yaşam boyu öğrenime entegre edilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada ise eğitimin niteliği, uluslararası uygulamalar olan “PISA” Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment) ile “TIMSS” Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (Trends in International Mathematics and Science Study) raporlarındaki veriler paralelinde analiz edilmiştir. TIMSS uygulaması adında da anlaşılabileceği üzere Matematik ve Fen eğilimlerini ölçen 4. ve 8. Sınıf öğrencilerini baz alan bir araştırma iken PISA uygulaması daha kapsamlı şekilde öğrencilerin okulda öğrendikleri bilgi ve becerileri günlük yaşamda kullanma becerisini ölçmektedir ve okuma becerilerini de işe koşturmaktadır. PISA raporları 37’si OECD ülkeleri olmak üzere 81 ülke verileriyle hazırlanırken TIMSS 2023 raporunda da 58 ülke katılımı sağlandığı görülmektedir. Bu sayede Türkiye’nin eğitimdeki başarı durumu hem genelde hem de OECD ülkeleri arasında karşılaştırmalı şekilde analiz yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kaliteli eğitim, nitelik, beceriler, PISA, TIMSS.

Abstract

Education is one of the leading sociological institutions in terms of the development, welfare and continuity of the whole society, especially the individual. Individuals who develop and acquire professions through education can thus benefit the society. One of the most important elements of education is quality. The problem of quality in education has been discussed in different dimensions for many years and remains topical today. Especially with the rise of modernization and technology, new models have been implemented in education and these sociological phenomena have directly affected the quality of education. The phenomenon of quality education has also become one of the 17 goals in the “Sustainable Development Goals” adopted by the United Nations in 2015 as a global call to action. This goal emphasizes the integration of quality technical and vocational education into lifelong learning. In this study, the quality of education is analyzed in parallel with the data in the international applications of the Programme for International Student Assessment (PISA) and Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) reports. While TIMSS, as the name suggests, is a study based on 4th and 8th grade students that measures Mathematics and Science trends, PISA measures students' ability to use the knowledge and skills they have learned at school in daily life in a more comprehensive way and also includes reading skills. While PISA reports are prepared with data from 81 countries, 37 of which are OECD countries, 58 countries participated in

the TIMSS 2023 report. In this way, Turkey's success in education was analyzed both in general and comparatively among OECD countries.

Keywords: Quality education, qualification, skills, PISA, TIMSS.

EXAMINATION OF COPING SKILL WITH SCHOOL BURNOUT IN TERMS OF
SCHOOL SATISFACTION AND VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES

OKUL TÜKENMİŞLİĞİYLE BAŞA ÇIKMA BECERİSİNİN OKUL DOYUMU VE
ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Selim GÜNDOĞAN¹, Zehra KAVLAK², Nihal ELMAS³

¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0001-7731-8728>

²Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, MEB, Psikolojik
Danışman, <https://orcid.org/0009-0007-6463-188X>

³Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Başarı Eğitim
Kurumları, Psikolojik Danışman, <https://orcid.org/0009-0006-4934-7867>

Özet

Okul tükenmişliğiyle başa çıkma becerisi, öğrencilerin akademik yaşamlarında karşılaştıkları stres, yoğun sorumluluklar, motivasyon kaybı, duygusal yorgunluk ve başarısızlık hissi gibi durumlardan kaynaklı ortaya çıkan okul tükenmişliği belirtileriyle etkili bir şekilde mücadele edebilme yeteneklerini ifade eder. Bu beceri öğrencinin hem duygusal hem de bilişsel kaynaklarını kullanarak okuldaki akademik temelli problemlerle sağlıklı yollarla başa çıkmasını, okul tükenmişliğinin olumsuz etkilerini azaltmasını ve okul yaşamına daha olumlu bir şekilde uyum sağlamasını mümkün kılar. Okul tükenmişliğiyle başa çıkma becerisi farklı faktörlerle ilişkili olabilmektedir. Bu noktada okul süreçleri ve öğrencilerin farklı özellikleri de rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada öğrencilerin okul tükenmişliğiyle başa çıkma becerilerinin, okul doyumunu düzeyleri ve çeşitli demografik değişkenler (cinsiyet, başarı algısı, sınıf düzeyi) açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma 124 (%42.60) kız ve 167 (%57.40) erkek olmak toplam 291 lise öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Çalışmanın verileri “Okul Tükenmişliğiyle Başa Çıkma Becerisi Ölçeği”, “Okul Doyumu Ölçeği” ve “Kişisel Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Çalışmanın verilerinin analizinde t testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan t testi sonucunda cinsiyete göre öğrencilerin okul tükenmişliğiyle başa çıkma becerisinin aktif (işlevsel) ve duygusal (işlevsel olmayan) başa çıkma alt boyutlarının kız öğrencilerin lehine farklılaştığı bulunurken; kaçınan (pasif) başa çıkma alt boyutunun farklılaşmadığı bulunmuştur. Başarı algısı değişkenine göre kaçınan (pasif) başa çıkma alt boyutunun kendini başarısız algılayan öğrencilerin lehine farklılaştığı bulunurken; aktif (işlevsel) ve duygusal (işlevsel olmayan) başa çıkma alt boyutlarına göreyse farklılaşmadığı bulunmuştur. Yapılan ANOVA sonucunda sınıf düzeyine göre aktif (işlevsel) başa çıkma alt boyutunun farklılaştığı bulunurken; kaçınan (pasif) ve duygusal (işlevsel olmayan) başa çıkma alt boyutlarının farklılaşmadığı bulunmuştur. Korelasyon analizi sonucunda okul doyumunu değişkeninin aktif (işlevsel) başa çıkmayla pozitif ve kaçınan (pasif) başa çıkmayla negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Okul doyumuyla duygusal (işlevsel olmayan) başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda okul doyumunun okul tükenmişliğiyle başa çıkma becerisinin aktif (işlevsel) başa çıkma alt boyutunu pozitif yönde yordadığı, kaçınan (pasif) başa çıkma alt boyutunu ise negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar, okul doyumları yüksek olan öğrencilerin okul tükenmişliğiyle daha etkili başa çıkma becerilerine sahip olduğunu ve bu becerilerin bazı demografik faktörlere bağlı olarak değişebildiğini ortaya koymuştur. Çalışma,

eğitim ortamlarında öğrenci destek sistemlerinin önemine dikkat çekmekte ve okul tükenmişliğini azaltmaya yönelik stratejilere katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Okul tükenmişliği, başa çıkma, okul doyumu

Abstract

The coping skill with school burnout refers to the ability of students to effectively combat the symptoms of school burnout that arise from situations such as stress, intense responsibilities, loss of motivation, emotional fatigue and feelings of failure that they encounter in their academic lives. This ability enables students to cope with academic-based problems at school in healthy ways by using both their emotional and cognitive resources, to reduce the negative effects of school burnout and to adapt to school life in a more positive way. The coping skill with school burnout may be related to different factors. At this point, school processes and different characteristics of students may also play a role. In this context, this study aimed to examine students' coping skill with school burnout in terms of school satisfaction levels and various demographic variables (gender, perception of success, grade level). The study was conducted on a total of 291 high school students, 124 (%42.60) girls and 167 (%57.40) boys. The data of the study were collected with the “The Coping with School Burnout Scale”, “School Satisfaction Scale” and “Personal Information Form”. T-test, ANOVA, correlation and regression analysis were used in the analysis of the study data. As a result of the t-test, it was found that the active (functional) and emotional (dysfunctional) coping sub-dimensions of the students' coping skill with school burnout differed in favor of female students according to gender, while the avoidant (passive) coping sub-dimension did not differ. According to the perception of success variable, the avoidant (passive) coping sub-dimension differed in favor of students who perceived themselves as unsuccessful, while it was found that there was no difference according to the active (functional) and emotional (dysfunctional) coping sub-dimensions. As a result of the ANOVA, it was found that the active (functional) coping sub-dimension differed according to the grade level, while the avoidant (passive) and emotional (dysfunctional) coping sub-dimensions did not differ. As a result of the correlation analysis, it was found that the school satisfaction variable was positively related to active (functional) coping and negatively related to avoidant (passive) coping. No significant relationship was found between school satisfaction and emotional (dysfunctional) coping. As a result of the regression analysis, it was found that school satisfaction positively predicted the active (functional) coping sub-dimension of the coping skill with school burnout and negatively predicted the avoidant (passive) coping sub-dimension. The results obtained revealed that students with high school satisfaction had more effective coping skills with school burnout and that these skills could change depending on some demographic factors. The study draws attention to the importance of student support systems in educational environments and aims to contribute to strategies aimed at reducing school burnout.

Keywords: School burnout, coping, school satisfaction

CHARLES JEAN BONNIN'S THOUGHTS, FOUNDER OF FRENCH ADMINISTRATIVE
SCIENCE, ON ADMINISTRATION AND PUBLIC ADMINISTRATION

FRANSIZ YÖNETİM BİLİMİNİN KURUCUSU CHARLES JEAN BONNIN'IN YÖNETİM
VE KAMU YÖNETİMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Pınar BERK

Dr. Bağımsız Araştırmacı, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilim

ID: <https://orcid.org/0000-0002-2412-250X>

Özet

Charles Jean Bonnin, Fransız yönetim biliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Fransa'da devrimler çağı olarak adlandırılabilir bir zamanda yaşamıştır. Bonnin özellikle kamu yönetimi ve yönetim bilimleri alanında çok iyi bilinen bir isimdir fakat aynı zamanda, hakkında en az bilgi sahibi olunan ve akademik camiada da özel olarak, üzerine neredeyse hiç çalışma yapılmamış olan bir kişidir. Anayasa hukuku, uluslararası ilişkilerin örgütlenmesi, edebiyat, kamu yönetimi gibi alanlarda çok sayıda eser yayımlamıştır. Ancak Kamu Yönetiminin İlkeleri (1812) başlıklı kitabıyla ün kazanmıştır. Bu kitabın yönetim bilimi ve kamu yönetimi alanında çalışanlar için çok önemli olduğu iddia edilebilir. Çünkü Bonnin bu kitabında, “*yönetim bir bilimdir ve bu bilimin de diğer bilimler gibi kendi kuramı vardır*” demiştir. Ayrıca Bonnin, yönetim biliminin çok önemli olduğunu, yönetim bilimi olmadan yalnızca belirli bir rutinin takip edildiğini ve bireyleri yönlendirecek güvenli bir rehber olmadığı için ilerlemenin daima belirsiz olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunlara ilave olarak, Kamu Yönetiminin İlkeleri başlıklı kitabın üç önemli özelliğe sahip olduğu belirtilebilir. Bunlardan ilki, kamu yönetimi adıyla yayımlanmış ilk kitap olmasıdır. İkincisi, kamu yönetimini kapsamlı şekilde ele alması ve konuların doğasına göre sistematik bir şekilde sınıflandırma yapılmasıdır. Üçüncüsü ise, yönetimin bilim olarak ele alınmasıdır. Bu bildirinin amacı, Bonnin ve onun yöntemi hakkında kapsamlı bilgi vermek ve Bonnin'in yönetim, yönetim bilimi ve kamu yönetimine ilişkin düşüncelerini analiz etmektir.

43

Anahtar Kelimeler: Bonnin, Yönetim, Yönetim Bilimi, Kamu Yönetimi

Charles Jean Bonnin is accepted the founder of French administrative science. He lived in a time that could be called the epoch of revolutions in France. Bonnin is a well-known name, especially in the fields of public administration and administrative sciences, but at the same time, he is a name about which the least is known and which has barely been studied particularly in the academic community. He published a great number of works in the fields of constitutional law, organization of international relations, literature, and public administration. However, he became famous with his book titled Principles of Public Administration (1812). It can be claimed that this book is very important for those working in the field of administrative science and public administration. Because in this book, Bonnin said that, “*Administration is a science and this science, like other sciences, has its own theory.*” Bonnin also emphasized that administrative science is very important, without administrative science only a certain routine is followed and progress is always uncertain as there is no safe guide to direct individuals. In addition to all these, it can be specified that the book titled Principles of Public Administration has three important features. The first of these is that it is the first book published under the name of public administration. Secondly, this book has tackled public administration comprehensively and has made a systematic arrangement by the nature of subjects. Thirdly, administration is treated as a science. The purpose of this declaration is to provide comprehensive

information about Bonnin and his method and to analyze Bonnin's thoughts on administration, administrative science and public administration.

Keywords: Bonnin, Administration, Administrative Science, Public Administration

ASEAN'S ROLE AS A REGIONAL ORGANIZATION IN THE SOUTH CHINA
SEA ISSUE
BÖLGESEL BİR ÖRGÜT OLARAK ASEAN'IN GÜNEY ÇİN DENİZİ
SORUNUNDAKİ ROLÜ³¹

Fatma Şura BAHSİ KOÇER¹, Kerem GÖKTEN²

¹Öğretim Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi KAGEM, Avrasya Araştırmaları
0000-0003-0625-4709

²Doç, Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, 0000-0002-1876-2412

Özet

Jeopolitik, devlet ve aktörlerin iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel koşullarını, gelişen stratejik çıkarlarını ve bu çıkarlarını gerçekleştirmede coğrafi potansiyellerinin etkisini analiz etmektedir. Jeopolitik açıdan küresel ve bölgesel düzeyde stratejik öneme sahip olan Güney Çin Denizi, Güneydoğu Asya Bölgesi'nde bir stratejik coğrafi alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Güney Çin Denizi, Hint- Pasifik bölgesinde yer alan yarı kapalı bir denizdir. Güneyde Singapur ve Malakka Boğazına ve kuzeyde Tayvan Boğazına kadar uzanmaktadır. Malakka Boğazı Hint Okyanusu'nu Güney Çin Denizi üzerinden Pasifik Okyanusuna bağlamaktadır. 3,5 milyon km²'den fazla bir alana yayılmış olan Güney Çin Denizi'nin Çin, Vietnam, Tayvan, Filipinler, Malezya, Brunei ve Endonezya ile sınırı bulunmaktadır. Küresel deniz trafiğinin yaklaşık üçte birinin içinden geçtiği bu su kütlesi önemli bir coğrafi genişliğe sahip olup dünya çapında bir ticaret merkezi olarak hizmet vermektedir. Yılda 3,4 ila 5,3 trilyon ABD doları değerinde mal transferinin gerçekleştirildiği kıyıdaş ülkelerle birlikte küresel güçler açısından da jeoekonomik ve jeostratejik öneme sahip bir coğrafi alandır. Stratejik nakliye yolları, zengin balıkçılık alanları, potansiyel denizaltı rezervlerinin bulunduğu Güney Çin Denizi, uluslararası ticaret ve ekonomik güvenlikte kilit bir rol oynamaktadır. Sahip olduğu zengin doğal kaynakları ve stratejik önemi Güney Çin Denizi'nde yaşanan jeopolitik gerilimlerin ana nedeni olmuştur. Bu bağlamda Güney Çin Denizi devam eden anlaşmazlıklar ve siyasi gerginliklerle karakterize edilen bir coğrafi alan haline gelmiştir. Çeşitli adalar ve resifler üzerindeki tarihi iddialar ve karşı iddialar bölgedeki karmaşık dinamikleri daha da kötüleştirmiştir. Bölgede Çin, Vietnam, Malezya, Filipinler ve Brunei dahil olmak üzere birçok bölge ülkesinin örtüşen toprak ve deniz iddiaları bulunmaktadır. Bu kesişen iddiaların varlığı Güney Çin Denizi bölgesindeki gerginliğin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte Güney Çin Denizi sorunu on yıllardır büyüyen, bölge için güvenlik riski oluşturan ancak henüz bir çözümün görünmediği karmaşık bir meseledir. Gerginliklerin zaman zaman askeri gerilime ve çatışmalara yol açabilecek düzeye tırmanması konunun karmaşıklığını ve ülkelerin ulusal çıkarlarını koruma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır. Anlaşmazlığa taraf olan devletlerin çoğunluğunun aynı zamanda ASEAN üyesi olması ASEAN'ın da anlaşmazlığa müdahil olmasına yol açmıştır. Kuruluşundan itibaren ASEAN'ın önceliği bölgesel barışı koruma hedefi olmuştur. Bu bağlamda ASEAN Güney Çin Denizi sorunundan "Davranış Kuralları, Tarafların Davranışlarına İlişkin Deklarasyon" gibi bölgesel düzen ve barış için çeşitli mekanizmaları başlatmış ve aktif olarak teşvik etmiştir. Bu çalışma bölgesel bir örgüt olan ASEAN'ın Güney Çin Denizi anlaşmazlıklarına ilişkin tutumunu ve ASEAN üyelerinin politikalarının karar alma sürecini nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Güney Çin Denizi'nin jeopolitik konumunun önemi ortaya konularak anlaşmazlık ile

³¹ Bu çalışma Fatma Şura Bahsi Koçer tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim dalında Doç.Dr. Kerem Gökten danışmanlığında yürütülen "Neoliberal Kurumsalcı Yaklaşım Bağlamında ASEAN'ın Evrimi ve Bölgesel Sorunların Çözümündeki Rolü" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ilgili, taraf devletlerin iddiaları tarihsel bir çerçevede ele alınmaktadır. Çalışmada ASEAN'ın anlaşmazlıkların çözümü ve bölgenin istikrarı için barışçıl yöntemler kullanmayı tercih ettiği ancak üyeler arasındaki çıkar ve bakış açısı farklılıklarından dolayı ASEAN'ın net bir tutum sergileyemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimler: Güney Çin Denizi, ASEAN, Jeopolitik, Uluslararası Örgütler

Abstract

Geopolitics analyses the economic, political, military and cultural conditions of states and actors, their evolving strategic interests and the impact of their geographical potential in realising these interests.. The South China Sea, which has strategic geopolitical importance at the global and regional levels, is emerging as a strategic geographical area in the Southeast Asia region. The South China Sea is a semi-enclosed sea in the Indo-Pacific region. It stretches from Singapore and the Strait of Malacca in the south to the Taiwan Strait in the north. The Strait of Malacca connects the Indian Ocean to the Pacific Ocean via the South China Sea. Covering more than 3.5 million square kilometres, the South China Sea borders China, Vietnam, Taiwan, the Philippines, Malaysia, Brunei and Indonesia. This body of water, through which about a one third of the world's maritime traffic passes, is of significant geographical size and serves as a global trade centre. It is a geographical area of geo-economic and geo-strategic importance to the countries bordering it and to the world powers, through which between US\$3.4 trillion and US\$5.3 trillion worth of goods pass each year. With strategic shipping lanes, rich fishing grounds and potential undersea reserves, the South China Sea plays a key role in international trade and economic security. Its rich natural resources and strategic importance have been the main source of geopolitical tension in the South China Sea. In this context, the South China Sea has become a geographical area characterised by ongoing disputes and political tensions. Historical claims and counter-claims over various islands and reefs have exacerbated the complex dynamics in the region. Several regional countries have overlapping territorial and maritime claims in the region, including China, Vietnam, Malaysia, the Philippines and Brunei. The existence of these overlapping claims has contributed significantly to the heightened tensions in the South China Sea region. However, the South China Sea dispute is a complex problem that has been growing for decades, poses a security risk to the region, and has yet to be resolved. The occasional escalation of tensions to the point of military escalation and confrontation demonstrates the complexity of the issue and the determination of countries to protect their national interests. The fact that most of the states involved in the dispute are also ASEAN members has led to ASEAN's involvement in the dispute. Since its inception, ASEAN's priority has been to maintain regional peace. In this context, ASEAN has initiated and actively promoted various mechanisms for regional order and peace, such as the "Code of Conduct, Declaration on the Conduct of Parties" in the South China Sea dispute. This study analyses ASEAN's stance on the South China Sea disputes as a regional organisation and how the policies of ASEAN members influence the decision-making process. It identifies the importance of the geopolitical location of the South China Sea and examines the claims of the disputants within a historical framework. The study concludes that ASEAN prefers to use peaceful methods to resolve disputes and ensure regional stability, but has been unable to adopt a clear position due to the differing interests and perspectives of its members.

Keywords: South China Sea, ASEAN, Geopolitics, International Organizations

1.GİRİŞ

ASEAN, 8 Ağustos 1967 yılında kurucu beş üye ülke Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland tarafından Bangkok'ta kurulmuştur. Brunei 8 Ocak 1948'de altıncı üye ülke olarak ASEAN'a katılırken; Vietnam 28 Temmuz 1995'te, Laos ile Myanmar 23 Temmuz 1997'de ve Kamboçya 30 Nisan 1999'da birliğe üye olmuşlardır. ASEAN'ın ortaya çıktığı dönem özellikle Vietnam Savaşı'nın yol açtığı bölgesel gerginlik dönemine denk gelmiştir. ASEAN, Soğuk Savaş döneminin yol açtığı küresel belirsizlik ve bölgesel karışıklık ortamında doğmuş ve bölgesel çatışmaların gölgesinde kalmıştır. Bölgesel nitelikli bir örgüt olarak ortaya çıkmış olan ASEAN,

bölgesinde meydana gelen değişimlere bir yanıt olarak politik ve iktisadi yaklaşımları birleştirdiği önemli bir vaka çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. ASEAN kurulduktan sonra Soğuk Savaş dönemi boyunca genel hatları ile barışçıl ve daha çok tarafsız bir duruş sergilerken Soğuk Savaş sonrası dönemde iktisadi iş birliğine ve entegrasyona önem vermiştir. Bir örgüt olarak ASEAN, üye devletler arasında oluşan anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle çözmeyi amaçlamaktadır. ASEAN'ın kurulduğu dönem açısından küresel ve bölgesel düzeyde sorunlu bir döneme denk gelmesi onun bölgede oluşan birçok soruna müdahil olması sonucunu doğurmuştur. Bu sorunlardan biri de ASEAN üye ülkelerinin bazılarının da taraf olduğu Güney Çin Denizi anlaşmazlığıdır. Bu bağlamda çalışmada Güney Çin Denizi anlaşmazlığı analiz edilerek ASEAN'ın anlaşmazlığa ilişkin tutumu ve ASEAN üyelerinin politik karar alma sürecini nasıl etkilediği ortaya konulacaktır.

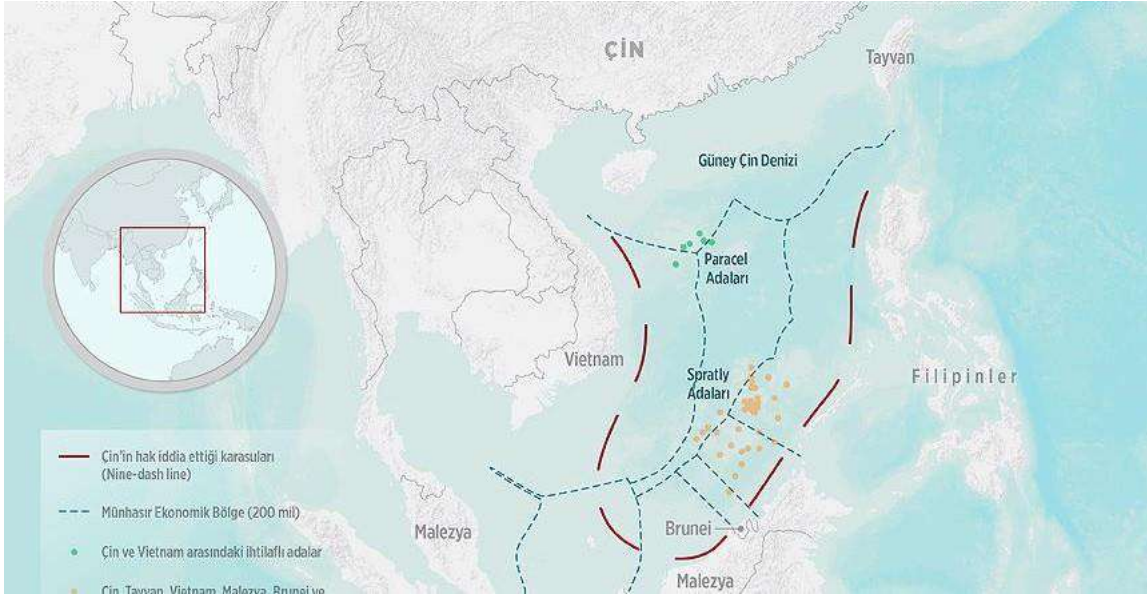
2.GÜNEY ÇİN DENİZİ ANLAŞMAZLIĞI

Güney Çin Denizi devam eden siyasi çatışmaların ve gerginliklerin olduğu bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Deniz üzerindeki ada ve resifler ile ilgili tarihi ve çakışan iddialar anlaşmazlığı daha da karmaşık hale getirmektedir. Güney Çin Denizi bölgesinde Çin, Brunei, Filipinler, Malezya, Tayvan ve Vietnam başta olmak üzere birçok ülkenin adalar ve resifler üzerinde iddiası bulunmaktadır. Güney Çin Denizi'nin sorunlu alanları Doğu Asya'dan Orta Doğu'ya deniz yollarının geçtiği stratejik suyunun bir parçası olması nedeniyle önem arz etmektedir (Temiz, 2021: 201). Bu bağlamda Güney Çin Denizi'nin anlaşmazlığa esas teşkil eden jeopolitik ve jeoekonomik önemini analiz etmek gerekmektedir.

2.1. Güney Çin Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Önemi

Jeopolitik ve jeoekonomik açıdan küresel ve bölgesel düzeyde stratejik öneme sahip olan Güney Çin Hint- Pasifik bölgesinde yer alan Güney Çin Denizi yarı kapalı bir deniz olma özelliği göstermektedir. Güneyde Malakka Boğazına ve kuzeyde Tayvan Boğazına kadar uzanan deniz 3,5 milyon km²'den fazla alana yayılmıştır. Denizin Çin, Filipinler, Tayvan, Vietnam, Endonezya, Malezya ve Brunei ile sınırları bulunmaktadır. Şekil 1'den izleneceği üzere Güney Çin Denizi, Çin ana karasının ve Tayvan'ın güneyinde; Endonezya'nın kuzeyinde, Malezya, Brunei ve Filipinler'in doğusunda ve Vietnam'ın batısında yer almaktadır. Güney Çin Denizi'nin deniz yatağı alanı yaklaşık bir milyon km²'lik kıta sahanlığından oluşmaktadır. Bölgede 200'den fazla adacık, kaya ve resif bulunmakta olup bunlar Paracel ve Spratly Adalar zinciri içerisinde yer almaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2024). Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan Güney Çin Denizi Asya ekonomilerini Avrupa, Amerika ve Afrika'daki pazarlara bağlamaktadır (Seth, 2024). Yıl içerisinde 5,3 trilyon dolara varan mal transferinin gerçekleştirildiği Güney Çin Denizi küresel ve bölgesel güçler açısından jeostratejik ve jeoekonomik öneme sahiptir (Gökten, 2022: 100). Güney Çin Denizi, uluslararası ticaret açısından kritik bir öneme sahiptir ve küresel deniz trafiğinin yaklaşık üçte birini barındırmaktadır. Doğal kaynaklarla ilgili olarak 11 milyar varil kullanılmamış petrol ve doğal gazı sahip olduğu tahmin edilmektedir. Denizde bol miktarda balık kaynağı bulunmakla birlikte dünyanın toplam balık avının yaklaşık %12'si buradan gerçekleşmektedir (Laila, Amin ve Hassan, 2024: 3). Doğal kaynaklar açısından Güney Çin Denizi farklı devletler arasında rekabete sebep olan bol miktarda yataklara sahiptir. Kaynaklar henüz dünyadaki diğer doğal kaynaklar ölçüsünde kullanılmamıştır. Tüm bölgenin 900 kilolitre doğal gaz ve petrol hazinesine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu muazzam miktardaki doğal kaynak Güney Doğu Asya'nın daha küçük devletlerinin gelişmesine ve sanayileşmesine yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte uluslararası ticaretin yaklaşık %80'i ve deniz yoluyla gerçekleştirilmekte olup bu %80'lik ticaretin %60'ı Asya üzerinden taşınmaktadır. Bu ticaretin üçte birinden fazlası da Güney Çin Denizi üzerinden gerçekleşmektedir (Laila, Amin ve Hassan, 2024: 4). Dolayısıyla bu deniz bölgesi Çin, Tayvan ve Japonya gibi ülkeler için önem arz etmektedir.

Şekil 1. Güney Çin Denizi Haritası

Kaynak: aa.com.tr

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Güney Çin Denizi'nin uluslararası güvenlik ve ekonomi açısından giderek daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. Bazı ülkeler deniz üzerindeki adaları, kayalıkları ve bitişik suları talep etmekte olup bu talepler şiddetli olarak tartışılmaktadır. Güney Çin Denizi dünyadaki en önemli deniz iletişim hatlarından biridir. Askeri ve ticaret akışı açısından stratejik olarak konumlandırılmış ve deniz doğal kaynaklarıyla dolu bir coğrafi alandır (Simoës, 2022). Güney Çin Denizi'ndeki jeopolitik manzara çatışan toprak iddiaları ve diplomatik karmaşıklıkları içeren dinamiklerle analiz edilebilir.

48

2.2. Anlaşmazlığa Taraf Devletlerin Egemenlik İddiaları

Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklar ve egemenlik iddiaları ASEAN üyelerini ve ASEAN ile doğrudan ilişkileri olan aktörleri içermektedir. Bölgede Çin, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei gibi ülkelerin müdahil olduğu birbiriyle kesişen toprak ve deniz iddiaları bulunmaktadır. Bu iddiaların varlığı Güney Çin Denizi bölgesindeki gerginliğin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Egemenlik iddiasında bulunan en büyük ve etkili aktör Çin olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin, Paracel Adaları'nın büyük bir kısmı üzerinde egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Adaların kontrolü deniz iletişim hatlarının güvenliği ve bölgesel deniz gücü projeksiyonu için anahtar olarak görülmektedir. Bu bağlamda Çin ortaya koyduğu dokuz çizgili harita ile bölgede hak iddia etmektedir (Taylor, 2008: 48). Bununla birlikte Çin'in dokuz çizgili haritası bölgenin %90'ını kapsayıcı niteliktedir. Çin iddialarının temelini tarihi geçmişe dayandırmakta olup hemen hemen tüm su yolu üzerinde egemenlik talep etmektedir. Çin, Güney Çin Denizi üzerindeki varlığını artırmayı, askeri kapasitesini güçlendirmeyi ve yeni kaynakları keşfetmeyi amaçlamaktadır (Amry, 2014: 32). Çin, bu hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla adalar üzerinde seyir füzeleri, savaş uçakları ve radar sistemleri gibi askeri teçhizatları konuşlandırmış ve yapay adalar inşa etmiştir (Laila, Amin ve Hassan, 2024: 4). Çin'in tarihi geçmişe dayandırarak öne sürdüğü iddialar ve uygulamış olduğu birtakım politikalar nedeniyle bölge ülkeleri ile olan ilişkiler gerginleşmiştir. Özellikle Çin'in kıyıdaş ülkelerin balıkçı teknelerine yönelik olarak izlediği politika bir dizi çatışma ile sonuçlanmıştır. Çin, 1974 ve 1988 yıllarında Vietnam ile iki ayrı çatışmaya girmiş ve tartışmalı olan deniz alanlarını ele geçirmiştir. 1994 ve 2012 yıllarında ise Filipinler ile karşı karşıya gelmiş ve Mischief ve Scarborough Sığılıklarını ele geçirmiştir. Çin pragmatik bir yaklaşım sergilediği Güney Çin Denizi'ndeki politikası nedeniyle başta ABD olmak üzere küresel güçler ile de diplomatik gerginlikler yaşamıştır (Rusmuliadi, 2023: 4). Çin'in Güney Çin Denizi üzerindeki iddiası dokuz çizgili harita nedeniyle anlaşmazlığı daha da kötüleştirmiş ve diğer ülkeler Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) gereğince bu iddiaları

reddetmişlerdir. Güney Çin Denizi üzerinde egemenlik iddiasında bulunan bir başka devlet ise Vietnam'dır. Vietnam, Güney Çin Denizi üzerinde Çin'e benzer şekilde tarihi mirasa dayalı bir egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Vietnam ve Çin ilişkilerinin 1970'lerde bozulmasının ardından Vietnam deniz üzerinde iddiasını ileri sürmüştür (Laila, Amin ve Hassan, 2024: 5). Orta güç olarak yükselmeye başlayan Vietnam, deniz üzerindeki kaynaklara erişmek ve yararlanmak istemektedir. Egemenlik iddiası Spratly ve Paracel Adaları üzerindeki Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) hakkına dayanmaktadır. Vietnam çatışmaların uluslararası hukuk kurallarınca barışçıl yöntemlerle çözülmesini gerektiğini savunmaktadır (Aziz, Ali, Liaqat ve Arslan, 2024: 210). Çin'in Güney Çin Denizi üzerinde oluşturduğu tehdide istinaden Vietnam, sorunun uluslararası boyut kazanmasını talep etmiş ve bu amaçla bazı uluslararası kuruluşlardan yardım talep etmiştir. Vietnam, kontrolü altında bulunan deniz coğrafi alanlarında askeri varlığını geliştirmiştir. Çin'in iddia ettiği Güney Çin Denizi topraklarından herhangi birini ele geçirmesini önlemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ordu, donanma ve sahil güvenlik güçlerini oluşturmaya ve yapay adalarını genişletmek için deniz üzerinde tarama yapmaya devam etmektedir (Sacks, 2022). Sermayeye ihtiyaç duyan bir ülke olarak Vietnam açısından Güney Çin Denizi önemli stratejik alanlardan biridir. Anlaşmazlığa taraf olan diğer bir ülke ise Filipinler'dir. Filipinler, Vietnam ve Çin'den farklı olarak denizin bir kısmı üzerinde hak iddia etmekte olup sadece MEB kapsamına giren toprakların bir kısmı üzerinde egemenlik talep etmektedir. Filipinler'in Spratly Adaları'nda dokuz karakolu bulunmaktadır (U.S. Energy Information Administration, 2024). Kara ve deniz sınırlarını korumaya odaklı dengeli bir politika izlemektedir. Filipinler petrol, balıkçılık endüstrisi ve güvenlik endişesi nedeniyle Güney Çin Denizi'ne ilgi duymaktadır. 1996 yılında Filipinler ve Çin, Çin'in Mischief Resifi'ni işgal etmesi nedeniyle çatışmaya girmiştir. Çatışmanın ardından ABD, barışçıl bir çözüm ve seyrüsefer özgürlüğünün korunmasını içeren diplomatik bir nota yayınlamıştır (Dupuy ve Dupuy, 2013: 127). Filipinler 2016 yılında Lahey Daimi Hakemlik Mahkemesi'ne (PCA) başvurmuş ve UNCLOS kapsamında toplanan tahkim mahkemesi Çin'in dokuz çizgili haritasının hiçbir dayanağı olmadığına ve Çin'in deniz üzerindeki çeşitli eylemlerinin Filipinler'in egemenlik haklarını ihlal ettiğine karar vermiştir. Mahkeme, Çin tarafından işgal edilen adaların Filipinler'in MEB'ine girdiğini, Çin'in Filipinli balıkçılara yasadışı olarak müdahale ettiğini ve çarpışma riski oluşturduğunu tespit etmiştir. Ancak Çin, mahkemenin bu kararını geçersiz ve hükümsüz olarak ilan etmiştir (Gökten, 2022: 99). Malezya'da Güney Çin Denizi anlaşmazlığında hak iddia eden devletlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Malezya'nın ekonomik gelişimi Malakka Boğazı ve Güney Çin Denizi üzerinden ticaretin serbest akışına dayalıdır. Stratejik açıdan öneme sahip bu deniz hattı Malezya politikası için son derece önem arz etmektedir. Malezya 1979'dan bu yana anlaşmazlığa müdahil olmuştur. Ülkenin iddialarının temeli kıta sahanlığı ilkesine dayanmakta olup üç adayı kontrol etmektedir. Çin ile olan yakın ekonomik ilişkileri nedeniyle anlaşmazlığın barışçıl ve diplomasi yoluyla çözülmesini savunmaktadır. Son dönemlerde Malezya açısından endişe kaynağı olan konulardan biri Kasawari Gaz Geliştirme Projesi'dir. Bu deniz gaz sahası 2011'de PETRONAS tarafından keşfedilmiş ve günümüzde kapsamlı bir geliştirme sürecinden geçmektedir (Putra, 2024: 168). Malezya Çin'in tüm tehditlerine rağmen ikili ilişkilerini geliştirmeye devam etmekte ve Güney Çin Denizi üzerindeki haklarını güvence altına almaya çalışmaktadır. Güney Çin Denizi anlaşmazlığına taraf olan devletlerden sonuncusu ise Brunei'dir. Brunei, egemenlik talep eden diğer devletlerin aksine adaların hiçbirini talep etmemektedir. UNCLOS şartları uyarınca kıta sahanlığı ve MEB'in bir parçası olarak Güney Çin Denizi'nin kendi topraklarına yakın kısımlarında egemenlik iddia etmektedir. Brunei'nin Güney Çin Denizi politikası Çin ile olan ekonomik bağımlılığına bağlı olarak şekillenmekte olup güçlü bir duruş sergileyememektedir (Aziz, Ali, Liaqat ve Arslan, 2024: 220). Söz konusu bu deniz anlaşmazlığı taraf devletler arasında bölgesel bir çatışma başlatma gücüne sahiptir. Egemenlik iddiasında bulunan devletlerin ulusal çıkarlarına bağlı olarak farklı bakış açılarına sahip olduğu görülmektedir. Devletlerin toprak iddialarının önemi açık olup temelde bölgede bol miktarda olduğu bildirilen zengin deniz yaşamı, petrol ve gaz yataklarından oluşan kaynaklar için verilen bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.ASEAN'IN GÜNEY ÇİN DENİZİ ANLAŞMAZLIĞINDAKİ ROLÜ

ASEAN, sessiz diplomasi, müdahale etmeme, fikir birliği ile karar alma ilkelerine dayalı olarak kurulmuş bir örgüttür. Güney Çin Denizi anlaşmazlığında güven artırıcı önlemleri ve iş birliğini teşvik etme, bölgesel iş birliği mekanizmaları oluşturma konusunda öncülük etmiştir. ASEAN Güney Çin Denizi anlaşmazlığı başta olmak üzere güvenlik zorluklarını ve sorunlarını çözmek için ASEAN Savunma Bakanları Toplantısı (ADMM), ADMM Plus ve ASEAN Bölgesel Forumu (ARF) gibi çeşitli mekanizmalar kurmuştur. ARF, ASEAN ve yabancı ortaklarının Asya- Pasifik bölgesindeki siyasi konularında diyalogu ve karşılıklı iş birliğini kolaylaştırmak için sunulan bir çerçevedir. Bu bağlamda Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkları çözmede, Asya- Pasifik bölgesinde siyasi istikrarı korumada ve ABD- Çin gibi baskın güçler arasındaki gerginlikleri ve çatışmaları azaltmada önemli rol oynamaktadır (Aziz, Ali, Liaqat ve Arslan, 2024: 221). Bununla birlikte ASEAN, Güney Çin Denizi anlaşmazlığında Davranış Kuralları (COC), Güney Çin Denizi'ndeki Tarafların Davranışlarına İlişkin Deklarasyon (DOC) gibi bölgesel barış ve istikrar için birtakım mekanizmaları başlatmış ve teşvik etmiştir (Hiep ve Tram, 2020: 12). ASEAN, Güney Çin Denizi sorununa 1980'lerin sonlarından itibaren müdahil olmuştur. Anlaşmazlığa taraf olan üye ülkeler arasında ortak bir duruş sergilemek ve Çin ile olan çatışmaları çözmek için aktif bir rol oynamaktadır. Anlaşmazlığa ilişkin ilk resmi bildiri olan Güney Çin Denizi Bildirgesi 1992 yılında Çin'in bölgede gaz ve petrol arama faaliyetlerine yönelik saldırgan eylemine karşı yayınlanmıştır. Bu bildiri ile anlaşmazlığa ilişkin tüm sorunların güce başvurmada barışçıl bir şekilde çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (The National Bureau of Asian Research, 2024). Güney Çin Denizi anlaşmazlığının tartışıldığı önemli bir platformda ASEAN Dış İşleri Bakanları Toplantısıdır (AMM). AMM'de Güney Çin Denizi sorunu ilk defa 1992 yılında tartışılmaya başlamıştır. 25. AMM Toplantısında yayınlanan Manila Deklarasyonu ile iş birliğine ve sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesine atıfta bulunulmuştur. Buna ilaveten kısıtlama ve ortak keşif çağrısı yapılmış egemenlik hakkı konusuna vurgu yapılmamıştır (Garofano, 2002: 514). 2002 yılında gerçekleştirilen 35. AMM toplantısında DOC fikri kabul edilmiş, ASEAN ve Çin arasında aynı yıl DOC imzalanmıştır. DOC ile toprak ve yargı yetkisine ilişkin uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi beklenirken ilgili tarafların aralarında güven ve itimadı tesis etmek için iş birliği ve anlayış ruhuna uygun yollar arama çabalarının yoğunlaştırılması taahhüt edilmektedir (ASEAN, 2012). DOC bağlayıcı olmayan bir belgedir ve sorunları çözme mekanizmasına sahip değildir. Aynı zamanda DOC, üyelerin farklı çıkarlara sahip olmaları sebebiyle ASEAN devletleri arasında Çin'in toprak iddialarına karşı ortak bir tutum oluşturmamıştır. Bununla birlikte DOC'un Çin tarafından kabul edilmesi Çin'in çok taraflı müzakerelere karşı sıcak baktığının bir işareti olması nedeniyle önem arz etmektedir. Görüldüğü üzere ASEAN'ın Güney Çin Denizi anlaşmazlığına ilişkin stratejik ve diplomatik katılımı çeşitli forumlar, toplantılar ve kolektif çabaları içermektedir. Deniz anlaşmazlığı ASEAN'ın kuruluşundan bu yana var olan karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diplomatik ve stratejik angajmanları ile Çin'in iş birlikçi bir yaklaşım benimsemesini sağlamıştır. ASEAN'ın her bir üye devletinin ayrı ulusal çıkarlarının olduğu bir devletler topluluğu olması tek ve birleşik bir çözüm bulmasını zorlaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle ASEAN, anlaşmazlıkların çözümü ve bölgenin istikrarı için barışçıl yöntemler kullanmayı tercih etmiştir. Buna karşın üyeler arasındaki bakış açısından kaynaklanan farklılık ASEAN'ın ortak tutum sergilemesini engellemiştir. ASEAN'ın sahip olduğu gevşek normlar dizisi ve kurumsal yapısı ile şekillenen karar alma sürecinin de Güney Çin Denizi gibi sorunlarla baş edebilecek yeterlilikte olmadığı görülmektedir.

4.SONUÇ

Güney Çin Denizi önemli deniz ticaret merkezlerinden biri olduğundan Asya-Pasifik bölgesinde meydana gelebilecek bir çatışma birçok ülkeyi etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Dolayısıyla bölge ülkelerinin çatışmaya girmemesi, ekonomilerinin ve siyasi istikrarlarının etkilenmemesi için diplomatik angajman, güven artırıcı önlemler, uluslararası normlara uyumun güvence altına alınması ve taraf devletler arasında iş birliğinin güçlendirilmesi gibi kalıcı adımların atılması gerekmektedir. Özellikle bölgede etkin ve büyük bir aktör olarak Çin ekonomik diplomasi aracını kullanarak ASEAN

ülkeleriyle olan ikili ve çok taraflı düzeydeki ilişkilerini güçlendirmeli, karşılıklı ekonomik büyümeyi ve refahı teşvik etmelidir. ASEAN'ın daha kararlı ve üyelerinin hem fikir olduğu ortak bir politika ve tutum benimsemesi Çin ve diğer küresel güçler üzerinde etkili olmasını sağlayacaktır. Söz konusu bu beklentiler bölgede ılıman bir ortam sağlayacak olsa da çok taraflı ve karmaşık bir sorun olarak Güney Çin Denizi anlaşmazlığının kalıcı bir çözüme ulaşabilmesi günümüz bölgesel ve küresel şartlarında güç gözükmektedir.

5. KAYNAKÇA

Amry, S. (2014). An Analysis of the South China Sea Dispute: Focusing on the Assesment of the Impact of Possible Solutions on the Economies of the Region. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, City College of New York.

ASEAN (2012). Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea, <https://asean.org/declaration-on-the-conduct-of-parties-in-the-south-china-sea-2/> (08.01.2025).

Aziz, R., Ali, A., Liaqat, B., Arslan, M. (2024). ASEAN's Diplomatic and Strategic Engagement in the South China Sea Dispute: An Analysis. *Journal of Social& Organizational Matters*, 3(2), 204-224.

Dupuy, F., Dupuy, P.M. (2013). A Legal Analysis of China's Historic Rights Claim in the South China Sea. *American Journal of International Law*, 107(1), 124-141.

Garofano, J. (2002). Power, Institutions and the ASEAN Regional Forum: A Security Community for Asia?. *Asian Survey*, 42(3), 502-521.

Gökten, K. (2022). Güney Çin Denizi: Ekonomik ve Stratejik Rekabeti Anlamak. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-122.

Hiep, N.V., Tram, P.N. (2020). ASEAN's Position in Traning Peace in the South China Sea. *World Journal of Research and Review*, 11(3), 11-15.

Laila, U., Amin, F., Hassan, Z. (2024). Territorial Disputes in the South China Sea: Economic Implications for the Region. *Sir Syed Journal of Education& Social Research*, 7(1), 1-6.

Putra, B.A. (2024). Malaysia's "Triadic Maritime Diplomacy" Strategy in the South China Sea. *All Azimuth*, 13(2), 166-192.

Rusmuliadi, R. (2023). Non-Claimant States Perspectives on the South China Sea Dispute. *Lampung Journal of International Law*, 5(1), 1-14.

Sacks, B.J. (2022). The Political Geography of the South China Sea Disputes, RAND Corporation, October, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PEA2000/PEA2021-1/RAND_PEA2021-1.pdf (02.02.2025).

Seth, A.M. (2024). Geopolitical implications of the South China Sea disputes, *Diplomatist*, 27 September, <https://diplomatist.com/2024/09/27/geopoliticalimplicationsofthesouthchinaseadisputes/> (18.01.2025).

Simoos, L. (2022). The Role of ASEAN in the South China Sea Disputes, *E-International Relations*, 23 June, <https://www.e-ir.info/2022/06/23/the-role-of-asean-in-the-south-china-sea-disputes/> (20.01.2025).

Taylor, F.M. (2008). Power Shifts and Escalation: Explaining China's Use of Force in Territorial Disputes. *International Security*, 32(3), 44-83.

Temiz, S. (2021). *ASEAN Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasi Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

The National Bureau of Asian Research (2024). Country Profile from the Maritime Awareness Project, <https://www.nbr.org/publication/asean/> (27.11.2024).

U.S. Energy Information Administration (2024). Regional Analysis Brief: South China Sea, https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/South_China_Sea/south_china_sea.pdf (10.12.2024).

THE IMPACT OF POSITIVISM ON AHMET RIZA BEY'S ADMINISTRATION
THOUGHT
AHMET RIZA BEY'İN YÖNETİM DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDE POZİTİVİZM ETKİSİ

Pınar BERK

Dr. Bağımsız Araştırmacı, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimi

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2412-250X>

Özet

Ahmet Rıza Bey, Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden biridir. Uzun yıllar devlet bürokrasisinde görev almış olan bir aileden gelmektedir. Eğitim hayatında, Fransa'nın belirleyici bir yere sahip olduğu belirtilebilir. Çünkü Fransa'nın etkisiyle kurulan Mekteb-i Sultani'den mezun olmuştur. Ardından ise, 1884 yılında ziraat eğitimi almak üzere Paris'e gitmiştir. Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'nde tarım alanında reform yapmak için İstanbul'a dönmüştür. Fakat bu amacına ulaşamamıştır; kısa bir süre Bursa'da kimya öğretmenini olarak çalışmış ve 1889 yılında Paris'e geri dönmüştür. 19.yüzyılda Osmanlı aydınları ve devlet adamları, “devlet dağılmaktan nasıl kurtulur?” sorusuna yanıt aramıştır. Ahmet Rıza Bey, pozitivism aracılığıyla devletin dağılmaktan kurtulacağını iddia etmiştir. Ahmet Rıza Bey'in pozitivismi benimsemesinde üç unsurun belirleyici olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Pierre Lafitte ile yakın arkadaşlığıdır. İkincisi, pozitivist düşünürlerin İslam dinine yönelik olumlu değerlendirmelerde bulunmasıdır. Üçüncüsü ise, Comte, Avrupa tarihinden başlayarak üç evre tespit etmiştir. Bu evreler; teolojik, metafizik ve pozitiftir. Comte'a göre, tüm toplumların bu üç evreyi yaşaması evrensel bir zorunluluktur. Bu önermeye göre, Doğu toplumları da teolojik ve metafizik evreden geçerek, pozitif evreye varacaktır. Bu önerme sayesinde, Jön Türkler ve Ahmet Rıza Bey kendilerini Batı'nın bir parçası olarak görmüştür. Pozitivism, sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adında ve Meşveret Dergisi üzerinde değil aynı zamanda Ahmet Rıza Bey'in yönetim düşüncesi üzerinde de etkili olmuştur. Bu bildirinin amacı, Ahmet Rıza Bey'in yönetim düşüncesi üzerinde pozitivismin etkisini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rıza, Pozitivism, Yönetim Düşüncesi

Abstract

Ahmet Rıza Bey is one of the prominent figures of the Young Turk movement. He comes from a family that has served in the state bureaucracy for many years. In his educational life, it can be said that France has a decisive place. Because he graduated from Mekteb-i Sultani, which was founded under the influence of France. Then, in 1884, he went to Paris to receive agricultural education. After completing his education in Paris, he returned to Istanbul to reform the field of agriculture in the Ottoman Empire. However, he could not achieve this purpose; he worked as a chemistry teacher in Bursa for a short time and returned to Paris in 1889. In the 19th century, Ottoman intellectuals and statesmen sought answers to the question "How could the state be saved from disintegration?" Ahmet Rıza Bey claimed that the state would be get rid of disintegration by means of positivism. It can be said that three elements were decisive in Ahmet Rıza Bey's adoption of positivism. The first of these is his close friendship with Pierre Lafitte. Secondly, positivist thinkers made positive evaluations of the Islamic religion. Thirdly, Comte identified three phases startingly from European history. These phases are theological, metaphysical and positive. According to Comte, it is a universal necessity for all societies to experience these three phases. According to this proposition, Eastern societies will also pass through the theological and metaphysical phase and reach the positive phase. Thanks to this

proposition, the Young Turks and Ahmet Rıza Bey saw themselves as part of the West. Positivism had an influence not only on the name of the Committee of Union and Progress and on the Meşveret Journal but also on Ahmet Rıza Bey's administration thought. The purpose of this declaration is to analyse the influence of positivism on Ahmet Rıza Bey's administration thought.

Keywords: Ahmet Rıza, Positivism, Administration Thought

TAX REINSURANCE THEORY VERGİNİN REASÜRANSI TEORİSİ

Mehmet Ali ASLAN¹

¹Öğretim Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bor Meslek Yüksekokulu, Maliye, ,
ORCID numarası: 0000-0002-7235-050

Özet

Vergi teorisine ilişkin tarihsel sürece baktığımızda vergiyi “Fayda Teorisi” kapsamında inceleyen görüşlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu görüşlerden bir tanesi ise vergiyi sigorta primi olarak kabul eden görüştür. Bu görüşte; toplanan vergiler sigorta primine, Devlet ise büyük bir sigorta şirketine benzetilmektedir. Sigorta şirketleri, sigortacılık faaliyetleri kapsamında üstlendikleri risklerin meydana gelmesi kapsamında sigorta primi toplamakta ve “Riziko” meydana geldiğinde yani üstlendiği risk gerçekleştiğinde poliçe kapsamında ortaya çıkan zararı ödemektedir. Devlet ise egemenlik hakkı kapsamında vergi toplamakta, bunun karşılığında gerçekleştirmesi gereken zorunlu hizmetlerden başlayarak, her türlü kamusal mal ve hizmet sunumu ile sayısız farklı işlevini bu vergilerin finansmanı sayesinde sürdürebilmektedir. Bu bağlamda devletin vergilerin finansmanı ile sürdüğü her türlü sayısız işlem, sigorta primi teorisi kapsamında farklı bir rizikonun meydana gelmesi olarak yorumlanabilmekte; devlet, büyük bir sigorta şirketine benzetildiğinde rizikonun 3 ana başlıktan oluştuğu görülmektedir. Bunlar ise “Verginin Toplanamaması”, “Kamusal Mal ve Hizmetlerin Gerçekleşmemesi” ile en önemli riziko: “Bütçe Açıkları”dır. Sigortacılığın 14.yüzyıl itibariyle ortaya çıktığı süreçten başlayarak, sigorta şirketleri 19.yüzyılın ortaları itibariyle üstlendikleri riskleri taşıyamayarak iflas etmeye başlamıştır. Sigorta şirketleri bu hayati problemi, “Reasürans” ile aşmışlardır. “Reasürans” en basit anlamda kendine has aktüeryal yöntemler ile “Sigortanın Sigortalanmasıdır”. Sigorta şirketlerinin üstlendikleri riskler bir mal ve hizmet gibi kabul edilip belirli bir prim karşılığında, reasürans yöntemleriyle reasürans şirketlerine devredilmektedir. Böylece sigorta şirketleri taşımayacağı riskler yüzünden iflas etmekten kurtulmaktadır. Reasüransın sigortacılık sektöründe tarihsel dönüm noktası olan 19.yüzyıl baz alındığında ve devletlerin kamu gelirleri ve kamu harcamaları ile beraber küresel ekonominin içinde yer alması, küreselleşme ve tarihsel ekonomik kırılma noktaları doğrultusunda küresel sermayenin vergiyi içinde barındıran maliye politikalarına yön verebilecek duruma gelmesi ile “Sigorta Primi Teorisi” nin “Reasürans” perspektifinden tamamlanması gerektiği düşünülmektedir. “Fayda Teorisi” kapsamında vergiyi sigorta primine benzeten görüşten yola çıkarak; literatüre ilk defa giren “Verginin Reasüransı Teorisini” kavramını ortaya koyduğumuz zaman; verginin toplanamama riskinin devredilme çabası kapsamı yeni ve farklı vergilerin koyulması, devletlerin borçlanma uygulamaları, kamu harcamalarının azaltılması, farklı maliye politikası araçları, vergi afları vb. gibi sayısız uygulamanın aslında devletin yaptığı plansız ve yöntemsiz reasürans işlemleri olduğunu söylemek mümkündür. Neticede devletler sürekli olarak farklı yöntemlerle verginin toplanamama riskini ve onun yol açacağı etkileri aynı sigorta şirketlerinin riskleri devretmek istemesi gibi üzerlerinden atmak isterler yani vergiyi reasüre etmek isterler. Ortaya konulan teori kapsamındaki ”Verginin Reasüransı Uygulamaları” ise yeni bir kolektif bir maliye politikası aracı olarak örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: Sigorta Primi Teorisi, Reasürans, Bütçe Açıkları, Verginin Reasüransı Teorisi

Abstract

When we look at the historical process of tax theory, it is seen that the views examining tax within the scope of “Benefit Theory” have an important place. One of these views is the view that accepts tax as insurance premium. In this view; collected taxes are likened to insurance premiums, and the State is likened to a large insurance company. Insurance companies collect insurance premiums within the scope of the risks they undertake within the scope of insurance activities and pay the damage that occurs within the scope of the policy when the “Risk” occurs, i.e. when the risk they undertake occurs. The State collects taxes within the scope of its sovereign right, and in return, it can continue its numerous different functions starting from the mandatory services it has to perform, and the provision of all kinds of public goods and services thanks to the financing of these taxes. In this context, all kinds of numerous transactions carried out by the state with the financing of taxes can be interpreted as the occurrence of a different risk within the scope of the insurance premium theory; when the state is likened to a large insurance company, it is seen that the risk consists of 3 main headings. These are “Failure to Collect Taxes”, “Failure to Provide Public Goods and Services” and the most important risk: “Budget Deficits”. In the process where insurance emerged in the 14th century, insurance companies began to go bankrupt by the mid-19th century due to not being able to carry the risks they assumed. Insurance and insurance companies have overcome this vital problem with “Reinsurance”. “Reinsurance” is, in its simplest sense, “Insuring Insurance” with its own actuarial methods. The risks assumed by insurance companies are accepted as goods and services and transferred to reinsurance companies with reinsurance methods in return for a certain premium. In this way, insurance companies are saved from going bankrupt due to risks they will not carry. Considering the historical turning point of reinsurance in the insurance sector, the 19th century, and the fact that states have become part of the global economy with public revenues and public expenditures, and that global capital has become able to direct fiscal policies that include taxes in line with globalization and historical economic turning points, it is thought that the “Insurance Premium Theory” should be completed from the “Reinsurance” perspective. When we introduce the concept of “Reinsurance Theory of Tax”, which entered the literature for the first time, based on the view that compares tax to insurance premium within the scope of “Benefit Theory”; it is possible to say that countless practices such as imposing new and different taxes within the scope of the effort to transfer the risk of non-collection of tax, borrowing practices of states, reduction of public expenditures, different fiscal policy tools, tax amnesties, etc. are actually unplanned and unmethodical reinsurance transactions carried out by the state. As a result, states constantly want to get rid of the risk of non-collection of tax and the effects it will cause, just like insurance companies want to transfer risks, in other words, they want to reinsure the tax. "Tax Reinsurance Practices", which aim to explain the practices within the scope of this theory, is thought to be a new collective fiscal policy tool.

Keywords: Insurance Premium Theory, Reinsurance, Budget Deficits, Tax Reinsurance Theory

THE ROLE OF TRANSLATION AND TRANSLATORS IN THE REVITALIZATION OF A
DEAD LANGUAGE TO CREATE A NATIONAL IDENTITY: THE CASE OF HEBREW

ULUSAL KİMLİK OLUŞTURMAK AMACIYLA ÖLÜ BİR DİLİN
CANLANDIRILMASINDA ÇEVİRİ VE ÇEVİRMENLERİN ROLÜ: İBRANİCE ÖRNEĞİ

Recep HATİPOĞLU

Dr., Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Filoloji

ORCID: 0000-0002-7229-180X

Özet

Dil, yalnızca iletişim için temel bir araç değil, aynı zamanda bireysel ve kolektif kimliğin hayati bir bileşeni olarak da hizmet eder. Kültürel anlatıları şekillendirir, sosyal bağlantıları ve siyasi dinamikleri etkiler. Birçok ulusta dil, ortak değerleri ve tarihleri yansıtan birleştirici bir güç olarak işlev görür. Ulusal kimlik bilincinin oluşmasında en önemli unsurun dil olduğu inkâr edilemez. Kadim Filistin topraklarının Siyonistler tarafından işgal sürecinde, sadece kutsal metinlerde yer alan İbranice'nin Yahudiler arasında konuşma ve iletişim dili haline getirilmesi projesi, ulusal kimlik oluşturma sürecinin en önemli aşamalarından birini oluşturmuştur. Afro-Asya dilleri ailesinin Kuzeybatı Semitik dilleri koluna bağlı Semitik bir dil olan İbranice, geçmişte İbraniler ve İsrailoğulları tarafından konuşulmuş olup günümüzde Yahudilerin millî dilidir. Modern İbranice, 1921 yılında [Birleşik Krallık](#) yönetimindeki [Filistin](#)'de ve 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'nde (Arapça ile birlikte) resmî dil olarak ilan edilmiştir. 19 Temmuz 2018'de İsrail Parlamentosunda yapılan oylamayla Arapça, İsrail'in resmî dilleri arasından çıkarılmış ve İbranice, İsrail'in tek resmî dili olmuştur. İbranice'nin yeniden canlandırılması ve konuşulan bir dil haline getirilmesi projesi dünyada ender örneklerden birini oluşturmaktadır. İbranice'nin bu aşamaya gelmesinde Eliezer Ben-Yehuda (1858–1922)'nın yanı sıra çeviri ve çevirmenlerin önemli bir rolü olmuştur. Bu çalışmada, ulusal kimlik oluşumunda, ölü bir dil olan İbranice'nin canlandırılmasında çeviri ve çevirmenlerin rolü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, çevirmen, İbranice, ulusal kimlik

Abstract

Language serves not only as a basic tool for communication, but also as a vital component of individual and collective identity. It shapes cultural narratives, influences social connections and political dynamics. In many nations, language functions as a unifying force reflecting shared values and histories. There is no denying that language is the most important element in the formation of a sense of national identity. During the Zionist occupation of the ancient Palestinian territories, the project of making Hebrew, which is found only in sacred texts, the language of speech and communication among Jews constituted one of the most important stages in the process of national identity formation. Hebrew, a Semitic language belonging to the Northwest Semitic branch of the Afro-Asiatic family of languages, was spoken by the Hebrews and Israelites in the past and is the national language of the Jews today. Modern Hebrew was declared an official language (along with Arabic) in 1921 in British-ruled Palestine and in 1948 in the State of Israel. On July 19, 2018, the Israeli Parliament voted to remove Arabic from the list of official languages of Israel and Hebrew became the only official language of Israel. The project to revitalize Hebrew and make it a spoken language is one of the rare examples in the world. In addition to Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922),

translation and translators played an important role in the development of Hebrew to this stage. In this study, the role of translation and translators in the formation of national identity and the revitalization of Hebrew, a dead language, will be emphasized.

Keywords: Translation, translator, Hebrew, national identity

1. GİRİŞ

Dil, yalnızca iletişim için temel bir araç değil, aynı zamanda bireysel ve kolektif kimliğin hayati bir bileşeni olarak da hizmet eder. Kültürel anlatıları şekillendirir, sosyal bağlantıları ve siyasi dinamikleri etkiler. Birçok millette dil, ortak değerleri ve tarihleri yansıtan birleştirici bir güç olarak işlev görür. Ulusal kimlik bilincinin oluşmasında en önemli unsurun dil olduğu inkâr edilemez. Kadim Filistin topraklarının Siyonistler tarafından işgal sürecinde, sadece kutsal metinlerde yer alan İbranice, Yahudiler arasında konuşma ve iletişim dili haline getirilmesi projesi, ulusal kimlik oluşturma sürecinin en önemli aşamalarından birini oluşturmıştır.

Afro-Asya dilleri ailesinin Kuzeybatı Semitik dilleri koluna bağlı Semitik bir dil olan İbranice, geçmişte İbraniler ve İsrailoğulları tarafından konuşulmuş olup günümüzde Yahudilerin millî dilidir. Modern İbranice, 1921 yılında Birleşik Krallık yönetimindeki Filistin'de ve 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'nde (Arapça ile birlikte) resmî dil olarak ilan edilmiştir. 19 Temmuz 2018'de İsrail Parlamentosunda yapılan oylamayla Arapça, İsrail'in resmî dilleri arasından çıkarılmış ve İbranice, İsrail'in tek resmî dili olmuştur.

İbranice'nin yeniden canlandırılması ve konuşulan bir dil haline getirilmesi projesi dünyada ender örneklerden birini oluşturmaktadır. İbranice'nin bu aşamaya gelmesinde Eliezer Ben-Yehuda (1858–1922)'nın yanı sıra çeviri ve çevirmenlerin önemli bir rolü olmuştur. Bu çalışmada, ulusal kimlik oluşumunda, kutsal kitap ve metinlerin dili olan İbranice'nin canlandırılmasında çeviri ve çevirmenlerin rolü üzerinde durulacaktır.

1.1. Ulusal Kimlik Nedir?

Millî bir kimlik ortaya koyabilmek öncelikle millet olabilmeyi gerektiren bir güç ve iradenin sonucudur. Gökalp (1982), “Millet ne coğrafi, ne ırkî, ne siyasi, ne de iradî bir zümre değildir. Millet lisanen müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî bir zümredir” diyerek “millet” kavramını, dil, din, ahlak ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelmiş bulunan bir topluluk şeklinde ifade etmektedir. Millî kimlik, TDK Sözlüğü'nde şöyle tanımlanmaktadır: “Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyet.” (TDK, 2020).

Bir milletin kimliğini oluşturan unsurların neler olduğuna yukarıda değinilmektedir. Ne var ki bu bileşenlerin içerisinde dil kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü “Aynı dili konuşan insanlar millet denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında duygu ve düşünce birliği olan bir cemiyet, yani millet haline getirir.” (Kaplan, 2016: 35). Ortaylı (1998), millet duygusunun oluşumunda dil unsurunun merkezî bir önemi olduğunu vurgulayarak, insanoğlunun aynı dil konuştuğu cinsdaşlarıyla aynı toplum ve duyguyu paylaşmak zorunda olduğunu, dilin temel iletişim aracı olmasının yanı sıra, buna dayalı olarak üretim aracı ve toplumsal dayanışma aracı olduğunu, bu nedenle aynı dili kullananların farklı mekânlarda yaşasalar bile, dil aracılığıyla iletişim kurduklarını, toplumun kaderini paylaştıklarını ve toplumla dayanışma içine girebildiklerini anlatmaktadır.

1.2. İsrail Devleti'nin Kuruluşu

1917'de İngiltere Balfour Deklarasyonu ile Yahudilerin Filistin'de vatan kurmalarının yolunu açmıştır. Bu deklarasyon sonrası Siyonistler Filistin'de Yahudi nüfusunu artırarak devletleşme faaliyetlerine başlamışlardır. Osmanlı Devleti savaşı kaybedince Filistin, İngilizlerin kontrolüne

geçmiş ve 1917'den 1922'ye kadar İngilizler tarafından yönetilmiştir. Balfour Deklarasyonu Yahudilerin anavatan davasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu deklarasyon, 1918 yılı içinde, sırasıyla Fransa, İtalya ve ABD tarafından kabul edilerek desteklenmiştir. Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında hızlanan Yahudi göçü, 1919-1923 yılları arasında Rusya'dan, 1923-1932 yılları arasında başta Polonya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden, 1930'larda da Nazi Almanya'sının baskıları neticesinde artış göstererek, bölgedeki ekonomik ve toplumsal yapıyı oldukça etkilemiştir (Koç, 2006). Öyle ki, İngilizlerin manda yönetimindeki Filistin topraklarında 31 Aralık 1922'de yapmış olduğu nüfus sayımına göre, Filistin'de 673.399 (%89) Arap, 83.794 (%11) Yahudi bulunmaktaydı. 1929'da Yahudi nüfusu 170,000'e çıkarak nüfusun %17'sini oluşturmuştur. 1936 yılında ise bu sayı 400.000'e ulaşmıştır ve bu da toplam nüfusun %31'i demekti (Merih, 2006). 1933 yılından itibaren Almanya'da Yahudilere karşı Nazi baskısı Yahudilerin Filistin'e göçünü hızlandırmıştır (Armaoğlu, 1989). Yüzlerce yıl önce Filistin'den sürgün ile dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudilerden Müslüman ülkelere yerleşip buralarda yaşayanlar hoşgörülü bir yaşama, din ve inanç özgürlüğüne sahipken, Avrupa'da yaşayan Yahudiler, Avrupa ülkelerinin Hristiyanlık dinini seçmesiyle baskıya maruz kalmışlardır.

Ortaçağ'da özellikle Batı Avrupa'da görülen Yahudi düşmanlığı sonucunda Yahudiler, 1290'da İngiltere'den, 1392'de Fransa'dan, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de de Portekiz'den kovulmuşlar, bazı Yahudiler de inançlarını gizlemek zorunda kalarak Hristiyanlığı benimsemiş gibi davranmışlardır. 15. yüzyıl sonlarında İspanya'da öldürülen Yahudilerin sayısı 100,000'i bulmuştu. Kovulan Yahudilerin bir kısmı Hollanda'ya iltica etmekle birlikte büyük bir kısmı Osmanlı'ya göç etmiştir. Almanya'dan kovulanlar ise Polonya'ya gitmişlerdir (Kocabaş, 1987).

I.Dünya Savaşından sonra, Filistin üzerinde İngiliz manda rejiminin sona ermesinden sonra sorun Birleşmiş Milletler'e götürülmüş, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1947'de Filistin'in, Yahudiler ve Araplar arasında ikiye bölünerek, Kudüs'ün uluslararası statüde dokunulmaz olmasını onaylamıştır (Uçarol 2006: 693). 14 Mayıs 1948'de bağımsız İsrail Devleti'nin kurulduğu resmen açıklanmıştır.

2. İBRANİCE'NİN CANLANDIRILMASI

Yahudi halkının milliyetçi uyanış hareketi olan Siyonizm ilk olarak on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Amacı Eretz-İsrail'deki (İsrail toprakları veya devlet öncesi İsrail) yaşamı yenilemekti. Siyonizm'in ilk dönemlerinde hareket, İbranice'nin günlük kullanım için yeniden canlandırılmasını öngörmüyordu çünkü böyle bir değişim gerçekçi görünmüyordu. İlk Siyonist hareketin lideri ve bir Yahudi devletini ilk tasarlayan kişi olan Theodor Herzl bile, bu devletin dilinin Almanca olacağını düşünüyordu. Ancak İbraniceyi canlandırma arzusu Siyonist hareket içinde ortaya çıkmış ve Yahudilerin Eretz-İsrail'e göç etmesiyle güç kazanmıştır.

İbranice, Kuzeybatı Sami dil ailesinin Kenan koluna ait eski bir dildir. Eski İbranice'nin en eski izleri M.Ö. sekizinci yüzyıldan kalma yazıtlardır, ancak dil, esas olarak, derlenmesi M.Ö. dördüncü yüzyılda tamamlanan İbranice İncil metninde korunmuştur. Diasporadan sonra - M.Ö. altıncı yüzyıldaki Babil sürgününün ardından Yahudi topluluklarının Filistin dışına dağılması - İbranice kullanılan bir dil olmaktan çıkmış, ancak esas olarak dini amaçlarla kullanılan kutsal bir dil olarak varlığını sürdürmüştür (Delisle ve Woodsworth, 2012). Ancak bazı dönemlerde Yahudi yazarlar tarafından seküler edebiyatın oluşturulmasında da kullanılmıştır (örneğin Ortaçağ İspanya'sındaki Altın Çağ İbrani edebiyatı ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sındaki Yahudi aydınlanma hareketinin edebiyatı). İbranice günlük hayatta kullanılmıyordu; bu amaçla Yahudiler yaşadıkları çeşitli ülkelerin

dillerinin yanı sıra Yidiş³² ve Ladino³³ gibi sadece kendileri tarafından kullanılan bazı özel lehçeleri konuşuyordu. Bu ideal için mücadele edenlerin en önemlisi “İbranice’nin yeniden canlandırıcısı” olarak bilinen Eliezer Ben-Yehuda’dır (1858-1922). Kendisi 1881 yılında Eretz-İsrail’e göç etmiş bir dilbilimci ve gazeteciydi. Yayınladığı dergilerde (Ha-zvi, Hashkafa) insanları günlük yaşamlarında İbranice kullanmaya ikna etmeye çalıştı. Kendi ailesiyle sadece İbranice konuşarak kişisel bir örnek oluşturdu. Ailesini ve oğlunu o zamanlar oldukça sıra dışı olan İbranice ile eğitti. Ben-Yehuda İbranice bir sözlük yazdı ve çok sayıda yeni kelime türeterek eski İbraniceyi modern hayata uyarlamaya başladı. Bunların çoğu modern İbranice’nin bir parçası haline geldi.

Eliezer ben-Yehuda (1858-1922)

Eliezer Ben-Yehuda, bir grup din adamının entelektüel uğraşına hapsolmuş ve toplumdan tamamen kopmuş İbraniceyi bugün milyonlarca Yahudi’nin konuştuğu bir dil haline getirmiştir. Bu uğraşı yalnızca kendi ailesi ile sınırlı tutmayan Yehuda, henüz ortada dişe dokunur hiçbir kurumsal Yahudi örgütlenmesi bulunmuyorken 1889’da ‘İbranice Dil Konseyi’ni kurarak yıllar sonra kurulacak İsrail devletinin de bir anlamda entelektüel temellerini atmıştır (Çelik, 2021). Ancak Ben-Yehuda’nın zamanında ve sonrasında Eretz-İsrail’in sakinleri birçok ülkeden geliyordu ve birçoğu İbranice konuşmuyor, okumuyor ya da yazmıyordu. Dolayısıyla yaşam çok dilliydi. Çeşitli kuruluşlar bu durumu değiştirmek için çabaladı. Bunların en ateşli olanlarından biri 1923 yılında kurulan Dil Savunucuları Birliği’ydi. Bu gençlik örgütü İbranice’nin kamusal yaşamda özellikle kullanılması için gayretle mücadele etti. Siyonist liderler tarafından teşvik edilen üyeleri, İbranice dışındaki dillerde düzenlenen kamusal etkinliklere müdahale ediyor ve gösteriler düzenliyordu. İbranice’nin önceliği için yürütülen kampanya, göçmenler tarafından okunan yabancı dillerdeki ithal kitaplara ve yerel

³² Yidiş, Aşkenaz Yahudileri tarafından tarihsel süreçler doğrultusunda, İbranice ve Almanca’nın karışımından oluşmuş Yüksek-Almanca dil grubunda bulunan bir dil olup Aşkenaz Yahudileri’nin kullandığı üç lisandan biridir. Daha çok yazılı metinlerde sınırlı kalmış olarak kullanılmakta olan İbranice ve Aramice’nin yanında Yidiş, Aşkenaz Yahudileri’nin konuşma dili olma özelliğini kazanmıştır. Bugün dünya üzerinde Yidiş dili ile basılmakta olan 100’den fazla, gazete ve dergi bulunmaktadır. Yidiş dili zengin bir edebiyat dili olduğundan bu dil ile verilmiş eserlerin sayısı bilinmemektedir. Yine dünya üzerinde birçok ülkede Yidiş dilinde oyunların sahneye konduğu tiyatrolar gibi internet üzerinde de birçok site Yidiş dili ile yayın yapmaktadır.

³³ Yahudi İspanyolcası veya Ladino, Hint-Avrupa dil ailesinin Latin koluna bağlı Eski İspanyolca kökenli bir dildir. Yahudiler tarafından konuşulduğu için "Judeo-" öntakısını almış olan dil, bazı filologlarca Standart İspanyolca’nın tarihi bir varyantı olarak da değerlendirilmektedir.

gazetelere karşı da yürütüldü. Nihayetinde İbranice savaşı kazandı: bugün İbranice 1948'de kurulan İsrail Devleti'nin birinci resmi dilidir. İbranice edebiyat ve gazetecilikte, bilimsel ve teknolojik yazılarda ve günlük konuşmalarda kullanılan dildir.

3. İBRANİCENİN CANLANDIRILMASINDA ÇEVİRİ VE ÇEVİRMENLERİN ROLÜ

Çeviriler İbranicenin yeniden canlanmasına iki şekilde katkıda bulunmuştur. Birincisi, çeviriler dilin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Her alanda (popüler edebiyat, öğretim materyalleri, vb.) İbranice yazılmış orijinal metinlerin hala az olduğu yıllarda, çeviriler bu boşluğu doldurdu. İkinci olarak, çeviri diğer dillerle temas yoluyla dilin kendisini zenginleştirdi (Delisle ve Woodsdworth, 2012). Ancak çevirilerin modern İbranicenin gelişimi üzerindeki etkisini izole etmek çok zordur. Aslen İbranice yazılmış metinler (örneğin edebiyat ve gazeteler) de dilin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır ve İbranicenin diğer dillerle teması yoluyla gelişmesi yalnızca çevirilerle ilişkili değildi. İbranice yabancı dillerin unsurlarını özümsemi ve özümsemeye devam ediyor, çünkü İsrail bugün bile bir göçmen ülkesi, sakinleri birkaç dil konuşan ve okuyan bir ülke olmaya devam ediyor.

İsrail kültürü her zaman diğer kültürlerden etkilenmiştir: Rusça, Anglo-Amerikan, Orta Doğu, Akdeniz ve diğerleri. Farklı etnik ve dilsel gruplar tarafından konuşulan diller İbraniceye sadece çeviriler yoluyla değil, orijinal versiyon yabancı televizyon programları ve filmler gibi diğer kanallar yoluyla da nüfuz etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında diasporadaki Yahudi edebiyat hayatının önde gelen isimlerinden biri **Mendele Mokher Sforim**'di (1835-1917). Çarlık Rusya'sında Odessa'da yaşayan Mendele, Yidiş dilinde kurmaca eserler yazmış ve bunları İbraniceye kendisi çevirmiştir. En önemli eserlerinden biri, diasporadaki Yahudi yaşamı üzerine keskin bir hiciv olan *The Travels of Benjamin the Third*'tür. İbranice versiyonu 1896'da yayınlanmıştır (Perry, 1981). Çeviriler genellikle orijinal eserin diline aşina olmayan okuyuculara hizmet eder, ancak bu çeviri kitabı zaten Yidiş dilinde bilen okuyuculara yönelikti ve hem dilsel hem de kültürel bir rol oynayarak İbranicenin yeniden canlanmasına katkıda bulunmayı amaçlıyordu (Perry, 1981).

İbrani ulusal şairi **Chaim Nachman Bialik** (1873-1934) de İbranicenin yaşayan bir dil olmasına yardımcı olmak için çeviriyi kullanmıştır. Kariyerine Rusya'da şair olarak başlayan Bialik, 1924 yılında Eretz-İsrail'e göç ederek çalışmalarına burada devam etti. İbranice yazdığı şiir ve romanlarında Bialik, diasporadaki Yahudi yaşamını hem eleştirel hem de şefkatli bir şekilde tasvir etti. Kendi yaratıcı yazarlığının yanı sıra, dünya edebiyatından klasik eserleri İbraniceye çevirmiştir: Örneğin Cervantes'in *Don Kişot*'unu muhtemelen Rusça ve Almanca versiyonlarından çevirmiştir. Ayrıca çocuklar için, yaşayan bir dil haline gelmeden önce İbranice'de bulunmayan halk şiirleri ve tekerlemeler yazdı. Bu metinler kısmen mevcut olan Yidiş şarkılarının uyarlamaları idi (Sadan, 1965; Shamir, 1986a ve 1986b).

Çeviriler, dili zenginleştirerek modern İbranicenin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Yeniden canlanma sürecinde İbranice kullanıcıları iki tür boşlukla baş etmek zorunda kalmıştır (Dagut, 1981; Ivir, 1987): Yalnızca kutsal bir dil haline geldiği için İbranice durgunlaşmıştı ve bu nedenle, günlük yaşamın birçok kavramını ifade edecek araçlardan yoksundu. Bilim ve teknoloji gibi çağdaş gerçekliğin tüm alanları yoktu. Dahası, İbranice uzun zamandır sadece yazılı olarak varlığını sürdürüyordu ve diğer dillerin sahip olduğu sözlü varyanttan tamamen yoksundu. Kaynak metinler hem konuşma dilini hem de modern olgulara atıfları içerdiğinden, çevirmenler bu zorlukları çözmek zorundaydı. Bu ihtiyaç İbranicenin yenilenmesi ve kendi kaynak yelpazesinin genişletilmesiyle karşılanmıştır. Bu, eski sözcükleri orijinal anlamlarını değiştirerek ya da genişleterek yeniden canlandırmayı, eski anlamları unutulmuş sözcüklere yeni anlamlar vermeyi ve buna ek olarak, mevcut gramer biçimlerine dayanarak yeni sözcükler türetmeyi içeriyordu. Çevirmenler “konuşulan bir varyant” oluşturmak istediklerinde, bazen deyimleri yanlış kullanarak eski dili bilerek bozmuşlardır. İbranice aynı zamanda çeşitli kaynak dillerle temasından da yararlanmış, gramer ve sözdizimsel biçimleri taklit ederek, sözcükler ödünç alarak ve ifadeleri kelimesi kelimesine ‘ödünçleme’ (calque) şeklinde çevirerek İbranice kaynak stokunu zenginleştirmişlerdir. Nesnel bir gereklilik olarak

başlayan şey, zamanla gönüllü bir estetik norma dönüşmüştür. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren İbranice giderek tüm sözel ihtiyaçları karşılayabilen canlı bir dil haline gelmiştir. Herhangi bir “normal” dil kadar katmanlı hale geldikten ve gerçek bir konuşma varyantı içerdikten sonra bile, her çeviri, yukarıda açıklanan şekillerde dili yeniden yaratmıştır. Bazı kaynak metinlerde kullanılan konuşma diliyle başa çıkmak için “hayali bir konuşma dili” benimsenmesi teşvik edilmiştir, çünkü “otantik konuşma İbranicesi”nin sokağa uygun olduğu, ancak edebiyata uygun olmadığı düşünülüyordu. Zamanla, edebiyatta konuşma İbranicesinin kullanılmasına karşı düşmanlık azaldı, ancak İbranicenin kullanılmasının başka bir nedeni daha vardı: edebî çevirilerde kurgusal konuşma dili.

Konuşma dilinin belirli bir sosyal ve tarihsel bağlama ait olduğu ve birinin diğerinin yerine ikame edilemeyeceği söylenir. Çeviride icat edilmiş bir konuşma dilinin kullanılması tercih edilir; bu dil “üçüncü bölgeye”, yani kaynak ve erek dilin bir arada bulunduğu yere aittir (Mirsky 1978). İbranice çeviride dilsel yaratıcılık, yirminci yüzyılın en seçkin İbrani şair ve çevirmenlerinden biri olan **Abraham Shlonsky**'nin (1900-73) çalışmalarıyla özdeşleşmiştir. Shlonsky'nin şiir ve çevirilerinde dilsel buluşlar, sadece boşlukları doldurmak için bir araç değil, başlı başına estetik bir amaç taşıyordu. Shlonsky kendi yaratıcı kaynakları ile İbraniceyi yenilemiş, İbranicenin çeşitli tarihi katmanları ustalıklarla kullanmış ve mevcut dilbilgisi kurallarına dayanarak çok sayıda yeni kelime icat etmiştir. Shlonsky'nin çalışmaları İbrani kültüründe edebî çeviri kavramını güçlendirmiş ve çeviri, Yahudi okurlar ile dünya edebiyatı arasında sadece bir aracı olmamış aynı zamanda modern İbranicenin gelişmesinde bir araç olmuştur (Delisle ve Woodsworth, 2012).

4. SONUÇ

Ulusal diller, kutsal metinlerin yanı sıra edebiyat üzerine çalışan çevirmenlerin çabalarıyla doğmuş, gelişmiş, zenginleşmiş ve yeni bir hayat vermişlerdir. Bu tür çabalar zaman zaman muhalefetle karşılaşmış olsa da ve hatta bazı durumlarda çevirmenlerin sürgün edilmelerine, zulüm görmelerine ve idam edilmelerine sürüklemiş olsa da güçlü bireylerin ve kurumların desteğini de görmüştür. Çevirmenler, büyük dinî reform veya ulusalcılık projelerinde yapmış oldukları işbirlikleri ile kültürlerin gelişiminde ve dilin doğuşunda önemli bir rol oynamışlardır (Delisle ve Woodsworth, 2012).

Çevirmenlerin önemli bir rol oynadığı İbranice konusu üzerinde özellikle durulması gerekir. Geçtiğimiz yüzyılın başına kadar arkaik bir ibadet ve yazı dili konumunda bulunan İbranice, Eliezer Ben-Yehuda adlı Belarus doğumlu bir dilbilimcinin çabaları sayesinde, Yahudiler arasında konuşma ve günlük iletişim diline dönüşmüştür. Ben-Yehuda, 1881 yılında yerleştiği Kudüs'te başladığı çalışmalarını, 1992'de ölümüne kadar yoğun biçimde sürdürmüş, arkasında binlerce makale ve 17 ciltlik dev bir İbranice sözlük bırakmıştır.

İbranicenin yeniden konuşma dili haline getirilmesi, Filistin topraklarının Siyonistler tarafından işgalinde hayati bir öneme sahip olduğunun altını çizmek gerekir zira Yahudilerin ortak bir konuşma ve iletişim diline kavuşmaları, işgali sistematik hale getirmiş ve hızlandırmıştır. Kıvanç (2018), “Dil ve İşgal” adlı eserinde şunları söyler: “Her şeyden öte, kadim Filistin topraklarının Siyonistlerce işgal sürecinde, İbranicenin Yahudiler arasında konuşma ve iletişim dili haline getirilmesi projesinin ne kadar kritik bir rol oynadığını gördüm. Dil birliği, işgale zemin hazırlamıştı. İbranicenin yaygınlaşmasıyla işgal arasında inkâr edilemez bir bağ vardı.”

5. KAYNAKLAR

Armaoğlu, F. (1987). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür

Yayınları

Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*,

İş Bankası Kültür Yayını

- Dagut, M. (1981). "Semantic 'Voids' as a Problem in the Translation Process". *Poetics Today* 2 (4): 61–71.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler VII: Küçük Mecmua'daki Yazılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 387, Ziya Gökalp Dizisi, 17.
- Ivir, V. 1987. "Procedures and Strategies for the Translation of Culture". *Indian Journal of Applied Linguistics* 13 (2): 35–46. [Also published in *Translation Across Cultures*, Gideon Toury (ed.). New Delhi: Bahri Publications, 1987.]
- Kaplan, M. (2016). *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları.
- Kılınç, T. (2018). *Dil ve İşgal – Eliezer Ben-Yehuda ve Modern İbranice'nin Doğuşu*, Ketebe
- Kocabaş, S. (1987). *Vaat Edilmiş Toprak Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, Vatan Yayınları
- Koç, M. B. (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, Günizi Yayıncılık
- Merih, T. (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*, Ebabil Yayıncılık
- Mirsky, N. (1978). "The Third Territory: Non-Academic Meditations on the Problems of Literary Translation". *Siman Keri'ah* 8.
- Ortaylı, İ., (1998). "Millet Kimliği", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 50, 9-14
- Perry, Menakhem. 1981. "Thematic and Structural Shifts in Autotranslations by Bilingual Hebrew-Yiddish Writers: The Case of Mendele Mokher Sforim". *Poetics Today* 2 (4): 181–192.
- Sadan, Dov. (1965). *The Question of Yiddish in Bialik's Opus*, Academion.
- Shamir, Ziva. 1986a. *Poet of Poverty: Folkloristic Elements in Bialik's Works*, Papyrus.
- Shamir, Ziva. 1986b. *Not for Adults Only: Children's Literature by Ch. N. Bialik*, Papyrus.
- Türk Dil Kurumu. Eylül 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>
- Uçarol, Rıfat (2006), *Siyasi Tarih*, Der Yayınları.
- Yarar, Erhan (2006), *Tarihsel Dönüşüm*, Siyasal Kitabevi.

İnternet Kaynakları

- <https://www.indyturk.com/node/403371/k%C3%BClt%C3%BCr/i%CC%87branice-diline-ab-%C4%B1-hayat-olan-eliezer-ben-yehuda%E2%80%99n%C4%B1n-hik%C3%A2yesi>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yidi%C5%9F>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudi_%C4%B0spanyolcas%C4%B1

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİ LİDERLERİNDE DUYGUSAL ZEKÂNIN
SOSYO-PSİKOLOJİK BELİRLEYİCİLERİ

Komiljon MUROT MUSAEV

Özbekistan Cumhuriyeti Oriental Üniversitesi, “Sürekli Eğitim Pedagojisi” Bölümü, Tıp
Bilimleri Adayı, Doçent, Taşkent, Özbekistan. ORCID ID: 0000-0003-3154-4900

Özet

Duygusal zekâ (DZ), bireyin hem kendi duygularını hem de başkalarının duygularını tanıma, anlama ve yönetme yeteneği olarak tanımlanır. Bu yetenek, özellikle üniversite öğrencilerinin öz yönetim organlarında görev alan liderler için büyük önem taşır. Gençlik topluluklarındaki kişiler arası ilişkilerin dinamiği ve öğrenci ortamının özgün yapısı, DZ'nin oluşumu ve dışavurumunu etkileyen sosyo-psikolojik faktörlerin incelenmesini gerekli kılar. Bu çalışmanın amacı, öğrenci liderlerinde duygusal zekânın oluşumuna katkı sağlayan sosyo-psikolojik belirleyicileri tanımlamak ve analiz etmektir. Temel belirleyiciler olarak empati düzeyi, başarı motivasyonu, iletişim becerisi, öz değerlendirme seviyesi, liderlik tarzı ve sosyal çevrenin özellikleri (gruba aidiyet, sosyal destek varlığı, grup içi uyum düzeyi) ele alınmaktadır. Bilimsel araştırmaların sonuçları, yüksek DZ seviyesinin empati eğilimi, sağlıklı öz saygı ve etkili kişiler arası iletişim becerileri ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hedeflere ulaşmaya yönelik içsel ve istikrarlı bir motivasyonun varlığı da önemli bir etkidir; bu motivasyon, liderlik sürecinde karşılaşılan stresli durumlarda duyguların düzenlenmesini kolaylaştırır. Demokratik liderlik tarzı ile yüksek duygusal farkındalık arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ve bu durum, grupta olumlu bir psikolojik iklimin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, öğrenci liderlerinde duygusal zekânın gelişimi, bireysel özellikler ile sosyal çevre faktörlerinin birleşimiyle şekillenir. DZ'nin geliştirilmesi amacıyla özel eğitim programları, duygusal öz düzenleme becerilerinin kazandırılması, empati ve iletişim yetkinliklerinin artırılmasına yönelik çalışmalar oldukça etkili olabilir. Bu yaklaşım, liderlerin verimliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda daha sorumlu ve duygusal açıdan olgun genç toplulukların oluşmasına katkı sunar.

Anahtar kelimeler: öğrenci, duygusal zeka, liderlik, lider öğrenciler.

DEFECTIVE ASPECTS OF TAX DENOUNCEMENT PRIZE AND SOLUTION
SUGGESTIONS
VERGİ İHBAR İKRAMİYESİNİN AKSAYAN YÖNLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Baki YEGEN¹

¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye
Bölümü, ORCID: 0000-0003-4118-1445

Özet

Devletlerin kamu mal ve hizmetleri sunumu hususunda ihtiyaç duydukları gelir kaynakları içerisinde ilk sırada yer alan vergilerin beklenen miktarda toplanabilmeleri mükelleflerin vergi ile ilgili ödev ve sorumluluklarını eksiksiz ve zamanında yerine getirmelerine bağlı olmakta, aksi takdirde vergi kayıp ve kaçakları ortaya çıkmaktadır. Devlet hazinesine zarar veren vergi kayıp ve kaçakları, vergi idaresi tarafından çeşitli denetim ve bilgi edinme yolları aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Vergi idaresi bu kapsamda yoklama, inceleme, arama ve bilgi toplama yollarından faydalanmaktadır. Vergi kayıp ve kaçaklarının tespitinde söz konusu denetim ve bilgi edinme yolları haricinde vergi idaresine yardımcı olabilen bir diğer müessese ise vergi ihbar ikramiyesidir. Bu çalışmada vergi kayıp ve kaçakları hakkında bilgi sahibi olan kişilerin sahip oldukları bilgileri vergi idaresi ile paylaşmalarına bağlı olarak ortaya çıkan vergi ve cezalar üzerinden ödüllенmelerini öngören vergi ihbar ikramiyesi müessesesi ele alınmakta ve müessesenin işlevselliği ile ilgili sorun ve çözüm önerileri üzerinde durulmaktadır. Öncelikle 31 Aralık 1931 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olup hâlen yürürlükte olan ve vergi ihbar ikramiyesine hukuki dayanak teşkil eden 1905 sayılı Kanun'un günümüz şartlarına göre tekrar gözden geçirilmesine şiddetle ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ikramiye almaya hak kazananlara verilecek ikramiye tutarının belirlenmesinde dikkate alınan tarifiedeki dilim tutarlarının güncellenmesi ve tarifenin yapısının artan oranlı olacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda yer alan maktu hadlerin ve ceza miktarlarının her yıl yeniden değerlendirilmesinde artırıldıkları düşünüldüğünde vergi ihbar ikramiyesi tarifesindeki dilim tutarlarının güncel kalabilmeleri için vergi ihbar ikramiyesinin 1905 sayılı Kanun yerine 213 sayılı Kanun'da düzenlenmesi daha isabetli olacaktır. Öte yandan ikramiye alabilme hakkına sahip hâlihazırdaki kitlenin genişletilmesine ve ikramiye ödemesinin tek seferde yapılmasına olanak sağlayacak yasal düzenlemelerin, muhbirleri ilgili müesseseye katılma yönünde motive edeceği düşünülmektedir.

65

Anahtar kelimeler: Vergi, 1905 sayılı Kanun, İhbar İkramesi

Abstract

The ability to collect the expected amount of taxes, which are the first among the sources of revenue that governments need for the provision of public goods and services, depends on the taxpayers' fulfillment of their tax-related duties and responsibilities in a complete and timely manner, otherwise, tax losses and evasions occur. Tax losses and evasions that harm the state treasury can be detected by the tax administration through various audit and information gathering methods. In this context, the tax administration utilizes inquiry, inspection, search inspection and information gathering methods. In addition to the aforementioned audit and information gathering methods, another institution that can assist the tax administration in the detection of tax losses and evasions is the tax denouncement prize. In this study, the tax denouncement prize, which envisages the rewarding of individuals who have information about tax losses and evasions over the taxes and penalties arising from sharing their

information with the tax administration, is discussed and the problems and solutions related to the functionality of the institution are emphasized. First of all, it is understood that there is a strong need to revise Law No. 1905, which was enacted on 31 December 1931 and is still in force and which constitutes the legal basis for the tax denouncement prize, according to today's conditions. In this context, updating the bracket amounts in the tariff taken into account in determining the prize amount to be given to those who are entitled to receive prizes and updating the structure of the tariff should be changed to be progressive. Considering that Law No. 213 on Tax Procedure Law increases the fixed limits and penalty amounts every year by the revaluation rate, it would be more appropriate to regulate the tax denouncement prize in Law No. 213 instead of Law No. 1905 in order to keep the bracket amounts in the tax denouncement prize tariff up to date. On the other hand, it is believed that legal arrangements that will expand the current group of people who are entitled to receive prize and enable the prize payment to be made in one lump sum will motivate whistleblowers to participate in the relevant institution.

Keywords: Tax, Law No. 1905, Denouncement Prize

THE ROLE OF THE SELJUKS IN THE TURKIFICATION AND ISLAMIZATION PROCESS OF NIGDE

NİĞDE’NİN TÜRKLEŞME VE İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

Elif KOCAKAPLAN³⁴

Özet

Niğde şehri, İç Anadolu Bölgesi’nin güneydoğusunda konumlanmış olup insanlık tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir tarihi yerleşim alanıdır. Türklerin Anadolu’ya girişi süreciyle birlikte Niğde ve çevresi Türkleşme ve İslamlaşma süreçlerinden etkilenmiştir. Anadolu ve Balkanlarda gerçekleşen fetihler, şehirlerin sosyo-kültürel yapısında köklü değişimlere neden olmuştur. Bir şehrin Türkleşmesi ve İslamlaşması sadece siyasi bir egemenlik değişimini değil, aynı zamanda nüfus hareketleri, mimari dönüşüm, dini kurumların yaygınlaşması ve yerel kültürle etkileşim gibi çok yönlü bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada özellikle Büyük Selçuklu ve ardından Anadolu Selçuklu Devleti’nin bu süreçte oynadığı merkezi rol incelenmektedir. Selçukluların bölgeye yerleşim politikaları, dini ve sosyal kurumları inşa etme faaliyetleri ve kültürel detayları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Niğde, Selçuklular, Türkleşme, İslamlaşma, Dini Kurumlar.*

Abstract

Niğde city is located in the southeast of the Central Anatolia Region and is an important historical settlement area that has hosted various civilizations throughout human history. With the entry of Turks into Anatolia, Niğde and its surroundings were affected by the processes of Turkification and Islamization. The conquests in Anatolia and the Balkans caused radical changes in the socio-cultural structure of the cities. The Turkification and Islamization of a city entails not only a political change of sovereignty, but also a multifaceted process of population movements, architectural transformation, the spread of religious institutions, and interaction with local culture. This study examines the central role played by the Great Seljuks and then the Anatolian Seljuks in this process. It will focus on the Seljuks' settlement policies in the region, their activities in building religious and social institutions, and their cultural details.

Keywords: *Nigde, Seljuks, Turkification, Islamization, Religious Institutions.*

1. GİRİŞ

1071 Malazgirt Meydan Muharebesinin ardından Türkler, Anadolu’ya sistemli bir şekilde yerleşerek, şehirleşme alanında bölgesel dönüşümler meydana getirmişlerdir. Yaşanan bu dönüşüm sadece etnik bir yerleşim değil, aynı zamanda dini ve kültürel yapının da yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Niğde bu süreçte önemli bir kavşak noktasında yer almış ve Selçukluların gelmesiyle birlikte şehir hem demografik hem de kültürel olarak büyük bir değişime uğramıştır. Bu durum Niğde’nin Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Büyük Selçuklu devletinin dolaylı etkileriyle ve ardından Anadolu Selçuklu Devletinin doğrudan hakimiyetiyle şehrin yapısında bir değişiklik meydana getirmiştir. Bu çalışmanın amacı Niğde’nin Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Selçukluların oynadığı çok yönlü rolü, bölgedeki Türkmen iskanının dinamiklerini, Selçuklu dini kurumlarının İslam kültürünün yerleşmesindeki katkılarını ve bu sürecin Niğde’nin kimliğinin şekillenmesindeki uzun vadeli etkilerini analiz etmektir.

³⁴ Dr., Kurum Yok., Ortaçağ İslam Tarihi: Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarih,
ORCID: 0000-0002-5244-9470

2. Niğde'nin Selçuklu Öncesi Durumu

Niğde, stratejik konumu ve verimli topraklarıyla tarih boyunca önemli bir merkez olmuştur. Şehrin adına dair birçok görüş bulunmaktadır. Ortaçağ kaynaklarında şehrin adı “Nekîda” veya “Nekide” olarak kaydedilmiştir (el-Hamevi, V, s. 350). Daha sonraki dönemlerde farklı medeniyetlerin dillerine göre farklı şekillerde de telaffuz edilmiştir. Niğde/Nikde şeklindeki son halini alması ise XIV. yüzyıl kaynağı olan Nüzhetü'l-Külub'da yer aldığı gibidir (Kazvinî, 1985, s. 97-99). Ortaçağ İslam kaynaklarında Selçuklular zamanından itibaren ise şehir için Darü'l-Pehlevâniyye ya da Darü'l-Maşûkiyye ünvanları kullanılmıştır (Oflaz, 2007, s. 92).

Niğde şehri, tarihsel derinliği itibarıyla pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim bir yerleşim birimidir. Şehrin ilk sakinlerinin kökeni, Hititlere kadar uzanmaktadır. Milattan önce ikinci bin yılın ortalarından itibaren Niğde ve çevresi, Hitit İmparatorluğu'nun siyasi egemenliği altına girmiştir (Kınalı, 1991, s. 85). Bu dönemde Hititler, bölgedeki dağlık arazilere yerleşerek kaya tapınakları inşa etmiş, çeşitli dini tasvirler ve yazıtlar aracılığıyla dini-siyasi otoritelerini tahkim etmişlerdir (Doğanay & İşler, 2019, s. 639-648).

Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü müteakip, MÖ 8. yüzyıldan itibaren Frigler bölgede etkin olmaya başlamış ve Niğde çevresinde varlıklarını sürdürmüşlerdir (Sevin, 2003, s. 240-241; Grousset, 2006, s. 67). Friglerin ardından Pers hakimiyetine giren Niğde bölgesi, kısa bir süre Makedonya İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmıştır (Ramsay, 1960, s. 43; Cassabone, 2007, s. 20-34; Bulut, 2018, s. 73). Bu dönemde Persler, Kapadokya bölgesinden muhtelif ürünler ithal etmişlerdir. Kültürel etkileşimin yoğun olduğu Niğde ve Tabal coğrafyasında, Roma dönemine değin çeşitli dinsel inanışların varlığını sürdürdüğü kayıtlara geçmiştir (Çoban, 2015, s. 121).

Makedonya İmparatorluğu döneminde Büyük İskender'in yönetimi altında şehir, atanan yönetici ve valiler vasıtasıyla idare edilmiştir (Kurt, 2007, s. 127-128; Mansel, 2014, s. 455-458). İskender'in vefatıyla birlikte bölgede iç karışıklıklar baş göstermiş ve bu durumdan istifade eden Roma İmparatorluğu, bölgenin hakimiyetini ele geçirmiştir (Öcal, 2010, s. 388-408). Roma İmparatorluğu dönemi, Niğde ve çevresinin stratejik açıdan mühim bir coğrafya olma özelliğini muhafaza ettiği bir evre olarak değerlendirilmektedir. Kapadokya bölgesi içerisinde konumlanan Niğde, Roma İmparatorluğu'nun idari taksimatında önemli bir yer teşkil etmiştir (Bilgiç, 1946, s. 381-423; Tekin, 2012, s. 172). MS. 17 yılında İmparator Tiberius döneminde bölgeye merkezi idare tarafından valiler atanmış ve Part tehlikesine karşı şehirde bir savunma kalesi inşa edilmiştir. İmparator Nero zamanında ise Niğde'nin Anadolu'nun diğer bölgelerine bağlantısını sağlayan yollar genişletilerek imar faaliyetleri yürütülmüştür (Açıkgöz vd., 2009, s. 286).

Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi esnasında şehirde belirgin bir Hristiyan nüfus artışı yaşanmıştır. Aynı dönemde bölgeye Arap akınları başlamış ve 707 yılında Tyana bölgesine Müslüman Arapların akınları vuku bulmuştur. Bu tarihten itibaren Niğde ve çevresi, bir müddet Ermeniler ve Bizanslıların mücadele sahası haline gelmiştir. Abbasi yönetiminin tesis edildiği dönemlerde Halife Harun Reşid, 803 ve 806 yıllarında büyük bir ordu toplayarak Konya üzerinden Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir. Niğde-Tyana'yı ele geçirmesinin ardından Bizans İmparatoru Nikephoros'un barış teklifiyle bir antlaşma imzalanmıştır (Üçok, 1968, s. 92; Yıldız, 1988, s. 31-48; Demirkent, 1992, s. 230-234; Kadı Ahmed, 2015, s. 350). İmparatorun cizye ödemeyi kabul etmesiyle Niğde'nin kesin olarak İslam topraklarına katılması onaylanmıştır. Halife Me'mun devrinde, 831-832 yıllarında Niğde ve çevresine başarılı akınlar düzenleyen Abbasi orduları, şehirde kapsamlı imar faaliyetleri başlatmışlardır (Üçok, 1968, s. 99-100; Yıldız, 1988, s. 31-48; Apak, 2009, s. 111-112).

965 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephoros, büyük bir orduyla harekete geçerek Niğde'yi tekrar Bizans hakimiyetine dahil etmiştir (Demirkent, 1992, s. 230-234). Bölgedeki Bizans egemenliği, 1071 Malazgirt Savaşına kadar devam etmiştir. Türklerin bölgeye gelişine kadar Niğde ve çevresinde yoğun bir Hristiyan ve Rum nüfusu mevcuttu. Bizans İmparatorluğu döneminde Kapadokya kültürünün baskın olması, Hristiyan nüfusun artmasına zemin hazırlamıştır. Ancak aynı dönemde

Bizans Devletinin doğu sınırlarını koruma çabalarının yetersiz kalması neticesinde, Niğde ve çevresinden başlayarak Anadolu'nun büyük bir kısmı Türkleşmeye açık hale gelmiştir.

3. Selçukluların Niğde'ye Yerleşmesi ve Şehrin Türkleşme Süreci

1071 Malazgirt zaferinin ardından Sultan Alparslan, komutanlarını Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. Fethin ilk dönemlerinde şehirlerin civarına yerleşen Türkmen boyları, daha sonraki dönemlerde bir göç akınına sahne olmuştur. Bazen çok güçlü gelen bu göçler Anadolu'nun iç bölgelerine, oradan Ege ve Marmara'ya kadar uzanmıştır. Orta Anadolu'ya gelen Türkmen boyları gerçekleştirdikleri akınlarla Bizans'ın bölgedeki otoritesini zayıflatmış ve bu durum Türkmenlerin yerleşimini kolaylaştırmıştır. Niğde ve çevresi de konumu itibarıyla bu akınlardan doğrudan etkilenen bölgelerden biri olmuştur (Oflaz, 2007, s. 92-95; Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 83).

1075'te İznik merkezli Anadolu Selçuklu Devletini kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1082'de Adana, Tarsus ve Antakya bölgelerine seferler düzenleyerek bu bölgeleri hakimiyetine almış ve Anadolu'nun içlerine kadar yönelmişti (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 172-174; Sevim, 2006, s. 24-25). Süleyman Şah, fethettiği yeni bölgelere valiler atamış, Niğde ve çevresine de Ebü'l-Kâsım'ın kardeşi Ebülğazi Hasan'ı vali olarak atamıştı (Komnena, 1996, s. 196-197; Turan, 2011, s. 67; Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 179, 185; Sevim, 2020, s. 112). Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinde şehrin surlarının I. Süleyman Şah tarafından yapıldığına dair nakil bulunmaktadır. (Kadı Ahmed, 2015, s. 12-25)

1092-1093 yıllarında İznik'i geri alan I. Kılıçarslan, burada bulunan Bizanslılarla mücadeleye devam etti. I. Kılıçarslan, İznik'e geldiğinde Ebülğazi Hasan'ın yönetiminde olan Niğde'den başlayarak bu bölgeleri kendi egemenliği altına aldı. 1096 yılında Haçlı ordularının neredeyse tamamını imha ettikten sonra Malatya şehrini ele geçirmek üzere Danişmendliler ile mücadeleye girişti, fakat büyük bir Haçlı ordusunun yeniden hazırlanarak İznik'e yönelmesi üzerine Malatya kuşatmasını kaldırıp Eskişehir önlerine çekildi. Haçlılarla yapılan savaşı kaybeden I. Kılıçarslan, devletin merkezini İznik'ten Konya'ya taşıdı (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 117, 188, 197; Sevim, 2020, s. 115-116; Demirkent(a), 2020, s. 17). Bu yenilgi sonrasında Batı Anadolu'yu Bizans İmparatorluğu'nun yönetimine bırakmak zorunda kaldı. Konya'ya çekilen Selçuklu Devleti, 1097 yılından itibaren çevre bölgelerde akınlara başladı ve Orta Anadolu'yu hakimiyeti altına aldı. Niğde ve çevresi, I. Kılıçarslan döneminde Selçuklu hakimiyetine dahil oldu. I. Kılıçarslan'ın 1107'de vefatından sonra Sultan Mesud, Anadolu Selçuklu Devleti tahtına geçtiğinde, Selçuklu toprakları sadece Niğde-Afyonkarahisar ve Konya bölgelerini içermekteydi (Sevim, 2020, s. 115; Demirkent(a), 2020, s. 36, 48).

Sultan Mesud, Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarını korumak amacıyla stratejik öneme sahip merkezlerin güvenliğini sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır. Bu bağlamda, Niğde gibi önemli bir yerleşim merkezine oğlu II. Kılıçarslan'ı (1155–1192) göndermiştir. Sultan Mesud'un 1155 yılında vefat etmesinin ardından II. Kılıçarslan, Selçuklu tahtına geçmiş ve göreve gelir gelmez devletin önemli şehirlerinde imar faaliyetlerine başlamıştır. II. Kılıçarslan döneminde Niğde'de dikkate değer imar çalışmaları gerçekleştirilmiş, şehir büyük ölçüde onarılmıştır. Bu imar faaliyetlerini belgeleyen bir kitabe, kentin Hasan dağı yönüne bakan Ereğli Kapısı'na yerleştirilmiştir (Turan, 2011, s. 159; Kadı Ahmed, 2015, s. 12; Sevim, 2020, s. 115).

II. Kılıçarslan dönemi, Selçuklu tarihi açısından önemli siyasi ve askerî başarıların elde edildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Sultan II. Kılıçarslan'ın en önemli başarılarından biri, Orta Anadolu'da Malatya, Kayseri, Sivas, Niksar ve Tokat gibi stratejik merkezlere hâkim olan Danişmendliler Beyliği'ni ortadan kaldırması olmuştur. 1178 yılında Danişmendli topraklarının Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılmasıyla birlikte, devletin sınırları genişlemiş ve Selçuklular bölgedeki siyasi hâkimiyetlerini önemli ölçüde pekiştirmiştir (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 122; Sevim, 2020, s. 127-128).

Bu dönemde Türkmenler, Anadolu'nun batı uç bölgelerine yönelmiş ve Bizans topraklarına akınlar düzenlemişlerdir. Bu gelişmelerden rahatsız olan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, büyük ve

kalabalık bir orduyla uç Türkmenlerinin üzerine sefer düzenlemiştir. Ancak Türkmenler, gerçekleştirdikleri ani bir baskınla Bizans ordusunu mağlup etmiş ve İmparator Manuel'i geri çekilmek zorunda bırakmışlardır. Bu mağlubiyeti kabul etmeyen Manuel Komnenos, çeşitli bahanelerle yeniden büyük bir ordu hazırlayarak Selçuklu topraklarına yönelmiş, ancak 17 Eylül 1176 tarihinde Konya yakınlarındaki Miryokefalon (Miryakefalon) Muharebesi'nde Sultan II. Kılıçarslan tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu zaferin ardından Bizans ile bir barış antlaşması imzalanmış ve Bizans'ın Anadolu üzerindeki genişleme hedefleri büyük ölçüde sona ermiştir (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 225-226; Sevim, 2020, s. 129-130).

Miryokefalon Zaferi, yalnızca Anadolu'nun Türk yurdu olarak kesinleşmesini sağlamamış, aynı zamanda II. Kılıçarslan'ın Niğde ve çevresindeki Bizans direnişini de kırmasına olanak tanımıştır. Böylece Niğde, Selçuklu hâkimiyetine kesin olarak dahil edilmiştir. Her ne kadar Niğde ve çevresindeki Bizans askerî gücü büyük ölçüde bertaraf edilmiş olsa da bölgede Bizans tehdidi tamamen sona ermemiştir. Bu süreçte Sultan II. Kılıçarslan, Selçuklu topraklarını güneydeki Ermeni saldırılarına karşı da koruma arayışındaydı. Bizans tehlikesini büyük oranda ortadan kaldırarak devlet sınırlarında görece bir sükûnet sağlayan Sultan II. Kılıçarslan, ileride bir saltanat mücadelesi yaşanmasının önüne geçmek amacıyla devlet topraklarını hayatta olan 11 oğlu arasında paylaştırmıştır. Bu kapsamda, daha önce oğlu Argunşah'ı Niğde'ye, bir diğer oğlu Sencer Şah'ı ise Ereğli'ye tayin etmiştir (Turan, 2011, s. 272; Sevim, 2020, s. 127). Ancak II. Kılıçarslan'ın 1192 yılında vefat etmesinin ardından Niğde bölgesinin yönetimi oğlu Aslanşah'a geçmiştir. Böylece, babasının ölümünden sonra da Niğde toprakları Aslanşah'ın idaresinde kalmaya devam etmiştir. (İbn Bibi, I, 1996, s. 13, 41; Turan, 2011, s. 242; Müneccimbaşı, 2017, s. 32; Sevim, 2020, s. 131))

Sultan II. Kılıçarslan'ın vefatının ardından Selçuklu tahtına oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir. Ancak, ilk beş yıl boyunca kardeşleri onun sultanlığını tanımamış ve aralarında sürekli bir mücadele durumu yaşanmıştır. Bu dönemde II. Kılıçarslan'ın diğer oğlu olan II. Süleyman Şah, kardeşlerine ait toprakları ele geçirerek Selçuklu Devleti'nde siyasi birliği büyük ölçüde sağlamıştır. 1196 yılında II. Rükneddin Süleymanşah, Niğde surlarını yeniden tamir ettirmiş ve bu onarımı belgeleyen bir kitabe de düzenletmiştir (Turan, 2011, s. 287; Kadı Ahmed, 2015, s. 13, 191, 293; Sevim, 2020, s. 134-136).

II. Rükneddin Süleymanşah'ın vefatının ardından, I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1204 yılında yeniden Selçuklu tahtına çıkmıştır. Bu ikinci saltanat döneminde, özellikle batı yönünde önemli askerî ve siyasi başarılar elde edilmiştir. 1207 yılında Denizli ve Antalya'ya kadar olan bölgeler Selçuklu hâkimiyetine katılmıştır. Aynı zamanda, Niğde'nin güneyinde yer alan ve Selçuklu toprakları açısından tehdit oluşturan Çukurova'daki Ermeni Krallığı da Selçuklu Devleti'ne tâbi hâle getirilmiştir (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 243-245; Sevim, 2020, s. 138-139).

1211 yılında Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu I. İzzeddin Keykavus geçmiştir. Ancak, kardeşi I. Alaeddin Keykubad ile girdiği taht mücadelesi devleti siyasi ve askerî açıdan yıpratmıştır. Bu karışıklık ortamını fırsat bilen Danişmendli soyundan Yağibasanoğlu Zahirüddin İli, Niğde'ye giderek şehrin yönetimini ele geçirmeye çalışmış ve I. Alaeddin Keykubad'a karşı bir mücadele başlatmak üzere hazırlıklara girişmiştir. Ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca Lülüve'deki (günümüzde Ulukışla) kaleye çekilmek zorunda kalmıştır (İbn Bibi, I, 1996, s. 139; Turan, 2011, s. 317; Kadı Ahmed, 2015, s. 13; Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 247). Bu gelişmeler üzerine Sultan I. İzzeddin Keykavus, Niğde ve çevresinin idaresini Danişmendlilere karşı kazandığı başarılarla öne çıkan ve büyük güven duyduğu komutanlarından Zeynüddin Beşare'ye tevdi etmiştir (Kadı Ahmed, 2015, s. 13; İbn Bibi, I, 1996, s. 16). 1214 yılına ait imar faaliyetlerine ilişkin belgelerde Zeynüddin Beşare'nin adının geçmesi, onun bu dönemde Niğde beyi olarak görev yaptığını göstermektedir. Ancak Beşare'nin 1223 yılında idam edilmesinin ardından, Niğde'nin yönetimi doğrudan merkeze, yani Selçuklu Sultanına bağlanmıştır (Turan, 2011, s. 328; Kadı Ahmed, 2015, s. 13-14; Sevim, 2020, s. 147-148).

Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın (1220–1237) tahta geçmesiyle birlikte, Anadolu Selçuklu Devleti hem kuzeyde hem de güneyde fetihlerini sürdürmüştür. Karadeniz'de Suğdak Limanı üzerinden yürütülen ticaret faaliyetleri devam ederken, Alaiye'de (günümüzde Alanya) kurulan tersane

sayesinde deniz ticareti kuzey-güney ekseninde gelişim göstermiştir (Turan, 2011, s. 352 vd.; Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 256, 261; Sevim, 2020, s. 149). I. Alaeddin Keykubad dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi, askerî ve ekonomik açıdan en parlak devri olarak kabul edilmekte olup bu yükselişten Niğde şehri de doğrudan etkilenmiştir. Söz konusu dönemde Niğde'de önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş; şehir, bir Türk-İslâm kültür ve ilim merkezi kimliği kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, 1223 yılında inşa edilen Alaeddin Camii, yalnızca Anadolu Selçuklu mimarisinin önde gelen eserlerinden biri olmakla kalmamış, aynı zamanda Niğde'nin İslamlaşma sürecinin de önemli bir simgesi hâline gelmiştir. Şehir, bu dönemde ilmî ve kültürel hayat bakımından da gelişmiş, bölgenin dikkat çeken merkezlerinden biri olmuştur.

1230'da yaşanan Yassıçemen savaşıyla birlikte Alaeddin Keykubad Niğde ve çevresini, Harezm beylerinden Bilentoga'ya (Yılanboga) 1232'de iktâ olarak vermiştir (İbn Bibi, I, 1996, s. 434; Turan, 2011, s. 399; Kadı Ahmed, 2015, s. 14; Müneccimbaşı, 2017, s. 67, 69; Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 274-275; Sevim, 2020, s. 150-151).

1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nın ardından, Anadolu'nun tamamı gibi Niğde şehri de önce Moğol, ardından İlhanlı hâkimiyetine girmiştir (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 286; Sevim, 2020, s. 153-154). Ancak bu süreçten önce Selçuklu yönetimine tâbi olan Niğde'nin yerel idarecileri, 1257 yılından itibaren Sultan IV. Kılıçarslan'ın hâkimiyetini tanımayı tercih etmişlerdir. Bu gelişme, dönemin ortak hükümdarlarından biri olan II. İzzeddin Keykavus'u rahatsız etmiştir. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıçarslan'a bağlılık bildiren Niğde idarecilerini görevlerinden azletmiş ve cezalandırmıştır.

1262 yılından itibaren Moğol hâkimiyetinin etkisiyle Niğde şehri büyük ölçüde talan edilmiş ve ciddi bir tahribata uğramıştır. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin fiilî yönetimi, Moğolların desteğiyle iktidarı ele geçiren Muîneddin Pervâne'nin eline geçmiştir (Kadı Ahmed, 2015, s. 14). Muîneddin Pervâne, Niğde'yi Hatiroğlu Şerafeddin'e iktâ olarak tahsis etmiştir. Hatiroğlu ailesinin idaresi yaklaşık 14-15 yıl boyunca şehirde etkinliğini sürdürmüştür (Togan, 1981, s. 235; Turan, 2011, s. 543; Kadı Ahmed, 2015, s. 14-15; Müneccimbaşı, 2017, s. 100-101).

Moğollara tâbi bir konumda bulunan Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Hatiroğlu Şerafeddin, Memlûk Sultanı Baybars'ın desteğini alarak Moğol idaresine karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Bu süreçte Niğde, Moğollara karşı yürütülen direnişin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Ancak Hatiroğlu Şerafeddin'in Moğollar tarafından yakalanarak idam edilmesinin ardından şehir bir süre yöneticisiz kalmıştır (İbn Bibi, II, 1996, s. 179-185; Turan, 2011, s. 547; Kadı Ahmed, 2015, s. 15; Müneccimbaşı, 2017, s. 101-102; Aksarayî, 2023, s. 56, 77-85).

1279 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından Selçuklu Sultanı ilan edilen II. İzzeddin Keykavus, Niğde şehrini oğlu Alâeddin'in idaresine bırakmıştır. Gazan Han'ın 1295 yılında gerçekleştirdiği Suriye seferi sırasında, Anadolu'daki karışıklıkları önlemek amacıyla emirlerinden Sutay Noyan'ı Niğde'ye göndermiştir (Togan, 1981, s. 238-239). Bu tarihten sonra Niğde'de Selçuklu beyleri adına herhangi bir idarî otoriteden söz edilmemektedir. Bununla birlikte, Selçuklu dönemiyle birlikte başlayan şehrin Türkleşme ve İslamlaşma süreci bu dönemde tamamlanma aşamasına gelmiştir.

4. Türkmen İskanı ve Niğde'deki Demografik Değişim

1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Selçuklu fetihlerinin hız kazanmasıyla birlikte, Orta Anadolu'ya, özellikle de Niğde bölgesine yoğun bir Türkmen göçü gerçekleşmiştir. Selçuklu yönetimi, bölgenin Türkleşmesini sağlamak amacıyla stratejik bir iskân politikası izlemiş; çeşitli Türkmen boylarını bölgeye yerleştirerek Türk nüfusunu bilinçli biçimde artırmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, kimi yerleşimler Türkmen boylarının kendi inisiyatifleriyle de gerçekleşmiştir. Özellikle Kayı, Avşar ve Bayındır gibi Oğuz boylarının Niğde ve çevresine iskân edilmesi, bölgenin etnik yapısının dönüşümünde ve Türkleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Bedirhan ve Atçeken, 2019, s. 289-290).

Selçuklu hâkimiyeti öncesinde Niğde ve çevresi, farklı kültürlerin ve toplulukların etkisi altında kalmış, bu durum bölgenin nüfus yapısını çok katmanlı ve karmaşık bir hâle getirmiştir. Antik Çağ'da özellikle Göllüdağ ve Köşkhöyük gibi arkeolojik alanlar, Niğde ve çevresinin erken dönemlerden itibaren yoğun yerleşim gördüğünü ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bu dönemdeki yerleşimler genellikle sulak alanlara yakın, tarım ve hayvancılıkla geçinen topluluklar tarafından kurulmuştur. Niğde'nin Kapadokya Bölgesi içerisinde yer alması, bölgenin tarih boyunca çok kültürlü bir yapıya sahip olmasına zemin hazırlamıştır (Oflaz, 2007, 92-95).

Roma ve Bizans İmparatorlukları dönemlerinde ise bölgenin etnik yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Roma döneminde Tyana (günümüzde Kemerhisar) bölgesi, önemli bir Hristiyanlık merkezi konumundaydı. Bu süreçte bölgede askerî kolonilerin kurulması ve yol ağlarının inşa edilmesiyle birlikte nüfus artışı yaşanmış, aynı zamanda şehirleşme hız kazanmıştır. Kurulan koloniler, yalnızca idari ve askerî amaçlara hizmet etmekle kalmamış; yerli halk ile Roma yurttaşlarının kaynaşmasını sağlamak gibi sosyal hedefleri de içermiştir (Şahin, 2007, s. 64-67).

Bizans İmparatorluğu döneminde Niğde, devletin doğu sınırında stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Bu vaziyet, yerleşimin hem askeri hem de dini açılardan mühim bir merkez haline gelmesine neden olmuştur. Söz konusu devirde bölge nüfusunun ekseriyeti Hristiyan Anadolu Rumlarından müteşekkildi. Hristiyan ahaliye ilaveten, Ermeni nüfusunun da azımsanamayacak bir yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum, Selçuklu öncesi Niğde'sinin etnik açıdan dikkate değer ölçüde kozmopolit bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu tür demografik çeşitlilikler genellikle uzun ve katmanlı tarihi süreçlerin bir neticesi olarak zuhur etmektedir. Bölgenin kadim Anadolu halklarının yanı sıra Helenistik, Roma ve Bizans devirlerinde vuku bulan farklı Latin, Ermeni ve sair etnik gruplara yönelik göç hareketleri bu tabloyu şekillendirmiştir. Hristiyanlığın resmi din statüsü kazanmasıyla birlikte şehirde inşa edilen kilise ve manastırlar, dini yapının tahkim edilmesinin yanı sıra farklı etnik grupların bölgede olmasına da zemin hazırlamıştır.

Anadolu'ya yönelik Türk fetihlerinin başlamasıyla eş zamanlı olarak Türkmenler de muayyen bölgelere iskân edilmeye başlanmıştır. Niğde ve mücavir sahalarda, Selçukluların bölgeye intikaliyle birlikte gelen Türkmen boylarının yerleşimine tanıklık etmiştir. Selçuklu idaresi, Türkmen iskanını teşvik etmek maksadıyla çeşitli kolaylıklar tesis etmiştir. Bu bağlamda, söz konusu topluluklara toprak tahsis edilmiş ve yerleşmelerine uygun zemin hazırlanmıştır. Bu suretle, bölgedeki Türkmenlerin Niğde ve çevresine yerleşimi, yalnızca demografik bir transformasyona yol açmamış, aynı zamanda Türk kültürünün ve geleneklerinin bölgeye nüfuz etmesine olanak sunmuştur. Mimari ve kültürel alandaki değişimlerle birlikte İslamlaşma sürecinin ikmalî hedeflenmiştir.

5. İslamlaşma Süreci ve Selçuklu Dini Kurumları

İslamiyet'in nüfuz ettiği coğrafyalarda kentler, dinin öğretildiği, yaşandığı ve neşredildiği merkezîyetler teşkil etmiştir. Bir şehrin İslamlaşma süreci, yalnızca oraya gelen nüfusun İslam dinini benimsemesiyle sınırlı kalmayıp, mimariden sosyal hayata değin İslami değerlerin içselleştirilmesiyle vuku bulmaktadır. Bu süreçte camiler, medreseler, tekke ve zaviyeler gibi dini müesseseler, şehirlerin İslami kimlik kazanmasında belirleyici bir fonksiyon icra etmiştir. Bir şehrin İslamlaşması genellikle bir fetihle başlamış olmakta ve akabinde sistematik bir dini, sosyal ve kültürel dönüşümle devamlılık arz etmektedir.

1071 Malazgirt Zaferi ile birlikte Anadolu'nun Türkleşme süreci ivme kazanmıştır. Ahlat merkezli olarak Anadolu fetihlerine başlayan Büyük Selçuklular, müteakip dönemde Anadolu Selçuklularının orta ve batı kesimlere doğru ilerlemesiyle bu süreci farklı bir boyuta taşımışlardır. Selçuklular, fethettikleri bölgelerde yalnızca askeri ve siyasi hakimiyet tesis etmekle kalmamış, aynı zamanda İslam dinini ve kültürünü neşretmek amacıyla çeşitli müesseseler inşa etmişlerdir. Niğde'de inşa edilen camiler, medreseler ve zaviyeler bu sürecin müşahhas göstergelerindendir. Niğde'nin İslamlaşması, Büyük Selçuklu Devletinin Anadolu'ya açılmasıyla birlikte başlamıştır. Anadolu'nun fethinde öncü rol üstlenen Türkmen boyları, beraberlerinde Türk kimliğiyle birlikte İslam'ı da bu topraklara taşımışlardır. 1071 yılından sonra Danişmendli emirleri bölgeye akınlar düzenlemiş ve

Niğde ve çevresinde ilk Müslüman yerleşimleri vücut bulmuştur. Bu dönemden itibaren Niğde ve çevresine gelen göçebe Türkmen grupları, İslam dininin yerleşik/yerli halk arasında etkileşiminin artmasına katkı sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devletinin bölgeyi tam anlamıyla kontrol altına almasıyla birlikte Niğde’de İslami kurumsallaşma süreci hızlanmıştır.

a. *Cami ve Mescitler*

Fethedilen şehirlerde inşa edilen ilk yapıların başında genellikle camiler gelmektedir. Cami, salt bir ibadethane olmanın ötesinde, bir şehrin İslami karakterinin mücessem bir sembolüdür. Selçuklular devrinde Niğde’de inşa edilen çok sayıda cami ve mescit, İslam dininin ibadet merkezi olmasının yanı sıra Müslüman toplulukların bir araya geldiği ve dini malumatın paylaşıldığı mahaller teşkil etmiştir. Bu yapılar, İslam inancının bölgede yaygınlaşmasına ve Müslüman kimliğin teşekkülüne önemli katkılar sunmuştur (Önkal ve Bozkurt, 1993, s. 46-56).

Niğde kalesi dahilinde konumlanan Alaeddin Camii, Selçukluların mümtaz ulu camilerinden biridir. Girişindeki kitabeye göre cami, I. Alaeddin Keykubad’ın hükümranlılığı esnasında, 1223 yılında Niğde Sancakbeyi Zeynüddin Beşare tarafından inşa ettirilmiştir. Büyük Selçuklu mimarisinin izlerini taşıyan bu plan şemasında, Anadolu Türk mimarisinin gelişim evrelerine dair emarelere rastlanılmaktadır (Aslanapa, 1990, s. 167-169; Özkarcı, 2007, s. 95-98; Turan, 2011, s. 363; Sevim ve Merçil, 2023, s. 645).

Selçuklular dönemi haricinde inşa edilen camiler de mevcuttur. Bu yapılar da Selçukluların ardından yerli halkın İslamiyet’i serbestçe yaşayabilmesine olanak sağlamıştır. Camilerin etrafında teşekkül eden mahalle yapıları da Müslüman kimliğin oluşumuna destek vermiştir. Mahalle camileri, bölge sakinlerini İslam ahlakı çerçevesinde bütünleştirici bir rol üstlenmiştir.

b. *Medreseler*

Medreseler, kentlerde İslami ilimlerin tedris edildiği ve alimlerin yetiştiği müesseselerdir. Büyük Selçuklu Devleti zamanında tesis edilen Nizamiye medreseleri, İslami eğitimin yaygınlaştırılması hususunda mühim bir rol üstlenmiştir. Müteakiben Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde de benzer gayelerle çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Bu gelenek, Büyük Selçuklulardan sonraki devletlerin temel kurumları arasında yerini almıştır. Niğde’de kurulan medreseler, bölgeden yetişen alimlerin sayısını artırmış ve İslam kültürünün kadim birikiminin bölgeye intikal etmesine olanak sağlamıştır. Medreseler, yalnızca din adamı yetiştirmekle kalmayıp; halk ile ilmi otorite arasında bir köprü vazifesi görerek İslam inançlarının halk nezdinde benimsenmesine zemin hazırlamıştır (Bozkurt, 2003, s. 323-327).

c. *Vakıflar*

Toplum ve kültür hayatında dini ve sosyal hizmetlerin sürekliliğini temin etmek amacıyla tesis edilen vakıflar, hayır müesseseleridir. Vakıflar vasıtasıyla cami, medrese, han, hamam ve kamu yararına haiz yapıların işletilmesi ve bakımı tekeffül edilmiştir. Bu durum, İslam kültürünün maddi ve manevi altyapısının tahkim edilmesine mühim katkılar sunmuştur. Selçuklular devrinde kurulan dini müesseselerin önemli bir kısmı vakıflar aracılığıyla desteklenmiştir. Vakıf sistemleri sayesinde cami ve medreselerin masrafları karşılanmış ve bu kurumlar, halka mütemadiyen hizmet sunabilen yapılar haline gelmiştir. Ayrıca vakıf vesikalarında yer alan ifadeler, İslam’ın toplumdaki konumunun yalnızca dini bir mahiyet arz etmediğini, aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir unsur olduğunu da teyit etmektedir (Yediyıldız, 2012, s. 479-486).

Bütün bu yapılar, bir şehrin İslamlaşma sürecinde hem fiziksel hem de kültürel dönüşümünde merkezi bir rol oynamıştır. Cami, medrese, tekke ve vakıf gibi yapılar, şehirlerin İslami kimlik iktisap etmesini sağlamış ve sosyal hayatı şekillendirmiştir. Günümüzde dahi tarihi İslam şehirlerinin dokusu, bu müesseselerin mirası üzerine inşa edilmiştir.

Kültürel Dönüşüm ve Selçuklu Mirası

Niğde'nin Türk-İslam kimliği kazanması, Anadolu fetihlerinin başlamasıyla düzenli hale gelmiştir. Bu süreçte evvela Danişmendliler, akabinde Anadolu Selçukluları Niğde'nin ilk Türk-İslam eserlerini inşa ederek, bölgenin mühim bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Selçuklular devrinde Niğde'de bir Türk-İslam sentezi teşekkül etmiş, sosyal yaşamda Türk dili, İslam hukuku ve gelenekleri etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bu sayede Niğde, kayda değer bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Karahanlı ve Gazneli tesirlerini haiz ilim adamları ve sufiler, Selçuklular vasıtasıyla Niğde'ye ulaşmış ve bu bölgenin İslamlaşmasına katkı sunmuşlardır.

Türklerin Anadolu'ya yerleşimi, beraberinde yalnızca nüfus hareketlerini değil, aynı zamanda köklü bir kültürel dönüşüm sürecini de getirmiştir. Bu süreçte Türklerin Orta Asya'da taşıdığı geleneksel unsurlar ile İslam dininin inanç, ahlak ve yaşam biçimi bir araya gelerek bir Türk-İslam sentezinin vuku bulması kolaylaşmıştır. Bu sentez, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Niğde özelinde de belirgin izler bırakmıştır. Türk göçebe kültürünün İslami kurumlarla bütünleştiği bu sentez, halk yaşamından mimariye, sanattan sosyal yapılara kadar pek çok sahada tesirini göstermiştir.

Niğde'nin İslamlaşması, yalnızca bir fetih ve iskân sürecinden ibaret olmayıp, uzun soluklu bir kültürel dönüşüm sürecidir. Şehrin İslamlaşmasının kuşkusuz sosyal dinamikleri de mevcuttur.

Bunlardan bazıları ise şunlardır;

- Konar-göçer yaşayan Türkmenlerin yerleşik hayata geçişiyle Müslüman nüfusu artmıştır,
- Bölgedeki yerli halk varlıklarını sürdürmeye devam edince, yeni gelen Türkmen halk ile entegrasyon yaşanarak yeni bir sosyal sınıf meydana gelmiştir,
- Vakıflar kontrolü altında camiler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar inşa edilerek İslami yaşam tarzı desteklenmeye başlanmıştır.
- Tüm bu dini-mimari ve sosyal hareketler bölgede İslami karakterin kalıcı olmasını sağlamıştır.

74

Selçuklulardan sonra 13. Yüzyıldaki Moğol istilasası ve Anadolu Selçuklu devletinin zayıflamasıyla Niğde, Karamanoğullarının hakimiyetine girmiştir. Selçukluların kurduğu Türk-İslam kimliği bölgede kalıcı olmuştur ve Osmanlı Devleti dönemine kadar sürmüştür.

6. SONUÇ

Niğde'nin Türkleşme ve İslamlaşma süreci, Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'ya yönelen Türkmen göçleriyle başlamış ve özellikle Selçuklu hâkimiyetiyle derinlik kazanmıştır. Bu süreç, yalnızca demografik bir değişim değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve dini bir dönüşümün ifadesidir. Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da uyguladığı iskân politikaları, fethedilen bölgelerin kalıcı olarak Türk-İslam kimliğine bürünmesinde belirleyici olmuş; Türkiye Selçuklu Devleti döneminde ise Niğde, stratejik, idari ve kültürel açıdan önemli bir merkez hâline gelmiştir. Selçuklular, Niğde'de önce askeri üstünlük kurmuş, ardından sistemli iskân ve İslamlaştırma faaliyetleriyle bölgeyi dönüştürmüştür. Bu bağlamda, iktâ sistemiyle toprakların Türkmen beylerine tahsisi hem bölgenin savunulmasını hem de göçebe nüfusun yerleşik düzene geçirilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu uygulama, Türkmen unsurların devlete bağlılıklarını pekiştirerek siyasal istikrarı da desteklemiştir. Selçuklular, sadece siyasî bir hâkimiyet kurmakla kalmamış; inşa ettikleri cami, medrese, zaviye, han ve hamamlarla İslamî şehir hayatının altyapısını da oluşturmuştur. Bugün hâlâ ayakta duran Alaeddin Camii, Ak Medrese, Hüdevend Hatun Türbesi gibi eserler, bu dönemin kültürel ve dini izlerini taşımaktadır. Niğde'nin Türkleşme süreci aynı zamanda dil, gelenek ve mimari açıdan da etkileyici bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu kültürel değişim, sadece yönetici sınıflarda değil, halkın geniş kesimlerinde de etkili olmuştur.

Selçukluların bölgedeki etkinliği, aynı zamanda Niğde'nin Anadolu'nun iç bölgelerinde güvenli ve istikrarlı bir merkez hâline gelmesini sağlamıştır. Özellikle II. Kılıç Arslan döneminde Niğde'nin bir idari merkez olarak önemi artmış, şehir surları yenilenmiş, ticaret yolları korunmuş ve medrese

sistemiyle eğitim kurumsallaştırılmıştır. Bu gelişmeler, bölgenin sadece Türk ve Müslüman nüfusla değil, İslam medeniyetinin müesseseleriyle de yoğrulmasını beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, Niğde'nin Türkleşme ve İslamlaşma süreci, salt askeri bir fetih hareketinden ibaret değil, uzun soluklu, planlı ve çok yönlü bir dönüşüm sürecidir. Selçuklular bu sürecin hem başlatıcısı hem de taşıyıcısı olmuş, Niğde'yi yalnızca bir Anadolu şehri değil, Türk-İslam medeniyetinin önemli bir temsilcisi hâline getirmiştir. Bugün Niğde'nin kültürel mirasında bu tarihî sürecin izleri açıkça gözlemlenmektedir.

7. KAYNAKLAR

Açıkgöz, F. Demir, F. Eryaman, M. Tekiş, M. (2009). *Niğde Kültür Envanteri*, Niğde: Niğde Valiliği Yayını.

Ahmed, N. K. (2015). *El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Hâlık'ı (Anadolu Selçukluklarına Dair Bir Kaynak)*, I-II., Çev. Ali Ertuğrul. Ankara: TTK.

Aksarayî, K. M. (2023). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK.

Apak, A. (2009). "Emeviler döneminde Anadolu'da Arap-Bizans mücadelesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, ss. 95-122

Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*. I-II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bedirhan, Y.-Atçeken, Z. (2019). *Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Bozkurt, N. (2003). Cami. *TDVİA*. C. VII. İstanbul.

Bulut, E. (2018). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası. Basılmamış Doktora Tezi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Konya.

Cassabone, O. (2007). Akhamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler. *Arkeoatlas Dergisi*. S. 6. ss. 20-34.

Çoban, H. (2015). Kapadokya'da Kimmerler. *Cappadocia Journal of History and Social Science*, S. 4. ss. 121-131.

Demirkent, I. (1992). Bizans, *TDVİA*. C. VI. İstanbul.

Demirkent, I. (2020) (a). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*. Ankara: TTK.

Doğanay, O.-İşler, B. (2019). Geç Antikçağdan Günümüze Tyana (Kemerhisar). *Akdeniz Sanat Dergisi*. S. 13. ss. 639-648.

Grousset, R. (2006). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Çev. Soi Dolanoğlu. İstanbul: Aras Yayıncılık.

İbn Bibi. (1996). *El-evamirü'l-Alaiye fi umuri'l-Alaiye (Selçuk Name)*. I-II. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kazvinî, H. M. (1985). *Nüzhetü'l-Kulûb*, Leiden.

Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: TTK.

Komnena, A. (2021). *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*. Çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Kurt, M. (2017). *Eski Çağda Karaman*, Murat Kitabevi, Ankara.

Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK.

Müneccimbaşı, A. L. (2017). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi / Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*. II. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- Oflaz, M. (2007). Niğde. *TDVİA*. C. XXXIII. İstanbul.
- Öcal, (2010)
- Özkarcı, M. (2007). Niğde/Mimari. *TDVİA*. C. XXXIII. İstanbul.
- Ramsay. W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş. İstanbul: MEB Basımevi.
- Sevim, A. (2006). *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*. Ankara: TTK.
- _____ (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK.
- Sevim, A.-Merçil, E. (2023). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset-Teşkilat ve Kültür*. Ankara: TTK.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Şahin, İ. (2007). Nevşehir. *TDVİA*. C. XXXIII. İstanbul.
- Tekin, O. (2012). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Turan, O. (2011). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi- Emevîler-Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXI/L, Sevinç Matbaası.
- Yediyıldız, B. (2012). *Vakıf*. *TDVİA*. C. XLII. İstanbul.
- Yıldız. H. D. (1988). *Abbâsîler*. *TDVİA*. C. I. İstanbul.

REPRESENTATION OF DIFFERENT CULTURES IN AI-GENERATED CONTENT: IS DIVERSITY BEING ACHIEVED?

YAPAY ZEKÂ TARAFINDAN ÜRETİLEN İÇERİKLERDE FARKLI KÜLTÜRLERİN TEMSİLİ: ÇEŞİTLİLİK SAĞLANIYOR MU?

Gökhan GÜMÜŞ

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0009-0005-7930-4836

ÖZET

Yapay zekâ teknolojileri kullanımı ile içerik üretiminin artması, farklı kültürlerin temsili konusunda yeni tartışmaların oluşmasını gündeme getirmiştir. Bu çalışma, yapay zekâ araçlarıyla oluşturulan içeriklerde farklı kültürlerde nasıl temsil edildiği ve yapay zekâ ile üretilen içeriklerin farklı kültürleri nasıl etkilediği, içeriklerinin kültürleri etkilerken olumlu ve olumsuz yönleri, yapay zekanın farklı kültürlerin oluşmasında ne kadar etkili olduğuna dair incelenecektir. Çalışmada uluslararası markaların farklı kültürel pazarlara yönelik yapay zekâ destekli içerikleri incelenecektir. Araştırmanın temel amacı, bu içeriklerin kültürel çeşitliliği destekleyip desteklemediğini ve tek tipleşmeye neden olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında öncelikle kültürel temsil, homojenleşme gibi kavramlar kuramsal çerçevede değerlendirilmektedir. Netflix, Coca-Cola gibi markaların farklı ülkelerde kullandığı yapay zekâ destekli içerikler ile kültürle olan etkileri örnek olay yöntemiyle analiz edilecektir. Ayrıca yapay zekâ araçlarıyla oluşturulacak örnek içerikler incelenecektir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılacaktır. Bu analizlerde dil, anlatım tarzı ve kültürel değerler dikkate alınmaktadır. Bu çalışma ile, elde edilecek bulguların yapay zekâ kullanımı ile üretilen içeriklerin kültürel temsiliyeti nasıl şekillendirdiğine dair teorik bir tartışma zemini oluşturmaya, kültürel çeşitliliğin korunmasına ve kültürel farkların dijital ortamlarda nasıl etkilendiğini göstermesine destek olması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, kültürel temsiliyet, içerik üretimi, dijital medya, homojenleşme

ABSTRACT

The increase in content production with the use of artificial intelligence technologies has brought new discussions about the representation of different cultures to the agenda. This study will examine how different cultures are represented in content created with artificial intelligence tools and how content produced with artificial intelligence affects different cultures, the positive and negative aspects of their content while affecting cultures, and how effective artificial intelligence is in the formation of different cultures. The study will examine the artificial intelligence-supported content of international brands aimed at different cultural markets. The main purpose of the research is to reveal whether these contents support cultural diversity and cause standardization. Within the scope of the research, concepts such as cultural representation and homogenization are primarily evaluated within a theoretical framework. The AI-supported content used by brands such as Netflix and Coca-Cola in different countries and their effects on cultures will be analyzed with the case study method. In addition, sample contents created with artificial intelligence tools will be examined. In this study, the descriptive analysis method, which is one of the qualitative research methods, will be used. Language, narrative style and cultural values are taken into consideration in these analyses. With this study, it is aimed that the findings to be obtained will form a theoretical discussion ground on how the content produced with the use of artificial intelligence shapes cultural representation, protect cultural diversity and show how cultural differences are affected in digital environments.

Keywords: Artificial intelligence, cultural representation, content production, digital media, homogenization

1. GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşmenin kazandığı hızla beraber üretim süreçlerinde yapay zekanın rolü gittikçe artmaktadır. Metin, görsel, ses, video, reklam gibi pek çok alanda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sayede geleneksel medya anlayışında köklü değişimlere sebep olurken aynı zamanda kültürel üretim, çeşitlilik ve temsiliyet konularında da köklü değişikliklere sebep olmuştur. ChatGPT, Midjourney, DALL·E, Sora, Copilot gibi sistemlerle birlikte artık haber, edebiyat, reklam, tasarım, görsel sanatlar gibi pek çok alanda içerik üretimi makineleşmiş; üretici pozisyonu insan-yapay zekâ iş birliği ile ya da sadece yapay zekâ işlevi olarak güncellenmiştir (Küçük & Can, 2022; Kember & Zylinska, 2012). Kültürel temsiliyet, bireylerin ya da toplumların kimliklerinin, değerlerinin, imgelerinin ve yaşam pratiklerinin medya aracılığıyla nasıl görünür kılındığını ele alan bir kavramdır. Stuart Hall'un kültürel temsiliyet kuramına göre, kültür bir anlamlandırma sistemidir, temsil ise bu anlamların medya araçlarıyla toplumlara sunulması sürecidir. Bu bağlamda, yapay zekâ ile üretilen içeriklerde yer alan kültürel öğeler, sadece teknik birer veri değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir inşa sürecinin ürünüdür (Hall, 1997; Noble, 2018). Yapay zekâ sadece teknolojik bir gelişme değil, aynı zamanda kültürel bir aktördür. Çünkü insan tarafından üretilmiş verilerle eğitilir ve bu veriler belli bir dünya görüşünü, dili ve kültürü yansıtır. Eğer bu veriler çeşitlilikten yoksunsa, yapay zekâ içerikleri de belirli bir kültürel bakış açısını tekrarlar. Örneğin, Batı merkezli veriyle eğitilen bir model, başka kültürlerin söylem biçimlerini, sembollerini ya da mizah anlayışını doğru temsil edemez. Bu yüzden, kültürle iç içe çalışan bir sistemin çok dilli, çok kültürlü ve bağlama duyarlı olması gerekmektedir (Floridi et al., 2018; Jobin et al., 2019). Bu çalışmanın temel sorusu şudur: Yapay zekâ ile üretilen içeriklerde kültürel çeşitlilik mümkün müdür yoksa bu içerikler kültürel homojenleşmeyi mi beslemektedir? Başka bir deyişle, yapay zekânın ürettiği içeriklerde kültürel öğeler yerel olanı temsil edebilmekte midir, yoksa evrensellik adı altında baskın Batı merkezli bir kültürel estetik mi etki altına girmektedir?

78

Literatürde yapay zekânın içerik üretimine olan etkisi etik, estetik ve ekonomik değişimler açısından oldukça geniş alanda tartışılmaktadır. Fakat kültürel temsiliyet kapsamında yapılan çalışmalar daha sınırlıdır. Özellikle içeriklerin hangi kültürel referanslara bağlı oluşturulduğu, çeşitlilik sunup sunmadığı ve küresel ölçekte kültürel tek tipleşmeye neden olup olmadığı soruları, bu araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada; yapay zekâ ile üretilen içeriklerde kültürel temsiliyetin çeşitleri, örnek görseller üzerinden analiz edilmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırma nitel yöntemle yürütülmüştür. Çalışmada görsel analiz yöntemi temel alınmış ve yapay zekâ araçlarıyla üretilmiş içerikler kültürel göstergeler bakımından yorumlanmıştır. İçeriklerin değerlendirilmesinde Stuart Hall'un temsiliyet kuramı, Edward Said'in oryantalizm yaklaşımı ve kültürel çalışmalar çerçevesi temel alınmıştır.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde Midjourney, DALL·E ve Sora gibi yapay zekâ tabanlı görsel üretim araçları kullanılmıştır. Bu araçlara çeşitli kültürel bağlamları içeren komutlar verilmiş ve sonuç olarak üretilen görsellerden 20'si seçilerek analiz edilmiştir. Komutlar; Türk kültürü, Japon kültürü, Afrikalı bir kadın, Orta Doğu pazarı, Anadolu köyü gibi farklı kültürel temsillere odaklanacak şekilde oluşturulmuştur.

Analiz Kriterleri

Görseller aşağıdaki kriterler doğrultusunda incelenmiştir:

Kültürel Referanslar: Görsellerde kullanılan kıyafetler, mimari yapılar, fiziksel özellikler, renk paletleri ve diğer görsel öğelerin kültürel bağlamları.

Stereo tipleştirme: Kùltürlerin indirgenmiş, basmakalıp biçimlerde sunulup sunulmadığı.

Merkez-Çevre İlişkisi: Temsillerin Batı merkezli estetik anlayışına ne ölçüde dayandığı.

Çeşitlilik ve Farklılık: Farklı kùltürlere ait özgün temsillere ne ölçüde yer verildiği.

Veriler betimsel analiz yoluyla çözümlenmiş; her görsel ayrı ayrı yorumlanmış ve genel eğilimler üzerinden temsiliyet örüntüleri ortaya konmuştur.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda, yapay zekâ destekli üretilen içeriklerde kùltürel temsiliyete dair üç temel yönelim incelenmiştir: (1) Batı Merkezli Estetik, (2) Stereo tipleştirme ve Egzotizm, (3) Kùltürel Homojenleşme Eğilimi.

Bu nitel bulgular, uluslararası markaların yapay zekâ destekli içerik performanslarına ilişkin elde edilen istatistiksel verilerle de desteklenmiştir.

3.1. Batı Merkezli Estetik

Midjourney, DALL·E ve ChatGBT gibi yapay zekâ sistemleriyle elde edilen görsellerde, kùltürel olarak objektif olacağı tahmin edilen içeriklerin bile genellikle Batı estetik kùltürüyle üretildiği görülmüştür. “Mutlu aile”, “şehir manzarası” veya “günlük hayat” gibi kavramlara yönelik verilen yönlendirmeler sonucunda oluşturulan görsellerin çoğunluğunda beyaz tenli bireyler, Batı mimarisi, modern kentsel mekânlar ve tüketim odaklı yaşam şekilleri betimlenmiştir. Bu durum, yapay zekanın oluşturulduğu veri tabanlarının kùltürel çeşitlilikten yoksun oluşuyla ilişkilidir.

3.2. Stereo tipleştirme ve Egzotizm

Afrika, Asya ve Orta Doğu gibi Batı dışı coğrafyalara ilişkin içeriklerde yapay zekânın sıklıkla standart imgeler oluşturduğu incelenmiştir. Örneğin “Afrikalı kadın” komutunda geleneksel giysilerle resmedilen, doğayla iç içe, su taşıyan figürler öne çıkarken, “Arap pazarı” komutunda deve, çöl, fesli adam ve baharat görselleri gibi yöresel imgeler çoğunlukla sunulmuştur. Bu yönelim, farklı kùltürlerin gelenekselleştirilerek imgeleştirildiğini ve temsiliyetin maalesef yüzeysel seviyede kaldığını gözler önüne sermektedir.

3.3. Kùltürel Homojenleşme Eğilimi

Görsel üretim araçlarının farklı kùltürlere yönelik içerik üretme kapasitesi incelendiğinde, özellikle ayrıştırıcı yerel faktörlerin eksik kaldığı incelenmiştir (Bender et al., 2021). Özellikle ayrıştırıcı yerel faktörlerin eksik kaldığı incelenmiştir. “Anadolu köy düğünü” ve “Japon tapınağı” gibi farklı kùltürlere ait imgeler oluşturulduğunda bile, kullanılan renk paletleri, kadraj ve kompozisyon tekniklerinin birbirine benzer olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, yapay zekânın “global” bir estetik içinde kùltürlerarası farkları tekdüzeleştirdiğini kanıtlar niteliktedir.

3.4. Nicel Verilerle Desteklenen Bulgular

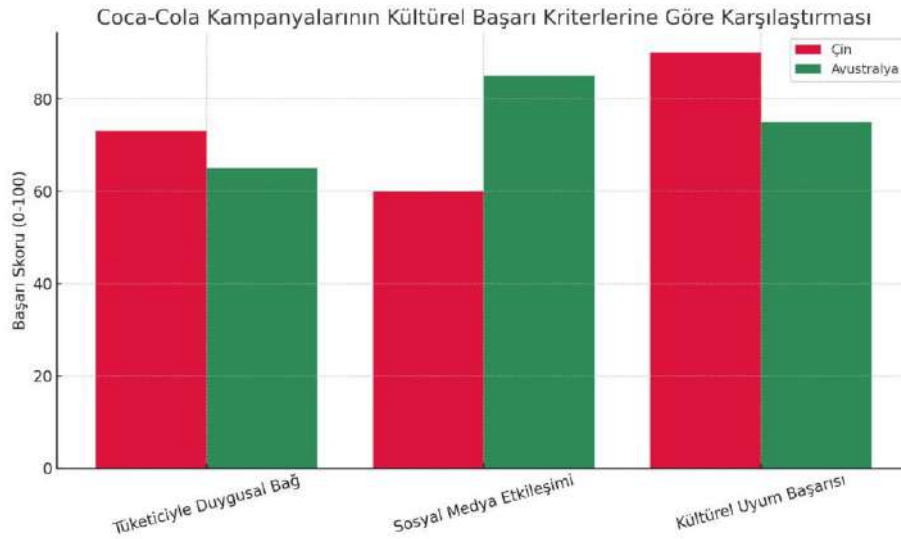
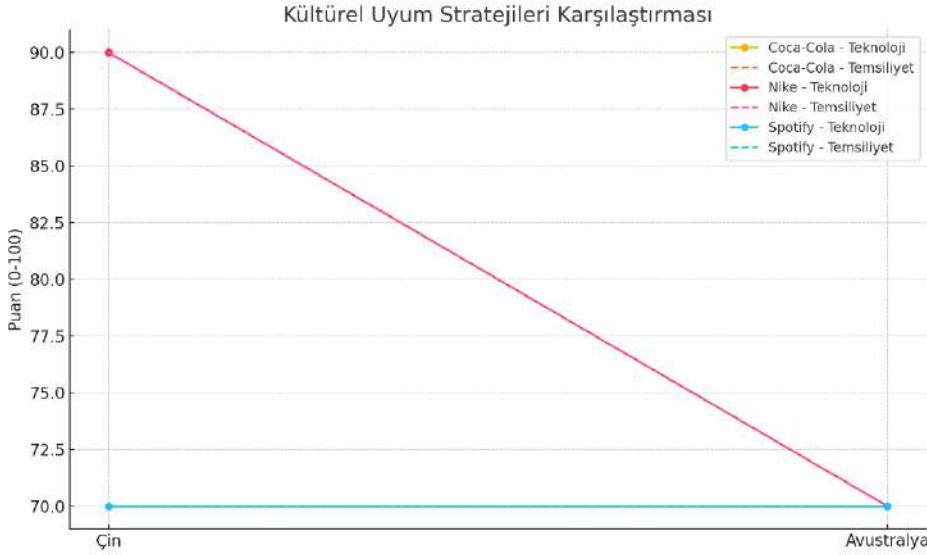
Elde edilen iki ayrı grafik, bu çalışmanın nitel bulgularını sayısal verilerle desteklemektedir:

Grafik 1: Uluslararası markaların (Nike, Coca-Cola ve Spotify) Çin ve Avustralya pazarlarında yapay zekâ destekli kampanyalarının temsiliyet başarılarını karşılaştırmaktadır. Coca-Cola ve Nike’n Çin’de kùltürel temsiliyet açısından yüksek puanlar elde ettiği; Avustralya’da ise bu başarının düştüğü görülmüştür. Spotify ise her iki ülkede de dengeli fakat düşük seviyede kalmıştır. Bu sonuçlar, bazı markaların kùltürel adaptasyona daha fazla önem verdiğini, bazılarının ise küresel standartlar doğrultusunda ilerlediğini göstermektedir.

Grafik 2: Çin’deki kampanyaların tüketiciyle duygusal bağ kurma ve kùltürel uyum açısından yüksek puanlar aldığını; Avustralya’da ise sosyal medya etkileşimi boyutunda daha iyi performans gösterildiğini ortaya koymaktadır. Bu farklılık, markaların kùltürel dinamiklere göre stratejik iletişim

tercihlerinde değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kültürel bağlamlara göre stratejilerin değiştiğini ve her coğrafyada tek tip içerikle başarılı olunamayacağını göstermektedir.

Bu veriler ışığında, yapay zekâ destekli içeriklerin kültürel değerlere duyarlı biçimde tasarlanmasının marka başarısı üzerinde fark yaratan bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Kültürel adaptasyonun sağlanmadığı durumlarda ise içeriklerin “global” görünme çabası yerel kimliklerin silikleşmesine ve hedef kitle ile duygusal bağ kurulamamasına neden olabilmektedir.

4. SONUÇ

Bu araştırma, yapay zekâ teknolojilerinin içerik üretim süreçlerinde giderek daha yaygın hale gelmesinin kültürel temsiliyet üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Hem nitel görsel analizler hem de uluslararası markalara ait sayısal veriler doğrultusunda yapılan değerlendirmeler, yapay zekâ ile üretilen içeriklerin kültürel çeşitliliği desteklemekte sınırlı kaldığını; aksine, çoğu zaman kültürel homojenleşmeye zemin hazırladığını ortaya koymuştur. Araştırma kapsamında incelenen yapay zekâ destekli görsellerin büyük çoğunluğu, Batı merkezli kültürel öğelere dayanmaktadır. Farklı kültürel bağlamlara ilişkin komutlara verilen görsel tepkilerde bile benzer kompozisyonlar, renk paletleri ve karakter tipolojileri dikkat çekmektedir. Bu durum, yapay zekânın beslendiği veri havuzunun kültürel çeşitlilik açısından yetersiz olduğunu ve belirli bir normatif temsili yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

Stereo tipleştirme olgusu da araştırmanın dikkat çeken bulguları arasındadır. Yapay zekâ, Batı dışı kültürleri temsilde çoğu zaman indirgemeci ve egzotikleştirici imgeler üretmektedir. Özellikle Afrika, Orta Doğu ve Asya kültürlerine ait görsellerde, klişeleşmiş öğelere yer verilmesi; bu kültürlerin derinlikli, çağdaş ve öznel temsillerden yoksun bırakıldığını göstermektedir. Bu durum yalnızca kültürel temsiliyet açısından değil, kültürlerarası empati ve eşitlik açısından da problematik bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Makalede yer alan grafik veriler, bu nitel çıkarımları destekler niteliktedir. Coca-Cola ve Nike gibi markaların, Çin’de yürüttükleri kampanyalarda yerel kültürel temsiliyete daha fazla önem vererek tüketiciyle duygusal bağ kurdukları,

Avustralya gibi pazarlarda ise bu bağın zayıfladığı görülmüştür. Spotify’nın her iki ülkede de düşük başarı düzeyinde sabit kalması, küresel içerik stratejilerinde kültürel duyarlılığın ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu sonuç, yapay zekâ destekli içeriklerin yalnızca teknik doğrulukla değil, aynı zamanda bağlamsal kültürel farkındalıkla da şekillendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, yapay zekâ ile üretilen içeriklerin kültürel temsiliyet açısından daha kapsayıcı ve çeşitliliğe duyarlı hale gelmesi için bazı temel adımların atılması gerekmektedir:

- Yapay zekâ sistemlerinin beslendiği veri setleri kültürel olarak çeşitlendirilmelidir.
- İçerik üretim süreçlerinde yerel kültür uzmanlarının katkısı artırılmalıdır.
- Yapay zekâ üretiminde etik kodlar kültürel duyarlılık kriterleriyle genişletilmelidir (Jobin et al., 2019; UNESCO, 2021).
- Uluslararası markalar, pazarlama ve iletişim kampanyalarında yerelleştirme stratejilerine öncelik vermelidir.

Yapay zekânın insan merkezli, kültüre duyarlı ve adil içerikler üretebilmesi için teknik kapasitesinden çok, bu kapasitenin nasıl yönlendirildiği belirleyici olacaktır. Aksi halde, kültürel temsiliyet sadece yüzeysel bir “çeşitlilik vitrini” olarak kalacak; dijital dünyada görünür olan ile dışlanan arasındaki eşitsizlik daha da derinleşecektir.

KAYNAKÇA

Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big?. *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>

Bode, K. (2019). *Algorithmic bias detection and mitigation: Best practices and policies to reduce consumer harms*. Brookings Institution.

Çiftçi, S. (2022). Yapay zekânın gelişimi ve insan yaşamına etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 1252–1277. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2194937>

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (t.y.). Yapay zekâ - Sıkça sorulan sorular. <https://cbddo.gov.tr/sss/yapay-zeka/>

Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin’s Press.

Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707. <https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5>

GTech. (t.y.). Yapay zekâ nedir? Yapay zekâ hakkında bilmeniz gerekenler. <https://www.gtech.com.tr/yapay-zeka-nedir-yapay-zeka-hakkinda-bilmeniz-gerekenler/>

Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. SAGE Publications.

- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389–399. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2>
- Kember, S., & Zylinska, J. (2012). *Life after new media: Mediation as a vital process*. MIT Press.
- Kucuk, B., & Can, E. (2022). Yapay zekâ destekli içerik üretiminin iletişim alanına etkisi. *Yeni Medya ve Dijital İletişim Dergisi*, 6(2), 45–59.
- Microsoft Azure. (t.y.). What is artificial intelligence? Microsoft Azure. <https://azure.microsoft.com/tr-tr/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-artificial-intelligence#s%C3%BCr%C3%BCc%C3%BCs%C3%BCz-ara%C3%A7lar>
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
- Samsung Türkiye. (t.y.). What is artificial intelligence? How does artificial intelligence work? <https://www.samsung.com/tr/explore/brand/what-is-artificial-intelligence-how-does-artificial-intelligence-work/>
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- TÜBİTAK Bilim Genç. (2022, Temmuz 18). İnsanlığın hayali: Yapay genel zekâ nedir, yapay zekâdan farkları neler? <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/insanligin-hayali-yapay-genel-zeka-nedir-yapay-zekadan-farklari-neler>
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
- Üsküdar Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Direktörlüğü. (t.y.). Yapay zekâ ve insan hayatına etkileri. <https://sks.uskudar.edu.tr/yapay-zeka-ve-insan-hayatina-etkileri>
- Vikipedi. (2024, Nisan 20). Yapay zekâ. https://tr.wikipedia.org/wiki/Yapay_zek%C3%A2

THE DIGITALIZATION ADVENTURE OF LOCAL MEDIA: ONLINE NEWS
PLATFORMS AS A PRACTICE OF DIGITAL JOURNALISM

YEREL MEDYANIN DİJİTALLEŞME SERÜVENİ: DİJİTAL GAZETECİLİK PRATİĞİ
OLARAK ÇEVİRİMİÇİ HABER PLATFORMLARI

Mehmet BÜYÜKAFŞAR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
ORCID ID: 0000-0001-9049-4849

Özet

Bu çalışma, dijital dönüşüm sürecinde yerel medyanın çevrimiçi haber platformları aracılığıyla nasıl yeniden şekillendiğini ve bu platformların yeni nesil yerel gazetecilik pratiği olarak konumlanışını incelemeyi amaçlamaktadır. Geleneksel olarak bölgesel sorunları, kültürel dinamikleri ve yerel yönetim-halk ilişkisini merkeze alan yerel medya, küresel teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşmenin getirdiği fırsatlar ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Araştırma, bu dönüşümün yerel medyanın işlevlerini, içerik üretim pratiklerini ve demokratik katılıma etkisini analiz ederek dijital entegrasyonun yerel gazetecilikteki rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Dijitalleşme, yerel medyanın coğrafi sınırları aşmasını ve küresel ağlarla etkileşime girmesini sağlamıştır. Geleneksel medyanın aksine çevrimiçi platformlar, yerel haberleri anlık olarak geniş kitlelere ulaştırma, etkileşimli içerikler sunma ve farklı grupların temsil edilme imkânını artırma potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu süreç, reklam gelirlerinin düşüklüğü, finansal sürdürülebilirlik sorunları ve ulusal medya karşısında görünürlük mücadelesi gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle çevrimiçi haber platformları üzerinden yapılan analizler, dijital platformların yerel haberleri hızla yaygınlaştırdığını, ancak içerik kalitesi ve yerel halkın dijital okuryazarlık düzeyinin adaptasyonu konusunda eksiklikler olduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları, dijitalleşmenin yerel medyayı "küresel yerel" bir yapıya evriltirken, demokratik işlevlerini de dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Çevrimiçi platformlar, yerel halkın katılımını artırarak sosyal uyum ve aidiyet duygusunu güçlendirmekte; ancak kâr odaklı yaklaşımlar nedeniyle yerel sorunların derinlemesine ele alınmasına sınırlama getirebilmektedir. Ayrıca, dijital medyanın yerel hafızanın korunması ve kültürel değerlerin aktarımı gibi geleneksel işlevleri nasıl etkilediği de tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, dijitalleşme yerel medyaya erişim kolaylığı ve çeşitlilik sunarken, finansal modellerin yeniden tasarlanması ve yerel halkın dijital entegrasyonunun desteklenmesi gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu süreçte, yerel medyanın küresel teknolojik avantajları yerel değerlerle harmanlayarak alternatif bir söylem geliştirmesi, demokratik katılımın sağlıklı işleyişi açısından kritik önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: yerel medya, dijital gazetecilik, çevrimiçi haber platformları

Abstract

This study aims to explore how local media is reshaping itself through online news platforms in the digital transformation process and how these platforms position themselves as a new generation of local journalism practice. Traditionally focused on regional issues, cultural dynamics, and local governance-community relations, local media now faces both opportunities and challenges brought by global technological advancements. The research analyzes how this transformation impacts the functions of local media, content production practices, and democratic participation to reveal the role of digital integration in local journalism. Digitalization has enabled local media to transcend

geographical boundaries and interact with global networks. Unlike traditional media, online platforms offer the potential to instantly disseminate local news to wider audiences, provide interactive content, and enhance representation of diverse groups. However, this process also introduces challenges such as declining ad revenues, financial sustainability issues, and visibility struggles against national media. Analyses based on the online news platforms study demonstrate that digital platforms rapidly amplify local news but reveal shortcomings in content quality and the adaptation of local communities to digital literacy. Research findings indicate that digitalization transforms local media into a "glocal" (global-local) structure while reshaping its democratic functions. Online platforms strengthen social cohesion and a sense of belonging by increasing community participation; however, profit-driven approaches may limit in-depth coverage of local issues. Additionally, debates arise regarding how digital media affects traditional roles, such as preserving local memory and transmitting cultural values. In conclusion, while digitalization offers accessibility and diversity for local media, it also highlights the need to redesign financial models and support digital integration for local communities. In this process, blending global technological advantages with local values to develop alternative narratives is critical for the healthy functioning of democratic participation. Local media must strategically leverage digital tools to sustain its relevance and uphold its mission of fostering informed, engaged communities.

Keywords: local media, digital journalism, online news platforms

1. Giriş

Küreselleşme ve dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması, medya ekosistemini köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Geleneksel yerel medya, bu dönüşüm sürecinde hem varlığını sürdürmek hem de demokratik işlevlerini korumak adına çevrimiçi haber platformlarına yönelmiştir. Bu çalışma, dijitalleşme sürecinde yerel medyanın nasıl yeniden şekillendiğini, çevrimiçi platformların yerel gazetecilik pratiği olarak konumlanışını ve bu sürecin toplumsal etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yerel medyanın dijitalleşme sürecindeki dönüşümünü üç ana eksenle ele almaktadır: İşlevsel Dönüşüm: Geleneksel medyanın tek yönlü iletişim modelinden etkileşimli ve katılımcı dijital pratiklere geçiş. Küresel-Yerel Gerilimi: Yerel kimliğin korunması ile küresel teknolojik avantajların entegrasyonu arasındaki denge. Ekonomik ve Toplumsal Etkiler: Finansal modellerin yeniden tasarlanması ve dijital okuryazarlığın demokratik katılıma etkisi.

Yerel medya, tarihsel olarak bölgesel sorunları, kültürel dinamikleri ve yerel yönetim-halk ilişkisini merkeze alan bir role sahiptir (Girgin, 2001). Ancak küresel teknolojik gelişmeler, bu geleneksel yapıyı dönüştürerek yerel medyayı "küresel yerel" bir paradigmaya taşımıştır (Güven, 2007). Bu çerçevede, çevrimiçi haber platformları, yerel haberlerin anlık yayılımı, etkileşimli içerikler ve çoklu temsil imkânları sunarken (Singer, 2010), aynı zamanda finansal sürdürülebilirlik ve içerik kalitesi gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir (Nielsen, 2015).

Çalışma, dijitalleşmenin yerel medya üzerindeki çelişkili etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bulgular, dijital entegrasyonun yerel medyayı demokratik katılımı güçlendiren bir araç haline getirdiğini, ancak kâr odaklı yaklaşımların yerel sorunların derinlemesine ele alınmasını sınırlandırdığını göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma hem akademik literatürdeki boşluğu doldurmayı hem de yerel medya aktörlerine stratejik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Literatür taraması, yerel ve dijital medya üzerine akademik çalışmaların yanı sıra somut örnekler üzerinden yürütülen tartışmalarla desteklenmiştir. Ayrıca, dijitalleşmenin yerel medya üzerindeki çelişkili etkilerini ortaya koymak için karşılaştırmalı bir perspektif benimsenmiştir. Giriş bölümünü takip eden bölümlerde dijitalleşmenin yerel medya üzerindeki somut etkileri, avantaj-dezavantaj dengesi ve geleceğe dair öneriler detaylandırılacaktır. Sonuç olarak, bu araştırma, yerel medyanın dijital dönüşümünü anlamak ve sürdürülebilir bir gazetecilik pratiği geliştirmek için kritik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

2. Yerel Medya

Genel bir tanımlamayla medya kavramını; insanların gerek yakın gerekse uzak çevrelerinde yaşanan gelişmeler hakkında bilgi almalarını sağlayan, çevrelerinde ve dünyada olup bitenler hakkında bilgilendiren iletişim araçlarının genel bir ismi olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanımdaki yakın ve uzak olarak adlandırılan ayırmadan hareketle de medyanın, yayımlandığı ve dağıtıldığı alanlara göre yerel, yaygın ve uluslararası tasnifi hakkında bir çıkarım yapmak olanaklıdır. Dolayısıyla, ülke çapında yayın ve dağıtım yapan yayın organlarına ulusal (yaygın), uluslararası alanda yayın yapanlara uluslararası ve bölgesel yani il ve ilçe genelinde yayın yapan ve genellikle yayımlandığı yerleşim yerlerinin haberlerini yapan, sorunlarını aktaran gazete, radyo ve televizyon gibi yayın organlarına ise yerel medya denilmektedir (Tokgöz, 1981); (Tokgöz, 2001).

Vural (1999, s. 44)'e göre, sınırları çizili bir yörede, halkı gündelik hayatın gelişmeleri noktasında bilgilendiren, çeşitli hususlarda eğiten, eğlendiren ve de nihayetinde yerel kamuoyu oluşturmayı hedefleyen yayıncılık faaliyetlerinin, iletişim çalışmalarının, bunları gerçekleştiren medya organlarının yerel medya olarak tanımlandığından söz etmektedir. Girgin ise (2001, s. 161) yerel medyayı; *“bölgenin ve bölgede yaşayanların her türlü sorununu ve bu sorunların karşısında üretilebilecek çözüm önerilerini gündeme getiren, tartışan, yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında köprü işlevi gören, halkın gözü kulağı olduğu kadar yerel yönetimin de dili olabilen bir işleyişle, kişileri biraz olsun küreselleşme girdabından alıkoyabilen”* bir araç olarak nitelendirmektedir.

Küreselleşmenin ana yürütücülerinden olan kitle iletişim araçları-medyası, insanların yaşam biçimlerini şekillendiren, iletiler vasıtasıyla hem bilgilendiren hem de yeni bir yaşam tarzı sunan yapısıyla küreselleşen dünyanın en etkili oyuncularından birini oluşturmaktadır. Bu yönüyle 19. Yüzyılın sonlarından itibaren, yaklaşık 150 yılı geçkin bir süredir hayatımızda etkin bir rol oynayan kitle medyası, iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ve bununla birlikte ortaya çıkan yeni iletişim kanalları vasıtasıyla günümüzün en önemli bilgi kaynaklarından birini oluşturmaktadırlar (Aldridge, 2007, s. 5). Olumlu ve olumsuz yönlerini fazlaca tartıştığımız küreselleşmenin etkilerinin daha çok görüldüğü yaygın medyadan, içerik ve kapsam bakımından farklılaşan yerel medyanın bu anlamda, daha geleneksel kaldığını ileri sürmek mümkündür. Geleneksel kalmasından kasıt ise yerel medyanın; teknolojinin, sınırları ortadan kaldırdığı, mesafeleri yakınlaştırdığı ve alternatifleri çoğalttığı günümüz iletişim ortamında yaygın medyanın yeteri derecede ilgilenemediği, yöre halkı için önemli fakat ulusal anlamda önemli görülmeyip yayınlanmayan gelişmelere odaklanması ve bu yönde içerikler üretmesidir. Dolayısıyla, yerel medyanın, metropollerde yaşamayan insanlar açısından öneminin daha büyük olduğu hatta bir bakıma bu yöreler açısından kamuoyu oluşumundaki ilk halkayı teşkil ettiği söylenebilir.

İnsanlık tarihine bakıldığında da insanların ve toplulukların birbirleriyle iletişimi çevresel boyutlarda başlayıp yaşanan süreçler ve ortaya çıkan gelişmelerle birlikte günümüzdeki küresel halini almıştır. Bu çerçeveden bakıldığında, yöresel iletişim faaliyetlerimizin geçmişinin bir hayli uzun olduğu, esasen, yerel iletişim pratiklerimizin de değişen koşullar vasıtasıyla dönüştüğünden bahsetmek mümkündür. Yerel iletişimin çevre koşulları içerisinde yerel medya organları, küresel bir boyut kazanan iletişim kanalları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Şöyle ki organizasyon şeması bakımından yerel olan fakat yayıncılık prensipleri açısından küresel olan yerel medya yapılandırmalarından söz edilebilir. Küreselleşmeyle birlikte yaşanan dönüşüm, yerel medya yayıncılık faaliyetlerini de yeniden düzenlemiştir. Yöre halkını günlük gelişmelerden haberdar eden bir yapıdan, bir konu hakkındaki kanaatleri düzenleyen ve kamuoyu oluşturan bir yapıya geçilmiştir. Dolayısıyla yerel medya, yerel halkı regüle edici özellikleriyle, ulusal ve uluslararası medya organizasyonlarından çok daha önemli bir konuma sahiptirler (Vural, 2007, s. 340).

Küreselleşme, yeni teknolojiler vasıtasıyla iletişim sistemlerini dönüştürmüş ve bu bakımdan mesafeleri ortadan kaldırarak, “uzak” ve “yakın” ayırımının ortadan kalkmasına; mekânın sınırlarının silikleşmesine sebebiyet vermiştir. Böylelikle küresel ağlar üzerinden sağlanan bilgi akışı, insanların içinde yaşadıkları mekâna ve zamana ilişkin kavrayışlarında da bir dönüşüme yol açmıştır (Güven,

2007, s. 328). Alankuş (1998, s. 206-207)'e göre, tam da bu noktada global olarak örgütlenmiş medya yapılanmaları karşısında yerel medyanın, küresel ağların sağladığı teknolojik avantajlarından yararlanıp, belirli bir rating değeri üzerinden yerellikleri temsil eden bir yapıya dönüşmesi gerekmektedir. Bu dönüşümün esasını ise yaygın medyadan farklı olarak geliştirdiği, farklılıkları ortaya koyan, izleyicisine-okuyucusuna yeni bakış açıları sunan alternatif bir söylem kurması oluşturmaktadır. Küresel medya ortamında alternatif söylem oluşturma yolu da sivil örgütlenmelerle birlikte hareket edilerek, dayanışma ve iş birliği içinde yerel medya organları arasında yatay bir örgütlenme ağının kurulmasından geçmektedir. Esas itibarıyla böyle bir örgütlenme, yerel medyanın esas işlevine; yerellikleri önceleyen, ötekileştirmeyen, görmezden gelmeyen, kâr/rejting kaygısıyla hareket etmeyip mevcut düzensizlikleri eleştiren, temsil ettiklerine kendi-kendilerini anlatabilecekleri söylemleri üreten bir çaba içerisine dönmesi anlamına gelmektedir.

3. Yerel Medyanın İşlevleri

Medya yöneticileri ve bu alanda akademik çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından medyanın en önemli işlevinin, kamuoyunu ilgilendiren meseleler hakkında hesap verilebilirliği ortaya çıkarması açısından tutucu bir güç olması ve bu meseleler hakkında insanlara bilgi verilmesinin önünü açmasıdır. Bu işlevin kaynağının ise medyanın dördüncü kuvvet olarak görülmesi fikri altında şekillendiği söylenebilir. Yine bu düşüncenin liberal temsili demokrasilerde medyanın “eşik bekçisi” mefhumu ile ilişkilendirilmesinde etkili olduğu bilinmektedir (Nielsen, 2015, s. 9-10). Rolünün ve işlevinin kamuoyunun menfaatleri doğrultusunda şekillendiği belirtilen medyanın, yerel halk için öneminin ise şu işlevler bütünlüğünde ortaya çıktığı söylenebilir;

- 1) Kamuoyunu ilgilendiren meseleler hakkında görece farklı, çeşitli, güvenilir, güncel ve arka planında ön yargılar bulunmayan bilgiler servis etmesi
- 2) Yerel halka yol göstermek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak adına teşvik edici bir rol üstlenmesi
- 3) İyi örnekleri ön plana çıkararak ilham vermesi
- 4) Topluluktaki farklı grupların tamamını temsil etme gayretinde olması
- 5) Yerel topluluk içindeki farklı grupların birbirlerini anlama düzeylerini yükseltmesi
- 6) Yerel hafızanın ve yerel kroniklerin bir formunu sunması
- 7) Sosyal uyuma, bağlılığa ve yöreye olan aidiyete katkı sağlaması (Costera Meijer, 2010).

Yerel medyanın en önemli işlevlerinin başında demokratik rejimin güçlendirilmesi adına üstlendiği görevler gelmektedir. Şöyle ki demokrasilerde katılımcılığın yaygınlaştırılması açısından yerel medyanın üstlendiği işlev, tek başına yerel medyanın gerekliliğini ve saygınlığını ortaya koymaktadır. Demokratik rejimlerde halk iradesi, halkın seçtiği kişiler tarafından yönetilen temsili kurumlar aracılığıyla yönetilmektedir. Demokratik rejimlerin sağlıklı yürütülmesi bakımından temel zorunluluklar vardır. Bunlar; 1- Yetişkin olan herkese oy hakkının sağlanması, 2- Çoğunluğun yönetimi, 3- Azınlık haklarının güvence altına alınması, 4- Hukuk devleti, 5- Toplantı, ifade ve diğer özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır (Keane, 1999, s. 157).

Yerel medyanın başlıca işlevleri arasında sayılan unsurların, demokrasinin temelini oluşturan ilkelerle olan bağlantısını gözlemlemek mümkündür. Güçlü demokratik yönetimlerin sağlıklı yürütülmesi adına yerel medyanın yüklendiği işlevler önem arz etmektedir. Genel olarak medyanın temel işlevleri açısından sıralanan; toplumun doğru bilgilendirilmesi, sağlıklı kamuoyunun oluşturulması gibi görevler, yerel medya için de geçerli olup yerel halk için daha hayati bir yer teşkil etmektedir. Yaygın (ulusal) medyanın ele alamadığı ya da daha doğru bir ifadeyle; çeşitli yayıncılık öncelikleri sebebiyle ele almadığı yerel meseleler, gelişmeler, yerel medya organları tarafından ele alınmakta ve böylece yerel demokrasinin geliştirilmesi açısından yerel medyanın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Medyanın topluma karşı sahip olduğu sorumluluklar çerçevesinde şekillenen, toplumun doğru bilgilendirilmesi, haberdar edilmesi gibi toplumsal yaşamın sağlıklı yürütülmesi adına sahip olduğu temel işlevlerinin yanında bir de psiko-sosyal işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevleri ise yine toplumsal yaşamın devamlılığı bakımından incelemek gerekir. Eğlence, propaganda ve reklam gibi hayatın gerçekleri içerisinde yer alan unsurların, medyanın “sosyalleştirme” işlevi bütünlüğünde, insanların yaşadıkları toplum ile entegrasyonun sağlanması, psikolojik açılardan rahatlatılması ve kültürel değerler bakımından bir birleşmenin sağlanması adına etkili olduğu söylenebilir. Bu işlevleri çerçevesinde ise medyanın toplumsal bir kurum olarak faaliyet gösterdiğini ileri sürmek mümkündür (Tokgöz, 2003, s. 100-110).

Medya çalışanlarının da toplumun bir parçası olduğu düşünüldüğünde, yerel medya çalışanlarının genellikle bulunduğu yörenin insanı olması hasebiyle toplumla olan ilişkilerinin daha da derin olduğu söylenebilir. Okuyucusu-dinleyicisi-izleyicisi ile direk temas halinde olan yerel medya çalışanlarının, medyanın psiko-sosyal işlevleri çerçevesinde hem haber kaynaklarına ulaşma hem de ortaya koydukları çalışmalardan yerel halkın faydalanması bakımından avantajlara sahiptir. Örneğin, yerel bir faaliyetin tanıtılması, yerel halkın çeşitli kampanyalardan haberdar edilmesi, topluluk için önem arz eden kültürel ve tarihi etkinliklerin paylaşılması yine yerel başarı öykülerinin paylaşarak ilham verilmesi yerel medyanın sosyalleştirme işlevleri arasında sayılabilir (Singer, 2010). Esas itibarıyla, medyanın toplumun bir parçası olduğunu, yerel medyanın da faaliyet gösterdiği bölgelerde toplumla ilişkilerinin daha güçlü olduğunu ve de yerel medya çalışanlarının o yörenin vatandaşları olması sebebiyle aidiyetlik duygularının daha fazla geliştiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla, her vatandaşın olduğu gibi yerel medya çalışanlarının da içerisinde bulundukları toplumun çıkarlarına göre hareket ettiğini, demokrasiye katkı sağladıklarını ve çalıştıkları yerel medya organları aracılığıyla çeşitli sorumluluklar üstlenerek sağlıklı bir toplumsal düzenin işletilmesi ve devamlılığının sağlanması adına işlevlerde bulunduklarını söylemek gerekir.

4. Yerel Medyanın Dijitalleşmeyle Değişen Rolü ve İşlevleri

Dijitalleşme, yerel medyanın geleneksel işlevlerini kökten dönüştürmüş, bu süreçte hem yeni fırsatlar hem de yapısal zorluklar ortaya çıkarmıştır. Geleneksel yerel medya, bölgesel sorunları aktarma, yerel kültürü koruma ve demokratik katılımı destekleme gibi işlevleriyle tanımlanırken (Girgin, 2001), dijital platformlar bu işlevleri küresel ağlarla entegre bir şekilde yeniden şekillendirmiştir. Alankuş (1998), küresel medya yapılanmaları karşısında yerel medyanın teknolojik avantajları kullanarak alternatif söylemler üretmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, dijitalleşme sayesinde yerel medya, coğrafi sınırları aşarak küresel ölçekte etkileşim kurma imkânına kavuşmuş, ancak bu durum "küresel yerel" (glocal) bir kimlik inşasını zorunlu kılmıştır (Güven, 2007).

Dijital dönüşüm, yerel medyanın içerik üretim pratiklerini de değiştirmiştir. Geleneksel medyanın tek yönlü iletişim modeli yerine, çevrimiçi platformlar etkileşimli içerikler, kullanıcı türevli içerikler ve sosyal medya entegrasyonu gibi dinamik yöntemler sunmaktadır (Singer, 2010). Örneğin, bazı çevrimiçi platformlar, yerel haberleri anında geniş kitlelere ulaştırarak toplumsal katılımı artırmıştır. Ancak Nielsen (2015), bu süreçte içerik kalitesinin düşmesi ve gazetecilik etiğinin ikincil planda kalması riskine dikkat çeker. Ayrıca, yerel halkın dijital okuryazarlık seviyesinin düşük olması, dijital platformların etkin kullanımını engelleyen önemli bir dezavantaj olarak öne çıkmaktadır (Costera Meijer, 2010).

Demokratik işlevler açısından ise dijitalleşme, yerel medyanın katılımcılık ve şeffaflık vaadini güçlendirmiştir. Çevrimiçi platformlar, vatandaş gazeteciliği ve açık veri erişimi gibi araçlarla halkın sürece aktif dahil olmasını sağlamaktadır. Keane (1999), demokrasinin sağlıklı işleyişi için bu tür katılım mekanizmalarının kritik olduğunu belirtir. Ancak, kâr odaklı algoritmalar ve tıklama tuzağı (clickbait) içerikler, yerel sorunların derinlemesine ele alınmasını sınırlandırabilmekte ve yerel hafızanın korunması gibi geleneksel işlevleri zayıflatmaktadır (Tokgöz, 2003). Jenkins (2006), aşırı bilgi kültürünün medyada yarattığı bu çelişkilerin, yerel kimliklerin küresel akışlarla çatışmasına yol açtığını ifade eder.

Dijitalleşme yerel medyaya erişim kolaylığı ve çeşitlilik sunarken, finansal sürdürülebilirlik, içerik bütünlüğü ve toplumsal adaptasyon gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, yerel değerlerle küresel teknolojilerin dengelenmesi, alternatif finans modellerinin geliştirilmesi ve dijital okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

5. Avantajlar ve Dezavantajlar Özelinde Çevrimiçi Yerel Haber Platformları

Çevrimiçi haber platformları, yerel medya için hem dönüştürücü avantajlar hem de yapısal riskler barındırmaktadır. Avantajların başında, coğrafi sınırların ortadan kalkması gelir. Dijital platformlar, yerel haberlerin anlık olarak küresel ölçekte yayılmasını sağlayarak yerel medyanın etki alanını genişletmiştir (Aldridge, 2007). Örneğin, bir ilçe festivali haberi, sosyal medya paylaşımlarıyla uluslararası izleyici kitlesine ulaşabilmekte ve bölgenin turizm potansiyelini artırabilmektedir (Hermida, 2014).

İkinci önemli avantaj, etkileşim ve katılım imkânıdır. Çevrimiçi platformlar, okuyucuların yorum yapması, haber önerisinde bulunması veya vatandaş gazeteciliği yoluyla içerik üretmesine olanak tanır. Singer (2010), bu durumun haber üretim sürecini demokratikleştirdiğini, ancak editöryal kontrolün zayıflaması riskine de işaret eder. Ayrıca, maliyet etkinliği de dijital platformların öne çıkan bir diğer avantajıdır. Basılı gazetelerin dağıtım ve baskı maliyetlerinin olmaması, küçük ölçekli yerel medya kuruluşlarına finansal esneklik sağlamaktadır (Nielsen, 2015).

Ancak bu avantajların yanında önemli dezavantajlar da mevcuttur. Finansal sürdürülebilirlik, en kritik sorunlardan biridir. Geleneksel reklam modellerinin çökmesi ve dijital reklam gelirlerinin büyük ölçüde küresel şirketlerde toplanması, yerel platformları ekonomik açıdan kırılgan hale getirmiştir (Costera Meijer, 2010). Picard (2014), yerel medyanın alternatif gelir modelleri (örneğin, üyelik programları veya topluluk fonlaması) geliştirmedeki yetersizliğinin bu sorunu derinleştirdiğini belirtir.

İçerik kalitesi ve gazetecilik etiği de risk altındadır. Hız odaklı dijital ortam, derinlemesine araştırmacı gazeteciliği ikincil plana itmekte, doğrulanmamış bilgilerin yayılmasına zemin hazırlamaktadır (Tokgöz, 2003). Ayrıca, dijital uçurum (digital divide), özellikle kırsal bölgelerdeki düşük internet erişimi ve teknoloji okuryazarlığı, yerel halkın dijital platformlara adaptasyonunu engellemektedir (Vural, 2007). Anderson (2013), bu durumun toplumsal eşitsizlikleri artırdığını ve yerel demokrasiyi zayıflattığını vurgular.

Bilgi kirliliği ve güvenirlilik sorunları da dijitalleşmenin olumsuz etkileri arasındadır. Mesleki standartların zayıflaması ve amatör katılımcıların artması, haber dilinin yozlaşmasına ve intihal vakalarının artışına yol açmaktadır (Girgin, 2001). Haber dilinin kişiselleştirilmesi ve tekdüzelik gibi sorunlar, okuyucu tercihlerinin içeriği manipüle etmesine ve haberin objektifliğinin kaybolmasına neden olmaktadır (Pavlik, 2013).

Esas itibarıyla, çevrimiçi yerel haber platformları, yerel medyanın varlığını sürdürmesi için kritik fırsatlar sunsa da, bu fırsatların etkin kullanılabilmesi için finansal modellerin yeniden tasarlanması, gazetecilik standartlarının korunması ve toplumsal dijital entegrasyonun desteklenmesi gerekmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, dijitalleşme sürecinde yerel medyanın dönüşümünü, çevrimiçi haber platformlarının rolünü ve bu sürecin toplumsal etkilerini analiz ederek yerel gazeteciliğin geleceğine dair önemli bulgular sunmuştur. Geleneksel yerel medyanın işlevleri, dijitalleşmeyle birlikte köklü bir değişim geçirmiş, bu süreçte hem fırsatlar hem de zorluklar ortaya çıkmıştır. Çevrimiçi platformlar, yerel haberlerin coğrafi sınırları aşmasını, anlık yayılımını ve etkileşimli içeriklerle toplumsal katılımın artmasını sağlamıştır. Özellikle multimedya öğelerinin kullanımı, yerel haberlerin küresel izleyicilere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, hız odaklı dijital ortamın içerik kalitesini düşürme riski ve finansal sürdürülebilirlik sorunları, bu dönüşümün en kritik zorlukları olarak öne çıkmaktadır.

Dijitalleşme, yerel medyayı "küresel yerel" bir yapıya evriltilmiştir. Yerel haberler, evrensel temalarla harmanlanarak hem yerel aidiyeti güçlendirmekte hem de küresel etkileşimi artırmaktadır. Bu süreçte yerel kültürel değerlerin korunması ve derinlemesine haber üretimi kritik önem taşımaktadır. Çevrimiçi platformlar, vatandaş gazeteciliği ve açık veri erişimi gibi araçlarla demokratik katılımı desteklemiş olsa da, kâr odaklı algoritmalar ve tıklama tuzağı içerikler, yerel sorunların yüzeysel ele alınmasına neden olmuştur. Ayrıca, dijital uçurumun yol açtığı eşitsizlikler, özellikle kırsal bölgelerdeki düşük internet erişimi ve teknoloji okuryazarlığı, yerel halkın dijital platformlara adaptasyonunu engellemektedir.

Yerel medya, dijitalleşmeyle birlikte erişim kolaylığı ve çeşitlilik kazanmış, ancak finansal modellerin yeniden tasarlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İçerik kalitesi ve etik standartlar, hız ve kâr odaklı yaklaşımlar nedeniyle risk altındadır. Bu bağlamda, yerel kimliğin korunması için haberlerin kültürel ve toplumsal bağlamla ilişkilendirilerek derinlemesine işlenmesi önemlidir. Alternatif söylemlerin geliştirilmesi amacıyla sivil toplum ve akademi iş birliklerinin artırılması, bu sürece katkı sağlayabilir. Finansal çeşitlilik açısından, abonelik modelleri, mikro ödemeler ve topluluk fonlaması gibi yenilikçi gelir kaynaklarının keşfedilmesi, yerel medyanın sürdürülebilirliğini destekleyecektir.

Dijital okuryazarlık ve erişim konusunda, kırsal bölgelerde altyapının iyileştirilmesi ve ücretsiz eğitim programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Yerel halkın etkileşimli içerik üretimine teşvik edilmesi, katılımı artıracak ve toplumsal bağları güçlendirecektir. Etik ve yasal düzenlemeler bağlamında ise editöryal denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, intihal ve bilgi kirliliği ile mücadele için yasal çerçevelerin oluşturulması kritik önem taşımaktadır. Meslek içi eğitimlerle gazetecilik standartlarının korunması, bu sürecin sağlıklı işlenmesini sağlayacaktır.

Bu çalışma, genel bir perspektif sunmakla birlikte sınırlı kalmıştır. Gelecek araştırmalarda, farklı ülkelerdeki yerel medya modellerinin karşılaştırılması ve dijitalleşmenin kültürel etkilerinin derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Akademik literatürdeki "küresel yerel" kavramının somutlaştırılması ve yerel medya aktörlerine dengeli bir strateji sunulması, bu alandaki boşluğu doldurmaya yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, dijitalleşme yerel medya için bir tehdit değil, yerel değerlerle küresel teknolojilerin harmanlandığı yeni bir gazetecilik çağının başlangıcıdır. Demokratik katılımın güçlenmesi ve toplumsal dayanıklılığın artırılması, ancak yerel kimliğin korunarak teknolojik imkânların etkin kullanımıyla mümkün olacaktır. Bu süreçte, yerel medyanın hem geleneksel işlevlerini sürdürmesi hem de dijital dönüşümün dinamiklerine uyum sağlaması, dengeli ve sürdürülebilir bir gelecek için elzemdir.

7. Kaynakça

- Alankuş, S. (1998, Temmuz-Ağustos). Yerel Medyanın İmkânları. *Birikim*(111-112), 195-209.
- Aldridge, M. (2007). *Understanding The Local Media*. New York: Open University Press.
- Anderson, C. W. (2013). *Rebuilding the News: Metropolitan Journalism in the Digital Age*. Philadelphia: Temple University Press.
- Costera Meijer, I. (2010). Democratizing Journalism? Realizing the Citizen's Agenda for Local News Media. *Journalism Studies*, 11(3), 327-342.
- Çakır, A. (2007). Geleneksel Gazetecilik ve Dijital Dönüşüm. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 135-150.
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gorman, L., & McLean, D. (2005). *Media and Society in the Twentieth Century: A Historical Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

- Güven, O. Ö. (2007). Küresel Medya-Yerelleşme ve Yerel Medya. S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın* (s. 321-336). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Hermida, A. (2014). *Tell Everyone: Why We Share and Why It Matters*. Toronto: Doubleday Canada.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press.
- Keane, J. (1999). *Medya ve Demokrasi*. (H. Şahin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nielsen, R. K. (2015). Introduction: The Uncertain Future of Local Journalism. R. K. Nielsen içinde, *Local Journalism; The Decline of Newspapers and The Rise of Digital Media* (s. 1-23). London: I. B. Tauris.
- Pavlik, J. V. (2013). *Journalism in the Digital Age*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Picard, R. G. (2014). *Media Firms: Structures, Operations, and Performance*. New York: Routledge.
- Singer, J. B. (2010). Quality control: Perceived effects of user-generated content on newsroom norms, values and routines. *Journalism Practice*, 4(2), 127-142.
- Tokgöz, O. (1981). Türkiye'de Yerel Gazetecilik Olgusu: Rolü ve Önemi. *Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı 6* (s. 283-309). içinde Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tokgöz, O. (2001). *Türkiye'de Yerel Medyanın Yapısı ve Örgütlenişi*. Ankara: İletişim.
- Tokgöz, O. (2003). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Vural, A. M. (1999). *Yerel Basın ve Kamuoyu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Vural, A. M. (2007). İşlev, Önem ve Misyonlarıyla Yerel Basın ve Eskişehir Örnekleminde Elde Edilen Bulgular . S. Gezgin içinde, *Türkiye'de Yerel Basın* (s. 337-357). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

EVALUATING THE LEVEL OF SUSTAINABLE CONCIOUSNESS SÜRDÜRÜLEBİLİR BİLİNÇ DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Banu KÜLTER DEMİRGÜNEŞ¹ Kartal DEMİRGÜNEŞ²

¹Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Niğde, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-9511-2069>

²Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Niğde, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-6305-0967>

Özet

Sürdürülebilir tüketim ihtiyaç ve isteklerin, günümüz ve gelecekte koşullarını düşünerek karşılanmasını gerektiren bilinçli bir tüketim türüdür. Sürdürülebilir tüketimin sağlanabilmesi açısından tüketicilerin, tüketim sonucunda edindikleri deneyim ve bu deneyime yükledikleri anlam oldukça önemlidir. Esasen bilinçli bir tüketim, davranış ve tercihlerde proaktif bir davranışı ifade etmektedir. Tüketicilerin çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların farkında olmaları ve bu sorunlara tepki göstermeleri önemli olmakla birlikte, davranışların çevresel dengeye, ekonomik süreçlere ve sosyal yapıya katkıda bulunması gerekmektedir. Belirtilen tüm olumlu davranışlar için öncelikle sürdürülebilirlik konusunda bilinçlenmek temel gerekliliktir.

Sürdürülebilirlik bilinci, sadece çevresel sorunlara tepki göstermek ile sınırlı kalmamalı aynı zamanda ekonomik ve sosyal hayatta da sürdürülebilir bir tüketim bilincinin yerleşmesi gerekmektedir. Nitekim sürdürülebilirlik bilinci sayesinde bireyler üretim ve tüketim faaliyetlerinde çevresel, ekonomik ve sosyal sorumluluklar olarak gönüllü hareket edebilmektedirler. Günümüzde ekonomik sisteme uyum sağlamaya ve daha fazla kazanmaya çalışan işletmeler, tüketicilerden ihtiyaçlarını karşılamalarının ötesinde daha çok tüketmelerini istemektedirler. Üretimin artması için özendirilen ve yönlendirilen birey, daha fazla tüketerek doğal kaynakları yok etmekte ve ekolojik düzene daha fazla zarar vermektedir. Ekonomik kaygılar uğruna çevresel ve sosyal unsurlar göz ardı edilmekte, bilinçsiz yapılan tüketim, savurganlığı ve israfı artırarak doğal kaynakların hızla tükenmesine sebep olmakta ve bu durum gelecek nesillerin devamını tehlikeye atmaktadır.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin sürdürülebilirlik konusunda bilinç düzeyleri belirlenmektedir. Öğrencilerin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda sürdürülebilir bilinç düzeylerinin belirlenmesi ve boyutlar arasındaki farklı algıların değerlendirilmesi, araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada sürdürülebilirliğin her üç boyutunda, tüketicilerin sorumluluk ve farkındalıklarındaki değişimler değerlendirilmektedir. Araştırma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde okuyan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri anket yöntemi ile toplanmış, 400 üniversite öğrencisi araştırmaya katılım sağlamıştır. Anket formunda yer alan ifadeler, genç tüketicilerin sürdürülebilir çevresel, sosyal ve ekonomik bilinç düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Tüketicilerin ifadelerine katılım düzeylerini 5’li Likert ölçeği ile belirtmeleri istenmiştir. Verilerin analizi SPSS programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, hem işletmelere hem de genç tüketicilere sürdürülebilirlik bilincini geliştirilebilmeleri yönünde yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik bilinci, çevresel sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik, ekonomik sürdürülebilirlik, gönüllü sadelik.*

Abstract

Sustainable consumption refers to a consciousness of consumption meeting needs and desires by regarding present and future conditions. So as to ensure sustainable consumption, the experience gained by consumers as a result of their consumption and the meaning they assign to this experience

are extremely important. Essentially, conscious consumption reflects proactive behavior in preferences and actions. It is important for consumers to be aware of environmental, social, and economic problems and to respond to these issues; besides, their behaviors must also contribute to ecological balance, economic processes, and social structures. Raising awareness about sustainability is a fundamental prerequisite in order to encourage such positive behavior.

Sustainability awareness should not be limited to responding only to environmental issues; rather, a sustainable consumption consciousness should also be established within economic and social life. Through sustainable consciousness, individuals can voluntarily act with environmental, economic, and social responsibilities in their production and consumption activities. Nowadays, companies striving to adapt to the economic system often encourage consumers to consume more than just their needs so as to maximize their profits. Individuals who are incentivized and directed to increase consumption contribute to the depletion of natural resources and further harm the ecological balance. Due to economic concerns, environmental and social elements are being neglected. Unconscious consumption increases wastefulness and extravagance, which accelerates the depletion of natural resources and endangers the continuity of future generations.

This study aims to define the level of sustainable consciousness of university students. The research focuses on identifying students' levels of consciousness regarding the environmental, social, and economic dimensions of sustainability and evaluating the differences in perception among these dimensions. In this study, changes in consumers' sense of responsibility and awareness in all three dimensions of sustainability are examined. The research was conducted among students at Niğde Ömer Halisdemir University. The data was collected through a survey method, with 400 university students participating in the study. The survey items were designed to determine consumers' levels of environmental, social, and economic sustainability awareness. Participants were asked to indicate their level of agreement using a five-point Likert scale. The data analysis was conducted using the SPSS program. The results of the study provide guidance for both businesses and young consumers for developing sustainable consciousness.

Keywords: *Sustainable consciousness, environmental consciousness, social consciousness, economic consciousness, voluntary simplicity.*

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir bir hayatın ve dünyanın devamı için üretimi ve tüketimi belirleyen en önemli unsurlardan birisi tüketici davranışlarıdır. Sürdürülebilir bir tüketim davranışı, insanların ihtiyaçlarına cevap vermenin yanında ekolojik düzenin, sosyal refahın ve ekonomik gelişmenin arttırılması ve korunması yönünde tüketim davranışlarının gerçekleştirilmesini gerektirir. Sürdürülebilir tüketim çevresel, ekonomik ve sosyal üç temel unsuru kapsamaktadır. Bu unsurlar ekolojik denge noktasında doğal kaynakların kullanımı ve dönüşümü ile gerçekleşen üretim faaliyetlerini, yeşil tüketim anlayışına sahip tüketicilerin sade ve bilinçli tüketim davranışlarını ve bireyden tüm topluma refah artışını ve paylaşımını içeren bir sistemi kapsamaktadır.

Bununla birlikte dünya nüfusunun ve bireyselleşmenin artması, toplumsal dayanışmanın azalması, bireyleri kapitalist sisteme yenik düşürmektedir. Maneviyattan çok maddi unsurlar ile şekillenen toplum bireyleri, ihtiyaçlarının ötesinde sembolik, hedonik ya da kişisel amaçları uğruna lüks tüketim davranışlarında bulunmaktadır. Maddi unsurların yoğun şekilde kabul gördüğü materyalist bir anlayışta tüketiciler, maddi mallara verdikleri önemi ifşa etmektedirler. Sürdürülebilirliğin önünde büyük bir engel olan materyalizmi motive eden en önemli unsurdan biri, ben merkezli bir davranış biçimidir. Aşırı tüketimde bulunan tüketiciler elde ettikleri maddi varlıkları, hayatlarının odak noktasına koyarak hareket etmektedirler. Bu bireyler için mutluluk, maddi varlık edinimiyle elde edilen bir duygudur. Elde edinilen varlıkların kalitesi ve sayısının fazlalığı, materyalist tüketiciler için bir teşvik unsurudur (Nepomuceno ve Laroche, 2014). Sonuç olarak, tüketimin artması yönünde teşvik edilen toplum bireyleri, daha fazla tüketerek doğal kaynakları yok etmekte ve ekolojik düzene

zarar vermektedir. Ekonomik kaygılar uğruna çevresel ve sosyal unsurlar göz ardı edilmekte, bu durum gelecek nesillerin devamını tehlikeye atmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda sürdürülebilir bilinç düzeylerinin belirlenmesi ve boyutlar arasındaki farklı algıların değerlendirilmesidir. Öğrencilerin sürdürülebilirlik konusundaki bilinç düzeyleri, çevresel, sosyal ve ekonomik unsurlar kapsamında değerlendirilmekte, genç tüketicilerin sorumluluklarının artırılması yönünde öneriler sunulmaktadır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik iş yaşamından teknolojiye, sosyal sorumluluktan çevresel sorumluluğa, beslenme davranışından kişisel hayata kadar pek çok unsuru içinde barındıran bir kavramdır. “Sürdürülebilirlik” kavramı bu unsurları kapsayıcı, kalıcı, sağlam ve uzun vadeli bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Lenssen ve Smith, 2019: 13). Sürdürülebilir tüketim ise insanların ihtiyaç ve isteklerini, hem günümüz hem de gelecek koşulları düşünerek karşılamalarını ifade eden bilinçli ve sistemli bir tüketim türüdür (Martin ve Schouten, 2014). Bireyler hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılarken mevcut davranışlarının dünya üzerindeki çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini bilinçli bir şekilde değerlendirmelidirler. Sürdürülebilir tüketimde, tüketim olgusunun talep faktörü önemli olmakla birlikte, tüketicilerin tüketim sonucunda edindikleri deneyim ve bu deneyime yükledikleri anlam da sürdürülebilir hedeflere ulaşılması açısından oldukça önemlidir (Hansen ve Schrader, 1997; Connolly ve Prothero, 2003). Bilinçli tüketimin aksine “bilinçsizce yapılan tüketim”, savurganlığı ve israfı arttırmakta, doğal kaynakların hızla tükenmesine neden olmakta ve ekolojik dengenin bozulması ile birlikte gelecek nesillerin sürdürülebilirliğini kısıtlamaktadır.

Sürdürülebilirlik, çeşitli teorik yaklaşımlarla açıklanabilmektedir. Bu yaklaşımlar arasında sistem teorisi, ekolojik modernizasyon, derin ekoloji ve sosyal ekoloji teorileri görece olarak daha fazla tartışılmaktadır. İnsan-doğa ilişkisini bütüncül bir sistem içerisinde değerlendiren *sistem teorisine* göre ekonomik, sosyal ve çevresel alt sistemler karşılıklı bağımlıdır ve bu sistemlerin dengesizliği tüm sistemin çökmesine yol açabilmektedir (Meadows, 2008). *Ekolojik modernizasyon teorisi*, çevreyi korumanın ekonomik büyümeyle çelişmediğini; aksine teknolojik yenilik ve çevre dostu politikalarla sürdürülebilirliğin sağlanabileceğini savunmakta (Mol ve Sonnenfeld, 2000); *derin ekoloji yaklaşımı*, doğanın insan dışındaki unsurlarının da kendi başına değeri olduğunu ve doğaya egemenlik anlayışının terk edilmesi gerektiğini savunmaktadır. *Sosyal ekoloji teorisi* ise çevresel sorunların toplumsal eşitsizliklerle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir (Bookchin, 1991). Bahsedilen tüm teoriler çevresel, sosyal ve ekonomik anlamda eşgüdümsel bir yapılanmayı ifade etmektedir (Meadows, 2008).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLİNCİ

Sürdürülebilir bilinç, bireylerin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkelerine ilişkin farkındalık, bilgi, tutum ve davranış eğilimlerini içeren bir kavramdır. Bu bilinç, yalnızca çevresel farkındalıkla sınırlı olmayıp sosyal adalet, ekonomik denge ve kuşaklar arası sorumluluk bilinci gibi unsurları da içermektedir (Kollmuss ve Agyeman, 2002). Benzer şekilde sürdürülebilir bilinç, bireyin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik konularında farkındalık düzeyine, tutumlarına, değer yargılarına ve davranışsal eğilimlerine işaret eden çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanabilir (Seyfang, 2006). Bu bilinç sayesinde birey, yaşamsal tercihlerini yalnızca bireysel fayda ekseninde değil, gezegenin ve toplumun geleceğini göz önüne alarak şekillendirir. Sürdürülebilir bilinç kavramının literatürdeki temelleri, 1987 tarihli Brundtland Raporu ile atılmıştır. Rapor sürdürülebilir kalkınmayı, “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan, bugünkü ihtiyaçları karşılamak” şeklinde tanımlayarak bireysel farkındalık ve bilinç düzeyinin önemini vurgulamaktadır (WCED, 1987).

Sürdürülebilirlik bilincinin en temel özelliği çevre, toplum ve ekonomi olmak üzere üç temel sürdürülebilirlik alanını kapsamasıdır. Söz konusu özellik, bütüncül bir yapıyı ifade etmektedir.

Sürdürülebilirliğin bilgi ve tutum ile birlikte eyleme dönüşme potansiyeli, davranışsal yönelim özelliği ile açıklanmaktadır. Sürdürülebilirliğin etik özelliği, gelecek kuşaklara karşı sorumluluk ve sürdürülebilir bilincin ahlaki boyutunu oluştururken; sürdürülebilir bilincin bireyleri daha sorumlu tüketici, vatandaş ve liderler haline getirme potansiyeline sahip olması, dönüşümcü potansiyel özelliği ile açıklanmaktadır (Seyfang, 2006).

Sürdürülebilir tüketim davranışı hakkında yapılan birçok araştırmada, tüketicilerin çevresel endişeleri hissedilmekte, fakat bu endişelerin sürdürülebilir ürünlerin pazardaki paylarına yansımadağı görülmektedir (Biswas, 2016). Sürdürülebilir tüketim davranışları, sadece çevresel sorunlara tepki göstermek ile değil aynı zamanda bireysel ve sosyal hayatta sürdürülebilir tüketim bilincinin yerleşmesi ve bunun davranışa yansımaları ile gerçekleşmektedir. Her ne kadar insanlar arasında doğa ve çevrenin korunmasına hakkında genel bir fikir birliği olsa da sürdürülebilir tüketimle ilgilenen kişilerin sayısı düşük kalabilmektedir (Demarque vd., 2015). Sürdürülebilir tüketim bilincinin gelişmesi, tüketicilerin üretim ve tüketim faaliyetlerinde çevresel sorumluluk olarak gönüllü hareket etmesine bağlıdır (Yatish ve Zillur, 2019; Gilg vd., 2005).

Sürdürülebilir tüketim bilincine sahip bireyler tüketim faaliyetlerini, istek ve ihtiyaç arasındaki farkı göz önünde bulundurarak gerçekleştirmektedirler. Bu yönde bir satın alma isteği, bilinçli bir satın alma niyetini ifade etmektedir (Lai ve Cheng, 2016: 69). Diğer bir ifadeyle bilinçli bireyler organik, geri dönüşümlü, daha az ambalajlı ve adil ticaret ilkelerine göre üretilmiş ürünleri satın almaya daha eğilimlidirler. (Gilg vd., 2005: 485- 486).Sürdürülebilir bilinç düzeyinin artması, bireylerde atık azaltma ve geri dönüşüm alışkanlıklarını benimseme, sürdürülebilir ürünleri tercih etme, toplu taşıma aracı kullanma, enerji tasarrufu ve su kullanımı konusunda duyarlı olma gibi davranışsal eğilimleri artırmaktadır (Schultz vd., 2005).

Tüm bunların yanında bilinçli bir tüketici, sürdürülebilir bir davranış biçimi olarak sade bir yaşam tarzını da benimseyebilir. *Gönüllü sadelik* olarak tanımlanan bu yaklaşım, tüketim odaklı değerlerin daha basit değerlere dönüşümünün sağlanması ve bireyin refah bir ortamda yaşamasına zemin hazırlanmasıdır. Gönüllü sadelik, bireylerin gönüllü olarak tüketim çılgınlığından vazgeçerek yaşamlarında gerek görmedikleri nesnelerden uzaklaşmalarını ve daha sade bir yaşam tarzı benimsemelerini ifade etmektedir (Iwata, 1997; Iwata 2006). Bu türlü bir yaşam tarzı, sürdürülebilirlik bilinci ile oldukça ilişkilidir. Nitekim sürdürülebilirlik bilinci, karakter yapısına, yaşanılan ortama, örf ve adetlere göre farklılık gösterebileceği gibi sade bir yaşam tarzı da bu faktörlere göre değişebilecektir (Zavestoski, 2002). Bu tür davranışların toplumsal düzeyde benimsenmesi ise toplumların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlamaktadır (Schultz vd., 2005).

3.1. Sürdürülebilir Çevresel Bilinç

Son yıllarda iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel kirlilik gibi sorunlar, yalnızca ekolojik değil; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu tehditlerin önlenmesi ve yönetilmesi, sadece politikalarla değil, bireylerin ve toplumların çevresel sürdürülebilirlik bilinciyle doğrudan ilişkilidir. Çevresel sürdürülebilirlik bilinci, bireyin doğayla olan ilişkisini etik, bilgi ve davranış kapsamında ele almasını sağlayan gönüllü bir farkındalık düzeyidir (Ünal ve Dönmez, 2020). Doğal kaynakların tükenmesini önleme, ekosistem hizmetlerinin korunması, çevresel kirliliğin azaltılması gibi unsurlar, çevresel sürdürülebilirliğin temelini oluşturmaktadır.

Çevresel sürdürülebilirlik bilinci, bireylerin çevresel sorunlara karşı duyarlılık geliştirmesi, bu konularda bilgi edinmesi ve sürdürülebilir eylemlerde bulunma motivasyonu taşıması yönünde tanımlanmaktadır. Buna göre çevresel bilinç; bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyut etrafında şekillenmektedir. Bilişsel bilinç, bireyin çevresel sorunlara dair bilgi düzeyini (Schultz vd., 2005), duygusal boyut, doğaya karşı geliştirdiği empati ve değeri (Kals vd., 1999), davranışsal boyut ise edindiği bilgi ve duyguların çevre dostu davranışlara dönüşmesini ifade etmektedir (Stern, 2000).

Çevresel sürdürülebilirlik bilinci, sadece bireysel eylemlerle sınırlı olmayan, toplumsal dönüşümle ilişkilendirilebilecek çok boyutlu bir olgudur. Ancak bilinç ile davranış arasında her zaman doğrudan bir ilişki olmayabilir. Çevre dostu ürünleri tanınmasına rağmen satın almayan bireyler olabileceği gibi, ekonomik, sosyal ve kültürel engeller de davranışsal değişimi sınırlayabilmektedir (Kollmuss ve Agyeman, 2002).

3.1. Sürdürülebilir Sosyal Bilinç

Sosyal sürdürülebilirlik, toplumların uzun vadede adil, kapsayıcı, dayanışmacı ve eşitlikçi yapılar kurma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Colantonio, 2009). Sosyal sürdürülebilirlik bilinci ise bireylerin sosyal adalet, eşitlik, toplumsal kapsayıcılık ve insan hakları gibi değerlere yönelik farkındalık geliştirmesi ve bu doğrultuda tutum ve davranışlar sergilemesini ifade etmektedir. Sürdürülebilir sosyal bilincin bilişsel boyutu toplumsal sorunlar, eşitsizlikler ve haklar konusunda bilgi düzeyini; duygusal boyutu empati, sosyal sorumluluk ve dayanışma gibi değerleri, davranışsal boyutu ise gönüllülük, sosyal katılım, ayrımcılıkla mücadele gibi eylemleri kapsamaktadır (Boström, 2012).

Sürdürülebilirlik kavramı başlangıçta çevresel sorunlara çözüm arayışı olarak gündeme gelmiş olsa da zamanla ekonomik ve sosyal boyutlarıyla daha bütünsel bir anlam kazanmıştır. Özellikle küresel eşitsizlikler, yoksulluk, sosyal dışlanma, toplumsal adalet gibi konular, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönünün ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda sosyal sürdürülebilirlik, yalnızca sosyal politikalarla değil, birey ve toplulukların bu konudaki farkındalık ve sorumluluğuyla da yakından ilişkilidir. Toplumsal eşitlik, kültürel çeşitliliğin korunması, sosyal adalet, insan hakları ve katılımcı yönetim mekanizmaları, sosyal sürdürülebilirliğin temel bileşenleridir. Sosyal yapıların dayanıklılığı, sürdürülebilir kalkınmanın başarısı açısından oldukça önemlidir (Boström, 2012).

Sosyal sürdürülebilirlik bilinci, uzun vadede adil, eşitlikçi ve katılımcı toplumların inşasında temel bir unsurdur. Bu bilincin geliştirilmesi için eğitim sisteminden medyaya, kamu politikalarından sivil toplum çalışmalarına kadar çok katmanlı bir yaklaşım gereklidir. Sosyal bilinç düzeyi yüksek bireyler, yalnızca kendi haklarını değil, başkalarının da hak ve ihtiyaçlarını gözetken kapsayıcı bir toplumun gelişmesine katkı sağlarlar (Colantonio, 2009; Boström, 2012).

3.1. Sürdürülebilir Ekonomik Bilinç

Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin mevcut kuşakların ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanaklarını koruyacak biçimde yapılandırılmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, kaynakların etkin kullanımı, ekonomik eşitlik, üretim-tüketim dengesinin sağlanması ve ekonomik refahın uzun vadede korunması gibi konuları kapsamaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik, uzun vadeli ekonomik büyümenin, kaynak verimliliği ve kapsayıcı kalkınma ilkeleriyle uyumlu şekilde gerçekleşmesini ifade etmektedir. Doğal sermayenin, ekonomik karar süreçlerinde dikkate alınması bu anlayışın temelini oluşturmaktadır (Pearce ve Turner, 1990).

Ekonomik sürdürülebilirlik bilinci; bireylerin, işletmelerin ve toplumların ekonomik kararlar alırken, uzun vadeli etkileri göz önünde bulundurma düzeyidir. Bu bilincin bilişsel boyutu, ekonomik sürdürülebilirliğe dair bilgi düzeyini; duygusal boyutu uzun vadeli ekonomik güvenlik, etik üretim ve tüketim süreçlerine bağlılığı; davranışsal boyutu ise tasarruf, yatırım tercihi gibi seçimlerin sorumlu tüketim davranışlarına dönüşmesini ifade etmektedir (Jackson, 2005).

Tüketici bilinci, kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal okuryazarlık, ekonomik sürdürülebilirlik bilincini etkileyen temel faktörlerdir. Etik markaları destekleme, yerel üreticilere yönelme veya aşırı tüketimden kaçınma gibi davranışlar, ekonomik sürdürülebilirlik bilincinin temel göstergelerindendir. Şirketlerin sosyal sorumluluk faaliyetleri ve etik finansal yönetim anlayışları, ekonomik sürdürülebilirlik bilincini toplumda yaygınlaştıran bir etki yaratan kurumsal sosyal sorumluluk ile şeffaflık anlayışının yansımasıdır. Ekonomik sürdürülebilirlik bilinci, çevresel veya sosyal bilinçten daha soyut algılanabildiği için ölçülmesi ve yaygınlaştırılması daha zor olmaktadır.

Kısa vadeli ekonomik kazançlara odaklanan birey veya şirket amacı, uzun vadeli sürdürülebilirlik hedefleriyle çelişebilmektedir (Jackson, 2005). Bu kapsamda, bireylerde uzun vadeli düşünme kapasitesinin geliştirilmesi, kurumlarda ise sürdürülebilir raporlama ve etik finansal yapıların güçlendirilmesi önemlidir. Bireylerin ekonomik karar alma süreçlerinde bilinçli hareket edebilmeleri, finansal okuryazarlık düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Araştırmalar bütçe yapma, tasarruf, yatırım ve borç yönetimi gibi konularda bilgili bireylerin daha sürdürülebilir ekonomik davranışlar sergilediğini ortaya koymaktadır (Lusardi ve Mitchell, 2011).

4. ARATIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmada çevresel, sosyal sorumluluk ve ekonomik sürdürülebilirlik bilinci olmak üzere üç tane değişken bulunmaktadır. Her bir değişken, literatürde belirtilen ifadeler ile temsil edilmektedir.

Çevresel boyutta sürdürülebilir bilinç düzeyini ölçmek için Balderjahn vd. (2013), Wang vd. (2014); sürdürülebilir sosyal bilinç düzeyini ölçmek için Pena-Cerezo vd. (2019), Külter Demirgüneş ve Köysüren, (2021) çalışmalarından yararlanılmıştır. Sürdürülebilir ekonomik bilinç düzeyini ölçmeye yönelik değişkenleri belirlemede ise Balderjahn vd. (2013) ile Pena-Cerezo vd. (2019) çalışmalarından yararlanılmıştır.

4.2. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde okuyan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. 400 anket verisi geçerli kabul edilmiştir. Buna göre araştırmanın örneklemini, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde okuyan 400 tüketiciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanlardan; (10) adet çevresel sorumluluk, (6) adet sosyal sorumluluk ve (12) adet ekonomik sorumluluk bilinci hakkında olmak üzere toplam 28 ifadeyi değerlendirmeleri istenmiştir.

Anket formunda yer alan ifadeler, tüketicilerin sürdürülebilir çevresel, sosyal ve ekonomik bilinç düzeylerini belirlemeye yöneliktir. Tüketicilerin ifadelere katılım düzeylerini, 5’li likert ölçeğini kullanarak belirtmeleri istenmiştir.

4.3. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırma verilerinin analizi SPSS programı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi (Chronbach’s Alpha), faktör analizi ve t-testi uygulanarak analiz edilmiştir.

5. ANALİZ SONUÇLARI VE BULGULAR

Demografik Bulgular

Katılımcıların % 45’i erkek, % 55’i ise kadın tüketicilerden oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı lisans öğrenimini sürdürdüğünden; öğrencilerin yaşları 19-22 aralığındadır. Katılımcıların % 59’u 1. sınıf, % 41’i ise 4. sınıfta okumaktadır. Katılımcılar arasında okudukları sınıflar itibarıyla eşit sayıda dağılım sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 12’si öğrenimini devam ettirirken, aynı zamanda çalıştıklarını ifade etmiştir. Örneklem grubunun öğrencilerden oluşması ve önemli bir kısmının çalışmaması nedeniyle katılımcılardan aile gelirini belirtmeleri istenmiştir. Katılımcıların %3 ’ü aylık toplam gelirini 10.000 TL’den az, % 5’i 10001-20.000 TL arası, % 14’ü 20001- 30.000 TL arası, % 32’si 30001- 40.000 TL arası, % 22’si 40001- 50.000 TL arası, % 24’ü ise 50.000 TL’den fazla gelire sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya Katılan Genç Tüketicilerin Sürdürülebilir Bilinç Düzeylerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutlarından oluşan sürdürülebilirlik sorumluluk ile ilgili ifadelere yer verilmiştir. Katılımcıların literatürde belirtilen boyutlar ile ilgili ifadelere katılma durumlarını değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirmeler ile ilgili ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1.'de yer alan tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında, katılımcıların çevresel sürdürülebilirlik konusu ile ilgili olarak en yüksek katılım gösterdikleri ilk üç ifade “Çevreye verilen zarardan huzursuzluk duyuyorum” ($\bar{x}=1,87$), “Yanlış tüketim davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin farkındayım” ($\bar{x}=1,77$) ve “Üretim ve yaşam biçimimizi çevrenin korunması yönünde uyarlamamız gerekiyor” ($\bar{x}=1,75$) şeklindedir. Belirtilen ifadeler verilen yüksek katılım düzeyi değerlendirildiğinde, genç tüketicilerin çevreyi ve çevresel sorunları önemsedikleri, çevreyi koruma yönünde hareket etme bilincine sahip oldukları söylenebilir. Bunun yanında 1,70’in üzerinde ekonomik ve sosyal sorumluluk ile ilgili yüksek ortalama değerler, çevrenin korunması konusunda duyulan sorumluluğu göstermektedir. “Kendimin ve toplumun alacağı tedbirlerin, çevresel problemlerin çözümüne katkı sağlayacağına inanıyorum”; “Çevreyi korumam için daha katı düzenlemelere ve yaptırımlara ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum” şeklinde ifadeler katılım düzeyi 1,70 üzerinde değer almaktadır. Genç tüketicilerin en az katılım gösterdikleri ifadeler “Çevreye zarar veren ürünleri satın almıyorum.” ($\bar{x}=1,61$) ve “Ürün satın alırken çevreci marka olup olmadığına dikkat ediyorum” ($\bar{x}=1,65$) yönündeki katılımlarıdır. Buna göre tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik konusunda sorumluluk duydukları ve bilinçli oldukları ancak bu farkındalık ve bilinci, davranışa dönüştürme anlamında çekimser kaldıkları söylenebilir. Çevreci ürünler satın alma ile ilgili ifadelerle ait göreceli daha düşük ortalama değerler, bu sonucun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1. Sürdürülebilir Çevresel Bilinç Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir Çevresel Bilinç Hakkında İfadeler	*Ortalama	Standart Sapma
Çevreye verilen zarardan huzursuzluk duyuyorum.	1,80	,832
Ürünlerin geri dönüşümlü malzemelerden yapılmış olmasını önemsiyorum.	1,67	,754
Çevre dostu bir paketlemeyi tercih ediyorum. (plastik yerine cam, kâğıt vb.)	1,69	,784
Yanlış tüketim davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin farkındayım.	1,77	,775
Çevrenin korunması konusunda sorumluluk duyuyorum.	1,70	,790
Kendimin ve toplumun alacağı tedbirlerin, çevresel problemlerin çözümüne katkı sağlayacağına inanıyorum.	1,73	,757
Üretim ve yaşam biçimimizi çevrenin korunması yönünde uyarlamamız gerekiyor.	1,75	,801
Çevreyi korumam için daha katı düzenlemelere ve yaptırımlara ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.	1,72	,805
Ürün satın alırken (şampuan deterjan deodorant vb.) çevreci marka olup olmadığına dikkat ediyorum.	1,65	,794
Çevreye zarar veren ürünleri satın almıyorum.	1,61	,745

*Katılımcıların ifadelerle yönelik değerlendirmeleri 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Fikrim Yok, 4=Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

Tablo 2’de genç tüketicilerin sürdürülebilir sosyal bilinç düzeylerini belirlemeye yönelik tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir. Buna göre tüketicilerin sosyal sürdürülebilirlik konusunda en fazla katıldıklarını belirten ifadeler, “Üretimde yer alanlara adil davranılması” ($\bar{x}=1,77$), “Üretimde çalışanların haklarının gözetilmesi” ($\bar{x}=1,73$), “Çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde ciddi önlemler alınması” ($\bar{x}=1,70$) şeklindedir. Bu sonuçlar, katılımcıların toplumsal bir konu olan çalışma şartlarında adalet ve iyileştirme yönündeki girişimleri önemsediklerini

göstermektedir. “Çocuk yaşta işçi çalıştırılmamasına yönelik ciddi önlemler alınması” ($\bar{x}=1,60$) tüketicilerin en az katılım gösterdikleri ifade olmuştur. Bu durum, katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili olarak değerlendirilebilir. Üniversite öğrencilerinin genç olması, yetişkin nüfusa kıyasla 18 yaşından küçük bireyleri kendilerine daha yakın konumlandırmaları, bir kısım öğrencilerin de çalışıyor durumda olması bu bulguyu açıklayabilir. Ayrıca araştırmanın sonuçlara göre işveren ve düzenleyici kuruluşlar tarafından alınacak önlemlerin, katılımcılar için önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Sürdürülebilir Sosyal Bilinç Düzeyinin Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir Sosyal Bilinç Hakkında İfadeler	* Ortalama	Standart Sapma
Üretimde çalışanların haklarının gözetilmesi gerektiğini düşünüyorum.	1,72	,812
Üretimde yer alanların iyi şartlarda çalıştırılması önemlidir.	1,69	,810
Üretimde yer alanlara adil davranılmalıdır.	1,77	,784
Çocuk yaşta işçi çalıştırılmamasına yönelik ciddi önlemler alınmalıdır.	1,60	,756
Adil ticaretle üretilmiş ürün hakkında daha olumlu düşünürüm.	1,67	,759
Çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde ciddi önlemler alınmalıdır.	1,70	,766

Son olarak Tablo 3’de katılımcıların sürdürülebilir ekonomik bilinç seviyesine ait tanımlayıcı istatistikleri sunulmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilir ekonomik boyut, tüketicilerin genel olarak ekonomik yaklaşımları, ekonomik gönüllü sadelik ve borçsuz tüketim olarak farklılık göstermektedir (bkz. Tablo 4 faktör analizi sonuçları). İlgili istatistiklere bakıldığında, en fazla duyarlılık gösterilen ilk üç husus; “Ulusal markalı ürünlerin tercih edilmesi” ($\bar{x}=1,83$), “Satın alınan ürünün başkasıyla paylaşılması” ($\bar{x}=1,82$) ve “İşbirlikçi tüketimin önemsenmesi” ($\bar{x}=1,77$) şeklindedir. Genç tüketicilerin uluslararası markalara kıyasla ulusal markaları satın alma yönündeki katılımları, ulusal ekonomiye katkı açısından ve satın alma alışkanlıkları bakımından önemli bir bulgudur. Nitekim ekonomik sürdürülebilirlik, ülkenin kendi içinde üretimini sürdürmesi ve kendine yetebilmesi ile oldukça ilişkilidir. Ayrıca ürünlerin paylaşılması yönünde işbirlikçi yaklaşımın bilincinde olunması, işletmelere yön gösterebilecek bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

“Eskimiş ürünleri tamir ettirip kullanmak” ($\bar{x}=1,60$), “ürün kiralamak, ödünç almak” ($\bar{x}=1,63$) ve enerji tasarrufunu dikkate almak” ($\bar{x}=1,65$) şeklinde davranışlarda bulunma, genç tüketicilerin en az önem verdikleri konulardır. Özellikle ödünç almak ya da ürün kiralamak şeklinde işbirlikçi tüketim, farklı kültürler arasında değişkenlik gösterebilmektedir (Pearce ve Turner, 1990). İşbirlikçi tüketim kapsamında genç tüketiciler satın aldıkları ürünleri paylaşmada istekli ancak kiralamak yönünde çekimser kalmaktadırlar. Bu durum kiralama ve ödünç alma durumunun, sınırlı sayıda sektör ve ürün grubunda yaygın olduğu şeklinde açıklanabilir. Benzer şekilde enerji tasarrufu konusunda farkındalığın tam olarak oluşmadığı ifade edilebilir.

Ekonomik gönüllü sadelik ve borçsuz tüketim faktörlerini açıklamak için kullanılan ifadeler, düşük ortalama değere sahiptir. Düşük katılım seviyeleri ile değerlendirilen konular sırasıyla “uzun vadede borçlanmak istememe” ($\bar{x}=1,63$), “gelecekteki satın alımları erteleme” ($\bar{x}=1,67$), “çok para harcama yönünde kaygı duymama” ($\bar{x}=1,67$) şeklindedir. Buna göre tüketicilerin çok para harcama yönünde yeterince duyarlı davranmadıkları söylenebilir. Ayrıca tüketicilerin en az katıldıklarını belirttikleri

konu, fayda arayışı ile ilgilidir. “Faydalı bir ürünse satın alırım” ifadesine ait düşük ortalama değer, ($\bar{x}=1,59$) fayda sağlamak için satın alma durumunun daha az önemsendiğinin bir göstergesidir.

Tablo 3. Sürdürülebilir Ekonomik Bilinç Düzeyinin Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir Ekonomik Bilinç Hakkında İfadeler	*Ortalama	Standart Sapma
Çevre dostu ürünler almak için daha fazla ödeme yaparım.	1,70	,792
Eskimiş ya da zarar görmüş eşyalarımı tamir ettirip kullanım süresini uzatırım.	1,60	,751
İşbirlikçi tüketimi önemserim.	1,77	,794
Satın almak yerine ürünü kiralamak ya da ödünç almak yönünde hareket ederim.	1,63	,755
Satın aldığım ürünü başkalarıyla paylaşıyorum.	1,82	,801
Ulusal markalı ürünleri tercih ederim.	1,83	,805
Enerji tasarrufu sağlayan ürünleri tercih ederim.	1,65	,758
Ekonomik Gönüllü Sadelik		
Satın alırken gerçekten ihtiyacım var mı diye düşünürüm.	1,69	,781
Gerçekten faydalı bir ürünse satın alırım.	1,59	,740
Borçsuz Tüketim		
Bir ürünü satın alırken çok para harcamak istemem.	1,67	,757
Uzun vadede çok borçlanmak istemem.	1,63	,758
Bana yük olacaksa gelecekteki alımlarımdan vazgeçebilirim.	1,67	,757

Araştırmada çok boyutlu olduğu düşünülen ve literatürde temel olarak üç boyutu kapsadığı belirtilen (Gilg vd., 2005; Wang vd., 2014) sürdürülebilir sorumluluk değişkeni için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada sürdürülebilir sorumluluk ile ilgili ankette yer alan 28 ifadenin boyutlarını ortaya koymak için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 4. Faktör Analizi Sonuçları

Sürdürülebilirlik Bilinci İle İlgili İfadeler	Faktör Adı	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Çevreye verilen zarardan huzursuzluk duyuyorum.	Çevresel Bilinç	,792		
Ürünlerin geri dönüşümlü malzemelerden yapılmış olmasını önemsiyorum.		,750		
Çevre dostu bir paketlemeyi tercih ediyorum. (plastik yerine cam, kâğıt vb.)		,824		

Yanlış tüketim davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin farkındayım.		,812		
Çevrenin korunması konusunda sorumluluk duyuyorum.		,719		
Kendimin ve toplumun alacağı tedbirlerin, çevresel problemlerin çözümüne katkı sağlayacağına inanıyorum.		,672		
Üretim ve yaşam biçimimizi çevrenin korunması yönünde uyarlamamız gerekiyor.		,682		
Çevreyi korumam için daha katı düzenlemelere ve yaptırımlara ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.		,655		
Ürün satın alırken (şampuan deterjan deodorant vb.) çevreci marka olup olmadığına dikkat ediyorum.		,770		
Üretimde çalışanların haklarının gözetilmesi gerektiğini düşünüyorum.		,670		
Üretimde yer alanların iyi şartlarda çalıştırılması önemlidir.			,684	
Üretimde yer alanlara adil davranılmalıdır.			,779	
Çocuk yaşta işçi çalıştırılmamasına yönelik ciddi önlemler alınmalıdır.			,790	
Adil ticaretle üretilmiş ürün hakkında daha olumlu düşünürüm.	Sosyal Bilinç		,722	
Çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde ciddi önlemler alınmalıdır.			,782	
Üretimde çalışanların haklarının gözetilmesi gerektiğini düşünüyorum.			,667	
Çevre dostu ürünler almak için daha fazla ödeme yaparım.				,743
Eskimiş ya da zarar görmüş eşyalarımı tamir ettirip kullanım süresini uzatırım.				,683
İşbirlikçi tüketimi önemserim.				,832
Satın almak yerine ürünü kiralamak ya da ödünç almak yönünde hareket ederim.	Ekonomik Bilinç			,665
Satın aldığım ürünü başkalarıyla paylaşıyorum.				,721
Ulusal markalı ürünleri tercih ederim.				,652
Enerji tasarrufu sağlayan ürünleri tercih ederim.				,669

Satın alırken gerçekten ihtiyacım var mı diye düşünürüm.	Ekonomik Gönüllü Sadelik			,770
Gerçekten faydalı bir ürüne satın alırım.				,648
Bir ürünü satın alırken çok para harcamak istemem.	Borçsuz Tüketim			,657
Uzun vadede çok borçlanmak istemem.				,603
Bana yük olacaksa gelecekteki alımlarımdan vazgeçebilirim.				,725
Toplam Varyans: 70,421				
KMO Değeri: ,934				
Bartlett Test Ki Kare:1875,345 df: 66 p: ,000				

Faktör analizinde kullanılan verinin, faktör analizine uygun olup olmadığını tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett's Test of Sphericity testinden yararlanılmıştır. KMO, faktör analizinde örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test etmek için kullanılan bir ölçüttür. KMO değeri % 93 olarak hesaplanmıştır. Belirtilen değer, öngörülen %60 değerinden büyüktür (Hair vd., 1998), Bartlett's Test of Sphericity anlamlılık düzeyleri ($p=0,000$) olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre sürdürülebilir sorumluluğun çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını ölçmek için kullanılan veri setinin, faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.

Faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Faktör dönüştürme yöntemlerinden varimax rotasyon yönteminden yararlanılmıştır. Sürdürülebilir sorumluluğun boyutları arasında yüksek korelasyona sahip ifadeler bir araya getirilmiş ve analiz sonucunda çevresel sürdürülebilirlik bilinci, sosyal sürdürülebilirlik bilinci, ekonomik sürdürülebilirlik bilinci olarak adlandırılan faktör grupları tespit edilmiştir. Bununla birlikte tüketicilerin ekonomik sürdürülebilirlik ile ilgili farkındalık ve bilinç düzeylerinin üç başlık altında ayrıca değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ekonomik sürdürülebilirlik; ekonomik sürdürülebilirlik ile ilgili genel bilinç düzeyi, ekonomik açıdan gönüllü sadelik ve borçsuz tüketim olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. Ekonomik sürdürülebilirliğin 3 farklı grupta algılanması, mevcut literatürden farklı olarak değerlendirilebilecek bir bulgudur. Çalışmaların birçoğunda ekonomik boyut, tek bir faktör altında değerlendirilmekle birlikte; Gilg vd., 2005, Balderjahn vd. 2013 ile Wang vd., 2014 çalışmalarında konu alınan sade bir yaşam biçimi ve borçlanmadan tüketme yönündeki değerlendirmeler, bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Değişkenler ilgili oldukları faktörleri, kabul edilebilir seviyelerde ($>0,50$) açıklamaktadır (Hair vd., 1998). Birinci faktör toplam varyansın % 26'sını ikinci faktör % 21'ini; üçüncü faktör % 17'sini, dördüncü faktör %8'ini; beşinci faktör ise 14'ünü açıklamaktadır. Üç faktör toplam varyansın % 86'sını açıklamaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini test etmek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5'de sunulmaktadır.

Tablo 5. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

Faktörler	İfade Sayısı	Güvenilirlik (Cronbach Alpha) Düzeyi
Sürdürülebilir Çevresel Bilinç	10	,884
Sürdürülebilir Sosyal Bilinç	6	,872
Sürdürülebilir Ekonomik Bilinç	7	,835
Ekonomik Gönüllü Sadelik	2	,803
Borçsuz Tüketim	3	,704

Güvenilirlik analizi sonucunda sürdürülebilir çevresel bilinç ölçeği için Cronbach alfa değeri, 0,88; sürdürülebilir sosyal sorumluluk için 0,87; ekonomik sürdürülebilirlik için 0,84; ekonomik gönüllü sadelik için 0,80 ve borçsuz tüketim için 0,70 olarak hesaplanmıştır. % 70’den büyük Cronbach alfa değeri, ölçeğin güvenilir olduğunun göstergesidir. Güvenilirlik düzeyinin en az % 80 olması, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Nakip, 2013). Buna göre araştırmada kullanılan ölçeklerin yüksek derecede güvenilir oldukları söylenebilir.

Araştırmada yer alan değişkenlerin (çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutları kapsamında) öğrencilerin okudukları sınıflar itibariyle grup ortalamaları arasındaki farklılıkların, istatistiksel anlamlılığını test etmek için bağımsız örneklem t -testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Değişkenler	Cinsiyet	Ortalama	t- değeri	P (Anlamlılık)
Sürdürülebilir Çevresel Bilinç	1.sınıf	1,632	4,41	,000***
	2.sınıf	1,844		
Sürdürülebilir Sosyal Bilinç	1.sınıf	1,628	4,20	,000***
	2.sınıf	1,847		
Sürdürülebilir Ekonomik Bilinç	1.sınıf	3,154	1,362	,162
	2.sınıf	3,271		
Gönüllü Sadelik	1.sınıf	3,062	,160	,855
	2.sınıf	3,346		
Borçsuz Tüketim	1.sınıf	1,721	3,271	,000***
	2.sınıf	1,879		

Tablo 6. Katılımcıların Öğrenim Düzeyleri Açısından T-Test Analizi Sonuçları

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

Analiz sonucunda, 1. sınıfta okuyan öğrencilerin, sürdürülebilir çevresel ve sosyal sorumluluk değişkenlerine ait ortalama değerlerin, 4. sınıfta okuyan öğrencilerin belirtilen değişkenlere ait ortalama değerlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu fark, istatistiki olarak ($p < 0,01$) düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ayrıca borçsuz tüketim kapsamında öğrenim düzeyi açısından istatistiksel olarak ($p < 0,01$) düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ekonomik sürdürülebilirlik ve gönüllü sade yaşam biçimi açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Buna göre üniversite öğrencilerinin sürdürülebilir ekonomik sorumluluk ve gönüllü sadelik yönündeki farkındalıklarının, öğrenim düzeyi açısından farklılık göstermediği söylenebilir. Öğrenim düzeyi itibarıyla farklılık yaratan değişkenler; çevresel ve sosyal sorumluluk ile borçsuz tüketim olmaktadır.

6. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışmada; üniversite öğrencilerinin sürdürülebilirlik bilinç düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Öğrencilerin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda sürdürülebilir bilinç düzeylerinin belirlenmesi ve söz konusu boyutlar arasındaki farklı algıların değerlendirilmesi, araştırmanın temel konusudur.

Tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik konusuna yaklaşımları değerlendirildiğinde-bu ifadelere verilen yüksek katılım düzeyi- genç tüketicilerin çevreyi ve çevresel sorunları önemsediklerini ve çevreyi koruma yönünde hareket etme bilincine sahip olduklarını göstermektedir. Genç tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik konusu ile ilgili olarak en yüksek katılım gösterdikleri ilk üç ifade “Çevreye verilen zarardan huzursuzluk duyuyorum”, “Yanlış tüketim davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin farkındayım” ve “Üretim ve yaşam biçimimizi çevrenin korunması yönünde uyarlamamız gerekiyor” şeklindedir.

Genç tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik kapsamında en az katılım gösterdikleri ifadeler “Çevreye zarar veren ürünleri satın almıyorum” ve “Ürün satın alırken çevreci marka olup olmadığına dikkat ediyorum” yönündeki katılımlarıdır. Buna göre tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik konusunda sorumluluk duydukları ve bilinçli oldukları ancak bu farkındalık ve bilinci, davranışa dönüştürme anlamında çekimser kaldıkları söylenebilir. Çevreci ürünler satın alma ile ilgili ifadelere ait göreceli daha düşük ortalama değerler, bu sonucun bir göstergesidir.

Tüketicilerin sosyal sürdürülebilirlik konusunda en fazla katıldıklarını belirttikleri ifadeler, “Üretimde yer alanlara adil davranılması”, “Üretimde çalışanların haklarının gözetilmesi” ve “Çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde ciddi önlemler alınması” şeklindedir. Bu sonuçlar katılımcıların, toplumsal bir konu olan çalışma şartlarında adalet ve iyileştirme yönündeki girişimleri önemsediklerini göstermektedir. Genç tüketicilerin en az katılım gösterdikleri ifade “Çocuk yaşta işçi çalıştırılmamasına yönelik ciddi önlemler alınması” yönündedir. Tüm bu sonuçlara göre işveren ve düzenleyici kuruluşlar tarafından alınacak önlemlerin, genç tüketiciler için önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca çocuk yaşta işçi çalıştırma konusuna verilen düşük önem düzeyi, katılımcıların demografik özellikleri ile de ilişkilendirilebilir. Üniversite öğrencilerinin genç olması, yetişkin nüfusa kıyasla 18 yaşından küçük bireyleri kendilerine daha yakın konumlandırmaları ayrıca bir kısım öğrencilerin de çalışıyor durumda olması bu bulguyu açıklayabilir.

Ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında en fazla duyarlılık gösterilen ilk üç husus; “Ulusal markalı ürünlerin tercih edilmesi”, “Satın alınan ürünün başkasıyla paylaşılması” ve “İşbirlikçi tüketimin önemsenmesi” şeklindedir. Genç tüketicilerin ulusal markaları satın alma yönündeki katılımları, ulusal ekonomiye katkı açısından ve satın alma alışkanlıkları bakımından önemli bir bulgudur. Ayrıca ürünlerin paylaşılması yönünde işbirlikçi yaklaşımın bilincinde olunması, işletmelere yön gösterebilecek bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Özellikle ödünç almak ya da ürün kiralamak şeklinde işbirlikçi tüketim, farklı kültürler arasında değişkenlik gösterebilmektedir. İşbirlikçi tüketim kapsamında genç tüketiciler, satın aldıkları ürünleri paylaşmada istekli ancak kiralamak yönünde çekimser kalmaktadırlar. Bu çekimserlik, kiralama ve

ödünç alma durumunun, sınırlı sayıda sektör ve ürün grubunda yaygın olduğu yönünde açıklanabilir. Benzer şekilde enerji tasarrufu konusunda farkındalığın tam olarak oluşmadığı ifade edilebilir.

Ekonomik gönüllü sadelik ve borçsuz tüketim faktörlerini açıklamak için kullanılan ifadeler (ürün kiralamak, ödünç almak, eskimiş ürünleri tamir ettirmek vb.), düşük ortalama değerlere sahiptir. Bu kapsamda tüketicilerin çok para harcama yönünde yeterince duyarlı davranmadıkları söylenebilir. Ayrıca tüketicilerin en az katıldıklarını belirttikleri durum, fayda arayışı ile ilgilidir. Bu sonuç fayda sağlamak için satın alma durumunun veya fayda ile satın alma arasındaki ilişkinin daha az önemsendiğinin bir göstergesidir.

Araştırmanın sonuçlarına göre genç tüketicilerin çevresel bilinç kadar sosyal ve ekonomik konularda da benzer seviyelerde farkındalıklar ile değerlendirme yaptıkları söylenebilir. Bu bulgu, tüketim davranışları açısından önemlidir. Nitekim Vantamay (2018)'in belirttiği üzere sürdürülebilir tüketim davranışları, ekolojik düzenden ekonomiye kadar pek çok sistemi etkileyen bir yapıdır.

Son olarak araştırmada yer alan öğrencilerin okudukları sınıflar açısından grup ortalamaları arasındaki farklılıklar değerlendirildiğinde, 1. sınıfta okuyan öğrencilerin sürdürülebilir çevresel ve sosyal sorumluluk değişkenlerine ait ortalama değerlerin, 4. sınıfta okuyan öğrencilerin belirtilen değişkenlere ait ortalama değerlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik konusunun her öğrenim düzeyinde farkındalığının sağlanması için ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim seviyelerinde, çevre ve sürdürülebilirlik temelli içeriklerin paylaşılması önerilebilir.

Bununla birlikte borçsuz tüketim boyutu ile ilgili olarak öğrenim düzeyi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ekonomik sürdürülebilirlik ve gönüllü sade yaşam biçimi açısından öğrenim grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bununla birlikte çevresel ve sosyal sorumluluk ile borçsuz tüketim konularına yönelik algının, genç tüketicilerin öğrenim düzeyi açısından farklılık gösterdiği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulguların, gerek işletmelere gerekse de genç tüketicilere, sürdürülebilirlik bilinci geliştirilebilmeleri yönünde yol gösterici olduğu düşünülmektedir. Nitekim sürdürülebilir bilinç düzeyinin belirlenmesi, sadece bireylerin mevcut farkındalık düzeyini ölçmekle kalmayıp, gelecekteki davranışsal eğilimlerin öngörülmesinde de kritik bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik politikalarının etkin biçimde tasarlanabilmesi için sürdürülebilirlik bilincinin, kapsamlı ve bütüncül biçimde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir bilinç, çağımızın karmaşık çevresel ve toplumsal sorunlarına karşı bireylerin içselleştirilmiş olduğu çok boyutlu bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı bilgi, tutum ve davranış bileşenlerinden oluştuğundan, sürdürülebilir hedeflere tam olarak ulaşmak yalnızca kurumsal değil, bireysel bir dönüşümü de gerektirmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir bilinç kavramının derinlemesine anlaşılması, hem akademik çalışmalar hem de uygulamacılar açısından strateji belirlenmesi yönünde büyük önem taşımaktadır.

7. KAYNAKLAR

- Balderjahn, I., Buerke, A., Kirchgeorg, M., Peyer, M., Seegebarth, B., & Wiedman, K. P. (2013). "Consciousness for Sustainable Consumption: Scale Development and New Insights in the Economic Dimension of Consumers Sustainability", *AMS Review*, Springer, 3, 181- 192.
- Biswas, A. (2016). "A Consumption Value-Gap Analysis for Sustainable Consumption", *Environmental Science and Pollution Research*, 24 (8), 7714-7725.
- Bookchin, M. (1991). *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, Black Rose Books.
- Boström, M. (2012). "A Missing Pillar? Challenges in Theorizing and Practicing Social Sustainability: Introduction to the Special Issue", *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8(1), 3-14.

- Colantonio, A. (2009). *Social Sustainability: Linking Research to Policy and Practice*, Oxford Institute for Sustainable Development.
- Connolly, J. & Prothero, A. (2003). "Sustainable Consumption: Consumption, Consumers and the Commodity Discourse", *Consumption Markets & Culture*, 6 (4), 275-291.
- Demarque, C., Charalambides, L., Hilton D. J. & Waroquier, L. (2015). "Nudging Sustainable Consumption: The Use of Descriptive Norms to Promote a Minority Behavior in a Realistic Online Shopping Environment", *Journal of Environmental Psychology*, 43(1), 166-174.
- Gilg, A., Bar, S., & Ford, N. J. (2005). "Green Consumption or Sustainable Lifestyles? Identifying the Sustainable Consumer", *Futures*, 37(6): 481-504.
- Hair, J, Anderson, R. E, Tatham R. L. & Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis* (International 5th Edition), New York: Prentice-Hall, Inc.
- Hansen, U., & Schrader, U. (1997). "A Modern Model of Consumption for a Sustainable Society", *Journal of Consumer Policy*, 20(4), 443- 468.
- Iwata, O. (1997). "Attitudinal and Behavioral Correlates of Voluntary Simplicity Lifestyle", *Social Behavior and Personality*, 25(3), 233- 240.
- Iwata, O. (2006). "An Evaluation of Consumerism and Lifestyle as Correlates of a Voluntary Simplicity Lifestyle", *Social Behavior and Personality*, 34(5), 557- 568.
- Jackson, T. (2005). "Motivating Sustainable Consumption: A Review of Evidence on Consumer Behaviour and Behavioural Change", *Sustainable Development Research Network*, 11, 2-20.
- Kals, E., Schumacher, D., & Montada, L. (1999). "Emotional Affinity toward Nature as a Motivational Basis to Protect Nature", *Environment and Behavior*, 31(2), 178-202.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). "Mind the Gap: Why do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?", *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260.
- Külter Demirgüneş, B., & Köysüren, T. (2021). Tüketicilerin Sürdürülebilir Modaya Yönelik Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesi, In Karabulut, Ş. (Ed.), *İşletme Biliminde Kuramsal ve Pratik Pazarlama Konuları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 337-374.
- Lai, C. K., & Cheng, E. W. (2016). "Green Purchase Behavior of Undergraduate Students", *The Social Science Journal*, 53, 67- 76.
- Lenssen, G., & Smith, N. C. (2019). *Managing Sustainable Business*. The Netherlands: Springer Science, Business Media B.V.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). "Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing: National Bureau of Economic Research Debt and Account Balances", *Journal of Business Researches*, 11, 1-11.
- Martin, D, & Schouten, J. (2014). *Sustainable Marketing*, First Edition. (P. N. Edition, Dü.) Pearson Education Limited.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., & Randers, J. (2008). *Limits to Growth: The 30-Year Update*. Chelsea Green Publishing.
- Mol, A. P. J., & Sonnenfeld, D. A. (2000). *Ecological Modernisation Around the World: Perspectives and Critical Debates*, Routledge.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlama Araştırma Teknikleri*, Ankara, Seçkin Yayınları.
- Nepomuceno, M. V., & Laroche, M. (2014). The Impact of Materialism and Anti-Consumption Lifestyles on Personal Debt and Account Balances. *Journal of Business Research*, 68(3), 654-664.

- Pearce, D., & Turner, R. K. (1990). *Economics of Natural Resources and the Environment*. Harvester Wheatsheaf.
- Pena-Cerazo, M. A., Minon, M. A. & Tejedor-Nunez, J. (2019). “Analysis of Conciousness of University Undergraduates for Sustainable Consumption”, *Sustainability*, 11, 2-20.
- Schultz, P. W., Gouveia, V. V., Cameron, L. D., Tankha, G., Schmuck, P., & Franek, M. (2005). Values and their Relationship to Environmental Concern and Conservation Behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 457–475.
- Seyfang, G. (2006). “Ecological Citizenship and Sustainable Consumption”. *Environmental Politics*, 15(2), 290–306.
- Stern, P. C. (2000). “Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior”, *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
- Ünal, S., & Dönmez, C. (2020). “Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Sürdürülebilirlik Bilincine İlişkin Tutumları”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(1), 1-18.
- Vantamay, N. (2018). “Investigation and Recommendations on the Promotion of Sustainable Consumption Behavior among Young Consumers in Thailand”, *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39, 51-58.
- WCED (World Commission on Environment and Development), (1987). *Our Common Future*, Oxford University Press.
- Yatish, J., & Zillur, R. (2019). “Consumers' Sustainable Purchase Behaviour: Modeling the Impact of Psychological Factors”, *Ecological Economics*, 159(May), 235-243.
- Zavestoski, S. (2002). “Guest Editorial: Anticonsumption Attitudes”, *Psychology & Marketing*, 19(2), 121- 126.

WHY MINERVA AND NOT ATHENA IN *THE PRAISE OF FOLLY* BY DESIDERIUS
ERASMUS?

Çisem GÜLENLER ACAR

Lect., Niğde Ömer Halisdemir University, Literature, <https://orcid.org/0000-0001-7861-5775>

Abstract

Until the emergence of monotheistic religions, almost all nations had their own mythologies. However, among all of them, two mythologies which have affected the others and are still widely used in literature today are Roman and Greek. They both share many common gods and goddesses, such as Zeus and Jupiter as the King of Gods, Aphrodite and Venus as the Goddess of Love. However, all these deities don't have the same characteristics across both cultures. Desiderius Erasmus, who travelled and lived in European countries, and learned extensive knowledge of these ancient mythologies, chose Minerva over Athena as the antagonist to Stultitia in his work "Praise of Folly." Minerva and Athena, often considered counterparts, diverge significantly: Athena stands as a goddess of war, while Minerva embodies wisdom without the martial associations. This study explores Erasmus's decision through a psychoanalytic lens, considering the influence of his familial background and cultural experiences. As the daughter of Juno and Jupiter, Minerva's lineage reflects moral superiority and nobility, while her lifelong virginity aligns with Erasmus's values of chastity and virtue. In contrast, Zeus's immoral actions and Athena's marriages render her less suitable for Erasmus's moral framework. Moreover, Erasmus's childhood challenges—stemming from his parents' unconventional relationship, their sudden death, and the rigid discipline of his monastic education, which his custodians gave to get rid of him —shaped his character and way of thinking. His extended stay in Italy further deepened his affinity for Roman mythology. It concludes that Erasmus's choice of Minerva reflects a synthesis of his ethical convictions, religious upbringing, and cultural influences. His preference extends beyond mere intellectual alignment, revealing a profound, subconscious connection to his personal history and ideological principles.

107

Keywords: Erasmus, Minerva, *The Praise of Folly*, Roman Mythology, Psychoanalytic Analysis.

TRACES OF SUBALTERNITY IN ANITA DESAI'S NOVEL CLEAR LIGHT OF DAY ANİTA DESAİ'NİN CLEAR LIGHT OF DAY ROMANINDA MADUNLUĞUN İZLERİ

Şeyda Nur YORULMAZEL¹, Dr. Öğr. Üyesi Didem YILMAZ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 0009-0009-9675-4336

² Dr. Öğr. Üyesi Didem YILMAZ, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler, 0000-0002-3828-4622

Özet

Bu çalışma Anita Desai'nin "*Clear Light of Day*" adlı romanını postkolonyal teori ile Spivak'ın maduniyet teorisi perspektifinden incelemektedir. Gayatri Chakravorty Spivak'ın "*Madun Konuşabilir mi?*" çalışmasının çerçevesinde şekillenen çalışmada, romanın kadın karakterleri üzerinde sömürgecilik sonrası dönemdeki Hindistan toplumun aile yapısında bulunan ataeril sistem ve toplumsal baskılar incelenmiştir. Anita Desai'nin romanında kadın karakterler, sadece sessizleştirilen kadın karakterler değil, sessizlikleri karşısında direnç gösteren kadınlar olarak bireysel olarak ele alınmaktadır. Romanda yer alan kardeş olan Bim ve Tara isimli kadın karakterler, sessizlik karşısında farklı direniş gösteren karşıt iki kadını temsil etmektedir. Bim 'im sessizliği toplumsal baskılara başkaldırışın, gücün yansıması olurken, Tara'nın sessizliği, toplumdaki baskılara karşı uyum gösteren ve bu uyumun arkasında geri çekilme isteği olan birey konumunda olmuştur. İki kız kardeşin karakterlerinin çözülmesi, Hint kadınlarının postkolonyal dönemdeki çok katmanlı yapılarının marjinalleşme süreçlerini görünür kılarak, kadınların ataeril sistem yapısı içerisinde geliştirmiş oldukları direniş biçimlerine işaret etmektedir. Bu çalışma, edebi bir tür olarak romanın estetik güzellik anlayışıyla bir alan olmasından ziyade, sosyolojik ve politik yapı sistemlerin eleştirisinde mümkün kılacaktır. Anita Desai'nin "*Clear Light of Day*" adlı roman, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sessizlik teması üzerinden, kadınların yaşamış olduğu maduniyet deneyimlerine, Postkolonyal Teorinin sunmuş olduğu eleştirel perspektifle kadın temsillerini değerlendirmek adına önemli katkı sunar.

Anahtar kelimeler: Postkolonyal Teori, Maduniyet Teorisi, Ataeril Sistem, Sessizlik, Direniş, Kadın Temsili

Abstract

This study examines Anita Desai's novel "*Clear Light of Day*" from the perspective of postcolonial theory and Spivak's theory of subalternity. In the study, which is shaped within the framework of Gayatri Chakravorty Spivak's study "*Can the Subaltern Speak?*", the patriarchal system and social pressures in the family structure of the Indian society in the postcolonial period on the female characters of the novel are examined. In Anita Desai's novel, the female characters are not only silenced but also addressed individually as women who resist their silence. The female characters Bim and Tara, who are sisters in the novel, represent two opposing women who show different resistances against silence. While Bim's silence is a reflection of rebellion and power against social pressures, Tara's silence is an individual who adapts to the pressures in the society and has a desire to retreat behind this adaptation. The analysis of the characters of the two sisters makes the marginalization processes of the multi-layered structures of Indian women in the postcolonial period visible, and points to the resistance forms developed by women within the patriarchal system structure. This study will make it possible for the novel, as a literary genre, to be a field with an aesthetic understanding of beauty, but rather a critique of sociological and political structural systems. Anita Desai's novel, "*Clear Light of Day*", makes an important contribution to the subaltern

experiences of women through the theme of silence, and to evaluate women's representations with the critical perspective offered by Postcolonial Theory.

Keywords: Postcolonial Theory, Subalternity Theory, Patriarchal System, Silence, Resistance, Female Representation

THE POLITICAL ECONOMY OF DIGITAL CONTENT CREATION: THE CASE OF YOUTUBE

DİJİTAL İÇERİK ÜRETİCİLİĞİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ: YOUTUBE ÖRNEĞİ

Ahmet Furkan YÜCEER

Yüksek lisans öğrencisi, İletişim Bilimleri,

Özet

Dijitalleşme ile birlikte medya üretim süreçleri radikal biçimde dönüşmüş, kullanıcıların yalnızca tüketici değil aynı zamanda üretici hâline geldiği yeni bir iletişim ortamı ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri, YouTube gibi video paylaşım platformlarında faaliyet gösteren içerik üreticileridir. Görünürde bireysel girişimcilik örneği olarak sunulan bu üretim biçimi, ekonomi politik medya kuramı çerçevesinde ele alındığında, sermaye birikimi, emek sömürsü ve platform denetimi gibi yapısal ilişkilerle iç içe geçmiş karmaşık bir üretim alanına işaret etmektedir. Bu çalışmada, YouTube fenomenliği olgusu Vincent Mosco, Dallas Smythe, Murdock & Golding gibi kuramcılarının katkılarıyla şekillenen ekonomi politik medya kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Özellikle dijital emek, metalaşma, görünmeyen emek ve algoritmik tahakküm gibi kavramlar merkeze alınarak, içerik üretiminin bireysel öznellikten ziyade yapısal bağımlılık içinde nasıl biçimlendiği tartışılmıştır. Araştırma yöntemi olarak eleştirel ekonomi politik çözümleme tercih edilmiş; seçilen YouTube içerik üreticilerinin videoları, reklam modelleri, algoritmik yönelimleri ve sponsorluk pratikleri üzerinden nitel içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda YouTube'un yalnızca bir paylaşım mecrası değil, aynı zamanda dijital emek biçimlerinin yeniden üretildiği bir sermaye platformu olarak işlediği ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı, dijital içerik üreticiliğinin görünümünü eleştirel bir perspektiften analiz ederek, dijital medya ekonomisine ilişkin güncel bir değerlendirme sunmaktır. Çalışma, dijitalleşmenin sunduğu görünürdeki özgürlük alanının ardında işleyen yapısal tahakküm biçimlerini görünür kılmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Dijital emek, platform kapitalizmi, ekonomi politik kuram

With the rise of digitalization, media production processes have undergone a radical transformation, enabling users not only to consume but also to produce media content. One of the most striking examples of this transformation is the emergence of content creators on platforms such as YouTube. While this form of production is often framed as an individual act of entrepreneurship, when examined through the lens of political economy, it reveals a complex structure shaped by capital accumulation, labor exploitation, and platform control mechanisms. This study analyzes the phenomenon of YouTube content creation within the framework of political economy of communication, drawing on the works of key theorists such as Vincent Mosco, Dallas Smythe, Graham Murdock, and Peter Golding. Concepts such as digital labor, commodification, invisible labor, and algorithmic control are used to critically assess how content production is structured beyond the appearance of individual autonomy. The study employs critical political economy analysis as a methodological approach. A qualitative content analysis was conducted on selected videos from popular YouTube creators, focusing on advertising practices, sponsorships, content formats, and visibility strategies. Additionally, YouTube's platform policies, algorithmic dynamics, and monetization models were examined to understand the structural conditions that shape content creation. The aim of this research is to offer a critical perspective on the digital content economy by revealing the structural mechanisms underlying seemingly free and independent production. It argues that platforms like YouTube operate not only as media distributors but also as digital labor regimes embedded in capitalist production relations.

Keywords: Digital labor, platform capitalism, political economy of communication

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDAN HALKIN BEKLENTİLERİ VE ALGILARININ KARŞILAŞTIRMALI ÖLÇÜMÜ: NİĞDE KIZILAY ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Kemal GENÇOĞLU

0000-0002-9974-379X

Sivil toplum kuruluşları (STK), toplumsal kalkınma süreçlerinde doğrudan veya dolaylı olarak kritik roller üstlenen, insanlığa ve topluma hizmet etmeyi amaçlayan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak bilinmektedir. 18. yüzyıla kadar uzanan köklü geçmişi, geniş faaliyet alanı ve toplum üzerindeki etkisiyle önemli bir aktör olan Türk Kızılayı, bu alanda yürüttüğü çalışmalarla öne çıkmaktadır. Ancak, Türk Kızılayı'nın hizmetlerinin toplumsal algısı ve paydaş beklentilerini nasıl karşıladığına dair teorik araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırma, kar amacı gütmeyen bir STK olarak Türk Kızılayı Niğde Şubesi'nin faaliyetlerinin Niğde halkının beklentilerini ne ölçüde karşıladığını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın en önemli bulguları arasında; Niğde Kızılay Şubesi'nden Niğde halkının beklentilerinin karşılanma düzeyi (Doğrulama = Algılama - Beklenti) genel olarak değerlendirildiğinde, doğrulama skoru yüksek olan maddelerde, yani katılımcıların beklentileri ile algılarının örtüştüğünü belirttiği maddelerde frekans sonuçlarına göre en fazla katılımın gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Pozitif doğrulamama skorları da dikkate alındığında, katılımcıların büyük bir kısmının, Niğde Kızılay Şubesi'nin faaliyetlerini beklentilerine uygun bulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan, negatif doğrulamama görüşüne sahip katılımcıların oranı frekans açısından görece daha düşük seviyede kalmasına rağmen, beklentilerin yüksek olmasına bağlı olarak, ortalama sonuçlara göre negatif doğrulamamaya ilişkin küçük- negatif farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada, BDT teorisinin STK ve Türk Kızılayı kapsamında uygulanması ile, literatürde teorisinin uygulandığı çalışmalardan farklılık göstermesi, özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları (STK), Beklenti Doğrulama Teorisi (BDT), Algılama, Beklenti, Türk Kızılayı, Niğde Kızılay Şubesi.

GOVERNMENT GATEWAY, AND NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTY
REQUEST MANAGEMENT SYSTEM (IYS)

DEVLETİN İLETİŞİM KAPSAMINDA DİJİTAL HABİTUS ALANI ve BU ALANLARIN
KAMUSAL BOYUTTA TOPLUMSAL ÇIKTISI: CİMER, E-DEVLET KAPISI ve NİĞDE
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İSTEK YÖNETİM SİSTEMİ (İYS)³⁵

Bülent KARA¹Kadriye ÜZ²

ÖZET

20.yüzyılın son çeyreği itibarıyla yaşamın her alanına nüfuz eden dijitalleşme, sosyoloji disiplininin araştırma sahasına da dâhil olmuş ve dijital dönüşümün etkilediği tüm alanların sosyolojik açıdan incelenmesini mümkün kılmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, bireyin yaşamında önemli bir yer tutan devlet, kamu yönetimi ve vatandaşlık gibi siyasal temelli yapılar da dijitalleşmeden etkilenmiş ve devletin kendine özgü yeni bir "dijital habitus" inşa etmesine neden olmuştur. Devletin bu dijital habitusu içerisinde çeşitli yapılar dönüşüme uğramış olup başta devlet-vatandaş ilişkisi dijital iletişim araçları aracılığıyla yeniden yapılanarak daha güçlü ve karşılıklı bir diyalektik iletişim ortamı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS), dijital iletişim araçları olarak yüksek işlevselliğe sahip ve vatandaş-devlet etkileşimini dijital ortamda mümkün kılan önemli platformlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu dijital platformların devletin dijital habitusu içindeki rolünü ve katılımcıların bu uygulamaları hangi amaçlarla kullandığını ortaya koymak, bu kullanım pratiklerinin toplumsal düzeyde ne tür çıktılar doğurduğunu analiz etmektir. Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım benimsenmiş olup toplam 27 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda, CİMER'in ağırlıklı olarak şikâyet bildirimlerinde kullanıldığı ve vatandaşların bu başvuruların çözümü ulaşmasını bekledikleri anlaşılmıştır. Bu durum, CİMER'in toplumsal çıktısının, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkiyi bir "ombudsman" mekanizması çerçevesinde yapılandırdığını göstermektedir. e-Devlet Kapısı'nın ise vatandaşların kamu kurumlarından belge temin etmesine ve bilgi edinmesine olanak tanıyan dijital bir platform olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla e-Devlet Kapısının Bilgi Edinme Hakkının dijital ortama taşındığı bir yapı işlevi gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) ise daha çok bireysel talep ve isteklerin iletildiği bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda İYS sisteminin kamu tüzel kişiliklerinin talep ve istek mekanizması olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, devletin dijital habitusu içerisinde devlet-vatandaş etkileşiminin diyalektik bir iletişim zemininde gerçekleştiği ve bu iletişimin güven temelli, çözüm odaklı ve sürdürülebilir bir biçimde ilerlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, e-Devlet, e-Yönetişim, Dijital Habitus

Abstract

Since the last quarter of the 20th century, digitalization has permeated every aspect of life, becoming a focal point within the scope of sociological inquiry. This transformation has enabled the sociological examination of various domains affected by digital change. In particular, state structures, public administration, and citizenship—core components of the political sphere that play a significant role in the lives of individuals—have also been reshaped by digitalization, leading to the emergence of a new "digital habitus" specific to the state. Within this digital habitus, several institutional and functional structures have undergone transformation, most notably the state-citizen relationship,

³⁵ Bu bildiri "Katılımcı Demokrasi ve Dijital Yurttaşlık Çerçevesinde Yüksek Öğrenim Öğrencilerinin Dijitalleşmeye Yönelik Algısı: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği" adlı kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

which has been restructured through digital communication tools to foster a more robust and reciprocal dialectical interaction. In this context, the Presidential Communication Center (CİMER), the e-Government Gateway, and Niğde Ömer Halisdemir University's Request Management System (İYS) emerge as highly functional digital communication platforms that facilitate citizen-state interaction in the digital environment. The aim of this study is to investigate the roles of these digital platforms within the state's digital habitus, to understand the purposes for which participants use these systems, and to analyze the societal outcomes of these usage practices. The study employs a qualitative research design, adopting a phenomenological approach. In total, semi-structured interviews were conducted with 27 participants. Findings indicate that CİMER is predominantly used for filing complaints, with participants expecting their issues to be resolved, thereby revealing CİMER's function as an "ombudsman" mechanism that structures the relationship between citizens and the state. The e-Government Gateway, on the other hand, is primarily used to access official documents and obtain information from public institutions, indicating its role as a digital platform that operationalizes the Right to Information in an online setting. Finally, the İYS platform is primarily utilized for conveying individual requests and demands, serving as a feedback mechanism within institutional public structures. Overall, the study concludes that the state-citizen relationship within the state's digital habitus is grounded in a dialectical communication process characterized by trust, problem-solving, and sustainability.

Keywords: Digitalization, e-Government, e-Governance, Digital Habitus

1. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan dijitalleşme süreci, yalnızca teknolojik bir ilerleme olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı köklü bir biçimde dönüştüren sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda dijitalleşme, toplumsal kurumların işleyişinden gündelik yaşama, bireysel kimlik oluşum süreçlerinden toplumsal norm ve değer sistemlerine kadar geniş bir yelpazede etkili olmaktadır. Birey, dijitalleşme ile birlikte klasik anlamda toplumsal rollerini yeniden tanımlamakta ve toplumsal etkileşim biçimlerini dijital mecralar aracılığıyla yeniden yapılandırmaktadır. Dijitalleşme süreci, yalnızca bireyin toplumsal pratiklerini dönüştürmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal yapının temel dinamiklerini de yeniden inşa etmektedir. Bu bağlamda, dijital çağda iletişim teknolojilerinin modern toplumdaki egemenliği ve işleyişi, Manuel Castells'in 'ağ toplumu' kavramıyla açıklanabilir ve dijital toplumun bir alt basamağı olarak görülen bu toplum yapısı, dijital dönüşümü etkin kılmakta olup ifade edilen dönüşümü anlamlandırmak adına önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Böylelikle ağ toplumu, bireylerin bilgiye erişim biçimleri, sosyal sermaye kaynakları ve kolektif eylem pratiklerinin dijital ağlar üzerinden yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır (Castells, 2008:56). Bilgiye erişimin meşrulaştığı ve 5.0 toplumunun küresel ölçekte hızla yayıldığı dijital çağda, devletin kamusal alanı ve toplumsal sorumlulukları dijital dönüşümle birlikte yeniden şekillenmiş ve bu süreç, dijital platformlarda sunulan devlet hizmetleriyle ortaya çıkmıştır. Bu hizmetler, vatandaşların kolay, hızlı ve etkin bir şekilde erişebileceği, algoritmalarla yönetilen uygulamalar olarak tasarlanmıştır. Devlet, dijitalleşme süreciyle birlikte kendine özgü bir "dijital habitus" oluşturmuş ve bu, yurttaş-devlet ilişkisini yeniden inşa etmiştir. Bu yeni ortamda, devletin sunduğu hizmetler şeffaflık, hız ve etkinlik gibi ilkelerle şekillenmiş, bu da toplumsal güveni artırarak kamu hizmetlerinin performansını optimize etmiştir.

Devletin dijital habitus alanı yalnızca merkezi yönetimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda yerel düzeydeki kamu tüzel kişilikleri, özellikle üniversiteler gibi kurumlar tarafından da benimsenmiştir. Bu kurumlar, devletin dijitalleşme süreciyle belirlediği şeffaflık, etkinlik, hız ve kesintisizlik gibi temel ilkeleri kendi bünyelerinde içselleştirerek, dijital reformlar gerçekleştirmiştir. Üniversiteler ve benzeri kamu tüzel kişilikleri, dijital mecraları etkin bir şekilde kullanarak, hem iç hizmetlerini yeniden yapılandırmış hem de öğrencilerle olan iletişimlerini dijital platformlar aracılığıyla güçlendirmiştir. Bu süreç, devletin dijital dönüşüm vizyonunun bir parçası olarak, kamu hizmetlerinin daha erişilebilir, şeffaf ve hızlı bir şekilde sunulmasını sağlamış olup (Onuncu Kalkınma Planı,

2014:54) diyalektik iletişim gücünü, dijital mecralarda kullanmasının temel alındığını söylemek mümkündür.

Dijitalleşme merkezli gelişen diyalektik ilişkinin giderek daha önemli ve güçlü bir hale geldiği, vatandaş ile devlet arasındaki etkileşimin dijital ortamda yeniden yapılandırıldığı bir dönemde, karşımıza Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) gibi dijital platformlar çıkmaktadır. Bu platformlar, devletin dijital habitusunda yeni bir etkileşim alanı oluşturduğu ve devlet ile vatandaş arasındaki ilişkilerin dijitalleşmesi sürecine önemli bir katkı sunduğu ifade edilebilir. Bunlardan en önemlisi devlet, kamu kurumları ve vatandaş arasındaki demokratik ilişkinin ve ilerleyişinin ortaya çıkması ifade edilebilir. Dijitalleşmenin bu bağlamı, araştırmamızın odaklanmasındaki temel etkeni oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, yeni dijital iletişim kanalları olarak ifade edilebilen Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), e-Devlet Kapısı ve İstek Yönetim Sistemi (İYS) sistemlerinin kullanım amaçları incelenmiş, vatandaşların bu platformlar üzerinden gerçekleştirdiği başvuru türleri değerlendirilmiş ve ayrıca bu dijital uygulamaların toplumsal karşılığı analiz edilmiştir.

2. Araştırmanın Problemi ve Amacı

Dijitalleşme süreci, devlet ile vatandaş arasındaki etkileşim biçimlerini ve toplumsal yapıları dönüştürmede önemli bir rol üstlenmektedir. İletişimin birey ve toplum nezdindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, dijitalleşmenin günlük yaşama entegre olmasıyla birlikte daha nitelikli bir iletişim ortamı oluşmuştur (Aslan, 2020:26). Bu bağlamda, devlet, dijitalleşme, iletişim, vatandaş ve kamu tüzel kişilikleri gibi kavramlar ortak bir zeminde buluşmakta ve dijital platformların aktif biçimde kullanılması sayesinde vatandaşların devletin ilgili birimlerine kolayca erişebildiği görülmektedir (Demirel, 2010:69). Vatandaşların kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen dijital altyapılar; CİMER, e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İYS sistemi gibi platformlar aracılığıyla hizmet sunmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu dijital platformların vatandaşlar tarafından hangi amaçlarla kullanıldığı ve bu kullanımın toplumsal düzeyde ne tür çıktılar doğurduğu, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, devletin ifade edilen dijital kanallar ile nasıl bir dijital habitus alanı oluşturduğu ve vatandaşların dijital kanalları nasıl algıladıklarını ortaya koymaktır. Araştırmada CİMER, e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) uygulaması örneklem olarak ele alınmakta olup bu platformlar üzerinden vatandaşların şikâyet, talep, bilgi edinme ve iletişim amaçlı etkileşimlerinin doğası analiz edilmektedir. Çalışma, özellikle ombudsman, bilgi toplumu ve demokratik katılım gibi olgular ekseninde dijitalleşmenin kamu yönetimindeki aracı rolünü değerlendirmeyi ve bu dijital kanalların vatandaşın kamu yönetimine erişiminde nasıl bir dönüşüm yarattığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

3. Araştırmanın Önemi

Dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir evrim değil, aynı zamanda toplumsal yapıların, kamusal hizmetlerin ve devlet-vatandaş ilişkilerinin dönüşümünü beraberinde getiren çok boyutlu bir süreçtir. Özellikle kamu hizmetlerinin dijital platformlara taşınması, hem yönetsel işleyişin yeniden yapılandırılmasını hem de yurttaşların kamu kurumlarıyla olan etkileşim biçimlerinin değişmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, dijitalleşmenin toplumsal dinamikler üzerindeki etkisinin incelenmesi, günümüz toplumlarını anlamlandırmada temel bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın önemi, dijitalleşmenin Türkiye bağlamında devlet-vatandaş ilişkilerine etkisini, örnek dijital platformlar aracılığıyla incelemesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmada ele alınan uygulamalar CİMER, e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) uygulamalarıdır. Bu uygulamaların devletin merkezî, yerel ve kurumsal düzeylerde dijitalleşmeye nasıl entegre olduğunu ve bu sürecin vatandaş katılımı, demokratikleşme, şeffaflık ve kamu hizmetlerinin etkililiği gibi temel ilkelerle nasıl ilişkilendirildiğini göstermesi açısından önemli örnekler olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda çalışma, dijitalleşmenin toplumsal

boyutunu anlamak, yurttaş-devlet ilişkilerinin dijital platformlar aracılığıyla nasıl yeniden şekillendiğini kavramak ve dijital kamu hizmetlerinin demokratik toplum yapısındaki rolünü analiz etmek açısından önemli bir katkı sunacaktır. Aynı zamanda Türkiye’de uygulanan dijital kamu hizmetlerinin işlevselliğine yönelik niteliksel verilere dayalı özgün bir değerlendirme yaparak literatüre yeni bir perspektif kazandıracaktır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin yaşanmış deneyimlerinden yola çıkarak anlam ve algılara ulaşmayı amaçlar (Creswell, 2023:9-14). Bu doğrultuda, araştırmada fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenolojik araştırmalar, bireylerin belirli bir olguya dair deneyimlerini anlamlandırmayı hedefler (Husserl, 2020:36). Çalışmada bu bağlamda yorumlayıcı fenomenoloji yaklaşımı benimsenmiştir; bu sayede katılımcıların dijital kamu platformlarıyla olan etkileşimlerinden hareketle anlam üretimine odaklanılmıştır.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, önceden belirlenen soru formuna dayalı olarak gerçekleştirilmiş, ancak gerektiğinde esnek sorularla derinleştirilmiştir. Katılımcıların düşünce ve algılarını detaylandırmaları sağlanmıştır. Örneklem seçiminde ise amaçlı örnekleme ve kota örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, araştırmanın problemine doğrudan katkı sunabilecek bireyler seçilmiş; CİMER, e-Devlet Kapısı ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) gibi dijital kamu platformlarını kullanan yüksek lisans ve doktora öğrencileri çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve ile devletin dijital habitusunun nasıl şekillendiği ve dijitalleşmenin yurttaş-devlet ilişkilerine etkisi, katılımcıların deneyimleri üzerinden derinlemesine analiz edilmiştir.

5. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ile Fen Bilimleri Enstitüsü’nde öğrenim gören yüksek lisans ve doktora öğrencileri oluşturmaktadır. Toplamda 27 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 11 yüksek lisans ve 4 doktora öğrencisi; Fen Bilimleri Enstitüsü’nde ise 8 yüksek lisans ve 3 doktora öğrencisiyle görüşülmüştür. Katılımcıların seçiminde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcılar gizlilik ilkesine bağlı kalınarak “K1, K2, K3...” şeklinde kodlanmıştır. Çalışma grubundaki bireyler; yaş, cinsiyet, bağlı oldukları enstitü, bölüm ve öğrenim derecesi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, araştırma problemine farklı bakış açılarıyla yaklaşma olanağı sağlamaktadır. Katılımcılar; kamu yönetimi, sosyoloji, tarih, iktisat, çevre mühendisliği, biyoteknoloji, kimya, matematik gibi çeşitli disiplinlerden gelmekte olup, araştırmanın konularında disiplinler arası bir değerlendirme zemini oluşturulmuştur.

6. Kavramsal Çerçeve

6.1. Dijitalleşme

Dijitalleşme kavramı, verilerin elektronik ortamda sayısallaştırılması ve işlenmesiyle ilişkilidir. Bu süreç, bilgilerin dijital formata dönüştürülmesi, veri analizi ve erişimin hızlanmasını sağlar. Dijitalleşme, ayrıca bireyleri, sistemleri ve hizmetleri birbirine bağlayan bir yapı olarak tanımlanabilir (sozluk.gov.tr). Aynı zamanda dijitalleşme ile dijitalleştirme arasında bir ayrım yapılmalıdır; dijitalleştirme, mevcut iş süreçlerini ve organizasyonları teknolojiyle uyumlu hale getirmeyi ifade eder (Silkin Ün, 2020:315-316). Buna ek olarak dijitalleşme, günümüz dijital çağının temel belirleyicisi olup, yaşamı dönüştüren bir süreçtir. Bu dönüşüm yalnızca teknolojiyle sınırlı kalmayıp, toplumsal yapıları, bireyi, siyasal ve ekonomik alanları da etkilemektedir. Dijitalleşmenin sosyolojik bir perspektiften incelenmesi, yalnızca teorik bir tanımın ötesine geçerek, toplumu ve bireyi derinlemesine etkileyen bir olguya dönüşmesini sağlamaktadır.

6.2. E-Devlet ve E-Yönetişim

Devlet, vatandaşlarının hak ve sorumluluklarını gözetmek ve toplumsal refahı sağlamakla yükümlü makro bir yapı olduğu ifade edilebilir. Bu sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla belirli işleyiş modelleri benimseyen devlet, zaman içerisinde dijitalleşme süreciyle önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Geleneksel olarak fiziksel materyallerle yürütülen kamu hizmetleri, artık dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilmektedir (Hatipoğlu, 2021:97-98). Bu dönüşüm, e-devlet kavramının doğmasına yol açmış ve kamu yönetimi elektronik ortama taşınmıştır. E-devlet, yalnızca dijital bir hizmet platformu değil, aynı zamanda devletin işleyiş biçimini dönüştüren yeni bir sistemin ve stratejinin göstergesidir. Bu sistem, bilişim teknolojilerine dayalı bir altyapı ile desteklenmekte ve kamu, vatandaş, işletmeler gibi unsurların çevrimiçi ortama entegrasyonunu sağlamaktadır (Biçici ve Kaya, 2021: 42). E-devletin sunduğu kolay erişim ve hız, devlet-vatandaş ilişkisini yeniden tanımlamakta ve toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal dinamikleriyle doğrudan etkileşim içerisinde gelişmektedir. Sonuç olarak, e-devlet yapısı, devletin dijitalleşme sürecindeki uyumunu ve toplumsal işleyişe olan katkısını temsil etmektedir.

E-devlet bağlamında e-yönetişim kavramına değinmek yerinde olacaktır; zira e-yönetişim, e-devletin kamusal alanla vatandaş odaklı etkileşim ve işleyiş biçimlerine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. E-yönetişim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetimiyle bütünleşmesi sonucu literatürde yer bulan, iletişim temelli bir kavramdır. Bu kavram, şeffaflık, hesap verebilirlik, yurttaş odaklılık ve katılım gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir ve yönetişimin demokratik yapılarla ilişkilendirilmesine imkân tanımaktadır. E-yönetişim, e-devletin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir ve kamu yönetimine teknoloji temelli yeni bir boyut kazandırır (Çil, 2022:99). Devletin düzenleme, denetleme ve yönetim fonksiyonları, bu yapı içerisinde dijital ortamlarla bütünleşmiştir. Bilişim teknolojilerinin siyasal yapıya entegrasyonu, devlet-vatandaş ilişkilerinin dönüşümünü hızlandırmış ve vatandaşların karar alma süreçlerine aktif katılımını mümkün kılmıştır (Doğan ve Ustakara, 2013:6-7). Bu bağlamda e-yönetişim, katılımcı demokrasiyi güçlendiren, devlet merkezli yaklaşımlardan toplum merkezli yönetim anlayışına geçişi ifade eden bir modeldir. Yurttaşların dijital ortamlar aracılığıyla kamu politikalarına etki etmesi, karar alma süreçlerinde söz sahibi olması ve yönetime erişimin kolaylaşması, e-yönetişimin temel işlevleri arasında yer aldığı ifade edilebilir. Böylece bu yapı, güven temelli bir yönetim anlayışını da beraberinde getirmektedir.

6.3. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) Modeli

CİMER, 2006 yılında BİMER olarak kamuoyuna sunulmuş, 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) adı altında dijital bir platforma dönüşmüştür. CİMER'e yapılan başvurular, 2019 yılında 3 milyon 138 bin 233'e ulaşmış ve yıllar içinde artan bir kullanım oranı gözlemlenmiştir (www.iletisim.gov.tr). Bu artış, internet ve iletişim araçlarına erişimin kolaylaşmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Dijitalleşme, kamuda şeffaflık, vatandaş odaklılık ve hesap verebilirlik gibi unsurları güçlendirmiş, bu da demokratik yönetimin uygulanabilirliğini arttırmıştır. CİMER, dijitalleşen kamu anlayışının bir ürünü olarak, devlet ve vatandaş arasındaki etkileşimi kolaylaştırarak yönetime katılımı teşvik eden bir platformdur (www.cimer.gov.tr). Vatandaşlar, CİMER aracılığıyla devletle iletişime geçebilir, şikayetlerini, önerilerini ve görüşlerini iletebilir, böylece aktif yurttaşlık anlayışını güçlendirebilir. CİMER, aynı zamanda devletin hizmet kalitesini artırma, şeffaflığı sağlama ve kamu politikalarını vatandaşların geri bildirimleri doğrultusunda şekillendirme hedefleriyle çalışmaktadır (www.cimer.gov.tr). Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), temel olarak Bilgi Edinme Hakkı ve Dilekçe Hakkı çerçevesinde nitelikli kamu hizmeti sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, vatandaşların yönetime katılımını sağlamak ve devlet-vatandaş etkileşimini güçlendirmek amaçlanmaktadır. CİMER, katılımcı yönetim anlayışını temel alarak şeffaflık, vatandaş odaklılık ve etkinlik ilkeleriyle kamu yönetiminde hizmet kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Vatandaşlardan gelen başvurular, kamu politikalarının bireyler üzerindeki etkisini değerlendirme açısından da önemli bir veri kaynağı oluşturarak, yeni politika yapım süreçlerine katkı sağlamaktadır (www.cimer.gov.tr). Dolayısıyla CİMER üzerinden kamu politikaları hakkında görüş bildirmek, teşekkür etmek ve önerilerde bulunmak mümkündür. CİMER, katılımcı demokrasi anlayışına dayalı bir uygulama

olarak, devlet ve vatandaş arasındaki etkileşimi kolaylaştırmakta, kamu yönetiminin daha şeffaf ve etkin olmasını sağlamaktadır.

6.4. E-Devlet Kapısı

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye kamu yönetimi, yeni kamu yönetimi anlayışını benimseyerek dijitalleşme sürecine yönelmiş ve elektronik tabanlı bir dönüşüm başlatmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, kamu hizmetlerinin sunum kanalları hem nitelik hem de nicelik açısından geliştirilmiş; bu bağlamda 2008 yılında e-Devlet Kapısı oluşturulmuştur. Söz konusu platformun temel amacı, kamu hizmetlerini tek bir dijital çatı altında toplayarak, vatandaşlara güvenli, kesintisiz, erişilebilir, etkin ve kaliteli hizmet sunmaktır. e-Devlet sistemi bilgi iletişiminin hızlanması, işlem süresi ve maliyetlerin azaltılması, 7/24 hizmet imkânı, şeffaflık, artan vatandaş memnuniyeti ve güvenilirlik gibi önemli hizmetleri beraberinde getirmiştir (<https://www.turkiye.gov.tr/>). Bilgi Toplumu Kanun Tasarısı'nda e-Devlet Kapısı, kullanıcılar ile kamu kurum ve kuruluşlarına kamu hizmetlerinin tek noktadan sunulmasını sağlayan bir bilgi sistemi olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar devlet-vatandaş etkileşimi ön planda tutulsa da, kamu yönetimi açısından sistemin bürokratik süreçleri sadeleştirilmesi, maliyetleri azaltılması ve kırtasiyeciliği ortadan kaldırması gibi işlevsel faydaları da vurgulanmaktadır (Şahin, 2019:130). Zamanla gelişen bu dijital yapı, e-Devlet anlayışının kurumsallaşmasına katkı sağlamış ve kamu yönetiminin modernleşmesine önemli ölçüde etki etmiştir.

Hiller ve Bélanger'in modeline göre e-Devlet beş aşamada gelişir: bilgi sağlama, iki yönlü iletişim, çevrimiçi işlem, entegrasyon ve katılım. İlk dört aşama hizmet sunumuna odaklanırken, son aşama olan katılım, vatandaşların çevrimiçi oylama ve geri bildirimlerle yönetime katılımını sağlar (Hiller ve Belagner, 2001:15-16). Bu model, e-Devletin sadece hizmet aracı değil, aynı zamanda dijital demokrasi ve katılımcı yönetim aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

6.5. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS)

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi tarafından geliştirilen İstek Yönetim Sistemi (İYS), kullanıcıların öneri, istek, şikâyet ve sorunlarını dijital ortamda iletebildiği bir platform olarak yapılandırılmıştır. Yapısal ve işlevsel açıdan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) sistemine benzerlik göstermekte; kullanıcılar başvurularını çeşitli kategoriler altında iletebilmekte ve doğrudan ilgili birimlere yönlendirme sağlanmaktadır (ohu.edu.tr). Her iki sistemin temel amacı, bireylerin belirli konularda yönetime geri bildirimde bulunarak kurumsal işleyiş üzerinde etki yaratmalarına olanak tanımadır. Bu dijital araçlar, katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde, mevcut yapının geliştirilmesine ve kamu hizmetlerinde iyileştirmelere katkı sunan birer etkileşim mekanizması işlevi görmektedir.

7. BULGULAR

Dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen başvurular, araştırma bağlamında önemli bir yer tutmakta ve çeşitlilik arz etmektedir. Katılımcıların dijital iletişim kanallarına yönelik başvuruları genel olarak Bilgi Edinme Hakkı ve Dilekçe Hakkı çerçevesinde şekillenmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların büyük bir kısmı; CİMER, e-Devlet Kapısı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi gibi dijital uygulamaları çoğunlukla talep, istek ve şikâyet bildiriminde bulunmak amacıyla kullanmıştır. Bu durum, dijital katılımın çoğunlukla sorun bildirme ve talep odaklı bir çerçevede gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda, 27 katılımcıdan 18'inin CİMER deneyimi olduğu ve bu deneyimlerin ağırlıklı olarak şikâyet temelli gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durum, CİMER'in katılımcılar tarafından bir şikâyet ve arabuluculuk (ombudsman) mekanizması olarak algılandığını göstermektedir. Tüm katılımcıların e-Devlet Kapısını aktif olarak kullandığı ve bu kullanımın temel amacının evrak temin etmek olduğu belirtilmiştir. Bu bulgu, e-Devlet Kapısı'nın Bilgi Edinme Hakkının dijital ortamda karşılandığı bir platform olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) 10

katılımcı tarafından kullanılmış olup, bu sistemin talep ve istek bildirimleri amacıyla tercih edildiği görülmektedir.

7.1. Dijitalleşme Çerçevesinde Yurttaş ve Devlet Arasındaki Ombudsman Kanalına Bir Örnek: CİMER

K1, K2, K4, K5, K6, K15, K18 ve K25 numaralı katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, CİMER'in bir ombudsman kanalı olarak değerlendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda, CİMER ile Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) arasında doğrudan bir işlevsel ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

"CİMER'i genelde istek için kullanıyorum. Bazen de şikâyet için kullanıyorum." K1

"CİMER'i %80 hep şikâyet olarak kullandım." K2

"Otobüs firmasıyla alakalı bir sıkıntı yaşamıştım ve muhatap bulamadım bende CİMER'e yazdım." K4

"17-18 yaşlarındayken bulunduğum bölge hakkında çevre kirliliğiyle ilgili şikâyetle bulundum. Bir de burs konusunda istekte bulundum." K5

"CİMER'i şikâyet etmek için kullanıyorum." K6

"Genelde şikâyet amaçlı olarak kullandım. Birkaç defa da Öneri ve Talep için kullanmıştım." K15

"Şikâyet için daha çok kullanıyorum. Çok nadir istek için kullanırım." K18

"Genelde kullanma amacım istek ve şikâyet için." K25

Türkiye'de 2012 yılında çıkarılan Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık), kamu hizmetlerinin işleyişine ilişkin şikâyetleri bağımsız, insan haklarına dayalı ve hukuka uygun bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır (). Bu bağlamda, CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) de dijitalleşme sürecinin bir ürünü olarak yurttaşların kamu yönetimiyle etkileşim kurabildiği bir ombudsman kanalı işlevi görmektedir. Yurttaşlar, CİMER aracılığıyla kamu ve topluma yönelik şikâyetlerini dijital ortamda iletebilmekte; bu süreçte internet, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla CİMER, dijital kamu yönetimi anlayışı içinde yurttaş-devlet etkileşimini güçlendiren önemli bir mekanizma olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların CİMER'i kullanma amacı doğrultusunda yurttaşların kamu yönetimi süreçlerine katılımını sağlayan dijital bir iletişim mekanizması olarak işlev gördüğü ifade edilebilir. Yurttaşların kamuya dair sorunları iletebildiği bir platform olan CİMER, bu yönüyle Habermas'ın ombudsman kavramıyla ilişkilendirilebilir. Habermas'ın ombudsman kavramına atfettiği temel nitelikler katılımcılık, şeffaflık, demokratiklik, hizmet kalitesi, bağımsızlık, tarafsızlık ve insan haklarının güçlendirilmesi ilkeleri çerçevesinde şekillenmektedir (Özden, 2010:53) Bu bağlamda dijitalleşmeyle birlikte, ombudsmanın kamusal alandaki işlevselliği artmış şeffaf, katılımcı ve demokratik bir kamu yönetimi yapısı güç kazanmıştır. CİMER aracılığıyla iletilen şikâyet ve talepler, kamu yönetiminde sorunların tespit edilmesi ve çözülmesine katkı sağlamakta, böylece katılımcılık, yönetim kalitesi, devletin tarafsızlığı ve bağımsızlığı gibi demokratik ilkelerin desteklenmesine olanak tanımaktadır. CİMER'in dijital platformda yer alması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını teşvik etmekte ve yurttaş katılımını dijitalleşme çerçevesinde artırarak demokratik sistemin güçlenmesine katkı sunmaktadır.

7.2. Bilgi Edinme Hakkının Dijital Platformda Sağlandığı Mekanizmaya Bir Örnek: e-Devlet Kapısı

K2, K5, K9, K10, K16, K23 ve K26 katılımcıların e-devlet kapısını kullanma amaçları göz önünde bulundurulduğunda, e-Devlet Kapısının, dijital platformda bilgi edinme hakkının sağlandığı bir uygulama olarak işlev gördüğü söylenebilir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Benim e-Devlet Kapısını kullanmamdaki amaç kendimle ilgili resmî belgelere ulaşmak. Devlet dairelerinde ya da herhangi başka yerde işlem olabiliyor. Örneğin bir yere kayıt yaptıracağım adli sicil belgemi istiyorlar ve ben bu belgeyi hemen e-devlet uygulamasından çıkarabiliyorum.” K2

“Aslında e-devlet uygulaması bir yurttaşın her şeyi. Tüm bilgilerim orada var ve bu bilgilere anında tek tuşla ulaşıyorum. Arama yerine örneğin ikametgâh adresi sorgula diyorum hemen önüme belge geliyor. Bu sayede kendimle ilgili tüm belgelere ulaşma imkânım oluyor. Tüm belge isteklerim ve taleplerim karşılanıyor.” K5

“Resmî belgelerime ulaşmak için burayı kullanıyorum ve anında ulaşabiliyorum.” K9

“Bu uygulamayı genelde sigortamın yatışını kontrol etmek için kullanıyorum. Prim vs. her şey görünüyor.” K10

“Bu uygulama hayat kurtaran bir uygulama. Hemen anında belgelerimi indiriyorum.” K16

“e-Devlet uygulaması genelde talep ve istek için kullanıyorum. Görüşlerimi bildireceğim yer de var ama o sekmeyi daha hiç kullanmadım.” K23

“e-Devlet tam olarak bilginin yer aldığı dijital bir ortamı ifade etmektedir. Bu bilgiler resmi bilgilerdir ve istediğiniz belgeye sahip olmanızı sağlar.” K26

Bilgi Edinme Hakkı, yurttaş ile devlet arasındaki iletişimi yansıtan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Yurttaş, talep ettiği bilgiye devlet aracılığıyla erişmekte ve devlet, talep doğrultusunda ilgili belgeyi sunarak bir iletişim sağlamaktadır. Dijitalleşme, bu iletişimi büyük ölçüde basitleştirmiş ve devletle olan erişimi anında mümkün kılacak şekilde düzenlemiştir. Katılımcıların yorumları, e-Devlet Kapısının istenilen bilgiye hızlı erişim sağlayan bir mekanizma olarak işlediğini göstermektedir. Yurttaşların bilgiye erişimi, internet ve iletişim teknolojileri sayesinde artmaktadır ve bu, bilgi toplumunun temel özelliğidir. Castells, bilgi toplumunu ağ toplumu kavramıyla açıklayarak, bu iki toplum arasında internet üzerinden gerçekleşen bir etkileşim olduğunu vurgular (Castells, 2008:611). Ülkemizin bilgi toplumuna dönüşüm vizyonu, bilgi ve teknoloji odaklı bir yapıyı ve bilgi üzerinden karar verme mekanizmalarını içermektedir. Katılımcıların yorumlarından hareketle e-Devlet ve e-Devlet Kapısının bu vizyonla uyumlu olarak hızlı iletişim ve 7/24 hizmet sunmayı amaçladığını ve bu neticede bilgi toplumunun gerekliliklerinin karşılandığını ifade etmek mümkündür.

7.3. Kamu Tüzel Kişiliğın Talep ve İstek Mekanizmasına Bir Örnek: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS)

K2, K6, K11, K12, K13, K16, K20, K21, K23 ve K25 katılımcıların İYS'yi kullanma amaçları, kamu tüzel kişiliğının talep ve istek mekanizmasına bir örnek teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“İYS’den istek bulundum. Askerlik konumla alakalı bir talepte bulunmuştum. Sistemde yanlış gözüken bir bilginin değiştirilmesini istemiştım.” K2

“İYS’yi hep isteklerim için kullandım. Fakültemle ilgili bir isteğim vardı ve o yüzden İYS’ye yazmıştım.” K6

“İYS’yi eğitiminle alakalı bir belgeyi istemek için kullanmıştım. Öğrenci işlerine gitmek istemedim ve İYS üzerinden belgeyi istedim.” K11

“Tam olarak ne istediğimi hatırlamıyorum ama İYS’yi istek amaçlı kullanmıştım.” K12

“İYS’ye tez konusunu değiştirmek gibi bir istekte bulunmuştım.” K13

“İYS’nin isteklere hemen geri cevap verdiğini arkadaşımından duymuştım. O yüzden yüksek lisansıyla alakalı basit bir konuda istekte bulunmuştım.” K16

“İstekte bulundum.” K20

“Sadece istekte bulundum.” K21 “İstekte bulundum.” K23 “Yüksek lisansın ikinci döneminde bir istekte bulunmuştum.” K25

Üniversiteler, kamu tüzel kişilikleri olarak dijitalleşme süreciyle birlikte farklı bir boyut kazanmış ve dijital platforma taşınmıştır. Bu dijitalleşme sürecinin bir sonucu olarak, her üniversitenin bir web sayfası bulunmakta olup Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi gibi bazı üniversiteler, öğrenci ve üniversite yönetimi arasında dijital iletişim kanalları kurarak bu kanalları geliştirmektedir. Bu bağlamda, NOHÜ İstek Yönetim Sistemi (İYS) gibi uygulamalar, öğrencilere şikayet, talep ve isteklerini kolayca iletebilecekleri bir dijital platform sunmakta olup katılımcılar, bu sistem üzerinden üniversite yönetimiyle hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurabilmekte ve taleplerini ifade edebilmektedir. Bu kullanım amacı, İYS’yi dijital platformda bir talep ve istek mekanizması haline getirdiğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesini kamu tüzel kişiliği statüsü nedeniyle, NOHÜ İYS sistemini dijital platformda kamu tüzel kişiliğinin talep ve istek mekanizmasına örnek olma sonucuna ulaşmak mümkündür.

8. SONUÇ

Bu çalışmanın en temel amacı, devletin dijital habitusunun nasıl olduğu ve buna ek olarak dijitalleşme süreçlerinin yurttaş-devlet ilişkileri üzerindeki etkilerini ve dijital iletişim kanallarının işlevlerini incelemek olmuştur. Bu bağlamda dijitalleşmenin devlet hizmetlerine erişim konusunda önemli bir kolaylık sağladığı, yurttaşların taleplerini, şikayetlerini, isteklerini ve diğer başvurularını dijital platformlar üzerinden iletmelerini mümkün kıldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda yapılan bu araştırmada CİMER, e-Devlet Kapısı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) gibi dijital başvuru kanallarının, yurttaşların devletle olan iletişimlerinde nasıl bir rol oynadığını ortaya koyulmuştur. Bu durum, devletin dijital habitusunun nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Vatandaşın merkeze alındığı ve dijitalleşmenin yön verdiği iletişim mekanizmaları doğrultusunda, devletin dijital habitusu inşa edilmiş olup bu bağlamda kamu yönetimi anlayışı da dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla, vatandaşın şikâyet, talep ve istek gibi iletişim türleriyle devletle etkileşim kurabileceği yeni iletişim kanalları ve araçları ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, devletin dijital habitusu, dijitalleşmeyi merkezine alan, vatandaşın iletişimine değer veren ve yönetime katılımını önceleyen bir anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. CİMER, e-Devlet Kapısı ve İYS gibi 7/24 erişilebilir iletişim kanalları ise bu yapının somut örnekleri olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

CİMER, özellikle şikayet başvurularında yoğun olarak kullanıldığı ve bu yönüyle yurttaşlar ile devlet arasındaki ombudsmanlık işlevini yerine getirdiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların CİMER’i genellikle şikayet iletme amacıyla kullanmaları, bu platformun devletle olan ilişkilerde bir arabuluculuk ve şikayet çözme mekanizması olarak algılandığını göstermektedir. e-Devlet Kapısı ise, yurttaşların bilgi edinme haklarını dijital ortamda etkin bir şekilde kullanmalarını sağlayan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, e-Devlet Kapısı üzerinden belge talepleri ve resmi evrak işlemleri gerçekleştirmekte, bu sayede devlet hizmetlerine daha hızlı ve erişilebilir bir şekilde ulaşmaktadırlar. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek Yönetim Sistemi (İYS) ise, üniversite yönetimi ile öğrenciler arasındaki dijital iletişimi kolaylaştırarak, öğrencilerin taleplerini ve isteklerini dijital ortamda iletmelerini mümkün kılan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda İYS sistemi kamu tüzel kişiliği statüsündeki üniversitelerin dijital platformlarda vatandaşlara yönelik talep ve istek mekanizmaları oluşturmalarının örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İYS’nin dijitalleşen eğitim sisteminde, öğrenciler ile üniversite yönetimi arasındaki iletişimde önemli bir işlevi olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, devletin dijital habitusunda devlet ve vatandaş arasındaki iletişimde önemli bir dönüşüm yaşanmış, dijital başvuru kanalları hem yurttaşların devletle olan ilişkilerini kolaylaştırmış hem de kamu yönetiminin daha şeffaf, erişilebilir ve katılımcı bir hale gelmesine katkı sağlamıştır. Bu dijital platformlar, yurttaşların katılımını artırarak demokratik bir sistemin işleyişine katkı sağlamakta, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin hayata geçmesini mümkün kılmaktadır. Bu doğrultuda gelecekte, dijitalleşme süreçlerinin daha da derinleşmesiyle birlikte, bu başvuru

mekanizmalarının daha da etkinleştirilmesi, yurttaşların kamu hizmetlerine erişiminde daha verimli sonuçlar doğuracağı ön görülebilir hale gelmiştir.

9. KAYNAKÇA

Aslan, P. (2020). *Dijitalleşme ve İletişim*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Bıçıcı, G., Kaya, E. (2021). Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları: Kültür ve Turizm Bakanlığı Örneği. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(1), 42

Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 1996’da yayınlanmıştır.)

Creswell, J. W. (2023). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (7.Baskı). (Çev. Demir, S. B.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Eserin Orijinali 2013’te Yayınlandı).

Çil, S. (2022). *Dijital Demokrasi*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Demirel, D. (2010). Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim. *Türk İdare Dergisi*, s.466, 69

Doğan, K. C., Ustakara, F. (2013). Kamuda Bir Yapılanma Dönüşümü Olarak E-Devlet ve E-Yönetişim İlişkisi Üzerine. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 1-12

Hatipoğlu, C. (2021). *Sosyal Bilimlerde E- Uzantılı Kavramlar*. (1.Baskı). İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.

Hiller, J.S., and Belanger, F. (2001). Privacy Strategies for Electronic Government. *American Journal of Industrial and Business Management*, Vol. 3;15-16. Web: J. S. Hiller ve F. Bélanger, "Elektronik Devlet için Gizlilik Stratejileri. E-Devlet 2001," Proceedings of the PricewaterhouseCoopers Endowment Series on The Business of Government, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2001. - Referanslar - Bilimsel Araştırma Yayıncılığı (scirp.org) adresinden 3 Aralık 2023’te alınmıştır.

Husserl, E. (2020). *Kesin Bilim Olarak Felsefe*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Özden, K. (2010). *Ombudsman*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Silkin Ün, S. (2020). “Toplum 5.0”da Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle Yaşlı Bakımı. *Emek ve Toplum Dergisi*, 9(23), 315-316

Şahin, A. (2019). *Türk Kamu Yönetiminde Yapısal Dönüşüm ve E-Devlet*. Konya: Atlas Akademi.

T.C. Onuncu Kalkınma Planı. Erişim Adresi:

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

CİMER İletişim Başkanlığı. Erişim Adresi:

<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/duyurular/detay/cimere-2024te-45-milyondan-fazla-basvuru-yapildi#:~:text=Cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20%C4%B0leti%C5%9Fi m%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n%20koordinasyonunda%20ilgili, milyon%20590%20bin%20ba%C5%9Fvuru%20yap%C4%B1ld%C4%B1>

50 Soruda CİMER. Erişim Adresi:

<https://www.cimer.gov.tr/50sorudacimer.pdf>

E-Devlet Kapısı Hakkımızda. Erişim Adresi:

<https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=siteHakkinda>

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İstek ve Yönetim Sistemi (İYS). Erişim Adresi:

<https://ohu.edu.tr/haber/ogrencilerimiz-istek-yonetim-sistemine-iys-yogun-ilgi-gosterdi/21516>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri Dijitalleşme. Erişim Adresi:
<https://sozluk.gov.tr/>

**A STUDY ON THE CURRENT USAGE OF INTERIOR LAYOUTS OF HISTORICAL
CHURCHES IN THE TRANSFORMATION PROCESS: THE EXAMPLE OF ST.
GEORGE CHURCH, AYYİOS YORGİOS CHURCH AND AYORGI CHURCH**

**TARİHİ KİLİSELERİN DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE İÇ MEKAN DÜZENLERİNİN
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIM DURUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ST.
GEORGE KİLİSESİ, AYYİOS YORGİOS KİLİSESİ VE AYORGI KİLİSESİ ÖRNEĞİ**

Emel YILMAZ¹ Alp KARACA²

¹ Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar İletişim, ORCIDID: 0009-0000-8220-1321

² Doç.Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Mimarlık İç Mimarlık ORCID ID: 0000-0002-7288-9705

Özet

Bu çalışma, tarihi kiliselerin günümüz koşullarında yeniden kullanılmaya başlanması sürecinde iç mekan düzenlemelerinin dönüşüm sürecinde eski ve yeni halleri arasındaki farklarını incelemektedir. Tarihi kiliseler, hem dini hem de kültürel açıdan önemli yapılar olmanın yanı sıra, mimari değerleriyle de dikkat çekmektedir. Ancak zamanla bu yapılar, farklı restorasyon süreçlerinden geçmiş ve iç mekan düzenlemelerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Geleneksel iç mekan düzenlemeleri, dini ritüelleri ve toplumsal bağlamı yansıtırken; modern iç mekan düzenlemeleri, genellikle fonksiyonellik, teknolojik yenilikler ve koruma önceliklerine dayanmaktadır.

124

Bu çalışmanın amacı, Kuzey Kıbrıs'ın Güzelyurt bölgesinde yer alan ve geçmişte dini ibadet merkezi olarak kullanılan St. George Kilisesi ve Ayorgi Kilisesi ve Ayyios Yorgios Kiliselerinin iç mekan tasarımında gerçekleşen köklü değişikliklerin analiz edilerek derlenmesidir. Çalışmada Nitel çalışma yöntemiyle literatür çalışması yapılmış, üç kilisenin karakteristikleri ile ilgili yeni kullanıcıların görüşlerine dayalı röportajlar gerçekleştirilmiş ve konu ile ilgili görsellerden yararlanılmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde, St. George Kilisesi, Ayorgi Kilisesi ve Ayyios Yorgios Kiliselerinin işlevsellik ve kullanım amacındaki değişimlerin, tarihsel ve iletişimsel süreçlerde kullanıcılara yönelik fonksiyonel algısını ve mekanla olan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü ortaya konmuştur. Bu bağlamda iç mekânsal düzenlemelerine değişime uğradığı tespit edilen her üç kiliselerin günümüzde tiyatro ve halk dansları gibi sanat merkezi olarak farklı fonksiyonel kullanımlara ev sahipliği yaptığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, kiliselerin iç yapılarında fazla bir müdahale olmadığı, orijinal yapılarının korunduğu ancak kullanım amacına göre algısal değişiklikler yaşandığı bulgular arasındadır. Bu bağlamda Güzelyurt bölgesindeki üç kilisenin tarihsel dönemlerde yaşadığı değişim süreci ile birlikte iletişimsel düzlemde elde edilen fonksiyonel dönüşümler iç mekân öğeleri ile ilgili yapılmış ilk araştırma olarak konu hakkında ileride yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: St. George Kilisesi, Ayorgi Kilisesi ve Ayyios Yorgios Kilisesi, Dönüşüm, İç Mekanlar,

Abstract

This study examines the differences between the old and new interior arrangements in the process of transformation of historical churches in the process of their re-use under current conditions. Historical churches are important structures in both religious and cultural terms, and also attract attention with their architectural values. However, over time, these structures have undergone different restoration processes and significant changes have occurred in their interior arrangements. While traditional

interior arrangements reflect religious rituals and social context, modern interior arrangements are generally based on functionality, technological innovations and preservation priorities.

The aim of this study is to analyze and compile the radical changes in the interior design of the St. George Church, Ayorgi Church and Ayyios Yorgios Churches, which are located in the Güzelyurt region of Northern Cyprus and used as religious worship centers in the past. In the study, a literature study was conducted with the qualitative study method, interviews were conducted based on the views of new users about the characteristics of the three churches, and visuals related to the subject were used. When the findings were evaluated, it was revealed how the changes in the functionality and purpose of use of the St. George Church, Ayorgi Church and Ayyios Yorgios Churches transformed the functional perception of the users and their relationships with the space in historical and communicational processes. In this context, it has been observed that all three churches, which have undergone changes in their interior spatial arrangements, currently host different functional uses such as theater and folk dance centers. In addition, it is among the findings that there has not been much intervention in the interior structures of the churches, their original structures have been preserved, but there have been perceptual changes according to their purpose of use. In this context, the functional transformations obtained on the communicative level together with the change process experienced by the three churches in the Güzelyurt region in historical periods will constitute a source for future studies on the subject as the first research conducted on interior space elements.

Keywords: St. George Church, Ayorgi Church and Ayyios Yorgios Church, Transformation, Interiors,

**REPRESENTATION OF FEMICIDES IN THE MEDIA IN THE TURKISH REPUBLIC OF
NORTHERN CYPRUS: THE EXAMPLE OF YENIDUZEN, GÜNEŞ AND CYPRUS
NEWSPAPER**

**KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİN'DE KADIN CİNAYETLERİNİN MEDYA'DA
TEMSİLİ: YENİDÜZEN, GÜNEŞ VE KIBRIS GAZETESİ ÖRNEĞİ**

Emel YILMAZ¹

Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar İletişim, ORCID ID: 0009-0000-8220-1321

Özet

Günümüzde cinayet olayları, milyonlarca insanı söylem üzerinden etkisi altına alan medyada geniş yer bulmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşanan kadın cinayetlerinin farklı ideolojiler üzerinden inşa edilen söylemlerin basında yansımalarının analiz edilmesidir. Haberlerde yer alan kadın cinayeti olaylarının içeriği ile ele alış biçimi arasında medya sahiplik yapısının doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, gazetelerde yayınlanan kadın cinayetlerine dair haber başlıklarının eleştirel gözle ele alınması önem taşımaktadır. 2023 yılında Kuzey Kıbrıs basın organları arasından seçilmiş sol ideolojiye sahip Yenidüzen ve sağ ideolojiye sahip Güneş Gazetesi ile tecimsel yaklaşıma sahip Kıbrıs Gazetesi'nin bir yıl içerisindeki günlük gazete haberleri araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Kadın cinayetlerinin farklı ideolojik söylemler üzerinden inşasına yönelik değişken temsiller bakımından incelenmesi esas amaç olup, bu temsiller Van Dijk eleştirel söylem analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, cinayetlerin aktarımında kullanılan temsillerin söylemsel inşa süreçleri toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında sol ideolojiye sahip gazetelerin haber dilini kullanırken kadına yönelik şiddet olgusunu vurguladığını, sağ ideolojiye sahip gazetelerin ise kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran ifadelerle yer verilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, her üç gazetenin kadın cinayeti haberlerinin aktarış biçiminin gerek manşet gerekse içerik yoluyla desteklendiği ve sansasyonel fotoğraflarla lanse edildiği gözlemlenmektedir.

126

Anahtar kelimeler: KKTC Medyası, Temsil, Kadın Cinayetleri, Söylem Analizi, Gazete

Abstract

Today murder incidents are widely covered in the media, which influences millions of people through discourse. The aim of this research is to analyze the reflections of the discourses constructed through different ideologies on the femicides that took place in the Turkish Republic of Northern Cyprus in the press. There is a direct relationship between the content of the femicide incidents in the news and the way they are addressed by the media ownership structure. In this context, it is important to critically examine the headlines of the femicides published in newspapers. In 2023, the daily newspaper news of the left-wing Yenidüzen, the right-wing Güneş Newspaper and the commercial Kıbrıs Newspaper, which were selected from the Northern Cyprus press organs, were analyzed within the scope of the research within 1 year. The main purpose is to examine the variable representations regarding the construction of femicides through different ideological discourses, and these representations were evaluated using the Van Dijk critical discourse analysis method. When the research findings are evaluated, when the discursive construction processes of the representations used in the transmission of the murders are considered in the context of gender, it is seen that the newspapers with a leftist ideology emphasize the phenomenon of violence against women while the newspapers with a rightist ideology include expressions that legitimize violence against women.

When evaluated in general, it is observed that the way in which the news about femicide is reported in all three newspapers is supported by both the headline and the content and is promoted with sensational photographs.

Keywords: TRNC Media, Representation, Femicides, Discourse Analysis, Newspaper

TEACHING STUDENTS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER TO SOLVE MATHS
WORD PROBLEMS: A REVIEW STUDY

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLERE MATEMATİK KELİME
PROBLEMLERİ ÇÖZME ÖĞRETİMİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Dr. Erkan Karaman¹, Prof. Dr. Mustafa Talas²

1)

2) Dr. Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Özel Eğitim Bölümü.
ORCID: 0000-0001-7949-1460

2) Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Özet

Matematik kelime problemleri matematiksel işlem gerektiren bu problemin yazılı metinler aracılığıyla ifadesini içeren, matematiğin en eski dönemlerinde dahi önem verilen matematiğin temel taşlarından biridir. Bu derleme çalışmasında otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözme becerileri üzerinde etkili olan yaklaşım ve yöntemler incelenmiştir. Şema tabanlı yaklaşım, çubuk modeli, video modelleme, artırılmış gerçeklik ile bilişsel ve üst bilişsel strateji öğretimleri içerisinde ifade edilen Bunu Çöz! Strateji öğretim paketi OSB'li öğrencilere matematik problemlerini çözme öğretiminde kullanılan yaklaşım ve yöntemler olarak ortaya çıkmıştır. Şema tabanlı öğretim ile bakış açısı video modelleme etkililiği en çok çalışılan yöntemlerdir. Diğer yöntemlerin etkililiği araştıran sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmüştür. İleriki araştırmalarda sınırlı sayıda çalışma yürütülen yöntem ve yaklaşımların etkililiklerini inceleyen araştırmalar yürütülmesi önerilmektedir.

128

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, Matematik, Kelime Problemleri.

Abstract

Mathematical word problems are one of the cornerstones of mathematics, requiring mathematical operations and including the expression of this problem through written texts, which is given importance even in the earliest periods of mathematics. In this review study, approaches and methods that are effective on the mathematical word problem solving skills of students with Autism Spectrum Disorder (ASD) were examined. The schema-based approach, the rod model, video modelling, augmented reality and the Solve It! Strategy Instruction Pack, as expressed in cognitive and metacognitive strategy instruction, emerged as the approaches and methods used to teach mathematics problem solving to students with ASD. Schema-based instruction and perspective video modelling are the most researched methods. It was observed that there was a limited number of studies investigating the effectiveness of other methods. In future studies, it is recommended to conduct studies investigating the effectiveness of methods and approaches with a limited number of studies.

Keywords: Autistic spectrum disorder, mathematics, word problems.

Giriş

Matematik kelime problemleri genellikle, bir skolastik ortamda sunulan, bir veya daha fazla sorunun sorulduğu ve bu soruların cevaplarının, problem ifadesinde bulunan sayısal verilere veya bu verilerden türetilen sayısal verilere matematiksel işlemlerin uygulanmasıyla elde edilebildiği, problem durumlarının sözlü açıklamaları olarak tanımlanabilir (Verschaffel vd. 2000; Verschaffel vd, 2020). Kelime problemleri, antik çağlardan günümüz ilkökul ve ortaokul ders kitaplarına kadar uzanan geniş bir zaman aralığında matematik öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Kelime problemlerine, Mısır papirüslerinde yaklaşık 4000 yıl önce rastlanabilir, eski Çin ve Hint el yazmalarında ve bunların yanı sıra 1487 tarihli Treviso aritmetiği gibi matbaanın ilk günlerinden

kalma aritmetik ders kitaplarında da yer alır (Swetz 2009). “Aritmetik çözümler gerektiren dilsel olarak sunulan problemler” olarak da tanımlanan matematiksel kelime problemleri, öğrencilere temel matematiksel bilgileri ve prensipleri gerçek dünya ortamlarında uygulama fırsatı sağlamaktadır (Zheng vd., 2013, s. 97; Ma & Xin, 2024). Ulusal Matematik Öğretmenleri Konseyi (NCTM), problem çözmeyi matematiksel öğrenmenin temel taşı olarak nitelendirmektedir. (NCTM, 2000).

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) sosyal etkileşim ve iletişimde sınırlılıkların gözlemlendiği nörogelişimsel bir yetersizliktir. OSB’li çocukların başkalarının duygu ve davranışlarını anlamlandırmada sosyal ve bilişsel yetersizlikler gösterdiği bilinmektedir. Matematik doğası gereği soyut bir bilim alanı olduğu için son yıllarda sayıları giderek artan OSB’li öğrencilerin matematik öğreniminde daha çok zorlandığı kabul gören bir görüştür. OSB’li öğrencilerin matematik kelime problemleri çözme başarısını artırıcı etkili yöntem ve stratejilerin bilinmesi ve uygulanması giderek önem kazanan bir konu haline dönüşmüştür. Bu çalışmada OSB’li öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözme başarısını pozitif yönde etkilediği bulunmuş yaklaşım ve yöntemlere yer verilmiştir.

1. Matematik Kelime Problemleri ile İlişkili Faktörler

Matematik kelime problemi çözme yeteneğine sahip olan bir öğrencinin çeşitli bilişsel yetenekleri taşıması gerekmektedir. Bu bilişsel yetenekler; yürütücü işlevler, algısal muhakeme dil yeteneği, çalışma belleği ve matematiksel kaygı olarak ifade edilmektedir (Oswald vd., 2016, sf. 481). Matematik kelime problemleri, matematiksel işlemleri gerekli kılan bir soruyu metinler aracılığıyla ifade etmekte olduğu için okunan problem cümlelerinde verilen elemanları ve istenenleri anlamlandırmak problem çözümü için temel parametrelerden birisidir. Okumada kod çözme aşaması olarak düşünülmesi gereken aşamada harf-şekil ilişkisini anlama ve çözme okumanın gerçekleşmesi ve dolayısıyla matematik kelime probleminin anlaşılmasını sağlayacak bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Matematik kelime problemleri çözüm becerilerine etki eden bir diğer faktör matematik terimlerini bilme düzeyidir. Toplama, eksiltme, karşılaştırma içeren ifadelerin (ör: ‘daha’) ne işlevde kullanım gerektirdiğini anlama ve matematiksel sembollerin (ör: = işareti eşitlik) anlamlarını bilme problem çözme becerisinin ön koşul becerileri olarak ifade edilebilir.

Matematik kelime problemlerini çözmeyi etkileyen bir faktör olarak açıklanan algısal muhakeme becerisi; sözel olmayan kavram oluşumu, ilişkileri algılama, problemlere çözüm üretebilmek için soyut düşünebilme ve çeşitli durumlar karşısında stratejiler geliştirme becerileri olarak tanımlanan beceriler bütünü olarak tanımlanabilir (Cattell, 1971; Oswald vd., 2013). Mayes ve Calhoun (2008) algısal muhakeme becerilerini yüksek işlevli otizme sahip öğrencilerin matematik başarısının önemli bir yordayıcı olarak ortaya koymuştur.

Çalışma belleği, ilişkisiz bilgilerin temizlenmesi, gerekli iş ve işlemlerin planlanması, bu planlama sürecinde diğer etkileyici unsurların bastırılması ile göreve bağlı kalma gibi merkezi bir yönetici işlev olarak tanımlanabilir. Zheng, Swanson ve Marcoulides (2011) çalışma belleği bileşenlerinin çocukların matematik kelime problemlerini çözme başarısının önemli bir yordayıcı olduğunu ifade etmiştir. Çalışma belleğinin matematik kelime problemi çözümü için tüm çocuklar açısından önem taşığını ancak OSB’li öğrencilerin çalışma belleği bağlamında ek desteğe ihtiyaç duyulmakta olduğu bazı çalışmalarda ifade edilmiştir (Root, Saunders, Cox, Gilley & Clausen, 2024).

Matematik kelime problemi çözme görevi sırasında olumlu ruh hali olan öğrenciler, olumsuz ruh haline sahip öğrencilere göre iyimser hissetme ve görevi daha az zor olarak algılama olasılığı daha yüksek olarak düşünülmektedir (Efklides & Petkaki, 2005). Matematiksel kaygı düzeyi problem çözme becerileri üzerinde etkiye sahip bir faktör olarak literatürde incelenen bir kavramdır. Richardson ve Suinn (1972) matematiksel kaygıyı, yalnızca akademik bağlamda değil aynı zamanda günlük yaşam durumlarında da sayıları içeren görevlerin yürütülmesine müdahale eden bir gerginlik ve kaygı hissi olarak tanımlamıştır (Doz, Cuder, Pellizzoni, Carretti & Passolunghi, 2023). Matematiksel kaygı tipik gelişim gösteren öğrenciler için matematik kelime problemleri çözmeye olumsuz etki yapan bir faktördür (Cargnelutti, Tomasetto, & Passolunghi, 2017; Doz vd., 2023).

Lievore ve Mammarella (2024) OSB'li erkek öğrencilerin belirli bir süre baskısı altında metamatik başarı düzeylerinin tipik gelişim gösteren akranlarına göre düşük bulmuştur. Araştırma sonuçları otistik çocukların ve ergenlerin akademik işleyişini değerlendirirken matematik kaygısının dikkate alınması gereken önemli bir faktör olabileceğini ifade etmişlerdir.

Matematik kelime problemleri çözümü karmaşık bir süreç izlemektedir. Depaepe, De Corte ve Verschaffel (2015) matematik kelime problemleri çözüm basamaklarına ilişkin olarak açıklama yapılan araştırmaları incelemiştir. Depape vd. (2015) bu incelemenden sonra matematik kelime problemleri çözümünü; (a) problem durumunu anlamak, tanımlamak ve bir durum modeli geliştirmek; (b) uygun bir durum modeline dayalı bir matematiksel model geliştirmek; (c) matematiksel sonuçları elde etmek için matematiksel model üzerinde çalışmak; (d) sonuçları orijinal problem durumu açısından yorumlamak; (e) yorumlanan matematiksel sonucun amacı için uygun ve makul olup olmadığını incelemek; ve (f) orijinal kelime probleminin elde edilen çözümünü iletmek şeklinde basamaklarla açıklamışlardır.

2.Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilerin Matematik Problem Çözme Becerilerini Geliştirmede Kullanılan Yaklaşım ve Stratejiler

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan öğrenciler için matematik kelime problemleri çözme başarısını artırıcı çeşitli yaklaşım ve yöntem literatürdeki araştırmalara konu olmuştur. Bu bölümde bu yaklaşım ve yöntemlere ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

2.1. Şema Tabanlı Problem Çözme Stratejisi

Problem çözme yeteneği Baykul (2010) tarafından, bir problem durumunda; problemin doğasını kavrayıp problemi anlama, problemin çözümü için uygun stratejiyi ya da yöntemi seçme, bu stratejiyi veya yöntemi kullanma ve sonuçları yorumlama yeteneklerini geliştirme olarak tanımlanmıştır (Kot, 2014, sf.23). OSB'li öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözmede becerilerini geliştirmede şema tabanlı yaklaşım literatürde en çok çalışılan stratejilerdendir. Marshall (1995) şema kavramının bir problemi matematiksel olarak çözmek için bir taslak, resim, diyagram veya sayı ve denklemleri temsil ettiğini belirtmiştir. Şema Tabanlı Problem Çözme Stratejisi eğitimi, tek bir durumu içeren basit hikayeler ve problemlerle başlamakta ve birden fazla durumu olan karmaşık problemlere doğru ilerlemektedir. Bu süreçte öğrenciler durumları tanımayı, temel bileşenlerini belirlemeyi, bilinmeyenleri bulmayı ve birden fazla bilinmeyenin ele alınacağı sırayı planlamayı öğrenmektedirler (Marshall, 1995, sf. 130). Marshall (1995) öğrencilerin matematiksel problem çözmede yetkin olabilmeleri için (a) tanımlama, (b) detaylandırma, (c) planlama ve (d) yürütme olmak üzere dört farklı bilgi türüne ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir (Kot, 2014).

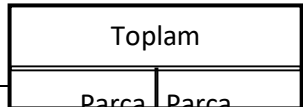
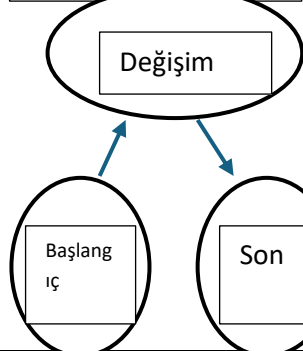
Tablo 1. Şema Tabanlı Öğretimde İşlem Basamakları

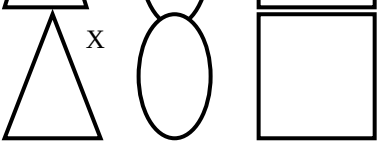
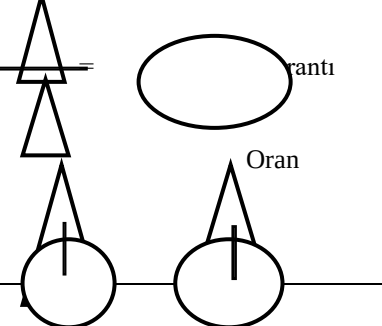
Basamak	Yapılması Gereken İşlemler
Tanımlama,	Şema Tabanlı Problem Çözme Stratejisi (ÇTPÖS) öğretiminde ilk ders şema bilgisinin öğretimidir. Öğrenciler bu aşamada kelime problemlerindeki temel durumları anlamaya ve tanımlamaya odaklanırlar (gruplama, karşılaştırma, değişim gibi..). Bu aşamada orijinal kelime hikayelerinin yer aldığı en altta hangi matematiksel işlem içerdiğini ifade eden tercih menüsü öğrencilere sunulur ve öğrencilerin problemde olan matematiksel ilişkiyi seçmesi istenir (Değişim gibi..). Öğrencilere matematiksel 6 durumla ilgili 6 farklı kelime problemi sunulur.
Detaylandırma,	Detaylandırma aşamasında öğrencilere farklı matematiksel yapıları içeren kelime problemleri sunulur ve öğrencilerin hangi kelime probleminin hangi yapıyla ilgisi olduğunu eşleştirmeleri beklenir.
Planlama	<i>‘Planlama derslerindeki hedefleri, öğrencinin durumları belirlemesine ve çözüm için önem sırasını belirlemesine yardımcı olmak ve aritmetik işlemlerin uygulanmasını sağlayacak hedefleri formüle etmeye yardımcı olmaktır. Nihai hedef, öğrencinin sorunlara geniş bir bakış açısıyla bakma alışkanlığı edinmesi, başlangıçtaki kavramsal adımlardan son hesaplama prosedürlerine kadar uzanan planlar yapmasıdır’</i> (Marshall, 1995, sf.138).
Yürütme.	Bu aşama problem çözme aşamasıdır. Kullanılacak işlemlerin seçimi ve işlemlerin uygulanmasını içermektedir.

Şema tabanlı problem çözme stratejisinin temel unsurları 1) Problem şemalarının tanımlanması, 2) Şemaların gösterimi ve 3) Problemin çözümüdür (Jitendra, 2002). Matematik kelime problemleri toplama ve çıkarma işlemleri ile karakterize değişim, gruplama ve karşılaştırma problemlerini içerirken, bölme ve çarpma işlemleri ile karakterize problemler eşit grup, karşılaştırma ve oran/orantı problemleri olarak ifade edilmektedir (Yaşar, 2021).

Şema tabanlı problem çözme öğretiminde Tablo.1’de ifade edildiği gibi öğretim basamakları bulunmaktadır. Tablo.2’de şema tabanlı matematik kelime problemi çözüme göre kullanılacak grafik düzenleyicilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Şema Tabanlı Problem Çözme Stratejisinde Kullanılan Şemalar

Problem Türü	Denklemler	Şemalar
Gruplama (toplam: bütünü oluşturan parçalar)	$Parça1 + Parça2 = Toplam$	
Karşılaştırma (Fark: farklı parçaların karşılaştırılması)	$Çok\ Olan - Az\ Olan = Fark$	
Değişim (Eksilme-Artma)	$Başlangıç + Değişim = Son$	

Eşit Grup		
Karşılaştırma		
Oran Orantı		

Kaynak: Uysal (2024) doktora tezinden uyarlanmıştır.

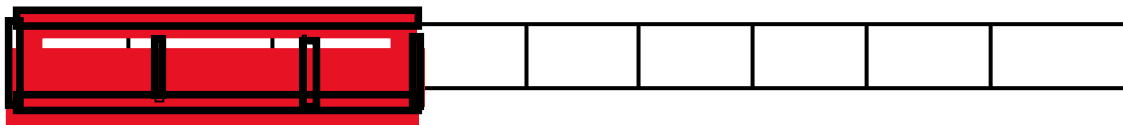
Şema tabanlı strateji, OSB’li öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözme başarısını üzerinde pozitif yönlü etkili bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (Cox& Root, 2021; Kasap & Ergenekon, 2017; Rockwell, Griffin & Jones, 2011).

2.2. Çubuk (Bar) Model Yaklaşımı

Çubuk modelinin amacını Maglicco ve Prescott (2016), kelime problemindeki ilişkileri vurgulayan bir diyagramın oluşturulması için tutarlı bir temsili temel sağlamak ve bu ilişkilerin gerçek bir şekilde anlaşılmasını sağlamak olarak ifade etmiştir. Çubuk modeli stratejisi, öğrenmenin görselleştirilmesini içeren öğrencilerin kelime problemi çözme sorularıyla ilgili anlayışlarını geliştirmek için uygun olan birçok problem çözme stratejisinden biridir. Morin ve diğerlerine (2017) göre, bu yaklaşım hem şema tabanlı öğretimi hem de bilişsel strateji öğretimini birleştirmektedir. Şema tabanlı öğretim, öğrencilerin problemleri şemalaştırma yoluyla çözmelerine odaklanırken bilişsel strateji öğretimi, problem çözümü için gerekli işlem basamaklarını izleme farkındalığını oluşturmayı ve altta yatan bilişsel ve meta bilişsel eksiklikleri giderebileceği öne sürülen problem çözme stratejilerinin doğrudan öğretimini içerir (Morin ve diğerleri, 2017). Çubuk modeli Singapur eğitim müfredatının bir parçası olarak bilinmektedir. Çubuk modeli yöntemi yalnızca bir problemde verilen nicelikler arasındaki ilişkiyi temsil eden çubukların çizilmesini içermez, aynı zamanda cevaba ulaşmak için aritmetik işlemlere de rehberlik eder. Çubuk modeli yöntemi, parça-bütün problemleri veya karşılaştırma problemleri gibi çeşitli tipteki problemleri çözmek için kullanılmıştır (Baysal & Sevinç, 2020, sf. 292).

Çubuk modelinin matematik kelime problemleri çözümünde kullanılmasında öğrencilerin verilen soruya ilişkin bilgileri ve istenen bilgiyi çubuklar şeklinde çizmesi gerekmektedir. Bu durum öğrencilerin problemin bağlamını ve verilenler arasındaki ilişkileri daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır. Aşağıda Şekil.1’de çubuk modeli gösterilmektedir.

Şekil 1. Çubuk Modeli

Örnek soru: Demir’in 9 bilyesi vardır. Demir, Yılmaz’a 3 bilyesini verirse Demir’in kaç bilyesi kalır?

Çubuk modelinin OSB’li öğrencilerin matematik problem çözme becerileri üzerindeki etkisini inceleyen Thompson (2019) öğretmenlerin matematik sınıfındaki otistik öğrencilerin daha geniş profillerine (yürütücü işlevler vs.) özellikle dikkat etmelerini ve özellikle bar modelini kullanırken prosedürel ve kavramsal öğretim ve öğrenmenin dengesini dikkatlice değerlendirmelerini önermektedir. Çubuk modelinin OSB’li çocuklarda matematik kelime problemlerini çözme üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların sayısı sınırlıdır.

2.3. Video Modelleme

Video modelleme yaklaşımı OSB’li öğrencilerin akademik, sosyal, duygusal, özbakım alanlarında kazanması gereken becerilerin öğretiminde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bellini ve Akullian (2007), OSB’li öğrencilerin eğitimlerinde video öğretim stratejisinin kanıta dayalı bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Video modelle öğretim 4 şekilde gerçekleştirilebilir. Mechling (2004) bu 4 farklı şekli: videoyla model olma, videoyla geribildirim, video ipucu ve bilgisayar destekli video öğretimi olarak sınıflandırmıştır.

Matematik kelime problemlerini çözmede OSB’li öğrencilere video modelleme yönteminin etkisini araştıran bazı çalışmalar incelendiğinde video modellemenin etkili bir yöntem olduğu sonucuna ulaşan araştırmacılar bulunmaktadır. Kahveci ve Serin (2024) bakış açısı video model yönteminin OSB’li öğrencilerin tek basamaklı sayılarla işlem yapmayı içeren problemleri çözmede etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karal, Riccomini ve Hughes (2022), gruplama kelime problemleriyle toplama işleminin doğruluğu üzerinde bakış açısı video modelleme müdahalesinin OSB’li öğrencilerin problem çözme başarılarına pozitif yönde etki ettiğini ortaya koymuştur. Yakubova, Hughes ve Hornberger (2015) OSB’li öğrencilerin kesir problemlerini çözme başarısına bakış açısı video modellemenin pozitif yönde etki ettiği sonucuna ulaşmıştır.

2.5. Arttırılmış Gerçeklik

Arttırılmış gerçeklik (AG), sanal unsurları gerçek dünya ortamlarına entegre ederek öğretimi ve öğrenmeyi geliştiren, gelecek vaat eden bir eğitim aracı olarak dikkat çekmektedir (Fuentes, Gómez, De Stasio & Berenguer, 2025). AG, gerçek ortamlarda tekrarlanması zor olabilecek sürükleyici, etkileşimli ve ilgi çekici öğrenme deneyimleri sunan bir teknolojidir (Saidin, Halim & Yahaya, 2015). AG, OSB’li öğrencilere etkileşimli öğrenme deneyimleri sunma, karmaşık kavramları görselleştirmelerine ve görsel bir ortamda çeşitli karmaşık görevleri öğrenmelerine yardımcı olmak için kullanılabilir bir teknolojidir (Yakubova, Defayette, Chen & Proulx, 2023).

OSB’li öğrencilerin matematik problemlerini çözme becerileri üzerinde AG’nin etkisi inceleyen Wu (2023), arttırılmış gerçekliğin sınıf öğretmenlerinin gelişimsel engelli öğrencilere matematiksel kelime problemlerini çözmeyi öğretirken alternatif bir yol sağlayacağını ifade etmiştir. AG’nin kullanıldığı çalışmaları inceleyen Yakubova, ve Diğ., (2023), AG’nin henüz kanıt temelli bir müdahale standartlarını karşılamadığı sonucuna ulaşmıştır. AG’nin yeni bir teknoloji olması OSB çalışmalarında daha fazla sayıda araştırmacının araştırma yapması gereksinimi ile açıklanabilir.

2.6. Bilişsel ve Üst Bilişsel Strateji Öğretimi

Bilişsel strateji öğretimi Bilgiyi İşleme Teorisi ile birlikte gelişim göstermektedir. Forrest-Pressley, Elliot-Faust ve Miller (1985) stratejiyi "bir görevi yerine getirmenin doğal sonuçları olan süreçlerin ötesindeki bilişsel işlemler" olarak tanımlamaktadır. Bilişsel stratejiler genellikle istenilen görevde izlenmesi gereken işlem basamakları bilinci olarak ifade edilebilirken, üst bilişsel stratejiler özdüzenleme stratejileri olarak açıklanmaktadır. Sternberg (1985) matematik kelime problemlerini çözerken dikkat edilmesi gereken 7 üstbilişsel beceriyi şu şekilde açıklamıştır: (a) problemi tanıma, (b) problemi tanımlama, (c) problem temsili, (d) bir plan geliştirme, (e) kaynak tahsisi, (f) problem çözmeyi kendi kendine izleme ve (g) problem çözmeyi değerlendirme. Bilişsel ve üst bilişsel stratejileri içeren bir strateji olan Bunu Çöz! OSB’li öğrencilerin matematik kelime problemleri çözmesinde kullanılan bir stratejidir.

2.6.1. Bunu Çöz! (Solve It)

Bunu Çöz! Montague (1996) tarafından geliştirilen ve OSB'li çocukların matematiksel kelime problemlerini nasıl çözeceklerini öğrenmelerine yardımcı olmada etkili bir müdahale olabilecek bir strateji öğretim müfredat paketidir (Schaefer Whitby, 2009, sf. 67). Bunu Çöz! yedi bilişsel strateji ve üç meta-bilişsel strateji öğretmekten oluşur. Yedi bilişsel strateji: 1) okuma, 2) başka sözcüklerle ifade etme, 3) görselleştirme, 4) hipotez kurma, 5) tahmin etme 6) hesaplama ve 7) kontrol etme. üç meta-bilişsel strateji: 1) öz yönetim, 2) öz sorgulama ve 3)öz değerlendirmedir.

Bunu Çöz! Stratejisi (a) öğretim programı için öğrencilerin performansının değerlendirilmesi ve uygun şekilde tanımlanması; (b) matematiksel problem çözme stratejilerinin edinilmesi ve uygulanmasında açık öğretim; (c) süreç modellemesi; ve (d) strateji sürdürme ve genelleme vurgusu ile öğrenci çıktılarının değerlendirilmesi olmak üzere dört bileşenden oluşmaktadır. (Montague, 2000).

Bunu Çöz! Stratejisi OSB'li öğrencilerin matematik kelime problemleri çözmek için kullanılan bir yöntemdir. Konuya ilişkin yürütülen araştırmalar incelendiğinde Schaefer Whitby (2009) asperger ve yüksek işlevli otizmlili öğrenciler ile yaptığı araştırmada Bunu Çöz! Stratejisinin kullanımı ile müfredata dayalı matematiksel kelime problemlerinde doğru yüzde arasında işlevsel bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Bessette ve Poirier (2025) Bunu Çöz! Stratejisinin OSB'li öğrencilerin matematiksel kelime problemi çözme becerileri üzerindeki etkilerini incelemiştir ve stratejilerin kullanımının sürdürülmediği ancak ilişkili bilginin önemli ölçüde arttığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Sonuç

OSB'li öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözme başarılarını etkileyecek çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntem ve yaklaşımlar incelendiğinde; şema tabanlı yaklaşım, çubuk modeli, video modelleme, artırılmış gerçeklik, bilişsel ve üstbilişsel strateji öğretimi gibi yöntem ve yaklaşımlar olduğu ortaya çıkmaktadır. OSB'li öğrencilerin matematik problem çözme becerileri kazanmasında en çok üzerinde çalışma yürütülen yöntemin şema tabanlı öğretim olduğu görülmektedir. Şema tabanlı yaklaşımın dört boyutundan üçünün problemi anlamaya son boyutunun problemi çözmeyle ilişkilidir.

OSB'li öğrencilerin kelime problemlerini çözmede başarı düzeylerini artırıcı etkisi ortaya koyulan ve literatürde sıklıkla rastlan diğ er bir yöntem de video modelle öğretimdir. Bakış açısı video modelleme yöntemi OSB'li öğrencilere matematik kelime problemlerini çözme becerileri kazandırmada video modelleme yönteminin içerisinde daha çok çalışılan yöntem olarak görülmektedir.

Artırılmış gerçeklik, Çubuk modeli ve Bunu Çöz! Stratejisi gibi yaklaşım ve yöntemlerin OSB'li öğrencilerin matematik kelime problemlerini çözme becerileri kazanmasında etkililikleri üzerine yapılan çalışma sayısında sınırlılıklar görülmektedir. İfade edilen bu yöntem ve yaklaşımların farklı araştırmacı grupları ve farklı denek gruplarıyla çalışılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu derleme çalışması, OSB'li öğrencilerin matematik kelime problemleri çözme becerileri kazanmasında etkili olan yöntem ve yaklaşımları yürütülen araştırmalardan örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar ışığında araştırmacılara ilerki çalışmalarda literatürde yeterince incelenmemiş yöntem ve yaklaşımların etkililik ve verimlilik düzeylerinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Baysal, E., & Sevinç, Ş. (2020). Cebir problemlerinin çözümüne yeni yaklaşım: singapur şerit model yöntemi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(2), 942-962.

Bellini, S., & Akullian, J. (2007). A meta-analysis of video modeling and video self-modeling interventions for children and adolescents with autism spectrum disorders. Exceptional children, 73(3), 264-287.

- Bessette, M. & Poirier, N. (2024). Les effets de la méthode Résous ! en contexte de classe spécialisée au secondaire pour les élèves ayant un trouble du spectre de l'autisme. *Revue des sciences de l'éducation*, 50(1). <https://doi.org/10.7202/1115507ar>
- Cargnelutti, E., Tomasetto, C., & Passolunghi, M. C. (2017). The interplay between affective and cognitive factors in shaping early proficiency in mathematics. *Trends in neuroscience and education*, 8, 28-36.
- Cattell, R.B. (1971). *Abilities: Their structure, growth, and action*. Oxford, England: Houghton Mifflin.
- Depaepe, F., De Corte, E., & Verschaffel, L. (2015). Students' non-realistic mathematical modeling as a drawback of teachers' beliefs about and approaches to word problem solving. From beliefs to dynamic affect systems in mathematics education: Exploring a mosaic of relationships and interactions, 137-156.
- Doz, E., Cuder, A., Pellizzoni, S., Carretti, B., & Passolunghi, M. C. (2023). Arithmetic word problem-solving and math anxiety: The role of perceived difficulty and gender. *Journal of Cognition and Development*, 24(4), 598-616.
- Efklides, A., & Petkaki, C. (2005). Effects of mood on students' metacognitive experiences. *Learning and Instruction*, 15(5), 415-431.
- Fuentes, C., Gómez, S., De Stasio, S., & Berenguer, C. (2025). Augmented Reality and Learning-Cognitive Outcomes in Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review. *Children*, 12(4), 493.
- Jitendra, K. A. (2002). Teaching students math problem-solving through graphic representations. *Council for Exceptional Children*, 34-38. doi: 10.1177/00400599020340405
- Kahveci, G., & Serin, N. B. (2024). The effectiveness of perspective video modelling training on one-stage word problem-solving skills in children with autism spectrum disorder. *British Journal of Special Education*, 51(4), 468-478.
- Karal, M. A., Riccomini, P. J., & Hughes, E. M. (2022). Effects of video modeling on addition word-problem performance of students with autism spectrum disorder. *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(5), 756-765.
- Kasap, C., & Ergenekon, Y. (2017). Effects of a schema approach for the achievement of the verbal mathematics problem-solving skills in individuals with autism spectrum disorders. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 17(6), 1787-1809.
- Kot, M. (2014). Zihinsel yetersizliği olan öğrencilere problem çözme becerisinin öğretiminde şemaya dayalı öğretim stratejisinin etkililiği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Bolu.
- Lievore, R., & Mammarella, I. C. (2024). Trait and state mathematics anxiety in autistic and non-autistic school-aged boys. *Autism*, 13623613241299881.
- Ma, X., & Xin, Y. P. (2024). Teaching Mathematics Word Problem Solving to Students With Autism Spectrum Disorder. *The Journal of Special Education*, 58(1), 47-58.
- Maglicco, R., & Prescott. (2016). Can Singapore 's Model Method Improve Elementary Student Problem -Solving Performance ? A Single Case Study Dissertation Submitted to Northcentral University Graduate Faculty of the School of Education in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.
- Marshall, S. P. (1995). *Schemas in problem solving*. Cambridge University Press.
- Mayes, S. D., & Calhoun, S. L. (2008). WISC-IV and WIAT-II profiles in children with high-functioning autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 38, 428-439.

- Montague, M., & Bos, C. S. (1986). The effect of cognitive strategy training on verbal math problem solving performance of learning disabled adolescents. *Journal of learning disabilities*, 19(1), 26-33.
- Morin, L. L., Watson, S. M. R., Hester, P., & Raver, S. (2017). The Use of a Bar Model Drawing to Teach Word Problem Solving to Students with Mathematics Difficulties. *Learning Disability Quarterly*, 40(2), 91–104.
- National Council of Teachers of Mathematics. (2000). Principles and standards for school mathematics. www.nctm.org
- Oswald, T. M., Beck, J. S., Iosif, A. M., McCauley, J. B., Gilhooly, L. J., Matter, J. C., & Solomon, M. (2016). Clinical and cognitive characteristics associated with mathematics problem solving in adolescents with autism spectrum disorder. *Autism Research*, 9(4), 480-490.
- Pressley, M., Forrest-Pressley, D. L., Elliot-Faust, D., & Miller, G. (1985). *Children's We of Cognitive Strategies, and What to Do if They can't be Taught*. New York: Springer Verlag Young, AK (2005). Direct from the source: the value of 'think-aloud' data in understanding learning. *Journal of Educational Enquiry*, 6(1), 19-33.
- Richardson, F. C., & Suinn, R. M. (1972). The mathematics anxiety rating scale: psychometric data. *Journal of counseling Psychology*, 19(6), 551.
- Rockwell, S. B., Griffin, C. C., & Jones, H. A. (2011). Schema-based strategy instruction in mathematics and the word problem-solving performance of a student with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 26(2), 87-95.
- Root, J. R., Ingelin, B., & Cox, S. K. (2021). Teaching Mathematical Word Problem Solving to Students with Autism Spectrum Disorder. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 56(4), 420-436.
- Root, J. R., Saunders, A., Cox, S. K., Gilley, D., & Clausen, A. (2024). Teaching word problem solving to students with autism and intellectual disability. *TEACHING Exceptional Children*, 57(1), 44-55.
- Saidin, N. F., Halim, N. D. A., & Yahaya, N. (2015). A review of research on augmented reality in education: Advantages and applications. *International education studies*, 8(13), 1-8.
- Schaefer Whitby, P. J. (2009). The effects of a modified learning strategy on the multiple step mathematical word problem solving ability of middle school students with high-functioning autism or Asperger's syndrome (Order No. 3383694). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global; Publicly Available Content Database. (305096592). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/effects-modified-learning-strategy-on-multiple/docview/305096592/se-2>
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. CUP Archive.
- Swetz, F. (2009). Culture and the development of mathematics: A historical perspective. In B. Greer, S. Mukhupadhyay, A. B. Powell, & N. Nelson-Barber (Eds.), *Culturally responsive mathematics education* (pp. 11–42). Routledge: Taylor and Francis.
- Uysal, H. (2024). Öğrenme Güçlüğü Olan Öğrencilerle Çalışan Öğretmenlere Yönelik Matematik Eğitim Paketinin Etkililiği. *Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.Doktora Tezi. Eskişehir.*
- Thompson, S. (2019). Bar modelling and autism—sufficient or necessary in problem solving?.
- Verschaffel, L., Greer, B., & De Corte, E. (2000). Making sense of word problems. *Lisse, The Netherlands*, 224, 224.
- Verschaffel, L., Schukajlow, S., Star, J., & Van Dooren, W. (2020). Word problems in mathematics education: A survey. *Zdm*, 52, 1-16.

- Wu, C. L. (2023). Using video modeling with augmented reality to teach students with developmental disabilities to solve mathematical word problems. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 35(3), 487-507.
- Yakubova, G., Hughes, E. M., & Hornberger, E. (2015). Video-based intervention in teaching fraction problem-solving to students with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 45, 2865-2875.
- Yakubova, G., Defayette, M. A., Chen, B. B., & Proulx, A. L. (2023). The use of augmented reality interventions to provide academic instruction for children with autism, intellectual, and developmental disabilities: An evidence-based systematic review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 10(1), 113-129.
- Yaşar, B. (2021). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrencilere Şemaya Dayalı Öğretim Stratejisinin Etkililiği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.Bolu.
- Zheng X., Flynn L. J., Swanson H. L. (2013). Experimental intervention studies on word problem solving and math disabilities: A selective analysis of the literature. *Learning Disability Quarterly*, 36(2), 97–111. <https://doi.org/10.1177/0731948712444277>
- Zheng, X., Swanson, H. L., & Marcoulides, G. A. (2011). Working memory components as predictors of children's mathematical word problem solving. *Journal of experimental child psychology*, 110(4), 481-498.

DIGITAL TRANSFORMATION IN HEALTH CARE: ROBOT SYSTEM IN PHARMACIES

SAĞLIK HİZMETLERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: ECZANELERDE ROBOT SİSTEMİ*

Lale AKCAMUZ¹, Hazal AKBAL²

¹Önlisans öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik,

²Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler, ORCID:0000-0002-5129-9773

Özet

Sağlık hizmetlerini dijital teknolojiler ile işbirlikçi hale dönüştüren Sağlık 4.0 teknolojilerinin kullanımı ile sağlık hizmetlerinin sunum şekli de değişkenlik göstermeye başlamıştır. Sağlık 4.0 ile birlikte sağlık hizmetleri, sağlık uzmanları ve sağlık işletmelerinin merkezinden çıkarak hasta merkezli bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle geçtiğimiz yıllarda birçok ülkeyi etkisine alan covid-19 pandemisi ile ekonomi ve sağlık konularında küresel kriz ortaya çıkmıştır. Çeşitli sektörlerde olduğu gibi eczaneler de pandeminin etkilerini derinden yaşamıştır. Özellikle son yıllarda yapay zekâ destekli akıllı robotlar yardımı ile yürütülen eczacılık hizmetleri günümüzün ve geleceğin teknolojileri arasında yer almaya başlamıştır. Ülkemizde ilk olarak 2012 yılında hizmete sunulan EBOT eczane robot istemi ile stok takibi, kayıp çalıntıların engellenmesi, hastanın hizmete ulaşma hızı, müşteri güveni ve satış miktarını artırma konularında eczacılara avantaj sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, EBOT olarak adlandırılan Eczane Robot Sistemini kullanan eczaneler ile görüşme yapılarak eczanelerde dijital uygulamaların avantaj, dezavantaj ve kullanımın önündeki engelleri belirlemektir. Çalışmanın verileri EBOT sistemini kullanan 9 eczane ile telefonla görüşme ve yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılarak toplanılacaktır. Çalışmanın sonunda sistemin dezavantajları ve kullanımı önündeki engeller açıklanarak Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak sistemin en öncelikli avantajı belirlenecektir. Doğrudan sistemin kullanıcılarından alınan bilgiler doğrultusunda avantaj, dezavantaj ve kullanımın önündeki engellerin belirlenmesi hem eczacılar hem de hastalar açısından faydayı artıracak en uygun sistemin geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, robot eczane, sağlık hizmetleri

Abstract

With the use of Health 4.0 technologies, which transform health services into a collaborative environment with digital technologies, the way health services are provided has also begun to change. With Health 4.0, health services have shifted from the center of health professionals and health businesses to a patient-centered structure. Especially in recent years, the Covid-19 pandemic, which has affected many countries, has caused a global crisis in economic and health issues. Pharmacies, as in various sectors, have experienced the effects of the pandemic deeply. Especially in recent years, pharmacy services carried out with the help of artificial intelligence-supported smart robots have started to take their place among the technologies of today and the future. The EBOT pharmacy robot system, which was first put into service in our country in 2012, offers advantages to pharmacists in

terms of stock tracking, preventing lost and stolen items, the speed at which patients reach the service, customer trust and increasing sales volume. The aim of this study is to determine the advantages, disadvantages and obstacles to the use of digital applications in pharmacies by interviewing pharmacies using the Pharmacy Robot System called EBOT. The data for the study will be collected by telephone interviews and semi-structured interview techniques with 9 pharmacies using the EBOT system. At the end of the study, the disadvantages of the system and the obstacles to its use will be explained and the most important advantage of the system will be determined using the Analytical Hierarchy Process (AHP) method, one of the Multi-Criteria Decision Making techniques. Determining the advantages, disadvantages and obstacles to its use in line with the information received directly from the users of the system will contribute to the development of the most appropriate system that will increase the benefit for both pharmacists and patients.

Keywords: Digitalization, robot pharmacy, healthcare

IS IT LOVE OR CONSUMPTION THAT'S SPECIAL IN NOVEMBER? A SEMIOTIC
ANALYSIS OF POSTMODERN ADVERTISING

KASIMDA AŞK MI, TÜKETİM Mİ BAŞKADIR? POSTMODERN REKLAMCILIKTA
BİR GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEMESİ

Perihan ŞEKER

Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve
Reklamcılık, ORCID 0000-0002-0787-8516

Özet

Postmodern toplumla birlikte tüketim, kimliğin ve yaşam tarzının bir göstergesi hâline gelirken, reklamlar da bu yeni tüketim biçiminin taşıyıcısı olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, Hepsiburada'nın "Efsane Kasım Başladı" adlı reklam filmini, göstergebilimsel ve postmodern bir bakış açısıyla çözümlemeyi amaçlamaktadır. Reklamın, yalnızca bir pazarlama aracı olmanın ötesinde kültürel bir anlatı olarak nasıl işlev gördüğü ve bu anlatı içerisinde tüketimin nasıl meşrulaştırıldığı araştırılmıştır. Göstergebilimsel çözümleme yöntemi, Roland Barthes'ın düz anlam ve yan anlam kavramları üzerinden yapılandırılmıştır. Reklamda kullanılan simgeler, karakterler, mekânlar ve görsel-işitsel unsurlar detaylı olarak incelenmiştir. Barthes'ın iki katmanlı anlam modelinin yanı sıra Jean Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı da çözümlemeye dahil edilmiştir. Bu kuramsal bağlamda, reklamın sunduğu tüketim pratikleri ile bireylerin tatmin arayışları arasındaki ilişki irdelenmiştir. Reklamda yer alan sahneler, tüketimin yalnızca ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda bireysel kimliğin inşası, estetik tatminin sağlanması ve duygusal boşlukların doldurulması amacıyla sunulan bir söylem olarak yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen bu reklam filmi, tüketim kültürünün ve postmodern pazarlama stratejilerinin günümüz dijital ortamlarında nasıl biçimlendiğini ve birey üzerindeki etkisini göstermesi açısından anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Reklamda özellikle "tüketimle sorun çözme", "kişiselleştirilmiş kampanyalar", "sosyal onay alma" ve "duygusal bağlılık yaratma" gibi temalar, görsel semboller, sloganlar ve karakterlerin rolleri üzerinden izleyiciye aktarılmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, postmodern reklamların tüketimi meşrulaştıran, kimlik ve anlam inşasına katkı sunan çok katmanlı kültürel metinler olduğunu ortaya koymaktadır. Tüketimin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve duygusal bir deneyim olarak kurgulandığı bu tür reklamlar, bireyin kimlik inşa sürecinde ve sosyal kabul arayışında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda çalışma, reklamların postmodern tüketim kültürü üzerindeki etkilerini ortaya koyması ve medya metinlerinin eleştirel bir bakış açısıyla nasıl çözümlenmesi gerektiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Postmodern Reklamcılık, Tüketim Kültürü, Göstergebilimsel Çözümleme.

Abstract

With the emergence of postmodern society, consumption has become a marker of identity and lifestyle, while advertisements have come to the forefront as key vehicles of this new form of consumption. This study aims to analyze the Hepsiburada advertisement titled "Efsane Kasım Başladı" (Legendary November Has Begun) from a semiotic and postmodern perspective. Beyond being a simple marketing tool, the advertisement is approached as a cultural narrative that legitimizes consumption through symbolic and aesthetic representations. The semiotic analysis is structured based on Roland Barthes' concepts of denotation and connotation, examining the use of signs, characters, settings, and audiovisual elements in detail. Additionally, Jean Baudrillard's theory of hyperreality is utilized to understand how the advertisement reflects the consumption practices of

postmodern society and how these practices relate to the individual's search for satisfaction. The visuals and scenes in the advertisement present consumption not merely as a means of meeting material needs but as a discourse that facilitates personal identity construction, emotional gratification, and aesthetic fulfillment. The advertisement was selected using purposive sampling due to its rich symbolic content and suitability for analyzing postmodern marketing strategies in digital environments. The study investigates how digital advertising reproduces and reinforces consumer culture through narrative, image, and message design. Themes such as “problem-solving through consumption,” “personalized campaigns,” “seeking social approval,” and “emotional brand attachment” are communicated to the viewer through slogans, symbolic visuals, and character roles. In conclusion, this study reveals that postmodern advertisements are multilayered cultural texts that legitimize consumption and contribute to the construction of identity and meaning. These types of advertisements present consumption not merely as an economic activity, but as a socio-cultural and emotional experience, playing a significant role in individuals' identity formation and pursuit of social acceptance. In this context, the study is significant as it reveals the impact of advertising on postmodern consumer culture and demonstrates how media texts should be analyzed from a critical perspective.

Keywords: Postmodern Advertising, Consumer Culture, Semiotic Analysis.

1.GİRİŞ

Postmodern dönem, tek bir doğruya değil, farklı bakış açılarına dayanan ve anlamın kişiden kişiye değişebileceğini savunan bir anlayıştır (Lyotard, 2014). Bu nedenle postmodernizm, modernizmin ardından gelen, onu sorgulayan ve dönüştüren bir düşünce biçimi olarak kabul edilmektedir (Odabaşı, 2019). Bu düşünsel dönüşüm, toplumsal yapının pek çok alanında etkisini göstermiş, özellikle de tüketim olgusunun yeniden anlamlandırılmasına yol açmıştır. Postmodern dönemle birlikte tüketim, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkmış ve bireylerin kimliklerini inşa ettikleri, aidiyet kurdukları ve sosyal anlamlar yükledikleri kültürel bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümün en görünür hâli ise medya ve reklamlar aracılığıyla şekillenmektedir. Geleneksel reklamlardan farklı olarak postmodern reklamlarda sınırlar belirsizleşmekte, ironi, estetik gösteri ve anlam kaymaları ön plana çıkmaktadır. Postmodernizm ile birlikte sosyal bağlara, göstergelere ve sembollere önem verilmektedir (Odabaşı, 2019). Artık reklamlar yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda haz, kimlik, duygu ve sosyal statü gibi soyut değerlerin pazarlanmasını da içermektedir. Bu bağlamda, tüketim yalnızca bir ihtiyaç giderme aracı değil, aynı zamanda bireylerin anlam arayışlarını ve toplumsal konumlarını ifade ettikleri bir deneyim alanına dönüşmektedir. Nitekim Skandalis, Byrom ve Banister (2019), postmodern tüketim toplumunun tüketim alışkanlıklarını anlamlı deneyimler inşa etmek için kullandığını belirtmektedir.

Jean Baudrillard’a göre, tüketim tercihlerimiz, en derin arzularımızın bir yansımasıdır ve bu nedenle tüketim, psikolojik düzeyde benliğin üretim süreciyle iç içedir. Postmodern tüketim deneyimleri, doğrudan yaşanan ‘gerçek’ deneyimlerden çok, gösteri ve hipergerçeklik unsurlarının belirleyici olduğu bir yapı arz eder (Firat & Venkatesh, 1995). Baudrillard’ın geliştirdiği “hipergerçeklik” kavramı, gerçek olanla kurgu ya da taklit olan arasındaki ayrımın ortadan kalktığını vurgular. Ona göre postmodern toplumda gerçeklik, yerini onun temsilleri olan simülasyonlara bırakmıştır. Adanır (2010), Baudrillard’dan yola çıkarak, kitle kültürünün etkisiyle yeniden üretilen nesne, olay ve deneyimlerin zamanla orijinalin yerini aldığını ya da ona tercih edildiğini belirtir. Bu tür kopyalar, bir noktadan sonra ‘gerçekten daha gerçek’ olarak algılanmaya başlar. Böylece tüketim, gerçeğin yerini alan bir “sahte gerçeklik” yani hipergerçeklik düzleminde yeniden inşa edilmektedir. Bu simülasyonların üretildiği başlıca araçlardan biri ise reklamlardır (Baudrillard, 2008). Baudrillard’ın hipergerçeklik kuramı, reklamların bu süreçte nasıl işlev gördüğünü anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunar.

Allen ve Anderson (1994), tüketici tercihlerinin toplumsal olarak koşullandığını ve dışsal sosyal faktörler tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu koşullanmada reklamlar, bireylerin tüketim davranışlarını şekillendiren güçlü kültürel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Tüketim, bireyin kişisel

ve toplumsal dünyasını şekillendirmede önemli bir anlam ve değer kaynağı hâline geldiği için, reklamlar gibi tanıtım faaliyetleri de bu simgesel anlamların başlıca kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Elliott, 1997). Günümüzde reklamlar sadece ürün tanıtan içerikler değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal anlamlar taşıyan metinler haline gelmiştir. Bu çerçevede, çalışmanın amacı yalnızca tüketimin anlam dünyasını açığa çıkarmak değil aynı zamanda medya içerikleri aracılığıyla bu anlamların bireyler üzerinde nasıl işlediğini sorgulayarak medya okuryazarlığına katkı sunmaktır.

Kuramsal tartışmaların ışığında, güncel tüketim pratiklerine baktığımızda Kasım ayının “indirim ayı” olarak konumlandırılmasının medya ve reklamlar aracılığıyla inşa edilen bir tüketim mitine dönüştüğü görülmektedir. Özellikle “Black Friday” ve benzeri kampanyaların küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla birlikte, Kasım ayı markalar için tüketimi teşvik eden sembolik bir dönem hâline gelmiştir. Türkiye’de de bu süreç, dijital platformlar üzerinden yürütülen yoğun kampanyalar ve reklam içerikleriyle desteklenmiş, Kasım ayı artık “alışverişin kutlandığı” bir zaman dilimi olarak yeniden anlamlandırılmıştır. Baudrillard’ın hipergerçeklik kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Kasım ayı gerçek ihtiyaçlara değil, medya tarafından üretilen yapay arzulara dayalı tüketim senaryolarının sahnelendiği bir simülasyon zamanına dönüşmüştür. Reklamlar bu dönemi yalnızca fırsatlarla değil, aynı zamanda aşk, heyecan, eğlence ve sosyal kabul gibi duygularla da ilişkilendirilerek tüketimi romantize etmeye başlamıştır.

Bu teorik çerçeve doğrultusunda, çalışma Hepsiburada’nın “Efsane Kasım” kampanyasına ait reklam filmini postmodern göstergeler ve hipergerçeklik temaları üzerinden çözümlemeyi hedeflemiştir. Bu çözümleme, Roland Barthes’ın göstergebilimsel yaklaşımı ve Jean Baudrillard’ın hipergerçeklik kuramı temel alınarak yapılmıştır. Reklamda yer alan görsel ve sözel unsurlar üzerinden, tüketimin kimlik, sosyal görünürlük ve duygusal tatmin gibi unsurlarla nasıl ilişkilendirildiği analiz edilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında göstergebilimsel çözümleme tekniği kullanılmıştır. Göstergebilim, göstergelerin anlamını göstergeler arasındaki bağlantıları göstergelerin oluşturduğu bütünleri inceleyen bir bilim olarak tanımlanmaktadır (Sayın, 2014). Göstergeler temelde bir temsil etme, yerini tutma işlemini gerçekleştirir (Erkman & Akerson, 2005). Bu alandaki öncülerden Ferdinand de Saussure, göstergenin gösteren ve gösterilen olmak üzere iki temel bileşenden oluştuğunu belirtmiş ve bu bileşenler arasındaki keyfi ilişki üzerinden anlamın üretildiğini ileri sürmüştür (Saussure, 1985). Roland Barthes ise bu temel yaklaşımı geliştirerek, anlamı düz anlam ve yan anlam olmak üzere iki düzeyde ele almıştır. Barthes’a göre (2016), düz anlam göstergenin nesnel, temel anlamıyken; yan anlam, kültürel ve ideolojik çağrışımları içeren yorumlayıcı katmandır. Medya ve mitler, yan anlamlar aracılığıyla ideolojik mesajlar ileterek toplumsal algıyı şekillendirir. Barthes, bu bağlamda mitlerin, özellikle burjuva sınıfının yaşam tarzını meşrulaştırmak amacıyla üretildiğini vurgulamaktadır.

Göstergebilimsel analiz, reklam metinlerinin görsel, işitsel ve dilsel kodlarını inceleyerek, hangi sembollerin nasıl anlamlar taşıdığı ve bu anlamların hangi hedef kitleye nasıl sunulduğunu ortaya koymayı amaçlar. Reklamlarda markaya soyut değerler yüklemek, hedef kitlenin zihninde güçlü çağrışımlar yaratmak amacıyla sıklıkla metaforlar kullanılır. Reklamlardaki metaforlar hem görsel hem de sözel düzlemde kullanılmakta ve bu yolla hem markanın iletmek istediği mesajın daha ikna edici hâle gelmesi hem de mesajın akılda kalıcılığının artması sağlanmaktadır (Demir, 2024: 25). Reklamlarda yer alan bu anlam katmanlarını çözümleyebilmek adına, çalışmada belirli bir örnek üzerinden derinlemesine analiz yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına en uygun bilgiye ulaşabilecek durumların ya da örneklerin bilinçli olarak seçilmesini ifade eder (Yıldırım & Şimşek, 2018). Çalışmanın amacı doğrultusunda, Hepsiburada’nın “Efsane Kasım Başladı” adlı reklam filmi, tüketim kültürünün medya aracılığıyla nasıl inşa edildiğini, tüketiciye nasıl anlamlar ve kimlikler sunulduğunu gösteren zengin göstergeler barındırdığı için analiz kapsamında değerlendirilmiştir. Reklam filmi, Barthes’ın göstergebilimsel analiz yöntemi doğrultusunda düz anlam ve yan anlam kavramları çerçevesinde

değerlendirilmiş, gösterge, gösteren ve gösterilen arasındaki temsili ilişkiler üzerinden yorumlanmıştır. Reklamda yer alan mekânlar, karakterler, dilsel ifadeler ve görsel kodlar katmanlı bir biçimde incelenmiştir. Bununla birlikte, analiz Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı ile desteklenmiş, reklamın sunduğu tüketim temsillerinin gerçekliği nasıl simüle ettiği ve bireyin sahte ama tatmin edici bir dünyaya nasıl yönlendirildiği sorgulanmıştır.

3. BULGULAR

2022 yılında yayınlanan Hepsiburada'nın 'Efsane Kasım Başladı' adlı reklam filmi 60 saniye sürmektedir. Reklam, bir genç kızın makyaj malzemesi ihtiyacını dile getirmesiyle başlamakta ve hemen çözüm sağlayıcı olarak konumlandırılan ünlü oyuncu Bergüzar Korel'in ışıklar içinde sahneye girişiyle devam etmektedir. Ana karakter aynı zamanda Hepsiburada'nın Efsane Kasım kampanyasının sunduğu fırsatları anlatan eğlenceli bir şarkı seslendirmektedir. Daha sonra bir erkek çocuğu top oynarken televizyon ekranını kırmakta ve anne babası filmi izleyemedikleri için yakınmaktadır. Yine çözüm sağlayıcı olarak Bergüzar Korel sahnede yer almakta ve Hepsiburada'nın avantajlarından bahsetmektedir. Bir sonraki sahnede yine aynı şekilde Korel kıyafetinin olmamasından yakınan bir kadına önerilerde bulunmaktadır. Reklam boyunca, Hepsiburada'nın "akıllı alışveriş" platformu olarak sunduğu avantajlar vurgulanmakta ve izleyiciler kampanyaya katılmaya davet edilmektedir.

Görsel 1

Görsel 2

Reklamın ilk sahnesinde, simli pembe duvar ve ışıklı makyaj aynasının bulunduğu bir oda yer almaktadır. Spor kıyafetli genç bir kadın aynanın karşısında durmakta ve makyaj yapmaya hazırlanmaktadır. Bu esnada "Yeni bir akım çıkmış. Bir makyaj lazım bana." ifadesini kullanmıştır. Ardından, ışıklar eşliğinde şık giyimli bir kadın karakter sahneye giriş yapmıştır. Arka planda "Ruj, maskara burada doyacaksın Like'lara" ve "Premiumlu olana kargosu da bedava." şeklinde dilsel ifadeler duyulmaktadır.

Bu sahne, Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde, yüzeyde masum görünen tüketim öğelerinin (örneğin makyaj ürünleri, aynalar, kıyafetler) çok katmanlı kültürel ve ideolojik anlamlar taşıdığını göstermektedir. Mekân, simli pembe duvar ve ışıklı makyaj aynasıyla feminenliğin, sahneye hazırlanma ritüelinin ve "görünür olma" arzusunun göstergesidir. Postmodern toplumların en büyük özelliklerinden biri günlük hayatın estetikleştirilmesidir (Odabaşı, 2019). Karakterler üzerinden ise genç kadın, yıldız olma hayalini simgelerken; şık giyimli ana karakter, sahneye ışıklar içinde çıkarak bir tür "kurtarıcı" figürü olarak konumlanmıştır. Dilsel göstergeler, makyajın ve kozmetik ürünlerin yalnızca fiziksel dönüşüm aracı değil, sosyal medyada kabul görme, beğenilme ve statü elde etme aracı olarak sunulduğunu göstermektedir.

Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramına göre ise bu sahne, gerçek yaşamda karşılığı olmayan yapay bir tatmin evreni yaratmaktadır. Makyaj ve tüketim, yalnızca kişisel bakım değil, görünürlük, değerli hissetme ve sosyal onay almanın simülasyonu hâline gelmiştir. Artık ruj bir makyaj ürünü değil, sosyal medya beğenilerinin kapısını açan hipergerçek bir simge olarak gösterilmektedir. Reklamda sunulan dünya, gerçekliğin yerini almış, daha çekici ve "daha gerçek" bir tüketim kurgusudur.

Tablo 1. Birinci sahnenin düz ve yan anlamı

Gösterge	Gösteren/Düz anlam	Gösterilen/Yan anlam

Mekân	Simli pembe duvar ve makyaj aynası	Feminenlik, parıltı, "kendini hazırlama sahnesi"
Karakter	Spor kıyafetli, genç, enerjik bir kadın	Sahneye çıkma, dikkat çekme, yıldız olma arzusu
Karakter	Şık giyimli ana karakter	Güler yüzlü, kendinden emin, ışıklar içinde sahneye girişiyle "kurtarıcı" rolünü üstlenme
Dilsel	"Yeni bir akım çıkmış. Bir makyaj lazım bana."	Tüketimin bir ihtiyaçtan ziyade sosyal normlara ayak uydurma biçimi olduğu
Dilsel	"Ruj, maskara burada doycaksın Like'lara"	Günlük kozmetik ürünlerinin sosyal medya onayı ve beğenilme ile eşleştirilmesi; görünürlük arzusunun temsili
Dilsel	"Premiumlu olana kargosu da bedava."	Statü farklılaşmasını ve "özel olma" hissini pekiştirerek tüketim üzerinden değerli hissetme

Görsel 3

Görsel 4

Reklamın ikinci sahnesinde, klasik bir oturma odası dekorasyonu eşliğinde çekirdek bir ailenin gündelik yaşam alanı betimlenmektedir. Çocuk karakterin elinde futbol topuyla ayakta durduğu ve kısa süre sonra televizyonun kırılmasına yol açtığı görülmektedir. Bu olay, aile içinde beklenmedik bir harcama gereksiniminin ortaya çıkışı olarak kurgulanmıştır. Anne ve baba karakterleri, yaşadıkları hayal kırıklığını “İzleyemedik filmi, televizyon kırılınca...” ifadesiyle dile getirmiştir. Devamında reklama dışarıdan dahil olan “kurtarıcı” figür, tüketim eylemini ertelemeli ödeme kolaylığıyla çözüm olarak sunar: “Al Efsane Kasım’da, Şubat’ta öde, rahatla”. Bu mesajla birlikte ekranda kampanya sloganı olan “Şimdi al, Şubat’ta öde” ifadesi belirmektedir.

Bu reklam sahnesi, Barthes’ın göstergebilimsel çerçevesiyle değerlendirildiğinde gündelik hayatın basit ve sıradan unsurlarının aslında ideolojik anlamlar taşıyan sembollere dönüştüğünü göstermektedir. Çocuk karakter, masumiyetin simgesi gibi görünse de tüketimi başlatan bireye dönüşmüştür. Anne ve baba, aile içi ihtiyaçları belirleyen ancak çözüm için dışarıdan gelecek müdahaleyi bekleyen edilgen figürlerdir. Dilsel göstergeler ile izleyememenin yarattığı eksiklik duygusu ile tüketimin gerekliliği meşrulaştırılmıştır. Kampanya dili ise ertelemeyi “rahatlama” olarak kodlayarak tüketimi kolaylaştırmaktadır. “Şimdi al, Şubat’ta öde” ifadesi, anlık tatmini ön plana çıkaran ideolojik bir söylemdir.

Baudrillard’ın hipergerçeklik yaklaşımı ise bu sahnenin, gerçekliği temsil etmekten ziyade onu simüle eden bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Gerçek aile yaşamı, duygular ve sorunlar yerine düzenli, temiz, basit ve hemen çözülebilir bir “aile simülasyonu” olarak sunulmaktadır. Çocuğun sebep olduğu kazanın gerçek hayattaki karşılıkları karmaşıkken, burada sadece tatlı bir tüketim bahanesi olarak yer almaktadır. Ebeveynlerin mutsuzluğu abartısız ve geçicidir çünkü hipergerçek reklamsal dünyada tüm sorunlar alışverişle çözülmektedir. Ertelenmiş ödeme vaadi, borç ve sorumluluğun gerçeğini silerek yalnızca keyifli tüketim hissini öne çıkarmaktadır. Böylece birey, gerçek ihtiyaçlar yerine simüle edilmiş arzular doğrultusunda davranmaya teşvik edilmektedir.

Tablo 2. İkinci sahnenin düz ve yan anlamı

Gösterge	Gösteren/Düz anlam	Gösterilen/Yan anlam
Mekân	Oturma odası	Gündelik yaşam sahnesi, çekirdek aile yapısı, konfor alanı, ev içi tüketim düzeni
Karakter	Topuyla televizyonun kırılmasına neden olan çocuk	Masumiyet, oyun ve enerji temsili. Aynı zamanda tüketimin başlatıcısı.
Karakter	Şaşkın ve hafif gülümseyen ifadeyle kameraya bakan anne baba	Beklenmedik harcamaların karşısında çaresiz ama çözüm bekleyen edilgen tüketici
Dilsel	“İzleyemedik filmi, televizyon kırılınca...”	Tüketim eksikliğiyle oluşan memnuniyetsizlik, eğlenceye erişimin maddi koşullara bağlı oluşu
Dilsel	“Al Efsane Kasım’da, Şubat’ta öde, rahatla!”	Tüketimin çözüm olarak sunulması; "hemen al, sonra düşün" zihniyetinin meşrulaştırılması
Metinsel	“Şimdi al, Şubat’ta öde”	Tüketimin ertelenmiş yüküyle “şu anın tadını çıkarma” ideolojisi

Görsel 5

Görsel 6

Reklamın bu sahnesi, ışıklı aynalar ve düzenli raflarla donatılmış bir giyinme odasında geçmektedir. Genç bir kadın, yaklaşan ilk buluşma için ne giyeceğini düşünerek telaş içinde kıyafet seçmeye çalışır ve “İlk buluşma yaklaşıyor, ben ne giyeceğim?” ifadesini kullanır. Ardından ana karakter sahneye girer ve telefonundan “Kasım’da aşk bir başka, gönderdim linki sana, bir elbise, bir çanta, kuponlar da var daha” sözleriyle öneride bulunur. Ekranda “SANA ÖZEL kuponlar” ifadesi belirir.

Barthes’ın göstergebilimsel yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde, tüketim kültürünün birey üzerindeki yönlendirici etkisi açıkça görülmektedir. Sahne, ışıklı aynalarla donatılmış, düzenli ve estetik bir giyinme odasında geçmektedir. Bu mekân, yalnızca kıyafet seçme alanı değil kadınsı estetiğin, dönüşüm arzusunun ve görünürlük beklentisinin sembolik bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Genç kadın karakterin “İlk buluşma yaklaşıyor, ben ne giyeceğim?” şeklindeki telaşlı söylemi, görünüşle değerli olma arasındaki bağın kurulduğunu göstermektedir. Bu söylem, bireyin toplumsal kabul arayışında dış görünüşünü dönüştürmesi gerektiği fikrini desteklemektedir. Ardından sahneye giren ana karakter, çözüm sunan bir rehber gibi konumlandırılmıştır. Onun önerisi “Kasım’da aşk bir başka, gönderdim linki sana, bir elbise, bir çanta, kuponlar da var daha” şeklindedir. Bu ifade, tüketimin yalnızca fiziksel ihtiyaçlara değil, aynı zamanda duygusal beklentilere de yanıt verebileceği algısını pekiştirmektedir. “SANA ÖZEL kuponlar” ifadesi ise tüketim deneyimini kişiselleştirerek bireyin kendini değerli hissetmesini sağlamaktadır.

Baudrillard’ın hipergerçeklik kuramı çerçevesinde bakıldığında ise, reklamda sunulan bu sahne gerçekliğin bir temsili değil, onun yerini almış bir simülasyondur. Buluşma öncesi yaşanan kıyafet telaşı, gerçek bir sorun olmaktan çıkarak medyanın ve reklamcılığın yarattığı yapay bir panik hâline gelmiştir. Aşk, görünüm ve ilişki gibi duygusal temalar, kampanyalarla kodlanmış “Kasım’da aşk

başkadır” gibi sloganlarla yüzeysel bir anlamda yeniden kurgulanmıştır. Burada aşk, bir duygudan çok bir alışveriş dönemine dönüşmüştür. “Sana özel kuponlar” ifadesi ise gerçekte herkese sunulan bir indirim seçeneğini, yalnızca bireye özgüymüş gibi göstererek kişisel değer hissini simüle etmektedir. Tüm bu unsurlar, tüketimin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal bir araç olarak işlev gördüğü yapay bir gerçeklik evreni inşa etmektedir.

Tablo 3. Üçüncü sahnenin düz ve yan anlamı

Gösterge	Gösteren/Düz anlam	Gösterilen/Yan anlam
Mekân	Renkli ışıklarla aydınlatılmış giyinme odası, aynalar, elbiseler, raflar	Kadını estetik, kendini ifade etme alanı, bireysel dönüşüm sahnesi
Karakter	Elbise seçmeye çalışan, panik halinde bir kadın	Romantik bir beklentiyle görünümünü iyileştirme telaşı yaşayan tüketici
Karakter	Şık giyimli, telefonda öneri veren kadın	“Çözüm sunan” deneyimli ve tüketim dünyasında bilgili rol modeli
Dilsel	“Yaklaştı ilk buluşma, şimdi ben ne giyeceğim ya?”	Kıyafetle kimlik oluşturma arzusu, dış görünüşle sosyal kabul beklentisi
Dilsel	“Kasım’da aşk bir başka, gönderdim linki sana, bir elbise, bir çanta, kuponlar da var daha.”	Tüketim ile aşk, estetik ve mutluluğu ilişkilendirme. Sorunlar alışverişle çözülür fikrini aşılama
Metinsel	“Sana özel kuponlar”	Tüketimi kişiselleştirme, bireye ayrıcalık ve değer hissi yaratma

Görsel 7

Görsel 8

Reklamın son sahnesi, parlak ışıklarla aydınlatılmış sahnede dans eden kadın karakterlerle başlamaktadır. Kadınlar senkronize şekilde hareket etmekte ve ellerinde Hepsiburada kutuları taşımaktadır. Sahne, müzik ve ışıklarla desteklenen görsel bir şölen atmosferindedir. Arka planda dış ses “Hepsiburada’ya gel, şimdi al, Şubat’ta taksitle ödemeye başla” ifadesini kullanmıştır. Ekranda neon renklerle “Efsane Kasım” ve “Şimdi al, Şubat’ta öde” sloganları belirmiştir.

Bu sahnede, Barthes’ın göstergebilimsel yaklaşımı doğrultusunda tüketimin bir ihtiyaçtan öteye geçtiği, adeta bir kutlama ve sahne performansına dönüştüğü görülmektedir. Parlak ışıklarla donatılmış sahne, dans eden kadınlar ve ellerinde tuttukları Hepsiburada kutuları, alışverişin yalnızca ekonomik bir eylem değil, aynı zamanda eğlenceli, kolektif ve görsel bir şölene dönüştüğünü ima etmektedir. Kadın karakterler, bireysellikten uzak, senkronize hareket eden tüketici figürleri olarak sunulmuştur. Dış sesin “Hepsiburada’ya gel, şimdi al, Şubat’ta ödemeye başla” ifadesi, tüketimi kolaylaştıran ve borcu görünmez kılan bir söylemle, alışverişini rahatlatıcı bir çözüme dönüştürmektedir. Neon renklerle vurgulanan “Efsane Kasım” ve “Şimdi al, Şubat’ta öde” gibi sloganlar ise bu dönemi mitolojik bir alışveriş mevsimi olarak sunmaktadır.

Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde bu sahne, gerçek bir alışveriş deneyiminden çok, onun aşırı estetikleştirilmiş ve hazza indirgenmiş bir versiyonu olarak sunulmaktadır. Alışveriş, gerçek borçlanma ve maddi sorumluluklardan arındırılmış, yerine sadece renk, ışık ve eğlenceyle bezeli yapay bir mutluluk dünyası yerleştirilmiştir. Böylece “Kasım” ayı, kampanyaların, indirimlerin ve tatminin yoğunlaştığı bir mit olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda reklam, alışveriş ihtiyacı çıkararak, bir gösteri, bir festival ve bir aidiyet simülasyonuna dönüştürmektedir.

Tablo 4. Dördüncü sahnenin düz ve yan anlamı

Gösterge	Gösteren/Düz anlam	Gösterilen/Yan anlam
Mekân	Parlak ışıklarla donatılmış sahne, neon yıldız, ışıklı yazılar, dijital platform estetiği	Tüketicinin bir kutlamaya, eğlenceye ve gösteriye dönüştüğü yapay bir sahne
Karakter	Sahne ışıkları altında dans eden, ellerinde Hepsiburada kutuları taşıyan kadınlar	Tüketimi neşeye sahiplenilen, kampanya figürleri olarak konumlanmış kolektif tüketici profili
Dilsel	“Hepsiburada’ya gel, şimdi al, Şubat’ta taksitle ödemeye başla.”	Anı yaşama, ertelemeyi keyifle karşılama. Tüketicinin borç değil fırsat gibi sunulması
Metinsel	“efsane kasım”, “şimdi al şubatta öde”	Tüketicinin yalnızca bir ihtiyaç değil, heyecan, eğlence ve ayrıcalık kaynağı olduğu. Kasım ayının “alışveriş ayı” olarak kodlanması

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Hepsiburada'nın “Efsane Kasım Başladı” adlı reklam filmi, Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı ve Jean Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı temelinde analiz edilmiştir. Reklamda yer alan dört farklı sahne aracılığıyla, postmodern tüketim kültürünün medya ve reklamlar yoluyla nasıl kurgulandığı ve bireylerin tüketim davranışlarını nasıl yönlendirdiği ortaya konulmuştur. Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı doğrultusunda yapılan çözümlemede, reklamda yer alan görsel ve dilsel göstergelerin, yalnızca ürün tanıtımına yönelik olmadığı aynı zamanda görünürlük, sosyal onay, duygusal tatmin ve statü gibi kültürel anlamları da taşıdığı görülmüştür. Sahnelere yerleştirilen karakterler, mekânlar ve ifadeler, tüketimin bireysel ihtiyaçların ötesinde sosyal ve ideolojik bir yapı olarak sunulduğunu göstermektedir. Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı ise reklamın, gerçek hayattaki deneyimleri estetikleştirilmiş bir biçimde yeniden üretip, simülasyon hâline getirdiğini ortaya koymaktadır. Kasım ayının “efsane” olarak sunulması, bu dönemin bir alışveriş mevsimi gibi kurgulanarak, tüketimin romantikleştirildiği ve eğlenceyle bütünleştirildiği bir yapay zaman dilimi yaratıldığını göstermektedir.

Bu çalışma, medya mesajlarının içerdiği simgesel ve ideolojik anlam katmanlarını ortaya koyarak medya okuryazarlığı açısından önemli katkılar sunmaktadır. Göstergebilimsel çözümleme ve hipergerçeklik kuramı, tüketim içeriklerinin yüzeyin altındaki anlamlarını sorgulamak için etkili kuramsal araçlar sunmaktadır. Özellikle postmodern reklamcılık anlayışında ürünlerin değil, anlamların ve duyguların pazarlanıyor oluşu, medya tüketicilerinin bu içerikleri daha eleştirel değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu araştırmanın en temel sınırlılığı, yalnızca tek bir reklam filmi üzerinden yapılmış olmasıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı markalara, kampanya türlerine ya da sektörlerle yönelik karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Ayrıca tüketicilerin reklam mesajlarını nasıl algıladıklarını ortaya koymak adına odak grup görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar veya anketler aracılığıyla nitel ya da nicel veri toplanarak reklamların gerçek etkisi daha kapsamlı biçimde değerlendirilebilir. Bu tür çalışmalar, reklamların yalnızca içerik düzeyinde değil, algı ve davranış düzeyinde de nasıl anlam üretip yönlendirdiğini inceleme fırsatı sunacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Adanır, O. (2010). *Baudrillard*. İstanbul: Say Yayınları.
- Allen, D. E., & Anderson, P. F. (1994). Consumption and social stratification: Bourdieu's distinction. *Advances in Consumer Research*, 21, 70–74.
- Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven* (Çev. M. Yücebaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu* (F. Keskin & H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, B. Ç. (2024). Reklamlarda kullanılan metaforun kuramsal temelleri. M. Güzel (Ed.), *İletişim ve medya alanında uluslararası araştırmalar I* (ss. 25–52). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Elliott, R. (1994). Addictive consumption: Function and fragmentation in postmodernity. *Journal of Consumer Policy*, 17(2), 159–179.
- Erkman Akerson, F. (2005). *Göstergebilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Fırat, A. F., & Venkatesh, A. (1993). Postmodernity: The age of marketing. *International Journal of Research in Marketing*, 10(3), 227–249.
- Lyotard, J.-F. (2014). *Postmodern durum* (İ. Birkan, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Odabaşı, Y. (2019). *Postmodern pazarlamayı anlamak*. İstanbul: The Kitap Yayıncılık.
- Saussure, F. de. (1985). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sayın, Ö. (2014). *Göstergebilim ve sosyoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Skandalis, A., Byrom, J., & Banister, E. (2019). Experiential marketing and the changing nature of extraordinary experiences in post-postmodern consumer culture. *Journal of Business Research*, 97, 43–50.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KYRGYZSTAN'S POLITICAL, ECONOMIC, AND FOREIGN POLICY DYNAMICS: AN
EXAMINATION OF THE TRANSITION PROCESS AND REGIONAL RELATIONS
KIRGIZİSTAN'IN SİYASİ, EKONOMİK VE DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ: GEÇİŞ
SÜRECİ VE BÖLGESAL İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hatice DİLAVER ¹

DOKTOR, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ, 0000-0002-4484-5297

Özet

Kırgızistan'ın bağımsızlık süreci, sadece siyasi bir dönüşüm değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanda derin izler bırakmış bir dönüm noktasıdır. 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan ettikten sonra, ülke birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik alanda, Kırgızistan'ın zayıf sanayileşmesi ve sınırlı doğal kaynaklar yüzünden dışa bağımlı bir yapıda olması büyük bir engel teşkil etmektedir. Batı ile sınırlı ticari ilişkiler, ülkenin uluslararası ticaretini kısıtlamış ve neoliberal ekonomik dönüşüm süreci de ekonomik iyileşme beklentilerini karşılamaktan çok uzak kalmıştır. Hükümetin uyguladığı ekonomik politikalar birçok kez değişmiş, buna paralel olarak yerel halkın yaşam koşulları da düzensizleşmiştir. Siyasi olarak, Kırgızistan bağımsızlık sürecine Sovyet yönetiminin etkisiyle girmiştir. Sovyetler sonrası dönemdeki lider değişiklikleri, halk hareketleri ve anayasal reformlar, siyasi istikrarsızlığın temel sebepleri arasında sayılabilir. Bu durum, çeşitli halk protestolarına ve darbelere yol açırken, aynı zamanda yönetim anlayışının da sürekli olarak değişmesine neden olmuştur. Bu siyasi süreçler Kırgız halkının devletle olan ilişkisini, güvenini ve siyasi katılım biçimlerini derinden etkilemiştir. Sosyo-ekonomik açıdan, Kırgızistan'ın büyük kısmı hala kırsal kesimde yaşamaktadır. Kırsal kesimlerdeki yoksulluk, eğitimsizlik ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sorunlar, ülkenin kalkınmasını engelleyen faktörlerdir. Bışkek ve çevresi ekonomik olarak daha gelişmiş olup, ülkenin ekonomik faaliyetlerinin ve kültürel merkezinin buraya odaklanmış olması, ülkenin bütününde eşitsizliğe neden olmaktadır. Ayrıca döviz gelirlerinin ekonomiye katkısı, özellikle Rusya gibi ülkelerden gelen işçi göçünden elde edilen gelirle sınırlıdır. Bu durum, ekonomik yapı üzerindeki dışa bağımlılığı artıran bir başka faktör olmuştur. Milli dil ve kültürle ilgili tartışmalar ise, Kırgızistan'ın toplumsal yapısının nasıl şekillendiğiyle bağlantılıdır. Resmi dilin Kırgızca olması, ancak Rusçanın günlük yaşamda yaygın olarak kullanılması kültürel bir çatışmaya yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, milliyetçilik ile ilgili sorunlar da toplumu derinden etkilemiş ve çeşitli etnik gruplar arası gerilimlere neden olmuştur. Son olarak, Türkiye ile kurulan ikili ilişkiler oldukça stratejik bir boyut kazanmaktadır. Kırgızistan, Türkiye ile olan bu ilişkileri hem ekonomik anlamda hem de bölgesel güvenlik açısından önemli bir ortaklık olarak değerlendirmektedir. İmzalanan anlaşmalar ve ortaklıklar, iki ülke arasındaki ticaretin artması yanı sıra, Kırgızistan'ın dış politikasını da şekillendiren unsurlar haline gelmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikası, Kırgızistan'ın Batı dünyasıyla olan ilişkilerini dengeleme ve Orta Asya'daki dengelere uygun stratejiler geliştirme amacı taşımaktadır. Sonuç olarak, Kırgızistan'ın bağımsızlık süreci, ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında köklü değişikliklere yol açmış ve hala devam etmekte olan birçok sorunla baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu dinamik süreç, aynı zamanda bölgesel ilişkilerdeki durumunu da etkileyerek, dünya ile etkileşimde önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kırgızistan, Siyasi Dinamikler, Ekonomik Zorluklar, Dış Politika, Geçiş Süreci*

Abstract

This paper explores the multifaceted transformation process of Kyrgyzstan following the collapse of the Soviet Union. Kyrgyzstan's process of independence is not merely a political transformation, but a turning point that has left deep marks in the economic and social spheres. After declaring its independence from the Soviet Union in 1991, the country faced numerous challenges. Economically, due to its weak industrialization and limited natural resources, Kyrgyzstan has developed an externally dependent structure that poses a significant obstacle. Limited trade relations with the West have restricted the country's international commerce, and the neoliberal economic transformation process has fallen far short of meeting expectations for economic improvement. The economic policies implemented by the government have changed several times, and consequently, the living conditions of the local population have become increasingly irregular. Politically, Kyrgyzstan embarked on its independence process under the influence of Soviet governance. Leadership changes, popular movements, and constitutional reforms in the post-Soviet era can be considered among the fundamental causes of political instability. This situation has led to various public protests and coups, while simultaneously causing continuous changes in the concept of governance. These political developments have profoundly affected the relationship between the Kyrgyz people and the state, undermining trust and altering the modes of political participation. From a socio-economic perspective, the majority of Kyrgyzstan's population still lives in rural areas. Issues such as poverty, lack of education, and inadequate health services in these regions are significant factors that hinder the country's development. Bishkek and its surrounding areas are economically more developed, and the concentration of economic activities and cultural institutions in this region has led to widespread inequality across the country. Furthermore, the contribution of foreign exchange earnings to the economy—primarily derived from labor migration from countries like Russia—has further increased the economic structure's external dependency. Debates over the national language and culture are closely linked to the shaping of Kyrgyzstan's social fabric. Although Kyrgyz is the official language, the widespread use of Russian in daily life has led to cultural conflicts. Additionally, issues related to nationalism have deeply affected society and have caused tensions among various ethnic groups. Finally, the bilateral relations established with Turkey have acquired a highly strategic dimension. Kyrgyzstan regards its relationship with Turkey as an important partnership both economically and in terms of regional security. The agreements and partnerships signed have not only increased trade between the two countries, but they have also become key elements in shaping Kyrgyzstan's foreign policy. In this context, Turkish foreign policy aims to balance Kyrgyzstan's relations with the Western world while developing strategies that align with the balance of power in Central Asia. In conclusion, Kyrgyzstan's process of independence has led to profound changes in the country's economic, political, and social structures, and it continues to grapple with numerous ongoing challenges. This dynamic process also influences its position in regional relations, playing an important role in its interactions with the world.

Keywords: *Kyrgyzstan, Political Dynamics, Economic Challenges, Foreign Policy, Transition Process*

1. GİRİŞ

Bu çalışma, Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında yaşadığı derin dönüşümleri ve kronik sorunları ayrıntılı olarak ele almaktadır. Ülke, ekonomik alanda bölgedeki diğer devletlere kıyasla geride kalmakta; sınırlı yeraltı zenginlikleri, ihraç edilebilecek ürünlerin yetersizliği ve dışa bağımlı ekonomik yapısı, Batı ile ilişkilerde zayıflamaya yol açmaktadır. Aynı zamanda, resmi dil tartışmaları ve yükselen milliyetçilik, ülkenin iç politikada yaşadığı belirsizliklere zemin hazırlamıştır. Siyasi arenada, bağımsızlık sonrası liderlik değişiklikleri, halk hareketleri ve anayasal reformlar, Kırgızistan'ın demokratikleşme sürecinin izlerini taşıırken, sosyo-ekonomik yapıda kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklılıklar, döviz gelirlerine dayalı ekonomi ve toplumsal gelenekler de önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, metin yalnızca ülke içindeki dönüşümleri değil, aynı zamanda Türkiye gibi dış aktörlerle kurulan stratejik ilişkileri ve ikili anlaşmaların ülke üzerindeki

etkilerini de kapsamlı bir biçimde irdelemektedir. Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlık sürecine girerken derin ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümler yaşamıştır. Bu süreçte ülkenin dışa bağımlı yapısı, sınırlı doğal kaynakları ve dil ile milliyetçilik tartışmaları hem iç dinamikleri hem de uluslararası ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. (Yılmaz, 2018) Bağımsızlık sonrası dönemde, Kırgızistan'ın ekonomik altyapısı, sanayileşme düzeyinin yetersizliği ve teknolojik modernizasyondaki eksiklikler nedeniyle uluslararası rekabet gücünde geri kalmıştır. Batı ile kurulan sınırlı ticari ilişkiler, ülkenin pazar çeşitliliğini azaltırken, neoliberal sisteme geçiş sürecinde uygulanan yapısal reformlar, kamu sektörünün özelleştirilmesi ve piyasa ekonomisine adaptasyon çabalarında ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, yerel işletmelerin ve işgücünün modern ekonominin getirdiği belirsizliklerle başa çıkma sürecinde önemli zorluklarla karşılaşmasına yol açmıştır. Siyasi alanda, Sovyet mirasının yarattığı merkeziyetçi yönetim biçimi, bağımsızlık süreciyle birlikte hızla sorgulanmaya başlanmıştır. Ülkede yaşanan bir dizi lider değişikliği, halk hareketleri ve anayasal reformlar, demokratikleşme yolunda atılan adımlar olarak değerlendirilebilir (Özcan, 2019). Bu süreç, hem devlet yönetiminde istikrarı sağlama çabalarını hem de halkın talepleri doğrultusunda kurumsal dönüşümleri yansıtmaktadır. Ancak bu değişimler, siyasi arenada zaman zaman belirsizlik ve gerilimlere de neden olmuş, demokratik kurumların yerleşmesi uzun ve sancılı bir yol olarak görülmüştür. Sosyo-ekonomik düzeyde, ülke genelinde nüfusun büyük bir bölümünün kırsal alanlarda yoğunlaşması, ekonomik faaliyetlerin ise başkent Bışkek etrafında toplanması, bölgesel dengesizliklere işaret etmektedir. Döviz gelirlerinin ekonomik yapıya etkisi hem tüketim hem de yatırım olanaklarını şekillendirirken, modern yaşamla geleneksel sosyal yapılar arasındaki uyumsuzluk, gelir dağılımı ve yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kırsal bölgelerde eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerinin yetersizliği, sosyo-ekonomik dengesizlikleri daha da derinleştiren faktörlerden biridir. Kırgızistan'ın doğal kaynaklara erişimde yaşadığı kısıtlılık, ekonomik kalkınma ve enerji gibi stratejik alanlarda dışa olan bağımlılığını artırmaktadır. Bu sınırlı kaynaklar, ulusal ekonominin sürdürülebilir büyüme hedefleriyle çatışırken, resmi dil konusundaki tartışmalar ve milliyetçilik söylemleri, etnik ve kültürel kimlik mücadelesini alevlendirmektedir. Resmi dilin belirlenmesi ve ulusal kimliğin tanımlanması konusundaki tartışmalar hem iç politikanın şekillenmesinde hem de farklı etnik gruplar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kırgızistan'ın dış politikada benimsediği stratejik adımlardan biri de Türkiye ile kurulan ikili ilişkiler üzerinden yürütülen iş birliğidir. İmzalanan anlaşmalar ve ortak projeler, ekonomik kalkınma, altyapı yatırımları, enerji iş birliği ve kültürel değişim gibi alanlarda iki ülke arasında derin bağlar oluşturmıştır. Türkiye'nin bölgedeki politik ve ekonomik etkisi, Kırgızistan'ın uluslararası arenadaki konumunu güçlendirirken, aynı zamanda iki ülkenin stratejik ortaklığı, bölgesel istikrar ve iş birliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1. Kırgızistan'da Kronik Sorunlar ve Dış Politika

Bölgedeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Kırgızistan refah ve sanayileşme açısından çok geride kalmıştır ve ekonomik olarak dışarıya bağımlı bir ülkedir. Yeraltı zenginliğinin ve ihrac edebileceği ürünlerin azlığı sebebiyle, Batı ile ekonomik ilişkileri zayıf kalmıştır. Ülke özelleştirmeye ve liberal ekonomik sisteme entegre olmaya çalışmasına rağmen büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Aknazarova, 2000: 1-2). Kırgızistan parlamentosu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce 1989'da Kırgız Türkçesini ülkenin tek resmi dili olarak kabul etti. Rusların da yaşadığı ülkenin resmi diliyle ilgili tartışmalar, Kırgız milliyetçiliğini büyük ölçüde artırmıştı. Kırgızistan'da milliyetçiliğin yükselişinden endişe duyan Çin ve Rus azınlığın çoğunluğu ülkeden göç ettiler. Bu olaydan sonra Batı'dan yeterli ekonomik ve siyasi desteğe sahip olmayan Kırgızistan, 1995'te Rusya'dan da yardım almamaya başladı. Bunun üzerine Kırgız parlamentosu Rusya'dan ekonomik destek alabilmek için Mart 1996'da Rusçayı ülkenin resmi dillerinden biri olarak ilan etti. Oş ve Selalabad bölgelerinde yoğunlaşan Özbekler, Kırgızca ve Rusçadan sonra Özbekçe'nin resmi dil olmasını talep ettiler. Ancak bu talepleri kabul görmedi (Arı, 2010b; Babatürk, 2021).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşadığı dönüşümleri ve kronik sorunlarını analiz etmek amacıyla nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada, tarihsel araştırma ve karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak, ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel yapısındaki değişimler kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Öncelikle, tarihsel analiz yöntemi ile Kırgızistan'ın bağımsızlık sürecinden günümüze kadar olan politik, ekonomik ve sosyal gelişimleri değerlendirilmiştir. Bu süreçte, resmi dil tartışmaları, milliyetçilik eğilimleri, liderlik değişiklikleri ve anayasal reformlar gibi faktörlerin ülke üzerindeki etkileri tarihsel bağlamda ele alınmıştır. Bununla birlikte, karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak Kırgızistan'ın ekonomik ve siyasi dönüşümleri, bölgedeki diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ile kıyaslanmıştır. Özellikle, sanayileşme düzeyi, dış ticaret politikaları, neoliberal reformlar ve demokratikleşme sürecine yönelik politika tercihleri bağlamında karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, ikincil kaynaklar aracılığıyla elde edilmiştir. Uluslararası kuruluşların raporları, akademik makaleler, resmi istatistikler ve hükümet belgeleri gibi çeşitli kaynaklar titizlikle incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarını değerlendirmek amacıyla ikili anlaşmalar ve diplomatik belgeler analiz edilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları arasında, birincil veri eksikliği ve saha çalışması yapılmaması yer almaktadır. Ancak, mevcut literatürün sistematik analizi ile çalışmanın bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği artırılmıştır. Elde edilen bulgular, Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası süreçte karşılaştığı yapısal sorunları anlamak ve bölgesel dinamikler bağlamında değerlendirmek açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Kırgızistan'da Siyasi Yapı

Kırgızistan, 1924 yılında Sovyetler Birliği içinde özerk bir bölge olarak kuruldu. Ülke, 1936'da Sovyet egemenliği altındaki cumhuriyetlerden biri oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Ülkenin bağımsızlıktan sonraki ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 2005 yılına kadar süren cumhurbaşkanlığı dönemindeki ve sonraki dönemdeki siyasi çatışmalar Kırgızistan'a istikrarsız bir görünüm kazandırdı (DEİK, 2012: 2).

Bağımsızlıktan bu yana cumhurbaşkanlığı rejimiyle yönetilen Kırgızistan'da, Askar Akayev'den sonra Kurmanbek Bakiyev Cumhurbaşkanı oldu. Nisan 2010'da başlayan halk hareketleriyle Cumhurbaşkanı Bakiyev görevden alındı ve yerine Roza Otunbayeva geldi. Roza Otunbayeva'nın ilk işi yeni bir Anayasa hazırlamak oldu. 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa ile parlamenter sisteme geçildi (DEİK, 2012).

Eylül 2016'da göreve gelen Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev komşularıyla ilişkilerini düzeltmek istedi. Bu amaçla Mirziyoyev Eylül 2017'de Kırgızistan'a tarihi ziyarette bulundu. Bu ziyaret sayesinde Özbekistan ve Kırgızistan'ın sınır sorunlarının çoğu çözülmüş ve kalan anlaşmazlıklar müzakere edilmeye başlanmıştır (ANKASAM, 2022).

Ekim 2011 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eski Başbakan Almazbek Atambayev'in zaferi, Orta Asya'daki ilk demokratik liderlik değişikliğine işaret etti. Yeni Anayasa göre cumhurbaşkanlığı seçimleri altı yılda bir yapılır, cumhurbaşkanı ise sadece bir dönem için seçilebilir. Parlamenter yapısına rağmen Kırgızistan'daki en güçlü aktör başbakan değil cumhurbaşkanıydı. İdari olarak ülke yedi bölgeye ayrılmıştır: Çur, Issık Göl, Oş, Talas, Narin, Celal Abad ve Batken. Başkentler Bişkek ve Oş'a özel statü verilmiştir. Atambayev'in etkisi altında 11 Aralık 2016'da yapılan bir Anayasa değişikliği, başbakanın yetkilerini genişletti ve cumhurbaşkanının yetkilerini azalttı. Bu değişiklikte Atambayev'in Başbakanlık koltuğuna oturacağı iddia edildi, ancak bu gerçekleşmedi. Sooronbay Ceenbekov Ekim 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandığında, Kırgızistan Orta Asya'da demokratik ve ilerici bir ülke olarak görülüyordu. Kırgızistan'ın şuanki Cumhurbaşkanı Ocak 2021 yılında seçilen Sadır Nurgocoyev'i Caparov'dur (Coldoşov, 2017; Euronews, 2021).

3. 2.Sosyo Ekonomik Durum

Kırgızistan'da çoğu insan kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bişkek ve çevresi en yüksek nüfus yoğunluğuna sahiptir. Batıdaki Oş da nispeten yoğun nüfusludur. Ülkedeki en az nüfuslu bölge Tanrı Dağları ve çevresidir. Kadınların iş hayatına katılımı ülkenin hem kentsel hem de kırsal kesimlerinde yüksektir. Kırgızistan'ın başlıca ihracatı pamuk, altın, yün ve ettir. Kırgız göçmen işçilerden, özellikle Rusya ve Kazakistan'dan gelen para transferleri, Kırgızistan'ın GSYİH'sının dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Kırgızistan, yoksulluk sınırının altında neredeyse sıfır nüfusa sahiptir. İsviçre, Türkiye ve Çin, Kırgızistan'ın ikili ticaretindeki önemli ülkelerdir. Ülkenin en önemli toplumsal sorunlarından biri de “kız kaçırma” geleneğidir. STK'lar her yıl 17.000 kızın kaçırıldığını bildirmektedir. Hükümet, bu konuda gerekli tedbirleri almaya çalışsa da sorun büyük bir mesele olmaya devam etmektedir. Birçok Batılı STK Kırgızistan'da faaliyet göstermektedir. Çoğunluğu Hristiyan misyon örgütleri olarak çalışırlar. Ülke genelinde birçok aşevi, hayır kurumu ve yetimhane bu STK'lar tarafından yönetilmektedir. Özellikle İsveç, Danimarka ve Almanya merkezli STK'lar ülkede etkindirler. Yetersiz ekonomik koşulları da insanların bu kurumlara olan alakasını artırmıştır (Beşirli, 2017).

Kırgızistan'ın sosyo ekonomik durumunu belirleyen en önemli yer başkenti Bişkek'tir. Bişkek adı Rus kaynaklarında ilk defa 1847 tarihli bir raporda “Pişpek” olarak zikredilmektedir. Fakat 1827 tarihli Çince fermandaki seslendirmede şehrin esas adının Bişkek olduğu ileri sürülmektedir. Kelime anlamına bakıldığında bişkek kelimesi kırmızı yapımında sütü karıştırmak için kullanılan uzunca bir sopaya (tahta küreğe) verilen addır (Doğan, 1998).

Bişkek kuruluşundan günümüze kadar üç defa isim değişikliği yaşamıştır. 1926'ya kadar Pişpek, sonra 1991'e kadar Frunze olan kentin adı 1991'de Bişkek olarak değiştirilmiştir.II. Dünya Savaşı sonrasında Bişkek, sürekli göç almıştır. I. Dünya Savaşı'nda Rusya tarafından esir alınan Alman askerlerin bir kısmı 1915'te Bişkek'e gönderilerek, şehrin park ve bahçelerinin geliştirilmesi, yeşillendirilmesi ve modern binaların inşa edilmesi işlerinde çalıştırılmıştır. Benzer şekilde II. Dünya Savaşı sırasında da günümüz Bişkek'indeki pek çok tarihî yapıyı buraya sevk edilen esir askerler ve sürgün edilen diğer etnik grupların inşa ettiği belirtilmektedir. Kuruluş tarihi olan 1825 yılından günümüze kadar halen nüfus hareketliliği ve çekim merkezi olmaya devam etmektedir (Türkoğlu 2016: 200-202).

1926 yılında kurulan Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1936'yılında isim değişikliğine giderek Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismini almıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1991 yılından itibaren de Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti ismini almıştır. Bişkek 1926 yılından itibaren her zaman Kırgızistan'ın başkenti olmuştur. 31 Ağustos 1991'de olağanüstü toplanan Kırgızistan Yüksek Konseyi'nin (Jokorku Keneş/Meclis), Egemenlik Bildirgesi'ni onaylamasından sonra ülke sosyalist ve komünist sistemden çıkıp, liberal kapitalist sistemi benimsemiştir (Coldoşov, 2017).

3.4. Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Türkiye, 16 Aralık 1991'de Kırgız Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasında, 29 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu süreçte Bişkek ve Ankara'da büyükelçilikler açılmıştır.1992'den beri Kırgızistan ve Türkiye arasında 30'dan fazla üst düzey ziyaret yapılmış ve ikili anlaşma imzalanmıştır. 1992 yılında “Yatırım Teşvik ve Koruma” anlaşması, 1997 yılında “Ekonomik ve Ticari İş Birliği” ve “Uzun Vadeli İş Birliği” anlaşmaları, 1999 yılında “Çifte Vergilendirme” ve “Gümrük İş Birliği” anlaşmaları imzalanmıştır. 2002 yılında Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Programı kapsamında ekonomik ilişkiler yasallaştırılmıştır. İki ülke arasındaki 1997 tarihinde imzalanan “Ebedi Dostluk ve İş Birliği” anlaşması, stratejik bir ortaklığın temellerini atmıştır. 1999 yılında imzalanan “Türkiye ve Kırgızistan: 21. Yüzyılda Birlikte” bildirgesinin ardından kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) iki ülke arasındaki güçlü ortaklık pekiştirilmiştir. Bunun yanı sıra iki ülke arasında siyaset, ekonomi, askeriye, kültür ve eğitim alanlarında 200'ün üzerinde anlaşma ve protokol bulunmaktadır. Bişkek hükümeti, Türk Konseyi

başta olmak üzere, Türk Dünyasındaki kuruluşların faaliyetlerine katılmakta ve desteklemektedir (Akıncı, 2020).

2006 yılından bu yana Türkiye, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasında en zayıf ekonomiye sahip olan Kırgızistan'ın en büyük yatırımcısı konumundadır. 1992 yılında Kırgızistan'da göreve başlayan TİKA, bölgede de oldukça aktif bir politika izlemiştir. 1995 yılında kurulan Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi, ikili ilişkiler üzerinde olumlu etki yaratmaya devam etmektedir. Manas Üniversitesi, bağımsızlığından bu yana Türkiye'nin ülkedeki en büyük yatırımı olarak tanımlanmakta ve iki ülke halkı arasında önemli bir köprü görevi görmektedir (Akıncı, 2020).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet olarak ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda derin dönüşümler yaşamıştır. Ekonomik yapının dışa bağımlılığı, sınırlı doğal kaynaklar ve Batı ile zayıf ticari ilişkiler, ülkenin kalkınma sürecinde önemli engeller oluşturmuştur. Resmi dil konusundaki tartışmalar ve artan milliyetçilik, ülke içindeki etnik ve politik dinamikleri yeniden şekillendirirken, siyasi arenada sürekli yaşanan lider değişiklikleri, halk hareketleri ve anayasal reformlar, demokratikleşme çabalarını hem desteklemiş hem de belirsizlikleri beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik yapıdaki kırsal ve kentsel ayrışma, döviz gelirlerine dayalı ekonomik model ve sosyal gelenekler, Kırgızistan'ın mevcut durumunu belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. Öte yandan, Türkiye ile kurulan stratejik iş birlikleri, yapılan ikili anlaşmalar ve ekonomik yatırımlar, ülkenin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmekte ve gelecekte istikrar ile kalkınmanın sağlanabilmesi için umut verici bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, Kırgızistan'ın sürdürülebilir kalkınma ve demokratikleşme hedeflerine ulaşabilmesi için iç reformların yanı sıra dış destek mekanizmalarının da etkin şekilde devreye sokulması büyük önem taşımaktadır. Paylaş

Kırgızistan'ın bağımsızlık süreci, sadece siyasi bir dönüşüm değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanda derin izler bırakmış bir dönüm noktasıdır. 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan ettikten sonra, ülke birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik alanda, Kırgızistan'ın zayıf sanayileşmesi ve sınırlı doğal kaynaklar yüzünden dışa bağımlı bir yapıda olması büyük bir engel teşkil etmektedir. Batı ile sınırlı ticari ilişkiler, ülkenin uluslararası ticaretini kısıtlamış ve neoliberal ekonomik dönüşüm süreci de ekonomik iyileşme beklentilerini karşılamaktan çok uzak kalmıştır. Hükümetin uyguladığı ekonomik politikalar birçok kez değişmiş, buna paralel olarak yerel halkın yaşam koşulları da düzensizleşmiştir. Siyasi olarak, Kırgızistan bağımsızlık sürecine Sovyet yönetiminin etkisiyle girmiştir. Sovyetler sonrası dönemdeki lider değişiklikleri, halk hareketleri ve anayasal reformlar, siyasi istikrarsızlığın temel sebepleri arasında sayılabilir. Bu durum, çeşitli halk protestolarına ve darbelere yol açırken, aynı zamanda yönetim anlayışının da sürekli olarak değişmesine neden olmuştur. Bu siyasi süreçler Kırgız halkının devletle olan ilişkisini, güvenini ve siyasi katılım biçimlerini derinden etkilemiştir. Sosyo-ekonomik açıdan, Kırgızistan'ın büyük kısmı hala kırsal kesimde yaşamaktadır. Kırsal kesimlerdeki yoksulluk, eğitimsizlik ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sorunlar, ülkenin kalkınmasını engelleyen faktörlerdir. Bişkek ve çevresi ekonomik olarak daha gelişmiş olup, ülkenin ekonomik faaliyetlerinin ve kültürel merkezinin buraya odaklanmış olması, ülkenin bütününde eşitsizliğe neden olmaktadır. Ayrıca döviz gelirlerinin ekonomiye katkısı, özellikle Rusya gibi ülkelerden gelen işçi göçünden elde edilen gelirle sınırlıdır. Bu durum, ekonomik yapı üzerindeki dışa bağımlılığı artıran bir başka faktör olmuştur. Milli dil ve kültürle ilgili tartışmalar ise, Kırgızistan'ın toplumsal yapısının nasıl şekillendiğiyle bağlantılıdır. Resmi dilin Kırgızca olması, ancak Rusçanın günlük yaşamda yaygın olarak kullanılması kültürel bir çatışmaya yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, milliyetçilik ile ilgili sorunlar da toplumu derinden etkilemiş ve çeşitli etnik gruplar arası gerilimlere neden olmuştur. Türkiye ile kurulan ikili ilişkiler oldukça stratejik bir boyut kazanmaktadır. Kırgızistan, Türkiye ile olan bu ilişkileri hem ekonomik anlamda hem de bölgesel güvenlik açısından önemli bir ortaklık olarak değerlendirmektedir. İmzalanan anlaşmalar ve ortaklıklar, iki ülke arasındaki ticaretin artması yanı sıra, Kırgızistan'ın dış politikasını da şekillendiren unsurlar haline gelmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikası, Kırgızistan'ın

Batı dünyasıyla olan ilişkilerini dengeleme ve Orta Asya'daki dengelere uygun stratejiler geliştirme amacı taşımaktadır. Sonuç olarak, Kırgızistan'ın bağımsızlık süreci, ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında köklü değişikliklere yol açmış ve hala devam etmekte olan birçok sorunla baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu dinamik süreç, aynı zamanda bölgesel ilişkilerdeki durumunu da etkileyerek, dünya ile etkileşimde önemli bir rol oynamaktadır.

5. KAYNAKLAR

Akıncı, A. (2020). Türkiye Kırgızistan İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını, *International Journal of Disciplines In Economics and Administrative Sciences Studies*, 6(23), 716-729.

Aknazarova, J. (2000). Privatization İn The Kyrgyz Republic. *Central Asia Monitor*.

ANKASAM, (2022). Kırgızistan-Özbekistan Sınır Anlaşmazlığında Çözüm Arayışları, [Erişim Adresi: <https://www.ankasam.org/kirgizistan-ozbekistan-sinir-anlasmazliginda-cozum-arayislari/>], [Erişim Tarihi: 10.09.2023].

ANKASAM, (2023). Enerji Krizi Bağlamında Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı, [Erişim Adresi: <https://www.ankasam.org/enerji-krizi-baglaminda-trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti/>], [Erişim Tarihi: 10.09.2023].

Arı, T. (2010a). Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İş Birliği Girişimleri, T. Arı (Derleyen). Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine. Birinci Baskı. Bursa. MKM Yayıncılık, ss. 13-41.

Arı, T. ve Pirinççi, F. (2010b). 11 Eylül'ün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası, T. Arı (Derleyen). Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine. Birinci Baskı. Bursa. MKM Yayıncılık, ss. 295-325.

Babatürk, S. ve Eshkenov, E. (2021). Bağımsızlık Sonrası Çıkarılan Yasa ve Kanunlar Çerçevesinde Kırgız Türkçesinin Durumu. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 465-488.

Beşirli, H. (2017). Kırgızistan'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı., C. Buyar (Editör). Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset. Birinci Baskı. Bişkek. BYR Publishing House, ss. 91-112.

Coldoşov, A. (2017). Kırgızistan İç Siyaseti., C. Buyar (Editör). Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset. Birinci Baskı. Bişkek. BYR Publishing House, ss. 245-286.

DEİK, (2023b). Kırgızistan Bilgi Notu, [Erişim Adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/kirgisiztan-bilgi-notu-nisan-23.pdf>], [Erişim Tarihi: 31.07.2023].

Doğan, L. (1998). Kırgızistan'ın Üç Büyük Şehrinin İsimleri Üzerine, *Türk Kültürü*, 36(426), 632-656.

Euronews, (2021). Kırgızistan Seçim Komisyonu: Sadır Caparov oyların yüzde 80'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi, [Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2021/01/10/k-rg-zistan-secim-komisyonu-sad-r-caparov-oylar-n-yuzde-80-ini-alarak-cumhurbaskan-secildi>], [Erişim Tarihi: 22.07.2023].

Özcan, A. (2019). "Kırgızistan'ın Bağımsızlık Süreci ve Siyasi Dönüşümü." *Journal of Central Asian Studies*, 12(3), 45-67.

Türkiye Dış Politika Enstitüsü. (2020). *Türkiye ve Kırgızistan: Stratejik Ortaklık ve Bölgesel Güvenlik*. [Online rapor].

Türkoglu, İ. (2016). *Bişkek. İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara

United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *Social and Economic Transformation in Kyrgyzstan Post-Independence*. [Online rapor]. World Bank. (2022). *Kyrgyz Republic Economic Update*. [Online rapor]. Yılmaz, M. (2018). *Neoliberal Politikaların Kırgızistan Ekonomisine Etkileri*. Ankara: Middle East Technical University Press

LOGISTICAL PERSPECTIVE ON SERVICE QUALITY SCALES HİZMET KALİTESİ ÖLÇEKLERİNE LOJİSTİK BAKIŞ

Buket ÖZOĞLU¹

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,
0000-0003-1868-4554

Özet

Hizmet kalitesi literatürde bankacılık, sağlık, turizm ve eğitim başta olmak üzere pek çok hizmet sektörü açısından oldukça fazla çalışılmış bir konudur. Dolayısıyla hizmet kalitesi ile ilgili modeller literatürde temel unsurları açısından belirlenmiştir. Hizmet kalitesi modellerinden en bilinenleri Grönroos'un (1982) hizmet kalitesi modeli ve Parasuraman, Zeithaml ve Berry'nin (1988) Fark (Boşluk) Modelidir. Hizmet sektörlerinin çok çeşitli olması dolayısıyla hizmet kalitesinin ölçümü ile ilgili geliştirilen kalite ölçekleri de geçmişten günümüze pek çok farklı sektörde ve pek çok farklı kültürde kullanılmış, geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Bunlardan en çok kabul görmüş olanlardan biri Parasuraman vd. (1988) tarafından geliştirilen SERVQUAL hizmet kalitesini tüketici beklentileri ve algıları üzerinden çift yönlü olarak değerlendirirken, Cronin ve Taylor (1992) tarafından geliştirilen SERVPERF tek yönlü olarak hizmetin performans algısına odaklanan bir ölçektir.

Lojistik de bir hizmet sektörü olmasına rağmen yukarıda sözü geçen geleneksel hizmet işletmelerinden bazı yönleriyle farklılaşmaktadır. Lojistik taşımacılık, depo yönetimi, stok yönetimi, paketleme ve ambalajlama gibi faaliyetlerden oluşan ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi konusunda nihai ve endüstriyel tüketicilere hizmet sunan işletmelerden oluşan bir alandır. Diğer taraftan lojistik hizmet sağlayıcıların sunduğu hizmetlerin doğası, klasik hizmet sektörlerinden yapısal olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, lojistik hizmet kalitesinin yalnızca genel hizmet kalitesi ölçütleriyle değerlendirilmesinin yetersiz kalacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma; lojistik hizmet kalitesine özgü ölçütlerin sistematik biçimde ele alınarak klasik hizmet kalitesi yaklaşımlarıyla karşılaştırılmasını sağlayarak, hem teorik derinlik kazandırmakta hem de uygulamada daha isabetli kalite değerlendirme araçlarının geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Parasuraman vd. (1988) tarafından geliştirilen ve yaygın olarak kullanılan SERVQUAL ölçeği; güvenilirlik, empati, somutluk, güven ve duyarlılık gibi genel hizmet boyutlarına odaklanmaktadır. Ancak, lojistik hizmet kalitesine ilişkin literatür, zamanında teslimat, envanter yönetimi, sipariş doğruluğu, bilgi paylaşımı etkinliği ve esneklik gibi sektöre özgü daha teknik ve operasyonel boyutların ön plana çıktığını göstermektedir. Örneğin, Mentzer vd. (2001) ve Bienstock vd. (1997) gibi araştırmacıların sektörel bakış açısıyla yaptıkları hizmet kalitesi çalışmalarında zamanlama, sipariş yönetimi ile ilgili boyutlar ve hazır bulunma lojistik hizmet kalitesinin temel unsurları olarak belirtilmiştir. Ancak Bienstock vd. (1997) çalışmaları fiziksel dağıtım perspektifinden hizmet kalitesi değerlendirmesi yapmaktadır. Bu bakış açısını genişleten Mentzer vd. (2001) lojistik bakışını da konuya dahil etmiş, fiziksel dağıtım hizmet kalitesini lojistik hizmet kalitesinin bir bileşeni olarak değerlendirmiştir. Hizmet kalitesi boyutları da sipariş prosedürleri, sipariş doğruluğu, sipariş koşulu, sipariş miktarı, sipariş yönetimi, sipariş kalitesi, zamanındalık, bilgi kalitesi ve personelin iletişim becerisi olarak çoğaltılmıştır. Diğer taraftan lojistiğin son adım teslimat kısmındaki alternatiflerin de bu bakış açısına dahil edilmesi ile daha kapsamlı ve ihtiyaçlara cevap veren ölçeklerin oluşturulması söz konusu olabilir.

Anahtar kelimeler: Hizmet kalitesi, Lojistik hizmet kalitesi, Lojistik hizmet kalitesi ölçeği

Abstract

Service quality is a subject that has been studied extensively in the literature for many service sectors, especially banking, health, tourism and education. Therefore, models related to service quality have been determined in the literature in terms of their basic elements. The most well-known service quality models are Grönroos' service quality model and Parasuraman, Zeithaml and Berry's (1988) Difference (Gap) Model. Due to the wide variety of service sectors, quality scales developed for measuring service quality have been used in many different sectors and many different cultures from past to present, and their validity and reliability have been proven. The most accepted of these scales is SERVQUAL developed by Parasuraman et al. (1988), evaluates service quality bidirectionally based on consumer expectations and perceptions, while SERVPERF, developed by Cronin and Taylor (1992), is a scale that focuses on the perception of service performance unidirectionally.

Although logistics is also a service sector, it differs from the traditional service businesses mentioned above in some ways. Logistics is a field consisting of activities such as transportation, warehouse management, inventory management, packaging and wrapping, and businesses that provide services to individual and industrial consumers to carry out these activities. On the other hand, the nature of the services given by logistics service providers differs structurally from classical service sectors. These differences reveal that evaluating logistics service quality only with general service quality criteria will be insufficient. Therefore, this study provides both theoretical depth and contributes to the development of more accurate quality assessment tools in practice by systematically addressing the criteria specific to logistics service quality and comparing them with classical service quality approaches. The SERVQUAL scale, which is developed by Parasuraman et al. (1988) and widely used, focuses on general service dimensions such as reliability, empathy, tangibility, trust and sensitivity. However, the literature on logistics service quality shows that more technical and operational dimensions specific to the sector such as on-time delivery, inventory management, order accuracy, information sharing efficiency and flexibility come to the fore. For example, In the service quality studies conducted by researchers such as Mentzer et al. (1999) and Bienstock et al. (1997) from a sectoral perspective, timing, dimensions related to order management and availability have been stated as the basic elements of logistics service quality. However, Bienstock et al. (1997) evaluates service quality from a physical distribution perspective. Mentzer et al. (2001), who expanded this perspective, included the logistics perspective and evaluated physical distribution service quality as a component of logistics service quality. The service quality dimensions have also been increased as order procedures, order accuracy, order condition, order quantity, order management, order quality, timeliness, information quality and communication skills of the personnel. On the other hand, by including the alternatives in the delivery part, which is the last step of logistics in this perspective, it is possible to create more comprehensive and demand-responsive scales.

Keywords: Service quality, Logistics service quality, Logistics service quality scale

DIGITAL BRAND JOURNALISM AS A PUBLIC RELATIONS STRATEGY: COCA COLA PRESS ROOM

Şeyhmus DOĞAN

ABSTRACT

It is extremely important for brands and companies to have their own strong (mass) communication channels in terms of public relations and brand journalism. Online channels offer fast and accessible information sources, especially when it comes to blocking false, inaccurate and malicious news and content. When a customer sees news about a product or brand that he/she is interested in/will buy, he/she should be able to immediately find the response in the corporate media and prevent false news content before it spreads. Due to this type of blocking effect, it has become essential for brands to invest and manage their own journalism channels. In line with this structure, digital brand journalism; As a public relations practice, it offers brands an important tool in creating and disseminating their own news content. In this study too; A total of 57 news headlines and their contents were subjected to the content analysis method in the press room application carried out by the Coca Cola brand as a public relations strategy within the scope of digital brand journalism, from January 22, 2015 to June 13, 2019. News content subcategories were created in line with content analysis, which is the method of the research. These categories; It consists of the news category titled collaboration with other brands, news created by Coca Cola only for its own brand, news category related to religious and social values, news about the brand's participation in social responsibility projects, and news content categories created with the theme of sports and sponsorship. As a result of research and analysis; In the said categories, in Coca Cola's Press Room application; 8 news stories emphasizing his collaboration with other brands, 30 news stories created only for his own brand, 4 news stories about religious and social values, 9 news stories about his participation in social responsibility projects, and 6 news stories about the sponsorship support he provided to the teams were shared with the public within the press room application. It was concluded that the relationships were formed in line with their strategies.

Key words: Public relations, digital public relations, brand, brand journalism and digital brand journalism.

INTRODUCTION

The tools used by individuals, institutions or brands to communicate with each other have ceased to be classic and have gained a new dimension. The internet, which is seen as the basic instrument of the age of information and communication technologies, differs significantly from other communication tools in terms of its usage style and the advantages and disadvantages it provides. The internet, which allows people to live and develop in digital/virtual lives due to its many features, is also an important communication tool for the public relations discipline and is the subject of many researches and inspiration for field applications. Brand journalism and its digital applications, as a current and fashionable content production and dissemination model that has spread to the field of public relations, emerge as a field of work that increases its importance day by day in stakeholder communication.

Brand journalism, which enables both the organization's participation in the life of its consumers and the consumers' involvement in the life of the organization, becomes evident as a practice related to people when evaluated holistically. In our world shaped and changing under the influence of digital communication technologies, brands make a difference in the competition by adopting and applying alternative communication approaches according to the restructured wishes, needs and expectations.

In this context, today's brands are transforming into media organizations, which supports the formation of new business areas. In summary, brand journalism is becoming evident as a competitive differentiation tool of the strategic brand communication process in helping brands develop and maintain their existence and in coordinating inter-sectoral cooperation.

With the increasing effectiveness of digital and social media, a new era is being entered in which brands undertake both journalistic and public relations activities. Because, with some brands starting to present their news on their own news portals, a new concept; Brand Journalism has emerged. Large brands, which used to make their voices heard through written and visual press, started to reach consumers first through news and information portals, then through blogs and social media with the spread of the internet. In the recent period, all of these have been replaced by "Brand Journalism".

Although it was first perceived as journalism done on brands, brand journalism is defined as journalism done by brands themselves. This extraordinary journey, which started in 2011 when global brands decided not to be satisfied with just corporate websites, is now being implemented on many brands' own news portals. In other words, news is no longer presented by media organizations, but by brands themselves. Because the brand portals in question have nothing to do with the usual company websites, and news portals prepared entirely by professional editors receive support from media giants as well as their own professionals.

New communication environments have played a major role in changing the marketing strategies implemented by companies in the process of media relations, interaction with consumers and reaching their target audiences. New digital media platforms, especially digital social networks and blogs, have enabled brands to create their own content, reach individuals directly through digital channels and applications, and turn into publishers beyond traditional marketing approaches. One of the approaches that stands out among these applications is digital brand journalism activities focused on public relations.

Brand Journalism and Digital Brand Reporting

159

Brand journalism, in its broadest definition, can be defined as trademarks conducting their own journalism. Its basis is to prepare texts that will not be perceived as advertising or marketing messages when read. The most distinctive feature of these texts is that they tell a story and the story is written in the style of a newspaper article. Telling brand stories that are eye-catching and perceived as real provides the fastest and unfiltered access to the desired message. The main basis of brand journalism is the view that news texts are more effective than advertising spots (Fırlar, 2019: 237).

Brand journalism can be simply defined as 'focusing on the needs, wants and interests of brands, transforming their content into 'must-read', 'must-listen' or 'must-watch' material for consumers'. Brand journalism can be simply defined as 'focusing on the needs, desires and interests of the brand, and transforming the content of these brands into "must-read", "must-listen" or "must-watch" material for consumers'. The concept is not very old. Brand journalism has come to the fore and developed with the increasing importance of owned media channels, especially social media. In fact, we can say that it is still in its infancy.

The concept of brand journalism, which finds its place in marketing, advertising, journalism and public relations literature, is used in summary to mean that brands do their own journalism. Brand journalism, which is implemented within the framework of journalism principles, language and techniques, is confused with concepts such as content marketing and branded content and is often used together.

The concept, which carries the basic journalistic language, techniques and understanding to the brand, allows institutions to speak directly to the consumer. Brand journalism, which can be defined as carrying the seriousness, reliability and impact of journalism to brand communication efforts in the competitive world and designing corporate stories in this way, can turn institutions into news sources (Ferguson, 2012). Brand journalism, which allows institutions to diversify their communication

channels by creating their own media and media power, can turn institutions into news sources and journalists.

Although it is often stated that the basis of good brand management in brand journalism is the conveying of sincere stories that bring individuals closer to the brand through social networks, blogs and company websites; the importance of the interaction dimension of brand journalism and the fact that it is a way of establishing good relationships with customers and finding solutions to their problems away from classical marketing strategies should not be ignored (Bull, 2013: 58).

The features of a correct brand management strategy in brand journalism can be listed as follows (Aktaş, 2021: 59-60):

- In companies that engage in brand journalism, content should be prepared by professional journalists.
- Companies should create an editorial team other than content marketing and social media experts.
- The editorial team in question should be trained on digital platforms such as social media, blogs or website.
- In brand journalism, where public relations, marketing and journalism skills are used as a whole, journalists should be knowledgeable about the marketing strategies of the company they work for.
- The brand management process in brand journalism has differences compared to other marketing strategies. For this reason, companies should get support from professionals specialized in brand journalism who will guide the editorial team and provide the necessary motivation.
- In brand journalism, content should be prepared in accordance with the forms of traditional media or Internet journalism. This is a requirement for companies to establish good relations with the media and for their content to be published in the media.
- Another important detail is Search Engine Optimization (SEO). The most important starting point for brand journalism and content marketing is keyword research. Determining which topics people research most on the Internet will help companies better plan their strategies and therefore the content they create.
- It is important that the content shared in brand journalism is original, so that the brand image is not compromised and the sense of trust in the target audience is not destroyed.

Brand journalism, which is thought to become increasingly important in today's conditions; Based on the understanding that "the best marketing is not making the marketing felt!", it aims to create stories for brands and create content that will strengthen ties with the target audience.

Brand Journalism and digitalization means that institutions or brands produce their own product and brand content using journalistic techniques and publish them on existing or created digital platforms. Brands that work on brand journalism generally hire journalists for this job, and these journalists try to produce and disseminate content using traditional journalism techniques and skills, as well as digital media and channels, to create a memorable story and content.

Public Relations and Digital Brand Journalism

With the increasing effectiveness of digital and social media channels and applications, we have entered a new era in which brands undertake both journalistic and public relations activities. As some brands started to present their news on their own news channels, platforms and portals, brand journalism and digital brand journalism as a new concept and practice have entered the lives of businesses and communication departments. Institutions and brands, which previously tried to make their voices heard through written and visual media, began to reach consumers first through news and

information portals, and then through blogs and social media, with the spread of the internet and information communication technologies.

Brand journalism is a hybrid form of traditional journalism, marketing and public relations. The hybrid nature of brand journalism means that it also incorporates essential elements. As a result of strategic public relations and marketing communications, visionary planning, research, sharp messaging, a defined purpose and the need to measure what has been achieved; It is an integrated brand journalism focused communication strategy (Bull, 2013: 16).

On the other hand, while brand journalism is defined by some groups today as providing useful news to the reader, rumors are spreading rapidly that this concept will overtake press releases sent by public relations agencies in time. Therefore, in today's world where the quality of information that can be easily accessed from everywhere is given more importance, presenting this solely as news, independent of sales and marketing, is becoming increasingly important. Although brand journalism aims to eliminate press releases, it is still early to say whether it can compete with them. Because it is useful to remind that brand journalism is a very new concept and brands are not experienced enough in presenting news. Publishing news that is reliable and impartial is another important issue for brands.

The public relations language used by brands to promote their products and services in the market in terms of communication focuses on stakeholder (suppliers, investors, media, society, media, consumers, personnel, etc.) relations. The brand journalism process, which operates similarly to corporate journalism and corporate advertising practices, corresponds to the corporate communication or corporate public relations (CPR) dimension of public relations in these aspects. Therefore, the concept uses the language of public relations within the framework of its essence and basic dynamics; it differs from the overly commercial communication approach of marketing, promotion and advertising, and the individual-oriented approach of personal sales rather than the mass. Brand journalism, which serves the brand interest rather than the public interest and has an "advocacy" aspect rather than journalism in this respect, is close to the definition of public relations and communication tools (Arıcı, 2022: 160-161).

Journalism, which is not much older than public relations as an organized profession, has actually become extremely dependent on it, even though it tries to belittle it. This dependence is no less today; in some cases even more (Lloyd and Toogood, 2015: 9). Digital brand journalism is dependent on this situation; It is a clear demonstration of how any organization can use brand journalism to help achieve its business and marketing goals and work effectively as a publisher.

Digital brand journalism, which can be considered as a content marketing method from a public relations perspective; They can be thought of as the stories that a brand, product or institution tells in order to leave a mark on the hearts and minds of its target audience. In this direction; As a type of digital content marketing method, the center of digital brand journalism is understanding customer needs and delivering the right message to the right consumer. Digital content marketing and brand journalism; by focusing on providing valuable content to consumers, as opposed to advertising that tries to persuade consumers to buy, it aims to improve consumer engagement, trust and relationships to indirectly increase sales. Additionally, digital content is consistently presented in a wide variety of content formats, including images, videos, newsletters, audio, infographics, webinars and brand experiences facilitated by virtual reality for brands to engage directly with their target audiences (Yalçınkaya, 2023: 5945-46).

Digital brand journalism in the developing digital world where the understanding of public relations is gaining a new dimension; the key is to provide content that can directly reach the reader and consumer and to share/disseminate all this content in the most understandable way. Thinking one step beyond the studies that journalists and editors find newsworthy; it is necessary to act so that the targeted audience finds the work done directly impressive and to have news value in their eyes.

Brands must now adopt a more reader- and medium-focused attitude when telling stories through content, rather than its impact. In this sense, public relations and communication experts will consider the communication networks in which they build their digital strategies from a holistic perspective, depending on how quickly the created content and story spread organically in the digital world.

Method

This scope of work; a total of 57 news headlines and their contents from January 22, 2015 to June 13, 2019 in the Coca Cola Press Room application, which was carried out as a digital brand journalism application and a digital public relations strategy, were subjected to the content analysis method for review and analysis.

It is aimed to describe the data through content analysis and to reveal the facts hidden in the data. There are four stages in content analysis: processing qualitative research data obtained from documents, coding the data, finding themes, arranging the codes and themes, defining and interpreting the findings. Content analysis, which is frequently used in the field of social sciences, can be defined as a systematic, repeatable technique in which some words of a text such as books, book chapters, letters, historical documents, newspaper titles and articles are summarized into smaller content categories with coding based on certain rules (Sert et al., 2012: 353).

In content analysis, in addition to measuring certain variables or concepts, preliminary studies are carried out and categories are determined in order to derive meaning from the study (Tavşancıl and Aslan, 2001: 85). Categories should be homogeneous and different contents should not be included in the same categories. Therefore, categories should be distinctive (Gökçe, 2006: 63). In the content analysis method, categories can be determined in advance or created according to the results obtained from the texts (Erdoğan, 2012: 118). In the research, categories were created from texts obtained from published news content shares. The purpose of using this method is; is to obtain meaningful results from qualitative data. The application of content analysis involves examining documents related to actual actions/events rather than an observation (Frankfurt and Nachmias, 2000: 6).

In this direction; the data was obtained by following the news published by Coca Cola under the title "Press Room" on its website in digital brand journalism. Each news was examined separately by the researcher and the news obtained were divided into news subcategories and tabulated in the following sections and headings.

Distribution of News by Years, News Categories and Analysis

Within the scope of this study, the data published by Coca Cola in its digital brand journalism under the application called "Press Room" on its corporate website was obtained by following a total of 57 news from January 22, 2015 to June 13, 2019 and is shown in Table 1 below. Total news numbers are shown by year.

YEAR	2015	2016	2017	2018	2019
NUMBER OF NEWS	33	3	7	1	13

Table 1: Total number of news produced by Coca Cola under the Press Room application (by years).

Various themes were created by the researcher and defined in the categories to be analyzed (brand collaborations, own brand focused, social values, social responsibility and sponsorship); 33 in 2015, respectively in the following years; 3 news were published in 2016, 7 in 2017, 1 in 2018 and finally a total of 13 in 2019. In general, it was determined that there was no quantitative consistency and balanced distribution between the years in the total five-year period subject to the research.

NEWS THEMES		News about Collaboration with Other Brands	News Created for Its Own Brands	News Regarding Religious and Social Values	News of Participation in Social Responsibility Projects	News about Sports and Sponsorship Supports
YEARS	2015	4	19	2	5	3
	2016	-	1	-	1	1
	2017	-	4	1	1	1
	2018	1	-	-	-	-
	2019	3	6	1	2	1
TOTAL NEWS NUMBER		8	30	4	9	6

Table 2: Number of news produced by Coca Cola under the Press Room application, according to news categories and years.

Under the name of Coca Cola's Press Room application; There are 8 news stories about collaborations with other brands, 30 news stories within its own brand, 4 news stories about religious and social values, 9 news stories about its participation in social responsibility projects, and 6 news stories about the sponsorship support it provides to teams.

When the distribution of news headline categories by years is evaluated:

In the category of news about cooperation with other brands; 4 news were published in 2015, no news was published in the relevant news category in 2016 and 2017, 1 news was published in 2018 and finally three news were published in 2019.

In the news category designed for its own brand and sub-brands; It is seen that the highest number of news was published in 2015, with a total of 19 news; Subsequently, 1 news was created and published in 2016, 4 in 2017 and 6 in 2019.

In the category of news about religious and social values; With a total of four news, it is the category in which the least news is published among all the categories created. In this category, a total of 4 news are published; 2 news were published in 2015, 1 in 2017 and 1 in 2019. In this category; The campaigns organized by the Coca Cola brand especially for the Month of Ramadan attract attention, and it can be said that it is trying to position its brand within the theme of table and iftar, inspired by the importance of the Month of Ramadan, one of the values of the society, and the festivity of the tables.

In the news category of participation in social responsibility projects; In this category, where there are a total of 9 news, the news are as follows: There are 5 news in 2015, 1 in 2016, 1 in 2017 and 2 in 2019. In the social responsibility themed news category; Particularly, global climate change and climate-friendly innovative agricultural practices and future agriculture projects, women's empowerment and increasing women's entrepreneurship, and supports given to sports and athletes come to the fore.

In the news category regarding sponsorship supports; In this category, created under the name of Coca Cola's Press Room application, the first brand that comes to mind in terms of sponsorship is trying to be the first brand that comes to mind, especially sports, and its sponsorship support to the Turkish National Football Team with the themes of "great support for the national team and Turkish Football". Tried to communicate. In this category, which includes a total of 6 news, 3 news were published in 2015, 1 in 2016 and 1 in 2019.

CONCLUSION

Brands or companies' use of digital media to announce the social responsibility projects they have organized, the innovations they have made within their own brands, their social responsibility supports or their sponsorship activities to their target audience and customers will both make their work easier and reduce their costs of reaching the target audience. In this regard, a much different understanding of journalism has begun to take hold in the period we live in. We clearly see the birth of internet journalism and today's understanding of internet journalism.

Due to the fact that today, every brand has also turned into a publisher through digital and social media platforms; The goals of brand journalism, defined as finding and conveying stories that reflect the personality characteristics of an institution, company or brand, are; These are summarized as awareness raising and convergence, keeping messages current and trackable through different channels, data mining and retargeting. From the consumer perspective, brand journalism is interpreted as an adventurous journey that the individual goes on with his brand.

Within the scope of the study, in line with the Coca Cola Press Room application focused on implementing digital brand journalism as a digital public relations strategy; When the context between digital brand journalism and public relations is evaluated, it can be said that Coca Cola is a leading brand that tries to implement digital brand journalism as a leading brand in our country. Although it is a global and large brand, it can be said that it does not produce/publish digital brand news every year or at certain periods on a monthly basis over the years, and there is no balanced news distribution both among the news categories and between the years 2015 and 2019 subject to review. In general, news was published with very long breaks in terms of calendar. Moreover, the lack/insufficiency of visual and design news elements such as videos, logos and slogans in the content of each news draws attention.

When telling stories through content, brands must now adopt a more reader- and medium-focused attitude than its impact. In this sense, public relations and communication experts will consider the communication networks in which they build their digital strategies from a holistic perspective, depending on how quickly the created content and story spread organically in the digital world.

REFERENCES

- Aktaş, S. Gökem (2021). Yeni Medya ve Gazetecilik: Marka Gazeteciliği Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Türkiye.
- Arıcı, A. (2022). Etik tartışmalar eşliğinde marka gazeteciliği kavramı ve halkla ilişkiler ilişkisi üzerine bir değerlendirme. İNİF E- Dergi, 7(2), p. 154-178.
- Bull, A. (2013). Brand Journalism (First Edition), London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Erdoğan, İ. (2012). Pozitivist Metodoloji ve Ötesi, Ankara: Erk Yayınları.
- Frankfurt, C. & Nachmias, D. (2000). Research Methods in the Social Sciences, New York: Worth Publishers.
- Ferguson, D. (2012). Engage your audience with brand journalism. dawsonferguson.com/images/2012_brand_journalism_wp.pdf, Erişim Tarihi: 18.09.2024.
- Fırlar, F. B. (2019). Marka İletişimini Yeniden Düşünmek: Marka Gazeteciliği. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Haziran (31), p. 232-253.
- Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lloyd, J. & Toogood, L. (2015). Journalism and PR: News Media and Public Relations in the Digital Age. Published by I.B.Tauris & Co. Ltd in association with the Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.

- Sert, G., Kurtoğlu Erden , M., Akıncı, A. and Seferoğlu, S. Sadi. (2012). Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması. Akademik Bilişim '12, XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri - Uşak Üniversitesi, Uşak, p. 351-357, https://www.researchgate.net/publication/311651862_Ogretmenlerin_Teknoloji_Kullanma_Durumlarini_Inceleyn_Arastirmalara_Bir_Bakis_Bir_Icerik_Analizi_Calismasi, Erişim Tarihi: 02.06.2024.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. A. (2001). Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller için İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri, Ankara: Epsilon Yayınları.
- Yalçınkaya, M. (2023). “Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Dijital İçerik Yönetiminin Marka Güveni ve Marka Tercihindeki Rolü: Sosyal Medya Kullanıcılarına Yönelik Bir Araştırma” International Social Sciences Studies Journal, (eISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:109; p. 5944-5951. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.68810>.

TRANSPORTATION ECONOMICS: TÜRKİYE'S STRATEGIC ROLE AND ECONOMIC IMPACT ULAŞTIRMA EKONOMİSİ: TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ROLÜ VE EKONOMİK ETKİSİ

Hatice DİLAVER ¹

DOKTOR, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ, 0000-0002-4484-5297

Özet

Türkiye'nin Avrupa ve Asya'nın kesişim noktasında bulunan stratejik coğrafi konumu, onu uluslararası ulaşım ve ticaret için kritik bir merkez haline getiriyor. Bu benzersiz konum, Türkiye'nin bağlantı ve ekonomik rekabetçiliğini artıran birkaç önemli ulaşım projesinin geliştirilmesine yol açtı. Öne çıkan örneklerden biri, dünyanın en büyük ve en verimli havaalanlarından biri olma hedefiyle inşa edilen İstanbul Yeni Havalimanı'dır. Bu proje, küresel seyahat ve kargo taşıma kapasitelerini önemli ölçüde artırarak büyük bir katkı sağlamaktadır. Marmaray Projesi ise, İstanbul'un Avrupa ve Asya yakalarını deniz altı tüneli aracılığıyla birbirine bağlayan iddialı bir girişimdir. Bu proje, kıtalar arası ulaşımı kolaylaştırarak seyahat sürelerini kısaltmakta ve ekonomik entegrasyonu teşvik etmektedir. Buna ek olarak, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu, Yeni İpek Yolu'nun kritik bir halkasıdır ve Avrupa ile Asya arasındaki mal taşımalarını kolaylaştırarak Türkiye'yi uluslararası lojistikte merkezi bir oyuncu yapmaktadır. Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ise doğalgazın Azerbaycan'dan Avrupa'ya doğrudan taşınmasını sağlayarak Türkiye'nin enerji güvenliği ve çeşitlendirilmesindeki rolünü artırmaktadır. Bu projeler, sadece ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda birçok istihdam olanağı yaratmakta, verimliliği artırmakta ve bölgesel kalkınmayı desteklemektedir.

166

Anahtar kelimeler: *Ulaştırma Ekonomisi, Ekonomi, Etki*

Abstract

Türkiye's strategic geographical location at the crossroads of Europe and Asia positions it as a pivotal hub for international transportation and trade. This unique positioning has led to the development of several significant transportation projects that play a crucial role in enhancing connectivity and economic competitiveness. A notable example is the Istanbul New Airport, which is set to become one of the world's largest and most efficient airports, providing a major boost to global travel and cargo handling capabilities. The Marmaray Project, an ambitious initiative that connects the European and Asian sides of Istanbul through an undersea tunnel, is another critical infrastructure that facilitates seamless transportation across continents, reducing travel time and fostering economic integration. Furthermore, the Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Railway is a vital link in the New Silk Road, enhancing the transportation of goods between Europe and Asia and positioning Türkiye as a central player in international logistics. The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) is equally significant, providing a direct route for transporting natural gas from Azerbaijan to Europe, thus enhancing Türkiye's role in energy security and diversification. These projects not only stimulate economic growth but also create numerous employment opportunities, improve productivity, and promote regional development.

Keywords, *Transition Process, Istanbul New Airport, Silk Road*

Introduction

Transportation economics explores how resources are allocated within the transportation sector and examines the broader economic impacts of transportation systems on economic activity. Türkiye, strategically positioned at the crossroads of Europe and Asia, plays a pivotal role in international transportation networks. This analysis provides an in-depth look at the significance of Türkiye's transportation projects and their economic impacts through the lens of transportation economics.

1. Türkiye's Strategic Geographical Advantage

Türkiye's geographical position makes it a crucial hub for international transportation. As a bridge between Europe and Asia, Türkiye connects major economic regions, facilitating the movement of goods and people across continents. This strategic location offers several economic benefits:

- **Trade Facilitation:** Türkiye's location enables it to serve as a critical transit point for goods traveling between Europe, Asia, and the Middle East. This transit role enhances Türkiye's significance in global supply chains and international trade routes.
- **Economic Integration:** By linking major economic regions, Türkiye strengthens its economic ties with neighboring countries and beyond, promoting regional economic integration and cooperation.
- **Investment Opportunities:** Türkiye's strategic position attracts investments in transportation infrastructure, including ports, railways, and highways, boosting economic development and creating job opportunities.

2. Key Transportation Projects in Türkiye

Türkiye has undertaken several major transportation projects aimed at enhancing its connectivity and economic competitiveness. Key projects include:

- **Istanbul New Airport:** As one of the largest infrastructure projects globally, the Istanbul New Airport aims to position Türkiye as a major aviation hub. It is expected to significantly boost tourism, trade, and economic activity by enhancing connectivity between continents.
- **Marmaray Project:** This project involves a rail tunnel under the Bosphorus Strait, connecting the European and Asian sides of Istanbul. The Marmaray Project improves commuter and freight transportation, reduces travel time, and supports urban development.
- **Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Railway Line:** This railway line connects Türkiye with Azerbaijan and Georgia, facilitating trade between Europe and Asia. The BTK Railway enhances Türkiye's role in the Middle Corridor, a key route for the New Silk Road.
- **Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP):** This pipeline transports natural gas from Azerbaijan to Europe through Türkiye. It enhances Türkiye's strategic importance in energy transportation and strengthens its role in European energy security.

Material and Methods

This study employs a qualitative analysis approach, utilizing data from various secondary sources, including academic articles, government reports, and industry publications. The geographical and economic significance of Türkiye is assessed by examining its role in global transportation networks and strategic trade corridors. Key transportation projects are analyzed to determine their contributions to economic growth, employment creation, and regional development. The challenges and solutions associated with these projects are explored to provide comprehensive policy recommendations for future directions. The analysis aims to highlight Türkiye's pivotal role in international transportation and its broader economic impacts.

Findings

1.Strategic Importance of Türkiye in International Transportation

Türkiye's unique geographical position makes it a critical hub for international trade routes, connecting Europe, Asia, and the Middle East. This positioning enhances its significance in global logistics and trade.

1.1 Geopolitical Position

Türkiye's proximity to major economic centers in Europe, the Middle East, and Asia provides it with strategic advantages. The Bosphorus and Dardanelles straits, which connect the Black Sea to the Mediterranean, are essential maritime routes for global trade (Uslu, 2019). These straits facilitate the movement of goods and serve as crucial chokepoints in international maritime logistics, significantly impacting global shipping routes.

The strategic importance of Türkiye is further underscored by its location along key global energy routes. The country is a vital transit point for oil and natural gas pipelines connecting the energy-rich regions of the Caspian Basin and the Middle East with Europe. This geopolitical positioning makes Türkiye'a pivotal player in global energy security (Uslu, 2019).

1.2 Trade Corridors

Türkiye is part of several key trade corridors, including the Silk Road Economic Belt and the Trans-European Transport Network (TEN-T). These corridors facilitate the movement of goods and enhance Türkiye's role in global logistics (Erdoğan, 2021). The integration into these corridors means Türkiye can leverage its location to become a central hub in Eurasian trade networks, thus bolstering its economic position globally.

The Silk Road Economic Belt, part of China's Belt and Road Initiative (BRI), aims to revive the ancient Silk Road trade routes by enhancing infrastructure connectivity across Asia and Europe. Türkiye's participation in the BRI involves significant investments in transportation infrastructure, such as railways, highways, and ports, to improve trade linkages between Asia and Europe (Erdoğan, 2021). The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway, for example, is a key component of this initiative, connecting Türkiye with Central Asia and China, and providing a vital link in the broader Silk Road Economic Belt.

The Trans-European Transport Network (TEN-T) is another critical trade corridor that includes Türkiye. The TEN-T aims to develop a comprehensive and integrated transportation network across Europe, enhancing the efficiency of cross-border transportation and supporting economic growth. Türkiye's integration into the TEN-T involves upgrading its transportation infrastructure to meet European standards, thus facilitating smoother trade flows between Europe and Türkiye (Altun, 2020).

2. Major International Transportation Projects in Türkiye

Several significant international transportation projects highlight Türkiye's pivotal role in global logistics and trade.

2.1 The Marmaray Project

The Marmaray Project, a rail tunnel beneath the Bosphorus Strait, connects the European and Asian parts of Istanbul. It enhances the capacity and efficiency of freight and passenger transportation between the two continents (Köseoğlu, 2017). This project is a remarkable engineering achievement that not only eases traffic congestion in Istanbul but also integrates rail networks between Europe and Asia, facilitating seamless cross-continental travel and trade.

The Marmaray Project's significance extends beyond its technical achievements. It symbolizes Türkiye's commitment to modernizing its transportation infrastructure and enhancing its role in global logistics. The project's integration with the broader Trans-European Transport Network (TEN-T)

ensures that Türkiye remains a vital link in the European transportation network. Additionally, the Marmaray Project has significant economic implications, as it reduces transportation costs and transit times, thereby boosting trade efficiency and competitiveness (Köseoğlu, 2017).

2.2 The Istanbul New Airport

The Istanbul New Airport, one of the largest in the world, is designed to handle 200 million passengers annually. It serves as a major hub for international air traffic, boosting Türkiye's connectivity with the rest of the world (Demir, 2021). The airport's strategic importance lies in its ability to connect flights from Asia, Europe, and Africa, making it a crucial node in global air transport networks. The construction of the Istanbul New Airport reflects Türkiye's ambition to become a global aviation hub. The airport's advanced facilities and strategic location enhance its competitiveness, attracting airlines and passengers from around the world. The airport's impact extends beyond air transportation, as it stimulates economic growth by creating jobs, attracting foreign investment, and promoting tourism (Demir, 2021).

2.3 The Baku-Tbilisi-Kars Railway

The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway connects Türkiye with Azerbaijan and Georgia. This project strengthens the transportation link between Europe and Asia, facilitating the movement of goods across these regions (Aydoğdu, 2019). By providing a direct rail link from the Caspian Sea to the Turkish ports, the BTK railway enhances trade efficiency and reduces transit times significantly. The BTK railway is a critical component of the Silk Road Economic Belt, as it provides a reliable and efficient transportation route for goods moving between Asia and Europe. The railway's strategic importance lies in its ability to bypass traditional maritime routes, reducing transportation costs and transit times (Aydoğdu, 2019).

3. Future Prospects

3.1 Integration with Global Networks

Türkiye's future in international transportation depends on its ability to integrate with global transportation networks. Collaborative efforts with neighboring countries and international organizations can enhance this integration (Yılmaz, 2019). Strengthening ties with the European Union and participating in international logistics initiatives can further enhance Türkiye's role in global trade. Integration with global transportation networks is essential for enhancing Türkiye's role in international transportation. This requires collaborative efforts with neighboring countries and international organizations to develop and harmonize transportation infrastructure and policies. Strengthening ties with the European Union and participating in international logistics initiatives can enhance Türkiye's connectivity and competitiveness in global trade (Yılmaz, 2019).

3.2 Technological Advancements

Adopting advanced technologies in transportation, such as digital logistics and smart transportation systems, can improve efficiency and competitiveness. Türkiye can leverage these technologies to enhance its role in global trade (Yıldız, 2020). Implementing intelligent transportation systems can optimize traffic flow, reduce delays, and improve overall logistics efficiency. Technological advancements offer significant opportunities for enhancing transportation efficiency and competitiveness. Digital logistics and smart transportation systems can optimize traffic flow, reduce delays, and improve overall logistics efficiency. Türkiye can leverage these technologies to enhance its role in global trade by improving the efficiency and reliability of its transportation networks. Additionally, adopting advanced technologies, such as autonomous vehicles and drones, can enhance the competitiveness of Türkiye's transportation sector and attract foreign investment. Implementing intelligent transportation systems can also enhance safety and reduce environmental impacts, promoting sustainable transportation practices (Yıldız, 2020).

3.3 Policy and Regulatory Frameworks

A robust policy and regulatory framework is essential for the sustainable development of transportation infrastructure. Türkiye needs to continuously update its policies to align with international standards and best practices (Güler, 2020). Ensuring transparency, accountability, and effective governance in transportation projects can attract more investments and improve project outcomes.

3.4 Sustainable Transportation

Promoting sustainable transportation is crucial for reducing the environmental impact of transportation projects. Türkiye can invest in green technologies and infrastructure to minimize carbon emissions and promote environmental sustainability (Arslan, 2018). For instance, the development of electric vehicle charging infrastructure and the adoption of renewable energy sources in transportation can significantly reduce the carbon footprint. Sustainable transportation is essential for balancing economic growth with environmental protection. Investing in green technologies, such as electric and hydrogen-powered vehicles, can reduce greenhouse gas emissions and dependence on fossil fuels (Arslan, 2018).

3.5 Enhancing Intermodal Connectivity

One of the key strategies for Türkiye to bolster its international transportation role is by enhancing intermodal connectivity. This involves creating seamless connections between different modes of transport – road, rail, sea, and air. Effective intermodal transportation systems can significantly reduce transit times and costs, thereby improving overall logistics efficiency (Doğan, 2021).

3.5.1 Integrating Rail and Road Networks

Integrating rail and road networks is essential for creating efficient logistics corridors. The Marmaray Project and the Baku-Tbilisi-Kars railway have already laid the groundwork for such integration. Further investments in rail infrastructure, coupled with the development of high-quality road networks, can facilitate smoother and faster movement of goods across Türkiye (Doğan, 2021).

3.5.2 Enhancing Port Connectivity

Ports play a crucial role in Türkiye's transportation network, serving as gateways for international trade. Enhancing port connectivity through improved infrastructure and better integration with road and rail networks can significantly boost trade efficiency. The development of port hinterland connections, such as dedicated freight corridors and inland container depots, can facilitate the smooth movement of goods between ports and inland destinations (Özdemir, 2022).

3.5.3 Air-Rail Connectivity

Air-rail connectivity is another critical aspect of enhancing intermodal transportation in Türkiye. The Istanbul New Airport, with its vast capacity and strategic location, provides an excellent opportunity for developing efficient air-rail connections. Integrating the airport with high-speed rail networks can facilitate the swift movement of passengers and cargo between the airport and other parts of Türkiye and beyond (Demir, 2021).

4. Case Studies

4.1 The Marmaray Project: A Case Study

The Marmaray Project is a landmark transportation project that connects the European and Asian sides of Istanbul through a railway tunnel beneath the Bosphorus Strait. This project exemplifies Türkiye's commitment to modernizing its transportation infrastructure and enhancing its role in global logistics.

The Marmaray Project has significantly reduced travel times for commuters and freight, easing traffic congestion in Istanbul and facilitating seamless cross-continental travel. It integrates rail networks between Europe and Asia, providing a vital link in the broader Trans-European Transport

Network (TEN-T). The project's success demonstrates the potential of strategic investments in transportation infrastructure to enhance trade efficiency and economic growth (Köseoğlu, 2017).

4.2 The Istanbul New Airport: A Global Aviation Hub

The Istanbul New Airport is one of the largest and most advanced airports in the world. Designed to handle up to 200 million passengers annually, it serves as a major hub for international air traffic, connecting flights from Asia, Europe, and Africa. The airport's strategic location enhances Türkiye's connectivity with the rest of the world, making it a crucial node in global air transport networks. The airport's advanced facilities, including state-of-the-art terminals and extensive cargo handling capabilities, attract airlines and passengers from around the world. The airport's impact extends beyond air transportation, stimulating economic growth by creating jobs, attracting foreign investment, and promoting tourism (Demir, 2021).

4.3 The Baku-Tbilisi-Kars Railway: Strengthening Regional Connectivity

The Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway is a significant international transportation project that connects Türkiye with Azerbaijan and Georgia. This project strengthens the transportation link between Europe and Asia, facilitating the movement of goods across these regions.

The BTK railway provides a direct rail link from the Caspian Sea to Turkish ports, enhancing trade efficiency and reducing transit times. The railway's strategic importance lies in its ability to bypass traditional maritime routes, reducing transportation costs and transit times. Additionally, the BTK railway enhances regional connectivity, promoting economic cooperation and development among Türkiye, Azerbaijan, and Georgia (Aydoğdu, 2019).

5. Policy Recommendations

5.1 Encouraging Public-Private Partnerships (PPPs)

Public-private partnerships (PPPs) can play a crucial role in financing and developing transportation infrastructure in Türkiye. These partnerships leverage private sector expertise and funding, sharing the financial risk and ensuring efficient project management. Encouraging PPPs can help Türkiye address its infrastructure investment needs and enhance the efficiency and sustainability of transportation projects (Şahin, 2021).

5.2 Promoting Sustainable Transportation Practices

Promoting sustainable transportation practices is essential for reducing the environmental impact of transportation projects. Türkiye should invest in green technologies and infrastructure, such as electric vehicles and renewable energy sources, to minimize carbon emissions. Additionally, incorporating environmental impact assessments (EIAs) into project planning and execution can help identify and mitigate potential environmental impacts, ensuring that transportation projects are sustainable and environmentally friendly (Arslan, 2018).

5.3 Enhancing Policy and Regulatory Frameworks

A robust policy and regulatory framework is essential for the sustainable development of transportation infrastructure. Türkiye should continuously update its policies to align with international standards and best practices. Ensuring transparency, accountability, and effective governance in transportation projects can attract more investments and improve project outcomes (Güler, 2020).

5.4 Strengthening Geopolitical Stability

Ensuring regional stability is essential for the smooth functioning of international transportation routes. Türkiye should engage in effective diplomacy and international cooperation to resolve conflicts and promote stability. Additionally, diversifying transportation routes and developing alternative logistics networks can enhance resilience and reduce the impact of geopolitical tensions on transportation networks (Kaya, 2021).

6. Future Directions for Türkiye's Transportation Sector

6.1 Embracing Technological Innovations

Technological advancements such as artificial intelligence (AI), Internet of Things (IoT), and blockchain are transforming the transportation and logistics sector globally. Türkiye needs to embrace these innovations to stay competitive. AI can optimize logistics operations by predicting demand, managing inventory, and improving route planning. IoT can enhance asset tracking and monitoring, leading to better resource utilization and reduced operational costs. Blockchain technology can provide transparency and security in supply chain transactions, reducing fraud and enhancing trust among stakeholders (Yıldız, 2020).

6.2 Expanding Public Transportation Systems

Expanding and modernizing public transportation systems is crucial for sustainable urban development. Türkiye needs to invest in the expansion of metro, tram, and bus networks in its major cities to reduce traffic congestion and pollution. Integrating these systems with other modes of transport, such as rail and ferry services, can provide seamless and efficient travel options for passengers (Acar, 2020).

6.3 Enhancing Regional Transportation Corridors

Türkiye's strategic location makes it a key player in regional transportation corridors connecting Europe, Asia, and the Middle East. Enhancing these corridors can promote regional trade and economic integration. Türkiye should focus on developing and modernizing key transportation corridors, such as the Middle Corridor (Trans-Caspian International Transport Route) and the North-South Corridor, to enhance connectivity and trade flows (Tutar, 2021).

6.4 Developing Green Logistics and Transportation Solutions

Sustainability is becoming increasingly important in the transportation sector. Developing green logistics and transportation solutions can reduce environmental impacts and enhance the sustainability of Türkiye's transportation network. Türkiye should invest in renewable energy sources, such as solar and wind power, to reduce the carbon footprint of its transportation sector. Promoting the use of electric and hydrogen-powered vehicles can also contribute to sustainability (Arslan, 2018).

6.5 Strengthening Research and Development (R&D) Capabilities

Strengthening research and development (R&D) capabilities is essential for fostering innovation in the transportation sector. Türkiye should invest in R&D to develop new technologies, materials, and processes that can enhance the efficiency and sustainability of transportation systems. Collaborating with universities, research institutions, and industry stakeholders can drive innovation and create a competitive edge in the global transportation market (Yıldız, 2020).

7. International Collaboration and Partnerships

7.1 Collaborating with International Organizations

Türkiye can enhance its transportation infrastructure by collaborating with international organizations such as the International Road Transport Union (IRU), the International Maritime Organization (IMO), and the International Air Transport Association (IATA). These collaborations can provide Türkiye with access to global best practices, technical expertise, and funding opportunities (Erdoğan, 2021).

7.2 Strengthening Bilateral and Multilateral Agreements

Bilateral and multilateral agreements can enhance Türkiye's transportation connectivity and trade relations with other countries. These agreements can facilitate the seamless movement of goods and passengers, reduce trade barriers, and promote economic cooperation. Türkiye should actively pursue such agreements to enhance its transportation networks and trade flows (Kırkbeşoğlu, 2018). For

instance, strengthening agreements with neighboring countries such as Greece, Bulgaria, and Georgia can enhance cross-border transportation and trade. Participating in regional initiatives such as the Belt and Road Initiative (BRI) can provide Türkiye with opportunities to develop and modernize its transportation infrastructure. (Kırkbeşoğlu, 2018).

7.3 Participating in Global Transportation Projects

Participating in global transportation projects can enhance Türkiye's connectivity and integration into global logistics networks. These projects can provide Türkiye with access to new markets, enhance trade efficiency, and promote economic growth. Türkiye should actively seek participation in such projects to enhance its transportation infrastructure and global trade position (Altun, 2020). For example, participating in the Trans-European Transport Network (TEN-T) can enhance Türkiye's connectivity with Europe, facilitating seamless trade and transportation. Engaging in the development of the Middle Corridor (Trans-Caspian International Transport Route) can provide Türkiye with access to Central Asia and China, enhancing its role in global trade (Altun, 2020).

8. The Role of Private Sector in Transportation Development

Encouraging private investments in transportation infrastructure can provide Türkiye with the necessary funding and expertise to develop and modernize its transportation networks. Private investments can enhance the efficiency and sustainability of transportation projects, reducing the financial burden on the public sector. Türkiye should create a conducive environment for private investments by providing incentives, reducing regulatory barriers, and ensuring transparent and fair practices (Şahin, 2021).

Public-private partnerships (PPPs) can play a crucial role in financing and developing transportation infrastructure in Türkiye. These partnerships leverage private sector expertise and funding, sharing the financial risk and ensuring efficient project management. Encouraging PPPs can help Türkiye address its infrastructure investment needs and enhance the efficiency and sustainability of transportation projects (Güler, 2020).

9.Challenges and Solutions

One of the major challenges facing Türkiye's transportation sector is the infrastructure gap. Despite significant investments, there are still gaps in the quality and connectivity of transportation networks. Addressing these gaps requires comprehensive planning, adequate funding, and effective project implementation (Yılmaz, 2019)

Ensuring financial sustainability is crucial for the long-term success of transportation projects. Türkiye needs to develop sustainable financing models that can provide adequate funding for the development and maintenance of transportation infrastructure. These models should leverage a mix of public and private funding, ensuring a balanced and sustainable approach (Ercan, 2022).

Promoting environmental sustainability is essential for reducing the environmental impact of transportation projects. Türkiye should adopt green technologies and practices to minimize carbon emissions and enhance the sustainability of its transportation sector. This includes investing in renewable energy sources, promoting the use of electric and hydrogen-powered vehicles, and implementing sustainable logistics practices (Arslan, 2018).

Results

1. Türkiye's Strategic Geographical Position

Türkiye's unique position at the crossroads of Europe, Asia, and the Middle East endows it with significant advantages in global trade and logistics. This strategic location makes Türkiye a natural hub for trade routes, enabling it to facilitate the flow of goods and services between major economic regions. The key aspects of Türkiye's strategic geographical advantage include:

- **Gateway to Multiple Markets:** Türkiye serves as a gateway between the developed economies of Europe and the burgeoning markets of Asia. This positioning allows Türkiye to act as a crucial transit point for goods traveling between these regions, enhancing its role in global supply chains.
- **Connection of Major Trade Routes:** Türkiye is situated along several major trade routes, including the ancient Silk Road and modern maritime routes. This connectivity enhances Türkiye's ability to facilitate international trade and attract transit traffic.
- **Energy Corridor:** Türkiye's location also positions it as an energy corridor, facilitating the transit of oil and natural gas from resource-rich countries in the Middle East and Central Asia to European markets. This role is critical for global energy security and economic stability.

2. Ambitious Transportation Projects

Türkiye has embarked on several major transportation projects to leverage its strategic position and improve its infrastructure. These projects are designed to enhance connectivity, boost economic activity, and integrate Türkiye more effectively into global transportation networks:

- **Istanbul New Airport:** The Istanbul New Airport, one of the largest infrastructure projects globally, aims to transform Türkiye into a major aviation hub. The airport's capacity to handle a large volume of passengers and cargo is expected to significantly boost tourism, trade, and economic activity. It will serve as a central node in global air transportation networks, connecting multiple continents.
- **Marmaray Project:** The Marmaray Project involves a rail tunnel under the Bosphorus Strait, connecting the European and Asian sides of Istanbul. This project improves commuter and freight transportation, reducing travel times and supporting urban development. It also enhances Türkiye's role in regional rail networks and facilitates smoother transit across the Bosphorus.
- **Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Railway Line:** The BTK Railway Line connects Türkiye with Azerbaijan and Georgia, creating a critical link in the Middle Corridor of the New Silk Road. This railway line facilitates trade between Europe and Asia, enhancing Türkiye's strategic importance in regional and global logistics.
- **Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP):** The TANAP pipeline transports natural gas from Azerbaijan to Europe through Türkiye. This project enhances Türkiye's role in European energy security and supports the country's position as a key player in global energy markets.

3. Economic Impact of Transportation Projects

Transportation projects have significant economic implications for Türkiye, influencing various aspects of its economy. Investments in transportation infrastructure stimulate economic growth by improving connectivity, reducing transportation costs, and enhancing market access. These projects support trade and investment, driving economic development and creating job opportunities. Enhanced transportation infrastructure reduces travel and transit times, improving productivity and efficiency. This leads to cost savings for businesses and consumers, boosting overall economic performance.

4. Challenges and Solutions

While transportation projects offer significant benefits, they also present challenges that need to be addressed:

- **Funding and Financing:** Large-scale transportation projects require substantial investment. Türkiye needs to explore diverse financing mechanisms, such as public-private partnerships (PPPs), international loans, and innovative funding models, to support these projects.
- **Environmental Impact:** Transportation infrastructure development can have environmental consequences, including habitat disruption and increased emissions. Türkiye should adopt sustainable

practices, such as green construction techniques and environmental impact assessments, to mitigate these effects.

- **Operational Efficiency:** Ensuring the efficient operation of transportation networks is crucial for maximizing their economic benefits. Türkiye must invest in modern technology, maintenance, and management practices to enhance the performance and reliability of its transportation systems.

Discussion

To maximize the economic benefits of transportation projects, Türkiye should consider the following future directions and policy recommendations:

- **Invest in Advanced Technologies:** Embrace innovations such as smart transportation systems, digital logistics solutions, and green technologies to enhance the efficiency and sustainability of transportation networks. Technologies like autonomous vehicles, AI-driven traffic management, and blockchain for supply chain transparency can significantly improve operational efficiency.
- **Strengthen Regional and International Collaboration:** Foster partnerships with neighboring countries and international organizations to improve cross-border connectivity and enhance Türkiye's role in global transportation networks. Collaboration can also facilitate joint infrastructure development and operational synergies.
- **Promote Sustainable Practices:** Develop and implement policies that promote environmental sustainability in transportation projects. This includes investing in renewable energy sources, promoting the use of electric and hydrogen-powered vehicles, and implementing eco-friendly logistics practices.
- **Enhance Policy and Regulatory Frameworks:** Create a robust policy and regulatory framework that supports investment, ensures fair competition, and facilitates the development and operation of transportation infrastructure. This includes streamlining regulatory processes, ensuring transparent procurement, and providing incentives for private sector participation.

175

Türkiye's strategic geographical position and ambitious transportation projects are pivotal in shaping its economic development and integration into global transportation networks. By addressing challenges and leveraging emerging opportunities, Türkiye can significantly enhance its transportation infrastructure, drive economic growth, and reinforce its role as a key player in international transportation.

Conclusion and Recommendations

Türkiye's strategic location, coupled with its ambitious transportation projects, positions it as a key player in global logistics and trade. By addressing challenges and leveraging opportunities, Türkiye can continue to enhance its transportation infrastructure, contributing to regional and global economic growth.

The integration of Türkiye's transportation networks with global systems, adoption of advanced technologies, and sustainable practices will further strengthen its position in international transportation. Additionally, a robust policy and regulatory framework will ensure the long-term success and sustainability of transportation projects. As Türkiye continues to invest in and develop its transportation infrastructure, it will enhance its role in global trade, promoting economic growth and regional development.

Businesses have consistently been faced with the need to constantly innovate. Over the years, various approaches have emerged, such as new production techniques, new management approaches, and innovative accounting practices, which have brought changes to the functions of businesses. Some businesses have adapted these approaches as much as possible and as successfully as they could. However, some have been resistant to these innovations and have continued with old production techniques, and consequently, with old management and accounting practices. But in today's era,

where smart applications are at the forefront, businesses no longer have the luxury of ignoring or resisting innovation. Adapting to innovations has become imperative for businesses to survive in the market and remain competitive.

The current innovation is termed digitization, and it differs from previous innovations with its unique changes. This is not just a change in a single business, a single method of doing things, a single country, a single cost method, or a single management technique; it can be expressed as a fundamental change in everything. Digitization, with its various subdomains, is changing entire societies and the world itself.

REFERENCES

- Acar, F. (2020). *Türkiye'de Ulaşım Yatırımları ve Ekonomik Kalkınma*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Altun, S. (2020). *Trans-European Transport Network (TEN-T) ve Türkiye'nin Rolü*. Ankara: TEPAV.
- Arslan, Z. (2018). *Ulaşım Projelerinin Çevresel Etkileri ve Sürdürülebilirlik*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Aydoğdu, M. (2019). *Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ve Türkiye'nin Lojistik Konumu*. Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, T. (2018). *Lojistik ve Taşımacılık Ekonomisi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Demir, C. (2021). *İstanbul Yeni Havalimanı: Küresel Havacılık Merkezi*. İstanbul: IGA Publications.
- Doğan, M. (2021). *Intermodal Taşımacılık ve Türkiye'nin Lojistik Stratejisi*. Ankara: Ulaştırma Bakanlığı Yayınları.
- Ercan, F. (2022). *Küresel Lojistik Ağları ve Türkiye'nin Geleceği*. Ankara: TEPAV Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2021). *Küresel Ticaretin Merkezi Türkiye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Güler, B. (2020). *Türkiye'de Altyapı Yatırımları ve Finansman Modelleri*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Kaya, S. (2021). *Jeopolitik Riskler ve Türkiye'nin Ulaşım Stratejileri*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Kırkbeşoğlu, A. (2018). *Uluslararası Ticaret Koridorları ve Türkiye*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Köseoğlu, A. (2017). *Marmaray Projesi: İstanbul'un İki Yakasını Birleştiren Proje*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, A. (2022). *Türkiye'de Limanların Gelişimi ve Uluslararası Ticaret*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, B. (2022). *Havacılıkta Yeni Yatırımlar ve Türkiye*. Ankara: THY Yayınları.
- Polat, E. (2019). *Bölgesel Kalkınma ve Ulaşım Projeleri: Türkiye Örneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Şahin, A. (2021). *Kamu-Özel Ortaklıkları ve Türkiye'de Ulaşım Projeleri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tutar, M. (2021). *Avrasya'da Demiryolu Ulaşımı ve Türkiye'nin Stratejik Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Uslu, C. (2019). *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Lojistik Üssü Olma Potansiyeli*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yıldırım, H. (2022). *Türkiye'de Ulaştırma Sektörünün İstihdam Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, T. (2020). *Dijital Lojistik ve Akıllı Ulaşım Sistemleri: Türkiye'nin Potansiyeli*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, M. (2019). *Uluslararası Ulaşım Ağları ve Türkiye'nin Entegrasyonu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

PANORAMA OF POLITICAL COMMUNICATION AND NEW MEDIA RESEARCH: A
REVIEW ON GRADUATE THESES

SİYASAL İLETİŞİM VE YENİ MEDYA ARAŞTIRMALARININ PANORAMASI:
LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE İNCELEME

Serhat MADSAR

¹Araştırma Görevlisi Doktor, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, 000-0003-1152-1728

Özet

Siyaset, seçmenlerin iknası ve siyasal kararların meşruiyetinin sağlanması güdüsüyle iletişim süreçlerine ve ortamlarına bağımlı bir şekilde yürütülmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler siyasal iletişim pratiklerini dönüştürürken aynı zamanda bireylerin siyaset karşısındaki konumunu da belirlemektedir. Nitekim geleneksel medya araçlarında yürütülen siyasal iletişim kampanyaları genellikle tek yönlü olarak yapılandırılmakta ve bireylerin konumu pasif olarak değerlendirilmektedir. Yeni medya ortamlarının siyasal hayata eklemlenmesiyle birlikte bir yandan bireyler siyasal iletişimin öznesi haline gelmiş, diğer yandan siyasal iletişim pratikleri oldukça geniş bir uygulama alanı kazanmıştır. Yeni medya ortamlarının sunduğu etkileşimli iletişim, sürekli kampanya, bilginin demokratikleşmesi gibi imkanlar tekno-liberal görüşün temel önermelerini oluştururken; bu önermeleri inceleyen yeni medya ve siyasal iletişim çalışmalarına yönelik akademik ilgi artmıştır. Bu çalışmada siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisinin nasıl ele alındığını ve yeni medya ortamlarının siyasal iletişim uygulamalarına katkılarını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2020-2024 tarihleri arasında YÖK Tez Merkezi üzerinden tarama yapılmış, siyasal iletişim ve yeni medya konulu 59 tez çalışması içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İnceleme sonucunda siyasal iletişim ve yeni medya araştırmalarının genel olarak nicel tekniklerle metin odaklı çalışıldığı, çalışmaların ana damarını siyasal aktör merkezli sosyal medyanın siyasal işlevlerinin oluşturduğu ve bireylerin anlam üretme süreçlerini inceleyen eleştirel çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Yeni Medya, Siyasal Kampanya.

Abstract

Politics is dependent on communication processes and media to persuade voters and to ensure the legitimacy of political decisions. While developments in communication technologies transform political communication practices, they also determine the position of individuals vis-à-vis politics. As a matter of fact, political communication campaigns carried out in traditional media tools are generally structured in a one-way manner and the position of individuals is considered passive. With the integration of new media environments into political life, on the one hand, individuals have become the subjects of political communication, and on the other hand, political communication practices have gained a wide range of applications. While the opportunities offered by new media environments such as interactive communication, continuous campaigning and democratization of information constitute the basic propositions of the techno-liberal view, academic interest in new media and political communication studies that examine these propositions has increased. This study aims to examine how the relationship between political communication and new media is handled and the contributions of new media environments to political communication practices. For this purpose, 59 thesis studies on political communication and new media were examined by content analysis method between 2020-2024 through the YÖK Thesis Center. As a result of the review, it was observed that political communication and new media studies are generally text-oriented with

quantitative techniques, the main vein of the studies is the political functions of social media centered on political actors, and critical studies examining the meaning-making processes of individuals are quite limited.

Keywords: Political Communication, New Media, Political Campaign.

Giriş

Siyaset, seçmenlerin iknası ve alınan kararların gerekçelendirilmesi amacıyla iletişim süreçlerine ve ortamlarına bağımlıdır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, siyasal iletişim pratiklerinin içeriğini belirleyerek kampanya ve seçmen ilişkisinde yeni imkân ve yöntemler sunmaktadır. Nitekim Erol Mutlu siyasal iletişimi “siyasal süreçlerle iletişim süreçleri arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalardan oluşan disiplinlerarası bir alan” (Mutlu, 2012: 275) olarak tanımlayarak alanın farklı disiplinler ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Siyaset ve iletişim arasındaki bu ilişki beraberinde kamu yönetimi, pazarlama gibi alanlarla yakınsama getirmiş bu durum alanın sınırlarını ve araştırma gündemini geniş bir çerçeveye taşımıştır.

Siyasal iletişim araştırmaları, siyasal iletişim tarihi, siyasal propaganda, siyasal iletişim yöntemleri, siyasal iletişim araçları, siyasal iletişim ve medya, siyasal iletişim kampanyaları gibi geniş bir perspektifte incelenmiştir. Bu çalışmada ise siyasal iletişim ve yeni medya üzerine yazılan tezler incelenecektir. Sosyal medya ortamlarının gündelik yaşamda hakimiyetini artırması ve iletişim ortamlarının siyaset üzerindeki dönüştürücü etkisi, yeni medya ve siyaset ilişkisini gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda öncelikle yeni medya ortamlarının özellikleri ve siyasal iletişim uygulamalarına etkileri bağlamında siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisi ele alınacaktır. Bununla birlikte içerik analizi tekniği ile siyasal iletişim ve yeni medya araştırmalarında hâkim olan konu, yöntem ve incelenen sosyal medya platformu ele alınarak yeni medya konulu araştırmaların panoramasının çıkarılması amaçlanmaktadır. İçerik analizi, nicel ya da nitel göstergelerden yola çıkarak, mesajlardan/metinlerden elde edilen tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve benzer türden bilgilerin ötesinde sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir. O halde içerik analizinde, dar bir perspektifte betimsel bir çalışmayı aşan sonuçlara ulaşmak önem arz etmektedir (Bilgin, 2014: 15-15). Nitekim bu çalışmada siyasal iletişim ve yeni medya bağlamında yürütülen çalışmaların betimsel bir analizi yapılmasının ötesinde iki alan arasındaki dinamikleri incelemek ve bu ilişkinin doğasına yönelik tasavvurlarda bulunmak amacıyla içerik analizi tekniği kullanılacaktır.

Siyasal İletişim ve Yeni Medya Araştırmaları

Tarihsel olarak, farklı iletişim araçlarının iletişim ve siyasal alana eklemlenmesi ve yaygın bir şekilde kullanılması, siyasal iletişim uygulamalarını etkilemiş ve siyasal iletişim alanında araştırma konuları geniş bir perspektifte ele alınmıştır (Doğu, Özçetin, Bayraktutan, Binark, Çomu, Aydemir, İslamoğlu, 2014: 29). Siyasal iletişim çalışmalarında temel ilgi özellikle kitle iletişim araçlarında temsil konusu iken; zamanla siyasal söylemlerin medyada nasıl yer aldığı, mesajların nasıl yapılandırıldığına yönelik olmuştur. Bu çalışmaların gündemini genellikle siyasal partilerin seçim sürecindeki kampanyaların ve söylemlerin çözümlenmesi oluşturmaktadır (Aziz, 2006: 26). Günümüzde ise bu ilgi, siyasal söylemlerin yeni medya ortamları üzerinden nasıl üretilip yaygınlaştırıldığını incelemeye yoğunlaşmış durumdadır.

Bununla birlikte internet teknolojileri, etkileşimsellik, kullanıcı merkezli içerik üretimi, hipermetinsellik, multimedya gibi özelliklerle günümüzde en çok incelenen konuları oluşturmaktadır. İnternet ve siyasal iletişim ilişkisi önemli ölçüde dönüştüren ve kampanyalara yeni imkân ve araç sağlayan Web 2.0 olarak tanımlanan sosyal medya uygulamalarıdır (Doğu vd. 2014: 29).

Web 2.0 teknolojilerinin karakteristik özellikleriyle şekillenen sosyal medya uygulamalarının sağladığı yeni imkanlara yönelik olumlu kuramsal açılımlar gerçekleştirilmiş, söz konusu imkanlar siyasal iletişim kampanyaların uygulanma pratiklerini oldukça değiştirmiştir. Sosyal medya ortamlarında kullanıcılar, geleneksel medya araçlarına nazaran daha aktif olarak konumlandırılmakta ve iki yönlü, etkileşimli iletişim pratiği içerisinde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla sosyal medya

ortamları iki yönlü ve etkileşimli iletişimi sağlaması nedeniyle demokratik kültürü besleyen, katılımcı ve demokratik bir iletişim ortamı sunmaktadır (Çetin, 2023: 162). O halde sosyal medya ortamları siyasal kampanya sürecinde bireyin konumunu belirlemekte, geleneksel medya kampanyalarında edilgen olarak değerlendirilen bireyler, sosyal medya ortamlarında etken ve aktif olarak konumlanmaktadır.

Dahası sosyal medya ortamlarında eşik bekçisi olmaması ve kampanyaların oldukça düşük maliyetlerle yürütülmesi demokratik çoğulculuğa imkân sağlamaktadır. Nitekim geleneksel medya ortamlarında yer bulamayan görece küçük ölçekli siyasal partiler ya da sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini ve kampanyalarını yeni medya araçları üzerinden yürütebilmektedirler. O halde bu mecralar, anaakım medyada görünmez olan muhalif grupların görünürlüğünü artırarak iyi işleyen istikrarlı demokrasiye katkı sağlama potansiyeline sahiptir (Kellner, 2004:715). İnternet teknolojilerine olumlu perspektif geliştiren görüşlerin en önemli vurgusu siyasal katılma üzerinedir. Nitekim sosyal medya platformları ilgilenme, önem verme bağlamında hem bireysel katılımı sağlarken hem de örgütlenme ve taraftar toplamaya zemin sunması nedeniyle toplumsal hareketlerin oluşumunu sağlamaktadır. Son zamanlarda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin³⁶ önemli bir bölümünün yapılanmasını internet ve mobil ağların kullanımı oluşturmuştur (Castells, 2016: 21).

Dolayısıyla internet teknolojileri yeni kamusal alan ve kamusalılıklar oluşturmuş ve öznenin konumunu görece daha aktif olarak konumlandırmıştır. Siyasal ve iletişim teknolojilerindeki alandaki bu gelişmeler siyasal iletişim uygulamalarını dönüştürmüş ve siyasal iletişim üzerine yapılan bilimsel çalışmaların seyrini geleneksel medyadan yeni medyaya doğru değiştirmiştir. Siyasal iletişim araştırmalarında güncel araştırma konularını, yöntemlerini ve siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisinin farklı perspektiflerden nasıl kurulduğunu belirlemek amacıyla lisansüstü tezler incelenecektir.

Siyasal İletişim ve Yeni Medya Üzerine Tezler Üzerine İnceleme

Siyasal iletişim ve yeni medya araştırmalarını incelemek amacıyla Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi üzerinden siyasal iletişim, siyasal kampanya, siyasal reklamlar, siyasal pazarlama, politik iletişim, politik kampanya, politik reklamlar ve politik pazarlama anahtar kelimeleri ile arama yapılarak 2020-2024 yılları arasındaki tezler analiz edilmiştir. İletişim, teknoloji ve sanal dünyadaki gelişmelerin oldukça hızlı olması ve güncel araştırmaları inceleme amacıyla analiz 2020 yılı ile sınırlı tutulmuştur. Tez Merkezinde yapılan taramada tezin başlığında sosyal medya, yeni medya, dijitalleşme, metaverse, Twitter(X), TikTok, Instagram, Facebook, Twitch, gibi kavramlar bulunan tezler incelemeye dahil edilmiştir.

Yüksek Lisans	Doktora	2020	2021	2022	2023	2024
53	6	7	14	10	11	17

Tablo 1. Tezlerin Lisansüstü Dereceleri ve Yılları

Çalışma kapsamında siyasal iletişim ve yeni medya konulu toplam 59 lisansüstü tezin olduğu saptanmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmaların 53’ü yüksek lisans; yalnızca 6 çalışma doktora tezidir. Tezlerin yıllar arasındaki dağılımı incelendiğinde benzer bir sayısal dağılım olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en fazla çalışma 2024 yılında yapılmıştır. Bu durumun gelişen teknoloji ve uygulamalar ile siyasal iletişim pratikleri için mecra ve tekniklerinin artmış olmasına ve alanın farklı kavram ve tekniklerle ilişkilendirilerek disiplinlerarası niteliğinin genişlemesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim Metaverse, algoritma ve sosyal botlar gibi kavramların yükselişi, siyasal iletişim uygulamalarına ve araştırmalarına yeni boyutlar kazandırmış bu doğrultuda araştırmaların

³⁶Arap Baharı ile Tunus, Libya gibi birçok Arap ülkelerinde ortaya çıkan protestolar ve örgütlenmeler kastedilmektedir.

konusu ve kapsamı genişlemiştir. Dolayısıyla geçmiş yıllara ve dönemlere nazaran siyasal iletişim ve yeni medya çalışmaları sayısal olarak artarak daha geniş bir perspektifte yürütülmektedir.

İçerik Analizi	34
Anket	7
Betimsel Analiz	1
Mülakat	6
Söylem Analizi	4
Doküman Analizi	1
Web Sayfası İncelemesi	1
Göstergebilimsel Analiz	2
Literatür Taraması	2
Tespit Edilemeyen	1

Siyasal iletişim ve yeni medya çalışmalarında hâkim olan araştırma tekniğine ve bu bağlamda çalışmaların yönetsel ya da eleştirel perspektifte nasıl ele alındığını, bireylerin özne ya da nesne olarak nasıl konumlandırıldığını incelemek amacıyla yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma yöntemine ve veri toplama tekniğine yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde lisansüstü araştırmalarda yoğun bir şekilde içerik analizi tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim toplam 59 çalışmanın 34’ü içerik analizi tekniğini kullanmıştır. Dolayısıyla siyasal iletişim ve yeni medya araştırmalarının araştırma tekniği bağlamında ana damarını içerik analizi tekniği oluşturmaktadır.

O halde siyasal iletişim ve yeni medya bağının genellikle metin temelli çalışmalarla kurulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmalarda betimleyici bir yaklaşımın ve nicel yöntemlerin hâkimiyeti olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmaların yeni medya uygulamaları aracılığıyla siyasal katılma ve demokratik tartışma olanakları gibi siyasal iletişim ve yeni medya bağlamında sıklıkla tartışılan konuları bireysel perspektiften oldukça sınırlı bir şekilde inceledikleri görülmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere

yalnızca altı çalışma yorumlayıcı perspektiften hareketle derinlemesine görüşme tekniğini kullanmıştır.

Tablo 2. Tezlerde Kullanılan Yöntemler

Siyasal iletişim ve yeni medya araştırmalarında eleştirel yaklaşımlarla yürütülen çalışmaların oldukça sınırlı olmuştur. Nitekim yalnızca 4 çalışma söylem analizi tekniğini kullanmıştır. Dolayısıyla siyasal iletişim çalışmalarında yorumlayıcı ve eleştirel perspektife ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir. Siyasal iletişim ve yeni medya çalışmalarında ana gündemin siyasal aktörlerin ve adayların mesajlarının analizi olduğu görülmektedir. Medya metinleri ve içerikler üzerinden sıklıkla çalışma yapılmasına karşın, yeni medya ortamlarında etkileşimli, iki yönlü iletişim pratikleriyle birlikte kullanıcıların bu mesajları ve içerikleri tüketme pratiklerini inceleyen yorumlayıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Siyasal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı	29
Siyasal İletişimde Sosyal Medyanın İşlevi	13
Siyasi Partilerin Web Sitesi Kullanımı	1
Sosyal Medyada Politainment	1
Siyasal Pazarlama ve Sosyal Medya	7
Post Truth ve Siyasal İletişim	2
Covid-19 ve Siyasal İletişim	2
Toplumsal Hareketler ve Sosyal Medya	2
Sosyal Medya ve Demokrasi	2

Yeni medya ve siyasal iletişimin ilişkili olduğu alanları ve bu doğrultuda çalışmaların temel inceleme nesneleri ve konuları incelenmiştir. Böylelikle siyasal iletişim ve yeni medyanın nasıl ilişkilendiği, siyasal iletişimin disiplinlerarası boyutunun yeni medya üzerinden nasıl kurulduğunu incelemek amaçlanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde tezlerin önemli bir bölümünün araştırma konusunu “Siyasal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı” ve “Siyasal İletişimde Sosyal Medyanın İşlevi” oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisi, genellikle siyasal adayların sosyal medya kullanım pratiklerini inceleme ve siyasal aktörlerin sosyal medya kullanım nedenlerini betimleme olarak ele alınmaktadır.

Yeni medya ortamlarının siyasal iletişim uygulamalarını genişletme potansiyeli bu çalışma özelinde siyasal pazarlama alanında görülmektedir. Tablo 3’e göre yedi farklı çalışmanın siyasal pazarlama ve yeni medya bağlamında yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim siyasal pazarlama uygulamaları için önemli bir araç sunan yeni medya ortamları hedef kitlelere ulaşma ve bu kitlelere yeni stratejilerle iletişim kampanyası gerçekleştirme bakımından önem arz etmektedir (Saf, 2024: 174).

Tablo 3. Tezlerin Ana Konusu

Kuramsal olarak yeni medya ve siyasal iletişim ilişkisinin ana damarını genellikle politik katılım ve yeni kamusalılıklar gibi kavramlarla yeni medya ortamlarının demokratik siyasal kültüre katkıları oluşturduğu söylenebilir. Nitekim pek çok kuramcı internet teknolojilerine olumlu bir bakış açısı ile yaklaşarak, internet teknolojilerinin elektronik forum gibi araçlar aracılığıyla katılımcı toplum ve demokrasiye katkı sunabileceğini belirtmektedirler (Aydoğan ve Kırık, 2012: 68). Bununla birlikte yeni medya aracılığıyla farklı temsiller yaratılabilmekte ve muhalif siyasal seslerin, toplumsal hareketlerin seslerini bu ortamlar sayesinde duyurulabilmektedir (Karagöz, 2013: 132). Katılımcı kültür perspektifinde yeni medya ve demokrasi üzerine kuramsal açılımlar yürütülse de yalnızca dört çalışmanın yeni medya, demokrasi/toplumsal hareketler ve siyasal iletişim bağlamında yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla farklı kamusalılık pratikleri sunan oluşumların sosyal medya ortamlarında nasıl örgütlendiği, yeni medya ortamlarından nasıl yararlandıkları üzerine çalışmalar oldukça sınırlıdır. Genellikle siyasal adayların sosyal medya hesapları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda hangi sosyal medya platformlarının siyasal iletişim aracı olarak kullanıldığı incelenmiştir.

Facebook	5
X(Twitter)	33
Instagram	11
TikTok	1
YouTube	5
Twitch	1
Diğer	Metaverse (1) Sosyal Botlar (1)
Bulunmuyor	11

Sosyal medya ortamların giderek bireylerin haber alma ve gündemi takip etme kanalları haline gelmesi aynı zamanda platformların siyasal saikler amacıyla kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Nitekim sosyal medya ortamları özellikle seçim sürecinde politik aktörlerin ve partilerin seçmenlere ulaşabilmeleri için önemli bir araç sağlamaktadır.

Bununla birlikte farklı sosyal medya platformlarının kendine içkin özellikleri hedef kitleyi ve kullanıcı profillerini belirlemekte ve siyasal iletişim uygulamaları söz konusu özelliklere göre farklılaşabilmektedir.

Tablo 4. Tezlerde İncelenen Sosyal Medya Platformu

Bu doğrultuda siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisini sosyal medya platformları üzerinden değerlendirmek amacıyla tezlerde incelenen sosyal medya platformlarına yer verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde 59 lisansüstü tezin 48'inin sosyal medya platformu odaklı yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla yeni medya ve siyasal iletişim çalışmalarının ana gündemini büyük ölçüde sosyal medya içerikleri oluşturmaktadır. Dahası çalışmaların önemli bir

bölümünü X (Twitter) incelemelerin oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun X (Twitter)'in yapısal özelliklerinden ve kullanıcı profilinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Nitekim X (Twitter) yurttaşların demokratik süreçlere katılımına imkân sağlayan ve kişilerarası iletişimi pekiştirerek toplumsal haber alma süreçlerini dönüştürmektedir. Özellikle etkileşimsellik ve zaman/mekândan bağımsız iletişim pratikleri nedeniyle, X(Twitter) birçok ülkede farklı toplumsal olaylarda kullanılmaktadır (Dumanlı Kürkçü, 2020: 92-97).

O halde X(Twitter) siyasal olaylarla karakterize olmakta ve politik amaçlar doğrultusunda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Nitekim 59 çalışmanın 33'ü X(Twitter) incelemesidir. Bu çalışmalar ise genel olarak parti liderlerinin ya da politik aktörlerin seçim sürecinde yaptıkları paylaşımların analizi biçiminde yürütülmüştür. En fazla incelenen diğer sosyal medya platformu 11 çalışma ile Instagram olmuştur. Nitekim siyasal pazarlama ve yeni medya konulu çalışmalar, Instagram'ın görsellik üzerine kurulması nedeniyle analiz nesnesi olarak Instagram'ı belirlemişlerdir. TikTok ve Twitch gibi Z kuşağı olarak belirtilen genç seçmenlerin yoğun olarak kullandığı platformların oldukça sınırlı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Siyasal aktörlerin bu platformlara yeterli önemi vermemesi araştırmaların da bu platformlara yoğunlaşmamasını beraberinde getirmektedir. O halde farklı kesimlere ulaşmak ve siyasal iletişim uygulamalarını daha geniş bir perspektiften yürütmek amacıyla çeşitli platformların kullanılması gerekmektedir.

Sonuç

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler iletişim pratiklerinin yapısını belirleyerek toplumsal ve siyasal dönüşümlere neden olmaktadır. Söz konusu gelişmeler siyasete yeni sahneler ve imkanlar sunarak, politika ve iletişim alanına yeni ilişkilene biçimleri kazandırmaktadır. Özellikle sosyal medya ortamları karşılıklı etkileşime dayanan, doğrudan ve zaman/mekândan bağımsız yapısıyla siyasal iletişim uygulamalarının önemli ölçüde yürütüldüğü platformlar olmaktadır.

Bu çalışmada siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisinin nasıl kurulduğunu ve yeni medya ortamlarının siyasal iletişim uygulamalarına olan etkisini belirlemek amacıyla 2020 ve 2024 yılları arasında yazılan lisansüstü tezler incelenmiştir. Yeni medya ortamlarının teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni platformlar sunması nedeniyle yeni medya ve siyasal iletişim arasındaki güncel yaklaşımları belirlemek adına analiz beş yılla sınırlandırılmıştır. Siyasal/politik iletişim, kampanya, pazarlama

anahtar kelimeleri ile Yök Tez Merkezi üzerinden yapılan tarama sonucunda yeni medya ile ilişkili 59 çalışma saptanmış ve analiz edilmiştir.

Siyasal iletişim ve yeni medya konusunda hâkim araştırma yönelimini belirlemek amacıyla çalışmaların yöntemi, konuları ve incelenen sosyal medya platformları incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmaların önemli bir bölümünün nicel olarak yapılandırılan içerik analizi tekniğini kullandıkları saptanmıştır. Bu tekniğin kullanılmasının en temel sebebinin çalışmaların genellikle sosyal medya platformları üzerinden siyasi adayların paylaşımlarını incelenmesi olduğu söylenebilir. Nitekim çalışmaların inceleme konuları analiz edildiğinde ana yönelimin siyasal iletişimde sosyal medya kullanımı ve siyasal iletişimde sosyal medyanın işlevi olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen sosyal medya platformu ise büyük ölçüde X (Twitter) olmuştur.

O halde siyasal iletişim ve yeni medya ilişkisinin genel olarak metin temelli ve yönetsel araştırmalar bağlamında yürütüldüğü görülmektedir. Yeni medya ve siyasal iletişim ilişkisinin daha geniş perspektife ele alınması, bireylerin karar alma deneyimlerini ve sosyal medya ortamlarını politik amaçlarla kullanma pratiklerinin özne merkezli bir bakış açısı ile değerlendirilerek eleştirel çalışmaların yürütülmesi bir gereklilik olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(18), 58-69.
- Aziz, A. (2006). Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları, *Kültür ve İletişim*, 9(1), 9-31.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. 3. Baskı, Siyasal Kitabevi
- Castells, M. (2016). *İletişim Gücü* (Ebru Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, S. (2023). Siyasal iletişim ve yeni medya: Türkiye’de yazılan lisansüstü tezler üzerine eleştirel bir inceleme. *İNİF E- Dergi*, 8(2), 158-177.
- Doğu, B., Özçetin, B., Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Aydemir, A.s. & İslamoğlu, G. (2014). *Siyasetin Yeni Hali Vaka-i Sosyal Medya*. Kalkedon Yayınları.
- Dumanlı Kürkçü, D. (2020). *İletişim Çalışmalarında Hashtag*. Eğitim Yayınevi.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler Ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim Ve Diplomasi* (1), 131-156.
- Kellner, D. (2004). Tabandan küreselleşme: Radikal demokratik bir teknopolitikaya doğru. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* (s. 715-735). İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Mutlu, E. (2012). *İletişim Sözlüğü*. 6.Basım, Sofos Yayınları.
- Saf, H. H. (2024). Siyasal pazarlama ve yeni medya ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *İNİF E- Dergi*, 9(2), 174-200

EVALUATION OF TEAM REPUTATION PERCEPTION OF FANS OF THE THREE
MAJOR FOOTBALL CLUBS

ÜÇ BÜYÜK FUTBOL KULÜBÜNÜN TAKIM İTİBARI ALGISININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Mikail KAZAN¹, Prof. Dr. Emin SÜEL²

¹Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi (Doktora öğrencisi)

Orcid: 0000-0001-7965-7010

²Marmara Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Orcid: 0000-0001-7783-8029

ÖZET

Bu araştırma, futbol taraftarlarının, takımlarına yönelik itibar algısını incelenmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel model üzerine kurgulanmıştır. Araştırmanın evrenini Niğde ilindeki üç büyük futbol kulübünün taraftarları oluştururken, örneklemi ise tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 207 futbol taraftarı oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak, demografik bilgiler ve “Seyirci Tabanlı Spor Takımı İtibarı Ölçeği” olmak üzere iki bölümden oluşan ölçek formundan yararlanılmıştır. “Seyirci Tabanlı Spor Takımı İtibarı Ölçeği” 19 ifade ve takım performansı, takım geleneği, sosyal sorumluluk, seyirci oryantasyonu, yönetim kalitesi ve finansal performans olmak üzere toplam altı (6) alt boyuttan oluşmaktadır. Yavuz-Eroğlu ve Eroğlu (2020) yaptıkları araştırmada, ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları .78 ile .89 arasında olduğu ve ölçeğin toplam güvenirlik katsayısının ise .91 olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla verilerinin analizinde, aritmetik ortalama, standart sapma, frekans/yüzde, normal dağılım testi, (Kolmogorov-Smirnov Test), gibi betimsel istatistiklerin yanında, ikili karşılaştırmalarda t-testi, (Mann-Whitney U Test) ve çoklu karşılaştırmalarda ise varyans analizi testi (Kruskal Wallis H testi) kullanılmıştır. Kruskal Wallis-H testinden sonra yapılan tekrarlı Mann-Withney U testlerinin neden olduğu tip I hatayı önlemek için, bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır. Anlamlılık seviyesi 0.05 yapılan Mann-Withney U testi miktarına bölünerek, üç kategorili değişkenler için 0.016, dört kategorili değişkenler için ise 0.008 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler neticesinde, cinsiyet medeni durum ve taraftarı olunan takım değişkenlerinde taraftarların takım itibarı algısında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Taraftarlık düzeyi değişkenine yönelik sonuçlar ise takım itibarı algısı ölçeğinin alt boyutlarının tamamında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın varlığını göstermektedir. Takım performansı alt boyutunda anlamlı farklılığın holigan türü taraftarlar ile seyirci, taraftar ve fanatik türü taraftarlar arasında; sosyal sorumluluk algısında ise anlamlı farklılığın seyirci türü taraftarlar ile fanatik ve holigan türü taraftarlar arasında rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taraftar, Futbol, Takım İtibarı.

ABSTRACT

This research was conducted to examine football fans' perception of reputation towards their teams. The research was designed on the descriptive model, one of the quantitative research methods. While the universe of the research was composed of fans of the three major football clubs in Niğde province, the sample consisted of 207 football fans determined by random sampling method. As a data collection tool, a scale form consisting of two parts, namely demographic information and "Spectator-Based Sports Team Reputation Scale", was used. "Spectator-Based Sports Team Reputation Scale" consists of 19 statements and a total of six (6) sub-dimensions, namely team performance, team tradition, social responsibility, spectator orientation, management quality and financial performance.

In the research conducted by Yavuz-Eroğlu and Eroğlu (2020), it was determined that the internal consistency coefficients of the sub-dimensions of the scale were between .78 and .89 and the total reliability coefficient of the scale was .91. In order to test the hypotheses of the research, descriptive statistics such as arithmetic mean, standard deviation, frequency/percentage, normal distribution test (Kolmogorov-Smirnov Test) were used in the analysis of the data, as well as t-test, (Mann-Whitney U Test) in pairwise comparisons and variance analysis test (Kruskal Wallis H test) in multiple comparisons. Bonferroni correction was applied to prevent type I error caused by repeated Mann-Whitney U tests performed after Kruskal Wallis-H test. The significance level was calculated as 0.016 for three-category variables and 0.008 for four-category variables by dividing 0.05 by the amount of Mann-Whitney U test performed. As a result of the analyses performed, it was determined that there was no statistically significant difference in the team reputation perception of the fans in the variables of gender, marital status and the team they support. The results for the level of supportership variable show the existence of statistically significant differences in all sub-dimensions of the team reputation perception scale. In the team performance sub-dimension, a significant difference was found between hooligan type fans and spectator, supporter and fanatic type fans; in the perception of social responsibility, a significant difference was found between spectator type fans and fanatic and hooligan type fans.

Keywords: Fan, Football, Team Reputation.

EVALUATION OF SOCIAL CRITERIA IN SUSTAINABILITY REPORTS WITH SWARA METHOD

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARINDA SOSYAL KRİTERLERİN SWARA YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Arife Gözde AKAN ¹Ayşe TOPAL ²

¹Yüksek Çevre Mühendisi, Ayakizi Akademi, danışmanlık,0000-0003-0298-3701

²Doc. Dr., İşletme Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,0000-0003-1882-4545

Özet

Bu çalışma, işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında sosyal sürdürülebilirlik boyutunu daha sistematik ve ölçülebilir bir biçimde değerlendirmelerine yardımcı olmak amacıyla geliştirilmiştir. Sürdürülebilirliğin çevresel ve ekonomik yönleri genellikle ön planda tutulurken, sosyal boyutun çoğu zaman nitel ifadelerle geçiştirildiği gözlenmektedir. Bu bağlamda, sosyal kriterlerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi amacıyla çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, uzman görüşleri temel alınarak kriterlerin göreceli önem derecelerini sıralı ve sistematik bir şekilde hesaplama olanağı sunmaktadır. Çalışma kapsamında sürdürülebilirlik raporlarında yer alması gereken beş temel sosyal kriter belirlenmiştir: “İş sağlığı ve güvenliği”, “çalışan memnuniyeti ve refahı”, “eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık”, “eğitim ve gelişim fırsatları” ile “toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk projeleri”. Bu kriterler, sürdürülebilirlik alanında deneyimli uzmanların değerlendirmeleri doğrultusunda SWARA yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, “iş sağlığı ve güvenliği” kriteri en yüksek öneme sahip bulunmuş, ardından “çalışan memnuniyeti ve refahı” ile “eğitim fırsatları” gelmiştir. “eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık” ve “toplumsal katkı” kriterleri ise daha düşük ağırlıklara sahip olmuştur. Elde edilen bulgular, sosyal sürdürülebilirliğin kurumsal iç süreçlerle doğrudan ilişkili olduğunu ve önceliğin çalışanların fiziksel ve psikolojik güvenliğini sağlamaya verilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, SWARA yöntemi sayesinde öznel nitelikteki sosyal verilerin daha somut ve karar verilebilir hale getirilebildiği ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, sürdürülebilirlik raporlarının sosyal ayağının sadece beyanlardan ibaret kalmaması, ölçülebilir ve karşılaştırılabilir verilere dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu metodolojik yaklaşımın farklı sektörlerdeki sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarının kıyaslanmasına da olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal Sürdürülebilirlik, SWARA yöntemi, Çok Kriterli Karar Verme, Sürdürülebilirlik Raporlaması, Sosyal Performans Kriterleri

Abstract

This study was developed to help businesses evaluate the social sustainability dimension in their sustainability reports in a more systematic and measurable manner. While the environmental and economic aspects of sustainability are generally prioritized, it is observed that the social dimension is often glossed over with qualitative expressions. In this context, the Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) method, one of the multi-criteria decision-making (MCDM) methods, was preferred to determine and prioritize social criteria. This method offers the opportunity to calculate the relative importance of the criteria in a sequential and systematic manner based on expert opinions. Within the scope of the study, five basic social criteria that should be included in sustainability reports

were determined: “Occupational health and safety” was found to be of the highest importance, followed by “employee satisfaction and well-being” and “training opportunities”. “equality, diversity and inclusiveness” and “social contribution”. These criteria were analyzed with the SWARA method in line with the evaluations of experienced experts in the field of sustainability. According to the analysis results, the “occupational health and safety” criterion was found to have the highest importance, followed by “employee satisfaction and well-being” and “equality, diversity and inclusiveness”. The “social contribution” and “educational opportunities” criteria had lower weights. The findings show that social sustainability is directly related to internal corporate processes and that priority should be given to ensuring the physical and psychological safety of employees. In addition, it has been revealed that subjective social data can be made more concrete and decidable thanks to the SWARA method. In this respect, the study emphasizes that the social leg of sustainability reports should not consist solely of statements, but should be based on measurable and comparable data. It is thought that this methodological approach can also enable the comparison of social sustainability practices in different sectors.

Keywords: Social Sustainability, SWARA method, Multi-Criteria Decision Making, Sustainability Reporting, Social Performance Criteria

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bütüncül bir yaklaşıma dayanmakta; bu üçlü yapının her biri, kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Elkington, 1997). İşletmeler tarafından hazırlanan sürdürülebilirlik raporları, bu üç boyutta gerçekleştirilen faaliyetlerin sistematik ve şeffaf bir biçimde kamuoyuna sunulmasına olanak tanımaktadır. Ancak uygulamada, sosyal sürdürülebilirlik boyutunun çoğunlukla nitel, ölçülemeyen ve karşılaştırılamayan ifadelerle dayandığı gözlemlenmektedir (Hahn & Kühnen, 2013). Bu durum, sosyal performansın karar vericiler tarafından etkin şekilde izlenmesini ve değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin daha sistematik, ölçülebilir ve kıyaslanabilir biçimde değerlendirilmesine katkı sunmaktır. Bu doğrultuda, sosyal kriterlerin belirlenmesi ve ağırlıklandırılmasında çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) yöntemi tercih edilmiştir. SWARA yöntemi, karar vericilerin öznel yargılarını matematiksel bir yapıya dönüştürerek, kriterlerin görece önem düzeylerini belirlemeye olanak tanımaktadır (Kersulienė, Zavadskas & Turskis, 2010).

Çalışmanın analiz aşamasında, sürdürülebilirlik ve kurumsal raporlama alanında deneyim sahibi beş uzmanın görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu uzmanlar arasında 20 ve 13 yıllık deneyime sahip iki akademisyen/sürdürülebilirlik danışmanı, 18 yıllık deneyime sahip bir sürdürülebilirlik müdürü, 5 yıllık deneyimi olan bir sürdürülebilirlik denetçisi ve 3 yıldır bu alanda çalışan bir sürdürülebilirlik uzmanı yer almaktadır. Farklı disiplinlerden gelen bu uzman görüşleri, analiz sürecine hem teorik hem de pratik düzeyde derinlik kazandırmıştır.

Kuramsal olarak bu çalışma, kurumsal sürdürülebilirlik ve sosyal performans değerlendirmesi alanındaki literatüre dayanmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik; çalışan hakları, iş güvenliği, eşitlik ve çeşitlilik, toplumsal katkı gibi temalara odaklanan ve insan refahını merkezine alan bir yapıya sahiptir (Colantonio, 2009). Ancak bu temaların çoğu, nicel göstergelerle yeterince desteklenmemekte; işletmelerin sosyal sorumluluğa ilişkin beyanları çoğu zaman soyut düzeyde kalmaktadır (GRI, 2021). Bu boşluk, SWARA gibi yapılandırılmış analiz yöntemleriyle giderilebilir ve sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin raporlama süreçlerine entegre edilmesini kolaylaştırabilir.

Bu bağlamda çalışma, sadece sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin belirlenmesine değil; aynı zamanda bu kriterlerin stratejik önem derecelerinin hesaplanmasına da katkı sunarak, sürdürülebilirlik raporlamasının sosyal ayağının güçlendirilmesine hizmet etmektedir. Ayrıca, geliştirilen yaklaşımın sektörel uyarlamalara açık olması sayesinde farklı sektörlerde sosyal performansın karşılaştırmalı analizine de zemin hazırlayabileceği öngörülmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1 Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç temel boyuttan oluşan bir kavramdır. Sosyal sürdürülebilirlik, bu yapının en az çalışılan ve ölçülenmesi en karmaşık olan bileşenidir (Dempsey et al., 2011). Kavramsal olarak sosyal sürdürülebilirlik, bireylerin ve toplumların yaşam kalitesini artıran, sosyal sermayeyi geliştiren ve toplumsal eşitliği destekleyen yapısal koşulları ifade eder (Colantonio, 2009). İşletmeler düzeyinde ele alındığında ise sosyal sürdürülebilirlik, çalışan refahı, iş sağlığı ve güvenliği, toplumsal katkı, eğitim ve gelişim fırsatları, çeşitlilik ve kapsayıcılık gibi konular etrafında şekillenmektedir (GRI, 2021).

Literatürde sosyal sürdürülebilirliğin kurumsal performans üzerindeki etkileri, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki düzeyde tartışılmıştır. Doğrudan etkiler, iş gücü verimliliği, çalışan memnuniyeti ve kurumsal itibar gibi çıktılarda gözlemlenebilirken; dolaylı etkiler, uzun vadeli sürdürülebilir rekabet avantajı yaratılmasıyla ilişkilendirilmiştir (Eizenberg & Jabareen, 2017; Littig & Griessler, 2005). Bununla birlikte sosyal sürdürülebilirlik, diğer sürdürülebilirlik boyutlarına göre daha niteliksel değerlendirildiği ve çoğu zaman raporlarda sembolik olarak yer aldığı için ölçülebilirliğinin güç olduğu yönünde eleştiriler de mevcuttur (Hahn & Lülfs, 2014).

1.2 Sosyal Sürdürülebilirliğin Raporlamadaki Yeri

Küresel Raporlama Girişimi (GRI), kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasında sosyal göstergeler için çerçeveler sunsa da, bu göstergelerin çoğu nitel tanımlarla sınırlıdır ve kıyaslanabilirlik düzeyi düşüktür (GRI, 2021). Bu durum, sosyal kriterlerin önceliklendirilmesinde ve performans izleme süreçlerinde karar vericilere sınırlı katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin sistematik biçimde sınıflandırılması ve ağırlıklandırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

1.3 Çok Kriterli Karar Verme ve SWARA Yöntemi

Sosyal sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu ve subjektif kriterlere sahip konuların değerlendirilmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri önemli bir analitik araç sunmaktadır. Bu yöntemler, karar vericilerin farklı bakış açılarını dikkate alarak alternatiflerin veya kriterlerin değerlendirilmesini sağlar (Greco, Figueira & Ehrgott, 2016). Özellikle kararların öznel uzman yargılarına dayandığı durumlarda, nitel bilgilerin nicel verilere dönüştürülmesini mümkün kılarlar.

SWARA yöntemi, ÇKKV yöntemleri arasında uzman görüşlerine dayalı kriter ağırlıklandırmasında kullanılan etkili bir yaklaşımdır. Litvanya kökenli bu yöntem, ilk olarak Kersuliene, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilmiş olup, karar vericilerin kriterler arası görece önem düzeylerini sıralı biçimde ifade etmelerine dayanır. Diğer ağırlıklandırma yöntemlerinden farklı olarak SWARA, karar vericilerin düşünce sürecini adım adım sistematikleştirerek daha şeffaf bir değerlendirme yapısı oluşturur (Zolfani et al., 2013).

SWARA yöntemi, karar vericilerin bireysel değerlendirmelerine sistematik bir yapı kazandırması ve özellikle niteliksel verilerin analitik olarak işlenebilmesine olanak tanınması bakımından tercih edilmiştir. Ayrıca bu yöntem, sınırlı sayıda uzman görüşüne dayalı çalışmalarda yaygın biçimde uygulanabilmektedir (Stević et al., 2020). Nitekim çalışmada kullanılan uzman paneli, sürdürülebilirlik alanında hem akademik hem de sektörel temsil gücüne sahip bireylerden oluştuğu için, yöntemin güvenilirliği ve geçerliliği açısından yeterli bir çerçeve sunmaktadır.

Son yıllarda SWARA yöntemi, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi (Hashemkhani Zolfani et al., 2018), çevresel etki değerlendirme (Rezaei et al., 2016), yenilenebilir enerji projeleri (Stević et al., 2020), robot seçimi (Kumar et al., 2022), çevresel faktör değerlendirme (Baltacı et al., 2023), sürdürülebilir bina tasarım faktörlerinin önceliklendirilmesi (Ayoobi et al., 2024), yeraltı suları içsel kırılganlık değerlendirmesi (Torkashvand et al., 2021), gelişmekte olan pazarların uluslararasılaşma dinamiklerinin değerlendirilmesi (Sarihan & Ozdemir, 2024) ve kurumsal sosyal sorumluluk (Kaya & Kahraman, 2021) gibi farklı alanlarda başarıyla uygulanmıştır. Bununla birlikte, sosyal

sürdürülebilirlik kriterlerinin ağırlıklandırılmasında SWARA yönteminin kullanımı literatürde henüz sınırlı düzeydedir ve bu çalışma, söz konusu boşluğun giderilmesine yönelik önemli bir katkı niteliği taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında yer alan sosyal kriterleri daha sistematik ve ölçülebilir biçimde değerlendirebilmek amacıyla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan SWARA yöntemi kullanılmıştır. SWARA, karar vericilerin uzman yargılarını dikkate alarak kriterlerin görece önem derecelerini sıralı biçimde ağırlıklandırmayı sağlayan bir yaklaşımdır (Kersulienė, Zavadskas & Turskis, 2010).

2.1. Araştırma Süreci

Araştırma süreci üç temel aşamadan oluşmuştur:

2.1.1. Sosyal Kriterlerin Belirlenmesi

Literatür taraması sonucunda sürdürülebilirlik raporlarında en sık yer verilen ve sosyal sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilen beş ana kriter belirlenmiştir. Bunlar:

- İş sağlığı ve güvenliği
- Çalışan memnuniyeti ve refahı
- Eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık
- Eğitim ve gelişim fırsatları
- Toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk projeleri

2.1.2. Uzman Görüşlerinin Alınması

Belirlenen kriterlerin görece önem derecelerinin analiz edilmesi amacıyla 5 uzmandan oluşan karar verici bir panel oluşturulmuştur. Uzmanların seçimi, sürdürülebilirlik alanındaki mesleki deneyimleri temel alınarak yapılmıştır. Uzman profilleri aşağıdaki gibidir:

- 20 yıllık akademik ve sektörel sürdürülebilirlik danışmanlığı deneyimine sahip bir profesör,
- 13 yıllık akademik ve özel sektör sürdürülebilirlik danışmanlığı tecrübesi olan bir öğretim üyesi,
- 18 yıllık deneyime sahip bir kurumsal sürdürülebilirlik müdürü,
- 5 yıllık deneyime sahip bir sürdürülebilirlik denetçisi,
- 3 yıllık deneyime sahip bir sürdürülebilirlik uzmanı.

Uzmanlara, ilgili sosyal kriterlerin görece önemini değerlendirmeleri için yapılandırılmış bir anket formu iletilmiştir. Anket formları çevrim içi olarak doldurulmuş ve tüm uzmanlardan dönüş alınmıştır.

2.1.3. Verilerin SWARA Yöntemiyle Analizi

Uzmanlardan elde edilen yanıtlar SWARA metodolojisine uygun biçimde işlenmiştir. Yöntem gereği her bir uzman, belirlenen kriterleri önem sırasına koymuş ve her bir kriterin bir önceki kritere göre önem derecesini puanlamıştır. Bu veriler üzerinden aşağıdaki SWARA adımları uygulanmıştır (Zolfani et al., 2013):

1. Kriterlerin uzmanlarca sıralanması
2. Kriterler arası karşılaştırmalı öncelik katsayılarının belirlenmesi
3. Görece ağırlıkların hesaplanması
4. Nihai ağırlıkların normalize edilerek yüzdelik olarak ifade edilmesi

Elde edilen ağırlık değerleri, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin kurumsal bağlamda hangi öncelik düzeyinde ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

3. BULGULAR

Tablo 1’de her bir karar vericinin (uzmanın) her kriter için verdiği ağırlıkların ayrı ayrı listelendiği görülmektedir. Tablodan elde edilen bulgular:

1. **Uzman 1** (20 yıllık akademisyen ve danışman): İş sağlığı ve güvenliğine maksimum ağırlığı vererek, kurumsal sürdürülebilirliğin temelini iş gücünün korunması olarak değerlendirmiştir.
2. **Uzman 2** (13 yıllık akademisyen): Benzer şekilde ilk üç kriteri ön planda tutmuş, toplumsal katkıya daha düşük ağırlık vermiştir.
3. **Uzman 3** (18 yıllık sürdürülebilirlik müdürü): İş sağlığı ve çalışan memnuniyetini eşdeğer görmüş, daha dengeli bir dağılım yapmıştır.
4. **Uzman 4** (5 yıllık denetçi): Kurumsal iç gelişime dayalı kriterleri önceliklendirmiştir.
5. **Uzman 5** (3 yıllık uzman): Eşitlik ve toplumsal katkıya görece daha fazla ağırlık vererek farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Tablo 1

Karar Vericiler İçin Ağırlıkların Belirlenmesi

Kriterler	1. Uzman Göre Sırası	2. Uzman Göre Sırası	3. Uzman Göre Sırası	4. Uzman Göre Sırası	5. Uzman Göre Sırası
İş sağlığı ve güvenliği	1	1	1	1	1
Çalışan memnuniyeti ve refahı	2	2	3	4	2
Eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık	4	5	4	3	3
Eğitim ve gelişim fırsatları	3	3	2	2	4
Toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk projeleri	5	4	5	5	5

SWARA yöntemiyle elde edilen sonuçlara Tablo 2’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre karar vericiler tarafından sosyal sürdürülebilirlik açısından en kritik kriterin “İş Sağlığı ve Güvenliği” olduğu belirlenmiştir. Bu kriterin normalleştirilmiş ağırlığı 0,313 ile en yüksek düzeyde çıkmıştır. Bu durum, çalışanların fiziksel güvenliğinin sosyal sürdürülebilirlik açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

İkinci sırada yer alan “Çalışan Memnuniyeti ve Refahı” (0,214), bireylerin iş yerindeki psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasının kurumsal sürdürülebilirlikteki etkisini vurgulamaktadır. Ardından gelen “Eğitim ve Gelişim Fırsatları” (0,197) kriteri, bireylerin sürekli öğrenme ve kendini geliştirme ihtiyacının sosyal performans açısından önemiyle ilişkilidir.

“Eşitlik, Çeşitlilik ve Kapsayıcılık” ile “Toplumsal Katkı ve Sosyal Sorumluluk” kriterleri sırasıyla 0,171 ve 0,153 gibi daha düşük ağırlıklarda yer almıştır. Bu durum, karar vericilerin önceliği

kurumsal iç süreçlere (çalışan sağlığı, memnuniyeti, gelişimi) verdiklerini, topluma dönük sosyal katkıların ise daha sonraki önceliklerde değerlendirildiğini göstermektedir.

Tablo 2

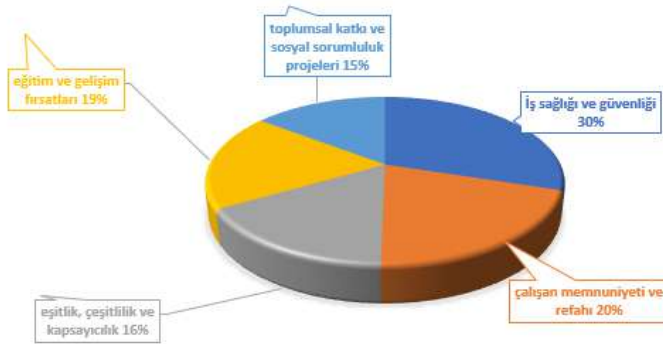
Kriter Ağırlıklarının, Aritmetik Ortalamanın ve Geometrik Ağırlık Ortalamasının Belirlenmesi

Kriterler	Kod	Son ağırlıklar					Aritmetik ortalama	Bütünleşik ağırlık (Geometrik ortalama)
		KV-1	KV-2	KV-3	KV-4	KV-5		
İş sağlığı ve güvenliği	H1	0,313	0,313	0,313	0,313	0,313	0,313	0,313
Çalışan memnuniyeti ve refahı	H2	0,224	0,224	0,179	0,191	0,261	0,216	0,214
Eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık	H3	0,179	0,136	0,149	0,201	0,201	0,173	0,171
Eğitim ve gelişim fırsatları	H4	0,149	0,179	0,224	0,261	0,191	0,201	0,197
Toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk projeleri	H5	0,136	0,149	0,136	0,174	0,174	0,153	0,153

Karar verici temelli ağırlıklarda bireysel bakış açıları farklılık göstermektedir. Ancak genellikle iş sağlığı, çalışan refahı ve eğitim fırsatları üçlüsünün ağırlıklı olarak ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu da, sosyal sürdürülebilirlik performansının öncelikli olarak çalışan merkezli kurgulandığını göstermektedir.

192

Uzmanlar arası bu çeşitlilik, SWARA yönteminin öznel değerlendirmeleri sistematik bir biçimde sayısallaştırarak ortak bir karara dönüştürme kapasitesini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Geometrik Ortalamaya Göre Grup Yargısını Yansıtan Kriter Ağırlıklarının Dağılımı

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada sosyal sürdürülebilirlik kriterleri SWARA yöntemi aracılığıyla değerlendirilmiş ve önem düzeylerine göre sıralanmıştır. Bulgular, sosyal sürdürülebilirliğin kurumsal bağlamda öncelikle çalışan odaklı kriterler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Özellikle “İş Sağlığı ve Güvenliği”, “Çalışan Memnuniyeti ve Refahı” ile “Eğitim ve Gelişim Fırsatları” gibi kriterler en yüksek ağırlıkları alarak, sosyal sürdürülebilirliğin temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

Bu sonuçlar, literatürde yer alan benzer çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, Labuschagne, Brent ve van Erek (2005) sosyal sürdürülebilirliğin temel unsurlarını değerlendirirken, çalışan güvenliği, refahı ve kişisel gelişimi ön plana çıkarmıştır. Benzer şekilde, Goyal, Rahman ve Kazmi (2013) tarafından yapılan çalışmada da, çalışan memnuniyetine yönelik politikaların kurumsal sosyal performans üzerinde doğrudan etkili olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda, bu çalışmanın bulguları sosyal sürdürülebilirliğin “insan merkezli” doğasını vurgulayan mevcut literatürle tutarlıdır.

Öte yandan, “Toplumsal Katkı ve Sosyal Sorumluluk” kriteri en düşük ağırlığı almıştır. Bu durum, kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerinin hâlen büyük ölçüde iç süreçlere (çalışan güvenliği, refahı, gelişimi gibi) odaklandığını, dışa dönük sosyal etkilerin ise ikincil düzeyde değerlendirildiğini göstermektedir. Literatürde ise bazı araştırmalar (örneğin Carroll, 1991; Elkington, 1998) sosyal sürdürülebilirliğin toplumsal katkı yönünü daha öncelikli bir düzeyde ele almakta ve kurumsal sorumluluğun paydaş temelli genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durum, araştırmamızda ortaya çıkan öncelik sıralamasının, uygulayıcıların pratik öncelikleriyle teorik ideal arasında bir farklılık taşıyabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, SWARA yöntemi sosyal sürdürülebilirliğe dair karar verici odaklı bir önceliklendirme yapısının sistematik bir biçimde oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda çalışma, sosyal sürdürülebilirlik kriterlerinin somut karar destek modelleriyle nasıl ölçülebileceğine dair uygulamalı bir örnek sunmakta ve literatürdeki kuramsal tartışmalara pratik bir katkı sağlamaktadır. Gelecek araştırmalar, sektörel farklılıklar ya da bölgesel değişkenler temelinde bu önceliklerin nasıl farklılaşabileceğini ortaya koyarak mevcut yöntemin daha geniş bir bağlamda uygulanabilirliğini test edebilir.

Kaynakça

- Ayoobi, A. W., Inceoğlu, G., & Inceoğlu, M. (2024). Prioritizing sustainable building design indicators through global SLR and comparative analysis of AHP and SWARA for holistic assessment: a case study of Kabul, Afghanistan. *Journal of Building Pathology and Rehabilitation*, 9(2), 139. <https://doi.org/10.1007/s41024-024-00494-4>
- Baltacı, Y., Dede, T., & Rao, R. V. (2023, September). Evaluation and Selection of Environmental Factors in Infrastructure Projects Using SWARA Method. In *International Conference on Advanced Engineering Optimization Through Intelligent Techniques* (pp. 253-263). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Dabrowski, J., & Gren, Ł. (2022). Social sustainability in corporate sustainability reporting: A content analysis of leading standards and practices. *Sustainability*, 14(3), 1479. <https://doi.org/10.3390/su14031479>
- Fonseca, A. (2010). How credible are mining corporations' sustainability reports? A critical analysis of external assurance under the requirements of the International Council on Mining and Metals. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17(6), 355–370. <https://doi.org/10.1002/csr.230>
- Goyal, K., & Kumar, S. (2023). Assessing corporate sustainability performance using multi-criteria decision-making (MCDM) techniques: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 386, 135794. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135794>
- Kersulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243–258. <https://doi.org/10.3846/jbem.2010.12>
- Kumar, V., Kalita, K., Chatterjee, P., Zavadskas, E. K., & Chakraborty, S. (2022). A SWARA-CoCoSo-based approach for spray painting robot selection. *Informatica*, 33(1), 35-54. <https://doi.org/10.1007/s11665-024-10545-z>

- Manetti, G. (2011). The quality of stakeholder engagement in sustainability reporting: Empirical evidence and critical points. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18(2), 110–122. <https://doi.org/10.1002/csr.255>
- Pope, J., Annandale, D., & Morrison-Saunders, A. (2004). Conceptualising sustainability assessment. *Environmental Impact Assessment Review*, 24(6), 595–616. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2004.03.001>
- Sarihan, A. Y., & Ozdemir, K. (2024). Assessing the internationalization dynamics of emerging markets: a comprehensive analysis utilizing SWARA-WASPAS techniques. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. <http://dx.doi.org/10.1108/CR-06-2024-0126>
- Stević, Ž., Tanackov, I., Božanić, D., & Marinković, D. (2020). Evaluation of criteria for road freight transport provider selection using a rough SWARA method. *Sustainability*, 12(9), 3614. <https://doi.org/10.3390/su12093614>
- Torkashvand, M., Neshat, A., Javadi, S., & Yousefi, H. (2021). DRASTIC framework improvement using stepwise weight assessment ratio analysis (SWARA) and combination of genetic algorithm and entropy. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 46704–46724. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11406-7>
- Zolfani, S. H., Aghdaie, M. H., Derakhti, A., Zavadskas, E. K., & Morshed Varzandeh, M. H. (2013). Decision making on business issues with foresight perspective; an application of new hybrid MCDM model in shopping mall locating. *Expert Systems with Applications*, 40(17), 7111–7121. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2013.06.040>

**A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF GRETA THUNBERG’S COP24 SPEECH:
POWER, IDEOLOGY, AND CLIMATE CRISIS DISCOURSE**

Buket GÜLLÜ-ÖZKAYA

Nigde Omer Halisdemir University, English Language Teaching,0009-0005-6445-8023

Abstract

Public speeches inherently convey ideologies and establish power relations between speakers and their audiences. This study examines the language of climate activist Greta Thunberg’s plenary talk at the United Nations Climate Change Summit (COP24) in Katowice. The analysis of Thunberg’s speech is based on Fairclough’s Critical Discourse Analysis Framework which involves three stages: *description, interpretation and explanation*. Accordingly, the linguistic elements of the text, the speaker’s purpose and underlying ideologies and its social context are analysed. The findings reveal that Thunberg’s distinctive use of language strengthened the impact of her message and gained widespread public support. In the case of Thunberg’s speech, the speaker tries to destroy power relations with her idiosyncratic way of using language. Her ideology was reflected in such a powerful manner that her influence was even given a name in the media as *The Greta Thunberg Effect*. The distinguishing elements which make Thunberg’s speech powerful and influential are explained throughout the study. As a pedagogical implication, it is estimated that such texts could be integrated into foreign language classrooms to foster learners’ critical thinking skills and raise awareness of global issues like the climate crisis.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Climate Crisis, English Language Teaching

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE AİLE UYUMUNUN ÇOCUKLARIN OKUL PERFORMANSINA ETKİSİ

¹Nurise EVREN, ²Yücel CAN

¹Bilim Uzmanı Sosyolog, İlk Eylül Anaokulu, Eğitim Bilimleri, 0000-0001-9506-9657

²Profesör, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, 0000-0002-5782-6570

Okul öncesi dönem, çocukların hayatındaki en önemli ve hızlı gelişim süreçlerinden biridir. Bu dönemde çocuklar, fiziksel, sosyal, duygusal ve zihinsel olarak büyük ilerlemeler kaydederler. Okul öncesi eğitim kurumları, çocukların bu gelişim alanlarında dengeli bir şekilde ilerlemelerini sağlamak için çeşitli stratejiler ve aktiviteler sunar. Çocuklar, gelişimlerinin ilk yıllarında anne, baba veya bakım veren kişilerden büyük ölçüde etkilenirler. Bu dönemde sağlıklı bir aile dinamiği, çocukların kendine güvenen, sevgi dolu ve saygılı bireyler olarak yetişmelerini destekler. Bu çalışmada Niğde ili merkezinde bulunan anaokullarında, ebeveynlerin aile içerisindeki uyum düzeylerinin çocuğun okuldaki başarı ve performansına etkisinin incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 2023-2024 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Niğde ili merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ve özel anaokullarına devam eden 36-60 ay yaş grubundan oluşan 193 öğrencinin 24 öğretmene ve 193 ebeveynine uygulanmıştır. Araştırmaya ilişkin verilerin toplanabilmesi amacıyla; anne-babalara yönelik bilgileri içeren “Kişisel Bilgi Formu”, anne-babaların aile içindeki uyumlarını ölçmek amacıyla “Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği” çocukların sosyal uyum becerilerini ölçmek ve okul içerisindeki başarısını ölçmek amacıyla “Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği” kullanılmıştır. Aile çift uyumu, bir çiftin birbirleriyle olan ilişkilerindeki doyum, uzlaşma ve görüş birliği düzeyini ifade eder. Araştırma sonucunda, aile uyumu ile çocuğun okul içerisindeki başarısı arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Evlilik ve aile dinamikleri çocukların gelişimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ebeveynlerin birbirleriyle olan uyumları ve çocuklarıyla olan ilişkileri, çocukların psikolojik ve fiziksel gelişimini doğrudan etkiler. Evlilikteki uyum ve uyumsuzluklar çocukların sosyal becerilerinden duygusal durumlarına, okul içerisindeki başarılarına kadar pek çok alanı etkilediği tespit edilmiştir. Duygusal uyuma sahip ebeveynlerin çocuklarının okul içerisindeki sosyal iş birliği becerileri, sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri, sosyal etkileşim becerileri ve dışa yönelimleri yüksek düzeydeyken içe yönelimleri, antisosyal davranışları, ben merkezci yapılarının düşük olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Aile uyumu, okul başarısı, okul öncesi eğitim, sosyal beceri, doyum.

UNIVERSITY STUDENTS' CHALLENGE WITH RENT INCREASE: A QUALITATIVE
RESEARCH ON NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KİRA ARTIŞIYLA İMTİHANI: NİĞDE ÖMER
HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Pınar DAYAN¹, Ercan GEÇGİN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sosyoloji, ORCID: 0009-0002-0354-9472

²Doç.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

Sosyoloji, ORCID: 0000-0001-9896-119X

ÖZET

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri olan barınma, ekonomik koşullardan doğrudan etkilenmektedir. Ekonomik sarsıntı zamanlarında ve özellikle enflasyonun artışından dolayı kira artışları barınma şartlarını etkileyebilmektedir. Kira giderindeki artış bireylerin yaşam kalitesini ve tüketim tarzını da değiştirebilmektedir. Bu çalışma, kira artışlarının yaratmış olduğu etkiyi evlerde ikamet eden Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi öğrencileri üzerine yapılan bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, kira artışlarının öğrencilerin sosyo-ekonomik durumları üzerindeki etkisini yakından incelemektir. Araştırma, fenomenolojik nitel araştırma desenine göre gerçekleştirilmiştir. Farklı bölümlerde okuyan 10 katılımcı öğrenci ile Ocak 2025 ayı içerisinde derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu ikinci ve üçüncü sınıflarda okumaktadır. Görüşülen öğrencilerden kira artışından kaynaklı yaşadıkları sorunları ve deneyimlerini anlamlandırmaları istenmiştir. Katılımcıların çoğu kiralarını ailelerinin desteği ve aldıkları burslarla karşıladıklarını aktarmıştır. Bunun yanı sıra ek iş yaptığını belirtenler de bulunmaktadır. Öğrencilerden bazıları kira artışı sonrasında bir kısım harcamayı azalttığını, dışarıda sosyalleşme aktivitelerini kısıttığını, arkadaşlarıyla evlerde daha fazla vakit geçirdiğini belirtmiştir. Katılımcıların bazıları ay sonunda kirayı nasıl ödeyeceğini düşündüğünü ve kaygılar yaşadığını da aktarmıştır. Katılımcılardan ikisi ise daha az sorun yaşadığını ifade etmiştir. Ancak çoğunluk yaşam standardında ve sosyalleşme biçimlerinde değişikliğe gittiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla kira artışının sadece ekonomik bir mesele olmadığı, aynı zamanda sosyal bir meseleye dönüştüğü elde edilen bulgular arasındadır. Genel olarak kira artışlarının öğrencilerin yaşam kalitesine ve sosyo-ekonomik durumlarına olumsuz etkileri olduğunu, kaygılarını artırdığını ve sosyalleşme şekillerine de etkiler bıraktığını söyleyebiliriz. Kiraların belirlenmesinde öğrencilerin durumunun gözetilmesi gerektiği ve buna göre sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiği de katılımcılar tarafından vurgulanan konular arasında olmuştur.

Anahtar kelimeler: Üniversite Öğrencisi, Barınma, Konut Kirası, Harcama, Sosyalleşme, Niğde.

Abstract

One of the most fundamental human needs, shelter, is directly influenced by economic conditions. During periods of economic instability, and particularly due to rising inflation, increases in rental prices can significantly impact housing conditions. The rise in rental expenses can alter individuals' quality of life and consumption patterns. This study is based on a field research conducted on Niğde Ömer Halisdemir University students living in houses that reflect the impact of rent increases. The primary aim of the study is to closely examine the impact of rental increases on the socio-economic status of university students. The research was conducted using a phenomenological qualitative research design. In-depth interviews were carried out in January 2025 with ten students enrolled in different academic departments. The majority of participants were in their second or third year of

study. Students were asked to reflect on and articulate their experiences and challenges related to rising rents. Most participants indicated that they relied on financial support from their families and scholarships to cover rental expenses. Additionally, some students reported undertaking part-time jobs to cope with the financial burden. Several students noted that, following the rent increases, they had to reduce certain expenditures, limit their social activities outside, and instead spend more time with friends at home. Some participants also reported experiencing anxiety about how they would afford rent by the end of the month. While two participants stated that they encountered fewer problems, the majority expressed that their standard of living and social habits had undergone significant changes. The findings suggest that rental increases are not merely an economic issue but also constitute a social concern. Overall, it can be concluded that rising rents have adverse effects on students' quality of life and socio-economic well-being, contributing to heightened anxiety and altering socialization patterns. The need to consider students' circumstances in determining rental policies, and the development of corresponding social policies, was also emphasized by the participants.

Keywords: University Student, Housing, Housing Rent, Spending, Socialization, Niğde.

1. GİRİŞ

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde, ön lisans, lisans, lisansüstü ve uluslararası öğrenci statülerinde 26 binden fazla öğrenci eğitim görmektedir (ohu.edu.tr, 2025). Dolayısıyla şehir dışından gelen ve yurttta kalmayan veya kalmak istemeyen öğrenciler için konut kiralamak önemli bir alternatif olmaktadır. Konut talebindeki artış diğer sosyo-ekonomik değişkenlerin de etkisiyle konut kiralalarının artışını da beraberinde getirmektedir. Kira artışları, sadece ekonomik yönleri değil, aynı zamanda yerel halkın yaşam sınırlarını da içermektedir. Bu çalışmada, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde öğrenim gören ve kiralık konutlarda ikamet eden öğrencilerin konut kiralalarında yaşanan artışlardan nasıl etkilendiklerini ve yaşanan sorunlarla ne tür taktikler geliştirerek baş ettiklerini mikro ölçekli bir saha araştırması temelinde ortaya koymak istenmiştir.

198

Kira artışlarının nedenleri arasında ekonomik krizler, yüksek enflasyon, arz-talep ilişkisindeki dengesizlikler gibi pek çok faktör bulunmaktadır. Genel olarak ekonomik kaynaklı bu sorun sosyal açıdan da birtakım sorunlara neden olabilmektedir. Kira artışları, yaşam standardını tehdit eden bir durumdur. Öğrenciler, eğitim hayatlarını sürdürmek için genellikle ailelerinden bağımsız olarak kiralık konutlarda yaşamaktadırlar. Kiraların yüksekliği, öğrencilerin maddi durumlarını zorlayan ve eğitimlerine olumsuz etkilerde bulunan olgulardan biridir. Fidan'ın (2024) da belirttiği üzere, Türkiye'deki yüksek enflasyon, özellikle kira sözleşmelerini derinden etkilemiştir. Hem kiracılar hem de kiraya verenler, bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Devletin, kira artışlarını sınırlandırarak enflasyonun etkilerini azaltmaya yönelik düzenlemeleri olsa da, bu durum taraflar arasındaki uyuşmazlıkları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Aksine, kira artışları konusunda sık sık anlaşmazlıklar yaşanmaya devam etmiştir. Öte yandan, yüksek kiralar yerel halkın da ev bulma imkânlarını kısıtlamasında ve sosyal dengeleri sarsma durumlarında da etkili olabilmektedir. Bu bağlamda son yıllarda Türkiye genelinde konut kiralalarının hızlı bir şekilde artışı, özellikle büyük şehirlerde ve üniversite yerleşkelerinin olduğu bölgelerde önemli bir sorun haline gelmiştir.

Bolat ve Şenol'a (2020) göre, konut, geçmişten günümüze temel insan ihtiyaçlarından biri olmuştur. Ancak zamanla konutun sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir yapı olmaktan çıkarak, çok daha fazla işlevi olan bir varlık haline gelmiştir. Günümüzde konut, aynı zamanda bir yatırım aracı, tüketim malı ve gelir kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Konutun bu çok yönlü işlevi, hem bireylerin hem de toplumun ekonomik ve sosyal yapısını etkilemektedir.

Akkaya (2024), konut fiyatlarının belirlenmesinde arz ve talep dengesinin yanı sıra, makroekonomik göstergeler, finansal koşullar, yasal düzenlemeler ve demografik yapı gibi pek çok faktörün etkili olduğunu vurgulamıştır. Özellikle hane halkının harcanabilir gelir düzeyi, ekonomik büyüme, faiz oranları ve devlet politikaları gibi unsurlar, konut talebi ve dolayısıyla fiyatlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Coşkun (2016), Türkiye'deki konut piyasasının, konutun hem barınma ihtiyacını karşılama hem de yatırım aracı olarak görülmesi nedeniyle son yıllarda hızla büyüdüğünü vurgular. Özellikle konutun enflasyona karşı korunma ve reel getiri sağlama potansiyeli, talebi artıran önemli bir faktör olmuştur. Bu durum, konut fiyatlarındaki değişimlerin, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), konut talebi, konut kredisi faiz oranları, kira endeksi, yapı maliyetleri ve konut kalitesindeki artışlar gibi birçok faktörden etkilendiğini göstermektedir. Coşkun'a göre, bu faktörlerin karmaşık etkileşimi, konut piyasasındaki dalgalanmaları şekillendirmektedir. Coşkun (2016), Türkiye'deki konut piyasasının, konutun hem bir ihtiyaç hem de bir yatırım aracı olarak görülmesi nedeniyle dinamik bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Konut fiyatlarındaki değişimleri anlamak için, bu faktörlerin tümünün birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Penpecioğlu'na (2024) göre, tüm bireylerin, özellikle de üniversite öğrencilerinin uygun ve adil bir barınma ortamına erişimi, demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir. Öğrencilerin barınma sorunlarına yönelik geliştirdikleri çözüm yolları, aslında kent yaşamına aktif bir katılım biçimidir. Dolayısıyla bu bildiri çalışmasında da daha kapsayıcı barınma politikalarının geliştirilmesine mütevazı bir katkı sunmak da amaçlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi öğrencilerinin kira artışları karşısındaki durumlarını, buna yönelik algılarını ve deneyimlerini yakından incelemek ve çözüm önerilerini ortaya çıkarmaktır. Artan kira harcamaları, bütçelerini sıkı bir şekilde düzenlemelerini gerektirmekte, eğitim programları gibi diğer harcama kalemlerine yapılan harcamaları sınırlamaktadır. Bu çerçevede, öğrencilerin yaşadığı kira artışlarının ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri ele alınmıştır. Kira artışı sonrası ekonomik etkiler ve sosyal etkiler ile bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri temalarında bilgiler keşfedilmek istenmiştir.

1.2. Kuramsal Çerçeve

Kira artışı olgusunun geniş ölçekte, yani makro düzeyde küresel boyutla, ekonomik sistemle, politik süreçlerle ve jeopolitik durumla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi koşullarına ve eşitsiz güç ilişkileri çerçevesinde bu olgunun genel izahı elbette yapılabilir. Ancak bu bağlamı göz ardı etmemekle birlikte bu bildirinin dayanmış olduğu saha araştırmasının daha mikro düzeyde olması hasebiyle daha betimsel bir perspektif benimsenmiştir. Mikro-sosyoloji çerçevesinde fenomenolojik bir yöntemle elde edilen veriler, bazı tematikler ekseninde yorumlanmıştır. Dolayısıyla daha yorumsal bir sosyolojik yaklaşımla meselenin çözümlenmeye çalışıldığı söylenebilir. Özellikle gündelik hayatı doğrudan ilgilendiren bir konu olduğundan dolayı bu hususta gündelik hayat pratikleri penceresinden bakmak daha sağlıklı olacaktır. Bu konuda, bilhassa De Certeau'nun (2008) perspektifi aydınlatıcı bir çerçeve sunmaktadır. Onun gündelik hayatın düzensizlik arz eden boyutunda devreye sokmuş olduğu 'strateji', 'taktik' ve 'metis' kavramları kira artışının yol açmış olduğu durum karşısında öğrencilerin davranış, tutum, algı ve yönelim pratiklerini değerlendirme ve yorumlama hususunda anahtar kavramlar olarak kullanışlı bir işleve sahiptirler. Gündelik hayatın her alanına nüfuz eden iktidarın kendi egemenliğini düzenlemeye yönelik hamlelerine gönderme yapan stratejinin, oyun ya da hesaplaşma veyahut manipülasyonlar örüntüsü olarak gören De Certeau, taktiği ise zayıf olanın güçlü olana yönelik çeşitli davranış pratikleri olarak (2008:54-55) açıklamıştır. Başka bir ifadeyle taktikler zayıfın güçlü olana stratejilerine karşı geliştirmiş olduğu mücadele veya yaşam veyahut eylem sanatıdır, egemenin disiplinine karşı anti-disiplindir. 'Metis' kavramı ise Antik Yunan'a kadar uzanır ve kurnazlık gibi birtakım pratik zekâ davranışlarını içeren tersyüz edici yönleri betimlemek için kullanılmaktadır (De Certeau, 2008:55)

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, fenomenolojik nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma, aktörlerin yaşamış olduğu deneyimi anlamlandırmasına yönelik bir desendir. Fenomenolojide yaşanmış deneyimlerin ortak anlamı keşfetmek ve tanımlanmak esastır. Genel olarak bu desende fenomenle ilgili öznel algıların diğer insanların algılarındaki ortaklıklar temelinde nesnelleştirilmesi

söz konusudur. Araştırmacının kendi kişisel deneyimlerini çalışmanın dışında tuttuğu ve kendini araç içerisine aldığı bu desende görüşülen kişilerin neyi, nasıl deneyimlediklerine bakılmaktadır bu deneyimlerin özü ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Creswell, 2013:77-79). Bu araştırmada da kira artışından etkilenen üniversite öğrencilerinin deneyimlerini ve bu deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını ortaya çıkarmak istendiğinden fenomenolojik desenin kullanımı tercih edilmiştir.

Araştırmanın bilgi edinme tekniklerinde derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Gönüllülük esasına göre yapılan görüşmelerde öğrencilere kira artışı sürecinde yaşadıkları sorulmuş, etkilenen boyutlar ortaya çıkarılmak istenmiştir. Kira artışı sonrası harcama alışkanlıkları, ekonomik durumları ve gelir kaynakları, psikolojik ve sosyal yaşamlarındaki değişimler ve eğitim sürecine etkiler gibi konularda katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Katılımcılarla ilgili bilgiler aşağıdaki başlıkta verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde öğrenim gören 10 öğrenci ile sınırlandırılmıştır. Katılımcılar, farklı bölümlerde eğitim gören ve kira artışlarından etkilenen öğrenciler arasından seçilmiştir. Öğrencilerin kirada oturuyor olması, kira artışlarından doğrudan etkilenmesi, ekonomik durumlarının farklı olması(burs, aile desteği, ek iş vb.) gibi kriterler temelinde öğrencilere ulaşılmıştır. Dolayısıyla amaçlı bir örneklem türüne göre hareket edilmiştir. Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler 2025 yılının Ocak ayı içinde farklı gün ve saatlerde gerçekleştirilmiştir. Tablo1'de katılımcılar hakkında ve görüşme zamanıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Her bir katılımcı, kod numarası ile belirtilmiş olup, cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf düzeyi ve gelir düzeyi gibi demografik bilgiler ile görüşme tarihleri tabloya eklenmiştir. Bu tablo, araştırmanın katılımcı profilini anlamak ve analiz sürecinde verilerin daha iyi yorumlanmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Toplamda 6 kadın, 4 erkek öğrenci ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Farklı bölümlerden öğrencilerin çalışma grubuna dahil edilmesi örneklem çeşitliliğini arttırmak gayesiyledir. 2 ve üzerindeki sınıflarda eğitim gören öğrencilerin çoğunluğunun gelir düzeyinin orta olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra düşük ve yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılar da bulunmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılar Hakkında Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Bölüm	Sınıf Düzeyi	Gelir Düzeyi	Görüşme Tarihi
K1	Erkek	22	Tarih	2	Orta	13.01.2025
K2	Kadın	21	Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	2	Orta	13.01.2025
K3	Erkek	21	Fen Bilimleri	3	Orta	14.01.2025
K4	Kadın	22	Sosyal Bilimler	3	Orta	14.01.2025
K5	Kadın	21	Türk Dili ve Edebiyatı	2	Orta	15.01.2025
K6	Erkek	23	Muhasebe ve Tarih	3	Düşük	15.01.2025
K7	Erkek	31	İlahiyat ve Tarih	3	Orta	18.01.2025
K8	Kadın	20	Yaşlı Bakımı	2	Orta	18.01.2025
K9	Kadın	24	Tıp	4	Yüksek	18.01.2025
K10	Kadın	22	Türk Halk Müziği	3	Yüksek	18.01.2025

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırma bulguları, kira artışlarının sadece ekonomik bir yük getirmediğini, aynı zamanda üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesini, akademik başarılarını ve sosyal ilişkilerini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bolat ve Şenol'nin (2020) de belirttiği gibi, konut artık yalnızca bir barınma aracı değil, ekonomik ve sosyal etkileri olan bir varlık haline gelmiştir. Kira fiyatlarındaki yükseliş, öğrencilerin bağımsız yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırarak aile desteğine bağımlılığı artırmaktadır. Akkaya'nın (2024) ortaya koyduğu konut piyasası dinamikleri, kira artışlarının temel sebeplerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ekonomik büyüme, faiz oranları ve devlet politikalarının konut fiyatlarını belirleyen ana faktörler olması, öğrencilerin barınma süreçlerinde ne gibi zorluklarla karşı karşıya kaldığını anlamamız açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin Deneyim ve Düşüncelerinin Sosyal Ekonomik Boyutlarının Analizi

Katılımcı Kodu	Kira Bütçe Etkisi	Artışında Desteği	Kira Artışının Etkisi	Kira Artışının Sosyal Etkisi	Kira Artışının Duygusal Etkisi	Kira Artışına Çözüm Önerileri
K1	Kredi ve aile desteğiyle ödüyorum.		Gıda harcamalarımı azalttım, dışarı çıkma sayım azaldı.	Sosyal yaşam standartlarında düşüklük yaşıyorum.	Kaygılıyım, gelecekte endişe ediyorum.	Belirli bir oran olmalı. Hem ev sahibini destekleyici hem de kiracıyı destekleyici şekilde artırılmalı.
K2	Burs alıyorum. Kirayı ailem karşılıyor.		Ders çalışmaya daha az vakit ayırabiliyorum, part-time iş arıyorum.	Ben ödemediğimden sosyal bir kısıtlama yaşamıyorum.	Stresliyorum, motivasyonum düştü.	Şikâyetler dikkate alınmalı. Ev sahipleri ne isterse ona uymak zorunda kalmamalıyız.
K3	Yetim aylığı olarak karşılıyorum ve arkadaşımın kalıyorum.		Dışarıda daha az vakit geçirmeye başladım. Alım gücüm azaldı.	Ev içinde vakit geçirmek daha cazip geliyor.	Artık alışılmış artışlar olduğu için normaleşti.	Evin durumuna göre kira fiyatları belirlenebilir.
K4	Aile desteği ile karşılıyorum.		Bölümde ilerledikçe masraflarım artıyor.	Evde aktivite yapmak daha makul uygun geliyor.	Psikolojik olarak sıkıntıda hissetmem kira artışıyla bağlantılı.	Kira artışları asgari ücretle bağlantılı olmalı. En asgari düzeyde olmalı.
K5	Kira artışını kendim çalışarak ve aileden gelen destekle karşılıyorum.		Akademik açıdan da kendime ait odamın olması olumlu bir sonuç verebiliyor.	Arkadaşlarımla genelde ev içinde aktivite yapıyorum. Dışarıya ayrı bütçe ayırmak istemiyorum.	Yüksek kiralari ay sonunda nasıl karşılayacağımı düşünüyorum. Kaygım fazla.	Kiralarda en azından öğrenciler için belli bir oran olmalı.
K6	Kirayı ortak karşılıyoruz. Amcamlar destek oluyor.Devletten yardım alıyoruz.		Kaldığım yer çok eski bir bina olmasına rağmen kirası fazla.	Kirada olduğumuzdan çok fazla aktivite yapamıyoruz.	Sözel bölüm olduğumdan kitap eksiklerim var. Akademik kaygı yaşıyorum.	Kira artışlarında yasal açıklar çok fazla. Ev sahipleri de aç gözlü. Devlet bir

Katılımcı Kodu	Kira Artışında Desteği Etkisi	Kira Artışının Etkisi	Kira Artışının Sosyal Etkisi	Kira Artışının Duygusal Etkisi	Kira Artışına Çözüm Önerileri
			Komşular sıkıntı çıkıyor.		kısıtlama yapmalı.
K7	Aile desteğim yok. Kendim karşılıyorum. Ayrıca burs alıyorum.	Sadece kira değil, market vb. yansımaları da beraberinde yaşıyoruz.	Sosyal anlamda bozukluklar fazla. En ufak sestten şikayet çıkabiliyor.	Eğer eski kiracı olmasaydım ciddi bir artış olup kaygım artacaktı.	Ekspertiz yöntemi, bu yöntem yurt dışında da kullanılıyor. Evin değerine göre fiyat biçilmeli.
K8	Aile desteği ile ve ek işlerle karşılıyorum.	Yaşam standartlarında en çok sosyal alanda kısıtlandım.	Sosyal aktiviteleri genelde evde yapıyoruz. Cafelere gitmiyoruz.	Gelecek kaygısı ve okurken kiraların artış kaygısını yaşıyoruz.	Kirada kalan her öğrenci başvurusunu yapmalı ve destek sağlanmalı.
K9	Kirayı tek başıma karşılıyorum. Okulumdan burs, ailemden destek alıyorum.	Ben herhangi bir kısıtlama yaşamıyorum. Bütçem yeterli.	Arkadaşlarımla daha sık vakit geçirebilirim. Aktiviteler yapıyorum.	Stres ve kaygı durumum pek olmuyor. İstedğim zaman şehir dışına kaçabiliyorum.	Herkesin bütçesine göre uygun evler olmalı.
K10	Kiramı ailem karşılıyor. Burs da kendi geçiçi sağlıyor.	Ben Müzik okuduğumdan yalnızlık bana katkı sağlıyor.	Çok sosyal kısıtlılık yaşamadım.	Herhangi bir olumsuz duygu yaşamadım. Tek kalmak avantajlıydı	Öğrencilere kira desteği ödemesi verilirse kirada kalanlar rahat edecektir.

Tablo 2’de yer alan sütunlar, araştırmanın nitel yönünü güçlendirerek, sadece demografik bilgileri değil, öğrencilerin deneyimlerini ve düşüncelerini de ortaya koymaya yöneliktir. Bu sayede, kira artışının sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik etkileri daha detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Aşağıdaki alt başlıklarda Tablo 2’de sınıflandırılan veriler daha ayrıntılı şekilde ortaya konulmuştur.

Kira artışları, özellikle öğrenci gibi ekonomik açıdan hassas gruplar üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu fenomenolojik araştırma, katılımcıların kira artışlarına karşı aldıkları önlemleri, yaşadıkları zorlukları ve bu durumun sosyal, duygusal ve ekonomik boyutlarını kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın sonuçları, kira artışlarının yalnızca maddi bir yük değil, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini, sosyal etkileşimlerini ve psikolojik sağlıklarını etkileyen karmaşık bir olgu olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan gelen yorumlar, aile desteği ve devlet yardımlarının önemini vurgularken, kira artışlarının bireylerin bağımsızlıklarını ve sosyal ilişkilerini nasıl zayıflattığını da açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, araştırma, politika yapıcılar ve ilgili kurumlar için önemli bir kaynak sunarak, kira artışlarının etkilerini daha iyi anlamak ve bu etkileri hafifletmek için etkili çözümler geliştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

3.1. Kira Artışı Döneminde Öğrenci Olmanın Getirdiği Zorluklar, Akademik Yükümlülüklerin Artması ve Sosyal, Duygusal Baskıların Çoğalması Tartışması

Kira artışında bütçe desteği etkisi temasına yönelik bulgular ve bu bulguların tartışılması hususunda katılımcıların ifadeleri şu şekilde olmuştur:

K1: Orta gelirli bir aileden geliyorum. Bu sebeple kirayı da ailemin desteği ve burs ile karşılamaya çalışıyorum.

K2: Geçtiğimiz yıla göre kiram 2 kat arttı. Bu yüzden aile desteği olarak kira bütçemi karşılıyorum. Aldığım bursla ise ihtiyaçlarımı gideriyorum. Kirayı ben ödemediğimden ailemi bütçe olarak kısıtlıyor. Eğer ben ödeseydim sosyal olarak kısıtlılık yaşıyacaktım.

K5: Kira oranında aniden bir artış yaşandı. Şu anda zorluk yaşıyorum. Ödeme açısından kira artışını aile desteği ve kendi bütçem ile ancak karşılayabiliyorum.

K8: Kiralardaki artış ile beraber artı olarak da ek işte çalışarak ancak karşılıyorum.

K10: Ailem orta gelirin üzerinde bir gelirde kiramı ailem karşılıyor. Fakat onun dışında bursla kendi geçimimi sağlıyorum.

Araştırma katılımcılarının büyük bir kısmı, kira artışlarının yükünü ailelerinin desteği ile hafiflettiklerini belirtmektedir. Bu durum, ailelerin çocuklarının eğitim hayatlarını desteklemek için önemli fedakârlıklar yaptığını göstermektedir. Ancak, bu durum aynı zamanda ailelerin bütçelerini de zorlayarak, aile içindeki ekonomik dengeleri etkileyebileceği gibi, öğrencilerde ekonomik bağımlılık duygularına yol açabileceği ihtimalini de beraberinde getirmektedir.

Ayrıca burslar, öğrencilerin ekonomik yükünü hafifletmek için önemli bir araç olmasına rağmen, araştırma sonuçları bursların tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Birçok öğrenci, bursun yanı sıra ek iş yaparak veya aile desteği alarak geçimini sağlamaktadır. Bu durum, öğrencilerin hem akademik çalışmalarına hem de ekonomik hayata ayak uydurmak için büyük çaba sarf ettiklerini göstermektedir. Ek iş yapmanın öğrencilerin ders çalışma sürelerini kısaltması, sosyal hayatlarını kısıtlaması ve psikolojik olarak yıpranmalarına neden olması gibi olumsuz sonuçları da göz ardı edilmemelidir. Analiz edecek olursak; K1, K2, K5, K8 ve K10 gibi katılımcılar, ailelerinin veya burslarının kira ödemelerinde önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bu durum, öğrencilerin ekonomik bağımsızlıklarını sınırlayıcı bir etki yaratmakta, birçok katılımcı da aile desteklerinin kira artışlarının etkilerini hafiflettiğini vurgulamaktadır. Yine K6 ve K7 gibi katılımcılar, devlet yardımlarının önemine dikkat çekmiş, bu yardımların yaşam standartlarını koruma açısından kritik olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, kira artışlarının yalnızca ekonomik bir yük değil, aynı zamanda aile ve sosyal destek sistemlerine olan bağımlılığı artırdığını göstermektedir.

3.2.Kira Artışının Sosyal Etkisi Temasına Yönelik Bulgular

Kira artışının öğrencilerin sosyalleşme ve genel olarak sosyal hayatlarına olan etkisiyle ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

K1: Kira artışından dolayı yaşam standartlarında düşüklük yaşıyorum. En çok sosyal aktivite ve eğitimde kısıtlılık yaşıyorum. Sosyal yaşantımı etkiliyor. Yurtta kalan arkadaşlarımı eve çağırıyorum, dışarda daha az görüşüyoruz. Ayrıca yemek yerine evde yemek makul geliyor.

K3: Kira artışları yüzünden alım gücümde ve refah düzeyinde düşüklük yaşıyorum. Arkadaşlarımla önceden daha fazla vakit geçiriyordum. Şu anda ev içinde vakit geçirmek daha cazip geliyor.

K4: Şu anda bölümde ilerledikçe masraflarım artıyor. Bu da beni bütçe olarak ayrı bir sıkıntıya sokuyor. Ev şu an dışarıda aktivite yapmaktan daha uygun geliyor. Bu yüzden evde kalmayı tercih ediyorum.

K8: Yaşam standartlarında en çok arkadaşlarımla sosyal aktiviteler de kısıtlılık yaşıyorum. Sosyal aktivitelerin çoğunu genellikle evde yapıyoruz. Kafelere gitmiyoruz.

Sunulan görüşler, kira artışlarının sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal yaşam üzerinde de derin etkiler yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcıların deneyimleri, kira artışlarının bireylerin yaşam kalitelerini düşürdüğünü ve sosyal ilişkilerini sınırladığını göstermektedir. Artan kira fiyatları, gençleri evlerine hapsedmeye zorlamaktadır. Eskiden keyifle gidilen kafeler, sinemalar gibi sosyal mekânlar artık lüks haline gelmektedir. Bu durum, gençlerin sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamalarını engellemektedir ve yalnızlık duygularını artırmaktadır. Dışarıda vakit geçirme imkanlarının azalması, arkadaşlık ilişkilerinin de zayıflamasına neden olmaktadır. Evde buluşmalar, dışarıda yapılan etkinliklerin yerini alsa da, bu durum sosyal bağların güçlenmesi için yeterli olmamaktadır. Bu durumlar, gençlerin mutluluk düzeylerini de düşürebilmektedir. Öte yandan bu pratikler zorlu ekonomik durumlara karşı geliştirilen birtakım taktikler olarak da yorumlanabilir. Özetle Kira artışlarının sosyal etkileri, katılımcılar tarafından sıkça dile getirilmiştir. K1, K3, K4 ve K8 gibi katılımcılar, sosyal yaşam standartlarının düştüğünü, dışarıda vakit geçirmekte zorlandıklarını ve bu nedenle sosyal ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Kira artışının sosyal dinamikler üzerindeki etkisini anlamak, bireylerin sosyal çevrelerinde yaşadığı değişiklikleri gözlemlemek açısından önemlidir.

3.3.Kira Artışının Duygusal Etkisi Temasına Yönelik Bulgular

Kira artışının duygusal duruma olan etkisiyle ilgili sorulara ilişkin katılımcıların öne çıkan ifadeleri şu şekildedir:

K1:Yüksek kiralar nedeniyle kaygı ve stres yaşıyorum. Kirayı nasıl karşılayacağımı düşünüyorum. Bu da psikolojik olarak etkiliyor.

K4: Psikolojik olarak sıkıntıda hissetmem kira artışıyla bağlantılı.

K5:Yüksek kiralar nedeniyle ay sonu kirayı nasıl karşılayacağımı düşünüyorum, bu da benim psikolojimi ve ailemi etkiliyor. Akademik açıdan bir yandan sessiz, kendine ait bir evin olması olumlu bir sonuç verirken, bir yandan da psikolojik etkileri yüzünden zorlanıyorum.

K7: Apartmanda yaşamak beni fazlasıyla etkileyebilir. Psikolojik olarak sosyopatlar olsun, ev sahiplerinin en ufak sestten gelip şikâyetleri olsun, anksiyetemi arttırıyor. Sadece bu da değil, insanın insana yaşamı zorlaştırma çabası bizi daha çok yoruyor. Sunulan görüşler, kira artışlarının sadece ekonomik değil, aynı zamanda bireylerin duygusal ve psikolojik sağlığı üzerinde de derin etkiler yarattığını göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, kira artışlarının kaygı, stres, yalnızlık ve hatta sosyal fobi gibi çeşitli psikolojik sorunlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Kira artışları, öğrencilerde ciddi ekonomik kaygılara neden olmaktadır. Gelirlerinin büyük bir kısmını kira ödemesine ayıran kişiler, ay sonunda nasıl geçirecekleri konusunda endişe duymaktadırlar. Bu durum, sürekli bir stres ve kaygı halinin oluşmasına yol açmaktadır. Kira artışları, öğrencilerin geleceklerine dair güvensizliklerini artırmaktadır. Ayrıca ekonomik belirsizlik ve gelecekte daha kötü durumlarla karşılaşma korkusu, psikolojik olarak yıpratıcı etkilerin yanı sıra sosyal izolasyon vb. duygulara da yol açabilmektedir. Apartman yaşamında yaşanan sıkıntılar, komşularla ilişkilerin gerilmesine ve sosyal fobi gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Araştırma, kira artışlarının duygusal etkilerini de gözler önüne sermektedir. Katılımcılar, yüksek kiralarla başa çıkmanın getirdiği kaygı ve stres hissini dile getirmişlerdir. Özellikle K1, K4, K5 ve K7 gibi katılımcılar, gelecek kaygısı ve ekonomik belirsizlik hissetmektedir. Bu bulgular, kira artışlarının yalnızca ekonomik yükler yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin ruhsal sağlığını tehdit eden bir faktör haline geldiğini göstermektedir. Özellikle öğrenciler arasında, akademik başarı ile duygusal durum arasında güçlü bir bağ olduğu bir gerçektir.

3.4.Kira Artışına Yönelik Katılımcıların Çözüm Önerileri

Kira artışı ve yol açtığı olumsuz durumlara yönelik katılımcıların ortaya koyduğu çözüm önerileri şu şekildedir:

K1: Kira artışı ile ilgili TÜFE olayı bizi etkiliyor. Bu durumlar ilgili belli bir oran olmalı. Kirada kalan aileler olsun bizler olsun oranın sabit olmaması büyük sıkıntıya yol açıyor. Hem ev sahiplerinin destekleyen hem de kiracıyı destekleyecek şekilde ayarlanmalıdır.

K2: Yüksek kira artışı ile ilgili devletin yaptığı çalışmalar var fakat şikayetler üzerinden gitmiyorlar. Her şeyi devlet kontrol edemediği için ev sahipleri kafasına göre belirliyor. Ev sahibi ne isterse artışlarda ona göre kabul etmek zorunda kalıyoruz.

K3: Kendi deneyimlerime göre devletin söyle bir şey yapması gerekiyor; evin durumuna göre kira fiyatları belirlenebilir. Böyle bir sistem duymuştum ama uygulanmıyor.

K4: Kira artışları asgari düzey ölçüsünde en asgari limitte belirlenmelidir.

K5: Kira artışlarında en azından öğrenciler için bir oran olması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü geçim kaynağımız yok. Hem çalışıp hem okumak oldukça zor bu sebepten belli bir oran olması iyi olacaktır.

K6: Kira artışlarında birçok yasal açık var. Kiralama durumları olsun ekonomik bir sıkıntı var. Ev sahiplerinin fiyatlandırmada bir açgözlülük durumu var. Buna devlet olarak bir kısıtlama getirilmeli.

K7: Bu soruna karşılık ekspertiz yöntemi kullanılabilir. Avrupa böyle bir yöntem var. Belli bir ev için ekspertiz gelir o evin ederi ne kadarsa kirası o kadar olur. Değeri devlet bilmeli ev sahipleri değil. Herkesin bir beklentisi var fakat ev kirası bir geçim kapısı değil ancak ek gelir olmalıdır.

K8: Kira artışları için belli başvurular açılmalı ve öğrencilere destek sağlanmalıdır.

K9: Kendi açımdan bütçe sıkıntım yok fakat bütçe sıkıntısı yaşayanlara yönelik evler olmalıdır.

K10: Öğrenciler için ev desteği ödemesi verilirse kirada kalanlar daha rahat kiraya çıkabilecek.

Katılımcıların büyük bir kısmı, kira artışlarının kontrol altına alınması için önerilerde bulunmuştur. Araştırmanın bulguları, bireylerin yaşam deneyimlerini anlamının yanı sıra, sosyal dinamiklerin ve ekonomik koşulların birbiriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Kira artışlarının bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik yaşamları üzerindeki etkilerini dengelemek için daha kapsamlı ve etkili politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kira artışları, özellikle öğrenci gibi ekonomik açıdan hassas gruplar üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu fenomenolojik araştırma, katılımcıların kira artışlarına karşı aldıkları önlemleri, yaşadıkları zorlukları ve bu durumun sosyal, duygusal ve ekonomik boyutlarını kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçları, kira artışlarının yalnızca maddi bir yük değil, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini, sosyal etkileşimlerini ve psikolojik sağlıklarını etkileyen karmaşık bir olgu olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan gelen yorumlar, aile desteği ve devlet yardımlarının önemini vurgularken, kira artışlarının bireylerin bağımsızlıklarını ve sosyal ilişkilerini nasıl zayıflattığını da açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, araştırma, politika yapıcılar ve ilgili kurumlar için önemli bir kaynak sunarak, kira artışlarının etkilerini daha iyi anlamak ve bu etkileri hafifletmek için etkili çözümler geliştirilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Konuyla ilgili olarak Penpecioğlu (2024), bu durumun akademik başarıyı olumsuz etkileyebileceğini öne sürerken, öğrencilerin maddi kaygılar nedeniyle derslerine yeterince odaklanamaması eğitim süreçlerini sekteye uğratmaktadır. Kara, Aykul ve Pulat'un (2019) çalışmaları ise, barınma problemlerinin öğrenciler üzerindeki psikolojik etkilerini vurgulayarak, artan kiralara kaygı ve yalnızlık hissini artırdığını göstermektedir. Bu araştırma da benzer bulguların elde edildiğini söyleyebiliriz.

Kira artışlarının getirdiği mali yük, katılımcıların aile desteğine bağımlılıklarını artırmakta ve ekonomik bağımsızlıklarını sınırlamaktadır. Ayrıca, sosyal yaşamda meydana gelen kısıtlamalar, bireylerin yalnızlık hissini artırmak ve sosyal bağların zayıflamasına yol açmaktadır. Bu durum, üniversite öğrencilerinin eğitim hayatlarını olumsuz etkileyerek akademik başarılarını tehdit

etmektedir. Araştırma bulguları, Penpecioğlu, (2024) çalışmalarını destekler niteliktedir; bu çalışmalar, barınma sorunlarının öğrencilerin sosyal yaşamları ve akademik başarıları üzerinde olumsuz etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Kira artışlarının bireyler üzerindeki duygusal baskıları da önemli bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, yüksek kiralarla başa çıkmanın getirdiği kaygı ve stres hissini dile getirmiştir. Keza Kara, Aykul ve Pulat (2019) da üniversite öğrencilerinin barınma sorunlarının sağlık durumlarının yanı sıra kaygı durumları ve yalnızlık duyguları üzerinde de etkileri olabildiğini işaret etmişlerdir.

Kira artışlarının nedenleri arasında ekonomik krizler, enflasyon ve arz-talep dengesizliği gibi makroekonomik faktörler öne çıkarken, yerel düzeyde ise üniversite öğrencilerine yönelik kiralık daire talebinin artışı dikkat çekmektedir. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi örneğinde olduğu gibi, büyük şehirlerde ve üniversite yerleşkelerinin yoğun olduğu bölgelerde bu dinamiklerin etkileri daha belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin ve politika yapıcılarının, kira artışlarını kontrol altına alacak stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Araştırma katılımcılarının çözüm önerileri, kira artışlarının belirli bir oranla sınırlı tutulması ve devletin kira artışlarını denetlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür öneriler, hem kiracıların hem de ev sahiplerinin haklarının gözetilmesi açısından önemlidir ve ekonomik istikrar ile sosyal adaletin sağlanmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmanın temel çıktıları, kira artışlarının öğrencilerin yaşam standartlarını tehdit ettiğini, sosyal ilişkilerini zayıflattığını ve psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kira artışlarının aile destek sistemlerine olan bağımlılığı artırdığı ve sosyal normların zayıflamasına yol açtığı sonucuna varılmıştır. Çalışma, daha önceki araştırmalarla karşılaştırıldığında, kira artışlarının özellikle üniversite öğrencileri üzerindeki etkilerine dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Elde edilen bulgular, bu konuda daha geniş bir veri setine ihtiyaç duyulduğunu ve gelecekteki araştırmaların farklı şehirlerdeki üniversite öğrencileri üzerinde de yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Araştırma sonucunda, yerel yönetimlerin ve politika yapıcılarının, kira artışlarını kontrol altına alacak stratejiler geliştirmeleri, ekonomik istikrar sağlanması ve sosyal adaletin temin edilmesi açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Kira artışlarının etkilerini azaltmak için önerilen politikaların uygulanması, üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesinin artırılmasına ve akademik başarılarının desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, kira artışlarının sadece ekonomik bir mesele olmadığı, aynı zamanda öğrencilerin sosyal ve akademik hayatlarını derinden etkileyen bir faktör olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, öğrencilere yönelik destekleyici barınma politikalarının geliştirilmesi, kira fiyatlarının düzenlenmesi ve üniversite öğrencileri için sosyal konut projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, eğitim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından öğrenci barınma sorunlarının çözümüne yönelik politikaların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, M. (2024). Konut fiyat balonu ve konut fiyatını etkileyen faktörlerin analizi: Türkiye uygulaması. *Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi*, 10(1), 33-45.
- Bolat, M.; Şenol, L. (2020) "Konut Piyasasında Fiyatlandırma ve Konut Balonu," *International Marmara Social Sciences Congress İMESCON 2020 -Autumn* , Kocaeli, Turkey, pp.239-244.
- Coşkun, Y. (2016). Konut Fiyatları Ve Yatırımı: Türkiye İçin Bir Analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni*. Çeviri Ed. Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi I*. Çev. L. A. Özcan. Ankara:Dost Kitabevi.
- Fidan, Ö. S. (2024). Kira Bedeli Artışına İlişkin Hukuki Sınırlamalar Karşısında Kira Bedelinin

Uyarlanması Davasının Değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 32(2), 599-632.

Kara, H. Z.; Aykul, M.; Pulat, A. B. (2019). Neden ve Sonuçları İtibariyle Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorunu. *Pesa , Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 78-91.

Ohu.edu.tr. (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi) (2025). “Sayılarla Üniversitemiz”. <https://ohu.edu.tr/sayilarla/index.aspx> (Erişim Tarihi: 20.05.2025).

Penpecioğlu, S. S. (2024). Üniversite Öğrencileri ve Barınma Sorunu: Kentsel Mekansal Pratikleri Stratejiler ve Taktikler Üzerinden Okumak. *Kent Akademisi*, 17(2), 494-513.

THE REFLECTION OF KYRGYZ SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS IN CINEMA:
A CASE STUDY OF AIBEK DAIYRBEKOV'S "ERMEN CITI"
SİNEMADA KIRGIZ TOPLUMUNUN SORUNLARININ YANSIMASI: AİBEK
DAIYRBEKOV'UN "ERMEN CITI" FİLMİ ÖRNEĞİ

Tologon SABYRBEKOV¹, Aiana SUBANOVA²

¹Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication, Department of Radio,
Television and Cinema, ORCID: 0009-0008-2697-8089

²Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication, Department of Radio,
Television and Cinema, ORCID: 0009-0008-6973-5298

Özet

Tarihin derinliklerine uzanan köklü bir geçmişe sahip olan Kırgız halkı, yüzyıllar boyunca kendi bağımsız yaşamını sürdürmüş ve çeşitli imparatorluklar ve devletlerin egemenliği altında kalmış, bu süreçte farklı kültürlerin etkisiyle zengin bir toplumsal yapı geliştirmiştir. Yenisey'de kurulan Kırgız Kağanlığı, Karahanlılar ve daha sonra çeşitli dönemlerde kurdukları siyasi yapılanmalar ile Kırgızlar, yalnızca bir halk olarak değil, aynı zamanda güçlü bir medeniyetin temsilcisi olarak tarih sahnesinde yer almıştır. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ne katılmalarıyla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında değişimler yaşansa da, Kırgız halkı tarihsel kimliğini ve kültürel değerlerini koruma mücadelesini sürdürmüştür. Bağımsızlığın ardından sanat alanında da yeni bir uyanış yaşayan Kırgızistan'da sinema, toplumsal sorunların ifade bulduğu güçlü bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda Aibek Daiyrbekov'un yönettiği "Ermen Cıtı" filmi, çağdaş Kırgız sinemasının dikkat çeken örneklerinden biridir. Film, kırsal bir köyde yaşayan üç çocuğun oyunlarla dolu çocukluk dünyasında, yetişkinlerin sorunlarının nasıl gölge gibi üzerlerine çöktüğünü anlatır. Babaların içkiyle yitirilen hayatları, annelerin mutsuzluk ve umut arasında sıkışmış yaşamları, çocukların ise sessiz ama derin duaları, filmde güçlü bir şekilde işlenmiştir. Bu çalışma, "Ermen Cıtı" filmi özelinde Kırgız sinemasında toplumsal sorunların nasıl yansıtıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Film, içerik analizi yöntemiyle ele alınmış; karakterler, görsellik ve anlatı yapısı üzerinden sosyo-kültürel çözümlemeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Daiyrbekov'un filminde Kırgız toplumunun içsel çatışmalarına, aile yapısındaki kırılmalara ve çocukların bakış açısından sunulan toplumsal eleştiriye yer verildiği tespit edilmiştir. "Ermen Cıtı", yalnızca bir çocukluk hikâyesi değil, aynı zamanda çağdaş Kırgız toplumunun aynası niteliğindedir.

Anahtar kelimeler: Kırgız sineması, toplumsal sorunlar, kültürel kimlik, aile, çocukluk, "Ermen Cıtı"

Abstract

The Kyrgyz people, with a deep-rooted history stretching back through the ages, have maintained their independent way of life for centuries. While they have at times lived under the dominion of various empires and states, they have also built a rich social structure influenced by diverse cultures. The Kyrgyz Khaganate, founded in the Yenisei region, the Karakhanid State, and other political structures established at different periods demonstrate that the Kyrgyz have existed not only as a people but also as representatives of a powerful civilization throughout history. Despite the social, cultural, and economic transformations that occurred following their incorporation into the Soviet Union in the 20th century, the Kyrgyz have continued their struggle to preserve their historical identity and cultural values. Following independence, Kyrgyzstan experienced a cultural awakening, and cinema emerged as a powerful medium through which societal issues began to be expressed. In

this context, Aibek Daiyrbekov's film "Ermen Cıdı" stands out as a significant example of contemporary Kyrgyz cinema. The film portrays the world of three children living in a rural village, filled with playful innocence, gradually overshadowed by the harsh realities of the adult world. The fathers' lives lost to alcohol, the mothers caught between despair and hope, and the children's silent yet heartfelt prayers are poignantly depicted throughout the film. This study aims to examine how social problems are reflected in Kyrgyz cinema through a focused analysis of "Ermen Cıdı". Using content analysis as its primary method, the research explores the film's characters, visual aesthetics, and narrative structure to provide socio-cultural insights. The findings reveal that Daiyrbekov's film presents a critique of Kyrgyz society, highlighting internal conflicts, fractures within the family structure, and the emotional depth of childhood perspectives. "Ermen Cıdı" is not merely a tale of childhood, but a mirror reflecting the complexities of contemporary Kyrgyz society.

Keywords: Kyrgyz cinema, social issues, cultural identity, family, childhood, "Ermen Cıdı"

1. GİRİŞ

Toplumların kültürel belleği, tarihsel süreç içinde şekillenen değerleri, travmaları, direnişleri ve dönüşümleri sanat yoluyla ifade bulur. Sinema ise bu anlatı biçimlerinin en güçlülerinden biri olarak, yalnızca estetik bir deneyim sunmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapıların, sınıfsal dinamiklerin ve bireysel yaşamların kesişim noktalarında işlevsel bir temsil aracına dönüşür. Özellikle post-Sovyet coğrafyasında, geçiş toplumlarının yaşadığı kimlik bunalımları, ekonomik sıkıntılar ve sosyal çözümler, sinemanın anlatı dünyasında sıklıkla karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda, Orta Asya'nın önemli kültürel temsilcilerinden biri olan Kırgızistan'da da sinema, toplumsal sorunların hem tanıklığını hem de eleştirisini üstlenen bir alan haline gelmiştir. Kırgız toplumu, yüzyıllara yayılan tarihi boyunca çeşitli egemenlik yapılarına maruz kalmış, bu süreçte kültürel değerlerini koruma ve yeniden üretme mücadelesi vermiştir. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ne katılımıyla birlikte kolektif yaşam biçimleri, üretim ilişkileri ve kültürel kimlik algısı değişmiş; bağımsızlık sonrasında ise toplumsal çözümler, ekonomik belirsizlikler ve göç olgusu gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönüşüm süreci, bireyin ve özellikle çocukların yaşamına doğrudan yansımış; aile yapılarındaki kırılmalar, değer sistemlerindeki sarsılmalar ve toplumsal aidiyet duygusunun zayıflaması gibi olgular, çağdaş Kırgız sinemasının dikkat çeken temaları arasında yerini almıştır.

Aibek Daiyrbekov'un 2023 yapımı "Ermen Cıdı" filmi, bu bağlamda özel bir anlam taşımaktadır. Film, kırsal bir köyde yaşayan üç çocuğun gündelik yaşamı üzerinden Kırgız toplumunun güncel sorunlarını görünür kılar. Yetişkin dünyasındaki alkol bağımlılığı, işsizlik, duygusal ihmal ve aile içi çatışmalar, çocukların oyun dünyasına sızarak onların masumiyetini zedeler. Bu anlatım biçimi, hem sosyolojik hem de estetik açıdan dikkat çekici bir temsil düzeyi sunar. "Ermen Cıdı", yalnızca bireysel hikâyelerin değil; aynı zamanda bir toplumun içsel kırılmalarının çocuk bakışıyla yeniden anlatıldığı bir film olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı, "Ermen Cıdı" filmi üzerinden Kırgız toplumunda gözlemlenen sosyo-kültürel sorunların sinemasal anlatı yoluyla nasıl temsil edildiğini incelemektir. Film, içerik analizi yöntemiyle çözümlenecek; karakterler, mekânlar, görsel simgeler ve anlatı yapısı üzerinden toplumsal gerçekçilik ve sosyolojik film yaklaşımı bağlamında değerlendirilecektir. Böylece sinemanın, çağdaş Kırgız toplumunun yaşadığı dönüşüm ve kırılmaları nasıl görünür kıldığına dair bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Sinemada Toplumsal Gerçekçilik

Toplumsal gerçekçilik, sinema alanında özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren öne çıkan önemli bir estetik ve ideolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sinemanın yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumun yapısal sorunlarını, sınıfsal çatışmalarını, ekonomik eşitsizlikleri ve gündelik yaşamın zorluklarını görünür kılmak için kullanılan güçlü bir anlatı biçimi olduğunu savunur. Toplumsal gerçekçi sinema, karakterlerin yaşamını bireysel seçimler üzerinden değil, içinde bulundukları sosyal, tarihsel ve sınıfsal bağlam üzerinden açıklar. Böylece sinema, izleyiciye sadece

bir öykü anlatmaz; aynı zamanda izleyiciyi düşündürmeye ve toplumsal yapılar hakkında farkındalık geliştirmeye teşvik eder. Bu çerçevede, Georg Lukács'ın kuramsal yaklaşımları oldukça belirleyicidir. Lukács (1971), sanat eserlerinin –özellikle roman ve sinemanın– bireyin yaşamını toplumsal ve tarihsel bağlamı içinde ele alması gerektiğini savunur. Ona göre birey, toplumdan ve tarihten bağımsız düşünülemez; bu nedenle sanatta bireyin yaşadığı çelişkiler, aslında toplumun yapısal çatışmalarının bir yansımasıdır. Lukács'ın bu yaklaşımı, toplumsal gerçekçi sinemanın temel dayanaklarından biridir. Sinemanın da, tıpkı roman gibi, karakterleri ve olayları tarihsel ve sınıfsal ilişkiler bağlamında sunması gerektiğini ileri sürer.

Bir diğer önemli kuramcı ise Siegfried Kracauer'dir. Kracauer (1960), özellikle sinemanın “fiziksel gerçekliği kurtarma” potansiyeline vurgu yapar. Ona göre sinema, diğer sanat biçimlerinden farklı olarak doğrudan gerçekliğe yönelir; gündelik yaşamın sıradan ama anlamlı anlarını görüntüleyebilir. Kracauer, film kameralarının yaşamın doğrudan izini sürebilmesi nedeniyle sinemanın, modern toplumun yüzeyindeki görünmeyen sorunları, eşitsizlikleri ve insan davranışlarındaki belirleyici koşulları ortaya çıkarabildiğini belirtir. Bu bakış açısı da, sinemanın toplumsal eleştiri aracı olarak kullanılmasını mümkün kılar. Toplumsal gerçekçilik sinemada hem biçimsel hem de tematik düzeyde, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik bir çabadır. Karakterlerin yaşadığı sıkıntılar, bireysel başarısızlık olarak değil; sistemin ve toplumsal koşulların bir sonucu olarak değerlendirilir. Bu yönüyle toplumsal gerçekçilik, sinemayı bir düşünce alanına ve toplumsal dönüşüm aracına dönüştürür.

1.1.2. Sosyolojik Film Yaklaşımı

Sosyolojik film yaklaşımı, sinemayı yalnızca estetik bir anlatı formu olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıları, değerleri ve çatışmaları yansıtan kültürel bir belge olarak ele alır. Bu yaklaşımda film, bir toplumun hem mevcut gerçekliğini hem de tarihsel dönüşümünü gözlemlemek için güçlü bir araçtır. Filmler, özellikle aile ilişkileri, çocukluk deneyimleri, kırsal yaşam, göç, yoksulluk ve sınıfsal eşitsizlikler gibi temel toplumsal yapıların izini sürmek için analiz edilir. Bu nedenle sosyolojik film çözümlemelerinde yalnızca ne anlatıldığı değil, aynı zamanda nasıl ve hangi bağlamda anlatıldığı da önem kazanır. Sosyolojik yaklaşım kapsamında, bireylerin davranışları ve yaşadıkları çatışmalar, yalnızca psikolojik ya da bireysel nedenlerle değil, aynı zamanda onların içinde bulundukları sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar bağlamında değerlendirilir. Bu açıdan bakıldığında sinema, bireyin toplumla olan ilişkisini anlamlandırmak için bir mercek işlevi görür.

Bu yaklaşımın kuramsal temelinde yer alan önemli düşünürlerden biri Pierre Bourdieu'dür. Bourdieu (1990), bireylerin sosyal dünyada nasıl hareket ettiklerini ve bu hareketin hangi yapısal koşullar altında şekillendiğini açıklamak üzere “habitus” ve “sosyal alan” (field) kavramlarını geliştirmiştir. “Habitus”, bireyin yaşam boyunca edindiği deneyimler, değerler, alışkanlıklar ve toplumsal koşullarla şekillenen düşünme ve davranış kalıplarını ifade eder. Bu yapı, bireyin seçimlerinde ve eğilimlerinde belirleyici bir rol oynar. “Sosyal alan” ise bireylerin birbiriyle ilişki içinde olduğu, iktidar mücadelelerinin yaşandığı toplumsal çevreyi belirtir. Bu iki kavram, film karakterlerinin neden belirli şekillerde davrandıklarını anlamada son derece işlevseldir. Örneğin, bir karakterin yoksulluk içinde büyümüş olması, onun davranışlarını ve kararlarını etkileyen yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir durumdur. Dolayısıyla bir filmdeki karakter çözümlemesi yapılırken, karakterin “habitus”u ve yer aldığı “sosyal alan” dikkate alınarak değerlendirme yapılmalıdır. Bu tür analizler, yalnızca karakterleri değil, aynı zamanda o karakterlerin temsil ettiği toplumsal sınıfları ve yapıları da görünür kılar.

Sosyolojik film yaklaşımı, özellikle çocukluk temsilleri, aile yapılarındaki dönüşüm, kırsal yaşamın kentleşme sürecine tepkisi gibi temalar üzerinden filmleri incelemek için güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Bu bağlamda sinema, toplumun aynası olduğu kadar, toplumsal değişimin hem tanığı hem de eleştirmenidir.

1.1.3. Çocukluk Temsilleri

Sinema tarihinde çocuk karakterler genellikle masumiyetin, saflığın ve korunması gereken bir dünyanın temsilcisi olarak betimlenmiştir. Ancak özellikle modern ve çağdaş sinema anlayışında çocuk karakterler artık yalnızca pasif figürler değil, toplumsal yapıları sorgulayan, travmalarla yüzleşen ve kimi zaman direnişin taşıyıcısı olan öznel varlıklar olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, çocuk sinemada yalnızca "korunmaya muhtaç" bir figür değil; aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun çelişkilerini, çatışmalarını ve dönüşümünü gözlemleyen ve bunlara tepki veren bir özne haline gelmektedir. Çocukluk temsilleri, sinema aracılığıyla yalnızca bireysel büyüme hikâyeleri anlatmakla kalmaz, aynı zamanda izleyiciye geniş bir toplumsal eleştiri imkânı da sunar. Çocuk karakterlerin gözünden sunulan dünyalar, yetişkinlerin çoğu zaman görmezden geldiği gerçeklikleri ortaya çıkarır. Travma, yoksulluk, aile içi şiddet, göç, toplumsal dışlanma gibi olgular, çocuğun dünyasında şekillendirilerek izleyiciye sunulur. Bu temsiller, toplumsal yapıların nasıl işlediğini ya da bozulduğunu çocuğun bakış açısından yansıtarak sinemada eleştirel bir alan açar. Bu alandaki önemli kuramcılardan biri olan David Buckingham (2000), çocukların medya temsillerinde sıklıkla pasif ve edilgen bireyler olarak sunulduklarını, ancak bunun oldukça indirgemeci bir yaklaşım olduğunu belirtir. Buckingham'a göre çocuklar, medya ürünlerinde yalnızca etkilenmeye açık bireyler olarak değil, aynı zamanda aktif anlam üreticiler, yani medya içeriklerini kendi yaşam deneyimleri doğrultusunda yorumlayan ve yeniden inşa eden bireyler olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, sinemada çocuk karakterlerin yalnızca edilgen kurbanlar değil; aynı zamanda eleştirel düşünceye sahip bireyler olarak temsiline olanak tanır.

Henry Jenkins (1998) ise çocukluğun kültürel olarak inşa edilen bir kategori olduğunu vurgular. Ona göre çocukluk, evrensel bir biyolojik evre değil; toplumun değer yargılarına, kültürel normlarına ve medya aracılığıyla inşa edilen anlamlara göre şekillenen bir kimlik biçimidir. Bu nedenle sinemada çocuk karakterlerin nasıl temsil edildiği, yalnızca bireysel hikâyelerle değil; aynı zamanda o temsillerin üretildiği kültürel bağlamlarla doğrudan ilişkilidir. Jenkins'in çalışmaları, çocuk karakterlerin sadece bireysel değil, toplumsal kimlikler taşıdığını ve bunların medya aracılığıyla yeniden üretildiğini göstermesi açısından önemlidir. Sonuç olarak, çocukluk temsilleri sinemada oldukça katmanlı ve politik bir alandır. Masumiyet, tanıklık, direniş, hayal kırıklığı gibi temalar aracılığıyla çocuk karakterler, yalnızca bireysel bir gelişim öyküsünün öznesi değil, aynı zamanda toplumsal eleştirinin güçlü araçları haline gelir.

2. YÖNTEM

2.1. Yöntem Türü

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, toplumsal olguların derinlemesine ve bağlamsal olarak incelenmesine olanak tanıyan esnek ve yoruma dayalı bir araştırma türüdür. Özellikle bu çalışmada, içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizi, bir filmdeki görsel, sözel ve yapısal öğelerin sistematik olarak incelenmesini ve bunların altında yatan anlamları ve temaları ortaya çıkarmayı amaçlayan etkili bir analiz yöntemidir. Bu bağlamda, Aibek Daiyrbekov'un yönetmenliğini yaptığı "Ermen Cıdı" filmi, toplumsal sorunların bireyler üzerindeki yansımalarını görsel bir anlatı üzerinden incelemek için uygun bir örnek sunmaktadır. Film, yalnızca bir kurmaca anlatı değil, aynı zamanda çağdaş Kırgız toplumunun sosyo-kültürel gerçekliklerine dair güçlü bir tanıklık olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle "Ermen Cıdı", sinemada toplumsal gerçekçilik perspektifinden yapılacak çözümlemeler için seçilmiş ve bu çalışmanın odak örneği olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, "Ermen Cıdı" filmi üzerinden Kırgız sinemasında toplumsal sorunların nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan içerik analizi yöntemi, filmdeki yapıların, karakterlerin ve sembollerin arkasındaki toplumsal anlamları ortaya koymak açısından uygun ve etkili bir yöntemdir. Filmdeki görsel anlatılar, karakter çatışmaları ve sahne yapıları incelenerek; sinemanın sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal eleştirinin estetik bir biçimi olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem:

Bu çalışmanın örneklemini, 2023 yılında vizyona giren ve Aibek Daiyrbekov tarafından yönetilen “Ermen Cıdı” filmi oluşturmaktadır. Film, kırsal bir Kırgız köyünde yaşayan üç çocuğun yaşamına odaklanarak, toplumun güncel sorunlarını ve değer çatışmalarını anlatmaktadır. Film, Kırgız toplumunun içinde bulunduğu kültürel dönüşüm, sosyal çöküntü ve aile yapılarındaki kırılmaları anlamak açısından temsil gücü yüksek bir metin olarak değerlendirilmiştir. “Ermen Cıdı” filmi, çağdaş Kırgızistan’ın özellikle kırsal bölgelerinde yaşanan toplumsal sorunları sade ama etkileyici bir dille ortaya koymaktadır. Filmde ele alınan temalar arasında aile içi çatışmalar, yoksulluk, alkolizm, göç, çocukların yaşadığı travmalar ve kültürel kimlik sorunları yer almakta; bu temalar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde izleyiciye aktarılmaktadır. Filmin çocuk karakterlerin bakış açısından anlatılıyor olması, toplumun içinde bulunduğu durumu saf, filtresiz ve duygusal bir yoğunlukla sunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal eleştiriyi çocukların masumiyeti ve kırılganlığı üzerinden kurarak, izleyicinin empati düzeyini artırmaktadır. Ayrıca film, yerel bağlamda üretilmiş olması ve uluslararası festivallerde elde ettiği başarılarla da dikkat çekmekte; bu da filmi kültürel ve akademik analizler için daha anlamlı kılmaktadır.

2.3. Analiz Süreci ve Birimleri

Film çözümlemesi sürecinde, tematik içerik analizi uygulanmıştır. Bu yöntemle filmdeki tekrar eden temalar, semboller, karakterler arası ilişkiler ve görsel-işitsel öğeler detaylı biçimde incelenmiştir. Aşağıdaki analiz birimleri üzerinden sistematik çözümlemeler yapılmıştır. Karakterler: Özellikle çocuklar (Kanat, Dastan, Bayel), anneler ve babalar üzerinden aile yapısı, toplumsal roller ve cinsiyet temelli sorunlar analiz edilmiştir. Diyaloglar: Filmde geçen konuşmalar aracılığıyla duygusal çatışmalar, sosyal baskılar ve karakterlerin iç dünyaları değerlendirilmiştir. Sahne Kurgusu ve Mekânlar: Ev içi mekânlar, doğa görüntüleri ve kırsal çevre gibi unsurların simgesel anlamları ele alınmıştır. Görsel Simgeler: Alkol şişesi, bisiklet, dua sahneleri, yıldı atları gibi imgeler, filmdeki temaları yansıtan anlatı unsurları olarak analiz edilmiştir. Bu analiz sürecinde film, aşağıda belirtilen ana temalar çerçevesinde çözümlenmiştir: Aile içi çatışmalar ve boşanmalar; Alkol bağımlılığı ve baba figürünün kaybı; Yoksulluk ve sosyal umutsuzluk; Göç ve annesizlik; Çocukların sessiz direnişi ve manevi sığınakları (dua, oyun, hayal).

3. BULGULAR

“Ermen Cıdı” filmi, çocukluğun hem oyun dolu yüzünü hem de toplumsal gerçeklerle erken karşılaşmanın yarattığı kırılganlığı derinlemesine işleyen bir anlatıya sahiptir. Film, Kırgızistan’ın kırsal bir köyünde yaşayan üç çocuğun – Kanat, Dastan ve Bayel – gündelik yaşamına odaklanırken, izleyiciyi çocukların gözünden toplumsal yapının temel sorunlarıyla yüzleştirir. Hikâye, dışarıdan bakıldığında neşeli ve özgür görünen bir çocukluk dünyasının, aslında aile içi çatışmalar, ekonomik yoksunluk ve ebeveyn ihmali gibi ağır sorunların gölgesinde şekillendiğini ortaya koyar. Filmde, çocuklar günlerini neşeli oyunlarla geçirirken, bu oyunların aslında birer kaçış alanı olduğu fark edilir. Her biri, kendi ailesinde yaşadığı zorluklardan, babalarının şiddeti ya da alkol bağımlılığı gibi sorunlardan ve annelerinin yokluğundan uzaklaşmak için oyunlara sığınır. Oyunlar, bir tür terapi alanı gibi işlev görürken; çocukların iç dünyasında bastırılmış korkular, beklentiler ve sevgi ihtiyacı büyümeye devam eder. Anlatı ilerledikçe, “çocukluk” olarak adlandırılan o güvenli alan, yetişkin dünyanın sert gerçekliğiyle çatışmaya başlar. Babalar ya işsizlik ve çaresizlik içinde kendilerini tüketmekte ya da otoriteyi baskı yoluyla kurmaya çalışmaktadır. Anneler ise çoğu zaman kendi hayallerinin peşinden koşarken, çocuklarını duygusal olarak yalnız bırakmaktadır. Bu durum, filmde “anneler mutluluğun peşinden giderken, evde kalan küçük mutlulukları unuturlar” şeklinde poetik bir anlatımla ifade edilir. Çocuklar ise inanç ve umut arasında bir yerde, kendilerince dua etmeye çalışırlar. Filmde geçen “dua etmeyi bilmeyen çocuklar, kuşlar gibi annelerinin mutluluğu ve aile sevgisi için dua eder” ifadesi, onların saf ama derin özlemlerini sembolik bir dille yansıtır. Bu anlatım, çocuk karakterlerin hem bireysel özdeşleşmesini hem de toplumun duygusal boşluklarını temsil etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Dolayısıyla film, sadece bireysel çocukluk hikâyeleri anlatmakla kalmaz; aynı zamanda aile yapısındaki dönüşüm, kırsal toplumdaki ekonomik kırılmalar ve kültürel değerlerin çözülmesi gibi makro düzeydeki toplumsal sorunları da çocuk bakış açısıyla görünür kılar. Bu anlatı yapısı sayesinde, filmdeki her karakter hem kendi içsel dünyasını hem de yaşadığı toplumun genel durumunu yansıtan çok katmanlı bir temsil haline gelir.

3.1. Kanat'ın Bisikleti: İçsel Dünyanın ve Çevresel Kaosun Onarımı

Filmdeki en dikkat çekici sembollerden biri, Kanat'ın sürekli olarak tamir etmeye çalıştığı bisiklettir. Bu bisiklet yalnızca bir ulaşım aracı ya da oyuncak olarak değil; Kanat'ın iç dünyasının ve çevresel gerçekliğinin metaforik bir temsili olarak işlev görür. Film boyunca Kanat'ın bisikletle kurduğu ilişki, onun yaşadığı ailevi travmalarla başa çıkma biçimini ve dünyayı yeniden anlamlandırma çabasını sembolize eder.

Aile içi boşanma, ebeveynler arası çatışma ve taşınma gibi temel değişimlerin ardından, Kanat'ın çevresi bir anda altüst olur. Bu kaotik ortamda Kanat, somut bir nesne üzerinden kendi varlığını yeniden kurmaya çalışır. Bisikletin bozuk parçaları, onun hayatındaki kırık bağların ve eksikliklerin birer karşılığı gibidir. Her tamir girişimi, Kanat'ın hem duygusal hem de sosyal bağlamda bir tür iyileşme ve denge kurma arzusunu temsil eder.

Bisiklet aynı zamanda çocuklukla yetişkinlik arasındaki geçişte bir geçiş nesnesi işlevi de görür. Kanat, bu nesne aracılığıyla yalnızca mekânsal olarak değil, psikolojik olarak da bir yolculuk içindedir. Özellikle filmin sonunda, Kanat'ın tamir ettiği bisikleti arkadaşlarına vermesi, hem sorumluluğun devri hem de kendisinin bir aşamayı geride bırakması anlamına gelir. Bu sahne, Kanat'ın duygusal gelişiminde bir kırılma anı ve içsel barışma sürecinin tamamlandığını gösterir. Dolayısıyla bisiklet, film boyunca sadece fiziksel bir nesne değil, aynı zamanda Kanat'ın yaşadığı ailevi dağınıklığı toparlama çabası, kendini ifade etme biçimi ve yeniden düzen kurma isteğinin bir sembolü olarak izleyiciye sunulur. Bu metafor, çocuğun karmaşık dünyasında anlam arayışının somut bir yansıması olarak filmde derinlikli bir şekilde işlenmiştir.

3.2. Bayel'in Ailesindeki Şiddet ve Kadına Yönelik Metaforik Yansımalar

Filmde Bayel'in ailesi üzerinden anlatılan aile içi şiddet, yalnızca bireysel bir sorun olarak değil, daha geniş bir toplumsal yapının ürünü olarak kurgulanır. Bayel'in babasının annesine uyguladığı fiziksel şiddet, kadına yönelik sistematik baskının mikro düzeydeki bir tezahürü olarak ele alınır. Özellikle Bayel'in dile getirdiği "Babam annemi dövmeyi bıraksaydı, dileğim bu olurdu" cümlesi, çocukların şiddet ortamında nasıl bir travmayla büyüdüklerini gözler önüne sererken, aynı zamanda bu şiddetin nesiller arası aktarımına işaret eder.

Bu sahne, sadece bireysel bir acıyı değil, aynı zamanda toplumun ataerkil yapısının kadına yüklediği ikincil konumu ve baskıyı da ortaya koyar. Kadın, hem fiziksel hem de psikolojik olarak bastırılan bir figürdür. Bayel'in annesi, evin içinde maruz kaldığı şiddeti sessizlikle karşılamakta, ancak bu sessizlik filmde bastırılmış bir isyanın ve çaresizliğin göstergesi olarak metaforik bir şekilde yer bulur. Benzer şekilde, Kanat'ın babasının sarhoş bir şekilde eve gelmesi ve Kanat'ın annesinin, çocuklarıyla birlikte evin dışında korkuyla beklemesi, kadın bedeninin ve ruhunun sürekli tehdit altında olduğu bir atmosferi yansıtır. Bu durum, yalnızca ev içindeki bireysel bir korkunun ötesinde, toplumun eril şiddet düzenine maruz kalan kadınların ortak deneyimi olarak okunabilir. Bu sahne, kadının ev içinde bile kendini güvende hissedemediği bir gerçekliği vurgular. Ayrıca film, kadına yönelik şiddetin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal boyutlarını da görünür kılar. Kadının konuşamaması, duygularını açıkça ifade edememesi ya da çocuklarıyla birlikte korunmak için geri çekilmesi, toplumun kadını susturan ve edilgenleştiren normlarına dair eleştirel bir söylem üretir.

Bu bağlamda filmdeki kadın karakterler, doğrudan şiddetin hedefi olmalarının yanı sıra, aynı zamanda ataerkil sistemin taşıyıcısı olan bir toplumsal yapının içinde var olmaya çalışan figürlerdir. Yönetmen, bu karakterleri pasif kurbanlar olarak değil; içinde bulundukları baskı ortamına karşı

sessizce direnen ve çocuklarının iyiliği için mücadele eden özneleştirilmiş bireyler olarak yansıtarak, şiddetin yalnızca bireyler arası bir mesele değil, aynı zamanda bir toplumsal bilinç ve yapısal dönüşüm sorunu olduğunu ortaya koyar.

3.3. Dastan'ın Babasızlığı ve Toplumun Babasız Çocuklara Bakışı

Dastan karakteri üzerinden kurulan anlatı hattı, hem bireysel bir eksiklik duygusunu hem de toplumsal düzeydeki dışlayıcı normları açığa çıkarır. Dastan'ın babasının vefatı, onun sadece ailesel değil, aynı zamanda toplumsal kimliğinde de bir boşluk yaratır. Film boyunca Dastan'ın yaşadığı yalnızlık, sessizlik ve dışlanmışlık hali, toplumun babasız çocuklara yönelik damgalayıcı bakışının sinemasal bir ifadesidir. Dastan'ın dayısından sevgi görememesi ve bu durumun sürekli tekrar eden bir soğukluk biçiminde yansıtılması, babasızlığın sosyal bir eksiklik olarak kodlandığını ortaya koyar.

Toplumun erkek egemen yapısında “baba figürü”, hem otoritenin hem de aidiyetin sembolüdür. Bu figürden yoksun kalan çocuklar, özellikle kırsal gibi geleneksel değerlerin güçlü olduğu alanlarda, toplumsal hiyerarşinin en altına itilme riskiyle karşı karşıya kalırlar. Dastan, bu açıdan değerlendirildiğinde yalnızca bir çocuk değil, toplumun eksiklik üzerinden kurduğu dışlayıcı yapıların bir taşıyıcısıdır. Onun filmdeki sessizliği, kendi duygularını bastırması ve iletişim kurma konusundaki zorlukları, toplumsal bir yabancılaşmanın sonucu olarak yorumlanabilir.

Bu yalnızlık hali, yalnızca babasızlıkla sınırlı kalmaz; Dastan'ın annesinin ekonomik nedenlerle Avrupa'ya göç etmesiyle birlikte daha da derinleşir. Annesinin yurtdışına çalışmaya gitmesi, sadece fiziksel bir uzaklığı değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir terk edilişi simgeler. Dastan, artık sadece babasız değil, aynı zamanda annesiz de kalmıştır. Filmde annesinin yeni bir hayat kurması ve çocuğunu kendi anne babasına bırakması, göçmenlik olgusunun çocuklar üzerinde yarattığı travmatik etkilerin güçlü bir temsilidir.

Burada göç, yalnızca ekonomik bir hareketlilik değil; aynı zamanda aile yapısının çözülmesine, çocukların psikolojik gelişimlerinin sekteye uğramasına neden olan bir toplumsal sorundur. Dastan, annesinin yokluğunda bir yandan sevgi yoksunluğu yaşarken, diğer yandan yeni kurulan düzene dahil olamamanın verdiği kimlik kriziyle baş etmeye çalışır. Özellikle akranlarıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkan sessiz duruşu ve içe kapanıklığı, onun toplumsal bağlamdan dışlandığını, kendini güvende hissedemediğini ve aitlik hissini yitirdiğini gösterir.

Dastan'ın hikâyesi bu bağlamda, modern toplumda parçalanmış aile yapılarının çocuklar üzerindeki etkilerini, göç ve yoksulluk gibi faktörlerin çocukluk deneyimini nasıl şekillendirdiğini anlatan güçlü bir eleştiridir. Film, bu yalnızlık halini sadece dramatik bir unsur olarak kullanmakla kalmaz, aynı zamanda izleyiciyi bu yapısal sorunlara dair düşünmeye davet eder. Böylece Dastan'ın bireysel yalnızlığı, daha geniş ölçekteki sosyoekonomik eşitsizliklerin ve kırılan aile yapılarının sembolik bir izdüşümüne dönüşür.

3.4. Alkolizm ve Erkeklik Onuru: Kanat ve Bayel'in Babaları

Filmde alkol kullanımı, yalnızca bireysel bir zaaf ya da bağımlılık değil; aynı zamanda toplumda “erkeklik onuru” adı altında sürdürülen geleneksel bir kimlik inşa biçimi olarak karşımıza çıkar. Kanat ve Bayel'in babaları, alkolizmle özdeşleştirilen figürler olmalarının ötesinde, toplumsal erkeklik rollerinin baskısı altında şekillenen bireylerdir. Bu karakterler üzerinden film, kırsal toplumlarda hâlâ geçerliliğini koruyan, erkekliğin alkolle pekiştirildiği bir norm sistemini sorgular. İçki içmek, bu erkek karakterler için hem bir güç simgesi, hem de toplumsal kabulün bir gereğidir.

Özellikle Bayel'in babasının sürekli içki içerek saldırganlaşması, otoritesini içkiyle pekiştirmeye çalışması, alkolün yalnızca bir bağımlılık değil, aynı zamanda iktidar kurma aracı olarak kullanıldığını gösterir. Kanat'ın babasının da benzer şekilde sarhoşken eve gelmesi ve bu sırada evde korku hâkim olması, erkekliğin kırılabilirliğiyle iç içe geçmiş bir güç gösterisinin yansımasıdır.

Film, bu sahneler aracılığıyla alkolizmi yalnızca bireysel bir sorundan ibaret görmez; aynı zamanda toplumun erkeklik anlayışına içkin toksik normların bir yansıması olarak işler. Erkeklerin bastırılmış duygularını ifade edememesi, çaresizlikle yüzleşememesi ve bunun yerine içkiyle kendilerine sahte bir güç alanı yaratmaları, filmdeki erkek karakterlerin ortak çıkmazıdır. Bu bağlamda alkol, toplumda erkeklerin duygusal ve sosyal yalnızlıklarının maskelenme biçimi, bastırılmış travmaların açığa çıkma noktası ve aile içi şiddetin meşrulaştırıldığı bir zemindir. Film, bu sistemin hem bireyleri hem de aile yapılarını nasıl zehirlediğini güçlü bir biçimde gözler önüne serer.

3.5. Bürokrasi ve Toplumun Çürüyüşü: Kültür Evi ve Eğitim Sorunu

Filmdeki bir diğer çarpıcı eleştiri, devletin kırsaldaki işlevsizliği ve toplumsal çürüme olgusudur. Bu eleştirinin simgesel düzlemdeki karşılığı ise “kültür evi”dir. Bir zamanlar halkın kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiş olan bu yapı, artık tamamen terk edilmiş, bakımsız ve hayvanların barınağı hâline gelmiş durumdadır. Kültür evinin bu hâli, sadece fiziksel bir yıkımı değil, toplumun değerler sistemindeki çöküşü ve devletin halka olan ilgisizliğini temsil eder.

Kültür evinin bu biçimde gösterilmesi, geçmişteki idealist kamusal projelerin günümüzde tam bir işlevsizlik ve unutulmuşlukla sonuçlandığını ima eder. Kültür, eğitim ve sanata dair hiçbir şeyin kalmamış olması; bu alanlarda yaşanan kurumsal boşluğu ve halkın kültürel taleplerinin karşılıksız bırakıldığını simgeler. Hayvanların beslendiği bu yapıda artık ne bir tiyatro sahnesi, ne bir kitaplık, ne de bir toplumsal buluşma alanı kalmıştır. Bu durum, filmde bürokrasinin toplumla olan bağını yitirdiğini ve devletin kırsalda yalnızca bir “hayalet yapı”ya dönüştüğünü gösterir.

Öte yandan, Kanat’ın babasının köydeki ilk bilgisayar öğretmeni olması da, eğitimdeki yapısal eşitsizliklerin ve dijital uçurumun bir yansımasıdır. Bu durum, köyde eğitime erişimin ne kadar sınırlı olduğunu, devletin modernleşme projelerinin yalnızca merkezde yoğunlaştığını ve taşrada büyük boşluklar bıraktığını ortaya koyar. Bilgisayar gibi temel bir eğitimin henüz yeni sunulması, kırsalın eğitimdeki gecikmişliğini ve fırsat eşitsizliğini vurgular.

Film bu iki öge üzerinden, toplumsal yapının yalnızca bireysel çatışmalar değil, aynı zamanda kurumsal ihmal ve ideolojik boşluklar üzerinden de çözüldüğünü gösterir. Kültür evinin ve eğitimin durumu, devletin kırsal halkla olan temasının ne kadar zayıfladığını; bireylerin yalnızca aile içinde değil, aynı zamanda kamusal alanda da destekten yoksun bırakıldığını simgeler. Bu da genel olarak devlet-toplum ilişkisinin çözülmekte olduğunu ve halkın kültürel, eğitsel ve sosyal anlamda yalnızlaştırıldığını güçlü bir şekilde gözler önüne serer.

3.6. Dastan’ın Anneliği ve Yılkı Atları

Dastan’ın annesinin köyden ayrıldığı sahne, filmde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin bir duygusal kırılmayı temsil eder. Bu sahnede yılkı atlarının annesiyle birlikte köyü terk etmesi, yalnızca fiziksel bir ayrılığı değil, aynı zamanda Dastan’ın hayatındaki sevgi ve güven bağlarının kopuşunu simgeler. Geleneksel olarak yılkı atları, özgürlüğü, sadakati ve doğayla kurulan kadim bağı temsil eder. Ancak burada bu atların sahneden çıkışı, Dastan’ın hayatında bir boşluk ve sahipsizlik duygusunun başlamasını işaret eder.

Annesinin gidişi, yalnızca bir ebeveynin kaybı değil, aynı zamanda Dastan’ın çocukluk dünyasındaki “aidiyet” ve “şefkat” duygularının çözülmesi anlamına gelir. Bu noktada film, çocuklukla bağ kurulan sevgi kaynaklarının, göç ve yoksulluk gibi toplumsal zorunluluklar nedeniyle nasıl ortadan kalktığını şiirsel bir dille anlatır. Atlar burada yalnızca hayvan değil; annelik, koruyuculuk ve bağlılık gibi duyguların cisimleşmiş hâlidir. Atlarla birlikte annesinin de gitmesi, Dastan için sevginin kanatlarının kırıldığını ve onun artık duygusal olarak daha yalnız bir dünyaya adım attığını gösterir.

“At insanın kanadıdır” sözü, bu bağlamda özel bir anlam kazanır. Bu metafor, Dastan’ın hem koruyucusunu (annesini) hem de hayal dünyasını yitirdiğini, bundan böyle duygusal ve fiziksel olarak daha savunmasız kalacağını anlatır. Film burada, yalnızlaşan çocuğun toplum tarafından nasıl

görünmez hâle geldiğini, annesizliğin ve terk edilmenin psikolojik derinliğini oldukça etkili bir biçimde gözler önüne serer.

3.7. Kanat'ın Babası ve Baba Figürünün Yeri

Kanat'ın babasının film boyunca kaybettiği ve daha sonra bulduğu inek, yalnızca ekonomik bir eşya değil, aynı zamanda baba figürünün ailedeki konumuna dair simgesel bir anlatıdır. Özellikle kırsal yaşamda inek gibi hayvanlar, hem geçim kaynağı hem de ailenin düzeniyle doğrudan ilişkilidir. İneğin kaybolması, Kanat'ın babasının hem ailede hem de toplumda kaybolmuş otoritesini, işlevsizliğini ve kırılganlığını temsil eder. Kanat'ın bu kayıp karşısında gösterdiği tepki, bir çocuğun baba figürünün yokluğuna karşı verdiği duygusal tepkiyle örtüşür.

Baba figürü, film boyunca hem fiziksel olarak mevcuttur hem de duygusal olarak eksiktir. Sarhoşluğu, eve olan ilgisizliği ve zaman zaman kaybolması, bu figürün işlevsizliğini ortaya koyar. Ancak ineğin tekrar bulunması, aynı zamanda babanın yeniden bir araya geliş çabasını ve çocuğun iç dünyasında babaya duyulan özlemin bir nebze karşılık bulunduğunu simgeler. Kanat için bu süreç, yalnızca ekonomik bir rahatlamayı değil, aynı zamanda baba sevgisinin ve güven ilişkisinin yeniden inşa edilmeye çalışılmasını temsil eder.

Babanın inekle birlikte geri gelişi, çocuk için bir “onarma” ve “tamir” sürecinin başlangıcıdır. Tıpkı Kanat'ın bisikletini tamir etmesi gibi, baba figürünün de yeniden hayatlarına dönmesi, ailedeki duygusal bağların ve eksik rollerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini gösterir. Film bu noktada, aile içindeki baba rolünün yalnızca fiziksel değil, duygusal ve ahlaki olarak da önemli bir yer tuttuğunu, çocukların bu figürle kurduğu bağın eksikliğinin yaşamlarında nasıl büyük bir boşluk yarattığını başarılı bir biçimde anlatır.

4. SONUÇ

“Ermen Cıdı” filmi, çağdaş Kırgız sinemasında toplumsal sorunların çocukların gözünden nasıl yansıtıldığını çarpıcı bir şekilde ortaya koyan güçlü bir anlatı örneği sunmaktadır. Film, kırsal bir köyde geçen çocukluk hikâyesi aracılığıyla, Kırgız toplumunun geçirdiği sosyal ve kültürel dönüşümleri, aile yapısındaki kırılmaları, ebeveyn rollerindeki çözümleri ve ekonomik sıkıntıların bireyler üzerindeki etkilerini etkileyici bir sinemasal dille yansıtmaktadır. Anlatı, özellikle çocuk karakterlerin gözünden şekillendiği için, toplumun yüzeyde görünmeyen, bastırılmış ve çoğu zaman göz ardı edilen duygusal ve yapısal sorunlarına dair güçlü bir tanıklık sunar. Filmde yer alan alkolizm, yoksulluk, göç, parçalanmış aile yapıları ve sevgi eksikliği gibi temalar, sadece bireysel trajediler olarak değil; aynı zamanda Kırgızistan'ın kırsal bölgelerinde yaşanan yaygın toplumsal sorunların birer yansıması olarak ele alınmıştır.

Bu bağlamda, Aibek Daiyrbekov'un anlatısı yalnızca bir çocukluk hikâyesi değil, aynı zamanda derin bir toplumsal eleştiri barındırmaktadır. Filmde kullanılan görsel simgeler, karakterlerin içsel çatışmaları ve sade ama etkileyici sinematografi, izleyiciye toplumun duygusal haritasını çizmekte ve birey-toplum ilişkisine dair güçlü mesajlar iletmektedir. Çocukların dua etme sahneleri, sessiz gözlem hâlleri ve oyunlar aracılığıyla verdikleri tepkiler, yalnızca dramatik unsurlar değil; aynı zamanda toplumsal yapının kırılgan noktalarını görünür kılan anlatı araçlarıdır. Bu yönüyle film, sinemanın yalnızca bir eğlence biçimi olmadığını, aynı zamanda güçlü bir sosyal yorum aracı olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, Kırgız sinemasının özellikle kırsal yaşam, çocukluk ve aile yapıları gibi temalar üzerinden toplumsal dönüşümü yansıtmaya potansiyelinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu nedenle, benzer filmler üzerinden yapılacak daha geniş ölçekli analizler, Kırgızistan'daki sosyo-kültürel değişimlerin izini sürmek açısından oldukça verimli olacaktır. Ayrıca sinemacıların, çocuk bakış açısını daha fazla merkeze alarak travma, yoksulluk ve kültürel kimlik gibi temaları işledikleri anlatılar üretmeleri, toplumla daha güçlü bağlar kurmalarını ve sinemayı bir toplumsal farkındalık aracı hâline getirmelerini sağlayacaktır. Eğitim alanında ise bu tür filmlerin genç kuşaklarla paylaşılması, onların toplumsal empati kurmalarına ve çevrelerindeki sosyal

yapıların işleyişini sorgulamalarına katkı sunabilir. Sonuç olarak, “Ermen Cıdı” gibi filmler, sadece sinemasal başarılarıyla değil; aynı zamanda sundukları derinlikli toplumsal eleştiriyle de dikkat çekmekte ve Kırgız toplumunun aynası olma işlevini güçlü biçimde yerine getirmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press.
- Jenkins, H. (1998). *The Children's Culture Reader*. New York: NYU Press.
- Kracauer, S. (1960). *Theory of Film: The Redemption of Physical Reality*. New York: Oxford University Press.
- Lukács, G. (1971). *The Theory of the Novel*. Cambridge, MA: MIT Press.

**A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON FEMALE PERSONNEL WORKING IN THE
GENDARMARIE ORGANIZATION: THE NİĞDE EXAMPLE**
**JANDARMA TEŞKİLATINDA ÇALIŞAN KADIN PERSONEL ÜZERİNE SOSYOLOJİK
BİR ANALİZ: NİĞDE ÖRNEĞİ**

Taner ŞEKERLİ¹, Yücel CAN²

¹Jandarma Astsubay, Niğde İl Jandarma Komutanlığı, Suç Sosyolojisi, 0009-0006-4044-3166

²Profesör, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi , 0000-0002-5782-6570

Özet

Bu çalışmada, Jandarma Genel Komutanlığı'nda çalışan kadın personelin çalışma koşulları ve bu koşulların onların çalışma hayatına ve ailevi yaşamına olan etkileri araştırılmıştır. Çalışmada kadın ve erkek rollerindeki çeşitlilik, kadın kimliğinden beklenen rolün ne olduğu ve maskülen bir söyleme sahip askerlik mesleğinde görev yapan kadın personellerin hem aile içerisindeki hem sosyal çevre içerisindeki etkileşimleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı kadın subay/astsubayların aile içi rolleri ve mesleki rolleri göz önüne alındığında, toplumsal cinsiyet olgusunu, bu olgudan Jandarma kadın subay/astsubayların nasıl etkilendiği, aile içi rollerinde etkin olup olmadıkları, aile içi sorumluluklarını ne kadar yerine getirebildiklerini ve sosyal çevre yapısında kendilerini resmi ve sivil yaşamın neresinde konumlandıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda kadın personelle görüşmeler yapılmıştır. Hazırlanan açık uçlu sorular 2025 yılı Şubat ve Mart ayları içerisinde 5 katılımcıya sorulmuştur. Bir katılımcı görüşme talebine olumsuz cevap vermiştir. Niğde İl Jandarma Komutanlığı bünyesinde görev yapmakta olan kadın personellere yönelik yapılan bu çalışma neticesinde; kadınların, iş yükü, hiyerarşik yapı ve mesai sistemi bakımından uyum sağlamak hususunda ilk zamanlarda adaptasyon sorunu yaşarken, görev süresinin ve tecrübelerinin artmasıyla adaptasyon problemi yaşamadıkları ve bu durumu sıradan bir olgu gibi karşıladıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Buna ek olarak kadın personelin özellikle nöbet dönmelerinde çocuklarının bakımı ile ilgili sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgulardan hareketle çalışma yaşamının tüm alanlarında olduğu gibi, jandarmada çalışan kadın personelin de sorunlarının olduğu ve bunların çözümüne yönelik nelerin yapılabileceği gündeme gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, kimlik, görev, aile, jandarma

Abstract

In this study, the working conditions of female personnel working in the Gendarmerie General Command and the effects of these conditions on their working life and family life were investigated. The study examined the diversity in male and female roles, the role expected from female identity, and the interactions of female personnel working in the military profession with a masculine discourse both within the family and within the social environment. The aim of the study is to determine the gender phenomenon, how female Gendarmerie officers/petty officers are affected by this phenomenon, whether they are active in their family roles, how much they can fulfill their family responsibilities and where they position themselves in the social environment structure in official and civil life, considering the domestic and professional roles of female officers/petty officers. Qualitative research method was used within the scope of the study. In this context, interviews were conducted with female personnel. The prepared open-ended questions were asked to 5 participants in February and March 2025. One participant responded negatively to the interview request. As a result of this study conducted on female personnel working in the Niğde Provincial Gendarmerie Command, it was

found that while women initially had adaptation problems in terms of workload, hierarchical structure and shift system, they did not experience adaptation problems as their term of duty and experience increased and they accepted this situation as an ordinary phenomenon.

In addition, they stated that female personnel have problems with the care of their children, especially during their shifts. Based on these findings, it is brought to the agenda that female personnel working in the gendarmerie, as in all areas of work life, also have problems and what can be done to solve them.

Keywords: Woman, identity, duty, family, gendarmerie

1. GİRİŞ

Çalışmayla, J.Gn.K. bünyesinde görev yapmakta olan kadın subay/astsubay kimliksel ve sosyo-ekonomik durumları ile aile içi yapılarını bilimsel analizle açıklığa kavuşturulacaktır. Kadının kimlik olgusuna yönelik eğitim boyutuna değinecek olunursa, kadınların eğitim sisteminin hatalarından dolayı kendi kimliklerine kavuşamadıklarını, eğitimin erkeklerin gelişimine yönelik bir sistem olduğunu, bu nedenle kadınların perişanlığa ve zayıflığa itildiğini, kadınların eğitim gibi bir güç ve yararlılık kaynağını güzellik, gösteriş gibi hususlara heba ettiklerini ve böylelikle çok çabuk yıpranıp yok olduklarını belirtmektedir (Wollstonecraft, 2021:9). Ayrıca eğitim üzerine yazan erkeklerin ise, dışı cinsi insan olarak değil kadın olarak ele almakta, onları şefkatli eşler ve akılcı anneler yerine alımlı metresler olarak şekillendirmeleri dışı insana saygı uyandırmak yerine sevgi uyandırmaya çalışarak geçıştirdiklerini dile getirmektedir (Wollstonecraft 2021:10). Burada da anlaşıldığı gibi kadına haklarına yönelik bir iyileştirme geliştirme yerine yapmacık bir izlenim sergileterek kadın kimliği değerinini düşürüldüğüne değinilmektedir.

Çalışmanın konusu kadın ve erkek rollerindeki çeşitliliklerini, kadın kimliğinden beklenen rolün ne olduğu ve maskülen bir söyleme sahip subay/astsubay olarak mesleğinde görev yapan kadın personellerin hem aile içerisinde hem sosyal çevre içerisinde etkileşimi incelemektir.

Çalışmanın amacı kadın subay/astsubayların aile içi rolleri ve mesleki rolleri göz önüne alındığında, toplumsal cinsiyet olgusunu, bu olgudan Jandarma kadın subay/astsubayların nasıl etkilendiği, aile içi rollerinde etkin olup olmadıkları, aile içi sorumluluklarını ne kadar yerine getirebildiklerini ve sosyal çevre yapısında kendilerini hangi gruba yakın hissettikleri ve bu tür çalışmaların yeteri kadar olmamasından ötürü literatüre katkı sağlamasıdır.

Jandarma teşkilatı içerisinde görev yapmakta olan kadın subay/astsubay personellerinin kurum içerisindeki görevleri ile bu görevin sosyal ilişkilerine etkilerini anlama bilmek için sadece Jandarma Genel Komutanlığı emir komutası içerisinde bulunan Niğde İl Jandarma Komutanlığında görev yapmakta olan kadın personeller ile sınırlandırılacaktır.

Yapılacak olan çalışmada kullanılacak kavramlar, statü-rol, aile rolü ve mesleki rolü üzerinde durularak ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Araştırma konumuza ilişkin kullanılacak olan yöntem nitel yöntemdir. Nitel araştırma, bilindiği üzere gözlem ve yorumlamaya dayanan bir yöntemdir. Elbette ki bu gözlem ve yorumlamanın yapılandırılmamış olması gerekmektedir. Böylelikle olgu ve olayların var olan doğal ortamlarında hem gerçekçi hem de bütüncül şekilde ortaya konma durumudur.

Nitel araştırma yöntemine ilişkin bilinen en genel tanım olguların olayların yapılandırılmamış gözlem ve yorumlama olarak ifade edilerek literatürde yer edinmiştir. Nitel araştırma tasarımında değinilecek olursa, nitel araştırma tasarımının üç bileşeninin bulunduğu, bunların ise ön düşünceler, çalışmanın yürütülmesi esnasındaki uygulanan adımlar ve araştırma sürçe aşamalarıdır (Creswell, 2023:51).

3. BULGULAR

Yapılan çalışmaya beş personel katılım sağlamış olup, 1. Tabloda belirtilmiştir.

KOD	GÖREVİ	YAŞ	EĞİTİM	MEDENİ HALİ	GÖREV SÜRESİ
K1	Trafik	36	Lisans	Evli	16
K2	Karakol	34	Lisans	Bekar	2
K3	Karargâh	34	Lisans	Evli	11
K4	Karargâh	26	Lisans	Evli	2
K5	Karargâh	26	Lisans	Evli	2

Tablo 1: Katılımcılara ait kişisel bilgiler

Tabloda belirtildiği üzere katılımcıların tamamı lisans mezunudur. 3 katılımcı askeri jargonda karargâh olarak belirtilen alanda görev yapmaktayken 1 katılımcı Trafik ekibinde 1 katılımcı ise karakol (asayiş hizmetleri) ekibinde görev yapmaktadır. Görev yapmakta olan personellerin 4 ü evliyken 1 personelin bekar olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılım sağlayan personeller ile hem yüz yüze hem de önceden hazırlanmış açık uçlu sorular yönlendirilerek cevaplar alınmıştır. Alınan cevaplar neticesinde birtakım bulgular elde edilmiştir. 5 personel ile yapılan görüşmede;

- **Kadın kimliğine yönelik;** sessiz kalması, eleştiride bulunmaması gibi davranış sergilemesi neticesinde olumlulukla bağdaştırılırken, aksi tavır ve davranışta bulunması durumunda olumsuzlukla bağdaştırıldıkları.
- Kadınların aşırı duygusal tutum ve davranış sergiledikleri.
- Kadınların duygusal tutum ve davranışlarından ötürü ciddiye alınmadıkları.
- Kadınların trafikte araç kullanmaları esnasında saygısız tutum ve davranışla karşılaştıkları.
- Bazı katılımcılar, evin tek kızı olduğunu, hem aile içerisinde hem de sosyal çevresinde kadın kimliğinden ötürü herhangi bir sorunla karşılaşmadığını
- **Kadına yönelik pozitif / negatif ayrımcılığa yönelik;** pozitif bir ayrımcılık görmediklerini,
- Kadınların, Jandarmada pozitif ayrımcılığın, bir başka kurumda görev yapan kadın personellerle nazaran yok denecek kadar az olduğunu,
- Kadınların, Jandarma teşkilatında göreve başladığı süre zarfı içerisinde bazı erkek personeller tarafından “*kadınları jandarma teşkilatının sırtına yük olduğu, hiçbir şekilde görev yükünü almadıkları, erkek personele sürekli sorun çıkaran iş yükünü artıran olarak görüldüğü*” söylemiyle karşılaştıkları,
- Kadınların, kurum içerisinde “*sen kadın askersin, sende bizimle aynı maaşı alıyorsun bu mesleği seçtiysen bir kadın, bir anne ve bir eş olmayı unutacaksın*” sözleriyle karşılaştıkları,

- **Kadın personellerin iş tercihinine yönelik;** çalışma süresince görüşme yapılan katılımcıların tamamı Jandarma Genel Komutanlığı'nı kendi rızaları ile tercih ettiklerini, tercih nedenlerine etki eden hususun manevi (askeri üniforma, kadın asker, vatan sevgisi vb.) olduğunu.
- **Kadın personellerin mesleğe başlamaları neticesinde yaşadıkları değişime yönelik;** katılımcılar bu hususa ilişkin vermiş oldukları cevaplar farklılık göstermektedir. Şöyle ki;
- Bir katılımcı, aile içerisinde ve sosyal çevresinde, giymiş olduğu üniformanın saygınlık getirdiğini.
- Bir katılımcı, mesleğin adli ve idari boyut taşıması itibarıyla kendini bu alanda geliştirdiğini ve yasaları öğrendiğini.
- Bir katılımcının ise aile düzeninde aksamalar yaşadığını, iş yoğunluğu nedeniyle ailesine vakit ayıramadığını belirtmektedir.
- **Kadınların, askeri jargonda rütbecilik durumuna maruz kalmasına yönelik;** üst rütbeli kadın personeller (kadın subaylara atıfta bulunularak) tarafından bu duruma maruz kaldıklarını,
- **Kadınların sosyo – ekonomik ve aile yapılarına yönelik;** ekonomik koşulların yeterli olduğu, kurum içi çalışma sisteminden ötürü aile içi ilişkilerde aksamaların yaşandığı, göreve çağırılma gibi durumlar nedeniyle aile ile yeteri kadar aktivite sağlayamadıklarını,
- İş yükü ve yoğunluğu bakımından sosyal çevrelerine ve aile hayatına yönelik bir zaman veya planlamada aksaklıklar yaşadıklarını
- **Kadınların başka kurum ya da kuruluşlarda çalışmaya yönelik;** katılımcıların çoğunluğu başka kurum tercihi olmazken, bir katılımcı başka bir kurumu tercih etmek istediğini, bu tercihinin öğretmenlik mesleği olduğu ve bu mesleği tercih etmesindeki hususun ise mesleğin çalışma şartları ve çalışma sürelerinden kaynaklandığını,
- **Kadınların olaylar ile karşılaşmasına yönelik;** katılımcıların bir kısmı herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmazken bir kısmı ise kadın kimliğinden ötürü personelin sözünün kesildiği ve ciddiyete alınmadıklarını,

Yönünde bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular neticesinde personelin çalışma, amacı itibarıyla Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde kadın subay/astsubayların aile içi rolleri ve mesleki rolleri göz önüne alındığında, toplumsal cinsiyet olgusunu, bu olgudan Jandarma kadın subay/astsubayların nasıl etkilendiği, aile içi rollerinde etkin olup olmadıkları, aile içi sorumluluklarını ne kadar yerine getirebildiklerini ve sosyal çevre yapısında kendilerini resmi ve sivil yaşamın neresinde konumlandıklarını sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgu ve sonuçların yanı sıra çalışmanın halen devam etmekte olduğu ve çalışmanın sonlandırılmadığı da belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

Creswell, J.W. (2023). Nitel Araştırma Yöntemleri. (Çev. S. Beşir Demir, M. Bütün) Ankara: Siyasal.

Wollstonecraft, M. (2021). *Giriş*, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi. (Çev. D. Hakyemez). (9.baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

**TURKISH NATIONALISM DISCOURSES IN CINEMA: THE EXAMPLE OF THE
MOVIE POCKET HERCULES NAIM SÜLEYMANOĞLU
SİNEMADA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ SÖYLEMLERİ: CEP HERKÜLÜ NAIM
SÜLEYMANOĞLU FİLMİ ÖRNEĞİ**

Zeynep ÇETİN

¹Öğretmen, Niğde Hüdavend Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi,

ORCID Numarası: 0000-0003-4589-1495

Özet

Bu çalışma; Türk sinemasının son yıllarda yapılan biyografi türünün önemli örneklerinden biri olan “Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu” isimli filmdeki Türk Milliyetçiliği söylemini açıklamak ve bunu söylem analizi yöntemi ile ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söz konusu film, Bulgaristan’da yaşayan Türklere yönelik 80’li yıllardan itibaren artan asimilasyon politikaların çerçevesinde yapılan zulümleri, Naim Süleymanoğlu’nun gerçek hayat hikâyesi ekseninde yola çıkılarak anlatmaktadır. Film, konusunun geçtiği dönemin siyasi şartlarını yansıtmaya sebebiyle bir belge niteliği taşımaktadır. Filmde yer alan sahne ve sekanslar incelenerek isimlendirilerek analizi yapılmıştır. Filminden görüntüler eşliğinde Türk Milliyetçiliği fikri olarak nitelendirilebilecek 10 söylem belirlenerek açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Naim Süleymanoğlu, Cep Herkülü, Türk Milliyetçiliği

Abstract

This study aims to explain the Turkish Nationalism discourse in the film “Pocket Hercules: Naim Süleymanoğlu”, one of the important examples of the biography genre in Turkish cinema in recent years, and to reveal this through the method of discourse analysis. The film in question tells the oppressions carried out against Turks living in Bulgaria within the framework of the increasing assimilation policies since the 80s, based on the real life story of Naim Süleymanoğlu. The film has the quality of a document because it reflects the political conditions of the period in which its subject takes place. The scenes and sequences in the film were examined, named and analyzed. Accompanied by images from the film, 10 discourses that can be described as the idea of Turkish Nationalism were determined and explained.

Keywords: Naim Suleymanoglu, Pocket Hercules, Turkish Nationalism

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CONNECTEDNESS, LIFE SATISFACTION,
AND DEPRESSION LEVELS IN YOUNG ADULthood
GENÇ YETİŞKİNLİKTE GÖRÜLEN SOSYAL BAĞLILIK DÜZEYLERİNİN, YAŞAM
DOYUMU ve DEPRESYON DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mehmet Ali ALAGÖZ¹, Güldener ALBAYRAK²

¹Psikolojik Danışman Mehmet Ali ALAGÖZ, Zahit Çetin İlkokulu, Eğitim Bilimleri,
0009-0009-0008-0622-276X

² Doktor Öğretim Üyesi Güldener ALBAYRAK, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim
Bilimleri, 0000-0002-4326-7341

Özet

Genç yetişkinlik Levinson'a göre 22-40 yaş dilimini kapsamaktadır. Bundan dolayı bu dönem içindeki bireyler, yaşamlarını olumlu olumsuz yönde etkileyebileceği birçok yaşantı ile karşı karşıya kalabilmektedir. Karşılaştıkları üniversite, iş arayışı gibi yaşam deneyimleri, bazen yaşam doyumunu attırırken bazen depresyon yaşamlarına sebep olmaktadır. Alan yazın incelendiğinde; sosyal bağlılık düzeyi, genç yetişkinlik döneminde bireylerin düzeylerinin depresyon ve yaşam doyumunu düzeylerini etkilediği görülmüştür.

Sosyal bağlılık, sosyal yaşamda kişilerarası yakınlığın öznel farkındalığını tanımlanan benliğin bir yönü olarak ifade edilmektedir. Birey de bulunan bu yakınlık duygusu bireyin ait olma duygusunun önemli bir unsurudur ve yakın ya da uzak bulunan ilişki deneyimlerine dayanmaktadır.

Yaşam doyumunu, yargısal bir sürecin içerisinde bireylerin kendi seçtikleri ölçütlere göre yaşam kalitelerinin genel değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Yaşam doyumunu, sadece bir alanla ilgili değildir. Yaşamına karşı tamamına yönelik pozitif olarak değerlendirmesi olarak ifade edilir. Yani hayatın bir alanından memnun olması hayatın tamamından memnun olduğu anlamına gelmez.

Bir diğer değişken olan depresyon bir duygudurum bozukluğudur. Diğer bir ifade ile depresyon bireyin düşünce biçimini, davranışlarını ve duygusal durumunu olumsuz bir şekilde etkileyen yaygın ve önemli bir psikolojik rahatsızlık olarak ifade edilir. Elde edilen veriler ışığında kadınların %13'ünün, erkeklerde de %8'inin herhangi bir zaman diliminde depresyonda olduğu saptanmıştır.

Bu araştırmada, genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin, sosyal bağlılık düzeylerinin, yaşam doyumunu ve depresyon düzeyleri üzerindeki ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak alan yazında yararlanılarak, sosyal bağlılık, yaşam doyumunu ve depresyon kavramları hakkında bilgi verilerek, bu değişkenlerle ilgili belirli temel özelliklere değinilmiştir. Ardından genç yetişkinlerin sosyal bağlılık düzeylerinin, yaşam doyumunu ve depresyon düzeyleri arasında ilişkisinin anlamlı olup olmadığının saptanabilmesi için nicel veri toplama araçları kullanılmıştır.

Araştırmada, bireylerin kişisel özelliklerini belirleyebilmek için araştırmacı tarafından oluşturulan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Ayrıca kullanılacak diğer ölçekler; Lee ve Robbins (1995) tarafından geliştirilen Erdinç Duru (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Sosyal Bağlılık Ölçeği" Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Abidin Dağlı (2016) tarafından dilimize uyarlanan "Yaşam Doyumu Ölçeği", Aaron T. Beck (1961) tarafından geliştirilen Nesrin Hisli (1989) tarafından "Beck Depresyon Ölçeği" uyarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu genç yetişkinlik döneminde bulunan farklı yaş, cinsiyet, sosyo-kültürel geçmişe sahip 300 kişiden oluşmuştur. Elde edilen veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilecektir.

Verilerin istatistiksel analizlerine devam edilmektedir. Analizler doğrultusunda bulgular alan yazın temelinde tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Genç yetişkinlik, yaşam doyumu, sosyal bağlılık, depresyon

Abstract

According to Levinson, emerging adulthood encompasses the age range of 22 to 40. Therefore, individuals within this period may encounter various life experiences that can influence their lives both positively and negatively. Experiences such as attending university or searching for employment may at times increase life satisfaction, while at other times contribute to the development of depression. A review of the literature indicates that the level of social connectedness during emerging adulthood has a significant impact on individuals' levels of depression and life satisfaction.

Social connectedness is defined as a dimension of the self that reflects the subjective awareness of interpersonal closeness within social life. This sense of closeness within the individual constitutes an essential component of the feeling of belonging and is shaped by experiences in both proximal and distal relationships.

Life satisfaction is defined as a general evaluation of individuals' quality of life based on their own chosen criteria, and it is part of a cognitive judgmental process. Life satisfaction is not limited to a single domain; rather, it reflects an overall positive evaluation of one's entire life. Thus, being satisfied with a specific area of life does not necessarily imply satisfaction with life as a whole.

Depression, on the other hand, is a mood disorder. More specifically, it is a common and significant psychological disorder that negatively affects an individual's thinking patterns, behaviors, and emotional state. According to data, it has been determined that approximately 13% of women and 8% of men experience depression at some point in their lives.

The aim of this study is to examine the relationship between levels of social connectedness and levels of life satisfaction and depression among individuals in the emerging adulthood period. In the first part of the study, relevant literature was reviewed and theoretical information regarding the concepts of social connectedness, life satisfaction, and depression was presented, with reference to key characteristics of these variables. Subsequently, quantitative data collection tools were utilized to determine whether a significant relationship exists between young adults' levels of social connectedness and their levels of life satisfaction and depression.

To assess the personal characteristics of the participants, a "Personal Information Form" developed by the researcher was used. The other measurement tools employed in the study include: the "Social Connectedness Scale," originally developed by Lee and Robbins and adapted into Turkish by Erdinç Duru (2007); the "Satisfaction with Life Scale," developed by Diener, Emmons, Larsen, and Griffin (1985) and adapted into Turkish by Abidin Dağlı (2016); and the "Beck Depression Inventory," developed by Aaron T. Beck and adapted by Nesrin Hisli (1989) for Turkish use. The study sample consisted of 300 individuals in the emerging adulthood period, representing various ages, genders, and socio-cultural backgrounds. The collected data will be analyzed using the SPSS software.

The statistical analyses of the data are currently ongoing. The findings will be discussed in relation to the existing body of literature.

Keywords: Young adulthood, life satisfaction, social connectedness, depression

ELEMENTS OF FEMINISM IN NEZİHE MUHİTTİN'S NOVEL

“BENLİĞİM BENİMDİR”

NEZİHE MUHİTTİN’İN “BENLİĞİM BENİMDİR” ROMANINDAKİ FEMİNİZM
UNSURLARI

Mehri KILIÇ¹, Ramis KARABULUT²

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0003-3984-6716.

² Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı,

ORCID: [0000-0001-9164-3308](https://orcid.org/0000-0001-9164-3308)

Özet

Bu çalışma, Nezihe Muhittin’in edebî kimliğini ve feminist düşünceye katkılarını ele alarak, onun Türk edebiyatındaki yerini incelemektedir. Nezihe Muhittin, 20. yüzyılın başlarında yükselen feminist hareketlerden etkilenmiş ve eserlerinde kadın kimliği, toplumsal roller ve bireysel özgürlük gibi konuları merkeze almıştır. Özellikle 1929’da yayımlanan “Benliğim Benimdir” adlı romanı, kadınların toplumsal konumunu sorgulayan güçlü anlatımıyla dikkat çekmektedir. Roman, kadın karakterlerin içinde bulundukları geleneksel yapılar ve bu yapıların birey üzerindeki etkilerini derinlemesine işleyerek, kadınların sadece ev içinde değil, kamusal alanda da var olma mücadelesine vurgu yapmaktadır. Nezihe Muhittin’in edebî kimliği, sadece kurgu eserlerle sınırlı kalmamış, deneme ve makaleleriyle de kadın hakları konusunda entelektüel tartışmalara katkı sağlamıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın eğitimi ve ekonomik bağımsızlık gibi konuları sıkça ele alarak, kadınların toplum içindeki yerini güçlendirmeye yönelik mesajlar vermiştir. Feminist perspektifi benimseyerek yazdığı eserlerinde, bireysel özgürlüğün ve kadın kimliğinin toplumla nasıl bir çatışma içinde olduğunu edebî bir dille ele almıştır. Ayrıca, “Benliğim Benimdir” romanı aracılığıyla, feminizmin yalnızca kadınlara yönelik bir hareket olmadığını, aynı zamanda toplumsal adaletin sağlanması için gerekli bir mücadele biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Nezihe Muhittin, eserlerinde modernist anlatım tekniklerini kullanarak, toplumsal normlara meydan okuyan bir yaklaşım geliştirmiştir. Onun yazıları, aşk, hırs, kimlik ve bireysellik gibi konuları derinlemesine işlerken, dönemin erkek egemen yapısına da eleştirel bir bakış sunmaktadır. Nezihe Muhittin’in çalışmaları, kadın hakları mücadelesini bireysel bir mesele olarak ele almak yerine, onu toplumsal bir dönüşüm sürecinin önemli bir parçası olarak değerlendirmiştir. Feminist söylemin edebiyat aracılığıyla güçlendirilmesine katkıda bulunarak, kadınların toplumsal alanda daha görünür hale gelmesini sağlamış ve Türk edebiyatında feminist hareketin gelişimine öncülük etmiştir. Bu bildiri, yazarın edebî mirasını feminist bakış açısıyla değerlendirerek, onun Türk edebiyatındaki ve kadın hakları mücadelesindeki yerini daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Nezihe Muhittin, Benliğim Benimdir, Feminizm

Abstract

This study examines Nezihe Muhittin's literary identity and her contributions to feminist thought and examines her place in Turkish literature. Nezihe Muhittin was influenced by the rising feminist movements in the early 20th century and her works centered on issues such as female identity, social roles and individual freedom. Especially her novel “Benliğim Benimdir” published in 1929, draws attention with its powerful narrative that questions the social position of women. The novel emphasizes women's struggle to exist not only in the home but also in the public sphere by deeply exploring the traditional structures in which the female characters find themselves and the effects of these structures on the individual. Nezihe Muhittin's literary identity was not limited to works of

fiction; she also contributed to intellectual debates on women's rights through her essays and articles. She frequently addressed issues such as gender equality, women's education and economic independence, and gave messages to strengthen women's place in society. In her works written from a feminist perspective, she addressed in literary language how individual freedom and women's identity are in conflict with society. Furthermore, through her novel "Benliğim Benimdir" she emphasizes that feminism is not only a movement for women, but also a necessary form of struggle for social justice. Nezihe Muhittin developed an approach that challenged social norms by using modernist narrative techniques in her works. While her writings deal with issues such as love, ambition, identity and individuality in depth, they also offer a critical view of the male-dominated structure of the period. Rather than treating the struggle for women's rights as an individual issue, Nezihe Muhittin's work considered it as an important part of a process of social transformation. By contributing to the strengthening of feminist discourse through literature, she made women more visible in the social sphere and pioneered the development of the feminist movement in Turkish literature. This paper aims to evaluate the author's literary legacy from a feminist perspective and to reveal her place in Turkish literature and the struggle for women's rights in a more comprehensive way.

Keywords: Nezihe Muhittin, Benliğim Benimdir, Feminism

1. GİRİŞ

Bürakrat bir aile çevresinden gelen Nezihe Muhittin, 1889' da İstanbul Kandilli' de doğmuştur (Göç: 15). Edebî ve kültürel eğitimini ilk öğretmenim dediği Nakiye Hanım'dan almıştır (Baykan ve Ötüş Baskett: 75). Sosyal ve siyasal hayattan kendine yer edinmek için çabalamaya başlamış Osmanlı-Türk kadın hareketini görünür hale getirmiştir (Gürkan: 237). Özellikle 20. yüzyılın başlarında gelişim gösteren feminist hareketlerin etkisi altında kalmış, bu hareketin idealleri doğrultusunda eserler vermiştir. Muhittin'in 1929 yılında yayımlanan romanı "Benliğim Benimdir," kadın kimliği, toplumsal roller ve bireysel özgürlük temalarını derinlemesine ele almasıyla dikkat çekmektedir. Bu roman, sadece bir kurgu eseri olmanın ötesine geçerek, dönemin sosyal ve kültürel dinamiklerini de yansıtır. Muhittin, bu eserde kadınların toplum içindeki yerini sorgulayarak, feminizm unsurlarını ön plana çıkarmayı başarmıştır.

"Benliğim Benimdir" (Muhittin:1) romanında, kadın karakterin içinde bulunduğu toplumsal gelenekler ve bu geleneklerin birey üzerindeki etkileri derinlemesine işlenmektedir. Roman kurgusunda, kadınların sadece evin içinde değil, dış dünyada da var olma arzusuyla dolu olduğu görülmektedir. Nezihe Muhittin, bu karakterler aracılığıyla kadınların kendi benliklerini bulma çabasını, toplumsal baskıların nasıl aşıldığını ve bunun sonucunda elde edilen bireysel özgürlüğü sorgular. Feminizm açısından incelendiğinde romanın; kadınların eğitimi, ekonomik bağımsızlıkları ve toplumsal katılımı gibi konuları ön plana çıkararak, bu süreçlerde karşılaştıkları engeller üzerinde durması çözüme yönelik bir perspektif sunmaktadır.

"Benliğim Benimdir" üzerinden Nezihe Muhittin, feminizmin yalnızca bir kadın hareketi değil aynı zamanda toplumsal adaletin sağlanması için gerekli bir mücadele olduğuna da işaret etmektedir. Eser, bu yönüyle dönemin erkek egemen yapısına bir eleştiri niteliği taşır. Kadın karakterlerin yaşadığı duygusal, sosyal ve ekonomik çatışmalar bu romanı, sadece bir toplumsal eleştiri değil aynı zamanda önemli bir edebî eser haline getirir. Nezihe Muhittin'in çalışması feminizm unsurlarının, bireysel özgürlük ve kadın kimliği ile nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sererken, okuyuculara düşündürücü bir deneyim sunar.

Nezihe Muhittin'in *Benliğim Benimdir* adlı romanı, yalnızca kurgusal bir anlatı olmanın ötesine geçer; onun kalemi, deneme ve makalelerinde, erken Cumhuriyet döneminin kadın hakları ve eğitim ekseninde şekillenen entelektüel iklimine etkin bir biçimde nüfuz eder. Kadının birey olarak eğitilmesi ve güçlendirilmesi gerektiği yönündeki kararlı duruşuyla, dönemin feminist söylemine öncülük eden seçkin bir ses haline gelmiştir. Eşsiz bakış açısı ve dönemin sınırlarını aşan öncü ruhu, Türk edebiyatını yalnızca zenginleştirmekle kalmaz; aynı zamanda feminist yazarlara ilham verecek

sağlam bir düşünsel zemin hazırlar. Onun edebî kimliğine yönelen her dikkatli bakış, Nezihe Muhittin'i Türkiye'de feminist edebiyatın seyrini belirleyen başat figürlerden biri olarak konumlandıran, derin bir ideolojik tutarlılık ve yaratıcı cesaret dokusunu gün yüzüne çıkarır.

Romanın Temel Temaları

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanı, birey ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri derinlemesine araştırarak, özellikle kadın kimliğini ön plana çıkaran iki temel tema etrafında şekillenmektedir. İlk olarak birey ve toplum teması, romandaki karakterlerin yaşamlarını ve deneyimlerini belirleyen sosyal dinamikler üzerine yoğunlaşır. Nezihe Muhittin, bireylerin toplumsal normlar ve gelenekler karşısındaki tutumlarını, bu normların bireysel özgürlük üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. Romanın ana karakteri olan Zeynep, toplumsal beklentilere meydan okuyan bir portre çizerken, bireyselliğin ve öz varoluşun önemine vurgu yapar. Muhittin'in eseri, toplumsal yapılarla bireysel kimlik arasındaki gerilimi irdeleyerek, okuyucuya derin bir düşünsel deneyim sunar.

Diğer yandan kadın kimliği teması, romanda merkezi bir konumda yer almakta ve feminist bir bakış açısıyla işlenmektedir. Muhittin, kadınların toplum içindeki tarihsel ve çağdaş rollerini çeşitli katmanlarda ele almaktadır. Romanın kadın karakterleri sadece erkek egemen bir toplumda hayat mücadelesi vermekle kalmayıp, aynı zamanda kendi benliklerini bulma yolculuklarına da çıkarlar. Bu bağlamda Nezihe Muhittin, kadınların öz benliklerini keşfetmelerinin önemini vurgulayarak, özgürleşme arayışlarını ve bireysel ifade olanaklarını cesaretlendirir. Roman, kadın kimliğinin çok katmanlı doğasını ve toplumsal yapı tarafından şekillendirilmiş mevcut sınırların ötesine geçme çabalarını gözler önüne serer. Bu iki tema aracılığıyla, Muhittin, kadınların içsel güçlerinin ve sosyal değişim potansiyellerinin altını çizer; birey olmanın getirdiği zorlukların ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin bir yansımasını sunar.

"Benliğim Benimdir", birey ve toplum ile kadın kimliği temalarını derinlemesine irdeleyerek, toplumsal normlar ile kişisel özgürlük arasındaki çatışmayı ele almaktadır. Nezihe Muhittin, bu unsurları ustaca harmanlayarak, okuyucuya hem düşündürücü hem de ilham verici bir anlatı sunmakta, kadınların kendi kimliklerini bulma serüvenlerinin evrensel bir yansımasını sağlamaktadır. Roman, tarihsel birikim ve bireysel deneyimlerle zenginleşirken, feminist düşüncenin edebî bir ifade bulduğu önemli bir eser olarak öne çıkmaktadır.

Kadın Kimliği

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanı, kadın kimliği üzerine derinlemesine bir keşif sunar ve bu noktada feminist bir perspektif sergiler. Romandaki Zeynep ve Mehveş gibi kadın karakterler, toplumsal normlar tarafından üzerine yıkılan kimliklerini yeniden inşa etme çabasıdadır. Muhittin, kadın kimliğini, içsel bir deneyim olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel olguların etkisi altında şekillenen bir yapı olarak ele alır. Kadınlar; birer birey olarak kendilerini ifade etme ihtiyacının yanı sıra, kendi varoluşlarına yönelik dışarıdan gelen damgalamalara karşı mücadele ederler. Roman, bireysel öyküler aracılığıyla, kadın kimliğinin karmaşık doğasını gözler önüne serer.

Kadın kimliğine dair sergilenen çok boyutlu yaklaşım, romanda otonomi ve toplumsal baskılar arasındaki gerilimi gözler önüne serer. Muhittin, kadın karakterlerinin yaşamlarına dair detayları aktarırken, onlara özgü bir deneyim dili oluşturur. Her biri, kendi kişisel tarihçesi ve toplumsal konumu ile şekillenmiş kimlikleri üzerinden, alternatif bir kimlik inşası yapma çabasıdadır. Bu çaba, karakterlerin içsel çatışmaları ile dış dünyadaki beklentiler arasındaki çatışmanın açık bir yansıması olarak ortaya çıkar. Özellikle Zeynep karakteri, bireysel özgürlük arayışını ve toplumsal baskılarla yüzleşimini simgeleyici bir figür olarak tespit edilmiştir. Dış dünyayı sorgularken içsel bir dönüşüm geçiren Zeynep, aynı zamanda diğer kadınlar için bir ilham kaynağı olur, onlara cesaret verir.

Roman, yalnızca kadın kimliğinin bireysel olarak değil, kolektif bir mücadele bağlamında da nasıl şekillendiğini vurgular. Feminizmin unsurları, karakterlerin etkileşimleri ve dayanışmaları ile şekillenirken; aynı zamanda toplumsal değişimle olan ilişkileri üzerinden okuyucuya da önemli

mesajlar iletilir. Kadınların birbirleriyle kurduğu bağlar, benliklerini inşa ederken aldıkları güç, romanın merkezinde önemli bir yer tutar. "Benliğim Benimdir", kadın kimliğini ele alırken, toplumsal cinsiyet normlarının üzerindeki kalıpları sorgulayan derinlikli bir metin sunmaktadır, bu da feminist bir perspektifin önemli bir görünümü olarak değerlendirilebilir.

Feminizm Kavramı

Feminizm (Adıgüzel: s.71), toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele eden bir düşünce ve eylem biçimidir. Temel olarak, kadınların tarihsel olarak maruz kaldığı ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ele almayı hedefler. Feminizmin tarihsel kökleri, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanır. İlk feminizm dalgası, özellikle kadınların oy hakkı ve eğitim gibi temel hakları için mücadele eden aktivistlerin önderliğinde şekillenmiştir. Sadece bireysel hakların değil, aynı zamanda toplumsal yapının da sorgulandığı bu dönem, feminizmin ilk temellerini atmıştır.

İkinci dalga feminizm, 1960'lı yıllarda toplumsal cinsiyet (Akkaş: s.98) rollerinin ve kadını nesneleştiren kavramların eleştirisini ön plana çıkarmıştır. Kadınların ekonomik ve cinsel özgürlük talepleri, feminist teorinin derinleşmesine yol açarken; cinsellikle ilgili normların sorgulanması, toplumsal yapıların yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreç, kadınların toplum içindeki rollerinin yeniden belirlenmesine ve sistemin sorgulanmasına neden olmuştur. Nezihe Muhittin'in, toplumdaki "cinsiyet imtiyazlarını" ortadan kaldırma mücadelesinin temelleri, Osmanlı kadınlarının yaklaşık yarım yüzyıllık "kadınlık mefkurûresi / davası" na dayanır. (Zihnioğlu: s.42)

Günümüz feminizmi ise çeşitlilik gösteren birçok yaklaşımı içerir. Liberal feminizm, bireysel hakların vurgulandığı, hukuki eşitlik ve fırsat eşitliğinin sağlanmasına odaklanırken; radikal feminizm, sistemin temellerinin sorgulanması gerektiğini savunur. Marksist feminizm, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleri gerektiğine dikkat çekerken; postmodern feminizm, cinsiyetin ötesinde kimlik ve farklılıkları ön plana çıkarır. Bu çeşitlilik, feminizmin çok katmanlı bir hareket olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, "Benliğim Benimdir" romanında bu feminist unsurların nasıl iç içe geçtiği ve Nezihe Muhittin'in bu kavramlara nasıl bir katkı sağladığı anlam kazanır. Bu romanda feminizme sadece kadınların özgürleşme mücadelesi olarak bakmamak gerekir aynı zamanda toplumsal yapının dinamiklerinin de sorgulanmasını sağlayan bir düşünce ve eylem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanın Feminizm Açısından Analizi

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanı, feminizm perspektifi açısından incelendiğinde, kadınların toplumsal rollerine ve bireysel kimlik arayışlarına dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Roman, dönemin baskıcı yapısına karşı kadınların seslerini yükseltmelerini ve kendi varlıklarını tanımlarını eleştirel bir dille yansıtır. Feminizmin temel ilkeleri olan toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların bağımsız kimliklerinden yola çıkarak, Muhittin'in eserinde yaşanan dönüşüm ve direniş temaları öne çıkmaktadır. Kadın karakterler kendi hikâyelerini yazarken, erkek egemen toplumun belirlediği sınırları nasıl aştıklarını ortaya koymaktadır.

Kadın karakterlerin incelenmesi, romanın feminizm açısından önemli bir belirleyeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhittin, bu karakterleri, toplumun dayattığı geleneksel cinsiyet rollerine karşı birerer mücadelenin sembolleri olarak kurgulamıştır. Her biri kendi içsel çatışmalarını ve dışsal engelleri aşma çabasını temsil ederken, bireysel özgürlük ve kendini gerçekleştirme temalarını güçlendirir. Bu kadın figürleri, sadece toplumsal olarak marjinalleşme sürecini değil, aynı zamanda kendilerini yeniden keşfetme ve kendi seslerini bulma çabalarını da sergilemektedir. Bir yandan toplumun beklentileriyle yüzleşirken, diğer yandan kendi benliklerini kabul etme yolunda ilerlemeleri, feminizmin bireysel ve kolektif özgürlük adına verdiği mücadeleyi simgeler.

Toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanması, eserin feminizm açısından oluşturduğu bir diğer temel bileşendir. Muhittin, kadınların sadece evin içinde tanımlanan rolleri ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik alanlarda da var olma haklarının olduğunu vurgular. Romanın çeşitli bölümlerinde, kadınların eğitim hakkı, iş hayatındaki yerleri ve toplumsal hayatta

sahip oldukları söz hakkı üzerindeki kısıtlamalar eleştirel bir bakış açısıyla incelenir. “Benliğim Benimdir” romanı, kadınların özgürlük arayışlarının ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin önemini vurgularken, kadınların öykülerinin de her bir bireyin hayatta kalma hakkını nasıl şekillendirdiği üzerine bir tartışma sunduğu söylenebilir.

Duygu ve Düşünce İfadesi

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanında duygu ve düşünce ifadesi, karakterlerin içsel dünyalarını ve toplumsal konumlarını derinlemesine anlamamıza olanak tanır. Romanın başkahramanı Zeynep'in, bireysel özgürlük arayışındaki bir kadın olarak, duygularını ifade etme biçimi onun feminist kimliğinin bir yansımasıdır. Muhittin, karakterinin içsel çatışmalarını ve toplumsal baskılara karşı verdiği mücadeleyi, akıcı bir dille ve güçlü bir duygu temsiliyle aktarır. Bu durum, okuyucuya karakterin psikolojik derinliğini ve yaşadığı çatışmaların kaynağını anlama fırsatı sunar.

Duygu ifade biçimleri, roman boyunca farklı katmanlar içerir; melankolik anların yanında, umut verici düşüncelere de rastlanır. Nezihe Muhittin, karakterinin içsel monologları aracılığıyla, cinsiyet eşitsizliği ve bireyin varoluşu üzerine derinlemesine düşüncelere okuyucusunu yönlendirir. Diyaloglar ve betimlemeler, sadece karakterin ruh halini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda döneminin toplumsal gerçekliklerine de ışık tutar. Kadının ruhsal durumu, yalnızca bireysel bir deneyim değil, aynı zamanda toplumsal bir psikoloji temsilidir; bu açıdan roman, toplumsal cinsiyetle ilişkili damgalamaların etkilerini de izleyiciye aktarabilmektedir. Özellikle, ne zaman karakterin yasaklanmış arzularını ve korkularını açığa vurmaya çalışsa, bu durum sıkça toplumun baskıcı yapısını yeniden sorgulamaya yönlendirir. "Benliğim Benimdir", duygu ve düşüncelerin zengin bir dokusunu sunarak feminist bir anlayışın temellerine dair bir çözümleme sağlar, bireyin varoluşsal sorgusunu ve toplumsal cinsiyet normlarıyla olan çatışmasını öne çıkarır. Dualizm (Türk: s.382) içinde şekillenen bir anlatım tarzı, eserin feminist dilini besleyen unsurlardan biri haline gelir.

Sosyal Değişim

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanı, sosyal değişim temaları etrafında merkezlenmiş bir feminist perspektif sunar. Bu eser, özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların toplumsal rollerinin dönüşümüne dair özgün bir bakış açısı kazandırmaktadır. Muhittin, karakterleri aracılığıyla, toplumsal cinsiyet normlarını sorgularken; bu normların, bireylerin hayatlarını nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer. Yazar, kadınların ekonomik bağımsızlığına giden yolda geçirdiği dönüşümü vurgular ve toplumun çeşitli kesimlerinin bu süreçteki rolünü irdeler.

Roman içerisinde yer alan sosyal değişim, yalnızca kadınların değil, aynı zamanda toplumun genel yapısının yeniden şekillendirilmesine yönelik bir isteği de beraberinde getirir. Nezihe Muhittin, kadınların eğitim, istihdam ve sosyal yaşamda daha fazla yer almasının yollarını ararken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önemini de vurgular. Bu sosyal değişim, bireylerin kendi benlikleri ile toplumsal yapı arasındaki gerilimler üzerinden okunabilir; çünkü bu gerilimler, topluma birleşme arzusunu ve buna karşı duyulan dirençleri de içerir. Romanın bütününde, kadın karakterlerin içsel yolculukları, toplumsal değişimle olan ilişkisini derinlemesine ele alarak, okuyucunun sosyal normları sorgulamasını teşvik eder.

Sosyal değişim, kadınların güçlenmesi haneye dayalı ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi genel kavramlarla da irtibatlandırılabilir. Nezihe Muhittin, bu değişim sürecinde, hem bireysel özgürlüklerin elde edilmesi gerektiğini hem de kolektif hareketlerin önemini vurgular. Roman karakterleri, kendi benliklerini ve potansiyellerini keşfederken, aynı zamanda toplumsal değişim için birbirlerine destek olmanın yollarını bulurlar. Dolayısıyla, "Benliğim Benimdir" yalnızca bireysel bir hikâye değil, aynı zamanda toplumsal değişim için bir çağrıdır; toplumu dönüştüren güçlerin nasıl şekillendiğini, herkesin katkısıyla sosyal dinamiklerin nasıl değişebileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Nezihe Muhittin'in "Benliğim Benimdir" romanı, Türk edebiyatında feminizm unsurlarını güçlü bir biçimde işleyen ilk eserlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Muhittin, kadın kimliğini ve bireysel deneyimleri merkeze yerleştirerek, dönemin toplumsal normlarına meydan okumuştur. Eser, kadınların hayatta var olma mücadelesini ve toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasını konu alarak, çağdaş feminizmin erken örneklerinden birini sunar. Yazar, karakterleri aracılığıyla, kadının hem içsel dünyasını hem de sosyal yaşamda karşılaştığı zorlukları ustalıkla tasvir ederken, bireyselliğini ve bağımsızlığını savunan bir duruş sergilemiştir.

Romanın bireysellik ve toplumsal eleştiri iç içe geçmiş yapısı, modern feminist söylemlerle paralellik göstermektedir. Nezihe Muhittin, kadınların psikolojik derinliklerini kelimelere dökerek, okuyucunun karakterlerle empati kurmasına olanak tanır. Sosyal hayatta kadınların maruz kaldığı baskılara ve önyargılara değinen yazar, erkek egemen toplum yapısını eleştirirken, kadınların kendilerini ifade etme biçimlerini de irdelemektedir. Eser, yalnızca bireysel bir mücadele anlatısı değil, aynı zamanda toplumsal bir değişim ve dönüşüm arayışının da ifadesidir.

"Benliğim Benimdir", feminizmin çok yönlü bir perspektiften ele alındığı ve derinlemesine işlendiği bir eserdir. Nezihe Muhittin, sadece karakterleri aracılığıyla değil, aynı zamanda anlatım biçimiyle de feminist bir edebiyat oluşturmuştur. Roman, yazıldığı dönemin toplumsal ve siyasî bağlamında, kadının varoluş mücadelesini yüceltirken, feminizmin evrensel taleplerini de gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu yönüyle, eserin hem edebî hem de sosyolojik boyutları, feminist literatürde önemli bir yere sahip olmasını sağlamaktadır.

Nezihe Muhittin'in eseri, feminist edebiyat alanında önemli bir örnek teşkil ederken, sanat ve edebiyat üzerindeki etkileri de göz ardı edilmemelidir. Kadın yazarların seslendikleri konular ve feminist retorikleri, birçok yazar için ilham kaynağı olmuştur. Günümüzde, "Benliğim Benimdir" gibi klasik eserler, feminist edebiyatın nasıl evrildiğini ve çağdaş kadın yazarlarının bu mirastan nasıl faydalandığını anlayabilmemiz için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu eser, yalnızca tarihsel bir metin olmanın ötesinde, günümüz feminizmi ile ilişkilendirildiğinde, dinamik bir tartışma alanı yaratmakta, yeni nesil feminizmin filizlenmesine olanak tanımaktadır.

KAYNAKLAR

Akkaş, İbrahim. Cinsiyet Ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı, Ekev Akademi Dergisi, ICOAEF Özel Sayısı 2019.

Baykan, Ayşegül- Ötüş-Baskett, Belma. Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931. İletişim Yay. 1999.

Göç, Hüseyin. Feminist Hareketin Öznesi Nezihe Muhittin Hayatı ve Romancılığı. Etüt Yay, 2017.

Gürkan, Emrah Safa. Cumhuriyet'in 100 ismi Büyük Devrimin Portelleri. Mundi Kitap, 2023.

Huyugüzel, Ö. Faruk. , Eleştiri Terimleri Sözlüğü, Dergah Yay. 2018.

Muhittin, Nezihe. Benliğim Benimdir, Sudi Kitabhanesi, 1929.

Türk, Seçil Mine. Ekofeminizm ve Dualizm Fikri, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2017. Güz, sayı: 24, s. 377-392.

Zihnioğlu, Yaprak. Kadınsız İnkılap Nezihe .muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, Metis Yayınları, 2003.

**METAPHORICAL PERCEPTIONS AND OPINIONS OF 4-6 YEAR OLD CHILDREN
ABOUT THE CONCEPT OF “BOOK”**

**4-6 YAŞ ÇOCUKLARIN “KİTAP” KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI VE
GÖRÜŞLERİ**

Hilal KAROĞLU¹, Fikrinaz Damla AKBABA²

**¹Doktor Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi
Eğitimi, ORCID:0000-0001-7969-0363**

**²Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi,
ORCID:0000-0001-7871-7114**

Özet

Bu araştırma dört-altı yaş çocukların kitap kavramına yönelik metaforik algıları ile çocukların kitaba ilişkin görüşlerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma nitel bir araştırma olup olgu bilim deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, Görüşme Formu ve metaforik algı cümlesi kullanılarak toplanmıştır. Metaforik algı cümlesi “Kitap ...benzer, çünkü” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışma grubunda 16 çocuk bulunmaktadır. Veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmada çocukların kitap kavramına yönelik metaforik algıları “şekilsel”, “duygu”, “olay anı” ve “niteliksel” olarak dört kategori altında toplanmıştır. Bu çalışmada dört-altı yaş çocukların kitap kavramına yönelik oluşturdukları metaforlar en sık hayvan isimleriyle açıklanmıştır. Katılımcı grubunda yer alan 16 çocukta biri kitaplardan hoşlanmadığını ifade etmiştir. Kitaplardan hoşlanmama nedenini ise “sıkıcı bulma” ile ilişkilendirerek açıkladığı görülmüştür. Araştırmada dört yaş grubu çocukların kitaplara ilişkin üzücü bir durum belirtmedikleri bulgusu elde edilmiştir. Beş ve altı yaş grubu çocukların kitaplarda üzücü buldukları durumlar arasında en sık “kahramanlara/karaktere acıma” ile ilişkili açıklamaların olduğu görülmüştür. Çocuklar, kitaplarda buldukları mutlu edici durumları en sık “sevdikleri canlı veya cansız varlıklar” üzerinden ifade etmişlerdir. Bununla birlikte “ortam”, “olumlu duygu”, “materyal”, “kitap içi olay” ve “kitapla ilgili aktivite” gibi açıklamalara da yer vermişlerdir. Bu araştırmanın sonucunda, kitapların biçimsel, içerik ve resimleme özelliklerinin çocuklar tarafından dikkate alınarak yorumlanabildiği bu sebeple de çocukları nitelikli kitaplarla buluşturmanın önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi, resimli kitap, metafor

Abstract

This research is conducted to investigate the metaphorical perceptions of four to six year old children regarding the concept of books and their opinions about books. The study is a qualitative research and it was conducted in a phenomenological design. The data of the study were obtained using the Personal Information Form, Interview Form and metaphorical perception sentence created by the researchers. The metaphorical perception sentence was created as “book...similar to, because...” The study group consists of 16 children. Data were analyzed with content analysis. In the study, children’s metaphorical perceptions of the concept of books were grouped under four categories as “formal”, “affection”, “time of incident” and “qualitative”. The metaphors created by four-to-six-year old children for the concept of books were most frequently explained with animal names. One of the 16 children in the participant group stated that she did not like books. It was revealed that reason for not liking books was explained by associating them with “finding boring”. Children in four-year old group did not state any sad situations related to books. Among the situations that five and six year

old children expressed sad situations in books, the most frequent explanations were related to “pity for the heroes/characters”. Children most frequently expressed the happy situations they encountered in books through “living or inanimate objects they like”. In addition they also featured explanations with “environment”, “positive affective”, “material”, “in-book event” and “activity related to the book”. As a result of this research, it has been revealed that the formal, content and illustration properties of books can be interpreted by children and therefore it is important to introduce children to quality books.

Keywords: Preschool, picture book, metaphor

TEACHERS' VIEWS ON THE 21ST CENTURY COMPETENCIES THAT PROSPECTIVE
TEACHERS SHOULD HAVE

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SAHİP OLMASI GEREKEN 21. YÜZYIL
YETKİNLİKLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

İbrahim ÇANKAYA¹, Gülbin AKDEMİR YELKOVAN², Seyda BİLER³,
İbrahim Hulusi AKEL⁴

¹Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, ORCID: 0000-0002-1635-7392

² Öğretmen, Karacahisar Ortaokulu , İngilizce, ORCID: 0009-0009-3916-3521

³ Öğretmen, Derbent Ortaokulu, İngilizce, ORCID: 0009-0004-6239-8197

⁴ Psikolojik Danışman, Eskişehir,

Özet

21. yüzyılda bireylerin yeteneklerinin açığa çıkarılması ve bu yeteneklerin geliştirilmesi yükseköğretimin temel hedefler arasında yer almaktadır. 21. yüzyılda üniversiteler, öğrencilere bilgi ve becerilerin aktarıldığı kurumdan çok toplumsal kalkınmaya yön veren girişimci bir yapıya dönüşmektedir. Üniversitelerde sabit içerik yerine, yetkinlik ve becerilerin ortaya çıkarılmasını hedefleyen sertifika eğitimleri yaygınlaşmaktadır. 21. yüzyıl becerileri, bilişsel becerileri (yaratıcılık, eleştirel düşünme, problem çözme), kişilerarası becerileri (zorluklarla baş etme, sosyal beceriler, iletişim becerileri, kültürel duyarlılık, takım çalışması) ve içsel becerileri (yaşam boyu öğrenme, öz yönetim, farklılıklara uyum) kapsamaktadır. OECD (2023) raporuna göre 21. Yüzyılda öne çıkacak beceriler arasında iş birliği yapma, grup içi etkileşimde bulunma, problem çözme, yeni nesil teknolojik araçları kullanma, simgeleri kullanma, farklılıklara uyum sağlama, inisiyatif kullanma gibi yetenekler bulunmaktadır. Bireylerin işte ve yaşamda başarılı olması bu yeteneklere sahip olması ile kolaylaşacaktır. Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre, yeni nesil öğretmen adaylarının 21. yüzyılda sahip olmaları gereken yeterlikler belirlenmiştir. Çalışma nitel araştırma yönteminde durum desenli bir çalışmadır. Çalışma grubu 2024-2025 eğitim öğretim yılında Uşak İl merkezinde görev yapan sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formuna öğretmenler görüşlerini yazılı olarak bildirmişlerdir. Araştırmacılar tarafından 30 sınıf öğretmeni ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşme formlarına eksiksiz cevap veren 25 öğretmenin görüşme formu değerlendirilmeye alınmıştır. Öğretmenlerin görüşleri tematik olarak analiz edilmiştir. Tematik analizde transkripti yapılan bireysel ve odak grup görüşmeleri, doküman ve gözlem notları bağlamsal anlamda üst temalar altında kategori ve alt temalara ayrılarak analiz edilir. Sınıf öğretmenlerinin yeni yeterliklere ilişkin görüşleri üzerinden oluşturulan temalar, Dünya Ekonomi Formu tarafından geliştirilen (WEF,2022) 21. Yüzyıl yeterlikler kategorileri (öğrenme becerileri, bilgi ve teknoloji becerileri ve yaşam becerileri) altında sınıflandırılmıştır. Sınıf öğretmenleri, öğrenme becerisi kategorisinde (*etkili iletişim becerileri, ilk yardım, zeka oyunları ve enstrümantal çalma*) gibi becerilere sahip olunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sınıf öğretmenleri bilgi ve teknoloji beceri kategorisinde (*endüstri 4.0 teknolojilerini kullanma, yapay zeka ve robotik kodlama*) gibi becerilere, yaşam becerileri kategorisinde ise (*farklılıklara uyum sağlama, yaratıcı drama, belirli bir spor branşında uzmanlaşma ve öfke kontrolü sağlama*) gibi becerilere sahip olunmasının gerekli olduğunu bildirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Öğretmen adayları, 21.yüzyıl becerileri, sınıf öğretmenlerinin görüşleri.

Abstract

In the 21st century, revealing the talents of individuals and developing these talents are among the main goals of higher education. In the 21st century, universities are transforming into entrepreneurial structures that shape social development rather than institutions that transfer knowledge and skills to students. Instead of fixed content, certificate trainings that aim to reveal competencies and skills are becoming widespread in universities. 21st century skills include cognitive skills (creativity, critical thinking, problem solving), interpersonal skills (coping with challenges, social skills, communication skills, cultural sensitivity, teamwork) and intrapersonal skills (lifelong learning, self-management, adaptation to differences). According to the OECD report, the skills that will come to the fore in the 21st century include the ability to cooperate, interact in groups, problem-solve, use new generation technological tools, use symbols, adapt to differences, and take initiative. The success of individuals at work and in life will be facilitated by having these skills. In this study, according to the opinions of classroom teachers, the competencies that the new generation of prospective teachers should have in the 21st century were determined. The study is a case design study in qualitative research method. The study group consists of classroom teachers working in Uşak City Center in the 2024-2025 academic year. Teachers reported their opinions in writing on the semi-structured interview form prepared by the researchers. The researchers conducted face-to-face interviews with 30 classroom teachers. The interview forms of 25 teachers who responded completely to the interview forms were evaluated. Teachers' views were analyzed thematically. The themes generated from the classroom teachers' views on the new competencies were classified under the categories of 21st century competencies (learning skills, information and technology skills, and life skills) developed by the World Economic Forum (WEF, 2022). Classroom teachers stated that skills such as (effective communication skills, first aid, intelligence games and instrumental playing) should be possessed in the category of learning skills. Classroom teachers reported that it is necessary to have skills such as (using industry 4.0 technologies, artificial intelligence and robotic coding) in the information and technology skills category, and skills such as (adapting to differences, creative drama, specializing in a specific sports branch and anger management) in the life skills category.

Keywords: Pre-service teachers, 21st century skills, opinions of classroom teachers.

EXAMINING THE SELF-REGULATION SKILLS OF TEACHERS WORKING IN
PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS
OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN ÖZ
DÜZENLEME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Elif ÖĞÜCÜ¹, Vedat BAYRAKTAR²

¹Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Okul Öncesi Eğitim, 0009-0009- 3001-3092

²Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi, 0000-0003-1076- 4736

Özet

Öz düzenleme, insanların duygu, düşünce, dürtü, dikkat ve davranışlarını kontrol etmesi ve düzenlemesidir. Okul öncesi dönem, çocukların akademik ve sosyal gelişimleri için çok önemli olan öz düzenleme becerilerinin gelişimi açısından kritik bir dönemdir. Bu dönemde çocukların öz düzenleme becerilerinin gelişiminde kolaylaştırıcı olarak öğretmenler önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle araştırmada okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin öz düzenleme becerilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama (betimsel) modelindedir. Araştırmada 2024-2025 eğitim öğretim yılında Batman’da bulunan okul öncesi öğretmenlerinden basit rastgele örnekleme yöntemiyle gönüllük esasına uygun olarak seçilen 323 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ve Alakoç, Soydan ve Akış (2023) tarafından geliştirilip geçerlik ve güvenirliği yapılan “Öz Düzenleme Bilgi, Tutum ve Öz Yeterlilik Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Kişisel bilgi formunda öğretmenlerin “cinsiyet, yaş, kurum türü, öğrenim düzeyi, çocuk sayısı ve mesleki kıdem” ile ilgili bilgiler sorulmuştur. Öz Düzenleme Bilgi, Tutum ve Öz Yeterlilik Ölçeği ise beşli likert tipi “kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum” 25 madde üç alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS programında t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (anova) ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda okul öncesi öğretmenlerin öz düzenleme becerilerinin cinsiyet, yaş, kurum türü, öğrenim düzeyi ve çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı farklılık görülmezken; öğretmenlerin mesleki kıdemine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelime: Öz düzenleme, öz yeterlilik, okul öncesi eğitim

Abstract

Self-regulation is the control and regulation of emotions, thoughts, impulses, attention and behaviors. Preschool period is a critical period for the development of self-regulation skills, which are very important for children's academic and social development. In this period, teachers play an important role as facilitators in the development of children's self-regulation skills. Therefore, this study aims to examine the self-regulation skills of preschool teachers. The research is a survey (descriptive) model. In the study, 323 preschool teachers in Batman in the 2024-2025 academic year consisted of 323 teachers selected on the basis of volunteerism with the convenience sampling method. The data were collected using the personal information form developed by the researchers and the “Self-Regulation Knowledge, Attitude and Self-Efficacy Scale” developed and validated by Alakoç, Soydan and Akış (2023). In the personal information form, teachers were asked about their “gender, age, type of institution, level of education, number of children and professional seniority”. The Self-Regulation Knowledge, Attitude and Self-Efficacy Scale consists of 25 items and three sub-dimensions in a five-point Likert type: “strongly agree, agree, undecided, disagree and strongly disagree” The data obtained from the research were analyzed with t-test and one-way analysis of variance (anova) in SPSS program. As a result of the research, there was no significant difference in

the self-regulation skills of preschool teachers according to gender, age, type of institution, level of education and number of children, while a significant difference was found according to the professional seniority of the teachers.

Keywords: Self-regulation, self-efficacy, preschool education

ANXIETY LEVEL AND ITEM TYPE: INVESTIGATING THE ROLE OF ANXIETY AND
ITEM FORMAT IN FOREIGN LANGUAGE ACHIEVEMENT

KAYGI DÜZEYİ VE MADDE TÜRÜ: YABANCI DİL BAŞARISINDA KAYGININ VE
MADDE TÜRÜNÜN ROLÜNÜN İNCELENMESİ

İpek COŞKUN¹, Neslihan Tuğçe ÖZYETER²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, ,
<https://orcid.org/0009-0007-6205-7634>

²Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme,
<https://orcid.org/0000-0003-1558-1293>

Özet

Bu araştırmanın amacı; öğrencilerin açık uçlu ve çoktan seçmeli maddelerle ölçülen aynı dil becerilerinin farklı madde türü ve farklı kaygı düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin yabancı dil puanlarının kullanılan madde türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı ve iki farklı test türünden elde ettikleri yabancı dil başarı puan ortalamaları arasında kaygı düzeylerine (düşük-orta-yüksek) göre fark olup olmadığı araştırılmıştır. Bununla birlikte kaygı düzeylerinde cinsiyete göre farklılaşmalar olup olmadığı da incelenmiştir. Araştırma nedensel karşılaştırma türünde bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu Kocaeli ili İzmit ilçesinde yer alan farklı sosyo-ekonomik düzeylerden üç farklı ortaokulda öğrenim gören 5. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Baş (2013) tarafından geliştirilen “Yabancı Dil Öğrenme Kaygısı Ölçeği” ile araştırmacılar tarafından geliştirilen başarı testleri kullanılmıştır. Başarı testleri, Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2024) tarafından yayınlanan, 5. sınıf İngilizce dersi 1. dönem 1. ortak yazılı soru dağılım tablosunda yer alan 1. senaryodaki kazanımlar dikkate alınarak geliştirilen bir açık uçlu ile bir çoktan seçmeli İngilizce dersi başarı testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yapılan t testi sonuçlarına göre öğrencilerin kaygı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur ($t_{(322)}=1.208$; $p=.228$). Öğrencilerin hangi madde türündeki performanslarının daha iyi olduğunun incelenmesi için gerçekleştirilen bağımlı örneklem t testi sonuçlarına göre, öğrencilerin yabancı dil performanslarında madde türüne göre farklılık vardır ($t_{(323)}=-10.448$; $p<.01$). Bu fark çoktan seçmeli maddeler lehinedir. Aynı zamanda, iki farklı test türünden elde ettikleri yabancı dil başarı puan ortalamaları arasında kaygı düzeylerine (düşük-orta-yüksek) göre fark olup olmadığının incelenmesi amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçlarına göre; açık uçlu başarı testinde düşük ve normal kaygılı öğrencilerin yüksek kaygılı öğrencilere göre daha yüksek başarı puan ortalamasına sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte çoktan seçmeli başarı testinde, düşük kaygılı öğrencilerin yüksek kaygılı öğrencilere göre, normal kaygılı öğrencilerin yüksek kaygılı öğrencilere göre ve düşük kaygılı öğrencilerin normal kaygılı öğrencilere göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, öğrencilerin kaygı düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı ancak düşük kaygılı öğrencilerin daha başarılı olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil kaygısı, farklı test türleri, açık uçlu test, çoktan seçmeli test

Abstract

The aim of this study is to examine whether the same language skills, assessed through open-ended and multiple-choice items, differ based on item type and students' levels of foreign language anxiety. In this context, the study investigates whether students' foreign language achievement scores vary according to the type of item used, and whether there are differences in the average achievement

scores obtained from two different test formats depending on students' anxiety levels (low–moderate–high). Additionally, the study explores whether foreign language anxiety levels differ by gender. Since the study aims to determine whether students' levels of foreign language anxiety affect their achievement scores in two types of English language tests—one composed of multiple-choice items and the other of open-ended items—it employs a causal-comparative research design. The study group consists of 5th grade students from three middle schools (one private and two public) in İzmit, Kocaeli, representing different socioeconomic backgrounds. The data collection tools used in the study include the “Foreign Language Learning Anxiety Scale” developed by Baş (2013) and researcher-developed achievement tests. The achievement tests were prepared based on the first scenario in the question distribution table for the 5th grade English course published by the Ministry of National Education (MEB, 2024), with one test consisting of open-ended items and the other of multiple-choice items. According to the results of the t-test, there was no significant difference in students' anxiety levels based on gender ($t_{(322)}=1.208$; $p=.228$). The results of the paired samples t-test conducted to examine which item type students performed better on revealed a significant difference in performance based on item type ($t_{(323)}=-10.448$; $p<.01$), favoring multiple-choice items. However, the results of the Kruskal-Wallis H test, conducted to determine whether foreign language achievement scores from both test types differ according to students' anxiety levels, revealed that in the open-ended test, students with low and moderate anxiety scored higher on average than those with high anxiety. Similarly, in the multiple-choice test, students with low anxiety scored higher than both moderate and high anxiety groups, and those with moderate anxiety scored higher than the high anxiety group. Consequently, it can be concluded that while gender does not significantly influence students' anxiety levels, students with lower anxiety tend to perform better.

Keywords: Foreign language anxiety, different test formats, open-ended test, multiple-choice test

1.GİRİŞ

21. yüzyılın küreselleşen dünyasında, bireylerin çok kültürlü ortamlarda etkili iletişim kurabilmesi, bilgiye erişim sağlayabilmesi ve akademik, ekonomik ve sosyal alanlarda rekabet edebilmesi için yabancı dil bilgisi artık bir ayrıcalık değil, temel bir gereklilik haline gelmiştir (Crystal, 2003; Graddol, 2006). Yabancı dil, bireyin sadece başka bir dili öğrenmesini değil, aynı zamanda farklı kültürleri anlama, empati geliştirme ve dünya vatandaşlığı bilinci kazanma gibi çok boyutlu becerileri edinmesini sağlar. Bu nedenle pek çok ülke, özellikle İngilizce'yi bir dünya dili olarak erken yaşlarda öğretmeyi öncelikli eğitim politikalarından biri haline getirmiştir (Eurydice, 2012).

Türkiye'de de yabancı dil öğretimine ilköğretim düzeyinden itibaren yer verilmekte; Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), yabancı dil öğretiminde öğrenci merkezli, iletişim temelli yaklaşımları benimsemeyi ve ölçme-değerlendirme süreçlerini bu doğrultuda yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir (MEB, 2018). Ancak yabancı dil öğretimine yapılan yapısal yatırımlara rağmen, öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri istenen seviyelere ulaşamamaktadır. Bu başarısızlık durumu, sadece öğretim yöntemlerine değil, öğrencilerin bilişsel özelliklerinin yanı sıra duyuşsal özelliklerine ve test ortamlarında kullanılan ölçme araçlarının niteliklerine de bağlanmaktadır (Doğançay-Aktuna ve Kızıltepe, 2005; Kırkgöz, 2009).

Bu çerçevede kaygı, yabancı dil öğrenimini olumsuz etkileyen en temel duyuşsal faktörlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrenen bireyin potansiyelini tam olarak sergileyememesine yol açabilen kaygı, bilişsel süreçleri bozmakta, dikkat dağınıklığına neden olmakta ve öğrenme motivasyonunu azaltmaktadır (Eysenck ve ark., 2007). Spielberger'e (1983) göre kaygı; bireyin belirli bir tehditle karşılaştığında yaşadığı psikolojik uyarılmışlık durumudur. Yabancı dil bağlamında ise bu durum çoğu zaman iletişim kuramama korkusu, hata yapma endişesi ve olumsuz değerlendirilme kaygısı gibi nedenlerle tetiklenir (Horwitz ve ark., 1986). MacIntyre ve Gardner (1991), yabancı dil öğrenme kaygısının; iletişim kaygısı, test kaygısı ve olumsuz değerlendirilme korkusu gibi alt boyutları içerdiğini belirterek bu kavramın çok yönlü doğasına dikkat çekmiştir.

Kaygının öğrenme süreci üzerindeki olumsuz etkileri yalnızca sınıf içi etkileşimle sınırlı kalmayıp, ölçme-değerlendirme uygulamalarında da kendini göstermektedir. Özellikle sınav ortamlarında ortaya çıkan test kaygısı, öğrencilerin gerçek bilgi ve becerilerini yansıtmamasını engelleyebilmekte ve dolayısıyla elde edilen başarı puanlarının geçerliğini tehdit etmektedir (Zeidner, 1998). Bu noktada devreye giren önemli bir değişken ise kullanılan madde türüdür. Ölçme-değerlendirme araçlarında kullanılan madde türleri, öğrencilerin cevaplama stratejilerini, testin algılanan zorluk düzeyini ve dolayısıyla öğrencilerin başarılarını etkileyebilmektedir. Açık uçlu maddeler, öğrencilerin üretken dil becerilerini ve üst düzey düşünme becerilerini değerlendirmek için uygun bir araç sunarken (Gipps, 1994), çoktan seçmeli testler genellikle bilgi tanıma, kavrama ve analiz düzeyindeki bilişsel becerileri ölçmektedir (Haladyna ve ark., 2002).

Öğrencilerin madde türlerine verdikleri tepkilerin kaygı düzeyleriyle etkileşimli biçimde değişebileceğine ilişkin alanyazın giderek genişlemektedir. Örneğin, yüksek kaygı düzeyine sahip öğrencilerin açık uçlu maddelerde performanslarının düştüğü, buna karşın çoktan seçmeli testlerin daha düşük kaygı oluşturduğu ve daha yüksek performansla sonuçlandığı gösterilmiştir (Cassady ve Johnson, 2002). Bununla birlikte, bazı çalışmalar açık uçlu maddelerin öğrencilerin yaratıcı düşünme, kendini ifade etme ve gerçek öğrenmeyi gösterme kapasitelerini daha iyi yansıttığını ve bu nedenle daha geçerli ölçümler sunduğunu ileri sürmektedir (Scouller, 1998). Dolayısıyla, madde türü ile kaygı düzeyi arasındaki etkileşim hem akademik başarıyı hem de ölçme araçlarının güvenilirlik ve geçerlik özelliklerini doğrudan ilgilendiren kritik bir konudur.

Alanyazında kaygı ve madde türleriyle ilgili yapılan çalışmalardan In'nami ve Koizumi'nin (2009) gerçekleştirdiği meta-analiz çalışmasında, açık uçlu ve çoktan seçmeli testlerin öğrenci başarıları üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, çoktan seçmeli testlerin genel olarak daha yüksek başarı düzeyleriyle ilişkili olduğu, ancak açık uçlu testlerin bilişsel süreçleri daha derinlemesine değerlendirme potansiyeline sahip olduğu bulunmuştur. Bu bulgular, test türünün öğrencilerin performans düzeyleri üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir.

Liu ve Xu (2021) tarafından yürütülen çalışmada, Çinli üniversite öğrencilerinin yabancı dil dinleme kaygısı ile İngilizce dinleme testi başarıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda, dinleme kaygısının öğrencilerin test performansını anlamlı düzeyde olumsuz etkilediği ortaya konmuştur. Ayrıca, kaygı düzeylerinin öğrencilerin cinsiyetine ve İngilizce yeterlilik düzeylerine göre değişiklik gösterdiği saptanmıştır.

Türkiye'de yapılan öncü çalışmalardan biri olan Gürsu'nun (2011) araştırmasında, Horwitz ve arkadaşları tarafından geliştirilen "Foreign Language Classroom Anxiety Scale" Türkçeye uyarlanmış ve ölçeğin geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma, yerli araştırmacılar için güvenilir bir ölçme aracı oluşturmuş ve yabancı dil kaygısı alanındaki çalışmaların önünü açmıştır.

Sarısu ve Büyükkarcı'nın (2018) İngilizce hazırlık sınıfı öğrencileriyle yürüttüğü çalışmada, öğrencilerin çoktan seçmeli sınavları açık uçlu sınavlara kıyasla daha az kaygı verici buldukları ve bu testlerde daha başarılı oldukları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların değerlendirme tercihlerinin, sınav formatının kaygı düzeyleri üzerindeki etkisini doğrudan yansıttığı vurgulanmıştır.

Aydın ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan nitel bir çalışmada ise, yabancı dil test kaygısının öğrenciler üzerindeki duygusal ve fiziksel etkileri derinlemesine incelenmiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler, öğrencilerin sınav sürecinde yoğun biçimde kaygı yaşadıklarını ve bu durumun sınav performanslarını olumsuz etkilediğini göstermiştir.

Yeşilyurt'un (2013) çalışmasında ise, test kaygısı ile öğrenme stilleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin genel olarak orta düzeyde kaygı yaşadığı, ancak bu kaygının öğrenme stilleriyle doğrudan bir ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Bu çalışma, yabancı dil kaygısının sadece bilişsel değil, aynı zamanda bireysel farklılıklarla da ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Alanyazın taraması ve yukarıdaki tartışmalar göz önünde tutularak yürütülen bu çalışmada, 5. sınıf öğrencilerinin yabancı dil başarılarının, madde türü (açık uçlu – çoktan seçmeli) ve kaygı düzeyi

(düşük – orta – yüksek) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelenmek amaçlanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin kaygı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı da analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, aynı dil becerilerinin farklı madde türleriyle ölçülmesi durumunda öğrencilerin performanslarının kaygı düzeylerine göre nasıl değiştiğini ortaya koymak ve ölçme-değerlendirme uygulamalarına kanıta dayalı katkı sunmaktır. Bu yönüyle araştırma hem bireysel farklılıkların hem de ölçme araçlarının niteliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde ele almakta; yabancı dil öğretimi ve değerlendirmesi alanında alanyazına kuramsal ve uygulamalı katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; öğrencilerin yabancı dil kaygı düzeylerinin (düşük-orta-yüksek) çoktan seçmeli ve açık uçlu maddelerden oluşan iki farklı yabancı dil başarı testinden elde ettikleri başarı puanlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır.

1. Öğrencilerin kaygı düzeyleri cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmakta mıdır?
2. Öğrencilerin yabancı dil puanları kullanılan madde türüne göre istatistiksel olarak farklılaşmakta mıdır?
3. Öğrencilerin iki farklı test türünden elde ettikleri yabancı dil başarı puan ortalamaları arasında kaygı düzeylerine (düşük-orta-yüksek) göre istatistiksel olarak fark var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Bu araştırmada öğrencilerin yabancı dile yönelik kaygı düzeylerinin çoktan seçmeli ve açık uçlu maddelerden oluşan iki farklı yabancı dil testinden aldıkları başarı puanlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı inceleneceğinden; bu araştırma nedensel karşılaştırma türünde bir araştırmadır. Nedensel karşılaştırmalı araştırmalar; öğrenciler veya öğrenci grupları arasında halihazırda olan farklılıkların sebeplerini veya sonuçlarını belirlemeye yönelik araştırmalardır (Fraenkel ve ark., 2011).

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan uygun örnekleme yoluyla belirlenecektir. Uygun örnekleme araştırmaya hız kazandıran bir örnekleme yöntemi olmasıyla bilinmektedir (Tekindal, 2021). Uygun örneklemede araştırmacı yakın ve ulaşılması kolay bir grubu seçer (Fraenkel ve ark., 2011). Araştırmanın çalışma grubunu Kocaeli ili İzmit ilçesinde yer alan üç farklı sosyo-ekonomik düzeyden üç farklı ortaokulda öğrenim gören 5. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Tablo 1’de öğrencilerin cinsiyetlere dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin istatistikler

Cinsiyet	f	%
Kız	159	48.8
Erkek	168	51.2
Toplam	327	100

Tablo 1’de yer alan cinsiyet dağılımları incelendiğinde, kız ve erkek öğrencilerin benzer oranlarda ve dengeli şekilde çalışmaya katıldığı söylenebilir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Baş (2013) tarafından geliştirilen “Yabancı Dil Öğrenme Kaygısı Ölçeği” kullanılmıştır. Toplam 27 maddeden oluşan ölçek 5’li likert tipinde geliştirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin kişilik boyutu, iletişim boyutu ve değerlendirme boyutu olmak üzere üç alt boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Maddelerin faktör yükleri 0.433 ile 0.817 arasında değişmekte olup, madde-toplam korelasyonları 0.41 ile 0.67 arasında bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmış, alt boyutlara ilişkin güvenirlik katsayıları ise .83 ile .89 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, öğrencinin yabancı dil öğrenme kaygısının yüksek olduğunu; düşük puanlar ise kaygı düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada aynı zamanda; MEB (2024) tarafından yayınlanan, 5. sınıf İngilizce dersi 1. dönem 1. ortak yazılı soru dağılım tablosunda yer alan 1. senaryodaki kazanımlar dikkate alınarak; 1 adet açık uçlu maddelerden 1 adet ise çoktan seçmeli maddelerden oluşan iki farklı İngilizce dersi başarı testi hazırlanmıştır. Başarı testleri araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Testlerde yer alacak alan temalar ve kazanımlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kazanım ve soru dağılım tablosu

Tema	Kazanımlar
Hello	E5.1.R1. Students will be able to read picture stories, conversations and cartoons about personal information.
Hello	E5.1.R2. Students will be able to read their timetable for their lessons
My Town	E5.2.R1. Students will be able to understand information about important places.

Madde yazım sürecinde, her iki test türü için de alanyazında vurgulanan madde yazım ilkelerine (örneğin, açık, anlaşılır ve hedef davranışa uygun olma) özen gösterilmiş; taslak maddeler uzman görüşüne sunulurken kapsam geçerliği sağlanmıştır. Elde edilen geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak testler son hâline getirilmiştir. Hazırlanan testler ön deneme uygulamasına tabi tutulmuş, maddelerin ayırt edicilikleri ve güçlük düzeyleri incelenerek gerekli görülen maddeler testten çıkarılmış ya da yeniden yapılandırılmıştır.

Sonuç olarak, geliştirilen açık uçlu ve çoktan seçmeli başarı testlerinin her biri, farklı madde türlerinin öğrencilerin yabancı dil performansları üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyebilecek nitelikte hazırlanmış; ölçme aracı olarak hem geçerli hem de güvenilir veri sağlamaya yönelik bilimsel ilkelere uygun biçimde yapılandırılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecine başlamadan önce kullanılacak olan ölçek belirlenmiş ve ölçeğin geliştiricilerinden kullanım izni alınmıştır. Uygulama için etik kurul izni Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurul Başkanlığı 13 Aralık 2024 tarihli 2024/13 numaralı toplantısında alınan 15 sıra sayılı kararı ile alınmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı uygulama izni 10 Şubat 2025 tarihli kararı ile alınmıştır (Başvuru no MEB.TT.2025.018319).

Araştırmada veri toplama süreci, öğrencilerin aynı kazanımlara yönelik iki farklı madde türüyle hazırlanan başarı testlerinden elde edilen performanslarının karşılaştırılmasına imkân verecek şekilde planlanmıştır. Bu kapsamda, araştırmaya katılan öğrenci grubuna çoktan seçmeli ve açık uçlu testler farklı zaman dilimlerinde (önce açık uçlu, sonra çoktan seçmeli) uygulanmıştır. Bu uygulama biçimiyle, ardışık test uygulamalarının neden olabileceği hatırlama etkisi (memory or practice effect) en aza indirilmek istenmiştir. Uygulama tarihleri arasında uygun bir süre bırakılmış, böylece öğrencilerin önceki testte karşılaştıkları içerik ya da bağlamdan etkilenecek sonraki teste dair avantaj elde etmeleri önlenmiştir. Ayrıca, her iki testte yer alan sorular, aynı kazanımları ölçmekle birlikte

birbirinden tamamen farklı maddelerden oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Bu durum, ölçülmek istenen becerinin türüne (çoktan seçmeli vs. açık uçlu) bağlı olarak performans farklarını belirlemede iç geçerliğe katkı sağlamıştır. Uygulamalar, ders saatleri içinde sınıf ortamında ve standart test koşullarında gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere her bir test için yeterli süre verilmiş, test esnasında dikkat dağıtıcı unsurların en aza indirilmesine özen gösterilmiştir. Toplanan veriler, uygulama sonrası analiz edilerek madde türünün ve kaygı düzeylerinin öğrencilerin yabancı dil başarıları üzerindeki etkisini ortaya koyacak şekilde değerlendirilmiştir.

2.5.Verilerin Çözümlemesi

Araştırmanın birinci sorusu olan; öğrencilerin yabancı dil kaygı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinde bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Çözümleme tekniğinin varsayımları olan ölçek düzeyleri ve bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerin düzeyinde normal dağılım göstermesi çözümlemeye geçilmeden önce test edilmiştir. Verilerin normalliklerini belirlemek için; çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 aralığında olmasına dikkat edilmiştir. Tek değişkenli 3 değer veri setinden çıkarılmıştır. Kız öğrenciler için çarpıklık ve basıklık değerleri .066 ve -.040; erkek öğrenciler için .160 ve -.272 olarak hesaplanmıştır. Varyans homojenlikleri Levene testiyle kontrol edilmiştir.

Araştırmanın ikinci ve üçüncü araştırma soruları birleştirilerek ‘Öğrencilerin açık uçlu ve çoktan seçmeli testlerden aldıkları İngilizce başarı puanlarında kaygı düzeylerine göre bir fark olup olmadığının anlaşılması’ şeklinde sorulması ve çözümlemede Tekrarlı Ölçümler için ANOVA kullanılması planlanmıştır. Tekniğin tüm varsayımları sağlanmasına rağmen tekrarlı ölçümler ve kaygı düzeyleri etkileşimi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F_{(2)}=1.493$; $p>.05$). Bu nedenle araştırma soruları ayrılmış ve her bir faktör için ayrı ayrı inceleme yapılmıştır. Araştırmanın ikinci sorusu olan öğrencilerin yabancı dil puanları kullanılan madde türüne göre istatistiksel olarak farklılaşma durumunun incelenmesinde bağımlı örneklem t testi kullanılmıştır. Tekniğin varsayımları olan ölçek düzeyleri, ölçümlerin tekrarlı olma durumu ile fark puanlarının normalliği kontrol edilmiştir. Fark puanları çarpıklığı -.039, basıklığı ise .386’dır. Varyansların homojenliği bulgulara raporlanmıştır. Tekniğin tüm varsayımları karşılanmıştır.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan öğrencilerin iki farklı test türünden elde ettikleri yabancı dil başarı testi puan ortalamalarının kaygı düzeylerine (düşük-orta-yüksek) göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinde ilk olarak öğrencilerin iki farklı yabancı dil başarı testinden aldıkları puanlar hesaplanmıştır. Sonrasında; çözümleme tekniklerinin varsayımları olan normal dağılım, ölçek düzeyleri ve bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerin düzeyinde normal dağılım göstermesi çözümlemeye geçilmeden önce test edilmiştir. Öğrencilerin kaygı düzeylerinin yüksek, orta veya düşük olup olmadığı aşağıdaki formülle belirlenmiştir.

Düşük: Ortalama – Standart Sapma = Çıkan sonucun altında kalan puanlar

Yüksek: Ortalama + Standart Sapma = Çıkan sonucun üzerinde kalan puanlar

Orta: Düşük ile Yüksek grubun arasında kalan grup

Buna göre, kaygı ölçeğinde 53.13 puana kadar alanlar düşük, 89.28 puandan yüksek alanlar yüksek ve arada kalanlar orta kaygı düzeyindeki öğrencilerdir. Kaygı düzeylerine göre ölçekten alınan puanların dağılımları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Kaygı düzeylerine göre ölçekten alınan puanların dağılımları

	N	Ortalama	ss
Düşük Kaygı	56	44.91	7.03
Normal Kaygı	219	71.59	9.89

Yüksek Kaygı

49

99.55

8.38

Tablo 3 incelendiğinde, grup büyüklüklerindeki fark göze çarpmaktadır. Grup büyüklüklerinin birbirinden çok farklı olması nedeniyle nonparametrik tekniklerden Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci sorusu olan öğrencilerin kaygı düzeyleri cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmakta mıdır'ın yanıtlanması için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Bağımsız örneklem t testi sonuçları

	N	Mean	ss	t	df	p
Kız	158	72.45	17.42	1.208	322	.228
Erkek	166	70.02	18.65			

Levene(F=1.752; p=.187)

Tablo 4'e göre, öğrencilerin kaygı puanlarında cinsiyete göre manidar bir fark yoktur ($t_{(322)}=1.208$; $p>.05$). Kız öğrencilerin ortalama puanları (72.45) erkek öğrencilerin ortalamasından (70.02) her ne kadar yüksek olsa da bu farkın istatistiksel olarak bir anlamı yoktur.

3.2. İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci sorusu olan 'Öğrencilerin yabancı dil puanları kullanılan madde türüne göre istatistiksel olarak farklılaşmakta mıdır?'ın yanıtlanmasında kullanılan bağımlı örneklem t testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Bağımlı örneklem t testi sonuçları

	N	Mean	ss	t	df	p
Açık Uçlu	324	56.20	25.37	-10.448	323	.000
Çoktan Seçmeli	324	67.99	25.59			

Tablo 5'e göre, öğrencilerin yabancı dil testi puanlarında kullanılan madde türüne göre manidar bir fark vardır ($t_{(323)}=-10.448$; $p<.05$). Bu fark çoktan seçmeli maddeler lehinedir. Açık uçlu maddelerden oluşan testten elde edilen ortalama puan (56.20) çoktan seçmeli maddelerden oluşan testin ortalamasından (67.99) daha düşüktür.

3.3. Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü sorusu olan öğrencilerin iki farklı test türünden elde ettikleri yabancı dil başarı puan ortalamaları arasında kaygı düzeylerine (düşük-orta-yüksek) göre istatistiksel olarak fark var mıdır'ın yanıtlanması için yapılan Kruskal Wallis H testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Kruskal Wallis H testi sonuçları

		N	Ortalama	ss	Sıra ort	χ^2	sd	p	Farklar
Açık Uçlu Test	Düşük Kaygı	56	64.46	21.86	192.08	26.405	2	.000	1>3
	Normal Kaygı	219	57.99	24.29	168.29				2>3

	Yüksek Kaygı	49	38.78	26.43	102.84				
Çoktan Seçmeli Test	Düşük Kaygı	56	80.00	18.85	208.15	28.564	2	.000	1>3
	Normal Kaygı	219	68.52	24.53	162.46				2>3
	Yüksek Kaygı	49	51.94	28.90	110.52				1>2

Tablo 6'ya göre, açık uçlu testten ($\chi^2_{(2)}=26.402$; $p<.05$) de çoktan seçmeli testten ($\chi^2_{(2)}=28.564$; $p<.05$) de alınan puanlar kaygı düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre, açık uçlu testlerdeki anlamlı fark düşük kaygılı ve yüksek kaygılı öğrenciler arasında düşük kaygılı öğrenciler lehine, normal kaygılı ve yüksek kaygılı öğrenciler arasında ise normal kaygılı bireyler lehinedir. Fark bulunmayan iki grup düşük ve normal kaygılı öğrencilerdir. Çoktan seçmeli testlerden elde edilen puanlarda ise tüm gruplar arasında fark bulunmuştur. Buna göre, düşük kaygılı öğrencilerle normal kaygılı ve yüksek kaygılı öğrencilerin test puanları arasında düşük kaygılı öğrenciler lehine, normal kaygılı ve yüksek kaygılı öğrenciler arasında ise normal kaygılı öğrenciler lehine anlamlı farklar bulunmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre, öğrencilerin kaygı düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark göstermemektedir. Şimşek (2015) tarafından yapılan yabancı dil kaygısı ve cinsiyet arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, öğrencilerin yabancı dil kaygılarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Matsuda ve Gobel (2004) de çalışmalarında cinsiyetin yabancı dil kaygısı üzerinde bir rolü olmadığını bulmuşlardır. Bourhis ve Allen (2013) tarafından yapılan meta analiz çalışmasında da cinsiyetin kaygı üzerinde bir belirleyiciliğinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin yabancı dil başarı puanları, kullanılan madde türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Bu fark çoktan seçmeli maddeler lehinedir. Bu bulgu da alanyazınla uyumludur. Martinez (1999) yılındaki çalışmasında öğrencilerin çoktan seçmeli ve açık uçlu maddelerdeki performansları karşılaştırılmıştır. Sonuçlar öğrencilerin çoktan seçmeli testlerde daha yüksek performans gösterdiğini işaret etmektedir. Rodrigues (2003) benzer şekilde iki farklı test türünden alınan puanların korelasyonun yüksek olmasına rağmen toplam puanlar bazında istatistiksel farklar olduğunu ortaya koymuştur. Maddelerin yanıtlanması süreçleri arasındaki farkın performanstaki farka neden olduğu düşünülebilir. Açık uçlu maddeler yanıtın oluşturulduğu ve yanıt oluşturma sürecinin de bilişsel bir yük olarak öğrencide yer aldığı madde türleridir. Çoktan seçmeli maddelerde hem şans faktörünü içermesi hem de doğru yanıtların hazır olarak öğrenciye sunulması gibi durumlar nedeniyle daha yüksek performansa neden olmuş olabilir.

Kaygı düzeylerine göre yapılan analizde, düşük kaygılı öğrenciler her iki test türünde de daha yüksek başarı puanlarına sahipken, yüksek kaygılı öğrenciler daha düşük performans göstermiştir. Kaygı ve akademik performansla ilgili yapılan çalışmalar da bu bulguyla paralellik göstermektedir. Buna göre Hembree (1988) ve Seipp (1991) tarafından gerçekleştirilen meta analiz çalışmaları, düşük sınav kaygısı ile yüksek akademik başarı arasında güçlü ve negatif yönlü ilişki saptamıştır. Chapell vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada yükseköğretim öğrencilerinin kaygı düzeyleri ile başarı puanları incelenmiştir. Bulgular, yüksek sınav kaygısına sahip öğrencilerin düşük başarı puanlarına sahip olduğunu göstermiştir. Bu durumun nedenleri incelendiğinde, kaygının bilişsel bileşenlerinin başarıyı düşürdüğü, ebeveynlerin tutumlarından destekleyici bir ortamda olmak gibi birçok dışsal değişkenin de bu süreci şekillendirdiği ortaya konulmuştur. Zeidner (1998) ise kaygısı yüksek bir zihnin kaynaklarını verimli kullanamadığını ve bu durumun da bilişsel süreçlerde düşüşe neden olduğunu bildirmiştir.

Sonuç olarak bu araştırma ile öğrencilerin kaygı düzeylerinin ve madde türlerinin yabancı dil başarısında önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Öğrencilerin kaygı düzeyleri cinsiyetten bağımsız olarak başarı üzerinde etkili olurken, düşük kaygılı öğrenciler daha başarılı performans

sergilemiştir. Bu bulgular, yabancı dil öğretiminde kaygının azaltılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinin ve test türlerinin dikkatli bir şekilde seçilmesinin önemini vurgulamaktadır. Testler hazırlanırken farklı madde türlerine yer verilmesini önerilebilir. Aynı zamanda bu araştırma, gelecekteki çalışmalar ve eğitim politikaları için bir temel sunmaktadır. Bu noktada nitel çalışmalarla öğrencileri farklı madde türlerinde kaygıya sevk eden durumların neler olduğu saptanabilir.

5. KAYNAKLAR

- Aydın, S., Harputlu, L., & Çelik, S. (2020). Foreign language test anxiety: A qualitative study. *The Qualitative Report*, 25(12), 4393-4411. <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol25/iss12/6>
- Baş, G. (2014). Lise öğrencilerinde yabancı dil öğrenme kaygısı: Nitel bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(36), 101-119.
- Bourhis, J., & Allen, M. (1992). Meta-analysis of the relationship between communication apprehension and cognitive performance. *Communication Education*, 41(1), 68-76. <https://doi.org/10.1080/03634529209378871>
- Cassady, J. C., & Johnson, R. E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 27(2), 270-295. <https://doi.org/10.1006/ceps.2001.1094>
- Cassady, J. C., & Johnson, R. E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 27(2), 270-295.
- Chapell, M. S., Blanding, Z. B., Silverstein, M. E., Takahashi, M., Newman, B., Gubi, A., & McCann, N. (2005). Test anxiety and academic performance in undergraduate and graduate students. *Journal of Educational Psychology*, 97(2), 268-274. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.97.2.268>
- Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Doğançay-Aktuna, S., & Kızıltepe, Z. (2005). English in Turkey. *World Englishes*, 24(2), 253-265.
- Eurydice. (2012). *Key data on teaching languages at school in Europe*. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.
- Eysenck, M. W., Derakshan, N., Santos, R., & Calvo, M. G. (2007). Anxiety and cognitive performance: Attentional control theory. *Emotion*, 7(2), 336-353.
- Gipps, C. (1994). *Beyond testing: Towards a theory of educational assessment*. Falmer Press.
- Graddol, D. (2006). *English next: Why global English may mean the end of English as a foreign language*. British Council.
- Gürsu, S. (2011). *Yabancı Dil Öğrenme Kaygısı Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması ve Geçerlik-Güvenirlilik Çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Haladyna, T. M., Downing, S. M., & Rodriguez, M. C. (2002). A review of multiple-choice item-writing guidelines. *Applied Measurement in Education*, 15(3), 309-334.
- Hembree, R. (1988). Correlates, causes, effects, and treatment of test anxiety. *Review of Educational Research*, 58(1), 47-77. <https://doi.org/10.3102/00346543058001047>
- Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132.
- Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132. <https://doi.org/10.2307/327317>
- In'nami, Y., & Koizumi, R. (2009). A meta-analysis of test format effects on reading and listening test performance: Focus on multiple-choice and open-ended formats. *Language Testing*, 26(2), 219-244. <https://doi.org/10.1177/0265532208101006>

- Kırkgöz, Y. (2009). Globalization and English language policy in Turkey. *Educational Policy*, 23(5), 663–684.
- Liu, Y., & Xu, Y. (2021). The effect of foreign language listening anxiety on students' English listening test performance. *Frontiers in Psychology*, 12, 676870. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.676870>
- MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1991). Language anxiety: Its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages. *Language Learning*, 41(4), 513–534.
- Martinez, M. E. (1999). Cognition and the question of test item format. *Educational Psychologist*, 34(4), 207–218. https://doi.org/10.1207/s15326985ep3404_2
- Matsuda, S., & Gobel, P. (2004). Anxiety and predictors of performance in the foreign language classroom. *System*, 32(1), 21–36. <https://doi.org/10.1016/j.system.2003.08.002>
- MEB (2024). 5. sınıf 1. dönem 1. ortak yazılı konu soru dağılım tabloları ve örnek senaryolar. https://cdn.eba.gov.tr/yardimcikaynaklar/2024/05/ornek1_1/ing5_1.pdf
- MEB. (2018). *İngilizce dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Rodriguez, M. C. (2003). Construct equivalence of multiple-choice and constructed-response items: A random effects synthesis of correlations. *Journal of Educational Measurement*, 40(2), 163–184. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3984.2003.tb01102.x>
- Sarıs, H., & Büyükkarcı, K. (2018). İngilizce hazırlık sınıfı öğrencilerinin değerlendirme tercihleri ve sınav kaygıları. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 214-226. <https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/972>
- Scouller, K. (1998). The influence of assessment method on students' learning approaches: Multiple choice question examination versus assignment essay. *Higher Education*, 35(4), 453–472.
- Seipp, B. (1991). Anxiety and academic performance: A meta-analysis of findings. *Anxiety Research*, 4(1), 27–41. <https://doi.org/10.1080/08917779108248762>
- Spielberger, C. D. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (Form Y)*. Consulting Psychologists Press.
- Şimşek, T. (2015). The role of anxiety in foreign language classes: A focus on gender. *International Journal of Language Academy*, 3(4), 70–83
- Yeşilyurt, S. (2013). Test Anxiety in Foreign Language Learning. *Yayınlanmamış makale*. https://www.academia.edu/4938992/TEST_ANXIETY_IN_FOREIGN_LANGUAGE_LEARNING_Sava%C5%9F_Ye%C5%9Filyurt
- Zeidner, M. (1998). *Test anxiety: The state of the art*. Springer.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY AMONG STUDENTS IN DIFFERENT
DISCIPLINES: A SCOPING REVIEW
FARKLI DİSİPLİNLERDEKİ ÖĞRENCİLERDE YAPAY ZEKÂ KAYGISI: KAPSAM
İNCELEMESİ

Gaye YAŞAR¹, Zeynep AYTAÇ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri,
0009-0003-6488-9099

²Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, 0000-0001-8051-3460

Özet

Günümüzde Endüstri 4.0 süreciyle birlikte yapay zekâ alanında yaşanan hızlı gelişmeler ve bu teknolojilerin farklı sektörlerdeki uygulamaları, bireylerde özellikle iş güvencesi ve geleceğe ilişkin kaygıların artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların yapay zekâ temelli dönüşüme yönelik kaygı düzeylerinin belirlenmesi ve bu dönüşüme uyumlarının desteklenmesi önemli bir gereklilik hâline gelmiştir. Yapay zekâ kaygısı, bireylerin teknolojiye dair belirsizlikler karşısında geliştirdikleri psikolojik bir tepkidir. Bu durum, teknofobi gibi teknoloji kaynaklı korkularla ilişkilendirilmekte; özellikle uyum sağlamakta zorlanan bireylerde iş ve yaşam dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Yapay zekâ, teknolojik dönüşümün merkezinde yer alarak bireylerin hem mesleki hem de psikolojik düzeyde çeşitli tepkiler geliştirmesine yol açmaktadır. Bu çalışma, yapay zekâyâ yönelik kaygının farklı akademik disiplinlerdeki öğrenciler üzerindeki etkilerini inceleyen kapsam incelemesine odaklanmaktadır. Web of Science, Google Scholar ve DergiPark elektronik veri tabanlarında “artificial intelligence anxiety AND university students” anahtar kelimesiyle gerçekleştirilen tarama sonucunda 104 çalışma tespit edilmiştir. Açık erişim, son on yıl ve makale türü kriterleriyle yapılan filtreleme sonucunda 52 çalışma belirlenmiş, uygunluk açısından değerlendirildikten sonra 10 makale analize dahil edilmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizine dayanan bu çalışma, yapay zekâyâ ilişkin kaygıların bireylerin mesleki kimlik oluşumu ve geleceğe dair beklentileri üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Sonuçlar, yükseköğretim kurumlarının dijital iş gücü dönüşümüne yönelik olarak yalnızca teknik yeterliliklere değil, aynı zamanda psikolojik ve bilişsel uyum süreçlerine de odaklanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Kapsam araştırmasının bulguları, yapay zekâyâ yönelik kaygının özellikle genç yetişkin bireylerde belirgin bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum; yeni beceriler edinme zorunluluğu, iş güvencesine ilişkin belirsizlikler, teknolojik denetimin zorlaşması ve insan benzeri sistemlerin yarattığı huzursuzlukla ilişkilendirilmektedir. İncelenen çalışmalar, öğrencilerin kaygı düzeylerinin öğrenim gördükleri akademik alana göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Teknik disiplinlerde öğrenim gören öğrenciler görece daha düşük düzeyde kaygı bildirirken, insan odaklı alanlardaki öğrencilerde bu kaygı daha yüksektir. Öğretmen adaylarında mesleki güvencenin zayıflaması, hemşirelik ve ebellek öğrencilerinde ise yapay zekânın mesleki tehdit olarak algılanması, bu kaygının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca gazetecilik ve havacılık yönetimi gibi alanlarda da benzer endişelere rastlanmaktadır. Bununla birlikte, cinsiyet, sınıf düzeyi, teknolojiyle etkileşim sıklığı ve günlük kullanım alışkanlıkları gibi bireysel değişkenlerin de yapay zekâ kaygısı üzerinde belirleyici etkiler yarattığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yapay zekâ kaygısı, dijitalleşme ve kaygı, meslek grubu temelli kaygı, bilişim teknolojileri yönetimi

Abstract

Today, rapid developments in the field of artificial intelligence with the Industry 4.0 process and the applications of these technologies in different sectors cause individuals to have increased concerns about job security and the future. In this context, it has become an important necessity to determine the anxiety levels of employees towards artificial intelligence-based transformation and to support their adaptation to this transformation. Artificial intelligence anxiety is a psychological reaction that individuals develop in the face of technological uncertainties. This situation is associated with technology-related fears such as technophobia and can have negative effects on work and life balance, especially in individuals who have difficulty adapting. Artificial intelligence, being at the center of technological transformation, causes individuals to develop various reactions at both professional and psychological levels. This study focuses on a scoping review examining the effects of anxiety towards artificial intelligence on students in different academic disciplines. A search of Web of Science, Google Scholar and DergiPark electronic databases with the keyword “artificial intelligence anxiety AND university students” identified 104 studies. As a result of filtering by open access, last ten years and article type criteria, 52 studies were identified, and 10 articles were included in the analysis after being evaluated for suitability. This study, which is based on document analysis, a qualitative research method, reveals that concerns about artificial intelligence have significant effects on individuals' professional identity formation and future expectations. The results emphasize the need for higher education institutions to focus not only on technical competencies but also on psychological and cognitive adjustment processes for digital workforce transformation. The findings of the scoping study show that anxiety towards artificial intelligence is particularly pronounced in young adults. This is associated with the necessity of acquiring new skills, uncertainties regarding job security, difficult technological control, and the uneasiness created by human-like systems. The reviewed studies reveal that students' anxiety levels differ according to the academic field they study. While students in technical disciplines report relatively lower levels of anxiety, students in human-oriented fields report higher levels of anxiety. The weakening of professional security in prospective teachers and the perception of artificial intelligence as a professional threat in nursing and midwifery students are among the main reasons for this anxiety. Similar concerns are also found in fields such as journalism and aviation management. In addition, it is seen that individual variables such as gender, grade level, frequency of interaction with technology and daily usage habits have determinative effects on artificial intelligence anxiety.

Keywords: Artificial intelligence anxiety, digitalization and anxiety, occupational group-based anxiety, information technologies management

ANALYSIS OF COMMON HERITAGE CONCEPTS IN SOCIAL STUDIES
CURRICULUMS

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA ORTAK MİRAS
KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Ali AYATA¹ Sencer Remzi SAYHAN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Mucur Şehit Öğretmen Hüseyin Aydemir Hürriyet
Ortaokulu, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ,ORCID : 0009-0001-3178-9548

²Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler
Eğitimi Bölümü,ORCID : 0009-0002-2344-8716

Özet

Bu çalışmada, 2018 ve 2024 yılları arasında yürürlüğe giren Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında ortak miras kavramlarının ele alınış biçimi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, iki program arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyerek ortak miras kavramlarının nasıl değiştiğini ve eğitim sisteminde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini analiz etmektir. Bu bağlamda, programların içerik analizine tabi tutulmasıyla, ortak miras kavramlarının tanımlanma biçimi, kazanımlar, öğrenme alanları ve öğretim yöntemleri açısından değişip değişmediği araştırılmıştır.

Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak her iki öğretim programı içerik açısından sistematik bir biçimde karşılaştırılmıştır. Ortak miras kavramlarının 2018 programında nasıl işlendiği ve 2024 programında nasıl bir gelişim gösterdiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, programların içeriğinde yer alan kültürel, tarihi ve evrensel değerlerin hangi yönleriyle korunduğu veya güncellendiği analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, 2018 öğretim programında ortak mirasın daha çok ulusal tarih ve kültürel miras bağlamında ele alındığı, 2024 öğretim programında ise küresel bağlamın daha fazla vurgulandığı görülmüştür. Bununla birlikte, yeni programda ortak miras konularının disiplinler arası bir yaklaşımla ele alındığı ve öğrencilere daha bütüncül bir bakış açısı kazandırmaya yönelik bir yapı oluşturulduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, her iki program arasında ortak miras konularının ele alınışında belirgin bir dönüşüm yaşandığı ve bu dönüşümün eğitim politikaları ve küreselleşme süreci ile yakından ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortak miras, Sosyal Bilgiler Dersi, öğretim programı, içerik analizi, karşılaştırmalı inceleme.

Abstract

This study examines the treatment of common heritage concepts in the Social Studies Curriculum implemented between 2018 and 2024 through a comparative analysis. The primary objective of the research is to identify the similarities and differences between the two curricula, analyzing how the concept of common heritage has evolved and transformed within the educational system. In this context, the content of both curricula was analyzed to determine whether the definition, learning outcomes, learning areas, and teaching methods regarding common heritage concepts have changed over time.

A document analysis method was employed to systematically compare both curricula in terms of content. The study explores how common heritage was addressed in the 2018 curriculum and how it

developed in the 2024 curriculum. Furthermore, the research investigates which aspects of cultural, historical, and universal values were preserved or updated in the revised curriculum

The findings reveal that in the 2018 curriculum, common heritage was primarily discussed within the framework of national history and cultural heritage, whereas the 2024 curriculum places greater emphasis on the global dimension. Additionally, the updated curriculum integrates common heritage topics with an interdisciplinary approach, aiming to provide students with a more holistic perspective. Consequently, a significant transformation in the handling of common heritage topics between the two curricula has been identified, highlighting the impact of educational policies and globalization on curriculum development.

Keywords: Common heritage, Social Studies, curriculum, content analysis, comparative study.

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF IMMIGRANT EDUCATION PROCESSES IN THE
UNITED STATES, EUROPE AND TURKEY

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, AVRUPA VE TÜRKİYE'DE GÖÇMEN EĞİTİMİ
SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Melek Dönmez Yapucuoğlu

Dr. Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim bilimleri, 000-0002-9946-1397

Özet

Bu çalışmanın amacı göçmenlerin eğitime yönelik kavramların ortaya çıkarılması ve Türkiye, Amerika ve Avrupa'da göçmen çocuklarının eğitimlerine yönelik program ve politikalarının incelenerek Türkiye ile karşılaştırılmasıdır. Bu amaç kapsamında nitel olarak yapılandırılan bu çalışma doküman incelemesi yöntemi kullanılarak desenlenmiştir. Doküman incelemesi kapsamında Amerika, Avrupa ve Türkiye'de göçmen eğitim süreçleri ele alınmış ve karşılaştırılmıştır. Ayrıca doküman analizi sonucunda; göç ve göçün etkileri, göçmenlerin eğitime erişimi ve eğitim hakları, göçmen eğitimi politikaları ve eğitim programları ve karşılaştırmalı göç eğitimi kavramları açıklanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre; Türkiye'de göçmen eğitimi özellikle 2014 yılından bugüne bir süreç olarak görülmekle birlikte Avrupa ve Amerika çok uzun yıllardır çeşitli sebeplerle göç almaları nedeniyle belli başlı göçmen eğitimi politikalarına sahip olduğu görülmüştür. Amerika ve Avrupa'da Türkiye'de olduğu gibi göçmen eğitiminin en önemli kısmı dil eğitimi olarak görülmekte ve gerek çocukların gerekse yetişkin göçmenlerin dil eğitimi üzerinde durulmaktadır. Türkiye'de göçmen çocuklar direk eğitim süreçlerine dahil edilirken Avrupa ve Amerika'da göçmen çocuklar için oryantasyon eğitimleri düzenlenmekte ve yeterli aşamaya gelen çocuklar normal eğitim süreçlerine dahil edilmektedir. Ayrıca, göçmen eğitimleri ve süreçleri karşılaştırılan ülkelerin hepsinde yetişkin göçmenlerin sosyal hayata katılmaları ve meslek sahibi olmalarına yönelik eğitimler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı göçmen eğitimi, Göçmen eğitimi programları, Göçmen eğitimi politikaları

Abstract

The aim of this study is to reveal the concepts regarding the education of immigrants and to compare them with Turkey by examining the programs and policies regarding the education of immigrants in the USA and Europe. Within the scope of this purpose, this qualitatively structured study was designed using the document review method. Within the scope of the document review, immigrant education processes in the USA, Europe and Turkey were discussed and compared. In addition, as a result of the document analysis; migration and the effects of migration, immigrants' access to education and educational rights, immigrant education policies and education programs and comparative immigration education concepts were explained. According to the results of the research; While immigrant education in Turkey is seen as a process especially since 2014, it was seen that Europe and the USA have certain immigrant education policies due to the fact that they have been receiving immigration for various reasons for many years. In the USA and Europe, as in Turkey, the most important part of immigrant education is seen as language education and the language education of both children and adult immigrants is emphasized. While immigrant children are directly included in the education processes in Turkey, orientation trainings are organized for immigrant children in Europe and the USA and children who reach the sufficient stage are included in the normal education processes. In addition, in all countries where immigrant education and processes are compared, adult immigrants are provided with training to participate in social life and gain a profession.

Keywords: Comparative immigrant education, Immigrant education programs, Immigrant education policies

GİRİŞ

Göç dünya üzerinde insanlığın var olduğu günden bugüne varlığını koruyan bir kavramdır. Ancak, özellikle son dönemlerde insanların eğitim, iş, sağlık, ekonomik veya yaşam tehdidi gibi çeşitli sebeplerle doğdukları coğrafyalardan farklı yerlere göç etmeleri oldukça yaygın bir hal almaya başlamıştır. Yetişkinlerin göç etme süreçlerinden kendilerinin yanı sıra oldukça etkilenen bir diğer kesim çocuklardır. Yetişkinlerin iş, evlilik, eğitim veya yerleşme gibi bireysel tercihleri nedeniyle gerçekleşen göç sonucunda bu durumlardan etkilenen çocuklar olmaktadır. Devine (2013) göçmen çocukların karşı ülkeler ve devletler tarafından yeni insan sermayesi olarak görülmesinin yanı sıra topluma ve geldikleri kültüre yeterince entegre olmamaları durumunda ise ekonomik ve sosyal bir tehdit olarak görüldüklerini ifade etmiştir. Bu nedenle göç süreçlerinin oldukça yoğun olduğu bu dönemlerde göçmenlerin ev sahibi ülkelerin kültürü ve toplumsal yaşantıları ile bütünleşebilmeleri adına özellikle göçmen hareketliliği ve bu durum içerisinde yer alan çocukların durumu Avrupa’da politikaların temel konusu olmaya başlamıştır (Çobanoğlu, 2024). Avrupa ve diğer dünya ülkelerinde gerçekleşen göçmen hareketliliği göçmen çocukların topluma uyumu ile birlikte eğitim süreçlerinin belirlenmesinin ve yapılandırılmasının gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration) yayınladığı Dünya Göç Raporunda (2020) göçmen çocukların toplam sayısına ilişkin güncel verilere göre tahmini 31 milyona yakın olduğu; bu rakamın 13 milyonu mülteci çocuğun, 936 bini sığınmacı çocuğun ve 17 milyonun da kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş çocuklar olduğu ifade edilmiştir. Bu rakamlar dikkate alındığında göçmen çocukların eğitimi ve yeni geldikleri topluma ve ülkeye uyumlarının sağlanmasının önemli bir konu olarak değerlendirilmelidir. Göçmen çocukların eğitim süreçlerinin yapılandırılması ve bu süreçte karşılaşılan sorunların yanı sıra yasal ve uygulamada karşılaşılan engeller bulunmaktadır. Göçmen çocukların eğitime katılma süreçlerinde karşılaşılan sorunlar beslenme, barınma, ekonomi, sosyo-ekonomik problemler gibi pek çok sorun bulunmaktadır (Gün ve Yüksel, 2021). Göçmen öğrencilerin eğitim süreçlerine katılabilmeleri ve eğitime devam edebilmeleri adına bu sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunların giderilmesi ve göçmen çocukların eğitim süreçlerine katılabilmeleri ve devam edebilmesi adına özellikle son yıllarda oldukça fazla göç alan ülkeler çeşitli politikalar ve programlar izlemektedirler. Göçmen öğrencilerin eğitim politikaları ve hazırlanan eğitim programları uygulamaya konulmalıdır.

Türkiye’ye doğru gerçekleştirilen göç hareketliliği, 2011 yılından bu yana Suriye iç savaşı ve o bölgede yer alan ülkelerde yaşanan iç hareketlilikle birlikte oldukça artış göstermiştir. Göç İdaresi verilerine bakıldığında ülkemizde 3.1 milyon geçici koruma kapsamında sığınmacı bulunmaktadır (2024). Bu verilere incelendiğinde Türkiye’deki göçmenlerin büyük bir kısmını kadın ve çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Mülteci Derneği (2024) verilerine göre sığınmacı olarak ülkemize gelen yabancıların %73’ünü kadın ve çocuklar oluşturmakla birlikte geçici koruma altındaki kadın ve çocukların sayısı 2.2 milyon olarak belirtilmiştir. Göçmen ve sığınmacı olarak ifade edilen yabancı uyruklu öğrenciler ve okul çağındaki genç nüfusun sayısı ise 1.2 milyon olduğu bilinmektedir. Ülkemizde özellikle son yıllarda karşılaştığı göç dalgası ve geçici koruma kapsamında öğrencilerin eğitimlerinin ve topluma uyumlarının sağlanması gerekmektedir. Bu bilgiler temelinde ülkemizde göçmen çocukların eğitimi oldukça üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri haline gelmiştir.

Uzun yıllardır göç alan ülkelerin göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitimleri konusunda uyguladıkları çeşitli politika ve programlar bulunmaktadır. Ülkemizde ise çok daha yeni bir kavram olarak algılanan göçmen eğitimi ve göçmen çocukların eğitimi çeşitli ülkelerin eğitim süreçlerinin incelenmesi ile yapılandırılabilir. Bu çalışmanın amacı göçmen çocukların eğitimine yönelik kavramların ortaya çıkarılması ve Türkiye, Amerika ve Avrupa’da göçmen eğitimlerine yönelik program ve politikalarının incelenerek Türkiye ile karşılaştırılmasıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Deseni

Bu çalışmanın amacı göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitim süreçlerine yönelik kavramların belirlenmesi ve göçmenlerin çeşitli ülkelerde eğitim süreçlerinin Türkiye ile karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışma doküman incelemesi yöntemi kullanılarak desenlenmiştir. Doküman incelemesi yöntemi, araştırılmakta olan konunun yazılı veya görsel materyaller gibi basılı kaynakların incelenerek analiz edilmesi ile birlikte kavramların oluşturulması olarak nitelendirilmektedir. Kıral (2020) doküman incelemesi ile araştırmacılar incelenen konunun anlaşılması, değerlendirilmesi, sentezlenmesi ve bir araya getirilmesi süreçlerinde kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle, bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak araştırmanın verileri elde edilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Doküman incelemesi yöntemi nitel çalışmalarda kavramların ortaya konulması, bir olay veya fenomenin ortaya çıkarılması veya bir durumu açıklamak üzere kullanılmaktadır (Yin, 1994). Bu çalışmanın amacı çerçevesinde çeşitli ülkelerde göçmen eğitimi süreçlerine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar, makaleler, kitaplar, raporlar ve ülkelerin göçmen eğitime yönelik programları incelenerek çeşitli kavramlar ve bu ülkelerde uygulanmakta olan göçmenlerin eğitim süreçleri açıklanmıştır. Araştırmanın verileri doküman incelemesi yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve doküman incelemesi sonucunda bazı kavramlar ve ülkelerin göçmenlere yönelik eğitim süreçleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışma kapsamında, kitaplar, raporlar, yazılı ve basılı materyaller, çalışmada yer alan ülkelerin eğitim programları incelenerek göçmen eğitimlerine yönelik kavramlar ve ülkelerin göçmen eğitimi programları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve elde edilen veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışmanın verilerinin doküman incelemesi yöntemi kullanılarak elde edilmesi sonucunda betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz ile kodların, bu kodlara bağlı temaların ve açıklamaların bir araya getirilmesidir (Ültay vd., 2021). Bu kapsamda, bu çalışmada elde edilen veriler kapsamında; göç ve göçün etkileri, göçmenlerin eğitime erişimi ve eğitim hakları, göçmen eğitim politika ve programları kavramları üç tema olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca, araştırmanın verilerinin betimsel olarak analiz edilmesi sonucunda Türkiye, Amerika ve Avrupa'da göçmen eğitim süreçleri Türkiye göçmen eğitimi süreçleri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

BULGULAR

Göç ve Göçün Etkileri

Göç, gerek yetişkinler gerekse göçe maruz kalan çocuklar için oldukça zor bir süreç olarak görülmelidir. Genel olarak tanımlamak gerekirse göç; ekonomik, iklim veya kuraklık gibi çevresel etmenler, savaş, yaşam şartları veya iş çeşitli sebepler nedeni ile insanların yaşadıkları coğrafyadan farklı yerlere gitmeleri olarak ifade edilebilir (Taşdan, 2023). Göç olgusu bireylerin sadece yaşadıkları coğrafi konumlarını değiştirmekle sınırlı değildir. İnsanlar göç ile birlikte kendi kültürlerini, çevresel yaşam standartlarını ve hatta çocuklarının ve gelecek nesillerinin yaşam süreçlerini de değiştirmektedirler. Son dönemlerde dünya üzerinde gelişen teknoloji ve ekonomik şartlar nedeni ile insanlar doğdukları coğrafyadan başka yerlerde hayatlarına devam ettirmeye olan eğilimleri oldukça fazladır. Yukarıda bahsedildiği üzere 2020 yılı Dünya Göç Raporu'nda dünya üzerinde 31 milyona yakın göçmen bulunduğu ifade edilmiştir. Özellikle savaşlar ve ekonomik şartların zorlaşması ile birlikte insanlar farklı coğrafyalarda yeni hayatlar kurabilmek adına dünya üzerinde oldukça yoğun bir hareketlilik yaşamaktadırlar. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, bireyler göç etmenin sonucunda hem bireysel, hem ailesel hem de hedef kültürdeki toplumları etkileyebilmektedirler.

Son dönemde oldukça artan insan hareketliliği bireylerin kendi çevrelerinden farklı yerlerde yaşamaya yönelik sorunların ve etkilerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle düzensiz göç sebebi ile bazı toplumlarda göç eden bireyler için çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlardan bir tanesi ve en temel olanları güvenlik, sağlık, barınma, iş, ekonomik özgürlük ve eğitim olarak ifade edilebilir (Arslan ve Ergül, 2022). Bir topluma göçmen olarak gelen bireylerin kendileri ile beraber getirdikleri aileleri veya çocukları toplum içerisine entegre olmakta bazı sorunlar yaşayabilmektedirler. Özellikle göçmen öğrenciler dil, topluma uyum veya kabul gibi çeşitli sorunlarla karşılaşabilmekte ve eğitim süreçleri içerisine yer almakta zorlanabilmektedirler (Kıral ve Beyli, 2021). Göçün etkileri sadece göç eden veya yerinden edilen bireyler için geçerli olmamakla birlikte özellikle düzensiz ve kayıtsız göçlerin oldukça yoğun olduğu ülkelerde hedef toplum üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Bu etkilere bakıldığında ilk olarak hedef toplum ve kültürde yer alan bireyler farklı kültür ve toplumsal yapıya sahip bireyler ile birlikte yaşama konusunda bazı güvenlik sorunları yaşayabilmektedir (Bigo, 2002). Aynı şekilde göç alan toplumlarda uyum sorunları da yaşanabilmektedir. Bunların yanı sıra göç alan toplumlarda iş gücü ve ekonomi bakımından olumlu ve olumsuz durumlarla karşılaşabilmektedir. Yaşlı nüfusa sahip ülkelerde aldıkları göç ile iş gücü açığı kapanabilirken hâlihazırda genç nüfusa sahip ülkelerde gelen ucuz ve iş gücü ile birlikte çeşitli iş ve ekonomik sorunlar oluşabilmektedir (Güler, 2021)

Özetlenecek olursa, göç olgusu hem göç eden bireylerin ve bu bireylerin çocuk ve ailelerini hem de göç alan toplumları pek çok bakımdan etkilemektedir. Sosyal ve psikolojik anlamda göçün bireysel etkileri ifade edilebileceği gibi toplumsal olarak güvenlik, iş gücü, ekonomi ve eğitim gibi toplumsal etkileri de bulunmaktadır. Kısaca, göç olgusu göç eden bireyler, göç ettikleri ülkeleri ve geldikleri toplumları etkileyen bir kavramdır.

Göçmenlerin Eğitime Erişimi ve Eğitim Hakları

Göçmenlerin geldikleri topluma uyum ve sosyal yaşantıya katılma süreçlerine en fazla etki eden durum göçmenlerin ve eğitim çağındaki göçmen çocukların eğitim süreçleridir. Göçmenlere ve göçmen çocuklara yasal çerçevede yaşama, barınma ve eğitim gibi temel haklar ev sahibi toplumlar tarafından sunulmak zorundadır. Uluslararası yayınlanan sözleşmelerde eğitim hakkı temel haklardan biri olarak ifade edilmekte ve her çocuk eğitim süreçlerine katılabilmektedir. Birleşmiş Milletler Yürütme Komitesi 2004 yılında almış olduğu kararlarda geçici koruma ve toplu sığınmaya yönelik maddeler bulunmaktadır. Bu kapsamda, özellikle 2011 sonrasında ortaya çıkan göç dalgası ve kitlesel hareketler sonucunda en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Göç İdaresi (2024) verilerine göre 3.1 milyon geçici koruma kapsamında sığınmacı bulunmaktadır. Bu sayıların büyük çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşmaktadır. Bu zorunlu göç sürecinin giderek uzaması ile birlikte göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitim süreçleri üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan "Herkesin eğitim hakkı vardır" maddesi göz önünde bulundurulduğunda her bireyin eğitimi bulundukları ülkeler tarafından sağlanmalıdır. Dünya genelinde yaygınlaşan göç olgusu ve bireylerin farklı ülke ve kültürlerde farklı eğitim süreçlerinde yaşamaya başlaması ile birlikte göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitimi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Özellikle çok göç alan ülkelerde gerek göçmenlerin eğitimi gerekse göçmen çocukların eğitimi üzerinde durulması toplumsal uyum ve sosyal yaşantı bakımından oldukça önem taşımaktadır. Türkiye'de ise 6458 sayılı YUKK (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu) kapsamında Türk hukuk sistemi içerisinde kayıtlı olarak bulunan ve "geçici koruma" statüsü yer almış ve resmi bir tanım kazanmıştır (Özel Eğitim Hizmetleri, 2017). Giderek artan göçmenlerin ve çocukların eğitim ihtiyacı ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte ülkedeki kayıtlı göçmenlerin barınma, sağlık, hukuk ve eğitim gibi alanlarda verilecek hizmetler konusunda politikalar hazırlanmaya başlanmıştır. Sonraki süreçlerde, ülkemizde yer alan göçmenler için hazırlanan politikalar çerçevesinde eğitim süreçleri başlamıştır. Göçmenler ve özellikle göçmen çocuklar bulundukları kamplarda veya kayıtlı olarak yaşadıkları yerlerde eğitim hizmetlerine erişebilmektedirler.

Göçmen Eğitim Politikaları ve Programları

Dünya üzerinde çok uzun yıllardır göç alan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler gerek savaş veya yaşam hakkı gerekse ekonomik sebeplerle uzun yıllardır göçmen kabul etmektedirler. Türkiye için değerlendirildiğinde ise göçmenlerin ve sığınmacıların özellikle 2011 yılı sonrasında çevre ülkelerde yaşanan savaşlar veya ekonomik anlamda sorunlar nedeni ile kitlesel anlamda ülkeye doğru göçler gerçekleşmiştir. Bu göç dalgası sonucu sığınmacı olarak kabul edilen ve sonraki süreçte kalıcı olan göçmeler için çeşitli eğitim programları ve planları hazırlanmaya başlanmıştır. Avrupa’da veya diğer dünya ülkelerinde 1900’lü yıllardan bu yana iş gücü veya diğer sebeplerle göç almaları nedeni ile bazı ülkelerde göçmenler ve göçmen çocukların eğitimleri çeşitli politika ve eğitim programları ile yürütülmektedir. Ancak dünya genelinde küresel anlamda gerçekleşen göç hareki ile birlikte özellikle 2000 yılı itibariyle göçmen eğitimlerine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Akgün, 2023). Ülkemizde ise 2014 yılı sonrasında göçmelerin eğitimlerine yönelik politikalar ve programlar hazırlanmaya başlanmıştır (MEB, 2014). Türkiye’de kamplarda ve dışarıda yaşayan göçmenlere yönelik 2014 yılı itibari ile GEM (Geçici Eğitim Merkezleri) açılmış ve göçmenleri eğitim süreçleri başlamıştır.

Dünya üzerinde göçmenlerin eğitim politikalarına yönelik iki temel model kullanılmaktadır. Bu modeller dil desteği ile doğrudan entegrasyon modeli ve ayrı gruplar/sınıflar modeli olarak ifade edilmektedir. Dil desteği ile doğrudan entegrasyon modeli göçmenlere ve göçmen öğrencilere öncesinde veya eğitim içerisinde ekstra dil desteği sunulması ve bu öğrencilerin direk eğitim süreçleri içerisinde yerleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (European Comission, 2012). Bu modelde çeşitli ülkelere göçmen olarak gelen çocuklar eğitim yaşları geldiğinde eğitim süreçlerine katılım sağlamak ve gerektiği durumlarda çocuklara öncesinde veya eğitim sırasında ekstra dil desteği sunulmaktadır. Ayrı gruplar/sınıflar modelinde ise göçmen olarak gelen öğrenciler eğitim süreçlerine kendisi gibi göçmen çocuklarla aynı sınıflarda eğitime başlamakta ve ülkedeki diğer çocuklardan farklı gruplar ile eğitim süreçlerine katılmaktadırlar (Baldık, 2018). Ayrı sınıflar modelinde göçmen öğrencilerin önce bu şekilde eğitim süreçlerine entegre edilmesi sonrasında ise diğer çocuklarla aynı sınıflara geçerek uyum süreçlerinin kolaylaşması amaçlanmaktadır.

Eğitim politikalarının yanı sıra göçmenler ve göçmen öğrenciler için ev sahibi ülkelerde çeşitli uyum programları oluşturulmaktadır. Özellikle kitlesel anlamda göç alan ülkelerde eğitim programları içerisinde göçmen öğrencilerin daha kolay entegre olabilmelerini sağlayabilmek adına ilk haftalarda uyum programları uygulanabilmektedir. Ancak Türkiye’de göçmenlerin eğitimine yönelik hazır bir program bulunmamaktadır (Ereş, 2015). Türkiye’de olduğu gibi bazı göç alan ülkelerde göçmenlerin kendi eğitim programlarının uygulanmasına olanak sağlanabilmektedir. Göçmeler içi ülkemizde kurulan Geçici Eğitim Merkezlerinde belli bir süre ülkenin eğitim programından farklı bir biçimde hazırlanmış öğretim programları göçmen öğrencilere sunulmuştur. Bu program içerisinde kendi ülkelerinin öğretim programları, Türkçe dil öğretim programları v uyum programları gibi çeşitli eğiti programları ihtiyaca yönelik uygulanmaya çalışılmıştır.

Karşılaştırmalı Göçmen Eğitimi

Çalışmanın bu kısmında ise Türkiye, Amerika ve Avrupa’da göçmen eğitim süreçleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Türkiye’de Göçmen Eğitimi Süreçleri

Son zamanlarda yaşanan çeşitli olaylar sebebiyle Türkiye’ye yönelik göçlerin artması sebebiyle göçmen sayısında oldukça fazla bir artış olduğu ifade edilmektedir. Türkiye Göç İdaresi (2025) verilerine göre 2.8 milyon geçici koruma kapsamında göçmen bulunmaktadır. Bu göçmenlerin 1.4 milyonu erkek 1.4 milyonu ise kadın göçmenlerden oluşmaktadır. Göçmenlerin 952 binini 5-17 yaş arasında okul çağında çocuklar oluştururken 1.4 milyonunu 18-64 yaş arasında yetişkinlerden oluşturmaktadır. Göç İdaresi verilerine göre 48 bin göçmen ise 65 yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. Yetkili kurumlar tarafından belirtilen verilere göz önüne alındığında yaklaşık 1.4 milyon çocuğun eğitim süreçlerinde yer alması gerekmektedir.

Bu veriler ışığında ülkeye gelen göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitimi özellikle 2013 yılından bugüne önemli bir konu haline gelmeye başlamıştır (Şimşek ve Kula, 2018). Özellikle 2011 yılından bu yana oldukça fazla göç dalgasına maruz kalan Türkiye’de göçmenlerin ve göçmen çocukların eğitimi için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. 2014 eğitim öğretim yılı itibari ile özellikle göçmenlerin eğitim süreçleri adına çeşitli eğitim politikaları hazırlanmaya ve uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de göçmen eğitimi süreçleri ilk olarak göçmenlerin ve göçmen çocukların oryantasyon ve sosyal uyum süreçlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda 2014 yılında Yabancılarla Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri genelgesi yayınlanmış ve göçmen öğrenciler için Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) açılmıştır (MEB, 2014). İlk olarak bu merkezlerde göçmen öğrenciler kendi eğitim programlarına yönelik eğitim almaktalar ve bu eğitime ek olarak Türkçe dersleri öğrenmektedirler. 2016 yılı itibari ile ise PICTES projesi kapsamında Avrupa Birliği ile yürütülen projeler kapsamında sığınmacı öğrenciler Türkiye eğitim sistemine katılmaya başlamışlardır. Bu kapsamda öğrencilere Türkçe dil desteği, ders materyalleri, kitaplar, telafi dersleri ve rehberlik destekleri sunulmuştur (Gün ve Yüksel, 2021).

Ancak geçen süreçte göçmenlerin kalıcı olması sebebiyle GEM’lerde verilen eğitimlerin ve proje kapsamında verilen desteklerin yanı sıra göçmen öğrenciler MEB eğitim öğretim süreçlerine dahil edilmeye başlanmıştır. Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2021) tarafından 2017 yılı itibariyle göçmen öğrenciler okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Günümüzde de bu eğitim politikası süreçleri devam etmekte ve göçmen öğrencilere normal eğitim süreçlerine dahil edilmeleri desteklenmektedir. Yetişkin göçmenler ve Türkçe bilmeyen öğrenciler için ise dil ve sosyal uyum desteği sunulmaktadır. Ayrıca yetişkin göçmenler için Halk Eğitim Merkezlerinde meslek eğitim kursları verilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde Göçmen Eğitimi Süreçleri

Küreselleşen dünya üzerinde pek çok sebeplerle kişiler farklı ülkelere göç etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu ülkelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri göçmen eğitim politika ve süreçlerinde çeşitli yollar izlemektedir. Uzun yıllardır göç alan ABD’de göçmen eğitimi üzerine çeşitli politikalar izlenmektedir. ABD’de özellikle son dönemde göçmen çeşitliliği nedeniyle göçmenlerin eğitim süreçlerinin karmaşık olduğu ifade edilmektedir. Bazı göçmen grupları sosyal ve ekonomik beklentilerini iyileştirmek için eğitim kullanılmış olsa da Amerikan okullarında sosyal tabakalaşmayı güçlendiren dezavantaj, ayrımcılık ve diğer engellerle karşılaşmıştır. Aslında ABD eğitim sistemi bazı göçmen aileler için kuşaklar arası hareketliliğe, diğerleri içinse eşitsizliğe ve sosyal tabakalaşmaya yol açabildiği düşünülmektedir (Crosnoe ve Turney, 2011).

ABD’de göçmenlerin eğitim süreçlerine katılmasını destekleyebilmek ve bu süreçte gerekli ihtiyaçları giderebilmek adına göçmen eğitimi için bütçeden pay ayrılarak finansal bir bölüm oluşturulmuştur (Gün ve Yüksel, 2021). Amerika’da göçmen eğitimi süreçlerine bu şekilde her zaman hazır olunmaya çalışılmakta ve gerektiğinde uygulamalar bu bütçeden sağlanmaktadır. Göçmen eğitim politikası kapsamında ilk olarak göçmenlere ve göçmen öğrencilere İngilizce dil desteği sunulmaktadır. Normal okul süreçlerine dahil edilen öğrenciler İngilizce yeterlilik sınavına alınarak seviyelerine göre dil desteği sunulmaktadır (Gelen, 2023). Bu kapsamda öğrenciler için üç çeşit eğitim süreci yürütülmektedir. İlk olarak ‘Geçişken İki Dilli Eğitim (erken çıkışlı)’; yöneticilerin kararı ve göçmen sayısına bağlı olarak göçmen öğrencilerin ana dilinde ve İngilizce eğitiminin birlikte yürütüldüğü 1-3 yılı kapsayan bir yol izlenmektedir. Bu yöntemde öğrenciler iki dille eğitime başlar ve İngilizcede yeterli seviyeye ulaştıklarında geçiş yaparlar. İkinci yöntemde ise ‘Anadili Geliştirici ve Korumacı İki dilli Eğitim (geç çıkışlı)’; göçmen öğrencilerin ana dilinde ve İngilizce eğitiminin birlikte yürütüldüğü 5-7 yılı kapsayan bir yol izlenmektedir. İlk yöntemle kıyasla ana dilin daha uzun kullanıldığı ve İngilizcenin daha uzun yıllarca beraber kullanılarak zihinsel gelişimin tamamlanmasını sağladığı düşünülen yöntemdir. Bu yöntemde de 5 ile 7 yıl iki dilli eğitimden sonra göçmen öğrenciler İngilizce yeterliliğe sahip olunca eğitim süreçlerine tamamen İngilizce devam edebilmektedirler. Bu yöntemde göçmen öğrencilerin akademik olarak daha başarılı oldukları ifade

edilmektedir. Üçüncü yöntem ise ‘İkinci Dil Olarak İngilizce (ESL) dersleri’ yöntemidir. Bu yöntemde ise iki dilli eğitim süreçleri işletilmektedir. İngilizce dersi bu yöntemde ikinci yabancı dil olarak verilmekte ancak zorunlu tutulmaktadır.

Ayrıca Amerika eğitim sisteminde “ABD’de “Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın” Eğitim Reformu” kapsamında özellikle göçmenlerin ve göçmen öğrencilerin fazlaca bulunduğu bölgelerde 2001 yılından itibaren “No Child Left Behind” projesi uygulanmaya başlamıştır (U.S Department of Education, 2025). Bu proje kapsamında her çocuk eğitim süreçlerine dahil edilmeye çalışılmıştır. Yetişkin göçmenlerin eğitimine bakıldığında ise ABD’de İngilizceyi ikinci yabancı dil olarak öğretilmesi ve desteklenmesi temel amaç olarak görülmektedir (Bal ve Aksu Demiral, 2021).

Avrupa’da Göçmen Eğitimi Süreçleri

Göç hareketlerinin uzun yıllardır hedefi olan Avrupa ülkeleri göçmen eğitimi süreçlerine oldukça eski politikalara sahiptirler. Avrupa’da göçmen eğitimi süreçleri yönetilirken ve göçmen eğitimi politikaları belirlenirken o dönemin şartlarına hakim uzmanlardan görüşler alınmaktadır. Göçmenlerin özellikleri ve şartları göz önüne alınarak çeşitli politikalar esnek bir biçimde oluşturulmakta ve şartlara göre esneklik tanınarak yeniden düzenlenebilmektedir (Gün ve Yüksel, 2021). Küresel Eğitim İzleme Raporu göçmen kabul eden Avrupa ülkelerinde en önemli olarak görülen ve ağırlık verilen programın özellikle dil öğrenme derslerinin olduğu programlar olduğunu belirtmektedir (UNESCO, 2019). Almanya, Yunanistan, İsveç, Kıbrıs, Lüksemburg, Letonya, Litvanya, Hollanda, Malta, Avusturya, Belçika, Romanya ve Norveç gibi göçmenlerin yoğun olduğu Avrupa ülkelerinde dil derslerinin yoğun olduğu programlar oluşturulmuş ve gerekli durumlarda bu programlara müdahaleler edilerek göçmenlere ve göçmen öğrencilere dil desteği sağlanmaktadır.

Slovenya, İsviçre, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Avusturya, İsveç ve Norveç gibi Avrupa ülkelerinde ise göçmen çocukların ana dillerinde eğitimine de oldukça önem verilmektedir. Avrupa’da Okullarda Dil Öğretimi Üzerine Temel Veriler’e göre (2017) Avrupa ülkelerinin bazılarında anadil eğitim desteği sunulmakla birlikte Norveç, Almanya ve İsveç gibi çok az sayıda ülke ise iki dilli eğitimler verebilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin birbirinden farklı göçmen eğitim politika uygulamaları olmaktadır. Ayrıca Hollanda, İspanya ve İngiltere gibi ülkelerde yerel yönetimler göçmen sayıları ve özelliklerine göre bölgesel olarak okullar çeşitli göçmen eğitimi politikaları uygulayabilmektedir (Baldık, 2018). Avrupa ülkelerinde öğrencilerin dil eğitimleri ve dil desteklerinin yanı sıra öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik aile desteği, eğitim desteği ve fırsat eşitliği sunulmaktadır. Avusturalya’da “Anne Almanca öğren” (Mum Learns German), Norveç’te “Aile Öğrenme Modelleri” ve “Kütüphanesi Açık Anaokulu”, İspanya’da “topluluk festivalleri” gibi proje etkinlikler düzenlenerek göçmen çocukların yanı sıra göçmen ailelerinde dil öğrenmesi ve sosyal uyum etkinlikleri katılarak entegre olmaları hedeflenmiştir.

Yaygın eğitim kapsamında yetişkin göçmenlerin eğitim süreçlerine bakıldığında ise göçmenlerin mesleki eğitimlerine yönelik politikalar düzenlenmiştir. Göçmenlerin iş hayatına katılabilmeleri ve meslek edinebilmeleri adına Norveç’te “Doğrulanabilir Belgeleri Olmayan Kişiler İçin Tanıma Usulü”, Almanya’da “Hoş Geldiniz Montörler” ve Cabo Verde’de Afrika gibi topluluklar ve programlar ile birlikte göçmenlere dil desteğinin yanı sıra meslek edinebilmeleri ve iş alanına girebilmeleri adına eğitimler verilmektedir (Gün ve Yüksel, 2021).

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırmanın bulgularına bakıldığında dünya genelinde ülkelerin birbirine benzer ve farklı göçmen eğitimi politikaları bulunmaktadır. Göçmen eğitimi süreçleri incelendiğinde özellikle son dönemlerde dünya üzerinde gerçekleşen çeşitli olaylar sonucunda yer değiştirmek zorunda kalan kişiler ve çocukların eğitim öğretim süreçlerine dahil edilmesi konusunda çeşitli politika ve programlar izlenmektedir.

Türkiye’deki göçmen eğitimi programlarına bakıldığında ülkeye gelen göçmenlerin ve göçmen öğrenciler için çeşitli politikalar izlendiği görülmektedir. Türkiye’de göçmenler için ilk olarak

göçmenlerin yoğun olduğu sığınmacı çadırlarında ve merkezlerinde göçmenlerin kalma süresi uzayınca Geçici Eğitim Merkezlerinde (GEM) sığınmacıların kendi dillerinde ve eğitim programlarında eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu eğitim süreçlerinde ayrıca göçmenlerin topluma uyum kapsamında sosyal uyum programları ve Türkçe dil desteği sunulmuştur. Alanyazında bu konuya ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Göçmenlerin kalma süresinin uzamasıyla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı 2014 yılı itibarıyla sayıları giderek artan ve çadırlardan şehirlere yayılan göçmenlerin okullarda eğitime katılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır (Şimşek ve Kula, 2013). 2014 yılı itibarıyla okul çağındaki göçmen öğrenciler uygun oldukları öğretim kademesi ve sınıflarında öğrenim görmeye başlamışlardır. Bu öğrencilere eğitim programında yer alan derslerin yanı sıra sosyal uyum kapsamında Türkçe dil desteği de sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca yaygın eğitim kapsamında da yetişkin göçmenlere Halk Eğitim Merkezlerinde meslek edindirme kursları ve dil desteği sunulmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği tarafından desteklenen projeler kapsamında göçmenler gerek topluma uyum kapsamında gerekse mesleki anlamda gelişim amacıyla çeşitli eğitimler alabilmektedir (Gün ve Yüksel, 2021).

ABD’de uygulanan göçmen eğitimi politikalarına bakıldığında ise özellikle göçmenlerin ve göçmen öğrencilerin dil öğrenmesine yönelik uygulamalar olduğu görülmüştür. İlgili literatürde ABD’de dil eğitimi süreçlerinin üç farklı şekilde uygulandığı belirtilmiştir (Gelen, 2023). Bu uygulamalar göçmen öğrencilerin eğitim süreçlerinde ‘Geçişken İki Dilli Eğitim (erken çıkışlı)’, Anadili Geliştirici ve Korumacı İki dilli Eğitim (geç çıkışlı) ve İkinci Dil Olarak İngilizce (ESL) dersleri’ olmak üzere üç farklı yöntem izlenmektedir. Bazı eyaletlerde göçmen çeşitliliği ve yoğunluğuna bakılarak iki dilli eğitimler sunulmaktadır. Ayrıca “Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın” (No Child Behind Left) projesi kapsamında her çocuğun eğitim hakkı olduğu üzerinde durulmaktadır. Yetişkin eğitimi ve yaygın eğitim kapsamında ise alanyazında meslek edindirme kurslarının sunulduğu belirtilmektedir ((Bal ve Aksu Demiral, 2021).

Avrupa’da göçmen eğitimi süreçlerine bakıldığında ise ülke ve göçmen sayılarına göre farklılık göstermekle beraber tüm Avrupa ülkelerinde göçmenlerin ve göçmen öğrencilerin eğitim süreçlerinde katılmasına ve dil öğrenmeleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Alanyazında Avrupa’da esnek olmakla birlikte genel bir göçmen eğitimi programı bulunduğu ve bu program ülkelerin ve bu ülkelerdeki göçmenlerin sayı ve çeşitliliğine yönelik yapılandırılabilirdiği görülmüştür (Baldık, 2018). Avrupa’da göçmen öğrencilere dil eğitimi verilmesi ve bu öğrencilerin eğitim süreçlerine katılmasının sağlanmasının yanı sıra yetişkin göçmenlerinde dil öğrenmesine yönelik çeşitli projeler ve eğitim programları uygulanmıştır. Ayrıca yetişkin göçmenlerin meslek edinebilmeleri ve iş alanına katılabilmeleri adına çeşitli eğitim politikaları yürütüldüğü literatürde vurgulanmaktadır (Gün ve Yüksel, 2021).

Sonuç olarak, özellikle göçmen hareketliliğinin yoğun olduğu bu dönemlerde dünya genelinde göçmenlerin ve göçmen öğrencilerin eğitime yönelik çeşitli politikalar izlenmektedir. Türkiye, ABD ve Avrupa’da göçmen eğitimlerinin incelendiği bu çalışmada göçmen eğitim süreçlerine yönelik çeşitli benzer ve farklı eğitim politikası uygulamaları olduğu görülmüştür. Ülkelerde uygulanan göçmen eğitimi politika ve programlarındaki bu farklılıklar; ülkelerin göçmen sayısı, uzun yıllardır göç alıp almaması veya göç alma sebeplerindeki farklılıklar nedeniyle ortaya oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen verilerden yola çıkılarak, ülkemizde yer alan göçmen eğitimi program ve politikalarının oldukça yeni olduğu ve farklı ülkelerde uygulanan göçmen eğitimi süreçlerinin farklılıkları ve benzerliklerinin olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan yola çıkılarak, ülkemizde uygulanan göçmen eğitim program ve politikaları çok daha yeni olması sebebiyle göçmen eğitimi süreçlerinin etkililiğinin kontrol edilmesi önerilmektedir. Araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak, ülkemizde göçmen eğitim süreçleri farklı ülkelerde uzun yıllardır uygulanan göçmen eğitim politika ve programları temel alınarak yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Ayrıca, ülkemizde göçmen eğitimlerine yönelik yapılacak daha sonraki çalışmalar için göçmen öğrenciler, göçmen yetişkinler

ve göçmen öğrencilerin yer aldığı okullarda çalışan öğretmen ve yöneticilerle görüşmeler yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün, A. (2023). Türkiye'deki göçmen çocukların eğitim sorunları konusunda tarihsel bir çerçeve. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(2), 395-406.

Arslan, Ü., & Ergul, M. (2022). Mülteci öğrencilerin eğitimlerinde yaşadıkları sorunlar: öğretmenlerin perspektifinden bir delphi çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (54), 1-31.

Avrupa Konseyi: Avrupa'da Okullarda Dil Öğretimi Üzerine Temel Veriler 2017 Sürümü

Bal, M., & Aksu Demiral, G. (2021). Dünyada dil eğitimi uygulamaları: Millî eğitim bakanlığı politikalarının göçmenlerin dil eğitimi ve iki dilli eğitim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 51-77.

Baldık, Y. (2018). Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Toplulukların Eğitim Sistemine Katılımında Türkçe Öğretiminin Önemi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*, 27(1), 63-92.

Crosnoe, R., & Turley, R. N. L. (2011). K-12 educational outcomes of immigrant youth. *The Future of Children*, 21(1), 129.

Çobanoğlu, F. (2024). Eğitimde göçmen çocuklar: çeşitli ülkelerde uygulanan eğitim politikalarının incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 38(2), 501-518.

Devine, D. (2013). Value'ing children differently? Migrant children in education. *Children & Society*, 27(4), 282-294.

Dünya Göç Raporu. (2020). Rapora genel bakış: Artan belirsizlik ortamında göç ve hareketliliğe ilişkin bakış açısı sağlamak.

<https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-1>

Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler.

<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Güler, H. (2021). Türkiye'nin göç politikası ve göçmenlerin yasal çalışma durumları: İstanbul İli örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 102-118.

Gün, M., & Yüksel, S. (2021). Dünya'da göçmen eğitimi politikaları bağlamında Türkiye'nin göçmen eğitimi sürecinin değerlendirilmesi ve çözüm önerileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1031-1053.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.

Kıral, E., & Beyli, R. (2021). Suriyeli öğrencilerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Mükemmellik Arayışı Dergisi*, 1(1), 45-74.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2014). Yabancılar yönelik eğitim öğretim hizmetleri <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1715.pdf>

Mülteciler Derneği. (2024). Türkiye'deki Suriyeli sayısı mayıs 2024.

<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2017). Gecici koruma statusundeki

bireylerin özel eğitim hizmetleri kılavuz kitabı.
https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/07143429_ozel_egitim_hizmetleri_kilavuzu.pdf

UNESCO. (2019). Küresel Eğitim İzleme Raporu Özeti 2019: Göç, Yerinden Edilme ve Eğitim – Duvarlar Değil Köprüler Kurmak. Paris, UNESCO.

U.S Department of Education, 2025. <https://www.ed.gov/>

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.

Taşdan, M. (2024). Uluslararası göçün eğitim ve okul yönetimine yansımaları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(1), 396-407.

Yin, R. K. (1994). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks: Sage.

INVESTIGATING REASONS FOR TEACHER CANDIDATES NOT APPLYING FOR
TUBITAK 2209-A RESEARCH PROJECT SUPPORT PROGRAMME FOR UNIVERSITY
STUDENTS

ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜBİTAK 2209-A ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ
ARAŞTIRMA PROJELERİ DESTEKLEME PROGRAMINA BAŞVURMAMA
NEDENLERİNİN İNCELENMESİ

Büşra KILINÇ¹, Edanur AKBAL², Şengül YILDIZ³, Funda NALBANTOĞLU YILMAZ⁴

¹Öğrenci, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,

0009-0001-7398-7614

²Öğrenci, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Okul Öncesi Öğretmenliği,

0009-0005-6107-9220

³Öğrenci, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Okul Öncesi Öğretmenliği,

0009-0004-7287-306X

⁴Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme,

0000-0002-3228-4605

Özet

Araştırmanın amacı, bir devlet Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının TÜBİTAK 2209-A üniversite öğrencileri araştırma projeleri destekleme programına başvurmama nedenlerinin incelenmesi ve ihtiyaçlarının belirlenmesidir. Araştırmadan elde edilecek sonuçların üniversite ve eğitim fakültesi stratejik planlamalarına, üniversitenin projeleri artırmaya yönelik politikalarında yardımcı olması, konuyla ilgili tedbirlerin alınması, öğretmen adaylarının araştırma projelerine katılımını sağlayabilecek/artırabilecek çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve projelerin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırma tarama modelinde olup bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesinin farklı programlarında okuyan 508 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anketin hazırlanmasında literatür taraması yapılmış, bir grup öğretmen adayına konuyla ilgili kompozisyon yazdırılıp maddeler hazırlandıktan sonra uzman görüşleri alınmış ve ön deneme uygulaması yapılarak gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra nihai form oluşturulmuştur. Ayrıca maddelerin anlaşılabilirliği için yapılan deneme uygulamasında katılımcılardan geri bildirim alınmıştır. Anketin son halinde dört bulunmakta ve her biri bölümde kapalı uçlu maddeler yer almaktadır. Veriler analizinde betimsel istatistikler ve parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının bilimsel araştırma projesi geliştirme/hazırlama sürecine ilişkin algılanan yeterlik durumları cinsiyete ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermezken, programa göre algılanan yeterlik durumlarının anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının TÜBİTAK 2209-A üniversite öğrencileri araştırma projeleri destekleme programına başvurmama nedenlerinin; proje yazma konusunda eksiklikleri olması, araştırma projeleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları, proje hazırlamanın zor ve karmaşık olduğunu düşünmeleri, proje hazırlamada kendilerini tecrübesiz hissetmeleri ve yapabilecekleri projelerden habersiz olmaları kaynaklı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Öğretmen adayları bu süreçte en çok araştırma problemini belirleme ve literatür taramada kendilerini geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca öğretmen adayları projelerin ilgili üniversitede artırılması ile ilgili en çok proje tanıtım etkinliklerinin düzenlenmesini, proje örneklerinin tanıtılması, başarı hikayelerinin paylaşılmasını istemektedir.

Anahtar kelimeler: Araştırma projesi, öğretmen adayları, TÜBİTAK, bilimsel araştırma

Abstract

The research aims to examine the reasons why pre-service teachers studying at a state university Faculty of Education do not apply to the TÜBİTAK 2209-A University student's research projects support program and to determine their needs. It is expected that the results to be obtained from the research will help the strategic planning of the university and the faculty of education, the university's policies to increase the projects, to take measures on the subject, to develop solution suggestions that can enable/increase the participation of pre-service teachers in research projects and to contribute to the studies to improve the projects. The research is a survey model conducted with 508 pre-service teachers studying in different programs of the Faculty of Education of a state university. A questionnaire form prepared by the researchers was used to collect the data. In the preparation of the questionnaire, a literature review was made, expert opinions were taken after the items were prepared, and the final form was created after the necessary corrections were made by conducting a pre-test application. In addition, feedback was received from the participants in the trial application for the comprehensibility of the items. The final questionnaire consists of four sections and each section includes closed-ended items. Descriptive statistics and nonparametric tests were used to analyze the data. As a result of the research, it was determined that the perceived competence of pre-service teachers regarding the process of developing/preparing scientific research projects did not differ significantly according to gender and grade level, while their perceived competence differed significantly according to the program. It was concluded that the reasons why pre-service teachers did not apply to the TUBITAK University student research projects support program were that they had deficiencies in project writing, they did not have enough information about research projects, they thought that project preparation was difficult and complex, they felt inexperienced in project preparation and they were unaware of the projects they could do. In this process, pre-service teachers mostly need to improve themselves in determining the research problem and literature review. In addition, pre-service teachers mostly want project promotion activities to be organized, project examples to be introduced, and success stories to be shared to increase the number of projects at the relevant university.

Keywords: Research project, teacher candidates, TÜBİTAK, scientific research

THE SYSTEMATIC REVIEW OF THESES CREATED WITHIN THE SCOPE OF
SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING
SOSYAL VE DUYUŞSAL ÖĞRENME KAPSAMINDA OLUŞTURULAN TEZLERİN
SİSTEMATİK OLARAK İNCELENMESİ

Melek Dönmez Yapucuoğlu

Dr. Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Bilimleri,

0000-0002-9946-1397

Özet

Bu çalışmanın amacı “Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme” kapsamında “2015-2025” yılları arasında “Eğitim ve Öğrenme” kategorisinde oluşturulan tezlerin sistematik bir biçimde incelenmesidir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışmanın verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında verileri YÖK Tez Merkezi arama sayfasından “sosyal ve duyuşsal öğrenme”, “sosyal ve duygusal öğrenme”, “sosyal ve duyuşsal beceriler” ve “sosyal ve duygusal beceriler” anahtar sözcükleri aratılmıştır. Bu anahtar sözcüklerin taranması sonucunda bulunan tezler bir araya getirilerek sistematik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sosyal ve duyuşsal öğrenmenin ve becerilerin “eğitim ve öğrenme” kategorisinde yer alması ve 2015-2025 yıllarında yayımlanması kriterleri temel alınarak inceleme sonucunda elde edilen 24 tez sistematik bir biçimde analiz edilmiştir. Doküman incelemesi sonucunda içerik analizi kullanılarak tezler analiz edilmiştir. İçerik analizi sonucunda 295 kod ve 11 tema elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesi ile birlikte çalışmanın amacı çerçevesinde elde edilen temalar; tezlerin yayımlanma yılları, yayımlandığı bölüm, tezin kategorisi, tezlerin amaçları, tezlerin araştırma model ve desenleri, katılımcı grupları, örnekleme yöntemleri, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri ve elde edilen sonuçlar olarak isimlendirilmiştir. Bu temalar kapsamında yayımlanan tezlerin çoğunluğunun “Yüksek Lisans Tezi” ve “2021-2025” yılları arasında olduğu görülmüştür. Tezlerin çoğunluğunun “Eğitim Bilimleri Bölümünde” yayımlanmıştır. Ayrıca, tezlerin çoğunluğunda nicel araştırma desenleri ve olasılıklı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Tezlerin analiz yöntemlerine bakıldığında yine çoğunlukla nicel veri toplama ve analiz yöntemleri kullanılmış olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Sosyal ve duyuşsal öğrenme, Sosyal ve duyuşsal beceriler, Sistematik analiz

Abstract

The aim of this study is to systematically examine the theses written in the category of “Education and Learning” between the years “2015-2025” within the scope of “Social and Emotional Learning”. The data of this study, which was designed qualitatively, was obtained through document review. During the data collection stage, the keywords “social and emotional learning”, “social and emotional learning” and “social and emotional skills” were searched on the YÖK Thesis Center search page. The theses found as a result of scanning these keywords were brought together and examined using the systematic analysis method. Based on the criteria that social and emotional learning and skills should be included in the “education and learning” category and published between 2015-2025, 24 theses obtained as a result of the review were systematically analyzed. As a result of the document review, the theses were analyzed using content analysis. As a result of the content analysis, 295 codes and 11 themes were obtained. By analyzing the obtained data, the themes obtained within the framework of the aim of the study; The publication years of the theses, the department they were published in, the category of the thesis, the aims of the theses, the research models and designs of the theses, participant groups, sampling methods, data collection tools, data analysis methods and the

results obtained were named. It was seen that the majority of the theses published within the scope of these themes were "Master's Thesis" and between the years "2021-2025". The majority of the theses were published in the "Department of Educational Sciences". In addition, quantitative research designs and probability sampling methods were used in the majority of the theses. When the analysis methods of the theses were examined, it was seen that quantitative data collection and analysis methods were mostly used.

Keywords: Social and emotional learning, Social and emotional skills, Systematic analysis

GİRİŞ

Sosyal ve duyuşsal öğrenme süreçlerinde öğrencilerin kendilerini ifade edebilme, çevresi ile iyi geçinebilme ve duygularını kontrol edebilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Sosyal ve duyuşsal gelişim sürecinde bireylerin ilk önemli ortamı aile sonrasında ise okulda oluşan sosyal çevredir. Elias (2003) sosyal ve duyuşsal öğrenme becerilerini; bireylerin kendi duygularını tanıma, ihtiyaçlarını anlama, duygularını yönetebilme, kendilerinin zayıf ve güçlü yönlerini bilme, etkili iletişimleri kurabilme ve ihtiyaç duyduğu becerileri geliştirme olarak betimlemiştir. Sosyal ve duyuşsal öğrenme becerileri alanyazında sosyal ve duyuşsal becerilerin zekâ kavramlarının çoklu zekâ kavramlarıyla ilişkilidir. Sosyal beceriler toplum içerisinde var olmayı, sosyal anlamda iletişim kurmayı, akademik anlamda başarılı olmaları, topluma uyum sağlayabilmeleri, iletişim becerilerini etkili kullanabilmeleri gibi pek çok yaşam becerisinden oluşmaktadır (Avcuoğlu, 2005). Sosyal beceriler özellikle toplum içerisinde kendi yaşam süreçlerini oluşturabilmeleri, hayatta kalabilme becerilerini göstermeleri ve toplum içerisinde uyumlu olarak yaşayabilmeleri olarak düşünülmelidir.

Sosyal ve duyuşsal öğrenme becerileri toplum içerisinde iletişim kurulabilmesi adına ilişki kurulması ve ilişkileri sürdürebilmesini de kapsamaktadır. Bu beceriler; bireylerin ele aldıkları herhangi bir işi birlikte ve grup şeklinde yürütebilmeleri, problem çözebilme ve başa çıkabilme becerilerini de kapsamaktadır. Bireylerin toplum içerisinde uyumlu bir biçimde yaşayabilmesi adına duyguları doğru kullanabilme ve yönetebilme, plan yapabilme ve uygulayabilme ve saldırgan olan becerilerle başa çıkabilme gibi beceriler sosyal ve duyuşsal beceriler ile ilişkili olduğu literatürde vurgulanmaktadır (Dururalp, 2014). Sosyal ve duyuşsal becerilerin doğru bir biçimde kullanılması toplum içerisinde uyumlu bir biçimde yaşayabileceği ifade edilirken özellikle problem çözme, ilişki kurma ve başlatma, plan yapabilme ve işbirliği içerisinde çalışabilme gibi sosyal ve duyuşsal becerilerden yoksun olan bireyler ise ben merkezci ve empati açısından eksik oldukları, akademik anlamda başarısız oldukları ve ilişkilerinde şiddete eğimli oldukları bilinmektedir (Richardson, 2000).

Sosyal ve duyuşsal öğrenme becerilerinin gelişmesinde pek çok önemli faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireylerin kişilik yapıları, cinsiyetleri, yaşları, zekâ düzeyleri, kardeş sayıları, ailedeki kişi sayısı, sosyo-ekonomik durumu, sosyal etkinlikler, arkadaş çevresi, sosyal etkinliklerde yer alması, anne-baba tutumu şeklinde sıralanabilmektedir. Özetle bireylerin sosyal ve duyuşsal gelişiminin desteklenmesi amacı ile aile içerisinde ve okul çevresinde çocuğun bu becerileri edinmesi önemli görülmektedir. Özellikle küçük yaşlarda ve ilk süreçte aile ortamı sosyal ve duyuşsal gelişimin en önemli noktalarından biridir (Baran, 2009). Çocuğun yaşamının ilk yıllarında sosyal ve duyuşsal anlamda sonraki davranış süreçlerinin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Aile ortamının ardından ise çocukların okulda sosyal bir çevre içerisinde sosyal ve duyuşsal becerilerinin gelişmesi desteklenmesi ikinci önemli faktör olarak görülmektedir (Ahmetoğlu, 2009). Okul ortamında ise diğer öğrenciler ve öğretmenlerle farklı ilişkiler kuran ve iletişim becerilerini geliştiren öğrencilerin sosyal ve duyuşsal anlamda becerilerinin geliştiği bilinmektedir. Aile ve okul ortamında sosyal ve duyuşsal becerilerin kazandırılması ve desteklenmesi gerekliliği açık bir biçimde görülmektedir.

Özellikle son dönemlerde öğrenme süreçlerinin birey merkezli eğitim öğretim ortamlarının benimsenmesiyle birlikte öğrenmenin duyuşsal boyutuna vurgu yapılmaya başlanmış ve öğrenme süreçlerinin bireysel, ahlaki ve sosyal boyutları ele alınmaya başlanmıştır (Gömleksiz ve Ülkü Kan, 2012). Her ne kadar duyuşsal öğrenme ortamları ilk olarak aile ve çevre etkileşimi sonucunda oluşsa da okul ve sınıf içerisinde kazanılan duyuşsal öğrenme kazanımlarının bireyin yaşamına olan etkisi

yadsınamaz. Bu nedenle, çağdaş öğrenme-öğretme ortamlarına bakıldığında duyuşsal davranışlar ve duyuşsal davranışların öğrenilmesi kişilik özellikleri ve toplumsal tutumların kazandırılması açısından önemli olarak görülmektedir (Turgut, 1990). Toplum için daha iyi bir geleceğe daha demokratik ve daha özgür bireyler yetiştirebilmek adına eğitim öğretim süreçlerinin duyuşsal kazanımları destekleyici nitelikte düzenlenmesi gerekmektedir. Okul öncesi süreçten yükseköğretim basamağına kadar bireylerin ilgi, tutum, inanç, karakter, ahlak ve sosyal muhakeme gibi duyuşsal davranışların kazandırılmaya çalışması toplum için önemli bir rol oynamakta ve eğitimin bir rolü olarak görülmektedir (Balaban Salı, 2006).

Özetlenecek olursa bireylerin duyuşsal alan kazanımları toplumların kültürel anlamda edinebilecekleri değerlerle oldukça sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır (Özçelik, 1998). Bu sebeplerle, özellikle zorunlu eğitim basamağında öğrenciler adına duyuşsal alan kazanımları bireylerin olumlu olumsuz duygularının ve kendilerini ifade edebilme becerilerinin yanı sıra toplumsal norm ve değerlerin içselleştirilmesi ve toplumda yer alan kültürel ve ahlaki değerlerin bireyler tarafından edinilebilmesi adına eğitim ve öğretim süreçleri ve bu süreçlerin yönetilebilmesi adına hazırlanan eğitim programlarının duyuşsal alan kazanımlarının kazandırılmasına yönelik olması gerekmektedir. İlgili literatür incelendiğinde okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim basamaklarında sosyal ve duyuşsal kazanımlarının kazandırılmasına ve belirlenmesine yönelik tezler, makaleler ve çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Bu araştırmada Türkiye’de yapılan tezler incelenmiştir. Çalışmanın amacı “Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme” kapsamında “2015-2025” yılları arasında “Eğitim ve Öğrenme” kategorisinde oluşturulan tezlerin sistematik bir biçimde incelenmesidir. Bu amaçla aşağıda verilen sorularına cevap aranmıştır:

- Tezlerin türü nedir?
- Tezlerin yayımlandığı bölüm nedir?
- Tezlerin kategorisi nedir?
- Tezlerin yayımlanma yılları nelerdir?
- Tezlerin amaçları nelerdir?
- Tezlerin araştırma model ve desenleri nelerdir?
- Katılımcı grupları kimlerdir?
- Örneklem yöntemleri nelerdir?
- Veri toplama araçları nelerdir?
- Veri analiz yöntemleri nelerdir?
- Elde edilen sonuçlar nelerdir?

YÖNTEM

Çalışmanın amacı “Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme” kapsamında “2015-2025” yılları arasında “Eğitim ve Öğrenme” kategorisinde oluşturulan tezlerin doküman incelemesi kapsamında sistematik bir biçimde analiz edilmiştir. Sistematik analiz yöntemi çok fazla bilgi içeren ve elde edilen bu bilgiyi anlamlı bir hale getirerek karşı tarafa aktarmak olarak ifade edilmektedir (Petticrew ve Roberts, 2008). Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme kapsamında hazırlanmış olan bu çalışmada sosyal ve duyuşsal öğrenme çerçevesinde 2015-2025 yılları arasında yayımlanmış olan tezler sistematik bir biçimde incelenmiştir.

Veri Toplama Süreci

Nitel olarak yapılandırılan bu çalışmanın verileri sistematik analiz yöntemi kapsamında doküman incelemesi yöntemi kullanılarak YÖK Tez Merkezi arama sayfasından elde edilmiştir. YÖK Tez merkezi arama sayfasında arama kısmına sayfasından “sosyal ve duyuşsal öğrenme”, “sosyal ve

duygusal öğrenme”, “sosyal ve duyuşsal beceriler” ve “sosyal ve duygusal beceriler” anahtar sözcükleri aratılmıştır. Daha sonra elde edilen tezler 2015-2025 yılları arasında sınırlandırılmış ve bu tezlerin “eğitim ve öğretim” kategorisinde yazılmış olanlar bu çalışmanın verileri olarak incelenmiştir. Doküman incelemesi sonucunda belirtilen anahtar sözcüklerin taranması ile eğitim öğretim kategorisinde yer alan tezlerin bulunması ve 2015-2025 yılları arasında yayımlanan tezlerin incelenmesi sonucunda bulunan tezler bir araya getirilmiştir. Bu kriterler kapsamında 24 tez incelenmiş ve elde edilen tezler araştırma soruları kapsamında analiz edilmiştir.

Veri Analizi

Araştırmanın amacı kapsamında belirtilen kriterler kapsamında 24 adet tez elde edilmiştir. Doküman incelemesi sonucu elde edilen tezlerin incelenmesi ve analiz edilmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi birbirine benzeyen verilerin belirlenmiş olan çeşitli kavram ve tema etrafında bir araya getirilerek organize edilmesi ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu kapsamda sosyal ve duyuşsal öğrenme kapsamında yayımlanmış olan tezler belli başlı temalar kapsamında bir araya getirilmiş kodlar, alt temalar ve temalar betimsel içerik analizi yöntemi ile oluşturulmuştur. Betimsel içerik analizi sonucu elde edilen veriler bulgular kısmında tablolar şeklinde sunulmuştur.

Araştırmacının belli bir konu veya disipline yönelik genel bir eğilimi ya da araştırma sonuçlarını ortaya çıkarmak için kullanılan sistematik derleme betimsel içerik analizi olarak tanımlanmaktadır (Çalık ve Sözbilir, 2014). Sosyal ve duyuşsal öğrenme kavramı kapsamında yayımlanmış tezler amaçları, yöntem ve desenleri, katılımcıları, örneklem yöntemleri ve sonuçları analiz edilerek kodlar, alt temalar ve temalar betimsel ortaya konulmuştur.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın verileri doküman incelemesi kullanılarak YÖK Tez Merkezi üzerinden belirlenen anahtar sözcükler, yıllar ve kategoriler aratılarak elde edilen tezler incelenmiştir. Doküman incelemesi sonucunda 24 adet tez araştırmayı yürüten araştırmacı nitel bir veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiş kodlar, alt temalar ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı, verilerinin elde edilme yöntemi ve analiz süreçleri göz önüne alındığında bu araştırmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın verileri YÖK Tez Merkez’inden alınan 24 adet tezle sınırlı kalmış ve çalışmaya bu kapsamda yazılmış makale veya projeler dâhil edilmemiştir.

BULGULAR

Araştırmanın amacı kapsamında doküman incelemesi sonucunda elde edilen 24 tez sistematik analiz kapsamında betimsel içerik analizi yapılarak kodlar, alt temalar ve temalar oluşturulmuştur. Araştırmacının anahtar sözcükler, yıl ve kategori kriterleri sonucunda 24 tez elde edilmiş ve bu tezlerin incelenmesi sonucunda 295 kod ve bu kodlardan 11 tema elde edilmiştir. Bu temalar; Tezlerin Türü, Yayımlanma yılları, Tezlerin yayımlandığı bölümü, Tezlerin kategorisi, Tezlerin amaçları, Tezlerin araştırma model ve desenleri, Katılımcı grupları, Örneklem yöntemleri, Veri toplama araçları, Veri analiz yöntemleri ve Elde edilen sonuçları olarak gruplandırılmıştır.

İlk tema olarak tezlerin türüne bakıldığında yazılmış olan 24 tezin 20 adeti yüksek lisans düzeyinde yazılmış tezler olurken sadece 4 tanesi doktora düzeyinde yazılmıştır. Tezlerin yayımlandığı bölümlere bakıldığında ise 24 tezin 13 tanesi eğitim bilimleri bölümünde, 5 tanesi İngilizce öğretmenliği bölümünde, 3 tanesi matematik ve fen eğitimi bölümünde, 2 tanesi okul öncesi öğretmenliği bölümünde 1 tanesi ise sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde yazılmıştır. Tezlerin kategori teması incelendiğinde ise iki alt temadan oluşmuştur. Bu temada Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme kavramı kapsamında 13 tez yazılmışken Sosyal ve Duyuşsal Beceriler kavramı kapsamında 11 tez olduğu ortaya konulmuştur. Tezlerin yayımlanma yılı teması kapsamında ise sosyal ve duyuşsal öğrenme kapsamındaki tezlerin 18 tanesi 2022-2025 yılları arasında, 6 tanesi 2015-2021 yılları arasında yazıldığı görülmüştür. Tezlerin türleri, bölümleri, kategorileri ve yayınlanma yılları ve bunların sıklık dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Tezlerin Türleri, Bölümleri Kategorileri ve Yayımlanma Yılları Teması

<i>Türü</i>	<i>f</i>	<i>Bölümü</i>	<i>f</i>	<i>Kategorisi</i>	<i>f</i>	<i>Yılı</i>	<i>f</i>
Yüksek lisans	20	Eğitim Bilimleri	13	SDÖ	13	2022-2025	18
Doktora	4	İngilizce Öğrt.	5	SDB	11	2015-2021	6
		Fen ve Mat. Öğrt.	3				
		Okul Öncesi Öğrt.	2				
		Sosyal Bilgiler Öğrt.	1				
Toplam							24

Araştırmanın amacı kapsamında ortaya konulan beşinci tema ise tezlerin amaçları temasıdır. Tezlerin amaçları İngilizce öğretmenlerinin SDÖye yönelik görüşleri, SDÖ'nün okul kültürü ve okula bağlılığa etkisi, SDÖ becerilerinin yordaması, SDÖ'nün öğrenci ve okul düzeyine ilişkisi, Okul müdürlerinin SDÖ davranışları, Okul çeşitliliğinin sosyal ve duyuşsal becerilere etkisi, Okul çalışmalarının SDÖye etkisi, SDÖ beceri ölçeği geliştirilmesi, Ergenlerin ebeveynleri yaşamasının SDÖ ye etkisi, Sanatın SDÖye etkisi, Duyuşsal alan becerilerinin SDÖ ile ilişkisi, Ortaokul öğrencilerinin SDÖ yabancı dil öğrenme algıları, Öğrencilerin SDÖ becerilerinin belirleyicileri, Sosyal ve duyuşsal becerilerle matematik arasındaki ilişki, Öğretmenlerin vatandaşlık eğitiminin SDÖ ye etkisine yönelik görüşleri, SDÖ'nün dil becerileri üzerine etkisi, SDÖ becerilerinin fen bilimlerine yönelik tutumla ilişkisi olarak sıralanmıştır. İncelenen 24 tezin amaçları ve sıklık dağılımları Tablo 2'de özetlenmiştir.

267

Tablo 2

Tezlerin Amaçları Teması

<i>Tema</i>	<i>f</i>
İngilizce öğretmenlerinin SDÖye yönelik görüşleri	3
SDÖ'nün okul kültürü ve okula bağlılığa etkisi	2
SDÖ becerilerinin yordaması	2
SDÖ'nün öğrenci ve okul düzeyine ilişkisi	2
Okul müdürlerinin SDÖ davranışları	2
Okul çeşitliliğinin sosyal ve duyuşsal becerilere etkisi	2
Okul çalışmalarının SDÖye etkisi	2
SDÖ beceri ölçeği geliştirilmesi	1

Ergenlerin ebeveynleri yaşamasının SDÖ ye etkisi	1
Sanatın SDÖye etkisi	1
Duyuşsal alan becerilerinin SDÖ ile ilişkisi	1
Ortaokul öğrencilerinin SDÖ yabancı dil öğrenme algıları	1
Öğrencilerin SDÖ becerilerinin belirleyicileri	1
Sosyal ve duyuşsal becerilerle matematik arasındaki ilişki	1
SDÖnün dil becerileri üzerine etkisi	1
SDÖ becerilerinin fen bilimlerine yönelik tutumla ilişkisi	1
Toplam	24

Araştırmanın sonucunda elde edilen altıncı tema ise tezlerin araştırma modelleri ve desenleridir. İncelenen tezlerin modellerine bakıldığında, sosyal ve duyuşsal öğrenme kapsamında yayımlanmış tezler nicel, nitel ve karma olmak üzere 3 alt tema altında toplanmıştır. Tezlerin 15 tanesi nicel, 5 tanesi karma ve 4 tanesi nitel araştırma modelleri kullanılarak yazılmıştır. Tezlerin model ve desenleri Tablo 3 'te özetlenmiştir.

268

Tablo 3

Tezlerin Modelleri ve Desenleri Teması

Alt Tema	Kod	f	Toplam f
Nicel	İlişkişel tarama	10	15
	Betimsel tarama	3	
	Kesitsel tarama	1	
Karma			5
Nitel	Olgubilim çalışması	2	4
	Durum çalışması	2	
Toplam			24

Yedinci tema ise tezlerin katılımcılarıdır. Bu tema kapsamında 9 alt tema oluşturulmuştur. Tezlerin katılımcılarının yükseköğretim öğrencileri, lise öğrencileri, ortaokul öğrencileri, ilk okul öğrencileri, okul öncesi öğrencileri, okul yöneticileri, öğretmenler, eğitim programı ve ders kitapları olmak üzere sıralanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen tezlerin katılımcılarının alt temaları ve sıklık dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Tezlerin Katılımcıları Teması

Alt Tema	f
Lise öğrencileri	9
Ortaokul öğrencileri	7
Öğretmenler	6
Okul öncesi öğrencileri	2
Okul yöneticileri	2
İlkokul öğrencileri	1
Yükseköğretim öğrencileri	1
Ders kitabı	1
Eğitim programı	1
Toplam	30

269

Analiz edilen verilerin sonucu elde edilen sekizinci tema ise tezlerin örnekleme yöntemleri temasıdır. Tezlerin örnekleme yöntemleri olasılıklı örnekleme ve olasılıklı olmayan örnekleme olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır. Bu tema kapsamında elde edilen alt tema, kodlar ve dağılımları Tablo 5’te özetlenmiştir

Tablo 5

Tezlerin Örnekleme Yöntemleri Teması

Alt Tema	Kod	f	Toplam f
Olasılıklı örnekleme yöntemi	Basit seçkisiz örnekleme	8	20
	Tabakalı örnekleme	7	
	Uygun örnekleme	5	
Olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi	Amaçlı örnekleme	3	4
	Ölçüt örnekleme	1	
Toplam			24

Dokuzuncu tema olan tezlerin veri toplama araçları temasında yayınlanmış olan tezlerin verilerinin hangi veri toplama araçları kullanılarak elde edildiği incelenmiştir. Veri toplama araçları temasında tezlerin veri toplama süreçlerinin; 20 tanesinde ölçek, 8 tanesinde görüşme formu, 3 tanesinde

doküman incelemesi, 2 tanesinde envanter, 1 tanesinde gözlem formu kullanılmıştır. Veri toplama araçları teması kapsamın oluşturulan alt temalar ve sıklık dağılımları Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6

Tezlerin Veri Toplama Araçları Teması

Alt Tema	Kod	f	Toplam f
Ölçek			20
Görüşme formu	Yarı yapılandırılmış	7	8
	Odak grup	1	
Doküman incelemesi			3
Envanter formları			2
Gözlem formu			1
Toplam			35

Onuncu tema olarak oluşturulan verilerinin analizi temasında ise tezlerde kullanılan analiz yöntemleri incelenmiştir. Yayımlanan 24 tezde 33 nicel ve 7 nitel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Kullanılan veri analiz yöntemleri Tablo 7’de alt tema, kodları ve sıklık dağılımları ile birlikte özetlenmiştir.

270

Tablo 7

Tezlerin Veri Analizi

Alt Tema	Kod	f	Toplam f
Nicel veri analizi	Faktör analizi	8	33
	ANOVA	4	
	Regresyon analizi	4	
	Yapısal eşitlik modellemesi	4	
	Pearson korelasyon	3	
	T-testi	3	
	MANOVA	3	
	Mann Whitney U testi	1	
	Wilcoxon Testi	1	
	Hiyerarşik lineer modelleme	1	
	Hayes’in Process proceduru	1	
Nitel veri analizi	İçerik analizi	6	7
	Betimsel analizi	1	

Toplam

40

Tezlerin incelenerek analiz edilmesi sonucunda on birinci tema olarak tezlerin sonuçları teması oluşturulmuştur. Bu tema kapsamında 24 tema elde edilmiştir. Tezlerin sonuçları teması kapsamında elde edilen alt temalar 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8

Tezlerin Sonuçları Teması

Alt Tema	f
SDÖ kapsamında hazırlanan eğitim programının etkililiği	3
SDÖ ölçeğinin uygulamaya hazır hale getirilmesi	2
SDÖ becerilerinin birbirleri ile pozitif ilişkilerinin olması	1
Okul yöneticilerinin SDÖ düzeylerinin orta düzeyde olması	1
SDÖ becerileri öğretmenle olan ilişkileri ve sosyoekonomik düzeylerini etkilemektedir	1
Grup çalışmaları SDÖ becerilerini geliştirmektedir	1
SDÖ becerileri ve okul iklimi arasında olumlu ilişki vardır	1
Okul müdürlerinin SDÖ becerileri ve liderlik ilişkisi yüksek	1
SDÖ becerileri ile fen bilgisi başarı ilişkisi orta düzeyde	1
Öğretmenlerin SDÖ’nün eğitim ortamlarında kullanılmasına yönelik görüşleri	1
SDÖ becerileri ve matematik becerileri arasında ilişki bulunmaktadır	1
Okul faktörü SDÖ becerilerine etkisinde yaş ve kültür önemlidir	1
Öğrencilerin SDÖ yabancı dil becerileri orta düzeydedir	1
Okula bağlılık ve okul kültürüne SDÖ’nün pozitif yönde ilişkisi var	1
Öğretmenlerin SDÖ’ye yönelik algıları yüksek	1
Duyuşsal alan kazanımları SDÖ süreçlerinde sınırlı kalmaktadır	1
Sanata yönelik dersleri alanların SDÖ becerileri yüksek	1
SDÖ becerileri ergenlerde medya bağımlılığı ve mutluluk puanlarını etkiler	1

Ergenlerde SDÖ becerileri akademik ve öğrenci ilişkilerini etkiler	1
Okul farklılıkları SDÖ düzeylerini etkiliyor	1
SDÖ becerileri problem çözme becerilerini etkiler	1
Toplam	24

Araştırmanın sonucunda, belirlenen ölçütler kapsamında analiz edilmek üzere 24 tez incelenmiş ve analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analiz edilmesi kapsamında 11 tema bu temaların alt temaları ile birlikte toplamda 295 kod ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan temalar; tezlerin yayımlanma yılları, yayımlandığı bölüm, tezin kategorisi, tezlerin amaçları, tezlerin araştırma model ve desenleri, katılımcı grupları, örnekleme yöntemleri, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri ve elde edilen sonuçlar olarak isimlendirilmiştir olarak adlandırılmış ve yukarıda detaylı bir biçimde verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Çalışmanın amacı kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesi ile elde edilen 24 tezin sistematik olarak analiz edilmesi sonucunda 11 tema ve 295 kod elde edilmiştir. Elde edilen temalar araştırmacı tarafından tezlerin yayımlanma yılları, yayımlandığı bölüm, tezin kategorisi, tezlerin amaçları, tezlerin araştırma model ve desenleri, katılımcı grupları, örnekleme yöntemleri, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri ve tezlerin sonuçları olarak adlandırılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında tezlerin yayımlanma yılları, yayımlandığı bölüm, tezin kategorisi temaları kapsamında incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre yayımlanmış tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde yazıldığı görülmüştür. Ayrıca tezlerin çoğunluğu 2021-2025 yılları arasında yazıldığı görülmüştür. Elde edilen tezlerin bölümlerine bakıldığında bu tezlerin çoğunluğu eğitim bilimleri bölümünde yayımlanmıştır. Elde edilen tezlerin kategorilerine bakıldığında ise bu tezlerin çoğunluğu sosyal ve duyuşsal öğrenme kapsamında yazılmıştır. Tezlerin amaçları teması kapsamında elde edilen sonuçlara bakıldığında ise tezlerde genellikle sosyal ve duyuşsal öğrenme ve sosyal ve duyuşsal becerilerin farklı değişkenlerle olan ilişkilere ve bunlara yönelik görüşler yer almaktadır. Tezlerin modelleri ve desenleri temasında ise tezlerin çoğunluğu nicel araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Nicel olarak yapılandırılan çalışmaların çoğunluğunda ise ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu kapsamında tezlerin katılımcıları temasına bakıldığında ise yayımlanan tezlerin çoğunluğunun katılımcılarını lise ve ortaokul öğrencilerin oluşturduğu görülmüştür. Elde edilen veriler incelendiğinde tezlerin katılımcılarının basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçildiği görülmüştür. Tezlerin veri toplama temasında ise yayımlanan tezlerde en fazla ölçekle veri toplanmış ve elde edilen bu veriler nicel veri çözümleme yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Tezlerin sonuçları teması kapsamında ise yayımlanan tezlerde uygulanan sosyal ve duyuşsal öğrenme eğitim programlarının etkili bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında bu kapsamda yapılmış çalışmalarda da aynı şekilde öğrenci ve öğretmenlere uygulanan sosyal ve duyuşsal öğrenme programlarının sosyal ve duyuşsal öğrenme becerilerinin gelişmesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Çapan ve Owen, 2017; Özdemir Beceren, 2012; Öztürk ve Otluoğlu, 2002; Totan, 2011).

Bu araştırmanın sonuçlarına göre daha sonraki gerçekleştirilecek çalışmaların özellikle doktora düzeyinde çalışmaların yapılmasını ve daha kapsamlı çalışmaların oluşturulmasını önerilmektedir. Daha sonraki çalışmalarda, tezlerin model ve desenleri karma ve nitel araştırma yöntem kullanılan çalışmalara önem verilmeli ve araştırmalara dahil edilecek katılımcılar çeşitlendirilmelidir. Ayrıca, sonraki çalışmalarda ölçme araçları ve analiz yöntemleri çeşitlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmetoğlu, E. (2009). *Sosyal gelişim. Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi* (Ed: Y. Fazlıoğlu), 39-62, İstanbul: Kriter Yayınları
- Avcıoğlu, H. (2005). *Etkinliklerle sosyal beceri öğretimi* (2. Baskı), Ankara: Kök Yayıncılık.
- Balaban Salı, J. (2006). *Tutumların Öğretimi*, (Ed. Ali Şimşek), İçerik Türlerine Dayalı Öğretim, s. 133-162 Nobel Yayın Dağıtım Ankara.
- Baran, G. (2009). *Duygusal gelişim. Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi* (Ed: Y. Fazlıoğlu), 101-117, İstanbul: Kriter Yayınları
- Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174).
- Çapan, B. E., & Owen, F. K. (2017). Çocukların kendilik değerini geliştirmede kendilik değeri geliştirme programı ve sosyal ve duygusal eğitim programının etkililiği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 756-769.
- Durualp, E. (2024). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme becerilerinin cinsiyet ve sınıfa göre incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 8(26), 13-25.
- Elias, M. J. (2003). Academic and Social-Emotional Learning. International Academy of Education (IAE) Educational Practices Series-11. http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/EducationalPracticesSeriesPdf/prac11e.pdf
- Gömlüksiz, M. N., & Kan, A. Ü. (2012). Eğitimde duyuşsal boyut ve duyuşsal öğrenme. *Turkish studies*, 7(1), 1160-1177.
- Özçelik, D. A. (1998). *Eğitim programları ve öğretim (Genel öğretim Yöntemi)* (4. Baskı). ÖSYM Yayınları, Ankara.
- Özdemir Beceren, B. (2012). *Güçlü Başlangıç Sosyal Duygusal Öğrenme Programı'nın 5 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkisi* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Öztürk, C., ve Otluoğlu, R. (2002). Sosyal bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerini ders aracı olarak kullanmanın duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaya etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(15), 173-182.
- Petticrew, M. & Roberts, H. (2008). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide*. John Wiley & Sons.
- Richardson, R.C. (2000). Teaching social and emotional competence. *Children and Schools*, 22(4), 246-251.
- Totan, T. (2011). *Problem çözme becerileri eğitim programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin sosyal duygusal öğrenme becerileri üzerine etkisi* (Doctoral dissertation, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)).
- Turgut, M. F. (1990). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları* (7. Baskı). Seydam Matbaacılık, Ankara.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık: Ankara

**SOCIAL STUDIES TEACHER CANDIDATES' OPINIONS ON DIGITAL CITIZENSHIP
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL VATANDAŞLIĞA
YÖNELİK GÖRÜŞLERİ**

Melek KÖRÜKCÜ

**¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi,
0000-0002-7824-3497**

Özet

Ulusal bir üyelik olan vatandaşlık, devlet tarafından, toplumun üyelerine sorumluluklar ve haklar kapsamında tanınan eşit statüdür. Bireyin bu statüyü kazanması uzun bir süreç içerisinde olmuştur. Coğrafi keşifler, sanayileşme, icatlar, nüfus artışı, savaşlar, göçler, ulus devletin doğuşu, küreselleşme, teknoloji gibi gelişmeler; aidiyet, kimlik, katılım gibi kavramlar bugünkü vatandaş kavramını tarihi süreç içerisinde şekillendirmiştir. Yunan filozofları vatandaşlığı ideal topluluğun yaşama geçirilmesi olarak görmüştür. Roma vatandaşlığı M.Ö. 500'lü yıllarda yasal bir statüdür. Ortaçağ'da vatandaşlık önemini kaybetmiştir. Çünkü bir topluluğa aidiyetten ziyade kiliseye aidiyet ön planda olmuştur. 18. yüzyılın sonlarında vatandaşlık bir hak olarak görülmüştür. Feodal sistemin eşitsizlikçi modelinin tasfiyesi ile kurulan modern ulus devletler vatandaşlığı kamusal alanda aktif hale getirmiştir. Özne vasfındaki birey anlayışı, modern ulus-devletlerin, feodal sistemin parçalı, eşitsizlikçi ve imtiyazlı toplum modelini tasfiye ederek, bütünleşmiş bir toplum modeli oluşturması sürecinde kullanılmıştır. Böylece vatandaşlık hem statü hem de kamusal uygulamayı sağlayan bir araç halini almıştır. Dijital vatandaşlık kavramı küreselleşmenin artması, sınırların kalkması, dijital platformların tüm dünya vatandaşları tarafından kullanılabilir olması ile ortaya çıkmıştır. Dijital vatandaşlık; bireylerin eğitim, sağlık, kamu hizmetleri, iletişim, ticaret gibi alanlarda bilgi teknolojilerini çevrimiçi alanlarda bilinçli, sorumlu ve güvenli bir şekilde kullanmasıdır. Gerçekleştirilen bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlığa yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen bu araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi'nde sosyal bilgiler eğitimine devam eden 12 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında sosyal bilgiler öğretmen adaylarına dijital vatandaşlık kavramının içeriği, dijital vatandaşlığın önemi ve gerekliliği, dijital vatandaşlığı kullanma durumları, dijital vatandaşlık eğitimine yönelik görüşlerinin neler olduğu yönünde sorular sorulmuştur. Araştırma bulguları kapsamında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık kavramı ile ilgili bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ve dijital vatandaşlık unsurlarını etkin olarak kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bulgular ışığında önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, dijital vatandaşlık, sosyal bilgiler eğitimi.

Abstract

It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400

words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address. It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field of study, e-mail addresses and mandatory ORCID numbers of all authors in the paper. All letters in the title should be capitalized and centered. Margins should be 2 cm. Font should be set as Times New Roman, 12 pt and single line spacing (6 pt first, then 6 pt). At least three keywords should be written. You must send your abstracts in word/doc format to the relevant congress e-mail address.

Keywords: Keyword, keyword, keyword

COMPARISON OF CLUSTERING PERFORMANCES OF DIFFERENT DATA MINING
ALGORITHMS IN THE CLUSTERING ANALYSIS OF FOREIGN LANGUAGE
PROFICIENCY EXAM ITEMS

YABANCI DİL YETERLİK SINAVI MADDELERİNİN KÜMELEME YÖNTEMİYLE
ANALİZİNDE FARKLI VERİ MADENCİLİĞİ ALGORİTMALARININ KÜMELEME
PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Aybala ALBAY¹, Hasan ATAK²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme,
<https://orcid.org/0009-0001-2710-4550>

²Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme
<https://orcid.org/0000-0001-5637-2186>

Özet

Denetimsiz öğrenme, etiketlenmemiş veriler arasındaki gizli kalmış yapıyı/örüntüyü bulmaya çalışan bir makine öğrenmesi yöntemidir. Son dönemlerde üretilen verilerin büyük oranda etiketlenmemiş olması, denetimsiz öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır. Kümeleme analizi, denetimsiz öğrenme yöntemlerinden biridir. Bu araştırmanın amacı, ÖSYM tarafından 2006-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve sonrasında yerini alan ve 2013-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İngilizce testlerine (N=31) ait etiketlenmemiş maddeleri (n=2680) denetimsiz öğrenme yöntemiyle farklı veri madenciliği algoritmaları kullanarak kümelemek ve k-means (k-ortalamalar), k-medoids ve DBSCAN algoritmalarının kümeleme biçimlerini karşılaştırmaktır. Çalışma, karşılaştırmaya dayalı nicel bir araştırmadır. Verilerin analizi, Python yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak PDF formatında elde edilen dosyalarda yer alan maddeler, algoritmalar için uygun dosya formatına (CSV) dönüştürülmüştür. Daha sonra Doğal Dil İşleme yöntemiyle analiz için uygun hale getirilmiş ve en uygun küme sayısı belirlemek için elbow, silhouette gibi yöntemlerden yararlanılmıştır. K-ortalamalar, DBSCAN ve k-medoids algoritmaları ile kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Silhouette, Davies–Bouldin, Calinski-Harabasz skorları ve Dunn indeksi hesaplamaları ile performans analizleri yapılmış ve PCA, T-SNE ve bar gibi çeşitli grafikler ile kelime bulutları elde edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen indeks değerleri ve elde edilen grafikler karşılaştırıldığında, bu veri seti için en başarılı kümelemenin k-medoids algoritması tarafından yapıldığı belirlenmiştir. DBSCAN algoritması ise başarısız bir performans gösterirken k-ortalamalar algoritması orta düzeyde başarılı bir kümeleme yapmıştır.

Anahtar kelimeler: Metin madenciliği, makine öğrenmesi, kümeleme algoritmaları, yabancı dil yeterlik maddeleri.

Not: Bu çalışma “Yabancı Dil Yeterlik Sınavı Maddelerinin Kümeleme Yöntemiyle analizinde Farklı Veri Madenciliği Algoritmalarının Kümeleme Performanslarının Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Abstract

Unsupervised learning is a machine learning method that aims to uncover hidden structures or patterns within unlabeled data. The recent increase in the amount of unlabeled data highlights the growing importance of unsupervised learning. Clustering analysis is one of the methods of unsupervised learning. The aim of this study is to cluster the unlabeled items (n=2680) from the English sections of the Public Personnel Foreign Language Proficiency Exam (KPDS), administered

by ÖSYM between 2006 and 2012, and its successor, the Foreign Language Proficiency Exam (YDS), administered between 2013 and 2021 (N=31 exams), using various data mining algorithms within an unsupervised learning framework, and to compare the clustering performances of the k-means, k-medoids, and DBSCAN algorithms. This is a quantitative, comparative study. The data were analyzed using Python software. First, the items in PDF format were converted into a suitable format (CSV) for the algorithms. Then, the data were prepared for analysis using Natural Language Processing techniques, and methods such as elbow and silhouette were employed to determine the optimal number of clusters. Clustering analysis was conducted using the k-means, DBSCAN, and k-medoids algorithms. Performance analyses were performed by calculating the Silhouette, Davies–Bouldin, Calinski-Harabasz scores, and the Dunn Index, and visualizations such as PCA, T-SNE, bar charts, and word clouds were generated. Based on the comparison of the index values and the visual outputs, it was found that the most successful clustering for this dataset was achieved using the k-medoids algorithm. The DBSCAN algorithm showed poor performance, while the k-means algorithm achieved a moderate level of clustering success.

Keywords: Text mining, machine learning, clustering algorithms, foreign language proficiency items.

Note: This study is derived from the master's thesis titled “*Comparison of Clustering Performances of Different Data Mining Algorithms in the Clustering Analysis of Foreign Language Proficiency Exam Items.*”

1. GİRİŞ

Hızla gelişen ve yaygınlaşan teknolojik uygulamalar nedeniyle “yaygın olarak kullanılan veritabanı yazılım araçlarının yeteneklerini aşan veri kümeleri” gittikçe büyüyen bir zorluk haline gelmiştir (Manyika, Chui, Brown, Bughin, Dobbs, Roxburgh ve Hung Byers, 2011). Benzer şekilde artan dijitalleşmeye paralel olarak çevrimiçi eğitim ortamları, öğrenci etkileşimleri, çeşitli performanslardan ve öğrenme etkinliklerinden elde edilen veriler de bunun önemli bir parçasını oluşturduğu ifade edilebilir. Bu nedenle bütün bu verilerden nasıl değer elde edileceği dikkate alınması gereken bir konu haline gelmesi olasıdır. Zaman, emek ve bütçe bakımından da verilerin analizi için pratik, işlevsel ve düşük maliyetli çözümler üretilmesinin önem arz ettiğini düşünmek mümkündür.

Bu araştırmada veri kaynağı olarak, ÖSYM tarafından 2006-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Kamu Personeli Dil Sınavı (KPDS) ve sonrasında yerini alan ve 2013-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İngilizce testlerine ait maddeler kullanılmıştır. KPDS ve onun yerini alan YDS testleri, yabancı dil tazminatı almak ve mesleki anlamda kullanmak (terfi ve yurtdışı görevler) isteyen kamu personelinin yabancı dil bilgisi düzeyini ölçmek için ÖSYM tarafından uygulanan sınavlardır. Bu sınavlardan elde edilen puanlar, kamu personelinin işe alım sürecinde de etkili olabildiği gibi hazırlık atlama, yüksek lisans ve doktora eğitimi, akademik kadroya başvuru ve DUS-TUS gibi sınavlara girecek adayların yabancı dil seviyelerini belgelemek amacıyla kullanılmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, ÖSYM tarafından 2006-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve sonrasında yerini alan ve 2013-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İngilizce testlerine (N=31) ait etiketlenmemiş maddeleri (n=2680) denetimsiz öğrenme yöntemiyle farklı verimlilikleri algoritmaları kullanarak kümelemek ve bölümlenmeli kümeleme algoritmalarından k-means (k-ortalamlar) ve k-medoids ile yoğunluk tabanlı DBSCAN algoritmalarının kümeleme biçimlerini karşılaştırmaktır.

Bu temel amaç doğrultusunda, araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir;

a) Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İngilizce testlerinde (N=31) en sık karşılaşılan sözcükler nelerdir?

b) Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) maddelerinin metin madenciliği yöntemleri ile çeşitli konu alanlarına göre sınıflandırılmasında kümeleme analizi yöntemlerinden;

b.1) K-ortalama kümeleme (K-means Clustering) algoritmasına ait,

b.2) K-medoids kümeleme (K-medoids Clustering) algoritmasına ait,

b.3) Yoğunluğa dayalı kümeleme (Density based clustering) algoritması DBSCAN'e ait, kümeleme geçerliliği (Siluet indeksi, Dunn indeksi, Calinski-Harabasz indeksi, Davies-Bouldin indeksi) değerleri nasıldır?

b.4) Kümelemede kullanılan yukarıdaki algoritmaların optimizasyon süreleri nasıldır?

Bu çalışma, yapılandırılmamış/etiketlenmemiş verilerin sınıflandırılmasında denetimsiz öğrenme algoritmalarının işlevsellikleri ile ilgili alanyazındaki çalışmaların sayısının azlığı ve yabancı dil yeterlik sınavlarının önemi göz önünde bulundurulduğunda gelecekteki çalışmalar için rehber niteliğinde olacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

İstatistik ve matematik temelli bir modelleme türü olan “Kümeleme Analizi”, uygun kümeleme algoritmaları kullanılarak benzer nitelikli objelerin bir kümede toplanması ve farklı nitelikte olanların farklı kümelerle dahil edilmesi yoluyla ayrıştırılmasıdır. Kümeleme analizi, makine öğrenmesinde denetimsiz öğrenme çeşidi olarak veri setindeki örtük kalıpların keşfedilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Altınok, 2019).

Kümeleme analizi temelde “uzaklık veya benzerlik ölçüsünün belirlenmesi ve kümeleme yönteminin belirlenmesi” şeklinde iki aşamadan oluşur (Härdle ve Simar, 2015). Kümeleme analizine ilk olarak verilerin birbirine benzeme düzeyi araştırılarak başlanır, bunun için uzaklık ölçümlerinden yararlanılır. İkinci aşamada ise kümelerin ne derece doğru ayrıldığı araştırılır. Üçüncü aşamada ise küme sayısı belirlenir (Bulut, 2023). Kümeleme analizinde yaygın olarak kullanılan uzaklık-benzerlik metrikleri, Öklid, Manhattan ve Minkowski uzaklık metrikleri olarak ifade edilebilir (Akşit, 2020). Kümeleme analizi, “belge sınıflandırma, belge organizasyonu ve tarama, derlem özetleme” gibi çeşitli görevler için kullanılabilir (Aggarwal ve Zhai, 2013).

Kümeleme analizi ile ilgili çeşitli yöntemler bulunsa da temel olarak “hiyerarşik (aşamalı) kümeleme yöntemleri” ve “hiyerarşik olmayan (aşamalı olmayan) kümeleme yöntemleri” olarak iki başlık altında toplamak mümkündür (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2021). Hiyerarşik yöntemlerden “bölünmeli kümeleme yönteminde” tüm nesneler önce tek küme olarak kabul edilir ve sonrasında aşamalı olarak küme sayısı artırılarak nesneler bu kümelerle atanır. Birleştirici hiyerarşik kümeleme yönteminde ise ilk etapta her nesne bir küme olarak kabul edilir. Daha sonra küme sayısı aşamalı olarak azaltılarak sonunda tüm nesneler tek kümede toplanır (Everitt, 1971; Akt., Çokluk ve diğerleri, 2021). “Tek Bağlantı Kümeleme (Single Linkage), Tam Bağlantılı Kümeleme (Complete Linkage Method), Ortalama Bağlantı Kümeleme Yöntemi (Average Linkage Method), Ward Bağlantı Kümeleme Yöntemi (Ward Linkage Method), Merkezi Bağlantı Kümeleme Yöntemi (Centroid Linkage Method)” sıklıkla tercih edilen hiyerarşik yöntemlerdir (Berkhin, 2006).

Hiyerarşik olmayan yöntemler, “K-Ortalama (K-Means) Yöntemi, K-Medoid Parçalama Yöntemi, Yığma/Yığılma Yöntemi, Bulanık (Fuzzy) Kümeleme Yöntemi” olarak ifade edilebilir (Şimşek-Gürsoy, 2009; Akt., Çokluk ve diğerleri, 2021). Hiyerarşik olmayan yöntemlerden K-Ortalama algoritması, görece verimli olan ve yaygın olarak tercih edilen klasik bir kümeleme yöntemidir. Nesnelerin tek bir yığın şeklinde başladığı sonrasında benzer nesnelerden oluşan daha küçük yığınlar dağıtıldığı bir algoritmadır ve başlangıçta her nesne eşsiz bir etiket olarak düşünülür. K burada grup/küme/yığın sayısını temsil eder. K-aracının klasik yaklaşımı, nesneleri herhangi bir iyileştirme bulunamayana kadar rastgele bir şekilde gruplara atamaktır (Weiss, Indurkha, Zhang ve Damerau, 2005). K-ortalama algoritmasında küme sayısı belirlenirken “Baş parmak kuralı yöntemi (The rule

of thumb method), dirsek yöntemi (The elbow method), çapraz doğrulama yöntemi (The cross-validation method) ve siluet yöntemi (The silhouette method)” gibi yöntemler kullanılmaktadır (Bell, 2015; Bulut, 2023).

En yaygın kümeleme analizi türlerinden biri de k-medoids algoritmasıdır. K-medoids, k-ortalamalar algoritmasından türetilmiş hiyerarşik olmayan bir kümeleme algoritmasıdır. Bölümleme yoluyla algoritma, x nesnesini k kümeye ayırır. Her kümenin merkezinde, aykırı değerlere karşı sağlam olan nesneler medoid olarak adlandırılır. Kümeler, medoidler ve medoid olmayan nesneler arasındaki mesafe hesaplanarak oluşturulur. Her iki teknikte de hesaplanacak küme sayısı olan “k” değerinin tanımlanması gerekmektedir. Her iki yaklaşım da daha sonra bir veri kümesindeki tüm değerleri k kümelerinden birine atayacaktır. K-medoids de k-ortalamalar gibi yakınlığa dayalı aynı bölümleme tekniğini kullanır. Ancak, ortalama değerler etrafında kümelenen k-ortalamalarından farklı olarak k-medoids, her kümedeki veriler arasındaki ilişkileri örnekleyen mevcut veri noktaları olan “medoidler” etrafında kümelenir (Tempola ve Assagaf, 2018; Lund ve Ma, 2021).

Yoğunluk tabanlı kümeleme algoritmaları, keyfi şekilli ve büyük boyutlu veri setlerindeki kümeleri keşfetmek için yararlıdır. Bu algoritmalar tipik olarak veri alanındaki noktaların düşük yoğunluklu bölgelerle ayrılmış yoğun bölgeleri olarak kümelenir. DBSCAN (Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise), ilk yoğunluk tabanlı kümeleme tekniğidir. Yoğunluk tabanlı bir bağlantı analizine göre kümeler oluşturur. Gürültü ve aykırı değerlere sahip veri tabanlarında herhangi bir keyfi şekil ve boyuttaki kümeleri belirlemek için kullanılabilir (Khan, Rehman, Aziz, Fong ve Sarasvady, 2014). Bu algoritma ihtiyaç duyduğu üç girdi parametresi “k: komşu listesi boyutu, Eps: bir noktanın komşuluk alanını sınırlayan yarıçap (Eps komşuluğu), MinPts: Eps-komşuluğunda bulunması gereken minimum nokta sayısı” olarak ifade edilebilir (Bilgin ve Çamurcu, 2005).

İlgili alanyazın incelendiğinde eğitim alanında denetimsiz öğrenmeyle özellikle kümeleme analizi ile ilgili araştırmaların sayısının azlığı dikkat çekicidir. Bu çalışma, İngilizce yabancı dil yeterlik sınavlarına ait test maddeleri üzerinden denetimsiz öğrenme yöntemlerinden biri olan kümeleme analizinde kullanılan “k-means (k-ortalamalar) ve k-medoids ile yoğunluk tabanlı DBSCAN” algoritmalarının kümeleme biçimlerini karşılaştırmayı ve testlere ilişkin örtük yapıları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, bir konuya ya da olaya ilişkin geçmişte veya halihazırda var olan bir durumu çeşitli özellikler bakımından betimlemeyi amaçlayan bir tarama çalışmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Çalışma, karşılaştırmaya dayalı nicel bir araştırmadır. Nicel araştırmalar, var olan durum ve olgulara ilişkin bilgi sahibi olmak için verilerin istatistiksel olarak ölçüldüğü ve analiz edildiği araştırmalardır (Burns ve Grove, 1993; Patton, 2014).

Veri setine kaynaklık eden belgeler

Bu araştırmanın verileri, ÖSYM tarafından 2006-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Kamu Personeli Yabancı Dil Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve sonrasında yerini alan ve 2013-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) toplam 31 İngilizce testinin maddelerinden oluşmaktadır. Testlerde yer alan maddelerin tamamı ÖSYM web sitesinde kamuya açık bir şekilde paylaşılmaktadır. Bu sınavlarda toplam 2680 madde yer almaktadır. Bu maddeler metin madenciliği işlem basamaklarına göre düzenlenerek doküman haline getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmanın, veri analizinde veri madenciliğinin alt alanlarından biri olan metin madenciliği işlem basamakları takip edilmiştir. Veriler, metin madenciliği için uygun hale getirilmesi amacıyla “veri temizleme, veri bütünleştirme, veri dönüşümü ve veri azaltma” gibi ön hazırlık aşamalarından geçirilmiştir (Aydın ve Özkul, 2015). Kullanılan bilgisayarın özellikleri algoritma performansını

etkilediği için bu bilgilerin verilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, 11th Gen Intel(R) Core (TM) i5-11300H @ 3.10GHz 3.11 GHz işlemcili, 16.0 GB (kullanılabilir: 15.8 GB) hafızaya sahip bir bilgisayarda 3.10.2 sürümlü Python programında gerçekleştirilmiştir.

Analiz aşamasına geçmeden önce veri setine kaynaklık eden belgelere (YDS ve KPDS testleri) ulaşılmış; dosya biçimi ve içerik, metin madenciliği çalışmaları için uygun hale (CSV formatı) getirilmiştir. Ardından maddeler Excel üzerinde düzenlenmiş, sıralanmış ve dosyalar birleştirilmiştir. Analizi olumsuz yönde etkileyebilecek maddeler dışındaki her türlü öge (biçimsel öğeler, dosya içerisindeki kapak sayfası, sayfa numaraları, filigranlar vb.) bu aşamada temizlenmiştir. Python yazılımı kullanılarak, veri setinin düzenlenmesine devam edilmiş ve kümeleme algoritmaları kullanılarak kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada kümeleme (Clustering) analizi yöntemlerinden; K-Ortalama kümeleme (K-means Clustering) algoritması, k-medoids algoritması ve yoğunluğa dayalı kümeleme (Density based clustering) algoritmalarından DBSCAN algoritması kullanılmıştır. Kümeleme analizi, objelerin ya da birimlerin, çeşitli özellikler bakımından benzerliklerini belirleyen ve belirlenen benzer özelliklere dayanarak doğru bir biçimde gruplara ayıran çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biridir (Çokluk ve diğerleri, 2021).

Verilerin analizine geçilmeden önce Python üzerinde ilgili kütüphanelerin yükleme işlemi yapılmıştır. Bu amaçla veri setini yüklemek için Panda, sayısal işlemler için Numpy, grafikler için Matplotlib ve Seaborn, matematiksel ve istatistiksel algoritmaları kullanmak için Scikit learn kütüphaneleri yüklenmiştir. Daha sonra veri seti Python'a yüklenmiştir. Yüklenen kütüphanelerde yer alan NLTK ve Spacy kütüphaneleri ile maddelerdeki büyük harflerin küçük harflere dönüştürülmesi, sayılar, fazla boşluklar ve fazla sembollerin temizlenmesi, kelimelerin zaman, aitlik ve çoğulluk bildiren eklerden temizlenerek kök hale getirilmesi işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Kümeleme algoritmalarının nümerik verilerle çalışması nedeniyle kelimeleri frekanslarına göre numaralandırma, normalleştirme, ölçeklendirme ve vektörleştirme işlemleri TF-IDF ve Word2Vec kütüphaneleri ile gerçekleştirilmiştir.

Kümeleme problemlerinde en önemli hususlardan biri küme sayısının belirlenmesidir. Bu aşamada optimal küme sayısını bulma amacıyla k-ortalamar algoritması için Elbow ve Silhouette skorları, DBSCAN için KNN (en yakın komşular) ile optimal EPS (epsilon) değeri bulunması, k-medoids için AİC (Akaike information criteria), BİC (Bayesian information criteria), Elbow, Silhouette skorları hesaplanmıştır. k-ortalamar, DBSCAN ve k-medoids algoritmaları ile kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Silhouette, Davies – Bouldin, Calinski- Harabasz skorları ve Dunn indeksi hesaplamaları ile performans analizleri yapılmış, PCA ve T-SEN gibi çeşitli grafikler elde edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Kamu Personeli Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı Testlerindeki Maddelerde En Sık Geçen Sözcüklerin Dağılımlarına İlişkin Bulgular

Analiz aşamasına geçilmeden önce veri setindeki “bir dilde sıkça rastlanan ve tek başlarına kullanıldıklarında çok az anlam içeren ya da hiç anlam içermeyen sözcükler” (stopwords) temizlenmiştir. Bu sözcüklerin elenmesinin amacı, durdurulan sözcüklerin listesi farklı olsa da metnin işlenmesini hızlandırmaktır (“Removing stopwords,” 2024). Bu kelimeler English stopwords kütüphanesi ile genişletilmiş olarak temizlenmiştir. Aşağıda, araştırmanın birinci alt araştırma sorusu olan “Kamu Personeli Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (KPDS) ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı (YDS) İngilizce testlerinde (N=31) en sık karşılaşılan sözcükler nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur.

İlk olarak KPDS ve YDS testlerinde yer alan maddelerde geçen sözcüklerin, testlerin tümünde tekrarlanma sıklıkları incelenmiştir. Daha sonra kümeleme işlemi yapıldıktan sonra her bir küme

Sözcük	<i>f</i>	Sözcük	<i>f</i>	Sözcük	<i>f</i>
extremely	186	status	24	right	13
France	185	states	23	showed	13
term	125	forms	22	town	13
fuel	85	Britain	21	where	13
known	70	decline	21	across	12
tests	70	numbers	21	alone	12
news	61	same	21	brains	12
these	54	yet	21	earth	12
difference	49	culture	20	urban	12
industry	47	grow	20	began	11
money	47	revolution	20	dr	11
want	47	focus	18	figure	11
group	45	outside	18	innovation	11
how	44	times	18	level	11
but	43	word	18	physical	11
modern	43	caused	17	Russia	11
tend	43	food	17	sources	11
five	42	oil	17	wealth	11
thousands	42	understand	17	words	11
decisions	41	early	16	among	10
government	40	animals	15	call	10
variety	40	book	15	definition	10
fundamental	39	come	15	easier	10
image	39	great	15	effects	10
about	38	held	15	grown	10
able	35	parts	15	London	10
serious	35	collapse	14	primarily	10
blood	34	problem	14	structure	10
public	34	production	14	tourism	10

done	33	she	14	wide	10	özelinde
economies	30	weight	14	ability	9	
ideas	30	cultures	13	ancient	9	
goods	29	middle	13			
towards	25	open	13			

tekrarlanma sıklıkları incelenmiştir. Test maddelerinin tamamında en sık karşılaşılan 100 sözcük Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

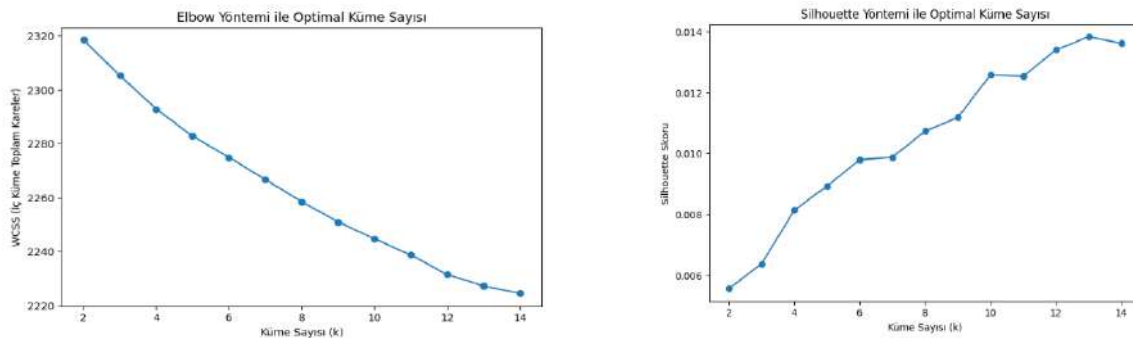
KPDS ve YDS maddelerinde en sık karşılaşılan 100 sözcük

Tablo 1’de yer alan sözcükler incelendiğinde tüm KPDS ve YDS testlerinde yer alan maddelerinde en sık karşılaşılan ilk 100 sözcük içerisinde en yüksek frekansa sahip ilk beş sözcüğün “extremely (aşırı derecede) (f=186)”, “France (Fransa) (f=185)”. “term (dönem) (f=125)”, “fuel (yakıt) (f=85)” ve “known (bilinen) (f=70)” olduğu görülmektedir. Test maddelerinde en sık karşılaşılan ilk 100 sözcük içerisinde en düşük frekansa sahip son beş sözcüğün ise “structure (yapı) (f=10)”, “tourism (turizm) (f=10)”, “wide (geniş) (f=10)”, “ability (yetenek) (f=9)” ve “ancient (antik) (f=9)” olduğu görülmektedir. Tüm KPDS ve YDS test maddelerinde en sık karşılaşılan ilk 100 sözcüğün frekanslarının aritmetik ortalaması $\bar{x}=27,79$ ’dir. Bu kelimelerin birden fazla temaya ait olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak tablo incelendiğinde test maddelerinin “enerji, ekonomi, toplum, kültür, bilim, coğrafya ve politika” gibi temalar ait metinler içermesinin olası olduğu ifade edilebilir.

3.2. Kamu Personeli Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı Testlerindeki Maddelerin K-ortalamlar Algoritması ile Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı olan “K-ortalamlar kümeleme (K-means Clustering) algoritmasına ait, kümeleme geçerliliği (Siluet indeksi, Dunn indeksi, Calinski-Harabasz indeksi, Davies-Bouldin indeksi) değerleri nasıldır?” sorusuna ilişkin kümeleme performansı bulguları aşağıda sunulmaktadır.

Kümeleme algoritmaları nümerik veriler üzerinde çalışabildiği için Doğal Dil İşleme (NLP) teknikleri kullanılarak sözcükleri frekanslarına göre numaralandırma, normalleştirme, ölçeklendirme ve vektörleştirme işlemleri TF-IDF ve Word2Vec kütüphaneleri ile gerçekleştirilmiştir. TF-IDF ile vektörleştirilmiş veri boyutu (2402, 1000) olarak belirlenmiştir. Aşağıda K-ortalamlar algoritmasına ilişkin Elbow ve Silhouette grafikleri sunulmuştur.

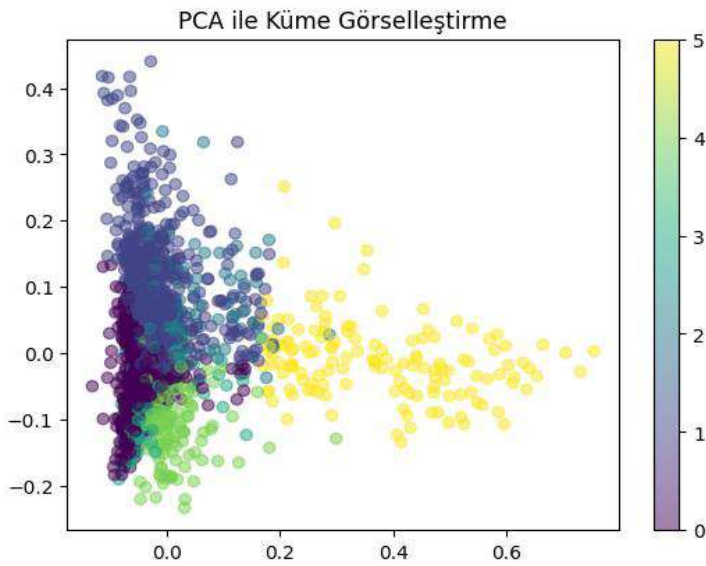
Şekil 1. K-ortalamlar algoritmasına ilişkin Elbow ve Silhouette grafikleri

K-ortalamlar algoritmasında en temel sorunlardan biri küme sayısını belirlemektir. Veri kümesi için doğru küme numarasını belirlemede kullanılan en gelişmiş yöntemler olduğundan bu çalışmada küme sayısını belirlemek için Elbow ve Silhouette yöntemlerinden yararlanılmıştır (Masud, Huang, Wei, Wang, Khan, & Zhong, 2018). Elbow yönteminde küme sayısı 4, Silhouette yönteminde 4 veya 6 olarak belirlenmiştir. Ancak yapılan denemelerde kümelerin en belirgin şekilde olduğu en iyi küme sayısının 6 olduğu görülmüştür. K-ortalamlar algoritmasına ilişkin kümeleme geçerliği indeks değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2

K-ortalamlar kümeleme geçerliği indeks değerleri

	Silhouette	Calinski-Harabasz	Davies-Bouldin	Dunn İndeksi
K-ortalamlar	0.0098	13.8996	8.4011	0.61

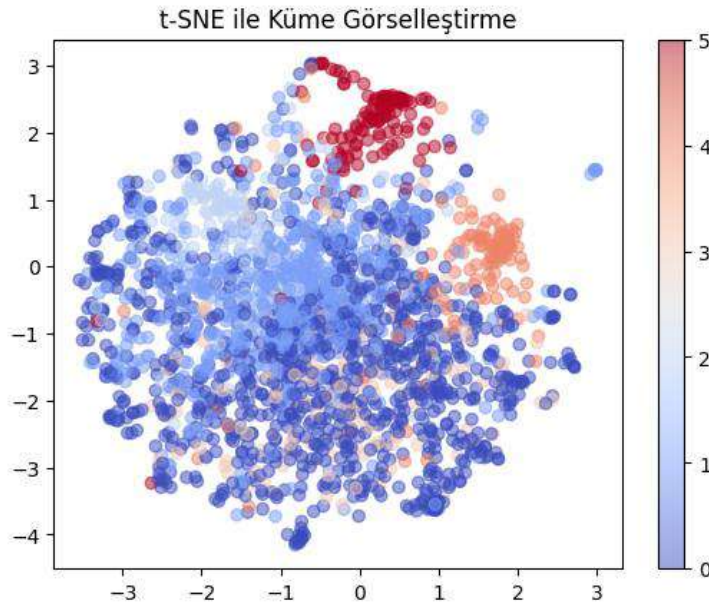

K-ortalamlar algoritmasına ait indeks değerleri (Silhouette Skoru: .0098, Davies-Bouldin Skoru: 8.4011, Calinski-Harabasz Skoru: 13.8996, Dunn İndeksi: 0.61) olarak hesaplanmıştır. Silhouette skoru 0-1 arası değerler alır ve değerler 1'e yaklaştıkça kümelemenin daha başarılı olduğuna dair bilgi verir. K-ortalamlar algoritmasının Silhouette skoru (0.0098) çok düşük olduğundan bu veri seti için kümeleme performansının düşük olduğu ifade edilebilir. Calinski-Harabasz skoru yüksek değerler aldığı daha başarılı bir performans olduğunu göstermektedir. K-ortalamlar algoritmasının Calinski-Harabasz skoru

(13.8996) da düşüktür. Bu da kümelerin yeterince iyi ayrılmadığını göstermektedir. Davies-Bouldin Skoru, 0'a yaklaştıkça daha başarılı bir kümeleme yapıldığını göstermektedir. K-ortalamlar algoritmasının Davies-Bouldin skoru (8.4011) yüksektir. Bu da başarısız bir kümeleme yapıldığını göstermektedir. Dunn indeksi yüksek değerler aldığı yüksek performansa işaret etmektedir. Dunn indeksi (0.61) orta düzeyde olduğundan K-ortalamlar algoritmasının bu indeks bağlamında orta düzey bir performans sergilediği ifade edilebilir. Aşağıda PCA ile görselleştirme grafiği sunulmaktadır.

Şekil 2. K-ortalamlar algoritmasına ilişkin PCA ile görselleştirme grafiği

Grafik, farklı renk tonlarıyla gösterilen toplam altı kümeyi (0–5 arası) temsil etmektedir. Renk skalasına göre, küme etiketleri koyudan açığa doğru değişmektedir; açık mor renk 0 numaralı kümeyi, sarı renk ise 5 numaralı kümeyi temsil etmektedir. Yukarıdaki grafik incelendiğinde elde edilen 6 kümenin farklı renklerle ifade edildiği ve k2 kümesinin belirgin bir biçimde diğerlerinden ayrıştığı görülmektedir. Diğer kümelerin iç içe geçtiği ve aralarında net bir ayrım olmadığı ifade edilebilir. Kümeler arasında iki boyutlu PCA grafiğinde ciddi örtüşmeler görüldüğünden yüksek boyutlu uzayda inceleyerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Bazı kümelerin daha yoğun bazılarının daha dağınık olması k-ortalamlar algoritmasının eşit boyutlu kümeleme varsayımı ile çelişmektedir. Aşağıda t-SNE ile görselleştirme grafiği yer almaktadır.

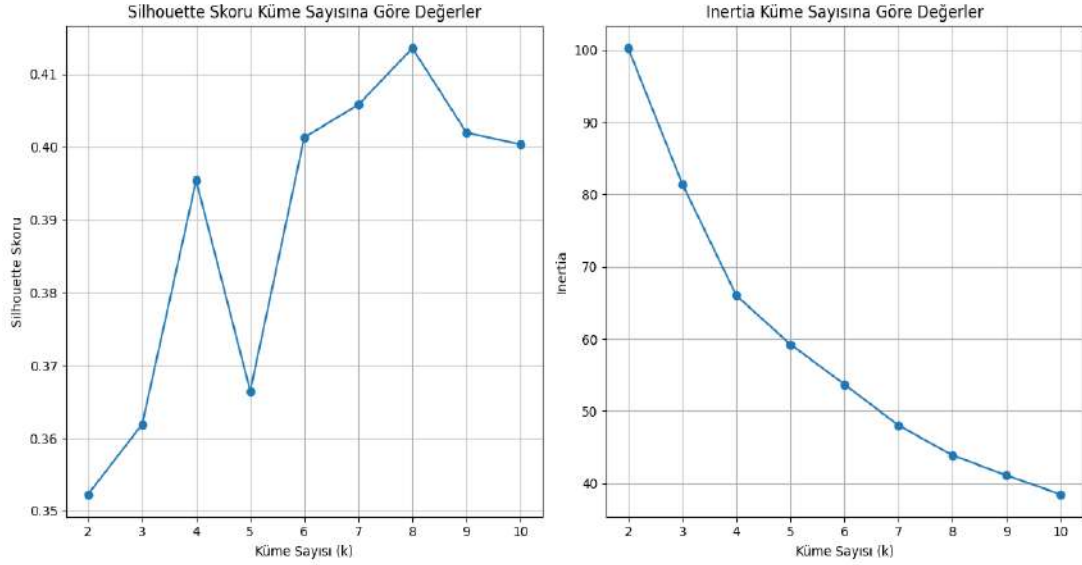
Şekil 3. K-medoids algoritmasına ilişkin t-SNE ile görselleştirme grafiği

Yukarıdaki grafik, t-SNE (t-distributed Stochastic Neighbor Embedding) algoritması kullanılarak elde edilmiş bir küme görselleştirmesini göstermektedir. Bu görselleştirme, çok boyutlu veri setlerinin iki boyuta indirgenmesiyle kümeler arasındaki yapısal farklılıkların daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Grafik, farklı renk tonlarıyla gösterilen toplam altı kümeyi (0-5 arası) temsil etmektedir. Renk skalasına göre, küme etiketleri koyudan açığa doğru değişmektedir; açık mavi renk 0 numaralı kümeyi, koyu kırmızı renk ise 5 numaralı kümeyi temsil etmektedir. Görselde özellikle 2 ve 3 numaralı kümelerin birbirine çok yakın ve örtüşen bir şekilde dağıldığı, buna karşın 5 numaralı kümenin yukarı kısımda belirgin ve yoğun bir şekilde ayrıştığı görülmektedir. Bu durum, 5 numaralı kümenin diğer kümelerden daha ayrık ve homojen bir yapıda olduğunu düşündürülebilir.

Ancak genel anlamda kümeler arasında belirgin sınırların olmaması ve küme noktalarının büyük ölçüde birbirine karışmış olması, kümeler arasındaki ayrımın çok güçlü olmadığını göstermektedir. Bu gözlem, daha önce elde edilen Silhouette, Davies-Bouldin ve Calinski-Harabasz gibi istatistiksel indekslerle de tutarlıdır. Örneğin, düşük Silhouette skoru (0.0098) kümeler arası farkın zayıf olduğunu, yüksek Davies-Bouldin skoru (8.4011) ise kümeler arası ayrışmanın yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu t-SNE görselleştirmesi, veri setindeki kümelerin bazı durumlarda belirginlik gösterse de genel anlamda iç içe geçmiş bir yapıya sahip olduğunu ve k-ortalamalar algoritmasının sınırlı bir ayrım gücüne sahip olduğunu desteklemektedir.

3.3. Kamu Personeli Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı Testlerindeki Maddelerin K-Medoids Algoritması ile Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı olan “K-medoids kümeleme (K-medoids Clustering) algoritmasına ait, kümeleme geçerliliği (Siluet indeksi, Dunn indeksi, Calinski-Harabasz indeksi, Davies-Bouldin indeksi) değerleri nasıldır?” sorusuna ilişkin kümeleme performansı bulguları aşağıda sunulmaktadır. Aşağıda Silhouette ve Inertia grafikleri yer almaktadır.

Şekil 4. K-medoids algoritmasına ilişkin Silhouette ve Inertia grafikleri

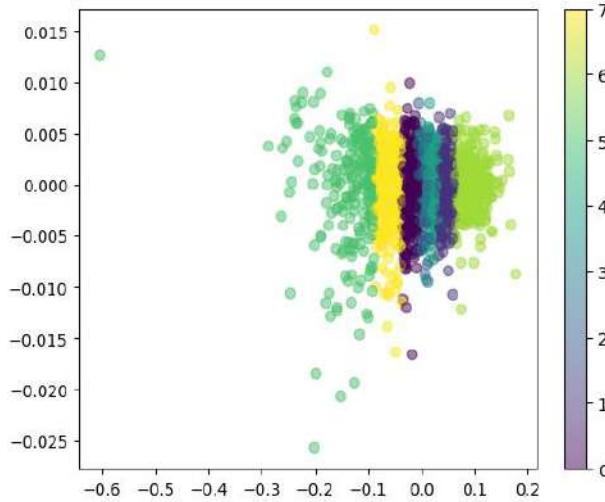
Optimal küme sayısını belirlemek için Inertia ve Silhouette skorlarından yararlanılmıştır. Inertia uygun küme sayısını k=10 ve Silhouette skoru k=8 olarak belirlemiştir. Yapılan denemeler sonrası en uygun küme sayısı k=8 olarak kabul edilmiştir. Her iki kriter birlikte değerlendirilmiş, ayrıca küme yapılarının yorumlanabilirliği ve içerik geçerliliği de göz önünde bulundurularak, yapılan denemeler sonrasında en uygun küme sayısı k=8 olarak kabul edilmiştir. Aşağıdaki tabloda k-medoids algoritmasına ait indeks değerleri yer almaktadır.

Tablo 3

K-medoids algoritmasına ait indeks değerleri

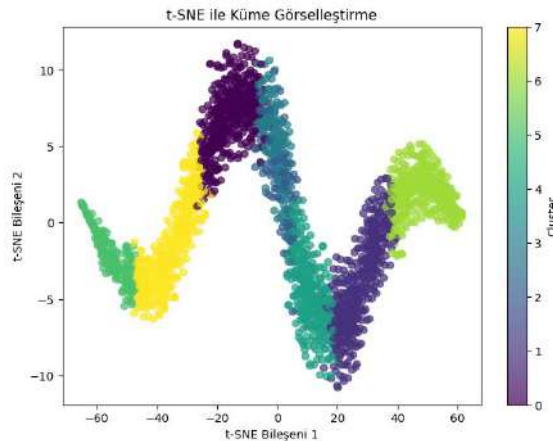
	Silhouette	Calinski-Harabasz	Davies-Bouldin	Dunn indeksi
K-medoids	0.42	106.57	0.718	∞

Tablo 3 incelendiğinde k-medoids algoritmasına ait kümeleme geçerliliği indeks değerlerinin (Silhouette Skoru: 0.42, Davies-Bouldin Skoru: 0.718, Calinski-Harabasz Skoru: 106.57, Dunn İndeksi: ∞) şeklinde olduğu görülmektedir. Silhouette skoru (0.42), 0-1 arası bir değer olduğundan kümeleme performansının orta düzey olduğu ifade edilebilir. Davies-Bouldin skoru (0.718), 0'a yaklaştıkça daha yüksek performansa işaret ettiğinden k-medoids algoritmasının bu çalışmada başarılı bir kümeleme gerçekleştirdiği görülmektedir. Calinski-Harabasz skoru (106.57), yüksek değerlerde daha başarılı, daha belirgin kümeler elde edildiğini göstermektedir ve k-medoids için oldukça yüksektir. Dunn indeksi, yüksek değerler aldığı kümeleme tamamen ayrılmış olduğu bir analiz sonucunu ifade eder. K-medoids algoritmasının bu çalışmada aldığı Dunn indeksi (∞) değeri başarılı bir kümeleme yaptığını göstermektedir. Aşağıda k-medoids algoritmasına ilişkin PCA grafiği sunulmaktadır.

Şekil 5. K-medoids algoritması PCA ile görselleştirme grafiği

Grafik incelendiğinde kümelerin yoğun olarak dikey şeritler halinde sıralandığı ve bu eksenle belirgin bir ayrımın söz konusu olduğu görülmektedir. Renkler arası geçişler net çizgiler biçiminde olduğundan kümelerin başarılı bir şekilde ayrıldığı ifade edilebilir. Özellikle kümeler arasındaki renk geçişlerinin keskinliği, kümelerin birbirinden ayrılmış olduğunu göstermektedir. Aşağıda t-SNE ile görselleştirme grafiği sunulmaktadır.

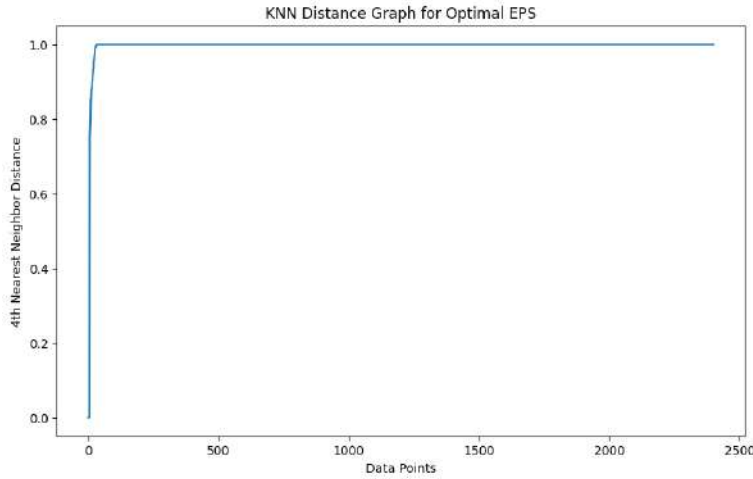
Şekil 5. K-medoids algoritması t-SNE ile görselleştirme grafiği

Grafikteki eğriler ve ayrık renkler, kümelerin doğal bir yapı içinde ayrıldığını göstermektedir. Bu grafikten hareketle k-medoids algoritmasının kümeleri merkez noktaları (medoidler) üzerinden oldukça başarılı bir şekilde kümelediği ifade edilebilir. t-SNE, doğrusal olmayan (non-linear) yapıları ortaya çıkarmakta başarılı olduğundan buradaki “S-eğrisi” şeklindeki dalgalı yapının veri setindeki ilişkileri gösterdiğini ve kümelerin de bu eğri boyunca anlamlı bir şekilde dağıldığını söylemek mümkündür. t-SNE’nin verdiği görsel yapı, veride doğal kümelenme yapısının bulunduğu işaret etmektedir. Karışıklık oranının düşük olması ise küme yapılarının anlamlı olduğunu göstermektedir.

3.4. Kamu Personeli Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı ve Yabancı Dil Bilgisi Seviye Tespit Sınavı Testlerindeki Maddelerin DBSCAN Algoritması ile Analizine İlişkin Bulgular

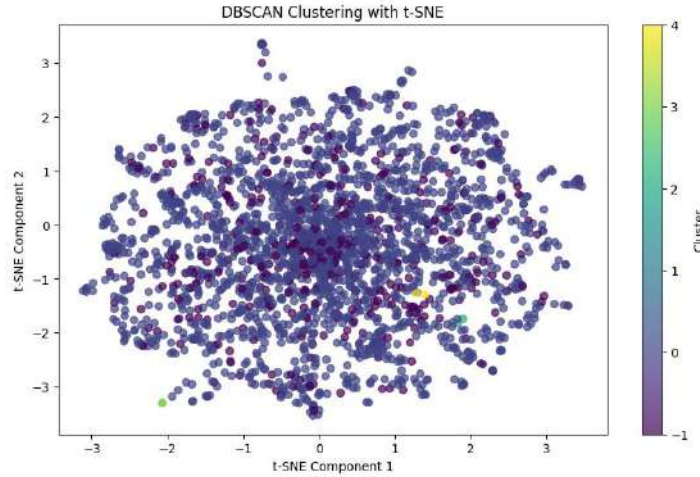
Araştırmanın üçüncü alt amacı olan “Yoğunluğa dayalı kümeleme (Density based clustering) algoritması DBSCAN’e ait, kümeleme geçerliliği (Siluet indeksi, Dunn indeksi, Calinski-Harabasz indeksi, Davies-Bouldin indeksi) değerleri nasıldır?” sorusuna ilişkin kümeleme performansı bulguları aşağıda sunulmaktadır.

Yoğunluk tabanlı algoritmaların veri uzayı üzerinde bir yoğunluk tahmini elde etmesi gerekir. DBSCAN, ϵ -komşuluk kavramını kullanarak her noktanın etrafındaki yoğunluğu tahmin eder. DBSCAN, yoğun bölgeleri tespit etmek ve bir veri kümesindeki noktaları çekirdek, sınır veya gürültü noktaları olarak sınıflandırmak için $N_c(p)$ ve MinPts adı verilen bir eşik kullanır (Hahsler ve diğerleri, 2019). Bu çalışmada EPS (epsilon) değerinin bulunması için KNN (K en yakın komşu) algoritması kullanılmıştır. DBSCAN algortimasını geliştiren Ester ve diğerleri (1996), iki boyutlu veri setleri için MinPts değerinin 4 alınmasını önermektedirler. Ancak bu çalışmada çeşitli denemelerden sonra en başarılı sonuç MinPts parametresi 2 alınarak elde edilmiştir. EPS değerini belirlemek için kullanılan KNN mesafe grafiği aşağıda sunulmuştur.

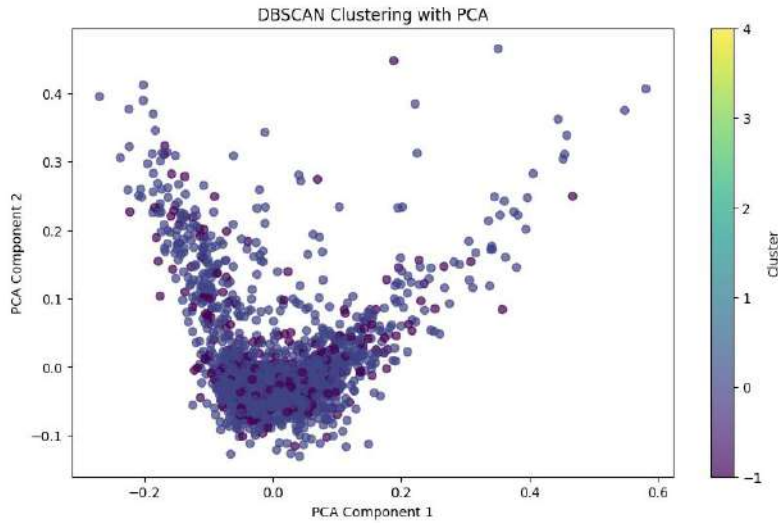
Şekil 6. KNN mesafe grafiği

Bu grafik, DBSCAN algoritmasının epsilon (EPS) parametresini belirlemek için kullanılan KNN mesafe grafiğidir. Grafikte, X eksen: veri noktaları, Y eksen: en yakın komşu mesafesini göstermektedir. Optimal epsilon değerini belirlemek için genellikle dirsek noktası kullanılmaktadır. Ancak bu grafiğin düz bir çizgi şeklinde ilerlediği görülmektedir. Bu durum, verinin ya çok yoğun kümelenmiş olduğu ya da EPS seçiminde zorlanılabileceği şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu nedenle farklı EPS değerleri kullanılarak uygun küme sayısı belirlenmeye çalışılmıştır. Farklı k değerleri denenmiş ve görece en başarılı sonuçlar küme sayısının $k=5$ olduğu uygulamadan elde edilmiştir. Daha başarılı sonuçlar elde edebilmek adına 2. kez stopwords ile veri seti temizlemiş ve DBSCAN algoritması çalıştırılmıştır. Aşağıda DBSCAN kümeleme algoritmasından elde edilen kümelerin görselleştirilmiş hali t-SNE grafiği ile sunulmuştur.

Şekil 7. DBSCAN algoritmasına ilişkin t-SNE grafiği

Bu grafik, DBSCAN kümeleme algoritmasının t-SNE ile görselleştirilmiş halini göstermektedir. Renkler farklı kümeleri temsil etmektedir. Burada -1 kümesi gürültü olarak adlandırılan verileri içermektedir. Grafik incelendiğinde veriler arasında belirgin bir ayrım olmadığı ve oldukça dağınık bir yapı sergilediği ifade edilebilir. Çok sayıda verinin gürültü olarak tanımlandığı ve DBSCAN tarafından bir kümeye atanmadığı görülmektedir. Grafikte yoğunluk temelli anlamlı bölge sayısının az olduğu ifade edilebilir. Aşağıda DBSCAN algoritmasının PCA ile görselleştirilmiş bir çıktısını sunan grafiğe yer verilmiştir.

Şekil 8.DBSCAN kümelemesinin PCA grafiği

Grafik incelendiğinde veri setindeki tek küme merkezinde yoğunlaştığı ve dışarı doğru seyrekleştiği görülmektedir. Mor renkle ifade edilen gürültü noktalarının kümelerle iç içe geçtiği ve belirgin şekilde ayrılmadığı ifade edilebilir. Farklı parametre değerleri ile yapılan uygulamalarla daha iyi sonuçlar elde edilememiş olduğundan değerlendirmeler bu çıktılar üzerinden yapılmıştır. Aşağıda DBSCAN algoritmasına ait indeks değerleri sunulmuştur.

Tablo 4

DBSCAN algoritmasına ait indeks değerleri

	Silhouette skoru	Calinski-Harabasz	Davies-Bouldin	Dunn indeksi
DBSCAN	-0.0096	1.5033	12.8323	0.0559

DBSCAN algoritmasına ait indeks değerlerinin (Silhouette skoru: -0.0096, Calinski-Harabasz skoru: 1.5033, Davies-Bouldin skoru: 12.8323, Dunn indeksi: 0.0559) şeklinde olduğu görülmektedir. Silhouette skorunun (-0.0096) negatif değer alması DBSCAN algoritmasının bu veri seti için kümelemede başarısız olduğunu göstermektedir. Davies-Bouldin skorunun (12.8323) 0'a yakın değerler alması başarı göstergesiyeen burada yüksek değer almıştır. Calinski-Harabasz skorunun (1.5033) düşük olması kümelemenin başarısız olduğunu göstermektedir. Dunn indeksi (0.0559) düşüktür ve bu değer, kümelerin iç içe geçtiğini ve ayrılmadığını göstermektedir. Tüm indeks değerleri, DBSCAN algoritmasının bu çalışma kapsamında başarısız olduğunu göstermektedir.

3.5. Kümeleme Analizinde Kullanılan Algoritmaların Optimizasyon Sürelerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt amacı olan “Kümelemede kullanılan yukarıdaki algoritmaların optimizasyon süreleri nasıldır?” sorusuna ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur. Kullanılan bilgisayarın özellikleri algoritma performansını etkilediği için bu bilgilerin verilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, 11th Gen Intel(R) Core (TM) i5-11300H @ 3.10GHz 3.11 GHz işlemcili, 16.0 GB (kullanılabilir: 15.8 GB) hafızaya sahip bir bilgisayarda 3.10.2 sürümlü Python programında gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda algoritmaların çalışma süreleri, k-ortalamlar algoritması (t=2.0 s), k-medoids (t=0.2 s) ve DBSCAN algoritması (0.1 s) şeklinde belirlenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde k-medoids algoritmasının daha hızlı çalıştığı görülmektedir. Aşağıda algoritmaların indeks değerleri ve çalışma sürelerine ilişkin tablo yer almaktadır.

Tablo 5

Algoritmaların indeks değerleri ve çalışma süreleri

Algoritma	Silhouette	Davies-Bouldin	Calinski-Harabasz	Dunn	Çalışma Süresi (sn)
K-Means	0.0098	8.4011	13.8996	0.6129	2.0
DBSCAN	-0.0096	12.8323	1.5033	0.0559	0.2
K-Medoids	0.4211	0.7180	106.5715	∞ (INF)	0.1

K-medoids algoritması, kümeleme geçerliği indeksleri olan Silhouette, Dunn, Calinski-Harabasz ve Davies-Bouldin skorlarına göre en başarılı kümelemeyi gerçekleştirmiştir. Çalışma süreleri incelendiğinde yine k-medoids algoritmasının bu çalışma kapsamında en hızlı çalışan algoritma olduğu ifade edilebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, KPDS ve YDS İngilizce testlerinde yer alan maddelerin sözcük temelli incelenmesi yapılmış, testlerde en sık karşılaşılan sözcükler belirlenmiş ve bu sözcüklerin kümeleme algoritmalarıyla gösterdiği örüntüler analiz edilmiştir. Frekans analizinin sonuçları, test maddelerinde bazı sözcüklerin oldukça baskın biçimde yer aldığını göstermektedir. Bu bulgular, test maddelerinin bilgi içeriklerine dair ipuçları sunmakta ve bu sözcüklerin, adayların dilsel yeterliğini ölçmede kritik rol oynadığını göstermektedir. Sözcük frekanslarının ortalamasının $\bar{x}=27.79$ olması ise test genelinde belirli kavramların ağırlıklı olarak tekrarlandığını, dolayısıyla bu kelimelerin test yapılarında merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bulgular, aynı zamanda dil testlerinin yalnızca sözcük bilgisi değil,

kavramsal bağlam oluşturma becerisini de ölçtüğünü ima etmektedir. Bu açıdan, sık karşılaşılan sözcüklerin yalnızca bireysel öğrenme değil, aynı zamanda test tasarımı ve değerlendirme açısından da dikkate alınması gerektiği vurgulanabilir (Alderson, 2000; Read, 2004). Örneğin, bu tür analizler, test geliştiricilerin hangi temaları öne çıkardığını belirlemede kullanılabilir.

IELTS akademik sözcük listesinde, YDS ve KPDS maddelerinde stopwords temizlendikten sonra belirlenen en sık geçen 100 sözcükten yalnızca 14 tanesine (status, decline, culture, modern, image, fundamental, economic/economies, focus, revolution, collapse, innovation, source, definition, structure) rastanıldığı ifade edilebilir (IELTS, 2019). Benzer şekilde Averil Coxhead tarafından geliştirilen “Akademik Kelime Listesi (AWL)” incelendiğinde YDS ve KPDS maddelerinde en sık geçen 100 sözcükten yalnızca 14 tanesinin (collapse, revolution, image, fundamental, decline, status, culture, economy, focus, innovate/innovation, physical, source, definition/define, primary/primarily) listede bulunduğu görülmektedir (Coxhead, 2000; EAP Foundation, 2024). Araştırma bulguları ışığında uluslararası sınavlar ve akademik çalışmalarda öne çıkan sözcüklerle KPDS ve YDS’de sıkça karşılaşılan sözcüklerin büyük oranda eşleşmediği ifade edilebilir. Araştırmada elde edilen sözcüklerin frekansına ilişkin tablo incelendiğinde test maddelerinin “enerji, ekonomi, toplum, kültür, bilim, coğrafya ve politika” gibi temalar ait metinler içermesinin olası olduğu ifade edilebilir. Uluslararası çalışmalardaki sözcük koleksiyonları da dikkate alınarak metinlerin amaca yeterince hizmet etmediğini varsaymak mümkündür.

Bu çalışmada, k-medoids algoritması ile gerçekleştirilen kümeleme sonuçları üzerinde yapılan analiz, veri setindeki kümelerin başarılı bir şekilde ayrıldığını ve algoritmanın genel olarak yüksek performans sergilediğini göstermektedir. Kümelerin dengeli dağılımı ve başarılı ayrışması, kümeleme algoritmalarının performansını değerlendiren Silhouette skoru, Davies-Bouldin skoru, Calinski-Harabasz skoru ve Dunn indeksi gibi metriklerle de desteklenmiştir. Bu bulgular, literatürdeki benzer çalışmalara paralel olarak, k-medoids algoritmasının veri setlerini etkili bir biçimde gruplayabildiğini ve kümeleri ayırt etme yeteneğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada elde edilen en hızlı algoritma, k-medoids (0.1 saniye) olup, bu algoritmanın düşük hesaplama maliyetli olduğu ve veri seti üzerinde daha hızlı sonuçlar verdiği belirtilmiştir. Bu bulgu, k-medoids algoritmasının daha verimli çalıştığını ve büyük veri setlerinde hız açısından avantaj sağladığını ortaya koymaktadır (Arthur & Vassilvitskii, 2007). Bununla birlikte, DBSCAN algoritması 0.2 saniyede çalışırken, k-ortalamalar algoritması 2.0 saniye gibi daha uzun bir sürede çalışmıştır. Bu, k-ortalamalar algoritmasının daha karmaşık hesaplamalar gerektiren bir süreç izlediğini ve daha büyük veri setlerinde hesaplama maliyetinin arttığını göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda YDS-KPDS test maddeleri üzerinde farklı denetimli ya da denetimsiz öğrenme algoritmaları uygulanabilir. Kümeleme analizi kullanılarak “başarı, öğrenme stilleri, motivasyon düzeyleri, sosyal-duygusal özellikler” gibi veriler üzerinden öğrenci profillemesi yapılabilir. Bu türden çalışmalar bireyselleştirilmiş eğitim planları için temel niteliğinde olabilir. Benzer şekilde öğrenciler, öğrenme stili ve stratejilerine göre gruplandırılarak uygun öğretim yöntemlerinin belirlenmesinde kullanılabilir. Ölçme araçlarının iyileştirilmesi ya da hedefe yönelik destek programlarının hazırlanması gibi amaçlarla kümeleme analizi kullanılarak sınav verileri analiz edilebilir. Okullar, sınıflar ya da öğretmenler; “öğrenci başarıları, devamsızlık oranları, sınıf içi disiplin olayları” gibi göstergelere göre gruplanarak okul / öğretmen / sınıf profili oluşturulabilir. Bu sayede daha fazla desteğe ihtiyaç duyan okullar, sınıflar ya da öğretmen grupları belirlenebilir. Kümeleme analizi, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin tanınmasında kullanılarak benzer özellik gösteren öğrenciler gruplandırılabilir. Öğrenciler, “ilgi alanları, ders tercihleri, sınav başarıları ve yetenek envanterleri” gibi verilerle kümelenecek “mesleki rehberlik, lise/üniversite alan tercihi, danışmanlık hizmetlerinin kişiselleştirilmesi” gibi amaçlarla kullanılabilir. E-öğrenme platformlarından elde edilen “tıklama verileri, ders materyali kullanım sıklığı, video izleme süresi” gibi log verileri kümeleme analizine tabi tutularak “pasif kullanıcılar, sık ama kısa süreli giriş yapanlar, derinlemesine içerik inceleyenler” gibi kullanıcı kümeleri oluşturulabilir.

5. KAYNAKLAR

- Aggarwal, C. C., & Zhai, C. X. (2013). *Mining text data*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3223-4>
- Akşit, M. (2020). Büyük veride hiyerarşik kümeleme yöntemlerinin kofenetik korelasyon ile karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Afyonkarahisar.
- Alderson, J. C. (2000). *Assessing reading*. Cambridge University Press.
- Altınok, Y. (2019). Veri madenciliğinde hiyerarşik kümeleme algoritmalarının uygulamalı karşılaştırılması. Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Arthur, D., & Vassilvitskii, S. (2006). *K-means++: The advantages of careful seeding*. Stanford.
- Aydın, S., ve Özkul, A. E. (2015). Veri madenciliği ve Anadolu üniversitesi açıköğretim sisteminde bir uygulama. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 36-44.
- Bell, J. (2015). *Machine Learning: Hands-On for Developers and Technical Professionals*. (1st Edition) Indianapolis, Indiana: John Wiley & Sons, Inc.
- Berkhin, P. (2006). A Survey of Clustering Data Mining Techniques. In: Kogan, J., Nicholas, C., Teboulle, M. (eds) *Grouping Multidimensional Data*. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bilgin, T. T., & Çamurcu, Y. (2005). DBSCAN, OPTICS ve K-Means Kümeleme Algoritmalarının Uygulamalı Karşılaştırılması. *Politeknik Dergisi*, 8(2), 139-145.
- Bulut, Y. (2023). Denetimsiz öğrenme: Kümeleme analizi ile OECD ülkelerinde özgürlük. *IJESOS International Journal Of Educational and Social Sciences* 2(2), 83-106. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429529>
- Burns, N. & Grove, S. K. (1993). *The practice of nursing research: Conduct, critique & utilization* (2nd Ed.). Elsevier Science Health Science.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Coxhead, A. (2000). A new academic word list. *TESOL Quarterly*, 34(2), 213–238. <https://doi.org/10.2307/3587951>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2021). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi.
- EAP Foundation (2024). English for Academic Purposes Foundation. <https://www.eapfoundation.com/vocab/academic/awllists/>
- Ester, M., Kriegel, H.-P., Sander, J., & Xu, X. (1996). A density-based algorithm for discovering clusters in large spatial databases with noise. *Proceedings of the Second International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 226–231.
- Gürler, C. (2022). R programlama dili ile kümeleme analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 341-366.
- Hahsler, M., Kluge, M., & Hornik, K. (2019). DBSCAN: A density-based clustering algorithm for data mining and analysis. *R Journal*, 11(2), 1-16.
- Härdle, W. K., ve Simar, L. (2015). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- IELTS (2019). IELTS Academic word list. <https://ielts-up.com/writing/ielts-academic-wordlist.html>

- Işık, M. (2006). Bölünmeli kümeleme yöntemleri ile veri madenciliği uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi. *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Khan, K., Rehman, S. U., Aziz, K., Fong, S., ve Sarasvady, S. (2014, February). DBSCAN: Past, present and future. In *The fifth international conference on the applications of digital information and web technologies (ICADIWT 2014)* (pp. 232-238). IEEE.
- Lund, B., & Ma, J. (2021). A review of cluster analysis techniques and their uses in library and information science research: k-means and k-medoids clustering. *Performance Measurement and Metrics*, 22(3), 161-173.
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., ve Hung Byers, A. (2011). Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity. New York: McKinsey & Company.
- Masud, M. A., Huang, J. Z., Wei, C., Wang, J., Khan, I., Zhong, M. (2018). I-nice: A new approach for identifying the number of clusters and initial cluster centres. *Information Sciences*, 466, 129–151. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2018.07.034>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Mesut Bütün ve Selçuk B. Demir (Çev.). Ankara: Pegem.
- Read, J. (2004). Plumbing the depths: How should the construct of vocabulary knowledge be defined? In *Vocabulary in a second language: Selection, acquisition, and testing* (pp. 209–227).
- Removing stopwords with NLTK in Python. (2024, 3 Ocak). Erişim adresi: <https://www.geeksforgeeks.org/removing-stop-words-nltk-python/>
- Tempola, F., & Assagaf, A. F. (2018, December). Clustering of potency of shrimp in Indonesia with k-means algorithm and validation of Davies-Bouldin index. In *International Conference on Science and Technology (ICST 2018)* (pp. 730–733). Atlantis Press.
- Weiss, S. M., Indurkha, N., Zhang, T., ve Damerau, F. J. (2005). *Text Mining: Predictive Methods for Analyzing Unstructured Information*. New York: Springer Science+Business Media, Inc.

THE EFFECT OF DIFFERENTIATED INSTRUCTION ON THE ACADEMIC
ACHIEVEMENT AND SELF-EFFICACY OF 4TH GRADE STUDENTS
FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİMİN 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK
BAŞARILARINA VE ÖZ YETERLİKLERİNE ETKİSİ*

Talip AKBALIK ,Prof. Dr. Özlem SADİ

Öğretmen, Sabiha Gökçen Ortaokulu, 0000-0002-5204-3577

Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi, 0000-0002-9719-9962

Özet

Bu araştırma, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin “Yer Kabuğu ve Dünyamızın Hareketleri” konusundaki akademik başarıları ile fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik düzeylerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel gerekçesi, bireysel öğrenme farklılıklarına dikkat çekerek bireylerin ezbere dayalı öğrenme yaklaşımlarından uzaklaşarak araştırma, sorgulama ve keşfetmeye dayalı öğrenme süreçlerini de benimsemelerinin gerekliliğini vurgulamaktır. Bu doğrultuda, bireysel farklılıkları gözetken ve öğrenci merkezli öğretim ilkelerini esas alan farklılaştırılmış öğretim modellerinin, özellikle ilkökul düzeyinde öğrenme süreçlerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırma, Karaman il merkezinde bir devlet ilkokulunda öğrenim gören 96 ilkökul 4. Sınıf öğrencisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada deneysel desenlerden kontrol gruplu ön-test son-test yarı deneysel desen kullanılmıştır. Öğrencilerin ilgili konudaki akademik başarıları ve fen bilimleri öz-yeterlik düzeyleri bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, Akademik Başarı Testi ve Fen Bilimleri Dersi Öz-Yeterlik Ölçeği olmak üzere iki farklı ölçme aracı kullanılmıştır. Uygulama sürecinde kontrol grubuna mevcut öğretim programında belirtilen yöntemlerle öğretim yapılırken, deney grubuna farklılaştırılmış öğretim yaklaşımı doğrultusunda dersler işlenmiştir. Elde edilen veriler çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) tekniği ile analiz edilmiştir.

Analiz sonuçları, bağımlı değişkenler içerisinde akademik başarı açısından deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının öğrencilerin akademik performanslarını artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Ancak öz-yeterlik düzeyleri açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Araştırma, farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin konuya ilişkin akademik başarılarını artırmada etkili olabileceğini ortaya koyarken, öz-yeterlik gibi değişkenler üzerinde daha uzun süreli veya kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Farklılaştırılmış Öğretim, Akademik Başarı, Öz-Yeterlik, Fen Bilimleri Eğitimi, İlkokul Eğitimi, Yarı Deneysel Desen, Öğrenci Merkezli Öğrenme

Abstract

This study aims to examine the effects of differentiated instruction practices on the academic achievement and science self-efficacy levels of 4th-grade primary school students in the subject of “Earth's Crust and Movements of the Earth.” The rationale behind the research stems from the necessity for individuals in the information age to adopt inquiry-based, exploratory learning processes rather than relying on rote memorization. In this context, differentiated instruction models, which are grounded in student-centered educational principles and take into account individual differences, are considered to be potentially effective in enhancing learning outcomes, particularly at the elementary level.

The research was conducted with a total of 96 fourth-grade students enrolled in a public primary school located in the city center of Karaman. In the study, a pre-test post-test quasi-experimental design with a control group was used. Students' academic achievement in the relevant subject and their science self-efficacy levels were determined as dependent variables. In this context, two data collection tools were used: the Academic Achievement Test and the Science Self-Efficacy Scale. During the implementation process, the control group was taught using the methods specified in the current curriculum., while the experimental group was taught through a differentiated instructional approach. Data were analyzed using Multivariate Analysis of Variance (MANOVA).

The analysis results revealed that there was a statistically significant difference in favor of the experimental group in terms of academic achievement among the dependent variables. This finding indicates that differentiated instruction practices positively impact students' academic performance. However, no statistically significant difference was found between the experimental and control groups in terms of self-efficacy levels.. While the study demonstrates the effectiveness of differentiated instruction in improving academic achievement, it also highlights the need for further research to explore its influence on individual perceptions such as self-efficacy.

Keywords: Differentiated Instruction, Academic Achievement, Self-Efficacy, Science Education, Primary Education, Quasi-Experimental Design, Student-Centered Learning

GİRİŞ

21. yüzyılda yaşanan teknolojik, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, bireylerin yaşam biçimlerini olduğu kadar eğitim sistemlerini de doğrudan etkilemektedir. Hızla değişen bu koşullar, bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerilerin de sürekli olarak yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, eğitimdeki geleneksel yaklaşımlar yerini bireysel farklılıkları esas alan, esnek ve öğrenci merkezli öğretim modellerine bırakmaktadır.

Eğitimdeki bu dönüşüm, bireyin öğrenme sürecine aktif katılımını esas almakta; her öğrencinin öğrenme sürecinin farklı olduğunu kabul eden anlayışları ön plana çıkarmaktadır. Özellikle sınıf ortamlarında her öğrencinin öğrenme hızı, ilgi alanı, hazırbulunuşluk düzeyi ve öğrenme stili farklılık göstermektedir (Kuzgun & Deryakulu, 2014). Tüm öğrencilere aynı yöntemle bilgi sunmak, öğrenme sürecinde etkin sonuçlar elde edilmesini zorlaştırmaktadır.

Bu noktada farklılaştırılmış öğretim, bireysel farklılıklara duyarlı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Farklılaştırılmış öğretim; içeriğin, öğretim sürecinin ve öğrenciden beklenen ürünün; öğrencinin hazırbulunuşluğu, ilgisi ve öğrenme profiline göre düzenlenmesini esas almaktadır (Tomlinson, 2001). Bu yaklaşım, öğretmenin öğretim planını öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre şekillendirmesini sağlayarak öğrenmenin daha anlamlı ve kalıcı hale gelmesine katkı sunmaktadır.

Eğitimde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmanın gerekliliği, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı çerçevesinde de desteklenmektedir. Piaget'ye göre öğrenme, bireyin zihinsel şemaları yoluyla gerçekleşmekte ve denge-dengesizlik-yeniden dengeleme döngüsüyle ilerlemektedir (Kurnaz, 2007; Ateş, 2020). Bu bağlamda, her bireyin bilgiye ulaşma ve öğrenmeyi yapılandırma biçimi farklıdır; bu da öğretim sürecinin esnek ve bireyselleştirilmiş olmasını zorunlu kılmaktadır.

Farklılaştırılmış öğretim, sadece akademik başarıyı artırmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin öğrenmeye yönelik öz-yeterlik algılarını da geliştirebilir. Öz-yeterlik, bireyin bir görevi başarma konusundaki inanç ve yargılarını ifade etmektedir (Senemoğlu, 2013). Öğrencinin kendi öğrenme sürecine dair olumlu algı geliştirmesi, öğrenmeye karşı tutumunu da doğrudan etkilemektedir.

Literatürde farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki olumlu etkisini ortaya koyan pek çok araştırma bulunmaktadır (Demir, 2013; Adam & Dooley, 2009). Bununla birlikte, özellikle ilkokul düzeyinde fen bilimleri derslerine yönelik yapılan araştırmaların sayıca sınırlı olduğu görülmektedir. İlkokul çağındaki öğrencilerde hem

bilişsel hem de duyuşsal gelişimin temelleri atıldığı için bu döneme yönelik öğretim uygulamaları büyük önem taşımaktadır.

Fen bilimleri dersi; öğrencilerin çevrelerindeki doğa olaylarını anlamlandırmalarını, problem çözme becerilerini geliştirmelerini ve bilimsel düşünme alışkanlıkları kazanmalarını amaçlayan temel disiplinlerden biridir (Hançer vd., 2003). Ancak bu dersin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınması, öğrenme sürecine aktif katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Bu bağlamda gerçekleştirilen mevcut araştırma, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının 4. sınıf öğrencilerinin “Yer Kabuğu ve Dünyamızın Hareketleri” konusundaki akademik başarıları ile fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma, öğrenci merkezli öğretim anlayışına katkı sunmayı ve ilkokul düzeyindeki uygulamalara yönelik özgün veriler sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmadan elde edilen bulguların, fen bilimleri öğretmenlerine farklılaştırılmış öğretimi sınıf ortamında nasıl uygulayabilecekleri konusunda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda, sınıf içi farklılıkların etkili biçimde yönetilmesine yönelik olarak geliştirilecek stratejilere de katkı sağlaması beklenmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımlarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Deneysel araştırma modellerinden biri olan kontrol gruplu, ön-test-son-test yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Deneysel desenler, araştırmacının bağımsız değişken üzerinde kontrol sahibi olduğu, deney ve kontrol gruplarına müdahale edilerek neden-sonuç ilişkilerinin değerlendirildiği araştırma türlerindendir (Karasar, 2005; Büyüköztürk, 2001). Yarı deneysel desenlerde gruplar rastgele seçilmemekte, hazır bulunan gruplar üzerinde uygulama yapılmaktadır. Bu çalışmada da hazır öğrenci grupları esas alınarak deney ve kontrol grupları oluşturulmuş; her iki gruba da uygulama öncesi ve sonrası ölçümler yapılmıştır.

Araştırmada deney grubuna farklılaştırılmış öğretim yöntemi uygulanırken, kontrol grubunda mevcut öğretim programına uygun geleneksel öğretim yöntemleri kullanılmıştır. Bağımsız değişken öğretim yöntemi (farklılaştırılmış/geleneksel), bağımlı değişkenler ise Akademik Başarı Testi (ABT) ve Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği (FBÖÖ) puanlarıdır. Her iki gruba hem ön-test hem de son-test uygulanarak elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Çizelge 1. Çalışmanın uygulama süreci

Gruplar	Ön Test	Bağımsız Değişkenler	Son Test
Deney Grubu	ABT, FBÖÖ	Farklılaştırılmış Öğretim Yöntemi	ABT, FBÖÖ

Kontrol Grubu	ABT, FBÖÖ	Mevcut Yöntemi	Öğretim ABT, FBÖÖ

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Karaman il merkezinde bulunan bir devlet ilkokulunda öğrenim gören 96 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrenciler, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Her sınıf kendi sınıf öğretmeni tarafından yönetilmiş, böylece öğretmen değişkeninden kaynaklı etkiler en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Akademik Başarı Testi

Akademik Başarı testi, 2018 Fen Bilimleri Dersi Öğretim programındaki kazanımlar temel alınarak MEB yardımcı kaynak kitaplardan da yararlanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır ve uygulama öncesinde 71 öğrenciye uygulanarak pilot çalışması gerçekleştirilmiştir. 25 çoktan seçmeli sorudan oluşan test için madde analizleri yapılmış; KR-20 güvenirlik katsayısı .915 ve KR-21 değeri .906 olarak bulunmuştur. Madde güçlük ortalaması 0.617 olup, testin orta güçlükte olduğu ve madde ayırt edicilik ortalamasının 0.37 ile yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu değerler, güvenirlik ve geçerlik için kabul edilebilir değerler olarak değerlendirilmiştir.

Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği

Fen Bilimleri Dersi Öz-yeterlik Ölçeği, Tatar, Yıldız, Akpınar ve Ergin (2009) tarafından geliştirilmiştir ve 4. sınıf ilkokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik öz yeterlik algılarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. 5'li Likert tipi ölçek 27 maddeden oluşmaktadır ve Fen Bilimlerine Yönelik Güven (15 madde), Zorluklarla Başa Çıkabilme (6 madde), Performansa Güven (6 madde) olmak üzere üç alt faktörü kapsamaktadır. Ölçeğin, Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı .81 olarak belirlenmiştir. Ölçek, uygulama izni alınarak araştırmada kullanılmıştır.

Uygulama Süreci

Araştırma süreci yedi hafta sürmüştür. İlk hafta ön testler uygulanmıştır. İkinci haftadan itibaren deney grubuna farklılaştırılmış öğretim teknikleri uygulanmış; kontrol grubu ise geleneksel öğretimle devam etmiştir. Deney grubu uygulamalarında numaralandırılmış fikir alışverişi, RAFT tekniği, istasyon çalışmaları gibi aktif öğrenme stratejileri kullanılmıştır. Her uygulama haftasında öğrenciler gruplar hâlinde çalışmış; öğretmenler, günlük plan doğrultusunda etkinlikleri yürütmüştür. Uygulamalar sonunda yedinci haftada son testler uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Betimsel istatistiklerin ardından hipotezlerin test edilmesinde Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Bağımsız değişken öğretim yöntemi (farklılaştırılmış/geleneksel), bağımlı değişkenler ise akademik başarı ve öz yeterlik puanlarıdır. MANOVA analizi, her iki bağımlı değişkenin birlikte analiz edilmesine olanak sağladığı için çalışmanın amacıyla uyumludur.

BULGULAR

Çalışma bulguları betimsel ve çıkarımsal istatistikler şeklinde verilmiştir. Deney ve kontrol gruplarına ait Akademik Başarı Testi ve Fen Bilimleri Dersi Öz-yeterlik Ölçeği betimsel istatistik bulguları Çizelge 2 ve Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 2. Akademik Başarı Testi Betimsel İstatistik Bulguları

Akademik Başarı Testi	Deney Grubu	Kontrol Grubu

	ön test	son test	ön test	son test
Öğrenci sayısı (N)	48	48	48	48
Ortalama	13	19.92	12.25	17.92
Standart Sapma	4.543	3.741	4.422	5.006
Çarpıklık (skewness)	.690	-.784	.454	-.612
Basıklık (kurtosis)	-.264	.601	-.230	-.647

Çizelge 2’de deney ve kontrol gruplarının Akademik Başarı Testi ön-test ve son-test verilerine yönelik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık gibi diğer betimsel istatistik bulguları da yer almaktadır. Deney ve kontrol gruplarının Akademik Başarı Testi ön-test ve son-test betimsel istatistik bulguları incelendiğinde, deney grubundaki ortalama değer 13’den 19.92’ye yükseldiği (ortalama değerdeki değişim 6.92); kontrol grubunun ön-test ortalamasının 12.25 ve son-test ortalamasının 17.92 olduğu (ortalama değerdeki değişim 5.67) görülmektedir. Her iki gruptaki ortalama değer son-test uygulamasında daha yüksek olduğu belirlenmesine rağmen deney grubundaki artışın (6.92) daha fazla olduğu da görülmektedir.

Çizelge 3. Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği Betimsel İstatistik Bulguları

FBÖÖ	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	ön test	son test	ön test	son test
Öğrenci sayısı (N)	48	48	48	48
Ortalama	75.31	81.04	78.79	79.21
Standart Sapma	14.281	12.994	13.861	12.468
Çarpıklık (skewness)	-1.303	-.559	-.602	-1.288
Basıklık (kurtosis)	1.656	1.574	2.098	2.211

Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği betimsel istatistik bulguları deney grubunda ön-test ve son-test ortalama değerlerin sırasıyla 75.31 ve 81.04 olduğu; kontrol grubunda ise sırasıyla 78.79 ve 79.21 olduğu belirlenmiştir. Kontrol grubunda son test ortalamasının ön test ortalamasından daha yüksek olduğu, deney grubunda da son test ortalamasının ön test ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Deney ve kontrol gruplarının Akademik Başarı Testi ve Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği ön-test verileri ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem için t-testi yapılmıştır. Akademik başarı ön-test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür ($t(93.93) = .416, p > 0.05$). Böylece, deney ve kontrol gruplarının akademik başarı son-test puanlarına ilişkin bulguların yorumlanmasında ön-test puanlarından kaynaklanacak bir etkinin olmadığı (kovaryant-covariate) düşünülmüştür. Ayrıca, Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği ön-test puanları açısından da deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür ($t(94) = .414, p > 0.05$). Buna göre, deneysel uygulama öncesinde deney ve kontrol gruplarının Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği puanları açısından denk gruplar olduğu kabul edilmiştir.

Çalışmada Akademik Başarı Testi ile Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği son-test puanlarının ortalama farklılığının anlamlı olup olmadığını belirlemek için MANOVA yapılmıştır ve bulgular aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Çizelge 4. Bağımlı Değişkenler için MANOVA Sonuçları

Kaynak	Bağımlı Değişkenler	df	Ortalamaların Karesi	F	p
Grup	Akademik Başarı Testi Son Test	1	96.000	4.91	.029
	Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği Son Test	1	364.260	2.02	.158

Deneyssel uygulama sonrasında akademik başarı açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu ($F(1, 94) = 4.917, p = .029$) fakat Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği Son Test bulguları açısından ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı bulunmuştur ($F(1, 94) = 2.027, p = .158$). Akademik Başarı Testi son-test ortalamaları incelendiğinde akademik başarı açısından bu farklılığın deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Akademik Başarı Testi son-test ortalaması deney grubunda 19.92, kontrol grubunda 17.96 olarak elde edilmiştir. Bu bağlamda yapılan uygulamaların akademik başarı açısından olumlu etki gösterdiği söylenebilir. Fakat, benzer bir etkinin diğer bağımlı değişken (Fen Bilimleri Dersi Öz Yeterlik Ölçeği) üzerinde gözlemlenmediği de belirtilmelidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının ilköğretim 4. Sınıf öğrencilerin “Yer Kabuğu ve Dünyamızın Hareketleri” konusundaki akademik başarılarına ve fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik düzeylerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen Akademik Başarı Testi sonuçlarına göre, deney ve kontrol gruplarının ön-test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu bulgu, iki grubun araştırmanın başında benzer akademik düzeyde olduklarını ve müdahale öncesi eşit koşullarda olduklarını göstermektedir. Ancak son-test puanlarına bakıldığında, deney grubunun kontrol grubuna kıyasla istatistiksel olarak anlamlı bir gelişme gösterdiği görülmüştür. Özellikle, $F(1, 94) = 4.917, p = .029$ değeri, uygulanan farklılaştırılmış öğretim stratejisinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sonuç, Durmuş (2017), Kaplan (2016) ve Abaza (2023) gibi araştırmalarla paralellik göstermektedir; söz konusu çalışmalar da farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin kavramsal anlamalarını ve akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Benzer şekilde, Fen Bilimleri Dersi Öz-Yeterlik Ölçeği verileri incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarının ön-test puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı, yani başlangıçta grupların öz-yeterlik algılarının benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, deneyssel müdahalenin etkilerini daha objektif şekilde değerlendirme imkânı sağlamıştır. MANOVA analizleri, farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının özellikle “Fen Bilimlerinde Zorluklarla Başa Çıkabilme” ve “Fen Bilimlerine Yönelik Güven” alt boyutlarında deney grubunda anlamlı artışlar sağladığını göstermiştir. Bu sonuçlar, yapılandırmacı ve öğrenci merkezli öğretim stratejilerinin öğrenci öz-yeterliğini artırmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Akın (2017) ve Bayrak & Erden (2007) tarafından yapılan çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir.

Ancak “Fen Bilimlerinde Performansa Güven” alt boyutunda her iki grupta da bir düşüş gözlemlenmiştir. Deney grubunda bu düşüş daha sınırlı olmakla birlikte, bu sonuç öğretim stratejilerinin öğrencilerin kendilerine duydukları güven üzerinde farklı etkiler oluşturabileceğini göstermektedir. Bu durum, öğretim sürecinin süresi ve kullanılan etkinliklerin öğrenciler tarafından nasıl algılandığı ile ilişkili olabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular, farklılaştırılmış öğretim stratejilerinin özellikle akademik başarıyı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde vurgulanan bireyselleştirilmiş eğitim anlayışı ile uyumlu olan bu sonuçlar, uygulamaların yaygınlaştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Araştırma, farklılaştırılmış öğretimin ilköğretim düzeyinde, fen bilimleri derslerinde de etkili olabileceğini ortaya koyarak alanyazına katkı sunmaktadır.

ÖNERİLER

- Farklılaştırılmış öğretim uygulamaları, daha uzun vadeli ve kapsamlı programlar şeklinde planlanarak, öğrenci gelişimi ve öğretim yöntemlerinin etkisi değerlendirilebilir.
- Öğrencilerin öğrenme stilleri, ilgi alanları ve hazır bulunuşluk düzeyleri gibi farklılıklar belirlenerek öğretim stratejileri geliştirilip değerlendirilebilir.
- Farklılaştırılmış öğretimin öz-yeterlik ve akademik başarı üzerindeki etkisi daha uzun süreli ve farklı konu alanlarında incelenebilir.
- Farklılaştırılmış öğretimin öz-yeterlik düzeyi yanında farklı güdüsel değişkenler üzerindeki etkisi de araştırılabilir.
- Nitel araştırma yöntemleri (görüşmeler, gözlemler vb.) ile öğrencilerin öğrenme deneyimleri detaylı biçimde analiz edilerek öğretim uygulamaları buna göre yeniden yapılandırılabilir.
- Öğretmen yetiştirme programlarında farklılaştırılmış öğretim yaklaşımlarına yönelik uygulamalı eğitimler verilebilir ve öğretmenlerin bu yöntemi etkin kullanması teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

Abaza, C. (2023). *Farklılaştırılmış öğretim uygulamasının 7. sınıf öğrencilerinin matematik öğrenme yaklaşımları ve akademik başarılarına etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Adam, P., & Dooley, B. S. (2009). *The effect of differentiated instruction on a fourth grade science class* [Yayımlanmamış yüksek lisans projesi]. Ohio University.

Akın, F. N. (2017). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının yapılandırmacı öğretim ortamlarında öğretim materyalleri geliştirme yeterlikleri* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ateş, H. (2020). *Sosyal bilgiler öğretiminde üstün yetenekli çocuklar için zenginleştirilmiş program önerisi* [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Bayrak, B., & Erden, A. (2007). Fen bilgisi öğretim programının değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 137–154.

Büyüköztürk, Ş. (2001). *Deneyisel desenler: Öntest-sontest kontrol grubu desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Demir, S. (2013). *Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarı, öğrenme yaklaşımları ve kalıcılık puanları üzerindeki etkisi* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Hançer, A. H., Şensoy, Ö., & Yıldırım, H. İ. (2003). İlköğretimde çağdaş fen bilgisi öğretiminin önemi ve nasıl olması gerektiği üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 80–88.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (15. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaplan, M. (2016). *Farklılaştırılmış öğretim yöntemi ile işlenen fen bilimleri dersi 7. sınıf kuvvet ve hareket ünitesinin öğrencilerin kavramsal anlamalarına, bilimsel süreç becerilerine ve akademik başarılarına etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kurnaz, A. (2007). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde beceri ve içerik temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri, erişimi ve tutumlarına etkisi* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Senemoğlu, N. (2013). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (24. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Tatar, E., Yıldız, E., Akpınar, E., & Ergin, Ö. (2009). Fen ve teknoloji dersine yönelik öz yeterlik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3(1), 20–42.

Tomlinson, C. A. (2001). *How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms* (2nd ed.). Alexandria, VA: ASCD.

THE PLACE OF SOCIAL EMOTIONAL LEARNING IN EDUCATION
EĞİTİM ALANINDA SOSYAL DUYGUSAL ÖĞRENMENİN YERİ

Caner ÇABUK¹, Cengiz ÖZYÜREK²

¹Doktora öğrencisi, Ordu üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi, ORCID: 0000-0002-9439-0876

²Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi, ORCID: 0000-0002-9740-9667

Özet

Bu çalışmada, eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme ile ilgili gerçekleştirilmiş lisansüstü tezlerin sistematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hem teorik hem de uygulama boyutları bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda eğitimde sosyal duygusal öğrenmenin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki eksikliklerin tespit edilmesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca sosyal duygusal öğrenme ile ilgili lisansüstü çalışmaların içeriklerinin tek bir çatı altında toplanmış olması da hem eğitimcilere hem de araştırmacılara ileride yapacakları çalışmalarda yol gösterici olacaktır. Bu düşünceler ışığında yapılan çalışmada, eğitimin temel amacı olan nitelikli öğrencilerin yetiştirilip topluma kazandırılması hususunda son derece önemli bir yere sahip olan sosyal duygusal öğrenme ile ilgili Türkiye’de lisansüstü düzeyde gerçekleştirilmiş çalışmalar yıllarına, türlerine, ait oldukları üniversitelere, akademik danışman ünvanlarına, konu alanlarına, araştırma yöntemlerine, çalışma grubu profillerine ve katılımcı sayılarına göre incelenmiştir. Elde edilen verilerin analizine göre, sosyal duygusal öğrenme konusu ile ilgili yapılmış çalışmaların sayısında son yıllarda artış olduğu, yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların sayısının doktora düzeyindeki çalışmaların sayısının yaklaşık 2.5 katı olduğu, çalışmaların 37 farklı üniversite bünyesinde gerçekleştirildiği, en çok rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında çalışıldığı, çalışmalara en çok doçent ünvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı, çalışmalarda en çok nicel araştırma yönteminin kullanıldığı, çalışma grubu profili olarak en çok ortaokul öğrencileri ile çalışıldığı ve en çok 201-500 arası katılımcı sayısının tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal duygusal gelişim, sosyal duygusal öğrenme, sosyal duygusal öğrenme becerileri.

Abstract

This study aims to systematically examine the postgraduate theses on social emotional learning in the field of education. Both the theoretical and practical dimensions of the studies on the subject were analysed with a holistic approach, and in line with the findings obtained, it was tried to contribute to a better understanding of the current situation of social emotional learning in education and to identify the deficiencies in this field. In addition, the fact that the content of postgraduate studies on social emotional learning is gathered under a single roof will guide both educators and researchers in their future studies. In the light of these considerations, in this study, studies on social emotional learning, which has an extremely important place in raising qualified students and bringing them into society, which is the main purpose of education, were examined according to the years, types, universities they belong to, academic advisor titles, subject areas, research methods, study group profiles and number of participants. According to the analysis of the obtained data, it was concluded that the number of studies on the subject of social emotional learning has increased in recent years, the number of studies at the master's level is approximately 2.5 times the number of studies at the doctoral level, the studies were carried out in 37 different universities, the most studies were in the field of guidance and psychological counseling, the studies were mostly supervised by academicians with the title of

associate professor, the quantitative research method was used most in the studies, the most secondary school students are studied as the study group profile and the number of participants between 201-500 was preferred the most.

Keywords: Social emotional development, social emotional learning, social emotional learning skills.

1. GİRİŞ

1.1. Kavramsal Çerçeve

Bir ülkenin eğitim sistemi, bilişsel ve kültürel okuryazarlık seviyesi ile benlik ve öz yeterlik algısı üst düzeyde, sorumluluk almaktan kaçmayan, kendisi ve içinde bulunduğu topluma, aileye, okula, öğretmen ve arkadaşlarına karşı saygılı, geleceğe yönelik akademik, kültürel, sosyal ve duygusal amaçları olan ve bu amaçlar için mücadele etmekten yorulmayan bireyler yetiştirebildiği ölçüde kaliteli olarak nitelendirilmektedir (Eccles ve Appleton, 2002). Bu bağlamda, sosyal duygusal öğrenme yaklaşımı problemlerden uzak kaliteli bir okul ortamı meydana getirmeyi, öğrencilerin akademik başarılarını artırmayı, gerektiğinde sorumluluk almaktan geri durmayan hem bilişsel hem de duyuşsal özellikleri geliştirmeyi ilke olarak benimsediğinden dolayı okullarda istenilen nitelikte bireylerin yetiştirilmesine katkı sağlayabilir (Totan, 2011).

Sosyal duygusal öğrenme, bireyin hislerinin farkına varması, dürtülerini kontrol altına almayı öğrenmesi, çevresinde bulunan diğer bireyleri önemsemesi, doğru kararlar alabilmesi, ahlaki ve sorumlu davranışlar sergilemesi, sürdürülebilir ilişkiler oluşturarak düzgün olmayan tutum ve davranışlardan kaçınması olarak ifade edilmektedir (Zins ve Elias, 2007). Bu kavram, son yıllarda birçok eğitimci ve psikolog tarafından ilgi çekici bulunmuş ve çeşitli yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. 1980'lerden sonra akademik zekanın bireylerin yaşamlarında yalnız başına etkili olmadığının farkına varılması ve duygusal zekanın ortaya çıkması ile sosyal duygusal öğrenme kavramı popüler hale gelmiştir (Doğan ve Şahin, 2007). 1990'larda ise özellikle çocuklardaki sosyal sorunlarda artış gözlenmesi ile birlikte sosyal duygusal öğrenmeye karşı olan ilgi artmaya başlamış Salovey ve Mayer'in duygusal öğrenme kavramını ilk kez ortaya atması ve ardından Goleman'ın 1995 yılında "Duygusal Zeka" isimli kitabında kavramdan bahsetmesi ile sosyal duygusal öğrenme daha da dikkat çekmeye başlamıştır (Kandemir, 2019). 1994 yılında Amerika'da 16 akademisyenin biraraya gelerek oluşturduğu "Akademik, Sosyal ve Duygusal Öğrenme İş Birliği" (CASEL) kuruluşu bu alanda yapılan tüm çalışmaları bir çatı altında toplamaya başlamıştır (Apaydın-Demirci 2022). CASEL, sosyal duygusal öğrenmeyi, kişilerin duygularını kontrol ederek yönetebilmeleri, hem bireysel hem de birlikte hareket ederek hedeflere varabilmeleri, diğerlerinin duygularını hissederek bu duygulara ortak olabilmeleri ve bunu karşı tarafa hissettirebilmeleri, çevre ile olumlu ilişkiler kurarak bunu sürdürebilmeleri, diğerlerini önemseyerek sorumlu kararlar verebilmeleri ve sağlıklı kişilikler oluşturabilmeleri için gerekli bilgi, beceri, tutum edinebilme ve bunları etkin bir biçimde kullanabilme süreci olarak ifade etmiştir (Bayram, 2024). Bu süreçte bireylerin yaşam boyu öğrenmelerini en verimli şekilde geçirmeleri, mesleki alanda mutlu ve başarılı olmaları, topluma fayda sağlamaları, belirli bir refah düzeyine ulaşarak üretken bireyler olmaları amaçlanmaktadır.

Sosyal duygusal öğrenme becerilerinin geliştirilmesi üzerine yapılan çalışmalarda genellikle bir program dahilinde veya uygulamalar ile bireylerin sosyal, duygusal ve akademik başarılarının yaşantısal olarak geliştirilmesine odaklanılır (Kurna, 2022). Yapılan bu çalışmaların çoğunluğunda, özellikle çocukların sosyal yaşamlarında gözlemlenen olumlu etkiler, hem çalışmaların sayılarının artmasına hem de sosyal duygusal öğrenmenin bir kavram olarak literatürde önemli bir yer edinmesine vesile olmuştur (Ataş, 2021). Ayrıca, Amerika'da birçok okulda yapılan çalışmalarda öğrencilerin kendileri, arkadaşları ve okulları ile ilgili geliştirdikleri olumlu davranışlar, duygusal sorunlardaki azalmalar, ulaşılan yüksek akademik başarılar neticesinde sosyal duygusal öğrenmenin ne kadar önemli bir kavram olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu sayede ise okullarda yaşanan sorunların yerini, kendine ve diğerlerine saygı duyma, çevreye karşı dürüst ve güvenilir olma, sağlıklı kararlar verebilme gibi olumlu davranışların ancak sosyal duygusal öğrenme ile kazandırılacağı

sonucuna ulaşılmıştır (CASEL, 2025). Çünkü bireylerde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin doğru bir şekilde geliştirilmesi, onların hayatlarında olumlu hedefler belirleyebilme, çevre ile iletişimi sürdürebilme, empati kurabilme, doğru zamanda sorumluluk alabilme, sağlıklı seçimler yapabilme, verilen kararların ahlaki boyutunu sorgulayabilme gibi çok boyutlu davranışların sergilenmesine katkıda bulunmaktadır (Mccombs, 2001).

Son yıllarda özellikle teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişimler, internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Çocuklar ve gençlerin bu tarz platformlarda gördükleri olaylardan etkilenip oradaki kişileri ya da yaşantıları kendilerine rol model edinmeleri onların olumsuz davranışlar sergilemesine neden olabilir. Bu olumsuz durum aileleri ve eğitimcileri de yakından ilgilendirmektedir. Çocuklar ve gençler açısından dejenerasyona sebebiyet veren bu olumsuz durumlar şiddet, uyuşturucu madde kullanımı, kumar, cinayet, cinsel sapkınlık, intihar gibi tehlikeli boyutlara kadar varabilir. Asıl tehlike ise gençler ve çocukların bu gibi olumsuz durumları aile, okul ve sınıf ortamlarına taşımaları ve doğal olarak akademik başarılarının bundan etkilenmesidir. Bu olumsuz durumlar karşısında özellikle eğitimciler, okullarda öğrencilere sadece akademik bilgi verilmesinin yeterli olmadığına bunun yanında onların sosyal duygusal gelişimlerine de katkıda bulunacak duyuşsal öğrenme becerilerinin edinilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedirler (Greenberg ve ark., 2003). Ayrıca son yıllarda alkol ve sigaraya başlama yaşının giderek azalarak gençler arasında kullanımında artış yaşanması, okullarda suç ve şiddet olaylarına bağlı olarak adli vakalarda yükselişlerin görülmesi, gençler arasında gruplaşmaların oluşarak çetelerin ortaya çıkması, okul çevresinde uyuşturucu madde satışı, kavga, tehdit, kötü söz gibi ahlak dışı davranışlardaki artışların yaşanması eğitimcileri ve aileleri bu konuya çare bulmaya yöneltmiştir (Yüksel ve Tuzcu, 2024). İşte bu noktada çocuklar ve gençlerin maruz kaldığı bu olumsuz durumlardan sıyrılmalrı için sağlıklı, kapsamlı ve kalıcı bir karakter ve değer eğitimi, yani sosyal duygusal öğrenme süreçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü sosyal duygusal öğrenme becerilerinin geliştirilmesi ile bireyler sadece olumsuz durumlardan kurtarılmakla kalmaz aynı zamanda süreç içerisinde özgüvenlerinin kazandırılması hususunda destek verilerek, problem çözme ve sağlıklı iletişim kurma becerilerinin de gelişmesine katkı sağlanır (Elitok-Kesici, 2023). Zaman içerisinde ise bireylerden hem kendilerinin hem de diğerlerinin hissettiği duyguların bilincinde olup bunları gözönünde bulundurarak davranışlar sergilemeleri beklenir. Ayrıca süreç içerisinde bireylere karşılaştıkları problemlere yapıcı çözümler üretme becerileri kazandırılarak, onlara iyi birer öğrenci olmalarının yanında iyi birer vatandaş olmaları konusunda da yardımcı olunur (Uşaklı, 2017).

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı eğitim alanı için son derece önemli bir konu olan sosyal duygusal öğrenme ile ilgili Türkiye’de gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının bazı değişkenler dikkate alınarak geniş perspektiften incelenmesidir. Çalışmaların bilimsel yaklaşımları, araştırma alanları gibi temel öğelerinin yanında konunun genel kapsamı, temaları ve geleceğe yönelik gidişatları da ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların hem teorik hem de uygulama boyutları bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda eğitimde sosyal duygusal öğrenmenin mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasına ve bu alandaki eksikliklerin tespit edilmesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın, sosyal duygusal öğrenme ile ilgili gerçekleştirilmiş lisansüstü tezlerin içeriklerini tek bir çatı altında toplamış olmasıyla da hem eğitimcilere hem de araştırmacılara gelecekte yapacakları çalışmalarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Gelecekte eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme ile ilgili nitelikli çalışmaların yapılması ve bu çalışmaların uygulamalı olarak hayata geçirilmesi son derece önemlidir. Çünkü sosyal duygusal öğrenmenin daha iyi anlaşılacak alandaki eksikliklerin tespit edilip giderilmesi ve konu ile ilgili farklı düşüncelerin ortaya koyularak farklı bakış açıları ile konunun irdelenmesi okullardaki eğitim kalitesinin artmasına, daha başarılı ve nitelikli öğrencilerin yetiştirilmesine katkı sağlayabilir. Tüm bu düşünceler doğrultusunda yapılan çalışmada, eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme konusu ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmış ve aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının;

- Yıllara göre dağılımları nasıldır?
- Türlerine göre dağılımları nasıldır?
- Ait oldukları üniversitelere göre dağılımları nasıldır?
- Akademik danışman ünvanlarına göre dağılımları nasıldır?
- Çalışma alanlarına göre dağılımları nasıldır?
- Araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?
- Çalışma grubu profillerine göre dağılımları nasıldır?
- Katılımcı sayılarına göre dağılımları nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Sosyal duygusal öğrenme konusu ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü çalışmaların incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, metin veya söylem içerisinde mevcut olan temel öğeleri belirleme, sınıflandırma ve yorumlama amacı ile başvuru sistemli, metodolojik ve nesnel bir yöntem olarak ifade edilmekte olup, bir metnin ya da görselin içerisinde sistemli bir biçimde belirlenen kategorilerin varlığını analiz etmek için kullanılmaktadır (Alanka, 2024).

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, Türkiye’de sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmaları, örneklemi ise tüm yılları kapsayacak şekilde Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi’ne kayıtlı ve erişime açık olan tez çalışmaları oluşturmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi ile veriler toplanarak analiz edilmiştir. Nitel araştırmalar gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi tekniklerin kullanıldığı, olayların doğal ortamında takip edildiği bir araştırma yöntemi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Tüm verilere, elektronik ortam aracılığı ile Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı ve erişime açık olan lisansüstü tezlerden ulaşılmıştır. “www.tez.yok.gov.tr” internet adresinin ana sayfasındaki “detaylı tarama” seçeneğine girilerek burada bulunan “konu” bölümüne “eğitim ve öğretim” yazılmıştır. Yan sütunda bulunan “tez adı” bölümüne ise “sosyal duygusal öğrenme” yazılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Yapılan tarama sonucunda sosyal duygusal öğrenme ile ilgili toplam 71 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan tez çalışmalarından erişime kapalı olan bir çalışmanın olup olmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan kontroller neticesinde tüm tez çalışmalarının erişime açık olduğu belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

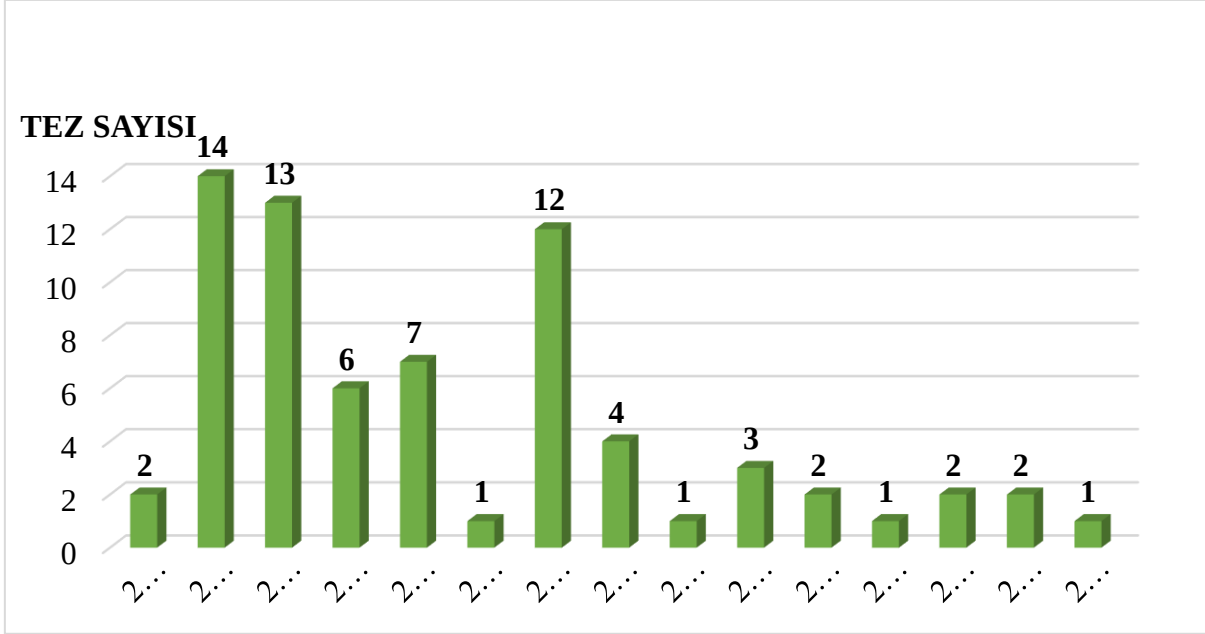
Bu çalışmada Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı ve açık erişime sahip lisansüstü tez çalışmalarından elde edilen verilerin içerik analizi yöntemi ile çözümleyebilmek için kategorilerden yararlanılmıştır. İçerik analizinin önemli aşamalarından olan kategori oluşturma süreci çalışmayı daha sistematik hale getirmektedir (Metin ve Ünal, 2022). Ayrıca güvenilirliğin ve geçerliliğin test edilmesinde iki husus dikkati çekmektedir. Birinci husus, analiz aşamasına geçmeden önce belirlenen evren ve örneklem diğer kişiler tarafından da erişilebilir olmasıdır. İkinci husus ise, kategori veya kodlama sırasında oluşturulan yönergenin diğer kişiler tarafından da uygulandığında aynı öğelere yakın özelliklere sahip sonuçların elde edilmesidir. (Aziz, 2022). Yapılan çalışmanın verilerinin elde edildiği elektronik ortam ve veribanına kayıtlı 71 tez çalışmasının tamamı erişime açık olduğundan diğer araştırmacılar tarafından kolayca ulaşılabilir durumdadır. Ayrıca tüm veriler

İlgili kategoriler doğrultusunda detaylı bir şekilde incelenerek açık, tutarlı, yansız ve anlaşılır bir biçimde işlenerek raporlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tez Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre

dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

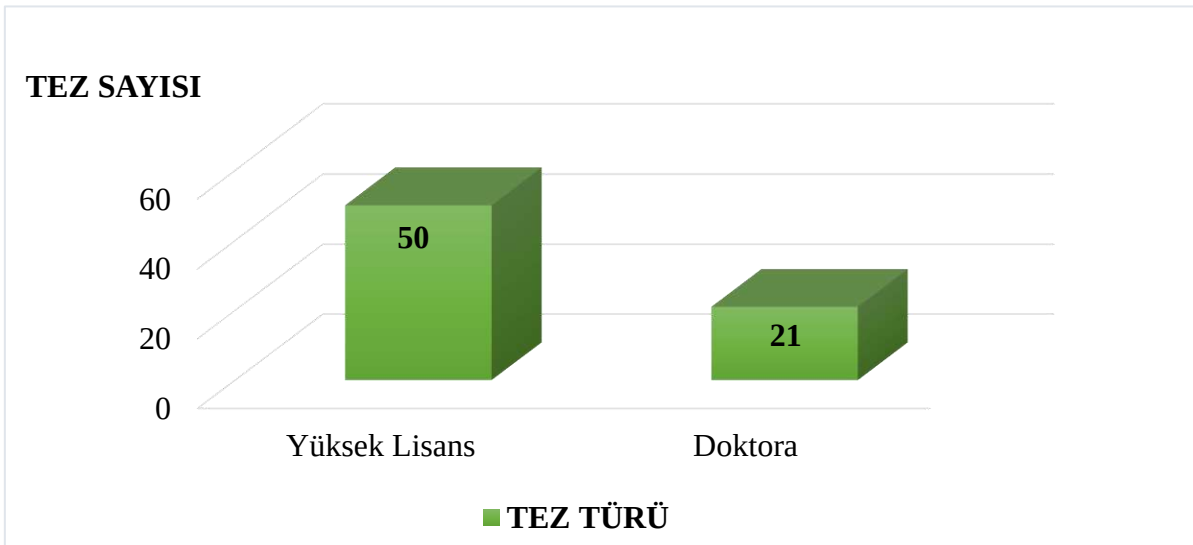
Şekil 1. Tez sayılarının yıllara göre dağılımı

305

Şekil 1 incelendiğinde 2024 yılının 14 tez çalışması (%19.71) ile en çok çalışmanın gerçekleştirildiği yıl olduğu belirlenmiştir. Tüm yıllar dikkate alındığında ise çalışma sayılarının dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür.

3.2. Tez Çalışmalarının Türlerine Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının türlerine göre dağılımı Şekil 2’de gösterilmiştir.

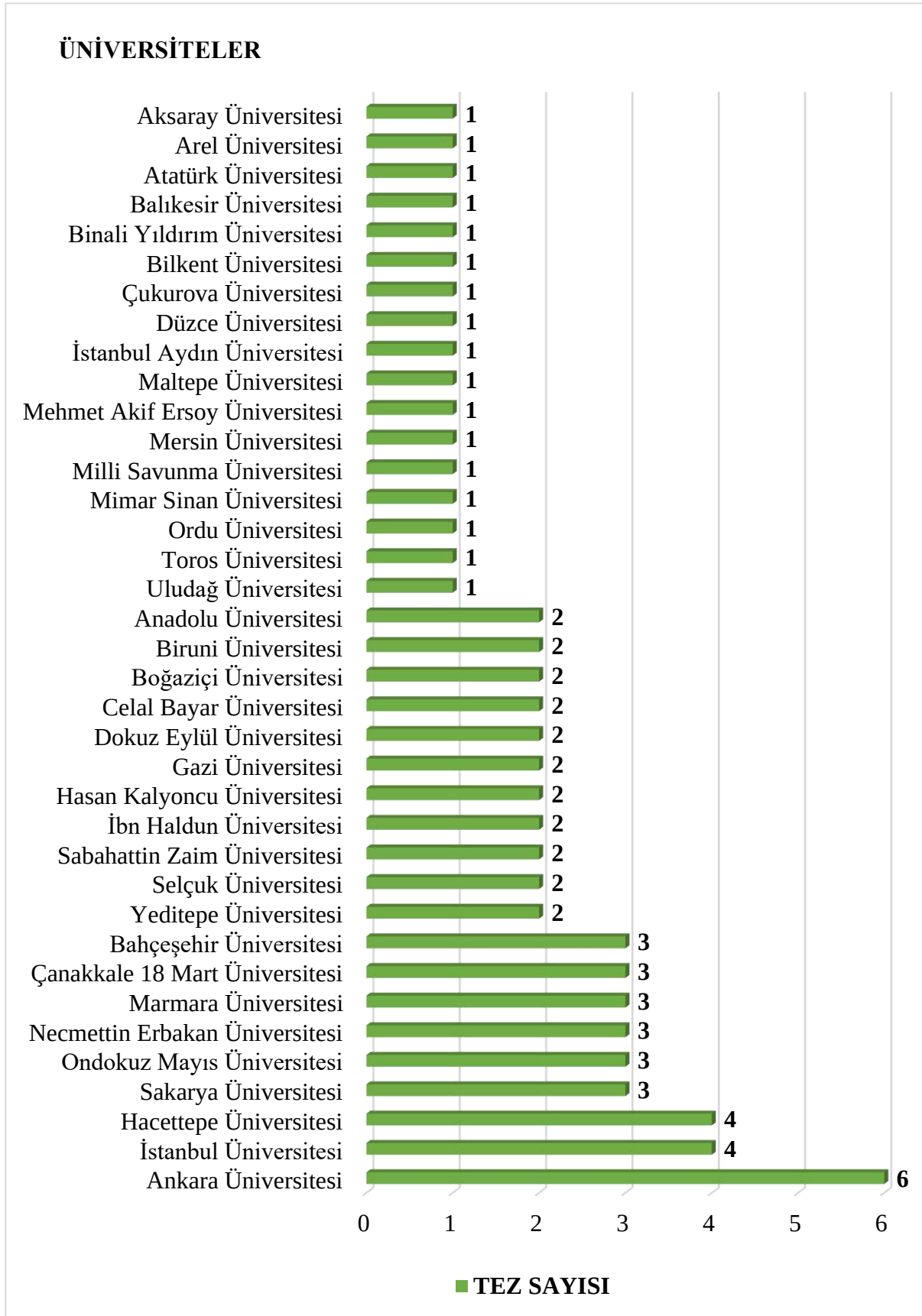

Şekil 2. Tez çalışmalarının türlerine göre dağılımı

Şekil 2 incelendiğinde sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının en çok 50 tez çalışması (%70.42) ile yüksek lisans düzeyinde, geriye kalanların ise 21 tez çalışması (%29.57) ile doktora düzeyinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

3.3. Tez Çalışmalarının Ait Olduğu Üniversitelere Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının ait olduğu üniversitelere göre dağılımı Şekil 3’de gösterilmiştir.

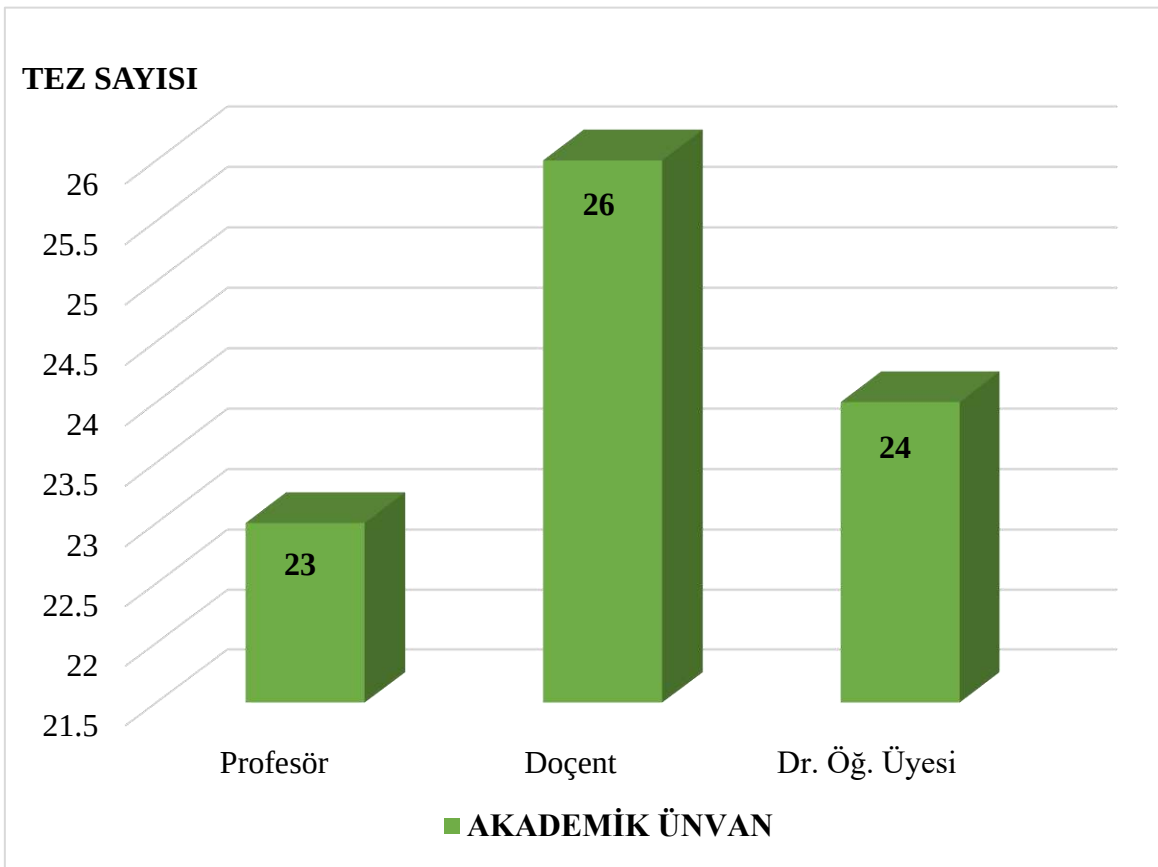

Şekil 3. Tez çalışmalarının ait olduğu üniversitelere göre dağılımı

Şekil 3 incelendiğinde sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının 37 farklı üniversiteye ait olduğu görülmektedir. En çok lisansüstü tez çalışmasının ait olduğu üniversitenin ise 6 tez (%8.45) ile Ankara Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Üniversitelerin Türkiye’de bulundukları coğrafi bölgelere göre dağılımları incelendiğinde ise 17 farklı üniversitenin (%45.94) Marmara bölgesinde, 8 farklı üniversitenin (%21.62) İç Anadolu bölgesinde, 4 farklı üniversitenin (%10.81) Akdeniz bölgesinde, 3 farklı üniversitenin (%8.1) Karadeniz bölgesinde, 2 farklı üniversitenin (%5.4) Ege bölgesinde, 2 farklı üniversitenin (%5.4) Doğu Anadolu bölgesinde ve 1 farklı üniversitenin de (%2.7) Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca tez çalışmalarının en çok Marmara bölgesinde bulunan üniversitelere ait olduğu görülmüştür.

3.4. Tez Çalışmalarının Akademik Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının akademik danışman ünvanlarına göre dağılımı Şekil 4’de gösterilmiştir.

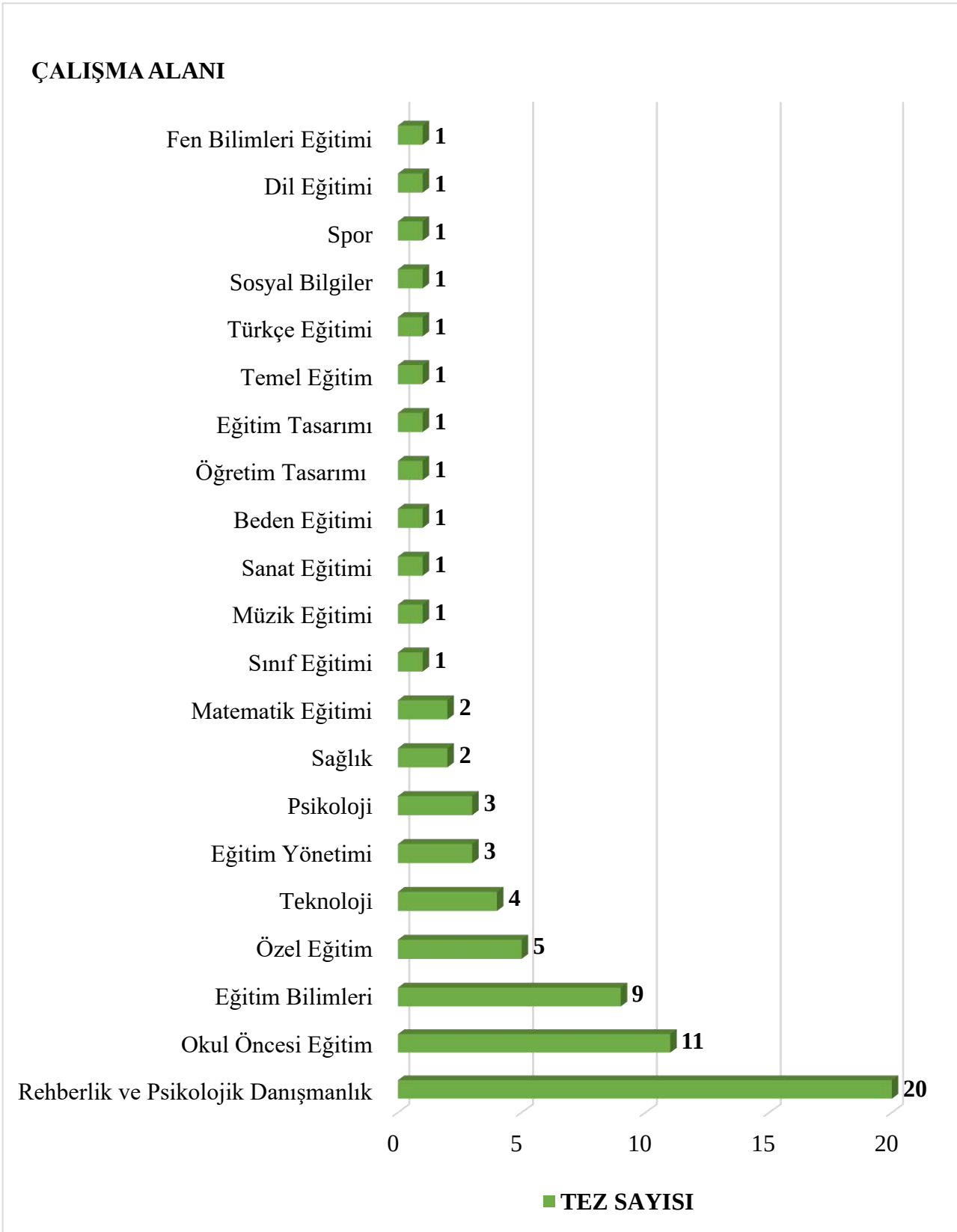

Şekil 4. Tez çalışmalarının akademik danışman ünvanlarına göre dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili lisansüstü çalışmaların akademik danışman ünvanlarına göre dağılımı incelendiğinde iki çalışmanın, iki farklı danışman ile birlikte yürütüldüğü ve toplam 73 akademisyenin tezlere danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Şekil 4’de görüldüğü üzere her ne kadar çalışmalara en çok 26 tez (%35.61) ile doçent ünvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı belirlenmiş olsa da genel olarak bakıldığında, üç ünvandan akademisyenlerin danışmanlık yaptığı tez çalışmalarının birbirine yakın sayıda olduğu görülmektedir.

3.5. Tez Çalışmalarının Çalışma Alanlarına Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının, çalışma alanlarına göre dağılımı Şekil 5’de gösterilmiştir.

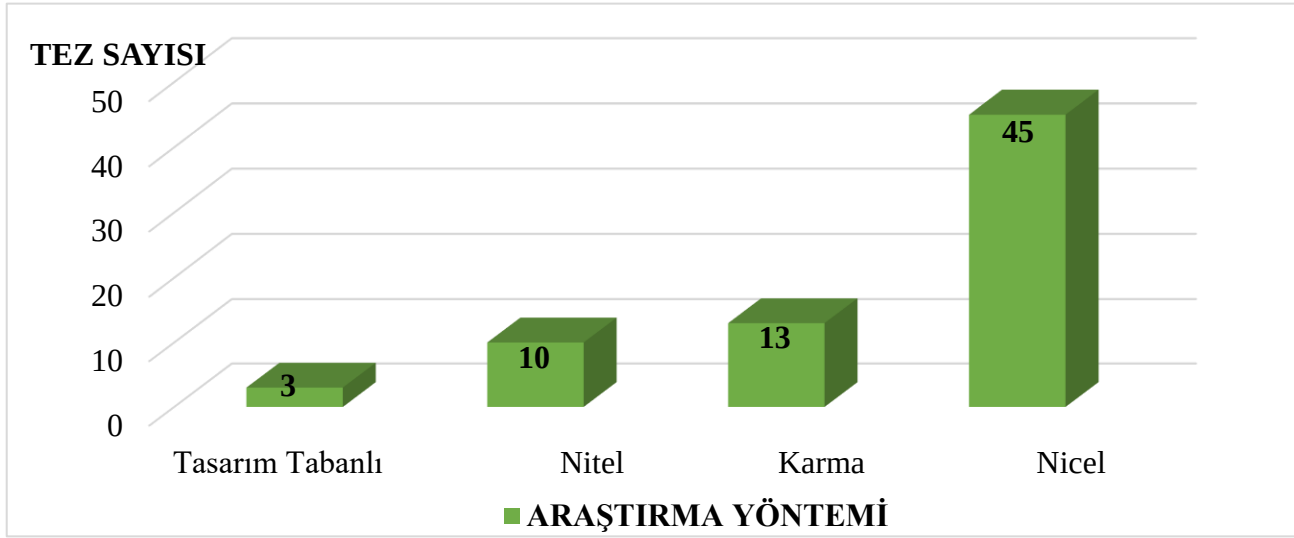

Şekil 5. Tez çalışmalarının konu alanlarına göre dağılımı

Şekil 5 incelendiğinde sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının 21 farklı çalışma alanında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu alanlardan en çok 20 tez (%28.16) ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında çalışıldığı belirlenmiştir.

3.6. Tez Çalışmalarının Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre dağılımı Şekil 6'da gösterilmiştir.

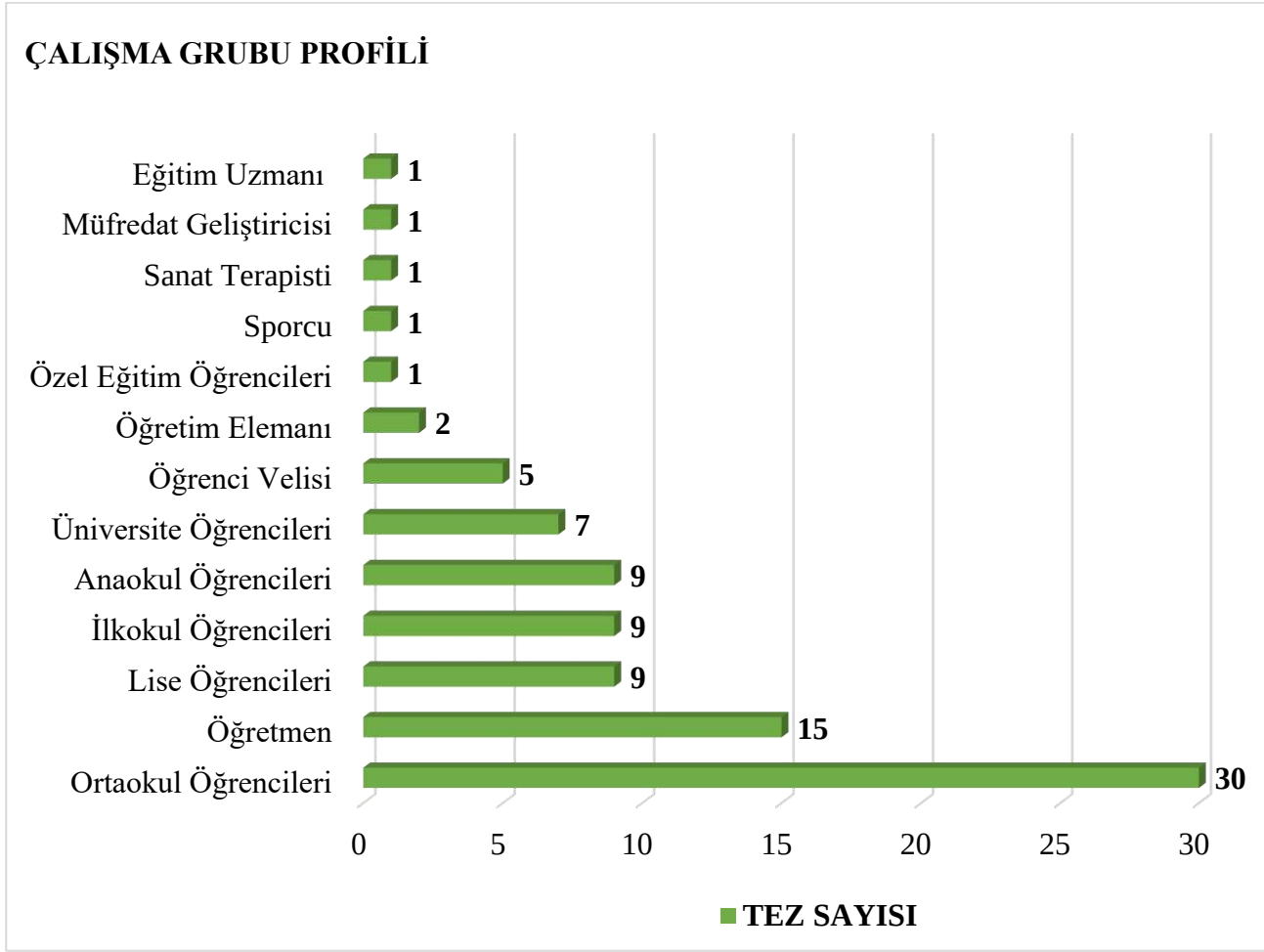

Şekil 6. Tez çalışmalarının araştırma yöntemlerine göre dağılımı

Şekil 6'da görüldüğü üzere, sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının en çok 45 tez (%63.38) ile nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

3.7. Tez Çalışmalarının Çalışma Grubu Profillerine Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profillerine göre dağılımı Şekil 7'de gösterilmiştir.

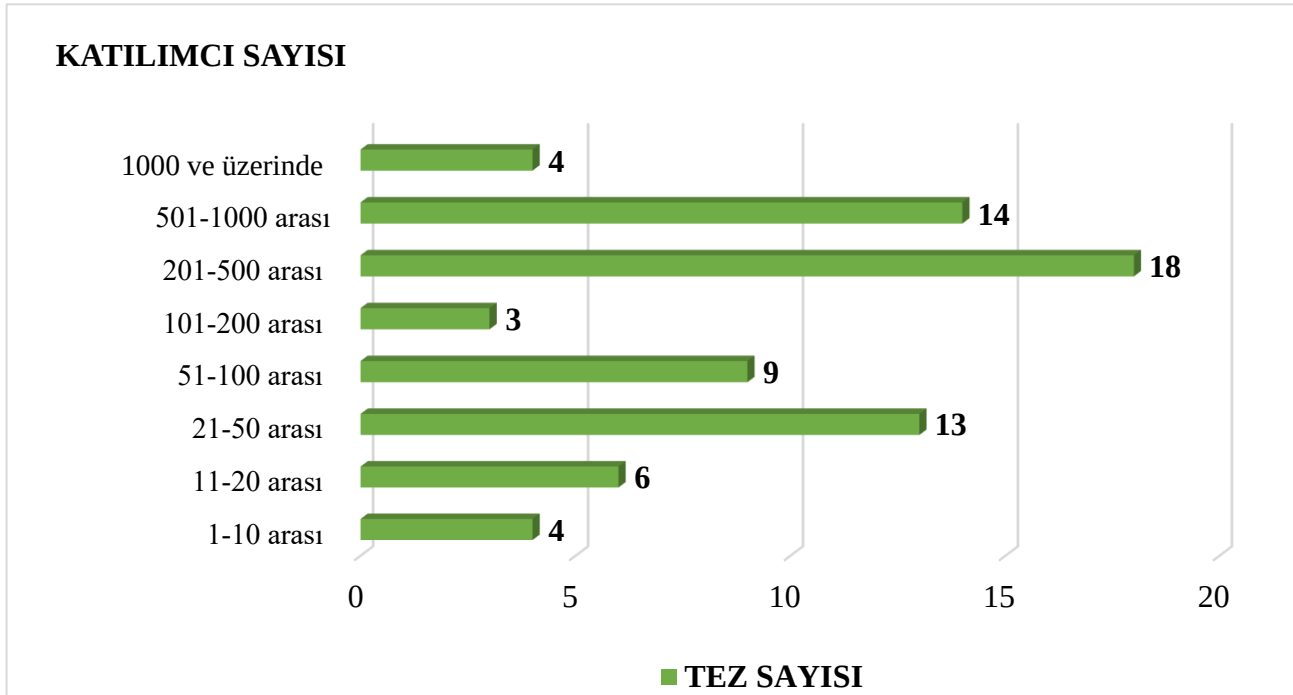

Şekil 7. Tez çalışmalarının çalışma grubu profillerine göre dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profilleri incelendiğinde 15 tez çalışmasında birden fazla çalışma grubu profilinin olduğu belirlenmiştir. Bu husus dikkate alındığında ve Şekil 7’de görüldüğü üzere tez çalışmalarında en çok tercih edilen çalışma grubu profilinin 30 tez (%32.96) ile ortaokul öğrencileri olduğu belirlenmiştir.

3.8. Tez Çalışmalarının Katılımcı Sayılarına Göre Dağılımı

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının katılımcı sayılarına göre dağılımı Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8. Tez çalışmalarının katılımcı sayılarına göre dağılımı

Şekil 8’de görüldüğü üzere, sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarında en çok 18 tez (%25.35) ile 201-500 arası katılımcı sayısının, İkinci olarak 14 tez (%19.71) ile 501-1000 arası katılımcı sayısının, üçüncü olarak ise 13 tez (%18.30) ile 21-50 arası katılımcı sayısının tercih edildiği belirlenmiştir.

312

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde en çok tezin 2024 yılında gerçekleştirilmiş olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda 2024 yılı toplam 14 tez çalışması (%19.71) ile diğer yıllara kıyasla en fazla alana katkı sağlanan yıl olmuştur. İlk tez çalışması ise 2006 yılında gerçekleştirilmiş olup 2006 yılından günümüze kadar dalgalı bir seyirle çalışmaların gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir. Ancak 2023 ve 2024 yıllarına bakıldığında 2022 yılına kıyasla iki katı aşkın bir oranda çalışmalarda artış olması, sosyal duygusal öğrenmeye olan ilginin arttığını ve bu alandaki araştırma faaliyetlerinin de yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Buradan ise gelecekte sosyal duygusal öğrenme programlarının ve uygulamalarının araştırmacılar, eğitimciler ve öğrenciler tarafından daha geniş kapsamda benimsenip eğitim alanında etkili bir şekilde kullanılabileceği sonucuna varılabilir. Uşaklı (2017) çalışmasında benzer bir düşünce ile duygusal zekâ araştırmalarının neticesinde ortaya çıkan sosyal duygusal öğrenme ile ilgili çalışmaların yaklaşık otuz yıldan beri var olduğunu ve özellikle ilk olarak Amerika’da yapılmaya başlanan çalışmaların öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerinin anlaşıldıktan sonra gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşarak arttığını, Türkiye’deki çalışmaların ise son on yıldır yoğunlaşarak yapılmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme ile ilgili incelenen 71 lisansüstü tez çalışmasının 50’sinin (%70.42) yüksek lisans, 21’inin (%29.57) ise doktora düzeyinde gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirilmiş çalışmaların doktora düzeyinde gerçekleştirilen çalışmaların yaklaşık 2.5 katı olması, yüksek lisans öğrencilerinin sosyal duygusal öğrenme konusu üzerine daha fazla yoğunlaştıkları şeklinde yorumlanabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken durum, doktora düzeyinde öğrenim gören öğrenci sayısının yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenci sayısından az olmasıdır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024). Ayrıca, doktora düzeyindeki araştırmalar, yüksek lisans düzeyindeki araştırmalara göre literatür inceleme ve

araştırma boyutu açısından daha zahmetli olmakla birlikte uzun çalışma sürelerine de ihtiyaç duyulan çalışmalardır. Sosyal duygusal öğrenme konusunun alt boyutları ile birlikte çok geniş alanlara yayılmış olması ve birçok kanıta dayalı uygulamalara sahip olması nedeniyle, ilgili alanlarda bütünsel bir yaklaşımla detaylı araştırma yapmayı gerektirmektedir (Malti ve Noam, 2016). Bu nedenle doktora düzeyinde araştırma yapmanın çok büyük bir zaman gereksimine ve iş yoğunluğuna sebebiyet vermesinden ötürü bu düzeydeki çalışma sayısı daha az sayıda kalmış olabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının Türkiye'deki 37 farklı üniversiteye ait oldukları belirlenmiştir. Bu üniversitelerden 17'sinin Marmara bölgesinde, 8'inin İç Anadolu bölgesinde, 4'ünün Akdeniz bölgesinde, 3'ünün Karadeniz bölgesinde, 2'sinin Doğu Anadolu bölgesinde, 1'inin ise Güney Doğu Anadolu bölgesinde olduğu görülmektedir. Üniversite çeşitliliğinin fazla olması ve bölge açısından Türkiye'nin tüm bölgelerini kapsaması sosyal duygusal öğrenme konusu ile ilgili akademik düzeyde ilgilenildiğini göstermektedir. Gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarının en çok Marmara bölgesinde bulunan üniversitelere ait olmasının nedeni ise bu bölgedeki devlet ve vakıf üniversitelerinin toplam sayısının diğer bölgelerde bulunan üniversitelerden fazla olması olabilir (YÖK, 2025). Ayrıca yapılan incelemelerde en çok lisansüstü tez çalışmasının ait olduğu üniversitenin 6 tez (%8.45) ile Ankara Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. Buradan Ankara Üniversitesi lisansüstü programı öğrencilerinin, eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme konusu üzerine daha fazla yoğunlaştıkları ve Ankara Üniversitesi'nde görevli akademisyenlerin de öğrencileri konuyla ilgili araştırma yapma hususunda teşvik ettikleri sonucuna ulaşılabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmaları akademik danışman ünvanları bakımından incelendiğinde 2 çalışmanın, 2 danışman ile birlikte yürütüldüğü ve toplam 73 akademisyenin tezlere danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Bu bağlamda yapılan incelemelerde 26 (%35.61) teze doçent ünvanlı, 24 teze (%32.87) Dr. Öğ. Üyesi ünvanlı, ve 23 teze (%31.5) de profesör ünvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Her ne kadar en çok doçent ünvanlı akademisyenlerin tez çalışmalarına danışmanlık yaptığı belirlenmiş olsa da genel olarak çalışma sayılarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Buradan, eğitim alanında her üç ünvandan akademisyenlerin de sosyal duygusal öğrenme konusunu araştırma yapmaya değer buldukları ve bu konuda öğrencileri teşvik ederek destek verdikleri sonucuna ulaşılabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının 21 farklı alanda gerçekleştirildiği belirlenmiş olup en çok 20 tez (%28.16) ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında çalışılmıştır. Rehberlik ve psikolojik danışma, bireylerin gelişerek optimum düzeyde adaptasyonlar sağlamasında ihtiyaç duydukları seçimlerin, yapmaları gereken yorumların, uygulamaları gereken planların ve vermeleri gerekli kararların organizasyonunda gerekli becerileri edinmelerinde verilen sistemli ve profesyonel bir hizmettir (Tan ve Baloğlu, 2013). Türkiye'deki rehberlik ve psikolojik danışmanların büyük çoğunluğu okul sisteminde çalışmaktadır (Korkut, 2007). Bu noktada, okullarda çalışan rehberlik ve psikolojik danışmanlardan, rehberlik programları aracılığıyla okul öncesi eğitimden itibaren çocukların kişisel, sosyal, akademik ve kariyer gelişimlerini desteklemeye yönelik uygulamalar yapmaları beklenmektedir (Karacan-Özdemir ve Bacanlı, 2020). Bu doğrultuda öğrencilere sosyal duygusal öğrenme becerilerinin öğretilmesi, geliştirilmesi ve öğrencilerin ailelerine kapsamlı eğitim ve ruh sağlığı hizmetlerinin sunulmasında okul rehberlik ve psikolojik danışmanlarının önemli rolleri bulunmaktadır (Merrell ve ark., 2008). Bu bilgilerin ışığında sosyal duygusal öğrenme konusu ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanı arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda tez çalışmalarının büyük çoğunluğunun bu alanda gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna varılabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının araştırma yöntemleri incelendiğinde 35 tez (%63.38) ile en çok nicel araştırma yönteminin tercih edildiği belirlenmiştir. Nicel araştırma yaklaşımı matematik temelli yöntemlerle değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel ve sayısal veriler eşliğinde açıklama gayreti olarak ifade edilmektedir (Bekman, 2022). Bu bağlamda nicel yaklaşımda, istatistiksel yöntemler kullanılarak büyük evren ve

örneklemeler üzerinde inceleme yapma imkanı olup, verilerin analizinden elde edilen sayısal sonuçlar üzerinden konu tanımlanmaya, anlaşılma ya da kontrol edilmeye çalışılır (Garip, 2023). Buradan yola çıkılarak gerçekleştirilen tez çalışmalarında en çok nicel yaklaşımın tercih edilmesinin nedeni araştırmacıların daha yüksek sayıda katılımcılara ulaşarak, daha ölçülebilir somut (sayısal) veriler elde edip, bu verilerin analizleri sonucunda kitleleri ilgilendiren daha genel eğilimlere ulaşma istekleri olabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının çalışma grubu profilleri incelendiğinde 15 tez çalışmasında birden fazla çalışma grubu profilinin olduğu belirlenmiştir. Bu durum dikkate alındığında en çok tercih edilen çalışma grubu profilinin 30 tez (%32.96) ile ortaokul öğrencileri olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda ortaokul öğrenci profilinin en çok tercih edilme nedeni 11-14 yaş grubunun ergenlik dönemine denk gelmesi olabilir. Ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe kadar uzanan gelişimsel basamak olarak değerlendirilebilir. Bu dönem birçok önemli değişimin olduğu ve bazen de karmaşanın gerçekleştiği bir geçiş dönemidir (Aksoy, 2020). Süreç içerisinde bireyler fizyolojik değişimlere uğramakta, arkadaşları ile iletişim kurmaya ve sorumlu kararlar almaya başlamaktadırlar (Gardiner ve Gander, 2001). Bireyler için son derece önemli olan bu dönemin onların hayatlarının sonraki yıllarında önemli bir referans kaynağı olduğu ifade edilmektedir (Durualp, 2014). Ergenlerin bu geçiş sürecinde sosyal ilişkilerden meslek seçimine kadar uzanan birçok konuda gelişimsel görevlerinin olduğu bilinmektedir. Bu görevleri gerçekleştirirken bireyler yaşadıkları anlaşmazlıklar, ikilemler ve sorunlar neticesinde sosyal duygusal öğrenme becerilerine ihtiyaç duyabilirler. Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili yapılan uygulamalar, ergenlerin yaşama uyum sağlamaları, problem çözme becerileri ve okul başarısı gibi birçok gelişimsel görevleri sorunsuz tamamlamalarına yardımcı olabilir. Bu bağlamda sosyal duygusal öğrenme becerilerinin en çok ihtiyaç hissedildiği 11-14'lü yaşlarda kazandırılmasının önemine birçok kaynakta doğrudan ya da dolaylı yollardan atıfta bulunmaktadır (Candan ve Yalçın, 2018). Tüm bu bilgiler ışığında ergenlik döneminin bireylerin sosyal duygusal öğrenme becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir dönem olması ve bu dönemin de ortaokul öğrencilerinin yaş grubu olan 11-14 yaş aralığına denk gelmesi nedeni ile tez çalışmalarında en çok ortaokul öğrenci profili tercih edilmiş olabilir.

Sosyal duygusal öğrenme ile ilgili eğitim alanındaki lisansüstü tez çalışmalarının katılımcı sayıları incelendiğinde en çok 18 tez (%25.35) ile 201-500 arası katılımcı sayısının, ikinci olarak 14 tez (%19.71) ile 501-1000 arası katılımcı sayısının, üçüncü olarak ise 13 tez (%18.30) ile 21-50 arası katılımcı sayısının tercih edildiği belirlenmiştir. Buradan, araştırmacıların farklı sayıdaki katılımcı gruplarıyla çalışmayı tercih ettikleri ve bu tercihin araştırma konusu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları ve stratejilerine bağlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılabilir.

Yapılan çalışmada, eğitim alanında sosyal duygusal öğrenmenin mevcut yerinin daha iyi anlaşılması ve gelecek çalışmalara yol gösterici olması bakımından Türkiye’de lisansüstü düzeyde gerçekleştirilmiş tez çalışmaları incelenerek yukarıda bahsedilen sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda bazı öneriler de geliştirilmiştir. Bu anlamda eğitim alanında sosyal duygusal öğrenme konusu ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalarda artış görülmüş olsa da gelecekte konuyla ilgili daha fazla çalışma yapılması konunun farklı açılardan değerlendirilmesini sağlayabilir. Konu ile ilgili doktora öğrencilerinin akademisyenler tarafından daha çok teşvik edilmesi doktora düzeyinde yapılacak çalışmaların sayısının artmasında etkili olabilir. Ayrıca eğitim alanında daha farklı konu alanlarına yoğunlaşılması ve özellikle disiplinler arası çalışmalara ağırlık verilmesi sosyal duygusal öğrenme konusunun ilgili alanlarda daha fazla yaygınlaşmasını sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62-82.

Anonim, (2025). Öğrenim düzeyine göre öğrenci sayısı. <https://istatistik.yok.gov.tr/> -(Erişim Tarihi: 08.04.2025).

- Anonim, (2025). What is the CASEL framework?. <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/>-(Erişim tarihi: 10.04.2025).
- Anonim, (2025). Üniversiteler. <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz/>-(Erişim Tarihi: 12.04.2025).
- Aksoy, ÖN. (2020). Ergenlerin Sosyal Duygusal Öğrenme Düzeylerinin İncelenmesi, İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 576-590.
- Apaydın-Demirci, Z. (2022). Sosyal Duygusal Öğrenmeye Giriş: Sosyal Duygusal Öğrenme, Ed.: Yıldız-Bıçakçı, M., Apaydın-Demirci, Z, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara, 1-34.
- Ataş, B. (2021). Doğa ve SDÖ: Çocuklukta Sosyal Duygusal Öğrenme, Ed.: Göl-Güven, M., Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 425-488.
- Aziz, A. (2022). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 278s.
- Bayram, D. (2024). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme düzeyleri ile matematik tutumları arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye.
- Bekman, M. (2022). Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 238-258.
- Candan, K. & Yalçın, AF. (2018). Ergenlerin Sosyal Duygusal Öğrenme Becerilerinin Sosyal İlişki Unsurları ve Umut Düzeyi İle İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 319-348.
- Durualp, E. (2014). Ergenlerin Sosyal Duygusal Öğrenme Becerilerinin Cinsiyet ve Sınıfa Göre İncelenmesi. *International Journal of Social Science*, (26), 13-25.
- Doğan, S. & Şahin, F. (2007). Duygusal Zekâ: Tarihsel Gelişimi ve Örgütler için Önemine Kavramsal bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 231-252.
- Eccles, J. & Gootman-Appleton, J. (2002). Community programs to promote youth development. National academy press, Washington, 432pp.
- Elitok-Kesici, A. (2023). Üniversite Eğitiminde Sosyal ve Duygusal Öğrenmenin Önemi ve Örnek Uygulamalar: Sosyal ve Duyuşsal Öğrenme (Kuramdan Uygulamaya), Ed.: Yalın-Uçar, M., Efeakademi Yayınları, İstanbul, 195-208.
- Gander, MJ. & Gandiner HW. (2001). Child and Adolescent Development. Little Brown Company, New York, 520pp.
- Garip, S. (2023). Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Geleneği Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. *International Journal of Social Science Research*, 12(1), 1-19.
- Greenberg, TM., Weissberg, PR., O'Brien, UM. & Zins, EJ. (2003). Enhancing School-Based Prevention and Youth Development Through Coordinated Social, Emotional, and Academic Learning. *American Psychologist*, 58(6-7), 466-474.
- Kandemir, GM. (2019). İş Yaşamında Duygusal Zeka Kavramının Ölçümüne Yönelik bir Ölçek Geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
- Karacan-Özdemir, N. & Bacanlı, F. (2020). Sosyal Duygusal Öğrenme Becerileri ve Kariyer Gelişimi: Öğretmen ve Psikolojik Danışman Roller. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(226), 323-344.
- Korkut, F. (2007). Psikolojik Danışmanların Mesleki Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ile İlgili Düşünceleri ve Uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 187-197.

- Kurna, ZB. (2022). Sosyal ve Duygusal Öğrenme Alanında Çeşitli Yaklaşımlar ve Tanımlamalar. *Alternatif Eğitim Dergisi*, 7(15), 19-24.
- Malti, T. & Noam, GG. (2016). Social-emotional development: From theory to practice. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(6), 652-665.
- McCombs, BL. (2001). A Phenomenological View: Self-Regulated Learning and Academic Achievement, Ed.: Zimmerman, JB., Schunk, HD., Springer-Verlag, New York, 51-82.
- Merrell, KW., Juskelis, MP., Tran, OK., & Buchanan, R. (2008). Social and Emotional Learning in the Classroom: Evaluation of Strong Kids and Strong Teens on Students' Social-Emotional Knowledge and Symptoms. *Journal of Applied School Psychology*, 24(2), 209 -224.
- Metin, O. & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 2667- 8683.
- Tan, H. & Baloğlu, M. (2013). Psikolojik Danışma ve Rehberlik Teori ve Uygulama. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 402s.
- Totan, T. (2011). Problem Çözme Becerileri Eğitim Programının İlköğretim 6.Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Duygusal Öğrenme Becerileri Üzerine Etkisi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.
- Uşaklı, H. (2017). Sosyal Duygusal Öğrenme Nedir? Neden Önemlidir? (İnsan İlişkilerinde Beş Duygu Alanı). *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-16.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). Sosyal Bilimler'de Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 448s.
- Yüksel, H. & Tuzcu, Ö. (2024). Lise Öğrencileri Arasında Sigara, Alkol ve Uyuşturucu Madde Kullanımını Etkileyen Sosyo-Demografik Faktörler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 117-131.
- Zins, EJ. & Elias, JM. (2007). Social and Emotional Learning: Promoting the Development of All Students. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 17(2-3), 233-255.

THE ROOTS OF THE CONCEPT OF CITIZENSHIP AND REFLECTIONS IN THE
EARLY REPUBLICAN PERIOD TURKISH EDUCATIONAL SYSTEM
VATANDAŞLIK KAVRAMININ KÖKLERİ VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK
EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YANSIMALARI*

Zeki Can GÜLHAN¹, Vefa TAŞDELEN²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim
Anabilim Dalı, ORCID 0009-0000-8647-8344

²Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, ORCID
0000-0003-3937-3413

Özet

Vatandaşlık kavramı, tarihsel süreç boyunca büyük bir değişim göstererek, siyasal ve toplumsal yapının etkileriyle yeniden tanımlanmıştır. Vatandaşlık kavramının ilk kez ortaya çıktığı ve doğrudan demokrasiyle yönetilen Antik Yunan'da vatandaşlık, sınırlı bir erkek kitlesine özgü bir kavram olarak görülmektedir. Roma döneminde, devlet yapısının kurumsallaşmasıyla birlikte, hukuki bir statü haline gelen vatandaşlık kavramı, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan kitlelerin devlete karşı olan hak ve sorumluluklarını tanımlayan bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da, özellikle Batı Avrupa'da uygulanan feodal sistem vatandaşlık kavramının bir süreliğine önemini yitirmesine neden olmuştur. Rönesans ve Aydınlanma dönemleri ile bireyin özgürlüğü ve hakları ekseninde yeniden canlanan vatandaşlık kavramı, Fransız Devrimi (1789) ile kendisine modern bir tanım bulmuştur. Bu döneme kadar yalnızca soylu ayrıcalıklarından ibaret olarak görülen vatandaşlık, eşit vatandaşlık fikri bağlamında modern devletin bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da, millet sistemi bağlamında dinî kimlik üzerinden tanımlanan vatandaşlık kavramı ise, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte anayasal bir statü olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Osmanlı'dan miras kalan tebaa anlayışı terk edilerek bunun yerine hukuki ve siyasal haklarla donatılmış, eğitim yoluyla toplumsal düzene ayak uyduran ve cumhuriyet rejimini benimseyen bir vatandaşlık anlayışı kabul görmüştür. Bu dönemde yeni rejim ekseninde ortaya çıkan vatandaşlık kavramı, yalnızca hukuki bir statü olarak değil aynı zamanda bireyin devletle olan ilişkisini, hak ve sorumluluklarını şekillendiren ideolojik bir anlayışla yeniden ele alınmıştır. Kurucu iradenin benimsediği ulus-devlet modeli çerçevesindeki vatandaşlık tanımı, vatandaşların ulus-devlete olan aidiyetlerini artıran eğitim politikalarına olan ihtiyacı artırmıştır. Bu süreçte eğitim, inşa edilmek istenen vatandaşlık bilincini oluşturmada en önemli enstrümanlardan biri olarak kabul görmüş ve eğitim alanında birçok reforma imza atılmıştır. Bu bağlamda 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birlik ve millîlik sağlanarak devletin denetimi altında ortak bir vatandaşlık bilinci oluşturmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde uygulanan eğitim politikaları, yalnızca bilgi aktarımı yapmakla kalmamış aynı zamanda modern vatandaşın yetiştirilmesi konusunda gerek hak ve ödevler bağlamında gerek vatandaşın kişisel ve toplumsal yönünün geliştirilmesi bağlamında önemli bir işlev görmüştür. Bu çerçevede ilköğretim müfredatlarına *Yurttaşlık Bilgisi* dersleri eklenerek cumhuriyet ideolojisi ekseninde bir vatandaşlık bilinci oluşturulmaya çalışılmış ve yeni rejime sadık bireyler yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

*Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında hazırlanan "Vatandaşlık Kavramının Felsefî Kökleri ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Düşüncesindeki Yansımaları" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Bu çalışmada, vatandaşlık kavramının Antik Yunan'dan Cumhuriyet'e kadar geçirdiği dönüşüm analiz edilerek, Erken Cumhuriyet Döneminde vatandaşlık kimliğinin eğitimsel düşünce ve uygulamalar aracılığıyla nasıl inşa edildiği ortaya konmaktadır. Bu dönemde, vatandaşlık kavramının nasıl şekillendiği; eğitim programları, yasalar, şûralar, vatandaşlık dersleri, ders kitapları ve eğitim düşünürlerinin fikirleri bağlamında incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, Erken Cumhuriyet Dönemi, eğitim düşüncesi, eğitim uygulamaları

Abstract

The concept of citizenship has changed greatly throughout the history and it has redefined by the effects of political and social structure. In Ancient Greek, the concept of citizenship appeared for the first time and was governed by direct democracy; citizenship was seen as a concept specific to a limited group of men. In Roman Times, the state structure was institutionalized, the concept of citizenship became a legal status and we have faced with this concept as an identity defines the rights and responsibilities of the masses live within the borders of the empire agonist the state. In Middle Ages, the feudal system applied especially in Western Europe caused the concept of citizenship to lose its importance for a while. The concept of citizenship revived on the axis of freedom and rights of the individuals with the Renaissance and Enlightenment Periods, it found a modern definition with the French Revolution (1789). Citizenship considered as a privilege of nobility until this period emerged as a component of the modern state in the context of the equal citizenship idea. Whereas in the, Ottoman Empire, the concept of citizenship defined by religious identity in the context of nation system was accepted as a constitutional status with Tanzimat Edict and the Declaration of the constitutional Monarchy. With the Declaration of the Republic, the concept of Ottoman subject was abandoned; instead, the concept of citizenship rigged with legal and political rights, adapted to the social order through education was accepted. In this period, the concept of citizenship emerged as a result of the new regime was reconsidered not only as a legal status but can also ideology that shapes the rights and responsibilities of the individual with the state. In the framework of notion state model definition of citizenship adopted by the founder administration increased the need for education policies improving the sense of belonging. In this process, education has been accepted as one of the most important instruments to form the citizenship awareness and many reforms were made in the field of education. The Law of Unification of The Education providing nationality and unity in the education was accepted in 1924 and began to work for creating common citizenship awareness under state control. In this period, education policies both transfer information ant provide an important function for developing the personal and social aspects of the citizen. In the context, Civics Courses were added to primary school curriculum, aimed at creating citizenship awareness in the light of republican ideology and raising individuals loyal to the new regime. This study puts forward the transformation of the concept of citizenship from Ancient Greek to the Republic and reveals how the citizenship identity built by educational thought and applications in the Early Republic Period.

In this period how the concept of citizenship shaped, education programs, laws, councils, citizenship courses, course books, common education institutions, village institutes, and ideas of educational thinkers are analyzed.

Keywords: Citizenship, early republic period, education system, educational applications

GİRİŞ

Vatandaşlık kavramı, belirli sınırlar üzerinde kurulmuş bir devlet ile bu devletin toprakları üzerinde yaşayan insanlar arasındaki; hak, görev ve sorumlulukları ifade eden hukuki bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Aybay, 2008). Vatandaşlık kavramının vazgeçilmez bir ögesi olan devlet kavramı, bireyin hukuki ve siyasi olarak bağlanabileceği egemen bir gücün varlığına işaret etmektedir (Töre, 2017). Devletler tarihi kadar eski bir kavram olan vatandaşlık, devlet kurumunun tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu gelişim ve evrim ile birlikte büyük bir dönüşüme uğramış, nihayet günümüzdeki modern tanımına ulaşmıştır. İlk nüvelerini demokrasi ile yönetilen Antik Yunan şehir devletlerinde gösteren bu kavram, kurumsal bir kimliğe sahip Roma devletinde hukuki bir statü hâline gelmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında karanlık dönemini yaşayan vatandaşlık düşüncesi, Fransız Devrimi ile birlikte kişi hak ve özgürlükleri bağlamında birey-devlet ilişkisinin hukuki bir güvencesi ve ulus devlet anlayışının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Üstel, 2005). Ulus-devlet anlayışının birey ayağını oluşturan vatandaşlık kavramı, başta Osmanlı olmak üzere birçok devlet ve milletin kaderini değiştirmiş, bu anlayış çerçevesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur (Yılmaz ve Konya, 2022). Bu dönemde kabul gören Türk vatandaşlığı düşüncesi, 1924 Anayasasının 88. maddesinde yer alan “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.*” ifadesi ile kendisini açıkça göstermiştir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası 2024). Ulus-devlet anlayışı çerçevesinde kendisini gösteren anayasal vatandaşlık düşüncesi, tüm etnik ve dinî unsurların Türk ulusal kimliği bağlamında birleştirilerek modern cumhuriyetin birer vatandaşları olmalarını hedeflemiştir. Türk ulusal kimliği bağlamında mili ve modern bir devlet kurmak isteyen kurucu irade, her alanda olduğu gibi eğitim alanına da bu idealin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar atmış, yapılan köklü eğitim reformları, bu amaca hizmet eden önemli enstrümanlar olarak kendisini göstermiştir. Bu dönemde vatandaşlık kavramına hukuki tanımının yanında görev ve sorumluluklar bağlamında büyük bir özen verilmiş, eğitim kurumları aracılığıyla bireyler, cumhuriyet ideolojisinin koruyucusu ve millî hedeflerin gerçekleştirilmesi için çabalayan sadık ve iyi vatandaşlar olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır (Kaya ve Biçer, 2021).

Bu çalışmada, kökleri Antik Yunan şehir devletlerine dayanan ve tarihsel süreç içerisinde büyük bir değişim ve dönüşüm göstererek Fransız Devrimi ile modern tanımına kavuşan vatandaşlık kavramının felsefi ve tarihi kökleri incelenerek Erken Cumhuriyet Döneminde yeni kurulan cumhuriyetin, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde yetiştirmek istediği vatandaş profilinin Türk eğitim düşüncesi üzerindeki yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Literatürde vatandaşlık kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle vatandaşlık eğitimi ve anayasal vatandaşlık düşüncesi ile sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ulusal kimliği eksenindeki anayasal vatandaşlık düşüncesinin, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk eğitim sistemine etkileri ve dönemin eğitim düşünürlerinin bu bağlamdaki görüşlerinin ortaya konmasının, günümüzde etkisini hâlâ devam ettiren vatandaşlık temelli tartışmaların cumhuriyet dönemindeki temellerini yansıtmaları bakımından, bu alanda bir boşluğu dolduracağı ön görülmektedir.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

İnsan topluluklarının bir araya gelerek devlet kurumunu oluşturabilmesi için üç temel ögeye ihtiyaç vardır. Bunlar; “ülke”, “egemenlik” ve ülke toprakları üzerinde yaşayan bir “insan topluluğu”nın var olmasıdır. Devlet kurumunun manevi boyutunu oluşturan egemenlik kavramı, insan veya ülkeye hükmeden bir otoriteyi tarif ederken insan kavramı ise ülke kavramı ile birlikte devlet kurumunun maddi öğelerini oluşturmaktadır. Bu maddi öğelerin birey ve devlet arasında oluşturduğu hukuki bağ vatandaşlık olarak tanımlanmaktadır (Aybay, 1998).

Vatandaşlık kavramı konusunda derin araştırmalar yürüten T.H. Marshall (2000), vatandaşlık kavramını, bir kimsenin kimlik, aidiyet, statü, hak ve sorumluluklar bağlamında bir ülkenin tam üyesi haline gelmesi olarak tanımlamıştır. Ünsal'a (1998) göre bu kavram, bir ülkede yaşayan insanların, devletlerine karşı olan görev ve sorumluluk ile birlikte bazı siyasi hak ve özgürlükleri de içermektedir.

Vatandaşlık kavramına yönelik olarak yapılan hukuki ve siyasi tanımlar, onun birey ve devlet ilişkisi bakımından sınırlarını ve görevlerini belirlemektedir. Diğer yandan etimolojik olarak incelendiğinde, ilk defa Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkan bu kavram, dönemin şehir devleti polisi tanımlayan "cite" ve "city" kelimelerinden türetilerek devlete aidiyeti ifade eden "citizen" ve "citoyen" kelimelerinden doğmuştur (Boineau, 1998). Türkçede, kardeşlik kökü ile yurt ve vatan kavramlarından türetilen vatandaşlık kelimesi, ülkeye uyrukluğundan dolayı olmakla beraber bazı hak ve özgürlükler (ifade özgürlüğü, seçme seçilme hakkı gibi) ile ödevleri (askerlik, vergi verme gibi) ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır (Şeker ve Gül, 2023). Tarihsel olarak farklı anlam ve statüler çerçevesinde kullanılan vatandaşlık kavramının siyasi ve modern bir kavram olarak kullanılmaya başlaması ancak Fransız Devrimi öncesinde Aydınlanma düşüncesiyle beraber gerçekleşmiştir (Boineau, 1998).

Kadıoğlu (2008) yaptığı çalışmada, vatandaşlık kavramının alanyazında dört farklı anlamda kullanıldığını tespit etmiştir. Bunlardan ilki, vatandaşlık kavramının "ulusal kimlik veya milliyet" olarak tanımlanmasıdır. Fransız devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tanım, bireyin toplumsal olarak var olabilmesinin ulusal bir kimliğe sahip olma ve bir ulus-devletin üyesi olmaktan geçtiği düşüncesini temel almaktadır. Ulus-devlet anlayışıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de benimsenen bu anlayış, Türk ulusal kimliği bağlamında devlete anayasal olarak bağlılığı ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Diğer tanımlamalar ise sırasıyla; "evraklar", "haklar" ve "görev-sorumluluk" temelinde vatandaşlık tanımlarıdır. Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, bireylerin kimlik ve pasaport gibi evraklar ile kazandığı vatandaşlık statüsünü ifade etmektedir. Diğer önemli bir tanımlama olan haklar temelinde vatandaşlık ifadesi, T.H. Marshall'ın (2000) *Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf* adlı eserinde ortaya koyduğu, modern dönemde vatandaşlık kavramına atfedilen siyasi, sosyal ve medeni haklara işaret etmektedir. Son olarak görev ve sorumluluklar bağlamında tanımlanan vatandaşlık, bazı ulus devletlerin devletleşme sürecinde vatandaşlarına görev ve sorumluluklar vererek devletin devamlılığını sağlamak maksadıyla ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul gören vatandaşlık düşüncesi, büyük ölçüde bu tanım çerçevesinde karşılık bulmuştur. Çünkü bu dönemde kurucu irade, bir yandan savaş sonrası ülkeyi kalkındırmaya ve yaralarını sarmaya çalışırken bir yandan da ulus-devlet anlayışıyla laik bir devlet kurmaya çalışmaktadır. Bu durum, Cumhuriyetin kendisine sadık vatandaşlar yetiştirme ihtiyacını beraberinde getirmiş, bu maksatla eğitim kurumları, bir yandan vatandaşların medeni yönlerini geliştirmeye çalışırken bir yandan da onları Cumhuriyet ideolojisine sadık ve onu koruyacak millî nitelikli vatandaşlar yetiştirme gayesiyle ideolojik bir aygıt olarak kullanılmıştır.

Literatürde bu konuda yapılan diğer araştırmalar incelendiğinde, Özodaşık (1997) tarafından yapılan, *Cumhuriyet Döneminde Yeni bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları* adlı çalışmada, Cumhuriyet döneminde yetiştirilmek istenen vatandaşın niteliklerini ortaya koymak maksadıyla eğitim alanında yapılan çalışmalar incelenmiş bu dönemde inşa edilmek istenen ideal insan tipinin başarılı ve başarısız yönleri ortaya konmuştur. Demir (2005) yapılan, *Yurttaşlık Kavramı Ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi: Anayasal Yurttaşlık* adlı çalışmada, vatandaşlık kavramının gelişimi tarihsel olarak incelenmiş, modern vatandaşlık anlayışına yönelik çeşitli yaklaşımlara yer verilmiştir. Ulus-devlet ve vatandaşlık ilişkisinin de incelendiği

çalışmada, anayasal vatandaşlık kavramı üzerinde yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Cumhuriyet döneminde ortaya konan modern vatandaşlık anlayışı incelenerek bu anlayışın getirdiği sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Doğdu (2007) tarafından yapılan, *Tek Parti Döneminde (1930-1950) Ülkemizdeki Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilincinin Oluşturulması* adlı çalışmada, insan hakları ve vatandaşlık kavramlarının tarihsel arka planı ele alınmış ve cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilmek istenen vatandaşlık bilinci, çocuk dergileri bağlamında ortaya konmaya çalışılmıştır. Tuna (2008) tarafından yapılan, *Bir Osmanlı Vatandaşlık Ders Kitabı Olan Rehber-i İttihad Çerçevesinde 2. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık Eğitimi* adlı çalışmada, II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte müfredatlarda kendisine yer bulmaya başlayan vatandaşlık derslerinin ilki olan “Malumat-ı Medeniye” dersine kaynak kitap olarak yazılan Rehber-i İttihad incelenmiştir. Bu kitabın Türk tarihinde vatandaşlık derslerine yönelik olarak yazılan ilk kitap olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Ozan (2020) tarafından yapılan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Vatandaşlık Öğretim Programlarında Kimlik İnşası* adlı çalışmada, Meşrutiyet döneminden itibaren uygulanan ilk ve ortaokul öğretim programlarında inşa edilmek istenen kimlik anlayışı ele alınmış siyasi iktidarın ideolojik söylemlerinin vatandaşlık eğitimine yansımaları ortaya konmuştur. Düzenli (2020) tarafından yapılan, *Yurttaşlığın Tarihsel Dönüşümü ve Türkiye’de Yurttaşlık* adlı çalışmada vatandaşlık kavramının, Antik Yunan, Antik Roma, Orta Çağ, Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişimi tarihi ve hukuki olarak incelenerek Türkiye Cumhuriyeti’nin uyguladığı modern vatandaşlık politikaları ele alınmıştır. Kaya ve Biçer (2021) tarafından yapılan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaş* adlı çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde, bireylere vatandaşlık yeterlilikleri kazandırmak amacıyla okutulan vatandaşlık eğitimi derslerinde bu dönemlerde inşa edilmek istenen vatandaşın nitelikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alanda yapılan çalışmalar, vatandaşlık kavramının genellikle tarihi ve hukuki bağlamda ele alındığını ve Türk tarihinde özellikle Meşrutiyet dönemi ile birlikte vatandaşlık derslerinin inşa edilmek istenen insan tipini yetiştirmeye yönelik olarak kullanıldığı göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan, vatandaşlık kavramının, felsefi ve tarihi köklerinin cumhuriyet dönemi eğitim uygulamaları ve eğitim düşünürlerinin görüşlerine yansımaları bağlamında incelenmesi, bu dönemde inşa edilmek istenen vatandaşlık düşüncesinin tarihi ve felsefi alt yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemleri olan doküman analizi ve içerik analizinin birlikte kullanıldığı bu çalışmada, kökleri Antik Yunan şehir devletlerine dayanan ve tarihsel süreç içerisinde büyük bir değişim ve dönüşüm göstererek Fransız Devrimi ile modern tanımına kavuşan vatandaşlık kavramının felsefi ve tarihi kökleri incelenerek Erken Cumhuriyet Döneminde yeni kurulan cumhuriyetin, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde yetiştirmek istediği vatandaş profilinin Türk eğitim düşüncesi üzerindeki yansımaları ortaya konmuştur.

Bu çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan dönem, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihi ile Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi’nin başlangıç tarihi olarak TBMM’nin açıldığı tarih olan 23 Nisan 1920 tarihinin kabul edilmesi, TBMM’nin, Cumhuriyetin ilanını hazırlayan süreçte büyük rol alması ve Cumhuriyetin alt yapısını oluşturan kararların burada alınmış olmasıdır. Söz konusu dönemin bitiş tarihi ise bu döneme kadar tek başına iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarı Demokrat Parti’ye bırakması ve Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir dönemin başlamış olmasıdır.

Çalışmanın metodolojik çerçevesini oluşturan nitel araştırma yöntemi, fenomenlerin sayısal verilerine ulaşmayı hedefleyen nicel araştırma yönteminin aksine, insan doğasına ait olguları,

kendi gerçekliği içerisinde anlamaya ve anlamını ortaya çıkarmaya çalışan; belgeler, gözlemler ve görüşmeler vasıtasıyla verilerin toplandığı bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırmanın bir konuyu sistematik olarak araştırmayı hedeflemesi, onun bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada, tarihi ve felsefi metinler, vatandaşlık kavramı bağlamında “doküman analizi” yöntemi ile incelenmiştir. Doküman analizi yöntemi, araştırılmak istenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak analiz edilmesini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu yöntem tek başına bir araştırma yöntemi olabileceği gibi aynı zamanda diğer nitel araştırma yöntemleri ile birlikte kullanılabilir (Turgut, 2014). Araştırma sürecinde “materyaller, belli bir hedefe yönelik olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme aşamalarını kapsayan işlemlerden” geçirilmektedir (Karasar, 2003, s.183).

Doküman analizi yöntemi, belgeleri ve metinleri, belirli kavramlar, motifler veya temalar bağlamında sınıflayarak analiz etmeyi, anlamayı ve yorumlamayı ifade etmektedir. Nitel içerik analizi yöntemi, metin yorumunun ön planda olduğu hermeneutik geleneği ve sistematik betimleme sürecinin ön planda olduğu klasik nicel içerik analizi yöntemlerini harmanlayan ve bu analiz sonucunda elde ettiği kategorilerin, araştırma malzemesinden geliştirildiği bir araştırma yöntemidir (Gökçe, 2019). Bu yöntem biçiminde ön planda olan metnin yorumlanması, araştırmacıyı çalışmanın bir parçası haline getirmektedir.

Bu bağlamda, vatandaşlık kavramının Antik Yunan’dan başlayarak Batı’da geçirdiği tarihi ve felsefi dönüşüm incelenmiş, özellikle Aydınlanma ve Fransız Devrimi düşünürlerinin fikirleri üzerinde durularak, modern vatandaşlık kavramının temelleri ortaya konmuştur. Daha sonra özellikle Tanzimat Dönemi sonrası Osmanlı döneminde vatandaşlık kavramının geçirdiği felsefi ve hukuki gelişim incelenerek bu gelişmelerin Osmanlı eğitim sistemi üzerindeki yansımaları incelenmiştir.

Çalışmamızın odağını oluşturan, Erken Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık anlayışının, hukuki temellerini ortaya koymak maksadıyla 1921, 1924 anayasaları ve 1312 sayılı Vatandaşlık Kanunu’ndaki Türk vatandaşlığı anlayışı incelenerek bu dönemde ulus-devlet düşüncesi temelinde kurulan vatandaşlık anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra, dönemin eğitim uygulamalarında vatandaşlık kavramının nasıl ele alındığını ortaya koymak maksadıyla; 1921 Maarif Kongresi, Hey’et-i İlmiye ve Millî Eğitim Şûra kararları, dönemin ilköğretim müfredatları, bu müfredatlar içerisinde yer alan vatandaşlık dersleri ve *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Ders Kitabı* ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son olarak dönemin eğitim düşünürlerinin vatandaşlık kavramı bağlamındaki düşünceleri ortaya konarak vatandaşlık kavramının Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim düşüncesi üzerindeki yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Vatandaşlık Kavramının Tarihi ve Felsefi Kökleri

Antik Yunan, Roma ve Ortaçağ Dönemi

Vatandaşlık kavramının ilk nüveleri Antik Yunan şehir devletlerinde görülmüştür. Bu dönemde devlet, polis adı verilen; askerî, dinî, ekonomik ve siyasî bir bütün olarak kendini gösteren şehir devletleri ile sınırlı ve demokrasi ile yönetilen bir kurum olarak ortaya çıkmıştır (Göze, 2021). Platon’a (2022) göre, insanların tek başlarına kendilerine yetemeyeceği düşüncesinden hareketle kurulan devlet düzeni, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ihtiyacına cevap veren bir toplum düzenini meydana getirmiştir. Ona göre, bir ihtiyaç sonucunda gelişen bu toplum düzeni, kendisini korumak maksadıyla askerlik mesleğinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu nedenle toplumda ayrıcalıklı bir sınıf meydana gelmiştir. Gelişen toplum düzenini sağlamak

çabasıyla ortaya çıkan sınıflı toplum yapısı; üreticiler, askerler ve yöneticilerden meydana gelen üç sınıflı bir düzeni meydana getirmiştir. Leca'ya (1998) göre, bu yapı içerisinde ayrıcalıklı bir statü olarak ortaya çıkan vatandaşlık, öncelikle askerlerin sahip olduğu, yargılama ve yönetim meclislerinde bulunmayı sağlayan ve kısıtlı bir kitlenin sahip olabildiği bir statü olarak ortaya çıkmıştır.

Aristo (2020) ise vatandaşlığı, bir kimsenin, mahkemelere katılabilme, dava açabilme ve siyasi ve siyasi olmayan memuriyetlere girebilme hakkına sahip kişilerin elde ettiği ayırt edici bir hak olarak ele almıştır. Onun aynı zamanda mülkiyetle ilişkilendirdiği vatandaşlık kavramının, *“vatandaşlar mülkiyete sahip olmalıdır, çiftçiler, işçiler, köleler ve civarda oturanlarsa barbarlardır”* (s.235) ifadesi ile seçkin ve ekonomik bir özellik taşıdığını göstermektedir. Antik Yunan şehir devletlerinde, çok sınıflı toplum yapısı içerisinde kendisini gösteren vatandaşlık kavramının, modern tanımının ona kattığı hak ve özgürlüklerden ziyade toplumsal bir statü ve ayrıcalığı ifade ettiği görülmektedir. Bu dönemde, askerlik, eşitlik, özgürlük, siyasi katılım, vergi, mülkiyet ve demokrasi kavramları ekseninde şekillenen vatandaşlık kavramı soylulara ait bir *erdem* olarak görülmüştür (Ağaoğulları, 2020).

Roma döneminde hukuki bir anlam kazanan vatandaşlık kavramı, tarihin en büyük İmparatorluklarından birini kuran Romalılar tarafından devlete *aidiyet* olarak ele alınmıştır. Bu dönemde bir kimsenin vatandaşlık haklarına sahip olması için üç statüye sahip olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, özgür bir birey olmayı simgeleyen *“statüslibertatis”*; ikincisi soy durumuna işaret eden *“statusfamiliae”* ve son olarak Roma'ya aidiyet ile sembolleşen *“statuscivitas”* statüsüdür. Bu statülere sahip olan ve yalnızca Romalıların elde ettiği vatandaşlık hakkı, bir ailenin reisi olan tüm özgür erkeklerin sahip olduğu hukuki bir statü olarak kendisini göstermiştir (Bouineau, 1998). Uzun yıllar hüküm sürmüş olan Roma'da vatandaşlık düşüncesi tarihsel süreç içerisinde gelişim ve değişim göstermiş, bu gelişim *“patriciler”* (üst sınıf) ve *“plepler”* (halk) arasında süregelen sınıf mücadelesi bağlamında gerçekleşmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 2020). İlerleyen dönemde her iki sınıfta vatandaşlık statüsünü elde ettiği Roma'da, çok düzeyli bir vatandaşlık anlayışı ortaya çıkmış; üst sınıf olan *“patriciler”* vatandaşlık hakkına sahip olmalarının yanında siyasi katılım hakkını da ellerinde bulundurmıştır. Diğer yandan halk tabakasını oluşturan *“plepler”* medeni olarak vatandaşlık haklarına sahip olsalar da siyasi katılım hakkını elde edememiştir (Üstel, 1999). Roma'da bütün memuriyetleri, unvanları ve sivil ve askeri nişaneleri kazanma hakkını ellerinde bulunduran *“patriciler”* ayrıcalıklı vatandaşlar olarak ortaya çıkmış, Consul ve ordu komutanı gibi önemli ve statüsü yüksek meslekler yalnızca bu kişilere özgü kalmıştır. İlerleyen dönemde *“plepler”*’in sayılarının artması ve güçlenmesi *“patriciler”*’e karşı sınıf mücadelesinin başlamasını beraberinde getirmiştir. Yapılan fetihlerle beraber genişleyen Roma toprakları, buralarda yaşayan halkların Roma vatandaşlığına kabul edilmesiyle kapsayıcı bir hal almış ancak uçsuz bucaksız topraklar üzerinde zamanla etkisini kaybeden merkezi otorite, *aidiyet* kavramı üzerinden şekillenen Roma vatandaşlığının önemini yitirmesi ile sonuçlanmıştır (Montesquieu, 2023).

Orta Çağ'a gelindiğinde, feodal beyler ve kilise arasına sıkışan vatandaşlık kavramı, Avrupa'da hızla yaygınlaşan Hıristiyanlık ile birlikte, insanların devletten ziyade kiliseye bağlılık duymasına neden olmuştur. Bu dönemde, bazı İtalyan şehir devletleri dışında, önemini yitiren vatandaşlık kavramı, ancak Aydınlanma düşüncesi ile birlikte toplum üzerindeki etkisi kırılan kilisenin mutlak gücünün, Fransız İhtilali ile birlikte tamamen ortadan kaldırılmasıyla modern tanımına kavuşmuştur (Heater, 2007). Kıta Avrupa'sında Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan siyasi boşluk, sahip oldukları topraklar üzerinde uçsuz bucaksız yetkileri elinde bulunduran feodal beylerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feodal beyler, sahip oldukları topraklar üzerinde yaşayan insanlar âdeta malları olarak görmüş, can ve mal güvenlikleri

onların insafına kalmıştır (Alptekin, 2005). Bu dönemde, kilisenin de etkisiyle, egemenliğin yöneticiye Tanrı tarafından verildiği düşüncesi insanların vatandaşlık gibi haklarının söz konusu dahi edilmemesine neden olmuştur (Göztepe, 2003).

Din ve kilisenin mutlak otoritesinin hâkim olduğu Ortaçağ Avrupa'sında, Bumın'e (2013) göre, Katolik kilisenin yegâne amacı toplumları Hristiyanlaştırmaktır. Kilisenin Hristiyan bir halk yaratma düşüncesi, o döneme kadarki siyaset felsefesinin yabancı olduğu bir konudur. Kilisenin insanları sahip oldukları diğer tüm niteliklerinden arındırarak İsa'da birleştirme düşüncesi ve yönde verdiği katı eğitim âdeti bir "Hristiyan Vatandaşlığı" inşa etme çabasını ortaya çıkarmıştır. Katolik kilisesinin dinî lideri Papa ile hükümdarların iktidar mücadelesine yüzyıllar boyunca şahitlik eden Ortaçağ vatandaşı, 13. yüzyıla gelindiğinde kilise karşısında elde edilmeye çalışılan politik özgürlük çabaları neticesinde farklı bir durumla karşı karşıya kalmış bu durum modern vatandaşlık düşüncesinin kapılarını aralamıştır. Bu dönemde 1215 yılında İngiltere'de feodal beyler ve Kral arasında imzalanan *MagnaChartaLibertatum* (Özgürlükler Sözleşmesi), vatandaşlık kavramının yeniden doğuşunu başlatmıştır. İngiltere'de kralın yetkilerini sınırlandırarak devletin bir hukuk devleti haline gelmesini sağlayan bu anlaşma kral ve parlamento güçleri arasında bir denge unsuru olarak ortaya çıkmıştır (Ünal, 2021). Bu belge içerisinde her ne kadar kişi hak ve özgürlüklerine yer verilmemiş olsa da mutlak hâkimiyeti olan ve bu gücü tanrıya dayandıran kralın yetkilerinin ilk kez hukuki bir metinle sınırlandırılmış olması, modern vatandaşlık düşüncesinin kapılarını aralamıştır.

Rönesans, Aydınlanma ve Fransız Devrimi

Ortaçağ'da feodal düzel ve kilisenin hâkim olduğu toplumsal yapı içerisinde kendisine gelişme imkânı bulamayan vatandaşlık kavramı, modern tanımına ancak Aydınlanma dönemi ile kavuşmuştur. İşler'e (1999) göre, modern devlet yapısının ve vatandaşlık kavramının temellerinin atıldığı Aydınlanma dönemini, 18. yüzyıl ile sınırlı tutmak doğru değildir. Çünkü Aydınlanma düşüncesi, Rönesans, Reform hareketleri ve Coğrafi Keşifler ile nihai noktası olan Fransız Devrimi'ne ulaşan bir dönemi ifade etmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin tüm alanlardaki etkisinin eleştirilmeye başlanması ve insanın yalnızca insan olmaktan kaynaklı olarak sahip olması gereken bazı haklarının olduğu düşüncesiyle beraber modern vatandaşlık kavramının kapılarını aralamıştır. Bu dönemde Latince'den Almancaya çevrilen İncil, kilisenin devlet ve birey üzerindeki etkisinin azalmasına yol açmış birey-devlet-toplum üçgeninde vatandaşlık kavramı açısından yeni bir dönem başlamıştır.

Modern devlet yapısının önemli bir unsuru olan insan, her ne kadar millet veya ulus adları altında eski çağlardan beri tanımlanmış olsa da Rönesans ile birlikte içerik ve anlam olarak gelişmeye başlamış, Rönesans sonrası dönemde, Hristiyan ümmeti anlayışının yıkılmaya başlamasıyla birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde devlet ve egemenlik ile ilgili fikirleriyle öne çıkan Machiavelli, İtalyan ulusal birliğini sağlamak amacıyla ortaya koyduğu düşüncelerinde; devletin egemenliğini millete dayandırarak dinin etkisinden kurtulması gerektiğini ve hukukun devletin kendi varlığından türetilmesi gerektiği fikrini ortaya atmıştır (Uğurluoğlu, 1999).

Modern devlet ve vatandaşlık anlayışının miladı olarak kabul edilen bu düşünceler, birey ve devlet ilişkisine işaret eden vatandaşlık kavramının millet kavramı bağlamında yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Machiavelli başta olmak üzere Bodin, Hobbes ve Locke gibi dönemin düşünürleri tarafından oluşturulan egemenlik kuramları hızla gelişim göstermiş, Machiavelli'nin günümüzde *Makyavelizm* olarak adlandırılan egemenliğin gücünü güçlü bir iktidara dayandıran seküler anlayışına karşılık Bodin de egemenliğin bölünmezliğine işaret etmiş ancak kuramında dinin egemenlik üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. Machiavelli ve Bodin'in egemenlik kuramlarını farklı bir boyuta taşıyan Hobbes, doğa hâlinde

var olmayan, toplum sözleşmesinin ve devletin bir ürünü olan mülkiyet ve vergi gibi konularda egemen güce tam yetki vererek ortaya koyduğu toplum sözleşmesi kuramında vatandaşlık ilişkisini monark ve tebaa bağlamında ele almıştır (Bağce ve Bakırezer, 2004; Ağaoğulları ve Köker, 2017). Diğer yandan Locke, devlet kurumunu, liberal bir bakış açısıyla, egemen gücün yetkilerini sınırlandırarak ele almış, ortaya koyduğu güçler ayrılığı ilkesi ile modern ve demokratik toplum düşüncesinin temellerini atmıştır. Onun idealize ettiği devlet yapısında yasama ve yürütme güçlerinin birbirinden ayrılması, liberalleşen devlet düşüncesiyle beraber bireyin sahip olduğu vatandaşlık haklarının güvence altına alınması düşüncesine öncü olmuştur (Çilingir, 2019;Yayla, 2012). 17. yüzyılda Descartes'in ortaya attığı akılcılık düşüncesi, Batı toplumunu fikri anlamda derinden etkileyerek Aydınlanma Dönemi'nin temelini oluşturmuştur (Güvenç, 2020). Bu yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen İngiliz Devrimi ile başlayan bu süreç, 1789 Fransız Devrimi ile nihai noktasına ulaşmıştır. Rönesans ile dinin, devlet ve toplum üzerindeki etkisini kaybetmesi; Fransız Devrimi ile birlikte yerini ulus devlet anlayışına bırakmış, bu düşünceyle beraber geçmişten beri kul veya ümmet anlayışıyla ele alınan vatandaşlık, ulus devletin bir bireyi, vatandaşı olma fikriyle tanımlanmaya başlanmıştır (Çüçen, 2006).

Fransız Devrimi sonucunda ortaya çıkan modern vatandaşlık düşüncesi, ulus devlet anlayışıyla birlikte Aydınlanma Çağı filozoflarının ortaya koydukları; modern insan, toplum ve devlet yapısı fikirleri bağlamında yeniden şekillenmiştir. Yalçınkaya'ya (2015) göre, bu dönemde Montesquieu, Rousseau ve Voltaire gibi Aydınlanma Çağı filozofları, Fransız devriminin alt yapısını hazırlamış, ortaya koydukları bazı hak ve özgürlüklerin elde edilmesine yönelik fikirleri ile devrimin ön saflarında mücadele eden kişilerin kişiliklerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Montesquieu, ortaya koyduğu güçler ayrılığı ve yönetim biçimlerinin sınıflandırması fikirleriyle, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılarak, kişi hak ve özgürlüklerinin korunması düşüncesini ifade etmiş, kanunların toplumu yönetme üzerinde önemli bir etkisi olduğunu savunarak hukuk devleti ilkesini benimsemiştir. Ortaya koyduğu hukuk devleti düşüncesinde vatandaşların eşitleri tarafından yargılanması gerektiğini savunmuş, ancak tüm vatandaşların eşit olmasının demokrasi için tehlikeli bir durum olduğunu ifade etmiştir. O, idealize ettiği en iyi yönetim şeklini, hedefe en kolay şekilde ulaşılabilen yönetim sisteminin benimsenmesi olarak ifade etmiş, büyük devletlerde vatandaşların tümünün yasama gücüne katılamayacağı fikrinden hareketle, vatandaşların bir araya gelerek temsilciler aracılığıyla bu erki yürütmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak kendi iradelerini ortaya koyamayacak seviyede olan vatandaşların oy verme hakkından mahrum bırakılması gerektiğini savunmuştur (Montesquieu, 2015; 2017).

Montesquieu ile birlikte Fransız Devrimi'ne giden süreçte bu dönemin fikri alt yapısını hazırlayan J.J. Rousseau, toplum sözleşmesi teorisyenlerinden en önemlisi olarak vatandaşlık ve egemenlik sorunlarını ele almıştır. Ortaya koyduğu; genel idare, ortak iyi ve toplumsal sözleşme kavramları, Fransız Devrimi ve modern vatandaşlık kavramının oluşmasında son derece etkili olmuş, bu kavramlar Voltaire'in fikirleri aksine, egemenliği halka vererek monarşiden cumhuriyete geçiş sürecine rehberlik etmiştir (Yıldırım, 2019). Rousseau (2023), *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinin girişinde “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur” (s.4) diyerek birey-toplum ile ilişkisine yönelik fikirlerini en sade haliyle özetlemiştir. Ona göre, uygarlıkla birlikte yaşanan doğadan durumundan kopuş, ortaya çıkardığı mülkiyet kavramı ile birlikte adaletsizliği beraberinde getirmiş, bu kaybı telafi etmenin yolunu da genel iradeye dayalı bir toplum sözleşmesinin yapılması olarak sunmuştur (Rousseau, 2021). O, toplum sözleşmesi kuramında, tüm vatandaşlar arasında hak ve özgürlüklerden istifade etme konusunda tam bir eşitlik olması gerektiği ortaya koymuş, vatandaşlar arasında ayrıcalıklı sınıf veya zümrelerin olmaması gerektiğini ifade etmiştir

(Rousseau, 2023). Bu bağlamda Rousseau'nun ortaya koyduğu vatandaşlık düşüncesinin yalnızca haklar özelinde görülmediği, aynı zamanda aktif bir siyasi katılımı da içerdiği görülmektedir. Onun bireyin gönüllüğüne dayanan toplumsal sözleşme anlayışı, bireye vatandaş ve birey olarak iki farklı kimlik kazandırmıştır. Ona göre vatandaş, yalnızca yasaları koruyan kimse değil aynı zamanda onların oluşturulmasında aktif rol alan kimselerdir. Onun cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı bağlamında ortaya koyduğu özgürlük ve eşitlik temelli vatandaşlık anlayışı Fransız devriminin fikri alt yapısını oluşturmuştur.

Vatandaşlık kavramı konusunda önemli fikirleri olan bir diğer düşünür Immanuel Kant'tır. Güneş-Esgün'e (2017) göre Kant, vatandaşlık durumunu, "*izin verici yasanın geçerlilik kazandığı hukuksal bir durum*" (s.139) olarak tanımlamaktadır. Ona göre, bireyin aktif olarak yasama gücüne katıldığı cumhuriyet yönetimi, en iyi yönetim şeklidir (Kant, 2022b). Çünkü onun düşüncesinde vatandaşlık, yalnızca hak ve özgürlükleri ifade eden bir kavram değil aynı zamanda devlet yapısına uyumu sağlayan bir statü olarak ele alınmış, bu uyum ve özgürlüğün en iyi sağlandığı yönetim biçimi de cumhuriyet olarak görülmüştür. Ona göre, bireyin hukuki bir statü olarak kazandığı vatandaşlık durumunun, özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık olmak üzere üç ana özelliği vardır. Bu özellikleri bünyesinde barındıran vatandaşlar, başka bir kimsenin egemenliği altına girmeyen yasalar önünde eşit ve kendi kararlarını alma konusunda özgür kimselerdir. Onun bu bağlamda ortaya koyduğu aktif ve pasif vatandaşlık kavramları, yönetime doğrudan katılan kimseleri tanımlayan aktif vatandaşlık ve yönetime katılmayan ancak devletin korumasından faydalanma hakkı olan pasif vatandaşlık kavramlarını doğurmuştur (Kant, 2022a). Onun felsefesinde ön plana çıkan dünya vatandaşlığı kavramı, öncelikle müstakil bir devlet altında birleşen vatandaşların bir araya gelmesi sayesinde, evrensel barışa ulaşabileceği fikriyle kendisini göstermiştir (Kant, 1982). Onun vatandaşlık kavramını çok boyutlu bir kavram olarak ele alması ve insanlığı dünya vatandaşlığı bağlamında evrensel barışa götürecek bir kavram olarak görmesi çağın oldukça ilerisinde bir vatandaşlık anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Aydınlanma Çağı filozoflarının fikri alt yapısını oluşturduğu Fransız Devrimi, birey-devlet-toplum üçgeninde büyük devrimlerin yaşandığı, insanlık ve devletler tarihinin yeniden yazıldığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Yaklaşık beş yüz yıllık; siyasi, ekonomik ve toplumsal birikimlerin sonucunda ortaya çıkan devrim, her ne kadar İngiliz ve Amerikan Devrimleri'nden sonra meydana gelmiş olsa da ortaya çıkardığı etkiler bakımından tüm dünya sathına yayılan bir ideoloji haline gelmiştir (Ateş, 2017). Devrim öncesi dönemde yükselmeye başlayan ticaret hacmi, burjuva sınıfını doğurmuş, feodal düzen yerini, ekonomik güvenlik kaygılarının da etkisiyle, merkezi otoritenin güçlü olduğu devlet anlayışına bırakmıştır (Göze, 2021). Bu dönemde iktidarın merkezileştiği Fransa'da görülen; soylu, ruhban ve burjuva-köylülerden oluşan çok sınıflı toplum yapısı, burjuvaların ekonomik olarak güçlenmesi nedeniyle, taşra soyluları ve kent burjuvaları arasında büyük bir mücadeleye yol açmıştır. Hızla gelişen sanayi ve kırsaldan kente yaşanan göç bu durumun daha da karmaşık bir hal almasına neden olmuştur (Ağaoğulları, 1989). Devrim öncesi dönemde yaşanan bu gelişmeler, beraberinde getirdiği ekonomik ve toplumsal sonuçlar nedeniyle devrim ateşinin yanmasına neden olmuş, bu devrim yalnızca ezilen ve otorite gücüne sahip olamayan sınıfların feodal düzene karşı çıkardığı bir isyan olarak değil aynı zamanda Aydınlanma Dönemi entelektüel birikiminin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Giritli, 1989).

Fransız Devrimi'nin önemli çıktılarından biri olan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*, modern vatandaşlık kavramının oluşmasında milat kabul edilebilecek hukuki bir metin olarak ortaya çıkmıştır. Vatandaşlık konusunun yalnızca hukuki bir statüden ibaret olmadığının ve aynı zamanda hak ve özgürlüklerle bezenmiş bir insan hakkı olduğunun belgesi olan bu metin, devlet önünde bireyin statüsün resmi olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Sınıfsal ayırım ve eşitsizlik

durumlarının reddedildiği bildirgede, özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, baskıya karşı direnme hakkı ve güvenlik hakkı gibi haklar tanımlanarak vatandaşlık haklarının temeli oluşturulmuş, aynı zamanda devlete bu hakların korunması bakımından görevler verilmiştir (Jellinek, 2017). Bireycilik düşüncesinin zaferi olarak nitelendirilen Fransız Devrimi, vatandaşlık kavramının yalnızca hak ve özgürlükler bağlamında kazanımlar sağlaması ile değil aynı zamanda ortaya çıkardığı ulus devlet anlayışıyla, ulusal vatandaşlık ve anayasal vatandaşlık kavramlarının doğmasına neden olmuştur (Güveyi, 2019). Gülpınar’a (2012) göre, *İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi*’nin 3. maddesiyle ulusa dayandırılan egemenlik hakkı, vatandaşlık kavramına ulus-devlet ile millet arasında bir köprü vazifesi kazandırmıştır. Bu anlayışa göre, bireylerin; etnik, dinî ve cinsel kimlikleri, ulus devlet karşısında belirleyici özellikleri olarak görülmemekle devlet, bireyleri yalnızca ona tabi olan vatandaşları olarak değerlendirmiştir. Fransız Devrimi, bu döneme kadar, ekonomik durum ve kişisel ilişkiler bağlamında ayrıcalıklı bir statü olarak var olan vatandaşlık kavramını, devletin tüm unsurlarını bünyesinde barındıran bir statü haline getirmiştir (Topuzkanamış, 2012).

Fransa’da yaşanan devrim, yalnızca kendi sınırları içerisinde kalmamış, başta Avrupa olmak üzere tüm dünya sathında önemli tarihsel olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu devrimin ortaya çıkardığı fikirler, milletlerin ve devletlerin kaderinin yeniden tayin edilmesiyle sonuçlanmış, etnik ve dinî çeşitliliği fazla olan devletler tarih sahnesine karışmıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz uzun yıllar dünyanın en güçlü devletlerinden biri olarak varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Milliyetçilik kökenli isyanlar nedeniyle -ekonomik, askeri ve idari etkenlerle beraber- dağılma tehlikesi yaşayan Osmanlı, Tanzimat Döneminden itibaren ülkeyi bir arada tutma çabasıyla Fransız ulus devlet anlayışına benzer bir “Osmanlılık” anlayışı ve “Osmanlı vatandaşlığı” fikri ortaya koymuştur.

Osmanlı’da Vatandaşlık Kavramı ve Eğitimi

Tanzimat Öncesi Dönem Vatandaşlık Düşüncesi

Osmanlı’da toplumsal yapı, dinî cemaatlerin “millet sistemi” çerçevesinde oluşturduğu otonom gruplardan oluşan bir sistemle yürütülmüştür. Burada görülen “millet” kavramı, çağdaşlarından farklı olarak aynı kültür ve etnik kökene bağlı kimselerden ziyade aynı dine mensup kişileri kapsayan bir kavram olarak kullanılmıştır (Aydın, 2014). Şit’e (2008) göre, Osmanlı’da insan unsuru değerlendirilirken etnik köken göz ardı edilerek İslam Hukuk’unda yer alan dinî esaslar temel alınmıştır. Bunun yanında hukuki anlamda vatandaşlık kavramının görülmediği Osmanlı’da, “*vergi ödemekle yükümlü, yönetilen tabaka*” anlamında kullanılan “*reaya*” kelimesi, Osmanlı tebaasını tanımlayan bir ifade olarak kullanılmıştır (Öz, 2007). Bu kavram, daha çok vergi ve askerlik durumlarıyla özdeşleştiğinden, Osmanlı’da birey devlet ilişkisinin; Müslüman tebaa için vergi vermek ve askerlik yapmakla, gayrimüslimler için ise -askerlik yapmadıklarından-yalnızca vergi vermekle sınırlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Osmanlı’da vatandaşlık kavramının hak ve özgürlükler bakımından gelişmesi ilk olarak 1808 yılında padişah ve Âyanlar arasında imzalanan *Sened-i İttifak* antlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde yerelde padişahın karşısında askeri ve ekonomik bir güç olarak çıkmaya başlayan Âyanlar, padişah ile yaptıkları antlaşma ile varlıklarını hukuki güvence altına almıştır. Bu antlaşma ile padişahın mutlak egemenliği Âyanlar tarafından kabul edilmiş ancak Âyanların hak ve sorumlulukları da belirlenmiştir (Arslan, 2013). *Sened-i İttifak* antlaşması *MagnaCarta*’da olduğu gibi, bireyin devlet karşısında varlığını ispat etmesi ve bunu hukuki bir belge ile güvence altına alması bakımından oldukça önemli bir gelişmedir. Bu antlaşma; hak, özgürlük ve sorumluluklar bağlamında gelişen vatandaşlık düşüncesinin, Türk tarihindeki ilk güvencesi olarak yerini almıştır.

Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Vatandaşlık Düşüncesi

Osmanlı'da vatandaşlık kavramının siyaset ve eğitim alanlarında gelişmesi Tanzimat Fermanı ile hız kazanmış, bu dönemde benimsenen Batıcılık ve Osmanlılık fikirleri devletin dağılmasını önlemek maksadıyla kapsayıcı bir “*Osmanlı vatandaşlığı*” düşüncesi etrafında birleşmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, ortaya koyduğu Osmanlılık düşüncesi nedeniyle Fransız Devimi'nin bir çıktısı olan *İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi*'nin izlerini üzerinde barındırmış, vatandaşlık haklarına doğrudan yer vererek askerlik ve vergi gibi vatandaşlık ödevleri tanımlanmıştır (Aktel, 1998). Bu dönemde kadar klasik Osmanlı sisteminde, mutlak iktidar ve onun kulları düşüncesi ile yönetilen Osmanlı tebaası, devleti güçlendirme gayesi taşıyan bu reformlar aracılığıyla, bazı kişi hak ve özgürlüklerini de kazanmış; Osmanlı tebaasının dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin; can, mal ve namusu devlet güvencesi altına alınmıştır (İnalcık, 1985). Bu durum, Osmanlı'da vatandaşlık kavramının, gerek kişi hak ve özgürlüklerine yer vermesi bakımından gerek “Osmanlılık” bağlamında ortaya konulan ulusal kimlik anlayışı bakımından oldukça önemli bir dönemi başlatmıştır.

Tanzimat Fermanı ile başlayan özellikle gayrimüslimlerin hak ve özgürlüklerinin düzenlenmesi düşüncesi, Islahat Fermanı ile daha da genişlemiş, Batı'dan gelen baskılar gayrimüslimlerin bağımsızlıklarının yolunu açan sonuçları da beraberinde getirmiştir (Tanör, 2024). Bu belge ile ilk kez ilk kez “vatandaşlık” kavramı ile karşılaşan Osmanlı toplumu, Osmanlı aydınlarının ülke sınırları içerisinde yaşayan tebaadan bir vatandaşlar topluluğu inşa ederek ülkenin kurtarılabilceği düşüncesi sayesinde bazı hak ve özgürlükler elde etmiştir. (Doğan, 2008; Üstel, 2005). Bu ferman ile kazanılan; din ve mezhep özgürlüğü, askerlik, yargılama hakları, vergi adaleti gibi haklar, Osmanlı tebaasını modern vatandaşlık tanımına yaklaştırmıştır (Gümüş, 2008).

Osmanlı'da, tüm tebaayı; eşit hak ve özgürlüklere sahip vatandaşlar olarak ele alan Islahat Fermanı ile gelişmeye devam eden modern vatandaşlık düşüncesi, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile bir adım daha öteye taşınarak Osmanlı vatandaşlığı hukuki bir zemine kavuşmuştur. Aybay'a (2019) göre, 1869 tarihli bu kanunname, Osmanlı toprakları üzerinde ikamet eden gayrimüslimlerin Osmanlı vatandaşı olmaktan kaynaklı bazı yükümlülüklerden kaçmak maksadıyla, yabancı ülke vatandaşlıklarına geçmelerine karşı uygulamaya konmuştur. Bu nedenle bu metinde, Batı'da ortaya çıkan vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin tanımlandığı vatandaşlık kanunlarından daha çok Osmanlı vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi durumları hükme bağlanmıştır. Ancak, hukuki yargılama, mülk edinme ve etnik ve dinî ayırım gözetmeksizin kamu hizmetine girme hakları ve vergi, askerlik, devlete sadakat gibi bazı vatandaşlık hak, özgürlük ve görevleri bu kanunda kendisine ver bulmuştur (Tanör, 2024).

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gelişen “Osmanlı vatandaşlığı” düşüncesi, Kânûn-ı Esâsî ile anayasal güvence altına alınmıştır. Bu anayasanın 8. maddesinde yer alan, “*Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur.*” ifadesi, ülke toprakları üzerinde yaşayan; din, dil veya etnik ayırım gözetmeksizin, tüm insanların eşit bir şekilde Osmanlı vatandaşı olarak kabul edildiğinin anayasal güvencesini oluşturmuştur. Bu anayasada, “Osmanlılık” ve “Osmanlılık” düşünceleri bağlamında ortaya çıkan, Osmanlı üst kimliği bağlamındaki eşit vatandaşlık düşüncesi, klasik Osmanlı devlet yapısının bir unsuru olan din unsurunun bir kenara bırakılarak birey-devlet ilişkisinin Batı'da olduğu gibi dinî bir statüden daha çok hukuki bir statüyü tanımladığı bir döneme geçildiğini göstermektedir. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nden farklı olarak vatandaşlarının hak ve özgürlüklerine açıkça yer veren Kânûn-ı Esâsî'de; şahsî özgürlükler, inanç ve ifade özgürlükleri ve mülkiyet hakları anayasal güvence altına alınmış, gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü bağlamında anayasal güvence verilmiştir. Bu kanun

ile hükme bağlanan bir başka konu ise 18. maddesinde tanımlanan, “*Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.*” ifadesidir. (T.C. Anayasa Mahkemesi, 1876 Kânûn-ı Esâsî, 2024). Üstel'e (2005) göre, “İttihat-ı Anasır” fikrinin bir ürünü olan bu ifade, Osmanlı devletinde kamu hizmetine girmek için Türkçe bilme şartını getirmiş, bu şart ile Osmanlı üst kimliği bağlamında tanımlanan vatandaşlık düşüncesinin korunmaya çalışıldığı görülmüştür.

Osmanlı'nın ilk parlamentosu olan Meclis-i Mebusan'ın, Osmanlı-Rus Savaşı sonrası II. Abdülhamid tarafından kapatılması ve Kanun-ı Esasî'nin askıya alınması, vatandaşlık kavramının bir dönem Ümmetçilik ve Osmanlıcılık bağlamında ele alınmasına neden olmuş ve bu dönemde Batı eksenli fikirler engellenmeye çalışılarak “Osmanlılık” düşüncesi muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bu duruma karşı ortaya çıkan siyasi ve askeri tepkiler, bir takım dernek ve oluşumların kurulmasına neden olmuş, 1892 yılında kurulan “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin yürüttüğü politikalar sonucunda, 1908 yılında yeniden Meşrutiyet ilan edilmiştir (Arsel, 1997). II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılan bu dönem, vatandaşlık kavramının hızla geliştiği ve modernleştiği bir dönem olmuş, bu dönemde gerçekleştirilen reformlar Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde benimsenen yeni ideolojik fikirlerin bir öznesi olan vatandaşın, devlet ile arasındaki hukuki sınırların çizilmesi maksadıyla birçok kanun ve mevzuatlar çıkarılmıştır (Üstel, 2005). Aybay'a (1998) göre, 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin temel hak ve özgürlükler açısından birkaç değişiklik ile tekrar yürürlüğe konması, geçmiş reformlarda olduğu gibi, tabandan gelen isteklerle değil; aydınların mücadelesi sonucunda oluşmuştur.

Osmanlı'da Vatandaşlık Eğitimi

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ilk nüvelerini göstermeye başlayan modern vatandaşlık kavramı, II. Meşrutiyet döneminde yerini sağlamlaştırarak devlet ideolojisini benimsemiş vatandaşlar yetiştirme çabası ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu sonuç, Türk eğitim düşüncesinde, bu dönemden itibaren eğitimin politik işlevinin oldukça ön plana çıktığı bir dönemin başlamasına neden olmuş; eğitim, iktidar ve rejimin ideolojisinin vatandaşlara benimsetilmesi ve bu minvalde vatandaşlar yetiştirilmesi yolunda bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da Tanzimat ile birlikte kendisini gösteren “Osmanlı vatandaşlığı” düşüncesine sadık vatandaşlar yetiştirme maksadıyla eğitimin kurumunun hedefine konulan nitelikler, aynı zamanda modern vatandaşın sahip olması istenen nitelikler olarak kendisini göstermiştir.

Tanzimat'a kadar medrese temelli dinî eğitim anlayışının hâkim olduğu Osmanlı'da, okuma-yazma eğitimi sıbyan mektepleri aracılığıyla verilmiştir (Akyüz, 2021). Sıbyan mekteplerinde okutulan dini esas alan kitaplar ile çocukların; Allah'a, dine ve padişaha itaat eden bireyler olarak yetiştirilmesi, eğitimin temel hedefi olarak benimsenmiştir (Somel, 2019). Vatandaşlık hak, özgürlük ve ödevleri, dönemin eğitim sisteminde kendisine bir yer bulamamış; eğitim bireyin, manevi kurtuluşu ve mevcut sosyal düzenin korunmasına hizmet eden bir anlayışla ele alınmıştır (Ortaylı, 2005). Tanzimatla beraber başlayan eğitim reformları, Batı tarzında modern okulların açılmasıyla devam etmiş, yeni hazırlanan müfredatlarda dinî bilgilere ilave olarak tarih, coğrafya, matematik ve fen bilimleri gibi akli bilimler alanındaki derslerde yer bulmaya başlamıştır (Somel, 2019). Bu dönemde, modern ve “Osmanlılık” düşüncesi bağlamında vatandaşlar yetiştirmek maksadıyla yapılan eğitim reformlarının sistematik hale getirilmesi ihtiyacı doğmuş nitekim 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimi merkeziyetçi bir yaklaşımla devlet denetimine almak ve modern eğitim anlayışını oluşturmak maksadıyla önemli bir adım olarak ortaya çıkmıştır (Kodaman, 1991). Bu dönemde yapılan reformların, klasik Osmanlı tebaasından, modern ve ülkesine sadık bireyler yetiştirme çabasına

ilave olarak söz konusu bu nizamname ile eğitimin merkezileştirilmesi yoluyla bireyin, modern anlamda bir vatandaşlık bilincine kavuşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu nizamnamenin 9. maddesi ile ilkokulun zorunlu hale getirilmesi, 6-10 yaş arasındaki çocukların küçük yaşlarda devlet ideolojisi eksenine vatandaşlar olarak yetiştirilmesi fikriyle ortaya çıkmıştır. Bu nizamnamenin 13. maddesi ile tüm özel ve resmi okulların devlet denetimine alınması, 53. maddesi ile tüm müfredatların devlet tarafından oluşturulacağının ifade edilmesi, eğitimin merkezileşerek devlet ideolojisi ekseninde vatandaşlar yetiştirilmeye çalışıldığını ispatlayan diğer maddelerdir. “Osmanlılık” düşüncesinin bir ürünü olan bu nizamnamenin 8. maddesi ile ülke sathındaki tüm çocuklara; din, mezhep ve cinsiyet farkı gözetmeksizin ilköğretime devam etme zorunluluğu getirilmesi, “Osmanlılık” üst kimliği bağlamında ortaya çıkan “Osmanlı vatandaşlığı” düşüncesini destekleyen bir hüküm olarak bu nizamnamede yer almıştır (Hayta, 1995).

1908 yılına gelindiğinde, bir dönem Ümmetçilik ve Osmanlıcılık düşünceleri bağlamında yetiştirilmek istenen “dindar ve gayretli” vatandaşlar düşüncesi, İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesi ile yerini milliyetçi, görev odaklı ve sadık vatandaşlar yetiştirme düşüncesine bırakmıştır (Erdoğan, 2016). Yeniden ilan edilen meşrutiyet, demokrasi, özgürlük ve eşitlik vaatleri üzerine kurulmuş olmasına rağmen İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi yaklaşımları eğitim dâhil olmak üzere birçok alanda kendisini göstermiş, Müslüman ve gayrimüslimlerin “eşit vatandaşlığı” ilkesine dayanan anlayış, yerini “tek tip insan” yetiştirme idealine bırakmıştır. Bu dönemde Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşılarak Türkçülük fikri benimsenmeye ve eğitimde millî içeriklere daha fazla yer verilmeye başlanmıştır (Fortna, 2005; Zürcher, 2000). Bu bağlamda ilkokul ve ortaokul programlarına Tarih-i Osmanî, Ahlak ve Malumat-ı Medeniye gibi dersler eklenmiş, bu derslerde; devlet, vatan, millet, vergi ve meclis gibi vatandaşlık anlayışını yansıtan konular işlenmiştir (Akyüz, 2021). Bu dönemde vatandaşlık eğitime yönelik bir ders olan “Malumat-ı Medeniye” derslerinde okutulmak üzere hazırlanan *Rehber-i İttihad* gibi ders kitaplarında, devlet, vatan, millet, vergi ve meclis gibi konuların yanında çocukların ailesine, vatanına ve milletine karşı vazifelerini anlatılarak “sadık birer vatandaş” olarak yetiştirilmeleri hedeflenmiştir (Tunç-Yaşar, 2018). Cumhuriyetin ilk yıllarına da sirayet eden; eğitim yoluyla millî, modern ve sadık vatandaşlar yetiştirme düşüncesi, II. Meşrutiyet Dönemi’nin, Erken Cumhuriyet Dönemi politikalarını ve vatandaşlık anlayışının temellerini oluşturduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Düşüncesi ve Eğitimi

Fransız Devrimi’nin önemli bir çıktısı olan ulus-devlet anlayışı, kimlik kavramının ideolojik bir bakış açısıyla ele alındığı, yakın dönem insanlık tarihinde önemli etkileri olan bir anlayıştır. Bu anlayışla kurulan devletler, kendisine tabi olan vatandaş devlet eliyle inşa etmek maksadıyla çocuklarını, henüz ilkokul çağında, siyasi fikir ve bilinç bakımından olgunlaşmamışken, idealize ettiği şekilde yetiştirmek istemektedir. Bu bağlamda modern ulus devletlerin kendi vatandaşlarını ve onların kimliklerini inşa etmek maksadıyla kullandıkları en önemli enstrüman eğitimidir. Bu nedenle modern dönemde; okullar, yaygın eğitim kurumları, eğitim programları, müfredat ve ders kitapları ulus devletin resmi ideolojisinin vatandaşlara benimsetilmesi maksadıyla üzerinde özenle durulan alanlar olmuştur.

Osmanlı’nın bıraktığı miras üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ona kalan olumlu veya olumsuz mirası zaruri bir şekilde sahiplenerek, başta Osmanlı’nın yıkılmasına neden olan tecrübeyi kuruluş felsefesine yansıtmıştır. Diğer yandan Cumhuriyeti kuran kişilerin de Fransız Devrimi kökenli fikirler ile yakından ilgili olmaları, Meşrutiyet Dönemlerindeki tecrübelerin de etkisiyle, Millî Mücadele Döneminden itibaren ulus devlet anlayışının benimsenmesine ve bu bağlamda vatandaşlar yetiştirilmesi fikrinin öne çıkmasına neden olmuştur. Nitekim

Atatürk'ün (2005), *Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyet'in fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır.*” (s.278) sözü bu dönemde yalnızca öğretmenlere ve eğitime verilen kıymetin önemini ifade etmekle kalmamakta aynı zamanda yeni neslin, Cumhuriyet ideolojisi ekseninde eğitim yoluyla inşa edileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Erken Cumhuriyet Döneminde inşa edilmek istenen vatandaşa atfedilen manevi nitelikleri ve bunun eğitim uygulamalarında nasıl bir karşılık bulduğunu ele almadan önce bu dönemde benimsenen vatandaşlık düşüncesinin hukuki temellerini ortaya koymanın faydalı olacağı düşünülebilir.

Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Düşüncesinin Hukuki Dayanakları

Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan vatandaşlık kavramının hukuki gelişimi, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ve Kanun-ı Esasî ile hukuki ve anayasal bir zemine oturmuş, bu anlayış Cumhuriyet Döneminde de kendisini göstermiştir. Millî Mücadele'nin devam ettiği yıllarda, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce kabul edilen 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, açık bir vatandaşlık tanımı yapmamakla birlikte, Kanunu'nun 3. maddesinde bulunan; *“Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur”* ibaresi, kurucu iradenin vatandaşlık anlayışını yansıtan önemli bir ibare olarak yerini almıştır (T.C. Anayasa Mahkemesi, Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1921). Bu madde ile devletin adının, *“Türkiye Devleti”* olarak ifade edilmesi, vatandaşlık düşüncesinin, Misak-ı Millî içerisinde yaşayan tüm unsurları kapsayan; etnik bakıştan uzak, coğrafi ve siyasi birliktelik anlayışıyla ele alındığını göstermektedir.

1924 yılına gelindiğinde; 1921 anayasasının çerçeve bir anayasa olması ve devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olarak belirlenmesi gibi nedenlerle yeni bir anayasa yapma ihtiyacı hâsıl olduğundan 25 Mayıs 1924'te 1924 Anayasası yürürlüğe konmuştur. Vural-Dinçkol ve Işık'a (2015) göre, 1875 Fransız Anayasası'nın etkisinde yazılan bu anayasa, 1921 Anayasası'ndan daha ayrıntılı olmasına rağmen vatandaşların sahip olduğu kişi hak ve özgürlüklerine yeterli düzeyde açıklamalar getirememiştir. Bunun yanında 1924 Anayasası'nın 75. maddesinde bulunan, *“hiçbir kimse felsefe inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. ... kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir”* ibaresi, bu anayasasının; her türlü etnik ve dinî ayrımcılıktan uzak, eşitlik temelinde bir vatandaşlık anlayışı benimsediğini göstermektedir. Diğer yandan anayasanın 88. maddesinde yer alan, *“Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir”* ifadesi, yasa koyucunun, 1921 Anayasası'ndan ve Osmanlı'dan beri süregelen *“Osmanlı vatandaşlığı”* anlayışından farklı olarak *“Türklük”* bağlamında bir vatandaşlık tanımı benimsediğini göstermektedir (T.C. Anayasa Mahkemesi, 1924 Anayasası, 2024). Bu anayasada kendisini gösteren *“Türklük”*, ifadesi anayasal bir *“Türklük”*tür ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olmayı koşul ve yeterli görmektedir (Tanör, 2024). Bu düşünce, ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm etnik ve dinî unsurların *“Türk üst kimliği”* altında birleştirilmesi düşüncesi sonucunda kendisini göstermiştir (Bağlı ve Özensel, 2013). Bu anayasada belirlenen Türk vatandaşlığının niteliği ve sınırları, 1928 yılına gelindiğinde 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile benzer bir anlayışa hazırlanan, 1312 Sayılı Vatandaşlık Kanunu ile yerini daha da sağlamlaştırmış, bu kanun ile Türk vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi hususları belirlenmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarında Vatandaşlık Düşüncesi

Erken Cumhuriyet Dönemi anayasa ve kanunlarının vatandaşlık kavramını ele alışı, Fransız Devrimi etkisindeki ulus-devlet anlayışı çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk ulusal kimliği çerçevesinde tahayyül edilen vatandaşlık kavramı, kendisine atfedilen manevi değerlerle birlikte, eğitim kurumları aracılığıyla vatandaşlara kazandırılmaya

çalışılmış, yeni Cumhuriyetin yeni toplum ideali bağlamında yeni “Türk vatandaşlığı” inşa edilmeye çalışılmıştır.

Atatürk başta olmak üzere, kurucu iradenin vatandaş yetiştirme konusunda eğitime verdiği önem, henüz Millî Mücadele devam ederken toplanan I. Maarif Kongresi ile kendisini göstermiştir. Nitekim Atatürk’ün I. Maarif Kongresi’nin açılış konuşmasında ifade ettiği, eğitimde millî seciye ve tarihimize uygun bir kültür anlayışı benimsenmesi gerektiği düşüncesi, Cumhuriyet Dönemi vatandaş yetiştirme politikalarının temelini oluşturmuştur (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006). Atatürk’ün önemle üzerinde durduğu millî kültür meselesi dönemin politikalarında kendisini oldukça hissettirmiş, Özodaişık’a (1997) göre, bu dönemde cumhuriyet ideolojisinin benimsenmesi ve korunması maksadıyla yetiştirilmek istenen insan tipinin inşa edilmesi çabası, “millîleşme ve modernleşme” kavramları çerçevesinde gelişmiştir.

Bu dönemde eğitime yön vermek maksadıyla gerçekleştirilen, Hey’et-i İlmiye toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında gündem, yetiştirilecek vatandaşın niteliklerinin ne olacağı ve bunun hangi yollarla yapılacağı konusunda olmuştur. Bu toplantılarda ortaya çıkan “millî ve asrî terbiye” kavramı, Türk çocuklarının, bir yandan millî değerlerine sahip ve ülkesine “sadık vatandaşlar” olarak yetiştirilmesinin hedeflendiğini gösterirken bir yandan da çağdaş niteliklerle donatılmış Cumhuriyet vatandaşlığının inşa edilmek istendiğini göstermiştir (MEB, 2023). Bu bağlamda atılan adımlar, 1924 yılında getirilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile devam etmiş, merkezîyetçi bir yaklaşımla kabul edilen bu kanun ile millî kültüre bağlı olarak yetiştirilerek yeni neslin, devletin millî birlik ve bütünlüğünün koruyacak vatandaşlar haline getirilmesi hedeflenmiştir (Türkmenoğlu, 2007). Nalçacı’ya (2020) göre, bu kanunda her ne kadar ulusalcılık ve laiklik gibi kavramlar yer almamış olsa da sonuçları itibarıyla Türk eğitimine laik ve ulusal bir nitelik kazandırmıştır. Bu kanun, cumhuriyetin inşa etmek istediği “modern ve millî vasıflı vatandaş” düşüncesinin hukuken önünü açmış, “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı” düşüncesinin eğitim alanındaki en önemli dayanaklarından biri olmuştur.

Erken Cumhuriyet Döneminde vatandaşlık kavramına anayasa ve kanunlarla çizilen sınırlar, ona atfedilen manevi nitelikler ile birlikte eğitim politikalarında da kendisini göstermiş, bu bağlamda pedagoglar tarafından inşa edilmek istenen vatandaşa, atfedilen niteliklerin kazandırılması, Cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi ve rejimin devamlılığının sağlanması gibi amaçlarla eğitim uygulamalarında birçok yenilik yapılmıştır. Bu bağlamda, müfredat programları yeniden ele alınarak başta vatandaşlık eğitimi dersleri ve yine bu maksatla kullanılan Türkçe, Tarih ve Coğrafya gibi derslerin içeriği yeniden düzenlenmiştir (Şimşek ve Karaduman, 2023).

İlkokul Programları ve Vatandaşlık Dersleri

Bu dönemde tüm kademelerde eğitim reformları yapılmış olsa da özellikle ilkokul kademesi üzerinde durularak bu kademenin zorunlu olması fikri devam ettirilmiş, ilkokul kademesinin toplumsal getirileri de göz önünde bulundurularak inşa edilmek istenen “ortak vatandaş tipi” bu kademe üzerinden şekillenmiştir (Erdem, 2013). Diğer yandan Ersoy’a (2007) göre, ilköğretim çağının çocuğun; bilişsel, duyuşsal ve sosyal açıdan hızla geliştiği bir dönem olması ve bu kademenin sonuna doğru siyasi tutum geliştirmeye başlaması gibi nedenler, bu kademenin üzerinde özenle durulmasına neden olmuştur. Bunun yanında cumhuriyetin ilk yıllarında, halkın büyük çoğunun okuma-yazma bilmemesi ve fiziki alt yapının yetersiz olması, ilkokul müfredatları üzerinde özenle durulmasını ve kapsamlı çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu bağlamda, cumhuriyetin ilk müfredat programı olan, 1922 tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Mektep Müfredat Programı hazırlanarak yeni cumhuriyetin yeni vatandaşlarını yetiştirmek maksadıyla ilk adım atılmıştır. Bu dönemde Cumhuriyetin henüz ilan edilmemiş

olması ve resmi ideolojinin tam olarak şekillenmemiş olması nedeniyle II. Meşrutiyet Dönemi eğitim anlayışı devam ettirilmiş, bu dönemde vatandaşların yetiştirilmesine yönelik olarak kullanılan “Ma‘lûmâtı Medenniye” dersi okutulmaya devam etmiştir (Ozan, 2020). Okulun ideolojik bir merkez olarak görülmesi, Fransız Devrimi dönemine dayanmaktadır. Çocuğun okulda aldığı eğitim yoluyla ulusuyla özdeşleşen bir kimliğe bürünmesi onu rejimin korunması için var gücüyle mücadele edecek bir vatandaşa dönüştürmektedir. Eğitimin politik işlevinin farkında olan II. Meşrutiyet dönemi aydınları, bu dönemde benimsenen “yeni insan-yeni toplum” idealine ulaşmak maksadıyla eğitimi politik bir araç olarak kullanmıştır (Üstel, 2005). Cumhuriyet döneminde de benimsenen bu düşünce, ilk dönemde II. Meşrutiyet dönemi etkisinde devam etmiş ilerleyen yıllarda Cumhuriyete özgü kurumların kurulmasıyla yerini yeni uygulamalara bırakmıştır.

1922 yılında hazırlanan bu program, her bireyin eğitim hakkı olmasına rağmen, tüm vatandaşlara on yıllık eğitim imkânı sağlamanın mümkün olmaması nedeniyle, en azından dört yıllık zorunlu eğitimi kapsayan dönemde, çocukların; ahlak, millî terbiye ve fikir bakımından yetiştirilmesi fikrinden hareketle hazırlanmıştır. Bu programda, Ma‘lûmâtı Medenniye dersleri, üçüncü sınıftan itibaren okutulmaya başlanarak üç ve dördüncü sınıflarda haftada birer saat, beşinci sınıfta ise haftada ikişer saat olarak okutulmaya devam etmiştir. Bunun yanında, resmi ideolojinin benimsetilme konusunda oldukça önemli olan Tarih ve Coğrafya derslerine de oldukça ağırlık verilmiştir (Keskin, 2002). Bu dönemde okutulan Ma‘lûmâtı Medenniye dersleri, nezaket, ev, aile, doğruluk; bireyin kendisine ve vatanına karşı görevleri, devletin idare sistemi; kişinin; meclis, hükümet ve kanunlar ile arasındaki vatandaşlık ilişkisi gibi konuları içeriğinde barındırmıştır. Bu dersin içeriğinde, vatandaşın sorumluluk ve görevleri ön plana çıkmış, aynı zamanda ahlak konusu üzerinde önemle durulmuştur (Tunç-Yaşar, 2018). Ahlak eğitimi konusu üzerinde özenle durulan bu derste, vatansever olmanın vatanını tanımaktan geçtiği düşüncesiyle, devletin idari işleyişinin öğretilmesine büyük önem verilmiş, bu bağlamda “terbiye-i vataniye”nin sağlanması hedeflenmiştir (Coşgun-Kandal, 2017).

Erken Cumhuriyet Döneminde benimsenen vatandaşlık düşüncesinin ilkökul programları üzerindeki etkisi ancak 1924 yılında hazırlanan İlk Mektep Müfredat Programı ile kendisini göstermiştir. 3 Mart 1924’te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile uyumlu bir program hazırlamak maksadıyla hazırlanan bu program, eski düzenin saltanat, hilafet ve hanedanlık gibi kavramlarının ders içeriklerinden temizlenmesi ve bunların yerine cumhuriyet fikirleri ile paralel olarak demokratik, laik ve ulusalcı fikirlerin konmasını gözetmiştir. Bu programın hedefinin, çocukları bir yandan hayata hazırlarken bir yandan da cumhuriyet ideolojisine uygun vatandaşlar olarak yetiştirmek olduğu görülmüştür (Aslan, 2011).

1924 programında yer alan derslerin arasında vatandaşlık eğitime yönelik olarak Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye dersi dikkat çekmektedir. Birinci sınıfta her hafta bir saat olarak verilen bu ders, bu döneme kadar kullanılan II. Meşrutiyet dönemi derslerinden farklı ve Cumhuriyet dönemine özgü bir ders olarak 1924 programında yerini almıştır. Bu dersin amacı, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vatandaşı olmak sıfatıyla mâlik oldukları hak ve vazîfeleri tanıtmak bütün hareketlerine hâkim olması lâzım gelen ahlâk esaslarını telkîn etmek, velhâsıl (onları) millî ve insanî vazîfeleri takdîr ve ifâ edebilecek bir hâle getirmek*” olarak belirtilmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen “millî ve çağdaş” vatandaşlık düşüncesi, eğitim programlarına da yansımış, eğitim, bireyi hem ideolojik hem de toplumsal düzene uyan vatandaşlar olarak yetiştirmek için kullanılmıştır (Kömür, 2024, s.3-4). Bu döneme kadar vatandaşlık derslerinde ön plana çıkan ahlak konusu ve bireyi toplum düzenine uydurma gayesi, bu ders ile birlikte çocuklara vatan-vatandaşlık bilgilerinin öğretilmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin kazandırılması gayesinin ön plana çıkmaya başladığını göstermiş, keza bu durum dersin adına vatan kelimesinin eklenmesiyle daha da

belirginleşmiştir. Dersin adına eklenen vatan kelimesi, bu dersin doğrudan vatandaş yetiştirmek amacıyla kullanılan bir ders olduğunu gösteren önemli bir ibare olarak kendisini göstermektedir. Bu programda, vatandaş yetiştirme konusu özelinde üzerinde özenle durulan, Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmâtı Vataniyye dersi, Türk çocuklarının devletlerini korumak uğruna canlarını verebilecek bir ahlak ve vatanseverlik anlayışıyla yetiştirmeye çalıştığı görülmüştür (Aslan, 2011).

Üstel'e (2022)'e göre bu durum, yalnızca vatandaşlık dersleri ile sınırlı kalmamış, Tarih ve Coğrafya dersleri de, Fransa'da olduğu gibi, çocukları hem ülkeleri ve çevresi hakkında bilgilendirmek hem de atalarının yaşadığı coğrafya hakkında bilinçlendirmek yoluyla "millî şuura sahip bir vatandaş" haline getirmeye çalışılmıştır.

1926 yılında gelindiğinde hızlı bir özüm olarak hazırlanan 1924 İlkokul Müfredatı'nın eksik ve hatalı yönlerini düzeltmek amacıyla yeni bir program hazırlanmıştır. İlkokulu; üçüncü sınıfa kadar birinci devre, dört ve beşinci sınıfları ise ikinci devre olmak üzere, ikiye ayıran bu program, amacını, "*genç neslin, çevresine aktif bir şekilde uyum sağlaması yoluyla iyi vatandaşlar yetiştirmek*" olarak belirlemiştir (Maarif Vekâleti, 1930a, s. 3-4). Bu amaç cümlesinde ifade edildiği üzere, vatandaşların millî ve çağdaş niteliklerinin yanında ona "iyi" kavramı ile birlikte manevi bir nitelik daha yüklenmiştir. Bu dönemde özellikle Hasan Ali Yücel gibi pedagogların üzerinde önemle durduğu bu kavram, Türk çocuklarının, kendilerine atfedilen tüm vatandaşlık özelliklerini kazanmaları halinde "iyi vatandaş" olabileceklerini ifade etmektedir. Bu programda, bir yandan cumhuriyet ideolojisi bağlamında millî ve medeni bir vatandaşlık inşa edilmeye çalışılırken bir yandan da modern eğitim metotlarına dayalı bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu nedenle bu programı diğer müfredat programlarından ayıran en önemli yönü, J. Dewey'in de etkisiyle, pragmatik bir anlayışla hazırlanmış olmasıdır (Coşgun, 2015). Programın ders cetveli incelendiğinde, çocukların çok yönlü olarak yetiştirilmesinin hedeflendiği, bu maksatla, okuma-yazma, hesap-hendese gibi derslerin yanında sanat, spor, müzik gibi bireyin estetik yönünü geliştirecek, sosyal ve sağlıklı vatandaşlar olarak yetişmelerini sağlayacak derslerin de yer aldığı görülebilir (Maarif Vekâleti, 1930a, s. 3-4).

Bu programda vatandaşlık eğitimine özgü bir ders olarak *Yurt Bilgisi* dersi yer alır. Bu döneme kadar, Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye gibi dersler aracılığıyla yürütülen vatandaşlık eğitimi dersleri, bu dönemden sonra *Yurt Bilgisi* ve *Yurttaşlık Bilgisi* gibi dersler aracılığıyla yürütülmeye devam etmiştir. Dersin adının bu şekilde değiştirilmiş olmasının, Osmanlı'dan kalan izlerin silinmeye çalışılmasının ve Türkçeleştirme çabalarının bir ürünü olduğu düşünülebilir. Bu dersin amacı, "*İlk tahsilin maksadı vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmektir. 'Yurt Bilgisi' ise bu gayeyi doğrudan doğruya istihdaf eden bir derstir; bu itibarla diğer derslerin bir merkez ve mihveri mahiyetindedir.*" şeklinde ortaya konmuştur (Maarif Vekâleti, 1930a, s.78). Bu ifadeler, bu döneme kadar II. Meşrutiyet dönemi etkisinde devam eden eğitim ve vatandaşlık eğitimi düşüncesi artık yerini, Cumhuriyet ideolojisi ve onun ortaya koyduğu modern ve millî vatandaş yetiştirme çabasına bıraktığı göstermektedir. Keza bu dersin hedeflerinde de inşa edilmek istenen millî ve çağdaş Türk vatandaşının nitelikleri açıkça ortaya konmuştur. Bu dersle Türk çocuklarının, çevresinde olan biten olayların bilincinde olan, devlet, millet ve aile dayanışması ahlakına sahip olan, demokratik bir devletin vatandaşı olmaktan kaynaklı edindiği hak ve vazifelerin bilincinde olan vatandaşlar olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bunların yanında, çocukların milletini ve devletini sevmesi, Türk milletin millî ve manevi mevcudiyetinin önemini kavraması istenmiş, devletin işleyişini bilen cumhuriyet vatandaşları olarak yetiştirilmeleri arzulanmıştır (Maarif Vekâleti, 1930a). Bu amaçlar incelendiğinde kurucu iradenin inşa etmek istediği vatandaşlık anlayışı kendisini açıkça göstermektedir. Genel anlamda bu dersin hedefi, Türk çocuklarını, devletin yeni yönetim şekli olan Cumhuriyet

düzenini bilen ve onu benimseyen aynı zamanda millî ve manevi niteliklerine sahip bir vatandaş yetiştirmek olmuştur. Yetiştirilmek istenen bu vatandaş, vatandaşlığın kimlik ve manevi nitelik boyutlarının kazanılmasının yanında, hak ve sorumluluklarını bilen bireyler olarak inşa edilmeye çalışılmıştır.

1930'lu yıllara gelindiğinde, Cumhuriyet ideolojisi bağlamında vatandaş yetiştirme çabasının tam anlamıyla başarıya ulaşmadığı hissedilmeye başlanmış, bu bağlamda ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı köye ve köylüye yönelik politikalar ön plana çıkmaya başlanmıştır. Birçok alanda kendisini gösteren bu hadise, 1930 tarihli Köy Mektepleri Müfredat Programı ile eğitim alanına da yansımış, köy ilkokulları için ayrı bir müfredat programı hazırlanmıştır (Tuğluoğlu ve Tunç, 2010). Köy çocuklarının, şehir çocuklarından mevcut durum ve ihtiyaçlarının farklı olduğu düşüncesi ile hazırlanan bu program, köy ilkokullarını üç yıla indirmiştir. Köy çocuklarının okula devam etme sürelerinin oldukça az olması gerçeğini de yansıtan bu durum nedeniyle Hayat Bilgisi dersleri birinci sınıftan, *Yurt Bilgisi* dersleri ise üçüncü sınıftan itibaren okutulmaya başlanmıştır. Bu programda ön plana çıkan “mahallilik ilkesi” bağlamında ortaya konan *Yurt Bilgisi* derslerinde; bir vatan olarak aile ve köy, köyde asayişin sağlanması, toplu yaşamın gerekliliği, yakın köylerle ilişkiler, ülkenin idari yapısı, köy hayvanları, kasaba ve şehir merkezi ile ilişkiler” gibi konulara yer verilmiştir (Maarif Vekâleti, 1930b, s.64-65). Bunların yanında; Türklerin vatanları, Türk milletinin büyüklüğü, vergi ve askerlik görevleri gibi konularda bu dersin içeriğinde yer almış, köy çocukları hem kendi çevreleri ile ilişkilerinde hem de yurt çapında yeni düzenin idari ve sosyal yapısına uygun, millî ve manevi değerlerinin bilincinde olan, iyi bir vatandaş olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır.

1926 yılında uygulamaya konan İlk Mektep Müfredat Programı, yaklaşık on yıl uygulamada kaldıktan sonra 1936 yılına gelindiğinde bu süreçte yaşanan eksiklik ve aksaklıkların da etkisiyle yeni bir müfredat programı hazırlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda hazırlanan 1936 İlkokul Programı, bu döneme kadar yaşanan siyasi ve toplumsal olayların etkisinde, rejimin korunması ve yöneticilerin okul üzerindeki otoritelerini artırma çabalarını üzerinde hissetmiştir (Coşgun, 2015). İlkokul kademesine özel bir vurgu yapılan bu programda, ilkokulun millî bir kurum olduğu ve burada yetiştirilen bireylerin; millî hayatın gerekliliklerini bilen, soysal yaşama yönelik bilgi ve yetenekleri kavramış, millî kültürüne sahip çıkan, çağdaş ve yüksek bir karaktere sahip cumhuriyet vatandaşlarının yetiştirilmek istendiği ifade edilmiştir (Demir, 2018). İlkokulun hedefleri başlığı altında açıkça ifade edilen; güçlü bir millî birliğin ancak Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olan ve millî birlik ve millet kavramlarının bilincinde olan vatandaşlar yetiştirmek yoluyla sağlanabileceği ifadesi, bu programda yetiştirilmek istenen vatandaşlara atfedilen; Atatürk ilkelerine bağlı ve millî olma niteliğini açıkça göstermektedir (Kültür Bakanlığı, 1936). Bu programda ön plana çıkan vatandaşlık anlayışının genel anlamda, Erken Cumhuriyet Dönemi uygulamalarında görülen görev ve sorumluluklar temelinde vatandaşlık düşüncesiyle örtüştüğü görülmektedir. Bu dönemde her alanda kendisini gösteren bu düşüncenin, Türk çocuklarını; millî ve çağdaş ilkeler çerçevesinde millî ülkeye ulaşmak ve cumhuriyet ideolojisini korumak yolunda görevlerle donatmış, onu bu yolda fedakârlık yapmaktan çekinmeyecek bir vatandaş olarak inşa etmeye çalıştığı görülmüştür.

1935 CHP Parti Programının “Ulusal Eğitim Hedefleri” etkisinde yazılan bu program, “İlkokulun eğitim yolu ile Türk milletinin ortak malı haline getireceği yeni kıymetler rejimin kültür hakkındaki esas düsturlarıdır ki onlar da Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim kısmında saptanmıştır.” ifadesiyle bunu açıkça ortaya koymuştur. Bu hedeflere göre, Türk vatandaşının; laik, cumhuriyetçi, Türk kültürüne, diline ve milletine bağlı, devletçi, ulusçu, devrimci ve halkçı vatandaşlar olarak yetiştirilmek istendiği açıkça ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu vatandaşın, vatandaş olmaktan kaynaklı hak, özgürlük ve görevlerinin

bilincinde olması, hayatla ilgili bilgilerle donatılması hedeflenmiştir (Kültür Bakanlığı, 1936, s.5; Cumhuriyet Halk Partisi, 1935, s. 32-35).

Bu programda okutulacak *Yurt Bilgisi* derslerinin hedefleri de bu bağlamda ortaya konmuş; millîlik, Türklük kavramları ve vatandaşlık görevleri dersin hedeflerinde oldukça ön plana çıkmıştır. Bu programda vurgulanan “Türk kültürü” ve “Türk milleti” ve “Atatürk İlkeleri” kavramları, cumhuriyetin benimsediği ulus devlet anlayışı bağlamında, Türk milletinin yüksek karakterinin ve büyüklüğünün çocuklara kavratılarak, onları rejimin ilkelerine bağlı, sadık ve fedakâr vatandaşlar olarak yetiştirme çabasıyla oldukça ön planda tutulmuştur (Üstel, 2022). Bu programda ve dönemin *Yurt Bilgisi* derslerinde oldukça ön plana çıkan bu düşüncelerin, Cumhuriyet kurumlarının ve fikirlerinin sağlamlaştırılmaya çalışıldığı ve bu düşüncelerle bezenmiş vatandaşların yetiştirilmesi gayesiyle hareket edildiğini göstermektedir. Bu dönemde artan Türklük vurgusu, Türk ulusal kimliği bağlamındaki vatandaşlık tanımının güçlendirilme çabasının hâkim düşünce olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren inşa edilmek istenen vatandaşlık düşüncesini şekillendirmek ve bunu yaparken de modern teknikleri kullanmak maksadıyla ortaya konan eğitim reformları, 1948 yılına gelindiğinde doruk noktasına ulaşmıştır. Bu döneme gelindiğinde, bir yandan Köy Mektepleri İlk Müfredat Programı’nın uygulamada olması bir yandan 1939 yılında ilan Köy İlkokul Programı Projesi köy ve şehir çocuklarının farklı bir eğitim görmesine neden olduğundan bu ikiliği ortadan kaldırmak maksadıyla yeni bir ilkokul programı hazırlanmıştır (Keskin, 2002). Bu programda, 1936 Programındaki, CHP Parti Programından ithal edilmiş olan, Ulusal Eğitim Hedefleri bölümü çıkarılarak yerini Millî Eğitimin Amaçları bölümü almıştır. Bu amaçlar arasında yer alan çocuğun toplumsal bakımından yetiştirilme hedefleri, doğrudan vatandaşlık düşüncesine işaret etmiş ve inşa edilmek istenen vatandaşın devlet ve millet ile ilgili hedefleri bu bölümde ortaya konmuştur. Bu amaçlara göre çocuğun, Türk milletinin bir üyesi olmakla gurur duyan ve bu milletin bir üyesi olmanın getirdiği sorumluluğun bilincinde olan bir vatandaş olarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Yetiştirecek olan bu vatandaş, Türk devrimine ve Cumhuriyetin anayasa ile ortaya koyduğu vatandaşlık hak ve özgürlüklerine bağlı olmalı aynı zamanda, toplumsal ilişkilerde de iyi bir tavır göstererek millî birliği bozacak tavırlardan kaçınmalıdır. Kanunlar çerçevesinde yaşayan ve millî vazifelerini eksiksiz yerine getiren bu vatandaş, bunları yaparken millî kaynakları korumalı, modern bilim ve teknikten faydalanmalıdır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1948). 1948 Programının ortaya koyduğu bu amaçlar, bu dönemde yetiştirilmek istenen vatandaşın; millî hisleri kuvvetli, Türk ülküsünü benimsemiş, vatanına, milletine, Türk inkılabının fikirlerine, cumhuriyete ve Türk milletine faydalı vatandaşlar olarak yetiştirilmek istendiğini göstermektedir. Bu hedefler, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren benimsenen, görev ve sorumluluk odaklı bir vatandaşlık anlayışının, “sadık vatandaşlar” yetiştirme arzusuyla beraber bu dönemde de devam ettiğini göstermektedir.

1948 İlkokul Programında, *Yurt Bilgisi* dersinin adı *Yurttaşlık Bilgisi* olarak değiştirilmiştir. 1936 programı ile büyük ölçüde aynı olan ders içeriğinde yaşanan en büyük farklılık ise uzun yıllardır özenle kullanılan “ulus” kelimesinin yerine “millet” kelimesinin kullanılmaya başlanmış olmasıdır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1948). Bu kavramlar her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olsa da Osmanlı’da bir dine mensup kişileri ifade etmek için kullanılan “millet” kelimesi, Cumhuriyet Döneminde daha çok milliyetçi muhafazakâr kesimler tarafından kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte inşa edilmek istenen ulus devlet anlayışı bağlamında kullanılmaya başlanan “ulus” kelimesi ise CHP Parti Programlarında özenle kullanılan bir kavram olmuştur. 1948 yılına gelindiğinde çok partili döneme geçilmiş olmasının da etkisiyle hem program üzerindeki CHP Parti Programının etkisi kalkmış hem de “ulus” kelimesinin yerine “millet” kelimesi kullanılmaya başlamıştır. Türk vatandaşlığının

kimlik boyutunu ifade eden bu kavramların geçişliliği, inşa edilmek istenen vatandaşlık düşüncesinde bir değişime yol açmamış; millî ülkü istikametinde, hak ve ödevlerle donatılmış “millî ve sadık” vatandaş yetiştirme çabası bu dönemde de devam etmiştir.

Bu amaçla doğrudan kullanılan Malumat-ı Vataniye, *Yurt Bilgisi* ve *Yurttaşlık Bilgisi* gibi vatandaşlık eğitimine yönelik derslerde kaynak kitap olarak okutulmak üzere birçok ders kitabı yazılmış, bunlar arasında ön plana çıkan, Atatürk’ün, manevi kızı Afet İnan’a dikte ettirdiği *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Ders Kitabı* olmuştur. Bu dönemde okutulan *Yurt Bilgisi* ders kitapları, 1920’li yılların son dönemlerine kadar işlevlerini yerine getirmiş ancak Atatürk tarafından yeterli bulunmayan bu içerikler, Afet İnan’a yazdırdığı kitapla yerini *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Ders Kitabı*’na bırakmıştır (Coşğun-Kandal, 2019). Bu kitabın yazılması konusunda Atatürk’ün koyduğu, “*vatan çocuklarını iyi vatandaş olarak yetiştirmek*” (s.17) hedefi, Türk vatandaşlarını; millet, cumhuriyet, hürriyet, devlet, hükümet, meclis, devletin vatandaşlarına karşı görevleri, askerlik, vergi ve aile gibi konularda yetiştirmek olarak kendisini göstermiştir. Bu kitapta ön plana çıkan görev ve sorumluluk odaklı vatandaşlık düşüncesi, Atatürk’ün “*Türk vatandaşına hak tanıdığı yerde bir görev karşılığını koymak*” (s.31) ifadesiyle kendisini açıkça göstermiştir (Atatürk ve İnan, 2010, s.17;31).

Erken Cumhuriyet Döneminde hazırlanan ilkökul programları ve vatandaşlık dersleri ve kaynak kitapların sunduğu vatandaşlık anlayışı incelendiğinde, bu dönemde inşa edilmek istenen vatandaşın manevi yönünün; “millî” “asri”, “sadık”, “iyi” kavramlarıyla özdeşleştiği görülmektedir. Bunun yanında bu dönemde benimsenen görev ve sorumluluk odaklı vatandaşlık anlayışı “millî ülkü”ye ulaşma noktasında cumhuriyetin vatandaşlarına büyük görevler yüklemekte bu anlayışın cumhuriyetin ilk yıllarında hızla gelişen vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin dahi önüne geçtiği görülmektedir.

Eğitim Düşünürlerinin Vatandaşlık Görüşleri

Yeni kurulan Cumhuriyet, vatandaşlarını yalnızca yeni yönetim sistemine uygun bireyler olarak yetiştirmekle kalmamış aynı zamanda onlara yeni bir kimlik ve nitelik tanımlamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi, bu dönemde benimsenen ulus-devlet anlayışı ve buna bağlı olarak gelişen anayasal Türk vatandaşlığı düşüncesi, laiklik ilkesiyle birlikte Türk toplumunu birçok alanda yeni bir dönemin eşiğine getirmiştir. Bu dönemde yaşanan fikri gelişmeler, birçok tartışmaya konu olmuş, vatandaşın kim ve ne olacağı, hangi niteliklerle yetiştirileceği tartışmaları pedagogların önemle üzerinde durduğu konular haline gelmiştir.

Bu dönemde fikirleri ile Cumhuriyet’in kurucu iradesini en çok etkileyen düşünürlerden biri şüphesiz Ziya Gökalp’tır. Gökalp, her ne kadar 1924 yılında hayatını kaybetmiş olsa da, onun fikirleri kurucu iradeyi oldukça etkilemiş, millî bir devletin kurulması, onun fikirleri üzerinde yükselmiştir. Onun; Türk milletinin dini, kültürel ve toplumsal gelişimini ortaya koyduğu, *Türkleşmek*, *İslamlaşmak* ve *Muasırlaşmak* adlı eseri, Cumhuriyetin ilk yıllarında vatandaşlık ve millet kavramlarının ele alınışının temellerini oluşturmuştur. Onun bu eserde ortaya koyduğu *Türkleşmek* fikri, millet kavramına dayanmakta, millet kavramı ise bir kültür, tarih ve dil birliğinden teşkil edilmektedir. Bu nedenle ona göre, milleti meydana getiren unsurlar, ortak kültür, dil ve medeniyet bilincine sahip olmalı, milletinin değerlerini, tarihini ve kültürünü benimseyerek bu kültürle kaynaşmalıdır. Burada “Türkleşmek” kavramı, etnik bir milliyetçilik düşüncesinden ziyade Türk kimliğine ve Türk kültürüne ait hissetmekle ilişkili bir *hars* (kültür) değeri olarak ortaya çıkmaktadır (Gökalp, 2019). Ona göre, Türk milletinin “millî ülkü” ve “ümme ülküsü” olmak üzere iki büyük hedefi vardır (Gökalp, 2018). Bu kavramlardan “millî ülkü” kavramı, cumhuriyetin ilk yıllarında kurucu irade tarafından da benimsenmiş, Türk vatandaşlarının önüne konulan “millî ülküye” ulaşma hedefi, bu dönemde vatandaşlığın, görev ve sorumluluk odaklı bir anlayışla ele alınmasına neden olmuştur.

Gökalp’ın bu düşünceleri, Türk ulusal kimliği altında tanımlanan vatandaşlık kavramına temel oluşturmuş, bu dönemde ortak kültür, tarih ve dil birliği bağlamında bir vatandaşlık bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde fikirleri ile ön plana çıkan bir diğer eğitimci İsmail Hakkı Baltacıoğlu’dur. Görüşleri Meşrutiyet dönemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde etkili olan Baltacıoğlu, ahlak, toplumsal kalkınma, ibadetin Türkçe yapılması, anane ve iman gibi konularda özgün fikirler geliştirmiştir (Güllü, 2015). Din konusu üzerinde özenle duran Baltacıoğlu, bu olgunun toplum yaşamında en önemli değerlerden biri olduğunun altını çizerek dinin özgürce yaşandığı takdirde toplumsal düzeni sağlamada önemli bir işleve sahip olacağını ifade etmiştir (Baltacıoğlu, 1953). Dindarlık ve laiklik arasında bir zıtlık olmadığını ifade eden Baltacıoğlu, dinî inanın Allah ile kul arasında olduğunu ve inanışların dünyevi işlerle karıştırılmaması gerektiğini savunmuştur (Çelik, 1999). Ona göre, din özgür olmalı ve faaliyet gösterdiği alanlara müdahale edilmemelidir. Dinin sanat dallarıyla olan ilişkisi yok sayılmamalı, insanın içindeki en insani yönü çıkaran şeyin din olduğu unutulmamalıdır. Uluslaşma sürecinde dinin etkisi oldukça büyüktür ve din toplumsal ilerlemenin ön koşulunu meydana getirmektedir. Toplumlar, en kuvvetli dönemlerini en dindar oldukları dönemde yaşamışlardır. Bu bağlamda dinî eğitim yok sayılmamalı, bu eğitimin kimler tarafından ve nasıl verileceği hususu tartışılabilir (İşler, 2022; Kalenderoğlu, 2022). Milliyetçi, muhafazakâr ve laik bir yapıya sahip olan Baltacıoğlu, vatan sevgisini dinî inancıyla beraber felsefesinin temelinde oturtmuştur. Onun, “*Vatan her şeyden önce kuvvetli bir şuurdur... Vatan durmayıp sömürülecek bir şey değil, uğrunda can feda edilen kutsal, üstün manevi bir ülkedir.*” (s.5) ifadesi, milliyetçi ve görev odaklı bir vatandaşlık anlayışına işaret etmektedir. Vatan tanımını tarihi ve kültürel bağlarla ilişkilendiren Baltacıoğlu, askerlik mesleğine büyük önem vererek *Vatanını Sev Orduya İnan* adıyla kaleme aldığı eserinde, vatan, vatan sevgisi, askerlik, vatan için ölmek, hürriyet, bayrak, vazife gibi vatandaşlık görevlerinin önemine vurgu yapmıştır (Baltacıoğlu, 1942, s.5-12). Onun bu düşünceleri, görev ve sorumluluk odaklı, millî ve manevi değerlerini benimseyen bir vatandaşlık anlayışı benimsediğini göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, vatandaşlık kavramını fikri olarak ele alan bir diğer düşünür ise Hilmi Ziya Ülken’dir. Hümanist bir milliyetçilik anlayışıyla ortaya koyduğu “İnsani Vatanseverlik” felsefesi ve Fransız Devrimi’nin ulus temelli vatandaşlık anlayışı karşısında Anadoluculuk fikriyle karşımıza çıkan düşünür, tek tip vatandaşlık modeline karşı çıkan bir anlayış ortaya koymuştur. Ülken (2015), *Aşk Ahlâkı* adlı eserinde, modern toplumlar zaruri olarak ortaya çıkan ideolojilerin, toplumlar üzerinde rahatsızlık yarattığını ve siyasetin ahlakla olan ilişkisinin yeniden düzenlenerek bu rahatsızlıkların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak ortaya koyduğu, “Mertebeler Ahlakı” modelinde insanları mertebelere ayırmakta ve bu mertebeler “*ruh ve eylem kudretine göre*” (s.140) oluşmaktadır. Ona göre herkesin aynı olduğu bir toplumda ilerlemeden söz etmek mümkün değildir. Toplumun, kendi içerisinde bulunan farklılıkların zenginliğinden faydalanması, içerisinde bulunan kimselerin de bu eksiklik ve farklılıkları keşfederek bunları düzeltme yolunda gösterdiği gayret neticesinde, nihai hedef olan “İnsani Vatanseverlik” mertebesine ulaşarak toplumu ilerlemesini mümkün kılınacağını ifade etmiştir. Onun mertebeler ahlakında ikinci mertebeye yer alan “vatandaş” mertebesi, ilgisiz ve umursamaz yığınların noksanlıklarını fark etmesi ve bu noksanlıkları gidermek amacıyla ortaya koydukları çaba ve gelişim sayesinde kazandıkları mertebedir. Ülken’e göre, daha iyi bir gelecek isteyen her insanın vatandaş mertebesine yükselmesi gerekmektedir. Ona göre vatandaş, “*gelecek ümidiyle toprağına bağlanan, daha güzel bir hayata erişmek için bu günün kahrına katlanan*” kişi demektir (s.142). Ülken vatandaşı, kanunlara ümitle itaat eden, adalet peşinde koşan, geleceğin iyi olması için vatanının iyiliğini gözleyen kimseler olarak ifade etmektedir.

İslamiyet inancını, felsefesine önemli bir yerine koyan Ülken, ahiret, gelecek, cennet ve ikbal ümidinin vatandaşları hayırlı olmaya, görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeye ve vatanına karşı fedakâr olmaya sevk ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda ona göre, toplumsal düzeni sağlamanın en iyi yolu da budur (Ülken, 1998;2015). Hilmi Ziya Ülken’in İslam felsefesi bağlamındaki düşünceleri, tek tip insan yetiştirme karşısında farklılıkların zenginliğinden faydalanma fikri, Mertebeler Ahlakı felsefesi ve bu felsefenin nihai hedefi olarak gördüğü “İnsani Vatanseverlik” düşüncesi, onun hümanist ve milliyetçi bir yaklaşımla ele aldığı vatandaşlık kavramının özgün bir anlayışla ortaya çıktığını göstermektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi pedagoglarından üzerinde en çok tartışılan isim şüphesiz Hasan Ali Yücel’dir. Onun döneminde uygulamaya konan Köy Enstitüleri projesi, etkileri döneminin sınırlarını aşmış, özgün ve pratik bir çözüm olarak cumhuriyetin ilk yıllarında vatandaşların çağdaş ve millî bir nitelikle yetiştirilmesi konusunda oldukça önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Yücel’in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Türkçeye çevrilen dünya klasikleri, hazırlanan dergi ve ansiklopediler, Türk aydınlanmasına ivme kazandırarak toplumun çağdaş eğitim kurumlarına kavuşmasını sağlamıştır. Onun felsefesinde ön plana çıkan hümanizm düşüncesi, Türk devriminin hümanizmle tanışmasını sağlamıştır (Başaran, 2010). Yücel’e göre, Cumhuriyetin inşa etmek istediği vatandaşlık anlayışına erişmenin yolu eğitimden geçmektedir. Millî bir karaktere sahip olmakla birlikte hümanist ilkeleri de felsefesinde yansıtan Yücel, bu dönemde üzerinde durulan vatandaş yetiştirme meselesine “*iyi vatandaş, iyi insan*” yetiştirme ideali ile çözüm üretmiştir. Onun vatandaş yetiştirme konusundaki fikirlerinin temelini oluşturan bu ideal, eğitimi vatan sevgisini aşılama, vatan için çalışma ve vatan uğruna fedakârlık yapma ilkelerini, ahlaki bir kural olarak benimsetme konusunda bir araç olarak görmüştür (Bodur ve Akdeniz, 2024). Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Cumhuriyet ideolojisinin vatandaşlara benimsetilmesi konusu üzerinde özenle duran Yücel, genç Cumhuriyetin benimsediği, ulus-devlet anlayışı bağlamında “Türk vatandaşı” kimliğinin, inşa edilmesi yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Eğitimi millî bir yaklaşımla kültür meselesi olarak ele alan Yücel, Türk milletinin kültür sorununun da yalnız eğitim yoluyla çözüleceğini ifade etmiştir (Gündüz, 2021).

Hasan Ali Yücel’in vatandaşlık konusundaki fikirlerini ortaya koyduğu önemli bir eser olan *İyi Vatandaş, İyi İnsan* kitabı, yetişkinlere nasıl iyi vatandaş olunacağını anlatmayı temel alan bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun bu kitapta ahlak kurallarıyla ilişkilendirerek açıkladığı iyi vatandaş ideali, yalnızca kanunlara saygılı olmakla değil aynı zamanda toplumsal görev bilincine sahip olma ve iyi evlat olma durumuyla açıklanmıştır. Yücel’in (2024) “*Ahlak kuralları, iyi vatandaş, iyi insan olabilmek için ferdin, iyi evlat, iyi anne ve baba, iyi kardeş olmasını lüzumlu gösterir.*” (s.125) ifadesi, onun iyi vatandaşlık ve iyi insanlığı kişinin önce ailesinde iyi olmasına bağladığını göstermektedir. Ona göre, içerisinde doğup büyüdüğü aileye aidiyeti olmayan kişinin daha büyük bir topluluğa kendisini ait hissetmesi mümkün değildir. Bu nedenle ailede verilen eğitim oldukça önemli olup bu eğitim devletin iyi vatandaşlar yetiştirmesine yardımcı olmaktadır. Yücel, vatandaşlık kavramı ile ilgili düşüncelerini bakanlık döneminden sonra Rakım Çalapala ile birlikte hazırladığı, *Yurttaşlık Bilgisi* ders kitabında ortaya koymuştur. Bu bağlamda Yücel’in, *Bir milletten olan insanlara teker teker yurttaş yahut vatandaşlar derler*” ifadesi, vatandaşlık kavramını millet kavramı ile özdeşleştirdiğini göstermektedir. Ona göre, millet ise; “*Dil, tarih, kültür, ülkü ve vatan bağlarıyla bağlı insanlar topluluğu*” olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma ilave olarak millet ve vatandaşlık ilişkisini örneklendirdiği, “*Biz Türkler, 21 milyon vatandaştız*” ifadesi, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde, ülke üzerinde yaşayan tüm insanların ayırt edilmeksizin Türk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Yücel ve Çalapala, 1965, s.26-29). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Yücel, hümanist, laik ve millî bir vatandaşlık anlayışı

benimsemiştir. Onun Cumhuriyet ve Atatürk paralelindeki düşünceleri, eğitim meselesini ve vatandaşlık düşüncesi de bu bağlamda ele almasına neden olmuş aynı zamanda Türk kültürü ve geleneklerinin kaybolmasına karşı çıkarak Türk vatandaşlığını ulus-devlet anlayışı çerçevesinde kapsayıcı bir bakış açısıyla ele almıştır.

Dönemin pedagoglarının vatandaşlık kavramına bakışı ve bu bağlamda yetiştirilecek vatandaşların manevi niteliklerine yönelik görüşleri incelendiğinde, üç ana akım ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Gökalp'in savunucusu olduğu, Türkçülük; ikincisi Baltacıoğlu ve Ülken'in savunduğu milliyetçilik ve muhafazakârlık; son olarak, Yücel ve Tonguç'un ortaya koyduğu, laiklik ve cumhuriyetçilik anlayışlarıdır. Bu düşünürlerinin hepsini ortak noktası, hümanizm ve millilik bağlamında ülkesine faydalı, sadık, iyi ve vatansever vatandaşlar yetiştirmektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında üzerinde uzun tartışmaların yapıldığı bu kavramlar, etkileri günümüze ulaşan sonuçlar ortaya çıkarmış, sonuç olarak Türk çocuklarının, milli, laik, iyi ahlaklı, cumhuriyet ideolojisine ve ülkesine sadık vatandaşlar olarak yetiştirilmeleri amacıyla eğitim kurumları politik bir araç olarak kullanılmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, vatandaşlık kavramının tarihsel ve felsefi kökenlerini inceleyerek, bu kökenlerin Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim düşüncesine nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Antik Yunan'dan başlayarak Batı felsefesinde ve tarihsel süreçte gelişim geçiren vatandaşlık kavramı, Fransız Devrimi sonrası modern anlamına kavuşmuş, Türk tarihinde ise Osmanlı'nın son dönemlerinde Tanzimat ile birlikte üzerinde durulmaya başlanarak II. Meşrutiyet Dönemi ve akabinde Cumhuriyet ile birlikte kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte kurulmak istenen ulus-devletin inşası sürecinde eğitim kurumları aracılığıyla yeni bir vatandaşlık modeli inşa edilmiş, bu model üzerinden bireylerin hem ideolojik hem de davranışsal olarak şekillendirilmesi hedeflenmiştir.

Bu bağlamda Erken Cumhuriyet Döneminde eğitim, yalnızca bilgi ve kültür aktarımı olarak değil aynı zamanda "vatandaş yetiştirme" konusunda politik bir aygıt olarak kullanılmış, devlete ve millete sadık, millî değerlere saygılı, çağdaş, laik ve üretken bir vatandaş tipi amaçlanmıştır. İnşa edilmek istenen vatandaşlık düşüncesinin ulus-devlet anlayışı bağlamındaki hukuki temellerini oluşturmak amacıyla hazırlanan 1924 Anayasası ve 1312 sayılı Vatandaşlık Kanunu, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak Türk üst kimliği üzerinden bir vatandaşlık anlayışı benimsemiştir. Benzer şekilde eğitim politikalarına yön vermek amacıyla toplanan 1921 Maarif Kongresi, Hey'et-i İlmiye toplantıları ve Millî Eğitim Şûraları, aldıkları kararlarla vatandaş yetiştirme konusunu Cumhuriyetin politik ve ideolojik amaçları doğrultusunda ele almışlardır. Bu toplantılarda alınan kararların uygulama noktası olan müfredatlar, vatandaşlık dersleri ve ders kitapları, vatandaşlık bilincinin inşa edilmesi sürecine hizmet eden araçlar olarak kullanılmış, çocuklar bir yandan millî ve çağdaş niteliklerle yetiştirilirken bir yandan da Cumhuriyet ilkelerine bağlı, devletin işleyişini bilen, toplumsal düzene uyumlu iyi vatandaşlar olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde; millî kimlik ve vatan sevgisi gibi kavramlar üzerinden, görev ve sorumluluk odaklı bir anlayışla, ön plana çıkan vatandaşlık kavramı, millî ülkeye ulaşmayı hedefleyen kurucu iradenin, üzerinde özenle durduğu bir kavram haline gelmiştir. Dönemin pedagogları da yaşanan vatandaşlık tartışmalarına kayıtsız kalmayarak bu konuda çalışmalar yapmış; vatandaşlık kavramının içeriğinin ve niteliğinin ne olması gerektiği konusunda özgün fikirler ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak, bu dönemde benimsenen vatandaşlık anlayışının, Fransız Devrimi temelli bir fikir olan ulus-devlet anlayışı çerçevesinde geliştiği ve bunun yanında yetiştirilmek istenen vatandaşların; laiklik, çağdaşlık, millilik ve toplumsal dayanışma gibi değerler bağlamında şekillendirilmek istendiği görülmektedir. Bu anlayış çerçevesinde yetiştirilmek istenen

vatandaş tipinin, Cumhuriyetin ve devletin geleceği ve koruyucusu olacağı fikri öne çıkmış, bu anlayış da dönemsel olarak hızla gelişen bireysel hak ve özgürlükleri, görev ve sorumluluk odaklı bir vatandaşlık anlayışının gerisinde bırakmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler, Erken Cumhuriyet Döneminde vatandaşlık kavramın; haklar ve özgürlükler, görevler ve sorumluluklar, millî kimlik ve manevi nitelikler çerçevesinde çok boyutlu bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, vatandaşlık kavramının geçirdiği dönüşümün yalnızca tarihsel boyutuna değil aynı zamanda günümüzdeki ve gelecekteki küresel gelişmeleri de dikkate alarak demokratik ve katılımcı vatandaşlık anlayışının eğitim üzerindeki etkilerinin araştırılmasına odaklanmasının her iki alanın da gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülebilir.

5. KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. & Köker, L. (2017). *Kral-Devlet ya da ölümlü tanrı*. İmge Yayınevi.
- Ağaoğulları, M. A. & Köker, L. (2020). *İmparatorluktan tanrı devletine*. İmge Yayınevi.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız devriminde birey-devlet ilişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(03), 195-228. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001521
- Ağaoğulları, M. A. (2020). *Kent devletinden imparatorluğa*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Aktel, A. (1998). Tanzimat fermanı'nın toplumsal yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/195218>
- Akyüz, Y. (2021). *Türk eğitim tarihi m.ö2000- ms.2021*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Alptekin, M. F. (2005). *Yurttaşlığın tarihî gelişimi*[Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aristoteles, (2022). *Politika* (6. Baskı). (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları. (t.y.)
- Arsel, İ. (1997). *Şariat Devletinden Laik Cumhuriyete*. Kaynak Yayınları.
- Arslan, Z. (2013). Sened-i ittifak'ın ortaya çıkışı ve insan hakları bakımından değerlendirilmesi. *International Journal of SocialScience*, 6(8), 77-91. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1971>
- Aslan, E. (2011). 1924 ilk mektepler müfredat programı. *İlköğretim Online*, 10(2), 717-734. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/90673>
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri 1-3(açıklamalı dizin ile)*. Divan Yayıncılık.
- Atatürk, M. K. & İnan, A. (Ed). (2010). *Medeni bilgiler / türk milletinin el kitabı*. Arı Matbaası.
- Atatürk'ün bütün eserleri (1924) cilt:16*. (2005). Kaynak Yayınları.
- Ateş, T. (2017). *Siyasal Tarih*.İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aybay, R. (1998). Teba-i osmani'dent.c. yurttaşına geçişin neresindeyiz?. A. Ünsal (Ed.), 75. *yılda tebaa'dan yurttaş doğru* (37-42) İçinde. Tarih Vakfı Yayınları.
- Aybay, R. (2008). *Vatandaşlık hukuku*. (4. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aybay, R. (2019). Osmanlı devleti'nde uyrukluk (tabiiyet) Akşin, A., Ünlü B. & Balcı, S. (Ed.ler). *100. Yılında jön türk devrimi* (141-160) İçinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, M. A. (2014).), *Türk hukuk tarihi*. Beta Yayınları.

- Bağce, H. E. ve Bakirezer, G. (2004). Aydınlanma, cumhuriyet ve yurttaşlık. M. Sarıoğlu (Ed.), *Cumhuriyet aydınlanması* (27-68) İçinde. Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Bağlı, M. & Özensel, E. (2013). *Çokkültürlü Vatandaşlık*. Çizgi Kitapevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1942). *Gençlik kitapları vatanını sev orduya inan*. Kültür Basımevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1953). Kuran felsefesi üzerine inceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1) 1-5. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1655322>
- Başaran, M. (2010). *Büyük aydınlanmacı öğretmenim hasan ali yücel*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bodur, A. & Akdeniz, G. (2024). Millî eğitim bakanı hasan-âli yücel'in ülkü anlayışı ve vatandaşlık düşüncesinin incelenmesi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 10(22), 402-417. https://www.sadab.org/FileUpload/bs701867/File/26.egitsel_yonetim_sureclerinde_sosyal_bilimler.pdf
- Bouineau, J. (1998). Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık. (Çev. & Ed., T. Ilgaz). *Dersimiz: yurttaşlık* (109-144) İçinde. Kesit Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1996'da yayımlandı).
- Bumin, K. (2013). *Batı'da devlet ve çocuk*. Çizgi Kitabevi.
- Coşgun, S. (2015). *Atatürk dönemi Yurt Bilgisi ders kitaplarının eğitim felsefesi ve sosyolojisi açısından değerlendirilmesi* (Yayın No. 413696) [Doktora Tezi, Erzincan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Coşgun-Kandal, S. (2017). Mustafa sâtibey'inma'lûmât-ı medeniyye dersi üzerine düşünceleri. Devrez, Ş. (Ed.), *Prof. dr. recep yıldırım'a armağan* (421-434) İçinde. Bilgün Kültür Sanat Yayınları
- Coşgun-Kandal, S. (2019). Atatürk Döneminde yurttaşlık dersleri: tarihsel süreç, ders kitapları ve programlar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(2), 387-412. <https://doi.org/10.18513/egetid.661563>
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1935). *C.H.P. programı*. Ulus Basımevi.
- Çelik, A. (1999). İsmail hakkı baltacıoğlu ve din eğitimimiz. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 169-199. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30798>
- Çilingir, L. (2019). Locke'un toplum sözleşmesi kuramı. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 11, 31-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/temasa/issue/47291/596016>
- Çüçen, K. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Özel Sayı), 25-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23528/250685>
- Demir, F. (2018). *Türkiye'de cumhuriyet döneminde ilkokul programları kapsamında yetiştirilmek istenen insan modeli* (Yayın No. 526641) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, Ş. (2005). *Yurttaşlık kavramı ve türkiye için bir model önerisi: anayasal yurttaşlık* (Yayın No. 189143) [Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, K. (2008). *Cumhuriyet dönemi kimlik inşası* (Yayın No. 270091) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Doğdu, M. (2007). *Tek parti döneminde ülkemizdeki çocuk dergilerinde yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi* (Yayın No. 211464) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Düzenli, K. (2020). *Yurttaşlığın tarihsel dönüşümü ve türkiye’de yurttaşlık* (Yayın No. 660329) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Erdoğan, A. (2016). *Osmanlı’da yurt dışı eğitim ve modernleşme*. Büyüyenay Yayınları.
- Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri* (Yayın No. 205766) [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i hümayûn*. Çev., P. Sıral, İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 2022’de yayımlandı).
- Giritli, İ. (1989). Fransız ihtilali ve etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(15), 539-550. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1144884>
- Gökalp, Z. (2018). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. Karbon Kitaplar.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Göze, A. (2021). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayınları.
- Göztepe, E. (2003). Yurttaşlığın kamusal ve ulusüstü boyutu: avrupa yurttaşlığı ve “göçmen forumu” örnekleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 229-148. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000510
- Güllü, İ. (2015). Durkheimci bir sosyolog: ismayıl hakkı baltacıoğlu’nun din ve toplum görüşleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (62), 205-228. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2575356>
- Gülpınar, F. (2012). Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 81-109. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002239
- Gümüş, M. (2008). Anayasal meşrûti yönetime medhal:1856 ıslahat fermanı’nın tam metin incelemesi. *Bilgi / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 215-240. <https://bilgi.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2776-published.pdf>
- Gündüz, M. (2021). Hasan âli yücel ve yurttaşlık anlayışı. *Tebeşir*, 15, 15-16. https://mektepligazete.com/public/file/bulten/mektepli-bulten_sayi15.pdf
- Güneş-Esgün, T. (2017). Kant’ın hukuk öğretisinde yurttaşlık durumuna geçiş ve izin verici yasanın olanakları. *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 139-158. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/804333>
- Güvenç, C. (2020). Fransız burjuva devrimi: bir aydınlanma hareketi olarak mutlak monarşiden cumhuriyete geçiş. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 64-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kayusosder/issue/55597/701654>
- Güveyi, Ü. (2019). Ulus devlet ile vatandaşlık ilişkisi paradoksu ve anayasal düzlemdeki negatif etkileri. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*(2), 137-168. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.599131>
- Hayta, S. (1995). *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları* (Yayın No. 41087) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Heater, H. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi*. (Çev., M. Delikara). İmge Kitabevi, (Orijinal çalışma 2004'te yayımlandı).
- İnalçık, H. (1985). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler. M. Belge (Ed.). *Tanzimattancumhuriyet'tetürkiye ansiklopedisi6*, (1536-1544) İçinde. İletişim Yayınları.
- İşler, A. (2022). İsmayıl hakkı baltacıoğlu'nun din yolu dergisi özelinde din anlayışı. *International SocialSciencesStudiesJournal*, 6(66), 3166-3173. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.2517>
- İşler, E. (1999). Voltaire ve rousseau etrafında aydınlanma çağı fransız yazını'na bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 48-54. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114950>
- Jellinek, G. (2017). *İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi üzerine modern anayasa tarihine bir katkı*. (Çev., R. İ. Dülger & M. Dülger), Pinhan Yayıncılık, (Orijinal çalışma 1901'de yayımlandı).
- Kadioğlu, A. (2008). Vatandaşlık: kavramın farklı anlamları. (Çev. & Ed., A. Kadioğlu). *Vatandaşlığın dönüşümü: üyelikten haklara* (1-30) İçinde. Metis Yayıncılık.
- Kalenderoğlu, M. (2022). Din yolu dergisine dair bir inceleme. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(17), 110-137. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.994654>.
- Kant, I. (1982). Yazko felsefe yazıları. (Çev., U. Nutku, Ed., S. Hilav), *Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi* (116- 129) İçinde. Ağaoğlu Yayınevi, (Orijinal çalışma 1784'te yayımlandı).
- Kant, I. (2022a). *Ahlakın Metafiziği: Hukuk Öğretisi*. (Çev., A. Heper), Fol Kitap, (Orijinal çalışma 1797'de yayımlandı).
- Kant, I. (2022b). Yaygın bir söz üstüne: teoride doğru olabilir, ama pratikte işe yaramaz [teori ve pratik] (Çev. & Ed., H. Çörekçioğlu), *Kant felsefesinin politik evreni* (25-74) İçinde. Ayrıntı Yayınları, (Orijinal çalışma 1788'de yayımlandı).
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınları.
- Kaya, M. M., & Biçer, B. (2021). Osmanlı'dan cumhuriyet'e vatandaş. *OPUS International Journal of SocietyResearches*, 18(44), 8025-8053. <https://doi.org/10.26466/opus.936133>
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye'de II. meşrutiyetten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması* (Yayın No. 111187) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Leca, J. (1998). Bireycilik ve yurttaşlık. (Çev. & Ed., T. Ilgaz). *Dersimiz: yurttaşlık* (13-80) İçinde. Kesit Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1996'da yayımlandı).
- Marshall, T.H. (2000). Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar. (Çev. & Ed., A. Kaya), *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar* (13-82) İçinde. Gündoğan Yayınları, (Orijinal çalışma 1960'ta yayımlandı).
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *QualitativeResearch: A Guide to Design and Implementation* (4th ed.). San Francisco, CA: JosseyBass.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2023, Eylül). Cumhuriyetin ilk dönemi eğitim kurumları. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>

- Montesquieu, (2015). *İran Mektupları*. (Çev., B. Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal çalışma 1721’de yayımlandı).
- Montesquieu, (2017). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Çev., B. Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal çalışma 1748’de yayımlandı).
- Montesquieu. (2023). *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*. (Çev., B. Günen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal çalışma 1734’de yayımlandı).
- Nalçacı, A. (2020). *Cumhuriyetten günümüze ilköğretim sosyal bilgiler programındaki değişimlerin değerlendirilmesi* (Yayın No. 109352) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İletişim Yayınları.
- Ozan, H. (2020). *Meşrutiyetten cumhuriyete vatandaşlık öğretim programlarında kimlik inşası* (Yayın No. 644651) [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Öz, M. (2007). Reâyâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, 490-493. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011303.pdf>
- Özodaşık, M. (1997). *Cumhuriyet eğitiminde yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları (1923-1950)* (Yayın No. 61558) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Platon, (2022). *Devlet* (5. Baskı). (Çev., F. Akderin, Çev.), Say Yayınları, (t.y.)
- Rousseau, J. J. (2021). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (Çev., R. N. İleril). Say Yayınları, (Orijinal çalışma 1756’da yayımlandı).
- Rousseau, J. J. (2023). *Toplum sözleşmesi*, (Çev., V. Günyol). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Orijinal çalışma 1762’da yayımlandı).
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908); islamlaşma, otokrasi ve disiplin*. (Çev., O. Yener). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 2010’da yayımlandı).
- Şeker, G.,& Gül, H. (2023). Kavramsal ve tarihsel olarak vatandaşlık. *Nazilli İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 133-142. <https://doi.org/10.59113/niibfd.1402844>
- Şimşek, A.,& Karaduman, E. (2023). Türkiye’de vatandaşlık eğitiminin yönü (2. Meşrutiyet döneminden günümüze 2022). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(59 Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 75-108. <https://doi.org/10.21563/sutad.1378237>
- Şit, B. (2008). Modern vatandaşlık kavramına bir bakış. *TBB Dergisi*, 76, 67-82. <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-76-420#:~:text=TBB%20Dergisi%2C%20Say%C4%B1%2076%2C%202008,-desi%20olarak%20kar%C5%9F%C4%B1m%C4%B1za&text=1924%20Anayasas%C4%B1n%C4%B1n%2088.%20maddesinde,%C5%9Fitli%20C3%B6neriler%20aras%C4%B1ndan%20tercih%20edilmi%C5%9Ftir.>
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2025, 10 Mayıs). 1921 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>
- T.C. Anayasa Mahkemesi. (2025, 10 Mayıs). 1924 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>
- T.C. Kültür Bakanlığı. (1936). *İlkokul programı*. Devlet Basımevi.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1948). *İlkokul programı*. Millî Eğitim Basımevi.
- Tanör, B. (2024). *Osmanlı-türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.

- Topuzkanamış, Ş. E. (2012). Anayasal vatanseverlik kavramının anlamı, amaçları ve bu kavram ışığında geçmişle yüzleşme politikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14(1), 133-68. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753754>
- Töre, N. (2017). Değişen dünyada vatandaşlık. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 5(10), 553-595. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/33505/372442>
- Tuğluoğlu, F.,& Tunç, T. (2010). 1926 ilköğretim müfredatı ve cumhuriyet tuncay tunç dönemi eğitiminin ekonomik hedefleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26, (76), 55-98. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/676433>
- Tuna, E. (2008). *Bir Osmanlı vatandaşlık ders kitabı olan rehber-i ittihad çerçevesinde 2. meşrutiyet döneminde vatandaşlık eğitimi* (Yayın No. 220285) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Tunç-Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 52(52), 311-342. <https://doi.org/10.18589/oa.592187>
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. (1930a). *İlköğretim Müfredat Programı*. Devlet Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. (1930b). *Köy mektepleri müfredat programı*. devlet matbaası.
- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek parti döneminde ulus inşa politikalarının eğitim boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 159-174. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256359>
- Uğurluoğlu, O. (1999). Atatürk, cumhuriyet ve milletleşme. *Erdem*, 11(33), 1013-1028. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44371/548828>
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsani vatanseverlik*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2015). *Aşk Ahlakı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal, S. (2021). Magnacarta'da monarşinin sınırlanması. *Journal of History School*, (50), 175-203. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.48778>
- Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık zor zanaat. A. Ünsal (Ed.), *75. yılda tebaa'dan yurttaşla doğru* (1-3) İçinde. Tarih Vakfı Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. (1. Baskı). Dost Yayınları.
- Üstel, F. (2005). *Makbul vatandaş'ın peşinde, II. meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2022). Türkiye cumhuriyeti'nde resmî yurttaş profilinin evrimi. Gültekingil, M.,& Bora, T. (Ed.ler), *Modern türkiye'de siyasi düşünce cilt 4 / milliyetçilik* (275-283) İçinde. İletişim Yayınları.
- Vural-Dinçkol, B. & Işık, A. (2015). 1924 anayasası döneminde yurttaşlık anlayışı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 21(1), 13-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/268986>
- Yalçinkaya, A. (2015). Yunan uygarlığı İçinde polis ve siyaset, M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten jakobenlere: batı'da siyasal düşünceler* (91-124) İçinde. İletişim Yayınları.
- Yayla, A. (2012). *Siyaset teorisine giriş*. Siyasal Kitabevi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

Yıldırım, Y. (2019). Fransız devrimi'nde yurttaşlık ve etkilerine dair bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,21, 251-271. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.374267>

Yılmaz, D. & Konya, D. (2022). Cumhuriyet'in kuruluşunda birey ve devlet ilişkisi: 1312 sayılı türk vatandaşlığı kanunu ve uygulamaları. *Belgi Dergisi*,24, 17-41. <https://doi.org/10.33431/belgi.1094637>.

Yücel, H. A. &Çalapala, R. (1965). *Yurttaşlık Bilgisi ilkokul 5*. Atlas Yayınevi.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*.(Çev.,Y. Saner), İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1993'te yayımlandı).

ANALYSING ŞÖHRET DOĞRUYOL SAĞBAŞ'S CHILDREN'S BOOKS IN TERMS
OF THE BASIC ELEMENTS OF CHILDREN'S LITERATURE

ŞÖHRET DOĞRUYOL SAĞBAŞ'IN ÇOCUK KİTAPLARININ ÇOCUK
EDEBİYATININ TEMEL ÖGELERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Musa DEMİR¹, Mersiye YILMAZ ASLAN²

¹Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, 0000-0001-7805-4998

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Türkçe Eğitimi, 0000-0002-4196-5808

Özet

Çocuk edebiyatı; çocukların bulunduğu gelişim dönemlerine uygun bir şekilde onlara perspektif alma, içinde bulunduğu toplumun evrensel, millî değerleri içselleştirmek ve temel dil becerilerine katkı sağlamak için ortaya koyulmuş eserlerin oluşturduğu bir alandır. Bu çerçevede üretilen hiçbir eser çocuktan bağımsız düşünülemez ve çocuğa uygun olarak ortaya koyulmalıdır. Bu çalışmanın amacı da Şöhret Doğruyol Sağbaş'ın çocuklara yönelik yazdığı çocuk kitaplarının çocuk edebiyatının temel öğeleri bakımından incelenmesidir. Çocuk edebiyatının temel öğeleri dış yapı özellikleri; büyüklük, kâğıt, kapak-cilt, sayfa düzeni, harfler, iç yapı özellikleri; karakter, konu, ileti, dil ve anlatım ve temel eğitim ilkeleri altında üç aşamada incelenebilir (Sever vd. 2007). Çalışma, nitel bir araştırmanın ürünü olup tarama modeline göre yürütülmüştür. Ütopyaya Yolculuk, Distopyaya Yolculuk, Androtopyaya Yolculuk, Tuhaf Bilimler Akademisi ve Tuhaf Bilimler Akademisi II eserleri incelenmiştir. Bulguların analiz edilme noktasında betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Netice olarak eserlerin dış ve iç yapı özellikleri (boyut, kâğıt türü, kapak-cilt, sayfa düzeni, harfler ve resim) çocuk edebiyatı yapıtlarında bulunması gereken temel öğelere uygun niteliktedir. Görseller açısından bakıldığında kullanılan görsellerin içerikle uygun olduğu saptanmıştır. Eserlerde üstünde durulan konu, verilmek istenilen mesajı karşılamakla birlikte çocukların gelişimini olumsuz yönde etki edecek şekilde verilmemiştir. Bununla birlikte hitap ettiği kitlenin söz varlığını zenginleştirecek niteliktedir. Son olarak dil ve anlatım açısından değerlendirildiğinde eserlerde çocukların okuduklarını anlamasını, zihinde yapılandırma süreçlerini zorlaştıracak bir tutum söz konusu değildir. Bunların yanı sıra eserlerin sonunda yer alan ve konularla bağlantılı oluşturulmuş tiyatro metinleri, bestelenmiş şarkılar çocukların farklı yönlerdeki gelişimleri için Türkçe dersi kapsamında kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, Şöhret Doğruyol Sağbaş, çocuk hikâyeleri.

Abstract

Children's literature is a field of works created to provide children with a perspective in accordance with their developmental periods, to internalize the universal and national values of the society in which they live, and to contribute to their basic language skills. No work produced within this framework can be considered independent from the child and should be put forward in accordance with the child. The aim of this study is to analyze Şöhret Doğruyol Sağbaş's children's books written for children in terms of the basic elements of children's literature. The basic elements of children's literature can be analyzed in three stages: external structure features; size, paper, cover-skin, page layout, letters, internal structure features; character, subject, message, language and expression and basic educational principles (Sever et al. 2007).

The study is the product of a qualitative research and was conducted according to the survey model. Translated with DeepL.com (free version) The works Journey to Utopia, Journey to Dystopia, Journey to Androtopia, Academy of Weird Sciences and Academy of Weird Sciences II were analyzed. At the point of analyzing the findings, descriptive analysis method was preferred. As a result, the external and internal structure features of the works (size, paper type, cover-binding, page layout, letters and pictures) are in accordance with the basic elements that should be found in children's literature works. In terms of visuals, it was determined that the visuals used were appropriate with the content. The subject matter emphasized in the works meets the intended message and is not given in a way that negatively affects children's development. In addition, it has the quality to enrich the vocabulary of the audience it addresses. Finally, when evaluated in terms of language and expression, there is no attitude in the works that would make it difficult for children to understand what they read and to construct in their minds. In addition to these, the theater texts and composed songs at the end of the works, which are related to the subjects, can be used within the scope of Turkish lessons for the development of children in different aspects.

Keywords: Children's literature, Şöhret Doğruyol Sağbaş, children's stories.

**VIOLATIONS OF PERSONAL RIGHTS WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL
MEDIA USE**

SOSYAL MEDYA KULLANIMI KAPSAMINDA KİŞİLİK HAKKI İHLALLERİ

Fatma ALASLAN

Özet:

Hukuk düzeninde iki tür kişilik vardır. Bunlardan biri gerçek kişiler bir diğeri ise tüzel kişilerdir. Gerçek kişi vasfı tam ve sağ doğum şartıyla kazanılırken, tüzel kişi vasfı, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş kişi toplulukları veya malvarlığı toplulukları neticesinde kazanılmaktadır. Her bir kişilik türünün kendi yapısına özgü kişilik değerleri üzerinde kişilik hakları mevcuttur. Kişilik değerleri sınırlı sayı ilkesine tabi olmamakla birlikte, gerçek kişiler açısından beden ve vücut bütünlüğü, özel hayatın gizliliği, onur ve haysiyet, resim, isim, ses, görüntü gibi başlıca değerler üzerinde söz konusudur. Tüzel kişiler bakımından elbette kişilik değerlerinin, tüzel kişinin yapısı gereği daha sınırlı olduğu görülmektedir. Günümüzde, teknolojinin gelişmesiyle birlikte, her gün yeni bir sosyal medya uygulamasının aktif hale geldiği görülmektedir. Herkes tarafından kullanılan sosyal medya uygulamalarının kullanımı ve denetimini sağlamak üzere, sosyal medya hukuku dediğimiz yeni bir hukuk alanı gelişmiştir. Sosyal medya hukukunun varlığı ve gelişimi adeta bir ihtiyaç halinde dönüşmüştür. Zira, bir başkasına ait olan resmin, ismin sahte hesaplar açmak suretiyle rıza dışı kullanımı, kamusal değeri olmayan, gerçeklik taşımayan birçok bilgiyi sırf başkalarını toplum önünde küçük düşürmek maksadıyla yaymak, paylaşmak, özel hayata, giz alanlarına dair rıza dışı görsel veya bilgilerin paylaşılması sosyal medya kullanımı suretiyle kişilik haklarının gaspedilmesinin sadece birkaçıdır. Bu sebeple sosyal medya hukuku ile kişilik haklarının çok sıkı bir bağ içinde bulunduğunu söylemek elbette, yanlış olmayacaktır. Çalışmamızda, sosyal medya hukuku ile kişilik hakkı ihlallerine yer verilerek, hem aradaki bağ hem de bu ihlallerin ne surette gerçekleştiği gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Hukuku, Kişilik Değerleri, Kişilik Hakları, İhlal.

Abstract:

There are two types of personality in the legal system. One of them is natural persons and the other is legal persons. While the qualification of a natural person is acquired on the condition of full and correct birth, the qualification of a legal person is acquired as a result of groups of persons or groups of assets that have come together to achieve a specific purpose. Each personality type has personality rights over personality values specific to its own structure. Although personality values are not subject to the principle of limited number, they are in question on the main values such as body and body integrity, privacy of private life, honor and dignity, picture, name, sound and image for real persons. In terms of legal entities, of course, it is seen that personality values are more limited due to the structure of the legal person. Nowadays, with the development of technology, it is seen that a new social media application is activated every day. In order to ensure the use and control of social media applications used by everyone, a new field of law, which we call social media law, has developed. The existence and development of social media law has turned into a need. Because, the non-consensual use of someone else's picture or name by opening fake accounts, disseminating and sharing many information that has no public value and does not carry reality just for the purpose of humiliating others in front of the public, sharing non-consensual images or information about

private life and secret areas are just a few of the usurpations of personal rights through the use of social media. For this reason, of course, it would not be wrong to say that social media law and personal rights are very closely linked. In our study, violations of social media law and personal rights will be included, and both the connection between them and how these violations take place will be revealed.

Key Words: Social Media, Social Media Law, Personality Values, Personality Rights, Violation.

OPINIONS OF STUDENTS TAKING SPECIAL EDUCATION COURSES TOWARDS
INCLUSIVE PRACTICES

ÖZEL EĞİTİM DERSLERİ ALAN ÖĞRENCİLERİN KAPSAYICI
UYGULAMALARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Yeliz ÇELEN¹, Ferhat OKTAY²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Programları Ve Öğretimi,
<https://orcid.org/0000-0002-7991-4790>

²Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Matematik Eğitimi,

Özet

Bu araştırmada, aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmış bu amaç altında; aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşleri nelerdir? sorularına cevap aranmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılında Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde eğitimlerine devam eden ve özel eğitim ve kaynaştırma dersi alan matematik öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Evreni oluşturan birimlerin, araştırma konusu ile ilgili özelliklerinin cinsiyet yönünden ve bölümlerinin farklı olması yüzünden, örneklem tabakalı örnekleme yöntemi olarak seçilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen beş sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Bu anketin ilk iki sorusu öğrencilerin cinsiyet ve bölümlerini tespit etmek için kullanılmıştır. Diğer beş soruda ise öğrencilerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşleri beşli likert tipi ölçek sorularıyla ve açık uçlu sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada toplanan verilerin analizi için birinci alt problemde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak, öğrencilerin % 93,3'ü kaynaştırma eğitiminin zorunlu olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda öğrenciler özel eğitime gereksinim duyan bireylerin en az sınırlayıcı ortamlarda eğitim alarak, sosyal, öz bakım, dil ve iletişim becerilerini geliştirmek için özel eğitime ihtiyaç duyacaklarını belirtmekte ve bunun sadece aile ve akraba çevresiyle geliştirilemeyeceğini vurgu yapmaktadır. Yine öğrencilerin akademik bilgi ve beceriler kazandırmak için akranlarıyla bir arada ve alanında profesyonel kişilerce eğitim almasının önemine dikkat çekmekte ve kaynaştırma eğitiminin zorunlu olmasının eğitimde fırsat eşitliğinin uygulanmasının da bir gereği olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerin %91,6'sının öğretim ve değerlendirme için gerekli yöntem ve teknikler ile öğretim materyallerinin BEP içeriğinde yer almasına ilişkin görüş belirtmişlerdir. Öğrencilerin % 90'ının kaynaştırma eğitiminin yararlarına vurgu yaptığı bu eğitimin olumlu öğretmen ve akran tutumları, donanımlı ve yeterli bir fiziksel ortam, özel eğitim alanında yeterli ve farkındalık kazanmış aile, öğretmen ve engelli birey üçlüsüyle nitelikli olarak gerçekleştirilebileceği yönünde fikir belirttiği görülmektedir. Oranın bu denli yüksek oluşu aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin özel eğitim dersinde farklı bilgiler edindikleri ve sorunların çözümü için bu çerçevede görüş belirttikleri görülmektedir. Araştırma sonucuna göre katılım gösteren öğrencilerin genel olarak kaynaştırma eğitiminin zorunlu olması gerektiği yönünde görüş bildirdikleri, kaynaştırma eğitimi için geliştirilecek olan BEP'in içeriğinde sırasıyla öğretim ve değerlendirmede kullanılacak yöntem ve teknikler ile öğretim materyallerinin,

sağlanacak eğitim desteğine ilişkin bilgilerin ve özel eğitime gereksinim duyan bireylerin kişisel bilgilerine yer verilmesinin gerekli olduğuna vurgu yaptıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *matematik öğretmeni, sınıf öğretmeni, özel gereksinimli öğrenci, özel eğitim, kaynaştırma eğitimi*

Abstract

This study aimed to determine the views of candidate teachers on inclusive education and under this purpose; answers were sought to the questions of what are the views of candidate teachers on inclusive education. In this study, a case study, one of the qualitative research models, was used. The study group of the study consisted of 3rd and 4th grade students studying in the departments of mathematics teaching and classroom teaching who continue their education in Amasya University Faculty of Education in the 2023-2024 academic year and take special education and inclusive courses. Since the characteristics of the units constituting the universe were different in terms of gender and departments related to the research topic, the sample was selected as a stratified sampling method. A questionnaire consisting of five questions developed by the researcher was used as the data collection tool in the study. The first two questions of this questionnaire were used to determine the gender and departments of the students. In the other five questions, the opinions of the students on inclusive education were tried to be determined with five-point Likert-type scale questions and open-ended questions. In the first sub-problem, the content analysis method, one of the qualitative research methods, was used to analyze the data collected in the study. Based on the findings of this study, 93.3% of the students emphasize that inclusive education should be mandatory. In this context, the students state that individuals who need special education will need special education to develop their social, self-care, language and communication skills by receiving education in the least restrictive environments and emphasize that this cannot be developed only with the family and relatives. They also draw attention to the importance of students receiving education together with their peers and by professionals in the field in order to gain academic knowledge and skills and state that the necessity of inclusive education is also a requirement for the implementation of equal opportunities in education. 91.6% of the students expressed their views on the inclusion of the necessary methods and techniques and teaching materials for teaching and evaluation in the IEP content. It is observed that 90% of the students emphasized the benefits of inclusive education and expressed their opinion that this education can be carried out qualitatively with positive teacher and peer attitudes, a well-equipped and sufficient physical environment, and a trio of family, teacher and disabled individuals who are sufficient and aware in the field of special education. The fact that this rate is so high indicates that the candidate teachers have acquired different information in the special education course regarding inclusive education and have expressed their opinions in this context for the solution of the problems. According to the results of the research, it has been observed that the participating students have generally expressed their opinions that inclusive education should be mandatory and that the content of the IEP to be developed for inclusive education should include the methods and techniques to be used in teaching and evaluation, teaching materials, information on the educational support to be provided and personal information of individuals who need special education.

Key Words: *mathematics teacher, classroom teacher, special needs student, special education, inclusive education*

1. GİRİŞ

Bireysel, gelişimsel ve bilişsel olarak yaşlılarından anlamlı derecede farklılık gösteren bireyler özel eğitime gereksinim duyan birey olarak tanımlanmaktadır. Bu bireylerin özel gereksinimlerini karşılamak üzere, alanında uzman kişilerce özel eğitime gereksinim duyan

bireyin ilgi, istek ve ihtiyaçlarına uygun şekilde bireylerin engel ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitime özel eğitim denilmektedir (MEB, 2018). MEB (2006) özel eğitimi, yetersizliklerin engele dönüşmesini engelleyerek kişilerin bağımsız olarak üreten bireyler olmasını sağlamak için becerilerini geliştirmek için sunulan eğitim hizmetlerinin tümüdür.

31.05.2006 tarihli 26184 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde yer alan tanıma göre kaynaştırma; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte resmî ve özel; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır. Kırcaali ve İftar'a göre (1998) kaynaştırma, özel eğitime gereksinim duyan bireylerin en az kısıtlayıcı eğitim ortamlarında özel eğitim hizmetlerinden tam ya da yarı zamanlı olarak eğitim görmesidir. Alanyazın incelendiğinde kaynaştırma tanımlarındaki ortak özellik, özel eğitime gereksinim duyan bireylerin mümkün olduğu kadar örgün eğitimlerine devam eden akranlarıyla bir arada tutarak gereksinimlerini karşılayacak düzeyde eğitim verilmesi olarak belirtilmektedir (Sucuoğlu ve Kargın, 2006; 29). Kaynaştırmada temel felsefe, özel eğitime gereksinim duyan bireylerin genel eğitim seviyesindeki okullara dahil olarak yeteneklerine dayalı eğitim görmeleri olarak açıklanmaktadır (Anılan ve Kayacan, 2015). Kaynaştırma nasıl tanımlanırsa tanımlansın özel eğitime gereksinim duyan bireylerin ilgi, istek ve ihtiyaçları doğrultusunda belirli bir plan dahilinde örgün öğretime devam eden akranlarıyla aldıkları ve onları sosyal, fiziksel ve bilişsel olarak geliştirmeye odaklı eğitimler olarak anılabilir ve özel eğitimi normalleştirme adımlarının bir sonucudur.

Metin (1997) kaynaştırma eğitimin amacını “özel gereksinimli çocukların sosyal kabullerini, çocukluk döneminden başlayarak gerçekleştirmeyi amaçlamak” şeklinde tarif etmiştir. Kaynaştırma özellikle sosyal becerileri geliştirmesi özelliği nedeniyle yetersizlikten etkilenmiş öğrencilerin yaşamlarına uyumlarını güçlendirmekte, toplumun beklentilerine cevap vermelerine olanak sağlamaktadır (Saylan ve Pekçağlıyan, 2002). Bu uygulamalar sonucunda normal gelişim çizgisindeki bireyler de özel eğitime gereksinim duyan bireyler ile birlikte yaşama konusunda tecrübeler edinmekte ve onlara karşı olumlu tutum ve tavır sergilemektedir (Kılıç, 2010).

Kaynaştırma yoluyla yapılan eğitimlerde uygulayıcı olan öğretmenlerin görüş ve tutumları büyük önem taşımaktadır. Öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik olumsuz tutumların olduğu pek çok çalışma bulunmakla birlikte (Uysal, 2003; Metin ve Çakmak, 1998); kaynaştırma eğitimi konusunda öğretmenlere yönelik yapılan bilgilendirmelerin tutumlarını olumlu yönde etkilediğine yönelik pek çok çalışma da bulunmaktadır (Yıkılmış, Şahbaz ve Peker, 1998; Gözün ve Yıkılmış, 2004). Diken (2006) yaptığı çalışmada kaynaştırma uygulamalarındaki öğretmen başarısının yeterlik algıları ile özel eğitim çalışmaları esnasındaki özgüven duygularına bağlı olduğunu belirtirken, Dolapçı ve Demirtaş (2016) özel eğitim dersi alan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi yeterliliklerin diğer öğretmenlere oranla anlamlı derecede yüksek olduğu bulgusunu ortaya koymuştur. Çankaya ve Korkmaz (2012) tarafından yapılan araştırmada ilköğretimde yapılan kaynaştırma eğitiminin öğretmenler tarafından değerlendirilmesi yapılmış ve kaynaştırma eğitiminin kişilere ve kurumlara dönük olumlu sonuçlar doğurduğu bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma bulgularına göre, özel eğitim ders alan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi uygulamalarında kendilerini yeterli gördükleri ve öğretmenlerin yaş, cinsiyet ve yerleşim yeri değişkenlerine göre farklılık gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Gök de (2013) kaynaştırma eğitimi konusunda öğretmenlerin sınıf yönetiminde zorluklarla karşılaştığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan da görüldüğü üzere, öğretmenlerin özel eğitim alanındaki öz yeterliliklerin yüksek oluşu başarılı kaynaştırma sınıf ortamlarının

oluşturulmasında önemli bir bileşendir (Forlin, Sharma ve Loreman, 2012). Hizmet öncesi dönemde özel eğitim ve kaynaştırmaya ilişkin dersler almayan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin yeterliklerinin diğer öğretmenlere oranla düşük olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Mağden ve Avcı, 1999). Kaynaştırma sınıflarında özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin bu gereksinimlerinin karşılanması ve sosyal ortamlara kabulleri büyük oranda öğretmen yeterliklerine bağlı olmaktadır (Avcı, 1998).

Bu kapsamda yapılan kısıtlı çalışmalar dikkate alındığında gerek bütünleştirilmiş eğitim programı gerekse de normal örgün eğitim uygulamalarının uygulayıcısı olan öğretmenlerin özel eğitime ve kaynaştırmaya ilişkin bilgi sahibi olmaları ve bu alanda kendilerine özgüven duymalarının kaynaştırma eğitiminin niteliğini etkilediği kesindir. Bu nedenle, aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ve uygulanabilirliğine yönelik görüşlerinin belirlenmesi ve eksikliklerinin yeni ders ve eğitimlerle giderilmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmada, aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmış bu amaç altında; aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik görüşleri nelerdir? sorularına cevap aranmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma modellerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacı tarafından belirlenen bir veya birkaç durumun gözlem, görüşme, rapor ve doküman gibi çoklu veri toplama araçlarıyla incelendiği nitel bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2021). Yıldırım ve Şimşek'e göre (2005) durum çalışmaları olgu içerik arasındaki sınırların tam olarak belirlenmediği görgül bir araştırma desendir. Bu araştırmada da kaynaştırma eğitime ilişkin özel eğitim dersi alan öğrencilerin görüşleri, nasıl, niçin, niye sorularının cevapları arandığından bu araştırma bir durum araştırmasıdır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılında Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde eğitimlerine devam eden ve özel eğitim ve kaynaştırma dersi alan matematik öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni 2024-2025 eğitim-öğretim yılı içerisinde özel eğitim ve kaynaştırma dersi alan matematik öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğrenciler kapsamaktadır. Evreni oluşturan birimlerin, araştırma konusu ile ilgili özelliklerinin cinsiyet yönünden ve bölümlerinin farklı olması yüzünden, örneklem tabakalı örnekleme yöntemi olarak seçilmiştir. Her iki bölümün öğrencilerinin de toplam sayıları ve cinsiyet dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Örneklemi oluşturan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı.

Öğrenci Sayıları	N	Yüzde (%)
Kız	27	% 44.5
Erkek	33	%55.5
Toplam	60	%100.0

Tablo 1'deki bilgilere göre örneklemin % 55,5'ini kız öğrenciler % 44.5'ini ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin bölümlere göre dağılımına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Örneklemi oluşturan öğrencilerin bölümlere göre dağılımı.

Öğrenci Sayıları	N	Yüzde (%)
Matematik Öğretmenliği	36	60
Sınıf Öğretmenliği	24	40
Toplam	60	100.0

Tablo 2’de görüldüğü üzere örneklemi oluşturan öğrencilerin % 60’ı matematik öğretmenliği bölümü öğrencileri iken % 40’ı ise sınıf öğretmenliği bölümü öğrencileridir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen beş sorudan oluşan bir anket kullanılmıştır. Bu anketin ilk iki sorusu öğrencilerin cinsiyet ve bölümlerini tespit etmek için kullanılmıştır. Diğer beş soruda ise öğrencilerin kaynaştırma eğitimine yönelik görüşleri beşli likert tipi ölçek sorularıyla ve açık uçlu sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizi için birinci alt problemde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi metinlerin özelliklerini istatistiksel olarak belirten bir analiz yöntemi olup metinlerin nitelik analizi ile sayısal sonuçları arasında bir ilişki kurmaktadır. İçerik analizi sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan, bazı temel kodlamalar altında görüşlerin toplandığı sistematik ve yinelebilir bir tekniktir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012). Araştırmada biri özel eğitim alanında uzman olmak üzere iki ayrı uzmanın görüşüne başvurulmuş ve uzmanlar arasındaki puanlama güvenilirliğini sağlamak için Miles ve Huberman’ın (akt. Hazar, 2018) “görüş birliği” ve “görüş ayrılığı” formülü kullanılmıştır. Araştırmada bu katsayı 0.89 olarak hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın ilk sorusunda öğrencilere kaynaştırma eğitiminin zorunlu mu yoksa isteğe bağlı mı verilmesi gerektiği sorulmuş ve cevaplarını nedenleriyle açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevaplara ve bu cevapların dağılımı Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Kaynaştırma eğitiminin zorunluluğuna ilişkin öğrenci görüşleri.

Cevap	N	Yüzde (%)
Zorunlu olmalıdır.	56	93,3
İsteğe bağlı olmalıdır.	4	26,7

Tabloda da görüldüğü üzere öğrencilerin % 93,3’ü kaynaştırma eğitiminin zorunlu olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda öğrenciler özel eğitime gereksinim duyan bireylerin en az sınırlayıcı ortamlarda eğitim alarak, sosyal, öz bakım, dil ve iletişim becerilerini geliştirmek için özel eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmekte ve bunun sadece aile ve akraba çevresiyle geliştirilemeyeceğini vurgu yapmaktadır. Yine öğrencilerin akademik bilgi ve beceriler kazandırmak için akranlarıyla birarada ve alanında profesyonel kişilerce eğitim almasının önemine dikkat çekmekte ve kaynaştırma eğitiminin zorunlu olmasının eğitimde fırsat eşitliğinin uygulanmasının da bir gereği olduğunu belirtmektedir. Kaynaştırma eğitiminin isteğe bağlı olarak verilmesinin daha doğru olacağını belirten öğrencilere bu tespitlerinin

nedenleri sorulduğunda ailelerin yaşadıkları zorluklar ve özel eğitime gereksinim duyan bireylerin kaynaştırma eğitiminde dışlanması gibi sosyal durumlara dikkat çektiği görülmektedir.

Öğrencilere ikinci soru olarak Kaynaştırma eğitimi için hazırlanan programlarda hangi bileşenler bulunmalıdır? Sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin bu soruya verdikleri cevapların dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Kaynaştırma eğitimi için hazırlanan programlarda bulunması gerekli bileşenlerin dağılımı.

Madde	N	Yüzde (%)
Öğrencinin kişisel bilgileri	40	66
Yıllık [uzun dönemli] amaçlar ve kısa dönemli amaçlar	22	36
Sağlanacak destek eğitim hizmetine ilişkin bilgiler	36	60
Öğretim ve değerlendirmede kullanılacak yöntem ve teknikler ile öğretim materyalleri	55	91,6
Eğitim ortamına ilişkin düzenlemeler	18	30
Davranış problemlerini önlemeye/azaltmaya yönelik tedbirler ile olumlu davranış kazandırmaya yönelik uygulanacak yöntem ve teknikler	6	10

Tablo 4’de görüldüğü üzere öğrencilerin %91,6’sının öğretim ve değerlendirme için gerekli yöntem ve teknikler ile öğretim materyallerinin BEP içeriğinde yer almasına ilişkin görüş belirtmişlerdir. Davranış problemlerini azaltmaya ya da önlemeye yönelik uygulanacak yöntem ve tekniklerin BEP içeriğinde yer almasına ilişkin bilgilerin bulunması gerektiğini belirten öğrenci sayısı ise sadece 6’dır.

Öğrencilere üçüncü soru olarak kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri sorulmuştur. Bu soru açık uçlu olarak yöneltilmiş olup öğrencilerin bu eğitime yönelik görüşleri içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda anahtar kelimeler yarar, uygulama, yeterlik başlıkları altında toplandığı görülmüştür. Bu anlamda öğrencilerin yarar başlığı altında kaynaştırma eğitiminin olumlu yanlarını sıraladıkları görülmektedir. Öğrencilerin kaynaştırma eğitiminin bireylere özel eğitime gereksinim duyan bireylere yönelik doğru bakış açısı kazanma, empati kurma gibi becerileri kazanma konusunda beceriler kazandırdığı, onların farkındalıklarını geliştirdiği konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Yine öğrenciler kaynaştırma eğitiminin engelli bireylere kendini gerçekleştirme ve ifade etme fırsatı sunduğunu belirtmekte ve planlı eğitim etkinlikleri yoluyla yaşlılarıyla alınan eğitimin engelli bireyin sosyal ve psikolojik olarak iyi hissetmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda kaynaştırma eğitiminin özel eğitime gereksinim duyan bireylere akranlarıyla eğitim şansını vermesinin engelli bireyin özgüvenini artırdığını belirten öğrenciler de bulunmaktadır. Bu üç başlık altında öğrencilerin örnek yanıtlarını da içeren bilgiler Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Öğrencilerin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşleri.

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin % 90’ının kaynaştırma eğitiminin yararlarına vurgu yaptığı bu eğitimin olumlu öğretmen ve akran tutumları, donanımlı ve yeterli bir fizik ortam, özel eğitim alanında yeterli ve farkındalık kazanmış aile, öğretmen ve engelli birey üçlüsüyle

nitelikli olarak gerçekleştirilebileceği yönünde fikir belirttiği görülmektedir. Oranın bu denli yüksek oluşu aday öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin özel eğitim dersinde farklı bilgiler edindikleri ve sorunların çözümü için bu çerçevede görüş belirttikleri görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucuna göre katılım gösteren öğrencilerin genel olarak kaynaştırma eğitiminin zorunlu olması gerektiği yönünde görüş bildirdikleri, kaynaştırma eğitimi için geliştirilecek olan BEP'in içeriğinde sırasıyla öğretim ve değerlendirmede kullanılacak yöntem ve teknikler ile öğretim materyallerinin, sağlanacak eğitim desteğine ilişkin bilgilerin ve özel eğitime gereksinim duyan bireylerin kişisel bilgilerine yer verilmesinin gerekli olduğuna vurgu yaptıkları görülmektedir.

Kaynaştırma eğitiminin uygulanmasına ilişkin aday öğretmen görüşleri incelendiğinde, öğrencilerin tamamına yakınının bu uygulamaların yararlarına dikkat çektiği ancak yetersiz bilgilendirme ya da farkındalık, olumlu öğretmen ve akran tutumları, bilinçli ebeveyn ve donanımlı öğretmen ile daha nitelikli bir kaynaştırma eğitimi yapılabileceği konusunda görüş bildirdikleri görülmektedir. Karadeniz (2002) tarafından yapılan araştırmada da özel eğitime gereksinim duyan bireylerin kaynaştırma sınıflarında eğitim görmesinin çocuktaki bağımlılık duygusunun azalmasına sebep olduğu ve bu öğrencilerde güven duygusunu geliştirdiği belirtilmektedir. Yine aday öğretmenlerin öğretmen ve akran tutumlarına ilişkin görüşleri, Özyürek (1995, akt Kaya, 2005) ve Özmen (2003, akt Kaya, 2005) in kaynaştırma eğitiminin amacına ulaşmasında öğretmen tutumlarının olumlu ve kabul edici olmasının öneminden bahseden çalışmalarıyla örtüşüklük göstermektedir.

Doğaroğlu ve Dümenci (2015) de yaptıkları çalışmalarında uygulamada yaşanan sınırlılıklara rağmen öğrencilerin kaynaştırma eğitimi uygulamalarına yönelik olumlu bakış açılarına sahip oldukları görülmektedir. Martinez (2013) de araştırmasında aday öğretmenlerin belirttiği gibi kaynaştırma eğitimindeki öğretmenlerin tutum ve davranışlarını en çok etkileyen faktörün bilgi olduğunu belirtmektedir. Öğretmen tutumları ve özel eğitime yönelik bilgi ve deneyimlerinin kaynaştırma eğitimi süreçlerini doğrudan etkilediği tartışılmazdır. Yine araştırma sonuçlarına bakıldığında aday öğretmenlerin özel eğitim için gerekli materyal ve araçların temin edilmesi yönündeki görüşlerinin Gök ve Erbaş (2011) ve Özaydın ve Çolak (2011) çalışmalarında erişilen sonuçlarla tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmalarda da öğretmenler kaynaştırma eğitimi için farklı kaynak ve desteklere ihtiyaç duyduklarını belirtmekte materyallerin özel eğitimi desteklemek için gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.

Araştırma bulguları dikkate alındığında, kaynaştırma eğitimi yapacak olan öğretmenlerin ve ebeveynlerin özel eğitimin nasıl olması ve özel gereksinimli bireye nasıl davranılması gerektiği konularında bilgilendirmeleri için özel eğitimlere tabi tutulması, akran gruplarının bilgilendirilmesi için görüşmeler yapılması ve kaynaştırma eğitimi yapılacak olan okullara teknik destek ile materyal desteği sağlanması hususlarında öneriler geliştirilebilecektir.

5. KAYNAKLAR

Anılan, H., & Kayacan, G. (2015). Sınıf öğretmenlerinin gözüyle kaynaştırma eğitimi gerçeği. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 74-90.

Avcı, N. (1998). Entegrasyon ve entegre sınıf öğretmeni. Destek, Türkiye Sakatları Koruma Vakfı, 1, S.20–24.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Örneklemeye yöntemleri.

- Cankaya, Ö., & Korkmaz, İ. (2012). İlköğretim 1. kademedeki kaynaştırma eğitimi uygulamalarının sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-16.
- Creswell, J. W. (2021). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.
- Diken, İ. H. (2006). Öğretmen adaylarının zihinsel engelli öğrencilerin kaynaştırılmasına yönelik yeterlilik ve görüşleri. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (23).
- Doğaroğlu, T., & Dümenci, S. B. (2015). Sınıflarında kaynaştırma öğrencisi bulunan okul öncesi öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi ve erken müdahale hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*.
- Dolapçı, S., & Demirtaş, V. Y. (2016). Öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ve kaynaştırma eğitimine bakış açıları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(13), 141-160.
- Fairchild, T. N. & Henson, F. O. (1993). *Engelli çocuklarda kaynaştırma eğitimi*. (Çev. Ed. Sezen Ünlü) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gök, G; Erbaş, D. (2011). Okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), 66-87.
- Gök, R. (2013). *Kaynaştırma eğitimi öğrencisi bulunan ilkököl sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetiminde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklara başa çıkma yöntemleri* (Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi).
- Gözün, Ö., & Yıkılmış, A. (2003). Öğretmen adaylarının kaynaştırma konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının değişimindeki etkililiği. 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri. Ankara: Kök Yayıncılık, 120-136.
- Hazar, Z. (2018). Eğitsel oyunlara yönelik öğretmen görüşleri ve yeterliliklerinin incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 52-72.
- Karadeniz, G. (2002). Eğitimde kaynaştırma (entegrasyon). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul*.
- Kaya, İ. (2005). Anasınıfı öğretmenlerinin kaynaştırma (entegrasyon) eğitimi uygulamalarında yeterlilik düzeylerinin değerlendirilmesi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kılıç, R. (2010). Sunuş. Okullarımızda Neden-Niçin-Nasıl Kaynaştırma: Yönetici, Öğretmen ve Aile Kılavuzu. ss. VII-VIII. Ankara: MEB. Yayınları.
- Kırcaali ve İftar, G. (1998). *Kaynaştırma ve destek özel eğitim hizmetleri*. S.Eripek (Ed.), Özel Eğitim (17-22).Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No:1018.
- Martinez, R. S. (2003). Impact of A Graduate Class On Attitudes Toward Inclusion, Perceived Teaching Efficacy and Knowledge About Adapting Instruction for Children with Disabilities in Inclusive Settings. *Teacher Development*, 7, 473-494.
- Mağden, D.& Avcı, N. (1999). Öğretmen adaylarının özürlü öğrencilerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşleri. *IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri*.
- MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı, MEB Basımevi, Ankara, 2006.
- Metin, N. (2018). Okul öncesi kaynaştırma sınıfında öğretmen. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 428-439.

Metin, N., & Çakmak Güleç, H. (1998). İlköğretim okullarındaki öğretmenlerin özürlü çocuklarla normal çocukların kaynaştırıldığı programlar hakkındaki düşünceleri. 8. *Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulan bildiri*, Edirne.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği, <http://mevzuat.meb.gov.tr>, Çevrimiçi, 01/12/2020.

Özaydın, L., Çolak, A. (2011). “Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ve “okul öncesi eğitimde kaynaştırma eğitimi hizmet içi eğitim programı”na ilişkin görüşleri”. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi (KUEİBD)*, 1(189 – 226).

Sharma, U., Loreman, T., & Forlin, C. (2012). Measuring teacher efficacy to implement inclusive practices. *Journal of Research in Special Educational Needs*. 12(1): 12–21. doi:10.1111/j.1471-3802.2011.01200.x.

Sucuoğlu, B., & Kargın, T. (2006). İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları: Yaklaşımlar, yöntemler, teknikler. İstanbul: Morpa Yayıncılık.

Uysal, A. (2003). Kaynaştırma uygulaması yapan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin Görüşleri. 13. *Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri*. Ankara:Kök Yayıncılık, 121-135.

Yıkılmış, A., Şahbaz, Ü., & Peker, S. (1998). Özel eğitim danışmanlığı ve kaynaştırma dersinin öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarına etkisi, 8. *Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri*. Edirne: 163-167.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**THE ROLE OF MEDIATION AND ITS EFFECT ON THE LEGAL
CONSEQUENCES OF DIVORCE**
ARABULUCULUĞUN ROLÜ VE BOŞANMANIN HUKUKİ SONUÇLARINA ETKİSİ

Fatma ALASLAN

Özet

Arabuluculuk alternatif çözüm yollarından biri olup, kişiler arasındaki hukuki uyuşmazlıkların çözümünde etkin bir rol oynamakta, uyuşmazlıkların hızlıca çözümü konusunda imkan sunmaktadır. Türk hukukunda arabuluculuğa ilişkin düzenlemeler, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nda ele alınmıştır. Zorunlu olarak, bazı iş davalarında, belirli bir meblağ üzerindeki ticari davalarda ve tüketici davalarında dava açmadan önce arabulucuya başvurulması gerektiği kanunda düzenlenmiştir. Ancak aile hukukuna ilişkin davalarda, özellikle boşanma davalarında arabulucuya başvurulması gerektiğine yönelik zorunlu bir düzenleme mevcut değildir. Ancak, üzerinde tasarruf edilebilir konularda, ihtiyarı olarak arabulucuya başvurmak mümkündür. Boşanmanın hukuki sonuçları arasında, eşlerin kişisel durumlarına ilişkin bir takım sonuçlar, mali sonuçlar ve ayrıca çocuklara ilişkin bir takım sonuçlar gündeme gelmektedir. Arabuluculuğun boşanmanın hukuki sonuçları üzerinde etkin bir rol oynayabilmesi için, söz konusu hukuki sonuçların, kamu düzenine veya aile içi şiddete ilişkin olmaması gerekmektedir. Başka bir deyişle, arabuluculuk ancak üzerinde tasarruf edilebilecek konularda işlev kazanmaktadır. Özellikle, boşanma kararının verilmesi ve velayet hakkının belirlenmesi hususları kamu düzenine ilişkin olduklarından bunların arabulucu tarafından sonuçlandırılması, bir neticeye bağlanması, müzakere edilmesi mümkün değildir. Ancak, nafaka hususu, boşanma neticesinde hükmedilebilecek maddi veya manevi tazminat talebi, eşler arasında borçların paylaşılması, malların paylaşılması hususları, yoksulluk nafakası ve tedbir nafakası gibi taleplerin arabulucu huzurunda görüşülmesi ve anlaşmanın sağlanması, bu hususlar, kamu düzenine ilişkin olmadıklarından dolayı, mümkündür. Çalışmamızda, arabuluculuk kurumunun boşanmanın hangi hukuki sonuçları üzerinde nasıl bir etki yaratacağı hususu üzerinde durularak, kapsamlı bilgi verilmesi yoluna gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Boşanma, Boşanmanın Hukuki Sonuçları.

Abstract

Mediation is one of the alternative solutions and plays an active role in the resolution of legal disputes between individuals and provides the opportunity to resolve disputes quickly. Regulations regarding mediation in Turkish law are discussed in the Law No. 6325 on Mediation in Civil Disputes. Obligatory, it is regulated in the law that in some business cases, commercial cases over a certain amount and consumer cases, a mediator must be consulted before filing a lawsuit. However, there is no mandatory regulation that a mediator should be consulted in family law cases, especially in divorce cases. However, in matters that can be saved, it is possible to apply to the mediator as an elder. Among the legal consequences of divorce, a number of consequences regarding the personal situation of the spouses, financial consequences and also a number of consequences regarding children come to the fore. In order for mediation to play an active role in the legal consequences of divorce, these legal consequences must not be related to public order or domestic violence. In other words, mediation only functions in matters that can be saved. In particular, since the issues of granting

a divorce decision and determining the right of custody are related to public order, it is not possible for them to be concluded, concluded or negotiated by the mediator. However, it is possible to discuss and reach an agreement on requests such as alimony, the claim for pecuniary or non-pecuniary damages that may be awarded as a result of divorce, the division of debts between spouses, the division of property, poverty alimony and precautionary alimony before the mediator and the achievement of an agreement, since these issues are not related to public order. In our study, comprehensive information will be given by focusing on the legal consequences of divorce and how the mediation institution will affect them.

Keywords: **Mediation** , Divorce, Legal Consequences of Divorce.

**THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SUPPORTED MUSIC
ACTIVITIES ON SCIENCE ATTITUDES OF HIGH SCHOOL STUDENTS**
**YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ MÜZİK ETKİNLİKLERİNİN LİSE ÖĞRENCİLERİNİN
FEN TUTUMLARINA ETKİSİ**

Zekiye ALKAN BAŞKAN¹ , Seda ÜNLÜ ÖZBEK²

¹MEB, Biyoloji Öğretmeni,0000-0001-8488-4963

²MEB, Biyoloji Öğretmeni,0009-0001-9968-1664

Özet

Fen öğretimi, öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerini kazanmalarını amaçlayan, teknolojiyi etkin kullanmalarını, iş birliği içinde çalışmalarını ve eleştirel düşünebilmelerini destekleyen bir süreçtir. Bu bağlamda, öğretim sürecine yenilikçi ve ilgi çekici yaklaşımların entegre edilmesi büyük önem taşımaktadır. Müzik, öğrenme sürecini eğlenceli ve kalıcı hâle getiren etkili bir araç olarak dikkat çekmektedir. Son dönemde, yapay zekâ(YZ) destekli müzik etkinliklerinin öğretim süreçlerinde kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, fen öğretiminde materyal olarak yapay zekâ destekli müzik etkinliklerinin lise öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisini incelemektir. Araştırmanın gerekçesi, geleneksel yöntemlerin dışında, öğrencinin hem bilişsel hem duyuşsal gelişimini destekleyecek disiplinler arası bir yaklaşımın uygulanabilirliğini test etmek ve fen eğitimine yenilikçi bir katkı sağlamaktır. Böylelikle, yalnızca konuya yönelik tutumların değil; aynı zamanda öğrencilerin fen öğrenimine karşı algılarının, motivasyonlarının ve teknolojiyi kullanma becerilerinin de gelişimine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Nicel araştırma yöntemine ait tek grup ön test-son test yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Araştırmaya, Kayseri ilinde öğrenim gören 14-17 yaş grubundaki 57 öğrenci katılmıştır. Veri toplama aracı olarak Geban ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilen ve 15 maddeden oluşan 5’li Likert tipi “Fen Bilgisi Tutum Ölçeği” (FBTÖ) kullanılmıştır. Öğrencilerden, sekiz hafta boyunca ders içeriğine uygun olarak yapay zekâ araçları (örneğin şarkı sözü üretici yazılımlar) yardımıyla özgün şarkılar üretmeleri ve sınıf ortamında paylaşımları istenmiştir. Etkinlikler bireysel ve grup çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere müzik etkinlikleri öncesi ve sonrası olmak üzere FBTÖ, öntest ve son test olarak uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 26 paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin ön testteki fen tutum puanı ortalaması 57,00 iken, son testte bu değer 59,95’e yükselmiştir. Tek örneklem t-testi sonucunda ortalama toplam puanlar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p(0,001) < 0,05$). Yapılan etkinlikler sonunda öğrencilerin tutumlarının olumlu yönde geliştiği söylenebilir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, öğrenilen konuların şarkı sözleriyle eşleştirilmesinin konuları hatırlamayı kolaylaştırdığını belirtmiştir. Ek olarak, YZ araçlarını kullanarak üretim yapmanın derse olan ilgilerini artırdığı ifade edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, YZ destekli müzik etkinliklerinin yalnızca öğrencilerin fen dersine yönelik tutumlarını geliştirmekle kalmadığını, aynı zamanda teknolojik araç kullanımına dair öz yeterliklerini de desteklediğini göstermektedir. Bu bulgu, müzik ve teknolojinin birleştiği disiplinler arası yaklaşımların, fen eğitimine katkı sağlayabileceğine ilgili alan yazındaki benzer çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Bu nedenle, fen öğretiminde YZ destekli yaratıcı etkinliklerin daha geniş kapsamda uygulanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen eğitimi, yapay zekâ, müzik, tutum, lise öğrencileri

Abstract

Science teaching is a process that aims to help students acquire 21st century skills, use technology effectively, work collaboratively and think critically. In this context, it is of great importance to integrate innovative and interesting approaches into the teaching process. Music draws attention as an effective tool that makes the learning process fun and permanent. Recently, the use of artificial intelligence (AI) supported music activities in teaching processes has become increasingly widespread. The main purpose of this study is to examine the effect of artificial intelligence-supported music activities as a material in science teaching on high school students' attitudes towards science course. The rationale of the research is to test the applicability of an interdisciplinary approach that will support both cognitive and affective development of the student outside of traditional methods and to make an innovative contribution to science education. In this way, it is aimed to contribute to the development of not only attitudes towards the subject, but also students' perceptions towards science learning, motivation and technology utilisation skills. A single group pretest-posttest quasi-experimental design belonging to the quantitative research method was preferred. In the study, 57 students aged 14-17 years studying in Kayseri province participated. A 5-point Likert-type 'Science Attitude Scale' (SAS) consisting of 15 items developed by Geban et al. (1994) was used as a data collection tool. The students were asked to produce original songs with the help of artificial intelligence tools (e.g., lyric generator software) in accordance with the course content for eight weeks and share them in the classroom environment. The activities were carried out as individual and group work. FBTÖ was administered to the students before and after the music activities as pre-test and post-test. The data obtained in the study were analysed with SPSS 26 package programme. According to the results of the analysis, while the mean science attitude score of the students in the pre-test was 57.00, this value increased to 59.95 in the post-test. As a result of one sample t-test, the difference between the mean total scores was found statistically significant ($p(0,001) < 0,05$). It can be said that the attitudes of the students improved positively as a result of the activities. The majority of the students stated that matching the learnt topics with song lyrics made it easier to remember the topics. In addition, it was stated that making production using AI tools increased their interest in the lesson. The results obtained show that AI-supported music activities not only improved students' attitudes towards science course, but also supported their self-efficacy in the use of technological tools. This finding coincides with the results of similar studies in the literature that interdisciplinary approaches combining music and technology can contribute to science education. Therefore, it is recommended that AI-supported creative activities should be applied more widely in science education.

Keywords: Science education, artificial intelligence, music, attitude, high school students

1.GİRİŞ

Teknolojik ve bilimsel gelişmeler son derece büyük bir hızla ilerlemekte ve hayatımızın birçok alanında insanlığa kolaylıklar sağlamaktadır. Durmaksızın gelişmekte olan bilim ve teknolojinin öğrencilere aktarılabilmesi için, ülkemizde Fen Bilimleri dersi önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası ekonomik rekabet, küreselleşme, hızlı teknolojik ve bilimsel gelişmelerin gelecekte de hayatımızı etkilemeye devam edeceği düşünülmektedir. Bunlar dikkate alındığında ülkeler, güçlü bir gelecek oluşturmak için her vatandaşın fen bilimleri okuryazarı olarak yetişmesinin gerekli olduğunun ve bu süreçte fen bilimleri derslerinin önemli bir rol oynadığının bilincindedir (MEB, 2005: 5).

Fen öğretimi, öğrencilerde çevre bilincinin ve doğa sevgisinin oluşmasında, yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesinde, ailesi, çevresi ve toplumla iyi iletişim kurabilmesinde, karşılaşılan sorunlara kolay çözüm üretilebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca fen öğretimi, bulunan çağın taleplerini karşılama yeterliliği olan, yaşam standartlarına ayak uyduran, teknolojiyi takip eden ve yakalayan, iletişim gücü yüksek, iş birliğine açık 21. yüzyıl becerileri ile donatılmış bireyler yetiştirmeyi de hedeflemektedir. Hedeflenen bu becerilerin kazandırılması için 2018 yılında fen bilimleri öğretim programı yenilenmiş, yenilenen bu öğretim programında öğrencilerin öğrenme ortamlarında aktif olması, disiplinler arası öğrenmelerin gerçekleştirilmesine dayalı araştırma-sorgulamaların yapılması ve bilgilerin günlük hayata transfer edilmesi amaçlanmıştır (MEB, 2018). Ayrıca fen bilimleri dersi öğretim programında sadece günlük hayatla ilişkisi olan kazanımlara yer verilmeyip öğrencilerin beceri, duyuş, Fen-teknoloji-toplum-çevre (FTTÇ) gibi alanlar da gelişim sağlanması hedeflenmiştir (MEB, 2018). Ancak fen öğretiminin temel amaçlarından birisi fene ve bilime karşı olumlu tutum geliştiren bireyler yetiştirmek olsa da öğretim programının “tutum ve değerler” boyutuyla zayıf kaldığı görülmektedir (Çepni ve Çil, 2012). Bu sebeple 2018 Fen Bilimleri Öğretim Programında öğrencilerin duyuşsal öğrenme alanlarına vurgu yapılmış, tutum gibi özelliklerin geliştirilmesine yönelik etkinliklerin öğrenme ortamlarında uygulanması önerilmiştir.

Öğrencilerin fen eğitiminde beklenen seviyeye gelmesi için bu derse karşı olumlu tutumlara sahip olmaları gerekmektedir (Kenar ve Balcı, 2012). Çünkü olumlu tutumlar, derse katılma, dersten zevk alma, dersin önemli olduğunu kabullenme davranışlarını içinde barındırmakta, akademik başarılarına önemli ölçüde etki etmekte, fen konularını daha kolay anlamalarını ve öğrenmelerini sağlamakta, kalıcı ve etkili öğretimin gerçekleştirilmesini ve yeni öğrenmeleri üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca fen bilimlerine yönelik olumlu tutumlar öğrencinin ilgi ve motivasyonunu arttırabilmektedir. Böylece öğrencilerin yeni bir bilgiyi ve konuyu öğrenmek için istekli ve meraklı olmaları son derece önemlidir (Akıllı, 2008; Cerit-Berber ve Sarı, 2010; Doğru ve Kızılcı, 2005).

Fen derslerinde öğrencilerde derse yönelik olumlu tutumlar oluşturmak farklı yöntem ve tekniklerle öğrencinin merkeze alınarak aktif katılımının gerçekleştirilmesi ile sağlanmaktadır (Ayçiçek, 2007). Fen derslerinde aktif öğrenci katılımını sağlayacak en önemli faktörlerden biri teknolojik araç gereçlerin ders ortamına dâhil edilmesidir. Fen bilimleri dersinde soyut kavramların yer aldığı birçok konu bulunmaktadır. Bu konularda öğrenciler bilgiyi kazanma ve transfer etmede zorluklarla karşılaşmakta, öğretmenler ise konunun öğrencilere anlaşılır bir şekilde paylaşılmasında sorunlar yaşamaktadır. Bu tür problemlerin yaşanmaması veya ortadan kalkması amacıyla fen derslerinde birçok duyu organına hitap eden yeni teknolojilerin kullanılması önerilmektedir. Yapılandırmacı anlayışla birlikte öğrencinin merkeze alındığı öğretim ortamlarına eğitim teknolojisinin entegrasyonu gereklidir. Günümüzde 21. yy. eğitim teknolojileri simülasyon, dijital öyküleme, mobil öğrenme, artırılmış gerçeklik, Web 2.0, dijital oyunlar, bulut teknolojisi, yapay zekâ, çevrimiçi öğrenme ortamları, giyilebilir teknoloji, QR kod uygulamaları ve üç boyutlu yazdırma ile ifade edilmektedir. Bu eğitim teknolojilerinin fen öğrenme ortamlarında kullanılması ile öğrenciler fene yönelik daha hevesli olmakta, fen öğrenmeye yönelik olumlu tutumlar sergileyebilmektedirler (Güven ve Sülün, 2023).

Yapay zekâ günümüz dünyasının en önemli teknolojilerinden biridir. Öyle ki, geçen yüzyılın başlarında sadece filmlerde görebildiğimiz ve çeşitli bilim-kurgu romanlarında karşılaştığımız sahnelerin birçoğu, yapay zekânın hayatımıza girmesiyle mümkün olmuştur (Arslan, 2020). Bugün sadece endüstride değil, enerji, madencilik, tarım, sağlık, sürücü iyileştirmeleri, sesli asistanlar, çevrimiçi sohbet ve iletişim ve yazılım geliştirme gibi hemen hemen her alanda

yapay zekâ ve uygulamaları etkili olmaktadır. Yapay zekânın bu etki alanıyla birlikte eğitimde yer almadığını düşünmek oldukça yanlış olur. 2018 Horizon raporuna göre, yapay zeka ve uyarlanabilir öğrenme teknolojileri, eğitim teknolojisi alanında önemli gelişmeler olarak öne çıkmıştır (Becker vd., 2018).

Eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında sınıf ortamında en büyük sıkıntılardan birisi öğrencilerin öğrenmeye yönelik göstermiş oldukları psikolojik dirençtir. Öğrencilerin bu dirençlerinin kırılması ve onları fark ettirmeden derse çekebilme konusunda müzikten faydalanılabilir. Müzik hem öğretici hem de eğlencelidir (Kahyaoğlu, 2005). Müzik, matematik ve fen bilimleri konularını öğrenmek amacıyla kullanıldığında öğrencilerin zihinlerini açar. Öğrencilerin sınıf ortamında birlikte şarkı söylemeleri matematik ve fen bilimleri konularını öğrenme noktasında önem arz etmektedir (Yürek, 2023). Eğitimde geleneksel öğretim yöntemlerinin yeterince etkili olmadığı düşünülürse, gelecekte bu şekilde öğrenim gören öğrencilerin yaratıcılık yönünden eksik kalabilecekleri düşünülmektedir. Geleneksel öğretim yöntemleri yerine alternatif öğrenme yöntemleri daha etkili olacağı için, bireylere çağdaş eğitim anlayışıyla müzik eğitimi verilmeli, kalıcı izli öğrenme sağlanmalıdır. Bunun için müzikten bilgiye gidilmeli, verilecek bilgi öğrenciler tarafından keşfedilmeli, yaparak yaşayarak öğrenilmeli, öğrencinin aktif katılımını sağlayacak öğretim yöntemleri kullanılmalıdır (Üstün, 2023). Bu bağlamda, müzik; ritim, tekrar ve duygusal çağrışımlarla öğrenmenin kalıcılığını artıran güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ destekli müzik üretim teknolojileri ise öğrencilerin aktif katılımını teşvik ederken, bireysel yaratıcılıklarını ortaya koymalarına da olanak tanımaktadır. Sanat ve teknolojiyi bir araya getiren yöntemlerle, öğrencinin Fen bilimlerine ilgisi artırılmış, öğretim sürecine yenilikçi bir soluk kazandırılmış olacaktır. Buradan hareketle, çalışmada fen öğretiminde materyal olarak yapay zekâ destekli müzik etkinliklerinin lise öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Geleneksel yöntemlerin dışında, öğrencinin hem bilişsel hem duyuşsal gelişimini destekleyecek disiplinler arası bir yaklaşımın uygulanabilirliğini test etmek ve fen eğitimine yenilikçi bir katkı sağlamak istenmektedir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Yöntemi

Araştırma verilerinin toplanmasında nicel araştırma yöntemine ait tek grup ön test-son test yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Bu modelde oluşturulan bir deney grubuna (projenin katılımcı grubu) deneysel müdahalede (proje sürecindeki etkinlikler) bulunulur. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının Fen Bilimleri dersi öğretim programındaki kazanımlar incelenerek araştırmaya uygun hedefler ortaya konmuştur. Hedefler doğrultusunda kullanılabilecek yapay zekâ programları, kazanımlar doğrultusunda oluşturulacak müzik etkinlikleri belirlenmiştir. Etkinlikler yapılmadan önce öğrencilere araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma başlamadan önce ön test olarak 15 maddelik “Fen Bilgisi Tutum Ölçeği” (FBTÖ) öğrencilere cevaplamaları için uygulanmıştır. Araştırma sekiz haftalık bir süreci kapsamıştır. Bu süreçte öğrenciler belirlenen ders kazanımlara yönelik yapay zekâ araçları (örneğin şarkı sözü üretici yazılımlar) yardımıyla özgün şarkılar üretmişler ve sınıf ortamında paylaşmışlardır. Etkinlikleri bireysel ve grup çalışmaları şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Şarkılar akıllı tahtadan açılarak sınıf ortamında dinletilmiş ve sınıfça söylenmiştir.

Çalışmaya uyarlanmış ve uygulamada kullanılan örnek bir şarkı sözü:

“Karbonhidratlar

Karbonhidratlar enerji dolu birer molekül

Bitkiden sofraya, hızlı bir dönüşüm.

Monosakkaritler; Glikoz, Fruktoz, Galaktoz,

Vücudumuzu besler, her bir öğün.

Glikozit bağlarıyla birleşir,

Disakkaritler; Maltoz, Sükroz, Laktoz.

Uzun zincirler oluşturur,

Fotosentez ve kemosentezle oluşur Glikoz.”

Öğrenciler tarafından yapay zekâ destekli oluşturulan örnek şarkı sözü:

“Hücre ve Organeller

Çekirdek komuta merkezi, DNA'sı hazinesi,

Kofullar çeşitli görevlerde, paket olarak görevinin temeli.

Ribozomlar protein atölyesi, Mitokondri enerji santrali,

Golgi aygıtı paketleme ustası, yapar salgı üretimi.

Prokaryot basit, çekirdek yok,

Bakteriler Arkeler örnek, küçük ve çok.

Ökaryot daha gelişmiş, çekirdek var içinde,

Protista, Bitki, Mantar, Hayvan hücreleri, daha karmaşık biçimde.”

Ön-test olarak uygulanan FBTÖ, çalışma süreci sonunda son-test olarak uygulanmıştır. Tutum ölçeği 5'li likert tipi ölçek olup, 15 maddeden oluşmaktadır. Likert tipi bu tutum ölçeğinde cevaplar ‘tamamen katılıyorum (5)’, ‘katılıyorum (4)’, ‘kararsızım (3)’, ‘katılmıyorum (2)’ ve ‘hiç katılmıyorum (1)’ şeklinde puanlanmış, olumsuz maddelerde bu puanlama ters çevrilerek elde edilen toplam puan öğrencinin fen dersine yönelik tutum puanı olarak hesaplanmıştır.

2.2.Örneklem

Örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, derinlemesine araştırma yapabilmek amacıyla çalışmanın amacı bağlamında bilgi açısından zengin durumların seçilmesidir. Kolay ulaşılabilen durum örneklemeğinde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Büyüköztürk, Akgün, Demirel, Karadeniz, Çakmak, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda araştırmanın örnekleminde, 2023-2024 öğretim yılında Kayseri ili Kocasinan ilçesinde bulunan rastgele olarak belirlenen bir lisede öğrenim gören farklı sınıf seviyelerinde 57 amaçlı örneklem tercih edilmiştir.

2.3.Veri Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analiz edilmesinde SPSS 26 istatistik paket programından faydalanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterme durumlarına ilişkin normallik analizi yapılmıştır. Bu tutum ölçeğinin güvenilirliği 0,804 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada öğrencilere uygulanan FBTÖ öntest ve son test puanları arasındaki farkın manidarlığının test edilmesi için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Yapılan testlerde $p < 0,05$ manidar düzeyi benimsenmiştir.

3.BULGULAR

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu çalışmada uygulanan ölçme

aracı ile toplanan veriler, uygun istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilmiş ve bulgular Tablo 1’ de açıklanmıştır.

Tablo.1. Tek örneklem İlişkili t-testi Sonuçları

	N	X	t	sd	p
Ön test	57	57,00	72,433	5,884	.001
Son test	57	59,95	53,305	8,409	.001

Tablo 1 ‘ de öğrencilerin ön test ve son test puanları karşılaştırılmıştır. Son test puanlarının ortalaması 59,95, ön test puanları ortalaması 57,00 olarak bulunmuştur. Puan ortalamaları

dikkate alındığında öğrencilerin son test puanlarının ön test puanlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırma sonucunda oluşan bu farklılaşma, öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen yapay zekâ destekli müzik etkinliklerine ve uygulamalara bağlanabilir.

Yapılan bağımsız t testi sonunda öğrencilerin ön-test ve son- test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p(0,001) < 0,05$). Yapay zekâ ile oluşturulan müzik etkinliklerinin öğrencilerin Fen bilimlerine yönelik olumlu yönde tutumlarını artırdığı söylenebilir. Ön test ve son test olarak uygulanan ölçekte fen bilgisi dersine karşı tutum cümlelerine verilen toplam puanlar tek tek karşılaştırıldığında ölçeğin 4., 5. ve 10.cümlelerdeki farklılığın daha fazla olduğu görülmüşken 9. maddede bu farkın daha az olduğu görülmüştür.

Ölçekteki 4. Madde ‘Fen bilgisi ile ilgili ders problemleri çözmekten hoşlanırım.’ , 5. madde ‘Fen Bilgisi konuları ile ilgili daha çok şey öğrenmek isterim.’, 10.madde ise ‘Fen bilgisi konularını ilgilendiren günlük olaylar hakkında daha fazla bilgi edinmek isterim. ‘ şeklindedir. Bu maddelerde son test puanlarının yüksek olması yapay zekâyla oluşturulan etkinliklerin öğrencilerin fen dersine karşı ilgisini artırdığının bir göstergesidir. 9.madde ‘Fen bilgisi dersine çalışırken canım sıkılır.’ ölçek maddesinde ön test son test puanları arasındaki farkın az olması öğrenciler de yaratıcılık ve hayal gerektiren fen bilimlerini daha iyi kavrayabilmek adına farklı yöntem ve tekniklere ihtiyacın bir göstergesidir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada yapay zekâ ile oluşturulmuş müzik etkinliklerinin lise düzeyindeki öğrencilerin Fen Bilimlerine yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Öğrencilere uygulanan FBTÖ ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunması Fen derslerinin işlenmesinde müzik etkinliklerinin kullanımının etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca öğrencilerin Fen ders içeriklerine yönelik yapay zekâ araçlarıyla kendilerinin oluşturdukları müzik etkinlikleri, teknolojinin ders ortamına dâhil edilmesini de sağlamıştır. Öğrenciler sıklıkla kullandıkları teknolojik araç-gereç ve yapay zekâ gibi programları fen öğrenme ortamlarına çeşitli etkinliklerle taşıyarak fen öğrenmeye yönelik olumlu tutumlar sergilemeye devam edebileceklerdir. Bedir ve Akkurt (2012) araştırmalarında coğrafya dersinin şarkılarla işlenmesiyle öğrencilerin derse yönelik tutumlarının arttığını tespit etmişlerdir. Andaç (2016) yapmış olduğu çalışmada müzik dersinde teknoloji kullanımının ilkökul 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin müzik dersine karşı tutumlarına etkisini incelemiştir. Andaç (2016) çalışmada müzik dersine yönelik tutum ölçeği kullanmıştır. Araştırmasının sonucunda ise 4. sınıf öğrencileri lehine anlamlı bir fark bulmuş, 5. sınıflarda anlamlı bir fark olmamasına rağmen deney grubundaki öğrencilerin tutumlarının pozitif yönde geliştiğini tespit etmiştir. Bütüner (2010) matematik öğretiminde şarkı kullanımını test ettiği çalışmada, müzik etkinlikleri ve

şarkı öğretme yöntemi ile desteklenen matematik öğretiminin, öğrencilerin tutumunda, çoklu zekâ alanlarında ve hatırdaki tutma becerilerinde anlamlı düzeyde farklılıklar yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırmanın bu sonucu ile paralellik gösteren diğer bir çalışma ise; Kocabaş, (2022)'un matematik dersi ünitelerinin şarkılarla desteklenerek öğretilmesinin öğrencilerin başarı ve tutumuna etkisinin incelendiği araştırmadır. Araştırmanın sonucuna göre; şarkılar sayesinde öğrencilerin matematik dersine karşı kaygılarının azalarak ders başarısının arttığı ve derse karşı olumlu tutum geliştiği ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar araştırmamız ile örtüşür niteliktedir.

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, müziğin ve şarkıların eğitim öğretim ortamlarına katılmasıyla öğrenciler üzerinde birçok olumlu etki yarattığı, onların bilgi ve becerilerin edinimlerinde sınıf ortamında oluşan olumlu iklim sayesinde rahat, eğlenceli, aktif ve verimli öğrenmeler edindikleri, aynı zamanda sayısal bir ders olan fen bilimleri dersinin öğrencilerin zorlandığı noktalarda dile dolanan şarkılarla öğrenerek bilgilerini yaşama daha kolay aktardıkları söylenebilir. Diğer tarafta öğrencilerin fen dersine olan olumlu tutumlarının gelişmesinde, materyal olarak yapay zekâ uygulamaları kullanılarak oluşturulan müziklerle etkinlikler yapılması geleneksel yöntemle devam eden sürece göre daha faydalı bir öğrenme sağladığı sonucunu doğurmuştur. Alternatif öğrenme ortamlarının eğitim öğretim süreçlerine yaptığı katkıları içeren günümüze değin artan çalışmaların da bize gösterdiği gibi, güncel eğitim süreçlerinde öğretim ilke ve yöntemlerinin güncellenmesi gerektiği düşünülebilir. Güncelleme aşamasında 21. yy eğitim teknolojilerinin eğitim-öğretim sürecine dâhil edilmesi öğrencinin merkeze alındığı öğretim ortamlarının oluşmasına katkı sağlayacağı şüphesizdir. Bu eğitim teknolojilerinin fen öğrenme ortamlarında kullanılması ile öğrenciler fene yönelik daha hevesli olacak, fen öğrenmeye yönelik olumlu tutumlar sergileyebileceklerdir.

Araştırmamızda elde edilen sonuçlara yönelik olarak bazı öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Şarkıların materyal olarak kullanımı ilkököl, ortaokul ve lise gibi kademelerde ve diğer derslerde de uygulanabilir.
- Bu tür araştırmaların daha geniş öğrenci kitleleriyle yapılması önerilebilir.
- Farklı branş öğretmenleri tarafından çeşitli 21. yy. eğitim teknolojileri simülasyon, dijital öyküleme, mobil öğrenme, artırılmış gerçeklik, Web 2.0, dijital oyunlar, bulut teknolojisi, yapay zekâ, çevrimiçi öğrenme ortamları, giyilebilir teknoloji, QR kod uygulamaları ve üç boyutlu yazdırma gibi araçlarla oluşturulan yeni materyaller öğretim ortamına dahil edilebilir.
- Yapay zekâ uygulamalarının teknolojinin gelişmesine paralel olarak ders içerisindeki payını artıracak yönde projeler desteklenebilir.
- Fen bilimleri dersi gibi öğrencilerin zorlandıkları sayısal derslerde ilgiyi ve başarıyı arttırmak için müzik ve çeşitli sanat dallarından derslerde yararlanmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Yapay zekâ ile oluşturulan müzik etkinliklerinin fen öğretimine etkisinin daha iyi araştırılması için sadece nicel veriler ve analizler değil aynı zamanda nitel yöntemler ve analizler de yapılarak araştırılabilir.
- MEB 'in hazırladığı ders kitaplarına eğitici şarkılara uygun etkinliklere yer verilip ve fen şarkılarının derslerde materyal olarak kullanımı artırılabilir.

- Okul dışında zamanlarının büyük bölümünü teknolojik araç ve gereçlerle geçiren öğrenciler araştırmamızda olduğu gibi şarkılarla yaptıkları etkinlikler sayesinde teknolojik araçlarla geçirdiği verimsiz zamanı verimli hale getirme alışkanlığı kazanabilirler.
- Proje kapsamında şarkıların, çağın ve teknolojinin getirisi olan program ile uygulamaların derslerde materyal olarak kullanılması konusunda projeler geliştirilebilir.

5.KAYNAKÇA

Akıllı, H. G. (2008). *Fen ve teknoloji öğretiminde bilgisayar kullanmanın öğrencilerin erişti düzeyleriyle, erişideki kalıcılık ve derse karşı tutumlarına etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Akman, E. (2005). *Sınıf ortamında öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir etken olarak müziğin kullanılması* (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)).

Aksu, İ. (2019). *Fen bilimleri dersinde öğretim materyali olan şarkıların kullanılmasının öğrencilerin başarı, tutum ve kalıcılık üzerine etkisi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Andaç, A. (2016). *Müzik dersinde teknoloji kullanımının ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin müzik dersine karşı tutumlarına etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.

Ayçiçek, P. E. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin fen ve teknoloji dersinde materyal kullanımının akademik başarı, derse yönelik tutum ve öğrenme stratejilerine etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İzmir.

Becker, S. A., Brown, M., Dahlstrom, E., Davis, A., DePaul, K., Diaz, V. ve Pomerantz, J. (2018). *Horizon report 2018 higher education edition brought to you by EDUCAUSE* (pp. 1-54). EDUCAUSE.

Bedir, G., & Akkurt, A. (2012). Şarkılarla coğrafya öğretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), 303-316.

Bütünler, G. (2010). *İlköğretim matematik öğretiminde şarkı kullanımının bazı değişkenler üzerindeki etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Yüksek lisans tezi.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Çakmak, E. K. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Cerit-Berber, N. & Sarı, M. (2010). Kavramsal değişime dayalı öğretim stratejilerinin fizik dersine yönelik bazı duyuşsal özelliklerin gelişimine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 45-64.

Çepni, S. & Çil, E. (2012). *Fen ve teknoloji programı ilköğretim 1. ve 2. kademe öğretmen el kitabı (4. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Geban, Ö., Ertepinar, H., Yılmaz, G., Altın, A., & Şahbaz, F. (1994). Bilgisayar destekli eğitimin öğrencilerin fen bilgisi başarılarına ve fen bilgisi ilgilerine etkisi. *Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu*, 15-17.

Güdek, B., & Açıksoz, F. (2024). Yapay Zeka Destekli Müzik Eğitimi: Yeni Bir Öğrenme Deneyimi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(112), 1909-1922.

Güven, E., & Sülün, Y. (2023). Ortaokul 5. sınıf fen öğretiminde arduino destekli robotik kodlama etkinliklerinin kullanılması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 225-236.

Kahyaoğlu, M. (2005). *İlköğretim 6.sınıf 'dolaşım ve sindirim sistemi' konusunda şarkı ve şiirin başarıya, hatırlamaya ve derse karşı tutuma etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kenar, İ. & Balcı, M. (2012). Fen ve teknoloji dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme: İlköğretim 4 ve 5. sınıf örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 201-210.

Kocabaş, A. (2022). Disiplinlerarası Yaklaşımda Bir Model Önerisi: Müzikle Matematik Öğretimi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 6(12);125-137

Özdemir, E., & Coşkun, S. (2018). Müzik dinleme etkinliklerinin ilköğretim öğrencilerinin akademik başarısına etkisi. *İlköğretim Online*, 17(1), 57-69.

Ünal, G., & Ergin, Ö. (2006). Buluş yoluyla fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına, öğrenme yaklaşımlarına ve tutumlarına etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 3(1), 36–52.

Üstün, A., & Aydoğan, S.(2024). Şarkı ile öğretim yönteminin ortaokul fen bilimleri dersi üzerindeki etkisi. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 10(2), 199-205.

Yangın, S., & Yangın, M. S. S. B. N. (2016). Fen bilimleri dersinde çocuk şarkıları ile desteklenmiş öğretimin ilkök 4. sınıf öğrencilerinin başarısına etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (8), 44-57.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yürek, E.(2023). *Müzikle desteklenen fen bilimleri konularının ortaokul öğrencilerinin başarılarına öz-düzenlemelerine tutumlarına öz-yeterlilik inançlarına etkisi ve görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi).Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı, Kars

COMPARISON OF VOCABULARY DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH AND WITHOUT DYSLEXIA

DİSLEKSİLİ OLAN VE OLMAYAN ÇOCUKLARIN SÖZCÜK GELİŞİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Eda CAN KÖKMEN

¹Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dilbilim, <https://orcid.org/0000-0002-0061-1843>

Özet

Sözcük gelişimi çocukların iletişim kurması için oldukça önemlidir ve öğrenilen her sözcüğün çocuğun sosyal yaşamı üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Öğrenilen her yeni sözcük içinden zamanla ihtiyacı olan sözcükleri kullanabilen çocuklar günlük yaşamlarını daha kolay devam ettirebilmektedir. Ancak, öğrenme sırasında karşılaşılan bazı sorunlar çocukların dil gelişimini de etkilemektedir. Bu sorunlardan biri olan disleksi, bireylerin okuma, yazma ve dil ile ilgili diğer becerilerin ediniminde zorluklar yaşadığı bir öğrenme bozukluğudur. Özellikle çocukluk döneminde ortaya çıkan disleksi, sözcük gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bu farkları anlamak, her iki grubun ihtiyaçlarını daha iyi değerlendirmek ve uygun müdahale stratejileri geliştirmek açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmada, disleksi tanısı almış öğrenciler tipik gelişim gösteren akranlarıyla Peabody resim-sözcük eşleştirme testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler, disleksi tanısı olan çocukların alıcı dil yaşlarının kronolojik dil yaşlarına paralel olmadığını ortaya çıkarmıştır. Tipik gelişim gösteren çocukların alıcı dil yaşlarının ise kronolojik dil yaşlarından çok daha ileri olduğu saptanmıştır. Yaş değişkeni ile sözcük gelişimi arasındaki incelemeler bu ilişkinin anlamlı olduğunu açığa çıkarırken cinsiyet değişkeni ve sözcük gelişimi arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Sonuç olarak disleksi, bireylerin sözcük gelişimini olumsuz etkileyen bir durumdur; ancak yapılandırılmış okuma programları, özel eğitim materyalleri ve bireysel destek, işitsel-görsel destekler ve etkileşimli konuşma aktiviteleri gibi destekleyici yöntemler ile bu zorlukların üstesinden gelmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Disleksi, sözcük gelişimi, yaş ve cinsiyet etkisi

Abstract

Vocabulary development is very important for children to communicate and every word has a positive effect on the child's social life. Children who can use the words they need from the words they have learned can continue their daily lives more easily. However, some problems encountered during learning also affect children's language development. Dyslexia, one of these problems, is a learning disorder in which individuals have difficulties in acquiring reading, writing and other language-related skills. Dyslexia, which occurs especially in childhood, significantly affects vocabulary development. There are significant differences between the vocabulary development of children with and without dyslexia. Understanding these differences is important in order to assess the needs of both groups better and to develop appropriate intervention strategies. In this context, students diagnosed with dyslexia were compared with their typically developing peers using the Peabody picture-word matching test in the study. The data obtained revealed that the receptive language ages of children with

dyslexia were not parallel to their chronological language ages. It was determined that the receptive language ages of children with typical development were much later than their chronological language ages. While the examinations between the age variable and vocabulary development revealed that this relationship was significant, no relationship was found between the gender variable and vocabulary development. In conclusion, dyslexia is a condition that negatively affects the vocabulary development of individuals; however, it is possible to overcome these difficulties with supportive methods such as structured reading programs, special education materials and individual support, audio-visual supports and interactive speaking activities.

Keywords: Dyslexia, vocabulary development, age and gender effects

1. GİRİŞ

İletişim kurma, duygu ve düşünceleri ifade etme, bilgi aktarma gibi alanlarda etkili olan dilin öğrenme üzerinde de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Öğrenme, tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı/sürekli değişimler olarak tanımlanmaktadır (Bacanlı, 2001). Ancak, bazı tanılar öğrenme sürecini zorlaştırmakta ve çocukların hem sosyal hem de akademik yaşamlarında tipik gelişim gösteren akranlarından geri kalmalarına sebep olmaktadır. Bu tanılardan biri de disleksidir.

Disleksi, bir öğrenme güçlüğü türüdür ve özellikle okuma yeteneğini etkileyen bir durumdur. Disleksiye sahip çocuklar, sözcükleri doğru bir biçimde tanımlamakta, okumakta veya anlamakta zorluk çekmektedir. Bu durum, genellikle harflerin veya sözcüklerin yönlerini karıştırma, okuma hızında yavaşlama ve yazım hataları yapma gibi belirtilerle kendini göstermektedir. Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-5 (DSM-5)'e göre disleksi, doğru veya akıcı sözcük tanıma, zayıf kod çözme ve zayıf yazım becerileriyle karakterize edilen bir öğrenme güçlüğü örüntüsünü ifade etmek için kullanılan alternatif bir terimdir. Disleksi bu belirli güçlük örüntüsünü belirtmek için kullanılıyorsa, mevcut olan herhangi bir ek güçlüğü (okuma, anlama veya matematiksel muhakeme güçlüğü) de belirtilmesi önemlidir. Disleksi, zekâ düzeyi ile doğrudan ilgili değildir; yani, disleksiye sahip bir çocuk ortalamanın üzerinde bir zekaya sahip olabilir ve diğer alanlarda başarılı olabilir.

Beyin hasarı, genetik etmenler ya da nörolojik işlevlerde görülen bozukluklar disleksinin nedeni olarak sıralanmaktadır (Ersoy ve Avcı, 2001; Korkmazlar, 2016). Disleksinin nörolojik kökenli olduğunu belirten çalışmalarda, beyindeki dil işleme süreci sırasındaki etkileşim sorunları gözlemlendiği ve dolayısıyla bu tanıyı almış çocukların öğrenme sorunları, hafıza bozuklukları ve dikkat eksikliği gibi sorunlar yaşadığı belirtilmiştir (Mache ve Todd, 2016). Dil işleme beyin sol yarım küresindeki bir süreçtir. Araştırmalar, disleksi tanısı olan çocukların sol yarı küresinde farklılıklar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle beyin görüntüleme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen deneysel çalışmalar, bu çocukların temporal ve parietal loblarında bir asimetri olduğunu belirtmektedir (Altuntaş, 2010; Yorgancı, 2006).

Cinsiyetin disleksi insidansı üzerindeki etkisi alan yazında sık tartışılan bir konudur. Bazı çalışmalar, disleksinin erkeklerde kadınlara oranla üç ila dört kat daha yaygın olduğunu belirtmektedir (Finucci, 1981; Vogel, 1990). 16.000 çocukla yapılan bir araştırma, disleksinin erkeklerde iki kat daha fazla olduğunu saptamıştır (Liederman ve Flannery, 1993). Alan yazında pek çok epidemiyolojik çalışma, erkeklerin disleksi prevalansının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, erkek çocuklarının çocukluk dönemi nörogelişimsel ve psikiyatrik bozukluklar örneğin otizm, serebral palsi, zihinsel gerilik, hiperaktivite ve epilepsi gibi durumlarla daha yüksek oranda karşılaştığı da birçok çalışmada kanıtlanmıştır (Lambe, 1999).

Disleksi tanısı olan çocuklarda gözlemlenen dilsel sorunlar dilbilimin tüm temel bileşenlerinde gözlemlenmektedir. Her ne kadar alan yazındaki çalışmaların büyük çoğunluğu sesbilimsel farkındalık sorunları dolayısıyla sesbilim bileşenine odaklansa da biçimbilim, sözdizim, anlabilim ve edimbilim gibi diğer bileşenlerde de sorunlar olduğu da bilinmektedir (Nippold ve Fey, 1983; Lapadat, 1991; Turan ve Yükselen, 2004; Wimmer ve Schurz, 2010; Mouro vd., 2015). Bu bağlamda çalışmada disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca, yaş ve cinsiyet değişkeninin bu gelişim üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

2. YÖNTEM

Disleksi, bireylerin okuma, yazma ve dil ile ilgili diğer becerilerin ediniminde zorluklar yaşadığı bir öğrenme bozukluğudur. Özellikle çocukluk döneminde ortaya çıkan disleksi, sözcük gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bu farkları anlamak, her iki grubun ihtiyaçlarını daha iyi değerlendirmek ve uygun müdahale stratejileri geliştirmek açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmada, disleksi tanısı almış öğrenciler tipik gelişim gösteren akranlarıyla “Peabody Resim-Sözcük Eşleştirme Testi” (PRST) kullanılarak karşılaştırılmıştır. 3–17 yaş arası çocukların sözcük bilgisi gelişimini ölçen bu test bir performans testi olup bireysel olarak uygulanmaktadır. Test her biri dört resimden oluşan 100 kart ve kayıt formundan oluşmaktadır. Bireyden kartın her iki yüzündeki dört resimden istenen resmi göstermesi istenmektedir. Zaman sınırlaması olmayan bu test, ortalama 10–15 dakikada yanıtlanabilmektedir (Dunn ve Dunn, 1997).

Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimlerinin değerlendirmesi iki grup üzerinde yapılmıştır: Deney Grubu (DG) (50 çocuk) ve Kontrol Grubu (KG) (50 çocuk). Çalışmanın deney grubu, İzmir’de bir özel eğitim kurumuna devam eden 7-13 yaşları arasındaki öğrencilerden, kontrol grubu ise tipik gelişim gösteren ve devlet okullarında eğitimlerine devam eden aynı yaş ve cinsiyetteki akranlarından oluşturulmuştur. Her iki değerlendirme öncesi ilgili kurumlardan ve ebeveynlerden gerekli izinler alınmıştır.

Elde edilen tüm veriler uygun istatistiksel testler kullanılarak değerlendirilmiştir. Disleksi tanısı olan ve olmayan öğrencilerin PRST puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek için “Independent Sample T Testi”, PRST puanları ile cinsiyetleri arasında fark olup olmadığını belirlemek için “Kruskal Wallis Testi”, PRST puanları ile yaşları arasında fark olup olmadığını belirlemek için ise “Mann-Whitney U Testi” kullanılmıştır.

3. BULGULAR

PRST testi ile ilgili ham veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 29 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3.1. Disleksili Olan ve Olmayan Çocukların Sözcük Gelişimlerine Ait Bulgular

Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların alıcı dil yaşları arasında fark olup olmadığını belirlemek için independent sample t testi kullanılmıştır. Yanıtlara ilişkin sonuçlara tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1 Deney Grubu ile Kontrol Grubunun Sözcük Gelişimi Değerlendirmesi

	n	Ort±SS	Min-Mak (median)	p
PRST DG	50	92,80±100,74	12-1010 (92)	0.048

KG	50	187,76±291,68	12-1010 (113)

Tablo 1'e göre disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların alıcı dil yaşı arasında farklılık göstermesi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre, disleksi tanısı olan öğrencilerin sözcük gelişimleri disleksi tanısı olmayan öğrencilerin sözcük gelişimlerine göre daha geri çıkmıştır. Bir başka deyişle, disleksi tanısı almış olmak bu çocukların sözcük gelişimlerinin kronolojik dil yaşlarına paralel bir gelişim göstermesini engelleyici bir unsurdur.

3.2. Disleksi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Sözcük Gelişimleri ile Yaş İlişkisine Ait Bulgular

Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri ile yaşları arasında fark olup olmadığını belirlemek için kuruskal wallis testi kullanılmıştır.

Tablo 2 Yaş ve Sözcük Gelişimi İlişkisine Ait Bulgular

		n	Ort±SS	Min-Mak (median)	Test değeri	p
DG Gelişimi İlişkisi	7-8 Yaş	12	251,16±354,85	54-1010 (109)	8,855	0,012
	9-10 Yaş	17	160,88±218,94	88-1010 (113)		
	11 ve Üzeri	21	97,19±214,63	12-1010 (13)		
KG Gelişimi İlişkisi	7-8 Yaş	12	321,25±396,20	94-1010 (104)	13,204	0,001
	9-10 Yaş	17	257,88±328,03	101-1010 (113)		
	11 ve Üzeri	21	54,71±50,60	12-113 (12)		

375

Tablo 2'ye göre disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri ile yaşları arasında farklılık göstermesi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). Yapılan araştırmalar sonucunda; en yüksek sözcük gelişimine sahip yaş aralığı 9 ile 10 yaş aralığındaki gruptur. Bu sıralamayı 7 ile 8 yaş aralığında bulunan grup takip etmektedir. Son olarak, en az sözcük gelişimine sahip yaş aralığı ise 11 yaş ve üzeri grup olarak bulunmuştur.

3.3. Disleksi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Sözcük Gelişimleri ile Cinsiyet İlişkisine Ait Bulgular

Disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri ile cinsiyet değişkeni arasında fark olup olmadığını belirlemek için mann-whitney u testi kullanılmıştır.

Tablo 3 Cinsiyet ve Sözcük Gelişimi İlişkisine Ait Bulgular

	n	Ort±SS	Min-Mak (median)	Test değeri	p
Kız	14	131,21±257,39	12-1010 (98)	192,50	0,182

DG	Sözcük Gelişimi	Erkek	36	165,36±260,88	12-1010 (113)		
	Cinsiyet ilişkisi						
KG	Sözcük Gelişimi	Kız	14	196,57±347,82	12-1010 (104)	213,00	0,380
	Cinsiyet ilişkisi	Erkek	36	184,33±272,26	12-1010 (113)		

Tablo 3'e göre disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri ile cinsiyetleri arasında farklılık göstermesi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Bir başka deyişle, kız ya da erkek disleksili çocukların sözcük gelişimleri arasında bir fark yoktur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri değerlendirilmeye ve bu gelişimleri arasında bir farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öğrencilere PRST dil testi uygulanmıştır. Sözcük gelişimleri karşılaştırmasında disleksi tanısı almış olan çocukların sözcük gelişimlerinin tipik gelişim gösteren akranlarından geri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer amacı, disleksi tanısı olan ve olmayan çocukların sözcük gelişimleri ile yaş değişkeni açısından fark olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Buna göre, her iki grupta da en yüksek sözcük gelişim oranına sahip yaş aralığı 9 ile 10 yaş aralığındaki çocuklara aittir. Çalışmanın son amacı olan cinsiyet değişkeni ve sözcük dağarcığı gelişimi ilişkisine bakıldığında ise her iki grup için de cinsiyet değişkeninin etkili bir değişken olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Ancak; alan yazında cinsiyet değişkeninin etkili olduğunu ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Doğru, Alabay ve Kayılı (2010) yaptıkları araştırmada cinsiyet değişkeni açısından erkek öğrenciler lehine anlamlı fark bulmuştur. Aynı çalışmada PRST ile disleksi tanısı almış çocukların dil gelişimleri analiz edilmiş ve tıpkı bizim çalışmamızda elde edilen sonuçlar gibi disleksi tanısı almış olmanın çocukların sözcük dağarcığı gelişimleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Yaş ve sözcük dağarcığı ilişkisinde mevcut çalışmada ikinci grupta yer alan çocukların (9-10 yaş) yaşça küçük ve yaşça büyük olan gruba kıyasla daha iyi bir performans sergilediği bulunmuştur. Ancak alan yazında, yaşı ilerlemesinin çocukların dil performanslarının iyileşmesi açısından olumlu bir etkiye sahip olduğunu ileri süren çalışmalar bulunmaktadır (Erden, Kurdoğlu ve Uslu, 2002). Mevcut çalışmamızda 9-10 yaş grubu formal eğitimlerine ek olan eğitim uygulamalarına düzenli katılan, anne ve babası oldukça bilinçli olan bir grup olarak öne çıkmıştır. Sonuçlarda bu yaş grubunun daha iyi bir performans sergilemesinin bu özelliklerle ilgili olduğu düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, sözcük gelişimi ve beyindeki dil alanları ile de ilişkili bulunmuştur. Disleksi tanısı almış olmak, bu çocuklarda sözcük dağarcığı gelişimi açısından etkili bulunmuştur. Alan yazında içerik ve işlev sözcükleri için farklı beyin bölgelerinin etkin olduğu bildirilmiştir. Buna göre içerik sözcükleri (ad, sıfat ve eylem) her iki yarım kürede etkinken işlev sözcükleri güçlü bir şekilde sola doğru lateralizedir (Pulvermüller, 1999; Chapman, 1999). Yine alan yazında okuma becerisi ve beyin bölgeleri ile ilgili çeşitli araştırmalarda sol parietotemporal ve sol oksipitotemporal alanın okuma becerisi ile ilişkili alanlar olduğunun altı çizilmiş ve bu çocukların tipik gelişim gösteren çocuklardan dil performansı açısından farklılık göstermesi bu beyin alanlarındaki farklılıkla ilişkilendirilmiştir (Shaywitz ve diğerleri, 2002, 2004).

Sonuç olarak disleksi, öncelikle çocukların ses bilgisi (sesbilgisel farkındalık) becerilerini etkileyebilir. Bu, sözcüklerin ses yapılarını anlama ve bu sesleri bir araya getirme ihtiyacını azaltmaktadır. Dolayısıyla bu tanıya sahip çocuklar, sözcüklerin öğrenilmesinde ve sesletilmesinde problem yaşayabilir. Disleksi, çocukların sözcük dağarcıklarını geliştirmelerini zorlaştırabilir. Özellikle okuma becerisindeki zorluklar, sözcük öğrenme fırsatlarını kısıtladığı için, çocukların sözcük dağarcıkları diğer akranlarına göre daha sınırlı kalabilmektedir. Disleksi, çocukların okuma hızını ve akıcılığını da etkileyebilmektedir. Okuma süreci zorluklarla dolu olduğunda, çocuklar daha az okuma pratiği yapmakta ve bu da sözcüklerin tanınmasını ve öğrenilmesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu tanıya sahip çocuklar, konuşma ve yazma sırasında sözcük bulmada zorluk çekebilirler, bu da kendilerini ifade etme ve iletişim kurma becerilerini kısıtlar. Disleksinin sözcük gelişimi üzerindeki olumsuz etkisi erken tanı ve etkili müdahale ile ortadan kalkabilmektedir. Ses temelli eğitim yöntemleri, oyun tabanlı öğrenme ve görsel destekler gibi müdahale yöntemleri kullanılarak çocukların sözcük gelişimi desteklenebilir. Dil terapisi, sesbilgisel farkındalık çalışmaları ve özel eğitim programları, çocukların sözcük dağarcığını ve dil becerilerini geliştirmeye yardımcı olabilir. Ailelerin ve öğretmenlerin, disleksiye sahip çocukların ihtiyaçlarını anlamaları ve onlara uygun destek sağlamaları da önemlidir. Evde ve okulda yapılan aktiviteler, sözcük öğrenimini eğlenceli hale getirerek çocukların gelişimine katkıda bulunabilir.

5. KAYNAKLAR

- Altuntaş, F. (2010). Sınıf öğretmenlerinin disleksiye ilişkin bilgileri ve dislektik öğrencilere yönelik çalışmaları. Yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. 5. Baskı. Arlington. American Psychiatric Association.
- Bacanlı, H. (2001) Gelişim ve Öğrenme (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Chapman, R. M. (1999). Function and content words evoke different brain potentials. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(2), 282-284.
- Doğru, S. Y., Alabay, E. ve Kayılı, G. (2010). Normal Gelişim Gösteren ve Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Sözcük Dağarcığı İle Dili Anlama Düzeylerinin Belirlenmesi. *İlköğretim Online*, 9(3), 829-840.
- Dunn, L. M., Dunn, L. M. (1997) PPVT-III Peabody Picture Vocabulary Test (3. Baskı). Form III A. American Guidance Service, Inc.: USA.
- Erden, G., Kurdoğlu, F. ve Uslu, R. (2002). İlköğretim okullarına devam eden Türk çocuklarının sınıf düzeylerine göre okuma hızı ve yazım hataları normlarının geliştirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 5-13.
- Ersoy, Ö. ve Avcı, N. (2001). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri*. Ankara: Yapa Yayınları.
- Finucci, J. M., Childs, B. (1981). Are there really more dyslexic boys than girls? In: Ansara A, Geschwind, N., Galaburda, A.M., Albert, M., Gartrell, N. Editors. *Sex Differences in Dyslexia*. Towson MD: OrtonDyslexia Society, p. 1-9.
- Korkmazlar, Ü. (2016). Öğrenme Bozukluğu ve Özel Eğitim. A. Kulaksızoğlu (Ed.) *Farklı Gelişen Çocuklar* içinde (3. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Lambe, E. K. (1999). Dyslexia, gender, and brain imaging. *Neuropsychologia*, 37(5), 521-536.

- Lapadat, J. (1991). Pragmatic language skills of students with language and/or learning disabilities: A quantitative synthesis. *Journal of Learning Disabilities*, 24, 147-158.
- Liederman, J. ve Flannery, K. A. (1993). Male prevalence for reading disability is found in large sample free from ascertainment bias. *Society for Neuroscience Abstracts*;19:1462.
- Mache, M. A., & Todd, T. A. (2016). Gross motor skills are related to postural stability and age in children with autism spectrum disorder. *Res Autism Spectr Disord.*, 23, 179–187.
- Moura, O., Moreno, J., Pereira, M., & Simões, M. R. (2015). Developmental dyslexia and phonological processing in European Portuguese orthography. *Dyslexia*, 21(1), 60-79.
- Nippold, M. & Fey, S. (1983). Metaphor understanding in preadolescents having a history of language acquisition difficulty. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 14, 171-180.
- Pulvermüller, F. (1999). Words in the brain's language. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(2), 253–279. doi:10.1017/S0140525X9900182X
- Shaywitz, B. A., Shaywitz, S. E., Pugh, K. R., Mencl, W. E., Fulbright, R. K., Skudlarski, P., ... ve Gore, J. C. (2002). Disruption of posterior brain systems for reading in children with developmental dyslexia. *Biological psychiatry*, 52(2), 101-110.
- Shaywitz, B. A., Shaywitz, S. E., Blachman, B. A., Pugh, K. R., Fulbright, R. K., Skudlarski, P., ... & Gore, J. C. (2004). Development of left occipitotemporal systems for skilled reading in children after a phonologically-based intervention. *Biological psychiatry*, 55(9), 926-933.
- Turan, F. ve Yükselen, A. (2004). Öğrenme Güçlüğü olan Çocukların Dil Özellikleri, *Eğitim ve Bilim*, 29 (132): 43-47.
- Vogel, S. A. (1990). Gender differences in intelligence, language, visual-motor abilities, and academic achievement in students with learning disabilities: a review of the literature. *Journal of Learning Disabilities*; 23:44–52.
- Wimmer, H. & Schurz, M. (2010). Dyslexia in regular orthographies: Manifestation and causation. *Dyslexia*, 16, 283–299.
- Yorgancı, Z. (2006). Öğrenme güçlüğü görülen çocukların anksiyete ve depresyon düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**EPILEPSY AND VOCABULARY DEVELOPMENT: AN ANALYSIS IN TERMS OF
DIFFERENT VARIABLES**

**EPİLEPSİ VE SÖZCÜK GELİŞİMİ: FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN BİR
ANALİZ**

Eda CAN KÖKMEN ¹, Gülmira KURUOĞLU ²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dilbilim

²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Dil ve Konuşma Terapisi

Özet

Epilepsi, çocuklarda nörolojik bir bozukluk olup, tekrarlayan nöbetlerle karakterizedir. Bu durum, çocuğun bilişsel, sosyal ve dil gelişimini etkileyebilir. Özellikle sözcük gelişimi, erken çocukluk döneminde önemli bir değişim gösterir ve epilepsi tanısı almış çocuklar bazı zorluklarla karşılaşılabilir. Epilepsi tanılı çocukların sözcük gelişiminde ailenin eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocuğun eğitim düzeyi önemli rol oynamaktadır. Aile dinamikleri, çocukların dil gelişimi üzerinde belirleyici etkiler yaratabilir; dolayısıyla bu faktörlerin incelenmesi, epilepsili çocukların gelişimini desteklemek adına kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle epilepsi nöbeti geçiren çocukların sözcük gelişimleri resim-sözcük eşleştirme testi uygulanarak analiz edilmiştir. Bu analiz tipik gelişim gösteren çocukların sözcük gelişimleriyle karşılaştırılmıştır. Son aşamada ise çocukların ve ailelerin eğitim düzeyleri ile ailenin gelir düzeyinin çocukların sözcük gelişimleri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı uygun istatistiksel testlerle incelenmiştir. Test sonuçlarına göre, epilepsi tanısı almış çocukların sözcük gelişimleri ve kronolojik dil yaşları arasında bir paralellik tespit edilmiştir. Değişkenler açısından bu gelişim incelendiğinde, hem çocukların ve ailelerin eğitim düzeylerinin hem de ailenin gelir düzeyinin epilepsi tanılı çocukların sözcük gelişimleri üzerinde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, ailelerin eğitim ve gelir düzeyinin yüksek olması, çocukların dil gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Ailenin bilinçli olması, çocukların eğitimleri konusunda da ekstra özen göstermelerini sağlamakta ve bu sayede bu çocuklar tipik gelişim gösteren akranlarının dil gelişimine yakın bir gelişim sergilemektedir. Bu nedenle, eğitimcilerin ve sağlık profesyonellerinin, ailelerin sosyal ve ekonomik durumunu dikkate alarak kişiselleştirilmiş destek ve kaynaklar sunmaları önemlidir.

Anahtar kelimeler: Sözcük gelişimi, dil gelişimi, epilepsi, eğitim düzeyi, gelir düzeyi

Abstract

Epilepsy is a neurological disorder in children, characterized by recurrent seizures. This condition can affect the child's cognitive, social and language development. Vocabulary development, in particular, shows significant change in early childhood, and children diagnosed with epilepsy may encounter some difficulties. The family's level of education, income and the child's level of education play an important role in the vocabulary development of children diagnosed with epilepsy. Family dynamics can have decisive effects on children's language development; therefore, examining these factors is of critical importance in order to support the development of children with epilepsy. In this context, the study first analyzed the vocabulary development of children with epileptic seizures by applying a picture-word matching test. This analysis was compared with the vocabulary development of typically developing children. In

the final stage, appropriate statistical tests were used to examine whether the education levels of children and families and the family's income level had any effect on children's vocabulary development. According to the test results, a parallelism was determined between the vocabulary development of children diagnosed with epilepsy and their chronological language ages. When this development was examined in terms of variables, it was determined that both the education levels of children and families and the income level of the family had an effect on the vocabulary development of children diagnosed with epilepsy. Finally, a high level of education and income of families positively affects children's language development. The awareness of the family also allows them to take extra care in the education of their children, and thus these children exhibit a development close to the language development of their typically developing peers. Therefore, it is important for educators and health professionals to provide personalized support and resources, taking into account the social and economic status of families.

Keywords: Vocabulary development, language development, epilepsy, education level, income level

1. GİRİŞ

Kortikal sinir hücrelerin uyarılmasıyla kendiliğinden ortaya çıkan ve tekrarlı nöbetler gözlemlenen kronik bir rahatsızlık olan epilepsi (Bora, Yeni ve Gürses, 2008) 5-10/1.000 prevalans ile en sık karşılaşılan nörolojik hastalıklardan biridir (Sander ve Shorvon, 1996). Jackson (1931)'a göre epilepsi, gri maddenin belirli aralıklarda ortaya çıkan, hızlı ve şiddetli lokal boşalımının adıdır (Arzimanoglou, Guerrini ve Aicardi, 2007). Epilepsi, tekrarlayan nöbetler yaşama eğilimi ile belirgin nörolojik bir bozukluk olarak tanımlanmakta olup, tek bir hastalığı değil, beyindeki çeşitli nörolojik düzensizlikleri ve yapısal veya işlevsel değişiklikleri göstermektedir (Giourou ve ark., 2015).

Epilepsi doğumdan hemen sonra başlayabileceği gibi yıllar sonra da başlayabilmektedir. Epilepsinin yıllar sonra başlaması, çevresel bazı faktörlere bağlı olabileceği gibi doğuştan da olabilmektedir. Bir başka deyişle, doğuştan olan bir sebep yıllar sonra belirti vermiş olabilir (Paktuna Keskin, 2010). Epilepsi, altta yatan nörolojik veya bedensel bir rahatsızlığın neden olduğu, genellikle çeşitli diğer sağlık komplikasyonları ve erken ölüm riskinin artmasıyla birlikte görülen, tetiklenmemiş nöbetler geçirmeye karşı bir bireyin duyarlılığını ifade eder. Epilepsinin epidemiyolojik yönlerini anlamak, durumu tanımlama, yüksek eş zamanlı hastalık bağlamında semptomları atfetme, olası veri gizliliği ve seçim yanlılığı olasılığı gibi metodolojik karmaşıklıklar nedeniyle zorlu olduğunu kanıtlamaktadır. Bir risk faktörü, daha yüksek hastalık duyarlılığıyla bağlantılı bir değişkendir. Manyetik Rezonans Görüntüleme (MRG), epilepsili bireyler için birincil görüntüleme tekniği olarak hizmet eder (Duncan, 2024).

Beynin farklı bölgelerinde meydana gelen elektriksel uyarılar olarak tanımlanan epilepsi nöbetleri, dil ve konuşma becerileri üzerinde negatif etkiler yaratmaktadır. Konuşmadaki ani sonlanma ve duraksama, birbirine karışan sözcükler, adlandırma ve tekrarlama bozuklukları bu negatif etkiler arasında yer almaktadır (Korkmaz, 2005). Bu bağlamda çalışmada, epilepsi tanılı çocukların sözcük dağarcığı gelişimlerini belirlemek ve bu gelişim üzerinde etkili olabileceği düşünülen çocuğun eğitim düzeyi, ailenin eğitim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi gibi faktörleri incelemek amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışmaya epilepsi tanısı dışında herhangi zihinsel yetersizliği olmayan, altı-on yaş aralığında olan ve formel eğitime devam eden yirmi çocuk dahil edilmiştir (Deney Grubu (DG)). Bu çocukların dil performanslarını karşılaştırmak için de tipik gelişim gösteren ve dil gelişimini etkileyecek herhangi bir tanısı olmayan yirmi çocuk dahil edilmiştir (Kontrol Grubu (KG)).

Çalışmada dil değerlendirmesi “Peabody Resim-Sözcük Eşleştirme Testi” (PRST) kullanılarak karşılaştırılmıştır. Üç-on yedi yaş arası çocukların sözcük bilgisi gelişimini ölçen bu test bir performans testi olup bireysel olarak uygulanmaktadır. Test her biri dört resimden oluşan yüz kart ve kayıt formundan oluşmaktadır. Bireyden kartın her iki yüzündeki dört resimden istenen resmi göstermesi istenmektedir. Zaman sınırlaması olmayan bu test, ortalama on-on beş dakikada yanıtlanabilmektedir (Dunn ve Dunn, 1997). Bu testten elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 29 programı kullanılarak analiz edilmiştir. PSRT için tüm çocukların sözcük dağarcığı gelişim puanları açısından gruplar arası fark olup olmadığına *t* testi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmaya dahil edilen çocukların %60’ı erkek, %40’ı ise kızdır. Yaş açısından bakıldığında çocukların %5’i 6 yaşında, %25’i 7 yaşında, %15’i 8 yaşında, %25’i 9 yaşında ve %30’u 10 yaşındadır. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında çocukların %15’i anaokulu, %15’i birinci sınıf, %30’u ikinci sınıf, %15’i üçüncü sınıf, %20’si ise dördüncü sınıf öğrencisidir. Gruplar arası bakıldığında her iki grup için de bu oranların aynı olduğu görülmektedir çünkü araştırmaya başlamadan önce tüm çocuklar cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi açısından birebir eşleştirilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çocukların ebeveynlerine ilişkin eğitim düzeylerine bakıldığında KG’de ailelerin %20’si orta, %80’i ise yüksek eğitim düzeyine sahiptir. DG’de çocukların ailelerinin %30’u düşük, %35’i orta, %35’i yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Son olarak ailelerin gelir düzeylerine bakıldığında KG’de ailelerin %30’u orta, %70’i ise yüksek gelir düzeyine sahipken, DG’de çocukların ailelerinin %20’si düşük, %45’i orta, %35’i de yüksek gelir düzeyine sahiptir.

3. BULGULAR

Araştırmaya dahil edilen çocukların sözcük dağarcığı gelişimlerini belirlemeye yönelik olarak PRST uygulanmıştır. Bu testten elde edilen verilere yönelik olarak öncelikle tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirlemek için Kolmogorov Smirnov testi uygulanmıştır. Tüm çocukların PRST sözcük dağarcığı gelişim puanları açısından gruplar arası fark olup olmadığına *t* testi kullanılarak bakılmıştır. Testte sözcük gelişimi alıcı dil puanı olarak tanımlanmaktadır.

3.1. Epilepsi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Sözcük Gelişimleri

Tablo 1 Sözcük Dağarcığı Gelişimine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	n		Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Kontrol	20	Kronolojik Yaş	5.60	9.60	7.96	1.30
		Alıcı Dil Yaşı	9.11	11.30	10.3	.626
Epilepsi	20	Kronolojik Yaş	5.90	9.70	7.86	1.29
		Alıcı Dil Yaşı	6.11	10.00	8.15	.908

Tablo 1'e göre epilepsi tanılı çocukların kronolojik dil yaş ortalaması 7.86 iken alıcı dil yaşı (sözcük dağarcığı) ortalaması 8.15'tir. KG'ye ait kronolojik dil yaş ortalaması 7.96 iken alıcı dil yaşı ortalaması 10.3'tür. Buna göre, KG'de kronolojik dil yaş ile alıcı dil yaş dağılımı farklıdır ($p<0.05$). Epilepsi tanılı çocuklarda ise kronolojik dil yaş ile alıcı dil yaş dağılımı aynıdır ($p>0.05$). İki grubun karşılaştırmasında, RE tanılı çocuklarla KG'nin sözcük dağarcığı gelişim düzeyleri açısından istatistiksel açıdan fark bulunmuştur ($p<0.05$). Bir başka deyişle, her ne kadar her iki grup kronolojik dil yaşlarına kıyasla daha iyi bir sözcük dağarcığı gelişimine sahip olsa da bu fark epilepsi tanılı grupta anlamlı çıkmamıştır.

Epilepsi tanılı çocuklarla KG'nin PRST'den elde edilen sözcük dağarcığı gelişim puanları ile eğitim düzeyi, aile eğitim düzeyi ve aile gelir düzeyi açısından bir fark olup olmadığı Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak; bu değişkenler açısından PRST sözcük dağarcığı gelişim puanları arasında ilişkinin olup olmadığı ise Ki Kare ilişki Testi ile analiz edilmiştir. Çocukların eğitim düzeyinin hangi alt kategorileri arasında anlamlı bir fark olduğu ise Tukey testi kullanılarak belirlenmiştir.

3.2. Epilepsi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Eğitim Düzeyi ve Sözcük Gelişimleri İlişkisi

Epilepsi tanısı alan çocukların eğitim düzeylerinin sözcük gelişimleri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgular tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 Sözcük Dağarcığı ile Eğitim Düzeyi İlişkisi

	Kontrol			p değeri	Epilepsi			p değeri
	n	Ortalama	Standart Sapma		n	Ortalama	Standart Sapma	
Eğitim Düzeyi								
Anaokulu	3	9.70	.513	0.087	3	6.83	.660	0.000
1	3	9.73	.545		3	7.40	.529	
2	6	10.50	.419		6	8.71	.702	
3	3	10.63	.611		3	9.06	.416	
4	5	10.58	.657		5	8.18	.164	

Tablo 2'ye göre epilepsi tanılı çocukların eğitim düzeyleri ile PRST sözcük dağarcığı gelişim puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0.005$). Bu sonuca göre, RE tanılı çocukların eğitim düzeyleri sözcük dağarcığı gelişimleri açısından farklılık yaratmaktadır.

3.3. Epilepsi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Aile Eğitim Düzeyi ile Sözcük Gelişimleri İlişkisi

Epilepsi tanısı almış çocukların ailelerinin hangi eğitim düzeyine sahip olduğu araştırılmış ve bu değişkenin çocukların sözcük gelişimleri üzerinde ne denli etkili olduğu tablo 3'te detaylandırılmıştır.

Tablo 3 Sözcük Dağarcığı ile Aile Eğitim Düzeyi İlişkisi

	Kontrol			p değeri	Epilepsi			p değeri
	n	Ortalama	Standart Sapma		n	Ortalama	Standart Sapma	
Aile Eğitim Düzeyi								
Düşük	3	9.70	.513	0.047	6	7.78	1.12	0.043
Orta	4	10.10	.416		7	8.12	.453	
Yüksek	13	10.35	.695		7	8.50	1.04	

Tablo 3’e göre epilepsi tanılı çocukların anne ve babalarının eğitim düzeyleri ile çocukların PRST sözcük dağarcığı gelişim puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0.005$). Bir başka deyişle, aile eğitim düzeyi arttıkça bu çocukların sözcük gelişimlerinde de performans açısından iyiye dönük bir artış gözlemlenmiştir.

3.4. Epilepsi Tanısı Olan ve Olmayan Çocukların Aile Gelir Düzeyi ile Sözcük Gelişimleri İlişkisi

Epilepsi tanısı almış çocukların ailelerinin nasıl bir gelir düzeyine sahip olduğu araştırılmış ve bu değişkenin çocukların sözcük gelişimleri üzerinde etkili olup olmadığı tablo 4’te belirtilmiştir.

Tablo 4 Sözcük Dağarcığı ile Aile Gelir Düzeyi İlişkisi

	Kontrol			p değeri	Epilepsi			p değeri
	n	Ortalama	Standart Sapma		n	Ortalama	Standart Sapma	
Aile Gelir Düzeyi								
Düşük	-	-	-	0.979	4	7.57	.979	0.047
Orta	6	10.30	.489		9	8.14	.717	
Yüksek	14	10.30	.693		7	8.50	1.04	

Tablo 4’e göre sadece epilepsi tanılı çocukların ailelerinin gelir düzeyleri ile çocukların PRST sözcük dağarcığı gelişim puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<0.005$). Buna göre ailelerin gelir düzeyinin artması bu çocukların dil performansları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada PRST testi kullanılarak epilepsi tanısı olan çocukların sözcük dağarcıkları analiz edilmiştir. Bu testte epilepsi tanılı çocukların söz varlığı (sözcük dağarcığı) hem kronolojik dil yaşlarıyla hem de herhangi bir problemi olmayan akranlarıyla karşılaştırılmıştır. Buna göre, RE tanılı çocuklar sözcük dağarcığı gelişimi açısından kronolojik yaşlarına paralel bir performans sergilemiştir. Herhangi bir problemi olmayan çocuklar ise PRST’de kronolojik yaşlarından daha ileri bir performans sergilemiştir. Bu açıdan, iki grup arasında PRST performansları açısından anlamlı fark bulunmaktadır. İkinci olarak, PRST ile çocuğun eğitim düzeyinin, aile eğitim düzeyinin ve aile gelir düzeyinin sözcük gelişim puanları ile arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığına bakılmış ve tüm değişkenler açısından epilepsi tanılı çocukların sözcük dağarcığı gelişimi arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bu bulgular alan yazınla paralellik göstermektedir. RE tanılı çocukların dil performanslarını çeşitli testlerle analiz ettikleri çalışmalarında araştırmacılar PRST’yi de kullanmış ve sonuçta RE tanılı çocukların performansları ile kronolojik dil yaşları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bir başka deyişle, bu çocuklar tıpkı mevcut araştırmada olduğu gibi kronolojik dil yaşlarına paralel bir performans sergilemiştir (Northcott ve ark., 2005). Bir başka çalışma da benzer bulgular elde edilmiştir. RE tanılı çocuklar ve sağlıklı yaşlıları arasında PRST performansı açısından fark bulunmuştur (Boscariol, 2015). Çeşitli dil testleriyle epilepsi tanılı çocukların dil performanslarının araştırıldığı bir çalışmada PRST dışında diğer tüm dil testlerinde epilepsi ve disfazi tanılı çocuklar arasında fark bulunmuşken, PRST’de fark bulunamamıştır (Verly, 2017). Alan yazında PRST performansı açısından RE tanılı çocuklarla akranları arasında fark olmadığını ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır (Verrotti, 2011).

Aile eğitim düzeyi ve PRST ilişkisine yönelik olarak farklı epilepsi türlerinde yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birinde idyopatik epilepsi tanılı çocukların PRST puanları üzerinde aile eğitim düzeyinin etkili olmadığı sonucuna varılmıştır (Schraegle, 2023). Farklı bir çalışmada ise ailenin eğitim düzeyinin çocukların dil gelişimleri üzerinde dolaylı da olsa bir etkisinin olduğu vurgulanmıştır (Jabbar ve Al-Shammari, 1993). Benzer bir biçimde, aile gelir düzeyi ve epilepsi tanısı almış çocukların dil performansları arasında ilişki olup olmadığının araştırıldığı bir başka çalışmada da ailelerin gelir düzeyi arttıkça çocukların dil açısından performanslarının da arttığı ve gelir düzeyinin dilsel açıdan dolaylı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (Thomas ve ark., 1999).

Sonuç olarak, epilepsi tanısı almak, özellikle çocukluk döneminde, bireyin sözcük gelişimini çeşitli şekillerde olumsuz etkilemektedir. Epilepsiye bağlı nöbetler, gelişmekte olan beyin yapıları üzerinde hasar oluşturabilir ve bu durum, özellikle dilin işlenmesinden sorumlu olan bölgelerde (örneğin temporal lob) daha belirgin hale gelmektedir. Ayrıca, tedavide kullanılan bazı antiepileptik ilaçlar dikkat, işleme hızı ve bellek üzerinde olumsuz etkiler yaparak çocuğun yeni sözcükleri öğrenmesini ve kullanmasını zorlaştırmaktadır. Epilepsi tanısı alan çocuklar, dikkat dağınıklığı ve bilişsel yavaşlama gibi sorunlar nedeniyle dilsel girdileri yeterince işleyemez ve bu durum sözcük dağarcıklarının sınırlı kalmasına yol açabilir. Bununla birlikte, epilepsinin sosyal ve çevresel etkileri de sözcük gelişimini etkileyebilir. Okul devamsızlıkları, sosyal etkileşimde azalma ve bazen görülen dışlanma gibi durumlar, çocukların dil becerilerini geliştirmeleri için gerekli olan etkileşim fırsatlarını azaltabilir. Ayrıca, ailenin eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve çocuğa sağladığı dilsel çevre de sözcük gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde, epilepsi tanısı almış çocukların yaşlılarına kıyasla daha sınırlı bir sözcük dağarcığına sahip olma riski artmaktadır. Bu nedenle, bu çocuklar için erken dönemden itibaren dil gelişimini destekleyici özel eğitim ve terapötik müdahaleler büyük önem taşımaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Arzimanoglou A, Guerrini R ve Aicardi J. (2007). *Aicardi'nin Çocuklarda Epilepsi*. 1. Baskıdan Çeviri (Ayşın D, Esat E, Çeviri Editörleri). İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık.
- Bora, S., Yeni, S. N. ve Gürses, C. (2008). *Epilepsi*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Boscariol M, Casali R L, Amaral M I, Lunardi L L, Matas C G, Collela-Santos M F ve Guerreiro M M. (2015). Language and Central Temporal Auditory Processing in Childhood Epilepsies. *Epilepsy & Behavior*. 53: 180-183.).
- Duncan, J. et al. (2024). "Epilepsy and Related Disorders." *Neurology: A Queen Square Textbook*, pp. 247-318.
- Dunn, L. M., Dunn, L. M. (1997) PPVT-III Peabody Picture Vocabulary Test (3. Baskı). Form III A. American Guidance Service, Inc.: USA.
- Giourou, Evangelia, et al. (2015). "Introduction to epilepsy and related brain disorders." *Cyberphysical Systems for Epilepsy and Related Brain Disorders: Multi-parametric Monitoring and Analysis for Diagnosis and Optimal Disease Management*, pp. 11-38.
- Jabbar, M. A. ve Al-Shammari, S. A. (1993). Compliance in Saudi epileptic patients: Determinants of compliance in Saudi epileptic patients. *Annals of Saudi medicine*, 13(1), 60-63.
- Korkmaz B. (2005). *Dil ve Beyin: Çocuklarda Dil ve Konuşma Bozuklukları*, İstanbul: Yüce.
- Northcott E, Conolly M, Berroya A, Sabaz M, McIntyre J, Christie J ve arkadaşları. (2005). The Neuropsychological and Language Profile of Children with Benign Rolandic Epilepsy. *Epilepsia*. 46 (6): 924-930
- Paktuna, K. S. (2010). *Epilepsi*, Yani Sara. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Sander J W ve Shorvon S D. (1996). Epidemiology of the Epilepsies. *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*. 61(5): 433-443.
- Schraegle W A, Slomowitz R F, Gundlach C, Hsu D A, Almane D N, Stafstrom C E, Seidenberg M., Jones J E ve Hermann B P. (2023). Disadvantage and Neurocognitive Comorbidities in Childhood Idiopathic Epilepsies. *Epilepsia*. 00: 1-10).
- Thomas, S. V. ve Bindu, V. B. (1999). Psychosocial and economic problems of parents of children with epilepsy. *Seizure*, 8(1), 66-69.
- Verly M, Gerrits R, Lagae L, Sunaert S, Rommel N ve Zink I. (2017). Evaluation of the Language Profile in Children with Rolandic Epilepsy and Developmental Dysphasia: Evidence for Distinct Strengths and Weaknesses. *Brain and Language*. 170: 18-28.
- Verrotti A, D'egidio C, Agostinelli S, Chiarelli F ve Cppola G. (2011). Cognitive and Linguistic Abnormalities in Benign Childhood Epilepsy with Centrotemporal Spikes. *Acta Paediatrica*. 100(5): 768-772.).

KALAM SCIENCE IN THE INDIAN SUBCONTINENT
HİNT ALT KITASINDA KELAM İLMİ

Ramazan ENGİN¹, Yasin İBRAHİM²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 0009-0007-4808-8717

²Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi, 0000-0002-0650-4467

Özet

Bu çalışmada, Hint alt kıtasında kelam ilminin gelişim süreci incelenmiştir. Hint alt kıtası, Hicri birinci asırdan itibaren İslami ilimlere yaptığı katkılar ve bölgedeki Müslümanların, diğer din mensuplarıyla birlikte geçirdiği on dört asırlık tecrübe ışığında, İslam dünyasında önemli bir entelektüel merkez olma özelliği taşımaktadır. Bu coğrafyada gelişen dini ve ilmi gelenek, özellikle miladi XII. yüzyıldan itibaren belirginleşmiş ve günümüze kadar sürekliliğini korumuştur. Hint alt kıtasının dini düşünce yapısının, büyük ölçüde tasavvufi bir anlayışa dayalı olması, İslami ilimlerin esaslarıyla uyumlu bir düşünsel çerçeve oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, burada üretilen dini ilmi eserler, Kur'an'a bağlılık açısından önemli bir hassasiyet taşımaktadır. Bu çalışmada kelam ilminin Hint alt kıtasında gelişimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ile gerçekleştirilmiştir. İslam düşüncesinin Hint alt kıtasında nasıl şekillendiğine dair yapılan incelemeler, özellikle Delhi Sultanlığı, Gazneliler ve Babürlüler gibi siyasi yapıların, İslam'ın bu bölgede yayılımında belirleyici rollerini ortaya koymaktadır. Söz konusu devletler, yalnızca İslam'ı bölgeye taşımakla kalmamış, aynı zamanda bu coğrafyanın entelektüel ve kültürel kimliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. İslam'ın Hint alt kıtasındaki etkisi, hem bölgedeki hızla artan Müslüman nüfusla hem de Müslümanların ortaya koyduğu bilimsel faaliyetlerle derinleşmiş ve zenginleşmiştir. Hintli Müslümanlar, bir yandan yerel kültür ve medeniyeti içselleştirirken, diğer yandan İslam'ın doğduğu coğrafya ile olan bağlantılarını sürdürmüş ve tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi ilimlerin gelişimine katkı sağlamışlardır. Kurdukları eğitim kurumlarında dini eğitim vererek, İslami bilginin yayılmasına öncülük etmişlerdir. Modern dönemde, Hindistan ve Pakistan'da ortaya çıkan kelami yaklaşımlar, bu bölgelerin zengin teolojik mirasına dayanmaktadır. Güney Asya alt kıtasının kendine özgü dini düşünce yapısı, kelam ilminin tarihsel gelişimi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Hindistan alt kıtasının kelami düşünce açısından gösterdiği özgünlük, bu bölgenin İslam ilimleri tarihindeki yaratıcı rolünü pekiştirmektedir. Kelam ilmi, İslam geleneğinde geniş bir yelpazede önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle kelam ilmi, İslami ilimlerin karakterini belirleyen temel disiplinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, kelam ilminin tekamülü ile İslam ilim tarihinin farklı aşamaları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kelam ilminin gelişimi, İslam ilim tarihinin farklı dönemleri ve toplumsal koşullarıyla iç içe geçmiştir. Çalışmamız sonucunda kelam ilminin tekamül sürecinin tam olarak kavranabilmesi için İslam ilim tarihiyle olan bağları ve etkileşimlerinin derinlemesine incelenmesi gerektiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hint alt kıtası, kelam, ilim tarihi

Abstract

This study examines the development process of the science of theology in the Indian subcontinent. The Indian subcontinent is an important intellectual center in the Islamic world in light of its contributions to Islamic sciences since the first century of the Hijri era and the fourteen centuries of experience that Muslims in the region have had with members of other religions. The religious and scientific tradition that developed in this geography has become evident especially since the 12th century of the Gregorian era and has maintained its continuity until today. The fact that the religious thought structure of the Indian subcontinent is largely based on a Sufi understanding has paved the way for the creation of an intellectual framework that is compatible with the principles of Islamic sciences. Therefore, the religious scientific works produced here carry an important sensitivity in terms of devotion to the Quran. This study aims to reveal the development of the science of theology in the Indian subcontinent. The study was conducted through a literature review of qualitative research methods. The examinations conducted on how Islamic thought took shape in the Indian subcontinent reveal the decisive roles of political structures such as the Delhi Sultanate, the Ghaznavids and the Mughals in the spread of Islam in this region. These states not only brought Islam to the region, but also played an important role in the formation of the intellectual and cultural identity of this region. The influence of Islam on the Indian subcontinent has deepened and been enriched both by the rapidly increasing Muslim population in the region and by the scientific activities carried out by Muslims. While Indian Muslims internalized the local culture and civilization on the one hand, they also maintained their connections with the geography where Islam was born and contributed to the development of sciences such as tafsir, hadith, fiqh, theology and Sufism. They pioneered the spread of Islamic knowledge by providing religious education in the educational institutions they established. The theological approaches that emerged in India and Pakistan in the modern period are based on the rich theological heritage of these regions. The distinctive religious thought structure of the South Asian subcontinent holds an important place in the historical development of the science of theology. The originality that the Indian subcontinent displays in terms of theological thought reinforces the creative role of this region in the history of Islamic sciences. The science of theology holds an important place in a wide range of areas in the Islamic tradition. In particular, the science of theology stands out as one of the fundamental disciplines that determine the character of Islamic sciences. In this context, there is a strong relationship between the evolution of the science of theology and the different stages of the history of Islamic science. The development of the science of theology is intertwined with the different periods and social conditions of the history of Islamic science. As a result of our study, it is seen that in order to fully understand the evolutionary process of the science of theology, its ties and interactions with the history of Islamic science should be examined in depth.

Keywords: Indian subcontinent, theology, history of science

1. GİRİŞ

Hint alt kıtası, günümüzde Hindistan, Pakistan, Nepal, Butan, Bangladeş ve Sri Lanka'yı kapsayan geniş bir coğrafi bölge olup, güneyde Umman Denizi ve Bengal Körfezi ile çevrili, kuzeyde ise Himalaya Dağları'na kadar uzanmaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Batlamyus'un belirlediği yedi iklim sisteminden ikincisine dahil edilen bu bölge, İbn Haldun'un iklim nazariyesinde üçüncü iklim kuşağında değerlendirilmiş, eski İran tasniflerinde ise ikinci kuşver olarak kabul edilmiştir. Hint alt kıtası, kara yoluyla kuzeybatıda Sind üzerinden, kuzey ve kuzeydoğuda Hindikuş ve Himalayalar aracılığıyla Maverâünnehir ve Türkistan'a; deniz

yoluyla ise Umman Denizi ve Basra Körfezi üzerinden Irak ve Horasan'a, Hint Okyanusu ve Aden Körfezi üzerinden Arap Yarımadası ve Mısır'a bağlanarak İslam dünyası ile doğrudan irtibat kurmuştur. Bu stratejik konum, bölgenin hem kara hem deniz ticaret yollarına eklenmesini sağlamış, özellikle Kuzey, Orta ve Güney İpek Yolu ile dünya ticaretinde önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Tarih boyunca bölgenin jeopolitik ve ekonomik önemi, birçok medeniyetin buraya ulaşma ve kontrol altına alma çabasına yol açmış; İskender, Gazneli Mahmut, Timur ve Babür Şah gibi önemli liderler bu hedef doğrultusunda girişimlerde bulunarak Hint alt kıtasının tarihsel dinamiklerinde belirleyici rol oynamışlardır (Macit, 2024). Hint alt kıtasının jeopolitik ve ekonomik cazibesi, tarih boyunca farklı medeniyetlerin bölge üzerinde hakimiyet kurma isteğini tetiklemiş ve bu durum, siyasi ve kültürel dönüşümlere yol açmıştır. İskender'den Babür Şah'a kadar uzanan fetihler, yalnızca askeri başarılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgenin toplumsal yapısını ve yönetim geleneklerini şekillendirmiştir. Bu süreç, Hint alt kıtasının çok kültürlü yapısını pekiştirirken, yönetim anlayışında da önemli değişimlere neden olmuştur. Sonuç olarak, bölgenin stratejik konumu ve ekonomik potansiyeli, tarih boyunca sürekli olarak büyük güçlerin ilgisini çekmiş ve bu durum, Hint alt kıtasının siyasi ve kültürel tekamülünde belirleyici olmuştur.

Müslümanların Hindistan ile ilk temasları, Arap tüccarlarının bölgedeki ticari faaliyetleri ile başlamış, bu ilişkiler daha sonra siyasi ve askeri bir boyut kazanmıştır. Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde genişleyen fetih siyaseti çerçevesinde, Sind hükümdarı Raca Dahir'in alıkoyduğu Müslüman mahkumlar ve ticari malların iadesi talebini reddetmesi, iki taraf arasında gerilime yol açmıştır. Bu gelişmenin ardından, Muhammed b. Kasım komutasındaki Emevi ordusu Sind'i fethederek bölgedeki İslami varlığın temelini atmış, daha sonra Multan'a ilerleyerek Keşmir Krallığı sınırlarına kadar ulaşmıştır. Bu askeri başarılar, Müslümanların Hint alt kıtasındaki siyasi nüfuzunun başlangıcını teşkil etmiş, ilerleyen süreçte Gazneliler, Gurlular, Delhi Türk Sultanlığı, Halaciler, Tuğluk ve Lodi Hanedanlıkları gibi önemli Türk-İslam devletleri bölgeyi hakimiyetleri altına almıştır (Işık, 2019). Bu dönemde kurulan imparatorluklar, yalnızca siyasi güçleriyle değil, aynı zamanda İslami ilim, kültür ve medeniyetin gelişimine sağladıkları katkılarla da Hint alt kıtasının tarihine damga vurmuşlardır. Özellikle Babürlüler, hem askeri başarıları hem de kültürel miraslarıyla Hindistan'da kalıcı bir İslam medeniyeti inşa ederek, bölgenin çok kültürlü yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İslam dini, Hint alt kıtasına ilk olarak Emeviler döneminde, Halife Velid bin Abdülmelik'in yönetimi sırasında, 711 yılında Muhammed bin Kasım es-Sekafi komutasındaki orduların bölgeye girişiyle ulaşmıştır. Gazneliler ve ardından gelen Hint-Türk devletleri, İslam'ın bölgede kökleşmesini ve yayılmasını sağlayarak siyasal ve kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Yaklaşık 1300 yıllık İslami geçmişi ve 700 yıl süren Türk yönetimi boyunca, bölgede geleneksel eğitim kurumları aracılığıyla dini ve ilmi faaliyetler gelişmiş, bu süreç İslami eğitimin kurumsallaşmasına önemli katkılar sunmuştur (Pakdemirli ve Birişik, 2013).

Hint alt kıtası, tarih boyunca pek çok kadim medeniyete ev sahipliği yapmış, etnik, dinsel ve mezhepsel açıdan büyük bir çeşitlilik barındırarak farklı kültürlerin etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bölgenin kültürel dokusunu en fazla etkileyen unsurlardan biri, M.Ö. 1250'lerden itibaren göçlerle bölgeye yerleşen Ariler olmuştur. Aryan kültürü, Hindistan'ın temel dini ve kültürel yapısını derinden şekillendirerek Hinduizm'in erken biçimlerini oluşturan Harappa dini, Brahmanizm ve devamında Hinduizm üzerinde belirleyici bir etki bırakmıştır. Ariler ile bölgenin yerli Dravida kültürü arasındaki etkileşim sonucunda, Hint alt kıtasının temel inanç sistemlerinden biri haline gelen tenasüh düşüncesi ortaya çıkmış ve kast sistemine dayalı sınıflı toplumsal yapı kalıcı bir biçimde bölgeye yerleşmiştir. Bu kültürel miras, yalnızca Hint alt kıtasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Batı karakter taşıyan bazı İslami mezheplerde de

tenasüh inancı ve toplumsal sınıf ayrımları biçiminde kendini göstermiştir (Küçüköner, 2018). Bu durum, İslam dünyasının Hint inanç sistemleriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

İslamiyet'in Hint alt kıtasına ulaşmasından önce, bölge Hinduizm ve Budizm gibi kadim inanç sistemlerinin etkisi altındaydı. Özellikle Budizm, kast sistemine karşı sunduğu eşitlikçi yaklaşımıyla geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve alt kıtanın en yaygın dini haline gelmişti. Hindu toplumunun bir kısmı, kast sisteminin katı toplumsal ayrımlarından kaçınmak amacıyla Budist bölgelerine göç ederek Budizm'i tercih etmiştir. Ancak, bölge halkının İslam ile tanışması, dini tercihlerde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. İslam'ın evrensel eşitlik ilkesi, toplumsal adalete vurgu yapması ve gayrimüslimlere dini özgürlük tanıyan yapısı, geniş halk kitlelerinin dikkatini çekmiş ve Budizm'e alternatif bir seçenek olarak görülmesine neden olmuştur. Ayrıca, İslami yönetim anlayışının toplumsal refahı önceleyen yaklaşımı, dini çoğulculuğa açık yapısı ve ekonomik adalet ilkeleri, bölge halkı nezdinde önemli bir karşılık bulmuştur (Chowdury, 2023). Bu bağlamda, İslam'ın sosyal ve ahlaki değerleri, Budizm'in bölgede zamanla etkisini yitirmesine yol açmış ve alt kıta halkı arasında İslam'ın benimsenme sürecini hızlandırmıştır.

Hint alt kıtasında gelişen dini anlayışın, özellikle popüler din anlayışında üç temel eylemin etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu dini anlayışın, Ebü'l-Hasen el-Eş'ari'nin kelami öğretileri, İbnü'l-Arabi'nin ve Celaleddin er-Rumi'nin tasavvufi yaklaşımları ile Şehabeddin es-Sühreverdi'nin İsraki felsefesinden beslendiği söylenebilir. Bu düşünce mirası, bölgedeki İslami düşünce ve pratikler üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bunun yanında, yerel mistik inançlar ve davranışlar da Hint alt kıtasının pagan kültüründen beslenmiş ve bölgedeki dini pratiğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hint alt kıtasındaki kelami tecrübenin geç dönemlere ait olduğu görülmektedir. Bölgede şekillenen kelami literatürde, Hanefi-Matüridi, Şafi'i-Eş'ari, Şii ve Hanbeli geleneklerinin etkisi belirgin olup, bu da bölgenin farklı düşünsel ve mezhebi geleneklerden beslenmiş olduğunu gösterir (Zafar, 2023). Bu çeşitlilik, Hint alt kıtasındaki İslami düşünceyi daha da zenginleştiren bir faktör olmuştur.

1.1. Bölgenin Özellikleri

1707 yılında Büyük Moğol hükümdarı Evrengzib Alemgir'in vefatıyla birlikte, uzun süredir baskı altında tutulan anarşi güçler serbest kalmış ve ülke derin bir kargaşa ortamına sürüklenmiştir. Bu dönemde Babürlü Devleti'nin siyasi ve askeri gücü önemli ölçüde zayıflamış, böylece İngilizlerin alt kıtadaki hakimiyeti artmıştır. Babürlülerin çöküş süreci, bir yandan İngilizlerin yoğunlaşan emperyalist faaliyetleriyle hız kazanırken, diğer yandan bu siyasal buhran toplumun çeşitli kesimlerine derin bir şekilde yansımıştır. Yabancı unsurların Müslüman toplumun sosyal ve kültürel hayatına nüfuz etmesi, aynı zamanda Şii-Sünni çatışmalarının şiddetlenmesi, toplumsal düzeni daha da sarsmıştır. 1803 yılında Hindu egemenliği, İngiliz emperyalizminin çıkarlarına hizmet eden bir kukla krallık aracılığıyla tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu kaotik dönemde, dönemin siyasi yönetimine karşı İslam alimleri arasında farklı yaklaşımlar ve tepkiler ortaya çıkmış; bazı alimler mevcut iktidara karşı direnç gösterirken, bazıları uzlaşmacı bir tavır sergilemeyi tercih etmiştir. Şah Veliyyullah, Babürlü Devleti'nin çöküş sürecine karşı başlatılan siyasi hareketlerin öncüsü olarak kabul edilmiş; fikirleri ve çağrılarıyla dönemin toplumsal ve siyasi dönüşümünde önemli bir rol üstlenmiştir (Karasakal, 2016).

Hint alt kıtasında Müslüman egemenliği kurulmadan önce, birçok Müslüman tüccar, sufi ve seyyah, İslam'ı, ticareti ve kültürel değerleri yaymak amacıyla bölgeye gitmiştir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren, Hz. Ömer döneminden sonra Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Muaviye dönemlerinde birçok sahabenin bölgeye ulaştığı bilinmektedir. Sahabe kuşağını takip eden

Tabiin ve Tebeu't-Tabiin nesillerinden de pek çok alim ve sufi, bölgeye giderek İslam'ı tebliğ etmiştir. 11. yüzyıldan itibaren ise özellikle sufi veliler ve Arap tüccarlar, İslam'ı yaymak amacıyla Hint alt kıtasına akın etmiştir. Hint alt kıtasındaki Müslüman fetihleri esas olarak 12. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönem, bölgedeki İslami etkinin hızla artmasına zemin hazırlamıştır. İlk dönem alimleri ve sufiler, İslam'ı Sindh, Karaçi, Keşmir, Bengal, Gujarat, Kerala ve Seylan'ın kıyı bölgelerinde vaaz ederek yaymışlardır. Müslümanlar bu bölgelere yerleşmiş, yerli halkla yakın ilişkiler kurmuş ve evlilikler yoluyla toplumun bir parçası haline gelmişlerdir (Chowdury, 2023). İslam'ın yayılmasında sufilerin rolü son derece önemli olmuştur. Bu sufiler, sadece saray çevrelerinde etkili olan seçkin kişiler değil, aynı zamanda kırsal kesimlerde yaşayan geniş halk kitlelerine ulaşarak İslam'ı anlatmışlardır. Onların hoşgörü ve sevgi temelli öğretisi, özellikle farklı inançlara sahip olan bölge halklarının ilgisini çekmiş, böylece İslam'ın toplum içinde geniş bir kabul görmesini sağlamıştır. Sufilerin vaazlarında işledikleri sevgi, hoşgörü ve tevazu gibi kavramlar, halk arasında İslam'ın mistik ve manevi yönünü öne çıkarmış, bu da İslam'a yönelik ilgiyi artırmıştır. Bu süreç, Hint alt kıtasında İslam medeniyetinin derin kökler salmasının temel taşlarından biri olmuştur.

Hint alt kıtasındaki fetihlerle birlikte Çiştîyye, Sühreverdiyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye tarikatları, Hinduların İslam'a girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tarikatlar, toplumda İslam'ın yayılmasında ve kabul edilmesinde önemli etkiler yaratmış, İslam'ı yerel kültürle uyumlu bir şekilde sunmuşlardır. Ancak Babürlü Devleti'nde, İslam inancı ve sufi düşünce, özellikle devlet politikaları ve Hint dini kültürünün etkisiyle tehdit altına girmiştir. Toplumda tevhid inancına karşıt inançlar, şeriata ters düşen bid'at ve hurafeler yaygınlaşmış, bu da İslam'ın özünden sapmaların artmasına neden olmuştur. Babürlü Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle Şah Veliyyullah Dihlevi, bu duruma karşı bir tecdid hareketi başlatmıştır. 1731 yılında Medine'de yaptığı murakabe sırasında Hz. Peygamber'den gelen ilhamla tecdid görevini üstlenmiştir. 1733'te Hicaz'dan dönüşünün ardından, Hindistan'da siyasi istikrarsızlık, sahte şeyhlerin çoğalması, Hint dini düşünce ve kültürünün Müslüman toplum üzerinde etkisini arttırması, bid'at ve hurafelerin yayılması gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Şah Veliyyullah Dihlevi, bu olumsuz koşullara karşı ilmi, fikri ve fiili olarak mücadele etmiş, toplumun ahlakını iyileştirmeyi, İslam tasavvufunu Hint mistisizminden arındırmayı ve İslam şearini yeniden ikame etmeyi hedefleyen büyük çaplı bir tecdid faaliyeti başlatmıştır. Bu faaliyet, hem İslam'ın özüne dönüşünü sağlamak hem de Hint alt kıtasındaki İslami düşünceyi yeniden şekillendirmek adına önemli bir dönüm noktası olmuştur (Zhalilov, 2023). Hint alt kıtasında sufi tarikatlarının İslam'ın yayılmasındaki rolü, dini ve kültürel etkileşim sürecinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Ancak Babürlüler döneminde, Hint dini düşüncesinin Müslüman toplum üzerindeki etkisi ve bid'atların yaygınlaşması, İslam'ın özünden sapmalara yol açmıştır. Bu bağlamda, Şah Veliyyullah Dihlevi'nin tecdid hareketi, İslam'ı Hint mistik unsurlarından arındırarak şariat ekseninde yeniden şekillendirme amacını taşımış ve dini yenilenme çabalarının en önemli örneklerinden biri olmuştur. Onun öncülüğünde gerçekleştirilen reform hareketi, Hint alt kıtasındaki İslami düşüncenin dönüşümünü sağlamış ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan ıslah hareketlerine ilham vermiştir.

Hint alt kıtası, İslamiyet'in başlangıcından günümüze kadar, İslam coğrafyasının ayrılmaz bir parçası olarak önemini sürekli olarak sürdürmüştür. Bu bölgenin önemi, hem hızlı bir şekilde artan Müslüman nüfus hem de bu nüfus tarafından gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarla daha da pekişmiştir. Hindistan'daki Müslümanlar, bir yandan yerli kültür ve medeniyeti benimserken, diğer yandan İslam'ın ilk beşiği olan bölgeyle olan bağlarını sürdürerek, İslami ilimlerin gelişimine büyük katkılar sağlamışlardır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi temel İslami ilimlerde önemli ilerlemeler kaydetmiş ve kurdukları eğitim müesseselerinde dini eğitim vermişlerdir. Bu ilim adamlarının çoğu, Orta Asya kökenli olup, bölgenin ilmi

birikimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. 1857 sonrasında İngilizlerin bölgedeki resmi ve fiili hakimiyetinin artması, Hintli Müslümanları derinden etkilemiş ve bu durum, Müslümanların kimliklerini koruyabilmek amacıyla yeni ilmi, sosyal ve siyasal yapılanmalara gitmelerine yol açmıştır. Bu süreç, Hint alt kıtasındaki Müslüman toplumu için hem zorluklarla hem de yeni fırsatlarla şekillenen bir dönemi başlatmıştır (Bulgur, 2012).

Hint alt kıtası olarak adlandırılan geniş coğrafya, 1947 yılında Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlete ayrılmış, Doğu Pakistan olarak bilinen bölge ise 1971 yılında Bangladeş adıyla bağımsız bir devlet statüsü kazanmıştır. Bu üç devlet, aralarındaki bazı kültürel ve siyasal farklılıklara rağmen, demografik yapı açısından önemli benzerlikler taşımaktadır. İslam araştırmaları perspektifinden bakıldığında da bu ülkeler, ortak tarihi ve ilmi mirasa sahip olmaları nedeniyle benzer dini ve entelektüel özellikler sergilemektedir. Ancak, siyasal ve dini kimlikleri bakımından önemli ayrışmalar görülmektedir: Pakistan ve Bangladeş, İslami kimliğe sahip ülkeler olarak öne çıkarken, Hindistan, büyük çoğunluğu Hindu olan nüfusa sahip laik ve demokratik bir cumhuriyet olarak farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, Hindistan'da yaşayan yaklaşık yüz elli milyonluk Müslüman nüfus, ülkenin en büyük azınlık grubunu oluşturarak, bölgedeki İslami düşünce ve kültürel mirasın önemli bir taşıyıcısı olmaya devam etmektedir (Birişik, 2004).

Hint alt kıtasında ortaya çıkan önemli İslam düşünce ekollerinden Ehl-i Hadis ve Ehl-i Kur'an, birbirine zıt bakış açılarını temsil etmelerine rağmen, temel hedefleri itibarıyla ortak bir noktada buluşmaktadır: Müslümanları doğrudan Kur'an ve Sünnet'e yönlendirmek. Ehl-i Hadis ekolü, hadislerin dini hükümlerin anlaşılmasında birincil kaynak olduğunu savunurken, Ehl-i Kur'an ekolü, yalnızca Kur'an'ın bağlayıcı bir kaynak olduğunu ileri sürerek hadisleri ikinci planda değerlendirmiştir. Ehl-i Kur'an ekolünün mensupları, Kur'an'ın ilahi kelam olduğu konusunda ve içinde nasih-mensuh ayet bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak, Kur'an'ın yorumlanması ve anlaşılması noktasında farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu ekolün temsilcileri, Kur'an'ı doğrudan anlamaya dayalı bir yöntem benimsemiş, dini hükümlerin sahih bir şekilde anlaşılmasında aklın ve bireysel tefekkürün önemini vurgulamışlardır (Ahmetoğlu, 2018). Böylece Ehl-i Kur'an ekolü, Hint alt kıtasındaki İslam düşüncesi içinde hem geleneksel yorumlara bir eleştiri getirmiş hem de metne bağlı bir dini anlayışın öncüsü olmuştur.

1.2. Bölgede İslami İlimlerin Gelişimi

Hint alt kıtası, Hicri birinci asırdan itibaren geliştirdiği zengin ilim geleneği ve farklı inanç topluluklarıyla birlikte yaşadığı on dört asırlık tecrübe sayesinde, İslam dünyasına önemli katkılar sunan bir ilim ve kültür merkezidir. Bu bölgedeki köklü ilmi miras, birçok değerli İslam alimi yetişmesine zemin hazırlamış; bu alimler, ortaya koydukları eserler ve ilmi faaliyetleriyle yalnızca kendi toplumlarını değil, aynı zamanda diğer İslam coğrafyalarındaki ilim çevrelerini de derinden etkilemişlerdir. Hint alt kıtasının, farklı dini ve kültürel unsurların bir arada yaşadığı bir ortamda geliştirdiği ilmi birikim, İslam düşüncesinin çeşitlenmesine ve zenginleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Karasakal, 2016). Hint alt kıtasındaki İslam anlayışı, hem entelektüel bir etkileşim hem de toplumsal düzeyde bir dönüşüm yaratmış ve bölgeye özgü bir anlayışın gelişmesini sağlamıştır. Bu etkileşimler, sadece dini değil, aynı zamanda kültürel, dilsel ve felsefi düzeyde de Hint alt kıtasını dönüştürmüştür.

Hicri birinci yüzyıldan itibaren Müslümanların kısmi yönetimi altına giren Hint alt kıtası, ilmi ve İslami faaliyetlerin merkezinde cami ve medreselerin yer aldığı bir eğitim ve kültür sahası haline gelmiştir. Bölgede düzenli dini ilimler eğitimi, Gazneliler döneminde kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Gazneliler, başkent Gazne'de *Beyhakiyye*, *Saidiyye*, *Ebu Sa'd el-Esterabadi* ve *Ebu İshak el-İsferayini* isimleriyle dört önemli medrese inşa etmişlerdir. Konuya ilişkin bilgi veren tarihçi Firişte, dönemin vezirleri ve önde gelen devlet adamlarının Sultan

Mahmud-ı Gaznevi'yi mescid ve medrese inşasında örnek aldıklarını belirtmektedir. Bu dönemde kurulan medreseler için belirli bir sistem oluşturulmuş; hem ders müfredatı düzenlenmiş hem de sınıf yapıları oluşturulmuştur. Sultan Mesud döneminde de medrese inşası hız kesmeden devam etmiş; bu dönemde Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde yeni mescidler ve medreseler inşa edilerek ilmi faaliyetlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunulmuştur (Birişik, 2004). Gazneliler dönemi, Hint alt kıtasında dini eğitim kurumlarının kurumsallaştığı ve bölgenin İslami ilimler açısından önemli bir merkez haline geldiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

Hint alt kıtası, farklı dini ve mezhebi unsurları bünyesinde barındırması bakımından zengin ve çok katmanlı bir kültürel yapıya sahiptir. Kökleri kadim bir medeniyete dayanan Hindistan, 8. yüzyılda Müslüman düşüncesiyle, 18. yüzyılda ise Batı düşüncesiyle karşılaşarak fikri ve toplumsal dönüşümlerin merkezi haline gelmiştir. Bu tarihi süreçlerin etkisiyle oluşan çok yönlü toplumsal yapı, bölgenin siyasal ve kültürel kimliğini derinden etkilemiştir. Özellikle son yüzyılda, Hint ve Müslüman toplumları, İngiliz sömürgeciliğine karşı ortak bir direniş sergileyerek, sömürgecilik karşıtı hareketlerin ve bağımsızlık mücadelesinin önemli bir sahnesini oluşturmuştur. Bu ortak mücadele, farklı toplumsal kesimlerin bir araya gelerek, bağımsızlık ideali etrafında kenetlenmesinin örneği olarak tarihteki yerini almıştır (Ahmetoğlu, 2018). Hint ve Müslüman toplumlarının İngiliz sömürgeciliğine karşı yürüttüğü ortak mücadele, yalnızca siyasi bağımsızlığın kazanılmasına yönelik bir hareket olarak değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm süreçlerini tetikleyen çok boyutlu bir dinamik olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, farklı etnik ve dini grupların sömürge karşıtı hareketlerde birleşmesi, ulusal kimlik inşası sürecini hızlandırmış ve anti-empyralist söylemlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, bu mücadele süreci, sömürgecilik karşıtı direnişlerin yalnızca askeri veya siyasi bir çerçevede ele alınamayacağını, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. KELAM İLMİ

Kelam ilmi, dini akideleri bilmek anlamına gelmektedir (Gölcük, 2016). İslam inanç esaslarını akli ve nakli deliller ışığında sistematik bir şekilde açıklayan, savunan ve ortaya çıkan itikadi meseleleri çözümlemeyi amaçlayan ilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Ardoğan, 2021). Kelam ilmi, İslam düşünce geleneğinin en önemli ve dinamik unsurlarından biri olarak öne çıkar. Hicri II. yüzyıldan itibaren bağımsız bir disiplin olarak teşekkül eden Kelam, İslam itikadını muhafaza etme ve İslam medeniyetini her türlü iç ve dış tesirden koruma görevini üstlenmiştir. Kelam, yalnızca bir inanç sistemi savunusu değil, aynı zamanda İslam dünyasının siyasi, sosyal ve kültürel sorunlarına karşı entelektüel bir cevap arayışıdır. Bu ilim, çeşitli felsefi akımlar ve dini inançlarla karşılaşmalar sonucunda, İslam'ın temel itikadi esaslarını akli bir yöntemle temellendirme ihtiyacından doğmuştur. Kelamın, içeriğine göre yapılan en yaygın tanımı; *"Allah'ın zatı ve sıfatları, peygamberlik ve risalet meseleleri ile yaratılmışların başlangıçtan sona kadar durumlarını İslam şeriatı çerçevesinde ele alan ilim"* şeklindedir. Bu tanım, kelamın hem teolojik hem de varlık ve bilgi felsefesine ilişkin yönlerini ortaya koyar. Ayrıca, kelam ilmi; iman esaslarını akli delillerle ispat etmeyi, şüpheleri ortadan kaldırmayı ve İslam inancını çeşitli sapmalara karşı korumayı amaçlamaktadır (Altıntaş, 2003). Bu bağlamda, kelam ilmi yalnızca teorik bir bilgi alanı değil, aynı zamanda İslam toplumlarının düşünsel kimliğini inşa eden bir disiplin olarak tarih boyunca önemini korumuştur.

Kelam ilmi, İslam düşüncesinde akıl ve nakil arasındaki ilişkiyi sistematik bir biçimde ele alan en önemli disiplinlerden biri olarak kabul edilir. İlk kurucularının Mu'tezile alimleri olduğu genel kabul görse de, kelam ilmi Mu'tezile düşüncesinin şekillenmesine kadar üç temel dönemden geçmiştir. Bu süreçte, erken dönem İslam toplumunda inanç esasları üzerine yapılan

tartışmalar, yalnızca dini naslarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda akıl yürütme yöntemleriyle de desteklenmiştir. Bu yönüyle kelim, İslam düşüncesinde rasyonel metodolojinin temellerinin atıldığı önemli bir alan olmuştur. İbn Haldun, Şehristani ve İbn Meymun gibi düşünürler, hicri birinci asırda ortaya çıkan ve kelim ilminin şekillenmesinde rol oynayan tartışmaları detaylı bir şekilde ele almışlardır. Bu dönemde özellikle teşbih, cüz'i irade/kader ve büyük günah meselesi gibi konular öne çıkmıştır. Cemel ve Sıffin savaşlarının ardından, Müslüman toplumu içerisinde siyasi ve itikadi görüş ayrılıkları derinleşmiş, bu durum da kelami meselelerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu tartışmalara katılan alimler, yalnızca Kur'an ve Sünnet'ten delil getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda akılcı yorum yöntemlerini de kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde özellikle fakihler tarafından kullanılan kıyas yöntemi, kelamcılar tarafından itikadi meselelerin analizinde bir metot olarak benimsenmiştir. Fıkıh alanında şer'i hükümlerin çıkarımında kullanılan kıyasın, akaid meselelerine uygulanması, kelim ilminin doğuşuna ve gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu yeni yaklaşım, kelamın yalnızca bir inanç savunma mekanizması olmaktan öte, dini düşüncenin sistematik bir şekilde ele alındığı bir disiplin haline gelmesine neden olmuştur. Kelim ilminin doğuşu, İslam düşüncesinde akıl ve nakil dengesini kurmaya yönelik bir çabanın ürünüdür. İlk dönemlerde fikhî metodolojiden esinlenerek geliştirilen kelim, zamanla bağımsız bir ilim dalı haline gelmiş ve İslami inanç esaslarını rasyonel bir zeminde açıklama ve savunma görevi üstlenmiştir. Bu süreç, Mu'tezile'nin katkılarıyla sistematik bir yapı kazanmış, kelamın tarihsel gelişimi içerisinde farklı düşünce ekolleri de önemli rol oynamıştır (Paslı, 2023).

Kelim tarihi boyunca, kelim ilminin ele aldığı temel meseleler aynı kalmakla birlikte, bu meseleleri ele alış biçimi ve uygulanan yöntemler dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak sürekli değişim göstermiştir; zira kelim alimleri, İslam akaidini açıklarken ve inançlara yönelik şüphe ve eleştirilere cevap verirken yaşadıkları dönemin bilimsel birikiminden yararlanmış, böylece hem rasyonel hem de metodolojik bir savunma geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, son ilahi din olan İslam'ın fikri, iradi, ameli ve duygusal boyutlarını dikkate alarak, salt savunmacı bir yaklaşımın ötesine geçmiş, özgün düşünce üretimi yoluyla İslam inanç sistemini hem teorik hem de pratik düzeyde zenginleştirmişlerdir (Paslı, 2023). Kelim ilmi, hem doğuş süreci hem de tarihsel gelişimi açısından ele alındığında, temel ilgi alanları ve özgün metodolojisi çerçevesinde iki aşamada incelenebilir. İlk aşama, kelamın İslam düşünce ekolleri arasındaki görüş ayrılıklarını ve tartışmaları çözümlemeye yönelik bir metodoloji olarak ortaya çıktığı dönemdir. Gazali'ye kadar süregelen ve klasik kelim olarak adlandırılan bu süreçte, kelim ilmi esasen rakip düşünce ekollerine karşı İslami inanç sisteminin doğruluğunu savunma işlevi görmüştür. İkinci aşama ise, felsefî düşünce ve nasların yanlış yorumlanmasına karşı İslam itikadını muhafaza etme çabasının öne çıktığı dönemdir. Bu süreçte kelim, sadece bir tartışma yöntemi olmaktan çıkıp, İslami inanç esaslarını temellendirme ve savunma noktasında daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur (Şahin, 2011).

Dini anlama ve yaşama konusunda Maturidi'nin ortaya koyduğu üzere, her müminin Mevlası Allah, hocası ise Hz. Muhammed'dir; bu bağlamda, Maturidi, bilginin kaynağı ve yöntemi üzerine yaptığı değerlendirmelerde istidlali bilginin doğrudan eşya ile kurulan bir bağdan değil, görünen ve bilinen varlıklar üzerinden görünmeyen ve bilinmeyen hakikatlere ulaşmayı sağlayan dolaylı bir bilgi türü olduğunu vurgulamıştır (Maturidi, 2007). Bu yaklaşım, hem akli hem de nakli delillerin birlikte değerlendirilmesini temel alarak, insanın varlık ve hakikat karşısındaki tefekkürünü derinleştirirken aynı zamanda dini bilginin rasyonel bir zeminde temellendirilmesine imkan tanımaktadır.

2.1. Hint Alt Kıtasında Kelam İlmi Faaliyetleri

Emevi ordusunun Hint alt kıtasına girişiyle başlayan ve Gazneliler'in bölgeyi bütünüyle kontrol altına almasına kadar süren dönem, dini ve ilmi yapının kurumsallaşma süreci olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte, İslam eğitiminin temel alt yapısı oluşturulmuş, özellikle 8. yüzyıldaki ilk fetihlerin ardından Sind ve Pencap bölgesinde Kur'an ve hadis öğretimine yönelik çeşitli eğitim merkezleri kurulmuştur. Bu merkezler aracılığıyla Müslümanların bölgeye yerleşmesiyle birlikte İslami ilimler, özellikle tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi alanlar, Hint alt kıtasına taşınmış ve burada gelişim göstermeye başlamıştır (Pakdemirli ve Birişik, 2013).

Hint alt kıtasında, modern dönemin İslami meselelerine yönelik akılcı ve yenilikçi bir yaklaşım geliştirme amacı taşıyan birçok kelam alimi, eğitim alanında köklü bir zihniyet dönüşümünü hedefleyerek Kelam ilmine yeni bir metod ve içerik kazandırma çabasına girişmiştir. Bu süreçte öncü isimler arasında yer alan Seyyid Ahmed Han, akıl ve bilim ışığında bir İslam anlayışını savunmuş; geleneksel kelam yöntemlerini rasyonalist bir perspektifle yeniden değerlendirmiştir. Şibli Numani, Kelam ile tarih ve edebiyatı birleştirerek İslam düşüncesinin entelektüel mirasına önemli katkılarda bulunmuş, Emir Ali ise İslam'ın tarihsel gelişimini modern dünya ile bağdaştırma çabası sergilemiştir. Muhammed İkbal, özellikle şiirsel anlatımı ve felsefi derinliğiyle İslam'ın dinamizmini vurgulamış, bireysel özgürlük ve içtihadın önemini ön plana çıkarmıştır. Ebu'l-Kelam Azad, Kur'an merkezli bir Kelam anlayışı geliştirerek, İslam'ın temel kaynaklarına dönüş çağrısında bulunmuştur. Daha yakın dönemde ise Fazlur Rahman, tarihselci yaklaşımı ile Kur'an'ın anlamını modern bağlamda yeniden yorumlama gerekliliğini savunmuş; Vahidüddin Han ise barışçıl ve tebliğci bir İslam anlayışıyla çağdaş sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır (Altıntaş, 2003). Bu düşünürler, Hint alt kıtasında modern kelam ilminin şekillenmesinde önemli rol oynayarak, hem İslam düşüncesinin geleneksel mirasını korumuş hem de modern dünyanın meydan okumalarına karşı akılcı ve sistematik bir cevap üretmişlerdir. Böylece kelam ilmi, yalnızca teorik bir disiplin olmaktan çıkarak, toplumsal dönüşüm ve entelektüel gelişim için bir araç haline gelmiştir.

Hindistan'da kaleme alınan İslami eserler, yalnızca bölgedeki Müslüman toplumun dini ve kültürel hayatını anlamak için değil, aynı zamanda Hint alt kıtasının İslam dünyasındaki fikri etkilerini görmek açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu bağlamda, dönemin önde gelen ilim adamlarından Şah Veliyyullah ed-Dihlevi, yalnızca ilmi çalışmalarıyla değil, aynı zamanda siyasi gelişmeler karşısındaki duruşuyla da dikkat çekmektedir. O dönemde Delhi'de birçok medrese faaliyet göstermekte, bu medreseler İslami ilimlerin, özellikle Kur'an, hadis ve kelamın öğretildiği önemli merkezler olarak öne çıkmaktaydı. Şah Veliyyullah'ın Kur'an ve hadis üzerine yaptığı çalışmalar ile kelam alanında yazdığı en önemli eseri *Hüccetullahi'l-Baliğa* sadece dönemin ilmi hayatına değil, aynı zamanda İslam düşüncesinin gelişimine de kalıcı bir iz bırakmıştır (Karasakal, 2016). Bu bağlamda, Şah Veliyyullah Dihlevi, İslam'ı Hint mistik unsurlarından arındırarak şeriat ekseninde yeniden şekillendirme amacını taşımış ve dini yenilenme çabalarının en önemli örneklerinden biri olmuştur. Onun öncülüğünde gerçekleştirilen reform hareketi, Hint alt kıtasındaki İslami düşüncenin dönüşümünü sağlamış ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan ıslah hareketlerine ilham vermiştir.

2.2. Hint Alt Kıtasında Kelam İlminin Öncüleri

Hint alt kıtasının İslam'la tanışması, sadece dini bir değişim süreci olmaktan öte, bölgenin toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapısında köklü dönüşümler meydana getirmiştir. Gazneliler, Gurlular, Delhi Türk Sultanlığı ve Babürlüler gibi Müslüman yönetimler, bölgeye sadece askeri fetihler yoluyla değil, aynı zamanda ilmi ve kültürel katkılar aracılığıyla da nüfuz etmişlerdir. Bu süreçte, İslam düşüncesi ve kurumları, Hint alt kıtasının mevcut toplumsal

yapısıyla etkileşime girerek kendine özgü bir biçim kazanmıştır. Babürlülerin bölgeye hakim olmasıyla birlikte, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Müslüman alimler arasında reformist düşünceler şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde Sünni kelim geleneği, Devvani, Cürcani, Teftazani ve Hayali gibi düşünürlerin İci ve Ömer en-Nesefi'nin eserlerine yazdığı şerh ve haşiyelerle yeniden yorumlanmış, bu eserler bölgedeki ilim adamları için temel kaynaklar haline gelmiştir. Ancak bu süreç, klasik İslami düşüncenin korunmasına yönelik bir eğilim taşıırken, aynı zamanda yeni düşünsel arayışların da önünü açmıştır. 18. yüzyılda Babür İmparatorluğu'nun hızlı çöküşüyle birlikte Hint alt kıtasındaki Müslüman topluluklar, giderek artan bir siyasi ve ekonomik baskı altına girmiştir. Bu dönemde, özellikle Firangi Mahall ve Medrese-i Rahimiyye gibi kurumlar, muhafazakar bir eğitim anlayışını benimseyerek İslami düşüncüyü koruma ve devam ettirme misyonu üstlenmiştir. Firangi Mahall'ın, Kuzey Hindistan'da sistematik bir rasyonalist teolojinin temelini attığı söylenebilir. Bu kurum, kelim ve felsefi gelenekleri bir araya getirerek, İslam düşüncesini hem klasik kaynaklardan beslenen hem de çağın gerekliliklerine uyum sağlamaya çalışan bir perspektifle yeniden yorumlamıştır (Işık, 2019).

Hint alt kıtasında, başta kelim ilmi olmak üzere çeşitli dini ilimlerde önemli çalışmalar yapılmıştır. Bölgede bulunan yüz binleri aşkın yazma ve basılı eser, bu alandaki ilmi birikimi gözler önüne sermektedir. Şah Veliyyullah'ın, İslam'ın temel gayelerini ele aldığı *Huccetullahi'l-Baliga* adlı eseri, Şibli Nu'mani tarafından Gazzali, Razi ve İbn Rüşd'ün eserlerinden üstün görülmüştür. Bu kıymetli eserin etkileri Cemaleddin Afgani, Reşid Rıza ve Muhammed Abduh'un düşüncelerinde açıkça izlenebilir. Şah Veliyyullah, bu çalışmasında İslam düşüncesini gelenekleri koruyarak yeni bir sistematığa oturtma çabası göstermiştir. Onun bir diğer önemli eseri olan *İzaletü'l-hafa*, hilafet müessesesini dini ve tarihi yönleriyle ele alarak hilafetin yalnızca sembolik değil, Müslümanların sosyal ve siyasi hayatlarında aktif bir konuma sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Şibli Nu'mani'nin *İlm-i Kelam* adlı Urduca eseri de kelim ilmine önemli bir katkı sunmuştur (Birişik, 2004).

Muhammed İdris Kandehlevi, İslam düşüncesinin temel alanlarından biri olan kelim ilminde önemli katkılar sağlamış alimlerden biridir. Eserlerinde, İslam inançlarının temellerini savunmuş ve İslami kelami tartışmalara yön vermiştir. Özellikle Bakıllani'nin *Kitabu'l-İnsaf* adlı eserinden etkilenecek kaleme aldığı *el-Kelamu'l-Mevsuk fi Tahkik-i Enne'l-Kur'an Kelamullahi Gayru Mahluk* adlı çalışması, Kur'an'ın yaratılmamış olduğu görüşünü savunan önemli bir kelami eser olarak dikkat çeker. Bu eserde, Kur'an'ın ilahi bir kelim olduğu ve yaratılmadığına dair argümanlar sunulmuştur (Işık, 2019).

Hint alt kıtasında kelim ve mezhepler tarihi sahasında yazılan diğer önemli eserler şunlardır: Nurullah Şüşteri'nin *İhkaku'l-hakk*, İmam-ı Rabbani'nin *Risale fi isbati'n-nübüvve*, Abdülhak Dihlevi'nin *Risale-i Nuriyye-i Sultaniyye* ve *Kitabü'l-mekatib ve'r-resa'il*, Dara Şükuh'un *Mecma'u'l-bahreyn*, Muhsin Fani'nin *Debistanü'l-mezahib*, Şah Veliyyullah'ın *Vasiyetname* ve *Tuhfetü'l-muvahhidin*, Şah Abdülaziz Dihlevi'nin *Tuhfe-i İsna 'Aşeriyye* ve *Mizanü'l-'aka'id*, Şah İsmail Şehid'in *Takvîyetü'l-ıman*, Rahmetullah Hindi Kayranvi'nin *İzharü'l-Hakk*, Miyan Vali'nin *İnsaf-name*, Seyyid Hand Mir Sıddik'in *el-Mi'yar*, Seyyid Kasım'ın *Envaru'l-'uyun* ve *Şifa'ü'l-mü'minin*, Şeyh Mustafa Gucerati'nin *Cevahirü't-tasdik* ve Şah Abdurrahman'ın *Siret-i İmam Mehdi-i Mev'ud*. Bu eserler, yalnızca kelim ilmi açısından değil, aynı zamanda İslam düşüncesinin tarihi süreçteki gelişimini ve Hint alt kıtasındaki zengin ilmi birikimi ortaya koymaları bakımından büyük öneme sahiptir (Birişik, 2004).

3. İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN YAKLAŞIMLARI

İslam dünyasında Batı etkisinin artışıyla ortaya çıkan modernist düşüncenin Hint alt kıtasındaki kökenleri, bazı araştırmacılar tarafından Şah Veliyyullah Dihlevi'ye kadar geri götürülse de,

genel kabul, bölgedeki modernizmin öncüsü ve en önemli temsilcisinin Sir Seyyid Ahmed Han olduğu yönündedir; zira Seyyid Ahmed Han, dönemin sosyal, siyasi ve dini meselelerine yönelik rasyonalist bir yaklaşım sergileyerek geleneksel İslam düşüncesini modern bilimsel yöntemlerle uzlaştırmaya çalışmış, böylece hem Batı kaynaklı eleştirilere cevap vermeyi hem de Müslüman toplumun çağın gerekliliklerine uyum sağlamasını hedeflemiştir (Kavak, 2003).

1540 yılından itibaren Hint alt kıtasında faaliyet göstermeye başlayan Katolik Cizvit misyonerleri ve özellikle 1700'lerden sonra etkisini artıran Protestan misyonerleri, bölgedeki İslami eğitim ve araştırmaların yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu döneme kadar, medreselerde klasik İslami ilimler belirli bir müfredat çerçevesinde okutulmuş ve ilmi tartışmalar bu çerçevede yürütülmüştür. Aynı şekilde, tasavvuf erbabı dini ve ilmi faaliyetlerini hankahlar ve tekkeler merkezinde sürdürmüştür. Ancak, 1700'lerden itibaren Müslüman ilim adamları, misyonerlerin eğitim sistemleri ve farklı tartışma başlıkları ile karşılaşmaları neticesinde yeni ilmi sahalara ilgi duymaya başlamışlardır. Bu süreçte, özellikle *Kitab-ı Mukaddes* çalışmaları, dikkat çeken yeni bir araştırma alanı olarak öne çıkmıştır (Birişik, 2004). Bu dönemde, İslami ilim çevrelerinde, farklı inanç sistemleriyle gerçekleştirilen tartışmalar ve mukayeseli din araştırmaları, ilmi düşüncenin yönelimini çeşitlendirmiş ve bölgedeki İslami ilim geleneğine yeni bir perspektif kazandırmıştır.

Hint alt kıtası ilim tarihinde, bilimsel faaliyetleri en kalıcı olanlar, misyoner ve oryantalist yaklaşımları dikkate alarak mutedil bir tutum sergileyen alimlerdir; özellikle Haydarabad Dekken'de faaliyet gösteren bu alimler, Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye bünyesinde yaklaşık 150 eser ve risaleyi neşrederek dönemin ilmi birikimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu süreçte, Muhammed Hamidullah gibi isimlerin de içinde bulunduğu bir grup, Camia Nizamiyye hocası Ebü'l-Vefa Afgani Kandehari'nin öncülüğünde, Hanefi mezhebi alimleri tarafından kaleme alınan kıymetli eserleri ortaya çıkarmıştır; ayrıca, Şibli Numani, Abdülmecid Deryabadi, Ebü'l-Kelam Azad ve geç dönemin önemli müfessirlerinden Ebü'l-A'la el-Mevdudi gibi alimlerin çalışmaları da bu mutedil ilmi geleneğin önemli örnekleri arasında yer almaktadır (Birişik, 2004).

Hindistan'da kelam ilminde yenilenme hareketlerine katkı sağlayan önemli alimler arasında Seyyid Ahmed Han, Şibli Numani, Seyyid Emir Ali, Muhammed İkbal, Ebu'l-Kelam Azad, Ebu'l-Ala el-Mevdudi ve Vahidüddin Han yer alır. Seyyid Ahmed Han, *Tibyanü'l-Kelam* adlı eseriyle İslam düşüncesinin modernleşmesini savunmuş, Şibli Numani ise *el-Kelam* ve *İlmü'l-Kelam* gibi eserleriyle kelam ilmini derinlemesine incelemiştir. Seyyid Emir Ali, *The Spirit of Islam* adlı eserinde İslam'ı çağdaş dünya ile uyumlu şekilde sunmaya çalışırken, Muhammed İkbal *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* adlı çalışmasında felsefi analizlerle İslam düşüncesini yeniden yapılandırmaya yönelik adımlar atmıştır. Ebu'l-Kelam Azad, *Tercümanü'l-Kur'an* adlı eseriyle İslam'ı Hindistan'da tanıtmaya katkı sağlamış, Ebu'l-Ala el-Mevdudi ise *Diniyyat* adlı eserinde toplumsal İslam düşüncesine odaklanmıştır. Son olarak, Vahidüddin Han, *Tecdid-i Ulum-i'd-Din* adlı eseriyle İslam'ın modern dünyadaki sorunlarını ele alarak kelam ilminde yenilikçi bir yaklaşım geliştirmiştir (Paslı, 2023). Bu alimler, kelam ilmini çağdaş sorunlarla ilişkilendirerek İslam düşüncesinin evrensel geçerliliğini korumaya çalışmışlardır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kelam ilmi, teşekkülünden itibaren çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar önemli bir tekamül geçirmiştir. Bu ilmin tarihsel gelişim süreci, başlangıcından itibaren pek çok önemli alimin katkılarıyla şekillenmiş, kelam alimleri orijinal düşünceler geliştirerek İslam düşüncesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Her ne kadar zaman zaman duraksama dönemleri yaşanmış olsa da kelam ilmi, genellikle dinamik bir yapı sergileyerek kendi içindeki

gereklı değişim ve dönüşümleri gerçekleştirmiştir. Bu süreç, kelim alimlerinin zamanın ihtiyaçlarına cevap verme ve İslam inançlarını savunma noktasında önemli bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Bu şekilde kelim, hem içtihat açısından hem de toplumsal bağlamda sürekli bir yenilenme içinde olmuştur.

Hint alt kıtasında kelim ilmi, İslam düşüncesinin bölgedeki gelişimiyle paralel olarak şekillenmiş ve bu süreç, hem teorik hem de pratik düzeyde önemli etkiler yaratmıştır. Kelim, başlangıçta İslam'ın temel inançlarını savunmak ve farklı mezhepler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları   z lemek için bir araç olarak gelişmişken, Hint alt kıtasında daha geniş bir işlevsellik kazanmıştır. Bu dönemde, kelim ilmi, hem yerel kültürle etkileşime girerek Hindistan'a özgü bir dini düşünce yapısının şekillenmesine katkıda bulunmuş hem de bölgedeki toplumsal yapının ve dini çeşitliliğin anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kelim ilminin Hint alt kıtasındaki gelişimi, özellikle Sünni, şii ve Batını geleneklerinin etkisiyle derinleşmiş ve bu farklı mezhepler arasında yaşanan fikirsel tartışmalar, kelimin metodolojik zenginliğini artırmıştır. Bölgedeki İslam düşünürleri, kelim ilmini, yalnızca İslami öğretilerin savunulması olarak değil, aynı zamanda Hindistan'ın çok dinli yapısına karşı bir tür dini savunma mekanizması olarak da kullanmışlardır. Bu bağlamda, kelim, sadece İslam'ın içsel bir tartışma alanı olmaktan çıkıp, bölgedeki diğer dinlerle olan karşılıklı etkileşimlerde de önemli bir rol oynamıştır.

Özellikle kelim, Hinduizm'in monistik yapısı ve kast sistemine karşı geliştirdiği eleştiriler, bu ilmin Hint alt kıtasındaki toplumsal yapıyı sorgulayan, bireyi merkeze alan bir yaklaşım geliştirmesine yol açmıştır. Diğer yandan, kelim ilminin, felsefi düşünceyle i  içe geçmiş olan Batınlık gibi akımlar üzerinde de etkisi büyük olmuştur. Batını mezhepleri, kelimin felsefi tartışmalarını ve mistik öğretilerini birleştirerek, daha derin, sembolik ve metafizik anlam arayışları içine girmiştir. Sonuç olarak, Hint alt kıtasında kelim ilminin gelişimi, sadece İslami düşüncenin savunulması değil, aynı zamanda farklı dini ve kültürel etkilerin bir araya gelerek bölgeye özgü bir düşünsel sentez yaratılmasına olanak tanımıştır. Kelim, Hint alt kıtasında, bölgenin sosyal yapısını şekillendiren, dini inanç sistemlerini harmanlayan ve farklı düşünce ekollerini bir araya getiren önemli bir entelektüel araç olmuştur. Bu süreç, hem İslam'ın Hint alt kıtasındaki adaptasyonunun derinliğini hem de kelim ilminin evrensel anlamda taşıdığı işlevsel gücü ortaya koymaktadır.

Hint alt kıtasında, modern dönemin İslami meselelerine yönelik akılcı ve yenilikçi bir yaklaşım geliştirme amacı güden kelim alimleri, kelim ilminin metodolojisini ve içeriğini dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden şekillendirmeyi amaçlamışlardır. Bu çabalar, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Hint İslam düşüncesinin tekamülünde önemli bir yer tutmuş ve kelim yalnızca geleneksel kalıplarla sınırlı kalmayıp,  ağdaş düşünce akımlarıyla etkileşim içinde gelişmesine olanak sağlamıştır. Kelim alimleri, İslam'ı savunurken, Batılı felsefi akımlara karşı akılcı bir yaklaşım benimsemiş, dini inançların mantıklı temellere dayandırılmasını sağlamışlardır. Böylece, akıl ve vahiy arasındaki dengeyi yeniden kurarak, İslam'ın evrensel mesajını modern dünyada da geçerli kılmayı hedeflemişlerdir.

Bu süreçte yazılan İslami eserler, sadece Hint alt kıtasındaki Müslüman toplumunun dini ve kültürel hayatını anlamak için değil, aynı zamanda bölgenin İslam dünyasına olan fikri katkılarını görmek açısından da önemli kaynaklar sunmaktadır. Eserler, yerel kültür ve geleneklerle uyumlu bir İslam anlayışının gelişmesine zemin hazırlamış, Hint toplumunun dini çeşitliliğini ve felsefi alt yapısını dikkate alarak, İslam'ın özünden sapmadan bölgesel ihtiyaçlara hitap eden çözümler önermiştir. Bu eserler, aynı zamanda, Hint alt kıtasındaki kelami düşüncenin dinamikliğini ve değişim süreçlerini gözler önüne sererken, İslam düşüncesinin evrensel ilkeleri ile yerel uygulamaların nasıl  rt şebileceğini tartışmaya açmıştır.

Sonuç olarak, Hint alt kıtasındaki kelami yenilikler, sadece bölgedeki dini düşüncüyü şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda dünya çapında İslam düşüncesine de önemli katkılarda bulunmuştur. Kelam alimlerinin bu dönemdeki çalışmalarının, dini ilimlerin daha akılcı ve modern bir bakış açısıyla ele alınmasına öncülük ettiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmalar, bölgedeki farklı kültürel ve felsefî geleneklerle etkileşimde bulunarak, hem yerel hem de küresel ölçekte İslam'ın düşünsel gelişimine katkıda bulunmuş, çağdaş İslam düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

5. KAYNAKLAR

Ahmetoğlu, G. Y. (2018). Hint Alt Kıtasında Ehl-İ Hadis Ve Ehl-İ Kur'an Ekolleri Arasındaki Temel İhtilaf Konuları. *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 27-54.

Altıntaş, R. (2003). Yeni Bir Kelam: "Vahidüddin Han Örneği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 101-128.

Ardoğan, R. (2017). *Akideden kelama: Kelam tarihi*. klm yayınları.

Birişik, A., (2004). *Oryantalist misyonerler ve Kur'an: batı etkisinde Hint Kur'an araştırmaları* (Vol. 16). İstanbul: İnsan Yayınları.

Birişik, A. (2004). Hint alt-kıtasında İslam araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmi faaliyetler, şahıslar, eserler. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (17), 1-62.

Bulgur, D. (2012). Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri. *Şarkiyat Mecmuası*, (21), 207-211.

Chowdury, S. R. H. (2023). *Hint Alt Kıtasında Sufi-Selefi Mücadelesi Bağlamında İslam'da İç Barışın Korunması*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gölcük, Ş. (2018). *Kelam tarihi*. Kitap Dünyası.

Işık, H. (2019). Hint Alt Kıtası'nda İlm-i Kelam Çalışmaları (Bibliyografik Bir Deneme). *Kader*, 17(1), 94-123.

Karasakal, Ş. (2016). Hindistan'da Bir Müfessir: Kadi Senaullah Panipeti. *Dergiabant*, 4(8), 69-85.

Kavak, Ö. (2003). Modernizmin dönüştürücü etkisi: Seyyid Ahmed Han ve ahkâmın dünyevileşmesi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (14), 137-164.

Küçüköner, H. R. (2018). Hint Alt-Kıtasının Dini Ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü. *Şarkiyat*, 10(2), 610-624.

Macit, A. (2024). Hint Alt Kıtası'nda Tarih Yazıcılığı. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 7(2), 709-731.

Maturidi, E. *Te"vilatü"l-Kur'an*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları. 2007.

Pashı, C. (2023). *Kelam Ilminde Yenilik Arayışları ve M. Şerefeddin Yalıtıkaya'nın ictimai Kelam Projesi*. Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Pakdemirli, M. N., & Birişik, A. (2013). Hint altkıtası geleneksel öğretim kurumlarında yürütülen din eğitiminin gelişim sürecine tarihsel bir yaklaşım. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(2), 87-115.

Şahin, M. (2011). Klasik Kelam İlmi Tanımları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40).

Zafar, A. B. (2023). Hint-Pakistan Alt Kıtasında Yenilikçi Bir Yaklaşım Örneği: Cavid Ahmed Gamidi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 332-350.

Zhalilov, E. (2023). Şah Veliyyullah Dihlevi'nin Tasavvuf Anlayışında Mürşid Olmanın Kriterleri. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 132-164.

THE DEPICTION OF HZ. FATİMAH IN IBN SA'D'S *KITĀB AL-ṬABAQĀT AL-KABĪR*

İBN SA'D'IN *KITĀBÜ'Ṭ-ṬABAQĀTİ'L-KEBİR* ESERİNDE HZ. FÂTİMA TASAVVURU

Saliha ÖZDEĞİRMENCİ¹

¹Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, 0000-0002-4728-2805

Özet

Hız. Fâtıma, İslâm tarihinin en önemli kadın figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Peygamber Efendimizin soyunun, onun üzerinden devam etmesi ve ehl-i beytten olması, onu hem Şii hem de Sünni dünya için özel kılmaktadır. Şii literatüründe yer alan abartılı ve mecazi ifadeler bir yana bırakıldığında, Hız. Fâtıma'nın hayatı hakkında elde edilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bilgiler, Hadis kaynaklarında dağınık ve tematik olarak yer almakta olup, kronolojik olarak derlenen ilk eserlerden biri olan İbn Sa'd'ın *Tabakatü'l-Kübra* adlı eseri, Hız. Fâtıma'nın hayatına dair pek çok detayı içermektedir. İbn Sa'd'ın eserinin, Sünni literatürde Hız. Fâtıma tasavvurunun şekillenmesine büyük katkı sağladığı açıktır. Ancak, her çalışmanın bağlamından bağımsız olamayacağı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, İbn Sa'd'ın rivayet seçimlerinin, onun yaşadığı dönemin ve toplumsal şartlarının bir yansıması olduğunu da unutmamak gerekir. Bu bağlamda, İbn Sa'd'ın eserinde yer alan Hız. Fâtıma tasavvuru, sadece bireysel bir şahsiyetin yansıması değil, aynı zamanda dönemin dini, siyasi ve kültürel atmosferinin bir yansımasıdır. Bu bildirinin amacı, İbn Sa'd'ın *Tabakatü'l-Kübra* eserinde Hız. Fâtıma'nın hayatının hangi yönlerinin ön plana çıkarıldığını tespit etmek ve bu tasavvurun nasıl bir portre oluşturduğunu analiz etmektir. Çalışmamızda, İbn Sa'd'ın eserindeki rivayetlerin metodolojik olarak incelenmesi ve Hız. Fâtıma'ya dair oluşturulan imajın, dönemin Sünni perspektifinden nasıl şekillendiği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, İbn Sa'd, Tabakat, Hız. Fâtıma

Abstract

Hız. Fatimah is considered one of the most important female figures in Islamic history. The continuation of the Prophet Muhammad's lineage through her and her belonging to the Ahl al-Bayt make her a significant figure in both Shia and Sunni worlds. Excluding the exaggerated and metaphorical expressions found in Shia literature, the information available about Hız. Fatimah's life is quite limited. These details are scattered thematically across Hadith sources, and one of the first works to chronologically compile them is Ibn Sa'd's *Tabakat al-Kubra*, which includes many details about her life. It is clear that Ibn Sa'd's work has made a significant contribution to the development of the Sunni perception of Hız. Fatimah. However, considering that no work is independent of its context, it must be remembered that Ibn Sa'd's selection of narrations also reflects the period and societal conditions in which he lived. In this context, the portrayal of Hız. Fatimah in Ibn Sa'd's work is not merely a reflection of an individual character, but also a reflection of the religious, political, and cultural atmosphere of the time. The purpose of this paper is to identify which aspects of Hız. Fatimah's life are highlighted in Ibn Sa'd's *Tabakat al-Kubra* and to analyze the portrait that this depiction creates. In our study, we will

methodologically examine the narrations in Ibn Sa'd's work and evaluate how the image of Hz. Fatimah was shaped from the perspective of the Sunni tradition of that time.

Keywords: Islamic History, Ibn Sa'd, Tabakat, Hz. Fatimah

**THE IMPACT OF SUFISM ON FIQH
(IN THE CONTEXT OF WORSHIP AND ETHICS)
TASAVVUFUN FIKIH ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (İBADET VE AHLAK
BAĞLAMINDA)**

Ramazan Aydemir¹

¹Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Hukuku, orcid.org/0000-0002-9574-3397

Özet

Tasavvuf, İslam düşüncesinde bireyin manevi gelişimi ve Allah'la yakınlaşmasını esas alan bir disiplindir. Fıkıh ise ibadet ve toplumsal düzenin sağlanmasını, bireylerin ve toplumların davranışlarını belirleyen kuralları içermektedir. Bu iki alan, birbirini etkileyerek Müslüman toplumların dini yaşantısını şekillendirmiştir. İslam düşüncesinde bireyin manevi olgunlaşmasını ve Allah'a yaklaşmasını hedefleyen bir öğreti olarak tasavvuf, fıkıhın geleneksel hukukî yaklaşımlarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu anlayış, ibadetlerin sadece şeklen yerine getirilmesini değil, aynı zamanda içsel anlam ve samimiyetle icra edilmesini vurgulamaktadır. Bu nedenle tasavvuf, fıkıhın koyduğu kuralları manevi bir derinlik ile bütünleştirerek, ibadetleri daha anlamlı kılmaya çalışmaktadır. İbadetler, fıkıh çerçevesinde belirlenen kurallar ve normlara uygun şekilde yapılırken, tasavvuf bu ibadetlerin ruhsal derinliklerini keşfetmeye odaklanır. Namaz, oruç, hac ve diğer ibadetler sadece şekli birer ritüel olarak değil, aynı zamanda kalbin ve niyetin temizlenmesi için birer araç olarak görülmelidir. Bu bağlamda tasavvuf, bireyin ibadetleri daha bilinçli ve derin bir anlamla yerine getirmesini teşvik etmektedir. Örneğin, tasavvufi düşüncede namaz, sadece bedensel hareketler bütünü değil, aynı zamanda ruhun Allah'a yönelmesi ve kalbin huzur bulması için bir vesiledir. Bu anlayış, bireyin ibadetleri şeklen yerine getirmesini yeterli görmeyip, aynı zamanda onun manevî boyutunu idrak etmesini de gerekli kılar. Tasavvufun etkisi yalnızca ibadet anlayışında değil, ahlak anlayışında da kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Fıkıh, bireyin toplumsal ilişkilerini düzenleyen dışsal bir denetim mekanizması işlevi görürken, tasavvuf ahlaki olgunlaşmayı ve bireyin içsel arınmasını ön plana çıkarmaktadır. Tasavvuf ahlakı, sabır, tevazu, şükür, hoşgörü, merhamet gibi değerleri öncelikli olarak vurgular ve bu değerlerin sadece dışsal birer davranış değil, bireyin iç dünyasında gerçekleşmesi gereken bir dönüşüm olduğunu ifade eder. Fıkıh, toplumun düzenini sağlamayı hedeflerken, tasavvuf bireyin ruhsal tekâmülüne yönelir ve bu bağlamda fıkıhın kurallarına daha derin bir anlam kazandırır. Tasavvufi öğretiler, bireyin sadece dışsal olarak ahlaklı görünmesini değil, aynı zamanda içsel olarak da temiz ve erdemli bir karakter geliştirmesini amaçlamaktadır. Bu çalışma tasavvufun fıkıh üzerindeki etkisini derinlemesine inceleyerek, ibadetlerin ve ahlaki değerlerin yalnızca dışsal bir uygulama olmadığını, aynı zamanda içsel bir olgunlaşma süreciyle birleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma tasavvufun fıkıh üzerindeki derin etkisini ve bu etkinin ibadetlerin içsel boyutu ile ahlaki anlayışa nasıl yansıdığını ele almaktadır. Tasavvuf, fıkıhın geleneksel yönlerini tamamlayan ve derinleştiren bir anlayış sunarak, İslam'ın hem zahiri hem de batını yönlerini birleştiren bütüncül bir perspektif oluşturmuştur. Bu etkiler sadece bireysel ibadetleri değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri ve bireyin iç dünyasını da dönüştüren manevi bir pratik ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Tasavvuf, İbadet, Ahlak, Etki.

Abstract

Sufism is a discipline within Islamic thought that focuses on the spiritual development of the individual and the pursuit of closeness to God. In contrast, Islamic jurisprudence (fiqh) encompasses the rules that govern acts of worship and social order, shaping the behavior of individuals and communities. These two fields have influenced one another and together shaped the religious life of Muslim societies. As a doctrine aimed at spiritual maturation and nearness to God, Sufism has brought a new dimension to the traditional legal approaches of fiqh. This perspective emphasizes not only the external performance of religious duties but also their execution with inner meaning and sincerity. Therefore, Sufism seeks to enrich the rules established by fiqh with spiritual depth, striving to make acts of worship more meaningful. While acts of worship are performed in accordance with the rules and norms defined by Islamic jurisprudence (fiqh), Sufism focuses on uncovering the spiritual depths of these practices. Prayers, fasting, pilgrimage, and other forms of worship should not be seen merely as formal rituals, but also as means for purifying the heart and intention. In this context, Sufism encourages individuals to perform their religious duties with greater awareness and deeper meaning. For example, in Sufi thought, prayer (ṣalāh) is not merely a series of physical movements, but a means for the soul to turn toward God and for the heart to attain peace. This understanding does not regard the outward fulfillment of worship as sufficient, but also requires the realization of its spiritual dimension. The influence of Sufism is strongly felt not only in the understanding of worship but also in the conception of morality. While Islamic jurisprudence (fiqh) functions as an external mechanism that regulates an individual's social relationships, Sufism emphasizes moral maturity and inner purification. Sufi ethics prioritize values such as patience, humility, gratitude, tolerance, and compassion, highlighting that these are not merely outward behaviors but reflections of an inner transformation that must take place within the individual's spiritual self. While Islamic jurisprudence (fiqh) aims to maintain social order, Sufism is directed toward the spiritual maturation of the individual, thereby adding a deeper meaning to the rules established by fiqh. Sufi teachings seek not only to ensure that a person appears moral outwardly, but also to cultivate an inner purity and a virtuous character. The aim of this study is to examine in depth the influence of Sufism on Islamic jurisprudence (fiqh), and to demonstrate that acts of worship and moral values should not be regarded merely as external practices, but rather as processes that must be integrated with inner spiritual maturation. In conclusion, this study explores the profound impact of Sufism on Islamic jurisprudence (fiqh) and how this influence is reflected in the inner dimension of worship and the understanding of morality. Sufism offers an approach that complements and deepens the traditional aspects of fiqh, forming a holistic perspective that unites both the outward (ẓāhir) and inward (bāṭin) dimensions of Islam. This influence has given rise to a spiritual practice that transforms not only individual acts of worship, but also social relationships and the inner world of the individual.

Keywords: Fiqh, Sufism, Worship, Morality, Influence.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı, İslam düşüncesi içerisinde önemli iki alan olan tasavvuf ve fıkıh arasındaki ilişkiyi ibadet ve ahlak bağlamında incelemektir. Özellikle tasavvufun fikhî anlayış üzerindeki dönüştürücü etkisi ele alınarak, ibadetlerin ve ahlaki değerlerin yalnızca şekilsel birer uygulama olmanın ötesinde, içsel bir derinlik ve manevî anlam taşıdığı ortaya konulacaktır. Fıkıhın daha çok zahiri yönü ön plana çıkaran yapısına karşılık, tasavvufun batını yönü merkeze alması; ibadetlerde niyet, samimiyet ve ihlâs gibi içsel boyutlara vurgu yapması,

bu etkileşimin temel inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, İslam hukukunun yalnızca kurallardan ibaret bir yapı olmadığını, aksine ruhî-manevî derinliklerle desteklenerek daha bütüncül bir anlam kazandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Konunun önemi, günümüz İslam dünyasında ibadet ve ahlak anlayışlarının çoğu zaman biçimsel sınırlar içinde kalması ve manevî yönün ihmal edilmesiyle daha da belirginleşmektedir.

Bu araştırma, İslam ilim geleneği içerisinde yer alan fıkıh ve tasavvuf disiplinlerinin temel kavramları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Fıkıh, bireyin ibadet hayatını ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen şer'î hükümler bütününe ifade ederken; tasavvuf, bireyin nefis terbiyesi, kalp temizliği ve Allah'a yakınlık gibi manevî gayeler doğrultusunda geliştirdiği bir içsel yolculuğu ifade eder. Kavramsal düzlemde çalışma; nefis, ihlâs, niyet, takvâ, mârifet, zikir, fenâ, beka gibi tasavvufî terimlerle; ibadet, farz, sünnet, amel, mükellefiyet gibi fikhî kavramları karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Kuramsal olarak ise tasavvufun, fikhî normlara nasıl bir derinlik kazandırdığı, bireyin hem dış dünyasında hem de içsel âleminde nasıl bir dönüşüm sağladığı açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmada, klasik kaynaklar kadar çağdaş literatür de dikkate alınarak, disiplinler arası bir perspektif ortaya konulacaktır.

1. 1. Fıkıh ve Tasavvuf

Fıkıh, sözlükte “söz ve fiillerin amaçlarını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayış” (İbn Manzûr, 1414: 13/522) şeklinde tanımlanırken terimde “Şer'î-amelî hükümleri, tafsili delillerine dayanarak bilmektir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Ebû Zehra, 1986: 13). Fıkıh, İslam toplumunun günlük yaşamında, dini ibadetlerden sosyal ilişkilere kadar her alanda nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirler. Fıkıh, Kur'an ve Sünnet temelinde geliştirilen bir yöntemle, İslam hukukunun disiplinli ve sistematik bir biçimde ortaya konmasını amaçlayan ilmî bir disiplindir (Ebû Zehra, 1986: 13). Buna karşılık tasavvuf, İslam'ın manevi boyutuna odaklanan bir öğretilerdir. Tasavvuf, bireyin manevi arınmasını, Allah'a yakınlıkla ve ahlaki mükemmelliği hedeflerken (Gazzâlî, tsz.: 4/306; Ömer, 1429: 2/1328), tasavvufçular, tasavvuf için Allah'ın dilediği şekilde kişinin nefisini disipline etmesidir derler (Kuşeyrî, tsz.: 2/441).

1.1.1. Fıkıh ve Tasavvuf Arasındaki İlişki

Fıkıh ve tasavvuf, İslam düşüncesinin iki önemli alanı olup fıkıh, toplumsal düzenin sağlanmasını, bireylerin ve toplumların davranışlarını belirleyen kuralları içerirken; tasavvuf, bireyin manevi gelişimi, içsel arınma ve Allah'a yakınlıkla süreciyle ilgilenir (Ebû Zehra, 1986: 311 vd.; Üdfüvî, 1408: 36-37). Bu iki alanın ortak amacı, bireyi İslam'ın ahlaki ve dini mükemmelliğine yönlendirmek olsa da, uygulama biçimleri farklıdır (Yılmaz –Çatak, 2021: 197-228). Fıkıh, ibadetler ve hukuki sorumluluklarla ilgilenirken, tasavvuf içsel bir dönüşüm, kalp temizliği ve manevi olgunlaşma sürecine odaklanır (Yılmaz –Çatak, 2021: 204-205).

Fıkıh ve tasavvuf arasındaki ilişki tarih boyunca çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazı âlimler, bu iki disiplini birbirine karşıt olarak görmüş, tasavvufun dini hukuka zarar verdiğini savunmuşlardır. Özellikle İbn Teymiyye (ö. 728/1328), tasavvufun bazı uygulamalarını, İslam'ın temel ilkeleriyle çelişen bid'atler olarak değerlendirmiştir. Ona göre, tasavvuf, ibadetlerin zahirinin ötesine geçerek, bazı mistik öğretilerle halkın akidesini bozmuş, fıkıh kurallarına ters düşen uygulamalar ortaya çıkmıştır (İbn Teymiye, 1425: 19/172; tsz.: 4/67, 5/19, 128 vd.).

Öte yandan, birçok âlim ise fıkıh ve tasavvuf arasında bir uyumun olabileceğini savunmuştur. Bunlardan biri olan İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), bu iki disiplini birbirini tamamlayıcı olarak görmüş, tasavvufun bireyin ruhsal gelişimi açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamış ve tasavvufî uygulamaların fikhî kurallarla uyumlu olabileceğini göstermiştir (Gazzâlî, tsz.: 1/159,

213, 234, 261 vd.) Onun *İhyâü ulûmi 'd-dîn* adlı eseri, fıkıh ve tasavvufun birleşebileceğini ve her iki alanın da İslam'ın özünü yansıttığını gösteren önemli bir kaynaktır (Gazzâlî, tsz.: 3/404).

Tasavvuf, fikhî kuralların içsel boyutunu vurgulayarak, özellikle ibadetlerde samimiyet ve ihlasın önemini vurgulamıştır (Nevevî, tsz.: 11 vd.). Namaz, oruç ve diğer ibadetlerde tasavvufi bir yaklaşım, bu ibadetlerin yalnızca fiziksel kurallarla değil, aynı zamanda kalp ve halis niyetle de yerine getirilmesini önerir. Bu bağlamda, tasavvuf, ibadetlerin sadece zahiri kurallara dayanmaması gerektiğini, manevi bir huzur ve samimiyetle yapılması gerektiğini vurgular (Gazzâlî, tsz.: 1/265 vd., 3/303, 317, 322).

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi diğer büyük tasavvufî düşünürler de, fıkıh ve tasavvufun birbirini tamamlayan iki farklı ama iç içe geçmiş alanlar olduğunu savunmuşlardır. İbnü'l-Arabî, *Fûsûsü'l-hikem* adlı eserinde, tasavvufun sadece manevi bir öğreti olmadığını, aynı zamanda İslam'ın temel ilkeleriyle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Ona göre tasavvuf, Allah'a yakınlaşmanın ve insanın manevi dünyasını düzeltmenin yoludur. Ancak o, bu yolun şeriatla, yani fikhî kurallarla uyum içinde olması gerektiğini savunmuştur (İbnü'l-Arabî, 2013: 426-427).

1.1.2. Fıkıh ve Tasavvuf Arasındaki Temel Benzerlikler ve Farklar

Tasavvuf ve fıkıh, İslam düşüncesinin iki temel disiplini olarak, bireyin dinî hayatını İslam'a uygun bir şekilde şekillendirmeyi amaçlamaktadırlar. Her ne kadar her iki alan da aynı nihai gayeye yönelse de, bu amaca ulaşmada benimsedikleri yöntemler birbirinden farklıdır. Bu bağlamda, tasavvuf ile fıkıh arasında hem örtüşen yönler hem de belirgin ayrımlar mevcuttur.

Benzerlikler:

1. **İslam'ın Temel Amaçlarına Hizmet Etme:** Hem fıkıh hem tasavvuf, insanı İslam'a uygun bir şekilde yaşatmayı amaçlar. Fıkıh, ibadet ve toplumsal ilişkilerdeki düzeni sağlarken; tasavvuf, bireyin kalp temizliği, nefsin arındırılması ve Allah'a yakınlaşması için çalışır. Her ikisinin de çabası İslam'ın özünü ve ahlaki değerlerini yansıtmaya yöneliktir (Gazzâlî, tsz.: 3/404 vd.).
2. **Ahlaki Değerler:** Tasavvuf ve fıkıh, ahlaki değerlere büyük önem verir. Fıkıh, İslam'ın ahlaki kurallarını belirlerken, tasavvuf bu kuralların içsel bir biçimde yaşanmasını, kalbin arınmasını ve kişinin manevi olgunlaşmasını hedefler. Her iki disiplin de adalet, merhamet, hoşgörü gibi temel ahlaki prensipleri savunur (Gazzâlî, tsz.: 1/19, 3/52).

Farklar:

1. **Yöntem ve Amacın Farklılığı:** Fıkıh, pratik yaşantının zahiri yönlerine odaklanır. Dini kurallar, ibadetler, miras, sosyal hayat ve ahlaki ilişkiler gibi günlük yaşamı düzenleyen hükümler verir (Ebû Zehra, 1986: 13-14). Tasavvuf ise bireyin kalp dünyasına, içsel temizliğe ve manevi olgunlaşmaya odaklanır ve insanın Allah'a yaklaşmasını sağlayan manevi bir yolculuk olarak görülür (İbnü'l-Arabî, 2013: 103, 426).
2. **İçsel ve Dışsal Düzen:** Fıkıh, dışsal düzenin sağlanmasıyla ilgilenirken, tasavvuf içsel düzeni hedef alır. Fıkıh, namazın nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı haccın nasıl yapılacağı gibi dışsal ibadetlerin kurallarını belirler (Gazzâlî, tsz.: 1/18). Tasavvuf ise bu ibadetlerin içsel derinliğine, niyete, ihlasa ve kalbin temizliğine odaklanır. Tasavvufi uygulamalarda, ibadetlerin zahiri kurallarının yanı sıra, bunların Allah'a yakınlaşmaya vesile olup olmadığı sorgulanır (Gazzâlî, tsz.: 4/378 vd.; Topbaş, 2016: 105).
3. **Hukuki ve Manevi Yaklaşım:** Fıkıh, kurallara dayalı bir yaklaşımdır ve hukuki bağlamda insan ilişkilerini düzenler. Kurallar, toplumsal düzene hitap eder ve bireylerin dışsal

davranışlarını denetler. Tasavvuf ise daha çok bireysel manevi gelişimi ve içsel olgunlaşmayı ön plana çıkarır. Manevi temizlik, sabır, nefis mücadelesi gibi kavramlar, tasavvufun temel taşlarıdır. Tasavvuf, bireyi Allah'a yaklaştırmaya yönlendirirken, fıkıh bu süreci dışsal anlamda şekillendirir (Topbaş, 2016: 103-104).

Sonuç olarak fıkıh ve tasavvuf, İslam'ın farklı yönlerini ele alan ve birbirini tamamlayan iki disiplin olduğu söylenebilir. Müslüman için her ikisinin de dengeli bir şekilde benimsenmesi önem ifade eder.

1.1.3. Tasavvufi Uygulamaların Tanımı ve Önemi

Tasavvufi uygulamalar, İslam'ın manevi yönünü keşfetmeye ve bireyin Allah'a olan yakınlığını artırmaya yönelik eylemlerdir. Bu uygulamalar, tasavvufun temel öğretilerine dayalı olarak, bireyin kalbinin saflaşması, ruhunun arınması ve ahlaki olgunlaşması amacı güder (Üdfüvî, 1408: 23). Tasavvufi uygulamalar arasında en yaygın olanları zikir, tefekkür, nefsi terbiye etme, dervişlik yolu ve mürşit rehberliği gibi uygulamalardır (Topbaş, 2016: 66).

Tasavvuf, bireyin içsel dünyasında derin bir dönüşüm yaratmayı amaçlar ve bunun için çeşitli manevi yollar ve pratikler kullanılır. Bu pratikler, bireyin Allah'a olan sevgisini artırmaya, ruhsal huzur ve barış bulmasına yardımcı olur. Tasavvufi uygulamaların amacı, insanın Allah'a yakınlaşması (kurb), kalbinin saflaşması ve nefsinin isteklerinden arınmasıdır (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1416: 3/254-255).

1.1.4. Tasavvufi Uygulamaların İslam Toplumundaki Rolü

Tasavvufi uygulamalar, bireylerin ve toplulukların manevi gelişimlerine katkıda bulunurken, aynı zamanda İslam toplumunun sosyal yapısını ve ahlaki değerlerini de şekillendirmiştir (Beken, 2020: 257). Tasavvufun bu toplumsal etkisi, yalnızca bireysel olgunlaşmayı değil, toplumların genel ahlaki yapısına da olumlu katkı sağladığı görülmektedir.

Bireysel ve Toplumsal Etkiler: Tasavvufi uygulamalar, bireyin içsel dünyasında gerçekleştirdiği manevî arınma ve olgunlaşma süreci aracılığıyla, toplumsal düzeyde de ahlaki değerlerin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, sabır, hoşgörü, merhamet ve adalet gibi temel erdemler, yalnızca teorik ilkeler olarak değil; bireyin iç dünyasında kök salarak sosyal ilişkilerine yansıyan bir yaşam biçimi haline gelmektedir. Dolayısıyla tasavvuf, bireysel maneviyatla toplumsal ahlak arasında köprü kuran dönüştürücü bir etken olarak kabul edilebilir. (Demirli, 2021: 426 vd.). Ayrıca, tasavvufi düşünürlerin halkla olan ilişkileri toplumsal huzur ve barış için önemli bir etken olduğu bilinmektedir.

Toplumsal İletişim ve Yardımlaşma: Tasavvuf, bireyleri sadece manevi olarak değil, toplumsal açıdan da sorumluluk sahibi kılmayı hedefler. Tasavvufi tarikatlar, cemaatlerin oluşturulmasında önemli rol oynamış ve bu cemaatlerde dayanışma ve yardımlaşma gibi değerler teşvik edilmiştir (İbn Haldun, 2004: 669 vd.; Erkan, 2017: 86). Tarikatlar, sadece manevi eğitim vermez, aynı zamanda toplumsal sorunların çözülmesinde de etkin olurlar. Bu, özellikle Osmanlı Devleti'nde tasavvufî örgütlenmelerin sosyal hayatta önemli bir yer edinmesine yol açmıştır.

Sosyal Adalet ve Ahlaki İyileşme: Tasavvuf, İslam toplumlarında sosyal adaletin sağlanması ve ahlaki değerlerin güçlendirilmesi açısından da etkili olmuştur. Tasavvufi uygulamalar, fakirlerle olan ilişkilerin düzeltilmesi, zenginlere sadaka ve zekât verme sorumluluğunun hatırlatılması gibi toplumsal sorumlulukları teşvik etmiştir. Ayrıca tasavvuf öğretileri, bireyleri

toplumsal sınıf farkları, ırk ve dil gibi ayrımlardan uzaklaştırarak, bir arada yaşama anlayışını pekiştirmiştir (Erkan, 2017: 86).

Eğitim ve Kültürel Miras: Tasavvuf, sadece manevi bir öğretinin ötesinde, kültürel bir mirası da birlikte taşımaktadır. Tasavvufi uygulamalar, aynı zamanda sanat, edebiyat, müzik ve diğer kültürel alanlarda derin etkiler bırakmıştır. Tasavvufi müzik ve zikirler, toplumda bir arada olmanın, ruhsal olarak arınmanın ve maneviyatın pekişmesinin araçları olmuştur. Bu tür kültürel uygulamalar, toplumsal bağları güçlendirmiş ve İslam dünyasında geniş bir kültürel miras bırakmıştır (Koca, 2002: 77).

Sonuç olarak, tasavvuf, İslam toplumlarının sosyal ve manevi yapılarında derin etkiler bırakmış bir öğreti olduğu söylenebilir. Bireylerin ruhsal gelişimleri ve toplumsal sorumlulukları arasında denge kurmayı hedefleyen tasavvufi uygulamalar, toplumda adalet, hoşgörü ve dayanışma gibi değerlerin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca tasavvufun kültürel ve sanatsal katkıları, toplumların daha zengin ve anlamlı bir şekilde yaşamasına olanak tanımıştır. Tasavvufun, hem bireysel hem toplumsal düzeyde İslam toplumlarının manevi ve ahlaki gelişimine katkı sunmaya devam ettiği düşünülmektedir.

1.2. Tasavvuf ve İbadet: Manevi Derinleşme ve Hukuki Yönler

Sözlükte “boyun eğmek, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelen ibadet, dinî bir terim olarak “insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar” anlamına gelmektedir (Sinanoğlu, 1999: 19/233). İbadet, İslam’da Allah’a kulluğun temel şekillerini ifade eder ve bu ibadetler, kişinin dini sorumluluklarını yerine getirmesine odaklanır. İbadetler, fıkıh kurallarına göre şekillenir ve hukuki boyutta belirli kurallarla yerine getirilir (Sadî, 1408: 240). Tasavvuf ise ibadetleri sadece fiziksel bir eylem olarak değil, aynı zamanda kalbi ve manevi bir arınma olarak görür (Gazzâlî, tsz: 3/70).

Tasavvufi bakış açısına göre, ibadetler, kalbi temizlemek ve insanı manevi olarak arındırmak için bir araçtır. Örneğin, namaz sadece bir ibadet değil, aynı zamanda nefsin kontrol edilmesi ve Allah ile derin bir iletişim kurulmasıdır. Oruç da sabır, özdenetim ve Allah’a yakınlık için bir fırsat olarak kabul edilir. Tasavvufçular, ibadetlerin manevi yönünü derinleştirerek bu eylemleri bir tür içsel dönüşüm olarak görürler (Öngören, 2011: 40/121).

1.2.1. Tasavvufun İbadet Anlayışına Etkisi

Tasavvuf, ibadetleri sadece dışsal kurallara dayalı bir uygulama olarak değil, aynı zamanda kalp arınması ve Allah’a yakınlık amacını güden bir süreç olarak kabul eder. Tasavvufi bir perspektiften namaz, oruç ve hac gibi ibadetler, insanın ruhsal olgunlaşmasını sağlayan araçlar olarak görülür (Gazzâlî, tsz.: 3/70).

1.2.1.1. İbadetlerde Tasavvufi Yöntemlerin Fıkıhî Uygulamaları

İslam’da ibadetler, bireyin Allah ile olan ilişkisini şekillendiren temel eylemlerden biridir. İbadetlerin, hem fıkıhî kurallar çerçevesinde yerine getirilmesi hem de tasavvufi bir derinlik kazanması, bu eylemlerin anlamını ve etkisini farklı boyutlarda ortaya koyar. İbadetlerdeki tasavvufi yöntemlerin fıkıhî uygulamaları, genellikle doğru niyet ve samimiyetle ibadet etmenin önemiyle ilgilidir. Fıkıh, “*Ameller niyetlere göredir...*” (Buhârî, “Bedul-Vahiy”, 1 No. 1) haberine istinaden ibadetlerde niyetin önemli bir unsur olduğunu, geçerliliğinin buna bağlı olacağını ifade ederken tasavvuf, halis niyet ve samimiyeti ön plana çıkararak ibadetlerin manevi boyutlarına dikkat çeker (Gazzâlî, tsz.: 1/159-160).

Tasavvufi bakış açısına göre, ibadetlerin ruhsal olarak kabul edilmesi, dışsal olarak yapılan doğru hareketlerden çok daha fazlasını gerektirir. Bu da fıkıh ile tasavvuf arasında bir denge

kurar; fıkıh, eylemin doğru yapılması için çerçeve belirlerken, tasavvuf bu eylemin içsel derinliğini ve kalbî niyetini pekiştirir (Gazzâlî, tsz.: 1/160).

Ayrıca hem fıkıhçılar hem tasavvufçular, ibadetlerde huşuyu engelleyecek her türlü durumdan da uzak durulması gerektiğini ifade ederler (Gazzâlî, tsz.: 1/148, 157, 171).

Örneğin namaz, tasavvufî uygulamalarda sadece bir ibadet olmanın ötesinde, bir manevi deneyim olarak görülür. Tasavvufçular, namazı Allah’a daha yakın olma, nefsin arınması ve kalp huzuru bulma yolu olarak kabul ederler. Namazda yapılan her hareketin ve okunan her kıraat, dua ve tesbihatin manevi bir anlam taşıması gerektiği vurgulanır. Dolayısıyla tasavvufî öğretilerde namazın ihlasla yapılması, kişinin kalbini Allah’a yöneltmesi gerektiği anlatılır (Gazzâlî, tsz.: 1/146, 164).

Tasavvufçular göre, oruç sadece yeme-içmeden uzak kalmakla sınırlı değil. Asıl oruç, kalbin ve duyguların da kontrol altına alınmasıdır. Bu bağlamda gözün ve dilin korunması çok önemli. Çünkü gözle yapılan bir bakış bile kalbi meşgul edebiliyor ve kişinin manevî yönünü zayıflatabiliyor. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) buyurduğu gibi, “*Harama bakmak, şeytanın oklarından zehirli bir oktur...*” (Hâkim, 1411: 4/349). O yüzden tasavvufçular göre bakışın kontrol edilmesi, orucun manevi boyutunu korumak adına çok kıymetlidir. (Gazzâlî, tsz.: 1/234 vd.). Aynı şekilde orucun dille de tutulması gerekiyor. Çünkü dilin kontrolü, insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle olan ilişkisini doğrudan etkiliyor. Boş konuşmak, tartışmak, yalan söylemek, gıybet etmek gibi davranışlar orucun ruhunu zedeleyebiliyor. Dolayısıyla oruç tutarken dilimizi gereksiz ve kırıncı sözlerden uzak tutmamız gerekiyor. Onun yerine Allah’ı zikretmek, Kur’ân okumak ya da en azından susmak çok daha faydalı olur. Tasavvufçular göre gerçek oruç, hem bedeni hem dili hem de kalbi kapsayan bir bilinç hali olmalıdır. (Gazzâlî, tsz.: 1/234 vd.).

1.2.1.2. Tasavvufî Uygulamaların İbadetler Üzerindeki Doğrudan Etkisi

Tasavvuf, ibadetlerin sadece belirli bazı davranış ve okumalardan ibaret olmadığını aynı zamanda bir manevi yolculuk olduğunu belirler (Korkut, 2017: 378-379). Bu bağlamda, tasavvufî uygulamalar ibadetlerin doğrudan işleyişi üzerinde önemli etkilere sahip olduğu dolayısıyla namaz, oruç zekât ve diğer ibadetlerin, tasavvufî öğretilerle birleşerek daha derin bir anlam kazandığı söylenebilir.

Tasavvufun manevi öğretisi, ibadetlerin sadece suretle sınırlı kalmaması gerektiğini, her bir eylemin kalp ve niyetle desteklenmesi gerektiğini vurgular (İbnü’l-Arabî, 2013: 1102-1103). Bu perspektifte namaz, yalnızca şart rükün ve beden hareketlerinden oluşan bir ibadet değil, ruhun Allah’a yönelmesi, kalbin arınması ve manevi bir huzura ulaşılması için bir fırsat olarak kabul edilir (Gazzâlî, tsz.: 1/18). Tasavvufçular, namazın her hareketinde içtenlik, samimiyet ve ihlasla Allah’a yönelmeyi öğütlerler. Namazda ihlas, dışsal hareketlerin içsel bir anlam taşımasını sağlar; her secde, her rükû, her dua, kişinin Allah ile olan bağını daha derinleştirir. Bu anlayışa göre, namaz bir tür manevi yolculuktur; yalnızca dışsal kurallara uyulması değil, aynı zamanda kalp huzuru, içsel bir niyet ve duygusal bir bağ ile Allah’a yaklaşılmalıdır. Bu, kişinin namazı sadece bir yükümlülük olarak değil, içsel bir arayış, bir teslimiyet ve Allah ile deruni bir ilişki kurma fırsatı olarak görmesini sağlar (Gazzâlî, tsz.: 1/18, 159 vd.).

Tasavvufî uygulamalarda oruç, yalnızca fiziksel bir açlık ve susuzluk deneyiminden çok daha fazlasını ifade eder. Tasavvufçular, orucu yalnızca bedenin yiyecekten ve içecekten uzak durması olarak görmezler; oruç, nefsin terbiye edilmesi ve ruhsal bir arınma aracı olarak kabul edilir. Tasavvufçulara göre oruç, insanın manevi hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Burada amaç, sadece fiziksel ihtiyaçların ve nefsanî arzuların engellenmesi değil, aynı zamanda insanın iç dünyasında bir düzen kurmak ve ruhsal olgunlaşmaya ulaşmaktır. Dolayısıyla

tasavvufçular, orucu bu yönüyle bir manevi disiplin ve özdenetim pratiği olarak değerlendirirler (Gazzâlî, tsz.: 1/234 vd.).

Tasavvufçulara göre oruçlu kişi ise yalnızca bedensel ihtiyaçları değil, aynı zamanda nefsin dürtülerini, öfkelerini, kibrini ve hırsını da dizginler böylece daha temiz, saf bir hale gelmeye çalışır. Oruç, manevi gelişim için bir araç olarak, bireye sabır, nefsin terbiyesi, içsel huzur ve Allah'a yakınlık kazandırır. Onlara göre bu süreç, orucun sadece dışsal kurallarına uymaktan öte, bir ruhsal evrim haline gelir. Dolayısıyla tasavvufi anlayışta oruç, insanın hem ruhunu hem de bedenini arındırarak, onu daha derin ve manevi bilince ulaştıran bir uygulamadır (Gazzâlî, tsz.: 1/235).

Tasavvufi pratiklerin zekât, hac ve sadaka gibi diğer ibadetler üzerindeki etkisi de benzer şekilde manevi boyutlarla derinleşir. Tasavvuf, bu ibadetleri sadece dışsal eylemler olarak değil, toplumsal sorumluluk, yardımlaşma ve Allah'a yakınlık aracı olarak değerlendirir. Zekât, tasavvufi anlayışla birlikte kalbin temizlenmesi ve nefsin mal hırsından arındırılması süreci olarak kabul edilir. (Gazzâlî, tsz.: 1/213 vd.). Hac ibadeti ise hem toplumsal hem de manevi birleşme deneyimi olarak, tasavvufi öğretilerle daha derin bir anlam kazanır (Gazzâlî, tsz.: 1/265 vd.).

1.2.2. Tasavvufi Uygulamaların Fıkıh Kuralları ile Uyum

İslam'da tasavvufi uygulamalar ve fikhî kurallar, her ne kadar farklı odaklara sahip olsa da, birbirini tamamlayan ve güçlendiren iki önemli öge olarak kabul edilir. Fıkıh, İslam hukukunun temel prensiplerini belirlerken, bireylerin toplumsal hayatta nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda rehberlik eder. Tasavvuf ise İslam'ın manevi boyutuna odaklanır, bireyin içsel dünyasını arındırmayı, kalbinin ve ruhunun Allah'a yaklaşmasını hedefler (Gazzâlî, tsz.: 3/49 vd.). Bu iki alan, birbiriyle çatışan değil, aksine derin bir uyum içinde çalışan disiplinlerdir. Tasavvufi uygulamalar, fıkıhın belirlediği kurallar çerçevesinde uygulanarak, bireylerin hem dışsal hem de içsel düzeyde İslami değerlere sadık kalmalarını sağlar (Korkut, 2017: 375). Tasavvufi uygulamaların fikhî kurallara uygunluğu, hem bireysel manevi gelişimi hem de toplumsal düzeni korumak adına önemli olduğu malumdur.

Örneğin zikir gibi tasavvufi uygulamalar, fıkıh kurallarına aykırı olmadan uygulanmalıdır. Zikir, Allah'ı anma eylemi olarak, belirli bir niyet ve duygu yoğunluğu gerektirir. Tasavvufi zikirler, genellikle sessiz veya yüksek sesle yapılabilir ve belirli zamanlarda yapılması önerilir (Kelâbâzî, tsz.: 106; Schimmel, tsz.: 182). Ancak, zikirlerin fikhî kurallara uygunluğu, İslam'ın temel ibadetlerini ihmal etmeden yapılmasına dikkat edilmelidir. Fıkıh, bireyin niyet ve samimiyetle yaptığı zikrin değerini kabul eder. Zikirdeki amacın, Allah'ın rızasını kazanmak ve kalbi Allah'a yönlendirmek olduğu, hem fıkıh hem de tasavvuf tarafından ortak bir şekilde kabul edilen bir ilkedir (Schimmel, tsz.: 182 vd.).

Tasavvufi uygulamaların bir diğeri, sema (semâzenin etrafında dönmesi) uygulamasıdır (Cebecioğlu, tsz.: 233). Tasavvuf ehline göre sema, kalbi Allah'a yönelten bir manevi ilham (vârid) olarak değerlendirilir. (Cebecioğlu, tsz.: 233). Bu tür uygulamaların fikhî kurallara uygunluğu, belirli şartlara bağlıdır. Sema yaparken dışsal yönleri, fikhî kurallara uygun şekilde korunmalıdır. Örneğin, haram olan herhangi bir hareket, içki veya kötü davranışlardan kaçınılması gerekmektedir.

1.3. Tasavvufi Ahlak ve Fıkıh: İslam'ın Ahlaki Temelleri

Sözlükte “huy, karakter ve mizaç (İbn Manzûr, 1414: 10/86) anlamına gelen ahlak, İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri şeklinde genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır (Çağrıçı, 1989: 2/1). İslam düşüncesi, insanın içsel değerlerini ve dışsal davranışlarını belirleyen iki ana öğeyi barındırır: fıkıh ve tasavvuf. Fıkıh, İslam

hukukunu düzenleyen bir sistem olarak, bireyin ahlaki sorumluluklarını toplumsal ve bireysel düzeyde düzenler (Ebû Zehra, 1986: 13). Tasavvuf ise içsel bir ahlaki olgunlaşmayı teşvik eder, insanı nefsanî arzularından arındırarak Allah'a daha yakın bir hale gelmesini hedefler (Üdfüvî, 1408: 36-37, 47).

Tasavvufî ahlak, manevî bir gelişim sürecinin parçasıdır. Tasavvuf, ihlas, sabır, tefekkür gibi erdemlerle insanın ruhunu arındırmayı ve kalbinin saflaşmasını amaçlar (İzz b. Abdisselâm, 1416: 168). Tasavvufçular, ahlaki mükemmeliyeti, insanın nefsini terbiye etmesi ve Allah'a karşı derin bir sevgi geliştirmesi olarak tanımlar. Ayrıca tasavvuf, dışsal ahlakın ötesine geçerek, kişinin manevî ve ahlaki yönünü geliştirmeyi hedefler (Üdfüvî, 1408: 36-37).

Fıkıh, daha çok ahlaki sorumluluklar ve toplumsal düzen üzerine yoğunlaşır. İslam'da, ahlaki kurallar sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal adaletin sağlanması için de geçerlidir. Fıkıh, doğru ve yanlış arasındaki farkları net bir şekilde tanımlar, insanlar arası ilişkilerde adalet, dürüstlük, güven ve sorumluluk gibi ahlaki ilkeleri belirler (Korkut, 2017: 375).

Her iki disiplin de, İslam'ın ahlaki temellerini oluşturur. Fıkıh, bireylerin toplumsal ve dini görevlerini yerine getirmelerine odaklanırken, tasavvuf, içsel bir dönüşüm ve ahlaki mükemmellik için bir yol sunar.

1.3.1. Tasavvufun Ahlak Anlayışı

Sünnî tasavvuf geleneğinde, ibadet ve zikir gibi taabbüdî pratiklerin yanı sıra ahlaki faziletler de tasavvufî hayatın vazgeçilmez unsurları arasında görülmüştür. Neredeyse bütün Sünnî mutasavvıflar, tasavvufun yalnızca manevî ritüellerden ibaret olmadığını, aynı zamanda bireyin ahlaki olgunlaşmasını önceleyen bir yol olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum, tasavvufun tanımında da açıkça kendini göstermektedir. Nitekim Ebü'l-Hasan en-Nûrî'nin şu sözü, tasavvufun özü itibarıyla bir ahlâk disiplini olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır: "Tasavvuf ne birtakım merasimlerden ne de kuru bir bilgi birikiminden ibarettir; bilakis tasavvuf sadece ahlâktır." Bu yaklaşım, tasavvufun temel hedeflerinden birinin, bireyin içsel dönüşümünü sağlayarak erdemli bir hayat inşa etmek olduğunu göstermektedir. (Çağrı, 1989: 2/7). Tasavvuf, İslam ahlakını derinleştirerek bireyin içsel dünyasını temizlemeyi ve yüksek ahlaki değerler geliştirmeyi amaçlar. Tasavvufçulara göre, ahlak sadece dışsal eylemlerle değil, kalbin ve niyetin saf olmasıyla şekillenir (Gazzâlî, tsz.: 1/159, 330).

Tasavvufun ahlâk anlayışında bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır aşağıda bunların bazılarının yer verilmiştir.

Nefsin Terbiyesi: Tasavvuf, nefsin kötü yönlerini ıslah etmeyi ve sabır, tevazu gibi erdemlerle onu eğitmeyi hedefler. Bu süreç, kişinin içsel arınmasına ve Allah'a daha yakın olmasına olanak tanır (Kelâbâzî, tsz.: 104-105).

İhlas ve Samimiyet: Tasavvufçular için, her eylemde ihlas ve samimiyet önemlidir. Onlara göre ibadetlerin ve günlük yaşamın amacı yalnızca Allah'ın rızasını kazanmaktır. İhlas, kişinin kalbinin saf ve içten olmasını ifade eder (Kelâbâzî, tsz.: 99).

Toplumsal İlişkilerde Ahlak: Tasavvuf, insanlara karşı hoşgörü, şefkat ve yardımlaşma gibi erdemleri teşvik eder. Tasavvufçular, bireyler arası ilişkilerde sevgi ve anlayışla yaklaşmayı, toplumsal huzur ve barışı sağlamayı öğütler (Schimmel, tsz.: 34, 85, 245, 255).

Sonuç olarak tasavvufun ahlak anlayışı, nefsin ıslahı, ihlas ve erdemli davranışlar üzerine inşa edilmiştir denilebilir. Bu anlayış, bireyin hem iç dünyasında manevî bir denge kurmasını hem de dış dünyadaki ilişkilerinde ahlaki tutarlılık sergilemesini hedefler.

1.3.2. Fıkıh ve Tasavvufun Ahlaki Kurallar Üzerindeki Etkisi

Fıkıh ve tasavvuf, İslam ahlakını farklı açılardan ele alır ve her biri, ahlaki kurallar üzerinde önemli etkilere sahiptir. Fıkıh, İslam'ın dışsal hukuki ve etik kurallarını belirlerken, tasavvuf içsel arınmayı, nefsin terbiye edilmesini ve ruhsal gelişimi vurgular (Korkut, 2017: 378).

Tasavvufa göre, ahlaki değerlerin gerçek anlamda uygulanabilmesi için kişinin nefsinin arındırması gerekmektedir (Kuşeyrî, tsz.: 1/170, 203). Tasavvufçular, sevgi, hoşgörü, tevazu ve sabır gibi erdemlerin, Allah'a yaklaşmanın yolları olduğunu savunurlar. Gazzâlî, nefsin terbiye edilmesini ve ihlaslı bir yaşam sürülmesini İslam ahlakının temel ilkeleri arasında sayar (Gazzâlî, tsz.: 1/45, 136).

Fıkıh, İslam'daki ahlaki davranışları, belirli kurallar ve hukukî normlarla düzenler, adalet, dürüstlük, hak ve sorumluluk gibi temel ahlaki ilkeleri belirler ve bireylerin toplumsal yaşamını düzenler. Sonuç olarak, Fıkıh ve tasavvuf farklı bakış açıları sunsalar da, ahlaki açıdan birbirlerini tamamlayan iki temel unsur olarak kabul edilebilirler.

1.3.3. Tasavvufi Ahlakın Günlük Hayattaki Yeri ve Fikhî Bağlamda Değerlendirilmesi

Tasavvufi ahlak, İslam'ın manevi öğretilerinin temel taşlarından biri olarak bireyin içsel dünyasını arındırmayı ve Allah'a yakınlaşmayı hedefler (Kelâbâzî, tsz.: 104-105). Bu ahlak anlayışı, sabır, hoşgörü, tevazu, merhamet gibi erdemleri öne çıkararak, insanın hem kendisiyle hem de toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasına yardımcı olur. Günlük hayatta, tasavvufi ahlak, bireyin davranışlarına, tutumlarına ve duygusal tepkilerine yansır; kişinin içsel huzuru ve manevi olgunluğu, dışsal eylemlerine de sirayet eder. Fıkıh ise İslam hukukunun kuralları çerçevesinde toplumsal düzeni ve bireysel davranışları belirlerken, tasavvufi ahlakın uygulanışı, bu kurallarla nasıl örtüştüğü ve günlük hayata nasıl entegre edilebileceği önemli bir tartışma konusudur.

Tasavvufçular için günlük yaşamda karşılaşılan zorluklar, manevi gelişim fırsatlarına dönüşür. Tasavvuf, bireyin içsel yolculuğunda Allah'a daha yakın olabilmek için her anı bir ibadet olarak görmesini öğretir. Bir tasavvufçu, iş yaşamında, aile ilişkilerinde veya toplum içindeki etkileşimlerinde karşılaştığı her türlü zorluğu, sabır, tevekkül, hoşgörü ve içsel huzur gibi erdemlerle aşmayı amaçlar. Zorluklar, nefsin terbiyesi, ruhsal olgunlaşma ve manevi arınma için bir fırsat olarak değerlendirilir (Schimmel, tsz.: 322). Örneğin, iş yerinde karşılaşılan bir haksızlık ya da aile içindeki bir çatışma, tasavvufi bakış açısıyla sabır ve anlayışla karşılanır, böylece bu durumlar Allah'a daha yakın olma fırsatlarına dönüşür. Tasavvufçular, bu tür olaylarda dışsal tepki yerine içsel dinginlik ve sabırla Allah'a yönelirler (Kuşeyrî, tsz.: 1/324-325; Gazzâlî, tsz.: 2/244, 3/71).

Tasavvufi ahlak, fikhî kurallara uygun bir şekilde günlük yaşamda ahlaki erdemleri geliştirmeyi sağlar. Ancak tasavvufun amacı sadece kurallara uymak değil, her davranışı Allah'a olan bağlılık ve içsel samimiyetle gerçekleştirmektir. Bu, kişinin sadece dini yükümlülüklerini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda içsel bir huzura ve derinliğe ulaşmasını sağlar (Kuşeyrî, tsz.: 2/362, 479).

1.4. Fıkıh ile Tasavvuf Arasındaki Etkileşim: Pratikteki Uygulamalar

Fıkıh ve tasavvuf, İslam düşüncesinin iki temel disiplini olarak, dinî hayatı farklı yönlerden şekillendiren tamamlayıcı unsurlar niteliğindedir. Fıkıh; içtihat yoluyla ulaşılan şer'î hükümlerin bilinmesini konu alan normatif bir ilim olarak tanımlanırken (Şîrâzî, 1424: 6), tasavvuf ise bireyin manevi tekâmülünü, içsel arınmasını ve Allah'a yakınlaşma sürecini esas alan bir irfan geleneği olarak öne çıkar. (Kelâbâzî, tsz.: 104-105). Bu iki alan arasında, pratikte

belirgin bir etkileşim vardır, çünkü her ikisi de bireyin dini hayatını düzenler ve Allah’a yakınlık arayışını sağlar (Kuşeyrî, tsz.: 1/192).

Fıkıh, ibadetlerin doğru ve eksiksiz şekilde yapılmasını belirler. Örneğin, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin yerine getirilmesi, fikhî kurallara uygun olarak yapılmalıdır. Ancak tasavvuf, bu ibadetlerin manevi derinlik kazanmasını ister ve içsel bir dönüşüm sağlar. Tasavvufçular, ibadetleri bir araç olarak görür. Onlara göre bu araçlar, Allah’a yakınlaşma ve nefsin arınması için birer fırsattır (Schimmel, tsz.: 164 vd.). Bu bağlamda, zikir ve nefsin terbiyesi gibi tasavvufi uygulamalar, ibadetlerin manevi yönünü güçlendirir (Dursun, 2020: 244).

Fıkıh ile tasavvuf arasındaki pratik etkileşim, genellikle niyet ve samimiyet üzerinden şekillenir. Örneğin fıkıh, ibadetlerin sıhhati için niyeti şart kabul ederken tasavvuf, ibadetlerde huşu, ihlas ve samimiyet arar (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1416: 1/223). Böylece tasavvuf, ihlas, samimiyet ve tefekkür gibi unsurlar aracılığıyla, ibadetlerin manevi boyutlarını derinleştirir ve kişinin manevi gelişimini teşvik eder (Dursun, 2020: 244).

Bu etkileşimde, fikhî kurallar, tasavvufi pratiğin temelini sağlamlaştırmakla, tasavvuf, fikhin öngördüğü eylemleri daha anlamlı ve içsel olarak derinleştirir. Böylece, fıkıh ile tasavvuf arasındaki etkileşim, dengeli bir dini yaşamın oluşmasını sağlar (Gazzâlî, tsz.: 1/171).

1.4.1. Tasavvufi Uygulamaların Fıkıh Kurallarına Etkisi

Tasavvuf, içsel arınma ve manevi derinleşme süreçlerine dair bir anlayış sunarken, aynı zamanda fikhî kurallar üzerinde belirli bir etki bırakmıştır. Bu etki, tasavvufi uygulamaların bireysel ve toplumsal yaşamdaki rolü ile bağlantılı olup ibadetlerin yalnızca şekilsel değil, aynı zamanda içsel boyutlarının da önemli olduğunu vurgular (Gazzâlî, tsz.: 1/158). Tasavvuf, kalp saflaştırma, nefsin arındırılması ve Allah’a yakınlaşma amacını taşıırken, fikhî kurallar tasavvufi uygulamalarla uyum içinde, ibadetlerin doğru şekilde ve ihlasla yerine getirilmesine yönelir (Gazzâlî, tsz.: 1/162).

Özellikle namaz, oruç ve zekât gibi temel ibadetlerin tasavvufi pratiklerle derinleşmesi, fikhî kuralların içsel boyutta da uygulanmasını teşvik etmiştir. Tasavvuf, namazda bireyin niyetinin ve içsel huzurunun önemli olduğunu savunurken, fıkıh da bu ibadetin dışsal kurallarına, rükün, şart ve adaplarına uyularak doğru şekilde eda edilmesine dikkat çeker (Nevevî, 1344-1347: 3/2 vd.). Tasavvufi düşünce, namazı manevi bir temizlik, içsel bir huzur bulma aracı olarak görürken, fıkıh kuralları bu ibadetin fiziksel çerçevesine odaklanır. Bu iki yaklaşım birbirini tamamlar ve bir arada ibadetlerin daha derin bir anlam kazanmasını sağlar (Gazzâlî, tsz.: 1/18, 181).

Tasavvufun etkisiyle oruç, sadece açlık ve susuzlukla sınırlı bir ibadet olmaktan çıkar, aynı zamanda nefsin terbiye edilmesi ve manevi arınma sürecine dönüşür (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1416: 1/307). Tasavvufi uygulamalar, oruç tutarken bireyin günahkâr düşüncelerden ve kötü alışkanlıklardan arınmasını da öğütler. Fikhî bakış açısı ise orucun belirli kurallarına ve zamanlamasına dikkat edilmesini sağlar (Nevevî, 1344-1347: 6/247 vd.). Tasavvufun etkisiyle orucun sadece fiziksel bir uygulama olmaktan çıktığı ve içsel bir disiplin kazandığı görülür (Kelâbâzî, tsz.: 143; İbnü’l-Arabî, 2013: 426).

Bir diğer önemli etki, zekât ve sadaka gibi ibadetlerde görülür. Fikhî kurallar, zekâtın oranı, verilmesi gereken zaman ve miktar konusunda belirli bir düzen sunarken (Nevevî, 1344-1347:5/324 vd.) tasavvufi uygulamalar, zekâtın sadece mal paylaşımı değil, aynı zamanda nefsin arındırılması ve toplumsal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi olduğunu vurgular. Tasavvuf, zekâtın, kişinin kalbini mala karşı bağımlılıktan kurtarma ve dünyaya olan bağlılığı azaltma amacını taşır ve zekâtı manevi bir temizlik olarak görür (Gazzâlî, tsz.: 1/214, 217, 3/260).

1.4.2. Fıkıhçıların Tasavvufî Öğretileri Kabul Etme Düzeyleri

Fıkıh ilmi ve tasavvuf, İslam düşüncesinin iki önemli disiplini olarak tarih boyunca çeşitli etkileşimlerde bulunmuş, kimi zaman birbirini tamamlayan, kimi zaman ise eleştirel bir ilişki içerisinde gelişmişlerdir. Fıkıh, şeriatın zahiri boyutunu esas alarak hüküm üretme çabası içinde olurken, tasavvuf ehli dinin batını yönüne ve bireysel manevi gelişime odaklanmıştır. Bu bağlamda, fıkıhçılar arasında tasavvufî öğretilere karşı tutumlar farklılık arz etmiş; bazı âlimler tasavvufu İslam'ın derinlikli bir boyutu olarak benimserken, bazıları ise onu bidat ve aşırılıkla ilişkilendirerek eleştirmiştir (İbn Teymiye, 1425: 4/67, 5/19; 1422: 2/238-239).

Tasavvufun ortaya çıkmasının ilk dönemlerinde tasavvufî öğretiler ve fıkıh kuralları arasındaki ilişki genellikle daha esnek olmuştur. Ancak, zamanla özellikle Hanefî, Maliki ve Şafii mezheplerinin gelişmesiyle, fıkıhçılar tasavvufî uygulamalara daha mesafeli yaklaşıma başlamışlardır. Ayrıca tasavvufî bazı öğretilerin, bid'at olarak görülme riski taşıması, birçok fıkıhçının bu öğretilere mesafeli durmasına yol açmıştır. Bu noktada İbn Teymiyye gibi fıkıhçı âlimler, bazı tasavvufî pratikleri eleştiren ve bunların İslam'ın özüne zarar verdiğini savunan görüşler öne sürmüşlerdir (İbn Teymiye, 1425: 4/67, 5/19; 1422: 2/238-239).

Diğer taraftan, bazı fıkıhçılar tasavvufî öğretileri daha hoşgörülü bir şekilde kabul etmişlerdir. Özellikle, İmam Gazzâlî gibi âlimler, tasavvufî öğretilerle fıkıh kurallarının birbirini tamamladığını savunmuşlardır. Gazzâlî, tasavvufun, bireyi içsel olarak düzeltme ve İslam'ın manevi yönüne yönlendirme konusunda çok önemli olduğunu belirtmiş, tasavvuf ile fıkıhın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinde uygulamıştır.⁺⁺⁺⁺⁺ Onun bu yaklaşımı, fıkıhçılar arasında tasavvufa daha açık bir bakış açısının gelişmesini sağlamıştır.⁺⁺⁺⁺⁺

1.4.3. Hem Fıkıh Hem de Tasavvuf Anlayışına Sahip Bazı Âlimler

İslam düşüncesinde hem fıkıh hem de tasavvuf anlayışına sahip âlimler, her iki disiplinin bir arada nasıl var olabileceğine dair önemli örnekler sunmaktadır. Bu âlimler, hem İslam fıkıhını hem de tasavvufun manevi derinliklerini birleştirerek, bu iki alandaki bilgilerini birbirini tamamlayıcı bir şekilde kullanmışlardır. Aşağıda, bu geleneğe sahip âlimlerden bazılarının yer verilecektir.

Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebû Hâmid el-Gazzâlî, “Hüccetü'l-İslâm” unvanıyla İslâm düşünce tarihinde derin izler bırakmış, hem Şafii fıkıhının önde gelen isimlerinden biri hem de tasavvuf alanında mütefekkir bir öncü olmuştur. Fıkıh, kelâm ve mantık alanlarında klasik medrese eğitimini tamamlayan Gazzâlî, zamanla yalnızca zahiri ilimlerle yetinmeyip, dinin batını yönüne yönelmiş ve tasavvufun bireysel arınma ve ihlâs temelli öğretisine ilgi duymuştur (İbn Hallikân, 1398: 4/216 vd.). Onun “*İhyâü Ulûmi'd-Dîn*” adlı eseri, ibadetlerin ve ahlâkî davranışların hem zahiri hem de batını boyutlarını bir arada ele alarak fıkıh ile tasavvufu mezceden öncü bir metin olmuştur. Bu yönüyle Gazzâlî, zahiri şeriat kurallarını esas alan fıkıhla, kalbin tasfiyesini ve nefsin arınmasını önceleyen tasavvufî öğretiyi dengeli bir yaklaşımla bütünleştiren nadir âlimlerden biri olarak kabul edilir.^{§§§§§§§§§§}

İbnü'l-Arabî (1165-1240): İbnü'l-Arabî, tasavvufun en önemli isimlerinden biri olmasına rağmen, aynı zamanda fıkıh alanında da derin bir bilgiye sahiptir. *Fusûsü'l-hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* gibi eserlerinde, tasavvufun ontolojik ve metafizik yönlerini ele alırken, İslam hukukuna dair de önemli görüşler ortaya

+++++ Gazzâlî, söz konusu eserinde konu ile ilgili fikhî bilgi verdikten sonra tasavvufî görüşlere yer vermektedir.
+++++ Tasavvuf ile fıkıhın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu konusunda Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* eserinin örnek bir eser olduğunu düşünüyoruz.
§§§§§§§§§§ Detaylı bilgi için Gazzâlî'nin, *İhyâü ulûmi'd-dîn* eserine bakılabilir.

koymuştur. İbnü'l-Arabî, tasavvufu, fikhî kurallarla uyum içinde insanların manevi olgunlaşmalarına rehberlik eden bir sistem olarak kabul etmiştir (İbnü'l-Arabî, , 2013: 426-427).

Şa'rânî (ö. 973/1565): Osmanlı döneminde, hem fıkıh hem de tasavvuf anlayışına sahip bir âlim olarak tanınan eş-Şa'rânî, tasavvufî öğretilerini fıkıh ile uyumlu bir şekilde harmanlamıştır. Her iki alanda da birçok eseri bulunan eş-Şa'rânî, tasavvufî ahlakı, İslam hukukunun temel prensipleriyle birleştirir. eş-Şa'rânî, tasavvufî derinliği, fikhî kurallar ve ahlaki prensiplerle uyumlu bir biçimde açıklamıştır (Kaplan, 2010: 347-348).

İbn. Abdüsselâm (ö. 660/1262): İmam, allâme, zamanının eşsiz âlimi ve “Sultânü'l-Ulemâ” lakabıyla tanınan Ebû Muhammed 'İzzeddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. Hem Şam'da hem de daha sonra yerleştiği Mısır'da önemli ilmî faaliyetlerde bulunmuş fıkıh ve usûl alanında ileri düzeyde bir âlim olarak kabul edilmektedir (İbn Kâdî Şühbe, 1407: 2/109-110). Onun, usul, fûru, ve tasavvuf gibi alanların birçoğunda eser telif ettiği bilinmektedir. Özellikle fıkıh ve tasavvuf alanında telif ettiği eserlerle devrinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Tasavvuf alanında telif ettiği *Şeceretü'l-ma'ârif ve'l-aḥvâl ve sâlihu'l-akvâl ve'l-a'mâl* adlı eserinde Müslüman bir bireyin ibadet hayatında ve beşeri ilişkilerde uyması gereken adap ve ahlakı tasavvufi bir yöntemle anlatmıştır (Apaydın, 1999: 286).

Abdülkadir Geylani (1077-1166): Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ el-Geylânî'dir. Geylani, hem tasavvufun hem de fikhın önemli temsilcilerindendir (İlâhî Zahîr, 1426: 298). Geylani, özellikle tasavvufî düşünceleriyle tanınırken, aynı zamanda İslam hukukuna dair derin bilgiye sahip bir âlimdir. Geylani'nin en çok bilinen eserlerinden biri *Gunyetü'l-tâlibîn*'dir. Bu eser, hem fikhî hem de tasavvufî öğretilerin birleştiği bir yapı taşını oluşturur. Kitap, aslında daha çok tasavvuf yolundaki taliplilere (gönül yolculuğuna çıkanlara) rehberlik etmeyi amaçlar, ancak aynı zamanda İslam fikhının kurallarını da içerir. Geylani, bu eserinde hem fikhî hem de tasavvufî düşüncelerini açıklamıştır. *****

1.5. Tasavvuf ve Fikhın Bütünselliği

Tasavvuf ve fıkıh, İslam düşünce geleneğinde birbirinden bağımsız değil; bilakis birbirini tamamlayan iki temel disiplindir. Fıkıh, İslam hukukunun temel kurallarını ve ibadetlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesini belirlerken; tasavvuf, bu davranışların içsel niyet, ihlâs ve manevî boyutlarına odaklanır (Ebû Zehra, 1986: 311 vd.; Üdfüvî, 1408: 36-37). Bu anlamda tasavvuf, fikhî hükümlerin şekilsel uygulamalarla sınırlı kalmamasını, aksine ahlâkî olgunluk ve kalbî yönelişle derinlik kazanmasını sağlar. Fıkıh ile tasavvuf arasındaki bu tamamlayıcı ilişki, dinî hayatın hem zahirî hem de bâtinî yönlerinin dengeli bir biçimde yaşanmasını mümkün kılar. Dolayısıyla, bu iki disiplinin bütünselliği, hem bireysel hem de toplumsal düzlemde İslam'ın ideal bir şekilde hayata geçirilmesine katkı sunar.

Tasavvuf, İslam'ın manevi boyutuna odaklanır ve bireyin içsel dünyasında Allah'a yaklaşma yolunda bir dönüşüm süreci başlatır (Gazzâlî, tsz.: 4/306). Bu, sadece dışsal ibadetlerin yapılması değil, aynı zamanda kalbin arındırılması, nefisle mücadele edilmesi ve ruhsal bir olgunlaşmanın sağlanması anlamına gelir. Tasavvuf, bireyin Allah'a olan teslimiyetini, ihlasını ve samimiyetini esas alır ve ibadetlerin manevi boyutunun da önemli olduğunu vurgular (Gazzâlî, tsz.: 3/303, 317, 322). Dolayısıyla namaz, oruç ve diğer ibadetler, tasavvufi bir perspektiften, yalnızca dışsal bir uygulama olarak değil, kalbin Allah'a yönelmesi, içsel bir derinlik kazanması ve manevi olgunlaşma süreci olarak kabul edilir (Beken, 2020: 257).

Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîkı'l-haḳ 'azze ve celle*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997).

Sonuç olarak, tasavvuf ve fıkıh arasındaki bütünsellik, İslam'ın tüm yönleriyle hayat bulmasını sağlar. Bu ikisi, birbirini dışlamayan, aksine birbirini güçlendiren ve tamamlayan iki öge olarak, bireyin ruhsal ve toplumsal hayatında dengeyi ve ahengi oluşturur. İslam, hem pratik hem de manevi bir yaşam biçimi sunarken, tasavvuf ve fıkıh bu yaşam biçiminin en kapsamlı ve derin haliyle yaşanmasına olanak tanır.

1.5.1. Tasavvuf ve Fıkıh Arasındaki Denge

İbadet ve ahlak konusunda tasavvuf ve fıkıh arasındaki denge, İslam pratiğinde birbirini tamamlayan iki önemli unsurdur. Fıkıh, İslam hukukunun temel kurallarını ve ibadetlerin doğru şekilde yerine getirilmesi için gereken şartları belirler. İbadetler ve akitler fikhî kurallarla düzenlenir ve bu kurallar, bireylerin Allah'a insana ve diğer canlılara karşı sorumluluklarını yerine getirirken toplumsal düzeni ve adaleti sağlamak amacı güder. Ayrıca fıkıh, ibadet ve diğer sosyal alanların şekli ve dışsal düzenlemeleriyle ilgilenirken, ahlak konusunda da bireylerin toplumsal ilişkilerinde adalet, dürüstlük, hoşgörü gibi değerleri göz önünde bulundurur (Maverdî, 1419: 9/64; Nevevî, 1344-1347: 1/13; 4/287, 6/168).

Tasavvuf ise dışsal kurallardan ziyade içsel dünyayı, niyeti, kalbin safiyetini ve Allah'a yakınlaşmayı hedefler. Tasavvufa göre, ibadetler yalnızca fiziksel eylemlerle sınırlı değildir; her bir hareket, Allah'a olan derin sevgi, saygı ve teslimiyetle yapılmalıdır. Tasavvuf, bireyin nefsini terbiye etmesini, kötü duygulardan arınmasını ve ruhsal bir olgunlaşma süreci yaşamasını sağlar (Gazzâlî, tsz.: 1/217). Bu süreç, sadece bireysel bir gelişim değil, aynı zamanda insanın ahlaki değerlerinin yükseltilmesi, sabır, tevazu, hoşgörü, merhamet gibi erdemlerle donanması anlamına gelir. Tasavvuf, içsel ahlaki önceleyerek, insanın kalbini arındırmayı ve manevi kemale ermesini amaçlar (Gazzâlî, tsz.: 3/46).

Sonuç olarak, tasavvuf ve fıkıh arasında kurulacak denge, İslam'ın hem şekli hem de manevi yönünü dengeli bir biçimde yaşamak için elzemdir. Fıkıh, bireyi dinin zahiri hükümleriyle sorumlu kılarken, tasavvuf bu sorumluluğun içten ve ihlasla yerine getirilmesini amaçlar. Şekil ve mana, hüküm ve hikmet, zâhir ve bâtın bu iki disiplin sayesinde bir araya gelir. Bu nedenle, yalnızca fikhî kurallara bağlı kalan bir dinî hayat, içsel boyutunu kaybetme riski taşıırken; sadece tasavvufî hassasiyetlerle şekillenen bir anlayış da şer'î sınırların ihmal edilmesine neden olabilir. Dolayısıyla, tasavvuf ve fıkıhın birlikte ele alınması, dengeli, derinlikli ve sahih bir dinî hayatın inşası açısından vazgeçilmezdir.

1.5.2. Tasavvufun Fikhî Anlayışa Kattığı Manevî Derinlik

Tasavvuf, İslam'ın manevi boyutunu derinleştiren bir öğreti olarak, fıkıh kurallarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Fıkıh, kaynaklar çerçevesinde hukukun alanını ve kurallarını belirlerken, tasavvuf bu alanları manevi derinliğini ve ruhsal boyutunu ortaya koyar. Tasavvuf, bireyin Allah'a yaklaşma çabasında kalp arınmasını ve niyetin saflığını vurgular (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1416: 1/223). Bu yönüyle tasavvuf, fikhî anlayışı sadece zahiri kurallar ve ibadetlerin yerine getirilmesi ile sınırlı tutmaz, aynı zamanda manevi bir arınma ve ruhsal bir olgunlaşma sürecine dönüştürür (Yılmaz –Çatak, 2021: 203).

Tasavvuf, ibadetlerdeki manevi derinliği artırarak fikhî anlayışı zenginleştirir. Örneğin, namazın yalnızca doğru bir şekilde kılınması gerektiğini belirleyen fıkıh, tasavvufî bir bakış açısıyla, bu ibadetin kalben huşu içinde yapılması gerektiğini vurgular (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1416: 1/516). Bu, namazı sadece belirli söylem ve eylem olmaktan çıkarır ve insanın kalbinin de Allah'a yönelmesi gerektiğini anlatır. Aynı şekilde oruç ve zekât gibi diğer ibadetler de tasavvufî bir bakış açısıyla, sadece bir yükümlülük değil, kalbi arındırma ve Allah'a yaklaşma fırsatları olarak görülür (Gazzâlî, , tsz.: 1/159, 212, 234).

Tasavvufun fikhî anlayışa kattığı bir diğer önemli katkı, bireyin ahlaki ve manevi gelişimidir. Fıkıh, ahlaki toplumsal kurallar üzerinden belirlerken, tasavvuf, bireyin içsel ahlaki olgunlaşmasını hedefler. Sabır, tevazu, manevi huzur güzel ahlak ve ihlas gibi kavramlar tasavvufî öğretilerde önemli bir yer tutar ve bunlar fikhî anlayışla birleşerek, İslam'ın hem zahiri hem de batini yönlerini dengeler (Gazzâlî, , tsz.: 1/77).

2.SONUÇ

Fıkıh, İslam hukukunun temel kurallarını belirleyerek bireylerin ibadetlerini ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen bir yapı sunarken, tasavvuf bu kurallara manevi bir derinlik kazandırarak bireyin içsel dünyasında anlam bulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, tasavvufun fıkıh üzerindeki etkisi, ibadetlerin ve ahlaki değerlerin yalnızca şekli bir uygulama olmadığını, aynı zamanda bireyin ruhsal olgunlaşmasıyla bütünleşmesi gereken bir süreç olduğunu göstermektedir.

İbadet anlayışında, fıkıh ibadetlerin dışsal kurallarını belirlerken, tasavvuf bu ibadetlerin ruhunu keşfetmeye odaklanmıştır. Namaz, oruç, hac ve diğer ibadetler fıkıh açısından belirli kurallara göre yerine getirilmesi gereken ibadetler olarak tanımlanırken, tasavvuf bu ibadetlerin manevi boyutuna vurgu yaparak bireyin ibadetlerde iç huzuru ve Allah'a yakınlaşma bilincini geliştirmesini amaçlamaktadır. Tasavvufî anlayışa göre, ibadetler sadece bedensel hareketler ve belirli kurallar çerçevesinde yerine getirilen ritüeller değil, aynı zamanda kalbin ve ruhun arınması için bir vesiledir. Bu yaklaşım, bireyin ibadetlere daha derin bir anlam yüklemesini sağlayarak ibadetlerin daha bilinçli ve samimi bir şekilde yerine getirilmesini teşvik etmektedir.

Ahlak anlayışında ise, fıkıh bireyin toplumsal hayatını düzenleyen kurallar bütünü sunarken, tasavvuf bireyin içsel dönüşümüne odaklanarak ahlaki olgunluğun sadece dışsal bir uyumdan ibaret olmadığını vurgulamaktadır. Sabır, tevazu, şükür, hoşgörü ve merhamet gibi erdemler, fıkıh açısından toplumsal düzenin sağlanması için önemli değerler olarak görülse de, tasavvuf bu değerlerin bireyin iç dünyasında kökleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, tasavvufî düşünce bireyin sadece dışsal olarak ahlak kurallarına uymasını değil, aynı zamanda içsel bir ahlaki dönüşüm yaşayarak erdemli bir karakter geliştirmesini amaçlamaktadır.

Neticede tasavvuf ve fıkıh, İslam düşüncesinde birbirini tamamlayan iki temel yapı taşıdır. Fıkıh, bireysel ve toplumsal düzeni sağlarken, tasavvuf bu düzenin manevi yönünü güçlendirerek ibadet ve ahlak anlayışına derinlik katmaktadır. Tasavvufun sağladığı manevi bakış açısı, ibadetlerin ve ahlaki değerlerin yalnızca dışsal kurallara bağlı kalmamasını, aynı zamanda bireyin iç dünyasında da anlam bulmasını sağlamaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, İslam'ın hem zahiri hem de batini yönlerini birleştirerek, bireyin yalnızca kurallara uyan bir fert olmasını değil, aynı zamanda içsel olgunluğa erişen, manevi derinliği olan bir şahsiyet haline gelmesini amaçlamaktadır.

3. KAYNAKLAR

Apaydın, H. Y. (1999). İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 19, 284-287. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.

Beken, A. (2020). Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 256-278.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. (1414/1993). *el-Câmiu's sahih*. thk. Mustafa Dayb el-Boğa. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr.

Çağrıcı, M. Ahlâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 2, 1-9. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.

- Demirli, E. (2021). Tasavvuf Ahlak İlmi Olarak Kabul Edilebilir mi?: Determinist Ahlaka Endeterminist Yaklaşımlar. *İslam Tetkikleri Dergisi* 11(2) 419-437.
- Dursun, A. (2020). *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebû Zehra, M. (1986). *İslâm Hukuku Metodolojisi*. (Çev. A. Şener. Ankara: y.y.
- Erkan, Ü. (2017). İbn Haldun Sosyolojisinde Tasavvuf Düşüncesi. *Akademik Platform* 1(1), 5-15.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (tsz). *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir. (1417/1997). *el-Gunye li-tâlibî tarîkı'l-hağ 'azze ve celle*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. (1411/1990). *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed (1407). *Tabakâtü's-şâfiyye*, thk. Hafız Abdu'l-Âlim Han. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. (1416/1996). *Medâricü's-sâlikîn*, thk. Muhammed el-Mu'tasimillah. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabî.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. (1914). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Teymiye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. (1422/2001). *Câmi'u'r-rasâil*. thk. Muhammed Reşad Salim. Riyad: Dârü'l Atâ.
- İbn Teymiye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. (1425/2004). *Mecmû'u'l-fetâvâ*. 35 Cilt. Medîne: Mecma'u'l-Melik Fahd.
- İbn Teymiye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. (tsz.). *Mecmû'atü'r-resâ'il ve'l-mesâ'il*. B.y.: Lüçnetu't-türâsi'l-Arabî.
- İbn-i Haldun, Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun. (2004). *Mukaddime*, çev. Halil Kendir. Ankara: İmaj Yayınları.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. (2013). *Fusûsü'l-hikem*, çev. ve şerh. Ahmet Avni Konuk. b.y.
- İbn Hallikân, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed (1398). *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev essbetühü'l-ayân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir.
- İlâhî Zahîr, İ. (1426). *Dirâsât fi't-tasavvuf*. B.y.: Dârü'l-İmâmi'l-Müceddid.
- İzz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm. (1416/1995). *Mekâsidü'r-ri'ayeti li hukuki'llahi 'Azze ve Celle*. thk. İyâz Halid et-Tebâ. Dımaşk: Dârü'l-Fikr.
- Kaplan, H. (2010). Şa'rânî Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Cilt 38, 347-350. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub. (tsz.). *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Koca, F. (2002). “Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* I 73-131.
- Korkut, R. (2017). “Halidî Tasavvuf Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin El-Hayderî Medresesi Örneği)”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (5/53) 372-396.
- Kuşeyrî, A. (tsz.). *er-Risâle*. thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd b. Şerif. Beyrut: Dâru'l-Ma'rûf.
- Maverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. (1419/1999). *el-Hâvi'l kebîr fî fikhî mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*. thk. ve tlk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. (1344-1347). *el-Mecmû şerhu'l-mühezzeb*. Kahire: Dâru'l-Münîre.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. (tsz.). *Bustânü'l-ârifîn*. B.y.: Dâru'r-Riyân lilturâs.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. (1429). *Mu'cemü'l-lügâti'l-Arabiyeti'l-mu'assara*. B.y.: Âlimü'l-Kütüb.
- Öngören, R. (2011) Tasavvuf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 40, 119-126. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sadî, Ebû Cayib. (1408/1988). *el-Kâmûsi'l-fikhî lugat ve istilâhen*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr.
- Schimmel, A. (tsz.). *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. B.y.: Kabalcı Yayınevi.
- Sinanoğlu, M. İbadet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt19, 233-235. ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (1424). *el-Lüma fî usûli'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye.
- Topbaş, O. N. (2016). *İmandan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Uludağ, S. (2014). “İslâm ve Mûsıkî”. *Yeni Türkiye* (57/1), 1275-1287.
- Üdfüvî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer. (1408/1988). *el-Mûfi bi-ma'rifeti't-tasavvuf ve's-sûfi*. Kuveyt: Dâru'l Urûbe.
- Yılmaz, F. –Çatak, A. “Gaye Bakımından Fıkıh ve Tasavvufun Karşılaştırılması”. (2021). *Sufiyye* (11), 197-228.

BASIC VALUES THAT BUILD THE FAMILY IN THE QUR'AN KUR'ÂN'DA AİLEYİ İNŞA EDEN TEMEL DEĞERLER

Mustafa Songur¹, Arslan Karaoğlu², Murat Kapan³

Murat Kapan

Aile toplumun çekirdeği ve temelidir. İşte, İslam'ın dünya görüşü içinde yer alan önemli sosyal müesseselerin başında aile gelmektedir. Kur'ân'ın mesajları, insanlığın ilk ailesinin Hz. Adem ile Havva'dan meydana geldiğini ve Allah'ın onları cennete koyduğunu haber vermektedir. (el-Bakara 2/35) Ayrıca “Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan ve O'ndan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun” (en-Nisâ 4/1, el-A'raf 6/19, ez-Zümer 39/6) Bu âyetten de öğreniyoruz ki, ilk insan Hz. Adem ile eşi Havva birleşerek bir aile oluşturmuşlardır. Yeryüzünün bu ilk çifti, çocuklara sahip olmuş ve bilinen ilk çekirdek aileyi meydana getirmişlerdir. İnsanlığın en eski sosyal organizasyonu olan ailenin teşekkülünde maddi öğelerden çok manevi öğelerin ağır bastığı her zaman görülmüştür. Çünkü aile fertlerini birbirine bağlayan, en sağlam ve geçerli olan paradigma manevi değerlerdir. Kur'ân, her alanda olduğu gibi toplumun ana çekirdeğini oluşturan aile konusunda da, amacına uygun ilkeler ve prensipler getirmiştir. Bu çerçevede aileyi ve onu oluşturan psikolojik ve toplumsal temellere dair Kur'ân'ın ürettiği toplumsal ve psikolojik değerleri içeren temel kavramlar bulunmaktadır. Sözelimi sevgi, saygı, güven, ait olma, paylaşma ve yardımlaşma, ihtiyaçları karşılama, cinsel işlevler, biyolojik bakımdan neslin devamının sağlanması, çocukların korunması, gelişim ve eğitimlerinin desteklenmesi, toplumsallaştırılması gibi konulardır. Bu temel değerlere ilişkin ortaya konan öğretilerin hepsine yakını Kur'ân'ın kavramsallaştırdığını söylemek mümkündür.

Aileye dair en önemli Kur'ânî kavramlardan biri sevgidir. Sevgi, “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” diye tanımlanır. Sevgi, eşler arasındaki ilişkiyi düzenleyen en önemli etkenlerden biridir. Bu hususu Kur'ân şöyle açıklamaktadır: “İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp, sevgi ve rahmeti/inceliği ve yumuşaklığı var etmesi, O'nun varlığının belgelerindendir (Er-Rum 30/21) Ayrıca Kur'ân, ailenin en önemli temelini saygı olduğuna vurgu yapar. Saygı insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliği arasındaki sınırı bilip, o sınırı aşmaması; kendi aleyhine dahi olsa başkasının hakkına, hukukuna dikkat etmesidir. Mutlu aile bağlarının güçlenmesinde sevgi kadar eşlerin arasında saygının varlığı da çok önemlidir. Kur'ân'da, bu konuya “Eşlerinize güzel ve iyi ölçülerle davranın” (en-Nisâ 4/19) “Affedici olmanız takvaya daha uygundur. Aranızdaki iyilikleri unutmayın” (el-Bakara 2/237) âyetleriyle dikkat çekilmiştir. Birbirlerini düşünen, uzlaşma yolunu tercih eden, birlikte paylaşmayı erdem sayan ve ortak karar almayı ahlaki bir edim olarak gören aile bireyleri arasında, sevgi ve saygı bağları kuvvetlenir. Aile, bireysellikten toplumsallığa; düzensizlikten nizâma, günahlardan ibâdete geçişi sağlayan en önemli fitri bir yapıdır. Ailenin kuruluşundaki bu ihtiyaçlar ile Kur'ân'ın muhteva bütünlüğü içinde yer alan aile ile ilgili kavramlar mukayese edildiğinde açıkça görülür ki, ailenin temelini oluşturan temel ilkeler aynı zamanda Kur'ân'ın da konuları ve kavramları arasında yer alır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Aile, Sevgi, Saygı, Paylaşmak.

Arslan Karaoğlu

The family is the core and foundation of society. Here, the family is at the forefront of important social institutions within the worldview of Islam. The messages of the Quran inform us that the first family of humanity was formed by Adam and Eve and that Allah placed them in Paradise. (Al-Baqarah 2/35) In addition, “O mankind, fear your Lord, who created you from a single soul and created from it its mate and from both of them scattered many men and women” (An-Nisa 4/1, Al-A’raf 6/19, Az-Zumar 39/6). We also learn from this verse that the first human, Adam, and his wife Eve came together and formed a family. This first couple on earth had children and formed the first known nuclear family. It has always been seen that spiritual elements are more dominant than material elements in the formation of the family, which is the oldest social organization of humanity. Because the most solid and valid paradigm that binds family members together is spiritual values. The Quran, as in every field, has brought principles and principles that are suitable for its purpose in the family, which forms the core of society. Within this framework, there are basic concepts that include the social and psychological values produced by the Quran regarding the family and the psychological and social foundations that form it. For example, love, respect, trust, belonging, sharing and helping each other, meeting needs, sexual functions, ensuring the continuation of the generation biologically, protecting children, supporting their development and education, and socialization. It is possible to say that the Quran conceptualizes almost all of the teachings put forward regarding these basic values. One of the most important Quranic concepts regarding the family is love. Love is defined as “the feeling that directs a person to show close interest and devotion to something or someone.” Love is one of the most important factors that regulates the relationship between spouses. The Quran explains this issue as follows: “It is among the proofs of His existence that He creates spouses from among you that you may find peace with them, and He creates love, mercy, and gentleness (Ar-Rum 30/21). The Quran also emphasizes that the most important foundation of the family is respect. Respect is knowing the boundary between one’s own personality and the personality of others and not exceeding that boundary; being careful about the rights of others, even if it is against one’s own. The existence of respect between spouses is as important as love in strengthening happy family ties. The Quran draws attention to this issue with the verses, “Treat your spouses with goodness and kindness” (an-Nisa 4/19) and “It is more appropriate for you to forgive, and do not forget the good that is done between yourselves” (al-Baqarah 2/237). The bonds of love and respect are strengthened between family members who think about each other, prefer the path of compromise, consider sharing together as a virtue, and consider making joint decisions as a moral act. The family is the most important natural structure that enables the transition from individuality to society, from disorder to order, from sins to worship. When these needs in the establishment of the family are compared with the concepts related to the family within the content integrity of the Quran, it is clearly seen that the basic principles that form the basis of the family are also among the subjects and concepts of the Quran.

Keywords: Tafsir, Family, Love, Respect, Sharing.

THE CONCEPT OF TESHİR IN TERMS OF INFLUENCE ON HUMAN
SPIRITUALITY
İNSANIN MÂNEVÎYÂTINI ETKİLEMESİ AÇISINDAN TESHİR KAVRAMI

Emine ALADOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
Bölümü Tefsir Bilim Dalı, İlahiyat, 0009-0001-2647-0065

Özet

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de gökteki ve yerdeki tüm varlıkları insanın hizmetine sunduğunu bildirmektedir. "Hizmete verme, emre âmâde kılma, istifadeye sunma, boyun eğdirme" gibi anlamlara gelen teshîr, insanın kâinattaki konumunu ve ona yüklenen sorumlulukları vurgulayan önemli bir kavramdır. Teshîr sadece insanın dünyadaki hâkimiyetini değil, aynı zamanda onun manevi yönünü de etkileyen derin anlamlar taşımaktadır.

Bu çalışmada, teshîrin insanın manevi hayatına etkileri iki temel boyutta ele alınacaktır. İlk olarak, evrendeki varlıkların insanın hizmetine sunulmasının, insanın Allah'a karşı şükür duygularını artırdığı, muhabbet bağlarını güçlendirdiği ve sorumluluk bilincini geliştirdiği üzerinde durulacaktır. Teshîr kavramının, insanın kendini ve evrendeki yerini idrak etmesine yardımcı olduğu, bu sayede huzur ve tatmin içinde bir yaşam sürmesine katkıda bulunduğu değerlendirilecektir.

İkinci olarak, insanın dünya nimetlerini nasıl kullandığına bağlı olarak teshîrin nefsanî arzulara yol açabileceği ve manevi yozlaşmaya sebep olabileceği tartışılacaktır. Modern çağda teknoloji, tüketim kültürü ve insan merkezli yaklaşımlar, teshîrin insan üzerindeki etkilerini daha karmaşık hale getirmektedir. Bu çerçevede, insanın elindeki nimetleri sorumluluk bilinciyle değerlendirmesi gerektiği vurgulanacaktır.

Bu bildiride, konuya dair ayetler, hadisler ve klasik tefsir kaynakları ışığında tahliller yapılacaktır, ayrıca modern akademik çalışmalar da dikkate alınarak teshîrin insanın manevi dünyasına etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Sonuç olarak, teshîrin sadece bir lütuf değil, aynı zamanda büyük bir imtihan olduğu vurgulanacak ve insanın bu dengenin farkında olması gerektiği ortaya konacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, Teshîr, İnsan, Maneviyat

Abstract

In the Holy Quran, Almighty Allah states that He has put all beings in the sky and on earth at the service of man. Teshir, which means "to render service, to make subservient, to make use of, to make subject", is an important concept that emphasizes the position of man in the universe and the responsibilities assigned to him. Teshir carries deep meanings that affect not only man's dominance in the world, but also his spiritual aspect.

In this study, the effects of teshîr on the spiritual life of man will be discussed in two basic dimensions. First, it will be emphasized that offering the beings in the universe to man's service increases man's feelings of gratitude towards Allah, strengthens the bonds of love and develops his sense of responsibility. It will be evaluated that the concept of teshîr helps man to

comprehend himself and his place in the universe, and thus contributes to a life of peace and satisfaction.

Secondly, it will be discussed that teshīr can lead to selfish desires and spiritual degeneration depending on how man uses the blessings of the world. In the modern age, technology, consumer culture and human-centered approaches make the effects of teshīr on man more complex. In this context, it will be emphasized that man should evaluate the blessings he has with a sense of responsibility.

In this report, analyses will be made in the light of verses, hadiths and classical tafsir sources on the subject, and the effects of teshīr on man's spiritual world will be comprehensively discussed by taking into account modern academic studies. As a result, it will be emphasized that tafsir is not only a blessing but also a great test and it will be revealed that a person must be aware of this balance.

Keywords: Tafsir, Quran, Tafsir, Human, Spirituality

THE PROMINENT ISLAMİC SCHOLAR AL-MURTAḌĀ AL-ZABĪDĪ AND THE
OTTOMAN PERCEPTION REFLECTED IN HIS WORK “NAFAHĀT RAYĀḤĪN”

BÜYÜK İSLAM ALİMİ MURTEZÂ EZ-ZEBĪDÎ VE “NAFAHĀT REYYĀḤĪN”
İSİMLİ ESERİNE YANSIYAN OSMANLI ALGISI

Eyüp Öztürk

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
İslam Tarihi Anabilim Dalı, Trabzon/TÜRKİYE

<https://orcid.org/0000-0003-1779-5519>

Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs* isimli meşhur sözlüğü dışında yaklaşık 140 civarında eser kaleme almıştır. Bunlar arasında yer alan ve bu tebliğe de konu olan ismini Türkçe’ye “Mehdî’nin Çıkışından Sonra Osmanlı Devleti’nin Sürekliliği Hakkında Gül Bahçesinden Reyhan Esintileri” (Nefehât reyyâḥîn er-ravḍu'l-verdî fî istimrârî'd-devleti'l-Osmâniyye ba‘de hurûci'l-Mehdî) şeklinde tercüme edebileceğimiz 9 varaklık küçük risale ise şimdiye kadar herhangi bir araştırmaya konu edilmemiştir. Eser Osmanlı Sultanı III. Mustafa’ya atfedilmiş gözükmetedir. Risale adından da anlaşılabilceği üzere Osmanlı Devleti’nin Mehdî’nin zuhurundan sonra da baki kalmaya devam edeceği şeklindeki ilginç bir iddia üzerine inşa edilmiştir. Zebîdî’ye göre Osmanlılar dinin ve tevhid ehlinin yardımcısı, Haremeyn’in koruyucusu, Hz. Muhammed’in getirdiği şeriatın payandası ve hilafet makamının konağıdır. Anlaşıldığına göre Zebîdî Mehdî’nin yakında zuhur edeceği düşüncesindedir. Zebîdî bu kanaatini İbn Arabî’nin cifr merkezli meşhur eseri “Şeceretü’n-Numâniyye” ve bu eserin Sadreddin el-Konevî tarafından yapıldığı iddia edilen şerhine dayandırmış gözükmetedir. Bu eserlerde yer alan rumuzların açılımına göre Mehdî’ye Horasan kökenli bir topluluk yardım edecektir. Mehdî önce Şam’a gelecek Antep üzerinden ilerleyecek ve Konya’da Osmanlılar ile bir araya gelecektir.

Apart from his renowned dictionary *Tāj al-‘Arūs min Jawāhir al-Qāmūs*, Muḥammad Murtaḍā al-Zabîdî authored approximately 140 works. Among these is a brief nine-folio treatise, which is the subject of this paper, entitled *Nafahāt rayāḥîn al-rawḍ al-wardî fî istimrār al-dawla al-‘Uthmāniyya ba‘d khurūj al-Mahdî*, which may be translated into English as “The Fresh blossoms of the rose garden concerning the Ottoman state’s continuing after the Mahdî’s emergence” The work appears to have been dedicated to Ottoman Sultan Mustafa III. As the title suggests, the treatise is constructed around the intriguing claim that the Ottoman Empire will continue to exist even after the appearance of the Mahdi. According to al-Zabîdî, the Ottomans are the supporters of religion and the monotheistic community (ahl al-tawḥîd), the protectors of the Holy Sanctuaries (al-Ḥaramayn), the pillars upholding the Shariah brought by the Prophet Muḥammad, and the seat of the caliphate. It appears that al-Zabîdî believed in the imminent appearance of the Mahdi. He appears to base this belief on the jafr interpretations found in the well-known work “*Shajarat al-Nu‘māniyyah*” by Ibn al-‘Arabî, as well as its commentary—attributed to Şadr al-Dîn al-Qūnawî. According to the decryption of the codes in these texts, a group from Khorasan will assist the Mahdî. The Mahdî will first arrive in Damascus, advance through Antep, and unite with the Ottomans in Konya.

PHILOSOPHICAL CRITICISM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THEOLOGY AND TRADITION

TEOLOJİ-GELENEK İLİŞKİSİNİN FELSEFİ ELEŞTİRİSİ

Ali YILDIRIM

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-1687-993X

Özet

Teoloji bir anlamıyla Tanrıbilim olarak ifade edilir ve bu anlamda insanın, Tanrı'yı ve O'nun evrenle ilişkisini anlama çabasına işaret eder. Başka bir ifadeyle teoloji, belli bir dinin Tanrı tasavvuru, vahiy anlayışı ve ahiret inancı başta olmak üzere temel dini doktrinleri aracılığıyla evreni ve insanı anlamaya yönelik akıl merkezli entelektüel bir faaliyettir. Gelenek ise belli bir toplumda zamanla ortaya çıkan, kalıplaşan, kuşaktan kuşağa aktarılan, bilgi, görenek ve davranış kalıplarını içeren kültürel bir yapıdır. Gelenek birçok değişkenle birlikte dinin etkisinde olan ve aynı zamanda dine de etki eden bir yapıdır. Gelenğin şekillenmesinde dinin etkisi büyük ölçüde Tanrı inancıyla ilişkilidir. Belli bir dine mensup geleneksel yapılar o dinin teolojik faaliyetleriyle birtakım değişimler geçirir ve bu değişimler gelenğin yapısına dahil olarak varlıklarını sürdürürler. Gelenek, görünürde statükoyu temsil etse de yavaş ancak sürekli gerçekleşen değişimler gelenğin özündeki dinamik bir yapıya işaret eder. İnsanlar aslında kısa hayatlarında belli bir geleneğe bağlı kalmakla kapalı bir zihne sahiptirler. Ancak gelenekler tarih boyunca insan hayatını aşan etkilerle sürekli değişime uğrarlar. Bu sunumda gelenek - teoloji ilişkisine üç farklı felsefi eleştiri yöneltilmektedir. Buna göre, ilk olarak teolojinin etkisiyle ortaya çıkan geleneklerin tutarlılığı açısından referans metinlerin doğruluk değerlerinin sorgulanması önemlidir. İkinci olarak belli bir geleneksel ögenin, tüm değişimlerine rağmen, aslına ne kadar sadık kalındığı sorgulanmalı, gelenği güncel tutma amacı gerçekleştirilebilir olmalıdır. Ayrıca gelenek eleştiriye açık olmalı ve temel kimliğini kaybetmeden güncellenebilmelidir. Üçüncü olarak gelenğin eleştirisi mümkün olmalıdır; akıl yalnızca gelenğin kendisine atıfta bulunularak tanımlanamaz. Pratikte ne kadar zor olsa da gelenğin iddialarını gelişen ve oluşan yeni şart ve durumlara karşı değerlendirmek ve eleştirmek prensipte mümkün olmalıdır. Sunumda birtakım somut örnekler üzerinden teolojik referanslar ve geleneksel uygulamalar arasındaki ilişkiler eleştiriye tabi tutularak pratik öneriler geliştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Din felsefesi, teoloji, gelenek, kutsal metinler, dini pratikler

Abstract

Theology is defined as theology in one sense, and in this sense, it refers to man's effort to understand God and His relationship with the universe. In other words, theology is a reason-centered intellectual activity aimed at understanding the universe and man through the basic religious doctrines of a certain religion, primarily the conception of God, the understanding of revelation, and the belief in the afterlife. Tradition, on the other hand, is a cultural structure that emerges in a certain society over time, becomes fixed, and is passed down from generation to generation, containing knowledge, customs, and behavioral patterns. Tradition is a structure that is influenced by religion along with many variables, and at the same time affects religion.

The influence of religion in the formation of tradition is largely related to belief in God. Traditional structures belonging to a certain religion undergo certain changes with the theological activities of that religion, and these changes continue their existence by being included in the structure of the tradition. Although tradition seemingly represents the status quo, the slow but continuous changes indicate a dynamic structure in the essence of tradition. People actually have a closed mind by adhering to a certain tradition in their short lives. However, traditions have been constantly changing throughout history due to influences that transcend human life. In this presentation, three different philosophical criticisms are directed at the tradition-theology relationship. Accordingly, firstly, it is important to question the accuracy of reference texts in terms of the consistency of traditions that emerged under the influence of theology. Secondly, it should be questioned how faithful a certain traditional element is to its original, despite all its changes, and the aim of keeping the tradition up-to-date should be achievable. In addition, tradition should be open to criticism and should be able to be updated without losing its basic identity. Thirdly, criticism of tradition should be possible; reason cannot be defined only by referring to tradition itself. No matter how difficult it is in practice, it should be possible in principle to evaluate and criticize the claims of tradition against new conditions and situations that develop and emerge. In the presentation, the relationships between theological references and traditional practices will be subject to criticism through some concrete examples and practical suggestions will be developed.

Keywords: Philosophy of religion, theology, tradition, sacred texts, religious practices

1. GİRİŞ

İnsan, akıl, irade ve arzulara sahip bir varlık olarak yaşamını kendi istediği gibi inşa etme eğiliminde olan bir canlıdır. Geçmişten getirdiklerimiz, an itibariyle tecrübe ettiklerimiz ve geleceğe yönelik beklenti ve planlarımız hayatımızı kurgulamada bize eşlik eder. Geçmiş, yaşamın, üzerine inşa edildiği zemin görevi görür ve bu nedenle geçmişten getirdiklerimiz, bildik ve aşına olmaları itibariyle büyük ölçüde sahip çıkılan, savunulan ve devam ettirilmek istenen unsurları içerir. Bunlar genellikle kalıplaşmış ve değiştirilmek istenmeyen unsurlardır. Bu nedenle geçmiş, büyük ölçüde direnç gösterir dolayısıyla statükoyu temsil eder. İçinde bulunan zamanda tecrübe ettiklerimiz ise tersine dinamik bir yapı arz eder ve değişim, dönüşüm, yenilik odaklıdır. Geleceğe yönelik planlarımıza baktığımızda henüz ortada olmuyor olmaları onları büyük ölçüde eleştiriden uzak tutar. Kendi güvenli alanlarında gerçeğe dönüştürülmek üzere kendisine uzanacak eli beklerler. Yaşamın bu üçlü ayrımında otorite genellikle geçmişin elindedir. Ancak uzun zaman dilimleri her otorite gibi geleneğin de zayıflamasına, değişime uğramasına ve yeniliğe boyun eğmesine yol açmaktadır. Elbette tüm değişim ve dönüşümleri olumsuz bir yargı ile karşılamamak gerekir zira gelenek her ne kadar statükoyu temsil ediyor görünse de yavaş ama durmaksızın gerçekleşen bir değişim gücünü de içinde barındırır. Nihayetinde dünyaya gelen her insan yaşamın bin bir çeşitliliği karşısında geçmişin gölgesinde kalmadan yeni dünyanın yeni yüzleriyle hayata yeni bir başlangıç yapmak için daima bir motivasyon taşır. Bu da ister istemez insanların geçmişle olan ilişkilerinde sorgulama, değerlendirme ve eleştirme süreçlerinin devreye girmesine ve doğal olarak bir değişim ve dönüşüm sürecinin gerçekleşmesine yol açmaktadır.

Günümüzde bazı sosyologlar geleneğin var olanı yeniden yapılandırmak ya da keşfetmekten çok mevcut haliyle muhafaza etmek için ortaya atılan bir görüş olduğunu belirtmek amacıyla detraditionalization kavramını kullanmaktadır. Gelenek kavramı, 20. yüzyılın sonlarında köklü değişimlere maruz kalmıştır ve bu nedenle geleneksel dinin ve kültürün geleceğinden bahsettiğimizde, bu değişimleri göz önünde buldurmak gerekir. Aslında geleneksel kültürün geleceği konusundaki yoğun kaygılar bile gelenek kavramının değişebilir bir niteliğe sahip

olduğunu göstermektedir (Robertson, 2003: 360). Bu minvalde, konuya dinamik bir perspektiften bakıldığında değişme de bütün insan topluluklarına damgasını vuran önemli bir karakteristiktir ve bu haliyle o, hemen her toplumda ve her zaman için, en azından potansiyel olarak varlığını sürdürmektedir. Böyle olunca, aslında hiçbir toplum tamamen sabit/hareketsiz değildir. Her toplumun kendine has bir dinamiği mevcuttur ve bu dinamik çerçevesinde o sürekli olarak az ya da çok bir değişime maruz kalır. Toplumdaki bir kısım değişiklikler yavaş ve birikici bir tempoda seyrederek. Ötekiler çok hızlı ve hatta sancılı bir biçimde meydana gelirler (Günay, 2001: 5).

Diğer taraftan din, insan yaşamını idealize etme iddiasıyla müntesipleri üzerinde daima etkin bir rol üstlenir. Dinin en temel iddiası Tanrı inancıdır ve diğer tüm iman, ibadet ve ahlak esasları ile diğer ritüeller Tanrı inancı etrafında şekillenir. Ancak din her ne kadar özünde, orijinal, tümüyle yeni ve dinamik bir iddia ve içerikle ortaya çıkıyor olsa da toplumlar dini hiçbir zaman onu tam olarak temel iddiası çerçevesinde yaşamayı sürdürememişlerdir. Zira dinin temelde ve en kritik iddiası bir başkaldırıdır. Mevcut yerleşik düzene, kalıplaşmış uygulamalara, ön yargılara ve statükoya, din ve beraberinde gelen kurumlar itiraz niteliği taşır. Bu nedenle her din temsilcisi peygamber, dini tebliğ ettiği toplumla çatışma yaşamıştır. Çünkü insan, konforu talep eder ve toplumlar da konforu daima kurulu düzen üzerinde geleneğe bağlı kalmakta ararlar. Aynı şeyleri yapmak ve aynı şekilde davranmak düzeni korumanın yolu olarak kabul edilir. Oysa din insana, özünde dinamik olan doğasını hatırlatır ve onu yeniyeneye olan ilgiye doğru uyarır. İnsanda var olan potansiyellerin konfor uğruna yok sayılmasına, görmezden gelinmesine ya da bastırılmasına karşı çıkar. Böylece onda var olan potansiyellerin açığa çıkması noktasında onun için vahiy ve peygamberler aracılığı ile bir bakıma far ettirici güç olarak ortaya çıkar ve bu sürecin üstesinden gelebilme noktasında ona rehberlik eder. Bu bakımdan din inanç esaslarından, ibadet biçimleri ve ahlaki ideallere kadar tüm yönleriyle bir bütün olarak insan hayatını dikkate alıyor olmasıyla iddiasında da ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Zira insan yaşamının sadece bir boyutuna hitap ediyorsa muhtemelen belli bir dönemde ya da yaşamın tek bir veçhesinde hapsolabilirdi.

Çalışmamızın amacı, insan yaşamına yön veren temel iki dinamik olarak değerlendirdiğimiz gelenek ile teolojinin birbirlerine karşı durumlarını felsefi açıdan bir eleştiriye tabi tutmaktır. Bu bakımdan geleneğin insan yaşamına yön verme gücü ile dinin ve dolayısıyla teolojinin gelenek karşısında durumunu sorgulamak suretiyle insan eylemlerini ve tercihlerini belirlemede ortaya çıkan durumu anlamaya çalışmaktır. Gelenek, teoloji ilişkisi bazı dönemlerde toplumlar üzerinde yapıcı roller üstlenmişken bazı dönemlerde büyük travmaların yaşanmasına neden olacak derecede çatışmalara da zemin hazırlamıştır. Ancak her durumda toplumda belirgin birer güç olarak kendisini hissettirmiş olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Zira gündelik yaşamdan tutun da uluslararası ilişkiler ve devlet politikalarına kadar birçok hassas dengenin merkezinde gelenek ve teoloji ilişkisi etkin rol oynamaktadır. Dönüşüm, değişim ve yeniliği yaşam biçimlerine adapte eden toplumlar bu ikili durumun bir şekilde üstesinden gelebilmekte iken aksine bunu başaramayan toplumların dünya sahnesinde büyük zorluklar yaşadığını görmekteyiz. Bu nedenle gelenek teoloji ilişkisinin tesisinde ön plana çıkan sorunların analizi büyük önem arz etmektedir.

Bu sunumda gelenek, teoloji ilişkisine üç farklı felsefi eleştiri yöneltilmektedir. Buna göre, ilk olarak teolojinin etkisiyle ortaya çıkan geleneklerin tutarlılığı açısından referans metinlerin doğruluk değerlerinin sorgulanmasının önemi üzerinde durulacaktır. Burada eleştirisi yapılacak olan, daha çok dini metinlerin referans alınmasıyla şekillenen uygulamaların zamanla ulaştığı geleneksel yapıdır. Buna göre son durumda ortaya çıkan yapının referans alınan teist düşüncenin kaynağı ile uygunluğu analiz edilecektir. İkinci olarak belli bir geleneksel öğenin, tüm değişimlerine rağmen, aslına ne kadar sadık kaldığı sorgulanmalı, geleneği güncel tutma

amacı gerçekleştirilebilir olmalıdır. Ayrıca gelenek eleştiriye açık olmalı ve temel kimliğini kaybetmeden güncellenebilmelidir. Bu eleştirinin önemi ise dini emir ve yasaklarla karşı karşıya gelen herhangi bir geleneğin sürdürülebilirliğinden kaynaklanır. Burada geleneği ayakta tutmanın bir yolu olarak geleneğin din ile olan ilişkisinin olumlayıcı bir yolunu aramaktır. Her çatışma muhakkak taraflardan birinin yok edilmesi anlamı taşımamalıdır. Bunun için uyumluluk yolunun tercih edilmesi de bir seçenek olarak değerlendirilebilmelidir. Böylelikle geleneğin yaşatılması mümkün olabileceği gibi teolojik sorunların da üstesinden gelme şansı doğmaktadır. Üçüncü olarak geleneğin eleştirisi mümkün olmalıdır; akıl yalnızca geleneğin kendisine atıfta bulunularak tanımlanamaz. Pratikte ne kadar zor olsa da geleneğin iddialarını gelişen ve oluşan yeni şart ve durumlara karşı değerlendirmek ve eleştirmek prensipte mümkün olmalıdır (Mitchell, 2010: 438). Buna göre eleştiriye açık uygulamalar gelişime açık ve doğal olarak da devamlılığa aday olmaktadır. Aksi taktirde kimi metinlerle çatışan geleneksel uygulamalar büyük ölçüde dini metinler üzerinde uyguladığı baskı nedeniyle metne uygun olmayan durumlara neden olabilmektedir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Gelenek

Sunumda ön plana çıkan kavramlardan ilki gelenektir. Gelenek öncelikle belli bir kültür çevresinde oluşan ve geçmişten günümüze birçok iş ve işleyişin uygulama biçimini ifade eden kapsayıcı bir kavram olarak tanımlanabilir. Gelenek ile geçmiş yaşam biçimlerine ait tüm maddi ve manevi değerler bütünü yaşanan mevcut zamana taşınır. Gelenek Arapçada sözlük anlamı, iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan, peş peşe gelen anlamlarındaki “urf/örf” kelimesinin Türkçedeki karşılığı olarak kullanılır. Bu anlamıyla geleneğin, sosyal düzenin sağlanmasında oynadığı etkin rolü ön plana çıkar. Zira kişiler toplumda gelenek haline gelmiş olan ve yerleşik bulunan eylem biçimleri sayesinde topluma hızlı bir şekilde adapte olabilmek şansını yakalar. Gündelik hayatta gerçekleşen herhangi bir olay karşısında alınması gereken tavır ya da yerine getirilmesi gereken iş ve işlemlerin neler olduğunu ya da hangi biçimlerde icra edilecekleri gelenek sayesinde açıklığa kavuşur. Topluma katılan her birey süregelen ve böylelikle daima göz önünde ve tekrar eden eylem biçimlerine olan aşinalık sayesinde aynı iş ve işlemleri gerçekleştirmek için ön bilgilerle donanır.

Gelenek ezeli hikmettir (Coşkun, 2021: 172). İnsan kavrayışının asırlar öncesine uzanan birikimsel yeteneğidir. Geleneğin literatürde yaygın olarak ifade edilen özellikleri şu şekilde sentezlenmiştir: Sürekliliğe ve istikrara işaret eden; geçmişin üstün olduğu fikrine dayanan; tam ve eksiksiz olarak algılanan; kabul edilen kaynağa daha yakın görülen; bir yumuşak ideoloji gibi düşünülen ama yine de itaat gerektiren; gerçekleştirmesi bir hiyerarşinin kurulmasına ihtiyaç gösteren; kendini taşıyacak bir harici yapıya sahip olan; elden ele nakletmeye dayanan bir olgudur (Aydın, 2004: 53).

Gelenek kavramının ifade ettiği aktarma, eskiye ait birikimlerin basitçe, olduğu şekliyle bir kuşaktan diğerine iletilmesinden ibaret değildir. Bu aktarma, eskiye ait unsurların, yeni yaşam şartları ve düşünce biçimlerinde ortaya çıkan unsurlarla bir araya getirilerek, yeni olanı eski olana bir tür uyarlamayı, bütünleştirmeyi içermektedir. Yani önceden var olan, yeniden var edilme sürecine maruz kalmaktadır, böylece bir tür diyalektik gerçekleşmektedir (Şallı, 2017: 67).

Geleneğin insan için olumlu yanları onu içine doğduğu hayata kolay adapte ediyor olmasıyla ilgilidir. Birçok şey hakkında çözüm yolları üretmek için derinlemesine düşünmek durumunda kalmadan olagelene başvurmaya konfor yaratır. Bu nedenle gelenek kolaylaştırıcı görev üstlenir. Bir bakıma gelenek, inanç ve kültür öğeleri üzerinde yoğunlaşmış tekrarlanan yaşantılar olarak toplumun yazılmamış kanunlarını içermektedir. Bu kurallar yazılı kanunlardan daha güçlü,

daha bağlayıcı ve daha saygındır. "Ayıptır-günahtır" yaptırımını, "yasaktır" yaptırımından daha etkili olagelmıştır (Cebeci, 1996: 76).

Diğer taraftan değişim, dönüşüm ve yenilik isteyen insan için gelenek direnç gösterir. Toplumsal yapı, normları gelenek üzerinde inşa ettiği için her bireyden geleneğe uygun hareket etmesini bekler. Ancak değişen dünya ve yeni nesil ilk etapta daima gelenek ile kısa da olsa bir çatışma yaşar. Sonraları büyük ölçüde geleneğe uyum sağlanmak suretiyle toplumsal yaşam sürer. Burada bir örnek vermek yerinde olacaktır. Geleneğin öze uygun bir biçimde yaşatılmasında dikkat edilecek nokta yeni neslin doğrudan anne-baba ile değil en az iki ya da üç kuşak önce ile irtibatının kurulmasının sağlanmasıdır. Nihayetinde büyük baba ve onun babası diyebileceğimiz kuşaklar olgun kuşağı temsil eder ve tecrübe en üst seviyede aktarılmaya müsait durumdadır. Ann-baba kuşağında ise gelenek henüz içselleşmemiş ve halen eleştiriye açık olduğundan yeni nesil üzerinde ikna edici özelliğini ortaya koyamaz. Önceki kuşaklar ise gerek uzaklığından gelen ulviyet gerek kökensel olarak taşıdığı anlamlarla daha fazla güven ve aidiyet hissi barındırması yönüyle geleneği taşıma ve aktarma konusunda daha yetkindir.

Geleneğin zamanla toplum üzerindeki etkisi baskıcı, otoriter ve hatta zorlayıcı olabilmektedir. Bu durumda birey toplum arasındaki çatışma belirginleşir ve kopmalar ya da ayrışmalar baş gösterebilmektedir. Aynı şekilde gelenek toplumsal yaşam üzerinde oluşturduğu baskı ile aklın, özgür ve yenilikçi düşüncenin önünü kapatabilmektedir. Felsefi anlamda sorun teşkil eden nokta burada ortaya çıkmaktadır. Zira bu aşamada gelenek akıl sahibi insanı kendi asli fonksiyonlarından feragat etmeye, benliğine yabancılaşmaya ve aslında geleneğe uyma adına taklidi bir yaşama kendini kurban etmeye götürebilmektedir. Ancak önceki kuşakların geleneği taşıma ve aktarma biçimleri bireye dayatma değil de daha çok bireyde tecrübe oluşturmaya bizzat deneyim kazandırmaya yönelik olduğundan, gelenek taklidi değil tecrübi bir formla aktarılma şansı bulur. Geleneğin bu boyutunun bazı insanlarda gelenekçilik diye tabir edilen bir tutumu ortaya çıkardığına da sadece değinmek yeterlidir. Zira gelenekçilik, toplumsal kurumları ve inançları daha çok geçmişten süregeldikleri için benimseyen, saygın tutan, destekleyen, yeni kültür öğelerine daha az değer veren tutum veya öğretiler (Kutlu, 2019: 25).

2.2. Din ve Teoloji

Sunumun diğer temel kavramlarından din, Tanrı tarafından insanlara dünya ve ahirette mutlu bir yaşamı elde edebilmeleri için rehberlik etmek üzere gönderilmiş kurallar manzumesi olarak tarif edilebilir. Dinde temel mesele bir Tanrı'nın varlığına olan inançtır ve dini inancın mahiyetini Tanrı inancının şekilleri ya da boyutları belirlemektedir. Buna göre tek tanrılı, çok tanrılı, Tanrı-evren birliği, tabiata müdahale eden ya da etmeyen gibi Tanrı inancına yönelik farklı tasavvurlar, dini inancın tesisinde en temel yaklaşımlar olarak görülür. Teistik dinlerde Tanrı, yaratan, yöneten, müdahale eden, koruyan, esirgeyen, uyaran ve cezalandıran olarak hayatın içindedir. Deist bakış açısıyla Tanrı kâinatı ve içindekileri yaratıp kenarı çekilmiştir dolayısıyla oluş kendisine isnad edildikten sonra tüm olanlar kendiliğindendir ve insan da kâinatta hemcinsleri ile yalnız bırakılmış adeta fırlatılmış, gözden çıkarılmış bir varlıktır. Sadece bu iki tasavvur dahi bir Tanrı tasavvurunun din anlayışını şekillendirmede ne tür bir etkiye sahip olduğunu göstermeye yeterlidir. Çünkü insanın kâinata müdahale etmeyen bir Tanrı ile nasıl bir ilişki kuracağı elbette müdahale eden bir Tanrı ile nasıl bir ilişki kuracağından farklı olacaktır. Birinde emir ve yasakların hayatı sürdürmek adına belli bir anlamı varken diğerinde emir ve yasaklardan söz etmek mümkün dahi değildir.

Her toplumun değerlerinin oluşumunda, dini inançların katkı ve yönlendirmesi söz konusudur (Erdem, 1998: 83). Tanrı tasavvuru bir dinin temel özelliklerini belirgin hale getiren en önemli kısımdır. Bir örnek olması bakımından Gök Tanrı inancına sahip Eski Türklerin İslam dinine

geçişlerinde, temelde Tanrı tasavvurlarındaki benzerliğin rolü görmezden gelinemez. Geleneksel Türk dini, Gök-Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş orijinal sistem olarak değerlendirilirken (Güngör, 2000: 177) İslam'ın tevhid inancı ile benzerlik açıkça fark edilmektedir.

Dinlerde Tanrı'nın tabiata müdahalesinin doğrudan evren ve içindekilerinin yaratılması gibi fizik olayların yanında vahiy ve peygamberleri aracılığı ile de olduğu kabul edilir. Özellikle insan yaşamının idamesinde ona yol gösterici bir rehberlik olması bakımından vahiy ve peygamber öğütleri etkin rol oynar. Nass olarak da ifade edilen Tanrı'nın emir ve yasakları genel ilkelere işaret ederken insandan, yaşamını organize ederken bu ilkelere uygun davranması beklenir. Oysa insan yaşamı dinamikdir ve bu durumda Nassın sübutu ile hayatın dinamikliği arasında birtakım çatışmaların olması ihtimali doğar. Bu durumda “zamanın değişmesiyle hükümler değişir” denildiğine göre (Tahralı, 1996: 268), değişen ve değişebilecek olanın hükümler yani yorum olduğu, nassın kendisi olmadığı kısaca Tanrı'nın emir ve yasaklarının genel hatları belirlediği göz önünde bulundurularak yorumun dinamizmine olan inancın korunması gereklidir. Aksi taktirde dünya ve ahirette mutlu bir yaşam için dinamik bir sürecin içerisinde olan insanın nassa uygun davranma kaygısıyla, yaşamını birtakım zorluklara boğmak durumunda kalma ihtimali vardır.

Teoloji ya da ilahiyat, bir düşünce alanıdır ve Tanrı'nın ya da onunla ilişkili evrenin dinsel açıklamasını, akıl merkezli kalarak gerçekleştiren entelektüel bir etkinliktir. Teoloji aracılığıyla, herhangi bir Tanrı'ya duyulan inancın tutarlı ve anlamlı bir şekilde yorumlanması amaçlanmaktadır. Hatta bu amaç sürdürülerek, dinsel inanç; eylem ve deneyimlerin, özellikle de Tanrı'nın, insan ve evrenle olan bağdaşık ilişkileri kurgusal düzeyde temellendirilmeye çalışılmaktadır. Böylece vahye dayalı kalınarak tanrısal, değişmez, ezeli-ebedi ya da ideal dünya ile fiziki dünya arasındaki ilişkinin ne olduğu sorgulanmakta, Tanrı'nın özü, varlığı ve iradesi gündelik hayatın dili içinde ifadelendirilmeye çalışılmaktadır (Subaşı, 2003: 66).

Din, belli birtakım hedefleri gözeterek müntesiplerden bazı uygulamaları talep eder. İnsan, dinin kendisinden talep ettiği ritüel ya da uygulamaların gayelerini her zaman tam olarak anlayamayabilir. Bu durumda söz konusu eylem sadece Tanrı'nın emri olduğu için yapılması gerektiği kanaati hasıl olur. Öyle ki bu şekilde ifa edilmesi sürdürülen bir eylem zamanla geleneğin bir parçası haline dönüşebilmektedir. Örnek olarak insanlar çocukları olduğunda, ev, araba sahibi olduklarında ya da elde etmek istedikleri bir şeyi elde ettiklerinde, şükranı nimet amacıyla kurban kesmek ya da mevlit okutmak isterler. Öncelikle Tanrı'nın da bir işareti olarak algılanan ve bir şükran göstergesi olarak da ortaya konan ikram düşüncesi, zamanla toplumsal değişkenlerin de katılmasıyla belli birtakım aşamaları ve şekilleri olan törensel bir forma bürünmekte ve nihayet geleneğin bir parçası haline gelerek dinsel vasfından çok geleneksel vafsa bürünebilmektedir.

Özellikle bu tarz örneklerde ortaya çıkan absürt durumlar modernite ile birlikte kendisini daha fazla hissettirmektedir. Normal şartlarda bir mevlit programının Tanrı'ya şükran ifade eden, mütevazılık ve alçakgönüllülük gibi tavırları içermesi beklenirken söz konusu programlar gelenek halini aldıkça içerik zamanın öz niteliklerinden uzaklaşmakta ve niceliksel birtakım formlara bürünmektedir. Örnek olarak komşulara, eşe, dosta gösteriş ve şaşa boyutuna ulaşmış, alabildiğine görsel öğelerle donatılmış, tüm imkanlar zorlanarak masraflı konseptler oluşturulmuş olabilmektedir. Bu durumda Tanrı'nın arzu ettiği ile geleneğin ortaya koyduğu arasında önemli mesafeler olabilmektedir.

Başka bir örnekte evliliğin, neslin devamı için iki insanın birlikteliğine giden ve teşvik edilen bir birleşme olduğu, bunun da murad-ı ilahi ile uyumlu olduğu tasavvur edilir. Çünkü kâinatı ve içindekilerle birlikte insan da yaratan Tanrı, aynı zamanda insan neslinin devamını da irade

eder ki insanın yaratılmış olmasının da bir anlamı olsun. Aslolan yalnız var olmak değil aynı zamanda varlığın devamlılığıdır. Varlığın yani neslin devamı da evliliğe bağlıdır. O halde Tanrı'nın yaratması kadar kutsal bir şey varsa o da insanların evliliğidir. Zira emirlere muhatap olacak bir neslin mevcudiyeti yaratımın devamına, insan ırkının varlığını sürdürülmesine bağlıdır. Bu nedenle sadece İslam'da değil tüm semavi dinlerde hatta tüm insan topluluklarında evlilik sosyal bir eylem olmanın ötesine geçmiş, dinsel boyutuyla da ilişkili olarak zihinlerde yer edinmiştir. Yahudi ve Hristiyanların, nikah törenlerini Kiliselerde yapmaları bunun en belirgin örneği olarak gösterilebilir.

Gelenek dini bir emri ya da yasağı genellikle somutlaştırma eğilimindedir. Öyle ki muhatapları zamanla gelenekle somutlaşan ritüelin dini vasfından tamamen habersiz kalabilmektedir. Çünkü insanlar bir eylemi icra ederken çevrelerinin etkileri altındadırlar ve çevre genellikle insanın etrafında geleneğin dayatmaları ile somut bir kontrol mekanizması oluşturur. İnsan daha somut bir otorite olarak gelenekten korktuğu ya da çekindiği kadar metafizik bir varlık olarak Tanrı'dan çekinmez.

Geleneğin tutucu özelliğinin olumlu bir rolüne de burada değinmek gerekiyor ki geleneğe yerleşen her dini uygulama, devamlılığını sağlamak adına önemli bir avantajı da bu sayede elde etme imkânı bulur. Modernite ile birlikte geleneğin aldığı darbeler toplumlarda gelenekten kopuşa küreselleşen bir sürece evrilmeye başladılar ve geleneğin dayattığı birçok ritüel de devre dışı kalmaya başladı. Bu nedenle modern toplumlar, değişimin zorunluluğu denilen şeyin baskısı altındadırlar ve bu sonucunda da modern toplumların hayatları yapısal olarak belirsizlikle karşı karşıyadır (Hervie-leger, 2005: 313).

Geleneğin özellikle büyük doktrinel dinleri, muhatabı olduğu toplum ve tarih açısından bazı sorunlarla karşı karşıya bıraktığını da söylemek gerekir: bunlardan ilki her ne kadar dinler evrensellik iddiasında olsalar da belli bir topluma gelmiş olması onun için daha başlangıçta bir güçlüğü neden olur. İkinci olarak belli bir çağda, belli bir zaman anlayışında bir topluma gelen dinin, farklı çağ ve zaman algısına sahip olan toplum ve uygarlıklarda karşılaştığı sorunları nasıl çözeceği önemli bir sorundur. Üçüncü olarak toplum, tarih ve değişme birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Toplumun kendisi tarihi bir inşadır ve aynı zamanda yeni tarih yaratma imkanındır. Toplumun değişmesi, değişim gücü bir yönüyle toplumsal yapıyı dönüştürür ki, bu eski ve yeni arasındaki ilişki tarihten başka bir şeyi ifade etmez. Toplum değişen bir varlık olduğuna göre doktrinel dinlerin getirdiği evrensel ve zamanı aşan ilkelerin değişmezliği toplumu nasıl kavrayacaktır (Bilgin, 2011: 176).

3. GELENEK TEOLOJİ İLİŞKİSİNDE TEMEL SORUNLAR

3.1. Geleneksel Uygulamalar ve Teolojik Referanslar Arasındaki İlişki

Gelenek, teoloji ilişkisinde eleştiri yöneltilecek ilk sorun teolojinin etkisiyle ortaya çıkan geleneklerin tutarlılığı açısından referans metinlerin doğruluk değerlerinin sorgulanması ile ilgilidir. Burada eleştirisi yapılan konu, daha çok dini metinlerin referans alınmasıyla şekillenen uygulamaların zamanla ulaştığı geleneksel form ile ilgilidir. Buna göre son durumda ortaya çıkan yapının referans alınan teist düşüncenin kaynağı ile uygunluğu analiz edilir.

Tanrı, akıl ile donattığı kullarının, akıllarını kullanarak ve kendilerine ilettiği metinlere de başvurarak dünya ve ahirette mutlu olmalarını ister. Ancak her dönemde vahiy, gelenek ile karşılaştığında belli bir çatışma ortamı doğar ve büyük ölçüde toplum tarafından geliştirilen çözümler gelenek ile vahiy arasında bir tür uyum sağlar. Örnek olarak Tanrı kullarına anneları ile ilişkilerini kesmemelerini, onları daima gözetmelerini bu konuda herhangi bir ihmalkarlığa yer vermemelerini ister. Cennetin annelerin ayağının altında olması, iyilik tavsiyesi istenene defalarca annesine ve babasına iyilik yapmasının tavsiye edilmesi, onlara

yaşlılıklarında “üf” dahi denilmemesi gibi herkesçe bilinen emir, yasak ve tavsiyeler teolojik referansı bakımından şüphe götürmez. Bu nedenle gelenek, tüm bu referansları dikkate alarak söz konusu hassasiyeti belli bir düzeyde ailede ve toplumda işler hale getirmek üzere sosyal yaşamın bir parçası haline getirmiştir. Bilhassa İslam dininden referansla ifade edilen bu hassasiyetin kapitalist anlayışın da etkisiyle modern toplumda belli bir dönemlere hasredilerek ve belli birtakım somut hediye ve uygulamalarla ayrıştırılması söz konusu hassasiyetin referanstan uzaklaşmasına neden olmuştur. Zira belli bir günde ve belli birtakım somutlaşan cisimlerle yerine getirilen bir ritüele dönüşen hassasiyet, soyut işlevinden de bağımsız hale gelmiş olmaktadır. Daha da problemli olan nokta söz konusu değişim ile birlikte geleneğe verilen yeni biçim, yerleşik bir hal almaya da başlamaktadır.

Bu tarz konularla ilgili temel yaklaşım, herhangi bir eylemin herhangi bir şekilde somutlaşmasının önüne geçmek şeklinde olmalı ve Tanrı’dan referansla alınan her türlü emir ya da yasağın hayatın bütüncül bakış açısından uzaklaştırıcı bir eyleme hasredilmesine neden olacak şekilden uzak olmalıdır. Zira tabiatın bir dengesi vardır ve bunu en iyi bilen olarak Tanrı, bir konuda bir emir veya nehiy ortaya koydu ise bu konu ile ilgili her tür somutlaştırma söz konusu referansın kaynağından ve insanda meydana getirmek istediği değişimden uzaklaşmak anlamına gelmektedir.

Teolojik referans aslında her zaman basittir. Hiçbir zaman insan eylemleri için gerçekleştirmesi güçlüğü gerektirmez. Kısaca onun doğasına uygundur. Söz konusu hassasiyet için aslanan, öncelikle bir çocuğun ya da evladın anne babası ile gündelik yaşamında “ilişki kuruyor” olması ikinci olarak bu ilişkinin “iyi” olması ve üçüncü olarak da iyi ilişkinin “devam ettiriliyor” olmasıdır. Teolojik referans tüm bunları talep eder ve geleneğin de bu şekilde inşasına işaret eder. Ancak gelenek somut olanak o kadar kolay ve hızlı odaklanır ki bir bu ilişkiyi bir an evvel ve görünür şekilde ortaya koymaya odaklanır.

Bir başka örnekte nikahta aslananın insanlara duyurulması meselesinin üzerinde durulabilir. Hayatlarını birleştiren insanların, toplum tarafından birlikteliklerinin haber alınması sosyal yaşamın devamı için gereklilik arz eder. Çünkü insanlar kimlerin kimlerle resmi ya da izin verilmiş şekliyle birlikte olduklarını bilirlerse hayatın olağan akışına uygun bir seyri takip etmek kolaylaşır. Üstelik birbirleri ile eş olmadığı halde birlikte olan insanlar toplum tarafından kınanma ve dışlanma kaygı ve korkusuyla, birlikte olmaya da cesaret edemezler. Dolayısıyla nişan/düğün birlikteliklerinin duyurulması Tanrı’nın insanlardan talep ettiği bir şeydir. Benzer şekilde erkek çocuklarının sünnet ettirilmesi de bir Müslüman olarak Hz. Peygamberin sünnetine iştirak edildiğini açıklamak anlamı taşıdığından, topluma duyurulması esastır. Bunun mantığı da gayet açıktır. Ancak gelenek zamanla duyurma mantığından uzaklaşarak eylemin somut bir ritüele dönüşmesine ve zamanla duyuru mantığından uzaklaşmaya neden olabilmektedir. Örneğin temel hata nikah ve sünnette duyurunun yerini hediye, kıyafet, oyun ya da bu tarz törenlerde zamanla olmazsa olmazların ortaya çıktığı bir eylemler silsilesinin alıyor olmasıdır. Zamanla eylemler geleneksel bir kalıba da dönüşerek Tanrı’nın, duyurulmasını emrettiği ve gizlenmesini yasaklandığı hayatı birleştirme ritüeli bazen duyurulmaktan dahi uzaklaşabilmektedir. Örnek olarak evlilik töreninin normal şartlarda yaşamın birlikte sürdürüleceği yerde değil de herhangi bir otele ya da yurt dışında gerçekleştirilmesi duyuru mantığını da devre dışında bırakmaktadır.

3.2. Geleneksel Uygulamaların Teolojik Referanslara Uygunluğunun Korunması

Gelenek, teoloji ilişkisinde eleştiri yöneltilecek ikinci konu belli bir geleneksel ögenin, tüm değişimlerine rağmen, aslına ne kadar sadık kaldığı sorgulanmalı, geleneği güncel tutma amacı gerçekleştirilebilir olmalıdır. Ayrıca gelenek eleştiriye açık olmalı ve temel kimliğini kaybetmeden güncellenebilmelidir. Bu eleştirinin önemi ise dini emir ve yasaklarla karşı

karşıya gelen herhangi bir geleneğin sürdürülebilirliğinden kaynaklanır. Burada geleneği ayakta tutmanın bir yolu olarak geleneğin din ile olan ilişkisinin olumlayıcı bir yolunu bulmaya ihtiyaç vardır. Her çatışma muhakkak taraflardan birinin yok edilmesi anlamını taşımamalıdır. Bunun için uyumluluk yolunun tercih edilmesi de bir seçenek olarak değerlendirilebilmelidir. Böylelikle geleneğin yaşatılması mümkün olabileceği gibi teolojik sorunların da üstesinden gelme şansı doğmaktadır.

Tanrı'nın emirleri insanların hayatlarını çekilmez hale getirmek maksadı taşımaz. İslam düşüncesinde Tanrı'nın bir despot gibi davranarak iradesini gelişigüzel ya da keyfi bir surette kullandığı düşüncesi kabul edilemez. Tanrı, gücü sınırsız olmasına rağmen, bunu gelişigüzel değil de bilgisi dahilinde kendi sınırsız iradesiyle koymuş olduğu kurallara uygun olarak kullanır (Kazanç, 2006: 59). Kur'an'a göre de Tanrı koymuş olduğu kurallara öyle sıkı sıkıya bağlıdır ki O'nun kararından döndüğünü görmek mümkün değildir (Âl-i İmran 3/194).

Tanrı'nın emirleri ile gündelik yaşamın işleyiş sürecinde bir çatışma varsa bunun nedenini Tanrı'nın, insanı sınaması olarak değerlendirmek de çok normal değildir. Nihayetinde hayatın Tanrı'nın ilmi dahilinde işleyen bir akışı vardır ve her ne oluyorsa ve nasıl oluyorsa Tanrı'nın iradesine ve doğaya da uygundur. Dolayısıyla bir çatışma söz konusu ise insanların, kendi amaçlarını ve işlemlerini gerçekleştirme yöntemlerini gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu noktada Tanrı'nın herhangi bir hata yaptığı düşünülemez. Yapılması gereken, yapılan işin Tanrı'nın emrine ve doğaya uygunluğunun sorgulanmasıdır. Toplumlar yapıp etmelerini alışkanlıklara ve konforu korumak adına statükoya çevirdikleri anda doğaya aykırı davrandıklarını bilmek durumundadır. Doğaya aykırı olanın da aynı zamanda Tanrı'nın iradesi ile uygun olmayacağının da bilinmesi gerekir. Hem geleneğe hem de Tanrı'nın emrine uygun bir eylem biçimini tercih etmek çoğu kez mümkün değildir ve bu durumda revize edilmesi gerekenin gelenek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Tanrı, insanlardan zengin olanların yoksul olanlarına yardımda bulunmasını emreder ve bunun için birtakım ölçüler de koyarak kimlerin zekat, sadaka, fitre vereceği, kurban keseceği ya da insanlara rahatsızlık veren yerdeki bir taşı kaldırmaya varıncaya kadar herhangi bir iyilikte bulunacağı gibi birçok örnek üzerinden “yardımlaşma” eylemine vurgu yapar. Müslüman toplumlarda, gelenek, geliştirdiği birçok kurum ve uygulama sayesinde yardımlaşma olgusunu modernize ederek her zamanın yardımlaşma biçimlerini kendine uyarlamıştır. Örnek olarak zenginlerin, su kuyusu açtırıp çeşmeler yaptırdığı, fakirlere yemek yedirdiği, evlerine un ya da yağ götürdüğü zamanlardan, şimdilerde belli dernekler üzerinden yetim sahiplenme uygulamaları, Ramazan kolileri, içlerinde para yüklü alışveriş kartları ya da aylık bir miktar sabit ödemeli burs vb. para yardımları gibi uygulamalar yardımlaşmanın modernize edilmiş birer geleneğine örnektir.

Modernize edilen gelenek, teolojik referansa uygunluktan yani Tanrı'nın iradesine ve doğaya uygunluktan uzaklaşmadığı müddetçe bu iki kavram arasında olumlayıcı bir ilişki kurulması mümkündür. Aksi taktirde vergiden düşmek üzere yaptırılan okullar, müşteri çekmek adına dağıtılan indirim çekleri, nüfuzunu genişletmek ve tanınmak amacıyla yapılan sosyal hizmet uygulamaları (niyetlerinde öncelikle Tanrı rızası olmadıkça) teolojik referanstan uzaktır.

Teolojik referansın test edildiği en önemli ölçü birebir insan duygusunda ortaya çıkar. Çünkü Tanrı'nın bu konudaki irade bizzat ihtiyaç sahibi ile ilişkilidir ve yapılan yardımlaşma eylemi bizzat ihtiyaç sahibi kişide belirgin bir tatmin oluşturmadığı müddetçe Tanrı katında da makbul olması beklenemez. Bu bakımdan teolojik referansın ilk basamağı söz konusu eylemin muhatabı olan insanın rızasıdır. Benzer bir duruma daha net bir örnek olması bakımından Tanrı'nın insanlar arasında vuku bulan “hak” ile ilgili konularda ancak onların kendilerinin razı olmalarından başka bir çözüm olmadığını ifade etmesi önemli bir göstergedir.

3.3. Geleneksel Uygulamaların Teolojik Referanslar Açısından Sorgulanabilirliği

Gelenek, teoloji ilişkisinde eleştiri yöneltilen üçüncü konu geleneğin eleştirisinin mümkün olması ile ilgilidir. Akıl yalnızca geleneğin kendisine atıfta bulunularak tanımlanamaz. Pratikte ne kadar zor olsa da geleneğin iddialarını gelişen ve oluşan yeni şart ve durumlara karşı değerlendirmek ve eleştirmek prensipte mümkün olmalıdır (Mitchell, 2010: 438). Buna göre eleştiriye açık uygulamalar gelişime açık ve doğal olarak da devamlılığa aday olmaktadır. Aksi takdirde kimi metinlerle çatışan geleneksel uygulamalar büyük ölçüde dini metinler üzerinde uyguladığı baskı nedeniyle metne uygun olmayan durumlara neden olabilmektedir.

İnsanlar Tanrı'nın emirlerine uygun bir yaşam sürmek isterler. Ancak hayatın değişen koşulları, beklentiler, korkular ve umutlar zaman zaman din ile süregelen hayat arasında görece çatışmalara yol açar. Bu durumda insanlar çatışmanın üstesinden gelmek için bazen dini uygulamaları bezen de dini referansları bir şekilde eleştiriye tabi tutarlar. Bu akıllı bir varlık olarak insan açısından olması gereken ve doğal olan bir durumdur. Sokrates'in de dediği gibi sorgulanmamış bir hayat, yaşamaya değer değildir. O halde Tanrı'nın emir ve yasaklarının sorgulanması her ne kadar teist bakış açısından olumsuz gibi görünse de burada sorgudan maksat septik bir tavırla bizzat emir ve nehye muhalefet etmek değil Descartesçi bakış açısıyla söz konusu emir ve nehyin mahiyetini kavramak amacı taşımaktadır. Aynı sorgulama gelenek için de söz konusu olmalıdır. İnsanlar geçmişten gelen uygulama biçimlerini değişen dünya şartlarına göre uyarlama ve beklentileri karşılayabilme potansiyelini artırmak adına sorgulayabilmeli, bu sayede ihtiyaç gerektiren değişim ve dönüşümü gerçekleştirerek geleneğin temelinde bulunan dinamizmi yakalamaya gayret etmelidir.

Bu konu ile ilgili sorun hem din açısından hem gelenek açısından genellikle aynı noktada bir dirençle karşılaşılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre dini uygulamalarda değişim talep eden insan, dine aykırı davranmak, geleneksel uygulamalarda değişim talep eden insan da geleneğe aykırı davranmak gerekçesi ile dışlanmak durumunda kalabilmektedir. Ancak değişimin önünde duramayan her iki kurum da bu tutumu ile bir çatışmanın eşiğine sürüklenmektedir. Bu durumda yapılması gereken ise eleştiriye açık kapı bırakarak dini uygulamaların geleneğe dahil olabilmesine fırsat vermek böylelikle geleneğin de teolojik referanstan kopmasının önüne geçmek olmalıdır.

4. SONUÇ

Gelenek, teoloji ilişkisinde eleştiri yöneltilen konularla ortaya konmak istenen temel mesele, Tanrı'nın iradesinin insan yaşamında ne tür bir rol oynadığının açıklığa kavuşturulması ile ilgilidir. Kâinatı ve içindekileri yaratan Tanrı, her yönüyle onların tüm bilgilerine de sahiptir. Bu nedenle O'nun emir ve nehiyleri, tüm evrenle ve doğayla uygun olduğu gibi insanın tabiatı ve dünyada sürdürmeye çalıştığı yaşam biçimiyle de uyumludur. O halde insanın peşinde olması gereken konu Tanrı'nın emir ve nehiylerini en doğru şekilde anlamaya çalışmaktır. Çünkü Tanrı'nın herhangi bir konuda herhangi bir şeyi irade ediyor olması öncelikle o şeyin mutlak anlamda olmasını zorunlu kılar. Tanrı'nın irade ettiği hiçbir şey spekülatif, hayali ya da kurgusal değil, reel, rasyonel ve herkes için genel geçerdir. Bu nedenle insan yaşamına dair teolojik hiçbir referans görmezden gelinemez. Geçersiz ya da zamanı geçmiş kabul edilemez. Tarihsel ya da tarih dışı olarak yorumlanamaz. Bu yönüyle hiçbir gelenek teolojik bir referanstan bağımsız yorumlanamaz. Bu şekilde seküler yorumlanan her tür geleneksel uygulama zamanın dışında kalmaya mahkumdur.

Teolojik referansın diğer bir özelliği mutlak iyi olmasıdır. Her şeyi bilen her şeye kadir ve mutlak iyi olan Tanrı'nın emirlerinin de mutlak iyi olması gerekir. Bu nedenle Tanrı her neyi buyurduysa iyi her neyi menettiye de kötüdür. İnsan yaşamının doğasında iyi ve kötü ile karşılaşmak vardır ve tercihte bulunmak akıl sahibi olarak insanın en temel eylemidir. Bu

noktada insan eylemlerini iyi olana yönlendirme ve kötü olandan sakındırma işlevi olan teolojik referanslar geleneğin inşasında önemli rol oynar.

Ayrıca teolojik referansın devamlılığı esastır ve geleneksel uygulama, hiçbir surette ve hiçbir anda teolojik referanstan kopma lüksüne sahip olamaz. Gelenek belli bir anda belli bir durumda teolojik referansa başvurmak suretiyle devamlı olarak referansa sahip olduğunu iddia edemez. Dolayısıyla yapılması gereken, geleneksel uygulamanın teolojik referansı her an ve her durumda taşıyor olmasıdır. Tanrı'nın emirleri mutlaka devamlılık arz eder: Hiçbir emir belli bir zamanda gerçekleştirilmek üzere geçmişte bir yerlere terk edilemez. Tanrı'nın her emir ya da yasağının tüm zamanları içine alacak nitelikte kapsayıcı olduğunu, her emir ya da yasağın devamlılık arz ettiğini, hayatın devamı için de onu daima göz önünde bulundurmak gerektiğini bilmek gerekir. Bu bakımdan her emrin tarihsel boyutunun yanında tarihi aşan mesajlarını da bulmaya çalışmak gerekir.

Geleneğin teolojik referansa uygunluğunun denetlenebilir ve sorgulanabilir olması geleneğin sürdürülebilir olması açısından hayati önem taşır. Müntesipleri tarafından denetlenebilen ve sorgulanabilen gelenek, yanlışlardan kurtulma ve geleceğe aktarılma noktasında avantaj elde eder. Böylelikle geleneğin teolojik referansla uygunluğu geleneğin dayanıklılığını ve devamlılığını güvence altına alabilecektir.

5. KAYNAKLAR

- Aydın, M. (2004). Modern dönemlerde gelenek, din ve İslam. *Tezkire* 40, 5067.
- Bilgin, V. (2011). Toplum, gelenek ve din. *Din ve Gelenek, Tartışmalı İlmi Toplantı Bildirileri* Erzurum.
- Cebeci, S. (1996). Din eğitimi açısından dini yaşantıların gelenekleştirilmesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2), 75-98.
- Coşkun, A. (2012) Geleneksel Toplum ve Din. *Din sosyolojisi el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. (1998). Geleneksel Türk dini ve İslam. *Dini Araştırmalar* 1(2), 79-91.
- Günay, Ü. (2001). Çağdaş Türkiye'de din, toplum, kültür, gelenek ve değişim. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(2), 2-38.
- Güngör, H. (2000). Geleneksel Türk dininde tanrı anlayışı. *Dinler Tarihi Araştırmaları II*. Dinler Tarihi Yayınları, 155-178.
- Hervie-leger, D. (2005). Sekülerleşme, gelenek ve dindarlığın yeni şekilleri: bazı teorik öneriler. Çev. H. Aydınalp. *Dini Araştırmalar* 7(21), 307-318.
- Kazanç, F. K. (2006). Geleneksel teoloji doktrinleri ve sorunları. *Tabula Rasa Felsefe Teoloji* 6 (18), 49-87.
- Kutlu, S. (2019). Gelenekçi-zahiri İslam anlayışının zihniyet analizi: epistemolojik, teolojik ve kültürel temelleri. *Zahiri ve Felsefi Din Yorumu*. Kuramer Yayınları, 19-80.
- Mitchell, B. (2010). Tradition. *A Companion to Philosophy of Religion*. Ed. C. Taliaferro - P. Draper - P. L. Quinn. 434-440. Blackwell Publishers.
- Robertson, R. (2003) Küreselleşme ve geleneksel dinin geleceği. Çev. İ. Çapcıoğlu. *Dini Araştırmalar* 6(17), 351-360.
- Subaşı, N. (2003). İlahiyat nedir? *Tezkire* 31-32, 65-74.
- Şallı, A. (2017). Modernlik, gelenek ve din ilişkisi: bir modernleşme kuramı eleştirisi. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (4), 55-82.

Tahralı, M. (1996). “Yaşanılan dinin neresi gelenek, neresi dindir?” *İslam, Gelenek ve Yenileşme*.: TDV İSAM Yayınları, 267-271.

MEVZUÂT KİTAPLARINDA YER ALAN ARAPÇANIN DİĞER DİLLERDEN ÜSTÜN OLDUĞUNA DAİR BAZI UYDURMA HADİSLER

Musa ERKAYA

Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis ABD.

<https://orcid.org/0000-0002-3961-2659>

Özet

Farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre hadis uydurma faaliyetleri hicri 35 miladi 656 yılında Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle "fitne" diye anılacak olan ilk büyük ihtilaflardan sonra başlamıştır. Ardından birtakım batıl siyasi mezhep ve fırkalar ortaya çıkmış, kendi görüşlerinin hak, kendileri dışındakilerin görüşlerinin ise batıl olduğunu ileri süren hadisler uydurmuşlardır. Sonraki yıllarda ve dönemlerde de pek çok konuda çok sayıda hadis uydurulmuştur. Emevîler'in Arapları diğer milletlerden daha üstün kabul eden politikası, başta hükümlerliklerini kaybeden İranlılar olmak üzere İslâmiyet'i yeni kabul eden milletlerde milliyetçilik duygusunun uyanıp gelişmesine yol açmıştır. Araplık davası güdenlerin Arapları ve Arapçayı öven hadisler uydurduğunu gören muhalifleri, Arapları ve Arapçayı kötüleyen hadisler uydurmakta gecikmemişlerdir. Bu bildiride, uydurma hadisleri derleyen ve adına mevzuât kitapları denen eserlerde yer alan, Arapçanın diğer dillerden üstün olduğuna dair bazı uydurma hadisler ele alınacaktır. Uydurulan bu hadislerden bazıları şunlardır: *"Arapları üç şeyden dolayı seviniz: Çünkü ben Arap'ım, cennet ehlinin dili Arapçadır ve Kur'an Arapçadır."* *"Allah kızdığı zaman vahyi Farsça, razı/hoşnut olduğu zaman ise Arapça indirir."* *"Allah kızdığı zaman vahyi Arapça, razı/hoşnut olduğu zaman ise Farsça indirir."* *"Cennet ehlinin dili Arapçadır. Sema ve mahşer ehlinin dili de Arapçadır."* *"Allah'ın en kızdığı lisan Farsçadır. Şeytanların lisanı Hûzîlerin lisanıdır. Cehennem ehlinin lisanı Buharalıların lisanıdır. Cennet ehlinin lisanı ise Arapçadır. Kabir suali ise Süryanîcedir."* Bildiride, örnek olarak zikrettiğimiz bu rivayetlerin yanı sıra daha başka uydurma rivayetler de ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle, ilgili rivayetlerin uydurulmasına zemin hazırlayan tarihi süreç kısaca ortaya konulacak, akabinde de rivayetlerin Arapça orijinal metinleriyle birlikte Türkçe anlamları verilecektir. Bu esnada rivayetlerin mevzuât kitapları içerisindeki yerlerine işaret edilecek, şayet varsa hadis kitaplarındaki yerleri de tespit edilecektir. Daha sonra bu rivayetlerle ilgili hadis otoritelerinin görüşleri nakledilecektir. Çalışmamız gerek sened gerekse metin bakımından rivayetlerle ilgili yapacağımız değerlendirme ile son bulacaktır.

Anahtar kelimeler: Uydurma hadis, İran, Araplar, Arapça, Farslar, Farsça,

Abstract

Although there are different views, it is generally accepted that the activities of fabricating hadiths began after the first major conflicts known as "fitnah" with the martyrdom of Uthman in 35 AH (656 AD). Afterwards, a number of false political sects and groups emerged and fabricated hadiths claiming that their own views were right and the views of those other than them were wrong. In the following years and periods, many hadiths were fabricated on many subjects. The Umayyad policy of accepting Arabs as superior to other nations led to the awakening and development of nationalist sentiments in nations that had recently accepted Islam, especially the Iranians who had lost their sovereignty. When their opponents saw that

those who supported the cause of Arabism fabricated hadiths praising Arabs and Arabic, they did not delay in fabricating hadiths criticizing Arabs and Arabic. This paper will discuss some fabricated hadiths that are included in works called mawdû hadith books that compile fabricated hadiths and that claim that Arabic is superior to other languages. Some of these fabricated hadiths are as follows: *“Love the Arabs for three things: Because I am an Arab, the language of the people of Paradise is Arabic and the Quran is Arabic.” “When Allah is angry, He sends down revelation in Persian, and when He is pleased, He sends down revelation in Arabic.” “When Allah is angry, He sends down revelation in Arabic, and when He is pleased, He sends down revelation in Persian.” “The language of the people of Paradise is Arabic. The language of the people of the sky and the Day of Judgement is also Arabic.” “The language that Allah is most angry with is Persian. The language of the devils is the language of the Khuzis. The language of the people of Hell is the language of the Bukhara. The language of the people of Paradise is Arabic. The question of the grave is Syriac.”* In this paper, in addition to these narrations that we have mentioned as examples, other fabricated narrations will also be discussed. In this context, first of all, the historical process that paved the way for the fabrication of the relevant narrations will be briefly presented, and then the Turkish meanings of the narrations will be given together with their original Arabic texts. In the meantime, the places of the narrations in the mawdû hadith books will be indicated, and if there are any, their places in the hadith books will also be determined. Then, the opinions of the hadith authorities regarding these narrations will be conveyed. Our study will end with our evaluation of the narrations in terms of both chain of narration and text.

Keywords: Fabricated hadith, Iran, Arabs, Arabic, Persians, Persian.

A GRAMMATICAL ANALYSIS OF TAHİR MELİK’S “SON KURŞUN” IN TERMS
OF LANGUAGE, LEXICAL UNITS, AND LEXICON. TAHİR MALIKNING
“SO’NNGI O’Q” ASARINI TIL, SO’Z BIRLIKLARI VA LUG‘AT BOYLIGI NUQTAI
NAZARIDAN GRAMMATİK TAHLILI

TAHIR MELİK’IN “SON KURŞUN” ESERİNİN DİL, SÖZCÜK VE SÖZ VARLIĞI
AÇISINDAN DİLBİLGİSEL İNCELENMESİ.

Kadirova Gulbokhor

PhD, Niğde ,orcid.org/0000-0002-3134-8363

Özet (Abstract)

Bu makalede, **Türkçe** ve **Özbekçe** söz varlıklarına tarihî dönemler boyunca katılan yabancı kökenli sözcükler incelenmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca ve İngilizce kökenli terimlerin dillerimize giriş koşulları; Çağatayca, Tanzimat ve Sovyet dönemi modernleşme hareketleri bağlamında ele alınmıştır. İkinci bölümde bu sözcüklerin morfolojik ve semantik adaptasyon süreçleri; eklemeli yapı, ses uyumu ve anlam kaymaları temelinde değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak, yabancı kelimelerin dilsel kimliği zenginleştiren işlevleri ile dilin özgün yapısını koruma gereği arasındaki denge tartışılmıştır. Son bölümde ise dil öğretiminde söz varlığının geliştirilmesine yönelik güncel metin seçimi, görev temelli öğrenme ve çokdilli yaklaşımlar çerçevesinde pedagojik stratejiler önerilmiştir. Çalışma, her iki dilin söz varlığının sistematik zenginleşmesi ve eğitim uygulamalarının iyileştirilmesi için kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır.

This article examines the incorporation of foreign-origin lexemes into the **Turkish** and **Uzbek** lexicons across historical periods. The first section analyzes the sociocultural conditions under which Arabic, Persian, Russian, French, and English terms entered these languages, situating them within the legacies of Chagatai, Tanzimat, and Soviet modernization movements. The second section explores the morphological and semantic adaptation processes of these borrowings, focusing on agglutinative structures, phonological harmony, and semantic shifts. The third section debates the balance between enhancing linguistic identity through foreign vocabulary and preserving the language’s native integrity. The final section proposes pedagogical strategies—text selection, task-based learning, and multilingual methodologies—for enriching learners’ lexicon in language instruction. Overall, the study provides a comprehensive roadmap for the systematic enrichment of lexicons and the improvement of educational practices in both Turkish and Uzbek.

Anahtar Kelimeler (Key Words):

Dil değişimi, söz varlığı, çeviri sözcükler, kalıplaşmış sözler, Türkçe öğretimi, dil etkileşimi, dil zenginliği, kültürel etkileşim.

Giriş (Introduction)

Dil, insan yaşamının her alanında iletişimi sağlayan, toplumsal hayatı şekillendiren ve kültürlerin taşıyıcısı olan bir araçtır. Her dil, tarihsel süreç içinde birçok dış etkenin etkisiyle şekillenir, gelişir ve bazen başka dillerle etkileşim içinde bulunur. Bu etkileşim, dildeki sözcük dağarcığının zenginleşmesine ve çeşitlenmesine yol açar. Türk dili özbek dili gibi tarihsel süreçte birçok medeniyetle etkileşimde bulunmuş ve pek çok yabancı kelimeyi bünyesine katmıştır. Bu etkileşimlerin sonucunda, dilde zamanla bazı değişimler meydana gelmiş, yabancı

kelimeler dile girmiş ve dilin söz varlığını zenginleştirmiştir. Bu makalede, dilbilim ve kültür etkileşimi çerçevesinde dört temel kavram incelenmiştir: dil, sözcük, söz varlığı ve yabancı kelimeler. Dil, Ergin'e (2009, s.3) göre "insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, kendi kanunları çerçevesinde gelişen canlı bir varlık"; TDK (2024) tanımına göre ise "yazı ve sembollerden oluşan, anlaşmaya dayalı bir sistem" olarak ele alınmıştır. Kaplan (2005, s.153) ve Develi (2015, s.17) tarafından vurgulandığı üzere, dil hem yatay (eşzamanlı) hem de dikey (kuşaklar arası) iletişimi mümkün kılan, kültürün ve tarihin taşıyıcısıdır. Sözcük biriminin tanımında; Ediskun (2003, s.87) ve Korkmaz (2007, s.6) sözcüğü heceli ses birlikleri ve zihinsel şemalar bütünü; Vardar (1980, s.133) ise eklemli ses öbekleri olarak tanımlamış; Ergin (2009, s.95) ise sözcüğü kavram karşıtı ve dilbilgisel işlev birimi olarak görmüştür. Bu bağlamda sözcük, dilin en küçük anlamlı yapıtaşdır. Söz varlığı, Aksan'ın (2004, s.7) belirttiği üzere, salt ses ve semboller toplamı olmayıp, bir topluluğun bilgi birikimini, gelenek ve göreneklerini, maddî ve manevî kültür kodlarını barındıran dinamik bir sistemdir. Atasözleri, deyimler, terimler, ikilemeler, kalıp sözler, tekerlemeler, bilmeceler, pekiştirilmiş ve kalıplaşmış sözler, çeviri sözcükler, doldurma ifadeler, yabancı kökenli ve argo ifadeler, söz varlığının zenginliğini ve işlevsel çeşitliliğini gösteren başlıca öğelerdir. Çotuksöken (1992, s.171), Günay (2007, s.29–30) ve Korkmaz (2007, s.144) gibi araştırmacıların farklı vurguları karşılaştırmalı olarak sunulurken, söz varlığının niceliksel fazlalıktan ziyade niteliksel derinlikle değerlendirilebileceği savunulmuştur. **Özbekçe** söz varlığına katılan başlıca yabancı kökenli sözcüklere ilişkin, alanında kabul görmüş iki kaynaktan örnekler verilmiştir: **Qurbonov (2008, s. 45–47) Arapça kökenli:** *kitob* "kitap", *ilm* "bilim", *risola* "risale". **Farsça kökenli:** *gul* "çiçek", *bahor* "bahar", *shabnam* "çiğ". **Rusça kökenli:** *kvartira* "daire", *mashina* "otomobil", *stakan* "bardak". **İngilizce kökenli** (modern dönemde): *internet* "internet", *telefon* "telefon", *taeksi* "taksi". **Alimov (2015, s. 112–115)** Özellikle **sovet sonrası eğitim** ve **kitle iletişim araçları** bağlamında yoğunlaşan İngilizce alımlar: *kompyuter* "bilgisayar", *platform* "platform", *marketing* "pazarlama". **Jadid (Cedit) hareketi** döneminde Rusça'dan adapte edilen eğitim terimleri: *kurs* "kurs", *dars* "ders", *slovari* "sözlükler". Bu örnekler, Özbekçenin tarihî katmanlarında Arapça ve Farsça'nın; Sovyet döneminde Rusça'nın; günümüzde ise küreselleşme koşullarında özellikle İngilizce'nin belirgin izler bıraktığını göstermektedir. Sözcüklerin morfolojik uyum süreçleri ve yerleşme biçimleri, her dönem için ayrı bir araştırma konusu oluşturmaktadır. Son olarak, Türkçenin tarihî derinliği ve Arapça, Farsça gibi dillerle süregiden etkileşimi, söz varlığını benzersiz bir zenginlik düzeyine taşımış; aynı zamanda dil öğretiminde kelime dağarcığının geliştirilmesinin, kültürel aktarım ve iletişim yeterliliği açısından öncelikli bir hedef olduğu vurgulanmıştır. Dil, insan yaşamının her alanında iletişimi sağlayan, toplumsal hayatı şekillendiren ve kültürlerin taşıyıcısı olan çok işlevli bir araçtır. Her dil, tarihî süreç boyunca maruz kaldığı dış etkenlerle şekillenir, gelişir ve başka dillerle etkileşim içinde benzersiz bir söz varlığı oluşturur. Bu bağlamda, yabancı kelimelerin diller arasındaki akışkanlığı, hem dilin doğal bir parçası hem de toplumların kültürel etkileşimlerinin izi olarak kabul edilir. Özbekistan'da XIV. yüzyıla kadar **Çağatayca** (Saray Dili) hem Farsça hem de Arapça kelimelerden beslenen edebî bir lingua franca işlevi görmüştür (Mirzayev, 2002 s.43). Bu dönem, Doğu Türk dillerinin İslâm medeniyetinin bilim, edebiyat ve dinî terim hazinesiyle kaynaştığı bir evreyi temsil eder. Osmanlı Tanzimat Reformları'nın (1839–1876) fikir ve ıslahat rüzgârı, aynı dönemde Rus İmparatorluğu egemenliğine giren Özbek topraklarına da ulaşmış; eğitimde yenileşmeyi savunan **Ceditçilik** (Jadid) hareketiyle Arapça ve Farsça terimlerin yerini önce Rusça, daha sonra Batı dillerinden aktarılan kelimeler almaya başlamıştır (Kadirov, 2010 s.11). Bu modernleşme süreci, Özbekçede sözcük dağarcığının çeşitlenmesinde dönüm noktasıdır. Günümüzde küreselleşme, özellikle İngilizce başta olmak üzere Batı dillerinden yoğun alımları tetiklemiş, hem Türkçenin hem de Özbekçenin söz varlığını yeni

yabancı terimlerle zenginleştirmiştir. Bilim, teknoloji, ekonomi ve popüler kültür alanlarına ait terimler, birçok dilde olduğu gibi Türkçede de yerleşik kullanım kazanmıştır. Tarih boyunca sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşayan diller, farklı medeniyetlerle kurdukları kültürel, ticari ve siyasal etkileşimler aracılığıyla söz varlıklarını zenginleştirirler. Bu bağlamda, hem Türkçe hem de Özbekçe, benzer tarihî evrelerden geçerek Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Rusça, Fransızca ve İngilizce gibi dillerden yoğun biçimde nüfus etmiştir. Özellikle Çağatayca'nın mirasını taşıyan Özbekçede XIV. yüzyıldan Sovyet dönemi boyunca Rusça etkisi altında gelişen "Ceditçilik" hareketi, dildeki yabancı kelime alımının temel kılavuzlarından biri olmuştur. Türkçede ise Osmanlı'nın Tanzimat Reformları ile başlayan Batılılaşma ve günümüzde küreselleşme süreci, Fransızca ve İngilizce kökenli terimlerin söz varlığına katılmasını hızlandırmıştır.

Bu makale, Türkçe ve Özbekçeye tarihî süreç içinde dâhil olan yabancı kelimelerin kökenlerini, işlevsel rollerini ve söz varlığı içindeki konumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlk olarak, yabancı sözcüklerin her iki dilde nasıl ve hangi tarihî koşullar aracılığıyla benimsendiği incelenecek; sonraki bölümde ise bu kelimelerin morfolojik, semantik ve sözdizimsel uyum süreçleri değerlendirilecektir. Üçüncü olarak, kültürlerarası aktarım dinamikleri çerçevesinde, yabancı sözcüklerin hem dilsel kimlik üzerindeki yapıcı etkileri hem de aşırı alımın doğurabileceği özgünlük tehdidi ele alınacaktır. Diğer taraftan, dil öğretimi bağlamında söz varlığının geliştirilmesi ve öğrencilerin kelime dağarcığının zenginleştirilmesi hedeflerinin, güncel metin seçimi ve pedagojik yaklaşımlar doğrultusunda nasıl bir yol haritası sunduğu değerlendirilecektir. Türkçe ve Özbekçe ders programlarında yabancı kelime kazanımlarının yapılandırılması; görev temelli öğrenme, karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları ve çok dilli sınıf ortamlarında uygulanabilecek yöntemler üzerinden tartışılacaktır. Sonuç olarak, araştırma, yabancı kelimelerin dilin zenginleşmesinde oynadığı tarihî ve işlevsel rolü ayrıntılı biçimde ortaya koyarken, öğretim süreçlerinde de bu sözcüklerin etkin ve denetimli kullanımına ilişkin somut stratejiler sunmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, hem dilin evrimsel dinamiklerinin hem de eğitim uygulamalarının bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I., II. ve III. Cilt.* TDK Yayınları.
2. Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı.* Engin Yayınevi.
3. Aksoy, Ö. A. (1978). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1: Atasözleri Sözlüğü.* TDK Yayınları.
4. Aksoy, Ö. A. (1978). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2: Deyimler Sözlüğü.* TDK Yayınları.
5. Alimov, B. (2015). *Jadid Harakati Davrida va Sovet Davridan Keyingi O'qitish Terminlari Hamda Ingliz Tilidan Olingan Atamalar* (s. 112–115). Toshkent: Akademiya.
6. Çotuksöken, Y. (1992). *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü.* Cem Yayınları.
7. Dayıoğlu, G. (2014). *Gökyüzündeki Mor Bulutlar.* Altın Kitaplar Yayınevi.
8. Develi, H. (2015). *Dil Doktoru.* Kesit Yayınları.
9. Ediskun, H. (2003). *Türk Dil Bilgisi.* Remzi Kitabevi.
10. Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi.* Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
11. Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş.* Multilingual Yayınları.

12. Kaplan, M. (2005). *Kültür ve Dil*. Dergâh Yayınları.
13. Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. TDK Yayınları.
14. Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları.
15. MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. MEB Yayınları.
16. Qurbonov, A. (2008). *O'zbek tiliga kirib kelgan arab, fors va rus so'zlari (XIV–XX asrlar)* (s. 45–47). Toshkent: Fan.
17. Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları.
18. Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. TDK Yayınları.

**PROTECTION OF WITNESSES IN ENGLISH CRIMINAL PROCEDURE LAW:
LEGAL FRAMEWORK AND PRACTICAL ISSUES
İNGİLİZ CEZA MUHALEMESİ HUKUKUNDA TANIKLARIN KORUNMASI:
HUKUKİ ÇERÇEVE VE UYGULAMA SORUNLARI**

Ramadan SANIVAR

**Doç.Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza
Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, ORCHID: [0000-0003-2828-1089](https://orcid.org/0000-0003-2828-1089).**

ÖZET:

Tanıkların ceza muhakemesi sürecinde etkin bir şekilde korunması, adil yargılanma hakkı ile ceza adalet sisteminin işleyişi bakımından hayati öneme sahiptir. Nitekim İngiliz ceza muhakemesi hukukunda, tanıkların fiziksel güvenliği, psikolojik bütünlüğü ve kimlik gizliliğinin korunması amacıyla çeşitli yasal ve idari tedbirler geliştirilmiştir. Çalışmada, tanıkların korunmasına dair yasal dayanaklar, özel tedbirler, tanık koruma programları, uygulamada karşılaşılan sorunlar ve bu sisteme yöneltilen eleştiriler detaylı olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda yargı kararları ve AİHM içtihatları ışığında, tanık koruma önlemleri ile sanığın adil yargılanma hakkı arasındaki hassas denge analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise, mevcut sistemin daha etkin işlemesi adına reform önerileri sunulmuştur. Bu makale, İngiliz ceza muhakemesi sisteminde tanık korumanın teorik temelleri ile pratikteki yansımalarını karşılaştırmalı değerlendirerek, hukuki korumanın geliştirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanık Koruma, İngiliz Ceza Muhakemesi Hukuku, Adil Yargılanma Hakkı, AİHM, Savunma Hakkı.

ABSTRACT:

The effective protection of witnesses during criminal proceedings is of vital importance in terms of the functioning of the criminal justice system and the right to a fair trial. Indeed, in English criminal procedure law, various legal and administrative measures have been developed to protect the physical safety, psychological integrity, and anonymity of witnesses. This study addresses in detail the legal basis for witness protection, special measures, witness protection programs, problems encountered in practice, and criticisms directed at the system. In addition, judicial decisions and ECHR case law are examined to analyze the delicate balance between witness protection measures and the defendant's right to a fair trial. In the conclusion, reform proposals are presented for the more effective functioning of the current system. This article aims to contribute to the development of legal protection by evaluating the theoretical foundations and practical implications of witness protection in the English criminal justice system.

Keywords: Witness Protection, English Criminal Procedure Law, Right to Fair Trial, ECHR, Right to Defence .

**THE PROVISIONS ON VOLUNTARY RENUNCIATION AND ACTIVE
REPENTANCE IN ITALIAN CRIMINAL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS
WITH TURKISH CRIMINAL LAW**

**İTALYAN CEZA HUKUKUNDA GÖNÜLLÜ VAZGEÇME VE ETKİN PİŞMANLIK
HÜKÜMLERİ: TÜRK HUKUKU İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ**

Ramadan SANIVAR

**Doç.Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza
Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, ORCHID: [0000-0003-2828-1089](https://orcid.org/0000-0003-2828-1089).**

ÖZET:

Bu makalede, İtalyan Ceza Kanunu'nda yer alan gönüllü vazgeçme (desistenza volontaria) ve etkin pişmanlık (pentimento attivo) müesseseleri incelenmektedir. Gönüllü vazgeçme, failin suç tamamlanmadan önce kendi isteğiyle eyleminden vazgeçmesi durumunda cezai sorumluluğun ortadan kalkmasını sağlayan bir kurumdur. Etkin pişmanlık ise suç tamamlandıktan sonra failin gösterdiği çaba ile suçun etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılması halinde cezada indirim veya cezasızlık sonucunu doğurabilir. Bu iki kurumun hem teorik temelleri hem de uygulamadaki yeri, İtalyan yargı kararları ve öğretisi ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türk Ceza Hukuku ile karşılaştırmalı analiz yapılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Vazgeçme, Etkin Pişmanlık, İtalyan Ceza Hukuku, Ceza Sorumluluğu, Türk Hukuku.

ABSTRACT:

This article examines the legal concepts of voluntary renunciation (desistenza volontaria) and active repentance (pentimento attivo) under Italian criminal law. Voluntary renunciation refers to the situation in which an offender willingly abandons the criminal attempt before its completion, thereby avoiding criminal liability. Active repentance, on the other hand, applies after the crime has been committed and involves efforts by the offender to mitigate or eliminate the consequences of the offense, which may lead to reduced punishment or exemption from penalty. The article analyzes the theoretical foundations and judicial interpretations of these concepts within the Italian legal system and provides a comparative analysis with Turkish criminal law to highlight similarities and differences.

Keywords: Voluntary Renunciation, Active Repentance, Italian Criminal Law, Criminal Liability, Turkish Law.

**THE USE OF DERIVATIVES IN THE TURKISH BANKING SYSTEM
TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE TÜREV ÜRÜNLERİN KULLANIMI***

Ebru ÖZKAYNAK ¹, Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ²

**¹Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü,
Bankacılık Ana Bilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0003-2359-6153>**

**²Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Ana
Bilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0003-0880-0056>**

Özet

Finansal türev ürünler, bankaların finansal piyasalardaki dalgalanma kaynaklı riskini düşürmek amacıyla aksiyon almalarını sağlayan bilanço dışı (off-balance sheet) taahhütleri arasında yer almaktadır. Türev ürünlerin bankalar tarafından kullanımının başlıca amaçları riski ve spekülasyon hareketleri yönetebilmektir. Bankalar bu amaçlarına yönelik olarak portföylerinde artık türev ürünleri sıradan bir finansal araç olarak tutmamakta, hatta 2007 küresel finansal krizinden alınan derslerle krizin en temel nedeni olan sistemik riskin yönetiminde aktif bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Son yıllarda türev ürünlerin finansal piyasalarda kullanım hacmi artmış, böylece bu araçların hem alım satım hem de riskten korunma amaçlı kullanımları nedeniyle özellikle bankalar, finansal karar vericiler arasında piyasaları yönlendirmede önemli bir role sahip olmuştur. Türev ürünler, diğer temel finansal araçlar ile karşılaştırıldığında görece en karmaşık ve esnek finansal araçlar olarak nitelendirilebilir. Diğer yandan farklı nedenlerin yanı sıra, türev ürün kullanımının küresel nakit akışını bozabileceği ve hatta bankacılık sektöründe ani nakit sıkıntısı yaratabileceği öngörülmekte ve bu durumun ekonomileri darboğaza sürükleyebileceği düşünülmektedir. Bu durum finansal piyasalardaki sistemik riski yükselterek 2007 yılında olduğu gibi söz konusu piyasaların kırılganlığını ve finansal bulaş riskini arttıracıdır.

Türkiye ekonomisi banka temelli bir finansal sisteme sahip olup, ülke genelinde finansal kararlar ve risk yönetimi ağırlıklı olarak bankalar tarafından şekillendirilmektedir. Dolayısıyla bankacılık sistemindeki olası verimlilik düşüşü veya performans sorunları doğrudan reel sektörü ve tüm ülke ekonomisini olumsuz etkileyebilecek potansiyele sahiptir ve tabii ki tersi durumda olumlu etkilemesi de mümkündür. Finansal aktarım mekanizmasında önemli bir aktör olan bankalar, gerçekleştirdikleri finansal faaliyetlerle birbirleriyle güçlü bir ilişki içerisinde olan hane halkları ve reel sektöre doğrudan nüfuz etmektedir. Bu çerçevede, bankaların türev ürünleri hane halklarının ve reel sektörün riskini yönetmede, likidite sağlamada ve spekülasyon hareketleri sınırlamada aktif bir araç olarak kullanmaları da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, bankacılık sisteminde türev ürün kullanımının takibine ağırlık verilmesinin bilanço ve risk yönetimi açısından hayati nitelikte olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı Türk bankacılık sisteminde türev ürünlerin hangi amaçlarla kullanıldığını tespit etmek, türev ürün çeşitliliğini incelemek ve türev piyasaların derinliğini irdelemektir. Bu bağlamda, çalışmada Türk bankacılık sektöründe finansal türev ürünlerin gelişimi ele alınmış, küresel türev ürün piyasalardaki türev ürün hacmi incelenmiş ve literatürdeki mevcut çalışmalar ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bankacılık, Türev Ürünler, Risk Yönetimi

Abstract

Financial derivatives are among the off-balance sheet commitments that enable banks to take actions to reduce their risk arising from fluctuations in financial markets. The main purpose of the use of derivatives by banks is to manage risk and speculative movements. In line with these objectives, banks no longer hold derivatives in their portfolios as an ordinary financial instrument, but rather use them as an active tool in the management of systemic risk, which was the root cause of the crisis, based on the lessons learned from the 2007 global financial crisis. In recent years, the volume of use of derivatives in financial markets has increased, and banks, in particular, have played an important role in guiding the markets among financial decision makers due to the use of these instruments for both trading and hedging purposes. Derivatives can be characterized as relatively the most complex and flexible financial instruments compared to other basic financial instruments. On the other hand, among other reasons, the use of derivatives is expected to disrupt global cash flows and even create sudden cash shortages in the banking sector, which may lead economies into a bottleneck. This situation may increase the systemic risk in financial markets and increase the fragility of these markets and the risk of financial contagion, as was the case in 2007.

The Turkish economy has a bank-based financial system, and financial decisions and risk management across the country are predominantly shaped by banks. Therefore, a possible decline in efficiency or performance problems in the banking system has the potential to directly affect the real sector and the entire national economy negatively, and, of course, it can also have a positive impact in the opposite case. Banks, as an important actor in the financial transmission mechanism, directly penetrate households and the real sector, which have a strong relationship with each other, through their financial activities. In this framework, banks' active use of derivatives as a tool to manage the risk of households and the real sector, to provide liquidity and to limit speculative movements is of great importance. Therefore, monitoring the use of derivatives in the banking system is vital for balance sheet and risk management. The aim of this study is to determine the purposes for which derivatives are used in the Turkish banking system, to analyze the diversity of derivatives and to examine the depth of derivatives markets. In this context, the study examines the development of financial derivatives in the Turkish banking sector, analyzes the volume of derivatives in global derivatives markets and makes evaluations in the light of existing studies in the literature.

Keywords: Banking, Derivatives, Risk Management

**Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında, Ebru Özkaynak' ın Prof. Dr. Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ danışmanlığında yürütülen “Türev Ürün Kullanımının Banka Performansı ile Etkileşimi: Türk Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Uygulama” isimli doktora tezinden türetilmiştir.*

**This study is derived from Ebru Özkaynak's PhD thesis entitled “The Interaction of Financial Derivatives Usage with Bank Performance: An Application on the Turkish Banking System” under the supervision of Prof. Dr. Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ.*

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte finansal piyasalar daha karmaşık ve öngörülemez hâle gelmiştir. Özellikle döviz kurları, faiz oranları ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, hem reel sektör hem de finansal kurumlar için önemli riskler yaratmaktadır. Bu risklerle başa çıkabilmek için geliştirilen türev ürünler, modern finansal sistemin vazgeçilmez araçları

arasında yer almakta, türev ürünlerin sağladığı riskten korunma (hedging), spekülasyon ve arbitraj olanakları bankacılık sektörü açısından da stratejik değer taşımaktadır (Aydın, 2020).

Finansal türev araçlar, doğrudan bir varlığın alım-satımına dayanmayan; bunun yerine bir varlığın değerine bağlı olarak şekillenen sözleşmelerdir. Rubinstein(1987) türev ürünleri, belirli bir varlık türüne bağlı olarak, önceden tanımlanmış bazı temel değişkenlere göre değeri şekillenen koşullu haklar (contingent claims) olarak değerlendirmektedir. Forward, futures, swap ve opsiyon gibi sözleşmeler, belirli bir tarihte veya vadede bir varlığın fiyatı üzerinde mutabakata varılmasına olanak sağlamaktadır. Bu ürünlerin temel amacı, fiyat oynaklıklarına karşı tarafların kendilerini güvenceye alabilmesidir. Özellikle bankalar açısından, döviz kuru ve faiz oranı riskine karşı etkin bir risk yönetim aracı olarak öne çıkmaktadırlar (Ersoy, 2011; Kaya, 2021).

Türkiye’de türev ürünlere duyulan ilgi 2000’li yıllardan sonra belirgin biçimde artmıştır. Bu artışın arkasında, bankaların bilanço yönetimi, sermaye yeterliliği ve müşteri taleplerine daha esnek çözümler sunma arayışları yatmaktadır. Swap işlemleri, Türk bankacılık sektöründe en yaygın kullanılan türev araçlardan biri olmuş, özellikle kısa vadeli döviz pozisyonlarının yönetilmesinde temel araç haline gelmiştir (Akçay, 2016).

Ancak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’de türev piyasalarının hem derinliği hem de ürün çeşitliliği sınırlı kalmıştır. Bu durumun nedenleri arasında; yatırımcı eğitimi eksikliği, yasal düzenlemelerin sınırlılığı, muhasebe standartlarının net olmaması ve bazı ürünlerin karmaşıklığı gibi unsurlar gösterilmektedir (Demirtaş & Ateş, 2018). Buna rağmen son yıllarda hem finansal kurumların hem de düzenleyici otoritelerin türev ürünlere olan ilgisinin arttığı, bu araçların stratejik portföy yönetiminde daha sık kullanıldığı görülmektedir (Korkmaz & Yıldırım, 2021).

Bankalar finansal sistemin öncü kurumları olup bu yapı içerisinde bankaların performansında yaşanabilecek herhangi bir aksaklık, doğrudan reel sektöre ve genel ekonomik istikrara yansımabilmektedir. Bankalar yalnızca kredi verme fonksiyonlarıyla değil, aynı zamanda hane halkı ve reel sektörle olan güçlü finansal etkileşimleri aracılığıyla da ekonominin işleyişinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda, türev ürünler; belirsizlik ortamlarında riskleri sınırlamak, ani dalgalanmalara karşı koruma sağlamak ve spekülatif davranışları dengelemek açısından bankalar için stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla, bankacılık sisteminde türev ürünlerin nasıl ve ne ölçüde kullanıldığının izlenmesi, etkin bir risk yönetimi ve finansal istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada , türev ürün çeşitliliği ve kullanım amaçları dünya ölçeğinde ve literatür çerçevesinde değerlendirilerek, türev ürünlerin Türk bankacılık sistemi içindeki yeri sistematik bir yaklaşımla incelenecek ,Türk bankacılık sektöründe türev ürünlerin nasıl konumlandığı ve yıllar itibarıyla gelişimi güncel verilerle desteklenmiş trend analizleriyle ele alınacaktır.

2. DÜNYADA TÜREV ÜRÜNLER VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Türev ürünler, günümüzde finansal piyasalarda riskten korunma, likidite yaratma ve yatırım stratejisi oluşturma gibi çok çeşitli amaçlarla kullanılan sofistike araçlardır. Stulz (2004), türev ürünlerin sistemik risk açısından sanıldığı kadar tehlikeli olmadığını ve düzenli, gözetim altında kullanımının finansal istikrarı destekleyebileceğini belirtmektedir. Bu ürünlerin gelişimi, esas olarak finansal sistemdeki belirsizliklerin artmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Özellikle döviz kuru, faiz oranı ve emtia fiyatlarındaki oynaklıkların artması; yatırımcıların riskleri daha etkin yönetmesini gerektirmiştir (Aydın, 2020). Allen ve Santomero (2001), finansal aracı kurumların türev ürünleri, özellikle likidite ve piyasa etkinliği sağlamak adına temel araçlardan biri olarak değerlendirdiklerini vurgulamaktadır.

1971 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle sabit döviz kuru rejiminin terk edilmesi, türev ürünlerin gelişiminin başlangıç noktasını oluşturur. Bu gelişmenin ardından, Chicago Ticaret Borsası (Chicago Mercantile Exchange -CME) 1972 yılında ilk döviz vadeli işlem sözleşmelerini (currency futures) sunarak organize türev piyasalarının temelini atmıştır (Ersoy, 2011; Akçay, 2016).

1980'li ve 1990'lı yıllarda finansal liberalizasyonun ve teknoloji kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte türev piyasalarında hem ürün çeşitliliği hem de işlem hacmi önemli ölçüde artmıştır. Gelişmiş ekonomilerde, özellikle faiz swapları ve opsiyonlar; riskten korunma aracı olarak kurumsal portföylerin ve bankaların temel enstrümanları hâline gelmiştir. Aynı dönemde organize piyasalarda işlem gören futures sözleşmeleri de önemli bir hacme ulaşmıştır (Demirtaş & Ateş, 2018).

Günümüzde türev ürünler, genel kabul gören yaklaşımlar doğrultusunda dört temel başlık altında sınıflandırılmaktadır:

Forward sözleşmeleri, iki taraf arasında yapılan ve bir varlığın gelecekte belirlenen fiyattan el değiştirmesini sağlayan tezgâh üstü (Over The Counter -OTC) sözleşmelerdir. Standart olmayıp taraflar arasında esnek olarak yapılandırılabilir. Bankalar ile kurumsal müşteriler arasında döviz kuru ve faiz riski yönetiminde yaygın olarak kullanılmaktadır (Kaya, 2021).

Futures sözleşmeleri, forward'lara benzer olmakla birlikte organize piyasalarda işlem görmeleri, standardize olmaları ve takas kurumları tarafından teminatlandırılmaları ile farklılaşır. Tarım ürünleri, enerji, döviz, faiz ve endeks bazlı futures sözleşmeleri dünya genelinde yaygın olarak işlem görmektedir (Ersoy, 2011). Kolb ve Overdahl (2009), futures sözleşmelerinin piyasa likiditesini artırmanın yanı sıra, fiyat oluşum mekanizmasının etkinliğine katkı sağladığını belirtmektedir.

Swap sözleşmeleri, iki taraf arasında belirli bir süre boyunca farklı nitelikteki nakit akışlarının değişimi esasına dayanır. En çok kullanılan türleri faiz ve döviz swaplarıdır. Faiz swapları, sabit ve değişken faizli nakit akışlarının takasını içerirken; döviz swapları iki farklı para birimi cinsinden anapara ve faiz ödemelerinin değişimini kapsar (Taşdemir & Erdal, 2022). Allen ve Wood (2006), swapların özellikle faiz riski yönetimi açısından bankalar için etkili bir araç olduğunu ifade etmektedir.

Opsiyon sözleşmeleri, yatırımcıya belirli bir tarihte veya belirli bir tarihe kadar bir varlığı önceden belirlenmiş fiyattan alma (call) ya da satma (put) hakkı tanır. Ancak bu hak, yükümlülük değildir. Alıcı opsiyon primi öder, satıcı ise prim karşılığında riski üstlenir. Bu yapı, yatırımcılara sınırlı zarar, sınırsız kazanç potansiyeli sunar (Aydın, 2020). Benzer şekilde, Hull (2017) opsiyonların asimetrik risk yapıları sayesinde portföy çeşitlendirmesinde etkin araçlar olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır.

Uluslararası Swap ve Türev Birliği (International Swaps and Derivatives Association -ISDA, 2024) tarafından yapılan sınıflamaya göre türev ürünlerin kullanım alanları oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Başta emtia (commodity), kredi (credit), dijital varlıklar (digital assets) ve özsermaye (equity) gibi temel finansal araçlara dayalı sözleşmeler olmak üzere, türev ürünler finansal piyasalarda riskten korunma, yatırım stratejilerinin çeşitlendirilmesi ve likidite yönetimi gibi amaçlarla yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bununla birlikte, çevresel, sosyal ve yönetim temelli yatırımları ifade eden ESG (Environmental, Social, and Governance) alanlarında da türev araçlara olan ilgi son yıllarda artış göstermektedir. Özellikle karbon emisyonu ticareti, yeşil tahvil bazlı türevler ve sürdürülebilirlik odaklı risk transfer mekanizmaları bu kapsamdaki gelişmelerin başında gelmektedir. Döviz kuru, enflasyon, faiz oranı gibi makroekonomik değişkenlere dayalı türev

ürünler, hem finansal kuruluşlar hem de reel sektör aktörleri için etkin bir risk yönetim aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu çeşitlilik ve fonksiyonel genişlik göz önüne alındığında, türev ürünlerin modern finansal mimaride yalnızca tamamlayıcı değil, aynı zamanda stratejik belirleyicilerden biri haline geldiği söylenebilir.

Türev ürünlerin kullanım amaçları ve sağladığı faydalar incelendiğinde, bu finansal araçların çeşitli risklerden korunma, yatırım stratejilerinin çeşitlendirilmesi ve piyasa etkinliğinin artırılması gibi çok boyutlu işlevler üstlendiği görülmektedir.

- Riskten Korunma (Hedging): Finansal kurumlar ve reel sektör firmaları, döviz kuru, faiz oranı ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan zarar riskini minimize etmek için türev sözleşmeler kullanır. Özellikle faiz ve döviz swapları ve forward işlemleri, bu amaca hizmet eder (Kaya, 2021).
- Spekülasyon: Kaldıraç etkisi sayesinde küçük yatırımlarla büyük pozisyonlar alınabilir. Spekülatörler, piyasa beklentilerine göre türev pozisyonlar alarak fiyat hareketlerinden kâr etmeyi hedefler (Kayahan, 2009).
- Arbitraj: Farklı piyasalardaki fiyat farklarından yararlanmak için türev ürünler kullanılır. Arbitrajcılar, spot ve türev piyasalardaki fiyat farklarını değerlendirerek risksiz kâr elde etmeye çalışır (Aşıkoğlu & Kayahan, 2008).
- Likidite Sağlama: Türev piyasalar spot piyasalara göre daha fazla işlem hacmi ve likidite sunar. Futures ve opsiyon piyasaları, düşük maliyetle pozisyon almayı mümkün kılar (Taşdemir & Erdal, 2022).
- Bilanço Yönetimi: Bankalar, türev araçları bilanço dışı enstrümanlar olarak kullanarak sermaye yeterliliğini optimize edebilir, nakit akışlarını öngörülebilir hâle getirebilir (Demirtaş & Ateş, 2018).

Türev ürünlerin bankacılık sistemindeki kullanımına bakıldığında ise , iki temel işlem kanalı ön plana çıkmaktadır: Bunlardan ilki, bankaların kendi bilanço risklerini yönetmek veya portföy getirilerini artırmak amacıyla gerçekleştirdikleri işlemleri (proprietary hedging/trading), diğeri ise müşterilerin riskten korunma ve yatırım taleplerine yanıt vermeye yönelik işlemleri (client-driven transactions) kapsamaktadır (Stulz, 2004). Bu ayrım, bankaların türev ürünleri hem içsel risk yönetimi hem de müşteri hizmeti bağlamında stratejik araçlar olarak konumlandığını göstermektedir.

Finansal türev ürünler arasındaki en temel ayrımlardan biri, bu araçların organize borsalarda mı yoksa daha az düzenlemeye tabi, gayriresmî tezgâh üstü piyasalarda mı işlem gördüğüne dayanmaktadır (Kolb&Overdahl, 2009) .Türev ürünler, işlem gördükleri piyasa yapısına göre temelde iki ana kategoride incelenmektedir: Tezgâh üstü piyasalar (Over the Counter -OTC) ve organize piyasalar (Exchange Traded Derivatives-ETD). OTC , herhangi bir organize borsa yapısına bağlı olmayan, taraflar arasında doğrudan gerçekleştirilen ve sözleşme koşullarının serbestçe belirlendiği işlemleri kapsamaktadır. Bu yapı, sözleşme esnekliği açısından avantaj sunarken; şeffaflık, likidite ve karşı taraf riski gibi unsurlar bakımından görece daha yüksek belirsizlikler barındırmaktadır. Buna karşılık, ETD de türev ürünler; Chicago Mercantile Exchange(CME), European Exchange (Eurex), Intercontinental Exchange(ICE),Borsa İstanbul gibi merkezi borsalarda işlem görmekte ve standartlaştırılmış sözleşme koşullarına tabi olmaktadır. Bu tür işlemler genellikle takas kuruluşları (central clearing counterparties) aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve taraflar arası risk merkezi bir yapı üzerinden yönetilmektedir. 2024 yılı itibarıyla, küresel organize türev piyasalarında toplam işlem hacmi 206,7 trilyon kontrat ile tarihsel olarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Dayanak varlıklar bazında incelendiğinde, en büyük pay hisse senedi (equity) türev ürünlerine ait olup, bu

segmentin işlem hacminde 2023 yılına kıyasla yaklaşık %63 oranında artış kaydedilmiştir (Futures Industry Association -FIA,2024). Bununla birlikte, organize türev piyasalarında işlem gören ürünler arasında faiz oranı türevlerinin hâlen en baskın ürün grubu olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir. Bu veriler, organize türev piyasalarının artan yatırımcı ilgisi ve piyasa derinliği doğrultusunda küresel finansal sistemdeki stratejik konumunu daha da pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

2024 yılı itibarıyla Bank for International Settlements (BIS) verilerine göre, tezgâh üstü türev ürün piyasalarının toplam hacmi 730 trilyon ABD dolarına yaklaşırken, organize türev piyasalarda bu tutar 87,6 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (BIS, 2024).

Bu veriler, işlem hacmi bakımından OTC piyasaların küresel finansal sistemde baskın konumunu sürdürdüğünü ortaya koymakla birlikte; ETD piyasaların sunduğu şeffaflık, denetim kolaylığı ve merkezi risk yönetimi gibi avantajların ise bu segmentin önemini giderek artırdığını da göstermektedir.

Tablo 1’de dünya türev ürün hacminin yıllar itibarıyla gelişimi yer almaktadır.

Tablo 1

Dünya türev ürün hacmi

Yıllar	Küresel Organize Borsalarda İşlem Gören Türev Ürünler-(ETD) (Nominal Değer) (Milyar ABD Doları)	Tezgah Üstü Piyasalarda İşlem gören Türev Ürünler -(OTC) (Nominal Değer) (Milyar ABD Doları)	Dünya Toplam Türev Piyasalar İşlem Hacmi (Milyar ABD Doları)	% Değişim
2000	12.739	95.151	107.890	-
2014	57.594	627.786	685.380	535
2020	65.950	582.055	648.005	- 5
2021	80.092	598.416	678.508	5
2022	80.642	617.991	698.633	3
2023	87.179	667.058	754.237	8
2024	87.643	729.838	817.481	8

Kaynak:Bank for International Settlements (BIS). (2024). *Derivatives Statistics*. https://www.bis.org/statistics/about_derivatives_stats.htm.(21/04/ 2025)

Küresel düzeyde türev piyasaların toplam büyüklüğüne ilişkin genel görünüm dikkat çekici bir artış eğilimine işaret etmektedir. 2000 yılında dünya genelindeki türev piyasaların toplam hacmi yaklaşık 107,8 trilyon ABD doları seviyesindeyken, 2024 yılı itibarıyla bu tutar 817,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu da son 24 yılda küresel türev piyasalarının yaklaşık 7,5 kat büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Sadece son bir yıllık dönemde (2023–2024) toplam hacimde yaklaşık %8 oranında bir artış kaydedilmiştir. Bu büyüme sürecinde hem ETD hem de OTC piyasalar önemli rol oynamakla birlikte, özellikle OTC piyasaların işlem hacmindeki yüksek payı dikkat çekmektedir.

Akademik çalışmalar, türev ürünlerin finansal sistem üzerindeki etkilerini çok yönlü olarak incelemiştir. Ersoy (2011), türev ürünlerin gelişmiş ülkelerde riskten korunma stratejilerinde temel araçlara dönüştüğünü belirtmiştir. Aşıkoğlu ve Kayahan (2008), Türkiye’nin türev piyasalarında yapısal eksiklerini vurgulayarak, piyasa derinliğinin artırılması ve yatırımcı eğitiminin yaygınlaştırılması gerektiğini savunmuştur. Ben-David, Franzoni ve Moussawi

(2012), türev işlemlerinin şirket değerlemesi üzerindeki etkisini analiz ederek, bu ürünlerin doğru kullanıldığında bilanço verimliliğini artırabileceğini göstermiştir.

Demirtaş ve Ateş (2018), türev ürünlerin kriz dönemlerindeki rolünü analiz etmiş ve 2008 küresel krizi öncesinde yapılandırılmış türevlerin (Collateralized Debt Obligation – CDO, Credit Default Swap – CDS) kontrolsüz büyümesinin krizi derinleştirdiğini ifade etmiştir. Korkmaz ve Yıldırım (2021) ise COVID-19 pandemisi sırasında türev ürünlere olan talebin arttığını ve özellikle döviz swaplarının risk yönetiminde kritik rol oynadığını göstermiştir. Cecchetti, Gyntelberg ve Hollanders (2009), küresel türev piyasalarının kriz anlarında sistemik risk taşıyabileceğini ancak doğru regülasyonlarla finansal istikrarın korunabileceğini belirtmiştir.

Son yıllarda yapılan yeni araştırmalar da türev ürünlerin gelişen piyasalar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Örneğin; Taşdemir ve Erdal (2022), swap işlemlerinin bankalar için sadece riskten korunma değil, aynı zamanda fonlama aracı olarak da kullanıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca Kaya (2021), faiz swaplarının özellikle kamu ve özel sektör borç yönetiminde kullanıldığını ve nakit akışlarını öngörülebilir hâle getirdiğini ifade etmiştir. Chan-Lau (2005) ise gelişmekte olan ülkelerde türev piyasalarının kırılabilirlik üretme potansiyelini vurgulamış, bu nedenle piyasa altyapısının güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Genel olarak literatür, türev ürünlerin yalnızca teknik enstrümanlar değil; aynı zamanda finansal istikrar, likidite, bilanço yönetimi ve stratejik planlama açısından da temel araçlar olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu araçların sağlıklı gelişimi için güçlü bir yasal altyapı, yatırımcı eğitimi ve piyasa derinliğinin gerekliliği üzerinde fikir birliği bulunmaktadır (Ersoy, 2011; Korkmaz & Yıldırım, 2021).

3. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE TÜREV ÜRÜNLER VE TREND ANALİZİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere türev ürün kullanım yoğunluğu önemli farklılıklar göstermektedir. Mishkin (2007), gelişmiş ülkelere türev araçların bankacılık sisteminin vazgeçilmez bir parçası haline geldiğini, buna karşın gelişmekte olan ekonomilerde düzenleme eksiklikleri ve piyasa derinliği yetersizliği nedeniyle bu araçların daha sınırlı kullanıldığını ifade etmektedir.

Türkiye’de türev ürünlerin gelişimi, makroekonomik dalgalanmalara, finansal serbestleşme politikalarına ve küresel entegrasyon süreçlerine doğrudan bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde uygulamaya konulan finansal liberalleşme politikaları, hem sermaye hareketlerinin serbestleşmesini hem de bankacılık sektörünün dışa açılmasını beraberinde getirmiştir (Kılınç Savrul, Özekicioğlu & Özel, 2013). Bu dönemde döviz kuru rejiminin esnekleştirilmesi, faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve sermaye kontrollerinin kaldırılması gibi yapısal değişiklikler, finansal riskleri önemli ölçüde artırmış ve türev ürünlere olan ihtiyacı doğurmuştur.

1990’lı yıllarda Türkiye, yüksek enflasyon, faiz ve kur istikrarsızlıkları ile mücadele etmiş, bu durum bankacılık sektörünün bilanço yönetimini zorlaştırmıştır. Bankalar, özellikle döviz pozisyonu risklerini yönetmek, faiz değişkenliğine karşı korunmak ve likidite ihtiyaçlarını karşılamak için finansal inovasyon arayışına girmiştir. Bu dönemde OTC piyasalar yoluyla forward ve swap işlemleri kısıtlı ölçüde kullanılmaya başlanmıştır (Acar & Akgün, 2014).

Ancak 2001 yılında yaşanan büyük finansal kriz, hem bankacılık sektörünün yapısal zayıflıklarını gün yüzüne çıkarmış hem de türev piyasaların gelişimi açısından dönüm noktası olmuştur. Kriz sonrası dönemde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun(BDDK) kurulması ve 1 Kasım 2005 tarihli ve 5411 sayılı yeni Bankacılık Kanunu ile birlikte risk yönetimi, sermaye yeterliliği ve kurumsal yönetim standartları daha sıkı bir biçimde

tanımlanmış, bankaların bilanço dışı işlemleri daha dikkatli izlenmeye başlanmıştır (BDDK, 2023). Bu bağlamda türev ürünler, sadece operasyonel değil, aynı zamanda düzenleyici gerekliliklerin bir parçası hâline gelmiştir.

Türev piyasaların kurumsallaşması açısından en önemli adımlardan biri, 2005 yılında Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası'nın (VOB) İzmir'de kurulması olmuştur. Bu borsa ile birlikte organize türev piyasaların temelleri atılmış, döviz, faiz, emtia ve endeks bazlı vadeli işlem sözleşmeleri standartlaştırılmış biçimde işlem görmeye başlamıştır. 2013 yılında VOB'un Borsa İstanbul çatısı altına alınmasıyla birlikte, Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) adı altında tek bir organizasyonda türev ürünlerin işlemleri sürdürülmeye başlanmıştır (Borsa İstanbul, 2024).

Bankacılık sektöründe türev ürünlerin kullanımı, bu kurumsallaşma ile birlikte daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Bankalar, özellikle faiz ve döviz risklerine karşı swap sözleşmeleri başta olmak üzere türev araçları daha aktif biçimde kullanmaya başlamıştır. Ayrıca müşteri taleplerine bağlı olarak yapılan türev işlemlerde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. BDDK'nın yayınladığı "Bankacılık Sektörü Risk Raporları"nda da görüldüğü üzere, 2010'lu yıllardan itibaren türev ürün hacmi bankacılık sisteminin önemli bir bileşeni hâline gelmiştir (BDDK, 2023).

Bu gelişim sürecinde, Türk bankacılık sektörünün türev ürünlerle ilgili stratejik amaçları da çeşitlenmiştir. Başlangıçta yalnızca riskten korunma amacıyla sınırlı biçimde kullanılan bu ürünler, zamanla gelir çeşitlendirmesi, bilançonun aktif-pasif uyumunun sağlanması, sermaye yeterliliği oranlarının optimize edilmesi gibi daha kompleks amaçlarla da kullanılmaya başlanmıştır (Korkmaz & Yıldırım, 2021).

Tarihsel süreç içinde Türkiye'de, gelişmiş ülkelere kıyasla türev piyasalar daha geç gelişmiştir. Ancak VİOP'un kurulması, BDDK'nın düzenleyici rolünün güçlenmesi ve Basel II–III düzenlemelerinin uygulanmaya başlanması ile birlikte bu fark kapanmaya başlamıştır. Yine de işlem hacimleri, ürün çeşitliliği ve piyasa derinliği açısından Türkiye'nin hâlâ gelişmiş finansal merkezlerle kıyaslandığında sınırlı bir konumda olduğu söylenebilir (Taşdemir & Erdal, 2022).

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2020–2024 dönemine ilişkin veriler, Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların türev finansal araçlara olan yöneliminde belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. Toplam türev ürün hacmi, 2020 yılında 3,65 trilyon TL düzeyindeyken, 2024 yılı itibarıyla 13,19 trilyon TL'ye ulaşarak yaklaşık 3,6 kat artış göstermiştir.

Tablo 2'de sunulan, Türk bankacılık sektöründe banka türlerine göre türev finansal araçların hacimsel dağılımının incelendiği 2020–2024 döneminde, bankaların türev ürün portföylerinde dikkate değer bir genişleme yaşandığı görülmektedir. Yıllık büyüme oranları incelendiğinde, en yüksek artışın %58 ile 2021 yılında gerçekleştiği, 2021–2023 döneminde türev işlemlere olan talebin güçlü seyrettiği, ancak 2024 yılında büyüme hızının belirgin biçimde yavaşladığı anlaşılmaktadır. Banka türlerine göre 2024 yılı verilerine bakıldığında toplam türev ürün hacminin %43'lük kısmı özel sermayeli bankalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yabancı sermayeli bankalar %37 ile ikinci sırada yer alırken, kamu bankalarının payı %20'de kalmıştır. Bu dağılım, özellikle özel ve yabancı sermayeli bankaların türev ürün piyasalarında daha etkin bir konumda olduğunu göstermektedir. Veriler genel olarak, Türk bankacılık sisteminde türev ürünlerin risk yönetimi, bilanço optimizasyonu ve müşteri taleplerine yanıt verme amaçlarıyla artan bir biçimde kullanıldığını; ancak bu eğilimin kamu bankaları nezdinde görece daha sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, genel artış eğilimi, bankacılık sektörünün türev ürünlere olan ilgisinin son yıllarda istikrarlı biçimde arttığını göstermektedir.

Tablo 2

Türk bankacılık sektörü , banka türlerine göre türev finansal araçlar hacmi

Yıllar	OZEL S.B. (Milyon TL)	KAMU S.B. (Milyon TL)	YABANCI S.B. (Milyon TL)	SEKTÖR TOPLAMI (Milyon TL)	BÜYÜME (%)
2020	1.635.686	665.002	1.353.180	3.653.868	-
2021	2.646.918	1.045.055	2.083.299	5.775.272	58
2022	3.428.208	1.480.721	3.001.252	7.910.181	37
2023	4.986.544	2.731.201	3.985.140	11.702.885	48
2024	5.709.425	2.599.641	4.883.348	13.192.414	13
DAĞILIM 2024 (%)	43	20	37		

Kaynak :Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2024). *Aylık bültenler*. <https://www.bddk.org.tr/istatistikler/aylik-bultenler> (29/04/ 2025)

3.1. Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Türev Ürün Türleri

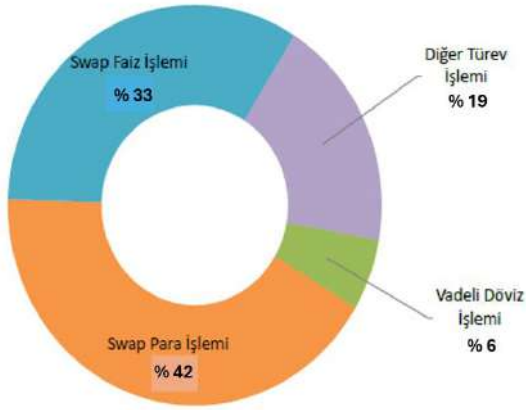
Türk bankacılık sektöründe türev ürünlerin kullanımı, özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren önemli bir artış göstermiştir. Bu ürünler, bankaların hem kendi bilançolarındaki riskleri yönetmek hem de müşterilerinin riskten korunma taleplerine yanıt vermek için kullanılan vazgeçilmez araçlara dönüşmüştür. Türkiye’deki uygulamalarda en yaygın biçimde kullanılan türev ürünler arasında swap işlemleri ilk sırada yer almaktadır; ardından forward ve opsiyon sözleşmeleri gelmektedir (BDDK, 2023; Taşdemir & Erdal, 2022).

Yıllık hacim bazında değerlendirildiğinde Grafik 1 de yer aldığı üzere, 2024 yılı sonu itibarıyla Türk bankacılık sektöründe türev ürün portföyünün büyük ölçüde swap işlemlerinden oluştuğu görülmektedir. Toplam hacim içinde en yüksek payı %42 ile para swapları alırken, bunu %33 ile faiz swapları izlemektedir. Vadeli döviz işlemleri %6’lık bir paya sahipken, kalan %19’luk kısım diğer türev ürün gruplarına aittir. Bu dağılım, Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar nezdinde swap işlemlerinin hem riskten korunma hem de bilanço yönetimi amaçlı olarak en yoğun şekilde tercih edilen türev araçlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 1

Türev işlemlerin yüzdesel dağılımı

2024 (%)

Kaynak: BDDK (2024) , TBS temel göstergeler raporu – Aralık 2024. S.39, <https://www.bddk.org.tr> (15/04/2025)

3.1.1. Swap İşlemleri

Swap işlemleri, Türk bankacılık sektöründe en çok tercih edilen türev ürün türüdür. Özellikle döviz swapları, kısa vadeli dış kaynak temini amacıyla yaygın biçimde kullanılır. Bankalar bu yöntemle yabancı para likiditesine ulaşmakta ve döviz yükümlülüklerini daha etkin yönetmektedir. Ayrıca faiz swapları, değişken faizli yükümlülüklerle karşı sabit faizle korunma sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu da bilanço yönetimi açısından önemli bir dengeleyici rol üstlenmektedir (Kaya, 2021).

BDDK verilerine göre, 2024 yılı itibarıyla bankaların türev işlem portföyünün %75'i swap sözleşmelerinden oluşmaktadır. Bu işlemler genellikle yurt dışı muhabir bankalarla yapılmakta olup, hem bilanço içi pozisyonları dengelemek hem de likidite sağlamak amacı taşımaktadır (BDDK, 2024).

3.1.2. Forward İşlemleri

Forward işlemleri, Türk bankacılık sektöründe özellikle müşteri taleplerine dayalı olarak gerçekleştirilen türev ürünlerdir. İthalatçı ve ihracatçı firmalar, döviz kurlarındaki belirsizlikten korunmak amacıyla bankalarla forward sözleşmeleri imzalamaktadır. Bu sözleşmeler OTC niteliğinde olup, taraflar arasında özelleştirilebilir yapıdadır. Forward işlemleri, genellikle vadeli döviz alım-satımı şeklinde yürütülmekte ve reel sektör için önemli bir koruma mekanizması sunmaktadır (Ersoy, 2011).

Ancak forward işlemlerinin ETD piyasalarda değil, genellikle ikili anlaşmalar yoluyla yürütülmesi; bu ürünlerin piyasa derinliğini sınırlayan faktörlerden biridir. Ayrıca, teminatlandırma yapılarının esnek olması nedeniyle bu işlemlerde karşı taraf riski daha yüksektir (Taşdemir & Erdal, 2022).

3.1.3. Opsiyon İşlemleri

Opsiyon sözleşmeleri, Türkiye'de diğer türev ürün türlerine göre daha sınırlı oranda kullanılan araçlardır. Bunun temel nedenleri arasında, bu ürünlerin yapısal olarak daha karmaşık olması, fiyatlama zorlukları ve regülasyonlara ilişkin belirsizlikler yer almaktadır. Opsiyonlar, özellikle kur riskine karşı sigorta işlevi görmesi açısından değerlidir; ancak bankalar açısından prim ödemesi gibi maliyet unsurları nedeniyle ikincil planda kalmaktadır (Demirtaş & Ateş, 2018). Buna rağmen, bazı büyük ölçekli özel ve yabancı sermayeli bankalar, portföy çeşitlendirmesi ve müşteri taleplerine yanıt verebilmek adına opsiyon türevlerini sınırlı da olsa kullanmaktadır.

3.2. Türkiye’de Türev Ürünlerin Kullanım Amaçlarına Göre Zaman İçindeki Dönüşümü

Türev ürünlerin kullanım amaçları bağlamında Türkiye’deki eğilim zamanla önemli bir değişim göstermiştir. 2000’li yılların başında, bankacılık sektöründe türev işlemlerin büyük bölümü ağırlıklı olarak alım-satım (trading) amacıyla gerçekleştirilmekteydi. Bu dönemde riskten korunma amacıyla yapılan işlemlerin oranı oldukça sınırlı kalmaktaydı. Ancak 2008 küresel finansal krizinin ardından, risk yönetiminin önemi daha fazla anlaşılmış ve türev ürünlerin korunma amaçlı kullanımında kademeli bir artış gözlenmeye başlanmıştır. Özellikle 2015 sonrasında, riskten korunma temelli türev işlemlerde belirgin bir artış kaydedilmiş; bu eğilim 2024 yılına gelindiğinde daha da pekişmiştir.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB, 2025) verilerine göre 2024 Eylül itibarıyla, riskten korunma amacıyla gerçekleştirilen türev işlemlerin toplam tutarı yaklaşık 919 milyar TL’ye ulaşarak rekor seviyeye çıkmıştır. Bununla birlikte, toplam türev işlem hacmi içinde alım-satım amaçlı işlemlerin hâlen baskın konumda olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de türev piyasalarının korunma işlevini güçlendirme yönünde önemli ilerleme kaydettiğini, ancak hâlâ ticari amaçlı işlemlerin ağırlığını koruduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. Türkiye’de Türev Ürünlerin Bilançolara Etkisi

Türkiye’de bankalar türev ürünleri çoğunlukla bilanço dışı enstrümanlar olarak kullanmakta, ancak bazı durumlarda bu ürünler bilanço içi finansal araçlar hâline gelmektedir. Örneğin; türevlerden kaynaklanan net pozisyonlar, finansal tabloların risk ağırlıklı varlıklarına ve sermaye yeterliliği rasyolarına doğrudan etki etmektedir. Bu nedenle BDDK, bankaların türev ürün işlemlerine yönelik teminatlandırma, değerlendirme ve raporlama kurallarını Basel III çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır (BDDK, 2023).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda Türkiye’de türev ürün kullanımında, hem hacim hem de işlevsellik açısından dikkat çekici bir artış yaşanmaktadır. Döviz kurlarındaki yüksek oynaklık, faiz oranlarındaki dalgalanmalar, uluslararası sermaye hareketleri ve özellikle swap işlemlerinin dış finansman açısından kazandığı kritik önem, bu büyümenin temel dinamiklerinden biri hâline gelmiştir.

2013 yılında yaklaşık 1 trilyon TL düzeyinde olan toplam türev işlem hacmi, 2024 yılı itibarıyla 13 trilyon TL’yi aşarak yaklaşık 13 katlık bir artış göstermiştir. Bankacılık sektöründe bu büyümenin en önemli bileşeni, açık ara farkla swap işlemleri olmuştur. BDDK ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) 2024 verilerine göre, swap işlemleri toplam türev işlem hacminin %75’ini oluşturmaktadır. Bu durum, bankaların hem bilanço yönetimi hem de kur riskinden korunma stratejilerinde swap işlemlerine olan bağımlılığının zaman içinde belirgin şekilde arttığını ortaya koymaktadır.

2002–2010 döneminde türev işlemler neredeyse tamamen alım-satım (trading) amaçlı gerçekleştirilirken, 2010 sonrası dönemde riskten korunma amaçlı pozisyonların hem mutlak değeri hem de toplam içindeki oranı anlamlı biçimde artmıştır. Özellikle 2017 sonrasında bu eğilim daha kurumsal ve istikrarlı bir yapıya evrilmiştir. 2024 Eylül verilerine göre, yalnızca riskten korunma amaçlı türev işlemlerin toplam tutarı yaklaşık 919 milyar TL’ye ulaşmış ve tarihsel rekor seviyeye çıkmıştır.

İhracat yapan reel sektör firmalarının forward işlemleriyle kur risklerini azaltmaya çalıştığı; bankaların ise kısa vadeli dış finansman temini ve bilanço uyumu amacıyla swap işlemlerine başvurduğu görülmektedir. Ancak türev piyasasında gözlemlenen bu hızlı büyüme, ürün çeşitliliği bakımından aynı oranda ilerlememiştir. Swap işlemlerine aşırı bağımlılık, piyasada

yapısal kırılganlık riskini gündeme getirmekte, bununla birlikte mevcut kompozisyon Türkiye'nin türev piyasalarının henüz derinlik ve çeşitlilik açısından gelişime açık olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin türev piyasalarını yalnızca hacimsel olarak değil, yapısal olarak da derinleştirilmesi; riskten korunma araçlarının çeşitlendirilmesi ve finansal sistemin sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi yönünde politikalar geliştirmesi önem arz etmektedir.

5.KAYNAKLAR

Acar, M., & Akgün, G. (2014). Türkiye’de Türev Ürün Kullanımının Gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6(11), 21–35.

Akçay, S. (2016). Türev Ürünlerin Tarihsel Gelişimi ve Krizlere Etkisi. *Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 10(2), 88–104.

Allen, F., & Santomero, A. M. (2001). What do financial intermediaries do? *Journal of Banking & Finance*, 25(2), 271–294.

Allen, F., & Wood, G. (2006). Defining and achieving financial stability. *Journal of Financial Stability*, 2(2), 152–172.

Aşıkoğlu, R., & Kayahan, C. (2008). Global Finansal Sistem Etkileşimiyle Türkiye’nin Türev Piyasa Görünümü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 157–179.

Aydın, B. (2020). Türev Finansal Araçların Özellikleri ve İşleyişi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(1), 45–63.

Bank for International Settlements (BIS). (2024). OTC Derivatives Statistics. https://www.bis.org/statistics/about_derivatives_stats.htm (21.04.2025)

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2023). *Türk Bankacılık Sektörü İstatistikleri*. <https://www.bddk.org.tr> (15.04.2025)

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2024). *Aylık Bültenler*. <https://www.bddk.org.tr/istatistikler/aylik-bultenler> (29/04/ 2025)

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2024). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeler Raporu – Aralık 2024*. <https://www.bddk.org.tr/> (15/04/2025)

Ben-David, I., Franzoni, F., & Moussawi, R. (2012). Hedge fund stock trading in the financial crisis of 2007–2009. *Review of Financial Studies*, 25(1), 1–54. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhr114>

Borsa İstanbul. (2024). *Borsa İstanbul Hakkında*. <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/27/tarihsel-gelismeler>(27/04/2025)

Chan-Lau, J. A. (2005). Derivatives in emerging markets: A guide to participation and risk management. International Monetary Fund.

Cecchetti, S. G., Gyntelberg, J., & Hollanders, M. (2009). Central counterparties for over-the-counter derivatives. *BIS Quarterly Review*, September, 45–57.

Demirtaş, H., & Ateş, A. (2018). Küresel Krizler Bağlamında Türev Finansal Araçlar. *Muhasebe ve Finansman Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 23–42.

Ersoy, E. (2011). Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 50, 63–79.

- Futures Industry Association (FIA). (2024, December). *Highlights from the 2024 Global Derivatives Volume*. <https://www.fia.org/resources/volume-and-open-interest> (29/04/25)
- Hull, J. C. (2017). *Risk management and financial institutions* (5th ed.). Wiley.
- International Swaps and Derivatives Association, 2024, <https://www.isda.org/category/asset-classes/> (02.08.2024).
- Kaya, M. (2021). Faiz Swaplarının Finansal Kurumlar Açısından İşlevi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 58(679), 44–61.
- Kayahan, C. (2009). Finansal türevler: Efsaneleri ve algılanma hataları. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 23–37.
- Kılınç Savrul, B., Özekicioğlu, H., & Özel, H. A. (2013). Türkiye’de finansal serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 227–246.
- Kolb, R. W., & Overdahl, J. A. (2009). *Financial derivatives: Pricing and risk management* (1st ed.). Wiley.
- Korkmaz, A., & Yıldırım, E. (2021). Pandemi sürecinde türev ürün kullanımı: Global bir değerlendirme. *Uluslararası Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 110–129.
- Mishkin, F. S. (2007). *The economics of money, banking, and financial markets* (8th ed.). Pearson Education.
- Rubinstein, M. (1987). Derivative assets analysis. *Economic Perspectives*, 1(2), 73.
- Stulz, R. M. (2004). Should we fear derivatives? *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 173–192.
- Taşdemir, Y., & Erdal, H. (2022). Bankacılıkta Türev Ürünlerin Rolü: Swap Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 56–72.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2024). *Bankacılık Sektör Göstergeleri*. <https://www.tbb.org.tr> (10/04/2025)
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB). (2025). *Finansal Tablolar*. https://verisistemi.tbb.org.tr/index.php?/tbb/report_mali (10/04/2025)

**SEMANTIC WEB-SUPPORTED VAR SYSTEM: IS IT POSSIBLE TO ENHANCE
THE OBJECTIVITY AND SPEED OF REFEREE DECISIONS?**

**SEMANTİK WEB DESTEKLİ VAR SİSTEMİ: HAKEM KARARLARININ
NESNELLİĞİ VE HIZLANDIRILMASI MÜMKÜN MÜ?**

Yaşarcan BASKIN¹, Tamer BAYRAK²

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, <https://orcid.org/0009-0004-2596-3249>

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-0776-1606>

ÖZ

Futbolda hakem hatalarını azaltmak amacıyla kullanılan Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemi, karar süreçlerinde hâlâ subjektif yorumlara ve zaman kayıplarına yol açabilmektedir. Semantik web teknolojileri, makinelerin verileri anlamlandırmasını sağlayarak VAR sistemini daha hızlı ve objektif hale getirme potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, Bilgi İşleme ve Karar Verme Kuramı, Yapay Zekâ Destekli Bilişsel Sistemler ve Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde semantik web teknolojilerinin VAR sistemine entegrasyonunu incelemektedir. Bilgi İşleme Kuramı, hakemlerin karar süreçlerindeki bilişsel sınırlılıklarını ele alırken, Yapay Zekâ Destekli Bilişsel Sistemler, büyük veri analizleri ve ontoloji tabanlı sistemlerin subjektif yorumları nasıl minimize edebileceğini tartışmaktadır. Teknoloji Kabul Modeli ise hakemlerin ve futbol paydaşlarının bu yeniliği benimseme süreçlerini açıklamaktadır. Sonuç olarak, semantik web destekli bir VAR sisteminin hakem kararlarının tutarlılığını artırabileceği, karar süreçlerini hızlandırabileceği ve futbolun daha adil bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Semantik Web, VAR Sistemi, Hakem Kararları, Makine Öğrenimi, Otomatik Karar Mekanizmaları

ABSTRACT

The Video Assistant Referee (VAR) system is used in football to reduce referee errors; however, it still leads to subjective interpretations and time delays in decision-making processes. Semantic web technologies have the potential to enhance the VAR system by enabling machines to interpret data more effectively, making decisions faster and more objective. This study examines the integration of semantic web technologies into the VAR system within the frameworks of the Information Processing and Decision-Making Theory, AI-Supported Cognitive Systems, and Technology Acceptance Model. Information Processing Theory addresses the cognitive limitations of referees in decision-making, while AI-Supported Cognitive Systems discuss how big data analytics and ontology-based systems can minimize subjective interpretations. The Technology Acceptance Model explains how referees and football stakeholders adopt this innovation. In conclusion, a semantic web-supported VAR system has the potential to enhance the consistency of referee decisions, accelerate decision-making processes, and contribute to a fairer football environment.

Keywords: Semantic Web, VAR System, Referee Decisions, Machine Learning, Automated Decision Mechanisms

GİRİŞ

Futbol karşılaşmalarında hakem hatalarının minimize edilmesi ve oyunun adaletinin sağlanması amacıyla geliştirilen Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemi, ilk kez 2016 yılında denenmiş ve 2018 FIFA Dünya Kupası ile birlikte uluslararası düzeyde resmi olarak uygulanmaya başlanmıştır (IFAB, 2024). VAR sistemi; gol kararları, penaltı pozisyonları, kart hataları ve oyuncu kimliği yanlışlıkları gibi oyunun kaderini etkileyebilecek kritik anlarda devreye girerek, saha içindeki hakeme karar desteği sunmaktadır. Ancak sistemin nihai karar yetkisi, hâlâ saha içindeki orta hakeme aittir (Engin & Çelik, 2019).

Her ne kadar VAR sistemi, hakemlerin kararlarını destekleyici bir yardımcı teknoloji olarak geliştirilmiş olsa da, pratik uygulamada çeşitli eleştirilerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle karar verme süreçlerinde yaşanan gecikmeler ve bazı pozisyonlarda ortaya çıkan çelişkili yorumlar, oyunun akışını kesintiye uğratarak hem oyuncuların motivasyonunu düşürmekte hem de izleyici deneyimini olumsuz yönde etkilemektedir (Demir & Bektaş, 2022). Bu bağlamda kamuoyunda, sistemin "oyunun doğallığına müdahale ettiği" ve "seyir keyfini azalttığı" yönünde eleştiriler artış göstermiştir (Ekizoğlu & Akyüz, 2022). Ayrıca, hakemlerin karar süreçlerindeki subjektif değerlendirmeleri, öz yeterlilik algılarının ve bilişsel sınırlılıklarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Karaçam & Pulur, 2017).

Bu çalışma, mevcut VAR sisteminin karşı karşıya kaldığı sorunları Semantik Web teknolojilerinin olanakları çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Semantik Web; makinelerin veriler arasındaki anlam ilişkilerini kurabilmesine olanak tanıyarak bilgi işleme süreçlerini hızlandırmakta ve kararların nesnelliğini artırma potansiyeli taşımaktadır (Gökçearslan, 2004). Bu doğrultuda, çalışma; Bilgi İşleme ve Karar Verme Kuramı, Yapay Zekâ Destekli Bilişsel Sistemler ve Teknoloji Kabul Modeli ekseninde Semantik Web teknolojilerinin VAR sistemine entegrasyonunu incelemektedir.

Bilgi İşleme Kuramı, hakemlerin karar alma süreçlerinde karşılaştıkları bilişsel sınırlılıkları analiz etme olanağı sunarken; yapay zekâ destekli bilişsel sistemler, büyük veri analizleri ve ontoloji temelli yaklaşımlar aracılığıyla subjektif yorumların nasıl minimize edilebileceğini tartışma zeminine oturtmaktadır. Ayrıca, Teknoloji Kabul Modeli kapsamında hakemlerin, teknik direktörlerin ve futbol camiasının bu teknolojik dönüşüme karşı yaklaşımı ele alınacaktır. Çalışma kapsamında kamuya açık dijital platformlarda (YouTube, X ve Ekşi Sözlük) yer alan kullanıcı yorumları tematik analiz yöntemiyle değerlendirilerek, sistemin toplumsal algısı da bütüncül bir yaklaşımla analiz edilecektir (Atmaca, Toygur & Çamurcu, 2022).

BULGULAR

Bu çalışmada, Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemine yönelik toplumsal ve profesyonel algıların derinlemesine incelenmesi amacıyla, birincil veri toplama yöntemlerinden ziyade kamuya açık ikincil kaynaklar tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında taraftar forumları, spor gazeteleri, teknik direktörler ve futbolcular tarafından yapılan basın açıklamaları gibi dijital ve basılı medya içerikleri doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, nitel araştırma yaklaşımlarından tematik analiz tekniği ile analiz edilmiş; böylece verilerdeki tekrar eden örüntüler ve temel temalar ortaya çıkarılmıştır.

Analizler sonucunda elde edilen ilk bulgu, VAR sisteminin futbol oyununun ritmi ve seyir keyfi üzerindeki etkileri ile ilgilidir. Özellikle taraftar yorumlarında, VAR uygulamalarının maçın doğal akışını kesintiye uğrattığı ve bu durumun futbol izleme deneyimini olumsuz yönde etkilediği sıklıkla dile getirilmektedir. Gol sevinçlerinin gecikmesi, karar öncesi uzun bekleme süreleri ve süreç içerisindeki belirsizlikler, izleyicilerin duygusal bağını zayıflatarak, oyunun

spontane yapısına zarar verdiği yönünde bir algının oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, taraftarlar tarafından dile getirilen “duygusuz bir maç deneyimi” ve “kopukluk hissi” gibi ifadeler, söz konusu algının somut tezahürleri olarak değerlendirilebilir (Ekizoğlu & Akyüz, 2022).

İkinci tematik bulgu, VAR sisteminin hakem kararlarının doğruluğu ve adalet algısı üzerindeki etkilerine ilişkindir. Spor yazarları ve teknik direktörlerin görüşleri, sistemin doğru kararların verilmesini desteklediği ve oyun içi adaletin sağlanmasına katkı sunduğu yönündedir (Demir & Bektaş, 2022). Ancak karar süreçlerindeki uygulama farklılıkları ve standart eksiklikleri, sistemin objektifliğine dair ciddi eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle benzer pozisyonlara yönelik farklı kararların verilmesi, kamuoyunda sistemin tarafsızlığına ilişkin güven sorunu yaratmakta ve karar mekanizmalarının tutarlılığına yönelik sorgulamaları beraberinde getirmektedir (Engin & Çelik, 2019).

Üçüncü bulgu, VAR sistemine dair bilgi eksikliği ve bu eksikliğin yarattığı algısal belirsizlikler ile ilgilidir. Taraftar yorumlarının analizine göre, sistemin hangi durumlarda devreye girdiği, karar süreçlerinin nasıl işlediği ve hakemlerle VAR merkezi arasındaki iletişim dinamiklerine ilişkin önemli düzeyde bilgi yetersizliği mevcuttur. Bu eksiklik, alınan kararların kamuoyu tarafından sorgulanmasına ve sistemin keyfi biçimde işletildiği algısının güçlenmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, izleyicilerde VAR sistemine yönelik güvenin zedelendiği ve sistemin meşruiyetinin tartışmaya açıldığı gözlemlenmektedir (Tabuk, 2022).

Son olarak, teknik direktörlerin görüşlerine dayalı analizler, VAR sisteminin oyunun taktiksel ve psikolojik dinamikleri üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. Antrenörler, teknolojik araçların futbola entegrasyonunu genel olarak olumlu karşılamakla birlikte, karar süreçlerinde yaşanan zaman kayıplarının oyuncuların konsantrasyonunu ve saha içi stratejik dengeyi olumsuz etkilediğini belirtmektedir (Erdoğan, 2020). Oyuncuların davranışlarını yeni uygulamalara göre yeniden düzenleme zorunluluğu, VAR sisteminin yalnızca kuralları destekleyen bir unsur olmaktan çıkarak, oyunun aktif ve yönlendirici bileşeni haline geldiğini göstermektedir. Benzer biçimde, hakemlerin mesleki tatmin düzeylerinin ve motivasyonlarının, karar anlarındaki tutarlılık ve objektiflik üzerinde belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Karaçam & Pulur, 2018). Bu bulgular, teknolojik uygulamaların sporun doğasına olan etkilerinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

VAR (Video Yardımcı Hakem) YouTube Yorum Analizi

Video Yardımcı Hakem (VAR) sistemine ilişkin toplumsal algının daha somut ve güncel bir biçimde analiz edilebilmesi amacıyla YouTube platformunda yer alan videolara yapılan kullanıcı yorumları değerlendirilmiştir. Dijital mecralarda kullanıcıların gönüllü olarak paylaştığı bu yorumlar, sistemin kamuoyundaki algısını yansıtmaları açısından anlamlı bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu doğrultuda, farklı maç anlarına ait VAR uygulamalarını konu alan videolarda yapılan yorumlar duygu analizi yöntemiyle sınıflandırılmış ve “olumlu” ya da “olumsuz” olarak etiketlenmiştir. Yorumlar, hem sistemin teknik işleyişine hem de hakemlerin kararlarına yönelik güven düzeyini gözler önüne sermektedir. Ayrıca, bu yorumlar aracılığıyla taraftarların teknolojiye yönelik beklentileri, tepkileri ve memnuniyet düzeyleri daha yakından anlaşılmasına çalışılmıştır. Aşağıdaki tabloda, belirli video bağlantılarında yer alan kullanıcı yorumları ve bu yorumların içerdiği duygu durumlarına dair örnekler sunulmuştur.

Video Linki	Kullanıcı Adı	Yorum	Duygu
https://www.youtube.com/watch?v=LswycSKNfzU	@emrebak6702	Sistem çalarak işliyor	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=Dg90lKEfPHM	@ozgurcetin7420	Hocam bence Vardakilerde VAR ne bilmiyor:)	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=Z4jurcYxDg	@Onyekurudan_koşu_var	Yani kısacası VAR olsa da olmasa da bir anlamı yok. İşine gelen geldiği gibi kullanacak.	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=Z4jurcYxDg	@aliekinici224	Ne saçmıyorlar.	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@emrekinziroglu9276	Helal olsun. VAR gelmene gerek yok demesine rağmen oyuncular istiyor, kafada soru işareti kalmasın diye VAR a gidiyor.	Olumlu
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@omervarol8406	Türkiyede Hakem: Var şu pozisyona bir bakın Vardaki hakem : Lan olum 2 dk bekle survivor izliyo	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@zenocxyfn2708	Vallahi helal olsun tr de hakemlere ders niteliğinde bir konuşma keşke yabancı hakemler yönetse maçları	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@selmaylmaz6553	Turkiyede: Hakem:var penalti mi Var:lan bir dur arka sokaklar izliyoruz Hakem:penalti	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@enveregemensalman7664	İyi niyet budur işte. Oyuncuya ucuz kart görmemesi adına uyarıda bile bulundu. Tebrik ederim, darısı bizim hakemlerin başına.	Olumlu
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@gazifenerbahceaslan9693	Özgür yankaya nın yönettiği ziraat Türkiye kupası maçı Malatya gs maçının konuşmalarını versiler. Özgür sokağa çıkamaz. Gerçi utanmaya bilir o	Olumsuz

https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@moviesandserieseditss	Türkiye'de var hakemlerinin içeride çekirdek kola yapıp.okey oynadığına yemin edebilirim ama kanıtlayamam	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@cengizhankandemir2003	Türkleri de versenize bakalım var sistemi veya hakemin Şike konuşmaları nasılmış	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@cemalakgul5743	Bizimkiler de VAR a çağırınca " ne diyon lan ne diye çağırıyon beni" diyor	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@ahmetucar5701	Hah. Adamlar ne güzel pozisyonu tertemiz konuşuyorlar. Bizde ne konuşuyorlar Allah bilir. Madem hakemlerin kötü niyeti yok bizdede böyle olsun. Ama bence bizde yayınlanması imkansız	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@aforoz806	Bizde ofsayt açık adam araya apartman diker var dan ofsayt değildir çıkıyor.. Welcome to TR	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@yusuffbayramoglu	Bizimkiler Ali Palabıyık:Napalım hocam Tff:Ee bugün Beşiktaş bitiriyoruz Var:Knk ofsayt var gsnin golünde lna ama bak ben pozisyonla oynucam düzeltirim sen maçı oyala bizimle konuşuyomuş gibi yap Ali palabıyık:Tmm 2 dk sonra beni çağırın pozisyonlada oynayın ben vericem golü maksat gs kazansın	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@omervarol8406	Türkiyede Var: Fırat Aydınus, bu senin 62897518669712698824779524766180 0065865500 foulünmüş Fırat Aydınus: hahaha azmış lan daha fazla bekliyodum. Aha bekle bak birtane daha ekliyorum (düdük sesi) Var: şimdi 62897518669712698824779524766180 0065865501. Foul düdüğü çaldın neyse artık saymıycam sende maçına bak Fırat Aydınus: Lan siz bakmıyonuz mu puh size maç sonu yine küfürleri yiyecez	Olumsuz

https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@dogukanyaren7621	türkiyede var:Hocam tff bu hafta galatasaray puan vermesin denildi penaltı yok	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@istanbulkanatlarmlnnda336	Türkiyede Var:Hocam bu pozisyona bi bakın,temas yok gibi. Hakem:Kusura bakma kupon son maca kaldı bakamam	Olumsuz
https://www.youtube.com/watch?v=odh5jDRU6cU	@krallarınprosu	Bizim var; +Adam salak demiş - Dur ismet şu okey bitsin -Heh söyle -Adam salak demiş +Heee ver 20 maç ceza	Olumsuz
https://x.com/SemmGs/status/1907506136330236271	@iltebur	Salako zaten taliscadan ve toptan önde kosuyor aynı hizaya gelmeleri imkansız insanların aklıyla dalga geçiyorlar	Olumsuz
https://x.com/SemmGs/status/1907506136330236271	@MustafaYan76119	Aynen yapı devrede	Olumsuz
https://x.com/SemmGs/status/1907506136330236271	@Vatanask7	Cem Yılmaz'dan bile daha komik bir karar	Olumsuz
https://x.com/SemmGs/status/1907506136330236271	@SadeceErkan_	Tam otomatik olmalı insan mudahalesi olmamalı	Olumsuz
https://x.com/demircancer/status/1338493637538308097	@UurAcar58033514	Renkli takım yalakaları!Türk futbolunu bitirdiler halâ akıllanmıyorlar yazık	Olumsuz
https://x.com/demircancer/status/1338493637538308097	@Bekiroglismail	Cİ-VAR diyelim o zaman	Olumsuz
https://x.com/demircancer/status/1338493637538308097	@sonbarikat	at sahibine göre kişner diyosun	Olumsuz

https://x.com/demircancer/status/1338493637538308097	@KYesidag	Beşiktaş düşmanı #MHKnedenVAR	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@TopuklularCan	Adam ayağı sokuyor, penaltı olmasın diye o ayağın üzerinden sıçrayacak oyuncu var mı ligde? Adana oyuncusu o ayağı o kadar sokuyorsa o topa değmeli, değiyor mu? Hayır. Burda en hatalı kişi değemeyeceği topa ayağını sokan Adana demir oyuncusu	Olumlu
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@LacivertSa59355	Ben bu şekilde bir maçta on beş tane penaltı alabilirim. Ceza sahasında top olsun. Takarım ayağımı rakibe al sana penaltı	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@Game_Over_0744	Topa müdahale hiç edemedi diyor oğuzhan çakır. Oğuzhan Çakır zaten 2 hafta önce Antalya - Bjk maçında çime basan oyuncuya sarı kart verdi. Adam hakem filan değil. Var daki adam bunu izleyip nasıl penaltıyı okeyliyor bide var ın görüntüsü niye verilmiyor rivadaki odanın.	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@delicavus46Ince	Oyuncunun topa müdahale edemediğini gören bu şahıs semih 'in mertense müdahalesini nasıl görmüş Hemde olmayan müdahaleyi bence penaltı diyor Şaka gbiyiz gerçekten	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	mehmetslt	Danimarkalı da dahil bu pis işe Nereden tutsak elimizde kalıyor Bu kadar net bir pozisyon Gs liler bile (110 üstü iq seviyesindekiler) kabul ediyor. Tüm dünya spor basını kabul ediyor. Her türlü açıdan tekrar tekrar seyreden VAR göremiyor! Çok pis oyunlar dönüyor!!!	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@Meteonemli	Şu görüntüyü görüpte penaltı onayı veren adam bahis organizasyonun elemanıdır. Başka açıklaması yok.	Olumsuz

https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@MetinAksut	Topa müdahale edemedi ama adama da müdahale yok ki be kardeşim el insaf	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@SarLacivert1907	Orta hakem, yan hakem, var hakemi bir pozisyonu böyle yorumluyorlarsa vah ki vah. Futbolu bilmeyenler yönetiyor. Yazık valla	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@ezl0707	Ulan buna çocuklar bile penaltı çalmaz adam ayağını hızlı şekilde resmen takıp takla atıyor utanmaz arlanmazlar @tff	Olumsuz
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@etokay	Bence hakemlere fazla yüklenerek haksızlık ediyoruz. Bu pozisyonadaki tek ahlaksız Mertens; hem hakemlerin hem de rakibin hakkını yiyen, hile yapan biri. Orta hakemin buna kanacağını düşünüyorum, temas nedeniyle VAR hakeminin müdahale etmemesini doğru buluyorum. Renk fark etmeksizin bu tür insanları tribünlerde protesto ederek dışlamamız gerekiyor. Ayrıca, talimatlara bu tür durumlarla ilgili caydırıcı cezalar eklenmeli.	Olumlu
https://x.com/AksuTw/status/1889757174919750119	@sabo2090445	Avar'da yabancı hakem olmalı,bu maçın Avar hakemi de, geçen sezon Valencia'nın 2 metre geride olmasına rağmen ofsayt bayrağı kaldıran Denizli'li Tuğberk Curbay'dı.Avar da, yabancı olmalı, gelen hakem ekibiyle gelmeli	Olumsuz
https://eksisozluk.com/video-yardimci-hakemin-kaldirilmasi-gerekligi--7815069	@kavimler gocunde evi yagmalanan adam	acilen kaldırılması gerekiyor. vardan sonra hakem tartışmaları bitti mi? hayır. aksine daha da arttı. en ufak darbe alan futbolcular var yüzünden kendisini yere atıp penaltı bekler oldu. ağır çekimde, büyütme görüntü ile milimetrik temaslara penaltı çalınır oldu. basketbolda bile faul olmayan pozisyonlara penaltı veriliyor. futbolun katili oldu bu var denen illet. futbolun ruhunu öldürdü. 5 dakika hakemin kararının beklenmesi futbolun doğasına aykırı. en kısa sürede kaldırılması dileğiyle	Olumsuz

https://eksisozluk.com/v/ideo-yardimci-hakemin-kaldirilmasi-gerekliligi--7815069	@floydie	katildigim istektir. futbol kurallari net olsa var cok seyi cozer. ama yillardir zaten aksam oynat ugurcum durdur ugurcum programlarinda bile anlasamadik penalti mi kirmizi kart mi vs. futbolun dogasi bu, muhlak cok pozisyon oluyor. manasiz bir sey kameradan izlemek - gene de kimseyi tatmin etmiyor. ofsayt, gol cizgisi gecti gecmedi gibi net karar verilen konularda olsun tabi.	Olumsuz
https://eksisozluk.com/v/ideo-yardimci-hakemin-kaldirilmasi-gerekliligi--7815069	@hangar	türk liginde cozum degildir. var uygulaması zaten hayati hakem hatalarını bertaraf etmek için getirildi ve tüm dünyada uygulanıyor. eğer iki telefonundan bylock çıktığı için soruşturma gecirmiş bir badem biyikli tff başkanınızsa var hakemi ile de yapacağını yapar. olması gereken hem var hakemlerinin hem de orta hakemlerin fifa kokartlı yabancı hakemlerden oluşmasıdır.	Olumsuz
https://eksisozluk.com/v/ideo-yardimci-hakemin-kaldirilmasi-gerekliligi--7815069	@kirbit	eskiden ligtv'nin ligtv olduğu yıllarda erman toroğlu bir kanalda, diğerleri başka kanallarda 10 tane açıdan saatlerce bir pozisyonu tartışıyorlardı. ofsayt mı değil mi, penalti mı değil mi? sonunda o başka şey der bir başkası başka bir şey der ve hiçkimse hiçbir pozisyon için emin olamazdı. sonunda da genelde, "biz bile bu kadar farklı açıdan izleyip emin olamıyorsak, bu kadar kişi aynı pozisyon için farklı bir şey söylüyorsa 1 saniye içinde karar vermesi gereken hakemler ne yapsın?" derler ve konu kapanırdı. var'ın geleceğini söyledikleri zaman da aklıma hep o dönem gelirdi. ben çözüm olmayacağını biliyordum da bir umut getirdiler işte. bazı pozisyonların 3 boyutlu ve 360 derece çekimini izlemeden o pozisyon hakkında 2d görüntülerle bir kanıya varamazsınız. örn, kasımpaşa maçında fener'e son dakikada verilen penaltı. ya da djiku'nun bu haftaki pozisyonunda baldıra teması var mı yok mu? he var'la ne oldu dersin? hata sayısı bazı pozisyonlar için azaldı ama hatalı	Olumlu

		kararlar bitmedi. azalması da bir şeydir sonuçta. uzaylı da olsa insandır.	
https://eksisozluk.com/video-yardimci-hakemin-kaldirilmesi-gerekligi--7815069	@jamirikua	tr'de bahis olduğu sürece kalkmaz. fotoşop ile 42 numaradan 50 numaraya uzayan kramponlar, yamuk çizilen ofsait çizgileri. talimatlı çalışıyor	Olumsuz
https://eksisozluk.com/video-yardimci-hakemin-kaldirilmesi-gerekligi--7815069	renksiz hayat	var futbolun doğasına aykırı. hiçbir futbolcu ve taraftar atılan gole ağız tadıyla sevinemiyor.	Olumsuz

YouTube platformunda VAR sistemine dair yapılan kullanıcı yorumları, dijital kamusal alanın sistem hakkındaki toplumsal algıyı nasıl şekillendirdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Gerçekleştirilen analizde, kullanıcı yorumları içerik ve duygu yönünden sınıflandırılmış; tekrar eden söylemler doğrultusunda dört ana tema ortaya çıkarılmıştır:

1. Güvensizlik ve Tarafsızlık Algısının Zedelenmesi

En baskın tema, VAR sistemine ve bu sistemi yöneten hakemlere yönelik duyulan derin güvensizliktir. Kullanıcılar, sistemin tarafsız çalışmadığını, belirli takımlar lehine manipülasyon yapıldığını ve kararların “şike” şüphesi uyandıracak biçimde alındığını sıkça dile getirmiştir. Bu tema altında “kupon baskısı”, “tarafli yönetim”, “kararların önceden planlandığı” gibi ifadeler öne çıkmaktadır. Bu, yalnızca teknolojiye değil, bu teknolojiyi kullanan insan unsurlarına yönelik bir meşruiyet krizi yaşandığını göstermektedir.

2. Mizahi Eleştiri ve Alaycı Söylem

İkinci öne çıkan tema, yorumların çoğunda kullanılan alaycı ve ironik dildir. VAR hakemlerinin “çekirdek çitleyip okey oynadığı”, “Survivor izlediği”, “penaltı kararlarını dizilere göre verdiği” gibi mizahi öğelerle donatılmış yorumlar, teknolojik bir sistemin güven vermemesi durumunda nasıl alay konusu haline gelebildiğini ortaya koymaktadır. Bu mizah unsurları, eleştiriyi yumuşatma işlevi görmekle birlikte, toplumsal memnuniyetsizliği oldukça sert biçimde ifade etmektedir.

3. İşlevsellik ve Standart Sorunları

Bir diğer tema, sistemin teknik işleyişine dair yapılan eleştirilerde ortaya çıkmaktadır. Kullanıcılar, benzer pozisyonlarda farklı kararların verilmesini, VAR kayıtlarının kamuoyu ile paylaşılmamasını ve ofsait çizgilerinin tutarsız biçimde çekilmesini ciddi problemler olarak görmektedir. Bu noktada “yarı otomatik sistemin bile manipüle edildiği”, “çizgilerin yamuk olduğu” gibi teknik güvenlik eksikliği vurguları öne çıkmaktadır. Bu durum, sistemin işlevsel adalet sağlamaktan uzak olduğu yönündeki algıyı güçlendirmektedir.

4. Teknolojinin Futbolun Doğasına Etkisi

Dördüncü tema, VAR’ın futbolun ruhuna zarar verdiği yönündeki söylemlerdir. Özellikle “gol sevinçleri gecikiyor”, “penaltılar artık tiyatroya dönüştü”, “futbolun doğası bozuldu” gibi ifadelerle duygusal bir kaygı dile getirilmektedir. Kullanıcılar, teknolojik müdahalelerin

oyunun spontan yapısını ve seyir zevkini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Bu eleştiriler, sadece teknik değil, kültürel ve duygusal bir kaybı da işaret etmektedir.

Yorumların büyük çoğunluğu olumsuz duygular içermektedir. Sadece birkaç kullanıcı, sistemin doğru kullanıldığında olumlu sonuçlar verdiğini savunmaktadır. Bu tablo, teknolojik araçların toplumsal kabulünün sadece teknik başarıya değil, şeffaflığa, tutarlılığa ve güven inşasına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Semantik web tabanlı yapay zekâ sistemlerinin gelecekte bu tür sorunları minimize etmesi, karar alma süreçlerine nesnellik ve standart kazandırması açısından umut vadetmektedir. Ancak bu teknolojilerin de şeffaflık, kullanıcı bilgilendirmesi ve kamusal güven ilkeleriyle birlikte düşünülmesi zorunludur.

SONUÇ

Bu çalışma, çağdaş futbol tartışmalarının merkezinde yer alan Video Yardımcı Hakem (VAR) sisteminin mevcut işleyişine dair işlevsel, psikolojik ve toplumsal sorunları irdeleyerek, Semantik Web teknolojilerinin bu sistemle bütünleştirilmesi durumunda ortaya çıkabilecek dönüşüm potansiyelini kuramsal ve ampirik bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. VAR sistemi her ne kadar hakem hatalarını azaltma amacıyla hayata geçirilmiş olsa da, uygulamada karar verme süreçlerinde yaşanan zaman kayıpları, uygulama tutarsızlıkları ve tarafsızlık algısına yönelik şüpheler, kamuoyunda sisteme yönelik güven duygusunu zedelemektedir.

Elde edilen bulgular, hem futbol kamuoyunun yorumları hem de teknik aktörlerin değerlendirmeleri doğrultusunda dört ana temada toplanmıştır: güven ve tarafsızlık algısının zedelenmesi, mizahi eleştiriler aracılığıyla ifade edilen memnuniyetsizlik, teknik standartlardaki yetersizlikler ile işlevsellik sorunları ve teknolojinin futbolun doğasına yönelik olumsuz etkileri. Bu temalar, yalnızca teknolojik performansa ilişkin teknik değerlendirmeleri değil, aynı zamanda futbolun kültürel, duygusal ve toplumsal boyutlarını da kapsamaktadır.

Bu çerçevede, Semantik Web teknolojilerinin sunduğu büyük veri analizi, ontoloji tabanlı bilgi işleme ve makine öğrenimi gibi yapılar aracılığıyla, hakem kararlarının daha nesnel ve hızlı biçimde alınabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle benzer pozisyonlara yönelik kararların tutarlılığının sağlanması, veri odaklı karar destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve insan kaynaklı hata payının azaltılması yönünde önemli fırsatlar sunulmaktadır.

Ancak, teknolojik altyapının yeterliliği, sistemin başarısı için tek başına yeterli değildir. Bu tür teknolojik uygulamaların kamuoyu tarafından kabul görmesi; şeffaflık, hesap verebilirlik, standartlaşma ve kullanıcı bilgilendirmesi gibi yönetim ilkeleriyle desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde, teknik olarak en gelişmiş sistemler dahi toplumsal düzeyde güven inşa edemediği sürece işlevsel meşruiyet elde edemeyecektir.

Sonuç olarak, Semantik Web destekli bir VAR sisteminin yalnızca teknik açıdan değil; aynı zamanda etik, toplumsal ve kültürel boyutları da içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması gerekmektedir. Gelecekte futbol teknolojilerinin başarısı, yalnızca algoritmik doğrulukla değil, aynı zamanda kamusal algı, güven ve adalet duygusuyla kurulan bütünlükle doğrudan ilişkili olacaktır. Bu bütünlük sağlandığında, VAR sistemi yalnızca karar doğruluğunu artırmakla kalmayacak, aynı zamanda futbolun doğasına ve seyir keyfine katkı sağlayan bütüncül bir yapıya evrilebilecektir.

KAYNAKÇA

Atmaca, D., Toygur, H., & Çamurcu, H. (2022). Video yardımcı hakem (VAR) uygulaması ile ilgili bazı değerlendirmeler: Netnografi çalışması örneği. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4(1), 47–58.

- Demir, O., & Bektaş, M. (2022). Video yardımcı hakem (VAR) uygulamasının Türk futbolu üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Enderun Dergisi*, 6(2), 168–180.
- Ekizoğlu, Ö., & Akyüz, M. S. (2022). Türk futbolunda seyircilerin Video Yardımcı Hakem (VAR) uygulamasına bakış açılarının incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*.
- Engin, S. G., & Çelik, V. O. (2019). VAR'lığın yeter! Hakemlerin gözünden Video Yardımcı Hakem Sistemi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 7(2), 53–68.
- Erdoğan, Ç. H. (2020). Futbolcuların video yardımcı hakem “VAR” sistemi hakkındaki görüşleri. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(3), 404–414.
- Gökçearsan, Ş. (2004). Semantik Web (Web 3.0) ve eğitim amaçlı kullanımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 33–48.
- Karaçam, A., & Pulur, A. (2017). Hakem Öz Yeterlik Ölçeği'nin (HÖYÖ) Türkçeye uyarlama çalışması. *Journal of Physical Education & Sports Science / Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(1), 1–10.
- Karaçam, A., & Pulur, A. (2018). Hakemler için Mesleki Haz Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması (HİMHÖ). *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 35–45.
- Tabuk, M. E. (2022). Futbolda uygulanan video yardımcı hakem sistemi hakkında taraftar tutumlarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 433–449.

İNTERNET KAYNAKLARI :

<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/MHK/2024-2025/oyun-kurallari.pdf>

**DEMOCRATIZATION AND ECONOMIC INEQUALITY: THEORETICAL
MODELS AND ELITE DYNAMICS**

**DEMOKRATİKLEŞME VE EKONOMİK EŞİTSİZLİK: TEORİK MODELLER VE
ELİT DİNAMİKLERİ**

Arda Can Çelik

ÖZET

Bu çalışma, demokratikleşme süreçlerinin analizi için çeşitli modelleri inceleyen bir çerçeve sunmaktadır. Meltzer-Richard, Boix ve Acemoğlu-Robinson modelleri, toplumsal eşitsizlik, ekonomik dinamikler ve elit mücadelesi gibi kavramlar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Demokratikleşme sürecinde bu faktörlerin nasıl etkileşimde bulunduğu, farklı modellerin önerdiği teorik yaklaşımlar üzerinden tartışılmıştır. Meltzer-Richard modeli, ekonomik eşitsizliğin demokratikleşme üzerindeki etkisini vurgularken, Boix modeli, özellikle elitlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda demokratikleşmeye yaklaşımını irdelemektedir. Acemoğlu-Robinson ise, rejim değişimlerinin kökenlerinde ekonomik eşitsizlik ile elitlerin stratejik tercihleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Eşitsizliğin demokratikleşme süreçleri üzerindeki olumsuz etkileri, bu modellerin her birinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Ayrıca, elit mücadelesinin de demokratikleşme sürecine olan etkisi, bu teorilerin ortak temalarından biridir. Çalışmanın önemli bulgularından biri, demokratikleşmenin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için ekonomik ve siyasal faktörlerin birbirinden bağımsız ele alınamayacağıdır. Toplumsal eşitsizliklerin ve elitlerin politik stratejilerinin demokratikleşme sürecindeki belirleyici rollerine dikkat çekilmiş ve bu iki faktörün birleşiminden doğan yapısal engellerin demokratikleşme önündeki potansiyel engeller olduğu öne sürülmüştür. Sonuç olarak, demokratikleşme sürecinin derinlemesine anlaşılması, toplumsal eşitsizliklerin ve elit mücadelesinin etkilerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokratikleşme, Eşitsizlik, Elit Mücadelesi, Ekonomik Dinamikler

ABSTRACT

This study presents a framework for analyzing democratization processes through various models. The Meltzer-Richard, Boix, and Acemoğlu-Robinson models are comparatively examined within the context of social inequality, economic dynamics, and elite struggle. The interaction of these factors within the democratization process is discussed through the theoretical approaches proposed by each model. The Meltzer-Richard model emphasizes the impact of economic inequality on democratization, while the Boix model explores how elites' economic interests influence their approach to democratization. Acemoğlu-Robinson, on the other hand, examines the relationship between economic inequality and the strategic choices of elites as the root causes of regime changes. The negative effects of inequality on democratization processes are addressed in different ways by each of these models. Additionally, the role of elite struggle in the democratization process is a common theme across these theories. One of the key findings of this study is that economic and political factors cannot be treated independently for democratization to succeed. The critical roles of social inequalities and the political strategies of elites in the democratization process are highlighted, and it is suggested that the structural barriers arising from the intersection of these two factors may pose potential obstacles to democratization. In conclusion, a comprehensive understanding of the

democratization process requires a thorough evaluation of the impacts of social inequality and elite struggle.

Keywords: Democratization, Inequality, Elite Struggles, Economic Dynamics

1. Demokratikleşme Teorilerinin Kuramsal Çerçevesi: Meltzer-Richard, Boix ve Acemoğlu-Robinson Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi

Demokratikleşme teorileri, toplumların siyasal rejimlerini nasıl demokratik yönelimlere dönüştürebileceğini açıklamaya çalışan kapsamlar sunar. Bu alanda dikkat çeken katkılardan bazıları, Meltzer-Richard, Boix ve Acemoğlu-Robinson modelleri tarafından yapılmıştır. Bu modeller, demokratikleşme süreçlerini etkileyen çeşitli faktörler hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Her bir modelin temel varsayımları, şu ana sorular etrafında şekillenmektedir:

Demokratikleşme ile ekonomik eşitlik ve siyasal haklar arasındaki ilişki nasıldır?

Toplumsal elitler, rejim değişimlerine nasıl tepki verir?

Eşitsizlik, demokratikleşme sürecini kolaylaştırır mı yoksa zorlaştırır mı?

Meltzer-Richard modeli, özellikle gelir eşitsizliğinin demokratik sistemlerdeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu modele göre, gelir eşitsizliği arttıkça, fakir çoğunluğun yeniden dağıtımaya yönelik talebi artar. Bu talep, sistemi daha kapsayıcı demokratik reformlara yönlendirebilir. Boix modeli ise, eşitsizliğin yüksek olduğu toplumlarda otokratik rejimlerin devam etme olasılığının arttığını öne sürer. Boix, bu toplumlarda elitlerin mevcut durumu sürdürmekten yana olduklarını ve bu nedenle demokratikleşmeye karşı direndiklerini savunur.

Acemoğlu-Robinson hipotezi, demokratikleşme sürecinin karmaşıklığını vurgulayarak, elit çıkarları ile fakir çoğunluğun ayaklanma tehdidi arasındaki çatışmayı inceler. Bu model, elitlerin stratejik seçimlerinin ve potansiyel isyanlara karşı verdikleri tepkinin demokratikleşme yolunda belirleyici bir rol oynadığını vurgular.

Bu teoriler arasında ortak bir payda, demokratikleşmenin sadece çoğunluğun iradesine dayanmadığı, aynı zamanda elitlerin ve ekonomik çıkar gruplarının çıkar dengeleri üzerinden belirlendiğidir. Gelir eşitsizliği gibi eşitsizlik parametreleri, özellikle Gelir Eşitsizliği Katsayısı (Gini Katsayısı) aracılığıyla, toplumdaki sosyoekonomik dinamiklerin önemini ortaya koyar. Gelir eşitsizliği, bir toplumdaki siyasal istikrarı ve demokratikleşme potansiyelini belirlemede kritik bir faktör olarak öne çıkar.

Sonuç olarak, demokratikleşme süreçlerine dair kuramsal çerçeve, demokrasinin sadece çoğunluğun iradesinin bir yansıması olmadığını, aynı zamanda elitlerin stratejileri ve ekonomik eşitsizliklerin şekillendirdiği toplumsal yapılarla da yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu dinamiklerin anlaşılması, demokratikleşme süreçlerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi için gereklidir.

1.1 Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi, demokratikleşme süreçlerini anlamak için farklı modellerin analitik çözümlemesine dayanmaktadır. Meltzer-Richard, Boix ve Acemoğlu-Robinson modelleri, demokratikleşme süreçlerine dair çeşitli bakış açıları sunduğundan, bu modellerin karşılaştırmalı bir şekilde eleştirel bir incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın yöntemi, bu modellerin çok boyutluluğunu ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlamaya yönelik bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Aşağıdaki adımlar bu analizin temelini oluşturmuştur. Çalışmanın ilk aşamasında, mevcut literatürden yola çıkarak Meltzer-Richard, Boix ve Acemoğlu-Robinson modellerinin temel varsayımları, çıkarımları ve öngördükleri sonuçlar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Literatür taraması, her bir modelin teorik çerçevesini ve demokratikleşme

süreçlerine dair sundukları yaklaşımları anlamaya yönelik bir temel oluşturmuştur. Bu aşama, her modelin eşitsizlik, elit mücadelesi ve ekonomik dinamikler arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

İkinci aşamada, üç model arasındaki ekonomik ve siyasal bağlamdaki farklılıklar ele alınmıştır. Bu analiz, her bir modelin demokratikleşme süreçlerine nasıl katkı sağladığını ve toplumsal eşitsizlik, elit stratejileri gibi faktörlerle nasıl ilişkilendirildiğini anlamaya yönelik yapılmıştır. Karşılaştırmalı analiz, modellerin sundukları çözümlemeleri karşılaştırarak, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden demokratikleşme sürecinin dinamiklerini daha iyi kavramayı hedeflemiştir.

Üçüncü aşama ise, ekonomik parametrelerin demokratikleşme sürecine etkisini tarihsel vakalar üzerinden incelemeyi hedeflemiştir. Özellikle, Gelir Eşitsizliği Katsayısı (Gini Katsayısı) gibi ekonomik göstergelerin, 19. yüzyılda Çin ve İngiltere gibi farklı toplumlarda demokratikleşme süreçlerine olan etkisi ele alınmıştır. Bu tarihsel örnekler, teorik modellerin pratikteki yansımalarını analiz etmek için kullanılmıştır.

Eleştirel Değerlendirme: Çalışmanın son aşamasında, her bir modelin güçlü ve zayıf yönleri eleştirel bir bakış açısıyla tartışılmıştır. Bu değerlendirme, modellerin sundukları çözümlemelerin eksikliklerini ve hangi durumlarda daha etkili olduklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Aynı zamanda, bu modellerin sınırlılıkları ve geliştirilmesi gereken yönleri üzerinde de durulmuştur.

Bu yöntem, demokratikleşme sürecine dair çeşitli etkenleri tek bir kuramsal modelle açıklamak yerine, bu modellerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve çok boyutlu doğasını anlamaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, çalışmanın amacı, demokratikleşme sürecine dair daha geniş bir bakış açısı sunmak ve bu süreçteki farklı teorik yaklaşımların nasıl bir arada değerlendirilmesi gerektiğine dair derinlemesine bir anlayış geliştirmektir.

2.1.Demokratikleşme Modeli Arayışı

2.1.1.Meltzer-Richard Modeli

Demokrasi ve mülkiyetin çatışma içinde olup olmadığı bir yana Rueschemeyer'in (1992:6) ifade ettiği gibi demokratikleşmenin, hem ekonomik hem de siyasi talepler sonucu bir model arayışını olgunlaştırdığı dile getirilebilir. Aynı zamanda rakamların mücadelesi olan demokraside, her zaman zengine kıyasla daha fazla fakir insanın olması genel oy sistemine yansımaktadır. Çoğunluğun tercihinin sandıktan çıkması fikri, teorik olarak az alım gücünün çok alım gücüne karşı bir galibiyeti olarak adlandırılmaktadır. Bunun sonucu olarak demokrasi yeniden dağıtım kâğıt üstünde de olsa olanak sağlamaktadır. Demokrasinin olmadığı bir ortamda ise eşitsizlik vergi oranlarını etkilediği gibi yeniden dağıtımın doğasını da etkileyebilmektedir. Bir toplumdaki düşük eşitsizlik vergilendirmeyi etkilediği kadar gelir oranlarına da yansıyacaktır. Buna ek olarak otokrasinin yarattığı zengin grupların vergi ödemekten kaçabildiği bir ortamda rejim değişiminin zenginler aleyhine vergilendirilme ihtimali artmaktadır. Yukarıda ifade edilen bu yaklaşımın *Meltzer-Richard* tarafından geliştirilmesi sonucu politik ekonomide kalıcı etkiler yaratan bir modele dönüştüğü not edilmelidir(Meltzer ve Richard,1981:914-927).Bu model eşitsizliğin ve otokrasinin çatışmaya dönüştüğü, çatışmanın ise her zaman yeniden dağıtım için kapı araladığını ifade etmektedir. Ortalama vatandaş yeniden dağıtımdan daha kazançlı çıkacağı için demokrasiyi desteklemesi gerekmektedir. Bu durum söz konusu modelin kilit unsudur. Otokrasilerde vergi tabana yayılmayacak ve alım gücüne göre oransal dağıtım olmayacaktır. Demokraside ise servet zengin gruplardan vergilendirme yoluyla transfer edilecek, tabana ulaşacak şekilde yeniden dağıtılacaktır (Gründler ve Köllner 2017:930-962). Ne var ki, buradan çıkacak sonuca göre

demokrasinin çoğunluğun talebi sonucu kendiliğinden gelişeceği yahut yükselen vergiler ile elitleri kontrol edeceğini iddia etmek doğru değildir. Demokrasi daha çok oransal dağılımın tatbik edildiği bir vergi sistemi ile alım gücünü ölçmektedir. Mevcut elitler ise böyle bir ortamda çoğunluk lehine ödünler verebilir. Bu ödünleri elitlere verdirtecek süreç ise doğrudan sayısal çoğunluktan kaynaklanmamaktadır. Elitlere ödün verdirecek unsur, rejim değişiminin başladığı süreç olsa da bunun kitlenin talebi ile gerçekleşeceğini beklemek oldukça iyimserdir. Yeniden Dağıtımcı Meltzer-Richard Modeli sayısal çoğunluğun mutlak güç olduğunu ifade ederken, bunun yeniden dağıtımcı bir güce nasıl dönüşeceğini hiçbir zaman açıklamamaktadır. Çatışmayı sürecin bir parçası olarak gördüğünden, nihai olarak bu çatışmanın çoğunluk lehine bir tutum yaratacağını ifade eden yeniden dağıtımcı model, demokrasiye geçişin kritik aşamalarından ziyade demokrasinin işlediği bir sistemi test etmektedir.

Demokrasinin olmadığı bir ortamda sayısal çoğunluğun oy hakkının bir manası olmadığı gibi kitlenin azınlık karşısında eşitsizliğini ölçmek bile zordur. Modern ekonomik kurumların eşitsizliği ölçtüğü bir metot olan Gini Katsayısı, bu model içinde önemli bir parametre olarak gösterilse bile tartışmaya açık sonuçların zaman zaman gözlemlendiği not edilmelidir. (Ansell ve Samuels,2014). Kısaca bahsetmek gerekirse, Gini katsayısının 0 olduğu oran mutlak eşitlik ise 1 rakamına doğru yaklaştıkça eşitsizliğin arttığı gözlemlenmektedir. 1 rakamı mutlak eşitsizliği simgelemektedir. Mutlak eşitliğin yer aldığı 0 ise herkesin aynı oranda alım gücüne sahip olduğu sistemi simgelemektedir. Daron Acemoglu ve James Robinson gibi isimler iki uç noktanın tehlikeli olduğunu ve demokrasinin bu açıdan makul bir Gini ortalaması gerektirdiği söylemektedir(Acemoglu ve Robinson,2001).

Tarihte kaydedilen en düşük Gini'nin 0.20'nin aşağısına düşmediği not edilirse mutlak bir eşitlik beklentisi de gerçekçi değildir. Ayrıca Gini katsayısına mucizevi bir gösterge gözüyle bakmak yanlış olabilir. 19.yy Çin'i ile dönemin İngiltere'si demokratikleşme açısından karşılaştırıldığında İngiltere'nin açık ara önde olduğu sabittir. Buna rağmen Gini değerleri üzerinden bir yaklaşımda Çin oldukça düşük seviyede olmasına rağmen(0.25), İngiltere'de Gini katsayısı olarak 0.52'ye yaklaştığı görülmektedir(a.g.e:3-8). Bu nedenle Gini katsayısı tek başına bir gösterge değildir. Günümüz uluslararası kuruluşlarının Gini katsayısına neden bu kadar büyük bir önem atfettikleri anlaşılır bir durum değildir. Unutulmaması gerekir ki, demokrasinin otokrasiye nazaran daha eşitlikçi bir toplum yarattığı ve serveti tabana dağıttığı varsayımı, mevcut demokrasilerin yapması gerekeni iyi yaptığı anlamına gelmemektedir. Günümüzde dağıtımcı adalet konusunda yaşanan sıkıntılar demokrasilerin yapması gerekenden daha azını yaptığını ve bunun da demokrasiye zarar verebildiğini göstermektedir (Marquez, 2017).

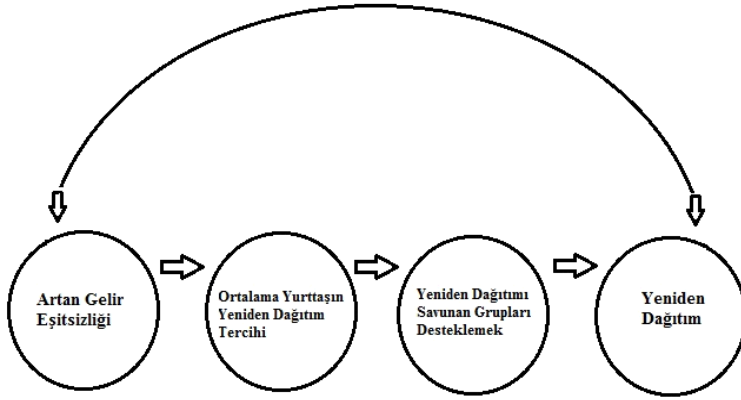
Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise Meltzer-Richard modelinin ifade ettiği yeniden dağıtımcı demokratik modelin elitlerin bazı varsayımlarına dayandığı üzerinedir ki bunlar tarihsel açıdan yanıltmaz temeller üzerinde oturmamaktadır. Bu durum, söz konusu modelin problemli bir yanını oluşturmaktadır. Elitlere göre, ortalama vatandaş ve bu seviyenin altında kalan çoğunluk, değişimi zorla sağlayan dinamikleri harekete geçirebilir. Ortalama bir vatandaşın, orta sınıfı değil toplumun ortalamasını oluşturduğu unutulmamalıdır. Ortalama bir vatandaşın, orta sınıfa oranla çok daha fakir olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Toplumun tipik bir profili olan median vatandaş, orta sınıfa göre oldukça daha fakir kalmakta ve oransal olarak çok daha fazla yer tutmaktadır. Orta sınıf ise bürokrasi ve rejime bağlı belli bir alım gücünü temsil etmektedir. Orta tabiri bu açıdan toplumun oransal seviyesini ölçen bir tabir değildir. Örnek olarak 1980'li yıllarda OECD raporuna göre gelişmiş ülkelerde orta sınıf, toplumun %64'nü oluştururken, bu oran günümüzde aynı ülkeler için %61 bandına inmiştir. Tipik bir diktatörlük olan Mısır'da ise orta sınıf resmi rakamlara göre toplumun %28-30'nu oluşturmaktadır.(OECD,2019)

Ciddi bir tehdit ve siyasi dışlamaya maruz kalmış fakat yükselmekte olan ekonomik grupların yahut rejimin gözünden düşmüş elitlerin eliyle gelecek olan bir rejim değişimi genellikle mevcut seçkinlerin ihmal ettiği bir faktördür. Marquez(2017)'e göre ortalama bir yurttaşın rejim değişimindeki rolü, I Dünya Savaşı öncesi için ihmal edilebilir bir boyuttadır. Bu açıdan elitler arasındaki gruplar, otokrasiye ve servete sıradan vatandaştan çok daha ciddi tehdit oluşturmaktadır. Siyasi hakları olmayan kitlelere nazaran rejimin içindeki elitlerin yahut siyasi haklarını elde edememiş yükselen ekonomik grupların, mülkiyet ve rejim üzerinde çok daha büyük tehdit oluşturduğu vurgusu, klasik liberalizm tarafından sıkça dile getirilmektedir. Siyasi temsile ulaşamamış, kendi mülkiyetini garanti altına alamamış, yükselen bir ekonomik güç diğer mülk sahibi için de tehdit olacaktır. O halde otokrasi, hem doğası itibarıyla, hem de kendi sistemine uyum sağlamak için çabalayan grupların tehdidi sonucu, güvensizlik sarmalı ile karşılaşmaktadır. Böyle bir noktada iktidarın bir köylü ve işçi için kendisi için tehdit görmesi, rasyonel bir analiz olmamaktadır. Siyasi pozisyonunda değişiklik için ısrar eden gruplar içinde ortalama bir vatandaşın aktif mücadelesi, elitlere oranla hangi ölçüde düşük tehdit faktörü olarak görülmelidir, belli değildir. David Ricardo, Adam Smith, Stuart Mill gibi klasik liberalizm temsilcileri fakir kalabalıkların mülkiyet konusunda bir düşmanlık beslemediğini ve çoğunlukla bu konuda güçlü bir fikirleri dahi olmadığını, genellikle manipülasyon sonucu mobilize edildiklerini ifade ederken, tehdidin fakir kalabalıklardan değil otokratik gücün hukuksuzluğundan doğduğunu ifade etmektedir.(Mineka,1957)

Locke gibi isimler bazı durumlarda iktidarın ekonomiye müdahalesini açıklanabilir görse de baskıcı bir otoritenin ekonomik ilerlemeye engel olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde Adam Smith ise vergilendirmenin temsiliyet üzerinden gelişmesi gerektiğini, aksi halde mülkün iktidarın keyfi uygulamalarına tabi olabileceğini yinelemektedir. Meltzer Richard modelinin temel aldığı yeniden dağıtımcı sistemde elitlerin kitle tarafından vergilendirilerek servet transferi yapacağı iddiası tartışmaya açıktır. Tarihsel deneyim, tam aksi şekilde, elitlerin kitleyi gelir oranından bağımsız bir şekilde vergilendirdiği göstermektedir. Önemli bir çıkar uğruna organize şekilde hareket eden ve devlet mekanizmasını kontrol altına almış, cebir gücünü bünyesinde barındıran seçkinlerin ortalama bir vatandaş için ürettiği risk aslında bu vatandaşın seçkinler için ürettiği riskten oldukça fazladır.

Demokratikleşmenin gerçekleşmesi median bir yurttaşın, zengin kesimin malvarlığının ulus nezdinde bölüşülmesi değildir. Tam tersine, siyasi temsil gücü olmayan grupların bu haklarını bir mücadele sonunda edinerek kendi çıkarlarını dinamik biçimde savunmasıdır. Ekonomik kaynaklarını seferber edebilen ve keyfi devlet idaresi altında aradığı adli ve mali garantileri bulamayan grupların mevcut seçkinler nezdinde risk oluşturmaları mümkündür. Buna ilave olarak elitler arası etkileşim kapasitesi önemlidir.

Bir elit mücadelesi, klasik seçkinçi görüş aksine sadece bir elit sirkülasyonunu değil, reformist bir ihtimali de barındırmaktadır. Shumpeter'ci bakış açısından daha çok alt sınıf ile ilişki içinde olan ve hatta onu mücadelesine zaman zaman yeni haklar ile ortak eden elitler, kendi içinde yoğun bir çatışmaya girebildiği gibi yeni elit oluşumuna da imkân tanımaktadır. Yeniden Dağıtımcı modelin çoğunluğun gücüne yaptığı vurgu, çoğunluğun gücü nasıl ele geçireceğini değil geçirdikten sonra nasıl bir düzen sonucunda adaleti tesis edeceği ilkesinden hareket etmektedir. Bu açıdan demokrasi için önemli bir model olarak görülen *Meltzer-Richard Modeli*(Şekil:2.0) otokrasinin dönüşümündeki çatışmacı süreci detaylı şekilde vurgulamasa da tetikleyici unsurları anlatmaktadır. Işık tuttuğu genel noktalar ise kutuplaşmış ekonomik gruplar, vergilendirme eksikliği ve adil olmayan vergilendirme yapısı yüzünden ortaya çıkan çatışma potansiyelidir.

Şekil 2.0: Meltzer-Richard Modeli

2.1.2. Boix Argümanı

Meltzer-Richard modeline alternatif olabilecek diğer bir model ise Boix(1997,1998,2003) tarafından geliştirilen ve *Boix Argümanı* olarak bilinen çalışmadır. Boix, demokrasinin ancak seçkinlerin rejim açılımına karar vermesi ve baskıya dayanan politikalarını bırakması üzerine geleceğini, kitlenin elitleri demokratikleşmeye zorlayamayacağını ifade etmektedir. Seçkinler teorilerden farkı ise demokrasinin gerçekleşebileceği ve elit açılımının sonuçlarının bir elit sirkülasyonundan çok daha karmaşık olduğu yönündedir. İlginç olan ise, Boix'e göre eşitsizliğin yarattığı dinamikler, beklenen doğrultunun tersine ilerlemektir (Boix ve Posner,1998:13-19). Eşitsizlik arttıkça otokratik rejimin değişme ihtimali azalacaktır çünkü eşitsizliği sürdürmenin çıkarı elitler nazarında ciddi şekilde artarken bundan vazgeçmenin maliyeti önemli ölçüde artacaktır. Bu noktada elitlerin düşündüğü şey; kitlelere karşı baskıyı artırmanın bedelinin, kitlelere ödün vermenin yükleyeceği külfetten daha az olduğu şeklindedir.

Elitler, eşitsizliğin nispeten düşük olduğu ortamlarda, demokratikleşme yönünde irade bildirecektir. Çünkü baskı ve zulmün maliyeti, vergilendirmenin yaratacağı giderlerden çok daha büyük bir maliyet gerektiren finansal, politik, askeri tedbirleri içermektedir. Üstelik elitlere yönelik potansiyel uluslararası ambargolar baskı seçeneğinin bedelini kademeli olarak artırmaktadır. Elitler, genel olarak alt kesimleri baskı altında tutmayı demokrasiye geçişe tercih etmektedir (Albertus ve Menaldo,2012:151-169). Ne var ki, bu ihtimal eşitsizlik marjının azalması ile azalırken, yüksek eşitsizlik durumlarında her zaman baskı ve statükoyu demokratikleşmeye karşı daha avantajlı yapmaktadır. Boix'e göre servetin taşınabilirliği rejimin değişmesinde kritik bir faktördür. Ele geçirdiği sermayeyi ve mal varlığını rejim değişiminde saklayabilecek hatta ülke dışına çıkarabilecek seviyede taşınır kılan elitler, rejimin değişmesi ile servetin el değiştirmesi ihtimalinden çekinmemektedir. Böyle bir iklimde elitler; demokratikleşme yönünde muhafazakâr bir tutum takınmayabilir. Geleneksel ekonomilerde toprak sahibi olan elitlerin servet saklama ihtimali az olduğu için müsadere ve el koyma ihtimali artmaktadır. Bu durum ise elitler nezdinde yeni rejimin getirdiği belirsizlikleri göğüsleme ihtimalini azaltmaktadır.

2.1.3. Acemoğlu-Robinson Hipotezi

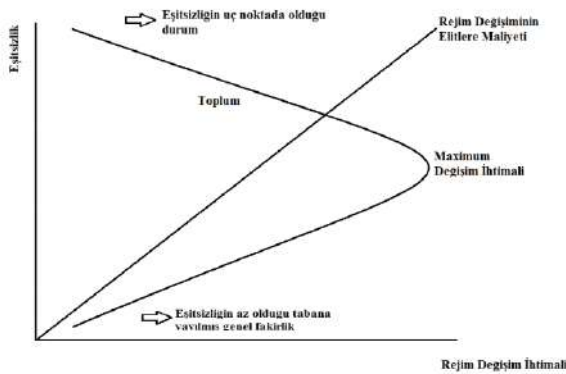
Güncel bir demokratikleşme modeli sunan *Acemoğlu-Robinson Hipotezi* ise bazı açılardan Meltzer-Richard ve Boix modelini andırır da önemli farklılıklar içermektedir (Acemoglu ve Robinson,2001).Bu model demokrasiye geçişte otokrasi ve ona bağlı elit azınlık karşısına fakir ama demokrasi taraftarı çoğunluğu koymaktadır. Demokratikleşmeye genel olarak elitlerin rıza göstermeyeceğini, marjinalleştirilmiş ve fakirleşmekte olan çoğunluğun yarattığı ayaklanma

ihtimaline karşı bazı ödünler ile dönüşümün başlayacağı savunulmaktadır. Fakir çoğunluğun demokratikleşme isteği ve bilincine nasıl erişeceğini detaylı şekilde anlatmayan bu model, demokrasinin yine yukarıdan geleceğini ve elit mecburiyeti üzerine şekilleneceğini ifade etmektedir. Boix modelinin aksine, bu hipotezde elitlerin demokrasiye geçişinde kitlenin yarattığı tehdit ihtimali daha önemli rol oynamaktadır. Bu modelin seçkinci görüşün temsilcilerinden olan Pareto ve Mosca'cı bakış açısından farkı ise gerçek bir elit rızasının varlığıdır. Elitler bir demokrasi oyunu oynamamakta, elit sirkülasyonundan öte bir açılıma karar verildiği gözükmemektedir. Bu süreç mecburiyetten doğan ve yapay olmayan taleplerin yansımasıdır.

Elit rızasının ve elitler arasında mutabakatın önemine değinen Daron Acemoğlu ve James Robinson, eşitsizliğin kritik bir faktör olduğunu yinelemektedir. Daha çok tek sektör ekonomisini(tarım toplumu yahut çevre ekonomisi) temel alan bu bakış açısında, Meltzer Richard modelini andırarak şekilde eşitsizliğin toplumun çoğunluğunu yeniden dağıtım taraftarı yapacağını bunun ise Boix modelinde olduğu gibi elit çekincelerini artıracakını dile getirmektedir. Modelin orjinallliği ise demokratikleşmeyi getiren rejim değişiminin 'P' şeklinde bir grafik izlemesidir. Eşitsizliğin çok düşük olduğu toplumlarda çoğunluğun rejim değişimi için büyük bir motivasyona sahip olmayacağını çünkü potansiyel kazancın devrim riskinin getirdiği maliyetten daha az olduğunu ifade edilmektedir. Söz konusu toplumlarda rejim değişimleri sırasında yaşanan kargaşa, çatışma ve gerilim ihtimalinin ulusal gelire negatif yansıması göz önünde bulundurulmaktadır.

Kazanç potansiyelinin düşük olduğu bu ortamda daha fazla fakirlik ihtimali mümkün olduğundan devrim tercih edilmeyebilir. Eşitsizliğin arttığı ortamda ise fakir çoğunluğun ayaklanma ihtimalinin arttığı varsayılmaktadır. Bir noktaya kadar bu eşitsizlik artışının bir ayaklanma çıkarmaması, elitler için inandırıcılık sinyali özelliği taşımaktadır. Eşitsizlik sürekli artmaya devam ederken toplumun çoğunluğundan bir baskı gelmemesi, elitlere göre çoğunluğun caydırıcılık gücünü test etmektedir. Çoğunluğun inandırıcı ve caydırıcı bir ayaklanmaya kalkışmaması, elitler için halkın zayıflığı ve ataleti olarak algılanmakta ve eşitsizlik parabolik olarak artmaya devam etmektedir. Sömürü ve eşitsizliğin çok daha hızlı artması karşısında tehlike potansiyeli arz etmediği görülen çoğunluk 'P' grafiğinin diğer uç kısmını oluşturmaktadır.

Aynı şekilde eşitsizliğin arttığı noktada elitlerin kaybedeceği şeyin artması, elitler için müzakere ve uzlaşma ihtimalini azaltmaktadır. Bu yüzden eşitsizliğin çok az ve çok fazla olduğu uçlarda demokratikleşme oldukça zayıf bir ihtimal olarak görülürken, orta seviyeler demokratikleşme için uygun şartlar sunmaktadır. Sonuç olarak, Acemoğlu ve Robinson'a göre otokrasiler yüksek eşitsizlik ve az eşitsizlik durumunda oldukça güçlü yapılar olarak görülebilir. Bu noktalarda otokrasilerin yıkılması oldukça zor iken, orta derecede eşitsizliğin olduğu toplumlarda demokratikleşme ihtimali fazladır.

Şekil 3: Acemoğlu ve Robinson Hipotezi

2.1.4. Elit Mücadelesi

Mevcut modeller içinde ihmal edilen bir nokta ise *elit mücadelesi* üzerinedir. Devlet mekanizmasını kontrol eden gruplar ile bundan çeken varlıklı kesim arasındaki gerilim önemlidir. Eşitsizliğin demokrasiyi frenlediği doğru bir tespit olsa bile, eşitsizlik içinde kazançlarını belli yollarla artıran gruplar her zaman olmuştur. Bu grupların hepsinin iktidar ile uyum içinde olması ve çıkar çatışması yaşamadığını iddia etmek gerçekçi olmayabilir. Daha çok kazanç ve sermaye birikim imkânını frenleyen mevcut güç odakları, potansiyel rakipler için yahut yükselen ekonomik güçler için kriz ortamı sunacaktır. Otokrasinin, totaliter rejime dönüştüğü ortamda bu çok kolay olmasa bile hayatın tüm alanlarını zapt eden bir yönetim çok mümkün gözükmemektedir.

Otokratik yönetimler içinde dahi güç boşluğu bulunduğu ve bu boşluğu doldurmak isteyecek fırsatçı grupların ekonomik kazanç kapısı yaratması mümkün olduğu kadar bu kazançlarını ilerletmek istemeleri doğaldır. Zenginleşmekte olan grupların hepsinin devlet yapısına entegre olacağını iddia etmek oldukça iyimserdir. Bu grupların daha fazla güç için çekişmesi ve birbirini tehdit olarak görmesi oldukça olağandır. Bu grupların tümünün otokrasi hakkında homojen bir görüşünün olmaması, çatışma yönünde ihtimali daha da artırmaktadır. Böylece söz konusu aktörlerin güçten pay almak adına gücün bölünmesini istemeleri rasyonel bir ihtimaldir.

Sanayileşmekte olan toplumlarda, ülke ortalamasını temsil eden bir vatandaşın refah içinde olmadığını ifade etmiştik. Örnek olarak göstermek gerekirse; 19.yy Avrupası'nda toplumun %80'nini köylüler ve çalışan gruplar oluştururken, burjuva % 8-15'ni oluşturmaktadır. Orta sınıf ise çalışan gruplar ve işçilerin ancak %20-25'ni teşkil etmektedir. Dolayısıyla ortalama bir yurttaşın bu dönemde yoksulluk içinde olduğu, sınıf bilincini oluşturacak olan gerekli eğitim ve donanımdan uzak olduğu varsayılmaktadır. Gerekli mali ve bilgi donanımından uzak kalan median vatandaşın, rejim değişimi için elit mücadelesindeki gerginlikleri bir çıkış kapısı olarak görmesi sıra dışı değildir. Rejim değişiminde orta ve üst sınıf desteği önemli bir çözüm olarak gözükmemektedir.

Mancur Olson'cu *Toplu Eylem Problemi* yaşayan median(ortalama) vatandaşın baskı altında olduğu, bu baskıya nasıl direneceğini bilemediği, sayısal çoğunluğun önemli manipülasyon ve atalet unsurları altında ortak hedefe yönelemediği dikkate değer bir uyarıdır. Böyle bir ortamda elit çatışmasının rejim değişiminde göz ardı edilmemesi gereken bir nokta olduğu söylenebilir. Ortalama bir vatandaşın daha yukarıda olan ama siyasi olarak marjinal bir konumda bulunan bu ekonomik grupların ulusal gelirden aldığı pay arttığı ölçüde rejime eklemlenmesi mümkün olsa bile toplumda eşitsizliğin her hâlükârda alt sınıflar aleyhine arttığı söylenebilir. Kuznets, bu durumu kendi adıyla anılan Kuznets Eğrisi'nde özellikle ifade etmektedir(Van Zanden,1995). Ona göre toplumun en yukarısında yer alan kesimin geri kalanına oranla zenginleşmesinin yanında, yeni gelişmekte olanların da toplumun geneline karşı zenginleştiğini, bu yüzden gelişmekte olan ekonomilerde eşitsizliğin artmaya devam edeceğini, ekonomik gelişmenin eşitsizliği durdurmayacağını ifade etmektedir.

Sonuç olarak alt sınıfların sayısal öneminin üst sınıflar nazarında potansiyel müttefik olarak görüldüğü her durum yine demokratikleşme yolunda bir kazanım yaratabilir. Buna rağmen endüstriyelleşme, eşitsizlik yaratabilirken, tarım kökenli toplumlarda ortaya çıkan artık değer endüstriye oranla yüksek bir değer ve yüksek sömürü yaratmadığı için tarım ekonomilerde eşitsizlik belki de daha az oranda seyretmektedir.

Tarım toplumunda ortalama bir vatandaşın fakir olduğu, politik olarak güçlü fikirlere sahip olmadığı, eğitim imkânının çoğu zaman elinde olmadığı Welzel'in tabiriyle *existential*

security'si yani varoluşsal güvenliği olmadığı varsayılmaktadır. Bu yüzden köylü ve sınırlı sayıda işçi, siyasi teori ve pratik üretmemektedir. Hayatta kalmasını garantilemeyen ve günden güne hangi gıdanın evine gireceği belli olmayan, minimum ekonomik gücü bulunmayan bir vatandaşın kolektif direniş üretmesi için sınırsız sebebi olmasına rağmen metodu olmayabilir. Bu yüzden demokratikleşme sürecinde asıl aktör olarak median yurttaş sahaya çıkmakta zorluk çekmektedir. Rejim değişimi bu manasıyla toplumun %20 lik bir kesiminin içinde olduğu satranç mücadelesi olarak adlandırılmakta ve demokratikleşme fakirlerin ayaklanma tehdidi ile değil kısmen yabancılaşmış ama ekonomik imkânları olan gruplar ile siyasi farkındalığını elde etmiş şehirli kesim üzerinden tanımlanmaktadır.

Burada not edilmesi gereken diğer bir husus ise ekonominin, rejimin dönüşüm hızına yaptığı etkidir. Marquez(2017) gibi yazarlar tarımsal ekonominin ürettiği eşitsizlik ile sanayi kesiminin yarattığı eşitsizlik arasında fark olduğunu ve demokratikleşmenin tarımsal ekonominin yarattığı bir eşitsizlikte çok daha yavaş ilerlediğini dile getirmektedir. Endüstriyel eşitsizliğin geliştiği toplumlarda ise rejim değişimi ihtimalinin daha kuvvetli olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında karma sektörlerin olduğu toplumlarda tarım toplumuna nazaran eşitsizlik artmakta ve rejim değişimi ihtimali kuvvetlenmektedir. Bu durum rejim değişikliğinin doğrudan bir demokratikleşme yaratacağını ifade etmese bile bunun imkân dâhilinde olduğunu vurgulamaktadır. Nihai olarak elitlerin bir baskı hissetmediği durumunda statükodan taviz vermeyeceği, ülke içinde ve dışında bir baskıyı hissetmesinin rejim değişiminde elzem olduğu vurgulanmalıdır.

Elitlerin mevcut durum ile baskının maliyetini sürekli hesaplaması yine rejim değişimi için kritik bir safhadır. İsyanın maliyetinin ortalama bir vatandaş için dayanılmaz boyutta olduğu düşünülürse burjuva ve rejime yabancılaşmış üst sınıf ile bir ittifaka gidilmesi halk için önemli görülmektedir. Bu bakış açısının kitlenin önemini kesinlikle küçümsemediği ve herhangi bir devrim yahut demokratikleşme hareketinde tutacağı saf ile kitlenin önemli bir rol oynayacağını ifade etmek gerekir. Buna rağmen rejim değişimi beklentisi bizi hızlı çıkarımlar yapmaya zorlamamalıdır. Demokratikleşmenin bir momentum olduğu unutulmamalıdır.

3. Bulgular

Bu araştırmada öne çıkan bulgular, demokratikleşme süreçleri üzerindeki temel etmenleri ve modellerin birbirleriyle çelişen ya da birleşen noktalarını ortaya koyar:

3.1. Demokratikleşme ve Gelir Eşitsizliği

Meltzer-Richard modeli, demokratikleşmeyi "yeniden dağıtım talebi" üzerinden açıklar: Gelir eşitsizliği arttıkça, fakir çoğunluğun demokratik sistemleri vergi politikaları yoluyla serveti yeniden dağıtma aracı olarak destekleyeceği varsayılır. Ancak tarihsel örnekler, bu mekanizmanın sınırlarını ortaya koyar. 19. yüzyıl İngiltere'sinde, Gini katsayısının 0.52 gibi yüksek seviyelere ulaşmasına rağmen demokratik reformların kademeli olarak ilerlemesi, modelin öngördüğü "kitle baskısı" yerine ekonomik elitlerin stratejik uzlaşısı ile açıklanabilir. Sanayi devrimiyle güçlenen burjuvazi, siyasi temsiliyet taleplerini aristokraziyle pazarlık yoluyla çözmüş ve 1832 Reform Yasası gibi adımlar, elitler arası konsensüsle hayata geçirilmiştir. Bu durum, Meltzer-Richard'ın "çoğunluk iradesi" vurgusunun eksikliğine işaret eder; zira demokratikleşme, çoğunluğun pasif desteğinden ziyade seçkinlerin çıkar hesapları ile şekillenmiştir. Öte yandan, modelin yeniden dağıtımın otomatik olarak demokrasi getireceği varsayımı, Latin Amerika'da yüksek eşitsizliğe rağmen otoriter rejimlerin sürekliliğiyle çelişir. Bu bağlamda, ekonomik eşitsizliğin demokratikleşmeyi tetiklemesi için örgütlü toplumsal hareketler ve kurumsal kapasite gibi ek faktörlerin varlığı kritiktir.

3.2. Eşitsizliğin Kritik Sınırları

Boix'e göre, yüksek gelir eşitsizliği (Gini >0.5), elitlerin servetlerini kaybetme korkusuyla otokrasiyi tercih etmesine yol açar. Örneğin, 20. yüzyıl Latin Amerika'sında toprak sahibi oligarşiler, tarım ekonomisinin getirdiği taşınmaz servet yapısı nedeniyle demokratik açılımlara direnmiştir. Buna karşılık, İskandinav ülkelerinde düşük Gini değerleri (0.25-0.30), elitlerin demokrasiye geçiş maliyetini düşük algılamasını sağlamıştır. Ancak Boix'in modeli, servetin mobilitesi parametresini göz ardı eder: Sanayi toplumlarında sermayenin uluslararası hareketliliği, elitlerin demokratikleşmeyi daha az tehdit edici bulmasını sağlayabilir. Örneğin, 19. yüzyıl İngiltere'sinde sanayiciler, taşınabilir sermayelerini koruyabildikleri için siyasi reformlara açık davranmıştır. Benzer şekilde, günümüzde teknoloji elitlerinin küresel varlıkları, yerel demokratikleşme süreçlerine kayıtsız kalmalarına neden olabilir. Bu durum, Boix'in "eşitsizlik-demokrasi" ilişkisini tek boyuta indirgediği eleştirisini güçlendirir.

3.3. Ayaklanma Tehditleri ve Elit Rızası

Acemoğlu-Robinson modeli, demokratikleşmeyi tehdit ve pazarlık dengesi üzerine kurar: Fakir çoğunluğun ayaklanma ihtimali, elitleri kısmi haklar vermeye zorlar. Örneğin, 19. yüzyılda İngiltere'de Chartist hareketin bastırılması, elitlerin 1867 Reform Yasası'nı çıkarmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak model, kolektif eylem problemini hafife alır: Tarihte, yoksul kitlelerin örgütlü bir tehdide dönüşmesi nadirdir. Güney Afrika'da apartheid rejiminin çöküşü, hem uluslararası baskılar hem de siyahi çoğunluğun şiddet içermeyen direnişiyle mümkün olmuştur. Ayrıca, elit rızasının kalıcılığı için kurumsal garantiler şarttır. Örneğin, 1980'lerde Şili'de Pinochet'in anayasal düzenlemelerle askeri ayrıcalıkları koruması, demokratik geçişi yavaşlatmıştır. Modelin öngördüğü "orta düzey eşitsizlik" (Gini 0.35-0.45) ideal aralığı, 20. yüzyıl Güney Kore'sinde doğrulanır: Ekonomik kalkınma ve eşitsizlikteki göreceli düşüş, 1987'de demokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır.

3.4. Tarihsel Perspektifler

Gini katsayısının demokratikleşmeyi açıklamadaki yetersizliği, 19. yüzyıl Çin-İngiltere karşılaştırmasında belirgindir. Çin'de Gini 0.25 ile düşük olmasına rağmen Konfüçyüsçü meritokrasi ve merkezi bürokrasi, demokratik talepleri bastırmıştır. Buna karşılık İngiltere'de yüksek eşitsizlik (Gini 0.52), sanayileşme ve burjuva sınıfının siyasi bilinci sayesinde demokratikleşmeyi beslemiştir. Bu örnekler, demokratikleşmenin yalnızca ekonomik parametrelere değil, sınıfsal dinamiklere, kültürel kodlara ve uluslararası bağlantılara bağlı olduğunu gösterir. Ayrıca, 20. yüzyılda Hindistan'ın düşük Gini değerlerine (0.35) rağmen demokrasiyi sürdürmesi, sivil toplumun gücü ve çoğulcu yapı ile ilişkilidir. Dolayısıyla, Gini katsayısı ancak diğer sosyopolitik faktörlerle kombine edildiğinde anlamlı bir gösterge olabilir.

3.5. Elitler Arası Çatışma ve Demokratikleşme

Demokratikleşme sürecinde elit çatışmaları, rejim değişimini tetikleyebilir. Örneğin, 19. yüzyıl Japonya'sında Meiji Restorasyonu, toprak sahibi samuraylar ile tüccar sınıfı arasındaki gerilimle şekillenmiştir. Benzer şekilde, 20. yüzyıl İspanya'sında Franco sonrası demokratikleşme, rejim içindeki reformist teknokratlar ile gelenekselciler arasındaki mücadeleyle mümkün olmuştur. Ancak elit çatışmaları her zaman demokrasiyle sonuçlanmaz: Rusya'da 1990'larda oligarkların siyasi nüfuz kazanması, otoriter kapitalizm ile sonuçlanmıştır. Demokratikleşme için, elitler arası çatışmanın kurumsal çerçeveler (anayasa, bağımsız yargı) ve dış aktörlerin (AB, BM) desteğiyle yönetilmesi gereklidir. Ayrıca, yükselen orta sınıfın siyasi talepleri (Güney Kore, Tayvan), elit mücadelesini demokratik kanallara yönlendirebilir.

Bu dinamikler, elit çatışmasının demokrasiye evrilebilmesi için toplumsal denetim mekanizmalarının varlığını zorunlu kılar.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Söz konusu modeller ışığında demokratikleşmenin nasıl gerçekleşeceğine dair yapılan bir tartışmadan sonra en mümkün gözüken yol haritası şu şekilde dile getirilebilir. Demokratikleşmenin olması için ilk önce bir özgürleşme isteği ve çatışma vesilesiyle haklar talebi oluşmaktadır. Bu özgürleşme isteği elitlerden ve ticaret kesiminden gelebileceği gibi tabandan da gelmektedir. Uygulamada ise üst sınıfların mücadelesi ve kitlenin mobilizasyonu sonrası aktörler taraf seçerek sürece katılmaktadır. Bu süreç siyasi özgürleşme aşaması olarak adlandırılabilir. Bunu senkronize bir şekilde takip eden olgu ise otoriter yönetimin zayıflaması olarak tanımlanabilir.

Bu aşamada siyasi irade merkezi kuvvetini ciddi ölçüde yitirmiş yahut pazarlık yapmaya razı bir konumun ötesine geçmiştir. Pazarlık ile statükonun korunması artık söz konusu değildir. Cebri gücün caydırıcılığı işlemez vaziyette olduğu için otoriter sistem çözülmektedir. Bu noktayı takip eden dönem ise demokratikleşme safhası olarak kabul edilebilir. Söz konusu aşama oldukça uzun sürebilen ve ilerlemeci olmayan bir dönemdir. Ciddi şekilde otokrasiye geri dönüş emareleri barındıran, gruplar ve elitler arası sık çatışmaların yaşandığı, asayişin temin edilemediği bir düzen söz konusu olabilir.

Devlet otoritesinin aşkın olmadığı, ekonomik hedeflerin hayata geçirilemediği bu dönemde, kronik mali kriz hayatın bir parçasıdır. Bu dönemde yaşanan siyasi problemler merkezi gücün yitimi sonrasında oluşan güç boşluğunun yansımalarıdır. Yeni aktörler tarafından çoğulcu ilkeler nezdinde teorik bir devlet tanımlaması yapılsa bile uygulamada oligarşiye dönüşebilecek dinamikler mevcuttur. Eski rejimin etkilerinin bürokrasiden tamamen silinmediği ve yeni yönetimin gücünü tam anlamıyla tesis edemediği bu safha hastalıktan yeni kurtulmuş bir hastanın nekahet dönemi gibidir. Oldukça kırılgan olan bu dönemde, kurumsal yapı derin olmadığı için bireysel aktörlerin kararları, siyasetin ve rejimin geleceğini etkilemektedir.

Demokratik ilkeleri takip edebilen ve aktörler arası ilişkileri bunalımsız bir çizgide tatbik eden taraflar, kurumsallaşma yönünde oldukça önemli adım atacaklardır. Bu durum ise iki sonuç doğurabilir. İlk olarak demokrasinin güvenliği sağlanacaktır. İkinci olarak ise aktörler, kendi siyasi varlıklarını tehdit altında görmediği için siyasi tansiyon düşecektir. Böylece demokrasinin tesisi yönünde kalıcı adımlar atılacaktır.

Demokratikleşme safhasının geçişi bizi demokrasinin konsolidasyonuna götürmektedir. Bu aşama artık demokrasinin tüm kurumları ile olgunlaşmaya başladığı ve demokrasiye karşı yaşamsal bir tehditin olmadığı dönemdir. Demokratik normların düzgün işlediği, güçler ayrılığının tesis edildiği ve çoğulculuğun gerek kamu hayatı gerekse özel hayatta gözetildiği bir durum söz konusudur. Elbette bu hipotetik yol haritasında göz önünde bulundurulması gereken bazı durumlar mevcuttur. Örnek olarak demokratikleşme aşamasında siyasi mücadelenin yasal temsilcisi olup olmamanın kuralları nasıl belirlenecektir? Siyasi galibiyetin hangi şartlar altında tanımlandığı belli midir? Buna ek olarak grup çıkarları ve ittifak ilişkilerinin durumu önemlidir.

Demokratikleşme aşamasında rejimin içinde sertlik yanlıları ve yumuşama yanlıları olacağı açıktır. Sertlik yanlılarının uzlaşmada yer almayacağı, yumuşama taraftarlarının ise uzlaşma yönünde irade bildireceği açıktır. Açık olmayan şey ise parti ve iktidar kanatlarında hâkim gücün sertlik yanlısı mı, yoksa yumuşama taraftarı olduğudur. Ayrıca Silahlı Kuvvetler gibi bürokratik kurumların bu geçiş aşamasında tutumu yine önemlidir. Siyasi liderlerin bu kadrolar üzerindeki hâkimiyeti yine demokratikleşme aşamasında önemli bir unsurdur. Siyasi irade altına alınmış silahlı kuvvetlerin bürokratik ast-üst ilişkisinde hareket edeceği varsayılmaktadır.

Buna rağmen siyasi kadrolara partizanca bir bağlılık, sertlik yanlısı siyasi kadroların gücü elinde tuttuğu ortamda ters etki yaratabilir.

Post-otoriter yönetimler sonrası özgür ve adil seçimlerin yapıyor olması ortalama bir vatandaşın siyasi süreci tamamen şekillendirmesi anlamına gelmemelidir. Eski rejimin kalıntıları, yeni rejimdeki elitler, sermaye birikimi olan kişiler, bürokrasideki hâkim unsurlar, çoğu zaman siyasi sonuçları manipüle edebilmekte ve yönetime aktif katılımı sınırlayabilmektedir. Siyasi gücün yeni sistemde sınırlı ellerde kalması ve ortalama bir vatandaşın minimum demokratik gereklilikler üzerinden tatmin edilmesine rağmen öz itibarıyla siyaseten pasif kalması mümkündür. Bunun önüne geçebilmek için ise sivil toplum, sosyal sermaye ve siyasi toplum gibi bazı değerlerin olgunlaşması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere demokratikleşmenin asıl hedefi demokrasiyi tesis etmektir. Konsolide olmuş bir demokrasi, gücün bir merkezden daha fazla yerde toplandığı ve güçlerin birbiri karşısında yaşamsal tehdit algılamasına sahip olmadığı yerdir. Siyasi varlığı teminat altına alınmış siyasi güç odakları çoğulcu bir yapı oluşturmakta ve demokrasiyi konsolide etmektedir. Bu yüzden Çoğulculuk aslında demokrasinin konsolide olmuş ve güçlenmiş halidir demek, abartı olmayacaktır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2001). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A., & Yared, P. (2008). Income and Democracy. *American Economic Review*, 98(3), 808–842.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political Instability and Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189–211.
- Albertus, M., & Menaldo, V. (2012). If You're Against Them You're With Us: The Effect of Expropriation on Autocratic Survival. *Comparative Political Studies*, 45(8), 973–1003.
- Arora, S. K. (1970). Economic Growth, Social Justice, and Political Stability. *Economic and Political Weekly*, 5(29/31), 1202–1210.
- Asteriou, D., & Price, S. (2001). Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4), 383–399.
- Barro, R. J. (1996). Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth*, 1(1), 1–27.
- Boix, C. (2003). *Democracy and Redistribution*. Cambridge University Press.
- Boix, C., & Posner, D. N. (1998). Social Capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance. *British Journal of Political Science*, 28(4), 686–693.
- Boix, C., & Stokes, S. C. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics*, 55(4), 517–549.
- Bornschier, V. (2002). Changing Income Inequality in the Second Half of the 20th Century: Preliminary Findings and Propositions for Explanations. *Journal of World-Systems Research*, 8(1), 100–127.
- Bhagwati, J. N. (2002). Democracy and Development: Cruel Dilemma or Symbiotic Relationship? *Review of Development Economics*, 6(2), 151–162.

- Cervellati, M., Fortunato, P., & Sunde, U. (2006). Growth and Endogenous Political Institutions. In T. S. Eicher & C. Garcia-Penalosa (Eds.), *Institutions, Development, and Economic Growth* (pp. 381–414). MIT Press.
- Dahl, R. A. (1998). *On Democracy*. Yale University Press.
- Gerring, J., Bond, P., Barndt, W. T., & Moreno, C. (2005). Democracy and Economic Growth: A Historical Perspective. *World Politics*, 57(3), 323–364.
- Gründler, K., & Köllner, S. (2017). Determinants of Governmental Redistribution: Income Distribution, Development Levels, and the Role of Perceptions. *Socio-Economic Review*, 15(4), 731–757.
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Marquez, G. (2017). Agricultural Economics and Income Inequality: A Comparative Analysis. *Journal of Agricultural Economics*, 68(3), 563–579.
- Mineka, F. E. (1957). The Dissidence of Dissent: The Monthly Repository and Religious Reform in the Early Nineteenth Century. *Church History*, 26(1), 35–57.
- Meltzer, A. H., & Richard, S. F. (1981). A Rational Theory of the Size of Government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914–927.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2006). Democracy and Development: The Devil in the Details. *American Economic Review*, 96(2), 319–324.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1997). Modernization: Theories and Facts. *World Politics*, 49(2), 155–183.
- Rueschemeyer, D., Huber Stephens, E., & Stephens, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy*. University of Chicago Press.
- Sen, A. (1999). Democracy as a Universal Value. *Journal of Democracy*, 10(3), 3–17.
- Tavares, J., & Wacziarg, R. (2001). How Democracy Affects Growth. *European Economic Review*, 45(8), 1341–1378.
- Tang, S. H. K., & Yung, L. C. W. (2008). Does Rapid Economic Growth Enhance Democratization? Time-series Evidence from High Performing Asian Economies. *Journal of Asian Economics*, 19(3), 244–253.
- Van Zanden, J. L. (1995). Tracing the Beginning of the Kuznets Curve: Western Europe during the Early Modern Period. *Economic History Review*, 48(4), 643–664.
- Yang, B. (2008). Does Democracy Lower Growth Volatility? A Dynamic Panel Analysis. *Journal of Macroeconomics*, 30, 562–574.
- You, J.-S. (2011). *Democracy, Inequality and Corruption: Korea, Taiwan, and the Philippines Compared*. SSRN Working Papers Series, 1–28.

THE POLITICAL NATURE OF INTERSUBJECTIVE RELATIONS AND THE
INSTITUTIONALIZATION OF THE DEMOCRATIC PUBLIC SPACE
ÖZNELERARASI İLİŞKİLERİN POLİTİK DOĞASI VE DEMOKRATİK
KAMUSALLIĞIN KURUMSALLAŞMASI

Cem KOTAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Abana Sabahat Mesut Yılmaz Meslek
Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Bölümü, ORCID:0000-0001-7765-7324

Özet

Sosyal gerçekliği var eden insani ilişkiler, çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilir. İş, arkadaşlık, komşuluk, aile ilişkileri gibi bir dizi ilişki “öznelerarasında” kurulur. Politik ilişkiler de öznelerarası ilişki biçimlerinden biridir. İnsanlar, hayvanlardan farklı olarak “politik ilişkiler” de kurabilme yeteneğine sahiptirler. İnsan ilişkilerinin birçok alanında olduğu gibi politik ilişkiler de güç-iktidar-tahakküm kurma arzuları ile özgürlük-eşitlik-tanınma mücadeleleri arasındaki diyalektik ilişkiler içinde şekillenmektedir. Tahakküm biçimlerinin değil de özgürlük ve eşitlik koşullarının sağlanabileceği politik zeminlerin kurulması, politik ilişkilerin şekillendiği kamusal alanın özellikleriyle yakından ilgili görünmektedir. Çalışma bu bağlamda ne türden bir kamusal alanın kurulmasına ve bunun temel niteliklerinin ne olması gerektiğine odaklanmaktadır.

Politik ilişkilerin mekânı kamusal alandır. Öznelere “öteki” öznelerle ilişkilerini geliştirdikleri ve kendilerini gerçekleştirme imkânı buldukları bu mekânın, eşit ve özgür şartlarda katılımcı imkânlar sunmadaki becerisi, demokratik kamusal alanın önemli koşullarından biridir. Ancak politik ilişkiler daima üst sistemler olarak sosyo-politik ve sosyo-ekonomik koşulların belirleyici etkisi altındadır. Bu şartların yaratacağı sorunların, kamusal alanın demokratikliğini daima zora soktuğunu ifade etmek gerekir. Bu nedenle demokratik kamusal alanın inşa edilmesi kadar bunun kurumsallaşması da önemlidir. Çalışma kamusal alanı, demokratik kamusal alanın kurumsallaşmasına yönelik anlamlı katkıları olduğu kabulüyle, Arendt’in “agonistik ve birleşimci” kamusal modeli, liberal gelenek anlayışı içinde benimsenen “legalistik” kamusal alan modeli ve son olarak da Habermas’ın “söylemsel” kamusal alan modelleri bağlamında tartışmaktadır.

Politik ilişkiler, her öznenin “öteki” özneyi kendisiyle eşit bir düzlemde kabul etmesi ve kamusal alanda tanınmasıyla kurulabilmektedir. Bu yanı sıra tanınma, her türden öznelerarası ilişkilerin olduğu gibi politik ilişkilerin de ön koşulu, etik ve adil şartıdır. Ayrıca hukukla güvence altına alınmış yurttaşlık haklarının da demokratik kamusal alan için önemini vurgulamak gerekir. Çünkü bireyler ancak eşit yurttaşlık haklarına sahip olduklarında ve bu haklarını kullanırken herhangi bir engelle karşılaşmadıklarında içinde yaşadıkları toplumun gerçek bir üyesi haline gelebilmektedirler. Öte yandan sosyal gerçekliğin kültürel ve ekonomik koşullarının yarattığı eşitsizlikler ve adaletsizliklerin, kamusal alana katılımın, tanınmanın ve eşit yurttaşlığın önündeki önemli engeller oluşturduğunu ifade etmek gerekir. Bu nedenle çalışmada, tanınma ve eşit yurttaşlık haklarıyla birlikte adil kültürel ve ekonomik koşulların da “demokratik kamusal alana” temel sağladığı ve bu alanı kurumsallaştırdığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öznelerarasılık, Kamusal Alan, Tanınma, Yurttaşlık

Abstract

Human relations that create social reality can appear in various forms. A series of relations such as business, friendship, neighborhood, and family relations are established “between subjects.” Political relations are also one of the forms of intersubjective relations. Unlike animals, humans have the ability to establish “political relations.” As in many areas of human relations, political relations are also shaped within the dialectical relations between desires for power-authority-dominance and struggles for freedom-equality-recognition. The establishment of political grounds where conditions of freedom and equality can be provided, rather than forms of domination, seems to be closely related to the characteristics of the public sphere where political relations take shape. In this context, the study focuses on what kind of publicity should be established and what its basic characteristics should be.

The space of political relations is the public sphere. The ability of this space, where subjects develop their relations with “other” subjects and find the opportunity to realize themselves and offer participatory opportunities under equal and free conditions, is one of the important conditions of democratic publicity. However, political relations are always influenced by socio-political and socio-economic conditions as upper systems. It should be stated that the problems created by these conditions always make the democratic nature of the public sphere difficult. Therefore, the institutionalization of this is as important as the construction of democratic publicness. The study discusses the public sphere in the context of Arendt's "agonistic and combinatorial" public model, the "legalistic" public sphere model adopted within the understanding of the liberal tradition, and finally, Habermas's "discursive" public sphere models, with the acceptance that they make significant contributions to the institutionalization of democratic publicness.

Political relations can be established when each subject accepts the "other" subject on an equal footing with themselves and recognizes them in the public sphere. In this respect, recognition is a precondition, ethical and fair condition for political relations as well as for all kinds of intersubjective relations. It is also necessary to emphasize the importance of citizenship rights secured by law for democratic publicness. Because individuals can only become real members of the society they live in when they have equal citizenship rights and do not encounter any obstacles while exercising these rights. On the other hand, it should be stated that the inequalities and injustices created by the cultural and economic conditions of social reality constitute significant obstacles to participation in the public sphere, recognition, and equal citizenship. Therefore, it is argued in the study that fair cultural and economic conditions, along with the rights of recognition and equal citizenship, provide the basis for the "democratic public sphere" and institutionalize this area.

Keywords: Intersubjectivity, Public Sphere, Recognition, Citizenship

1. GİRİŞ

Modern siyasal düşüncenin merkezinde yer alan kamusal alan kavramı, yalnızca bir fiziksel mekân değil, aynı zamanda bireylerin karşılıklı ilişki kurduğu, kendilerini ifade ettikleri ve toplumsal sorunlara ortak çözümler aradığı dinamik bir etkileşim sahasını temsil eder. Bu bağlamda kamusal alan, yalnızca devletin ya da bireyin karşısında konumlanan bir üçüncü alan değil, aynı zamanda politik ilişkilerin kurulduğu ve öznelerarasılığın somutlaştığı bir ortak zemindir. Siyasal teoride Hannah Arendt'in “eylem alanı”, Jürgen Habermas'ın “söylemsel alan” ve liberal gelenekteki “legalistik kamusal alan” gibi modeller aracılığıyla çeşitlenen bu kavram, günümüzde çoğulcu demokrasi, katılım ve yurttaşlık gibi temel değerlerin anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın temel hareket noktası, öznelerarası ilişkilerin politik bir doğası olduğu ve bu ilişkilerin demokratik bir zemin üzerinde gelişebilmesi için kamusal alanın niteliklerinin belirleyici olduğudur. Çünkü politik olan, yalnızca iktidar yapılarına ya da yönetim süreçlerine indirgenemez; aynı zamanda bireylerin birbirlerini tanıma, kabul etme ve ortaklaşa bir dünya kurma çabalarını da kapsayan öznelerarası bir süreci ifade eder. Bu nedenle çalışmada, kamusal alan yalnızca bir ilişki sahası değil; aynı zamanda tanınmanın, eşit yurttaşlığın ve sosyal adaletin somutlaştığı bir demokratik kurumsallaşma zemini olarak ele alınmaktadır.

Kamusal alanın demokratik nitelik kazanması, yalnızca bireylerin varlığını tanımakla sınırlı olmayan; bu bireylerin kendi farklılıklarıyla kabul gördüğü, eşit yurttaşlık haklarına sahip olduğu ve toplumsal karar alma süreçlerine etkili biçimde katılabildiği bir ortamın inşasını gerekli kılar. Bu bağlamda tanınma kavramı, hem etik bir öncül hem de adalet temelli bir talep olarak karşımıza çıkar. Axel Honneth'in tanınma kuramı, bireyin özgürleşmesi ve toplumsal aidiyet hissi geliştirebilmesi için öznelerarası ilişkilerin merkezinde tanınmanın yer alması gerektiğini savunur. Aynı şekilde Nancy Fraser, tanınma ile birlikte ekonomik eşitsizliklerin de dikkate alınmasını zorunlu kılan “iki boyutlu adalet” anlayışıyla, demokratik kamusal alanın yalnızca kültürel değil, yapısal bir dönüşümle de desteklenmesi gerektiğini ileri sürer.

Bununla birlikte, eşit yurttaşlık kavramı da çalışmanın kuramsal zeminini oluşturan başat unsurlardan biridir. Yurttaşlık, yalnızca yasal bir statü değil; aynı zamanda bireylerin siyasal topluluğun eşit üyeleri olarak kamusal yaşama etkin biçimde katılımını mümkün kılan normatif bir çerçevedir. Hannah Arendt'in “haklara sahip olma hakkı” olarak tanımladığı yurttaşlık, bireylerin yalnızca devlet tarafından tanınması değil, aynı zamanda kamusal alanda görünür olabilmeleri ve bu görünürlüğün siyasal bir karşılığı olabilmesi anlamına gelir. Ancak bu eşitlik, yalnızca yasal metinlerde yer alan haklarla değil; bu hakların gündelik yaşamda fiilen kullanılabilmesiyle anlam kazanır. Bu nedenle eşit yurttaşlık, kamusal alana katılımın önündeki sosyo-ekonomik, kültürel ve yapısal engellerin ortadan kaldırılmasını da içeren daha kapsamlı bir dönüşümü gerektirir.

Çalışma aynı zamanda demokratik kamusal alanın yalnızca inşa edilmesiyle değil, bu kamusal alanın kurumsallaşmasıyla da ilgilidir. Çünkü demokratik değerler, yalnızca normatif idealler olarak kalmamalı; kamusal yaşamın her alanında örgütsel, hukuksal ve siyasal yapılarla desteklenmelidir. Kurumsallaşma, bu değerlerin istikrarlı biçimde sürdürülebilir hale gelmesini sağlayan temel bir süreçtir. Bu bağlamda Arendt'in çoğulluk ve eylem temelindeki yaklaşımı, Habermas'ın iletişimsel rasyonalitesine dayalı söylemsel modeli ve liberal geleneğin hukuki eşitlik vurgusu, demokratik kamusal alanın kurumsallaşmasına farklı boyutlardan katkı sunar. Ancak bu modellerin her biri, belirli tarihsel ve toplumsal bağlamlarda şekillendiğinden, günümüzün çok katmanlı ve çok kimlikli toplumlarında eleştirel bir yeniden değerlendirmeyi de zorunlu kılar.

Bu çalışmada, öncelikle öznelerarasılık kavramı üzerinden politik ilişkilerin mahiyeti ele alınmakta, ardından kamusal alanın demokratik nitelik kazanmasında tanınma ve eşit yurttaşlık gibi ilkelerin rolü tartışılmaktadır. Son olarak ise, bu değerlerin kurumsallaşmasına yönelik gereklilikler değerlendirilmektedir. Böylece çalışma, demokratik kamusal alanın salt soyut bir ideal olmaktan çıkarılarak, somut toplumsal koşullarda nasıl gerçekleştirilebileceğine dair kuramsal bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

2. ÖZNELERARASI İLİŞKİLER VE POLİTİKA

İnsanlar hayvanlardan farklı olarak anlamlı sosyal ilişkiler kurar ve bir arada yaşarlar. Bir arada yaşama daima politik içerikler yüklüdür. Politikanın geniş anlamıyla düşünecek olursak bu ilişkiler çoğu zaman nötr ilişkiler değil bir arada yaşamı mümkün kılan anlamlı, değer yüklü ve

diyalektik ilişkilerdir. Bu bağlamda ele alındığında politik ilişkilerin, sosyal gerçekliğe zemin hazırlayan kurucu bir rolü olduğunu ifade etmek gerekir. Politik ilişkilerin olmadığı bir sociustan bahsedilemez. Böyle bir durumda ya hayvanlara özgü rastgele birliktelik söz konusudur ya da tahakküm ilişkileri kurulmuştur.

Öznelerarası ilişkiler, sociusun içinde politik bağlamlarda vuku bulur. Bu, her bir öznenin mecburen/doğası/varoluşu gereği başka bir özneyle muhtaç olduğu anlamına gelmektedir. Bu yanıyla her özne diğeri için ilişkinin kurulacağı bir zemini inşa eder. Özneler bu zeminde ilişki kurarlar, böylece sociusu hem inşa eder hem de sürdürürler. İlişkilerin içeriği söz konusu olduğunda ise bu ilişkilerin hiçbir zaman bütünü uyumlu ya da çatışmacı olduğu söylenemez. Öznelerin birbirlerine birçok alanda duyduğu muhtaçlık, ilişkileri çoğu zaman diyalektik bir hale getirmektedir. Özneler, aynı düzlemde hem uyum hem de çıkarlarının peşinde koşma arzularının yarattığı çatışma biçimleriyle bezenmiş bir ilişkiler yumağı kurmaktadır. Politik ilişkiler söz konusu olduğunda şüphesiz bu daha çok geçerli olmaktadır. Bu nedenle politik olanın doğası tam olarak insanın bu zıt itkileriyle uyumludur. Politik olan hem uyumu hem de çatışmayı içerir. Doğal olarak politik ilişkiler de uyum ve çatışmalarla sürekli şekillenen “diyalektik öznelerarası ilişkiler” olarak karşımıza çıkarlar.

3. DEMOKRATİK KAMUSAL ALAN

Bütün ilişkiler gibi politik ilişkiler de sociusun içinde gerçekleşir. Ancak socius her türden ilişkinin mekânı olması bakımında çok geniş bir kavramdır. Örneğin, özel alana giren ailevi ilişkiler, sociusun içinde gerçekleşir ama bu ilişkiler mahiyeti, rolleri ve kurulma biçimleri itibarıyla politik ilişkilerden farklıdır. Bu nedenle politik ilişkiler herkesin dahil olabildiği (aile ilişkilerine herkes değil sadece ailenin üyeleri dahil olabilmektedir) ve daha “resmi” ilişkilerin kurulduğu bir ortamda kurulur. Bu ortam “kamusal alan”dır.

Politik ilişkiler kamusal alanda diğer ilişki türlerinde olduğu gibi öznelerarası ilişkilerle şekillenirler. Her özne, politik anlamlar yüklü olarak bu alanda öteki aktörlerle bir aradadır. Her aktör, öteki aktörlerle birlikte bu alanda kendini gerçekleştirmek ister. Daha doğru bir ifadeyle, kendini gerçekleştirebileceği özgür ve eşit şartlara sahip olmak ister. Bu nedenle kamusal alan her birey için, bireyin kendini tanımladığı biçimde diğer öznelerce tanındığı, hukuki hak ve sorumluluklara sahip olabildiği bir ortamı ifade eder. Burada her özne, kendi bireyselliğine sahip, “tanınmış” bir özne olarak vardır. Çünkü politik ilişkiler ancak bireylerin söz ve eylemleriyle mümkündür. Politik bir aktör olarak bireyin kendisini gerçekleştiremediği (kendini özne olarak inşa edemediği) kamusal alan “kamu” olma özelliğini yitirmiştir. Kamusal alana “demokratikliği” veren de genel olarak bu temel özelliğidir.

Demokratik kamusal alan bütün öznelerin ve belli sosyal kimlikler yüklü olarak toplumsal grupların bütün farklılıklarıyla bir araya gelmelerine, etkileşim kurmalarına ve birbirlerinin “farklılıklarını” tanımalarına imkân sağlayan “çoğulcu” bir ortamdır. Kamusal alanın çoğulculuğu, bu alanın herkese aynı anda açık olmasıyla ilgilidir. Kamusal alan bu yanıyla hem herkesindir hem de hiç kimsenindir. Herkesindir çünkü demokratik bir düzlemde bütün öznelerin ister bireysel olarak ister sosyal kimlikler yüklü olarak grup üyeleriyle, kamusal alanda var olmaları ve kendilerini ifade etmelerinin önünde bir engel yoktur. Hiç kimsenindir çünkü kamusal alana dahil olmak kimsenin iznine değil doğrudan birey olarak var olmuş olmaya bağlıdır.

Kamusal alanın çoğulcu olması doğal olarak politik aktörlerin, birbirleriyle ortak ve/veya birbirlerine tamamen uzak sayısız perspektife sahip bir şekilde “aynı anda” bir arada olmaları anlamına gelmektedir. Bu nedenle kamusal alanda ilişkilerin kurulması hayvanlarda olduğu gibi öznelerin sahip oldukları ortak doğadan ziyade farklı bakış açılarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir arada yaşama bir yanıyla bu farklı bakış açılarından belli ortaklıklar

yaratmakla da ilgili olduğu için, kamusal alanda politik aktörler hem belli bir ortaklığa sahiptirler hem de belli bir konu veya nesne üzerinde farklı bakış açıları geliştirme imkanlarına aynı anda sahip olabilmektedirler. Burası demokratik kamusalılık için özellikle önemlidir. Çünkü böyle bir ortamda ne herkesin aynı fikirde olduğu ve bir yığın gibi davrandığı totaliter rejimlere özgü bir ortam vardır ne de öznelerin birbirleriyle hiçbir uyum sağlayamadığı ve toplumdan tecrit olduğu bir ortam vardır. Arendt'in de ifade ettiği üzere her iki durumda da insanlar tamamen özel alanlarına hapsedilmişlerdir. Böylece ne başkalarını görüp duyabilmekte ne de başkaları tarafından görülüp duyulabilmektedirler (Arendt, 2018, s.103-104). İşte politik aktörler, kendi tekil deneyimlerinin öznelliğine hapsedildikleri ve kendilerini sadece tek bir perspektiften sunmaya başladıklarında kamusal alan demokratik özelliklerini kaybetmektedir.

4. KAMUSAL ALAN MODELLERİ

Demokratik kamusal alana ilişkin vurgumuzu güçlendirmek üzere burada kısaca üç farklı kamusal alan modelinden bahsetmemiz gerekiyor. Bu modeller, aralarında belli vurgu farklılıkları olsa da genel olarak demokratik ilişkileri güçlendirici bir anlama sahip görünmektedirler. Benhabib'in ayrımına bağlı kalarak bu modelleri şu şekilde ifade edebiliriz: Arendt'in "agonistik ve birleşimci" kamusal modeli, liberal geleneğe dayanan "legalistik" kamusal alan modeli ve Habermas'ın "söylemsel" kamusal alan modeli (Benhabib, 1996, s. 238).

Kamusal alan kavramını ele alan Arendt, özellikle "eylem alanı" üzerinde durur. Ona göre bu alan, özneler arası ilişkilerin kurulduğu bir çoğulluk zemini. Arendt'e göre siyasal yaşamın temel koşulu, farklılıkların ve bir aradalığın ifadesi olan bu çoğulluktur. Eylem alanı, tam da bu çoğulluk sayesinde siyasalın ortaya çıkmasını mümkün kılar (Arendt, 2018, s.36). Bu anlamda eylem alanı, özel alandan farklı olarak çoklu özne ilişkilerine dayanan bir kamusal düzlemdir. Kamusal alanın bu çoğul yapısı, ancak aleniyet (görünürlük) ve aktörler arasındaki iletişimle olanaklı hale gelir. Bu bağlamda siyasal ilişkiler kurmak ve kamusal alanda yer almak; baskı veya şiddet değil, kelimeler ve ikna yoluyla karar alma sürecine katılım anlamına gelir (Arendt, 2018, s.62).

Arendt, kamusal alanı hem bir çatışma ve rekabet sahnesi hem de bir birlik zemini olarak kavramsallaştırır. Kamusal alan bir yandan, bireylerin tanınma, saygınlık kazanma ve üstünlük gösterme çabalarının yer aldığı bir agonistik (rekabetçi) alandır. Aynı zamanda insanların ortak hareket ettikleri, uyum içinde oldukları bir birlik mekânı olarak da işlev görür (Benhabib, 1996, s.241-242).

Hannah Arendt, kamusal alanı insanların birlikte eylemde bulunarak var oldukları bir alan olarak görür. Bu alan, bireylerin birbirleriyle etkileşim içinde oldukları, özgün kimliklerini ortaya koydukları ve çoğulluk sayesinde politik anlam kazanan bir zemindir. Arendt'e göre insanlar ancak birlikte hareket ettiklerinde siyasi olarak var olurlar; bu bağlamda kamusal alan, yalnızca konuşma ve eylemle şekillenen bir "ortak dünya"dır. Örneğin, antik Yunan polisinde vatandaşların agorada bir araya gelerek tartışmaları, karar vermeleri ve eylemde bulunmaları Arendt'in idealleştirdiği kamusal alana örnektir.

Arendt'in bu kamusal alan anlayışı, esasen modern kamusal deneyime değil, Antik Yunan polis düzenine dayanır. Onun kamusal alana dair bakışı, ahlaki olarak homojen, siyasal olarak eşitlikçi ancak bazı bireyleri dışlayan bir toplumsallığı esas alır. Arendt'in bu modeli, köleler, kadınlar ve yabancılar gibi grupların dışlandığı bir sistemi esas aldığı için eleştirilmiştir. Bugün, sosyal hareketlere çok daha çeşitli toplumsal aktörlerin katılımı söz konusudur. Bu durum Arendt'in kamusal alan tanımındaki homojenlik varsayımının modern çoğulcu toplumlarda yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu yönüyle Arendt'in yaklaşımı, günümüzün heterojen ve anonim toplum yapısı karşısında bazı sınırlılıklar barındırır. Kamusal alanın genişlemesiyle

birlikte emek, ekonomi, teknoloji gibi iktidar ilişkilerinin de tartışmanın parçası haline gelmesi gerekliliği doğar. Ancak Arendt, bu tür ilişkileri çoğunlukla özel alanla ilişkilendirerek kamusal tartışmanın dışında bırakma eğilimindedir (Benhabib, 1996, s.243).

Yine de Arendt'in kamusal alanı söylem ve eylem üzerinden tanımlaması, onu yalnızca bir siyasal mücadele alanı değil, aynı zamanda birlikte yaşamın normlarının, etik ilkelerinin ve yöneliminin inşa edildiği bir süreç olarak değerlendirmesi açısından kıymetlidir (Sarıbay, 2021, s.46).

Liberal-legalist kamusal alan modeli ise büyük ölçüde siyasal liberalizmin sınırlı devlet anlayışına ve istikrar arayışına dayanmaktadır. Bu modele göre kamusal alan, bireysel hakların hukuk yoluyla korunduğu ve farklı toplumsal grupların “ortak iyi” etrafında birlikte yaşayabildiği bir düzlemdir. Liberal kuram çerçevesinde kamusal alan, bireylerin hak ve özgürlüklerinin hukuk yoluyla güvence altına alındığı, düzenli ve istikrarlı bir siyasal ortamda fikirlerini ifade edebildikleri bir alan olarak tanımlanır. Bu modelde bireyler, “yurttaş” kimliğiyle kamuya dahil olur ve kamusal alandaki varlıkları da bu yasal statüye bağlıdır. Böylece siyasal yapı, hem düzeni koruma işlevini sürdürür hem de temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmemesini sağlar. Bireylerin özel alanda ise kendi iyi yaşam anlayışlarını takip etmeleri beklenir (Yükselbaba, 2008, s.235).

Geç dönem liberal düşünürler ise bu modeli daha kapsayıcı hale getirmeye çalışmışlardır. Örneğin Rawls, kamusal alanı “adalet” ve “kamusal akıl” ilkeleri etrafında yeniden yapılandırır. Ona göre toplumsal uyum ve düzen, bireyler arasında kamusal akıl yoluyla varılacak tarafsız bir adalet anlayışı ile sağlanabilir. Böylece Rawls, klasik liberalizmin salt hukuki bakış açısını, uzlaşya dayalı ilişkiler yönünde genişletir (Yükselbaba, 2008, s.239-245).

Liberal modelin bireysel hakları hukuki güvenceye bağlaması, kamusal alan açısından temel bir ilkedir. Çünkü kamusal alandaki çoğulculuk, ancak bireylerin haklarının güvence altında olmasıyla mümkün hale gelir. Bu anlamda söylem, tanınma ve iletişim özgürlüğünün temeli hukuktur. Ancak bu modelin önemli bir açmazı, hukuki güvenceleri yalnızca yurttaşlık statüsüne sahip bireylerle sınırlamasıdır. Yurttaşlık statüsünü kazanamayan bireyler –örneğin mültecilerin veya göçmenlerin– kamusal tartışmalara katılımını zorlaşmaktadır. Bugün Avrupa'daki göçmen karşıtı politikaların veya ABD'de belgesiz göçmenlerin hak arayışlarının kamusal görünürlüğünün sınırlı kalması bu eleştiriye somutlaştırmaktadır. Bu nedenle yurttaşlık anlayışının daha kapsayıcı bir biçimde yeniden tanımlanması gereklidir.

Liberal modelin bir başka zayıf noktası ise kamusal alanın belirsiz ve çok katmanlı doğasını, liberal normlar çerçevesinde sınırlandırmasıdır. Liberal model, kamusal tartışmaların yalnızca liberal demokratik değerler içinde yapılmasını savunur ve bu çerçeve dışındaki fikirleri kamusal alan dışında bırakma eğilimindedir. Ancak bu durum, bu normların dışında kalan değer sistemlerini (örneğin yerli halkların geleneksel bilgi sistemlerini ya da dini söylemleri) kamusal alandan dışlayabilir. Birlikte yaşamının siyasal içeriği ise her zaman liberal paradigmaya indirgenemez.

Habermas ise Arendt'in aksine kamusal alanı elitlerin tanınma ve prestij kazanma alanı olarak değil, demokratik katılımın gerçekleştiği bir iletişim zemini olarak tanımlar. Kamusal alan, toplumsal norm ve politik kararlardan etkilenen bireylerin bu norm ve kararlara şekil verebildikleri bir demokratik süreçtir (Benhabib, 1996, s.251). Habermas'a göre yurttaşlar, ortak sorunları müzakere ettikleri söylem ortamları içinde politik katılım sağlarlar. Bu nedenle kamusal alan, “kurumsallaşmış bir söylem ve etkileşim alanı” olarak tanımlanabilir (Fraser, 2015, s.104).

Habermas, liberal modelin aksine meşruiyeti önceden belirlenmiş bireysel iradelerde değil, bu iradenin iletişim yoluyla oluşma sürecinde arar (Habermas, 2018, s.43). Pratik söylem kuramı çerçevesinde, normlardan ve kararlardan etkilenenlerin bu normların geçerliliğini tartışabildikleri her bağlamda kamusal alanın oluştuğunu savunur. Bu yönüyle, Habermas'ın kamusal alan anlayışı daha kapsayıcı ve demokratik bir içerik taşır (Benhabib, 1996, s.251).

Habermas, iletişimi yalnızca bilgi aktarımı olarak değil, toplumun normatif yapısının belirlenmesine katılım süreci olarak değerlendirir. Bu bağlamda demokratik meşruiyet, iletişim temelli müzakere süreçlerinde ortaya çıkar. Rousseau gibi meşruiyeti bireylerin önceden sahip olduğu iradede değil, bu iradenin iletişimle oluştuğu süreçte temellendirir.

Tüm bu yaklaşımlar ışığında kamusal alan teorilerine yöneltilebilecek genel bir eleştiri, bu modellerin “ideal” kamusal alan biçimlerine odaklanmalarıdır. Arendt ve Habermas kendi dönemlerinin belirli siyasal koşullarından yola çıkarak evrensel modeller önermeye çalışırlar. Arendt Antik Yunan'ın çoğulculuğunu, Habermas ise burjuva kamusal alanının rasyonelliğini merkeze alırken; liberal model düzen ve çatışmasız uyum idealini yüceltir. Ancak Arendt'in Yunan polis toplumunu idealize etmesi, o dönemde birçok bireyin siyasal hayata katılamadığı gerçeğini göz ardı eder. Günümüzde çoğulculuk bir normdur; ama bunun yaşama geçirilmesi için yapısal koşullar gereklidir. Habermas ise yalnızca burjuva kamusal alanına odaklanarak, bu modelin dışında kalan alt sınıflar gibi grupların oluşturduğu alternatif kamusal alanları yeterince dikkate almaz. Bu nedenle onun modeli, toplumsal farklılıkların ortaya çıkardığı müzakereadaki asimetriyi göz ardı eder. Sonuç olarak, eşitlik, katılım ve görünürlük gibi değerler bu modellerde sıklıkla “siyasal idealler” olarak kalır; çünkü somut toplumsal eşitsizlikleri dikkate alacak bir kurumsal yapı çoğunlukla eksiktir.

5. DEMOKRATİK KAMUSALLIĞIN KURUMSALLAŞMASI

Demokratik kamusal alanın kurumsallaşması, bireylerin ve farklı toplumsal grupların eşit koşullarda kamusal alana katılımını mümkün kılan, katılımcı ve çoğulcu bir yapının inşasını ifade eder. Bu süreç, yalnızca biçimsel demokrasi mekanizmalarıyla sınırlı kalmayıp, bireylerin tanınma ve eşit yurttaşlık temelinde hak ve söz sahibi olduğu bir kamusal düzenin kurulmasını gerektirir. Kamusal alanın herkes için erişilebilir ve kapsayıcı hale gelmesi, demokratik değerlerin yalnızca söylemde değil, gündelik yaşamın tüm alanlarında kurumsal güvenceye kavuşturulmasıyla mümkündür. Aşağıda demokratik kamusal alanın kurumsallaşması tanınma ve eşit yurttaşlık kavramları etrafında kısaca ele alınacaktır.

5.1.Tanınma

Tanınma olgusu, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insanın varoluşuna dair temel bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkar. Bu ihtiyaç yalnızca psikolojik ya da kültürel bir talepten ibaret değildir; aynı zamanda derin bir ahlaki ve adalet boyutu taşır. Tanınma talebi, bireyin veya kültürel grubun toplum içinde kendine özgü kimliğiyle kabul edilmek istemesinden kaynaklanır. Bu kabul, yalnızca var olma hakkının tanınması değil, aynı zamanda bu varoluşun anlamlı bir çerçevede, eşitlik temelinde karşılıklı olarak anlaşılmasını gerektirir.

Ahlaki düzlemde tanınma, bireylerin birbirlerini yalnızca tolerans sınırları içinde kabul etmesiyle sınırlı değildir. Gerçek bir tanınma, bireylerin ve grupların kendi anlam dünyaları, değerleri ve kimlikleri içinde kendilerini ifade edebilmeleri ve bu ifadelerin başkaları tarafından eşit derecede geçerli ve saygın olarak kabul edilmesini içerir. Bu noktada tanınma, öznelarası ilişkilerin kurucu bir ilkesi haline gelir. “Ben”in “öteki”ni yalnızca kendi referans sistemleri üzerinden tanımlaması, onu indirgemesi ya da araçsallaştırması etik bir ilişki kurmak yerine tahakküm kurar. Gerçek anlamda ahlaki bir ilişki, ancak öznelaraların farklılıklarını tanıyarak eşit değer taşıyan varlıklar olarak kabul etmeleriyle mümkündür.

Bu yaklaşım, Hegel'in diyalektik tanınma kuramında açıkça görülür. Hegel'e göre bireyin kendini gerçekleştirebilmesi ve özgürleşmesi, diğer bireylerin onu özerk ve değerli bir özne olarak tanınmasıyla mümkündür. Başka bir deyişle, birey kendi benliğini ancak başkalarının gözünde saygın ve tanınmış bir özne olarak inşa edebilir. Bu düşünce, modern toplumlarda tanınmanın yalnızca bireysel psikolojiye ait bir mesele değil, toplumsal yapının temeli olduğunu gösterir.

Tanınmanın adalet boyutu ise daha çok normatif bir zeminde değerlendirilir. Bu bağlamda tanınma, sadece bireyler arası ahlaki ilişkilerle değil, aynı zamanda hukuksal normlar ve sosyo-ekonomik yapılarla da doğrudan ilişkilidir. Adil bir toplum, farklı kimliklerin eşit şartlarda var olabildiği ve kendi özgün değerlerini geliştirebildiği bir ortam yaratmak zorundadır. Bu anlamda tanınma, yalnızca sembolik bir onay ya da hoşgörü değil, somut olarak eşit imkanlara erişimle desteklenen bir sosyal düzenin ürünüdür.

Adaletin bu yönü, Charles Taylor'ın "kendilik" ve kimlik üzerine yaptığı çalışmalarda da öne çıkar. Taylor'a göre, bireylerin kimliklerini serbestçe inşa edebilmeleri, toplumsal olarak tanınmalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Eğer bir toplum bireylere ya da gruplara kendilerini ifade etme ve geliştirme konusunda eşit şans tanımıyorsa, orada adaletten söz edilemez. Dolayısıyla farklılıkların tanınması, yalnızca etik bir yükümlülük değil; aynı zamanda adil bir toplumsal yapının olmazsa olmaz koşuludur (Taylor, 2017, s. 53).

Axel Honneth ise tanınmayı bireyin özgürlük ve kendilik inşasıyla yakından ilişkili bir ahlaki gereklilik olarak ele alır. Honneth'e göre tanınma üç temel düzeyde gerçekleşir: sevgi (ailevi ve duygusal ilişkilerde), hak (hukuki eşitlik temelinde vatandaşlık ilişkilerinde) ve dayanışma (bireyin katkısının sosyal açıdan takdir edilmesi). Bu üç düzey, bireyin kendini gerçekleştirmesi için zorunludur. Honneth'in düşüncesine göre, birey ancak tanındığı ölçüde kendisini özgürce ifade edebilir ve topluma katılabilir. Tanınma eksikliği ya da yanlış tanınma ise "saygı görmeme", "değersizleştirme" ve "dışlama" biçimlerinde ortaya çıkarak bireyin özsaygısını zedeler (Honneth, 2016).

Bu bağlamda, tanınma sadece bireyler arası empati ya da iyi niyetli ilişkilerle sınırlı değildir. Aynı zamanda, kurumlar, hukuk sistemleri ve toplumsal normlar yoluyla tanınmanın yapısal olarak tesis edilmesi gerekir. Aksi halde bireyler yalnızca özel alanda değil, kamusal alanda da marjinalleşmiş hissedecektir.

Nancy Fraser ise tanınma sorununu adalet kavramı içinde değerlendirerek, yalnızca kültürel tanınmanın değil, aynı zamanda ekonomik ve yapısal eşitsizliklerin giderilmesinin de zorunlu olduğunu savunur. Fraser'a göre adaletin iki boyutu vardır: dağıtım (ekonomik kaynakların adil paylaşımı) ve tanınma (kültürel kimliklerin eşit şekilde kabulü) (Fraser, 2003). Bu iki boyut, birbirinden ayrılamaz; yalnızca kültürel tanınmaya odaklanmak ekonomik eşitsizlikleri görünmez kılar, yalnızca maddi dağıtıma odaklanmak ise kimlik temelli dışlanmaları ihmal eder. Örneğin, bir azınlık grubun sembolik olarak tanınması (kültürünün görünür kılınması), o grubun yapısal eşitsizliklerini (eğitime, işe, sağlığa erişim vb.) çözmez. Dolayısıyla Fraser, tanınma mücadelesini çok boyutlu bir adalet perspektifinden ele almayı önerir. Bu yaklaşım, hem bireylerin kimlikleriyle onurlu bir şekilde var olabilmelerini hem de eşit kaynaklara erişim hakkına sahip olmalarını kapsar.

Seyla Benhabib ise tanınmayı, kamusal alanın çoğulculuk temelinde yeniden inşasıyla ilişkilendirir. Ona göre, farklı kimliklerin tanınması, katılımcı bir demokrasinin önkoşuludur. Benhabib, "başkalarının perspektifinden düşünme" yetisinin ahlaki bir yükümlülük olduğunu ve evrensel hakların kültürel farklılıklarla bağdaştırılması gerektiğini savunur (Benhabib, 2002). Bu nedenle tanınma, yalnızca bireyler arasında değil, farklı topluluklar arasında da bir müzakere süreci olarak görülmelidir. Benhabib'in çoğulculuk ve müzakereye dayalı kamusal

alan anlayışı, farklı kültürel ve toplumsal grupların eşitlik içinde bir arada var olmasını mümkün kılar. Bu perspektif, tanınmayı bir "hoşgörü" meselesi olmaktan çıkarır; onun yerine, farklılıkların aktif biçimde katıldığı, hak temelli ve diyalojik bir toplumsallığın parçası haline getirir.

Yukarıda genel olarak ifade etmeye çalıştığımız bu yaklaşımlar temelinde düşündüğümüzde demokratik kamusalılığın kurumsallaşmasının temel yanlarından birinin etik ve adalet temelli bu tanınma ilişkilerine bağlı olduğunu ifade etmek gerekir. Tanınma talebi yalnızca bireyin duygu dünyasını ilgilendiren bir mesele değil; aynı zamanda etik eşitliğe, kamusal katılıma ve sosyal adalete dair bir hak talebidir. Bireylerin ya da grupların, kendilerine özgü değerler ve yaşam biçimleriyle kamusal alanda görünür ve saygın kabul edilmesi, demokratik toplumların temelidir. Bu anlamda tanınma, yalnızca bir kültürel takdir biçimi değil; aynı zamanda hakların tanınması, kaynaklara eşit erişim ve sömürden arındırılmış ilişkilerin kurulması gibi çok boyutlu bir adalet meselesidir. Tahakkümün, ötekileştirmenin ya da tek yönlü tanımların egemen olduğu bir toplumda barışçıl ve dengeli bir toplumsal hayatın sürdürülebilirliği zor olduğu gibi demokratik kamusalılığın inşa edilmesi ve kurumsallaşması da mümkün değildir. Oysa bireyler ve kültürel gruplar, kendi anlam dünyaları içinde tanındıklarında, hem bireysel düzeyde bir tatmin hem de toplumsal düzeyde bir uyum mümkün hale gelir. Demokratik kamusalılık ancak anlamlı ve karşılıklı tanımaya dayanan ilişkilerin inşa edildiği bir ortamda gerçekleşebilir.

5.2. Eşit Yurttaşlık

Demokratik kamusalılığın kurumsallaşmasında bir diğer önemli kavram ise eşit yurttaşlıktır. Eşit yurttaşlık, bireylerin hukuk önünde ve siyasal yaşamda eşit haklara sahip olmalarını ifade ederken, demokratik kamusalılık ise bu eşitliğin pratiğe döküldüğü kamusal alanları tanımlar. Demokratik kamusalılık, tüm yurttaşların katılımına açık, çoğulcu ve kapsayıcı bir tartışma zemini sağlayarak, farklı bireylerin ve toplumsal grupların kendi taleplerini dile getirebilmelerine ve kamu kararlarının şekillenmesine katkıda bulunabilmelerine olanak tanır. Dolayısıyla eşit yurttaşlık, demokratik kamusalılığın varlık koşuludur; çünkü ancak hakları eşit olarak tanınan bireyler, kamusal alanlarda etkin şekilde yer alabilir ve demokratik sürecin gerçek anlamda işlemlerini sağlayabilir.

Bu bağlamda demokratik kamusalılığın ön koşullarından biri de, yurttaşlık kavramının dönüştürülerek daha kapsayıcı bir hale getirilmesidir. Toplumların giderek daha çeşitli, çok kültürlü ve çok kimlikli bir yapıya büründüğü günümüzde; yurttaşlığın yalnızca formel bir aidiyet ya da hukuki statü olarak tanımlanması, farklılıklara dayalı eşitsizlikleri ortadan kaldırmakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, toplumsal gerçeklikteki etnik, kültürel, dini ya da kimliksel çeşitlilikleri dışlamayan; aksine bu farkları siyasal topluluğun meşru unsurları olarak gören yeni bir yurttaşlık anlayışına ihtiyaç vardır.

Yurttaşlık kavramı, tarihsel süreç içinde sabit bir anlam taşımamış; toplumların siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarına göre farklı biçimlerde yeniden tanımlanmıştır. Modern dönemde yurttaşlık, özellikle Fransız Devrimi sonrasında, bireylerin devlete karşı eşit haklara sahip olduğu bir hukuki ve siyasal statü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzde, demokratik meşruiyetin sorgulandığı, göç hareketlerinin hız kazandığı, kimlik taleplerinin yükseldiği ve küreselleşmenin ulus-devlet yapısını zayıflattığı bir dünyada, klasik yurttaşlık anlayışının sınırları da giderek daha görünür hale gelmiştir. Bu yeni bağlamda yurttaşlık, yalnızca bir kimlik kartı ya da resmi bir aidiyet biçimi değil, bireylerin toplumsal yaşama ve karar alma süreçlerine etkin biçimde katılabildiği, tanınma ve temsil taleplerinin karşılandığı bir normatif çerçeve olarak ele alınmalıdır.

Yurttaşlığın özünde hukuki bir hak olması, bu haktan dışlanan ya da sınırlı biçimde yararlanan bireyler açısından ciddi eşitsizlikler doğurur. Eğer bir birey, hukuken yurttaşlık statüsüne sahip olsa bile fiilen temel siyasal, ekonomik veya kültürel haklara erişemiyorsa, o kişinin tam anlamıyla bir yurttaş olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, yurttaşlığı yalnızca bir kimlik ya da statü olarak değil; aynı zamanda hakların tanınması ve kullanılmasını mümkün kılan bir çerçeve olarak değerlendirmek gerekir.

Bu bağlamda, Hannah Arendt'in ifadesiyle yurttaşlık, "haklara sahip olma hakkı"dır. Arendt'e göre birey ancak bir politik topluluk içinde, hak talebinde bulunabilir bir özne haline gelir. Yurttaşlık, Hegelci anlamda da etik yaşamın kurucu unsurudur; bireyin yalnızca özel yaşamında değil, kolektif yaşamda da etkin bir fail olabilmesinin ön koşuludur. Yurttaş olan birey, sadece haklara sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda bu hakları kullanma iradesine ve bu kullanımın önündeki engelleri kaldırma gücüne de sahip olmalıdır.

Yurttaşlık, esasen üç temel boyutta değerlendirilebilir. İlk olarak, bireyin yasal statüsünü belirleyen medeni, siyasal ve sosyal haklara sahip olması anlamına gelir. Bu çerçevede birey, yasalar önünde eşit kabul edilen ve hukuki korumadan yararlanma hakkı bulunan bir özne olarak tanımlanır. İkinci boyut, siyasal katılım hakkını içerir. Yurttaşlar, yalnızca devletin sunduğu hizmetlerin pasif alıcısı değil, aynı zamanda siyasi karar alma süreçlerine aktif olarak katılan aktörlerdir. Üçüncü boyut ise, topluluğa aidiyet duygusuyla ilgilidir. Bu, bireyin kendisini bir ulusun ya da siyasi topluluğun parçası olarak görmesi ve bu kolektif kimlikle özdeşleşmesi anlamına gelir (Leydet, 2017).

Ancak bu üçlü yapı, her zaman tüm bireyler için eşit biçimde işlerlik kazanmamaktadır. Modern ulus-devletlerin tarihsel olarak inşa ettiği yurttaşlık modeli, çoğunluk kültürünü temel alan homojen bir ulusal kimlik varsayımına dayanır. Bu model, azınlık gruplarını dışlayan, farklılıkları bastıran ve toplumsal çeşitliliği tehdit olarak gören bir yaklaşımı da beraberinde getirir. Bu nedenle çağdaş siyaset teorisinde, klasik yurttaşlık anlayışına yönelik eleştiriler giderek artmış; farklılıkların tanınmasını esas alan yeni yurttaşlık modelleri tartışılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda Iris Marion Young'un "farklılaştırılmış yurttaşlık" (Young, 1995), Will Kymlicka (2015), Tariq Modood (2014) ve Bhikhu Parekh'in (2002) "çokkültürlü yurttaşlık", Jürgen Habermas'ın (2014) ise "anayasal yurttaşlık" kavramları dikkat çeker. Bu yaklaşımlar, yurttaşlığın yalnızca eşitlik ilkesi temelinde değil, aynı zamanda farklılıkların tanınması ve korunması yönünde genişletilmesi gerektiğini savunurlar. Söz konusu modeller, homojen ulusal kimlik anlayışına karşı çıkarak, farklı toplumsal grupların kendi kimlikleriyle var olabilmesini mümkün kılacak çoğulcu bir kamusal düzenin inşa edilmesi gerektiğini vurgular.

Sonuç olarak, eşit yurttaşlık ancak farklılıkların tanındığı, hakların eşit biçimde kullanılabildiği ve bireylerin aktif olarak kamusal yaşama katılabildiği bir toplumsal düzen içerisinde mümkün olabilir. Bu da yalnızca hukuki reformlarla değil; kültürel tanıma, siyasal temsil ve toplumsal katılım gibi alanlarda köklü dönüşümleri gerektirir.

5.3 Sosyo-Ekonomik Sorunlar

Demokratik kamusalılık açısından tanınma ve eşit yurttaşlıktan başka ancak bunları destekleyecek ve çoğu durumda bunlara zemin teşkil edecek bir başka önemli mesele ise sosyo-ekonomik sorunlardır. Şüphesiz demokratik kamusalılığın kurumsallaşması aynı zamanda bu sorunların bireyler ve toplumsal gruplar açısından iyileştirilmesiyle de doğrudan ilgili görülmektedir.

Sosyo-ekonomik sorunlar, bir toplumun geniş kesimlerinde var olan gelir adaletsizliği, yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizlik gibi yapısal zorlukları ifade eder.

Bu tür sorunlar, demokratik kamusalılığın sağlıklı bir şekilde işleyişini doğrudan etkiler, çünkü demokratik kamusalılık ancak katılımcıların eşit şartlarda bulunduğu, kendilerini özgürce ifade edebildiği ve toplumsal karar alma süreçlerine etkin biçimde dâhil olabildiği bir alan olarak var olabilir. Ancak sosyo-ekonomik eşitsizlikler, bireylerin kamusal alanda yer alma ve kendilerini ifade etme kapasitelerini sınırlar; ekonomik kaynakların ve eğitim olanaklarının dengesiz dağılımı, politik katılımı da sınırlandırarak kamusal tartışmaların homojenleşmesine ve belirli kesimlerin hakimiyetine yol açabilir.

Dahrendorf, OECD dünyasının zengin toplumlarının çoğunda yeni bir alt sınıfın ortaya çıktığını ifade eder. Bunlar, uzun süredir işsiz olanlar, kalıcı yoksullar, dezavantajlı etnik gruplar gibi “ağdan düşen insanlar”ın tümünü kapsar. Bu insanlar piyasalara, özellikle işgücü piyasasına, siyasi topluluğa, meşru toplumsal ilişkiler ağlarına düzenli ve garantili erişimlerini kaybetmiş insanlardır (Dahrendorf, 1994, s.15). Dolayısıyla kapsamlı bir yurttaşlık anlayışının sosyal adalet ve yeniden dağıtım sorunlarını önemseyen bir içeriğinin olması gerekir. Aksi halde sosyal gerçeklik içindeki birçok insan sosyo-ekonomik koşulların adaletsizliği nedeniyle siyasal ve toplumsal katılım olanaklarından dışlanacaklardır. Dışlanma ise Dahrendorf’un ifadesiyle, “yurttaşlığın düşmanıdır” (Dahrendorf, 1994, s.17).

Buradan hareketle demokratik kamusalılığın kurumsallaşmasının, yalnızca hukuki ve siyasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmek gerekir. Kurumsallaşan demokratik kamusal alanlar, farklı sosyal sınıf ve grupların temsil edilmesini garanti altına almak zorundadır. Bu da kamusal alanların kapsayıcılığını artırmak için eğitim fırsatlarının eşitlenmesi, yoksulluğun azaltılması ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması gibi politikalarla desteklenmelidir. Sosyo-ekonomik sorunların çözülmediği toplumlarda kamusal alanlar ya daralır ya da simgesel katılıma dönüşür; bu da demokratik süreçlerin meşruiyetini zedeler ve yurttaşlar arasında güvensizlik yaratır.

Öte yandan demokratik kamusalılığın kurumsallaşması, sosyal adaletin sağlanması yönünde bir itici güç işlevi görebilir. Kamusal tartışma mekanizmalarının işleyişi, farklı sosyo-ekonomik kesimlerin seslerini duyurması ve politik taleplerini ifade etmesiyle sosyal politikaların şekillenmesine olanak sağlar. Böylece kamusal alanın demokratik kurumlar tarafından düzenlenmesi, toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizliklerin görünür kılınmasını ve bu eşitsizliklere yönelik kolektif çözümler üretilmesini destekler.

Sonuç olarak, sosyo-ekonomik sorunlar ve demokratik kamusalılığın kurumsallaşması birbirini doğrudan etkileyen iki alan olarak ele alınmalıdır. Gerçek anlamda demokratik ve kapsayıcı bir kamusal alanın inşası, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasıyla mümkün olurken, demokratik kamusalılığın güçlenmesi de sosyal adalet taleplerinin dile getirilip karşılanması için vazgeçilmezdir. Bu nedenle siyasal ve sosyal politikalar, demokratik kamusalılığın sağlıklı işleyişini destekleyecek biçimde, sosyo-ekonomik boyutları da göz önünde bulundurarak tasarlanmalıdır.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, politik ilişkilerin doğasını öznelerarası bir etkileşim biçimi olarak kavramsallaştırmakta ve bu ilişkilerin demokratik koşullarda gerçekleşebilmesi için gerekli olan kamusal alanın nitelikleri üzerine kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Öznelerarası ilişkiler yalnızca bireyler arasındaki gündelik etkileşimlerin değil, aynı zamanda kamusal yaşamın ve siyasal düzenin de kurucu unsurudur. Bu nedenle politik olan, yalnızca kurumsal iktidar ilişkileriyle sınırlı bir yapı değil; aynı zamanda tanınma, eşitlik, özgürlük ve adalet taleplerinin dile getirildiği dinamik ve çoğulcu bir süreçtir.

Çalışmanın temel bulgularından biri, demokratik kamusal alanın yalnızca bireylerin kamusal alanda görünür olmasından ibaret olmadığıdır. Aksine, bu kamusal alanın işlevsel ve sürdürülebilir olabilmesi için tanınma ilişkilerinin etik temelli biçimde kurulması, eşit yurttaşlık haklarının güvence altına alınması ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması gerekmektedir. Tanınma, bireylerin ve toplumsal grupların yalnızca sembolik olarak değil, aynı zamanda pratik düzeyde kabul görmesini gerektirir. Bu bağlamda Axel Honneth'in tanınma kuramı ve Nancy Fraser'ın adaletin kültürel ve ekonomik boyutlarını bir arada değerlendiren yaklaşımı, demokratik kamusal alanın kurumsallaşması açısından önemli teorik katkılar sunmaktadır.

Öte yandan, eşit yurttaşlık, demokratik bir toplumun temel yapıtaşısıdır. Ancak yurttaşlık, yalnızca bir hukuki statüye indirgenemez; bireyin siyasal yaşama etkin biçimde katılımını, hak ve sorumluluklarını kullanabilmesini ve bu sürece engel teşkil eden yapısal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını da kapsar. Bu bağlamda çalışmada, klasik yurttaşlık anlayışının sınırlarının ötesine geçilmesi ve çoğulcu, kapsayıcı bir yurttaşlık tasavvurunun benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yurttaşlık, ancak farklılıkların tanındığı ve bireylerin eşit imkanlarla toplumsal yaşama katılabildiği bir yapıda anlam kazanır.

Çalışma ayrıca, demokratik kamusal alanın kurumsallaşmasının yalnızca etik ya da normatif bir mesele değil, aynı zamanda hukuki, siyasal ve ekonomik yapıların yeniden düzenlenmesini gerektiren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Sosyo-ekonomik eşitsizlikler, bireylerin kamusal alana katılımını sınırlandırmakta, bazı toplumsal kesimlerin dışlanmasına yol açmaktadır. Bu durum, sadece bireylerin kamusal temsiline zarar vermemekte; aynı zamanda demokratik süreçlerin meşruiyetini de zayıflatmaktadır. Bu nedenle sosyal adaletin sağlanması, demokratik kamusal alanın inşası ve kurumsallaşması açısından hayati öneme sahiptir.

Kuramsal bağlamda değerlendirildiğinde, Arendt'in agonistik ve eylem odaklı kamusal alan yaklaşımı, Habermas'ın iletişimsel eylem ve rasyonel müzakere temelinde şekillenen modeline; liberal geleneğin ise hukuki hak ve özgürlük temelli yaklaşımına önemli ölçüde tamamlayıcı niteliktedir. Ancak her üç modelin de, günümüz toplumlarının artan çoğulculuk, kimlik talepleri ve yapısal eşitsizlikler bağlamında yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, çoğulcu bir kamusal alanın inşası, yalnızca söylemsel çoğulluğu değil; aynı zamanda bu çoğulluğun kamusal yaşama aktif ve eşit biçimde katılabilmesini güvence altına alacak kurumsal mekanizmaların da oluşturulmasını zorunlu kılar.

Sonuç olarak, demokratik bir toplumun sürdürülebilirliği, yalnızca bireylerin ifade özgürlüğüne sahip olmalarıyla değil; bu özgürlüğü kullanabilecekleri, tanındıkları, eşit yurttaşlık haklarına sahip oldukları ve sosyo-ekonomik koşullar itibarıyla dışlanmadıkları bir kamusal alanın varlığıyla mümkündür. Demokratik kamusal alanın kurumsallaşması, bu çok katmanlı yapının etik, hukuki ve yapısal olarak desteklenmesini gerekli kılar. Bu bağlamda, siyaset yapıcılarının ve kurumların, kamusal alanın yalnızca hukuken değil, fiilen de eşitlikçi ve kapsayıcı olmasını sağlayacak politikalarla yönelmeleri bir zorunluluktur. Tanınma, eşit yurttaşlık ve sosyal adalet ilkeleri ekseninde kurumsallaşan demokratik kamusal alanlar, bireylerin yalnızca görünür değil, aynı zamanda etkin ve eşit aktörler olarak siyasal yaşama katılabildikleri bir toplumsal düzenin inşasına katkı sunacaktır.

7. KAYNAKLAR

- Arendt, H. (2018). İnsanlık Durumu. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Benhabib, S. (1996). Kamu Alanı Modelleri. (D. Şahiner, Çev.). Cogito, 8, 238-258.
- Benhabib, S. (2002). The claims of culture: Equality and diversity in the global era. Princeton University Press.

- Dahrendorf, R. (1994). The Changing Quality of Citizenship. (Edt.) B. V. Steenbergen içinde The Condition of Citizenship. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Eleştirisine Bir Katkı. (Der.) M. Özbek, Kamusal Alan içinde (s.103-132). İstanbul: Hil Yayınları.
- Fraser, N. (2003). Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange, (J. Golb, J. Ingram, and C. Wilke Trans.) London-New York: Verso.
- Fraser, N. (2015). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var Olan Demokrasinin
- Habermas, J. (2014). Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı. (Haz.) Amy Gutmann içinde Çokkültürcülük Tanınma Politikası, (s. 125-161). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Honneth, A. (2016). Tanınma Uğruna Mücadele. (Ö. Aktok, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kymlica, W. (2015). Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, (A.Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Leydet, D. (2017). Citizenship, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Edt.) E. N.Zalta. Erişim Tarihi 10/05/2025 <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship>
- Modood, T. (2014). Çokkültürcülük Bir Yurttaşlık Tasarımı. (İ. Yılmaz, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları
- Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. (B. Tanrıseven, Çev.) İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (2021). Demokrasi Arzusu Diyalojik Demokrasi Meseleleri. İstanbul: DBY Yayınları
- Taylor, C. (2017). Modernliğin Sıkıntıları. (U. Canbilen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Young, I. M. (1995). Polity and Group Difference: A Critique of the ideal of Universal Citizenship. (Edt.) R. Beiner içinde Theorizing Citizenship, New York: State University of New York Press
- Yükselbaba, Ü. (2008). Kamusal Alan Modelleri ve Bu Modellerin Bağlamları, Journal of Istanbul University Law Faculty, 66, (2), 227-271.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIALISM, THE WELFARE STATE, AND
RELIGION: AN ASSESSMENT OF SOCIAL POLICY PRACTICES IN ISLAM**

**SOSYALİZM, SOSYAL DEVLET VE DİN İLİŞKİSİ: İSLAM'DA SOSYAL
POLİTİKA UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Umut Turgut YILDIRIM¹, Sena ŞAHİN²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Yönetim Bilimi, 0000-0003-2676-7157

²Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Yönetim Bilimi, 0000-0003-2728-9839

Özet

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte dönüşüme uğrayan sosyal devlet anlayışı ve refah politikalarının giderek daha büyük bir önem kazandığı yakın tarihte, İslam'ın sosyal adalet ilkeleri ve uygulamalarının çağdaş sosyal devlet mekanizmalarıyla önemli ölçüde örtüştüğü ve modern sosyal politika yaklaşımlarına katkı sunabileceği iddia edilmektedir. Bu çalışma da sosyalizm, sosyal devlet ve din arasındaki çok boyutlu ilişkiyi İslam'daki sosyal politika uygulamaları üzerinden ele alarak teorik ve kavramsal bir analiz sunmaktadır. Çalışmada öncelikle sosyalizm ve sosyal devlet kavramları, tarihsel gelişimleri ve temel amaçları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ardından İslam'ın mülkiyet anlayışı, İslam'ın sosyalizm ile ilişkisi ve sosyal adalet uygulamaları detaylı bir şekilde incelenmektedir. İslam toplum düzeninde ekonomik adaletin sağlanmasına yönelik en önemli mekanizmalardan biri olan zekât, fitre, sadaka ve kurban gibi uygulamalar, yalnızca bireysel ibadetler olarak değil, aynı zamanda yoksullukla mücadele, gelir adaletsizliğinin giderilmesi, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve sosyal yardımlaşma kültürünün teşvik edilmesi açısından kritik işlevler üstlenmektedir. İslam'ın sosyal adalet anlayışı, yalnızca etik bir değer olarak değil, uygulanabilir bir sosyal politika modeli olarak da değerlendirilmektedir. Çalışmanın temel savlarından biri, İslam'ın sosyal devletin temel ilkeleriyle büyük ölçüde uyumlu bir sosyal adalet anlayışı sunduğudur. Modern sosyal devlet politikalarının amaçları ile İslam'daki sosyal adalet ilkeleri arasındaki benzerlikler ele alınarak, İslam'ın sosyal politika alanındaki katkıları tartışılmaktadır. Bu bağlamda, İslam'ın sosyal yardımlaşma ve dayanışma mekanizmalarının, günümüz refah devletlerinde uygulanabilir olabileceği öne sürülmektedir. Sonuç olarak, çalışmada İslam'ın sosyal adalet ilkelerinin çağdaş sosyal politika yaklaşımlarına katkı sağlayabileceği ve toplumsal refahın artırılmasında etkin bir rol oynayabileceği ortaya konmaktadır. Literatür taramasına dayalı bu çalışma, İslam'ın sosyal adalet perspektifinin günümüz sosyal devlet anlayışıyla nasıl örtüştüğünü ve modern sosyal politika uygulamaları için nasıl bir model sunabileceğini tartışmaya açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal devlet, İslam, Sosyal politika, Sosyal adalet.

Abstract

As globalization has reshaped the concept of the welfare state, social policies have become increasingly critical in ensuring economic justice and societal well-being. Within this context, it is argued that Islamic principles and practices of social justice align significantly with the mechanisms of modern welfare states and can contribute to contemporary social policy approaches. This study provides a theoretical and conceptual analysis of the multi-dimensional relationship between socialism, the welfare state, and religion, with a specific focus on social

policy practices in Islam. The study first examines the concepts of socialism and the welfare state, discussing their historical evolution and fundamental objectives. It then explores Islamic perspectives on property ownership, the relationship between Islam and socialism, and the practical applications of social justice in detail. In Islamic society, economic justice is facilitated through mechanisms such as zakāt, fıtra, şadaqah, and qurbān, which are not only acts of religious worship but also function as vital instruments in poverty alleviation, reducing income inequality, strengthening social solidarity, and fostering a culture of mutual aid. Islam's vision of social justice is not merely an ethical principle but also an applicable social policy model that offers insights for modern welfare state structures. One of the central arguments of this study is that Islam provides a social justice framework that aligns with the fundamental principles of the modern welfare state. By examining the similarities between Islamic social justice principles and the goals of contemporary welfare state policies, the study explores how Islamic contributions to social policy can be implemented in today's context. Accordingly, it is proposed that Islamic mechanisms of social welfare and mutual aid can be integrated into modern welfare state models. In conclusion, the study demonstrates that Islamic principles of social justice can contribute significantly to contemporary social policy frameworks and play a crucial role in enhancing societal well-being. Based on an extensive literature review, this study examines how Islamic perspectives on social justice intersect with modern welfare state concepts and explores their potential applicability in contemporary social policy implementation.

Keywords: Welfare state, Islam, Social policy, Social justice.

INVESTIGATION OF CONSPICUOUS CONSUMPTION BEHAVIOR IN THE
CONTEXT OF THE DIDEROT EFFECT; THE MODERATING ROLE OF GENDER
DİDEROT ETKİSİ BAĞLAMINDA GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM DAVRANIŞININ
İNCELENMESİ; CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

¹Fatih YÖRÜKOĞLU, Muhsin USLU²

1 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Dijital Pazarlama,

Orcid: 0000-0002-7610-2375

2 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans,

Orcid: 0000-0003-0912-5689

Özet

Tüketici yaşam tarzları sosyal medya, dijital pazarlama ve sosyal karşılaştırma baskılarıyla değiştikçe, tüketim tercihlerinin ardındaki psikolojik mekanizmaları anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir. Diderot Etkisi ve gösterişçi tüketim, tüketici davranışı literatüründe maddi edinim ve yaşam tarzı tercihleri kalıplarını açıklamaya yardımcı olan iki önemli kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Fransız filozof Denis Diderot tarafından kavramsallaştırılan Diderot Etkisi, yeni bir ürünün satın alınmasının bireyleri estetik veya işlevsel bir uyum duygusu yaratmak için ek ürünler edinmeye yönlendirdiği psikolojik bir olguyu tanımlamaktadır. Thorstein Veblen tarafından ortaya atılan bir terim olan gösterişçi tüketim ise öncelikle zenginlik, prestij veya sosyal statü sergilemek amacıyla mal veya hizmet satın alma eylemini ifade etmektedir. Her iki kavram bağımsız olarak incelenmiş olsa da aralarındaki ilişki - özellikle tüketim yoluyla kimlik ifadesinin giderek önem kazandığı çağdaş tüketici bağlamlarında - yeterince araştırılmamıştır. Dahası, cinsiyet gibi demografik değişkenlerin bu ilişkiyi ne ölçüde etkilediği mevcut literatürde yeterince ele alınmamıştır.

Çalışma kapsamında Diderot Etkisinden etkilenen tüketicilerin gösterişçi tüketimde bulunma olasılıklarının daha yüksek olup olmadığını ve cinsiyetin bu ilişkide düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığını inceleyerek bu boşlukları gidermek için tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler 243 katılımcının yer aldığı bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Sonuçlar, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu göstermiştir; bu da tamamlayıcı veya yaşam tarzına uygun ürünler satın alma eğiliminde olan bireylerin statü ve kimlik yansıtmaya yönelik tüketim davranışları sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmada cinsiyetin bu ilişki üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir düzenleyici etkisi bulunmamıştır. Bu da hem erkek hem de kadın tüketicilerin, gösterişçi tüketime yönelik davranışlarda Diderot Etkisinden benzer biçimde etkilendiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, tüketici psikolojisi alanındaki gelişen literatüre katkı sağlamakta ve statü odaklı tüketim davranışlarını hedefleyen pazarlama stratejilerinin cinsiyete göre farklılaştırılmasının her zaman gerekli olmayabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Diderot Etkisi, Gösterişçi Tüketim, Tüketici Davranışı

Abstract

As consumer lifestyles change with the pressures of social media, digital marketing and social comparison, it becomes increasingly important to understand the psychological mechanisms

behind consumption choices. The Diderot Effect and conspicuous consumption are two important concepts in the consumer behaviour literature that help explain patterns of material acquisition and lifestyle choices. The Diderot Effect, first conceptualised by French philosopher Denis Diderot, describes a psychological phenomenon in which the purchase of a new product leads individuals to acquire additional products to create a sense of aesthetic or functional harmony. Conspicuous consumption, a term coined by Thorstein Veblen, refers to the act of purchasing goods or services primarily for the purpose of displaying wealth, prestige or social status. Although both concepts have been analysed independently, the relationship between them - especially in contemporary consumer contexts where the expression of identity through consumption is becoming increasingly important - has not been sufficiently explored. Moreover, the extent to which demographic variables such as gender affect this relationship has not been adequately addressed in the existing literature.

The study is designed to address these gaps by examining whether consumers affected by the Diderot Effect are more likely to engage in conspicuous consumption and whether gender plays a moderating role in this relationship. The data was collected through a survey of 243 participants. The results showed that there is a significant positive relationship between the Diderot Effect and conspicuous consumption, suggesting that individuals who tend to purchase complementary or lifestyle-appropriate products are more likely to exhibit status and identity projecting consumption behaviours. However, the study found no statistically significant moderating effect of gender on this relationship. This suggests that both male and female consumers are similarly affected by the Diderot Effect in behaviours towards ostentatious consumption. The findings contribute to the developing literature in the field of consumer psychology and indicate that it may not always be necessary to differentiate marketing strategies targeting status-oriented consumption behaviours according to gender.

Keywords: Diderot Effect, Conspicuous Consumption, Consumer Behaviour

1. GİRİŞ

Tüketici davranışı, yalnızca temel ekonomik gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bir faaliyet olmanın ötesine geçerek; bireylerin kimliklerini ifade etme, toplumsal aidiyetlerini inşa etme ve sembolik anlamlar üretme süreçlerinde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönüşüm bağlamında, tüketimin psikolojik ve sosyolojik boyutlarını açıklamada önemli bir kuramsal çerçeve sunan kavramlardan biri, Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Denis Diderot tarafından ortaya konulan Diderot Etkisi'dir. Diderot'nun "Eski Sabahlığımdan Ayrılırken Duyduğum Pişmanlık" başlıklı makalesinde dile getirilen bu etki, bireyin yeni ve lüks bir nesne ediniminin, estetik ve sembolik bütünlük arayışıyla bir dizi tamamlayıcı tüketim davranışını tetiklediğini ortaya koymaktadır (Diderot, 1769; McCracken, 1988, s. 121).

Bu bağlamda ele alınması gereken bir diğer kavram ise, Thorstein Veblen'in 1899 tarihli çalışmasıyla literatüre kazandırdığı gösterişçi tüketim olgusudur. Veblen'e göre bireyler, yalnızca işlevsel fayda değil, aynı zamanda sosyal statü, prestij ve ayrıcalık sembolü olan ürün ve hizmetleri sergilemek amacıyla tüketim faaliyetinde bulunmaktadırlar (Veblen, 1899/2007, s. 49). Günümüz dijital çağında bu eğilim daha da görünür hale gelmiştir. Sosyal medya platformları, bireylerin tüketim tercihlerini geniş kitlelerle paylaşmalarına olanak sağlamakta ve bu durum, tüketimi yalnızca bireysel bir tercih olmaktan çıkararak toplumsal performansa dönüşen bir enstrümana dönüştürmektedir (O'Cass ve McEwen, 2004, s. 26; Üstüner ve Holt, 2010, s. 45).

Bu çalışma, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi incelemeyi ve bu ilişkide cinsiyet değişkeninin düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar cinsiyetin tüketici karar süreçleri üzerindeki etkisi alanyazında

genel kabul görse de (Norum, 2008, s. 98), bu değişkenin ardışık ve statüye dayalı tüketim davranışlarıyla olan etkileşimi yeterince incelenmemiştir. Bu bağlamda, mevcut araştırma söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; psikoloji, sosyoloji ve pazarlama disiplinlerinden yararlanarak hem kuramsal katkı sağlamayı hem de pazarlama stratejilerinin daha bütüncül bir anlayışla geliştirilmesine zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR

2.1. Diderot Etkisi

Diderot Etkisi, ilk kez Denis Diderot'nun 1769 tarihli "*Eski Sabahlığımdan Ayrılırken Duyduğum Pişmanlık*" başlıklı makalesinde kavramsallaştırılmış olup, bireyin yeni bir nesne ediniminin ardından, estetik ve sembolik bütünlük arayışı doğrultusunda gerçekleştirdiği ardışık tüketim davranışlarını açıklamaktadır (Diderot, 1769; McCracken, 1988, s. 121). Diderot, bir sabahlık edinmesinin ardından, bu yeni nesnenin zarafetine uygunluk sağlamak amacıyla diğer eşyalarını da değiştirme eğilimine girdiğini belirtmiştir. Bu örnek, tüketicilerin kişisel yaşam alanlarında estetik ve sembolik tutarlılık sağlama yönündeki eğilimlerinin altını çizmektedir.

Günümüzde Diderot Etkisi, özellikle kompulsif tüketim, materyalizm ve satın alma sonrası bilişsel uyumsuzluk bağlamlarında önemli bir kuramsal çerçeve olarak ele alınmaktadır (Etzioni, 1998, s. 627). Modern tüketici davranışları, bireylerin kimlik inşasını büyük ölçüde maddi nesneler üzerinden gerçekleştirdiği bir yapı içerisinde şekillenmektedir. Bu bağlamda, Diderot zincirleri olarak adlandırılan ardışık satın alma dizileri, hem psikolojik hem de ekonomik açılarından analiz edilmekte; tüketim davranışlarının yalnızca rasyonel değil, aynı zamanda duygusal ve kültürel uyarılara bağlı olarak geliştiği gösterilmektedir (Şimşek ve Yalçinkaya, 2021, s. 134).

2.2. Gösterişçi Tüketim

Gösterişçi tüketim, bireylerin zenginlik, sosyal statü ya da prestij gibi sembolik değerleri dışa vurma amacıyla mal ve hizmet edinmesi ve bu edinimleri kamusal biçimde sergilemesi anlamına gelmektedir (Veblen, 2007, s. 49). İlk olarak Sanayi Devrimi döneminde ortaya çıkan bu kavram, bireylerin ekonomik gücü yalnızca sahip olmakla değil, görünür kılmakla da ifade ettikleri bir tüketim biçimini tanımlar. Günümüzde dijital teknolojilerin ve özellikle sosyal medyanın bireysel kimlik sunumuna aracılık etmesiyle birlikte, gösterişçi tüketim olgusu daha görünür, daha erişilebilir ve daha yaygın hale gelmiştir (Trigg, 2001, s. 99). Bu bağlamda, tüketim, bireysel ihtiyaçların ötesine geçerek, sosyal etkileşimin ve grup üyeliğinin sembolik bir göstergesi, hatta bir tür toplumsal performans biçimi hâline gelmiştir.

Son dönem araştırmalar, gösterişçi tüketimin yalnızca yüksek gelir gruplarına özgü bir davranış biçimi olmadığını, farklı sosyoekonomik düzeylerdeki bireylerin de statü arzusu ve aidiyet duygusu doğrultusunda benzer davranışlar sergilediklerini ortaya koymaktadır (Podoshen ve Andrzejewski, 2012, s. 323). Bu eğilim, özellikle maddi kaynaklardan çok sembolik sermaye ile kendini ifade etmeye çalışan bireylerde daha belirgin hâle gelmektedir. Ayrıca, gösterişçi tüketim davranışları sıklıkla güven eksikliği, sosyal kaygı ve kabul görme ihtiyacı gibi psikolojik motivasyonlarla ilişkilendirilmektedir (Üner ve Tüfekci, 2020, s. 45). Bu psikolojik itici güçler, Diderot Etkisi'nde gözlemlenen ardışık tüketim döngüsünü de açıklamaya yardımcı olmakta; statüye yönelik ilk bir satın alımın, bireyin sosyal imajını koruma ya da güçlendirme amacıyla sürdürülen yeni tüketim kararlarını tetiklediği bir dinamik yapı önermektedir.

2.3. Tüketici Davranışında Cinsiyetin Rolü

Cinsiyet, bireylerin tüketim tercihlerini, satın alma motivasyonlarını ve karar alma süreçlerini şekillendiren temel demografik değişkenlerden biri olarak uzun süredir tüketici davranışları literatüründe ele alınmaktadır. Literatürdeki çok sayıda çalışma, kadın ve erkek tüketicilerin tüketime ilişkin algı ve tutumlarında sistematik farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Kadınların genellikle daha duygusal, ilişkisel ve sembolik motivasyonlarla tüketime yöneldiği; buna karşılık erkeklerin ise daha çok işlevsellik, güç ve statü vurgusuna dayalı tüketim kararları aldığı ifade edilmektedir (Bakewell ve Mitchell, 2006, s. 1300; Dittmar, 2005, s. 109). Bununla birlikte, bu farklılıklar özellikle sembolik tüketim ve kimlik inşası ile ilişkili alanlarda daha kompleks ve bağlamsal hâle gelmiştir.

Gösterişçi tüketim ve ardışık satın alma davranışları bağlamında ise, cinsiyetin rolü henüz yeterince kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır. Nitekim bazı bulgular, kadınların özellikle moda, kozmetik ve ev dekorasyonu gibi kimliksel anlamın yoğun biçimde yüklendiği kategorilerde, Diderot Etkisi'ne benzer şekilde estetik ve sembolik tutarlılık amacıyla ardışık tüketim davranışlarına daha yatkın olabileceğini göstermektedir (Türkyılmaz, 2021, s. 88). Öte yandan, erkeklerin ise teknoloji ürünleri, otomobiller veya lüks aksesuarlar gibi statü sinyalinin doğrudan ve yüksek düzeyde tanımlandığı alanlarda benzer eğilimler gösterebildiği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede, mevcut çalışma, cinsiyetin Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışları arasındaki ilişkiyi düzenleyici bir değişken olarak anlamlı bir rol oynayıp oynamadığını ampirik olarak test etmeyi amaçlamaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemek ve bu ilişki üzerinde cinsiyetin düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığını ortaya koymaktır. Diderot Etkisi, tüketici davranışları literatüründe genellikle kavramsal düzeyde ele alınmış olmakla birlikte, söz konusu etkinin doğrudan gözlemlenebilir tüketim kalıplarına —özellikle de statü temelli ve sembolik nitelikli olanlara— nasıl dönüştüğüne ilişkin ampirik araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca, cinsiyet gibi temel demografik değişkenlerin bu dönüşümsel süreçte oynadığı rol de literatürde yeterince kapsamlı şekilde ele alınmamıştır (Kacen ve Lee, 2002, s. 166; Ünal ve Erdoğan, 2021, s. 88).

Bu araştırma, tüketicilerin estetik, sosyal ya da kimliğe ilişkin güdülerle gerçekleştirdikleri ilk satın alımların, zamanla kendi kimlik temsillerine daha uygun yeni ürünlerin edinilmesini nasıl teşvik ettiğini anlamaya yönelik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu anlamda, Diderot etkisinin oluşturduğu tüketim zincirleri, özellikle imaj yönetimi, akran değerlendirmesi ve sosyal onay gibi etkenlerin baskın olduğu sosyo-kültürel ortamlarda, gösterişçi tüketim davranışlarına evrilebilmektedir (Richins, 1994, s. 523; Gürbüz, 2017, s. 110). Bu süreci çözümlemek, günümüz tüketici kültüründe davranışları yönlendiren psikolojik ve sosyolojik mekanizmaların anlaşılması bakımından hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde önem taşımaktadır.

Ayrıca, bu çalışmada cinsiyet değişkeninin düzenleyici etkisi özel olarak ele alınmakta; cinsiyetin tüketici motivasyonları, karar süreçleri ve tüketim yoluyla kimlik inşası üzerindeki rolü teorik çerçevede tartışılmaktadır (Dittmar, 2005, s. 479; Meyers-Levy ve Loken, 2015, s. 113). Cinsiyetin düzenleyici bir değişken olarak modellenmesi, erkek ve kadın tüketicilerin Diderot kaynaklı ardışık tüketim eğilimlerinden ne ölçüde etkilendiklerini ve bu etkiye nasıl tepkiler verdiklerini karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Araştırmanın uygulamalı katkıları özellikle pazarlama iletişimi ve hedef kitle segmentasyonu açısından dikkat çekicidir. Elde edilen bulgular, lüks markalar ve yaşam tarzı temelli pazarlama stratejileri geliştiren işletmeler açısından, ardışık tüketim davranışlarının cinsiyet temelinde ne

tür farklılıklara yol açabileceğini anlamaya imkân tanımaktadır (Han, Nunes ve Drèze, 2010, s. 16). Bunun yanında, materyalist değerlerin yükselmesiyle birlikte artış gösteren kompulsif ve statü temelli tüketim davranışlarını azaltmayı hedefleyen tüketici eğitimi ve farkındalık programları da, bu çalışmadan elde edilen sonuçlarla daha etkili ve cinsiyet duyarlı bir şekilde tasarlanabilir. Kısacası, bu çalışma hem kuramsal bağlamda klasik tüketim teorilerinin güncel tüketici davranışlarıyla ilişkilendirilmesine, hem de pazarlama uygulamalarının sosyopsikolojik temellerle uyumlu biçimde yeniden yapılandırılmasına katkı sunmaktadır.

4. YÖNTEM

4.1. Katılımcılar ve Örneklem

Bu çalışmada veri toplamak amacıyla, olasılığa dayalı olmayan ve kolayda örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın uygulama sahası olarak Türkiye'nin Karabük ili seçilmiş; bu bölgedeki erişilebilir bireylerden veri elde edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, çevrim içi anket formu aracılığıyla toplam 310 kişiye ulaşılmış, ancak yapılan veri temizliği sürecinde eksik ya da tutarsız cevaplar veren 67 katılımcının yanıtları dışlanmıştır. Böylece 243 geçerli anket formu nihai analiz sürecine dahil edilmiştir.

Katılımcı profiline bakıldığında, cinsiyet, yaş grubu ve eğitim düzeyi açısından dengeli bir dağılım sağlandığı gözlemlenmiştir. Bu dağılım, Türkiye'deki kentli tüketici yapısının çeşitliliğini yansıtmak açısından anlamlı bir örneklem sunmaktadır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örnekleme tercih edilmesi, araştırmanın ampirik olarak hipotez test etmeye yönelik olması ve ilişkisel desen çerçevesinde kavramsal bağlantıların ortaya konmasını hedeflemesi bakımından sosyal bilimler literatüründeki yaygın uygulamalarla örtüşmektedir (Etikan, Musa ve Alkassim, 2016, s. 2). Her ne kadar bu tür bir örnekleme yöntemi, elde edilen bulguların genellenebilirlik düzeyini sınırlasa da, erişim kolaylığı ve veri toplama sürecindeki zaman-maliyet avantajı gibi etmenler göz önünde bulundurulduğunda, hipotez odaklı araştırmalarda geçerli ve yerinde bir seçim olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları belirli bir bağlamsal geçerlilik taşımakta olup, kentli Türk tüketicilerinin davranış örüntülerine dair anlamlı kazanımlar sunmaktadır.

4.2. Araçlar

Araştırma kapsamında kullanılan veri toplama aracı, üç temel bileşenden oluşan yapılandırılmış bir anket formudur. İlk bölümde, bireylerin ardışık satın alma davranışlarına yönelik eğilimlerini ölçmek amacıyla, Çakır (2021) tarafından geliştirilen Diderot Etkisi Ölçeği yer almaktadır. Bu ölçek, tüketicilerin ilk bir ürün edinimini takiben, estetik, fonksiyonel ya da sembolik uyum arayışıyla başka ürünler edinmeye yönelme eğilimini değerlendiren çok maddeli bir yapı sunmaktadır. Daha önceki uygulamalarda, ölçeğin Türk örneklemelerinde yüksek düzeyde güvenilirlik gösterdiği ve Cronbach alfa katsayısının 0.80'in üzerinde olduğu rapor edilmiştir.

İkinci bölümde, katılımcıların gösterişi tüketim davranışlarını değerlendirmek amacıyla, Marcoux, Filiatrault ve Cheron (1997) tarafından geliştirilen ve farklı kültürel bağlamlara uyarlanabilirliği kanıtlanmış olan Gösterişi Tüketim Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek; tüketicilerin satın alma davranışlarını zenginlik, sosyal statü ve prestij sinyali verme motivasyonları çerçevesinde anlamaya yöneliktir. Ölçekte yer alan maddeler, özellikle marka görünürlüğü, lüks eğilimi ve toplumsal sinyalleme gibi alt boyutlar etrafında yapılandırılmıştır. Söz konusu ölçek, Doğu Avrupa ve Asya gibi farklı coğrafi ve kültürel ortamlarda yürütülen araştırmalarda yüksek geçerlik ve güvenilirlik düzeyleriyle uygulanabilirliğini göstermiştir (Marcoux et al., 1997, s. 75).

Anketin üçüncü ve son bölümünde ise, moderatör değişken olan cinsiyetin yanı sıra yaş, gelir ve eğitim düzeyi gibi katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Tüm ölçek maddeleri, “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” ile “Kesinlikle Katılıyorum (5)” arasında derecelendirilen 5’li Likert tipi yanıt formatı ile sunulmuştur. Bu yapı, katılımcıların tutumlarını niceliksel olarak analiz edilebilir kılmak amacıyla tercih edilmiştir.

4.3. Veri Analizi Prosedürü

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizi, SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, aracılık ve moderasyon analizlerine yönelik olarak literatürde yaygın şekilde kullanılan Hayes’in geliştirdiği PROCESS makrosundan da yararlanılmıştır (Hayes, 2013, s. 23). Analiz sürecinin ilk aşamasında, araştırmada kullanılan her iki ölçek için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve iç tutarlılığı değerlendirmek amacıyla Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları analiz edilmiştir.

Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik düzeylerinin yeterli bulunmasının ardından, birinci hipotezi test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı değerlendirilmiştir. İkinci hipotezin test edilmesinde ise, cinsiyet değişkeninin bu ilişki üzerinde düzenleyici bir etkisinin olup olmadığını incelemek amacıyla Hayes’in PROCESS makrosu kapsamında Model 1 kullanılmıştır. Bu analiz modeli, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin, üçüncü bir değişken (cinsiyet) tarafından nasıl etkilendiğini test etme imkânı sunmaktadır. Araştırma genelinde istatistiksel anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir. Hipotezlerin kabul edilip edilmediği; regresyon katsayıları, etkileşim terimleri ve %95 güven aralıkları esas alınarak değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

5.1. Betimsel İstatistikler

Araştırmanın örneklemini, geçerli verileri sunan 243 katılımcı oluşturmuştur. Cinsiyet dağılımı incelendiğinde, katılımcıların 124’ünün (%51,0) kadın ve 119’unun (%49,0) erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 28,7 yıl olarak hesaplanmış (SD = 6,3), eğitim düzeyine ilişkin bulgular ise örneklemin büyük çoğunluğunun (%72,4) en az lisans düzeyinde eğitime sahip olduğunu göstermiştir. Gelir dağılımı incelendiğinde ise katılımcıların çoğunun orta gelir grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu demografik yapı, özellikle sembolik değer taşıyan ve statü odaklı tüketim davranışlarını inceleyen önceki çalışmaların örneklem özellikleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir (Ünal ve Erdoğan, 2021, s. 83).

Yürütülen ön analizler kapsamında, Diderot Etkisi Ölçeği’ne ilişkin ortalama değer 3,74 (SD = 0,58) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, katılımcıların ardışık ve kimliğe dayalı tüketim eğilimleriyle genel olarak örtüşen yanıtlar verdiklerini göstermektedir. Gösterişçi Tüketim Ölçeği’ne ilişkin ortalama ise 3,46 (SD = 0,67) düzeyinde bulunmuştur. Bu bulgular, araştırma örnekleminin, sembolik anlamlar taşıyan ve sosyal görünürlük sağlayan tüketim biçimlerine karşı belirli bir duyarlılığa ve yatkınlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

5.2. Güvenilirlik ve Regresyon Analizi

Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının iç tutarlılık düzeyini değerlendirmek amacıyla hesaplanan Cronbach Alfa katsayıları, hem Diderot Etkisi Ölçeği ($\alpha = 0,84$) hem de Gösterişçi Tüketim Ölçeği ($\alpha = 0,87$) için yüksek düzeyde güvenilirlik göstermiştir. Elde edilen alfa değerleri, genel kabul gören 0,70 eşik değerinin üzerinde yer almakta olup, kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılık bakımından yeterli olduğunu ortaya koymaktadır (Nunnally ve Bernstein, 1994, s. 264).

Araştırma hipotezlerinden ilki olan H1'in test edilmesine yönelik olarak uygulanan doğrusal regresyon analizi, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir ($\beta = 0,269$, $t = 5,72$, $p < .001$). Modelin genel anlamlılık düzeyi de oldukça yüksektir ($F(1,241) = 32,75$, $R^2 = 0,12$, $p < .001$). Bu sonuç, Diderot Etkisinin, gösterişçi tüketim davranışındaki toplam varyansın yaklaşık %12'sini açıkladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, çalışmanın birinci hipotezini desteklemektedir: Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

5.3. Moderatör Analizi: Cinsiyetin Düzenleyici Olarak Kullanımı

Araştırmanın ikinci hipotezini test etmek amacıyla, Hayes'in PROCESS makrosu kullanılarak moderasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz kapsamında Model 1 uygulanmış ve cinsiyet değişkeninin Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişki üzerindeki düzenleyici etkisi değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, Diderot Etkisi ile cinsiyetin etkileşim teriminin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir ($\beta = 0,058$, $t = 0,68$, $p = .495$). Bu bulgu, cinsiyetin söz konusu ilişkiyi anlamlı düzeyde düzenlemediğini ortaya koymaktadır.

Analizde Diderot Etkisi'nin ana etkisi anlamlılığını korumuş ($\beta = 0,267$, $p < .001$), ancak etkileşim katsayısının değeri oldukça düşük kalmış ve güven aralığı, istatistiksel anlamlılık düzeyi açısından anlamlı bir bulgu ortaya koymamıştır. Bu doğrultuda, araştırmanın ikinci hipotezi olan H2: Cinsiyet, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi düzenler ifadesi, araştırma verileriyle desteklenememiştir.

Elde edilen bu bulgu, cinsiyetin genel tüketim eğilimlerinde belirleyici bir değişken olabileceğini ancak ardışık tüketim davranışı ile statü temelli tüketim arasındaki nedensel ilişkiyi yapısal anlamda değiştirmedikçe ileri süren önceki çalışmalarla tutarlıdır (Meyers-Levy ve Loken, 2015, s. 133).

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve cinsiyetin bu ilişki üzerindeki düzenleyici rolünü test etmiştir. Elde edilen bulgular, Diderot Etkisi ile gösterişçi tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, ardışık satın alma davranışlarına yatkın bireylerin aynı zamanda prestij, sosyal aidiyet veya zenginlik gibi sembolik değerlere yönelik tüketim eğilimleri sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar, bireylerin ilk edinim sonrasında tutarlı bir sembolik kimlik oluşturma eğilimlerini açıklayan McCracken'in (1988, s. 122) kuramsal çerçevesiyle örtüşmektedir. Aynı zamanda, Richins'in (1994, s. 512) ve Şimşek ile Yalçınkaya'nın (2021, s. 135) çalışmalarında dile getirilen "tüketim zincirleri" kavramıyla da uyum göstermektedir. Bireylerin sahip oldukları nesneler arasında estetik ve sembolik bir bütünlük kurma yönündeki psikolojik eğilimleri, özellikle sosyal karşılaştırmanın ve görünürlük arzularının öne çıktığı bağlamlarda, gösterişçi tüketimin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin hazırlamaktadır.

Araştırma bulguları ayrıca, Veblen'in (2007, s. 52) statü temelli tüketim anlayışıyla da uyumludur. Statüye yönelik tüketim eğilimlerinin, özellikle lüks ya da yaşam tarzı odaklı ürünlerin arzu edilir ancak hâlâ ulaşılması kısmen sınırlı olduğu orta sınıf kentsel bağlamlarda daha belirgin hâle geldiği görülmektedir. Trigg'in (2001, s. 104) ortaya koyduğu gibi, gösterişçi tüketim davranışı hem toplumsal farklılaşma stratejisi hem de daha yüksek statü gruplarına yönelme aracı olarak işlev görmektedir ve bu dinamik, Diderot benzeri ardışık tüketim örüntüleriyle etkinleşmektedir.

Buna karşılık, cinsiyetin düzenleyici bir rol üstlenmediği yönündeki bulgu, literatürde cinsiyete dayalı tüketici farklılıklarını vurgulayan araştırmalarla (Bakewell ve Mitchell, 2006, s. 1401; Dittmar, 2005, s. 475) çelişmekle birlikte, özellikle genç, kentli ve eğitilmiş bireylerde geleneksel cinsiyet normlarının bulanıklaştığını ileri süren daha güncel yaklaşımlarla uyumludur (Üstüner ve Holt, 2010, s. 41). Bu bağlamda, cinsiyetin tüketici davranışlarını belirleyen tekil bir değişken olmaktan ziyade, kültürel ve bağlamsal etkenlerle birlikte işleyen karmaşık bir yapı taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türk kentli tüketici bağlamında her iki cinsiyetin de markalaşma, sosyal medya etkileşimi ve yaşam tarzı temsillerinden benzer şekilde etkilendiği söylenebilir (Gürbüz, 2017, s. 113).

Uygulamalı açıdan değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular pazarlama stratejileri açısından değerli kazanımlar sunmaktadır. Markalar, yalnızca cinsiyete dayalı segmentasyon stratejileri yerine, tüketicilerin kimlik tutarlılığı, sosyal tanınma arzusu ve estetik bütünlük gibi psikolojik tetikleyicilerine odaklanan kampanyalar geliştirebilir. Örneğin, çapraz satış uygulamaları, yaşam tarzı temelli konumlandırmalar ve prestij odaklı marka iletişimi, zincirleme tüketim eğilimlerinden faydalanmak adına etkili araçlar olabilir. Bu stratejilerin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin etkili olabileceği unutulmamalıdır.

Aynı zamanda, kamu politikaları ve tüketici eğitimi girişimleri açısından da bulgular önem taşımaktadır. Tüketicilerin Diderot Etkisi'nin farkında olmadan gereksiz tüketim davranışlarına sürüklenebilecekleri gerçeği, daha bilinçli ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının teşviki açısından dikkate alınmalıdır. Farkındalık kampanyaları, Diderot kaynaklı ardışık satın alma davranışlarının bireysel finansal kaynaklar ve toplumsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini vurgulayabilir.

Gelecekteki araştırmalar için, Diderot Etkisi'nin farklı sosyoekonomik sınıflar, yaş grupları ve kültürel bağlamlarda nasıl işlediğini incelemek faydalı olacaktır. Özellikle dijital medya maruziyeti, kültürel sermaye ya da benlik kurgusu gibi potansiyel düzenleyici değişkenlerin dâhil edileceği karma yöntemli çalışmalar, gösterişçi tüketimin temel motivasyonlarını ve deneyimsel yönlerini daha derinlemesine anlamaya katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Bakewell, C., ve Mitchell, V.-W. (2006). Male consumer decision-making styles. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 16(2), 131–158. <https://doi.org/10.1080/09593960500453674>

Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139–168. <https://doi.org/10.1086/209154>

Çakır, M. (2021). Tüketici davranışlarında Diderot etkisi: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 13(2), 215–229.

Diderot, D. (1769). *Regrets on Parting with My Old Dressing Gown* [Original essay].

Dittmar, H. (2005). Compulsive buying – a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal of Psychology*, 96(4), 467–491. <https://doi.org/10.1348/000712605X53533>

Etikan, I., Musa, S. A., ve Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>

Gürbüz, A. (2017). Tüketici davranışlarında gösterişçilik eğilimi ve satın alma niyeti ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(64), 106–118.

- Han, Y. J., Nunes, J. C., ve Drèze, X. (2010). Signaling status with luxury goods: The role of brand prominence. *Journal of Marketing*, 74(4), 15–30. <https://doi.org/10.1509/jmkg.74.4.15>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach* (p. 23). Guilford Press.
- Kacen, J. J., ve Lee, J. A. (2002). The influence of culture on consumer impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 12(2), 163–176. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1202_08
- Marcoux, J. S., Filiatrault, P., ve Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(4), 5–29. https://doi.org/10.1300/J046v09n04_02
- McCracken, G. (1988). *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities* (p. 121). Indiana University Press.
- Meyers-Levy, J., ve Loken, B. (2015). Revisiting gender differences: What we know and what lies ahead. *Journal of Consumer Psychology*, 25(1), 129–149. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2014.06.003>
- Nunnally, J. C., ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3rd ed., p. 264). McGraw-Hill.
- Norum, P. S. (2008). The role of time preference and credit constraint in household consumption behavior. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 36(4), 347–361. <https://doi.org/10.1177/1077727X08323467>
- O’Cass, A., ve McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25–39. <https://doi.org/10.1002/cb.155>
- Podoshen, J. S., ve Andrzejewski, S. A. (2012). An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319–334. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679200306>
- Richins, M. L. (1994). Valuing things: The public and private meanings of possessions. *Journal of Consumer Research*, 21(3), 504–521. <https://doi.org/10.1086/209414>
- Şimşek, G. G., ve Yalçınkaya, O. (2021). Tüketimde Diderot etkisinin irdelenmesi: Bir vaka analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(39), 123–142.
- Trigg, A. B. (2001). Veblen, Bourdieu, and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99–115. <https://doi.org/10.1080/00213624.2001.11506342>
- Türkyılmaz, G. (2021). Cinsiyet bağlamında gösterişçi tüketim eğilimleri: Lüks marka tercihlerinde tüketici davranışları. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 79–93.
- Ünal, S., ve Erdoğan, B. Z. (2021). Cinsiyete dayalı tüketim farklılıkları: Estetik ürünler özelinde bir değerlendirme. *Pazarlama ve İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 75–91.
- Üner, M. M., ve Tüfekci, C. (2020). Gösterişçi tüketim: Kavramsal bir çerçeve. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 41–56.
- Üstüner, T., ve Holt, D. B. (2010). Toward a theory of status consumption in less industrialized countries. *Journal of Consumer Research*, 37(1), 37–56. <https://doi.org/10.1086/649759>

Veblen, T. (2007). *The Theory of the Leisure Class* (Reprint of 1899 ed., p. 49). Oxford University Press.

**BUREAUCRATIC COMPETITION BETWEEN TİKA AND THE MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS WITHIN THE FRAMEWORK OF DECISION-MAKING
MODELS**

**KARAR ALMA MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE TİKA VE DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
ARASINDAKİ BÜROKRATİK REKABET**

İsmet ÜNLÜ

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler/Küresel Çalışmalar,
0009-0000-3911-8856**

Özet

Bu çalışma, karar alma modelleri çerçevesinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki bürokratik rekabeti analiz etmektedir. Karar alma süreçlerinde rasyonel aktör modeli, örgütsel süreç modeli ve bürokratik politika modelinin nasıl işlediği ele alınarak, bu modellerin kurumların politika belirleme süreçlerine etkisi incelenmiştir. TİKA'nın uluslararası kalkınma projelerinin yürütülmesindeki rolü ve Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik hedefleri arasındaki etkileşim, iş birliği ve rekabet dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, TİKA ve Dışişleri Bakanlığı'nın karar alma süreçlerine etki eden iç ve dış faktörler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İç faktörler arasında kurumsal yapı, bürokratik mekanizmalar ve kaynak yönetimi yer alırken, dış faktörler uluslararası ilişkiler, küresel politikalar ve bölgesel dinamikler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, iki kurum arasındaki bürokratik rekabetin, Türkiye'nin dış politika hedefleri üzerindeki etkileri tartışılmış ve stratejik koordinasyonun önemi vurgulanmıştır. Sonuç olarak, TİKA ve Dışişleri Bakanlığı'nın farklı önceliklerine rağmen, etkili iş birliği ve koordinasyonun Türkiye'nin uluslararası politikalarına olumlu katkılar sunduğu tespit edilmiştir. Kurumlar arası rekabetin, karar alma süreçlerinde zaman zaman zorluklar yarattığı ancak aynı zamanda yenilikçi politikaların oluşmasına da zemin hazırladığı ortaya konmuştur. Çalışma, kamu kurumları arasındaki bürokratik rekabetin, dış politika yapım sürecine etkilerini anlamak adına önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: TİKA, Dışişleri Bakanlığı, Karar Alma Modelleri, Bürokratik Rekabet

Abstract

This study analyzes the bureaucratic competition between the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) and the Ministry of Foreign Affairs within the framework of decision-making models. By examining how the rational actor model, organizational process model, and bureaucratic politics model function in decision-making processes, the study explores their impact on institutional policy formulation. The interaction between TİKA's role in implementing international development projects and the Ministry of Foreign Affairs' diplomatic objectives is assessed within the context of cooperation and competition dynamics. The study thoroughly examines the internal and external factors influencing the decision-making processes of both institutions. Internal factors include institutional structure, bureaucratic mechanisms, and resource management, while external factors consist of international relations, global policies, and regional dynamics. In this context, the impact of bureaucratic competition between the two institutions on Turkey's foreign policy objectives is discussed, emphasizing the importance of strategic coordination. The findings indicate that

despite their differing priorities, effective collaboration and coordination between TİKA and the Ministry of Foreign Affairs contribute positively to Turkey's international policies. While inter-institutional competition sometimes creates challenges in decision-making processes, it also fosters the development of innovative policies. This study provides a significant framework for understanding the influence of bureaucratic competition among public institutions on foreign policy-making.

Keywords: TİKA, Ministry of Foreign Affairs, Decision Making Models, Bureaucratic Competition

THE FUTURE OF BLOCKCHAIN-BASED FINANCIAL SERVICES BLOCKCHAIN TABANLI FİNANSAL HİZMETLERİN GELECEĞİ

Muhsin USLU², Fatih YÖRÜKOĞLU²

1 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans,
, Orcid: 0000-0003-0912-5689

2 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Dijital Pazarlama,
, Orcid: 0000-0002-7610-2375

Öz

Finansal hizmetlerin dijital dönüşümü hızlandıkça, geleneksel sistemlerin verimsizlikleri ve merkezi yapıların neden olduğu güven sorunları giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, Blockchain teknolojisi, merkezi olmayan ve değişmez doğası ile finansal hizmetlerin geleceğini temelden yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Başlangıçta kripto para işlemlerini desteklemek için geliştirilen Blockchain, günümüzde ödeme sistemleri, varlık yönetimi, sigorta ve dijital kimlik doğrulama gibi çok çeşitli bölümlerde uygulama alanı bulmuştur. Bu çalışma, Blockchain tabanlı finansal hizmetlerin mevcut durumu ve gelecekteki beklentileri hakkında kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Blockchain'in işlem kayıtlarını dağıtık bir ağ üzerinde güvenli ve şeffaf bir şekilde saklama yeteneği hem bireysel hem de kurumsal kullanıcılar için önemli avantajlar sunmaktadır. Geleneksel yöntemlerle birkaç gün süren ve yüksek ücretlere tabi olan operasyonel işlemlerin, aracılara ihtiyaç duyulmadan otomatik olarak gerçekleştirilmesine olanak tanıyarak operasyonel maliyetleri düşürmekte ve işlem hızını artırmaktadır. Ayrıca, Merkez Bankası Dijital Para Birimlerini (CBDC'ler) çevreleyen artan sayıda girişim, Blockchain'in özel sektörle sınırlı olmadığını, aynı zamanda kamu kurumları tarafından da aktif olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, düzenleme eksikliği, ölçeklenebilirlik sorunları ve siber güvenlik riskleri gibi zorluklar, yaygın olarak benimsenmesinin önündeki kritik engeller olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, Blockchain tabanlı finansal hizmetler verimlilik, şeffaflık ve güvenlik açısından dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte, bu potansiyelin hayata geçirilmesi için teknolojik altyapıda önemli iyileştirmeler yapılması, kapsamlı düzenleyici çerçevelerin oluşturulması ve kullanıcı güvenliğinin güvence altına alınması gerekecektir. Blockchain gelecekteki finansal sistemlerin temel bir unsuru olmaya yaklaştıkça, dengeli ve sürdürülebilir bir dönüşüm sağlamak için benimsenmesi çok paydaşlı iş birliği ve dikkatli yönetim yoluyla yönetilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Blockchain, Finans Hizmetler, Akıllı Sözleşmeler

Abstract

As the digital transformation of financial services accelerates, the inefficiencies of traditional systems and the trust issues caused by centralised structures are increasingly being questioned. In this context, Blockchain technology, with its decentralised and immutable nature, has the potential to fundamentally reshape the future of financial services. Initially developed to support cryptocurrency transactions, Blockchain has now found application in a wide range of areas such as payment systems, asset management, insurance and digital authentication. This

study provides a comprehensive review of the current state and future prospects of Blockchain-based financial services. Blockchain's ability to store transaction records securely and transparently on a distributed network offers significant advantages for both individual and corporate users. It reduces operational costs and increases transaction speed by allowing operational transactions, which take several days and are subject to high fees with traditional methods, to be carried out automatically without the need for intermediaries. Furthermore, the growing number of initiatives surrounding Central Bank Digital Currencies (CBDCs) shows that Blockchain is not limited to the private sector, but is also being actively considered by public institutions. However, challenges such as lack of regulation, scalability issues, and cybersecurity risks remain critical barriers to its widespread adoption. In conclusion, Blockchain-based financial services have transformative potential in terms of efficiency, transparency and security. However, realising this potential will require significant improvements in technological infrastructure, the establishment of comprehensive regulatory frameworks, and ensuring user security. As blockchain moves closer to becoming a core element of future financial systems, its adoption must be managed through multi-stakeholder collaboration and careful governance to ensure a balanced and sustainable transformation.

Keywords: Blockchain, Financial Services, Smart Contracts

1. Giriş

Finans sektörünün dijital dönüşümü, geleneksel merkezi sistemlerin verimsizliklerini, güven sınırlamalarını ve manipülasyona karşı savunmasızlıklarını ortaya çıkararak hakimiyetlerine meydan okudu. Blockchain teknolojisi, veri yönetimi ve işlem doğrulama için merkezi olmayan ve değişmez bir yapı sunarak bu endişeleri gideren yıkıcı bir yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Bitcoin gibi kripto para birimleriyle ilişkilendirilen Blockchain artık ödemeler, varlık yönetimi, sigorta ve kimlik doğrulama gibi çeşitli finansal uygulamaların temelini oluşturmaktadır (Nakamoto, 2008, s. 2). Özünde Blockchain, eşler arası bir ağda şeffaflık ve kurcalamaya karşı direnç sağlayan dağıtılmış bir defter olarak çalışır. Her işlem mutabakat mekanizmaları aracılığıyla doğrulanır ve önceki girişlerle kriptografik olarak bağlantılı bir bloğa kaydedilir. Bu yapı yalnızca yetkisiz değişiklikleri önlemekle kalmaz, aynı zamanda denetlenebilirliği ve veri güvenliğini de artırarak geleneksel sistemlere güvenilmez ve uygun maliyetli alternatifler arayan finans kurumları için cazip bir çözüm haline getirir (Zheng vd., 2018, s. 357).

Uygulamada, Blockchain tabanlı finansal hizmetler, işlem süreçlerinde önemli yenilikleri kolaylaştırmıştır. Ripple ve Stellar gibi platformlar tarafından sağlanan sınırsız ve gerçek zamanlı ödeme sistemleri, Blockchain'in aracılığı ortadan kaldırma ve son kullanıcılar için maliyetleri azaltma kapasitesini göstermektedir. Dahası, akıllı sözleşme entegrasyonu, mutabakat ve uyumluluk görevlerini daha da otomatik hale getirerek arka ofis operasyonlarında daha fazla operasyonel verimlilik sağlamıştır. Tokenlaştırma, Blockchain'in dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu bir başka alandır. Blockchain, gerçek dünya varlıklarını dijital tokenlara dönüştürerek likit olmayan piyasalara erişimi genişletir ve kısmi mülkiyeti mümkün kılar. Polymath ve Securitize gibi platformlar artık tokenize menkul kıymetlerin uyumlu ihracı ve ticareti için altyapı sunarak perakende yatırımcıların giriş engellerini azaltmakta ve sermaye hareketliliğini artırmaktadır (Atabaş, 2020, s. 5).

Bu gelişmelere rağmen, blockchain teknolojisinin finans alanında yaygın olarak benimsenmesi bazı kritik zorluklar nedeniyle engellenmektedir. Özellikle yargı yetkisi ve akıllı sözleşmelerin yasal olarak tanınmasına ilişkin düzenleyici belirsizlik, kurumsal güveni kısıtlamaya devam etmektedir. Ölçeklenebilirlik ve yüksek enerji tüketimi gibi teknik sorunlar da sürdürülebilirlik endişeleri yaratırken, siber güvenlik riskleri kullanıcı korumasını ve veri gizliliğini tehdit

etmektedir. Finansal hizmetlerde Blockchain'in tam potansiyelini gerçekleştirmek için stratejik adımlar atılmalıdır. Bunlar arasında teknolojik altyapının iyileştirilmesi, küresel düzenleyici standartların uyumlaştırılması, sağlam güvenlik protokolleri aracılığıyla kullanıcı korumasının sağlanması ve etkili yönetim için çok paydaşlı iş birliklerinin teşvik edilmesi yer almaktadır. Blockchain ancak bu tür kapsamlı çabalarla yıkıcı bir yenilikten daha kapsayıcı, güvenli ve verimli bir finansal ekosistemin ayrılmaz bir parçası haline gelebilir (Wu vd., 2024, s. 101).

Bu çalışma, Blockchain teknolojisinin finansal hizmetlerdeki rolünü incelemektedir. İlk bölümde dijital dönüşüm ve Blockchain teknolojisinin finansal hizmetlerdeki rolü ele alınırken, sonraki bölümlerde uygulama alanları, karşılaşılan zorluklar ve gelecekteki potansiyeli değerlendirilmektedir.

2. Blockchain Teknolojisinin Temelleri

2.1. Blockchain'in Tanımı ve Çalışma Prensipleri

Blockchain'i, merkezi olmayan bir düğüm ağı boyunca verilerin değişmezliğini ve şeffaflığını sağlayan dağıtılmış bir defter teknolojisidir (DLT). İlk olarak 2008 yılında Satoshi Nakamoto'nun beyaz kitabında Bitcoin'in temel altyapısı olarak tanıtılan Blockchain, o zamandan beri çok çeşitli uygulamaları desteklemek için kripto para biriminin ötesine geçmiştir. Her işlem bloklar halinde gruplandırılır, kriptografik olarak güvence altına alınır ve değiştirilemez bir zincir oluşturarak bir önceki bloğa bağlanır. Blockchain'in temel yapısı üç ana bileşenden oluşur: eşler arası düğüm ağı, işlemleri doğrulamak için bir mutabakat mekanizması ve güvenlik ve bütünlüğü sağlamak için bir kriptografik protokol. Bir işlem ağ tarafından onaylandıktan sonra bir bloğa kaydedilir ve sistemdeki tüm düğümlere dağıtılır, böylece kurcalanmaya veya tek taraflı değişikliklere karşı dirençli hale gelir (Nakamoto, 2008, s. 2). Blockchain'in işleyişi kriptografik hash fonksiyonlarına, dijital imzalara ve dağıtılmış mutabakata dayanmaktadır. Bu mekanizmalar, zincirdeki her bloğun doğrulanabilir olmasını ve bir bloğu değiştirmeye yönelik herhangi bir girişimin, ağ düğümlerinin %50'sinden fazlasını kontrol etmeden neredeyse imkânsız bir görev olan sonraki tüm blokları değiştirmeyi gerektirmesini sağlar.

2.2. Merkeziyetsizlik ve Güvenlik İlkeleri

Merkeziyetsizlik, Blockchain'i geleneksel merkezi sistemlerden ayıran temel bir ilkedir. Merkezi olmayan bir mimaride, tek bir kontrol noktası yoktur; bunun yerine, yetki ağı dağıtılır. Her düğüm, işlemlerin kaydedilmesi ve doğrulanmasında eşit yetkiye sahiptir; bu da esnekliği artırır, manipülasyon riskini azaltır ve aracılar olan ihtiyacı ortadan kaldırır. Blockchain'de güvenlik, hash fonksiyonları ve dijital imzalar da dahil olmak üzere kriptografik algoritmalar aracılığıyla sağlanır ve Proof of Work (PoW) veya Proof of Stake (PoS) gibi mutabakat mekanizmaları aracılığıyla uygulanır. Bu yöntemler verilerin doğrulanmasını ve geriye dönük olarak değiştirilememesini sağlar. Ayrıca, sistemin şeffaflığı, kullanıcı anonimliğinden ödün vermeden işlemlerin tam olarak izlenebilirliğini sağlar. Blockchain sistemleri de değişmez olacak şekilde tasarlanmıştır. Bir işlem doğrulandıktan ve deftere eklendikten sonra silinemez veya değiştirilemez. Bu, güvenilmeyen taraflar arasında güven ve veri bütünlüğü için sağlam bir temel sağlar ve düzenleyici şeffaflığı destekler (Zheng vd., 2018, s. 357).

2.3. Blockchain Türleri (Genel, Özel, Konsorsiyum)

Blockchain ağları halka açık (izinsiz), özel (izinli) ve konsorsiyum (yarı-özel) Blockchain'leri olarak kategorize edilebilir. Bitcoin ve Ethereum gibi halka açık Blockchain'leri, herkesin bir düğüm olarak katılmasına ve işlemleri doğrulamasına izin verir. Bu ağlar, yaygın katılım nedeniyle şeffaf, son derece merkezi olmayan ve güvenlidir, ancak ölçeklenebilirlik ve verimlilik zorluklarıyla karşı karşıyadır (Puthal vd., 2018, s. 11). Özel Blockchain'leri, katılımı

tanımlanmış bir grup varlıkla sınırlandırır. Bu ağlar genellikle kuruluşlar tarafından dahili kayıt tutma veya işletmeler arası işlemler için kullanılır. Daha iyi performans, gizlilik ve erişim kontrolü sunarlar ancak bir dereceye kadar ademi merkezilikten ödün verirler. Konsorsiyum Blockchain'leri, ağın bir grup güvenilir kuruluş tarafından yönetildiği hibrit bir modeli temsil eder. Bu kurulum kısmen merkezi olmayan kontrole olanak tanır ve genellikle birden fazla kurumun erişim ve yönetim üzerindeki kontrolü korurken ortak bir defteri paylaşması gereken finans ve ticaret alanlarında kullanılır (Gensler vd., 2018, s. 21).

3. Blockchain Tabanlı Finansal Hizmetlerin Mevcut Durumu

Blockchain teknolojisi, finansal hizmetlerin sunulma şeklini dönüştürme potansiyeli nedeniyle hızla finansın odak noktası haline gelmiştir. Merkezi olmayan, kurcalanmaya açık defterleri mümkün kılan Blockchain, geleneksel araçlar olmadan güvenli işlemlere olanak tanıyarak bankacılık, ödemeler, varlık ticareti ve daha birçok alanda daha fazla verimlilik ve şeffaflık vaat etmektedir. Son yıllarda, kripto para birimlerinden merkezi olmayan finans (DeFi) platformlarına kadar çok sayıda yeni finansal ürün, Blockchain'in dijital finansı nasıl yeniden keşfedebileceğini ve geleneksel çerçevelere nasıl meydan okuyabileceğini göstermiştir. Büyük bankalar ve hatta merkez bankaları, daha hızlı işlem ve daha düşük maliyetler yoluyla rekabet avantajları elde etmek için ödemeler ve mutabakatlar için Blockchain prototiplerini araştırmaktadır. Ancak, bu hevese rağmen, Blockchain tabanlı finansal uygulamaların çoğu erken aşamalarda kalmaktadır. Birçok girişim araştırma veya pilot projelerle sınırlıdır ve çok azı temel finansal sistemlerde canlı üretim dağıtımına ulaşmıştır. Temel engeller arasında teknik ölçeklenebilirlik, düzenleyici belirsizlik ve sektör genelinde benimsenme gerçekleşmeden önce birden fazla paydaş arasında koordinasyon ihtiyacı yer almaktadır. Yine de sürekli teknolojik gelişmeler ve sektörün güçlü ilgisi, Blockchain'in kademeli olarak olgunlaşacağı ve daha verimli, kapsayıcı bir finans sektörünü katalize edeceği yönündeki iyimserliği beslemektedir (Casey vd., 2018, s.32).

3.1. Ödeme Sistemleri ve Para Transferleri

Blockchain teknolojisi, araçlara ihtiyaç duymadan hızlı, güvenli ve şeffaf sınır ötesi işlemlere olanak sağlayarak ödeme sistemlerinde devrim yaratmıştır. Gecikmeler ve yüksek maliyetler nedeniyle sıklıkla eleştirilen SWIFT gibi geleneksel sistemlerin aksine, Ripple ve Stellar gibi blok zinciri tabanlı platformlar neredeyse anında ödeme olanağı sunmaktadır. Blockchain'in merkezi olmayan ve değişmez yapısı, dolandırıcılık ve hata risklerini de azaltır. Dahası, USDC ve USDT gibi sabit paralar, kripto para birimlerinin oynaklığından kaçınırken işlem verimliliğini korumak için bu altyapılara entegre edilmiştir. Bu yenilikler, küresel havale piyasalarındaki büyük verimsizlikleri ele almakta ve özellikle bankasız nüfuslara fayda sağlamaktadır. Blockchain ağlarına gömülü akıllı sözleşmeler, mutabakatı otomatikleştirerek ve izlenebilirliği artırarak ödeme süreçlerini daha da geliştirmektedir. Sonuç olarak, finans kurumları arka ofis operasyonlarını kolaylaştırabilir ve müşterilere gerçek zamanlı ödeme takibi ve doğrulaması sunabilir. Blockchain tabanlı ödeme çözümleri, finansal hizmetlerdeki en erken ve en olgun uygulamalardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin Ripple, gerçek zamanlı sınır ötesi transferleri mümkün kılmak için kurumlar arasında defterleri birbirine bağlayarak muhabir bankalara ve Nostro hesaplarına olan bağımlılığı önemli ölçüde azaltmıştır. Buna ek olarak, banka konsorsiyumları bankalar arası ödemeler için dağıtık defter teknolojilerini denemiş ve işlem hızı ve mutabakat doğruluğunda umut verici sonuçlar elde etmiştir. Birçok finans kuruluşu artık fintech firmalarıyla iş birliği yapmakta ve merkez bankaları yurt içi ve sınır ötesi ödeme altyapıları için Blockchain ve dijital para birimlerini aktif olarak araştırmaktadır. Bu gelişmeler Blockchain'in uluslararası ödemeleri modernize etmeye hazır

olduğunu vurgulasa da daha geniş çapta benimsenmesi düzenleyici ve birlikte çalışabilirlik sorunlarının çözülmesine bağlıdır (Casey vd., 2018, s. 19; Weerawarna vd., 2023, s. 1496).

3.2. Varlık Yönetimi ve Tokenizasyon

Blockchain teknolojisi, varlıkların tokenleştirilmesi, yani varlıklardaki mülkiyet haklarının Blockchain’de dijital tokenler olarak temsil edilmesi yoluyla varlık yönetimine yeni yaklaşımlar getirmektedir. Bu, varlıkların merkezi olmayan platformlarda daha yüksek hız ve verimlilikle alınıp satılmasına ve yönetilmesine olanak tanır. Tokenleştirilmiş varlıklar küresel olarak aktarılabilir ve sözleşme kurallarının otomatik olarak yürütülmesi için akıllı sözleşmelere yerleştirilebilir. Tokenleştirme, alım satım ve uzlaşmadaki sürtüşmeleri azaltarak likiditeyi artırabilir ve geleneksel olarak likit olmayan veya kısıtlı olan yatırımlara erişimi genişletebilir. Sektör analizleri, zincir üzerinde varlık yönetimi ve dijital varlık kayıtlarını, Blockchain’in finans alanındaki en iyi uygulamaları arasında sıralamaktadır (Schär, 2021, s.159).

Tokenizasyon, gayrimenkul, sanat eseri veya hisse senedi gibi gerçek dünya varlıklarının bir Blockchain’de dijital biçimde temsil edilmesini ifade eder. Bu süreç likiditeyi artırır, kısmi mülkiyeti mümkün kılar ve işlem maliyetlerini azaltır. Örneğin ERC-721 ve ERC-1155 standartları, merkezi olmayan uygulamalarda değiştirilemeyen varlıkları destekleyen benzersiz tokenlerin oluşturulmasına izin verir. Tokenleştirilmiş varlıklar, geleneksel araçlara güvenmeden 7/24 küresel olarak alınıp satılabilir, bu da piyasa erişimini artırır ve yatırım fırsatlarını demokratikleştirir. Ayrıca akıllı sözleşmeler, varlık sahipliği ve transfer koşullarının otomatik olarak yürütülmesini ve güvenli bir şekilde kaydedilmesini sağlayarak şeffaflığı ve güveni artırmaktadır (Atabaş, 2020, s. 5).

Varlık yönetimindeki bu paradigma değişimi, Polymath ve Securitize gibi menkul kıymet tokenlerinin çıkarılmasını ve uyumluluğunu kolaylaştıran platformlar tarafından desteklenmektedir. Tokenleştirme aynı zamanda çeşitli varlıkların programlanabilir finansal ürünler halinde bir araya getirilmesini sağlayarak portföy stratejilerini optimize etmektedir. Uygulamada, birkaç finans kurumu Blockchain’de menkul kıymet ihracı için pilot çalışmalar yapmıştır- örneğin, kurumsal kredilerin veya tahvillerin dağıtılmış bir deftere kaydedilmesi, böylece tüm tarafların tek bir doğruluk kaynağını paylaşması. Akıllı sözleşmeler, faiz ödemeleri veya temettü dağıtımları gibi işlevleri otomatik olarak yerine getirerek mutemetlerin veya saklama görevlilerinin manuel müdahalesine duyulan ihtiyacı azaltabilir. Öte yandan, tokenize piyasalara geçiş, yönetilmesi gereken yeni riskleri beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, hem fintech start-up’ları hem de yerleşik firmalar, gelecekte daha dinamik ve erişilebilir bir varlık yönetimi ekosistemine işaret ederek gerçek varlıkları zincire dahil etmeyi araştırmaya devam etmektedir (Schär, 2021, s.170).

3.3. Sigorta Sektöründe Blockchain Uygulamaları

Sigorta sektöründeki Blockchain uygulamaları, sigortalama ve talep yönetimi gibi süreçlerde verimliliği, şeffaflığı ve otomasyonu artırmayı amaçlamaktadır. Geleneksel sigorta işlemleri genellikle ağır evrak işleri ve dolandırıcılık riskleri içerir. Ancak, Blockchain’in değişmez defterleri ve akıllı sözleşmeleri, önceden tanımlanmış koşullar karşılandığında otomatik ödemeler yapılmasını sağlayarak manuel müdahaleyi azaltır. Örneğin, Blockchain tabanlı bir afet bonusu, deprem gibi belirli bir olayın tespit edilmesi üzerine ödemeleri tetikleyerek araçlara olan ihtiyacı ortadan kaldırabilir. Sigorta konsorsiyumları ayrıca poliş kayıtlarını ve talepleri düzene sokmak, dolandırıcılık tespitini iyileştirmek ve mükerrerliği azaltmak için paylaşılan dağıtılmış defterlerin pilot uygulamasını yapmaktadır. Analistler, Blockchain’in veri bütünlüğünü artırarak ve doğrulama iş akışlarında gereksiz araçları ortadan kaldırarak sigortayı modernize etme potansiyelini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, eski sistem entegrasyonu,

düzenleyici belirsizlik ve gizlilik endişeleri gibi zorluklar büyük ölçekli benimsemeyi engellemektedir. Bu engellerin aşılması daha hızlı, uygun maliyetli hizmetlerin sunulmasını sağlayabilir ve eşler arası sigorta ve dinamik risk fiyatlandırması gibi yenilikçi modellere olanak tanıyabilir (Casey vd., 2018, s. 21; Weerawarna vd., 2023, s. 1502).

3.4. Dijital Kimlik Doğrulama ve KYC Süreçleri

Blockchain, bireylerin dağıtık defter teknolojisi aracılığıyla kişisel verilerini saklamalarını ve bunlara erişimi kontrol etmelerini sağlayarak Müşterini Tanı (KYC) ve kimlik doğrulama süreçleri için dönüştürücü bir çözüm sunuyor. Bankaların aynı müşteri için kimlik kontrollerini yinelediği geleneksel sistemlerin aksine, Blockchain tabanlı kimlik platformları, doğrulanmış kimlik bilgilerinin kurumlar arasında güvenli bir şekilde paylaşılmasına olanak tanır. Bir müşterinin kimliği doğrulandıktan ve izinli bir deftere kaydedildikten sonra, diğer kurumlar hassas ham verileri kullanmadan doğrulamaya erişebilir. Bu model gizliliği korurken uyum maliyetlerini ve işe alım gecikmelerini azaltır. Özellikle Singapur'daki başarılı bir pilot uygulama, bankalar arasında karşılıklı KYC tanıma için ortak bir Blockchain platformunun potansiyelini göstermiştir. Birçok ülkedeki düzenleyiciler, AML/KYC uyumluluğunu geliştirmek için benzer dağıtılmış kimlik çerçevelerini araştırıyor. Dijital kurcalamaya dayanıklı dijital kimlik sistemleri düzenleyici hedeflerle uyumludur ve ölçeklenebilirlik ve yönetim zorlukları ele alınırsa temel altyapı haline gelebilir (Weerawarna vd., 2023, s. 1498). Dijital Türk Lirası gibi projeler, kendi kendine egemen kimlik modellerini içermekte ve kullanıcıların kişisel verileri üzerinde tam kontrol sahibi olmalarını sağlarken, bilgileri yetkili kuruluşlara seçici olarak ifşa etmelerine olanak tanımaktadır. Bu model, veri ihlallerini en aza indirmekte ve bankacılık ve fintech hizmetlerinde işe alım süreçlerini kolaylaştırmaktadır (TCMB, 2022, s. 26). Blockchain tabanlı KYC, finansal kurumlar arasında birlikte çalışabilirliği de teşvik eder. Bankalar ve hizmet sağlayıcılar, doğrulama sonuçlarını paylaşılan, kurcalamaya karşı korumalı bir deftere kaydederek çabaların tekrarlanmasını önleyebilir, uyum maliyetlerini azaltabilir ve düzenleyici yükümlülükleri yerine getirirken kullanıcı deneyimini geliştirebilir (Aydoğdu ve Meder Çakır, 2024, s. 121).

4. Akıllı Sözleşmeler ve Finansal Hizmetlere Etkileri

4.1. Akıllı Sözleşmelerin Tanımı ve Çalışma Şekli

Akıllı sözleşmeler, anlaşma şartlarının doğrudan kod satırlarına yazıldığı ve bir Blockchain'e yerleştirildiği, kendi kendini yürüten sözleşmelerdir. Bu programlar, üçüncü taraf gözetimi gerektirmeden önceden tanımlanmış kuralları otomatik olarak uygular ve yürütür. Özerklikleri ve değişmezlikleri, finansal işlemlerin güvenilmeyen taraflar arasında güvenli, şeffaf ve verimli bir şekilde işlenmesine olanak tanır. Akıllı sözleşmelerin mekanizması, belirli kriterler karşılandığında eylemleri tetikleyen Blockchain tabanlı komut dosyalarına kodlanmış koşulları içerir. Örneğin, bir finansal türev sözleşmesi, faiz oranının belirli bir seviyeye ulaşması halinde otomatik olarak fon transferi yapabilir. Bu süreç gecikmeleri en aza indirir ve manuel müdahaleyi ortadan kaldırırken kurcalamaya dayanıklı uyumluluk sağlar. Tüm Blockchain platformları akıllı sözleşmeleri eşit şekilde desteklememektedir. Bitcoin sınırlı komut dosyası yetenekleri sunarken, Ethereum, NEO ve EOS gibi platformlar tam özellikli akıllı sözleşme dağıtımına izin verir. Ethereum'un Turing-complete programlama ortamı özellikle merkezi olmayan uygulamalar (dApps) ve finansal araçlar oluşturmak için uygundur (Gensler vd., 2018, s. 5).

4.2. Aracısız İşlemler ve Operasyonel Verimlilik

Akıllı sözleşmelerin en önemli avantajlarından biri, araçlara ihtiyaç duymadan eşler arası etkileşimleri kolaylaştırabilmeleridir. Akıllı sözleşmeler, güveni kodun içine yerleştirerek

geleneksel finans kurumlarına olan bağımlılığı azaltmakta, böylece idari maliyetleri düşürmekte ve işlem hızını artırmaktadır. Mutabakatlar, mutabakatlar ve uyumluluk doğrulamaları gibi operasyonel süreçler otomatikleştirilmiş akıllı sözleşmeler aracılığıyla kolaylaştırılabilir. Bu, finansal arka ofis sistemleri üzerindeki yükü azaltır ve insan hatası potansiyelini en aza indirir. Örneğin, hisse senedi ticaretinde geleneksel olarak iki gün süren takas ve mutabakat süreçleri artık akıllı sözleşmelerle neredeyse anlık olarak tamamlanabilmektedir. Dahası, akıllı sözleşmeler çeşitli finansal işlemler arasında tutarlılık ve standardizasyon getirmektedir. Sözleşmeler tüm ağ düğümleri tarafından kodlanıp doğrulandığından, yanlış yorumlama ya da manipülasyon olasılığı ortadan kalkmakta ve merkezi olmayan finans platformlarında güven ve denetlenebilirlik artmaktadır (Morabito, 2017, s. 112).

5. Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler) ve Blockchain

5.1. CBDC Kavramı ve Arkasındaki Motivasyonlar

Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler), merkez bankaları tarafından çıkarılan ve düzenlenen itibari para biriminin dijital formlarıdır. Tipik olarak merkezi olmayan ve değişken olan kripto para birimlerinin aksine, CBDC'ler egemen bir devlet tarafından desteklenen yasal ihaledir. Bunların piyasaya sürülmesinin amacı ödeme sistemlerinin verimliliğini ve güvenliğini artırmak, para politikası aktarımını desteklemek ve özel dijital para birimlerinin artan hakimiyetine karşı koymaktır (Wu vd., 2024, s. 89). CBDC'lerin geliştirilmesine yönelik temel motivasyonlar yetki alanları arasında farklılık göstermektedir. İsveç gibi gelişmiş ekonomiler fiziksel nakdin yerini almaya odaklanırken, Nijerya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomiler CBDC'leri finansal katılımı artıracak araçlar olarak görmektedir. Ayrıca, CBDC'lerin programlanabilir yapısı, merkez bankalarının akıllı sözleşme işlevleri aracılığıyla para politikalarını daha doğrudan ve verimli bir şekilde uygulamalarına olanak tanır. CBDC'ler ayrıca mevcut ödeme sistemlerinin yüksek işlem ücretleri, sınırlı şeffaflık ve yavaş sınır ötesi mutabakatlar gibi çeşitli sınırlamalarını da ele almaktadır. Ayrıca, hükümetler parasal egemenliği koruma ve sabit coinlerin ve yabancı dijital para birimlerinin yaygınlaşmasının neden olduğu piyasa parçalanmasını önleme arzusuyla giderek daha fazla motive olmaktadır (TCMB, 2022, s. 6).

5.2. Farklı Ülkelerdeki CBDC Projeleri

Birçok ülke CBDC uygulamasını keşfetmek için pilot programlar ve araştırma girişimleri başlatmıştır. Çin'in Dijital Yuan'ı (e-CNY), çeşitli şehirlerde yürütülen kamu denemeleri ile en gelişmişler arasındadır. Yerel ödeme altyapısını geliştirmek ve Alipay ve WeChat Pay gibi özel ödeme devlerine bağımlılığı azaltmak için tasarlanmıştır (Wu vd., 2024, s. 90). Avrupa'da Avrupa Merkez Bankası, dijital ödemelerde rekabet gücü ve egemenlik sağlamak için dijital Euro'yu aktif olarak araştırmaktadır. Bu arada Bahamalar Merkez Bankası, finansal hizmetleri uzak adalardaki yetersiz hizmet alan nüfuslara ulaştırmak için "Sand Doları"nı kullanmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da Dijital Türk Lirası Araştırma ve Geliştirme Projesi'ni başlatmıştır. Proje, dağıtık defter teknolojilerini kullanarak farklı mimari kurulumları keşfetmeye odaklanmakta ve yerel ödeme ağlarında finansal kapsayıcılığı ve stratejik özerkliği artırmayı amaçlamaktadır (TCMB, 2022, s. 11).

5.3. Blockchain'in Kamusal Alanda Kullanımı

Blockchain, hükümetler tarafından yalnızca CBDC'ler için değil, aynı zamanda daha geniş kamu yönetimi işlevleri için de giderek daha fazla benimsenmektedir. Tapu kayıtlarında, kimlik yönetiminde, tedarik zinciri doğrulamasında, oylama sistemlerinde ve sınır ötesi gümrük süreçlerinde kullanılmaktadır. Bu uygulamalar şeffaflığı, veri bütünlüğünü ve vatandaşların

kamu kurumlarına olan güvenini artırmaktadır. Estonya ve Singapur gibi ülkeler Blockchain'i kamu hizmetlerine entegre etme konusunda öncülük etmişlerdir. Estonya, güvenli dijital kimlik sistemleri ve devlet kayıtları için Blockchain kullanırken Singapur, gümrük ve nakliye için Blockchain tabanlı ticaret ve lojistik platformlarını hayata geçirmiştir. Kamu sektöründeki Blockchain potansiyeli savunma ve uluslararası kuruluşları da kapsamaktadır. Örneğin NATO, tedarik zinciri yönetimi için Blockchain'i araştırmaktadır ve ABD Savunma Bakanlığı, şifreli ve kurcalamaya karşı korumalı iletim sağlamak için Blockchain kullanan güvenli iletişim sistemlerinin pilot uygulamasını yapmıştır.

6. Blockchain Tabanlı Finansal Hizmetlerde Karşılaşılan Zorluklar

Blockchain tabanlı finansal hizmetler, yaygın olarak benimsenmelerini ve kurumsal entegrasyonlarını engelleyen çok yönlü zorluklarla karşı karşıyadır. Teknoloji ademi merkeziyetçilik, şeffaflık ve operasyonel verimlilik vaat ederken, aynı zamanda düzenleyici belirsizlik, sınırlı ölçeklenebilirlik, siber güvenlik açıkları ve çevresel sürdürülebilirlik endişeleriyle boğuşmaktadır. Ademi merkeziyetçilik paradigması, geleneksel düzenleyici mekanizmalara meydan okumakta ve genellikle yasal hesap verebilirliği çözümsüz bırakmaktadır. Ayrıca, Bitcoin ve Ethereum gibi Blockchain sistemleri, yalnızca işlem sürelerini yavaşlatmakla kalmayıp aynı zamanda büyük hesaplama kaynakları tüketen Proof of Work (PoW) gibi mutabakat algoritmaları nedeniyle işlem hacmiyle mücadele etmektedir. Güvenlik endişeleri de devam etmektedir; Blockchain genellikle değişmez olarak tanımlanırken, akıllı sözleşmelerdeki ve özel anahtar yönetimindeki güvenlik açıkları birçok finansal ihlale yol açmıştır. Son olarak, enerji tüketimi Blockchain'in sürdürülebilirliği söyleminde kritik bir darboğaz olmaya devam etmektedir; madencilik operasyonları muazzam elektrik kullanmakta ve bu nedenle çevre ve politika çevrelerinden eleştirilere davetiye çıkarmaktadır. Bu zorluklar birbiriyle ilişkilidir ve istikrarlı ve ölçeklenebilir bir Blockchain tabanlı finansal altyapı oluşturmak için teknolojik, yasal ve çevresel paydaşları içeren disiplinler arası bir strateji gerektirmektedir (Aldemir, 2018, s. 31; Özdoğan ve Kargın, 2018, s. 172; Köse, 2024, s. 64).

6.1. Düzenleyici Belirsizlikler

Finansal hizmetlerde Blockchain'in benimsenmesinin önündeki başlıca engellerden biri mevzuat belirsizliğidir. Blockchain'in merkezi olmayan yapısı nedeniyle, mevcut finansal düzenlemeler genellikle uygulanmakta zorlanmaktadır. Yargı yetkisi, vergilendirme, akıllı sözleşmelerin yasal olarak tanınması ve veri sahipliği konularında sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bazı ülkelerde Blockchain ve kripto para ile ilgili hizmetler yasaklanmış, kısıtlanmış ya da yalnızca kısmen tanınmıştır. Bu farklı yaklaşımlar yatırımcılar ve geliştiriciler arasında belirsizliğe yol açarak inovasyonu ve sınır ötesi iş birliğini yavaşlatmaktadır. Finans alanında Blockchain ile ilgili birincil düzenleyici zorluk, ulusal düzenleyici çerçevelere kolayca uymayan merkezi olmayan ve ulus ötesi doğasıdır. Bu uyum eksikliği, geliştiriciler, yatırımcılar ve politika yapıcılar için önemli bir belirsizliğe yol açmıştır. Çoğu yargı alanında, Blockchain uygulamaları, özellikle finansal araçlar, tüketicinin korunması, kara para aklamayı önleme ve vergilendirme politikaları ile ilgili yasal gri bölgelerde kalmaktadır. Örneğin, akıllı sözleşmeler, özellikle sınır ötesi işlemlerde, icra edilebilirlik ve uyumsuzlukların çözümüne ilişkin yeni yasal sorular ortaya çıkarmaktadır. Standartlaştırılmış uluslararası düzenlemelerin yokluğu, birlikte çalışabilir sistemler oluşturma çabalarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Türkiye'de, Blockchain'e yönelik düzenleyici ilginin artmasına rağmen, kapsamlı bir yasal altyapı hala eksiktir ve bu da açıkça tanımlanmış yasal sınırlar içinde faaliyet göstermek isteyen fintech yenilikçileri için engeller yaratmaktadır (Yılmaz Türkmen ve Erözel Durbilmez, 2019, s. 30).

6.2. Ölçeklenebilirlik ve İşlem Kapasitesi Sorunları

Ölçeklenebilirlik, özellikle yüksek hacimli finansal ortamlarda Blockchain sistemleri için önemli bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Merkezi sistemlerin aksine, halka açık Blockchain'leri işlemleri sırayla işler ve bu da düşük verimle sonuçlanır. Örneğin, Bitcoin saniyede yalnızca yedi işlem gerçekleştirebilmektedir ve bu rakam Visa'nın 24.000 TPS kapasitesinden çok daha düşüktür. Bu darboğaz, blok boyutu ve ağ gecikmesi gibi teknik sınırlamalardan kaynaklanmaktadır. İşlem hızlarını artırmak için parçalama, Katman-2 protokolleri (örneğin Lightning Network) ve mutabakat mekanizması iyileştirmeleri (örneğin Proof of Stake) gibi çözümler araştırılmaktadır (Aydoğdu ve Meder Çakır, 2024, s. 124). Blockchain tabanlı finansal sistemlerdeki kalıcı teknik engellerden biri, işlem hacmini ve ağ verimliliğini doğrudan etkileyen ölçeklenebilirliktir. Bitcoin ve Ethereum gibi eski Blockchain ağları, PoW gibi mutabakat algoritmalarının zaman alan doğası nedeniyle saniyede yalnızca sınırlı sayıda işlemi işleyebilir. Bu sınırlama özellikle yoğun işlem dönemlerinde belirginleşerek ağ tıkanıklığına ve işlem ücretlerinin artmasına neden olur. İkinci katman çözümleri veya Proof of Stake (PoS) mekanizmalarına geçiş yoluyla ölçeklenebilirliği artırma girişimleri hala geliştirilme aşamasındadır ve benimsenme zorluklarıyla karşı karşıyadır. Yüksek frekanslı ticaret veya gerçek zamanlı mutabakat gerektiren finansal uygulamalarda, bu ölçeklenebilirlik kısıtlamaları Blockchain'in pratik uygulanabilirliğini ciddi şekilde engellemektedir. Ayrıca, farklı Blockchain ağları arasındaki parçalı teknik altyapılar ve birlikte çalışabilirlik sorunları, daha geniş benimseme bağlamlarında sistemik verimsizliklere katkıda bulunmaktadır (Özdoğan ve Karğın, 2018, s. 175; Keskin Köylü ve Köylü, 2017, s. 362).

6.3. Siber Güvenlik ve Veri Koruma Riskleri

Blockchain kriptografik doğrulama yoluyla gelişmiş güvenlik sunsa da siber güvenlik tehditlerine karşı bağışık değildir. Akıllı sözleşme güvenlik açıkları, kimlik avı saldırıları ve ele geçirilmiş cüzdanlar, özellikle DeFi ekosistemlerinde kalıcı riskler olmaya devam etmektedir. Blockchain'in kendine özgü kriptografik korumalarına rağmen, finansal uygulamalarda önemli siber güvenlik ve veri koruma riskleri devam etmektedir. Güvenlik açıkları yalnızca mutabakat mekanizmalarından değil, aynı zamanda zincir dışı arayüzlerden, cüzdanlardan ve akıllı sözleşme kodlama hatalarından da kaynaklanmaktadır. Örneğin, akıllı sözleşme mantığındaki kusurlar, çeşitli saldırılarda istismar edilmiştir. Yetersiz özel anahtar yönetimi de varlık kaybı riskini artırarak bireysel ve kurumsal saklama işlemlerini önemli bir endişe kaynağı haline getirir. Ek olarak, Blockchain'de saklanan veriler değişmez olsa da gizlilik sorunları çözülmemiştir. Halka açık Blockchain'ler, gelişmiş analitik yoluyla potansiyel olarak anonimleştirilebilecek işlem meta verilerini açığa çıkararak kullanıcı gizliliğini zayıflatır. Bu endişeler, gizliliğin ve GDPR gibi düzenlemelere uyumun kritik önem taşıdığı finans sektöründe özellikle sorun teşkil etmektedir (Köse, 2024, s. 69; Karaarslan ve Akbaş, 2017, s. 371).

6.4. Enerji Tüketimi ve Çevresel Etkiler

Blockchain ağları, özellikle de Proof of Work (PoW) kullananlar, büyük miktarlarda enerji tüketmektedir. Blockchain'in çevresel ayak izi, özellikle de PoW algoritmalarını kullananlar, önemli bir eleştiri konusu haline gelmiştir. Madencilik faaliyetleri, bazı ülkelerin enerji kullanımıyla kıyaslanabilecek kadar büyük miktarlarda enerji tüketmektedir. Örneğin Bitcoin madenciliği, genellikle fosil yakıtlarla çalışan sürekli yüksek performanslı bilgi işlem gerektirir ve böylece karbon emisyonlarına önemli ölçüde katkıda bulunur. Bu husus, sürdürülebilir finans ve yeşil teknolojilere yönelik küresel çabalarla çelişmektedir. PoS ve Proof of Authority (PoA) gibi daha yeni mutabakat mekanizmaları enerji tasarruflu alternatifler sunsa da bunların benimsenmesi sınırlı kalmaktadır. ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) standartlarını giderek

daha fazla benimseyen finans sektörü, Blockchain entegrasyonunu çevresel taahhütlerle uzlaştırmalıdır. Ölçeklenebilir, düşük enerjili alternatifler olmadan, Blockchain'in sürdürülebilir finansal yenilik potansiyeli sorgulanmaya devam etmektedir (Özdoğan ve Karğın, 2018, s. 175; Vranken, 2017, s. 3).

7. Gelecek Perspektifleri ve Stratejik Öneriler

Finansal hizmetlerde Blockchain'in geleceği, inovasyon ve düzenlemenin dengeli bir şekilde entegre edilmesine bağlıdır. Kurumlar güvenli, ölçeklenebilir sistemlere proaktif olarak yatırım yapmalı, hükümetler ise yasal belirsizlikleri ele almalıdır. Uluslararası uygulamaları uyumlu hale getirmek için çok taraflı iş birliği şart olacaktır. Stratejik öneriler arasında yeşil madencilik protokollerinin teşvik edilmesi ve zincirler arası birlikte çalışabilirliğin iyileştirilmesi yer almaktadır; her ikisi de Blockchain'in küresel finans alanında sürdürülebilir büyümesini sağlayabilir (Aldemir, 2018, s. 31; Köse, 2024, s. 75).

7.1. Teknolojik Altyapı İyileştirmeleri

Blockchain'in mevcut verimsizliklerinin üstesinden gelmek için temel teknolojik altyapıyı yükseltmek çok önemlidir. İyileştirmeler işlem hızına öncelik vermeli, gecikmeyi azaltmalı ve birlikte çalışabilirliği desteklemelidir. Proof of Work'ten Proof of Stake veya Proof of Authority gibi enerji tasarruflu mutabakat modellerine geçiş, ölçeklenebilirlik ve sürdürülebilirlik için elzemdir. Bu düzenlemeler aynı zamanda enerji kullanımını azaltacak ve ağ direncini artıracaktır. Finans alanında Blockchain'in sürdürülebilir gelişimi için birincil gerekliliklerden biri teknolojik altyapısının geliştirilmesidir (Keskin Köylü ve Köylü, 2017, s. 361).

Ölçeklenebilirlik, özellikle işlem hızı ve depolama sınırlamalarının gerçek zamanlı işlemleri engellediği halka açık Blockchain'lerde kritik bir zorluk olmaya devam etmektedir. Katman-2 protokolleri, parçalama ve Proof of Stake (PoS) gibi yeni mutabakat mekanizmaları gibi çözümler, işlem hacmini ve ağ verimliliğini artırmak için hayati önem taşımaktadır. İyileştirilmesi gereken bir diğer alan da birlikte çalışabilirliktir. Finansal sistemler, çeşitli platformların ve veri formatlarının entegre edilmesine dayanmaktadır. Ancak mevcut Blockchain uygulamaları genellikle silolar halinde çalışmaktadır. Standartlaştırılmış API'lerin ve zincirler arası iletişim protokollerinin geliştirilmesi, Blockchain platformları ile geleneksel sistemler arasında sorunsuz etkileşimler yaratılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, enerji verimliliğine öncelik verilmelidir. Küresel sürdürülebilirlik hedefleri için kritik bir konu olmaya devam eden Blockchain'in karbon ayak izini azaltmak için yeni fikir birliği algoritmaları ve hibrit modeller araştırılmaktadır. Ethereum'un PoS'a geçişi, daha yeşil bir altyapıya doğru stratejik bir geçişi örneklemektedir (Wu vd., 2024, s. 101).

7.2. Kapsamlı Düzenleyici Çerçevelerin Geliştirilmesi

Açık yasal yönergelerin bulunmaması, Blockchain uygulamasının önündeki en büyük engel olarak tanımlanmıştır. Düzenleyici netlik olmadan, finansal kurumlar yatırım yapmakta veya Blockchain'i temel operasyonlarına entegre etmekte tereddüt etmektedir. Küresel olarak uyumlaştırılmış, şeffaf ve esnek yasal çerçevelerin oluşturulması, uyumluluğu sağlarken inovasyonu teşvik etmek için çok önemlidir. Başarılı bir düzenleyici çerçeve veri gizliliği, akıllı sözleşmelerin uygulanabilirliği ve dijital varlık sınıflandırması gibi konuları ele almalıdır. Politikalar ayrıca Blockchain uygulamalarının tam ölçekli dağıtımdan önce sınırlı kısıtlamalar altında test edilebileceği düzenleyici kum havuzları sunarak inovasyonu teşvik etmelidir. Düzenleyici arbitrajın önlenmesi ve sınır ötesi Blockchain sistemlerinin etkinliğinin sağlanması için uluslararası koordinasyon şarttır. Mali Eylem Görev Gücü (FATF) ve IMF gibi kuruluşlar halihazırda bu tür uluslararası standartları tanımlamak için çalışmaktadır, ancak daha fazla kurumsal iş birliğine ihtiyaç vardır. Açık ve birleşik düzenleyici çerçevelerin oluşturulması,

Blockchain tabanlı finansal araçların meşrulaştırılması için hayati önem taşımaktadır. Düzenleyiciler, inovasyonu teşvik ederken vergilendirme, akıllı sözleşmeler ve veri gizliliği konularında şeffaf yönergeler sağlamalıdır. Uyumlaştırılmış bir uluslararası yasal yapı aynı zamanda yargı alanındaki tutarsızlıkları azaltacak ve daha geniş kurumsal benimsemeyi kolaylaştıracaktır (Yılmaz Türkmen ve Erözel Durbilmez, 2019, s. 30).

7.3. Kullanıcı Güvenliğinin Artırılması

Blockchain finans alanında popülerlik kazandıkça, kullanıcı güvenliği de giderek daha kritik hale geliyor. Teknoloji doğası gereği güvenli olsa da özel anahtarın yanlış yönetimi, kimlik avı saldırıları ve arayüz düzeyindeki kusurlar gibi son kullanıcı güvenlik açıkları acil sorunlar olmaya devam etmektedir. Bu endişelerin giderilmesi kapsamlı eğitim, sezgisel arayüzler ve donanım tabanlı koruma çözümleri gerektirmektedir. Blockchain sistemlerinde kullanıcı güvenliği kriptografik güvenliğin ötesine geçmelidir. Özel anahtar yönetiminin iyileştirilmesi, güvenli akıllı sözleşme standartlarının uygulanması ve cüzdan koruma protokollerinin güçlendirilmesi gereklidir. Ayrıca, kullanıcıları ve geliştiricileri siber güvenlik riskleri konusunda eğitmek, finansal dolandırıcılığı önemli ölçüde azaltabilir ve sisteme olan güveni artırabilir (Köse, 2024, s. 69; Karaarslan ve Akbaş, 2017, s. 370).

Sonuç

Blockchain teknolojisi, verimliliği, şeffaflığı ve güvenliği artırmak için benzeri görülmemiş fırsatlar sunarak finansal hizmetler içinde dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıkmıştır. İşlem kayıtlarının merkezsizleştirilmesi ve akıllı sözleşmelerin sağladığı otomasyon sayesinde Blockchain, geleneksel finansal altyapılarla ilişkili uzun süredir devam eden verimsizlikleri gidermektedir. Bu çalışma, Blockchain'in ödemeler, varlık yönetimi, sigorta ve dijital kimlik doğrulama alanlarındaki çok yönlü uygulamalarını inceleyerek küresel finans ortamını yeniden şekillendirme potansiyelini vurgulamıştır. Blockchain tabanlı finansal hizmetlerin benimsenmesi, daha hızlı ve daha ucuz sınır ötesi ödemeler, varlık tokenizasyonu yoluyla kısmi sahiplik, kolaylaştırılmış sigorta talebi işlemleri ve daha güvenli Müşterini Tanı (KYC) prosedürleri gibi somut faydalar sağlamıştır. Bununla birlikte, Blockchain'in tam dönüştürücü potansiyelinin gerçekleştirilmesi, başta düzenleyici belirsizlik, ölçeklenebilirlik kısıtlamaları, siber güvenlik riskleri ve enerji yoğun mutabakat mekanizmalarıyla ilgili çevresel kaygılar olmak üzere bazı kritik zorlukların üstesinden gelinmesini gerektirmektedir.

Düzenleyici netlik, Blockchain'in gelecekte ana akım finansal hizmetlere entegrasyonu için birincil kolaylaştırıcı olarak durmaktadır. Yetki alanları arasındaki parçalı düzenleyici yaklaşımlar inovasyonu engellemekte ve piyasa katılımcıları için yasal riskler oluşturmaktadır. Bu nedenle, inovasyonu tüketicinin korunması ve finansal istikrar ile dengeleyen kapsamlı, uyumlu düzenleyici çerçevelerin oluşturulması, Blockchain uygulamalarının sürdürülebilir büyümesi için zorunludur. Teknolojik açıdan bakıldığında, Blockchain'in ölçeklenebilirliğini, birlikte çalışabilirliğini ve enerji verimliliğini artırmak için önemli iyileştirmelere ihtiyaç vardır. Layer-2 teknolojileri, sharding ve Proof of Work'ten (PoW) Proof of Stake'e (PoS) geçiş gibi gelişmekte olan çözümler, bu sorunları ele almak için umut verici yollar sunmaktadır. Ayrıca, sıfır bilgi kanıtları ve kuantuma dirençli algoritmalar da dahil olmak üzere gelişmiş kriptografik teknikler üzerine yapılan araştırmalara yatırım yapılması, Blockchain sistemlerini gelişen güvenlik tehditlerine karşı geleceğe hazır hale getirmek için çok önemli olacaktır. Kullanıcı güvenliği dikkat gerektiren bir diğer kritik alandır. Sağlam teknolojik önlemler ve kullanıcı eğitimi girişimleri yoluyla özel anahtarların, dijital cüzdanların ve zincir dışı bileşenlerin güvenliğinin artırılması, Blockchain tabanlı finansal hizmetlere güven oluşturmak için çok önemli olacaktır. Siber güvenlik standartları ve bağımsız denetim uygulamaları için düzenleyici zorunluluklar Blockchain ekosisteminin dayanıklılığını daha da güçlendirebilir.

Finansal hizmetlerde Blockchain'in gelecekteki gelişimi de çok paydaşlı iş birliğine öncelik vermelidir. Hükümetler, sektör oyuncuları, akademi ve sivil toplum kuruluşları, kapsayıcı yönetim modelleri oluşturmak ve inovasyon ekosistemlerini teşvik etmek için birlikte çalışmalıdır. Merkezi Olmayan Özerk Kuruluşlar (DAO'lar) ve hibrit yönetim yapıları, merkezi olmayan karar alma mekanizmalarının düzenleyici ve operasyonel verimlilik gereklilikleriyle nasıl bir arada var olabileceğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Blockchain'in tapu kayıtları, vergi toplama sistemleri ve kamu ihaleleri gibi kamu sektörü uygulamalarında benimsenmesi, şeffaflığı artırma, idari maliyetleri azaltma ve kamu güvenini artırma potansiyelini göstermektedir. Başarılı kamu sektörü Blockchain girişimleri, özel finans sektöründe de daha geniş bir kabul ve inovasyon katalizörü olabilir. İleriye bakıldığında, Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler) Blockchain inovasyonu ile ulusal para politikası arasında kritik bir kesişme noktasını temsil etmektedir. Dijital yuan, dijital euro ve Sand Dollar gibi projeler, egemen dijital para birimlerinin başarısı için gerekli tasarım seçenekleri, teknolojik mimariler ve yönetim modelleri hakkında önemli vaka çalışmaları sunmaktadır. Bunların evrimi, küresel finansal sistemlerin gelecekteki yapılandırmasını önemli ölçüde etkileyecektir.

Sonuç olarak, Blockchain teknolojisi daha kapsayıcı, verimli ve güvenli bir finansal sistem vaat etmektedir. Bununla birlikte, sorumlu bir şekilde kullanılması, teknik sınırlamaları, düzenleyici boşlukları ve etik kaygıları ele almak için ortak çabalar gerektirmektedir. Stratejik yatırımlar, iş birliğine dayalı yönetim ve kullanıcı merkezli güvenlik önlemleri sayesinde Blockchain, yıkıcı bir yenilikten geleceğin finansal mimarisinin vazgeçilmez bir ayağına dönüşebilir. Devam eden araştırma ve politika inovasyonu, bu dönüşümü dengeli ve sürdürülebilir bir finansal ekosisteme doğru yönlendirmede vazgeçilmez olacaktır.

Kaynakça

- Aldemir, M. (2018). Elektronik para ve Blockchain'in finansal yönetim üzerine etkileri (*Master's thesis*). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Atabaş, H. (2020). Kripto para, dijital varlık ve tokenizasyon (Tokenization). <https://www.researchgate.net/publication/344574569>
- Aydoğdu, M., & Meder Çakır, H. (2024). Blockchain teknolojisinin finans sektörüne etkisi. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(30), 124–131.
- Casey, M., Crane, J., Gensler, G., Johnson, S., & Narula, N. (2018). The impact of blockchain technology on finance: A catalyst for change (Geneva Report on the World Economy No. 21). London: Centre for Economic Policy Research.
- Gensler, G., Johnson, S., Casey, M., Crane, J., & Narula, N. (2018). The impact of blockchain technology on finance: A catalyst for change (Geneva Reports on the World Economy 21). Centre for Economic Policy Research.
- Karaarslan, E., & Akbaş, M. F. (2017). Blok zinciri tabanlı siber güvenlik sistemleri. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320083329_Blok_Zinciri_Tabanli_Siber_Guvenlik_Sistemleri_Blockchain_Based_Cyber_Security_Systems
- Keskin Köylü, M., & Köylü, T. Ç. (2017). Blok zinciri teknolojisinin finansal piyasalarda uygulama potansiyeli. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 63, 359–372. <https://doi.org/10.9761/JASSS7446>
- Köse, G. (2024). Dijitalleşen bankacılık sektöründe Blockchain teknolojisinin potansiyel kullanımı. *Holistic Economics*, 3(2), 59–80. <https://doi.org/10.55094/hoec.2661>

- Morabito, V. (2017). Business innovation through blockchain: The B³ perspective. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-48478-5>
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Özdoğan, B., & Kargın, S. (2018). Blok zinciri teknolojisinin muhasebe ve finans alanlarına yönelik yansımaları ve beklentiler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Ekim), 161–176. <https://doi.org/10.25095/mufad.465928>
- Puthal, D., Malik, N., Mohanty, S. P., Kougianos, E., & Yang, C. (2018). The blockchain as a decentralized security framework [future directions]. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 7(2), 18-21. <https://doi.org/10.1109/MCE.2017.2776459>.
- Schär, F. (2021). Decentralized finance: On blockchain- and smart contract-based financial markets. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 103(2), 153–174.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2022). Dijital Türk Lirası Birinci Faz Değerlendirme Raporu. Ankara: *TCMB Yayınları*. <https://www.tcmb.gov.tr>
- Weerawarna, R., Miah, S. J., & Shao, X. (2023). Emerging advances of blockchain technology in finance: A content analysis. *Personal and Ubiquitous Computing*, 27, 1495–1508.
- Wu, H., Yao, Q., Liu, Z., Huang, B., Zhuang, Y., Tang, H., & Liu, E. (2024). Blockchain for finance: A survey. *IET blockchain*, 4(2), 101-123.
- Vranken, H. (2017). Sustainability of Bitcoin and blockchains. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.04.011>
- Yılmaz Türkmen, S., & Erözel Durbilmez, S. (2019). Blockchain Teknolojisi ve Türkiye Finans Sektöründeki Durumu. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 30-45. <https://doi.org/10.29106/fesa.509254>
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H., Chen, X., & Wang, H. (2018). An overview of blockchain technology: Architecture, consensus, and future trends. In *IEEE International Congress on Big Data* (pp. 357–364). <https://doi.org/10.1109/BigDataCongress.2017.85>

KARİYER YETKİNLİKLERİNİN KARİYER TASARIMINDAKİ ROLÜ VE KARİYER BAŞARISINA ETKİSİ

Nisa Nur EKŞİ¹, Büşra MÜCELDİLİ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Tezli
Yüksek Lisans Programı, 0009-0004-4216-1504

²Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, 0000-0003-2770-6137

Günümüzde kariyer yollarının değişimiyle birlikte bireyler kariyerlerini şekillendirmekte ve yeni kariyer yolları keşfetmektedir. Piyasanın değişen doğası gereği ihtiyaçlar, değerler ve ilgi alanları da değişmektedir. Çalışanların bu değişen unsurlarla birlikte mevcut işlerinde veya yeni iş olanaklarına yönelik kariyer olanaklarını zenginleştirme yoluyla proaktif uyum arayışı, kariyer tasarımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ge, X., Gao, L. & Yu, H. A., 2023). Kariyer tasarımı, bireylerin kariyerlerini kendi kendine yönetmek için gerçekleştirdiği ve kendileri için en uygun kariyer uyumuna ulaşmayı amaçlayan proaktif davranışlar olarak da tanımlanmaktadır (Tims ve Akkermans, 2020). Kariyer tasarımı yalnızca yeni iş arayışı olarak değil iş piyasasının değişimiyle birlikte bireylerin mevcut pozisyonundaki işleri ile uyumlarını artırma yoluyla da karşımıza çıkar. (Vidwans, 2016)

De Vos ve arkadaşları (2010), kariyer tasarımının öznel ve nesnel kariyer başarısını etkileyen proaktif bir davranış olduğunu öne sürer. Kariyer başarısını kişinin kariyer tatmini ile ilişkili olarak öznel; terfi, maaş artışı gibi dışsal başarılar ile ilişkili olarak nesnel şeklinde ayırıştırır (Seibert, Crant ve Kraimer, 1999). Öznel kariyer başarısını arttıran en önemli öncüllerden birisi kariyer yetkinlikleridir (Tims ve diğ., 2013). Literatürde kariyer yetkinlikleri ve kariyer başarısı arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair farklı çalışmalar yer almaktadır (Kuijpers, Schyns ve Scheerens, 2006; Eby ve diğ., 2003).

Kariyer yetkinlikleri, bireylerin kariyer hedeflerine ulaşabilmeleri için gerekli olan bilgi, beceri ve davranışsal özellikler olarak kavramsallaştırılmaktadır (Hall, 2002). Kariyer sürdürülebilirliği için çalışanların mevcut işlerinde veya ileriye yönelik iş olanaklarında sektörün ihtiyacını karşılayan kariyer yetkinliğine sahip olmaları ve bu yolla kariyerlerini tasarlamaları önem arz etmektedir (Tims ve Akkermans, 2020). Bu araştırmanın amacı bireylerin sahip olduğu kariyer yetkinliklerinin, kariyer tasarımında nasıl bir rolü olduğunu irdelemek ve bunun kariyer başarısı üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışmada literatürde henüz yeni bir kavram olan kariyer tasarımının kariyer yetkinlikleri ve kariyer başarısı üzerinden ele alınarak literatüre katkı sağlaması öngörülmektedir.

Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek adına oluşturulan araştırma modeli kapsamında belirlenen hipotezlerin anket yoluyla test edilerek doğrulanması planlanmaktadır. Anket formunda demografik soruların yanı sıra Kariyer Yetkinlikleri Ölçeği, Kariyer Tasarımı Ölçeği ve Kariyer Memnuniyeti Ölçeği kullanılacaktır. Çalışma kapsamında veriler Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerde çeşitli pozisyonlarda çalışanlardan Google Forms üzerinden toplanacaktır.

Anahtar kelimeler: Kariyer yetkinliği, kariyer tasarımı, kariyer başarısı

**EVALUATION OF TRADESMEN'S OPINIONS ON TRADESMEN AHI FUND
INSURANCE: THE CASE OF CORUM**

**ESNAF AHİLİK SANDIĞI SİĞORTASINA YÖNELİK ESNAF GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ: ÇORUM ÖRNEĞİ**

Büşra ŞİMŞEK¹, Orhan Ertuğrul ONUR²

**¹Önlisans Mezunu, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal
Güvenlik, 0009-0009-1079-2412**

**²Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik,
0000-0001-9453-3980**

Özet

Ülkemizdeki sosyal güvenlik mevzuatına göre işsiz kalanların uğradığı gelir kaybı işsizlik ödeneği aracılığıyla telafi edilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununda hizmet akdinin sona ermesinden önceki son 120 gün hizmet akdine tabi olanlardan son üç yıl içinde en az 600 gün işsizlik sigortası primi ödemiş olanlara işsizlik ödeneği verileceği hüküm altına alınmıştır (Md.50). Bu çerçevede işsizlik ödeneği, bir işverene bağımlı olarak çalışırken gerekli şartları yerine getiren işçilere işsiz kaldıklarında ödenmektedir. Bununla birlikte 8 Mart 2017 tarihinde yayımlanan 6824 sayılı Kanunun 9. maddesi gereğince 4447 sayılı Kanuna madde eklenerek Esnaf Ahilik Sandığı sigortası düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan sigortalılığının sona ermesinden önceki son 120 gün sürekli çalışmış olup son üç yıl içinde en az 600 gün faaliyetini sürdürerek esnaf ahilik sandığı primi ödemiş olanlara esnaf ahilik sandığı ödeneği verileceğine hükmedilmiştir (Ek Md.6). Dolayısıyla işçilerin yanı sıra artık esnafın da işsizliğe karşı korunacağı karara bağlanmıştır. Fakat söz konusu düzenlemenin başlangıçta 1 Ocak 2018 olarak belirlenen yürürlük tarihi, yapılan ertelemeler neticesinde en son 1 Ocak 2028 olarak güncellenmiştir. Bu araştırmada, esnaf ahilik sandığı sigortasına yönelik Çorum ilindeki esnafın görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında hazırlanmış ve araştırma için Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan etik kurul kararı alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde, görüşme rehber formu kullanılarak, kartopu örneklem tekniğiyle ulaşılan 14 esnafla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular arasında esnafın ortaklaştıkları hususlar öne çıkmıştır. Bir esnaf haricinde diğer tüm esnafın esnaf ahilik sandığı sigortasını bilmedikleri saptanmıştır. Bununla birlikte söz konusu sigortaya ilişkin mevzuat kendilerine aktarıldığında esnafın tamamının olumlu yaklaşıtları görülmüştür. Öte yandan esnafın olası bir işsizlik döneminden ziyade hâlihazırda çalıştlıkları dönemde sosyal güvenceyi önemsedikleri öğrenilmiştir. Bu bağlamda esnaf, öncelikle sosyal sigorta prim tutarının alt sınırının düşürülmesini ve yaşlılık aylığına hak kazanmak için gerekli prim ödeme gün sayısının azaltılmasını talep ederken esnafın işsizliğe karşı korunmasını ikincil düzeyde vurgulamıştır.

Anahtar kelimeler: Esnaf Ahilik Sandığı, İşsizlik, Esnaf ve Sanatkârlar

Abstract

According to the social security legislation in Turkey, the loss of income suffered by the unemployed is compensated through unemployment allowance. In fact, the Unemployment Insurance Law No. 4447 stipulates that unemployment allowance will be paid to those who have paid unemployment insurance premiums for at least 600 days in the last three years among those who have been subject to a service contract for the last 120 days before the termination of the service contract (article 50). In this framework, unemployment allowance is paid to workers who fulfill the necessary conditions while working for an employer when they become unemployed. However, in accordance with Article 9 of Law No. 6824 published on March 8, 2017, an article was added to Law No. 4447 and the Tradesmen Ahi Fund insurance was regulated. According to this regulation, it is ruled that those who have worked continuously for the last 120 days before the termination of their insurance among those who work independently on their own behalf and account without being bound by a service contract and who have paid tradesmen's ethics fund premium by continuing their activities for at least 600 days in the last three years will be given Tradesmen Ahi Fund allowance (additional article 6). Thus, it was decided that in addition to workers, tradesmen would also be protected against unemployment. However, the effective date of the said regulation, which was initially set as January 1, 2018, was last updated as January 1, 2028 as a result of the postponements. In this study, the opinions of the tradesmen in Corum about the Tradesmen Ahi Fund insurance were evaluated. The research was prepared within the scope of TUBITAK 2209-A University Students Research Projects Support Program and an ethics committee decision was obtained from Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee. In this research, within the framework of qualitative research methods, in-depth interviews were conducted with 14 shopkeepers reached by snowball sampling technique using an interview guide form. Among the findings obtained as a result of the research, the issues shared by the shopkeepers stand out. Except for one tradesman, all other tradesmen did not know about the Tradesmen Ahi Fund insurance. However, it was observed that all of the tradesmens had a positive attitude when the legislation on the insurance was explained to them. On the other hand, it has been learned that shopkeepers attach importance to social security during the period they are currently working rather than a possible period of unemployment. In this context, tradesmen primarily demanded that the lower limit of the social insurance premium amount be lowered and the number of premium payment days required to qualify for old age pension be reduced, while the protection of tradesmens against unemployment was emphasized at a secondary level.

Keywords: Tradesmen Ahi Fund, Unemployment, Tradesmen and Craftsmen

**THE PROBLEM OF THE EXISTENCE OF PROVISIONS ON THE DEATH
PENALTY IN THE MILITARY PENAL CODE**
**ASKERİ CEZA KANUNU'NDA ÖLÜM CEZASINA YÖNELİK HÜKÜMLERİN
MEVCUDİYETİ SORUNU**

Efe Can KARABULAT¹,

**¹Ar. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza
Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı,0000-0002-2181-1692**

Özet

1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda ölüm cezası, çeşitli suçlar için öngörülmüş olup, cezalandırma biçimi suçun niteliğine göre değişmektedir. Askeri suçlarda kurşuna dizilme, diğer suçlarda ise asılma öngörülmüştür. Kanunda 23 maddede ölüm cezası yer almakta, bazı suçlarda doğrudan, bazı durumlarda ise tekerrür veya savaş/seferberlik koşullarında uygulanabilir hale gelmektedir. Ancak savaş ya da seferberlik harici durumlarda ölüm cezası öngörülmemiştir. 5237 sayılı TCK ile benimsenen ceza politikası, fiilin ağırlığına orantılı ceza ilkesine dayandığından, AsCK'daki bazı tekerrür hükümleriyle uyumsuzdur.

Uluslararası alanda özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ölüm cezasının kaldırılmasına yönelik birçok sözleşme yürürlüğe girmiştir. Türkiye; BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, onun İkinci İhtiyari Protokolü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve onun 6. ve 13. protokollerini imzalayarak bu yükümlülüğü üstlenmiştir. Özellikle 13. Protokol ile ölüm cezası her koşulda yasaklanmıştır.

Türkiye, 2001 ve 2004 yıllarında Anayasa'nın 38. maddesinde yapılan değişikliklerle ölüm cezasını önce daraltmış, sonra tamamen kaldırmıştır. Buna rağmen Askeri Ceza Kanunu'nda ölüm cezasına dair hükümler hâlâ yürürlüktedir. Bu durum hem Anayasa'ya hem de Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırıdır. Bu nedenle Askeri Ceza Kanunu'nun da güncellenerek bu hükümlerin yürürlükten kaldırılması gerekmektedir.

Bu hükümlerin hala varlığını sürdürmesi, uygulanabilirlikten uzak olsa da, kanun koyucunun mevzuatı çağın gereklerine uygun olarak güncellememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ölüm cezasına dair hükümler, artık fiilen ve hukuken uygulanamaz durumdadır.

Anahtar kelimeler: Ölüm cezası, Askeri Ceza Kanunu, Savaş suçları

Abstract

In Law No. 1632 on Military Penal Code, the death penalty is prescribed for various offenses, with the form of punishment varying depending on the nature of the crime. Execution by firing squad is foreseen for military offenses, while hanging is prescribed for other crimes. The law contains death penalty provisions in 23 articles, applicable either directly for some crimes or in cases of recidivism or under conditions of war/mobilization. However, the death penalty is not prescribed for situations outside of war or mobilization. The penal policy adopted with Law No. 5237 (Turkish Penal Code) is based on the principle of proportionality of punishment to the gravity of the act, which does not align with some recidivism provisions in the Military Penal Code.

Internationally, especially from the second half of the 20th century onwards, many treaties aimed at the abolition of the death penalty have entered into force. Turkey has undertaken this obligation by signing the UN International Covenant on Civil and Political Rights, its Second Optional Protocol, the European Convention on Human Rights, and its Protocols No. 6 and No. 13. In particular, Protocol No. 13 prohibits the death penalty under all circumstances.

In 2001 and 2004, Turkey amended Article 38 of its Constitution, first narrowing and then completely abolishing the death penalty. Nevertheless, provisions regarding the death penalty still remain in force in the Military Penal Code. This situation contradicts both the Constitution and the international treaties to which Turkey is a party. Therefore, the Military Penal Code also needs to be updated to repeal these provisions.

Although these provisions still exist, they are no longer practically or legally enforceable, stemming from the legislator's failure to update the legislation in line with the requirements of the modern era. The provisions concerning the death penalty are now effectively and legally inapplicable.

Keywords: Death penalty, Military Penal Code, War crimes

ASKERİ CEZA KANUNU'NDA ÖLÜM CEZASI

1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda tanımlı suçların karşılığında hükmedilebilecek cezalardan biri de ölüm cezasıdır (AsCK, m. 20). Bu ceza askeri şahıslar hakkında askeri bir suçta dolayı hükmedilmiş ise mahkûmun **kurşuna dizilmesi suretiyle** (AsCK m. 20, f. 1), askeri olmayan bir cürümden dolayı askeri şahıslar ile askeri olmayan şahıslar hakkında askeri mahkemelerden verildiği takdirde ise 765 sayılı TCK'nın 12. maddesine yapılan yollama uyarınca **asılmak suretiyle infaz edilecektir** (AsCK m. 20, f. 2). Bu noktada belirtilmesi gerekir ki Askeri Ceza Kanunu'nda tanımlı ve ölüm cezasıyla cezalandırılan bütün suçlar **askeri cürümler** olarak tanımlanmıştır (AsCK m. 1). Bu itibarla, 20. maddenin 2. fıkrasında öngörülen usul, askeri mahkemenin verdiği ve Askeri Ceza Kanunu dışındaki kanunlarda tanımlı suçlar dolayısıyla verilen ölüm cezalarına ilişkindir.

Askeri Ceza Kanunu'nda 23 maddede ölüm cezası öngörülmüştür. Bu hükümlerin kahir ekseriyeti bir suçun tanımını yaparak, o suçun temel ya da nitelikli şeklinin karşılığında doğrudan ölüm cezası öngörmekteyken, iki yerde (AsCK m. 54, m. 152, f. 1) 765 sayılı TCK'nın ölüm cezası öngören hükümlerine atıfta bulunmaktadır. 152. madde 2000 yılında ilga edildiği için, 765 sayılı TCK'da ölüm cezası öngörülen hükümlere atıfta bulunan tek hüküm 54. maddedir.

Ölüm cezası bazı durumlarda suçların nitelikli şekli bakımından öngörülmüş ve kanunda tanımlı belli suçların "vahim hallerde" ölüm cezasıyla cezalandırılacağı (AsCK m. 69, f. 2) hükme bağlanmıştır. Bazı durumlarda ise suçun temel şeklinin işlenmiş olması ölüm cezası verilebilmesi için yeterlidir (AsCK m. 55, f. 1).

Bazı durumlarda barışta ve seferberlik sırasında hapis cezası ile cezalandırılan fiillerin, *savaş halinde* idamla cezalandırılması öngörülmüştür (AsCK, m. 79, f. 3, m. 89, m. 136, f. 2). Benzer şekilde bazı fiiller ise *seferberlikte veya yakın bir harp tehlikesi mevcut olduğunu gösteren fevkalade zamanlarda* işlenmiş ise ölüm cezasıyla cezalandırılabilir (AsCK m. 56, f. 1, bent B). Bazı durumlarda ise her ne kadar açıkça bu durumlar zikredilmese de suçun tanımından fiilin ancak savaş halinde işlenebileceği anlaşılmaktadır, söz gelimi yağmacılık suçu (AsCK m. 124-126) ve muharebe meydanında yaralıyı soymak maksadıyla işkence suçu (AsCK m. 127) bu minvaldedir. Belirtmek gerekir ki, savaş hali ya da seferberlik ve yakın harp tehlikesinin mevcut olduğu barış halleri dışında işlenen hiçbir fiil bakımından ölüm cezası öngörülmemiştir.

Askeri Ceza Kanunu'nda bir suçun temel ya da nitelikli şeklinin cezası ölüm cezası olmadığı halde, tekerrür halinde ölüm cezası verilebileceğine bir hüküm de (AsCK m. 75, f. 2) yer almaktadır. Esasen bu hüküm, tekerrür halinde suçlunun cezasının ilk suçun cezasına kıyasla artırılmasını öngören diğer hükümlerle (AsCK m. 65, m. 66, f. 2, m. 67, m. 75, f. 1) aynı niteliktedir. Bu noktada bir soruna işaret etmek gerekir: Hemen aşağıda ele alınacak olan ölüm cezasının Anayasa'ya aykırılığı sorunu bir yana bırakıldığında dahi, tekerrür halinde cezanın artırılmasını öngören bu hükümler 5237 sayılı TCK ile benimsenen failin işlediği fiilin ağırlığıyla orantılı cezalandırma (TCK m. 3) anlayışıyla ve bu anlayışa uygun olarak tekerrür halinde cezayı artırmayı değil infaz rejimini değiştirmeyi öngören tekerrür hükümleriyle (TCK m. 58, f. 6) uyumsuzdur.

Mezkûr hükümler, 765 sayılı TCK'da benimsenen ve cezalandırmada failin tehlikeliliğini esas alan görüş uyarınca ihdas edilmiştir. Buna göre failin yeniden suç işlemesi onun kanuna karşı gelme iradesindeki yoğunluğu göstermesi hasebiyle kusurunun artmasına neden olmakta ve bu durum da cezasının ağırlaştırılmasının ahlaki dayanağını oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki böyle bir yaklaşımın 5237 sayılı TCK ile belirlenen kusur anlayışıyla telifi kabil değildir.

ÖLÜM CEZASININ UYGULANABİLİRLİĞİ SORUNU

Ölüm cezasının kaldırılmasına yönelik çabalar ve bu bağlamda uluslararası sözleşmeler

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ölüm cezasının sınırlandırılması ve eğer başarılılabılırsa tümüyle ortadan kaldırılabilmesi için uluslararası örgütler nezdinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda ilk metin, ölüm cezasının kapsamını önemli biçimde sınırlandıran 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A(XXI) karar sayılı **Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi**'dir.

Sözleşmenin yaşama hakkını düzenleyen 6. maddesinde ölüm cezası da ele alınmış ve hangi durumlarla sınırlı olarak uygulanabileceği ifade edilmiştir. Buna göre “yalnızca çok ağır suçlar için” ölüm cezasına hükmedilebilecektir (m. 6, f. 2). On sekiz yaşından küçüklerin ölüm cezasıyla cezalandırılması tümüyle yasaklanmış (m. 6, f. 5), hamile kadınların ölüm cezalarının da infaz edilemeyeceği öngörülmüştür (m. 6, f. 5). Ölüm cezasına mahkum olan hükümlülere cezasının hafifletilmesi ya da affedilmesi için talepte bulunabilme hakkı tanınmış ve her olayda af veya ceza indirimine gidilebileceği öngörülmüş ve bu yol teşvik edilmiştir (m. 6, f. 4).

Görüldüğü üzere her ne kadar ölüm cezasının taraf devletlerin yaptırım teorileri içindeki yerine yönelik önemli belirlemeler yapılmış olsa da, Sözleşme ile ölüm cezası ortadan kaldırılmadığı gibi barış halinde ölüm cezasının uygulanmasına da cevaz verilmiş durumdadır. Türkiye, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni 15.08.2000 tarihinde imzalamış ve 23.12.2003 tarihi itibarıyla sözleşmeye taraf olmuştur.

15.12.1989 tarihinde, Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne, **Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokol** eklenmiş ve bu protokol 11.07.1991 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İkinci ihtiyari protokol, kural olarak ölüm cezasını bütünüyle yasaklamaktadır (m. 1). Buna karşılık, taraf devletlere protokolün onaylanması ya da katılması sırasında savaş zamanında işlenen askeri nitelikteki çok ciddi suçlar için verilen mahkumiyet kararından sonra savaş zamanında ölüm cezasının infazını öngören çekinceler koyabilme yetkisi tanınmıştır (m. 2). Görüldüğü üzere, protokole taraf olan bir devletin ölüm cezası uygulayabilmesi için, **suçun çok ciddi olması, savaş zamanında işlenmesi, bu suçtan dolayı mahkumiyet kararı verilmesi ve taraf devletin bu hususta protokole çekince koymuş olması** olmak üzere dört şarta ihtiyaç duyulmaktadır. Sözleşme hükümlerinden farklı olarak, her halükarda, Protokol'ün tarafı olan

devletlerde barış döneminde işlenen suçlar bakımından ölüm cezası uygulanması mümkün olamayacaktır.

Türkiye, 06.04.2004 tarihinde İkinci İhtiyari Protokol'ü imzalamış ve 02.03.2006 tarihi itibarıyla sözleşmeye taraf olmuştur. Belirtmek gerekir ki Türkiye, İkinci İhtiyari Protokol'e imza koyarken herhangi bir çekince koymamıştır^{*****}. Bu itibarla, Protokol'e taraf olmanın bir gereği olarak **Türkiye'de ölüm cezası hiçbir halde uygulanamayacaktır.**

Ölüm cezasının ortadan kaldırılmasına yönelik ikinci uluslararası metin ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bu sözleşmeye ek 6. ve 13. protokollerdir.

03.05.2003 tarihinde, *“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair 6 No.lu Protokolün, savaş ya da yakın savaş tehlikesi zamanında işlenmiş olan fiiller için verilen ölüm cezalarını ortadan kaldırmadığını göz önünde bulundurarak ve ölüm cezasının her durumda kaldırılması için nihaî adımı atmaya karar vererek...”* İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 Nolu Protokol imzalanmış ve 01.07.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu protokol ile ölüm cezasının tamamen ortadan kaldırılması (m. 1) öngörülürken, bu kurala istisna getirilmesi (m. 2) ve protokole çekince konulması (m. 3) yasaklanmıştır. Açıkça anlaşıldığı üzere protokol, hiçbir ayrıma gitmeksizin ve istisna tanımaksızın ölüm cezasını ortadan kaldırmayı gerektirmektedir. Türkiye, 13. Ek Protokol'ü 09.01.2004 tarihinde imzalamış ve 01.06.2006 tarihi itibarıyla protokole taraf olmuştur.

Yukarıdaki bütün açıklamalar göz önüne alındığında, Türkiye taraf olduğu sözleşmeler ve protokoller itibarıyla, **ölüm cezasına hiçbir durumda başvurmama ve bu konuda gerekli yasal düzenlemeleri yapma** yükümlülüğünü kabul etmiş bulunmaktadır.

Türkiye'de ölüm cezasının kaldırılması ve bu hususta yapılan mevzuat değişiklikleri

528

Türkiye, 21. yüzyılın başında, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin ve BM ve Avrupa Konseyi nezdindeki gelişmelerin neticesinde ölüm cezasını sistemden çıkarmak yönünde bir ceza siyaseti benimsemiştir. Bu dönemin öncesinde ölüm cezası her ne kadar bir süredir TBMM'nin engellemesiyle fiilen uygulanmıyor idiyse de aralarında 765 sayılı TCK ve Askeri Ceza Kanunu'nun da bulunduğu çok sayıda kanunda ölüm cezasını gerektiren suçlar yer almakta idi.

3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 38. maddesinde yapılan değişiklik ile *“Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez.”* hükmüne yer verilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere savaş ve çok yakın savaş halleri 6. Ek Protokol'de ölüm cezasının uygulanmasına cevaz verilebilecek halleri ifade etmektedir ve ilgili hüküm 6. Ek Protokol göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Buna karşılık terör suçlarında ölüm cezasının uygulanabileceğine yönelik hüküm, 6. Ek Protokol ile uyumsuzdur. Nitekim Avrupa Birliği'nin 2001 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda bu husus eleştirilmiş ve protokol ile uyumlu yasal düzenlemelerin yapılması istenmiştir^{*****}.

Türkiye'nin AIHS'e ek 13. Protokol'ü imzalamasından birkaç ay sonra, 07.04.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 38. maddesinde yapılan değişiklik ile bu istisnaların tamamı

***** https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-12&chapter=4&clang=en, E.T: 04.08.2021.

***** *“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No'lu Protokolü, savaş suçlarına idam cezası getirilmesine izin verirken, terör suçları için getirilen istisna, 6 No'lu Protokole uygun değildir (herhangi bir istisna getirilmesine izin verilmemektedir). Değiştirilen bu maddenin uygulanabilmesi için, Ceza Kanununda yasal değişikliklerin yapılması gerekmektedir.”*

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, E.T: 04.08.2021.

ortadan kaldırılmış ve “Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez (AY, m. 38, f. 10)” hükmü ihdas edilmiştir. Görüldüğü üzere hükmün yeni halinde savaş dönemi-barış dönemi ayrımı ya da işlenen suçun veya suçu işleyen failin niteliklerine göre herhangi bir istisna belirlenmeksizin ölüm cezasının verilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Esasen ölüm cezasının sözleşme ve protokollerdeki seyri takip ederek önce daraltılması, sonra tümüyle kaldırılması yönünde bir usul takip edilmesi, ilgili hükmün yorumlanması bakımından da kolaylık sağlamıştır. “Ölüm cezası... verilemez.” hükmünün istisnası olup olmadığının tartışılmasına gerek kalmamıştır zira bu hüküm zaten istisnai durumlarda ölüm cezası verilebileceğine dair hükmün yerine ihdas edilmiş durumdadır.

SONUÇ

Askeri Ceza Kanunu’nda yer alan ölüm cezaları, yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, **hem Anayasa’ya aykırıdır hem de Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülükleri ihlal niteliğindedir.** Unutulmamalıdır ki taraf devletler, yalnızca ölüm cezasını uygulamamayı değil, ölüm cezasını ortadan kaldırmak için gerekli bütün tedbirleri de almayı kabul etmiş bulunmaktadır (İkinci İhtiyari Protokol, m. 1, f. 2). Bu hususta gerekli mevzuat değişikliklerinin yapılmaması, her ne kadar ölüm cezası fiilen ortadan kaldırılmış ve Anayasa ile engellenmiş ise de, gerekli tedbirlerin alınmasında bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

5170 sayılı Kanun ile Anayasa’nın 38. maddesinde yapılan değişiklikten itibaren, Askeri Ceza Kanunu’nda Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararları dolayısıyla meydana gelen değişiklikler hariç 14 kez değişiklik yapılmış ise de, 6413 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler bir yana bırakıldığında, bunlar bir ya da ikişer maddelik değişiklik ya da ilgaların yapıldığı değişikliklerdir. Dolayısıyla Askeri Ceza Kanunu’nda ölüm cezalarına yer verilmeye devam edilmesi bilinçli bir tercih olmaktan ziyade, kanun koyucunun Askeri Ceza Kanunu’nu henüz çağın gereklerine göre yeniden düzenlemeyi bir nedenle ihmal etmiş olmasından ileri gelmektedir. Zaten bu hükümlerin kanunda yer almayı sürdürseler dahi uygulanma kabiliyeti yoktur. Mevzuat değişikliği cihetine gidilerek Askeri Ceza Kanunu’ndan ölüm cezasına yönelik hükümlerin tümüyle çıkarılması bu bağlamda elzemdir.

Esasen diğer kanunlarda yer alan hükümler 2002 yılında 4771 sayılı Kanun ile ortadan kaldırılmış ise de Askeri Ceza Kanunu’nda aynısının yapılmayışının nedeni o dönemde savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçlarının varlığı halinde failerin ölüm cezasıyla cezalandırılmasına yönelik siyasi iradenin devam etmesidir. Daha sonra yeniden böyle bir mevzuat değişikliği cihetine de gidilmediği için, ölüm cezasına ilişkin 2004 yılı itibarıyla benimsenmiş olan yeni ceza siyaseti, aradan geçen 20 yıla karşın halen Askeri Ceza Kanunu’na yansıtılamamış durumdadır.

**RESTRAINING ORDERS AND ALLOCATION OF THE SHARED RESIDENCE TO
THE VICTIM UNDER LAW NO. 6284 IN THE CONTEXT OF PROPERTY AND
SECURITY RIGHTS**

**MÜLKİYET VE GÜVENLİK HAKLARI KAPSAMINDA 6284 SAYILI KANUN
GEREĞİNCE UYGULANAN UZAKLAŞTIRMA VE MÜŞTEREK KONUTUN
MAĞDURA TAHSİSİ TEDBİRİ**

Kübra DUMAN DEMİRTAŞ

Sakarya Üniversitesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı ORCID 0000-0001-8261-3975

Özet

6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ülkemiz mevzuatında bulunan mağdur hakları açısından uygulanan en temel ve en kapsamlı kanundur. Bu Kanun hem ceza hem de hukuk yargılaması sürecinde mağdur haklarının korunması ve önlenmesi amacıyla birtakım tedbirler öngörmüştür. Bu tedbirlere dair karar verilmesi, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde de Kanun hem çerçevesinin geniş olması hem de uygulanabilirliğin kolay olması amacıyla mülki amir, kolluk amiri ve hâkimi yetkili kılmıştır. Çünkü Kanunun amacı şiddete uğrayan veya uğrama tehlikesi olan mağduru korumaktır. Mağdurun zaten bir suçtan zarar gördükten sonra veya bir suç tehlikesiyle karşılaşarak zarar görme ihtimali varken sosyal devlet ilkesi gereğince devlet tarafından korunması, zararının giderilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ülkemizde en çok karar verilen ve uygulanan önleyici tedbir, uzaklaştırma ve müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi tedbiridir. Bu tedbir mağdurun güvenliğinin sağlanması açısından en etkili olan tedbirdir. Bu tedbir kapsamında şiddet uygulayanın mağdur ile aynı konutta kalmaması ve mağdura yaklaşmaması ile şiddetin bir döngüye girmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır. Verilen tedbir kararının uygulanacağı konut hakkında Kanun hiçbir şart öngörmemiştir. Uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsis kararı verilen yer, kiralık daire, otel, yazlık gibi bir yer olabileceği gibi şiddet uygulayanın kendi mülkü de olabilir. Burada da anayasa tarafından kişilere tanınmış olan mülkiyet hakkını şiddet uygulayanın kullanmasının engellenmesi durumu söz konusu olmaktadır. Bazı durumlarda tedbir kararı verilen konutta ikâmet eden kişinin başka bir yerde ikâmet etme şansı da olmayabilir. Bu durum, mağdurun haklarını korumaya ve tekrar şiddet muhatabı olmasını engellemeye çalışırken, hakkında tedbir kararı verilen kişinin başka bir yünden mağdur olmasına ve haklarının ihlal edilmesine yol açacaktır. Dolayısıyla, bir mağdurun haklarını korumak için önlem alma amacıyla hareket edilirken başka bir mağduriyet oluşturulmamalı ve aradaki denge uygulayıcılar tarafından hassasiyetle korunmalıdır.

Anahtar kelimeler: 6284, uzaklaştırma, mülkiyet, şiddet.

Abstract

Law No. 6284 on the Protection of the Family and the Prevention of Violence Against Women is the most fundamental and comprehensive regulation in Turkish legislation with regard to victims' rights. It introduces a series of protective measures aimed at safeguarding victims both during criminal and civil judicial processes. To ensure both the effectiveness and the broad applicability of these measures, the law grants authority not only to judges but also to administrative and law enforcement officials for their issuance, implementation, and

supervision. The primary objective of the law is to protect individuals who have been subjected to violence or face the risk of it. In this context, the most frequently applied preventive measures in Turkey are restraining orders and the allocation of the shared residence to the protected person. These measures are considered among the most effective tools for ensuring victim safety by prohibiting the perpetrator from residing in the same dwelling and approaching the victim, thereby breaking the cycle of violence. The law imposes no conditions on the type of residence to which these measures may apply. The residence may be a rented apartment, hotel, summer house, or even a property owned solely by the perpetrator. In such cases, the right to property granted by the Constitution may be restricted. Moreover, there may be instances where the person subject to the restraining order has no alternative housing options, potentially creating a new form of victimization and infringing on their rights. Therefore, while measures are taken to protect one victim, it is essential that such protection does not result in the victimization of another individual. Authorities must maintain a sensitive balance between ensuring protection and upholding the rights of all parties involved.

Keywords: 6284, restraining order, property, violence.

1. GİRİŞ

6284 sayılı Kanun ülkemizde mağdur haklarının korunması açısından, uluslararası düzeyde mağdur haklarının gelişimine paralel olarak geliştirilmiş bir kanundur (AYAN, 2009, s. 7). Mağdur şiddete uğrasın veya uğramasın, gerekli şartlar dahilinde koruma tedbirleri ile korunur. Çünkü şiddet geçmişten günümüze çeşitli şekillerde her toplumda görülmektedir. Ülkemizde de toplumsal bir sorun haline geldiği gibi her geçen gün şiddet oranları artmaktadır. Bu nedenle şiddetin önlenmesi, failin cezalandırılması, mağdurun korunması ve mağdurun zararının giderilmesi gibi hususlarda devlet sorumludur. Devletin bu yükümlülüklerini yerine getirmesi ile sağlıklı ve güvenli bir toplum ortamı oluşturulur.

Şiddete en çok maruz kalan gruplar ise kadınlar, yaşlılar ve çocuklardır (ÖPÖZ, 2024, s. 5). Bu kişiler de özellikle aile içinde şiddet suçlarının mağduru olmaktadır. Çünkü ev ortamı toplumumuzda mahrem sayıldığı gibi üçüncü kişilerin müdahalesine de kapalıdır. Bu algı şiddetin gizli kalmasını sağladığı gibi mağdurun da şiddeti normalleştirmesine neden olmaktadır (PANCAROĞLU, 2021, s. 29). Bunun önlenmesi için hedef mağdurun korunması olması gerektiği kadar şiddetin önlenmesi olmalıdır. Çünkü mağdur, şiddete maruz kaldıktan sonra, utanma, kin, üzüntü, intikam gibi birtakım duygular içerisine girebilir (AYDIN, 2023, s. 81). Bu süreç adalet ve hukuk çerçevesinde ele alınmalı, mağdurun ve dolayısıyla toplumun hak, özgürlük ve güven ortamı şiddetin karşısında korunmalıdır. İşte 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun bu kapsamda oldukça etkili ve geniş kapsamlı bir kanundur.

Bu çalışmada 6284 sayılı Kanunun mağdurları koruma ve şiddeti önleme noktasında benimsediği ilkeler ve içerdiği tedbir hükümleri incelenecektir. Bu kapsamda mülki amirler, kolluk amirleri ve hâkimler tarafından en çok uygulanmasına dair karar verilen uzaklaştırma ve müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi tedbiri değerlendirilecektir. Bu tedbirin, mağduru koruma noktasında etkinliği, şiddet uygulayan üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Hiç şüphesiz hakkında bu tedbir kararı verilen şiddet uygulayan hayatın olağan akışı içerisinde olduğu gibi yaşamını sürdüremeyecektir. Bu durumun var olan şiddet üzerinde caydırıcı etkisi olabileceği gibi şiddet uygulayanın haklarını da ihlal edebilecektir. Bu konu değerlendirilecek ve önerilerde bulunulacaktır.

2. ŞİDDET VE MAĞDUR

Şiddet, Türk Dil Kurumu'na göre, “*karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, kaba güç, duygu veya davranışta aşırılık ve sertlik*” şeklinde tanımlanmaktadır. Şiddet, 6284 sayılı Kanun 2/d maddesine göre de “*kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı*” şeklinde tanımlanmıştır. Şiddet, tanımından da yola çıkarsak fiziksel anlamda güçlü olan kişinin karşı tarafa çeşitli saiklerle uyguladığı zarar verici eylemleridir. Şiddet uygulayanın eylemi mağdurda fiziksel emareler bırakabileceği gibi duygusal izler de bırakabilir. Şiddet bu yönüyle fiziksel, ekonomik, cinsel veya sözel olarak uygulanır (ÇELİK BİLGİN, 2021, s. 30). Aile içinde de hem genel olarak ekonomik gücün elinde olması hem de toplumsal kodlardan kaynaklanan ataerkil anlayış dolayısıyla baba veya eş kimliği olan erkek tarafından şiddetin farklı türleri diğer bireylere karşı uygulanmaktadır (MAVİLİ, 2022, s. 29). Yine aile içinde de şiddet türlerinden en çok fiziksel şiddet görülür (MAVİLİ, 2022, s. 33).

Mağdur, en basit haliyle suç veya haksız eyleme maruz kalan, bu nedenle zarar gören ve hakları ihlal edilen kişidir. Mağdur, 6284 sayılı Kanun 2/b maddesine göre de “*bu Kanunda şiddet olarak tanımlanan tutum ve davranışlara doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalan veya kalma tehlikesi bulunan kişiyi ve şiddetten etkilenen veya etkilenme tehlikesi bulunan kişileri*” ifade eder.

Mağdur hakları tarihsel gelişimde pek çok gelişim sonrasında günümüzdeki halini almıştır. Günümüzde mağdur hakları, devletin özen yükümlülüğü çerçevesinde, mağdurun korunması, söz konusu suça bir daha maruz kalmaması, yargılama süreçlerinde aktif rol alması, zararının giderilmesi ve duygusal yönden iyileştirilmesi gibi amaçlarla gelişim göstermiştir (KAPLAN, 2024). Ülkemizde de 6284 sayılı Kanun, uluslararası hukuk sistemlerinde olduğu gibi mağdur haklarını tüm yönleriyle ele alması açısından önemlidir. Çünkü aile içi şiddet günümüzde temel kanunlar ile düzenlenen genel hükümler ile önlenemez seviyede değildir (KAPLAN, 2024, s. 107). Örneğin, 2023 yılında “*mağdur olarak güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocukların sayısının 242 bin 875*” olduğu tespit edilmiştir. Oranların bu denli yüksek olması karşısında, şiddete yönelik müstakil bir Kanun olması ve bu çerçevede şiddet ile mücadele edilmesi gerekmektedir. Zaten bu amaçla 6284 sayılı Kanun kapsamında, yalnızca kadın veya çocuklar değil, şiddet mağduru olan herkes tedbir ve önlemlerden yararlanabilir.

3. 6284 SAYILI KANUN VE AMACI

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun 08.03.2012 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun'un uygulanma esaslarıyla ilgili olarak da 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği ve 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik yayınlanmıştır.

6284 sayılı Kanun'un amacı madde 1 hükmünde şu şekilde belirtilmiştir; “*bu Kanunun amacı, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.*” Şiddet mağduru olan, çocuk, kadın, kardeş, anne ve baba olan kişiler zaten bu kapsamda Kanun korumasından yararlanacaktır. Ancak Kanun'da yer alan bu tanım ile, aynı ikâmet içinde yaşamayan kişiler

***** TÜİK verileri hakkında daha fazla bilgi için bakınız; <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvencik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2023-53674>, E. T. 12.04.2025.

***** Bundan böyle “Uygulama Yönetmeliği” olarak anılacaktır.

de şiddet mağduru olduklarında Kanun'un koruması kapsamına girecektir. Tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişiler hiçbir başka şart aranmaksızın Kanun'da öngörülen tedbirlerden yararlanarak korunacaktır (ÖZDEMİR, 2023, s. 193). Ayrıca Kanun mağdur şiddete uğradıktan sonra birtakım tedbirleri öngördüğü gibi mağdurun şiddete uğrama tehlikesi olduğunda da tedbir kararlarının uygulanabileceğini hükme bağlamıştır. Bu yönüyle Kanun şiddetin gerçekleşmeden önlenmesi ve dolayısıyla şiddet ile mücadele açısından oldukça faydalıdır. Kanun'un öngördüğü bu tedbirler yalnızca hâkim kararıyla uygulanmaz. Kanun bu konuda mülki amir ve kolluk amirine de yetki vermiştir. Bu şekilde mağdur hem adli hem de idari kurumlar tarafından korunmaktadır. Bu yetki ile koruma kararı ve tedbirlerin hızlı ve kolay bir şekilde uygulanması sağlanmış, mağdurların bu tedbirlere erişimi ilk adımda sağlanmıştır (MAVİLİ, 2022, s. 56). Çünkü mağdur şiddete maruz kaldığı veya bu tehlikeyle karşılaştığı anda müracaat edeceği ilk yer veya olaya müdahale ederek mağdur ile görüşen ilk kişiler kolluk kuvvetleridir (KAŞLI, 2022, s. 829). Gelişen teknoloji ve mağdurların koruma mekanizmalarına erişimin kolaylaşması ile günümüzde şiddet olayları karşısında mağdurların adalete erişimleri kolaylaştığı gibi, Kanun kapsamında öngörülen tedbirlerin uygulama oranı da artmıştır. Örneğin, 2024 yılı verilerine göre, Alo 183 şiddetle mücadele hattına 235.472 adet ihbar gelmiştir^{*****}.

3.1. 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Uygulanan Tedbirler

6284 sayılı Kanun kapsamında, şiddet gören veya bu tehlike ile karşılaşan kişinin talebi, ilgili kurumların talebi veya cumhuriyet savcısının talebiyle farklı türde amaç ve içeriği olan çok sayıda tedbir kararı verilebilmektedir. Bu tedbir kararlarına dair karar verilmesi için herhangi bir belge, delil veya şart yoktur. Kişinin yalnızca kendisini bir tehlike içerisinde hissetmesi bu tedbirlerin uygulanması için yeterlidir. Bu yönüyle Kanun mağdurun korunması ve şiddetin önlenmesi konusunda pozitif ayrımcılık öngörmektedir. Aynı şekilde Anayasa 10. maddesine 2010 yılında *"Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz."* hükmü eklenmiştir^{*****}. 6284 Sayılı Kanunun madde 1/ç hükmüne göre de, *"bu Kanun kapsamında kadınlara yönelik cinsiyete dayalı şiddeti önleyen ve kadınları cinsiyete dayalı şiddetten koruyan özel tedbirler ayrımcılık olarak yorumlanamaz"* denilmek suretiyle mağdurlara sağlanan bu imkânlar meşru bir temelde düzenlenmiştir. Çünkü kadına yönelik şiddet başta olmak üzere, şiddet suçları bir insan hakları sorunudur.

6284 sayılı Kanun kapsamında, mülki amir tarafından verilebilecek koruyucu kararlar şunlardır; barınma yeri sağlanması; geçici maddi yardım yapılması; psikolojik, meslekî, hukukî ve sosyal bakımdan rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi; geçici koruma altına alınması; çocuklar için kreş imkânının sağlanması.

Hâkim tarafından verilecek kararlar ise, koruyucu kararlar ve önleyici kararlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Hâkim kararında bir veya birden çok tedbirin uygulanmasına dair karar verebilir (ÖZDEMİR, 2023, s. 204). Hâkim tarafından verilebilecek koruyucu kararlar şunlardır; işyerinin değiştirilmesi, evli olması halinde müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi, tapu kütüğüne aile konutu şerhi konulması, Tanık Koruma Kanunu hükümlerine göre kimlik ve ilgili diğer bilgi ve belgelerinin değiştirilmesi.

***** TC Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028, Çağrı Merkezleri Hizmet Talebi Verileri.

***** TC Anayasası madde 10; *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."*

Hâkim tarafından verilebilecek önleyici kararlar şunlardır; şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmama, müşterek konuttan veya bulunduğu yerden derhâl uzaklaştırılma ve müşterek konutun korunan kişiye tahsisi, korunan kişilere, bulundukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmama, çocuklarla ilgili daha önce verilmiş bir kişisel ilişki kurma kararı varsa, kişisel ilişkinin refakatçi eşliğinde yapılması, sınırlanması ya da kaldırılması, korunan kişinin, yakınlarına, tanıklarına ve çocuklarına yaklaşmama, şahsi eşyalarına ve ev eşyalarına zarar vermeme, iletişim araçlarıyla veya sair surette rahatsız etmeme, silahları kolluğa teslim etme, görevi nedeniyle zimmetinde bulunan silahı kurumuna teslim etme, korunan kişilerin bulundukları yerlerde alkol ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmaması ya da bu maddelerin etkisinde iken korunan kişilere ve bunların bulundukları yerlere yaklaşmaması, muayene ve tedavisinin sağlanması, muayene veya tedavi için başvurması ve tedavisinin sağlanması, Çocuk Koruma Kanunu'nda yer alan koruyucu ve destekleyici tedbirlerin uygulanması, tedbir nafakası ödenmesi, teknik yöntemlerle takip.

Kolluk amiri tarafından karar verilebilecek durumlar ise Kanun'da sınırlı şekilde sayılmıştır (KOL, 2024, s. 61). Burada özel olarak Kanun kolluk amirini hâkim veya mülki amir gibi yetkilendirmemiştir. Yalnızca gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kolluk amiri yetkilendirildiği tedbir kararlarını verebilir (KARAKAYA, 2021, s. 42). Koruyucu tedbirler açısından, kolluk amiri, mülki amirin yetkisinde olan 6284 sayılı Kanun madde 3/a ve 3/ç hükmünde öngörülen tedbirleri alabilir^{§§§§§§§§§§}. Bu tedbirler ilk iş günü mülki amir onayına sunulur ve 48 saat içinde değerlendirmesi yapılır. Aynı şekilde kolluk amiri gecikmesinde sakınca bulunan hallerde hâkim tarafından karar verilen önleyici tedbirlere ilişkin karar da alabilir. Kolluk amiri, yapılan değerlendirme neticesinde, acilen işlem yapılmazsa mağdurun haklarının ciddi anlamda ihlal edileceği bir durum görürse, şiddet eylemi önlenemeyecek seviyedeyse, şiddetin tekrarlanma ihtimali varsa veya mağdurun can güvenliği tehlikedeyse bu durumu, gecikmesinde sakınca bulunan hal olarak değerlendirmelidir. Gecikmesinde sakınca bulunan hal tanımı uygulama yönetmeliğinde yapılmıştır. Bu gibi ihtimallerde Kanun'un öngördüğü madde 5/1-a, b, c, d hükümlerinde belirtilen tedbirlere karar verilebilir^{*****}. Kolluk amiri bu kararları da takip eden ilk iş günü hâkim onayına sunar. Onaya sunulan kararlar 24 saat içinde hâkim tarafından değerlendirilir.

3.2 6284 Sayılı Kanun Gereğince Uygulanan Uzaklaştırma Ve Müşterek Konutun Tahsisi Tedbir Kararı

6284 Sayılı Kanun'un en temel amacının kişinin yaşam hakkını korumak olduğunu söylemek mümkündür. Bu hak da şiddetin en çok aile içinde veya birlikte yaşama iradesiyle aynı çatı altında olanlar arasında görülmesiyle, ihlal edilmektedir (KARAKAYA, 2021, s. 34). Bu halde Kanun'da öngörülen tüm önleyici ve koruyucu kararları içinde en kapsamlısı uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsis tedbir kararıdır^{††††††††††}. Aynı zamanda bu tedbir kararı ülkemizde en çok uygulanan tedbir kararlarından biridir. Bu tedbire hâkim karar verir, hâkim kararında

[illegible]

tedbirin süresini ve söz konusu konutun açık adresini belirtir. Karar ilgiliye tebliğ edilir ve uygulanmaya başlar. Amaç mağdurun hem fiziken hem de psikolojik yönden kendisini güvende hissetmesini sağlamaktır (ASLAN DÜZGÜN, 2018, s. 29). Şiddet eylemi henüz gerçekleşmişken mağdurun tekrar şiddet uygulayanın kendisinin yanına gelmesi korkusunu yaşaması en az şiddet eylemi sırasında gördüğü elem ve korku ile aynı seviyededir. Bu nedenle tedbir süresi zarfında şiddet uygulayan söz konusu konuta giremez ve mağdura yaklaşamaz (TAŞTAN & KÜÇÜKER YILDIZ, 2018, s. 29). Ayrıca şiddet uygulayan Uygulama Yönetmeliği gereğince söz konusu evin varsa fatura ve giderlerini ödeme hususunda yükümlülüğü devam eder^{*****}. Şayet hakkında tedbir kararı verilen ilgili tedbir kararına aykırı bir eylemde bulunursa 6284 sayılı Kanun madde 13 gereğince hakkında 3 günden 10 güne kadar tazyik hapsi kararı verilebilir.

Toplum yapımızdan kaynaklı olarak, hakkında tedbir kararı verilebilen kişiler, aile, arkadaş, akraba gibi kişilerin yanına giderek bu süreci geçirebilmektedir. Ancak bu gibi imkânları bulunmayan ve maddi gücü de tedbir süresi boyunca barınma ihtiyacını karşılayabilecek durumda olmayan kişilerin hem tedbir kararını ihlal etmesi ihtimali artmakta, hem de evlilik birliğinin geri dönülmeyecek şekilde sarsılması durumu söz konusu olmaktadır (ÇELİK BİLGİN, 2021, s. 107). İşte tam bu sınırdaki mağdurun yaşam ve güvenlik haklarını korumak amacıyla verilen kararlar, hakkında tedbir kararı verilen şiddet uygulayanın barınma hakkına müdahale ettiği gibi mülkiyet hakkının kullanımı da engellenmektedir. Şayet bir de verilen kararlar şiddet uygulayan tarafından ihlal edilirse bu durumda da tazyik hapsi kararı nedeniyle kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının da ihlal edilebileceği ihtimali ortaya çıkabilir. Bu durumda ortaya kişilerin hak ve özgürlükleri arasında çatışma söz konusu olacaktır.

4. MÜLKİYET HAKKI

Mülkiyet hakkı, sahibi olan kişinin, sahip olduğu emtiayı, kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma hakkı verir (AKKUŞ, 2024, s. 124). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın madde 35 hükmüne göre; *"herkes, mülkiyet ve miras hakkına sahiptir. Bu haklar ancak kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanabilir."* Bu hükme göre, mülkiyet hakkı anayasal bir temel hak olarak belirlenmiş ise de yine Anayasa'da belirlenen ölçülülük ilkesi kapsamında sınırlandırılabilir. Yine Medeni Kanun'da da mülkiyet hakkı tanımlanmıştır^{§§§§§§§§§§§§§§§§}, Türk Ceza Kanunu'na göre de, kişilerin mülkiyet hakkının korunması amacıyla, mülkiyet hakkına müdahale sayılan hırsızlık, konut dokunulmazlığının ihlali, mala zarar verme gibi birtakım eylemler suç olarak düzenlenmiştir. Aynı şekilde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de, *"her gerçek ve tüzel kişi, mülkiyetine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir"* hükmüyle uluslararası düzeyde de mülkiyet hakkı korunmaktadır. Tüm bunlar ile anlaşılmaktadır ki, mülkiyet hakkı hem uluslararası hem de ulusal mevzuatla tanımlanmış ve korunan bir haktır, bu hak hukuka aykırı müdahalelere karşı da ceza kanunlarıyla korunmaktadır. Ancak bu hakkın kullanımı, kanun ile, meşru bir amaç için ve ölçülülük ilkesine riayet edilerek sınırlandırılabilir.

4.1. Mülkiyet Hakkı ve Uzaklaştırma Ve Müşterek Konutun Tahsisi Tedbir Kararı

6284 Sayılı Kanun'da öngörülen uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsisi tedbir kararı gibi tedbirler de mülkiyet hakkının geçici kullanımının sınırlandırılması sonucu doğuran tedbirlerdir. Bu sınırlama Anayasa'nın öngördüğü şekilde kanun ile, geçici süreyle, mağdurun yararı için uygulanmaktadır. Bu tedbire hâkim tarafından belirtilen süreyle karar verildiğinde,

^{*****} 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği madde 19/3; *"bu tedbirin uygulanması, şiddet uygulayanın uzaklaştırıldığı konutun kira, elektrik, su, telefon, doğalgaz ve benzeri giderlerini karşılamaya devam etmesine engel teşkil etmez. Hâkim şiddet uygulayanın, koruma kararı süresince aile konutunun kira sözleşmesini feshetmemesine, kamu konutu tahsisinin kaldırılması yönünde talepte bulunmamasına ve bu tür yükümlülüklerinin devamı ile uygun göreceği diğer tedbirlere de karar verebilir."*

^{§§§§§§§§§§§§§§§§} Türk Medeni Kanunu madde 683; *"Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, ondan yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Başkaları da bu hakka saygı göstermekle yükümlüdür."*

şiddet uygulayan kişi ikâmet ettiği, kiralık veya kendi mülkü olan eve girememektedir ve dolayısıyla mülkiyet hakkını da kullanamamaktadır. Burada Anayasa ve uluslararası sözleşmeler ile tanımlanmış bir hakkın kullanımı sınırlanmaktadır. Ancak bu sınırlamalardaki amaç, mağdurun yaşam hakkı ve güvenliğini korumaktır. Çünkü aynı zamanda devlet Anayasa madde 5 hükmüne göre bireylerin yaşam hakkı ve güvenliğini korumakla da yükümlüdür ve bu yönde etkili önlemler almalıdır. Aksi halde devletin pasif durumda kalmasını Anayasa Mahkemesi hak ihlali saymakta ve devletin kadını koruma yükümlülüğünü yerine getirmediğine dair kararlar vermektedir*****.

6284 Sayılı Kanun kapsamında da şiddet uygulayana karşı mağdur haklarını koruyucu ve şiddeti önleyici nitelikte, barınma yeri sağlama, geçici koruma altına alma, iş yerinin değiştirilmesi, müşterek konuta aile konutu şerhi konulması, iletişim araçlarıyla ya da sair surette rahatsız etmeme gibi çok sayıda tedbir öngörülmüştür. Uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsisi tedbir kararı da bu kararlardan biridir. Bu kar kapsamında şiddet uygulayan süre boyunca konut üzerinde hiçbir hakkını kullanamaz. Burada şiddet uygulayanın mülkiyet hakkı ile mağdurun yaşam ve güvenlik hakkının yarışması söz konusu değildir. Geçici süreyle getirilen sınırlamalar yalnızca mağdurun güvenliğini sağlamak için uygulanması zorunlu olan, meşru bir amaç öngören tedbirlerdir. Bu tedbirler ile anayasal bir hakkın kullanımını engellenmesi değil kullanımının bir süreyle durdurulmuş olması söz konusudur. Tedbir uygulanan ikâmetin sahibi yine şiddet uygulayandır, ancak söz konusu tedbire karar verilmesine neden olan hukuka aykırı şiddet eylemi nedeniyle mağdur olan kişiye şiddet uygulayanın daha fazla zarar vermesinin önlenmesi amacı mülkiyet hakkından önce gelmektedir. Hakkında tedbir kararı verilen kişi tedbir için öngörülen geçici süre bittiğinde mülkiyet hakkını kullanmaya devam edebilecektir. Burada amaç şiddet uygulayanın mülkiyet hakkını elinden alıp kullanmasının engellenmesi kesinlikle değildir. Amaç söz konusu ikâmeti mağdura tahsis ederek mağduru, yaşam alanı içerisinde korumak ve bu alan içerisinde mağdurun güvenliğini sağlamaktır. Bu nedenle doğrudan şiddet uygulayanın mülkiyet hakkının kullanımı etkilense de aslında bu durum yalnızca yan bir etki olarak ortaya çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Şiddetin toplumun her kesiminde çeşitli şekillerde ortaya çıktığı, tek elden mücadele ile önlenemeyecek kadar yaygın ve kapsamlı olduğu göz önüne alındığında, 6284 Sayılı Kanun kapsamının devletin birçok kademesine görev ve yetki vermesi şiddet ile mücadelenin en önemli adımıdır. Şiddet ile mücadele yalnızca suç ortaya çıkması ihtimalinde kolluk kuvvetlerine ve yargılama sistemlerine bırakılmamalıdır. Şiddet ile mücadele yasal mevzuatla olduğu kadar idarenin politikalarıyla da desteklenmelidir. Eğitim ve sağlık kurumları, idari birimler, sivil toplum kuruluşları, barolar gibi birçok kurum kendi alanında şiddet ile mücadele etmelidir. 6284 Sayılı Kanun incelendiğinde şiddete karşı çalışabilecek, önlemler alıp bunları uygulayabilecek devletin her kademesinde yetkili ve görevli birimler bulunmaktadır. Kanun, mülkiyet hakkı gibi anayasa ile belirlenmiş hak ve özgürlüklerin kullanımını dahi herhangi bir delil aramadan sınırlayabilecek nitelikte tedbirler öngörmektedir. Ancak uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsisi tedbirinin uygulaması sırasında şiddet uygulayanın mülkiyet hakkını kullanamaması nedeniyle başka bir yerde konaklama imkânı bulamaması durumu da mağdura olumsuz şekilde yansıyabilmektedir. Konaklayacak yer bulamayan şiddet uygulayan bu duruma da öfkelenerek tedbir kararını ihlal edebilmekte veya mağdura tekraren şiddet uygulayabilmektedir. Böyle ihtimallerin önüne geçebilmek ve tedbir kararının etkili bir şekilde işletilebilmesi için devletin şiddet uygulayanın barınma ihtiyacını idari kurumlarla karşılayabileceği mekanizmaları da olması gerekmektedir. Yine bu Kanun'un etkinliği

***** Bkz. Anayasa Mahkemesi, Fatma Güneş, B. No: 2016/8300, 03.06.2020 tarihli kararı, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>

kadınların haklarını öğrenmesi ve tedbirlere hâkim tarafından karar verildikten sonra etkin bir şekilde uygulanmasıyla sağlanacaktır. Kadınlar bu konuda devlet tarafından çeşitli kanallar vasıtasıyla bilgilendirilmeli, uzaklaştırma ve müşterek konutun tahsisi tedbir kararı gibi tedbirler ile yaşam ve güvenlik haklarının korunabileceği, şiddet uygulayanın mülkiyet haklarının sınırlanabileceği anlatılmalıdır. Ülkemizdeki birçok şiddet mağduru kadın, söz gelimi ailecek ikâmet ettikleri evin iâşe giderlerini kocasından başka karşılayacak birisi olmadığı için, şiddetin her türlüşüne boyun eğmektedir. Çünkü şiddet uygulayanın evden gitmesi (uzaklaştırılması) halinde maddi anlamda kendisi ve çocuklarının zorluk yaşayabileceğini düşünerek herhangi bir yere müracaat etmemektedir ve aile içindeki şiddet döngüsü çarkından kurtulamamaktadır. Elbette ki burada şiddet uygulayanın hukuka aykırı eylemine maruz kalan mağdurun şiddet uygulayan ile aynı evde kalmaya zorlanması mağduru şiddet döngüsüne sokmaktan başka sonuç doğurmayacaktır. Öncelikle bir mağdurun aile içinde şiddete maruz kalması, şiddetin engellenemediğini ve önlenemediğini gösterir. Bu konuda başarısız olunmuş ve mağdur şiddet görmüşse, bir de mağdurun bundan kaynaklanan bir yükümlülüğe katlanması beklenemez. Burada katlanması gereken bir yükümlülük varsa buna hukuka aykırı eylemi gerçekleştiren kişi yani şiddet uygulayan katlanmalıdır. Dolayısıyla uluslararası mevzuat, anayasa veya kanunlarla tanımlanmış olan mülkiyet hakkı gibi hak veya özgürlükler, bu kapsamda meşru olarak sınırlanabilir, şiddet uygulayan da bu yükümlülüklerle katlanmalıdır.

6. KAYNAKÇA

- AKKUŞ, E. F. (2024). 1982 ANAYASASI AÇISINDAN MÜLKİYET HAKKI. ANKARA.
- ASLAN DÜZGÜN, Ü. (2018). AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİ AMACIYLA HAKİM VE KOLLUK AMİRİ TARAFINDAN VERİLEBİLECEK KORUYUCU VE ÖNLEYİCİ TEDBİR KARARLARI. A. K. COŞKUN TAŞTAN içinde, *KADINA KARŞI ŞİDDETLE MÜCADELE* (s. 23-43). ANKARA: POLİS AKADEMİSİ BAŞKANLIĞI.
- AYAN, S. (2009). *AİLE VE ŞİDDET, AİLE İÇİNDE ÇOCUĞA YÖNELİK ŞİDDET*. ANKARA: ÜTOPIYA.
- AYDIN, M. (2023). *CEZA HUKUKUNDA MAĞDUR KAVRAMI, MAĞDUR HAKLARI VE MAĞDURUN İKİNCİL MAĞDURİYETTEN KORUNMASI*. İSTANBUL: ON İKİ LEVHA.
- ÇELİK BİLGİN, G. (2021). *KADINI ŞİDDETE KARŞI KORUMA REJİMİ*. ANKARA: SEÇKİN YAYINCILIK.
- KAPLAN, M. (2024). *CEZA MUHALEMESİNDE MAĞDUR KAVRAMI VE MAĞDUR HAKLARI*. ANKARA: SEÇKİN YAYINCILIK.
- KARAKAYA, R. (2021). *AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN*. ANKARA: ADALET YAYINEVİ.
- KAŞLI, E. (2022). KOLLUK UYGULAMALARINDA SUÇ MAĞDURUNUN KORUNMASI. *SAKARYA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ DERGİSİ*, 819-837.
- KOL, E. C. (2024). 6284 SAYILI AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN'DA ÖNGÖRÜLEN TEDBİRLER. GAZİANTEP.
- MAVİLİ, A. (2022). *AİLE İÇİ ŞİDDET*. ANKARA: ELMA YAYINEVİ.
- ÖPÖZ, B. (2024). *CAYDIRICILIK TEORİSİ BAĞLAMINDA 6284 SAYILI KANUN UYGULAMALARI*. İSTANBUL: ON İKİ LEVHA.

ÖZDEMİR, S. (2023). KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELEDE KOLLUK UYGULAMALARI. N. ÖZGEN içinde, *KADINA YÖNELİK ŞİDET VE ŞİDDETİN ÖNLENMESİNDE KADES UYGULAMASI* (s. 187-221). ANKARA: TİAV.

PANCAROĞLU, E. A. (2021). 6284 SAYILI KANUN VE BU KANUNUN CEZA MUHALEMESİ HUKUKUNDAKİ ETKİLERİ. ANKARA: ADALET YAYINEVİ.

TAŞTAN, C., & KÜÇÜKER YILDIZ, A. (2018). *KADINA KARŞI ŞİDDETLE MÜCADELE, HUKUK, DENEYİMLER VE AKTÖRLER*. ANKARA: POLİS AKADEMİSİ BAŞKANLIĞI.

SIYASET ARENASININ DİJİTAL YÜZÜ: SİYASİ LİDERLERİN ‘X’ KULLANIMI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Nedret ÇAĞLAR¹ Talha KARLIDAĞ²

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, Doç. Dr.

ORCID: 0000-0001-9769-056X

² Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi,

ORCID: 0009-0003-1486-2883

Özet

Günümüzün bilgi çağı olarak ifade edilen dijital çağda sosyal medya, iletişimde olduğu kadar siyasal iletişimde önemli bir yere sahiptir. Sosyal medya platformu olan X, geleneksel medya organlarının tek yönlü iletişiminden farklı olarak, çift yönlü ve etkileşime imkân sağlayan özelliği ile siyasal aktörler tarafından bilgi edinme, bilgilendirme ve düşüncelerini ifade etme amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Siyasal parti ve adaylar, hedef kitlelerini bilgilendirmek, ideolojilerini anlatmak ve etkilemek amacıyla sıklıkla X platformundan yararlanmaktadırlar.

Bu çalışma, siyasal liderlerin sosyal medya platformu olan X’i siyasal iletişim aracı olarak nasıl kullandıklarını tweetleri üzerinden analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Siyasal iletişim faaliyetlerinin sadece seçim dönemleri ile sınırlı olmadığı seçim dönemi haricinde de yürütülmesi gerekliliğinden hareketle ilgili süreçte liderlerin X platformunda izledikleri iletişim stratejisini görmek araştırmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Siyasal liderlerden Ak Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, CHP Genel Başkanı Özgür Özel ve İYİ Parti Genel Başkanı Müsavat Dervişoğlu’nun 01.12.2024 ile 31.12.2024 tarihleri arasındaki X resmi hesapları nitel bir araştırma yöntemi olan *içerik analizi tekniği* ile incelenmiştir.

Çalışma sonucunda; ilgili süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın diğer liderlere göre hem daha çok paylaşım yaptığı hem de paylaşımlarının daha fazla beğeni ve yorum aldığı belirlenmiştir. Süreçte Bahçeli’nin X hesabını aktif kullanmadığı gözlemlenmiştir.

Liderlerin X resmi hesaplarındaki paylaşımlarının içerikleri değerlendirildiğinde; Erdoğan’ın en fazla *icraatlar* konusunda, Özel ve Dervişoğlu’nun ise en çok *ziyaret ve halk buluşmalarını* paylaştığı tespit edilmiştir. Erdoğan’ın paylaşımlarını daha çok *metin/fotoğraf* biçiminde, Dervişoğlu ve Özel’in ise daha çok *metin/video* biçiminde yaptıkları bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Sosyal Medya, X, Siyasal lider

Abstract

In the contemporary digital age, often referred to as the information age, social media holds a significant position not only in communication but also in political communication. Unlike traditional media channels that facilitate one-way communication, the social media platform X enables two-way interaction, allowing political actors to acquire information, disseminate

knowledge, and express their opinions. Political parties and candidates frequently utilize the X platform to inform their target audiences, convey their ideologies, and influence public opinion.

This study aims to analyze how political leaders utilize the social media platform X as a tool for political communication by examining their tweets. Based on the premise that political communication activities are not limited to election periods but should also be conducted beyond these periods, another objective of the research is to explore the communication strategies adopted by political leaders on the X platform during the specified timeframe. Within this context, the official X accounts of political leaders, including the Chairman of AK Parti and President Recep Tayyip Erdoğan, the Chairman of the MHP Devlet Bahçeli, the Chairman of the CHP Özgür Özel, and the Chairman of the İYİ Parti Müsavat Dervişoğlu, were examined using the content analysis method, a qualitative research technique, for the period between December 1, 2024, and December 31, 2024.

As a result of the study, it was determined that President Erdoğan made more posts compared to other leaders and that his posts received higher numbers of likes and comments. Additionally, it was observed that Bahçeli did not actively use his X account during the specified period.

An analysis of the content shared on the official X accounts of the leaders revealed that Erdoğan primarily posted about governmental actions, while Özel and Dervişoğlu mostly shared updates on visits and public meetings. Additionally, it was found that Erdoğan's posts were predominantly in text/photo format, whereas Dervişoğlu and Özel primarily utilized text/video format.

Key Words: Political Communication, Social Media, X, Political Leader

**ANALYSIS OF AN OBSERVATION REPORT ON THE GULF REGION BEFORE
THE FIRST WORLD WAR**

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ KÖRFEZ BÖLGESİNE DAİR BİR GÖZLEM
RAPORUNUN ANALİZİ**

Samet YÜCE¹

**¹Dr, Independent Researcher, International Relations/Regional Studies,
,<https://orcid.org/0000-0002-9975-4739>**

Abstract

This study mainly examines an official report/document containing Barclay Raunkiaer's observations on diplomatic, military, and administrative issues in the Gulf region, along with the views and suggestions of the Governor of Basrah, and analyzes the regional position of the Ottoman Empire and its competition with rival powers. Before the First World War, the Ottoman Empire attempted to maintain its governance over the Gulf region while standing against the influence of the British Empire. In this context, the study reveals the challenges the Ottoman Empire encountered and the profound power struggle between the Ottoman Empire and the British Empire in the region. A Danish delegation sought to travel to the Gulf region to conduct scientific research. However, the British colonial administration rejected the delegation's application to access the region via Egypt. The young traveler/explorer Barclay Raunkiaer obtained the necessary permissions from the Ottoman authorities and carried out his expedition. After completing his expedition, he conveyed his observations, which included significant findings regarding the security, political, administrative, and social situation in the Gulf region, to the Governor of Basrah. The Governor added his opinions and suggestions while conveying Raunkiaer's observations to the power center/Istanbul. According to the report, the Governor believed that the most important issue in the Nejd and the Basrah Province was justice. He argued that due to the region's distance from the power center and the lack of a judicial organization, the administrative order and laws did not have a deterrent effect on the public. Citing the lack of security in the region, he also suggested the establishment of a military administration in the Nejd and police stations equipped with Danish machine guns and cannons to ensure the security of caravans on the Hufuf-Acyed road. He emphasized that peace and tranquility prevailed in the Nejd, but this did not imply that the government authority had been fully established. Britain exploited the regional situation to strengthen its regional influence. Against this backdrop, this official report/document dated May 2, 1912, contains significant data for understanding the bureaucracy, central-provincial relations, the court system, security issues, and Britain's influence on the region during the last period of the Ottoman Empire. In other words, the data provided by the Danish Raunkiaer and the Governor of Basrah offers a kind of "political topography" of the region

Keywords: Barclay Raunkiaer, Anglo-Ottoman Relations, Gulf, Power Struggle

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, Barclay Raunkiaer'in Körfez bölgesindeki diplomatik, askeri ve idari meselelerle ilgili gözlemleri ve Basra Valisi'nin görüş ve önerilerini içeren resmî bir raporu/belgeyi incelemek ve Osmanlı Devleti'nin bölgesel konumunu ve rakip güçlerle

rekabetini analiz etmektir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti, Britanya İmparatorluğu'nun etkisine karşı koyarken aynı zamanda Körfez bölgesinde yönetimini sürdürmeye çalışıyordu. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı güçlükleri ve Britanya İmparatorluğu ile derin güç mücadelesini gözler önüne sermektedir. Danimarkalı bir heyet, bilimsel araştırmalar yapmak üzere Körfez bölgesine seyahat etmek istemiştir. Ancak İngiliz sömürge yönetimi heyetin Mısır üzerinden bölgeye ulaşma isteğini reddetmiştir. Genç seyyah/kâşif Barclay Raunkiaer, Osmanlı idaresinden gerekli izinleri alarak seyahatini gerçekleştirmiştir. Körfez bölgesindeki güvenlik, siyasi, idari ve sosyal yapıya ilişkin önemli tespitleri içeren gözlemlerini seyahati sonrasında Basra Valisi'ne iletmıştır. Vali, Raunkiaer'in gözlemlerini güç merkezine/İstanbul'a iletirken kendi görüş ve önerilerini de eklemiştir. Rapora göre; Basra Valisi, Necid bölgesi ve Basra Vilayetinde en önemli meselenin adalet olduğu görüşündedir. Bölgenin güç merkezine uzak olmasından ve adliye teşkilatının eksikliğinden dolayı, idari düzenin ve kanunların halk nezdinde caydırıcılığının olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca bölgede güvenlik eksikliğinden bahisle Necid bölgesinde askeri bir idarenin inşasını ve Hufuf-Acyed yolunda kervanların güvenliğinin sağlanması için Danimarka menşeli makinalı tüfekler ve toplarla donatılmış karakolların kurulmasını önermektedir. Halihazırda Necid bölgesinde sükûnet hâkim olsa da bunun hükümet otoritesinin bölgede tam manasıyla oluşturulduğu anlamına gelmeyeceğinin vurgulamaktadır. Britanya, nüfuzunu güçlendirmek için bölgedeki bu durumdan yararlanmıştır. Bu anlatılanlardan hareketle 2 Mayıs 1912 tarihli bu resmi rapor/belge, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bölgedeki bürokrasi, merkez-taşra ilişkisi, adliye sistemi, güvenlik sorunları ve Britanya İmparatorluğu'nun bölgeye etkisinin anlaşılması açısından önemli veriler içermektedir. Bir başka ifadeyle Danimarkalı Raunkiaer ve Basra Valisinin verdiği bilgiler, bir nevi bölgenin "siyasi topografyasını" ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Barclay Raunkiaer, İngiliz-Osmanlı İlişkileri, Körfez Bölgesi, Güç Mücadelesi

1. INTRODUCTION

The delegation from the Royal Danish Geographical Society, which planned for a scientific expedition to the Gulf and its surroundings in 1911, was not welcomed by the British leadership. They were suspicious of any European powers' activities in the region and sometimes perceived such activities as a threat to their regional influence and interest. Thus, the delegation's application for permission to access to the Gulf region and beyond was not approved by the British colonial administration in Egypt. Berklay Raunkiaer, a young traveler in the Danish delegation, did not give up on this plan and obtained the necessary travel/expedition permissions from the Ottoman authorities. He travelled from Istanbul to the Gulf. He met Emir Mubarak of Kuwait and received the Emir's permission and support as well. In other words, despite the British efforts to prevent him from an expedition to the Gulf and surroundings, he managed to reach the region and began his expedition. Before such a difficult expedition in the desert, he also met Captain Shakespear, an experienced traveler and the British political agent in Kuwait, and informed him about his plans and activities. Then he completed his expedition by visiting Riyadh, known as the center of Saudi power. After the expedition, Raunkiaer conveyed significant findings regarding the security, political, administrative, military, and social issues in the region, to the Governor of Basrah. More specifically, Raunkiaer mainly reported five settlements, such as Kuwait, Riyadh, Qasim, Nejd, and the Hufuf-Acyed road, and the related issues in the region. The Governor compiled Raunkiaer's observations, adding his own views and suggestions, into a report and forwarded it to the power center in Istanbul. According to the official report, the Governor of Basrah believed that the most important issue in the Nejd region and the Basrah Province was justice. He argued that due to the region's

distance from the power center and the lack of a judicial organization, the administrative order and laws did not have a deterrent effect on the public, which means that the law was not functioning adequately in the region. Citing the lack of security in the region, he also suggested establishing a military administration in the Nejd region and police stations equipped with Danish machine guns and cannons to ensure the security of caravans on the Hufuf-Acyed road. He emphasized that although there was currently silence and peace in the Nejd region, this did not mean that government authority had been fully established in the region. Raunkiaer and the Governor of Basrah analyzed the situation in the region from their own perspectives. The British Empire, on the other hand, exploited the situation to strengthen its regional influence. Raunkiaer openly stated that the Emir Mubarak of Kuwait was under the influence of the British Empire and Captain Shakespear, and that Faisal bin Saud in Riyadh felt fondness/sympathy for the British Empire. In other words, although formally under Ottoman rule, these local leaders tended to align with the British Empire. In this context, just before the First World War, the Ottoman Empire was trying to maintain its rule/control in the Gulf region and to stand against its rivals. Against this background, the official report/document dated May 2, 1912, contains significant data for understanding the bureaucracy, center-province relations, the court system, security problems, and Britain's influence on the region in the last period of the Ottoman Empire.

This study mainly examines an official report/document containing Barclay Raunkiaer's observations on diplomatic, military, and administrative issues in the Gulf region, along with the views and suggestions of the Governor of Basrah, and analyzes the regional position of the Ottoman Empire and its competition with rival powers. Just before the First World War, the Ottoman Empire attempted to maintain its governance over the Gulf region while standing against the influence of the British Empire. In this context, the study reveals the challenges the Ottoman Empire encountered and the profound power struggle between the Ottoman Empire and the British Empire in the region.

2. METHODOLOGY

This study employed archival documents as primary sources within the framework of the qualitative research method, while also benefiting from key secondary sources in the existing literature to provide a comprehensive analytical foundation. The main data source is an official report prepared by the Governor of Basrah, Hasan Rıza Pasha, who added his own observations with the findings of the Danish traveler/explorer Barclay Raunkiaer: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1912, May 2). Basra Körfezi'nde el-Hufuf yakınlarındaki bölge ile Bağdat ve Basra'daki tetkikat-ı fenniye icra etmiş olan Danimarkalı Barklayra Onkiyer'in seyahati hakkında verdiği askeri ve siyasi bilgiler (Osmanlı Arşivi, DH.İD. 129/9, 16.05.1330).

The primary source document under examination has been extensively analyzed in terms of content and context. The content analysis technique was used in the analysis of the document; prominent themes and actors were determined in this direction. In addition, an evaluation was made by examining the UK National Archive documents regarding Raunkiaer and his expedition. In the analysis process, the date of the document, May 2, 1912, was taken into consideration, and its relationship with the political, military, administrative, and social developments of the period was analyzed in a historical context.

Within this methodological framework, the study seeks to explain the regional position of the Ottoman Empire in the Gulf region and its geopolitical rivalry with the British Empire, aiming to shed light on the period's geopolitical dynamics through the analysis of archival documents.

3. BARCLAY RAUNKIAER'S EXPEDITION AND THE OFFICIAL REPORT OF THE GOVERNOR OF BASRAH

A delegation from the Royal Danish Geographical Society planned an expedition to explore the Gulf region and its surroundings in 1911. However, this scientific expedition was not welcomed by the British authorities, as they were suspicious of any European powers' activities in the region and perceived such activities as a threat to their regional influence and interest. Thus, the Danish delegation's application for expedition/travel permission was rejected by the British colonial administration in Egypt (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912; Perry, 2019). At this point, it was paradoxical that the British colonial administration regarded itself as the competent authority in a region formally under Ottoman rule and acted accordingly in making decisions. However, Barklay Raunkiaer, a young traveler/explorer who was in the delegation, did not give up the idea of an expedition and obtained the necessary permissions from the Ottoman administration. He set off from İstanbul and arrived in the Gulf. He met Emir Mubarak of Kuwait and received his permission and support to go further in the desert of Arabia (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912). In other words, Raunkiaer was able to reach the region despite the British's efforts to prevent him from the expedition. Before his expedition, he also met Captain Shakespear, the British political agent in Kuwait and an experienced traveler. Raunkiaer informed Shakespear about his travel plan and route. However, the London government had strict instructions not to help Raunkiaer and not to let him use British facilities in the region. However, Shakespear provided the necessary assistance as the government instructions reached him too late and he had a full view that Raunkiaer was travelling for scientific research (British Library, 1912). At last, Raunkiaer completed his challenging tour of the region by visiting Riyadh, known as the center of Ibn Saud's power in 1912 (Raunkiaer, 1969). After his expedition, Raunkiaer conveyed his observations and recommendations concerning the security, political, administrative, military, and social conditions of the region to Hasan Rıza Pasha, Governor of Basrah. His findings primarily focused on five key areas: Kuwait, Riyadh, Qasim, Nejd, and the Hufuf-Acyed road. More notably, he offered a comprehensive evaluation of these five strategic locations:

1. Kuwait: Emir Mubarak is under the influence of Captain Shakespear, a British political officer in Kuwait, and he is in favor of getting along well with the British government.
2. Riyadh: He (Barclay Raunkiaer) did not see Abdulaziz Pasha in Riyadh; his father Faisal was affiliated with (or formally tied to) the Ottoman government, while at the same time showing a certain degree of sympathy towards foreign powers, particularly the British Empire.
3. Qasim: In Qasim, there is a reservation from Ibn al-Rashid (the people were afraid of Ibn al-Rashid), and the Ottoman authority is weak.
4. Nejd Region: The development of the Nejd, its agricultural potential, and particularly its capacity to raise all kinds of animals.
5. The insecurity of the Hufuf-Ajed road. ((T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912).

When Raunkiaer's observations are examined, it is understood that the two important local leaders – Emir Mubarak of Kuwait and Emir Faisal of Riyadh– were under British influence or had affinity for the British Empire, although they were formally rulers/ruling families of the region under Ottoman rule. It also indicates that Captain Shakespear, the British political agent to Kuwait, could influence Emir Mubarak in his decisions. On the other hand, Raunkiaer stated that the Ottoman-backed Rashidis did not have a positive image and administrative power in Kasım and its surroundings, which could affect the İstanbul government's regional position

against the rivals. Additionally, Raunkiaer emphasized that the Nejd region was important in productive agricultural activities. The Nejd region was of geopolitical and geostrategic importance in addition to its agricultural wealth. In the broader region, not only were there power struggles among local actors, but the British Empire was also visibly striving to consolidate its regional influence (Kurşun, 1992; Kurşun, 1998; Kurşun, 2004; Parlak, 2022; Yüce, 2023). Also, Raunkiaer stated that road safety could not be fully established in all parts of the region and that the Hufuf-Acyed road was insecure for passengers. In this context, the local authority was in difficulty providing road security for the passengers there.

The Governor of Basrah compiled Raunkiaer's observations into a report, adding his own views and suggestions, and then submitted it to the power center/Istanbul. According to the report, the Governor believed that the most important issue in the Nejd region and the Basrah Province was justice. He argued that due to the region's distance from the power center and the lack of a judicial organization, the administrative order and laws did not have a deterrent effect on the public. Citing the vulnerability of security in the region, he also suggested establishing a military administration in the Nejd region and police stations equipped with Danish machine guns and cannons to ensure the security of caravans on the Hufuf-Acyed road. The Governor of Basrah recommended Danish weapons by saying, "...It is essential that the sergeants who are the commanders of the police station are equipped with a type of mitral rifle. These rifles are used in defense of positions in fortifications, and I think that they were invented by Danish factories, and the Ottomans experienced these rifles in 1907 and 1908." The Governor also stated that a similar suggestion had been made by the previous governor, Nazım Pasha (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912). In this regard, the regional security issues and solutions were on the agenda of the local administrators for a few years.

The Governor of Basrah stated that although the Nejd region had been tranquil recently, it did not mean that the authority had been fully established in the region. He said that a similar situation was observed in many parts of the Basrah Province. However, the Governor asserted that there was a widespread public perception that those who engaged in rebellious acts or challenged the ruling authority would go unpunished. He thought that the situation/the belief in the juridical mechanism was relatively worse in the Nejd region when compared with the others (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912). Thus, he reported the regional issues to the Istanbul government and/or the authorities, requesting that action be taken to change the situation in the region and leaving this responsibility to their discretion (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1912). Against this background, Hasan Rıza Pasha, the Governor of Basrah, revealed the facts in the region, suggested what needed to be done, and left the final decision to his superiors, knowing that the Istanbul government was the decision-making authority.

4. CONCLUSION: JUST BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Barclay Raunkiaer, a Danish explorer, went on an expedition in the Gulf Region and eastern part of the Arabian Peninsula under difficult conditions and shared the results/findings with Hasan Rıza Pasha, the Governor of Basrah. The Governor submitted Raunkiaer's observations, along with his views and suggestions, in a report to the İstanbul government. At this point, Raunkiaer and Hasan Rıza Pasha analyzed the situation in the region from their perspectives. Raunkiaer clearly stated that Emir Mubarak of Kuwait was under the influence of Captain Shakespeare and the British Empire, and that Faisal bin Saud in Riyadh showed an interest/sympathy in the British Empire. He also reported the difficulties, challenges, vulnerabilities, and fringes that he observed in central-provincial relations, security issues, and Ottoman-British relations in the region during the last period of the Ottoman Empire.

On the other hand, the Governor made significant observations regarding the region from a broader perspective, emphasizing the security dimension. He provided suggestions by highlighting the administrative, military, political, and social issues in the region and requested that the government take proactive steps against potential challenges. This official report/document dated May 2, 1912, contains important data concerning the bureaucracy, center-province relations, the court system, security issues, and the influence of the British Empire in the region during the last period of the Ottoman Empire. In other words, the Danish explorer and the Governor of Basrah provided a kind of “political topography” of the region just before the First World War.

5. REFERENCES

- British Library. (1912). *IOR/L/PS/10/259, File 1202/1912: Arabia: Travellers. Capt. F. F. Hunter.Herr Runkiar (Danish Expedition). Capt Shakespear*. Retrieved January 2, 2025, from http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100038059064.0x000008.
- Kurşun, Z. (2004). *Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar’da Osmanlılar 1871-1916*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahse’da Osmanlı hakimiyeti: Vahhabi hareketi ve Suud Devleti’nin ortaya çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Parlak, H. T. (2022). *Ahse Sancağında Osmanlı idari yapısı (1871–1914)*. (Unpublished master’s thesis). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Perry, J. L. L. (2019, December 31). *The Arabian adventure of Barclay Raunkiaer*. LinkedIn. Retrieved May 6, 2025, from <https://www.linkedin.com/pulse/arabian-adventure-barclay-raunkiaer-john-louis-lassen-perry/>.
- Raunkiaer, B. (1969). *Through Wahhabiland on Camelback*. New York: Frederick A. Praeger.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1912, May 2). *Basra Körfezi’nde el-Hufuf yakınlarındaki bölge ile Bağdat ve Basra’daki tetkikat-ı fenniye icra etmiş olan Danimarkalı Barklayra Onkiyer’in seyahati hakkında verdiği askeri ve siyasi bilgiler (Osmanlı Arşivi, DH.İD. 129/9, 16.05.1330)*.
- Yüce, S. (2023). *İngiltere’nin Sömürge Valisi Sir Ronald Storrs*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

**AUDIT QUALITY AND DEBT FINANCING COSTS: A SYSTEMATIC
LITERATURE REVIEW**

**DENETİM KALİTESİ VE BORÇLANMA MALİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ:
LİTERATÜR TARAMASI**

Mahmut Şamil EROL ¹, Ahmet AKGEMCİ ²

**¹Lisans Üstü Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Muhasebe ve
Finans, 0009-0004-0313-743X**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Muhasebe ve Finans Ana
bilim Dalı, 0000-0003-0019-5664**

Özet

Borçlanma maliyeti, firmaların finansmana erişiminde en kritik belirleyicilerden biridir. Son yıllarda bu maliyet üzerinde etkili olan unsurlar arasında denetim kalitesi giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Denetim kalitesi, yalnızca finansal bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği açısından değil, aynı zamanda yatırımcı ve borç verenlerin karar süreçlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Bu bağlamda, bu çalışma denetim kalitesi ile borçlanma maliyeti arasındaki ilişkiye yönelik ulusal ve uluslararası akademik literatürü sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması kapsamında 2006 ile 2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 27 çalışma analiz edilmiştir.

İlgili literatürde denetim kalitesinin genellikle Big Four (Büyük Dörtlü) denetimi, denetim görüşü, denetim süresi, gönüllü denetçi rotasyonu, analitik prosedür kullanımı ve denetim çabası gibi göstergeler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Genel eğilim, yüksek denetim kalitesinin bilgi asimetrisini azaltarak borç verenlerin algıladığı riski düşürdüğü ve böylece borçlanma maliyetlerini azalttığı yönündedir. Ancak gelişmekte olan ülke örneklerinde (örneğin Türkiye, Brezilya, Tunus) bu ilişkinin istikrarlı olmadığı; bazı durumlarda Big Four denetiminin daha yüksek maliyetle sonuçlandığı ya da borç verenlerin ilişki temelli kredi kararları doğrultusunda denetim kalitesinden ziyade başka faktörleri dikkate aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk, çevresel performans, firma büyüklüğü, kriz dönemleri ve sektör yapısı gibi bağlamsal değişkenlerin söz konusu ilişkiyi doğrudan etkileyebildiği bulgular arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, farklı ülkelerde farklı metodolojilerle elde edilen bulguları bir araya getirerek, alanyazında denetim kalitesi ve borçlanma maliyeti arasındaki ilişkiye dair genel bir çerçeve sunmayı hedeflemekte ve gelecekte yapılacak ampirik çalışmalara teorik bir zemin hazırlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Denetim kalitesi, bağımsız denetim, bilgi asimetrisi, denetçi rotasyonu, büyük dörtlü, borçlanma maliyeti, borç sermayesi maliyeti, finansman maliyetleri, firmalarda borçlanma,

Abstract

This study aims to systematically examine the national and international academic literature that explores the relationship between audit quality and the cost of debt. Audit quality plays a critical role in reducing information asymmetry by enhancing the reliability and transparency

of financial statements, thereby influencing firms' access to external financing and capital costs. A total of 27 scientific studies published between 2006 and 2025 were reviewed. These studies evaluate audit quality through various dimensions such as the presence of Big Four auditors, audit opinions, audit tenure, voluntary auditor rotation, use of analytical procedures, and audit effort.

Findings suggest that high-quality audit practices tend to lower creditors' perceived risk, thus contributing to a reduction in firms' cost of debt. However, several studies—particularly those conducted in developing countries such as Turkey, Tunisia, and Brazil—report that high audit quality does not always lead to a lower cost of debt. This suggests that the impact of audit quality is context-dependent. Factors such as firm size, industry characteristics, economic stability, corporate social responsibility performance, and environmental performance can significantly influence this relationship. Additionally, some studies highlight that creditors may prioritize relational lending behavior, timely financial disclosure, or asset collateral over formal audit quality indicators when assessing lending risk.

By thematically classifying the existing literature and comparing empirical results across countries and contexts, this study presents a comprehensive overview of the factors shaping the relationship between audit quality and the cost of debt. Ultimately, the review aims to provide a theoretical and methodological foundation for future empirical research on this topic.

Keywords: Audit quality, independent audit, information asymmetry, auditor rotation, Big Four, cost of debt, cost of debt capital, financing costs, corporate borrowing

RELATIONSHIP BETWEEN INDIVIDUAL MORAL VALUES AND ELECTRIC
VEHICLE PURCHASE INTENTION
BİREYSEL AHLAKİ DEĞERLERİN ELEKTRİKLİ ARAÇ SATIN ALMA NİYETİ
İLE İLİŞKİSİ

Akın Öner¹, Dr. Mustafa Kaplan²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası
İşletmecilik, ORCID: 0009-0006-9034-3665

²Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İşletme,
ORCID: 0000-0002-5205-2123

Özet

Çevresel sorunların azalmasına etki etmesi sebebiyle, elektrikli araçların benimsenmesi bir tür çevre dostu davranış olarak görülmektedir. Çalışmalar, çevresel kaygılar ve çevreyle ilgili sahip olunan bilgi gibi bazı çevre dostu motivasyonların, tüketicilerin elektrikli araçları benimseme tutumlarını ve niyetlerini olumlu yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Değer-İnanç-Norm Teorisi ele alınarak, tüketicilerin sahip olduğu ahlaki değerlerin çevresel duyarlılığı etkilediği, çevresel duyarlılığı yüksek olan tüketicilerinde daha çevre dostu tüketim yapma eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Elektrikli araç satın alma davranışının bir tür çevre dostu tüketim davranışı olarak tanımlanması sebebiyle, bireylerin sahip olduğu ahlaki değerlerin elektrikli araç satın alma davranışı üzerinde bir etkisinin olabileceği belirtilmiştir. Bu çalışma, Değer-İnanç-Norm Teorisi'nin temelini oluşturan egoistik değer, özgecil değer ve biyosferik değer yönelimleri ile elektrikli araç satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Egoistik değer kişisel çıkarlarla ilgilidir ve bir bireyin kaynakları, gücü ve başarıyı elde etme veya bunları koruma ihtiyacıyla ilişkilidir. Özgecil değer, başkalarına yardım etme ve başkalarının da refahını düşünme davranışlarını vurgulamaktadır. Biyosferik değer ise doğanın ve çevrenin kalitesini koruma davranışı ile ilişkilidir. Çalışma kapsamında, Değer-İnanç-Norm Teorisi'nin “değer” boyutunu oluşturan egoistik değer, özgecil değer ve biyosferik değer değişkenleri ile elektrikli araç satın alma niyeti arasındaki ilişkileri incelemek üzere 149 tüketiciye anket uygulanmıştır. İlk toplanan veriler üzerinde yapılan normallik testi sonucunda 139 geçerli anket elde edilmiştir. Normallik testi sonrasında yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda, özgecil değer değişkeninin ilk ifadesi analizden çıkarılmıştır. Bu ifade çıkarıldıktan sonra yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda yapı geçerliliğinin sağlandığı görülmüştür. Faktör analizi sonrasında elde edilen ölçeklerin güvenilirliği test edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, 5’li Likert tipinde oluşturulan 4 ölçeğin Cronbach alfa (α) katsayıları 0,705 ile 0,948 değerleri arasında yer almaktadır. Buna göre, faktör analizi sonrası elde edilen ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Güvenilirlik testinden sonra yapılan korelasyon analizi sonucunda, egoistik değer yargıları ile elektrikli araç satın alma niyeti arasında negatif ($r = -0,167$) ve anlamlı ($p < 0,05$) bir ilişki bulunurken, özgecil değer ($r = 0,173$; $p < 0,05$) ve biyosferik değer yargıları ($r = 0,146$; $p < 0,05$) ile elektrikli araç satın alma niyeti arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli araçlar, biyosferik değer, özgecil değer, egoistik değer

Abstract

Adopting electric vehicles is considered an environmentally friendly behavior because of their contribution to reducing environmental problems. Studies reveal that certain eco-friendly motivations, such as environmental concerns and environmental knowledge, can positively influence consumers' attitudes and intentions toward adopting electric vehicles. Examining the Value-Belief-Norm Theory, it has been noted that consumers' moral values affect their environmental sensitivity, and consumers with higher environmental sensitivity tend to engage in more environmentally friendly consumption. Since purchasing an electric vehicle is defined as a type of eco-friendly consumption behavior, it has been suggested that individuals' moral values may affect electric vehicle purchasing behavior. This study examines the relationship between egoistic value, altruistic value, and biospheric value orientations, which form the basis of the Value-Belief-Norm Theory, and the intention to purchase electric vehicles. Egoistic value is related to personal interests and is associated with an individual's need to obtain or protect resources, power, and success. Altruistic value emphasizes behaviors of helping others and considering others' welfare. Biospheric value is related to the behavior of protecting the quality of nature and the environment. Within the scope of the study, a survey was administered to 149 consumers to examine the relationships between the egoistic value, altruistic value, and biospheric value variables that constitute the "value" dimension of the Value-Belief-Norm Theory, and the intention to purchase electric vehicles. As a result of the normality test conducted on the initially collected data, 139 valid surveys were obtained. After the normality test, exploratory factor analysis was performed, resulting in the removal of the first statement of the altruistic value variable from the analysis. After removing this statement, the subsequent exploratory factor analysis confirmed construct validity. Following the factor analysis, the reliability of the obtained scales was tested. As a result of the reliability analysis, the Cronbach's alpha (α) coefficients of the four 5-point Likert-type scales ranged between 0.705 and 0.948. Accordingly, the scales obtained after factor analysis were determined to be reliable. The correlation analysis conducted after the reliability test revealed a negative ($r = -0.167$) and significant ($p < 0.05$) relationship between egoistic value judgments and the intention to purchase an electric vehicle, while positive and significant relationships were found between altruistic value ($r = 0.173$; $p < 0.05$) and biospheric value judgments ($r = 0.146$; $p < 0.05$) and the intention to purchase an electric vehicle.

Keywords: Electric vehicles, biospheric value, altruistic value, egoistic value

BUSINESS INNOVATION IN THE METAVERSE: NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

METAVERSE ÇAĞINDA İŞLETME İNOVASYONU: YENİ FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

Havvanur GÜNGÖR¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri,
0009-0005-4684-3120

ÖZET

Son yıllarda teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler, dijital dönüşüm sürecini ivmelendirmiş ve metaverse gibi yenilikçi kavramların iş dünyasında önemli bir yer edinmesine yol açmıştır. Metaverse, bireylerin sanal ortamlarda etkileşim kurarak alışveriş yapabildiği, iş faaliyetlerini sürdürebildiği ve sosyal ilişkiler geliştirebildiği dijital bir evren olarak değerlendirilmektedir. Eğitimden ticarete, sağlıktan eğlenceye kadar birçok sektörde metaverse'ün sunduğu fırsatlar genişlemekte ve işletmeler, bu dijital evrene uyum sağlayarak yeni iş modelleri geliştirmektedirler. Metaverse, mekânsal sınırları ortadan kaldırarak etkileşimli deneyimler sunan ve markalar için yenilikçi pazarlama stratejileri geliştiren bir dijital ortamdır. Bu sayede, işletmeler müşterilerine daha kişiselleştirilmiş ve erişilebilir hizmetler sunabilmektedirler. İşletmeler, bu teknolojiyi kullanarak iş süreçlerini dijitalleştirirken, müşteri deneyimini dönüştürmekte ve yeni gelir modelleri oluşturmaktadırlar. Metaverse tabanlı iş modelleri, sanal mağazalar, dijital ürünler, blokzincir destekli finansal sistemler ve NFT temelli mülkiyet hakları gibi birçok yenilikçi yaklaşımı içermektedir. İşletmeler, sanal dünyada mağazalar açarak müşterilerine etkileşimli alışveriş deneyimleri sunabilmekte ve dijital varlık satışları ile yeni gelir kaynakları yaratmaktadırlar. Özellikle e-ticarette, metaverse aracılığıyla tüketicilere kişiselleştirilmiş bir alışveriş ortamı sunmak, işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Bununla birlikte, metaverse yalnızca pazarlama ve satış alanında değil, iş süreçlerinin yönetimi ve çalışan deneyimi açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. İşletmeler, sanal ofisler ve toplantı odaları oluşturarak uzaktan çalışmayı daha verimli hale getirmekte ve ekip içi iletişimi güçlendirmektedirler. Böylece, iş gücünün daha esnek hale gelmesi ve küresel ölçekte yeteneklere ulaşım kolaylaşmaktadır. Öte yandan, metaverse ekosisteminin gelişimiyle birlikte bazı önemli zorluklar da ortaya çıkmaktadır. Veri gizliliği, siber güvenlik, yasal düzenlemeler ve teknolojik altyapısı gibi konular, işletmelerin bu sanal dünyaya adaptasyon sürecinde karşılaşılabileceği temel sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, şirketlerin metaverse uyum sürecinde karşılaşılabilecekleri riskleri tanımlamaları ve buna yönelik stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, metaverse iş dünyasında inovasyon ve dijital dönüşümün yeni bir boyut kazanmasına öncülük etmektedir. İşletmelerin bu ekosisteme uyum sağlayarak yenilikçi iş modelleri geliştirmeleri, sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı açısından büyük önem taşımaktadır. Metaverse'ün kullanım alanlarının genişlemesiyle birlikte, işletmelerin dijitalleşme sürecine nasıl entegre olacağı ve hangi sektörlerin bu dönüşümden en fazla etkileneceği daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu çalışma, metaverse çağında işletmelerin karşılaştığı fırsat ve zorlukları değerlendirerek, dijital dönüşüm bağlamında inovasyon stratejilerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma,

literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup, ilgili akademik kaynaklar ve güncel veriler ışığında derinlemesine bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Metaverse, işletme inovasyonu, dijital dönüşüm, yeni fırsatlar, zorluklar

ABSTRACT

Rapid developments in technology in recent years have accelerated the digital transformation process and led to innovative concepts such as the metaverse gaining an important place in the business world. The metaverse is considered as a digital universe where individuals can interact in virtual environments to shop, conduct business activities and develop social relationships. The opportunities offered by the metaverse are expanding in many sectors from education to commerce, health to entertainment, and businesses are developing new business models by adapting to this digital universe. The metaverse is a digital environment that offers interactive experiences by eliminating spatial boundaries and developing innovative marketing strategies for brands. In this way, businesses can offer more personalized and accessible services to their customers. By using this technology, businesses digitize their business processes, transform the customer experience and create new revenue models. Metaverse-based business models include many innovative approaches such as virtual stores, digital products, blockchain-enabled financial systems and NFT-based property rights. By opening stores in the virtual world, businesses can offer interactive shopping experiences to their customers and create new sources of revenue through digital asset sales. Especially in e-commerce, offering consumers a personalized shopping environment through the metaverse provides businesses with a competitive advantage. However, the metaverse offers significant opportunities not only in marketing and sales, but also in business process management and employee experience. By creating virtual offices and meeting rooms, businesses make remote working more efficient and strengthen team communication. This makes the workforce more flexible and facilitates access to talent on a global scale. On the other hand, some important challenges are emerging with the development of the metaverse ecosystem. Issues such as data privacy, cyber security, legal regulations and technological infrastructure are among the main problems that businesses may face in the process of adapting to this virtual world. Therefore, companies need to identify the risks they may face in the metaverse adaptation process and develop strategies accordingly. In conclusion, the metaverse is pioneering a new dimension of innovation and digital transformation in the business world. It is of great importance for businesses to develop innovative business models by adapting to this ecosystem in terms of sustainable growth and competitive advantage. With the expansion of the usage areas of the metaverse, it will become clearer how businesses will integrate into the digitalization process and which sectors will be most affected by this transformation. This study aims to reveal how innovation strategies are shaped in the context of digital transformation by evaluating the opportunities and challenges faced by businesses in the metaverse era. The research is based on a literature review and an in-depth examination has been conducted in the light of relevant academic sources and current data.

Keywords: Metaverse, business innovation, digital transformation, new opportunities, challenges

**RE-FUNCTIONALIZATION OF INDUSTRIAL HERITAGE IN THE CONTEXT OF
URBAN POLICIES: THE CASE OF ZONGULDAK ÜZÜLMEZ CULTURE VALLEY**

**KENTSEL POLİTİKALAR BAĞLAMINDA ENDÜSTRİYEL MİRASIN YENİDEN
İŞLEVLENDİRİLMESİ: ZONGULDAK ÜZÜLMEZ KÜLTÜR VADİSİ ÖRNEĞİ**

Dicle GÜLER ŞENGÜL

**Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, S.B.E/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli YL
0000-0002-5136-4192**

Özet

Endüstriyel mirasın korunması ve yeniden değerlendirilmesi, modern kamu yönetiminin kültürel alanla kesişiminde yer alan önemli uygulama alanlarından biridir. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren taşkömürü madenciliği ile gelişmiş olan Zonguldak'ta, Üzülmmez bölgesi, kömür madenciliğine dayalı endüstriyel mirasın mekânsal örneklerini barındırmaktadır. 1980 sonrası kömür madenciliği alanındaki endüstriyel küçülme sonrasındaki süreç içerisinde lavuar ve atölye gibi yapılar atıl durumda kalmıştır. Bu çalışma, hâlen uygulama süreci devam eden Üzülmmez Kültür Vadisi Projesi'ni, yaşanan sosyal-mekansal değişim bağlamında neoliberal kentsel politika gündeminin biçimlenişi açısından ele almaktadır. 2018 yılında başlatılan ve Zonguldak Valiliği ile Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı iş birliğinde yürütülen projede, söz konusu endüstriyel yapıların kültürel ve sosyal işlevlerle yeniden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Proje kapsamında, 1907 yapımı yığma taş Lavuar Binası ve 1936 yapımı betonarme Atölye Binası gibi tescilli endüstriyel yapıların, Jeopark Ziyaretçi Merkezi, müze-restoran ve kültürel etkinlik alanları gibi yeni işlevlerle değerlendirilmesi ve alanda rekreasyon alanları oluşturulması planlanmaktadır. Proje, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın Güdümlü Proje Desteği kapsamında yürütülmekte olup, Zonguldak İl Özel İdaresi tarafından koordine edilmektedir. Çalışma, projeye ilişkin resmi ve kurumsal dokümanların, projenin yasal dayanaklarının incelenerek ilk aşamada proje süreci ve kapsamının değerlendirilmesine ve ikinci aşamada endüstriyel mirasın yeniden işlevlendirmesinin Zonguldak düzeyinde neoliberal kentsel politika gündeminin biçimlenişi açısından incelenmesine dayalıdır. Çalışmanın Zonguldak'ta gelişen endüstriyel mirasa dayalı dönüşümün önemli bir bileşeni olan Üzülmmez Kültür Vadisi Projesinin incelenerek hem yerel bağlamda gelişen kentsel politikaların gelişimine hem de daha üst ölçekte neoliberal politikaların biçimlenişi açısından uygulamanın değerlendirilmesine dayalı olarak kamu yönetimi ve kentsel politika alanına katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Endüstriyel miras, yeniden işlevlendirme, kamu politikası, Üzülmmez Kültür Vadisi, Zonguldak

Abstract

The preservation and revitalization of industrial heritage constitute one of the key areas of practice at the intersection of modern public administration and the cultural sphere. In Zonguldak, a city that developed through coal mining since the late 19th century, the Üzülmmez district contains spatial examples of industrial heritage based on coal mining. Following the industrial decline in coal mining after the 1980s, structures such as coal washing plants (lavuar) and workshops were left idle. This study examines the Üzülmmez Culture Valley Project—still

in progress—in the context of socio-spatial transformation, focusing on the shaping of the neoliberal urban policy agenda.

Initiated in 2018 and carried out in collaboration between the Zonguldak Governorship and the Western Black Sea Development Agency, the project aims to repurpose these industrial structures with cultural and social functions. Within the scope of the project, it is planned that registered industrial buildings such as the 1907 masonry Lavuar Building and the 1936 reinforced concrete Workshop Building will be refunctionalized as a Geopark Visitor Center, museum-restaurant, and cultural activity venues, alongside the creation of recreational areas.

The project is being implemented under the Guided Project Support Program of the Western Black Sea Development Agency and coordinated by the Zonguldak Provincial Special Administration.

The study is based on a two-stage approach: first, the analysis of the project process and scope through the examination of official and institutional documents as well as the legal foundations of the project; and second, an assessment of the refunctionalization of industrial heritage in terms of how the neoliberal urban policy agenda is being shaped at the Zonguldak level.

It is expected that the study, by examining the Üzülmöz Culture Valley Project—an important component of the transformation based on industrial heritage in Zonguldak—will contribute to the field of public administration and urban policy by providing insights into the development of locally driven urban policies and the shaping of neoliberal agendas at a broader scale.

Keywords: Industrial heritage, re-functionalization, public policy, Üzülmöz Culture Valley, Zonguldak

SAĞLIKTA DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE UZMAN GÖRÜŞLERİNİN DİJİTAL ORTAMDA PAYLAŞILMASI

Yahya TOGAN¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sağlıkta Dijital Dönüşüm,
0009-0007-4808-8995

ÖZET

Dijital dönüşüm, bireylerin ve organizasyonların teknolojiyi ekonomik ve toplumsal fayda sağlamak amacıyla faaliyetlerine entegre etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Teichert (2019), dijital dönüşümü devamlı ve dinamik bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu çalışma kapsamında dijital dönüşüm; Schumpeter'in üç aşamalı yenilik modeline dayalı olarak da açıklanabilir. Bu modele göre teknoloji; icat, yeniliklerin ticarileştirilmesi ve yaygınlaşarak toplumda benimsenmesi olmak üzere üç aşamada etkili olur. Dijital dönüşüm ise bu teknolojik yeniliklerin bireyler ve kurumlar tarafından kendi işleyişlerine entegre edilmesiyle ekonomik ve toplumsal fayda yaratacak şekilde gerçekleşen bir süreçtir. Dijital dönüşümün etkili olduğu alanlardan biri de sağlık sektörüdür. Son yıllarda sağlıkta dijitalleşme kapsamında tıbbi teknolojide yaşanan gelişmeler, sağlık hizmetlerinin sunumu açısından önemli değişikliklere neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin de etkisiyle bu değişim hızlanmış ve dijital sağlık uygulamaları daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede; mobil sağlık uygulamaları, elektronik sağlık kayıt sistemleri, yapay zekâ tabanlı çözümler ve veri yönetimi gibi dijital dönüşüm uygulamaları sağlık alanında önemli yer tutmaktadır.

Sağlık hizmetlerine yönelik konsültasyon uygulamaları işlem sürecinin doğru yürütülmesinde önemli bir yere sahiptir. Konsültasyon, bir hekimin tedavi sürecini yürüttüğü hastası için bir başka uzman hekimin bilgi ve görüşüne başvurma süreci olarak tanımlanabilir. Günümüzde konsültasyonlar çoğunlukla yazılı ya da sözlü iletişimle analog biçimde yürütülmektedir. Telefon veya çeşitli mobil iletişim uygulamaları ile gerçekleşen bu süreç, çoğu zaman uzman hekimlerin fiziksel olarak bir araya gelmesini gerektirmektedir. Konsültasyon sırasında; hastaya ait demografik bilgiler, laboratuvar test sonuçları, radyolojik görüntüler, geçmiş tıbbi öykü gibi bilgiler genellikle basılı belgeler aracılığıyla sunulmaktadır. Bu durum hem zaman kaybına yol açmakta hem de birimler arası iletişimde yaşanan sorunlar nedeniyle tedavi süreç kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Çalışma kapsamında mevcut konsültasyon süreçlerinin zaman alıcı ve zorlayıcı olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, operasyon yetkinliğine sahip uzman doktorlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde öncelikle mevcut konsültasyon uygulamaları hakkında hekimlerin deneyim ve görüşleri alınmış, ardından geliştirilen mobil uygulamanın prototipi katılımcılara sunulurken bu tür bir sistemin faydalı olup olmayacağına dair değerlendirmeleri alınmıştır.

Uygulama; hastaya ait kimlik bilgileri, tıbbi geçmiş, laboratuvar sonuçları ve görüntüleme verilerinin sisteme yüklenmesini, bu verilerin ilgili uzman hekimlerle hızlı ve sistematik bir şekilde paylaşılmasını sağlamıştır. Konsültasyon talebinde bulunan hekim, uygulama üzerinden uygun uzmanı seçerek hasta bilgilerini iletmış; ilgili uzman hekim ise yine uygulama aracılığıyla değerlendirmesini ve görüşünü bildirmiştir. Bu sayede belgelerin kaybolma riski

azalmış, farklı birimler arasında daha koordineli ve etkili bir iletişim kurulmasına katkı sağlamıştır. Uygulama bununla birlikte uzmanların fiziki buluşmaya ihtiyaç duymadan hızlı ve güvenli bilgi paylaşımı yapmalarına olanak sağlamış; zaman kazancı, veri bütünlüğü ve tedavi hızında artış gibi katkılar sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkta Dijital Dönüşüm, Konsültasyon, Dijital Sağlık Uygulamaları

ABSTRACT

Digital transformation is defined as the process by which individuals and organizations integrate technology into their activities to achieve economic and social benefits. Teichert (2019) views digital transformation as an ongoing and dynamic process. In this study, digital transformation can also be explained based on Schumpeter's three-phase innovation model. According to this model, technology is effective in three stages: invention, commercialization of innovations, and widespread adoption by society. Digital transformation occurs as a process where these technological innovations are integrated into the operations of individuals and organizations to create economic and social benefits. One of the key areas where digital transformation is effective is the healthcare sector. Recent developments in medical technology within the scope of digitalization in healthcare have led to significant changes in the delivery of healthcare services. The impact of the Covid-19 pandemic has accelerated this transformation, and digital health applications have become more widely used. In this context, digital transformation applications such as mobile health apps, electronic health record systems, artificial intelligence-based solutions, and data management play a significant role in the healthcare sector.

Consultation applications for healthcare services play an essential role in ensuring the proper execution of the process. A consultation is the process by which a physician seeks the knowledge and opinion of another specialist regarding a patient's treatment process. Today, consultations are primarily conducted in analog form through written or verbal communication. This process, often carried out through phone calls or various mobile communication applications, frequently requires specialist physicians to meet physically. During consultations, patient demographic information, laboratory test results, radiological images, and past medical history are typically presented through printed documents. This situation leads to time loss and, due to communication problems between units, can negatively impact the quality of the treatment process.

This study is based on the idea that current consultation processes are time-consuming and challenging, and semi-structured interviews were conducted with expert doctors who have operational competence. During the interviews, doctors' experiences and opinions about the current consultation applications were gathered, and then the prototype of the developed mobile application was presented to the participants for their evaluation on whether such a system would be beneficial.

The application allows for the uploading of patient identification information, medical history, laboratory results, and imaging data to the system, ensuring that these data are shared quickly, securely, and systematically with the relevant specialist doctors. The doctor requesting the consultation selects the appropriate specialist through the application and transmits the patient information, and the relevant specialist then provides their evaluation and opinion through the application as well. This has reduced the risk of document loss and contributed to more coordinated and effective communication between different units. Moreover, the application enables specialists to share information quickly and securely without the need for physical meetings, offering benefits such as time savings, data integrity, and faster treatment processes.

Keywords: Digital Transformation In Healthcare, Consultation, Digital Health Applications

YAPAY ZEKÂNIN ETKİLEYİCİ PAZARLAMADA KULLANIMI: SANAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK TÜKETİCİ TUTUMU

Hatice İdil Ersavaş

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi (Tezli)
Yüksek LisansORCID: [0009-0001-4788-7476](https://orcid.org/0009-0001-4788-7476)

ÖZET

Bu araştırma, yapay zekâ destekli sanal etkileyicilerin, sosyal medya kullanıcıları üzerindeki bilişsel, duygusal ve davranışsal etkilerini incelemektedir. Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda, sanal etkileyicilerin izleyicilerle güçlü ve güvene dayalı bir bağ

kurmada yetersiz kaldıkları belirlenmiştir. Katılımcılar, sanal etkileyicilerin içeriklerini estetik ve yaratıcı bulmalarına rağmen, bu içeriklerin genellikle yapay ve samimiyezsiz olduğunu vurgulamışlardır. Güven eksikliği nedeniyle katılımcılar, sanal etkileyicilerin önerilerini satın alma kararlarında dikkate almamaktadır. Ayrıca, katılımcıların sanal

etkileyicilerle etkileşim düzeyleri düşük olup, daha çok pasif takip tercih edilmektedir. Özellikle teknoloji gibi uzmanlık gerektiren alanlarda sanal etkileyicilerin kısmen etkili olabildiği ifade edilse de, bu etkinin genellikle sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Araştırma

sonucunda, sanal etkileyicilerin daha inandırıcı, özgün ve kullanıcı odaklı içerik stratejileri geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, sanal etkileyicilerin dijital

pazarlamada etkili bir rol oynayabilmeleri için güven, samimiyet ve etkileşim temelli yeni yaklaşımlar benimsemeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal etkileyiciler, yapay zekâ, güven, kullanıcı etkileşimi, sosyal medya pazarlaması

OBEDIENCE AND RELIGIOSITY IN SELECTED MENA COUNTRIES AND TÜRKİYE

Heiko SCHUSS

Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül University, Department of Economics,

ORCID number: 0000-0001-9909-9255

Abstract

It is controversial whether and how Power Distance and Religiosity influence economic growth and economic structures. Ronald Inglehart, for example, supposed that obedience and religious faith as qualities to be fostered in the education of children influence negatively long-term economic growth. As measurements for power distance, obedience and religiosity were comparatively high in MENA countries and Türkiye in the past, this could contribute to an explanation for their lacking behind Western and Asian industrialized countries. But educational goals and values change over time, that is over generations. There was the expectation in modernisation theory that obedience and religiosity as values in society would diminish due to economic development. This paper aims at analysing how obedience and religious faith as educational goals, and power distance and religiosity in general have changed within the last decades in selected MENA countries and Türkiye. This study uses data from the World Values Survey (WVS). As the relevant questions have not been included in every country during every wave of the WVS, the study deals only with those countries included in the WVS where the relevant questions were asked. The results show that the selected MENA countries and Türkiye have indeed higher values in religiosity and obedience than most of the industrialized countries. The results fluctuate over time, but for some countries studied the level of obedience and religiosity as educational goals in children's education has diminished moderately or even considerably. At the same time these values have also decreased in some Western industrialized countries. Thus, the values of obedience and religiosity in most of the MENA studied and Türkiye are still higher than in the industrialized countries in the West and the industrialized countries in East Asia which have been taken for comparison.

Keywords: Religiosity, Obedience, Power Distance, MENA countries, Türkiye

1. INTRODUCTION

It is controversial whether and how Power Distance and Religiosity influence economic growth and economic structures. Ronald Inglehart supposed that in traditional societies with their restricted resources religions had the function to decrease the accumulation of capital, social mobility and conflict in order to keep the society stable. The same logic applies to Obedience and Power Distance. With industrialization and capitalism increased economic and social mobility became necessary. Inglehart therefore assumed that religion in general had a negative impact on long-term economic growth (Inglehart 1997). This general evaluation of religion and religiosity is problematic, as some forms or interpretations of religions are thought to be connected with economic success on the individual and societal level. One might refer here to Max Weber's study on the Protestant Ethic (Weber 1920).

Power Distance as a scientific construct was first introduced and measured by Geert Hofstede using data from a survey 1969-1972 among IBM employees world-wide (Hofstede 2001). In

	“As Is” PDI and Band	“Should Be” PDI and Band	Difference
Morocco	5,80 A	3,11 B	-2,69
South Korea	5,61 A	2,55 C	-3,06
Türkiye	5,57 A	2,41 D	-3,16
East Germany	5,54 A	2,69 C	-2,85
Iran	5,43 A	2,80 C	-2,63
Italy	5,43 A	2,47 D	-2,96
France	5,28 A	2,76 C	-2,52
West Germany	5,25 B	2,54 C	-2,71
Taiwan	5,18 B	3,09 B	-2,09
Kuwait	5,12 B	3,17 B	-1,95
Japan	5,11 B	2,86 C	-2,25
China	5,04 B	3,10 B	-1,94
Egypt	4,92 B	3,24 B	-1,68
USA	4,88 B	2,85 C	-2,03
Qatar	4,73 C	3,23 B	-1,50

this study the Power Distance Index (PDI) of the Arab region had a value of 80 (the values of the PDI ranged between 104 and 11), Türkiye 66 and Iran 58. The mean result for all countries was 57. Compared to some Western industrialized countries like Great Britain (35), Germany (35) and USA (40), the PDI in the Arab region, Türkiye and Iran was higher, but there were countries like France where the PDI with 68 reached a similar level. In East Asia, Japan (54), Taiwan (58) and South Korea (60) had PDI levels similar to Iran. What has to be taken additionally into consideration is that there were just few participants of Arab countries in Hofstede’s first survey. A newer study of Almutairi et al. (2021) showed that Arab countries have high Power Distance, but with considerable differences between countries: Egypt 80, Iraq 97, Lebanon 62, Libya 103, KSA 72, Kuwait 73, UAE 74. Whereas Hofstede’s study measured each of its value dimensions in one way, the GLOBE study in the 1990’s measured cultural value dimensions in two ways (As Is and Should Be). The “Should Be” index of Power Distance was found to be only positively related to two measures for competitiveness, but the “As Is” index of Power Distance was negatively correlated to measures of economic prosperity, competitiveness, success in basic science, life expectancy and the Human Development Index. This result supports the assumption that Power Distance is an impediment for economic development (House et al. 2004).

Considering the political systems in the MENA region where the majority of countries are authoritarian republics and monarchies (Cammatt et al. 2015, Henry & Springborg 2010), one

might assume that the high level of Power Distance in the MENA countries is related to the authoritarian political systems and both contribute to the economic problems of the region.

This clear picture becomes more complex, when one considers the results of the GLOBE study for Power Distance in MENA countries, especially compared to other countries. For the “As Is” results of the Power Distance Index (on a scale of 1 to 7) there are MENA countries and Türkiye in the highest band A, other MENA countries in band B, and Qatar in the lower band C (there are in all four bands A – D, with A being with the highest results of the PDI.) But in the same bands there are also industrialized Western and East Asian countries! The “Should Be” results are in general much lower in all countries, reflecting dissatisfaction and pressure for change to different degrees (see table 1). While the GLOBE study confirms the negative influence of Power Distance on economic prosperity, it proposes that this value dimension varies greatly among countries from the same geographic and cultural regions.

Table 1

Power Distance Index (PDI) in the GLOBE study for selected countries. Source: House et al. 2004.

Religiosity, Power Distance and other cultural values are transmitted via education in childhood and youth. The World Values Surveys, which was created by Ronald Inglehart, measures Religious Faith and Obedience as qualities to be fostered in the education of children relative to other educational goals. Ronald Inglehart found that both educational goals influence long-term economic growth negatively (Inglehart 1997). But educational goals and values change over time, that is over generations. This paper aims at analyzing how obedience and religious faith as educational goals, and power distance and religiosity in general have changed within the last decades in selected MENA countries and Türkiye. It compares them with some Western and East Asian countries which are leading in industrialization and economic development. Israel which is part of the MENA region has not been included in this as it differs in important characteristics from all its neighbor countries. This study uses data from the WVS. As the relevant questions have not been included in every country during every wave of the WVS, the study deals only with those countries included in the WVS where these questions were asked.

2. FINDINGS

2.1. Religious Faith

The results of the World Values Survey show that the percentages for Religious Faith as educational goal are in general much higher in the Middle Eastern countries and Türkiye than in the selected Western and East Asian countries. But in both groups, there are considerable differences between countries. Lebanon and Türkiye have lower percentages than the other MENA countries. In Türkiye this can be due to the influence of laicism which is a principle of the Turkish Republic and in Lebanon it might be due to the religious and confessional heterogeneity of the country. Among the Western countries the USA have much higher percentages, while Italy and South Korea start with relatively high numbers. In some countries of both groups the percentages fall considerably over time (e.g. Iraq, Iran, Morocco and USA, Italy, South Korea), in others, like Egypt, Jordan, Türkiye, they decrease just slightly. In the most recent wave 7, the results for Religious Faith as educational goal in all included MENA countries and Türkiye were higher than for the selected Western and East Asian countries, with the result for the USA just slightly lower than that of Lebanon. In spite of the differences within the region and changes over time, the difference between the MENA countries and Türkiye compared to the selected Western and East Asian countries is clear (see table 2 and table 3).

Table 2

Important Child Qualities: Religious Faith mentioned - MENA countries and Türkiye. Source: <https://www.worldvaluessurvey.org>, Online Data Analysis

	Wave 4 2000-2004	Wave 5 2005-2009	Wave 6 2010-2014	Wave 7 2017-2022
Algeria	76,8%	-	64,7%	-
Egypt	87,3%	89,8%	83,4%	81,7%
Iran	70,9%	71,4%	-	54,5%
Iraq	92,0%	89,9%	75,0%	62,3%
Jordan	83,9%	84,0%	79,8%	77,2%
Kuwait	-	-	73,8%	-
Lebanon	-	-	33,6%	35,3%
Libya	-	-	79,1%	70,7%
Morocco	89,2%	68,2%	77,6%	67,2%
Qatar	-	-	84,7%	-
Tunisia	-	-	76,1%	80,2%
Türkiye	44,1%	42,2%	39,7%	40,6%
Yemen	-	-	84,5%	-

Table 3

Important Child Qualities: Religious Faith mentioned – selected Western and East Asian countries. Source: <https://www.worldvaluessurvey.org>, Online Data Analysis

	Wave 3 1995-1999	Wave 4 2000-2004	Wave 5 2005-2009	Wave 6 2010-2014	Wave 7 2017-2022
China	3,3%	-	2,4%	1,2%	1,1%
France	-	-	8,7%	-	8,9%
Germany	11,6%	-	9,3%	12,1%	10,3%
Italy	-	-	34,4%	-	18,6%
Japan	5,8%	6,5%	5,6%	4,4%	4,4%
South Korea	16,6%	21,2%	21,5%	25,0%	10,0%

Taiwan	8,6%	-	8,9%	9,0%	10,0%
UK/ Great Britain	16,7%	-	18,8%	-	9,5%
USA	53,9%	52,1%	50,6%	43,1%	32,1%

2.2. Obedience

When it comes to Obedience as educational goal, the percentages are in general higher in the Middle Eastern countries and Türkiye than in the selected Western and East Asian countries. But the results are even more diverse than for Religious Faith. Lebanon has much lower percentages than the other MENA countries. The UK, USA and France among the Western countries and China and Taiwan among East Asian countries start with high percentages, but these decrease till wave 7. Among MENA countries there is no clear trend: In some countries (Morocco, Iraq) percentages fall considerably, in Tunisia they go up dramatically and in the other countries they move just moderately (see table 4 and table 5).

Table 4

Important Child Qualities: Obedience mentioned - MENA countries and Türkiye. Source: <https://www.worldvaluessurvey.org>, Online Data Analysis

	Wave 4 2000-2004	Wave 5 2005-2009	Wave 6 2010-2014	Wave 7 2017-2022
Algeria	56,2%	-	47,9%	-
Egypt	53,2%	67,6%	42,1%	55,7%
Iran	41,4%	32,4%	-	34,3%
Iraq	73,8%	73,3%	68,4%	56,6%
Jordan	46,2%	64,9%	56,2%	46,9%
Kuwait	-	-	56,3%	-
Lebanon	-	-	17,4%	9,8%%
Libya	-	-	59,0%	43,1%
Morocco	57,5%	50,9%	29,2%	36,2%
Qatar	-	-	46,9%	-
Tunisia	-	-	38,7%	75,5%
Türkiye	39,7%	45,8%	33,9%	34,1%
Yemen	-	-	70,0%	-

Table 5

Important Child Qualities: Obedience mentioned – selected Western and East Asian countries.
Source: <https://www.worldvaluessurvey.org>, Online Data Analysis

	Wave 3 1995-1999	Wave 4 2000-2004	Wave 5 2005-2009	Wave 6 2010-2014	Wave 7 2017-2022
China	29,3%	14,8%	13,8%	7,5%	5,7%
France	-	-	41,2%	-	25,9%
Germany	12,3%	-	15,8%	12,6%	11,5%
Italy	-	-	26,1%	-	23,3%
Japan	6,3%	4,3%	5,1%	5,0%	2,7%
South Korea	14,4%	13,2%	13,5%	8,7%	5,1%
Taiwan	33,2%	-	16,5%	11,1%	9,2%
UK/ Great Britain	49,6%	-	46,1%	-	15,6%
USA	37,6%	32,0%	28,3%	27,9%	20,5%

2.3. Türkiye

564

For Türkiye there exist more data points than for the MENA countries, as Türkiye participated in the WVS since the second wave. The results do not show a clear-cut trend, rather numbers for both Religious Faith and Obedience go up in wave 3 -5 and then decrease in wave 6 – 7. In sum, the results suggest that both educational goals remain broadly stable over time (see table 6).

Table 6

Data for Türkiye: Important Child Qualities: Religious Faith and Obedience mentioned. Source: <https://www.worldvaluessurvey.org>, Online Data Analysis

	Wave 2 1990-1994	Wave 3 1995-1999	Wave 4 2000-2004	Wave 5 2005-2009	Wave 6 2010-2014	Wave 7 2017-2022
Religious Faith mentioned	44,2%	50,9%	44,1%	42,2%	39,7%	40,6%
Obedience mentioned	31,4%	35,7%	39,7%	45,8%	33,9%	34,1%

3. CONCLUSION

The results for Religious Faith as educational goal indicate that religiosity was and is stronger in the MENA countries and Türkiye than in the selected Western and East Asian countries. But there are exceptions: in the USA the results are high and in Lebanon quite low. In both country groups, countries starting with high percentages have lower numbers over time.

The results for Obedience as educational goal show that MENA countries (with the exception of Lebanon) and Türkiye have mostly higher levels of Obedience than the selected Western and East Asian countries. These results fit more to the results for Power Distance of Hofstede, but they do not fit to the results of the GLOBE study (which had MENA countries, Türkiye, Western and East Asian countries mixed at different levels of Power Distance.) Whereas in Western and East Asian countries, those which started with higher percentages of Obedience show a decrease over time, there is no general trend for the MENA countries and Türkiye – in some countries the percentages go down, in others they stay more or less stable, in Tunisia they increase even considerably. In general, the high fluctuations between some of the results for individual countries in two subsequent waves raise some doubt about the reliability of the sampling used in those cases.

Within the MENA countries and Türkiye the results show considerable variations. It would be wrong to characterize the MENA region as homogeneous with regard to Religious Faith and Obedience as educational goals. While there are differences between these countries and the selected Western and East countries, the results shed also light on the differences and heterogeneity among the MENA countries and Türkiye.

While the values of Religious Faith and Obedience in a lot of countries become weaker, they stay higher in most of the MENA countries and Türkiye compared to the selected Western and East Asian countries. As it might be assumed that Obedience as an educational goal contributes to Power Distance which again influences economic prosperity negatively, this might imply that this cultural dimension has influenced economic development in the MENA region negatively over a long time. But there is no clear-cut pattern for religiosity and long-term growth. Especially the USA, which experienced economic growth since its foundation, started with high numbers for Religious Faith. The influence which the higher religiosity exerts on economic development depends not only on the strength of this value, but on how religion is interpreted in the different cultural, regional and national contexts.

4. SOURCES

Almutairi, S., Heller, M., & Yen, D. (2021). Reclaiming the heterogeneity of the Arab states. *Cross Cultural & Strategic Management*, 28(1), 158-176.

Cammett, M., Diwan, I., Richards, A., & Waterbury, J. (2015). *A political economy of the Middle East*. 4th edition, Westview Press.

Henry, C. M., & Springborg, R. (2010). *Globalization and the politics of development in the Middle East*. 2nd ed., Cambridge University Press.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage publications.

House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. (2004). *Culture, leadership, and organizations. The GLOBE study of 62 societies*, Sage Publications.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*, Princeton University Press.

Weber, M. (1920). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Die protestantischen Sekten und der Geist des Kapitalismus. Die Wirtschaftsethik der Weltreligion* (Vol. 1). JCB Mohr (Paul Siebeck).

For the World Values Survey: Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: All Rounds - Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. Dataset Version 3.0.0. doi:10.14281/18241.17; Access to the Online Data Analysis via <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp> , last access 03.05.2025.

**TOPOLOGICAL MORPHOLOGY OF NEUROLOGICAL SIGNALS IN DECISION
BIASES: HOMEOMORPHIC TRANSFORMATIONS AND A CANONICAL
STRUCTURAL APPROACH WITHIN THE BRAIN-BIAS-BEHAVIOR TRIANGLE**

**KARAR SAPMALARININ NÖROLOJİK SİNYALLERİNİN TOPOLOJİK
MORFOLOJİSİ: BEYİN-BİAS-DAVRANIŞ ÜÇGENİNDE HOMEOMORFİK
DÖNÜŞÜMLER VE KANONİK YAPISAL YAKLAŞIM**

Ömür SALTİK¹

¹Dr. Öğr. Üye Ömür SALTİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat,

orcid.org/0000-0001-8507-8971

Özet

Bu çalışma, bilişsel sapmaların nörolojik sinyallerle ilişkilendirilen etkilerini, geleneksel cebirsel dönüşüm yaklaşımlarının ötesinde, karar uzayında tanımlı topolojik yapılar aracılığıyla kavramsallaştırmaktadır. Her bir sapma, klasik fayda fonksiyonunu dönüştüren, sürekli ve yapı koruyucu bir operatör olarak ele alınmıştır. Bu dönüşümler çoğu durumda homeomorfizma ya da ona eşdeğer biçimde, özgün yapıyı bozmadan çalışan sürekli dönüşümler olarak tanımlanmakta ve karar süreçlerinde gözlemlenen nöral örüntülerle uyumlu şekilde modellenmektedir. Çalışmanın temel çerçevesi, üç düzeyden oluşan bir “Beyin-Sapma-Davranış” üçgeni ile kurulmuştur. İlk düzeyde, EEG kaynaklı ERP sinyalleriyle temsil edilen nöral aktivasyon yer alırken; ikinci düzeyde, bu nöral uyarılara karşılık gelen topolojik sapma dönüşüm fonksiyonları tanımlanmıştır. Üçüncü düzeyde ise, dönüşüme uğramış davranışsal karar çıktıları yer almaktadır. Literatüre dayalı ERP parametreleri ile oluşturulan bu üçlü model, farklı sapmalara ait nöral örüntüler ile davranışsal çıktılar arasında süreklilik ve dönüşebilirlik ilişkisini kurar. Model, bu dönüşümlerin hem sinyaller hem de fayda fonksiyonları düzeyinde yakınsama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu amaçla geliştirilen kanonik denklem sistemi, sapma dönüşümlerini bir topolojik uzayda sürekli ve terslenebilir biçimde tanımlar. Bu yapı, her sapmanın belirli bir topolojik deformasyon üzerinden diğer sapmalara dönüştürülebilir olduğu varsayımına dayanır. Çalışmada herhangi bir sapmalara terminal yapı olduğu ön kabulü yapılmaksızın, bu dönüşümler arasındaki yapısal benzerlikler matematiksel, nörofizyolojik ve davranışsal düzlemlerde gösterilmiştir. Bu kapsamda, bilişsel sapmalar yalnızca davranışsal eğilimler değil; aynı zamanda nöral düzlemde izlenebilir, topolojik olarak biçimlendirilebilir ve karar fonksiyonları düzeyinde yeniden yapılandırılabilir varlıklar olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, karar verme süreçlerinin dinamik, dönüşebilir ve sistematik bir yapı içinde anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Beyin-Sapma-Davranış üçgeni, kanonik denklem sistemi, onaylama yanılması, topolojik nörobilim, olay ilişkili potansiyel (oip)

Abstract

This study conceptualizes the neural correlates of cognitive biases not through conventional algebraic transformation approaches, but rather via topological structures defined within the decision space. Each bias is treated as a continuous and structure-preserving operator that transforms the classical utility function. These transformations are modeled in most cases as homeomorphisms or, equivalently, as continuous mappings that preserve the original structure

without deformation, and are aligned with neural patterns observed in decision processes. The theoretical framework of the study is built upon a three-tiered “Brain–Bias–Behavior” triangle. In the first layer, neural activation is represented by ERP signals derived from EEG data. In the second, these neural stimulations are associated with topological transformation functions specific to each bias. In the third, the behaviorally transformed decision outcomes are situated. Constructed using literature-based ERP parameters, this tripartite model establishes a relationship of continuity and transformability between neural patterns associated with different biases and their corresponding behavioral outcomes. The model demonstrates that these transformations exhibit a tendency to converge at both the signal level and the utility function level. To formalize these transformations, a canonical system of equations is developed, which defines bias transformations as continuous and invertible mappings within a shared topological space. This structure is based on the assumption that each bias can be transformed into others through specific topological deformations. Without presupposing any bias as a terminal structure, the study reveals structural similarities among these transformations across mathematical, neurophysiological, and behavioral dimensions. In this context, cognitive biases are treated not merely as behavioral tendencies, but also as neurologically observable, topologically shapeable, and decision-function-reconstructable entities. This approach contributes to a deeper understanding of decision-making processes as dynamic, transformable, and systematically structured systems.

Keywords: Brain–Bias–Behavior triangle, canonical equation system, confirmation bias, topological neuroscience, event-related potentials (erp)

CORPORATE PSYCHOPATHS
KURUMSAL PSİKOPATLAR

Bengi Ayrancı Aslan¹, Banu Tarhan Mengi²

¹org/0000-0002-2694-104X

²Prof. Dr, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, orcid. org/0000-0002-1803-8125

Özet

Kurumsal psikopatlar, empati eksiklikleri, manipülatif davranışları ve etik dışı tutumlarıyla iş dünyasında ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Genellikle stratejik zekâları, karizmatik kişilikleri ve ikna kabiliyetleri sayesinde organizasyonlarda hızla yükselerek etkili pozisyonlara gelebilirler. Ancak bu bireyler, kısa vadeli kazançlar uğruna uzun vadeli sürdürülebilirliği riske atarak çalışma ortamında güvensizlik, korku ve moral bozukluğu yaratırlar. Kurum içindeki etik standartları hiçe sayan yaklaşımları, ekipler arasında gerilimi artırarak iş tatminini ve çalışan bağlılığını düşürür. Aynı zamanda, astlarını manipüle ederek kurum içindeki güç dengesini kendi lehlerine çevirirler.

Kurumsal psikopatların yol açtığı zararlar sadece çalışma ortamıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda organizasyonların finansal ve itibari zarar görmesine de neden olabilir. Hile, dolandırıcılık ve etik dışı stratejilerle şirketleri zor durumda bırakan bu bireyler, uzun vadede kurumların sürdürülebilirliği açısından büyük riskler taşır. Maliyetleri artıran, hukuki sorunlara neden olan ve çalışan sirkülasyonunu hızlandıran bu yapı, şirket kültürüne de zarar vermektedir. Bu nedenle organizasyonların bu tehdide karşı etkili önlemler alması kritik önem taşımaktadır.

Kurumsal psikopati ile mücadelede, güçlü etik kuralların belirlenmesi, şeffaflık kültürünün teşvik edilmesi ve güven ortamının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, etkin iç denetim mekanizmalarının uygulanması, yöneticilerin farkındalığının artırılması ve çalışanların bilinçlendirilmesi bu sürecin önemli bir parçasıdır. Liderlerin etik değerleri ön planda tutarak çalışanlarını bu tür tehditlere karşı bilgilendirmesi, kurumsal sağlığın korunmasına katkı sağlar. Bunun yanı sıra, işe alım süreçlerinde psikopatik eğilimleri tespit edebilecek psikometrik testler kullanılması ve çalışanların düzenli olarak psikososyal destek alması da önemlidir. Bu çalışmada, psikopati ve kurumsal psikopat kavramı, kurumsal psikopatların iş dünyasında nasıl bir tehdit oluşturduğu ve bu tehditlerin organizasyonel yapıyı nasıl olumsuz etkilediği incelenecektir.

*Bu çalışma Bengi Ayrancı Aslan'ın 2025 yılında Prof. Dr. Banu Tarhan Mengi'nin danışmanlığında gerçekleştirdiği "Hile ve Kurumsal Psikopatlar: Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Anahtar kelimeler: kurumsal psikopatlar, beyaz yaka suçları, hile

Abstract

Corporate psychopaths pose a serious threat to the business world due to their lack of empathy, manipulative behaviors, and unethical attitudes. With their strategic intelligence, charismatic personalities, and persuasive abilities, they can quickly rise to influential positions within organizations. However, these individuals create an atmosphere of insecurity, fear, and low morale by jeopardizing long-term sustainability for short-term gains. Their disregard for ethical standards within the organization increases tension among teams, reduces job satisfaction, and

weakens employee commitment. At the same time, they manipulate their subordinates to shift the balance of power in their favor.

The damage caused by corporate psychopaths is not limited to the work environment; they also lead to significant financial and reputational losses for organizations. Through fraud, deception, and unethical strategies, they put companies at risk, posing long-term sustainability threats. Their presence escalates costs, leads to legal problems, and increases employee turnover, ultimately harming corporate culture. Therefore, it is crucial for organizations to take effective measures against this threat.

To combat corporate psychopathy, organizations must establish strong ethical guidelines, promote a culture of transparency, and foster a secure working environment. Additionally, implementing effective internal audit mechanisms, increasing managerial awareness, and educating employees on this issue are key aspects of the process. Leaders must uphold ethical values and ensure that their employees are well-informed about such threats to maintain corporate well-being. Furthermore, incorporating psychometric tests in recruitment processes to identify psychopathic tendencies and providing regular psychosocial support to employees are essential measures. This study examines the concepts of psychopathy and corporate psychopathy, how corporate psychopaths pose a threat to the business world, and how these threats negatively impact organizational structures. Moreover, it highlights the link between psychopaths, unethical behaviors, and white-collar crimes, while discussing the necessary precautions organizations should take to mitigate these risks.

*This study is derived from Bengi Ayrancı Aslan's doctoral dissertation titled "Fraud and Corporate Psychopaths: An Empirical Study", conducted under the supervision of Prof. Dr. Banu Tarhan Mengi in 2025.

Keywords: corporate psychopaths, white-collar crimes, fraud

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında organizasyonların karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, kurumsal psikopatların etkisiyle şekillenen toksik iş ortamlarıdır. Kurumsal psikopatlar, dışarıdan bakıldığında başarılı, karizmatik ve etkili liderler gibi görünebilirler. Ancak, bu bireyler derin bir empati eksikliği, manipülatif davranışlar, etik dışı tutumlar ve aşırı bencillik gibi psikopatik özellikler sergileyerek organizasyonların iç yapısını zayıflatır. Psikopatların stratejik düşünme yeteneklerini ve karizmatik kişiliklerini kullanarak çevrelerini manipüle etmeleri, çalışanlar arasında güvensizlik, korku ve moral bozukluğu yaratır.

Kurumsal psikopatlar, yalnızca kişisel ilişkilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda etik ve kanun dışı davranışlar sergileyerek organizasyonları ciddi şekilde zarara uğratabilirler. Beyaz yaka suçları, hile, dolandırıcılık ve manipülasyon gibi stratejilerle kurumların iç yapısını bozan kurumsal psikopatlar, kurumun sürdürülebilirliğini ve uzun vadeli başarısını tehdit eder. Bu durum, organizasyonların sadece verimliliklerini değil, aynı zamanda iç güven ve kültürlerini de zedeler.

Bu çalışmada, psikopati ve kurumsal psikopat kavramı, kurumsal psikopatların iş dünyasında nasıl bir tehdit oluşturduğu ve bu tehditlerin organizasyonel yapıyı nasıl olumsuz etkilediği incelenecektir. Ayrıca, psikopatların etik dışı davranışlar ve beyaz yaka suçlarıyla olan bağlantısını vurgulayarak, organizasyonların bu tür tehditlerle başa çıkmak için alması gereken önlemler tartışılacaktır.

2. PSİKOPATİ KAVRAMI

Psikopati, kökeni eski Yunanca'ya dayanan ve "*acı çeken ruh*" anlamına gelen bir terim olup empati yoksunluğu ile karakterize edilen, yaygınlığı yaklaşık %1 civarında olan önemli bir kişilik bozukluğudur (Çıkrıkçılı, 2018:13).

Psikopatinin tanımlanması tarihsel olarak birçok farklı şekilde yapılmıştır. İlk kez Fransız hekim Philippe Pinel, "*manie sans delire*" (*hezeyansız delilik*) terimiyle psikopatiyi açıklamıştır. Bu kavram, psikopatik özellikler gösteren ancak sanrısız belirtiler taşımayan, ahlaki değerlerden yoksun kişileri tanımlar (Çıkrıkçılı, 2018:14). Benjamin Rush, 1812'de psikopatları "*zeki, ancak sorumluluk ve empati duygusundan yoksun*" olarak tanımlamış ve onların "*iyi ile kötüyü ayırt etmekteki dengesizlikleri*"ni vurgulamıştır (Çarpar, 2017:13). James Pritchard, 1822'de bu durumu "*moral insanity*" (*ahlaki delilik*) terimiyle açıklayarak, bu kişilerin zekalarında bir azalma olmasa da, mizacında ve alışkanlıklarında bir bozukluk olduğunu belirtmiştir (Çıkrıkçılı, 2018: 14).

1891'de Alman psikiyatrist J.L. Koch, psikopatları tanımlarken "*psikopatik aşağılık*" terimini kullanmış ve bu bireylerin davranışlarının kalıtsal faktörlerle ilişkili olduğunu savunmuştur (Bekiroğlu, 2020: 14). 1904'te Emil Kraepelin, "*psikopatik kişilikler*" terimini, nevrotik ya da psikotik olmayan, ancak psikopatik özellikler gösteren bireyler için kullanmıştır. Kurt Schneider ise bu kişileri "*anormal durumları nedeniyle hem kendilerine hem de başkalarına acı çektiren insanlar*" olarak tanımlamıştır (Çıkrıkçılı, 2018:14).

Psikopati, tarihsel olarak çok çeşitli terimlerle tanımlansa da, psikiyatri alanında kişilik bozuklukları arasında ilk fark edilen hastalık olmuştur (Balcıoğlu, 2020: 20). 1941'de Harvey Cleckley, "*Mask of Sanity*" adlı eserinde, psikopatları daha ayrıntılı bir şekilde tanımlamış ve onların dışa dönük, cazibeli ve etkileyici yönlerini ortaya koymuştur (Barlak, 2012: 5). Cleckley, psikopatları tanımlarken aşağıdaki kriterleri belirlemiştir (Andrade, 2008: 329-330):

- Yüzeysel cazibe ve yüksek zeka
- Hezeyan ve mantıksız düşüncelerin yokluğu
- Psikonörotik tabloların olmaması
- Güvenilmezlik ve yalancılık
- Pişmanlık ve utanç hissi yokluğu
- Antisosyal davranışlar
- Zayıf muhakeme ve deneyimden ders alamama
- Patolojik benmerkezcilik ve duygusal bağ kuramama
- Majör duygusal tepkilerde yetersizlik
- Gerçekçi uzun vadeli hedeflerin olmaması

Cleckley, psikopatların bu özelliklerin hepsine birden sahip olmayabileceğini de vurgulamıştır (Moreira, Almeida, Pinto, ve Favero, 2014: 192). Cleckley, psikopatları "*kurnaz ve zekâsı kıvrak*", "*hoşsohbet*" ve "*olağanüstü bir cazibeye sahip*" bireyler olarak tanımlamıştır (Dutton, 2020: 50). Cleckley'e göre, psikopatik özelliklere sahip bazı bireyler, psikopatinin patolojik belirtilerini ustaca gizleyebilmekte ve toplumda normal bir şekilde işlev gösterebilmektedir (Bekiroğlu, 2020: 17).

Psikopatlar, başkalarının duygularını taklit edebilme becerisine sahip, manipülatif ve bencil kişilerdir. İstedikleri her şeyi elde etmek için başkalarını kullanabilirler ve eleştirildiklerinde ya da hayal kırıklığına uğradıklarında agresif ve kontrolsüz bir şekilde tepki verirler (Daynes & Fellowes, 2011: 23-24). Psikopatlar, çevrelerindeki insanları sömürmeye meyillidirler ve bir kaynağı tüketip yararını sağladıktan sonra başka bir kaynağa yönelirler. Onların yaşam tarzı, topluma bağımlı ve sömürücü olma eğilimindedir. Ayrıca, psikopatlar geleceği düşünmektense yenilik ve heyecan arayışına girerler.

Robert Hare, psikopatları, yüksek albenisi olan, manipülatif ve acımasız kişiler olarak tanımlamıştır. Bu bireyler, toplumsal kuralları çiğnerken empati ve içgörü eksikliğine sahiptirler. Ayrıca, psikopatlar genellikle suç işlemeye daha yatkındırlar; şiddet içeren suçlara eğilimleri, diğer suçlulara göre çok daha fazladır. Psikopatların şiddet kullanmaları, çoğunlukla sosyal ya da maddi çıkarlar elde etme amacına dayanır (Daynes & Fellowes, 2011: 28).

3. KURUMSAL PSİKOPATLAR

Kurumsal psikopat terimi, alt klinik psikopatik özellikler taşıyan ve bu özellikleri kurumsal ortamda işlevsel hale getiren bireyleri tanımlar. Bu terim, psikoloji alanındaki "*psikopati*" kavramı ile iş dünyasında yer alan "*kurumsal*" kavramının birleşiminden türetilmiştir. Kurumsal psikopatlar, toplumda genellikle fark edilmeyen, organizasyonlarda diğer çalışanlar gibi görünen ancak katkı sağlamayan kişilikleri ile tanımlanır (Oyewunmi vd., 2018: 150). Kurumsal psikopatlar genellikle yüzeysel çekici, kendine aşırı güvenen, patolojik yalancılar. Bu bireyler, başkalarını manipüle etmekte ve onları kandırmakta oldukça başarılıdır, ancak bu davranışları nedeniyle hiç pişmanlık duymazlar. Duygusal açıdan yüzeyseldirler, hesapçıdır ve empati yetenekleri yoktur. Kendi eylemlerinin sonuçlarına dair sorumluluk üstlenmezler. Soğukkanlılıkları ve manipülatif tavırları genellikle çevrelerinde fark edilmeden, güven kazanarak başkalarına zarar verebilecekleri pozisyonlara yükselmelerini sağlar (Deutschman, 2005: 44). Diğer psikopatlardan farklı olarak, kurumsal psikopatlar uzun vadeli stratejiler geliştirerek, hedeflerine ulaşmak için planlı bir şekilde hareket ederler. Bu beceri, onların kariyerlerinde başarılı olmalarına ve kişisel tatmin hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur (Boddy, 2009: 41). Kurumsal psikopatlar için güç ve maddi kazanç ön plandadır. Çalıştıkları organizasyonun başarısı ve topluma katkı sağlamak gibi meseleler, onların kişisel çıkarlarının gerisindedir. Kendi çıkarları, organizasyonun misyonunu ve çalışanlarının iyiliğini düşünmekten daha önemlidir. (Ying: 2).

3.1. Kurumsal Psikopatların Organizasyona Girişi

Kurumsal psikopatların organizasyonlara giriş süreci genellikle beklenenden daha hızlı ve kolaydır. Bu bireyler, çevrelerinde güçlü bir izlenim bırakmayı ve başkalarını manipüle etmeyi başaran kişilerdir. Diğerlerinin özel yaşamlarına sızabilen psikopatlar, benzer stratejileri organizasyonlarda da kullanarak hızla kabul görürler (Babiak & Hare, 2007: 103). İşe alım sürecinde kurumsal psikopatlar, ilk tanışmalarda çevrelerine son derece olumlu bir izlenim bırakma konusunda oldukça başarılıdır. Genellikle çevik, arkadaş canlısı, konuşkan ve duygusal olarak uyumlu bir profil sergilerler. Bu nitelikler, onları işe alım süreçlerinde sorumlu kişilere çekici kılar. Sakin, dengeli ve güvenilir bir izlenim bırakarak, gelecekteki vaatlerini de bu güvene dayandırarak inandırıcı hale gelirler (Boddy, 2009: 81). Bu taktikler, kurumsal psikopatların organizasyonlara hızlı bir şekilde girmelerine olanak tanıırken, aynı zamanda hızla yükselmelerine de zemin hazırlar. Boddy, modern iş dünyasının kaotik doğasının, psikopatların hızla kurumsal merdivenlerde tırmanmalarına olanak sağladığını öne sürmektedir. Hızlı değişim, sürekli yenilik ve dönüşüm gereksinimi, psikopatların bu tür ortamlarda daha rahat hareket etmelerini sağlar. Diğer çalışanlarla duygusal bağlar kurmadıkları için, değişen iş koşullarına daha kolay uyum sağlarlar ve bu da onları avantajlı kılar (Boddy, 2009: 80). Ayrıca, hızlı değişim gösteren organizasyonlarda denetim ve kontrol mekanizmalarının zayıf olması, psikopatların bu ortamlara kolayca girmelerini ve bir süre sonra denetim dışı kalmalarını mümkün kılar (Yazıcı, 2017).

3.2. Kurumsal Psikopatların Kullandığı Stratejiler

3.2.1. Cazibe, Manipülasyon, İstismar

Kurumsal psikopatlar, kendilerine faydalı olabilecek kişileri cezbetmek, çevrelerindeki kişileri manipüle etmek ve savunmasız bireyleri istismar etmek için çeşitli stratejiler kullanırlar (Babiak&Hare, 2006: 42). Bu kişiler çevrelerine hızla güven kazandırır. Çevrelerinde büyük bir sempati kazanmak için başkalarının ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamaya çalışır, ancak bu anlayış yalnızca kendi çıkarları için kullanılır.

Manipülasyon stratejileri genellikle uzun vadeli planlara dayalıdır. Kurumsal psikopatlar, işyerindeki pozisyonlarını güçlendirmek amacıyla başkalarını birbirlerine karşı kışkırtabilir ve çeşitli oyunlar oynayarak, zayıf noktalarını keşfeder ve bu bilgi ile stratejik çıkarlar sağlarlar.

3.2.2. Cesaretleri Kırılmış ve Sömürülen İşgücü

Kurumsal psikopatların varlığı, şirket kültürünü olumsuz bir şekilde etkileyerek, organizasyonun genel ahlaki ortamını bozar ve çalışanlar üzerinde cesaret kırıcı bir etki yapar. Bu kişiler, kasıtlı olarak zorbalık ve istismar ortamları yaratır, çalışanları birbirine karşı daha mesafeli ve duyarsız hale getirir. Çoğu

zaman akranlarını aşağılamak ve onlara bağırarak korku yaratmak, psikopatların başvurdukları yöntemlerden biridir. Böylece, çalışanlar arasında daha az işbirliği, hoşgörü ve destek görülür (Ying, 7).

3.2.3. İş Yeri Çatışması ve Zorbalık

Kurumsal psikopatlar, işyerindeki çatışmalara sıklıkla sebep olurlar. Bu çatışmalar, kaynak sıkıntıları, işbölümü problemleri, iletişim eksiklikleri ve farklı hedeflerden kaynaklanabilir. Ancak kurumsal psikopatlar, bu çatışmaları sadece yönetmekle kalmaz, aynı zamanda bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, güveni zedeler ve çalışanlar arasında güvensizlik ortamı yaratırlar. Bu durum, işyeri stresini artırır, verimliliği düşürür ve çalışanların işten ayrılma niyetini tetikler. Psikopatlar, bu tür çatışmalarla çalışanları birbirine düşürerek, kendi güçlerini pekiştirirler (Erenler Tekmen vd., 2020: 351).

Bunun yanı sıra, kurumsal psikopatlar, çalışanları sindirmek ve sorgusuz itaat sağlamak amacıyla zorbalığı bir araç olarak kullanırlar. Psikolojik manipülasyon, dedikodu yapma, iftira atma ve küçümseme gibi yöntemlerle çalışanları baskı altına alırlar. Bu tür davranışlar, çalışanların özsaygısını zedeler ve moral bozukluğuna yol açar. Zorbalık, aynı zamanda psikopatların hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştıran bir strateji olarak işlev görür, çünkü çalışanlar, psikopatlarla yüzleşmekten ve onlara karşı çıkmaktan korkarlar. Bu korku, iş yerindeki hiyerarşik yapıyı güçlendirirken, çalışanların üretkenliğini ve yaratıcı düşünme becerilerini engeller (Boddy, 2009: 96).

Zorbalığın bu tür psikolojik etkileri, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda organizasyonel düzeyde de uzun vadeli zararlara yol açar. İş yerindeki stres ve psikolojik baskı, çalışanların tükenmişlik, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunlar yaşamasına neden olabilir. Ayrıca, bu tür toksik bir ortamda çalışanlar, işlerini kaybetme korkusu nedeniyle daha düşük motivasyonla çalışırlar ve bu da organizasyonun genel performansını olumsuz etkiler.

3.3. Kurumsal Psikopatlarla Baş Etme Yöntemleri

Kurumsal psikopatlar, organizasyonların başarısını ve itibarını ciddi şekilde tehdit edebilecek önemli tehlikeler oluşturmalar. Yönetim teorisyenleri ve psikologlar, bu tür bireylerin tanınması ve etkili bir şekilde yönetilmesi durumunda, şirketlerin başarısızlıklarını ve skandallarını önleyebileceklerini savunmaktadır (Kuhn, 2020: 77). Özellikle, kurumsal psikopatların çoğu, beyaz yakalı suçlar işleyen bireylerdir, bu nedenle erken tespit edilmeleri, şirketlerin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Kurumsal psikopatları tespit etmenin ilk adımlarından biri, işe alım sürecinde potansiyel psikopatik eğilimleri tanımadır. Psikopatların işe alım sürecindeki en büyük engeli, özgeçmişlerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesidir. Özgeçmişlerdeki abartmalar, sahte unvanlar, yanlış hizmet yılları veya kazanılmamış sorumluluklar, psikopatların sıkça başvurduğu manipülasyon yöntemlerindendir. Bu nedenle, özgeçmişlerin dikkatlice incelenmesi büyük önem taşır (Babiak & Hare, 2017: 214-217). Ayrıca, adayların geçmişi hakkında doğru bilgi edinmek için sabıka kayıtlarının doğrulanmalı ve referans kontrolleri yapılmalıdır. Psikopatlar, genellikle özgeçmişlerinde olumlu referanslar sağlamak amacıyla yanlış kişileri ya da var olmayan kişileri referans gösterirler. Bu sebeple, her referansın doğruluğunun teyit edilmesi gereklidir (Babiak & Hare, 2007: 235). Bu doğrulama süreçleri, özellikle endişe verici unsurların erken aşamalarda ortaya çıkmasını sağlar (Babiak & Hare, 2007: 237).

Kurumsal psikopatları tespit etmek için kullanılan bir diğer önemli yöntem, davranışsal tarama araçlarıdır. Örneğin, Hare'in Psikopati Tarama Aracı (BS360), bir kişinin işyerindeki meslektaşlarından, manipülasyon yapıp yapmadığı, başkalarına yalan söyleyip söylemediği gibi davranışlar hakkında geri bildirim almayı hedefler. Bu araç, psikopatların manipülatif ve etik dışı davranışlarını belirlemeye yardımcı olur. Ayrıca, bireylerin ağdalı dil kullanımı ve güven kazanarak başkalarını sömürme gibi eğilimlerini tespit etmeye yönelik bilgiler sunar. Robert Hare'in Psikopati Kontrol Listesi (PCL) gibi araçlar da, psikopatların empati eksikliği ve başkalarına zarar verme davranışlarını ölçmek için kullanılır. Bu tür araçlar, organizasyonlarda psikopatik eğilimleri olan bireyleri erken tespit etmek için oldukça etkili olabilir. (Boddy, 2005: 37).

Kurumsal psikopatlar, genellikle kaos yaratarak başkalarını manipüle etmeyi tercih ederler. Kaotik bir ortamda etkinlik göstermekte daha başarılıdırlar. Bu nedenle, organizasyonlarda sağlıklı bir izleme ve iç kontrol mekanizması kurmak, psikopatların etkinliklerini sınırlamak açısından kritik önem taşır. Etkin bir iç denetim, organizasyonlarda olası etik dışı ve kanun dışı davranışların tespit edilmesini ve zamanında müdahale edilmesini sağlar. İç kontrol sistemleri, çalışanların davranışlarını izlemek ve şirket politikalarına uygunluklarını sağlamak için kritik bir araçtır. Zayıf iç kontrol mekanizmaları psikopatların hile ve kanun dışı eylemlerini gerçekleştirmek için fırsat yaratır, bu yüzden denetim ve iç kontrol sistemlerinin sürekli olarak güçlendirilmesi gerekir. Düzenli iç denetimler, şüpheli davranışların erken aşamalarda tespit edilmesine olanak tanır ve bu da kurumsal psikopatların organizasyon üzerindeki olumsuz etkilerini azaltır. Ayrıca, iç kontrol sistemlerinin açık ve şeffaf olması, tüm çalışanların bu süreçlere güven duymasını sağlar ve psikopatların etkileme çabalarını sınırlayarak organizasyon kültürüne olumlu katkıda bulunur. (Langbert, 2010: 4).

İyi yapılandırılmış bir raporlama sistemi de önemli bir stratejidir. Çalışanlar, toksik davranışları bildirme fırsatına sahip olmalı ve yöneticiler, performans değerlendirmelerinde uyarı sinyallerine dikkat etmelidirler. Bu, organizasyon içinde daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturur ve çalışanların gelişim fırsatlarını artırır (Kuhn, 2020: 84). Ayrıca, şirket içinde mentorluk yapacak danışmanlar atamak da önemli bir adımdır. Bu danışmanlar, yöneticilerin astlarıyla ilişkilerini izleyebilir ve potansiyel olarak zararlı davranışları erken tespit edebilirler (Mehta & Maheshwari, 2014: 23).

Kurumsal psikopatlarla başa çıkmanın bir diğer etkili yöntemi, cezai yaptırımlar uygulamaktır. Davranışsal fail teorisine göre, bireyler kaybetmeye karşı daha duyarlıdır ve kültürel normları ihlal eden davranışlar için net cezalar uygulanması, psikopatların davranışlarını kontrol altına alabilir. Bu cezaların açık bir şekilde tanımlanması ve tutarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir (Kuhn, 2020: 85-86). Ayrıca, şirket içinde güçlü bir organizasyon kültürü oluşturmak, kurumsal psikopatların etkilerini en aza indirebilir. Ekip çalışması, sağlıklı güç dağılımı ve şirket içindeki değerler, psikopatların etkisini sınırlayarak daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturulmasına yardımcı olur (Sönmez, 2019).

Bunun yanı sıra, şirketlerin çalışanlarına bu tür kişilerle başa çıkabilme becerisi kazandıracak eğitimler sunması da önem arz etmektedir. Bu eğitimler, personelin psikopatik özellikleri tanıyabilmesini ve bu tür bireylerle etkili bir şekilde başa çıkabilmesini sağlar. (Langbert, 2010: 4).

3.4. Lider Rolündeki Kurumsal Psikopatlar

Liderlik üzerine yapılan tartışmalar genellikle liderliğin olumlu, etik ve doğru olduğu vurgusuyla şekillenir. Ancak bazı yorumcular, liderliğin karanlık yönlerinin sıklıkla göz ardı edildiğini, özellikle narsisistik kişilik ve kişisel çıkarlar için güç arayışının belirgin olduğu bir liderlik biçiminin genellikle görmezden gelindiğini belirtmektedirler. Karanlık liderliğin bu tür etkileri, kaynakların israfı, kariyerlerin mahvolması ve organizasyonel çöküşler gibi ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (Boddy vd., 2010: 125). Literatürde, kurumsal psikopatların liderlik pozisyonları aradığı ve bu pozisyonlara yerleştirilmeye eğilimli oldukları gözlemlenmektedir. Kuruluşlar, bir kurumsal psikopatı genellikle şu sebeplerle tercih etmektedir: Birincisi, şirketin performansında düşüş yaşandığında, bu durumu değiştirecek acımasız bir liderlik anlayışına ihtiyaç duyulmasıdır. İkincisi ise, sert ve disiplinli bir liderin daha yüksek verimlilik ve performans sağlayacağına dair yanlış inançtır. Başka bir deyişle, düşük performans sorunu, acımasız ve hedef odaklı bir liderin işe alınmasıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Ne yazık ki, Goldman'ın gözlemlediği gibi, kurumsal psikopatların sergilediği bazı toksik ve patolojik davranışlar, çoğu zaman normal yönetim uygulamaları olarak kabul edilmektedir (Sheehy vd., 2020: 5). Kurumsal psikopatlar, güçlü konumlar elde etmek için yoğun bir çaba harcarlar ve liderlik pozisyonlarına yükseldiklerinde, organizasyonları üzerinde büyük bir zarara yol açma eğilimindedirler. Bu tür liderler, şirketlere yalnızca finansal değil, aynı zamanda kişisel ve sosyal açıdan da yüksek bedeller ödetebilirler (Sheehy vd., 2020: 5). Babiak'a göre, bir liderin psikopat kişilik özellikleri, onun sorumluluk alma ve performans gösterme kapasitesini olumsuz etkiler. Ancak psikopatik liderlerin sadece kendi iş performanslarıyla değil, aynı zamanda altında çalışanların performansları üzerinde de yıkıcı

etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmalar, kurumsal psikopatlarla çalışan bireylerin, işyerlerine daha az bağlı olduklarını, motivasyonlarının düşük olduğunu, daha fazla işten ayrılma eğiliminde olduklarını ve işlerini ihmal ettiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, psikopatik liderlerin altında çalışanlar, amirlerinden ve işlerinden memnun olmadıklarını, iş-aile çatışmalarının arttığını ve daha sık psikolojik stres yaşadıklarını ifade etmektedirler (Palmen, Kolthoff, Derksen, 2021: 3). Yapılan iki farklı araştırma, psikopatik liderlerin işlevsiz Laissez-Faire liderlik tarzına sahip olduklarını ve bu tarzın çalışan memnuniyetsizliğini arttırdığını bulmuştur. Ayrıca, psikopatik liderlerin dolandırıcılık ve zimmete para geçirme gibi suçlarla ilişkilendirilebileceği de saptanmıştır (Palmen vd., 2021: 3). Son yıllarda yapılan araştırmalar, kurumsal psikopatlarla çalışan denetçilerin büyük bir kısmının, bu liderlerin sahtekarlık yaptığını bildirdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, kurumsal psikopatların etik dışı davranışlarını ve şirket içindeki olumsuz etkilerini teyit etmektedir (Sheehy vd., 2020: 5-6). Kurumsal psikopatların liderlik ettiği organizasyonlarda, çatışmalar, zorbalık, artan iş yükü ve zayıf iletişim gibi problemler sıkça gözlemlenir. Birleşik Krallık'ta yapılan bir araştırma, işyerindeki zorbalıkların %35'inin psikopatik liderlerin varlığıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Avustralya'daki bir araştırma ise, çalışan nüfusunun yalnızca %1'inden sorumlu olan psikopatik liderlerin tüm zorbalığın %26'sını oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu tür liderlik, çalışanların iş tatminini ve örgütsel bağlılıklarını azaltır, aynı zamanda genel sağlıklarını da olumsuz yönde etkiler ve psikolojik sıkıntıların yanı sıra geri çekilme davranışlarını da artırır (Rardın, 2017: 14-16). Psikopatik liderlerin sıkça insanları ve sistemleri manipüle etmeleri, yüksek riskli kararlar almaları ve etik dışı davranışlarda bulunmaları, organizasyonel çöküşlere ve yasal sorunlara yol açabilir. Bu tür liderlerin kararları, genellikle kuruluşların ve çalışanlarının sağlığını ve esenliğini tehlikeye atar (Sheehy vd., 2020: 5-6). Glos'h'a göre, yönetim etik dışı uygulamaları teşvik ettiğinde, kurumsal değerler tüm çalışanların davranış ve inançlarını derinden etkiler. Bir kurumsal psikopatin etik olmayan davranışları, zamanla diğer çalışanların da aynı şekilde hareket etmelerine yol açabilir. Bir psikopat lider, çevresindeki insanları yozlaştırmaya başlayabilir ve etik dışı yolları benimsemeleri için sosyal baskı oluşturabilir. Bu tür liderlik, çalışan hakları da dahil olmak üzere yasaların çiğnenmesine sebep olabilir (Rardın, 2017: 14-16). Boddy, Enron skandalı örneğini vererek, 2000'lerin sonlarında yaşanan küresel mali krizlerin arkasında kurumsal psikopatların etik olmayan uygulamalarının yer aldığını ileri sürmüştür (Oyewunmi vd., 2018: 150). Kurumsal psikopatların liderlik ettiği şirketler, daha yüksek kurumsal başarısızlık riskiyle karşı karşıyadır. Bu liderler, organizasyonlarının uzun vadeli çıkarlarına zarar vererek, kendi kısa vadeli zenginlik ve güç hedeflerine odaklanma eğilimindedirler. Çoğu zaman, terfi, ikramiye ve diğer menfaatler elde etmek için mali sonuçları manipüle ederler ve bu tür davranışlar, kendilerini ifşa etmekle tehdit edenlere karşı şiddet kullanmalarına kadar varabilir. (Ying: 7).

PWC, şirketleri, aşağıdaki davranışları sergileyen yöneticiler konusunda dikkatli olmaları için uyarmaktadır (Babiak & Hare, 2007: 135):

- Dürüstlükten yoksun faaliyetlerde bulunmak.
- Yüksek riskli spekülasyon girişimleri yapmak.
- Yasal yükümlülükler konusunda ihmalkar bir tutum sergilemek.
- Denetim ekibine karşı işbirliği yapmamak veya suistimallerde bulunmak.
- Kanıtlanmış bir sicile sahip olmamak.

Babiak ve Hare, kurumsal psikopatik liderlerin davranışlarına dair kırmızı bayrakları şu şekilde tanımlamışlardır:

- Ekip oluşturma ve fikir paylaşımında zorluk yaşamak.
- Personele kötü muamele etmek.
- Aldatıcı ve suç kabul etmeyen bir tutum sergilemek.
- Öngörülemez, dürtüsel ve agresif davranışlar sergilemek.

Benzer şekilde, Leslie ve Van Velsor, psikopatik lider davranışlarını dört ana başlıkta toplamıştır: Zayıf kişilerarası beceriler (kibirli, soğuk, duyarsız, aşırı hırslı), işi yapamama (güvene ihanet, takip etmeme), takım oluşturmama ve terfi sonrası geçiş zorlukları. Bu tür liderlik, çalışanların ruh hali, psikolojik sağlığı ve iş performansı üzerinde önemli olumsuz etkiler yaratır (Mathieu vd., 2014: 84).

3.5. Beyaz Yaka Suçları ve Kurumsal Psikopatlar

Beyaz yaka suçları, 1939 yılında Edwin Hardin Sutherland'ın sunduğu bir tebliğle tanımlanan, *"toplumda yüksek sosyal statüye sahip ve saygın bireyler tarafından işlenen suçlar"* olarak ifade edilen bir kavramdır. Sutherland, "suç" ve "mesleki fırsat" kavramları arasında doğrudan bir ilişki kurarak, bu suç türlerinin toplumsal yapıyı ve meslekleri nasıl etkileyebileceğine dair önemli bir perspektif sunmuştur (Bozkurt, 2011: 103). Özetle beyaz yaka suçları, *"saygınlığı ve mesleğine bağlı olarak yüksek sosyal itibarı bulunan kişilerin görevleri esnasında işledikleri suçlar"* şeklinde tanımlanabilir. (Mengi, 2009: 38).

Sutherland'ın beyaz yaka suçlarını tanımlarken kullandığı dört ana unsur şunlardır: (Şentürk & Kasap, 2013: 151)

- Suçun varlığı,
- Saygın bir kişi tarafından işlenmesi,
- Suçu işleyen kişinin yüksek bir sosyal konumda bulunması,
- Suçun, bir meslek icra edilirken gerçekleşmesi.

Beyaz yaka suçları, şu nitelikleri taşıyan suçlardır: (Bozkurt, 2011, s.103)

- Şiddet kullanmadan kazanç sağlama amacına yönelik eylemler içerir,
- Mesleki statü kullanılarak gerçekleştirilen dolandırıcılık faaliyetleridir,
- Bu suçlar, özel mesleki beceri ve fırsatların suistimali ile yapılır,
- Genellikle işletmelerde ya da kamu kurumlarında çalışan, teknik bilgiye sahip kişiler tarafından işlenir.

Birçok araştırma, beyaz yaka suçlularının kişilik özelliklerini, suç işlemeyen beyaz yakalı profesyonellerle karşılaştırarak ortaya koymuştur. Örneğin, Collins ve Schmidt (1993), suç işlemeyen beyaz yaka profesyonelleri, beyaz yaka suçlularına kıyasla daha sosyal, sorumluluk sahibi ve hoşgörülü olup, daha yüksek performans gösterdiklerini ifade etmektedir. Kolz'un (1999) yaptığı başka bir çalışmada ise, düşük vicdanlılık ve düşük uyumluluğun, çalışanların hırsızlık yapmaya daha yatkın olmalarına sebep olduğu bulunmuştur. Alalehto (2003) tarafından yapılan bir çalışma, beyaz yaka suçlularının meslektaşları tarafından daha dışa dönük olarak tanımlandığını ortaya koymuştur. Blickle, Schlegel, Fassbender ve Klein (2006) ise, daha yüksek hırsızlık, narsisizm, düşük vicdanlılık ve daha zayıf öz denetim düzeylerinin beyaz yaka suçluluğunu öngördüğünü tespit etmiştir (Ragatz vd., 2012: 982).

Mevcut araştırmalar, beyaz yaka suçlularının psikopatolojik ölçütlerde, suç işlemeyen beyaz yakalı profesyonellerden farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, beyaz yaka suçluları genellikle yüksek düzeyde depresyon ve kaygı sergilerler. Kaygı düzeyinde meydana gelen artış, beyaz yaka suçlularının tekrar suç işleme riskini artırabilir (Ragatz vd., 2012: 982). Beyaz yaka suçlularını tanımlayan kişilik özellikleri arasında makyavelizm, narsisizm, benmerkezcilik, bencillik, geçimsizlik, rekabetçilik, manipülatiflik, düşmanlık ve öfke yer almaktadır. Bu özellikler, psikopatik bireylerin işlerini daha verimli bir şekilde yapmalarını sağlayarak kurumsal dünyada değerli kabul edilmelerine yol açabilir. Psikopatik kişilikler, beyaz yaka suçlarına katılma konusunda daha fazla fırsata sahip olurlar ve doğaları gereği bu fırsatları değerlendirme eğilimindedirler. Bu nedenle, psikopatik özellikleri taşıyan bireylerin kurumsal kariyerlerde başarılı olmaları ve beyaz yaka suçlarına katılma olasılıkları yüksektir (Ray, 2007: 27). Psikopatik özellikler, beyaz yaka suçlarının ortaya çıkmasında önemli bir risk faktörü olarak kabul edilse de, bu iki olgu arasındaki doğrudan bağlantı henüz ampirik olarak

kanıtlanmamıştır; bu bağlantı daha çok teorik bir düzeyde tartışılmaktadır (Perri, 2022: 42; Clarkson & Darjee, 2022: 7).

Hare (1993), beyaz yakalı psikopatları, çekicilik, aldatma ve manipülasyon kullanarak dolandırıcılık yapabilen kişiler olarak tanımlar. Hare, adi beyaz yakalı suçlular ile psikopatik beyaz yakalı suçlular arasında suç işleme motivasyonları ve suçların doğası açısından önemli bir fark olduğunu öne sürer. Psikopatik beyaz yakalı suçluların suça olan ilgisi, yalnızca maddi çıkarlarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda aile üyeleri ve arkadaşlar gibi yaşamın diğer alanlarına da nüfuz eder. Bu bireyler, ağlarını ve statülerini güven sağlamak ve kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanabilirler. Ayrıca, Hare (1993) psikopatik beyaz yakalıların, dikkatli ve gizli davranarak kanunlardan kaçabildiklerini, yakalandıklarında ise suçluluk duygusu taşımadıklarını ve eylemlerinin yanlış olduğuna dair herhangi bir pişmanlık duymadıklarını ileri sürer (Ray, 2007: 28-29).

4. SONUÇ

Kurumsal psikopatlar, günümüz iş dünyasında giderek daha belirgin bir tehdit haline gelmektedir. Dışarıdan başarılı liderler gibi görünseler de, empati eksikliği, manipülasyon ve bencillik gibi psikopatik özellikleriyle organizasyonları derinden etkileyebilirler. Bu bireyler, stratejik düşünme, ikna kabiliyeti ve karizmatik kişiliklerini kullanarak çevrelerini manipüle eder ve çalışanlar arasında güvensizlik yaratırlar. Bu da, organizasyonun verimliliğini, sağlıklı iş ilişkilerini ve uzun vadeli başarısını ciddi şekilde tehdit eder. Kurumsal psikopatlar yalnızca kişisel ilişkileri bozan değil, aynı zamanda iş yerinde etik ve kanun dışı davranışlara da yol açan bireylerdir. Bu tür psikopatlar, kurumların iç yapısını bozmakla kalmaz, aynı zamanda hile yaparak organizasyonları maddi ve manevi zarara uğratabilirler. Bu tür tehditlerin önüne geçebilmek için organizasyonların güçlü etik kurallar, şeffaflık ve güven kültürüne dayalı bir yapı oluşturması büyük önem taşır. İç denetim süreçlerinin güçlendirilmesi, psikopatların hileli davranışlarını erken tespit edebilmek ve engellemek açısından kritik rol oynar. Yöneticiler, psikopatların manipülatif stratejilerini erken dönemde tanıyıp, bu tür davranışları önleyici tedbirlerle kontrol altına almalıdır. Ancak, kurumsal psikopatlarla mücadelede yalnızca yönetimsel stratejiler yeterli olmayacaktır. Tüm organizasyon kültürünün psikopatlarla karşı bilinçli ve dikkatli olması gereklidir. Bu bağlamda, her kademede farkındalık oluşturulmalı, çalışanlar psikopatik özellikleri tanıyabilmeli ve gerektiğinde harekete geçme cesaretine sahip olmalıdır. Organizasyonlar, açık ve net iletişim kanalları kurmalı, etik sınırları belirlemeli ve personeline doğru eğitimler vererek bu tehditlerin önüne geçebilirler. Ayrıca, yöneticiler ve liderler bu konuda örnek olmalı, kurumsal psikopatların yaratabileceği zararlara karşı duyarlı bir liderlik yaklaşımı benimsemelidir.

Sonuç olarak, kurumsal psikopatlarla başa çıkmak sadece organizasyonların sağlıklı bir işleyişini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda iş dünyasında etik değerlerin ve insan odaklı liderliğin yeniden inşa edilmesine katkı sağlar. Güçlü etik kurallar, bilinçli liderlik ve etkin denetim mekanizmaları, kurumsal psikopatların olumsuz etkilerinden korunmanın en etkili yollarıdır. Bu sayede, iş dünyasında daha adil, güvenilir ve verimli bir çalışma ortamı yaratılabilir.

KAYNAKÇA

- Andrade, J. T. (2008). The Inclusion of Antisocial Behavior in The Construct of Psychopathy: A Review of The Research. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 328-335
- Babiak, P., Hare, R.D. (2007). *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work*. New York: Harper Collins
- Balcıoğlu, Y. H. (2020). Kişiliğin Psikopati, Mizaç ve Karakter Boyutlarının Şizofreni Hastalarında Yineleyici Suç Üzerine Etkisi. (Tıpta Uzmanlık Tezi), Sağlık Bilimleri Üniversitesi Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim Kliniği, İstanbul.

- Barlak, M. S. (2012). Antisosyal Kişilik Bozukluğu Olan Bireylerde Psikopati Düzeyinin Disfonksiyonel Şemalar ve Zihin Kuramı Yetenekleriyle İlişisinin Belirlenmesi. (Uzmanlık Tezi), Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Servis Şefliği, İstanbul
- Bekiroğlu, B. (2020). Karanlık Üçlü Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin Klinik Bağlamda İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Boddy, C. R., (2009). Corporate Psychopaths in Australian Workplaces: Their Influence on Organisational Outcomes, (PhD Thesis), Curtin University, Dubai
- Boddy, C.R. (2005). The Implications of Corporate Psychopaths for Business And Society: An Initial Examination And A Call To Arms. *AJBBS*, 1 , 30-40.
- Boddy, C.R., Ladyschewsky, R., & Galvin, P. (2010). Leaders without ethics in global business: Corporate psychopaths, *Journal of Public Affairs*, 10(3), 121-138.
- Bozkurt, N. (2011). İşletmelerin Kara Deligi Hile Çalışan Hileleri. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çarpar, E. (2017). Tutuklu ve Hükümlü Servisine Ceza Sorumluluğu Belirlenmesi Amacıyla Yatırılan Olgularda Antisosyal Kişilik Bozukluğu ve Psikopati ile Hekimi Yanıltıcı Davranış Arasındaki İlişki. (Uzmanlık Tezi), Sağlık Bilimleri Üniversitesi Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim Kliniği, İstanbul.
- Çıkrıkçılı, U. (2018). Antisosyal Kişilik Bozukluğu Tanısı Alan Cinayet Hükümlülerinin Duygu Tanıma Davranışlarının Psikopati Açısından İncelenmesi ve Sağlıklı Kontrollerle Karşılaştırılması. (Tıpta Uzmanlık Tezi), İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Daynes, K., & Fellowes, J. (2011). *Hayatımızdaki Psikopatlar*, (Çev. Topaktaş, C. E.), İstanbul: NTV Yayınları.
- Deutschman, A. (2005). Is Your Boss A Psychopath?, In *Fast Company*, 96, 44 - 51.
- Dutton, K. (2020), *Olağan Psikopatlar Ermişler, Casuslar ve Seri Katillerden Hayat Dersleri*, (Çev. C. Duran), İstanbul: Domingo, Bkz Yayıncılık.
- Erenler Tekmen, E., Özkan Canbolat, E., & Sağlam, F. (2020). İşyeri Zorbalığına Çatışma Perspektifinden Bakışın Doğrusal ve Bulanık Mantık Yöntemleriyle Değerlendirilmesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10/1: 349-370.
- Kuhn, A. (2020). Corporate Psychopaths and their effect on leadership and corporate culture A guideline how to cope with psychopathy in a Corporation. (PhD Thesis), Graz, Graz University, Austria.
- Langbert, M. B. (2010). Managing Psychopathic Employees, *Cornell HR Review*, 1-5.
- Mathieu, C., Neumann C. S., Hare, R. D., & Babiak, P. (2014). A dark side of leadership: Corporate psychopathy and its influence on employee well-being and job satisfaction, *Personality and Individual Differences*, 59, 83-88
- Mehta, S. & Maheshwari, G. (2014). Toxic Leadership: Tracing the Destructive Trail. *International Journal of Management*, 5, 18-24.
- Moreira, D., Almeida, F., Pinto, M., & Favero, M. (2014). Psychopathy: a comprehensive review of its assessment and intervention, *Aggression and Violent Behavior*, 19(3), 191-195.
- Oyewunmi, A.E., & Akinnusi, D. M. (2018). Of Predators and Preys: Corporate Psychopathy and Employee Burnout as Parallels, *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 26, 149–156.
- Palmen D.G.C., Kolthoff, E. W., & Derksen, J. J.L. (2021). The need for domination in psychopathic leadership: A clarification for the estimated high prevalence of psychopathic leaders, *Aggression and Violent Behavior*. 61, 1-16.

- Perri, F. S. (2022). Tyrannical Rex: Psychopathic Corporate Leadership and White-collar Crime, *Journal of Forensic and Investigative Accounting*, 14, 39-53.
- Ragatz, L.L., Fremouw, W., & Baker, E. (2012), The Psychological Profile of White-Collar Offenders: Demographics, Criminal Thinking, Psychopathic Traits, and Psychopathology. *Criminal Justice and Behavior*, 39(7), 978-997.
- Rardin, E. A. (2017). *Corporate Psychopaths and Their Proclivity for Infiltrating Organizations*.(PhD Thesis), Southern Illinois University, USA.
- Ray, J. V. (2007). *Psychopathy, Attitudinal Beliefs, and White Collar Crime*. (Graduate Theses). University of South Florida, USA.
- Sheehy, B., Boddy, C., & Murphy, B. (2020). Corporate law and corporate psychopaths, *Psychiatry, Psychology and Law*, 0(0), 1–29.
- Doğru Yönetim. (2009), Erişim adresi: <http://www.dogruyonetim.com/tum-yazilar/is-hayatinda-psikopatlar/> Erişim Tarihi: 25.12.2024
- Şentürk, F., & Kasap, M. (2013). Beyaz Yaka Suçları ve Finansal Yolsuzluklar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 143-167.
- Tarhan Mengi, B. (2009). Beyaz Yaka Suçları ve Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Linkedin. (2017), Erişim adresi: <https://tr.linkedin.com/pulse/tak%C4%B1m-elbiseli-psikopatlar%C4%B1-nas%C4%B1l-farkedersiniz-yavuz-can-yaz%C4%B1c%C4%B1>, Erişim Tarihi: 20.12.2024
- Academia. Erişim adresi: https://www.academia.edu/34283650/Corporate_Psychopathy, Erişim Tarihi: 23.12.2024

EXAMINING THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN THE
RELATIONSHIP BETWEEN LIFE SATISFACTION AND PSYCHOLOGICAL
INFLEXIBILITY

ENLYAŞAM DOYUMU İLE PSİKOLOJİK KATILIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE
SOSYAL MEDYA BAĞIMLIĞININ ARACI ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Bagul CHARYYEVA¹, Umay Bilge BALTACI²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve
Rehberlik, Orcid ID :0009-0002-2016-6764

²Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
Orcid ID: 0000-0001-7754-3415

Özet

Amaç: Bu araştırmanın temel amacı, bireylerin yaşam doyumlarının psikolojik katılıkları üzerindeki etkisinde sosyal medya bağımlılıklarının aracı bir rolü olup olmadığını incelemektir. Bu kapsamda 2 araştırma sorusu oluşturulmuştur: 1. Yaşam doyumu, sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik katılık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? 2. Yaşam doyumu ile psikolojik katılık arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı bir rolü var mıdır? Yöntem: Araştırma, nicel yöntemle dayalı olarak tarama modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışma grubu, yaşları 18 ile 40 arasında değişen ve yaş ortalaması 20.9 (SD = 2.66) olan 498 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %77.9'u kadın, %22.1'i erkektir. Veri toplama aracı olarak Yaşam Doyumu Ölçeği, Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu, Kabul ve Eylem Formu-II ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Veriler, araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve bilgilendirilmiş onam alınan katılımcılardan çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen veriler Jamovi 2.4.8 programı ile analiz edilmiştir. Veri analizi; betimsel istatistikler, Pearson korelasyon analizi ve GLM aracılık modeli kullanılarak yapılmıştır. Bulgular: Araştırma bulgularına bakıldığında, yaşam doyumu ile sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik katılık arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Diğer yandan, sosyal medya bağımlılığı ile psikolojik katılık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumu ile psikolojik katılık arasındaki ilişkide kısmi bir aracı rol üstlendiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Yaşam Doyumu, Psikolojik Katılık, Sosyal Medya Bağımlılığı

Abstract

Purpose: The primary aim of this study is to examine whether social media addiction plays a mediating role in the effect of individuals' life satisfaction on psychological inflexibility. In this context, two research questions were formulated: 1. Is there a significant relationship between life satisfaction, social media addiction, and psychological inflexibility? 2. Does social media addiction play a mediating role in the relationship between life satisfaction and psychological inflexibility? Method: This study was conducted within the framework of a survey model based on a quantitative research method. The study group consisted of 498 voluntary participants aged between 18 and 40, with a mean age of 20.9 (SD = 2.66). Among the participants, 77.9% were female and 22.1% were male. The data were collected using the Satisfaction with Life Scale, the Bergen Social Media Addiction Scale – Short Form, the Acceptance and Action

Questionnaire-II, and a Personal Information Form. Data were gathered online from participants who voluntarily agreed to participate and provided informed consent. The collected data were analyzed using the Jamovi 2.4.8 software. Data analysis was conducted through descriptive statistics, Pearson correlation analysis, and GLM mediation model. Findings: The findings of the study revealed significant negative correlations between life satisfaction and both social media addiction and psychological inflexibility. On the other hand, a significant positive correlation was found between social media addiction and psychological inflexibility. Furthermore, social media addiction was found to partially mediate the relationship between life satisfaction and psychological inflexibility.

Keywords: Life Satisfaction, Psychological Inflexibility, Social Media Addiction

GERONTOLOGY SCIENCE
GERONTOLOJİ BİLİMİ

Zeliha ÇALIKOĞLU¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji
Anabilim Dalı, Yaşlılık Sosyolojisi, Sakarya, Türkiye, 0009-0003-4621-8769

Prof. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Sakarya, Türkiye, 4950-1122-3825-1417

Özet

Yaşlanma, insan yaşamının kaçınılmaz ve evrensel bir evresidir. Her birey, yaşam süresi elverdiği ölçüde yaşlılık dönemine ulaşmaktadır. Bireyin yaşam süresi boyunca kaçınılmaz olarak deneyimleyeceği bu evre, yalnızca kişisel değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da etkileyen bir dönüşüm sürecidir. Bu nedenle yaşlılık, sadece bireysel değil toplumsal bir sorumluluk alanı olarak ele alınmalı ve buna uygun olarak disiplinler arası bir uzmanlıkla değerlendirilmelidir. Özellikle sosyal gerontolojiye yapılan vurgu, yaşlanmanın sosyal boyutunu merkeze alarak, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımı, aktif yaşlanma ve toplumsal bütünlük açısından yaşlılığın nasıl deneyimlendiğine dair sosyolojik bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda yaşlılık olgusu; sağlık, psikoloji, ekonomi, eğitim gibi pek çok disiplinin ilgi alanına girmekte ve bu alanlarda olduğu gibi yaşlılık sürecine özgü bir uzmanlaşmayı da gerekli kılmaktadır. Yaşlılık sürecinin sağlıklı ve işlevsel biçimde yürütülebilmesi, ancak önceden alınacak önlemler ve disiplinler arası yaklaşımlarla mümkün olabilir. Bu çalışma, yaşlanma sürecini merkezine alan gerontoloji bilimini teorik bir perspektiften ele almakta; gerontolojinin kapsamı, temel kavramları ve diğer disiplinlerle olan ilişkisini tartışmaktadır. Özellikle geriatri ile arasındaki farklara değinilerek, gerontolojinin yalnızca tıbbi değil aynı zamanda sosyal, psikolojik ve kültürel yönleriyle yaşlılığı ele alan daha kapsayıcı bir bilim dalı olduğu vurgulanmaktadır. Geriatri daha çok yaşlı bireylerin hastalıklarının tanı ve tedavisine odaklanırken, gerontoloji yaşlanma sürecini bütünsel bir bakış açısıyla inceler. Türkiye ve Dünya ölçeğinde yaşlı nüfus oranlarına ilişkin güncel istatistikler üzerinden yapılan değerlendirmeler, yaşlanmanın artık yalnızca bireysel değil toplumsal bir mesele haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sosyal gerontoloji disiplini yaşlılık sosyolojisi alanında, yaşlanmanın bireysel deneyimle sınırlı kalmayıp, toplumsal dinamikler içinde şekillendiğini göstererek; yaşlılık süreçlerinin daha eşitlikçi, kapsayıcı ve sosyal açıdan destekleyici bir biçimde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu literatür taraması gerontoloji biliminin yaşlılık sürecine yönelik farkındalık yaratma ve yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırma konusundaki önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Yaşlanma, Gerontoloji, Yaşlılık, Geriatri, Sosyal Gerontoloji

Abstract

Aging is an inevitable and universal phase of human life. Every individual reaches old age to the extent that their life span allows. This phase, which an individual will inevitably experience throughout their life span, is a transformation process that affects not only the individual but also the social structure. Therefore, old age should be considered not only as an individual but also as a social responsibility area and should be evaluated accordingly with an interdisciplinary

expertise. The emphasis on social gerontology in particular, by focusing on the social dimension of aging, offers a sociological perspective on how old age is experienced in terms of the participation of elderly individuals in social life, active aging and social integrity. In this context, the phenomenon of old age is of interest to many disciplines such as health, psychology, economics and education and, as in these fields, it also requires a specialization specific to the aging process. The healthy and functional conduct of the aging process is only possible with precautions to be taken in advance and interdisciplinary approaches. This study examines the science of gerontology, which focuses on the aging process, from a theoretical perspective; It discusses the scope, basic concepts and relationship with other disciplines of gerontology. It is emphasized that gerontology is a more comprehensive branch of science that deals with not only medical but also social, psychological and cultural aspects of old age, especially by mentioning the differences between geriatrics. While geriatrics focuses more on the diagnosis and treatment of diseases of elderly individuals, gerontology examines the aging process from a holistic perspective. Evaluations made on current statistics on elderly population rates in Turkey and the world reveal that aging has become not only an individual but also a social issue. In this context, the discipline of social gerontology argues that aging processes should be addressed in a more egalitarian, inclusive and socially supportive manner in the field of the sociology of old age, by showing that aging is not limited to individual experience but is shaped within social dynamics. This literature review draws attention to the importance of gerontology in creating awareness about the aging process and improving the quality of life of elderly individuals.

Keywords: Aging, Gerontology, Old Age, Geriatrics, Social Gerontology

1. GİRİŞ

Yaşlanma, insan yaşamının kaçınılmaz bir evresi olup yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal, psikolojik ve kültürel boyutları olan çok yönlü bir süreçtir. Dünya genelinde ve Türkiye’de artan yaşlı nüfus, yaşlanma olgusunu sosyal bilimlerin merkezine taşımıştır. Bu bağlamda gerontoloji bilimi, yaşlanma sürecini disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alan önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, gerontoloji biliminin tanımını, kapsamını, geriatri ile farklarını, sosyal gerontoloji alanındaki yaklaşımları ve Türkiye ile dünya ölçeğinde yaşlılık durumunu kuramsal bir çerçevede değerlendirmektir.

Gelişim evrelerimizi var eden basamakta yaşlılık ve yaşlanma olgusu kapsamında, büyük bir hizmet gösterilerek doyumunun gerçekleştirilmesi gereken alanı var etmesiyle ilgili konunun gündemini var etmektedir. Yaşlılık dönemi, her alanda kendisini sorunları ve ihtiyaçlarıyla var eden bir kesimi var etmiştir. Bu kapsamıyla da gerçekleştirilmesi gereken çalışmaların da ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu çalışmayla da yaşlılık olgusunu tanımlayışımız, konuyla ilgili uzmanlaşmayı doğuran gerontoloji biliminin genel kapsamına dair bilgi kazanımının gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılacaktır. Yine devamında yaşlılık dönemi ihtiyaç, beklenti, sorunları ve bunlar karşısında gerçekleştirilen politikalar düzleminde sosyal hizmetler, sosyoloji bünyesindeki yürütülen çalışmalarıyla ilgili konu anlaşılmayı hedeflemektedir.

Gerontoloji ve geriatri kavramlarının kavramsal ve amaçsal farklılığına dair elde ettiğim bulgular neticesinde ayrımının netleştirilmesi sağlanacaktır. Yine akabinde, yaşlanma oranlarının geçmişten günümüze gelmiş olduğu rakamsal verilere değinilerek, yaşlı bireylere dair sosyolojik bir görünüm bağlamında çıkarımı gerçekleştirilecektir. Bununla alakalı sosyolojik zemine oturtulması adına yaşlı bireyler için kurulmuş olan hizmetler bağlamıyla Türkiye’de ki gelişimsel oluşumuna dikkat çekilecektir.

İnsan yaşamındaki gelişimsel dönemlerle baktığımızda bebeklik, çocukluk ve ergenlik hallerindeki süreçlerde sürekli bir fiziksel büyümeyi, olgunlaşmayı, değişimi ve dönüşümleri

ile karşı karşıya kalmaktayız. Dönemin devamında gelen yetişkinlik sürecini var eden orta yaş bünyesini var etmesiyle kimlik, sorumluluk, meslek gibi alanlarda bir yer edinmenin halini bilebilmektedir. Son dönemlerimiz ise konumuz bağlamında yaşlılığı içermektedir.

1.1.Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal temelini yaşlılık sosyolojisi oluşturmaktadır. Yaşlılık sosyolojisi, bireyin yaşlanma sürecinde karşılaştığı toplumsal değişimleri, sosyal rollerini ve toplum içindeki konumunu analiz eder. Gerontoloji, bu süreci yalnızca tıbbi bir boyutta değil, sosyolojik, psikolojik ve kültürel açılardan da ele alır. Geriatri yaşlı bireyin hastalıklarına odaklanırken, gerontoloji yaşlanma sürecini bir bütün olarak inceler. Sosyal gerontoloji ise yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımı, yaş ayrımcılığı ve sosyal dışlanma gibi konulara yoğunlaşarak yaşlılığın toplumsal yönüne ışık tutar.

1.1.2. Gerontoloji Bilimi Kavramsallaştırılmasına Dair

Gerontoloji kavram itibariyle, “yaşlı bilimi” olarak okunsa da aslında “yaşlanmanın bilimi” olarak da okumalarımızda anlam kazanabilmektedir. Bu anlam kazanımıyla anlaşılır olmaktadır ki dolayısıyla gerek akademik çalışma alanlarında, gerekse mesleki çalışma bağlamlarında gerontoloji bilimi sadece 65 yaş ve üzeri kısıtla kalmayıp, bu yaş sınırındaki kişileri amaç edinen bir yöntem olarak görülmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. (Borazan, 2019: 22). Zatendir ki “gerontoloji bilimi, kronolojik olarak insanların, yaşlı olarak kabul edilebileceği bir yaş sınırının olmadığını varsayar” (Uyğun, 2019: 3). Bununla beraber yaşlı bireylerin biyopsikososyal ihtiyaçlarının karşılanması kapsamı doğrultusunda uzmanlık alan bilgisini içermektedir.

Yaşlılık olgusu, bir anda dönemsel olarak ulaşılan bir süreç olmaması nedeniyle yaşlanmanın bilimi bağlamında gerontoloji alanının varlığı hele de ülkemizde zorunluluk arz etmektedir. Çünkü özellikle Türkiye’de genel olarak var olan kültürel kodlarımızın da işleniş noktasında yaşlı bireylere karşı sevgi, saygı, hürmet gibi davranışları sergilememiz bir zorunluluktan öte sorumluluk yüklediği için değer atf ettiğimiz kodlarımızdan sadece birini oluşturmuş olmaktadır. Kodlarımız sayesinde aracılığı neticesinde sosyal çalışmacılara bu sayede olduğundan çok daha ihtiyaç duyulmasının önemini yaratmaktadır. Çünkü önemindeki amaçsallığı, yaşlı bireylerin günlük yaşam pratiklerindeki ekonomik, politik, sosyal, fiziksel, ruhsal açılardan problemlere bulunan çözümleriyle birlikte aile içi ilişkilere dair sağlıklı yürütülmesi noktasında çok büyük önemini koruyarak var etmektedir. Bu kapsamlılığı sayesinde çok yönlü bir uzmanlık alanını var etmektedir.

Gerontoloji bilimi, yaşlılık ve yaşlanma görülen bireylerde var olan biyolojik, psikolojik ve fizyolojik boyutlarına sosyolojik perspektiften yaklaşılarak bakar. Çok boyutlu bir konu olarak ortaya çıkan yaşlılığın ve bu sürece ilişkin sorunların interdisipliner (disiplinlerarası) ve transdisipliner (disiplinlerüstü) bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir” (Özmete: 4). Çünkü başta bir insanlık durumunun ilerleyen süreçlerinde geçireceği pek çok sorunlar karşısında çözümüne ilişkin yaklaşımlarının çeşitliliği önem arz etmektedir. Ayrıca yaşlılık-yaşlanma olgusu küresel bağlamıyla mağdur kesimi oluşturması dolayısıyla en savunmasız grubu oluşturmaktadır. Bu savunmasız duruma karşılık ortaya konulan gerontoloji (yaşlanma) biliminin doğuşu, en gerekli ihtiyaca binayen duruma parmak basarak gereklilikleri yerine getirmektedir.

Son yıllarda karşımıza çıkan ve bilim halini alan Geronto-Sosyoloji’de en çok vurgulanan kavramın aktif bir yaşam sürmenin gerekliliğini içermektedir. Peki bu aktif yaşamdaki yaşlı insan için nasıl bir anlama gelmektedir? Yaşlı bireylerin aktif yaşam içerisindeki ailesel ve

çevresel ilişkilerindeki etkileşimleri bağlamında uzmanlık ayağı ile zor geçirilecek sürecin destek sağlayıcılarla (sosyal çalışmacılar) yürütülmesi işlemidir (Tufan, 2003: 19).

Çeşitli disiplinler kapsamında, yaşam döngüsünün her alanına dokunması nedeniyle yaşlılık süreci pek çok çeşitli disiplinleri meydana getirmiştir. Bunlar; geriatri, gerontoloji, gerontopsikoloji, gerontososyoloji ve geronteknoloji bağlamlarıyla yer edinmiştir. Geriatri yukarıdaki yazımda da bahsettiğim üzere yaşlılığa bağlı meydana gelen hastalıkların tıbbi olarak tedavisinin gerçekleştiği alanı oluşturmaktadır. Gerontoloji ise, yaşlanma sürecini içeren ve sosyal ilişkileri bağlamında düzeni sistematik bir hale koyan yaşlanmanın bilimini var etmektedir. gerontopsikoloji'ye baktığımızda; adı üzerinde psikolojik manada psişik durum veya olayların tezahürleri noktasındaki amaçları doğrultusunda var olan bir bilimi içermektedir. Gerontososyoloji de yine psikoloji biliminden hareketle, toplumsal ilişkilerdeki süreçlerin yaşlanma ve yaşlılık bağlamlarıyla sosyal yapıdaki düzeneğin sağlıklı işlerliği kapsamında görev edinmektedir. Son olarak yaşlanma ve yaşlılık disiplini olan geronteknoloji; “yaşlanmayı bilimsel olarak ele alan gerontoloji ile teknolojik ürünler, çevreler ve hizmetlerin geliştirilmesi ve dağıtılmasını ele alan teknolojinin kombinasyonudur” (Akan, 2017: 18; Kalınkara, 2005'den nakl.). “ISG (The International Society for Gerontechnology) sitesinde geronteknolojinin misyonu, uygun sağlık, konfor ve güvenlikle yaşlı insanların sosyal katılımı ve bağımsız yaşayabilmesi için çevrenin ve teknolojinin tasarlanması olarak belirtilmektedir” (Akan, 2017: 18; Charness ve diğ., 2001'den nakl.).

Gerontoloji bilimi bu kapsamıyla; tıp, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, beslenme, işletme, iktisat, kamu yönetimi, maliye, hukuk, mimarlık gibi yaşamın her alanına dokunan disiplinlerin bir arada çalıştığı yaşlanma ve yaşlılığı içeren çok disiplinli bir bilim dalıdır” (Akan, 2017: 15; Tufan, 2001'den).

Yaşlılık son zamanlarda gündeme gelerek gerçekleştirilen politikalar veya iyileştirmeler aracılığıyla önem verilen bir toplumsal problemde gündeme gelerek yaşlılığın bilim haline getirilerek okuduğumuz gerontoloji ve geriatri çalışmalarına önem atfedilir oldu. İsmail Tufan konunun önemini şu biçimiyle tanımlamaktadır: “Bir daire çizdim, bu akademi, ikinci daireyi ekledim, bu uygulama alanıdır, üçüncü daire paydaşlar, dördüncü daire kamu, beşinci daire ise sivil toplum kuruluşları idi. İç içe geçen bu dairelerin ortak merkezine ‘gerontoloji’ yazdım. Gerontoloji – matematiksel olarak ifade edecek olursam – bu kümelerin ortak elementi ve kümeler bileşiminin merkezi idi.” (Borazan, 2019: 41).

Aynı zamanda görebilmekteyiz ki “geriatri-gerontoloji alanlarının tıptaki ağırlığı son on yılda giderek artmaktadır. Bu artış ki, yaşlı nüfusun artışına olan doğrultusu ile pek çok ilgili meslek kişilerinin, yaşlılar ve yaşlılık hakkında veya onlara yönelik çalışmaların, üniversite bölümlerinin doğuşu ile daha fazla alan açılarak tıptaki görünümünün yansımasıdır” (Can, 2011:1).

1.1.3. Geriatri Kavramının Kavramsallaştırılmasına Dair

Geriatri tanım itibarıyla, yaşamımızın devamında gördüğümüz dönemlerde, sağlığın dikkati, hastalıkların önlenmesine, toplumsaldan uzaklaştırılmadan aktif yaşamın devamı ve çok çeşitli değerlendirmelere dair tedaviyi temel alan uzmanlık gerektiren uygulamaları var eden tıp alanı olmaktadır. Kökeni Yunanca bir sözcük olan “gerontoloji” ise, yaşlanma evresi dönemselliğinin sistematik ayağı olan psikolojik, biyolojik, psişik ve sosyal bağlamları yönünde inceleyen bilim dalı olarak tanımlayabilmekteyiz (Can, 2011: 36-37). Özellikle incelenmesi gereken toplumu oluşturan yaşlı bireylerin, yaşlarının getirdiği dönemsel süreçleri nedeni itibarıyla gözetim ve denetim altına sokulduğu, incelendiği, gözetim altına tutuldukları bir sistemin varlığı şart olmaktadır. Çünkü yaşlı kesim yaşının getirmiş olduğu durum itibarıyla ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle de bu ihtiyacın karşılanmayışı noktasında pek çok sorunların

doğuşu kaçınılmaz olmaktadır. “Sağıktaki giderlerin, yaşlıya karşı gösterilen ihmâl ve istismarı bünyesinde, hafızasında günden güne yerinde olmayarak görülen alzheimer rahatsızlığı ve yaşın getirdiğı bunama beraberinde depresyonun görülmesindeki yükseliş, yaşlı kesimin zihinsel sağık hali ve kronik rahatsızlıklarda gerontolojik sosyal çalışmacıların karşılaştığı bu gibi kritik süreçler yaşanmaktadır. (Birinci; 2020: 3737-3738; Birinci; 2018: 69’dan).

Tıp alanı biliminin bir diğér alanı olan geriatri, “geras” yani ihtiyarlık yaşı denilen ve “iatros” dediğimiz, fizikçi anlamına tekabül edişiyile, yaşlılıkla ilgili var olabilecek veya olan bütün biyopsikososyal konularını ve hastalıklarını inceleyen bilim dalıdır (Uyğün, 2019: 13).

1.1.4. Gerontoloji ve Geriatri Kavramları Farkının Anlamlaştırılması

“Gerontoloji, yaşlanma dönemi süreci ile ilgilenirken; geriatriyi, yaşlılarda gördüğümüz rahatsızlıkların çözüme kavuşturulması adına sağıktaki tıp alanı üzerine çalışmalar yapmaktadır. Gerek sosyal gerontoloji, gerekse sosyal geriatri yaşlanma sürecinin ve yaşlı hastalıklarının sosyal boyutu üzerinde durmaktadır” (Uyğün; 2019: 13; Kalınkara; 2016: 21’den nakl.). Bu bağlamıyla gerontoloji, var olan yaşlanmanın süreçleriyle ilgilenirken yani daha çok psikososyal düzlemine eğildiğini görebilmekteyiz. Geriatri kavramıyla ise tamamıyla tıptaki düzlemle ilgili bir bilimi ifade etmesiyle çalışma alanlarındaki işlevsellikleri ayrılabilir. Ancak, hedef kitle yaşlanma süreçlerine karşılık olması dolayısıyla ortaklık barındırmaktadır.

1.1.5. Sosyal Gerontoloji Yaklaşımına Dair Makro, Mikro ve Mezo Ölçekleri Kapsamı

Sosyal gerontoloji yaklaşımı; yaşlılığı ve yaşlanmayı konu edinmesiyle birlikte yaşlıların pek çok ihtiyaç, problem ve sorunlarının sosyal bağlamı düzlemlerinin sosyal bilimler aracılığıyla açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

Sosyal gerontolojiyi üç farklı perspektif ile açmılayabiliriz. İlki ve ikincisinde -birey, sosyal ve toplumsal/social and societal-, konunun karmaşıklığını ortaya seren mikro ölçekli ve makro ölçekli iki analiz seviyesini birleştirir. Üçlü perspektifte ise, bireyin hem statüsel, sınıfsal, cinsiyet kategorileri ve etnik grup içindeki sosyal ilişkilerini, hem de toplumsal kurumlar ve demografik dönüşümler bağlamındaki ilişkilerini birleştirmeye çalışılır.

Dolayısıyla da bireyi temel alan mikro ölçekli olan ilk yaklaşım da; yaş kimliğini ve bireysel süreçler gibi konuları araştırarak yaşlılığı bireysel bir deneyim olarak açıklar. (Baran: 139; Victor, 2005: 4-5). Toplumu temel alan makro ölçekli ikinci yaklaşım da ise, yaşlanmayı tanımlayan toplumsal bağlamı inceler. Yaşlı insanların toplum içindeki konum ve deneyimleri ile bunların, sınıf, cinsiyet ve etnisite gibi temel yapısal faktörlerince nasıl biçimlendirildiğini anlamaya çalışılır. Sosyal gerontolojinin kurumları temel alan mezo ölçekli üçüncü yaklaşım da ise ‘toplumsal yaşlanma/ societalageing’; toplumdaki ‘yaşlı’ insanların artan sayısıyla meydana gelen demografik, yapısal, kültürel ve ekonomik dönüşüm ile ilgilenir (Baran:139).

Sosyal gerontoloji, kapsamı itibariyle sadece yaşlıların toplum içerisinde var olduğu konum ve yaşının diğér bireyler ile arasındaki iletişimini araştırmakla kalmayıp, tüm bunlarla beraber, yaşlı kesimin sosyal çevresiyle bir arada yaşamını sürdürürken ki problemleri bağlamında da ilişkisel kapsamıyla incelemektedir. Bu bağlamda sosyal gerontoloji bilimi, yaşlı bireylerin yaşam süreçlerinde yaşamış olduğu veya yaşayacağı sosyal problemlere çözüm getirmeyi amaçlamış bilim olmaktadır. Bu amaç nedeniyle de sosyal gerontoloji, yaşlılık sosyolojisinden daha geniş bir alanı kapsadığını okumalarımızdan kaynaklı söyleyebiliriz. Sosyal gerontoloji disiplinler arası bir alan olmakla beraber insanı ilgilendiren konular bağlamında; ekonomi, siyaset, kültür, sağık ve sosyoloji dahilinde diğér sosyal bilimlerden gelen bilgilerin uygulaması ile davranış bilimlerindeki amaçsal faktörü gerektirmeyi dava edinmektedir.

Sosyal gerontolojiyi genel olarak anlamaktayız ki, yaşlılık ve yaşlanma biçimi olgusallığının, bireysel ve toplumsal düzlemleriyle ele almakla birlikte, her iki olgunun da toplumlardan topluma ve hatta bireylerden bireye farklılık gösterdiği açık olmaktadır. Diğer toplumlardaki yansımalarına konu bahislerindeki bireysel ve toplumsal şart ve koşulları biçimindeki etkilerini inceleyen alanı var etmektedir.

1.1.6. Kavramın Tarihsel Süreçleri Boyutundaki Bağlamına Dair

Yaşlılık Bilimi olarak anlamlaştırılan ve gerontoloji olarak kavramsallaşan terim, “ilk olarak 1903 yılında, tıp dalında Nobel Ödülü alan Rus asıllı bilim adamı Elie Metchnikoff tarafından kullanılmıştır. Ona göre; yaşlılık dönemindeki davranışları araştıran gerontoloji, davranış bilimlerinin de özel bir alanı olarak kabul görecekti” (Akan, 2017: 15-16). “Gerontoloji, Yunanca “yaşlı” insan anlamına gelen “Geront-o-s” ve Fransızca “bilim” anlamına gelen “logie” kelimelerinden türetilmiştir. Gerontoloji, yaşlanmanın bedensel, ruhsal ve toplumsal yönlerini araştıran bir bilim dalı olup, yaşlılığın bilimi anlamına gelmektedir ve konusu yaşlanmadır” (Akan, 2017: 15).

Gerontoloji ve geriatri tanımlamalarının yirminci yüzyıl başlangıcında yapılmasına karşılık bu ilgili alanların kapsamındaki çalışmaların da 1940’lı yıllar başlangıcında artışını okuyabilmekteyizdir. (Konak ve Çiğdem, 2005: 37). Çalışmalardaki bu artışın nedenleri ise nüfus hareketlerindeki yaşlanma ve yaşlılık oranlarında, sapmaların yıldan yıla yükselmesiyle, yaşlı nüfusunda gözle görülür oranlardaki artışlarındaki sebepleriyle fark edilir olmasıyla önem kazanmıştır. Her yıla oranla gelişen değişim ve dönüşümler haliyle sağlık sektöründe de görülen çalışmalar neticesinde yaşlı bireylere yönelik gelişen ilaçlar bünyesinde mantiken bir yaşam ömürlerinde uzayan bir evreyi var etti. Eğitim düzeylerinin yükselişi ve en önemlisi antibiyotiklerin keşfi de bu duruma eş değer olarak okunabilmektedir. Toplum bu anlamıyla, yaşlı insanların artan sayısı ve görünürlüğüne nasıl cevap verecektir? Sorularına yanıt arar” (Baran: 140; Victor, 2005: 5’ten nakl.). Böylelikle Sosyal Gerontoloji disiplinlerarası bir yaklaşımı gerektirir” (Baran: 140).

“Quetelet 19.yüzyılda bazı araştırmacılara göre ilk gerontolog olarak kabul edilir. Matematikçi olan Quetelet istatistiksel olarak yaşlı dağılımları üzerinde çalışmıştır” (Güler, 2019: 27).

Yaşlanma döneminin getirmiş olduğu koşulları nedeniyle ortaya çıkan, fiziksel hareketlerdeki kısıtlılıklar, toplumsal rollerde yer alındığı alanlarda geri çekilmeler gibi dönemselliği itibariyle götürüleri, zamanla kendini gösteren bir hali yansıtıyor olmaktadır. Bu nedenle de kavramsal bağlamıyla anlamlandırıyor olduğumuzda; yaşlanmanın uzun bir süreci var ettiğinden bahsediliyorken, yaşlılık ise dönemi yani bulunulan durumu ifade etmektedir (Canatan; 2008, 13). Bir diğer anlamıyla yaşlılıkla ilgili pek çok çeşitli kavram ve tanımlar ile karşılaşmaktayızdır. Bu anlamıyla kavramların ve anlamları itibariyle “Yaş; kronolojik ve biyolojik yaş olarak iki biçimde açıklanmaktadır. İnsan yaşamının, doğumdan içinde bulunulan ana kadar olan bütün dönemlerini kapsayan süreci “kronolojik yaş”; içinde bulunulan yaş basamağının zaman birimi ise “biyolojik yaş” olarak ifade edilmektedir. Yaşlanma; her canlıda görülen, tüm işlevlerde azalmaya neden olan evrensel bir süreç” kapsamına girdiğini terminolojik bağlamıyla anlamlandırabilmekteyizdir” (Özmete, 2). Bu bağlamıyla gerontoloji bilimi çalışanları, yaşlılık süreci ile aslında çoğu karşılaşılan sorunlar ve yaşlanma içerisinde eşlik eden farklılıklar, sosyal çalışmacının görev, rol ve sorumluluklarına bağlı olarak uzmanlık bilgisi ve deneyimlerini var eden duruma gereklilik vardır. (Birinci; 2020, 3737).

Yaşlılık bilimi olarak okuduğumuz ve kavramsal anlamıyla gerontoloji; yaşlı ve çevresinin sağlıklı bir bütünde, varlığına dair ilgi odağını var eden çemberi dahilinde, ilgilendiği ve bu konular etrafında da uzmanlaşmayı öncelediğini okuyabilmekteyiz. Gerontolojik sosyal çalışmalar bünyesinde kapsamı oluşturan belli başlı konular ise şöyledir: Finansal refahtaki

ekonomik durum, aile bakımı ve temizliği, akıl sağlığı dediğimiz ruhsal durum, yaşam rollerinde sorumluluklar ve etkileşimler, hayatın düzenlenmesi, kaynağın kullanımı, rahat bir yönetimidir (Birinci; 2020: 3738; Dayana, Arunkumar ve Ilango, 2009: 323-324'den).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir yaklaşım benimseyen teorik bir literatür taramasıdır. Yerli ve yabancı literatürde yer alan bilimsel makaleler, istatistiksel veriler, kitap bölümleri incelenerek gerontoloji biliminin gelişimi, kavramsal temelleri ve uygulama alanları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye ve dünya ölçeğinde yaşlı nüfusa ilişkin güncel demografik veriler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Literatür incelemesi sonucunda gerontolojinin, yaşlanmayı çok yönlü ele alan disiplinlerarası bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Türkiye'de yaşlı nüfusun artışı hızla devam ederken, gerontoloji bilimi henüz yeterince yaygınlaşmamıştır. Geriatri ile gerontoloji arasındaki farkların toplumsal düzeyde yeterince bilinmediği, sosyal gerontolojiye dair çalışmaların sınırlı olduğu ve yaşlı bireylerin toplumsal hayatta görünürlüğünün artırılmasına ihtiyaç duyulduğu ortaya konmuştur.

3.1. Yaşlılık ve Yaşlanmanın Türkiye ve Dünya Ölçeğindeki Oranlanışına Dair

T.C İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 2005 yılı Ocak araştırması verilerince Türkiye nüfusu 17.337 milyondur. Tabi bu verinin %8'i olan 5.716 kişisi büyüktür 65 yaşından. Dünya geneline baktığımızda Yunanistan özelinde ise bu oran %17'si, İsveç özelinde %16,8'i, İtalya bağlamında ise %19,6'ı olduğunu araştırmalar neticesinde okuyabilmekteyiz. Ancak nüfusa baktığımızda şu durumu fark edebilmekteyizdir ki on 13 yılda %24,9 artmakta iken, yaşlı nüfusumuzun niceliksel oranı %134,4' ulaşmıştır. Var olan bu verilerle ileriye dönük toplumsal yapıdaki yaşlı bireylerin 9,5 milyonu dediğimiz yani oransal olarak %11,3'e tekbaül ederek yaşlı oranını var edecektir (Karan, 2007: 18).

Yaşlı nüfusundaki "tahminlere göre 2050 yılına kadar tarihte ilk defa dünyadaki yaşlıların sayısının, gençlerin sayısını geçeceği beklenmektedir. BM tahminlerine göre ise 2050 yılına kadar her beş kişiden birinin 60 yaş ve üstü ve 2150 yılında ise üçte biri olacaktır" (Birinci, 2020: 3735; Mali, 2003: 23'den nakl.). Türkiye'ye baktığımızda sürecin, gelişmiş ülkelere oranla değişiklik olmasına rağmen yükseliş eğilimi göstermektedir. Yaşlı nüfus 2014 yılında 6 milyon 192 bin 962 kişi iken, son beş yılda %21,9 artarak, 2019 yılında 7 milyon 550 bin 727 kişiye, oran olarak da %8,0'dan %9,1'e yükselmiştir. Yaşlı nüfus oranının önümüzdeki yıllarda da artmaya devam etmesi, 2023 yılında %10,2'ye, 2040 yılında %16,3'e, 2060 yılında %22,6'ya ve 2080 yılında %25,6'ya çıkması beklenmektedir (TÜİK, 2020).

Veriler bizlere yıldan yıla göstermektedir ki yaşlı nüfusunun, genç ve orta yaş nüfusuna oranla ciddi bir artış seyrederek yükselişi söz konusu olmaktadır. Bu durumunda günden güne gelişen pek çok yenileşmeler ve gelişmeler neticesinde ortaya konulan buluşlar sebebiyle daha uzun yaşama imkan verisi meydana getirebilmiştir. Bu durumu ki en gündem de yaşadığımız Covid-19 süreci sonrasında Dünya genelinde bulunan aşılarda birlikte, Türkiye olarak da kendi aşımızı var edebilir olduk. Bulana kadar pek çok kayıplar vermiş olsak da günden güne gelişen teknoloji vasıtasıyla pek çok buluşların özellikle de konum itibarıyla sağlık olgusu açısından daha da başarılı çalışmalara imzalar atma yolunda olunabilmektedir.

3.2. Gerontoloji ve Geriatri Bilimi Bağlamlarıyla Gerçekleştirilen Çalışmalara Dair

"Türkiye "gerontoloji" kavramı ile İsmail Tufan'ın "Toplum ve Sosyal Hizmet" dergisinde, "Yalanan Dünyada Bir Delikanlı: Türkiye" (2000) başlığı altında yayınlanan makalesi ile

tanımıştır. Daha sonra “Akdeniz Üniversitesi’nde Eğitim Alan Örencilerin Meslekleri ile Yaşlılığa Bakış Açıkları” (2002) başlığı altında TÜBTAK destekli projede ilk defa kuşaklararası ilişkiler gerontolojik perspektiften değerlendirilmiştir ve gerontoloji ile toplumu tanıma aşamasında, bu çalışmanın da önemli katkıları olmuştur” (Borazan, 2019: 40).

Yaşlılığa ve yaşlanmaya dair tüm konulara temas eden konularının çeşitliliği ve önemi noktasında gerontoloji bilimi, sosyal çalışmacılarının çalışma alanlarının pek çok alanlarda istihdam olanakları da bu nedenle mümkün olmaktadır. Kapsamış bulunduğu konu çeşitliliğindeki rolleri dağılımındaki durumlar neticesinde farklı kurum ve kuruluşlarda, ihtiyaca binayen gereklilik arz etmektedir. Yaşlılık veya yaşlanma süreci dönemleri hayat döngümüzün içerisinde var olan olguyu var etmesi sebebiyle oldukça anlaşılabilirlik sağlamaktadır.

Gerontolojik sosyal çalışmanın tüm insanlığın gelecekteki yaşayacağı yaşlanma süreçlerinde daha etkin olması için yaşlanmaya bağlı yeni bağlamların sosyal hizmet, sosyoloji, sağlık, hukuk müfredatlarında daha çok yer açılmalıdır (Birinci; 2020: 3747; Ray vd., 2015: 1296’dan nakl.). Gerontoloji müfredatları ile değişilmiş hal öğretilerinin, öğrencilerin meslek yaşam ve hayat işleyişlerinde daha rahat etmesiyle birlikte anlamlı bir sürecin geçirilmesini sağlayacaktır (Birinci; 2020: 3747; Zuccherro, 1998’dan).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yaşlılık, sadece bireysel bir deneyim değil; toplumsal yapılarla, normlarla ve politikalarla şekillenen bir olgudur. Gerontoloji bilimi, bu süreci anlamak ve yönetmek için önemli bir çerçeve sunar. Türkiye’de yaşlanmaya ilişkin politikaların geliştirilebilmesi ve yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin artırılabilmesi için gerontoloji biliminin hem akademik alanda hem de uygulamada daha fazla desteklenmesi gerekmektedir.

Yaşlanma ve yaşlılık olgusu, yaşamsal döngülerimiz içerisinde en önemli dönemi var etmektedir. Özellikle de en maruz bırakılan, ötelenen, sosyal ortamlardan saf dışı bırakılan bir kesimi oluşturan grup bağlamında yaşlanma evresini görebilmekteyiz. Toplumsal bilinçlerimizde yaşlılara karşı bir habitus oluşturduğumuz ama kendilerinin kendi yaşamları adına karar vermelerine imkan vermediğimiz, her çağda da bu nedenle yaşlı kesimi maruz bırakıyor olmaktadır. Ancak tüm bu yapıp etmelerimiz karşısında aksine bir sürecin işleyişinin gerekliliğine ihtiyaç duymaktayız. Yani yaşlı bireyleri sosyal ortamlardan ki bunlar; üniversiteler, eğlence mekanları, kafe ortamları, internet kafeler vb. gibi sosyalleşme mekanlarına katılımı süreçlerinden koparmamak, onların yaşlılık döngüleri içinde geçirmiş oldukları fiziksel yapıp etmelerdeki hareketsel kısıtlılık hallerine, depresyon, bunalım gibi de psikolojik yönleriyle yalnızlık duygusundan sıyrılabilirler. Toplumsal bağlamlarıyla yaratılmış olan bu önyargı karşısında, yaşlıların beklenti, ihtiyaç, sorun ve problemlerinin cevap bulabilmesi adına sağlıklı bir sürecin işlerliği kapsamında gerontoloji olarak kavramsallaştırılan ve yaşlanmanın bilimi olarak anlam bulan bir alan doğmuş oldu. Bunun neticesinde de gerontoloji, geriatri bilimleri yaşlıların kendileriyle ve sosyal yaşantılarındaki kişilerle olan süreçlerinin daha başarılı ilerlemesi bakımından önemli bir uzmanlık alanını doğurmuş olmaktadır.

Gerontoloji bilimi, yaşlı grubu bağlamında uzmanlık alanını özelleştirdiği, onları ilgilendiren tüm konular bağlamıyla yaşlarının vermiş olduğu zorluklara çözümler sağlanabilmesinde kolaylık sağlanışı, disiplinlerin de çeşitliliği ile işlevsel hale getirilerek yaşlanma süreçlerinin sağlıklı işleyişi adına gerçekleşiyor olmaktadır. Yaşlanma biliminin özellikle yaşlı nüfustaki artışıyla birlikte daha da önem kazandığını fark ediyor olmaktadır. Zorlanıyor oldukları ve dönemsel süreçleri bağlamındaki aktif yaşamda fiziksel, ruhsal, biyolojik, psikolojik, sosyal konularındaki durumlar için uzmanlık bilgisine sahip kişilerce desteklenmeye öncelik gösterilmesi gereken yaş grubunu var etmektedir.

Yaşlanma Biliminin geçmişten günümüze pek çok kurumsal alanlardaki gelişim ve dönüşümleri okumalarımız göstermektedir ki önem kazanan ve gittikçe de daha da önem kazanan alanı oluşturmaktadır. Türkiye'deki üniversiteler bağlamında da gerontoloji bilimi bölümleri özellikle sağlık bilimleri ve sosyal gerontoloji bakımından da sosyal bilimlerde okutulan derslerde yerini alarak yaşlılık-yaşlanma süreçlerinin sağlıklı işleyişine imkan tanıyarak onların gözünden bakabilmeyi kazandırmıştır.

Türkiye'de yaşlanma konusuna yönelik çalışmaların çoğu tıbbi temellidir. Ancak bu durum, yaşlılığın sosyal yönünün ihmal edilmesine neden olabilmektedir. Gerontolojik yaklaşım, yaşlanmayı çok boyutlu ele alarak bu eksikliği giderebilir. Sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji gibi alanlarda çalışan uzmanların gerontolojik bilgiyle donatılması, yaşlılara yönelik hizmetlerin niteliğini artıracaktır. Aynı zamanda toplumun yaşlılık olgusuna yönelik farkındalık düzeyi artırılmalı ve yaş ayrımcılığı ile mücadele edilmelidir. Üniversitelerde gerontoloji bölümleri yaygınlaştırılmalıdır. Sosyal hizmet uzmanları, aile danışmanları, sağlık çalışanları gibi profesyonellere yönelik gerontoloji eğitimi verilmelidir. Yaşlılara yönelik sosyal politika ve hizmetlerde sosyal gerontolojik bakış açısı benimsenmelidir. Toplumda yaşlılık algısına yönelik farkındalık çalışmaları artırılmalıdır. Yaşlı bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımını teşvik eden projeler desteklenmelidir.

5. KAYNAKLAR

AKAN, E. Yaşlılık Kurumlarında Yaşlı Mekansal Davranış Ve Bilişimin Mekansal Dizim Bağlamında İrdelenmesi, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2017.

BARAN, A. G. Aile Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

BİRİNCİ, E. (2020). Gerontolojik Sosyal Çalışma Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 10;16: 3733-3755.

BORAZAN, N. G. İsmail Tufan İle Sözlü Tarih Çalışması: Türkiye'de Gerontolojinin (Yaşlılık Biliminin) Gelişimi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Bolu, 2019.

CAN, R. Tıp Etiği Çerçevesinde Geriatri Ve Gerontoloji Alanlarında Umut Yönetimi, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi Ve Etik Anabilim Dalı, Adana, 2011.

CANATAN. A. (2008). Sosyal Yönleriyle Yaşlılık, Palme Yayıncılık, Ankara.

KARAN. M. A. ve diğer. (2007). Yaşlılık Dönemi ve Problemleri, Ensar Neşriyat Yayıncılık, İstanbul.

KONAK, A. ÇİĞDEM. Y. Yaşlılık olgusu: Sivas huzurevi örneği. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2005; 29 (1): 23-63.

ÖZMETE, E. Gerontolojik Sosyal Hizmet, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

TUFAN. İ. (2003). Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak İle Yaşlanmanın Sosyolojisi, Anahtar Yayınları, İstanbul.

TUİK. (2020). İstatistiklerle Yaşlılar, 2019. Haber Bülteni

UYĞUN. G. A. Antalya İlçe Belediyelerinin Gerontolojik Bakım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Gerontoloji Anabilim Dalı, Antalya, 2019

MAIN CRITICISMS AGAINST THE CLASSICAL UTILITARIAN ETHICAL DOCTRINE KLASİK FAYDACI ETİK ÖĞRETİYE KARŞI TEMEL ELEŞTİRİLER

Nil AVCI¹

¹Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Felsefe, ORCID: 0000-0002-5989-5895

Özet

19. yüzyılda Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in savunduğu klasik etik faydacılık, takip eden yüzyıllarda G. E. Moore, J. Rawls, R. Nozick, R. M. Hare gibi düşünürler tarafından gerek faydacılığı bütünüyle reddetmek gerekse faydacılığa yeni bir biçim kazandırmak için farklı bakış açılarından birçok ciddi eleştiriye maruz kalmıştır. Bu geç dönem eleştirileri adilane değerlendirebilmek için ahlaki olarak faydacılığı savunan filozofların yalnızca sonraki yüzyıllarda değil kendi çağlarında da güçlü itirazlarla karşılaştıklarını hatırlamak gerekir. Mill, *Faydacılık (Utilitarianism)* isimli eserinin ikinci bölümünde çağdaşlarının faydacılığa karşı bu eleştirilerini ele alarak onlara detaylı bir şekilde karşılık vermiştir. Bu çalışmamızda hem geç dönem faydacılık eleştirilerinin kökenlerini keşfetmek hem de olası faydacı karşılıkların izini sürmek için Mill'in tartıştığı eleştirileri dört temel kategori altında tartışmaya açacağız. Ahlak alanında faydacı ilke yaşamda peşinde koşmamız gereken en yüksek iyinin dünyadaki genel mutluluğu arttırmak olduğunu söyler. Mutluluk ise haz ile ya da acının yokluğu ile tanımlanmaktadır. Faydacılığa itirazların birinci kategorisi fayda kavramının yanlış anlaşılmasından doğan eleştirileri kapsar. Ya fayda hazza zıt bir şey olarak düşünüldüğü için ya fayda haz olarak anlaşılmasına rağmen haz yalnızca duyusal haz olarak ele alındığı için ya da fayda çıkarla özdeş kılındığı için faydacılığa itiraz edilmektedir. İkinci kategori mutluluğun nihai amaç olarak görülmesine dair eleştirileri içerir. Bu 591 kategori altına yerleştirilebilecek ilk eleştiri türü mutlu olmaya hakkımız olup olmadığını sorgular; faydacılık bu hakkı temelsiz bir şekilde kabul etmektedir. Ayrıca ahlaklı olmak ve mutlu olmak arasında zorunlu bir bağ yoktur ve bunlar kesin bir şekilde birbirinden ayrı durumlar olabilir. Her iki itiraza göre de mutluluk rasyonel olarak asla ahlaken nihai bir amaç olamaz. Mutluluğun nihai amaç olmasına dair bunlara eklenen bir diğer eleştiri ise genelin mutluluğunu gözetmenin birey tarafından karşılanamayacak kadar yüksek bir ahlaki ölçüt olduğunu savunur. Üçüncü kategori insanın doğasıyla ilgili olan itirazları içerir. Faydacılık, kişileri yalnızca eylemin sonuçları ile ilgilenen duygudaşıktan yoksun, öznelarası bağları koparılmış bireyler olarak ele almaktadır. Dahası insan doğasını kusurlu kabul etmekte ve tam da bu kusurların devamlılığı üzerine temellenmektedir. Mill'e çağdaşları tarafından yöneltilen eleştirilerin dördüncü ve son kategorisi faydacılık ve din ilişkisini içerir ve eleştiriler faydacılığın bir tür tanrısızlık savunusu olduğunu dile getirir. Mill fayda, haz, mutluluk, insan doğası ve din ile ilgili kavramsal hataları tespit ederek her bir eleştiriye karşı faydacı öğretiyi savunmaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Faydacılık, en yüksek iyi, John Stuart Mill

Abstract

Defended in the 19th century by Jeremy Bentham and John Stuart Mill, classical utilitarianism has been subjected to many serious criticisms from different perspectives in the following centuries by philosophers such as G. E. Moore, J. Rawls, R. Nozick, R. M. Hare; both to reject utilitarianism altogether and to give it a new form. In order to fairly assess these late criticisms, it is important to remember that philosophers who defended utilitarianism morally faced strong objections not only in later centuries but also in their own time. In the second part of *Utilitarianism*, Mill addresses these criticisms of utilitarianism by his contemporaries and responds to them in detail. In this study, we will discuss Mill's criticisms under four main categories in order to both explore the origins of late utilitarian criticism and to trace possible utilitarian responses. In the realm of morality, the utilitarian principle states that the highest good we should pursue in life is to increase general happiness in the world. Happiness is defined by pleasure or by the absence of pain. The first category of objections to

utilitarianism includes criticisms arising from a misunderstanding of the concept of utility. Utilitarianism is objected to either because utility is thought to be the opposite of pleasure, or because utility is understood as pleasure, but pleasure is considered only as sensory pleasure, or because utility is equated with interest. The second category includes criticisms of happiness as the ultimate goal. The first type of criticism that can be placed under this category questions whether we have a right to be happy; utilitarianism takes this right for granted. Moreover, there is no necessary connection between being moral and being happy, and they can be strictly distinct states of affairs. According to both objections, happiness can never rationally be an ultimate moral end. An additional criticism of happiness as an ultimate end argues that the pursuit of the happiness of the general is too high a moral standard for the individual to meet. The third category includes objections to human nature. Utilitarianism treats persons as emotionless, intersubjectively disconnected individuals who are concerned only with the consequences of action. Moreover, it regards human nature as imperfect and is based precisely on the perpetuation of these imperfections. The fourth and final category of criticism directed at Mill by his contemporaries involves the relationship between utilitarianism and religion, and the critics argue that utilitarianism is a kind of defense of Godlessness. Mill attempted to defend utilitarianism against each criticism by identifying conceptual errors regarding utility, pleasure, happiness, human nature, and religion.

Keywords: Utilitarianism, the highest good, John Stuart Mill

1. GİRİŞ

Faydacılık 19. yüzyılda Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından etik bir öğreti ve hatta devlet politikalarını da belirlemesi gereken bir tutum olarak ileri sürüldükten sonra, takip eden yüzyıllarda farklı bakış açılarından birçok eleştiriye maruz kalmıştır; ya bütünüyle reddedilmiş ya da yeniden biçimlendirilmiştir. Aslında sonraki yüzyıllarda eleştirilmiş ve hala günümüzde de eleştiriliyor olduğunu belirtirken Mill'in kendi çağında da öğretinin ciddi bir şekilde eleştirildiğini hatırlamak gerekir. Mill *Faydacılık (Utilitarianism)* isimli eserinin ikinci bölümünde bu eleştirilere detaylı bir şekilde ve uzunca karşılık vermiştir. Bu çalışmada Mill'in cevap verdiği faydacı etiğe karşı yöneltilen itirazları dört temel kategori altında sınıflandıracakız ve Mill'in cevaplarını detaylıca değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirme, felsefe tarihinde geç dönem faydacılık eleştirilerinin kökenlerini keşfetmemizi sağlayacak ve olanaklı cevaplar için rehberlik edecektir.

592

Mill faydacılık öğretisini, kendinden önce gelen Bentham'ın faydacılık anlayışında gördüğü eksiklik ve hataları gidererek oluşturmuştur. Mill, bu eksiklik ve hataları 1837-1840 yılları arasında sahibi ve yöneticisi olduğu *London and Westminster Review*'de 1838'de yazdığı "Bentham" denemesinde açıkça belirtir.⁵⁴ *Faydacılık*'ta tartıştığı itirazların bazılarının aslında Bentham'ın faydacılığına yöneltilmiş olan itirazlar olduğunu gördüğümüzde Mill'in bu itirazlara cevap verirken kendi faydacılık öğretisi ve Bentham'ın arasındaki farkları koyu bir şekilde vurguladığını fark edeceğiz. Peki, faydacılık Bentham için ne anlama gelir? Bentham *Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation)* isimli eserinde fayda ilkesinin davranışların doğru ya da yanlış olduğunu belirlerken kullanılan bir ilke olduğunu ve bir davranışın mutluluk yaratmaya eğilimli olduğu müddetçe doğru, acı yaratmaya eğilimli olduğu müddetçe kötü olarak değerlendirilmesi gerektiğini yazar. Onun cümleleri ile: "Fayda ilkesiyle, her türlü eylemi, çıkarı söz konusu olan tarafın mutluluğunu artırmak ya da azaltma eğiliminde görünmesine göre onaylayan ya da onaylamayan ilke kastedilmektedir: ya da başka bir deyişle, bu mutluluğu teşvik etme ya da ona karşı çıkma eğilimi" (*Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* 2). Böylece Bentham, faydanın "yarar, avantaj, haz iyilik ya da mutluluk" ile yani "zarar, acı, kötülük veya mutsuzluğun" yokluğu ile aynı anlama geldiğini söyler. Hemen ardından fayda ile toplumun faydasını kastettiğini yazar ve fayda ilkesi ahlaki bir öğretinin ilkesi olarak şöyle düzenlenir: herhangi bir eylem eğer toplumun mutluluğunu azaltmaktansa arttırmaya eğilimli gibi görünüyorsa ise bu eylem ahlaken takdir edilmesi gereken bir eylemdir. Bentham hem hükümetleri hem de bireyleri bu

⁵⁴Mill Bentham'ın hatalarını tespit eder fakat aynı zamanda onun iyi bir filozof olduğunu düşünür. Yalnızca iyi bir filozof olduğunu düşünmez; onun aynı zamanda felsefede bir reformist olduğunu söyleyerek ahlak ve siyaset alanına bilime ait olan düşünme ve araştırma yollarını tanıtmış olduğu için övgüye layık olduğunu yazar ("Bentham" 85).

ilkeye göre değerlendirebileceğimizi özellikle vurgular. Eserin ilerleyen bölümlerinde Bentham bir eylemin haz üretme eğiliminin niceliksel değerini belirlememize yarayan, eylemden etkilenecek her insanın da hesaba katıldığı, detaylı bir matematiksel hesap işlemi sunar (*Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* 29-33). Hesaba katılan hazlar ve acılar arasında nitelik farkı gözetmediğini hazların “her ne şekilde görünürse görünsün” aynı hesaplama işlemiyle değerlendirilmesi gerektiğini yazarak belirtir (*Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş* 31).

Mill ahlak öğretisinde faydacı ilkenin en yüksek mutluluk ilkesi olduğunu benimser ve “Bentham” denemesinde onun aslında Bentham’ın ahlaki değerlendirmede niceliksel olanı bu denli öncelmesini ve ahlaki niceliksel değer hesaplaması üzerine temellendirmeye çalışmasını oldukça anlaşılır bulduğunu okuruz. Mill’e göre Bentham siyasi ya da ahlaki doğrunun belirlenmesini tespit edilemeyen ve kanıtlanamayan bir iç sezgi ya da duyguya bırakmak istemez ve Bacon’ın izinden giderek ahlaki ve politikayı değerlerin ölçülebildiği nesnel hesaba dayalı bir bilim haline getirmeye çabalar. Bu yüzden *felicific calculus*’u geliştirir. Bu hak verişe rağmen, Mill ileride göreceğimiz gibi, Bentham’ın yalnızca hazların niceliksel değeri ile ilgilenmesinin faydacılığın yanlış anlaşılmasına ve faydacılığa itiraz edilmesine sebep olduğunu düşünür. Mill’e göre hazların niteliği de önemlidir ve Mill en yüksek mutluluk ilkesini şöyle açıklar:

En Yüksek Mutluluk İlkesine göre ... nihai amaç, (ister kendi iyiliğimiz ister başkalarınınkini düşünüyor olalım) tüm diğer şeylerin de arzulanır olmalarının kendisine göre ve kendisi uğruna olduğu, hem nicelik hem de nitelikçe acıdan mümkün olduğunca muaf ve hazlar açısından da olabildiğince zengin bir varoluştur (*Faydacılık* 34).

“Bentham” denemesinde, Bentham’ın faydacılığı ile ilgili iki ayrı eksiklik daha vurgulanır (119-21). Mill mutlulukla eşitlenen faydanın insan eylemlerinin nihai amacı olarak çok karmaşık ve belirsiz kaldığını düşünür; özellikle hazların ortaya çıkabileceği her şekle izin verildiğinde. Bu yüzden nihai amaç olarak fayda ikincil amaçlar ile ulaşılması gereken bir şey olmalıdır. Böylece bu ikincil amaçlar genellikle fayda adı altında düşünülen nihai amacı farklı kişilerce ve hatta ahlaki ilkesi farklı olan kişilerce paylaşılabılır kılacaktır. Ayrıca fayda ilkesinin ahlakta birincil ilke olarak benimsenmesi, fayda kavramının belirsizliği düşünüldüğünde, ilkenin somut durumlara ve edimlere uygulanabilirliğini yok etmektedir. Mill birincil ilke olan fayda ilkesinin ancak ikincil ilkeler yoluyla durumlara uygulanabilir olduğunu düşünür; bu yüzden, her eylemle ilgili bir hesap yapmaya çalışmaktansa rehber olabilecek ikincil ahlaki ilkeler geliştirilmelidir. Bentham’ın faydacılığında Mill’in en güçlü vurguladığı eksiklik ise Bentham’ın eylemlerin dışsal etkileri ile bu kadar ilgilenirken içsel belirlenimleri görmezden gelmesidir. Mill etğin iki kısımdan oluştuğunu yazar (“Bentham” 103). İlk kısım karakter oluşumu ve öz-eğitimidir (*self-education*) ve kişinin iradesini ve duygulanımlarını nasıl terbiye edebileceğiyle ilgilidir. İkinci kısım ise dışarıdakileri etkileyebilecek edimlerinin düzenlenmesi ile ilgilidir. Bentham’ın faydacılık öğretisi karakter oluşumu konusunda suskundur. Mill onun suskun kalmak istemese bile bunun imkânsız olacağını çünkü Bentham’ın kuramında öz-eğitim ve terbiye için zorunlu olan ve nesneleri kendi hislerimiz olabilen zihinsel duygu durumlarının/hislerin yarısından çoğunun eksik olduğunu düşünür. Mary Warnock’un belirttiği gibi Mill’in Bentham’dan farklı olarak özgürlüğe bu denli önem vermesi, özgürlüğü ve özellikle kadınların özgürleşmesini merkeze koymasının sebebi özgürlüğün kişiye öz-gelişimini kendi seçtiği yolda ilerleterek mutlu olmasının koşulu olmasıdır (*Utilitarianism, On Liberty* 20). Fayda insanın ilerlemeci doğası ve öz-gelişimine dair ilgileri bağlamında ele alınmalıdır.

Mill kendi faydacılık öğretisini *Faydacılık* isimli metninde tanıtır. *Faydacılık*’ın ilk bölümünü faydacılığı ahlaki bir kuram olarak ele almadan önce zemini temizlemek istediğini bu yüzden önce faydacılığın yanlış anlaşılmasından doğan itirazları ele almak istediğini yazarak sonlandırır (26). Burada inceleyeceğimiz ve Mill’in cevaplarını değerlendireceğimiz itirazlar “Faydacılığın Ne Olduğu” başlığını taşıyan bu ikinci bölümde sunulan itirazlardır. Mill itirazları herhangi bir kategori altında sınıflamadan tartışır fakat biz bu itirazları dört kategori altında sınıflandırarak ilerleyeceğiz:

1. **Kategori:** Fayda kavramının yanlış anlaşılmasından doğan eleştiriler (Faydaya dair eleştiriler).

2. **Kategori:** Hazların toplamı olarak mutluluğun yaşamın nihai amacı olarak görülmesine yönelik eleştiriler (Nihai amaç olarak mutluluğa dair eleştiriler).
3. **Kategori:** Faydacı öğretinin insan doğasına dair kabulü ile ilgili itirazlar (Faydacı insan doğasına dair eleştiriler).
4. **Kategori:** Faydacı öğretinin Tanrı ve din ile ilişkisine dair eleştiriler (Tanrısızlık eleştirisi).

2. FAYDAYA DAİR ELEŞTİRİLER

Birinci kategori altında değerlendireceğimiz itirazlar fayda kavramının yanlış anlaşılmasından doğan itirazlardır. Mill kendi çağında gündelik konuşmalarda hatalı bir şekilde fayda ve hazzın zıt şeyler olarak düşünüldüğünü yazar (*Faydacılık* 27). Faydacılığa felsefi bir kuram olarak itiraz edenler de bu gündelik dil hatasına düşerler. Haz güzel, hoş ya da eğlenceli bir yaşantı olarak düşünülürken fayda tam tersi “hazzın ihmali ya da reddi” olarak anlaşılır (*Faydacılık* 28). Örneğin genellikle sağlık için faydalı olan spor haz vermez fakat sağlığa oldukça zararlı olan şeyler haz kaynağı olabilir. Bu anlamda faydalı olan hazzın zıddıdır. Fayda kavramı böyle anlaşıldığında yaşamda en yüksek iyi olarak fayda peşinden gitmemizi salık veren faydacılık insan duygularını, mutluluğunu ve psikolojik yapısını gözetmeyen bir kuram olarak görülmektedir. Oysa faydacılığın ahlaki ilkesi, yani Fayda İlkesi yaşamda en yüksek düzeyde mutluluğu amaçlamamızı salık verir. Mutluluk ise hazla yani acının yokluğuyla özdeştir. Mill faydacılığın psikolojik bir olguda ya da Mill’in kendi sözleriyle, “yaşam teorisi”nde temellendiğini ve bu teorinin da acıdan kaçmanın ve hazza ulaşmanın yaşayan şeylerin yegâne amacı olduğunu ortaya koyduğunu söyler (*Faydacılık* 29). Dolayısıyla, hazzı ve faydayı zıt gören itiraz faydacılık için geçersizdir, çünkü faydacılar psikolojik olguyu reddetmek bir tarafa, ona uygun olarak hazzı ve faydayı özdeş kılmışlardır.

Fakat tam böyle açıklanıp yanlış anlaşılma düzeltildiğinde, bu kez de, faydanın hazla özdeş olduğu kabulü ciddi bir itiraz ile karşılaşır çünkü bu kabul temelinde faydacılık bütünüyle zevk düşkünlüğü olarak yorumlanır. Öğretiyi bu bağlamda Epikürosçuluğun modern bir biçimi olarak yorumlayan “Alman, Fransız ve İngiliz eleştirmenler” faydacılığın insan doğasını aşağıladığını iddia ederler (*Faydacılık* 29). Eleştiriye göre, yaşamın haz gibi aşağılık bir amacı olamaz, daha yüksek ve soylu bir amacı olmalıdır ve bir ahlak öğretisi bu yüksek amacın peşinde koşulması gerektiğini savunmalıdır. Haz peşinde koşmak yalnızca domuzlara layıktır (*Faydacılık* 29). Mill bu eleştiriye, onlarla tam bir fikir birliğinde olmasa da, Epikürosçuların kendilerine yöneltilen eleştirilere verdikleri cevabı rehber edinerek cevap verir. Bu noktada insanı hayvana indirgeyen aslında tam da insanın hayvansal hazlar diyebileceğimiz bedensel ya da duysal hazlardan başka hazlara muktedir olmadığını düşünen eleştirmenlerdir. Bu eleştirinin öne sürülmesi için insanın hazlarının hayvanınkiyle bir olduğu gibi aşağılayıcı bir ön kabul gereklidir. Eleştirmenlerin sahip olduğu bu ön kabulün tam aksine Mill’e göre duysal hazlar insanın mutluluk kavrayışını asla tatmin etmez. Daha önce gördüğümüz gibi Bentham hazlar konusunda sadece nicelik hesabı ile ilgilenmiştir ve hazların niteliksel farklarını (insana özel ya da diğer canlılara özel oluşlarını) saptamamıştır. Faydacılık tutumunda Benthamcı çerçevede kalındığı müddetçe eleştiriye cevap sunabilmek mümkün olmaz; hatta Benthamcı faydacılık onu destekler niteliktedir.

Mill hazların nitelik olarak farklılaştığını düşünür. Hayvani iştahların tatmin edilmesiyle edinilen hazların yanı sıra “anlama yetisinin, hislerin ve hayal gücünün ve ahlaki duyguların hazları” olarak düşünebileceğimiz zihinsel hazlar da söz konusudur ve bunlar yalnızca insanlara aittir (*Faydacılık* 30). Mill zihinsel hazların daha değerli olduğunu düşünür. İki tür hazzı da tatmış biri zihinsel hazların daha fazla arzulanabilir şeyler olduğunu duyumsayacaktır çünkü o, zihinsel haz beraberinde ne kadar zorluk ya da hoşnutsuzluk getirirse getirsin ve ona kıyasla duysal hazlar nicelik olarak en kadar fazla olursa olsun, hiçbir ahlaki yükümlülüğü olmadığı halde, zihinsel hazzı tercih edecektir. Mill bunun kanıtı olarak şu durumu düşünmemizin yeterli olacağını belirtir. Bize bir hayvanın hazlarının tamamına erişebileceğimiz vaat edilerek bu aşağı hayvanlardan birine dönüşme fırsatı sunulsa, Mill, çoğumuzun bu teklifi kabul etmede isteksiz olacağını yazar. O, gurur, insanlık onuru ya da özgürlük sevgisi diye farklı şekillerde adlandırılan bir “haysiyet duygusu”nun olduğuna inanır (*Faydacılık* 31). Haysiyet

duygumuzla çatışan daha aşağı düzey bir var oluşun hazlarını tercih etmeyiz.⁵⁵ Mill, ahlak felsefesi tarihinde silinmemecesine yer bulacak bir ifade ile şöyle yazar: “Tatmin olmuş bir domuz olmaktansa, tatmin olmamış bir insan olmak; tatmin olmuş bir aptal olmaktansa tatmin olmamış bir Sokrates olmak yeğdir” (*Utilitarianism*, 260).⁵⁶ Bununla birlikte Mill iki hazzı tatmış olsak da, karakter zayıflığı sebebi ile anlık baştan çıkışlar yaşayabileceğimizi ya da zorunluluk gereği aşağı hazları tercih edebileceğimizi ya da yozlaşmadan dolayı aşağı hazlara alışıp zihinsel hazlar getirecek yetilerimizi kaybedebileceğimizi yazar çünkü onları tatmin etmeye zaman ve olanağımız olmamıştır (*Faydacılık*, 33). Bu durumda kişiler seçtikleri aşağı hazları isteyerek tercih etmezler; ya onlar ulaşabildikleri tek şeydir ya da artık sadece onlardan haz alabilir hale gelmişlerdir. “Soylu duygulara dönük yetenek” epeyce hassas bir bitki gibidir sadece dışarıdan gelen düşmanca müdahalelerden değil içeriden beslenememekten de ölür (*Faydacılık* 32-33). Mill faydacılığın hazzın yüksekliğini tadabilecek ve yüksek hazları seçebilecek genel karakter soyluluğunun geliştirilmesi aracılığı ile amacına ulaşabileceğini ileri sürer ki hatırlayacak olursak karakter gelişimine vurgunun azlığı Benthamcı faydacılıkta gördüğü eksiklikti. Sonuç olarak Mill insan olduğumuz için nihai amaç olarak hem nitelik hem nicelik açısından acıdan olabildiğince uzak ve zevkler bakımından da olabildiğince zengin bir varoluşun peşinde olmamız gerektiğine dikkat çeker. Bu durumda dahi, tercih edilen ve peşinden koşulan hala hazlardır ve bu fayda ilkesi ile uyumludur.

Fayda ile ilgili üçüncü ve son hatalı anlayış onun çıkar (*expediency*) ile bir tutulması ve çıkarıcı olanın (*the Expedient*) doğru olana (*the Right*) ters düştüğü fikridir (*Faydacılık* 48). Faydacı kişi böylece kendi kişisel çıkarı için doğru olanı gösteren ilkedен sapan kişi olarak düşünülür. Mill bir bakanın koltuğunu korumak için ülkesinin çıkarını feda ettiği durumu örnek olarak verir. Bu eleştiride aslında kişisel çıkar için yapılan edimlerle kastedilen, geçici amaçlar için içinde bulunulan duruma *uygun* yapılan edimlerdir; örneğin o andaki sıkıntıdan kurtulmak için yalan söylemek uygundur. Böylece yüksek amaçlara uygun olabilecek başka bir kuralın ihlal edildiği düşünülür. Mill’e göre faydacılığa yöneltlen bu eleştiri haksızdır çünkü “Uygun Olan” faydacı ilkeye benimsemiş birine de doğru olandan sapma hissi yaşatır ve bu yüzden faydacı da kişisel çıkarına ya da duruma uygun olarak davranamaz. Bu doğru olandan sapma ya da ahlaken yanlış olanın yapıyor olduğu hissini yaşanması için yüksek ya da kutsal hedefleri çığnıyor olduğumuzu düşünmemiz gerekmez. İçimizdeki dürüstlük konusuna duyarlı his “insanoğlunu iyi olandan mahrum bırakma” hissi; yani, genel bir mutluluktansa genel bir acıya hizmet ediyor oluşun vicdani rahatsızlığıdır (*Faydacılık* 48). Bu anlamda Uygun Olan yararlıının değil zararlıının bir türü olarak değerlendirileceği için faydacı tarafından da tercih edilmeyecektir. Üstelik dürüstlük hissini terbiyesi ya da soylu karaktere sahip olmak eğer davranışlarımız için en faydalı şey ise, bunu zayıflatan her eylem ve tercih tüm toplumsal esenliğin bağlı olduğu insani güvenirliliği azaltacağı için bir faydacı asla yalnızca kendi çıkarı için davranmayacaktır. Fayda ilkesi kişinin en yüksek mutluluğunu değil bütünü en yüksek miktardaki mutluluğunun amaçlanması konusunda ısrar eder. Tekrar edecek olursak, fayda ilkesi dünya üzerindeki *genel mutluluk miktarını* arttırmamız gerektiğini ifade eder. Sonuç olarak fayda kavramını yanlış yorumlayın üç eleştiri de hedefine ulaşamaz.

595

3. NİHAİ AMAÇ OLARAK MUTLULUĞA DAİR ELEŞTİRİLER

İkinci temel eleştiri kategorisine geçtiğimizde bu kategoride yaşamın *nihai amacının* mutluluk olarak görülmesine dair eleştirilerle karşılaşırız. Mutluluğun kişisel mutluluk ya da toplumsal esenlik olarak görülmesi bu eleştiri için bir fark teşkil etmez. İlk soru şudur: Mutlu olmayı istemeye ne hakkımız var? Faydacılık bu hakkı temelsiz bir şekilde kabul ediyor gibi durmaktadır. Ayrıca ahlaklı olmak ve mutlu olmak arasında zorunlu bir bağ olmayabilir ve bunlar kesin bir şekilde birbirinden ayrı durumlar olabilir. Hatta erdemli ve soylu bir yaşam, mutlulukla değil acı ile ilişkili olabilir. Örneğin kahramanları düşündüğümüzde onların tam da kendi mutluluklarından feragat ettikleri için kahraman oldukları, yani

⁵⁵Hazların niceliği ve niteliği bağlamında Mill’in faydacılığının Epikurosçuluk, dolayısıyla da Benthamcı faydacılık ile ilişkisiyle ilgili farklı yorumlar vardır. Örneğin Frederick Rosen Mill’in Epikurosçu hazcılığa çilecilikten sıyrılmış Stoacı unsurlar yedirdiğini iddia ederken Jonathan Riley, haysiyetin ya da özgürlüğün seçilmesi durumlarında bile bu seçimin motivasyonunun yalnızca yine haza bağlanması gerektiğini savunur. Bu seçimin açıklanması için acının her zaman kötü olmadığı fikrine izin verecek haz dışı başka motivasyon kaynaklarını yardıma çağırılmamak gerektiğini iddia eder. Mill’in faydacı öğretisine göre, kişinin daha yüce şeyler için kendi mutluluğunu feda edebileceği fikrini savunmaktansa kişinin daha yüce bir kişisel mutluluk ve haz duygusu olduğunu söylemek doğrudur. Eylemin ve seçimin kaynağının bu haz olduğu düşünülmelidir (*Happiness and Utility* 184-207).

⁵⁶ Bu ifadenin özgün hali şudur: “It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a full satisfied.” *Faydacılık* kitabında ise şöyle çevrilmiştir: “Mutlu bir domuz olmaktansa, mutsuz bir insan olmak yeğdir; mutsuz bir Sokrates olmak da mutlu bir aptal olmaktan iyidir” (32).

yüksek erdeme sahip oldukları açıktır. Dahası mutluluk bu dünyada, bu koşullarda, sahip olunması imkansız bir şey olabilir. Tüm bu itirazlar, rasyonel davranan birinin mutluluğu nihai bir amaç olarak kabul etmeyeceğini gösterir. Ya da başka türlü söylersek, mutluluğun nihai amaç olduğuna dair inanç rasyonalite karşıtıdır. Mill öncelikle mutluluk imkansız olsaydı bile faydacı ilkenin geçerli olacağını söyler çünkü genel mutluluğu arttırmak mevcut mutsuzluğu azaltmak olarak düşünülebilir (*Faydacılık* 35). Böylece mutlu olmak bir hayal olsaydı bile yaşam devam ettiği müddetçe mutsuzluğu azaltmak için çabalayabileceğimiz eylem alanımız var olmaya devam edecek olurdu. Bununla birlikte, Mill'e göre, mutluluğu bir hak olarak görenler ya da onun imkansız olduğunu söyleyenler mutluluğu abartmaktadırlar. Nihai amaç kılınan ya da ahlaken peşinden koşulması gereken mutluluk, haz dolu heyecanların kesintisizliğinden oluşan bir süreç değildir. Mutlu yaşam da böyle bir yaşam değildir. Mill güçlü hazların ara sıra parlayan kıvılcım gibi olduğunu açık olduğunu yazar, böylesi hazzın tüm yaşamı kapsamaması elbette imkansızdır (*Faydacılık* 36). Fakat faydacıların bahsettikleri mutluluk hayat boyu mest olmak değildir; az ve geçici acıdan, çok ve edilgin değil etkin hazdan oluşmuş bir var oluşturmaktır. Yaşamdan onun verebileceği kadarını ummak bu mutluluğun parçasıdır. Belirli bir zihinsel eğitim sonucunda insanlığın "kolektif ilgileriyle duygudaşlık yeşertmiş" ve zihinsel olana meyletmiş olanlar için mutluluğa ulaşmayı engelleyecek hiçbir şey yoktur. Mill'in kendi kelimeleri ile söylenecek olursa:

Kamu yararına ilişkin samimi ilgi ve içten gelen şefkatli duygular, eşit derecede olmasa da doğru şekilde yetiştirilmiş her insan için mümkün şeylerdir. İlgi duyulacak, keyif alınacak ve aynı zamanda düzeltilip ilerletilecek çok fazla şeyin olduğu bir dünyada, ahlaki ve entelektüel gerekliliklere makul derecede sahip olan herkes gıpta edilecek bir varoluşa muktedirdir; dahası bir kişi, kötü yasaların ya da başkalarının istencinin hükmü altında, ulaşabileceği mutluluk kaynaklarını kullanma özgürlüğünden mahrum kalmadığı ve yaşamın mutlak kötülüklerinden ... kaçınabildiği sürece bu gıpta edilecek varoluşu gerçekleştirmekte başarısız olmayacaktır (*Faydacılık* 38).

Bu yüzden mutluluk imkansız değildir, acılarla örgütlü bir biçimde başa çıkmaya, onları ortadan kaldırmaya çaba göstermek gerekir. Mill başa çıkmaya çabalamamız gereken ve çoğunlukla sonunda başarılı olabileceğimiz acılara ya da kötülüklerle örnek olarak hastalıkları, yoksulluğu, merhametsizliği, değersizliği, ya da erkenden yaşadığımız kayıpları verir. O, acının bir biçimi olan yoksulluğun toplumsal düzenlemelerle ortadan kaldırılabilirliğinden, hastalıkların ise zararlı koşulların ve nedenlerin düzenli kontrolü ile olabildiğince azaltılabileceğinden şüphe duymaz (*Faydacılık* 38). Elbette bunun için birbirini izleyen birçok nesil gereklidir ve insanlık tarihinde bu oldukça yavaş gerçekleşir ancak buna rağmen yoksulluğun engellenmesinin imkansız olduğunu söylemek yanlıştır. Mutluluğu imkansız gibi görmemize sebep olan dünyevi kötülükler kötü eğitim, dizginlememiş iştahlar, kötü toplumsal kurumlardaki ihtiyatsızlık sonucudur ve insani özen ve emekle, bilgi ve istençle çoğu aşılabılır (*Faydacılık* 38-39). Hatta Mill, dünyanın iyileştirilmesinde küçük bir rol almış birinin, eğer zeki ve yüce gönüllü ise, bütünüyle hedefine ulaşamamış bile olsa, mücadelenin kendisinden asil bir haz alacağını ve bunu hiçbir bencil hazla takas etmeyeceğini düşünür (*Faydacılık* 39).

Mill mutluluğun hatalı anlaşılmasından kaynaklanan eleştirilere cevap verirken faydacının fedakârlık ve kişisel mutluluktan feragat etme konusundaki tavrına uzunca yer ayırır. Faydacıların da diğer ahlak kuramcıları, örneğin Stoacılar gibi, fedakârlık erdemine sahip çıktığını ısrarla vurgular (*Faydacılık* 40). Öğretiye sadık bir etik faydacı, kişisel hazlarını, mutluluğunu, çıkarlarını genelin ya da toplumun mutluluğu adına kolayca feda edebilecek biridir. Eğer biri kendi mutluluğu ve başkalarının mutluluğu arasında seçim yapma durumundaysa, faydacılık ondan "önyargısız ve yardımsever bir gözlemcinin kati tarafsızlığını" talep eder (*Faydacılık* 41). Faydacılığın reddettiği tek şey alturistik/diğerkam edimlerin kendilerinin nihai amaç olduğu ya da genelin mutluluğundan daha yüksek bir şey uğruna yapıldığı düşünceleridir. Mutluluğun bütününe (genel iyiliğe) yönelik bir fedakârlık her zaman övgüye değerdir ve genel mutluluğu artırma eğilimi olmayan her türlü fedakarlık israftır. Mutluluğun faydacılık için nihai amaç olmasına dair son eleştiri bu sınıftaki diğer eleştirilerden farklı bir yol tutar. Eleştiri mutluluğun hatalı anlaşılması ya da küçük görülmesi sebebiyle değildir. Bu kategorideki son eleştiri faydacılığın genelin mutluluğu ile ilgilendiğini teslim eder fakat genelin mutluluğunu gözetmenin birey tarafından karşılanamayacak kadar yüksek bir ahlaki ölçüt olduğunu savunarak faydacılığı itiraz eder (*Faydacılık* 43). Her bir edimimizde toplumun bütününe çıkarımı düşünmemiz gerektiği karşılanamaz

bir ahlaki taleptir. Mill'e göre eylemin faydacı ilkeye uygunluğunu eylemin nedeni ile karıştırmamak gerekir. Bu karışıklık, ahlaki talebi mutlak olarak boyun eğilmesi gereken ödev olarak görmeye ve her eylemin nedeninin ödev duygusu olmasını beklemeye sebep olur. Eylemlerimizi çok farklı nedenlerle gerçekleştiririz, faydacı öğreti bu nedenlerin ne ahlaki failin değerini ne de eylemin ahlakiliğini belirlediğini söyler. İster ödev duygusuyla ister karşılığını alma beklentisi ile yapsın, başka birini boğulmaktan kurtaran kişi doğru olanı yapmıştır. Mill çoğu durumda eylemlerimizin dünyanın yararını oluşturan bireylerin yararını gözeterek yaptığımızı ve eylemimizin etkilendiği kişilerin yararını düşünmenin fayda ilkesine uygunluk için yeterli olacağını düşünür (*Faydacılık* 43). Yalnızca eyleminin ya da kararının etkisi büyük ölçekte hissedilecek olan, eyleminin etkisi topluma yayılacak olan yüksek mevkideki bir kişi faydacı talebi kaygı verici bulabilir. Bu gibi konumda olan kişiler dışında hedef mutluluğu arttırmaktır ve kendimizden başka tek bir kişinin bile nitelik ya da nicelik olarak mutluluğunu arttırsak bu faydacılık için yeterlidir. Kısaca fayda kavramının yanlış anılmasına dayanan eleştiriler gibi mutlulukla ilgili eleştiriler de haklı eleştiriler değildir.

4. FAYDACI İNSAN DOĞASINA DAİR ELEŞTİRİLER

Eleştirilerin üçüncü kategorisi insanın doğasıyla ilgili olan itirazları içerir. Faydacılık, ilk olarak kişileri yalnızca eylemin sonuçları ile ilgilenen duygudaşıktan yoksun, öznelarası bağları koparılmış bireyler olarak ele aldığı için eleştirilmektedir çünkü faydacılığa göre kişi sadece eyleminin sonuçlarını gözetken katı bir hesapçıdır (*Faydacılık* 44). Mill bu itirazın her türlü ahlaki ölçüte yöneltilebileceğini söyleyerek eleştiriye geçersiz kılar. Çünkü doğru eylemi belirlemeye çalışan her kuramcı eylemin failinin özelliklerine dair görüş ve inançlarından sıyrılarak yargı vermesi gerektiğini bilir; dolayısıyla faydacı için geçerli olan soyutlanmışlık ve katılık her ahlaki kuramı benimsemiş kişi için gereklidir. Örneğin bir eylem onu cana yakın ya da neşeli birisi yaptığı için doğru bir eylem ve soğuk, duygusuz ve yakınlık duymadığımız biri yaptığı için yanlış bir eylem olmaz. Ahlaki yargılar kişilerin değil eylemlerin değerlendirilmesidir. Ancak bu aynı zamanda failin diğer özellikleriyle hiçbir koşulda ilgilenmememiz ve duygusal bağ kurmamamız gerektiği anlamına gelmez. Yaşamı zenginleştiren erdem dışında sahip olunabilecek şeyler, özellikler, ilişkiler vardır ve faydacı öğreti bunların arzu edilmesinde bir sakınca görmez. Mill'in "Bentham" denemesinde de aynı konuyu vurguladığını gördürürüz. Mill şöyle yazar: "Her insan eyleminin üç boyutu vardır: ahlaki boyutu ya da doğru veya yanlış oluşu; estetik boyutu ya da güzelliği, sempatik boyutu ya da sevebilirliği (*loveableness*) (120). Birinci boyutu aklımız ya da vicdanımızla onaylarız ya da kınarız, ikincisini hayal gücümüzle belirleyip hayran oluruz ya da iğreniriz ve üçüncüsünü duygudaşlık yoluyla belirleriz. Böylece bir eylem doğru ve hayranlık duyulabilir olarak değerlendirilirken herhangi bir şekilde sevebilir görünmeyebilir ama bu başka eylemleri sevebilir bulmayacağımız ya da failerle duygudaşlık kurmayacağımız anlamına gelmez. Kısaca faydacı için insan doğası hesaplayabildiği kadar hayran olabilen ya da iğrenebilen, sevebilen ya da nefret edebilen ve duygudaşlık kurabilen bir doğadır (Ayrıca bkz. Fred Wilson, "Mill on Psychology" 202-255).

Ayrıca Mill her ne kadar eylemi failden arındırarak değerlendirmeye önem verse de uzun vadede doğru eylemlerin iyi bir karakterin göstergesi olduğunu ve sürekli yanlış davranışlar gösteren bir yaradılışın ahlaken kötü olduğunu kabul eder. Bu yüzden faydacılığın karakterle ilgilenmediği itirazı da hatalı bir itiraz olacaktır (*Faydacılık* 45). Mill yine de, eleştirinin haklı bulunabileceği bir yönü olduğunu belirtmekten geri kalmaz. Eğer eleştiri tüm faydacı öğretiye yöneltilmemişse ve yalnızca bazı faydacıları ilgilendiriyorsa burada bir haklılık payı bulabiliriz çünkü bazı faydacılar uygulamada faydacılık ölçütünün çok özel ve katı bir biçimini bağnazca benimsemiş olabilirler. Fakat bunun yanında onu duygucu bir kurama dönüştürebilecek derecede müsamaha gösteren faydacılar da vardır. Bu bir sisteme bağlılığın uygulamadaki farklı dereceleri olarak kabul edilmelidir. İnsan doğasına odaklanan ikinci itiraz insan doğasının kusurlu olduğunu, faydacılığın ise bu kusurlardan kurtulmak şöyle dursun bu kusurları kabul ederek daha da derinleştirdiğini iddia ederek faydacılığa saldırır. Temel iddia insan doğasında kendi özel durumunu yasayı ihlal için haklı çıkarma eğiliminin olduğudur. Faydacılık fayda ilkesi ile bu durumu körüklemektedir. Mill'e göre eğer insan doğasında kendini kandırma ve bahaneler üretme gibi bir eğilim varsa bu yalnızca faydacılık ilkesinin değil tüm ahlak kuramlarının ilkelerinin suiistimaline izin verir; bu yüzden, bu yalnızca faydacılığın sorunu değildir. Bu ikinci eleştiride aslında ahlaki kuramlara dair iki noktaya işaret edilmektedir. İşaret edilen sorunların ilki insan ilişkilerinin çetrefillliği

ve kişisel vicdani idarenin zorluğu sorunudur (*Faydacılık* 51). Kısaca, insan doğasının üç boyutunu kabul eden faydacılık bu üç boyutun getirdiği çetrefilli durumların olabileceğini kabul eder. İkincisi ise hiçbir ahlaki ilkenin istisna kabul etmeyecek kadar katı olamayacağı gerçeğidir. Yalnızca faydacılık değil tüm ahlaki öğretiler hiçbir istisna kabul etmeyecek kadar katı olamayacaklarını kabul ederler. Böylece üçüncü kategorideki eleştirilerin ilki için onun hatalı bir indirgemecilik içerdiğini, ikinci eleştirinin ise faydacılık kadar tüm ahlaki kuramlar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

5. TANRISIZLIK ELEŞTİRİSİ

Mill'e çağdaşları tarafından yöneltilen eleştirilerin dördüncü ve son kategorisi faydacılık ve din ilişkisine dairdir. Bu kategorideki eleştiriler faydacılığın tanrısız (*godless*) ya da dinsiz bir öğretiyi savunduğunu dile getirir. Mill bu eleştiri karşısında öncelikle sorulması gereken sorunun Tanrı'nın ahlaki karakterini nasıl düşündüğümüz sorusu olduğunu söyler (*Faydacılık* 47). Eğer Tanrı'nın yarattıklarının mutluluğunu arzuladığını ve onları bu amaç doğrultusunda yarattığına inanırsak faydacılığı diğer tüm etik öğretilerden çok daha dini bir öğreti olarak düşünmemiz gerekir. Bununla birlikte faydacılık, Louis J. Matz'in de vurguladığı gibi, dinle ilişkisinde çok daha sarıcı bir eleştiriyle karşı karşıyadır (*Three Essays* 32). Faydacılık ahlaki doğruların nihai kaynağını vahyedilmiş dinin doğrularında bulmaz; yani Tanrı'nın iradesini ahlakın en yüce yasası olarak tanımaz, bu yüzden dini öğreتيye karşı bir öğreti olarak değerlendirip eleştirilmiştir. Bu eleştiriye Mill, eğer Tanrı'nın mutlak iyiliğine ve bilgeliğine inanıyorsak onun ahlaki konularda uygun bulduğu şeylerin zorunlulukla faydacı ilkeye azami olarak uyması gerektiğinin altını çizerek cevap verir. Kısaca Tanrı'nın ahlakla ilgili vahye uygun bulduğu her şey aynı zamanda faydacılığın ilkesini de zorunlu olarak yerine getirecektir (*Faydacılık* 54-55). Hatta Mill faydacılığın diğer tüm ahlaki sistemlerde olduğu gibi hem içsel hem de dışsal yaptırımlara sahip olabileceğini açıklar ve "Evrenin Hakimi tarafından beğenilme umudu ya da beğenilmeme korkusu" faydacı ilkeye uygun bir yaşam için dışsal bir yaptırım olarak görülmek için uygun olabilir (*Faydacılık* 54). Son olarak Mill Hristiyanların Tanrı'nın doğru olanı direkt bildirmekten ziyade doğrunun ne olduğunu insanın kendisinin bulması için ona özel bir güç verdiğine inandığını dile getirir (*Faydacılık* 47). Etik öğretiler bize Tanrı'nın iradesinin ne olduğunu yorumlamak için öne sürülürler. Bu noktada faydacılığın ve diğer etik öğretilerin dinin etik soruşturmasına katkısı eşittir. Mill diğer tüm ahlaki kuramlarda olduğu gibi faydacılığın da, vahyi desteklemek için, örneğin Tanrı'nın zararlı ve yararlı davranışlara tanıklığını gösterebilmek için kullanılabileceğini düşünür. Böylece faydacılığın bir ateist tarafından da benimsenebileceği doğrudur fakat zorunlu olarak dinsel olanı dışladığı iddiası geçersizdir.

598

Faydacılığın dini dışlayan bir öğreti olduğu yönündeki bu eleştiri aslında *Faydacılık*'ta sunulandan çok daha köklüdür. Bu eleştiri Mill'in entelektüel yaşamı boyunca sürdürdüğü dine dair şüpheciliğine ve teizm karşıtlığına (*Three Essays*, 13-14), ya da Linda C. Raeder'in betimlemesiyle "dünyaya ait 'sosyal bir dinin' militan misyonerliği"ne karşı bir eleştiri olarak yorumlanabilir (2). Raeder'in betimlemesini haklı çıkaracak biçimde Mill *Faydacılık*'ın "Fayda İlkesinin Nihai Yaptırımı Üzerine" bölümünde insanın, başkalarına da yarar sağlama düşüncesinin dahil olmadığı, yalnızca kendi çıkarına olan bir durumun peşinden gitmemesini sağlayan bir birlik hissinin yeşertilmesinden bahseder. Bu hissin bir din gibi öğretildiği, eğitimin, toplumsal kanaatin ve kurumların, bir dinde olduğu gibi, her bir çocuğu bu hisle çevrili şekilde büyümeye yönlendirdiği bir toplumu düşünmemizi ister (*Faydacılık* 60-61). Toplumun gücüne inancın Tanrı'nın gücüne inançla yer değiştirdiği bu sosyal dine ya da insanlık dinine örnek olarak da Auguste Comte'un *Pozitif Siyasal Sistemi*'ni okumamızı önerir. Böylece dinin "hem psişik gücünün hem de toplumsal etkisinin," Tanrı olmadan, insanlığın hizmetine verilebilmesinin olanağını görebiliriz. Ancak Mill topluma ve birlik durumuna bu denli önem verilip mutlak güç atfedilmesini bireysel hazların yitirilmesi tehlikesi taşıdığı için endişe verici bulur. Paragrafın sonunda böyle bir insanlık dininin asıl tehlikesinin bireyselliğe aşırı müdahalede bulunması olacağını belirtir. Hiyerarşiye yaslanan dinsel zorlayıcı uygulamaya karşı aynı çizgiyi *Özgürlük Üzerine*'de de (*On Liberty*) devam ettirdiğini görürüz. Bu metinde çok açık bir biçimde bireyin kendi fiziksel ve zihinsel iyiliğini, başkasına zarar vermemek koşuluyla kendi istediği yollarla ve biçimde peşinden gitmesine izin vermeyen ve yasalarla korumayan hiçbir toplumun nasıl yönetiliyorsa yönetilsin özgür olamayacağını yazar ("On Liberty" 138). Burada Comte'un insanlık dininden yeniden bahsederek, onun hukuki değil fakat ahlaki uygulanış ve örgütlenme yoluyla birey üzerinde bütünüyle toplumsal bir despotizme

dönüştüğünü belirtir (“On Liberty” 139).⁵⁷ Mill’in ölümünden sonra bir araya getirilerek yayınlanan *Din Üzerine Üç Deneme*’si de (*Three Essays on Religion*) göz önünde tutulduğunda faydacılığın dinle ilişkisinin tam olarak belirlenmesi için Mill’in teizm, deizm, insanlık dini tartışmalarının ve sınırlı Tanrı gibi kavramlarının derinlemesine tartışılması gerektiğini belirterek bu eleştiri kategorisini sonlandırabiliriz.

6. SONUÇ

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılda deontolojik etiğe ve erdem eteğine güçlü bir alternatif olarak sunulan faydacı öğreti berberinde birçok eleştiri getirmiştir. Mill savunduğu faydacılığa yöneltilen farklı eleştirilere farklı eserlerinde karşılık vermeye çalışmıştır. Bu çalışma onun eleştirilere verdiği cevapları *Faydacılık* isimli eserle sınırlı kalarak değerlendirmeye açmıştır. Mill’in esere başlarken en yüksek iyi üzerinden genel bir tanımını yaptığı faydacılığın eleştiriler boyunca ilerledikçe onun ellerinde Bentham’ın faydacılığından nasıl farklılaştığını görürüz. Bu, aynı zamanda, faydacılığa yöneltilen çoğu eleştirinin aslında Epikürosçu hazcılığa ya da Benthamcı faydacılığa yöneltildiğini tespit etmemizi sağlar ve Mill’in kendi görüşünü bu tutumlardan ayırarak ve onlardaki eksiklikleri gidererek oluşturduğunu, bu yüzden de eleştirilere karşı çıkmak için güçlü bir konumda olduğuna işaret eder. Mill faydacılığa yapılan eleştirilere dair bir sınıflandırma sunmaz fakat eleştiriler ve eleştirilerde içerilen itirazlar dört kategori altında toplanarak bütüncül bir şekilde yorumlanabilir.

Bu kategorilerden ilki fayda kavramıyla ilgilidir ve bu kategori altında üç ayrı biçim alan faydacılık karşıtlığının üçü de faydayı yanlış yorumlamaktadır. Mill faydanın ne hazzı karşıt bir şey olduğunu, ne yalnızca hazzın niceliksel değerine eşit olduğunu ne de kişisel çıkar ile bir olduğunu gösterir. Bu kategori altında eleştirileri tartışırken Millin faydacılığının insana ait hazları ayırdığını ve faydacılığın insan haysiyetine uygun nitelikçe değerli bir yaşamı destekleyebileceğini görürüz. Eleştirilerin ikinci kategorisi mutluluk kavramıyla ilgilidir ve faydacıların mutluluğun yaşamın nihai amacı olarak görülmesi gerektiği fikrine itirazları içerir. Mill burada mutluluk amacının yalnızca hazların azami seviyeye çıkarma değil aynı zamanda acıları azami seviyede engelleme çabası olduğuna işaret ederek toplumsal yapıların önemini vurgulama imkanı bulur. Kendi faydacılığında peşinden koşulan mutluluk hayat boyu mest olmak değildir; geçici ve az acıdan, edilgin değil etkin olan birçok hazdan oluşmuş zengin bir var oluştur. Yaşamdan onun verebileceği kadarını ummak, bu mutluluğun parçasıdır. Üçüncü eleştiri kategorisi insan doğasına dair anlayışta temellenen itirazları içerir. Mill faydacılığın insanı mekanik bir hesapçıya dönüştürdüğü itirazına cevap verirken kendi faydacılığının insanın bütüncül yapısına ve karakter oluşumuna değer verdiğini vurgulama imkanı bulur. Faydacı için insan hesaplayabildiği kadar hayran olabilen ya da iğrenebilen, sevebilen ya da nefret edebilen ve duygudaşlık kurabilen bir doğaya sahiptir. Faydacı, eylemlerinin dışsal etkilerini hesapladığı kadar bütünsel öz-gelişimine de önem verir. Eleştirilerin son kategorisi faydacılık ile din ilişkisine dairdir ve faydacılığın tanrısız bir öğreti olduğu eleştirisini içerir. Mill faydacılığın teizmle uyumlu olduğu kadar tanrısız bir insanlık dinine de uygun bir öğreti olduğunu gösterir; ancak, ikincisinin toplumsal despotizme varabilen gücü konusunda uyarır ve bunu kişisel özgürlüğün önemini vurgulamak için bir fırsat olarak kullanır. John M. Robson’ın vurguladığı gibi “Bu inanç hiçbir zaman değişmemiştir. Mill’in etiğindeki birey, öncelikle kendi mükemmelliğine odaklanarak toplumsal faydayı ilerletir” (128). Ek olarak Mill çoğu kategorideki itirazların yalnızca faydacılığı değil diğer etik öğretiler için de geçerli olduğunu gösterir.

Son olarak faydacılığa Mill’in çağdaşları tarafından yöneltilen eleştirileri bu dört kategori altında incelemenin Jules Ayer, G. Edward Moore, Robert Nozick ve John Rawls gibi düşünürlerin geç dönem faydacılık eleştirilerine karşılık verebilmek için rehberlik etme potansiyeline değinerek çalışmamızı bitirebiliriz. Bu olanağı görebilmek için, örneğin, Jonathan Glover’ın editörlüğünü yaptığı *Utilitarianism and Its Critics* isimli kitabına kabaca atıfta bulunmamız yeterli olacaktır. Glover bu kitapta, yukarıda bahsi geçen geç dönem faydacı eleştirileri (1) faydacılığın temellerine yapılan eleştiriler, (2) mutluluk kavramına yapılan eleştiriler, (3) faydacılığın eşitsizlikleri, bireysel ayrımları ve hak meselelerini yok

⁵⁷ Mill Comte’un görüşlerini *Auguste Comte and Positivism* isimli yazısında daha detaylı ele alır, “tanrısız” bir din anlayışının imkanını tartışır ve eleştirilerini yazar. Özellikle bkz. *Auguste Comte and Positivism* 132-160.

saydığına dair eleştiriler, (4) faydacı ilkenin öldürme ve üreme üzerine sonuçlarına dair eleştiriler ve (5) faydacılığın karakter ve kişisel bütünlüğü görmezden geldiğine dair eleştiriler olarak gruplar. Mill'in fayda kavramına dair eleştirileri ve mutluluğun nihai amaç olarak görülmesine dair itirazlara verdiği cevaplar aslında 2. grupta yer alan Nozick'in haz makinesi düşünce deneyiyle yönelttiği itiraza cevap niteliğindedir. Aynı şekilde Mill'in tanrısızlık eleştirisine karşı insanlık dinini tartışırken bireysel yaşamı ve özgürlüğü vurgulaması ya da mutluluğa dair eleştirilere karşı çıkarken fedakarlık ve kişisel mutluluktan feragat etme üzerine değerlendirmeleri 3. gruptaki geç dönem eleştirilere cevap olarak düşünülebilir. Yine, onun *Faydacılık*'ta insan doğasına dair eleştiriler kategorisinde ele aldığımız itirazlara verdiği cevap geç dönem 5. grup eleştirilere karşılık bulmakta yol gösterici olabilir. Dolayısıyla bu çalışma ileride gerçekleştirilecek detaylı klasik faydacılık araştırmaları için, faydacılığın yeni biçimlerinin anlaşılması için, geç dönem eleştirileri yorumlayabilmek için ve geç dönem eleştiriler karşısında benimsenen ve benimsenebilecek tutumların köklerini tespit edebilmek için yol gösterici olmayı ummaktadır.

7. KAYNAKLAR

Bentham, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. London, Oxford Clarendon Press, 1789.

Glover, Jonathan, ed. *Utilitarianism and Its Critics*. New York, Macmillan Publishing Co., 1990.

Mill, John Stuart. *Faydacılık*. Çev. Gökhan Murteza, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.

Mill, John Stuart. "Bentham." *Utilitarianism, On Liberty, Essay on Bentham*, ed. Mary Warnock, Glasgow, Collins, Fount Paperbacks, 1962.

Mill, John Stuart. *Three Essays on Religion*. Ed. Louis J. Matz, Toronto, Broadview Editions, 2009.

Mill, John Stuart. *Auguste Comte and Positivism*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1907.

Raeder, Linda C. *John Stuart Mill and the Religion of Humanity*. Columbia and London, University of Missouri Press, 2002.

Robson, John M. *The Improvement of Mankind: The Social and Political Thought of John Stuart Mill*. London and Toronto, Routledge & Kegan Paul, 2018.

Wilson, Fred. "Mill on Psychology and the Moral Sciences." *The Cambridge Companion to Mill*, ed. John Skorupski, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1998, pp. 203-255.

Riley, Jonathan. "Bentham, Mill, Stoicism and Higher Pleasures." *Happiness and Utility: Essays Presented to Frederick Rosen*, ed. Varouxakis, Georgios, and Mark Philp, London, UCL Press, 2019, pp. 184-207.

THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND INTOLERANCE OF
UNCERTAINTY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-SABOTAGE IN ROMANTIC
RELATIONSHIPS AND RELATIONSHIP SATISFACTION

İLİŞKİDE KENDİNİ SABOTE ETME İLE İLİŞKİ DOYUMU ARASINDA PSİKOLOJİK
ESNEKLİK VE BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜĞÜN ARACI ROLÜ

Ezgi KÖKÇE İYİDOĞAN¹, Seydi Ahmet SATICI²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
0009-0001-5756-956X

²Profesör, Yıldız Teknik Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 0000-0002-2871-8589

Özet

Partner ilişkilerinin sonlandırılma oranlarındaki artışla beraber romantik ilişkilere dair araştırmalarda artış olduğu görülmektedir (Buğa, 2009). Romantik ilişkide doyum bireyin parçası olduğu ilişki ile ilgili pozitif düşüncelerinin olması ve ilişkisine dair memnun hissetmesi olarak tanımlanabilir (Mattson ve ark., 2013). Bireyin içinde isteyerek bulunduğu ilişkide kendini sabote etmesi sağlıklı bir ilişkiyi sürdürmeyi engelleyen önemli etkenlerden biridir (Karahana Sayan, 2021). İlişkide kendini sabote etme bireyin ilişkisi için çabalyor şekilde görünmesine rağmen kendini ve ilişkisini baltalayacak şekilde tutum ve davranışlara sahip olması anlamına gelmektedir (Peel ve Caltabiano, 2021). Diğer taraftan kişilerarası dengenin bireyin psikolojik olarak esnek veya katı olmasından etkileneceği, bireyin psikolojik esnekliği ile çiftlerin ilişkiye dair memnuniyetinin ilişkisi olabileceği düşünülmektedir (Daks ve Rogge, 2020). Benzer şekilde belirsizliğe tahammülsüzlüğü olan bireylerin yaşadıkları korku, kaygı ve tehlikede olma hissi onların ruh sağlığını olumsuz etkiler (Sarı ve Dağ, 2009) ve bunun da romantik ilişkilerinden aldıkları doyumunu etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda romantik ilişkisi olan bireylerin ilişki doyumu ile ilişkide kendini sabote etme davranışları, psikolojik esneklikleri ve belirsizliğe tahammülsüzlükleri arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada romantik partneri olan bireylerde ilişki doyumu ile ilişkide kendini sabote etme arasında psikolojik esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün aracı rolü incelenmiştir. Çalışma 324 (%74.5) kadın ve 111 (%24.5) erkek olmak üzere 430 birey ile yapılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 18-66 (yaş ortalaması 29.38) olarak dağılmaktadır. İlişkide kendini sabote etme ile ilişki doyumu arasında psikolojik esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün aracılık rolü Process Makro ile analiz edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda ilişki doyumu ile ilişkide kendini sabote etme ($r=-.550, p<.01$) ve belirsizliğe tahammülsüzlük ($r=-.229, p<.01$) arasında negatif yönde; ilişki doyumu ile psikolojik esneklik ($r=.370, p<.01$) arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Diğer taraftan romantik ilişkide kendini sabote etme ile belirsizliğe tahammülsüzlük ($r=.420, p<.01$) arasında pozitif; psikolojik esneklik ($r=-.415, p<.01$) arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik esneklik ($r=-.552, p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aracılık analizi için Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Makro (Model 4) kullanılmıştır. Bootstrapping tekniği kullanılarak 5000 yeniden örnekleme ile %95 güven aralığında analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, ilişkide kendini sabote etmenin ilişki doyumu üzerindeki dolaylı etkisinin hem psikolojik esneklik (Bootstrap = $-.0564$, 95% GA [$-.085, -.029$]) hem de belirsizliğe tahammülsüzlük (Bootstrap = $.0319$, 95% GA [$.007, .058$]) aracılığıyla anlamlı olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak, bulgular psikolojik esnekliğin ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün ilişkide kendini sabote etmenin ilişki doyumu üzerindeki etkisinde önemli aracı roller oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: ilişki doyumu, ilişkide kendini sabote etme, psikolojik esneklik, belirsizliğe tahammülsüzlük

Abstract

The rising prevalence of relationship dissolution has led to an increased scholarly interest in the study of romantic relationships (Buğa, 2009). In romantic relationships, satisfaction can be defined as the presence of positive evaluations regarding the relationship and a general sense of contentment with it (Mattson et al., 2013). An individual's tendency to self-sabotage within a voluntarily engaged relationship constitutes a significant barrier to sustaining relational health (Karahan Sayan, 2021). Self-sabotage in romantic relationships refers to the tendency of an individual to display attitudes and behaviors that undermine both the self and the relationship, despite seeming to make an effort to sustain it (Peel & Caltabiano, 2021). On the other hand, it is believed that interpersonal balance may be influenced by an individual's psychological flexibility or rigidity, and that there may be a relationship between an individual's psychological flexibility and couples' satisfaction with their relationship (Daks & Rogge, 2020). Similarly, the fear, anxiety, and sense of threat experienced by individuals with intolerance of uncertainty adversely affect their mental health (Sarı & Dağ, 2009) and it is thought that these effects may, in turn, influence the satisfaction they derive from their romantic relationships. In this context, it is posited that among individuals in romantic relationships, there exists an association between relationship satisfaction and self-sabotaging behaviors, psychological flexibility, and intolerance of uncertainty. The present study examines the mediating role of psychological flexibility and intolerance of uncertainty in the relationship between relationship satisfaction and self-sabotaging behaviors among individuals with romantic partners. The final sample comprised 430 individuals—324 women (74.5%) and 111 men (24.5%)—with ages ranging from 18 to 66 years ($M = 29.38$). The mediating roles of psychological flexibility and intolerance of uncertainty in the relationship between self-sabotage in romantic relationships and relationship satisfaction were analyzed using PROCESS Macro. According to the results of the correlation analysis, a significant negative relationship was found between relationship satisfaction and self-sabotage in romantic relationships ($r = -.550, p < .01$), and between relationship satisfaction and intolerance of uncertainty ($r = -.229, p < .01$); while a significant positive relationship was found between relationship satisfaction and psychological flexibility ($r = .370, p < .01$). Additionally, a significant positive correlation was found between self-sabotage in romantic relationships and intolerance of uncertainty ($r = .420, p < .01$), whereas a significant negative correlation was found between self-sabotage and psychological flexibility ($r = -.415, p < .01$). Furthermore, intolerance of uncertainty was found to be significantly negatively correlated with psychological flexibility ($r = -.552, p < .01$).” Mediation analysis was conducted using Process Macro (Model 4) developed by Hayes (2018). The analysis was performed with 5,000 bootstrap resamples within a 95% confidence interval. The results indicated that the indirect effect of self-sabotage in relationships on relationship satisfaction was significant through both psychological flexibility (Bootstrap = $-.0564$, 95% CI $[-.085, -.029]$) and intolerance of uncertainty (Bootstrap = $.0319$, 95% CI $[.007, .058]$). In conclusion, the findings suggest that psychological flexibility and intolerance of uncertainty play significant mediating roles in the effect of self-sabotage in relationships on relationship satisfaction.

Keywords: Relationship satisfaction, Self-sabotage in relationships, Psychological flexibility, Intolerance of uncertainty

A SOCIOLOGICAL STUDY ON AGRICULTURAL HIGH SCHOOL IN TERMS OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN TARIM LİSELERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK
BİR İRDELEME

Süheyla SARITAŞ¹, Hatice Ravza AKAR² Ayşe Nur BİLGİN³ Güneş CENGİZ⁴

¹ Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, Orcid:
0000-0001-8422-9950

²Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, ,
Orcid: 0009-0007-2953-411X

³Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye,
Orcid: 0009-0007-3561-8045

⁴Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, ,
Orcid: 0009-0006-6812-2946

Özet

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, sosyal adalet ve çevresel koruma unsurlarını dengeli bir şekilde ele alan bir kalkınma modeli olarak günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olan nitelikli eğitim, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bireylerin erişebilir ve kaliteli teknik eğitim, mesleki eğitim ve üniversiteyi kapsayan yüksek öğretime eşit biçimde erişimlerini sağlamada büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bugün nitelikli eğitimin önemli bir alanını oluşturan tarım eğitimi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak görülmektedir. Tarım eğitimi, doğal kaynakların korunması, iklim değişikliğiyle mücadele ve gıda güvenliği gibi alanlarda bilinçli bireylerin yetiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, kırsal kalkınmayı destekleyen politikaların eğitim boyutuyla hayata geçirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Tarım alanında uzmanlaşmış insan gücünün artırılması, sürdürülebilir üretim modellerinin benimsenmesini de kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda tarım liseleri, hem bireysel gelişimi hem de toplumsal refahı artıracak çok yönlü çıktılar üretmektedir.

Bu araştırmanın konusunu sürdürülebilir kalkınma açısından tarım liseleri oluşturmaktadır. Araştırma verileri, 2024-2025 öğretim yılında Balıkesir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı tarım meslek lisesinde eğitim gören öğrenciler ile okulların öğretmen ve idarecileriyle yapılan görüşmelerle dayanmaktadır. Araştırma, tarım meslek liselerinin sürdürülebilir kalkınma ve eğitimde fırsat eşitliği açısından önemini anlamaya yönelik nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı, tarım meslek liselerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıları ve kırsal kesimdeki gençlere fırsat eşitliği sağlamadaki rollerini incelemektir. Bu bağlamda, tarım liselerinin bölgesel ekonomik kalkınmaya etkileri de araştırmanın önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgular, eğitim politikalarının sahadaki yansımalarını daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Ayrıca araştırmada, öğrenci motivasyonu, mesleki yönlendirme ve mezunların istihdam durumları da değerlendirilmiştir. Bu veriler doğrultusunda tarım eğitiminin mevcut durumuna ilişkin kapsamlı bir analiz sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: tarım meslek liseleri eğitim modeli, sürdürülebilir kalkınma, eğitimde fırsat eşitliği, nitelikli eğitim

Abstract

As a development model that addresses economic growth, social justice and environmental protection, sustainable development is gaining importance in a balanced manner today. Quality education, which is one of the sustainable development goals, is of great importance in ensuring that individuals in developed and developing countries have equal access to accessible and quality technical education, vocational education and higher education including universities. In this context, agricultural education, which constitutes an important area of quality education today, is seen as an important tool in achieving sustainable development goals. In fact, agricultural education contributes to the training of conscious individuals in areas such as the protection of natural resources, combating climate change and food security. At the same time, it plays a central role in the implementation of policies supporting rural development through education. Increasing the specialized human resources in the field of agriculture also facilitates the adoption of sustainable production models. In this context, agricultural high schools, which form a part of the education system, produce multi-faceted outputs that will increase both individual development and social welfare.

The subject of this research is agricultural high schools in terms of sustainable development. The research data is based on interviews with students studying at agricultural vocational high schools affiliated to the Balıkesir Provincial Directorate of National Education in the 2024-2025 academic year and teachers and administrators of the schools. The research was designed as a qualitative research to understand the importance of sustainable development and equal opportunities in education in agricultural vocational high schools, and the phenomenological method was adopted in order to deeply examine the experiences, perceptions and subjective meanings of the participants regarding this education model. The aim of the study is to examine the contributions of agricultural vocational high schools to sustainable development goals and their roles in providing equal opportunities to young people in rural areas. In this context, there will be some discussions on the effects of agricultural high schools on regional economic development that is also one of the important dimensions of the research. In addition, there will be some evaluations about student motivation, vocational guidance and employment status of graduates in this research. In line with these data, it is aimed to present a comprehensive analysis of the current status of agricultural education.

604

Keywords: agricultural vocational high schools education model, sustainable development, equal opportunities in education, qualified education

1. GİRİŞ

Bugün dünyada sürdürülebilir kalkınma uzun zamandan beri ülkelerin gündeminde olan ve gittikçe önem kazanan bir kavramdır. 1972 yılında Stockholm kentinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Konferansı'nda; gıda güvenliği, çevre ve enerji gibi konulardaki mevcut sorunlar nedeniyle “sürdürülebilir kalkınmanın” temel dayanakları ortaya konmuştur (Kaypak, 2012). Nitekim günümüzde özellikle Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için ortak amaçlar etrafında mücadele ettikleri görülür. Sürdürülebilir kalkınma uzun zamandan beri insanlığın günümüzde ve gelecekte ihtiyaçlarını karşılamasını amaçlayan, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bir arada değerlendiren kapsamlı bir kalkınma modelidir (WCED, 1987). Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesinde anahtar rol oynayan tarım sürdürülebilir kalkınmanın en önemli belirleyicidir. Tarım; sürdürülebilir kalkınmayı sağlama, açlık ve yoksulluğu azaltma konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Schaller, 1993; Roy ve Chan, 2012). Öte yandan 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), bu anlayışı somut hedeflerle desteklemektedir. Bu hedeflerden biri olan “Nitelikli Eğitim”, bireylerin eşit ve kapsayıcı biçimde kaliteli eğitime erişimini güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Türkiye bağlamında mesleki ve teknik eğitim, kırsal bölgelerde yaşayan bireyler için nitelikli eğitimin bir ayağı olarak ön plana çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesimler gelir elde etmek ve istihdam sağlamak amacı ile tarıma büyük ölçüde bağımlı durumdadır (Malik, 1999, akt. Eskander ve Barbier, 2017: 176). Bu bağlamda tarım meslek liseleri, hem bölgesel ekonomik kalkınmayı destekleyici nitelikleri hem de çevresel farkındalık kazandırıcı işlevleriyle sürdürülebilir kalkınma açısından stratejik

bir yere sahiptir. Bu kapsamda söz konusu eğitim modelinin tarihsel temelleri ise Köy Enstitüleri'ne dayandırılabilir. Bu nedenle çalışmada öncelikle Köy Enstitüleri'nin kısa bir tarihi sunulacak ve sonrasında bu enstitülerinin tarımsal eğitimindeki önemine yer verilecektir.

1.2 . Köy Enstitüleri'nin Tarihi

Köy Enstitüleri, Türkiye'de kırsal kalkınmayı desteklemek ve eğitimde fırsat eşitliği sağlamak amacıyla 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı yasa ile kurulmuştur. Bu eğitim kurumlarının temel amacı, köylerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu eğiterek, onları bulundukları yerlerde öğretmen, sağlık memuru ve ziraatçı gibi mesleklerle donatmak ve köylerin kendi insan kaynaklarıyla gelişimini sağlamaktır. Eğitim modeli, "iş içinde, iş aracılığıyla eğitim" ilkesiyle şekillenmiş; öğrencilere hem akademik bilgi hem de tarım, marangozluk, inşaat gibi alanlarda uygulamalı beceriler kazandırılmıştır. Öğrenciler derslerin dışında üretim faaliyetlerine katılarak hem öğrenir hem de okulların kendi kendine yeten bir yapıya kavuşmasına katkı sağladılar. Köy Enstitüleri'nde kız ve erkek öğrenciler bir arada eğitim almış ve bu o dönemlerde toplumsal cinsiyet eşitliği adına da atılan önemli bir adım olmuştur.

Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı ve İsmail Hakkı Tonguç'un İlköğretim Genel Müdürlüğü döneminde geliştirilen bu model, kısa sürede etkisini göstermiştir. 1940 ile 1954 yılları arasında 17 bini aşkın köy öğretmeni yetiştirilmiş ve kırsal kesimde okuryazarlık oranı kayda değer biçimde artmıştır. Enstitüler zamanla Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaygınlaşarak 21'e ulaşmıştır. Ancak 1946'dan sonra değişen siyasal iklim, özellikle toprak ağaları ve muhafazakâr çevrelerin baskısıyla Köy Enstitülerine yönelik eleştirileri artırmıştır. 1954 yılında siyasi kararlarla bu kurumlar kapatılmış ve yerine klasik öğretmen okulları açılmıştır. Her ne kadar Köy Enstitüleri fiilen ortadan kaldırılmış olsa da, özellikle kırsal kalkınma, nitelikli eğitim ve toplumsal dönüşüm alanlarında bıraktığı etki, günümüzde hâlâ akademik çevrelerce tartışılmakta ve örnek alınmaktadır.

1.3 . Köy Enstitülerinin Tarımsal Eğitimde Yeri

1940'lı yıllarda Türkiye'de kurulan Köy Enstitüleri, tarımsal eğitim ve kırsal kalkınmayı birleştiren özgün ve öncü bir eğitim modeli olarak dikkat çekmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan kalkınma çabaları kapsamında en dikkat çekici uygulamalardan biri olan Köy Enstitüleri, 1940 yılında yürürlüğe giren 3803 sayılı yasa ile kurulmuş ve kırsal kesimde yaşayan çocuklara nitelikli eğitim sağlamak amacıyla tasarlanmıştır (Akyüz, 2022). Bu kurumlar, köy kökenli gençleri eğiterek hem üretken bireyler hem de yaşadıkları çevreyi dönüştürebilecek aydınlatıcı önderler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Teorik bilgi ile pratik çalışmanın iç içe geçtiği bu modelde öğrenciler, sadece temel bilimler ve edebiyat gibi akademik alanlarda değil; aynı zamanda tarım, inşaat ve el sanatları gibi uygulamalı alanlarda da aktif olarak eğitim görmüşlerdir (Gültekin, 2010).

Köy Enstitüleri'nin müfredatı, üretimle eğitimi bütünleştiren ve bireyi yalnızca iş gücü olarak değil, aynı zamanda kırsal yaşamın kültürel ve toplumsal gelişiminde öncü bir aktör olarak konumlandıran bir anlayışa dayanıyordu. Bu bağlamda Köy Enstitüleri yalnızca birer eğitim kurumu değil, aynı zamanda kırsal kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak işlev görmüştür. Ancak 1954 yılında bu kurumların kapatılması, Türkiye'de kırsal kalkınma temelli eğitim anlayışında önemli bir kırılmaya neden olmuştur.

Her ne kadar Köy Enstitüleri modeli doğrudan devam ettirilmemiş olsa da, bu kurumların pedagojik ve toplumsal vizyonunun izleri günümüzde tarım meslek liseleri gibi kurumlar aracılığıyla kısmen de olsa sürdürülmektedir. Tarım meslek liseleri, Köy Enstitüleri'nin üretime dayalı, uygulamalı eğitim modelinden farklılaşsa da, kırsal kesimde yaşayan bireyler için nitelikli eğitim alma ve meslek edinme imkânı sunmaları açısından benzer bir işleve sahiptir. Bu nedenle, günümüz tarım eğitimi veren liseleri değerlendirilirken, Köy Enstitüleri'nin tarihsel birikimi ve deneyimi de göz önünde bulundurulmalı; bu miras güncellenerek yeniden toplumsal fayda üretir hâle getirilmelidir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik (olgubilim) yaklaşım çerçevesinde tasarlanmıştır. Fenomenoloji, bireylerin yaşadıkları deneyimlere dair öznel anlamlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2022). Araştırmanın verileri, 2024-2025 eğitim öğretim

yılında Balıkesir’de bulunan bir tarım meslek lisesinde öğrenci, öğretmen ve idarecilerle yapılan görüşmeler yoluyla elde edilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu araştırmada, tarım meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin eğitime ilişkin motivasyonları, sürdürülebilirlik bilinci, eğitimde fırsat eşitliği algısı ve mezuniyet sonrası istihdam beklentileri incelenmiştir. Elde edilen veriler, katılımcıların yaşadıkları deneyimlerin çok katmanlı ve çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, dört ana başlık altında sunulmuştur.

3.1. Eğitimde Fırsat Eşitliği, Sosyal Hareketlilik ve Eğitim Motivasyonu

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu kırsal kökenli ailelerden gelmektedir. Tarım meslek lisesini tercih etme nedenleri arasında aile mesleğini sürdürme arzusu, tarıma duyulan ilgi ve erken yaşta meslek sahibi olma isteği öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bazı öğrenciler, bu okulun kendileri için bir "zorunlu tercih" olduğunu ifade etmiş, akademik başarıları veya sosyoekonomik koşulları nedeniyle genel liselere gitme imkânlarının olmadığını dile getirmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmı, tarım eğitiminin kendilerine mezuniyet sonrası iş bulma konusunda avantaj sağlayacağına inanmakta ve bu durumun aile geçimine katkı sunacağı yönünde motivasyon geliştirmektedir. Ancak yükseköğretime geçiş konusunda dezavantajlı olduklarını düşünen öğrenciler, sınav odaklı eğitim modelinin tarım liseleri açısından sınırlayıcı bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Rehberlik hizmetlerinin yetersizliği ve kaynak eksikliği bu durumu daha da derinleştirmektedir.

3.2. Sürdürülebilirlik Bilinci ve Çevresel Duyarlılık

Araştırmada elde edilen veriler, tarım meslek liselerinde eğitim alan öğrencilerin çevresel konularda önemli düzeyde farkındalık kazandıklarını göstermektedir. Katılımcılar, iklim değişikliği, organik tarım, toprak verimliliği ve su kaynaklarının korunması gibi konularla ilgili hem teorik bilgiye hem de uygulamalı deneyime sahip olduklarını belirtmiştir. Bu alanlarda yapılan uygulamalı dersler ve projeler, öğrencilerin doğayla daha bilinçli bir ilişki kurmalarını sağlamaktadır.

Öğretmenler, sürdürülebilirlik konularının sadece ders kitaplarıyla değil, okul sahasında yapılan tarımsal faaliyetler yoluyla pekiştirildiğini vurgulamıştır. Bu durum, öğrencilerin sürdürülebilir tarım uygulamalarını deneyimlemelerine ve çevre dostu üretim modelleri konusunda farkındalık kazanmalarına olanak sağlamaktadır.

3.3. Bölgesel Kalkınma ve Yerel Ekonomiye Katkı

Tarım meslek liselerinin sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Okul yöneticileri ve öğretmenler, bu okulların yerel çiftçilerle iş birliği içinde yürüttüğü projelerin, doğrudan bölge ekonomisine katkı sağladığını belirtmiştir. Özellikle seracılık, hayvancılık ve bahçecilik gibi alanlarda gerçekleştirilen üretim faaliyetleri, öğrencilerin aktif olarak üretime katılmasını sağlamak ve yerel kalkınma çabalarına destek olmaktadır.

Bu bağlamda tarım liseleri, yalnızca eğitim kurumları değil, aynı zamanda kırsal kalkınmanın merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Öğrenciler, okuldaki bilgi ve becerilerini yerel ihtiyaçlara yönelik projelere aktararak, toplumla bütünleşik bir öğrenme süreci geçirmektedir.

3.4. Mezunların İstihdam Durumu ve Gelecek Beklentileri

Katılımcı öğretmenlerin aktardığı bilgilere göre, tarım lisesinden mezun olan öğrencilerin önemli bir kısmı, mezuniyet sonrası doğrudan tarımsal üretime yönelmekte ya da kendi işletmelerini kurarak girişimcilik faaliyetlerine katılmaktadır. Ayrıca bazı mezunların, yerel kooperatifler ve özel sektör tarım işletmelerinde istihdam edildiği de belirtilmiştir.

Bununla birlikte, mezunların bir bölümünün tarım dışı sektörlerde düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kaldıkları da gözlemlenmiştir. Bu durum, mezuniyet sonrası istihdamda süreklilik ve iş güvencesi konularında bazı yapısal sorunların varlığını işaret etmektedir. Eğitim sonrası destek mekanizmalarının

yetersizliği ve mezunlara yönelik girişimcilik teşviklerinin sınırlı olması, bu sorunların başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.

3.5. Tartışma

Elde edilen bulgular ışığında, tarım meslek liselerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olduğu görülmektedir. Ancak mevcut durumda bu potansiyelin tam anlamıyla kullanılmadığı da açıktır. Özellikle Köy Enstitüleri modeliyle karşılaştırıldığında, bugünkü tarım liselerinin daha dar kapsamlı ve daha az bütüncül bir eğitim modeli sunduğu söylenebilir. Bu nedenle eğitimin sadece teknik beceri kazandırmakla sınırlı kalmaması, aynı zamanda kültürel, çevresel ve sosyal sorumluluk bilinciyle desteklenmesi gerektiği açıktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada elde edilen bulgular, tarım meslek liselerinin yalnızca mesleki eğitim kurumları olmaktan öte, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarına doğrudan katkı sunabilecek stratejik yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan bireyler için eğitimde fırsat eşitliği sağlanması, tarımsal üretimin modernize edilmesi ve genç nüfusun üretken bireyler hâline gelmesi açısından bu okullar önemli bir potansiyele sahiptir.

Tarım eğitimi, iklim değişikliğiyle mücadele, gıda güvenliği, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve kırsal kalkınma gibi temel alanlarda bilgi ve beceriyle donatılmış bireyler yetiştirme işlevi görmektedir. Bu bağlamda tarım meslek liseleri, sadece teknik beceriler kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda çevre duyarlılığı yüksek, yerel sorunlara duyarlı ve üretken bireyler yetiştirme görevini de üstlenmektedir.

Ancak elde edilen bulgular, bu potansiyelin mevcut eğitim yapısı içerisinde tam olarak gerçekleştirilemediğini göstermektedir. Müfredatın güncel ihtiyaçlara yanıt vermemesi, altyapı yetersizlikleri, üniversiteye geçişte dezavantajlı konumda olma, rehberlik hizmetlerinin sınırlılığı ve mezuniyet sonrası istihdamda yaşanan sorunlar gibi yapısal problemler, tarım meslek liselerinin etki 607 gücünü azaltmaktadır.

Köy Enstitüsü modeli Türkiye’de eğitimin kırsal kalkınma aracı olarak ne denli etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Üretimle eğitimi bütünleştiren bu modelin pedagojik yaklaşımı, bugün yeniden gözden geçirilerek tarım meslek liselerinde modernize edilmiş biçimiyle uygulanabilir. Bu bağlamda, tarım liseleri yalnızca mesleki eğitim kurumları olarak değil; aynı zamanda birer kırsal dönüşüm ve toplumsal kalkınma merkezi hâline getirilmeliler. Bu yüzden aşağıdaki önerilerin dikkate alınması önem taşımaktadır:

1. Müfredatın Yeniden Yapılandırılması:

Tarım teknolojileri, iklim krizi, dijital tarım, sürdürülebilir enerji ve kooperatifçilik gibi konular müfredata entegre edilmeli; öğrenciler çağın ihtiyaçlarına göre donatılmalıdır.

2. Uygulamalı Eğitimin Güçlendirilmesi:

Tıpkı Köy Enstitülerinde olduğu gibi, eğitimle üretimi birleştiren, yerel üretime doğrudan katkı sağlayan uygulama bahçeleri, seralar ve tarım atölyeleri kurulmalı ve desteklenmelidir.

3. Altyapı ve Donanım Yatırımları:

Okulların fiziki koşulları iyileştirilmeli, laboratuvar, bilişim altyapısı ve modern tarım araçlarına erişim sağlanmalıdır.

4. Rehberlik ve Kariyer Planlama Hizmetleri:

Öğrencilere hem üniversiteye geçiş hem de mezuniyet sonrası istihdam süreçlerinde destek sağlayacak etkin rehberlik hizmetleri sunulmalıdır.

5. Üniversitelerle İşbirliği ve Akademik Destek:

Tarım fakülteleriyle iş birliği içinde yürütülecek projeler, öğretim desteği ve ortak etkinliklerle öğrencilerin akademik gelişimleri teşvik edilmelidir.

6. İstihdam ve Girişimcilik Destekleri:

Mezun öğrencilerin kooperatifler, kırsal kalkınma ajansları veya yerel yönetim destekli projelerle üretime katılması sağlanmalı, tarım girişimciliği özendirilmelidir.

7. Eğitim Politikalarında Kırsal Odaklılık:

Kırsalda eğitim veren meslek liseleri, sadece merkezi standartlarla değil; bölgesel ihtiyaç ve potansiyele göre şekillendirilmeli; esnek ve yerel kalkınmaya duyarlı modeller benimsenmelidir.

8. Toplumla Bütünleşik Eğitim Anlayışı:

Okullar, yerel çiftçiler, ziraat odaları ve belediyelerle iş birliği içinde halk eğitimi merkezi gibi de çalışmalı; bilgiyi kırsala yaymalıdır.

Sonuç olarak, tarım meslek liselerinin yeniden yapılandırılması ve desteklenmesi, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynayacaktır. Tarımsal bilgi ile donanmış, çevresel farkındalığı yüksek, üretken ve bilinçli bireyler yetiştirmek, yalnızca kırsal alanların değil; tüm ülkenin geleceği açısından stratejik bir yatırımdır. Bu bağlamda Köy Enstitüleri modelinin pedagojik ruhu, modern ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden ele alınmalı; tarım eğitimi ulusal bir öncelik hâline getirilmelidir.

5. KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2022). *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000- M.S. 2022*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Eskander, S.M. ve Barbier, E.B. (2017). Tenure Security, Human Capital and Soil Conservation in an Overlapping Generation Rural Economy,” *Ecological Economics*, 135: 176–185.

Gültekin, M. (2010). Köy Enstitüleri ve Günümüzdeki Yansımaları, *Eğitim ve Bilim*, 35(158): 30-45.

Gültekin, M. (2010). Köy Enstitüleri ve Eğitimde Uygulamalı Öğretim Modeli, *Eğitim ve Bilim*, 35(158): 78-93.

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20): 19-33.

Özdemir, M. (2021). Mesleki Eğitimde Tarımın Yeri ve Önemi, *Kırsal Kalkınma Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 112-130.

Roy, R. ve Chan, N. W. (2012). An Assessment of Agricultural Sustainability Indicators in Bangladesh: Review and Synthesis, *The Environmentalist*, 32(1): 99-110.

Schaller, N. (1993). The Concept of Agricultural Sustainability, *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 46(1-4): 89-97.

Tuncer, H. (2019). Tarım Meslek Liselerinin Rolü ve Geleceği, *Tarım ve Eğitim Dergisi*, 25(3): 45-58.

United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>, Son Erişim Tarihi: 15.05.2025.

WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2022). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.

A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON CELIAC DISEASE FROM A SUSTAINABLE DEVELOPMENT PERSPECTIVE: THE CASE OF EDREMIT BAY CELIAC ASSOCIATION

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA PERSPEKTİFİNDEN ÇÖLYAK HASTALIĞINA SOSYOLOJİK BAKIŞ: EDREMIT KÖRFEZİ ÇÖLYAK DERNEĞİ ÖRNEĞİ

Süheyla SARITAŞ¹, Ayşe Nur BİLGİN,² Güneş CENGİZ,³ Hatice Ravza AKAR⁴

¹ Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, , Orcid: 0000-0001-8422-9950

² Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, Orcid: 0009-0007-3561-8045

³Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, , Orcid: 0009-0006-6812-2946

⁴Yüksek Lisans. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, Orcid: 0009-0007-2953-411X

Özet

Kalkınma, toplumun refahını arttırmayı amaçlayan çok boyutlu bir süreçtir. Uzun vadeli kalkınma için ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında 17 sürdürülebilir kalkınma amacı belirlenmiş ve bu amaçlar 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu hedefler, “kimseyi geride bırakmamak” yaklaşımı ile temellendirilmiştir. Bu hedeflere göre sürdürülebilir kalkınma; ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal adalet, sağlık ve gıda erişimi gibi konuları da içermektedir. Bu doğrultuda herkes için kapsayıcı olmayı ve tüm bireylerin adil ve sağlıklı bir yaşam sürmesini hedeflemektedir. Bu perspektiften bakıldığında, çölyak hastalığı ile sürdürülebilir kalkınma amaçlarının birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle; “Açlığa son” ve “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” şeklinde adlandırılan iki sürdürülebilir kalkınma amacı, çölyak hastalarının glütensiz gıdalara erişim sürecinde yaşadıkları sorunlar ile doğrudan bağdaşmaktadır. Söz konusu erişim eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerinden biri olan toplumsal kapsayıcılık anlayışıyla çelişmektedir. Dolayısıyla bu durum; çölyak hastalığının sadece bireysel bir sağlık problemi olarak değil, gıda hakkı ekseninde toplumsal bir sorun olarak da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu bağlamda çalışmanın konusu, çölyak hastalığının sürdürülebilir kalkınma ekseninde ele alınmasıdır. Çalışmanın örneklemini Balıkesir’de bulunan Edremit Körfezi Çölyak Derneği üyesi 15 kişi oluşturmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle temellendirilmiş ve katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda; çalışmada kullanılan nitel araştırma yöntemi, kişilerin çölyak hastalığıyla ilgili deneyimlerinin anlaşılması ve yorumlanması noktasında önemli katkılar sunacaktır. Kişilerin çölyak hastalığıyla ilgili deneyimlerine, glütensiz gıdaya erişimde yaşadıkları zorluklara ve dernek faaliyetlerine odaklanan bu çalışmada, elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla incelenecektir. Bu amaçla araştırmada, çölyak hastalığına ve sürdürülebilir kalkınmaya dair sosyolojik bir perspektif sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: çölyak hastalığı, glütensiz beslenme, sürdürülebilir kalkınma, gıda erişimi

Abstract

The implementation process of the 17 sustainable development goals accepted at the Sustainable Development Summit in 2015 began on a global scale in 2016. These goals are based on the approach of “leaving no one behind.” In this direction, it aims to be inclusive for everyone and to ensure that all individuals live a fair and healthy life. Of these goals; Goal: Under the title of “No Hunger”, it is aimed

to ensure that everyone has access to safe and nutritious food. Goal 3, defined as “Health and Quality Life”, covers the development of preventive health services and ensuring that everyone has health insurance. These two goals are of critical importance for individuals with special nutritional needs. Among these individuals, there are also celiac patients whose treatment is based on a gluten-free diet. Celiac disease is a small intestine disease that develops in the immune system as a result of exposure to a protein called gluten found in grains such as wheat, barley, and rye. The disease can be seen in all ages and genders. Effective treatment requires the individual with celiac disease to create a sufficient and balanced gluten-free nutrition plan that will last a lifetime. For this reason, individuals with celiac disease need gluten-free foods to continue their treatment. This is not an individual preference, but a medical necessity. However, since gluten-free foods are considered as “special food” in our society, they are limited in terms of cost and variety. This situation confronts celiac patients with economic and social difficulties, reduces their quality of life and deprives them of the right to adequate and balanced nutrition. From this perspective; celiac patients’ access to gluten-free food is directly related to sustainable development goals. This access inequality contradicts the understanding of social inclusiveness, which is one of the basic principles of sustainable development. Therefore, this situation shows that celiac disease should be addressed not only as an individual health problem, but also as a social problem within the axis of the right to food.

This study aims to examine celiac disease from a sustainable development perspective in line with the sustainable development goals of “No Hunger” and “Health and Quality Life” and examine it in the context of “access to healthy food”. In the study designed with the qualitative research method, in-depth interviews were conducted with 15 members of the Balıkesir Edremit Gulf Celiac Association. In this context; the qualitative research method used in the study will make significant contributions to the understanding and interpretation of people's experiences with celiac disease. In this study we focus on the experiences of celiac people about accessing gluten-free food. The data obtained members of the association is going to be examined through descriptive analysis. For this purpose, the study aims to present a sociological perspective on celiac disease and sustainable development as well.

Keywords: celiac disease, gluten-free diet, sustainable development, food access

1. GİRİŞ

Çölyak hastası olan bireyler, tedavilerinin sürdürülebilmesi için glüten içermeyen gıdalara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum; bireysel bir tercih değil, tıbbi bir zorunluluktur. Ancak toplumumuzda glütensiz gıdalar “özel gıda” kapsamında değerlendirildiği için maliyet ve çeşitlilik açısından sınırlı kalmaktadır. Bu durum da çölyak hastalarına ekonomik ve sosyal zorluklar çıkartarak yaşam kalitelerini direkt olarak etkilemektedir. Bu perspektiften bakıldığında; çölyak hastalarının glütensiz gıdaya erişimi, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle doğrudan ilişkilidir.

Literatür incelendiğinde; çalışmaların (Ertem, 2017; Kuloğlu, 2014; Özkaya ve Özkaya, 2018; Yıldırım, 2020) daha çok çölyak hastalığı tanısı, belirtileri ve tedavi yöntemleri gibi konulara odaklandığı görülür. Öte yandan çölyak hastalarının yaşadıkları sosyal sorunlara yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kaya (2020) çalışmasında; Türkiye’de çölyak derneklerine üye olan çölyak hastalarının yaşadıkları sorunları sağlık sosyolojisi bağlamında ele almıştır.

Ayrıca, literatürde gıda ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar bulunmaktadır (Sertyeşilışık, 2022; Soylu 2022). Ancak çölyak hastalığı ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki doğrudan ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu eksiklik, çalışmanın özgünlüğünü ve mevcut literatüre katkısını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma; çölyak hastalığını, sürdürülebilir kalkınma perspektifinden ele alarak “Açlığa son” ve “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda **sağlıklı gıdaya erişim** bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çölyak hastalarının deneyimlerine yer veren bu araştırma; çölyak hastalığının sosyal boyutuna ışık tutarak mevcut literatüre, bu anlamda katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

2015 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde kabul edilen 17 sürdürülebilir kalkınma amacının 2016 yılında küresel ölçekte uygulama süreci başlamıştır. Bu amaçlar, “kimseyi geride bırakmamak” yaklaşımı ile temellendirilmiştir. Bu doğrultuda herkes için kapsayıcı olmayı ve tüm bireylerin adil ve sağlıklı bir yaşam sürmesini hedeflemektedir. Bu amaçlardan; Amaç: 2 “Açlığa Son” başlığı altında; herkesin güvenli ve besleyici gıdaya erişiminin sağlanması hedeflenmektedir. Amaç 3 olarak tanımlanan “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” ise; özellikle çocuk ve anne ölümlerinin azaltılması, önleyici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve gıda kökenli hastalıkların önlenmesine yönelik tedbirlerin artırılmasını kapsamaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler, 2021 yılında gerçekleştirdiği Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Zirvesi ile, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda gıda sistemlerinin daha adil, dirençli ve sağlıklı bir yapıya dönüştürülmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Zirvenin öncelikleri arasında, herkes için güvenli ve besleyici gıdaya erişimin sağlanması, sürdürülebilir üretim ve tüketimin teşvik edilmesi ile gıda sistemlerinin krizlere karşı daha dayanıklı hâle getirilmesi yer almıştır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer alan “Açlığa Son” ve “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” hedefleri ile 2021’de gerçekleştirilen Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Zirvesi’nde dile getirilen öncelikler, özellikle özel beslenme gereksinimi duyan bireyler açısından kritik öneme sahiptir. Bu bireyler arasında, tedavilerinin temelini glütensiz beslenme oluşturan çölyak hastaları da bulunmaktadır.

Çölyak hastalığı, buğday, arpa ve çavdar gibi tahıllarda bulunan ve glüten adı verilen proteine maruz kalma sonucu bağışıklık sisteminin geliştirdiği bir ince bağırsak hastalığıdır. Hastalık, her yaş ve cinsiyette görülebilmektedir. Etkili tedavi, çölyak hastası bireye ömür boyu sürecek glütensiz yeterli ve dengeli bir beslenme planı oluşturmayı zorunlu kılmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019). Çölyak hastalarının glütensiz ürünlere erişimde yaşadıkları sorunlar, kişileri yeterli ve dengeli beslenme hakkından yoksun bırakmaktadır. Dolayısıyla bu durumun; sadece bir sağlık 611 problemi olarak değil, gıda hakkı temelinde de ele alınması gerekmektedir. Gıdaya erişimde yaşanan bu eşitsizlik, sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal kapsayıcılık yaklaşımıyla çelişmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmanın örneklemi, Edremit Körfezi Çölyak Derneği'ne üye 15 kişiden oluşmaktadır. Nitel araştırma, bireylerin bakış açılarını anlamayı, derinlemesine irdelemeyi ve yorumlamayı amaçlayan bir yöntemdir. (Yıldırım & Şimşek, 2011: 57-59). Bu bağlamda; çalışmada kullanılan nitel araştırma yöntemi, dernek üyelerinin çölyak hastalığıyla ilgili deneyimlerinin anlaşılması ve yorumlanması noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Kişilerin çölyak hastalığıyla ilgili deneyimlerine, glütensiz gıdaya erişimde yaşadıkları zorluklara ve dernek faaliyetlerine odaklanan görüşme formu hazırlanarak katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla incelenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Edremit Çölyak Derneği üyesi 15 katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda kodlanan veriler, belirli başlıklara altında sunulmuştur:

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri

Araştırmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların 13’ü kadın, 2’si erkektir. Yaş aralıkları 9 ile 85 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması yaklaşık 39,5’tir. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında çoğunluğun ilkökul mezunu olduğu görülmekte; bunun yanında lise mezunları ve farklı sınıflarda öğrenim gören öğrenciler de yer almaktadır. Meslek grupları incelendiğinde; ev hanımı, serbest meslek sahibi ve işsiz bireylerin ağırlıkta olduğu; ayrıca öğrenci statüsünde katılımcıların da bulunduğu tespit edilmiştir.

Katılımcılar arasında farklı yaş ve eğitim düzeylerinden bireylerin yer alması, çölyak hastalığının toplumsal etkilerinin geniş bir yaş ve sosyo-ekonomik aralığı kapsadığını göstermektedir. Bu demografik çeşitlilik, çölyak hastalığının bireysel deneyimlerde nasıl farklılaştığını anlamak açısından çalışmaya önemli bir zenginlik kazandırmıştır.

3.2. Katılımcıların Çölyak Hastalığının Tanı Sürecindeki Deneyimleri

Katılımcıların bir kısmı çocukluk döneminde tanı almış olmakla birlikte, çoğunluğu çölyak hastalığını ileri yaşlarda öğrendiklerini belirterek tanı sürecinin zorlu ve gecikmeli olduğunu ifade etmişlerdir. Belirtiler çoğunlukla kilo kaybı, sindirim sorunları, halsizlik ve mide problemleri şeklinde ortaya çıkmış; ancak bu şikayetler uzun süre farklı tanılarla değerlendirilmiş ve çölyak hastalığı geç teşhis edilmiştir. Bu belirsizlikler, katılımcıların fiziksel ve duygusal dayanıklılıklarını etkilemiştir.

60'lı yaşlarda kabızlık gibi rahatsızlıklarım ortaya çıktı, 70 yaşımdayken çölyak hastalığı tanısı kondu. (K.3).

Çölyak hastalığı oğlumda ortaya çıkınca tüm ailemize test yaptılar. 40 yaşındayken bende bu şekilde ortaya çıktı. (K.6).

Araştırmaya katılan katılımcılar tanı sürecinin ardından çölyak hastalarının günlük yaşantılarında çeşitli dönüşümler yaşadıkları görülmektedir. Bu değişimler, bireyin yalnızca sağlığını değil, sosyal ve ekonomik yönden de etkilemektedir.

3.3. Katılımcıların Çölyak Hastalığı Sonrası Yaşam Tarzı Değişiklikleri

Glütensiz beslenme zorunluluğu, çölyak hastalarının gündelik yaşamlarını çok yönlü biçimde etkilemiş ve hayatlarında köklü değişimlere neden olmuştur. Katılımcılar, tanı sonrasında yalnızca beslenme alışkanlıklarını değil; sosyal ilişkilerini, aile düzenlerini, eğitim hayatlarını ve boş zaman aktivitelerini yeniden yapılandırmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Bu değişikliklerin çoğu zaman bireylerin sosyalleşme imkânlarını sınırladığı, toplumdan geri çekilmelerine yol açtığı ve hayallerinden vazgeçmelerine neden olduğu görülmektedir.

Çölyak hastası oğlum üniversite kazandı ve şehir dışına gitti. Ancak 1 buçuk ay durabildi. Çok kilo verdi. Yurtta glütensiz ürünler yoktu. Okulu dondurup geri geldi. Ailecek de gidemedik. Bu şartlarda çölyak hastası öğrenci okutmak çok zor. (K.6).

Çölyak tanısından sonra yaşamım tamamen değişti. Lise 1. sınıfı bitirdikten sonra rahatsızlıklar çıktı. 2.sene devamsızlıktan kaldım. Sonrasında Covid-19 pandemisi olmasaydı bitiremezdim liseyi. 2 yıl da olsa üniversite okumak istedim. Hayallerim vardı. (K.13).

Glütensiz beslenme zorunluluğu, çölyak hastalarının sosyal hayatta yeni zorluklarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Özellikle dışarda yemek yeme gibi sıradan gündelik pratiklerin bile çölyak hastaları için birer sorun alanına dönüştüğü ifade edilmiştir. Restoran ve kafelerde glütensiz seçeneklerin eksikliği, okul kantinlerinde uygun gıdanın sunulmaması katılımcıların dış dünyaya katılımını ciddi biçimde sınırlamaktadır:

5 kişilik ailede 2 kişi çölyak hastası olunca hepimiz o şekilde beslenmek zorunda kaldık. Önceden dışarıda yemeğe giderdik, artık gitmiyoruz. Tatile de gidemiyoruz artık, gittiğimiz otellerde glütensiz seçenek bulamıyoruz. (K.4).

Okul hayatı çok zor. Kızımın yanına yiyecek olarak ne koyacağım dert oluyor, kantinlerde glütensiz seçenek yok. İzmir'e hastaneye çok gittik. Biz de yemiyorduk o üzülüyor diye. Aç gidip aç döndük. Zaten boğazından geçmiyor Ona peynir ekmek koyduysak biz de onu yedik. Dışarıda ailecek yemek yemeye gidemiyoruz zaten, önceden gidiyorduk. Akşam misafirliğe gitmek istemiyor, o gitmeyince ben de gitmiyorum. (K.14).

Bulgular, çölyak hastalığının yalnızca bireysel değil; aileyi de doğrudan etkileyen bir durum olduğunu göstermektedir. Bir katılımcı, ailesinin hastalığı bir kusur olarak görmesi nedeniyle tanıyı gizlemek istediklerini aktarmıştır. Bu durum, çölyak hastalığının yalnızca bir sağlık problemi değil, aynı zamanda toplumsal normlara bağlı bir unsur hâline geldiğini göstermektedir.

Aile bireylerim “Sen kız çocuğusun, evleneceksin, çölyak hastası olduğunu söyleme” diyerek bunu saklanacak bir şey olarak gördüler, bana da öyle yansıtılar (K.1).

Yukarıdaki ifadeler, çölyak hastalığının yalnızca bir beslenme rutini değil; bireyin sosyal konumunu, eğitime erişimini ve yaşam hayallerini doğrudan etkileyen çok yönlü bir sosyal deneyim olduğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Katılımcıların Sosyal Hayatta Maruz Kaldıkları Dışlanma Deneyimi

Katılımcılar, sosyal ortamlarda çölyak hastalığı nedeniyle farklılaştırıldıklarını ve zaman zaman dışlandıklarını belirtmiştir. Glütensiz beslenmenin bir zorunluluk olmasına rağmen, çevreleri tarafından "özel muamele görüyor" izlenimiyle karşılandıklarını ve bu durumun hastalığın ciddiyetini görünmez kıldığını ifade etmişlerdir. Bu tür söylemler, çölyak hastalarının sosyal yaşamda “uyumsuz” bireyler olarak etiketlenmelerine yol açmakta ve dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Katılımcılar bu bağlamda, çölyak hastalığının yalnızca bir sağlık sorunu değil; aynı zamanda toplumsal katılımı engelleyen bir faktör haline geldiğini vurgulamışlardır.

Bazı katılımcılar, sosyal etkinliklerde kendilerini ayrı bir gruba aitmiş gibi hissettiklerini dile getirmiştir. Bir katılımcı, birlikte yemek yenilen ortamlarda glütensiz alternatifler oluşturduklarında kendilerini geçici olarak özgür hissettiklerini ifade etmiştir:

Çölyak hastaları olarak hep birlikteyken toplanıp yiyince kendimizi özgür hissediyoruz. Biri bizim için pirinçli sütü tatlı, patates salatası gibi glütensiz seçenekler yapınca kendimizi özel hissediyoruz. (K.1).

Bununla birlikte, çoğu katılımcı sosyal çevrelerinde glütensiz diyetin yeterince anlaşılmadığını ve bu nedenle baskı ve ısrarla karşılaştıklarını vurgulamıştır. Bir katılımcı, çevresinin glütensiz beslenmeyi sıradan bir diyet gibi algıladığını ve bu yüzden sürekli olarak yemek yemesi için zorlandığını belirtmiştir:

İnsanlar çölyak beslenme konusunu normal bir diyet gibi algılayıp gluten içeren yiyecekleri yeme konusunda bizi zorluyorlar. En yakının olanlar bile, bunu ye bari diye ısrar ediyorlar. Yediğin an bütün diyet boşa gidiyor. Bizim ilacımız yok, ilacımız ömür boyu diyet. (K.8).

Araştırmada bir başka katılımcı ise, arkadaş çevresinin baskısı nedeniyle sosyal etkinliklere katılmaktan çekindiğini ifade etmiştir:

Arkadaşlarımın içine katılamıyorum. Bir yere çağırıyorlar. Ye ye diye baskı yapıyorlar. Zoruma gidiyor. Anlamıyorlar. Tat bari diyorlar. Gluten içeren yiyeceklerden pirinç tanesi kadar yesem bile karın ağrısından duramıyorum. (K.13).

Bu bulgular, çölyak hastalığının yalnızca bir biyolojik rahatsızlık değil; aynı zamanda bireylerin sosyal hayata katılımını sınırlandıran, görünmeyen ancak güçlü bir toplumsal bariyer olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum asıl sorunun, çölyak hastalarının sadece ne yedikleri değil nerede, kimlerle ve nasıl yer alabildikleriyle ilgili olduğunu göstermektedir.

3.5. Katılımcıların Glütensiz Gıdaya Erişimi ve Yaşadıkları Ekonomik Sorunlar

Katılımcılar, glütensiz ürünlere erişimde çeşitli zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle ürün fiyatlarının yüksekliği, sınırlı ürün çeşitliliği ve bu ürünlerin marketlerde veya restoranlarda kolaylıkla bulunamaması öne çıkan sorunlar arasındadır. Bu ürünlerin maliyetinin çölyak hastaları üzerinde ekonomik bir baskı yarattığını dile getirmişlerdir. Hatta bazı katılımcılar, bu hastalığı “zengin hastalığı” olarak nitelendirmektedirler:

Fiyatlar çok yüksek. “Zengin hastalığı bu” Kızlarım, diğer anneler çocuklarına bir sürü atıştırma alıyor sen bize almıyorsun kötü annesin diyorlardı. (K.9).

Glütensiz ürünler çok pahalı olduğu için kızım canım istemiyor, almayalım derdi. Zengin hastalığı bu, paran varsa alıyorsun. (K.12).

Ürünlerin pahalılığı nedeniyle glütensiz temel gıda ile glütensiz atıştırmalıklar arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarını dile getiren katılımcılar, çoğu zaman bu ürünleri evde kendilerinin hazırladığını ifade ettiler:

Çok pahalı olduğundan alırken düşünüyoruz, glütensiz un mu alayım yoksa kraker mi alayım diye. O yüzden un alıp çoğu şeyi kendim yapmayı öğrendim. Ama bazen çarşıda gezerken o simidin kokusunu aldığımda alıp o an yemek istiyorum. O kokudan dolayı keşke herkes çölyak hastası olsaydı deyip ağlamıştım. (K.1).

Bunun yanında, kamusal desteklerin yetersiz kaldığı da dile getirilmiştir. Çölyak hastalarına devlet tarafından aylık olarak verilen yardımın, glütensiz ürünlerin maliyetleriyle karşılaştırıldığında yetersiz düzeyde kaldığını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar, sigortaları olmadığı için bu yardımdan yararlanamadıklarını dile getirmişlerdir:

500 TL civarında her ay karta yatıyor. Ailede kimin sigortası varsa onun hesabına yatıyor. Birkaç paket un anca alırsın. (K.4).

Sigortam olmadığı için alamıyorum. Sigortası olmayana vermiyorlar. (K.7).

Bu ifadeler, çölyak hastalarının sağlıklı gıdaya erişim hakkının ekonomik nedenlerle kısıtlandığını göstermektedir. Bu durum, sürdürülebilir kalkınmanın “kimseyi geride bırakmama” ilkesine aykırı bir tabloyu gözler önüne sermektedir.

3.6. Çölyak Hastalığı ile İlgili Toplumsal Farkındalık Düzeyi ve Katılımcıların Beklentileri

Katılımcıların ortak olarak vurguladığı bir diğer konu, toplumda çölyak hastalığına karşı olan farkındalık düzeyinin düşük olmasıdır. Katılımcılar; glütensiz beslenmenin çölyak hastalığının tedavisi için bir zorunluluk olmasına rağmen bu durumun bireysel bir tercih gibi görülmesine ve glütensiz ürünlerin “özel gıda” kapsamında değerlendirilmesine dikkat çekmişlerdir. Katılımcılar, bu yanlış algının yalnızca sosyal çevrede değil, kamu kurumlarında da karşılına çıktığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle, çölyak hastalığıyla ilgili toplumsal farkındalığın artırılması amacıyla eğitici seminerler ve kamu politikalarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Özellikle kamu hizmeti veren kurumlarda, personelin çölyak hastalığına dair bilgi eksikliğinin yaşattığı sorunlara dikkat çekilmiştir. Bir katılımcı, yaşadığı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

Annem hastanede yatarken çölyak teşhisi olmasına rağmen kendisine glüten içeren yemek getirdiler. Hastane personelinin bilgisi bile yetersiz olabiliyor. Bu nedenle özellikle hastane personeline, aşçı dahil eğitim verilmeli. (K.2).

Benzer şekilde, eğitim kurumlarında ve öğrenci yurtlarında çölyak hastalarının gereksinimlerinin göz ardı edildiği ifade edilmiştir. Katılımcılar hem glütensiz yemek seçeneklerinin artırılması hem de bu konudaki farkındalık düzeyinin yükseltilmesi gerektiğini belirtmiştir:

Çölyak hastası öğrencilerin hayatını kolaylaştırmak için okullara, yurtlara glütensiz seçenekler konulması gerekiyor. Okullarda herkesin bilgi sahibi olması için seminerler verilebilir. (K.5).

Okulda doğum günleri gibi kutlamalar olduğunda veliler hep glüten içeren yiyecekler dağıtıyorlar. (K.11).

Bunun yanında; glütensiz ibaresi taşıyan ürünlerin her zaman çölyak hastalarına uygun olmadığını, bu tür bazı ürünlerin üretim ve pişirme koşullarından kaynaklı çölyak hastaları için risk oluşturabileceğini bir katılımcı şu şekilde dile getirilmiştir:

Bazı yerlerde satılan glütensiz ürünler çölyak hastaları için uygun olmayabiliyor. Çünkü glütensiz olması yeterli değil, ayrı şekilde pişirilmesi gibi önemli noktalar var. Bunlara dikkat edilmesi lazım. (K.7).

Katılımcılar, bu eksikliklerin yalnızca bilgi düzeyiyle değil, aynı zamanda yapısal yetersizliklerle de ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle farklı kamu kurumlarının ve yerel yönetimlerin çölyak dostu uygulamalar geliştirmesi yönünde beklentiler dile getirilmiştir. Geleceğe dair en belirgin beklentiler arasında; glütensiz ürünlerin daha uygun fiyatlarla sunulması ve glütensiz beslenmeye dair sistematik çözümler geliştirilmesi yer almaktadır.

Restoran ve kafelerde kapalı olarak bisküviler olabilir. En azından bir paket bisküviyle çayımızı alıp onu yiyebiliriz. (K.1).

Devlet desteği daha fazla olabilir ve sadece sigortası olanlara değil, tüm çölyak hastalarına verilebilir. (K.12).

Devlet öncülük ederek glütensiz kafe ve restoranları çoğaltabilir, glütensiz ürünler daha uygun fiyata satılabilir. (K.15).

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu bulgular toplumun çölyak hastalığı konusundaki bilgi eksikliğini ve bu gruba yönelik duyarlılığın yetersizliğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların beklentileri yalnızca bireysel yaşamlarını kolaylaştırmayı değil; aynı zamanda çölyak hastalığının kamusal alanda görünür kılınmasını ve buna yönelik kapsayıcı sosyal politikaların geliştirilmesini kapsamaktadır.

3.7. Yerel Düzeyde Dayanışma ve Örgütlenme: Edremit Körfezi Çölyak Derneği'nin Katılımcıların Deneyimleri Üzerindeki Rolü

Araştırmada yer alan Edremit Körfezi Çölyak Derneği, 2018 yılında çölyak hastalığı olan bireylerin sosyal yaşamlarını kolaylaştırmak ve toplumsal hayata katılımlarını desteklemek amacıyla kurulmuştur. Derneğin üye sayısı 42 olup çevresinde 200-300 kişilik bir toplulukla aktif etkileşim sağlanmaktadır.

Dernek, üyelerinin sosyal dayanışmasını artırmaya ve toplumsal görünürlüklerini güçlendirmeye yönelik çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinlikler arasında glütensiz gıda atölyeleri, 9 Mayıs Dünya Çölyak Günü'ne özel kahvaltı organizasyonları ve iftar yemekleri yer almaktadır. Ayrıca, çölyak hastalığı hakkında toplumsal farkındalığı artırmak amacıyla çeşitli konferanslar düzenlenmektedir.

Katılımcılar, dernek çatısı altında bir araya gelmenin hem bilgiye erişim hem de sosyal dayanışma açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı, dernekle tanışmadan önce glütensiz ürünler ile bilgisinin yetersiz olduğunu, ancak dernek sayesinde bilinçlenme süreci yaşadığını şöyle ifade etmiştir:

Çok pahalı glütensiz ürünler. Bazen alıyorduk bazen alamıyorduk. Önceden kendim de yapamıyordum, çünkü pek bilgim yoktu. Dernekle tanışınca bilmediğim şeyleri diğer arkadaşlardan öğrendim. (K.12).

Dernek, ayrıca çeşitli kamu kurumları ve özel sektör temsilcileriyle iş birliği içinde çalışmalarını yürütmektedir. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ile yürütülen iş birliği kapsamında, glütensiz kafe ve fırın projesi hayata geçirilmiştir. Bunun yanı sıra, Balıkesir Üniversitesi Gastronomi Bölümü öğrencileriyle glütensiz ürünlerin tanıtımına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bazı özel sektör firmalarından etkinlik sponsorluğu ve ürün temini konusunda destek alınmıştır. Yerel esnafla yapılan görüşmeler ile glütensiz ürünlerin çeşitliliğinin artırılması hedeflenmiştir. Katılımcılardan biri bu süreci şu şekilde açıklamıştır:

Glütensiz ürünleri genellikle büyük marketlerden alıyoruz. Ama dernek olarak bölgedeki esnaflarla görüştüğümüz için dükkanlarda da birkaç çeşit oluyor. (K.3).

Yukarıdaki bulgular ışığında, çölyak hastalığının yalnızca bireysel değil, kolektif olarak da deneyimlendiğini ve bu deneyimin örgütlü yapılar aracılığıyla güçlendiğini göstermektedir. Dernek faaliyetleri, yalnızca sosyal etkileşim değil; aynı zamanda farkındalık, savunuculuk ve kapsayıcı bir yaşam talebinin ifadesi olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda dernek, çölyakla yaşam mücadelesinde kolektif gücün somut bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma; çölyak hastalarının glütensiz gıdaya erişim süreçlerini sosyolojik bir perspektifle ele alarak, sürdürülebilir kalkınmanın “Açlığa Son” ve “Sağlık ve Kaliteli Yaşam” hedefleriyle nasıl kesiştiğini ortaya koymaktadır. Derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilen bulgular, çölyak hastalarının sadece tıbbi değil, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan da çok yönlü zorluklar yaşadığını göstermektedir.

Çölyak tanı sürecinin gecikmesi, glütensiz ürünlerin yüksek maliyeti, sosyal dışlanma riski ve kamusal desteklerin yetersizliği gibi sorunlar çölyak hastası bireylerin yaşam kalitesini ciddi ölçüde etkilemektedir. Katılımcıların ifadeleri, glütensiz beslenmenin bir tercih değil, yaşamsal bir zorunluluk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, mevcut literatürdeki çeşitli çalışmalarla da örtüşmektedir. Kaya'nın (2020) çalışması, çölyak hastalarının glütensiz beslenme zorunluluğunu sosyal hayata katılımı kısıtlayan bir engel olarak deneyimlediklerini ortaya koymaktadır. Araştırmada, bu bireylerin toplumsal yaşamda görünmez kılındıkları ve bu görünmezliğin, zamanla kendilerini sosyal çevrelerden geri çekmelerine yol açtığı vurgulanmaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, toplumda çölyak hastalığına ilişkin bilgi eksikliğidir. Katılımcılar; sağlık personeli, öğretmenler, kantin görevlileri ve gıda üreticileri gibi kurumsal aktörlerin çölyak konusunda yetersiz bilgiye sahip olduklarını belirtmiştir. Bu durum, bireysel çabaların kurumsal destekle karşılık bulamamasına ve çölyak hastalarının kamusal alanlarda dışlanmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte, Edremit Körfezi Çölyak Derneği örneği, yerel düzeydeki dayanışmanın dönüştürücü potansiyelini göstermiştir. Dernek, üyelerine yalnızca bilgi desteği sağlamakla kalmamış; aynı zamanda kolektif bir aidiyet hissi ve savunuculuk zemini oluşturmuştur. Dernek aracılığıyla glütensiz ürünlere erişimin kolaylaşması, yerel esnafla iş birlikleri kurulması ve sosyal etkinlikler yoluyla görünürlük kazanılması, çölyakla mücadelenin sadece bireysel değil, kolektif bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; glütensiz ürünlere erişimde yaşanan çeşitlilik yetersizliği ve yüksek maliyet gibi sorunlar, çölyak hastalarının yeterli ve dengeli beslenme hakkını tehdit etmektedir. Bu durum, Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma anlayışlarını temellendirdiği "kimseyi geride bırakmamak" yaklaşımıyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda, "Açlığa Son" ve "Sağlık ve Kaliteli Yaşam" başlıkları altında tanımlanan hedefler, çölyak hastalarının yaşadığı sosyal sorunlarla doğrudan çelişmektedir. Çölyak hastalarının gündelik yaşamlarında karşılaştıkları bu engellerin ortadan kaldırılması, 616 sürdürülebilir kalkınmanın temelinde bulunan adil ve kapsayıcı bir toplum yapısı için kritik bir önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, çölyak hastalarının yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik öneriler şunlardır:

- Glütensiz ürün teminine yönelik doğrudan ve sigorta koşuluna bağlı olmayan bir devlet desteği sağlanarak glütensiz ürünler herkes için erişilebilir bir hale getirilmelidir.
- Kamu kurumlarında glütensiz yemek seçenekleri zorunlu hale getirilmeli; özellikle hastaneler, okullar, yurtlar gibi kurumlarda çölyak hastalarına uygun menüler standartlaştırılmalıdır.
- Toplumsal farkındalığı arttırmaya yönelik kampanyalar ve eğitim programları yaygınlaştırılmalıdır. Medyada, eğitim kurumlarında ve kamu spotlarında çölyak hakkında doğru bilgi sunulmalıdır.
- Çölyak derneklerinin kapasitesi güçlendirilmeli, kamusal karar süreçlerine katılımları desteklenmelidir.
- Yerel yönetimler, çölyak hastaları için glütensiz ürünlerin erişimini kolaylaştıracak iş birliklerine öncülük etmeli; çölyak dostu kafe, restoran ve market uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Ertem, D. (2017). Çölyak Hastalığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 9(1): 1-10.4.
- Kaya, D. (2020). *Çölyak Hastaları Ve Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- Kuloğlu, Z. (2014). Çölyak Hastalığı, *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 8(2): 105-111.
- Özkaya, V. ve Özkaya, Ö.Ş. (2018). Çölyak Hastalığına Diyetetik Yaklaşım, *Selçuk Tıp Dergisi*, 34(4): 186- 193.
- Sertyeşilişik, E. (2022). Gıda Güvencesini Arttırmaya Yönelik Sürdürülebilir Tarım ve Çevre Politikaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(36): 1394-1406.

- Soylu, A. C. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği İlişkisi, *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 11(2): 100-111.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). *Çölyak Hastalığında Aile Hekimleri İçin Tanı, Tedavi ve İzlem Rehberi*.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Sürdürülebilir Gıda Sistemleri Ülke Raporu*.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2020). Çölyak Hastalığı ve Glutensiz Beslenme, *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3): 175-187.

EMOTIONAL INTELLIGENCE, PSYCHOLOGICAL RESILIENCE, LIFE SATISFACTION
AND POSITIVE SELF IN UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DUYGUSAL ZEKÂ, PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK,
YAŞAM DOYUMU VE POZİTİF BENLİK

Davut AYDIN¹, Buket Nur SEYFELİ²

¹Doç. Dr. Davut AYDIN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ,
ORCID: 0000-0003-0793-3519

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ,
ORCID: 0009-0000-5207-5926

Özet

Sosyal bir varlık olan insan, çevresiyle sürekli etkileşim halindedir. Kurduğu etkileşimin hem kendisi hem de diğerleri üzerindeki etkisini şekillendiren en önemli unsurlardan biri ise duygusal zekâdır. Kişinin çevresindekilerle empati kurabilme becerisinin yanında kendi duygularını anlama ve bunlarla başa çıkabilme, etkili iletişim kurabilme ve ilişkileri yönetebilme beceresi olarak ifade edilen duygusal zekâ, kişinin hem kendisiyle hem de çevresiyle kurduğu ilişkilerin niteliğini etkilemede önemli bir rol oynar. Bu nedenle araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu ve pozitif benlik algılarının duygusal zekâ düzeyleri üzerindeki yordayıcı gücünü incelemektir. Araştırma yöntemi olarak nicel araştırma desenlerinden korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 2024-2025 bahar döneminde öğrenim örmekte olan, yaşları 17 ile 40 arasında değişen ve yaşları ortalaması 21 olan 342'si kadın (%77,2), 101'i erkek (%22,8) olmak üzere toplam 443 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Duygusal Zeka Özelliği Ölçeği-Kısa Formu Kısa Psikolojik Sağlamlık / Kendini Toparlama Gücü Ölçeği, Yaşam Doyumu Ölçeği ve Oxford Pozitif Benlik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizi için IBM SPSS Statistics 26 paket program kullanılmıştır. Değişkenlerin dağılım özelliklerini incelemek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve değişkenlerin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda duygusal zekâ düzeyi ile psikolojik dayanıklılık düzeyi, yaşam doyumu düzeyi ve pozitif benlik algı düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık düzeyi ile yaşam doyumu ve pozitif benlik algı düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde, psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu ve pozitif benlik algı düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Yaşam doyumu düzeyi ile pozitif benlik algı düzeyi arasındaki ilişkinin de diğer sonuçlara benzer şekilde pozitif yönlü olduğu bulunmuştur. Son olarak psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu ve pozitif benlik düzeylerinin duygusal zekâ düzeyleri üzerindeki yordama durumunu belirlemek için Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Bu analize göre psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu ve pozitif benlik, duygusal zekâ düzeyini anlamlı olarak yordamaktadır. Ayrıca bağımsız değişkenler duygusal zekâ düzeyine ait toplam varyansın yaklaşık %38'ini açıklamaktadır.

618

Anahtar kelimeler: Duygusal zekâ, psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumu, pozitif benlik

Abstract

As a social being, human beings are in constant interaction with their environment. One of the most important elements that shape the impact of this interaction on both oneself and others is emotional intelligence. Emotional intelligence, which is expressed as the ability to understand and cope with one's own emotions, to communicate effectively and to manage relationships, as well as the ability to empathize with others, plays an important role in affecting the quality of the relationships that a person establishes with both himself and his environment. Therefore, the aim of this study is to examine the

predictive power of university students' psychological resilience, life satisfaction and positive self-perceptions on their emotional intelligence levels. Correlational research model, one of the quantitative research designs, was used as the research method. The sample group of the study consisted of a total of 443 university students, 342 females (77.2%) and 101 males (22.8%), who were studying in the spring semester of 2024-2025, aged between 17 and 40, with an average age of 21. Personal Information Form, Emotional Intelligence Trait Scale-Short Form Brief Psychological Resilience/Self-Recovery Power Scale, Satisfaction with Life Scale and Oxford Positive Self Scale were used as data collection tools. IBM SPSS Statistics 26 package program was used for data analysis. Skewness and kurtosis values were examined to examine the distribution characteristics of the variables and it was determined that the variables showed normal distribution. Pearson Correlation analysis was applied to examine the relationship between the variables. As a result of the analysis, a positive significant relationship was found between emotional intelligence level and psychological resilience level, life satisfaction level and positive self-perception level. When the relationship between psychological resilience level and life satisfaction and positive self-perception levels was examined, a positive significant relationship was found between psychological resilience and life satisfaction and positive self-perception levels. Similar to the other results, the relationship between life satisfaction level and positive self-perception level was also found to be positive. Finally, Multiple Linear Regression Analysis was conducted to determine the predictive status of psychological resilience, life satisfaction and positive self-concept levels on emotional intelligence levels. According to this analysis, psychological resilience, life satisfaction and positive self significantly predicted emotional intelligence level. In addition, independent variables explain approximately 38% of the total variance of emotional intelligence level.

Keywords: Emotional intelligence, psychological resilience, life satisfaction, positive self-perceptions

**THE MODERATING ROLE OF UNREALISTIC PARENTAL EXPECTATIONS AND
ACADEMIC ACHIEVEMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ADOLESCENT-
PARENT CAREER CONGRUENCE AND CAREER DECISION-MAKING SELF EFFICACY**

**ERGEN-EBEVEYN KARIYER UYUMU İLE KARIYER KARAR VERME YETKİNLİĞİ
ARASINDAKİ İLİŞKİDE GERÇEKÇİ OLMAYAN AİLE BEKLENTİLERİ VE AKADEMİK
BAŞARI DÜZEYİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ***

Ahmet ŞANLI¹, Ahmet AYAZ²

¹Psikolojik Danışman, Özel İbrahımarı Ortaokulu, Kariyer Psikolojik Danışmanlığı,

ORCID: 0009-0004-4928-4179

²Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Kariyer Psikolojik Danışmanlığı,

ORCID: 0000-0002-4081-2033

Özet

Bu çalışma, ergen-ebeveyn kariyer uyumunun kariyer karar verme yetkinliği üzerindeki etkisini ve bu ilişkinin gerçekçi olmayan aile beklentileri ile akademik başarı düzeyi etkileşiminde nasıl değiştiğini incelemiştir. 420 ortaokul öğrencisinin yer aldığı çalışma grubunda katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve gönüllülük esasına göre çalışmaya dâhil edilmiştir. Veri toplama sürecinde, Kariyer Karar Verme Yetkinlik Ölçeği, Ergen-Ebeveyn Kariyer Uyum Ölçeği, Gerçekçi Olmayan Aile Beklentileri Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler, Hayes'in SPSS PROCESS eklentisi kullanılarak Model 3 kapsamında analiz edilmiştir. Model, kariyer karar verme güçlüğüne yaklaşık %46'sını açıklayarak yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre, ergen-ebeveyn kariyer uyumu genel olarak kariyer karar verme yetkinliğini olumlu yönde etkilemekte; uyum düzeyi arttıkça yetkinlik de artmaktadır. Ancak bu ilişkinin bireylerin akademik başarı düzeyine ve ailelerinden gelen gerçekçi olmayan beklentilere göre farklılaştığı ortaya konmuştur. Üçlü etkileşim anlamlı bulunmuş ve ergen-ebeveyn kariyer uyumunun kariyer karar verme yetkinliği üzerindeki etkisinin, öğrencilerin akademik başarı düzeyine ve algıladıkları gerçekçi olmayan beklenti düzeyine bağlı olarak değiştiği belirlenmiştir. Koşullu etki analizleri, düşük akademik başarı düzeyine sahip bireylerde ergen-ebeveyn kariyer uyumunun kariyer karar verme yetkinliği üzerindeki etkisinin zayıf veya olumsuz olabileceğini, buna karşılık akademik başarı düzeyi yükseldikçe bu etkinin pozitif yönde güçlendiğini göstermiştir. Özellikle yüksek başarı düzeyine sahip öğrencilerde, ebeveyn uyumunun kariyer karar verme yetkinliği üzerinde daha belirgin bir artırıcı etkisinin olduğu, ancak gerçekçi olmayan aile beklentileri yüksek olduğunda bu etkinin sınırlanabileceği görülmüştür. Bu bulgular, kariyer danışmanlığı uygulamalarında sadece ebeveyn desteğinin varlığının değil, desteğin niteliğinin ve öğrencinin akademik başarı düzeyinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Öğrencilerin kariyer karar verme süreçlerinde ailelerin beklentilerinin gerçekçiliği ve öğrencinin akademik performansı ile olan etkileşimi, destekleyici bir çevrenin oluşmasında kritik rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kariyer karar verme yetkinliği, ebeveyn kariyer uyumu, gerçekçi olmayan aile beklentileri, akademik başarı, düzenleyici etki

Abstract

This study examined the effect of adolescent-parent career congruence on career decision-making self-efficacy and how this relationship varies depending on the interaction between unrealistic parental expectations and academic achievement level. The study group consisted of 420 middle school students, who were selected through purposive sampling and participated voluntarily. During the data collection process, the Career Decision-Making Self-Efficacy Scale, the Adolescent-Parent Career Congruence

Scale, the Unrealistic Parental Expectations Scale, and a Personal Information Form were used. The data were analyzed using Model 3 of Hayes' PROCESS macro for SPSS. The model was found to be highly significant, explaining approximately 46% of the variance in career decision-making self-efficacy. According to the results, adolescent-parent career congruence generally had a positive effect on career decision-making self-efficacy; as congruence increased, self-efficacy also improved. However, it was revealed that this relationship varied depending on students' academic achievement levels and the degree of unrealistic expectations perceived from their families. The three-way interaction was found to be significant, indicating that the effect of adolescent-parent career congruence on career decision-making self-efficacy differed based on students' academic achievement levels and perceived unrealistic expectations. Conditional effects analysis showed that among individuals with low academic achievement, the impact of adolescent-parent career congruence on career decision-making self-efficacy could be weak or even negative. In contrast, as academic achievement increased, the positive impact of career congruence on self-efficacy became stronger. Particularly among students with high levels of academic achievement, adolescent-parent career congruence had a more pronounced enhancing effect on career decision-making self-efficacy. However, this effect could be limited when unrealistic parental expectations were high.

These findings highlight the importance of considering not only the presence of parental support but also the quality of that support and students' academic achievement levels in career counseling practices. The realism of parental expectations and their interaction with students' academic performance play a critical role in creating a supportive environment for students' career decision-making processes.

Keywords: Career decision-making self-efficacy, parent-adolescent career congruence, unrealistic parental expectations, academic achievement, moderating effect

**THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON BODY DYSMORPHIC DISORDER (BDD):
THEORETICAL AND EMPIRICAL FINDINGS**

**SOSYAL MEDYANIN BEDEN DİSMORFİK BOZUKLUĞU(BDD) ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TEORİK VE AMPİRİK BULGULAR**

Berfin SARA¹,Metin ÇINAROĞLU²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Klinik Psikoloji
Yüksek Lisans Bölümü, İstanbul,ORCID:0009-0006-3795-3712**

**²Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji
Bölümü, İstanbul, ORCID:0000-0001-6342-3949**

Özet

Sosyal medya, insanların yaşamını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Çevrimiçi olan görüntüler ve videolar, satın alınan giysiler, izlenen filmler ile seyahat edilen yerler insanları çok etkiler. Bir başka deyişle sosyal medya fiziksel güzellik kavramına katkıda bulunarak ne düşündüğümüze de bir anlamda yön vermektedir. Bir başka deyişle sosyal medya ve beden imajı, birbiriyle ayrılmayan bir bütünün parçasına benzer. Instagram, TikTok, Snapchat ve YouTube gibi sosyal medya platformları, insanların yaşamlarının ve bedenlerinin nasıl görünmesi gerektiğine dair idealize edilmiş görüntü ve videolarla doludur; ancak bu yansımaların gerçeği ne kadar yansıttığı hâlâ tartışma konusudur. Bu tür gerçek dışı temsillere sürekli maruz kalmak, özellikle fiziksel değişim sürecindeki genç bireylerde beden algısını bozabilir. Bu durum, beden dismorfik bozukluğu (BDD) ve yeme bozuklukları gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir. Beden dismorfik bozukluğu (BDD), bireyin dış görünüşüyle ilgili algıladığı kusurlar üzerine takıntılı düşünceler geliştirilmesiyle karakterize edilen bir ruh sağlığı bozukluğudur. BDD yaşayan bireyler, genellikle bir ya da daha fazla fiziksel özelliğe odaklanarak bunları kusurlu olarak algılar ve bu durum kaygı ile depresyona neden olabilir. Sosyal medya bilinçli ve doğru kullanıldığında beden imajı üzerinde olumlu etkiler de yaratabilir. Sağlık, zindelik ve organik beslenme gibi konulara odaklanan hesaplar bazı kullanıcılar için ilham verici bir model olabilir. Ayrıca, birçok influencer beden olumlayıcı bir yaklaşımı benimseyerek bireylerin kendi bedenlerine ve görünümlerine güven duymasını teşvik eden içerikler üretmektedir.

622

Teorik ve deneysel kanıtlar, sosyal medyanın Beden Dismorfik Bozukluğunun(BDD) başlangıcı ve ilerlemesi üzerindeki önemli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal medya BDD'nin tek nedeni olmasa da, altta yatan zayıflıkları daha da kötüleştirebilen güçlü bir çevresel uyarıcı etkisi görmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, sosyal medyanın beden imajı üzerindeki zararlı etkisini azaltmak için olası etkileri belirlemeye ve amaç odaklı müdahaleler geliştirmeye devam etmelidir. Bu makalede, sosyal medya kullanımı ile BDD arasındaki ilişkiyi anlamak için hem teorik çerçeveler hem de deneysel araştırma sonuçları özetlenmiştir. Araştırma sonuçları, özellikle görünüme dayalı karşılaştırmalar ve görüntü düzenlemeyi içeren belirli sosyal medya etkileşimi modellerinin, BDD semptomlarının artan riski ve şiddetiyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Beden Dismorfik Bozukluğu, beden imajı

ABSTRACT

Social media plays an important role in shaping people's lives. Online images and videos, clothes purchased, movies watched and places traveled greatly affect people. In other words, social media contributes to the concept of physical beauty and in a sense directs what we think. In other words, social media and body image are like parts of an inseparable whole. Social media platforms such as Instagram, TikTok, Snapchat, and YouTube are saturated with images and videos that portray idealized versions of how people's lives and bodies should appear; however, whether these depictions reflect reality remains

a matter of debate. Consistent exposure to such unrealistic representations can distort body image, particularly among young individuals who are undergoing physical changes. This may lead to serious health issues, including body dysmorphic disorder (BDD) and eating disorders. Body dysmorphic disorder (BDD) is a mental health condition characterized by obsessive preoccupations with perceived flaws in one's appearance. Individuals with BDD often fixate on one or more physical features they believe to be defective, which can result in heightened anxiety and depression. When used consciously and appropriately, social media can also have a positive influence on body image. Health-focused accounts promoting wellness and organic nutrition may serve as inspirational models for some users. Additionally, many influencers embrace a body-positive approach, creating content that encourages self-confidence and appreciation of one's body and appearance.

Theoretical and empirical evidence highlights the significant influence of social media on the onset and progression of Body Dysmorphic Disorder (BDD). Although social media is not the sole cause of BDD, it serves as a powerful environmental stimulus that can exacerbate underlying vulnerabilities. Future research should continue to identify potential effects and develop targeted interventions to reduce the detrimental effects of social media on body image. This article summarizes both theoretical frameworks and empirical research findings for understanding the relationship between social media use and BDD. Research results suggest that certain patterns of social media interaction, particularly those involving appearance-based comparisons and image editing, are associated with increased risk and severity of BDD symptoms.

Keywords: Social media, Body Dysmorphic Disorder, body image

PSYCHO-SOCIAL HEALTH PROMOTION FACILITIES TOWARDS THE UNEMPLOYED:
PRACTISE RECOMMENDATIONS FOR TURKEY

İŞSİZ BİREYLERE YÖNELİK PSİKOSOSYAL SAĞLIK DESTEĞİ: TÜRKİYE İÇİN
UYGULAMA ÖNERİLERİ

Ayşe Şeyma TURGUT ARIKAN¹

¹Dr. (Doktora Sonrası Araştırmacı), Kassel Üniversitesi, Sosyal Hizmet ve Sosyal Refah
Bölümü, ORCID 000-0001-8140-141X

Özet

İşsizlik, bireylerin psikososyal sağlığını doğrudan etkileyen önemli bir sosyal sorundur. Uzun süreli işsizlik, depresyon, kaygı, stres ve düşük özsaygı gibi psikolojik zorluklara yol açabilmektedir. Bu durum, yalnızca bireylerin ruhsal sağlığını tehdit etmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumda geniş çaplı sosyoekonomik etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, işsiz bireylere yönelik sağlık destekleri büyük önem kazanmaktadır. Sağlık desteği, bireyleri kendi sağlıkları üzerinde kontrol sahibi kılma ve sağlıklarını geliştirme olarak tanımlanmakta olup, sağlığın iyileştirilmesi veya korunması için bazı davranış değişiklikleri oluşturmayı gerektirmektedir.

Sosyal ve ekonomik olarak gelişmiş refah ülkelerinde, işsizlikle mücadele eden bireylere yönelik psikososyal destekler genellikle multidisipliner bir yaklaşım ile sunulmaktadır. Bu ülkelerde işsizlere, kariyer danışmanlığı ve psikolojik destek hizmetleri birleştirilerek, iş arama sürecinde yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik destek de sağlanmaktadır. İşsizlik mağdurlarının psikolojik iyileşmesi için, iş arama sürecinde düzenli terapi seansları ve grup destek programları yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türkiye’de ise işsizlikle ilgili psikososyal sağlık desteği daha sınırlıdır. Ülkemizde, iş arayan bireylere yönelik psikolojik destek genellikle düşük erişilebilirliğe sahip olup, çoğunlukla yalnızca danışmanlık hizmetleriyle sınırlıdır. Bu noktada, Türkiye için birkaç öneri geliştirilmiştir: İlk olarak, iş arayan bireylerin düzenli psikolojik destek alabilmesi için sosyal hizmetler ve psikolojik danışmanlık ağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, işsiz bireylere yönelik kariyer rehberliği ve psikolojik destek hizmetlerinin bir arada sunulması, iş arama sürecinde yaşanan stresin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye’de işsizlere yönelik psikososyal sağlık desteği için atılacak adımlar, dünya örneklerinden ilham alınarak daha kapsayıcı ve etkin bir şekilde tasarlanmalıdır. İş arama sürecinde psikolojik destek, işsizliğin etkilerinin azaltılmasında önemli bir araçtır ve bunun ülke çapında yaygınlaştırılması hem bireylerin hem de toplumun genel sağlığına olumlu katkılar sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: işsizlik, sağlık desteği, psikososyal destek, sosyal hizmet.

Abstract

Unemployment is a significant social issue that directly affects individuals' psychosocial health. Long-term unemployment can lead to psychological challenges such as depression, anxiety, stress, and low self-esteem. This situation not only threatens individuals' mental health but also creates widespread socioeconomic impacts within society. In this context, health promotion for unemployed individuals becomes highly important. Health promotion is defined as empowering individuals to take control of their health and improve it, which requires making behavioral changes for the improvement or maintenance of health.

In socially and economically developed welfare countries, psychosocial support for individuals battling unemployment is often provided through a multidisciplinary approach. In these countries, career counseling and psychological support services are combined to provide not only economic but also

emotional and psychological support during the job search process. Regular therapy sessions and group support programs are commonly used to aid the psychological recovery of unemployment victims during their job search.

In Turkey, however, psychosocial health promotion for unemployment is more limited. In our country, psychological support for job seekers is often less accessible and typically restricted to counseling services. Several recommendations have been developed for Turkey: Firstly, social services and psychological counseling networks need to be strengthened to allow job seekers to receive regular psychological support. Additionally, combining career guidance and psychological support services for unemployed individuals would help reduce the stress experienced during the job search process.

In conclusion, the steps to be taken for psychosocial health promotion for the unemployed in Turkey should be designed in a more inclusive and effective manner, inspired by global examples. Psychological support during the job search process is an important tool for reducing the effects of unemployment, and its widespread implementation across the country would contribute positively to both individual and societal health.

Keywords: unemployment, health promotion, psycho-social support, social work.

**A CASINO WITH ONE CLICK: ONLINE BETTING AND GAMBLING IN TURKEY
BİR TIKLA KUMARHANE: TÜRKİYE'DE SANAL BAHİS VE KUMAR**

Ergün ŞAHİN, Selçuk KILIÇ

¹Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, <https://orcid.org/0009-0009-4970-8791>

²Aksaray Üniversitesi İİBF Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-9287-4754>

ÖZET

Dilimize Arapça kumar kökünden geçmiş olan kumar, bireylerin daha fazla kazanç elde etme beklentisiyle, sonucu belirsiz olan bir duruma para ya da değerli varlıklarını yatırmaları şeklinde tanımlanabilecek, şansa bağlı maddi kayıp veya maddi kazanç sağlama durumudur. Şans faktörünün belirleyici olduğu bu tür oyunlarda şanslı olan bireyler bazen kazanç elde ederken, şanssız olanlar ise kayıpla karşı karşıya kalmaktadır. Sanal bahis ve kumar oyunları tamamen internet üzerinden yürütülmekte olup fiziksel bir bayi ya da işletmeye ihtiyaç duyulmadan, kullanıcıların yalnızca internetle erişim sağlayarak oynayabildikleri sanal ortamda gerçekleşmektedir. Bilgisayarın, mobil cihazların ve internetin bulunduğu her alan, çevrim içi kumar faaliyetlerinin yürütülebileceği bir dijital kumarhane niteliği taşımaktadır. Türkiye'de yasal düzenlemeler kapsamında, Milli Piyango (Sayısal Oyunlar, Kazı Kazan, Piyango), spor bahisleri (İddaa ve Spor Toto) ile at yarışları gibi çeşitli şans oyunlarının oynanmasına izin verilmektedir. Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu çerçevesinde suç sayılan ve belirli yasal düzenlemelere tabi olan kumar faaliyetleri, sanal bahis ve kumar siteleri aracılığıyla, fiziki kumarhanelerin yasak olduğu Türkiye'deki bu boşluğu büyük ölçüde doldurmaktadır. Düşük eğitim düzeyi ve yetersiz gelir seviyesi faktörlerinin bir sonucu olarak zengin olma arzusu, mevcut sorunlardan kaçış, heyecan, merak, şansını deneme ya da kendini kanıtlama isteği gibi gerekçelerle bireyler kumar oynama davranışına yönelebilmektedir. Bireylerin sanal bahis ve kumar sitelerine yönelmesi sonucunda yaşanan maddi kayıplar; stres, çaresizlik duygusu ve depresyon gibi çeşitli psikolojik sorunlara zemin hazırlamaktadır. Bunun yanı sıra, dijital ortamda sürdürülen bu tür faaliyetler, literatürde 'sanal kaytarma' (cyberloafing) davranışı kapsamında değerlendirilmektedir. Söz konusu davranışlar, çalışanların dikkatini asli görevlerinden uzaklaştırarak iş performansı ve verimlilikte azalmaya yol açmaktadır. Bu nedenle örgütlerin çalışanlara yönelik denetim sistemleri kurması ve farkındalık artırıcı eğitimler düzenlemesi önemlidir. Devletin ise yasal düzenlemeleri güçlendirmesi, erişim kontrollerini artırması ve bilinçlendirme çalışmalarıyla kamuoyunu bilgilendirmesi bu tür riskli davranışların önlenmesine katkı sağlayabilir. Bu durum iş, aile ve sosyal ilişkilerde ciddi bozulmalara neden olabilmektedir. Daha da önemlisi, bu süreç bireylerde intihar eğilimini artırmakta ve bazı durumlarda intihar girişimleriyle sonuçlanabilmektedir. Bireylerin emek harcamaksızın kısa yoldan maddi kazanç elde etme eğilimleri, şans oyunlarına yönelme davranışını artırmakta; kamu tarafından sunulan yasal oyunlar da bu eğilimi dolaylı biçimde teşvik ederek, yasadışı sanal bahis ve kumar faaliyetlerine yönelimi destekleyici bir rol oynamaktadır. Herhangi bir teknik kısıtlamanın bulunmaması, örneğin VPN kullanımına gerek kalmadan bu sitelere erişilebilmesi ve yasal denetimlerin yetersizliği, Türkiye'deki kullanıcıların internet aracılığıyla bu platformlara kolayca ulaşarak bahis ya da kumar oynamalarını mümkün kılmaktadır. Ayrıca kamu tarafından sunulan yasal oyunlar da yasadışı sanal bahis ve kumar faaliyetlerine yönelimi destekleyici bir rol oynamaktadır. T.Sonuç olarak toplum sağlığını tehdit eden bu platformların, yasal düzenlemelerle denetim altına alınması ve daha sıkı bir şekilde izlenmesi takibigerekmehtedir sağlanmalıdır. Yasal düzenlemeler çerçevesinde, bahis içerikli internet sitelerine erişimin yasaklanması; yurtiçi operatörlere kayıtlı numaralardan ve +26, +44 +376 vb. alan kodlu yurtdışı numaralarından sms yoluyla gönderilen 'bahis', 'casino', 'bet', 'slot', 'fre spin' ve 'deneme

bonusu', 'çevrimsiz bonus' gibi ifadeleri içeren bilgilendirici mesajların da Türkiye'de faaliyet gösteren operatörler tarafından engellenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kumar, Sanal Bahis, Şans Oyunları

ABSTRACT

The word gambling, derived from the Arabic root *kṡmr*, can be defined as the act of investing money or valuable assets in a situation with an uncertain outcome in the hope of achieving greater financial gain, where the result depends primarily on chance. In such games, individuals who are lucky may gain profits, while the unlucky often experience losses. Online betting and gambling games are conducted entirely over the internet, taking place in a virtual environment without the need for a physical outlet or establishment, accessible to users solely through internet connectivity. Any space equipped with computers, mobile devices, and internet access can serve as a digital casino where online gambling activities are carried out. In Turkey, legal regulations permit the operation of various games of chance, including the National Lottery (Numeric Games, Scratch Cards, Lottery), sports betting (İddaa and Spor Toto), and horse racing. However, gambling activities considered criminal under the Penal Code and the Law of Misdemeanors, and subject to specific legal regulations, are largely sustained through online betting and gambling sites that fill the gap created by the prohibition of physical casinos in the country. As a result of factors such as low educational attainment and insufficient income levels, individuals may be drawn to gambling due to a desire to get rich, to escape current problems, to seek excitement or curiosity, to test their luck, or to prove themselves. The financial losses experienced by individuals who engage with online betting and gambling platforms can lead to various psychological issues such as stress, feelings of helplessness, and depression. Furthermore, these types of activities carried out in digital environments are evaluated in the literature under the concept of cyberloafing. Such behaviors distract employees from their primary tasks, leading to a decline in job performance and productivity. For this reason, it is important for organizations to implement monitoring systems and provide awareness-raising training programs for employees. Additionally, the state should reinforce legal regulations, strengthen access controls, and inform the public through awareness campaigns to help prevent such risky behaviors. The absence of technical restrictions such as being able to access these sites without the need for a VPN and the inadequacy of legal enforcement make it easy for users in Turkey to access these platforms online and participate in betting or gambling. Moreover, legally offered games provided by public institutions may also indirectly encourage engagement with illegal online gambling and betting activities. In conclusion, these platforms, which pose a threat to public health, must be more strictly monitored through legal regulations. Within the framework of legal measures, access to gambling-related websites should be blocked, and informational messages containing terms such as "betting," "casino," "bet," "slot," "fre spin," "trial bonus," and "no-wagering bonus" sent via SMS from domestic numbers or international numbers with codes such as +26, +44, +376, should also be filtered and blocked by service providers operating in Turkey.

Keywords: Gambling, Online Betting, Games of Chance

COURSEVIVOR: COPING WITH COLLECTIVE CHALLENGES IN RESIDENTIAL EDUCATION

KURSVİVOR: YATILI EĞİTİMDEKİ KOLEKTİF ZORLUKLARLA BAŞETME

Merve KOCA¹

¹Öğretim Görevlisi, Sinop Üniversitesi, Klinik Psikoloji, ORCID: 0000-0002-8780-6423

Özet

Bu çalışma, yatılı eğitim sürecinde karşılaşılan kolektif zorluklarla başa çıkmaya yönelik gerçekleştirilen kolektif narrative terapi uygulamasına dair bir olgu sunumudur. Yatılı eğitim, öğrencilerin evlerinden uzak bir şekilde, grup halinde eğitim aldıkları ve bu süreçte psikolojik ve sosyal anlamda çeşitli zorluklarla karşılaştıkları bir deneyimdir. Bu eğitim modeli, öğrencilerde stres, umutsuzluk ve isteksizlik gibi duygusal durumlara yol açan kolektif zorlukları içermektedir. Çalışmanın amacı, öğrencilerin zorluklarla başa çıkma sürecinde yaşadıkları deneyimleri anlamak ve ortaya koymaktır. Yatılı eğitimdeki yoğun programlar (dini içerikli ve akademik), yatılı kurumdaki grup dinamikleri ve günlük yaşamın zorluklarının birleşimi öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin yaşadıkları deneyimleri incelemek amacıyla narrative terapi yaklaşımı kullanılmıştır. Narrative terapi, bireylerin yaşadıkları olayları dışsallaştırmalarını sağlayarak kendilerini sorunlarla özdeşleştirmelerini engeller. Bu terapötik yaklaşımda yer alan dışsallaştırma ve yeniden yazma teknikleri, öğrencilere yaşadıkları zorlukları yeniden şekillendirme ve farklı bir bakış açısıyla görme imkanı sunar. Ayrıca, dış şahit uygulaması ve kolektif dokümantasyon yöntemleriyle öğrencilerin deneyimleri daha geniş bir perspektiften değerlendirilir.

628

Öğrenciler, yatılı eğitim sürecindeki zorluklarını popüler bir yarışma programıyla ilişkilendirerek "Kursvivor" şeklini dışsallaştırmışlardır. Bu benzetme, öğrencilerin zorluklarla başa çıkma stratejilerini ve dayanıklılıklarını keşfetmeye odaklanmaya olanak sağlamıştır. Öğrencilerin yaşadıkları deneyimleri daha anlamlı bir şekilde değerlendirebilmeleri için dış şahit uygulamasıyla öğretmenler sürece dahil edilmiştir. Dış şahitlerin katkılarıyla grup dinamikleri ve yatılı kurumda yaşanan süreçler daha derinlemesine incelenmiş ve sorunların çözümüne yönelik planlamalar yapılmıştır.

Sonuçlar, öğrencilerin yatılı eğitim sürecindeki zorluklarla başa çıkarken çeşitli stratejiler geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Öğrenciler, zorlayıcı koşullara rağmen değerlerini ve hedeflerini koruyarak eğitim sürecine devam etmeyi başarmışlardır. Bu süreç, öğrencilerin hem bireysel hem de grup düzeyinde kolektif zorluklarla nasıl baş ettiklerini gözler önüne sermektedir. Narrative terapi yaklaşımının etkin bir biçimde kullanılması, öğrencilere yaşadıkları zorlukları dışsallaştırma ve bu zorlukları kendilerinden ayırma fırsatı sunmuş, böylece dayanıklılıklarını geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Bu süreç zorluklarla kolektif mücadelenin, bireylerin güçlenmesinde ve daha sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirmelerindeki önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Narrative terapi, Kolektif narrative terapi, Yatılı eğitim

Abstract

This study presents a case report on the collective narrative therapy approach aimed at addressing the collective challenges faced during the boarding school experience. Boarding school is an experience where students are educated in groups away from their homes, facing various psychological and social challenges during this process. This educational model involves collective challenges that lead to emotional states such as stress, hopelessness, and lack of motivation in students. The aim of the study is to understand and highlight the experiences of students in their process of coping with these challenges. Intensive programs (religious and academic) in boarding schools, the group dynamics within the

institution, and the challenges of daily life negatively impact students' psychological well-being. In this context, the narrative therapy approach was used to examine the students' experiences.

Narrative therapy enables individuals to externalize the events they experience, preventing them from identifying with the problems. The techniques of externalization and re-authoring within this therapeutic approach offer students the opportunity to reshape the difficulties they face and view them from a different perspective. Furthermore, the experiences of the students are evaluated from a broader perspective through the use of outsider witnesses and collective documentation methods.

Students externalized the challenges they faced during the residential education process by associating them with a popular competition program, "Coursevivor." This metaphor provided an opportunity to focus on discovering the strategies students use to cope with challenges and their resilience. To help students evaluate their experiences in a more meaningful way, teachers were included in the process through the outsider witness practice. With the contributions of the outsider witnesses, group dynamics and the processes experienced within the boarding school were examined more deeply, and plans were made to address the problems.

The results showed that students developed various strategies for coping with the challenges of the boarding school process. Despite the challenging conditions, the students managed to continue the educational process while maintaining their values and goals. This process highlights how students cope with collective challenges both individually and at the group level. The effective use of the narrative therapy approach allowed students to externalize the difficulties they faced and separate these challenges from themselves, helping them develop resilience. This process underscores the importance of collective struggle in empowering individuals and developing healthier coping strategies.

Keywords: Narrative therapy, Collective narrative therapy, Residential education

TERAPÖTİK SÜREÇTE ALEKSİTİMİ: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Yaren BUDAK¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Klinik Psikoloji, 0009-0001-3715-9432

Özet

Aleksitimi; duyguları tanımlamada, ifade etmede ve ayırt etmede güçlük, sınırlı hayal kurma kapasitesi, konuşmanın somut ve dış gerçekliğe bağlı olması ve duyguların somatik olarak deneyimlenmesi ile karakterize bir yapıdır. Klinik popülasyonda görülme sıklığı yüksek olsa da, araştırmalar yoğunlukla aleksitiminin etiyojisine ve diğer bozukluk ve kişilik özellikleri ile olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu derleme çalışmasının amacı, aleksitiminin terapötik süreçteki çoğu zaman göz ardı edilen etkisine dair literatürü bir araya getirerek literatürdeki boşluklara dikkat çekmek, aleksitiminin terapötik ittifak ve müdahale süreçleri üzerindeki rolünü ve terapinin aleksitimiye etkisini değerlendirmektir. Belirtilen amaç doğrultusunda, PubMed, Scopus ve ResearchGate veri tabanlarında belirlenen anahtar kelimeler (“aleksitimi”, “terapötik süreç”, “terapötik ittifak”, “psikoterapi”) kullanılarak yapılan tarama sonucunda içerik ve yöntem açısından uygun görülen 2015-2025 yılları arasında yayımlanmış 16 çalışma incelenmiştir. Aleksitimi, çalışılan terapi türünden bağımsız olarak psikoterapide daha kötü sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda, uzun ve kısa süreli psikodinamik terapi, diyalektik davranış terapisi, bilişsel davranışçı terapi, kabul ve kararlılık terapisi ve grup terapisinin aleksitimik özellikleri azaltmada etkili yaklaşımlar olduğu bulunmuştur. Aleksitimik bireylerin terapiye katılımında zorluk yaşadığını gösteren çalışmalar bulunmakla birlikte, bu varsayımın her zaman doğru olmadığını kanıtlayan çalışmalar mevcuttur. Aleksitiminin psikoterapinin temel etmenlerinden biri olan terapötik ittifak kurmada zorluk yaşamaya neden olduğu görülmüştür. Aleksitiminin psikolojik bozukluklar ile komorbid görülüyor olması, terapinin etkililiğinin azalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, psikoterapinin başlangıcında yapılacak aleksitimi değerlendirmesi terapötik süreçteki zorlanmaları azaltacak ve terapistin uygun müdahalede bulunmasını sağlayacaktır. Odaklanma, farkındalık temelli müdahaleler (mindfulness), dışavurumcu yazma gibi destekleyici ve duygusal farkındalığı arttırmayı amaçlayan çalışmalar aleksitimi ile çalışan terapistlere yol gösterebilir. Literatürde aleksitiminin terapötik süreçte etkileri ve terapinin aleksitimi üzerine etkisi üzerine yeterli sayıda çalışma olmadığı görülmektedir. Belirtilen konular üzerine yapılacak geniş örneklemli ve tutarlı randomize kontrollü çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

630

Anahtar kelimeler: Aleksitimi, terapötik süreç, terapötik ittifak, psikoterapi.

BENEFITING FROM DEATH INSURANCE UNDER LAW NO. 5510
5510 SAYILI KANUN KAPSAMINDA ÖLÜM SİGORTASINDAN YARARLANMA

Serkan DEMİRTAŞ¹

**¹Dr., Sosyal Güvenlik Denetmeni, Sosyal Güvenlik Kurumu, Sosyal Güvenlik,
ORCID: 0000-0002-1774-065X**

Özet

Ölüm tüm insanlar için gerçekleşmesi mutlak fakat ne zaman gerçekleşeceği belli olmayan bir sosyal güvenlik riskidir. Ölüm sigortası ise 5510 sayılı Kanun kapsamında yer alan yaşlılık sigortası ve malullük sigortası gibi uzun vadeli bir sigorta koludur. Ancak ölüm sigortası diğer sigorta kollarından farklı olarak sigortalının kendisine değil ölümünün ardından Kanun'da öngörülen şartların sağlanması durumunda geride kalan (hak sahibi) eşi, çocukları ve ana/babasına birtakım haklar sağlamaktadır. Ölüm sigortası ile sigortalının ölmesinden sonra geride kalan hak sahiplerinin yaşaması muhtemel gelir kaybını ve gider artışını belirli bir ölçüde telafi ederek bu kişiler için bir sosyal güvence sağlanması amaçlanmıştır. Bu nedenle ölüm sigortası mevzuatta ayrı bir önem arz etmektedir. Ölüm sigortasından sağlanan haklar ise; ölüm aylığı bağlanması, ölüm toptan ödemesi yapılması, aylık alan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi ve cenaze ödeneği verilmesidir. Söz konusu haklardan yararlanabilmek için Kanun'da her bir hak için ayrı bir koşul öngörülmüştür. Bunun yanı sıra ölüm sigortasından sunulan haklardan yararlanabilmeleri için ayrıca hak sahipleri için de Kanun'da birtakım şartlar bulunmaktadır. Söz konusu şartlar ise hak sahibinin eş, çocuk ve ana/baba olmasına göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, mevzuattaki düzenlemeler doğrultusunda ölüm sigortası, hak sahibi ve ölüm sigortası kapsamında sunulan haklardan yararlanma konusunu incelenmektir. Bu amaçla ilgili mevzuat incelenmiş, mevzuatta zamanla ortaya çıkan değişiklikler gözden geçirilmiş ve uygulamada karşılaşılan sorunlara çalışmada yer verilmiştir.

631

Anahtar Kelimeler: 5510 sayılı Kanun, Ölüm Sigortası, Sosyal Güvenlik

Abstract

Death is a social security risk that is certain to occur for all people but uncertain when it will occur. Death insurance is a long-term insurance branch, like old-age insurance and disability insurance, within the scope of Law No. 5510. However, unlike other insurance branches, death insurance does not provide benefits to the insured person himself/herself, but to his/her surviving (beneficiary) spouse, children and parents after his/her death, provided that the conditions stipulated in the Law are met. The purpose of death insurance is to provide social security for the beneficiaries left behind after the death of the insured by compensating the possible loss of income and increase in expenses to a certain extent. For this reason, death insurance has a special importance in the legislation. The rights provided by the death insurance are; death pension, death lump sum payment, marriage allowance for daughters who receive a pension and funeral allowance. In order to benefit from these rights, the Law stipulates a separate condition for each right. In addition, the Law also stipulates certain conditions for the beneficiaries in order to benefit from the rights offered by the death insurance. These conditions vary according to whether the beneficiary is a spouse, child or mother/father. The purpose of this study is to examine the issue of death insurance, beneficiary and benefiting from the rights offered within the scope of death insurance in line with the regulations in the legislation. For this purpose, the relevant legislation is examined, the changes in the legislation over time are reviewed and the problems encountered in practice are included in the study.

Keywords: Law No. 5510, Death Insurance, Social Security

A LITERATURE REVIEW ON THE EFFECT OF SEMI-PRIVATE AREAS ON SENSE OF BELONGING

YARI ÖZEL ALANLARIN AİDİYET DUYGUSU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN: LİTERATÜR TARAMASI

Elifnur USLUKAYA¹, Nilgün Çolpan ERKAN²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Kentsel Mekan Organizasyonu ve Tasarımı, 0009-0000-6634-0233

² Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, 0000-0002-4252-4764

Özet

Son yıllarda artan yapılaşma yoğunluğu, nüfus hareketliliği ve mekânsal dönüşüm dinamikleri, özellikle kent dokusu içerisinde yer alan kamusal alanların nicelik ve nitelik bakımından giderek azalmasına neden olmaktadır. Bu daralma, bireyler arası etkileşimi sınırlamakta; sosyal yabancılaşma, toplumsal çözülme ve mekânsal aidiyet duygusunda zayıflama gibi sosyo-mekânsal sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, kamusal yaşamın zemin kaybettiği kentsel ortamda, kamusal ve özel alanlar arasında konumlanan yarı özel mekânlar, sosyal etkileşimi destekleme potansiyeliyle dikkat çekmektedir. Ancak bu alanlar, şehircilik yazınında hâlâ yeterince görünür değildir. Bu çalışma, yarı özel alanların bireylerin yerle kurduğu aidiyet ilişkisine nasıl katkı sunduğunu incelemeye yönelik sistematik bir literatür taramasının bulgularını sunmaktadır.

Web of Science (WoS) veri tabanında yürütülen taramada, “yarı özel alan”, “aidiyet duygusu”, “yere bağlılık”, “sosyal yabancılaşma” ve “komşuluk ilişkileri” gibi anahtar kavramlarla ilişkili yayınlar incelenmiştir. Tarama sonuçları içerik, kapsam ve konusal uygunluk açısından değerlendirilerek yalnızca doğrudan ilişkili, hakemli ve bilimsel nitelikteki çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Böylece hem teorik hem de uygulamalı yönleri kapsayan derinlikli bir literatür kümesi oluşturulmuştur.

Elde edilen bulgular, yarı özel alanların sosyal bağları güçlendirme, komşuluk ilişkilerini destekleme ve mekânsal aidiyetin gelişmesine katkı sağlama açısından dikkate değer bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu alanların bu etkilerini doğrudan ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu; özellikle apartman bahçeleri ve ortak kullanıma açık yarı özel açık alanlara odaklanan araştırmalarda önemli bir eksiklik bulunduğu tespit edilmiştir. Bu eksiklik, yarı özel mekânların kent içi sosyal sürdürülebilirlik bağlamındaki rolünü yeterince görünür kılmamaktadır.

Bu çalışma, literatürdeki boşluğa dikkat çekerek yarı özel alanları, sosyal etkileşim ve aidiyet bağlamında ele alan yeni saha araştırmaları için kavramsal bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Böylelikle hem şehircilik literatürüne katkı sağlamakta hem de toplumsal etkileşimi önceleyen planlama ve tasarım yaklaşımları için düşünsel bir zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yarı özel alan, aidiyet duygusu, yere bağlılık, sosyal yabancılaşma, komşuluk ilişkileri

Abstract

In recent years, increasing building density, population mobility and spatial transformation dynamics have led to a gradual decrease in the quantity and quality of public spaces, especially within the urban fabric. This shrinkage limits the interaction between individuals and has socio-spatial consequences such as social alienation, social disintegration and weakening of the sense of spatial belonging. In this context, in an urban environment where public life is losing ground, semi-private spaces located between public and private spaces draw attention with their potential to support social interaction. However, these spaces are still not sufficiently visible in the urban literature. This study presents the findings of a systematic

literature review to examine how semi-private spaces contribute to individuals' sense of belonging to place.

In the Web of Science (WoS) database search, publications related to key concepts such as "semi-private space", "sense of belonging", "place attachment", "social alienation" and "neighborhood relations" were examined. The search results were evaluated in terms of content, scope and thematic relevance, and only directly related, peer-reviewed and scientific studies were included in the study. Thus, an in-depth set of literature covering both theoretical and applied aspects was created.

The findings show that semi-private spaces have a remarkable potential to strengthen social ties, support neighborhood relations and contribute to the development of spatial belonging. However, it has been found that studies directly addressing these effects of these spaces are quite limited; there is a significant gap in research focusing on apartment gardens and semi-private open spaces open to common use. This lack makes the role of semi-private spaces in the context of urban social sustainability insufficiently visible.

By drawing attention to the gap in the literature, this study aims to create a conceptual basis for new field research that addresses semi-private spaces in the context of social interaction and belonging. In this way, it both contributes to the urbanism literature and provides an intellectual ground for planning and design approaches that prioritize social interaction.

Keywords: Semi-private space, sense of belonging, place attachment, social alienation, neighborhood relations

1. GİRİŞ

Kentleşme, artan yapılaşma ve yoğun göç nedeniyle kentsel ortak alanlar, sosyal etkileşim ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum, toplumsal bağların zayıflamasına, yabancılaşmaya ve aidiyet duygusunun azalmasına yol açmaktadır (Jacobs, 1961). Özellikle kamusal ve yarı kamusal alanların azalması, bireylerin çevreleriyle ve komşularıyla olan bağlarını koparma eğilimi yaratmaktadır (Madanipour, 2003; Low, 2006).

Bu çalışma, kentsel mekânların sosyal etkileşim olanakları üzerinden bireylerin aidiyet duygusunu incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak, literatürde yarı özel alanların aidiyet üzerindeki etkileri sınırlı ölçüde araştırılmıştır. Örneğin, Web of Science'da yarı özel alanlarla ilgili yalnızca 323 çalışma bulunmaktadır. Bu durum, yarı özel alanların, özellikle aidiyet duygusuna etkileri bağlamında incelenmesine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Dovey, 2010). Bu bağlamda yarı özel alanların, bireylerin sosyal ilişkileri ve aidiyet duygusu üzerindeki rolü çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Çalışma, kentsel yaşamın getirdiği sosyal yabancılaşma ve ayrışmanın aidiyet eksikliğine olan etkilerini, bireylerin kendilerini bir topluluğa ait hissetmelerini sağlayan aidiyet duygusunu ve bu duyguyu şekillendiren kentsel mekânlar, özellikle de kamusal ve özel alanların arasında yer alan yarı özel alanları ele alarak üç ana çerçevede incelemektedir.

1.1. Metaryeller ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, yarı özel alanların bireylerin aidiyet duygusu üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda, literatürdeki bilgi eksiklerini belirlemek ve güncel araştırmaları analiz etmek amacıyla Web of Science (WoS) veri tabanında sistematik bir literatür taraması yapılmıştır.

- Anahtar Kelime Seçimi:** Literatür taraması, sosyal ayrışma ve yabancılaşma, aidiyet duygusu ve yarı özel alanlar kavramları temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu kavramların yere bağlılık ile ilişkili olduğu tespit edilmiş ve bu kavramlarla kombinasyonlu tarama yapılmıştır.
- Veri Analizi ve Sınıflandırma:** Tarama sonuçları araştırma içeriğinde ilgili alanlar ile sınırlandırılmıştır. Başlık ve özet düzeyinde inceleme yapılarak yalnızca yere bağlılık, soylulaştırma, göç, aidiyet ve kentsel mekân konularıyla doğrudan ilişkili çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.

3. **Eleme ve Kriterleri** Hakemli makaleler ve literatürdeki temel kaynaklar seçilmiştir. Süreçte tekrarlayan yayınlar çıkarılmış, konu dışı veya yetersiz içerikli çalışmalar elenmiştir.

Bu yöntemle, teorik ve uygulamalı yönleri kapsayan sistematik bir kaynak kümesi oluşturulmuştur.

1.2.Sosyal Ayırışma ve Yabancılaşma Çerçevesi

Çalışmanın ilk çerçevesi olan sosyal ayırışma ve yabancılaşma, bireylerin aidiyet duygusunun zayıflamasıyla artan sosyal bölünmeyi ele almaktadır. WoS veritabanında "**social segregation**" ve "**social alienation**" anahtar kelimeleriyle yapılan taramada 1.272 sonuç elde edilmiş, bu çalışmalar kentsel yaşam ve mekânsal düzenlemelerin sosyal dinamikler üzerindeki etkilerini incelemek üzere sınırlandırılmıştır.

Sonuçların elenmesi ve kategoriledirilmesi:

- Tarama, "**urban studies**," "**sociology**," "**social science interdisciplinary**," ve "**communication**" alanlarıyla sınırlandırılarak 248 çalışmaya indirilmiştir.
- Bu çalışmalar, "**place attachment**," "**gentrification**" ve "**migration**" kavramlarıyla ilişkili 91 çalışmaya düşürülmüş ve başlık ile içerik
- incelemelerine göre 7 ana kategoriye ayrılmıştır.

1. Kapalı Topluluklar ve Sosyal
2. Sosyal Ayırışma ve Ekonomik Düzey
3. Etnik ve Sosyal Ayırışma
4. Mekânsal ve Sosyal Ayrım
5. Kent ve Sosyal Dinamikler
6. Sosyal ve Fiziksel Mekânlar
7. Diğer Çalışmalar

Mekânsal çerçeveyi inceleyen kategorilerden (1, 4, 5, 6) 32 makale seçilerek analiz edilmiştir.

1.3.Aidiyet Duygusu Çerçevesi

Aidiyet duygusu, sosyal ayırışma ve yabancılaşmanın çözümünde temel bir unsur olarak görülmektedir. WoS veri tabanında "**sense of belonging**" ve "**place attachment**" anahtar kelimeleriyle yapılan taramada 8.627 sonuç elde edilmiştir. "**Place attachment**" odaklı çalışmalar, çevre çalışmaları, kent çalışmaları, sosyal bilimler ve mimarlık kategorileriyle sınırlandırılarak 50 makaleye indirilmiştir.

Sonuçların elenmesi ve kategorilendirmesi:

Bu çalışmalar, başlık ve özet incelemelerine göre sekiz ana kategoriye ayrılmıştır:

1.	Doğal Çevre ve Mekânla Bağ Kurma
2.	Göç, Kimlik ve Mekânsal Bağlılık
3.	Kentsel ve Konut Alanlarındaki Sosyal Bütünleşme
4.	Kamusal ve Yarı Kamusal Mekânlarda Sosyal Etkileşim

5.	Konut Tipleri ve Yaşam Alanı Memnuniyeti
6.	Yer ve Kimlik Arasındaki İlişki
7.	Mekânsal Hafıza, Tarihi ve Kültürel Bağlam
8.	Teknolojik Etkiler ve Aidiyet

Aidiyet duygusunu mekânsal çerçeveden ele alan 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı kategorilerden 27 makale seçilerek detaylı incelemeye alınmıştır.

1.4.Yarı Özel Alanlar Çerçevesi

Yarı özel alanlar, bireylerin sosyal etkileşim kurabileceği, ancak tam anlamıyla kamusal olmayan mekânları ifade eder. Bu kavramı incelemek için WoS veri tabanında "semi private spaces," "semi-private spaces," ve "semiprivate spaces" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramada 18 sonuç elde edilmiştir. Çalışmalar, "architecture," "geography," "environmental studies," "communication," "sociology," ve "urban studies" alanlarına sınırlandırılarak 9 makaleye indirilmiştir.

Kavramın daha geniş ele alınması:

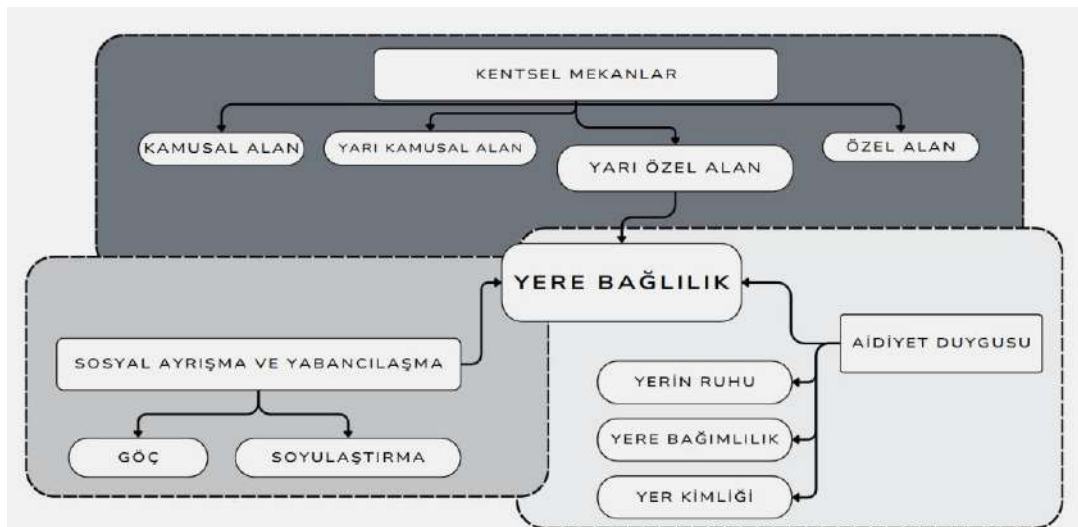
- Kavramın farklı terimlerle ifade edilmesi (örneğin, "semi private zones," "semi private areas") ve bazen "semi private and semi public spaces" gibi birleşik kullanımlar nedeniyle "semi private" ifadesi taratılmıştır.
- Bu taramada 323 dokümana ulaşılmış, çalışmalar ilgili konu alanlarında daraltılarak 52'ye indirilmiştir.

Sonuçların incelenmesi: "*Place attachment*" ve "*gentrification*" konuları bağlamında ele alınan çalışmalar arasından seçilen 14 makale detaylı incelemeye alınmıştır.

1.5.Çerçevelerin Birlikte Değerlendirilmesi

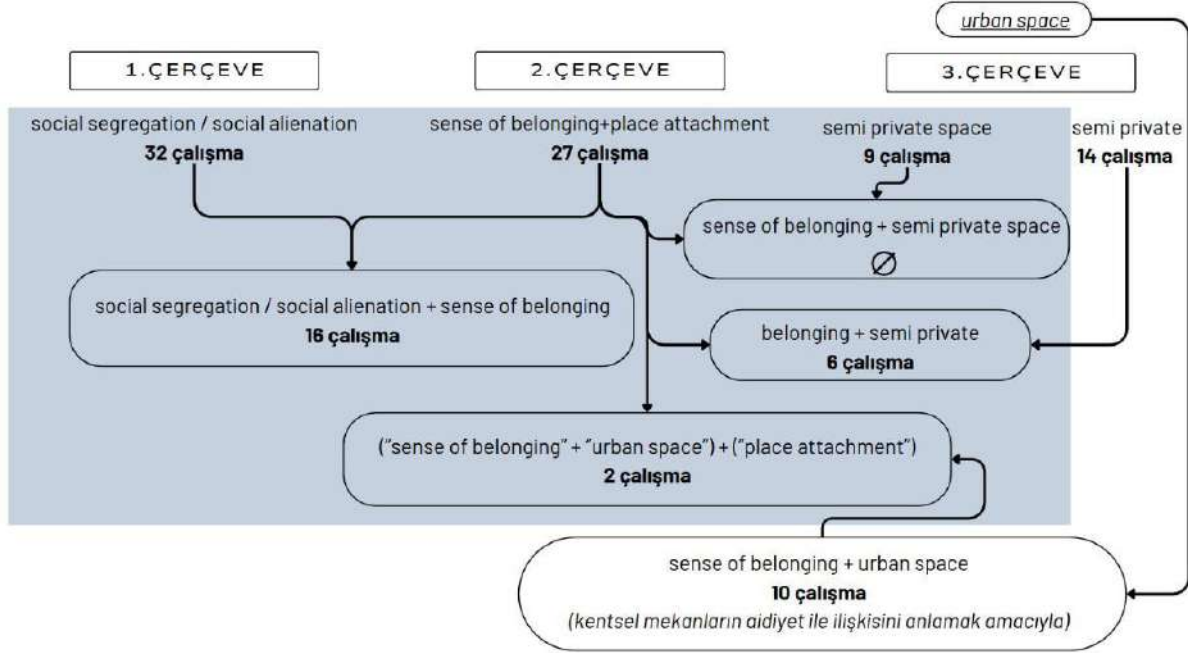
Araştırmanın temel kavramları incelenerek oluşturulan Tablo 1'de, "yere bağlılık" üç araştırma çerçevesinin kesişiminde yer almaktadır. Sosyal ayrışma ve yabancılaşma, bireylerin mekâna olan bağlarını zayıflatırken, aidiyet duygusu bu bağı güçlendiren bir yapı sunar. Yarı-özel alanlar ise bireylerin mekânla kurduğu ilişkide bir ara alan olarak önem taşır. Bu çerçeve kombinasyonları, literatür kapsamını genişletmek ve WoS veri tabanında kavramların kesişimini ve etkilerini sistematik olarak incelemek için bir rehber niteliğindedir.

Tablo 1 Araştırma çerçeveleri ve kavramlar

Bu araştırmada, anahtar kavramların ilişkilerini incelemek için WoS veri tabanında yapılan taramalar sonucunda, ilk olarak ("*sense of belonging*" and ("*social segregation*" or "*social alienation*")) kombinasyonu ile 480 doküman bulunmuş, alan sınırlamalarıyla bu sayı 16 makaleye düşürülmüştür. "*Semi private*" ve "*place attachment*" kombinasyonu ile sonuç alınamamış, ancak "*semi private*" ve "*belonging*" aramasında 6 doküman bulunmuştur. Ayrıca, yarı-özel alanların aidiyetle ilişkisini desteklemek amacıyla yapılan ("*urban space*" and "*sense of belonging*") aramasında 10 çalışma bulunmuş, bunların "*place attachment*" ile ilişkili 2 çalışma detaylı incelenmiştir.

Tablo 2 Makale araştırma çerçevesi

Toplamda 92 makale incelenmiş, literatür araştırması daha dar bir kapsama indirgenmek amacıyla her konu başlığındaki makaleler atıf sırasına göre sıralanmış ve başlıkların üçte biri seçilerek 32 makale detaylı olarak ele alınacaktır.

Tablo 3 Konu başlık

32 çalışma		
sense of belonging+place attachment 27 çalışma	→	9 çalışma
semi private space 9 çalışma	→	2 çalışma
social segregation / social alienation + sense of belonging 16 çalışma	→	6 çalışma
belonging + semi private 6 çalışma	→	2 çalışma
("sense of belonging" + "urban space") + ("place attachment") 2 çalışma	→	2 çalışma

32
çalışma

Elde edilen bulgular, kentsel mekânlarda aidiyet hissini güçlendiren ve zayıflatan unsurları daha iyi anlamamıza yardımcı olacak ve planlama süreçlerine yönelik pratik öneriler geliştirilmesine temel oluşturacaktır.

2. BULGULAR

Bu araştırmada, mekânsal düzenlemelerin bireylerin aidiyet duygusu ve toplumsal ilişkileri üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla literatürde yer alan 32 çalışma incelenmiştir. Makaleler alfabetik olarak sıralandırılmış ve Tablo 4’de gösterilmiştir. Analizler makalelere verilen numaralara atıf yaparak gerçekleştirilmiş olmaktadır.

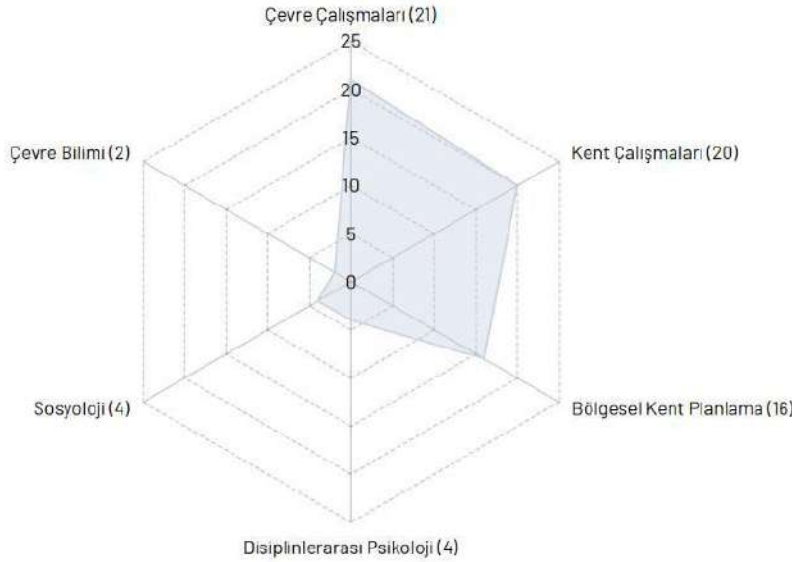
Tablo 4 Araştırma Kapsamında Analiz Edilen 32 Makale: Yazar ve Makale İsimleri

1. Amit, K., & Bar-Lev, S. (2015). Immigrants’ sense of belonging to the host country: The role of life satisfaction, language proficiency, and religious motives.
2. Borsdorf, A., Hildalgo, R., & Vidal-Koppmann, S. (2016). Social segregation and gated communities in Santiago de Chile and Buenos Aires.
3. Burton, E. (2003). Housing for an urban renaissance: Implications for social equity.
4. Chang, J., & Kim, K.-J. (2016). Everyday life patterns and social segregation of expatriate women in globalizing Asian cities: Cases of Shanghai and Seoul.
5. Chow, K., & Healey, M. (2008). Place attachment and place identity: First-year undergraduates making the transition from home to university.
6. Gibbeson, C. (2020). Place attachment and negative places: A qualitative approach to historic former mental asylums, stigma and place-protectionism.
7. Gokce, D., & Chen, F. (2021). Multimodal and scale-sensitive assessment of sense of place in residential areas of Ankara, Turkey.
8. Gu, J. (2022). Impact of living conditions on online education: Evidence from China.
9. Helbig, M. (2010). Neighborhood does matter!: Soziostrukturelle Nachbarschaftscharakteristika und Bildungserfolg.
10. Jimmy, E. N., Martinez, J., & Verplanke, J. (2020). Spatial patterns of residential fragmentation and quality of life in Nairobi City, Kenya.
11. Kamalipour, H., Yeganeh, A. J., & Alalhesabi, M. (2012). Predictors of place attachment in urban residential environments: A residential complex case study.
12. Kovács, Z., & Hegedűs, G. (2014). Gated communities as new forms of segregation in post- socialist Budapest.
13. Le Goix, R. (2005). Gated communities: Sprawl and social segregation in Southern California.
14. Liu, S., Zhang, F., & Wu, F. (2022). Contrasting migrants’ sense of belonging to the city in selected peri-urban neighbourhoods in Beijing.
15. Lobo, M. (2010). Interethnic understanding and belonging in Suburban Melbourne.
16. Manahasa, E., & Özsoy, A. (2020). Place attachment to a larger through a smaller scale: Attachment to city through housing typologies in Tirana.
17. Manzi, T., & Smith-Bowers, B. (2005). Gated communities as club goods: Segregation or social cohesion?
18. Menconi, M. E., Artemi, S., Borghi, P., & Grohmann, D. (2018). Role of local action groups in improving the sense of belonging of local communities with their territories.

19. Monkkonen, P., Comandon, A., Montejano Escamilla, J. A., & Guerra, E. (2018). Urban sprawl and the growing geographic scale of segregation in Mexico, 1990–2010.
20. Moore, R. D. (2022). Living together or apart? Gated condominium communities and social segregation in Bangkok.
21. Ng, S. H., Kam, P. K., & Pong, R. W. M. (2005). People living in ageing buildings: Their quality of life and sense of belonging.
22. Rohe, W. M. (2009). From local to global: One hundred years of neighborhood planning.
23. Roitman, S. (2005). Who segregates whom? The analysis of a gated community in Mendoza, Argentina.
24. Roitman, S. (2013). Close but divided: How walls, fences and barriers exacerbate social differences and foster urban social group segregation.
25. Selim, G. (2015). The landscape of differences: Contact and segregation in the everyday encounters.
26. Sheikh, W. T., & Van Ameijde, J. (2022). Promoting livability through urban planning: A comprehensive framework based on the “theory of human needs”.
27. Skjaaveland, O., & Garling, T. (1997). Effects of interactional space on neighbouring.
28. Van Leeuwen, B. (2014). Urban civility or urban community? A false opposition in Richard Sennett’s conception of public ethos.
29. Visser, K. (2020). “I really wanted to stay in the same neighbourhood...”: Neighbourhood choice and satisfaction in the context of forced relocation—young people’s perspectives.
30. Walks, A. (2014). Gated communities, neighbourhood selection and segregation: The residential preferences and demographics of gated community residents in Canada.
31. Wu, Z., Schimmele, C. M., & Hou, F. (2012). Self-perceived integration of immigrants and their children.
32. Zhang, L., Xu, X., & Guo, Y. (2022). Comprehensive evaluation of the implementation effect of commercial street quality improvement based on AHP-entropy weight method—Taking Hefei Shuanggang Old Street as an example.

Web of Science üzerinden yapılan çalışma konularının dağılımları tablo 4’te yer almaktadır. Bu tabloya göre makalelerin çoğunun çevre çalışmaları, kent çalışmaları, şehircilik ve sosyoloji gibi alanlara temellendirildiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, makalelerde kullanılan yaklaşımlar ve disiplinlerarası bakış açıları oldukça çeşitlidir.

Tablo 5 Makale çalışma konuları

Tablo 5 sonuçları, farklı disiplinlerin birleşiminin araştırmaların kapsamını ve derinliğini artırdığını göstermektedir. Psikoloji, sosyoloji, coğrafya, mimarlık ve şehir planlaması gibi alanlar, birey-toplum ilişkilerinden mekânsal ve toplumsal analizlere kadar geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu çeşitlilik, şehirleşme, toplumsal etkileşim, mekân kullanımı ve çevresel faktörlerin etkileşimini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır.

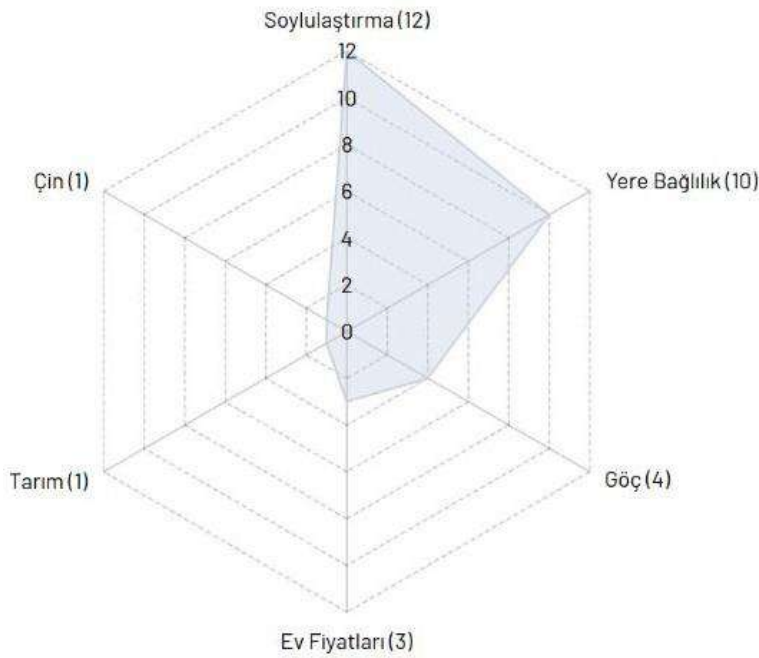
Tablo 6 Çalışmalar ve disiplinlerarası perspektifleri

Makale Numarası	Disiplinlerarası Perspektif
1	Sosyoloji, Psikoloji, Dilbilim
4	Sosyoloji, Kent Çalışmaları, Cinsiyet Çalışmalar
7	Mimarlık, Şehir Planlama, Psikoloji, Sosyoloji
9	Eğitim Sosyolojisi, Kent Sosyolojisi, İstatistik
11	Mimarlık, Şehir Planlama, Sosyoloji
12	Kent Sosyolojisi, Kentsel Coğrafya, Konut Politikaları
13	Kent Coğrafyası, Sosyoloji, Kentsel Planlama
16	Mimarlık, Şehir Planlama, Sosyoloji
18	Kırsal Sosyoloji, Katılımcı Planlama, Topluluk Geliştirme
19	Kent Coğrafyası, Demografik Çalışmalar, Konut Politikaları
20	Kent Sosyolojisi, Kentsel Coğrafya, Konut Politikaları
21	Sosyoloji, Psikoloji, Çevre Psikolojisi
23	Kent Sosyolojisi, Konut Politikaları
25	Sosyoloji, Kent Çalışmaları

26	Şehir Planlama, Psikoloji, Çevre Psikolojisi
27	Sosyoloji, Psikoloji, Çevre Psikolojisi
29	Sosyoloji, Psikoloji, Kent Çalışmaları
30	Kentsel Coğrafya, Sosyoloji, Konut Politikaları
32	Şehir Planlama, Ekonomi, İstatistik

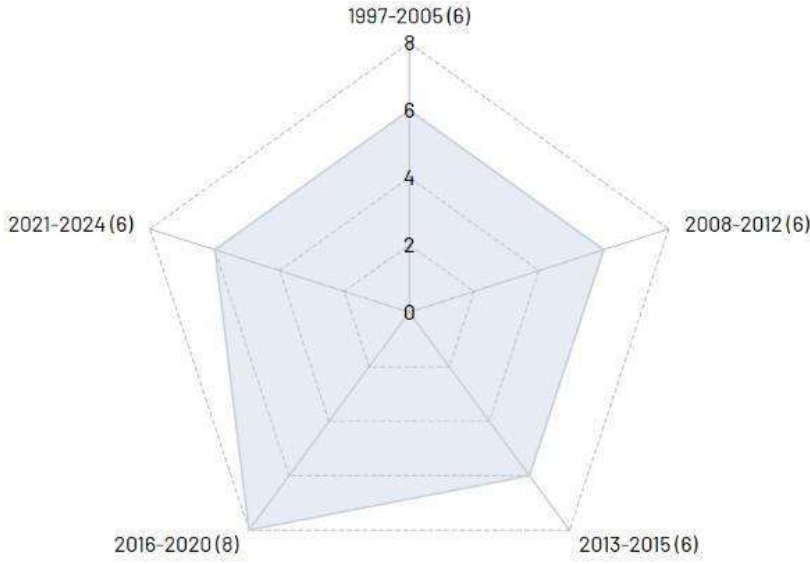
Atıf konularının analizine dayanan Tablo 6’da; 32 çalışma içerisinde, 12’sinin soylulaştırma konusu ile ilişkili olduğu, bunu takiben de yere bağlılık konusunun geldiği gözlenmektedir. Buradan çıkarımla kentsel alanlardaki değişim süreçlerinin, sosyal bağlamda soylulaştırma ve yere bağlılık çerçevesinde tartışıldığına ulaşılmıştır.

Tablo 7 Tematik atıf konuları

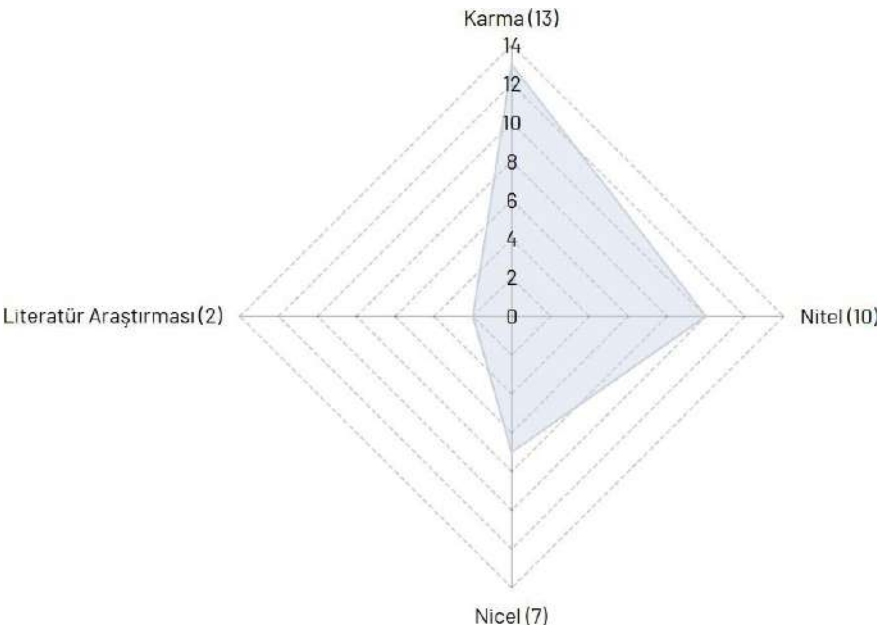
Yayın yıllarında istatistiksel bir artış veya belli bir dönemde yoğunluk gözlemlenmemiştir.

Tablo 8 Makale yayın yılları

Literatür araştırması kapsamına dahil edilen 32 makalenin içerisinde 30 tanesinde alan çalışması yapılmış bununla birlikte kullanılan metodoloji türlerine bakıldığında (Tablo 9), bu çalışmalardan %40.6'lık kısmının karma (nitel ve nicel) yöntem, %31.25'inin nitel yöntem kullanılarak yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

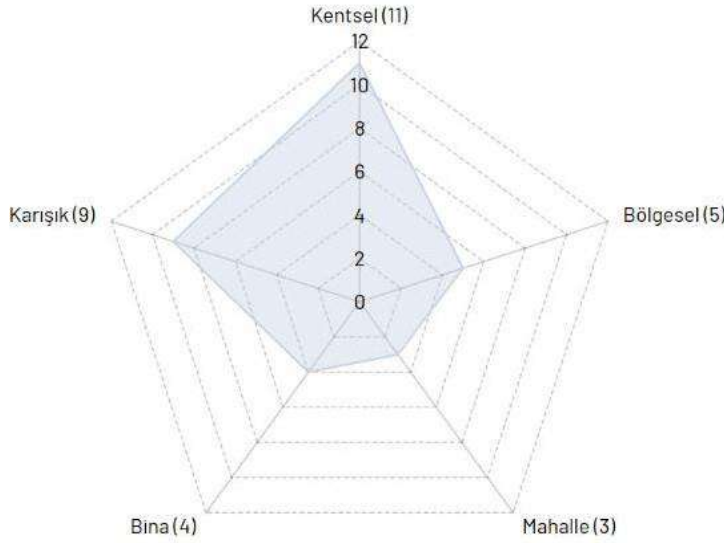
Tablo 9 Metodoloji türleri

Aidiyet duygusu gibi sosyal olgular, yalnızca nicel verilerle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Karma yöntemler, sayısal verilerle eğilimleri belirlerken, nitel verilerle bireylerin deneyimlerini derinlemesine analiz etmeyi sağlar. Literatürde bu yöntemler, mekânsal özellikler ile sosyal ilişkiler arasındaki etkileşimi çok boyutlu ve kapsamlı şekilde incelemek için öne çıkmaktadır.

Alan çalışmaları, çoğunlukla kentsel ölçek düzeyinde yapıldığını ancak ölçekler arası çalışmaların da yaygın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bina ve mahalle ölçekleri ile bu iki ölçek arasındaki alanların yeterince incelenmediği ve bu konuda literatürde bir boşluk olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 10 Alan çalışmaları örneklem türleri

2.1. Anahtar Kelime Analizi

Bu analiz çalışmasının amacı, literatür araştırmasında kullanılan temel kavramları tespit etmek, bu kavramların tanımlarını ve birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koymaktır. 32 makalenin anahtar kelimeleri incelenmiş ve dokuz başlık altında gruplandırılmıştır. Gruplar, mekânsal ve sosyal ayrışma, aidiyet ve yer bağı, kentsel planlama ve tasarım, sosyal etkileşim ve komşuluk ilişkileri, konut tipolojileri ve çevresel faktörler, göç ve yerleşimi içermektedir.

1. Aidiyet ve yer bağı:

Anahtar kelimeler; sense of belonging, place attachment, place identity, sense of place, place-protectionism, place belonging, people-place relations.

Makaleler; 1, 5, 6, 7, 11, 14, 18, 21, 29

2. Ayrışma ve yabancılaşma

Anahtar kelimeler; social segregation, gated communities, enclave urbanism, urban segregation, urban sprawl, post-sociolistic city, mass transit, social inequality, social-spatial inequality, walls and barriers.

Makaleler; 2, 4, 9, 12, 13, 17, 19, 20, 23, 24, 30

İnceleme; Bu alandaki araştırmalar, kentsel alanlardaki sınıfsal, kültürel ve etnik bölünmelerin fiziksel çevreyle olan etkileşimini anlamada kritik bir kavramdır. Bu çalışmalar, kapalı yerleşim alanları (*gated communities*) ve kentsel yayılma (*urban sprawl*) gibi kavramlarla sosyal eşitsizliğin mekânsal temellerini analiz eder.

3. Kentsel planlama ve tasarım:

Anahtar kelimeler; urban planning, urban regeneration, quality of life, livability, human needs theory, planning theory, neighborhood revitalization, urban design framework, residential

Makaleler; 3, 4, 10, 26, 27

İnceleme; Kentsel planlama ve tasarım üzerine yapılan bu çalışmalar, mekânsal yapıların bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki doğrudan etkisini vurgulamaktadır. Özellikle kentsel yenileme (*urban regeneration*) projeleri, insan ihtiyaçlarını merkeze alan bir tasarım anlayışıyla bireylerin mekâna olan bağlılığını güçlendirme potansiyeline sahiptir.

4. Sosyal etkileşim ve komşuluk ilişkileri:

Anahtar kelimeler; social cohesion, neighboring, everyday encounters, civility, social interactions, contact, public ethos.

Makaleler: 6, 14, 16, 22

İnceleme: Bu başlık altında yer alan makaleler, kamusal alanların toplumsal bağları nasıl güçlendirdiğini ve bireyler arasındaki günlük etkileşimlerin kentsel sosyal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü araştırır.

5. Konut tipolojileri ve çevresel faktörler:

Anahtar kelimeler; housing typologies, residential fragmentation, geographic scale, peri-urban neighborhoods, aging buildings, symbolic integration, functional integration, residential environment.

Makaleler: 7, 8, 12, 20, 21

İnceleme: Bu alandaki çalışmalar, konut tipolojilerini, sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinden ele alan çalışmaları kapsamaktadır.

6. Göç ve yerleşim:

Anahtar kelimeler; immigrant, immigrant generation, migration, rural-urban migration, migrant housing, displacement.

Makaleler: 1, 14, 31

İnceleme: Bu başlık, göçün kentsel çevreler üzerindeki etkilerini ve göçmen yerleşimlerinin sosyal ayrışma ile ilişkisini inceler. Kırsal-şehir göçü ve göçmen konutları, kentsel yapılarla ve göçmenlerin entegrasyonu ile bağlantılı olarak ele alınır. Göçmenlerin yerleşim alanlarındaki sosyal ayrışma ve yerleşim zorlukları, sosyo-ekonomik eşitsizliği artırabilir ve toplumsal entegrasyonu zorlaştırabilir.

Bu analiz çalışması ile gruplar arası kavramsal ilişkilerin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır.

Mekânsal ve Sosyal Ayrışma ↔ Aidiyet ve Yer Bağı

- İlişkili Kavramlar:

Social segregation ↔ Sense of belonging, place attachment Urban sprawl ↔ People-place relations

12 numaralı makaledeki sosyal ayrışma ve 20 numaralı makaledeki aidiyet duygusunun mekânla ilişkisi birbirini tamamlar. Sosyal ayrışma, bireylerin çevreleriyle bağlarını zayıflatırken, mekânsal ayrılmalar (örneğin urban sprawl) topluluk bağlarını koparır. Buna karşın, place attachment (mekânsal aidiyet) bireylerin bu bağları yeniden güçlendirme potansiyeli sunar.

Aidiyet ve Yer Bağı ↔ Konut Tipolojileri ve Çevresel Faktörler

- İlişkili Kavramlar:

Place attachment ↔ Housing typologies

People-place relations ↔ Residential environment

Bu değerlendirme, 7 numaralı makalede konut tipolojilerinin aidiyet üzerindeki etkisi ve 21 numaralı makalede çevresel faktörlerin place attachment üzerindeki rolüne dayanarak yapılmıştır. Çalışmalar, konut yapısı ve çevresinin bireylerin mekânla ilişkisini şekillendirdiğini, çevre kalitesinin ise sosyal etkileşimleri ve aidiyet duygusunu güçlendirdiğini göstermektedir.

Kentsel Planlama ve Tasarım ↔ Mekânsal ve Sosyal Ayrışma

- İlişkili Kavramlar:

Urban planning ↔ Urban segregation, gated communities Neighborhood revitalization ↔ Social-spatial inequality

Bu çıkarım, 4 numaralı makalede kentsel planlamanın sosyal ve mekânsal ayrışmaya etkileri üzerinden yapılmıştır. Ayrıştırıcı tasarımların eşitsizlikleri derinleştirdiği, buna karşın bütünleştirici yaklaşımların sosyal bütünleşmeyi desteklediği vurgulanmaktadır.

Göç ve Yerleşim ↔ Aidiyet ve Yer Bağı

- İlişkili Kavramlar:

Migration, immigrant ↔ Sense of belonging, place identity Rural-urban migration ↔ Place attachment

Bu ilişki, 1 numaralı makalede göçmenlerin aidiyet duygusuna etkisi, 14 numaralı makalede ise kırsal-şehir göçüyle place attachment kavramının ele alınmasına dayanmaktadır. Göç, bireylerin mekânsal kimliklerini yeniden inşa etmesini gerektirirken, aidiyet duygusu sosyal uyum ve destekleyici fiziksel mekânla güçlenir.

Konut Tipolojileri ve Çevresel Faktörler ↔ Kentsel Planlama ve Tasarım

- İlişkili Kavramlar:

Residential environment ↔ Quality of life, urban design framework Housing typologies ↔ Neighborhood revitalization

27 numaralı makale, konut çevrelerinin yaşam kalitesine etkisini ve urban design framework kavramını vurgulamaktadır. Planlı ve sürdürülebilir tasarım, mahallelerin sosyal ve mekânsal niteliğini iyileştirerek yaşam kalitesini artırır ve kentsel tasarımın topluluk bağlarını güçlendirebileceğini ortaya koyar.

Sosyal Etkileşim ve Komşuluk İlişkileri ↔ Aidiyet ve Yer Bağı

- İlişkili Kavramlar:

Social interactions, neighboring ↔ Place attachment, people-place relations

Bu çıkarım, 7 ve 21 numaralı makalelerde komşuluk ilişkilerinin yere bağlılığın, sosyal bağlar üzerindeki etkilerine dayanarak yapılmıştır. Literatür, güçlü sosyal etkileşimlerin mekânsal aidiyeti ve mahalle bağlarını pekiştirdiğini, zayıf komşuluk ilişkilerinin ise aidiyet duygusunu zayıflattığını ortaya koymaktadır.

2.2.Literatür Tabanlı Faktör Analizi

Bu analiz, aidiyet duygusunu şekillendiren ve sosyal ayrılmaya yol açan faktörleri belirleyerek literatürdeki boşlukları tespit etmeyi ve mekân-ayırışma-aidiyet ilişkisini anlamayı amaçlamaktadır. 32 çalışma kapsamında yapılan faktör analizinde, aidiyet ve sosyal ayrılmaya etki eden faktörler listelenmiş ve bu faktörler Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11 Aidiyet duygusuna etki eden faktörler

Makale Numarası	Aidiyet Duygusuna Etki Eden Faktörler
1	yaşam memnuniyeti, dini motivasyonlar, dil yeterliliği
3	sosyal kimlik teorisi, grup nprmları, duygusal bağlar
4	ekonomik koşullar, teknolojik gelişmeler, kültürel farklılıklar
5	aile bağı, arkadaşlık ilişkileri, ortak ilgi alanları, sosyal destek sistemleri, topluluk katılımı
6	aile bağları, arkadaşlık ilişkileri, sosyal destek, ortak ilgi alanları, topluluk katılımı
7	sosyal destek, ortak değer ve hedef, duygusal bağlar
8	sosyal destek, olumlu duygular, ortak değer ve hedef, yaşam memnuniyeti, toplumsal katılım, sosyal etkileşim
9	sosyal destek, ortak deper ve hedef, duygusal bağlar, toplumsal katılım, aile bağları, etkileşim

11	yaş ve ikamet süresi, cinsiyet, fiziksel ve sosyal ihtiyaçların karşılanması, sosyal etkileşim
14	sosyal etkileşim, kişisel özellikler (yaş, cinsiyet, gelir durumu vb.)
15	aile bağları, arkadaşlık ilişkileri, ortak ilgi alanları, toplumsal katılım
16	kültürel algılar, ekonomik koşullar, sosyal destek
18	yere bağlılık, toplumsal katılım, mekan bağımlılığı, sosyal etkileşim
26	sosyal etkileşim, güvenlik, ortak değer, mekan bağımlılığı, yaşam memnuniyeti
27	komşuluk ilişkileri, sosyal destek
29	sosyal bağlar, mahalleye aşinalık, yaşam memnuniyeti, konut kalitesi
31	topluluk hissi, mekan bağımlılığı, sosyal etkileşim

Bu doğrultuda en çok vurgulanan kavramlar, sosyal destek, aile ve arkadaşlık bağları, duygusal bağlar, ortak değerleri ve toplumsal katılım faktörleri olmaktadır. Buradan çıkarımla aidiyet duygusunu şekillendiren en temel unsurlar sosyal faktörler olmakta olup, **mekânsal faktörlerin** ele alındığı çalışmaların az olması bu alanlarda yapılan çalışmaların az olduğunu ve literatürde boşluk olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 10’da ise sosyal ayrılmaya neden olan faktörlerin bulunduğu çalışmalar ve bu faktörlerin neler oldukları yer almaktadır.

Tablo 12 Sosyal ayrılmaya neden olan faktörler

Makale Numarası	Aidiyet Duygusuna Etki Eden Faktörler
2	modernleşme, sanal ilişkiler
10	kapalı topluluklar, sosyo-ekonomik farklılıklar
12	kapalı topluluklar, gelir eşitsizliği, güvensizlik hissi
13	kapalı topluluklar, kamusal alanların özelleştirilmesi, toplumsal değişimler, güvensizlik hissi
17	etnik ayrışma, sosyal bağlar, yerinden edilme
19	kentsel yayılma, sosyo-ekonomik farklılıklar, konut politikaları, göç
20	konut politikaları, kapalı topluluklar, güvensizlik hissi
23	güvensizlik hissi, sosyal homojenlik arayışı, konut politikaları, kapalı topluluklar
24	güvensizlik hissi, sosyal homojenlik arayışı, konut politikaları, kapalı topluluklar
25	fiziksel ayrışma, sosyal çatışma, güvensizlik hissi
28	etnik çeşitlilik, konut politikaları, sosyo-ekonomik farklılıklar, göç, kültürel ve dinsel farklılıklar
30	kapalı topluluklar, güvensizlik hissi, sosyal homojenlik arayışı

Bu doğrultuda en çok vurgulanan kavramlar, kapalı topluluklar ve güvensizlik hissi olmaktadır. En az vurgulananlar ise modernleşme ve sanal ilişkiler olmaktadır. Bu analiz çerçevesinde sosyal ayrılmaya sebep olan kapalı toplulukların, yapılacak olan çalışma için mekân-ayrışma-aidiyet ilişkisi hakkında yorumlar çıkarılmasına ve ilişkiler kurulmasına olanak sunacağı öngörülmektedir.

2.3.Hipotezlerin İncelenmesi ve Karşılaştırılması

Bu analiz çalışması ile amaçlanan çalışmaların yaklaşımlarının birbirlerine benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, literatür araştırması için seçilen 32 çalışmada yer alan hipotezler ve bu hipotezlerin bulguları incelenmiştir. Bunun sonucunda kaynaklarda yer alan hipotezlerin bir kısmının birbirini desteklediği, bir kısmının ise birbirleri ile çeliştiği gözlenmiştir. Birbirini destekleyen hipotezler ve yapılacak araştırmaya olan katkıları;

- 1 numaralı kaynaktaki 1. hipotez ve 14 numaralı kaynaktaki 1. hipotez birbirini desteklemektedir. Her iki hipotez, göçmenlerin aidiyet duygusunun yaşam memnuniyeti ve sosyo-ekonomik faktörlerle ilişkili olduğunu ve aidiyet duygusunun güçlendirilmesi için yaşam koşullarının iyileştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
1	1	Yaşam memnuniyeti, göçmenlerin ev sahibi ülkeye aidiyet duygusunun belirleyicisidir.
14	1	Göçmenlerin sosyo-ekonomik özellikleri, şehir aitlik duygularını etkiler.

- 3 numaralı kaynaktaki 1. hipotez ile 17 numaralı kaynaktaki 2. hipotez birbirine bağlantılıdır. Bu bulgu, topluluk türlerinin sosyal etkileşim ve aidiyet duygusu üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Topluluk yapısının bireylerin sosyal ilişkilerini ve mekânsal aidiyetlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, sosyal dinamikleri iyileştirmek için önemli ipuçları sunabilir.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
3	1	Planlanmış ve kendiliğinden gelişen gurbetçi toplulukları, sakinlerin günlük yaşam kalıplarını ve sosyal etkileşimlerini farklı şekilde etkiler.
17	2	Kapalı topluluklar, sosyal etkileşimi ve aidiyet duygusunu artırabilir.

- 7 numaralı kaynaktaki 2. Hipotez ile 9 numaralı kaynaktaki 1. hipotez arasında bağlantı kurulabilir. Bu bulgu, mahallelerin sosyoekonomik yapısının eğitim başarısını etkileyebileceğini gösterir. Yüksek sosyoekonomik statüdeki mahalleler, gençler için olumlu rol modeller sunarken, düşük sosyoekonomik mahallelerde olumsuz davranış kalıpları eğitim üzerinde olumsuz etki yapabilir.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
7	2	Yüksek sosyal statüye sahip mahallelerde daha fazla olumlu rol model bulunur ve bu durum gençlerin eğitim başarısını artırır.
9	1	Sosyoekonomik durumu düşük mahallelerde eğitimle ilgili olumsuz davranış kalıplarının yayıldığına dair varsayım.

- Kaynak 10'daki 1. hipotez ve Kaynak 21'deki 1. hipotez birbirini desteklemektedir. Bu bulgular, konutun fiziksel ve çevresel özelliklerinin yaşam kalitesini ve aidiyet duygusunu doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
10	1	Konut parçalanmasının, Nairobi'deki sakinlerin yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkisi olduğu varsayılmaktadır.
21	1	Konutla ilgili çevresel faktörler, eskiyen binalarda yaşayan insanların yaşam kalitesini ve aidiyet duygusunu etkiler.

Birbiri ile çelişen hipotezler;

- 2 numaralı kaynaktaki 3. hipotez ve 17 numaralı kaynaktaki 3. hipotez birbirine çelişmektedir.

2 numaralı kaynak, Şili'deki Piedra Roja kapalı şehrini incelerken, 17 numaralı kaynak Londra'daki karma mülkiyetli bir projeyi ele almaktadır. Bu karşılaştırma, kapalı toplulukların ayrışma üzerindeki etkisinin, uygulandıkları bağlama ve yerel koşullara göre farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
2	3	Sosyal konut politikaları ayrışmayı artırır.
17	3	Kapalı topluluklara olan talep, suç korkusu ve güvenlik ihtiyacından kaynaklansa da bu durum, sınıf veya ırksal ayrışmaya yol açmamaktadır.

- 23. kaynaktaki 1. hipotez ile 30. kaynaktaki 2. ve 3. hipotezler arasında bir çelişki bulunmaktadır. Bu bulgular, kapalı toplulukların ayrımcılık üzerindeki etkisinin karmaşık ve çok faktörlü olduğunu göstermektedir.

Kaynak Numarası	Hipotez Numarası	Hipotez
23	1	Kapalı topluluklar, kentsel sosyal ayrımcılığa katkıda bulunur
30	1 ve 2	Kapalı topluluklara olan talep suç korkusu ve güvenlik ihtiyacından kaynaklansa da sınıf veya ırksal ayrışmaya yol açmaz; sadece benzer yaşam tercihlerine sahip kişileri bir araya getirir

2.4.Yeterlilik Analizi

Bu analiz çalışmasının amacı, incelenen makalelerin yeterli oldukları noktaları vurgularken, yetersiz kaldıkları alanlardaki literatürdeki açıklıkları tespit etmek ve gelecek çalışmalara bu doğrultuda yön vermektir. Bu doğrultuda, analiz, literatür araştırması için seçilen 32 çalışmanın içerikleri, yazarların ele aldıkları çerçeveler ve sonuç bölümlerinde yer alan bulgular üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu doğrultuda çalışmaların yeterli bulunduğu yönler 3 başlık altında ele alınmıştır:

1. Kapsamlı Metodolojik Yaklaşımlar

Çalışmalar, ampirik verilerle desteklenen kapsamlı analizler sunmakta, nicel ve nitel yöntemlerin birleşimiyle güvenilir sonuçlar elde edilmiştir. Geniş örneklem grupları ve veri çeşitliliği, bulguların tutarlılığını artırmaktadır. İlgili makaleler; 8, 10, 14, 17, 21

2. Mekânsal Düzenlemelerin Sosyal Yaşama Etkileri

Çalışmalar, mekânsal düzenlemelerin bireylerin sosyal yaşamını ve toplumsal etkileşimlerini derinlemesine ele almış ve farklı bölgelerde yapılan karşılaştırmalı analizler bu etkilerin çok katmanlı yapısını ortaya koymuştur. İlgili makaleler; 3, 6, 10, 16

3. Toplumsal Eşitsizliklerin Mekânsal Görünürlüğü

Eşitsizliğin kentsel alanlarda nasıl tezahür ettiğini inceleyen çalışmalar, sosyo-ekonomik farkların mekân kullanımını ve toplumsal uyumu nasıl şekillendirdiğini anlamada önemli bulgular sunmuştur. İlgili makaleler; 8, 11, 12

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların yetersiz kaldığı konular ise 4 başlıkta ele alınmıştır:

1. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Yetersiz Ele Alınması

Çalışmalar, kültürel kimlik ve mekânsal aidiyet ilişkisini sınırlı ele almış, farklı kültürel grupların mekânları nasıl algıladığı ve kullandığına dair derinlemesine analizler eksiktir. İlgili makaleler; 8, 11, 12

2. Zaman Boyutunun İncelenmesinde Eksikler

Makalelerde kentsel dönüşüm ve mekânların zaman içindeki değişimi sınırlı ele alınmış, tarihsel perspektifin eksikliği sosyo-mekânsal etkilerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Mekân dönüşümünün toplumsal yapılar ve nesiller arası değişim üzerindeki etkileri yeterince derinlemesine incelenmemiştir. İlgili makaleler; 2, 7, 16

3. Toplumsal Katılım ve Kentsel Planlama Arasındaki Bağlantı

Halkın kentsel planlama süreçlerine katılımının eksikliği, sosyal etkileşim ve aidiyet duygusunu olumsuz etkilemekte, ancak bu konuda derinlemesine incelemeler yapılmamıştır. İlgili makaleler; 12, 13, 18

4. Ekonomik Dinamiklerin Sosyal Mekân Kullanımı Üzerindeki Rolü

Çalışmalar, kentsel mekânların ekonomik yapıdan nasıl etkilendiğine dair genel bir bakış sunmuş olsa da ekonomik dinamiklerin bireylerin mekân kullanımına ve sosyal ilişkilerine olan doğrudan etkisini yeterince derinlemesine incelememektedir. İlgili makaleler; 4, 9, 10, 12, 20

Bu analiz, literatürdeki önemli boşlukları ortaya koymakta, sosyo-ekonomik faktörlerin daha derinlemesine ele alınması, zaman boyutunun entegrasyonu, toplumsal katılımın artırılması ve ekonomik dinamiklerin sosyal mekân üzerindeki etkilerinin daha detaylı incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

2.5.İçerik ve Yaklaşımların Değerlendirilmesi

Bu analiz çalışması, literatür araştırması kapsamında incelenen 32 makalede sunulan önerilerin, toplumsal yapı, aidiyet duygusu, sosyal ayrışma ve mekânsal eşitsizlik gibi konulara katkılarını değerlendirmek; ayrıca bu önerilerin uygulanabilirliği ve karşılaşılan zorlukları tespit ederek şehir planlaması teorisi ve pratiğine yönelik çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır. 32 makalede yazarlar çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

- 7 ve 16 numaralı çalışmalarda, konut tipleri ve kentsel tasarımın aidiyet duygusunu güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Açık yeşil alanlar, sosyalleşme mekânları ve kamusal hizmetlere yakınlık gibi unsurlar, topluluk bilincini artırarak yer bağlılığını pekiştirir.
- 21 numaralı çalışmada, kentsel yenileme projelerinde yerel kimliğin korunması ve sosyal bağların sürdürülebilirliği ön planda tutulmalıdır. Yerel halkın görüşleri ve kültürel mirasın korunması gerektiği vurgulanmaktadır.
- 2, 12 ve 23 numaralı çalışmalarda, kapalı sitelerin sosyal ayrışmayı artırdığı ve aidiyet duygusunu olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Açık, halkla iç içe yaşam alanları ve karma kullanımlı projeler önerilmektedir

- 18 numaralı çalışmada, yerel eylem gruplarının kırsal topluluklarda aidiyet duygusunu artırmada önemli rol oynadığı ve toplulukların karar süreçlerine katılımının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır.
- 1, 11 ve 15 numaralı çalışmalarda, toplumsal çeşitliliğin yaratacağı sosyal ve mekânsal ayrışma sonucu kaybolan aidiyet duygusunun güçlendirilmesi için çeşitliliği yansıtan sosyal alanlar ve kültürel merkezlerin oluşturulması önemlidir.

Ancak sunulan bu çözüm önerilerinin, başarısızlıkla sonuçlanmasına yetersiz kaynaklar, toplumsal direnç, kültürel farklılıklar, siyasi irade eksikliği ve uygulamada yaşanan zorluklar gibi çeşitli faktörler sebep olabilir.

Bu çalışmalar, şehir planlamasında toplumsal yapılar, aidiyet duygusu, sosyal ayrışma ve mekânsal eşitsizlik gibi kavramları derinlemesine inceleyerek, plancıların sosyal etkileri göz önünde bulunduran tasarımlar geliştirmelerini teşvik etmektedir. Mekânsal analizler, etnik kimlik ve sosyal sınıf gibi faktörlerin planlamada nasıl şekillendiğini göstererek, daha kapsayıcı çözümler önerir. Açık ve ortak kullanım alanlarının tasarımı sosyal etkileşimi artırmaya yönelik somut öneriler sunmaktadır. Sosyo-ekonomik ve kültürel duyarlı planlama, şehirleri daha adil ve erişilebilir hale getirebilir. Bu kaynaklar, şehirlerin yalnızca fiziksel değil, toplumsal ilişkilerin şekillendiği alanlar olduğunu vurgulayarak, planlamada toplumsal yapıları göz önünde bulunduran bir anlayışın önemini ortaya koymaktadır.

3. SONUÇ

Bu literatür çalışması, mekânsal düzenlemelerin aidiyet duygusu ve komşuluk ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemiş ve sosyal ayrışma ile yabancılaştırma dinamikleriyle ilişkisini ortaya koymuştur. Analizler, sosyal bütünleşmeyi destekleyen düzenlemelerin bireylerin çevreyle ve toplulukla bağ kurma süreçlerinde kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Yeşil alanlar ve sosyalleşme olanakları, toplumsal bilincin gelişmesine yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Ancak, sosyal etkileşim mekanizmalarının mekânsal düzenlemelere katkısının daha derinlemesine ele alındığı çalışmalara ihtiyaç vardır. Literatürdeki eksiklikler, tarihsel perspektifin ve toplumsal katılımın yetersiz ele alınması, önemli boşlukları işaret etmektedir. Sonuç olarak, aidiyet duygusunun mekânsal dinamiklerle ilişkisini anlamak için daha bütüncül, kapsayıcı ve insan odaklı yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar, disiplinler arası yaklaşımlarla daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

4. KAYNAKÇA

- Amit, K., & Bar-Lev, S. (2015). Immigrants' sense of belonging to the host country: The role of life satisfaction, language proficiency, and religious motives. *Social Indicators Research*, 124(3), 947-961. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0823-3>
- Borsdorf, A., Hildalgo, R., & Vidal-Koppmann, S. (2016). Social segregation and gated communities in Santiago de Chile and Buenos Aires. A comparison. *Habitat International*, 54, 18-27. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2015.11.033>
- Burton, E. (2003). Housing for an urban renaissance: Implications for social equity. *Housing Studies*, 18(4), 537-562. <https://doi.org/10.1080/026730303004249>
- Chang, J., & Kim, K.-J. (2016). Everyday life patterns and social segregation of expatriate women in globalizing Asian cities: Cases of Shanghai and Seoul. *Journal of Housing and the Built Environment*, 31(3), 545-564. <https://doi.org/10.1007/s10901-015-9474-1>
- Chow, K., & Healey, M. (2008). Place attachment and place identity: First-year undergraduates making the transition from home to university. *Journal of Environmental Psychology*, 28(4), 362-372. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.02.011>
- Dovey, K. (2010). *Becoming places*. New York: Routledge.

Gibbeson, C. (2020). Place attachment and negative places: A qualitative approach to historic former mental asylums, stigma and place-protectionism. *Journal of Environmental Psychology*, 71, 101490. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101490>

Gokce, D., & Chen, F. (2021). Multimodal and scale-sensitive assessment of sense of place in residential areas of Ankara, Turkey. *Journal of Housing and the Built Environment*, 36(3), 1077-1101. <https://doi.org/10.1007/s10901-020-09798-6>

Gu, J. (2022). Impact of living conditions on online education: Evidence from China. *Sustainability*, 14(6), 3231. <https://doi.org/10.3390/su14063231>

Helbig, M. (2010). Neighborhood does matter!: Soziostrukturelle Nachbarschaftscharakteristika und Bildungserfolg. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 62(4), 655-679. <https://doi.org/10.1007/s11577-010-0117-y>

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Random House.

Jimmy, E. N., Martinez, J., & Verplanke, J. (2020). Spatial patterns of residential fragmentation and quality of life in Nairobi City, Kenya. *Applied Research in Quality of Life*, 15(5), 1493-1517. <https://doi.org/10.1007/s11482-019-09739-8>

Kamalipour, H., Yeganeh, A. J., & Alalhesabi, M. (2012). Predictors of place attachment in urban residential environments: A residential complex case study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 35, 459-467. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.02.111>

Kovács, Z., & Hegedüs, G. (2014). Gated communities as new forms of segregation in post-socialist Budapest. *Cities*, 36, 200-209. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.08.004>

Le Goix, R. (2005). Gated communities: Sprawl and social segregation in Southern California. *Housing Studies*, 20(2), 323-343. <https://doi.org/10.1080/026730303042000331808>

Liu, S., Zhang, F., & Wu, F. (2022). Contrasting migrants' sense of belonging to the city in selected peri-urban neighbourhoods in Beijing. *Cities*, 120, 103499. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103499>

Lobo, M. (2010). Interethnic understanding and belonging in Suburban Melbourne. *Urban Policy and Research*, 28(1), 85-99. <https://doi.org/10.1080/08111140903325424>

Low, S. M. (2006). The Erosion of Public Space and the Public Realm: Paranoia, surveillance and privatization in New York City. *City & Society*, 18(1), 43-49. <https://doi.org/10.1525/city.2006.18.1.43>

Madanipour, A. (2003). *Public and Private Spaces of the City*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203402856>

Manahasa, E., & Özsoy, A. (2020). Place attachment to a larger through a smaller scale: Attachment to city through housing typologies in Tirana. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(1), 265-286. <https://doi.org/10.1007/s10901-019-09679-7>

Manzi, T., & Smith-Bowers, B. (2005). Gated communities as club goods: Segregation or social cohesion? *Housing Studies*, 20(2), 345-359. <https://doi.org/10.1080/0267303042000331817>

Menconi, M. E., Artemi, S., Borghi, P., & Grohmann, D. (2018). Role of local action groups in improving the sense of belonging of local communities with their territories. *Sustainability*, 10(12), 4681. <https://doi.org/10.3390/su10124681>

Monkkonen, P., Comandon, A., Montejano Escamilla, J. A., & Guerra, E. (2018). Urban sprawl and the growing geographic scale of segregation in Mexico, 1990–2010. *Habitat International*, 73, 89-95. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2017.12.003>

Moore, R. D. (2022). Living together or apart? Gated condominium communities and social segregation in Bangkok. *Housing Studies*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2092598>

- Ng, S. H., Kam, P. K., & Pong, R. W. M. (2005). People living in ageing buildings: Their quality of life and sense of belonging. *Journal of Environmental Psychology*, 25(3), 347-360. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.08.005>
- Rohe, W. M. (2009). From local to global: One hundred years of neighborhood planning. *Journal of the American Planning Association*, 75(2), 209-230. <https://doi.org/10.1080/01944360902751077>
- Roitman, S. (2005). Who segregates whom? The analysis of a gated community in Mendoza, Argentina. *Housing Studies*, 20(2), 303-321. <https://doi.org/10.1080/026730303042000331790>
- Roitman, S. (2013). Close but divided: How walls, fences and barriers exacerbate social differences and foster urban social group segregation. *Housing, Theory and Society*, 30(2), 156-176. <https://doi.org/10.1080/14036096.2012.728150>
- Selim, G. (2015). The landscape of differences: Contact and segregation in the everyday encounters. *Cities*, 46, 16-25. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2015.03.009>
- Sheikh, W. T., & Van Ameijde, J. (2022). Promoting livability through urban planning: A comprehensive framework based on the “theory of human needs”. *Cities*, 131, 103972. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103972>
- Skjaeveland, O., & Garling, T. (1997). Effects of interactional space on neighbouring. *Journal of Environmental Psychology*, 17(3), 181-198. <https://doi.org/10.1006/jev.1997.0054>
- Van Leeuwen, B. (2014). Urban civility or urban community? A false opposition in Richard Sennett’s conception of public ethos. *European Journal of Social Theory*, 17(1), 3-23. <https://doi.org/10.1177/1368431013484002>
- Visser, K. (2020). “I really wanted to stay in the same neighbourhood...”: Neighbourhood choice and satisfaction in the context of forced relocation—young people’s perspectives. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(2), 443-460. <https://doi.org/10.1007/s10901-019-09702-x>
- Walks, A. (2014). Gated communities, neighbourhood selection and segregation: The residential preferences and demographics of gated community residents in Canada. *Town Planning Review*, 85(1), 39-66. <https://doi.org/10.3828/tp.2014.5>
- Wu, Z., Schimmele, C. M., & Hou, F. (2012). Self-perceived integration of immigrants and their children. *Canadian Journal of Sociology*, 37(4), 381-408. <https://doi.org/10.29173/cjs11713>
- Zhang, L., Xu, X., & Guo, Y. (2022). Comprehensive evaluation of the implementation effect of commercial street quality improvement based on AHP-entropy weight method—Taking Hefei Shuanggang Old Street as an example. *Land*, 11(11), 2091. <https://doi.org/10.3390/land11112091>

THE ROLE AND IMPORTANCE OF LOCAL ADMINISTRATIONS IN THE PROTECTION
OF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF BURSA METROPOLİTAN MUNICIPALITY
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ VE ÖNEMİ:
BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Nahit BEK¹, Çağla GÖYNÜK²

¹Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kamu Yönetimi, <https://orcid.org/0000-0002-7767-9774>

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kamu Yönetimi, <https://orcid.org/0009-0000-5787-468X>

Özet

Kültürel miras, toplumların kimliğini yansıtan, hafızasını oluşturan ve aidiyet bilincini uyandıran maddi ve manevi değerler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kültürel mirasın korunması sadece fiziksel bütünlüğün korunması ile sınırlı olmayan toplumsal bilincin kazanılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması ile de desteklenen bir süreçtir. Günümüzde kültürel değerlerin korunmasında merkezi yönetimlerin faaliyetleri kadar yerel yönetimlerin desteği de oldukça önemlidir. Bu bağlamda yerel yönetimler arasında nüfusları ve faaliyet alanları ile ön plana çıkan belediyelerin kültürel mirasın korunması noktasında etkin bir rol üstlenmeleri önem arz etmektedir. Belediyeler, kentsel planlama, koruma uygulamaları, restorasyon çalışmaları ve toplumsal farkındalığın oluşturulmasında etkin olan yönetim birimleridir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin kültürel miras açısından zengin illerinden birisi olan Bursa ili özelinde, Büyükşehir Belediyesi'nin kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyetlerini değerlendirmek ve bu çalışmaların kültürel miras alanında ortaya koyduğu katkıyı araştırmaktır. Bursa'nın Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olması ve farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olması çok katmanlı bir tarihsel dokuyu beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde çalışmanın örnek alanının yüksek temsil gücüne sahip olduğu söylenebilir. Çalışmada, hem yerel yönetimlerin kültürel mirasa olan yaklaşımları incelenecek hem de sürdürülebilir koruma politikaları açısından Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal kapasitesi irdelenecektir. Bu doğrultuda, kültürel mirasın korunması ve tanıtımı alanındaki mevcut uygulama ve etkinlikler kod sistemine aktarılacak suretiyle maxqda nitel analiz programı ile analiz edilecektir. Çalışma sonucunda büyükşehir belediyesinin faaliyetlerinin kültürel değeri korumada yeterli olup olmadığı, karşılaşılan zorluklar ve fırsatlar değerlendirilecek olup bulgular çerçevesinde öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

652

Anahtar kelimeler: Kültürel miras, Bursa, büyükşehir belediyesi, yerel yönetimler

Abstract

Cultural heritage is defined as the entirety of tangible and intangible values that reflect the identity of societies, form their collective memory, and evoke a sense of belonging. The preservation of cultural heritage is not limited to maintaining physical integrity; it is also a process supported by the development of social awareness and the assurance of sustainability. Today, in addition to the efforts of central governments, the support of local administrations plays a crucial role in protecting cultural values. In this context, it is important for municipalities, which stand out among local administrations with their population and areas of activity, to take an active role in the preservation of cultural heritage. Municipalities are administrative units that play an active role in urban planning, conservation practices, restoration efforts, and the creation of public awareness. The aim of this study is to evaluate the activities of the Metropolitan Municipality in the protection of cultural heritage in the province of Bursa, one of Turkey's culturally rich cities, and to investigate the contributions of these activities to the field of cultural heritage. Bursa's history as the former capital of the Ottoman Empire and its role as a host to

various cultures have resulted in a multi-layered historical fabric. In this respect, the study area can be considered to have a high level of representativeness. The study will examine both the approaches of local administrations to cultural heritage and the institutional capacity of Bursa Metropolitan Municipality in terms of sustainable preservation policies. Accordingly, existing practices and activities related to the protection and promotion of cultural heritage will be coded and analyzed using the qualitative analysis software MAXQDA. The study aims to evaluate whether the metropolitan municipality's activities are sufficient in preserving cultural values, identify the challenges and opportunities encountered, and develop recommendations based on the findings.

Keywords: Cultural heritage, Bursa, metropolitan municipality, local administrations

1. GİRİŞ

Kültürel miras, geçmişteki kimliğimizi yansıtan toplumların hafızasını oluşturan ve aidiyet bilincini uyandıran maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu mirasların korunması sadece fiziksel bütünlüğün korunması ile sınırlı olmadan toplumsal bilincin kazanılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması ile mümkündür. Günümüzde kültürel değerlerin korunmasında merkezi yönetimlerin çabaları kadar yerel yönetimlerin de desteği oldukça önemlidir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin bir kolu olan belediyelerin halka en yakın birimler olması ve kentin ihtiyaçlarına hızlı çözüm üretebilmeleri koruma yaklaşımında da etkin bir rol üstlenmesi bakımında önemlidir. Belediyeler, kentsel planlama, koruma uygulamaları, restorasyon çalışmaları ve toplumsal farkındalığın oluşturulmasında etkin bir role sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin kültürel açıdan zengin olan Bursa ili özelinde, Büyükşehir Belediyesi'nin kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyetlerini değerlendirmek ve bu sürecin yeteli olup olmadığı sonucunu ortaya koymaktır. Bursa'nın Osmanlı'nın ilk başkenti olması ve birçok farklı kültürlere ev sahipliği yapması, çok katmanlı bir tarihsel dokuya sahip olması nedeniyle çalışma yüksek temsil gücüne sahiptir. Çalışmada, hem yerel yönetimlerin kültürel mirasa olan yaklaşımları incelenmiş hem de sürdürülebilir koruma politikalar açısından Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal kapasitesi irdelenmiş olacaktır. Bu doğrultuda, kültürel mirasın korunması ve tanıtımı alanındaki mevcut uygulama ve etkinliklerin analiz edilmesi ve bu sürecin kültürel değeri korumada yeterli olup olmadığı analiz edilerek, karşılaşılan zorluklar ve fırsatlar değerlendirilecek akabinde yapılacak değerlendirmeler ve incelemeler sonucunda önerilerde bulunularak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.2. Kültür ve Kültürel Miras

Kültür, toplumların tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları kuşaktan kuşağa aktarılan değerler bütünüdür. UNESCO'nun tanımına göre "Kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu" dur (UNESCO, 1982). Bireysel ve toplumsal deneyimlerin bir bileşkesi olan kültür, milletin sahip olduğu duygu, düşünce, davranış ve yaşam biçimidir. Kültür olgusu bir toplumu diğerinden ayıran en belirgin unsur olmasının yanında toplumların karakterlerini yansıtan bilgi ve becerilerinin birikimidir (Demirezen ve Aktaş, 2020). Tarihsel, sosyal, dini faktörlerden şekillenen kültür bireylerin toplumsal yaşamlarını düzenlerken dünyayı kavrama ve anlamlandırma biçimini de sunar. Çok boyutlu şekilde ele alınan kültür kavramı düşünürler tarafından farklı biçimlerde yorumlanarak ele alınmıştır (Korkmaz, 2007). Ünlü antropolog olan Geertz'e göre kültür, insanın çevresine anlam yükleme süreci olarak ele almış ve incelenmiştir (Geertz, 1973). Bu bağlamda kültür kavramı yalnızca toplumların değerleri ve normları değil, hayatı algılayış ve ifade biçimlerini de yansıtmaktadır.

Kültür, toplumların temelini oluşturarak kimlik kavramının da ortaya çıkmasına yardımcı olur. Dil, edebiyat, sanat, sosyal dayanışma ve aidiyet duygusu gibi maddi ve manevi unsurlar etrafında şekillenerek toplumları yansıtır (Arslantaş, 2008). Zaman içerisinde değişime, gelişime ve yok olmaya açık olan kültür kavramı gelecek nesiller tarafından anlaşılabilmesi ve sürdürülebilmesi bağlamında miras olarak yaşatılmaya ve korunmaya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda kültürel miras, toplumların

geçmişlerini yansıtan, kimliklerinin bir parçası olan ve geleceğe aktarılması gereken somut ve soyut değerler bütünüdür (Duran, 2011). Toplumların dayanışma, birlik ve beraberlik duygularını geliştiren ortak bir geçmişi yansıtan, bilgi ve deneyimlere kültürel miras denir. Geçmişin ve geleceğin bir yansıması olan kültürel miras bir toplumun tarihsel süreç içerisindeki başarısını, inanç sistemini, toplumsal değerlerini ve geleneksel yaşam biçimlerini yansıtan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür (Köroğlu, Ulusoy ve Avcıkurt, 2018). Aynı zamanda toplumların aidiyet duygusunu pekiştiren ve kuşaklar arası sürekliliği sağlayan toplumsal bir unsurdur. UNESCO'ya göre, kültürel değerler toplumların kimliklerinin şekillenmesinde temel bir rol oynarken toplumun tarihini yansıtan bir olgu olarak da tanımlanmaktadır (Çelikleş Türkbat, 2021).

Kültürel miraslar UNESCO VE ICOMOS gibi uluslararası kuruluşlar tarafından iki başlık altında incelenir. Uluslararası hazırlanan metinlere göre, kültürel miraslar somut ve somut olmayan kültürel miras olarak incelenmektedir. Kültürel mirasın somut unsurlarını, taşınır kültürel miraslar (arşiv, heykel, resim...) ve taşınmaz kültürel miraslar (anıtlar, tarihi binalar ve parklar, arkeolojik sit alanları...) oluşturmaktadır. Somut olmayan kültürel miras unsurları ise toplumların gelenek, görenek, el sanatlarını ve ritüellerini yansıtmaktadır (Sancakdar, 2012).

1.3. Kültürel Mirasın Korunması ve Önemi

Kültürel miras, bir toplumun kolektif hafızasını oluşturan, bireylerin geçmişleri ile bağ kurmalarını sağlayan yardımcı bir unsurdur. Toplumun kimliğinin bir yansıması olan kültürel değerlerin korunması sosyal bütünleşmenin sağlanması ve nesillere aktarılması açısından büyük önem taşır. Koruma kavramının anlaşılabilmesi, kültürel mirasın doğru biçimde kavranmasını sağlamaktan geçmektedir. Kültürel değerlerin korunabilmesi, tarihsel arka planını ve taşıdığı değerini idrak edilmesi, özgün yapıların muhafazasının sağlanması ve restore edilerek sürdürülebilir kılınması belli müdahaleler ve girişimler ile elde edilir (Koçak ve Can, 2018). Türk Dil Kurumu'nun Kent Bilimleri Sözlüğüne göre Koruma Kavramı, "Kentlerin belli kesimlerinde yer alan çağbilimsel ve yapı tasarımcılık değeri yüksek yapılarla, anıtların ve doğal güzelliklerin kentte bugün yaşayanlar gibi gelecek kuşakların da yararlanması için her türlü yıkıcı, saldırgan ve dokuncalı eylemler karşısında güvence altına alınması" olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2021). 2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda koruma, taşınmaz kültür varlıklarının muhafazası, bakım, onarım ve restorasyon işleri olarak tanımlanmaktadır (2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983). Kültürel mirasın korunması aşamasında önemli bir yere sahip olan kuruluşlardan ICOMOS, kültürel mirasın sadece yapısal bir korunmadan ziyade olmadığını kültürel değerlerin anlaşılması, tarihinin ve anlamının bilinmesinin de korumada önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (Öksüz Kuşoğlu ve Taş, 2017). Bu bağlamda koruma kavramının sadece somut kültürel değerlerin muhafazasından ibaret olmadığı, geçmişle kurulan her türlü değer ve kültürün birlikte ele alınarak yaşatılması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Geçmiş yıllara baktığımızda koruma kavramının her medeniyette gerekli olduğu görülmüştür. Ancak koruma kavramı 18 ve 19. yy'lar arasında çoğunlukla dini değer taşıyan yapılar üzerinden ele alınmış ve toplumların egemenliklerini simgeleştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır (Koçak ve Can, 2018). 20. yy'ın sonlarında ise I ve II. Dünya Savaşının etkileri altında korunma ihtiyacı daha geniş kapsamda ele alınarak koruma kavramı tanımı ve korunması gereken alanlar yasal düzenlemeler ile güvence altına alınmıştır (Yılmaz ve Üçer, 2004). Koruma kavramının yasalar ile düzenlenmesi ve uluslararası bir sorun olarak ele alınması kavramın daha geniş ve kapsamlı biçimde ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç olarak, toplumların kimliğini oluşturan değerlerin bütününe ifade eden kültürel değerler sadece bireysel bir aidiyet duygusu değil aynı zamanda kolektif hafızanın da temelini oluşturmaktadır. Küreselleşmenin ve savaşların etkisi ile giderek değerini kaybeden ve silikleşmeye mahkûm kalan kültürel değerlerin korunması ve muhafaza edilmesi günümüz sorunlarının temellerinden biridir. Bu bağlamda kültürel değerlerin yalnızca mimari ve sanatsal bir bileşen olarak değerlendirmek doğru olmamak ile birlikte kültürel mirasın taşıdığı anlamı doğru bir biçimde algılamak da gerekmektedir. Korumanın yalnızca mimarlık disiplinleri ile sınırlı kalmayacak biçimde korunması gerektiği bilincine ulaşmak ve halkında bilinçlenmesini sağlamak gerekir. Ulusal ve uluslararası politikalar ile eş güdümlü

hareket etmek ve bütüncül bir koruma anlayışını benimsemek kültürel mirasın korunmasında doğru bir yaklaşım olacaktır.

1.4. Uluslararası Düzeyde Kültürel Mirasın Korunmasına Dair Atılan Adımlar ve Türkiye'ye Yansımaları

Koruma kavramının doğru anlaşılabilmesi ve günümüzdeki halini alabilmesi uzun bir süreci ve uluslararası deneyimi gerektirmiştir. Koruma kavramının ilk ortaya çıkış noktasının çoğunlukla dini öğeleri kapsamaması, koruma kavramına bütüncül bir yaklaşımdan ziyade daha sığ ve dar bir alanı kapsadığının bir göstergesidir.

Koruma kavramına olan yaklaşımların değişimi kentsel oluşumların başlaması, sanayileşmenin etkisi ve silahlı çatışmaların yıkıcı sonuçları neticesinde tekrardan şekillenmeye başlamıştır. Silahlı Savaşların ardından tahrip edilen yapılara karşı olan değer duygusunun artması, koruma kavramının uluslararası alanda gündeme gelmesine sebep olmuştur (Akipek, 2001). Bu durum, savaşlar neticesinde zarar gören yapıların yasal olarak korunması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde ilk olarak 1904 yılında Madrid'de Mimar Kongresinde ele alınan koruma kavramı, 1931 yılında Atina'da düzenlenen I. Uluslararası Tarihsel Anıtların Korunmasıyla İlgili Mimar ve Teknisyenler Konferansında anıtların korunmasına dair yollar aranarak bazı yöntemler belirlenmiştir. 1933 yılında Uluslararası Mimarlık Kongresinde koruma kavramı tek yapı ölçeğinden kent bağlamında değerlendirilmiş ve çözüm önerileri aranmıştır. Aynı zamanda 1899 ve 1907 yıllarında Lahey Sözleşmeleri savaş esnasında kültürel varlıkların zarara uğratılmamasına dair koruyucu düzenlemeler getirilse de I. Dünya Savaşı'nda sözleşmenin hükümleri ihlal edilmiştir (Erdem, 2018). I ve II. Dünya savaşına kadar geçen sürede her ne kadar farklı sözleşmeler ile koruma kavramı ele alınsa da savaşların etkileri karşısında hükümlülüklerini yitirmişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 1954 yılında “Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Mülkiyetin Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi” imzalanmıştır. Belge ilk uluslararası bağlayıcı belge olma niteliği taşımaktadır. Sözleşme taraf devletler için bağlayıcılık taşıyarak barış zamanlarında kültürel değerlerin korunmasına dair tedbirler alınmasını ve çatışma durumlarında kültürel mirasa zarar verilmesinden kaçınılması gerektiğini yükümlü kılmıştır. Kültürel varlıkların çalınmasına ve yağmalanmasına dair yasaklar getirmiş ve taraf devletlerin sözleşme ihlali halinde cezai yaptırımlar uygulanacağına da hükümlerde yer verilmiştir (Kuran ve Kahraman, 2017). Kültürel mirasın korunmasında uluslararası hukukta önemli bir katkı sağlayan bu sözleşmenin ardından UNESCO tarafından 1970 yılına “Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhrac ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme” imzalanmıştır. Sözleşme, kültürel varlıkların bulundukları devletlerin birer ögesi olduğuna vurgu yaparak, kültürel miras niteliği taşıyan yapıtların kendi toprakları dışına kaçırılmasını ve yasa dışı ticaretinin yapılmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir (UNESCO, 1970). Bu gelişmeyi 1972 yılında UNESCO önderliğinde kabul edilen “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme”’si izlemiştir. Bu sözleşme ile kültürel değere sahip yapıların belirlenerek korunması yönünde evrensel bir yaklaşım sergilenmiştir. Koruma kavramı, korunan alanlar ve taşınmaz kültür varlıklarının tanımları yapılarak sözleşme taraf ülkelerce kabul edilmiştir. Sözleşme, doğal ve kültürel değerlerin korunmasına tavsiyeler vererek, korumaya dair tedbirleri ortaya koymuştur (UNESCO, 1972). Sözleşmede kültürel mirasların tek bir devlete ait olmanın ilerisinde bir değere sahip olduğunu tüm insanlığın ortak parçası olduğunu kabul etmektedir. Devletlerin kültürel miraslarının korunmasına teşvik ederek kültürel değerler ile bir dünya mirası oluşturulması hedeflenmiştir. Uluslararası koruma anlayışı benimsenerek nadide yapılar tespit edilmiş ve Dünya Mirası Listesinde yer alan yapıtlar uluslararası alanda tanınır hale getirilmiştir. Aynı zamanda tehlike altındaki kültürel mirasların da tespiti yapılmış ve UNESCO tarafından yürütülen ‘Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi’ yayınlanmıştır. Bu bağlamda, risk altındaki bölgeler ve doğal sit alanları uluslararası hukuk tarafından koruma kapsamına dahil edilmiştir (Akipek, 2001).

20.yy'ın son dönemlerinde koruma kavramına yeni yaklaşımlar getirilerek 2003 yılında UNESCO öncülüğünde “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile ilk kez kültürel değerler

bütüncül bir yaklaşımla uluslararası belgelerde karşılık bulmuştur. Bu sözleşme kapsamında kültürel değerlerin sadece yapı ve sit alanlarından ibaret olmayacağı bir toplumun değerini yansıtan sözlü gelenekler, ritüeller, dini tören ve ayinler gibi unsurların da koruma kapsamına alınacağı sözleşme ile yasal dayanağı oluşturulmuştur. Bu sözleşme sonucunda küreselleşme karşısında kültürel çeşitlilik güvence altına alınmıştır (Öncü, 2021).

Ortaya çıkışı 1931 yılında Atina’da başlayan koruma kavramının bugünkü çağdaş anlama ulaşması UNESCO’nun 1972’de imzaladığı Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme ile gerçekleşmiştir. Koruma kavramının bütüncül bir yaklaşım olarak ele alınması ise 2003 yılında imzalanan SOKÜM sözleşmesi ile sağlanmıştır. Yapılan uluslararası anlaşmalar ile günümüzdeki yasal güvencesini sağlayan koruma kavramı çağdaş bir anlam kazanarak günümüzde de yükümlülüğünü devam ettirmektedir. Tüm bu gelişmeler neticesinde bağlayıcı devletler için gerekli yükümlülükler de getiren sözleşmeler başta Avrupa devletleri olmak üzere birçok devletin koruma alanındaki yasal çerçevesini düzenlemiştir.

Yasal dayanağını Batının etkisi altında alan Türkiye, koruma kavramındaki yaklaşımlarında da Batıyı takip ederek kendi mevzuatını oluşturmuştur. Korumaya dair ilk adımlar Osmanlı döneminde görülmüş ve dönemin değerli mimari eserlerine ve dini mabetlerine karşı bir koruma yaklaşımı sergilenmiştir. Osmanlı döneminde modern anlamda bir koruma kavramından söz edilmese de 19.yy’da modernleşme hareketlerinin görülmeye başlanması ile koruma kavramı bir devlet politikası olarak oluşturulmaya başlanmıştır. Korumaya dair ilk yasal zemini 1869’da hazırlanan Asar-ı Atika Nizamnamesi olmuştur (Mumcu, 1969). Bu düzenleme, kazı ile defin işlerine sınırlamalar getirilmiş ve devletin izni dahilinde yapılması uygun görülmüştür. Ardından 1874’te yayınlanan İkinci Asar-ı Atika Nizamnamesi ile koruma kavramına yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılmış, taşınır ve taşınmaz kültürel mirasların ayrımları yapılmıştır (Coşkun ve Kurt, 2021). Bu nizamname ile kültürel değer taşıyan yapılara verilen zarar karşısında bireye cezai hükümlülükler yüklenmiş ve eski eserlerin devlet tarafından korunması ilkesi benimsenmiştir. İlk yayınlanan nizamname ardından Cumhuriyetin ilanına kadar toplam dört nizamname yayınlanmış ve yapılan düzenlemeler ile koruma kavramı taşınır eserler üzerinde uygulanmıştır. Bu yaklaşım ülkemizdeki müzecilik anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Mumcu, 1969). Farklı dönemlerde farklı yasal düzenlemeler getirilmiş olsa da çağdaş bir yaklaşım benimsenememiştir. I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanın ilk yıllarında da Osmanlı’dan alınan yasal düzenleme ile kültürel değerler korunmaya devam edilmiştir. Yeni ülke inşası ve savaşın ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri ülkede yeni yasal düzenlemelerin yapılmasını geciktirmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra taşınmaz malların korunmasına dair eksikliklerle saptanarak 1951 yılında taşınmaz malların tespiti ve korunmasına yönelik “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” kurulmuştur. Akabinde 1973 yılında yürürlüğe koyulan 1710 Eski Eserler Kanunu, koruma kavramına çağdaş bir yaklaşım getirerek kentsel ve doğal sit alanlarının da koruma alanı olarak tanımlamıştır. 1983 yılında günümüzde koruma anlayışının temelleri oluşturulmuş ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu koruma kanunu, korunması gereken alanları ve korumaya dair yükümlü olan kurum ve kişileri açıkça belirtilmiştir (Dişli ve Günel 2020). Kanun yürürlüğe girmesi ile Eski Eserler Kanunu ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kanunları geçersiz kılınmıştır. 2863 sayılı kanun kapsamında sit ve koruma amaçlı imar planları kanunlaştırılmıştır. Bunun akabinde aynı yıl içerisinde Türkiye, UNESCO “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesine” taraf olarak uluslararası küresel mirasın korunmasına dair hukuki altyapısını güçlendirmiştir (Karakul ve Yıldız, 2020).

2004 yılına kadar korumaya dair 2863 sayılı kanun hükümleri geçerli kılınmış ancak uluslararası koruma statüsüne ulaşmak amacı ile 2004 yılından itibaren 5226 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bazı yasalarda değişiklik yapılmıştır. 5226 sayılı kanun neticesinde, koruma kavramına tek ölçekliden üst ölçekli ve bütüncül bir yaklaşıma geçilmesi hedeflenmiştir. Bu yasal mevzuat ile koruma kavramı günümüzdeki şeklini almış ve korumaya dair tanımlar en son bu mevzuatta yapılmıştır. Korumaya dair yapılacak planlamada yetkili kurum ve kuruluşlardan bahsederek yerel yönetimleri ve sivil toplum kuruluşlarının eş güdümlü çalışmasını hedeflemiştir.

Türkiye’de 90’lı yılların sonunda kültürel değerlerin korunmasında sivil toplum ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmiş ve Türkiye’nin Avrupa Birliğine uyum süreci koruma kavramı için önemli bir adım olmuştur (Kejanlı, Akın, ve Yılmaz, 2007). Bu dönemde kültürel mirasın korunmasında sivil toplum kuruluşlarının sayısı artarak yerel yönetimlere koruma dair yetkiler verilmiştir. Türkiye’de 2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetimlere getirilen yeni düzenlemeler ardından 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere, kent tarihi için önem taşıyan kültürel yapıları koruma, inşasını sağlama ve kentin tarihi yapısını bozmadan kentsel dönüşüm planlaması yapabilme yetkileri verilmiştir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2005). Yine 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu büyükşehirlere, kentin kültürel değerini yansıtan yapıların korunması ve korunması olası olmayan yapıların tekrardan inşa edilebilmesi yetkisi verilmiştir (5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004). Böylece belediyelere ve büyükşehir belediyelerine kendi sınırları içerisinde yer alan kültürel değerlerin korunmasına dair birtakım sorumluluklar yüklenmiştir.

Koruma kavramı bağlamında gerçekleştirilen bir diğer önemli gelişme ise 2003 tarihinde UNESCO tarafından kabul edilen ‘‘Somut Olmayan Kültürel Mirasın Koruması Sözleşmesi’’ ne Türkiye’nin 2006 yılında taraf olmasıdır. Türkiye taraf olduğu sözleşme ile koruma anlayışını uluslararası boyuta taşımış ve kültürel miras çeşitliliğinin tanınırlığının artmasında önemli bir adım atmıştır. Türkiye’nin birçok somut olmayan kültürel miras değerlerinin UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dahil edilmesi ülkemizin uluslararası tanınırlığını arttırmış ve bu değerlerin korunmasında kamu bilincinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Oğuz, 2007). Türkiye’nin bu sürece dahil olması kültürel diplomasi ilişkilerini geliştirmiş ve iş birliklerine katkı sağlamıştır. Böylece Türkiye kültürel mirasının korunmasında sadece yerel düzeyde kalmamış uluslararası bir sorumluluk olarak çağdaş bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç olarak uluslararası alanda ve Türkiye bağlamında koruma kavramı değerlendirildiğinde ilk kavramların dini öğeler ve yapılar çevresinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Ancak yaşanan savaşlar, sanayileşme etkileri ve yeni sözleşmeler neticesinde evrensel ve yerel sorumlulukların koruma kavramına dahil olduğunu aynı zamanda korumaya dair sorumluluğun evrensel bir sorumluluk olduğu bilincinin geliştiği görülmektedir. Türkiye üzerinde bu değişimin gerekli ihtiyaçlar dahilinde şekillendiği ve çağdaş koruma kavramına Cumhuriyetten sonra geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.

1.5. Kültürel Mirasın Korunmasında Yerel Yönetimlerin Önemi

Yerel yönetimler belirli bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere merkezi yönetimden ayrı örgütlenen, sınırları yasalarla belirlenmiş kamu tüzel kişilikleridir. Yerel yönetimler, ülkelerin yönetsel yapılarına göre farklılık gösterse de temelde köy, belde ve kent tarzındaki yerleşim birimlerinden oluşmaktadır. Kendine ait özerk yapılanmalara sahip olan yerel yönetimlerin merkezi yönetimden ayrı yetkileri ve sorumlulukları bulunur (Pustu, 2005). Yerel yönetimlerin merkezi yönetimden daha küçük yönetsel birimler olması, yereldeki yöneticilerin halk ile birebir temas kurmalarına, kentin sorunları ile yakından ilgilenmelerine, halkın ve kentin ihtiyaçlarının giderilmesinde hızlı ve etkili çözümler üretmelerini mümkün kılmaktadır. Bu nedenledir ki günümüzde de yerel yönetimlerin güçlendirilmesine oldukça önem atfedilmektedir.

Halkın günlük yaşamına daha yakın ve hâkim olan yerel yöneticiler kentin ve toplumun kültürel değerlerine daha yakın bir perspektiften yaklaşmaktadırlar. Yerel yöneticilerin kente ve halka olan yakınlığı, kültürel mirasın korunması sürecinde ihtiyaçların belirlenmesinde ve beklentilerin karşılanmasında daha duyarlı politikalar geliştirilmesini sağlamaktadır (Konak, İrkit, 2019). Ayrıca yerel yönetimler, yerel halkın kültürel miraslar ile bağının güçlenmesini sağlayarak bu mirasın korunmasına yönelik toplumsal farkındalığı arttırabilme potansiyeline sahip yapılardır. Buradan hareketle, yerel yönetimlerin hızlı ve acil müdahale gerektiren kültürel yapılanmaların tespitinde ve onarılmasında daha etkin olacağı söylenebilir. Aynı zamanda toplumun kültürel kimlik kazanması var olan kentsel ve kültürel kimliğin korunmasında ve sürdürülebilmesinde yerel yöneticiler önemli bir yere sahiptir.

2. YÖNTEM

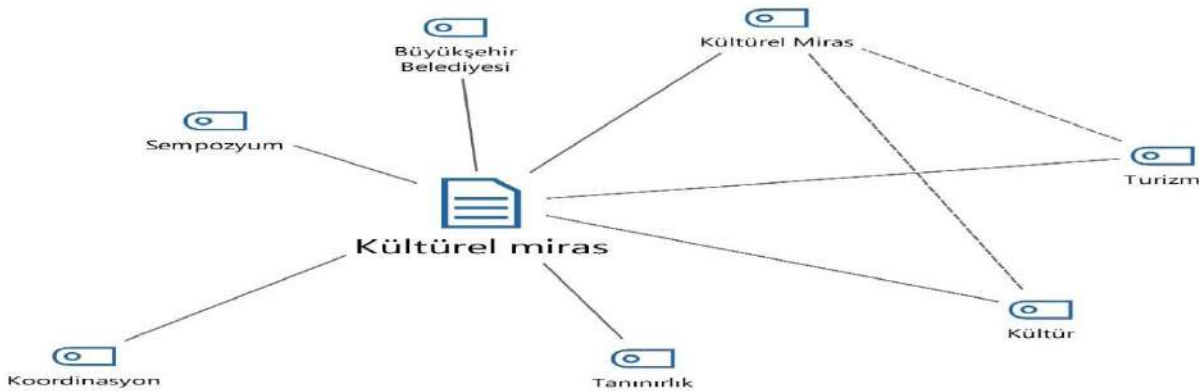
Çalışma nitel araştırma yöntemi temelinde yapılandırılmıştır. Verilerin toplanmasında ise doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada, kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlerin rolü Bursa Büyükşehir Belediyesi özelinde incelenmiştir. Kültürel mirasın korunmasındaki uygulamalar, politikalar ve stratejiler bütüncül bir bakış açısı ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Bursa Büyükşehir Belediyesi ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmada, belediyenin kültürel miras koruma faaliyetleri, faaliyet raporları ve basında yer alan haberler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma verileri ilgili dokümanlarda yer alan kültürel mirasa ilişkin kavramlar ve ifadeler üzerinden analiz edilerek bütüncül bir bakış açısıyla toplanmıştır. Ayrıca çalışmaya kaynak teşkil eden dokümanlar maxqda nitel veri analiz programı vasıtasıyla çözümlenerek görsel araçlar elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1: Bulgulara ilişkin kelime bulutu

Tablo 2: Kültürel mirasın korunmasında ön plana çıkan ifadeler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular başlıca altı başlık altında toplanmaktadır:

- Kültürel miras öğelerine kentin turizmine katkı sunma potansiyeline binaen önem atfedilmektedir.
- Üniversite ve büyükşehir belediyesi arasında iş birliği ön plana çıkmaktadır.
- Kentin paydaşlarının katılımıyla iş birlikleri yapılmak suretiyle kültürel miras konusu tartışılmaktadır.

- Büyükşehir belediyesi tüzel kişiliği uhdesi altında kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyet yürüten spesifik birimler kurulmuş olup bu alanda faaliyetler yürütülmektedir.
- Kentin uluslararası ölçekte tanınırlığına katkı sunmak adına büyükşehir belediyesi tarafından girişimlerde bulunulmuştur.
- Kültürel miras alanında iş birliğinde bulunmak adına farklı büyükşehir belediyeleriyle protokoller imzalanmıştır.

Bu şekilde altı ana başlık altında toplanan bulguların maxqda nitel veri analiz programından alınan kelime bulutuyla örtüştüğü görülmektedir. Tablo 1’de yer alan kelime bulutu incelendiğinde; toplantı, koordinasyon, turizm, akademik, kent kimliği gibi kavramların analiz edilen belgelerde ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu analiz de çalışmanın bulgularında yer alan ifadeleri destekler niteliktedir. Tablo 2’de de kelime bulutunda yer alan kavramlar bulunmakla beraber dikkat çeken husus turizm ile kültürel miras arasındaki ilişkinin görünür bir şekilde yer almasıdır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kültürel miras, toplumun kimliğini yansıtmakla birlikte aidiyet bilincine de katkı sunan maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu mirasların korunması sadece fiziksel bütünlüğün korunması ile sınırlı olmadan toplumsal bilincin kazanılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması ile de mümkündür. Günümüzde kültürel değerlerin korunmasında merkezi yönetimlerin çabaları kadar yerel yönetimlerin de desteği oldukça önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’de yerel yönetimler arasında ön plana çıkan belediyelerin halka en yakın birimler olması ve kentin ihtiyaçlarına hızlı çözüm üretebilmeleri koruma yaklaşımında da etkin bir rol üstlenmesi bakımından önemlidir. Belediyeler, kentsel planlama, koruma uygulamaları, restorasyon çalışmaları ve toplumsal farkındalığın oluşturulmasında etkin bir role sahiptir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular neticesinde Bursa Büyükşehir Belediyesi’nin kültürel miras alanında faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Bu faaliyetlerin kent turizmini merkeze alacak şekilde gerçekleştiği bu bağlamda kültürel miras alanlarının kent turizmine katkı sunacak şekilde teorik ve pratik anlamda araştırmaları yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Akademik bir bakış açısına önem atfedilen kültürel miras çalışmaları yerel iş birlikleri ve kurumlararası ortaklıklarla gerçekleştirilmektedir. Yapılan tüm faaliyetler kültürel miras öğelerinin korunmasına ve yaşatılmasına katkı sunacak çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Ancak kültürel miras öğelerinin özgün yanlarının ön plana çıkartılması, iyi uygulama örnekleriyle iş birliklerinin güçlendirilmesi ve festivaller vb. etkinlikler kapsamında kültürel miras alanlarının tanınırlığına katkı sunacak sürdürülebilir politikaların hayata geçirilmesi gibi faaliyetler kent kimliğini ön plana çıkarmakla beraber kültürel miras alanlarının varlığına da katkı sunma potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır.

5. KAYNAKÇA

2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Akipek, S. (2001). “Dünya Kültürel Ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 50(4), 15-16.

Arslandaş, H. A. (2008). “Kültür – Kişilik ve Kimlik”. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 105-107.

Coşkun, B. ve Kurt, H. (2021). “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunması: Tarihî Gelişim ve Yerel Yönetimlerin Rolü”. *Türk İdare Dergisi*, 93(493), 89-98.

Çelikaş Türkbay, Ö. (2021). “**Kültürel Mirasın Korunmasının İnsan Hakları Hukuku ile İlişkisi ve Kültürel Miras Hakkı**”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 1445-1446.

Demirezen, S. ve Aktaş, G. (2020). “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Somut Olmayan Kültürel Miras Öğretimine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi”. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(30), 414-415.

Dişli, G. ve Günel, G. (2020). “Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulunun Oluşumu, Gelişimi ve Kararlarının Günümüz İlke Kararlarıyla Kıyaslanması”. *GRID - Architecture Planning and Design Journal*, 3(1), 4-7.

Duran, E. (2011). “**Turizm, Kültür ve Kimlik İlişkisi; Turizmde Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Sürdürülebilirliği**”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 292-295.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (1972). <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263665/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>

Erdem, M. (2018). “Silahlı Çatışma Esnasında Kültürel Malların Uluslararası Toplum Yararına Korunması”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 189.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books

Karakul, Ö. ve Yıldız, T. (2020). “**Kültürel Mirasın Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü – Türkiye**”. *UCLG-MEWA*.

Kejanlı, D. T., Akın, C. T. ve Yılmaz, A. (2007). “Türkiye’de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 194.

Keleş, R. (2021). *Kent bilimleri sözlüğü*. İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.

Koçak, B. ve Can, H. (2018). “Kültürel Mirasın Korunmasında Belediye Birliklerinin Rolü: Koca Yusuf Projesi Örneği”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 150–152.

Konak İrkit, G. (2019). *Kültürel Miras Alanlarında Yerel Yönetimlerin Rolü* (Yüksek Lisans Tezi, 660 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Korkmaz, Z. (2007). *Dil Nedir? Türk Dili ve Kompozisyon İçinde*. Ekin Basın Yayın Dağıtım: Ankara.

Köroğlu, Ö., Ulusoy, Y. H. ve Avcıkurt, C. (2018). “Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi”. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 99–100.

Kuran, S. ve Türkay Kahraman, F. Ş. (2017). “**Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak "Askeri Gereklik": Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler**”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 118-120.

Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme (1970). <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?2D2E2375C71F8EA50839B461C506A3C6>

Mumcu, A. (1969). “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 3, 64-71.

Oğuz, Ö. (2007). “UNESCO, Kültür ve Türkiye”. *Millî Folklor*, 19(73), 5-6.

Öksüz Kuşçuoğlu, G. ve Taş, M. (2017). “Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 62.

Öncü, F. (2021). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirlik Problemleri”. *Art-E Sanat Dergisi*, 14(28), 904.

Pustu, Y. (2005). “Yerel Yönetimler ve Demokrasi”. *Sayıştay Dergisi* (57), 121-134.

Sancakdar, O. (2012). *Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları hukuku* (2. baskı). Seçkin Yayıncılık

Sözen, M. (2002). “Koruma politikalarında yeni yaklaşımlar”, *Türkiye’de Tarihî Kent Dokularının Korunması ve Geleceğe Taşınması Sempozyumu*, 8-11 Şubat 2002, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü Yayını, Antalya. 55-59.

Yılmaz, G. ve Gürel Üçer, Z. A., (2004). “Türkiye de Kentsel Koruma Sürecinde Kurumsal Yapı ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ege Mimarlık Dergisi*, 51, 43-47.

THE EFFECT OF USER BEHAVIOR ON EXPERIENCE IN SUSTAINABLE DESIGN SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIMDA KULLANICI TUTUMUNUN DENEYİME ETKİSİ

Mizgin Avcı¹, Umut Burcu TASA YURSEVER²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 0000-0002-1323-707X

²Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İnteraktif Medya Tasarımı, 0000-0003-0754-8012

Özet

Teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, bireylerin çevresel farkındalık düzeyleriyle dijital etkileşimleri arasındaki ilişki giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Sürdürülebilirlik, yalnızca çevresel değil; aynı zamanda sosyal ve kültürel boyutlarıyla da tasarım süreçlerinin merkezine yerleşmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir arayüz tasarım ilkeleriyle geliştirilen dijital ürünlerin, kullanıcı davranışlarını ve sistemin kullanılabilirliğini nasıl etkilediği önemli bir araştırma sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma, kullanıcıların sürdürülebilirlik farkındalıklarının, bir web sitesi arayüzü üzerindeki görev performansları ve kullanılabilirlik algıları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 14 kişilik bir kullanıcı grubu iki alt gruba ayrılarak bir deneysel uygulama gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yarısına web sitesinin sürdürülebilir ilkelere göre tasarlandığı bilgisi önceden verilmiş, diğer yarısına ise bu bilgi aktarılmamıştır. Böylelikle, sürdürülebilirlik bilgisinin kullanıcı deneyimi üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında veri toplama ve analiz süreci için karma yöntem yaklaşımı benimsenmiştir. Nicel veriler Sistem Kullanılabilirlik Ölçeği (SUS) aracılığıyla toplanmış, nitel veriler ise yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla elde edilmiştir. SUS sonuçları istatistiksel olarak analiz edilirken, mülakat verileri tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, sürdürülebilir arayüz tasarımı hakkında bilgi sahibi olan kullanıcıların daha bilinçli davranışlar sergilediğini, sürdürülebilir tasarım unsurlarına daha duyarlı yaklaştıklarını ve bu durumun kullanılabilirlik algılarına olumlu yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, etkileşim tasarımı ile kullanıcı davranışları arasında sürdürülebilirlik bağlamında disiplinlerarası bir ilişki kurarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

662

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, İnsan-Bilgisayar Etkileşimi, Kullanıcı Davranışı, Kullanılabilirlik, Arayüz Tasarımı

Abstract

In today's rapidly digitalizing world, the relationship between individuals' environmental awareness and their digital interactions is gaining increasing importance. Sustainability has become a central theme not only in environmental terms but also in social and cultural dimensions of design processes. In this context, a critical research question arises: how do digital products developed with sustainable interface design principles influence user behavior and system usability? This study aims to examine the impact of users' sustainability awareness on their task performance and perceived usability within a web interface. A total of 14 participants were divided into two equal groups and participated in an experimental task. Prior to the task, one group was informed that the website was designed according to sustainable principles, while the other group received no such information. This setup allowed for a comparative evaluation of how awareness of sustainability influences user experience. The study adopted a mixed-methods research design combining both quantitative and qualitative data collection and analysis techniques. Quantitative data were gathered using the System Usability Scale (SUS), while qualitative data were obtained through semi-structured interviews. SUS scores were analyzed statistically, and interview transcripts were examined using thematic analysis. The findings indicate that users who were informed about the sustainability of the interface exhibited more conscious behaviors, responded more sensitively to sustainable design elements, and reported more positive usability

perceptions. By establishing an interdisciplinary connection between interaction design and user behavior within the context of sustainability, this study aims to contribute to the existing body of literature.

Keywords: Sustainability, Human-Computer Interaction, User Behavior, Usability, Interface Design

TITLE: COMPETITIVE SUSTAINABILITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE GREEN ECONOMY: CAN THE 'GREEN WAVE' BE CAPTURED IN THE PAPER RECYCLING INDUSTRY

BAŞLIK: YEŞİL EKONOMİ PERSPEKTİFİNDEN REKABETÇİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: GERİ DÖNÜŞÜM KAĞIT ENDÜSTRİSİNDE “YEŞİL DALGA” YAKALANABİLİR Mİ?

*¹Mine Yılmaz, *²Mevlüt Camgöz

*¹Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme, Bursa, Türkiye.

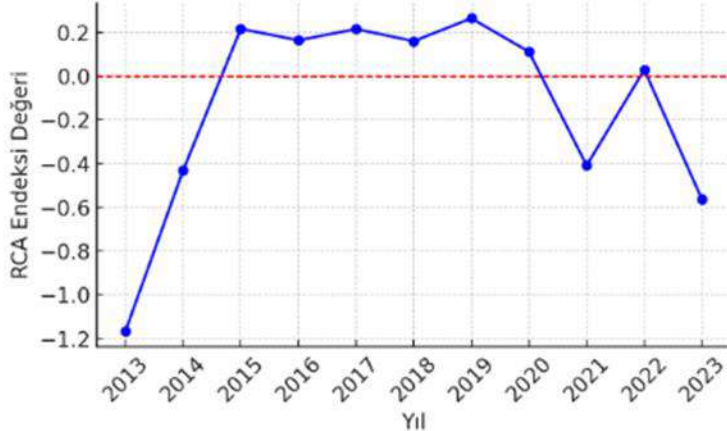
² Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İşletme, Bursa, Türkiye.

ORCID Code: 009-0006-4754-7670

ÖZET

Bu örnek Bu tez çalışmasının amacı, geri dönüşüm kağıt endüstrisinin sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde ulusal oluklu mukavva kağıdı sektörünün rekabet gücü üzerindeki etkilerini incelemektir. Artan çevresel kaygılar, doğal kaynakların hızla tükenmesi ve döngüsel ekonomiye geçiş yönündeki küresel eğilimler, kağıt endüstrisinin geleneksel üretim yapısından uzaklaşarak geri dönüşüm temelli modellere yönelmesini zorunlu kılmaktadır (European Commission, 2019; Ellen MacArthur Foundation, 2020). Geri dönüşüm kağıt üretimi, enerji ve su tüketimini azaltma, hammadde bağımlılığını düşürme ve atık miktarını minimize etme potansiyeli ile yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe değil, aynı zamanda ekonomik verimliliğe de katkı sunmaktadır (Biermann, 1996; Smook, 2002).

Türkiye'nin Oluklu Mukavva Kâğıt Ürünleri RCA (Vollrath) Endeksi (2013-2023)

Literatürde geri dönüşümün çevresel etkileri sıklıkla incelenmiş olsa da, bu endüstrinin makro düzeyde rekabet gücüne olan etkisi, özellikle Türkiye bağlamında sınırlı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmada, Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) endeksi kullanılarak Türkiye'nin kağıt ve karton ürün gruplarındaki dış ticaret performansı analiz edilmiştir. Ambalaj kağıdı ve oluklu mukavva gibi ürünlerde RCA > 1 değeriyle Türkiye'nin rekabet avantajı elde ettiği tespit edilmiştir. Özellikle 2019'da ulaşılan 0.264 seviyesi, Türkiye'nin bu ürün grubunda dünya ortalamasının üzerinde bir ihracat payına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak 2020'de bu değer 0.111'e düşmesi, rekabet gücünde zayıflamaya işaret etmektedir.

Yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla sektör paydaşlarının sürdürülebilirlik ilkelerine yönelik tutumları da değerlendirilmiştir. Bulgular, sektörün çevresel sürdürülebilirliğe önem verdiğini ancak karbon salımı, yeşil regülasyonlar ve AB Yeşil Mutabakatı gibi alanlarda uygulama eksiklerinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için teknoloji yatırımları, AR-GE faaliyetleri, tedarik zinciri optimizasyonu ve devlet destekli politikaların uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

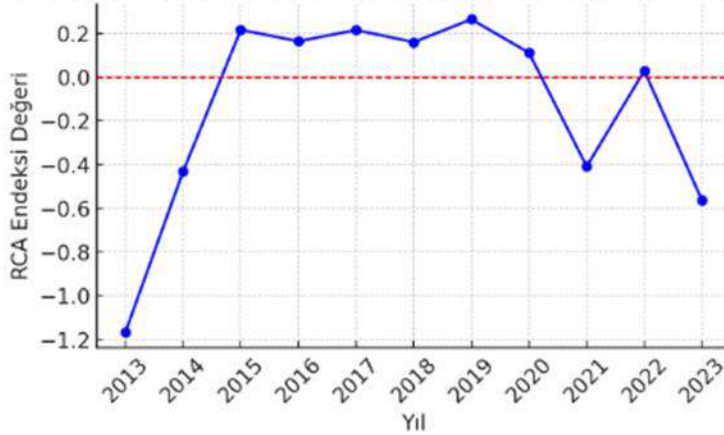
Çalışma, geri dönüşüm kağıt endüstrisinin yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da stratejik bir alan olduğunu göstermektedir. Türkiye özelinde, oluklu mukavva sektörünün potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmesi için rekabetçi sürdürülebilirlik anlayışının kurumsal ve ulusal düzeyde benimsenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geri dönüşüm, Sürdürülebilirlik, Oluklu Mukavva Endüstrisi, Rekabet Analizi

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the impact of sustainability principles within the recycled paper industry on the competitive power of Turkey's corrugated cardboard sector. Increasing environmental concerns, the rapid depletion of natural resources, and the global shift towards a circular economy have made it imperative for the paper industry to transition from traditional production structures to recycling-based models (European Commission, 2019; Ellen MacArthur Foundation, 2020). Recycled paper production contributes not only to environmental sustainability but also to economic efficiency by reducing energy and water consumption, decreasing raw material dependency, and minimizing waste (Biermann, 1996; Smook, 2002).

Türkiye'nin Oluklu Mukavva Kâğıt Ürünleri RCA (Vollrath) Endeksi (2013-2023)

Although the environmental benefits of recycling have been widely addressed in academic literature, the macro-level relationship between the recycled paper industry and competitive power remains underexplored, particularly in the context of Turkey. This thesis uses the Balassa Revealed Comparative Advantage (RCA) index to analyze Turkey's foreign trade performance in paper and cardboard product groups. The study finds that Turkey has gained comparative advantages in segments such as packaging paper and corrugated cardboard, with RCA values exceeding 1. Notably, in 2019, the RCA reached 0.264, indicating a significant share in global exports. However, in 2020, the RCA fell to 0.111, suggesting a decline in competitive strength, though still within the advantage zone.

In addition to quantitative analysis, semi-structured interviews with sector stakeholders were conducted to assess their perceptions of sustainability. The findings show that while there is strong awareness of environmental issues, practical implementation—especially concerning carbon emissions, green regulations, and alignment with the European Green Deal—remains insufficient. Addressing these gaps will require technological investments, enhanced R&D activities, supply chain improvements, and supportive government policies.

The research highlights that the recycled paper industry is not only environmentally beneficial but also economically strategic. In Turkey's case, the corrugated cardboard sector has yet to realize its full competitive potential. To achieve this, both institutional and national adoption of competitive sustainability strategies is essential.

Keywords: Recycling, Sustainability, Corrugated Cardboard Industry, Competitive Analysis

FROM GEOPOLITICAL FLUCTUATIONS TO ECONOMIC FRACTURES: AN ECONOMIC
HISTORY PERSPECTIVE ON THE EMPIRICAL FINDINGS REGARDING CHANGES IN
ENERGY SECURITY RISK LEVELS IN TURKIYE

JEOPOLİTİK DALGALANMALARDAN EKONOMİK KIRILMALARA: TÜRKİYE’DE
ENERJİ GÜVENLİĞİ RISK SEVİYESİNDEKİ DEĞİŞİMLERE YÖNELİK AMPİRİK
BULGULARIN İKTİSAT TARİHİ PERSPEKTİFİYLE ANALİZİ

Gökhan KARTAL

¹ Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2006-6272

Özet

Enerji güvenliği, ülkelerin ekonomik kalkınması ve ulusal güvenliği açısından kritik bir faktördür. Türkiye, büyük bir enerji ithalatçısı olarak enerji güvenliği risklerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle Ortadoğu, Hazar Bölgesi ve Rusya gibi enerji ihracatçısı ülkelerle olan ilişkiler ve bu bölgelerdeki jeopolitik gelişmeler Türkiye’nin enerji güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Bu çalışma, Türkiye’nin enerji güvenliği risk seviyesindeki (ESRI) evrimini iktisat tarihi perspektifinden incelemeyi ve ESRI’de gözlemlenen belirgin dönüm noktalarını ampirik bulgularla somutlaştırmayı hedeflemektedir. 1980–2018 dönemi verileri kullanılarak Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmış ve 1984, 1988, 1992, 1997 ve 2001 yıllarında istatistiksel olarak anlamlı yapısal kırılmalar tespit edilmiştir. 1984 yılındaki ilk kırılma, 1980 darbesi sonrasında uygulanan ithal ikameci politikaların terk edilerek serbest piyasa düzenine geçilmesiyle enerji ithalatının hızla artması ve İran-İrak Savaşı’nın enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara yol açmasıyla ilişkilendirilebilir. 1988 yılındaki yapısal kırılma aynı zamanda İran-İrak Savaşı’nın sona erdiği dönemi işaret etmekte, bu tarihten sonra jeopolitik risklerin sona ermesiyle ESRI’deki aşağı yönlü trendin başlangıcını açıklamaktadır. 1992 yılındaki kırılma, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla değişen enerji jeopolitiğini ve 1994 krizine giden sürecin başlangıcını işaret etmektedir. Dördüncü yapısal kırılma dönemi 1997’deki Asya Finans Krizi, Asya ekonomilerindeki daralma nedeniyle enerji talebini düşürerek küresel enerji talebinde azalmaya ve enerji fiyatlarında düşüşe yol açmasıyla ESRI’nin düşmesiyle ilişkilendirilebilir. Son yapısal kırılma dönemi olan 2001’deki son yapısal kırılma ise Türkiye’nin en büyük ekonomik kriziyle eş zamanlı olarak ekonomik daralmayla enerji talebini geçici olarak düşürüp enerji güvenliği riskini azaltırken, aynı dönemde serbest döviz kuruna geçilmesiyle ithal enerji fiyatlarının artması sonucu enerji güvenliği riskini yükselten çift yönlü bir etki (toplam etki enerji güvenliği riskini azaltan) yaratması açısından özgün bir dönemdir. Ampirik analiz bulgularına ek olarak, ESRI’nin grafiksel seyri incelendiğinde, 2004’ten itibaren yeniden artış gösteren risk seviyesi, 2003 Irak işgali sonrası artan jeopolitik riskler ve toparlanan enerji talebine bağlanabilir. 2011’deki kısa süreli tepe, Arap Baharı süreciyle; 2014’teki zirve, Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesi, IŞİD tehdidi ve Ortadoğu’daki istikrarsızlıkla ilişkilidir. 2018 yılındaki tepe noktası ise Türkiye’deki döviz kriziyle ilişkilendirilmektedir. Veri kısıtı nedeniyle ESRI verileri 2018 sonrası dönemi kapsamasa da COVID-19 pandemisinin enerji talebindeki daralma yoluyla geçici olumlu etkiler yarattığı; Rusya-Ukrayna Savaşı, döviz kurundaki artış ve doğal afetlerin enerji güvenliğini olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, Türkiye’nin enerji güvenliği risk düzeyi küresel ve bölgesel gelişmelere duyarlıdır. ESRI verilerine dayalı trend analizleri, enerji güvenliği riskinin yalnızca arz-talep dengesine değil, aynı zamanda jeopolitik krizler, ekonomik dönüşümler ve yapısal değişimlere bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin enerji ithalatına bağımlılığını azaltması, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi, kur dalgalanmalarına karşı önlem alması ve enerji ithalatında ülke ve güzergâh çeşitlendirmesine gitmesi enerji güvenliği riskini azaltmada etkili politika önerileri arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Enerji Güvenliği, Enerji Jeopolitiği, Türkiye Ekonomisi, İktisat Tarihi, Yapısal Kırılmalar, Enerji Politikaları.

Abstract

Energy security is a critical factor for countries' economic development and national security. As a major energy importer, Turkey is significantly affected by energy security risks. Particularly, Turkey's relations with energy-exporting countries in the Middle East, Caspian Region, and Russia, as well as geopolitical developments in these regions, directly impact its energy security. This study aims to examine the evolution of Turkey's energy security risk index (ESRI) from an economic history perspective and empirically substantiate the key turning points observed in the ESRI. Using data from 1980–2018, a multiple structural break unit root test developed by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) was applied, revealing statistically significant structural breaks in 1984, 1988, 1992, 1997, and 2001. The first break in 1984 is associated with the shift from import-substitution policies following the 1980 coup to a free-market system, which led to a rapid increase in energy imports, alongside energy price fluctuations caused by the Iran-Iraq War. The 1988 break marks the end of the Iran-Iraq War and explains the downward trend in the ESRI, resulting from the resolution of geopolitical risks. The 1992 break reflects the changed energy geopolitics following the dissolution of the Soviet Union and the beginning of the 1994 crisis. The fourth break in 1997, corresponding with the Asian Financial Crisis, led to a decline in global energy demand due to the contraction of Asian economies, which in turn decreased energy prices and contributed to the drop in ESRI. The final structural break in 2001 coincided with Turkey's largest economic crisis, temporarily reducing energy demand and energy security risks, while simultaneously increasing energy security risks due to the transition to a free-floating exchange rate and rising import energy prices, creating a dual impact (the net effect reducing energy security risk). In addition to empirical findings, a graphical analysis of the ESRI reveals that the risk level, which increased again from 2004, can be linked to rising geopolitical risks following the 2003 Iraq invasion and the recovery of energy demand. The short peak in 2011 is associated with the Arab Spring, while the 2014 peak is related to Russia's annexation of Crimea, the ISIS threat, and instability in the Middle East. The peak in 2018 is linked to Turkey's currency crisis. Although ESRI data does not cover the post-2018 period due to data constraints, the COVID-19 pandemic is considered to have had a temporary positive impact on energy demand, while the Russia-Ukraine War, exchange rate increases, and natural disasters have negatively affected energy security. In conclusion, Turkey's energy security risk level is sensitive to global and regional developments. Trend analysis based on ESRI data reveals that energy security risk is shaped not only by supply-demand balance but also by geopolitical crises, economic transformations, and structural changes. Therefore, reducing Turkey's dependency on energy imports, shifting to renewable energy sources, implementing measures against exchange rate fluctuations, and diversifying countries and routes for energy imports are effective policy recommendations to reduce energy security risks.

667

Keywords: Energy Security, Energy Geopolitics, Türkiye Economy, Economic History, Structural Breaks, Energy Policies.

1. GİRİŞ

Enerji güvenliği hem ekonomik kalkınma hem de ulusal güvenlik açısından stratejik öneme sahip bir kavramdır. Enerjiye kesintisiz ve ekonomik erişimin sağlanması, sanayi üretiminden ulaşım ve hizmet sektörlerine kadar geniş bir yelpazede ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini doğrudan etkiler. Bu çerçevede, enerji güvenliği yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda tarihsel, yapısal ve stratejik boyutları olan çok katmanlı bir konudur.

Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamakta olup, bu durum ülkenin enerji güvenliği açısından kırılgan bir yapı arz etmesine neden olmaktadır. Bu kırılganlık, jeopolitik konumu gereği Türkiye'yi enerji nakil yolları üzerinde avantajlı bir konuma getirirse de aynı zamanda dışsal şoklara ve bölgesel istikrarsızlıklara açık hale getirmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliği, Orta Doğu,

Hazar Bölgesi ve Rusya gibi enerji ihracatçısı ülkelerle olan ilişkileri ve bu bölgelerdeki jeopolitik gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir.

Enerji güvenliği kavramı tarihsel olarak da dönüşüm geçirmiştir. Başlangıçta daha çok enerji kaynaklarının fiziksel temini ve arz sürekliliği ekseninde ele alınan bu kavram, zamanla fiyat istikrarı, kaynak çeşitliliği, çevresel sürdürülebilirlik ve teknolojik yeterlilik gibi unsurları içeren çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Özellikle 1970’li yıllardaki petrol krizleri, enerji güvenliği stratejilerinde önemli bir kırılma yaratmış ve bu stratejilerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Enerji güvenliği, zaman içinde sadece arz güvenliği değil, aynı zamanda erişilebilirlik (accessibility), ulaşılabilirlik (availability), ekonomik karşılanabilirlik (affordability) ve kabul edilebilirlik (acceptability) gibi unsurları içeren çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Bu kapsamda, "4A" yaklaşımı literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Cherp & Jewell, 2014; Kartal, 2022a, 2022b, 2022c, 2023; Strojny, Krakowiak-Bal, Knaga, & Kacorz, 2023).

Bu çalışma, Türkiye’nin enerji güvenliği risk seviyesini temsil eden Enerji Güvenliği Risk Endeksi (ESRI) üzerinden, 1980–2018 döneminde yaşanan yapısal kırılmaları tespit etmeyi ve bu kırılmaların ardındaki tarihsel, iktisadi ve siyasal dinamikleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yalnızca ekonometrik bulgulara dayalı bir değerlendirme değil; aynı zamanda söz konusu kırılma dönemlerinin jeopolitik olaylar, ekonomik rejim değişimleri ve uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelerle nasıl örtüştüğü de iktisat tarihi perspektifiyle ortaya konulacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın temel hedefi, Türkiye’nin enerji güvenliği risk düzeyinde yaşanan önemli dönüm noktalarını hem nicel verilerle hem de tarihsel bağlamla bütüncül bir biçimde değerlendirmek ve enerji güvenliği politikalarının tasarımına katkı sunabilecek analitik bir çerçeve geliştirmektir.

2. ENERJİ GÜVENLİĞİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Enerji güvenliği, ülkelerin ekonomik ve siyasal istikrarı açısından temel belirleyici unsurlardan biri hâline gelmiştir. Kavram, ilk olarak enerji arzının sürekliliği çerçevesinde değerlendirilmiş; zaman içerisinde ise ekonomik karşılanabilirlik, çevresel sürdürülebilirlik, teknolojik yeterlilik ve toplumsal kabul edilebilirlik gibi çok boyutlu unsurları içerecek şekilde genişlemiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency, 2020), enerji güvenliğini “uygun fiyatlarla kesintisiz enerji temini” olarak tanımlarken, bu tanım günümüzde giderek daha kapsayıcı hâle gelmiştir.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, enerji güvenliğinin dönüşümü farklı aşamalarda değerlendirilmiştir. İlk aşama, Sanayi Devrimi ile başlamış; bu dönemde kömür, enerji üretiminin temel kaynağı olmuş ve enerji güvenliği, büyük ölçüde bu kaynağın yerli üretimiyle ilişkilendirilmiştir. Kömür rezervlerine sahip ülkeler, bu avantajı ekonomik ve askeri üstünlüğe dönüştürebilmişlerdir. Örneğin, İngiltere’nin buhar makineleri ve demiryolları üzerinden gerçekleştirdiği sanayileşme süreci, kömürün güvenli ve sürekli teminine dayanmaktadır. İkinci aşama, 20. yüzyılın başlarında petrolün enerji denkleminde yerini almasıyla şekillenmiştir. Bu dönemde enerji güvenliği, artık yalnızca enerji arzıyla değil, aynı zamanda bu arzın jeopolitik kontrolüyle de bağlantılı hâle gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere Donanması’nın kömürden petrole geçiş kararı, bu bağlamda sembolik bir dönüm noktasıdır. Winston Churchill’in “güvenlik ve kesinlik çeşitlilikte yatar” ifadesi (Yergin, 2006), enerji güvenliği stratejilerinin kaynağa bağımlılığı azaltma yönünde nasıl evrildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Üçüncü aşama, 1970’lerde yaşanan petrol krizleriyle belirginleşmiştir (Çelikpala, 2014). Petrol şirketlerinin o zamanki iddialarının aksine, petrol kıtlığı yoktu, ABD’de 50 ila 60 yıllık ihtiyaçları karşılayacak kadar petrol vardı ve petrol eksikliği petrol şirketlerinin kar oranlarını artırmak için buradaki petrol arama faaliyetlerini azaltma politikasından kaynaklanıyordu (Commoner, 1976). Bu dönem, enerji güvenliği kavramının affordability (karşılanabilirlik) boyutunun öne çıktığı bir döneme işaret etmektedir. OPEC’in uyguladığı petrol ambargosu, enerji arzı kesintilerinin ekonomik büyüme üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymuş; birçok ülke stratejik petrol rezervleri oluşturma, alternatif enerji kaynaklarına yönelme ve enerji verimliliğini artırma politikalarına ağırlık vermiştir. Dördüncü aşama, 1980’ler sonrasında çevresel duyarlılıkların artmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde enerji güvenliği, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma tartışmaları ile iç içe geçmiş; yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, enerji verimliliği ve düşük karbon teknolojilerinin önemi artmıştır. Bu süreç, enerji güvenliğinin acceptability

(kabul edilebilirlik) boyutunu ön plana çıkarmıştır. Beşinci ve güncel aşama ise dijitalleşme, yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT) ve blokzincir teknolojilerinin enerji sistemlerine entegre edilmesiyle şekillenmektedir (Kartal, 2024). Bu gelişmeler, enerji üretimi ve tüketiminin daha verimli, şeffaf ve sürdürülebilir biçimde yönetilmesine olanak tanımakta; böylece enerji güvenliği kavramına yeni bir paradigma kazandırmaktadır. Bu kapsamda, siber güvenlik, akıllı şebekeler (smart grids) ve enerji depolama teknolojileri, modern enerji güvenliği stratejilerinin merkezinde yer almaktadır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, söz konusu tarihsel dönüşüm sürecine rağmen enerji güvenliği konusu hâlâ büyük ölçüde dışa bağımlılık çerçevesinde şekillenmektedir. IEA'nın 2021 Türkiye Raporu'na göre, Türkiye'nin enerji ithalatına bağımlılığı oldukça yüksektir; petrolün %93'ü ve doğalgazın %99'u ithal edilmektedir (IEA, 2021). Bu durum, Türkiye'yi küresel enerji piyasalarındaki dalgalanmalara ve bölgesel jeopolitik krizlere karşı oldukça duyarlı hale getirmektedir. Enerji ithalatının ekonomik büyüme ve dış ticaret dengesi üzerindeki baskısı, Türkiye'yi küresel enerji piyasalarındaki dalgalanmalara ve bölgesel jeopolitik krizlere karşı oldukça duyarlı hâle getirmektedir. Bu bağlamda, enerji güvenliği Türkiye için yalnızca teknik bir sorun değil; aynı zamanda stratejik, tarihsel ve yapısal boyutları olan çok yönlü bir politika alanıdır.

3. YÖNTEMSSEL YAKLAŞIM VE AMPİRİK STRATEJİ

Bu çalışmada, Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesini temsil eden Enerji Güvenliği Risk Endeksi - Energy Security Risk Index (ESRI) üzerinden 1980–2018 dönemi incelenmiş; söz konusu dönemde meydana gelen yapısal kırılmaların istatistiksel olarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece sadece gözleme dayalı yorumların ötesine geçilerek, tarihsel ve ekonomik olayların veri temelli etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye'ye ilişkin yıllık Global Energy Institute - GEI (2020) tarafından yayınlanan Energy Security Risk Index - ESRI değerlerinden oluşmaktadır. Bu endeks, enerji güvenliği risklerini arz, talep, fiyat ve jeopolitik istikrarsızlık gibi çeşitli boyutlar üzerinden sayısallaştıran kapsamlı bir göstergedir. Bununla birlikte, ESRI veri setinin yalnızca 1980–2018 dönemini kapsaması, veri sağlayıcısı olan Global Energy Institute (GEI) tarafından bu tarihten sonraki güncellemelerin yayımlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, özellikle 2018 sonrası dönemde yaşanan COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve döviz kuru şokları gibi enerji güvenliğini derinden etkileyen gelişmelerin analiz dışında kalmasına yol açmakta; dolayısıyla bu yeni risklerin doğrudan ve sayısal olarak değerlendirilmesini sınırlamaktadır.

3.2. Yöntem: Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Enerji güvenliği risk seviyesindeki yapısal dönüşümleri istatistiksel olarak tespit edebilmek amacıyla, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Bu yöntem, zaman serilerinde birden fazla yapısal kırılmayı hem zamanlamaları hem de dinamik etkileriyle birlikte dikkate alabilmektedir. Yöntem hem sıfır hem de alternatif hipotezler altında yapısal kırılmaları göz önünde bulundurarak, serinin durağanlık özelliklerini daha doğru bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu testin uygulanmasıyla, enerji güvenliği risk seviyesindeki artış veya azalışların sadece rastlantısal dalgalanmalar değil; aynı zamanda köklü yapısal değişimlerin sonucu olup olmadığı belirlenebilmektedir. Bu sayede, Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesindeki yapısal kırılmaların tarihsel ve ekonomik olaylarla ilişkisi daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

3.3. Testin Uygulanması ve Sonuçlar

1980–2018 dönemine ait Türkiye verileri üzerinde, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmış; analiz sonucunda beş adet istatistiksel olarak anlamlı yapısal kırılma belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1'de yer almaktadır. Tespit edilen yapısal kırılmaların gerçekleştiği yıllar sırasıyla 1984, 1988, 1992, 1997 ve 2001 olup, bu dönemlerin her biri

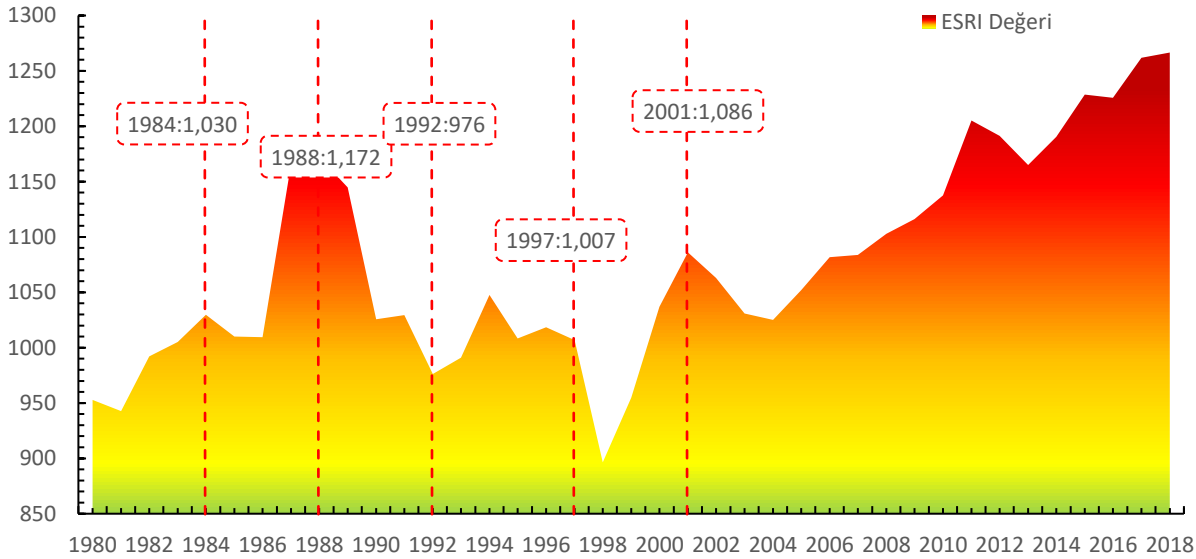
Türkiye'nin enerji güvenliği açısından önemli siyasal, ekonomik ve jeopolitik dönüşümlerin yaşandığı zaman dilimlerine karşılık gelmektedir.

Tablo 1. Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	P_t^{GLS}	MP_T^{GLS}	MZ_α^{GLS}	MSB^{GLS}	MZ_t^{GLS}	Yapısal Kırılma Tarihleri
Test İstatistiği	20.34	19.91	-18.06	0.17	-3.00	
Kritik Değerler	1%	6.20	6.20	-54.62	0.09	-5.21
	5%	8.21	8.21	-44.15	0.11	-4.68
	10%	9.40	9.40	-39.15	0.11	-4.40

Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki kritik değerler 10.000 yineleme ile üretilmiştir.

Ampirik analizden elde edilen bulguların zaman eksenindeki örüntülerini daha net biçimde ortaya koymak ve grafiksel eğilimlerle desteklemek amacıyla, yapısal kırılma noktaları Grafik 1 üzerinde görselleştirilmiştir.

Grafik 1. Enerji Güvenliğinde Dönüşüm Yılları (Ampirik Sonuçlar ve Yapısal Kırılma Dönemleri)

Kaynak: ESRI değerleri GEI (2020)'den; yapısal kırılma tarihleri Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulamasından yazar tarafından elde edilmiştir.

- **1984 Yılındaki Yapısal Kırılma** ithal ikameci politikaların terk edilip serbest piyasa düzenine geçilmesi ve İran-Irak Savaşı'nın derinleşmesiyle temsil edilmektedir. Bu dönemde 1980 darbesi sonrası uygulanan ithal ikameci politikaların terk edilerek serbest piyasa düzenine geçilmesi, enerji ithalatının hızla artmasına neden olmuştur. Aynı dönemde İran-Irak Savaşı'nın enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara yol açması da enerji güvenliği riskini artırdığı;
- **1988 Yılındaki Yapısal Kırılma**, İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte risk seviyesindeki düşüşü ifade etmektedir. İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte jeopolitik risklerin azalması, enerji güvenliği riskinde düşüşe yol açtığı;
- **1992 Yılındaki Yapısal Kırılma** yılı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgesel enerji dengelerinin yeniden şekillenmesini; aynı zamanda 1994 ekonomik krizine giden sürecin bir yansımasını (Zira, bu yapısal kırılmadan sonra ESRI değeri 1994 yılında zirveye ulaşmıştır.) temsil ettiği;

- **1997 Yılındaki Yapısal Kırılma**, Asya Finans Krizi'nin küresel enerji piyasaları üzerindeki daraltıcı etkisini temsil ettiği;
- **2001 Yılındaki Yapısal Kırılma** ise Türkiye'nin yaşadığı derin ekonomik krizin enerji güvenliği üzerindeki çift yönlü etkisini göstermektedir: Talep düşüşü riskleri azaltırken, serbest döviz kuru rejimiyle birlikte enerji ithalat maliyetlerinin artması riski yeniden artırmıştır. Bu anlamda, 2001 yılındaki yapısal kırılmada bu zıt etkiler birleşerek ESRI üzerinde özgün bir ikili etkiye neden olduğu, bu iki zıt etkinin toplamının ise ESRI'de bir kırılıma neden olduğu;

ileri sürülebilir. Bu beş yapısal kırılma dönemi, yalnızca ekonometrik açıdan değil, aynı zamanda tarihsel olaylarla doğrudan ilişkili olması bakımından da anlamlıdır. Bir sonraki bölümde bu yapısal kırılma dönemlerinin her biri tarihsel bağlam içinde daha ayrıntılı şekilde değerlendirilecektir.

4. TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİNDE DÖNÜŞÜM YILLARI

Carrion-i-Silvestre vd. (2009) yöntemiyle yapılan ampirik analiz, Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesinde (ESRI) beş yapısal kırılma yılı olduğunu ortaya koymaktadır: 1984, 1988, 1992, 1997 ve 2001. Bu dönemler, Türkiye'nin enerji politikalarında ve genel iktisadi yapısında önemli dönüşümlerin yaşandığı kritik zaman dilimleriyle örtüşmektedir. Bu bölümde, ampirik analizle belirlenen kırılma yıllarının yanı sıra, grafiksel analiz ve ESRI verilerinin bulunmadığı dönemlere ilişkin de tarihsel ve ekonomik bağlamda genel bir değerlendirme yapılacaktır.

4.1. Ampirik Sonuçlar ve Yapısal Kırılma Dönemleri

1984 Kırılması: Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Jeopolitik Gerilimler

1984 yılı, Türkiye'nin enerji güvenliği açısından yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. 1980 darbesi sonrası uygulamaya konan serbest piyasa politikaları ile ithal ikameci sanayileşme terk edilmiş, dışa açık bir ekonomik yapıya geçilmiştir. Bu dönüşüm, enerji ithalatında keskin artışlara neden olmuş; aynı dönemde İran-Irak Savaşı'nın etkisiyle enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar, enerji güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Bu koşullar altında, ESRI'deki artış hem içsel ekonomik dönüşümün hem de bölgesel savaşların etkisini yansıtmaktadır.

1988 Kırılması: Jeopolitik Risklerin Azalması ve İstikrar Arayışı

İran-Irak Savaşı'nın sona erdiği 1988 yılı, enerji güvenliği açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş sonrası dönemde enerji arzına ilişkin belirsizliklerin azalması, Türkiye gibi enerji ithalatına bağımlı ülkelerde risk seviyesinin düşmesine katkıda bulunmuştur. ESRI'deki düşüş, jeopolitik istikrar arayışının enerji güvenliği üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir.

1992 Kırılması: Yeni Jeopolitik Dengeler ve Ekonomik Kırılmalıklar

1992 yılı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan yeni jeopolitik dengelerin enerji güvenliği üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Sovyet sonrası Orta Asya ve Hazar Bölgesi enerji kaynakları dünya enerji piyasalarına entegre olurken, Türkiye bu yeni kaynaklara yakın konumu itibarıyla önemli avantajlar elde etmiştir. Ancak bu fırsatların yanında yeni riskler de ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı mali istikrarsızlıklar ve 1994 krizine giden süreç, ESRI üzerinde yukarı yönlü bir eğilim yaratmıştır. Enerji ithalatı artarken kur dengesizlikleri, kamu maliyesindeki bozulmalar ve dış finansman baskıları, enerji güvenliği risk seviyesini yükseltmiştir.

1997 Kırılması: Asya Finans Krizi'nin Dolaylı Etkileri

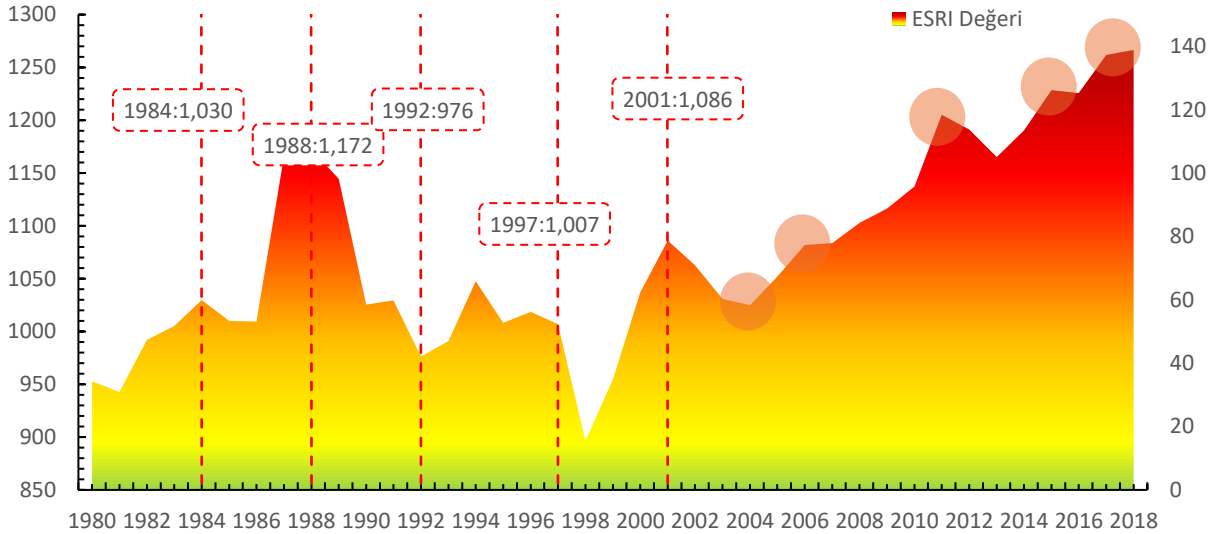
1997 yılı, Türkiye açısından doğrudan bir kriz yılı olmasa da küresel enerji piyasaları üzerinde önemli etkiler yaratan Asya Finans Krizi'nin dolaylı sonuçlarıyla dikkat çekmektedir. Kriz, başta Çin ve Güneydoğu Asya ülkeleri olmak üzere birçok bölgede ekonomik daralmaya yol açmış; bu durum enerji talebini küresel ölçekte düşürmüş ve petrol fiyatlarının gerilemesine neden olmuştur. Bu gelişme, Türkiye'nin enerji ithalat maliyetlerini azaltarak ESRI üzerinde risk düşürücü bir etki yaratmıştır. Ancak bu gelişmenin geçici olduğu ve dış koşullara bağımlı risk azaltıcı bir faktör olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

2001 Kırılması: Ekonomik Kriz ve Döviz Rejimi Değişiminin İkili Etkisi

2001 yılı, Türkiye tarihindeki en büyük ekonomik krizlerden biri olarak yalnızca finansal sistem üzerinde değil, enerji güvenliği üzerinde de doğrudan etki yaratmıştır. Krizle birlikte ekonomik faaliyetlerde yaşanan daralma, enerji talebini geçici olarak azaltmış ve bu durum ESRI'de düşüş yönlü bir etki yaratmıştır. Ancak aynı yıl döviz kurunun serbest bırakılmasıyla birlikte ithal enerji maliyetlerinde ani artışlar yaşanmış, bu durum enerji güvenliği açısından yeni bir risk kaynağı doğurmuştur. Böylece 2001 kırılması hem talep yönlü daralma hem de maliyet yönlü baskıların ESRI üzerindeki zıt etkilerinin bileşkesini temsil etmektedir.

4.2. 2004 Sonrası Grafikselsel Eğilimler: Yeni Tehditler ve Risk Artışları

ESRI'nin grafikselsel seyrine baktığımızda, 2004 yılından itibaren yeniden bir artış gözlemlenmektedir. Bu dönemdeki jeopolitik gelişmeler ve ekonomik dalgalanmalar, istatistiksel olarak anlamlı kırılmalar tespit edilmemiş olsa da grafikselsel olarak enerji güvenliği riskinin arttığı dönemlerle çakışmaktadır. Bu eşleşmeler rastlantısal olarak değerlendirilmemeli, bu anlamda Türkiye'nin enerji güvenliğinin bölgesel ve küresel gelişmelere olan duyarlılığına dikkat çekilmelidir. Söz konusu grafikselsel artış eğilimleri, ESRI'de belirgin tepe noktalarının gözlemlendiği dönemlerde yaşanan ve enerji güvenliğini doğrudan etkileyebilecek aşağıda yer alan bazı önemli yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerle (bkz. Grafik 2) paralellik göstermektedir:

Grafik 2. Enerji Güvenliğinde Dönüşüm Yılları (2004 Sonrası Grafikselsel Eğilimler)

Kaynak: ESRI değerleri GEI (2020)'den; yapısal kırılma tarihleri Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulamasından yazar tarafından elde edilmiştir.

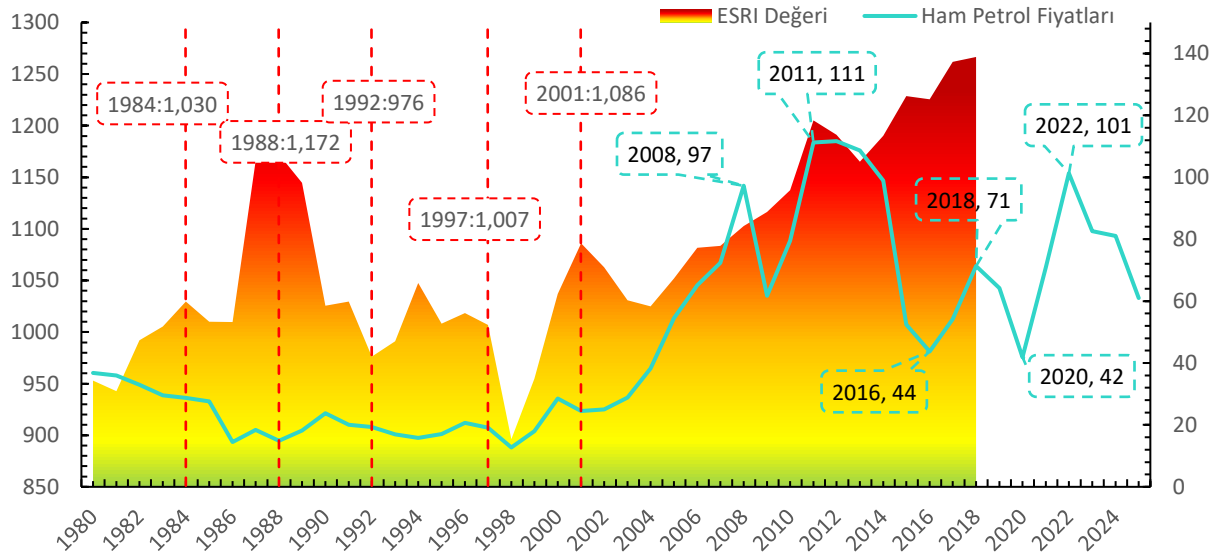
- **2003 Irak İşgali:** Bölgedeki uzun süreli siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar, enerji koridorlarının güvenliğini zayıflatarak Türkiye'nin enerji tedarik yollarında ciddi kesintiler riskini artırmıştır. Bu durum, enerji arzında belirsizlik ve maliyet artışlarına yol açarak ESRI üzerinde belirgin bir yukarı yönlü baskı oluşturmıştır.
- **2011 Arap Baharı:** Enerji kaynakları bakımından stratejik öneme sahip Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki rejim değişiklikleri ve iç karışıklıklar, enerji üretim ve ihracat süreçlerinde ciddi aksamalar yaratmıştır. Bu kesintiler, Türkiye'nin enerji tedarik zincirlerini doğrudan etkileyerek ESRI'nin yükselmesine sebep olmuştur.
- **2014 Kırım Krizi ve IŞİD Tehdidi:** Enerji nakil altyapıları üzerindeki askeri ve terörist tehditlerin artması, özellikle boru hatlarının güvenliğini ciddi biçimde tehdit etmiş, bölgesel enerji arzının sürekliliğini riske atmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin enerji güvenliği risk profilini olumsuz yönde şekillendirmiştir.

- **2018 Döviz Krizi:** Türk lirasının hızlı değer kaybı, enerji ithalat maliyetlerini önemli ölçüde yükseltmiş ve ekonomik açıdan enerji güvenliği riskini derinleştirmiştir. Artan maliyetler, enerji kaynaklarına erişimde ekonomik kırılmalara artırarak ESRI'yi doğrudan tetiklemiştir.

Her ne kadar bu dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı yapısal kırılmalar tespit edilmemiş olsa da grafiksel analizler ESRI'de belirgin yön değişikliklerinin yaşandığını göstermektedir. Bu bulgu, enerji güvenliğinin yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda jeopolitik ve bölgesel dinamiklerle de eşzamanlı ve çok boyutlu bir şekilde şekillendiğine işaret etmektedir.

4.3. Veri Kapsamı Dışındaki 2018 Yılı Sonrası Muhtemel Dönüşümler: Verinin Sınırları ve Güncel Riskler

GEI tarafından sağlanan ESRI veri seti 2018 yılında sonlandığı için, bu dönem sonrası hem ampirik hem de grafiksel analizlere konu yapılamamaktadır. Ancak, 2018 sonrası dönemde yaşanan bazı önemli gelişmelerin Türkiye'nin enerji güvenliği üzerinde kritik etkiler yarattığı değerlendirilebilir:

Grafik 3. Enerji Güvenliğinde Dönüşüm Yılları (Veri Kapsamı Dışındaki 2018 Yılı Sonrası Muhtemel Dönüşümler)

Kaynak: ESRI değerleri GEI (2020)'den; ham petrol fiyatları The Energy Institute (2025)'den; yapısal kırılma tarihleri Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi uygulamasından yazar tarafından elde edilmiştir.

- **COVID-19 pandemisi:** Enerji talebinde geçici bir azalmaya yol açarak kısa vadede enerji güvenliği risklerini azaltmıştır (Kartal, 2020). Bu anlamda pandemi, enerji talebinde dramatik düşüşe yol açmış, enerji fiyatları küresel ölçekte dalgalanmıştır. Türkiye'nin enerji ithalat faturasındaki azalma geçici bir rahatlatma yaratsa da tedarik zincirlerindeki aksamalar ve ekonomik belirsizlikler, uzun vadede yeni riskler oluşturmıştır.
- **Rusya-Ukrayna Savaşı:** Uluslararası enerji güvenliği ortamında köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Savaş, özellikle Avrupa'nın enerji tedarik zincirlerinde ciddi kesintilere neden olurken, Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesinde potansiyel olumsuz etkilere neden olmuştur. Bununla birlikte, savaş aynı zamanda Türkiye'ye bölgesel enerji merkezi olma potansiyeli ve yeni tedarik rotaları gibi dinamik fırsatlar açmıştır (Novikau & Muhasilović, 2023).
- **Son dönemde yaşanan döviz kuru şokları ve yüksek enflasyon:** Türkiye'nin enerji sektöründeki yüksek ithalat bağımlılığı, döviz kuru şokları ve enflasyonla birleştiğinde enerji ithalat maliyetlerini dramatik boyutlara taşıyabilir. Bu anlamda, 2018 ve 2021 yılı sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan iki ciddi döviz kuru dalgalanmaları, enerji güvenliği risk seviyeleri üzerinde belirgin etkiler yaratması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle 2021 yılından itibaren hız kazanan döviz kurlarındaki artış, enerji ithalatına dayalı bir yapıya sahip olan Türkiye için enerji maliyetlerini önemli

ölçüde yükseltilmiş ve uygun fiyatlı enerjiye erişimi zorlaştırmıştır. Artan döviz kuru ile küresel düzeyde yükselen enerji fiyatları ve enflasyon baskıları da dikkate alındığında, bu dönemde Türkiye'nin enerji güvenliği üzerinde yukarı yönlü bir baskının olduğu değerlendirilebilir. Türkiye'nin döviz kuru şoklarına karşı kırılgan ekonomik yapısı, enerji maliyetlerini artırarak hem tüketici hem de üretici düzeyinde enerjiye erişimi sekteye uğratmış ve böylelikle enerji güvenliği risklerini daha da derinleştirmesi kuvvetle muhtemeldir.

- **2023 Kahramanmaraş Depremleri:** Enerji altyapısının zarar görmesi ve elektrik üretim-tüketim dengesinin bozulması, bölgesel enerji güvenliğinde kırılganlıklara neden olduğu ileri sürülebilir.

Veri setinin 2018 sonrası dönemi kapsamaması analiz açısından bir sınırlılık oluşturmakla birlikte, Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarının bu yeni ve karmaşık riskleri dikkate alarak güncellenmesi gerekliliği açıktır.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Enerji güvenliği, yalnızca teknik bir mesele olmanın ötesinde, derin bir tarihsel ve yapısal arka plana sahip çok boyutlu bir stratejik öncelik hâline gelmiştir. Türkiye gibi enerji ithalatına yüksek oranda bağımlı olan ülkelerde bu mesele, ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi, makroekonomik istikrar ve ulusal güvenlik gibi alanlarla doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesinin (ESRI) 1980–2018 dönemi boyunca geçirdiği dönüşümler, ampirik yöntem ve tarihsel bağlam üzerinden birlikte değerlendirilmiştir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir metodolojik sınırlama söz konusudur. Çalışmada kullanılan Enerji Güvenliği Risk Endeksi (ESRI) verileri, Türkiye ve küresel düzeyde uzun dönemli karşılaştırmalı analiz yapılabilmesine olanak tanıyan nadir kaynaklardan biri olan Global Energy Institute (GEI) tarafından sağlanmaktaydı. Ne var ki GEI, 2018 yılı itibarıyla bu verileri güncellemeyi durdurmuş ve kamuya açık biçimde yayımlamayı bırakmıştır. Bu nedenle gerek ampirik gerekse grafiksel analizler yalnızca 1980–2018 dönemiyle sınırlı kalmıştır. Bu durum, özellikle COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve son yıllarda yaşanan döviz kuru şokları gibi önemli gelişmelerin niceliksel olarak analiz edilmesini imkânsız hâle getirmekte; 674 bu dönemlere ilişkin ancak niteliksel çıkarımlar yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, enerji güvenliği alanında daha güncel ve kapsamlı analizler yapılabilmesi için ilgili veri setlerinin yeniden güncellenmesi ya da güvenilir alternatif göstergelerin geliştirilmesi, gelecekteki araştırmalar açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Bu doğrultuda, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile gerçekleştirilen ampirik analiz, Türkiye'nin enerji güvenliğinde beş kritik dönemeç olduğunu göstermektedir: 1984, 1988, 1992, 1997 ve 2001. Bu kırılma noktalarının tamamı, enerji güvenliğini doğrudan etkileyen ekonomik rejim değişimleri, jeopolitik krizler ve finansal istikrarsızlıklarla örtüşmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji güvenliği risk seviyesi, sadece iç dinamiklerle değil, aynı zamanda uluslararası gelişmelere karşı yüksek duyarlılıkla şekillenmektedir. 1984 kırılması, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişi ile enerji ithalatındaki hızlı artışı ve bölgesel savaşların etkilerini yansıtırken; 1988 kırılması, savaş sonrası dönemde jeopolitik risklerin azalmasına bağlı olarak risk seviyesindeki düşüşü temsil etmektedir. 1992 yılı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni jeopolitik fırsat ve tehditlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. 1997 yılında Asya Finans Krizi'nin etkisiyle küresel enerji talebindeki düşüş ve fiyat gerilemeleri, Türkiye'nin enerji güvenliği riskinde geçici bir iyileşmeye yol açmıştır. 2001 yılı ise Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik kriz nedeniyle ekonomik daralma nedeniyle riskte azalma ve döviz kurunun serbest bırakılmasıyla ise maliyet bazlı risk artışı olmak üzere çift yönlü etkilerin gözlemlendiği benzersiz bir dönemi temsil etmektedir.

Ampirik bulgulardan elde edilen önemli yapısal kırılma tarihlerine ek olarak ESRI'nin grafiksel eğilimleri incelendiğinde, 2004 sonrası dönemde enerji güvenliği risk seviyesinin tekrar yükselme eğilimine girdiği görülmektedir. Bu artış eğilimi, 2003 Irak işgali, 2011 Arap Baharı, 2014 Kırım Krizi ve 2018 döviz krizi gibi olaylarla örtüşmektedir. Bu dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı kırılma saptanmamış olsa da grafiksel analizler söz konusu gelişmelerin enerji güvenliği üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu olaylar istatistiksel olarak anlamlı yapısal kırılmalar üretmemiş olsa da grafiksel eğilimler bu dönemlerde enerji güvenliği risk seviyelerinde anlamlı

değişimleri işaret etmektedir. Bu durum, enerji güvenliğinin sadece sayısal değil, niteliksel yöntemlerle de analiz edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, 2018 sonrası dönem ise verilerle doğrudan analiz edilemese de COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve döviz kuru şokları gibi gelişmelerin Türkiye'nin enerji güvenliği açısından yeni risk alanları yarattığı görülmektedir. Pandemi döneminde enerji talebinde geçici bir azalma yaşanırken, savaş ve finansal istikrarsızlıklar enerji arz güvenliğini tehdit etmeye devam etmiştir.

Bu doğrultuda; enerji güvenliği bağlamında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı riskler iki ana grupta toplanabilir: dışsal ve içsel riskler. Dışsal riskler; küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, jeopolitik gerilimler, uluslararası yaptırımlar ve arz kesintileri gibi ülke kontrolü dışında gelişen olaylardan kaynaklanmaktadır. İçsel riskler ise döviz kuru şokları, düşük enerji verimliliği, sınırlı kaynak çeşitliliği ve teknolojik yetersizliklerdir. Bu çerçevede, enerji güvenliği politikalarının, hem dışsal şoklara karşı dayanıklılığı artıracak hem de içsel kapasiteyi güçlendirecek şekilde iki yönlü bir stratejiyle yapılandırılması gerekmektedir. Bu noktada, Türkiye'nin enerji güvenliğini yalnızca kendi iç dinamikleriyle sürdürülebilir biçimde sağlama kapasitesine ilişkin değerlendirmeler temkinli yapılmalıdır. Zira Türkiye, enerji arzında yüksek oranda dışa bağımlı bir yapı sergilemekte olup, bu durum ülkeyi dış şoklara karşı savunmasız kılmaktadır. Üstelik söz konusu şokların önemli bir bölümü, bölgesel ve küresel ölçekte gelişen jeopolitik gerilimler, savaşlar ve uluslararası krizler gibi Türkiye'nin doğrudan engelleyemeyeceği ya da yönetemeyeceği dinamiklerden kaynaklanmaktadır. 1980–2018 dönemine ilişkin yapılan ampirik analizde tespit edilen yapısal kırılmaların (1984, 1988, 1992, 1997 ve 2001) büyük çoğunluğunun İran-Irak Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Körfez Krizi gibi dış kaynaklı jeopolitik olaylara denk gelmesi, bu kırılğan yapıyı açık biçimde ortaya koymaktadır. Dahası, grafiksel analiz bulguları da bu kırılğan yapıyı pekiştirmektedir. Arap Baharı, IŞİD tehdidi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakı gibi Türkiye'nin doğrudan kontrolü dışında gelişen bölgesel çatışma dönemlerinde, ESRI'nin seyrinde gözlenen ani ve keskin dönüşümler, dış şokların Türkiye'nin enerji güvenliği üzerinde yarattığı olumsuz etkileri açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'nin enerji güvenliği alanında kullanabileceği politika araçlarının sınırlı olduğunu ve bu alandaki karar alma süreçlerinin dışsal faktörlerden güçlü biçimde etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, dış şokların olumsuz etkilerini dengeleyebilmek için iç dinamiklerin –özellikle yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılması, güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesi ile enerji verimliliği politikalarının yaygınlaştırılması gibi stratejilerin– kararlılıkla güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji güvenliği stratejileri, kısa vadeli arz güvenliği önlemleriyle sınırlı kalmamalı; orta ve uzun vadeli yapısal dönüşüm hedefleriyle desteklenmelidir. Yukarıda belirtilen bulgular ışığında, Türkiye'nin enerji güvenliği stratejilerini güçlendirmeye yönelik olarak geliştirilebilecek bazı temel politika önerileri şu şekilde sıralanabilir:

- **Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Artırılması:** Türkiye'nin enerji ithalatına olan yüksek bağımlılığı, döviz kuru şoklarına ve dış fiyat dalgalanmalarına karşı kırılganlığı artırmaktadır. Bu bağımlılığı azaltmanın en etkili yolu, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam arz içindeki payını artırmaktır. Güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve jeotermal enerji yatırımlarının teşvik edilmesi hem arz güvenliğini sağlamlaştıracak hem de dışa bağımlılığı azaltacaktır.
- **Enerji Verimliliğinin Güçlendirilmesi:** Enerji güvenliğinin yalnızca üretim ve arz kapasitesiyle değil, aynı zamanda tüketim verimliliğiyle de doğrudan ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Sanayi, konut ve ulaştırma sektörlerinde enerji verimliliğini artıracak teknolojik yatırımlar ve yasal düzenlemeler, enerji talebini yönetilebilir seviyelerde tutarak riskleri azaltacaktır. Özellikle sanayi sektöründe dijital çözümlerin ve akıllı sistemlerin yaygınlaştırılması, verimliliği sistematik biçimde yükseltebilir.
- **Döviz Kuru Riskine Karşı Finansal Koruma Mekanizmalarının Geliştirilmesi:** Enerji ithalatının büyük ölçüde döviz cinsinden yapılması, Türkiye'nin makroekonomik istikrarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kapsamda, enerji ithalatı sözleşmelerinde döviz kuru riskini dengeleyecek türev finansal araçların ve risk paylaşım modellerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Kamu ve özel sektör için enerji alım fiyatlarının kur dalgalanmalarına karşı sigortalanması da değerlendirilebilecek stratejiler arasındadır.

- **Kaynak ve Güzergâh Çeşitlendirmesi Stratejilerinin Güçlendirilmesi:** Enerji arzında çeşitlilik, enerji güvenliğini artıran en temel unsurlardan biridir. Belirli ülkelere ve nakil güzergâhlarına aşırı bağımlılık, siyasi ve teknik nedenlerle meydana gelebilecek kesintilerde ciddi riskler doğurmaktadır. Bu nedenle, tedarikçi ülke çeşitliliğinin sağlanması, alternatif boru hatları ve LNG terminalleri gibi altyapı yatırımlarının artırılması, enerji güvenliğinin sürdürülebilirliğini destekleyecektir.
- **Stratejik Enerji Depolama ve Kriz Senaryoları:** Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarının yalnızca arzı artırmaya değil, aynı zamanda olası kriz senaryolarına karşı hazırlıklı olmaya odaklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, stratejik petrol ve doğal gaz rezervlerinin artırılması, depolama kapasitesinin genişletilmesi ve enerji arzında sürekliliği sağlayacak acil durum planlarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır.
- **Kurumsal Kapasitenin ve Regülasyonların Güçlendirilmesi:** Enerji güvenliği politikalarının başarısı, sadece altyapı yatırımlarıyla değil, aynı zamanda etkin yönetimle mümkündür. Bu nedenle, enerji piyasalarının düzenlenmesi, enerji planlamasının şeffaf ve veri temelli yapılması, kamu-özel sektör iş birliğinin artırılması ve enerji diplomasisinin kurumsallaştırılması, uzun vadeli enerji güvenliği açısından kritik rol oynamaktadır.

Bu anlamda, Türkiye'nin enerji güvenliği, sadece kısa vadeli arz sorunları çerçevesinde değil; tarihsel, ekonomik ve jeopolitik bağlamda bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, enerji güvenliği risk seviyesindeki yapısal dönüşümlerin hem uluslararası gelişmelere hem de iç politika tercihlerine bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle önerilen stratejiler, hem engellenmesi oldukça güç olan dışsal şoklara karşı dirençli bir yapı kurmayı hem de Türkiye'nin kendi iç dinamikleri üzerinden sürdürülebilir bir enerji sistemine geçişi hedeflemelidir. Sonuç olarak, Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarının başarıya ulaşabilmesi, dışsal şoklara karşı dirençli ve içsel kırılğanlıkları azaltıcı bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına bağlıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, daha güncel veri setlerinin sağlanmasıyla bu alanın daha derinlemesine analizine katkı sunabilecektir.

676

KAYNAKÇA

- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754–1792. <https://doi.org/10.1017/S0266466609990326>
- Çelikpala, M. (2014). Enerji güvenliği: NATO'nun yeni tehdit algısı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 75–99.
- Cherp, A., & Jewell, J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75, 415–421. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.09.005>
- Commoner, B. (1976). About the energy crisis. *The New Yorker*, 38. Tarihinde adresinden erişildi https://www.newyorker.com/magazine/1976/02/02/energy-i?utm_source=chatgpt.com
- Global Energy Institute. (2020). International energy security risk index 2020 edition. Tarihinde 16 Temmuz 2020, adresinden erişildi <https://www.globalenergyinstitute.org/energy-security-risk-index>
- IEA. (2021). Turkey 2021. Tarihinde adresinden erişildi https://www.iea.org/reports/turkey-2021/?utm_source=chatgpt.com
- International Energy Agency. (2020). Energy security. Tarihinde 06 Ağustos 2020, adresinden erişildi <https://www.iea.org/topics/energy-security>
- Kartal, G. (2020). Yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgının küresel enerji güvenliğine etkileri üzerine genel bir değerlendirme. İçinde F. Kaleci & E. Başaran (Ed.), *Pandemi Sürecinde Sosyoekonomik Değişim ve Dönüşümler "Fırsatlar, Tehditler, Yeni Normaller"* (ss. 679–707). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Kartal, G. (2022a). Are the effects of energy security on economic growth symmetric or asymmetric in

- Turkey? An application of non-linear ARDL. *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*. <https://doi.org/10.21121/eab.952967>
- Kartal, G. (2022b). Relationship between energy security and economic growth: A bootstrap panel granger causality analysis. *Politická ekonomie*, 70(4), 477–499. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1357>
- Kartal, G. (2022c). The effects of positive and negative shocks in energy security on economic growth: Evidence from asymmetric causality analysis for Turkey. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 56(1/2022), 223–239. <https://doi.org/10.24818/18423264/56.1.22.14>
- Kartal, G. (2023). The relationship between energy security and military expenditures. *Ekonomski vjesnik*, 36(2), 235–253. <https://doi.org/10.51680/ev.36.2.2>
- Kartal, G. (2024). The Intersection of Energy Security and Industry 4.0 From an Economic History Perspective. *Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı IV*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 5-6 Temmuz 2024.
- Novikau, A., & Muhasilović, J. (2023). Turkey's quest to become a regional energy hub: Challenges and opportunities. *Heliyon*, 9(11), e21535. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e21535>
- Strojny, J., Krakowiak-Bal, A., Knaga, J., & Kacorzys, P. (2023). Energy Security: A Conceptual Overview. *Energies*, 16(13), 5042. <https://doi.org/10.3390/en16135042>
- The Energy Institute. (2025). Statistical Review of World Energy. Tarihinde 14 Nisan 2025, adresinden erişildi <https://www.energyinst.org/statistical-review>
- Yergin, D. (2006). Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*, 85(2), 69–82. <https://doi.org/10.2307/20031912>

EXAMINATION OF ISPARTA CITY IN THE CONTEXT OF AGE-FRIENDLY CITIES YAŞLI DOSTU KENTLER BAĞLAMINDA ISPARTA ŞEHRİNİN İNCELENMESİ

Necibe Nur ALAYDIN

Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya, ORCID ID: 0000-0002-1375-9046.

Özet

Ortalama yaşam süresinin uzaması, kentleşmenin ivme kazanması ve yaşlı nüfusun kentlerdeki oranının artmasıyla beraber yaşlı dostu şehirlere gereksinim artmıştır. Yaşlı dostu çevrelerin yaratılması, artık hem bir ihtiyaç halini almakta hem de aktif ve sağlıklı yaşlanmayı teşvik etmektedir. Yaşlı dostu çevrelerin oluşturulması aynı zamanda yaşlı bireylerin bağımsız bir hayat sürdürmelerinde önemli bir yeri olan yerinde yaşlanmanın önünü açmaktadır. Yaşlanma sürecini daha önce yaşayan çok sayıda Batılı ülkede yaşlı dostu şehir uygulamalarının önemsendiği görülmekteyse de Türkiye’de bu konudaki kapsamlı ve çok boyutlu çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmada, ilk önce Türkiye’deki yaşlı dostu kent projeleri ile uygulamaların artı ve eksi yönlerine değinilmekte, ardından yaşlı dostu şehir bileşenlerini göz önünde bulundurarak Isparta ilinin yaşlılara yönelik hizmetleri ele alınmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Isparta’daki gerek yaşlı bireylerle gerekse hizmet sağlayıcılarla görüşülmüştür. Araştırma sonucuna göre; Isparta’da yaşlı bireylere yönelik ulaşım, sosyal entegrasyon, iletişim, bakım, sağlık, kurum ve eğitim hizmetleri gibi yaşlı dostu şehir unsurları yer almaktaysa da bu hizmetlerin bütüncül bir perspektifi içermediği görülmektedir. Bu konuda daha entegre ve kapsamlı çalışmalar yapmak için yaşlıları da sürece dahil etmek ve katılımlarını sağlamak oldukça önemlidir. Ayrıca yaşlılar arasında dezavantajlı olan bireylere erişerek onların da yaşlı dostu hizmetlerde temsil edilmeleri sağlanmalıdır.

678

Anahtar Kelimeler: Yaşlı Nüfus, Yaşlı Dostu Şehir Hizmetleri, Isparta.

Abstract

As the average life expectancy increases, urbanization accelerates, and the proportion of the elderly population in cities increases, the need for age-friendly cities has increased. Creating age-friendly environments has become a necessity and encourages active and healthy aging. Creating age-friendly environments also paves the way for aging in place, which plays an important role in helping older individuals lead independent lives. Although it is seen that many Western countries that have already experienced the aging process attach importance to age-friendly city practices, comprehensive and multi-dimensional studies on this subject are not yet sufficient in Turkey. In this study, firstly, the pros and cons of age-friendly city projects and practices in Turkey are discussed, and then, taking into account the age-friendly city components, the services for the elderly in Isparta province are discussed. For this purpose, both elderly individuals and service providers in Isparta were interviewed. According to the research results; although Isparta has age-friendly city elements such as transportation, social integration, communication, care, health, institution and education services for elderly individuals, it is seen that these services do not include a holistic perspective. In order to carry out more integrated and comprehensive studies on this issue, it is very important to include the elderly in the process and ensure their participation. In order to carry out more integrated and comprehensive studies on this issue, it is very important to include the elderly in the process and ensure their participation. In addition, disadvantaged individuals among the elderly should be reached and their representation in age-friendly services should be ensured.

Keywords: Elderly Population, Age-Friendly City Services, Isparta.

AN EVALUATION ON THE PROFESSIONAL CAREER AND PUBLICATIONS OF
COLONEL MEHMED ARIF (ARIF THE BEARKEEPER) BEY
MİRALAY MEHMED ARİF (AYICI ARİF)BEY'İN MESLEKİ KARİYERİ ve YAYINLARI
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ali Serdar METE ¹

¹ Dr., Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti
Tarihi, <https://orcid.org/0000-0002-3662-7636>

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında orduda başlayan değişim zamanla devlet ve toplum hayatının tüm kademelerine doğru genişledi. Osmanlı modernleşmesi olarak bilinen askerî modernleşme hareketi, devletin Avrupalı çağdaşlarıyla rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşması için harcanan çabaların bütününden oluşmaktaydı. Bu süreçte, Avrupalı müşavir subayların rehberliği yeniliklerin hayata geçirilmesini bir ölçüde sağlasa da Osmanlı subaylarının uygulayıcı olarak aktif görev almaları hayati bir zorunluluktur. Nitelikli subay ihtiyacın karşılanması için askerî eğitime verilen önem, askerî okulların Batılı eğitim esaslarına göre yeniden düzenlenmesini sağladı. II. Abdulhamid dönemine kadar Fransız usullerine göre yürütülen çalışmalar, bu dönemde Almanya ile sağlanan iş birliği sayesinde Prusya sisteminde sürdürüldü. Osmanlı askerî okullarının Almanya'daki örneklerle uygun olarak yeniden düzenlenmesi, genç subayların kariyerinde uzmanlaşmayı ön plana çıkardı. Piyade ve süvari gibi muharip sınıfların yanında destek sınıflarında da uzmanlaşmanın Alman subayların desteğiyle giderek arttığı görüldü. 1883 doğumlu Miralay Mehmed Arif Bey, Osmanlı ordusundaki söz konusu uzmanlaşma eğiliminin dikkat çeken örneklerinden biriydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasi faaliyetiyle tanınsa da Mehmed Arif Bey'in imparatorluk dönemindeki mesleki uzmanlığı makineli tüfeklerdi. Ayıcı Arif olarak da bilinen Miralay Mehmed Arif Bey, Osmanlı ordusunda makineli tüfek kullanımına öncülük eden isimlerin başında gelmekteydi. 1905'te Erkân-ı Harbîye Mektebi'nden mezun olduktan sonra kıta hizmetine başlayan Ayıcı Arif, 1909-1911 yılları arasında Almanya'da aldığı eğitimin de katkısıyla makineli tüfekler konusunda uzmanlaştı. Teorik bilgisini Balkan Harbi tecrübesiyle pekiştiren Ayıcı Arif, bu alanda kaleme aldığı eserlerle dönemin askerî literatürüne önemli bir katkı sağladı. Bu çalışmanın amacı, yakın tarihte siyasi yönüyle bilinen İstiklâl Madalyası sahibi bir Türk subayının az bilinen meslekî kariyerini incelemektir. Miralay Mehmed Arif Bey'in askerî kariyeri ve uzmanlığı kendisinin yayınları merkeze alınarak, Osmanlı ordusunda uzmanlaşmaya verilen önem değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynakçası dönemin askerî kaynaklarıyla desteklenerek diğer askerî uzmanlık alanları da örnekendirilmiştir.

679

Anahtar kelimeler: Miralay Mehmed Arif Bey, Osmanlı askerî modernizasyonu, Meslekî uzmanlaşma,

Abstract

The change that began in the army in the last century of the Ottoman Empire gradually spread to every level of state and social life. The military modernization movement, known as Ottoman modernization, consisted of the entirety of efforts made to bring the state to a level where it could compete with its European contemporaries. In this process, the active participation of Ottoman officers as implementers was a vital necessity. The effort to meet the need for qualified officers ensured that military schools were reorganized according to Western education principles. During the reign of Abdulhamid II, the modernization of military education was continued in the Prussian System thanks to the cooperation provided with Germany. The reorganization of Ottoman military schools according to examples in Germany brought specialization to the forefront in the careers of young officers. With the support of German officers, it was seen that specialization gradually increased in combat classes such as infantry and cavalry as well as support classes. Colonel Mehmed Arif Bey, born in 1883, is one of the prominent

examples of this specialization trend in the Ottoman army. Although he was known for his political activities in the early years of the Turkish Republic, Mehmed Arif Bey's professional expertise during the imperial period was machine guns. Colonel Mehmed Arif Bey, also known as Arif the Bearkeeper, was one of the pioneers of the use of machine guns in the Ottoman army. After graduating from the Military Academy in 1905, Mehmed Arif Bey began his field duty and became an expert on machine guns with the education he received in Germany between 1909 and 1911. Reinforcing his theoretical knowledge with his experiences in the Balkan War, Mehmed Arif Bey made significant contributions to the military literature of the period with the works he wrote in this field. The purpose of this study is to examine the lesser-known professional career of a Turkish officer who was recently recognized for his political aspects and was awarded the Medal of Independence. Colonel Mehmed Arif Bey's military career and expertise are centered around his own publications, and the importance given to specialization in the Ottoman army is evaluated. The bibliography of the study is supported by military sources of the period, and other areas of military expertise are also exemplified.

Keywords: Colonel Mehmed Arif Bey, Ottoman military modernisation, Professional expertise

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, modernleşme hareketinin hız kazandığı ve askerlik alanında uygulamaya konulan yeniliklerin diğer kurumlara yayıldığı bir dönem oldu. Bu dönemde yaşanan değişim kurumlardan başlayarak toplumu ve dolayısıyla fertleri doğrudan etkilemişti.

Osmanlı modernleşme sürecinde askerlik alanında hayata geçirilen uygulamaların kalıcı olması için yürütücü bir kadroya ihtiyaç duyulmaktaydı. Askerî eğitim kurumlarının Batılı örneklerle yeniden dizayn edilmesi zorunluluğu söz konusu ihtiyacın giderilmesine yönelikti. II. Mahmud döneminde kurulan Mekteb-i Harbîye-i Şahâne, modern askerî eğitimin öncüsü olurken, Harbîyeliler de Osmanlı modernizasyonunun uygulayıcısı olarak bir bürokratik elite dönüştü. Mektepli subayların liderlik ettiği askerî yenilik zamanla siyaset ve toplum hayatını da yönlendiren bir değişimin önünü açtı (Mehmed Esad, 1310; Ölmez, 2017; Ateş, 2022, s. 413-414).

680

Askerliği bilimsel esaslar çerçevesinde bir meslek olarak kabullenen yeni nesil Osmanlı subayı, değişimin öncüsü olurken aynı zamanda modern savaşın esaslarına uygun olarak farklı uzmanlıklar kazandı. Muharip sınıfların meslekî uzmanlaşmasında ateşli silahlar belirleyici olurken destek sınıflarındaki uzmanlaşma harbin silah dışındaki ihtiyaçlarına uygun olarak şekillendi. Osmanlı ordusunda Topçu Sınıfı'nda daha erken ve belirgin olarak görülen bu uzmanlaşma, Prusya Ekolü'nün kabul edildiği II. Abdülhamid döneminde diğer sınıflara da yayıldı. Topçu Sınıfı'nın diğer sınıflardan ayrılan uzmanlaşmasında topun diğer silahlara göre daha karmaşık bir yapıya sahip olması ve hesap gerektiren ateşleme prensipleri etkili olmuştu. Bununla birlikte savaş tecrübelerinin ve yeni üretim tekniklerinin piyade silahlarını geliştirmesi, bu silahları kullanan birliklere komuta eden subayların da özellikle silahlar konusunda daha kapsamlı bir eğitim almasını zorunlu kıldı. Ateşli silahlar savaşın en hayati unsuru olduğundan bu silahların doğru ve etkili bir şekilde kullanılması askerî başarının da en temel şartıydı. Prusya Ekolü'nün sembolü de olan Alman piyade silahlarının kullanılmaya başlanmasıyla Osmanlı ordusuna komuta edecek subay adaylarının eğitimlerine bu silahlarla ilgili teknik eğitim eklendi. Harbîye'de verilen Fenn-i Esliha derslerinden başlayarak silahlar hakkında farklı derslerle subay adayının silah bilgisi artırılması amaçlandı. Bu dersler subayın kıtaya çıktığında askerinin kullanacağı silahlara hakim olması ve yeni usulleri kendi birliğine aktarabilmesi esasına yönelikti. Eğiticiyi eğitmeye yönelik bu derslerle, önceki dönemlerde usta-çırak ilişkisine dayanan ve sadece eldeki imkanlarla sınırlı olan askerî görgünün çağdaş bir seviyeye çıkarılması istenmişti. II. Meşrutiyet dönemine kadar daha çok teorik olarak izlenen söz konusu uzmanlaşma, yeni dönemde uygulamalı olarak da desteklenmeye başladı. Uygulamalı eğitimlerin ordu seviyesine çıkarıldığı bu dönemde kullanılan silahlarla ilgili özel müfredata sahip kurs merkezleri de açıldı. Topçu ve piyade silahlarını kullanan birliklere komuta edecek subayların yoğun bir eğitimden geçirildiği kursların eğitim kadrosunda kendi alanında uzmanlaşmış Alman ve Türk subaylar yer aldı. Silahlarla ilgili uzmanlıklarına daha önceki dönemlerde satın alma ve muayene süreçlerinde başvuru Osmanlı subayları, söz konusu kurslarda aldıkları görevlerle bilgi ve tecrübelerini meslektaşlarına aktarma imkânı

buldu (Moreau, 2010; Karabekir, 2021, s. 164; Efe, 2021, s. 3020-3022; Kurşun Tükenmez, 2023, s. 120-122).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasını vuran genç subaylar arasında yer alan Miralay Mehmed Arif Bey, siyasî kimliğiyle ön plana çıktığından meslekî kariyeri gölgede kalmış bir subaydı. *Ayıcı Arif* olarak tanınan Miralay Mehmed Arif Bey, Atatürk'ün sınıf arkadaşı ve ona yakın isimler arasında yer almıştı. İzmir Suikastı sonrasında idama mahkum olup ve cezası infaz edildiğinden yakın dönem tarih araştırmalarında ismi bu olayla özdeşleşti. Bu sebeple Ayıcı Arif'in Osmanlı askerî modernleşmesi sürecinde ortaya çıkan meslekî uzmanlaşma gayretindeki yeri de üzerinde durulmayan veya az bilinen bir detay olarak kaldı. Arif Bey'in makineli tüfekler konusunda aldığı eğitim ve kazandığı tecrübe kendisini meslekî açıdan Osmanlı ordusunda önemli bir subay haline getirmişti. Balkan Savaşları'ndan önce yaygın olarak kullanılmaya başlanan makineli tüfekler, Osmanlı piyade birliklerinin ateş gücünü artıran önemli silahlardı. Alman makineli tüfeklerinin alınmasıyla birlikte bu silahların kabiliyetlerinin anlaşılması ve doğru kullanılması için sürdürülen çalışmalar çerçevesinde Arif Bey de görev aldı. Osmanlı ordusunda ve Alman ordusunda katıldığı eğitim ve kurslar sayesinde makineli tüfekler alanında uzman bir Osmanlı subayı olarak yetişti. Mehmed Arif Bey yeni sayılabilecek bu silahlarla ilgili olarak kazandığı bilgi ve tecrübeyi hem aldığı görevlerde hem de yayınladığı eserlerle meslektaşlarıyla paylaştı (Mahmud Şevket, 1301; Tevetoğlu, 1971, s. 185; Eroğlu, 2014; Özoğlu, 2016; Karabekir, 2020).

Bu çalışmada Miralay Mehmed Arif Bey'in meslekî kariyeri, Osmanlı modernizasyon sürecinde ortaya çıkan uzmanlaşma eğilimi açısından incelenmiştir. Çalışmanın amacı Arif Bey'in siyasi hayatının gölgesinde kalmış olan askerî kariyerinden yola çıkarak Osmanlı ordusundaki değişime farklı bir açıdan bakmaktır. Çalışmanın temel kaynakçasını Arif Bey'in ve benzer uzmanlaşma sürecinden geçmiş Osmanlı subaylarının eserleri oluşturmaktadır. Osmanlı askerî literatüründe önemli bir yer tutan söz konusu kaynaklar arşiv belgeleri ve güncel kaynaklarla desteklenmiştir.

2. OSMANLI ORDUSUNDA MESLEKİ UZMANLAŞMA ve MİRALAY MEHMED ARİF BEY'İN UZMANLIĞI

681

Savaş, toplum ve devlet hayatını yakından etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak ilk çağlardan beri değişimin de temel sebebi oldu. Savaşlarda üstünlük elde etme çabası orduların yapısının yeni durumlar ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesini zorunlu kıldı.

Osmanlı hakimiyet alanının muhafazası ve bu alanın genişlemesinde en önemli etken olan Osmanlı ordusu, savaş şartlarına uygun olarak yıllar içinde gelişti. Taktik ve teknolojik yeniliklere uygun olarak rakipleriyle eş zamanlı bir şekilde geliştirilen Osmanlı ordusunun arkasında ciddi bir askerî endüstri de bulunmaktaydı. Yeniçağ'a bir barut imparatorluğu olarak giren Osmanlı gücü, Avrupa'da yaşanan siyasi gerginliğin de en önemli sebebiydi. Doğu'dan gelen Osmanlı baskısı bir bakıma Avrupa'da askerî değişimin de tetikleyicisiydi. 18. yüzyılın başlarından itibaren yeni bir ivme kazanan söz konusu değişimin Osmanlı ordusuna etkisi, devletin zorlu bir sürece girmesine yol açtı (Agoston, 2006; Yeşil, 2016, s. 55-56; Agoston, 2017, s. 177).

Askerliğin bilimsel bir mesele ve profesyonel bir meslek olarak ele alınmaya başlamasıyla değişen algının Osmanlı ordusuna tesiri, askerliğe bakışın sorgulanmasına sebep oldu. Geleneksel kurumların yeni düzene entegrasyonu için hızlı ve etkili bir yol olarak bir model belirlenmesini zorunlu hale gelmişti. Fransa'nın 18. yüzyılda Avrupa askerlik alemindeki konumu Osmanlı yönetiminin askerî modernleşme uygulamalarında Fransa ordusunu model olarak almasına sebep oldu. Fransız ordusunun örnek alındığı ilk dönemde yine Fransız uzmanların rehberliğinde yürütüldü. Yeniliğin uygulayıcısı olacak bir subay kadrosunun bulunmayışı yabancı uzmanların istihdamının uzun süre devam etmesine sebep olmakla birlikte, yeni usullerle subay yetiştirmek için de önemli adımlar atıldı. II. Mahmud döneminde Mekteb-i Harbîye-i Şahâne'nin açılması, modern usullerde eğitim almış subay ihtiyacının karşılanmasında kritik eşiğin aşılması anlamına geliyordu. İlk mezunlarını 1841'de veren Harbîye'nin ve diğer askerî okulların gelişimi, askerliğin Osmanlılar açısından da bir meslek haline gelmesini kolaylaştıran bir süreç oldu. Askerliğin bir meslek olarak kabul edilmeye başlanması, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, bu mesleğin ana esaslarına hakim, çağdaşlarıyla benzer bilgi birikimine sahip,

temel askerî sınıfların ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir Osmanlı subay sınıfının ortaya çıkışını sağladı (Bayar, 2009, s. 11-14; Karabekir, 2021, s. 55).

Osmanlı askerî eğitim kurumlarında modernizasyon sürerken, bu modernizasyon sürecini hızlandıran Prusya etkisi, meslekî uzmanlaşma eğiliminin de önünü açtı. II. Abdulhamid döneminde Fransız modelinden vazgeçilerek Prusya Ekolü'nün kabul edilmesi, Osmanlı askerî eğitimi için de yeni bir başlangıç oldu. Fransa'nın Avrupa'daki askerî üstünlüğünün zayıflaması ve nihayet Almanya'nın Fransa karşısındaki galibiyeti, Osmanlı yönetiminin tercihini değiştirmesinde etkili olmuştu. 1882'de İstanbul'a gelerek göreve başlayan Alman Islah Heyeti (Kaehler Heyeti) Osmanlı ordusunun Prusya Sistemi'ne göre yeniden teşkilatlanmasıyla görevlendirilmişti. Zamanla kapsamı ve vazifeleri genişleyen bu heyet, Osmanlı ordusunun bütün meselelerinde söz sahibi bir yapı haline geldi. Alman subayların Osmanlı subayları üzerindeki etkisinin izlenmesi bakımından Colmar Freiherr von der Goltz'un görev süresi oldukça önemli bir süreç oldu. Bir piyade subayı olan Goltz, 1883'te İstanbul'a gelerek heyete katılmış ve Mekâtib-i Askerî Müfettişi olarak görevlendirilmişti. Goltz Paşa'nın Harbîye başta olmak üzere tüm askerî okulların yeniden düzenlenmesiyle görevli olması, Osmanlı subaylarıyla yakın temasını mümkün kılmış ve özellikle kurmay subaylar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmasını sağlamıştı. Meslekî bilgi ve tecrübenin paylaşılmasına verdiği önemi eserleriyle vurgulayan Goltz Paşa, yakın çevresindeki subaylardan başlayarak diğer Osmanlı subayları tarafından örnek alınan bir rehber oldu. (BOA, M.Bİ., 80/60, H 29.12.1298; MB.İ., 127/11, H 06.11.1300; Y.PRK.ASK., 21/28, H 08.02.1301; Kış, 2017, s. 107-110).

Goltz, eğitimde teorik bilginin yanında uygulamaya önem veren bir düzenleyici olarak, subay adaylarının uygulamalı eğitimlerinin artırılmasına çalışmıştı. Harbîye başta olmak üzere okulların müfredatları değiştirilmiş, meslekî dersler çoğaltılarak uygulama alanları genişletilmişti. Subay adayları askerliğin temel alanlarında kendilerini geliştirirken, daha özel ve uzmanlık gerektiren alanlara da yönelmeye başladı. Yeni harp araç ve gereçlerinin kullanılmaya başlanması askerî müfredatın değişiminde önemli bir etkeni. Silahlar başta olmak üzere, Osmanlı ordusunun neredeyse bütün harp malzemesi Almanya'dan alınmaya başlandığından, bu malzemenin doğru kullanılabilmesi için sürdürülen çalışmalar yoğun bir çabaya dönüşmüştü. Daha önceki dönemlerde de yeni silah ve malzemelerin kullanımı için çalışmalar yapılmış olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde bu çalışmaların oldukça arttığı görüldü. Önceleri Almanca'dan tercümelerle hazırlanan nizamnâme, ta'limnâme, rehber ve kılavuzlar bir müddet sonra Osmanlı subayları tarafından telif edilir oldu. Harp araç ve gereçleri üzerinde çalışan bir subay grubunun ortaya çıkması, Osmanlı ordusunda meslekî uzmanlaşmanın da ilk adımlarını teşkil etmişti. Bu durum, yeniliğin uygulanmasında artık Osmanlı subaylarının da görev almasını sağlarken, Osmanlı askerî literatürünün giderek genişlemesini sağladı. II. Abdülhamid döneminden itibaren askerî yayınların sayısındaki artış, Osmanlı subaylarının da Goltz Paşa gibi yayınlar yaparak uzman oldukları alanlarda meslektaşlarını aydınlatmaya gayret ettiğine işaret etmekteydi. Tefekkürat, teşkilat ve teçhizat olarak ifade edilebilecek olan askerliğin üç temel alanında önemli çalışmalar yapan Osmanlı subayları, o döneme kadar genelde tercümelerle takip edilen askerî literatüre telif eserlerle de katkı sunmaya başladı. Askerî uzmanlığın modernleşme sürecine katkısı eğitim ve yayınlardan ibaret olmayıp, satın almalarla savaşımlara kadar farklı alanlara yayıldı (BOA, Y.MTV., 16/15, H 12.01.1302; Y.PRK.ASK., 33/38, H 06.10.1303; Y.MTV., 22/102, H 23.11.1303; Y.PRK. SGE., 3/8, H 17.09.1305; Mahmud Şevket, 1308; Mahmud Şevket, 1311; Alkan, 2006).

Osmanlı subayları arasında meslekî uzmanlaşma konusunda örnek isimlerden birisi olan Mehmed Arif Bey, 1902'de Harbîye'den mezun olduktan sonra ayın yıl katıldığı Erkân-ı Harbîye Mektebi'ni 1905'te tamamladı. Bir piyade subayı olan Mehmed Arif Bey'in kurmaylığı -kadro fazlası nedeniyle- ancak 1915'te onaylanmıştı. Mehmed Arif Bey, bir piyade silahı olarak dünyada da yeni kullanılmaya başlanan makineli tüfekler konusunda uzmanlaşarak, bu silahların kullanımına yönelik çalışmalarda önde gelen isimlerden birisi oldu. Makineli tüfeklerin ilk örnekleri topçu silahı olarak kabul edilmiş, Batılı ordularda kullanılmaya başlanmıştı. Makineli tüfeklerin öncüleri olan çok namlulu tüfekler, barut gazının kuvvetiyle değil bir operatörün icrasıyla çalışıyordu. Amerikan İç Savaşı'nda ünlenen döner namlulu *Gatling tüfeği* (The Gatling Gun) ve Belçikalı Joseph Montigny tarafından geliştirilen *Montigny mitrayözü* (Montigny mitrailleuse) makineli tüfeklerin ilk örnekleriydi. Ağırlıkları ve çapları nedeniyle

önceleri topçu silahı olarak kullanılan bu tüfekler zamanla geliştirilerek ağırlıkları azaltılırken, Hiram Maxim'in icadı sayesinde barut gazının gücünü kullanarak seri ateş edebilme özelliği kazandı. Osmanlılar Montigny'nin tüfeğine atıfla uzun yıllar makineli tüfekleri mitralyöz olarak adlandırdı. Makineli tüfekler konusunda uzmanlaşmış olan Mehmed Arif Bey'in ilk ve az bilinen lakabı da "Arif Mitralyöz" veya "Mitralyöz Arif" olmuştur. Mehmed Arif Bey'in makineli tüfekler konusunda aldığı eğitimin en önemli ayağı Alman ordusunda görev yaptığı yıllardır. 27 Haziran 1909'da Almanya'ya gönderilen Mehmed Arif Bey, Alman ordusunda görev yapmış olmakla birlikte bağlı olduğu son birlik Sekseninci Kusilayer [Fussilier] Alayı'ydı. Almanya'daki günlerinde makineli tüfeklerin kullanımıyla ilgili aldığı eğitimler, kendisini bu alanda uzman bir isim haline getirdi. 15 Ekim 1911'de İstanbul'a döndükten hemen sonra Piyâde Endâht Mektebi'nde *Makineli Tüfenk Mevki' Kumandanlığı*'na atanması, Almanya'da kazandığı bilgi ve tecrübeyi meslektaşlarına aktarabilmesini sağlamaya yönelik bir görevlendirmeydi (BOA, HR. SYS., 09.12.1870; Y.PRK.MYD., 1/46, H 14.03.1297; MB.İ., 82/175, H. 18.11.1298; Y. MTV., 230/178, H 29.02.1320; Y. MTV., 258/166, H 20.01.1322; Karaot, 2013, s. 16; Taşkaya, 2016, s. 56-57).

Mehmed Arif Bey, Piyâde Endâht Mektebi'ndeki görevliken Balkan Harbi patlak verdiğinden kendisinin de Kırklareli'nde bulunan 7. Fırka emrine atanmasına karar verildi. Bu görev vesilesiyle Şark Ordusu bünyesinde Balkan Harbi'ne katılan Mehmed Arif Bey bu savaşta 7inci, 2inci ve Mürettep Fırkalar bünyesinde kumanda ettiği *Numune Makineli Tüfek Bölüğü*'yle, diğer piyade subaylarından farklı bir hizmet vermişti. Makineli tüfek bölüklerinin yeni teşkil edildiği bu dönemde bir savaş tecrübesi yaşamış olmak hem Arif Bey hem de Osmanlı ordusundaki makineli tüfek birlikleri için önemli bir gelişmeydi. Balkan Harbi Osmanlı ordusu için büyük bir hezimet olurken bu hezimetten çıkarılan dersler I. Dünya Harbi'ne katılan birlikler için önemli bir yol gösterici olacaktı. Nitekim, Balkan Harbi hezimetini değerlendiren tüm subaylar aynı maksatla yayınlar yaparken, Mehmed Arif Bey de savaş tecrübesini ve makineli tüfek kullanımı açısından önemli gördüğü hususları kaleme alarak yayınladı (Erickson, 2013; Taşkaya, 2016, s. 74-75; Mete&Karakoç, 2018).

Balkan Harbi'nden sonra farklı görevlerde bulunan Mehmed Arif Bey, 1914'te yeniden Piyâde Endâht Mektebi'nde görevlendirildi. Piyade Endâht Mektebi Kumandan Muavini olarak görevlendirilmesi, rütbesine uygun olarak seçilmiş bir makam olmakla birlikte tecrübesine uygun bir görev verilmek istendiğini göstermekteydi. Ancak Osmanlı ordusu için barış dönemi uzun sürmedi ve I. Dünya Harbi patlak verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılması yeni ihtiyaçlar doğurduğundan yeni tedbirler almak gerekmektedir. Bu tedbirlerden ilk etkilenen merkez Piyâde Endâht Mektebi olmuş, okul aslı amacından uzaklaşarak *İhtiyât Zabıt Mektebi* olarak hizmet vermeye başlamıştı. Bu sebeple Mehmed Arif Bey ve birçok diğer subay farklı birliklerde görevlendirilerek muharebelere katıldı. 16 Ağustos 1914'te 5. Tümen Erkân-ı Harbîye Reisi olan Mehmed Arif Bey Çanakkale Muharebeleri'ne 5. ve 11. Fırka Erkân-ı Harbîye Reisi olarak katıldı. 14 Eylül 1915'te binbaşı rütbesine yükselip 11. Tümen Erkân-ı Harbîye Reisi olarak görevlendirildi. 23 Nisan 1916'da 3.Ordu Erkân-ı Harbîyesi'ne, 13 Temmuz 1917'de 20. Kolordu Erkân-ı Harbîyesi'ne atandı. 1 Mart 1918'de kaimmakamlığa terfi eden Mehmed Arif Bey, Büyük Harb'te Çanakkale, Kafkas ve Suriye cephelerinde görev yaptı. Bu görevlerinde başarılarından dolayı Osmanlı ve Alman makamlarınca çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirildi (Eroğlu, 2014, s. 50-51, 61-62; Görgülü, 2014, s. 14, 92).

Büyük Harb'in yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde görevli Osmanlı subaylarının başkente dönmelerine sebep oldu. Mehmed Arif Bey İstanbul'a döndükten sonra 18 Nisan 1919'da Piyâde Endâht Mektebi Müdürlüğü'ne atandı. Bu vazifenin verilmesi sebebi bilinmemekle birlikte çok kısa sürede görev yeri değiştirilerek 16 Mayıs 1919'da Şark Orduları Menzil Müfettişliği Erkân-ı Harbîye Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a hareket eden heyete katıldı. Bu tarihten itibaren İstiklâl Harbi'nin hemen tüm aşamalarında görev alan Mehmed Arif Bey, 11. Fırka Kumandanı olarak Pozantı'nın işgalden kurtarılmasında ve Düzce İsyanı'nın bastırılmasında, I. ve II. Muharebeleri'nde önemli görevler üstlendi. 10 Ocak 1921'de Miralay rütbesine yükselen Mehmed Arif Bey, 3. Grup Kumandanı olarak Kütahya-Eskişehir muharebelerinde karargâhla yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle Başkumandanlık Kalemî'ne alındı. Muharebeler sırasında İnegöl civarındaki Mezit ormanlarında bulduğu bir yavru ayıyı sahiplenmesiyle kendisine "Ayıcı" lakabı verilmişti. Bu lakap onun bütün

meslekî kariyerinin önüne geçercesine “Mitralyöz” lakabını da unutturdu (ATASE, İH, 273/0/186, H. 17.04.1336; ATA-ZB, 1/0/54, 04.08.1919; 11/0/40, 12.04.1920; Mehmed Arif, 1340, s. 26; Tevetoğlu, 1987, s. 221; Karaot, 2013, s. 47; Gürsoy, 2014, s. 18).

İstiklâl Harbi’ndeki hizmetlerinden dolayı İstiklâl Madalyası’yla taltif edilen Ayıcı Arif Bey, zaferden sonra, Mustafa Kemal Paşa’nın da teşvikiyle siyasete atıldı ve 1923 seçimlerinde Eskişehir mebusu seçildi. Halk Fırkası’nın mensubu olarak aktif bir siyasetçi olan Ayıcı Arif, kısa süre sonra muhalefet saflarına katıldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın temsil ettiği muhalefet siyasi hayatın canlanmasına vesile olmuşken, Doğu’da patlak veren Şeyh Said İsyanı parti ile ilişkilendirildi. Uzun ömürlü olmayan muhalefet partisinin üyesi olarak Ayıcı Arif de muhalif kimliğiyle yaşamaya devam etti. Daha sonra ortaya çıkan İzmir Suikasti olayında yargılandı ve aldığı idam cezası 13 Temmuz 1926’da infaz edildi (BCA, 6/37/24, 15.04.1924; 7/43/9, 19.11.1925; 74/485/8, 11.11.1926; Karaot, 2013, s. 88-90).

Osmanlı ordusunun gelecek vadeden bir subayı olarak başladığı meslek hayatına, meslektaşlarından farklı bir yön çizerek önemli bir uzmanlık alanı ekleyen Ayıcı Arif Bey, bu yönüyle değil siyasi hayatındaki kırılmalarla anıldı. Siyasî tercihleri İstiklâl Savaşı’ndaki varlığının da önüne geçerek onu hayatına mal olan bir sona götürdü.

3. MİRALAY MEHMED ARİF BEY’İN UZMANLIK ALANINA DAİR ESERLERİ

Osmanlı ordusun geçirdiği değişimin açıkça izlenebileceği askerî literatür Osmanlı subaylarının hazırladığı tercüme ve telif eserlerle oluştu. Bu literatürün zenginleşmesine katkıda bulunan Osmanlı subayları, kendi alanlarında uzmanlaştıkça eserlerinin sayısı da arttı.

Askerî yeniliğin uygulayıcısı olarak yetişen subayların eserleri önceleri askerliğin temel meseleleri ve özellikle teorik konularda yoğunlaşırken, bilgi ve tecrübeleri arttıkça farklı konular da işlendi. Bu konular arasında ateşli silahlar önemli bir yer tutmaktaydı. Zira, orduyu son teknoloji ürünü silahlarla donatıyor olmak tek başına bir anlam ifade etmeyecekti. Bu silahların doğru ve etkili bir şekilde kullanımının öğrenilmesi ve öğretilmesi Osmanlı subayları arasında silah uzmanı bir grubun ortaya çıkmasını sağladı. Silah konusunda teorik bilginin yanında uygulamalı eğitime yönelik çalışmaların sayısındaki artış harp tecrübesi ve barış zamanında yapılan uygulamalı eğitimler sayesinde mümkün oldu. Tecrübelerini meslektaşlarıyla paylaşan silah uzmanı Osmanlı subaylarından bazıları satın alma ve muayene komisyonlarında yer alarak daha kritik görevler de üstlendi (Havşild, 1314; Muhiddin ve Faik, 1317; Subhi ve Naci, 1323; Ahmed Ali, 1328).

Günümüzde az bilinen bir yönüyle Mehmed Arif Bey, Osmanlı modernleşme sürecinin, meslekî uzmanlaşmaya etkisi bakımından, örnek isimlerinden biriydi. Harbîye’den mezun olduktan sonra seçtiği uzmanlık alanı Mehmed Arif Bey’i makineli tüfekler alanında teorik ve pratik bilgiyle donatırken, bu silahların doğru ve etkili bir şekilde kullanılması için yürütülen çalışmalarda adının ilk sırada yer almasını sağladı. Arif Mitralyöz veya Mitralyöz Arif olarak anılmaya başladığı askerî çevrelerde meslektaşlarından da uzmanlığıyla ayrılmaktaydı. Mehmed Arif Bey, bilgi ve tecrübesini meslektaşlarıyla paylaşmayı tercih ettiğinden kendisinden geride Osmanlı askerî literatürüne yaptığı önemli katkı kaldı. Makineli tüfeklerle ilgili olarak kaleme aldığı iki eserle kendi eğitim sürecini ve harp tecrübesini gelecek nesillere bıraktı (Karaot, 2013, s.15).

Mehmed Arif Bey’in her iki eseri de Osmanlı İmparatorluğu’nda makineli tüfek kullanımıyla ilgili önemli kaynaklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu eserlerin incelenmesi dönemin askerî anlayışını ve Osmanlı subaylarının meslekî kabiliyetlerini analiz etmek için de faydalı sonuçlar vermektedir.

3.1. Makineli Tüfenkler

Mehmed Arif Bey’in Almanya’da bulunduğu dönemde kaleme aldığı *Makineli Tüfenkler* adlı eseri 1327’de yayınlandı. Yazarın eğitimi ve uzmanlığı ile doğrudan ilgili bir yayın olan bu eser, Osmanlı askerî literatüründe makineli tüfeklere özel olarak hazırlanmış ilk eserdir (Mehmed Arif, 1328; ...)

Makineli Tüfenklerin Su’ret-i İsti’ mâline ve Usûl-i Tab’îyelerine Aiddir alt başlığıyla yayınlanan eserin yayıncısı, askerî yayınlarla tanınan, Tüccarzâde İbrahim Hilmî’nin Kitabhâne-i İslâm ve Askerî adlı

yayınevidir. Eser, yayınevinin Yeni Tab'ıye ve Seferiye Külliyyâtı adını verdiği serinin otuz birinci kitabı olarak yayınlamıştı. Kitabın kapağındaki ifadeye göre Mehmed Arif Bey o sırada "Almanya ordusunun Sekseninci Kusiliyer[Fuslier] Alayına Merbut Makineli Tüfenk Bölüğünde Müstahdem"di (Mehmed Arif, 1327; Ocak, 2003; Mete, 2022).

Bir giriş (mukaddime) ve 5 bölümden (fasıl) oluşan kitap doksan beş sayfa olup bu sayfalara ek olarak bir sayfalık *hatâ cedveli* bulunmaktadır. Yazar kitabın amacını izah ettiği giriş bölümünde Rus-Japon Harbi (1905) örneğinden yola çıkarak bu savaşta ünlenen makineli tüfeklerin dünya ordularında artan sayılarına dikkat çekmektedir. Makineli tüfeklerin kullanım alanındaki değişikliği vurgulayan yazar, bu silahların önceleri topçu silahı olarak değerlendirildiğini fakat Hiram Stevens Maxim'in (Maksim) tasarımıyla ortaya çıkan ve barut gazının gücüyle tam otomatik olarak çalışan yeni silahın bu algıyı değiştirdiğini belirtmektedir. Maksim'in yeni icadıyla Avrupa ordularında makineli tüfek sayılarının arttığını ve bu silahın artık bir piyade silahı olarak kullanılmaya başlandığını ifade eden yazar, Rus-Japon Harbi'nden itibaren birçok orduda makineli tüfek bölükleri teşkil edilerek silahların sayısının da artırıldığını belirtir (Mehmed Arif, 1327, s. 3-5).

Mehmed Arif Bey, Osmanlı ordusunda da artık bir piyade silahı olarak kullanılmaya başlanan makineli tüfeklerin doğru ve etkili kullanımı için hazırladığı kitabında bu silahların sağladığı stratejik avantajları da izah etmiştir. Şüphesiz yazarın hedef kitlesi meslektaşlarıdır. Yazarın Osmanlı subaylarının makineli tüfeklerle ilgili detaylı bilgi sahibi olmasının silahların doğru kullanılması için önemli bir şart olduğu fikrine sahip olduğu kitabın tüm bölümlerinde hissedilen bir vurgudur. Bu maksatla, eski tecrübeler, yeni icatlar ve mevcut silahların tamamına yer verilen kitapta oldukça detaylı teknik bilgiler bulunmaktadır. Yazar, verdiği teknik bilgileri, tablolar, krokiler ve şekillerle destekleyerek görsel açıdan da kitabını zenginleştirmiştir (Mehmed Arif, 1327, s. 19, 37, 52).

Kitabın makineli tüfeklerle ilgili verdiği bilgiler, bu silahların muharebelerde kullanılmasıyla ilgili detayları da kapsamaktadır. Yazarın, makineli tüfeklerin müdafaa ve taarruz esnasında nasıl konumlandırılıp kullanılacağını izah ettikten sonra, örnek olaylar (mes'eleler) üzerinden bazı çözümlemeler yaparak özellikle kurmay subayların ilgisini çekecek stratejik bilgiler verdiği görülmektedir. Teknik bilgilerle desteklenen detaylı örnek olaylar, yapılacak savaş hazırlıklarına önemli katkı sağlayacağından, Mehmed Arif Bey'in bu konuda özellikle hassas olduğu anlaşılmaktadır (Mehmed Arif, 1327, s. 87-90).

685

3.2. Balkan Harbinde Makineli Tüfenkler

"Makineli tüfenkler kendi piyadeleri için hakikî bir hâmi, düşman piyadelerine karşı ise bir cânîdir"

Mehmed Arif Bey'in Balkan Harbi'nde makineli tüfek kullanımıyla ilgili eseri oldukça teknik bir değerlendirmedir. Osmanlı ordusunun yaşadığı hezimetin sebeplerini kendi uzmanlığından yola çıkarak anlamaya çalışan yazar, uzman görüşünün kıymetli bir örneğini ortaya koymuştur. Eser, bu yönüyle, Balkan yenilgisini askerî açıdan ele alan dönemin eserlerinden de ayrılır (Karakoç&Mete, 2018).

Balkan Harbinde Makineli Tüfenkler adlı eseri yayınladığında Mümtâz Yüzbaşı Mehmed Arif Bey olarak Piyade Endâht Mektebi Makineli Tüfek Bölüğü Kumandanı olarak görev yapmaktaydı. 1329 tarihinde yayınlanan eser bir risale olarak da değerlendirilebilecek 60 sayfalık bir kitap olarak yayınlanmıştı. Yazarın ilk kitabının aksine bir yayınevi veya yayıncı aracılığıyla değil bizzat kendisi tarafından yayınlanan bu eser, Osmanlı ordusunun Balkan Harbi'ne katılan birliklerindeki makineli tüfek kullanımına odaklanmıştı. Kendisi de bu savaşa Numune Makineli Tüfek Bölüğü Kumandanı olarak katılan Mehmed Arif Bey, muharebelerde makineli tüfek kullanımı açısından gözlemlediği hata ve eksikleri vurgulayarak bu silahların önemine dikkat çekmek istemişti (Mehmed Arif, 1329).

Takdim, mukaddime veya ön söz bölümü bulunmayan kitap dört bölümden (1., 2., 3. Kısımlar ve 4. fasıl) meydana gelmektedir. Yazar giriş bölümü olarak da değerlendirilebilecek birimci bölümde makineli tüfeklerin savaşa katkısını Rus-Japon Harbi (1905) örneğiyle izah etmektedir. Bu savaşla birlikte makineli tüfeklerin bir piyade silahı olarak ünlendiğini ve Avrupa orduları başta olmak üzere birçok farklı orduda kullanıldıklarını belirtmektedir. Ancak bu girişten sonra asıl dikkat çekmek istediği

hususun tercih edilen makineli tüfek türleri ve bunların sistemleri olduğunu işaret eden yazar, makineli tüfeklerin “istikbâl silahı” olarak kabul edildiğinin altını çizmektedir. (Mehmed Arif, 1329, s. 4-5).

Mehmed Arif Bey eserinde Balkan Harbi’nde Osmanlı makineli tüfek kullanımını değerlendirmiş olsa da özellikle ilk iki bölümde bu silahların yeni piyade silahları olduğuna dikkat çekmekte, kabiliyetleri ve üstünlüklerinin iyi anlaşılmasının savaşların sonucunu doğrudan etkileyeceğini vurgulamıştır. Zaman zaman sitemli ifadeler de kullanan yazar, yüksek komuta kademesinin makineli tüfeklerin önemini doğru değerlendirememiş olmasının Balkan Harbi yenilgisinde önemli bir sebep olduğunu belirtmektedir. *“Ordu zâbitânımızın ve bilhassa umerâmızın kısm-ı â’zâmı, makineli tüfenkleri piyâde silâhı gibi telakkî etmezler, te’siri gibi menzillerinin de büyük olduğunu zan ederler daha doğrusu müşâbiheti olduğu için cebel toplarına benzetirlerdi”* ifadeleriyle altını çizdiği bu durum Osmanlı yenilgisinin komuta kademesinin kabullerine yönelik ince bir eleştiridir (Mehmed Arif, s. 7-8).

Mehmed Arif Bey’in Balkan Harbi tecrübesinden yola çıkarak detaylı makineli tüfek kullanımının bir şekilde izah ettiği ve sonuç olarak yetkililere de bir uyarı niteliği taşıyan eserin ilgili çevrelerde ne kadar etkili olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Osmanlı ordusunun I. Dünya Harbi’nde yoğun olarak kullandığı makineli tüfek bölüklerinin önemli katkıları olduğu ve Osmanlı tecrübesinin devredildiği Cumhuriyet ordusunda da makineli tüfek kullanımının geliştirilmesi için yoğun çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Osmanlı modernleşme süreci, askerî yeniliklerin uygulanmasıyla başladı. Bu sürecin devlet ve toplum hayatında birçok farklı sonucu olmakla birlikte temel değişim Osmanlı ordusunda yaşandı. Değişime öncülük eden genç subaylar Osmanlı aydın sınıfının da en önemli temsilcileriydi.

18. yüzyıldan itibaren kabul edilen Batı tarzı askerî yeniliklerin hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan uygulayıcılar Osmanlı askerî eğitim sisteminin modernize edilmesiyle yetiştirdi. Meslekî kariyerleri takip edilen modele göre şekillenen Osmanlı subayları, II. Abdülhamid dönemine kadar Fransız ekolüne göre, bu dönemden itibaren Prusya ekolüne göre yetiştirilmisti. Mekteb-i Harbîye-i Şahâne’ye atıfla 686 “mektebli” olarak adlandırılan genç subaylar aldıkları eğitim sayesinde daha önceki dönemlerden farklı olarak bilimsel bir askerlik algısına sahipti. Bu sayede, önceleri Avrupalı subayların rehberliğinde sürdürülen modernizasyon çalışmalarına zamanla, mektepli Osmanlı subayları da katıldı. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine damgasını vuran genç subaylar, meslekî ve teknik olarak kabiliyetli oldukları gibi yönetici sınıf içinde de ayrı bir yere sahip oldu. Birçoğu askerî kariyerlerine ek olarak birer siyasi figür olarak da etkili isimlerdi.

Mehmed Arif Bey, Osmanlı askerî modernleşme sürecinde yetişmiş, Prusya Ekolü’nün yönlendirdiği aşamalardan geçerek kıta hizmetine başlamış bir subaydı. Kurmaylığı kıtaya çıkışından çok sonra onaylanmış olmakla birlikte seçtiği uzmanlık alanı, kendisinin meslektaşları arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olmasını sağladı. Makineli tüfekler konusunda uzmanlaşan Mehmed Arif Bey, bu silahların Osmanlı ordusunda kullanımına rehberlik eden kritik görevlerde bulundu. Bilgi ve tecrübesini Osmanlı ve Alman ordularında geliştirme imkânı bulan Mehmed Arif Bey bir dönem “Mitralyöz Arif/Arif Mitralyöz” lakabıyla anıldı. Bu lakabı Osmanlı askerî çevrelerinde mitralyöz olarak bilinen makineli tüfekler konusundaki ayrıcalıklı yerinden kaynaklanmaktaydı.

Rus-Japon Harbi (1905) sırasında savaşa katkısıyla ünlenen makineli tüfekler, bu savaştan sonra artık birer piyade silahı olarak kabul edilmiş ve ordulardaki sayıları giderek artmıştı. Avrupa ordularından başlayarak tesis edilmeye başlanan Makineli Tüfek Bölükleri, Balkan Harbi öncesinde Osmanlı ordusu teşkilatında da yerini aldı. Bu silahlar konusunda en donanımlı subay olan Mehmed Arif Bey, Balkan Harbi’ne Numune Makineli Tüfenk Bölüğü Kumandanı olarak katılarak sahip olduğu teorik bilgiye harp tecrübesi de eklemiş oldu. Dönemin teamüllerine uygun olarak askerî kariyerinde kazandığı bilgi ve tecrübeyi meslektaşlarıyla paylaşmayı seçen Mehmed Arif Bey, makineli tüfekler hakkında iki önemli eser kaleme aldı. II. Abdülhamid döneminde temeli atılan Osmanlı askerî literatüründe güzide bir yere sahip olan bu eserler, Osmanlı döneminde makineli tüfeklere özel olarak hazırlanmış bir kitap ve bir kitapçığı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son savaşında yaşanan mağlubiyet devletin sonunu getirirken, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki genç subaylar, İstiklâl Harbi'ni başarıyla sürdürdü ve yeni Türk Devleti'nin kurulmasını sağladı. İstiklâl Harbi sırasında Miralay rütbesine yükselen Mehmed Arif Bey, bu savaş sırasında Ayıcı Arif lakabını almış ve ölümüne kadar böyle anılmıştı. Ayıcı Arif lakabı Miralay Mehmed Arif Bey'in meslekî uzmanlığını gölgelerken, siyasi tercihleri onu hazin bir sona sürükledi.

Siyasi kariyeri ve hayatı hazin bir olayla son bulsa da Miralay Mehmed Arif Bey'in meslekî kariyeri ve uzmanlığı, Osmanlı modernleşme sürecinin izlenebileceği ve bu sürecin teknik sonuçlarının değerlendirilebileceği önemli bir örnektir. Osmanlı subaylarının seçtikleri benzer uzmanlıkların incelenmesi araştırmacılar açısından verimli birer alan olmakla birlikte, kabul edilmiş kalıpların dışına çıkan araştırma alanları da doğuracaktır.

5. KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

HR. SYS., 09.12.1870.

M.Bİ., 80/60, 82/175, H. 18.11.1298; H 29.12.1298; 127/11, H. 06.11.1300.

Y.PRK.ASK., 21/28, H 08.02.1301; 33/38, H. 06.10.1303.

Y.MTV., 16/15, H. 12.01.1302; 22/102, H. 23.11.1303; 230/178, H. 29.02.1320; 258/166, H. 20.01.1322.

Y.PRK. SGE., 3/8, H. 17.09.1305.

Y.PRK.MYD., 1/46, H. 14.03.1297.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 6/37/24, 15.04.1924; 7/43/9, 19.11.1925; 74/485/8, 11.11.1926.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Merkezi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İH, 273/0/186, H. 17.04.1336.

ATA-ZB, 1/0/54, 04.08.1919; 11/0/40, 12.04.1920.

Araştırma ve İncelemeler

Agoston, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*. (Akad, T. Çev.). Kitap Yayınevi. İstanbul.

Agoston, G. (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. (Şakul, K. Yay.Haz.). İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Ahmed Ali. (1328). *Piyâde Efrâd Dersleri No.3 Küçük Çaplı Mavzer Tüfengi ve Usûl-i Tathîr*. Mekteb-i Harbîye Matba'ası. İstanbul.

Alkan N. (2006), II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (43): 135-165.

Ateş, B. (2022). Profesyonel Askerî Eğitim ve Türkiye'nin Model Arayışı. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 32(2): 407-442.

Bayar, M. H., (2009). *Askeri Okulların Tarihçeleri*. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları. İstanbul.

Efe, İ. (2021). II. Meşrutiyet Döneminde Topçu Sınıfında Müfettişlik Teşkilatı Çerçevesinde Islah ve Yapılandırma Faaliyetleri. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(52): 3021-3031.

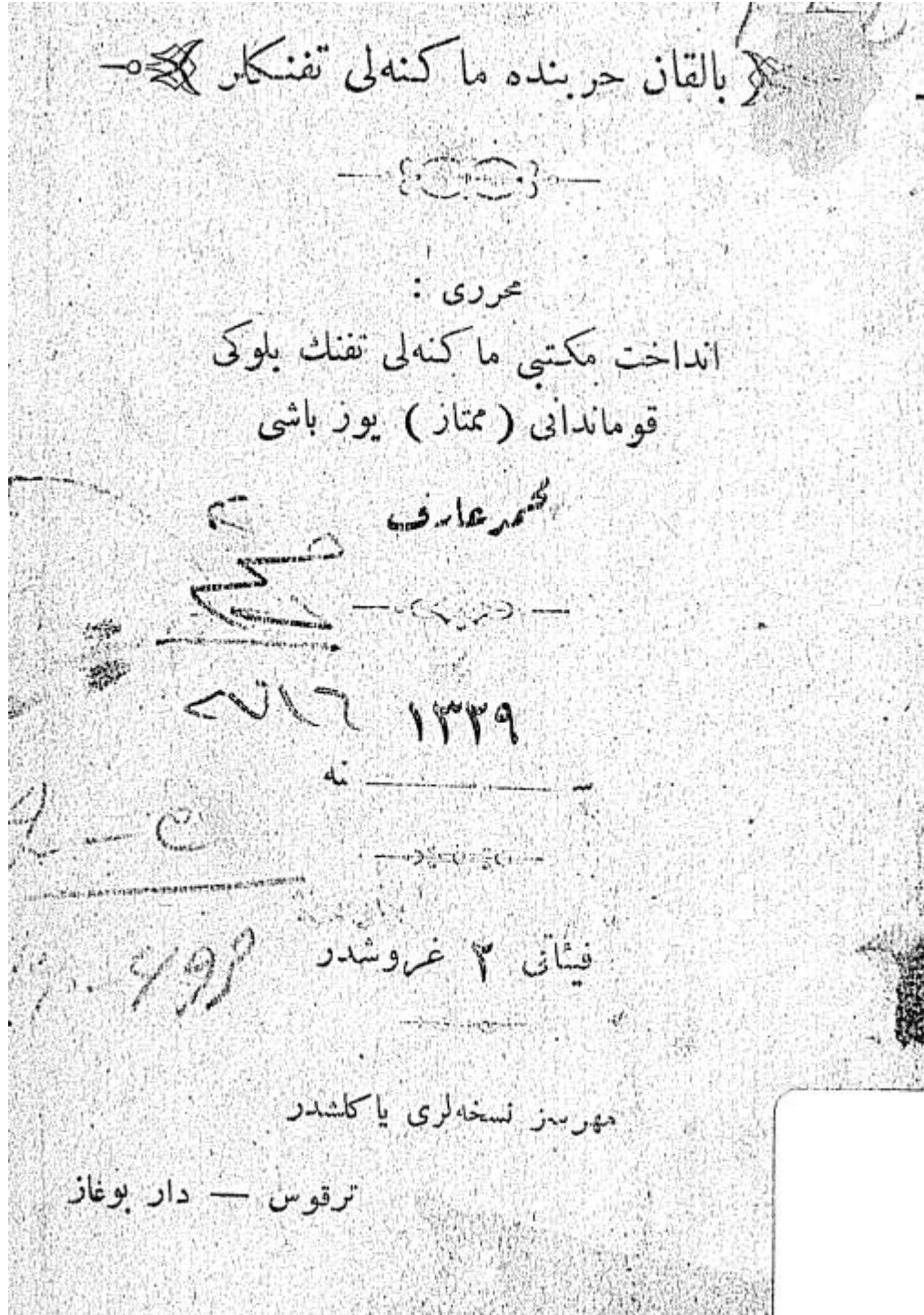
- Erickson, E.J. (2013). *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*. İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Görgülü, İ. (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Havşild. (1314). *Alman Usûl-i Harbine Dâir Amelî Misâller*. (Vahid, Müt.). Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebîye Matba'ası. Dersa'adet.
- Karabekir, K. (2020) *Büyük Hesaplaşma İzmir Suikastı*. Truva Yayınları. İstanbul.
- Karabekir, K. (2021). *Türk Ordusunda Almanlar*. Truva Yayınları. İstanbul.
- Karakoç, E. & Mete, A.S. (2018). Osmanlı Ordusunda Makineli Tüfekler ve Balkan Savaşı Tecrübesi. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(38): 90-102.
- Karaot, Ö.F. (2013). *Miralay Mehmed Arif Bey (1882-1926)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.
- Kış, S. (2017). *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*. Palet Yayınları. Konya.
- Kurşun Tükenmez, Ö. (2023). Modernization Efforts of Prussia and the Ottoman Empire in Army and Military Education and the Impact of Prussia on Ottoman Military Education. *Selçuk Türkiyat*, (60): 97-132.
- Mahmud Şevket. (1301). *Fenn-i Esliha*. Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-yi Şahane Matba'ası.
- Mahmud Şevket. (1308). *Mükerrer Ateşli Tüfenkler*. Karabet Matba'ası. Dersa'adet.
- Mahmud Şevket. (1311). *Küçük Çaplı Mavzer Tüfenkleri*. Matba'a-i Osmaniye. İstanbul.
- Mehmed Arif. (1327). *Makineli Tüfenkler*. İstanbul
- Mehmed Arif. (1329). *Balkan Harbinde Makineli Tüfenkler*. Terkos-Darboğaz.
- Mehmed Arif. (1340). *Anadolu İnkılabı Mücâhedât-ı Millîye Hatıratı (1339-1345)*. İkdâm Matba'ası. İstanbul.
- Mehmed Esad. (1310). *Mir'at-ı Mekteb-i Harbîye*. Şirket-i Mürettebîye Matba'ası. İstanbul.
- Mete, A. S. (2022). Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin Osmanlı Askerî Literatürüne Katkısı. *Journal of Turkish Research Institute*, (74): 371-381. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.4601>
- Moreau, O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen'in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. (Ergüden, I. Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Muhîddin ve Fâik. (1317). *Muhterât-ı Cedîdeden 7,63 Milimetre Çapında Paket Hazneli Mavzer Mesleğinde Kendi Kendine İşler Ser'i Ateşli Osmanlı Mavzer Tabancası*. Tophâne Mektebi Matba'ası. İstanbul.
- Ocak, B. (2003). *Bir Yayıncının Portresi Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan*. Müteferrika Yayınları. İstanbul.
- Ölmez, A. (2017). *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*. İz Yayıncılık. İstanbul.
- Özoğlu, H. (2016). *Cumhuriyet'in Kuruluş Savaşları 150'likler, Tahrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*. (Bilgin, Z. Çev.). Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Subhi ve Naci. (1323). *Rehber-i Renn-i Esliha*. Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne Matba'ası. Dersa'adet.
- Taşkaya, R. (2016). *Osmanlı Ordusu'nda Makineli Tüfek Kullanımına Geçiş (1908-1918)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul.

Yeşil, F. (2016). *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

۲۴۰۴۶
 ماکنه لی تفنیک لک صورت استعمالی و طرز تعیبه لرینه عائددر.
 مؤانی :
 آلمانیا اردوسنک سکساتنجی قوز بیلیر آلاینه مربوط ماکنه لی
 تفنیک بلوکنده مستخدم ممتاز یوز باشیلرندن
 محمد عارف
 طابع و نائیری

 کتابخانه اسلام و عسکری - تجار زاده ابراهیم حامی
 ۴۶ باب عالی جاده سی ۴۶
 ۱۳۲۷
 « مطبعه خبریه » و شرکاسی

EK 2 – Mehmed Arif Bey'in Balkan Harbi'nde Makineli Tüfenkler Adlı Eseri

LOOKING AT AGING IN PLACE FROM A GEOGRAPHICAL GERONTOLOGY PERSPECTIVE

YERİNDE YAŞLANMAYA COĞRAFİ GERONTOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN BAKMAK

Necibe Nur ALAYDIN

Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya, ORCID ID: 0000-0002-1375-9046.

Özet

Yaşlı nüfusun her geçen gün toplum içindeki sayı ve oranlarının artıyor olması, onların değişen ihtiyaçlarıyla ilgili yapılması gerekenleri gündeme taşımaktadır. Bu gündem maddeleri çeşitlilik arz etmekle birlikte genellikle yaşlı birey ile kamu yararını gözeten başlıkları kapsamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri ise, yerinde yaşlanmadır. Bireyin kendi evi ve tanıdığı çevrede yaşamını devam ettirmesi olarak bilinen yerinde yaşlanma, son yıllarda gerek politika yapıcıların gerekse akademik çevrenin üzerinde durduğu bir konudur. Yerinde yaşlanma sayesinde yaşlı bireyler daha bağımsız hareket edebilmekte ve bilişsel anlamda iyilik hali hissetmektedirler. Ayrıca yerinde yaşlanma, yaşlı bireylerin mümkün olduğunca kendi evlerinde kalmalarını desteklediği için yaşlıları kuruma yerleştirme düşüncesinden de uzaktır. Yerinde yaşlanmayla ilgili çalışmalara sosyoloji, sağlık, mimarlık gibi farklı disiplin alanlarında rastlanmakta, keza beşerî coğrafyacıların da bu konuya ilgilerinin olduğu görülmektedir. Beşerî coğrafyacılar bir yandan yaşlanma ve yer arasındaki ilişkilerin teorik halini kavramsallaştırırken bir yandan da yerinde yaşlanma için destekleyici uygulamaları ele almaktadırlar. Ayrıca mekânı salt felsefi yaklaşımlarla incelemedikleri gibi yaşlıları da homojen bir grup olarak kabul etmemektedirler. Coğrafi gerontolojiye göre; yaşlıların mekân, mekânın da yaşlılar üzerinde etkileri vardır. Yaşlı insanlarla yer arasındaki ilişkileri inceleyen coğrafi gerontoloji, bireylerin yaşlarının ilerlemesiyle yaşadıkları mekâna daha fazla aidiyet duyduklarını ve mekânın onlar için sembolik anlamlar taşıdığını vurgulamaktadır.

691

Anahtar Kelimeler: Yerinde Yaşlanma, Beşerî Coğrafya, Coğrafi Gerontoloji.

Abstract

The increasing number and proportion of the elderly population in society brings to the agenda what needs to be done regarding their changing needs. These agenda items are diverse but generally cover topics that serve the interests of the elderly and the public. One of the issues that needs to be emphasized here is aging in place. Aging in place, known as the individual continuing his or her life in his or her own home and familiar surroundings, is a topic that has been emphasized by both policy makers and the academic community in recent years. Thanks to aging in place, older individuals can act more independently and feel a sense of cognitive well-being. In addition, aging in place is far from the idea of placing the elderly in institutions, as it supports older individuals to remain in their own homes as much as possible. Studies on aging in place can be found in different disciplines such as sociology, health, and architecture, and it is also seen that human geographers are interested in this subject. While human geographers conceptualize the theoretical relationships between aging and place, they also address supportive practices for aging in place. In addition, they do not examine space with purely philosophical approaches and do not accept the elderly as a homogeneous group. According to geographical gerontology, the elderly have an effect on space and space has an effect on the elderly. Geographic gerontology, which examines the relationships between older people and places, emphasizes that as individuals age, they feel more attached to the place they live in and that places carry symbolic meanings for them.

Keywords: Aging in Place, Human Geography, Geographic Gerontology.

**EXILE PRACTICES DURING THE MAMLUK PERIOD: FROM REBELS TO
CONSPIRATORS, FROM MORAL CRIMES TO POLITICAL STRATEGIES**
**MEMLÜKLER DÖNEMİNDE SÜRGÜN UYGULAMALARI: İSYANCILARDAN
KOMPLOCULARA, AHLAKİ SUÇLARDAN SİYASİ STRATEJİLERE**

Mehmet Emin ESER

Dr, Milli Eğitim Müdürlüğü, Tarih, Dinler Tarihi, İslam Tarihi, 0000-0001-6882-272X

Özet

Memlûkler dönemi (1250–1517), iç siyaset ve iktidar mücadelelerinin yoğun biçimde yaşandığı bir tarihsel süreçtir. Bu dönemde sultanların otoritesini koruma, rakiplerini etkisizleştirme ve iç istikrarı sağlama arayışı, yönetim biçimi üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu bağlamda uygulanan en dikkat çekici yöntemlerden biri de sürgün politikalarıdır. Sürgün, yalnızca suçluları cezalandırmak amacıyla değil; isyanları bastırmak, komploları önlemek ve saray içi güç dengelerini kontrol altında tutmak için de kullanılan stratejik bir araç olmuştur. Memlûk yönetimi, özellikle siyasi rakipler, taht kavgalarına karışan emirler, isyancılar ve toplum düzenini tehdit eden bazı figürleri sürgün ederek iktidar üzerindeki tehditleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Sürgün edilen kişiler genellikle nüfuz alanlarından uzaklaştırılmış; kimi zaman çöllere, uzak kasabalara ya da başka bir Memlûk eyaletine gönderilmiştir. Böylece hem potansiyel tehdit ortadan kaldırılmış hem de örnek oluşturularak otorite güçlendirilmiştir. Sürgün kararları her zaman sadece devlet güvenliği odaklı olmamış; zaman zaman kişisel çıkarlar, klik çatışmaları ve saray entrikaları da bu süreçte etkili olmuştur. Özellikle bazı emirlerin veya yüksek rütbeli kişilerin, sultanla ya da güçlü vezirlerle yaşadıkları gerilimler sonucunda sürgün edildiği görülmektedir. Bu yönüyle sürgün, hem bir ceza hem de siyasi bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca sürgün edilen bazı kişilerin, dönemin siyasi koşullarının değişmesiyle affedildiği ya da geri çağırıldığı da bilinmektedir. Bu durum, Memlûkler döneminde sürgünün hem baskı hem de uzlaşma aracı olarak iki yönlü işlev gördüğünü göstermektedir. Sonuç olarak, Memlûkler dönemindeki sürgün uygulamaları, sadece bireysel yaptırımlardan ibaret değildir. Aynı zamanda dönemin siyasi yapısını, iktidar ilişkilerini ve yönetim anlayışını anlamak açısından önemli bir analiz alanı sunmaktadır. Sürgünler, Memlûklerin merkezi otoriteyi sağlamada nasıl stratejik adımlar attığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir yönetim pratiği olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Sultan, Emîr, Sürgün, Hapis.

Abstract

The Mamluk period (1250–1517) was a historical era marked by intense internal political struggles and power contests. During this time, the sultans' efforts to maintain authority, eliminate rivals, and ensure internal stability had a direct impact on their methods of governance. One of the most striking methods employed in this context was the policy of exile. Exile was not solely a means of punishing criminals but also served as a strategic tool to suppress rebellions, prevent conspiracies, and control the balance of power within the palace. The Mamluk administration frequently exiled political rivals, emirs involved in succession disputes, rebels, and figures deemed a threat to public order. These individuals were often removed from their spheres of influence and sent to remote deserts, distant towns, or other Mamluk provinces. In doing so, the regime not only neutralized potential threats but also reinforced its authority by setting a strong example. Exile decisions were not always solely driven by concerns for state security. Personal interests, factional conflicts, and court intrigues also played significant roles in influencing such outcomes. Notably, some high-ranking individuals were exiled as a result of tensions with the sultan or powerful viziers. Thus, exile functioned both as a punitive measure and as a political instrument. Moreover, it is known that some exiled individuals were later pardoned or recalled due to shifts in the political climate. This illustrates that exile in the Mamluk period served as both a mechanism of

suppression and a tool of negotiation or reconciliation. In conclusion, exile practices during the Mamluk era were not limited to individual punishments. They also offer a critical lens through which the political structure, power dynamics, and governance strategies of the period can be understood. These practices demonstrate how the Mamluk state took calculated steps to consolidate central authority, making exile a significant aspect of their administrative and political approach.

Keywords: Mamluks, Sultan, Emir, Exile, Imprisonment.

1. GİRİŞ

Memlûkler dönemi (1250–1517), iç ve dış siyasetle şekillenen karmaşık bir güç dinamiğine sahipti. Buna bağlı olarak, siyasî istikrarsızlıkların, taht mücadelelerinin ve saray entrikalarının sıkça yaşandığı karmaşık bir dönemi ifade eder. Memlûk sultanları, genellikle askeri yetenekleriyle öne çıkan köle kökenli bireylerden oluştuğundan, yönetimde istikrar sağlamak ve otoritelerini korumak adına olağanüstü çabalar göstermek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, iç siyasette yaşanan krizlerin ve güç mücadelelerinin yönetimi, Memlûkler açısından büyük önem taşımış ve bu süreçte sürgün uygulamaları, başvurulan en etkili yöntemlerden biri hâline gelmiştir.

Sürgün, bu dönemde yalnızca klasik anlamda bir ceza biçimi olarak değil; aynı zamanda bir siyasî araç, stratejik manevra ve devlet güvenliği politikası olarak da kullanılmıştır. Sultana karşı tehdit oluşturan her türlü kişi ya da grup – ister isyancı bir emir, ister saray içi bir komplocu ya da toplum düzenini tehdit eden bir figür olsun – sürgün edilerek etkisiz hâle getirilmiştir. Bu tür uygulamalar, devletin merkezî otoritesinin güçlendirilmesi, iç huzurun sağlanması ve potansiyel tehditlerin bertaraf edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Memlûkler dönemindeki sürgün politikalarının ardında yalnızca siyasî değil, aynı zamanda ahlakî ve sosyal gerekçeler de bulunmaktaydı. Ahlakî yozlaşma, kamu düzenini tehdit eden davranışlar, sultanın ya da yönetici sınıfın meşruiyetini zedeleyen eylemler de sürgün kararlarına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle sürgün, sadece suçlunun cezalandırılması değil, aynı zamanda toplumun geri kalanına bir uyarı niteliği taşımıştır. Bu çalışma, Memlûkler döneminde uygulanan sürgün politikalarının arka planını inceleyerek, bu uygulamaların hem bireysel hem de devlet düzeyinde ne tür sonuçlar doğurduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sürgünlerin kimlere, neden ve nasıl uygulandığı; bu kişilerin daha sonra geri çağrılıp çağrılmadığı ya da affedilip edilmediği gibi sorular üzerinden dönemin siyasal yapısına dair kapsamlı bir analiz sunulacaktır. Ayrıca bu uygulamaların, Memlûk yönetim anlayışının ve güç dengesinin nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları barındırdığı gösterilecektir.

1.1. Memlûkler Döneminde Sürgün Uygulamaları

Memlûkler dönemi, siyasal yapının sürekli değişime uğradığı, iktidar ilişkilerinin kırılmanlaştığı ve merkezi otoritenin sürekliliğini sağlamak adına çeşitli baskı ve denetim araçlarının kullanıldığı bir süreçtir. Bu dönemde yaşanan yoğun siyasal mücadeleler, taht kavgaları ve hizip savaşları, yalnızca devletin üst kademelerinde değil, idarî ve hukukî yapının her düzeyinde ciddi sarsıntılara neden olmuştur. Söz konusu ortamda, iktidar mücadelesinin bir aracı olarak sürgün cezaları, hem bireysel hem de kurumsal anlamda ciddi sonuçlar doğurmuştur (Mufid ez-Zeydî, 2009: s. 208; Eser, 2024: s. 249-250). Kaynakların belirttiğine göre, sürgün cezasına çarptırılanlar arasında yalnızca halifeler, sultanlar ve şehzadeler gibi en üst düzey siyasî figürler değil; aynı zamanda Memlûk emirleri, kadılar, bürokratlar da yer almaktadır (İbn Hacer, 1969: s. 197; İbn Tağrîberdî, 1990: 1/164; Enes, 2021: s. 3113). Hatta Memlûkler'in yönetiminde görev alan bazı gayrimüslimler de zaman zaman sürgün cezalarına çarptırılmıştır. Bu geniş yelpazede uygulanan sürgün cezaları, dönemin devlet aygıtının sadece Müslüman unsurları değil, yönetimde görev alan gayrimüslimleri de kapsayan çok etnikli ve çok dinli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, önemli ve stratejik mevkilerdeki kişilerin, çeşitli sebeplerle görevden alınarak hapis cezası ya da ölüm gibi sert cezalarla karşı karşıya kalabileceğini göstermektedir. Zaman zaman bu kişiler, doğrudan cezalandırılmak yerine izole edilerek uzak bölgelere sürgün edilmişlerdir (Keleş, 2018: s. 165; Eser, 2023: s. 104). Dolayısıyla Memlûkler döneminde devletin iç dengelerini sağlamak ve yönetim gücünü pekiştirmek amacıyla dönem dönem sürgün cezası uygulanmıştır (Tel, 2021: s. 107).

Sürgün uygulaması, Memlûkler döneminde yalnızca bireyi fiziki olarak merkezden uzaklaştırma amacı gütmekle kalmayıp, aynı zamanda bir tür politik izolasyon ve itibarsızlaştırma mekanizması olarak da işlev görmüştür. Dolayısıyla sürgün, tek boyutlu bir ceza türü olmaktan ziyade, çok katmanlı ve çoğu zaman diğer ceza yöntemleriyle iç içe geçen bir denetim stratejisidir. Bu bağlamda sürgün sadece bir kişinin ülke dışına çıkarılması anlamına gelmekle kalmaz (Makrîzî, 1997: 5/303; Sehâvî, ty: 10/270; İbn İyâs, 1983: 3/6); kimi zaman bu uygulama, özgürlüğün kısıtlanması ya da hapis cezasıyla iç içe geçerek daha geniş bir cezai çerçeveye oturur. Örneğin, birçok kaynakta rastlanan "kalesine hapsedildi" ifadesi, sürgünün sadece coğrafî bir uzaklaştırma değil, aynı zamanda bireyin sosyal ve siyasal alandan yalıtılması anlamını da taşımaktadır (Makrîzî, 1997: 5/52; Enes, 2021: s. 3114).

Bu bağlamda, sürgün kimi zaman hapisle iç içe geçmiş, bireyin özgürlüğünün sınırlandığı bir cezai rejime dönüşmüştür. Bu durum, yalnızca muhalifleri bertaraf etmekle kalmayıp, aynı zamanda devletin iç dengesini koruma ve yönetim gücünü tahkim etme amacına da hizmet etmiştir (Tel, 2021: s. 107). Sürgün edilen kişilerin profiline bakıldığında, cezalandırma uygulamalarının yalnızca bireysel hatalardan değil, aynı zamanda siyasal denge oyunlarından ve hizipsel çatışmalardan da beslendiği anlaşılmaktadır (Keleş, 2018: s. 165; Eser, 2023: s. 104; Eser, 2024: s. 249-250). Bu nedenle Memlûkler döneminde sürgün, hem bir ceza türü hem de bir yönetim stratejisi olarak değerlendirilmelidir.

Memlûkler döneminde sürgün, tekil ve rastlantısal bir ceza pratiği olmaktan çıkarak, belirli kategorilere ayrılmış sistematik bir uygulama haline gelmiştir. Bu sınıflandırma, hem sürgün edilen kişinin toplumsal konumu hem de oluşturduğu tehdit düzeyi gözetilerek şekillenmiştir. En ağır ve sert biçim, “Hapisle Sürgün” olarak tanımlanabilecek uygulamadır. Bu yöntemle, kişi yalnızca fiziki olarak memleketinden uzaklaştırılmakla kalmaz, aynı zamanda bir kaleye hapsedilerek mutlak bir tecride tabi tutulur. Bu tür uygulamalar, özellikle devlet güvenliğini tehdit ettiği düşünülen yüksek rütbeli askeri veya siyasi figürlere karşı tercih edilmiştir. Dolayısıyla bu sürgün türü, yalnızca cezalandırma değil, aynı zamanda merkezî otoritenin gücünü pekiştirme ve potansiyel muhalifleri kontrol altında tutma amacı taşır (Enes, 2021: s. 3114).

Bunun yanında daha ölçülü bir yaptırım olarak uygulanan “Sınırlı Hareketle Sürgün” modeli, kişinin tamamen hapsedilmesini gerektirmeden, belirli sınırlandırmalar dâhilinde sosyal hayattan izole edilmesini hedefler. Bu tür sürgünlerde şahıs, çoğunlukla ikamet ettiği evde kalmaya zorlanır; yalnızca Cuma, bayram veya özel ibadet günlerinde dışarı çıkmasına izin verilir (İbn Tağrıberdî, ty: 16/376; Sehâvî, ty: 3/201; Abdulbasit el-Malafî, 2002: 6/297; İbn İyâs, 1983: 2/469). Bununla birlikte temel ihtiyaçlarını karşılaması için asgari düzeyde hareket serbestliği tanınır (İbn Tağrıberdî, 1988: 5/269; Sehâvî, ty: 3/66). Bu uygulama, tam bir ceza olmaktan çok, bireyin toplumsal etkisini kırmak, destek ağlarını zayıflatmak ve olası siyasi nüfuzunu sınırlandırmak gibi stratejik hedeflere yöneliktir.

Daha hafif bir sürgün formu olan “Şehir Sınırları İçinde Hareket Özgürlüğü”, kişinin belirli bir şehir içinde (Makrîzî, 1997: 7/437; İbn Tağrıberdî, 1988: 5/269) serbestçe dolaşmasına izin verirken, şehir dışına çıkmasını yasaklar (Makrîzî, 2002: 1/468; İbn Tağrıberdî, ty: 16/376). Bu yöntem çoğu zaman, doğrudan tehdit unsuru olarak görülmeyen fakat devletin dikkatini çeken şahsiyetler üzerinde bir tür gözetim ve denetim sağlamak amacıyla uygulanmıştır. Bu bağlamda, şehir içi sürgün, cezalandırmaktan çok, bireyi sistematik olarak kontrol altında tutmaya dönük bir yönetsel önlem niteliği taşır.

Son olarak, Memlûkler döneminde en yaygın biçimde karşılaşılan ve klasik anlamda sürgünle özdeşleştirilen “Sınır Dışı Edilme” uygulaması, özellikle politik nüfuzu yüksek olan emir, vezir ya da diğer önemli figürlere yönelik bir yaptırım türüdür. Bu uygulama kapsamında birey, başkent Kahire’den uzaklaştırılır ve çoğunlukla Mısır dışındaki uzak, stratejik olarak etkisiz bölgelerde ikamete mecbur bırakılır. Bu yöntem, genellikle sultana karşı muhalefet potansiyeli taşıyan ya da saray içi güç dengelerini tehdit eden kişilere karşı uygulanmıştır (İbn Tağrıberdî, 1988: 6/67; İbn Tağrıberdî, ty: 9/62-63,89 ve 11/194). Bu sürgün biçimi, sürgün edilen kişinin hem fizikî hem de sembolik varlığının merkezî güç alanından çıkarılması, dönemin siyasal iktidar yapısı açısından oldukça önemli bir denge politikasıdır. Böylelikle sürgün, yalnızca bir ceza değil; iktidarın sürekliliğini sağlayan çok boyutlu bir siyasal araç haline gelmiştir.

Memlûkler döneminde sürgün cezasının icrası, tek tip ve standart bir uygulamadan ziyade, bireyin toplumsal konumu, görevde bulunduğu makam ve işlediği fiilin niteliğine göre çeşitlilik arz eden bir yapıya sahiptir. Özellikle yüksek rütbeli devlet adamları, emirler, kadılar veya halifeler gibi elit zümreye mensup kişiler hakkında verilen sürgün kararları, onların statüsüne uygun biçimde, daha “saygın” ve görece hafif koşullarla icra edilmiştir. Buna karşılık, toplumun alt kademelerinde yer alan bireyler ya da yönetici elit arasında ancak sınırlı nüfuza sahip olan şahıslar veya işlediği suçun büyüklüğü anlaşılan kimseler için sürgün süreci daha sert ve aşağılayıcı koşullarda uygulanabilmiştir (Enes, 2021: s. 3116). Bu farklılıklar, Memlûk yönetiminin cezalandırma uygulamalarında yalnızca baskıcı yöntemlere başvurmadığını, aynı zamanda duruma göre stratejik ve sınıfsal bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Nitekim sürgün kararları, çoğu zaman doğrudan siyasal tehdit algısıyla bağlantılı olarak verilmiş; iktidar dengelerini koruma amacı güdülmüştür. Bununla birlikte, Memlûkler döneminde yalnızca siyasî gerekçelerle değil, ilerleyen bölümlerde değinileceği üzere, dinî, sosyal ve idarî nitelikli çeşitli sebeplerle de sürgün cezasına başvurulduğu görülmektedir.

1.2.Sultan’a Karşı İsyanlar ve Komplo Planları

Memlûkler döneminde sürgün uygulamaları, özellikle sultan otoritesine yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi amacıyla sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde sürgün edilen Memlûklerin büyük bir kısmı, doğrudan ya da dolaylı olarak isyan, komplo, entrika, şikâyet ya da hükümet karşıtı faaliyetlerde bulundukları iddiasıyla cezalandırılmıştır. Örneğin, 781/1379 yılında Sultan ez-Zahir Berkuk’a suikast planladıkları gerekçesiyle bazı Memlûklerin Kus, İskenderiye ve Dimaşk’a sürgün edildiği bilinmektedir (Tel, 2021: s. 101). Aynı şekilde, Sultan Berkuk’a suikast girişiminde bulunanlar arasında yer alan iki onbaşı da dâhil olmak üzere bazı Memlûklerin cezalandırıldığı aktarılmaktadır (Makrîzî, 1997: 5/139).

Bu süreç, yalnızca bireysel suikast girişimlerini değil, aynı zamanda daha büyük çaplı isyan teşebbüslerini de kapsamaktadır. Nitekim 842/1438 yılında Halep’te isyan eden Emîr Sudun’un Kudüs’e sürgünü (İbn İyâs, 1983: 2/200). ya da 831/1428 yılında Sultan’a karşı ayaklanma planladığı iddia edilen Emîr Azbek el-Muhammedi’nin yine Kudüs’e sürgün edilmesi, sultanlık karşıtı hareketlerin nasıl cezalandırıldığını gözler önüne sermektedir (İbn İyâs, 1983: 2/200; 2/121). Ayrıca Şam ve Kus gibi önemli merkezlere sürgün edilen diğer Memlûk grupları da bu bağlamda değerlendirilebilir (İbn Tağrıberdî, ty: 14/321). Sürgün uygulamaları sadece fiilî isyan ve suikast girişimlerine değil, aynı zamanda sultanlık otoritesine gölge düşürecek potansiyel tehditlere karşı da bir önlem olarak kullanılmıştır. Örneğin, Şaban’ın tahta çıkışını engelledikleri gerekçesiyle Safed’e sürülen Ahmed Şad eş-Şerab Hanah ve kardeşleri, Emîr Hac al-Malik ve Kamari el-İstidar gibi şahsiyetler, bu türden bir siyasî tasfiyeye örnek teşkil etmektedir (Makrîzî, 1997: 4/8). Bu durum, Memlûkler döneminde iç siyasetin ne kadar karmaşık ve çalkantılı olduğunu ve sürgünlerin, sultanın gücünü pekiştirmek ve devletin iç dengelerini sağlamak için kullanılan bir yöntem olduğunu gösteriyor.

Ayrıca, ihbar mekanizmasının bu süreçte etkili bir rol oynadığı da görülmektedir. 727/1326 yılında Kudüs’e sürülen Bahaeddin Aslem ve kardeşi Seyfeddin Karamcı’nın, Kıpçak Memlûkları ile birlikte Sultan’a saldırı planladıkları yönündeki ihbar üzerine başka bölgelere sürgün edilmeleri bu duruma örnek teşkil eder (Makrîzî, 1997: 3/97). Benzer şekilde, 735/1334 yılında şikâyetler üzerine cezalandırılan Emîr Tayboğa el-Kasımı ve kölesi ile sürgün edilmiştir (Makrîzî, 1997: 3/190). Ayrıca, 736/1335’te İskenderiye’ye sürgün edilen İbn Hilal ed-Devle ve Nâsirüddin Muhammed b. el-Mahsuni’nin durumları, sultanın otoritesine yönelik tehditlerin yalnızca fiilî hareketlerle değil, sözlü şikâyet ve ihbarlarla da bastırıldığını göstermektedir (Makrîzî, 1997: 3/197). Benzer şekilde, Umeyr ve babası da aynı suçlamalar nedeniyle Gazze’ye sürgün edilmiştir (Makrîzî, 1997: 3/190). Bu bağlamda Memlûkler döneminde sürgün uygulamaları, yalnızca bireysel cezalandırma biçimi olmaktan öte, sultanın meşruiyetini ve otoritesini koruma amacına hizmet eden siyasî bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.Emîrlar Arasındaki Çatışmalar

Memlûkler döneminde sürgün uygulamaları, yalnızca sultana yönelik tehditlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda emîrlar arasındaki iktidar mücadelelerinde de sıkça başvurulmuş bir siyasî araç olmuştur.

Özellikle el-Eşref Şaban devrinde, Emîr Taştumur ile Berkuk'un müttefikî Emîr Hur arasındaki rekabet ciddi çatışmalara yol açmış ve bu durum sürgün kararlarını tetiklemiştir. Berkuk'un, Taştumur'un bazı destekçilerini İskenderiye'de hapse atması ve bazı memlûkleri Kus ile Şam'a sürgün etmesi, bu tür müdahalelerin tipik bir örneğidir (Makrîzî, 1997: 5/139-140). Aynı şekilde, Berkuk'un Berke'ye karşı kazandığı zaferin ardından birçok emîri hapse atması ve sonrasında çeşitli bölgelere sürgün etmesi de, siyasî hesaplaşmaların sürgün yoluyla yürütüldüğünü göstermektedir (Makrîzî, 1997: 5/82 vd.).

Kimi durumlarda, sultanın siyasî pozisyonunu yeniden şekillendirme arzusu da sürgün kararlarını doğrudan etkilemiştir. Örneğin, Zeyni Abdurrahman b. el-Kuveyz'in 846/1442 yılında Kudüs'e sürgünü, sultanın tutumundaki değişikliğin bir sonucudur. Benzer biçimde, 735/1334'te Kahire valisi Aydekin'in, Emîr Kusun ile arasındaki rekabetten dolayı Şam'a sürülmesi, bu dönemde sürgünün bir güç dengeleme aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Aynı bağlamda, Emîr Beştak, kardeşi ve beraberindeki bazı memlûklerin de benzer nedenlerle sürgün edilmeleri (Tel, 2021: s. 103), emîrlar arası güç çekişmelerinin Memlûk siyasetinde ne derece belirleyici olduğunu göstermektedir.

1.4.Sultanların ve Emîrlerin Davranışları ile İç Çatışmalar Nedeniyle Sürgünler

Sultanlar ve emîrlerin şahsi tutumları, siyasî pozisyonları ve davranışları da bazı memlûklerin sürgün edilmesine yol açmıştır. Şikâyetler üzerine ya da doğrudan sultanın tasarrufuyla gerçekleşen bu tür sürgünler, yönetici kadronun içsel dengelerini koruma amacını taşımaktaydı. Örneğin, 731/1330 yılında Cemaleddin Abdullah ile Kadı Şehabeddin el-Kazvini'nin oğlunun sürgünü, sultanın, ikili oynayan tavırlara karşı tahammülsüzlüğünün bir yansımasıdır (Makrîzî, 1997: 3/146).

Benzer şekilde, emîrlerin sultan tarafından hoş karşılanmayan kişisel davranışları da sürgün sebebi olmuştur. Nasır döneminin emîrlerinden Akşemer er-Rumi'nin 738/1337'de (İbn Hacer, 1972: 1/468). Sultan Nasır Muhammed'in adamlarından Akboğa el-Haseni'nin ise 707/1307 yılında içki düşkünlüğü nedeniyle sürgün edilmeleri (İbn Hacer, 1972: 1/468, 1/466) ahlakî normların ve disiplinin idaredeki rolünü vurgulamaktadır. 745/1344'te İbn Takzdemir'in sürgünü ise, yönetimdeki kötü davranışların tolere edilmediğinin bir başka göstergesidir (Makrîzî, 1997: 3/426).

696

1.5.Sosyal ve İtibar Endişeleri

Memlûk idaresinde, bazı bireylerin halk nezdindeki itibarı ya da sosyal nüfuzu da sürgün gerekçesi hâline gelebilmiştir. Bu tür sürgünler, yöneticilerin halk üzerindeki kontrolü kaybetme korkusuyla bağlantılıdır. 738/1338 yılında Nişu'nun, halkın Ezher ve Hakem Camii'nde toplandığı bir vaizi Şam'a sürgün ettirmesi ve sultana camilerde vaaz verilmesini yasaklatması, sosyal etkisi güçlü şahsiyetlere karşı alınan önlemlerden biridir (Makrîzî, 1997: 3/241). Yine, 825/1422 yılında yüksek itibarı nedeniyle Sarğatmuş Eytemiş el-Hudari'nin Sultan Barsbay tarafından sürgün edilmesi (İbn İyâs, 1983: 2/78), kişisel karizmaların iktidar için potansiyel tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, siyasî meşruiyetin sadece devlet erkânıyla değil, halkla olan ilişkiler üzerinden de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

1.6.Görev Aksaklıkları ve Disiplinsizlik Sebebiyle Sürgünler

Memlûkler döneminde memurların ve askerî görevlilerin görevlerini ihmal etmeleri ya da kötü davranışlar sergilemeleri de sürgünle cezalandırılmıştır. 733/1333 yılında, Mekke dönüşünde yaşanan fırtına sırasında sultanı terk eden bazı memlûklerin Kerak'a sürgün edilmeleri (Makrîzî, 1997: 3/163), görev ihmallerinin ciddi sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. 730/1330 yılında ise hasatla ilgili sorunlar nedeniyle bazı kişilerin Kahire'den Feyyum'a sürüldüğü bilinmektedir (Makrîzî, 1997: 3/132). (Makrîzî, 1997: 3/132).

Ayrıca, Selahaddin ed-Devadar'ın kibirli tavırları nedeniyle Safed'e, Gazze valisi Emîr Yunus el-A'var'ın ise şikâyetler sonucu Kudüs'e sürgün edilmesi, yöneticilerin halkla ilişkilerinde başarısız olmalarının da sürgünle sonuçlanabileceğini göstermektedir. Şam'a sürgün edilen Emîr Argun Şah örneğinde ise, onun zorba yönetimi ve halk nezdinde yarattığı memnuniyetsizlik belirleyici olmuştur. Argun Şah'ın Şam'daki görevine son verilmesi, halk arasında "kurtuluş" olarak yorumlanmış (Sayrafi, 1973: 3/390), bu da halkın memnuniyetinin yönetimde ne denli önem taşıdığını ortaya koymuştur.

1.7.Sultanın Güvenlik Kaygıları ve Şüphe Temelli Sürgünler

Memlükler döneminde sürgün uygulamaları, yalnızca somut suç isnatlarına ya da siyasî rakiplerle doğrudan bağlantılara dayanmakla kalmamış; aynı zamanda sultanların güvenlik kaygılarının ve şüphelerinin de önemli bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sultanların, saltanatlarına yönelik gizli tehditleri sezgisel ya da sembolik olaylar üzerinden değerlendirdikleri ve buna bağlı olarak ciddi sürgün kararları aldıkları görülmektedir. Örneğin, 721/1320 yılında bir kuşun kanadına saltanatın ihmal edildiğine dair bir notun bağlanması, doğrudan bir isyan girişimi olmamasına rağmen, sultanda ciddi bir tehdit algısı yaratmış ve yaklaşık yüz Memlük'ün Kerak'a sürgünüyle sonuçlanmıştır (Makrîzî, 1997: 3/45).

Benzer şekilde, 723/1322 yılında sultanın tahtı altında ona lanet okuyan bir yazının bulunması da, doğrudan fail tespit edilememesine rağmen, çeşitli Memlüklerin farklı bölgelere sürgün edilmelerine neden olmuştur (Makrîzî, 1997: 3/64). Bu tür olaylar, Memlük siyasetinde şüphelerin ve sembolik mesajların bile ciddi idarî sonuçlara yol açabileceğini ve sultanın otoritesini tehdit eden en küçük ihtimallerin bile sürgünle cezalandırıldığını göstermektedir. Bu durum, dönemin yönetim anlayışında istihbarat, dedikodu ve imalar üzerinden şekillenen bir güvenlik kültürünün varlığına işaret eder.

1.8.Sürgün Edilen Memlüklerin Yaşam Koşulları ve Desteklenmeleri

Memlükler döneminde sürgün edilen kişilere yönelik uygulamalar yalnızca cezalandırma niteliği taşımamış, aynı zamanda bu kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi de göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin, 767/1365 yılında Şam'a sürgün edilen bazı emîrlerin ihtiyaçları düzenli olarak karşılanmıştır (İbn İyâs, 1983: 1/2/28-29). 827/1424'te Kudüs'e sürgün edilen Emîr İnal el-Cekmi, daha sonra Sultan tarafından geri çağırılmış ve kendisine toprak tahsis edilmiştir (İbn Tağrıberdî, ty: 14/269). Emîr Tarabay'ın İskenderiye zindanından serbest bırakılarak Kudüs'e sürgün edilmesi sonrasında, yıllık bin dinarlık bir maaşla desteklenmesi de dikkate değer bir örnektir (İbn Tağrıberdî, ty: 11/277). Diğer örneklerde olduğu gibi, Emîr Tayboğa et-Tavil ve Emîr Argamun'un da Kudüs'e sürgün edilmeleri sonrası ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir (İbn İyâs, 1983: 1/2/28-29; Tel, 2021: s. 105). Ayrıca, Emîr Buri el-Ahmedi ve Emîr Beklemiş el-Alayi gibi isimlerin, sürgün edildikleri yerlerde önemli dinî görevlerle onurlandırıldıkları da anlaşılmaktadır (Makrîzî, 1997: 5/52; Sayrafî, 1973: 1/473-474).

1.9.Sürgünden Geri Dönüşler ve Politik Stratejiler

Memlükler döneminde uygulanan sürgün cezası, çoğu zaman nihai ve kalıcı bir yaptırım olmaktan ziyade, geçici bir idarî önlem niteliği taşımaktaydı. Nitekim sürgüne gönderilen bazı emîrlerin, belirli bir süre sonra affedilerek görevlerine geri döndükleri ya da daha yüksek mevkilerle ödüllendirildikleri görülmektedir. Örneğin, Kudüs'e sürgün edilen Emîr Tatar, Sultan tarafından Kahire'ye çağırılmış ve Emîrler Meclisi başkanlığına atanmıştır (Sayrafî, 1973: 3/51). Aynı şekilde, Halep Vekilliği görevinden alınarak Kudüs'e sürgün edilen Emîr Aşktamar el-Mardani, yeniden Halep'e atanmıştır. Sultan Berkuk tarafından Kudüs'e sürgün edilen Emîr Taştamir b. Abdullah da sırasıyla Safed ve Halep vekilliklerine getirilmiştir (Tel, 2021: s. 105). (Tel, 2021: s. 105).

Emîr Aşktamar'ın Kudüs'te herhangi bir resmî görev üstlenmeksizin ikamet ettiği sırada geri çağırılarak Şam'a atanması, sürgün uygulamasının geçici ve revize edilebilir bir idarî tedbir olduğunu göstermektedir (Sayrafî, 1973: 1/138). Benzer şekilde, 796/1393 tarihinde Sultan, Emîr Kankubay'ın Kudüs'ten Gazze'ye naklini ve bu süreçte ihtiyaçlarının karşılanmasını emretmiştir (Sayrafî, 1973: 1/386). Dimyat'a sürgün edilen Emîr Kamşbuğa el-Feysi için de benzer bir düzenleme yapılmış, kendisine yönelik özel bir fermanla yeni bir görevlendirme süreci başlatılmıştır (Sayrafî, 1973: 1/116). 831/1427 yılında görevden alınan Asanboğa et-Tayari'nin Gazze'ye gönderilmesi ve burada Vali Temraz tarafından karşılanması ise, sürgünün bazen yeni bir idarî konumlandırma ile eş zamanlı yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Aynı tarihlerde Emîr Bayboga el-Muzaferi de benzer şekilde Kudüs'ten Gazze'ye yönlendirilmiştir (Sayrafî, 1973: 3/135). 836/1432 yılında Kudüs'ten sürgün edilen Emîr Aytemiş el-Hudari'nin ise askerî teçhizat ve ağır eşyalarla birlikte devlet görevlilerince karşılanması, onun konumunun tamamen tasfiye edilmediğini ve hâlen siyasal sistem içerisinde

değerlendirilebilir bir aktör olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (Sayrafi, 1973: 3/272). Bu örnekler, Memlûkler döneminde sürgünün yalnızca bir cezalandırma yöntemi olarak değil, aynı zamanda kişilerin yeniden konumlandırıldığı, esnek bir yönetim pratiği olarak işlev gördüğünü açıkça yansıtmaktadır.

Bazı durumlarda sürgün, sultanın doğrudan iradesiyle değil, araya giren nüfuzlu kişilerin şefaatiyle sona erdirilmiş ve bu müdahaleler sonucu sürgün edilen kişilere yeni görevler tevdi edilmiştir. Örneğin, Şam'a sürgün edilen vezir Emîr Arğun Şah, ileri gelenlerin devreye girmesiyle emîrlik makamıyla ödüllendirilmiştir (Sayrafi, 1973: 3/390). Benzer şekilde, 792/1393 yılında Mekke'ye sürgün edilmesi planlanan Emîr Devlat Bey el-Hüseyni, el-Atabek Özbek'in araya girmesiyle evine dönmüştür (İbn İyâs, 1983: 3/251). 826/1422 yılında Kudüs'e sürgün edilen Emîr Sudun el-Aşkar'ın da benzer bir biçimde affedilerek Şam'a emîr olarak gönderildiği belgelenmiştir (Sayrafi, 1973: 3/28). Bu durumlar, sürgünün kişisel ağlar ve saray içi ilişkilerle şekillenebilen esnek bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz konusu geri dönüşlerin ardında yatan temel nedenlerden biri, sürgün edilen emîrlerin sahip oldukları idarî deneyim ve uzmanlık birikimidir. Söz konusu şahısların daha önce üstlendikleri görevlerde gösterdikleri başarılar, onların yeniden göreve çağrılmalarını kolaylaştırmıştır. Bazı sultanlar, selefleri tarafından sürgün edilen bu kişileri geri getirerek hem siyasal dengeyi sağlamış hem de kendi otoritelerini tahkim etmişlerdir (Tel, 2021: s. 106). Dolayısıyla Memlûkler döneminde, sürgünlerin bir tür politik düzenleme olduğu ve gerektiğinde eski emîrlerin geri çağrılarak önemli devlet görevlerine atanabileceği anlaşılmaktadır.

1.10. Görevden Alma ve Kişisel Taleplerle Kudüs'e Yerleşme

Memlûkler döneminde görevden alınan bazı üst düzey yetkililer ve emîrler, cezalandırılmaksızın ya da zorunlu sürgüne tabi tutulmaksızın belirli yerleşim bölgelerinde ikamet etme hakkına sahip olabilmekteydiler. Bu uygulama, genellikle söz konusu şahısların kişisel talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Örneğin, 736/1336 yılında felç geçiren Safed Vekili Eytemiş, görevinden affını istemiş ve Kudüs'te ikamet etmeye yönelik talebi olumlu karşılanmıştır (Yusuflî, 1986: s. 287–288). Benzer şekilde, 792/1390 yılında Gazze Vekili Emîr Şeyh es-Safavi de benzer bir şekilde affını talep etmiş, Kudüs'te yaşamaya başlamıştır (İbn Tağrıberdî, ty: 12/71). Her ne kadar bu kişi, resmi izin alınmadan Kudüs'e gitmiş olsa da Sultan kendisine yıllık 1000 dirhem maaş tahsis etmiştir (Sayrafi, 1973: 1/458). Bu da, görevden alınan kişilere yönelik yaptırımların her zaman katı biçimde uygulanmadığını göstermektedir. Özellikle ileri yaştaki ya da sağlık sorunları yaşayan emîrlerin, aktif görevlerinden feragat etmeleri durumunda merkezi yönetim, bu kişilere belirli bölgelerde onurlu bir yaşam sürme imkânı tanımıştır. 782/1380 yılında Halep Vekilliği'nden affını isteyen Emîr Taştemur ed-Devaydar Kudüs'e nakledilmiş (Tel, 2021: s. 107); 804/1402 yılında Şam Vekilliği'nden alınan Emîr Akboğa da benzer şekilde Kudüs'e giderek burada yaşamaya devam etmiştir (Makrîzî, 1997: 6/78).

Özetle, Memlûkler döneminde uygulanan sürgün politikaları, salt cezai yaptırımlar olmaktan öteye geçerek, siyasal yeniden yapılandırma, bürokratik dengeyi koruma ve toplumsal istikrarı sağlama amacı güden çok boyutlu bir yönetim aracına dönüşmüştür. Sürgün edilen kişilere yönelik uygulamaların çeşitlilik göstermesi — kimi zaman sert, kimi zaman ise esnek ve destekleyici olması — Memlûk sultanlarının devlet yönetiminde hem otoriter hem de pragmatik yaklaşımlar geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sürgün, yalnızca bir uzaklaştırma biçimi değil, aynı zamanda devletin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden görevlendirme ve denge kurma stratejisinin önemli bir parçası olmuştur.

SONUÇ

Memlûkler dönemi, iç siyaset, iktidar mücadeleleri ve güç dinamiklerinin yoğun bir şekilde yaşandığı, otoritenin sık sık yeniden inşa edilmek zorunda kaldığı bir dönemdir. Bu dönemde sürgün uygulamaları, yalnızca bir ceza yöntemi değil, aynı zamanda siyasal gücün korunması, toplumsal düzenin tesisi ve devlet içindeki dengelerin sağlanması için kullanılan çok yönlü bir yönetim aracı olarak öne çıkmıştır. Sürgünler aracılığıyla Memlûk sultanları, potansiyel tehditleri ortadan kaldırmış, muhalif sesleri bastırmış ve saray içindeki hiziplerin gücünü dengeleyebilmiştir.

İsyancı emirlerden komploculara, kamu düzenini bozan kişilerden ahlakî suç işleyenlere kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilen bu sürgünler, aynı zamanda Memlûk yönetim anlayışının baskıcı, ancak bir o kadar da pragmatik yönünü gözler önüne sermektedir. Özellikle sürgün edilen kişilerin zaman zaman affedilerek geri çağırılması, bu uygulamanın yalnızca cezalandırmaya değil, aynı zamanda siyasal uzlaşmaya ve yeniden yapılandırmaya da hizmet ettiğini göstermektedir. Bu da Memlûk yönetiminin sertlik kadar esneklik politikalarına da başvurduğunu ortaya koymaktadır.

Sürgün kararlarının sadece hukukî değil, çoğu zaman siyasî ve hatta kişisel gerekçelere dayanması, Memlûkler döneminde yönetim süreçlerinin ne denli karmaşık ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Emirlerin birbirleriyle ve sultanla yaşadığı güç çatışmaları, saray içi entrikalar, klikleşmeler ve kişisel hesaplaşmalar, sürgün mekanizmasını belirleyen başlıca dinamikler arasında yer almıştır.

Sonuç olarak, Memlûkler dönemindeki sürgün uygulamaları, yalnızca bireysel olaylar üzerinden değerlendirilecek bir mesele değil, aksine dönemin yönetim tarzını, siyasal istikrar arayışlarını ve iktidarın nasıl sürdürüldüğünü anlamak açısından oldukça önemli bir analiz alanıdır. Bu uygulamalar aynı zamanda, Ortaçağ İslam siyaset kültüründe sürgünün ne denli yaygın ve işlevsel bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır. Memlûk örneği üzerinden hareketle, benzer siyasal yapılar içinde iktidar mekanizmalarının nasıl işlediği ve iç tehditlere karşı hangi stratejilerin benimsendiği konusunda tarihsel karşılaştırmalar yapmak da mümkündür. Bu bağlamda sürgün, sadece bireylerin değil, devletin kaderini etkileyen kritik bir yönetim pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. KAYNAKÇA

Abdulbasit el-Malatî, Halîl b. Şâhîn ez-Zâhirî, *Neylu'l-emel fi zeyli'd-duvel*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî. Beyrut: el-Memleketu'l-Asriyye, 1422/2002.

Enes, Eşref Muhammed. “el-Menafi fi Mısır asr selatini'l-Memalik Dimyat numuzecen (648-923/1250-1517)”. *Mecelletu Kulliyetü'l-Arabiyye Biitayi'l-Barud*, *Kulliyeti'l-Adab* 34 (2021), 3109-3152.

Eser, Mehmet Emin. “Memlûkler Döneminde (648-923/1250-1517) Ehl-i Zimme'nin İstihdamı”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/1 (2023), 101-118.

Eser, Mehmet Emin. *Memlûkler Döneminde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdu'l-Muid. 6 Cilt. el-Hind: Meclis-i Dairetü'l-Mearif-i Osmaniye, 1392/1972.

İbn Hacer, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *İnbâü'l-ğumr bi-enbâi'l-umr*. thk. Hasan Habeşi. 4 Cilt. Mısır: Meclisi'l-Ala li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1389/1969.

İbn İyâs, Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed el-Hanefi. *Bedâiu'z-zühûr fi vekaii'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyetul-Amme, 1403/1983.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, thk. Nebil Muhammed Abdulaziz. Mısır: Merkezi Tahkiki Turas, 1988.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Daru'l-Kütub, ty.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *Havâdisü'd-dühûr fi meda'l-eyyâm ve's-şühûr*. thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin. 2 Cilt. yy: Alemü'l-Kütub, 1410/1990.

Keleş, Bahattin. *Bahrî Memlûklerde İktisadi Ve Ticarî Hayat (1250-1382)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Makrîzî, Ahmet b. Ali b. Abdulkadir Takıyyüddin Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *Dürerü 'l-ukûdi 'l-ferîde fî terâcimi 'l-a'yâni 'l-müfîde*, thk. Mahmud el-Celilî. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002.

Makrîzî, Ahmet b. Ali b. Abdulkadir Takıyyüddin Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *es-Süluk li-ma'rifeti duveli 'l-müluk*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Mufid ez-Zeydî. *Mevsuatu't-tarihi 'l-İslâmi (Asru 'l-Memluk-i)*. Ürdün/Umman: Daru Esame li'n-Neşr, 2009.

Sayrafi, el-Hatib el-Cevheri Ali b. Davut. *Nezhetu'n-nufus ve'l-ebdan*. thk. Hasan Habeşî. 4. Cilt. Kahire: Matbaatu Darü'l-Kütub, 1973.

Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. eḡ-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tasi'. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât, ty.

Tel, Osman İsmail. "Ukubetu'n-nefyi fi'l-asri'l-Memluki (684-923/1250-1516)", *Mecelletu'd-dirasati't-tarihiyyeti ve'l-ictimaiyye* 52 (2021), 85-111.

Yusufî, Musa b. Muhammed b. Yahya. *Nezhetu'n-Nazır fî sireti 'l-Meliki 'n-Nasır*. thk. Ahmet Hatit. Beyrut: Alema'l-Kütub, 1406/1986.

DETERMINATIONS ON THE PROVISION OF GRAIN NEEDS OF THE ARMY DURING
THE MOREA REBELLION (1821-1826)

MORA İSYANINDA ORDUNUN ZAHİRE İHTİYACININ KARŞILANMASINDA DAİR
TESPİTLER (1821-1826)

Özgür ERDİNÇ,

Dr. Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi,

<https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>

ÖZET

1821 yılında çıkan Mora İsyanının başlangıcından isyanın bitişine kadar Osmanlı ordusunun başarısız olduğuna ve ordunun lojistik anlamda sıkıntı yaşadığına dair bir görüş mevcuttur. Bab-ı Ali Evrak Odası Fonu'nda yer alan 573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-1713-1769 numaralı Ayniyat Defterleri'ndeki hükümler ile Hatt-ı Hümayun Fonu'nda yer alan belgelere göre bu görüş tamamen doğru değildir. 1821-1824 yılları arasında gerçekleştirilen askeri faaliyetler ile isyan tam olarak yatıştırılamamış ve zahirenin ulaştırılması konusunda sorun yaşanmıştır. Ancak 1824-1826 yılları arasında gerçekleştirilen askeri faaliyetler ile isyancılara karşı başarılar elde edilmiş ve ordunun zahire ihtiyacı karşılanmıştır. Arşiv kaynaklarına göre 1821'den 1826 yılına kadar Mora ordusunun zahire ihtiyacı Rumeli kazalarından ve müstemen tüccarlardan satın alınan buğday, arpa, un ile karşılanmaya çalışılmıştır. Satın alınan zahirelerin orduya ulaştırılmasında müstemen tüccar gemileri, Müslüman tüccar gemileri, Rumeli ve Anadolu'dan kiralanan mekkâre hayvanları kullanılmıştır. Seferin finansal kaynağını arttırmak için bedel usulü benimsenmiş, Tepedelenli Ali Paşa'nın muhalledatından yararlanılmıştır. Rumeli ve Anadolu'dan toplanacak asker bedeli kaza ahalisinin tahammülüne göre pay edilmiştir. Buna göre, Anadolu'dan toplanacak altı aylık asker bedeli 25 kuruş, Rumeli'den toplanacak askerlerin ağalık ve mahiyesi 35 kuruş olarak tahsil edilmiştir. 1826 yılında zahire ve ağnam bedelinin tamamı Rumeli kazalarına pay edilmiş ve unun beher kilesi 8 kuruştan, arpanın beher kilesi 4 kuruştan, bir res ağnam bedeli ise 6 kuruştan hesaplanmıştır. Bedel olarak ahaliden toplanan akçeler mübaşirler, sonrasında kapı kethüdaları aracılığı ile Darphane-i Amire'ye ulaştırılmıştır. Rumeli ve Mora ordusu için müstemen tüccarlardan satılan alınan zahirelerin masrafları Darphane-i Amire'den karşılanmıştır. 1824 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Mora Seraskeri olmuş asker ve Mısır'dan giden ordunun zahire ihtiyacının İskenderiye'den karşılanmıştır. Mısır'dan Mora'ya zahirelerin taşınmasında donanmayı Mısriyye, müstemen tüccarlara ait olan gemiler, donanmayı hümayuna ait olan gemilerden yararlanılmıştır. Padişah II. Mahmud, Mora'ya getirilen zahirelerin İbrahim Paşa'nın ordusuna ulaştırılması için İstabl-ı Amire'den at gönderilmesini istemiş ve Mora Ordusu'nun iâşesi için gerekenlerin yapılmasını emretmiştir. Nitekim yapılan başarılı lojistik faaliyetlerinin ardından Mora'da ve Rumeli'de çıkan isyan kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde Yeniçerilerin kaldırılmasının ardından Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu isyanı için görevlendirilmiştir. Bu ordunun zahire ihtiyacının karşılanması için nüzul eminine emredilmiş, kadı ve voyvodalara emirler gitmiştir.

Anahtar Kelimeler:Lojistik, İaşe, Mora.

ABSTRACT

There is a prevailing view that the Ottoman army was unsuccessful and faced logistical challenges from the beginning to the end of the Morea Rebellion in 1821. However, based on the decrees found in the Ayniyat Books numbered 573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-1713-1769 from the Bab-ı Ali Document Office Collection, as well as documents from the Hatt-ı Hümayun Collection, this view is not entirely accurate. While the military operations conducted between 1821 and 1824 failed to fully

suppress the rebellion and faced difficulties in the transportation of provisions, significant military successes were achieved between 1824 and 1826, during which the army's need for provisions was met. According to archival sources, between 1821 and 1826, the provision needs of the Morea army were attempted to be fulfilled through the purchase of wheat, barley, and flour from Rumelian districts and non-Muslim (müstemen) merchants. The transportation of these supplies to the army was carried out using ships owned by müstemen merchants and Muslim traders, as well as pack animals rented from both Rumelia and Anatolia. To increase the financial resources for the campaign, a commutation system (bedel usulü) was adopted, and the inheritance of Tepedelenli Ali Pasha was utilized. The commutation fees collected from Rumelia and Anatolia were distributed based on the financial capacity of the local population. Accordingly, a six-month commutation fee of 25 kuruş was collected from Anatolia, and 35 kuruş was collected for the military personnel from Rumelia. In 1826, all provisions and livestock taxes were allocated to Rumelian districts; the price of flour per kile was set at 8 kuruş, barley at 4 kuruş per kile, and livestock tax at 6 kuruş per head. The money collected as commutation fees from the public was delivered to the Imperial Mint (Darphane-i Amire) through official representatives (mübaşirs) and gate stewards (kapı kethüdarı). The expenses for the provisions purchased from müstemen merchants for the armies of Rumelia and Morea were covered by the Imperial Mint. In 1824, when Ibrahim Pasha, son of the Governor of Egypt Mehmet Ali Pasha, was appointed commander of the Morea expeditionary force, the provisions for the Egyptian troops were supplied from Alexandria. For the transportation of these supplies from Egypt to Morea, ships belonging to the Egyptian navy (Donanma-yı Mısıriyye), müstemen merchants, and the Ottoman Imperial Navy (Donanma-yı Hümayun) were utilized. Sultan Mahmud II ordered the dispatch of horses from the Imperial Stables (İstabl-ı Amire) to deliver the supplies to Ibrahim Pasha's army and commanded that all necessary measures be taken to support the provisioning of the Morea army. As a result of these successful logistical operations, the rebellions in Morea and Rumelia were brought under control. During this period, following the abolition of the Janissaries, the Asakir-i Mansure-i Muhammediye army was assigned to suppress the rebellion. To meet this army's provision needs, specific officials (nüzul emins) were appointed, and orders were sent to local judges (kadı) and district governors (voyvodas).

Keywords:Logistics, Sustenance, Morea.

EVALUATION OF THE EFFECTS OF THE SEVEN SEVEN YEARS WARS ON TURKISH
AND WORLD HISTORY IN TERMS OF SYNCHRONISATION

YEDİ YIL SAVAŞLARI'NIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNE ETKİLERİNİN
EŞZAMANLAMA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bekir KARACA¹, Zafer YILDIRIM²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Eğitimi ABD,

ORCID:0009-0002-0962-9473

²Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Eğitimi ABD,

ORCID:0000-0002-6996-2609

Özet

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri arasında gerçekleşmiştir. Savaşın başlıca nedenleri arasında Avrupa'da ve dünyada güç sahibi olma düşüncesi yatmaktadır. İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya gibi devletler savaşı geniş bir coğrafyaya taşımıştır. Özellikle aralarında güç yarışı ve anlaşmazlıklar bulunan İngiltere ile Fransa'nın sömürge arayışları ve bu sömürge arayışlarında giriştikleri mücadelelerle iki devletin arası açılmaya başlamıştı. Bir diğer yandan Orta Avrupa'da Prusya ve Avusturya mücadeleleri, açık denizlerdeki koloniler arasındaki mücadeleler Yedi Yıl Savaşlarını küresel bir boyuta taşımıştır. Savaş, ülkelerde ekonomi alanında yıkıcı etki bıraktığı gibi siyasi değişimlere de yol açmıştır. Amerika'daki ayaklanmalar, Hindistan'da değişen dengeler ve ihtilale sürüklenen Fransa, savaşın etkilerinin uzun soluklu olduğunun göstergesidir. Osmanlı Devleti, Yedi Yıl Savaşları'nda yer almasa da sonuçlarından dolayı yoldan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti savaşın yaşandığı dönemde padişah değişikliği yaşamış 1757 yılında Sultan III. Mustafa hükümdar olmuştur. Koca Râgıp Paşa gibi devlet adamları Osmanlı Devleti'ni böyle büyük bir savaşın içerisinde sokmaktan geri durmuşlardır. Nitekim Yedi Yıl Savaşları'nda Rusya- Prusya'nın yakınlaşması Osmanlı Devleti açısından iyi olmamış Rusya hedefini sıcak denizlere çevirmişti. Savaşın bitmesinden kısa bir süre sonra, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı gerçekleşmiş ve bu savaşın sonuçları Osmanlı Devleti için oldukça ağır olmuştur. Yedi Yıl Savaşları'nın sonucu bir başka Türk devleti olan Babür Devleti'ni de etkilemiş Hindistan'daki Türk varlığı büyük ölçüde zarar görmüştür. Yedi Yıl Savaşları, küresel çapta yeni güç dengeleri oluştururken devletlerin çöküş ve yükseliş dönemlerini başlatmıştır. Savaş, Avrupa'nın siyasi yapısını değiştirip ittifak savaşlarının küresel çatışmalara dönüşmesini sağlamıştır. Yapılan araştırmada Yedi Yıl Savaşları kronolojik bir biçimde ele alınmış olup savaşın sonuçları Türk ve dünya tarihi açısından incelenecektir. Savaşın ve savaşın sonuçlarının Türk ve Dünya tarihindeki olaylarla ilgisi eşzamanlılık ilkesine göre yorumlanacaktır.

703

Anahtar Kelimeler: Avrupa Tarihi, Yedi Yıl Savaşları, Eşzamanlılık

Abstract

The Seven Years' War (1756-1763) took place between European states in the XVIIIth century. Among the main causes of the war was the idea of having power in Europe and the world. States such as England, France, Austria, Prussia and Russia carried the war to a wide geography. In particular, the search for colonies by England and France, between which there was a power race and disagreements, and the struggles between the two states in their search for these colonies had begun to widen the gap between the two states. On the other hand, the struggles between Prussia and Austria in Central Europe and the struggles between the colonies on the high seas carried the Seven Years' War to a global dimension. The war not only had a devastating impact on the economy of countries, but also led to political changes. The uprisings in America, the changing balances in India and France, which was dragged into revolution,

are indicators of the long-lasting effects of the war. Although the Ottoman Empire did not take part in the Seven Years' War, it was indirectly affected by its consequences. The Ottoman Empire experienced a change of sultan during the period of the war and Sultan Mustafa III became the ruler in 1757. Statesmen such as Koca Râgıp Pasha refrained from involving the Ottoman Empire in such a great war. As a matter of fact, the rapprochement between Russia and Prussia during the Seven Years' War was not good for the Ottoman Empire and Russia turned its target to the warm seas. Shortly after the end of the war, the Ottoman-Russian War of 1768-1774 took place and the consequences of this war were quite heavy for the Ottoman Empire. The outcome of the Seven Years' War also affected another Turkish state, the Mughal Empire, and the Turkish presence in India suffered greatly. While the Seven Years' War created new balances of power on a global scale, it initiated the decline and rise periods of states. The war changed the political structure of Europe and transformed alliance wars into global conflicts. In the research, the Seven Years' War is discussed chronologically and the results of the war will be examined in terms of Turkish and world history. The relation of the war and the results of the war with the events in Turkish and world history will be interpreted according to the principle of simultaneity.

Keywords: European History, Seven Years' War, Synchronicity

FARMS BELONGS TO THE HAZINEDARZADES IN CANIK SANDJAK CANİK SANCAĞINDA HAZINEDARZADELERE AİT ÇİFTLİKLER

Erdal HÜROL

ÖZET

Hazinedar ailesi Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde 19. yüzyılın başlarından itibaren etkin olmaya başlamıştır. Fatsalı Ahmet Ağa, Süleyman ve Ali Beylerin yanı sıra Caniklizâdelerin hazinedarlığını yapmış olmalarından dolayı sülale bu unvanla anılmaktadır. Ailenin siyasi gücü ve devlet kademelerindeki rolü kuşaktan kuşağa devam etmiştir. Fatsa, Ünye, Çarşamba, Samsun ve Trabzon'a kadar uzanan ayanlık, mütesellim, muhassıllık, valilik gibi muhtelif görevlerde yer almaları hazinedarların ünlü bir aile olmasına sebebiyet vermiştir. Yerel düzeyde başlayan siyasi, idari ilişkiler zamanla başkent İstanbul'a kadar uzanmıştır. Trabzon valisi Hüsrev Paşa, Haznedarzade Osman bey ve iki kardeşini himaye altına alarak İstanbul'a göndermiştir. Osman Bey, İstanbul'da kısa sürede önemli bir itibar kazanarak kapıcıbaşılık payesini almış, akabinde Çarşamba'ya bey olarak tayin edilmiştir. Ailenin devlet kademelerinde itibar görmesi siyasi, sosyal ve ekonomik manada gücünü daha da artırmıştır. Önemli görevlere getirilen Haznedarzadeler siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da yükselmeye başlamıştır. Devlet nezdinde edindikleri meşruiyet zeminini kendi iktidarlarını sürdürmek adına önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Bu sayede taşrada yerel otoritelerini artırarak siyasi rakiplerine karşı sosyal ve iktisadi avantajlar elde etmişleridir. 17. yüzyıldan itibaren asayiş olayları, uzun süreli savaşlar, toprak kayıpları, mali ve siyasi sorunlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte devletin en önemli mali ve askerini gücünü teşkil eden tımar sistemi tedrici şekilde çökmeye başlamıştır. Bununla birlikte çiftçilerin kullandığı topraklar ve tımarlar amacının dışında kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Tımar sisteminin 705 sekteye uğraması aynı zamanda yereldeki devlet düzenini sarstı ve taşrada yerel güçlerin ortaya çıkışını hızlandırdı. Yerel idareciler arasındaki siyasi rekabet, güç çekişmesi zamanla maddi alana da sirayet etmiştir. Bulundukları bölgelerde tımar ve verimli tarım arazilerini ele geçirerek çiftçiler üzerinde bir çeşit maddi ve idari denetim kurma yoluna gittiler. Özellikle paşaların, ağaların, ayanların siyasi güçlerini kullanarak miri ve tımar topraklarını farklı yollardan aşamalı şekilde özel mülkiyete dönüştürmeleri dikkat çekmektedir. Mirî toprakları önce vakıf arazisi daha sonra ise intikal yoluyla özel mülke dönüştüren ayan ailelerini görmek mümkündür.

Devlet ile halk arasında aracı rol üstlenen ayanlar, ağalar, muhassıllar, mutasarrıflar, valiler zamanla bu yetkilerini siyasi ve ekonomik güçlerine mütenasip şekilde kötüye kullanarak menfi çıkar sağlama aracına dönüştürmüşlerdir. Bilhassa kısıtlı şartlarda çalışan köylü ve çiftçiler yeterince verim alamayınca üretimden düşmekte veya borçlarını ödeyemez hale gelmekteydi. Borçlarını ödeyemeyen ve bir şekilde üretimden düşen çiftçilerin toprakları bir süre sonra ayanların, ağaların ya da yerel paşaların eline geçmekteydi. Malî olarak zor durumda kalan çiftçiler tasarrufu altındaki toprakları belli bir süreliğine kiraya vermek zorunda kalıyordu. Kiralanan topraklar sözleşme ya da anlaşma hükümlerindeki muğlak ifadeler nedeniyle haksız şekilde el değiştirebilmekteydi. Çiftlerin temel geçim kaynağı olan toprakların ve tımarların el değiştirmesi nedeniyle Anadolu ve diğer vilayetlerde özel mülkiyetli çiftlikler ortaya çıkmıştır. Toprak ağalarının eline geçen araziler zamanla mera, tarla, hayvan ağılları, ev, bahçe, mandıra, dükkân, depo, mağaza gibi müstemilatları da ihtiva eden devasa çiftliklere dönüşmüştür. Çalışmanın amacı 19. yüzyılda Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde Hazinedarzadelerin tasarruf ettikleri çiftlikleri tespit ederek özel kaide ve kurallardan hareketle analiz ve değerlendirmeler yapmaktır. 1834-1845 yıllarına ait nüfus defterleri, Osmanlı arşiv belgeleri ve muhtelif kaynaklardan istifade ederek meseleyi ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Canik Sancağı, Hazinedarzadeler, Orta ve Doğu Karadeniz, Çiftlik, Özel Mülk.

ABSTRACT

The Hazinedar family became active in the Central and Eastern Black Sea region from the beginning of the 19th century. The family is known with this title because Fatsalı Ahmet Ağa, Süleyman and Ali Beys, as well as the Caniklizâdes, served as treasurers. The family's political power and role in state echelons has continued from generation to generation. The treasurers became a famous family because they held various positions such as ayanlık, mütesellim, muhassıllık and governorship in Fatsa, Ünye, Çarşamba, Samsun and Trabzon. Political and administrative relations that began at the local level eventually extended to the capital, Istanbul. The governor of Trabzon, Hüsrev Pasha, took Osman Bey and his two brothers under his protection and sent them to Istanbul. Hazinedarzade Osman Bey gained a significant reputation in a short time and received the title of chief doorkeeper, and was subsequently appointed as the bey of Çarşamba. The family's reputation at state levels also increased its political, social and economic power. Since the 17th century, the use of miri lands and timars used by farmers for purposes other than their intended purpose has become widespread. It is particularly noteworthy that pashas, aghas and ayans turned miri and timar lands into their private property. It is possible to see notable families using their political and administrative authority to transform state-owned lands first into foundation land and then into private property through transfer. After the 17th century, the deterioration of the timar system, banditry, political and social rebellions, financial and administrative corruption weakened the control power of the Ottoman central administration over the provinces. In provincial areas where central authority weakened, the weight of local administrators became more evident. The notables, aghas, tax collectors, mutasarrıfs and governors who played an intermediary role between the state and the people, over time abused their authority in proportion to their political and economic power and transformed it into a means of gaining negative benefits. Local powers not only expanded their interests by seizing the state's miri and timar lands through various methods, but also established control over peasants and farmers who produced under limited conditions. After a while, the lands of farmers who lost production or could not pay their debts were taken over by the ayans, ağas or pashas. Farmers who had difficulty paying their taxes and debts were forced to rent the land under their control for a certain period of time. Leased lands could change hands unfairly due to vague wording in contracts or agreements. The abuse of the state-owned miri, timar and various mukataa by local administrators resulted in the emergence of privately owned farms in Anatolia and other provinces due to the change of hands of the lands that were the main source of income for the couples. Huge farms, including pastures, fields, animal pens, houses, gardens, dairies, shops, warehouses and outbuildings such as stores, began to fall into the hands of landowners. The aim of the study is to identify the farms belonging to Hazinedarzades in the Central and Eastern Black Sea region in the 19th century and to make analyses and evaluations based on special rules and regulations. Research will be conducted using population registers from 1834-1845, Ottoman archive documents and various sources.

706

Key Words: Canik Sandjak, Hazinedar zadeler, Central and Eastern Black Sea Region, Farm, Private Property

Giriş

Osmanlı toprak sisteminde ziraat yapılan, bölgelere göre değişkenlik gösteren belirli büyüklükteki arazilere çiftlik denilmekteydi. Bir çift öküzle ekilebilecek ölçüdeki toprak parçaları çiftliğin temelini oluşturmaktaydı. Çiftlik, başlangıçta timar sistemi içerisinde bir çiftçi aileye yetebilecek kapasitedeki toprak birimi iken daha sonradan büyük ziraat işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı'dan önceki devirlerde de çiftçinin temel toprak ölçü birimi çift olmuştur. Osmanlı arazi nizamına göre bir çiftlik toprağın ölçüsü kanunnamelerle tespit edilmiş olup, verimliliğe göre 60 ila 150 dönüm arasında değişirdi. Timar, vakıf ve mülk vasıflı topraklarda yapılan ziraatın temelini bu sistem teşkil etmekteydi. Müslim ve gayrimüslim (reâyâ) köylüler ellerindeki bu tarz toprak parçalarını tapu ile tasarruf edebilirler, karşılığında ise belirlenmiş vergiyi (çift resmi) ve elde ettikleri mahsulün vergisini (Öşr) toprağın intifa hakkını (has, timar, vakıf, mülk) elinde bulunduran kişiye ödemekle yükümlüydüler. Bu nitelikteki toprakların parçalara bölünmesi yasak olup, ancak bir çiftçinin ölümü vaki olduğunda geride kalan oğulları müştereken çiftliği tasarruf edebilecekleri gibi şayet iki oğlu varsa çiftliğin ikiye (nim çift) bölünebileceği kanunen mümkün görülmüştür (İnalçık, 1993; 313). Küçük aile

(hane) emeği ile işletilen tarım ünitelerinin yanı sıra mülk sahibinin tasarrufunda bulunan ve daha büyük alanlara tekabül eden araziler de zamanla çiftlik olarak ifade edilmiştir. Fakat bu kategoriye giren çiftlikler daha çok ticari nitelik taşıyan, görece büyük işletmeler ya da ticarileşmeye yatkın olan birimlerdir (Keyder, 1998; 1, 13). Reâyâ çiftliklerinden başka eski uygulamaların devamı olarak doğrudan doğruya askerî zümrelerin elinde bulunan çiftlikler de vardı. Özel bir askeri teşkilat içerisinde yer alan yaya-müsellem, doğancı ve timarlı sipahilerin elindeki hassa çiftlikler bu kategoriye girmektedir. Bunların reâyâ çiftliklerinden farkı raiyyet vergilerinden muaf olmalarıdır. “Kılıç yeri” olarak da tabir olunan hassa çiftlikleri ortakçılık ve mukataa, bir tür toprak kiracılığı sistemiyle timarlı sipahiler tarafından işletilirken, yaya ve müsellem çiftlikleri genellikle kendileri tarafından ekilip biçilirdi. Yaya ve müsellemelere ait çiftliklerin esas ölçü ve vasıfları değiştirilemez ve özellikle “Mehmed yeri”, “Ali yeri” gibi mezkûr yeri elinde bulunduran şahsın adıyla tanımlanmıştır. Fakat bazı dönemlerde sipahilerin kanunsuz şekilde reaya ait çiftlikleri kendi hassa çiftliklerine katma teşebbüsleri de vaki olmuştur. Ancak 16. yüzyılda bu gibi uygulamalara son verilerek sipahilere ait hassa çiftliklerinin yanı sıra vakıf ve mülk topraklardaki çiftliklerin ekseriyeti raiyyet çiftliği haline getirilerek toprak sisteminin ıslahına yönelik adımlar atılmıştır. Vakıf ve mülk topraklardaki çiftlikler de diğerleri gibi aynı ölçülere sahipti ve reaya tarafından tasarruf edilmekteydi. Erken devirlerde yeni açılmış bazı tarım alanlarını doğrudan çiftlik adı altında askerî zümre mensuplarının belirli bir miktar toplu bedeli devlete ödeyerek tasarruf ettikleri de görülmektedir. Bu tarz çiftliklere “mukâtaalı çiftlik” denilmekteydi. Askerî sınıf mensupları tarafından ekilmemiş arazilerde tesis edilen çiftliklerden sadece öşür bedeli alınırdı. 16. yüzyılın sonlarında yeniçerilerin eline geçmiş olan bu tarz arazilerin sayısı hayli artmıştı. Fakat devlet bu yöndeki eğilimlere fazla fırsat vermemek için askerî zümrelerin elinde olan yerleri sivil halkın tasarrufuna açmak için bazı dönemler önleyici tedbirlere başvurmaktan çekinmemiştir. Zira devletin en önemli gelir kaynağı halkın işlemiş olduğu timar topraklarından elde ettiği vergilerdi. Fakat timar sisteminin çökmesiyle birlikte bütün gelişmeler de sekteye uğramıştır. 1595-1609 yılları arasında meydana gelen sosyal çalkantılar döneminde ve sonrasında reaya çiftliklerinin önemli bir kısmı kapıkulu ve saray mensuplarının eline geçmiştir. Timar sisteminin özünden uzaklaşmasıyla birlikte eskiden olduğu gibi mülk ve mukataalı (kiralama) çiftlik uygulamaları yeniden canlandı ve yaygınlaştı. Keza “büyük kaçgunluk” döneminde Anadolu’daki köylülerin yerlerini yurtlarını terk ederek dağılmalarını müteakiben birçok çiftlik tapulu olarak yeniçeri ve diğer askerî kesimlerin eline geçti. Esasen çiftliklerin eyaletlerdeki zengin ve nüfuzlu insanların eline geçmesine sebebiyet veren faktörlerden birisi mukataa sistemi idi. Eskiden beri uygulanmakta olan mukataa yöntemi timar sisteminin bozulması sonucu timar topraklarının mukataa olarak astronomik bedellerle zengin sivil şahıslara kiralanması nedeniyle hızla yaygınlık kazandı. Ayrıca birtakım idari aksaklıklar ve suiistimaller bu süreci kolaylaştırmıştır. Bunun sonucu olarak 18. yüzyıldan itibaren ayan veya ağa çiftlikleriyle mâlikâneleri ortaya çıktı. Timarların eyaletlerdeki memurlar, ileri gelenler ve ayanlar tarafından ele geçirilmesinden dolayı şikayetler artmıştı. 18. yüzyılda büyük ayanların zapt ettikleri yerler mukataalı arazilerdi ve çiftlik tabiri bu yüzyıldan itibaren büyük mülk veya zirai işletme hüviyeti kazanmaya başladı (İnalcık, 1993; 313-314). Canik sancağına bağlı yerleşim alanlarındaki vakıf, timar, mülk arazilerin statüleri ve tasarruf hakları konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar arşiv belgelerinde geniş yer tutmaktadır. 1781 tarihli arşiv belgesine göre Canik sancağının Kavak nahiyesinde ve sair yerlerde Mehmet isimli şahıs ve diğer reayaların Uluköy karyesinde zemini vakıf çiftliğine ait arazileri işlemiş olduklarından yasal olarak mescit mütevellisinin bu duruma müdahalesinin uygun olacağı belirtilmektedir (BOA, C. ADL. Nr: 37/2238). Tanzimat döneminde bu tarz toprakların dağıtılmasına ve aslına çevirme teşebbüsleri olmuşsa da başarı sağlanamamıştır. Bu durum 19. yüzyıldaki köylü ayaklanmalarının ana sebepleri arasında yer almıştır (İnalcık, 1993; 313-314). Miri arazilerin önemli bir bölümünü teşkil eden timar arazilerinde yer alan çiftlikler üzerinde tasarruf hakkına sahip olanlar ile bu arazilerde kiracı durumunda olanlar arasındaki çeşitli sebeplerden kaynaklanan sorunların yoğunluğu dikkat çekmektedir. 1856 tarihli maliye takririne göre Canik sancağı ile Samsun ve Çarşamba kazalarında çiftlik sahipleriyle kiracıları arasında meydana gelen yıllık kira bedeli ve toprakların tasarruf haklarına yönelik ihtilaflar tarafları karşı karşıya getirmiştir. Bu durum yerel makamları aşmış olduğundan maliye memurları tarafından mesele hakkında geniş bir rapor hazırlanmıştır (BOA, MVL. Nr: 348/113). 1857 tarihli belgenin içeriğini analiz ettiğimizde Canik sancağında farklı niteliklere haiz (timar, vakıf, mülk, mukataa, malikane) olmak üzere

geniş arazileri ihtiva eden tarımsal amaçlı kullanılan birçok çiftliğin varlığı söz konusudur. Aynı zamanda bu çiftliklerin mutasarrıfları ile müstecirleri arasında ücret ve aidiyet sorunlarının yanı sıra haksız şekilde zapt etme yöntemlerinin de yaygın hale geldiği açığa çıkmaktadır (BOA, A. MKT. MVL. Nr: 91/34). Miri araziler üzerindeki tasarruf hakları ve zamanla el değiştirerek özel mülklere dönüşmesi kadar ilgi çekici meselelerden birisi de arazilerin vasfı ve kullanım şekillerinden kaynaklanan anlam ve mahiyet karmaşası önemli yer teşkil etmektedir.

Tarla ile çiftlik terimlerinin ayrı vasıfta değerlendirilmesi ve bu iki kavramın en azından belli bir tarihte ve bölgede birbirinden farklı alanları tanımladığını değerlendirmek gerekir (Veinstein, 1987; 84, 86). Çiftlik diye tabir edilen ünitelerde tarla tarımından başka kazanç sağlayan farklı faaliyetlerin yapıldığı göz önüne alınırsa daha kompleks birimleri çağrıştırmaktadır. Bu manada çiftliklerde tarla tarımının dışında hayvancılığın da önemli bir yer tutması muhtemeldir. İktisadi ve sosyolojik değişimlerle birlikte 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında hayvancılığın giderek yaygınlaşması (Hutteroth, 2006; 30) aşamasında çiftlik olarak tanımlanan birimlerin hayvancılık ile ilintisi daha anlaşılır bir boyut kazanacaktır. Çalışanların sayısı, niteliği, çiftliklerin hacim olarak genişlemesi, malî kaynakların çeşitlenmesi gibi süreçlerin hayata geçmesiyle birlikte başlangıçta tanımı yapılan klasik çiftlik kavramı değişmeye başlamış ve anlamından uzaklaşmıştır. Buna bağlı olarak çiftlik ünitesi ve statüleri üzerindeki tartışmalarda yoğunlaşmıştır (Keyder, 1998; 13; İnalçık, 1998; 25-33). Çiftliklerin statüleri ve içeriğiyle ilgili farklı görüşler söz konusudur. Bazı araştırmacılara göre (McGowan, 1981; 72), 25-50 hektar arasındaki işletmeler küçük çiftlik olarak değerlendirilirken, 90 hektar veya 1000 dönüm civarındaki araziler ise büyük çiftlik sayılmaktaydı (Veinstein, 1998; 50). Çiftlik kelimesinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Kavramsal eksikliğe rağmen tarihsel anlamda gelişigüzel manada değil de belirli bir anlamın karşılığı olarak kullanılmıştır. Anadolu ve Balkanlarda mali yapılanma içerisinde bulunan pek çok çiftliğin içerisinde ayrıca bağ, bahçe, tarla, çayır, panayır, ayazma ve değirmenler gibi farklı birimlerin ayrıntılı kayıtları bulunmaktadır (Karademir, 2018; 17).

1.1. Çiftliklerin Tekâmülü ve Statüleri

Osmanlı'da üretim ve ticareti yönlendiren kurumsal yapılar “toplumsal huzuru” öngören bir siyasi anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Buna mukabil modernleşme/gelişme modellerini önceleyen görüşlere göre Batı'nın tarımsal ve sanayi olarak gelişmesinde dış ticaretin önemli bir etkiye sahip olduğunu, Doğu'nun ekonomik ve sosyal olarak durağanlaşmasının temel sebeplerinden birisinin dış ticaretin yeterince gelişmemiş olmasıdır. Fakat devlet-köylü, Osmanlı toplum ve ekonomisi hakkında yapılan araştırmalar bölgesel iç ticaretin önemine vurgu yapmaktadır. İç ticaretin ortaya çıkardığı yerel sermaye birikimlerinin 18. yüzyılda ön plana çıkan iltizam sisteminin gelişmesini sağladığı belirtilmektedir. İltizam sistemiyle elde edilen nakit gelirlerin Osmanlı merkezi bürokrasisinin temellerinin atılmasındaki katkısı yadsınamaz boyuttadır. Bundan dolayı Osmanlı'daki modernleşme adımlarından biri olan bürokratik dönüşümü tamamen dış etkilere ya da baskılara bağlamak doğru değildir (İslamoğlu, 2010; 26-27).

Batı dünyasında sosyal bilimlerde yeni bir fikir şeklinde tezahür eden “dünya sistemi” yaklaşımına göre çevre kuşakta yer alan ve batılı olmayan toplumların iktisadi anlamda tarihsel olarak az gelişmişlik yapısı içerisine hapsedilmesi söz konusudur. Bu olguya göre Osmanlı toplumunun iç dinamikleri ve onları belirleyen amillerin etkisi dışlanmaktadır. Oysa bu iç dinamikler dikkate alındığında iç ticaretin tümüyle dış ticarete bağlı olmayıp, yerel bir ticari sınıf beslerken aynı zamanda devlete için bir gelir kaynağı oluşturduğu görülmektedir. Bu nedenle dünya sistemi yaklaşımının ileri sürdüğü gibi Osmanlı merkezi yönetiminin mutlak düzeyde zayıflamasının söz konusu olmadığı söylenebilir. Aksine, 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan güç ilişkileri çerçevesinde Osmanlı Devleti merkezi-bürokratik yönetimi güçlendirici adımlar atmıştır. Buna bağlı olarak dış ticarete bağımlı büyük toprak sahipleri sınıfının gelişmesi önlenmiş ve tarımda (Avrupa'daki serflik ilişkilerinin aksine) bağımsız köylü üreticiler çoğunluğu teşkil etmiştir. Dünya sistemi yaklaşımının bir ölçüde bünyesinde taşıdığı Batı'nın ve onunla özdeşleşen piyasa düzeninin tarihsel olarak kaçınılmazlığını, bu düzenin ve onun uzantısı olan kurumların siyasetin ötesinde iktisadi koşullar tarafından belirlenmiş olma niteliklerini vurgulayan değerlendirmeler daha sonraki yıllarda bu kez de ulus-ötesi piyasa düzeni ve ileri sürdüğü egemenlik ortamının tanımlanması bağlamında yeni bir boyut kazanmıştır. Zira ulus-ötesi piyasaların tekamülünde

kurumların özellikle de özel mülkiyetin ihdasıyla alakalı kurumların önemi genel kabul görürken, teşekkül eden bu yeni anlayışın siyaset dışı nitelikleri ön plana çıkmaya başlamıştır (İslamoğlu, 2010, 28-29).

Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı'nın toprak düzeninin temelini timar sistemi oluşturmaktaydı. Mirî toprak sisteminin dışında Osmanlı Devleti arazileri reayaya mülk olarak (temlik) verme yöntemini pratikte uygulamıştır. Erken dönemlerden itibaren zorunlu hallerde ve sınırlı çerçevede bu yöntemi uygulamıştır. Osmanlı iktisadi sistemi içerisindeki çiftliklerden bazıları da bu statü kapsamında ortaya çıkmıştır. Buna göre şahıslar çiftliklerin mutasarrıfı değil maliki konumunda yer almaktaydı. Fakat bazı araştırmacılara göre çiftlikler tanımlanırken statüden ziyade üretim yapısı üzerinde durulması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Arıcanlı, 1998; 138). Mülkiyet ile tasarruf hakkı arasındaki farkın üretim şeklini de etkileyebileceği önemslenmektedir. Ticarileşmeye yönelik üretim modellerinin zamanla devlete olan bağımlılığı azaltacağı fikri öne çıkmaktadır. Özel mülkiyetin tarımsal gelişme ve sermaye birikimine olumlu katkılarının olacağı benimsenmektedir (Cin, 1992; 94).

Çiftlik olarak tabir edilen ünitelerin önemli bir kısmının zirai alanlardan oluştuğu ve timar sistemi içerisinde faaliyetlerini yürüttüğü bilinmektedir. Klasik timar düzeninin iktisadi sınırlayıcı uygulamalarından uzaklaşmaya başlayan ve kimi zaman mülkiyet ya da yarı mülkiyet hakkını yansıtan çiftlik modelleri de ortaya çıkmıştır. Aslında timar sistemi içinde devletin elindeymiş (mirî) gibi görünen bazı çiftlik teşekküllerinin mülk ya da yarı mülk olarak şahıslara intikal ettiği veya devredildiği anlaşılmaktadır (Barkan, 1997; 395). Yarı mülk olarak nitelendirilebilecek çiftliklerin nüfuzlu devlet adamlarına teslim edildiği kabul gören bir yaklaşımdır. Bu vasıftaki çiftliklerde sahib-i arzın onayı gerekiyordu ki bu aslında timar bir arazinin neredeyse tamamen temlik haline getirildiğini ve pek de yasal olmayan bir uygulamaya dönüştüğünü yansıtmaktadır (Veinstein, 1998; 41, 47-48). 1740'li yıllarda örneklerine rastlanılan uygulamalar değerlendirildiğinde zirai arazileri olan çiftliklerde zaimin iktisadi iştirakinin söz konusu olduğu, zeamatin diğer kısımlarının bağımsız olarak ikinci kişiye tasarruf hakkı şeklinde devredilebilmesi gibi uygulamalar yarı mülk tarzı mülkiyet kavramını güçlendirmektedir. Bu durum Osmanlı toprak ve mali sisteminde eskiden beri var olan mülk timarlar ya da mukataalı çiftlik geleneğinin hala devam ettiğini göstermektedir (Cin, 1992; 78).

709

Avrupa mali ve üretim tarihinde önemli yeri bulunan plantasyon, yani tek bir ürün üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren, çiftlik sahibinin konağı ve onun etrafında kümelenen pek çok müstemilatın bulunduğu, kira anlaşmaları başta olmak üzere gelişmiş finansal ilişkileri bulunan ticari yapıların benzeri işletmelerin Osmanlı iktisadi sisteminde de olduğuna dair iddialar dile getirilmektedir. Bu tür işletmelerin yer aldığı iktisadi yapıların çiftlik köyler şeklinde nitelendirilmesi (İnalçık, 1998; 25) bu yapıların büyüklükleri hakkında fikir vermekte, bir ya da birkaç köyün arazisini kapsayacak derecede geniş arazilerin tek parça şeklinde tanzim edildiği mali ünitelerin varlığına dair önemli ipuçları vermektedir (Karademir, 2018; 23). Buna göre bazı köylerin hem karye hem de çiftlik şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. Bilhassa 18.yüzyılda Rumeli'de daha belirgin halde görülen ve ticarileşme eğilimiyle sulama tekniklerinin gelişmesiyle birlikte fiziksel olarak büyüyen çiftlik köyler ya da köy-çiftlikler ortaya çıkmıştır (Stoianovich, 1953; 403). Çiftlik kavramının yaygınlaştığını ve çiftlik statüsündeki yerlerin şahısları karşı karşıya getirdiğini ve bu kavramın aynı zamanda suiistimal edilen bir hususu olduğunu görmekteyiz. 1851 tarihli arşiv belgesine göre Canik sancağına tabi Kabi Madeninde 32 karyeyi kapsayan alan için burası çiftlik denilerek müdahale edenlerin engellenmesi için mezkur köylülerin bu durumu ilgili makamlara yazılı olarak ilettiklerini görmekteyiz (BOA, MVL. Nr: 93/26, H.1267/1851).

1.2. Hazinedarzaladelerin Mutasarrıf Olduğu Çiftlikler

Canik sancağından Trabzon'a kadar olan geniş sahada Hazinedarzalade ailesinin siyasi, askeri ve idari izlerini arşiv belgelerinden tespit etmek ve değerlendirmek mümkündür. 1809 tarihli belgeye göre Canik sancağı muhassıllığına kapıcıbaşılardan Hazinedarzalade Süleyman'ın tayin edildiğini görmekteyiz (BOA, C. ML. Nr: 10/434, H. 1224/1809). Akabindeki belgeye göre 1811 yılında Faş kalesinin istihlasına memur olarak Trabzon mütesellimi ve Canik sancağı muhassılı Hazinedarzalade Süleyman Ağa'nın maiyetinin ve askerlerinin ihtiyaçları için gereken masrafların itası hakkındaki irade vardır

(BOA, C. AS. Nr: 39/1773, H. 1226/1811). Ailenin en büyük üyesinin Süleyman Behram bey olduğu, Canik muhassılı ve daha sonra Trabzon valisi olmuş olan Süleyman Ağa'nın Süleyman Behram beyin torunu olduğunu görmekteyiz. Osman Paşa ve Abdullah paşaların Süleyman Ağa'nın oğulları olduğu aile kayıtlarından bilinmektedir (Karagöz, 2009). Bafra nüfus defterine göre Mirî miran Memiş paşanın da bu aileye mensup olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, NFS. d. Nr: 972, H.1250, Varak: 1). Hazinedar ailesinin Canik sancağı başta olmak üzere Trabzon dahil birçok kaza ve sancakta zirai çiftliklerin mutasarrıfı oldukları arşiv belgeleri ve nüfus defterleri kayıtlarında yer almaktadır. 1859 tarihli belgedeki ayrıntıya göre müteveffa Osman paşa ve Abdullah paşaların Canik sancağında mutasarrıf oldukları çiftliklerin kira bakayalarının tahsili için yapılacak masrafların toplanacak olan meblağdan mahsup edilmesi yönündeki malumat bunu doğrulamaktadır (BOA, A. MKT. MHM. Nr: 171/45, H. 1276/1859).

1834 ve daha sonraki yıllara ait nüfus defterlerine göre Canik sancağı ve Trabzon'a bağlı diğer kazalarda Hazinedarların uhdesinde olan birçok çiftlik bulunmaktadır. Bafra kazasında Memiş paşa'nın mutasarrıf olduğu çiftlikler ve çalışan emekçi taifesinin dini gruplara göre dağılımı; çiftlik-i Otkayası (6 hanede 25 gayrimüslim nüfus), çiftlik-i Sakarçukuru (9 hanede 28 gayrimüslim nüfus), çiftlik-i Kayaçukuru (93 gayrimüslim nüfus), çiftlik-i Sazçukuru (9 hanede 28 gayrimüslim) (BOA. NFS. d. Nr: 981, H.1250, Varak: 73-76), Terme kazasında Osman paşa'nın mutasarrıf olduğu çiftlikler ve çalışan emekçi köylüler; Alemdağı çiftliği (8 hanede 21 Müslüman nüfus, 10 hanede 33 gayrimüslim), (BOA, NFS. d. Nr: 978, H.1250, Varak: 112-115). Samsun kazasında Abdullah Bey'e mutasarrıf olduğu çiftlikler; çiftlik-i Zagor (3 hanede 11 gayrimüslim), çiftlik-i Eğri ceviz (6 hanede 22 gayrimüslim) (BOA, NFS. d. Nr: 1020, H.1251, Varak: 49). Ünye'de Osman paşa'nın uhdesinde olan çiftlik-i Ballı (41 hanede 121 Müslüman) (BOA, NFS. d. Nr: 1030, H.1256, Varak: 73-75). Fatsa kazasında Memiş paşa ve Sinoplu Ahmet Bey'in mutasarrıf olduğu Okan karyesi çiftliği (43 hanede 107 Müslüman), Hazinedarzaade Ali Bey'in tasarruf ettiği Çacıl karyesi çiftliği (26 hanede 64 Müslüman), (BOA, NFS. d. Nr: 1005, H.1259, Varak: 2-6). Bafra kazasında mütemekkin Alkalı (12 hanede 27 nüfus) ve Ankiz (29 hanede 74 nüfus) karyesindeki yerli köylülerin devlete ödemekte oldukları yıllık vergilerini ödeyemediklerinden perişan olarak arazilerini müteveffa Memiş paşa'ya verdiklerine dair şerh düşülmüştür. Ayrıca bu karyelerde yerli nüfusun yanında göçebe olarak çiftlik çalışanı olarak 15 hanede 36 Sivaslı göçebe taifesi bulunmaktadır (BOA, NFS. d. Nr: 1034, H.1265, Varak: 36). Akçay kazasında Osman paşa'nın uhdesinde olan (11 hanede 29 Müslüman) Akçay çiftliği (BOA, NFS. d. Nr: 1028, H.1261, Varak:34). Fatsa kazasında vakıf dahilinde Memiş paşa ve Ahmet Bey'in tasarrufunda olan göçebeler (35 hanede 76 nüfus), (BOA, NFS. d. Nr: 1003, H.1261, Varak: 162-163). Ünye ve Cevizderesi kazasında Osman paşa'nın tasarrufunda olan çiftlik-i Tatarlu (9 hanede 33 Müslüman), kaza-i Cevizderesi göçebeleri 6 hanede 15 Müslüman (BOA, NFS. d. Nr: 1029, H.1261, Varak: 169-170). Ökse kazasında Osman paşa'nın uhdesinde olan Kurşunlu çiftliği (BOA, NFS. d. Nr: 1016, H.1261, Varak:1). Bafra kazasında Memiş paşa ve Ahmet Bey'in tasarrufunda olan çiftlik-i Odabaşı (5 hanede 25 gayrimüslim), çiftlik-i Sofucakırı/çukur 9 hanede 28 gayrimüslim (BOA, NFS. d. Nr: 994, H.1261, Varak: 57-59).

Değerlendirme ve Sonuç

Hazinedar ailesinin Süleyman Behram Bey döneminden itibaren ün kazanmaya başladığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Süleyman ağa ve onun oğulları Osman ve Abdullah paşalar zamanında ailenin siyasi, askeri, idari ve sosyal anlamda önemi daha da ön plana çıkacaktır. Aileye mensup birçok kişi başta Canik sancağı olmak üzere Trabzon vilayetinin idaresinde mirimiran, muhassıllık, mütesellimlik, ayanlık gibi birçok üst görevlere geldikleri görülmektedir. Siyasi ve idari başarılar elde ailenin bölgedeki gücü ve ağırlığını artırmıştır. Uzun yıllar devlet ile yakın ve samimi ilişkiler yürütmeyi başaran bu aile aynı zamanda sosyal ve iktisadi olarak da gücünü her geçen pekiştirmeyi başarmıştır. İstikrarlı ilişkilerin getirdiği avantajlar ve devletin gücünü arkasına hisseden ailenin ekonomik anlamda da yükselişinin önünü açmıştır. Canik sancağının arazi yapısı, insan kaynağı, verimli tarım arazileri, muhtelif yer altı madenleri, zirai ve hayvancılık faaliyetlerinin bölgede görece gelişmiş olması iktisadi anlamda fırsatlar sunduğu gibi sancaklar arasında idari olarak sivrilmesine sebebiyet vermiştir. Hazinedarlar da bu fırsatları iyi değerlendirerek ekonomik olarak güç kazanmaya başlamışlardır. Bunun en somut örneği ailenin tasarrufunda olan tarım, hayvancılık faaliyetlerinin ağırlıklı olarak yapıldığı

çiftliklerdir. 17. yüzyıldan sonra timar sisteminin giderek çözülmesi, asayiş olayları, savaş, göçler, ağır ekonomik koşullar nedeniyle köylülerin tarım arazilerini terk etmesi sistemi zaafa uğratmıştır. Taşrada ortaya çıkan yerel ağalar, beyler, ayanlar, paşalar zamanla bu durumu fırsata çevirerek miri ve timar topraklarını dolaylı yollardan mülk edinmeye başlamışlardır. Ayrıca vakıfların ve çeşitli hayır kurumlarının uhdesine tahsis edilen geniş tarım arazilerinin de bu çözülmeden nasibini aldığını müşahade etmek mümkündür. Vakıflara gelir getirmesi için verilen tarım arazilerinin de bir süre özel mülkiyete dönüştürüldüğüne dair birçok arşiv belgesinde ayrıntılı şekilde yer tutmaktadır. Nüfus defterleri ve diğer arşiv belgelerini dikkatle analiz ettiğimizde 19. yüzyıldan itibaren miri toprakların çeşitli yöntemlerle yarı mülk veya mülk haline getirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı toprak sisteminde meydana gelen bu genel olumsuz tablonun taşrada da yansması somut şekilde karşımıza çıkmaktadır. Canik sancağında gerek vakıf, miri, timar, mukataa, has ve zeametlerin asıl vasfından uzaklaştığı ve kötü niyetli birtakım çevrelerce amacının dışında kullanıldığına dair birçok örnek vardır. Bu anlamda bölgede özellikle devlete ait miri ve timar topraklarını işletme hakkına malik köylülerin mağduriyeti öne çıkmaktadır. Köylülerin devlete yıllık vergilerini vermekte zorlandıkları, hatta üretimin az olduğu kuraklık, kıtlık ve sair zamanlarda daha zor duruma düşerek ellerindeki toprakları, tarım arazilerini taşradaki ileri gelenlere vererek kendilerinin yarıcı-kiracı durumuna düştükleri bilinmektedir. Canik sancağında zirai faaliyette bulunan bazı kazalarda bu durumun yaygınlık kazandığı görülmektedir. çiftçilerin yıllık vergi gibi yaşadıkları zorlukların yanı sıra diğer bir sorun da taşrada ileri gelen bazı kötü niyetli kimselerin devlete ait olan ve çiftçilerin işledikleri toprakları burası çiftliktir diyerek köylünün elinden alma teşebbüsleridir. Zira bu durumun şikayetlere konu olduğu, köylülerin muzdarip halde kendilerini savunacak yollara başvurdıkları anlaşılmaktadır. Canik sancağında vakıf, timar, mukataa, has ve benzeri toprakların kullanım ve aidiyeti hususunda çok yoğun bir kargaşa söz konusu olduğu gibi merkezi idarenin bu tarz sorunları çözmek için özellikle bölgeye memurlar gönderdiğini arşiv belgelerinde yer almaktadır. Hazinedar sülalesinin de Canik sancağında mutasarrıf olduğu çok sayıda zirai ve hayvancılık çiftlikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu çiftliklerin bir kısmının borcunu ve yıllık vergisini ödeyemeyen köylünün esinde olan birçok çiftliğin hangi vasıf ve şartlarda olduğunu tam olarak söylemek şuan için söz konusu değışletme hakkını belli bir miktar karşılığında başkalarına devrettiğini ve kendilerinin emek gücü olarak kiracı-yarıcı durumunda olduklarını nüfus defterlerindeki şerhlerden anlamaktayız. Hazinedarların uhdidir. Bu çiftliklerin ne kadarının özel mülk, yarı mülk, mülk mü, timar arazisi veya vakıf arazisi olduğunu daha detaylı araştırmalar ortaya çıkarabilir. Ancak arşiv belgeleri ve nüfus defterlerindeki kayıtları baz alarak bazı değerlendirmeler yapabiliriz. Buna göre Hazinedar sülalesinin mutasarrıf olduğu arazilerin içerisinde vakıf arazileri de vardır. Köylünün işletmiş olduğu arazileri timar kapsamında değerlendirmek gerekirse bu anlamda çiftliklerin vasfı ve mahiyeti çeşitlilik kazanmaktadır. Ancak tasarruf edilen bu muhtelif toprakların, tarım arazilerinin ve çiftliklerin zamanla aslı vasfını ne ölçüde muhafaza ettiğini ya da hangi şekillerde el değıştirdiğini tahmin etmek biraz zor olsa gerek. Burada dikkat çeken diğer bir ayrıntı da sadece tarım topraklarının ve çiftliklerin el değıştirmesi değil aynı zamanda emek gücünün başkalarının denetimine geçmesi ve devletin çok büyük miktarda vergi kaybına uğramış olmasıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, C. ADL. Nr: 37/2238, H.1195/1781.

BOA, C. ML. Nr: 10/434, H. 1224/1809.

BOA, C. AS. Nr: 39/1773,H.1226/1811.

BOA, MVL. Nr: 93/26, H.1267/1851.

BOA, A. MKT. MHM. Nr. 171/45, H. 1267/1851

BOA, MVL. Nr: 348/113, H.1272/1855.

BOA, A. MKT. MVL. Nr: 91/34, H.1274/1857.

Nüfus Defterleri

BOA, NFS. d. Nr: 972, H.1250/1834.

BOA, NFS. d. Nr: 981, H.1250/1834.

BOA, NFS. d. Nr: 1020, H. 1251/1835.

BOA, NFS. d. Nr: 1030, H. 1256/1840.

BOA, NFS. d. Nr: 1005, H. 1259/1843.

BOA, NFS. d. Nr. 1028, H.1261/1845.

BOA, NFS. d. Nr: 1003, H.1261/1845.

BOA, NFS. d. Nr: 1029, H. 1261/1845.

BOA, NFS. d. Nr: 1016, H. 1261/1845.

BOA, NFS. d. Nr: 994, H.1261/1845.

BOA, NFS. d. Nr: 1034, H. 1265/1849.

Tetkik Eserler

Arıcanlı, Tosun, “19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, (ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak; çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 128-138.

Barkan, Ö. Lütfi, “Çiftlik”, *İslam Ansiklopedisi*, III, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 392-397.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1992.

Hutteroth, Wolf-Dieter, “Ecology of the Ottoman Lands”, *The Cambridge of Turkey*, (ed. Suraiya N. Faroqi), Vol.3, Cambridge 2006, s. 18-43.

İnalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahibi ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, (ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak; çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 17-35.

_____, Halil, “Çiftlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, İstanbul 1993, s. 313-314.

İslamoğlu, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Karademir, Zafer, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi*, IV/2, Aralık 2018, 15-43.

Karagöz Rıza, *Hazinedarazade Süleyman Paşa: Karadeniz’de Bir Hanedan Kurucusu*, Etüt Yayınları, Samsun 2009.

Keyder, Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var Mıydı?”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, , s. 1-14 İstanbul 1998.

McGowan Bruce, *Economic Lift in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press, 1981.

Stoianovich, Traian, “Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800)”, *The Journal of Economic History*, Vol. 13, No. 4, (Autumn, 1953), s. 398-411.

Veinstein, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım*, (ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak; çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 36-56.

_____, “XVI. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyinde Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri”, (çev. Yavuz Cezar), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43/1-4, Prof. Dr. S.F. Ülgener’e Armağan, İstanbul 1987, s. 79-109.

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF LIEUTENANT GENERAL ALI GALİP
TURKER (1881-1952)

KORGENERAL ALİ GALİP TÜRKER'İN BİYOGRAFİSİNE KATKILAR

(1881-1952)

Oral ATEŞ

Dr., Millî Savunma Üniversitesi Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu, Balıkesir/Türkiye,
ORCID: 0000-0002-6197-0890.

Özet

Korgeneral Ali Galip Türker, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden bağımsızlık mücadelesinde birçok savaşa katılan önemli komutanlardan bir tanesidir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde farklı birliklerde komutanlık ve karargâh subaylığı görevlerini başarıyla yerine getirmiştir. Korgeneral Ali Galip Türker hakkında Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri eserlerinde genel olarak biyografi bilgilerine ulaşmak mümkündür. Söz konusu eserlerde ulaşılamayan ve biyografisine katkı sağlayacağı değerlendirilen bazı bilgiler, arşiv belgeleri ve basılı eserler incelenerek yapılan bu çalışmayla açığa çıkarılmıştır. Korgeneral Ali Galip Türker'in 1881(1298) yılında doğduğu, bugüne kadar ulaşılamayan bilgilerden bir tanesi olarak bu çalışmayla tespit edilmiştir. 1900 yılında girdiği Manastır Askerî İdadisinden 1905 yılında Teğmen, devam ettiği Harp Akademisinden 1908 yılında kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 14 ve 15. Süvari Alaylarında staj yapmasına müteakiben 31 Mart hadisesini bastırmak üzere Manastır'da teşkil edilerek İstanbul'a giden Manastır Gönüllü Taburu'nda, sonra Harbiye Nezareti'nin 2. Şubesinde görev yapmıştır. Bu görevinden sonra da Çorlu'ya 8. Tümen Kurmay Başkanlığında karargâh subayı olarak görevlendirilmiştir. Balkan Savaşları hazırlığı kapsamında Çanakkale Boğazı'nın müdafaası için Anadolu yakasında bulunan Murettep 3. Kolordu Karargâhı 1. Şubesi'nde geçici olarak görev yapmış, akabinde Balkan Savaşı seferberliği üzerine 8. Tümen Komutanlığı Çorlu'ya dönmüş ve Balkan Savaşlarına katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Kafkas Cephesi'nde 8. Tümen Kurmay Başkanı ve 24. Alay Komutanı olarak görev yapmıştır. Türk İstiklal Harbi'nde 18. Alay Komutanı ve 9. Tümen Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. 1925-1927 yılları arasında 6 ve 41. Tümen Komutanlığı, 1933 yılında 57. Tümen Komutanlığı, 1936 yılında başlayan Dersim isyanlarında 1936-1939 yılları arasında 8. Kolordu Komutanı olarak bulunmuştur. Sonrasında Milli Güvenlik Genel Sekreterliği ve Genelkurmay Başkanlığında çeşitli görevler yapmasına müteakiben Türk Silahlı Kuvvetlerinden 1941 yılında emekliye ayrılmıştır. Korgeneral Ali Galip Türker, 1952 yılında vefat etmiştir.

713

Anahtar Kelimeler: Ali Galip Türker, Biyografi, Türkiye Cumhuriyeti.

Abstract

Lieutenant General Ali Galip Türker is one of the important commanders who participated in many wars in the struggle for independence leading to the establishment of the Republic of Türkiye. He successfully served as commander and headquarters officer in different units in the Tripoli War, Balkan Wars, World War I and the War of Independence. It is possible to find biographical information about Lieutenant General Ali Galip Türker in the Biographies of the Commanders of Regiments and Higher Ranks Participated in the First World War and the Biographies of the Commanders of Regiments and Brigades Who Participated in the Turkish War of Independence published by the General Staff. Some information that could not be reached in these works and that was considered to contribute to his biography was revealed by this study by examining archival documents and published Works. Lieutenant General Ali Galip Türker was born in 1881 (1298), which is one of the unavailable information that has been determined by this study. In 1905, he graduated as a lieutenant from the Manastır Military School, which

he entered in 1900, and in 1908, he graduated as a general staff captain from the War Academy, which he attended in the same year. Following his internship in the 14th and 15th Cavalry Regiments, he served in the Manastır Volunteer Battalion, which was organized in Manastır to suppress the March 31st incident and went to Istanbul, and then in the 2nd Branch of the Ministry of War. After this duty, he was assigned to Çorlu as a headquarters officer in the 8th Division Chief of Staff. Within the scope of the preparations for the Balkan Wars, he temporarily served in the 1st Branch of the 3rd Corps Headquarters on the Anatolian side for the defense of the Dardanelles, and then returned to the 8th Division Command Çorlu upon the Balkan campaign and participated in the Balkan Wars. He served as the Chief of Staff of the 8th Division and Commander of the 24th Regiment on the Çanakkale and Caucasus Fronts during the First World War. In the Turkish War of Independence, he served as 18th Regiment Commander and 9th Division Commander. He served as the Commander of the 6th and 41st Divisions between 1925-1927, as the Commander of the 57th Division in 1933, and as the Commander of the 8th Corps between 1936-1939 during the Dersim rebellions that started in 1936. He retired from the Turkish Armed Forces in 1941. Lieutenant General Ali Galip Türker passed away in 1952.

Keywords: Ali Galip Türker, Biography, The Republic of Turkey.

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte yaşanan olayların askerî, siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden incelenmesinde olaylara konu kişilerin de biyografilerinin araştırılması önemlidir. Biyografi çalışmaları kişilerin olaylara nasıl ve ne yönden katkı sağladığının belirlenmesinde de önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda son yıllarda yapılan biyografik çalışmalarının sayısında artış görülmektedir.

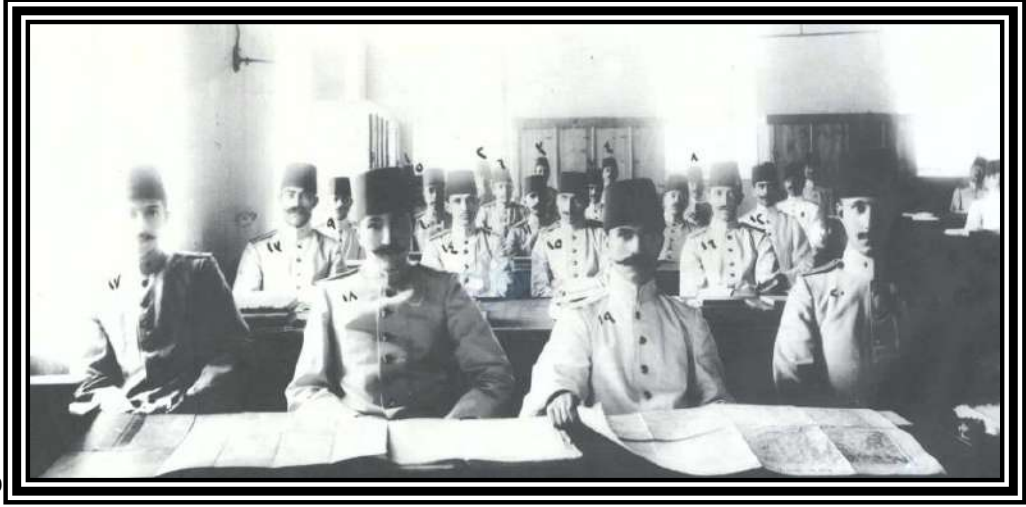
Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden bağımsızlık mücadelesinde birçok savaşa katılan önemli komutanlarından bir tanesi Korgeneral Ali Galip Türker'dir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde farklı birliklerde komutanlık ve karargâh subaylığı yapmıştır. Yapılan araştırmada Korgeneral Ali Galip Türker'in hatıratının bulunmadığı tespit edilmiş, biyografisine katkı sağlamak amacıyla arşiv belgeleri ve araştırma eserlerden bilgilerine ulaşılmaya çalışılmıştır. 714 Birinci Dünya Savaşı döneminde 24. Alay Komutanı iken yazdırdığı tercüme-i halinde askerî faaliyetleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri eserlerinde Korgeneral Ali Galip Türker'in kısmen biyografi bilgilerine ulaşmak mümkündür. Söz konusu eserlerde ulaşılamayan, sehven hatalı yazılan ve biyografisine katkı sağlayacağı değerlendirilen bazı bilgiler, arşiv belgeleri ve basılı eserler incelenerek yapılan bu çalışmayla açığa çıkarılmıştır.

2. DOĞUM VE ASKERİ ÖĞRENİM BİLGİLERİ

Korgeneral Ali Galip Türker (Sicil Numarası: 1321-P.13), 1881 yılında Usturamca'da doğmuştur.⁵⁸ Şevki Bey'in oğludur. 1900 yılında Manastır Askerî İdadîsinden 1905 yılında Teğmen (MSB ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 13), devam ettiği Harp Akademisinden 1908 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 2010:433).

Fotoğraf: Harp Akademisi'nden 1908 Yılında Mezun Olan Kurmay ve Mümtaz Subaylar (TTK Arşivi,

⁵⁸Doğum tarihi bilgisi bugüne kadar yayımlanan eserlerde bulunmamaktadır. 1916 yılında 24. Alay Komutanı iken yazdırdığı tercüme-i halinde doğum tarihini 1881 (1298) yılı olarak not ettirmiştir.

FT-EÖ 191/49)⁵⁹

3. STAJ DÖNEMİ, TRABLUSGARP VE BALKAN SAVAŞLARI

Harp Akademilerinden Yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra öne 15. Süvari Alayı'nda sonra da Manastır'da konuşlu bulunan 14. Süvari Alayı'nda 8 ay süreyle staj için görevlendirilmiştir. 14. Süvari Alayı'nda stajda bulunduğu sırada çıkan 31 Mart hadisesi üzerine Manastır'da teşkil edilen Gönüllü Taburu'nda bölük komutanı olarak İstanbul'a çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere görev yapmıştır. Görev bitiminde Manastır'a geri döndüğünde 6. Nişancı Taburu'nda Selanik'te 1 ve 4. Bölük Komutanlığı görevlerini yürütmüştür (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 13).

Bölük Komutanlığı görevlerinden sonra Arnavutluk isyanlarında Üsküp'te bir piyade bölüğü, bir süvari bataryası, bir süvari bölüğü ve bir istihkâm takımından teşkil edilen Garp Müfrezesi'ne Müfrez Komutanı olarak atanmıştır. Müfrezesinin görevi, isyancıların kapattığı Koçanik Boğazı'nın açılmasını ve emniyetinin alınması olarak belirlenmiştir. Koçanik bölgesine ulaşmasından sonra isyancı Arnavutların kendiliğinden çekilmesiyle Koçanik Boğazı açılmış ve İlyashan bölgesine kadar bölgenin emniyetini almıştır. Bir süre sonra aynı bölge yakınlarındaki Şark Müfrezesi ile birleşerek Gilan muharebelerine katılmıştır (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 13). Bu muharebelerden sonra 6. Nişancı taburu ile Koçana bölgesine intikal etmiştir. Bu taburda 13 ay staj süresi geçirdiğinden bir müddet Selanik'te Topçu Taburu'nda stajına devam etmiştir. Nihayetinde 1908-1910 yılları arasında iki yıl süreyle staj görevini yapmıştır (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 14).

Staj görevini yerine getirdikten sonra 3. Ordu Komutanlığı karargâhında bir süre görev yapmasının ardından İstanbul'a Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) 2. Şubesi'ne karargâh subayı olarak atanmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2010:433). 2. Şube'de 17 gün görev yaptıktan sonra İstanbul'da yeni kurulan Piyade Numune Alayı'nda Alay Komutanı Alman Yarbay von Schlichting ile 20 gün beraber çalışmıştır (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 14). Birinci Dünya Savaşı'nda çoğunlukla Alman-Osmanlı askeri arasında yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde Arnavut bir asker olan Hacı bin Bayram tarafından Alman Yarbay von Schlichting bir denetleme esnasında Mart 1911 tarihinde tüfekle vurularak öldürülmüştür (Karataş, 2024:215). Bu olaydan sonra Kurmay Yüzbaşı Ali Galip Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti 2. Şubesi'ne tekrar görevlendirilmiştir. Burada bir ay daha görev yapmış ve 24 Nisan 1911 tarihinde Çorlu'ya 8. Tümen Komutanlığı Erkan-ı Harbi karargâh subayı olarak atanmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 2009:338). Çorlu'da birliğine katılmasından bir hafta sonra 3. Kolordu karargâhı heyeti ile 20 günlük Bulgar sınır hattında yapılan denetlemelere katılmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda kadrosu asıl birliğinde kalmak üzere Çanakkale Boğazı'nın savunmasıyla görevli mürettep 3. Kolordu Erkan-ı Harbi 1. Şube'sine geçici olarak görevlendirilmiştir. Balkan Savaşı seferberliği üzerine Çanakkale'den tekrar 8. Tümen'e asıl görev yerine katılmıştır (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 14).

⁵⁹ X işaretli subay, Yüzbaşı Ali Galip Bey'dir.

Balkan Savaşı'nda 18 Ekim-19 Kasım 1912 tarihleri arasında Şark Ordu Komutanlığı içerisinde 8. Tümen Kurmay Başkanı olarak Kırklareli-Süloğlu ve Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebelerinde görev yapmıştır. 17-20 Kasım 1912 tarihleri arasında 1.Çatalca Muharebesine, 3 Şubat-13 Nisan 1912 tarihleri arasında 2. Çatalca Muharebesine, sonrasında Çatalca ve Bolayır'dan Edirne'nin geri alınması maksadıyla yapılan harekâta katılmıştır (Görgülü, 1993:25-30). Balkan Savaşlarının sonuna yaklaşırken Tümen sorumluluğundaki tüm sorumluluk alanlarının denetlemesini icra etmiştir (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 14).

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLAL HARBİ DÖNEMİ

Yüzbaşı Ali Galip Türker, Birinci Dünya Savaşı döneminde Filistin-Suriye, Çanakkale ve Kafkas Cephelelerinde görev yapmıştır. Bu süre içerisinde 30 Kasım 1915 tarihinde Binbaşılığa terfi etmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 2009:338).

Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde 8. Tümen, 8 Ocak 1915 tarihinde Sina bölgesine kaydırılmıştır. Sina bölgesindeki durgunluk ve Çanakkale Cephesi'nde kara savaşlarının başlaması nedeniyle Başkomutanlık Vekâleti 8. Tümen'in nisan 1915'te tekrar Çanakkale Cephesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmış ve Tümen İstanbul'a intikal etmeye başlamıştır. Sina Cephesi'nden harekete başlayan 8. Tümen'in Çanakkale Cephesi'ne ulaşan ilk unsuru 22. Alay haziran 1915'te, diğer unsurları da geldikçe parça parça Güney Grup Komutanlığı'nın emrine verilmiştir (Tekşüt vd., 2012: s. 95.;101.; Ek-11.; Ek-14.; Çizelge-2.; Larcher, 1928: 240).

Yüzbaşı Ali Galip Türker, 8. Tümen Kurmay Başkanı olarak birliğiyle önce Sina bölgesine, müteakiben tekrar Çanakkale Cephesi'ne dönerek önce 12-13 Temmuz 1915 tarihleri arasında 2. Kerevizdere Muharebelerine katılmıştır. Müteakiben 6-10 Ağustos 1915 tarihleri arasındaki muharebelerde Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in emir komutasında 10 Ağustos 1915 tarihinde Conkbayırı taarruzunda ve 21 Ağustos 1915 tarihinde 2. Anafartalar Muharebesinde görev yapmıştır (Görgülü, 1993:88-91). Eylül 1915 tarihinde geçici olarak 13. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığında görevlendirilmiş, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'nden çekilmesiyle Aralık 1915'de tekrar 8. Tümen Kurmay Başkanı olarak birliğine katılmıştır (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 15).

Çanakkale Cephesi'nde muharebelerin sona ermesiyle Gelibolu Yarımadası'nda bulunan birliklerin çoğu Trakya bölgesine alınmıştır. Bu kapsamda 8. Tümen, alacağı yeni görevlere hazırlanması ve eksiklerini gidermesi maksadıyla Kırklareli'ye gönderilmiş, bir süre burada yeniden teşkilatlanma ve eğitimlerine devam etmiş, akabinde yeni görev yeri olan Kafkas Cephesi'ne gönderilmiştir (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4449, Dos.86, Fih. 2-2.; Genelkurmay Başkanlığı, 1978:44). Bu sırada Binbaşı Ali Galip Türker, 20 Şubat 1916 tarihinde 8. Tümen'e 24. Alay Komutanı olarak atanmıştır. Binbaşı Ali Galip Türker, 24 Nisan 1916 tarihinde yazdırdığı tercüme-i halinde 24. Alay Komutanlığı'na atanmasını *"24. piyade alay kumandanlığına tayinim tarihi olan 1331 senesi Şubat yedisine kadar fırka karargahında bulundum. Şimdi bu alayın kumandanıyım. Alayda Diyarbekir'de tecemmu etmektedir."* sözleriyle ifade etmiştir (ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 15).

Kafkas Cephesi'nde 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve 8. Tümen Komutanı Albay Nuri Conker'in emir komutasında 1916 yılında Şin, Oğnut, Kulp Boğazı bölgelerinde ve Muş'un Rus işgalinden kurtarılmasında 24. Alay K. olarak muharebelere katılmış ve başarıyla görev yapmıştır (Belen,1965:77).⁶⁰ Muş bölgesi işgalden kurtarıldıktan sonra bölgenin emniyetini 24. Alay ile beraber almaya devam etmiştir. 1917 yılı başından nisan ayına kadar Murat Nehri etrafında Ruslarla yapılan düşük yoğunluklu ve mevzi muharebelerinde kayınbabası 16. Kolordu K. Vekili Ali Rıza (SEDES) Paşa'nın emrinde görev yapmıştır.

Fotoğraf: 1917 Yılı Mustafa Kemal Paşa ve Beraberlerindeki Heyet⁶¹

⁶⁰ Temmuz ayında Kulp Boğazı bölgesinde yapılan muharebelerde E. Korgeneral Fahri Belen, Üsteğmen rütbesinde iken 24. Alay'ın 1. Bölük Komutanı olarak görev yapmıştır.

⁶¹ X işaretli subay Binbaşı Ali Galip Türker'dir. Mustafa Kemal Paşa'nın sağ tarafında Ali Galip Türker'in kayınbabası Ali Rıza Sades Paşa, diğer tarafında İzzettin Çalışlar vardır. Elinde kâğıt olan Şükrü Tezer, arka taraftaki çocuk ise Abdurrahim Tuncak'tır. İzzettin Çalışlar belgeliğinden aktaran Fatih Cengiz-

Kafkas Cephesi'nin içinde bulunduğu durumu ve muharebelerde geline aşamayı değerlendiren Başkomutanlık Vekâleti, 7 Mart 1917 tarihinde 2. ve 3. Ordu Komutanlıklarını birleştirerek Kafkas Orduları Grubu Komutanlığı'nı kurmuştur. Bu kapsamda birliklerin konuş, kuruluş, teşkilatlanmalarında değişikliğe gidilmiştir. Bu teşkilat değişikliğinde 8. Tümen, 2. Kolordu Komutanlığı emrine verilmiştir (Belen, 1966:198).

8. Tümen'in 2. Kolordu emrine girmesiyle Binbaşı Ali Galip Türker, Filistin-Suriye Cephesi'nde görev yapmaya başlamıştır. Burada önce 11 Nisan 1917 tarihinde 127. Alay Komutanı, daha sonra geçici olarak 4 Mayıs 1917'de 2. Kolordu Kurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. Bu cephede Gazze-Birüssebi hattında yapılan muharebeler sonucunda ordu yeniden teşkilatlanmış ve görev değişiklikleri olmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1979:565-568; Genelkurmay Başkanlığı, 2009:338). Bu kapsamda Binbaşı Ali Galip Türker, 2 Şubat 1918 tarihinde ise komutanlığını Albay Refet Bele Bey'in yaptığı 22. Kolordu Kurmay Başkanlığına atanmıştır (Belen, 1967:19, Kuruluş 1.; Genelkurmay Başkanlığı, 2009:338). 17-21 Eylül 1918 tarihleri arasında yaşanan muharebelerde 22. Kolordu, sayı ve silah/teçhizat bakımından üstün İngiliz birlikleri karşısında tutunamamış ve geri çekilmiştir. Bu muharebelerde 22. Kolordu'nun mevcudu neredeyse yok olmuştur. Albay Refet Bey ve birkaç personeli esir düşmekten son anda kurtulmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1979:624-647). Bu muharebelerde Binbaşı Ali Galip Türker 22 Eylül 1918 tarihinde esir düşmüştür. Esaretten 3 Mayıs 1920'de dönmüştür (Genelkurmay Başkanlığı, 2009:338).

Esaretten dönmesine müteakiben İstiklal Harbi döneminde 15 Ekim 1920'de Yarbay rütbesine terfi etmiş ve 4 Kasım 1920'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın başyaverliğine atanmıştır. Ardından 25 Haziran 1921'de 18. Alay Komutanlığı görevinde bulunmuştur (Millî Savunma Bakanlığı, 1999:90.; Genelkurmay Başkanlığı, 2010:434).

24 Aralık 1921 tarihinde Doğu Cephesi'nde 9. Kolordu Komutanlığı kurulmuştur. Yarbay Ali Galip Türker, 9. Kolordu'ya bağlı Trabzon'da bulunan 13. Tümen Komutanı olarak görev yapmıştır. Akabinde 19 Mart 1922'de 9. Tümen Komutanı olarak atanmıştır (Görgülü, 1993:223).

5. CUMHURİYET DÖNEMİ

Tümen Komutanı yetkisiyle 25 Eylül 1923 tarihinde Doğu Cephesi Hudut Komutanı olarak görevlendirilmiştir. 19 Ekim 1925'te 6. Tümen Komutanı Vekili ve 10 Şubat 1927'de 6. Tümen

Komutanı (DCA., 0.30.11.1.0-30.4.1), 20 Ekim 1927’de 41. Tümen Komutanlığı yapmıştır (Millî Savunma Bakanlığı, 2023:83.; Genelkurmay Başkanlığı, 2010:434). Akabinde ?-1934 yılları arasında yılında 57. Tümen Komutanı olarak görev yapmıştır. 57. Tümen Komutanlığı’ndan sonra 23 Ağustos 1934 tarihli Reisicumhur kararnamesiyle 11. Tümen Komutanlığı Vekâletine tayin edilmiştir (DCA., 0.30.11.1.0-89-28-7). Bir süre sonra 20. Tümen Komutanı olarak atanmıştır (DCA., 0.30.18.1.2-47-53-18).⁶²

Fotoğraf: 1933 Yılı 57. Tümen Komutanlığı⁶³

718

8. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan’ın Tunceli Valisi olarak atanmasıyla (DCA., 0.30.18.1.2.-61.2.12) yerine Tümgeneral Ali Galip Türker vekâleten atanmıştır (DCA., 0.30.11.1.0-101-3-11). 10 Ocak 1936-28 Ağustos 1939 yılları arasında 8. Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır (8. Kolordu Komutanlığı Tarihçesi). 26 Ağustos 1936’da Korgeneralliğe (DCA., 0.30.11.1.0-107.35.6)⁶⁴ terfi eden Ali Galip Türker, 1937-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük isyanlarından biri olan Dersim isyanlarının bastırılmasında birliklerinin katkısı büyük olmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1972:473-480). Harekâtta başarıları 3. Ordu Komutanlığı’na takdir edilmiş ve bu durum harp raporlarına yansımıştır (Doğan, 2012:167).

Fotoğraf: 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Ali Galip TÜRKER⁶⁵

⁶² Tuğgeneral Ali Galip Türker’in 20. Tümen Komutanı olarak atanmasıyla ilgili kararnameye ulaşılamamıştır. 20. Tümen, 1934 yılında yeni kurulmaya başlamıştır.

⁶³ Bu fotoğraf Araştırmacı Mert Varol’un özel arşivinden alınmıştır. X işaretli subay 57. Tümen Komutanı Mirliva Ali Galip Türker’dir.

⁶⁴ Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri eserlerinde 1941 yılında Korgeneralliğe terfi ettiği belirtilmiştir. Bu hususun sehven yazıldığı değerlendirilmiştir.

⁶⁵ Bu fotoğraf Araştırmacı Mert Varol’un özel arşivinden alınmıştır.

Korgeneral Ali Galip Türker, 28 Ağustos 1939 yılı general atamalarıyla Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Kâtipliğine (Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği) atanmıştır (DCA., 0.30.11.1.0-134.33.2). Bir süre görev yapmasının ardından 13 Haziran 1940 tarihli Reiscumhur kararnamesiyle Genelkurmay Talim Terbiye Reis Muavinliğine tayin olmuştur (DCA., 0.30.11.1.0-139.18.11).⁶⁶ Bu süre zarfında Genelkurmay Talim Terbiye Dairesi Reisi olarak da görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁷

Korgeneral Ali Galip Türker, Milli Müdafaa Vekilliğinin 24 Şubat 1941 tarihli tezkeresi ve 21 Nisan 1941 tarihli Reiscumhur kararnamesiyle sürekli bir hastalığı olduğu gerekçesiyle emekliye sevk edilmiştir (DCA., 0.30.11.1.0-145.9.10).⁶⁸ Ancak yapılan araştırmada bu tarihten sonra da görevine devam ettiği 1942-1943 yıllarında Genelkurmay T.Yarbaşkanı/Yarbaşkanı olarak imzaladığı evraklardan tespit edilmiştir (DCA.,110.9.1.14-6.0.93;110.9.1.14-2.0.114;110.9.1.14-5.0.142). Korgeneral Ali Galip Türker'in görevine devam etmesinin 2. Dünya Savaşı seferberliği gerekçesiyle olabileceği değerlendirilmiştir. 22 Aralık 1952 tarihinde vefat etmiştir (8. Kolordu Tarihçesi).

719

6. SONUÇ

1908 yılında Yüzbaşı rütbesiyle 15. Süvari Alayı'nda staj göreviyle ilk görevine başlayan Korgeneral Ali Galip Türker, 1941 yılında Genelkurmay Başkanlığında Talim Terbiye Dairesi Reisi görevinde iken sağlık sebebiyle emekliye sevk edilmiştir. 2. Dünya Savaşı seferberliği olan bu dönemde, 1943 yılında halen görevde olduğu yapılan çalışma da tespit edilmiştir. Yaklaşık 35 yıl askerlik görevinde bulunan Korgeneral Ali Galip Türker, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde farklı birliklerde komutanlık ve karargâh subaylığı görevlerini başarıyla yerine getirmiştir. Milli Güvenlik Genel Sekreterliği görevinden sonra ise Genelkurmay Başkanlığında çeşitli görevler yapmıştır.

Korgeneral Ali Galip Türker hakkında Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan biyografi eserlerinde çeşitli bilgilerine ulaşmak mümkündür. Yapılan bu çalışmayla söz konusu eserlerde ulaşılamayan ve sehven hatalı yazılan bazı bilgiler ile biyografisine katkı sağlayacağı değerlendirilen hususlar, arşiv belgeleri ve basılı eserler incelenerek yapılan bu çalışmayla açığa çıkarılmış, Korgeneral Ali Galip Türker'in biyografisine katkı sağlanmıştır.

⁶⁶ Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri eserlerinde 1940 yılında Ordu Dairesi Başkanı atandığı belirtilmiştir. Bu hususun sehven yazıldığı değerlendirilmiştir.

⁶⁷ 27 Eylül 1940 tarihinde Reiscumhur Kararnamesiyle Korgeneral Galip Türker, Genelkurmay Başkanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Reisi olarak 2. Dünya Savaşı hazırlıkları kapsamında Ortak Şark İngiliz Kuvvetleri bünyesinde Mısır'a bir kısım incelemelerde bulunması maksadıyla görevlendirilmiştir (DCA., 0.30.18.1.2-92.96.4).; İnceleme sonuç raporlarının Ocak 1941'de Genelkurmay Başkanı ve Milli Müdafaa Vekili'ne arz edildiği hususundaki yazılarda da Talim Terbiye Dairesi Reisi olarak imzası bulunmaktadır (DCA., 110.9.1.14-1.0.155).

⁶⁸ Bu tarih Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri ile Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri eserlerinde Korgeneralliğe terfi tarihi olarak belirtilmektedir. Bu hususun sehven yazıldığı değerlendirilmiştir.

7. KAYNAKÇA

- Belen, F. (1965). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri 3. Cilt*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Belen, F. (1966). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri 4. Cilt*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Belen, F. (1967). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri 5. Cilt*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Cengiz, F.-Turalı, S., Twitter, https://twitter.com/SultanTural628/status/144937391744_6033412?t=3cVbOha7_xNZPq_waDCvUtQ&s=03, Erişim tarihi: 28.05.2022.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DCA), 0.30.11.1.0-30.4.1.
- DCA., 0.30.11.1.0-89-28-7.
- DCA., 0.30.11.1.0-101-3-11.
- DCA., 0.30.11.1.0-107.35.6.
- DCA., 0.30.11.1.0-134.33.2.
- DCA., 0.30.11.1.0-139.18.11.
- DCA., 0.30.11.1.0-145.9.10.
- DCA., 0.30.18.1.2-92.96.4.
- DCA., 0.30.18.1.2-47-53-18.
- DCA., 0.30.18.1.2.-61.2.12.
- DCA., 110.9.1.14-1.0.155.
- DCA., 110.9.1.14-6.0.93.
- DCA., 110.9.1.14-2.0.114.
- DCA., 110.9.1.14-5.0.142.
- Doğan, T. (2012). Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı, *History Studies International Journal Of History*, 4 (1). 157-169.
- Genelkurmay Başkanlığı (2009). *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanlarının Biyografileri Cilt II*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı (2010). *Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri Cilt II*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1979). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4.C. 1.Ks., Sina- Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1979). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4.C. 2.Ks., Sina- Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1978). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II Cilt 2'nci Kısım, Kafkas Cephesi 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karataş, M. ve Bircan, E. (2024). Alman Askerî Misyonunun Osmanlı Askeri ile İlk Krizi: Yarbay von Schlichting'in Nefer Bayram Tarafından Katledilmesi, *Belgi Dergisi*, 209-223.

Millî Savunma Bakanlığı (1999). *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi.

Millî Savunma Bakanlığı (2023). *Cumhuriyetin 100 Yılında Millî Savunma Bakanlığı*, Ankara.

MSB ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 13.

MSB ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos. 108, Fih. 14.

MSB ATASE Arşivi, BDH Kls. 4455, Dos.108, Fih. 15.

MSB ATASE Arşivi, BDH Kls. 4449, Dos. 86, Fih. 2-2.

Larcher, M (1928). *Büyük Harpte Türk Harbi Cilt 2, Eski Türk Cephelerindeki Harekât ve Muharebat*. (Tahşiye ed. Mehmed Nihat). (Yay. Haz. Erol Kılınç). İstanbul: Matbaa-i Askeriye.

Tekşüt, İ.vd.(2012). *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V. Cilt, III. Kitap*, ATASE Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk Tarih Kurumu (TTK Arşivi), FT-EÖ 191/49.

Varol, Mert özel arşivi.

8. Kolordu Komutanlığı Tarihçesi.

THE POLITICAL RELATIONSHIP BETWEEN THE USA AND RUSSIA DURING THE COLD WAR

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ABD VE RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ

Nasrullah BEK¹, Yahya BAĞÇECİ²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Tarih Bölümü,
,0009000456096045

²Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Tarih Bölümü,0009000456096045

Özet

Bu çalışma, 1945-1991 döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ilişkilerin tarihsel dinamiklerini analiz ederek, Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İki süper gücün ideolojik rekabeti, stratejik çıkar çatışmaları ve küresel politikalarındaki etkileşimleri, bu dönemin uluslararası ilişkiler literatüründe kritik bir araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, bu ilişkilerdeki gerilim ve iş birliği dengesini, yapısal faktörleri ve tarihsel mirası açıklamaya odaklanarak, akademik ve politik bağlamda katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırma, tarihsel kaynaklar (resmî belgeler, diplomatik yazışmalar), akademik makaleler ve kitaplar üzerinden gerçekleştirilen literatür taraması yöntemiyle yürütülmüştür. Çalışmada, ABD ve Rusya'nın siyasi yapıları, iç/dış politika dinamikleri, uluslararası olayların etkileri ve ekonomik, askeri, kültürel faktörler karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmıştır. Berlin Blokağı, Küba Füze Krizi ve Detant Dönemi gibi kritik olaylar ile NATO-Varşova Paktı rekabeti gibi süreçler, bu ilişkilerin evrimini anlamak için merkeze alınmıştır. Elde edilen bulgular, Soğuk Savaş dönemindeki ABD-Rusya ilişkilerinin, ideolojik rekabetin ötesinde ekonomik, askeri ve kültürel etkileşimlerle şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma, uluslararası sistemdeki dengeleri nasıl etkilediğini ve günümüz küresel politikalarına nasıl ışık tutabileceğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, uluslararası ilişkiler literatürüne tarihsel bir perspektifle katkı sağlarken, gelecekteki analizler için de temel bir kaynak olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD-Rusya ilişkilerinin yönü ve dinamikleri üzerine yapılacak araştırmalar için sağlam bir temel oluşturması açısından önem taşımaktadır.

722

Anahtar kelimeler: Soğuk Savaş, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve siyasi ilişkiler

Abstract

This study aims to analyze the historical dynamics of political relations between the United States (US) and the Soviet Union from 1945 to 1991, highlighting the effects of the Cold War on the international system. The ideological competition between the two superpowers, strategic conflicts of interest, and their interactions within global politics represent a critical research topic in the literature of international relations during this period. The study focuses on explaining the balance of tension and cooperation in these relations, as well as the structural factors and historical legacy, with the goal of contributing to both academic and political contexts. The research is conducted through a literature review methodology, utilizing historical sources such as official documents and diplomatic correspondence, along with academic articles and books. The political structures of the US and Russia, internal and external policy dynamics, the impacts of international events, and economic, military, and cultural factors are examined from a comparative perspective. Key events such as the Berlin Blockade, the Cuban Missile Crisis, and the Detente period, along with the NATO-Warsaw Pact rivalry, are central to understanding the evolution of these relations. The findings demonstrate that changes in US-Russia relations during the Cold War were shaped by economic, military, and cultural interactions that extended beyond ideological competition. In this context, the study emphasizes how these relations affected the

balances within the international system and how they can illuminate contemporary global policies. Ultimately, this research aims to provide a historical perspective to the literature of international relations while serving as a foundational resource for future analyses. Furthermore, it holds significance for understanding the direction and dynamics of US-Russia relations in the post-Cold War era.

Keywords: Cold War, United States, Soviet Union and political relations

THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY IN THE CONTEXT OF FRANCIS BACON'S
UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE

FRANCİS BACON'UN BİLGİ ANLAYIŞI BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SORUNU

Hafize Gizem KILINÇ DEMİRHAN

Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Felsefe Tarihi, 0009-0006-1432-530X

Özet

İnsanın doğayla kurduğu tahakküm ilişkisinin bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz ve küresel etkileri inkâr edilemez iklim değişiklikleri, çevresel felaketler ve en nihayetinde günümüz dünyasının ekolojik yıkıma doğru sürüklenişi karşısında ivedilikle yeni politikalar ve yeni bir düşünme kültürü geliştirmeye zorlayan bir sürece girilmiştir. Bu bildiri, bu ihtiyaca işaret eden ve yaşamı anlamamızda ve anlamlandırmamızda giderek merkezi bir konuma yerleşen “sürdürülebilirlik” kavramına ilişkin tartışma zeminini Francis Bacon’un görüşlerinden hareketle kurmayı amaçlamaktadır. Cevaplanmaya çalışılacak soru, doğayla kurduğumuz tahakküm ilişkisinin sürdürülebilirliği.

Bu amaçla bu bildiri, on yedinci yüzyıl felsefesinin gelişimine öncülük eden Francis Bacon’un bilgi anlayışını ve bu doğrultuda yeniden değerlendirilen (revaluation) *naturayı* (doğa) konu edinmektedir. Modern felsefenin paradigmasının oluşturulmasına önemli bir rol oynayan Francis Bacon, geliştirmiş olduğu felsefi yaklaşımla yeni çağın bilgi anlayışını, bir tahakküm ilişkisi bağlamında yeniden tesis ederek dönüştürür. Bacon, bir tahakküm ilişkisi olarak temellendirdiği bilgi anlayışıyla insan ve doğa arasındaki ilişkide kökensel bir değişime işaret etmektedir. Adeta modernitenin bilgi anlayışının özünü temsil eden ve günümüz dünyasında derinleşerek farklı biçimlerde sirayet eden bu ilişki, Bacon felsefesinin mottosu olan “bilgi güçtür” savıyla dile gelir. Ona göre aklın doğru yöntemlerle eğitilmesiyle elde edebileceğimiz bilgi, doğa karşısındaki acziyetimizden kurtulmamıza ve doğa karşısındaki yazgımızın efendisi olmamıza olanak sağlamaktadır. Başka bir deyişle bilgi, doğa üzerinde egemenlik kurmamızın yeni aracıdır. Tahakkümü mümkün kılacak bilgiye erişim için aşılması gereken başat sorun ise yöntem sorunudur. Bacon’un doğru yöntem eşliğinde düzenlenen ve işleyen aklın, evrenin bilgisine sahip olabileceğiyle ilgili iyimserliği ve insanlığın büyük atılımı olarak görülebilecek aklının özgürleşmesini ifade eden Aydınlanma idealleri birlikte düşünüldüğünde, rasyonel olarak düzenlenmiş ve dönüştürülmüş doğanın yazgımızın gereğiyle anlamlandırıldığı görülmektedir. Ancak kapitalist üretim biçimiyle birlikte insanın içinde yaşadığı Dünya’yı kendi arzuları ve istekleri doğrultusunda dönüştürme “hakkı”, doğayı bireysel yaşamlarımızın sonsuz bir kaynağı olarak sömürme “cüretine” dönüşmüştür.

724

Anahtar Kelimeler: *Francis Bacon, doğa, bilgi, tahakküm, sürdürülebilirlik*

Abstract

In the face of climate change and environmental disasters, whose global consequences are undeniable, and which can be considered as outcomes of humanity’s relationship of domination over nature, and ultimately the ecological collapse toward which today’s world is steadily drifting, we have entered a process that urgently compels us to develop new policies and a new culture of thinking. This paper aims to establish a ground for discussion on the concept of “sustainability,” a notion that responds to this need and has increasingly become central to the way we understand and make sense of life. The key question to be addressed is the sustainability of the domination-based relationship we have established with nature.

To this end, the paper focuses on Francis Bacon’s conception of knowledge, which played a pioneering role in the development of seventeenth-century philosophy, and the accompanying revaluation of nature. Francis Bacon, who significantly contributed to the formation of the paradigm of modern philosophy,

transforms the new age's conception of knowledge through the philosophical approach he developed by re-establishing it within the framework of a domination-based relationship. With this conception of knowledge as an instrument of domination, Bacon marks a fundamental shift in the relationship between human beings and nature. This relationship, one that arguably constitutes the very essence of modernity's understanding of knowledge, and which has since deepened and manifested in various forms in the contemporary world, is most clearly encapsulated in the motto attributed to Bacon's philosophy: "knowledge is power." According to Bacon, knowledge attained by training the mind through proper methods allows humanity to overcome its helplessness before nature and to become the master of its fate. In other words, knowledge becomes the new instrument for exercising control over nature. The main problem to be overcome in order to access the kind of knowledge that makes domination possible is the problem of method. When we consider both Bacon's optimism about the possibility that a mind properly ordered and guided by method can acquire knowledge of the universe, and the Enlightenment ideals that express the liberation of reason, seen as a great breakthrough in human history, we find that nature, once rationally ordered and transformed, comes to be interpreted as aligned with the necessity of our human destiny. However, with the rise of the capitalist mode of production, the so-called "right" to reshape the world in accordance with one's own desires has turned into the "audacity" to exploit nature as an inexhaustible source for individual lives.

Keywords: *Francis Bacon, nature, knowledge, domination, sustainability*

ABOUT A TEFELNUAME
BİR TEFEÜLNAME HAKKINDA

Merve BÜYÜKADA¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Klasik Türk Edebiyatı, merveybykada@gmail. com

ORCID: 0000-0001-7656-8864

Özet

Gaybı ve gelecekte yaşanacakları bilme isteği ilkçağlardan bugüne süregelen ve bu merak duygusu insanoğlunu farklı cisimleri kullanarak fal bakmaya yöneltmiştir. Bunun sonucu olarak -isnat edildikleri toplumun devirlerine ve geleneklerine göre değişmekle birlikte- yüzyıllar içinde pek çok fal nevisi ortaya çıkmıştır. Kitap falları bu türlerden sadece biridir. Kitap falları arasında ise Kur'an falları önemli bir yer teşkil etmiştir. Fal açma, fal tutma, uğur sayma ve hayra yorma anlamlarına gelen tefeül, birçok eserin muhtevasını oluşturmuştur. Kur'an'dan fal açılması bahsini ele alan bu metinler genellikle "fâl-ı Kur'ân" ya da "tefe'ül-nâme" isimleriyle zikredilmişlerdir. Bunlardan biri de Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonunda 00332 numara ile kayıtlı olan tefeülname'dir. Falname, dört varaktan müteşekkil müstakil bir nüshanın 1b-3a sayfaları arasında bulunmaktadır. Başlığı olmayan ve müellifi bilinmeyen metnin, XIX. asırda istinsah edildiği düşünülmektedir. Mensur olarak kaleme alınan tefeülname'de, Kur'an'dan fal açacak kişinin ilk önce tövbe etmesi, abdest alıp iki rekât namaz kılması, üçer kez Fatiha, İhlas, Tin ve Muavvizeteyn (Felak ile Nas) surelerini okuması daha sonra belirtilen ayet ile duayı kıraat ederek bazı dinî ritüelleri yerine getirmesi istenmiştir. Ardından yirmi dokuz harf, elifba sırası gözetilerek yorumlanmıştır. Tek harf yorumlu bir falname örneği olan metinde, harflerin büyük bir bölümü müspet yönde tevîl edilmiştir. Bu çalışmada, Kur'an falları hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra mezkûr metin tavsif edilmiş ve tefeülname Latin harflerine aktarılmıştır.

726

Anahtar kelimeler: Fal, falname, Kur'an falı, tefeül, tefeülname.

Abstract

The desire to know the unseen and what will happen in the future has continued from ancient times to the present, and this sense of curiosity has led human beings to tell fortunes using different objects. As a result, many types of fortune-telling have emerged over the centuries- although they vary according to the eras and traditions of the society to which they are attributed. Book fortune telling is just one of these types. Among the book fortune telling, Quran fortune telling has an important place. Tefeul, which means telling fortunes, telling fortunes, counting luck and interpreting them favorably, has formed the content of many works. These texts, which deal with the subject of fortune-telling from the Quran, are generally referred to as "fâl-ı Kur'ân" or "tefe'ül-nâme". One of these is the tefeülname registered with the number 00332 in the Düğümlü Baba Collection of the Süleymaniye Library. The falname is found between pages 1b-3a of an independent copy consisting of four leaves. The text, which has no title and whose author is unknown, is thought to have been copied in the 19th century. In the prose version, the person who will tell fortunes from the Quran is asked to first repent, perform ablution, pray two rakats, recite the Fatiha, Ihlas, Tin and Muavvizeteyn (Felak and Nas) surahs three times, and then perform some religious rituals by reciting the specified verse and prayer. Then, twenty-nine letters were interpreted by observing the alphabetical order. In the text, which is an example of a single-letter interpretation of fortune-telling, most of the letters were interpreted positively. In this study, after giving brief information about Quranic fortune-telling, the aforementioned text is described and the fortune-telling is translated into Latin letters.

Keywords: Fortune telling, falname, Quranic falname, tefeül, tefeülname.

GİRİŞ

İslam dininde gaybı sadece Allah'ın bileceği çeşitli ayet ve hadislerde belirtilmiş olmasına rağmen, fal bakma geleneği eski inanç ve geleneklerin bir kalıntısı olarak günümüze kadar devam etmiştir. Türklerin tarih boyunca fal bakma amacıyla çeşitli nesneleri araç olarak kullanmışlardır. Ancak İslam inancının sosyokültürel yaşamdaki tezahürünün bir sonucu olarak fal bakma metotlarında da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde Türkler, fal bakmak için daha çok kitap fallarını tercih etmişlerdir. Ersoylu'ya göre bunun sebebi kitap fallarının dinî açıdan kabul edilebilen tek fal olmasıdır. Bu fallarda yalnızca hayra işaret edilmiş, diğerlerinde ise hem hayra hem de şerre dair ifadeler yer almıştır (1997, 199).

Kitap falları üzerinden yapılan yorumlara bakıldığında genellikle tefeül gayretinin yani hayra yorma çabasının ön planda tutulduğu görülmektedir. Tefeül; “fal açma, fal tutma, yemin tutma, uğurlu addetme; hayra yorma” (İbrahim Cûdî Efendi, 2006, 538-539; Şemseddin Sami, 2015, 1204) demektir. Özellikle bir işe başlamadan evvel veya alınacak önemli kararlar esnasında, kitaplardan tefeül edilmiştir. Yapılan yorumların inanırılığı artırmak için ise bilhassa Kur'an'dan fal bakılmıştır. Hatta eskiden İran'da basılan Kur'an-ı Kerim'lerin arka kısmına, niyet sahiplerine kolaylık sağlaması için falname metinleri eklendiği bilinmektedir (Duvarcı, 1993, 32).

Kur'an-ı Kerim'den sonra, tefeül için daha çok Şirâzlı Hâfız'ın *Dîvân*'ı tercih edilmiştir. Bunun dışında Mevlânâ'nın *Mesnevî*si, Sâdî'nin *Gülîstân*'ı, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i, *Hayretî Dîvân*ı, *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *Envârü'l-âşıkîn* ve *Marifetnâme* gibi kitaplara da fal bakma amacıyla başvurulmuştur (Ersoylu, 1981, 73; Aksoyak, 2004, 7). Özellikle devletin farklı kademelerinde görev almış kişilerin zor dönemlerde, alelhusus bir sefere çıkılmadan önce çeşitli kitaplardan fal açtıklarına dair bilgi birçok kaynakta mevcuttur (bk. Mehmed Neşrî, 1949, 292-93; Peçevî İbrahim Efendi, 1992, 134; Seydi Ali Reis, 1999, 102; Sezer, 1998, 13; Evliya Çelebi, 2001, 200).

Kur'an'da yer alan harflerin ve ayetlerin yorumlandığı manzum, mensur veya manzum/mensur karışık bir şekilde tertip edilen eserlere, “tefe'ül-nâme” ya da “fâl-ı Kur'ân” denilmiştir. Bu isimler dışında, “fâl-ı hemze” olarak adlandırılmış Kur'an falları da vardır (Temizkan, 2007, 74). Fal metinlerinde, kayıp bir eşyanın bulunması, sefere çıkılması, beklenen bir paranın gelip gelmeyeceği, devlet büyüklerinden lütuf görülüp görülmeyeceği, hısımların taarruzları, sevgiliye kavuşulup kavuşulamayacağı gibi birçok hususa değinilmiştir (Şenödeyici ve Koşık, 2017, 27).

Bu fallar daha çok gözü kapalı olarak Kur'an'ı ya da diğer kitaplardan birini açarak yedi sayfa gerisinden ilk göze çarpacak ayeti veya sayfayı okumak biçiminde uygulanmıştır (Çelebi, 1995, 139). Kimi Kur'an fallarında ise Kur'an-ı Kerim açıldıktan sonra sağ sayfanın ilk ayetinin ilk harfine bakılması tavsiye edilmiş, kimilerinde de yedinci satırın ilk harfine bakılması istenmiştir. Kur'an'ı açtıktan sonra sol tarafa doğru yedi sayfa çevirip gelen sayfanın yedinci satırının ilk harfine bakılması ve Mushaf açıldıktan sonra sağ sayfada bulunan lafzatullah sayısı kadar sayfanın sola doğru çevrilip gelen sayfanın ilk satırının ilk harfine bakılması da başka bir yöntemdir (Yıldız, 2012, 199-200).

Falın açılış şekillerini kendilerine göre tayin eden ve açarken okudukları dualarda bazı değişiklikler gösteren meşayih ve ulema vardır. Ancak falların hepsinde abdest alıp temizlenmek, sonra üç kere İhlas suresini okumak, ardından da fala mahsus olan duayı usule uygun biçimde dile getirmek riayeti zorunlu olan esaslardır (Ertaylan, 1951, 8). Fal açılması ile ilgili bu tür esaslara genellikle tefeülnamelelerin mukaddime bölümünde yer verildiği görülür. Bu tür yöntemler bazı farklılıklar gösterse de fal açıldığında Kur'an sayfalarında rast gelen harfler veya ayetler çoğunlukla hayra işaret edecek biçimde yorumlanmıştır. Yapılan bu müspet yorumlar tefeül etme geleneğini insanlar için manevi bir güç kaynağı hâline getirmiş ve sonuç olarak Kur'an'dan tefeül bahsini ele alan onlarca metin kaleme alınmıştır.

Kur'an'dan fal bakılması esasına dayanan falnameler, harflerin yorumuna dayalı falnameler ve Kur'an ayetlerine dayalı falnameler olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırılmıştır (Uzun, 1995, 142-144). Yorumlanan harflere göre bir sınıflandırma yapıldığında ise Kur'an falları, tek harf yorumlu

falnameler ve harf grubunu yorumlayan falnameler olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Sezer, 1998, 26-37). Harflerin yorumuna dayalı Kur'an falnameleri, taşıdıkları niteliklere göre iki grupta incelenmiştir. Bunlar, harflerin şekil özelliklerine (noktalı ve noktasız oluşlarına, hareketlerinin durumuna) göre düzenlenmiş Kur'an falnameleri ve harflerin manen yorumuna dayanan Kur'an falnameleridir (tek harfin manen yorumuna dayanan ya da iki kez tekrarlanan ve aynı harfin tekrar gelmesiyle farklı bir yorum kazanan -tekrarlı, pekiştirmeli- olanlar). Kur'an ayetlerine dayalı olan falnameler ise Kur'an'ın açılarak sayfadaki bir ya da birkaç ayetin veya surenin tutulan niyete göre yorumlanmasına dayanan falnameler, İmam Cafer-i Sadık'a atfedilen falnameler, Kur'an'dan seçilmiş ve numaralandırılmış 34 ayetten birini gözü kapalı biçimde belirlemenin esas alındığı falnameler, kaynaklarda Hz. Ali'ye ya da Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabi'ye atfedilen ve "cedvel falı, cedvel-i huruf" olarak isimlendirilen falnameler olmak üzere dört farklı başlık altında değerlendirilmiştir (Özkat, 2018, 275-79).

Çalışmanın konusunu oluşturan bu falname metni de harflerin yorumuna dayalı ve tek harfin yorumlandığı bir Kur'an falı örneğidir.

1. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ DÜĞÜMLÜ BABA KOLEKSİYONU 00332 NUMARADA KAYITLI YAZMA

Yazma 4 varaktan oluşan müstakil bir nüshadır. Kâğıt ölçüleri 162x106/110x60'mm. dir. 1a yaprağında verilen bilgiye göre yazmanın istinsah tarihi 1284/1867-68'dir. Bu yaprakta eserin, şair İsmâil Sâdık Kemâl Paşa ve onun babası el-hâc Muhammed Sâlih Vecîhî Paşa ile annesi el-hâce Müslime Hanım'a ithaf edildiğini belirten Arapça ifadeler ve dua cümleleri yer almaktadır. Yazmanın 1a, 2a ve 3a yapraklarında vakıf mühürleri bulunmaktadır. Mühürde "*Vakıftır Dersa'âdette Sultân Ahmed civârında Düğümlü Baba Kuddise Sırruhu'l 'Alâ Hazretlerinin medfûn olduğu tekyeden çıkarılmayacaktır*" ifadesi yazılıdır.

Tefeülname, nüshanın 1b-3a sayfaları arasındadır. Metinde nesih hat kullanılmıştır. Falnamenin başlığı yoktur ve müellifi bilinmemektedir. 1b, 2a, 2b, 3a yaprakları 15 ve 3b yaprağı 10 satırdan oluşmaktadır. Derkenarlarda bir not yoktur. Yapraklar tek sütun hâlinde düzenlenmiştir. Kur'an falında siyah mürekkep tercih edilmiş ancak mukaddime kısmında bulunan ayet, duanın ilk kelimesi ve tevil edilecek harfler sürh ile kaleme alınmıştır. Yapraklarda rakabe kaydı bulunmaktadır.

2. TEFEÜLNAME HAKKINDA BAZI NOTLAR

Falnamede, ilk olarak Kur'an falı bakmada izlenecek usul açıklanmıştır. Bu kısım, metnin mukaddime bölümüdür. Buna göre bir kişi Kur'an'dan tefeül etmek istiyorsa önce tövbe etmeli, sonra abdest alıp iki rekât namaz kılmalı, ardından kibleye karşı oturup gönlünü Allah'a doğru yöneltmelidir. Ardından Kur'an'ı eline alıp üçer kez Fatiha, İhlas, Tin ve Muavvizeteyn (Felak ve Nas) surelerini okumalıdır.

Diğer mensur Kur'an falı metinleri incelendiğinde, giriş kısımlarında genellikle Fatiha, İhlas ya da Ayete'l-kürsi surelerinin okunması telkininde bulunduğu görülür. Bu tefeülnamede Fatiha ve İhlas surelerine ilaveten -diğerlerinden farklı olarak- Tin ve Muavvizeteyn (Felak ve Nas) surelerinin de okunması salık verilmiştir.

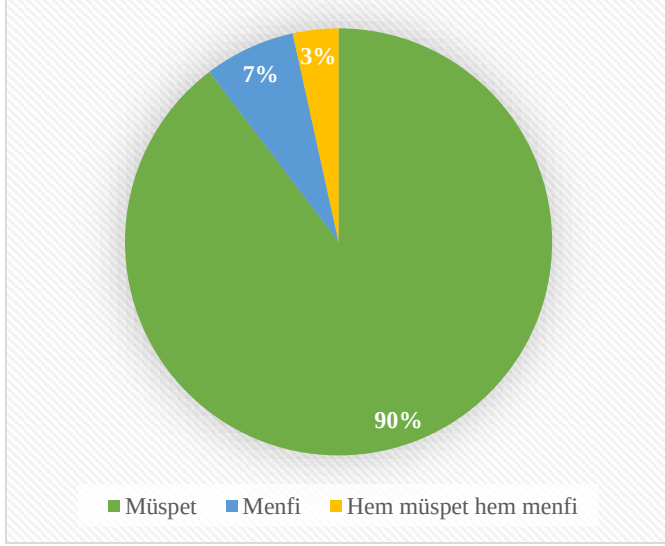
Tefeülnamelerin giriş kısmında "gaybı sadece Allah'ın bileceğini" bildiren bir ayete yer verilmesi, Kur'an fallarında karşılaşılan bir durumdur. Bu tefeülnamede de yukarıda belirtilen sureler okunduktan sonra En'am suresinin ilgili ayeti (6/59) ve belirtilen duanın kıraat edilmesi istenmiştir. Ayet ve dua aşağıda sırasıyla verilmiştir.

"*Ve 'indehû mefâtihi'l gaybi lâ ya'lemuhâ illâ huve ve ya'lemu mâ fi'l berri ve'l bahri vemâ teskutu min varakatin illâ ya'lemuhâ velâ habbetin fi zulumâtî'l ardi velâ ratbin velâ yâbisin illâ fi kitâbin mubîn*" / "*Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa apaçık bir kitaptadır.*"

"*Allâhümme innî tevekkeltü 'aleyke ve tefe'ültü bi-kitâbike ve amentü bike fe erinî fi kitâbike'l meknûni fi sırrıke'l mektûmi fi 'aynike'l yâ ze'l celâli ve'l ikrâm bi-rahmetike yâ erhame'r- râhimîn*" / "Allah'ım! Sana tevekkül ettim (işimi sana havale ettim). Kitabınla tefeül ettim. Gizli sırlarda saklı olan kitabındaki (işareti/bilgiyi) bana göster."

Ardından Kur'an'ı açıp sayfanın sağ tarafına bakıp kaç adet lafza-i celâl⁶⁹ var ise adeti kadar satır sayılması (ve) sol sayfadaki o satırın ilk harfine bakılması gerektiği ifade edilmiş ve hatta bu şekilde olan falın harfinin, “indirilmiş vahiydir” diye yazdıkları belirtilmiştir.

Tefeülname de fal bakmada uyulması gereken zaruri hususlar ifade edildikten sonra, harflerin işaret ettiği anlamlara yer verilmiş ve yirmi dokuz harf, elifba sırası gözetilerek yorumlanmıştır. Harflerin büyük bir bölümü -pek çok Kur'an falında olduğu gibi- olumlu durumlara işaret etmektedir.

Müspet duruma işaret eden harflere örnek olarak ج (cim) ve ظ (zı) harflerini verilebilir. “Cîm gelse niyyetde vâfir ni‘metlere ve fâ’idelere irmege delâlet ider ve eger sefer ider ise mübârek olur.” “Zâ gelse dünyâda murâda irmege ve âhiretde (6) emîn olmağa delâlet ider.” Bazı harfler hem menfi hem müspet durumlara işaret etmektedir. Bu harflerin yorumlarında müspet durumun gerçekleşmesi bir şarta bağlanmıştır. ش (şin) harfi buna örnektir. “Şin gelse halkun hiylesine ve korkusuna ve halkun dilin işidüp 729 bî-huzûr olmağa delâlet ider ammâ sabr ider ise zafer bulmağa delâlet ider.” Metinde doğrudan menfi duruma işaret eden harfler ise م (mim) ve ل (lamelif) harfleridir. Bu harflere dair olumsuz yorumlardan sonra, kişinin tövbe etmesi ve sadaka verme işiyle meşgul olması tavsiyesinde bulunulmuştur. “Mîm gelse kazâyâ ve melâmete delâlet ider. Evlâ budur ki çok istigfâr ide.” “Lâmelif gelse murâd olunan nesne müşkil olmağa delâlet ider. Evlâ budur ki tevbe ve istigfâr ve sadakaya iştigâl ide.”

Bu tefeülname de değinilen temalar diğer Kur'an fallarında işlenen konulardan farklı değildir. Aşağıda tefeülname deki harflerin işaret ettiği olumlu ve olumsuz durumlar sıralanmıştır. Bu şekilde tefeülname de işlenen konular da dile getirilmiştir.

Harflerin işaret ettiği olumlu durumlar: Cemi muradının hayır hâsıl olması, hayır ve rahatlıkla mutluluğa ve isteklerine erişme, rızka ulaşma, tövbe etme, dünya ve ahirette yüksek mertebeye erişme, bol nimet ve faydalara erme, sefere çıkılırsa mübarek olması, düşmanı ve kavmi karşısında üstünlük sağlaması, iyileşme, serverliğe erişme, düşmanların kahrolması, sıhate erişme, ferahlığa erişme, esenlikle isteğine kavuşma, Allah'ın ona hükümet nasip etmesi, hayırlı kapılar açılması ve şeref bulması, şer kapılarının kapanması, gamdan (uzak bir şekilde) emniyet içinde olması, dünyada isteklerine erişmesi, ahiretinin güvende olması, dağılmış işlerinin toplanması, ileri gelen büyük kişiler nezdinde hayır ve rahatlığa erişme, dinin yasakladığı şeylerden tövbe etme, helal olan malından sadaka verme, bağlı olan kapılarının açılması, mutlulukla isteğine erişme, büyük nimetlere erişme. **Harflerin işaret ettiği olumsuz durumlar:** Kaza ve ayıplanma, istediği şeyin zor olması. **Harflerin işaret ettiği hem olumlu hem olumsuz durumlar:** Halkın hilesi ve korkusuna işaret etmesi, halkın diline düşmesi, huzursuz olması ancak sabırlı olursa zafer bulması.

⁶⁹ Bu terkip “kayıt ve kıyas kabul etmeyen azamet ve yüceliği ifade eden kelime” demektir ve yalnız Allah ismi için kullanılır. Türk kültüründe aynı anlamda “ism-i celâl” tabiri de görülür (Topaloğlu, 2003, 47).

Sanat endişesinden uzak ve yalın bir ifade tarzıyla kaleme alındı Kur'an fālında, yabancı terkiplerin sayısı yok denecek kadar azdır. Âyet-i kerîme, lafza-i celâl, sahîfe-i yesâr gibi terkipler bunlardan bazılarıdır. Bu tamlamaların tamamı da metnin giriş kısmında yer almaktadır.

Tefeülnamede, bazı harflerde aynı yorumların tekrarlandığı görülmüştür. Örneğin; “murâda irmege” ifadesi dokuz harfin (ب, ت, ح, ذ, ز, ر, ه, ف, ظ, ط); “hayr” kelimesi beş harfin (ا, ب, س, ق, ی), “hayırlı kapılar açılıp” ifadesi iki harfin (ط, غ) ve yine “râhatlığa” kelimesi iki harfin (ق, ن) yorumunda bulunmaktadır.

3. METİN

[TEFE'ÜL-NÂME]

[1b] (1) Bir kimesne Qur'ân-ı Kerîmden tefeûl murâd eylese evvelâ (2) zünubenâ tevbe ve istiğfâr ve ba'ðdehû âbdest (3) alup iki rek'at namâz kıla andan soñra kıbleye (4) karşı oturup gönlünü Cenâb-ı Hâkka teveccüh (5) itdüre. Ba'ðdemâ Muşhaf-ı Şerîfi destine (6) alup üç kere sûre-i Fâtîha ve üç def'â (7) sûre-i İhlâs ve üç kere süver-i Tîn (8) [ve] mu'avvizeteyn. Ve ba'ðdehû işbu âyet-i kerîmeyi (9) ve du'â-yı münîfeyi kır'âat ide. *Ve ðindehû mefâtîhu'l* (10) *gaybi lâ ya'ðlemuhâ illâ huve ve ya'ðlemu mâ fi'l berri* (11) *ve'l bahri vemâ teskutu min varaqatin illâ ya'ðlemuhâ* (12) *velâ habbetin fi žulumâti'l ardi velâ ratbin* (13) *velâ yâbisin illâ fi kitâbin mubîn*⁷⁰. *Allâhümme inni tevekkeltü* (14) *ðaleyke ve tefe'ültü bi-kitâbike ve amentü bike fe erini* (15) *fi kitâbike'l meknûni fi surrike'l mektûmi fi ðaynike'l* [2a] (1) *yâ ze'l celâli ve'l ikrâm bi-rağmetike yâ erhame'r-* (2) *râhimîn*.⁷¹ Andan soñra Muşhaf-ı Şerîfi (3) açup şâhîfe yemînine nażar eyleye kaç ðaded (4) lafza-i celâl bulunur ise ðadedi satır (5) ðadd olunarak şâhîfe-i yesârda ol satırın (6) ibtidâ-yı hârfine nażar eyleye. Hattâ bu vechle olan (7) fâluñ hârfi vahy-i münzelesindedir (8) diyü tahrîr eylemişlerdir. **Elif** gelse cemî' murâduñ (9) hayr ile hâsıl olmasına delâlet ider. **Bâ** (10) gelse hayr ve râhat ile devlet ve murâda irmege (11) delâlet ider. **Tâ** gelse rızka ve tevbe ve ðâkıbet (12) ile murâda irmege delâlet ider. **Şâ** gelse (13) dünyâ ve âhiretde a'ðlâ mertebeye irmege delâlet (13) ider. **Cîm** gelse niyyetde vâfir ni'ometlere ve fâ'idelere (14) irmege 730 delâlet ider ve eger sefer ider ise [2b] (1) mübârek olur. **Hâ** gelse haşm ve kavmden nüstre (2) ve murâda irmege delâlet ider. **Hı** gelse (3) bu niyyete istiğfâr ve şâlâha iştiğâl eyleye. (4) **Dâl** gelse murâd ve devlet ve servere irmege (5) delâlet ider. **Żal** gelse a'ðdâları qahr olmağa (6) ve sîhâte ve murâda irmege delâlet ider. **Râ** (7) gelse bu niyyetde râhatla murâda irmege delâlet (8) ider. **Zâ** gelse bu niyyetde şabr itmeyecek olur ise (9) murâda irmege delâlet ider. **Şîn** gelse ferağ (10) ve server ve hayr ile murâdına irmege delâlet ider. (11) **Şın** gelse halkuñ hiylesine ve qorqusına (12) ve halkuñ dilin işidüp bi-ğuzür olmağa (13) delâlet ider ammâ şabr ider ise zafer bulmağa (14) delâlet ider. **Şâd** gelse bu niyyetde hareket (15) itmek gerekdir. Eger şabr ider ise selâmetle [3a] (1) murâdına irmege delâlet ider. **Ðâd** gelse Hâkka Te'âlâ (2) aña riyâset ve hükümet müyesser itmege delâlet ider. (3) **Tâ** gelse hayırlı kapılar açılıp ve şeref bulmağa (4) ve şer kapuları kapanup gâmdan emîn olmağa delâlet (5) ider. **Żâ** gelse dünyâda murâda irmege ve âhiretde (6) emîn olmağa delâlet ider. **ðAyn** gelse bu niyyetde (7) rücû itmek gerek tevbe ve istiğfâr ile. **Ğayn** (8) gelse hayırlı kapılar açılıp şer kapuları kapanmağa (9) delâlet ider. **Fâ** gelse dağılmış⁷² işler cem' (10) olup murâda irmege delâlet ider. **Kâf** gelse (11) ekâbir ðindinde hayr ve râhatlığa delâlet ider. (12) **Kâf** gelse şabr ide ve menâhiden istiğfâr (13) helâl mālından sadağa ide. **Lâm** gelse (14) bağı kapuları açılıp devletle murâdına irmege (15) delâlet ider. **Mîm** gelse kazâyâ ve melâmete [3b] (1) delâlet ider. Evlâ budur ki çok istiğfâr (2) ide. **Nûn** gelse cemî' murâdına râhatlığa ve ferağ (3) ve server ile irmege delâlet ider. **Vâv** gelse (4) halkdan ðadem ihtiyâcla ðağim ni'ometlere irmege (5) delâlet ider. **Hâ** gelse nüstrele murâda irmege (6) ve düşmânları qahr olmağa delâlet ider. **Lâmelif** (7) gelse murâd olınan nesne müşkil olmağa delâlet (8) ider. Evlâ budur ki tevbe ve istiğfâr ve sadağaya (9) iştiğâl ide. **Yâ** gelse hayr ve ferağ ve selâmet (10) ve ðâkıbete delîl ve sefer ider ise mübârek ola.

⁷⁰ “Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa apaçık bir kitaptadır.” (En'am, 6/59).

⁷¹ “Allah'ım! Sana tevekkül ettim (işimi sana havale ettim). Kitabınla tefeül ettim. Gizli sırlarda saklı olan kitabındaki (işareti/bilgiyi) bana göster.”

⁷² Yazmada “dağılmışlar” şeklindedir.

Vallāhü aÖlem bi's-şavāb

SONUÇ

Tefeülname mensur olarak kaleme alınmış bir falname örneğidir. Metin, XIX. asrın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Birçok falname metninde olduğu gibi bu Kur'an falının da müellifi belli değildir. Mukaddime bölümünde uyulması gereken ritüeller sıralanırken– yayımlanmış diğer mensur tefeülname örneklerinden farklı olarak- Tin ve Muavvizeteyn (Felak ve Nas) surelerinin okunması gerektiği belirtilmiştir. Metinde 29 harf, alfabe sırası gözetilerek birer kez yorumlanmıştır. Falmamede tefeül etme geleneğinin bir gereği olarak harfler büyük oranda hayra işaret etmektedir. Yorumların %90'ını müspet, %7'si menfi, %3'ü ise hem müspet hem menfi durum bildirmektedir. Oldukça sade bir dille ve edebî kaygıdan uzak bir biçimde kaleme alınan Kur'an falında, harflerin işaret ettiği sonuçlar verilirken bazı sözcük ve sözcük guruplarının tekrarlandığı görülmüştür. Birkaç örnek dışında yabancı terkiplerin sayısı oldukça azdır. Bu çalışma ile Kur'an falı literatürüne bir yenisi daha eklenerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İ.H. (2004). *Kefeli Hüseyin Rāznāme (Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa No.539)*. ed. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin. Harvard: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

Çelebi, İ. (1995). Fal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 12, 134-138. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Ersoylu, H. (1981). Falnâme ve Fal-ı Reyhân-ı Cem Sultan. *İslam Medeniyeti Dergisi*. 5/42, 69-81.

Ersoylu, H. (1997). Fal, Fal-nâme ve Bir Çiçek Falı: “Der-Aksâm-ı Ezhâr”. *Türkiyat Mecmuası*. 20, 195-254.

Ertaylan, İ. H. (1951). *Fâlname*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Evliya Çelebi. (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*. (haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman). 4. Kitap. Yapı Kredi Yayınları.

İbrahim Cûdî Efendi (2006). *Lügat-ı Cûdî*. (Haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mehmed Neşrî. (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*. (haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen). C.I. Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

Özkat, M. (2018, Ekim 4-6). Türk Edebiyatında Harflerin Yorumuna Dayalı Kur'ân Falları ve XIX. Yüzyıla Ait Manzum Bir Örnek. (ed. Recep Özkan). *I. Uluslararası Develi-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi “Türk Kültürü Bildirileri”*. 3. Kitap. Develi Belediyesi.

Peçevî İbrahim Efendi. (1992). *Peçevî Tarihi*. (Haz. Bekir Sıtkı Baykal). C. I. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seydi Ali Reis. (1999). *Mirâtü'l Memâlik*. (haz. Mehmet Kiremit). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sezer, S. (1988). *Osmanlı'da Fal ve Falmeler*. Milliyet Yayınları.

Şemseddin Sami. (2015). *Kamus-ı Türkî*. (haz. Paşa Yavuzarslan). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şenödeyici, Ö. ve Koşık, H. S. (2017). *Osmanlı'nın Gizemli İlimleri Kuran Falları ve Uzun Firdevsî'ye Ait Bir Örnek*. Kesit Yayınları.

Temizkan, M. (2007). Bir Kur'an Falı. *Milli Folklor*. 74, 70-74.

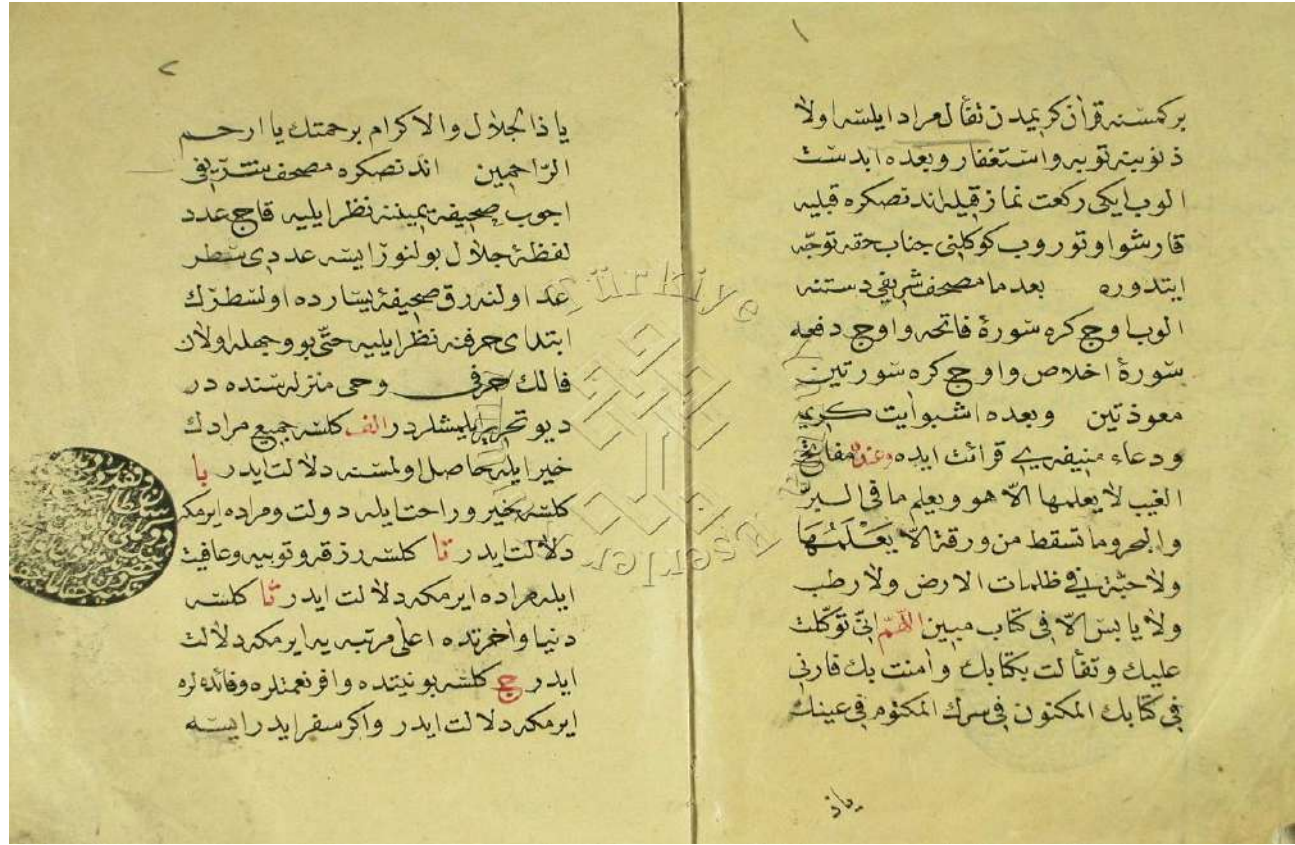
Topaloğlu, B. (2003). Lafza-i Celâl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.27, 47-48. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzun, M.İ. (1995). Falnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.12, 141-145. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

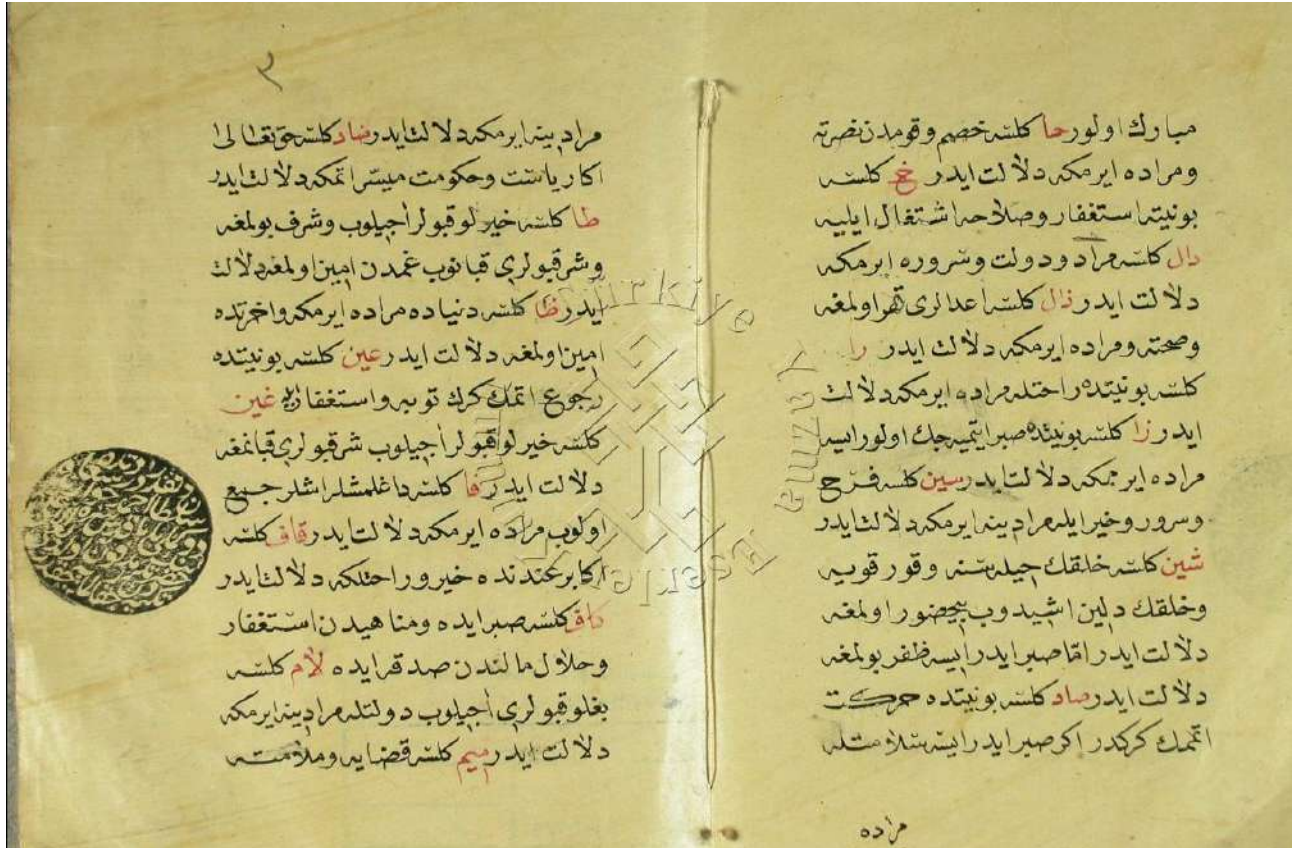
Yıldız, Â. (2012). İslâmî Türk Edebiyatında Kur'ân Falları. *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*. (s.195-232). Sütun Yayınları.

TIPKIBASIM

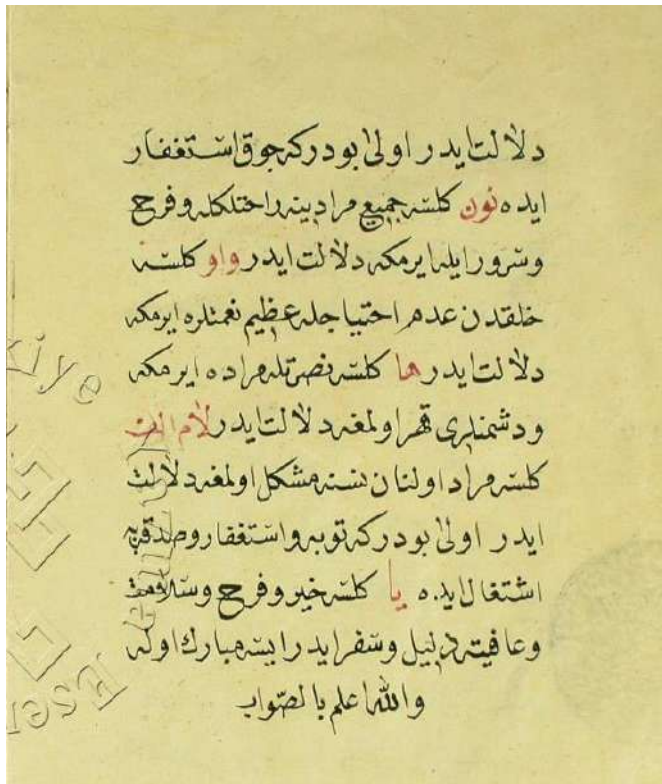
[1b, 2a]

[2b, 3a]

[3b]

THE IN/AUTHENTIC LIFE DILEMMA IN JAMES JOYCE’S “EVELINE”
JAMES JOYCE’UN “EVELINE” ADLI ÖYKÜSÜNDE İN/OTANTİK YAŞAM İKİLEMİ

Hakan Yılmaz¹

¹Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
0000-0002-6019-2214

Özet

Bu çalışma, James Joyce’un *Dublinliler* isimli kısa öykü derlemesinde yer alan “Eveline” (1904) adlı hikâyesini, Martin Heidegger’in otantik ve inotantik varoluş kavramlarından hareketle, geneli itibarıyla varoluşun kaçınılmaz bir şekilde içinde barındırdığı in/otantiklik ikilemi çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Öykünün başkışısı Eveline’in karşı karşıya kaldığı ve onu oldukça derinden sarsan gitmek ya da gitmemek eksenine kurulu karar anı, bireyin kendi varoluşunu nasıl gerçekleştireceği ya da toplumun, çevrenin ve ailenin dayattığı kalıplara boyun eğip eğmeyeceği sorusunu gündeme getirir. Frank ile birlikte uzak diyarlara gitme arzusu ve bununla birlikte yeni bir hayata adım atma ihtimali, Eveline için otantik bir yaşamın kapılarını aralamakta ve ona kendi varlığını gerçekleştirme olanağı sunmaktadır. Ancak geçmişe dair nostaljik anıların yeniden belirerek yoğunlaşması, ailesine karşı duyduğu sorumluluğun ve özellikle annesinin hasta yatağındaki sözlerinin etkisiyle Eveline’in yaşadığı varoluşsal kaygı, bu özgürlük ve otantiklik arayışını sekteye uğratar. Bu bağlamda, Joyce’un söz konusu öyküsü, yalnızca fiziksel bir kaçışın değil, aynı zamanda kendine has bir yaşam kurmanın ve otantik veya sahici bir yaşama geçişin eşiğinde yaşanan derin bir varoluşsal krizi yansıtmaktadır. Öte yandan, Eveline’in karar anındaki bedensel ve ruhsal durumu ise onun temelde çevresindekilerden ve toplumdan süregelen beklentiler üzerine kurulu inotantik bir yaşamda sıkışıp kaldığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, öykünün başkışısı Eveline’in söz konusu içsel çatışması üzerinden otantik-inotantik varoluş ikilemi Heideggerci bağlamda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

734

Anahtar kelimeler: James Joyce, Eveline, Heidegger, otantiklik, inotantiklik

Abstract

Taking its cue from Martin Heidegger’s concepts of authentic and inauthentic existence, this paper aims to analyze the short story “Eveline” (1904) from James Joyce’s short story collection *Dubliners* within the framework of the in/authenticity dilemma that existence inevitably entails. Based on the axis of leaving or staying, the moment of decision that Eveline, the protagonist of the story, faces and deeply shakes her brings to the fore the question of how the individual will realize her own existence or whether she will submit to the patterns imposed by society, environment and family. The desire to go to distant lands with Frank and the possibility of stepping into a new life open the doors of an authentic life for Eveline and offer her the opportunity to actualize her own existence. However, the re-emergence and intensification of nostalgic memories of the past, the responsibility she feels towards her family and the existential anxiety that emerges in Eveline’s mind, especially under the influence of her mother’s words on her sickbed, disrupt this search for freedom and authenticity. In this context, Joyce’s story in question reflects a deep existential crisis experienced on the threshold of not only a physical escape, but also of establishing a unique life and transitioning to an authentic or genuine life. On the other hand, Eveline’s physical and spiritual state at the moment of decision reveals that she is basically stuck in an inauthentic

life which is based on persistent expectations from those around her and society. In this paper, the dilemma of authentic-inauthentic existence will be discussed in detail in the context of Heidegger's thought through the internal conflict of Eveline.

Keywords: James Joyce, Eveline, Heidegger, authenticity, inauthenticity

1. GİRİŞ

Bu çalışma, James Joyce'un *Dublinliler* isimli kısa öykü koleksiyonunda yer alan "Eveline" (1904) adlı hikâyesini, Martin Heidegger'in otantik ve inotantik varoluş kavramlarından hareketle, geneli itibariyle varoluşun kaçınılmaz bir şekilde içinde barındırdığı in/otantiklik ikilemi çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Öykünün başkışısı Eveline'in karşı karşıya kaldığı ve onu oldukça derinden sarsan gitmek ya da gitmemek eksenine üzerine kurulu karar anı, bireyin kendi varoluşunu nasıl gerçekleştireceği ya da toplumun, çevrenin ve ailenin dayattığı kalıplara boyun eğip eğmeyeceği sorusunu gündeme getirir. Frank ile birlikte uzak diyarlara gitme arzusu ve bununla birlikte yeni bir hayata adım atma ihtimali, Eveline için otantik bir yaşamın kapılarını aralamakta ve ona kendi varlığını gerçekleştirme olanağı sunmaktadır. Ancak geçmişe dair nostaljik anıların yeniden belirerek yoğunlaşması, ailesine karşı duyduğu sorumluluğun ve özellikle annesinin hasta yatağındaki sözlerinin etkisiyle Eveline'in yaşadığı varoluşsal kaygı, bu özgürlük ve otantiklik arayışını sekteye uğratar. Bu bağlamda, Joyce'un söz konusu öyküsü, yalnızca fiziksel bir kaçışın değil, aynı zamanda kendine has bir yaşam kurmanın ve otantik veya sahici bir yaşama geçişin eşiğinde yaşanan derin bir varoluşsal krizi yansıtmaktadır. Öte yandan, Eveline'in karar anındaki bedensel ve ruhsal durumu ise onun temelde çevresindekilere ve toplumdan süregelen beklentiler üzerine kurulu inotantik bir yaşamda sıkışıp kaldığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, öykünün başkışısı Eveline'in söz konusu içsel çatışması üzerinden otantik-inotantik varoluş ikilemi Heideggerci bağlamda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Alman filozof Martin Heidegger'in felsefesi temelde varlık kavramının Batı felsefesi geleneğinde münferit varlıklar üzerinden ele alınmasının asıl varlık sorusunun gözden kaçırılmasına sebebiyet verdiği önermesi üzerine kuruludur. "Varlığın anlamına ilişkin soru," ona göre, "temel sorunun *ta kendisi*[dir]" (23) ve bu açıdan temel araştırma unsuru olmalıdır. Varlığın ayrı ayrı tekil varlıklar üzerinden okunmasından ziyade, var olmanın veya varoluşun ne anlama geldiğinin öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gerekliliğini vurgulayan Heidegger, dünyadaki varoluşumuzu karşılayan bir terim ortaya atar: *Dasein*. Almanca *da* ve *sein* kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bu sözcük gerçek anlamıyla "orada olan," "orada bulunan," veya "orada varlık" olarak düşünülebilir. Heidegger, bu orada bulunuşu insanın dünyada bulunuşuna referans ile kullanır ve varoluşun ancak içine "fırlatıl[dığımız]" (213) dünya ile olan bağımız ve yadsınamaz ilişkilerimiz üzerinden anlaşılabilirliğinin altını çizer. Richard Sembera'nın vurguladığı gibi, "*Dasein*, her zaman kendi varoluşuna ilişkin somut kararlar vermesi gereken somut (ya da olgusal) durumlar içinde var olur" (118). *Dasein*'in ontolojik yapılarının çözümlenmesi temelde varoluşu, var olmayı veya varlığı derinlemesine kavramanın en önemli adımıdır. Bu tür bir çözümleme denemesinde, diğer varlıklardan ziyade, insanların varoluşu ile ilintili soruları yine *Dasein*'in sorabileceği, sorgulayabileceği veya irdelenebileceği göz önüne alındığında, Heidegger'e göre, *Dasein*, "diğer varlık türlerinden farklı olarak, her zaman bir varlık anlayışına sahiptir: insanlar, varlıkların var olma tarzlarının onlara görüldüğü varlıklardır" (Cerbone 42). Bir diğer deyişle, *Dasein*'in diğer varlıklarla olan ilişkileri ve söz konusu varlıkların varlığının temel yapı taşlarının *Dasein* aracılığıyla açığa çıkması itibariyle, varlık sorusunun başlangıç noktası *Dasein*'in ontolojik yapısı olmalıdır.

Dasein'in ontolojik yapısının çözümlenmesi amacıyla, Heidegger, varlık ile ilgili olarak birçok varoluşsal özellik üzerinde durur. Bu temel özellikler şunları içerir: varoluşun dünya ile girift bir ilişki

olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan “dünya-içinde-varolma” (Heidegger 93), varoluşu başkalarıyla birlikte ve ilişkisel bir varoluş olarak önceleyen “birlikte-varolma” (181), *Dasein*’ın içinde kaybolduğu ve bireysel varoluşu içinde eriterek *Dasein* diğer bireyler gibi hareket etmesi, davranması üzerine kurulu “herkes” (181), kendi varlığımız ile dünyadaki diğer varlıklar arasındaki ilişkiyi “ilgilenme ve itina-gösterme” çerçevesinde baz alan “ihtimam-gösterme” (296), sonluluğumuzun farkında oluşumuz ve bu farkındalığın yaşamımızı nasıl şekillendirdiğini temel alan “ölüme doğru varlık” (355), içine doğduğumuz çevreye ve sosyokültürel/tarihsel bağlama “fırlatılmışlık” (213), gelecek ve varoluşumuzun olanakları ile ilintili “eksistensiye tasarı” (388) ve sonluluğumuz karşısında sorumluluk alarak seçimlerimiz ve davranışlarımız aracılığıyla elde edebileceğimiz “sahih-varolabilirlik” (399). Bu yapı özellikleri göz önüne alındığında, *Dasein*’ın varoluşu nihayetinde diğerleri ve dünya ile ilişkileri kısıkacında otantik veya sahipsiz bir yaşam sürdürüp sürdüremeyeceği çerçevesinde ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, Heidegger’e göre, *Dasein* için iki zıt kutba konumlandırılabilir varlık kipi ön görülebilir: otantiklik/sahiplik ve inotantiklik/gayrisahiplik. Varoluşsal yapımızda ön plana çıkan diğerleri ve başkaları genellikle *Dasein*’ı bireysellikten uzaklaştırarak inotantik bir yaşama doğru sürüklerler. Gayrisahipsiz varoluş, “herkes”in etkisi altında kalan *Dasein*’ın yaptığı seçimlerde ve bulunduğu davranışlarda, bu gayrisahipsiz ve kolektif yapının oluşturduğu ve dayattığı toplumsal değerleri ve normları ve bunlarla birlikte başkalarının beklentileri doğrultusunda hayatını şekillendirmesini ifade etmektedir. Paul Gerner’in belirttiği üzere, “herkes sorumluluğumu benden alır. Sanki varoluş biçimlerimle ilgili kararları benden alarak beni yükten kurtarır. Böyle bir yükten kurtulmak, *otantik olmayan* bir şekilde var olmak demektir” (108). Bu tür bir yaşam çizgisi takip edildiğinde, *Dasein* tüm bireyselliğini yitirerek, kendi varoluşunun taşıdığı tüm olasılıkları, potansiyeli ve olanakları göz ardı eder veya görmezden gelir. Bu çoğu zaman kasıtlı ve üzerine düşü(nü)lmüş bir karar mekanizması içermekten çok bireyin hayatına yön verecek kararlar vermesi ve seçimler yapmasının ağırlığından kaynaklanan bir kaçış teşebbüsü olarak yorumlanabilir. Nihayetinde, toplumun ve çevremizdekilerin bizlerden beklentileri üzerine kurulu gayrisahipsiz bir yaşam, sahipsiz varoluşun önkoşulu kabul edilebilecek ölümle yüzleşme ve ölümün barındırdığı sonluluğumuz karşısında bize bahsedilmiş bu varoluşun sadece bize ait olduğunun sorumluluğunu üstlenmenin zorluğu sebebiyle, *Dasein* için çok daha rahatlatıcı ve yatıştırıcı bir alan sağlamaktadır. 736

İnotantik varoluşun sağladığı konfor alanından çıkmak ve varoluşumuzu başkalarının temsil ettiği ve oluşturduğu bir düzen üzerinden şekillendirmektense söz konusu varlığımızı olanaklarımızın farkına vararak tamamıyla kendimize ait seçimler, kararlar ve olasılıklar aracılığıyla kendimize mal etmek, otantik yaşama doğru açılan kapıların ilk adımıdır. Somogy Varga ve Charles Guignon’ın dikkat çektiği üzere,

‘otantiklik’ olarak çevirdiğimiz kelime, aslında Heidegger tarafından icat edilen bir neolojizmdir; bu kelime, ‘gerçekten’ veya ‘doğru bir şekilde’ anlamına gelen sıradan bir terim olan *eigentlich*’ten türetilen *Eigentlichkeit* kelimesidir, ancak *eigentlich* kelimesi *eigen* köküne dayanır, bu da ‘kendi’ veya ‘doğru’ anlamına gelir. Dolayısıyla bu sözcük, daha kelime kelime çevrildiğinde ‘sahiplik’ veya ‘sahip olunma’ ya da hatta ‘kendi olma’ olarak çevrilebilir; bu da kişinin ne olduğunu ve ne yaptığını sahiplenme ve ona sahip olma fikrini ima eder. (para. 26)

Görüldüğü üzere, söz konusu türetilmiş sözcüğün temelinde yatan odak noktası gerçekten kendinin olma, gerçek anlamıyla kendine ait yapma gibi olguları barındırır çünkü varlığımız sadece ve sadece bize ait olmakla birlikte varoluşumuzun otantik bir şekilde gerçekleştirilmesi, benimsenmesi ve bu doğrultuda yaşamımıza dair atacağımız adımların şekillendirilmesi özünde bir yaşamı sahipsiz kılar. Bir başka deyişle, otantik yaşama yöneliş aslında varoluş tasarımızın gerçekleştirilmesiyle doğrudan bağlantılıdır çünkü dünyada bulunuşumuz bir anlamlar tümlüğünün parçası olduğumuzu gösterir ve bu tümlüğün bir parçası olarak kendimize has, varoluşumuza özgü veya varoluşumuz için bir anlam taşıyan edimler silsilesiyle kendimizi gerçekleştirme eyleminde bulunabiliriz.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, edebi eser incelemelerine içkin yakın okuma yöntemi kullanılarak ve James Joyce'un "Eveline" adlı kısa hikâyesinde anlatım biçimi ve karakterin içsel düşünce süreçleri göz önünde bulundurularak, başkışının yaşadığı ikilem detaylı bir şekilde incelenecektir. Buradaki amaç, Eveline'in seçimlerini, davranışlarını ve karar verme/verememe hâlini Heidegger'in kavramlarıyla ilişkilendirmek suretiyle kısa öykünün varoluşsal anlam katmanlarını otantiklik ve inotantiklik çerçevesinde ortaya çıkarmaktır. "Hikâye Eveline'in bakış açısından anlatıldığı" (Johnson xxv) ve kısa ama oldukça yoğun bir iç monolog ile onun varoluşsal ikilemini derinlemesine aktardığı için bu analiz için idealdir. Heideggerci kavramlar metne uygulanarak Eveline karakterinin yaşadığı durum felsefi düzleme taşınacak olup Eveline'in varoluşsal sancıları, davranışları, seçimleri ve kararları göz önünde bulundurularak, yakın okuma tekniğiyle çözümlenecektir. Böylelikle, Joyce'un Eveline karakteri üzerinden bireyin karar alma, korku, sorumluluk ve kendini gerçekleştirme konularında yaşadığı varoluşsal çıkmazlar, Heidegger'in felsefi kavramlarıyla tartışılacak olup bir edebi karakterin sahlilik ve gayrisahlilik arasında gidip gelen varoluş biçimi ortaya konacaktır.

3. BULGULAR

James Joyce'un 1904 tarihli "Eveline" adlı kısa öyküsü, Dublin'de yaşayan farklı karakterlerin yaşamından kesitler sunan *Dublinliler* isimli öykü derlemesinin bir parçası olarak, İrlandalıların yaşadığı Büyük Kıtık (1845-1852) sonrası giderek artan bir sıkışmışlık hissini ve bunun sonucunda 19. yüzyılın sonlarında zirveye ulaşan sosyo-ekonomik, dinsel ve hukuki yaptırımların ve kolonyal pratiklerin etkilerini yansıtır. Bu koşullar, İrlandalıları ruhsal ve fiziksel bir buhrandan kaçış yolu aramaya itmiştir. Bu bakımdan, "Eveline" bir noktada İrlandalıların yaygın bir şekilde karşılaştığı veya yaşadığı bu durumu mikro ölçekte ele alarak bu tarihi olguya ve dönemin şartlarına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, bir bireyin söz konusu koşullar karşısında yaşadığı ikilemler, kararsızlıklar ve sıkışmışlıklar, yaşamını nasıl şekillendirmesi gerektiği hususunda onu oldukça zorlayan bir sürece yol açmaktadır. Joyce'un Eveline karakteri de tam olarak bu zorlayıcı şartlar karşısında kendi hayatını tahayyül etmeye çalışırken, otantik ve inotantik olmak üzere iki zıt kutup arasında gidip gelmektedir.

737

Öykünün açılış cümlesi, Eveline'i en baştan itibaren sınırları belirgin bir alanda konumlandırarak, onun sıkışmışlığının emarelerini taşımaktadır: "Pencerenin kenarına oturmuş akşamın caddeyi istila edişini seyrediyordu" (Joyce 42). Evinin penceresinden dışarıda olup bitenleri izleyen "yorgun" (42) Eveline için eserin başlangıcındaki alansal düzenleme içerisi ve dışarısı arasında bir ikili zıtlık oluşturmaktadır. Söz konusu evsel mekân, daha sonra hikâyeden öğrendiğimiz üzere Eveline'in annesini önceden kaybetmiş olması göz önüne alındığında, beraberinde birçok sorumluluğu Eveline'in omuzlarına yüklemektedir: "Evet, çok çalışmak zorundaydı, evde de, işte de ... Evi çekip çevirmek, kendi sorumluluğu altında kalan iki küçük çocuğun okullarına düzenli gidip yemeklerini düzenli yemelerini sağlamak için çok çalışması gerekiyordu. İş zordu - hayatı zordu ..." (44). Bu alanın yarattığı sıkışmışlık hissi dışarıya açılan pencere sayesinde Eveline için söz konusu sınırların ötesinde ve metaforik olarak evsel mekânın sağlamadığı birçok başka olasılığın ve yaşam biçiminin mümkün olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Bu yaklaşım, camdan dışarıyı izleyen Eveline'in, sokaktaki son evden dışarıya çıkan adamı görmesi üzerine aklına gelenlerle perçinlenmektedir:

Bir zamanlar arsaydı orası, her akşam bütün mahallenin çocuklarıyla birlikte oynarlardı. Sonra Belfast'tan gelen bir adam arsayı satın alıp üstüne evler yaptırdı ... Caddede oturan çocuklar o arsada oynardı - Devine'ler Water'lar, Dunn'lar, küçük sakat Keogh, kendisi ve kardeşleri ... Gene de, epey mutluydular o zaman. Babası o zamanlar o kadar kötü değildi; hem, annesi de sağdı. Çok, çok zaman geçmişti o günlerden bu yana; kendisi, kız ve erkek kardeşleri hepsi büyümüştü artık; annesi ölmüştü (42-43)

Çocukken oyunlar oynadığı açık alanın sağladığı mutluluk ve huzur hissi, ardından gelen annesinin ölümü ile yüzleşme ve büyümenin getirdiği sorumluluklar ile karşı karşıya olmak çok güçlü bir biçimde Eveline'in zihninde belirir. Bir birey için, bireyin seçimleri ve kararları doğrultusunda mümkün olabilecek tüm yaşam olasılıkları, ölüm ve sonluluk fikirleri karşısında oldukça büyük bir anlam kazanır.

Eveline'in yaşadığı sıkışmışlık ve ölüm olgusuyla karşılaşması ona sıkışıp kaldığı evden gidip gitmeme veya Wim Tiggess'in sözleriyle "kalmak veya gitmek ikilemini" (103) yaşatır: "Şimdi o da öbürleri gibi gitmek üzere, evinden ayrılmak üzereydi. Ev! Baktı odaya, bunca yıldır haftada bir tozunu aldığı bütün o tanıdık nesneler ... Ayrılacağını düşünürken bile görmediği bu tanıdık nesneleri belki bir daha hiç görmeyecekti" (Joyce 43). Küçüklüğünden beri yuva saydığı bu evsel mekândan ayrılma düşüncesi Eveline için hem ürkütücü hem de bilinmeyen birçok olasılığın kapısının aralanması anlamına gelmektedir.

Eveline, Dublin'de kalması durumunda büyüdüğü yerin ona sağladığı konfor alanının oldukça farkındadır ancak burada kalmanın onun kendisi için istediği ve önemli bulduğu bazı şeyleri karşılamada yetersiz kalması onun karar verme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Anlatıcının aktardığı üzere, "[r]azı olmuştu gitmeye, evinden ayrılmaya. Doğru mu yapmıştı? Sorunu iki yanıyla da tartmaya çalıştı. Evindeyken hiç değilse barınağı, yiyeceği vardı; hayatı boyunca çevresinde bildiği insanlar vardı" (43). Charles Guignon'un belirttiği üzere, birey "her zaman kendini ... kültürel ve tarihsel bir bağlama uyumlanmış ve somut bir duruma 'fırlatılmış' olarak bulur" (8). Eveline'in içinde bulunduğu somut durum da onun atacağı adımlarda belirleyici rol oynayacaktır. Öte yandan, eğer evini geride bırakıp yeni ve kendi istediği bir hayata yelken açarsa yine farkındadır ki Dublin'de hem ailesinin hem işverenin ona karşı davranış şekillerinden çok farklı olarak özsaygısı olan ve diğer insanlar tarafından saygı gören bir pozisyon elde edebilecektir: "Ama yeni evinde, bilinmedik uzak bir ülkede, böyle olmayacaktı. Evlenmiş olacaktı o zaman - o, Eveline. İnsanlar o zaman ona saygı gösterecekti. Annesi gibi davranılmıyacaktı ona." (43). Bu ikilem, Eveline'in hem içinde bulunduğu yerin ve toplumun alışıldık güvenliğine hem de geleceğin her ne kadar belirsiz olsa da umut vadeden olasılıklarına dair duyduğu çekimi ortaya koyar.

Uzak diyarlara gitme fikri Eveline için sadece evdeki baskı ve babasından uzaklaşmak anlamına gelmemektedir, aksine bu onun kendisini insanların ve ailesinin kendisinden beklentilerinin ötesine geçerek ona kendini gerçekleştirme imkânı sunan bir olasılık olarak değerlendirilmelidir. Anlatıcının belirttiği gibi, "Frank'le bir başka hayatı keşfe çıkacaktı" (44). Frank'in ona anlattığı gezileri ile ilgili tüm hikâyeler aslında İrlanda'nın sunduğu kısıtlı olanaklar dışında bir dünyanın mümkün olduğuna işaret ederek, Eveline'i gitme konusunda cesaretlendirmektedir: "Uzak ülkelerden öyküler anlatıyordu. Kanada'ya gidip gelen Allan şirketinde bir gemide, ayda bir sterline çalışan bir miço olarak başlamıştı işe ... Buenos Aires'te dört ayağı üstüne düşmüştü, anlattığına göre, eski memleketine de şöyle bir tatil yapmak için dönmüştü" (45). Bu hikâyeler, Eveline'in kendisi için farklı bir hayat inşa edebileceği düşüncesini körüklemektedir. Gideceği vakit yaklaştıkça yaşadığı yer ve babasıyla ilgili anımsadığı birçok düşünce, duygu ve anı (babasının ona hikâye okuduğunu anımsaması, küçükken ve hâlâ annesi hayattayken gittikleri bir piknikte babasının annesinin bonesini kafasına takarak Eveline ve kardeşlerini güldürmesi gibi) belirir zihninde. Bu durum aslında öykünün sonunda vereceği kararda nasıl tereddüte düşeceğinin en belirgin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Zamanın giderek daralması ve nihai bir karar vermesini gerektirecek Frank ile randevusu, bu aşamada zihninden geçen çocukluk anıları, camdan dışarı bakarken duyumsadığı bir "laterna sesi" (Joyce 45) ve bu melodinin ona seneler önce annesine verdiği bir sözü hatırlatması, Eveline'in karar verme süreci için oldukça önem teşkil eder. Ayrıca, bu durumda annesinin hastalığını hatırlaması ve bununla birlikte onun "usandırıcı bir monotonluk" içeren "bu düzeni sürdürmesini kızına vasiyet etmiş" (Belge 8) olması, Eveline'in vereceği kararı oldukça güçleştirir. Özellikle annesinin oldukça muğlak ve anlaşılmaz "Derevaun Seraun! Derevaun Seraun!" (46) sözlerini anımsaması üzerine, Eveline bir anda ayağa fırlar ve dehşete kapılarak aklına ilk gelen şey kaçmak ve bu durumdan kurtulmaktır: "Kaçmalı! Kaçmalıydı!" (46). Wim Tiggess'e göre, Eveline'in "[b]u ünlem[esi], hem bir kaçış çağrısı hem de bu kaçışın imkânsızlığının kabulü olarak belirsizliğini korumaktadır" (103). Eveline'in, toplumun, ailesinin ve çevresindekilerin kendisinden beklentileriyle şekillenen hayatının anlamsızlığını fark etmesi ve bu beklentilerden kurtulmanın ne denli zor, hatta imkânsız olduğunu kavraması, onun yaşadığı içsel çatışmanın temelini oluşturur çünkü, anlatıcının vurguladığı üzere, Eveline "yaşamak istiyordu. Niçin mutsuz olmalı; mutlu olmak onun da hakkıydı" (46). Mutlu ve özgün bir yaşama doğru ilerleyebilmek, bireyin kararlı ve emin adımlar atabilmesine bağlıdır. Hikâyenin sonunda Eveline'in Frank'le birlikte

istasyona gitmesi ve orada kendisini “sağa sola salınan [swaying] kalabalığın” (46) içinde bulması, ayrıca “sway” fiilinin “kontrol etmek” veya “etkilemek” anlamları da göz önüne alındığında, onun üzerinde etkiye bulunan bir toplumsal baskıyı da metaforik olarak temsil eder. Bu durum, Eveline’in hayatını kökten değiştirecek bu karar aşamasında, otantik bir yaşama kararlılıkla adım atıp atamayacağı sorusunu ön plana çıkarır. Eveline’in yaşadığı durum, temelde varoluşsal bir anksiyete veya kaygının tezahürüdür. Frank’in ona sürekli gemiye binmesi gerektiğini söylemesi ve Eveline’in “[b]arakaların geniş kapılarından geminin kara gövdesi[ni]” görmesi” (46), onun için gayrisahih yaşamdan çıkışın ve sahih yaşama geçişin kapılarını aralamaktadır. Tıpkı hikâyenin başında evinin camından dış dünyayı gözlemlemesi gibi, istasyonda da gemiye açılan kapıların ardını görmesi önem teşkil eder çünkü gerçekten mutlu olabilmesi için bu camın ve kapıların ötesine geçmesi, büyük siyah gemiye binerek transatlantik bir yolculukla İrlanda’nın birçok anlamda boğucu atmosferinden uzaklaşması gerekmektedir.

Karar anında Eveline’in yaşadığı karşı konulmaz duygusal çalkantı bedeninde yoğun şekilde hissedilir: “Üzüntüsünden içi bulanmaya başladı; dudakları sessiz ateşli bir duayla kıpır kıpırdı” (46). Tanrı’ya kendisine yol göstermesi ve rehberlik etmesi için içtenlikle yalvarır. Bu esnada Frank onun elini sıkıca tutup kendine doğru çekerken, Eveline’in içinde yoğun bir fiziksel ve duygusal gerilim belirir: “Bir çan çal[ar] yüreğinin üstünde” (46) ve ardından da “[d]ünyanın bütün denizleri yüreğini kuşat[ır]” (46). Ancak o, demir trabzanları iki eliyle sarılırcasına sınıksız tutar ve Frank’in onu kendine çekmesine izin vermez: “Hayır! Hayır! Hayır! Olamazdı. Elleri deli gibi tutundu demirlere. Denizler içine bir acı çığlığı saldı” (47). İç dünyasında fırtınalar koparken, yüreğinde âdeta dünyanın tüm denizlerinin suları çalkalanır; bu da onun için İrlanda’yı, ailesini ve bildiği hayatı ardında bırakmayı imkânsız hâle getirir. O anda doğru düşünemez ve kendini kaybederek içinde tarifsiz bir “acı çığlı[k]” (47) yankılanır. Her ne kadar Frank onu son ana kadar ikna etmeye çalışsa da Eveline bu hayatı eşikte paralyze olur: “Bembeyaz yüzünü çevirdi ona, edilgin, çaresiz bir hayvan gibi” (47). Böylece karar anı, Eveline için otantik ve bilinçli bir tercih yapamayacak kadar duygusal bir kriz anına dönüşür ve bu kriz tüm bedeninde yankılanarak onu âdeta “çaresiz bir hayvan[a]” (47) dönüştürür. Bu duygusal yük öyle 739 bir boyuta ulaşır ki Frank’e ne bir sevgi gösterir, ne elveda eder, ne de onu tanıyan bir bakışla karşılık verir: “Gözlerinde ne bir sevgi vardı ne bir veda ne de bir tanışıklık” (47). Hayatının dönüm noktası sayılabilecek bu anda, neredeyse taş kesilmiş ya da Murat Belge’nin deyiimiyle “bildiği dünyaya çakılmış gibi” (8) olduğu yerde kalır. Yaşadığı bu varoluşsal felç, onu bu hayatı adımı atmaktan alıkoyar.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Joyce’un “Eveline” adlı kısa öyküsü, bireyin otantik bir yaşam kurma arzusu ile inotantik bir yaşamın sağladığı alışıldık konfor alanı arasında sıkışmışlığını oldukça çarpıcı biçimde gözler önüne serer. Heideggerci otantiklik ve inotantiklik ikilemi bağlamında ele alındığında, Eveline karakterinin yaşadığı kararsızlık ve nihai olarak bir adım atamayarak hareketsizliğe gömülmesi, varoluşsal bir kaygının ve kendi seçimleriyle hayatını kurma için gerekli sorumluluğu üstlenememesi sonucudur. Eveline’in çocukluk anıları, ailesine duyduğu bağlılık, toplumsal beklentiler ve özellikle annesinin hatırası, onun özgürleşmesini ve otantik bir yaşamı seçmesini engelleyen başlıca etkenlerdir. Bu durum, bireyin ölümün farkındalığıyla kendi varoluşunu sahiplenmesi gerekliliğine rağmen, toplumun ve geçmişin belirleyiciliğiyle ve beklentileriyle yüzleşemeyip gayrisahih bir yaşama çekilmesinin örneğidir. Böylece Joyce, Eveline karakteri aracılığıyla, sahih varoluşun bedeli olan sorumluluk alma cesaretinin eksikliği karşısında bireyin içine düştüğü varoluşsal felci etkileyici bir şekilde yansıtır.

5. KAYNAKLAR

- Belge, Murat. “Önsöz.” *Dublinliler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. 5-14.
- Cerbone, David. *Understanding Phenomenology*. Chesham: Acumen, 2006.
- Gorner, Paul. *Heidegger’s Being and Time: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Guignon, Charles. “Introduction.” *The Cambridge Companion to Heidegger*. Ed. Charles Guignon. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 1-41.

- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev. Kaan Ökten. İstanbul: Alfa, 2018.
- Johnson, Jeri. "Introduction." *Dubliners*. Oxford: Oxford University Press, 2000. vii-xl.
- Joyce, James. *Dublinliler*. Çev. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Sembera, Richard. *Rephrasing Heidegger: A Companion to Being and Time*. Ottawa: The University of Ottawa Press, 2007.
- Tigges, Wim. "'Derevaun Seraun!': Resignation or Escape?" *James Joyce Quarterly* 32.1 (Sonbahar 1994): 102-104.
- Varga, Somogy, and Charles Guignon. "Authenticity." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, 2023, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/authenticity/>

IMAGINATION IN NEOPLATONISM YENİ PLATONCULUKTA İMGELEM

Umut AYHAN¹,

¹Dr. Ar. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Felsefe,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5106-3931>

Özet

Yeni Platonculuk, m.s. 3. yy'da Plotinus ile kurulmuş ve yaklaşık dört yüz sene sürmüş felsefi bir ekoldür. Geç Helenistik dönem'de Akademi'nin kapatıldığı 6. yy'a kadar sürmüştür. Dönemin baskın felsefi okulu olmasının yanında, tarihsel olarak bitişi, Yunan felsefesinin de ortadan kalkıp Hristiyan felsefenin tek başına entelektüel alanı hakimiyeti altına aldığı ana işaret eder. Bu bakımdan, özellikle son döneminde ve Proklos'un şahsiyetinde, bütün Yunan düşünce ve kültür dünyasının tarihsel olarak son temsilcisi okuldur. Yeni Platonculuk, neredeyse 900 sene sürmüş bir yazılı bir geleneği kendisine kaynak olarak alır ve bu büyük kaynağı kendi südur düşüncesi bağlamında sentezler. Bu gelenek içinde en çok referans verdikleri düşünürler Platon, Aristoteles ve Pitagorasçılar olmakla birlikte, Stoacılar ve Epikürcülerden de bazı konularda etkilenmişlerdir. İmgelem (phantasia) kavramı, bu sentez ve etkilenmelerin en iyi örneklerden birisini oluşturur. İmgelem duyuşal olması nedeniyle Platon düşüncesi içinde olumlu bir anlamı yoktur. Aristoteles'de ise her düşünceye eşlik eden bir ruh yetisi olarak vardır. İmgelem ve imgeleme bağlı kavramlar, Stoacı ve Epikürcü felsefelerin algı teorilerinde önemli bir yer tutar. Yeni Platoncu düşünürler, bütün bu imgelem anlayışlarını sentezlerler. İki işlevli bir imgelem anlayışı geliştirmişlerdir. İmgelem bir yandan duyuşal, bölünür, geçici ve oluşa tabi olması ve deneysel dünyanın imlerini taşıması nedeniyle insan zihninin akılsallara erişmesinin önünde bir engel iken diğer yandan da akılsal varlıkların yani hüpostaz ve ideaların insan zihnindeki yansımalarını elde etmesini sağlayan bir yetidir. İkinci özelliği sayesinde imgelem, insan zihninin hakikatlere ulaşması için ihtiyaç duyduğu *deneysel temsilleri* sunar. Özellikle Proklos'un imgelem anlayışı, matematiksel nesneleri, akılsalların insan zihninin *içindeki* temsilleri olarak olumlar.

741

Anahtar kelimeler: Yeni Platonculuk, imgelem, temsil.

Abstract

Neoplatonism is a philosophical school founded by Plotinus in the 3rd century AD and lasted for about four hundred years. It lasted until the 6th century when the Academy was closed in the late Hellenistic period. In addition to being the dominant philosophical school of the period, its historical end also marks the moment when Greek philosophy disappeared and Christian philosophy took sole control of the intellectual field. In this respect, especially in its last period and in the personality of Proclus, it is the school that is historically the last representative of the entire Greek thought and of its cultural world. Neoplatonism takes as its source a written tradition that lasted almost 900 years and synthesizes this great source in the context of its own emanation thought. The thinkers they refer to most in this tradition are Plato, Aristotle and the Pythagoreans, but they were also influenced in some ways by the Stoics and Epicureans. The concept of imagination (phantasia) is one of the best examples of this synthesis and influence. Imagination does not have a positive function in Plato's thought because it is sensory. In Aristotle, it exists as a faculty of the soul that accompanies every thought. Imagination and concepts related to imagination have an important place in the perception theories of Stoic and Epicurean philosophies. Neo-Platonic thinkers synthesize all these understandings of imagination. They have developed a dual-function understanding of imagination. While imagination is, on the one hand, an obstacle to the human mind's access to the intelligible because it is sensory, divisible, temporary, subject to formation and carries the impressions of the empirical world, on the other hand, it is a faculty that

enables the human mind to obtain the reflections of intelligible beings, namely hypostases and ideas. Thanks to its second feature, imagination provides the experimental representations that the human mind needs to reach the truths. Proclus' understanding of imagination, in particular, affirms mathematical objects as representations of the intelligibles in the human mind.

Keywords: Neoplatonism, imagination, representation

ANTI-IMPERIALISM AND COLONIAL SPACE IN LEONARD WOOLF'S THE VILLAGE
IN THE JUNGLE

Assist. Prof. Dr. Elvan Mutlu

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye

The political theorist, writer and publisher of modernist literature, Leonard Woolf, produced several well-known works such as *Mandates and Empire*, *Socialism and Cooperation* and *Fear and Politics* as well as the least known works in the field of fiction. This paper will focus on one of his earliest writings in fiction, *The Village in the Jungle*, which celebrated its 100th birthday in 2013. This work is based on his own experience as a cadet in the Ceylon Civil Service from 1904 to 1912 and concentrates on the people who lived in the Sinhalese jungle villages in Ceylon. Fascinated by the native people, Woolf emphasizes the fact that he tries to live the lives of Sinhalese people. He himself admits in his autobiography in 1961: 'The more I wrote [the novel], the more distasteful became the prospect of success in Colombo.' With his growing anti-imperialism, throughout the novel, Woolf resists the white colonial consciousness and tries to understand the native cultures. He also speaks of the animals as if they are human beings. Thus, this paper argues that Woolf critiques the ideologies of empire by focusing on the significance of native self-representation and their resistance to empire.

Short Bio: Dr Elvan Mutlu is an Assistant Professor in English Language and Literature at Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye. She is the co-editor of *Crossing Borders in Victorian Travel: Spaces, Nations and Empires* which was published by Cambridge scholars early in 2018. Her research interests are Victorian literature and culture, British imperial and colonial literature, postcolonial literature and theory, travel writing, landscape and identity.

TÂLIB, ONE OF THE PIONEERS OF THE SARKI GENRE, AND THE SONGS IN HIS
DÎVÂN

ŞARKI TÜRÜNÜN ÖNCÜLERİNDEN TÂLIB VE DÎVÂN'INDAKİ ŞARKILAR

Seyfullah KOŞMAZ

Dr., Kalem Vakfı Okulları, <https://orcid.org/0000-0002-5663-3806>.

Özet

Klasik Türk edebiyatı, birçok nazım biçimi ve türün ortaya çıktığı köklü ve zengin bir edebî gelenektir. Bu gelenek içinde şairler, farklı nazım biçimi ve türlerde pek çok eser kaleme almış; bu eserler zamanla çeşitli yönleriyle incelenerek akademik araştırmalara konu olmuştur. Yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde nazım biçimi ve türlerinin teşekkül süreçleri, gelişim seyirleri ve öne çıkan temsilcileri büyük oranda belirlenmiştir. Bununla birlikte klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarını oluşturan yazma ve basma eserlerin tespiti ve neşri vesilesiyle söz konusu biçim ve türlerde eser veren şairlere dair veriler sürekli güncellenmekte; böylece edebiyat tarihine dair bilgiler daha da zenginleşmektedir.

Bu bağlamda Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda 01887-001 numarayla kayıtlı bulunan *Tâlib Dîvân*'ı, Tâlib mahlaslı şaire ait şarkı türündeki manzumeleri içermesi bakımından dikkate değerdir. Yapılan incelemeler neticesinde Tâlib mahlaslı şairin şarkı türünün şekillenmeye başladığı dönemde eserler verdiği ve türün öncü isimlerden olduğu fakat bu tür bağlamında şimdiye dek gerçekleştirilen akademik çalışmalarda yer almadığı görülmüştür. Bu çerçevede makalede şairin divanında yer alan şarkılar merkeze alınmıştır.

Çalışmada öncelikle klasik Türk edebiyatında şarkı türünün teşekkül ve gelişim süreci genel hatlarıyla değerlendirilmiş; ardından Tâlib ve *Dîvân*'ı hakkında bilgi verilmiş, akabinde divandaki şarkıların transkripsiyonlu metni araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Son olarak divanda yer alan on üç şarkı; konu, vezin, bent sayısı, kafiye örgüsü, kafiye ve redif kullanımı ile dil ve üslup bakımından analiz edilerek şairin bu tür içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Tâlib, Dîvân, Şarkı.

Abstract

Classical Turkish literature is a deep-rooted and rich literary tradition in which numerous poetic forms and genres emerged. Within this tradition, poets composed a wide variety of works in different verse forms and genres, which were later analyzed and became subjects of academic research. As a result of these scholarly studies, the formation processes, developmental trajectories, and prominent representatives of these forms and genres have been largely identified. Furthermore, through the discovery and publication of primary sources, including manuscript and printed works, data on the poets who contributed to these forms and genres continue to be updated, thereby enriching our understanding of literary history.

In this context, the *Tâlib Dîvân*'ı, cataloged under number 01887-001 in the Microfilm Collection of the Süleymaniye Library, is significant as it contains poems in the *şarkı* genre by the poet using the pen name Tâlib. The findings reveal that Tâlib, a pioneering figure in the development of the *şarkı* genre, produced literary works during the period when this genre was beginning to take shape; however, he has not been adequately addressed in academic studies related to this genre until now.

The study first provides a general overview of the formation and development process of the *şarkı* genre in classical Turkish literature; then it presents information about Tâlib and his *Dîvân*, followed by the transcription of the *şarkıs* found in the divan, offered for the attention of researchers. Finally, the thirteen songs included in the divan have been analyzed in terms of their themes, meter, number of stanzas,

rhyme scheme, use of rhyme and refrain, as well as language and style, in an effort to determine the poet's place within this genre.

Keywords: Classical Turkish Literature, Tâlib, Dîvân, Şarkı.

1. GİRİŞ⁷³

Türk edebiyatının tarihi süreci içinde belirgin örneklerinin görüldüğü XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdüren klasik Türk edebiyatı, İslam kültürünün etkisi altında gelişmiş; örnek aldığı Arap ve Fars edebiyatının tesiriyle şekillenmiş ve Arapça ile Farsçadan alınan kelimelerle zenginleşmiş bir edebiyat geleneğidir (Akün, 1994: 389-391). Altı yüzyılı aşan sürede, klasik Türk edebiyatı bünyesinde çeşitli biçim ve türler ortaya çıkmış; zaman içinde bu edebî unsurlar akademik çalışmaların odak noktası hâline gelmiştir. Yapılan bilimsel araştırmalar sayesinde nazım biçimi ve türlerinin oluşum süreçleri, gelişimleri ve öne çıkan temsilcileri büyük ölçüde belirlenmiştir. Bununla birlikte edebiyatın temel kaynaklarını oluşturan yazma ve basma eserlerin tespit edilmesi ve yayımlanması vesilesiyle söz konu biçim ve türlere dair yeni bilgiler ortaya çıkmakta, böylece mezkûr edebiyata dair mevcut bilgiler giderek zenginleşmekte ve buna bağlı olarak klasik Türk edebiyatı tarihindeki boşluklar günden güne doldurulmaktadır.

Klasik Türk edebiyatına dair yeni bilgilerin ortaya çıkmasına vesile olan yazma eserlerden biri de Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda 01887 numarada kayıtlı mecmuadır. Bu mecmuada "Dîvân-ı Tâlib-i Bursevî, Dîvân-ı Nâzım, Dîvân-ı Fehîm" olmak üzere üç divan bulunur. Mecmuada Nâzım'ın *Dîvân*'ı ile ilgili: "*Sâhib-i Dîvân Nâzım Efendi merhûmuñ kendü hatlarıyla tertib eyledikleri dîvân-ı belâgat- 'unvânıdır.*" ifadeleri kayıtlıdır. Nâzım'ın *Dîvân*'ı Vesile Sak tarafından 1994'te tespit edilen beş nüshadan hareketle neşredilmiştir. Bu neşirde tespit edilen nüshalar arasında şairin kendi hattıyla kaleme aldığı ifade edilen mezkûr nüsha yer almamaktadır (Sak, 1994: 33-36). Bu açıdan bakıldığında söz konusu nüsha Nâzım'ın *Dîvân*'ı için önem arz etmektedir.

Mecmuada bulunan bir diğer divan ise Fehîm'in *Dîvân*'ıdır. Şairin divanı Tahir Üzgör tarafından 1991'de yayımlanmıştır. Yayımlanan bu divana kaynaklık eden nüshalar arasında Mikrofilm Koleksiyonunda kayıtlı söz konusu nüsha yer almamaktadır (Üzgör, 1991: 85-94. Bu bağlamda söz konusu nüsha Fehîm'in *Dîvân*'ının tespit edilen yeni bir nüshası olması yönüyle önem taşımaktadır.

Mecmuada yer alan ve makaleye konu edilen divan, Tâlib mahlaslı şaire aittir. Mecmuanın kapağında "Dîvân-ı Tâlib-i Bursevî" ifadesi yer almaktadır. Bursalı Tâlib'e (d. ?? - ö. 1118/1706) atfedilen bu divan, mevcut neşirlerle karşılaştırıldığında içerik olarak örtüşme görülmemektedir. Bununla birlikte şu ana dek yapılan akademik çalışmalar içerisinde mezkûr divan ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.⁷⁴ Bu divanda "Şarkıyyât" başlığı altında bulunan on üç şarkı manzumesinden hareketle Tâlib mahlaslı şairin şarkı türünün öncülerinden olduğu ancak şairin şu ana değin şarkı türüyle ilgili yapılan akademik çalışmalarda yer almadığı görülmüştür. Buna bağlı olarak bu çalışmada şairin divanındaki şarkılarına odaklanılmış ve bu manzumeler incelenerek şairin şarkı türünün tarihi gelişimi içerisindeki konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

"Şarkı" kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre bu kelime "doğu" anlamına gelen "şark" sözcüğüne nispet eki eklenerek türetilmiştir. Başka bir görüş şarkı kelimesinin "çağırıcı" sözcüğünden türediğini ileri sürmektedir (Kurnaz ve Çeltik, 2010: 189) ki bu türeme fonetik olarak mümkün görülmemektedir (Uzun, 2010: 357-358). Bir diğer yaklaşıma göre ise kelime, Uygurca "çar" köküne "kui" edatının eklenmesiyle oluşmuş, zamanla fonetik değişimlere uğrayarak günümüzdeki biçimini almıştır (Kurnaz ve Çeltik, 2010: 189).

Şarkının etimolojisi ile ilgili farklı görüşlerin teşekkül etmesi gibi biçim ya da tür olup olmadığı yönünde de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar, şarkıyı bir biçim olarak değerlendirmektedir.

⁷³ Bu makaleye katkılarından ötürü Prof. Dr. Sadık Yazar, Volkan Arslan ve Adem Kebapçı'ya şükranlarımı sunarım.

⁷⁴ Tâlib mahlaslı şairin *Dîvân*'ının neşri tarafımızca hazırlanmaktadır.

Örneğin Cem Dilçin (2016: 214-215), "*Biçim bakımından murabba'a benzer...*"; "*Şarkı biçimi Türk edebiyatında doğmuştur.*" diyerek şarkıyı bir nazım biçimi olarak kabul eder.

Diğer taraftan şarkıyı bir tür olarak ele alan görüşler de bulunmaktadır. Hikmet İlaydın (1964: 115), "*Murabbadan çıkmış bir tür olan şarkılar, Halk Edebiyatındaki besteli türlerin Divan edebiyatındaki akisleridir.*" diyerek şarkıyı bir tür olarak tanımlar. Benzer şekilde, Halil Erdoğan Cengiz (1986: 334) "*Divan Şiirinde Musammatlar*" başlıklı yazısında, "*Sunulan bilgilerin ışığında şarkı bir nazım şekli değil, bir edebî tür olmaktadır.*" diyerek şarkının tür olduğunu ifade eder. Mustafa İsen (2014: 268) de "*Nazım şekli ya da tür oluşu tartışmalıdır. Biz, kavramı tür çerçevesi içinde ele almayı uygun gördük.*" diyerek şarkının tür olduğu yönündeki düşüncesini belirtir.

Hülya Hancı ise şarkı ile ilgili kaleme aldığı *Şarkı Türünün Tanımındaki Sorunlar ve Bu Sorunların Çözülmesinde Nedim'in Rolü* başlıklı yazısında:

İncelememize dayanarak şarkının, çoğunlukla murabba ile muhammes, az da olsa müseddes ve çok nadiren gazel biçimlerinde kaleme alınan, genelde aşk, sevgilinin güzelliği ve gününü gün etme konularını işleyen ve kendine has bir üslûbu olan, özel bir ton/hava ile yazılan edebî bir tür olarak nitelendirilebileceğini ileri sürüyoruz. (2008: 122-123)

diyerek şarkının özel bir ton/hava ile yazılan edebî bir tür olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Şarkının biçim ya da tür olarak tanımlanamayacağını belirten görüşler de mevcuttur. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye* adlı eserinde konuyla ilgili olarak:

Şarkının belli mısra sayısı, belli bir kafiye düzeni ve belli bir vezni olmaması dolayısıyla ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirilemeyeceği, konu birliğini her zaman göremediğimizden dolayı da 'tür' olarak değerlendirmenin zor olacağı ortadadır. Dolayısıyla şarkıyı 'bestelenmek üzere yazılmış şiirlerin genel adı' olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. (2017: 118)

diyerek şarkının biçim ya da tür olarak tanımlanamayacağını, bestelenmek üzere yazılmış şiirlerin genel adı olarak kabul edilebileceğini ifade eder.

Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik (2010: 189-195) *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* adlı eserlerinde: "*Şarkı, birbirinden farklı konularda yazıldığı için tür değildir. Murabbâ, muhammes gibi birden fazla nazım şeklinde yazılmış şarkılar bulunduğundan belirli bir nazım şekli de değildir. Şarkı bir edebiyat terimi değil, müzik terimidir.*" diyerek şarkının tür ya da biçim olarak değerlendiremeyeceğini öne sürer ve şarkının müzik terimi olduğunu belirtirler.

Konuyla ilgili yakın zamanda kaleme aldığı yazısında Mustafa Erdoğan (2023: 72-73), şarkının sabit bir yapısının olmamasından hareketle nazım şekli olamayacağını ve hangi nazım şekliyle yazıldıysa o bölümde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder.

Şarkı, aynı zamanda bir musiki formu olarak kabul edilmiştir (Öztuna, 1990: 267). Pek çok şekilde varlık gösterse de şarkıların kompozisyonunda ana kalıp dörtlük olarak belirlenmiş ve birinci mısraya "zemin", ikinci ve dördüncü mısralara "nakarat", üçüncü mısraya ise "miyan" adı verilmiştir (Özkan, 2010: 358-359).

Şarkının ne olduğunu anlayabilmek adına Nâilî (ö.1666) ve ondan sonra şarkı sahasında şiirler kaleme almış on dokuz şairin toplamda 405 manzumesi üzerinde çalışma yürüten Halil Erdoğan Cengiz, şarkıların en çok murabba nazım şekliyle yazıldığını tespit eder (1986: 334). Buradan hareketle şarkının murabba nazım biçimi etrafında teşekkül ettiği söylenebilir. 15 ve 16. yüzyıl divanlarında bestelenmek üzere yazılmış murabbaların olması, "Murabba bağlama" ifadesinin şarkı bestelemek manasında kullanılması, söz konusu teşekkülün göstergesi olarak görülebilir. (Ergül 2018: 1-4).

Şarkıların umumiyetle murabba biçiminde yazılmış olması, onların murabbadan ayrılan yönlerini belirlemede zorluk oluşturur. Bu noktada Hülya Hancı'nın 1720-1770 yılları arasında yaşamış ve şarkı yazmış şairlerin manzumeleri üzerine yürüttüğü çalışma söz konusu yönleri ortaya koyma adına önem arz eder. Biçim, konu ve üslup olarak şarkı ile murabba arasındaki farkları üç yönden değerlendiren Hancı, biçimsel olarak şarkı ile murabbayı kesin olarak ayırmanın mümkün olmadığını, aralarındaki

birkaç farkın bulunduğunu söyler. Bu farklardan ilki birinci bendin kafiye düzeniyle ilgilidir. Şarkılarda birinci bent umumiyetle “abab” ya da “aAaA” şeklinde; murabbalarda ise “aaaa” ya da “aaaA” şeklindedir. Hancı’ya göre biçimsel açıdan ikinci fark ise uzunlukta görülmektedir ki murabbalar genellikle 5-7 bentten müteşekkil iken şarkılar muhtemelen bestelenme amacına bağlı olarak genellikle 3-5 bentten oluşmaktadır. Hancı, konu farkı ile ilgili ise murabbalarda her tür konunun işlenmiş olduğunu ancak şarkılarda genellikle aşk, sevginin güzelliği, bezm ve eğlence konularının işlendiğini öne sürer. Üslup olarak ise şarkılarda farklı bir tonun/havanın olduğunu, sade dilin etkisiyle şairlerin hafif ve yumuşak bir söylem içerisinde olduklarını belirtir (2009: 118-120).

Klasik Türk Edebiyatı Nazım Şekillerine Dair Bazı Notlar, Tashihler ve Tartışmalar başlığı altında şarkıya dair değerlendirmelerde bulunan Mustafa Erdoğan, şarkının ilk örneklerinin Ubeydî (ö. 1573) ve Gedizli Kabûlî’nin (ö. 1592) divanlarında yer aldığını, mevcut bilgilere göre şarkı sahasında şiir kaleme alan ilk şairin Ubeydî olduğunu, şairin divanında toplamda yirmi üç şarkının bulunduğunu ifade eder (Erdoğan, 2023: 72-73). Yine mezkûr şairlerle çağdaş olan Kratovalı Zaîfî de (ö. 1557’den sonra) bazı şiirlerinin başında makam adlarının bulunması yönüyle şarkı bağlamında varlık gösterir (Erkul, 2018: 4). Râsih Erkul, *Klasik Türk Şiirinde Şarkı (Şarkılar Seni Söyler)* başlıklı kitabında şarkı olarak isimlendirilen şiirlerle ilgili: “Ancak kendi çapraz kafiye düzeniyle (abab cccb), klâsik murabba şekillerinden ayrılan ve “şarkı” diye isimlendirilen şiirler, XVII. yüzyılda görülmeye başlanır.” der ve bu formata uyan ilk örneklerin XVII. yüzyıl şairi Nâ’îlî’nin verdiğini söyler (Erkul, 2018: 4-5).

Nâ’îlî’den sonra şarkının gelişimiyle ilgili incelemelerde bulunan Erkul, 18. yüzyıla gelindiğinde şarkının halk ile aydın kesimi buluşturan bir özellik gösterdiğini ve Nazîm Yahya (ö. 1726), Vâhid Mahtûmî (ö. 1732-33), Nedîm (ö. 1730), Arpaemînizâde Mustafa Sâmi (ö. 1734), Mustafa Rahmî Efendi (ö. 1751), Fıtnat Hanım (ö. 1780), Nâsîd (ö. 1791), Hoca Neş’et (ö. 1807), Şeyh Gâlib (ö. 1799), İlhamî (ö. 1808), Subhizâde Azîz (ö. 1784), Enderunlu Fâzıl (ö. 1810) gibi isimlerin şarkı sahasında pek çok eser kaleme aldığını dile getirir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise şairlerin şarkıya rağbet ettiklerini ve buna bağlı olarak şarkı sahasında ortaya konan manzumelerin sayısında artış olduğunu; şarkıların konu yönüyle zenginlik kazandığını ifade eder. Enderunlu Vâsîf (ö. 1824), Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1829), Hızır Ağazâde Sa’id (ö. 1837), Edhem Pertev Paşa (ö. 1837), Mehmed Sermed (ö. 1847), Leylâ Hanım (1847), Şeref Hanım (ö. 1861), Fatîm Efendi (ö. 1867), Osman Nevres (ö. 1876) gibi isimlerin şarkı sahasında devrin önde gelen isimlerinden olduğunu söyler (Erkul, 2018: 7-23).

Halil Erdoğan Cengiz, Hülya Hancı ve Râsih Erkul’un yukarıda belirtilen çalışmaları, şarkı türünün ortaya çıkışı, gelişim süreci, özellikleri ve Klasik Türk edebiyatındaki temsilcilerini ortaya koyma açısından alanyazında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmaların yanı sıra Mustafa Karabulut’un (2009) *Nedim ve Yahya Kemal’de Şarkı*, Oğuzhan Sevim’in (2010) *Nedim Divanı’ndaki Şarkıların Estetik Öğeler Açısından İncelenmesi*, Mehtap Erdoğan’ın (2010) *Mehmed Fevzî Efendi’nin Kevâ’ib-i Şi’r ü İnşâ Adlı Eseri ve Bu Eserdeki Şarkıları*, Haluk Yücel’in (2020) *Geçmişten Günümüze Klâsik Türk Mûsikîsi’nde Şarkı* ve Yağız Yalçinkaya’nın (2022) *Milli Bir Nazım Şekli Olarak Şarkı ve Şeyh Galib’in Şarkıları* adlı çalışmaları, şarkı türü bağlamında hazırlanmış olup alanyazında önemli katkılar sunmaktadır.

Yazma ve basma eserlerin gün geçtikçe tespit edilmesiyle mezkûr çalışmalara ek olarak yeni bilgiler de ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, divanı yakın dönemde tespit edilen ve şarkı türünün öncülerinden biri olduğu anlaşılan Tâlib mahlaslı şair dikkat çekmektedir. Bu makalede, şarkı türünün erken dönem temsilcilerinden biri olan Tâlib’in şiirleri incelenmiş; şairin bu tür içerisindeki yeri ve şarkının tarihsel gelişim sürecindeki konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

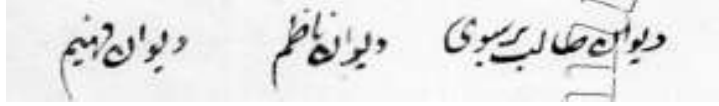
Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu’nda 01887-001 numarayla kayıtlı Tâlib Dîvânı’nın tarafımızca tespit edilmesi neticesinde Tâlib mahlaslı şairin şarkı türünün öncülerinden olduğu anlaşılmış ve bu durum çalışmamızın temel konusunu oluşturmuştur. Bu bağlamda öncelikle, şarkı türü üzerine bugüne dek yapılmış başlıca akademik çalışmalar değerlendirilmiş; türün ortaya çıkışı, gelişim süreci, yapısal özellikleri ve klasik Türk edebiyatındaki temsilcileri hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Akabinde tespit edilen nüshanın tavsifi yapılmış ve başta biyografik kaynaklar olmak üzere şiir

mecmuaları ve kroniklerden de yararlanılarak mezkûr *Dîvân*'ın Tâlib mahlaslı şairler arasından hangi şaire ait olabileceği tartışılmıştır. Akabinde şarkıların transkripsiyonlu metni araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bu aşamadan sonra Tâlib'in şarkıları konu, vezin, bent sayısı, kafiye örgüsü, kafiye-redif kullanımı ile dil ve üslup yönünden ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. *Tâlib Dîvânı*'nın Nüsha Tavsifi

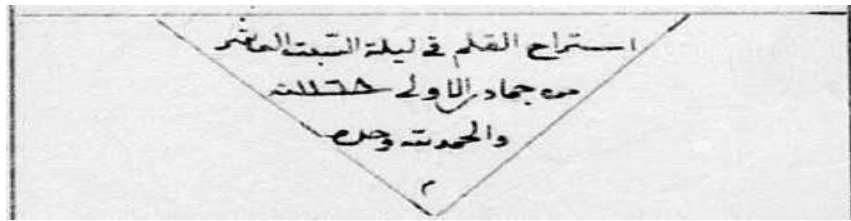
Tâlib Dîvânı Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonunda 01887-001 numarada kayıtlıdır. Bu divan, Nuri Bostancı'nın şahsi kütüphanesine ait mecmuanın içinde yer alır. Görsel 1'de görüldüğü üzere eserin dış kapağında “*Dîvân-ı Tâlib-i Bursevî, Dîvân-ı Nâzım, Dîvân-ı Fehîm*” adları yazılıdır:

Görsel 1: Mecmuanın Dış Kapağı

Mecmuanın 1^a sayfasında Osmanlı Şeyhülislamı Mehmed Ârif'e (ö. 1858) (İpşirli, 1991: 365) ait temellük kaydı ile bir mühür yer almakta olup aynı sayfada üzeri kazınmış iki farklı mühür daha bulunmaktadır. Mecmuanın 70^a sayfasında ise Abdülmecîd bin Muhammed bin Ahmed, Muhammed bin Mustafa [Yağlıkcızâde(?)] ve Seyyid Sadrî'ye ait temellük kayıtları vardır. Bu sayfada ayrıca Mehmed Ârif'e ait mühür de mevcuttur. 130^a sayfasında ise "Receb" adlı şahsa ait bir mühür ve üzeri çizili olduğundan ötürü okunamayan bir kayıt bulunmaktadır. Mecmuanın 131^a sayfasında kime ait olduğu tespit edilemeyen 1162/1748-49 tarihli temellük kaydı ve Mehmed Ârif'e ait mühür mevcuttur.

234 varaktan müteşekkil söz konusu mecmuanın 1-69 varak aralığında Tâlib'in, 70-129 varak aralığında Nâzım Mehmed Efendi'nin ve 131-234 varak aralığında ise Fehîm-i Kadîm'in *Dîvân*'ları yer alır. Kütüphane kayıtlarında sırtı ve kenarları meşin, ebru kaplı olduğu yazılıdır. Makaleye konu olan Tâlib'in *Dîvân*'ının satır sayısı 23'tür. Tâlib'in *Dîvân*'ında şaire ait “İbtidâ-yı Gâzeliyât” başlığı altında 373, “Şarkıyyât” başlığı altında 13, “Muḳaṭṭa'ât ve Rubâ'ıyyât” başlığı altında 9, “Meṭâli'” başlığı altında ise 2 manzume yer alır. Nesih hatla yazılan ve 69^a'da tamamlanan eserin sonunda istinsah kaydı bulunur. Görsel 2'de gösterilen bu kayıt şöyledir:

Görsel 2: Tâlib Dîvânı'nın İstinsah Kaydı

(*İsterāḥa'l-ḳalemü fi leyleti's-sebti'l- 'āşir min Cümādiye'l-ülā sene 1168 ve'l-ḥamdülillahi vaḥdehū.*)

Başı: (1b) Ruḥında nūr-ı şahbâdan ki yârüñ tâb olur peydâ

Bün-i müjgân-ı çeşmümden yem-i sîm-âb olur peydâ

Sonu (69a): Dehenüñ gönçe-i ra'nâ bilürem

Ḳâmetüñ serv-i dil-ārâ bilürem

3.2. Tâlib'e Dair Tespitler

Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu, 01887-001 numaradaki divan, Görsel 1'de görüldüğü üzere Bursalı Tâlib adına kayıtlıdır. Bununla birlikte bu divanın Bursalı Tâlib'e aidiyetine şüpheyile yaklaşmak gerekir. Nitekim neşredilen *Bursalı Tâlib Dîvân*'ındaki (Erdem, 1994) şiirler ile söz konusu divandaki şiirler arasında herhangi bir ortaklık tespit edilememiştir. Benzer şekilde Bursalı Tâlib

hakkında bilgi veren klasik dönem biyografik kaynaklarda⁷⁵ yer alan şairin örnek şiirleri ile çalışmaya konu olan divandaki şiirler arasında da herhangi bir ortaklık tespit edilememiştir. Bundan ötürü çalışmaya konu olan divanın, Bursalı Tâlib'e aidiyeti konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Görsel 2'deki istinsah kaydına bakıldığında eserin 1168/1754-55'te istinsah edildiği görülür. Divanda yer alan aşağıdaki beyitlerde Tâlib'in Nâbî'nin (ö. 1124/1712) şiirlerine nazireler yazdığı, Nâ'îlî'nin (ö.1077/1666) takipçisi olduğu anlaşılmaktadır:

	Matla Beyiti	Vezin	Beyit Sayısı
Nâbî	Ruḥında bâdeden yârūn ki âb u tâb olur peydâ Derûnumda benüm bir ma'den-i sîm-âb olur peydâ	.---/.---/.---/.---	5
Tâlib	Ruḥında nûr-ı şahbâdan ki yârūn tâb olur peydâ Bün-i müjgân-ı çeşmümden yem-i sîm-âb olur peydâ	.---/.---/.---/.---	5
Nâbî	Hûşum keder-âmîz-i cünûn eyleme yâ Rab Esrâr-ı dilüm perde-birün eyleme yâ Rab	--./--./--./--	7
Tâlib	Naḥl-i müjemi bîd-i cünûn eyleme yâ Rab Çeşm-i dilümi cām-ı nigûn eyleme yâ Rab	--./--./--./--	8
Nâbî	Dāmânını baş itmededür hırmen-i rahmet Döndükce ser-i 'âleme pervîzen-i rahmet	--./--./--./--	5
Tâlib	Açar o kadar sînesini hırmen-i rahmet Şermende ider encümi hep erzen-i rahmet	--./--./--./--	5
Nâbî	Olmaz ruḥ-ı bütâna raḳam-keş kalem 'abeş Çekmez beyâza kâtib-i kudret raḳam 'abeş	--./--./--./--	9
Tâlib	Zann itme ola şakḳ-ı zebân-ı kalem 'abeş Kân ağlamaz nigârūn elinden raḳam 'abeş	--./--./--./--	8
Nâbî	Dehrden oldı meger tayr-şude eyyâm-ı feraḥ Gerdişe geldüğü yok ḥaylî zamân cām-ı feraḥ	..--/..--/..--/..-	5
Tâlib	Şunmadı sâḳî-yi devrân baña bir cām-ı feraḥ Görmedi çeşm-i terüm dünyede hengâm-ı feraḥ	..--/..--/..--/..-	7
Nâbî	Âyîne-i rüyına olup 'âşık-ı nâ-şâd Gül şûret-i bülbüliden ider nâle vü feryâd	--./--./--./--	11
Tâlib	Teng-i dehen-i yâre olup 'âşık-ı nâ-şâd Ney sînesine dâğ yakup itmede feryâd	--./--./--./--	10

⁷⁵Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1144/1731) *Vekâyî'u'l-Fuzalâ'sı* (Ekinci, 2018:2406-2414), İsmâîl Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'ı* (Donuk, 2016:702-707), Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin *Atrabü'l-asar fi Tezkireti Urefai'l-Edvar'ı* (Yüceışık, 1990:73-74), Safâî'nin (ö. 1138/1725-26)'in *Nuhbeti'l-âsâr min Fevâ'id-i Eş'âr'ı* (Altuner, 1989: 494-497), Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Tezkiretü's-şu'arâ'sı* (İnce, 2018: 300-302), İsmail Belîğ'in (ö. 1142/1730) *Nuhbeti'l-âsâr li zeyli Zübdetü'l-Eş'âr'ı* (Abdulkadiroğlu, 1999:215-227), Safvet'in (ö. ?/?), *Nuhbetü'l-Âsâr fi Ferâ'id-i Eş'âr'ı* (Güzel, 2018: 233-235), Fâik Reşâd'ın (ö. 1332/1914) *Eslâf'ı* (Aydemir ve Özer, 2019: 111-113), Mehmed Sirâceddîn'in (ö. ?/?) *Mecma '-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ'sı* (Arslan, 2018: 53-56), Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri (Yavuz ve Özen, 1972: 416-417), Muallim Nâci'nin *Osmanlı Şairleri* adlı eseri (Kurnaz, 1995: 325-326) ve Mehmed Süreyya'nın (ö. 1327/1909) *Sicill-i Osmânî* adlı eseri (Akbayar, 1996: 1623) bu kaynaklardan bazılarıdır.

Nâbî	Hübân-ı sitemkâr cefâdan mütelezziz ‘Uşşâk-ı dil-figâr rızâdan mütelezziz	--./--./--./--	7
Tâlib	Ol dil ki ola tîğ-i cefâdan mütelezziz Elbette olur bâr-ı rızâdan mütelezziz	--./--./--./--	8

Sihr-âferînlîk eyle Nâbî-yi bezle-gûya

İ‘câz-ı nazmı **Tâlib** hep nâ-şinîde göster (G.42/7)

Peyrev-i Nâ‘ilî-yi üstâduz

Zerreyüz âfitâb-der-bağalüz (G. 127/5)

Bu bilgilerden hareketle Tâlib mahlaslı şairin 17. yüzyılın ilk yarısıyla ile 18. yüzyılın ilk yarısı aralığında yaşamış olması gerekir. Bu tarih aralığı göz önünde bulundurulduğunda mezkûr divanın Bursalı Tâlib’e ait olma ihtimali bulunur. Şairin biyografisiyle ilgili bilgiler şöyledir: Kürt Mustafa Efendi’nin oğlu olan Tâlib’in asıl adı Tâlib Mehmed Efendi’dir. Bursalı Râgıb Efendi’den ilim tahsil eden şair, Hâbilzâde Ömer Efendi’den icazet almış ve onun Medine’ye gitmesinin akabinde mülazım olmuştur. Arabiyye Medresesinde nâib-i emniyye olarak atanan şair, sonrasında müderris olmuştur. Akabinde Kütahya ve Erzurum kadılığı vazifesini yapmıştır. 1118/1706’da vefat eden şair, Bursa’ya defnedilmiştir. Türkçe şiirler yanında Farsça şiirler de kaleme alan şairin bu şiirlerinde “‘Âzim” mahlasını kullandığı ifade edilir. Nâbî ile çağdaş olan şairin, Nâbî mektebinin talebesi olduğu belirtilmiştir (Erdem, 1994: 7). Bursalı Tâlib ile Nâbî ve diğer şairler arasındaki ilişkiye dikkat çeken Mehmed Sirâceddîn, *Mecma‘-i Şu‘arâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı eserinde (Arslan, 2018: 54) onun Nâbî ve Sırrî-i Üsküdârî gibi devrinin önde gelen şairleriyle müşâare ve münâzarasının olduğunu, musikide üstad kabul edildiğini belirtir:

“Tab‘-ı latîfi yegâne ve güftâr-ı dürrer-bârı üstâdâne olup müretteb sâhib-i dîvân olan şu‘arâ-yı belâgat- 750
ârâ-yı Osmâniyye’denir. Eş‘ârına urefâ tâlib ve âsârına bülegâ râgıb idi. Nâbî-i Ruhâvî ve Sırrî-i Üsküdârî gibi zamânîñ meşâhir-i şu‘arâsıyla müşâ‘are ve münâzarası vardır. Fenn-i latîf-i mûsikîde dahi üstâd-ı mâhir, icrâ-yı esvât ile beste icâdına kâdir idi.”

Mehmet Sirâceddîn’in aktardığı bu bilgiler, söz konusu *Dîvân*’ın Bursalı Tâlib’e ait olabileceğini düşündürülen önemli karinelerdir. Zira *Dîvân*’a bakıldığında onun aktardığı bilgileri destekleyecek veriler görülebilir. Bu verilerden biri, Tâlib ile Nâbî’nin gazelleri arasındaki benzerliktir. Öyle ki Tâlib’in birçok gazeli Nâbî’nin gazellerine benzemektedir. Bu bağlamda örnek oluşturması adına oluşturulan Tablo 1 şöyledir:

Tablo 1: Tâlib’in Nâbî’nin Gazelleriyle Benzerlik Gösteren Şiirlerinden Örnek Beyitler

Verilerden ikincisi ise *Dîvân*’da yer alan ve makaleye konu olan on üç adet şarkıdır. Bu şarkılar, Tâlib’in musikî ile olan yakınlığını gösteren eserlerdir. Zira Tâlib, devrinin musikişinasları arasında yer alır (Erdemir, 1999:467-468). Ayrıca *Dîvân*’daki birçok gazelde musiki ile ilgili ifadelerin yer alması Tâlib’in musiki ile olan yakınlığına delil olarak düşünülebilir. Bu veriler her ne kadar *Dîvân*’ın Bursalı Tâlib’e ait olabileceğini gösterse de bu konuda kesin bir şey söylemek adına yetersizdir. Bu durum, ilgili dönemde Tâlib mahlasıyla varlık göstermiş diğer şairleri de göz önünde bulundurmaya gerekli kılar. Biyografik kaynaklara bakıldığında belirtilen tarih aralığında Tâlib mahlasını kullanan diğer şairler ve onlarla ilgili bilgiler şöyledir:

1. Süleymaniyeli (Bosnalı) Tâlib Ahmed (d.??-ö.1085/1674-75):

17. yüzyıl şairlerinden olan Tâlib Ahmed, Bosna’da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmeyen şair, eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelmiş Fazıl Ahmed Paşa’nın mâiyetine girmiştir. Akabinde reisü’l-küttâplık vazifesini icra eden şair, Süleymaniye’ye yerleştiği için “Süleymaniyeli Ahmed” olarak anılmıştır. Şair ve münşi olduğu belirtilen Tâlib’in ilme meraklı olduğu, iyi derecede Arapça bildiği belirtilir. Kimi kaynakta H. 1010, kimisinde H. 1085’te vefat ettiği kaydedilen şair, Şeyh Ebu’l-Vefâ

Câmii haziresine defnedilmiştir (Sorgun,2009: 10-13). Şairin *Dîvân*'ı Sercay Sorgun (2009) ve Banu Gezer Şahin (2009) tarafından neşredilmiştir.

2. Divitçi-zâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi (d. ?? - ö. 1090/1679):

Asıl adı Mehmed olan şair, Üsküdar'da doğmuştur. Şeyh Mustafa Devâtî'nin oğlu olan Tâlib Efendi; medrese eğitimi almış ve müderris olmuştur. Akabinde dervişlik yoluna salık olan şair, bir süre Şeyh Câmii Tekkesi post-nişini olmuş, sonrasında Hüdâyî Tekkesine tayin edilmiş ve burada on iki yıl irşad faaliyetinde bulunmuştur. Celveti tarikatına mensup şair, H. 1090/ M. 1679'ta vefat etmiştir. *Mecâlis*, *Mufasssal Tabir-nâme*, *Dîvân-ı İlâhiyât*, *Gülşen-i Esrâr*, *Kasîde-i Bür'e Şerhi* olmak üzere pek çok eseri olan şairin *Dîvân*'ı neşredilmiştir (Engin, 2002: 7-9).

3. Ömer Tâlib Efendi (d. ?? - ö. 1075/1664-65):

Şiirleri Saraybosnalı Ahmed Tâlib ile karıştırılan Ömer Tâlib'in hayatı ve eserleri dair bilgiler sınırlıdır. Kendisi hakkında verilen bilgilere göre Rumeli kadılığı vazifesinde bulunan şair, 1075/ 1664-65'te vefat etmiştir (Aksoyak, 2020).

4. Şeyh Mehmed Tâlib Dede Efendi (d. ?? - ö. 1100/1689):

Tokat'ta doğan şair, Dânişî Ali Dede'nin terbiyesinde yetişmiş, onun vefatından sonra Siyâhî Dede'nin hizmetine dahil olmuştur. Akabinde Tokat Mevlevihanesi şeyhi olan şair, 1110/1689'da vefat etmiştir. İlmi olarak kendini yetiştiren ve Farsçaya hâkim olan şairin sağlam şiirlerinin olduğu belirtilir (Gönel, 2020).

5. Tavîl Ali Efendi-zâde Mehmed Tâlib Efendi (d. 1080/1670 (?) - ö. 1173/1759-60):

Asıl adı Mehmed olan Tâlib Efendi'nin 1080/ 1670'te doğduğu düşünülmektedir. Kırk yaşında mülazım olan şair, bir süre sonra kadılığa atanır. Kalemîye sınıfının en üst kademelerinde görev alan Tâlib Efendi 1173/1750-60'ta vefat eder. İlim ve irfan sahibi olduğu belirtilen şairin şiir ve inşasının saf ve temiz hayaller barındırdığı söylenir (İnce, 2020).

6. Tâlib Yûsuf Efendi (d. ?? - ö. 1080/1669/1670):

Asıl adı Yûsuf Tâlib Efendi olan şairin hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu olan şairin, medrese eğitimi aldığı ve kadılık vazifesinde bulunduğu belirtilir. Eserlerine dair kaynaklarda şimdiye değin örnek tespit edilememiştir (Kesik, 2020).

Yukarıda zikredilen Tâlib mahlaslı şairlerden Süleymaniyeli (Bosnalı) Tâlib Ahmed ve Divitçi-zâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi'nin divanları neşredilmiştir. Ancak neşredilen divanlar ile makaleye konu olan *Tâlib Dîvânı* arasında ortak şiir tespit edilememiştir. Ayrıca Ömer Tâlib Efendi, Şeyh Mehmed Tâlib Dede Efendi ve Tavîl Ali Efendi-zâde Mehmed Tâlib Efendi ile ilgili kaynaklarda verilen örnek şiirler ile de ortaklık görülebilmiştir. Bununla birlikte zayıf da olsa divanda yer alan bazı karinelerin Süleymaniyeli Tâlib'i işaret ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki divandaki “semt-i Vefâ, Vefâ” ifadeleridir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Bosnalı Tâlib, Süleymaniye'ye yerleştiği için Süleymaniyeli Tâlib olarak şöhret bulmuştur. Vefâ da Süleymaniye'nin yakınında bulunan bir yerdir. “Cefâ” ve “Vefâ” kelimeleri arasındaki tezadı şiirine taşıyan şair, bu beyitlerinde aynı zamanda tevriye sanatından da yararlanarak Vefâ semtini de işaret ediyor olabilir:

Bezm-i vişâlûn özlerüm semt-i **Vefâyı** gözlerüm

Luţf eyle diñle sözlerüm öpdür lebûnden kıl 'aţâ (G. 3/6)

Fünûn-ı nâz u istiğnâyı tekmîl eyledi yârum

Vefâ semtinde kânûn-ı cefâyı kurdı dildârum (G. 226/1)

Cefâ kûyında mesken eyledüm semt-i **Vefâ** dirken

Naşîbüm zehr-i hicrân oldu dârû-yı likâ dirken (G. 266/1)

Kûy-ı ağıyâra gelür yâr **Vefâ** semtinden

Gösterür rüyını ‘uşşāka cefā semtinden (G. 282/1)

İtdūn bizi bir kûşe-i çeşmünle feraḥ-nāk

Ey çeşmi siyeh semt-i Vefā’dan mı gelürsin (G. 291/4)

İkinci karine ise divanda bulunan “Çelebi” redifli gazeldir. Gazelin ilk beyti şöyledir:

Bākī kalmaz saña bu ḥüsn ile behcet Çelebi

Dest-māldür gezer elden ele devlet Çelebi (G. 352/1)

Şairin bu gazeli kim için yazdığı belli değildir. Bosnalı Tâlib’in neşredilen *Dîvân*’ında da “Çelebi” redifli şiir bulunur (Sorgun, 2009: 76). Şair, bu şiiri Mustafa Çelebi için kaleme almıştır:

Nagehân ḥüsnüne esîr oldum

Baňa tan’ itme Muştafâ Çelebî (G. XCV/3)

Her iki divanda da “Çelebi” redifli şiirin yer alması zayıf da olsa çalışmaya konu olan *Dîvân*’ın Süleymaniyeli (Bosnalı) Tâlib’e ait olabileceğine işaret olabilir.

Bu karineler haricinde divanda yer alan 105 numaralı gazel de dikkat çekicidir. Sevgilinin vasıfları ile yer adları arasında kurulan anlam ilişkisi üzerine inşa edilen bu gazelde şair, “Revân, Hindistân, Isfahân, Nahcivân” gibi yer adlarını şiirine taşır. Makta beytinde ise şu mısraya yer verir:

Dil almada o şūḥ ciger-dârdur ḥazer

Burc-ı bedende Tâlibe kim Elbaşanlıdır (G.105/6)

Bu beyitte geçen “Elbaşanlı” ifadesi, ilk bakışta “kim” bağlacıyla birlikte kullanılması sebebiyle Tâlib’in bir vasfı olarak düşünülebilir. Ancak gazelin bütününde şairin yer adlarını sevgiliyle ilişkilendirdiği göz önüne alındığında burada da “Elbaşanlı” nitelendirmesinin sevgilinin vasfını işaret etme olasılığı daha yüksektir.

Her ne kadar bazı karineler mevcut olsa da çalışmamıza konu olan *Tâlib Dîvânı*’nın hangi Tâlib’e ait olduğu konusunda kesin bir delil bulunmadığından bu hususta net bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak mecmuada “*Dîvân-ı Tâlib-i Bursevî*” ibaresinin yer alması, Nâbî’nin İstanbul’a gelişi ve şöhret kazanmasının 1076/1666’dan sonra gerçekleşmesi ve divanda Tâlib ile Nâbî arasındaki yakın ilişkinin izlerine rastlanması, eserin Bursalı Tâlib’in ikinci divanı olma ihtimalini akla getirmektedir. Bununla birlikte, daha önce divanı neşredilen ve Bursalı Mehmed Tâlib olarak bilinen şair dışında ikinci bir Bursalı Tâlib’in varlığı ihtimalini de gündeme getirmektedir.

3.3. Tâlib’in *Dîvân*’ındaki Şarkıların Transkripsiyonlu Metni

1.

[Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

1. Gönlüm aldı beni şeydâ kıldı

Bir siyeh-çerde siyeh kaftânlı

Ḳara baḥtım gibi rüsvâ kıldı

Bir siyeh-çerde siyeh kaftânlı

2. Dağıdıp ‘aqlımı başdan aldı

Beni Mecnûn gibi şeydâ kıldı

‘Âkıbet vâdî-i ‘aşka şaldı

Bir siyeh-çerde siyeh kaftânlı

3. Dūd-ı āhumı çıkardı felege

Giydürüp ḳara libâslar melege

Velvele şalmada gāv u semege
Bir siyeh-çerde siyeh kaftānlı
4. Vaḳti var sā‘ati vardur dirler
Her ne dem vaşlını **Ṭālib** söyler
‘Āşık-ı zārına görsen neyler
Bir siyeh-çerde siyeh kaftānlı

2.

[Mefā‘ilün mefā‘ilün]

1. Bil ey ḥurşīd-i raḥşānum
Saña ben ‘āşıkam ‘āşık
Benüm ey māh-ı tābānum
Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

2. Dilerseñ cevır ile öldür
Dilerseñ luṭf ile güldür

[65a] Benüm ey gonçe ḥandānum

Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

3. Yeter cevır ü cefā itdün
Biraz luṭf u vefā eyle
Efendüm sevgili cāñnum

Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

4. Baña şefkatle baḳ gāhī
Güzel başuñ içün olsun
Benüm devletlü sulṭānum
Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

5. Yoluñda pāy-māl oldum
Ġamuñla bī-mecāl oldum
Gel ey serv-i ḥırāmānum
Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

6. Mişāl-i **Ṭālib**-i şeydā
Mekānum eyleme şahrā
Meded ey şāh-ı ḥübānum
Saña ben ‘āşıkam ‘āşık

3.

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

1. Şunda bir civān baḳışlı yār var
‘Aḳl alıcı gözleri bīmār var
Çeşmi cādū ḡamzesi ḥün-h‘ār var

Bilmezem kimdür o kimüñ yāridür

2. Kopsa yirinden kıyāmetler kopar

Bir boyı serv-i sehīdūr ol nigār

Ağladur ‘āşıkların leyl ü nehār

Bilmezem kimdür o kimüñ yāridür

3. Tūtīler dil-teşnedür güftārına

‘Āşıkam çün āyñe dīdārına

Cānumı kıldum fedā reftārına

[65b] Bilmezem kimdür o kimüñ yāridür

4. Çağını bulmuş yetişmiş hāliyā

Bir müselleme tazedür ol **Tālibā**

Cümle ‘ālem añā olmuş mübtelā

Bilmezem kimdür o kimüñ yāridür

4.

[Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün]

1. ‘Āşıkuz ruhsār-ı ālūñ isterüz

Niçe demlerdir vişālūñ isterüz

Teşneyüz āb-ı zülālūñ isterüz

Çāremüz bir luṭfa kaldı sevdigüm

2. Hasteyüz derd-i firākuñla senüñ

Pek zebūnuz iştiyākuñla senüñ

Çıkduk elden iftirākuñla senüñ

Çāremüz bir luṭfa kaldı sevdigüm

3. Ağlamakdan çeşmümüz oldu ‘alīl

Rāh-ı ‘aşk içre düşüp kalduk zelīl

Bulmaduk kūy-ı vişāle bir delīl

Çāremüz bir luṭfa kaldı sevdigüm

4. Derdümüz çok derd ile bī-çāreyüz

Kūy-ı vaşlından cūdā āvāreyüz

Hicr ile **Tālib** gibi ğam-hūvāreyüz

Çāremüz bir luṭfa kaldı sevdigüm

5.

[Mefā ‘ilün mefā ‘ilün]

1. Benüm çok sevdigüm cānum

Efendüm şāh-ı hūbānum

Görüp hāl-i perīşānum

Terahhum eyle sultānum

2. Nigāhuñ itsün ‘uṣṣāka

Nevāziş kalb-i müştāka

‘Adālet şalsun āfāka

[66a] Ta‘allum eyle sulṭānum

3. Sevinsün kalb-i maḥzūnum

Açılsun çeşm-i pür-ḥūnum

Şen olsun baht-ı vārūnum

Tebessüm eyle sulṭānum

4. Kerem kıl **Ṭālib**-i zāre

Gehice eyle nezzāre

Anı aġlatma hem-vāre

Tekellüm eyle sulṭānum

6.

[Müstef‘ilün müstef‘ilün]

1. ‘Āşık olur eṭvāruña

Seyr eyleyen cānum seni

Ḳurbān olur reftāruña

Seyr eyleyen cānum seni

2. Mümkin mi Mecnūn olmaya

Ḳan ile gözi ṭolmaya

‘Aşkuñla beñzi şolmaya

Seyr eyleyen cānum seni

3. ‘Āşık olur biñ cān ile

‘Ömri geçer efgān ile

Ey gül bu ḥüsn ü ān ile

Seyr eyleyen cānum seni

4. **Ṭālib** gibi giryān olur

Bülbül ise nālān olur

Ruḥsāruña ḥayrān olur

Seyr eyleyen cānum seni

7.

[Mef‘ülü mefā‘ilün]

1. Öpsem leb-i la‘lünden

Ḳoksam gül-i ālünden

Gül-zār-ı vişālünden

[66b] El virse gülin dirsem

2. Göñlümce o meh-rūyı

Ol gözleri āhūyı

Ol kāmēt-i dil-cūyı

Rām olsa baña kōksam

3. Ol hūsn ile mümtāzı

Ol gözleri şeh-bāzı

Ol serv-i ser-efrāzı

Āgūşa çeküp şarsam

4. Kaçmasa benüm cānum

Ol zülfi perīşānum

Ṭalib şeh-i hūbānum

Şunsa elini öpsem

8.

[Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

1. Dudağūñdan emerek dil düreyüm

Yanağūñdan öperek gül direyüm

Saňa sükker yirine cān vireyüm

Gel benüm gonçe-dehen tūṭṭıceğüm

2. Gitse gül-zāra uçup sīneme kōn

Nāzı terk eyle bak āyīneme kōn

Kaçma benden dil-i bī-kīneme kōn

Gel benüm gonçe-dehen tūṭṭıceğüm

3. Seni kucmağa heves eyleyeyüm

Kuşca cānumı mekes eyleyeyüm

Sīnemi saňa kafes eyleyeyüm

Gel benüm gonçe-dehen tūṭṭıceğüm

4. Leb-i şīrīnūñı emdür emeyüm

Gerdenūñden baña öpdür öpeyüm

Seni **Ṭalib** gibi cānum seveyüm

Gel benüm gonçe-dehen tūṭṭıceğüm

9.

[Müstef‘ilātün müstef‘ilātün]

1. **[67a]** Ağlatma yazıkdur beni güldür

Luṭf eyle cānum ağıyārı öldür

Kendi elūñle kāsemi tōldur

Şuñ vir içeyüm ey nāzlı yārüm

2. Aç bādeyi iç çeşmūñ süzülsün

Sīnen görülsün tügmeñ çözülsün

Engel raķībūñ ‘ömri üzülsün

Öpül kucul baña şīve-kārum

3. Vuşlat zamānı yine gelür mi

Bāguñ gülinden dirmek olur mı

Yohsa firāķun böyle қалur mı

Bildür baña söyle gül- ‘izārūm

4. Sen aña ma‘şūķ ben sana ‘āşık

Ṭalib gibi қul yok saña lāyık

Bir boynı baғlu işinde şādık

Hoşca tut anı ey şeh-süvārūm

10.

[Müstef‘ilātūn müstef‘ilātūn]

1. Sevdüm seveli bu nev-civānı

Bir tūtī dilli şīrīn zebānı

Reftārı nāzik serv-i revānı

Güftārı tatlı sükker-dehānı

2. Baғladı göñlüm zülfi kemendi

Dīvāne kıldı ben müstemendi

Sevdim sevelden ol şeh-levendi

Görmez iki gözüm bu cihānı

3. Hep unudurdum zaķm-ı derūnum

Sākin olurdı derd-i füzūnum

Қuvvet bulurdı baķt-ı zebūnum

Sīneye çeksem bir kerre ānı

4. **[67b]** Kucsam kuculsa öpsem öpülse

Қоқsam қоқulsa şarsam şarulsa

Ṭalib lebinden emsem emilse

Gül-gönçe lebli ol mihribānı

11.

[Müstef‘ilātūn müstef‘ilātūn]

1. Eṭvārı nāzik bir şeh-süvāre

Şeh-bāz çeşmi mā’il şikāre

Āhū baķışlı ‘uşşāķ-ı zāre

Қapıldı cāñum murğı ne çāre

2. Mestāne çeşmi mā’il niyāza

Muṭrib niğāhı қānūn-ı nāza

Ėamzesi bakmaz eng ile sza

Dil ‘şığ oldu bir böyle yre

3. El virse tutsam ucsam belinden

oksam glinden öpsem lebinden

İhsn-ı bse alsam elinden

Varum virrdm ol gül-‘izra

4. Bağtum ms‘id **alib** olaydı

Rz-ı dernı açmak olaydı

Hneme tenh bir kez geleydi

İdüp tenezzül o mh-pre

12.

[Müstef‘iltn müstef‘iltn]

1. apıldı gönlüm bir ŗive-kre

h baĖıŗlı zülf-i nigre

Ŗeh-bz-ı eŖmi m‘il ŗıĖre

Biñ murĖ-ı cnı ıldı vre

2. psem lebinden ucsam belinden

oksam glinden tutsam elinden

Bir ŗemme alsam zülfi telinden

DĞ-ı dernum açsam o yre

3. **[68a]** İñŗfa gelmez ılmaz teraĖĖum

Açmaz dehnın itmez tebessüm

‘UŖŗĖa bir kez ılmaz tekellüm

Biñ nle itseñ ol gül-‘izre

4. Snemde oynar tr-i cefsı

Bir zerre deñlü yokdur vefsı

alib olaldan dil mbtelsı

Arturdu cevrin ol mh-pre

13.

[Müstef‘iltn müstef‘iltn]

1. Ey zülfi sünbül serv-i revnum

Gl yzli yrm Ėone-dehnum

t-tekellüm ŗrn-zebnum

Sevdüm seni biñ cn-ile cñum

2. Hüsni müsellem ‘ŗıĖ-pesendm

Evrı nzk ŗiveñ begendm

Ben saña ‘ŗıĖ oldum efendüm

Rahm eyle baña ey mihribānum

3. Mā'il nigāhuñ kânūn-ı nāza

Bakmaz geçersiñ sâz-ı niyāza

Yok saña beñzer hūblıkda tāze

Mişlūñ bulunmaz ey nev-civānum

4. On dördi oldı mäh-ı cemālūñ

Hüsnuñ bucağı buldı kemālūñ

Bī-çāre Tâlib umar vişālūñ

Luţf it kerem kıl mäh-ı cihānum

3.4. Tâlib'in Dîvân'ındaki Şarkıların İncelenmesi

Tâlib'in tarafımızca tespit edilen divanının sonunda "Şarkıyyât" başlığı altında on üç manzume bulunur. Şairin yaşadığı dönem, klasik Türk edebiyatında şarkı türünün şekillenmeye başladığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu türde kaleme aldığı on üç manzume, Tâlib'i şarkı türünün erken dönem temsilcileri arasında önemli bir konuma yerleştirmektedir. Şairin bu manzumeleri; tema, vezin, bent sayısı, kafiye örgüsü, kafiye ve redif kullanımı ile dil ve üslup bakımından incelemek onun şarkı türünün tarihsel gelişimi içerisindeki yerini ve bu türe sağladığı katkıları belirleyebilmek adına önem taşımaktadır.

3.4.1. Konu

Şarkılarda genellikle aşk, sevgili, hasret, içki ve eğlence gibi konular işlenir (Uzun, 2010: 357-358). Bunlar arasında yer alan aşk ise şarkıların esas konusunu oluşturur. Bu aşk, gazellerdeki soyut ve idealize edilmiş aşka kıyasla daha gerçek duygulara dayanır. Tatlı ıstıraplar, umutlar, kavuşmalar, naz ve ricalar, pişmanlıklar, vazgeçişler, buluşma vaatleri ve heyecanları, zevk ve neşe gibi aşkın çeşitli hâlleri şarkılarda dile getirilir. Böylece daha yumuşak ve daha gerçekçi bir aşk anlayışı ortaya çıkar (Akün 1994: 410).

Tâlib'in şarkılarının merkezinde de aşk vardır. Şair, sevgiliye duyulan yoğun aşkı dile getirirken özellikle sevgilinin âşık üzerinde oluşturduğu duygusal etkilere odaklanır. Sevgilinin bakışı, sözü ya da ilgisizliği, âşığın ruh dünyasında derinden etkiler. Bu etki tatlı bir ızdırapla şiirlere yansır. Sevgilinin gerek fizikî gerekse ruhî vasıfları âşıkta hayranlık uyandırmakla birlikte aynı zamanda onda ruhsal dalgalanmalar meydana getirir. Sevgiliye kavuşma isteğini merkeze alan şair, ondan beklediği lütuf ve merhameti pek çok kez dile getirir.

Şarkı türünün şekillenmeye ve gelişmeye başladığı 18. yüzyılda, bu türe dair eserler veren on dokuz şairin şarkılarını inceleyen Hülya Hancı, incelediği 185 şarkının 141'inde aşk konusunun işlendiğini tespit etmiştir. Bunun yanı sıra bayram, eğlence, mimari, nevrüz ve övgü gibi farklı temaların da şarkılarda yer aldığı görülmektedir (Hancı, 2008: 94). Hancı'nın bu tespitinden de anlaşılacağı üzere, aşk konusu 18. yüzyıl şarkılarında merkezi bir yer tutmakla birlikte başka konular da şarkılarda işlenmiştir. Ancak Tâlib'in şarkılarına bakıldığında şairin tüm şiirlerinin yalnızca aşk konusu etrafında şekillendiği ve aşk dışında herhangi bir konuya yer vermediği görülmektedir.

3.4.2. Vezin

Şarkılarda tercih edilen vezinler üzerine değerlendirmede bulunan Erkul (2018: 42), bu türde aruz ölçüsünün hemen her kalıbının kullanıldığını belirtir. Bununla birlikte ritmi artırma amacıyla kısa vezinlere yönelme eğiliminin şarkılarda da gözlemlendiğini söyler. En çok tercih edilen kalıpların yanı sıra farklı vezin denemelerine de yer verildiğini vurgulayan Erkul, Mahallileşme akımının etkisiyle bazı şarkıların 8, 9 ya da 11 heceli hece ölçüsüyle yazıldığını da dile getirir. Tercih edilen vezin bağlamında Tâlib'in şarkılarına bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 2: Tâlib Dîvânı'ndaki Şarkıların Vezinleri

Bahir	Vezin	Şarkı Numarası
Recez	Müstef' ilâtün müstef' ilâtün	9, 10, 11, 12, 13
	Müstef' ilün müstef' ilün	6
Remel	Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün	1,8
	Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün	3,4
Hezec	Mefâ' ilün mefâ' ilün	2,5
	Mef' ülü mefâ' ilün	7

Tablo 2’de görüldüğü üzere Tâlib, en çok Recez bahrindeki vezinleri ercih etmiştir. Bununla birlikte, Remel bahrinde dört, Hezec bahrinde ise üç şarkı kaleme almıştır. Bu vezinler arasında özellikle “Müstef’ ilâtün müstef’ ilâtün” vezni öne çıkar. Halil Erdoğan Cengiz’in 405 şarkı manzumesine dayanan çalışmasında, şarkılarda kullanılan 21 farklı aruz kalıbı tespit edilmiştir. Bu kalıplar arasında en çok tercih edilen beş vezin sırasıyla “Fâ’ ilâtün fâ’ ilâtün fâ’ ilün” (62), “Fâ’ ilâtün fâ’ ilâtün fâ’ ilâtün fâ’ ilün” (49), “Mefâ’ ilün mefâ’ ilün mefâ’ ilün mefâ’ ilün” (41), “Müstef’ ilün müstef’ ilün” (40) ve “Fâ’ ilâtün fâ’ ilâtün” (37) şeklindedir (Cengiz, 1986: 333). Tâlib’in şarkılarında en çok kullandığı vezin olan “Müstef’ ilâtün müstef’ ilâtün”, bu 405 şarkı arasında yalnızca beş örnekte yer almaktadır. Ayrıca, yalnızca bir şarkısında tercih ettiği “Mef’ ülü mefâ’ ilün” vezni de aynı çalışmada yine yalnızca bir defa tespit edilmiştir. Bu veriler, Tâlib’in döneminde yaygın olarak kullanılan bazı vezinlere yer verdiğini ancak genel olarak daha az tercih edilen, görece yaygın olmayan aruz kalıplarına yöneldiğini ortaya koymaktadır. Bu tercih, onun kendine has bir üslup geliştirdiğini ve vezin seçimleriyle bireysel bir söyleyiş biçimi benimsediğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Tâlib’in şarkılarında aruz kalıpları üzerinden şekillenen bu özgünlük, onun musikiyle ilişkisini, estetik tercihlerini ve şairane kimliğini yansıtan önemli bir göstergedir.

760

Tâlib’in şarkı türündeki manzumelerinde tercih ettiği vezin kalıpları incelendiğinde kısa vezin kalıplarının belirgin bir şekilde öne çıktığı görülür. Bu tercihte, şarkıların müzikle olan ilişkisi göz önüne alındığında bestelenmeye uygunluğu açısından önemli bir işlevsellik taşıdığı söylenebilir. Kısa vezinler, ritmik akışı daha belirgin hale getirerek şarkıların melodik yapısıyla uyumlu olmasını sağlar. Bu sayede müzikal bütünlük oluşur. Ayrıca şarkıların meclislerde dinleyiciler tarafından daha kolay ezberlenebilmesi ve hafızada kalıcı olabilmesi açısından kısa kalıpların tercih edilmesi anlaşılır bir yaklaşımdır. Bu noktada Tâlib’in kısa vezinleri kullanarak şiirsel ifadeyi yoğunlaştırma ve anlamı özlü bir biçimde aktarabilme imkânı bulduğu, bununla birlikte şarkının müzikal ritmine uygun sade bir form oluşturduğu söylenebilir.

Vezin açısından bakıldığında, "vâdî" ve "tûtî" kelimelerinde zihaf yapıldığı ayrıca "nâz", "libâs", "ma'şûk" ve "hûb" kelimelerinde med yapılmaması sonucu zihaf oluştuğu görülmektedir. Her iki zihaf türü de klasik Türk şiir geleneğinde genellikle tabii ve hoş görülür (Saraç, 2017: 216). Bu kullanımların haricinde aşağıdaki bendin dördüncü mısrasında “âvâre” kelimesinin ilk “â” sesinde zihaf yapılarak aruz tasarrufunda bulunduğu görülür:

[Müstef' ilâtün müstef' ilâtün]

Çapıldı gönlüm bir şîve-kâre

Âhû bakışlı zülf-i nigâre

Şeh-bâz-ı çeşmi mâ' il şîkâre

Biñ murğ-ı cânı kıldı âvâre

(Ş.12/1)

Sonuç olarak Tâlib'in şarkılarında toplam altı farklı vezin kalıbı kullandığı tespit edilmiştir. Bu vezinler arasında en fazla Recez bahrine yöneldiği görülmektedir. Şairin özellikle kısa kalıplara ağırlık vermesi, onun şiirlerinde ritmik akıcılığı ve bestelenebilirliği önceleyen bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Vezin uygulamalarında bazı aruz tasarruflarına rastlanmakla birlikte bunlar umumiyetle klasik şiir geleneği içinde tabii kabul edilen kullanımlar arasında yer alır. Genel değerlendirme itibarıyla Tâlib'in vezin tercihlerinde hem gelenekle uyumlu hem de kendine özgü bir şiirsel tavır sergilediği; özellikle kısa vezinler aracılığıyla hem estetik hem de fonksiyonel açıdan şiirlerine özgün bir yapı kazandırdığı söylenebilir.

3.4.3. Bent Sayısı, Kafiye Örgüsü, Kafiye ve Redif

Klasik Türk şiirinde şarkı türü, genel olarak dört mısralık bentler etrafında teşekkül eder (Uzun, 2010: 358). Bununla birlikte, iki, üç, beş, yedi, sekiz, dokuz ve on iki mısralı şarkılara da rastlanmaktadır (Özkan, 2010: 359). Şarkıların bent sayısına ilişkin değerlendirmelerde bulunan Halil Erdoğan Cengiz, 405 şarkı örneğini esas aldığı çalışmasında, bu şiirlerin %89,87'sinin dört ve beş bentli olduğunu tespit etmiştir (Cengiz, 1986: 332). Hülya Hancı da benzer şekilde, şairlerin en çok dörder mısradan oluşan dört bentli şarkıları tercih ettiklerini belirtmektedir (Hancı, 2009: 130). Rasih Erkul ise şarkıların genellikle üç-dört bentten oluştuğunu ancak iki bentten altı bende kadar değişen örneklerin de bulunduğunu ifade etmektedir (Erkul, 2018: 73). Tâlib'in şarkıları bu genel yapı ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Mısra sayısı bakımından incelendiğinde şairin on üç şarkısının tamamının dörder mısradan oluştuğu görülmektedir. Bent sayısı açısından ise on iki şarkının dört bentli, bir şarkının ise altı bentli olarak tertip edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Tâlib'in dönemin yerleşik şiir anlayışıyla uyumlu bir biçimde, şarkı türünün geleneksel yapısına bağlı kaldığını göstermektedir.

Tâlib'in şarkılarında tercih ettiği kafiye türleri ve redifler ile ilgili hazırlanan tablolar ve izahları ise şöyledir:⁷⁶

Tablo 3: 1 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
şeydā kıldı kaftānlı rüsṡā kıldı kaftānlı	başdan aldı şeydā kıldı ‘aşka şaldı kaftānlı	çıkardı felege libāslar mele gāv u seme kaftānlı	vardur dirler Tâlib söyler görsen neyler kaftānlı

Kafiye şeması aBaB cccB dddB eeeB şeklinde olan bu şiir, nakaratlı çapraz kafiyelidir. Dört bendinde de mücerred kafiye kullanılmıştır. Birinci bentte “kıldı” kelimesi, ikinci bentte “-dı”, ve üçüncü bentte “-e” ekleri rediftir. Birinci bendin ikinci ve dördüncü; iki, üç ve dördüncü bentlerin dördüncü dizelerinde “Bir siyeh-çerde siyeh kaftānlı” ifadesi nakarat olarak kullanılmıştır.

Tablo 4: 2 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent	5. Bent
rahşānum ‘āşıkam ‘āşık māh-ı tābānum ‘āşıkam ‘āşık	ile öldür ile güldür handānum ‘āşıkam ‘āşık	cefā itdūn vefā eyle sevgili cānūm ‘āşıkam ‘āşık	bak gāhī içün olsun sultānum ‘āşıkam ‘āşık	pāy-māl oldum bī-mecāl oldum hıramānum ‘āşıkam ‘āşık
6. Bent				
Tâlib-i şeydā				

⁷⁶Şarkıların kafiye yapısını inceleme usulünde Oğuzhan Sevim tarafından hazırlanan *Nedim Divanı'ndaki Şarkıların Estetik Öğeler Açısından İncelenmesi* adlı tezi örnek alınmıştır.

eyleme şahırā şāh-ı hūbānum ‘āşıkam ‘āşık	

Kafiye şeması *aBaB ccaB deaB efaB ggaB ffaB* şeklinde olan bu şiirin birinci ve beşinci bentlerinde mürdef, ikinci ve altıncı bentlerinde mücerred kafiye kullanılmıştır. Üç ve dördüncü bendinde ise kafiye bulunmamaktadır. Birinci bentte “-um”, ikinci bentte “-dür” ekleri, beşinci bentte ise “oldum” kelimesi rediftir. “*Saňa ben ‘āşıkam ‘āşık*” ifadesi birinci bendin ikinci ve dördüncü dizelerinde, diğer bentlerin ise son dizelerinde nakarat olarak tekrarlanmaktadır.

Tablo 5: 3 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
yār var bīmār var hūn-h̄ār var yāridür	kopar ol nigār leyl ü nehār yāridür	dil güftārına āyīne dīdārına fedā reftārına yāridür	hāliyā Tālibā mübtelā yāridür

Kafiye şeması *aaaA bbbA cccA dddA* şeklindedir. Bu şiir mütekerrir murabba biçiminde kafiyeleşmiştir. Bir, iki ve üçüncü bentlerinde mürdef, dördüncü bendinde ise mücerred kafiye kullanılmıştır. Birinci bentte “var” kelimesi, üçüncü bentte “-ına” eki redif olarak kullanılmıştır. Her bendin sonunda “*Bilmezem kimdür o kimüñ yāridür*” mısrası nakarat olarak kullanılmıştır.

Tablo 6: 4 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

762

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
ruhsār-ı ālūñ isterüz vişālūñ isterüz āb-ı zülālūñ isterüz sevdigüm	firākuñla senüñ iştīyākuñla senüñ iftirākuñla senüñ sevdigüm	oldı ‘alīl kalduķ zelīl bir delīl sevdigüm	bī-çāreyüz āvāreyüz ğam-h̄āreyüz sevdigüm

Kafiye şeması *aaaA bbbA cccA dddA* şeklindedir. Bu şiir mütekerrir murabba biçiminde kafiyeleşmiştir. Dört bentte de mürdef kafiye tercih edilmiştir. Birinci bentte “-üñ isterüz”, ikinci bentte “-uñla senüñ” ve dördüncü bentte “(e)-yüz” ifadeleri redif olarak kullanılmıştır. Üçüncü bentte ise redif tercih edilmemiştir. “*Çāremüz bir luḡfa kaldı sevdigüm*” ifadesi her bendin sonunda nakarat olarak yer alır.

Tablo 7: 5 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
sevdigüm cānum şāh-ı hūbānum hāl-i perīşānum sulṭānum	itsün ‘uşşāka kalb-i müştāka şalsun āfāka sulṭānum	maḥzūnum pür-h̄ūnum vārūnum sulṭānum	Tālib-i zāre eyle nezzāre ağlatma hem-vāre sulṭānum

Kafiye şeması *aaaA bbbA cccA dddA* şeklinde olan bu şarkı müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Her bendinde mürdef kafiye kullanılmıştır. Birinci bentte “-um”, ikinci bentte “-a”, üçüncü bentte “-um”

ve dördüncü bentte “-e/” ekleri redif olarak yer alır. “...eyle sulṭānum” ifadesi her bendin sonunda tekrar etmektedir.

Tablo 8: 6 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
olur eṭvārūña cānum seni olur reftārūña cānum seni	Mecnūn olmaya gözi ṭolmaya beñzi şolmaya cānum seni	biñ cān ile geçer efgān ile ḥüs ü ān ile cānum seni	giryān olur nālān olur ḥayrān olur cānum seni

Kafiye şeması *aBaB cccB dddB eeeB* olan bu şiirin bir, üç ve dördüncü bentlerinde mürdef, ikinci bendinde ise mücerred kafiye kullanılmıştır. Birinci bentte “-uña”, ikinci bentte “-olmaya”, üçüncü bentte “-ile” ve dördüncü bentte “olur” ifadeleri rediftir. Nakaratlı çapraz kafiyeli bu şiirde “*Seyr eyleyen cānum seni*” birinci bendin iki ve dördüncü, diğer bentlerin ise dördüncü mısralarında tekrarlanır.

Tablo 9: 7 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
leb-i la lūñden gül-i ālūñden vişālūñden gülin dirsem	o meh-rūyı gözleri āḥūyı kāmēt-i dil-cūyı baña koksam	ile mümtāzı gözleri şeh-bāzı serv-i ser-efrāzı çeküp şarsam	benüm cānum zülfi perişānum şeh-i ḥübānum elini öpsem

763

Kafiye şeması *aaab cccb dddb eeeb* şeklinde olan bu şarkı müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Bir, üç ve dördüncü bentlerinde mürdef, ikinci bendinde ise mücerred kafiye kullanılmıştır. Birinci bentte “-üñden” ikinci bentte “-yı”, üçüncü bentte “-ı”, dördüncü bentte “-um” ve her bendin sondaki “-sam/-sem” ifadeleri rediftir.

Tablo 10: 8 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
dil düreyüm gül direyüm cān vireyüm ṭūṭiceğüm	sīneme kon āyīneme kon dil-i bī-kīneme kon ṭūṭiceğüm	heves eyleyeyüm mekes eyleyeyüm kafes eyleyeyüm ṭūṭiceğüm	emdür emeyüm öpdür öpeyüm cānum seveyüm ṭūṭiceğüm

Kafiye şeması *aaaA bbbA cccA dddA* şeklindedir. Bu şiir mütekerrir murabba kafiye şemasına göre yazılmıştır. Bir ve üçüncü bentlerinde mücerred, ikinci bendinde ise mürdef kafiye kullanılmıştır. Dördüncü bendinde ise kafiye bulunmamaktadır. Birinci bentte “-eyüm”, ikinci bentte “-e kon”, üçüncü bentte “eyleyeyüm” ve dördüncü bentte “-eyüm” ifadeleri rediftir. “*Gel benüm gonçe-dehen ṭūṭiceğüm*” ifadesi ise her bendin sonunda tekrarlanmıştır.

Tablo 11: 9 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
beni güldür	çeşmüñ süzülsün	yine gelür mi	ben sana ‘aşık

ağyârı öldür	tügmeñ çözülsün	dirmek olur mı	yok saña lâyıķ
kâsemi töldür	‘ömri üzülsün	böyle kalur mı	işinde şadıķ
ey nâzlı yârüm	baña şive-kârum	söyle gül-‘izârum	ey şeh-süvârum

Kafiye şeması *aaab cccb dddb eeeb* şeklinde olan bu şiir müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Her bendinde mücerred kafiye kullanılmıştır. Bununla birlikte dördüncü mısralar arasında mürdef kafiye bulunmaktadır. Birinci bentte “-dür”, ikinci bentte “-ülsün”, üçüncü bentte “-ür/ur mı” ve her bendin son mısralarındaki “-üm/um” ifadeleri rediftir.

Tablo 12: 10 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
bu nev-civâni şîrin zebâni serv-i revâni sükker-dehâni	zülfi kemendi ben müstemendi ol şeh-levendi gözüm bu cihâni	zaḥm-ı derânum derd-i füzânum baḥt-ı zebânum bir kerre âni	öpsem öpülse şarsam şarulsa emsem emilse ol mihribâni

Kafiye şeması *aaaa bbba ccca ddda* olan bu şiir müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Bir ve üçüncü bentlerinde mürdef, ikinci bendinde ise mukayyed kafiye kullanılmıştır. Dördüncü bentte ise kafiye bulunmamaktadır. Birinci bentte “-ı”, ikinci bentte “-i”, üçüncü bentte “-um” ve dördüncü bentte “-ülse/-ulsa/-ilse” ifadeleri rediftir.

Tablo 13: 11 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
şeh-süvâre mâ’il şikâre ‘uşşâķ-ı zâre murğı ne çâre	mâ’il niyâza ķânün-ı nâza çeng ile sâza bir böyle yâre	ķucsam belinden öpsem lebinden alsam elinden ol gül-‘izâra	Tâlib olaydı açmak kolaydı bir kez geleydi o mâh-pâre

Kafiye şeması *aaaa ccca ddda eeea* şeklinde olan bu şarkı müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Bir ve ikinci bendinde mürdef, üç ve dördüncü bentlerinde ise mücerred kafiye bulunur. Her bendin son mısraları arasında ise mürdef kafiye tercih edilmiştir. İlk “-e”, ikinci bentte “-a”, üçüncü bentte “-inden” ve dördüncü bentte “-aydı/-eydi” ifadeleri rediftir.

Tablo 14: 12 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
bir şive-kâre zülfi nigâre mâ’il şikâre ķıldı âvâre	ķucsam belinden tutsam elinden alsam zülfi telinden açsam o yâre	ķılmaz teraḥḥum itmez tebessüm ķılmaz tekellüm ol gül-‘izâra	tîr-i cefâsı yokdur vefâsı dil mübtelâsı ol mâh-pâre

Kafiye şeması *aaaa ccca ddda eeea* şeklinde olan bu şarkı müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. İlk bendinde mürdef, diğer bentlerinde ise mücerred kafiye kullanılmıştır. Dördüncü mısralar arasında

ise mürdef kafiye tercih edilmiştir. İlk bentteki “-e”, ikinci bentteki “-inden” ve dördüncü bentteki “-sı” ifadeleri rediftir.

Tablo 15: 13 Numaralı Şarkının Kafiye Yapısı

1. Bent	2. Bent	3. Bent	4. Bent
serv-i revānum	‘āşık-pesendüm	kānūn-ı nāza	māh-ı cemālūñ
gönçe-dehānum	şīveñ begendüm	sāz-ı niyāza	buldı kemālūñ
şīrīn-zebānum	oldum efendüm	hūblıkda tāze	umar vişālūñ
cān-ile cāñnum	ey mihribānum	ey nev-civānum	māh-ı cihānum

Kafiye şeması *aaaa bbba ccca ddda* olan bu şiir müzdeviç murabba şeklinde kafiyeleşmiştir. Bir, üç ve dördüncü bentlerinde mürdef kafiye ikinci bendinde ise mukayyed kafiye yer alır. Birinci bentteki “-um”, ikinci bentteki “üm”, üçüncü bentteki “-a/-e”, dördüncü bentteki “-üñ” ve dördüncü mısralardaki “-um” ifadeleri rediftir.

Tâlib’in şarkılarında en çok sırasıyla *aaaa, bbba, ccca, ddda* (müzdeviç murabba) ve *aaaA, bbbA, cccA, dddA* (mütekerrir murabba) kafiye örgüsünü tercih ettiği görülür. Yukarıdaki tablolarda da görüleceği üzere Tâlib’in şarkı türündeki manzumelerinde en çok tercih ettiği kafiye türü mürdef kafiyedir. Bununla birlikte mücerred ve mukayyed kafiye örneklerine de rastlanır. Redif bağlamında bakıldığında ise genellikle ek hâlindeki redifler kullanılmış olmakla birlikte kelime ve mısra şeklinde redif kullanımı da söz konusudur.

3.4.4. Dil ve Üslup

Şarkı, klasik Türk edebiyatı içerisinde hem musikiyle doğrudan ilişkili oluşu hem de halk zevkine hitap etmesi bakımından öne çıkan bir türdür. Bu türde kaleme alınan manzumelerde, şairlerin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma arzusu doğrultusunda ağır, sanatlı ve anlaşılması güç bir söyleyişten ziyade sade, doğal ve akıcı bir dili tercih ettikleri görülür. Nitekim İpekten, şarkıların genellikle “sade bir dille yazıldığını” belirtirken (İpekten, 1985: 116), Erkul da bu şiirlerin “rahat ve doğal bir söyleyişe sahip” olduğunu ifade eder (Erkul, 2018: 72). Şarkının doğası gereği taşıdığı bu dilsel sadelik, onu diğer klasik şiir biçimlerinden ayıran belirgin bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

Tâlib’in şarkı türündeki manzumelerinde de bu genel eğilim belirgin şekilde görülür. Şairin dili büyük oranda sade ve halkın anlayabileceği bir yapıya sahiptir. Özellikle içtenlikli söyleyiş, yer yer konuşma diline yaklaşan ifadelerle desteklenmiştir. Bununla birlikte, şairin bazı beyitlerinde Farsça tamlamalara yer verdiği görülse de bu kullanımlar ölçülüdür ve genel anlamda şiirlerin anlaşılabilirliğini zedeleyecek yoğunlukta değildir. Tâlib, özellikle Arapça-Farsça tamlamalardan ve süslü söyleyişlerden kaçınarak hem anlam hem de ses uyumu açısından dengeli bir anlatım kurmuştur.

Rasih Erkul, şarkı türüne dair değerlendirmesinde, bu şiirlerde resim ve renk adlarına, mûsikî makamları ile terimlerine yer verildiğini belirtir (Erkul, 2018: 72). Tâlib’in şarkılarında da bu eğilimin yansımaları gözlemlenmektedir. Şair, “siyeh, kara, âl, la’l” gibi renk adlarıyla birlikte “mutrib, kânûn, çeng, sâz” gibi mûsikîyle ilişkili terimlere de mezkûr manzumelerinde yer vermiştir.

Hülya Hancı’nın da belirttiği üzere, şarkıların eğitici bir fonksiyona sahip olmaması ve daha çok duygusal temalar etrafında şekillenmesi nedeniyle atasözleri bu türde sınırlı yer bulur. Buna karşın halkın aşına olduğu deyimlerin kullanımı oldukça yaygındır (Hancı, 2009: 137). Tâlib’in şarkılarında da bu durum dikkat çekicidir. Şair, halkın gündelik dilde sıkça kullandığı birçok deyme yer vererek şiirlerinde doğal bir anlatım kurar ve okuyucuyla arasındaki mesafeyi azaltır. “Gönül almak”, “bahtı kara olmak”, “rezil rüsvâ olmak”, “aklını başından almak”, “velveleye vermek”, “kara libas giymek”, “pây-mâl olmak”, “bî-mecâl olmak”, “aklını almak”, “kıyamet kopmak”, “yoluna can vermek”, “mübtelâ olmak”, “elden çıkmak”, “hasta düşmek”, “ayrı düşmek”, “gam çekmek”, “terahhum etmek”, “kurban olmak”, “benzi solmak”, “el vermek”, “vecde kapılmak”, “zerre kadar olmamak”, “eşi benzeri olmamak”,

"ayın on dördü gibi" gibi deyimler, Tâlib'in şarkılarında duygu yoğunluğunu ve halkla olan bağı güçlendiren unsurlar olarak öne çıkar.

Özetle ifade etmek gerekirse Tâlib'in şarkı türündeki manzumeleri, klasik Türk şiirinde sade söyleyişin estetik bir örneğini sunar. Şair, dildeki sadeliği ve içtenliği, deyimlerle destekleyerek şiirlerine doğal bir akış kazandırmıştır. Farsça tamlamalara yer verdiği sınırlı örneklerde dahi bu kullanımlar, şiirin genel anlam ve yapısını zorlaştırmayacak ölçüdedir. Ayrıca renk adları ve mûsikî terimlerine yer vererek türün geleneksel anlatım biçimlerine bağlı kalmış; redif ve nakaratlarla da şarkıların akustik yapısını kuvvetlendirmiştir. Tâlib'in dili hem bireysel duyguların ifade gücünü hem de geleneksel şarkı formunun gerektirdiği estetik özellikleri yansıtmaktadır.

4. SONUÇ

Klasik Türk edebiyatında 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren şekillenmeye başlayan şarkı türü, zamanla büyük bir yaygınlık kazanmış ve özellikle divanlarda "Şarkiyyât" başlığı altında kendine yer bulmuştur. Bu türün gelişiminde Nâilî, Nedîm, Nazîm Yahya ve Vâhid Mahtûmî gibi pek çok önemli isim öncü rol oynamıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda yer alan 01887-001 numaralı *Tâlib Divânı*'ndan hareketle Tâlib mahlaslı şairin şarkı türünde on üç manzume kaleme aldığı ve şarkı türünün erken dönem temsilcilerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Bu divanın, Tâlib mahlaslı şairler arasında hangi şaire ait olduğuna dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte karinelerden yola çıkarak Bursalı Tâlib'e ait olma ihtimali yüksek görülmektedir.

Tâlib'in şarkılarında kullandığı vezin kalıpları hem klasik Türk şiirinin geleneksel yapılarını sürdürürken hem de şairin bireysel üslubunu ortaya koyan özgün bir özellik taşımaktadır. Kısa vezinlere olan eğilimi, şarkılarının ritmik akıcılığını ve müzikle olan uyumunu güçlendirmiştir.

Tâlib'in şarkılarındaki dil ise sade ve doğal bir yapıya sahiptir. Şair, halkın günlük dilini şiirlerine yansıtarak samimi bir anlatım ortaya koymuştur. Bununla birlikte şiirlerinin anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla Farsça ve Arapça tamlamaların sınırlı bir şekilde kullanılmasına özen göstermiştir. Deyimlerin yoğun bir biçimde kullanılması, şarkıların duygusal yoğunluğunu artırmış ve halkın diline daha yakın bir ifade biçimi oluşturmuştur. Bu kullanımlar, şairin halkla olan ilişkisini güçlendirmiştir.

766

Tâlib'in şarkılarında en çok sırasıyla aaaa, bbba, ccca, ddda (müzdeviç murabba) ve aaaA, bbbA, cccA, dddA (mütekerrir murabba) kafiye örgüsünü tercih ettiği görülür. Tâlib'in şarkı türündeki manzumelerinde en çok tercih ettiği kafiye türü mürdef kafiyedir. Bununla birlikte mücerred ve mukayyed kafiye örneklerine de rastlanır. Redif bağlamında bakıldığında ise genellikle ek hâlindeki redifler kullanılmış olmakla birlikte kelime ve mısra şeklinde redif kullanımı da söz konusudur.

Sonuç olarak Tâlib'in şarkıları, klasik Türk şiirinin geleneklerine bağlı kalarak şarkı türünün halkla daha yakın bir iletişim kurmasına ve estetik değerler açısından önemli bir yere sahip olmasına katkı sağlamıştır. Şairin dildeki sadelik, vezin seçimindeki özgünlük ve şiirsel üslubundaki bireysellik, onu dönemin önde gelen şarkı şairlerinden biri haline getirmiştir. Tâlib'in şarkıları hem Türk şiirinin tarihsel gelişimi hem de şarkı türünün gelişimi açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İ. H. (2020). Tâlib, Ömer Tâlib Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talib-omer-talib-efendi> (Erişim Tarihi: 12.03.2025).

Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 389–427). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Altuner, N. Ü. (1989). *Nuhbeti'l-Âsâr min Fevâ'idî'l-Eş'âr* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. (1972). *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi.

Cengiz, H. E. (1986). Divan Şiirinde Musammatlar. *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 291–429.

- Donuk, S. (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekinci, R. (2018). *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-tenkitli metin-dizin)*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Engin, A. (2002). *Mehmed Tâlib-i Üsküdârî'nin Dîvançe'sinin Edisyon Kritiği* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, M. (1994). *Bursalı Tâlib ve Divanı: Tenkidli Metin ve İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdemir, A. (1999). *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*. Ankara: Türk Sanatı ve Eğitimi Vakfı (TÜSAV) Yayınları.
- Erdoğan, M. (2010). Mehmed Fevzî Efendi'nin Kevâ'ib-i Şi'r ü İnşâ Adlı eseri ve Bu Eserdeki Şarkıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 86–145.
- Erdoğan, M. (2023). Klasik Türk Edebiyatı Nazım Şekillerine Dair Bazı Notlar, Tashihler ve Tartışmalar. İçinde *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan – Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları* (ss. xx–xx). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erkul, R. (2018). *Klasik Türk Şiirinde iarkı (Şarkılar Seni Söyler)*. Ankara: Kriter Yayınevi.
- Fâik Reşâd. (1999). *Eslâf* (haz. E. Aydemir & F. Özer). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 02.05.2025).
- Hancı, H. (2009). Şarkı Türünü Tanımlamadaki Sorunlar ve Bu Sorunların Çözülmesinde Nedîm'in Rolü. İçinde H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru & A. E. Özyıldırım (Haz.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4: Nazımdan nesire edebî türler* (ss. 86–123). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- İlaydın, H. (1964). *Türk Edebiyatında Nazım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İpekten, H. (1985). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*. İstanbul: Birlik Yayın Kooperatifi.
- _____ (1990). *Nâ'ilî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). Ârif Efendi, Meşrepzâde. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 365). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsen, M. (2014). Türler. İçinde *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İsmail Belîğ. (1999). *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar* (haz. A. Abdulkadiroğlu). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karabulut, M. (2009). *Nedim ve Yahya Kemal'de Şarkı*. Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü I. Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2009), 383-392.
- Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa. (2018). *Nuhbetü'l-Âsâr fî-Ferâ'idî'l-Eş'ar* (haz. B. Güzel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, B. (2020). Tâlib, Tâlib Yûsuf Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talib-talib-yusuf-efendi> (Erişim Tarihi: 13.03.2025).
- Kurnaz, C., & Çeltik, H. (2010). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. İstanbul: H Yayınları.
- Mehmed Sirâceddîn. (2018). *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ* (haz. Mehmet Arslan). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58597,mecma-i-suara-ve-tezkire-i-udeba-pdf.pdf?0>. (Erişim Tarihi: 06.05.2025)
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmânî* (haz. N. Akbayar, Cilt 5). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. (2000). *Tezkiretü's-şuarâ* (haz. A. İnce). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124> (Erişim Tarihi: 03.05.2025)

Muallim Nâci. (1995). *Osmanlı Müellifleri*. (haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İnce, M. (2020). Tâlib, Tavîl Ali Efendi-zâde Mehmed Tâlib Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/talib-tavil-ali-efendizade-mehmed> (Erişim Tarihi: 13.03.2025)

Özkan, İ. H. (2010). “Şarkı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 358–359). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi* (Cilt 2). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Sak, V. (1994). *Nazım (İstanbul): Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Saraç, M. A. Y. (2017). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim – Ölçü – Kafiye* (10. baskı). İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.

Sevim, O. (2010). *Nedim Divanı'ndaki Şarkıların Estetik Öğeler Açısından İncelenmesi* (Yüksek lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Sorgun, S. (2009). *Tâlib Ahmed Bosnavî Dîvânı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çevirisi)* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Şahin, B. G. (2009). *Tâlib Divanı ve İncelemesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Uzun, M. İ. (2010). “Şarkı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 357–358). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm: Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. 768

Yalçinkaya, Y. (2022). Milli Bir Nazım Şekli Olarak Şarkı ve Şeyh Galib'in Şarkıları. M. F. Köksal & E. B. Yeni (Ed.), *Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik* içinde (ss. 391-398). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

Yücel, H. (2020). Geçmişten Günümüze Klâsik Türk Mûsikîsi'nde Şarkı. H. Yücel, S. T. Oter ve N. Sazak (Ed.), *Müzik Kültürüne Dair Çeşitli Görüşler-IV* (ss.8-38). Konya: Eğitim Yayınevi.

Yüceışık, Z. S. (1990). *Şeyhülislam Esat Efendi Atrabü'l-Âsâr fî Tezkireti Urefâ'i'l-Edvâr (Giriş, Metin, Tercüme, Terimler, Dil Notları)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

THEMATIC COMPARISON OF THEATER TEXTS CİCU BY AZİZ NESİN AND İNSAN
SESI BY JEAN COCTEAU

AZİZ NESİN'İN ÇİÇU VE JEAN COCTEAU'NUN İNSAN SESİ ADLI TİYATRO
METİNLERİNİN TEMATİK KARŞILAŞTIRMASI

Sevinc Gengil

İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Edebiyatı
Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 009-0009-6991-3063

Özet

Edebiyat ve tiyatro, insanlık tarihinin en köklü ve etkili anlatı biçimlerindendir. Bu iki disiplin, hem bireysel hem toplumsal düzlemde insanı anlamanın ve anlatmanın en güçlü yollarını sunar. Edebiyat, bireyin iç dünyasını sözcüklerle inşa ederken; tiyatro bu sözcükleri beden, hareket, ses ve sahne aracılığıyla canlandırır. Bu nedenle tiyatro, edebiyatın dramatik biçimlerinden biri olmanın ötesine geçer. Edebiyatın soyut dünyası, tiyatro sayesinde somutlaşır ve izleyiciyle yüz yüze etkileşime girer. Tiyatro, sadece sahnede geçen olaylar değil; aynı zamanda toplumun değerleri, bireyin varoluşsal arayışları, otoriteyle çatışması, aşk, yalnızlık ve özgürlük gibi kavramlarla da iç içe gelişir. Bu bağlamda, tiyatro edebi bir anlatım biçimi olmakla birlikte, felsefi ve sosyolojik açılımlar da barındırır.

Bu çalışma, iki farklı kültürel ve tarihsel bağlamda yazılmış olan iki modern tiyatro eserini, Aziz Nesin'in *Çiçu* adlı oyunu ile Jean Cocteau'nun *İnsan Sesi* adlı oyununu karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Her iki eser de bireyin toplum içindeki yalnızlığı, iletişimsizlik, özgürlük arayışı ve otoriteyle ilişkisi gibi temalar üzerinden derinlikli sorgulamalarda bulunur. *Çiçu*, Türk toplumunun siyasal ve bürokratik yapısını hicvederken; *İnsan Sesi*, bireysel bir kadının içsel çöküşüne odaklanır. Eserlerin bu farklı tematik yönelimleri, aslında tiyatronun çok yönlü doğasının bir göstergesidir. Bu iki eser, hem biçimsel hem de tematik açıdan birçok farklılık ve benzerlik içerir. *Çiçu*, iki karakterli bir oyundur ve absürd yapısıyla toplumsal yapıyı eleştirir. *İnsan Sesi* ise tek karakterli bir monologdur ve bireyin içsel dünyasına odaklanır. *Çiçu*, mizah ve ironi üzerinden politik bir eleştiri sunarken; *İnsan Sesi*, psikolojik derinliği ön plana çıkarır. Ancak her iki eser de iletişimsizlik, yalnızlık ve sistem karşısında bireyin çaresizliği gibi ortak temalar etrafında şekillenir.

Tiyatro ve edebiyat, insan ruhunun derinliklerini keşfeden ve bireylerin psikolojik çatışmalarını yansıtan önemli sanat dallarıdır. Aziz Nesin'in *Çiçu* ve Jan Cocteau'un *İnsan Sesi* eserleri, yalnızlık, sevilme isteği, terk edilme korkusu ve ihanet gibi evrensel temalar etrafında şekillenir. Bu makalede, tiyatro ve edebiyatla toplumsal birey arasındaki diyalektik ilişki incelenmiştir. Makale, her iki eserin insanın psikolojik yapısını, benlik idealini ve başka insanlarla girdikleri duygusal ilişkileri sahneye nasıl taşıdığına odaklanır. Sanatın bireysel ve toplumsal yönüne dikkat çekilen bu eserlerin okuyucuda uyandırılmaya çalışılan empati ve farkındalığa dikkat çekilir. Bu doğrultuda, bir eğlence aracından daha fazlasını temsil eden tiyatro ile edebiyatın birbirini nasıl etkilediği, karakterlerin duygusal ve psikolojik süreçlerinin aktarılmasındaki rolü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Tiyatro, Jean Cocteau, Aziz Nesin, İletişimsizlik, Politik Eleştiri, , Toplumsal Yapı, Otorite, Özgürlük, Yalnızlık.

Abstract

Literature and theatre are two essential artistic forms that reflect both individual and social dimensions of human life. While literature conveys thoughts and emotions through written language, theatre animates these elements with performance, sound, and space. Theatre is not merely a literary genre but a multidimensional experience that engages the audience intellectually and emotionally. This study

offers a comparative analysis of two modern plays—Aziz Nesin’s *Çiçu* and Jean Cocteau’s *İnsan Sesi*—to explore the interplay between literature and theatre.

Nesin’s *Çiçu* is a satirical and absurdist play that critiques bureaucratic oppression and societal conformity through the dialogues between a guard and a prisoner. Employing humor and irony, Nesin exposes the irrational mechanisms of power and the passive roles individuals adopt under authoritarian systems. In contrast, Cocteau’s *İnsan Sesi* is a psychological monologue centered on a woman’s final phone conversation with her lover. Through voice modulations, pauses, and emotional shifts, Cocteau portrays the loneliness, anxiety, and emotional breakdown of the protagonist. The telephone becomes a symbolic medium—connecting and isolating at the same time.

Despite cultural and structural differences, both plays revolve around themes such as isolation, miscommunication, and the struggle of the individual against societal or emotional collapse. *Çiçu* is dialogic, absurd, and political; *İnsan Sesi* is introspective, monologic, and psychological. Together, these works demonstrate the transformative power of theatre to express both collective critique and individual despair. Theatre, thus, emerges as a vital medium for social reflection and emotional exploration.

Theatre and literature are important branches of art that explore the depths of the human soul and reflect the psychological conflicts of individuals. Aziz Nesin's *Çiçu* and Jan Cocteau's *İnsan Sesi* are shaped around universal themes such as loneliness, the desire to be loved, fear of abandonment and betrayal. In this article, the dialectical relationship between theatre and literature and the social individual is examined. The article focuses on how both works bring to the stage the psychological structure of humans, their ideal of self, and the emotional relationships they enter into with other awareness they try to evoke in the reader. In this context, how theatre and literature, which represent more than just a means of entertainment, interact with each other and their role in conveying the emotional and psychological processes of the characters will be discussed.

Keywords

Literature, Theatre, Aziz Nesin, Jean Cocteau, Lack of Communication, Political Criticism, Social Structure, Authority, Freedom, Loneliness.

THE VALUES THAT PRODUCE AND CONSUME IN CENGİZ AYTMATOV'S NOVEL
TOPRAK ANA

CENGİZ AYTMATOV'UN "TOPRAK ANA" ROMANINDA ÜRETEK VE TÜKETEK DEĞERLER

Zekiye PAKER

Yüksek Lisans Öğrencisi, MEB, Yeni Türk Edebiyatı, 0009-0009-8323-4606

Özet

Kırgız edebiyatının başarılı bir sanatçısı olan Cengiz Aytmatov, eserlerinde sadece Kırgız Türklerinin geçmişini aydınlatmakla kalmamış, yapıtları üzerinden tüm dünyaya Türk toplumunun sesini duyurmak istemiştir. Sovyetler Birliği dönemindeki Türk coğrafyası iktisadi, siyasi, içtimai ve kültürel değerleri eserlerinin temelini oluşturmuştur. Aytmatov, *Toprak Ana* adlı yapıtında bizzat yaşadığı olayları, 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri ile tüketen değerlerini; Sovyetler Birliği Dönemi'nin gerçeklerini Marksist felsefe etrafında, Toprak Ana ve Tolganay Ana vasıtasıyla üreten toplumu edebi değer çerçevesinde sunmuştur. Üretim değerleri olarak: emek, makineleşme, olumlu kahramanlar ve kolhoz ele alınır. Tüketen değerler; savaş, ölüm, açlık-yozlaşma, umutsuzluk ve sömürüdür. Emekçi ve işçi sınıfın sosyalist ideoloji etrafında olağanüstü üretim çabası, roman boyunca işlenen temel konudur. Üreten kesimin bütün olumsuzluklara rağmen sabretmesi ve geleceğe umutla bakması tüketen değerlerin yıkıcı etkisini azaltmamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın toplum üzerindeki tüketici etkileri; can kayıpları, cephe gerisindeki halkın acıları, üretim yapamayan çiftçinin açlıkla imtihanı, sefaletin getirdiği ahlaki çöküntü kuvvetli şekilde gözler önüne serilir. Eserde "kolhozlar" bir yandan işçi ve emekçinin çalışma alanı olup 771 üretime destek olurken; bir yandan da kıtlık döneminde ağır çalışma şartlarının halk üzerindeki baskıcı tarafı olarak tüketici değer konumunda olmuştur. Kozmopolit bir devlet yapısına sahip olan Sovyetler Birliği, idealize ettiği sosyalist yönetim anlayışı ile çatısı altındaki milletlerin yüklerini daha da artırmıştır. Savaşan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak uğruna cephe gerisindeki halk, maddi ve manevi büyük kayıplarla mücadele etmiştir.

Anahtar kelimeler: Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Marksizm, Üretim, Tüketim

Abstract

Cengiz Aytmatov, a successful artist of Kyrgyz literature, not only shedlight on the past of the Kyrgyz Turks in his works, but also wanted to make the voice of the Turkish community heard through out the world through his works. The economic, political, social and cultural values of the Turkish geography during the Soviet Union period formed the basis of his works. In his work titled Toprak Ana, Aytmatov presented the events he personally experienced, the destructive effects of World War II and the consuming values; the realities of the Soviet Union Period within the framework of Marxist philosophy, and the society that produced through Toprak Ana and Mother Tolganay within the framework of literary values. The production values are: labor, mechanization, positive heroes and kolkhoz. The consuming values are; war, death, hunger-degeneration, hopelessness and exploitation. In his work titled Toprak Ana, Aytmatov presented the events he personally experienced, the devastating effects of World War II, and the realities of the Soviet Union period with in the framework of Marxist philosophy and the production society through Toprak Ana and Mother Tolganay with in the framework of literary value. The extra ordinary production efforts of the laborers and working class around the socialist ideology is the main theme discussed through out the novel. The producer class' patience ,despite of all the negativities, and hope for the future could not reduce the destructive effect of consumer values. The draining effects of World War II on society; loss of life, the suffering of the people behind the front, the test of hunger for farmers who could not produce, and the moral collapse brought on by poverty are powerfully revealed. In the work, "kolkhozes" were, on the one hand, the work area of workers and

laborers and supported production; on the other hand, they were in the position of a consumer value as the oppressiveside of the harsh working conditions on the people during the famine period. The Soviet Union, which had a cosmopolitan state structure, increased the burdens of the nations under its roof with its idealized socialist management approach. In order to meet the needs of the soldiers fighting, the people behind the front struggled with great material and moral losses.

Keywords: Cengiz Aytmatov, Toprak Ana, Marxism, Production, Consumption

1. GİRİŞ

Yaşanılan olaylar insanı, insanın yaşadıkları toplumu etkilediğinden toplumda yaşanan her şey direkt ya da dolaylı olarak toplumun edebiyatına yansır. Edebiyat, var olunan mekân içerisinde topluma sırtını dönemez: “*Her edebî eser sosyal bir olaydır. Ferdin eseridir, ama ferdin içtimaî eseri.*” (Meriç, 2022: 448). Anlaşılabacağı üzere bireyin yaşadıkları sosyal yaşamı etkiler, sosyal hayatta olan olaylar da edebi esere yansır. Edebi esere yansıyan olaylar tek bir birey tarafından kaleme alınsa dahi birey, toplum içinde yaşadığı için onun yazdıkları ve hatta yazmadıkları dahi toplumun yansımasıdır. Yazmadıkları yahut yazamadıkları da toplumun üst tabakasının iradesinin yansıması olabilir:

“Felsefe sistemlerinin doğuşu, dinsel inançlardaki değişimler, yeni sanat türlerinin ortaya çıkması, temelde, yani ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklerin sonuçlarıdır ve sınıflara ayrılmış bir toplumda, üstyapı, ekonomik bakımdan egemen durumda olan sınıfın görüşlerini, isteklerini yansıtır. Başka bir deyişle, bir toplumun ideolojisi o toplumdaki egemen sınıfın çıkarlarını korumaya, onları meşrulaştırmaya yöneliktir. Sanat üst yapının bir parçası olduğuna göre, o da dönemin ideolojisini yansıtacak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecektir. O halde toplumun altyapısı ile üstyapısını ve dolayısı ile ideolojisini belirleyecek ve sanat eseri de bu ideolojiyi yansıtan bir yapıt olacaktır. Bu anlamda, edebiyat eseri sınıf çıkarlarını dile getiren bir ideolojidir.” (Moran, 2014:43-44).

Tabiat bilimleri üretim tarzında etkili olduğu için üretim güçleri gibi tarihe yol gösterici olabilirler. İdeolojilerin tarih üzerindeki etkisi ne olursa olsun ekonomik kuvvetlerin materyali olmuştur:

772

“Afrikalı kadınların kollarına, bacaklarına, demir halkalar takmalarının nedeni demir çağında demirin değerli ve bunlardan ötürü zenginlik işareti olmasındandır. Değerli olan ile güzel olan arasındaki çağrışım dolayısı ile ki bunları takanlar güzelleşmiş sayılır. Burada da önemli olan demirin kendi güzelliği değil, ekonomik koşulların meydana getirdiği değer yargılarıdır.” (Plehanov, 1957:45-46).

Edebiyat, yazılan eserlere birçok ideolojilerden yaklaşabilir. Bunlardan biri de Marksist bakıştır. Marksist estetiğini iki döneme ayırabiliriz:

1. Birinci Dönem(1934’e kadar olan)
2. İkinci Dönem(1934’ten sonraki toplumcu gerçekçi dönem).

Birinci Dönemde; Engels, Marx ve Plehanov gibi sanatçıların olduğu dönem, ekonomik yapı ile sanat yapıtı arasındaki ilişkide partinin tespit ettiği kesin görüşler yoktur. İkinci dönem ise sanat görüşü resmi bir izlenim arz ederek “toplumcu gerçekçi”lik yoluna girmiştir.

Toplumcu gerçekçi yazarlar, Marksist felsefeden beslenirler. Marksizm’de asıl gaye kapitalist anlayışın önüne geçerek sosyalist bir düzen oluşturmaktır. Bunu başarmanın yolu da eşitlik içinde çalışmaktan geçer. Ekonomide meydana gelen farklılıklar toplumu belirli sınıflara ayırır. Ekonomik güce sahip olan sınıf ile bu güce ulaşmalarını sağlayan işçi sınıfı arasında bir statü farkı oluşur. Bu sınıf ayrımını ortadan kaldırmak için devrim yapılmalı ve toplum eşitlenmelidir. Sosyalist düzende sınıfsal farklılıkların ortadan kalkıp kişiye yeniden toplumun bir parçası olabilme imkânı tanınmıştır. Toplumun yararı için herhangi bir işin içinde hizmet ediyor olmak, birlik bilincine sahip olmak önemlidir. Bu yüzden eserlerde “emek” kavramı yüceltilir.

Marksist eleştiri, sosyal nedenleri yargılamak politikadan faydalanır. Bu eleştiride amaç muhtevanın eleştirilmesidir. Marksist eleştiri, ekonomik şartları ve sınıf çatışmalarını ölçüt alır. Eserin konusu, ezilen halkın çıkarlarına uygun olmalıdır, halkın çıkarlarıyla çatışmamalıdır. Eser, politik olarak tarafsız

olamaz. Marksizm’de toplumcu olmak gereklilik arz eder. Toplumcu gerçekçi romanlarda olumlu bir tip etrafında toplumun kurtarıcısının olduğuna inanılır. Yani umudunu asla kaybetmeyen bir toplumda belli değişikliklerden sonra dünyanın istenilen düzene gireceği vaat edilir:

“Toplumsal eleştirinin yalnızca yazın yoluyla dile getirilebildiği bir ülke ile toplumsal kurtuluş bilincinin yerleştirilmesi için büyük ölçüde yazından yardım beklendiği, hatta bunun istendiği bir ülkede, yazarın (aydının) suçlu ve kurban imgelerinden dolayım lanarak kurtarıcı imgesine bağlanmasında şaşılacak yan yok. Rus yazınındaki aydınlar acı çeker ve kendileri de dâhil tüm değerleri yadsırken, önünde sonunda kefaretin ödeneceği inancını ve umudunu taşırlar. İster Hristiyan öğretisinden kaynaklansın ister toplumcu öğretiden, dünyanın düzeleceğine ve haksızlıkların sona ereceğine ilişkin bu iyimserlik, devrim sonrasında Toplumcu Gerçekçiliğin önemli bir ilkesinin, olumlu tip’in doğumunu hazırlayacaktır.” (Oktay, 2008: 63).

Marksist terminolojide üstyapı, ideolojiye karşılık gelir. İdeoloji, egemen sınıfın dünya görüşüdür ve toplumdaki hâkim sınıfın gücünü meşrulaştırır. Yani topluma hâkim fikirler, aslında egemen sınıfın düşünceleridir. Üstyapıdan olan hukuk, bilim, felsefe ve ahlak gibi ideolojiler alt yapıyı etkisi altına alabilir. Eserler, politik olarak tarafsız olamaz. Marksizm’de toplumcu eser olmanın üç görüşü vardır:

1. *“Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir.*
2. *Her iyi eser toplumdur ama her toplumcu eser iyi değildir.*
3. *Bazı toplumcu eserler iyidir.”* (Moran, 2014: 89).

İkinci Dönem: Toplumcu gerçekçi dönem olarak devrimden sonra Sovyetlerde Komünist Partisi, ilk zamanlar sanat camiasında bir tek görüşün olmasını şart olarak koşmamıştır. Belli bir zaman sonra parti (Stalin dönemine denk gelir) sanatı kendi himayesine alma ihtiyacı duymuştur. Jdanov’un girişimleri ile toplumcu gerçekçi diye bir sanat görüşü ortaya konmuştur. Toplumcu gerçekçi olabilmesi için bir eserin toplumun gerçeğini yansıtmaması gerekir. Bu gerçeklik devrimci şekilde olup işçi sınıfını eğitmelidir. Jdanov, Sovyet edebiyatında olumlu kahramanlar yaratıp bu kişilerin planlanmış bir geleceğin adamı olmalarını ister. Olumlu kahramanlar; okurda saygı uyandıran, taklit edilmek istenilen, karşılaştığı güçlüklerle göğüs geren ve işin içinden başarıyla çıkan, düştüğü durumlar karşısında her ne olursa olsun pes etmeyen tiplerdir. Lukacs’ın toplumcu gerçekçiliğin şekline ve pratiğine katılmadığı belli noktaları vardır. O, olumlu kahramanlar ile imrenilecek ve taklit edilecek kişiler sunulmasını istemez.

Toplumcu Gerçekçiliğin edebi eserde gündemde tuttuğu temel meseleler “ideoloji”, “emek”, “folklor”, “olumlu kahraman”, “devrimci romantizm”, “din”, “sömürü”, “tarihsellik”tir (Korkmaz, 2013: 13).

İdeolojiyi sanatsal eserin amacı haline getiren Toplumcu Gerçekçi yazarlar dünyaya gerçekçi bir gözle bakmaya çalışmışlar ve bu gerçeklik Sovyet Rusya’nın parti görüşleri ile çelişmeyecek şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Sanatçılar sosyalist açıdan ürünlerini ortaya koymuştur:

“Emekçi sınıfı destekleyen sanatçının amacıyla, emekçilerin çıkarını temsil eden Sovyet devletinin amaçları aynı olduğu sürece, devlet sanatçısının ürününde sosyalizmin ülkülerinin somutlaştığını görür. Devletin alıcı durumda olması sanatçının yapıtını kısıtlamak yerine, bu yapıtı bütün halkın malı niteliğine getirir” (Oktay 2003: 79).

Lenin, bizzat sanatçıların partizan olmalarını istemiştir. Edebiyatçıların da sınıfsal mücadelede bizzat taraf olmasını istemiştir. Sovyet Rusya’nın politikalarını destekleyen sanatçılar, ideolojinin hızla alt kademeye kadar inip ince ince işlenmesini sağlamışlardır.

“Lenin, sınıfsal ilişkileri kavrayan hiç kimsenin, şu ya da bu sınıfa katılmaktan kendini alıkoyamayacağını ya da politika, edebiyat, sanatta bir tür partizanlıktan kaçınamayacağını yazıyordu. Bu görüş demek oluyor ki, partizanlık kuramcı ya da sanatçının kendi sınıfının ülküleri ve çıkarları adına bilim ya da sanatı kullanarak bilinçli mücadele vermesi demektir ve bu nedenle de sınıf mücadelesinden ayrı düşünülemez.” (Kunitsin, 2011: 160).

Edebiyatçılar, Lenin’in bu isteğine şiir, öykü, roman vb. türlerde cevap vermişlerdir. Böylece yazınsal alanda ideoloji temelli eserler bolca yer almıştır.

Emek, toplumcu gerçekçilerin en önemli ve bilinçli teması olduğundan Ekim devrim sonrasında işçilerin yönetimde söz sahibi olmasından dolayı sosyalizmin yayılmasını kolaylaştıran en güçlü olgu olmuştur. Üreten işçiler, eşit pay, ezilen çalışanın yanında olmak gibi konular toplumsal birlik ve beraberlik ile anlatılarak ideoloji güçlendirilmiştir.

Halkların eşitliğini ve birliğini hedefleyen Sovyet Rusya, halk üzerindeki etkisini artırmak için folkloru bir güç olarak görmüş ve bu güçten faydalanmak istemiştir. Yaratmak istediği yeni devlet ve parti ideolojisinde folklorun kullanılmasının nedeni *“Halk arasında sözlü olarak daha kolay yayılabilmesidir.”* (Kalenderoğlu 2008: 115). Çünkü folkloru halk daha yakından tanıyıp benimsemektedir. Çoğu ürün de anonim olunca tek bir sınıf tek bir çatı altında toplumu birleştirmek daha kolay olmuştur.

Komünal yaşamı halka benimsetmek isteyen toplumcu gerçekçi yazarların gelecek vaat eden bir kahraman yaratması gerekmektedir. Bu kahraman, sosyalist anlayışın getirdiği düzende yaratılmak istenen insan tipi olmalıydı. Bunun için eğitilmiş, çalışıp üreten, asla pes etmeyen, topluma öncülük edip onları cesaretlendirebilecek, görev insanı bir tip gerekiyordu.

“Politik erdemin mükemmel bir temsilcisi olarak okurda saygı uyandıracak, okurun gıpta ederek benzemeye çalıştığı bir örnek olacak; şimdiki durum ile gelecek arasında bir bağ kurarak sosyalizmin başarabileceğini gösterecek. Romanlarda bu tip, kendini görevine adanmış, nefesine hâkim ve güçlü bir kişidir. Halk çok acı çekmiş ama kendi başına çıkar yolu kestirememektedir; eğitime, bir yol göstericiye, bir lidere muhtaçtır. Olumlu kahraman karşılaştığı türlü güçlükleri yener, yardım etmek istediği insanlar içinde, düştüğü yalnızlığa katlanarak tarihin kendisine verdiği görevi yerine getirir” (Moran, 2003: 61).

Olumlu tipin her ne yaşarsa yaşasın üretmekten geri durmayan biri olması en vurucu özelliği olmalıydı. Bu tip edebiyatçıların eserlerinde olumlu kahraman olarak karşımıza çıkmıştır. Topluma örnek olan, kurtarıcı kahramandır.

Normal şartlar altında gerçekçilik ile romantizm çatışan kavramlardır. Bilhassa toplumcu gerçekçilerde anlatılanların inandırıcı olması gerekmektedir. Oysa eserlerde olumlu kahraman, vaat eden bir kişiliktir. Bu da çelişki olarak görünse de 1930’lu yıllarda Rusya’da bu konu üzerine uzun tartışmalar olmuş, netice olarak buradaki romantizmin toplumcu gerçekçilik ile çatışmadığı sonucuna varılmıştır. Buradaki romantizm coşkuyu artıran bir romantizm değil, devrimci romantizm olduğundan kabul edilir nitelikte sayılmıştır.

774

Marksist anlayışta toplum herhangi bir dine bağlı değildir. Din sınıfsal ayrım oluşturmaktadır. Din, işçi ve çalışan sınıfı sömüren bir üst sınıf aldatmacasıdır:

“Engels’e göre burjuvazi, sahip olduğu imkânların korunması ve varlığını devam ettirmesi açısından, dinin varlığının ve etkinliğini sürmesi ve geniş halk kitlelerinin idaresi için büyük bir gayret sarfetmiştir. Bu anlamda ortaya çıkan materyalist anlayışlara karşı mücadeleye girişmesi doğal karşılanması gereken bir durumdur.” (Aydeniz 2010: 76).

Özellikle burjuvalar, dini halkı yönetmekte araç olarak kullanmışlar. Materyalist düşüncede mantık ön planda olduğundan burjuvanın çıkarları tehdit edilmiştir.

Sosyalist sistemin propagandası sömürünün ortadan kalmasına dayandırılmıştır. Emek ne kadar kutsalsa sömürü de o derece lanetli bir kavramdır. Sömürü beraberinde kapitalizmi getirdiği için kapitalizm ile sosyalizm karşı karşıya durmaktadır. Sömürünün birçok çeşidi vardır; emek sömüren patronlar, köylüyü ırgat olarak fazladan çalıştıran ağalar, ağır vergilerle halkı zor durumda bırakan devlet, değerinden yüksek satış yapan tüccar-esnaf, cinsel sömürü vb. sayılabilir.

Sanatçıların olayları gerçeğe dayalı hakiki bir tarih içinde vermeye çalışmaları bu ilkeye dayandırılmak istenmesindendir. Zaman ve mekânda hakikati yakalamak için var olan mekân ve yaşanmış bir tarihten iyi kanıt yoktur. Bu yüzden edebiyatçıların savaşları, barışları, antlaşmaları, yaşanan yerleri eserlerinde kullanmakta özen göstermişlerdir.

20. yy yazarlarından Aytmatov da Toplumcu Gerçekçi ekole bağlı olarak yukarıda özetlenen genel ilkelere bağlı olarak eserler kaleme almıştır. Özellikle Stalin döneminde tüm Sovyet toplumu gibi Kırgız

halkının da çektiği sıkıntılar, yazarın macerasıyla birleşince ortaya hem toplumcu ideolojiyi öven hem de insana değer vermeyen sistemin eleştirisini gündeme getiren Toprak Ana gibi romanlar çıkarmıştır. Yazar, bütün bu sıkıntıların sembolik ifadesi olan *Toprak Ana* adlı eserini “*Babam Törekul Aytmatov, bilmiyorum mezarın nerededir, bunu sana sunuyorum.*” (Aytmatov, 2019:7) diyerek babasına atfetmiştir.

Toprak Ana 2. Dünya Savaşı’nda cephe gerisindeki halkın yaşadığı zorlukları ve acılarını, savaşta kaybolan ailelerin trajedisini, savaşın çetin şartlarını anlatır. Yapıt, Tolganay isimli kadın kahramanın gözünden verilmiştir. Tolganay ve kutsiyet atfettiği toprak/tarla, romanın temel karakterleridir. İki üreten değer (kadın ve toprak) diyaloguyla başlayan roman, savaş gibi tüketen bir değer etkisiyle bir trajediyle son bulur.

I. *Toprak Ana*’da Üreten Değerler

1.1. Emek

Marksist ve toplumcu gerçekçi yazarlar “emek” kavramına büyük önem vermektedirler. Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi ile sosyalist devlet kurulmuş ve işçilerin hakları ve emekleri kapitalizm karşısında korunmaya çalışılmıştır. En büyük gaye, ezilen işçi sınıfını ezilmekten kurtarmaktır: “*Emek dünyası, devrimin gerekliliğini kavrama bilincine vardı. Edebiyatın görevi, ayaklanmış olan emek dünyasına omuz vermektir. Bu destek, ne kadar güçlü olursa, “ sendeleyeni” düşürmek onca çabuk olacaktır*” (Gorki 2007: 171). Gorki’nin de dediği gibi siyasi hayatta gerçekleşen bu devrim karşısında edebiyat fütursuz kalmamış, kalamamıştır. Yazınsal alanda işçi ve emekçi hayatı çokça yer almıştır. *Toprak Ana* da bu eserlerden biri olarak karşımıza çıkar.

Toprak Ana, tohum ve toprağın kutsallık boyutunda ele alınarak emeğin icra edildiği alan olması açısından önemlidir. Çiftçilerin emek verdikleri yer topraktır. Ülke için gerekli pek çok ihtiyaç buradan sağlanmaya çalışılmaktadır. İşçiler canla başla üretim gayesindedirler. “*Tarım faaliyetleri bir ayındır, yeryüzü ana’nın bedeni üzerinde icra edilir ve bitkilerin gücünü serbest bırakır. Tarım, tahılların büyümesine yardımcı olması için kökeni ve başkalaşıma uğratmaya ilişkin bir dizi töreni önceden gerekli sayar ve çiftçinin çalışmasını kutsar.*” (Eliade, 2009: 325). Tarlasını eken ve bundan büyük bir zevk duyan çiftçi için çalışmak adeta bir ayındır. Çalışıp bir şeyler ürettiği için emek en kutsal noktada yer alır.

Eserde tarla yani toprak tıpkı bir insan gibi anlatılmıştır. “*Hasattan sonra toprak dinlenmektedir.*” (Aytmatov:2019:7). Toprak; çalışan, üreten, yorulan ve dinlenen bir insan gibidir. Hatta Tolganay Ana “*Selamünaleyküm sevgili tarlam!*” diyerek selam verdikten sonra derdini anlatmak için toprağa gelir. Geldiği gün ise “*Ölenleri Anma Günü*”dür. Tarlası onun sırdaşı ve dostudur. Çünkü kocasını, oğullarını ve gelinini ona emanet etmiştir. Toprak onları bağrına basmıştır. Ölmeden önce tüm serüvenleri bu toprak üzerinde geçmiştir. O yüzden bu önemli günde toprağıyla sohbet etmektedir:

“*Kara toprak, sevgili Toprak Ana, hepimizi sinesinde barındıran sensin! Bizlere mutluluk vermeyeceksen neye yarar senin Toprak Ana oluşun? Dünyaya niçin geliyoruz? Biz senin çocuklarınız, bize mutluluk ver, bizi mutlu kıl Toprak Ana!*” (Aytmatov, 2019:14).

Toprağa “ana” diye hitap edilmesi doğurgan özelliğinden kaynaklanır. Tıpkı kadın gibi toprak da bereketlidir. Bir tane tohum ekersin sürüyle dönüş yapar. Ana gibi besleyip büyütür. Gorki’nin söylediği gibi “*Emeği bir yaratıcılık olarak görmeliyiz.*” (Gorki, 1978: 81). Emeğin ortaya çıkması bir süreç tabii olduğundan bu sürecin en yaratıcı ve işe yarar şekilde değerlendirilmesi esastır. Tohumun toprakta büyümesi bir süreç gerektirir ve yaratıcılık sonucu ürünler elde edilir.

Toprak ile sohbete başlandıktan hemen sonra Suvankul tasvir edilir. Suvankul’un tasvirdeki bütün özellikleri ne kadar iyi bir işçi ve emekçi olması ile ilgilidir:

“*Güçlü omuzları, tunçtan dökülmüş gibi güçlü kolları vardı. Hiç kimse onun kadar hızlı çalışamaz, onun kadar iş üretemezdi. Çok kolay, çok rahat biçerdi buğday saplarını. Onun yanından geçerken tırpanın başaklara çarparak çıkardığı hisırtıdan, biçilen sapların devrilirken çıkardığı yumuşak sestense başka bir şey duymazdınız. Bu yaradılıştan insanlar vardır. Onları çalışırken görmek zevk verir insana. Suvankul da onlardan biriydi.*” (Aytmatov, 2019:11).

Üretimde bu kadar iyi olan Suvankul, Tolganay gibi çalışkan bir kadınla evlenmesi de tesadüf değildir. Toprakla geçirilen her an çok kıymetli olarak aktarılmıştır. “*Ark kazılırken kenarına yığılmış yumuşak toprak bizim yastığımızı ve yastıkların en yumuşağıydı.*” (Aytmatov:2019:13). Toprak, insanları bağrına basan bir ana gibidir.

Suvankul, mutlu olabilmek için toprak ve suyun insanlara eşit dağıtılmasını savunur. İnsanların mutlu olabilmesi için üretim yapabilmeleri şartını koşar.

“- Suvan, mutlu olacağız değil mi? Cevap verdi:

- *Toprak ve su insanlar arasında eşit olarak paylaştırılınca, kendi tarlamız olunca, kendi tarlamızı sürüp eker, kendi ürünümüzü kaldırıncı, biz de mutlu olacağız.*” (Aytmatov, 2019:13).

Tolganay’ın Suvankul’un nasırlı ellerini yumuşacık bulması onun emekçi oluşundan kaynaklanmaktadır. “*Suvankul’un demir gibi ağır ve nasırlı elleri benim yüzümü, alnımı, saçlarımı okşarken yumuşacık gelirdi bana.*” (Aytmatov, 2019: 13). Çünkü sevdiği adam, bu eller ile çalışıp üretim yapmaktadır. O yüzden ellerin nasırlı oluşu rahatsızlık vermez. Çünkü üretim yolunda nasırlanan eller, çiftçinin mührü niteliğindedir.

1.2.Makineleşme

Sanayi Devrimi öncesinde insanlar, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırken devrim sonrasında çalışma kavramı başka bir boyuta taşınmıştır. Düzenli olarak bir toplulukla çalışmak, bir görev alanında çalışmak ve emeğin karşılığında ücret ödeme ile çalışmak gibi şekillerde evrilmiştir. (McClellan, 2006). Çalışmanın boyut değiştirmesindeki makinelerin yaygınlaşmasının rolü yüksektir. Tarım alanında az zamanda çok iş yapılmasını sağlayan traktör ve biçerdöverlerin rolü yüksektir. Makineleşmeyi hem devlet politikası haline getirmek hem de halkı bu yönde özendirip eğitmenin Sovyet Rusya’da önemli olduğunu Toprak Ana’daki traktörün köye gelişindeki asaletten anlayabiliriz. Traktör sayesinde daha fazla üretim daha az zamanda yapılmaktadır. Suvankul, traktör ile köye gelirken sanki halkı selamlar gibi gururludur. Tolganay da traktörün gelişini bayram havası içinde anlatır:

776

“*Birden köyün giriş yolunda, zincirleme patlamaları andıran ama patlama da denmez büyük bir gürültü işittik. O tarafta bulunan bir at sürüsü ürktü. Atlar geriye dönüp dörtlüye kaçışmaya başladılar. Ben de sokağa attım kendimi. Bahçelerin ötesinden köye doğru kocaman, kapkara bir traktör geliyordu dumanlar saça saça. Oldukça da hızlı geliyordu. Köyün her yanından çıkıp gelen kimisi atlı, kimisi yaya bir kalabalık da traktörün iki yanında ve gerisinde bağrıya çağrıya gelmekteydiler. İtişip kakışıyor, bir panayırdıymış gibi neşe içinde koşuyorlardı. Ben o kalabalıkta, önce, traktörün üzerinde, babalarının yanında üç oğlumu gördüm. Birbirlerine sıkıca tutunmuş, dimdik duruyorlardı. Traktörün yanında koşuşan öbür çocuklar da sevinç çığlıkları atıyor, şapkalarını havaya fırlatıyor, ıslık çalıyorlardı. Ne büyük bir mutluluk, ne büyük bir gururdu çocuklarım için! Ciddiydiler. Gözlerinde, yüzlerinde zafer ışıltısıyla dönen kahramanlar gibiydiler.*” (Aytmatov, 2019:s.18).

Yine başka bir bölümde “orakçılar” üzerinden işçilere verilen değer anlatılmıştır. Biçerdöver süren Kasım, orak işçilerini selamlamaması üzerine eleştirilerek hemen bir düzeltmeye gidilmiştir:

“*Sürücü efendi, in bakalım o bisikletten, biz orakçıları selamlamadan nasıl geçermişsin buradan! Biçerdöver sürüyorsun diye mi böbürleniyorsun? Haydi bakalım, orakçıları selamla, karını da tabii...Kasım’ın çevresini sardılar, çemberi iyice daralttılar ve yerlere kadar eğilerek Aliman’ı selamlamasını, af dilemesini istediler. Kasım, bu durumdan kurtulmak için elinden geleni yapmaya hazırды: - Sizden özür dilerim güzel orakçılar, bir hata ettim, bağışlayın. Bundan sonra sizi taa bir kilometre uzaktan geçsem bile selamlayacağım.*” (Aytmatov 2019: s.24).

Biçerdöver sürmek üst statü olarak görülmektedir. Güç ve hız olarak biçerdöver bilek gücünden üstün olsa da orakçıların bilek gücü, alın teri ve emeği, saygıya fazlasıyla layık gösterilir. Motor gücü insan gücünü her ne kadar geçmiş olsa da emekçi olmadan motor gücünün geri planda kaldığının vurgusu yapılmaktadır. Her iki gücün de toplum için üretime katkı sağlayan taraflar olarak bir arada olması gerekliliği vurgulanmıştır.

1.3.Olumlu Kahramanlar

Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana* romanında Tolganay Ana'yı olumlu kahraman olarak okuyucuya sunmuştur. En önemli olumlu özelliği ise üretici olmasıdır. “*İnsanın eli ayağı tutuyorsa, sağlığı yerindeyse, çalışmaktan daha iyi ne vardır onun için?*” (Aytmatov, 2019: 20). Olumlu kahraman; çalışkan ve üretken, zeki, kötülükler karşısında yılmadan çalışmaya devam eden, güçlü, yönetici vasfı olan ve toplumu koruyabilecek kabiliyette olan kişidir. Tolganay Ana en kötü anlarda dahi toprağını ekmeyi düşünen, vatan bilinci yüksek, umut aşılayan biridir. Eşinin ve oğlunun ölüm haberlerinin geldiği zaman acısına rağmen çalışmaktan geri durmayacağını söyler. “*Evet, dul kalmıştık. Kaynana ve gelin ikimiz de dul idik şimdi. Hıçkırır hıçkırır yeri göğü inletiyor, birbirimizin yanaklarını ateş gibi gözyaşlarımızla ıslatıyorduk. Ama bizim doya doya ağlamaya bile vaktimiz yoktu. Ölüm haberini alışımızın yedinci gününde, kolhozda çalışanlar bir kez daha toplandılar bizim evde. Yitirdiklerimizi bir kez daha rahmetle andılar ve sonunda bize şöyle dediler: ‘Yitirdiklerimiz için bütün yıl yas tutsak azdır. Onları hep hatırlayalım, asla unutmayalım, ama geride kalanların yaşamak için yiyeceğe ihtiyaçları olduğunu da unutmayalım...Şimdi ekin ekme zamanıdır. Toprak beklemez. Bütün gücünüzü toplayın, bütün acınızı, hıncınızı yumruğunuza verin ve orada tutun. Hep bizim yanımızda olun, biz de öcümüzü böyle alalım.’*” (Aytmatov, 2011: 75). Kahramanlar, en büyük intikamın çalışarak var olan savaşın kazanılmasına katkı sağlamak olduğuna inanmaktadır.

Diğer olumlu kahraman Suvankul’dur. Suvankul, Tolganay kadar çalışkan, birlik ve beraberlik bilinci yüksek, öngörülü biridir:

“*Bak Tolgonay, sen ve ben kim idik? Halkımızı sayesinde büyüyip adam olmadık mı? Öyleyse iyi ve kara günlerde beraber olacağız, mutluluğu da, felaketi de paylaşmasını bileceğiz. Her şey yolundayken biz de halimizden memnunduk, şimdi bir felaketle karşı karşıya isek, herkes kendi başının çaresine baksın diyemeyiz ya. Bu, hiç de dürüst bir şey olmaz. Ama, asıl yarın kendini tutmalısın. Aliman’ın umutsuzluğa düşmesi başka bir şey. O, bizim hayatta gördüklerimizi görmedi, edindiklerimizi edinmedi daha. Sen bir anasın, o ise körpe bir gelin. Şunu da unutma: Eğer savaş uzarsa, belki beni bile çağırırlar cepheye. Maysalbek’in askerlik çağı da pek uzak değil. Gerekiyorsa hepimiz birden gideceğiz. Bunlara da hazırlıklı olmalısın...*” (Aytmatov 2019: 43).

777

Suvankul, çocuklarını savaşa göndermekten çekinmeyen ve gerekirse yaşına bakmadan kendisi de savaşabilecek güce sahip bir kişiliktir. Halkın çıkarlarını korumak için bireysel çıkarından vazgeçebilecek hatta canını verebilecek bir kahramandır. Toplum olarak kalkınabilmek için bireysel değil birlikte hareket etmek gerektiğinin bilincindedir.

1.4.Kolhoz

Sovyet Birliği rejiminde topraklara devlet tarafından el konulup bu varlıklar halkın ortak malı sayıldığı için sömürünün önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sömürü, kapitalist sistemin getirdiği bir kavram olduğundan sosyalizmin en büyük mücadele alanlarından biridir. Kapitalizmle mücadele edebilmek için devlet eliyle “kolhozlar” kurulmuştur. “*Kolhozlar iktidarın kendini meşrulaştırdığı en önemli hareket alanı olmuştur.*” (Karabulut, 2009: 65). Halk, kolхозlarda çalışarak geçimini sağlar ve eşit şekilde payını alır. *Toprak Ana*’da da Tolganay Ana, çocuklarını ve eşini savaşta kaybetmesine rağmen umudunu kaybetmeyen, kolhoza başkanlık ederek üretimin devam etmesini sağlayan, yılmayan bir emekçidir:

“*Nice güçlüklerle boğuşmak durumunda kalmış, nice ağırlıkların altında belim bükülmüş olsa da, o günlerde onlara ekip başı olmaktan hiç şikâyet etmiyor, bundan gurur duyuyorum. Her zaman şafakla beraber ayakta, kolhozun avlusunda olurdum. Sonra bütün gün at üstünde dolaşırdım: Bozkırdan vadilere, vadilerden dağlara, her yere giderdi. Akşamları geç saatlere kadar kolhozun idare odasında kalırdım. Belki kendimi böylesine işe vermek kurtarmıştır beni. Böylece günün nasıl akıp geçtiğini anlayamazdım bile. Gün geldi, her şey canlarına tak ettiği için, bana küfür mü etmediler, imiğime mi yapışmadılar işi mi terk etmediler... İşte bütün bunlar için de kimseye dargın değilim*” (Aytmatov 2019: 52-53).

Suvankul ilerleyen yaşına rağmen askere çağrıldığı vakit ilk iş olarak kolhozu düşünür. Çünkü kolhozu o yönetmektedir. Kendisi askere gidince üretimin devam edebilmesi için kolhoz çalışmaya devam etmek

zorundadır. Bunu da en iyi bilen kişi Tolganay Ana'dır: "Ağla Tolganay, ağla, dedi. Dök içini. Burada kimsecikler yok. Ama bundan sonra başkalarının önünde gözyaşlarını gösterme...artık kolhozda benim yerime sen ekip başı olacaksın. Bu görevi verebilecekleri başka kimse yok." (Aytmatov,2019:50).

Kolхозlarda emeğini esirgemedi her türlü zorluğa rağmen çalışan işçi insanlara büyük bir saygı vardır. Özellikle çalışan işçinin emeğinin karşılığını aldığı gün olan hasat günü bayram havasında geçer. "Hasadın ilk günü her yıl bayram gibi geçer. Hasadın ilk gününde ben kederli bir insan hiç görmedim. Kimse bayram olduğunu, bayram sevinci yaşadığını söylemez ama herkes bunu gönül dolusu duyar, hareketleriyle, sesiyle, bakışıyla belli eder." (Aytmatov, 2019: 23). Toprağa ve ekmeğe kutsallığını veren işçilerin alın teri yani emeğidir:

"Ekmeği aldım, duamı okudum ve ilk lokmamı ısırdım. Bambaşka, bilinmeyen bir tadı ve kokusu vardı vardı bu ekmeğin. Sürücülerin ellerinden, taze buğdaylardan, kızgın demirden, mazottan gelen ya da bunların karışımı olan bir kokuydu bu... Sonra ikinci, üçüncü lokmaları da aldım, onlarda da mazot kokusu vardı. Ama yine de, o güne kadar öyle lezzetli ekmeğe yemediğimi söyleyebilirim. Bu, emekçi oğlumun nasırlı ellerinden çıkan ekmeği. Tarlayı süren, buğdayı yetiştiren, hasadı kaldıran, tarlada çalışan insanların, halkımızın ekmeğiydi. Kutsal Ekmeği!.. " (Aytmatov 2019: 27).Buradan üretim yapabilen toplumun sevincine tanık oluruz. Bu üretim toplumun kazancıdır, halkın ekmeği ve emeğidir.

Halkın düşüncelerini dile getiren Tolganay Ana, devletin savaşı kazanması için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını söyler. İstenilen sadece gidenlerin sağ dönmesi ve zaferdir:

"Ancak benim oğullarım gibi yiğitler halkı düşmandan koruyabilirdi. Tek sağ olsunlar....Sağ olsunlar ve zaferle dönsünler. Ondan sonrası kolaydı, bir deri bir kemik kalsak bile her engeli aşar, her güçlüğün üstesinden gelirdik. Önemli olan sağ kalmak. Ama zafer de gecikmesin artık, çabuk gelsin! Çabuk gelsin! Elbette yalnız benim dileğim değildi bu. Bütün halkın amacı, umudu, hayali bu idi. Bu yüzden de ben, her fedakârlığa, her güçlüğe katlanmaya hazırdım." (Aytmatov, 2019: 65).

Anıza bırakılan bir tarlayı sürüp ürünü halk arasında pay ederek aç kalan köylünün ihtiyacını gidermek isteyen Tolganay Ana bu fikrini kolhozdaki başarmaya açar. Halk için gerekirse Stalin'in kuralları ile de çatışabileceğini söyler: "...açlıktan kırılan ailelerle yiyecek bulmak için, bir anızı ekmeğe istediğim anlattım. Dinleyenlerden biri masadan başını kaldırıp bağırdı:-Stalin'in kolhozlar için koyduğu kurala ihanet ediyorsun! Ben de patladım:-Canı cehenneme o kuralın! Biz açlıktan kırılırsak sizi kim besleyecek?" (Aytmatov, 2019: 82).Halk çıkarı söz konusu olduğu vakit,ideolojik görüşten taviz verilebileceğinin sinyali vardır. Çünkü önemli olan işçi yani emekçi sınıfının refahıdır.

2. Toprak Ana'da Tüketen Karşıt Değerler

2.1.Savaş

İkinci Dünya Savaşı, 1939-1941 yıllarında gerçekleşmiş ve birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Bu ülkelerden biri de Sovyet Rusya olmuştur. Almanların Rusya'ya saldırması neticesinde yönetimde olan Komünist Parti, halkı topraklarını savunmaya çağırmıştır. Sovyet Rusya içinde yaşayan Kırgız halkı da bu savaştan büyük oranda olumsuz etkilenen bir millet olmuştur. Bu dönemde savaşa destek vermek için edebiyat bir silah olarak kullanılmıştır. Halka cesaret vermek için birçok eser basılmıştır. Cengiz Aytmatov'un kahramanları Suvankul, Kasım, Caynak ve Maysalbek de 2. Dünya Savaşı'nda savaşan ve vatanları için canlarını feda etmekten çekinmeyen kahramanlardır. Cephe gerisinde kalan Tolganay, Aliman ve diğer vatandaşlar savaşan askere üretim yapabilmek için canhıraş mücadele vermişlerdir. "Savaş, her şeyin babası ve kralıdır. O bazılarını Tanrı, bazılarını insan yapar. Bazılarını köle, bazılarını özgür kılar." (Arslan, 2006: 191).2. Dünya Savaşı'nın hiçbir şeyden haberi olmayan masum çiftçiye bildirildiği an, Toprak Ana adlı eserle şöyle anlatılır:

"Aliman bana yakın bir yerde ekin biçiyordu. Birden korkunç bir çığlık attı ve bağırdı: -Ana! Ana! Yerimden sıçradım. Aliman az ötemde duruyordu şimdi: Yüzü sapsarı, gözleri korkulu, orak elinden düşmüş. . . -Ne var Aliman? Bir yılan mı gördün yoksa? dedim. Yanına koştum. Konuşamıyordu. Korkudan fal taşı gibi açılan gözlerle baktığı yöne ben de baktım ve nefesim tutuldu. Buğday tarlasının her tarafından koşup gelen adamlar biçerdöverin yanında bağışıyorlardı. Daha gelenler de çoktu. Atlı

yaya herkes, buğdayları da çiğneyerek oraya doğru koşuyordu...Titreyen kollarımı, el yordamıyla yürüyen bir kör gibi oğluma uzattım. Kasım da öne atılıp beni tuttu: -Savaş çıktı ana, savaş! dedi. Sesi uzaklardan, derinlerden geliyordu sanki. -Savaş mı? Savaş ha? -Evet ana, savaş başladı. Ben bu savaş sözüne hala gerçek anlamını veremiyordum. -Ne demek savaş çıktı? Niye savaş olsun ki? Savaş ha?" (Aytmatov, 2019: 34-35).

Tolganay Ana, haberi öğrenmeden evvel oğlu ve geline doğru koşarken çok büyük ve önemli bir olayın olduğunu kargaşadan anlamıştır. Tarlasında ekip biçen bir masum çiftçi için savaşın neden çıktığını anlamak çok zordur. Tolganay da bunun sorgusunu yapar. Zaman ilerledikçe savaşın kendilerinden neler alıp götüreceğinin korkusunu yaşar. Savaşın neden çıktığını bilmeseler de savaşı çıkaranların insanlık düşmanı olduğunu anlayacaktır.

Yazar anlatıcı, "Yere bakınırken, uzun bir sıra yapmış karıncaları gördüm. Buldukları taneleri sapların, çöplerin arasından kaldırıp götürmek için çok zorlanıyor, yine de hiç durmadan çalışıyorlardı." (Aytmatov, 2019:39).ifadeleriyle karıncalar üzerinden cephe gerisindeki vatandaşı anlatmaktadır. Halk karınca gibi çalışmış, özellikle açlığa karşı çok büyük bir mücadele vermiş, her türlü olumsuzluklara rağmen üretim yaparak askere destek sağlamaktan geri durmamıştır. Bütün üstün çabalara karşın savaş hem aileyi parçalayıp yok etmiş hem de her zorluğu göze alıp üretimine devam eden halkı perişan etmiştir. Bütün umutları savaş yakıp kül etmiştir.

Eserde Toprak Ana ile Tolganay'ın konuşmalarında ikisinin de savaşa karşı olduklarını görürüz. İnsanların ölmediği, kan dökülmeyen bir evrende üretim yapan çiftçilerin toprağı işleyerek mutlu oldukları bir dünya hayal ederler. Tolganay'ın Toprak Ana'ya "İnsanlar savaştan yaşamaz mı?" (Aytmatov, 2019: 76) sorusuna karşılık Toprak Ana: "Nice milletler savaş sonunda yok olup gittiler, nice nice şehirler yanıp kül oldu ve toprak olarak üzerimde insan ayağının izini görmek için yüzyıllar beklediğim çağlar oldu. İnsanlar ne zaman savaş başlatacak olsa şöyle diyorum: Durun! Kan dökmeyin!" (Aytmatov, 2019: 76).

Tolganay ise savaşın götürdüğü değerleri ve savaşa duyduğu nefreti şöyle dile getirir: "Sevgili Toprak Ana, savaş, en çalışkan evlatları, en usta sanatçıları öldürüyor. İşte bunun için ben hayatım boyunca bu cinayetlerden, bu katliamdan nefret ettim, savaşa karşı geldim. İnsanlar savaş yolunu kapatabilir ve bunu yapmak zorundadırlar diyorum." (Aytmatov, 2019: 77). Toprak Ana, savaşın üretime vurduğu en büyük darbe olduğunu dile getirir. Toprak olarak işlenmediği zaman duyduğu acıyı Tolganay'a anlatır:

"Çok, çok acı çekiyorum savaşlarda. Ölen köylülerin kollarını özliyorum hep. Tohum eken evlatlarımı yitirmiş olduğum için hep ağlıyorum... Ben işlenmeden, ekilmeden bekledikçe ya da yetiştirdiğim buğdaylar toplanmadan oldukları yerde kaldıkları zamanlar, o gelmeyenleri çağırıyorum: 'Nerdesiniz çiftçilerim? Nerelerdesiniz? Haydi, kalkın gelin, yardım edin bana!' derim." (Aytmatov, 2019: 77).

Toprak Ana, savaş başlatanların toprağın en büyük düşmanı olduğunu söyler. Çünkü savaşta ölen çiftçiler toprağı ekip biçemez: "Yaz boyunca o çıplak tarla beni deşilmiş bir yara gibi yaktı, uzun zaman acılarım dinmedi. Tarlaları ekinsiz bırakmak, benim kanımı boşaltmak demektir Tolganay. Savaş süresince nice nice tarlalar ekinsiz kaldı! Benim en büyük düşmanım savaş başlatandır." (Aytmatov, 2019: 89).

Maysalbek'in cephede iken Tolganay'a gönderdiği mektupta savaşa karşı olduğunu, bir kahraman olmak istemediğini ama yaşadıkları devrin onları savaşımaya mecbur ettiğini dile getirir: "Savaşı biz istemedik ve biz başlatmadık. Bu savaş, herkesi can evinden vuran çok büyük bir felakettir. Bu canavarı devirip etkisiz hale getirmek için kanımızı dökmemiz, canımızı feda etmemiz gerekiyor. Aksi halde insanlığa layık olmayız. Benim idealim savaş kahramanı olmak değildi, ben mütevazı bir amaç seçmiştim: öğretmen olmak istiyordum. Candan istediğim şey öğretmen olmaktı ama beyaz tebeşir ve cetvel yerine, elime asker tüfeği almak zorunda kaldım. Bunun sorumlusu da ben değilim. Yaşadığımız devir böyle istedi." (Aytmatov, 2019: 92).

Tolganay, savaşın hiç başlamaması için dünyadaki herkesin iyi şeyler düşünmesini ister. Savaşın yok ettiği ailelerin olmaması için insanlık olarak iyi düşünceye sahip olma şartı koşar. "Eğer dünyadaki bütün insanlar, o gün bizim köyde olduğu gibi hep iyi şeyler düşünseydiler, çocuklarını, kardeşlerini,

babalarını, eşlerini bizim kadar çok sevseydiler, belki savaş hiç başlamazdı.”(Aytmatov, 2019: 95).Aslında her şey aileyi sevmekle başlar diyen Tolganay, ailesini seven kişilerin asla savaş yanlısı olamayacağını ifade etmeye çalışmıştır.

2.2.Açlık-Yozlaşma

İkinci Dünya Savaşı’nda Almanların Rusya’daki bazı bölgeleri abluka altına alarak sivil halkın aç bırakılarak ölmesi planlanmıştır. (Ganzenmüller, 2011). Cephe gerisindeki halkın dışarıdan savaş içeriden açlık ve sefaletle büyük bir mücadelesi vardır. Vatandaş, yiyeceğinin tamamını orduya gönderdikleri için halk aç kalmıştır.

“Köyde hiç sağlam adam kalmamıştı. Kalanların hepsi ya sakat ya hasta idiler. Kadınlara, genç kızlara, çocuklara, çok yaşlılara düşüyordu bütün işler. Ürün olarak tarladan ne kaldırırsak hepsini orduya gönderiyorduk. Araç, gereç bakımından da acınacak haldeydik: tekerleksiz arabalar, kopuk hamutlar, çürük iplerle dikilmiş ya da yapılmış koşumlar...Demirci atölyesinin ocağını yakmak için yaz sıcağında kuruyup kalmış dikenleri, çalıları toplamaya başladı. Hayat çok zordu, eskisine hiç benzemiyordu. Açlık her kapiya gelip dayanmıştı.”(Aytmatov, 2019:52).

2. Dünya Savaşı’na katılmak için cepheye giden köylünün artık üretici olmaktan çıkıp tüketici sınıfına geçtiğini görürüz. *“Savaşa giden demircinin önce örsü ve çekiciyle vedalaştığını söylerler.”(Aytmatov, 2019: 44). Çünkü cephedeki asker savaş ile meşgul olduğundan özellikle beslenebilmesi için dışarıdan bir kaynak gerekir, asker cepheye olduğundan tüketmek zorundadır. Cepheye savaşmaya giden erkeklerin ardında bıraktığı kadınlar ve çocuklar içler acısı durumda kalmışlardır:*

“Nüfusu kalabalık ailelere gittiğimiz zaman, karınları balon gibi şişmiş, benizleri sapsarı, kolları ip ince ve bir lokma ekmek umarak sessizce bakan çocukları görünce yüreğimiz parçalanıyordu. Eğer o zamanlar ‘haydi, sen git cepheye ve öl, o zaman savaş bitecek ve çocuklar aç kalmayacak’ deselerdi, hiç tereddüt etmeden giderdim cepheye ölmeye. Böylesine acıkmış çocukların o bakışlarını bir daha görmezdim.”(Aytmatov, 2019: 78).

İnsanlar büyük bir açlıkla karşı karşıya kaldıkları için Tolganay’ın vurulup öldürülen atına Bektaş sevinmektedir. *“Sonra sevincini belli eden bir sesle ekledi: Atın eti boşa gitmez, her aileye bir parça düşer.”(Aytmatov, 2019:88).Çünkü öldürülen atın eti ailelere pay edilecektir.*

Kolhoz sisteminin dışına çıkıp çalışmadan pay almak isteyen emek hırsızlığı yapan yoz kişiler de roman da yer almaktadır. Ceyşenkul asker kaçağıdır. Savaşın bozduğu düzenden faydalanarak halkın son buğdayını ve atlarını çalmıştır:

“O günlerde bir kolhozun saban çekecek üç at kaybetmesi demek, bugünkü değerlendirme ile on traktör kaybetmesi demektir. Biraz daha düşünersek, cephedeki her askerden bir dilim ekmek almak gibi bir şeydi. Atlarımızı hemen eyerledik, bazıları tüfeklerini aldılar ve hırsızları aramaya çıktık. Eğer onları yakalasaydık, yemin ederdim ki hiç acımayacak, hak ettikleri cezayı verecektik! ... Atın başını köye doğru çevirdim ve dere boyunca ilerledim. Giderken bazı olayları, bazı söylentileri hatırladım: Bizim köyden Cenşenkul adında biri askerden kaçmış, kendisi gibi kaçak iki arkadaşıyla birlikte Sarı Vadi’ye gelmişler. Orada orman içinde saklanıyorlarmış. Herkesin başı dertte, herkes can derdinde iken bir insan kendi canını nasıl kurtarabilirdi? Birileri savaşta çarpışıp canlarını feda ederken, başka birilerinin de yan gelip yatmaları mı gerekirdi? Bir insanın bu kadar alçalabileceğini aklım almıyordu.”(Aytmatov 2019: 81).

Tolganay’ın *“O çuvaldaki buğdayı halk adına istiyorum, halk için alacağım.”(Aytmatov, 2019: 85)*diyerek topladığı tohumlar Ceyşenkul haini tarafından çalınmıştır. Çalınan sadece tohum değil halkın son yiyeceği, umudu kısacası her şeyidir.

“Bu hırsızlar atları çalmakla kalmamış sonrasında da köylünün elinde avucunda ne varsa alınarak toplanmış buğday çuvallarını çalmışlardır. “ – Tohumlar? Nerde tohumlar? diye gürledim kendimin bile tanıyamadığı bir sesle. - Çaldılar! Bizi dövdüler! Diye bildi hırıltılı bir sesle. Aynı anda başıyla hırsızların gittiği yönü gösterdi. Evimi yaksaydılar, her şeyimi alsaydılar da tohumlara dokunmasaydılar. Sonbaharda, hasattan sonra ambardan on çuval buğday çalsalar ona da razıydım.

Fareler de taneleri kemiriyor, çoğunu da alıp götürüyordu zaten. Ama bu tohumları, bütün umudumuzu bağladığımız ve sonbaharda ambarımızı dolduracak bu buğdayı çalan adamı yakalasam kendi elimle boğardım” (Aytmatov, 2019: 86-87).

Ceyşenkul’un bu eylemleri vatandaşı çok zor duruma düşürmüştür. Savaşın dolaylı aç kalan millet bir de kendi içindeki mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Ceyşenkul, savaşın kaynaklı ahlaki yozlaşmışlık ve çöküntüsünün yarattığı tip olarak karşımıza çıkar.

2.3.Ölüm

Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı’nda da birçok insan ölmüştür. Cepheelerde askerler ölürken savaşın geri planındaki halk ise savaşın getirdiği olumsuz şartlardan kaynaklı yaşamını yitirmiştir. *“Dünya nüfusunun yüzde 80’ini oluşturan yaklaşık 60 ülkeden 50 milyon kişi insanlık tarihinin en acımasız dünya savaşından alevlerin içinde yok olup gittiler.”* (Ataöv, 2008: 9). Savaşın en yıkıcı yönü, kaybedilen canlardır.

Tolganay, üç oğlunu ve eşini savaşta kaybetmiştir. Hatta Suvankul ve Kasım’ın ölüm haberini aldıktan yedi gün sonra bile cepheye savaşın diğer askerler için çalışmaya başlamışlardır. *“Yitirdiklerimiz için bütün bir yıl yas tutsak yine azdır. Onları hep hatırlayalım, asla unutmayalım ama geride kalanların yaşaması için yiyeceğe ihtiyaçları olduğunu da unutmayalım.”* (Aytmatov, 2019: 72). Gelen ölüm haberleri Tolganay’a kendi acısını bir kenara bırakıp halkının yanında olması gerektiği konusunda güç vermiştir. Ekip başı olarak çalışanların acılarını paylaşmıştır:

“Evet, toprak ana, insan istemedi düşüyor o hallere. Bari o dayanılmaz acıları çeken yalnız ben olsaydım, başkaları çekmeseydi! Diyorum. Ama savaşın kanlı pençesini boğazına geçirmedeği bir tek aile, bir tek insan yok! Hele o kara haberi, ölüm haberini bildiren o kâğıtlar yok mu, insanı can evinden vuruyor, öfke ve kin bakışlarını donuklaştırırken, yüreğini parça parça ediyordu. Bir günde iki-üç kara haber birden geliyordu köye. İki-üç hanedan birden hıçkırıklar, kargışlar, yürek paralayan ağıtlar yükseliyordu. İşte öyle zamanlarda, o kara günlerde, ekipbaşı olduğum için bugün gurur duyuyorum. Kendi felaketimi, kendi acılarımı, halkın acılarıyla bir tutup, acıyı, açlığı, dondurucu soğukları paylaşıyordum köydeşerimle. Ben bunun için dayanabildim, bunun için ayakta kalabildim. Başkaları için de dayanmam gerekiyordu. Öyle olmasa, çoktan eriyip gider, çiğneyip gider, toza toprağa karışmış olurum. Bir savaşın haklısı, galibi olabilmek için sonuna kadar savaşmak ve yenmekten başka çare olmadığını ben işte o zamanlar anladım. Ya savaşacak, yenecektik, ya da ölecektik!..” (Aytmatov, 2019: 63).

Savaş bitip de cepheye gönderilen erkeklerin geri dönüşlerinin beklendiği gün felaketin ne denli büyük olduğunu gözler önüne serer. Çünkü köyün neredeyse tamamının gittiği cepheden sağ dönen tek bir kişi vardır, diğerleri ise ölmüştür. *“Herkes şaşkın, tek askerin gelmekte olduğu yola bakıyordu...Hepimiz bir mucize bekler gibiydik. Pek çok evladımızın dönmesini umarken yalnız bir tanesi dönüyordu ve bu yüzden gözlerimize de inanamıyorduk.”* (Aytmatov, 2019: 95).

Romanın sonunda Aliman, doğum yaparken ölür. Savaş öyle felaketler getirmiştir ki Tolganay Ana’nın üç oğlu ve kocası savaşın dönememiş, yalnız kalan gelini bir çoban tarafından heder edilip hamile bırakılmış ve sonunda gelin de ölmüştür.

“İki gün sonra Aliman’ı gömdük. Geleneklerimize göre bir kadın ölüyü gömmek için mezarlığa gidemez, bu işi erkekler yapar. Ama ben gittim ve kimse de bir şey diyemedi. Çünkü bizim evde erkek yoktu. Aliman’ın mezarına, mezar çukurunun dibindeki kazanaka kendim yerleştirdim, üzerine ilk toprağı ben attım.” (Aytmatov, 2019:128).

Savaşın geriye sadece masum bir bebek ve emeğini esirgemedi çalışan ama her şeyini kaybeden yaşlı Tolganay kalmıştır. Savaş ailedeki herkesi canından etmiştir.

2.4.Umutsuzluk

1917 yılında Rusya’da komünist rejimi etkin kılmak isteyen yöneticiler, ülke içerisinde pek çok değişiklik yapmaya karar verdiler. Yapılmak istenen devrimlerin başarılı olması için yetişip gelmekte olan gençlik çok önemliydi. Arkadan gelen gençlik bu anlayışla yetiştirilmeli ve bu ideolojiye sahip

çıkmalıydı. Sovyet gençliğini bir araya getirmek maksadıyla 1918 yılında Komsomol (Komünist Gençler Birliği) teşkilatı kuruldu. *Toprak Ana* romanında da Caynak, bu teşkilatın üyesi ve ateşli bir savunucusudur. Caynak'ın genç bir delikanlı olarak henüz doğmamış olan çocuğuna dahi "Komsomol" ismini düşünmesi, ideolojisini kendinden sonraki kuşağa da aktarmak isteme çabasından kaynaklıdır:

"-Sabırsızın tekidir bizim Caynak. Toplantıların birinde, yeni mahalledeki yeni yola 'Komsomol Yolu' adını vermişler. Aliman da onlara takılıyor. ' Nasrettin Hoca gibi sen de daha çocuk doğmadan adını koyuyorsun, önce evleneceksin, sonra bir ev kuracaksın, yolunu belirleyecek ve ondan sonra bir ad vereceksin.' diyor. Suvankul başını salladı, gülümsedi:

-Sabırsızın biri olduğu doğru. Ama yeni yola Komsomol adını vermeleri çok anlamlı. Çünkü orada ne varsa gençler için ve gençler tarafından yapıldı. Nüfusumuz yıldan yıla artıyor. Artık köye sığmaz olduk. Yeni yol bir yapılsın, oğlumuzun haklı olduğunu sen de kabul edeceksin." (Aytmatov, 2019: s.31-32).

Yapıtta Caynak, on sekiz yaşında Tolganay'dan habersiz onlarla vedalaşmadan savaşa katılır. Savaşta paraşütçü olarak yer aldığını mektuplarında yazar. Partizanlara yardım etmek için düşman sınırlarına iner ve bir daha haber alınamaz. Caynak'ın kayıp haberi sonrası Tolganay şöyle der:

"Gençliğini ve geleceğini feda ettiğini anlamadım mı sanıyorsun? Sen cesur, atılgan bir yiğit idin...İnsanların insan olarak kalmalarıydı senin en büyük dileğin. Savaşın onları insan olmaktan çıkarmamalarını, ruhlarından iyilik ve acıma duygusunu çıkarıp atmamasını istiyordun. Sen böyle olmaya çalıştın. Senin böyle davranışın unutulmayacaktır."(Aytmatov, 2019: 67).

Eserde Tolganay'ın eşi ve diğer iki oğlunun ölüm haberini aldığı halde Caynak'ın kayıp olduğu söylenmiştir. Aytmatov, bu denli ateşli ve ideolojik kişiyi öldürmek istememiştir. Okuyucunun kafasında "yaşayabilir" fikrini uyandırmak isteme nedeni, bir umut vaat etmektir. Caynak ideolojisini sonuna kadar savunmuş olmasına rağmen bir daha görülmemiştir, inandığı değerler onu yok etmiştir. Arkasında gözü yaşlı bir ana bırakmıştır. Savaş öyle çetin geçmiştir ki Tolganay uzun bekleyişler neticesinde oğlundan umudu kesmiştir. Aslında burada yazarımız gerçek hayatta Stalin döneminde kaybolan babasına atıfta bulunmuştur. Aytmatov'un babası 1937'de tutuklanmış ve uzun yıllar kendisinden haber alınamamıştır.

"Biz evdeydik. Babam işinden her zamankinden erken geldi ve acilen Talas'a gitmemiz gerektiğini söyledi. Annem buna ikna olmadı. Bana göre annem de Kırgızistan'daki olaylardan haberdardı. Annem hep beraber dönelim dedi. Babam ise 'Beni milliyetçi diye suçluyorlar. Benim burada kalmam gerek. Kaçmamalıyım. Beni tutuklarsa seni de rahat bırakmazlar. Çocukları çocuk esirgeme kurumuna verilerse sonra onları bulamayız.' dedi. Annem bu konuşmalardan sonra bizi alıp memleketeye dönmeye razı oldu. Ancak babam bizim Frunze'ye değil de köyümüz Şeker'e gitmemiz gerektiğini sıkı sıkı tembih etti. Babam Frunze'nin de karışık olduğunu biliyormuş. Bizi Moskova'daki Kazan Otogarından uğurladı. O zaman Cengiz dokuz yaşındaydı, ben altı yaşındaydım, Lyutsiya üç yaşındaydı, Roza ise beş aylıktı. Ben küçük olmama rağmen ailemizin başına gelen belaları hissetmiştim. Ondan sonra biz babamızı bir daha görmedik." (Dıykanbayeva, 2015: 173).

Bu eseri yazdığı dönemde de babasını arayan yazarımız Caynak karakteri bu yüzden kaybolmuştur. Caynak da tıpkı babası gibi ideolojik bir kahramandır. İçinde babasını bulma umudu olan yazarımızın bilinçaltı da diyebiliriz. Gerçek hayatta ise Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov'un kemikleri, 1991 yılında bir fabrikanın ocağında bulunmuştur.(Gürsoy, 1999: 87). Böylece savaş umudu kazıyıp almıştır. İdeolojik olarak bir beklenti oluştursa da Caynak, beklentileri karşılamamış, ondan geriye umutsuzluk kalmıştır.

2.5.Sömürü

Eserde dikkat çeken bir unsur da "Katyasha/ Katyuşa" adlı Rus şarkısının askere giden Kırgız erkekleri tarafından söylenmesi milli benlik dışına çıkılıp Rus kültürü etkisinde kalındığının göstergesidir. "Katyasha/Katyuşa" 2. Dünya Savaşı sırasında söylenen vatansever bir şarkıdır. *" Kırgız türküleri, sonra Rus şarkıları, daha sonra da hepsi birden "Katyasha" söylediler. Bu şarkıyı ben o gün, işte orada duyup öğrenmiştim."* (Aytmatov, 2019: s.42). Askere giden Kırgız askerlerinin hepsinin bu şarkı etrafında

birleşmesi dönemin siyasi anlayışı ile örtüşen bir durumdur. Savaş ekseninde birleştirilmek için milletler benliklerinden dahi taviz vermişlerdir. Milli benlikler savaş uğruna sömürülmüştür. Ağır ideoloji anlayışı tüm milleti ve sanatçıları etkisi altına almıştır. AşırбекСағайев şöyle:

“Zaman içerisinde ne kadar zor şartlarda olduğumuzu hiç düşünmedik. Şuurumuzu yetmiş yıl boyunca zehirleyen Sovyet ideolojisinin güçlü olduğunu düşündük ve Sovyet ideolojisi insanoğlunun nurlu geleceğidir deyip arzularımızı bastırdık. Ne yazık ki bu dönemde edebiyatçı ziyalılar ideolojinin dalkavukluğuna, el uşağına döndürüldüler. (Güçüyeter, 2012: ss.1825-1834).

Toprak Ana’da toprak sömürüsü yoksa da kadına yönelik bir cinsel sömürü vardır. Aliman’ı kandırarak hamile bırakan çobanın evli ve çocuklu bir kişi olması ve sonrasında çocuğa sahip çıkmaması bu sömürüyü açıkça ortaya koyar.

“Biz gerçekten vadideki o köye gittik ama düğün için değil Tolgonay. Orada bir akrabamın olmadığını biliyorsun. Senden izin almadan seni de ilgilendiren bir konuda bir karara vardık. Bunun için özür dilerim. Biz o köyde o çobanla görüştük, onu bir duvar dibine sıkıştırarak şöyle dedik: “Olanları bilesin, Aliman doğurmak üzere, çok az kaldı doğuma, sen ise hiçbir suçun yokmuş gibi umursamıyorsun! Ne demek oluyor bu? Namus, şeref yok mu sende?” Böyle dedik ama hiçbir sonuç alamadık. Bir kere, adam zaten evliymiş. Sonra, ne vicdanı var ne imanı. Kanun manun da tanımıyor, her şeyi inkâr ediyor. Sözün özü Tolgonay, ondan umut yok...” (Aytmатов 2019:121).

Aliman’ın sömürülmesinin asıl nedeni savaşa çağrılan kocasının dönememesidir. Aliman, sıradan bir emekçi olup tarlasını ekip biçen ailesiyle mutlu mesut yaşayan bir kadinken ailesi parçalanmış, kendisi başka bir erkek tarafından sömürülmüş ve en sonunda da canından olmuştur. Eğer savaş olmasaydı bunların hiçbiri başına gelmeyecekti.

2. SONUÇ

Aytmатов’un *Toprak Ana* adlı romanı iki büyük eksen etrafında incelenmiştir: Yılmadan üreten emekçiler ve emekçinin her şeyini tüketen savaş. Üretim boyutunda, kıtlığa rağmen kolхозlarda durmadan çalışan işçiler, olumlu kahramanlar etrafında toplumu bir arada tutmuşlardır. Tüketim boyutunda ise tüm felaketiyle savaş; ölümler, sömürü, hırsızlıklar, açlık olmuştur. Eserimiz olan *Toprak Ana*, Komünist ideoloji fikriyle kaleme alınmıştır. Marksist felsefenin baz alındığı bu ideolojide halk, Tolganay Ana etrafında ölümü göze alarak çalışmış ve üretmiştir. Halk, üzerine düşen tüm sorumlulukları fazlasıyla yerine getirip devlete olan vefasını ortaya koymuştur. Tüm bunların karşısında savaş, halkı büyük bir acı içinde perişan etmiş, onların ailelerini parçalamış, canlarını almıştır. Yani bütün emekleri savaş silip süpürüp yakıp kül etmiştir. Savaşla gelen düzensizlikler halk içinde istismarlara yol açmıştır. Savaş sadece can kayıplarına neden olmamış, manevi olarak da insanlıktan değerler koparmıştır. Devletin boşluklarından faydalanan yoz insanlar işçinin emeğini sömürüp halkı mağdur etmiştir. Bir taraftan savaşla mücadele edilirken diğer taraftan hırsızlarla mücadele edilmiştir. Hatta devletin en çok karşı geldiği sömürü sistemi dahi devre dışı kalmıştır. Çünkü savaştan dolayı aç kalan millerin içinde hırsızlar türemiştir. Erkekleri cephede ölen kadınlar taşınması güç yüklerin altında kolхозlarda çalışmak zorunda kalmışlardır.

Sosyalist düşünce etrafında birleşen birçok farklı millet tek millet gibi görülmüş, milli değerler arka planda kalmıştır. Savaştan zaferle çıkmak uğruna halkın her şeyi elinden alınmıştır. Tolganay ve Toprak Ana aslında savaşa karşıdır lakin ellerinden bir şey gelmez. Devletler savaşı başlatmış ve emekçiler bu savaşta can vermiştir. İnsanlığa yapılan en büyük kötülüğün savaşı başlatmak olduğu Toprak Ana’nın ağzından bizlere aktarılmıştır.

Özellikle kolхозların üretimdeki yeri *Toprak Ana*’da hep olumlu olarak verilmiş. Hükümetin ideolojisini destekler yönde bir tutum izlenmiştir. Oysa kolхозlarda üretimin bu denli zor şartlar altında olması ve zorunlu olması halkı manevi olarak sömürmüştür. Halkın ürettiği ne varsa neredeyse hepsinin cephedeki askerlere alınması, cephe gerisindeki vatandaşın zorda kalmasına neden olmuştur. Cephede asker, kurşunla ölürken cephe gerisindeki halk açlıktan kırılmıştır.

Emek ve savaş ekseninde değerlendirmeye çalıştığımız *Toprak Ana*'nın 170'ten fazla dile çevrilmesi Sovyetler Birliği Döneminde Kırgız halkının sesinin ve acılarının ne kadar geniş bir camiaya ulaştığının kanıtıdır.

3. KAYNAKLAR

Arslan, Ahmet. İlkçağ Felsefe Tarihi-1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Ataöv, Türkkaya. 2. Dünya Savaşı, İleri Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Aydeniz, Hüsnü. Engels'in Materyalizmi ve Din Eleştirisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 33, Erzurum, 2010.

Aytmatov, Cengiz. *Toprak Ana*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

Dıykanbayeva, Mayramgül. "Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4(1), 169-188, 2015.

Eagleton, Terry. *Maksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Eliade, Mircea. Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yay. İstanbul, 2009.

Ganzenmüller, Jörg. HungeralsWaffe, Zeit Online, 24.05.2011, (Erişim Tarihi 15.05.2021).

Gorki, Maksim. Edebiyat Yaşamım, (Çev. Şemsa Yeğin), Payel Yayınları, İstanbul 2007.

Güçüyeter, Bahadır. "İsa Yılmaz, Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti Örneğinde Edebiyat Eğitimi ve İdeoloji", Turkish Studies, 7/2, Ankara, 2012.

Gürsoy, B. Cengiz Aytmatov'un Eserlerindeki Biyografisi. Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Bilgi Şöleni (8-10 Aralık 1998) Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. s. 87-95, 1999.

Kalenderoğlu, İhsan. Sovyetler Birliği Döneminde Bolşevik Rejiminin Türkmen Folkloruna Etkileri, 784 *Turkbilig*, 2008.

Karabulut, Ferhat. "İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları", Bilig, Güz, Sayı:50, 2009.

Korkmaz, Seval. Toplumcu Gerçekçilik Kuramının Cengiz Aytmatov'un Eserlerine Yansımaları (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2013.

Kunitsin, Georgi. Sanatta Sosyalist Gerçekçilik, (Çev. Feyyaz Şahin), Parşömen Yayıncılık, İstanbul, 2011.

McClellan, J.E. Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji, S. Sargut(Çev.), Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2013.

Meriç, Cemil. *Kırk Ambar (Rümuz-ülEdeb)* , İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Oktay, Ahmet. Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları, 4.baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.

Plehanov, GeorgiValentinoviç. *UnaddressedLettersandArt andSocial Life*, Moskova, 1957.

THE TRUTH THAT ALGERIA WAS RULED BY “DAYI” IN THE GAZELLE OF BURSA’S
HULDÎ: OTHER CUSTOMS AND TRADITIONS IN HIS POEMS

BURSALI HULDÎ’NİN GAZELİNDE CEZAYİR’İN DAYILAR TARAFINDAN
YÖNETİLMESİ GERÇEĞİ: ŞİİRLERİNDEKİ DİĞER ÂDET VE GELENEKLER

Ayşegül EKİCİ

Milli Eğitim Bakanlığı ,ORCID: 0000-0002-7661-0994

Özet

Divan şiirinin kaynaklarını Kur’ân-ı Kerîm, hadisler, enbiyâ kıssaları, tasavvuf, tarihî olaylar ve şahsiyetler ve sosyal hayat gibi birtakım önemli unsurlar oluşturmaktadır. Bu nedenle günlük dilden ayrılan üst düzeydeki anlatısının ve sıradan olmayan dizgesinin ardında bu kaynakların izlerini bulabilmek mümkündür. Onun çok katmanlı yapısı farklı yönlerden bakıldığı zaman çoğul okuma deneyimlerine uygundur. Metinlerarası okuma, bir yazın metninin gönderge yaptığı sadece sözlü veya yazılı edebî eserler olarak değil, aynı zamanda eserin zamanındaki tarihi veya sosyolojik olay ve olguları kapsayacak biçimde de ele alınabilir, çünkü sosyal hayat ve olgular aslında birçok bilim dalının tahlil etmeye çalıştığı metinlerdir. Toplumsal hayatın devamlılığını sağlamada önemli bir role sahip olan kültür, yazınsal metinlerin alt metinlerini oluşturabilmektedir. Dolayısıyla sanatsal metinlerde kültürel unsurlara ve sosyo-politik bir gerçekliğe rastlanması olasıdır. Bu gerçeklikler eserin yazıldığı dönemine ayna tutması veya bir nevi kaynaklık etmesi açısından önem taşır. Sanatsal yapısının ardında kültürel bir bellek özelliği taşıyan Bursalı Huldî’nin şiirleri de bu açıdan önem arz etmektedir. Çalışmamızda Huldî’nin şiirleri üzerinde kültür okumaları yapılarak bir gazelinde Osmanlı eyaleti olan Cezayir’in “dayı” ünvanlı valiler tarafından yönetildiği gerçeğine ulaşılmıştır. Ayrıca papağana konuşma öğretilirken şeker verme, ser-deftere kayıt olma, sarığa gül takma, yaraya tuz ekme, şarabı kabakta saklama, afyon içme, nazara karşı üzerlik yakma ve misafirperverlik gibi bazı âdet ve gelenekler tespit edilmiştir. Çalışmamızda Huldî’nin şiirlerindeki açık veya örtük kültür iletileri çoğul okuma yöntemiyle tespit edilmiş ve dönemiyle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

785

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, kültürel gönderge, Huldî, 18. Yüzyıl

Abstract

The sources of Divan poetry are the Quran, hadiths, stories of the prophets, Sufism, historical events and figures, and some important dynamics such as social life. For this reason, it is possible to find traces of these sources behind its high-level narrative and unusual system that differs from everyday language. Its multi-layered structure is suitable for multiple reading experiences when viewed from different perspectives. Intertextual reading can be considered not only as the oral or written literary works that a literary text refers to, but also as covering historical or sociological events and facts at the time of the work, because social life and facts are texts that many branches of science try to analyze. Culture, which has an important role in ensuring the continuity of social life, can form the subtexts of literary texts. Therefore, it is possible to encounter cultural elements and a sociopolitical reality in artistic texts. These realities are important in terms of reflecting the period in which the work was written or being a source in a way. The poems of Bursa’s Huldî, which carry a cultural memory feature behind their artistic structure, are also important in this respect. In our study, cultural readings were made on Huldî’s poems and in one of his ghazals, it was reached that the ottoman province of Algeria was governed by governors with the title of “dayı”. In addition, some customs and traditions such as giving candy to a parrot while teaching it to speak, registering in the ser-defter, putting a rose on a turban, adding salt to wound, storing wine, in a gourd, drinking opium, burning harmal against the evil eye and hospitality were identified. In our study, the explicit or implicit cultural messages in Huldî’s poems were identified with the plural reading method and were tried to be explained by relating them to their period.

Keywords: Divan poetry, cultural referent, Huldî, 18th Century

1. GİRİŞ

Sanat eseri, döneminden bağımsız olarak düşünülemez; mutlaka tarihi, sosyal ve kültürel gerçekleri içinde barındırır. Bu nedenle eseri tam olarak çözümleyebilmek ve anlam derinliğine inebilmek amacıyla içindeki bu göndermeleri iyi tespit etmek gerekir. Ancak bu şekilde bir eserin oluşturulduğu dönemine ve eserin zihniyetine ulaşmak mümkündür.

13. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar varlık gösteren divan şiiri hakkındaki haksız eleştirilerden biri de onun sosyal hayattan uzak olduğudur. Ancak yapılan tahlillerde bunun böyle olmadığı, mazmunlarla örülü çok katmanlı yapısının arkasında kültür unsurlarına rastlamanın mümkün olduğu gibi bu unsurların bazı dönemlerde açık ileti şeklinde doğrudan verildiği de görülmüştür.

Divan şiirinin söz ve anlam yapısındaki mükemmellikle çok katmanlı yapısı onu çoğul okumalara uygun hale getirmektedir. Farklı zamanlarda farklı açılardan yapılacak okumalar, farklı veriler sunmaktadır. Sadece bir yöntemi barındıran okuma, edebî eserin her şeyini söylemez, belli bir çerçeve içerisinde yapının ancak bir özelliğini derinlemesine açıklar (Öztekin, 2013: 60). Bu sebeple sanat eserinin uygunluk göstermesi durumunda farklı şekillerde okunması ve yorumlanması önem göstermektedir.

Bir metinde bir dönemin veya bir geleneğin vb. yan metinsel göstergelerden biriyle olduğu kadar yalnızca eser başlıklarının, yazar adlarının ya da roman, şiir kişinin, tarihi bir kahramanın veya kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılması alıntısız göndermeleri için içine katar (Aktulum, 1999: 102). Demek ki metinlerde bir geleneğin yan metinsel gösterge olmadan adının anılması da alıntısız göndermeleri oluşturmaktadır. Kuleli'nin belirttiği üzere "Bir anlatıdaki altmetni bulan bir okur, yaptığı metinlerarası okuma ile metnin çoğul okuma eksenini de keşfetmiş olacaktır..." Toplumsal hayat ve olgular, hemen hemen her bilim alanının "okumaya" ve çözümlemeye uğraştığı en büyük metinlerdir ve yazınsal eserleri ortaya çıkaran en geniş külliyattır (Kuleli, 2024: 846). Dolayısıyla sanatsal metinlerdeki bir telmih sanatı veya bir anımsama dahi metnin altmetnini oluşturabilmektedir.

786

Divan şiirinin mısraları arasında yer alan kültür unsurları ve bu unsurlardan yola çıkılarak oluşturulan açıklama ve yorumlar da aslında bir altmetin oluşturmaktadır. Çünkü şiir detaylı bir şekilde okunduğunda anımsamalar söz konusu olup tam bir açıklama ve yorum yapabilmek için kaynağa inmek gerekmektedir. Dolayısıyla bir metnin gönderge yaptığı sadece sözlü veya yazılı edebî eserler değil eserin oluşturulduğu dönemdeki tarihi, siyasi ve sosyal gerçekler de yer almaktadır. Roland Barthes'a göre (2012: 185) yaşamda olduğu gibi yazın dilinde de bildirimlerin satır araları okunduğunda temel içeriğin yanı sıra ikinci bir bildirim veya anlam ortaya çıkabilmektedir.

Bir metin farklı zamanlarda farklı bakış açılarıyla okunduğu zaman farklı bulgular ortaya çıkabilmektedir. Metnin ibaresi, işareti ve gerçekleri okuyucunun bakış açısına ve yorumuna göre değişebilmekte ve her metin her defasında yeniden üretilmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmamıza esas olan şiirler, Bilal Güzel (2020) tarafından transkripsiyonlu metni yayımlanan Bursalı Huldî'nin şiirleridir. Önce şair hakkında kısa bilgi verilmiş daha sonra metnin incelenmesine geçilmiş, imlasına ve okunuşuna müdahale edilmemiştir. Şiirlerin nazım şekli isminde kısaltmalar yapılmış ve beyit örneğinin sonunda bu kısaltmalar kullanılmıştır. Kısaltmanın ardından sırasıyla şiir numarası daha sonra beyit numarası verilmiştir (G.12/3, K. 1/7). Divan şiirinin çok katmanlı yapısından faydalanılarak bu şiirler üzerinde kültür okuması yapılmış ve bulunan örnekler açıklanarak metnin kültürel gönderileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Bursalı Huldî ve Şiirleri (1078/1667-1138/1725)

Huldî, 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Biyografik kaynaklarda hakkındaki bilgi kısıtlıdır. Hayatı boyunca bir divan teşkil edemediği düşünülmektedir. Ancak Nuruosmaniye Kütüphanesindeki mecmûalar üzerine yapılan bir incelemede Huldî'nin şiirleri olduğu Ayçiçeği (2016: 317) tarafından bildirilmiş ve bu şiirlerin transkripsiyonlu metni ve Huldî'nin biyografisi Güzel (2020) tarafından yayımlanmıştır.

Güzel'in (2020: 258) açıklamasına göre bir bezirgânın oğlu olan Huldî, Bursa'nın Manastır Mahallesinde dünyaya gelmiş ve genç yaşta ilim tahsil etmeye başlamıştır. Bursa'nın ve döneminin önemli hocaları olan Molla Ahmedzâde Mehmed ve Uryânî Ali Efendiler'den ders almış ancak daha sonra ilim yolunu terketmiştir. Huldî, Vanî Şeyh Mehmed Efendi'nin kızıyla evlenmiştir. Mektubî ve Sultan Orhan imaretinde meşihat ve muhasebe görevlerinde bulunmuştur. Huldî'nin ölüm tarihi hakkında ihtilaf olsa da Gülzâr-ı İrfân'da 1138/1725-26 olarak gösterilmiştir⁷⁷ ve bu tarih Nail Tuman tarafından da desteklenmiştir. Huldî'nin mezarı Bursa'nın Pınarbaşı Mahallesi'nde Mevlevihane'ye yakın bir yerdedir. Kaynaklarda Huldî'nin hattat olduğu, nazmı yanında nesrinin de olduğu belirtilmiş ancak nesirleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Huldî'nin şiirlerinin itibarlı olduğu belirtilmiştir (Güzel, 2020: 258).

2.2. Huldî'nin Şiirlerindeki Kültürel Göndergeler

2.2.1. Cezayir'in Dayı'lar Tarafından Yönetilmesi

16. yüzyılda Osmanlıda garp ocakları adı verilen Tunus, Trablusgarp ve Cezayir gibi Afrika eyaletlerinin yönetimi diğer eyaletlerden farklı olmuştur. Aslında bu yerlere de merkezden beylerbeyi atanmıştır, fakat çoğunlukla idarî işler divan adındaki eyalet meclislerine bırakılmıştır. Divan üyelerini ise bu eyaletlerin güvenliğini sağlamak için görevlendirilen yeniçeri ağası ve bütün subayların, denizcilerin reisleri oluşturmaktadır. Eyalet meclislerin kendi üyeleri arasından seçtikleri başkana ise "dayı" adı verilmiştir (Maksudoğlu, 1994: 59; Yılmaz, 2017: 126). Pakalın (1971: 407) dayılığın eski Türklerde Alplığı kazanmak gibi çok güç olduğunu belirtmiştir. Dayı olabilmek için "Akdeniz'in boralarını, fırtınalarını, ıdırsız gecelerini kendi iradelerine ram etmeleri ve isimlerini o denizin dalgaları üzerinde yürüte yürüte" bütün dünyaya tanıtmaları gerekmektedir. Bu ifadelerden dayıların daha çok denizciler arasından seçildiği fikri de çıkmaktadır.

Cezayir o dönemde en itaatsiz eyalet olarak bilinmektedir çünkü merkezden uzak olması da ihtilali tetiklemiştir. Başlangıçta burası da diğer eyaletler gibi beylerbeyi tarafından yönetilirken zamanla yeniçeriler, onlara asker veren kuloğlu denilen askerî sınıf ve denizciler eyalete hakim olmuştur. 787
Denizciler yeniçerilerden üstün olduğu için burada ilk dayılar onların isteği doğrultusunda denizciler arasından seçilmiştir. Ancak korsanların Cezayir'i abluka altına almasıyla denizcilerin gücü azalmış ve yeniçeri subayları dayı olarak seçilmiştir. Dayı, ölmeden veya istifa etmeden kimin dayı olacağı belirlenmediğinde kanlı olaylar meydana gelmiştir. Galibiyetten sonra yeşil bayrak çekilir ve bu şekilde kargaşa sona ermektedir. Sonrasında bir el öpme merasimi gerçekleştirilip seçim sona ermektedir. Cezayir'de dayılık Fransız işgaline kadar devam etmiştir. Birtakım siyasi olaylardan sonra Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesiyle dayılık ortadan kalkmıştır. Son dayı Cezayirli Hüseyin Paşa'dır (Maksudoğlu, 1994: 60).

Dayılık için hiçbir ehliyet menşe şartı aranmamıştır. Ancak askerlikten gelen dayıların hazineci ağa veya hüccetü'l-hayl görevlerinden gelmesi gerekmektedir. Dayılar, paşa divanına benzer bir meclisle istişare etmek zorundadırlar ancak bununla beraber gerçekte dayının hakimiyeti söz konusudur. Divan üyelerini ve nazırları tayin eder adaleti yerine getirir ve yabancı ülkelerle müzakerelere o gitmektedir. Yeniçeri maaşı alırlar bunun haricinde beylerden ve memurlardan tevcih hakkı ile korsanların ganimetlerinden pay alırlar. Göreve başlayan konsoloslardan ve yabancı devlet başkanlarından hediye kabul ederler. Yahudi tüccarlarıyla ortaklık kurarak para da kazanmışlardır ve devlet hazinesinden ayrı hazineleri vardır. Dayı seçilen bir kişi Cenîne Sarayı'nda solakların ve çavuşların gözetiminde yaşamak durumundadır. Perşembe günü öğleden sonra evine gider ailesiyle bir gün kaldıktan sonra muhafız eşliğinde cumaya götürülüp oradan da saraya teslim edilmektedir. Dolayısıyla özel hayatları disiplin altındadır ve saraya bir kadının girmesi yasaktır. Dayı öldürüldüğü zaman mal varlığına el konur, aile fertleri canlarını kurtarmayı bahtiyarlık kabul ederlermiş (Pakalın, 1971: 408; Maksudoğlu, 1994: 59-60).

⁷⁷ Bk. daha geniş bilgi için Mehmed Fahreddin (2023). *Gülzâr-ı İrfân* (B. Güzel hzl.). KTB Yayınları.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118690.gulzar-i-irfan-mehmed-fahreddin-bursavipdf.pdf?0> Erişim tarihi: [13.04.2025].

Bursalı Huldî'nin Güzel (2020) tarafından yayımlanan 24 Türkçe gazelinde 18. sinin 3. beyinde Cezayir'in dayılar tarafından yönetildiğine telmih yapılmıştır. Beyitte, Cezayir'den bir dayı gelmiştir. Bu dayı, beyitte açıklanmasa dahi muhtemelen bir yeniçeri veya denizcidir. Cezayir'in büyük bir alanında çöl iklimi görülmesinden ve güneşin kavuruculuğundan dolayı bazı çağrışımlarla bu dayı güneş yüzlü olarak betimlenmiştir. Yine güneş-sıcaklık kavramları arasındaki bağlantıdan dolayı şair ateşli bir ihrama büründüğünü ifade etmiştir:

Beni bir âteşin ihrâma sardı tâb-ı ruhsârı

Güneş tal'atlı bir dâyi güzel geldi Cezâyirden (G.18/3)

“Cezayir'den güneş yüzlü bir dayı, güzel geldi, yanağının parlaklığı beni ateşli bir ihrama sardı.”

Beyitte geçen “Cezayir” ve “dayı” kelimelerinin göndermeleriyle alt metin oluşturulmuştur.

2.2.2. Huldî'nin Şiirlerinde Diğer Âdet ve Gelenekler

Bursalı Huldî'nin şiirlerindeki bazı âdet ve gelenekler şu şekildedir.

a) Papağana Konuşma Öğretme

Eskiden papağana konuşma öğretilirken ayna kullanılmıştır. Papağan, diğer ismi tûtî, büyük bir aynanın önüne konarak bir kişi aynanın arkasında gizlenip konuşmaya başlar. Aynada kendi aksini gören papağan bu sesi başka bir papağanın sesi zannederek taklide başlar ve konuşmayı öğrenir. Tûtî şekerle beslenmesinden dolayı da tatlı dilli olmuştur (Pala, 2004: 461). Papağan şekerle beslendiği için ve divan şiirinde sevgilinin dudağı şeker olduğu için Huldî'nin gazelinde papağan sevgilinin ağzı olan dar yerde yuva yapmak istiyor ki orada şekerle beslensin. Bu şekilde dili tatlı Huldî'den konuşma zevki öğrensin:

Şeker-i tengde tûtî âşiyân-sâz olmak istermiş

Meger zevk-i tekellüm öğrene Huldî-i hoş-gûdan (G.17/7)

“Papağan dar şekerde (mahbûbun ağzında) yuva yapan olmak istermiş, meğer konuşma zevki öğrene dili tatlı Huldî'den.”

b) Misafirperverlik ve Kervansaray

Misafirperverlik, Türk kültürünün önemli geleneklerindendir. İslamiyet'te de bu konuya önem verilmiş ve Hz. Peygamber'in hadisleri yol gösterici olmuştur. Misafire önem verilmesinden dolayı tarihte yol üzerlerine hanlar, hamamlar ve kervansaraylar inşa edilmiş, garipler, yolcular ve misafirler buralarda ağırlanmıştır (Toprak, 2019: 74). Türk geleneğinde misafir'in nasıl ki kalma süresi üç gün ise kervansaraylarda konaklamanın da belli bir süresi olduğu düşünülebilir. Misafirperverlikte cömertlik ve al açıklığı önemli bir vasıf olarak dikkat çekmektedir. Dede Korkut hikayelerinde “Er malına kıymayınca adı çıkmaz” denilmiştir. (Ergin, 2005: 16). Altunbay (2016: 363) Oğuz beyleri içinde en fazla toy düzenleyip yiğitliğiyle ve cömertliğiyle anılanın Bayındır Han olduğunu belirtmiştir. Huldî'nin gazelinde de misafirperverliğe telmih yapılmıştır. Aşkın gönlü ev sahibine, sevgilinin gamı da misafire benzetilerek leffü neşir sanatı yapılmıştır. Nasıl ki âşkın gönlü sevgilinin gamını kabul ederse cömert ev sahipleri de misafiri sever. Diğer beyitte ise dünya bir kervansaraya benzetilerek burada uzun süre kalınamayacağı ve diğer dünyaya sefer yapılacağı açıklanırken yolcuların kervansaraylarda konaklama âdeti hatırlatılmıştır:

Gam-ı cânânı istiskâl ider sanma dil-i 'âşık

İder haz mîzbânân-ı kerem-perver müsâfirden (G.18/5)

“Âşkın gönlü cananın gamını ağır görür sanma, eli açık ev sahipleri misafirden hoşlanır.”

12. gazelde ise dünya kervansaraya, ölüm de seyahate benzetilerek vakti dolan insanın bu kervansaraydan ahirete sefer edeceği açıklanmıştır. Dolaylı olarak kervansaraylarda konaklamaya telmih yapılmış ve kervansarayda uzun süre kalınamayacağı belirtilmiştir:

Bu kârbân-serâda ikâmet olur mı hiç

Eylersin ‘âkıbet seferi ister istemez (G.12/3)

“Bu kervansarayda ikâmet olur mu hiç, sonunda ister istemez sefer eylersin”

c) Kabağa Şarap Koyma

Anadolu’da su kabağını kurutup içini çıkarırlar ve bunu tuz, sirke kabı ve maşraba gibi kullanırlarmış. Eskiden şişe bol olmadığı, cam ve billurdan yapılmış eşyayı zenginler kullandığı ve ağırlığından cübbe altında taşınmadığı için şarap bu kabakların büyüklerine konmaktadır. Biraz küçüğü ise kadeh yerine kullanılmış (Onay, 2013:230). Huldî, eğlencenin, yemenin içmenin dostu ve yanında şarap dolu kabağının olduğunu söyleyerek bu gerçeği dile getirmiştir:

Karîn-i ‘ıyş u demim ğussadan ferâgım var

Şarâb ile tolu yanımda bir kabağım var (G.3/1)

“Yeme ve içme (benim) dostum, kederden uzağım; şarapla dolu yanımda bir kabağım var.”

d) Afyon İçme

Afyonun doğrusu efyûndur. Haşhaşın donmuş sütüdür; uyuşturucu ve keyif vericidir. Afyon mübtelaları Ramazan’da bir afyon hapy veya macunu yutarak imsak edip yatarlarmış. Esrar mübtelaları gibi afyonu kat kat kağıda sararak yutanlar da olurmuş. Bir kat kağıda nisbetle iki veya üç katlılar midede birbirini takiben eriyeceği için afyonun keyfi de birbirini takip edermiş. Bu kağıtlara kefen, kağıda sarmaya da kefenleme denirmiş (Onay, 2013: 39). Ayrıca halk arasında ilaç niyetine kullanıldığı da bilinmektedir. Baktır’ın (1988: 442) belirttiği üzere Mezopotamya ve Küçük Asya’da karın ağrıları ve öksürük için ilâç olarak, İslâmî devirlerde ise daha çok ilâçların yapımında ve hastalıkların tedavisinde uyuşturucu olarak kullanılmıştır. Huldî aşkı, sevgiyi haşhaş tohumuna benzeterek ona seslenmiş; toprağın tabiatında büyümesini istemiştir. Çünkü insan da topraktan gelmiştir. Üzüntüyü de insanı hareketsizleştirmesinden ve uyuşturmasından dolayı afyona benzetmiştir. Şair, gam afyonu içmeye alışkanlıkları olduğunu ancak haşhaş tohumunun yetişerek insanı neşelendirmesini istemiştir. Yetiş kelimesini hem bir bitkinin büyümesi, yetişmesi anlamında hem de imdâda yetişmek anlamında kullanarak tevriye yapmış ayrıca afyon içmeye de telmihte bulunmuştur:

Yetiş ey tohm-ı haşhâş-ı muhabbet tab’-ı hâkîde

Bizim afyon-ı gam nûş itmege mu’tâdımız vardır (G.5/3)

“Ey muhabbet haşhaşının tohumu, toprağın tabiatında yetiş! Bizim gam afyonu içmeye alışkanlığımız vardır.”

e)Nazara Karşı Üzerlik Yakma

Sipend, üzerlik tohumudur ki “tütsülük” de denilmektedir. Ateşe atılınca çıtırtı yapar. Nazar değmemesi istenilen veya nazar değdiği sanılan çocuk veya kimsenin üzerinde, içinde ateş bulunan bir kap gezdirilerek üzerlik yakarlarmış. Ocak veya mangalda yakarak tüttürürler, tohumlar çıtırdadıkça musallat olan cinlerin dağıldığına inanılmış (Onay, 2013: 371). Kazan (2005: 166) Halk arasında bazı insanların olağanüstü nazar güçlerinin olduğuna inanıldığını ve bu niteliğe sahip insanların baktığı varlıkların çok kötü zarar görebildiklerini belirtmiştir. Şair, kirpikleri şekinden dolayı üzerlik otuna benzetmiştir. Dolayısıyla sevgiliye yakıcı bir bakışla bakan gözlerin kirpiklerinin tutuşacağını, üzerlik görevini üstleneceğini ve bu şekilde ona tesir etmenin mümkün olamayacağını bildirmiştir:

O âfitâbe ne mümkün nigâh-ı germ itmek

Sipendveş müje-i çeşm-i nâzırân tutuşur (G.7/2)

“O, güneş gibi sevgiliye yakıcı bir bakışla bakmak ne mümkün? Üzerlik gibi nazar edenlerin gözünün kirpigi tutuşur.”

f) Yaraya Tuz Basma

Yaraya tuz basmanın, her ne kadar yan etkileri olsa da tarih boyunca süregelen halk ilaçlarından. Özellikle Karadeniz bölgesinde vücutta oluşan kesiklere kanamayı durdurması ve mikrop kapmaması için kül veya tuz basılmış.⁷⁸ Huldî'nin gazeline de sevgilinin kılıcının (keskin bakışının) yarası daha merhemle tedavi edilmeden yaraya yüz kadar tuzluğun tuzu sürülmüştür. Bu da âşığın yarasını tedavi etmek yerine acısını artırmıştır:

Sad nemekdânı tehî itdi nemekden yâremiz

Zahm-ı tıgunla hem-âğûş olmadan merhem henûz (G.11/4)

“Henüz kılıcının (keskin bakışının) yarasıyla merhem buluşmadan yaramız, tuzdan yüz tuzluğu boşalttı.”

g) Ser-Defter Olma

Defter, Yunanca bir kelime olup Türkçeye hangi dil aracılığıyla geçtiği tam olarak bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmed'in devlet görevine atamalarda önemli kişileri deftere kaydetmesi ve yeri gelince oradan atama yapması “deftere kaydetmek” ve “ser-defter olmak” ibarelerinin edebiyatta da kullanımını sağlamıştır. İlk zamanlarda devlette görev almak isteyenler için kullanılırken daha sonra aşk, tasavvuf, şiir ve savaş alanlarında ön planda olmak anlamını da kazanmıştır. Aksoyak (2017: 1-2) divan edebiyatında daha çok 16-17. yüzyıllarda kullanılan bu ibarelerin 18. ve 19. yüzyıllarda kullanımdan düştüğünü, belirtmiştir. Huldî, sevgilinin güzellik devletinde âşıkların en başında yer almak istiyor. Sonra sevgiliyi güzellik ülkesinin şahına benzetip ona seslenerek defterde kendi adının da olduğunu söylüyor:

N'ola ser-defter olsak devlet-i hüsnünde ‘uşşâka

Bizim de ey şeh-i mülk-i melâhat adımız vardır (G.5/5)

“Güzelliğinin devletinde âşıklara ser-defter olsak bundan ne çıkar. Ey güzellik ülkesinin şahı bizim de adımız vardır!”

h) Sarığa Gül Takma

Eskiden hocalar kavukla sarık, sarıkla fes arasına misvak, hutbe kağıdı, hilal muska olmakla beraber çiçek, gül, kokulu yapraklar da koyarlarmış. Halktan da böyle yapanlar olurmuş (Onay, 2013: 360). Şair, gazeline sarığa gül takmanın her zaman uygulandığını belirterek bu geleneğe atıfta bulunmuştur. Sevgilinin gam yarasını sarığa takılan güle teşbih etmiştir:

Zîb-i serdür her zamân bir âfetün dâg-ı gamı

Bir gül-i zîbâsız olmaz kûşe-i destârimiz (G.8/6)

“Her zaman güzel bir sevgilinin gam yarası başın süsüdür; sarığımızın köşesi güzel bir gülsüz olmaz.”

ı) Kışın Kat Kat Giyinme ve Kaftan Altında Şarap Saklama

Kış mevsiminde kat kat giyinmek soğuğa karşı korunma ihtiyacından ortaya çıkan bir gelenektir. Başlangıçta soğuktan korunmak için uygulanmış daha sonra da çok soğuk olmasa dahi tedbir amacıyla insanlar üst üstüne giyinmeyi alışkanlık etmişlerdir. Seçtikleri kıyafetlerin türü, kumaşının cinsi ve rengi de yine döneme ve mevsime göre şekillenmiştir. Pakalın (1971: 229) kışın kat kat giyinmeyi, “Erbain, berdelâcuz, mart dokuzu ayazları hüküm sürse de manto, kürk katiyen giyilmez, pelerinin altına da alınamaz, denemeye kalkışanlar tefe konur, âdâb-ı İslâmiyyede mugayir görülürdü. Soğuktan tir tir titrememek için hırkalar üst üste sırtta geçirilir, o yükü kıpırdanamaz hâle gelinirdi.” şeklinde açıklamıştır. Bu ifadelerden daha çok soğukta iç içe hırkalar giyildiği anlaşılmaktadır.

Şarap içmek İslamiyette yasaktır, ancak bazı müslümanlar yine de şarap içmekten geri durmamışlardır. Yakalandıkları zaman seksen değnek yedikleri için ya gizli bir mekânda içmişler veya gizli olarak ceketlerinin ya da eteklerinin altında taşımışlardır (Bahadır, 2012: 406). Huldî de gazeline içerden kat

⁷⁸ <https://karadeniz.gov.tr/halk-hekimligi-3/> Erişim tarihi: [10.04.2025]

kat giymeye alışkın olduklarını açıklamıştır. Ayrıca pembe şarap şişesini de kaftanın astarı etsek diyerek hem şarabı saklama hemde onun içildiği zaman insanı ısıtma özelliğine telmihte bulunmuştur:

İçerden geymege kat kat şitâda gör ki mu‘tâdız

Sezâver penbe-i mînâyı da haşv-i kabâ itsek (G.13/4)

“Kış mevsiminde içten kat kat giymeye alışkınız; pembe şarap şişesini de kaftanın pamuğu, astarı etsek layıktır.”

i)Tuğ

Asya’daki Hıtaý dağlarında yaşayan yak öküzünün alaca kuyruğu bir sırığa bağlanarak padişahların, vezirlerin önünde götürülürmüş. Tuğ, Asya ve Anadolu Türklerince şan, şöhret, saltanat ve vezaret nişanesi olarak kullanılmıştır. Sadrazamın beş tuğu olurmuş. “Vezirler üçünü, mîr-i mîrânlar ikisini, mîr-livâ birini taşırmış. Her tâifenin itibârı da onunla olurmuş” (Onay, 2013: 411). Rütbeye göre tuğ sayısı belirlenmektedir. Huldî bahâriyye türündeki kasidesinde sûsenleri yiğitçe duruşlarından dolayı zafer kazanmış askerlere benzetmiştir. Divan şairleri, sûsenle daha çok kılıç, tîğ, hançer ve şemşîr gibi keskin eşya ile ayrıca dil (zeban) ve asker gibi öğeler arasında ilgi kurmuşlardır (Bayram, 2017: 217). Dolayısıyla şair bu sûsenler (askerler) şahırlara ait tuğ taksalar yakışır diyerek padişahların tuğ takmasına telmih yapmıştır:

Sûsenlerinde vaz‘-ı levendânesin görün

Bir farkı var mı cünd-i zafer-iştihâr ile (K.1/7)

Lâyıkdır eylerise bu dem tûğ-ı şâhiye

Da‘vâ-yı ser-firâzı şeh-i tâcdâr ile (K.1/8)

“Sûsenlerin de levendane (asker gibi) duruşlarını görün, zafer şöhretli askerler ile bir farkı var mı? Tac sahibi padişaha üstünlük davası ile bu vakitte (bahar mevsiminde) şahırlara ait tuğ taksalar yeridir.”

791

3. BULGULAR

Yukarıda bahsi geçen kültürel göndergeler çalışmanın bulgularını oluşturmaktadır. Bunlar Osmanlı eyaleti olan Cezayir’in “dayı” ünvanlı valiler tarafından yönetilmesi, papağana konuşma öğretilirken şeker verme, ser-deftere kayıt olma, sarığa gül takma, yaraya tuz ekme, şarabı kabakta saklama, afyon içme, nazara karşı üzerlik yakma, misafirperverlik, kışın kat kat giyinme, şarabı kaftan altında saklama ve tuğ takma gibi bazı âdet ve geleneklerdir.

4. SONUÇ

Divan şiirinin mazmunlarla örülü çok katmanlı yapısı Bursalı Huldî’nin şiirlerinin çoğul okunmasına izin vermiştir. Üzerinde yapılan kültür okumalarıyla bazı âdet ve gelenekler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sosyo-kültürel motifler ve bunların açıklamaları Huldî’nin şiirlerinin alt metnini oluşturmuştur. Şair aslında eserini sanatsal bir çerçevede oluştururken toplumla ilgili bu unsurlara da gönderi yapmış ve divan şiiri geleneği içinde eserini yeniden üretmiştir. Kültürel gönderiler Huldî’nin şiirlerinde yer almıştır. Bunlar; Osmanlı eyaleti olan Cezayir’in “dayı” ünvanlı valiler tarafından yönetilmesi, papağana konuşma öğretilirken şeker verme, ser-deftere kayıt olma, sarığa gül takma, yaraya tuz ekme, şarabı kabakta saklama, afyon içme, nazara karşı üzerlik yakma misafirperverlik ve tuğ takma gibi bazı âdet ve geleneklerdir.

Bu çalışmada elde edilen veriler ve açıklamalarla divan şiirinin toplumdan uzak olmadığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Bu nedenle divan şiiri metinlerinin birçok yönden farklı zamanlarda ve farklı bakış açılarıyla okunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Mısralar arasına gizlenen birtakım göstergeler sosyoloji ve kültür tarihi çalışmalarında tamamlayıcı bir faktör oluşturabilir.

5. KAYNAKLAR

Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.

- Aksoyak, İ. H (2017). Fatih'in Geliştirdiği Bir Gelenek: Âşıklar Topluluğuna “Ser-defter olmak”. *Journal of Turkish Language of Literature*, 3(1), 1-7.
- Altunbay, M. (2016). Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrâm. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 359-371.
- Ayçiçeği, B. (2016), Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları: İnceleme-Dizin. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XVI, 227-367.
- Bahadır, S. C. (2012). *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baktır, M. (1988) Afyon. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, s. 442-443). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Barthes, R. (2012). *Göstergebilimsel Serüven*. (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Bayram, Y. (2007). Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 209-10.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güzel, B. (2020). Bursalı Şair Huldî ve Şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24, 257-284.
- Kazan, Ş. (2005). Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi. *Milli Folklor*, 17(68), 166-179.
- Kuleli, M. (2024). Yazınsal metinlerde çoğul okuma eksenî: Metinlerarası okuma yoluyla 1960 darbesinin sosyopolitik çıkarımları. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 7 (4), 842-858. DOI: <https://doi.org/10.37999/udekad.1531232>
- Maksudoğlu, M. (1994). Dayı. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, s. 59-60). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Mehmed Fahreddin (2023). *Gülzâr-ı İrfân* (B. Güzel hzl.). KTB Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118690,gulzar-i-irfan-mehmed-fahreddin-bursavipdf.pdf?0> Erişim tarihi: [13.04.2025]
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. C. Kurnaz (hzl.). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2013). Ağaç Kültünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar. *Milli Folklor*, 25(98), 59-72.
- Pakalın, Ö. Z. (1971). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.1. Fasikül*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Toprak, A. (2019). Türk Kültüründe Misafirperlik ve Sofra Açmak/ Sofra Çekmek (Samsun Örneği). *Mecmûa Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 74-81.
- Yılmaz, F. (2017). *Osmanlı Tarih Sözlüğü.2. Baskı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Online Kaynak**<https://karadeniz.gov.tr/halk-hekimligi-3/> Erişim tarihi: [10.04.2

EXAMINATION OF PERFECTIONISTIC SELF-PRESENTATION IN ADOLESCENTS IN TERMS OF NEGATIVE AUTOMATIC THOUGHTS AND PERCEIVED SOCIAL SUPPORT

ERGENLERDE MÜKEMMELİYETÇİ BENLİK SUNUMUNUN OLUMSUZ OTOMATİK DÜŞÜNCELER İLE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hacer ERDEMİR¹, Rezzan GÜNDOĞDU²

¹Psikolojik Danışman, Aksaray Üniversitesi (Yüksek Lisans Öğrencisi), Psikoloji,

²Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Psikoloji Orcid: 0000-0002-1220-9157

Özet

Mükemmeliyetçi benlik sunumu kusurlu görünmekten kaçınma, kendini başkalarına mükemmel olarak gösterme davranışlarıdır. Kişi hatalarını gizleme, söylememe ya da kendi yeteneklerini gösterme eğilimindedir. Kişinin kendini mükemmel olarak sunma biçimi ihtiyaçlarının karşılanmaması ile ilişkilidir. Hatalarını göstermekten kaçınmak ve mükemmel bir izlenim oluşturmaya çalışmak kişinin stres yaşamasına neden olmakta ve depresyon, sosyal kaygı gibi patolojiler için zemin hazırlamaktadır. Bu araştırmada ergenler ile çalışılmış, mükemmeliyetçi benlik sunumunun olumsuz otomatik düşünceler ile algıladıkları sosyal destek açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma için, Aksaray ilinde farklı lise türünde eğitim gören 388 (225 kadın, 163 erkek) öğrenciden veri toplanmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Katılımcıların, ilişkisi incelenen değişkenlere yönelik özelliklerini belirlemek için Kişisel Bilgi Formu, Çocuk ve Ergenler için Mükemmeliyetçi Benlik Sunumu Ölçeği, Otomatik Düşünceler Ölçeği, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Revize Formu kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara SPSS-26 programı aracılığıyla istatistiksel işlem yapılmıştır. Veri analizinde demografik bilgiler incelenirken ANOVA ve T Testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı, yordama ilişkisini belirlemek için Çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre mükemmeliyetçi benlik sunumunun üç alt boyutunun da cinsiyete ve aile gelir düzeyine göre farklılaşmadığı ancak mükemmeliyetçi öz yükseltme alt boyutunun lise türlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Mükemmeliyetçi benlik sunumu ile olumsuz otomatik düşünceler arasında pozitif yönde orta düzeyde, mükemmeliyetçi benlik sunumu ile algılanan sosyal desteğin aile alt boyutu arasında pozitif yönde zayıf düzey ilişki bulunmuştur. Ayrıca araştırma sonucuna göre ergenlerde olumsuz otomatik düşünceler, mükemmeliyetçi benlik sunumunu yordamaktadır.

793

Anahtar kelimeler: Mükemmeliyetçi benlik sunumu, Algılanan sosyal destek, Otomatik düşünceler, Ergenlik

Abstract

Perfectionistic self-presentation refers to behaviors aimed at avoiding appearing flawed and presenting oneself as perfect to others. Individuals tend to hide, avoid disclosing, or downplay their mistakes and abilities. The way a person presents themselves as perfect is related to the failure to meet their needs. Avoiding showing their mistakes and striving to create a perfect impression lead to stress, creating a foundation for pathologies such as depression and social anxiety. This study was conducted with adolescents, aiming to examine the relationship between perfectionistic self-presentation, negative automatic thoughts, and perceived social support. Data were collected from 388 students (225 females, 163 males) attending different types of high schools in Aksaray. A correlational survey model was employed in the research. To identify the participants' characteristics related to the studied variables, the Personal Information Form, the Perfectionistic Self-Presentation Scale for Children and Adolescents, the Automatic Thoughts Scale, and the Revised Form of the Perceived Social Support Scale were used. Statistical analyses were performed using the SPSS-26 software. ANOVA and T-tests were utilized to

examine demographic data, Pearson Product-Moment Correlation Coefficient was applied to determine relationships between variables, and Multiple Regression Analysis was used to assess predictive relationships. According to the study's results, a moderate positive relationship was found between perfectionistic self-presentation and negative automatic thoughts, and a weak positive relationship was identified between perfectionistic self-presentation and the family subdimension of perceived social support. Additionally, it was found that negative automatic thoughts predict perfectionistic self-presentation in adolescents. While the three subdimensions of perfectionistic self-presentation did not differ based on gender or family income levels, the perfectionistic self-promotion subdimension varied by high school type.

Keywords: Perfectionistic self-presentation, Perceived social support, Automatic thoughts, Adolescence

HABER KANALLARININ SOSYAL MEDYA HESAPLARININ YENİ MEDYA EKSENİNDE İNCELENMESİ

Leyla YILDIRIM ¹, Semra AGCABAY

Öz

Günümüzde gelişen teknolojilerle beraber yeni iletişim ortamlarında da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri de gazetecilik alanında olmuştur. Değişen iletişim araçları ile ortaya çıkan yeni medya kavramı, yeni nesil iletişim şekillerini ve yeni nesil gazeteciliği doğurmuştur. Bu çalışmada gazetecilik ve habercilik kavramlarına değinilerek zaman içerisinde meydana gelen değişim haber kanalları kapsamında değerlendirilerek incelenmiştir.

Gazeteciliğin geleneksel mecraların yanı sıra yeni medya platformlarında yer alışı ve bu süreçteki değişimi haber kanalları özelinde incelenmiştir. Boomsocial.com sitesi üzerinden “A Haber, TRT Haber ve Halk TV” haber kanallarının, 23-29 Eylül 2024 tarih aralığında Facebook, Instagram ve X hesapları incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu haber kanallarının seçilmesinin sebebi ise birbirinden farklı görüşlerde yayın yapan ve birbirinden bağımsız haber kanalları oluşudur. Amaç, haber kanallarının geleneksel medyaya nazaran sosyal medyada nasıl içerikler paylaştıkları, nasıl etkileşime girdikleri ve bu süreci nasıl yönettiklerini anlamaktır. Seçilen haber kanallarının, mecralara göre sosyal medya kullanım alışkanlıklarını incelemektir. Çalışmanın sonucunda 3 haber kanalının da Facebook, Instagram ve X kullandıkları belirlenmiştir. En çok kullanılan mecranın ise haber kanallarına göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Habercilik, Yeni Medya, Sosyal Medya, Haber Kanalları

Abstract

795

Today, with the developing technologies, some changes have occurred in new communication environments. One of these was in the field of journalism. The concept of new media, which emerged with changing communication tools, has given birth to new generation forms of communication and new generation journalism. In this study, the concepts of journalism and reporting are touched upon and their changes over time are examined within the scope of news channels.

Journalism's presence in new media platforms as well as traditional media and its changes in this process were examined specifically for news channels. The social media accounts of “A Haber, TRT Haber and Halk TV” news channels were examined via the Boomsocial.com website between September 23-29, 2024. The most used social media channels, Facebook, Instagram and X, were examined and their accounts were evaluated specifically for news channels. Descriptive analysis, one of the qualitative research methods, was used. The reason for selecting these news channels was that they were independent news channels that broadcast with different views. The aim was to understand how news channels share content on social media compared to traditional media, how they interact and how they manage this process. It was to examine the social media usage habits of the selected news channels according to the media. As a result of the study, it was determined that all 3 news channels used Facebook, Instagram and X. It was observed that the most used media differed according to news channels.

Key Words: Journalism, Reporting, New Media, Social Media, News Channels

GİRİŞ

Gelişen teknolojilerle beraber gazetecilik anlayışı da zaman içerisinde değişmektedir. Web 2.0 teknolojisi ile birlikte etkileşim olanağı olabildiğince artmıştır. Teknolojinin gelişimi ile sosyal ağların gündeme gelmesi, her kesimden kişinin bu alana yönelmesine sebebiyet vermiştir. Sosyal ağların toplumu etkilemesi ve toplumun bu yöne kayması ile beraber, sosyal mecralarda yapılan fotoğraf, video ve metin gibi içerikler oldukça önemli hale gelmektedir. Çok sayıda haberin sosyal mecralarda yer alması ve paylaşımların hızlı bir şekilde yapılarak etkileşime açık olmasıyla da gazetecilik ve habercilik anlayışı değişmiştir.

Yaşanan olaylara birebir şahit olan kişilerin paylaşımları veya kurumlarda yaşanan olayları gözler önüne seren kurum çalışanlarının paylaşımlarının sosyal mecralarda yer alması, kişilerin bir nevi haberci rolü üstlendiği anlamını taşımaktadır. Bu şekilde sosyal medya mecraları ve kişilerin etkileşimli paylaşımları, yeni nesil haberciliğin de önünü açmaktadır. Gazetecilik, geleneksel gazetecilikte olduğu gibi tüketicilerin pasif olduğu bir modelden, aktif olduğu ve içerik üreterek paylaştığı ve etkileşim yarattığı yeni nesil gazetecilik modeline evrilmiştir (Ünal, 2020).

Bu bağlamda yeni nesil gazetecilikle beraber sosyal medya mecralarında paylaşılan içerikleri hem profesyonel gazetecilerin hem de sosyal medyada var olan bazı kesimlerin paylaştığı görülmektedir. Geleneksel gazeteciliğin her alanda ses getirmediği düşünüldüğünde sosyal medya gazeteciliğinin geniş kitlelere ulaştığı düşünülmektedir. Bu aşamada haberlerin de sosyal medya gazeteciliği bağlamında kontrolünün sağlandığı görülmektedir (İrvan, 2014).

Sosyal medyanın zaman ve mekândan bağımsız olması, haberin yayılma hızının oldukça yüksek oluşu ve hızlı bir şekilde geniş kitlelere hitap etmesi sosyal medya gazeteciliğinin önünü açmıştır. Geleneksel gazetecilikten ziyade gelişen teknolojilerle beraber okuyucu/izleyicinin de sürece dahil olması, sosyal medyanın önemini ve değişen meslek pratiklerini vurgulamaktadır (Pınarbaşı ve Astam, 2020).

Bu çalışmada 3 farklı haber kanalının sosyal medya mecraları incelenmiştir. A Haber, TRT Haber, Halk TV haber kanallarının sosyal medya hesapları incelenmiştir. Birbirinden bağımsız ve farklı haber kanallarının sosyal medya mecralarındaki durumları incelenerek haber kanallarının geleneksel medyaya nazaran sosyal medyada nasıl içerikler paylaştıkları, nasıl etkileşime girdikleri ve bu süreci nasıl yönettiklerini anlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca seçilen haber kanallarının, mecralara göre sosyal medya kullanım alışkanlıklarını incelemek hedeflenmektedir.

1.Gazetecilik ve Yeni Medya

Gazeteler, gündeme dair bilgilendirme yapan ve düzenli olarak basılan kitle iletişim araçlarıdır. Ana misyonu her türlü haberi topluma ulaştıran araçlardır. Gazetecilik ise bireylerin bilgilendirme ihtiyacını karşılayan ve güvenilir – doğru bilgiyi sistematik hale getiren bir meslek grubudur (Silsüpür, 2022).

Geleneksel gazetecilikte gazeteciler, bilgiyi topluma taşımakla yükümlü kişilerdi. İnternetin hayatımıza girmesiyle beraber ise ortaya çıkan yeni medya kavramı gazetecilik mesleğini başka bir boyuta taşımıştır (Dilmen, 2003). İnternet gazeteciliğinin gündeme gelmesiyle zamandan ve mekândan bağımsız olarak haberlerin yayılması söz konusu hale gelmiştir. Geleneksel gazetecilikten var olan ve sonrasında çağa ayak uydurarak basılı gazeteleri internet gazeteciliğine çeviren haber kanalları da anlık değişimler yaparak topluma karşı bilgiyi sürekli tazeleme eğilimine girmişlerdir.

Tokgöz'e göre (2013: 81), internet gazeteciliği başladığında gazeteler, internet gazetesi için haber üretmeye başlamışlardır. Daha sonra kendi bulundukları gazeteler için özgün haber üretmişler, en sonunda da çift yönlü iletişime yönelerek kullanıcıya haber içeriği üretme ve denetleme olanağı sunmuşlardır.

Önceleri web sayfasına haber yükleme şeklinde oluşan internet gazeteciliği, zaman içerisinde arama motorları ve yeni medyaya bağlı sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle beraber mecraya göre içerik üretimine uygun hale gelmiştir. Sosyal medyanın temel taşının sosyal medyaya içerik üretme ve paylaşımına olanak sağlamak olduğu düşünüldüğünde internet gazeteciliğinin ve gazetelerin bu yöne evrilmeleri göz ardı edilmemelidir (Çetinkaya, 2019)

Geleneksel gazeteciliğin tek yönlü iletişiminden internet gazeteciliğinin çift yönlü iletişimine geçişinde hedef kitlenin haber içerik üretiminde belirleyici olduğu düşünülebilir. Hedef kitle, yön verici ve hangi haberlerin önemli olduğuna karar vermede belirleyici bir rol üstlenmiştir.

İnternet gazeteciliği ile kullanıcılar, haber içeriklerini üretmeye katkı sağladıkları gibi yorum yapma ve paylaşarak yayma olanağına da sahip olmaktadır (Widmann, 2002). Bilgiler hızlı ve zaman-mekândan bağımsız bir şekilde geniş kitlelere yayılabilme imkânına sahip olmaktadır. Bu aşamada ise paylaşılan haberin içeriğinin dikkat çekici olması ve etkileşim alması da oldukça önemli hale gelmiştir (Çetinkaya, 2019).

2. Yeni Medyada Gazetecilik Türleri

Gazeteciliğin, bilgiyi hızlı bir şekilde aktarma görevi olduğu düşünüldüğünde yeni medyada bilginin daha hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşması büyük bir yeniliktir. Yeni medyanın hayatımıza girmesiyle beraber geleneksel araçlardan ziyade yeni iletişim teknolojileri (bilgisayar, tablet, akıllı telefon vs.) bilgi paylaşımına ve gazeteciliğe yeni bir soluk getirmiştir. Yeni medya araçları ile içeriklerin ve bilginin okuyucuya ulaşması “internet gazeteciliği”, “dijital gazetecilik”, “çevrimiçi gazetecilik” ve “sosyal medya gazeteciliği” şeklinde farklı isimlerle adlandırılmaktadır (Narin, 2017: 25).

Sosyal medya gazeteciliği ile beraber bireyler de kendi içeriklerini üretebilme imkânı bulmuşlardır. Haberlerin üretim ve dağıtım süreçleri göz önüne alındığında sosyal medya gazeteciliğinin daha demokratik, daha özgür ve çok sayıda katılımcıya sahip bir potansiyel olduğu görülmektedir (Kürkçü, 2016: 85). Bununla beraber haber siteleri ve kuruluşları da tüketicilerin aynı zamanda üretici olmasını da desteklemektedir. Bireyleri bu etkileşim alanına ekleyerek bilginin veya içeriğin kolayca geniş kitlelere ulaşmasını teşvik etmektedirler. Bu nedenle sosyal medya üzerinden yayılan içeriklerin de etkileşim alabilmesi için oldukça ilgi çekici olması gerekmektedir.

Geleneksel gazetecilikten sosyal medya gazeteciliğine hızlı geçişin en büyük nedeni ise alışlagelmiş haber pratiklerinin değişmesidir. Sosyal medya çoğunluk için ana bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Bilginin veya içeriklerin sosyal medya kullanıcıları tarafından hızlıca tüketilmesi, bu bilgi veya içeriklerin başkalarıyla paylaşılması, diğer bireyler tarafından yorum yapılması, bilgiyi esas dağıtan habercilerin bu kanala yönelmelerine sebep olmuştur (Çetinkaya, 2019).

Haber kanalları da bu iş için ayrıca personel istihdam etmeye veya içerik üreterek bilgiyi yaymaya katkı sağlayan bireyleri sürece dahil etmeye başlamışlardır. Bu aşamada var olan mevcut habercilerin de yeni oluşan pratiklere uyum sağlayarak sosyal medyada düzenli olarak gönderi paylaştıkları görülmektedir. Wilding (2018), sosyal medyada haber amacıyla üretilen içeriklerin sosyal medya gazeteciliğine hizmet ettiğini söylemektedir.

3. Sosyal medya mecralarına göre gazetecilik

3.1. Instagram’da sosyal medya gazeteciliği

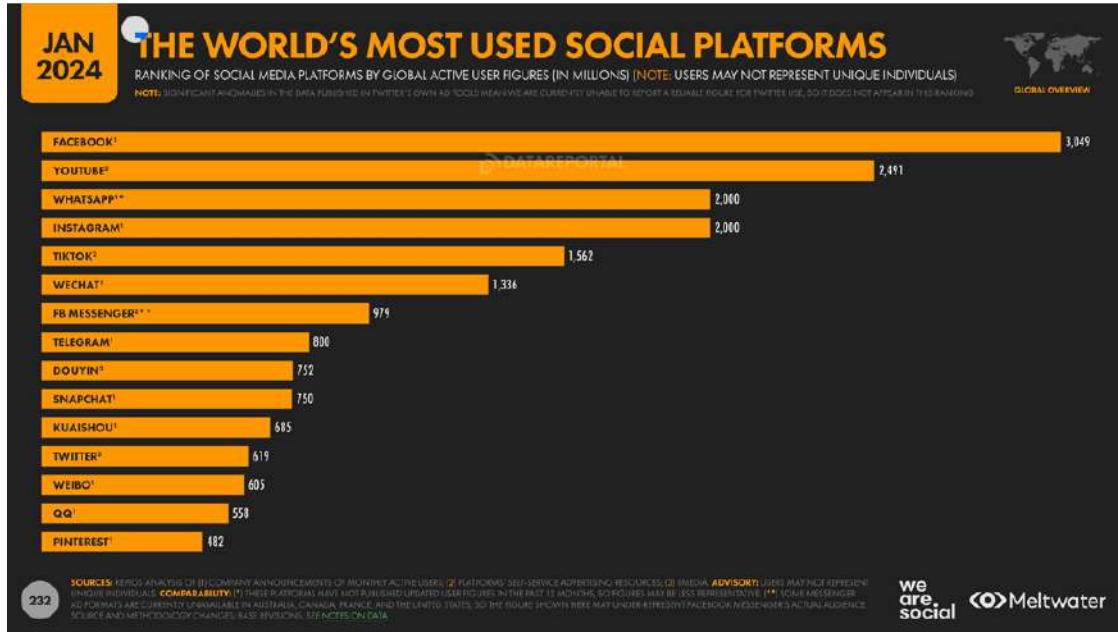
Instagram, bir fotoğraf video uygulamasıdır. Hem geleneksel medya ile ünlenmiş hem de sosyal medya aracılığı ile ünlü ve tanınmış hale gelen bireylerin paylaşımları, haber içeriği olmaya başlamış ve haberlere konu olmuştur (Tutgun ve Deniz, 2020). Bu şekliyle Instagram, haber içeriğinin üretimi ve dolaşımına mesken olmuş, aynı zamanda gazetecilerin de yöneldiği bir mecra haline gelmiştir. Anlık durumlar sonucunda gazetecilerin hızlıca ulaşamadığı yerlere bireylerin veya ilgili kişilerin yeni nesil teknolojik cihazlarla müdahalesiyle, haber içerikleri de elde edilmeye başlanmıştır. Hemen içerik elde edilen ve anlık paylaşılan görüntüler ise hızla geniş kitlelere ulaşarak ses getirmektedir. Ayrıca sosyal medya influencerlarının da oldukça yoğunlukla bulunduğu alan olan bu mecra da magazin haberciliğini yaratmıştır (Pınarbaşı ve Astam, 2020).

3.2. Facebook’ta sosyal medya gazeteciliği

Facebook’ta habercilerin mesleki anlamda kullandığı bir alan haline gelmiştir. Güncel haberleri ve gündeme dair gelişmeleri aktarmak için kullanılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak 2019 yılında Facebook, “haberler” sekmesini oluşturmuştur. Ancak bu sekme sadece ABD’yi kapsamıştır (journos.com.tr, 2019). Bu vesileyle kullanıcılar medya kuruluşlarını takip etmeye başlamıştır. Ayrıca

Facebook canlı yayınlar geliştirerek hem ani gelişen olaylardan kitleleri haberdar etmiş hem de anlık olarak canlı yayına ulaşamayan kişilere ise sonradan izleme olanağı sunmuştur. Bu aşamada özellikle Facebook kullanıcılarının Facebook üzerinden haber alma davranışı gösterdiği de görülmektedir. We are social 2024 raporuna göre (wearesocial.com), diğer mecralarla kıyaslandığında kullanıcı sayısında azalma görülmesine rağmen dünyada en çok kullanılan sosyal medya platformu Facebook'dur.

Şekil 1. Dünya'da en çok kullanılan sosyal medya mecrası

3.3.

Youtube'da sosyal medya gazeteciliği

YouTube diğer platformlardan farklı olarak TV niteliği de taşımaktadır. TV'den farklı olarak sonradan 798 izlenebilme özelliğine sahiptir. Çok sayıda gazeteci YouTube mecrasını kullanarak yayın yapmakta hatta mecrayı küçük bir TV sahası olarak kullanmaktadır. Her bir haberci ise kanalında farklı bir tarzla aynı formattan uzak şekilde yayınına gerçekleştirmektedir. Geleneksel gazeteciliğin getirdiği alışlagelmişin dışında yeni içeriklerle yeni tarzlar denenmeye başlanmıştır. Ayrıca bu mecranın da en büyük avantajı aslında etkileşime açık olmasıdır. İzleyicilerin anında yorum bırakma modeli ile yayınları şekillendirebilmektedirler. Çoğu zaman gelen pozitif ve negatif tepkilere göre de yayınların seyrini değiştirebilmektedirler (Uzunoğlu, 2015:24).

3.4. X'de sosyal medya gazeteciliği

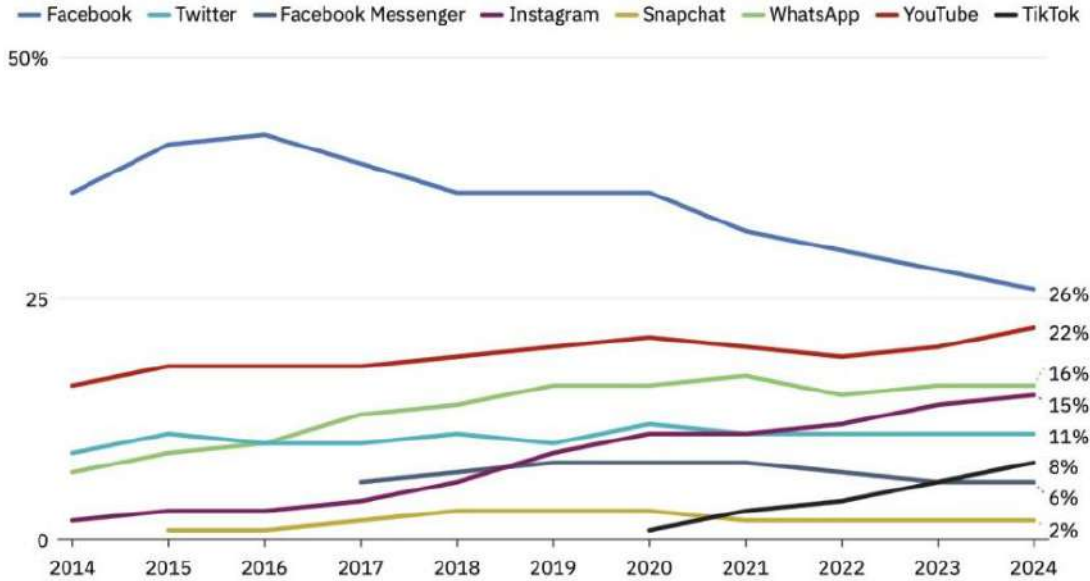
X, eski ismiyle Twitter diğer mecralardan farklı olarak metin ağırlıklı bir platformdur. İnsanlar tarafından toplumun önem verdiği, gündemdeki bir konuyu değerlendirme ve yorum yapma alanı gibi değerlendirilmektedir. Sınırlı bir gazete alanı gibi kullanılan X, büyük etkileşimler yaratmaya ve toplumda algı oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Düşüncelerin yayılmasına imkân veren mecra gazetecilik alanına da farklı deneyimler kazandırmaktadır. Aynı zamanda haberci olmayan kişilerin de paylaşımlarına yer veren mecra, vatandaşlara haber yapabilme ve bilgi yayabilme imkânı da tanıdığı için yurttaş gazeteciliğini desteklemektedir. Bağımsız gazeteciliği desteklediği için "Twitter Gazeteciliği" kavramını da ortaya koymuştur. Özellikle haber mecralarının da haber toplama aracı haline gelmiştir. Ayrıca tanınmış kişilerin de anlık durumlarda açıklama yapmasını sağlayan bir platform haline gelmiştir. Böylelikle kısa ve etkili içeriklerle büyük etkiler yaratabilen ve geniş kitlelere fikirleri hızlıca ulaştırabilen bir mecra olarak kullanılmaktadır (Kıyan ve Törenli, 2018: 38).

3.5. TikTok'ta sosyal medya gazeteciliği

TikTok, kullanıcıların müzik eşliğinde videoların üretildiği bir mecradır. TikTok'un özellikle Z kuşağı tarafından çok kullanılması ve özellikle pandemi döneminde kullanıcı sayısındaki hızlı artışı, mecrayı oldukça popüler hale getirmiştir. Pınarbaşı ve Astam'a göre, içeriğin kısa videolardan oluşması sebebiyle haber içerikleri için çok uygun bir platform olmayan TikTok, etkileşimi artırmak ve ilgi çekmek için

oldukça uygun bir mecraadır. TikTok'un kısa süreli videolar üretme özelliği içeriklerin özet haline dönüşmesini sağlamaktadır. Bu durum da kullanıcının ilgisini kaybetmeden izlemesine olanak sağlamaktadır. Buradaki amaç haber okumayan genç neslin ilgisini çekerek habere kanalize olmasını sağlamaktır (Pınarbaşı ve Astam, 2020).

Şekil 2. Sosyal medya mecralarının 10 yıllık süreçteki gelişim oranları

Kaynak: Dijital New Report 2024

Şekil 2’de görüldüğü üzere sosyal medya mecraları 10 yıllık süreçte ilerleme göstererek gelişim oranlarını yükseltmiştir. Zaman zaman düşüşlerin de yaşandığı grafikte genel olarak her birinin yükseldiği görülmektedir. Facebook’ta önceleri çıkış yaşanırken sonraları düşüşüne şahit olunmaktadır. Instagram ve YouTube mecralarının sürekli bir çıkış halinde olduğu ve popülerliğini koruduğu görülmektedir. X ise zaman zaman dalgalı bir seyir göstermiştir. En köklü çıkışı ise TikTok mecraasının gösterdiği görülmektedir. Yine de tercih edilme oranlarına bakıldığında Facebook’un önde olduğu YouTube’un Instagram’ın ve Twitter’in onu takip ettiği görülmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Sosyal medya, haber içerikleri açısından önemli bir platform haline gelmiştir. Bu mecraada haberler daha hızlı ve en az maliyetle geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Sosyal medyanın yarattığı etkileşim sayesinde ise paylaşılan içerikler okurlardan anında geri bildirim alabilmektedir.

Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Söz konusu çalışmada Türkiye’de farklı görüşlere sahip haber kanallarının sosyal medya mecralarındaki paylaşım içerikleri incelenmiştir. Çalışmada 23-29 Eylül 2024 tarihlerini kapsayan 7 günlük sürede “A Haber, TRT Haber ve Halk TV” kanallarının sosyal medya mecraların paylaşımları incelenmiş ve paylaşımlar analiz edilmiştir. Amaç, haber kanallarının geleneksel medyaya nazaran sosyal medyada nasıl içerikler paylaştıkları, nasıl etkileşime girdikleri ve bu süreci nasıl yönettiklerini anlayarak literatüre katkı sağlamaktır. Belirlenen haber kanallarının öncelikle Facebook, Instagram ve X hesapları incelenmiş, belirlenen tarih aralığında toplam ileti, toplam beğeni, toplam yorum, toplam etkileşim ve etkileşim oranları analiz edilmiştir. Sayfa iletileri, günlük hayran artışları, günlük hayran sayıları, günlük etkileşim oranları grafiklerle belirtilmiştir. Ayrıca toplam gönderi, toplam beğeni, toplam yeniden paylaşma, toplam etkileşim ve etkileşim oranları da analiz edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında 23 Eylül-29 Eylül 2024 tarihlerini kapsayan yedi günlük süreçte haber kanallarının Facebook, Instagram ve X paylaşımları boomsocial.com adlı sitenin hazırlamış olduğu

verilerden faydalanılarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Şekil 3. Haber Kanallarının Instagram kullanımı

23 Eylül-29 Eylül 2024			
  			
Toplam İleti	51	116	74
Toplam Beğeni	523.534	597.634	400.740
Toplam Yorum	28.465	25.182	44.379
Toplam Etkileşim	551.999	622.816	415.119
Toplam Etkileşim oranı	%0,7900	%0,2046	%0,9945

A Haber Instagram Kullanımı

800

A Haber'in Instagram hesabı incelendiğinde uygulama içerisinde 27 bin 200'den fazla gönderi paylaştığı, 1 milyon 400 binden fazla takipçi sayısına sahip olan haber kanalının Instagram üzerinde 10 hesabı takip ettiği dikkat çekmektedir. A Haber'in Instagram üzerinde takip ettiği sayfalar ise bağlı bulunduğu Turkuaz Medya Grubunda yer alan Fotomaç, Takvim, A Spor, Inbusinessstr, Turkuaz Radyolar, A News, Yeni Asır, A Para, Turkuaz Medya ve Sabah'tır. A Haber'in ilk olarak Instagram sayfası değerlendirildiğinde haber kanalının kendini "medya ve haber şirketi" olarak tanımladığı görülmektedir. Hemen altında "Haber kanalı | Görüntülü İhbar Hattı (Telefon Numarası)" açıklamasına yer veren A Haber'in böylece haber kanalı olduğunu vurguladığı ve vatandaş gazeteciliği uygulamasına önem verdiği anlaşılmaktadır. A Haber bu açıklamasının dışında diğer sosyal medya hesaplarının linklerine sayfa bilgileri içerisinde yer vermiştir. A Haber Instagram uygulaması içerisinde günlük ortalama 5 ila 10 arasında gönderi paylaşmaktadır. Bu gönderiler genellikle video türündedir. Haberlerin içeriği ele alındığında ise o günün öne çıkan olaylarına sayfada yer verildiği dikkati çekmektedir. Haber kanalının Instagram'da gönderi olarak paylaştığı haberlerde genellikle kırmızı yazı ve çerçevelere yer verdiği bununla birlikte siyah ve beyaz renklerin ağırlıkta olduğu dikkati çekmektedir. A Haber'in gönderilerinin takipçiler tarafından beğeni sayıları konunun güncel ve önemli olmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ama genellikle haberlerde yer alan beğeni sayılarının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. A Haber'in en çok beğeni alan haberlerinin özellikle yurt haberleri olduğu ifade edilebilir. Kullanıcı yorumları açısından değerlendirme yapıldığında ise her bir habere 100'ü aşkın kullanıcının yorum yaptığı ifade edilebilir. A Haber'in Instagram kullanımı ve bu mecrada almış olduğu etkileşimler genel olarak değerlendirildiğinde haber kanalının incelenen 7 günlük süre içinde bu mecrada toplamda 51 ileti paylaştığı paylaştığı bu iletilere 523 bin 534 beğeni ve 28 bin 465 yorum olmak üzere toplamda 551 bin 999 adet etkileşim aldığı görülmüştür. Kanalın, Instagram mecrasında toplamda almış olduğu etkileşim oranı ise %0,7900'dür. A Haber almış olduğu bu oranla Halk TV'nin ardından en fazla etkileşim alan haber kanalı olmuştur.

TRT Haber Instagram Kullanımı

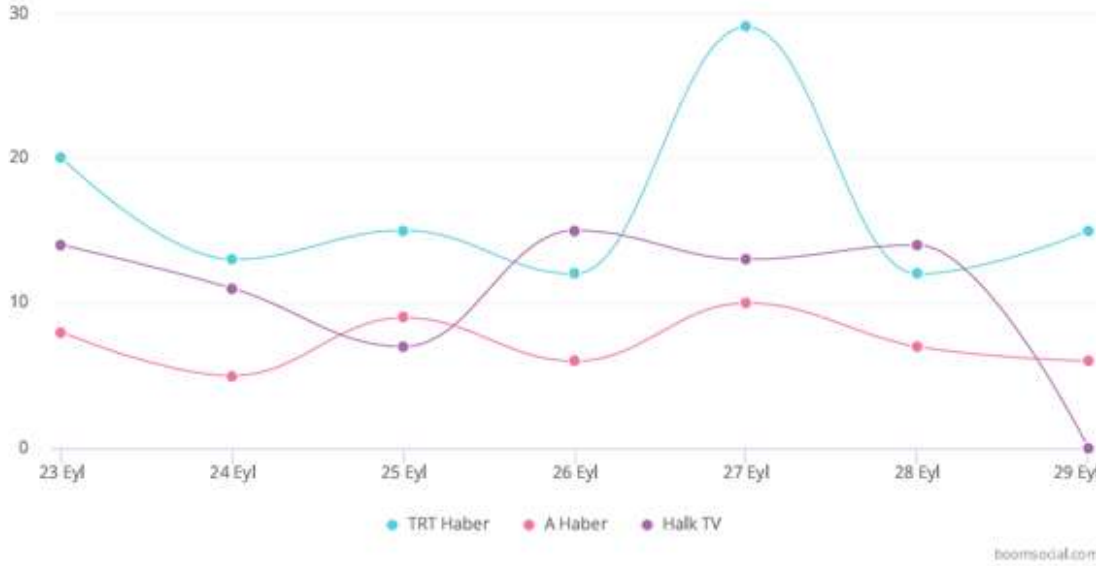
Instagram üzerinde 39 bini aşkın gönderi paylaşan TRT Haber'in takipçi sayısı 2 Milyon 700'ü geçmiş durumdadır. Kanalin Instagram üzerinde takip ettiği yine TRT'nin bünyesinde bulunan TRT Spor, TRT Spor Yıldız ve TRT Haber TV'dir. Profilindeki açıklama kısmına internet sitesi bağlantısı ile TikTok, Telegram, X ve YouTube gibi sosyal medya hesaplarının linklerini ekleyen haber kanalı böylece Instagram kitlesini diğer sosyal mecralara yönlendirdiği dikkati çekmiştir. TRT Haber, Instagram sayfası üzerinde günlük ortalama 15 ila 20 civarında paylaşım yapmaktadır. Bu paylaşımların çoğunluğu video türündedir. Haber kanalının paylaştığı video haberlerin süresi genellikle 14-50 saniye arasında değişmektedir. Fakat önemli kişi ve olayları konu aldığı belgesel türü haberlerde daha uzun süreli video görüntülerine sayfa içerisinde yer verebilmektedir. Instagram'da genellikle yurt içi ve yurt dışında meydana gelen olaylarla ilgili güncel haberlerin video görüntülerine yer veren TRT Haber bununla birlikte şair, yazar, ses sanatçısı ve fikir adamı gibi önemli kişilerin yaşam hikayelerini grafik düzenlemelerle görselleştirerek paylaşmaktadır. TRT Haber'in Instagram üzerinde paylaştığı gönderiler incelendiğinde genellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi faaliyetleri ile ilgili haberlere ağırlık vermekle birlikte yurtdışı ve dünyada meydana gelen olaylara özellikle de İsrail'in saldırısına maruz kalan Gazze ile ilgili güncel haberlere yer verdiği dikkati çekmektedir. Haber kanalının en çok beğeni alan paylaşımlarının Gazze konulu paylaşımlar olduğu ifade edilebilir. TRT Haber'in Instagram paylaşımları ve platform üzerinde etkileşim durumu değerlendirildiğinde haber kanalının incelenen tarihler içinde bu mecrada 116 haber paylaşımı yaptığı bu sayı ile platform üzerinde en fazla haber üreten kanal olduğu söylenebilir. TRT Haber'in paylaştığı haberlere 597 bin 634 beğeni, 25 bin 182 yorum gelerek toplamda 622 bin 816 adet etkileşim aldığı görülmüştür. Kanalin etkileşim oranı ise %0,2046 olmuştur. TRT Haber, her ne kadar platform üzerinde incelenen diğer iki haber kanalına göre daha fazla içerik üretse de kanalın en az etkileşim oranına sahip olması dikkat çekmiştir.

Halk TV Instagram Kullanımı

Halk TV, Instagram hesabında bugüne kadar 5 bini aşkın gönderi paylaşmıştır. 663 bin takipçi sayısına ulaşan haber kanalı, diğer haber kanallarından farklı olarak daha fazla kullanıcıyı takip etmektedir. Bu kullanıcılar ise kanal bünyesinde çalışan; Simge Fıstıkoğlu, İsmail Küçükkaya ve Özge Ece Üner gibi ünlü isimlerin de yer aldığı kişilerden oluşmaktadır. Haber kanalı Instagram profilinde açıklama olarak "Haber ve Medya Sitesi" ifadesine ve resmi internet sitesi bağlantısı ile Tiktok, Facebook ve X hesaplarına yönlendiren bağlantılara yer vermiştir. Haber kanalının Instagram hesabında günlük olarak 1 ila 15 arasında paylaşım yaptığı ve bu paylaşımların diğer haber kanallarının sosyal medya hesaplarında olduğu gibi video haber ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. Haberlerin içeriği ele alındığında genellikle siyaset ve ciddi konulardan meydana gelen haberlere yer verildiği bununla birlikte magazinsel konulara da sayfa içerisinde az da olsa yer verildiği dikkat çekmiştir. Gündemin yoğunluğuna göre Instagram gönderilerinin sıklığı değişen haber kanalının paylaşımlarında genellikle ana haber bültenlerinde yer verdikleri görüntüler yer almaktadır. Muhalif bir çizgide olan haber kanalının paylaşımlarında genel olarak CHP Genel Başkanı Özgür Özel ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun söylemlerine yer verilmektedir. Halk TV'nin Instagram paylaşımlarında AK Partili belediye başkanları ve milletvekillerinin görüntülerine de yer verilmektedir. Fakat bu tür haberlerde sözü edilen isimler vatandaşları mağdur eden ve lüks yaşamları ile eleştirilen kişiler olarak gösterilmektedir. Halk TV'nin Instagram paylaşımlarında genellikle tek video görüntüsüne yer vermekle birlikte iki farklı görüntüyü aynı kare içine yerleştirerek tek görüntü haline getirdiği video paylaşımları da bulunmaktadır. Bu tür videolarda haber stüdyosunda yer alan spiker anonsu ve haber görüntüsü ile yine stüdyoda gündemde yer alan bir olayın uzman isimler tarafından değerlendirilmesi ve haber görüntüleri yer almaktadır. Paylaşımlarda genel olarak sarı çerçeve üzerine siyah puntolarla yazılan haber açıklamaları videonun sağ alt bölümüne yerleştirilmektedir. Diğer taraftan ana haber bültenlerinde yayınlanan haber görüntülerinde kırmızı zemin üzerine beyaz harflerle yazılan KJ (Karakter Jenaratörü)'lere yer verilmektedir. Haber kanalının Instagram paylaşımları genel olarak değerlendirildiğinde incelenen tarihlerde platform üzerinde 74 ileti paylaştığı bu iletilerin 400 bini aşkın beğeni 44 binden fazla ise yorum aldığı dikkati çekmiştir. Haber kanalı platform üzerinde toplamda 415 bin 119 etkileşim almıştır. Kanalin etkileşim oranı ise %0,9945 olmuştur.

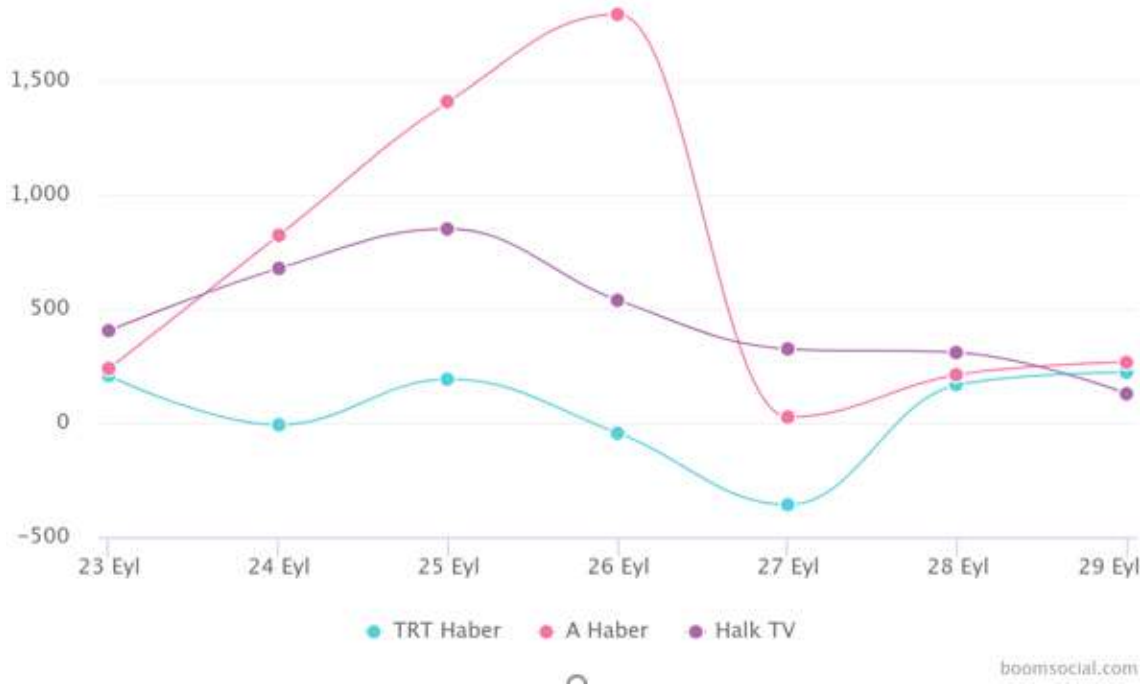
İncelenen 3 haber kanalının Instagram faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde platform üzerinde en fazla ileti paylaşan kanalın TRT Haber (116) olduğu, onu 74 ileti ile Halk TV'nin takip ettiği son olarak A Haber'in en az ileti paylaşan haber kanalı olduğu gözlemlenmiştir. Gönderilen iletilerin etkileşim oranı değerlendirildiğinde ise en az etkileşim oranının TRT Haber'e ait olduğu (%0,2046) en fazla etkileşim oranının ikinci en fazla ileti paylaşımında bulunan Halk TV'ye ait olduğu (%0, 9945) gözlemlenmiştir. En az ileti paylaşımı yapan A Haber'in ise %0,7900 oranında etkileşim aldığı dikkat çekmiştir.

Şekil 5. Instagram sayfa iletileri

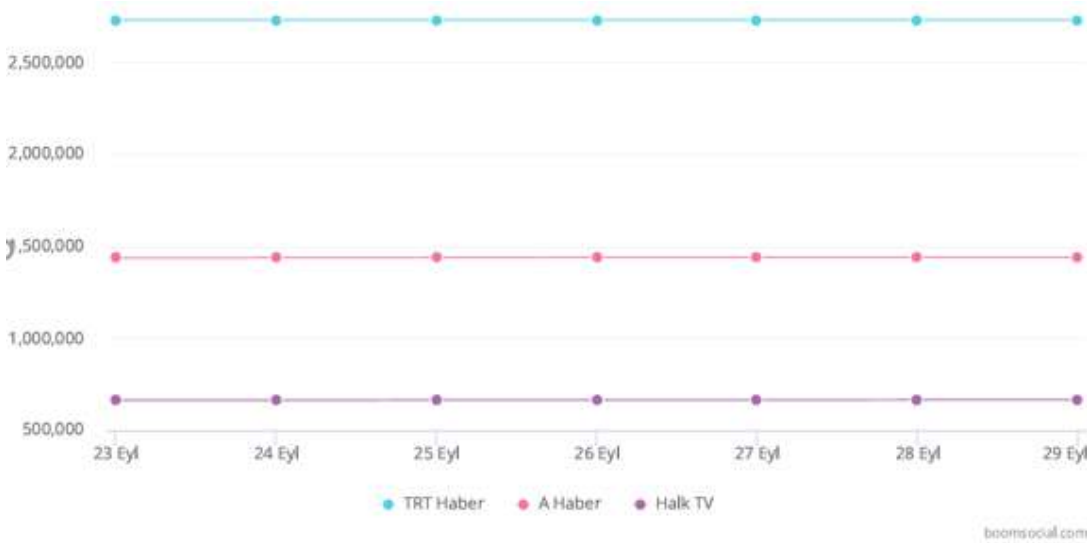
Şekil 4'te İncelenen haber kanallarının Instagram platformu üzerinde ileti paylaşma durumları yer almaktadır. İncelenen tarih aralığında TRT Haber ve A Haber'in en fazla 27 Eylül 2024 tarihinde ileti paylaştığı, Halk TV'nin ise 26 Eylül ve 28 Eylül tarihlerinde en fazla gönderi paylaştığı dikkat çekmiştir. Tabloda TRT Haber'in incelenen diğer haber kanallarına nazaran Instagram platformunda daha fazla gönderi paylaştığı görülmektedir. A Haber ve Halk TV'nin ise TRT Haber'e oranla Instagram platformunda daha az gönderi paylaştıkları ifade edilebilir. A Haber'in gönderi sayılarının düzenli bir şekilde seyrettiği, TRT Haber ve Halk TV'nin gönderi paylaşımlarının ise daha dalgalı olduğu dikkat çekmiştir.

Şekil 6. Instagram günlük hayran artışı

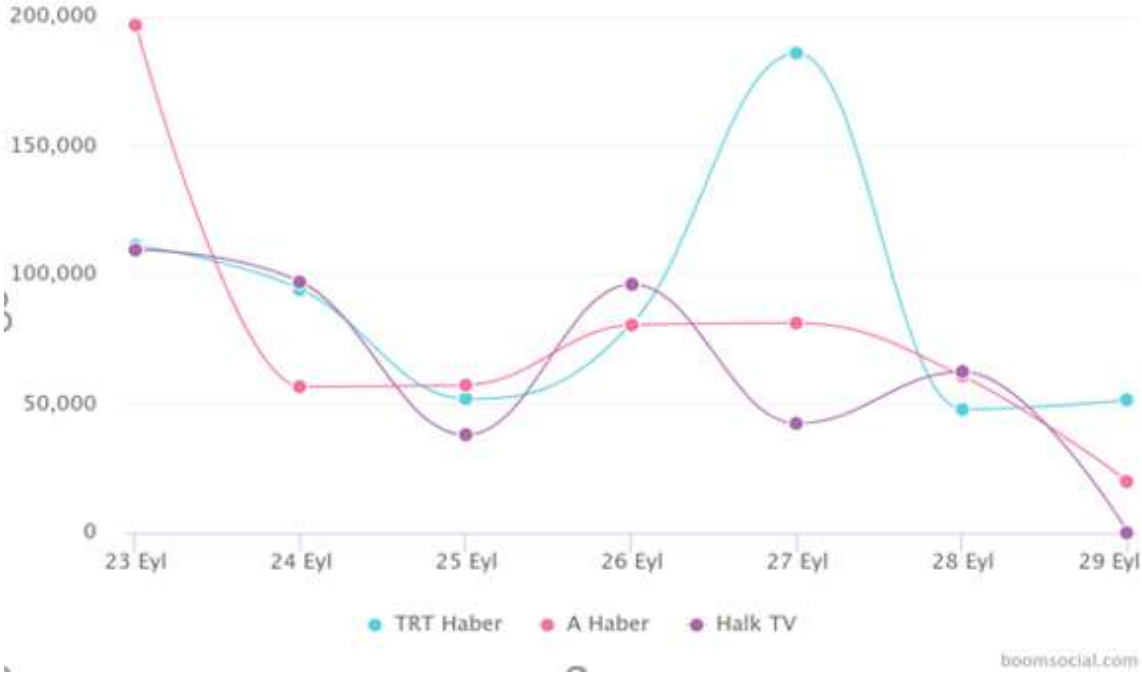
Televizyon haber kanallarının Instagram platformu üzerinde günlük hayran artışı durumu değerlendirildiğinde en az gönderi paylaşımında bulunan A Haber'in 23 Eylül'den 26 Eylül'e kadar hayran sayısında sürekli olarak bir artış meydana geldiği 26 Eylül tarihinde hayran sayısının 1500'ü aştığı 27 Eylül tarihinde, ani bir düşüş yaşandığı 28 Eylül ve 29 Eylül tarihlerinde ise hayran artışı eğrisinin yavaş yavaş da olsa yukarı doğru seyrettiği dikkati çekmektedir. TRT Haber'in günlük hayran artış durumu ele alındığında A Haber'e göre kanalın hayran artışının daha az olduğu hatta 27 Eylül tarihinde hayran sayısında azalma meydana geldiği gözlemlenmektedir. 28-29 Eylül tarihlerinde ise hayran artış grafiğinin yukarı doğru seyretmeye başladığı göze çarpmaktadır. Son olarak Halk TV'nin hayran artış durumu değerlendirildiğinde ise kanalın hayran artış grafiğinin 23 Eylül ve 25 Eylül tarihleri arasında artış eğiliminde olduğu daha sonraki süreçlerde hayran sayısında genel olarak düşüş yaşandığı ifade edilebilir.

Şekil 7. Instagram günlük hayran sayısı

İncelenen tarihler arasından haber kanallarının takipçi sayılarında belirgin bir artış meydana gelmediği üç haber kanalının grafiğinin düz bir şekilde seyrettiği görülmektedir.

Şekil 8. Instagram günlük etkileşim

Haber kanallarının gün gün etkileşimleri değerlendirildiğinde Instagram üzerinde en fazla takipçi sayısına sahip olan TRT Haber'in en fazla etkileşimi 27 Eylül'de en az etkileşimi ise 28 Eylül'de aldığı dikkati çekmektedir. A Haber'in en fazla etkileşim aldığı tarih 23 Eylül olurken en az etkileşimi 28 ve 29 Eylül'de aldığı görülmektedir. Halk TV ise en fazla etkileşimi 23 Eylül ve 26 Eylül tarihlerinde aldığı, 28 Eylül'den 29 Eylül'e geçişte etkileşim miktarında düşüş yaşadığı göze çarpmaktadır. Burada dikkati, TRT Haber'in hayran sayısında azalma meydana geldiği tarih olan 27 Eylül'de en fazla etkileşimi alması 804 çekmiştir. Yine aynı şekilde 25 Eylül'de hayran sayısında artış meydana gelen Halk TV'nin aynı tarihte etkileşiminde azalma meydana geldiği göze çarpmıştır.

Şekil 9. Televizyon Haber Kanallarının Facebook Kullanımı

23 Eylül-29 Eylül 2024

Toplam İleti	530	101	581
Toplam Beğeni	67.914	30.111	53.340
Toplam Yorum	12.196	4566	14.679
Toplam paylaşım	3877	2141	6337
Toplam Etkileşim	83.987	36.818	74.356

Toplam Etkileşim oranı	%0,0153	%0,0122	%0,0601

TRT Haber Facebook Kullanımı

TRT Haber kanalının Facebook hesabında 3,8 Milyon takipçisi bulunurken yalnızca 7 hesabı takip etmektedir. Kanalın takip ettiği hesaplar TRT bünyesinde yer alan TRT 1, TRT Müzik, TRT 4K, TRT Spor, TRT Radyo ve Tabii gibi televizyon kanalları ile radyo ve dijital platform sayfasından meydana gelmektedir. TRT Haber’in Facebook ana sayfasının sol tarafında kanala ait bazı bilgiler yer almaktadır. TRT Haber profilinde açıklama kısmında “Medya/Haber Şirketi ifadesi” yer almaktadır. Hemen alt bölümde “TÜRKİYE RADYO VE TELEVİZYON KURUMU bu sayfadan sorumlu” şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Ardından kanalın telefon numarası ve mail adresi gibi iletişim bilgileri ile Facebook, X, Instagram, LinkedIn, Telegram ve Yay gibi diğer sosyal medya platformlarının bağlantı linklerine yer verilmiştir. TRT Haber profil fotoğrafı olarak kanalın direkt logosunu kullanırken kapak fotoğrafı olarak hem haber kanalının içeriğini tanıtıcı kelimelerin yer aldığı görsellere hem de önemli gün ve haftaları ele alan görsellere yer vermektedir. Örneğin araştırmanın yapıldığı tarihlerde işitme engelliler haftasına özel hazırlanmış bir görsel kapak fotoğrafı olarak kullanılmıştır. TRT Haber Facebook üzerinde oldukça aktif bir şekilde gönderi paylaşımında bulunmaktadır. Yurttan ve dünyadan haberlerin yer aldığı gönderiler hem fotoğraf hem de video şeklinde paylaşılmaktadır. TRT Haber’in Facebook gönderileri arasında yer alan konular ele alındığında yurttan ve dünyada meydana gelen güncel olaylar, Siyaset, ekonomi, kültür ve sanat ağırlıklı haberlere yer verildiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte TRT 1’de yer alan dizilerin fragmanlarına diğer kanallarda yayınlanan programların tanıtım videoları TRT Haber Facebook hesabında paylaşılmaktadır. TRT Haber’in Facebook üzerinde paylaştığı video şeklindeki gönderiler TV bülteninde yer alan görüntülerden meydana gelmektedir. Yani görüntü üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamaktadır. Fotoğraflar ise herhangi bir grafik tasarım müdahalesi olmadan paylaşılmaktadır. Gönderilere gelen beğeniler konunun güncel ve ilgi çekici olmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. TRT Haber incelenen tarihler arasında Facebook’ta 101 ilet paylaşılmış bu iletilere toplamda 30 bin 111 beğeni, 4 bin 66 ise yorum gelmiştir. TRT Haber, bu platformda toplamda 36 bin 818 etkileşim alarak kanalın etkileşim oranı %0,0122 olmuştur.

805

A Haber Facebook Kullanımı

A Haber’in Facebook üzerinde 2,1 Milyon takipçisi bulunmaktadır. Kanalın platform üzerinde aldığı beğeni sayısı ise 1,3 milyonu geçmiştir. A Haber Facebook profil sayfasında künye olarak kanalın sloganı olan “Haberin Kanalı” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadenin ardından kanalın telegram linkine yer verilmiştir. A Haber sayfa açıklaması olarak “Medya ve Haber şirketi” açıklamasını kullanmış ardından “Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık bu sayfadan sorumludur” açıklamasına yer vermiştir. Sayfa üzerinde son olarak kanalın internet sitesi bağlantısı bilgisi yer almıştır. Kanalın profilinde ayrıca “öne çıkanlar” şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Bu bölüm sayfanın üst kısımlarında künye bölümünün sağında yer almaktadır. Burada kanalın sosyal medya faaliyetleri ile ilgili güncel gelişmelere dair haberlere yer verilmektedir. A Haber, Facebook sayfasında profil fotoğrafı olarak kanalın logosunu, kapak fotoğrafında ise bir kez daha kanalın internet sitesi adresinin yer aldığı bir görsel kullanmıştır. A Haber’in Facebook üzerinde yapmış olduğu paylaşımlar ele alındığında kanalın gün içinde aktif bir şekilde paylaşım yaptığı ifade edilebilir. Hem fotoğraf hem de video türünde haberler paylaşan A Haber’in Facebook üzerinde paylaştığı fotoğraflarda birden fazla ögenin kolajlanarak tek görüntü haline getirildiği dikkati çekerken video görüntülerde ajans ve haber kanalı kameramanların görüntüleri dışında vatandaş kamerası ve güvenlik kamerası görüntülerine yer verildiği bu videolar üzerinde kanalın logosunda yer alan kırmızı renkte bir çerçeve ile kanalın logosunun yerleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda ana haber bülteninde yayınlanan video haberler de üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan bu mecrada paylaşılmaktadır.

Haberlerin içeriği değerlendirildiğinde özellikle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve siyasi faaliyetleri ile ilgili haberlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yurttan ve dünyada

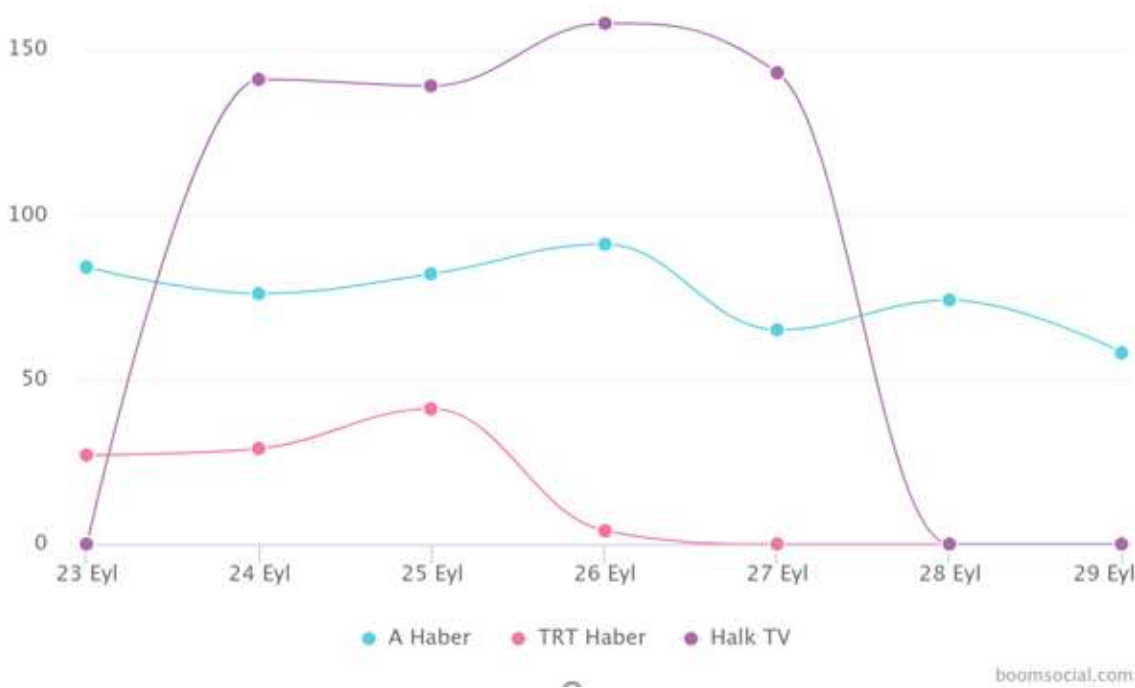
meydana gelen güncel ve önemli olaylar ile ATV’de yayınlanan “Kim Milyoner Olmak İster ”adlı yarışmadan dikkati çeken görüntüler A Haber Facebook sayfasında paylaşılmaktadır. Takipçi etkileşimi açısından kanalın profil sayfası değerlendirildiğinde ise Kanala Facebook üzerinde gelen yorum ve beğeni sayılarının konunun güncel ve dikkat çekici olmasına bağlı olarak değişiklik gösterdiği söylenebilir. İncelenen tarihler arasında platform üzerinde toplamda 530 gönderi paylaşan kanalın almış olduğu beğeni sayısı 67 bin 914 iken yorum sayısı 12 bin 196, kullanıcılar tarafından paylaşılma sayısı ise 3 bin 877 olmuştur. Böylece kanalın toplam etkileşimi 83 bin 987 olurken etkileşim oranı %0,0153 olarak hesaplanmıştır. (Boomsocial, 2024).

Halk TV Facebook Kullanımı

Halk TV’nin Facebook hesabı değerlendirildiğinde Kanalın Facebook üzerinde 998 bin takipçisinin bulunduğu bununla birlikte beğeni sayısının 309 bin olduğu dikkati çekmektedir. Kanal, profil resmi olarak logosunu kullanırken kapak resmi olarak kanalın farklı TV platformlarındaki konumu ile uydu frekanslarının yer aldığı bir görsel tercih etmiştir. Halk TV, Facebook profil sayfasında yer alan künye kısmında ilk olarak resmi internet sitesi adresi bilgisine yer vermiştir. Ardından “Haber/Medya Şirketi” açıklaması ile kanalın mail adresi, telegram bağlantısı ve kanalın profil hesabının kullanıcılar tarafından takip edilme önerisi oranına yer verilmiştir. Burada kanalın %74 oranında tavsiye edildiği görülmektedir. Hemen künye bölümünün sağında öne çıkanlar bölümü yer almaktadır. Burada tıpkı A Haber Facebook sayfasında olduğu gibi kanalın diğer sosyal medya faaliyetleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Halk TV’nin Facebook paylaşımları değerlendirildiğinde yurtda ve dünyada meydana gelen son dakika ve diğer güncel olayların yanı sıra Halk TV’de yayınlanan haber bülteni ve diğer programların görüntülerine yer verildiği gözlemlenmiştir. Genellikle ciddi haberlerin paylaşıldığı Facebook profilinde magazin konulu haberlerin de yer aldığı ifade edilebilir. Halk TV’nin paylaşımları kullanıcı etkileşimi açısından değerlendirildiğinde konunun güncel ve önemli olmasına bağlı olarak 100’ün üstünde beğeni alan gönderiler olduğu gibi 100’ün altında beğeni alan gönderiler de bulunmaktadır. Aynı durum gönderilere gelen yorum sayıları için de geçerlidir. İncelenen tarihler arasında Halk TV, Facebook platformunda 581 ileti paylaşmış bu iletilere 53 bin 340 beğeni, 14 bin 679 yorum gelmiştir. Kullanıcılar tarafından 6337 kez paylaşılan iletiler toplamda 74 bin 356 etkileşim almıştır. Kanalın Facebook’ta etkileşim oranı ise %0,0601 olmuştur. Halk TV, TRT Haber ve A Haber’den farklı olarak Facebook profilinde değerlendirmeler şeklinde bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümde takipçilerinin kanal hakkındaki görüşleri ve onların kanalı önerip önermediği şeklinde yorumlar yer almaktadır. Bu bölümde toplamda 1579 değerlendirme alan haber kanalının takipçiler tarafından %74 oranında önerildiği görülmektedir.

İncelenen üç haber kanalının Facebook kullanımları değerlendirildiğinde platform üzerinde en fazla paylaşımı yapan haber kanalının 581 adet ileti ile Halk TV olduğu, A Haber’in 530 ileti ile ikinci TRT Haber’in ise 101 adet ile üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İletilerin aldığı etkileşim oranları değerlendirildiğinde ise en fazla etkileşimi %0,0601 ile yine Halk TV’nin aldığı, A Haber’in %0,0153 ile ikinci, TRT Haber’in ise %0,0122 oranı ile üçüncü sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. Burada kanalların yapmış olduğu paylaşım sayıları ve almış oldukları etkileşim miktarlarının doğru orantılı olduğu ifade edilebilir.

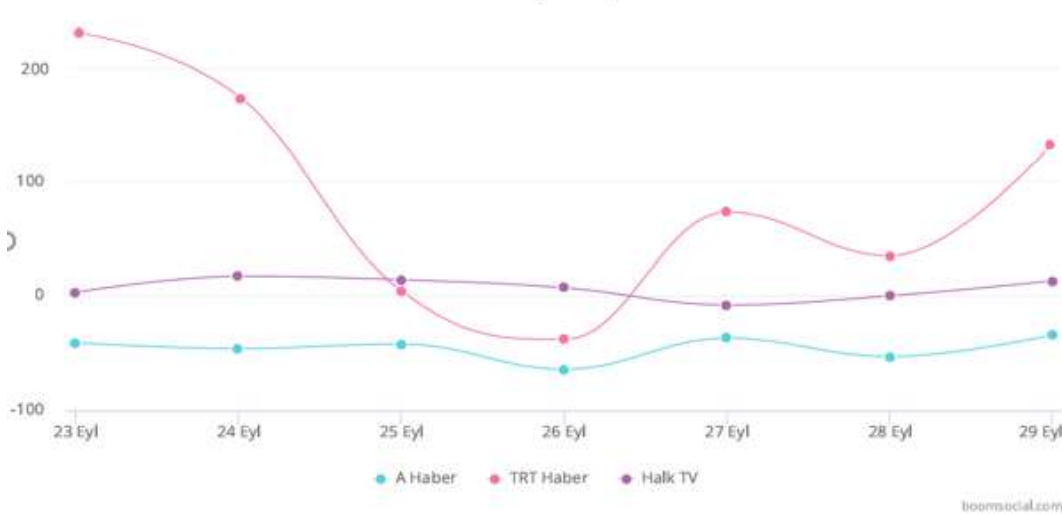
Şekil 10. Facebook sayfa iletileri

Haber kanallarının incelenen tarihler arasında Facebook sayfa iletileri gün gün değerlendirildiğinde En çok ileti paylaşımı yapan Halk TV'nin en fazla 26 Eylül tarihinde 150'yi aşkın ileti paylaştığı 28 ve 29 Eylül tarihleri arasında ise ileti paylaşmadığı görülmektedir. Bu anlamda haber kanalının özellikle hafta arasında paylaşım sıklığını arttırdığı ifade edilebilir. TRT Haber'in günlük Facebook ileti paylaşımı değerlendirildiğinde ise en fazla 25 Eylül tarihinde 50'ye yakın ileti paylaştığı takip eden günlerde ise grafiğin aşağı yönde seyrettiği dikkati çekmiştir. A Haber'in Facebook'ta ileti paylaşma durumu değerlendirildiğinde ise diğer iki kanala göre düzenli bir şekilde ileti paylaştığı ve en çok ileti paylaşımını 26 Eylül tarihinde gerçekleştirdiği görülmektedir. A Haber, en az ileti paylaşımını ise 29 Eylül'de gerçekleştirdiği söylenebilir. İncelenen üç haber kanalının da hafta sonunda Facebook'ta iletilerinin sayısının azaldığı tabloda dikkati çekmiştir.

807

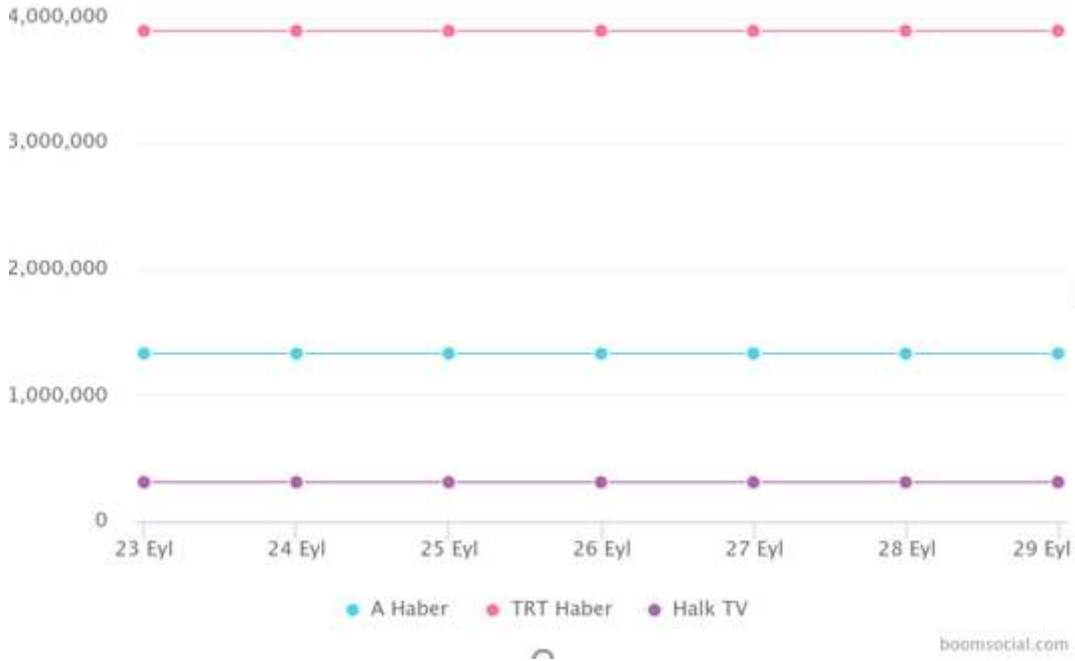
Şekil 11. Facebook günlük hayran artışı

Şekilde Haber kanallarının günlük hayran artışı grafiği yer almaktadır. Buna göre TRT Haber'in 23 Eylül tarihinde 200'ün üstünde hayran artışı yaşadığı dikkati çekerken 25 ve 26 Eylül tarihlerinde hayran artış miktarının 0'ın altına indiği görülmektedir. İncelenen grafikte hayran artışının en fazla dalgalı şekilde

seyrettiği kanalın TRT Haber olduğu ifade edilebilir. A Haber ve Halk TV'nin günlük hayran artış grafiği TRT Haber'e oranla çok daha düzenlidir. A Haber'in günlük hayran sayısı 0'ın altında kalırken Halk TV genel olarak 0'ın biraz üstünde hayran artışı yaşadığı gözlemlenmiştir.

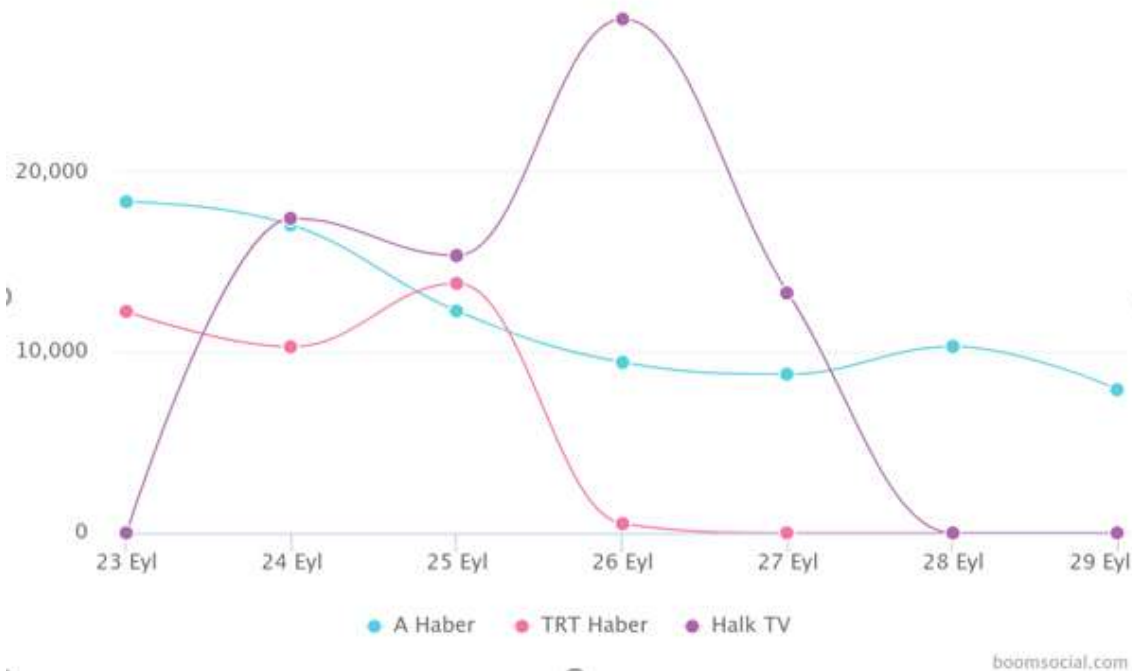
Şekil 12. Facebook günlük hayran sayısı

İncelenen tarihler arasında haber kanallarının takipçi sayılarında belirgin bir artış meydana gelmemiştir. A Haber'in takipçi sayısı 1,3 milyon, TRT Haber'in 3,8 milyon Halk TV'nin ise 380 bin civarında takipçisi bulunmaktadır.

808

Şekil 13. Facebook günlük etkileşim

Haber kanallarının Facebook'ta günlük etkileşim miktarları değerlendirildiğinde en fazla etkileşimin Halk TV'ye, en az etkileşimin ise TRT Haber'e ait olduğu görülmektedir. Günlük etkileşim miktarı genel olarak sayfanın günlük paylaşmış olduğu iletilerle ilgili olduğu ifade edilebilir. İletiler arttıkça etkileşim de artarken aynı şekilde ileti sayısı azaldıkça etkileşim sayılarında da azalma meydana gelebilmektedir.

Bu doğrultuda Halk TV'nin en fazla paylaşmış olduğu 26 Eylül tarihinde 20 bini aşkın etkileşim aldığı en az ileti paylaştığı tarihlerde etkileşiminde düşüş yaşadığı ifade edilebilir. Benzer şekilde TRT Haber, en fazla paylaşım yapmış olduğu 25 Eylül tarihinde 10 binin üzerinde etkileşim alırken en az ileti paylaştığı 28 ve 29 Eylül tarihlerinde etkileşiminde düşüş meydana gelmiştir. A Haber'in ise farklı olarak en fazla ileti paylaştığı tarih olan 26 Eylül'de değil de ikinci sırada en fazla ileti paylaştığı tarih olan 23Eylül'de etkileşim miktarında artış meydana geldiği bu tarihte etkileşim miktarının 20 bine yaklaştığı ifade edilebilir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında Platform üzerinde en fazla etkileşim alan Halk TV'nin en az takipçi sayısına sahip olduğu, diğer yandan 3,8 milyon ile en fazla takipçi sayısına sahip olan TRT haberin etkileşimlerinin düşük olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda Halk TV'yi takip eden kullanıcıların Facebook platformunu daha aktif bir şekilde kullandıkları söylenebilir.

Şekil 14. Haber Kanallarının X Kullanımı

	23 Eylül-29 Eylül 2024		
			
Toplam Gönderi	462	220	742
Toplam Beğeni	11.869	30,859	36.986
Toplam yeniden paylaşma	2227	9023	8381
Toplam Etkileşim	15.416	41.830	52.606
Toplam Etkileşim oranı	%0,0023	%0,0069	%0,0039

TRT Haber X Kullanımı

TRT Haber, X platformuna Kasım 2010'da katılmıştır. X kullanıcı adı @trthaber olan kanal, 4 milyon 600'ü aşkın kullanıcı tarafından takip edilirken, sadece kendisiyle aynı şirket bünyesinde yer alan 7 hesabı takip etmektedir. TRT Haber X platformunda açıklama kısmına "Türkiye'nin Haber Ekranı|Canlı yayınlar: @trthabercanlı bilgilendirmesiyle beraber Instagram ve Whatsapp bağlantı linklerine yer vermiştir. Burada TRT haberin X platformu üzerinde canlı yayınlar için ayrıca bir hesap açtığı dikkati çekmektedir. Kanalin açıklama kısmında bu bilgiler dışında konum bilgisi ve internet sitesi bağlantısı yer almaktadır. X platformu üzerinde gün içerisinde düzenli bir şekilde paylaşım yapan kanal hem video hem de fotoğraf türünde gönderiler paylaşmaktadır. TRT Haber, hem video hem de fotoğraf türünde gönderilerini internet bağlantısıyla birlikte X platformunda yayınlamaktadır. Fotoğraflar ve videolar genellikle herhangi bir müdahale olmadan sitede paylaşıldıkları halleriyle paylaşılmaktadır. Yurtta ve dünyada meydana gelen güncel olaylarla ilgili haberlerin paylaşıldığı platformda İsrail'in Filistin'e saldırıları, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi faaliyetleri ve milli gurur konularına odaklandığı dikkati çekmektedir. Haber kanalı aynı zamanda Meme Kanseri Haftası ve İşitme Engelliler Haftası gibi belirli gün ve haftalarla ilgili hazırlamış olduğu görsellere X hesabında yer vermektedir. TRT Haber 23-29 Eylül 2024 tarihleri arasında platform üzerinde toplamda 220 adet gönderi

paylaşmıştır. Söz konusu bu gönderilere gelen beğeni sayısı 30 bin 859 olurken gönderilerin yeniden paylaşılma sayısı 9 bin 023 olmuştur. Kanalin X platformunda bir haftalık toplam etkileşim sayısı 41 bin 830, etkileşim oranı ise %0,0069 olmuştur.

A Haber'in X Kullanımı

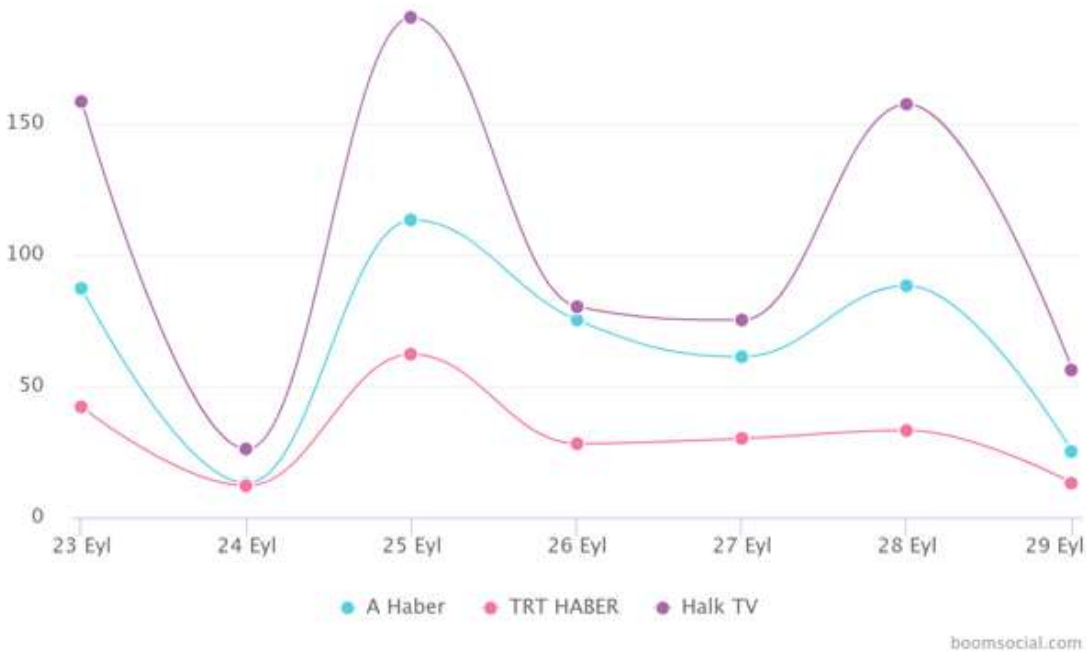
A Haber, X platformuna Nisan 2011'de katılmıştır. 2 milyon 188 bini aşan takipçi sayısına ulaşan A Haber, yalnızca 13 hesabı takip etmektedir. Bu hesaplar Instagram'da da olduğu gibi kanalın bağlı olduğu şirkete bağlı diğer televizyon kanalı, radyo ve haber sitelerine ait X hesaplarıdır. A Haber'in X hesabında açıklama kısmında ilk olarak Facebook, Instagram, Tiktok, Telegram ve WhatsApp gibi diğer sosyal medya platformlarının linklerine yer vermiştir. Ardından incelenen diğer sosyal mecralarda olduğu gibi "Haber/medya şirketi" açıklamasına yer veren haber kanalı devamında bulunduğu şehir ve resmi internet sitesi bilgilerine yer vermiştir. A Haber'in X üzerinde paylaşmış olduğu fotoğraf türü haberlerde yer alan cümlelerde bazı kelimelerin büyük bazı kelimelerin ise küçük boyutlu tercih edildiği dikkat çekmiştir. Haber kanalının böylece bazı kelimelere vurgu yaparak önem atfettiği söylenebilir. Kanal, video türünde ise kanal çalışanları tarafından hazırlanan aynı zamanda haber bülteninde yayınlanan görüntülerle birlikte ajanslardan alınan ve vatandaş kameraları ile çekilmiş görüntülere yer vermektedir. Yurtta ve dünyada meydana gelen güncel olayların paylaşıldığı X platformunda kanal ile aynı şirket bünyesinde yer alan ATV'de yayınlanan Kim milyoner olmak ister? ve Müge Anlı ile Tatlı Sert gibi programlarda dikkati çeken konulara dair görüntülere de yer verilmektedir. A Haber tarafından X Platformunda 23 Eylül-29 Eylül 2024 tarihlerini kapsayan 7 günlük sürede toplamda 462 gönderi paylaşmıştır. Söz konusu bu gönderilere gelen beğeni sayısı 11 bin 869 iken gönderilerin farklı kullanıcılar tarafından yeniden paylaşılma sayısı 2 bin 227 olmuştur. Kanalin toplam etkileşim sayısı 15 bin 416'ya, etkileşim oranı ise %0,0023'e ulaşmıştır.

Halk TV X Kullanımı

X Platformuna Aralık 2012 tarihinde katılan Halk TV'yi bu mecrada 2,9 milyon kişi takip etmektedir. Kanalin takip etmiş olduğu kullanıcı sayısı 46'dır. Halk TV, X platformunda genellikle şirket bünyesinde yer alan diğer kanallara ait hesapları takip etmekle birlikte kanalda çalışan spiker ve habercileri de takip etmektedir. Haber kanalı X platformunda açıklama kısmına Facebook, Instagram, Telegram ve TikTok hesaplarının bağlantı linklerine yer vermiştir. Bununla birlikte "Medya ve Habercilik Şirketi" şeklinde ifade, haber kanalının resmi internet adresi ile konum bilgileri, açıklama kısmında yer almaktadır. Haber kanalında ve resmi internet sitesinde yayınlanan fotoğraf ve video türünde içerikleri bu mecrada paylaşan Halk TV, görseller üzerinde genel olarak herhangi bir müdahale yapmamaktadır. Halk TV X hesabında yurtta ve dünyada meydana gelen güncel olaylara ve kanalın internet sitesinde yer alan köşe yazarlarının makalelerine internet sitesi bağlantısını da ekleyerek yer vermektedir. Haber kanalı, X platformunda 23-29 Eylül 2024 tarihleri arasında toplamda 742 gönderi paylaşmış bu gönderilere kullanıcılar tarafından 36 bin 986 beğeni gelmiştir. Kanalin 8 bin 381 kez yeniden paylaşılan gönderileri toplamda 52 bin 606 etkileşim almış toplamda etkileşim oranı %0,0039 olmuştur.

İncelenen üç haber kanalının X'teki faaliyetleri değerlendirildiğinde Halk TV'nin 742 adet ile en fazla gönderiyi paylaştığı, A Haber'in 462 ile ikinci, TRT Haber'in ise 220 gönderiyle üçüncü sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. Etkileşim oranı açısından bir değerlendirme yapıldığında ise incelenen tarih aralığında TRT Haber'in %0,0069 ile en fazla etkileşim alan kanal olduğu, Halk TV'nin %0,0039 ile ikinci, A Haber'in ise %0,0023 gibi bir oranla üçüncü sırada yer aldığı göze çarpmıştır.

Şekil 15. X sayfa iletileri

A Haber, TRT Haber ve Halk TV'nin X platformu üzerinde sayfa iletileri değerlendirildiğinde genel olarak üç haber kanalının grafiğinin de benzer şekilde seyrettiği dikkati çekmiştir. En fazla iletiyi Halk TV'nin paylaştığı görülen grafikte haber kanalının en fazla 25 Eylül tarihinde ileti paylaştığı dikkati çekmektedir. Benzer şekilde 23 ve 28 Eylül tarihlerinde de 150'yi aşkın ileti paylaştığı görülmüştür. Halk TV'nin ardından ikinci olarak A Haber'in fazla miktarda ileti paylaştığı söylenebilir. Kanal en fazla 25 Eylül tarihinde 100'ü aşkın ileti paylaşımında bulunmuştur. En az ise 24 Eylül ve 29 Eylül tarihlerinde ileti paylaşımları yapılmıştır. A Haber'in bu tarihlerde X platformunda ileti sayısı 50'nin altında kalmıştır. Platform üzerinde en az ileti paylaşan Haber kanalı TRT Haber olmuştur. TRT Haber en fazla 25 Eylül tarihinde 50'yi aşkın ileti paylaşırken en az 24 ve 29 Eylül tarihlerinde ileti paylaşımında bulunmuştur. Bu tarihlerde kanalın sayfa ileti sayısı 50'nin aşağısında kalmıştır.

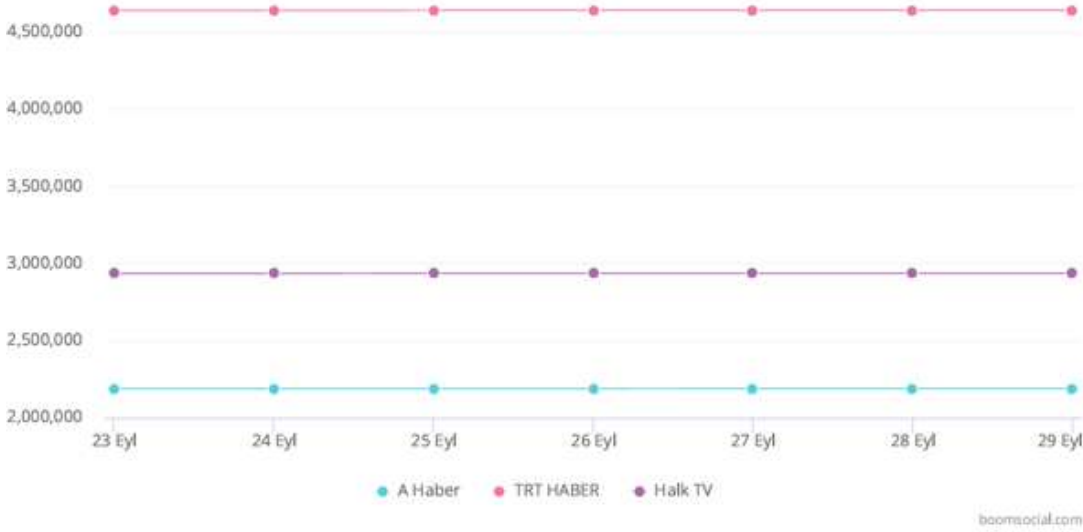
811

Şekil 16. X günlük hayran artışı

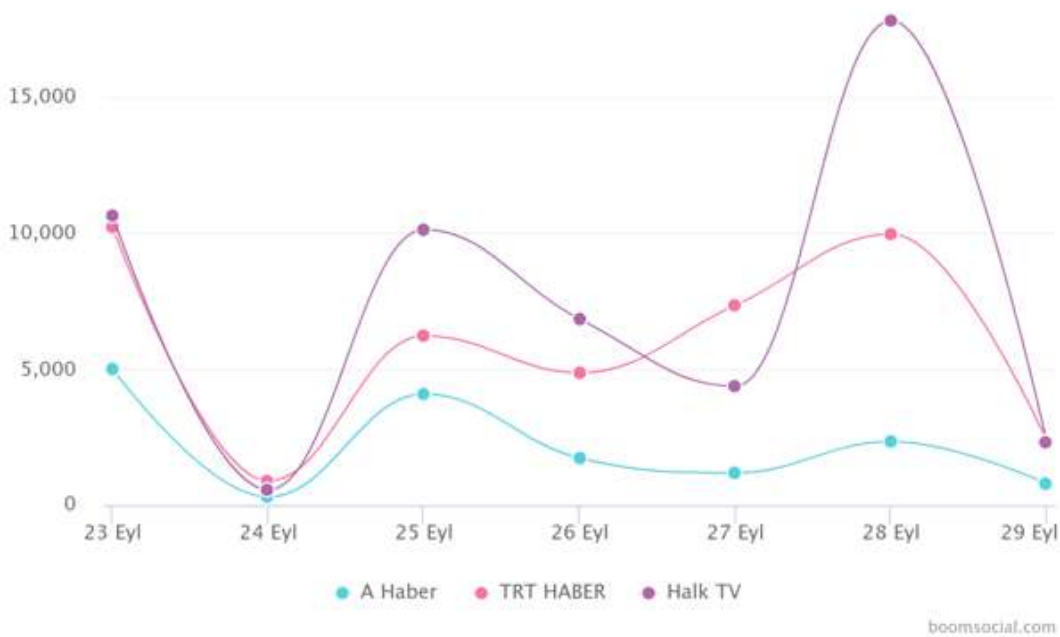
Haber kanallarının günlük hayran artışı grafiğine bakıldığında üç haber kanalının da dalgalı bir grafiğe sahip olduğu görülmektedir. X platformunda incelenen tarihler arasında en az ileti paylaşan TRT Haber'in en fazla hayran artışı sayısına sahip olduğu gözlemlenirken en az hayran artışının ise A Haber'de olduğu ifade edilebilir. A Haber'in hayran artışı en fazla 23 Eylül tarihinde olmuş bu tarihte kanalın hayran artış sayısı 200'ü geçmiştir. Fakat ilerleyen günlerde bu sayı 200'ün altında kalmıştır. İkinci olarak hayran artışı yaşayan Halk TV'nin ise en fazla hayran artışının 23 ve 29 Eylül tarihlerinde olduğu bu tarihlerde kanalın hayran sayısının 400'ü geçtiği ifade edilebilir. Halk TV'nin en az hayran sayısı ise 27 Eylül tarihinde olmuştur. Bu tarihte kanalın hayran sayısı 200'ün altında kalmıştır.

Şekil 17. X günlük hayran sayısı

Haber kanallarının X'teki günlük hayran sayılarının yer aldığı grafikte her bir kanalın hayran sayısında belirgin bir şekilde artış meydana gelmediği grafiğin düz bir şekilde seyrettiği söylenebilir. Grafiğe göre X platformunda TRT Haber'in 4 milyon 500 bin, Halk TV'nin 3 milyona yakın A Haber'in ise 2 milyonu aşkın hayran sayısına ulaştığı görülmektedir.

Şekil 18. X günlük etkileşim

Haber kanallarının X platformunda yapmış oldukları paylaşımlara göre etkileşim grafiği şekillenmiştir. Buna göre platform üzerinde etkileşiminde belirgin bir değişiklik gözlemlenen Halk TV’de 28 Eylül’de etkileşim sayılarının zirve yaptığı dikkati çekmektedir. Aynı tarihte TRT Haber’inde etkileşim sayısının en üst seviyeye ulaştığı ifade edilebilir. A Haber’in ise 25 Eylül’de grafiğinde belirgin bir artış gözlemlendiği ifade edilebilir. Yine 28 Eylül’de grafiğin diğer günlere göre yüksek seviyelerde olduğu söylenebilir. Her üç kanalın 29 Eylül’de etkileşimlerinde düşüş meydana geldiği ifade edilebilir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında her üç kanalın etkileşimlerinde artış ve azalışlar meydana gelmesinde kanalların gündeminin yoğunluğuna bağlı olarak platform üzerinde paylaşım sıklıklarının değişiklik göstermesi ve konunun güncel ve dikkat çekici olmasının etkili olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Sosyal medya platformları, bireylerin fotoğraf, video ve metin şeklinde paylaşım yapabildikleri bununla beraber başka kullanıcılarla iletişim kurabildikleri bir alan olmakla birlikte farklı sektörlerde yer alan işletmelerin ticari faaliyetlerini gerçekleştirebildikleri bir alandır. Medya işletmeleri için özellikle çoklu ortam paylaşımı yapılabilme olanağı sağlayan bu platformların önemi yadsınamaz. Bugün bütün medya işletmeleri bünyelerinde yer alan gazete, radyo ve televizyon kanalları için ayrı ayrı sosyal medya hesabı oluşturarak hedef kitleleri ile ilişkilerini daha sağlam hale getirmeyi amaç edinmektedirler. Bu çalışmada tematik haber kanalları olan A Haber, TRT Haber ve Halk TV’nin 23 Eylül-29 Eylül 2024 tarihleri arasında Instagram, Facebook ve X hesapları betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle örnekleme alınan haber kanallarının Instagram, Facebook ve X hesaplarının ana sayfalarında yer alan genel bilgiler ve kanalların bu ortamlarda yapmış oldukları paylaşımlar analiz edilmiş ardından BoomSocial adlı medya takip sitesinden elde edilen veriler ile kanalların sosyal medya faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Buna göre incelenen haber kanallarının haber üretiminde Instagram profilleri ele alındığında TRT Haber’in 2 milyon 700 bini aşkın, A Haber’in 1 milyon 400 binden, Halk TV’nin ise 663 binden fazla takipçi sayısına ulaştıkları ifade edilebilir. A Haber ve Halk TV’nin diğer iki mecraya kıyasla bu platformda daha az gönderi paylaştıkları diğer iki platforma kıyasla en fazla takipçi sayısına ulaşan TRT Haber’in ise bu platformda en fazla içerik üreten haber kanalı olduğu dikkati çekmiştir. Fakat etkileşimler açısından bir değerlendirme yapıldığında platformda en fazla etkileşimi Halk TV’nin aldığı (%0,9945), ikinci olarak A Haber’in %0,7900 oranında etkileşime sahip olduğu platform üzerinde en fazla paylaşımı yapan TRT Haber’in etkileşim oranının %0,2046 olduğu gözlemlenmiştir.

Haber kanallarının Facebook profiline bakıldığında ise platform üzerinde TRT Haber’in 3,8 milyon, A Haber’in 2,1 milyon, Halk TV’nin ise 998 bin civarında takipçisinin bulunduğu ifade edilebilir. Yapılan araştırma neticesinde Facebook’ta en fazla haber üreten kanalın 581 adet ile Halk TV olduğu, ikinci olarak A Haber’in 530 adet haber ürettiği son olarak bu platformda en fazla takipçi sayısına sahip olan TRT Haber’in 23 Eylül ve 29 Eylül tarihleri kapsayan 7 günlük süreçte 101 adet ile en az haber üreten kanal olduğu dikkati çekmiştir. A Haber’in, incelenen diğer iki platforma kıyasla incelenen tarihlerde en fazla iletiyi Facebook’ta paylaştığı göze çarpan bir diğer durumdur. Diğer taraftan TRT Haber’in ise en az gönderi paylaştığı platformun Facebook olduğu ifade edilebilir. Kanalların almış olduğu etkileşim oranları değerlendirildiğinde ise bu platformda %0,0601’lik oranla en fazla etkileşimi Halk TV’nin aldığı, ikinci olarak A Haber’in %0,0153, TRT Haber’in ise %0,0122’lik oranla en az etkileşim alan kanal olduğu dikkat çekmiştir.

Son olarak incelenen haber kanallarının X platformu profilleri ele alındığında TRT Haber’in platform üzerinde 4 milyon 600 bini, A Haber’in 2 Milyon 188 bini ve Halk TV’nin ise 2,9 milyonu aşan takipçi sayılarına ulaştıkları söylenebilir. Haber kanalların X platformu üzerinde yapmış oldukları habercilik faaliyetleri değerlendirildiğinde platform üzerinde en fazla içerik üreten haber kanalının 742 adet ile Halk TV olduğu aynı zamanda kanalın en fazla içerik ürettiği platformunda X olduğu dikkat çekmiştir. Platform üzerinde ikinci olarak en fazla gönderi paylaşan haber kanalı ise 462 adet ile A Haber olmuştur. Son olarak TRT Haber’in platform üzerinde 220 adet ile en az gönderi paylaşan kanal olduğu dikkati çekmiştir. X’te Her ne kadar diğer iki haber kanalına kıyasla daha az içerik üreten kanal TRT Haber olsa da TRT Haber’in Halk TV gibi en fazla içerik ürettiği mecraanın X olduğu dikkat çekmiştir. Platform

üzerinde en fazla etkileşimi alan en az içeriği paylaşan TRT Haber (%0,0069) olmuştur. TRT Haber %0,0039 ile Halk TV takip ederken en az etkileşim oranına sahip haber kanalı %0,0023 ile A haber olmuştur.

Haber kanallarının sosyal medya kullanımlarına dair genel olarak bir değerlendirme yapıldığında TRT Haber'in habercilik faaliyetlerinde en fazla kullanmış olduğu sosyal medya mecrasının 220 adet haber ile X olduğu, en az ise 101 adet ile Facebook'ta içerik ürettiği dikkati çekmiştir. A Haber'in habercilik faaliyetlerinde Facebook'u 530 adet haber ile sıklıkla kullandığı en az kullandığı platformun ise 51 adet ile Instagram olduğu görülmüştür. Halk TV'nin ise en fazla 742 adet ile X platformunda haber ürettiği en az ise 74 adet ile Instagram'da haber ürettiği gözlemlenmiştir. Araştırmada dikkati çeken önemli bir nokta incelenen her bir platformda en fazla takipçi sayısına sahip olan TRT Haber'in incelenen tarih aralığında sosyal medyada en az aktif olan kanal olduğudur. Kanalin etkileşimleri de buna bağlı olarak diğer iki kanala kıyasla genel olarak düşük olmuştur. Diğer taraftan Halk TV'nin Instagram'da diğer haber kanallarına nazaran daha az gönderi paylaşmasına rağmen etkileşim oranlarının TRT Haber ve A Haber'e göre yüksek olduğu görülmüştür.

Yapılan araştırma neticesinde haber kanallarının sosyal medya kullanımında özellikle Facebook ve X'i öncelikli olarak kullandıkları dikkati çekmiştir. Özellikle X platformu metin ağırlıklı bir sosyal mecrasından dolayı haber kanalları tarafından öncelikli olarak kullanılmıştır. Görüntü ve hareketli videoların ön plana çıktığı Instagram ise özellikle A Haber ve Halk TV'nin en az kullandığı platform olmuştur. Haber kanallarının bu platformu daha az kullanmasının nedeni Instagram'ın profil kısmında haber metinlerine yer verilememesi durumu olabilir. Instagram'da ancak içeriğe girildiğinde haberin detayları görülebilmektedir. Fakat Facebook ve X'te ana sayfada fotoğraf ve videolarla birlikte haber metni de görülebilmektedir. Bu anlamda habercilik faaliyetlerinde X ve Facebook kullanımına öncelik verilmesinin oldukça doğal bir durum olduğu ifade edilebilir.

Yapılan bu araştırma TRT Haber, A Haber ve Halk TV gibi tematik haber kanallarının 23-29 Eylül 2024 tarihlerini içeren 7 günlük sürede Facebook, Instagram ve X kullanımlarını ele almış ve genel olarak örneklem alınan haber kanallarının sosyal medyada habercilik faaliyetlerine yönelik bir çıkarım yapılmasına yardımcı olmuştur. Facebook, Instagram ve X dışında Youtube ve TikTok da haber kanallarının habercilik faaliyetlerinde kullandığı mecralardandır. Gelecek çalışmalarda bu mecralarda gerçekleştirilen habercilik faaliyetlerinin de ele alınmasının yeni medya ve habercilik ilişkisinin detaylandırılması açısından faydalı olabileceği düşünülmektedir.

814

KAYNAKÇA

Boomsocial, (2024). <https://www.boomsocial.com/Sayfakarsilastir>, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2024.

Çetinkaya, A. (2019). Çevrimiçi Gazetelerin Instagram Üzerinden Haber Paylaşımı. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 1(2), 1-28.

Dilmen, N.E. (2003). Bilişim Çağı'nın Gelişim Sürecinde E-Gazetecilik Olgusu ve İnternet Gazeteleri ve Haber Portalları Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

İrvan, S. (2014, Ocak 20). İnternet gazeteciliğinde fırsatlar ve tehditler. <http://www.yeniduzen.com/internet-gazeteciliginde-firsatlar-ve-tehditler-2981yy.htm>

Kara, O. (2024, Ocak 31). We Are Social Dijital 2024 Global Raporu Yayınlandı! <https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2024-global-raporu-yayinlandi/>

Kıyan, Z. ve Törenli, N. (2018). Sosyal medyanın gazetecilikteki rolü: Türkiye'deki haber kuruluşları üzerine bir inceleme, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (1), 32-52.

Kürkçü, D.D. (2016) Türkiye'de ulusal ve yerel gazetelerin Twitter kullanımı. International Journal of Social Sciences. 46 (IV), 85-101

Narin, B. (2017). Gazetecilik 2.0. Ankara: Gece Yayınları

Pınarbaşı, T. E. ve Astam, F. K. (2020). Haberin dönü(şü)mü: Sosyal medya gazeteciliği pratikleri, İNİF E- Dergi, 5(1), 70-87.

Sabancı, A. (2024, Haziran 24). Digital News Report 2024 özel. www.newslabturkey.org/2024/06/24/digital-news-report-2024-ozel/

Silsüpür, Ö. (2022). Dijital İletişim. Fırsatlar ve Tehditler. *Dijital Çağda Değişen Gazetecilik Pratiklerinin Avantajları*, ss. 107-110. Konya: Eğitim Yayınevi.

Tokgöz, O. (2013). Temel Gazetecilik, 10. bsk., Ankara: İmge Yayınevi.

Tutgun-Ünal, A. ve Deniz, L. (2020). Sosyal medya kuşaklarının sosyal medya kullanım seviyeleri ve tercihleri. OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15 (22), 125-144.

Uzunoğlu, S. (2015). Periscope, Youtube derken: Siyasal gazeteciliğin yeni imkanları. Mesele, 24-25.

Ünal, A. (2020). Yeni Medya ile Yeni Gazetecilik Anlayışı: Haber Ajanslarının Sosyal Medya Gazeteciliği Açısından İncelenmesi. Erciyes İletişim Dergisi, 7(2), 1013-1014.

Virancık, İ. (2020, Mart 12). Herkese para yok: Facebook, Haberler sekmesini yayına aldı. <https://journio.com.tr/facebook-haberler>.

Widmann, J. (2002). İnternet Ağında Gazetecilik, “Almanya’dan Bir Örnek: Netzeitung”, Metis Yayınları, İstanbul. s. 87-94.

Wilding, D., Fray, P., Molitorisz, S. ve McKewon, E. (2018). The impact of digital platforms on news and journalistic content, Australia: University of Technology Sydney.

M. FÜZULİ VƏ S.Ə.ŞİRVANİ YARADICILIĞINDAKI OXŞARLIQLAR.

Həsənova Leyla Ziyafət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, müəllim

Orcid id:0009-0006-9057-9205

Xülasə. Azərbaycanın dahi şairi Məhəmməd Füzuli öz zəngin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda silinməz izlər qoymuşdur. İstər bənərsiz nəzm, istərsə də nəsr əsərləri ilə ədəbi məktəb yaratmağı bacarmış qəlb şairi adlandırılan Füzuli özündən sonra gələn bir çox yazıçıların yaradıcılığına da təsir göstərməyi bacarmışdır. Bu cəhətdən XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas sütunlarından olan Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında da Füzulinin təsiri açıq aşkar hiss olunur. Məqalədə Füzuli və Şirvani yaradıcılığı müqayisəli təhlilə cəlb edilmiş, oxşar və fərqli məqamlar tədqiq edilərək əhatəli fikirlər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Məhəmməd Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, lirika, bədii irs

Summary. The genius poet of Azerbaijan, Muhammad Fuzuli, left an indelible mark on our literature with his rich creativity. Fuzuli, who was called a poet of the heart, who managed to create a literary school with his unique poetry and prose works, also managed to influence the creativity of many writers who came after him. In this respect, the influence of Fuzuli is clearly felt in the work of Seyid Azim Shirvani, one of the main pillars of the 19th century Azerbaijani literature. In the article, the works of Fuzuli and Shirvani were involved in a comparative analysis, similar and different points were studied and comprehensive ideas were put forward.

Key words: M. Fuzuli, S. A. Shirvani, lyrics, artistic heritage

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edən XIX əsr bir tərəfdən ənənə ilə, digər tərəfdən isə novatorluqla bağlı idi - bu dövrün poeziyası yeni formalarda əks olunmaqla yanaşı, həm də özünün tarixi köklərinə sadıq idi. Daha çox ənənəçiliklə bağlı olan şairlərin yaradıcılığı bir tərəfdən orta əsrlərdən başlayıb bu dövrə qədər inkişaf edən xalq şeiri üslubu olan bayatı, qoşma, gəraylı, digər tərəfdən qəzəl, qəsidə, müxəmməs, rübai kimi klassik janrlarda əks olunurdu.

Sənətkarın fərdi yaradıcılığı çoxşaxəli bir anlayışdır və müəllifin spesifik poetik keyfiyyətlərini şərtləndirir. Burada şairin fitri istedad və qabiliyyəti ilə yanaşı, dünyagörüşü, təcrübəsi, həyat faktlarını müşahidə etmək bacarığı da əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan Seyid Əzim Şirvani böyük istedad sahibi, geniş həyat təcrübəsi və dünyagörüşünə malik şəxsiyyət, Şərq ədəbiyyatı və dillərini yaxşı bilən, qabaqcıl mədəniyyətin təbliğatçısı olan maarifpərvər pedaqoq olmuşdur. Elə buna görə də, onun əsərlərinin böyük bir qismi dövrün ictimai-siyasi və mədəni həyatı ilə səsleşir.

Sənətkarın özünüifadə bacarığı, ətraf gerçəkliyə münasibəti lirikada daha asanlıqla gerçəkləşir. S.Ə.Şirvani yaradıcılığının əsasını da lirika, xüsusilə, qəzəl janrı təşkil edir. Şair qəsidə, müxəmməs, mürəbbə, tərkibbənd, tərcibənd, təkbeyt, qoşabeyt, rübai və s. klassik janrlarda da əsərlər yaratsa da, qəzəl janrı bunların hamısını kəmiyyət və keyfiyyətcə üstələmişdir. Seyid Əzimin şeirləri yalnız dərin ideya və məzmunu ilə deyil, həm də yüksək bədii sənətkarlığı ilə seçilir. Şairin tədqiqatçıların da dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, S.Ə.Şirvani lirikasına dahi sələfi Füzulinin təsiri çox böyük olmuşdur. Belə ki, Seyid Əzim Füzulidən bir çox tərcümələr etmiş, nəzirələr yazmış, bir qəzəlini təxmis etmişdir. Bunu, hər şeydən öncə, onun Füzuli sənətinə vurğunluğu ilə izah etmək olar.

XIX əsrin II yarısında fəaliyyət göstərən şeir məclislərində toplaşan şairlərin, demək olar ki, heç birisi Füzuli sənətinin seyrindən, dühasının dərin təsir dairəsindən kənarda qala bilməmişlər. Bu da təbiidir, çünki Füzuli qəzəli "lirikanın ən yüksək zirvəsi"dir. (Mir Cəlal) Nəinki XIX əsrdə, hətta öz dövründə belə, yetişməkdə olan şairlər nəslinin formalaşmasında onun yaradıcılığının təsiri böyük olmuşdur. Bir

sözlə, özündən sonrakı Azərbaycan ədəbiyyatının əsas ideya-bədii istiqamətini Füzulinin sənəti yönləndirmişdir. Onun şeirinin məşhurlaşmasında və ardıcılarının sayının artmasında, şübhəsiz ki, XIX əsrin ortalarından başlayaraq tərtib edilən dərslik və müntəxabatlar da müəyyən rola malik olmuşdur.

Füzuli yaradıcılığının Seyid Əzim irsinə təsiri məsələsinə ədəbiyyatşünaslığımızda müxtəlif yanaşmalar olmuşdur. S.Ə.Şirvani irsinin tədqiqatçısı Kamil Mirbağirov "Füzuli və Seyid Əzim Şirvani" adlı məqaləsində XIX əsrin II yarısında fəaliyyət göstərən şeir məclislərində toplaşan şairlərdən heç birinin Füzulinin təsir dairəsindən kənarda qala bilmədiyini nəzərə çatdırır. Müəllif nəzirəçilik yolu tutan şairlərin heç birinin öz ustadı Füzulini xatırladacaq səviyyədə şeirlər yazma bilmədiyini vurğulasa da, Seyid Əzimi onlardan fərqləndirir. Tədqiqatçı qeyd edir ki, arada 300 illik məsafə olmasına baxmayaraq, mövhumat və cəhalətə münasibət məsələsində bu iki sənətkarın yaxınlığı "hər iki şairin azad düşüncəyə düşmən olan din xadimlərinin hakim mövqe tutduğu qaranlıq bir zamanədə yazıb-yaratdıqlarından irəli gəlirdi."

"Seyid Əzim Şirvani" monoqrafiyasında Seyid Əzim şeirinin Füzuli ənənələri ilə əlaqəsindən söhbət açan ədəbiyyatşünas Sadiq Hüseynov qeyd edir ki, bu əlaqə, ilk növbədə, özünü məhəbbət lirikasında, klassik şeir janrlarında göstərir. Bu fikrinə əlavə olaraq, tədqiqatçı bildirir ki, S.Ə.Şirvani bütövlükdə Füzulinin divanına, yəni onun hər bir qəzəlinə nəzirə yazmaq fikrində olmuş, "lakin o, Füzulinin "a" hərfləri ilə olan qafiyələrinə bir neçə nəzirə yazdıqdan sonra fikrini dəyişmiş və bu işi axıradək davam etdirməmişdir." S.Hüseynov qeyd edir ki, bəzən qafiyə, vəzn və formanı Füzulidən olduğu kimi alan Seyid Əzim mövzunu özünəməxsus şəkildə işləyir. Bununla əlaqədar olaraq, dahi sələfinin "Giriban oldu risvalıq əlilə çak, damən həm..." mürəbbesinə Seyid Əzimin "Bihəmdilləh yolunda aqibət xak oldu can, tən həm..." misrası ilə başlayan nəzirəsini nümunə gətirir. Hər iki şeiri müqayisə edən tədqiqatçı bu əsərlər arasındakı oxşar cəhətlərdən bəhs edərək belə bir qənaətə gəlir ki: "Ayrı-ayrı dövrlərdə yaşasalar da, hər iki aşiq insanın sərbəstliyini əlindən alıb, onun hisslərini, istək və arzularını boğan köhnə adət-ənənələrə, məhəbbəti yalnız əyləncə hesab edən feodal-zadəgan dünyasına nifrət təbliğ edir." Sadiq Hüseynov qeyd edir ki, Füzuliyə nisbətən Seyid Əzim mövhumat və şəriət xadimlərinin tənqidinə daha çox qəzəllər həsr etmişdir.

Görkəmli tədqiqatçı Mirzəağa Quluzadə Füzulinin Seyid Əzimə təsiri məsələsini işıqlandırarkən qeyd edir ki, bu təsir özünü akademik Feyzulla Qasımzadənin qeyd etdiyi kimi, yalnız məhəbbət mövzulu şeirlərdə deyil, həmçinin fəlsəfi-ictimai motivlərdə də göstərmişdir. Tədqiqatçının bu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyil. Həqiqətən, Füzuli şeirindəki ictimai-fəlsəfi motivlər, şəriət əhkamlarına qarşı etirazçılıq ruhu da məhəbbət motivləri kimi, sonrakı inkişaf mərhələlərində Azərbaycan poeziyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Füzulinin "Könül, səccadəyə basma ayaq, təsbihe əl urma" misrası ilə başlayan qəzəlinə Seyid Əzimin "Könül, ta var əlində cami-mey, səbhəşümar olma, \ Riyai xəlqdir, billah, namaz əhlinə yar olma" mətləli qəzəli ən məşhur nəzirəsidir. Göründüyü kimi, dahi sələfinin ifadə etdiyi fikrə Seyid Əzim "ta var əlində cami-mey" sözlərini əlavə etmişdir. Bu qəzəldə şairin nəzərdə tutduğu meyın sözün müstəqim mənasında mey olması mümkünsüzdür. Şeirin son beytində müəllif özü belə bir açıqlama verir:

Rümüzi-şeyrimin dərk etməmiş mənasını, Seyid,

Gedib meyxanalərdə laübalı meyküsar olma. [5, s.342]

Müəllif şeirin rəmzlərini tam olaraq anlamadan fikri birbaşa mənada qəbul edərək meyxanalarda düşüb qalmamağı məsləhət görür. Şairin qəzəli bu beytlə bitirməsi təsadüfi deyildir. Çünki həyatından bildiyimiz kimi, çağdaşları dinə, şəriətə olan sərbəst yanaşmasına görə onu "kafir, dinsiz" hesab edirdilər. İstər M.Quluzadə, istərsə də S.Hüseynov bu fikirdədirlər ki, xürafətçi və ehkəmpərəst ruhanilərin tənqidi və onlara qarşı kəskin etiraz məsələsində Seyid Əzim sələfi Füzulidən çox irəli getmiş və bu mövzuya daha çox qəzəllər həsr etmişdir.

S.Ə.Şirvaninin Füzuli ədəbi məktəbi ilə əlaqəsinin geniş ictimai-bədii məzmun daşması şəksizdir, bununla belə, Füzulinin onun yaradıcılığına təsiri məhəbbət lirikasında daha çox nəzərə çarpır. Belə şeirlərdə, adətən, Seyid Əzim dahi sələfini təkrarlayır və təqlid edir. Lakin bir çox hallarda şair irəli

sürülən ideya istiqamətini daha da inkişaf etdirərək, orijinal əsər yaratmağı bacarır. Seyid Əzimin "Gərçi məndən etdi sərkəşlik o sərvə-sərbülənd" qəzəli Füzulinin

Nalədəndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd,

Nalə tərkin qılmazam,

neytək kəsilsəm bənd-bənd [1, s. 165]

- *beyti ilə başlayan qəzəlinin təsirilə qələmə alınıb.*

Olmuşam öylə nəhif ol nuşləb eşqində kim,

Zəfdən çıxmaz nəfəs,

neytək kəsilsəm bənd-bənd.

- beytində Seyid Əzim hazır ifadələrdən istifadə edərək, fərqli, yeni fikir irəli sürmüşdür. I nümunədə əgər aşiq neytək bənd-bənd kəsilsə də, ah-naləni tərk etməyəcəyini dilə gətirirsə, II nümunədə çox zəif olduğunu, neytək bənd-bənd kəsilib-doğransa da, səsi çıxmayacağını bildirir. Başqa bir qəzəldə isə Seyid Əzimin qəhrəmanı eynilə Füzuli qəzəlindəki fikri ifadə edərək deyir:

Bənd-bəndim kəsələr, eyləmənam tərki-fəğan,

Qoy nəvə neytək edim ta nəfəsim var mənim. [5, s. 361]

Seyid Əzim "Təzkirə"də dahi Füzulini şeir sənətində "bir yeganeyi-əsr və vəhidi-dəhr" adlandıraraq qeyd edir ki, bu ana kimi Rum məmləkətində elə bir şair peyda olmayıb ki, onun şeirinin dəyərində çata biləcək əsərlər yazsın. Baxmayaraq ki, o özü sələfinin bir çox əsərlərinə bənzətmələr, nəzirələr yazırdı, amma belə hesab edirdi ki, bunların heç biri Füzuli zirvəsinə ucala biləcək qədər dəyərli şeirlər deyil.

Tədqiqatçı Z.Əkbərov Seyid Əzimin "Cismdən can almağa gər olsa fərmanın sənin, \ Canə minnətdir olam, ey dust, qurbanın sənin" misralarını Füzulinin "Yarəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni" qəzəlindəki fikirlə müqayisə edir. Lakin fikrimizcə, bu beyt oxucuya dahi sənətkarın "Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənəm" qəzəlinin II beytindəki fikri xatırladır: "Canı canan diləmiş, verməmək olmaz, ey dil, \ Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim." Çünki hər iki beytdə can başqasına - böyük mənada onu verənə, yəni Yaradana məxsusdur və bu canı yiyəsinə geri qaytarmamağın mümkünsüzlüyündən bəhs edilir.

818

Bəzən Füzulinin hər hansı bir əsərində tərənnüm olunan motivləri Seyid Əzim şəkildə dəyişdiyi başqa bir janrlı əsərində təqdim edir: məsələn, "Guş qıl..." müxəmməsi kimi. S.Ə.Şirvaninin görkəmli tədqiqatçısı S.Hüseynov şairin "Guş qıl..." müxəmməsini dahi sələfi Füzulidən təsirlənərək qələmə aldığını qeyd edir. O yazır ki, Füzulinin "Həft cam" poemasında irəli sürdüyü məsələləri Seyid Əzim yetmiş misralıq müxəmməsdə yığcam şəkildə verməyə çalışmışdır: "Həft cam"da gördüyümüz musiqi alətlərinə (ney, dəf, tar, ud, setar, qanun) Seyid Əzimin müxəmməsində də bəzi dəyişikliklərlə (ney, tar, cəng, dəf, bərbət, ud) rast gəlirik... Füzuli ayrı-ayrı musiqi alətlərlə qurulan məclislərdə gəldiyi nəticələri Seyid Əzim bu müxəmməsdə ümumiləşdirmiş, yığcam şəkildə mənalandırmışdır." Tədqiqatçının bu fikirlərilə razılaşmamaq mümkün deyil. Həqiqətən, "Həft cam" poemasının "Guş qıl..." müxəmməsinə təsiri açıq-aydın duyulmaqdadır, hətta poemanı oxuduqdan sonra Seyid Əzimin müxəmməsinin bəzi bəndlərini anlamaq daha rahat olur. Füzuli də, Seyid Əzim də bu əsərlərdə daha çox özlərinin sufi dünyagörüşlərini əks etdiriblər. Tədqiqatçı Azadə Rüstəmovə Füzuli yaradıcılığında təsəvvüfdən bəhs edərkən yazır: "Yeddi cam" əsərində, xüsusilə, I və III camın keyfiyyətləri başdan-başa təsəvvüfdəki vəhdəti-vücut - zərrə və küll, damcı və derya nisbətləri - ilahi aləmdən hadisat aləminə düşən cüzün - qətrənin bir müddət seyrdən sonra yenə öz doğma məkanına, külli-deryaya qovuşması probleminin bədii-fəlsəfi açılıma həsr edilmişdir." Həqiqətən, qeyd olunan keyfiyyətlər poemadakı ney və tar obrazlarına aiddir. "Guş qıl..." müxəmməsinin də I bəndində məhz bu iki alətin adı çəkilərək, onların nəغمə və naləsinin səbəbi soruşulur. Baxmayaraq ki, akademik Həmid Araslı bu alətlərin danışdığı əhvalatları "maddənin əslinə qayıtması" fikri ilə əlaqələndirərək, materialistcə yanaşmaya üstünlük verir, əslində isə həm poemada, həm də müxəmməsdə hər iki şair təsəvvüfdəki "vücut və küll" anlayışına müraciət edir.

Əksər hallarda S.Ə.Şirvani sələfindən aldığı fikri və formanı, hətta qafiyələri, rədifləri saxlayaraq, həmin ideyanı bir başqa şəkildə çatdıraraq müstəqil əsər yaratmağı bacarır. Təbii ki, bu şeirlərdə də təsirlənmə, bənzətmə dərhal nəzərə çarpır, lakin bu, Seyid Əzimin sənətkarlığının zəifliyini deyil, əksinə, qüdrətini üzə çıxarır.

Kuhkən Şirinə öz nəqşin çəkib vermiş firib,

Gör nə cahildir, yonar daşdan öziçün bir rəqib. [1, s. 121]

Füzuli deyir ki, dağ çapan, yəni Fərhad daşdan öz surətini yonub sevgilisinə verib, cahilliyə bax ki, öz əlilə özünə rəqib yaradıb. Həmin fikri anoloji olaraq, Seyid Əzim belə ifadə edir:

Tutdu bir ayinə kim, gör surətim, ol da firib,

Yar ilə ayinədə öz əksimi sandım rəqib. [3, s. 174]

Seyid Əzimin aşiqi isə aynada yarla birgə gördüyü əksini özünə rəqib sanır. Eyni fikir olmaqla yanaşı, qəzəldə sona kimi forma da qorunur. Seyid Əzim Füzuli qəzəlinin bütün qafiyələrini olduğu kimi saxlayır və hər beytdəki fikri oxşar, amma həm də yeni, özünəməxsus şəkildə ifadə edə bilir. Bu da sənətkardan böyük istedad və bacarıq, şeir texnikasına yaxından bələdlilik kimi xüsusiyyətlər tələb edir.

Seyid Əzimin Füzuli yaradıcılığına bu dərəcədə bağlılığı onun əsərlərinin dəyərini azaltmır, əksinə, sələfinin irsinə yaxından bələdliyini, onu yüksək qiymətləndirdiyini üzə çıxarır. Poetik dildə təsvir və ifadə vasitələrini yaradarkən Seyid Əzim yalnız ənənə dalınca qaçmamış, öz bədii zövqünə və dünyagörüşünə uyğun orijinal sənət nümunələri yaratmışdır. Baxmayaraq ki, Azərbaycan ədəbiyyatında sözü Füzulinin ucaltdığı zirvəyə yüksəldə bilən ikinci qəzəl ustası olmamışdır, Seyid Əzim bu barədə dahi sələfinə bir xeyli dərəcədə yaxınlaşır. Həqiqətən, Seyid Əzim Şirvani öz lirikasında klassik ənənələri davam etdirməklə yanaşı, şeirə özünəməxsus keyfiyyətlər əsilamağı bacarmış böyük sənətkardır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Adilov M. Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili. Bakı: Maarif, 1996, 544 s.
2. Babayeva G. Məhəmməd Füzulinin irsinin tədqiq tarixindən // Filologiya məsələləri//, 2019. N.7 s-153-158
3. Əhmədli R. Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi görüşləri. Bakı: Elm, 2005, 196 s.
4. Əlizadə L. Füzulinin gizli sözü. Bakı: Yazıçı, 1989, 141 s.
5. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 550 s.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ FƏNLƏRƏRASI İNTEQRASIYANIN TƏŞKİLİ

Könül Ələddin qızı Məmmədova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

AÇAR SÖZLƏR: İntegrativlik, fənlərarası inteqrasiya, integrativ kurikulum, məntiqi əlaqələr.

Azərbaycan dili fənninin tədrisində də integrativlik dərsin əsas komponentlərindən biri kimi daim diqqət mərkəzində durur. Azərbaycan dili dərslərini həm fəndaxili, həm də fənlərarası inteqrasiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil.

Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaq bilik və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin tədrisində istifadəsini nəzərdə tutur. Belə inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır. Fənlərarası münasibətlərin, sadəcə, əlaqə deyil, inteqrasiya xarakteri daşması bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevrilməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli qaydada istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası inteqrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır, şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar haqqında qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır.

İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlılığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmir və tədris vaxtına qənaət edilir. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər. Fənlərarası əlaqə prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdislər təkrarlanır, nəticədə, biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, fənlərarası əlaqədən ardıcıl şəkildə istifadə etmək tədrisin səviyyəsini yüksəldir, şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir. Buna görə də məktəblərdə təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, XXI əsrin tələb etdiyi həyatı bacarıqların inkişaf etdirilməsi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər həyat boyu öyrənməyə hazırlanmalıdır.

Fənlərarası əlaqənin rolu tədris prosesində böyükdür. Fənlərarası əlaqələr tədrisin öyrətmək, inkişaf etdirmək və tərbiyələndirmək kimi məqsədlərinə nail olmağı göstərən mühüm amildir. Təlim prosesində fənlərarası əlaqədən istifadə etmək şagirdlərin təfəkkürünü formalaşdırır, dünyanı hərəkətdə və inkişafda görməyə kömək edir, fənn anlayışları arasında məntiqi əlaqənin qurulmasına imkan yaradır və bununla da şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir, onların biliklərindəki formalizmin ləğv edilməsi, qarşısının alınması üsulları kimi çıxış edir, məktəblilərin həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını almağa, tədris vaxtının qısaldılmasına, dinamik, keyfiyyətə dəyişkən biliklər sistemini formalaşdırmağa imkan yaradır. Müəllimin əsas vəzifəsi bu əlaqələrin mənimsənilməsində şagirdlərə kömək etməkdir. Fənlərarası inteqrasiyanın təşkilində əyanilikdən istifadənin əhəmiyyəti daha çoxdur.

Azərbaycan dilinin tədrisində görkəmli şəxsiyyətlərin, yazıçı və şairlərin portretlərindən istifadə olunur. Bu zaman müəllim həmin şəxsiyyətin portretini şagirdlərə göstərərək onun şəxsiyyətinin xarakteristikasını verir və hekayə-söhbət metoduna daha çox yer verir.

Azərbaycan dili dərslərində bədii nümunələrdən istifadə prosesində xalq oyunlarından istifadə inteqrasiyanın təşkilinə əyani sübutdur. Bu oyunlar fiziki tərbiyə dərslərində də istifadə olunduqda müəllim dərsin tələbinə uyğun fiziki tərbiyə və bədii ədəbiyyat nümunələrini əlaqələndirməlidir.

Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaq anlayış, bilik və bacarıqların sintezi olmaqla bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin öyrənilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. Bu

zaman müxtəlif fənlərə aid lakin, bir-birini tamamlayan, o cümlədən oxşar olan mövzuların tədrisi müəyyən çərçivəyə salınır. Odur ki, müxtəlif fənlər və mövzular arasındakı əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi, bu əlaqələrin fənlərarası anlayış və bacarıqların formalaşdırılmasında yaradıcılıqla istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün artıq yaxın fənlərin deyil, bir-biri ilə cüzi bağlılığı olmayan fənlərin inteqrasiyası şagirdə daha böyük marağa səbəb olur. Ümumiyyətlə dünyadakı yalnız bir obyektə tədqiq etməklə, bir prosesi öyrənməklə inkişaf etmək, qabağa getmək olmaz. Çünki dünyadakı, təbiətdəki bütün əşya və hadisələr hansısa bir əlaqə vasitəsilə birləşir. Çox zaman müəllimlər yalnız ibtidai sinif fənlərinin inteqrasiyasından istifadə edirlər.

İnteqrativ təlimin təşkili zamanı fənlərarası inteqrasiyaya xüsusi əhəmiyyət verilir. Fənlərarası inteqrasiya təlim materiallarının digər fənlərin imkanları hesabına məzmun etibarlı ilə genişlənməsinə, məsələlərin dərin təhlilinə və ümumiləşdirilməsinə xidmət edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ibtida siniflərdə inteqrasiya üçün əlverişli, eləcə də əlverişli olmayan amillər var. Bir çox hallarda inteqrasiyanın mahiyyətini bu amillər müəyyənləşdirir.

Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- İlk növbədə hansı dərslərin inteqrasiyası üçün daha münasib olması aydınlaşdırılmalıdır. Belə dərslərin əsası müxtəlif fənlərdə aparıcı mövzuların məzmunca yaxınlığı və məntiqi əlaqəliliyi;
- Didaktik sistemdə fənlərarası əlaqənin ən yüksək forması olan inteqrasiyalaşdırma müəllimin təsiri (yaradıcı fəaliyyəti) və şagirdin təsiri (dərk etmə fəaliyyəti) arasındakı bərabərlik nəzərdə tutulur. Hər iki fəaliyyət ümumi struktura malikdir: məqsəd, səbəb, məzmun, nəticə, vasitə, nəzarət.

Beləliklə, fənlərarası inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsi ilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır.

DIFFERENCES BETWEEN SOCIAL AND ACADEMIC LANGUAGE

GUNEL SHEFİYEVA ELKHAN

English Language Teacher Of Foreign Languages Center Of ASPU

Orcid İd: 0000-0001-5105-2749

Key words: Everyday conversation, high-frequency vocabulary, abstract concepts, low-frequency vocabulary.

English language learners typically develop the functional language skills for carrying on everyday, basic conversations called BICS within two years. These language skills are used in informal social situations with peers, such as when chatting with friends about the events of the weekend (e.g., soccer match, family outing, celebrations).

These language skills are acquired in the community, on the playground, and in inclusive learning settings (e.g., around the school) where English language learners share a cooperative learning environment with English-speaking peers.

Along with the basic skills of oral communication, English language learners acquire social language, as well as social language practices and strategies, such as how to greet and take leave; use appropriate speech and tone with different audiences; and open, close, and sustain conversations.

These skills make English language learners appear to have mastered many aspects of English. However, when dealing with more demanding and complex content-area material, informal social language and skills alone are insufficient.

822

Social language is the simple, informal language we use when talking face to face with family members and friends. It allows us to use contemporary or slang terms like “cool,” “awesome,” or “dude.” We can also communicate feelings, needs, and wants using symbolic hand gestures for drink, eat, hot, cold, hurt, or tired. Social language also includes writing emails, friendly letters, and texts or retelling stories.

For some, social language does not come naturally. Special needs children may need specific instruction in social language and behaviours, such as greeting people, giving and receiving compliments, apologizing, and making polite requests. They may also need instruction in understanding nonverbal language (facial expressions and body language), respecting rules of personal space, and using an appropriate tone of voice and volume for different environments. For example, some children might address a teacher in the classroom in the same tone and volume they use speaking to friends on the playground.

With exposure, practice, and interaction, social language will develop continually. Role playing, teacher and peer modelling, and viewing age-appropriate videos are good tools for students to observe social language skills and behaviours. Teachers and parents can set up opportunities to use and encourage appropriate social language and behaviours with real incidents that come up in class or at home; for example, having the child/student practice greeting or saying good morning (and good-bye) to their teachers, classmates, or siblings.

Social language features are below:

- generally takes one to two years to develop
- is used to communicate basic needs, opinions, thoughts, and ideas
- is used in social environments
- uses high-frequency vocabulary

- uses simple language structures
- is context embedded (i.e., meanings are concrete and supported by cues, such as gestures, objects, and actions)
- is used to communicate about concrete objects, actions, and topics
- is often (but not always) used in low-pressure environments

Academic language is different from everyday social language. It is the vocabulary students or adults must learn to succeed in the classroom or in the workplace. We use academic language to describe and comprehend complex ideas, process higher-order thinking, and understand abstract concepts. Academic language is what students read in textbooks and on tests and what they hear during instruction in the classroom. Students with limited or low academic language skills are more than likely to have low academic performance in classroom settings.

Academic language can be particularly challenging for English language learners (ELLs). Teachers can ease these students' anxiety by incorporating their cultural differences in the classroom. Sharing cultures, identities, and experiences builds relationships and acceptance among all students. ELLs will feel pride and comfort in the familiar which in turn will build self-esteem and confidence about learning.

Teachers and parents can enhance academic language and vocabulary skills using direct and indirect approaches. Having students memorize words and definitions should not be part of either approach. Memorizing lists of vocabulary words is not only boring but an ineffective practice for adding new words to students' vocabulary. Memorizing does not teach students how to use the words in context or generalize them in other areas.

Academic language features are below:

- generally takes five or more years to develop
- is used to communicate and understand abstract concepts, theories, and ideas; specific and 823 technical information; and metaphors, analogies, humour, innuendo, and sarcasm
- is used in academic classrooms and/or work environments
- uses low-frequency vocabulary
- uses complex language structures, such as passive voice
- is context reduced (i.e., meanings are abstract and cues are not readily available)
- is used to communicate about abstract concepts, ideas, opinions, and theories
- is used in environments where stakes are higher and where students may experience more pressure to perform or achieve

Teachers can help foster academic vocabulary by providing enrichment experiences for students whose home life may not include much activity outside the home beyond the school day. Direct experiences include:

- Taking field trips to museums, art galleries, zoos, and business environments.
- Participating in after school programs or school-sponsored travel and exchange programs.
- Mentoring by peers, members of the school staff, school volunteers, or community leaders.
- Involving students in local service or learning projects or job shadowing (for older students).
- Group like items together and talk about the shape, size, and colour of the objects.

RESEARCH ISSUES OF THE MAGAZINES “MOLLA NASREDDIN” AND “FUYUZAT”
“MOLLA NƏSRƏDDİN” VƏ “FÜYUZAT” JURNALLARININ TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. Ülker Bahşıyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin, Edebiyatın tədrisi texnologisi, bölümünün baş öğretim üyesi
ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Özet

M.İbrahimov “Molla Nəsrəddin” ilə “Füyuzat”ı bir-birinə zidd qütb kimi təqdim edərkən ilk növbədə dil məsələsini önə çəkir. O, “Füyuzat” jurnalının dil siyasətində farsçılıq-ərəbçilik və osmanlıçılığa xidmət göstərən iki meylin olduğunu qeyd edir. Bildiyimiz kimi, “Molla Nəsrəddin”-in dili ilə “Füyuzat”-ın dili arasında böyük fərq olmuşdur. Birincilər sadə, ikincilər isə daha elmi və qarışıq tərkibli (ərəb, fars və əski türk dili) dildə yazmağa üstünlük verirdilər. Lakin hər iki jurnal amalı baxımında eyni hədəfə tuşlanmış iki ox idi. Yəni hər iki jurnal milli məfkurənin inkişafına, milli tərəqqiyə xidmət edirdi. Akademik M.İbrahimov araşdırmalarında bu məsələlərə ətraflı şəkildə yer ayırmışdır.

Açar sözlər: M.İbrahimov, M.Nəsrəddin, Füyuzat, dil, milli

Summary

When M. Ibrahimov presents "Molla Nasreddin" and "Fyuuzat" as polar opposites, he first of all highlights the issue of language. He notes that there are two tendencies in the language policy of "Fyuuzat" magazine that serve Persianism-Arabism and Ottomanism. As we know, there was a big difference between the language of "Molla Nasreddin" and the language of "Fyuzat". The former preferred to write in a simple language, while the latter preferred to write in a more scientific and mixed language (Arabic, Persian and Old Turkish). However, both magazines were two arrows aimed at the same target. That is, both magazines served the development of national ideology and national progress. Academician M.Ibrahimov has devoted a detailed space to these issues in his studies.

824

Key words: M. Ibrahimov, M. Nasreddin, Fyuzat, language, nationality

GİRİŞ

M.İbrahimovun “Böyük demokrat” əsərinin dördüncü bölümündə “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri, ictimai-siyasi vəziyyət, “Molla Nəsrəddin” jurnalının milli-ictimai təsir dairəsi, C.Məmmədquluzadənin jurnaldakı ədəbi-ictimai fəaliyyəti və s. məsələlər özünə yer alır. M.İbrahimov jurnalın dərc olunması ilə əlaqədar C.Məmmədquluzadənin gördüyü işlər, dövlət orqanlarına müraciəti, müxtəlif çətinliklərlə üzləşdiyi və s. barədə məlumatlar verir. Bu barədə Ə.Şərifin (1), İsa Həbibbəylinin (5), Mir Cəlalin, F.Hüseynovun (2) və digər ədəbiyyatşünasların fikirləri ilə M.İbrahimovun mülahizələri üst-üstə düşdüündən təhlilə ehtiyac duymuruq.

M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin”lə bağlı təhlillərində demək olar ki, Mirzə Cəlilin sənət idealını, yaradıcılıq xüsusiyyətlərini və jurnalın məqsəd və vəzifələrini açıqlamağa çalışır. M.İbrahimov göstərir ki, C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığının və “Molla Nəsrəddin” jurnalının məqsədi “ictimai intibaha” xidmət idi. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadənin dil-ifadə formasını xalqa xidmət və rəğbət hesab edirdi. Tədqiqatçı alimə görə sadə xalqa sadə dildə – xalq dilində daha çox xidmət göstərmək mümkündür.

YÖNTEM

M.İbrahimov təhlil prosesində dövrün tələblərinə uyğun olaraq burjua-feodal həyatının yaramazlığı, proletar inqilabı ideyaları, proletar beynəlmillətçiliyi və s. ifadələr işlədir. Ancaq bunlar əsl mahiyyətin üzə çıxmasına mane olmur. Təhlillərdə biz M.İbrahimovun C.Məmmədquluzadə sənətinə “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə bağlı sırf estetik yanaşmanın şahidi oluruq. Bu sırada milliliyin öndə dayanması diqqətdən yayınmır. “Molla Nəsrəddin” “millət, millət” deyən yalançı boşboğazları müalicə yolunu göstərməyən həkimə bənzədirdi. Bu fikri əsas götürən M.İbrahimov qeyd edirdi ki, belə halda millətin yeganə çarəsi dərdlərə çarə tapa bilməyən həkimlərdən uzaqlaşmaqdır. M.İbrahimov jurnalın bu mövqeyini düzgün hesab edir və göstərir ki, xalq onu aldadanlarla yox, ona ürək qızdıranlarla həmrəy olmalıdır. Bu vəziyyətdə C.Məmmədquluzadənin tənqidi realist mövqeyi üzə çıxır, yaradıcılığının qayəsi açıqlanırdı. M.İbrahimov məqsədi də onun yaradıcılıq hədəflərini müəyyənləşdirmək və sənətinin ideya istiqamətini üzə çıxarmaqdır.

Qadın azadlığı məsələsində də M.İbrahimov böyük ədibin mövqeyini düzgün müəyyənləşdirə bilir. M.İbrahimov “Molla Nəsrəddin” jurnalının Azərbaycan ədəbi-ictimai tarixindəki rolunu da düzgün dəyərləndirə bilmişdir. “Keçmiş Azərbaycanda “Molla Nəsrəddin” kimi xalqa, xalq ədəbiyyatı və varlığına əsaslanan, bütün xalqla yaşayan bir jurnal göstərmək çətinidir. “Molla Nəsrəddin” inqilabi demokratizmin ifadəçisi və mərkəzi idi. “Molla Nəsrəddin” XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında böyük mütərəqqi-realist bir məktəb yaratmışdı. Azərbaycan xalqının iftixarı və Azərbaycan satirik şeirinin həqiqi və ölməz yaradıcısı olan Sabir ancaq və ancaq “Molla Nəsrəddin” məktəbində tərbiyə alaraq yetişmişdir... “Molla Nəsrəddin” bizim inkişaf tariximizdə, xalqımızın ictimai həyatında çox mühüm və iftixara layiq bir hadisədir” (7, 121).

BULGULAR

“Böyük demokrat” monoqrafiyasının “İki üslubun mübarizəsi” adlı beşinci bölümü “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat” jurnallarının dəyərləndirilməsi baxımından xarakterikdir. Burada iki müxtəlif jurnala iki müxtəlif baxış diqqəti cəlb edir. Sovet ideoloji tələblərinə uyğun olaraq “Molla Nəsrəddin” demokratik, 825 xalq ruhunu ifadə edən, böyük hörmət və məhəbbət qazanan, milli-mənəvi tariximizdə yeri olan və s. jurnal kimi yüksək dəyərləndirilir. Qeyd edək ki, M.İbrahimov 1981-ci ildə yazdığı “Həyatın güzgüsü” adlı məqaləsində də “Molla Nəsrəddin” jurnalı və “Molla Nəsrəddin” ədəbi cərəyanını ideya-fikir istiqaməti, stil və bədii forması baxımından Azərbaycan mətbuatı və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində tamamilə yeni mərhələ kimi dəyərləndirirdi. “Füyuzat” isə əksinə olaraq pantürkist, xalq ruhunun əleyhinə və s. şəkildə tənqid olunur. Nəzərə alsaq ki, hər iki jurnal Azərbaycan xalqının ruhunu ifadə edir və milli məqsəddən ötrü eyni hədəfə tuşlanmış iki ox idi, onda tədqiqat zamanı “Füyuzat” ünvanına deyilən bu fikirlərin nə qədər qeyri-obyektiv olduğunu anlamaq çətin olmaz. Amma bu təhlillərdə milli müstəqillik dövrünün tələblərinə uyğun olmayan cəhətləri heç şübhəsiz sovet ideoloji tələblərinin adına yazmaq lazımdır. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi təəssüf ki, son illərədək mövcud cəmiyyətin ictimai-siyasi tələbləri əsas götürülərək, reallığı çox da əks etdirmədiyi halda, “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat”, hətta C.Məmmədquluzadə və Ə.Hüseynzadə süni şəkildə bir-birinə qarşı qoyulmuş, əks cəhətləri təmsil edən ədəbi qüvvələr kimi təqdim edilmişdir. Bu məqamda C.Məmmədquluzadənin ədəbi mühitdə qəbul olunmuş realizm ədəbi cərəyanının, Ə.Hüseynzadənin isə 20-30 il əvvəlki ifadələrlə desək, “mürtəce romantizmi” təmsil etmələri, “Molla Nəsrəddin”in inqilabi-demokratik platformadan, “Füyuzat”ın isə guya pantürkist və panislamçı mövqedən söz açması barədəki təsəvvürlər mühüm faktora çevrilmişdir” (5, 272). Buna görə də hər iki jurnalın mövqeyi, onların redaktorları arasındakı münasibətlər, toxunduqları problemlər və məsələlər uzun müddət müzakirə obyektinə olmuşdur. Prof.Yaşar Qarayev haqlı olaraq yazırdı: “Füyuzat” və “Molla Nəsrəddin” tarixin konkret gerçəkliyində cəmi iki il mübarizə aparmışlar. Vulfar sosioloqlar isə onları ədəbiyyatşünaslıqda yetmiş iki il vuruşdurmuşlar”(1, 96). Bu səbəbdən C.Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş əksər monoqrafiyalarda, dərsləklərdə və s. məqalələrdə bu səpkili yazılara, məlum ideoloji tələblərdən irəli gələn yanaşmalara rast gəlmək mümkündür. M.İbrahimov “İki üslubun mübarizəsi” bölümündə ilk növbədə C.Məmmədquluzadənin ədəbi qüdrətini diqqətə çatdırmaq istəyir. Bu məqsədlə o, “Molla Nəsrəddin”in Yaxın və Orta Şərqdəki mövqeyini əks etdirən fikirlərini ortaya qoyur. Daha sonra C.Məmmədquluzadə peşəkar jurnalist, mühərrir kimi təqdim edilir. Bundan sonra isə onun

jurnalistik fəaliyyəti ilə yazıçılıq fəaliyyətinin birliyi məsələsinə toxunulur. Sadaladığımız cəhətlər təhlil prosesində olduqca az yer tutur. Əsas yeri isə “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat” jurnalları ilə bağlı müqayisəli təhlillər tutur. Onu da qeyd etmək ki, M.İbrahimov tənqid obyektini kimi tək-cə “Füyuzat”ı deyil, “Həyat” və “Şəlalə” kimi mətbu orqanlarını da hədəf seçir. “Molla Nəsrəddin”in sağlam, tənqidi realist üslubu adları çəkilən orqanların üslubundan həm üstün tutulur, həm də onlara qarşı əks argument kimi istifadə olunur.

M.İbrahimov “Molla Nəsrəddin” ilə “Füyuzat”ı bir-birinə zidd qütb kimi təqdim edərkən ilk növbədə dil məsələsinə önəm çəkir. O, “Füyuzat” jurnalının dil siyasətində farsçılıq-ərəbcilik və osmanlıçılığa xidmət göstərən iki meylin olduğunu qeyd edir. Hər iki meyldə Azərbaycan dilinin məhv edilmə siyasətinin, onun inkişafına mane olmaq istəyinin dayandığını qeyd edir. M.İbrahimovun bu fikirlərini dərinlən təhlil etdikdə bəzi məqamlar üzə çıxır. Bildiyimiz kimi, “Molla Nəsrəddin”in dili ilə “Füyuzat”ın dili arasında böyük fərq olmuşdur. Birincilər sadə, ikincilər isə daha elmi və qarışıq tərkibli (ərəb, fars və əski türk dili) dildə yazmağa üstünlük verirdilər. Ə.Hüseynzadə “Füyuzat” jurnalının 1 noyabr 1906-cı il tarixli 1-ci sayında sadə türk dilini “lisani-əvam”, 1907-ci il tarixli 21-ci sayında isə “çoban və əkinçi lisani” adlandırmışdı. Əlbəttə, bu ifadə və yanaşma Ə.Hüseynzadənin doğma dilə ögey münasibətindən və sovet dönməndə deyildiyi kimi “nifrətindən” irəli gəlməmişdi. Əli bəy Hüseynzadə C.Məmmədquluzadə qədər xalqını və dilini sevmiş, ona hörmətlə yanaşmışdır. Təbii olaraq bu yanaşmanın kökündə Əli bəy Hüseynzadənin uzun müddət Türkiyə ziyalıların və Türkiyə mühitinin təsirində olması ilə bağlı idi. Bildiyimiz kimi, 1895-ci ildə Türkiyədə ömrünü başa vurmuş Tənzimat hərəkatı öz yerini “Sərvəti-fünun”a verdi. “Sərvəti-fünun”çular bir sıra məsələlərlə yanaşı dil siyasətini də ortaya atdılar. Bu təşkilat ətrafında birləşən və bu təşkilatın təsirində olan ziyalılar ərəb-fars və əski türk dillərindən geniş istifadəni daha estetik hesab edir və savad nümayiş etdirməyin əlaməti sayırdılar. Məhz Əli bəy Hüseynzadənin Türkiyə ziyalıları ilə sıx əlaqələri ona təsirsiz ötürməmişdir. Düzdür, Əli bəy Hüseynzadənin dili tək-cə C.Məmmədquluzadə tərəfindən deyil, dövrün mütərəqqi şəxsləri tərəfindən də tənqid edilirdi. Məsələn, F.Köçərli “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1913-cü ildə çapdan çıxan 23-cü sayında Ə.Hüseynzadənin “dilimizə pozğunluq salmasına” etirazını bildirirdi. M.İbrahimov da Ə.Hüseynzadənin dilindəki ərəb-fars və osmanlıçılığın təzahürünü düzgün müəyyənləşdirsə də onu xəyanətdə günahlandırmaqda haqlı görünmürdü. Məsələ onda idi ki, Ə.Hüseynzadənin dilinin “aliliyi” yüksək zümrə üçün hesablanmış, o, millətin ziyalı təbəqəsi üçün yazmaq vacib saymışdır. Ə.Hüseynzadə belə fikirləşirdi ki, millətin indiki halında ona nicat ola biləcək qüvvə savadlı, elmi şəxslərdir. Digər baxımdan C.Məmmədquluzadənin və Ə.Hüseynzadənin ümumtürk ədəbi dil yaratmaq səyləri üst-üstə düşürdü. Əgər C.Məmmədquluzadə “əvvəl-axır türk kütlələri üçün ədəbi dil və ümumi imlaya çox böyük ehtiyac vardır” (1, 160) deyirdisə, Ə.Hüseynzadə də “biz öz müxtəlif şivə və ləhcələrimizi islah və tövhid ilə özümüzə məxsus və ədəbi bir ümumtürk dil vücudə gətirə bilərik” (5) deyir. Göründüyü kimi buradakı fikirlər tam şəkildə üst-üstə düşür.

SONUÇ

M.İbrahimov “Molla Nəsrəddin”lə “Füyuzat” arasında “bizə hansı elmlər lazımdır?” sualı ətrafında gedən mübahisələrə də xüsusi diqqət ayırır. Bildiyimiz kimi, “Əkinçi” qəzetində irəli sürülən “Elmi-ədyan” və “Elmi-əbdan” məsələsi XX əsrin əvvəllərində yenidən müzakirə obyektinə çevrildi. Hacı Əbutürab Axundoglu, Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə və başqalarının bu müzakirələrdə aktiv olması, dini, yoxsa dünyəvi elmlərin gərəkliliyi barədə fikirləri diqqət çəkirdi. M.İbrahimov “Füyuzat”çıların bu sahədəki mövqeyini tənqid edir, onların dünyəvi elmlərlə yanaşı dini elmlərə də marağını qaragüruhçu mövqe hesab edirdi. “Mövhumatçı qaragüruhlar və mürtəcə ziyalılar nəinki elmi dinlə birləşdirərək birincisini ikincisinə qurban edir, həm də dinin, mövhumatın ağla zidd ayinlərini belə müdafiəyə qalxışırdılar” (7, 130).

“Molla Nəsrəddin”ə gəldikdə isə M.İbrahimov onların bu müzakirələrdəki mövqeyini təqdir edir. “Molla Nəsrəddin” mövhumatı, onun bütün bünövrəsini yığıb dağıdaraq mürtəcə mollaları və dinin bütün rəsmi ayin və kahinlərini şiddətli satirik atəş altına alarkən, füyuzatçılar xalqı fanatizm əsarətinə verməyə, dini-mövhumu duyğuları daha da alışıdırmağa can atırdılar” (7, 130). Təhlillərdə görünür ki, M.İbrahimov füyuzatçıların dinə önəm verməsini onların qaragüruhçu, mürtəcə xisləti kimi xarakterizə edir. Əksinə, molla-nəsrəddinçilərin “dinin bütün rəsmi ayinlərini” tənqid etməsini isə mütərəqqi hal kimi

səciyyətləndirir. Lakin mahiyyətə vardıda görürük ki, problemə başqa tərəfdən yanaşmaq lazımdır. Burada akademik İsa Həbibbəylinin dediyi kimi, “onların dünyəvi elmləri öyrənməyə dair çağırışlarında da İslamın əleyhinə yox, dirçəliş və tərəqqi əsrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaları əsas götürülmüşdür” (5, 272).

Tədqiqatın bu hissəsində M.İbrahimov “Molla Nəsrəddin” jurnalının ədəbi, elmi, mədəni, milli, dini, iqtisadi, siyasi və s. sahələrdə irəli sürdüyü bütün fikirləri cəmiyyət üçün faydalı hesab edir. “Füyuzat”çıların mövqelərini isə siyasi-ideoloji tələblərə uyğun olaraq zərərli, qeyri-milli və mürtəce ideologiya kimi tənqid etmişdir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

THE PROBLEM OF MYTHOLOGICAL MEMORY IN THE NOVELS OF FRANZ
FUHMANN AND ELCHIN

FRANS FÜMAN VƏ ELÇİNİN ROMANLARINDA MİFOLOJİ YADDAŞ PROBLEMİ

MƏLAHƏT OSMANOVA

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanındadövlət İdarəçilik Akademiyası,
Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Dosent ORCID ID: 0000-0001-9195-0383

Özet

XX əsr ədəbiyyatında konseptual təhkiyə tipi olan mifoloji yaddaş problemi geniş şəkildə yayılmış, alman-Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında milli-mədəni ənənələrlə önə çıxmışdır. Belə təhkiyə tipi ilk növbədə həm alman, həm də Azərbaycan roman poetikasının ümumiliyini ortaya qoyur. Frans Füman mifoloji yaddaşda tarixi yenidən canlandırır, mifik qəhrəmanları müasir dünyanın problemləriylə bir arada təsvir edirdi. Onun “Prometey. Titanların döyüşü” romanında mif XX əsrin müharibələrini, bu müharibələri yaradan “titanların” hakimiyyət uğrunda döyüşlərindən bəhs edir. F.Füman almanların günah hissi ilə yanaşı, bu “əməllərə” sövq edən amilləri, şüurlu və ya kütləvi psixoz halındakı davranışlarını, məsuliyyət hissini obyektiv və ya subyektiv hadisələrlə təsvir edirdi. F.Füman Prometey haqqında mifi özünəməxsus müəllif yanaşmasında gerçək hadisələri dərk etməyə çalışırdı. Başqa sözlə, yazıçı mifik dünyanın içində yatan hadisələrin bu günə olan təsirindən söz açır, Prometey obrazında “titanlar” dünyasına qarşı çıxan insandan bəhs edirdi. Amma bu insan mifik Prometeydən fərqli olaraq 828 passivdir, hadisələrin gedişatına təsir edib, sərbəst qərar verə bilmir və elə bu səbəbdən gözləmə mövqeyindədir. F.Fümanın Prometeyi keçmiş və gələcəyi görür, amma zamanında hərəkətə keçə bilmir, daima düşünür, ehtiyat edir. Alman yazıçısının romanında mif müasir dünyanın problemlərinə aydınlıq gətirir, oxucuya keçmişin mədəni-əxlaqi təcrübələrini təqdim edir. Eyni zamanda da müxtəlif qiyafəli istibdadları ifşa edir, insana xas olan mədəni dəyərlərin əvəzolunmazlığını irəli sürür. Azərbaycan yazıçısı Elçinin yaradıcılığında folklor köklərinə qayıtmaq və mifoloji yaddaşı yenidən canlandırmaq özünün də dəfələrlə qeyd etdiyi kimi “Əsli və Kərəm” dastanını fərqli biçimdə yazmaq iddiası ilə bağlıdır. Elçinin “Mahmud və Məryəm” romanında mifik yaddaş müxtəlif hadisələri bir sistem ətrafında birləşdirir. O, “Əsli və Kərəm” dastanını dekonstruksiya edir, mifik düşüncə və tarix yaddaş kimi yenidən canlandırır. Bu ilk növbədə onunla maraqlıdır ki, Azərbaycan romanında qaldırılan mifoloji və tarixi yaddaş problemi də alman romanında olduğu kimi keçmişə dərk etmək məsələləri ilə bağlıdır. Məhz bu səbəbdən qəhrəmanın həyatına, dünyagörüşünə qiymət verəndə mifik yaddaş önə çıxır, hadisələrin aparıcı iştirakçısına çevrilir. Beləliklə, görmək olur ki, həm alman, həm də Azərbaycan romanında mifik yaddaş problemi müəllif mövqeyində, qəhrəmanın təsvirində və folklorun obrazlı ifadə vasitələrində öz əksini tapır, yeni təhkiyə tipini əsaslandırır.

Açar sözlər: Frans Füman, Elçin, mifoloji yaddaş, konseptual təhkiyə, roman

Abstract

The problem of mythological memory, which is a conceptual narrative type in the literature of the 20th century, has come to the fore with national-cultural traditions in the work of German-Azerbaijani writers. Such a narrative type primarily reveals the commonality of both German and Azerbaijani novel poetics. Franz Fühmann revived history in mythological memory, described mythical heroes together with the problems of the modern world. In his novel “Prometheus: The Titanic Battle”, the myth tells about the wars of the 20th century, the battles for power of the “titans” who created these wars. F. Fühmann described the factors that prompted the Germans to these “deeds”, their behavior in the form of conscious or mass psychosis, and their sense of responsibility with objective or subjective

events. F. Fühmann tried to understand real events in his unique author's approach to the myth of Prometheus. In other words, the writer speaks about the impact of the events that lie within the mythical world on the present day, in the image of Prometheus he spoke about a person who opposes the world of "titans". But unlike the mythical Prometheus, this person is passive, can't influence the course of events, make free decisions, and for this reason is in a waiting position. F. Fühmann's Prometheus sees the past and the future, but can't act in time, constantly thinks and is cautious. In the novel of the German writer, myth sheds light on the problems of the modern world, presents the reader with the spiritual and moral experiences of the past. At the same time, it exposes tyrannies in various guises, and puts forward the irreplaceability of spiritual values inherent in man. In the work of the Azerbaijani writer Elchin, returning to the roots of folklore and reviving mythological memory is connected with the claim to write the epic "Asli and Kerem" in a different form, as he himself has repeatedly noted. In Elchin's novel "Mahmud and Maryam", mythical memory unites various events around a system. He deconstructs the epic "Asli and Kerem", reviving it as mythical thought and historical memory. This is interesting, first of all, because the problem of mythological and historical memory raised in the Azerbaijani novel, like in the German novel, is also related to the issues of understanding the past. For this reason, when assessing the life and worldview of the hero, mythical memory comes to the fore, becoming a leading participant in the events. Thus, it can be seen that in both the German and Azerbaijani novels, the problem of mythical memory is reflected in the author's position, in the description of the hero, and in the figurative means of expression of folklore, justifying a new type of narrative.

Keywords: Franz Fühmann, Elchin, Mythological Memory, Conceptual Narrative, Novel

POSTCOLONIAL LITERATURE: THEORETICAL AND AESTHETIC FOUNDATIONS
AND SPECIFIC FEATURES

POSTKOLONİAL ƏDƏBİYYAT: NƏZƏRİ-ESTETİK ƏSASLARI VƏ SPESİFİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

YEGANA ABDULLAYEVA

Azerbaijan University Of Languages, Doctor Of Philological Sciences, Assistant Professor

Orcid 0009-0000-1370-3547

Starting from the 70s of the last century, national and cultural self-expression was the only way out of the crisis for immigrants from Eastern Europe, the Middle and Far East. Postcolonial studies in these years focused on the study of the colonial era, and it was precisely these searches that led to the emergence of postcolonial literature. Postcolonial literature opened the way to the study of new paradigms, including East-West relations, which arose in special conditions, carrying the culture of the “other”, in other words. The problem of being “other” occupied one of the important places in the search for answers to the questions of postcolonial writers. Therefore, writers focused on the idea of the nation in their works and were sensitive to the concepts of national culture or nation. F. Fanon wrote that “newcomers” can coexist not with the past, but with new national ideas in a newly emerging society.

The concept of nation is one of the important concepts in postcolonial literature. According to E. Said, the West stigmatizes the East as “other”, not Western, and establishes its hegemony over the “other”. In other words, Western identity is based on the opposition of “us” and “them” and the East helps the West to define its image, ideas and experiences on the basis of the principle of contrast. E. Said paved the way for the study of European colonialism in the context of imperialism and culture, postcolonial discourse, and in the study of “other” cultures, he focused on the study of culture, not socio-economic and political history. E. Said first saw the concept of postcolonial discourse in the creation of a new discourse that is free from the usual, traditional and mythological depictions, not with the Western worldview. H. Baba’s idea that “cultures do not exist in their pure form” also emerged as one of the important conditions in the study of postcolonial literature. According to H. Baba, studying the nation through the history of its narratives leads to the deconstruction of the universal unity of the concept of the nation. He notes that in absolute societies, nationalism is the discourse of power, which determines the narrative of nationalism. Therefore, the problem of national identity is the narratives that separate the past and the present, such narratives create a barrier between “me” and “others”.

Postcolonial literature, as a rule, studies the stereotypes existing in Eastern and Western thought, as well as the “myths” that have arisen, thus clarifying the opposition of “me and “other”, “us” and “them”. For this reason, in postcolonial literature, immigrants have the status of “aliens”, and locals have the status of “natives”. “Locals” look at “aliens” with “foreign” eyes, while “aliens” live with the desire to be “local”. “Alien” writers “carry” the new hybrid culture to society in their own image, helping to discuss the new meaning of the emerging culture. Such a culture creates the basis for different people to be heard, paves the way for the existence of different ideas in the world, including in multinational societies.

Keywords: Postcolonial literature, Theoretical Foundations, Specific Features, “Us” and “Them”

Özet:

Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Şərqi Avropa, Yaxın və Uzaq Şərqdən gələn mühacirlər üçün milli və mədəni özünüifadə böhrandan çıxmağın yeganə yolu idi. Postkolonial tədqiqatlar bu illərdə mövcud olana kolonial epoxanın öyrənilməsinə yönəldi və məhz bu axtarışlar postkolonial ədəbiyyatın yaranmasına səbəb oldu. Postkolonial ədəbiyyat xüsusi şəraitlərdə yaranan, “başqasının” mədəniyyətini özündə daşıyan, başqa sözlə yeni paradigmalardan, o cümlədən Şərq-Qərb münasibətlərinin öyrənilməsinə

yol açdı. “Başqası” olmaq problemi postkolonial yazarların suallarına cavab axtarışında vacib yerlərdən birini tuturdu. Bu üzdən yazıçılar əsərlərində millət ideyasına fokuslanır, milli mədəniyyət və ya millət anlayışlarına həssaslıqla yanaşırdılar. F.Fanon yazırdı ki, “gəlmələr” keçmişlə deyil, yeni yaranan cəmiyyətdə yeni milli ideyalarla birgə mövcudluq şəraitində yaşaya bilərlər.

Millət anlayışı postkolonial ədəbiyyatda vacib anlayışlardan biridir. E.Saidə görə Qərb Şərqə “başqası”, qərbli olmamaq damğasını vurur və “başqası” üzərində hegemonluğunu yaradır. Başqa sözlə, qərbli identikliyi “biz” və “onlar” oppozisiyasına əsaslanır və Şərq Qərbə öz obrazını, ideya və təcrübələrini kontrast prinsipi əsasında müəyyən etməyə yardımçı olur. E.Said imperiализm və mədəniyyət, postkolonial diskurs kontekstində Avropa kolonializminin öyrənilməsinə yol açdı və “başqa” mədəniyyətlərin öyrənilməsində sosial-iqtisadi və siyasi tarixin deyil, mədəniyyətin öyrənilməsinə diqqəti yönəltdi. E.Said ilk dəfə postkolonial diskurs anlayışını qərbli dünyagörüşü ilə deyil, adət edilən, ənənə və miflərin təsvirindən qurtulan yeni diskursun yaradılmasında gördü. H.Babanın da “mədəniyyətlər təmiz halda mövcud deyil” ideyası postkolonial ədəbiyyatın öyrənilməsində vacib şərtlərdən biri kimi meydana gəldi. H.Babaya görə milləti onun narrativlərinin tarixi ilə öyrənmək millət anlayışının universal birliyinin dekonstruksiyasına gətirib çıxarır. O, qeyd edir ki, hakimi mütləq cəmiyyətlərdə millətçilik hakimiyyət diskursudur və bu da millətçilik narrativini müəyyən edir. Ona görə milli kimlik problemi keçmiş və indini ayıran narrativlərdir, belə narrativlər “mən” və “digərləri” arasında sədd yaradır.

Postkolonial ədəbiyyat bir qayda olaraq Şərq və Qərb düşüncəsində mövcud olan stereotipləri və eyni zamanda da yaranmış “mifləri” öyrənir, beləcə, “mən və “digəri”, “biz” və “onlar” oppozisiyasına aydınlıq gətirir. Elə bu üzdən postkolonial ədəbiyyatda mühacirlər “gəlmələr”, yerlilər “özünkülər” statusu daşıyır. “Yerlilər” “gəlmələrə” “yad” nəzərlərlə baxır, “gəlmələr” isə “yerli” olmaq arzusuyla yaşayırlar. “Gəlmə” yazarlar yeni hibrid mədəniyyəti özlərinin timsalında cəmiyyətə “daşıyır”, yaranan yeni mədəniyyətin yeni mənə kəsb etməsinin müzakirəsinə yardım edirlər. Belə mədəniyyət müxtəlif insanların eşidilməsinə zəmin yaradır, dünyada və o cümlədən çoxmillətli cəmiyyətlərdə müxtəlif fikirlərin mövcudluğuna yol açır.

Anahtar kelimeler: postkolonial ədəbiyyat, nəzəri əsasları, spesifik xüsusiyyətləri, “biz” və “onlar”

ПОСЛЕДОВАТЕЛИ МУХАММАДА ФИЗУЛИ МИРЗА АЛЕКБЕР САБИР И АЛИАГИ
БАХИД

MƏHƏMMƏD FÜZULİ ƏDƏBİ MƏKTƏBİ-MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR VƏ ƏLİAĞA VAHİD

DOS. ƏNTIQƏ QƏHRMƏNANOVA

ADPU, ƏDƏBİYYAT KAFEDRASI

Özündən əvvəlki klassik poeziya nümayəndələrinin layiqli davamçısı olan Məhəmməd Füzulinin söz-sənət cazibəsindən qopa bilməyən saysız-hesabsız ardıcılıqları – xələfləri yetişmişdir. Böyük dramaturq Cəfər Cabbarlının bu barədə dediyi indi tam yerinə düşür: “Füzulinin dörd əsr bundan əvvəl yazdığı əsərlər bu gün belə sentimentalizm ədəbiyyatının ilk sıralarında gedə bilir. O öz mövzularında bəzən böyük ədəbi keçmişə malik yazıçılar ilə yarışmış, onların yazdıqları mövzulardan istifadə etmiş, lakin bu yarışda onlardan geri qalmamış və hər halda “Leyli və Məcnun” kimi dahiyənə əsərlərində öz qoca rəqiblərini geri buraxmış və hamısından yüksəyə qalxmışdır. Füzuli öz dühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verdi. Füzulinin bir qəzəli yüzrlə şairlər üçün ilham mənbəyi olur, şairlər öz şeirlərini ona bənzətməyə çalışırdılar. “Füzuliyənə” qəzəllər yazmaq şairlərin ıdsalı-idealı olmuşdur”... [1, s. 375]

Məhəmməd Füzulinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyi ilə bağlı saysız- hesabsız elmi-nəzəri fikirlər irəli sürülmüş, onun yaratdığı ədəbi məktəbin yüzrlə yetirməsi, müasir dövrümüzdə belə davamçıları vardır. Bu baxımdan XX əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabir satirik üslubda və ortalarında isə Əliağa Vahid lirikada özlərinə məxsus bir intellekt və istedadla original şəkildə bu işi davam etdirmiş, millətin mənəvi sərvətini qoruyub saxlamağı bacarmışlar. Hər iki şairin Füzuli yaradıcılığına yanaşması fərqli olsa da, nəticə etibarilə Füzuli dühası, onun sənət dünyası satirik və lirik şeirlərin canında, cövhərində öz təsirini göstərmişdir. M.Ə.Sabirin Füzuliyə yanaşması daha çox forma baxımından, qəzəl janrının klassik tələbləri, əruz vəznli şeirin qafiyə, ritm qanunları saxlanmaqla ideya-məzmun baxımından satirik-yumoristik planda daha çox “Hophopnamə”də nəzirə, iktibas şəklində özünü göstərir.

Füzuli təsiri artıq 530 ildən bəri söz-sənət xridarlarının, istər lirik janrda, istər satirik üslubda yazan şairlərin yaradıcılığında özünü göstərmiş, bu gün belə davam etməkdədir. Hazırkı məqaləmizdə XX əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabirin, ortalarında Əliağa Vahidin Füzuli ədəbi irsi ilə təması üzərindən təhlil və müqayisələr aparmaqla onların Füzuli bədii düşüncəsindən təsirlənmələrinin fərqli və oxşar cəhətlərini incələməyə çalışmışıq. Hər iki sənətkar yaşadıkları dövrdə millətin ən çox sevdiyi, sinədəftər əzbər bildikləri tək-tək şairlərdən olmuşlar. Onlar rəmsi titulları ilə deyil, səmimi qəlbdən el-obaya bağlı olduqlarına görə xalq şairləri kimi tanınıb sevilmişlər.

İctimai formasiyalar dəyişsə də, sifarişli ədəbiyyat, tərif və mədhiyyə müəllifləri zaman- zaman sıradan çıxıb unudulduğu halda, bu şairlər yenə də mənən, səmiiyyətləri ilə sözlərinin dəyəri ilə yaşamaqdadırlar. Məsələnin maraqlı cəhəti budur ki, Sabir satirik-yumoristik üslubda, Vahid isə lirikaya, qəzəl janrına simsar olsa da, hər ikisi Füzuli ədəbi məktəbinin ənənələri üzərində yetişmiş, eləcə də yaşadıkları dövrdə özləri də yenilikçi olmağı bacarmışlar. Həmin zamanların epigonçu, təqlidçi şairlərindən fərqlənmiş, daha geniş auditoriyada sevilərək nüfuz qazana bilmişdilər.

Məndən, Füzuli, istəmə, əşəri-mədhü zəmm, Mən aşiqəm, həmişə sözüm açıqanədir!

– deyən ulu Füzuliyə Sabir belə bir poetik məramla səslənir:

Şairəm, çünki, vəzifəm budur əşar yazım, Düzü düz, əyrini əyri, gecəni tar yazım.

Bu poetik etiraflarda şairliklə aşiqliyin məntiqi cəhətdən biri-birini tamamladığını duymaq çətin deyildir. Vahid də öz növbəsində şair təbindən qopan bir coşqunluqla bəyan edir:

Bu fəxrdir mənə, Vahid ki, xəlq şairiyəm, Böyük Füzulilərin xaki-payinin biriyəm.

Düşünürük ki, sələf və xələf anlayışı elə hər üç şairin söz xəzinəsindən seçdiyimiz bu örnəklərdə özünü kifayət qədər anladır.

Vahidin əsasən məhəbbət lirikası, gözəllik aşiqliyi, Sabirin acı gülüşü, sarkazmları zahirən bir-birinə zidd görünsə də, bu iki şairin Füzuli dünyası ilə tərəf müqabilliyi, diqqət yetirilsə, sıx tellərlə bağlı olması təbiidir. Sözün üst qatından savayı alt qatı, məcazi-metaforik deyim tərzü və abstrakt təfəkkür hüdudsuzluğunu yada salsaq, məsələ aydınlaşar. Əsil şair istedadı, sözün mənə çalarlarını bədii dilin obrazlı deyim materialına çevirə bilmək qabiliyyətində gerçəkləşir ki, sözügedən sənətkarlar bu keyfiyyətə malikdirlər.

Bəllidir ki, Sabir satirik olsa da, ilk yaradıcılıq nümunələri Füzuli səpkisində, qəzəl janrında olduğu kimi Vahid də məhəbbətdən, meşəparə gözəllərdən ilhamlandığını etiraf etməklə lirikada Füzuli yolunu tutmasına rəğmən yeri gələndə “Tənqidimiz Sabirənədir” – deməyi də bacarıb:

Sabir! Ey möhtərəm, böyük şair! Şeirdə nəzmü – nəsrə də mahir.

Yazdığın dahiyənə məzhəkələr, Göstərir xəlq içrə möcüzələr.

Sabirin cahil, avam millətə yazdığı gəlsə də, onları oyatmaqdan ötrü danlayıb, bəzən lağa qoyması, xalqın qanını soran, ruhunu öldürən hökmürəvan mənəsb sahiblərinə, yalançı din xadimlərinə ünvanlanmış satiralarını böyük sələfi Məhəmməd Füzulinin təkə “Şikayətnamə”si ilə müqayisə etmək kifayətdir ki, bu söz sahiblərinin bəşəri kədərinin, ağır- acılarının ölçüyə gəlməzliyini anlayaq. Salamı rüşvət deyildir deyə alınmayan, 9 ağçadan ötrü Ovqaf idarəsinə günlərlə ayaq döyüb, axırda, əliboş, kor-peşiman geri dönməyən şair yaşının ahil çağlarında qarşılaşdığı ağır zərbədən sarsılıb, ona göndərilən bərata işarə ilə deyir:

Mən ona fitnə, ol mənə afət, Mütənəffir mən ondan, ol mənədən. Mən ona qüssə, ol mənə möhnət, Mütənəkkir mən ondan, ol mənədən.

Burada şairin düşdüyü vəziyyətə görə özünü qınaması da insanı başqa cür kövrəldir. Axı tənqid, yaxud mədh onun işi deyildi. Bu işi Sabir özünün şairlik vəzifəsi hesab edərək, bütün pisliliklərin dəf olunmasından ötrü gücsüz, zəif olduğunu, ömrün ona vəfa etmədiyindən təəssüflənir. Bax, bu mənada liriklə satirikin eyni nöqtədə sarı simə kökləndiyini görürük: ictimai münasibətləri poeziyanın dilinə çevirməkdə sələf ilə xələfin sənətkar düşüncəsi üts- üstə düşür.

Hər məraz çarəsin eyləmək asandı təbib, Mərazi-eşqə nə tədbir, nə dərmanın var?

– deyən Sabir bu şeirində Füzulinin lirik qəhrəmanı ilə həmahəng, həmdərd olur.

Füzulinin həkimə müraciətlə yazdığı aşağıdakı beytə diqqət yetirək:

*Rənc çəkmə, sihhət ümmidin Füzulidən götür Kim, qəbuli-sihhət etməz böylə bimar,
ey həkim!*

Sabir Ağlar-güləyən təxəllüsünə müvafiq tərzdə Füzuliyə bənzətməsində belə deyir:

*Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür, Qan ağladığım qəhveyi-fincanın üçündür. Yan, dinmə, san Allah,
Qan, dinmə, san Allah! Həq söyləmiş olsan, Dan, dinmə, san Allah!*

Sabir yaradıcılığında Füzuli irsindən, qəzəl poetikasının deyim, ifadə tərzindən, gözəlliyindən bəhrələnmə, satirik-yumoristik ritorikada beləcə təcəssüm tapır.

Yaxud,

Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyari etməzmidimi? Abrunun nolduğun bilsəydim, ar etməzmidim?

– mətləli qəzəli Füzulinin:

Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim? İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyari etməzmidim?

– mətləli qəzəlinin rədif qafiyəsi üzərindən yaradılmış bədii təzad və fiqurlarla satirik qələmin gücü ilə öz original təcəssümünü tapır.

Deməliyik ki, Sabirin tənqid hədəfləri konkret ünvanlıdır. Onun sərt, acı, kəskin dil ifadə vasitələri böyük cəsarət və şairlik istedadının vəhdətindən doğurdu.

Ey Füzuli, gədimiz qıldı fəlak xəmə, yəni, Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından əyimin.

– deyən şairin son qərarı əsiri olduğu cahan mülkündən çıxıb getməkdir. Görün, Vahid bu hikmət ⁸³⁴ müqabilində necə düşünür:

Vahid, cahana bağlama bel, yoxdur axırı, Guya, bir evdəsən, neçə günlük kirayədir.

Çox aydın, səliqəli və açıq izah!

Ey Füzuli, müttəsil dövrən müxalifdir mana, Əliba, ərbabi-istedadı dövrən istəməz!

– deyərkən, dərin zəka sahiblərinin daima əzab, zillət içində, maddi və mənəvi ehtiyac ucundan yaşadıqları məkanı tərk etməyə məcbur olduqlarını dilə gətirir.

Vahiddə bir növ onun özünə uyğun bir laübalılığın başqa tərzdə ifadəsini görürük:

*Dəhrin cəfasına, qəminə qılma etina, Baxma kədərlə aləmə, məcnun gözüylə
bax!*

və ya:

Darıxma, yaxşı-yaman günlərimiz keçəcək,

Bu beş günlük ömrə görə kəcmədarə yalvarma!

Vahidin maddi sıxıntıları, rəsmi dövlət sahib mənəblərindən eşitdiyi tənə və sərkilər, rəqiblərinin paxılıqları onun qürurunu sındıra bilmədi. Vətənə, elə bağlılıq, bir də qəzəl, gözəl şairliyi ilə fəxr edərək poetik idealına sadıqlığı onu sələfi Füzuli, böyük müasiri olan Sabirlə vəhdətə gətirdi. Sanki hərə öz dövründə, hərə öz sənət stixiyası çərçivəsində qələmləri ilə müxalif dövrə meydan oxuyub da söz mülkünün əbədi sahiblərinə çevrildilər.

*“Fəqir padşaha, gədayi-möhtəşəm”*liyi üstün tutan Füzulinin xələfləri Sabirlə Vahidin dünyaya ayıq gözlə, maarif işığında baxmaqları, təmənnəsiz xidmətləri ilə milli iftixarımız, ənənəvi sərvətimiz adlandırılması, əlbəttə səbəbsiz deyil.

Bir dövrdayəm ki, nəzm olub xar, Əşar bulub kəsadi-bazar.

Hər söz ki, çıxır zühurə məndən, Min tənə bulur hər əncüməndən.

– deyən dahi şairin taleyini yüz illər sonra onun varisləri də yaşadı: Sabir haq sözü dediyinə görə məzəmmət olunsada, *“Əmə müəhnət füzun oldu”*, *“Arizi-qəmlər əlindən”* ürəyinin şişdiyini dilə gətirəndə, Vahid kinayə ilə *“Sərvət ağır yüküdür, onu annamazə veribdir”* – yazanda da, yenə *“Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun”* – deyən, söz mülkünün sultanı Füzulinin mənəvi övladları, sənət-şəir dünyasının varisləri tale şairləri kimi poeziya dünyamızda qərarlaşdılar.

Bəli, 530 il bundan öncə:

Can sözdür, əgər bilirsə, insan, Sözdür ki, deyirlər özgədir can!

835

– söyləyən Məhəmməd Füzulinin fəvqəladə şairlik istedadı, uzaqgörənliyi bu gün bir daha təsdiqlənir. Əbədiyyətə qovuşmaqdan ötrü mənən yaşamaq üçün mal-dövlət, dirhəmi dinar, ağır sərvət yükü yox, eşq yolunda sadıqlıq, iman, əqidə bütövlüyündən keçən şahanə söz yiyəsi olmaq gərəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Məhəmməd Füzuli: elmi-tədqiqi məqalələr vəfatının 400 illiyi münasibətilə), Bakı, Yazıçı, 1958, 344
2. Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, I, II c. Bakı, Elm, 2022, 456 s.
3. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə, Bakı, Lider, 2007, 245 s.
4. Əliağa Vahid, Qəzəllər Bakı, Lider, 2007, 362 s.
5. Lalə Əlizadə. Böyük Füzulinin yadigarı. Bakı, Elm və təhsil, 1996, 266 s.
6. Həmid Araslı. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, Elm və təhsil, 1958, 383 s.

Sabir in a satirical style and A. Vahid in a lyrical style, with their intelligence and abilities, were able to originally present the art of Fuzuli to the people. Although Sabir's approach to Fuzuli's poems is twofold (he writes in the ghazal genre), he preserves the rhyme, rhythm, features and form of a love poem in a meaningful and ideal way, i.e. problems in a satirical and humorous manner, Vahid, in turn, continues and develops the tradition of his master's poetry primarily in a lyrical style, which made us strive to follow these two directions in our research. In the article we tried to express our thoughts about the development of both poets, who grew up in the Azerbaijani literary environment of the twentieth century, as successors of Fuzuli and their innovation over tradition. To do this, we, of course, relied on relevant examples from the works of Fuzuli, Sabir.

Последователи Мухаммада Физули Мирза Алекпер Сабир и Алиага Вахид

Резюме

Сабир в сатирическом стиле и А. Вахид в лирическом стиле, своим интеллектом и способностями, смогли оригинально представить народу искусство Физули. Хотя подход Сабира к стихам Физули двоякий (он пишет в жанре газели), он сохраняет рифму, ритм, черты и форму любовной поэмы в содержательном и идеальном ключе, т.е. проблемы в сатирическом и юмористическом ключе, Вахид, в свою очередь, продолжает и развивает традицию поэзии своего учителя прежде всего в лирическом стиле, что заставило нас стремиться следовать этим двум направлениям в наших исследованиях. В статье мы попытались высказать свои мысли о развитии обоих поэтов, выросших в азербайджанской литературной среде XX века, как преемников Физули и их новаторстве над традицией. Для этого мы, конечно же, опирались на соответствующие примеры из произведений Физули, Сабира

THE POWER OF HUMAN WILL IN JACK LONDON'S STORY "LOVE OF LIFE"
CEK LONDONUN "HƏYAT EŞQİ" HEKAYƏSİNDƏ İNSANIN İRADƏSİNİN GÜCÜ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müəllimi

Xülasə

"Həyat eşqi" hekayəsi Cek Londonu bizə bir daha sevdirdi. Hekayə dramatikdir, çünki qəhrəmanın sərt hava, ağır şərait, mübarizə apardığı və qarşılaşdığı bütün maneələri dəf etmək əsəri ağırlaşdırır. Hekayədə mübarizə əzmi müəllifin insan ruhunun gücünü üzə çıxardığı əsas cəhətdir. Qəhrəmanın məqsədi yaşamaqdır, həyatı üçün mübarizə aparmaqdır, həyata olan böyük sevgisidir. Vəhşi təbiətdə ağır sınaqlara məruz qalan qəhrəman ağır şərtlərə və hər dəfə ölüm təhlükəsilə üzləşməsinə baxmayaraq yaşamaq üçün böyük mübarizlik göstərir. Məqalədə Cek Londonun "Həyat eşqi" hekayəsinin qəhrəmanının həyat sevgisi, mübarizlik əzmi, yaşamaq uğrunda apardığı amansız mübarizə təhlil edilmişdir. Yazıçı əsərdə sübut edir ki, mübarizə əzmi təkcə yaşamaq uğrunda fiziki mübarizə deyil, həm də mənəvi cəhətdən əzmkarlığın, iradənin, ən ümitsiz vəziyyətlərdə belə yaşamaq istəyinin insanı tərk etməməsi, həyata olan böyük eşqini təzahürüdür.

Açar sözlər: hekayə, qəhrəman, həyat, əzmkarlıq.

Abstract

The story "Love of Life" made us love Jack London again. The story is dramatic, because the harsh weather, difficult conditions, overcoming all the obstacles that the hero struggles and encounters make the work heavier. The determination to fight in the story is the main aspect in which the author reveals the strength of the human spirit. The hero's goal is to live, to fight for his life, his great love for life. The hero, who is subjected to severe trials in the wild, shows a great struggle for life despite the difficult conditions and the constant threat of death. The article analyzes the love of life, the determination to fight, the relentless struggle for life of the hero of Jack London's story "Love of Life". The writer proves in the work that the determination to fight is not only a physical struggle for life, but also a manifestation of moral determination, will, the desire to live even in the most hopeless situations, a great love for life.

Keywords: story, hero, life, determination.

Giriş

XIX əsr Amerika ədəbiyyatı tarixində çox sayda yazıçılar yazıb yaratmışdır. Onlardan biri xüsusi üsluba malik Cek Londondur. Bir çox insan yazıda üsluba diqqət yetirmir, onun mənaya təsirinə etinasız yanaşır. Lakin hər yazıçının özünəməxsus üslubu vardır ki, məhz oxucuları da cəlb edən sənətkarın həmin üslubda yazmasıdır. Yazıçının əsərləri canlıdır, böyük şəxsi təcrübə, həqiqi iztirab, sevgi və mübarizə nümayiş etdirir. Onun hekayələri oxucuda səmimiyyət, həqiqət nəfəsinə bürünmüş füsunkar, qarşısızalmaz təəssürat formalaşdırır. Cek Londonun Canavar oğlu", "Atalarının tanrısı", "Şaxtanın övladları", "İnsana inam" "Ayüzlü", "İtirilmiş sima" hekayələr toplusu, "Dəmir daban", "Martin İden" romanları onun yaradıcılığında önəmli yer tutan məşhur əsərləridir. "Həyat eşqi" hekayəsi Cek Londonu bizə bir daha sevdirdi. Hekayə dramatikdir, çünki qəhrəmanın sərt hava, ağır şərait, mübarizə

apardığı və qarşılaşdığı bütün maneələri dəf etmək əsəri ağırlaşdırır. Müəllif burada həyat yolunda heç nədən geri çəkilməyən insan ruhunun gücünü nümayiş etdirir. Əsərin əsas personajı naməlum bir insandır. Onun adı, hətta yaşı belə qeyd edilməmişdir. Yazıçı bizə qəhrəmanı uzun, ağır, əzablı bir yola çıxmış və həyatın bu sərt üzündən xilas olmağa çalışan bir yolçu olaraq təqdim edir. Dostunun adı isə bizə məlumdur. Onun adı Bildir. Bill tərəfindən tərk edilmiş, uzun müddət aclıqdan yorulan yolçu ətrafındakı dünya ilə tək qalır, uzun yol qət edir, irəliləməyə çalışır. O, yoldaşının irəlilərdə onu gözlədiyinə inanır. Bəlkə də bu da qəhrəmana güc verir. Yazıçı burada göstərmək istəyir ki, insan inam gücünə yaşayır. İnamını itirən şəxs məğlub olar. İ. Eldarqızı qeyd edir: *“Yoldaşınla sona qədər getmək, onu tək qoymamaq, bəzən onu mənfilərlə də müdafiə etmək bir dostun insanlıq borcudur. Nə olur olsun hər zaman gedən, tərk edən ududur. “Həyat eşqi”nin Billi kimi. Bəlkə o yoldaşını tək qoyub getməsəydi özü də sonda canavarlara yem oluyacaqdı, bəlkə də o tək qoyub getməsəydi həyat ümidli qəhrəmanımıza növbəti dərslərinə verə bilməyəcəkdi.”*[2.]

Hekayədə mübarizə əzmi müəllifin insan ruhunun gücünü üzə çıxardığı əsas cəhətdir. Qəhrəmanın məqsədi yaşamaqdır, həyatı üçün mübarizə aparmaqdır, həyata olan böyük sevgisidir. Vəhşi təbiətdə ağır sınaqlara məruz qalan qəhrəman ağır şərtlərə və hər dəfə ölüm təhlükəsi ilə üzləşməsinə baxmayaraq yaşamaq üçün böyük mübarizlik göstərir: *“Aclıq hissi kütləşib daha ona əziyyət verməsə də, o hiss edirdi ki, çox zəifləyib. O tez-tez dayanmağa və dincəlməyə, bataqlıq giləmeyvələri və qamış kökü qoparmağa məcbur olurdu. Dili şişmiş, quru və çat-çat olmuşdu, ağzında acı bir tam vardı. Hər şeydən çox onu tənəyə gətirən isə ürəyi idi. Bir neçə dəqiqə yol getdikdən sonra ürəyi amansızcasına döyünməyə başladı və daha sonra, sanki ürəyi yerindən çıxacaqmış kimi çox şiddətli halda titrəməyə başladı və onun boğulmasına, başının gicəllənməsinə və az qala hüşunu itirməsinə səbəb oldu.”* [3.] Əsərin gedişində qəhrəman fiziki ağrı, aclıq, yorğunluq və təhlükə ilə qarşılaşır, lakin hər dəfə mübarizəni davam etdirmək üçün güc toplayır, geri çəkilmir. Onun əzmi ətrafdakı sərt şəraitə baxmayaraq zəifləmir. O, təkcə fiziki dözümlülük deyil, həm də mənəvi möhkəmlik göstərərək ən çətin zamanlarda belə çıxış nöqtəsi tapır. Əzm və qətiyyət onun necə olursa olsun yaşamaq arzusunu və sevgisini nümayiş etdirir. Yazıçı burada göstərir ki, həyat eşqi heç də həmişə romantik və ya sevincli hisslərlə ifadə olunmur, elə əsl həyat sevgisi ümitsiz vəziyyətlərdə sağ qalmaq üçün qətiyyətli, inamlı mübarizəyə qoşulmaqdır. Hekayənin oxuduqca qəhrəmanın keçirdiyi fiziki və mənəvi əzabı oxucu hiss edir: *“O, sol tərəfə dönüb irəliləməyə davam etdi. Arabir dayanaraq bataqlıq giləmeyvələri qırırdı. Ayağı sanki qaxaca dönmüşdü və o daha möhkəmdən axsayırdı. Amma bu ağrı mədəsindəki ağrı ilə müqayisədə heç nə idi. Aclıq ona dözülməz dərəcədə əziyyət verirdi. Ayağının ağrısı ilə mədəsindəki ağrı bir-birinə qarışmışdı. O, artıq Kiçik Dəyənəklər Ölkəsinə çatmaq üçün hansı tərəfə gedəcəyini belə bilmirdi. Giləmeyvələr əzablı ağrılarına kömək etmir, üstəlik də dilini yara edirdi.”* [3.]

Qəhrəmanın mübarizliyi bütün ümitsiz vəziyyətlərə baxmayaraq yaşamaq uğrunda amansız savaşında əks etdirilir. O, özünü ölümün lap ucunda görsə də mübarizə aparmaqdan imtina etmir və irəliləməyə davam edir. Bu qəhrəmanın həm fiziki həm də mənəvi cəhətdən güclü olmasının, möhkəm iradəsinin ifadəsidir. O, bu mübarizədə belə bir vəziyyətdə zəif olarsa onun sağ qalmaq kimi bir şansı yoxdur. Burada əsas ideya qəhrəmanın mübarizliyinin ifadəsi deyildir, insanın həyata olan böyük sevgisinin nümayişidir.

Beləliklə, “Həyat eşqi” hekayəsində mübarizə əzmi təkcə yaşamaq uğrunda fiziki mübarizə deyil, həm də mənəvi cəhətdən əzmkarlığın, iradənin, ən ümitsiz vəziyyətlərdə belə yaşamaq istəyinin insanı tərk etməməsi, həyata olan böyük eşqini təzahürüdür.

Ədəbiyyat

1. London, J. (2005). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Öndər. 512 səh.

2. Eldarqızı, İ. (2014, 27 noyabr). Həyat eşqi - Cek London. Kitab Adası.
<https://kitabadası.wordpress.com/2014/11/27/h%C9%99yat-esqi-cek-london/>
3. Həyat eşqi - Cek Londonun hekayəsi. Manera.az.
<https://manera.az/index.php?newsid=8097>

THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND
WAYS TO WORK ON THEIR READING

UŞAQLARIN BƏDİİ ƏSƏRLƏRLƏ TANIŞLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ONLARIN
OXUNMASI ÜZRƏ İŞİN YOLLARI

P.ÜZ.F.D. MƏMMƏDOVA ESMİRA FƏRHAD QIZI

BAKİ ŞƏHƏRİ, ADPU-NUN "AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ
TEKNOLOGİYASI" KAFEDRASININ BAŞ MÜƏLLİMİ 0009-0008-3969-1669

ÖZET: Uşaq kitabları zehni, əxlaqi və estetik bir tərbiyə vasitəsi sayılır. Uşaq şairi İ.Tokmakova uşaq ədəbiyyatını tərbiyənin əsas mənbəyi adlandırır. Görkəmli pedaqoq V.Ə. Sukomlinskiyin sözlərinə görə, "kitab oxumaq- bacarıqlı, ağıllı, təfəkkürlü bir tərbiyəçinin uşağın ürəyinə doğru yol tapması üçün bir körpüdür". Bədii ədəbiyyat mənəvi hisslər və qiymətləndirmələr, mənəvi davranış normaları formalaşdırır, estetik hissləri artırır.

N. S. Karpinskaya da bədii kitabının ədəbi dilinin gözəl nümunələrini təqdim etdiyini irəli sürmüşdür.. Hekayələrdə uşaqlar lakonik və dəqiq dili ; şeirlərdə- rus musiqisinin, melodikliyi, ritmini; nağıllarda - dəqiqlik, ifadəliliyi öyrənirlər.

Kitabdan uşaq bir çox yeni sözlər, məzmunlu ifadələr öyrənir, onun nitqi emosional və poetik lüğət ilə zənginləşdirilir. Bədii ədəbiyyat, uşaqların müqayisə, epitetlərdən və digər ifadəli ifadə vasitələrindən istifadə edərək eşitdiklərinə münasibətlərini ifadə etməyə kömək edir.

Kitab ilə tanışlıq, nitq və estetik inkişaf arasındakı əlaqə yaradır dil estetik funksiyasında udulur. Linqvistik qrafik ifadə vasitələrinə sahib olmaq ədəbi əsərlərin bədii qavrayışının inkişafına xidmət edir.

Bədii ədəbiyyatın tərbiyə funksiyası sənətə xas olan xüsusi bir şəkildə bədii təsvirin qüvvəsi ilə həyata keçirilir. Ədəbiyyatın tərbiyə potensialını tam şəkildə həyata keçirmək üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərəfindən qavrama və anlamasının psixoloji xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır.

Estetik a və psixologiya incəsənətin qavranılmasını yaradıcı bir prosesi hesab edir." Ədəbiyyat oxucunun hissi və düşüncəsinə eyni zamanda müraciət edərək, ona bəşəriyyətin zəngin mənəvi təcrübəsini öyrənməyə kömək edir. E.E. Flerina uşaqların bədii əsərin qavramasını "hiss" və "düşünmə" birliyini xarakterik xüsusiyyəti adlandırmışdır.

L. S. Vygotski, S. L. Rubinşteyn, B.M.Teplova, A.V. Zaporozets, O.İ.Nikiforova, E. Flerina, N.Karpinskaya, L.M. və digər psixoloq və metodistlər alimlər məktəbəqədər yaşda uşağın ədəbiyyatı qavraması xüsusiyyətlərini araşdırmışlar və öz əsərlərində bu məsələni işıqlandırmışlar.

O.İ Nikiforova bədii əsərin qavranılmasını üç mərhələyə ayırır: təsəvvürlərin əmələ gəlməsi və görünüşü (təsəvvürün əsasında); bədii əsərin ideoloji məzmununun (təfəkkür əsasında) başa düşmək; bədii ədəbiyyatın oxucuların şəxsiyyətinə təsiri (duyğu və şüur vasitəsilə).

Uşağın kitaba olan marağı erkən yaranır.. Əvvəlcə, səhifələrə baxmağı, böyük oxumasını dinləməkdən və illüstrasiyalara baxmaq ona maraqlı gəlir. Şəkilə baxmaqdan doğan maraq onu mətni bilməyə həvəs oyadır. Araşdırmalar göstərir ki, uşaq həyatının üçüncü ilində , onu

hekayə qəhrəmanının taleyi maraqlandırır, uşağın hadisələrin gedişatını izləməsi onda yeni hisslər yaradır.

ANAHTAR KELİMELER: öğretmenlik, öğretmen, okuma, yazma, sınıf

ABSTRACT: Children's books are considered a means of mental, moral and aesthetic education. Children's poet I. Tokmakova calls children's literature the main source of education. According to the outstanding educator V.A. Sukomlinsky, "reading a book is a bridge for a skilled, intelligent, thoughtful educator to find a way to the heart of a child". Fiction forms moral feelings and assessments, moral norms of behavior, and enhances aesthetic feelings.

N. S. Karpinskaya also emphasized that her fiction book presents beautiful examples of the literary language. In stories, children learn laconic and precise language; in poems - the melodiousness, rhythm of Russian music; in fairy tales - accuracy, expressiveness.

From the book, the child learns many new words, meaningful expressions, his speech is enriched with emotional and poetic vocabulary. Fiction helps children express their attitude to what they hear, using comparisons, epithets and other expressive means of expression.

Aesthetics and psychology consider the perception of art as a creative process. "Literature, simultaneously appealing to the reader's feelings and thoughts, helps him learn the rich spiritual experience of mankind. E.E. Flerina called the unity of "feeling" and "thinking" a characteristic feature of children's perception of a work of art.

O.I. Nikiforova divides the perception of a work of art into three stages: the formation and appearance of ideas (based on imagination); understanding the ideological content of a work of art (based on thinking); the impact of fiction on the personality of readers (through emotions and consciousness).

A child's interest in books arises early. At first, he is interested in looking at the pages, listening to adults read, and looking at illustrations. The interest arising from looking at the picture arouses in him a desire to know the text. Studies show that in the third year of a child's life, he is interested in the fate of the hero of the story, and the child's observation of the course of events creates new feelings in him.

KEYWORDS: teaching, teacher, reading, writing, classroom

GİRİŞ:Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, uşaqlar tərəfindən ədəbi əsərin qavranılması xüsusiyyətlərindən biri də qəhrəmanlar üçün onların keçirdikləri hiss və həyəcanlardır.. Həssaslıq çox aktivdir. Uşaq özünü qəhrəmanın yerində qoyur, zehni fəaliyyət göstərir, düşmənləri ilə mübarizə aparır. Səhnələşdirilmiş teatr nümayişlərində uşaqlar bəzən hadisələrə müdaxilə edir, qəhrəman kömək etməyə çalışır, xorla nə etmək lazım olduğunu demək istəyirlər. E.E. Flerina qeyd edirdi ki, uşaqlar bədii əsərin pis bir nəticə verməsini istəmirlər, qəhrəman həmişə şanslı olmalıdır .(uşaqlar hətta pişik tərəfindən axmaq siçanı n yeyilməsini daistəmirlər).

Hər yaş dövründə bədii əsərin qavranılması xüsusiyyətləri müxtəlif olur. Belə ki, kiçik məktəbəqədər yaşda uşaq əsərin hadisələri arasında əlaqəni tez qavraya bilmir, hiss və həyəcanlarını bölüşdürə bilmirlər.

Orta məktəbəqədər yaşda bədii əsərin məzmunun qavranılmasında uşağın həyat təcrübəsinin genişlənməsi və bədii ədəbiyyatla tanışlıq təcrübəsi ilə bağlı 1 bəzi dəyişikliklər baş verir. Uşaqlar bədii əsərin süjeti ilə bağlı sadə səbəblər irəli sürür, qəhrəmanın hərəkətlərini qiymətləndirməyə başlayırlar.

K.İ. Çukovskiyə görə, uşağın bədii əsərin qavranılmasında inkişafının yeni bir mərhələsi başlayır, əsərin məzmununa, daxili mənasını başa düşməyə maraq yaranır.

Böyük məktəbəqədər yaşda uşaqlar öz şəxsi təcrübələrində olmayan hadisələri dərk etməyə başlayırlar, yalnız qəhrəmanların hərəkətlərində deyil, həm də qəhrəmanların hərəkətlərinin motivləri ilə maraqlanırlar. Bəzən subtekkini tuta bilirlər. Qəhrəmanlara qarşı duyğulu münasibət, uşağın əsərin başa düşməsi və qəhrəmanın bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alması ilə ortaya çıxır. Uşaqlar məzmun və forma birliyində əsəri qəbul edə bilirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, 4-5 yaşlı uşaqda başa qavradığı mətnin semantik tərkibinin vahid bir görünüşünün formalaşdırılması mexanizmini tam olaraq işə başlamağa başlayır. 6 yaşdan mətnin məzmun tərəfini anlama mexanizmi artıq tamamilə formalaşmışdır.

Ədəbi əsərin qavranılması, bədii əsərin məzmunu və xüsusiyyətləri ilə birlikdə həyata keçirmək qabiliyyəti özbaşına yaranmır, məktəbəqədər yaşda tədricən formalaşır.

Uşaq bağçasında bədii ədəbiyyatla tanışlıq üzrə vəzifələrin müəyyən edilməsi əhəmiyyət kəsb edir.. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların bədii ədəbiyyatla tanışlığının məqsədi- S. Y. Marshakin tərfi ilə gələcəyin mədəni təhsilli bir şəxsinin "qabiliyyətli oxucunu" formalaşdırmaqdır.

Uşaqları tanıtmək və bədii əsərlərlə tanış etmək məqsədi ədəbi əsərlərin qavrayış və anlayışları əsasında müəyyən edilir və uşaq bağçası proqramlarında təqdim olunur.

Uşaqların bədii əsərlərlə tanışlıq üçün məqsədi, vəzifə və məzmunu uşaqların bədii əsərləri başa düşməsi və qavraması xüsusiyyətləri əsasında müəyyən edilir və uşaq bağçası proqramlarında əks edilir.

Bədii ədəbiyyatla tanışlıq üzrə vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq ola:

1.Bədii əsərlərə maraq tərbiyə etmək, müxtəlif janrda əsərlərin qavranılması xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək, əsərin məzmununun mənimsəmək və əsərə emosional münasibət bəsləmək;

2.Bədii əsərlərin xüsusiyyətləri ,onun janrlarının (nəsr, hekayə, nağıl) xüsusi xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsəvvürlər formalaşdırmaq;

3.Bədii əsərlərə qarşı zövq və əsərlərin ruhunu başa düşmək hissini etmək tərbiyə etmək;

Uşaqlar da bədii əsərinməzmunu və formasını təhlil etmək bacarığını meydana gətirirlər.Məktəbəhazırlıq qrupunun uşağı bacara bilməlidir:əsas qəhrəmanları müəyyənləşdirmək; qəhrəmanların hərəkətlərinin təhlili əsasında, onlara qarşı duyğulu münasibət bildirmək(kim xoşuna gəlir və nə üçün); janrın (şeir, hekayə, nağıl) müəyyənləşdirilməsi.

L.Quroviçin qeyd etdiyi kimi, uşaq bağçasının vəzifəsi uşağı məktəbə ədəbi təhsilə hazırlamaqdır. Uşaq bağçası, məktəbəqədər yaş dövründə bədii ədəbiyyatla ədəbiyyat tanış etməklə kifayət qədər geniş bir ədəbi zəmin verə bilər, belə ki uşaq bu dövrdə müxtəlif folk janrları (nağıl, tapmacalar, atalar sözləri, fantastika və s.) ilə tanış olur.

Bu yaş dövründə uşaqlar Azərbaycan eləcə də rus və xarici klassikləri ilə tanış olurlar - .A.Şaiq, A.Səhhət,M.Dilbazi, Z. Xəlil, A. S. Puşkin, L.Tolstoy, K. D. Ushinsky, qardaşları Grimm, H. K. Andersen, S. Perrot və başqalarının əsərlərini artıq bilirlər.

Uşaqları ədəbi təhsilə hazırlamaq üçün onlara yazıçılar və şairlər, xalq sənəti, kitab və illüstrasiyalar haqqında bilik və məlumat vermək təklif olunur.Müasir proqramlar uşaqların ədəbi inkişafı məsələsi də geniş əks olunur.

Uşaqların hərtərəfli tərbiyəsində inlara oxunacaq bədii əsərlərin düzgün seçilməsi mühüm rol oynayır. Seçimin əsasları estetikanın ümumi müddəaları əsasında hazırlanmış pedaqoji prinsiplərdir..

Kitab seçərkən ədəbi əsərin estetik , zehni, əxlaqi, mənəvi funksiyalarını nəzərə almaq lazımdır, zehni, əxlaqi və estetik tərbiyə vasitəsi olmalıdır. Kitab seçimi də məzmun və formanın birliyini nəzərə alınır..

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara oxumaq üçün kitab seçmək problemi O. Soloveva, V.M. Fedyaevskaya, S.Karpinskaya, L.Guroviç və başqalarının əsərlərində geniş əjs edilmişdir.

Bir neçə meyar hazırlanmışdır:

1. Uşaq kitablarının ideya istiqaməti. İdeologiya mənəvi tərbiyənin, Vətənə, insana, təbiətə olan məhəbbət tərbiyəsi vəzifələrini yerinə yetirir. Qəhrəmanın mənəvi xarakteri də kitabın ideoloji xüsusiyyətini müəyyən edir;
2. Yüksək bədii bacarıq, ədəbi dəyər. Sənətkarlıq meyarı işin məzmununun və formasının birliyidir. Nüminəvi bədii dilin olması vacibdir;
3. Bədii ədəbiyyat uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır. Kitab seçərkən uşaqların diqqəti, yaddaşı. təfəkkürü, maraq dairəsi və həyat təcrübəsi nəzərə alınmalıdır;
4. kompozisiyanın sadəliyi və aydınlığı;
5. xüsusi pedaqoji vəzifələr.

Bədii ədəbiyyatı seçmə meyarları uşaqlara oxunacaq hekayə və nağılların qruplaşdırılmasını müəyyən etməyə imkan verir. Bu qrupa daxildir:

1. Rus xalq yaradıcılığı əsərləri və dünyanın xalqlarının əsərləri. Folklorun kiçik formaları: zərbi məsələlər, atalar sözləri, , mahnılar, yanılımacalar, nağıllar.
2. Rus və xarici klassik ədəbiyyatın əsərləri
3. Müasir rus və xarici bədii ədəbiyyat .

BULGULAR: Müasir həyatın, pedaqoji elmin tələbləri, bizi həmişə uşaqla oxunacaq bədii əsərlərin dairəsini gözdən keçirməyə məcbur edir və bura yei əsərləri salınmasını tələb edir. Uşaqlara oxunan bədii əsərlər müxtəlif janrlardan ibarətdir: hekayələr, romanlar, nağıllar, şeirlər, lirik və yumoristik şeirlər, və s.

Hər il uşaqlar üçün yeni bədii ədəbiyyatın nəşr olunur, və tərbiyəçi yuxarıdakı meyarlara əsasən kitabın seçilməsinə yaradıcı yanaşmalı , yeni uşaq ədəbiyyatı nəşrini həmişə izləməli və uşaqların kitabxanasını həmn kitablarla zənginləşdirməlidir.

Uşaq bağçasında bir kitab ilə iş üsulunun araşdırılması monoqrafiyalarda, tədris və təlim vasitələrində açıqlanır.

Qısa da olsa bədii ədəbiyyatla tanışlıq metodları üzərində dayanaq. Əsas üsullar aşağıdakılardır:

1. Tərbiyəçinin kitabı oxuması və ya əzbər söyləməsi. Hekayə oxunarkən yazıçının dilini saxlayan tərbiyəçi müəllifin düşüncələri u verməklə unu dinləyənlərin əqlinə və hisslərinə təsir edir. Bu mətnin verilişi. Əsərin əsas hissələri kitabdan oxunur.
- 2 Tərbiyəçinin nəqli. Bu zaman tərbiyəçi hekyə söyləyərkən dayana bilər, uşaqların diqqətini yeni sözlərə cəlb edə bilər.

3.Əzbər söyləmək. Əsərin janrına və dinləyicilərin yaşına bağlıdır.Ənənəvi olaraq, uşaq bağçasında kitab ilə tanışlıq üzrə iki iş metodu müəyyənləşdirilib: bədii əsərin oxunması və nəql edilməsi.

Məşğələlərdə bədii əsərlərin oxunması və nəql edilməsi metodikasına baxaq.M.M Konina məşğələləri bir neçə tipə ayırır:

1.Bir bədii əsərin oxunması və nəql edilməsi

2.Eyni mövzuda müxtəlif əsərlərin oxunması(yaz haqqında şeir və hekayənin , heyvanlar haqqında hekayə və şeirlərin oxunması və ya iki hekayənin bir mövzuda söylənməsi, məsələn dələ haqqında iki hekayə.Həmçinin eyni janrda olan əsərləri birləşdirib oxunması, məsələn, əxlaqi məzmununda iki hekayənin oxunması.

3.Müxtəlif incənət növləri vasitəsi ilə bədii əsərlərin oxunması:

-Bədii əsərin oxunuşu zamanı hər hansı məşhur rəssamın əsərindən şəkillərə baxılması;

-musiqi sədaları altında bədii əsərin oxunması.

Məşğələlərdə bədii əsərlərin uşaqların hissələrinə necə təsir etməsi nəzərə alınmalıdır.

4.Bədii əsərin oxunması və nəql edilməsində əyani vəsaitlərdən istifadə edilməsi:

-Oyuncaqlarla nəql etmə və oxuma."Üç ayı" nağılının oxunması zamanı ayı oyuncağının göstərilməsində istifadə olunur;

-stolüstü teatrdan istifadə olunur;

-səhnələşdirilmiş teatr,flaneqra;

-diafilm, diapozitiv. kinofilm, televiziya verilişləri.

5.Bədii əsərin oxunması nitq inkişafı məşğələsinin əsas hissəsi kimi:

-məşğələnin məzmunu ilə sıx məntiqi bağlılığı .Məsələn, məktəb üzrə müsahibə zamanı məkyəblə bağlı şeir və tapmaca deyilməsi.

-bədii əsərin oxunması məşğələnin məntəqə hissəsi kimi də ola bilər.Məsələn, şetin təkrar söylənməsi və hekayənin yenidən söylənməsi materialı möhkəmləndirir.

Məşğələnin keçirilmə metodikasında məşğələnin hazırlanmasına metodik tələblər müəyyənləşməli və burada əsər üzrə müsahibəyə, təkrar oxunmaya, illüstrasiyalardan istifadə məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Məşğələnin hazırlığına aşağıdakı tələblər verilir:

-bədii əsərin seçərkən uşağın yaşının, bədii əsərin tərbiyəvi əhəmiyyətinin, uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin, həmçinin kitab ilə işləmək metodunun nəzərə alınması;

-proqram məzmununun müəyyən edilməsi - bədii və tərbiyəvəzifələri;•

-Tərbiyəçinin bədii əsəri oxumaya hazırlaşması;.Əsəri elə oxumaq lazımdır ki, uşaqlar əsərin əsas məzmunu barədə düşə bilsinlər, dinlədikləri əsər onların hissələrinə təsir edə bilməlidir .

Bunun üçün ədəbi mətnin ədəbi təhlili aparmaq tələb olunur: müəllifin əsas ideyasını, aktyorların xarakterini, onların qarşılıqlı əlaqələrini, hərəkətlərin motivlərini başa düşmək.

Bundan sonra ifadəli oxu üzrə iş gəlir.Əsərin oxunmasında mimikadan, fasilədən, pauzadan, vurğudan, intonasiyadan və s. istifadə edilməsi.

İlkin işlər uşaqların hazırlanmasını əhatə edir. Birincisi, məzmununu və formasını başa düşmək üçün ədəbi mətnin qavranılmasına uşaqları hazırlamaq.

Uşaqlar tərəfindən əsərin qavranılmasında ənm ühüm şərtlərdən biri də əsərdə onlara naməlum olan yeni sözlərin izah edilməsidir. Əsərdə elə sözlərin mənası uşaqlara izah edilməlidir ki, bu sözlər bir başa qəhrəmanların hərəkəti ilə bağlıdır. Yeni sözlərin izahında müxtəlif üsullardan istifadə edilir: sözün digər söz ilə əvəz edilməsi, sininimlərdən istifadə edilməsi, şəkillərə baxılması və s.

Bədii əsərlərin oxunması üzrə üzrə işin təşkili məşğələnin tipindən və bədii əsərin məzmunundan, uşaqların yaşından asılıdır. Məşğələ quruluşuna görə üç yerə bölünür: Birinci mərhələdə bədii əsərlə tanışlıq həyata keçirir. İkinci mərhələdə oxunmuş əsər üzrə müsahibə təşkil olunur. Üçüncü mərhələdə mətnin təkrar oxunur.

Məşğələnin aparılması zamanı sakit, emosional şərait yaradılması əsərin uşaqlar tərəfindən tez qavranılmasına kömək etmiş olur. Bu müsahibə zamanı müəlif haqqında məlumatdan, onun digər kitablarından söhbət açmaq olar. Bundan sonra əsərin adı, janrı, müəlifin adını söyləmək olar.

Məşğələnin keçirilmə metodikasında məşğələnin hazırlanmasına metodik tələblər müəyyənləşməli və burada əsər üzrə müsahibəyə, təkrar oxunmaya, illüstrasiyalardan istifadə məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Məşğələnin hazırlığına aşağıdakı tələblər verilir:

-bədii əsərin seçərkən uşağın yaşının, bədii əsərin tərbiyəvi əhəmiyyətinin, uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin, həmçinin kitab ilə işləmək metodunun nəzərə alınması;

-proqram məzmununun müəyyən edilməsi - bədii və tərbiyəvəzifələri;•

-Tərbiyəçinin bədii əsəri oxumaya hazırlaşması;. Əsəri elə oxumaq lazımdır ki, uşaqlar əsərin əsas məzmununu başa düşə bilsinlər, dinlədikləri əsər onların hisslərinə təsir edə bilməlidir .

Bunun üçün ədəbi mətnin ədəbi təhlili aparmaq tələb olunur: müəllifin əsas ideyasını, aktyorların xarakterini, onların qarşılıqlı əlaqələrini, hərəkətlərin motivlərini başa düşmək.

Bundan sonra ifadəli oxu üzrə iş gəlir. Əsərin oxunmasında mimikadan, fasilədən, pauzadan, vurğudan, intonasiyadan və s. istifadə edilməsi.

İlkin işlər uşaqların hazırlanmasını əhatə edir. Birincisi, məzmununu və formasını başa düşmək üçün ədəbi mətnin qavranılmasına uşaqları hazırlamaq.

Uşaqlar tərəfindən əsərin qavranılmasında ənm ühüm şərtlərdən biri də əsərdə onlara naməlum olan yeni sözlərin izah edilməsidir. Əsərdə elə sözlərin mənası uşaqlara izah edilməlidir ki, bu sözlər bir başa qəhrəmanların hərəkəti ilə bağlıdır. Yeni sözlərin izahında müxtəlif üsullardan istifadə edilir: sözün digər söz ilə əvəz edilməsi, sininimlərdən istifadə edilməsi, şəkillərə baxılması və s.

Bədii əsərlərin oxunması üzrə üzrə işin təşkili məşğələnin tipindən və bədii əsərin məzmunundan, uşaqların yaşından asılıdır. Məşğələ quruluşuna görə üç yerə bölünür: Birinci mərhələdə bədii əsərlə tanışlıq həyata keçirir. İkinci mərhələdə oxunmuş əsər üzrə müsahibə təşkil olunur. Üçüncü mərhələdə mətnin təkrar oxunur.

Məşğələnin aparılması zamanı sakit, emosional şərait yaradılması əsərin uşaqlar tərəfindən tez qavranılmasına kömək etmiş olur. Bu müsahibə zamanı müəlif haqqında məlumatdan, onun digər kitablarından söhbət açmaq olar. Bundan sonra əsərin adı, janrı, müəlifin adını söyləmək olar. Bundan sonra tərbiyəçi əsərin məzmunu haqqında qısa məlumat verir. İkinci mərhələdə

müsaibə təşkil olunur. Uşaqlara əsər haqqında suallar verilir. “Əsər xoşunuza gəldi? “Qırmızıpapaq hara getmişdi?” və s.

Dərs sonunda, mətni anlayışını daha da dərinləşdirən, aydınlatan, bədii görünüşləri daha dəqiq bir şəkildə ortaya qoyan işi yenidən oxumaq (əgər qısasa) və illüstrasiyaların araşdırılması mümkündür.

Şəkil çəkmək üsulu kitabın məzmununa və formasına, uşaq yaşına bağlıdır. Əsas prinsip - məsələnin nümunəsi mətnin vahid qavrayışını pozmamalıdır.

E. A. Flerina şəkilin dərinləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi üçün şəkil çəkmək üçün müxtəlif variantlara icazə verdi. Kitab bir-birinə aid olmayan kiçik şəkillərlə birləşirsə, şəkil əvvəlcə göstərilir, sonra mətn oxunur. Bir nümunə olaraq, V. Mayakovskinin "Bir səhifə nədir - bir fil, daha sonra bir aslan" adlı kitabları, A. Barto "Toys".

Bir sənət əsərini parçalara bölmədən oxumaq prosesində təsvirləri göstərmək yanlış olacaq. Bu halda, oxuduqdan bir neçə gün əvvəl uşaqlara şəkil verən bir kitab verə bilərsiniz ki, bu mətnə maraq göstərəcək və ya oxuduqdan sonra şəkillər təşkil edilir.

Kitab kiçik hissələrə bölünərsə, illüstrasiyalar hər bir hissəni oxuduqdan sonra nəzərdən keçirilir. Yalnız təhsil təbiət kitabını oxuduğunuz zaman mətni dəqiq izah etmək üçün istənilən vaxt istifadə olunan şəkildir. Bu təəssüratın birliyini pozmaz. (Kitab nümunələri ilə tanışlıq metodikası T. A. Repina, V.Ə. Ezikeeva, İ.Kotova əsərlərində daha ətraflı müzakirə olunur).

Məzmunun və ifadəli vasitələrin anlaşılmasını dərinləşdirən üsullardan biri yenidən oxumaqdır. Kiçik işlər ilkin oxunuşdan dərhal sonra təkrarlanır, böyük əksinə bir müddət tələb edirlər. Əlavə oxu yalnız fərdi, ən mühüm hissələrdən mümkündür. Bütün bu materialların təkrar oxunması müəyyən bir müddətdən sonra (2 - 3 həftə) həyata keçirilməlidir. Şeirlər, şeirlər, qısa hekayələr oxumaq daha tez-tez təkrarlanır.

Uşaqlar tanışlıq hekayələri və nağılları bir çox dəfə dinləməkdən çox sevir. Təkrar edərkən, orijinal mətni dəqiq şəkildə əks etdirməlisiniz. Tanınmış əsərlər danışmağın inkişafı, ədəbi mətnlər və əyləncələr üçün digər dərslərə daxil edilə bilər.

Beləliklə, məktəbəqədər uşaqlar bədii əsərləri ilə tanış olduqda, uşaqlar tərəfindən tam işlədilmiş bir algılama anlayışını yaratmaq üçün müxtəlif metodlardan istifadə edirlər: pedaqoq tərəfindən ifadəli oxumaq, oxuduqları, təkrar oxu, illüstrasiyalarla izah etmək, bilməyən sözlərin izahı.

Uşaq oxuduğunda xüsusi bir yer kiçiklər üçün bir hekayə kimi bir janr tutur. Hekayəni oxumaq, R. I. Jukovskaya qeyd etdi ki, uşağa uzun müddət eyni qəhrəmanın həyatı və sərgüzəştləri baxma imkanı verir.

Ən maraqlı fəsillər yenidən oxunduqda belə bir kitab oxumaq xüsusilə uşaqlar üçün maraqlıdır. İş düzgün bir şəkildə parçalamaq vacibdir. Hər bir hissə bitmiş olmalıdır. Ən maraqlı yerdə dura bilməzsən. "Uzun" kitabları oxuyan uşaqlar qəhrəmanların hərəkətlərini uzun müddət nəzarət etməyə, hərəkətlərini qiymətləndirməyə, onlara qarşı münasibət yaratmağa, oxuduqları qənaət etməyə və mətn hissələrini birləşdirməyə öyrədirlər.

Əhəmiyyətli olan kitabları əxlaqi məzmunla oxuyur. Bədii görünüşlər, cəsarət, insanların qəhrəmanlığı üçün qürur hissi və heyranlıq hissi, sevgilərə xeyir, cazibədarlıq, sevgilərə qayğıkeşlik baxımından yetişir.

Bu kitabları oxumaq mütləq bir söhbət ilə müşayiət olunur. Uşaqlar simvolların hərəkətlərini, motivlərini qiymətləndirməyi öyrənirlər. Müəllim müəllimə qəhrəmanlara olan münasibətini

başla düşməyə kömək edir, əsas fikri anlayır. Sorğuların düzgün şəkildə hazırlanması ilə, uşaq qəhrəmanların əxlaqi davranışlarını təqlid etmək arzusundadır.

Kitabın məzmunu ilə bağlı müəllimləri mənəvi danışıklardan və əxlaqdan qoruyanlardan xəbərdar etmək lazımdır. Söhbət qrupun uşaqlarının davranışı ilə deyil, simvolların hərəkətləri haqqında olmalıdır. Bir sənət imicinin gücüylə işi özünü hər hansı əxlaqdan daha böyük təsir göstərəcəkdir.

Uşaqların oxuduğunda əhəmiyyətli bir yer əyləncə kitabıdır. Bu yumor duyğusunun təhsili üçün kömək edir və yumor hissi, həyatda həyəcanlı olduğunu fərqləndirmək, başqalarının şakasını anlamaq və özünü kədərləndirmək, özünü gülüməmək imkanı ilə müsbət emosiyaların təcrübəsi ilə əlaqələndirir. Uşaqlar gülüməmək, nağılları dinləmək, saymaq, teasers, rames, dəyişdiricilər, komik dialoqlar. Onların içərisində olan ağıl 5-7 yaşlı uşaqlar üçün mümkündür.

Uşaqlarda yumor hissi yaratmaq üçün əyləncəli bir kitab istifadə edərək, komik məzmunla getdikcə aşkara çıxarmaq lazımdır. Komik halların canlı şəkildə ifadə edildiyi oxumaq işlərindən başlamaq lazımdır: hərəkətin dinamikasına, obyektlərin animasiyasına (K. Fedorinonun kədərində, Çukovski'ye, "Kim Said Meow?" V. Suteeva, şifrlər, nağıllar) əsaslanır. Daha sonra mistik mənasız hərəkətlər, bəyanatların absurdluğu, xarakterin mənfi keyfiyyətlərini göstərən ("Bir, iki, üç" S.Mikalkov, "Barbosa Bobbi Barca" N.Novov) bədii komediya ilə daha mürəkkəb əsərlərə keçə bilərsiniz. Uşaqlardan gələn komik məzmununu açıqlamaq üçün daha çox zehni səy tələb olunur.

Gülməli komik hekayədə uşağa əlçatan və maraqlı bir süjet olmalıdır. Bədii formada uşağın xatırladığı bir şəkil əldə etməsi vacibdir. Ritmləri, qəflətləri və sonorluğu ilə şeirlər bir preschooler üçün daha cəlbedici bir məzəli hekayə edir.

Müxtəlif yaş mərhələlərində sənət kitabı ilə tanışlıq metodunun bəzi məsələlərinə qısaca nəzər salmaq.

847

Kiçik məktəbəqədər yaşlarında uşaqlar kitab və illüstrasiyalara sevgi və maraqla yanaşılır, mətnə diqqət yetirir, sonuna qulaq asır, məzmunu anlayır və ona emosional cavab verir. Uşaqlarda birgə eşitmə qabiliyyətini, suallara cavab vermək, kitabın hörmətini qabiliyyətini təşkil edir. Bu bacarıqlara sahib olan uşaq kitabın məzmununu daha yaxşı başa düşür.

Kiçik qrupundan başlayaraq, janrların fərqlənməsinə gətirib çıxarır. Müəllimin bədii janrını çağırır: "Bir nağıl söyləyəcəyəm, bir şeir oxuyuram". Nağıl danışdıqdan sonra müəllim uşaqlara maraqlı yerləri xatırlamağa kömək edir, təkrarlanan müraciətləri ("Uşaqlar, aç, kilidini aç!", "Terim- Teremdə yaşayan teremok?) və hərəkətlər ("çəkin, çəkin"). Bu məlumatı yadda saxlamağa kömək edir və onu fərqli intonasialarla necə təkrarlamaq olar.

Uşaqlar bu hekayəni anlamaq və yadda saxlaya bilər, mahnını təkrarlayırlar, amma onların sözləri kifayət qədər ifadəli deyil. Səbəblər pis diction, səslər düzgün tələffüz bilməməsi ola bilər. Buna görə, uşaqları səsləri, təkrar sözləri və ifadələri aydın və aydın şəkildə öyrətmək lazımdır; Aktiv lüğətə daxil ediləcək yeni sözlər üçün şərait yaratmaq.

SONUÇ:Məktəbəqədər yaşı orta hesabla, uşaqların ədəbi işi qəbul etmək qabiliyyətini artırmaq, təsvir olunan hadisələrə emosional cavab verməyə çalışırıq. Sınıfdə uşaqların diqqətinin həm məzmunu, həm də işin oxunaqlı (poetik, prosaik) formasına, eləcə də ədəbi dilin bəzi xüsusiyyətlərinə (müqayisələr, epitekslər) cəlb olunur. Bu, şeirsel işitmənin inkişafına, məzmunlu çıxışa həssaslığa kömək edir. Gənc qruplarda olduğu kimi, pedaqog işin janrını adlandırır. İşin kiçik bir təhlili mümkündür, yəni oxuduqları barədə söhbət aç bilər. Uşaqlar, nağılları (hekayə), nə barədə danışdıqları, hansı sözlərin başladığı və necə başa çatdığına baxmayaraq, suallara cavab verməyə öyrədilir. Söhbət əks etdirmək, simvolları münasibətini

ifadə etmək, hərəkətlərini düzgün qiymətləndirmək, əxlaqi keyfiyyətləri xarakterizə etmək bacarığını inkişaf etdirir və bədii sözlərə, məzmunlu ifadələrə, dil yaradıcılığına marağın qorunmasına imkan yaradır.

Böyük məktəbəqədər yaşda kitablara davamlı maraq var, onların oxumasını dinləmək istəyi var. Yığılmış həyat və ədəbi təcrübə uşağa iş fikirlərini, simvolların hərəkətlərini, davranış motivlərini anlamaq imkanı verir. Uşaqlar yazarın sözü ilə şüurlu şəkildə əlaqələndirirlər, dilin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirirlər, məcazi nitqdə çıxış edirlər və onu yeniləyirlər.

Uşaqları nəsr və şeir janrında, nağıl və hekayələr məzmunu, tərkibi və dil xüsusiyyətləri ilə tanış etmək üçün sisteməlik məqsədli iş aparmaq lazımdır. Eyni zamanda sözlü metodik üsullar birlikdə istifadə olunur: işlə tanış olduqdan sonra söhbətlər, janrın, əsas məzmunun, bədii ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir; uşaqların tələbi ilə işdən parçalar oxumaq (seçmə oxu); əvvəllər uşaqlar tərəfindən oxunan kitablar haqqında söhbətlər; Yazıçı ilə tanışlıq: bir portret nümayişi, yaradıcılıq haqqında bir hekayə, kitabları izləmək, onlar üçün illüstrasiyalar; ədəbi əsərlərdə film çəkmələri, filmlər, slaydlar (yalnız kitabın mətni oxuduğunda mümkündür); bədii söz ustaları tərəfindən ədəbi əsərlərin ifa edilməsinin qeydlərini dinləmək.

KAYNAKLAR:

- 1.Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. B,2009.
- 2.Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyə və təlim proqramı. B., 1998.
3. Məktəbəqədər təhsilin kurikulumu (3-6 yaş). B. 2012.
- 4..B. Paşayeva – “Nitq inkişafının metodikası” Bakı 2004
- 5..İ. Hacıyeva - “Nitq mədəniyyəti” Bakı 2011
- 6.Sadıqova T.B. Abdullayeva S.M., Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafına xidmət edən didaktik oyunlar. B., 2010.
- 7..Sadıqova T.Rəhimova S., Kərimova A., Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı məşğələləri.B., 2012.
- 8.Səlimxanova X.İ. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin öyrədilməsi. B.1985.
- 9..Hüseynov S.Qaracayeva E., Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. B.,2016.
10. Hacıyeva Ə.H.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı. B., 1992

THE ROLE OF ACTIVE TEACHING IN THE METHODOLOGY OF TEACHING
FINE ARTS

TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASINDA FƏAL TƏLİMİN ROLU

EMIL RAUL OĞLU AĞAYEV

TEACHER OF THE SUBJECT COMBINATION COMMISSION "ART AND
PHYSICAL EDUCATION" OF THE AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL
COLLEGE UNDER THE AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Hər bir fənnin tədrisində olduğu kimi təsviri incəsənətdə də fəal təlim metodlarının rolu mühümdür. Şagirdlər yeni bilikləri müstəqil kəşf edərək yaradıcı şəxs kimi formalaşırlar. Müəllim fəal təlim metodlarından istifadə edərək şagirdi dərəcə cəlb etməlidir. Bu məqalədə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında fəal təlimin rolu və mexanizmləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri sənət, fəal təlim, metodika

Abstract. As in the teaching of any subject, the role of active learning methods is important in fine arts. Students develop as creative individuals by independently discovering new knowledge. The teacher should involve the student in the lesson using active learning methods. This article analyzes the role and mechanisms of active learning in the teaching methodology of fine arts.

Keywords: Fine arts, active learning, methodology

Orta məktəblərdə şagirdlərin dərəcə cəlb olunmasında fəal təlimin rolu mühümdür. Bu metoddan istifadə etməklə müəllim şagirdlərlə dialoq aparır və fənnin müəyyən bir mövzusu ətrafında müzakirələrə yol açır. Təsviri incəsənət fənnində fəal təlimin rolu tədrisin təşkili, yaradıcı düşüncələrin ümumiləşdirilərək təhlilini şagirdlərdə formalaşdırır. Fəal təlimin rolunu aşağıdakı prinsiplərlə təhlil etmək olar:

- Təsviri incəsənət müəllimi tərəfində yaradıcı düşüncənin formalaşması;
- Yaradıcı fənnə şagirdlərin tədqiqatçı kimi münasibəti;
- Şagirdlər tərəfindən təsviri sənət haqqında biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi.

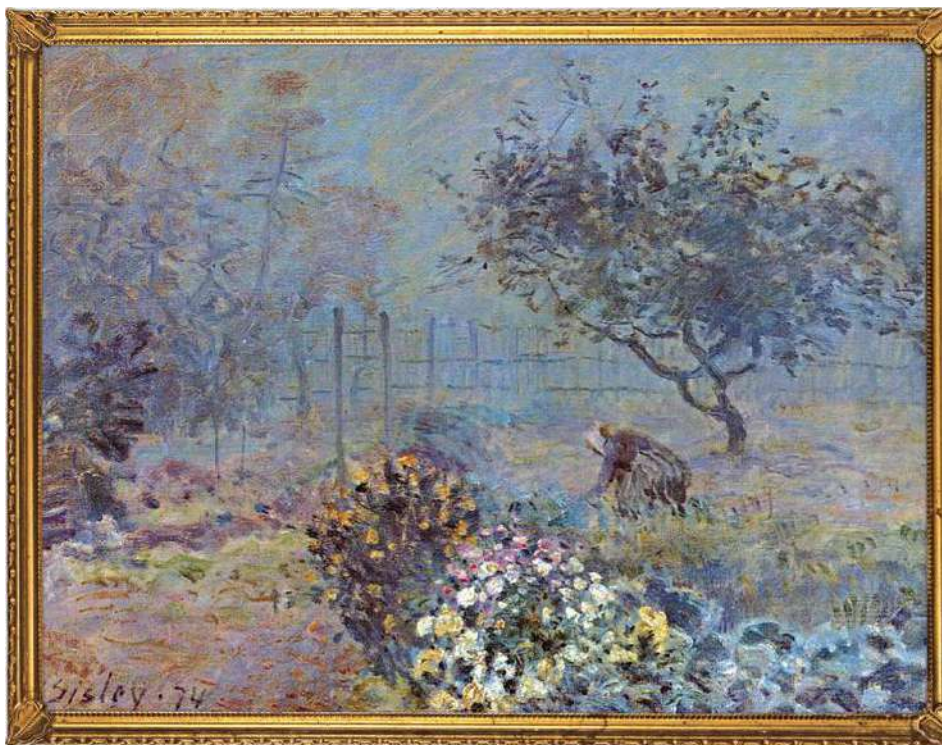
Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında yeni yanaşmanın rolu əsasən yeni biliklərlə şagirdləri zənginləşdirməklə bərabər, təfəkkürü inkişaf etdirməklə bilikləri müstəqil əldə edərək, mənimsənilməsini sadələşdirməkdir. İlk növbədə şagirdlərə problemi təqdim edərək, tədqiqatçı mövqeylərini ortaya qoymaq tapşırılmalıdır. Şagirdlər təsviri incəsənətdə təqdim olunan mövzularda məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif yolları araşdırırlar.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində problemləli vəziyyəti aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə şagirdlərdə inkişaf etdirmək olar:

- maraqlı mövzunun təqdimatı;
- incəsənət əsərinin təhlilinə yaradıcı yanaşma;

- incəsənət əsərinin təhlilinə tənqidi yanaşma;
- şagird öz bacarığını yaradıcı formada təqdim etməlidir.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində müəllim dialoq və əməkdaşlığın zəruriliyindən istifadə edərək, iştirakçılarla problemləri tədqiq edə bilərlər. VIII sinifdə “İmpressionizm:təəssüratların poeziyası” mövzusunda müəllim şagirdlərlə impressionizmin yaranma səbəbləri və xüsusiyyətlərini dialoq formasında şagirdlərlə müzakirə etməlidir.

İLL 1. Alfred Sisley “Dumanlı səhər”

Şagirdin təsviri incəsənət fənninin tədrisinə marağını artırmaq istəyiriksə, mütləq tədqiqatçı kimi onları inkişaf etdirməliyik. Bu zaman şagird nəyi necə öyrənməyi öz üzərinə götürür və müxtəlif suallara özü cavab axtararaq, fikirlərini tamamlayır. Müəllimin fasilitator rolu isə şagirdlərə istiqamət verərək, öyrətməkdir. Müəllim şagirdlərə rəng, dizayn barəsində mövzuları öyrədərkən, onların həyatda zövqləri üçün müəyyən istiqamətlər verir.

Təsviri incəsənət müəllimi şagirdlərə psixoloji dəstək və yaradıcı baxışları, düşüncələrinə hörmət etməlidir. Şagirdlərə rəsm çəkmə zamanı onlara psixoloji dəstək verilməlidir. Onların hər bir rəsmləri müəyyən fikirlərlə psixoloji dəstəklənməlidir.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəal təlimin rolu şagirdə hörmətlə yanaşmaq, onların cavablarını diqqətlə dinləyərək, müəllimə inam və etibarını artırır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1.Veysova Z. “Fəal/İnteraktiv təlim:müəllimlər üçün vəsait”. s 11-17.
- 2.Ümumtəhsil müəssisələri üçün təsviri incəsənət dərslikləri.

THE PLACE OF THE CREATIVE WORKS OF N. VAZIROV AND A.
BAKIKHANOV IN THE 19TH CENTURY AZERBAIJAN LITERATURE

XIX ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA N.VƏZİROV VƏ
A.BAKIXANOV YARADICILIQLARIN YERİ

DR. ÜLKER BAŞŞİYEVA

ADPU-NUN FİLOLOJİ FAKÜLTESİNİN, EDEBİYATIN TEDRİSİ TEKNOLOJİSİ
BÖLÜMÜNÜN BAŞ ÖĞRETİM ÜYESİ, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

M.İbrahimovun 1956-cı ildə yazdığı “Nəcəf bəy Vəzirovun yaradıcılığında humanizm və azadlıq ideyaları” adlı məqaləsi XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinə həsr edilən məqalələr sırasında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. M.İbrahimov ilk olaraq N.Vəzirova M.F.Axundovdan sonra Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrində böyük mütərəqqi rol oynamış komediyalar müəllifi kimi müraciət edir. M.İbrahimov A.Bakıxanovu maarifpərvər və humanist yazıçı adlandırır. M.İbrahimov onun yaradıcılığı üçün xarakterik olan təzadlardan danışarkən, həmin təzadların kökündə feodal və kapitalist ideologiyası təsirinin dayandığını bəyan edir.

Açar sözlər: M.İbrahimov, A.Bakıxanov, N.Vəzirov, maarifçi, tənqid,

SUMMARY

M. Ibrahimov's article entitled "Ideas of humanism and freedom in the work of Najaf Bey Vazirov" written in 1956 occupies one of the most important places among the articles devoted to the problems of 19th century Azerbaijani literature. appeals as the author of comedies that played a major role.

M.Ibrahimov calls A.Bakikhanov an enlightened and humanistic writer. It is interesting that M.Ibrahimov, speaking about the contrasts characteristic of his work, declares that the root of these contrasts is the influence of feudal and capitalist ideology.

Keywords: M. Ibrahimov, A. Bakikhanov, N. Vazirov, educator, criticism,

GİRİŞ

M.İbrahimov A.Bakıxanovu maarifpərvər və humanist yazıçı adlandırır. Lakin M.İbrahimov onun bədii və elmi yaradıcılığına ötəri münasibət bildirmiş, sənəti üçün ziddiyyətli məqam hesab etdiyi məsələlərə toxunmuşdur. Məsələn, M.İbrahimov “Kitabi-nəsihət” əsərində Bakıxanovun ictimai görüşlərinin təzadlı cəhətlərinə diqqət yönəldir və göstərir ki, bu əsərdə bir tərəfdə dinə inamla, digər tərəfdəki din xadimlərinin ifşası yazıçı dünyagörüşünün təzadlarıdır. Maraqlıdır ki, M.İbrahimov onun yaradıcılığı üçün xarakterik olan təzadlardan danışarkən, həmin təzadların kökündə feodal və kapitalist ideologiyası təsirinin dayandığını bəyan edir. M.İbrahimov Bakıxanov zamanında feodal və kapitalist ideologiyasına qarşı ictimai qüvvələrin olmadığına təəssüf etmiş və bunun da səbəbini “o zamankı Azərbaycan ictimai-iqtisadi əlaqələrinin tarixi yetişməməzliyində” (7, 22)görürdü. Çünki M.İbrahimova görə insan şüuru və dünyagörüşünün formalaşmasında ictimai-siyasi şərait mühüm rol oynayır. Onu da qeyd edək ki, M.İbrahimov İsmayıl bəy Qutqaşanlı və Mirzə Şəfi Vazeh dünyagörüşündə özünü

göstərən təzadlı məqamların mövcudluğunu da bunda görürdü. İctimai-siyasi mühitdəki mütənasibliyin bu cür olmasının, balansın bu şəkildə pozulmasının Bakıxanov görüşlərindəki yaratdığı fərqi təsdiqləsə də, M.İbrahimov qeyd edirdi ki, feodalizmdən kapitalizmə keçid dövründə Azərbaycanda nə qədər sıxıntı olsa da, “qərbçilik” ideyaları ilə yaşayanların sayı çoxalır, ictimai-siyasi şəraiti dəyişəcək, ideoloji mübarizə və ədəbi mühitə təsir göstərəcək ziyalılar yetişirdi.

M. İbrahimovun 1956-cı ildə yazdığı “Nəcəf bəy Vəzirovun yaradıcılığında humanizm və azadlıq ideyaları” adlı məqaləsi XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinə həsr edilən məqalələr sırasında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Məqalədə M.İbrahimov XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını Nizami, Nəsimi, Füzuli və s. sənətkarların yaradıcılığı timsalında qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisə edir. Bu məqsədli xarakter daşıyır. M.İbrahimovun bu müqayisəni aparmaqda əsas məqsədi M.F.Axundovla başlayan XIX əsr yeni Azərbaycan ədəbiyyatının başlıca xüsusiyyətlərini izah etmək olmuşdur. M.İbrahimov XIX əsr yeni Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xarakterik cəhətləri məhz N.B.Vəzirov yaradıcılığı timsalında açıqlayır, bu dövrün realizm, xəlqilik və humanizm prinsiplərində ehtiva olunan problemlərinə aydınlıq gətirir. M.İbrahimov ilk olaraq N.B.Vəzirova M.F.Axundovdan sonra Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrində böyük mütərəqqi rol oynamış komediyalar müəllifi kimi müraciət edir. Onun komediyalarını ictimai-siyasi, əxlaqi-tərbiyəvi və azadlıq mübarizəsi istiqamətində təhlil edir. M.İbrahimovun N.B.Vəzirov yaradıcılığına münasibətində maarifçi realist baxışla tənqidi realist baxış paralellik təşkil edir. Bu səbəbdən M.İbrahimov baxışlarında N.B.Vəzirovun dramaturgiyasının “böyük tarixi və həyatı rolu qiymətləndirilir” (7, 348), zülmə köhnəliyə, nadanlığa qarşı mübarizə ön plana çıxarılır. N.B.Vəzirov yaradıcılığına bu cür yanaşma onun dramaturgiyasının bədii estetik xüsusiyyətlərinin açılmasını tam şəkildə təmin edir. Düzdür, M.İbrahimov N.B.Vəzirov əsərlərində proletar obrazlarının olmamasını onun da proletar işindən uzaqda dayanması kimi xarakterizə etmir. Hətta bu işdə N.B.Vəzirova C.Məmmədquluzadə və Sabirlə birləşdirərək onların mübarizəsi ilə proletar mübarizəsi arasında bağlılığı dilə gətirirdi (7, 347). M.İbrahimovun bu baxışları təbii ki, başa düşüləndir. Ancaq məqalədə M.İbrahimov N.B.Vəzirovla bağlı daha çox elə məqamlara toxunur ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi onlar sırf bədii-estetik dəyərə çevrilir. Məsələn, N.B.Vəzirovun mülkədar tiplərinə münasibətdə biz bu halın şahidi oluruq. M.İbrahimov onun mülkədarlarını həyatdan alınmış, naturadan çəkilməmiş tip hesab edir. Bu obrazlarda tamlığı, dolğunluğu müşahidə edən M.İbrahimov onların xarakteri üçün əsas olan cəhətləri təhlil edir. Bu mənada N.B.Vəzirovun mülkədarını insani ləyaqəti itirmiş, çürük təsəvvürlərlə yaşayanların tipi kimi səciyyələndirən M.İbrahimov üçün hər şeyi köhnəlik və yenilik qarşılaşdırmasında tənqid etmək xeyli asanlaşır. “Adı var özü yox”da Cənnətəli ağa “Müsibəti-Fəxrəddin”də Rüstəm bəy, “Nə əkərsən onu da biçərsən”də Səfdərqulu və s. mülkədar-bəylər köhnə dünya ilə yeni dünya arasında gedən mübarizənin əksi üçün N.B.Vəzirovun məharətlə yaratdığı obrazlar seriyasını təşkil edir. M.İbrahimov bunları ümumi xətdə saxlasa da, hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini də qeyd etməkdən yan keçmir. Xüsusilə “Müsibəti-Fəxrəddin”də Rüstəm bəy obrazının özünəməxsusluğu ilə daha fərqli planda yer alır. “Rüstəm bəy xırda bir despotdur. Xırda olduğu qədər də amansız, hiyləgər və kinlidir. Düşməni öldürməklə onun ürəyi soyuyan deyil o, düşməninə alçaltmalı, hissiyat və namusuna toxunmalı mənəvi çirkablara atmalı və öldürməlidir (7, 354). Bu xarakteristika kifayət edir ki, M.İbrahimov Rüstəm bəyi çürümüş, vaxtı keçmiş, yeniliyin qabağına çıxmış mülkədar-bəyliyin hansı tipində təhlil etmişdir. M.İbrahimova məxsus təhlillərdə obrazlarla bağlı yazıçı ideallarına hərtərəfli baxış daha aktivdir desək doğru səslənir.

M.İbrahimov N.B.Vəzirov əsərlərindən danışarkən oradakı burjua-millətçi nümayəndələrinin kəskin tənqidindən də bəhs açır. “Pəhləvani-zəmanə”, “Dələduz”, “Vay şələkum məlləkum”,

“Pul düşkünü Hacı Fərəc” komediyalarını təhlil edən alim burada konkret olaraq burjua millətçilərinin ikiüzlülüynü və satqınlığını tənqid hədəfinə çevirirdi. Ancaq burada da milli burjua nümayəndələrində heç bir müsbət keyfiyyət görmədən kəskin tənqid etmək sovet tənqidi yanaşmasından irəli gəlirdi.

Ümumiyyətlə, M.İbrahimov N.B.Vəzirov yaradıcılığının Azərbaycan xalqının ictimai fikrinin inkişafında misilsiz rol oynadığı qənaətinə gəlmiş, bu yaradıcılıqdakı humanizm və azadlıq ideyaları prinsiplərinin sonrakı mərhələdə də əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmişdir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlpilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE "AZERBAIJANI LANGUAGE"
SUBJECT CONDUCTED IN COMPREHENSIVE SCHOOLS

KAPSAMLI OKULLARDA YÜRÜTÜLEN "AZERBAYCAN DİLİ" KONUSUNUN
İÇERİĞİ VE ÖZELLİKLERİ

PERİ PASHAYEVA

DOSENT, PEDAQOGİKA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU PƏRİ PAŞAYEVA
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ(Ü. HACIBƏYOV-68)

ÖZET

Makalede genel eğitim okullarında öğretilen “Azerbaycan Dili” dersinin içeriği ve karakteristik özellikleri kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Azerbaycan Dili dersi, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmekle birlikte, onların ulusal kimlik bilincinin oluşmasında, iletişim kültürünün yükseltilmesinde ve entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Makalede bu dersin öğretimindeki temel amaç ve görevler, içeriğin yapısı, kademeli öğretim mekanizması ve metodolojik yaklaşımlar ayrıntılı olarak analiz edilmektedir.

Azerbaycan Dili dersi, öğrencilere fonetik, leksik, gramer ve üslup bilgilerini sistemli bir şekilde kazandırmakla birlikte, onların metinleri anlaması, analiz etmesi ve yaratıcı şekilde ifade etmesine de olanak tanımaktadır. Modern müfredat gerekliliklerine uygun olarak dersin öğretimi, yetkinlik temelli bir yaklaşımla gerçekleştirilmekte, öğrenci odaklı yöntemler, interaktif ve farklılaştırılmış öğretim ilkeleri ön planda tutulmaktadır.

Analizler, Azerbaycan Dili dersinin yalnızca teorik bilgilerin aktarılmasıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda konuşma becerisi, yaratıcı yazma, eleştirel düşünme ve iletişim yetkinliklerinin gelişimine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Dersin öğretiminde dijital kaynakların kullanımı, proje tabanlı öğrenme ve etkinlik temelli yaklaşımlar etkili sonuçlar vermektedir. Ayrıca ders, milli-manevi değerlerin aşılmasında ve öğrencilerin birey olarak şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Makale, öğretmenler, yöntem uzmanları ve pedagojik araştırmacılar için hem teorik hem de pratik açıdan faydalı olabilir. Sonuç olarak “Azerbaycan Dili” dersinin içeriği ve karakteristik özellikleri, eğitim sürecinin temel dayanaklarından biri olarak değerlendirilmekte ve gelecekteki reformlar için bilimsel bir temel oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: eğitim, okul, analiz, bilgi sistemi, üslup.

ABSTRACT

This article comprehensively examines the content and characteristic features of the "Azerbaijani Language" subject taught in general education schools. The Azerbaijani Language subject plays a significant role not only in developing students' language skills but also in shaping their national identity, enhancing their communication culture, and supporting their intellectual development. The article analyzes the main goals and objectives of teaching this subject, the structure of its content, the step-by-step instructional mechanism, and methodological approaches.

The Azerbaijani Language curriculum provides students with systematic knowledge of phonetics, vocabulary, grammar, and stylistics while also preparing them to understand, analyze, and creatively express texts. In accordance with modern curriculum requirements, the subject is taught using a competency-based approach, emphasizing student-centered methods, interactive learning, and differentiated instruction.

Analyses reveal that this subject goes beyond teaching theoretical knowledge; it also contributes to the development of speaking skills, creative writing, critical thinking, and communication competencies. The use of modern pedagogical technologies, including digital resources, project-based learning, and activity-oriented approaches, leads to effective outcomes. Additionally, the subject plays a vital role in instilling national and moral values, as well as in shaping students as individuals.

This article can be a valuable theoretical and practical resource for teachers, methodologists, and educational researchers. In conclusion, the content and characteristics of the Azerbaijani Language subject are regarded as a fundamental pillar of the educational process and provide a scientific foundation for future reforms in the field.

Keywords: education, school, analysis, knowledge system, style.

Məqalədə ümumi təhsil məktəblərində tədris olunan “Azərbaycan dili” fənninin məzmunu və xarakteristik xüsusiyyətləri hərtərəfli şəkildə araşdırılır. Azərbaycan dili fənni şagirdlərin dil bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı, onların milli kimlik şüurunun formalaşmasında, ünsiyyət mədəniyyətinin yüksəldilməsində və intellektual inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Məqalədə bu fənnin tədrisində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr, fənnin məzmun strukturu, pilləli şəkildə öyrədilmə mexanizmi və metodoloji yanaşmalar ətraflı şəkildə təhlil edilir.

Azərbaycan dili fənni şagirdlərə fonetik, leksik, qrammatik və üslubi bilikləri sistemli şəkildə öyrətməklə yanaşı, onları mətnin dərk edilməsi, təhlili və yaradıcı şəkildə təqdim olunmasına da hazırlayır. Müasir kurikulum tələblərinə uyğun olaraq, fənnin tədrisi kompetensiya əsaslı yanaşma ilə həyata keçirilir. Məqalədə bu yanaşmanın mahiyyəti, şagirdyönümlü metodlar, interaktiv və diferensial tədris prinsipləri də nəzərdən keçirilir. [1, 18]

Təhlillər göstərir ki, “Azərbaycan dili” fənni yalnız nəzəri biliklərin verilməsi ilə kifayətlənmir, həm də nitq bacarığı, yaradıcı yazı, tənqidi düşüncə və kommunikativ kompetensiyaların inkişafına xidmət edir. Fənnin tədrisi zamanı müasir pedaqoji texnologiyalar, o cümlədən rəqəmsal resurslardan istifadə, layihə əsaslı öyrənmə və fəaliyyət yönümlü yanaşmaların tətbiqi bu istiqamətdə mühüm nəticələr verir. Eyni zamanda, fənn milli-mənəvi dəyərlərin təbliğində, şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında və cəmiyyətə faydalı vətəndaşlar kimi yetişdirilməsində əvəzsiz rola malikdir.

Məqalə bu sahədə çalışan müəllimlər, metodistlər və pedaqoji tədqiqatçılar üçün nəzəri və praktiki baxımdan faydalı ola bilər. Nəticə etibarilə, “Azərbaycan dili” fənninin məzmunu və xarakteristikası təhsil prosesinin əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilir və gələcəkdə bu sahədə aparılacaq islahatlara da elmi əsas verə bilər.

Giriş. Azərbaycan dili fənni ümumtəhsil sistemində mühüm yer tutur. Bu fənn yalnız dilin struktur xüsusiyyətlərini öyrətməklə kifayətlənmir, həm də şagirdlərin mənəvi-estetik dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tədris prosesi zamanı dilin bütün aspektləri – fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis və üslubiyyət əhatə olunur.

Əsas hissə. Fənnin məqsədi və vəzifələrindən danışarkən bunları qeyd etmək yerinə düşərdi.

Azərbaycan dili fənninin əsas məqsədi şagirdlərin ana dili haqqında bilik və bacarıqlarını formalaşdırmaq, onlarda düzgün, səlis və məntiqi düşüncə ilə danışmaq və yazmaq vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Əsas vəzifələr bunlardır: [3, 55]

- dilin qrammatik normalarını öyrətmək;
- orfoqrafiya və punktuasiya qaydalarına əməl etmə bacarığını formalaşdırmaq;
- şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- ədəbi dilin normalarına riayət etmək;
- tənqidi və yaradıcı düşüncə qabiliyyətini artırmaq.

Fənnin məzmunu yaş səviyyəsinə uyğun olaraq pilləli şəkildə təqdim olunur:

- 1.İbtidai siniflərdə əsas diqqət şagirdlərin səlis oxuma və yazma bacarığının formalaşdırılmasına yönəldilir.
- 2.V–IX siniflərdə dilin əsas qrammatik və leksik strukturları daha ətraflı öyrədilir.
- 3.X–XI siniflərdə isə dilin üslubi xüsusiyyətləri, mətn analizi və dilin funksional üslubları təhlil olunur.

Azərbaycan dili fənni aşağıdakı xarakteristik xüsusiyyətlərlə seçilir:

- Kurikulum əsaslı tədris: Fənn təhsil kurikulumu çərçivəsində həyata keçirilir və təlim nəticələrinə əsaslanır.
- İntegrativ yanaşma: Digər fənlərlə – tarix, ədəbiyyat, informatika ilə əlaqələndirilir.
- Kompetensiyaların inkişafı: Kommunikativ, informasiya və sosial kompetensiyaların inkişafına xidmət edir.
- Şagird yönümlülük: Tədris prosesində fərdi yanaşma və interaktiv metodlardan istifadə olunur. [2, 76]

Nəticə. Azərbaycan dili fənninin məzmunu və xarakteristikası şagirdlərin dil bacarıqlarının sistemli şəkildə inkişafına xidmət edir. Bu fənn vasitəsilə şagirdlər yalnız dil qaydalarını öyrənmir, həm də analitik düşüncə, yaradıcı yazı, nitq mədəniyyəti və milli dəyərlər sisteminə yiyələnirlər. Bu baxımdan, fənnin tədrisi zamanı müasir pedaqoji texnologiyalardan istifadə olunması vacib şərtlərdəndir.

Anahtar kelimələr: təhsil, okul, analiz, bilgi sistemi, üslup.

Keywords: education, school, analysis, knowledge system, style.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. “Azərbaycan dili” fənn kurikulumu. Bakı, 2020.
- 2.Quliyev F. “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası”. Bakı: Maarif, 2018.
- 3.Əlizadə A. “Dilçilik və metodika məsələləri”. Bakı: Elm və Təhsil, 2021.
- 4.Məmmədov R. “Ümumi dilçilik”. Bakı: Nurlan, 2019.
- 5.Hüseynova S. “Müasir Azərbaycan dili və tədris strategiyaları”. Bakı: ADPU nəşriyyatı,2022.

PRINCIPLE OF PLOT CONSTRUCTION IN FADAI TABRIZ'S POEM
"BAKHTIYARNAME" AND ITS EFFECT ON THE MAIN IDEA AND THE
CHARACTER OF CHARACTERS

FƏDAİ TƏBRİZİNİN "BƏXTİYARNAMƏ" POEMASINDA SÜJETQURMA
PRİNSİPİ VƏ BUNUN ƏSAS İDEYA VƏ OBRAZLARIN XARAKTERİNƏ TƏSİRİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Fədai Təbrizi klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, ana dilində gözəl lirik şeirlər yazmaqla bərabər "Bəxtiyarname" adlı dəyərli bir poema da qələmə almışdır. Ana dilində məsnəvi formasında qələmə alınmış bu poema şərq ədəbiyyatında çox işlənən süjetlər silsiləsinə daxildir. Əsər maraqlı və orijinal bədii struktura malikdir. Poemanın müəllif süjetqurma prinsipində "ideyadan süjetə" prinsipi ilə hərəkət edir. Ümumiyyətlə, poemanın maraqlı süjetqurma prinsipi vardır. Bu deyilən problem bu və ya digər şəkildə əsərdəki ideyaya və obrazların xarakterinə təsir göstərir. Bu məqalədə biz göstərilən həmin məsələləri elmi şəkildə şərh etməyə çalışmışıq. Mətləbin aydın izahı üçün poemadakı bəzi konkret nağıllar üzərində dayanmağı lazım bilmişik.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, klassik poeziya, Fədai Təbrizi, "Bəxtiyarname", ideya, obrazlar, süjet

Summary

Fedai Tabrizi is one of the well-known representatives of classical Azerbaijani literature. Besides writing beautiful lyric poems in his native language, he also penned a valuable poem called "Bakhtiyarname". This poem, written in the native language, is included in the series of plots that are often used in Eastern literature. The work has an interesting and original artistic structure. The author of the poem acts according to the principle of plotting "from idea to plot". In general, the poem has an interesting plotting principle. This so-called problem in one way or another affects the idea in the work and the character of the characters. In this article, we have tried to interpret these issues in a scientific way. For a clear explanation of the topic, we found it necessary to focus on some specific tales in the poem.

Key words: Azerbaijani literature, classical poetry, Fedai Tabrizi, "Bakhtiyarname", idea, images, plot

Giriş

Fədai Təbrizi XVI əsrdə yaşayıb yaratmışdır. O, **iki dildə – Azərbaycan və fars dillərində** əsərlər yazmışdır. Şair həm poeziyanın lirik, həm də epik növündə qələmini sınamış, rəngarəng janrlarda lirik şeirlərdən əlavə ana dilində «Bəxtiyarname» adlı poema da qələmə almışdır. Bu poema anadilli Azərbaycan epik şeirinin qiymətli və səviyyəli nümunələrindən biridir.

Poemada süjetqurma prinsipi və obrazlar aləmi

«Bəxtiyarnamə»də istər bütövlükdə poemanın, istərsə də oradakı ayrı-ayrı nağılların məxsusi süjetqurma prinsipi vardır. Əsərin zəngin, çoxsaylı, xaraktercə rəngarəng obrazlar qalereyası da mövcuddur. Bu iki məsələni tipik örnək kimi məsnəvidəki 5-ci nağıl – «*Dadibin sərgüzəşti*» əsasında yığcam şəkildə izləmək yerinə düşər.

İstər bütövlükdə poemanın, istərsə də onun ayrı-ayrı nağıllarının süjet-kompozisiya strukturu «**ideyadan süjetə**» motivi əsasında qurulmuşdur. Çox zaman müəllif ideyanı açıq şəkildə verir. Onu mətnə büküb gizli, mətnarxası planda verməkdənsə, birbaşa oxucuya təqdim etməyi daha münasib sayır. Süjetin gedışı da hazır qəlib – ideyaya müvafiq qurulur. Məsələn, adını zikr etdiyimiz «*Dadibin sərgüzəşti*»ndə təhkiyəçi – Bəxtiyar nağıla yenidən başlayarkən Azadbəxtə – dinləyiciyə ideyanı açıq surətdə bəyan edir:

Olur öz felinə hər kim giriftar,

Bu sözə şahid işbu nəğlü göftar.

Sonra məhz həmin mətləbə uyğun, onu həyatı hadisə fonunda təsdiq edən əhvalat danışır: Ruzibəxtin qızı, ona şəfaət göstərən, xilasına səbəb olan cavanmərd və sonradan onunla izdivac qurub intiqamını alan padşah yaxşı əməl, niyyət sahibi kimi uğurlu qismətə nəsib olurlar. Şah Dadibin və onun xəyanətkar, şəhvətpərəst, böhtançı vəziri Karidan isə lazımı cəzalarını alırlar. Əhvalatın sonunda nağılçı əvvəl irəli sürdüyü fikrin təsdiqi üçün bir daha ideyanı xatırladır:

Qazarsa kimsə özgə qəsdinə çah,

Özü axır düşər ol cahə nahah.

Bələdən qalmaq istərsən səlamət,

Amandır, qılma sən kimsəyə töhmət.

Beləliklə, süjetin strukturu və aurası ideyadan asılı şəkildə gerçəkləşir. Nağıldakı obrazlar səciyyəcə müxtəlifdir. Hər bir insana məxsus real xarakterin, neqativ və ya pozitiv mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin daşıyıcılarıdır. Əsas mənfi qəhrəman Dadibin qəddar, rəyasətpərəst, şöhrətpərəst, məsləhətəyovuşmaz, zülümkar, haqqı nahaqdan, düzü əyridən ayırmağı bacarmayan, deyilən hər sözə inanan, qarşı tərəfi anlamaqdan uzaq bir hökmdardır. O, vəziri Ruzibəxtin qızını zorla özünə arvad edir, heç bir günahı olmadan vəziri öldürür, başqa vəziri Karidanın yalan sözlərinə inanır. Həqiqəti öyrənmədən təmiz, namuslu zövcəsini sürgün edir. Onun vəziri Karidan da mənfi xarakterli bir obrazdır. Yalançı, böhtançı, şöhrətpərəst, əxlaqsız, hiyləgər, xəyanətkar, etibarsızdır. Dadibin döyüşə yollanarkən etibar edib ailəsini və işlərini ona tapşırdığı halda şahə xəyanət edir. Onun arvadına gözü düşdüyü üçün onu ələ keçirmək istəyir. Bu niyyət baş tutmadıqda ona böhtan atıb, namusunu ləkələməyə çalışır. Ancaq hər iki mənfi qəhrəman – həm Dadibin şah, həm də Karidan vəzir öz toxuduqları tora düşür, layiqli cəzalarına tuş gəlirlər. «*Dadibin sərgüzəşti*»ndəki müsbət surətlərin – vəzir Ruzibəxtin qızının, sonradan onu alan sultanın və ona yardım göstərən cavanmərdin də hər birinin fərqli insani xarakterləri, mənəvi cizgiləri vardır. Obraz kimi biri digərini təkrar etmir. Müəllif Ruzibəxtin qızının həm daxili aləminin, həm də xarici görkəminin təsvirinə xüsusi yer verir. O, yalandan, məkrdən uzaq, həmişə könüllü haqq ilə bir olan, əhli-ibadət, mömin, pəhrizkar, namuslu, iffətli, ədəb-ərkanlı bir qızıdır. Sənətkar onun mənəvi-əxlaqi zənginliyini tamamlayan zahiri portretini yaratmağa da təşəbbüs göstərir:

Yetişdi şah, ona qıldı nəzarə,

Sanasan göydən enmiş, mahipərə.

*Nigarü nazəninü gül üzari,
Kim onu görsə qalmaz ixtiyari
Bütü Çin, filməsəl, sərxeili-xuban,
Xəcil olur üzündən mahi-taban.
Güli-həmrayə bənzər, hər yanağı
Sözüdür şəhd, şəkkərdir dodağı.
Boyu sərvü sənubər, hüsnü göyçək
Başından getdi əqli onu görcək.*

Qızın sonradan ələ getdiyi sultan xeyirxah, təmiz qəlbli adamdır. O, qızı axıra qədər dinləyir, həqiqəti tamamilə öyrənir. Bir namus keşikçisi, bədxahlığın qənimi kimi Dadibindən və vəzir Karidandan qızın intiqamını alır. Çirkinlik çirkin, gözəllik gözəl aqibətə düşər olur.

«Bəxtiyarnamə» nağıllarındakı hadisələr, obrazlar və onların xarakterləri, əməlləri həyatın, cəmiyyətin bir parçası kimi tərbiyəvi-didaktik, islahedici ruha malikdir. Bunlar oxucuya təsir edir, onu düşündürür, bir ibrət güzgüsünə çevrilir. Baş verən konfliktlər surətlərin təbii xarakterindən, təbiətindən doğduğundan oxucunu inandırır, bədii təsir gücü effektiv səciyyə daşıyır. «*Butəməmin sərgüzəşti*»ndəki konflikt paxıllığın, həsədin mənəvi gözəllik, zənginlik, bacarıq və ləyaqətlə toqquşmasından yaranır. İlan şahın vəzirləri Butəməmin şahın yanında qazandığı nüfuza, hörmətə paxıllıq edib onu aradan götürməyə çalışır, bundan ötrü hiylə və böhtana əl atırlar. Beləliklə, mənafelərin toqquşması baş verir. Buradakı hər bir obrazın özünəməxsus, fərqli səciyyəsi vardır və bunlar insana məxsus real sifətlər olduğundan tərbiyəvi cəhətdən sirayətedici gücə malikdir. Nağıldakı obrazların ümdə xarakterləri belədir: Butəməmin ölkəsindən baş götürüb getdiyi *əvvəlki şah*: zalım, birəhm, talançı; *Butəməmin*: ağıllı, ədəbli, əxlaqlı, zirək, bacarıqlı, mənən kamil, alicənab; *İlan şah*: adil, kərəmli, ağıla, kamala qiymət verən, lakin səbrsiz, tədbirsiz, həqiqəti öyrənmədən iş görən, uzaqgörənlikdən məhrum; *üç vəzir*: paxıl, həsəd düşkünü, yalançı, iftiraçı; *Rum qeysərinin qızı*: gözəl və iffətli.

«Butəməmin sərgüzəşti»ndəki konflikt və süjetin inkişaf tendensiyası elədir ki, hadisələr bədbin sonluqla, bütün personajların ölümü ilə qurtarır. Vəzirlərin fitnə və qurduğu tələyə aldanan İlan şah səbrsizlik edir, həqiqəti öyrənmədən günahsız, namuslu Butəməmi edam etdirir. Sonradan həqiqəti öyrəndikdə peşmançılıq çəkir, məyus olur. Vəzirlərin xəyanətini öyrənib onları da öldürür. Lakin artıq gecdir. Tələskənlik, haqqı nahaqdan ayıra bilməyib iş görmək öz mənhus nəticəsini vermişdir. İlan şah da Rum qeysərinin qızının, yəni zövcəsinin verdiyi zəhərin qurbanı olur. Adına yaxılan ləkəni qəbul edə bilməyən qız qəzəblənir. Ərinin vicdansız, nalayiq hərəkətini bağışlamır və onu öldürür. Ancaq özü də intihar edir. Deməli, Butəməmin və qız həyatın günahsız qurbanı olursa, vəzirlər və İlan şah əməllərinin toruna düşürlər.

«Bəxtiyarnamə»dəki fikir və təlqinlər, nəsihətlər, dediyimiz kimi, çox zaman birbaşa deyilir. Bu, «Butəməmin sərgüzəşti»ndə də belədir:

Dedi pəs Butəməmin ol Şəhriyar:

– *Göz açıb baxmadım mən ol nigarə,*

Eşitmişəm ululardan nəsihət,

Mənə dəxi atam qılmış vəsiyyət,

Göz açıb baxma naməhrəm üzünə,

*Qulaq asma dəxi böhtan sözünə.
Əlini, dilini sən saxla zinhar,
Yetirə kimsəyə nöqsanü azar,
Dilin döndərmə sən hər bir yamanə,
Dil ucundan düşər hər kim ziyanə.
Əgər göz olmasa casusi-nifaq
Könül mərdlərə olmazdı müştəq.
Əlin, dilin, gözün hər kimsə saxlar,
Yəqindir görməz ol asibü azar.*

«Bəxtiarnamə»dəki mühüm fikri-təşviqi spektrlərdən biri də Xalığın qüdrətinə inam, ona bağlılıq, onun mərhəmətinə, yardımına, himayəsinə qəlbən sığınmağın faydasıdır. Hər şeyin Allah-taalanın hökmünə, iradəsinə tabe olması, ona ixlasla dua-səna, ibadət etməyin səmərəsi əsər boyu bir işıq şüası kimi diqqəti çəkir. Altıncı nəğildə – «*Bəxtazima sərgüzəşti*»ndə hekayətin bütün ruhu, motivi, süjetin ahəngi aşağıdakı mətləbə təbedir:

*Kimə yoldaş ola tofıqi-Yəzdan,
Ona kar eyləməz şəmşiri-bürəran.
Yeri, sən Həqqə bağla sidqi-ixlas,
Könüldən xali eylə fikri vəsvas.
Gər istərsən muradın ola hasil
Könül bağla Həqqə sən olma qafil.
Dürüst olsa Həqq ilə e'tiqadın
Olur hasil sənin bişəkk muradın.*

«Bəxtazima sərgüzəşti»ndə belə bir əhvalat danışılır: Qafil, cahil, məğrur, şəraba aludə, günlərini eyş-ışrətlə keçirib ölkədən xəbərsiz olan şah Bəxtazimadan tale üz çevirir. Düşmən hücum edib onun ölkəsini, taxt-tacını əlindən alır. Məğlub Bəxtazima ikinci, üçüncü dəfə qoşunla taxt-tacını geri qaytarmaq istəyirsə də, məqsədinə nail ola bilmir. Əksinə tək qalıb uzaq bir məmləkətə qaçır. Həmin məmləkətin padşahına sığınır. Çox keçmir ki, bu ölkəyə də düşmən hücum edir. Bəxtazima görür ki, ölkənin padşahı düşmənlə çox cəsarətlə, inamla, qələbə əzmi ilə vuruşdu və zəfər qazandı. Bəxtazima şahdan bunun səbəbini soruşur. Həmin şah bu gizlin sirrin səbəbini belə izah edir: Keçmişdə bir dəfə düşmən mənim ölkəmə hücum etdi, mən döyüşdə məğlub olub sərgərdan qaldım. Bir mömin dərvişə rast gəlib dərdimi ona söylədim. Dərviş məni başa saldı ki, sən məğrurluğa qapılıb Haqqı unutmusan. Allaha qəlbən etiqad edib, ona sığınıb muradını ondan diləsəydin, Tanrı qarşısında qəflətə, cəhalətə yol verib qürura qapılmasaydın, qalib gələrdin. Mən qəflətdən ayıldım, Haqqa sığındım, ixlas ilə ona bağlandım, ona sədaqətli duaçı oldum və indi də ona güvənib döyüşürəm. Sadiq bir bəndə, təvəkkül əhli kimi onun mənə kömək edəcəyinə inanıram.

Bəxtazima padşahın bu sözlərindən ayılır. Bir müddət guşənişin olub Haqqa üz çevirir, ibadətlə məşğul olub mənən kamilləşir, «*əsrari-nihanın*» kəşfinə nail olur. Bundan sonra yuxuda ona öz ölkəsinə gedib taxt-tacına sahib ola biləcəyi müjdə verilir. Bəxtazima yenidən ölkəsinə gedib hakimiyyətini geri qaytarır və bundan sonra Allaha sığınır.

Deməli, Allah-taalanın nüsrət, pənah, yardım və iradəsindən uca heç nə yoxdur. Sadəcə olaraq məğrurluğu, qəfləti, nadanlığı tərک edib əqlə, idrakla bunu dərk etmək lazımdır.

«Bəxtiarnamə»də bəşər ədəbiyyatının əzəli mövzularından olan «*məkri-zənən*» (qadın məkri) problemi də mümkün ictimai hadisə, insana məxsus həyatı əməl kimi yer alır. Bəzi qadınlar istəsə, öz hiyləsi, riyası, saxtakarlığı ilə çirkini gözəl, gözəli çirkin, mənhusu ülvə, ülvini mənhus qiyafəsində təqdim edə bilər. Bu təhlükəli oyuna qarşı ayıq-sayıq olmaq, ondan baş çıxarmaq böyük fəhm, fərasət, ayıqlıq tələb edir. Poemanın doqquzuncu nağılı – «*Padşah sərgüzəşti*» deyilən məsələnin bədii inikasına yönəlir. Sənətkar Allaha yalvararaq rica edir ki, onu qadın hiyləsindən qorusun:

Fədai olasan, ondan xəbərdar

Eşitmə qövli-zən zinhar-zinhar...

Ümidim var xudavəndi-cahanə

Bizi uğratmaya məkri-zənanə.

Poemada qoyulan bu ideya əslində Gülcəmalın baş qəhrəman Bəxtiyara münasibəti ilə uzlaşır, bir növ həmin münasibətə işarədir. Belə ki, Gülcəmal paxıl vəzirlərin təhriki, fitnəsi ilə Bəxtiyara – tanımadığı oğluna böhtan atmış, ona eşq elan etdiyini, şəhvani münasibət göstərdiyini söyləmişdi. Əslində isə bu, qadın iftirası idi.

Ümumiyyətlə, poemada Azadbəxt, istərsə də Gülcəmal mənfə imicli qəhrəmanlar kimi nəzəri cəlb edir. Azadbəxt məğrur, eys-ışrətə meyilli, bədəpərəst, xalqa qarşı biganə, dünyəvi hisslərlə yaşayan, nəfsə uymuş bir şahdır. Gülcəmalın xarici gözəlliyi onu cəlb edir. O, qızın atası əmirə elçi göndərməyi özünə sığışdırmır və qızı zorla alır. Ətrafına topladığı vəzirlər fitnəkar, riyakar, paxıl, həsəd düşkünü, şöhrətpərəst, hər cür insani hisslərdən məhrum adamlardır. Xalq və saray adamları Azadbəxtdən, onun əməllərindən bezdiyi üçün ona qarşı çıxırlar. Bulaq başında ikən o, öz canını düşünüb doğma oğlunu orada atıb gedir. Zövcəsi Gülcəmal əvvəl ona etiraz etmək istəsə də, sonra onunla razılaşır. Bəxtiyara cəza vermək istəyərkən həqiqəti öyrənmək, təfərrüatı anlamaq istəmir. Ədalətsizliyə, səbrsizliyə, haqsızlığa yol verir.

Gülcəmal da zahirən gözəl olsa da, simpatiya obyekt deyil, mənəviyyat və əməlcə qüsurludur. Deməli, əgər Ziyad hərami sonuncu gün gəlib çıxmasaydı, həqiqət aşkar olunmayacaq, Bəxtiyar günahsız edam ediləcəkdə. Günahsız bir fərdin, cəmiyyət üzvünün – nəticə etibarilə cəmiyyətin, ictimai toplumun günahsız cəzalandırılmasının məsuliyyəti isə Gülcəmalın, Şah Azadbəxtin, onun ətrafına topladığı vəzirlərin – ixtiyar sahiblərinin üzərinə düşür.

Poema düşündürücü və ibrətamiz sonluqla bitir: şahın tədbirsiz, tələskən edam etdirmək istədiyi suçsuz, təqsirsiz bir cəmiyyət üzvü, Gülcəmalın iftiraya məruz qoyduğu məsum bir insan onların öz övladları imiş. Deməli, səbrsiz, haqqı nahaqdan seçmədən ədalətsiz addım atan, düşünmədən iş görən, fitnəyə uyan imtiyazlı və imtiyazsız, ixtiyarlı və ixtiyarsız hər kəs tənqiddə layiqdir, qeyri-insani əməl sahibidir.

Poemanın əsas ideya xətləri

«Bəxtiarnamə»nin auditoriyaya, oxucu kütləsinə çatdırmaq istədiyi, təlqin etdiyi **ideya** və **mətləblər** şəbəkəsi çoxrəngli, çoxşaxəlidir: iş görərkən səbrlə, düşüncə ilə hərəkət et; həqiqəti öyrənmədən cəzaya əl atma, bu, nəticədə peşmançılıq doğurar; hər hansı bir rəftarın, işin mahiyyətini bilmədən, nəticəsini düşünmədən, tədbir görmə, bu, məyusluğa səbəb ola bilər; məğrurluq edib qürura qapılma, Allah-taala belələrini sevməz, qürurla görülən əməl həm başqalarına, həm də insanın özünə ziyan gətirər; acgöz, tamahkar olub nəfsə uyma; şöhrətə, dünya malına sərvətə aldanma və güvənmə, onun ziyanını çəkmə bilərsən; paxıllıqdan, həsəddən, yalan

və iftiradan uzaq ol; Allahın hökmünə, iradəsinə inan, ona etiqad et, ixlasla sevib, qəlbən ona bağlan; qəlbən, ruhən Haqqa iradət yetirib ona sığınanlar, diləyini ondan umanlar səbr, şükür və təvəkkül sahibləri məqsədinə, muradına yetərlər; imansızlıq, etiqadsızlıq insana yalnız zərər gətirər; taleyə, təqdirin qismətinə, qəzavü qədərə şübhə etmə, çünki təqdirin qismətini dəyişdirmək (təğyir) mümkün deyil; böhtandan, iftiradan kənar ol, bu, sənə fayda verməz; ədalətli, rəhmli ol; pisi yaxşıdan, haqqı nahaqdan ayırmağı bacar; yaxşılıq edənin yaxşılığını unutma; zalım, qəddar, mürüvvətsiz əməllərdən çəkin, bu, sənə özün üçün toxuduğun fəlakət torudur; hər bir insana hörmətlə, qayğıkeşliklə, xeyirxahlıqla yanaş; namuslu, iffətli ol; qadın məkrindən kənar olmağa çalış və s.

Göründüyü kimi, bunlar bəşəri xilqətin mövcud olduğu bütün zamanlarda və bütün məkanlarda lazım gələn insani hisslər və əməllərdir. İnsanlığa, hər bir fərdə və cəmiyyətə gərək olan həyat, davranış normaları, mənəvi-əxlaqi prinsiplərdir. Deməli, «Bəxtiyarnamə» məzmun və ideyaca bu gün də öz aktuallığını itirməyən, müasir səciyyə daşıyan, dəyərli bir əsərdir. Biz buraya ana dilində yazılmış bir söz sənəti abidəsi kimi poemanın dil-üslub məziyyətlərini, epik poeziyamızın yüksəlişindəki rolunu da əlavə etməliyik.

Poema XVI əsr ədəbi dilimizin müəyyən əlamətlərini, inkişaf səviyyəsini özündə əks etdirən maraqlı və gərəkli bir abidədir. Təkcə onu deyək ki, əsərdə ana dilində bu gün də tərəvətini, didaktik, nəsihətamiz gücünü saxlayan çoxlu sayda atalar sözünə, hikmətli, aforistik deyimlərə, nəsihətli kəlamlara və s. tez-tez rast gəlirik. Məsələn:

*Gər istərsən sənə yetməyə nöqsan,
Cahanda heç kimə söyləmə böhtan!
Demə böhtan və töhmət bigünahə,
Düşər hər kimsə öz qazdığı çahə.
...Mürəvvətsiz kişidə olmaz iman.
Olur fe'lindən axir ol pəşiman...
Sənə qalib oldu hirs-i-şeytan,
Özün saxla, çəkərsən sən pəşiman.
...Öliyə bir daha vermək deyil can,
Vələkin dirini öldürmək asan.
...Komaçı quyuğu tapşırdı itə.
...Olur qora vəli səbriylə halva
Olur bir qətrə sudan hüsnü-zibə.
...Təhəmmül eyləmək Rəhman işidir
Ki, tə'cil eyləmək şeytan işidir.*

Orta əsrlər ana dilli epik poeziyamızın klassik nümunələrindən olan «Bəxtiyarnamə» poeması istər bədii fikir, istərsə də dil tariximizi öyrənməkdən ötrü söz sənəti abidələrimiz içərisində layiqli yer tutur.

Ədəbiyyat

1. **Arashlı H.** XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956

2. **Arashlı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998

3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, III c., Bakı, 2009
4. **Azadə R.** Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975
5. **Babayev Y.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
6. **Əhmədov E.** Fədai və onun «Bəxtiyarnamə»si. ADU-nun elmi əsərləri (dil və ədəb. ser.), 1971, №5
7. **Fədai.** Bəxtiyarnamə (tərtib edən: Məmmədli Q.). Bakı, 1957; 2004
8. **Həvilqızı Kəminə.** 1. Şərq ədəbiyyatında «Bəxtiyarnamə»lər və Dəqiqinin «Bəxtiyarnamə» əsəri; 2. XII-XIII əsrlər farsdilli bədii ədəbiyyatda «Bəxtiyarnamə» mövzusu. AMEA-nın Z. Bünyadov ad. Şərqşünaslıq İnst.-nin elmi araşdırmaları, VI buraxılış, 2003, №1-2
9. **Qafarlı S.** «Bəxtiyarnamə» dastanı. «Azərbaycan» jur., 1960, №8
10. **Səfərli Ə.** Fədai və şifahi xalq ədəbiyyatı. ADU-nun elmi əsərl. (dil və ədəb. ser.), 1975, №1
11. **Səfərli Ə.** XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982
12. **Səfərli Ə., Yusifli X.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008

AZƏRBAYCAN MODERNİZMİNİN ƏSAS METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ

DİLARƏ ƏLİYEVƏ

FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, AMEA NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU, ƏDƏBİYYAT
NƏZƏRİYYƏSİ, [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-6443-1262](https://orcid.org/0000-0001-6443-1262)

XÜLASƏ

Modernizm insanın daxili dünyasını, psixoloji və emosional vəziyyətini ədəbiyyatın əsas mövzusu kimi irəli sürür. Azərbaycan modernist ədəbiyyatında da insanın şəxsi təcrübəsi və fərdi hissləri diqqət mərkəzində olmuşdur. Əsasən, fərdin cəmiyyətdən ayrı şəkildə və daxili mənliyi ilə münasibətləri əsərlərdə əks olunurdu. Modernist yazıçılar reallığı birbaşa təsvir etməkdənsə, məcazi dillə işləyir və dərin simvolik mənə yaradırdılar. Azərbaycan ədəbiyyatında da bu prinsipə əsaslanaraq, məcazi mənalarla zəngin mətnlər yaradılırdı. Simvollar vasitəsilə əsərin dərin məzmunu və gizli mənası oxucuya çatdırılır. Modernistlər ənənəvi ədəbiyyatın formalarını dağıdaraq, yeni forma axtarışlarına çıxırdılar. Azərbaycan ədəbiyyatında da bu tendensiya müşahidə olunur. Nəsr və poeziyada ənənəvi ölçü və qaydalar pozulmuş, yazıçılar yeni ifadə vasitələri ilə eksperiment aparmışlar. Modernizm zaman və məkan anlayışlarının subyektivliyini vurğulayırdı. Azərbaycan modernizmi bu prinsipə uyğun olaraq, zaman və məkanı statik deyil, çevik və dəyişkən bir şəkildə təsvir etməyə başlamışdır. Məsələn, müəllifin daxili monoloqları və retrospektiv hekayə xətti vasitəsilə fərqli zaman perspektivləri ilə işlənmiş mətnlər yaranmışdır. Modernizm ənənəyə və keçmişə münasibətdə tənqidi yanaşırdı. Azərbaycan ədəbiyyatında da bu cərəyan çərçivəsində milli ənənələr və dəyərlər yeni baxışlarla yenidən nəzərdən keçirilirdi. Məsələn, yazıçılar cəmiyyətin problemlərinə yeni modern yanaşma tərzii ilə yanaşır və bu problemlərin həllini modernləşmə yolunda axtarırdılar. Modernist Azərbaycan ədəbiyyatında fəlsəfi və sosial mövzuların mərkəzi rol oynadığını görürük. Həyatın mənası, cəmiyyətin gələcəyi, insanın azadlığı və tənhalığı kimi mövzular yazıçıların diqqətini çəkmişdir. Modernistlər dilin və üslubun imkanlarını genişləndirirdilər. Azərbaycan ədəbiyyatında da modernizm cərəyanı yeni ifadə vasitələri, dil təcrübələri ilə zənginləşmişdir. Ənənəvi sadə və aydın dildən fərqli olaraq, modernist mətnlərdə bəzən qəliz, məcazi, çoxqatlı ifadələrə rast gəlinirdi. Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm XX əsrin 60-cı illəri ədəbiyyatının inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Bu metodoloji prinsiplər vasitəsilə Azərbaycan yazıçıları cəmiyyətin və fərdin təbiətini yenidən araşdırmış, yeni bədii istiqamətlər yaratmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatında 1960-1980-ci illər arasında modernizm ədəbi cərəyanının təsiri nəzərəçarpan olmuşdur. Bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatı üçün həm ictimai, həm də ədəbi baxımdan mühüm dəyişikliklər və yeniliklərlə xarakterizə olunur. Bu dövrdə yaranan nəsr əsərlərində ənənəvi sovet reallıqlarına qarşı müxtəlif formalarda reaksiyalar öz əksini tapmışdır. Yazıçılar modernist estetikaya yönələrək, fərdi insan talelərinə, dərin psixoloji təhlillərə, daxili dünyaya, zaman və məkan anlayışlarına daha çox diqqət ayırmışlar.

Açar sözlər: fərd və cəmiyyət, retrospeksiya, dil eksperimentləri

SULTAN RAYEVİN HƏYATI VƏ “DƏLİXANA” ROMANI

ELMAN QULİYEV

**FİLOLOGİYA ELMLƏRİ DOKTORU, PROFESSOR, ADPU TÜRKOLOJİ
MƏRKƏZİN, TÜRK ƏDƏBİYYATI BÖLMƏSİNİN MÜDİRİ,
TÜRKSOY KAFEDRASININ ÜZVÜ**

Çağdaş qırğız ədəbiyyatının görkəmli nasir və dramaturqu Sultan Akim oğlu Rayev 13 iyul 1958-ci ildə Qırğızıstan Respublikası Oş vilayəti Qarasuy rayonunun Yuvaş kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Qarasuy rayonunda iki il əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. O, 1977-ci ildə əsgərlik xidmətinə çağırılmış və 1979-cı ildə hərbi xidməti başa vurmuşdur. Sultan Rayev 1979-1984-cü illərdə Yusif Balasaqunlu adına Qırğızıstan Milli Universitetinin jurnalistika fakültəsində təhsil almış və bu fakültəni yüksək qiymətlərlə bitirmişdir. Universiteti bitirdikdən sonra “Qırğızıstan mədəniyyəti” qəzetində işə düzəlmişdir. 1984-1989-cu illərdə bu qəzetdə müxbir kimi çalışmışdır. 1989-1991-ci illərdə “Asaba” qəzetində redaktor müavini vəzifəsində işləmişdir. Sultan Rayev jurnalistik fəaliyyətinin 11 ilini “Qırğız ruhu” qəzetində davam etdirmişdir. O, 1991-2002-ci illərdə Qırğızıstan Respublikasının aparıcı mətbu orqanı olan “Qırğız ruhu” qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. Sultan Rayev səmərəli əmək fəaliyyətinə və dövlətçiliyə olan sədaqətinə görə dövlət orqanlarında bir sıra məsul vəzifələrə təyin olunmuşdur. O, 2002-ci ildə Qırğızıstan Respublikası Təhsil və Mədəniyyət nazirinin müavini vəzifəsinə təyin edilmiş və 2004-cü ilə qədər bu vəzifəni icra etmişdir. Sultan Rayev 2004-2006-cı illərdə Mədəniyyətə və İncəsənətə İctimai Dəstək Fondunun prezidenti, o cümlədən, Qırğızıstan hökuməti yanında Mədəniyyətin İnkişafı Üzrə Dövlət Komissiyasının sədri vəzifələrində çalışmışdır.

Sultan Rayev 2004-2006 -cı illərdə Qırğızıstan Respublikası Mədəniyyət naziri işləmiş və bu dövrdə qırğız mədəniyyətinin inkişafı naminə əhəmiyyətli işlər görmüşdür. 2011-2013-cü illərdə Qırğızıstan Respublikası prezidentinin müşaviri, eləcə də öz ölkəsinin YUNESKO üzrə təmsilçisi vəzifələrini icra etmişdir. Sultan Rayev 2013-2020 -ci illərdə müxtəlif məsul vəzifələrdə işləmişdir. O, Qırğızıstan Respublikası Mədəniyyət, İnformasiya və Turizm naziri, Qırğızıstan Respublikası Prezident Aparatı rəhbəri və digər məsul vəzifələri icra edərkən xalqına və dövlətinə daim sədaqət nümayiş etdirmişdir. Bu səbəbdən Qırğızıstan dövləti, eyni zamanda ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən onun əməyi yüksək qiymətləndirilmiş və bir çox dövlət mükafatları ilə təltif olunmuşdur. Sultan Rayev 2008-ci ildə Qırğızıstan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət xadimi, 2011-ci ildə isə xalq yazıçısı adına layiq görülmüşdür. O, müxtəlif illərdə Lenin komsomolu mükafatı laureatı (1989), Toktokul adına Dövlət mükafatı laureatı (2005), MDB mükafatı laureatı (2010), Çingiz Aytmatov adına Beynəlxalq fondun mükafatı laureatı (2019) adlarını qazanmışdır. Sultan Rayev həmçinin Beynəlxalq “Atatürk” fondunun (2005), Monqolustan dövlətinin (2006), TÜRKSOY-un (2018) və bir çox digər beynəlxalq qurumların medalları ilə təltif olunmuşdur. O, 31 mart 2022-ci ildə TÜRKSOY-un baş katibi vəzifəsinə seçilmişdir.

Çağdaş qırğız bədii nəsrinin və dramaturgiyasının inkişafında Sultan Rayevin böyük xidmətləri olmuşdur. Sultan Rayev bədii yaradıcılığa hekayə janrı ilə başlamışdır. Keçən əsrin 80-90 -cı illərindən etibarən onun bədii yaradıcılığı müxtəlif janrlar daxilində zənginləşmişdir. Bu keyfiyyət müasir qırğız ədəbiyyatında onun çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinə malik

sənətkar kimi şöhrət qazanmasına səbəb olmuşdur. Sultan Rayevin istər hekayələrində, istər povest və romanlarında, istərsə də dram əsərlərində obrazlaşma prosesi həyat həqiqətləri və real insan konseptindən kənara çıxmır, bütün həyatı detallar orijinal yazıçı baxışlarında ifadə olunur. Sultan Rayevin 1991- ci ildə Bişkekə çap olunmuş “Günəşi tutan cocuq” povest və hekayələr kitabı yazıçının ədəbi şöhrət qazanmasında əsas rol oynamışdır. 2011-ci ildə povest və hekayələrdən ibarət “Həftənin beşinci günü” kitabının Ankarada, 2012-ci ildə “Korona” (“Tac”) adlı povest, hekayə və dram əsərlər toplusunun Moskvada, 2015-ci ildə “Kara” romanının Londanda nəşr edilməsi Sultan Rayevin beynəlxalq miqyasda tanınmasında mühüm amilə çevrilmişdir. Romanlarının ingilis, rus, Türkiyə türkçəsi, Azərbaycan, Çin, macar dillərinə tərcümə edilməsi, dram əsərlərinin Qırğızıstanla yanaşı London, Moskva, Astana, Tehran və s. teatr səhnələrində nümayişi Sultan Rayev sənətinin böyük oxucu və tamaşaçı auditoriyasına malik olduğunu təsdiqləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, onun yaradıcılığının aparıcı istiqamətini povest və romanları təşkil edir. Sultan Rayev qırğız ədəbiyyatının nəsr ənənələrindən geniş şəkildə bəhrələnən, ona yaradıcı yanaşan, nəticə etibarilə çağdaş qırğız nəsrinə yeni bədii-fəlsəfi keyfiyyət qazandıran yazıçıdır. Sultan Rayev bütün nəsr yaradıcılığı nümunələrində realist sənətkar təsiri bağışlayır. Sənətində daha çox müşahidə olunan realist təsvir və mifliklik kontekstini müasir qırğız bədii nəsrinin yeni, eyni zamanda mühüm keyfiyyəti hesab etmək olar. “Daşqın”, “Dəlixana”, “Cəza”, “Günəşi tutan cocuq”, “Həftənin beşinci günü”, “Xəstəxana” və s. roman və povestlərində sujet cəmiyyəti maraqlandıran, cəmiyyəti əhatə edən hadisələr üzərində qurulur. Ona görə də Sultan Rayevin əksər bədii nəsr nümunələrində qloballaşan dünyaya məxsus hadisələrin əksi və dərki məsələləri önəmli yer tutur.

Sultan Rayevin dramaturgiyası müasir qırğız ədəbiyyatının orijinal mərhələsini təşkil edir. Onun “Qadınlar”, “Məkkəyə gedən uzun yol”, “Şahzadənin ağlaması”, “Tac” və s. dram əsərlərində hadisə və xarakterlər gərçəkliyin tipik nümunəsi kimi təqdim edilir. Adları çəkilən səhnə əsərlərində mövzular ənənəvi olsa da, dramatik səhnələr yenidir. Ona görə də Sultan Rayevin nəsr əsərlərində olduğu kimi, dramaturgiyasında da ideya fərqli situasiyalarda ifadə olunur, fikir və düşüncələr dünyamızın bu günkü reallıqlarını əks etdirir.

Çağdaş qırğız ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Sultan Rayevin “Dəlixana” romanı problemləri global səviyyədə dəyərləndirmək, yaşamaq fəlsəfəsinin mahiyyətini dərk etmək, dünya nizamının pozulma faktorlarını üzə çıxarmaq, bütün məqamlarda insanın aliliyini göstərə bilmək imkanlarına görə fərqlənən nəsr nümunəsidir. Romanın mifizm və realizm qatı bir tərəfdən mövzu və məzmun rəngarəngliyini, fərqli hadisələrə keçidin mobilliyini təmin edirsə, digər tərəfdən standartlardan çıxaraq ideyanın estetikasını özünəməxsus şəkildə çatdırmağa imkan verir. Romandakı bədii sistem mifik-real düşüncə üzərində qurulsada, mahiyyət tarixi-real ifadə tərzində mənalandırılır. Ona görə də bəzi istisnaları nəzərə almasaq romanda insan və cəmiyyət kontekstindən kənaraçıxmalar müşahidə olunmur.

“Dəlixana” romanının ənənəvi ədəbiyyat qəliblərindən uzaq olması əsərdəki mətnlərin dərkinə xeyli çətinləşdirir. Lakin standart ədəbiyyat qəliblərindən uzaqlaşma nə oxucu marağını azaldır, nə də onu yazıçının yazdıqlarına inandırmağa mane olur. Sultan Rayevin “Dəlixana” romanında bu günlə minilliklərin ictimai-siyasi rəbitəsi (həm də təsirləri) səbəb və nəticə qanunauyğunluq məntiqinə çevrilir. Minilliklərin bu günkü tariximizdəki izləri (istər hadisələrin, istərsə də düşüncələrin kökü anlamında) mahiyyət baxımından insanın tam dəyişmədiyini üzə çıxarır.

Romanda ideyanın estetikası dəlixana pasiyentləri olan İmperator, Çingiz xan, Böyük İsgəndər, Kleopatra, Afinalı Tais, Lir və Kozucağın dəlixanadan qaçmaları üzərində qurulur.

Dəlixanadan qaçmanın fəlsəfi mahiyyəti cəzadan və özündənqaçma dərinliyində mənalandırılır.

Dəlixanadan qaçan yeddi nəfərin əsas məqsədi müqəddəs torpaqlara gedib tövbə etmək, Allahdan əfv diləmək və günahlarını bağışlatmaq idi. Qılıncı ilə dünyanı fəth edən İmperator, Asiyanı diz çökdürən Çingiz xan, Böyük İsgəndər, keçmiş aktyor Lir, Afinalı Tais, cazibə simvolu Kleopatra və Kozucağ ləqəbli bu şəxslər tam əmin idilər ki, Müqəddəs torpaqlara çatan kimi bütün günahlardan qurtulacaq və həyatdan zövq alaraq yaşayacaqlar.

Bu adlar onlara dəlixananın baş həkimi tərəfindən verilmişdi. Onlar uzun müddət bu adlarla çağırıldıqlarına görə əsl adlarını belə unutmuşdular. Bu adlar düşüncələrimizdə uzaq minillərdə yaşayan insanların obrazlarını yaratsa da (məsələn, Çingiz xanın, Makedoniyalı İsgəndərin, Kleopatranın) əslində, onların timsalında insanlıq tarixinin (həm də ruhunun) davamlı olaraq keçdiyi yol, cəmiyyətin bu günkü realıq və hadisələri assosiativlik qazanır. Çünki yazıçı məqsədində dünyanın bu günkü fəlakətlərinin səbəbləri və ondan qurtulmaq yollarının axtarışı dayanır. Sultan Rayev ruhun ölməzliyi, əbədiyi, o cümlədən başqa insanlara keçməsi ilə təkrar həyat yaşamaq fəlsəfəsində keçmişlə bu günün rabitə mövcudluğunu təsdiqləyir, özündən əvvəlki insanların ruhunu daşıyan şəxslərin əməl, baxış və düşüncələrinin mahiyyət oxşarlığını ortaya qoyur. Yazıcının tanınmış rus alimi, kosmik tədqiqatların görkəmli nümayəndəsi Konstantin Sialkovskidən gətirdiyi sitat bu baxımdan xarakterikdir: “İnsan öləndən sonra vücudunun atomları parçalanaraq bütün kainata səpələnir. Sonra da başqa varlığa yerləşib ikinci həyatına başlayır. Ölən şəxs xoşbəxt ömür sürübsə, onun atomları da özündə xoşbəxtlik daşıyaraq yeni varlığı xoşbəxt edir. Atom hissəcikləri bədbəxtlik daşıyarsa, bu zaman hər şey tam əksinə olar”. Müəllifin ruhun ikinci həyat yaşamaı fəlsəfəsində “xoşbəxtlik və bədbəxtlik” daşıyıcılıq konsepti təsadüfi səciyyə daşımır. Sialkovski ilə yanaşı Tolstoyun, Pifaqorun və digərlərinin xatırlanması məqsədli olaraq dünya nizamının pozulmasının qarşısının alınmasına və fəlakətlərdən xilas olunmağa xidmət göstərir, həm də uzaq keçmişdən bu günə keçidi təmin edir.

Əsərdə yeddi nəfərlik dəstənin başında İmperator ləqəbli şəxs durur. Heç zaman Müqəddəs torpaqlarda olmayan İmperator yolu azmamaq üçün günəşin istiqamətini əsas götürür. Roman yalançı dəlilik diaqnozu ilə dəlixanaya atılan, psixi xəstə adı daşıyan və zamanın girovuna çevrilən yeddi nəfərin ağırlı, fəlakətli talelərini ifadə etmək baxımından xarakterikdir. Sultan Rayev yaradıcılıq üslubuna sadıq olaraq “Daşqın” romanında olduğu kimi “Dəlixana” əsərində də hadisələri realıqla mifikliyin paralelliyində əks etdirməyə üstünlük verir. Bu səbəbdən öz məqsədləri naminə Müqəddəs torpaqlara üz tutan obrazların real həyat tarixçəsi (həm də mübarizəsi) bir neçə minillərdən keçən insanlığın bütöv bir epoxasının tərkibi (həm də təkrarı) kimi təqdim edilir və ideya bu kontekstdə müəyyənləşir.

Bəşəriyyəti fəlakətlərdən, pisliklərdən qurtarmaq, qiyamət günündən uzaqlaşdırmaq, insanlığı “dəlixanalardan” xilas etmək romanın əsas qayəsini təşkil edir. Daha dəqiq ifadə etsək bəşəri qurtuluş formulunun təqdimatı romandakı əsas məqsədlərdən birinə çevrilir. Bu mənada hadisələr pozulmuş dünyanın eybəcərlikləri fonunda cərəyan etdirilir. Əsərdə dəlixanaya bənzədilən pozulmuş dünyada “pisdən pis yox, həm də şər doğulur” düşüncəsi paralelliyində bəşər övladının xilas yolları axtarılır.

Üzərində “Müqəddəs” yazılmış bir kitabın romanda yer alması bəşəriyyətin xilas yollarının axtarılması işində önəmli rol oynayır. Lakin bu kitab həm də dünyanın müasir reallıqlarını ifadə etmək baxımından da fərqlənir: “Dünyanı tamahkarlıq idarə edir. İnsanlar çox acgözdürlər. İqtidarı, var-dövləti, xidməti, pulu, qadını, həyatı, xoşbəxtliyi, sevgini əldə etmək üçün bir-birlərini didib parçalamağa hazırdırlar. Amma tamahkarlığın onları ölümə sürüklədiyini anlamırlar. Zəmanə çox dəyişib. Ölümün böyüklüyündən xəbərsizdirlər. Özlərini

peyğəmbərlərdən də üstün görənlər var. Tanrı insana qisməti deyil, həyatı verdi. İnsan taleyini Tanrı təyin etmir. Amma Tanrı öz surətində yaratdığı insanın belə bir tale yaşayacağını gözləməzdi. Tanrı insana inanc verdi, sevgi verdi, ümid verdi, həyat verdi. Alın yazısının sahibi isə insanın özüdür.” Səslənən fikirlər bilavasitə həm həyat fəlsəfəsi barədə düşüncələrdir, həm də insanlıq və cəmiyyət dəyərlərinin pozulmasına qarşı yazıçı etirazıdır.

Romanda baş verən hadisələr Dəlixana, Ölüm vadisi və Müqəddəs torpaq adlı məkanda cərəyan edir. Əsərin yeddi nəfərdən ibarət aparıcı obrazlarının yeganə məqsədi dəlixanadan qaçmaqdır. Saf bir ruhu daşımaq və onunla ölmək istəyi onları dəlixanadan qaçmağı sövq edir. Müqəddəs torpağa qovuşmaq arzusu onların ruhlarına hakim olan ən ali hissdır. Yeddi nəfərlik dəstənin başçısı İmperator ləqəbli bir şəxsdir. Bir vaxtlar o, həqiqətən, imperator olmuş bir şəxsin ruhunu daşıyır. Lakin o, həyatının dəlixanaya qədərki dövrünü tam xatırlamasa da, dumanlı şəkildə bəzi detalları yadına sala bilir. Xatırlayır ki, tacqoyma mərasimində xalqına dünyanın tən ortasında yerləşən Müqəddəs torpaqlara aparacağına və günahkarları əfv edəcəyinə söz verib. Lakin zaman keçdikcə o, özünü Tanrıya bərabər tutur. Ona elə gəlirdi ki, peyğəmbər qüdrəti əldə edib. Az vaxtdan sonra o, həm Tanrı sözlərini unudur, həm də xalqa verdiyi əhdi. Maraqlı odur ki, İmperator bu vəziyyətdə günahları özündən uzaqlaşdıraraq cəmiyyəti ittiham etməkdən çəkinmir: “Tanrını tanımayan xainlər! Kafirlər! Bu, xainlikdir! Siz Tanrını inkar etdiniz! Məni bağışlanmaz günaha batırdınız. Yaradana deyil, Yaradanın yaratdıqlarına müqəddəs deyə tapındınız. İmperatorun fikirlərində yer alan sonuncu frazadakı – Yaradana deyil, yaradanın yaratdıqlarına müqəddəs deyə tapındınız-sözlərində tək cəmiyyət ittiham olunmur, ümidin, inamın yoxluğu üzə çıxır, dünyanın və insanlığın nizamının pozulduğu əksini tapır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq İmperatorun ruhunda xoşbəxt gələcəyə olan inamı itmir. Yazıçı onun yaşadığı mühiti dörd tərəfdən möhkəm divarlarla əhatə olunmuş qapısız qaranlıq otağa bənzədir. İmperator, həqiqətən, qaranlıq mühitdən çıxmaq ümidlərini cildi qızıl hərflərlə yazılmış Müqəddəs kitabla bağlayır. Müqəddəs kitab haqqında Övliyadan eşitdiyi sözlər İmperatorda bir rahatlıq yaradır. Lakin İmperator kitabla qoyulan qadağalar səbəbindən kitabı oxuya bilmir. Dəlixanada bütün kitablar yandırılarkən Müqəddəs kitab da yanır. Yalnız onun cildi və “Tanrının gələcəyi gün” sözləri yazılmış bir səhifəsi yanmamış qalır. Bir səhifəlik vərəq İmperatorla yanaşı digər 6 nəfərin həm yaşamaq ümidlərini, həm də ruhların azad olduğu Müqəddəs torpaqlara çatmaq inamlarını xeyli artırır. Müqəddəs torpaqlara çatmaq ümidi ilə yol gedən 7 nəfərin məqsədləri eyni olsa da, dünyagörüş, xarakter, hadisələrə münasibət baxımından fərqli idilər. Məsələn, cənnət ümidi ilə yaşayan bu insanların hələ çoxu bilmir ki, cənnət qapıları onların üzünə yalnız əsl insan olacağı təqdirdə açılacaq. Hələ onların bir çoxu cəhənnəmin cəza yeri olduğunu da dərk edə bilmir. Əsərdə emosionallığı ilə seçilən Lir “özüm özümün Tanrısıyam” deyir. O, cəhənnəmi də, onu yaradanı da cəfəngiyyət hesab edir. Lakin Lirin bu mövqeyi axıra qədər davam etmir. Bir zamanlar cəhənnəmdən də, onu yaradanın cəzasından qorxmayan Lir az müddət keçəndən sonra bunların hər ikisindən də qorxdığını etiraf edir.

Lir keşmişdə aktyor olmuşdu. O, nə həyatda, nə də səhnədə mükəmməl ola bilməmişdi. Teatra vaxtlı-vaxtında getmədiyi üçün normal rol da oynaya bilməmişdi. Yeganə diqqəti çəkən rolu Kral Lir olmuşdu. Qoca Lirin həyat fəlsəfəsi insanlıq normalarından çox uzaq idi. Buna görə “Müqəddəs kitabı” oxuyan zaman öz xarakterinə uyğun səhifəni cırıb atır. O, teatrdan qovulandan sonra küçə süpürür, qaravolçuluq edir, morqda işləyir, ev heyvanlarına baxır. Lakin heç bir sahədə özünü təsdiqləyə bilmir. Evinə gətirdiyi əxlaqsız qızın vaxtilə teatrdan ondan hamilə qalan aktrisanın övladı olduğunu biləndə fələkdən dünyanın alt-üst olmasını istəyir. Yazıçı onun timsalında insan kimi dünyaya gəlib heyvan kimi yaşayanların həyat faciəsini və ruhi-mənəvi əzablarını göstərə bilir. Nəticə ondan ibarətdir ki, hər kəs yaşadığı ömrü insan kimi yaşamaq, dünyanın və insanlığın nizamını pozmamalıdır. Əsərdə yeri gəldikcə dünya irfani və

fəlsəfi fikrinin dahilərindən olan Ruminin, Hötenin və başqalarının xatırlanması da bu məqsədə xidmət göstərir. Qeyd etdiyimiz kimi əsərdə Böyük İsgəndər, Çingiz xan, Kleopatra, Mussolini, Hitler, Freyd, Ezop, Pikasso, Çarlı Çaplin və s. adı ilə tanınan şəxslərin heç biri tarixi şəxsiyyətlərin özləri deyil. Bu adlar onlara dəlihanada ləqəb kimi verilmişdir. Yazıçı bu metoddan məqsədli şəkildə istifadə edərək həmin şəxslərin tarixi missiyaları daxilində müasir dünyamızın həlli vacib problemlərini gündəmə gətirir. Bu mənada qloballaşan dünyanın mənəvi problemlərinin, həyat nədir sualı ətrafında düşüncələrin Çingiz xan obrazı daxilində çatdırılması diqqəti daha çox cəlb edir.

Sultan Rayev Çingiz xanın Şamanla qarşılaşdığı səhnədə insanlığın üzləşdiyi mənəvi-psixoloji gərginlikləri diqqətə çatdırır. Əslində bu səhnədə müxtəlif zamanlarda baş vermiş fəlakətlərin xatırlanması yox, həqiqətə gedən yolun dərk edilməsi, müəyyənləşdirilməsi və əbədi yola çağırış elementləri vacib məqama çevrilir. Yazıçının “Həyatın mənası nədir?” - sualına, həyatın mənası insanın insan kimi qalmasıdır – cavabını dünya nizamının qurulması yolunda axtarıqlarının ən uğurlu nəticəsi hesab etmək olar.

Ona görə də qloballaşan dünyada, süni intellekt mövcudluğunda romandakı ölüm, həyat, sədaqət və s. düşüncələr vaxtı keçmiş baxışlar sistemi kimi oxucu üçün əhəmiyyətsizləşmiş, əksinə “gözü ölümdən, qılıncı qandan doymayan” dünyanın fəlakətlərdən qurtuluşu yolunda vacib atributlardan birinə çevrilir. Bu səbəbdən oxucu axtardığımız gerçəkliklərin özümüzdə gizlənməsinə orta əsrlərin irfani və xəyali düşüncəsi kimi baxmır. Bu gün müasir dünya insanı yaxşı anlayır ki, özümüz özümüzü başa düşmədən həqiqətə gedib çıxma bilmərik və s.

Bu əsərdə insan həm fəlsəfi, həm də real ampulada yer alır. Maraqlıdır ki, insan günahlarını Tanrı önündə edir və Tanrı önündə etdiyi günahların əfvini də Tanrıdan istəyir. Bu səbəbdən romandakı obrazların heç biri birtərəfli və yaxud məhdud görünür. Həmin obrazlar əsərdə müsbəti və mənəfi ilə hərtərəfli yer alır. Bu hal istər xarakterlərin, istərsə də baş vermiş hadisələrin geniş şəkildə təqdimini təmin edir. Ona görə də romanda digər obrazlarla yanaşı, Kleopatra, Kozucağ, Böyük İsgəndər surətlərinə münasibətdə də yazıçı müdaxiləsinin genişliyi açıq-aydın hiss olunur. Məsələn, oxucu romanda yer alan Böyük İsgəndəri tarixi şəxsiyyət olan Makedoniyalı İsgəndərin min illər boyu amalı, dünyagirliyini, amansızlığını və s. ruhunda gəzdirən insanların ümumiləşdirilmiş obrazı kimi görür.

Müəllif yeri gəldikcə Makedoniyalı İsgəndərlə bağlı tarixi hadisələrdən də bəhs açır. Makedoniyalı İsgəndər Dara qarşıdurması, Parfiya uğrunda müharibə, Babilistan hadisələri və s. səhnələr buna misal ola bilər. Bu hadisələr tarixin keçdiyi yola şahidlik edir və yazıçı məqsədinə uyğun olaraq İsgəndərin xarakterinin vacib tərəflərini oxucuya çatdırır. Ona görə də romanda yer alan tarixi hadisələr və XXI əsrin Böyük İsgəndər obrazı yeni tarixin eybəcərliklərinin, içində İsgəndər ruhu gəzdirən insanların simvolu və tarixin ironiyası kimi daha təsirli görünür.

Sultan Rayev tarixin ironiyasının hədəfində özünü Tanrıya bərabər tutan və bütün insanlara şəxsi maraqları səviyyəsindən baxan, insanlara biçarə həyat yaşadan, uşaqları yetim, anaları gözü yaşlı qoyan, insanları yurd-yuvalarından didərgin salan qaniçən tamahkarları saxlayır. Müəllif haqlı olaraq demək istəyir ki, bu cür düşüncə və yanaşmaların kökü kəsilməyincə dünya nizamı yaranmayacaq, insanlıq daim məşəqqətlərlə üzləşəcək. Min illərin eybəcərlikləri bu günkü insanın ruhuna hakimdirsə dünya çətinliklərlə həmişə üz-üzə qalacaqdır.

Əsərdə dəlihanadan qaçan 7 nəfərin Müqəddəs torpaq axtarıqları da şərti anlamdadır. Müqəddəs torpaqlara çatıb orada xoşbəxt yaşamaq naminə min bir əziyyətdən keçən bu insanlar özləri də bu məkanın harada olduğunu bilmir. Onun özəlliyinin nədən ibarət olduğu barədə heç bir məlumatları yoxdur.

Sultan Rayev insanların Müqəddəs torpaqlar axtarışlarını müqəddəsliyin və həqiqətin simvolikası kimi qələbləşdirir. Əsərin sonunda yeddi nəfərlik dəstə üzvündən sağ qalmış iki nəfərin- Kozucağ və Kleopatranın susuz, ilan mələyən səhrada rastlaşdıqları müdrik qocadan eşitdikləri sözləri təəccüblə qarşılasalar da, həqiqət olduğunu anlayırlar: “Axtardığınız yer ayaqlarınızın altındadır. Bəşər övladının addım atdığı hər yer müqəddəs torpaqdır”.

Müəllifə görə ruhun paklığı Tanrının sevgisindən yaradılmış insan imanıdır. Bəşər övladına ruh Tanrı tərəfindən verilir. Kim onun müqəddəsliyini qoruyub saxlayırsa o, üzərində gəzdiyi torpağın müqəddəsliyini anlaya bilər.

Göründüyü kimi, əsərin sonunda yazıçı hikməti cəmiyyət və insanlığın təməl prinsipləri daxilində dəyər qazanır, bu səviyyədə təsdiqini tapır. Bu hikmət qloballaşan dünyada təkcə insanın özünüdərk deyil, eyni zamanda müasir mərhələdə dünya nizamına yeni bir fəlsəfi baxış və bəşəriyyətin xilasına çağırışdır.

RESAT NURI GÜNTEKİN'S NOVEL WRITING
RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİNİN ROMAN YARADICILIĞI

FƏRZƏLİYEVƏ BİKƏXANIM

AZƏRBAYCAN, BAKI, AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAGOJİ UNIVERSİTETİ
FİLOLOGİYA FAKÜLTƏSİNİN TƏLƏBƏSİ
ORCID : 0009-0009-9320-9009

ÖZET

Türk ədəbiyyatının XX əsrdə yetişdirdiyi ən mühüm yazıçılardan biri olan Rəşad Nuri Güntəkin, təkcə romanları ilə deyil, eyni zamanda hekayeleri, pyesləri və publisistik yazıları ilə də oxucuya dərin təsir bağışlamışdır. Onun yaradıcılığı, həm dövrünün ictimai-siyasi problemlərini əks etdirməsi, həm də insan psixologiyasını ustalıqla analiz etməsi baxımından ədəbiyyat tarixində mühüm yer tutur. “Çalı quşu” romanı ilə geniş kütlələr tərəfindən tanınan Güntəkin, romantizm və realizmi özündə birləşdirən üslubu ilə oxucu qəlbində silinməz iz buraxmışdı, eyni zamanda bu roman həm gənc müəllim obrazı ilə maariçiliyin, həm qadın azadlığının, həm də Anadolu gerçəkliklərinin simvoluna çevrilmişdir. O, bununla yanaşı klassik ənənəyə bağlılığı və yenilikçi baxışı ilə diqqət çəkən yazıçı kimi tanınır. Rəşad Nuri öz əsərlərində xalqın dili ilə yazmağı, sadə, lakin dərin məna yüklü süjetlər yaratmağı əsas prinsip kimi qəbul etmişdir. Bu xüsusiyyətləri onun əsərlərini yalnız dövrünün deyil, bu günümüzün də aktual və oxunaqlı nümunələrinə çevirir. Bu məqalədə Rəşad Nuri Güntəkinin ədəbi şəxsiyyəti, həyat yolunun yaradıcılığına təsiri və onun əsərlərinin Türk ədəbiyyatındakı rolu araşdırılacaq.

Anahtar kelimeler: R.N.Güntəkin, XX əsr romanı, maariçilik, realizm

ABSTRACT

Resat Nuri Güntekin, one of the most prominent writers of 20th-century Turkish literature, has made a deep impression on readers not only with his novels but also with his short stories, plays, and journalistic writings. His literary work holds an important place in literary history due to his masterful reflection of both the socio-political issues of his time and the psychology of individuals. Güntekin, widely recognized through his famous novel *Çalıkuşu*, skillfully combines romanticism and realism in a unique style that leaves a lasting impression on the reader. In this novel, both the teaching career of a young female teacher and the struggle for education and freedom in Anatolia are symbolized. In addition to his loyalty to classical literary traditions, he is also known for his innovative approach. Resat Nuri is recognized as a writer who, despite using a simple and clear language reflective of the people's speech, constructs deeply meaningful plots—an approach he adopted as a key principle in his works. These characteristics make his works not only representative of his era but also relevant and engaging to modern readers. This article will explore the literary personality of Resat Nuri Güntekin, the impact of his life journey on his works, and his role in Turkish literature.

Keywords: R.N. Güntekin, 20th-century novel, education, realism

GİRİŞ

Rəşad Nuri Güntəkin 25 noyabr 1889-cu ildə İstanbulun Üsküdar rayonunda anadan olmuşdur. Atası hərbi həkim İbrahim Nuri bəy, anası isə Ərzurum valisi Yavər Paşanın qızı Lütfiyə xanım idi. Ailənin yeganə övladı olan Rəşad Nuri, ilk təhsilini Üsküdar Səlimiyyə məktəbində başlamış, daha sonra Çanaqqala və İzmir şəhərlərində davam etdirmişdir. 1912-ci ildə İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat Fakültəsini bitirmişdir. Fransız dilinə və ədəbiyyatına olan marağı onun realizm və romantizm arasında balans quran yazı üslubuna da təsir göstərmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra müəllimlik və məktəb idarəçiliyi sahəsində çalışmış, Bursa və İstanbulda ədəbiyyat, fransız dili və fəlsəfə dərsləri vermişdir. Rəşad Nuri 1924-cü ildə bir qrup türk ziyalı ilə “Kələbək” adlı satirik qəzetini çıxarmağa nail olur. Bu qəzetdə Rəşad Nurini narahat edən ictimai qüsurları öz əksini tapır, müxtəlif sosial problemlərdən söhbət açılırdı. Rəşad Nurinin qəzetçilik fəaliyyəti təkcə bu orqanla məhdudlaşmır. O, “Ağbaba” adlı digər bir satirik jurnalla da əməkdaşlıq edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Rəşad Nuri bədii yaradıcılığa hekayə yazmaqla başlamışdır. Birinci Dünya müharibəsi illəri onun yaradıcılığının məhsuldar mərhələsi hesab olunur.[1,s.233] 1931-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinə millət vəkili seçilmiş, daha sonra maarif müfəttişi və mədəniyyət sahəsində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1954-cü ildə UNESCO-da Türkiyə nümayəndəsi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Rəşad Nuri Güntəkin 7 dekabr 1956-cı ildə Londonda vəfat etmişdir. Rəşad Nuri ədəbiyyata əvvəlcə hekayə və felyetonlarla başlamış, daha sonra roman, pyes və publisistik yazılarla tanınmışdır. Onun ən məşhur əsəri “Çalı quşu”(1922) romanıdır. Bu əsər gənc bir müəllimə olan Fəridənin Anadoluya maariflik üçün getməsi və qarşılaşdığı sosial maneələri təsvir edir. Bundan başqa “Gizli əl“(1921), “Damğa”(1924), “Dodaqdan qəlbə“(1925), “Axşam günəşi”(1926), “Yaşıl gece”(1928), “Acımaq“(1928), “Yarpak töküümü”(1930), “Göy üzü”(1935), “Əski xəstəlik”(1938), “Dəyirman”(1944), “Qan davası“(1954) və s. romanlarında dövrün ictimai-siyasi problemlərinə toxunmuş, daha çox Türkiyə həyatı üçün xarakterik olan xüsusiyyətləri real formada əks etdirmişdir.[1,s.239] Rəşad Nuri yalnız roman və hekayə yazmamış, eyni zamanda dramaturq kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Onun teatr əsərləri də sosial tənqid və insan psixologiyası ilə zəngindir. Bu mövzuda “Xəncər”(1920), “Əski rəya”(1922), “Daş parçası”(1926), “Bir gecə faciəsi“(1924), “Ərəbcə deyilmi“(1926), “Cüt kəramət“(1927) və s. adlı əsərlərini yazmışdır.

Rəşad Nuri Güntəkin roman janrında Türkiyə ədəbiyyatına böyük töhfələr vermiş realist yazıçılardan biridir. Onun romanları həm bədii keyfiyyəti, həm də ictimai-sosial məzmunu ilə seçilir. O, romanlarında Türk cəmiyyətinin keçid dövründə yaşadığı problemləri, qadınların vəziyyətini, təhsil məsələlərini, ailə institutunu və Anadolu həyatını dərin psixoloji və sosial analizlərlə təqdim edir. Qəhrəmanların daxili aləmini açmaq, onların duyğu və düşüncələrini analiz etmək müəllifin əsas yazı üslublarındanır.

YÖNTEM

Rəşad Nuri Güntəkinin 1922-ci ildə nəşr olunan “Çalı quşu” romanı, Türk ədəbiyyatında modern romanın əsas təmsilçilərindən biri kimi qəbul olunur. Bu əsər yalnız bir gənc müəllimin həyat hekayəsi deyil, eyni zamanda dövrün sosial problemlərinin, qadınların cəmiyyətdəki mövqeyinin və maarifçilik ideyalarının ədəbi ifadəsidir. Roman həm realizm, həm də romantizm axarlarının vəhdətində yazılmışdır. Qeyd etməliyik ki, müəllif ilk öncə “İstanbul qızı” adlı 4 pərdəli bir pyes qələmə almışdır.[1,s.239] Romanın əsas qəhrəmanı Fəridə adlı gənc bir qızıdır. Uşaqlıqda anasını, gənc yaşlarında isə atasını itirən Fəridə İstanbulda xalası tərəfindən böyüdülmüşdür. Hərəkətli təbiəti və cəsarətli davranışlarına görə ona “Çalı quşu” ləqəbi verilir. Kamranla nişanlanmasına baxmayaraq, Münəvvərin onu sevdiyini öyrənib hər şeydən imtina edərək Anadoluya müəllim kimi gedir. Bu addım ilə Fəridə həm öz azadlığı, həm də

qadınların cəmiyyətdə öz yerini tapmasının simvoluna çevrilir. Roman jurnal və hekayə üslubu ilə yazılmışdır. Əsərin ilk hissəsi Fəridənin gündəlikləri şəklində təqdim olunur. Bu forma vasitəsilə oxucu qəhrəmanın daxili aləmini, duyğularını və düşüncələrini daha dərinlən izləyə bilər. İkinci hissədə isə daha çox üçüncü şəxs nəqlinə keçilir və hadisələr retrospektiv olaraq təqdim olunur.

Rəşad Nuri Güntəkinin fərqli social təbəqələrə ilə fərdi hekayələrə toxunduğu digər bir dəyərli əsəri isə “Gizli əl” romanıdır. Bu əsərdə müəllif cəmiyyətin dəyişən dəyərlərinə və fərdi mübarizələrə yeni bir baxış bucağından yanaşır.

“Gizli əl” romanı onun ilk orjinal əsərlərindən biri olaraq 1920-ci ildə “Dərsəadət” qəzetində təfrikə şəklində yayımlanmış və 1924-cü ildə kitab halında nəşr olunmuşdur. Roman 1914-1920-ci illərdə Birinci Dünya müharibəsi və sonrakı dövrdə Türkiyədə baş verən sosial və siyasi dəyişiklikləri fonunda yazılmışdır. Əsərin baş qəhrəmanı Şərəf, gənc və hırslı bir məmurdur. O, zənginlik və nüfuz əldə etmək üçün müxtəlif yollara əl atır, lakin bu prosesdə mənəvi dəyərlərini itirir. Şərəf Gəmilikdəki Narlı sahəsində Əziz Paşa ilə tanış olur və onun qızı Səniha ilə evlənilir. Daha sonra İstanbulda həyatlarını davam etdirirlər. Bu əsər fərdi hırsların və mənəvi dəyərlərin toqquşmasını təsvir edir. Əsər, şəxsi maraqlar uğrunda mənəvi dəyərlərin necə itirildiyini və bu prosesin insan həyatına təsirlərini göstərir. Yazar oxucunu cəmiyyətin dəyişimi və fərdi məsuliyyətlər haqqında düşünməyə təşviq edir.

Cəmiyyətin fərqli təbəqələrində baş verən mənəvi ziddiyyətləri və insan psixologiyasını dərinlən əks etdirən digər bir əsəri isə “Damğa”dır. Bu romanda müəllif fərdi faciə və ictimai damğanın insan taleyinə təsirini ön plana çıxarır.

“Damğa” əsərini 1924-cü ildə qələmə almışdır. Əsərin baş qəhrəmanı İffət, paşa ailəsindən olan bir gəncdir. Uşaqlıqdan çətinliklər və sınaqlarla üzləşən İffət, həyatın sərt reallıqları ilə erkən yaşlarda tanış olur. Əsərdə İffətin həyatında baş verən hadisələr və cəmiyyətin ona vurduğu “damğa” ətrafında süjet inkişaf edir. İffət sevdidi qadının adına ləkə gəlməməsi üçün özünü günahkar kimi göstərərək, oğurluqla ittiham olunur və həbsdə düşür. Həbsdən sonra cəmiyyətin ona qarşı münasibəti dəyişir və o, “oğru” damğası ilə yaşamağa məcbur qalır. Əsərdə İffətin bu damğa ilə mübarizəsi, cəmiyyətin ikili standartları və insanların keçmişə əsaslanaraq verdiyi mühakimələr ətraflı təsvir olunur.

BULGULAR

Rəşad Nuri Güntəkinin əsərlərinin bir qismi insan ruhunun görünməyən qatlarında sevgi ilə vicdanın çarpışmasını səhnələşdirərək, oxucunu psixoloji cəhətdən daha dərin düşünməyə sövq edir. Bu əsərlərdə dəyərlər müstəvisində aparılan mübarizə, qəhrəmanları keçmişlə üz-üzə qoyur və onları mənəvi durulmaya çağırır. Məhz “Dodaqdan qəlbə” romanında belə əsərlərdən biridir.

“Dodaqdan qəlbə” adlı romanını 1925-ci ildə qələmə almışdır. Güntəkinin bu romanı insan münasibətlərində səmimiyyətin, daxili aləmin və vicdanın, sadəcə görünüşü və cazibə ilə deyil, qəlbi duymaqla qurulmalı olan sevgi anlayışının önəmini vurğulayır. Burada əsasən iki baş qəhrəman “Kənan və Lamiyə” ətrafında cərəyan edir. Kənan atasız böyüyən, musiqiyə marağı olan, duyğusal baxımdan zəif və ziddiyyətli xarakterə malik bir gəncdir. Lamiyə isə təvazökar, dərin hisslərə sahib, daxili gücü olan bir qızıdır. Əsərin adı da onların münasibətlərinin təbiətinə işarə edir: dodaqlardan (yəni zahiri sözlərdən) qəlbə (daxili və həqiqi sevgi dünyasına) keçməyən münasibətlər səmimi ola bilməz.

“Dodaqdan qəlbə”də sevginin qəlbə oyatdığı sakit sızıltını dinlədikdən sonra, indi diqqətimizi “Axşam günəşi”nin nostalji işığında keçmişlə barışmağa yönəldək.

“Axşam günəşi” romanını 1926-ci ildə yazmışdır. Romanın baş qəhrəmanı Nazmi uşaqlıqda anasını itirmiş , atasını isə bir adaya çəkilərək həyatını tənhalıq içində yaşaması səbəbindən əmisinin ailəsində böyümüşdür. Gənclik illərində Parisdə təhsil almış , lakin qayıtdıqdan sonra həyatı mənəvi boşluq və qeyri-müəyyənliklərlə dolu olmuşdur. Nazmi əmisi qızı Jülide ilə evlənir. Jülidənin glümündən sonra isə onların himayəsinə verilmiş gınc bir qızla arasında duyğusal bir yaxınlıq yaranır. Bu münasibət Nazminin vicdanında dərin bir iz buraxır və o, cəmiyyətin mənəvi basqıları ilə şəxsi hissləri arasında sıxılır. Əsər boyunca qəhrəmanın daxili mübarizəsi, keçmişində duyduğu peşmanlıq və gələcəkdə özünü doğrultmaq təsvir edilir.

Güntəkin roman yaradıcılığında bir çox mövzulara toxunmuşdur. Bu mövzulardan biri də açıq-aydın ideoloji toqquşma, köhnə dini-məzhəbi təlimlə modern təhsil arasındakı mübarizədir ki, “Yaşıl gecə” adlı romanında da bu mövzuya toxunmuşdur.

“Yaşıl gecə” romanı 1928-ci ildə nəşr olunan, Türkiyənin Cümhuriyyət dövründəki sosial dəyişikliklərini və ənənəvi ilə müasir təhsilin toqquşmasını əks etdirən mühüm bir əsərdir. Bu roman, müəllifin “polemik roman” adlandırdığı və ideoloji mövzulara toxunduğu ilk əsərlərindən biridir. Baş qəhrəmanı Şahin, kəndli bir ailədən gələn, əvvəlcə İstanbulda Somuncuoğlu mədrəsəsində təhsil alan bir gəncdir. Əvvəlcə İslam birliyini və “Yaşıl Ordu”nu qurmağı arzulayır. Lakin mədrəsədəki müəllim və tələbələrin dini şəxsi mənfəətləri üçün istifadə etdiklərini gördükdə, bu fikirlərindən uzaqlaşır. Mədrəsəni tərk edərək Darülmüəlliminin müəllim hazırlığı məktəbində təhsilini davam etdirir və burada müasir, elmi əsaslı təhsilin tərəfdarı olur. Təhsilini tamamladıqdan sonra Sarıova adlı bir Anadolu qəsəbəsinə müəllim təyin olunur. Burada o, cəhalət , batıl inanclar və dini fanatizmə qarşı mübarizə aparır. Şahin, uşaqları məktəbdən alıb Quran kurslarına göndərmək istəyən valideynlər və onları yöndəndirən din adamları ilə qarşı-qarşıya gəlir. Bu roman Türkiyənin modernləşmə prosesindəki dini və dünyəvi qarşıdurmaları əks etdirən önəmli bir ədəbi əsərdir. Əsər, oxucunu cəmiyyətin dəyişimi və təhsilin rolu haqqında düşünməyə təşviq edir.

Rəşad Nuri Güntəkinin 1928-ci ildə nəşr olunan “Acımaq” romanı, Türk ədəbiyyatının önəmli əsərlərindən biridir. Əsər, insanın acıma duyğusunu və bu duyğunun zamanla necə dəyişə biləcəyini dərinlən araşdırır. Romanın əsas qəhrəmanı Zəhra, ciddi və prinsipial bir ibtidai məktəb müəlliməsidir. Uşaqlıqda atasının sərt davranışları və ailə içindəki çətinliklər səbəbindən acıma duyğusunu itirmişdir. Zəhra, zəiflik və düşkünlüyə qarşı sərt münasibət göstərir və bu xüsusiyyəti onu həm işində, həm də şəxsi həyatında təsir edir. Bir gün , Zəhraya atasının ölüm xəbərini çatdırırlar. Atasının ölümündən sonra ona miras qalan bir sandıqda atasının gündəliyini tapır. Gündəlikdə atasının həyat hekayəsini oxuyaraq, onun əslində necə bir insan olduğunu və ailəsinin yaşadığı çətinlikləri öyrənir. Bu məlumatlar Zəhranın atasına qarşı olan düşüncələrini dəyişdirir və o, acıma duyğusunu yenidən kəşf edir. “Acımaq” romanı , insanın acıma duyğusunun əhəmiyyətini və bu duyğunun itirilməsinin insan həyatına necə təsir etdiyini göstərir. Əsər, oxucunu empati qurmağa və başqalarının həyatına daha anlayışlı yanaşmağa təşviq edir.

“Acımaq” da insanın mərhəmət duyğusu ilə qəddar realıq arasında qaldığı anları izlədikcə, Güntəkinin fərdi vicdan məsələsini nə qədər dərinlən qazıdığını görürük. Elə bu peşmanlığın doğurduğu daxili boşluq bizi “Yarpaq töküümü” nə aparır, çünki burada artıq tək bir ailənin parçalanaraq payız yarpaqları kimi səssiz-səmirsiz tökülməsi səhnələşdirilir.

“Yarpaq töküümü” Rəşad Nuri Güntəkinin 1930-cu ildə nəşr olunan və Türk ədəbiyyatında mühüm yer tutan sosial-psixoloji romandır. Əsər Osmanlı imperiyasının son dövrləri və Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk illərində cəmiyyətin keçirdiyi sosial və mədəni dəyişikliklərin bir ailənin üzvləri üzərində yaratdığı təsirləri təsvir edir. Romanın baş qəhrəmanı Əli Rıza bəy, dövlət məmuru kimi çalışmış, dürüst, ədalətli, yüksək əxlaqi dəyərlərə malik bir atadır. O, həyat

yoldaşı Hayriyə xanım və beş övladı ilə birlikdə rahat və dəyərlərə əsaslanan bir həyat sürmək istəyir. Lakin cəmiyyətin dəyişməsi, Qərb həyat tərzinin yanlış təqlidi və ailə üzvlərinin fərqli istəkləri ailənin dağılmasına gətirib çıxarır. Hadisələr əsasən İstanbulda baş verir. Əli Rıza bəy öz prinsiplərinə görə işindən ayrılır, bu isə ailənin maddi vəziyyətini sarsıdır. Böyük oğul Şevket ailəni dolandırmaq üçün bankda işləyir, lakin həyat yoldaşı Fərhundənin təsiri ilə ailənin dəyərləri sarsılır. Qızları Fikrət, Necla və Leyla fərqli yollar seçirlər: biri səbirli və əxlaqlı həyat sürür, digərləri isə müasir həyatın cazibəsinə qapılıb ailə birliyini pozur. Sonda Əli Rıza bəy iflic olur və yalnız qızlarından birinin yanında yaşamaq məcburiyyətində qalır. Əsər cəmiyyətin keçirdiyi dəyişikliklərin fərdlər və ailələr üzərində yaratdığı təsirləri dərinliklə araşdırır.

Güntəkin əvvəlki əsərində oxucunu əxlaqi süqutun soyuq gerçəkliyi ilə üz-üzə qoysa belə, ancaq dəyərlərin yerlə-yeksan olduğu o qaranlıq mənzərələr hələ də bir ümid cizgisi saxlayır. İnsanın qürurla başını qaldırıb göyə baxmaq ehtiyacı kimi məhz bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək o, romanlarında bütöv cəmiyyətin taleyini sonsuz səmada arzulanan azadlıqla üz-üzə gətirir.

“Göy üzü” romanını 1935-ci ildə yazmışdır. Əsərin baş qəhrəmanı, gəncliyində tibb təhsili almış, lakin siyasi səbəblərlə sürgün edilmiş və nəticədə təhsilini yarımçıq qoymuş bir şəxsdir. Sürgün dövründə və sonrasındakı müxtəlif siyasi və ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etmiş, lakin həyatında istədiyi sabitliyi tapa bilməmişdir. İstanbulda yaşadığı dövrdə, halasının yetim qalmış nəvəsi Sevim'i evlatlığa götürür. Sevim'in ağır xəstəliyi və bu xəstəliyin müalicəsi üçün ənənəvi və qeyri-ənənəvi üsullara müraciət etməsi, əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir. “Göy üzü” romanı, fərdi və ictimai dəyişikliklər fonunda insan psixologiyasını və cəmiyyətin keçid dövründəki ziddiyyətlərini əks etdirir. Əsərdə, ənənəvi inanclarla müasir düşüncə arasındakı toqquşma, insanın daxili dünyasında yaşadığı çəkişmələr və həyatın mənası kimi mövzular işlənmişdir. Yazıçı, oxucunu bu mövzular üzərində düşünməyə və fərdi seçimlərin cəmiyyətə təsirini qiymətləndirməyə təşviq edir.

875

Güntəkin tez-tez sevginin, vicdanın və keçmişin unutmamıdığı qaranlıq xatirələrin ruhda silinməz xəstəlik kimi necə kök atdığını araşdırır və və əsərlərində də bu mözuya toxunur.

“Əski xəstəlik” adlı əsərini 1938-ci ildə qələmə almışdır. Bu əsər, müəllifin psixoloji dərinlik və sosial müşahidə qabiliyyətini nümayiş etdirən, insan münasibətləri və cəmiyyətin keçid dövründəki ziddiyyətlərini əks etdirən nümunəvi romanlarından biridir. Əsərin başlanğıcında, Züleyxa başqa bir kişi ilə birlikdə keçirdiyi avtomobil qəzasından sonra xəstəxanaya yerləşdirilir. Bu hadisə, cəmiyyət tərəfindən mənfi qarşılanır və Züleyxanın nüfuzuna zərər verir. Yusif, Züleyxanı xəstəxanadan çıxarır və onu Silifkəyə, əvvəlki yaşadıkları yerə aparır. Bu səyahət zamanı, onların münasibətləri və keçmişdə yaşanan hadisələr bir daha gündəmə gəlir. Əsər boyunca, Züleyxa və Yusifin münasibətləri, onların fərqli xarakterləri və həyat tərzləri ilə bağlı yaşanan çətinliklər təsvir olunur. Nəticədə, Züleyxa Yusifdən ayrılmağa qərar verir və yeni bir həyata başlamağa çalışır. “Əski Xəstəlik” romanı, fərqli dünyagörüşlərinə malik insanların münasibətlərində yaşanan çətinlikləri və cəmiyyətin dəyişən dəyərləri qarşısında fərdlərin adaptasiya problemlərini əks etdirir. Əsərdə, sevgi, etibar, ailə dəyərləri və cəmiyyətin fərdlərə təsiri kimi mövzular işlənmişdir. Yazıçı, oxucunu bu mövzular üzərində düşünməyə və fərdi seçimlərin cəmiyyətə təsirini qiymətləndirməyə təşviq edir.

Yazıcının ədəbi yolculuğu təkcə daxili ağrıların təsviri ilə bitmir, o, oxucunu cəmiyyətin dinamikasına, əmək və çörək savaşına da baxmağa çağırır. Kənd zəhmətinin ağır daşları arasında insanın ləyaqətini, ümidini və ədalət axtarışını sınağa çəkir, beləliklə fərdi dərddən sosial mübarizəyə keçərək mövzunu yeni müstəviyə daşıyır.

Rəşad Nuri Güntəkinin “Dəyirman”(1944) romanı Osmanlı imperiyasının son dövrlərində Anadolu əyalətində baş verən uydurma zəlzələ xəbəri ətrafında inkişaf edir. Satirik üslubla yazılmış əsərdə rəsmi qurumların səriştəsizliyi, məmurların intriqaçılığı və cəmiyyətdəki informasiya manipulyasiyası dərin şəkildə tənqid olunur. Əsər eyni zamanda sosial mesajlarla zəngindir və rəhbərlərin mənəvi boşluğunu da ön plana çıxarır. Əsərdə hadisələr Osmanlı İmperiyasının son dövrlərində, mərkəzdən uzaq və yoxsul bir qəsəbə olan Sarıpınarda baş verir. Bir gecə, qəsəbənin varlılarından Ömər bəyin evində keçirilən əyləncə zamanı mal müdiri "Zəlzələ olur!" deyərək qışqırır. Bu xəbər qonaqlar arasında panikaya səbəb olur və nəticədə izdiham yaranır. Bu hadisə əsnasında qəsəbənin kaymakamı Halil Hilmi Əfəndi yüngül şəkildə yaralanır. Hadisədən sonra, qəsəbənin məmurları vəziyyəti şişirdərək mərkəzə teleqramlar göndərirlər və bu, mətbuatın diqqətini cəlb edir. Beləliklə, uydurma zəlzələ xəbəri böyüyərək Osmanlı İmperiyasının və hətta dünyanın gündəminə çevrilir.

Bu gürultu bizə göstərdi ki, əmək meydanında doğulan ümidlər ən kiçik haqsızlıqla belə asanlıqla daşa dönə bilər. Elə məhz ədalət ehtiyacının bu kövrəkliyi bizi növbəti əsərə –“Qan davası”na aparır.

“ Qan davası”(1954) adlı əsərdə, ailələr və cəmiyyətlər arasında davam edən qan davasının necə fəlakətli nəticələrə səbəb olduğu göstərilir. Romanın baş qəhrəmanı Ömər, kiçik yaşlarında valideynlərini itirmiş və uşaq evində böyümüşdür. O, idealist və vətənpərvər bir müəllim olaraq yetişmişdir. Qurtuluş savaşı zamanı əsgər kimi xidmət etmiş və müharibədən sonra Anadoluya qayıtmışdır. Bir dəfə, Ömər bir qəsəbədə qatarın dayanması səbəbindən bir müddət orada qalır. Bu zaman, kiçik bir qız ona su verir və bu hadisə onun yaddaşında dərin iz buraxır. Savaşdan sonra, Ömər həmin qəsəbəyə qayıdır və burada iki kənd Aşağı Sazan və Yuxarı Sazan arasında uzun illərdir davam edən qan davası ilə qarşılaşır. O, bu düşmənçiliyi sona çatdırmaq və kəndlər arasında barış yaratmaq üçün çalışır. Eyni zamanda, çətin şəraitdə yaşayan kimsəsiz uşaqları təhsil və tərbiyə ilə cəmiyyətə qazandırmağa çalışır .

SONUÇ

Güntəkinin roman yaradıcılığı, cəmiyyətin təhlilinə, sosial problemlərin işıqlandırılmasına və eyni zamanda, insan təbiətinin zənginliyinə diqqət çəkir. Əsərlərində, mübarizə aparan, əzab çəkən və insanlıq mübarizəsi içində olan personajların təhlili onun yazıçı olaraq dərinliyini və müdriqliyini nümayiş etdirir. Bu səbəbdən, Güntəkinin romanları, yalnız dövrün sosial panoramasını yox, həm də insanların gələcək nəsillərə çatdırılacaq dərslərini təqdim edir. Rəşad Nuri Güntəkinin roman yaradıcılığı, öz zəngin mövzuları, obrazları və təhlilləri ilə türk ədəbiyyatında silinməz iz buraxmışdır. Onun əsərləri, indi də oxuculara yeni baxış açıları təqdim etməkdədir.

KAYNAKLAR

- 1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, “Elm və təhsil”,2025.
- 2.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflə).
- 4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

THE IDEAS OF PATRIOTISM IN NAMIK KEMAL'S POETRY.
NAMİQ KAMAL POEZİYASINDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK İDEYALARI

QAYIBOVA XƏDİCƏ

AZƏRBAYCAN, BAKI, AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI MÜƏLLİMLİYİ
ORCID: 0009-0000-5374-2524

ÖZET

Tənzimat dövrü ədəbiyyatında mühüm yer tutan Namiq Kamal, vətən, azadlıq və millət ideyalarını müdafiə edən şeirləri ilə seçilir. Onun yaradıcılığı yalnız sənət məqsədi daşımır, həm də xalqa xidmət etmək, onları düşünməyə və mübarizəyə səsləmək kimi böyük ictimai məqsədlər güdür. Namiq Kamal vətəni, xalqı və dövlət anlayışlarını bir-biri ilə sıx bağlı şəkildə təsvir edərək, vətən torpağını müqəddəs bir varlıq kimi təqdim edir. Onun şeirlərində azadlığın və ədalətin əhəmiyyəti vurğulanır, xalqın hüquqlarının qorunması və dövlətin ədalətlə idarə olunmasının vacibliyi ön plana çəkilir. Namiq Kamalın vətənpərvər şeirləri, təkcə onun şəxsi duyğularının ifadəsi deyil, eyni zamanda dövrün ictimai-siyasi ehtiyaclarından doğan bir çağırışdır. Şair millətin düşdüyü ağır vəziyyətlərdə xalqı qəflət yuxusundan oyanmağa, birlik olub vətənə sahib çıxmağa səsləyir. Onun əsərləri, azadlıq mübarizəsinin ədəbiyyatda bədii dillə ifadə olunmuş nümunələri kimi Türk ədəbiyyatı tarixində əhəmiyyətli yer tutur.

Anahtar kelimələr: Namiq Kamal, Tənzimat dövrü, ədəbiyyat, poeziya, vətənpərvərlik

ABSTRACT

Namik Kemal, who holds an important place in the literature of the Tanzimat period, is distinguished by his poems defending the ideas of homeland, freedom, and the nation. His works not only aim for artistic purposes but also pursue significant social goals, such as serving the people, urging them to think, and calling them to struggle. Namik Kemal portrays the concepts of homeland, people, and state in a closely interconnected manner, presenting the land of the homeland as a sacred entity. In his poems, the importance of freedom and justice is emphasized, and the protection of the people's rights and the necessity of governing the state with justice are brought to the forefront.

Namik Kemal's patriotic poems are not only an expression of his personal feelings but also a call born from the social-political needs of the era. In times of hardship for the nation, the poet calls on the people to awaken from their state of neglect, to unite, and to take ownership of their homeland. His works hold an important place in the history of Turkish literature as artistic expressions of the freedom struggle.

Keywords: Namik Kemal, the Tanzimat period, literature, poetry, patriotism

GİRİŞ

XIX əsrdə Osmanlı dövləti zaman keçdikcə daha da zəifləyib ardıcıl şəkildə torpaq itkiləri ilə üzləşirdi. Bu zəiflikdən yararlanmaq istəyən Avropa dövlətləri, az sayda olan etnik qrupların məsələsini bəhanə edərək Osmanlının daxili işlərinə qarışmağa başlamış, bir müddət sonra isə

idarəetmədə söz sahibi olmuşdular. Onlar "islahat" adı altında bu qruplara imtiyazlar verilməsini tələb edir, bu yolla bir sıra hüquqlar əldə edirdilər. Bu proseslərin nəticələrindən biri də 1839-cu ildə II Mahmudun vəfatından sonra taxta çıxan Sultan Əbdülməciddin, Rəşid Paşanın təşəbbüsü ilə elan etdiyi siyasi xarakterli bir sənəd — Tənzimat Fərmanı (Gülhanə Hatt-ı Hümayun) olmuşdur. Məhz bu fərmanın elan edilməsi ilə 1839-cu ildən etibarən ədəbiyyat və cəmiyyət tarixində Tənzimat dövrü başlamış sayılır.

Osmanlı İmperiyasında Tənzimat Fərmanı elan edildikdən sonra, həm ənənəvi, həm də müasir Avropa təsirləri ilə formalaşan yeni bir ədəbiyyat meydana çıxdı. Bu dövrdə Fransız ədəbiyyatının təsiri xüsusilə güclü oldu. Tənzimat dövrü ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar yalnız dövlətin idarəetmə sisteminə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin düşüncə və mədəniyyətinə də böyük təsir göstərmişdir. 1839-cu ildən başlayaraq 1896-cı ilə qədər davam edən və Qərb mədəniyyəti ilə yetişmiş şair və yazıçılar tərəfindən yaradılan bu ədəbiyyat Tənzimat ədəbiyyatı adlanır. Tənzimat ədəbiyyatı, Qərb ədəbiyyatını nümunə götürərək formalaşan və cəmiyyətdəki sosial dəyişiklikləri, müasir düşüncə tərzini əks etdirən əsərlərdən ibarət bir ədəbiyyat növüdür. Tənzimat ədəbiyyatının yaranmasında əsas amil, Osmanlı İmperiyasının daxili dəyişiklikləri və bu dəyişikliklərə uyğun olaraq cəmiyyətin düşüncə tərzində baş verən köklü dönüşlər idi.

Osmanlı cəmiyyəti, uzun illər boyu qorunub saxlanmış ənənəvi və konservativ strukturlarından uzaqlaşmağa və daha açıq, müasir düşüncə tərzlərinə doğru irəliləməyə başlamışdı. Bu dəyişikliklər sosial, mədəni və intellektual sahələrdə yeniliklərə şərait yaratmış, xüsusilə cəmiyyətin maarifləndirilməsi və təhsil sahəsində yeni fikirlər və yanaşmalar ortaya çıxmışdı. Hətta qədim dünyagörüşü və məhdud anlayışlardan uzaqlaşaraq, daha geniş perspektivə sahib olmaq məqsədini güdən yeni təhsil metodları və ideyalar inkişaf etməyə başlamışdı. Bu prosesin nəticəsi olaraq, cəmiyyətdəki mütərəqqi düşüncə, ədəbiyyat sahəsində də öz əksini tapdı. Qərb təsiri, yalnız sosial həyatda deyil, ədəbiyyatın janrlarında, dil və üslubda da özünü göstərməyə başladı.

878

Tənzimat ədəbiyyatının nümayəndələri divan ədəbiyyatında mövcud olan şeir, tarix, məktub kimi ədəbi janrları Qərb anlayışına uyğun şəkildə yenidən işləyib təqdim etmişdilər. Bununla yanaşı, Azərbaycan və ümumilikdə Şərq ədəbiyyatında əvvəllər mövcud olmayan məqalə, roman, teatr, hekayə, xatirə və tənqid kimi yeni janrları da ədəbiyyatımıza daxil etmişlərdir. Divan ədəbiyyatının mürəkkəb dilindən fərqli olaraq, Tənzimat ədəbiyyatında sənətkarlar daha sadə, anlaşılan və xalqın geniş təbəqələri tərəfindən oxuna biləcək bir dil istifadə etməyə başladılar. Bu dəyişikliklər, ədəbiyyatın daha geniş auditoriyaya çatmasına və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin ədəbiyyata marağının artmasına səbəb oldu.

Eyni zamanda, Tənzimat dövründə yazılmış əsərlərdə sosial məsələlər, insan hüquqları, bərabərlik və azadlıq kimi mövzular daha çox yer tutmağa başladı. Cəmiyyətin ənənəvi düşüncə tərzindən, daha açıq fikirli və yenilikçi ideyalara doğru keçidi, ədəbiyyatda da öz əksini tapdı. Beləliklə, Tənzimat ədəbiyyatının meydana gəlməsi, yalnız ədəbiyyatın deyil, eyni zamanda cəmiyyətin özünün də yeni bir mədəni inkişaf yoluna qədəm qoymasına səbəb oldu.

Bu dövrdə ədiblər, ədəbiyyat vasitəsilə cəmiyyətin problemlərinə, xüsusən sosial ədalətsizliklərə və azadlıq tələbinə diqqət çəkmiş, həm də yeni düşüncə sistemlərini qəbul etməyə cəhd etmişlər. Tənzimat islahatlarının və Qərb təsirinin nəticəsi olaraq, ədəbiyyat yeni bir istiqamət aldı və cəmiyyəti dəyişdirmək və yeniləmək məqsədini güdən bir vasitə halına gəldi. Bu prosesin ardınca, ədəbiyyatın həm forması, həm də mövzuları dəyişdi, vətənpərvərlik, azadlıq və hüquq kimi ideyalar ədəbiyyatın mərkəzində yer aldı.

YÖNTEM

XIX əsrin ikinci yarısında Tənzimatdan sonra Fransız ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan yeni Türk ədəbiyyatının aparıcı simalarından biri də Namiq Kamal olmuşdur. O, bu dövr ədəbiyyatında meydana gələn yenilikçi fikirlərin daşıyıcısı və milli oyanışın ilhamverici ədibidir. Namiq Kamal, yalnız yaşadığı dövrün deyil, həm də ondan sonrakı dövrlərin intellektual düşüncə mühitinə mühüm töhfələr vermiş bir şəxsiyyət olmuşdur. Şair, jurnalist, teatr və roman yazıçısı kimi tanınan Namiq Kamal yaradıcılığına ilk olaraq şeirlər yazaraq başlamışdır. “Deyilənlərə görə, Sofiyadan babası ilə İstanbulla qayıdarkən bu 17 yaşlı gəncin təxminən bir divanlıq şeirləri varmış. Ancaq sağlığında şeirlərini bir yerə toplayıb çap elətdirməmişdir. Onun şeirləri yalnız cümhuriyyət dövründə Sadəddin Nüzhet, Rza Nur, Əli Ertəm və başqaları tərəfindən müxtəlif vaxtlarda kitab halında nəşr olunmuşdur.”(3, 121). Başlanğıcda Divan ədəbiyyatının təsiri ilə yazan Kamal, zamanla Tənzimat dövrünün ideyalarına uyğun, realizm və romantizm kimi ədəbi axınlarla yaxınlaşmış, şeirlərində klassik və modern üslubların birləşdiyi bir yanaşma ortaya qoymuşdur. Həmçinin, o, şeirlərində yalnız estetik gözəllik yox, sosial və siyasi məsələlərə dair ciddi müzakirələrə də yer verilmişdir. Namiq Kamalın şeirləri əsasən vətənpərvərlik, azadlıq, millətçilik və sosial ədalət mövzularını əhatə edir. O, dövrünün siyasi və sosial problemlərini tənqid edərək, xalqı daha işıqlı bir gələcəyə doğru irəliləmək üçün mübarizəyə çağırmışdır. Şairin şeirlərində azadlıq və maarifləndirmə ideyaları xüsusi yer tutmuş, xalqın təhsil və mədəniyyət səviyyəsinin yüksəlməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Qərb təsiri ilə yanaşı, Namiq Kamal şeirlərində Türk xalqının milli dəyərləri və kimliyini də ön plana çıxarmışdır. Məhz bu fikirlərinə görə Namiq Kamal “Vətən şairi” deyə adlandırılır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında onun 'türklərin üç inqilabçı şairindən biri' kimi adlandırılması da bununla bağlıdır. Hətta o, vətənpərvər əsərləri Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu olan Mustafa Kamal Atatürkə dərin təsir göstərmişdir. Atatürk onun haqqında belə demişdir: “Vətənin qurtuluşu və istiqlalı üçün ölməyi bugünkü nəslə Namiq Kamal öyrətdi. Namiq Kamaldan gələn səsin seyrinə qapılmışdıq. Bu səs ruhumuzu şimşək kimi çaxdırırdı. Bu səs indiyədək oxuduğum şeirlərdəki səsə heç oxşamırdı”.

Namiq Kamal türk şeirinə yeni mövzular, yeni fikirlər gətirdi. Başda “vətən, hüriyyət, millət” olmaqla, “haqq, hüquq, ədalət, bərabərlik, qardaşlıq” kimi yeni mövzuları Türk şeirinə qazandırdı. Balkan müharibələri, Osmanlı-Rusiya müharibələrindən sonra baş vermiş hadisələr Kamalın yazdığı vətənpərvər şeirlərinə də təsir edir. Bu şeirlərin ən tanınmışları “Vaveyla”, “Vətən mərsiyəsi”, “Vətən şərqi” və “Hüriyyət qəsidəsidir”.

BULGULAR

Namiq Kamalın irəli sürdüyü ideyalar, əqidə baxımından yaxın görünsə də, Tənzimat dövrünün sənətkarlarından olan Şinasi'nin "bütün millətlər üçün tək bir vətən" fikrindən kəskin şəkildə fərqlənir. Kamal bu baxışı reallıqdan uzaq hesab edirdi. O, düşünürdü ki, eyni vətən daxilində belə fərqlər və müxtəlif zümərələr arasında qarşıdurmalar və münaqişələr mövcuddur. Bu səbəbdən, vahid və ahəngdar bir vətən anlayışı ona görə gerçəkliyi əks etdirmirdi. Namiq Kamalın düşüncələri daha çox osmançılıq, islamçılıq və türkçülük ideyaları əsasında formalaşmış, onun əsərlərində bu istiqamətlər aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu ideyalar vasitəsilə o, həm milli kimliyi gücləndirməyə, həm də cəmiyyətin birliyini və azadlığını təmin etməyə çalışmışdır.

Qalxın, ey əhli vətən, biz də şadan olalım,

Dini-millət uğrunda, haydı, qurban olalım.

Şan günü bu gündür, bu millətin aslanları,

Çəkəlim qılıncları, tökəlim al qanları. (“Vətən şərqi”)

“Lakin o, yuxarıda deyilən “dil birliyi, fikir və sevgi qardaşlığı” prinsipinə bağlılığını nümayiş etdirdiyindən osmançılıq və islamçılığı türkçülüyə nisbətən şərti və zahiri formada götürür, bütün ideyaları türkçülüyə xidmət şəklində qəbul edir”. (4, 39)

Namiq Kamalın ruhunda və yaradıcılığında dərin iz buraxan vətən mövzusu, onun əsərlərində özünəməxsus və orijinal şəkildə diqqəti cəlb edir. Kamala görə, vətən – sadəcə bir coğrafi məkan, dağ, dəniz və ya torpaq parçası deyil, sevgiyə layiq, müqəddəs bir məkandır. Namiq Kamala görə vətən, sadəcə doğulub yaşanılan bir torpaq parçası deyil, onun övladları arasında dil, mənəfe, fikir və sevgi birliyi yaradan, müqəddəs bir məkandır. O inanırdı ki, vətən yalnız azad olduqda, millət də özgür və rifahlı bir həyat sürə bilər. O, vətəni insanlar arasında dil, məhəbbət və qardaşlıq birliyi yaradan bir dəyər kimi qəbul edir. Kamalın düşüncəsinə əsasən, aralarında birliyə nail olmayan bir xalqın vətəni zəifləmiş sayılır və belə olduqda isə torpaq düşmənin ilk hədəfinə çevrilir. Onun bu fikirləri həm vətən anlayışına romantik, həm də milli bir ruh qatır, oxucunu həm düşünməyə, həm də hiss etməyə sövq edir. Eyni zamanda Namiq Kamalın bəzi əsərlərində (“Vətən mərsiyəsi”) kədər motivləri ilə rastlaşmaq mümkündür. Vətənin müqəddəs torpaqlarının düşmən işğal altında olması, millətin zülm və təhqirlərə məruz qalması şairin şeirlərində yalnız şəxsi kədərinin deyil, bütöv xalqın düşməyə qarşı duyduğu qəzəb və nifrətin güclü ifadəsinə çevrilir. Düşmənin amansızlığı, millətin acizliyi və vətən torpağının qan gölünə çevrilməsi şairdə dərin bir izzətdən doğurur. Bu dərd və qəzəb onu o dərəcəyə çatdırır ki, o Allaha üz tutub öz etirazını bildirməkdən belə çəkinmir.

Ah Rəbbim, var isə maili fəryad oldun,

Vətəni qəhr ilə təhkir ilə mutad oldun.

Həpimiz zalım isək, sən də mi cəllad oldun...

Yox imiş qurtaracaq bəxti qara madərini. (“Vətən mərsiyəsi”)

880

Namiq Kamalın «Dövlət» rədifli qəzəlində o yalnız «millət», «ədalət», «dövlət», «vətən» kimi sözləri işlətməklə kifayətlənmir, eyni zamanda ictimai məzmunlu fikirlərlə çıxış edir. O, dövlətin, ölkənin, vətənin ayrı-ayrı şəxslərin şəxsi mülkiyyəti olmadığını vurğulayır. Vəzifəsindən, savadından, qabiliyyətindən və ümumiyyətlə kimliyindən asılı olmayaraq, hər kəsə aid olduğunu qeyd edir. Dövlətin ədalətlə idarə olunmasının vacib olduğunu söyləyir. Namiq Kamala görə zəhmətkeş insanlar dövlətin əsas dayağıdırlar. Dünyanın bütün nemətləri onların zəhməti ilə yaranır. Zənginlərin sərvətini «rəiyyət» meydana gətirirlər. Bu səbəbdən də cəmiyyətdə ədalət hökm sürməlidir.

Müsadifdir giribi-şəmsə dövrü nəşəyi məstan,

Olar həngami-iqbali ərazil qayeyi dövlət.

Namiq Kamalın xalqın azadlıq mübarizəsini, vətənə və millətə olan sarsılmaz sevgisini ifadə edən dərin mənalı bir başqa əsərləri “Hürriyyət qəsidəsi”dir. “Otuz bir beytdən ibarət olan qəsidənin adı öncə «Bəsalə- ti-Osmaniyyə və həmiyyəti-insaniyyə» (Osmanlıların qəhrəmanlığı və insanların qeyrəti) olubdur. Sonralar bu əsəri «Və tən qəsidəsi», «Qəsideyi-həmmasiyyə» (Qəhrəmanlıq qəsidəsi) və yaxud da «Qəsidə» adlandırmaqla yanaşı, çox zaman onu məhz bu cür «Hürriyyət qəsidəsi» kimi verirlər” (3, 123). “Poemada II Sultan Əbdülhəmid hakimiyyəti illərində əzilən, haqqı tapmayan xalqın istiqlal arzularının tərənnümü əsas yer tutur. Müəllif əsər də istiqlalın xalq üçün nə qədər şirin bir nemət olduğunu, Tanrının bu neməti insanlar üçün yaratdığını xüsusi vurğu ilə nəzərə çarpdırır:” (5, 153)

Nə əfsunkar imişsən ah, ey didari-hürriyyət,

Əsiri eşqin olduq, gərçi qurtulduq əsarətdən.

Sənindir şimdi cəzbi-qəlbə qüdrət, sətr hüsn etmə,

Cəmalın ta ədəb dur olmasın ənzari-ümmətdən

Nə yari-can imişsən, ah, ey ümmidi-istiqlal,

Cahani sənsən azad eyləyən hər yəsü- möhnətdən.

Qəsidə formasında yazılmış «Hürriyyət qəsidəsi» vətənpərvər şair Namiq Kamalın azadlıq haqqında olan ideallarını ön plana çıxarır. O, insanları yalnız xalqa xidmət etməyə çağırır.

SONUÇ

Namiq Kamal, Tənzimat dövrünün yalnız ədəbi deyil, həm də ideoloji baxımdan ən mühüm simalarından biri olaraq, Osmanlı cəmiyyətində yeni düşüncə və maarifçilik anlayışlarının yayılmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Onun azadlıq, hüquq, vətən və millət anlayışlarına verdiyi əhəmiyyət, yalnız bir yazıçı olaraq deyil, həm də bir ideoloq və maarifçi kimi dərin təsir yaratmışdır. Namiq Kamalın vətənpərvər şeirləri ədəbi janrları ictimai və siyasi mesajlarla zənginləşdirərək, oxucularında vətəndaş şüurunun inkişafına istiqamət vermişdir. Namiq Kamalın fəaliyyəti, Tənzimat dövrünün Avropa təsirinə məruz qalan, lakin eyni zamanda milli və mədəni kimliyini yenidən qurmağa çalışan Osmanlı cəmiyyətinin təfəkkürünü formalaşdırmışdır. Onun əsərlərindəki ideyalar yalnız ədəbiyyatla məhdudlaşmır, eyni zamanda cəmiyyətin sosial və siyasi həyatını dərinlən tənqid edən bir yanaşma təqdim edir. O, cəmiyyətin azadlıq və bərabərlik kimi əsas prinsiplər üzərində qurulmasını təhsil və maarifçilik fəaliyyəti vasitəsilə təbliğ etmiş, bu prinsiplərin həm ədəbi, həm də hüquqi müstəvidə həyata keçirilməsini təmin etməyə çalışmışdır. Namiq Kamal, müstəqil düşüncə və fərdi azadlıq məsələlərini ön plana çıxararaq, dövrünün cəmiyyətindəki mədəni və siyasi sabitliyi pozmuş və gələcək nəsillər üçün əhəmiyyətli bir ideoloji miras buraxmışdır.

KAYNAKLAR

1. Abdullah Uçman - Tanzimat'tan sonra edebiyat ve siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği
2. Adem Çalışkan - Namık Kemal'in Hürriyet kasidesi ve tahlili
3. Aydın Abi Aydın – “Türkiyə Ədəbiyyatı Tarixi”. Bakı 2007
4. Elman Quliyev - Türkiyə Türk Ədəbiyyatı (XIX – XX əsrlər). Bakı-2003
5. Elman Quliyev - Türk Halkları Edebiyatı (Ortak Ders Kitabı). 2024
6. Elman Quliyev - Namiq Kamal - Türk ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi, xalqa azadlıq, vətən sevgisi aşıl原因 şair. I Yazı
7. Elman Quliyev - Namiq Kamal - Türk ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi, xalqa azadlıq, vətən sevgisi aşıl原因 şair. II Yazı
8. Nilay Ataç, Buket Mutlu, Ayşe Nur Özdemir, Pınar Limanlık - Tanzimat Dönemi Edebiyatı
9. Prof. Dr. Abdullah Şengül - Namık Kemal
10. Ramin Qurbanov - Türk xalqlarının tarixi. Ali Məktəblərin Azərbaycan bölmələri üçün dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 2011

YUNUS EMRE'S LYRICS
YUNUS İMRƏNİN LİRİKASI

SULEYMANOVA SƏBNƏM

AZƏRBAYCAN BAKI AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
FİLOLOGİYA FAKÜLTƏSİNİN TƏLƏBƏSİ, ORCID:0009-0000-4446-8818

ÖZET

Yunus İmrə XIII əsrdə yaşamış görkəmli şəxsiyyətdir. Yaradıcılıq irsindən əruz və heca vəznində yazdığı divanı, həmçinin “Rishalətün-Nushiyyə” adlı əsəri bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Onun ‘Rishalətün-Nushiyyə’ əsəri əxlaqi mövzulu əsərdir. Şairin lirik şeirləri mövzu dairəsinə görə olduqca zəngin və maraqlıdır. Şairi ən çox cəlb edən mövzulardan biri Allahla bağlı olmuşdur. O, tanrı şairidir, çünki bu mövzuda yazdığı şeirlər çoxluq təşkil edir. Şeirlərində Allah yolunda getməyi, hər kəsin bu yola üz tutmasını, ona görə də yaxşı əməllərlə məşğul olmağı arzulayır. O qeyd edir ki, Allahsız insan qərirdir, hər kəs Allaha inanmalıdır. Bundan başqa peyğəmbərlər və eşqlə bağlı mövzular onun diqqət mərkəzindədir. O, peyğəmbərləri “tanrı elçisi” olaraq adlandırır. Onlarla bağlı arzu-istəklərini dilə gətirir, Məhəmməd peyğəmbərlə bir gün qarşılaşacağı ümidi ilə yaşayır. Eşqlə bağlı isə qeyd edir ki, əzəldən bəri eşq mövcuddur; buna sahib olmayan insan yoxdur. O eşqin əhəmiyyətini vurğulayır, eşqsiz insanları isə heyvanlara bənzədir, çünki onlar da heyvanlar kimi öyüd ala bilməzlər,- deyir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, şair Allah eşqiylə yaşayan birisidir, ona görə də onun eşqi həqiqi eşq sayılır.

Anahtar kelimələr: Allah, Y.İmrə, lirika, eşq

ABSTRACT

Yunus Emre was a prominent figure who lived in the 13th century. From his literary heritage, both his Divan, written in aruz and syllabic meters, and a work titled Risaletü'n-Nushiyye have survived to the present day. His Risaletü'n-Nushiyye is a work focused on moral themes. The poet's lyrical poems are quite rich and interesting in terms of subject matter.

One of the topics that attracted the poet the most was related to God. He is considered a divine poet, as the majority of his poems are about this theme. In his poetry, he expresses the wish to follow the path of God and encourages everyone to do the same. For this reason, he advises people to engage in good deeds. He notes that a person without God is a stranger, and that everyone should believe in God.

In addition, topics related to prophets and love are also at the center of his attention. He refers to the prophets as “messengers of God.” He expresses his wishes about them and lives with the hope of meeting the Prophet Muhammad one day.

Regarding love, he states that love has existed since the beginning of time, and that there is no one who does not possess it. He emphasizes the importance of love and compares those without it to animals, as he says such people, like animals, cannot benefit from advice.

As a result, we can say that the poet is someone who lives with divine love, and for this reason, his love is considered to be true love.

Key words: God, Y.Imre, lyric, love

GİRİŞ

Yunus İmrə XIII əsrdə yaşamış görkəmli nümayəndələrdən biridir. O, Türkiyə ədəbiyyatı və mədəniyyətinə böyük töhvlər vermişdir. Yunus İmrə təkcə türkiyə üçün yox, ümumitürklər üçün böyük sənətkar hesab olunur. Onun həyatı haqqındakı məlumatları biz rəvayətlərə, ehtimallara əsasən öyrənirik.

Belə ehtimal edilir ki, Yunus İmrə 1240 və ya 1241-ci ildə Sarıköydə doğulub. Bu fikri Hacı Bəktəş Vəlinin “Vilayətnamə”-də görürük. Yunus İmrə sufi ideologiyasına meyl edən birisidir. O səyahətlərdə olmuş, sufiliklə bağlı görüşlərini təbliğ etmişdir. Y.İmrənin ailə həyatı haqqında da müəyyən fikirlər var. Bəzi mənbələrdə onun uşağının olmadığı, bəzilərinə isə 2 övladı olduğu qeyd edilir.

Yunus İmrə şeirində yazmışdır:

“Bunda daha verdin bizə oğulu, qızı cüft halal”.

[1,s.105]

Yunus İmrənin yazdığı bu şeir nümunəsində onun övladları olduğu öz təsdiqini tapır. Bəzi tədqiqatçılar görkəmli nümayəndənin təhsil almadığını, onun savadsız olduğunu dilə gətirirlər, hətta şeirlərinin ona Allah tərəfindən vəhy edildiyi fikrini irəli sürürlər. Lakin hər kəsin sevimlisi olan, ömrünü türk ədəbiyyatına töhvlər verməklə keçirən dahi sənətkar 1320-(1321) ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

YÖNTEM

Yunus İmrə şeirləri ilə tanınan dahi şəxsiyyətdir. O şeirlərini daha çox heca vəznində yazmışdır. Şeirlərini eyni adla yazmamışdır, o müxtəlif cür adlardan : Dərviş Yunus, Qoca Yunus, Qul Yunus kimi adlardan yazıb. Onun yaradıcılıq irsinə Divanı və məsnəvi formasında yazılmış Risalətün-Nushiyyə əsəri aiddir. Lakin onu da qeyd edək ki, şairin 2 min şeiri günümüze qədər gəlib çatmamışdır. Bunun isə səbəbi, Molla Qasım tərəfindən şeirlərin yox olmasıdır. Şairin şeirləri ilə qarşılaşan Molla Qasım onun şeirlərini bəyənməyib yarısını suya ataraq, yarısını isə yandıraraq məhv etmişdir. Ancaq daha sonra o etdiyi əməldən peşman olur.

BULGULAR

Yunus İmrənin divanı həm əruz, həm də heca vəznində yazılmışdır. Onun lirik şeirləri daha çox minacatla bağlıdır. Şair Allah eşqiylə yaşamağı xoş hesab edir, buna görə onun eşqi həqiqi eşq sayılır. İnsanı Allah olmadan vətənsiz hesab edir. Və daim insanlara Allaha şükr etməyə çağırır.

Sənsiz yola girir isəm,
Çarəm yox addım atmağa.
Gövdəmdə qüvvət sənsən,
Başım götürüb getməyə.

Könlüm, canım, ağlım, elmim,
Sənin ilə qərar edər.
Can qanad açıq gərək,
Uçuban dosta getməyə.
Tutulmadı Yunus canı,
Keçdi tamudan uçmağı.
Yola düşüb dosta gedər,
Ol əslinə uyarmağa.

[1,s.107,108]

Bu şeirində biz görürük ki, şair insanları Allaha çatdırmaq üçün onları ümidləndirir, bir növ qanadlandırır.

Yunus İmrə peyğəmbərləri müqəddəs hesab edərək, onların varlığını danmamış, Allahın nuru kimi qələmə vermişdir. Onun Məhəmməd peyğəmbər üçün yazdığı şeirlərə diqqət edə

Sən haqq peyğəmbərsən şəksiz, gümansız,
Sənə uymayanlar gedər imansız,
Aşıq Yunus neylər dünyanı sənsiz,
Adı gözəl, özü gözəl Məhəmməd.

[1,s.113]

Yunus İmrə təkcə Məhəmməd peyğəmbərin tərifinə həsr olunmuş şeir yazmayıb, həmçinin onunla bağlı olan arzu-istəklərini də şeirlə ifadə edib.

Arayıb, axtarıb tapam izini,
İzinin tozuna sürtəm üzümü,
Haqq nəsib eyləsə görəm üzünü,
Ya Məhəmməd, könül arzular səni.

Eşq dənizi mənəm, mən,
Dənizlər heyran mənə,
Dərya mənim qətrəmdir,
Zərrələr ümman mənə!

[1,s.113]

Bu şeirdə biz şairin Məhəmməd peyğəmbəri görmək arzusunu onu ürəkdən arzuladığını qeyd edə bilərik.

SONUÇ

Yunus İmrənin mövzu dairəsi çox əhatəlidir onun eşqlə bağlı yazdığı şeirlər digər əsərlərindən fərqlənir.

Şairin eşqə olan münasibəti olduqca maraqlıdır, o eşqi əhəmiyyətli sayır. Yer-göy olmasa belə eşqin mövcudluğunu vurğulayır. Buna görə də eşqsiz insanı təsəvvür etmək istəmir, eşqsiz insanları isə qara daşdan fərqləndirmir.

Eşqsizlərə mənim sözüm bənzər qaya yankısına
Bir zərrə eşqi olmayan belli bilin, yabandadır.
Eşqsizlərə vermə öyüd, öyüdündən alan deyil,
Eşqsiz adam heyvan olur heyvan öyüd alan deyil.

[1,s.109]

Şairin yazmış olduğu şeir nümunəsində eşqsiz insanlara öyüd verməməyi məsləhət bilir, çünki bu məsləhət onlar üçün qaya yankısından başqa bir şey deyil. Eşqsiz insanları heyvanlara bənzədərək onların heyvanlar kimi öyüd başa düşən olmadıqlarını vurğulayır.

Y. İmrənin minacat və nətlərindən başqa əxlaqi-didaktik mövzulu əsəridə var. Bu “Risalətin nushiyyə” (Nəsihətnamə) əsəridir. Əsər sadəcə nəzmdən ibarət deyil, ‘Ağlın tərifi’ adlı nəsrə yazılmış hissədə burada verilib. 536 beytdən ibarət olan şeirin ilk 13 beytində od, su, torpaq, yeldən söhbət açılır. Adəmin bu dörd ünsürdən yarandığını Allah tərəfindən ona can verildiyi söylənilir.

Padişahın hikməti gör neylədi,
Od, su, torpaq və suya söylədi.
Bismillah deyib, gətirdi torpağı,
Ol arada hazır oldu ol dəği.
Torpaq ilə suyu bünyad eylədi,
Ona Adəm deməgi ad elədi.
Yel gəlib ardınca dəbitdi onu,
Ondan oldu cismi-Adəm bil bunu.
Od dəxi dəldikdə qızdırdı onu,
Çünki qızdı, cismə birləşdi canı.

[1,s.119]

Əsərin nəsrə yazılmış olan ‘Ağlın tərifi’ hissəsində- sufiyanə fikirlər qeyd olunur. Y.İmrə bu hissədə insanın cənnət-cəhənnəm sakini olması ilə bağlı öz fikirlərini bölüşür. O deyir ki torpaq və sudan gələnlər cənnət sakini olur, ancaq od və yel ilə gələnlər isə, cəhənnəm sakini olur. Bu əsər ümumi olaraq insanları əxlaqi cəhətdən saflığa pis əməldən uzaq olmağa səsləyir. Nəticə etibarilə Yunus İmrənin yaradıcılıq yolu olduqca valehedicidir. Bir-birindən gözəl yazdığı lirika nümunələri ilə oxucuların sevgisini qazanmışdır.

KAYNAKLAR

- 1.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.
- 2.Yunus Əmrə.Əsərləri.Bakı,(Öndər nəşriyyatı), 2004.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı,ADPU,2011.

**BOURDIEU’NUN ALAN, HABİTUS, SERMAYE KAVRAMLARI BAĞLAMINDA
BİR KAYITSIZLIK ÖRNEĞİ OLARAK: OĞUZ ATAY’IN ‘BEYAZ MANTOLU
ADAM’ HİKAYESİNİ YENİDEN OKUMAK**

Hazal EKİNCİ

**ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ, LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ**

ÖZ

21.yy sosyologlarından Pierre Bourdieu’nun metodolojisi karşıtlıkları aşma çabası ve girişimleridir (Baş, 2022). Alan, habitus ve sermaye kavramları sosyolojisindeki başat kavramlardır. Bourdieu alan kavramını açıklarken oyun metaforunu kullanılır. Oyunun içkin yapısı mücadeleyi içerir. O ana kadar yapılan alan tanımlarından alanın bir mücadele ve çatışma yeri olduğunu söylemesi ile diğer alan kavramlarından farklılaşır. Sermayeler ise alanın içerisinde güç ilişkilerinin yönünü tayin eden oluşumlardır (Baş, 2022). Alan ve sermaye kavramlarının yanında Bourdieu habitus kavramını sosyal bilimlerdeki sonu gelmeyen nesnelcilik-öznellik tartışmasını aşmak için kullanır. Habitus, bireylerin belirli bir durumda, üzerinde düşünmelerine gerek kalmadan, toplumsal bağlamın onlardan beklediği davranışı üretmelerini mümkün kılar. Bu çalışma da Oğuz Atay’ın hikayelerinden oluşan Korkuyu Beklerken isimli kitabından ‘Beyaz Mantolu Adam’ hikayesi Bourdieu’nün kavramları ile yeniden okunarak ‘tarafsızlığın’ alan, sermaye ve habitus ile ilişkisi tartışılmaya çalışılmıştır.

Abstract

The methodology of Pierre Bourdieu, one of the prominent sociologists of the 21st century, is characterized by his efforts and attempts to transcend dichotomies (Baş, 2022). The concepts of field, habitus, and capital are central to his sociology. When explaining the concept of field, Bourdieu employs the metaphor of a game. The inherent structure of the game includes struggle. Unlike previous definitions of the field, Bourdieu emphasizes that it is a space of conflict and contestation. Capital, on the other hand, determines the direction of power relations within the field (Baş, 2022). Alongside the concepts of field and capital, Bourdieu uses habitus as a means to overcome the persistent objectivism–subjectivism debate in the social sciences. Habitus enables individuals to produce behavior expected of them by the social context in a given situation, without the need for conscious deliberation. In this study, the short story The Man in the White Coat from Oğuz Atay’s collection Waiting for Fear (Korkuyu Beklerken) is reinterpreted through Bourdieu’s concepts, aiming to discuss the relationship of “neutrality” with field, capital, and habitus.

Giriş

Beyaz mantolu adam hikayesi Oğuz Atay’ın hikayelerinden oluşmuş ‘Korkuyu Beklerken’ isimli kitabının hikayelerinden biridir. Hikaye boyunca ismi hiç söylenmeyen kahramanın

camia avlusunda başlayan ve plaja kadar uzanan ilişkiler silsilesini anlatır. Kahramanın habitusunu bir özgeçmiş mahiyetinde okuyacağımız hiçbir ipucu bulunmasa da yazar hikayenin girişinde onu şöyle tanımlar: ‘...Başarısızdı. Parası yoktu. Dileniyordu.’ Ekler: ‘Sermayesi ve görünür bir hastalığı yoktu.’ Burada kullanılan sermaye kelimesini Bourdieu’nun

sermaye kavramı ile ilişkilendirerek kahramanımızın ekonomik bir sermayeye sahip olmadığını söyleyebiliriz. Beyaz mantolu adam hikaye boyunca bir çok alanda karşımıza çıkar. Ancak Bourdieu'ye göre alana giriş, oyunun kurallarını kabul etmek ve kurallara inanmaktır. Bourdieu, alanın oynamaya değer olduğuna dair bu inanca *illusio* adını verir. *Illusio* sosyal faileri, alandaki oyuna yönlendiren ve benim çıkarım ne sorusunu sorduran mekanizmadır (kaya, 2010) Hikaye boyunca bir çok alanda bulunan kahramanımız hiçbir alanda mücadeleye katılmaz. Bourdieu'nun '*illusio*' adını verdiği inançtan yoksun görünmektedir. Cami avlusunda dilenmeyle başlayan kahramanımız, oradaki bir adama hamallık etmekle cami avlusundan çıkar. Bir boy aynasında kendini izler: Ceket yoktur gömleği yırtıktır ve ayakları çorapsızdır. Pantolonunun geniş lastiğine bir düğüm atar. Satıcıların olduğu bir sokağa girer ve beyaz birmanto görür: uzun aydınlık bir manto, kloş etekli kocaman düğmeli bir kadın mantosu. Satıcıyla montu denetir. Satıcının uyarılarına aldırmayan kahramanımız dilenirken kazandıkları ile montu alır, topuklarının çevresinde döner ve ona meraklı gözlerle bakan kalabalığın bakışları peşinde adımlarını hızlandırır. Kadın mantosu edinmesini Bourdieu'nun ışığında '*Habitusunun alanla uyumu olmadığı durumlardaysa, oyunlara katılmakta zorlanacak veya katılsa da çok fazla olumlu sonuçlar çıkartamayacaktır*' söylemini anımsayarak, kahramanımızın var olan habitusundan kurtulma girişimi olarak yorumlanabilecek olan manto edinimi, erkek habitusundan kadın habitusuna geçişin ve bu sayede kabuk değiştirircesine edindiği '*yeni habitus*' un ona alanlarda var olmayı umdurduğunu söyleyebiliriz. Manto edinimi hikayenin kilit noktasıdır, çünkü öncesinde her şeye rağmen tavırlarından (aynada kendi perişanlığını süzmesi ve kendine çeki düzen vermesi, kısa bir süre hamallık etmesi vb) kahramanın oyunda olabilme ihtimali üzerinde durduğu sonucuna varabiliriz. Hikayenin bundan sonra ki kısmında tarafsızlığın bir kimlik gibi beyaz mantolu adamda var olduğunu görebiliriz. Bundan sonraki bölümde hikayenin devamı baz alınarak, habitus kavramı ve kayıtsızlık arasındaki ilişki irdelenerek, habitusun çıkmazları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bireysel Bir Tavır: Kayıtsızlık

Her alan arzuları meşrulaştırır. Kayıtsızlık hali ise bu tür arzulara ket vurur. Bu durumda alana girmenin bir cazibesi kalmaz (kaya, 2010) Beyaz mantolu adamda var olan böyle bir kayıtsızlık halidir. Bu haliyle oyuna dahil olmak, iktidarı ele geçirmek için mücadele etmez. Bourdieu alana yeni dahil olmuşlara '*adaylar*' der. Bu kimseler, sermayelerinin yeniden değerlendirilmesi ve dolayısıyla konumlarının iyileştirilmesi amacıyla oyunun kurallarını ve hatta iddianın türünü değiştirmeye uğraşmaktadırlar (Baş, 2022). Bourdieu'nun tanımı ile o bir aday değildir. Yakıcı güneş altında ilerleyen kahramanımız, hareketsiz, ifadesiz öylece bir yerde durur. Etrafındakiler küfür eder, eteklerini çekiştirir. Alanlarda tüm failer belli bir mücadele formu içinde hareket ederler. Hem heterodoks hem de ortodoks söylem sahip leri, alanın mücadeleye değer bir şey olduğuna dair ortak-zımnı bir kabule sahiptirler. Alana içkin ve dillendirilmeyen bu ortak kabul doxa'dır (Gündüz a. , 2022) Doxayı tanımayan kimsenin alanı tehdit ettiğini söyleyebiliriz. Kahramanın maruz kaldığı sözsel ve işitsel tüm '*oyun davetleri*' alanda ki kişilerin rakiplerini tanıma arzusudur. Bir '*doxa*' yı tanımayan kahramanımız asla konuşmaz ve daveti bir aldırışsızlıkla geri çevirerek oradan uzaklaşır. Bu kayıtsızlığı tamamen bireysel bir tavır olarak okuyabiliriz. Ancak bu bağlamda Bourdieu'nun sosyolojisinin bütünü parçalar üzerine, toplumu bireyler üzerine baskın çıkartarak "*bütüncü*" bir sosyoloji olduğunu eklememiz gerekir (corcuff, 2007). Bizden her birimiz kolektiften yapılmış bir tekillığe, "*sosyal ilişkiler içerisinde ve de onlar aracılığıyla kurgulanan 'ben'in tekillliği*"ne işaret edecektir. Fakat habitus, indirgenemez olan, her defasında kolektif şemaların bir tür bireyleşmesi olacaktır (corcuff, 2007) . Beyaz mantolu adamın kolektife meydan okuyan kayıtsızlığı ağır bedeller ödemek üzeredir. Bu da bizi bireyin konumu, habitusun anlamı, alanı açıklayan her terim üzerine bizi tekrar düşünmeye iter çünkü bir insan varlığının tekilliklerini düşünmek, aynı zamanda, onun

yatkınlıklarının ve kapasitelerinin çoğulluğunu, dünyada bağlanma biçimlerinin çeşitliliğini rastlanan koşullarını değişkenliğini, çelişkilerini ve anlaşılmazlıkların da düşünmeye girişmektir (corcuff, 2007). Bu bize şu soruyu sordurtur: Bourdieu'nun kavramları bağlamında bir kişi alansız var olabilir mi?

Alansızlığa Doğru: Cemekandaki Manken

Beyaz mantolu adam kumaşların elbiselerin bulunduğu bir sokağa girer. Vitrin gerisinden gözetlendiğini hissederek. Dükkan sahibinin ve gömlek satıcısının sorularını cevaplamaz. Varlığı alanı tehdit eden bir unsur olarak devam eder. Gömlek satıcısı kahramanımızı kullanarak diğerlerine bolca satış yapar. Bunu gören dükkan sahibi onu kolundan tutup içeri çeker.. Ondan ne yapacağını düşünürken manken manken diye mırıldandı, canlı manken diye bağırır sevinçle. Onu vitrinde durması için oraya doğru iterler. 'Böyle put gibi durmasın' diyen tezgahtarın önerisiyle kollarını naylon iplerle tavana asarlar. Beyaz mantolu adam karşı koymaz, alanın sahibi olan patron ile az önce edindiği sermaye ile pazarlığa oturmaz, mücadeleye girişmez. Bir çok meslek dalında olduğu gibi alanların kuralları çoğunlukla o alan içinde yetişmiş, habituslarını bu alanlara uydurmuş, oyun hissine sahip oynayanlarca paylaşılırken, oyunun yabancıları, alana yeni gelen biri için bunlar anlaşılması ve öğrenilmesi zor görünen birer muamma olarak kalacaktır. Bu iktidar mücadelesinde habitusu uygun olmayıp da oynamakta zorlananlar sistemin dışına itilmektedir (Gündüz A. , 2022). Kayıtsızlık onu oyun dışında bırakmıştır. Oyun dediğimiz alanın sınırları hukuksal ve tanımlanmış sınırlar değil; söylenmemiş ama teamül olmuş sınırlardır. Burada kullandığımız alan kavramını, 'alanın etkisinin yaşandığı mekân olarak düşünüyoruz (kaya, 2010). Beyaz mantolu adam öğlene kadar orada kaldı. Hikaye boyunca zamansal olarak en uzun kaldığı yerdir burası. Bu da akla 'habitus bulunduğu alanda, yadsımadan kendini evinde hissetmek demektir tanımlaması bağlamında beyaz mantolu adamın şimdiye kadar geçirdiği alanlar içinde kendisine uygun, kolektifle arasına koyduğu cemekekinin habitusuna uygun olduğu izlenimi vermektedir (Gündüz a. , 2022). Öğle tatiline kadar çok iyi satış yapılır, sonra kahramanımız yerinden kalkar ve kapıya yönelir. Yokuşa kadar yürür, bir otobüs durağına varır. Bir otobüse biner ve geniş bir meydana iner. Güvercinler için yem alıp onlara serper ve bir banka oturur. Herkes dinlenmek için başka yere gittiğinden kılığı kimsenin gözüne çarpmaz. Çevredeki cüzzamlı olmasın, deli bu, sakın tımarhaneden kaçmış olmasın gibi şeyler söyler, uzaktan geçen bir trene doğru koşup demiryoluna ulaşır nihayet. Bir bilet aldı ve penceresinden denizin görüldüğü bir istasyonda iner. Halk pilajı yazan bir kapıdan girip, kumda oynayanların ilgisini çeker ve kafasına bir iki top yer. İnsanlar çevresine toplanırlar. Sarası var der birisi, bir diğeri kötü bir hastalığı olmalı diye söylenir. Onların yerini hemen başkaları alır. Onun uygunsuz durumunu tespit eden bir görevli mantolu adama 'bu kılıkla burada bulunamazsınız der'. 'Kadın mantosu, sapık herif.' Dışarı diye kolundan tutar görevli ve son sahnede beyaz mantolu adam doğruldu kalabalığın üstüne yürür ve kalabalık hemen açılır. Denize değil diye bağırır görevli arkasından. Su bileklerine gelince mantosunu toplar. Deniz sığıdı, bütün manto suyun içinde kaybolduğu zaman artık çok uzaklaşmış olur.

Sonuç

Bourdieu'ye göre alan terimleriyle düşünmek ilişkisel düşünmektir. Toplumsal dünyada mevcut olan şey bağıntılardır, eyleyiciler arasındaki özneler arası bağlar ya da etkileşimler değil, bireysel iradelerden ve bilinçlerden bağımsız var olan nesnel bağıntılardır (kaya, 2010) Bağıntısallıktan kopmamaya sadık kalarak, Oğuz Atay'ın hikayesi bağlamında kavramları irdelemeye çalıştım. Bourdie'nun kavramlarının aklımda oluşturduğu soruları bu makale ile yazıya dökmeye çalıştım. Sorularımın bir cevaba ulaşmasından çok onların Bourdieu'yu doğru anlamak için bu yolla irdelemeyi tercih ettim. Hikaye bağlamında habitus kavramı içinde

bireyselliğin sorunsallaşması ve alansız bir yaşamın mümkün olup olmadığı gibi temel sorular üzerinde durdum. Hikaye varılan sonuç itibari ile alanda mücadeleye katılmayan tarafsız bir kimsenin sonucunu ölümle noktalamıştır. Karakter mücadele ve çatışmayı reddederek mücadelenin ve toplumsalın olmadığı kendi ‘alanını’ yaratmıştır. Buradaki ölümü sembolik bir ölüm olarak okuma taraftarı olarak, kişinin alansız var olup olamayacağı sorunsalını sürdürmek istiyorum. Bourdieu’ya göre toplumsal failerin yaptıklarını yapmalarında bir sebep vardır ve asıl mesele bu sebebi bulmaktır (corcuff, 2007). Bu sebep, görünüşte keyfi bir tavırlar dizisini tutarlı bir ilkeler bütününden hareketle kavrayabileceğimiz bir şeye dönüştürebilecek bir sebeptir. Hikayede ki karakterlerin beyaz mantolu adama söyledikleri gibi onun ‘hasta, deli,sağır vb’ tanımlamalardan muaf olarak anonim bir kimlik içinde okumayı tercih ettim.

Böylelikle onun aynı zamanda herkes ya da aynı zamanda hiç kimse olma ihtimalini göz önünde bulundurmaya gayret ettim.

KAYNAKÇA

Baş, E. (2022). Rüzgarda Salınan Nilüfer Filmini Bourdieu'nun Alan ve Sermaye Kavramları Çerçevesinde Yeniden Okumak. Vizyon Dergisi .

corcuff, p. (2007). habitustan hareketle kolektife meydan okuyan tekil. ü. tatlıcan, ç. güney, & e. göker içinde, Pierre Bourdieu Derlemesi (s. 370-396). istanbul: iletişim.

Gündüz, a. (2022). Bourdieucu oyun hissi/strateji kavramları ışığında :Bozkırdaki Çekirdek Romanını Okumak. rumeli dil ve edebiyat araştırmaları dergisi .

Gündüz, A. (2022). Bourdieucu Oyun hissi/Strateji Kavramları Işığında Bozkırdaki Çekirdek Romanını Okumak. RUMELİ DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ .

kaya, a. (2010). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi:Alan Kavramı. ü. tatlıcan, g. çeğin, & e. göker içinde, Pierre Bourdieu Derlemesi (s. 397-385). istanbul: iletişim.

DIFFERENT ASPECTS IN THE CLASSIFICATION OF SENTENCE MEMBERS IN
AZERBAIJANI AND TURKISH TURKISH

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏ CÜMLƏ ÜZVLƏRİNİN
TƏSNİFİNDƏ FƏRQLİ MƏQAMLAR

DOSENT MEHRABOVA TAMAM ALLAHVERDİ QIZI

AZƏRBAYAN DÖVLƏT PEDOQOJİ UNIVERSİTETİ

ORCID-NO:0000-0001-7719-9546

Xülasə

Dil ümumi hadisə kimi cəmiyyətin fəaliyyətinin müxtəlif səviyyələri ilə yaxından bağlıdır. Cəmiyyətin məşğul olduğu və dərinədən maraq göstərdiyi sahələrdən biri də türkologiya elmidir. Bu elmin hələ də tam şəkildə həll edilməmiş problemlərindən biri qohum dillərin bir-biri ilə qarşılaşdırılması və müqayisə olunması məsələsidir. Bu sahədə ilk müəllif XI yüzilliyin böyük türkoloqu Mahmud Kaşğaridir. O, lüğətində türk dillərinin, dialektlərinin müqayisəli fonetika, leksika və qrammatikası, türk dillərinin fono-morfoloji tərkibini aydınlaşdırır.

Müqayisəli dilçiliyin aktual problemlərindən biri də qohum dillər arasında olan qrammatik oxşarlıq və fərqliliyin aşkara çıxarılmasıdır. Bu sahədə olan reallıqlar son illər daha çox öyrənilir, müqayisəli tədqiqatın prinsip və istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Söz birləşmələri bir cümlədə bir funksiya ilə işlənmək üçün bir araya gətirilən və müəyyən qaydalar çərçivəsində yan-yanı düzülən çoxlu sözlərdən ibarət mühakimə olmayan dil vahidləridir. Təkcə sözlərin kifayət etmədiyi hallarda ifadə olunmayan hadisənin, vəziyyətin və ya obyektin ifadəsini asanlaşdırmaq, aydınlaşdırmaq və zənginləşdirmək üçün birdən çox sözü birləşdirərək yaradılan yeni strukturdur. Cümlə bilikləri tədqiqatlarında söz birləşmələrinin funksiyalarının təyini və təsnifatına dair məlumatlar cümlənin quruluşunu, mənasını və funksiyasını izah etməkdə və cümlələrin ətraflı təhlilində həlledici rol oynayır. Bu səbəbdən də cümlədəki söz birləşmələri tapılmalı və söz birləşmələrinin bir-biri ilə əlaqələri araşdırılmalıdır.

Açar sözlər: müqayisəli dilçilik, sintaksis, cümlə üzvü

Summary

Language as a general phenomenon is closely related to different levels of society's activity. The science of Turkology is one of the fields in which the society is engaged and shows deep interest. One of the problems of this science that has not yet been fully resolved is the issue of comparing and contrasting related languages. The first author in this field is Mahmud Kashgari, a great Turkologist of the 11th century. In his dictionary, the comparative phonetics, lexicon and grammar of Turkish languages and dialects, as well as the phono-morphological composition of Turkish languages are clarified.

One of the actual problems of comparative linguistics is the identification of grammatical similarities and differences between related languages. The realities in this field have been studied more in recent years, the principles and directions of comparative research have been determined.

Phrases are non-judgmental units of language consisting of many words that are put together to serve a function in a sentence and are arranged side by side within certain rules. It is a new structure created by combining more than one word to facilitate, clarify and enrich the expression of an event, situation or object that cannot be expressed when words alone are not enough. In sentence knowledge studies, information on the definition and classification of the functions of word combinations plays a crucial role in explaining the structure, meaning and function of a sentence and in the detailed analysis of sentences. For this reason, the word combinations in the sentence should be found and the relationships between the word combinations should be investigated.

Keywords: comparative linguistics, syntax, sentence member

DISCUSSION - AS MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES
DİSKUSSIYA PEDAQOJİ TEXNOLOGİYA KİMİ

SEVDA ABBASOVA,

PEDAQOGİKA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, DOSENT
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNIVERSİTETİ,

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-6516-2444](https://orcid.org/0000-0002-6516-2444)

Özət

Azərbaycan dili təliminin təşkilində istifadə olunan forma və üsullardan biri də diskussiya. Diskussiya şagirdlərin kollektiv qabiliyyətlərini və tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirmək məqsədi daşıyan, əks baxışların uzlaşdırılmasına və konsensus mövqeyinə nail olunmasına yönəlmiş nizamlı fikir mübadiləsinə nəzərdə tutan tədris və tərbiyə üsuludur. Müzakirə insan üçün maraqlı və təbiidir; ona dünyanı daha yaxşı anlamağa və daha dərinləndirən düşünməyə kömək edir. Yəqin buna görə də bütün yaş qruplarından olan şagirdlər diskussiya sevir. Lakin onlar ali məktəb tələbələri üçün xüsusilə vacibdir, çünki insanın dünyagörüşü məhz bu yaşda formalaşır.

Diskusiyanın məqsədləri müxtəlif ola bilər: təlim; treninq; parametrlərin dəyişdirilməsi; yaradıcılığın stimullaşdırılması və s. Diskusiyanın aparılmasının məcburi şərtləri onun iştirakçılarının müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərinə hörmət və yaranan hər hansı fikir ayrılığının konstruktiv həllinin birgə axtarışdır. Məktəbdə diskussiyaların tərbiyəvi rolu aşağıdakı kimidir. O, müxtəlif həyat problemlərini daha dərinləndirən araşdırmağa və dərk etməyə imkan verir, mühakimə qabiliyyətini inkişaf etdirir, intellekt və nitqi təkmilləşdirir, tənqidi təfəkkürün inkişafına kömək edir və şagirdlərdə həyat hadisələrinə hərtərəfli yanaşmanın formalaşmasına kömək edir.

Diskussiya zamanı aşağıdakı qaydalar nəzərə alınmalıdır: bir-birini dinləmək; qaydalara riayət etmək; fərqləri deyil, fikirləri tənqid etmək; öz fikrini təlqin etməmək; digər fikir və mövqelərə qarşı dözümlü olmaq; mühazirə oxumaqdan çəkinmək; emosiyaları cilovlamaq; müzakirəni inkişaf etdirmək, təkrarlamamaq, yeni ideyalar təklif etmək; fikirləri nümunələrlə əsaslandırmaq.

Düzgün təşkil olunmuş diskussiya dörd mərhələsindən keçir: istiqamətverici, qiymətləndirmə, konsolidasiya və əksetdirici təhlil. İstiqamətverici mərhələsində müzakirə iştirakçıları problemə köklənir və bir-birini tanıyırlar. Qiymətləndirmə mərhələsi adətən müqayisə, qarşıdurma və hətta fikir toqquşması vəziyyətini əhatə edir. Konsolidasiya mərhələsi müəyyən vahid və ya kompromis fikirlərin, mövqelərin və qərarların hazırlanmasına gətirib çıxarır. Reflektiv təhlil və yekunlaşdırma mərhələsində müzakirə iştirakçılarının gəldiyi nəticələr təhlil edilir.

Diskussiya pedaqoji cəhətdən düzgün təşkil edilməlidir: yaş qrupu üzrə müəyyən məhdudiyyətlərin nəzərə alınması; uyğun məzmun; diqqətlə hazırlanma və məharətlə yerinə yetirilməlidir. Bu şərtlər yerinə yetirilməsə, diskusiyanın şagirdlərin tərbiyəsində faydası az olacaq, hətta zərərli də ola bilər. Diskusiyanın mövzuları nə qədər müxtəlif olsa, bir o qədər yaxşıdır. Bu, həm şagirdlərin maraqlarının çoxşaxəliliyinə, həm də

hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirmək məqsədinə uyğundur. Məktəb əxlaq və siyasət, incəsənət və texnologiya, elm və idman, tibb və ailə münasibətləri mövzularında müzakirələr təşkil edə bilər. Məktəbliləri maraqlandıran mövzunun müəyyən edilib seçilməsi kifayət deyil. Əsas odur ki, müzakirənin proqramı düzgün tərtib olunsun, əks halda mənasız çıxar bilər. Diskussiyanın tərbiyəvi təsirini nəzərə alaraq, onların ideoloji yönümünü unutmaq olmaz, şagirdləri davranış və insanlar arasında münasibətlər problemlərinə yönəltmə səmərəli ola bilər. Pedaqoji təcrübədə diskussiyanın bütün növləri geniş istifadə olunur: dəyirmi masa; debat; estafet; akvarium; konfrans; diskussiya-müsabiqə; müzakirə və ya miqyaslı televiziya şousu.

İştirakçıların mübahisənin qəsdən və ya əvvəlcədən düşünülmüş olduğunu hiss etməməsi üçün onun keçirilməsi üçün uyğun səbəb tapmaq məsləhətdir. Belə bir səbəb mübahisəli tamaşa, film, televiziya şousu və ya qəzet məqaləsi, müəllimin və ya şagirdin mübahisəli açıqlaması və ya məktəblilər üçün yaranmış həyat çətinliyi ola bilər. Adətən həyat bir çox problem yaradır və müəllimin vəzifəsi müəyyən vaxtda və qrupda ən uyğun olanı seçmək və şagirdlərin diqqətini ona yönəltməkdir.

Uğurlu diskussiyanın aparılması xüsusi hazırlıq tələb edir. Onun keçirilməsi barədə sinif iclasında və ya pedaqoji şurada kollektiv qərar qəbul etmək məqsədəuyğundur. Sonra müəllim özü və ya fəal şagirdlərin köməyi ilə diskussiya üçün proqram tərtib edir. Müzakirə üçün təklif olunan mövzu və suallarda həlli ən azı şagirdlər üçün aydın olmayan problem olmalıdır.

Müzakirə üçün, “Yaxşı oxumaq lazımdır?” sualını qaldırmağın mənası yoxdur, çünki bunun cavabı hər kəsə aydındır. Bu mövzuda müzakirə nəticə verməyəcək. Ancaq mövzu və ona verilən suallar şagirdlərin şəxsi maraqlarına uyğun, onların həyat çətinliklərinə və perspektivlərinə toxunan çətin problemləri ehtiva edən şəkildə tərtib edilərsə, müzakirə uğurlu olar. Proqram hazır olduqdan sonra elan verilir. Diskussiyanın mövzusu, sualları, yeri və vaxtı müəyyən edilir, iştirak üçün dəvət elan edilir və iştirakçılar üçün tövsiyə olunan ədəbiyyat təqdim edilir.

Diskussiyanı müəllimin bu məsələyə daha yaxşı hazırlaşan şəxs kimi aparması daha yaxşıdır, lakin rəhbərliyi yüksək intellektual hazırlığa və pedaqoji qabiliyyətə malik olan şagirdə də həvalə etmək olar, bu zaman müəllim ona dəstək olmalıdır.

Aparıcı debatın mövzusunu və proqramını elan edir və sözü çıxış etmək istəyənlərə verir. Çıxışlarının kifayət qədər enerjili, problemlə, hətta daha yaxşı - mübahisəli olması daha yaxşıdır. Təqdimatların sürətli tempinə və onların dəyişdirilməsinə üstünlük verilir, bu, diskussiyada daha sürətli iştiraka təkan verir. Hər bir iştirakçıya sərbəst danışmaq imkanı verilməlidir. Doğrudan da, hamı eyni şeyi təkrar edərsə, daha doğrusu, müəllimin məlum fikrinə və ya hansısa ümumi qəbul edilmiş tezisə uyğun gəlsə, hansı müzakirə ola bilər? Hər kəsin öz nöqteyi-nəzəri hüququ var, onu müdafiə edə və başqalarını təkzib etməyə çalışa bilər. Səhv fikir və ya ideyanı yalnız söhbət yolu ilə təkzib etmək olar. (“Mən müəlliməm, ona görə də mənə inanmalısın!”) və sözsüz ki, səhv fikir söyləyəni danlamaqla, nəşə vəd etməklə deyil. Müəllimin nöqteyi-nəzərindən düzgün olmayan mübahisə zamanı şagirdə gələcəkdə onun ifadəsini xatırlatmaq da eyni dərəcədə yanlış və qeyri-etikdir.

İndi isə müəllimin debatın rəhbəri kimi funksiyalarına daha yaxından nəzər salaq. Əvvəla, o, daim müzakirələrə, qaldırılan məsələlər ətrafında mübahisələrə təkan verməli, diqqəti cəlb etmədən onu istiqamətləndirməli və heç bir şəkildə müdaxilə etməməlidir. Bir çox müəllimlər danışmağı sevirlər və mübahisə zamanı onlar vərdislərinə görə nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu izah etməyə başlayırlar. Ancaq hər şeyi müəllim izah edərsə, mübahisənin aparılmasının mənası olmayacaq, nəticədə mübahisə edəcək heç nə qalmayacaq.

Bu vəziyyətdə müəllim sakit olmalı, verilən suallara cavab verməyə tələsməməlidir. O, problemə müxtəlif yanaşmalardan təkan verir, ziddiyyətləri qızıqdırır, çıxışlar arasındakı fasilələri doldurur, bəyanatları əlaqələndirir, ortaya çıxan fikir ayrılıqlarını göstərir. Mübahisə nə qədər qızgın olsa da, onun “şəxsi” olmasına imkan verməmək lazımdır. Mübahisə qalmaqallara və mübahisələrə səbəb olanda münasibətlər pozulur. Bu o deməkdir ki, şagirdin formalaşdığı qrupun vəziyyəti pisləşir, yəni təhsil şəraiti pisləşir.

Debatın sonunda aparıcı nəticələrə yekun vurur. O, ümumiləşdirilmiş formada müxtəlif nöqteyi-nəzərlərin mahiyyətini xatırladır və düzgün nəticələrə işarə edir və ya heç olmasa məktəbliləri onlara doğru aparır. Heç bir qərar qəbul etməyə, ümumiyyətlə, ehtiyac yoxdur - bu sinif və ya məktəb iclası deyil, debatdır və başqa məqsədləri var. Sonda aparıcı müzakirədə iştiraklarına görə məruzəçilərə təşəkkür edir. Məktəb diskussiyası təxminən belə aparılır. Təbii ki, müzakirəyə marağı artıracaq və bu prosesə müəyyən detalları əlavə etmək də mümkündür. Tutaq ki, müəyyən oyun elementlərini təqdim etməklə, məsələn, natiqlərə tarixi şəxsiyyətlərin və ya ədəbi əsərlərdən olan personajların geyimlərini geyindirməklə debata teatr tamaşası görünüşü verilə bilər.

Niyə bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, diskussiyalar məktəblərdə tez-tez keçirilmir? Məhz ona görə ki, müəllim üçün kifayət qədər çətinidir. Bu, kifayət qədər hazırlıq və müəllimin özündən müəyyən keyfiyyətlər tələb edir. Aşağıdakı keyfiyyətlər xüsusilə vacibdir: ümumi erudisiya və baxışların genişliyi, müzakirəyə hazır olmaq, müxtəlif fikir və bəyanatlara dözümlülük, nəzakət, hazırcavablıq və düşüncə çevikliyi, ictimai müzakirə aparmaq bacarığı.

Açar sözlər: yeni pedaqoji texnologiya, diskussiya, hazırcavablıq, təqdimat

ABSTRACT

One of the forms and methods used in the formation of teaching the Azerbaijani language is a discussion. Discussion is an organized idea aimed at developing the collective abilities and critical thinking of students, aimed at reconciling opposing points of view and reaching a consensus. It is a teaching and training method that takes into account exchange. Discussion is interesting and natural for people; it helps them to better understand the world and think more deeply. Perhaps that's why students of all age groups love discussions. However, they are especially important for high school students, since it is at this age that a person's worldview is formed. The goals of the discussion can be varied: training; learning; changing parameters; stimulating creative activity, etc. The necessary conditions for completing the discussion are a combination of respect for the different points of view of its participants and the constructive nature of the disagreements that arise. The educational role of discussion in schools is as follows. It allows for a deeper exploration and understanding of various life problems, develops judgment, improves intelligence and prudence, and improves thinking. This helps students develop and develop a caring approach to life events.

During a discussion, the following precautions should be observed: listen to each other; follow the rules; criticize ideas, not individuals; do not offer your own opinion; be receptive to other ideas and positions; refrain from reading the argument; express emotions; develop the discussion, do not repeat yourself, offer new ideas; support ideas with examples.

A properly organized discussion goes through four stages: evaluation, analysis, consolidation and reflective analysis. During the discussion, the participants immerse themselves in the problem and get to know each other. The evaluation stage is almost always a place for comparison, contrast and even clash of ideas. The consolidation process leads to the development of certain unified or complex ideas, positions and solutions. In the process of reflective analysis and revision, the conclusions of the participants in the discussion are

analyzed. Discussion pedagogy must be properly organized: certain restrictions based on the age group must be taken into account; appropriate content; It must be carefully prepared and skillfully executed. If these conditions are not met, discussion will not bring much benefit to the students' education and may even be harmful. The more varied the topics of discussion, the better. This corresponds to both the wide range of interests of the students and the goal of raising a well-rounded personality. The school curriculum may include discussions on topics of education and politics, science and technology, science and sports, medicine and family relations. It is not enough to identify and choose a topic that interests students. The point is that the program of the discussion should be properly organized, otherwise it may turn out to be meaningless. Given the educational impact of discussions, one must not forget about their ideological orientation; this can be useful for directing students to problems of behavior and relationships between people. The goals of the discussion can be different: training; changing parameters; stimulating creative activity, etc. The necessary conditions for completing the discussion are a combination of respect for the different points of view of its participants and a constructive resolution of any disagreements that arise. The educational role of the discussion method at school is as follows. It allows for a deeper exploration and understanding of various life problems, develops judgment, improves intelligence and prudence, and improves thinking. It promotes the development of students and helps them form a careful approach to life events. The following precautions should be observed during the discussion game: listen to each other; follow the rules; criticize ideas, not individuals; do not offer your own opinion; be receptive to other ideas and positions; refrain from reading the argument; express emotions; develop the discussion, do not repeat yourself, offer new ideas; support ideas with examples.

A properly organized discussion goes through four stages: evaluation, analysis, consolidation, and reflective analysis. During the discussion, the participants immerse themselves in the problem and get to know each other. The evaluation stage is almost always a place for comparison, contrast, and even clash of ideas. The consolidation process leads to the development of certain unified or complex ideas, positions, and solutions. In the process of reflective analysis and revision, the conclusions of the discussion participants are analyzed. The discussion must be organized correctly: certain restrictions depending on the age group should be taken into account; appropriate content; It must be carefully prepared and skillfully executed. If these conditions are not met, the discussion will not bring much benefit to the students' education and may even be harmful. The more diverse the topics for discussion, the better. This corresponds to both the wide range of interests of the students and the goal of raising a well-rounded individual. The school program may include discussions on the topics of education and politics, science and technology, science and sports, medicine, and family relationships. It is not enough to identify and choose a topic that interests students. The fact is that the discussion program must be properly organized, otherwise it may turn out to be meaningless. When considering the educational impact of discussions, we must not forget about their ideological aspect, perhaps it will be possible to direct students to problems of behavior and relationships between people. All types of discussions are widely used in pedagogical practice.

It is advisable to find appropriate reasons for its exclusion, so that the participants do not have the feeling that the bet was deliberate or intentional. This may be due to a controversial viewing of a film, TV show or newspaper article, a controversial statement by a writer or poet, or a difficult life created for students. Ordinary life creates many problems, and the teacher's duty is to choose the most suitable of them at a given time and for a given group and direct the attention of students to it.

Conducting a successful discussion requires special preparation. Its adoption is possible only in the case of a collegial decision at a class meeting or pedagogical council. Then the teacher

organizes a program of discussion with the participation of himself or other active students. The topics and questions proposed for discussion should contain certain problems that are not clear, at least to the students themselves.

For the discussion "Is it necessary to read well?" There is no point in raising this question, since the answer is obvious to everyone. Negotiations on this issue will not yield any results. However, if the topic and the questions asked about it are organized in such a way that they correspond to the personal interests of the students and include complex problems affecting their life difficulties and prospects, the negotiations will be successful. After the program is ready, an announcement is made. The topic, questions, place and time of the discussion are determined, an invitation to participate is announced and recommended literature is provided to the participants.

It is better for the teacher to prepare the discussion for a person who is better prepared for the given topic, but it is also possible to choose a teacher as a poet with high intellectual training and pedagogical abilities. Sometimes the teacher should support him.

The organizer announces the topic and the program of the debate and gives the floor to those who wish to speak. It is better that their production is equally energetic, problematic or, what is even better, controversial. Preference is given to a fast pace of speeches and their exchange, which allows for a quicker entry into the discussion. Each participant must be given the opportunity to freely consult. Frankly, if everyone repeats the same thing, or rather, if it corresponds to the author's known opinion or generally accepted thesis, then what kind of discussion can there be? Everyone has his own theoretical right, and he can defend it and try to dissuade others. This means refuting a false idea or representation only through conversation. ("I am a teacher, so you must believe what I say!") And this does not only mean criticizing those who express false ideas or make promises to others. It is equally wrong and unethical to remind the poet of his statement when it is time for the author to make what he considers to be an incorrect bet. Now let us look in more detail at the functions of a teacher, for example, a discuss throw leader. First of all, he must constantly participate in discussions, make bets on the issues raised, direct them without attracting attention, and do nothing. He must not interfere in this way. Many teachers like to consult, and when it comes to betting, they start to explain with their teeth what is good and what is bad. However, if the teacher explains everything, then there will be no point in closing the bet, as a result there will be nothing to bet.

In this situation, the teacher should remain calm and not rush to answer questions. He avoids different approaches to the problem, sharpens contradictions, fills in the gaps between conclusions, makes statements relevant and points out emerging differences of opinion. No matter how angry you are at this exchange, you should not allow it to become "personal". Proportions are created when there are bets and wagers. This means that the position of the group in which the student is studying becomes bad, that is, the learning conditions become bad.

At the end of the session, the results are achieved. He reminds us in a generalized form about the nature of the various points and points out the correct results or at least attracts the students to them. In general, there is no need to make any decisions - this is not a class or school meeting, this is a debate and they have other goals. At the end, the speaker thanks everyone who took part in the discussion. The school discussion is fully built. Of course, you can also add certain details to this process that will increase the interest in the discussion. Keep in mind that by introducing certain game elements, for example, costumes of historical figures or characters from literary works. By decorating it, you can give it a look of theatrical excitement.

Why, despite all their advantages, are discussion classes not often held in schools? Accordingly, this is quite difficult for the teacher. It requires sufficient preparation and certain qualities on the part of the teacher. The following qualities are especially necessary: general insight and breadth of view, readiness for discussion, responsiveness to a variety of ideas and statements, politeness, responsiveness and liveliness of thinking, social discussion.

Keywords: new pedagogical technology, discussion, responsiveness, presentation

MƏNALI KEÇƏN ÖMÜR!FAMİL MEHDİ

RESULOVA EDALET EKBER KIZI

Giriş:

Ədəbiyyata əllinci illərdə gəlmiş Famil Mehdi şeirləri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Şairin "Sevəndən bəri" (1961), "Sadə sətirlər" (1963), "Mənim arzularım" (1964), "Ünvanım dəyişir" (1966), "Ömürdən səhifələr" (1970), "Qarabağ şikəstəsi" (1970), "Sadə sətirlər" (1972), "İllər və talelər" (1974) və s. kitabları oxucular tərəfindən sevilmişdir. Bu kitablarda şairin son illərdə yazdığı şeirləri və "İnsan unudulmur" poeması dərc edilmişdir. Vətən torpağına sonsuz məhəbbət insanlara qarşı həssaslıq və qayğıkeşlik bu kitabların əsasını təşkil etmişdir.

Əsas hissə:

Kənd həyatının təsviri F.Mehdinin ən çox sevdiyi mövzulardan olmuşdur. Onun şair səsi gah Qarabağdan gah da Mildən Muğandan gəlirdi. "Göyü çiynində saxlayan adam" poemasında onun vətənə məhəbbəti daha qabarıq şəkildə hiss olunur. Həç təsadüfi deyildir ki, kitaba ön söz yazan xalq şairi, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Süleyman Rüstəm bu kitabı xüsusi qeyd edir və göstərir ki, Famil Mehdinin gərgin şərəfli əməyinin nəticəsində yazılmış bu iri həcmli əsər həqiqətən ədəbi həyatımıza yaxşı bir nümunədir. Famil Mehdinin əsərlərində həyatilik, canlılıq, təbiilik çox güclüdür. Çünki o gördüyü hadisələri sevərək qələmə alır. Vətənimizin işıqlı gələcəyinə vətənimizin yaradıcı adamlarının tükənməz qüdrətinə böyük inam bəsləyir. Bu inam "Göyü çiynində saxlayan adam" poemasında özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Müəllif əsərlərini "İnsan unudulmur", "Günəş həmişə səmadadır", "Gəlimli-gedimli dünya" adları ilə üç hissəyə ayırmışdır. Maraqlı məzmunu ilə diqqəti cəlb edən poemanın əsas mövzusu fədakar insanların əməyindən alınmışdır. Əsərin əsas qəhrəmanı isə Raykom katibi Müzəffərdir. Bütün hadisələrdə onun siması ilə qəhrəmanı birgə iştirak edir. Əsərdə Müzəffərin xarakteri açılır, onun əsl insani siması üzə çıxır və beləliklə, oxucunun nəzərində xalqına məhəbbət bəsləyən partiya işçisinin surəti canlanır. O, cavan yaşında partiya işinə gəlmişdir. Onun təqaüdə çıxmasını eşidənlərin dodaqlarında həm təbəssüm həm də qəm-kədər oxunurdu. İnsanlar onu gülürüzlə yola salırlar. Lakin çox sevdikləri bu adamdan ayrılmaq da onlara çox çətin gəlir.

Famil Mehdi həcmcə kiçik əsərlərində də incə mətləblərə toxunur, onu real həyat hadisələri ilə zənginləşdirib qələmə alır. "Dostu özüm qazanmışam" şeiri də bu qəbildəndir. Sədaqətli dost qardaşdan irəlidir məsələn əsaslanan şair şeirində demişdir:

Məni dostun yolunda

İmtahana çəkin ki,

Çox alışıb yanmışam

Dostları bu dünyada

Mən özüm qazanmışam!

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünə məxsus yeri olan, eyni zamanda bir sənətkar kimi fərdi xüsusiyyətlərə malik, xalq yaradıcılığına arxalanmış, əsərlər yazmışdır. Bu ənənəyə sadıq qalan Famil Mehdi danışq dilimizin rəngarəng imkanlarından geniş istifadə etmişdir. O, bütün varlığı ilə inanmışdır ki, sənətkarın müvəffəqiyyəti onun xalq yaradıcılığına bələd olaraq ondan

düzgün istifadə etməsindədir. Şair doğma xalqının şifahi ədəbiyyatına məhəbbətini istər şeirlərində istərsə də poemalarında inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Şair hələ kiçik yaşlarından ağsaqqalların nağıl və rəvayətlərini, şirin söhbətlərini dinləyərək xalq yaradıcılığının incəliklərindən bəhrələnmişdir.

Famil Mehдинin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də Vətən və ana haqqında yazdığı şeirləridir. Vətən ona anası qədər əzizdir. Buna misal olaraq:

Çörəksiz paltarsız yaşamaq olar,

Vətənsiz bir gün də yaşamaq olmaz.

Bu misraları oxuduqdan sonra demək olar ki, şair həqiqətən vətəninə çox bağlı olmuşdur. Onun ana haqqında dediyi:

Ay mənim kişi anam,

Ay şahlar-şahı anam.

kimi misralar da şairin dilində qürur hissi ilə səslənir, ana qəlbinin böyüklüyünü və saflığını bir daha təsdiqləyir.

Başqa bir şeirində isə şair yaltaqları ikiüzlüləri, riyakarıları tənqid atəşinə tutur: gözəlliyi, mərdliyi, saflığı və başqa müsbət keyfiyyətləri ilhamla qələmə alır.

Şair paxıllığı insanlığa xələl gətirən mənfi xüsusiyyətli insanları hiddətlə pisləyir, onlara nifrətini bildirir. Şair oxucuları da bu cür üzdəniraq adamlardan uzaq olmağa çağırır. Çünki bu cür adamlar aldadıcı və yalançı olurlar. Bu baxımdan "Paxıl" şeiri nümunəvidir.

Başım ağrıyır,

Sevinir paxıl

Dişim ağrıyır

Sevinir paxıl

Şeir qoşuram,

Qıvrılır paxıl.

Zirvə aşıram,

Qovrulur paxıl.

Dərd məni alır,

Qımışır paxıl,

Dostlar çoxalır

Alışır paxıl.

Ancaq bir şeyi

Bilmir ki, paxıl

Dözə bilməyib

Qəm-kədərimə

Bu hünərimə,

Bu səfərimə,

Partlayacaqdır

O, əvvəl-axır.

Nəticə:

Famil Mehdi bir şair kimi öz üslubu, dil xüsusiyyətləri, yaradıcılıq dəsti-xətti ilə seçilən şairdir. Onun neçə-neçə şeirinə nəğmələr qoşulmuşdur.

PRINCIPLES OF SPELLING TEACHING
ORFOQRAFİYA TƏLİMİNİN PRİNSİPLƏRİ

RƏHİLƏ HÜMMƏTOVA

F.Ü.F.D., DOSENT, AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
FİLOLOGİYA FAKÜLTƏSİ AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ONUN TƏDRİSİ
TEKNOLOGİYASI BÖLÜMÜ, ORCID 0000-0003-2521-6361

ÖZET

Hər bir dil vahidi aid olduğu dilin daxili qanunları ilə tənzimlənir. İnsanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dilin özü bütöv bir sistemdir. Bu sistemi yaradan, onu bir küll halına gətirən dilin ayrı-ayrı vahidləridir. Hər hansı bir fikir cümlələr vasitəsilə çatdırılır. Cümlələr isə söz və söz birləşmələrindən təşkil edilir. Əgər onlar arasında daxili qanun-qayda, məna və qrammatik cəhətdən əlaqə yoxdursa, adi söz yığınıdır. Təbii ki, bununla da heç bir fikir ifadə edilməz. Məs.: *Dünən, mən, öz, əl, gül, gətir, bir gəlin, Göz, min bir, sual, Heykəl kimi, dayan, lal...* Göründüyü kimi, bunlar yalnız sözlərdir, fikir ifadə etmir. Bu sözlər dilin qrammatik quruluşunun ixtiyarına keçdikdə qrammatik quruluş onları dilin özünün daxili qanunları əsasında dəyişdirib birləşdirərək dil cildinə salır. Təbii ki, dil təliminin də öz qanunları vardır. Əsas qanunlar: 1) Azərbaycan dili təlimində dillə təfəkkürün vəhdəti və fərqlərinin nəzərə alınması; 2) Ana dili təlimində anlayışların qarşılaşması, uyğunlaşması və qarışdırılması, yaxud interferensiyanın nəzərə alınması. Bu qanunların hər birinin təməl prinsipləri vardır və təlim həmin prinsiplərə əsaslanaraq qurulur. *I prinsip*: Dil təliminin semantik-qrammatik prinsip üzərində qurulması. Bu prinsipin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara əməl edilməlidir: 1. Şagirdin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək. 2. Hər bir nitq hissəsinin qrammatik əlamətlərini sözün semantika əsasında başa salmaq. 3. Şagirdin bədii əsəri ifadəli oxumasına nail olmaq üçün əvvəlcə ona həmin əsərin məzmununu, ideyasını, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini mənimsətmək. 4. Şagird nitqinin predmetini (haqqında danışdığı və ya yazdığı şeyi) yaxşı öyrətmək. *II prinsip*: Nitqlə dilin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi. *III prinsip*: Dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipi. Bu prinsipin tələbinə görə dilin bütün komponentləri, nitqin növ və formaları qarşılıqlı əlaqədə götürülməli, fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilməli, təlimdə dilin vahid strukturu mühafizə olunmalıdır. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının təlim prinsipləri həmin qanunlara söykənir, prinsiplərlə vəhdət halında təlimin qarşısında duran məqsədə xidmət göstərir. Yazılı nitqin normaları, onun müxtəlif təzahürləri sayılan qaydalar da müəyyən prinsiplər əsasında müəyyənləşir. Orfoqrafiya prinsipləri orfoqrafiya qaydalarının istiqamətverici əsaslarıdır. Hər bir dilin orfoqrafiya qaydaları dil vahidlərinin orfoqrafiya prinsipləri ilə uzlaşdırılması əsasında müəyyən edilir. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının əsas prinsipləri bunlardır: *Orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədrisi prinsipi; Orfoqrafiyanın qrammatika ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi; Orfoqrafiyanın nitq inkişafı ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi.* (N.Abdullayev). Məqalədə Azərbaycan dili orfoqrafiyasının prinsiplərinin mahiyyəti konkret faktlarla açılmışdır. Hər üç prinsip, şübhəsiz, yazı təlimində başlıca prinsipdir. Dilimizdə olan söz və qrammatik formaların çox böyük qismi yazıldığı kimi tələffüz edilir, yaxud tələffüz edildiyi kimi yazılır. Orfoqrafiya təliminin *prinsipləri* morfemlərin yazılışını öyrədərkən tələffüzünü, tələffüzünü öyrədərkən isə yazılışını öyrətməyi unutmamağı tələb edir.

Açar sözlər: dilin sistemi, orfoqrafiya təlimi, təlim prinsipləri

ABSTRACT

Each language unit is regulated by the internal laws of the language to which it belongs. Language itself, which is a means of communication between people, is a whole system. What creates this system and makes it a whole, are the individual units of the language. Any idea is conveyed through sentences. Sentences are composed of words and word combinations. If there is no internal law-rule, meaning, or grammatical connection between them, they are an ordinary collection of words. Naturally, no idea is expressed by this. For example: Yesterday, man, own, hand, flower, bring, a bride, Eye, a thousand, question, Like a statue, stop, dumb... As you can see, these are just words, they do not express an idea. When these words come under the control of the grammatical structure of the language, the grammatical structure changes and combines them based on the internal laws of the language itself, putting them into the language form. Naturally, language teaching also has its own laws. Basic laws: 1) Taking into account the unity and difference of language and thinking in Azerbaijani language teaching; 2) Consideration of the encounter, adaptation and mixing of concepts, or interference, in mother tongue teaching. Each of these laws has basic principles and the teaching is based on these principles. Principle I: Language teaching is based on the semantic-grammatical principle. In order to implement this principle, the following should be followed: 1. Enrich the student's vocabulary. 2. Explain the grammatical features of each part of speech based on the semantics of the word. 3. In order for the student to be able to read a work of art expressively, first master the content, idea, and artistic features of that work. 4. Teach the student the subject of his speech (what he talks or writes about) well. Principle II: The principle of the interaction of speech and language. Principle III: The principle of maintaining a unified structure of the language. According to the requirements of this principle, all components of the language, types and forms of speech should be considered in mutual relations, special attention should be paid to interdisciplinary relations, and the unified structure of the language should be preserved in teaching. The principles of teaching Azerbaijani orthography are based on these laws, and in unity with the principles serve the goal of teaching. The norms of written speech, the rules that are considered its various manifestations, are also determined on the basis of certain principles. The principles of spelling are the guiding principles of spelling rules. The spelling rules of each language are determined on the basis of the coordination of language units with the principles of spelling. The main principles of Azerbaijani orthography are: The principle of teaching spelling in connection with orthoepy; The principle of teaching spelling in connection with grammar; The principle of teaching spelling in connection with speech development. (N.Abdullayev). The article reveals the essence of the principles of Azerbaijani orthography with concrete facts. All three principles are undoubtedly the main principles in writing teaching. The vast majority of words and grammatical forms in our language are pronounced as they are written, or written as they are pronounced. The principles of spelling teaching require not to forget to teach pronunciation when teaching the spelling of morphemes, and not to forget to teach spelling when teaching pronunciation.

Keywords: language system, spelling teaching, teaching principles

GİRİŞ

Hər bir dil vahidi aid olduğu dilin daxili qanunları ilə tənzimlənir. Hər bir dil vahidinin, şərh etməyə çalışdığımız Azərbaycan dili orfoqrafiyasının təlim prinsipləri də həmin qanunlara söykənir və prinsiplərlə vəhdət halında təlimin qarşısında duran məqsədə xidmət göstərir. Yazılı nitqin normaları və onun müxtəlif təzahürləri sayılan qaydalar da müəyyən prinsiplər əsasında müəyyənləşir.

ARAŞDIRMA VƏ BULĞULAR

İnsanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dilin özü bütöv bir sistemdir. Bu sistemi yaradan, onu bir küll halına gətirən dilin ayrı-ayrı vahidləridir. Hər hansı bir fikir cümlələr vasitəsilə çatdırılır. Cümlələr isə söz və söz birləşmələrindən təşkil edilir. Əgər onlar arasında daxili qanun-qayda, məna və qrammatik cəhətdən əlaqə yoxdursa, adi söz yığımıdır. Təbii ki, bununla da heç bir fikir ifadə edilməz. Məs.: *Dünən, mən, öz, əl, gül, gətir, bir gəlin, Göz, min bir, sual, Heykəl kimi, dayan, lal...* Göründüyü kimi, bunlar yalnız sözlərdir, fikir ifadə etmir. Bu sözlər dilin qrammatik quruluşunun ixtiyarına keçdikdə qrammatik quruluş onları dilin özünün daxili qanunları əsasında dəyişdirib birləşdirərək dil cildinə salır. Təbii ki, dil təliminin də öz qanunları vardır. Əsas qanunlar: 1) Azərbaycan dili təlimində dillə təfəkkürün vəhdəti və fərqlərin nəzərə alınması; 2) Ana dili təlimində anlayışların qarşılaşması, uyğunlaşması və qarışdırılması, yaxud interferensiyanın nəzərə alınması. Bu qanunların hər birinin təməl prinsipləri vardır və təlim həmin prinsiplərə əsaslanaraq qurulur. *I prinsip:* Dil təliminin semantik-qrammatik prinsip üzərində qurulması. Bu prinsipin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara əməl edilməlidir: 1. Şagirdin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək. 2. Hər bir nitq hissəsinin qrammatik əlamətlərini sözün semantikasi əsasında başa salmaq. 3. Şagirdin bədii əsəri ifadəli oxumasına nail olmaq üçün əvvəlcə ona həmin əsərin məzmununu, ideyasını, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini mənimsətmək. 4. Şagird nitqinin predmetini (haqqında danışdığı və ya yazdığı şeyi) yaxşı öyrətmək.

Nəticədə onu deyək ki, uşaq məktəbə gələndə artıq ana dilində danışa bilir, öz fikirlərini şifahi şəkildə ifadə edir. Deməli, müəllim ədəbi dilin normalarını öyrədərkən həmişə şagirdin nitq praktikasına əsaslanmalıdır.

II prinsip: Təlimdə dilin nəzəri məsələlərini şagirdin nitq praktikası zəminində şərh etmək (Nitqlə dilin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi). Bu prinsipin irəli sürdüyü metodik tələblər aşağıdakılardır: Şagirdə ətraf mühitin təsiri ilə əmələ gəlmiş dialekt ünsürlərinin qarşısının alınması; Şagirdin mütaliəsinə geniş meydan vermək, onları bu işə cəlb etmək; Məktəblərdə texniki vasitələrdən zamanında istifadə etmək, şair, aktyor və başqa sənətkarları məktəbə dəvət etməklə şagirdlərlə onların ünsiyyətini yaratmaq; Öyrədilən hər hansı nəzəri qaydanın praktik tətbiqinə xüsusi diqqət yetirmək. *III metodik prinsip:* Dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipi. Bu prinsipin tələbinə görə dilin bütün komponentləri, nitqin növ və formaları qarşılıqlı əlaqədə götürülməli, fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirilməli, başqa sözlə təlimdə dilin vahid strukturu mühafizə olunmalıdır. Bu prinsip aşağıdakı tələbləri qarşıya qoyur: hər bir əvvəlki mövzu sonrakı üçün zəmin hazırlamalıdır; hər sonra gələn dərs əvvəlkinin davamı olmalı, onu tamamlamalı və möhkəmləndirməlidir. Yalnız bir bölmənin elementləri deyil, dilin bütün bölmələri dialektik vəhdət şəklində götürülməlidir.

Dediklərimizdən bir daha aydın olur ki, hər bir prinsipin əsasını dillə təfəkkürün vəhdətdə inkişaf etdirilməsi qanunu təşkil edir. Dillə təfəkkürün vəhdətdə inkişaf etdirilməsi qanunu semantik-qrammatik prinsipi irəli atır; nitqlə dilin vəhdəti qanunu nəzəri məsələləri öyrədərkən şagirdin nitq praktikasına əsaslanmaq (nitqdən dilə doğru) prinsipini irəli sürür; dilin bütün komponentlərinin vəhdəti (dil struktur vahidliyi qanunu) analitik-sintetik prinsipin əsasını təşkil edir. Biz təlim qanunları və prinsipləri haqqında ona görə qısa xatırlatma apardıq ki, hər bir dil vahidinin, şərh etməyə çalışdığımız Azərbaycan dili orfoqrafiyasının təlim prinsipləri də həmin qanunlara söykənir və prinsiplərlə vəhdət halında təlimin qarşısında duran məqsədə xidmət göstərir. Yazılı nitqin normaları və onun müxtəlif təzahürləri sayılan qaydalar da müəyyən prinsiplər əsasında müəyyənləşir. *Orfoqrafiya prinsipləri orfoqrafiya qaydalarının istiqamətverici əsaslarıdır.* Hər bir dilin orfoqrafiya qaydaları dil vahidlərinin orfoqrafiya prinsipləri ilə uzlaşdırılması əsasında müəyyən edilir. Dil vahidləri isə çox müxtəlifdir, xüsusən

səs, söz, səslər birləşməsi, heça, şəkilçi və s. orfoqrafiya qaydalarının müəyyənəşdirilməsi işində nəzərə alınması, orfoqrafik prinsiplərlə uzlaşdırılması zəruri olan dil vahidləridir. Prof.N.Abdullayev istər ibtidai, istərsə də orta məktəblərdə Azərbaycan dili orfoqrafiyasının üç prinsip əsasında təlim edildiyini bildirir: *Orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədrisi prinsipi; Orfoqrafiyanın qrammatika ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi; Orfoqrafiyanın nitq inkişafı ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi.*

Prof. H.Balıyev və A.Balıyevin “Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası” dərsliyində orfoqrafiyanın iki prinsip əsasında təlim edilməsi öz əksini tapıb: 1) *Morfemlərin yazılışı ilə mənalarının müvazi mənimsədilməsi prinsipi; 2) Morfemlərin düzgün yazılışı ilə düzgün tələffüzünün qarşılıqlı mənimsədilməsi prinsipi.* Prof.N.Abdullayevin irəli sürdüyü prinsiplərlə prof.H.Balıyev və A.Balıyevin orfoqrafiyanın təlimində istifadə olunacaq prinsipləri mahiyyətə eynidir. Belə ki, orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədris prinsipi; orfoqrafiyanın qrammatika ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi (N.Abdullayev) ilə morfemlərin düzgün yazılışı ilə düzgün tələffüzünün qarşılıqlı mənimsədilməsi (H.Balıyev, A.Balıyev) prinsiplərinin məzmunu və metodik tələbləri eynidir. Eləcə də orfoqrafiyanın nitq inkişafı ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi (N.Abdullayev) ilə morfemlərin yazılışı ilə mənasının əlaqəli öyrədilməsi prinsipləri (H.Balıyev, A.Balıyev) eyni didaktik məqsədə xidmət göstərir.

N.Abdullayevin irəli sürdüyü birinci və ikinci, həmçinin morfemlərin düzgün yazılışı ilə düzgün tələffüzünün qarşılıqlı mənimsədilməsi prinsipləri, şübhəsiz ki, yazı təlimində başlıca prinsipdir. Onu qeyd edək ki, orfoqrafiyanın əsasları öyrədilərkən ilk növbədə, tədris predmeti kimi Azərbaycan yazılı dilinin mahiyyəti düzgün dərk etdirilməli və bu mahiyyəti şagirdlərə necə çatdıracağın yolları, üsulları müəyyənəşdirilməlidir. Bundan başqa, orfoqrafiya ilə bağlı metodiki işi təşkil edərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri, fərdi cəhətləri nəzərə alınmalıdır. Müəllim orfoqrafiyaya adi dil qaydası kimi deyil, illərboyu dilçilərin, tədqiqatçıların, metodistlərin apardığı tədqiq və tətbiqi fəaliyyətin nəticəsi kimi baxmalıdır. Orfoqrafik qayda bir yazı əənəsi, bir dövlətçilik atributu kimi qəbul edilməlidir. Bu əənə müəyyən prinsiplərə əsaslanmaqla yaradılmış və qorunub-saxlanmışdır. Hazırda şagirdlərə orfoqrafiyanı mənimsətmənin üç yolu var ki, bunlardan *birincisi səsi və hərfin mahiyyətini düzgün başa salmaq və yazıda onların uyğunlaşdırılmasıdır.* Bu ən asan, ən rahat təlimi üsullardandır.Orfoqrafiya təlimində *ikinci yol sözün "görüntüsünü", yəni qrafik tərkibini əzbərlətməkdir.* Orfoqrafiyanı mənimsəmənin *üçüncü yolu isə müxtəlif növ yazılardan istifadə etməklə qaydaların tətbiqinə nail olmaq və buraxılan səhvlər üzərində işin aparılmasıdır.* Bundan daha çox fonetika və morfologiya bəhsləri üzrə müəyyən mövzular və qaydalar tamamlandıqda istifadə edilir. Bunları da fonetik yoxlama və morfoloji yoxlama adlandırırıq. Fonetik yoxlama daha çox hərflərə, morfoloji yoxlama isə kök-şəkilçiyə, sözün quruluşuna görə aparılır. Yoxlama imlalarda, ifadə və inşalarda hər iki yoxlama növü birləşdirilsə, daha effektiv alınar. Bu prosesə orfoqrafiyanın tətbiqi prosesi də deyə bilərik. Tətbiqi proses şagirdlərin orfoqrafik sayıqlığını yoxlayır və onların qaydalara necə əməl etdiyini müəyyənəşdirir. Azərbaycan dili dərslərində bünövrəsi qoyulmuş işlər sinifdənkənar, məktəbdənkənar tədbirlərdə davam etdirilməlidir. Təlimin bu şəkildə qurulması dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipinə əsaslanır. Bu prinsip dilin bütün komponentlərini, nitqin növ və formalarını qarşılıqlı əlaqədə götürməyi metodik tələb kimi qoyur ki, bu da öz növbəsində təlimdə dilin vahid strukturunu mühafizə edir.

NƏTİCƏ

- Dil təliminin öz qanunları vardır: Azərbaycan dili təlimində dillə təfəkkürün vəhdəti və fərqlinin nəzərə alınması; Ana dili təlimində anlayışların qarşılaşması, uyğunlaşması və qarışdırılması, yaxud interferensiyanın nəzərə alınması.

- Bu qanunların hər birinin təməl prinsipləri vardır və təlim həmin prinsiplərə əsaslanaraq qurulur.
- Dil təliminin əsas prinsipləri: təlimin semantik-qrammatik prinsip üzərində qurulması; təlimdə dilin nəzəri məsələlərini şagirdin nitq praktikasızəminində şərh etmək (Nitqlə dilin qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi); dilin vahid strukturunun gözlənilməsi prinsipi .
- Azərbaycan dili orfoqrafiyası üç prinsip əsasında təlim edilir: orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədrisi prinsipi; orfoqrafiyanın qrammatika ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi; orfoqrafiyanın nitq inkişafı ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKÇA)

1. Abdullayev N. (2008). Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri. Adpu.Bakı
2. 4. Bəliyev H, Bəliyev A. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası.”Qismət”. Bakı
3. Cəfərova N. (2016). İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. II hissə.ADPU.Bakı
4. Dəmirçizadə Ə.M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. I hissə (Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya). “Şərq-Qərb”. Bakı
5. Əfəndizadə Ə.R. (1975). Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. “Maarif”. Bakı
6. Əfəndizadə Ə.R. (1968). Azərbaycan dili orfoqrafiyasının elmi əsasları. “Maarif”. Bakı
7. Əfəndizadə Ə.R. (1989). Orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti. “Azərnəşr”. Bakı
8. Kərimov Y.Ş. (2003). Ana dilinin tədrisi metodikası. “Nasir”. Bakı

**BİR ÖMRÜN SƏLNAMƏSİ.
XALİDƏ HASİLOVA**

RESULOVA EDALET EKBER KIZI

906

XXəsr Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də Xalidə Hasilovadır. Görkəmli yazıçı, dramaturq, nüfuzlu dövlət və ictimai xadim olan X.Hasilova 1920-ci ilin 19 aprelində Azərbaycanın səfali yerlərindən olan Zaqatalada anadan olmuşdur. Orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirən Xalidə Zaqatala Pedaqoji Texnikumunda təhsil almışdır. Texnikumu qurtardıqdan sonra bir müddət Qımır kəndində ibtidai sinif müəllimi işləmişdir. Təhsilini davam etdirmək arzusu Xalidə xanımı Leningrad (indiki S.Peterburq) Pedaqoji Universitetinin Filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1939-1941-ci illərdə orada təhsil aldığı müddətdə Böyük Vətən müharibəsi başlandığı üçün o Bakıya qayıdaraq Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində təhsilini davam etdirmişdir. Xalidə xanım müəllimə işləməklə bərabər ictimai işlərlə də yaxından məşğul olmuşdur. O, Birinci Azərbaycan Qurultayının nümayəndəsi kimi "Şərq qadını" jurnalının 1938-ci il sayında "Kəndimizin mədəni həyatda yüksəlməsinə çalışacağam" adlı məqaləsi ilə publisistik fəaliyyətə başlamışdır. Sonralar yazıçının "Kiçik hekayələr", "Yaşıl ayna" kitabları məktəb yaşlı uşaqların həyatından bəhs olunmuşdur. Onun "Sular durulur", "Onun taleyi", "Unutmaram", "Xatirə", "Xatirənin sorağı ilə" kitablarındakı hekayə və povestlərində; "Nəğməli könül", "Həsərət", "Hamı doğmadır mənə" və s. pyeslərində müasir insanların mənəvi aləmindən bəhs etmişdir. Əsərləri müxtəlif xarici dillərə tərcümə olunmuşdur. O, "Bir sahilin adamları" pyesinə görə Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Tərcüməçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş Xlida xanım qiymətli tərcümələri ilə ədəbiyyatımıza zəngin əsərlər bəxş etmişdir. Bu baxımdan onun N.Nosovun "Şən ailə", N.Tixonovun "İgid partizan", İlda Pereranın "Zənci balası Atolo", Ə.Nesinin "İndiki uşaqlar möcüzədir", qardaş türk yazıçısı Melih Bayramın "Günəş gözlü

Mustafa Kamal" tərcümə etdiyi əsərləri nümunə göstərmək olar. Yazıçı uşaq ədəbiyyatı problemlərinə həsr olunan "Uşaq ədəbiyyatında ədəbi tənqid haqqında", "Gözəl duyğular", "Uşaqlara yüksək keyfiyyətli əsərlər verək", "Ədəbiyyat və tərbiyə" və s. kimi əsərlərin müəllifidir.

Xalidə Həslova 1966-1972-ci illərdə "Göyərçin" jurnalının 1972-ci ildən isə ömrünün sonuna qədər "Azərbaycan qadını" jurnalının baş redaktoru olmuşdur. Onun zəngin fəaliyyəti bilavasitə Azərbaycan qadınlarının problemləri ilə bağlı olmuşdur. Uzun müddət Azərbaycan Qadınlar Şurası Rəyasət heyətinin üzvü kimi qadın hüquqlarının müdafiəsi uğrunda mübarizə aparmışdır. Dəvət olunduğu xarici ölkələrdə nümayəndə heyətinin tərkibində Macarıstan, Almaniya, İsveçrə, İran, Yaponiyada səfərlərdə olmuşdur.

Xalidə Həslova həm xalqın, həm də dövlətin dəyərləndirdiyi, qiymətləndirdiyi nasirlərimizdən olmuşdur. Ötən əsrin 70-ci illərində 50 illik yubleyi ilə bağlı keçirilən tədbirlərdə iştirak edən Ümummilli lider Heydər Əliyev Xalidə Həslovanın ünvanına xoş sözlər söyləyərək onu "Azərbaycan qadın yazıçılarının ən fəallarından biri kimi təqdim edərək onu "Şərəf nişanı" ordeninə layiq görmüşdür. Ulu öndərin qayğısı ilə 1980-ci ildə "Qırmızı əmək bayrağı" ordeninə layiq görülmüşdür.

1990-cı ildə ölkədə baş verən qanlı hadisələr Xalidə Həslovanı dərinlən sarsıdır. O, ağlar səsi ilə "Heydər Əliyevin yeri görünür"... deyərək dolmuş gözlərini uzaqlara dikir.

Qeyd etmək lazımdır ki, teatr rejissorları da tez-tez Xalidə xanımın yaradıcılığına müraciət etmişlər. Müəllifin "Həsrət", "Həyat özü bir nəğmədir", "Bir sahilin adamları", "Hamı doğmadır mənə", "Nəğməli könül" pyesləri müxtəlif teatrların səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur. Onun "Bir sahilin adamları" əsəri Gənc Tamaşaçılar Teatrının, "Nəğməli könül" əsəri isə Musiqili Dram Teatrının səhnələrində tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. Yaradıcı insanın şəxsiyyəti, insani keyfiyyətləri onun sənətkar taleində də özünü göstərir... Yazıcının keçdiyi həyat yolu asan olmayıb. Qazandığı, əldə etdiyi nə varsa, hamısı ağır zəhmət bahasına başa gəlmişdir. Aşıb-daşan yazıb-yaratmaq eşqi onu bu çətinliklərdən qalib çıxardıb. Müxtəlif çətinliklərə sinə gərən yazıcının qələmə aldığı qəhrəmanları da özü kimi çətin talehli adamlar olmuşdur. Bu qəhrəmanlar onun çətin həyat yollarında rast gəldiyi, ünsiyyət bağladığı, dərdinə-kədərinə şərik olduğu insanlar olmuşdur. Bir-birinə bənzəməyən bu insanların qayğısını ürəyində dərd edən yazıçı düşünə-düşünə özündə doğmalaşdırıb. Hekayələrinə, povestlərinə, dram əsərlərinin qəhrəmanı edərək onları əbədləşdirib.

Yazıcının müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi "İlk məktub", "Ləpələr", "Dəniz çıraqları", "Atlas yarpaqlar", "Zəhra", "Unutmaram", "Xatirə", "Məhəbbət olanda", "Çilçıraq", "Xatirənin sorağı ilə", "Ləpəli sahilin xatirələri", "Onun taleyi" və s. kitabları həyat materiallarının zənginliyi, yüksək ideya-bədii xüsusiyyətlərinə görə geniş oxucu rəğbəti qazanmış və tənqidçilər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Xalidə Həslovanın əsərləri bir sıra SSRİ xalqlarının və eləcə də xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə edilərək layiqincə qiymətləndirilmişdir.

Bir sıra tanınmış elm və ədəbiyyat adamları onun əsərlərini qiymətləndirərək demişlər:-
"Hikmət Ziya: Xalidə xanım nəsrimizin daim maraqlı olan hekayə janrına həmişə sadıqdır. Roman və povestlər yazmaq müntəzəm gərgin əmək, vaxt tələb etsə də o hekayələr yazmağa da vaxt tapır".

"Svetlana Nəcəfova: X.Hasilovanın nəsr əsərlərinə xas olan konkretlik, fikrini mümkün qədər az sözlə ifadə etmək bacarığı onun nə vaxtsa dramaturgiyaya müraciət edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirmişdir. Respublika teatrlarında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş pyesləri bu fikri bir daha təsdiq etmişdir".

"Ədalət Mehdiyev:(Polkovnik-Leytenant) X.Hasilovanın hekayələri gənclərimizin hərbi-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması kimi vacib bir işə əvəzsiz töhfədir. Bu hekayələrlə tanışlıq oxucuda belə bir inam, qənaət yaradır ki, haqq işimiz mütləq qələbə çalacaq, əzabkeş xalq əldə etdiyi müstəqillik yollarında inamla addımlayacaq, özü öz sərvətinin, taleyinin, torpağının sahibi olacaqdır".

"Əjdər Ağayev: Yazıçı əsasən o həyat faktlarını qələmə alır ki, orada qeyri-adilik, gözlənilməzlik və ibrətamizlik daha çoxdur".

Əməkdar jurnalist Flora Xəlilzadənin Xalidə Hasilova haqqında geniş və zəngin xatirələrin daha çox diqqəti cəlb edir...

Xalidə xanım xatirələrində yazırdı ki, o lap uşaqlıqdan yaradıcılığa meyl göstərmişdir. Həttdə əvvəllər şeirlər də yazmışdır. Nədənsə sonralar bu fikrindən daşınaraq nəslə məşğul olmağa başlamışdır.

Yazıcının Azərbaycan Nəşriyyatında çapdan çıxmış "Xoruzlu dəsmal" kitabında müharibə mövzusunda aid səkkiz hekayə toplanmışdır. Müllif hər bir hekayədə acı həqiqətləri, müharibənin törətdiyi dəhşətlər, faciələr oxucunu daha dərinlən düşündürür, olub keçənləri götürqoy etməyə vadar edir, nankor qonşularla münasibətdə həddən artıq sadələvh, unutqan olduğumuzu yada salır. Xalqımızın müstəqillik, azadlıq uğrunda mübarizəsində qanlı səhifə olan "20 yanvar" hadisələrinə həsr edilmiş "Yollara yağan qanlı qərənfillər" hekayəsini həyacansız oxumaq olmur.

Taleyin hökmü ilə qürbətdə yaşamağa məcbur olan Nadir kişi vətəninə bir anda unutmur, geri qayıtmağa, canından çox sevdiyi nəvəsi ilə görüşməyə can atır. Nəhayət o vətənə dönmək, onun havası ilə nəfəs almaq arzusuna çatır. Nəvəsi ilə görüşmək fürsəti əlinə düşdüyü üçün sevincindən yerə-göyə sığmır. Lakin Nadir kişi küçələrə səpələnmiş al qərənfilləri görəndə sarsılır, yanaqları ilə axan göz yaşlarını saxlaya bilmir. Nəvəsi ilə Şəhidlər Xiyabanında

görüşəndə isə gözləri qaralır, bütün aləm zülmətə dönür, keçirdiyi iztirablar belini bükür, qəddini ayır. Qoca xeyli susur birdən başını yuxarı qaldırır inildəyir:- "Kaşki gəlməyəydim..."

"Xoruzlu dəsmal" hekayəsində yazıçı cəbhə həyatından bəhs edən ayrı-ayrı epizodları qələmə almışdır. Əsərdə Bakıda bizimlə qapıbir qonşu kimi yaşamış ermənilərin bizə qarşı vuruşduqları epizodlar xüsusi ilə təsvir edilmişdir.

"Kaş sən olmayaydın" hekayəsində Azərbaycan qadınlarının ürəyiymuşaq keyfiyyətlərindən bəhs olunur. Hekayənin qəhrəmanı Şahnaz xala qapılarına atılmış körpə oğlan uşağını götürüb böyüdür. Böyüyüb ərsəyə çatmış oğlan isə yuxusuz gecələr keçirmiş, əzab-əziyyət çəkmiş anaya övladlıq borcunu qaytarmaq haqqında yox, onun var-dövlətini ələ keçirmək barədə düşünür. Bu məsələ kəndə soxulan ermənilər tərəfindən huşu itirilənəcən döyülən Şahnaz ananın xəstəxanada oğlu ilə görüşü zamanı açıqlanır. Sən demə, qundaqda Şahnazın qapısına atılmış uşaq erməni balası imiş. Erməninin bəd niyyəti özünü biruzə verir.

Bu kitabdakı hekayələrdə yazıçının qeyrətli qızlarımızın döyüşlərdə iştirakından, qardaş və nişanlılarından geri qalmadıqlarından iftixar hissi ilə söz açır.

"Kəşfiyyat" hekayəsində tibb bacısı Leylanın ən qorxulu bir döyüş tapşırığını yerinə yetirməsindən, düşmən arxasına kəşfiyyata getməsindən bəhs edilir.

"İntiqam hissi güc gələndə", "Son nida", "Məhəbbətdən yoğrulan qısqaneçlik", "Gözlənilməz zəng" hekayələrində isə ermənilərlə ölüm-dirim vuruşmalarında əsl cəsurluq nümunələri göstərən vətən övladlarının sədaqətindən, düşməne sonsuz nifrətindən bəhs olunur.

Xalidə Hasilovanın hekayələri gənclərimizin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması kimi vacib bir işə əvəzsiz töhvədir. Bu hekayələrlə tanışlıq oxucularda belə bir inam, qənaət yaradır ki, haqq işimiz mütləq qələbə çalacaq, xalqımız müstəqillik yollarında inamla addımlayacaq, torpağının sahibi olacaqdır.

Məktəb həyatı, uşaq dünyası hələ gənc yaşlarından Xalidə xanımı uşaqlar üçün hekayələr yazmağa sövq etmişdir. O, "Uşaqgəncnəşr"də çalışmağa başlayanda uşaqların həyatından bəhs edən ilk hekayələrini və povestlərini yazmışdır. Onun bir-birinin ardınca nəşr edilən "Kiçik hekayələr", "Lalənin kitabı", "İki yoldaş", "Ulduzlu papaq", "Atlas yarpaqlar", "Yaşıl ayna" və s. kitabları balaca oxucuların marağına səbəb olmuşdur.

"Tısağa və əqrəb" dram əsəri xüsusi ilə kiçik yaşlı məktəblilərin çox sevdiyi əsərlərdən olmuşdur.

Hər sənətkarın can atdığı bir zirvə olmuşdur. Xalidə Hasilova da "Cəhrayi rəng" povesti ilə yaradıcılığının zirvəsinə çatır. Bu povestdə qürbətdəki qəriblərimizin vətən həsrəti, oğul gözləməkdən gözləri nurdan düşmüş ananın nisgili, jurnalist qızın vətəndaşlıq borcu fədakarlığı çox təbii və təsirli qələmə alınır. Povest oxucunun ürəyində özünə yer tapan, maraqla qarşılanan nəsr nümunələrindən biri olmuşdur. Təsədüf deyil ki, respublikanın bir çox dövlət və xalq teatrları bu əsəri səhnələşdirmişdir.

Ədəbiyyata xidmət müəllifin kimliyi ilə deyil ədəbi əsərinin uğuru ilə qiymətləndirilir. İyirminci əsr Azərbaycan nəsrində və publisistikasında Xalidə Hasilovanın da uğuru və özünəməxsus yeri var. Sevimli yazıçımız ədəbi yaradıcılıqda olduğu kimi, Azərbaycan milli mətbuatın inkişafında öz bacarığını əsirgəməmişdir. O, istedadlı yazıçı olmaqla bərabər, peşəkar jurnalist, bacarıqlı rəhbər işçi olmuşdur. Onun imzası ilə çıxan jurnalları vərəqləyərkən Azərbaycan qadının həyatı, mübarizəsi, müdrikliyi, fədakarlığı bu jurnalların səhifələrində dolğun və bitkin şəkildə işıqlandırılmışdır.

Yazıçının "Niyə mənim babam yoxdur?" adlı hekayəsində kiçik yaşlı Altayın anasından niyə mənim babam yoxdur? deyə soruşması təsvir olunur. Anası Altaya bir şəkil verərək deyir: Sənin baban bu idi. Altay şəkili əlinə alıb diqqətlə baxır, başında ulduzlu papaq olan orta yaşlı bir əsgər gülümsəyə-gülümsəyə şəkildən Altaya baxırdı. Bu onun babası idi. Altayın qaşları çatılır, babasını əlindən almış müharibə onun nəzərində dünyanın ən pis hadisəsi idi.

"Nəğməli könül" povestində gənc müğənni Könülün taleyi mənalı ömür tarixçəsi təsvir olunur. Əsərdəki hadisələr Böyük Vətən Müharibəsindən əvvəlki və sonrakı illərə təsadüf edir. Povestdə gənc bir kəndçi qızının məşhur bir bəstəkar tərəfindən məşhur bir müğənniyə çevrilməsi təsvir olunur. Könülün dinc quruculuq dövründəki fəaliyyəti də işıqlandırılmışdır. Kitaba müəllifin dörd hekayəsi də daxil edilmişdir.

Xalidə Hasilovanın yüz illiyi ərəfəsində qardaş Türkiyədə çap olunan Avrasiya Yazarlar Birliyinin mətbu orqanı olan "Kardeş Kalemler" dərgisinin 2019-cu il dekabr sayında ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat və yazıçının "Xoruzlu dəsmal" adlı hekayəsi çap olunaraq bütün türk dünyasına ərmağan olunmuşdur. Müasir ədəbiyyatımızın müharibə mövzusunda yazılmış ən yaxşı nümunələrdən biri olan bu hekayədə XX əsrin sonlarında bədnam qonşularımızın - ermənilərin əsassız torpaq iddiaları ilə başladığı Qarabağ hadisələrindən bəhs olunur.

Xalidə Hasilovanın müasirliyini heç vaxt itirməyən əsərləri və xatirəsi həmişə xalqımızın qəlbində yaşayacaqdır. O, 1996-cı ilin 5 dekabrında Bakı şəhərində əbədiyyətə qovuşmuşdur.

AMEA XX ƏSR ŞÖBƏSİNİN ƏMƏKDAŞI
ƏDALƏT RƏSULOVA
HEKAYƏNİN TƏHLİLİ ZAMANI DİQQƏT EDİLƏCƏK MƏRHƏLƏLƏR

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYƏVA) SALEH

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, fil.ü.f.dok.Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

Açar sözlər: hekayə, təhlil, araşdırma, müəyyən etmə.

Qısa hekayə, adətən bir hadisə ətrafında cəmlənən qısa, povest nəsr əsəridir. Onun əhatə dairəsi məhduddur və giriş, əsas və nəticədən ibarətdir. Qısa hekayənin romanla çox oxşar cəhətləri olsa da, o, daha çox dəqiqliklə yazılmışdır. Qısa hekayənin təhlili ədəbi elementlər haqqında əsas bilik tələb edir. Aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılan araşdırma əsasında hekayənin təhlilin müəyyənləşdirmək olar. Birinci olaraq hekayənin mövzusunə nəzər yetirərək hekayənin harada və nə vaxt baş verdiyini müəyyənləşdiririk. Buna isə hekayənin parametri deyilir. Qısa hekayədə romanla müqayisədə daha az parametr var. Vaxt daha məhduddur.

- Parametr necə yaradılıb?
- Coğrafiya, hava, günün vaxtı, sosial şərait və s.
- Hekayədə quruluş hansı rol oynayır?
- Bu, süjetin və ya mövzunun vacib hissəsidirmi? Yoxsa bu, sadəcə olaraq hərəkətin baş verdiyi fondur?
- Müəyyənliyin bir hissəsi olan vaxt müddətini öyrənin.
- Hekayə nə vaxt yazılıb?
- Bu indi, keçmiş və ya gələcəkdə baş verir?
- Zaman dilimi qısa hekayənin dilinə, atmosferinə və ya sosial şəraitinə necə təsir edir?

İkinci addım xarakteristikanın təyin edilməsi üzrə aparılır. Xarakteristika hekayədəki personajların necə təsvir olunduğundan bəhs edir. Qısa hekayələrdə romanla müqayisədə adətən daha az personaj olur. Onlar adətən bir mərkəzi xarakterə və ya qəhrəmana diqqət yetirirlər.

- Baş qəhrəman kimdir?
- Baş qəhrəman və digər personajlar dialoq vasitəsilə – danışq tərzinə görə (məsələn, dialekt və ya jarqon) təsvir olunurmu?
- Müəllif personajları fiziki görünüşü, düşüncələri və hissləri və qarşılıqlı əlaqəsi (başqalarına qarşı davranışları) ilə təsvir edibmi?
- Onlar dəyişməyən statik/düz simvollarıdır?
- Onlar dəyişən dinamik/dəyirmi personajlardır?

- Onlar hansı tip personajlardır? Hansı keyfiyyətlər seçilir? Onlar stereotiplərdir?
- Personajlar inandırıcıdır mı?

Süjet və quruluş

- Süjet hekayəni təşkil edən hadisələrin əsas ardıcılığıdır. Qısa hekayələrdə süjet adətən bir təcrübə və ya mühüm məqam ətrafında cəmlənir
- Ən mühüm hadisə hansıdır?
- Süjet necə qurulub? Xətti, xronoloji və ya hərəkət edir?
- Süjet inandırıcıdır?

Təqdimatçı və Baxış Nöqtəsini təyin etməli oluruq. Burada hekayəni danışan şəxs əsas qəhrəmandır mı baş qəhrəman eynidirmi? Bu baxımdan biz hekayənin kimin gözündən danışıldığını nəzərdə tuturuq. Qısa hekayələr adətən bir personajın nöqteyi-nəzərindən danışılır

- Hekayədə danışan və ya danışılan kimdir?
- Müəllif əsas personaj vasitəsilə danışır mı?
- Hekayə birinci şəxsin “mən” nöqteyi-nəzərindən yazılıbmı?
- Hekayə üçüncü şəxsin “o” nöqteyi-nəzərindən yazılıbmı?
- Bütün personajların hər zaman və hər yerdə nə düşündüyünü və nə etdiyini açıqlaya bilən “hər şeyi bilən” 3-cü şəxs varmı?

Təhlilin digər istiqaməti isə münaqişənin təyin edilməsi ilə davam etdirilir. Münaqişə və ya gərginlik adətən qısa hekayənin ürəyidir və baş qəhrəmanla bağlıdır. Qısa hekayədə adətən bir əsas mübarizə olur.

- Əsas münaqişəni necə təsvir edərdiniz?
- Bu xarakter daxilində daxili münaqişə varmı?
- Baş qəhrəmanın özünün tapdığı ətraf və ya mühitin yaratdığı xarici münaqişə varmı?

Hekayələrdə hadisələrin açılması və əsas mövzunun əsas hissəsinin təsviri bu mərhələdə təyin edilir. Kluminasiya qısa hekayədə ən böyük gərginlik və ya intensivlik nöqtəsidir. Bu, həm də hekayənin nəticəyə doğru irəlilədiyi üçün hadisələrin böyük bir dönüş əldə etdiyi dönüş nöqtəsi ola bilər.

- Hekayədə dönüş nöqtəsi varmı?
- Kluminasiya nə vaxt baş verir?

Hekayənin əsas mövzusunun təyin edilməsi. Mövzu qısa hekayədəki əsas fikir, dərs və ya mesajdır. Bu, adətən insan vəziyyəti, cəmiyyət və ya həyat haqqında mücərrəd bir fikirdir.

- Mövzu necə ifadə olunur?
- Mövzu təklif edə biləcək elementlər təkrarlanırmı?
- Birdən çox mövzu varmı?

Müəllifin üslubu müəllifin söz ehtiyatı, təsvirlərdən istifadə, hekayənin tonu və ya hissi ilə bağlıdır. Bu, müəllifin mövzuya münasibəti ilə bağlıdır. Bəzi qısa hekayələrdə ton ironik, yumoristik, soyuq və ya dramatik ola bilər.

- Dil məcazi dillə doludurmu?
- Müəllif hansı şəkillərdən istifadə edir?
- Müəllif simvolizmdən çox istifadə edirmi? Metaforalar (“kimi” və ya “bəyənmə”dən istifadə etməyən müqayisələr, bənzətmələr (“kimi” və ya “like” istifadə edən müqayisələr) ?

Qısa hekayənin ədəbi təhlili zamanı gedilən bu ardıcılıqla həm əsərin mövzusu, həm də ideyası müəyyən olacaqdır. Daha sonra əsərdəki hadisələrin baş vermə ardıcılığı ilə əsərin əsas ideyasının açıldığı hissəsin müəyyən etmiş olacaqsınız.

POEZİYA DİLİNDƏ SUBSTANTİVLƏŞMƏ VƏ SEMANTİK QƏNAƏT PRİNSİPİ

KÖNÜL HƏSƏNOVA

FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, DOSENT
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8795-252X](https://orcid.org/0000-0001-8795-252X)

Özet

Substantivləşmə hər şeydən əvvəl psixoloji momentlərlə əlaqədar olaraq yaranıb formalaşır, çünki onun vasitəsi ilə mətnin xarici tərəfi ilə daxili tərəfindəki mexanizmlər semantik cəhətdən üzvi şəkildə əlaqələnir, beləliklə də mətnin xarici strukturu ilə daxili semantikasi arasında güclü fərqlər yaranır. Bu fərqləri aydın şəkildə sezmək üçün xarici struktur ilə daxili mənanın dərin qatlarına diqqət yetirmək daha çox lazım gəlir, yəni semantik təhlil strategiyasına üstünlük vermək daha çox vacibdir. Dildə hər bir söz bir-birilə semantik cəhətdən elə əlaqələnir, qaynayıb-qarışır, birləşmə adi, işlək olur ki, bu sözlərdən birinə asanlıqla qənaət olunur. Digər tərəfdən, substantivləşmiş sözlər daha çox insanların daxili əlamət və keyfiyyətini bildirdiyindən ənənəvi olaraq, ikinci tərəfləri çox ümumi mənalı “adam”, “şəxs”, “insan” kimi sözlərdən ibarət olur ki, bunları söyləməyə o qədər də ehtiyac qalmır, şeirin heca və ritm bölgüləri buna imkan vermir və bunlar müvəqqəti substantivləşmə tipi kimi səciyyələndirilməlidir. Məs:

*Gəl məni dindirmə fəğan eyləmə,
Yaman yaralıyam, ay Həsən Mirzə!
Didərgin ellərin qərib qızıyam,
Ağlı-qaralıyam, ay Həsən Mirzə!*

Bu mətndə “dərd” sindromu motivikasiya olunur, ikinci misrada “yaralıyam”, dördüncü misrada “ağlı-qaralıyam” ifadələrindən sonra “insanam, adamam, şəxsəm” sözlərindən birinə qənaət edilsə də, söhbətin həmin şəxsdən getdiyi paradigmatik formada təsəvvürümüzdə canlanır. Şeir mətnlərində linqvistik qənaət prinsipi sifətlərin əşyaviləşməsi prosesində semantik sıxılma qanununun yaranması nəticəsində özünü təzahür etdirir. Başqa sözlə poeziya dilinin yığcamlaşmasında və bununla da qənaət prinsipinin üslubi funksiyalarının həllində semantik sıxılma aktiv iştirak edən linqvistik qanunlardan biri kimi olduqca mühüm üslubi-semantik əməliyyatın nəticəsində yaranır. Məs:

*Söz anlamır gözəl, getsin əyləmə!
Ruhun güllü bahar qışam, söyləmə!*

Bu nümunədə “gözəl” sözü substantivləşməyə məruz qalmış, ondan sonra işlənməli olan şəxs bildirən söz (adam, insan, qız) sıxışdırılıb qanunauyğun linqvistik hal kimi aradan çıxarılsa da, işləkləkdən məhrum olan sözlərin yeri hiss olunmur. Semantik yükü onları sıxışdıran və maddi söz şəklində işlədilən “gözəl” substantivləşmiş sifəti öz üzərinə keçirmişdir ki, belə situasiyalarda poeziyada lakonik biçimlər üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyan şərait yaratmış olur.

Nəticə. Poeziyada substantivləşmə prosesi yalnız qrammatik deyil, eyni zamanda psixoloji və semantik səviyyədə baş verən mürəkkəb bir hadisədir. Bu proses vasitəsilə şeirin daxili

semantik qatları ilə xarici forması arasında üzvi əlaqə yaranır və bu da poetik dilin estetik gücünü artırır. Substantivləşmiş sifətlər, şəxs bildirən sözlərin funksiyasını öz üzərinə götürərək, mətnin ritmik və heca strukturuna uyğunluq yaradır, dilin qənaət prinsipinə xidmət edir. Beləliklə, semantik sıxılma poeziyanın yığcamlığını və dərinliyini təmin edən əsas linqvistik mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir və bu hal bədii mətnlərin estetik dəyərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: substantivləşmə, semantik sıxılma, qənaət prinsipi, poeziya dili, linqvistik qənaət.

Keywords: nominalization, semantic compression, principle of economy, poetic language, linguistic economy.

Anahtar kelimeler: adlaşma, anlamsal sıkıştırma, ekonomi ilkesi, şiir dili, dilsel ekonomi.

CREATIVITY OF RAFİG YUSİFOĞLU, WHO LIVED THE KARABAKH
TRAGEDY IN HIS WORKS. "HİFFET" NOVEL
KARABAĞ TRAJEDİSİNİ ESERLERİNDE YAŞAYAN RAFİG YUSİFOĞLU'NUN
YARATICILIĞI. "HİFFET" ROMANI

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: bilim, şair, aşk, toprak, dağ, roman, anlamlı

Keywords: science, poet, love, land, mountain, novel, meaningful

Özet

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin seçkin şairi, edebiyat eleştirmeni, yayıncı, nesir yazarı, çevirmen, Filoloji Bilimleri Doktoru, Profesör Rafig Yusifoğlu, eserlerine roman türünü de ekledi. Edebiyatın çeşitli türlerine yönelen şair Rafig Yusifoğlu, "Xiffet" adlı romanı yaratmıştır. Bu eser şairin ilk romanıdır.

Yılın başında zaferimizin şiirsel bir kroniği olarak kabul edilen "Zafer Destanı" adlı saygın şiir kitabıyla çıkan Rafig Yusifoglu'nun ilk romanının ana teması Karabağ olaylarıdır. Yazar, savaşın insan hayatında bıraktığı silinmez izleri anlatmak için bir ailenin kaderini örnek veriyor. Eserin merkezindeki asıl olay gerçek hayata dayansa da yazar, bunu kendi yazarlık hayal gücüyle zenginleştirip genelleştirerek, zorluklar, acılar ve ızdıraplar içinden zafere giden yolumuzu ustalıklı bütünsel bir biçimde resmetmiştir.

Yazarın şiiri ve ilmi çalışmaları romanın yapısını ve üslubunu önemli ölçüde etkilemiştir. Böylece eserde, yeri geldikçe tarihî gerçeklerden, önemli şair ve yazarların, filozofların, siyasetçilerin fikir ve görüşlerinden de yararlanılmıştır. Bu, olayların özünü daha derinlemesine anlamaya, tarihsel köklerini açığa çıkarmaya ve günümüzdeki olayların nereden kaynaklandığını göstermeye yönelik bir girişimdir. Yazarın olayları ve tarihî gerçekleri şiirsel bir dille yorumlamadaki ustalığı, eserin değerini büyük ölçüde artıran bir araç olmuştur.

"Hiffat" romanını okurken, Karabağ olaylarının başlangıcından, Hocalı faciasına, topraklarımızın işgaline, muzaffer Azerbaycan ordusunun mukaddes topraklarımızı kurtarmasına ve zafer günümüze kadar olan olay sahneleri, Sanatsal bir dille gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır. Halkın çalkantılı yaşam yolu ve kahramanların bireysel kaderi romanın başlıca değerlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Yazarın hayal gücünün ürünü olan Umut, Şelale ve İntikam gibi karakterlerin, yaşayan ve kahramanlık gösteren gerçek kişiler ve savaşçılarla etkileşimleri ve eylem ve davranışlarına verdikleri değerlendirmeler, Adalet mücadelesi.

Eserin tamamında kontrast, ana fikri ve yazarın amacını ortaya koymak için ilginç, karakteristik bir sanatsal araç haline gelir. Kahramanların geçmişe ait acı dolu anıları fonunda, geçmişteki olaylar hatırlanır ve karakterlerin duygu ve hisleri bu düşünceler aracılığıyla anlatılır. Geçmiş,

şimdi ve geleceğin birliği üzerine düşünmek, olayların özünü daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olur.

XXI əsr öz tələbləri, öz mövzuları dairəsində yeni uşaq əsərlərinin mövzu baxımından ərsəyə gəlməsi ilə fərqlənir. Uşaq ədəbiyyatına qəlbən bağlılığı ilə seçilən Rafiq Yusifoğlu bu illərin ən maraqlı yazıçılarından biridir. Onun uşaq ədəbiyyatındakı əbədi və ədəbi yaradıcılığını xüsusi qeyd etmək olar. O, Uşaq ədəbiyyatının tarixinə şair, yazıçı və tədqiqatçı olaraq adını yazmışdır. Uğurlu yaradıcılıq yolu keçən yazıçının yaradıcılığında bu istiqamətlərin hər birisi mövzu zənginliyi ilə maraqlıdır.

Onun yaradıcılığının zənginliyində aparıcı xətti uşaq ədəbiyyatı istiqamətində gördüyü işlər təşkil edir. Yaradıcılığının mövzusu hər bir istiqamətdə milli ənənəyə bağlıdırsa, digər tərəfdən də orijinal seçimi və bədii düşüncəsi ilə uşaq təfəkkürünün incəliklərini fəth etməyi bacarır.

“Niyyəti saf, arzuları təmiz” adlı məqaləsində Tofiq Mahmud yazırdı: “Gənc şair Rafiq Yusifoğlunun şeirlərini oxuduqda duydu ki, uşaq ədəbiyyatına maraqlı və istedadlı bir şair gəlir... Rafiq Yusifoğlu ədəbiyyata həvəslə, məhəbbətlə, xeyirxahlıqla gəlmişdir... Kimin ki, məqsədi aydındır, ədəbiyyata gözəl arzularla gəlir, onun yolu uğurlu və mənalı olacaqdır”.

Rafiq Yusifoğlunun Vətən və vətənpərvərlik ruhunda yazdığı şeir, poema və romanı, onun 44 günlük Vətən Müharibəsinə həsr edilmiş “Zəfər Dastanı”nda yer alan şeirlər bir neçə başlıqlar altında sıralanır. Kitab müxtəlif məzmunlu poetik nümunələrdən ibarət olsa da, “Qələbəyə gedən yol” başlığı altında vətənpərvərlik, şəhidlik, qəhrəmanlıq mövzulu şeirlər burda üstünlük təşkil edir.

Vətən Müharibəsinin zəfərinə həsr olunan “Yeriniz görünür bu zəfər günündə”, “Zəfər yallısı”, “Azad edilmiş yurd yerində düşüncələr”, “Ali Baş Komandanın Qubadlı səfəri”, “Haqqa güvənən xalq”, “İgidlər diyarı”, “Təzə Qubadlının Şəhidlər xiyabanı”, “Kəlbəcərin dağlarına yağdı qar”, “Ata ocağı”, “Əsir tanklar”, “Qarabağ savaşı”, “Vətən sevdalı əsgər” və s. şeirlərində qələbənin sevinci, xalqımızın bu zəfərdən doğan qürur, fəxarət hissinin bu şeirlərdə təcəssümü yer almışdır. Rafiq Yusifoğlu qələbə sevincini yaşayan insanların hisslərini, qələbə düşüncələrini maraqlı bir dildə yazmağı bacarmışdır. Rafiq Yusifoğlu yaradıcılığında müşahidə çox güclüdür.

Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi, görkəmli şair, ədəbiyyatşünas, publisist, nasir, tərcüməçi, filologiya elmləri doktoru, professor Rafiq Yusifoğlu yaradıcılığına roman janrı əlavə etdi. Ədəbiyyatın müxtəlif növlərinə müraciət edən şair Rafiq Yusifoğlu “Xiffət” romanını ərsəyə gətirdi. Bu əsər şairin ilk romanıdır.

İlin əvvəlində qələbəmizin poetik salnaməsi sayılan sanballı “Zəfər dastanı” şeirlər kitabı ilə gələn Rafiq Yusifoğlunun ilk romanının da əsas mövzusu Qarabağ hadisələridir. Müəllif bir ailənin taleyi timsalında müharibənin insan həyatına vurduğu silinməz izlərdən söhbət açır. Əsərin mərkəzində qoyulan əsas hadisə həyatdan qaynaqlansa da, müəllif onu öz yazıçı təxəyyülü ilə daha da zənginləşdirmiş, ümumiləşdirmiş, çətinliklərdən, ağırlardan, əzablardan keçən zəfər yolumuzun dolğun mənzərəsini məharətlə yarada bilmişdir.

Müəllifin şairliyi və alimliyi romanın strukturuna, üslubuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, əsərdə tarixi faktlardan, görkəmli şair və yazıçıların, filosofların, siyasət adamlarının fikir və mülahizələrindən yeri gəldikcə istifadə etmişdir. Bu, hadisələrin mahiyyətini daha dərinlən anlamağa, onun tarixi köklərini açmağa, bu günün hadisələrinin məhz haradan qaynaqlandığını göstərməyə təşəbbüs göstərmişdir. Müəllifin hadisələri, tarixi faktları poetik dillə mənalandırma məharəti əsərin məziyyətlərini qat-qat artıran bir vasitəyə çevrilmişdir.

“Xiffət” romanını oxuyanda Qarabağ hadisələrinin başlanğıcından, Xocalı faciəsindən, torpaqlarımızın işğalından tutmuş müqəddəs yurd yerlərimizin müzəffər Azərbaycan ordusu tərəfindən azad etməsinə, zəfər günümüzdə qədər olan hadisələrin mənzərələri realılıqla bədii dildə təsvir olunur. Xalqın keşməkeşli ömür yolunun, qəhrəmanların fərdi taleyi, romanın əsas məziyyətlərindən biri hesab oluna bilər.

Müəllif təxəyyülünün məhsulu olan Ümid, Şəlalə, İntiqam kimi obrazların həyatda yaşayan, qəhrəmanlıq göstərən konkret insanlarla, döyüşçülərlə ünsiyyəti, onların hərəkət və davranışlarına verdikləri qiymət haqq işi uğrunda mübarizə fonunda təsvir olunmuşdur.

Əsər boyu xiffət əsas fikrin, müəllif qayəsini açılması üçün maraqlı, səciyyəvi bir bədii vasitəyə çevrilir. Qəhrəmanların ağırılı-əzablı ötən günləri xatırlamaları fonunda həm keçmiş hadisələr xatırlanır, həm də bu düşüncələr vasitəsi ilə obrazların hiss və həyəcanları təsvir olunur. Keçmiş, indi və gələcəyin vəhdəti haqqında düşüncələr hadisələrin mahiyyətini daha dərinlən anlamağa yardımçı olur.

Yaxamızı vermişik

içimizi güvə kimi yeyən

xiffətin əlinə,

itirdiyimiz doğmaların, əzizlərin

yanına qayıtmaq üçün

arabir özümüzü vurmaq istəyirik

xatirələr selinə...

2022 və 2024-cü illərdə bu istedadlı, zəhmətkeş və təvazökar qələm sahibinin-Rafiq Yusifoğlunun “Seçilmiş əsərləri”nin 18-ci cildi nəfis tərtibatla nəşr olunmuşdur. Məlumdur ki, ədəbi-elmi fəaliyyətinin bütün dövrlərində Rafiq Yusifoğlunun yaradıcılığında ən aparıcı yeri poeziya tutmuşdur. İndiyə qədər onun xeyli sayda şeir kitabları işıq üzü görmüş, çoxsaylı oxucuların və ədəbi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır. Şairin ayrı-ayrı vaxtlarda nəşr edilən “Ocaq yeri”, “Qəm karvanı”, “Həsərət köçü”, “Təzə sevdalara doğru”, “Ömür ağacından düşən yarpaqlar”, “Arazular kəhkəşanı”, “Ayrılığın qəm hasarı”, “Sevdaı sabahlar”, “Eşqin qarlı yollarında”, “Üçüncü qərinə”, “Sevdaı ömür yaşadım”, “Zəfər dastanı” və s. şeir kitablarında onun rəngarəng mövzulu və janrlı poetik əsərləri nəşr edilmişdir. Hər cildi 512 səhifədən ibarət olan seçilmiş əsərlərin ilk yeddi cildində Rafiq müəllimin poetik əsərləri yer almışdır.

Rafiq Yusifoğlunun yaradıcılığının ən aparıcı qollarından birinin uşaq ədəbiyyatı olması da danılmaz həqiqətdir. Şairin uşaqlar üçün xeyli sayda şeir kitabları nəşr olunmuş, onun əsərləri dərsləklərin bəzəyinə çevrilmişdir. Rafiq Yusifoğlunun seçilmiş əsərlərinin səkkiz, doqquz və onuncu cildlərinə onun “Yurdum-yuvar” (1983), “Ətirli düymələr” (1986), “Aylı cığır” (1992), “Zamanın qatırı” (2005), “Daha uşaq deyiləm” (2006); “Çıxık yağışı” (2000), “Söz çəməni” (2002), “Ana dilim”(2007) “Şeirli, sehrli qrammatika” (2020) “Böyük arzuya gedən yol” (2000) “Günlərimiz, aylarımız” (2003), “Yaddaş kitabı” (2019), “Qızılı məktublar” (2013), “Sabahın sorağında” (2016), “Bulud fayton” (2017), “Nağıl qapısı” (2018), “Yollar” (2006) kitablarında gedən şeirlər toplanmışdır. “Seçilmiş əsərləri”nin on birinci cildində onun indiyədək çap edilməyən poetik əsərlərindən bəzi nümunələr, “Cəh-cəh” (2020) kitabındakı uşaq şeirləri, tərcümələri verilmişdir. Cildin bir hissəsinə isə yazıcının “Bahar qatırı” (1999) və “Dəniz səviyyəsi” (2005) kitablarında gedən nəsr əsərlərindən nümunələr daxil edilmişdir.

On ikinci cild yazıcının “Xiffət” romanı ilə açılır. Bu cildə müəllifin kiçik povestləri, əsasən uşaqlar üçün yazılan hekayələri və nağılları daxil edilmişdir. 13-cü cild də uşaqlar üçün yazılan

nəsr nümunələri ilə davam etdirilir. Bu cildə “Xatirə kəcavəsi” kitabındakı bəzi məqalələr, müəlliflər, eləcə də müəllifin ayrı-ayrı vaxtlarda real hadisələr əsasında qələmə aldığı yumoristik yazıların bir qismi öz əksini tapır. “Seçilmiş əsərləri”nin on dördüncü cildinə onun “Bir sevdalı ürəyim var”, “Tanrının ömür payı”, “Taleyimdən keçən yollar” kitablarındakı bəzi yazılar, eləcə də müəllifin bir neçə publisistik səpkili məqalələri daxil edilmişdir. Rafiq Yusifov həm də ölkənin sayılıb-seçilən ədəbiyyatşünaslarından biridir. Onun “Seçilmiş əsərləri”nin on beş, on altı, on yeddi və on səkkizinci cildlərinə alimin “Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri”, “Ədəbi-nəzəri fikrin inkişaf mərhələləri”, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, “Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid” adlı sanballı monoqrafiyaları, eləcə də “Bədii söz və məna ocağının közləri” kitabındakı ədəbi-nəzəri məqalələri daxil edilmişdir. Rafiq Yusifovun “Seçilmiş əsərləri”nin 18 cildliyi müəllifin keçdiyi keşməkeşli, axtarışlarla dolu yaradıcılıq yolu haqqında dolğun təsvir vardır.

Rafiq Yusifov 1950-ci ildə Qubadlıda anadan olmuşdur. O, orta təhsilini Qubadlıda aldıqdan sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir. Bir müddət Sumqayıtın orta məktəblərində öz ixtisası üzrə müəllimlik etmişdir. Bu illərdə R.Yusifov Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında oxumuş, “Azərbaycan poemalarının inkişaf problemləri” mövzusunda dissertasiya yazım müdafiə etmişdir. “Göyərçin” jurnalında əvvəl əməkdaş, məsul katib, sonra baş redaktor vəzifəsində çalışmışdır.

Rafiq Yusifov “Yurdum-yuvam”, “Ətirli düymələr”, “Aylı cığır”, “Ocaq yeri”, “Qəm karvanı”, “Həsrət köçü”, “Böyük arzuya gedən yol”, “Söz çəmənli”, “Təzə sevdalara doğru”, “Çiçək yağışı”, “Şirin yağış” və sair kitabların müəllifidir.

Rafiq Yusifov “İlin ən yaxşı kitabı”, “Vətən”, “Araz”, “Qızıl qələm” və s. ədəbi mükafatlarına layiq görülmüşdür. Onun tərbiyəvi-əxlaqi məna kəsb edən şeirləri Azərbaycan məktəblilərinin dərslərlərində özünə xüsusi yer tutmuşdur. Şairin şeirləri xarici dillərə də tərcümə olunmuşdur.

Onun əsərləri gənc oxucuları doğma torpağımızın zəngin gözəlliyi ilə tanış edir. Şair oxucusuna gah xalqımızın tarixi keçmişi haqqında məlumatlar verir, gah da oxucuları canlı təbiətlə tanış edir. Bütün bu mövzuların təsvirində canlı peyzaj yaradarkən oxucuların yaş xüsusiyyətləri və bilik səviyyələri nəzərə alınmışdır. Ona görə Rafiqin təsvir etdiyi mənzərələrə istinadən söylədiyi fikirlər oxuculara asanlıqla gətir və onları razı salır.

Rafiq Yusifovun vətənpərvərlik duyğuları şeirləri vasitəsilə oxuculara sirayət edir. Ümumiyyətlə, Rafiqin şeirlərinin böyük bir qismi Azərbaycan torpağının bədii təsvirinə həsr edilmişdir. Müəllif uşaqlar üçün yazdığı şeirlərin quruluşuna xüsusi diqqət verir. Şairin uşaq şeirlərinin əksəriyyəti 4, 5, 6, 7 hecadan ibarət olur. Çünki şeirdə hecaların sayı çox olanda uşaqlara çətin gəlir. Ona görə də uşaqlar üçün çoxhecalı şeirlər təqdim etmək məsləhət görülmür.

Problemin həllinə bu prizmadan yanaşsaq görürük ki, Rafiq Yusifov əlinə qələm alanda uşaqların bu keyfiyyətini nəzərə alır. Bu baxımdan, “Adam balaca olanda” şeiri səciyyəvidir. Müəllif təsvir edir ki, adam balaca olanda onun arzuları böyük olur:

Adam balaca olanda

Çiçəyin dilini bilir.

Kəpənəyin, qarışqanın,

Böcəyin dilini bilir.

Uşaq aləminin, uşaq psixologiyasının təsviri Rafiqi maraqlandıran əsas məsələlərdən biridir. Şair uşaqların yeni il arzularını belə təsvir edir:

Təzə il, ay təzə il,
Gəlməyəsən gözə,il.
Uğurlu qədəminlə
Ömrümüzü bəzə, il.

Müəllif bu şeirdə balaların bayram ovqatını bədii sözün qüdrəti ilə oxuculara çatdırır.

Xalqımızın illərdən bəri müstəqillik uğrunda mübarizədə şəhid olmuş mərd oğulları şairin diqqətindən yayınmır. Xalqımızın and yeri olan şəhidlər xiyabanına həsr etdiyi şeirdə Rafiq Yusifoğlu balaca oxucularına elə gözəl duyğular aşılayır ki, oxucuların nifrət dolu qəzəbini söndürmək olmur. “Şəhidlər xiyabanı” şeirində yazır:

Şəhidlər xiyabanı –
Müqəddəs and yerimiz.
Mərmər daşlara hopub
Bayatımız, şeirimiz.
Bizə güllə dəyəndə
Bu torpaq yaralanıb.
Onun sinəsi üstdə
Məzarlar sıralanıb.

Yaxın keçmişimizdə baş verən Xocalı soyqırımını hadisəsinə şairin həsr etdiyi “Xocalı şəhidlərinə” şeirini həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Uşaq və gəncləri vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirmək, düşməne qarşı amansız nifrət hissi oyatmaq üçün bu əsərin böyük əhəmiyyəti vardır:

Qan ağlayan nəmli gözlər
Nə qədər yerə baxacaq?
Allah, mənim ürəyimdən
Bu tikan nə vaxt çıxacaq?

Qələm titrəyir əlimdə,
Göynəyir bağrımın başı.
Qaldırmağa oğul gərək
Kirpikdən asılan daşı.

Şeirin ümumi ideyasından məlum olur ki, erməni faşistləri Xankəndində yerləşən sovet qoşunlarının köməyi ilə azərbaycanlıların yaşayışməskəni olan böyük bir rayonun-Xocalının əhalisini qırıb, rayonun adını xəritədən silməyə çalışmışlar. Ermənilərin XX yüzilliyin sonunda törətdikləri bu faciə tarixə “Xocalı faciəsi” kimi daxil olmuşdur. Azərbaycan xalqı bu faciəni unutmayacaqdır.

Rafiq Yusifoğlu uşaq və gənclərimizin qan yaddaşına öz şeiri ilə həkk etdiyi “Xocalı faciəsi”nə gələcək nəslimiz illər ötdükcə dönə-dönə müraciət edəcək, beləliklə, erməni millətçilərinə nifrət heç zaman azalmayacaqdır.

Şairin mövzu dairəsi tükənməzdir. Onun “Ana dili” adlı şeiri Azərbaycan dilinin saflığı, şirinliyi, müqəddəsliyi uğrunda aparılan mübarizəyə həsr olunubdur. Balalarımız bu şeir vasitəsilə Azərbaycan dilinin Şərq aləmində ən potensial, enerjili dillərdən biri olduğunu öyrənirlər.

Ananın özü kimi

Ana dili müqəddəs.

Damarımızda qandı,

Şirin layla eşidib,

Körpə dinclik tapıbdır.

O dil ana südüylə

Ruhumuza hopubdur.

Uşaqlarla yanaşı, gənc nəslin tərbiyəsi də ədəbiyyatın əsas mövzularındandır. Bu baxımdan hər bir tarixi dövərdə, o cümlədən klassik ədəbiyyatda gəncliyin sağlam ruhda yetişməsinə böyük yer verilib.

Qayəsi nəsihət-ibrət və tövsiyələrin məcmusu kimi çıxış edən bu mövzulara Sədi Şirazin “Oğul tərbiyəsi”, Nizami Gəncəvinin “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” və b. klassiklərin yaradıcılığında da rast gəlirik. Şairlər öz yaşadığı mühitdən narazılıqlarını oğullarına müraciətən yazsalar da, əslində öz notlarını cəmiyyətin bütün gənclərinə müraciət edirlər.

Gəncliyin əməli-saleh böyüməsində Rafiq Yusifoğlunun “Kötük” şeiri bir neçə yöndən nəzərdiqqətimizi cəlb etdi. Şeirə nəzər salsaq, bu şeir də uşaqlar üçün təbiətin-ağacın təsviri, baba və nənələrə müraciət, digər tərəfdən gəncliyə aşılana ailə bütövlüyü, ailə şəcərəsinin tərənnümüdür. Cəmiyyətin əsasını məhz sağlam ailə təşkil edir:

Elə düşünmə ki, qocadır kötük,

İstəsən, sən ondan dəyanət istə.

Alçaq boyuyla da ucadır kötük,

Neçə şiv doğranar bir kötük üstə.

Ömrünün o ötən, itən çağını

Necə ki, lazımdır, yaşayıbdır o.

Bir ağac ömrünün ağırlığını

Bir zaman çiyində daşıyıbdır o.

Kiçik zoğlar çıxıb hər tərəfindən,

Bürüyüb ətrafı yaşıl bir örtük.

Elə bil babadır, nəvələrini

Toplayıb başına qocaman kötük...

Həqiqə doğru gedən karvanın yolçusu olmaq üçün kamillik zirvəsinə ucalmaq lazımdır. Əməli-salehliyin ilk təməli isə uşaqlıq dövründə qoyulur.

Ümumiyyətlə, Rafiq Yusifoğlunun uşaqlara həsr etdiyi şeirlərin ana axarında Vətən, ana sevgisi önəmli yer tutur.

Həyatımızın ən ağırılı-acılı səhifəsi-Şuşanın işğalı, doğma torpaqlarımızın yadların ayağı altında qalmasıdır. Qarabağ-Azərbaycandır! Buna heç bir şübhə ola bilməz... Tarixin yaddaşına qanlı hərflərlə həkk olunan baş vermiş bütün hadisələr, uşaqlara da, onlara xas bir dildə, aşılmalıdır. Haqq, ədalət, ərəzi bütövlüyü, Vətənə sevgi, uşaqların yaşları nəzərə alınmaqla, ədəbiyyatda hər zaman öz əksini tapmalıdır:

...Deyirəm, təbiət necə

Əlvən çələng toxuyurmuş?!

Şuşada bitən çiçək də

Bülbül olub oxuyurmuş.

Şair anaları hər kəsdən fərqləndirən şirin-şəkər layladan söz açır. Bəlkə elə o an Rafiq Yusifoğlunun qulağında anasının oxuduğu layla səslənir, bəlkə də o, həmin laylanı sakit səslə zümzümə edərək aşağıdakı bəndini yazır:

Şirin layla səslənir

Elə bil dodağında...

Ta mənə zaval yoxdu

Anamın qucağında...

Şair yaradıcılığında təbiətə, heyvanat aləminə sevgiyə də önəmli yer verilir. Təbiət təsvirləri şeirlərində, uşaqlar heyvanlara qayğı göstərməklə qayğıkeş olmağı öyrənirlər. Şairin “Küçük” adlı şeiri oxucularının diqqətində yayınmadı. Ağlayan uşağa yaxınlaşan itə uşaq bir parça çörək verir. Heyvanların ən sadıqı olan küçük ona belə deyir:

...Bir tapşırıq ver mənə

Sənin üçün işləyim.

Kim dəyibsə xətrinə

Gedib onu dişləyim.

Dövlətimizin rəmzi əlaməti olan bayrağımızla qürur duyan şair göyqurşağının belə Lələtəpə dağına endiyini qeyd edir və bunu sual üstündə qurmaqla vətənimizin bayrağının möhtəşəmliyinə nəzər-diqqəti artırır. Yaradıcılığında bayraqla bağlı şeirə yer verməsi, uşaq təfəkkürünün, yaddaşında Vətən torpağına olan sevgini gücləndirmək məqsədi daşıyır:

Hamı fərəhlə baxır

Yurdumun bayrağına...

Göyqurşağı enibdir

Lələtəpə dağına?

Torpağımızın bərəkətli, ruzili olduğunu şeirində Sevindi torpaq ana, Taxıl çıxdı qurşağa, Sarı-sarı sünbüllər Döndü nura, işığa...,-yazan şair dalğalanan zəmilər və eyni zamanda dalğalanan bayraq arasında paralel aparır. Bərəkətli vətən torpağı ilə onun rəmzi olan bayraq arasında vəhdət yaradaraq vətənimizi tərənnüm edir.

Rafiq Yusifoğlunun poeziyası bilgi vermək, uşaq dünyagörüşünü formalaşdırmaq, həyat təsəvvürlərini genişləndirmək gücü ilə seçilir. Onun çeşidli poetik nümunələri təkcə məzmun uğurluluğu ilə deyil, həm də fikrin çatdırılması formasının özünəməxsusluğu ilə poetik aləmdə özünə məxsusluğu ilə fərqlənir.

Abstract

The distinguished poet of the Republic of Azerbaijan, literary critic, publisher, prose writer, translator, Doctor of Philology, Professor Rafiq Yusifoglu added the novel genre to his works. Turning to various genres of literature, poet Rafiq Yusifoglu created the novel "Xiffet". This work is the poet's first novel.

The main theme of Rafiq Yusifoglu's first novel, which was published at the beginning of the year with the prestigious poetry book "Zafer Epic", which is considered a poetic chronicle of our victory, is the Karabakh events. The author gives the example of a family's fate to describe the indelible traces left by the war in human life. Although the main event at the center of the work is based on real life, the author enriches and generalizes it with his own authorial imagination, masterfully depicting our path to victory through difficulties, pain and suffering in a holistic manner.

The author's poetry and scientific works have significantly influenced the structure and style of the novel. Thus, in the work, historical facts, ideas and opinions of important poets and writers, philosophers, politicians were also used when necessary. This is an attempt to understand the essence of events more deeply, to reveal their historical roots and to show where current events originate from. The author's mastery in interpreting events and historical facts in a poetic language has become a tool that greatly increases the value of the work.

While reading the novel "Hiffat", the scenes from the beginning of the Karabakh events, to the Khojaly disaster, the occupation of our lands, the victorious Azerbaijani army's liberation of our sacred lands and to the day of victory, are realistically described in an artistic language. The turbulent life path of the people and the individual fate of the heroes can be considered one of the main values of the novel.

The interaction of characters such as Umut, Şelale and Vengeance, who are the products of the author's imagination, with real people and warriors who are living and showing heroism, and the evaluations they give to their actions and behaviors, The struggle for justice.

Contrast throughout the work becomes an interesting, characteristic artistic tool to reveal the main idea and the author's purpose. Against the backdrop of the heroes' painful memories of the past, past events are remembered and the characters' emotions and feelings are expressed through these thoughts. Thinking about the unity of past, present and future helps us to understand the essence of events more deeply.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Rafiq Yusifoglu- "Zəfər dastanı" Bakı-2021, ADPU nəşriyyatı, səh-280
- 2.Rafiq Yusifoglu-Şuşa yolu, zəfər yolu: hekayələr, nağıllar.- Bakı: Azərbaycan, 2022.-19 s.
- 3.Rafiq Yusifoglu Seçilmiş əsərlər: on iki cildə.- Bakı: ADPU-nun nəşr-tı, 2023.-c.11.Səh-512
- 4.Rafiq Yusifoglu- "Xiffət" roman-Bakı: ADPU-nun nəşr-tı, 2021.- 250 s.

LITERARY LANGUAGE NORMS AND THEIR VIOLATION CASES
EDEBİ DİL KURALLARI VE BU KURALLARIN İHLAL EDİLME DURUMLARI

ARZU KARİMOVA

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ (Ü.
HACIBƏYOV-68),

ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Makalede, Azerbaycan edebi dilinin temel taşlarından biri olan edebi dil kuralları ve bu kuralların çeşitli nedenlerle ihlal edilme durumları geniş bir şekilde analiz edilmiştir. Edebi dil, bir halkın dil kültürünün göstergesi olarak, halk dilinin işlenmiş, seçilmiş ve standartlaştırılmış biçimidir. O, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda milli manevi değerlerin, kültürün ve toplumsal düşüncenin taşıyıcısıdır. Bu nedenle edebi dilin kural ve ilkelerinin korunması, toplumun dili anlama ve ifade etme yeteneğini doğrudan etkiler.

Makalede ilk olarak edebi dilin mahiyeti ve toplumsal önemi açıklanmıştır. Devamında edebi dilin beş ana normatif alanı – fonetik, sözcüksel (leksik), dilbilgisel (gramatik), yazım (orfografik) ve üslup normları – ayrıntılı olarak incelenmiş ve her biri somut örneklerle desteklenmiştir. Bu normların korunmasının, dilin açıklığı ve saflığının sağlanmasında ne kadar önemli rol oynadığı vurgulanmıştır.

Fonetik norm ihlalleri, genellikle konuşma sırasında kelimelerin yanlış telaffuz edilmesiyle ilgilidir. Bu tür ihlaller, özellikle lehçelerin ve ağızların edebi dile etkisiyle ortaya çıkar. Leksik norm ihlalleri, kelimelerin anlamlarına uygun olmayan şekilde veya yerinde kullanılmaması durumudur. Gramatik ihlaller ise cümle yapısında, sözcük çekiminde ve dilbilgisel bağlantılarda yapılan hatalarla ilgilidir. Yazım kurallarının ihlali genellikle yazılı iletişimde ortaya çıkar ve dilin görsel sunumuna olumsuz etki eder. Üslup normları ise konuşma ve yazma ortamına uygun olmayan ifadelerin kullanılmasıyla ilgilidir.

Makalede bu tür ihlallerin sebepleri de analiz edilmiştir. En yaygın nedenler arasında eğitim sisteminde dile yeterince önem verilmemesi, medya ve sosyal ağlarda edebi dilden uzak anlatımların yaygınlaşması, yabancı dil etkilerinin artması ve teknolojik araçların (örneğin otomatik düzeltme programlarının) yanlış kullanılması yer almaktadır. Tüm bu etkenler, dilin normatif yapısını zayıflatmakta ve özellikle genç nesilde dil kullanımı açısından daha fazla ihlale neden olmaktadır.

Makalenin temel fikri, edebi dil kurallarının yalnızca dilbilimcilerin veya yazarların değil, toplumun geneli tarafından sahiplenilmesi gerektiğidir. Bu kuralların korunması ve ihlallerin önlenmesi için eğitimde ana dil derslerinin nitelikli işlenmesi, medyada edebi dilin teşvik edilmesi, dil bilinciyle ilgili farkındalık projelerinin hayata geçirilmesi ve devlet düzeyinde denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu makale dil kültürünün korunmasında edebi dil normlarının ne kadar önemli bir yer tuttuğunu vurgulamakta ve bu alanda atılması gereken adımlar hakkında öneriler

sunmaktadır. Araştırma; dilbilimciler, eğitimciler, gazeteciler ve öğrenciler için değerli bir bilimsel ve pratik kaynaktır.

Anahtar kelimeler: norm, fonetik, leksikal, doğru telaffuz, iletişim.

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of the literary language norms, which form one of the foundational pillars of the Azerbaijani literary language, and the cases in which these norms are violated due to various reasons. Literary language is the polished, standardized form of the national language and reflects the cultural and linguistic maturity of a nation. It serves not only as a means of communication but also as a bearer of national values, culture, and social thought. Therefore, protecting the rules and norms of literary language directly affects a society's ability to understand and express itself effectively.

The introduction of the article elaborates on the nature of literary language and its social significance. It then discusses the five main areas of literary language norms — phonetic, lexical, grammatical, orthographic, and stylistic — in detail. Each norm is explained with concrete examples, highlighting how essential they are in maintaining the clarity and purity of language.

Phonetic violations mainly occur in spoken language when words are pronounced incorrectly, often due to the influence of regional dialects. Lexical violations involve the improper or out-of-context use of words. Grammatical violations relate to incorrect sentence structure, inflection, and syntactic connections. Orthographic violations occur mostly in writing and negatively affect the visual presentation of the language. Stylistic violations involve the use of expressions that do not suit the communicative context, thereby disrupting the flow and tone of discourse.

The article also analyzes the causes of these violations. Among the most common are insufficient emphasis on language education in the school system, the widespread use of non-standard expressions in media and social networks, increased influence from foreign languages, and the misuse of technological tools such as auto-correction programs. All these factors weaken the normative structure of the language, especially among younger generations.

The central argument of the article is that the norms of literary language are not solely the concern of linguists and writers but must be embraced by society as a whole. To preserve these norms and prevent their violation, measures such as improving the quality of native language education, promoting literary language in media, launching awareness-raising projects, and reinforcing regulatory mechanisms at the state level are essential.

In conclusion, this article underscores the crucial role that literary language norms play in preserving linguistic culture and proposes practical steps to enhance their observance. It serves as a valuable academic and practical resource for linguists, educators, journalists, and students alike.

Key words: norm, phonetic, lexical, correct pronunciation, communication.

CLASSIFICATION OF FORMS AND METHODS OF TEACHING THE
AZERBAIJANI LANGUAGE
AZERBAIJAN DİLİNİN ÖĞRETİM BİÇİMLERİNİN VE YÖNTEMLERİNİN
SINIFLANDIRILMASI

PƏRİ PAŞAYEVA

Dosent, Pedaqogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68)

Məqalədə Azərbaycan ədəbi dilinin əsas dayaq nöqtələrindən biri olan ədəbi dil normaları və bu normaların müxtəlif səbəblərlə pozulma halları geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Ədəbi dil bir xalqın dil mədəniyyətinin göstəricisi kimi onun ümumxalq dilinin işlənmiş, seçilmiş və norma halına salınmış formasıdır. O, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli mədəniyyətin, mədəniyyətin və ictimai fikrin daşıyıcısıdır. Məhz bu səbəbdən ədəbi dilin norma və qaydalarının qorunması cəmiyyətin dili anlama və ifadə etmə qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Məqalənin giriş hissəsində ədəbi dilin mahiyyəti və onun ictimai əhəmiyyəti açıqlanır. Ardınca isə ədəbi dilin beş əsas norma sahəsi – fonetik, leksik, qrammatik, orfoqrafik və üslubi normalar ətrafı şəkildə izah edilir. Hər bir normalıq tərkibi konkret nümunələrlə dəstəklənir və bu normaların qorunmasının dilin saflığının və aydınlığının təmin olunmasında necə mühüm rol oynadığı göstərilir. [1, 89]

Fonetik norma pozuntuları əsasən danışq zamanı sözlərin düzgün tələffüz olunmaması ilə bağlıdır. Bu tip pozuntular daha çox dialekt və şivələrin ədəbi dilə təsiri nəticəsində meydana çıxır. Leksik norma pozuntuları isə sözlərin mənasına uyğun olmayan şəkildə işlədilməsi və ya yerində istifadə edilməməsi kimi hallar şəklində özünü göstərir. Qrammatik pozuntular isə cümlə quruluşunda, söz şəkilləndirməsində və qrammatik əlaqələrin qurulmasında yol verilən səhvlərlə müşayiət olunur. Orfoqrafik norma pozuntuları daha çox yazı prosesində baş verir və bu da dilin vizual təqdimatına mənfi təsir göstərir. Üslubi norma pozuntuları isə nitq situasiyalarına uyğun olmayan ifadələrin işlədilməsi və nitq mədəniyyətinə zidd hallarla bağlıdır.

Məqalədə həmçinin bu pozuntuların baş vermə səbəbləri də təhlil olunur. Ən çox rast gəlinən səbəblər sırasında təhsil sistemində dilin tədrisinə yetərinə diqqət ayrılmmaması, KİV və sosial şəbəkələrdə ədəbi dildən uzaqlaşdırılmış ifadə vasitələrinin təbliği, xarici dil təsirlərinin artması və texnoloji vasitələrin (məsələn, avtomatik yazı korrektorlarının) düzgün işləməməsi yer alır. Bütün bu amillər nəticəsində dilin normativ çərçivəsi zəifləyir, xüsusilə gənc nəslin dil istifadəsində pozuntular daha çox müşahidə olunur. [2, 51]

Məqalədə irəli sürülən əsas fikir ondan ibarətdir ki, ədəbi dilin normaları yalnız dilçilərin və ya yazıçıların deyil, bütövlükdə cəmiyyətin dilə münasibətini əks etdirir. Bu normaların qorunması və pozuntuların qarşısının alınması üçün təhsildə dil fənninin keyfiyyətli tədrisi, KİV-də ədəbi dilin təşviqi, dil normaları ilə bağlı maarifləndirici layihələrin həyata keçirilməsi və dövlət səviyyəsində nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi vacib hesab olunur.

Nəticə olaraq, bu məqalə dil mədəniyyətinin qorunmasında ədəbi dil normalarının mühüm rolunu vurğulayır və bu istiqamətdə atılmalı olan addımlar barədə fikir verir. Araşdırma dilçi alimlər, pedaqoqlar, jurnalistlər və tələbələr üçün faydalı elmi və praktik mənbədir.

Giriş. Dil hər bir xalqın milli kimliyini formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Xüsusilə ədəbi dil, xalqın dil mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini göstərən mühüm göstərici kimi çıxış edir. Ədəbi dil xalqın ümumxalq dilinin işlənmiş, normalaşdırılmış və zənginləşdirilmiş forması olaraq, ictimai həyatın bütün sahələrində – təhsil, elm, hüquq, KİV, ədəbiyyat və s. – geniş tətbiq olunur. Bu baxımdan ədəbi dil normalarının qorunması dilin inkişafı və bütövlüyü baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müasir dövrdə bu normaların pozulması halları artmaqdadır. Bu yazıda ədəbi dil normaları və onların pozulma halları, həmçinin bu pozuntuların səbəbləri və nəticələri ətraflı şəkildə təhlil olunur. [3, 25]

Ədəbi dil normalarının əsas sahələri. Ədəbi dil normaları dilin müxtəlif qatlarını əhatə edir və bunlar aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə təsnif olunur:

1.Fonetik norma – sözlərin tələffüz qaydalarını əhatə edir. Ədəbi dildə sözlərin fonetik tərkibi sabit və normalaşdırılmış şəkildə olmalıdır. Məsələn, “müəllim” sözünün “müəllüm” kimi tələffüzü fonetik norma pozuntusudur.

2.Leksik norma – sözlərin mənasına uyğun və yerində işlədilməsini tələb edir. Leksik normalar sözlərin məna dəqiqliyini və ifadə imkanlarını təmin edir. Məsələn, “ağır insan” ifadəsinin “çətin insan” kimi anlaşılması leksik səhv doğura bilər.

3.Qrammatik norma – cümlənin düzgün qurulması, sözlərin forma və funksional uyğunluğu ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşuna uyğun şəkildə cümlə qurmaq əsas şərtidir. Məsələn, “Mən məktəbə gedəcək” cümləsində zaman və şəxs uyğunluğu pozulmuşdur.

4.Orfoqrafik norma – sözlərin düzgün yazılışı və durğu işarələrinin işlədilməsi ilə bağlıdır. Bu normalar yazılı ünsiyyətdə dilin aydın və standart şəkildə çatdırılmasını təmin edir. Məsələn, “həyat” sözünün “heyat” kimi yazılması orfoqrafik səhvdir.

5.Üslubi norma – ifadə vasitələrinin məqsədəuyğun seçilməsi, nitq şəraitinə uyğun olması və ədəbi dilin üslubuna riayət olunmasını təmin edir. Rəsmi çıxışda qeyri-rəsmi ifadələrin işlədilməsi üslubi pozuntudur.

Ədəbi dil normalarının pozulma halları. Ədəbi dil normalarının pozulması həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyətdə müşahidə olunur. Bu pozuntulara müxtəlif səbəblər yol açır:

–**Fonetik pozuntular** – danışmada sözlərin təhrif olunmuş tələffüzü, dialekt və şivələrin təsiri. Məsələn, “uşaq” əvəzinə “uşağ”, “mən” əvəzinə “männə”.

–**Leksik pozuntular** – sözlərin yerində istifadə olunmaması, sinonim və antonimlərin qarışdırılması. Məsələn, “səbirli” sözünün “səssiz” mənasında işlədilməsi.

–**Qrammatik pozuntular** – şəxs, hal, zaman uyğunluqlarının pozulması, cümlə quruluşunun pozulması. Məsələn, “Sən məktəb getdi” – bu cümlədə şəxs və fel arasında uyğunluq yoxdur.

–**Orfoqrafik pozuntular** – texniki və ya bilik çatışmazlığı nəticəsində sözlərin səhv yazılması. Xüsusilə sosial şəbəkələrdə bu tip səhvlərə tez-tez rast gəlinir.

–**Üslubi pozuntular** – ifadələrin nitq situasiyasına uyğun olmaması. Rəsmi məktubda “salam” və ya “nə var nə yox” kimi ifadələr işlədilməsi buna nümunə ola bilər. [5, 104]

Pozuntu hallarının səbəbləri:

1.Təhsil sistemində boşluqlar – Dilin tədrisində bəzi məktəblərdə keyfiyyətli və praktik yönümlü tədrisin olmaması uşaqlarda ədəbi dil normalarının düzgün formalaşmamasına səbəb olur.

2.Sosial şəbəkələrin təsiri – Sosial mediada sürətli və qeyri-rəsmi ünsiyyət dilin normadan kənar formalarının yayılmasına səbəb olur.

3.Dialekt və şivələrin təsiri – Xüsusilə bölgələrdə şivə ilə danışmaq gündəlik dilə təsir edir və bu, uşaqlarda və gənclərdə ədəbi dil bacarıqlarının zəifləməsinə səbəb olur. [6, 71]

4.Xarici dillərin təsiri – Televiziya, internet və digər vasitələrlə xarici dil elementlərinin dilə daxil olması ana dilində pozuntulara səbəb olur.

4.Texnologiyanın mənfi tərəfləri – Avtomatik düzəldici proqramlar (auto-correct).

Nəticə və tövsiyələr. Ədəbi dil normaları bir xalqın dil mədəniyyətinin əsas dayaqlarından biridir. Bu normaların pozulması yalnız dilin texniki keyfiyyətini deyil, həm də milli-mənəvi dəyərləri təhdid edir. Bu səbəbdən ədəbi dilə hörmət və diqqət göstərmək, bu sahədə maarifləndirmə və təbliğat işləri aparmaq, məktəblərdə dil dərslərinin məzmununu zənginləşdirmək zəruridir.

Kütləvi informasiya vasitələri və sosial media istifadəçiləri dilin düzgün formasını təbliğ etməli, müəllimlər və valideynlər uşaqlarda düzgün dil vərdişlərini formalaşdırmalıdır. Bu yolla həm ədəbi dilin qorunması təmin ediləcək, həm də ümumxalq dilinin mədəni inkişafı davamlı olacaqdır.

Anahtar kelimələr: norm, fonetik, leksikal, doğru telaffuz, iletişim.

Key words: norm, phonetic, lexical, correct pronunciation, communication.

ÖZET

Pedagojik faaliyetin özü ve yapısı ile bunlarla bağlantılı verimlilik, pedagojik bilim ve uygulamanın en güncel konularından biridir.

Eğitim sisteminde yürütülen reformlar çerçevesinde, temel çabalar devletin maddi-teknik, bilgi (yeni müfredatlar, programlar, ders kitapları) ve iletişim (yeni araçlar, biçimler, öğretim ve eğitim yöntemleri, metodik öneriler ve kitaplar) ile pedagojik sistemleri desteklemesine yöneliktir.

Pedagojik sistemler denildiğinde, genç neslin ve yetişkinlerin eğitimi, öğretimi ve terbiyesini amaçlayan yapısal ve işlevsel bileşenler arasındaki ilişki anlaşılır. Modern pedagojik sistemlerde öğretmen, lider, pedagojik etkileşimin organizatörü ve sistemin yönetici halkasıdır. Öğretmenin faaliyetinde belki de en önemli ve en zor olanı, eğitim hedeflerine güvenilir bir şekilde ulaşmak ve bu nedenle öğretmenin başarısını sağlayan pedagojik problemleri çözmek için uygun araç ve yöntemleri seçmektir.

Pedagojik faaliyet tarzı, eğitim sürecinin özneleri arasındaki karşılıklı etkileşimin duygusal atmosferine, öğretmenin pedagojik problemleri çözmek için araç ve yöntem seçimlerine doğrudan etki eder, eğitimin başarısını artırabilir veya engelleyebilir, eğitim grubunda kişiler arası ilişkilerin şekillenmesine katkı sağlar.

Öğretmen tarafından öğretim yöntemlerinin belirlenmesi, etkili öğretim faaliyetinin temel yönlerinden biridir. Bu konunun zorluğu, yöntem seçiminin çok sayıda faktöre bağlı olmasından kaynaklanır. Öğretim yöntemleri; öğrencilerin bilgi ve beceri edinmesi, bireysel özellik ve yeteneklerinin geliştirilmesi, bilimsel bakış açılarının oluşması ve gençlerin iş hayatına hazırlanması açısından öğretmenle öğrenci arasındaki etkileşime dayanan bir faaliyet biçimidir. Bu yöntemler, eğitim faaliyetinin içeriği ve organizasyonu ile birlikte zaman içinde değişir ve gelişir.

Anahtar kelimeler: reformlar, işlevsel bileşenler, genç nesil, eğitim, yetiştirme.

ABSTRACT

The essence and structure of pedagogical activity, as well as its effectiveness, are among the most relevant issues of pedagogical science and practice.

In the context of reforms carried out in the education system, the main efforts are directed toward ensuring that the state provides pedagogical systems with material-technical, informational (new curricula, programs, textbooks), and communicative (new tools, formats, teaching and educational methods, methodological guidelines, and books) resources.

Pedagogical systems refer to the interrelation of structural and functional components that are subordinated to the goals of educating, instructing, and training both the younger generation and adults. In modern pedagogical systems, the teacher is a leader, the organizer of pedagogical interaction, and the controlling link of the system. Perhaps the most important and challenging aspect of a teacher's work is the reliable achievement of educational goals, and consequently, the selection of tools and methods that ensure the success of pedagogical activities. The style of pedagogical activity directly influences the emotional atmosphere of interaction among the participants in the educational process and the teacher's choice of tools and methods for solving pedagogical problems. It can either support or hinder the success of instruction and contributes to the development of interpersonal relationships within the educational group.

The identification of teaching methods by the educator is one of the key directions of effective educational activity. The difficulty lies in the fact that the choice of methods depends on many factors. Teaching methods are a form of activity based on teacher-student interaction, aimed at helping students acquire knowledge and skills, develop individual characteristics and abilities, form scientific perspectives, and prepare for professional life. These methods evolve and improve over time along with the content and organization of educational work.

Keywords: reforms, functional components, young generation, training, upbringing.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Quliyev N. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Elm və Təhsil, 2018.
2. Həsənov A. Ədəbi dil və üslub. Bakı: "Müəllim" nəş., 2015.
3. Veysəlli H. Dil və üslub məsələləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2012.
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyasının qərarları və tövsiyələri, 2020.
5. Əliyeva S. Media dilində norma və pozuntu halları. "Dil və Ədəbiyyat", 2021, №2.
6. Hüseynov B. Fonetik norma və şivə məsələləri, Bakı: Adiloğlu, 2014.

XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN ŞİFAHİ NİTQ

BACARARIQLARININ İNKİŞAFI YOLLARI

MİNAYƏ ƏFLATUN QIZI MƏMMƏDOVA

F.Ü.F.D., Baş Müəllimazərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Pedaqoji fəaliyyətin mahiyyəti və strukturu, eləcə də onlarla bağlı məhsuldarlıq pedaqoji elm və təcrübənin ən aktual məsələlərindən biridir. Təhsil sistemində aparılan islahatlar fonunda əsas səylər dövlətin maddi-texniki, informasiya (yeni kurikulumlar, proqramlar, dərsliklər) və kommunikasiyaya (yeni vasitələr, formalar, tədris və tərbiyə işinin metodları, metodiki tövsiyələr və dərsliklər) pedaqoji sistemlərlə təmin edilməsidir.

Pedaqoji sistemlər dedikdə, gənc nəslin və böyüklərin tərbiyəsi, təhsili və təlimi məqsədlərinə tabe olan struktur və funksional komponentlər arasındakı əlaqəni başa düşürük. Müasir pedaqoji sistemlərdə müəllim lider, pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin təşkilatçısı və sistemin idarəedici həlqəsidir. [1, 31]

Müəllimin fəaliyyətində bəlkə də ən vacibi və çətin təhsil məqsədlərinə zamanətli nailiyyəti və buna görə də müəllimin fəaliyyətinin uğurunu təmin edən pedaqoji problemlərin həlli üçün vasitə və üsulların seçilməsidir. Pedaqoji fəaliyyət tərzində təhsil prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqənin emosional atmosferinə, müəllimin pedaqoji problemlərin həlli üçün vasitə və üsulları seçməsinə birbaşa təsir göstərir, təlimin müvəffəqiyyətinə kömək edir və ya mane olur, təhsil qrupunda şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına kömək edir.

Pedaqoq tərəfindən təlim üsullarının müəyyənləşdirilməsi səmərəli tədris fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu məsələnin çətinliyi ondadır ki, metod seçimi çoxlu sayda faktorlardan asılıdır. Təlim metodları şagirdlərin bilik və bacarıqlar əldə etməsi, fərdi xüsusiyyət və qabiliyyətlərinin inkişafı, elmi baxışlarının formalaşması və gənclərin əmək həyatına hazırlanması baxımından müəllimlə şagird arasında qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan fəaliyyət formasıdır. Bu üsullar tərbiyə işinin məzmunu və təşkili ilə birlikdə zamanla dəyişir və təkmilləşir.

Ötən əsrdən başlayaraq təlim metodları, forma və üsulları didaktikada tədqiq olunur. Yəqin ki, hələ bundan sonra da bu tədqiqatlar bitməyəcək, zaman- zaman davam edəcək. İstər xarici, istərsə də azərbaycanlı nəzəriyyəçi və metodist alimlər ona təriflər vermiş, hər biri öz mülahizələrini irəli sürmüşlər. Mövzumuza uyğun olaraq yeri gəldikcə metodist alimlərin əsərlərinə, fikirlərinə istinad edərək onları şərh etməyə çalışacaq, qısa kommentarilər, xülasələr verəcəyik.

İstər məktəbdə, istər kollecdə, istərsə də biznesdə effektiv təhsil prosesi yaratmaq üçün əsas tədris formaları və metodları lazımdır. Formalar çoxdan qurulubsa və praktiki olaraq dəyişməmiş, demək olar ki, hər il yeni üsullar görünür. Eyni zamanda, hər bir tədris metodu universal və ya hətta nəzərə alınmaya bilər. Təlim prosesində tapşırıqlara və şərtlərə ən uyğun

olan təlimin təşkili üsullarını seçmək məqsəduyğundur. Tədris metodları müəllimin tədris materialını təqdim etmə üsulları ilə şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin xüsusiyyətləri arasında əlaqəni müəyyənləşdirir. Daha dəqiq desək, təlim metodları konkret didaktik problemlərin həllinə yönəlmiş müəllim və şagirdlərin əməkdaşlığının xüsusiyyətlərini ifadə edir. [3, 66]

Təlim forması anlayışı haqqında onu deyə bilərik ki, “forma” və “metod” anlayışlarını qarışdırmaq olmaz. Bunların arasında bir neçə mühüm fərq var. Təhsil forması təhsil prosesinin təşkili üsuludur. O, tədris fəaliyyətinin vaxt çərçivəsini və bəzi digər nüansları müəyyənləşdirir.

Beləliklə, təlim forması təhsilin təşkilati cəhətidir. Onun köməyi aşağıda qeyd etdiyimiz bir sıra mühüm problemlər həll olunur:

- Fərdi, qrup və kollektiv təlim modelləri arasında əlaqə qurulur.
- Təlim prosesində müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti tənzimlənir.
- Şagirdlərin fəallıq səviyyəsi müəyyən edilir, onların idrak fəallığının artırılması üçün zəruri olan üsullar müəyyən edilir.
- Müəyyən növ təlim məşğələlərinin təşkili ilə bağlı professor-müəllim heyətinə dair tələblər tərtib edilir.

Tədris formasının mahiyyəti müəllimlə şagirdlərin mütəşəkkil qarşılıqlı fəaliyyətində, eləcə də materialların mənimsənilməsi prosesində şagirdlər arasında ünsiyyətdə olur. Təlimin təşkilati formasının xüsusiyyətləri müxtəlif sosial amillərdən asılıdır. Bir neçə əsas növ var. Təlim formaları müxtəlif əsaslarla təsnif edilə bilər. [2, 122]

Tədris metodları müəllimin tədris materialını təqdim etmə üsulları ilə şagirdlərin təhsil fəaliyyətinin xüsusiyyətləri arasında əlaqəni müəyyənləşdirir. Başqa sözlə desək, təlim metodları konkret didaktik problemlərin həllinə yönəlmiş müəllim və tələbələrin əməkdaşlığının xüsusiyyətlərini ifadə edir. Bu metodların həyata keçirilməsinin müxtəlif formaları var: müəyyən, konkret texnikalarda, hərəkətlərdə, təşkilati formalarda və s.

Təhsilə müasir yanaşmalar həmişə ənənəvi yanaşmalardan üstün olmur və praktiki dərslər mühazirələrdən daha az effektiv ola bilər. Beləliklə, ümumtəhsil məktəblərində təhsilin əsas metodu və forması konkret təhsil vəziyyətinə uyğun seçilməlidir. Təəssüf ki, bir çox müasir tədris metodları sadəcə olaraq səmərəsiz olduğunu sübut etdi. Şagirdlərin eşitmə, vizual və kinestetik öyrənmələrə bölünməsi parlaq nümunədir.

Müəllim müxtəlif tədris metodlarından istifadə etməlidir. Beləliklə, müəllim tapşırığın yerinə yetirilməsi prosesində bütün növ metod və yanaşmaları həyata keçirərək kompleks yanaşma tutmalıdır. [5, 90]

Kurikulum metodologiyasından əvvəl təlimin əsasında daha çox bilik verilməsi, şagirdlərin beyinlərini elmi məlumatlarla doldurulması vacib hesab edilirdi. Bütün fənlərdə olduğu kimi Azərbaycan dili dərslərində də nəzəri məlumatların verilməsi, qaydaların, təriflərin əzbərləndirilməsi nəticəsində məktəb məzunu öz fikirlərini yazılı və ya şifahi formada bildirməkdə, ixtiyari bir mövzu haqqında təqdimat etməkdə, ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkirdi. Çünki verilən bilik uşaqların sonrakı fəaliyyətlərində lazım olmadı, praktik əhəmiyyət kəsb etmədi. Metodist alim Y.Ş. Kərimovun belə bir fikrini yada salaq: “Azərbaycan dili tədris fənni kimi bütöv bir sistemdir. Həm də bir-birindən təcrid olunmuş hissələr şəklində deyil, I sinfdən XI sinfədək ciddi düşünülmüş, dilin nəzəriyyəsinə, didaktik prinsiplərə, mükəmməl metod və priyomlara söykənən optimal sistemdir”.

Düzgün mütaliə və dil faktları üzərində praktik müşahidənin təşkili şagirdlərin dünyagörüşünü artırır, müxtəlif nitq formalarından istifadə etməyə imkan verir. Mütaliədən əvvəl müxtəlif tapşırıqların verilməsi (atalar sözləri və aforizmlər, obrazların dilindəki məcazi ifadələri seçilməsi) şagirdlərdə müşahidə, tədqiqatçılığa meyl yaradır onların nitqini zənginləşdirir.

Bilik və bacarıqların yoxlanmasında tətbiqi metodlardan düzgün istifadənin böyük əhəmiyyəti var. Azərbaycan dili dərslərində nəzəri biliklərin mənimsənilməsini tətbiqi üsullardan istifadə etmədən dəqiqləşdirmək mümkün deyil. Bu baxımdan Azərbaycan dili dərslərində linqvistik təhlildən istifadə olunur. Linqvistik təhlil dil materiallarını təhlil etməyin ən geniş üsullarından biridir. Məktəblərimizdə linqvistikanın fonetik, qrammatik və semantik təhlil növlərindən istifadə edilir. [6, 111]

Yeni təlim texnologiyaları ənənəvi texnologiyalardan fərqli məzmunu malik olduğu kimi fərqli təşkili formalarına da malikdir. İnteraktiv metodlarla təşkil edilən dərslər müxtəlif tərkibli qrup formasında, cütlərlə iş, dəyirmi masa şəklində, kollektiv şəkildə və s. kimi təşkil edilə bilər. Hər bir dərs üçün seçilən forma veriləcək biliyin məzmunu ilə müəyyən edilir.

Anahtar kelimələr: reformlar, işlevsel bəşənler, gənç nesil, eğitim, yetişirme.

Keywords: reforms, functional components, young generation, training, upbringing.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Quliyev M.H. Azərbaycan dili tədrisinin əsasları. Bakı: Təhsil, 2008.
- 2.Əlizadə Ə.Ş. Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004.
- 3.Məmmədli T. Azərbaycan dili dərslərində təlim metodları. Bakı: Təhsil, 2012.
- 4.Hüseynov R. Dil və düşüncə: təlimin psixoloji əsasları. Bakı: Elm, 2010.
- 5.Abdullayeva T.A. Dil öyrətmədə innovativ metodlar. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2019.
- 6.Əliyeva S. Azərbaycan dili dərslərində kommunikativ yanaşma. Bakı: Təhsil, 2021.
- 7.Əliyev F. Müasir tədris metodları və onların tətbiqi yolları. Bakı: Nurlar, 2018.

THE ROLE OF ABDULLA SHAIQ IN THE DEVELOPMENT OF EFFECTIVE
EDUCATION (THE IDEA AND CONTENT OF THE WORKS “VAZIFE” AND
“KHASAY”)

SƏMƏRƏLİ TƏRBIYYƏNİN İNKİŞAFINDA ABDULLA ŞAIQIN ROLU (“VƏZİFƏ”
VƏ “XASAY” ƏSƏRLƏRİNİN İDEYA VƏ MƏZMUNU)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: öğretmen, veli, zaman, derece, kuruluş, sonuç, saygı, sevgi

Keywords: teacher, parent, time, degree, establishment, result, respect, affection

Gənc nəslin tərbiyəsi ilə, onlarda müasir dünya görüşünün formalaşmasında məktəbəqədər müəssələrin və məktəbin rolunu xüsusi qeyd etmək olar. Bu müəssələrin əməyini uşaq və gənclərin tərbiyyəsində xüsusi vurğulamaq gərəkdir. Bu baxımdan məktəb mövzusu Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının da diqqət mərkəzində durmuşdur. Məhz buna görə də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının ilk illərində məktəb yaşlı uşaqlar haqqında yazılmış əsərlərin çoxunda sovet məktəbinin üstünlüklərindən danışılır. Həmin mövzuda yazılmış ilk mühüm əsər Abdulla Şaiqin “Vəzifə” (1923) hekayəsidir. “Vəzifə” hekayəsi, eyni zamanda, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında məktəb və müəllim, ailə və uşaq haqqında ilk əsərdir.

Ortayaşlı məktəblilərə həsr etdiyi “Vəzifə” hekayəsində A.Şaiq öz pedaqoji təcrübəsinə əsaslanaraq, məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsini, yaxşı bildiyi məktəb həyatının canlı prosesini vermişdir. Hekayədə irəli sürülən əsas fikir bundan ibarətdir ki, uşağın əsl insan kimi tərbiyə edilməsində valideynin və müəllimin həlledici rolu vardır. Bununla əlaqədar olaraq əsərdə məktəbli uşaqların həyatının da müəyyən cəhətləri öz əksini tapmışdır.

Hekayədə bütün hadisələr və əhvalatlar məktəbli Xosrovun ətrafında cərəyan edir. Xosrov 14 yaşındadır. O, dərslərinə müntəzəm davam edən, çalışqan və bacarıqlıdır. Bu müsbət hallarına görə Xosrov yoldaşları və müəllimləri arasında xüsusi sevilir. Lakin ailədəki dözülməz şərait, yalnız tərbiyə üsulları nəticəsində ondakı yaxşı keyfiyyətlər yavaş-yavaş yox olub gədir.

Müəllif, Xosrovdakı bu dəyişilmənin səbəbini onun ailəsində, daha doğrusu, atası Həsən bəydə görür. Həqiqətdə də belədir. Həsən bəy “son dərəcə əsəbi və həqiqətli bir adam” olduğundan hər bir kiçik şey, uşaqların ən xırda hərəkətləri də onun özündən çıxmasına səbəb olur. Övladları ondan heç bir mehribanlıq və ata nəvazişi görmürlər. Bütün bunlar Xosrova pis təsir edir, onda mənfi halların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Başqa sözlə, valideynin etinadsız rəftarı, anormal şərait Xosrovun tərbiyyəsini pozur. Müəllif belə bir doğru qənaətə gəlir ki, uşağın tərbiyyəsində ailənin rolu böyükdür. Uşaqlarla valideynlər arasında qarşılıqlı, şüurlu hörmət və məhəbbət olmalıdır. Uşaq hətta tamamilə xırdaca olduğu vaxtlarda da ona hörmət edilməlidir. Böyükdə və daha müstəqil olduqda, bəzən hərəkətləri obyektiv surətdə ağıllı hərəkət olmasa belə, ona hörmətlə yanaşılması daha vacibdir”. Məhəbbət, hörmət, inam olmayan yerdə işə anlaşılmazlıq yaranır; məsələn, Xosrov atasından çəkinir, öz işi haqqında, arzuları haqqında atasından kömək istəməyə utanır, ata da soyuq, laqeyd münasibəti ilə oğlunu özündən

uzaqlaşdırır. Bütün bunlar ata ilə oğul, valideyn ilə övlad arasında qeyri-səmimi münasibətin yaranması ilə nəticələnir. V.Q.Belinski yazır: “Ata-ana ilə uşaqlar arasında qarşılıqlı münasibətin əsasını şüurlu, düşüncəli məhəbbət təşkil etməlidir. Məhəbbət qarşılıqlı inam tələb edir və ata öz oğluna ata olduğu dərəcədə də yoldaş, dost olmalıdır. Onun birinci cəhdi bu olmalıdır ki, oğlu öz qəlbinin ən kiçik bir arzusunu belə ondan gizlətməsin, bir sevinci və ya dərdi olanda, bir pis iş tutanda, başına bir pis fikir gələndə ən əvvəl onun yanına gəlsin, ondan məsləhət, kömək, təsəlli umsun.

Hətta bir çox ən yaxşı atalar... özlərini ciddiyyət, sərtlik, yovuşmaz bir əda ilə uşaqlarından ayırmaqla çox böyük səhv edirlər. Onlar beləliklə özlərinə qarşı bir hörmət yaratmaq istəyirlər. Doğrudan da, uşaqlarda belə hallarda hörmət yaranır, ancaq bu, soyuq, qorxaq, çətin bir hörmətdir. Beləliklə, uşaqları diksindirib qeyri-ixtiyarı olaraq, ürəyindəkini gizlətməyə, yalançılığa öyrədirlər. Uşaqlar valideynə hörmət etməlidir, ancaq bu hörmət məhəbbətdən doğmalı, onun təbii nəticəsi olmalıdır”.

A.Şaiqın uşaq qəhrəmanının-Xosrovun həyatındakı başqalıq, xarakterlərindəki dəyişiklik də “soyuq, qorxaq, çətin bir hörmət” nəticəsində əmələ gəlir ki, axırda o, baş götürüb evdən qaçmaq qərarına gəlir. “Yol xərci” olaraq Xosrov, hətta evdən 10 manat pul da götürür. Əhvalat bu yerə çatanda (yəni evdən 10 manat yoxa çıxanda) Həsən bəy məktəbə, Xosrovun müəllimi, sinif rəhbəri Sübhi müəllimin yanına gedib, oğlundan şikayətlənir... Müəllimlə valideynin əlbir səyi nəticəsində Xosrov qorxulu yoldan qayıdır. Beləliklə, əsərdən çox doğru və təcrübədə sınaqdan keçirilmiş bir nəticə çıxır: məktəb və müəllimlərlə valideynlər arasında birlik, qarşılıqlı əlaqə, mehriban münasibət uşaq tərbiyəsində ən vacib şərtlərdən biridir; bunsuz əsl tərbiyədən danışmaq olmaz. Bu cəhəti A.Şaiq özünün nəzəri məqalələrində də qeyd etmişdir. O yazır: “Ailə və məktəb bir şeydir. Bu iki tərbiyə və bilik ocağı bir-birilə hər zaman sağlam və qırılmaz rabitələrlə bağlanmalı və hər ikisi səviyyəyə bir-birinə müsavi olmalıdır. Ancaq belə olduğu zaman bilik, əxlaq və tərbiyəyə sağlam və qüvvətli nəsil yetişdirmək olar”.

Maraqlı bir kompozisiyaya malik olan “Vəzifə” hekayəsində Şaiq öz qəhrəmanlarını yaxşı tanıdığı üçün onların həm mənəvi-ruhi aləmini, həm də zahiri simasını xarakter cizgilərlə əks edə bilmişdir. Bunun üçün o, fərdi danışiq üsulundan canlı dil xüsusiyyətlərindən yeri gəldikcə istifadə etməyə, Həsən bəy, Sübhi müəllim, Xosrov kimi surətlərin hər birini öz vəziyyətinə, öz səviyyəsinə uyğun dildə danışdırmağa çalışmışdır. Burada inandırıcı olmayan təsvirlərə, lüzumsuz təfərrüata rast gəlmirik.

Məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi Şaiqın 1935-ci ildə yazdığı “Xasay” povestində daha ətraflı verilmişdir. Burada məsələ daha geniş qoyulmuşdur. Əsərdə sovet uşaqlarının mədəni yüksəliş yolları işıqlandırılır. Ədib, gənc nəslin boya-boşa çatdırılmasında, onun yetkinləşməsində məktəbin əsas tərbiyə ocağı olduğunu göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Sonralar Şaiq povesti səhnələşdirərək, onu ideya-məzmun cəhətindən bir qədər də dərinləşdirmişdir. Ona görə ki, ilk dəfə 1939-cu ildə M.Qorki adına Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları teatrında göstərilən “Xasay” pyesi gənclərin böyük rəğbətini qazanmış, illər boyu teatrın repertuarında əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Professor Əli Sultanlı yazmışdır: “Vəzifə” adlı hekayəsində ailə və məktəbin tərbiyədəki böyük rolu məsələsinə toxunan müəllif, “Xasay” pyesində geniş tablolar yaradır və demək olar ki, tərbiyə və təhsil məsələsini əsas etibarilə doğru həll edir”.

1940-cı il yanvar ayının 2-də Azərbaycan Sovet yazıçılarının incəsənət işçiləri ilə birlikdə olmuş ümumi iclasında 1939-cu ildə tamaşaya qoyulan yaxşı dram əsərlərinə M.Qorki adına mükafat vermək məsələsi müzakirə edilərkən Səməd Vurğunun “Vəqif” pyesi ilə yanaşı A.Şaiqın “Xasay” pyesi də mükafata təqdim edilmişdir. Burada onu da deyək ki, “Azərbaycan Sosialist Şura Cumhuriyyətinin 15 illiyi münasibətilə yaxşı ədəbiyyat əsərləri müsabiqəsi

jurisinin qərarı” üzrə T.Huryanın “Gecə”, H.Axundlunun “Kələfin ucu”, H.Cavidin “Xəyyam” əsərləri ilə bir sırada A.Şaiqin “Xasay” povesti də üçüncü mükafata layiq görülmüşdü.

“Xasay” müəllifi tərbiyədə müəllimin rəhbər rolunu göstərmək üçün Kamil müəllimin fəaliyyətini, habelə Xasay adlı bir şagirdin ailə və məktəb həyatını maraqlı səhnələrdə canlandırırmışdır. O, əsərin sujet xəttinə şəxsən şahidi olduğu bir sıra hadisələri daxil edərək, sovet məktəbinin, sovet müəlliminin böyük rolunu göstərməyə çalışmışdır.

Müəllifin diqqət mərkəzində duran əsas surət Xasaydır. Xasay ata-anasının sevimlisidir. Məktəbdə, yoldaşları arasında da onu hamı sevir və tərifləyir. Bir sözlə, Xasay nümunəvi bir məktəbli- pionerdir. Xasayın bu sifətləri təkcə onun özünün deyil, ailəsinin də hörmətini artırmışdır. Onun ailəsi məktəb müəllimləri tərəfindən həmişə təriflənilib, başqalarına nümunə göstərilir. A.Şaiq, oxucu və tamaşaçının bütün diqqətini bu ailəyə yönəldir. Lakin birdən-birə ailədə böyük bir faciə baş verir. Faciəni törədən-kənddə adam öldürüb şəhərdə gizlənmiş bir qolçomaqdır. Əsil adı Mahmud olan bu hiyləgər, “Rəcəb” adı ilə əlinə pasport keçirtmişdir. Ədib, Rəcəbin simasında yeni həyatın amansız düşmənlərini ümumiləşdirir. Rəcəb öz çıxarı üçün hər cür cinayətə əl atan, rəzalətlər törədən tüfeylilərin tipik nümunəsidir.

Rəsul şəhər evlər idarəsinin birində süpürgəçi işləyir. Arvadı Badam da qonşulara su daşıyır. Badam işgüzar, çevik bir qadındır. Qazandığı pul ilə o da ailəsinə kömək edir. Rəsul və Badam böyük həvəslə savad kursunda da oxuyurlar. Bu ailənin Xasay adlı oğlu, Ziyənət adında isə bir qızı vardır. Uşaqların ikisi də məktəbdə oxuyur. Xasay əlaçıdır, o, pioner təşkilatının üzvüdür.

Rəcəb qonşuluqdakı iki uşaq anası dul fəhlə qadın Züleyxanı almağa müvəffəq olmadıqda, Badamı ələ keçirməyə çalışır, bunun üçün müxtəlif yollar düşünür... Nəhayət, o öz vəhşi niyyətini yerinə yetirmək üçün cinayətə əl atır. Rəsul kişi savad kursuna gedərkən Rəcəb və onun cinayətkar yoldaşları tərəfindən bıçaqlanır. Ağır vəziyyətdə yaralanmış Rəsul xəstəxanada ölür. Rəsulun ölümü ailəsinə sarsıdır. Atasının ölümü Xasaylı daha çox kədərləndirir. Badam Rəsulsuz nə edəcəyini bilmir. O, uşaqların taleyi haqqında düşünərkən daha çox sıxılır... Lakin Badam və Badamın uşaqları tək deyildirlər, onların qeydinə qalan vardır. Budur, Rəsulun ölümündən bir neçə gün keçmişdir. Oxucu, Kamil müəllimi Xasaygilin evində, Badam ilə söhbət edən görür:

Kamil. Məktəb kollektivi məni sizin yanınıza göndərdi. Atalar şurası Xasaya, Ziyənətə maddi kömək edəcək. Onlara paltar, ayaqqabı verəcək. Sizi də toxuculuq fabrikinə vermək istəyirik.

Badam (*vedrələrin qulpundan tutur*). Yox, qadan alım, mən bacarmaram.

Kamil. Badam bacı, bax, mədənlərin, zavodların, fabriklərin, bütün idarələrin qapıları sizin üzünüzdə geniş-geniş açılib, sizi çağırır. Nə üçün onlardan qaçırsınız?

Badam. Yox... yox... mən bacarmaram.

Kamil (*məyus*). Badam bacı, qonşulara paltar yumaqla Ziyənətlə Xasayı dondura bilməzsiniz. Gəlin bu uşaqları gecə-gündüz məktəbinə verək.

Badam. Yox, yox... mən uşaqlarımı gözümdən kənar qoymaram.

Bundan sonra Rəcəbin rəzil siması daha artıq görünməyə başlayır. O, cürbəcür fırıldaqlara əl ataraq Badamı ələ gətirir, ailəyə sahib çıxır... Aldadıldığını bilməyən Badam, getdikcə uşaqlarının gələcək səadəti üçün çalışmaq kimi müqəddəs analıq hissini itirir, onların müqəddaratını insanlıq simasını itirmiş adama tapşırır. Rəcəbin toruna düşmüş Badam uşaqlarına rəhmsiz və yabançı olur. Rəcəb bununla da kifayətlənməyib, Xasay və Ziyənəti məktəbə buraxmamağa ciddi-cəhd edir, onları zorla alverə, Badamı da işə göndərir. Uşaqlar bu işdən yaxa qurtarmağa nə qədər çalışırlarsa da öz arzularına çata bilmirlər.

Xasayda atalığına qarşı nifrət daha güclüdür. Buna baxmayaraq Xasayın təbiətində dəyişiklik əmələ gəlməyə başlayır. Tədriclə pozulmağa başlayan Xasay çox çəkmədən məktəbdə intizamsızlıq edir, küçə uşaqlarından aldığı mənfi vərdisləri məktəbdə təkrarlayır, yoldaşları ilə söyüşüb savaşıır. Hətta o, məktəb yoldaşı Rəşidi sillə ilə vurur. Lakin Xasayın öz tutduğu işdən dərhal peşmançılıq çəkib ağlaması, habelə bəzi səhnələrdə keçirdiyi həyəcan və gördüyü nalayiq işlərə görə təəssüflənməsi göstərir ki, atalığının təsiri ilə pozulsa da, onun təbiətindəki incə hisslər hələ bütövlən yox olmamışdır. Bu isə Xasayın gələcəkdə yenə layiqli bir adam olacağına inam yaradırdı. Sonrakı hadisələr oxucuda yaranan bu inamın həqiqiliyini təsdiq etdi.

Xasayın təhlükəli yoldan qayıdıb, yenidən ağıllı, çalışqan, nümunəvi bir gənc olmasında onun oxuduğu məktəb, xüsusilə Kamil müəllim həlledici rol oynayır. İnsanlıq ləyaqətini itirən Rəcəb isə öz növbəti iyrənc əməlini yerinə yetirmək istərkən cinayət axtaran idarənin işçiləri tərəfindən tutulur və məsuliyyətə alınır. Rəcəbin, necə deyirlər, paxırını açmaqda Xasayın da rolu şübhəsiz az deyildir. Xasay özünü və ailəsini qorxulu yoldan qurtardığı kimi, həm də sevimli Kamil müəllimin və onun ailəsinin üstünü alan təhlükəli aradan qaldırır.

Beləliklə, gənc nəslin tərbiyəsi məsələsinə həsr edilən və bu tərbiyə işinin çətinliklərini göstərən “Xasay”da dramatik konflikt yeniliyi, yeni tərbiyə və əxlaq normalarının, yeni məktəbin qələbəsi ilə nəticələnir. Köhnə cəmiyyətin tör-töküntülərindən olan Rəcəb öz hərəkəti, murdar əməlləri ilə ifşa olunur, rəzalət törədən bir cani kimi oxucunun nifrətini qazanır. Gələcəyin sağlam fikrə, möhkəm düşüncəyə malik nümayəndəsi olan xasaylar isə getdikcə böyüyür, sevilir. Oxucu Xasayı hörmətlə qarşılayır, onun müvəffəqiyyətlərindən şadlanır. Əvvəlki kimi, yenə də Xasayın adı əlaçı məktəblilər, nümunəvi pionerlər sırasında çəkilir. Dəyişən təkcə Xasay deyildi. Onun anası Badam da yenidən qayğıkeş, mehriban bir ana olur.

Uşaqların tərbiyəsində məktəb və müəllimin, ümumiyyətlə sosializm quruluşunun nə qədər böyük rol oynadığını real, inandırıcı səhnələrdə verməyə müvəffəq olan A.Şaiq, “Xasay” əsərində Kamil müəllim kimi işdə inadkar, mübarizədə qorxmaz bir sovet müəllimi surəti yaratmışdır. Müəllimə xas olan insanpərvərlik, mətinlik, səbat Kamil müəllimin başlıca sifətləridir.

“Xasay” pyesində A.Şaiq yalnız uşaq həyatını təsvir etməklə qalmayıb, eyni zamanda, uşaq tərbiyəsi ilə məşğul olanlar üçün-valideynlər və müəllimlər üçün də bəzi ibrətamiz səhnələr vermişdir.

Məktəb və ailə haqqında Şaiqin əsərlərinin ardınca 20-ci illərin axırlarında və sonralar Azərbaycan yazıçıları həmin mövzularda bir sıra yeni əsərlər-şeir və hekayələr yazıb gənc nəslin tərbiyə olunmasına kömək edirdilər. Bu sahədə diqqəti cəlb edən yazıçılar M.Seyidzadə, Mir Cəlal, Ə.Vəliyev və başqaları idi. Onların yaratdıqları əsərlərdə pioner təşkilatından, sosializm quruculuğunda gənc pionerin vəzifələrindən bəhs olunurdu, elmlərə yiyələnmək, sovet cəmiyyətinin bilikli, işgüzar vətəndaşları olmaq kimi qabaqcıl ideyalar təbliğ edilirdi.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Kommunist tərbiyəsinin əsasları, Bakı, Azərnəşr, 1962. Səh.461
2. (Seçilmiş məqalələr, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1948, səh.124-125).
3. C.X.Hacıyev, M.A.Dadaşzadə. Sovet Ədəbiyyatı.“Maarif” Bakı-1967, səh-285
- 4.Mir Cəlal,Firidun Hüseynov.XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı“Maarif”Bakı-1982,səh-425

Özet

Özellikle genç neslin eğitilmesinde ve onlarda çağdaş bir dünya görüşünün oluşmasında okul öncesi kurumlarının ve okulların rolüne dikkat çekilebilir. Çocuk ve gençlerin eğitiminde bu kurumların çalışmalarına ağırlık vermek gerekiyor. Bu açıdan okul teması Azerbaycan çocuk edebiyatında da ilgi odağı olmuştur. İşte bu nedenle Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulduğu ilk yıllarda okul çağı ndaki çocuklarla ilgili yazılan birçok eserde Sovyet okullarının avantajlarından bahsedilmektedir. Bu konuda yazılmış ilk önemli eser Abdullah Şaig'in "Vazifa" (1923) adlı öyküsüdür. "Vazifa" öyküsü aynı zamanda Azerbaycan Sovyet edebiyatında okul ve öğretmen, aile ve çocuk konulu ilk eserdir.

A. Shaig, orta yaşlı okul çocuklarına adadığı "Görev" adlı öyküsünde, pedagojik deneyiminden yola çıkarak, iyi bildiği okul hayatının yaşam süreci olan okul ve aile arasındaki etkileşim sorununu ortaya koymuştur. Hikayede öne sürülen ana fikir, çocuğun gerçek bir insan olarak yetiştirilmesinde anne babanın ve öğretmenlerin önemli bir rol oynadığıdır. Bu bağlamda okul çocuklarının yaşamlarının bazı yönleri de esere yansıtılmaktadır.

İlginç bir kurguya sahip olan "Vazifa" adlı öyküde Şaig, kahramanlarını iyi tanıdığı için hem onların ruhsal ve ahlaki dünyalarını hem de karakter özellikleriyle dış görünüşlerini yansıtabilmiştir. Bunun için mümkün olduğunca bireysel konuşma üslubundan ve canlı dil özelliklerinden yararlanmaya çalışmış, Hasan Bey, Subhi Muallim, Hüsrev gibi kahramanların her birini kendi durumlarına ve düzeylerine uygun bir dille konuşturmaya çalışmıştır. Burada ikna edici olmayan tasvirlerle veya gereksiz ayrıntılarla karşılaşmıyoruz.

A. Shaig, "Khasay" adlı oyununda sadece bir çocuğun hayatını tasvir etmekle kalmamış, aynı zamanda çocuk yetiştirmekle ilgilenenler - ebeveynler ve öğretmenler - için de öğretici sahneler sunmuştur.

Abstract

The role of preschool institutions and schools in the upbringing of the younger generation and the formation of a modern worldview in them can be especially noted. It is necessary to emphasize the work of these institutions in the upbringing of children and youth. From this point of view, the school theme has also been in the focus of attention of Azerbaijani children's literature. That is why in the first years of the establishment of Soviet power in Azerbaijan, most of the works written about school-age children talk about the advantages of the Soviet school. The first important work written on this topic is Abdulla Shaig's story "Vazifa" (1923). The story "Vazifa" is also the first work in Azerbaijani Soviet literature about school and teacher, family and child. In the story "Vazifa" dedicated to middle-aged schoolchildren, A. Shaig, based on his pedagogical experience, presented the issue of the interaction between school and family, the living process of school life, which he knew well. The main idea put forward in the story is that parents and teachers play a decisive role in raising a child as a real person. In this regard, certain aspects of the lives of schoolchildren are also reflected in the work.

In the story "Vazifa", which has an interesting composition, Shaig was able to reflect both the spiritual and mental world of his heroes well, as he knew them well, and their external appearance with character traits. For this, he tried to use the individual speech method and lively language features as much as possible, and to make each of the characters such as Hasan bey, Subhi muallim, Khosrov speak in a language appropriate to his situation and level. Here we do not encounter unconvincing descriptions or unnecessary details.

In the play “Khasay”, A. Shaig not only described the life of children, but also gave some instructive scenes for those involved in raising children - parents and teachers.

Anahtar kelimeler: öğretmen, veli, zaman, derece, kuruluş, sonuç, saygı, sevgi

Keywords: teacher, parent, time, degree, establishment, result, respect, affection

Gənc nəslin tərbiyəsi ilə, onlarda müasir dünya görüşünün formalaşmasında məktəbəqədər müəssələrin və məktəbin rolunu xüsusi qeyd etmək olar. Bu müəssələrin əməyini uşaq və gənclərin tərbiyyəsində xüsusi vurğulamaq gərəkdir. Bu baxımdan məktəb mövzusu Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının da diqqət mərkəzində durmuşdur. Məhz buna görə də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının ilk illərində məktəb yaşlı uşaqlar haqqında yazılmış əsərlərin çoxunda sovet məktəbinin üstünlüklərindən danışılır. Həmin mövzuda yazılmış ilk mühüm əsər Abdulla Şaiqin “Vəzifə” (1923) hekayəsidir. “Vəzifə” hekayəsi, eyni zamanda, Azərbaycan sovet ədəbiyyatında məktəb və müəllim, ailə və uşaq haqqında ilk əsərdir.

Ortayaşlı məktəblilərə həsr etdiyi “Vəzifə” hekayəsində A.Şaiq öz pedaqoji təcrübəsinə əsaslanaraq, məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsini, yaxşı bildiyi məktəb həyatının canlı prosesini vermişdir. Hekayədə irəli sürülən əsas fikir bundan ibarətdir ki, uşağın əsl insan kimi tərbiyə edilməsində valideynin və müəllimin həlledici rolu vardır. Bununla əlaqədar olaraq əsərdə məktəbli uşaqların həyatının da müəyyən cəhətləri öz əksini tapmışdır.

Hekayədə bütün hadisələr və əhvalatlar məktəbli Xosrovun ətrafında cərəyan edir. Xosrov 14 yaşındadır. O, dərslərinə müntəzəm davam edən, çalışqan və bacarıqlıdır. Bu müsbət hallarına görə Xosrov yoldaşları və müəllimləri arasında xüsusi sevilir. Lakin ailədəki dözülməz şərait, yalnız tərbiyə üsulları nəticəsində ondakı yaxşı keyfiyyətlər yavaş-yavaş yox olub gedir.

Müəllif, Xosrovdakı bu dəyişilmənin səbəbini onun ailəsində, daha doğrusu, atası Həsən bəydə görür. Həqiqətdə də belədir. Həsən bəy “son dərəcə əsəbi və həqiqətli bir adam” olduğundan hər bir kiçik şey, uşaqların ən xırda hərəkətləri də onun özündən çıxmasına səbəb olur. Övladları ondan heç bir mehribanlıq və ata nəvazişi görmürlər. Bütün bunlar Xosrova pis təsir edir, onda mənfi halların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Başqa sözlə, valideynin etinadsız rəftarı, anormal şərait Xosrovun tərbiyəsini pozur. Müəllif belə bir doğru qənaətə gəlir ki, uşağın tərbiyəsində ailənin rolu böyükdür. Uşaqlarla valideynlər arasında qarşılıqlı, şüurlu hörmət və məhəbbət olmalıdır. Uşaq hətta tamamilə xırdaca olduğu vaxtlarda da ona hörmət edilməlidir. Böyüdükdə və daha müstəqil olduqda, bəzən hərəkətləri obyektiv surətdə ağıllı hərəkət olmasa belə, ona hörmətlə yanaşılması daha vacibdir”. Məhəbbət, hörmət, inam olmayan yerdə isə anlaşılmaqlıq yaranır; məsələn, Xosrov atasından çəkinir, öz işi haqqında, arzuları haqqında atasından kömək istəməyə utanır, ata da soyuq, laqeyd münasibəti ilə oğlunu özündən uzaqlaşdırır. Bütün bunlar ata ilə oğul, valideyn ilə övlad arasında qeyri-səmimi münasibətin yaranması ilə nəticələnir. V.Q.Belinski yazır: “Ata-ana ilə uşaqlar arasında qarşılıqlı münasibətin əsasını şüurlu, düşüncəli məhəbbət təşkil etməlidir. Məhəbbət qarşılıqlı inam tələb edir və ata öz oğluna ata olduğu dərəcədə də yoldaş, dost olmalıdır. Onun birinci cəhdi bu olmalıdır ki, oğlu öz qəlbinin ən kiçik bir arzusunu belə ondan gizlətməsin, bir sevinci və ya dərdi olanda, bir pis iş tutanda, başına bir pis fikir gələndə ən əvvəl onun yanına gəlsin, ondan məsləhət, kömək, təsəlli umsun.

Hətta bir çox ən yaxşı atalar... özlərini ciddiyyət, sərtlik, yovuşmaz bir əda ilə uşaqlarından ayırmaqla çox böyük səhv edirlər. Onlar beləliklə özlərinə qarşı bir hörmət yaratmaq istəyirlər. Doğrudan da, uşaqlarda belə hallarda hörmət yaranır, ancaq bu, soyuq, qorxaq, çəkinən bir hörmətdir. Beləliklə, uşaqları diksindirib qeyri-ixtiyarı olaraq, ürəyindəkini gizlətməyə,

yalançılığa öyrədirlər. Uşaqlar valideynə hörmət etməlidir, ancaq bu hörmət məhəbbətdən doğmalı, onun təbii nəticəsi olmalıdır”.

A.Şaiqin uşaq qəhrəmanının-Xosrovun həyatındakı başqalıq, xarakterlərindəki dəyişiklik də “soyuq, qorxaq, çəkinən bir hörmət” nəticəsində əmələ gəlir ki, axırda o, baş götürüb evdən qaçmaq qərarına gəlir. “Yol xərci” olaraq Xosrov, hətta evdən 10 manat pul da götürür. Əhvalat bu yerə çatanda (yəni evdən 10 manat yoxa çıxanda) Həsən bəy məktəbə, Xosrovun müəllimi, sinif rəhbəri Sübhi müəllimin yanına gedib, oğlundan şikayətlənir... Müəllimlə valideynin əlbir səyi nəticəsində Xosrov qorxulu yoldan qayıdır. Beləliklə, əsərdən çox doğru və təcrübədə sınaqdan keçirilmiş bir nəticə çıxır: məktəb və müəllimlərlə valideynlər arasında birlik, qarşılıqlı əlaqə, mehriban münasibət uşaq tərbiyəsində ən vacib şərtlərdən biridir; bunsuz əsl tərbiyədən danışmaq olmaz. Bu cəhəti A.Şaiq özünün nəzəri məqalələrində də qeyd etmişdir. O yazır: “Ailə və məktəb bir şeydir. Bu iki tərbiyə və bilik ocağı bir-birilə hər zaman sağlam və qırılmaz rabitələrlə bağlanmalı və hər ikisi səviyyəyə bir-birinə müsavi olmalıdır. Ancaq belə olduğu zaman bilik, əxlaq və tərbiyəyə sağlam və qüvvətli nəsil yetişdirmək olar”.

Maraqlı bir kompozisiyaya malik olan “Vəzifə” hekayəsində Şaiq öz qəhrəmanlarını yaxşı tanıdığı üçün onların həm mənəvi-ruhi aləmini, həm də zahiri simasını xarakter cizgilərlə əks edə bilmişdir. Bunun üçün o, fərdi danışiq üsulundan canlı dil xüsusiyyətlərindən yeri gəldikcə istifadə etməyə, Həsən bəy, Sübhi müəllim, Xosrov kimi surətlərin hər birini öz vəziyyətinə, öz səviyyəsinə uyğun dildə danışdırmağa çalışmışdır. Burada inandırıcı olmayan təsvirlərə, lüzumsuz təfərrüata rast gəlmirik.

Məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi Şaiqin 1935-ci ildə yazdığı “Xasay” povestində daha ətraflı verilmişdir. Burada məsələ daha geniş qoyulmuşdur. Əsərdə sovet uşaqlarının mədəni yüksəliş yolları işıqlandırılır. Ədib, gənc nəslin boya-boşa çatdırılmasında, onun yetkinləşməsində məktəbin əsas tərbiyə ocağı olduğunu göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Sonralar Şaiq povesti səhnələşdirərək, onu ideya-məzmun cəhətindən bir qədər də dərinləşdirmişdir. Ona görədir ki, ilk dəfə 1939-cu ildə M.Qorki adına Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları teatrında göstərilən “Xasay” pyesi gənclərin böyük rəğbətini qazanmış, illər boyu teatrın repertuarında əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Professor Əli Sultanlı yazmışdır: “Vəzifə” adlı hekayəsində ailə və məktəbin tərbiyədəki böyük rolu məsələsinə toxunan müəllif, “Xasay” pyesində geniş tablolar yaradır və demək olar ki, tərbiyə və təhsil məsələsini əsas etibarilə doğru həll edir”.

1940-cı il yanvar ayının 2-də Azərbaycan Sovet yazıçılarının incəsənət işçiləri ilə birlikdə olmuş ümumi iclasında 1939-cu ildə tamaşaya qoyulan yaxşı dram əsərlərinə M.Qorki adına mükafat vermək məsələsi müzakirə edilərkən Səməd Vurğunun “Vəqif” pyesi ilə yanaşı A.Şaiqin “Xasay” pyesi də mükafata təqdim edilmişdir. Burada onu da deyək ki, “Azərbaycan Sosialist Şura Cümhuriyyətinin 15 illiyi münasibətilə yaxşı ədəbiyyat əsərləri müsabiqəsi jurisinin qərarı” üzrə T.Huryanın “Gecə”, H.Axundlunun “Kələfin ucu”, H.Cavidin “Xəyyam” əsərləri ilə bir sırada A.Şaiqin “Xasay” povesti də üçüncü mükafata layiq görülmüşdü.

“Xasay” müəllifi tərbiyədə müəllimin rəhbər rolunu göstərmək üçün Kamil müəllimin fəaliyyətini, habelə Xasay adlı bir şagirdin ailə və məktəb həyatını maraqlı səhnələrdə canlandırırmışdır. O, əsərin sujet xəttinə şəxsən şahidi olduğu bir sıra hadisələri daxil edərək, sovet məktəbinin, sovet müəlliminin böyük rolunu göstərməyə çalışmışdır.

Müəllifin diqqət mərkəzində duran əsas surət Xasaydır. Xasay ata-anasının sevimlisidir. Məktəbdə, yoldaşları arasında da onu hamı sevir və tərifləyir. Bir sözlə, Xasay nümunəvi bir məktəbli-pionerdir. Xasayın bu sifətləri təkcə onun özünün deyil, ailəsinin də hörmətini artırırmışdır. Onun ailəsi məktəb müəllimləri tərəfindən həmişə təriflənib, başqalarına nümunə göstərilir. A.Şaiq, oxucu və tamaşaçının bütün diqqətini bu ailəyə yönəldir. Lakin birdən-birə

ailədə böyük bir faciə baş verir. Faciəni törədən-kənddə adam öldürüb şəhərdə gizlənmiş bir qolçomaqdır. Əsil adı Mahmud olan bu hiyləgər, “Rəcəb” adı ilə əlinə pasport keçirtmişdir. Ədib, Rəcəbin simasında yeni həyatın amansız düşmənlərini ümumiləşdirir. Rəcəb öz çıxarı üçün hər cür cinayətə əl atan, rəzalətlər törədən tüfeylilərin tipik nümunəsidir.

Rəsul şəhər evlər idarəsinin birində süpürgəçi işləyir. Arvadı Badam da qonşulara su daşıyır. Badam işgüzar, çevik bir qadındır. Qazandığı pul ilə o da ailəsinə kömək edir. Rəsul və Badam böyük həvəslə savad kursunda da oxuyurlar. Bu ailənin Xasay adlı oğlu, Ziynət adında isə bir qızı vardır. Uşaqların ikisi də məktəbdə oxuyur. Xasay əlaçidir, o, pioner təşkilatının üzvüdür.

Rəcəb qonşuluqdakı iki uşaq anası dul fəhlə qadın Züleyxanı almağa müvəffəq olmadıqda, Badamı ələ keçirməyə çalışır, bunun üçün müxtəlif yollar düşünür... Nəhayət, o öz vəhşi niyyətini yerinə yetirmək üçün cinayətə əl atır. Rəsul kişi savad kursuna gedərkən Rəcəb və onun cinayətkar yoldaşları tərəfindən bıçaqlanır. Ağır vəziyyətdə yaralanmış Rəsul xəstəxanada ölür. Rəsulun ölümü ailəsini sarsıdır. Atasının ölümü Xasaylı daha çox kədərləndirir. Badam Rəsulsuz nə edəcəyini bilmir. O, uşaqların taleyi haqqında düşünərkən daha çox sıxılır... Lakin Badam və Badamın uşaqları tək deyildirlər, onların qeydinə qalan vardır. Budur, Rəsulun ölümündən bir neçə gün keçmişdir. Oxucu, Kamil müəllimi Xasaygilin evində, Badam ilə söhbət edən görür:

Kamil. Məktəb kollektivi məni sizin yanınıza göndərdi. Atalar şurası Xasaya, Ziynətə maddi kömək edəcək. Onlara paltar, ayaqqabı verəcək. Sizi də toxuculuq fabrikinə vermək istəyirik.

Badam (*vedrələrin qulpundan tutur*). Yox, qadan alım, mən bacarmaram.

Kamil. Badam bacı, bax, mədənlərin, zavodların, fabriklərin, bütün idarələrin qapıları sizin üzünüə geniş-geniş açılib, sizi çağırır. Nə üçün onlardan qaçırsınız?

Badam. Yox... yox... mən bacarmaram.

Kamil (*məyus*). Badam bacı, qonşulara paltar yumaqla Ziynətlə Xasayı dondura bilməzsiniz. Gəlin bu uşaqları gecə-gündüz məktəbinə verək.

Badam. Yox, yox... mən uşaqlarımı gözümdən kənar qoymaram.

Bundan sonra Rəcəbin rəzil siması daha artıq görünməyə başlayır. O, cürbəcür fırıldaqlara əl ataraq Badamı ələ gətirir, ailəyə sahib çıxır... Aldadıldığını bilməyən Badam, getdikcə uşaqlarının gələcək səadəti üçün çalışmaq kimi müqəddəs analıq hissini itirir, onların müqəddaratını insanlıq simasını itirmiş adama tapşırır. Rəcəbin toruna düşmüş Badam uşaqlarına rəhmsiz və yabançı olur. Rəcəb bununla da kifayətlənməyib, Xasay və Ziynəti məktəbə buraxmamağa ciddi-cəhd edir, onları zorla alverə, Badamı da işə göndərir. Uşaqlar bu işdən yaxa qurtarmağa nə qədər çalışırlarsa da öz arzularına çata bilmirlər.

Xasayda atalığına qarşı nifrət daha güclüdür. Buna baxmayaraq Xasayın təbiətində dəyişiklik əmələ gəlməyə başlayır. Tədriclə pozulmağa başlayan Xasay çox çəkmədən məktəbdə intizamsızlıq edir, küçə uşaqlarından aldığı mənfi vərdisləri məktəbdə təkrarlayır, yoldaşları ilə söyüşüb savaşıır. Hətta o, məktəb yoldaşı Rəşidi sillə ilə vurur. Lakin Xasayın öz tutduğu işdən dərhal peşmançılıq çəkib ağlaması, habelə bəzi səhnələrdə keçirdiyi həyəcan və gördüyü nalayiq işlərə görə təəssüflənməsi göstərir ki, atalığının təsiri ilə pozulsa da, onun təbiətindəki incə hisslər hələ büsbütün yox olmamışdır. Bu isə Xasayın gələcəkdə yenə layiqli bir adam olacağına inam yaradırdı. Sonrakı hadisələr oxucuda yaranan bu inamın həqiqiliyini təsdiq etdi.

Xasayın təhlükəli yoldan qayıdıb, yenidən ağıllı, çalışqan, nümunəvi bir gənc olmasında onun oxuduğu məktəb, xüsusilə Kamil müəllim həlledici rol oynayır. İnsanlıq ləyaqətini itirən Rəcəb isə öz növbəti iyrənc əməlini yerinə yetirmək istərkən cinayət axtaran idarənin işçiləri

tərəfindən tutulur və məsuliyyətə alınır. Rəcəbin, necə deyərlər, paxırını açmaqda Xasayın da rolu şübhəsiz az deyildir. Xasay özünü və ailəsini qorxulu yoldan qurtardığı kimi, həm də sevimli Kamil müəllimin və onun ailəsinin üstünü alan təhlükəli aradan qaldırır.

Beləliklə, gənc nəslin tərbiyəsi məsələsinə həsr edilən və bu tərbiyə işinin çətinliklərini göstərən “Xasay”da dramatik konflikt yeniliyi, yeni tərbiyə və əxlaq normalarının, yeni məktəbin qələbəsi ilə nəticələnir. Köhnə cəmiyyətin tör-töküntülərindən olan Rəcəb öz hərəkəti, murdar əməlləri ilə ifşa olunur, rəzalət törədən bir cani kimi oxucunun nifrətini qazanır. Gələcəyin sağlam fikrə, möhkəm düşüncəyə malik nümayəndəsi olan xasaylar isə getdikcə böyüyür, sevilir. Oxucu Xasayı hörmətlə qarşılayır, onun müvəffəqiyyətlərindən şadlanır. Əvvəlki kimi, yenə də Xasayın adı əlaçı məktəblilər, nümunəvi pionerlər sırasında çəkilir. Dəyişən təkcə Xasay deyildi. Onun anası Badam da yenidən qayğıkeş, mehriban bir ana olur.

Uşaqların tərbiyəsində məktəb və müəllimin, ümumiyyətlə sosializm quruluşunun nə qədər böyük rol oynadığını real, inandırıcı səhnələrdə verməyə müvəffəq olan A.Şaiq, “Xasay” əsərində Kamil müəllim kimi işdə inadkar, mübarizədə qorxmaz bir sovet müəllimi surəti yaratmışdır. Müəllimə xas olan insanpərvərlik, mətinlik, səbat Kamil müəllimin başlıca sifətləridir.

“Xasay” pyesində A.Şaiq yalnız uşaq həyatını təsvir etməklə qalmayıb, eyni zamanda, uşaq tərbiyəsi ilə məşğul olanlar üçün-valideynlər və müəllimlər üçün də bəzi ibrətamiz səhnələr vermişdir.

Məktəb və ailə haqqında Şaiqin əsərlərinin ardınca 20-ci illərin axırlarında və sonralar Azərbaycan yazıçıları həmin mövzularda bir sıra yeni əsərlər-şeir və hekayələr yazıb gənc nəslin tərbiyə olunmasına kömək edirdilər. Bu sahədə diqqəti cəlb edən yazıçılar M.Seyidzadə, Mir Cəlal, Ə.Vəliyev və başqaları idi. Onların yaratdıqları əsərlərdə pioner təşkilatından, sosializm quruculuğunda gənc pionerin vəzifələrindən bəhs olunurdu, elmlərə yiyələnmək, sovet cəmiyyətinin bilikli, işgüzar vətəndaşları olmaq kimi qabaqcıl ideyalar təbliğ edilirdi.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Kommunist tərbiyəsinin əsasları, Bakı, Azərnəşr, 1962. Səh.461
2. (Seçilmiş məqalələr, Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1948, səh.124-125).
3. C.X.Hacıyev, M.A.Dadaşzadə. Sovet Ədəbiyyatı.“Maarif” Bakı-1967, səh-285
- 4.Mir Cəlal,Firidun Hüseynov.XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı“Maarif”Bakı-1982,səh-425

THE POSITION AND FUTURE OF LANGUAGE IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION.

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA DİLİN KONUMU VE GELECEĞİ.

MAHMUDOVA MEHRİBAN AKİF QIZI

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzibaş müəllim Mahmudova Mehriban Akif qızı

Xülasə

Bu tezisdə müasir dövrdə qloballaşmanın dilə göstərdiyi təsirlər araşdırılmış, qloballaşma prosesi nəticəsində yaranan dil dəyişiklikləri və onların kimlik üzərindəki rolu təhlil edilmişdir. Qloballaşma bir tərəfdən dillərarası əlaqələri gücləndirərək ünsiyyət imkanlarını artırırsa da, digər tərəfdən bir çox milli və yerli dillərin sıradan çıxması ilə nəticələnir. Xüsusilə qlobal dillərin -əsasən ingilis dilinin-dominant mövqedə olması, bir çox azsaylı dilin və mədəniyyətin itməsi təhlükəsini doğurur. Tezisdə milli dillərin qorunması üçün dövlət səviyyəsində aparılan siyasətin vacibliyi vurğulanmış və Azərbaycanın bu istiqamətdə atdığı addımlar qeyd edilmişdir. Nəticə olaraq qloballaşma şəraitində milli dillərin yaradılması və inkişaf etdirilməsi təkcə mədəni məsələ deyil, həm də strateji əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: qloballaşma, dominant, dillərarası, milli, kimlik

Özet

Bu tez, küreselleşmenin modern dönemde dil üzerindeki etkilerini inceleyerek, küreselleşme süreciyle ortaya çıkan dilsel değişimleri ve bunların kimlik üzerindeki rolünü analiz etmektedir. Küreselleşme bir yandan diller arası bağları güçlendirip iletişim olanaklarını artırırken, diğer yandan da birçok ulusal ve yerel dilin gerilemesine neden olmaktadır. Başta İngilizce olmak üzere küresel dillerin hakimiyeti, pek çok azınlık dili ve kültürünün yok olma tehlikesini beraberinde getiriyor. Tezde, ulusal dillerin korunmasına yönelik devlet düzeyindeki politikaların önemi vurgulanarak, Azerbaycan'ın bu yönde attığı adımlara yer verildi. Sonuç olarak küreselleşme bağlamında ulusal dillerin yaratılması ve geliştirilmesi sadece kültürel bir konu değil, aynı zamanda stratejik öneme de sahiptir.

Anahtar kelimeler: küreselleşme, baskın, dillerarası, ulusal, kimlik

Summary

This thesis examines the effects of globalization on language in the modern era, analyzes the language changes resulting from the globalization process and their role in identity. While globalization, on the one hand, increases communication opportunities by strengthening interlingual relations, on the other hand, it results in the disappearance of many national and local languages. In particular, the dominance of global languages - mainly English - poses a threat to the disappearance of many minority languages and cultures. The thesis emphasizes the importance of state-level policies for the protection of national languages, and notes the steps taken by Azerbaijan in this direction. As a result, the creation and development of national

languages in the context of globalization is not only a cultural issue, but also has strategic importance.

Keywords: globalization, dominant, interlingual, national, identity

XXI əsr texnologiya, informasiya və kommunikasiya əsridir. Bu dövrün əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də qloballaşmadır. Qloballaşma iqtisadi, siyasi, və mədəni sahələrdə integrasiyanı gücləndirməklə yanaşı, dillərarası münasibətlərə və dilin cəmiyyət içindəki roluna da ciddi təsir göstərir. Müasir dövrdə dillər yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin qorunması, mədəni irsin ötürülməsi və informasiya mübadiləsinin əsas alətinə çevrilmişdir. Qloballaşmanın təsiri altında dillər güclənir, digərləri isə zəifləyərək yox olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalır.

Qloballaşma bir tərəfdən dillərin qarşılıqlı əlaqəsini, tərcüməni və dil öyrənməni asanlaşdırır. Digər tərəfdən isə dominant dillərin -xüsusilə ingilis, ispan, çin və fransız dillərinin –dünyada geniş yayılması nəticəsində kiçik dillər öz mövqelərini itirməkdədir. İnternet, beynəlxalq biznes, təhsil və pop mədəniyyət sahələrində əsasən qlobal dillər istifadə olunduğu üçün bir çox yerli və azsaylı dillər gündəlik həyatda tətbiq sahəsini itirir. UNESCO-nun məlumatına görə, hər iki həftədə bir dil yox olur və bu prosesin əsas səbəblərindən biri də qloballaşmadır.

İngilis dili bu gün dünya miqyasında “qlobal dil” kimi tanınır. Bu dilin beynəlxalq aləmdə geniş tətbiqi insanların müxtəlif ölkələrdə ünsiyyət qurmasını, elmi və texniki biliklərə çıxışını asanlaşdırır. Lakin bu eyni zamanda dil assimilyasiyası riskini də artırır. Bir çox gənclər ana dillərini təkmilləşdirmək əvəzinə, xarici dillərə üstünlük verir, nəticədə milli dəyərlərə və mədəniyyətə maraq azalır. Beləliklə, qlobal dilin imkanları ilə yanaşı, onun doğurduğu mədəni və dil təhlükələri də nəzərə alınmalıdır.

Qloballaşma şəraitində milli dillərin qorunması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır. Ana dilində təhsil, KİV-in, ədəbiyyatın və rəqəmsal məzmunun inkişafı bu sahədə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, texnoloji imkanlardan istifadə etməklə milli dillərin rəqəmsal mühitə integrasiyası vacibdir. Sosial şəbəkələrdə, mobil tətbiqlərdə və elektron resurslarda ana dilinin mövcudluğu və istifadəsi gənc nəslin dilə marağını artırır və onu yaşadır.

Azərbaycan da qloballaşmanın təsiri altında olan ölkələrdən biridir. İngilis və digər xarici dillərin öyrənilməsi genişlənməkdədir. Lakin Azərbaycan dili dövlət dili kimi öz mövqeyini qorumaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və “Dövlət dili haqqında” qanun dilin qorunması və inkişafını təmin edir. Bu siyasət qloballaşma ilə milli kimlik arasında tarazlıq yaratmağa yönəlmişdir. Dövlətin həyata keçirdiyi dil islahatları, terminoloji kommissiyalar və ana dilində təhsil sahəsindəki təşəbbüslər bu istiqamətdə mühüm addımlardır.

Qloballaşma dil baxımından həm fərsətlər, həm də təhlükələr yaradır. Dünya dillərinin qarşılıqlı əlaqəsi insanları birləşdirsə də, bu proses milli dillərin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də hər bir xalq öz ana dilini qorumaq, onu inkişaf etdirməli və gələcək nəsillərə ötürməlidir. Qloballaşma şəraitində dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin daşıyıcısı olduğu unudulmamalıdır. Tezisini Ulu öndər Heydər Əliyevin ana dilimiz haqqında dediyi sözlərlə bitirmək istəyirəm: “Bizim ana dilimiz gözəldir və çox da zəngin dilimiz var”

Ədəbiyyat

1. Qasımov, Ə. (2019). Qloballaşma və milli-mədəni kimlik. Bakı: Elm və Təhsil
2. Məmmədli, R. (2020). Dil və cəmiyyət: Müasir çağırışlar. Bakı: Azərbaycan Açıllı Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

3.UNESCO.(2022).Atlas of the World's Languages in Danger.

INNOVATIVE METHODS AS A SOURCE OF MOTIVATION IN LEARNING
ENGLISH

İNGİLİZCE ÖĞRENMEDE MOTİVASYON KAYNAĞI OLARAK YENİLİKÇİ
YÖNTEMLER

AYGÜN MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Xülasə

İnnovativ tədris tələbələrə öyrənməyə maraq yaradır. Müəllimlər çox yenilikçi və real dəyişikliyin rəhbərləri olmalıdırlar. Müəllimin tədris metodologiyası ümumən tədris sahəsində və xüsusən də ingilis dilinin tədrisində yaranan yeni texnikaları mənimsəmək üçün uyğun olmalıdır. Müəllim motivasiyasının dil öyrənmə standartlarını necə artırma biləcəyini və nəzəri tədris metodları praktiki üsullarla əvəz olunarsa, onların interaktiv yanaşmasının nə dərəcədə innovativ təsirli ola biləcəyini araşdırmalıdır.

Müəllimlər öz tələbələrini bölmə zamanı öyrənməyə və bölmə bitdikdən sonra mövzu haqqında öyrənməyə davam etməyə həvəsləndirmək istəyirlər. Məzmunu tələbə dəyərlərinə və məqsədlərinə uyğunlaşdırmaq, tələbələrə öyrənmə vasitəsilə məqsədlərinə çatmaqda kömək etmək, güclü öyrənmə modellərini təqdim etmək, tələbələrə öyrənməyə həvəsləndirmək və inandırmaq, tələbələrlə müsbət münasibət qurmaq, şagird nailiyyətlərini və öyrənmə səylərini mükafatlandırmaq, motivasiyanı azaltmamaq lazımdır. Müəllimlər yenilikçi tədris metodlarından, innovativ tədris üslubundan istifadə etmək, motivasiya vermək və tələbə motivasiya səviyyələrini izləmək və lazım olduqda motivasiya üsullarını tənzimləməklə təhsilin keyfiyyətinə zəmanət verə bilirlər.

Açar sözlər: Müəllim, tələbə, metod, motivasiya

Abstract

Innovative teaching creates interest in learning in students. Teachers should be very innovative and leaders of real change. The teacher's teaching methodology should be suitable for mastering new techniques emerging in the field of teaching in general and in teaching English in particular. Teachers should explore how motivation can increase the standards of language learning and how innovatively effective their interactive approach can be if theoretical teaching methods are replaced by practical methods.

Teachers want to motivate their students to learn during the unit and to continue learning about the subject after the unit is over. It is necessary to align the content with student values and goals, help students achieve their goals through learning, present strong learning models, motivate and persuade students to learn, build positive relationships with students, reward student achievements and learning efforts, and not reduce motivation. Teachers can guarantee the quality of education by using innovative teaching methods, innovative teaching styles, providing motivation and monitoring student motivation levels and adjusting motivation methods if necessary.

Keywords: Teacher, student, method, motivation

Özet

Yenilikçi öğretim öğrencilerde öğrenmeye karşı ilgi yaratır. Öğretmenlerin çok yenilikçi ve gerçek değişimin liderleri olmaları gerekiyor. Öğretmenin öğretim metodolojisi, genel olarak öğretim alanında ve özel olarak İngilizce öğretiminde ortaya çıkan yeni teknikleri kavramaya uygun olmalıdır. Öğretmen motivasyonunun dil öğrenme standartlarını nasıl artırabileceği ve teorik öğretim yöntemlerinin pratik olanlarla değiştirilmesi durumunda etkileşimli yaklaşımın ne kadar yenilikçi ve etkili olabileceği araştırılmalıdır.

Öğretmenler, öğrencilerini ünite boyunca öğrenmeye ve ünite bittikten sonra da konuyu öğrenmeye motive etmek isterler. İçeriğin öğrenci değerleri ve hedefleri ile uyumlu hale getirilmesi, öğrencilerin öğrenme yoluyla hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olunması, güçlü öğrenme modelleri sunulması, öğrencilerin öğrenmeye motive edilmesi ve ikna edilmesi, öğrencilerle olumlu ilişkiler kurulması, öğrenci başarılarının ve öğrenme çabalarının ödüllendirilmesi ve motivasyonun düşürülmemesi gerekmektedir. Öğretmenler, yenilikçi öğretim yöntemlerini kullanarak, yenilikçi öğretim stilleri uygulayarak, motivasyon sağlayarak ve öğrenci motivasyon düzeylerini izleyerek, motivasyon yöntemlerini ihtiyaç halinde ayarlayarak eğitimin kalitesini garantileyebilirler.

Anahtar kelimeler: Öğretmen, öğrenci, yöntem, motivasyon

Təhsil sisteminin istənilən səviyyəsində müəllimlər öz şəxsiyyətlərinə, mövzularına, tələbələrinə və şəraitinə uyğun olan metodlardan istifadə etməklə motivasiyanın təsirini artırma bilirlər.

Birgə iş biliyin akademik prosesdə paylaşılması və zənginləşdirilməsi vasitəsidir, bu yolla müəllimlər və tələbələr müxtəlif fikirləri müxtəlif aspektlərdən təhlil etmək imkanı əldə edirlər. Oksford iddia edir ki, birgə öyrənmə diqqəti “sosial konstruktivizm” üzərində cəmləşdirir, onun məqsədi şagirdləri icmada iştirak etməyə dəvət etməkdir. Sonra, icma hissi yaradıldıqdan və həssaslaşdırıldıqdan sonra, tələbələrə öyrənmələrini gücləndirmək üçün xoş bir mühit təklif etmək vacibdir və beləliklə, müəllimlər öhdəliklərin olmamasından qaça bilərlər. Məhz bu yerdə müəllim mühüm rol oynayır, burada onlar şagirdlərin motivasiya və gözləntilərini nəzərə alaraq öyrənmə imkanlarını təmin etməklə onların istiqamətləndirilməsi prosesində fəal iştirak etməlidirlər. Beləliklə, yuxarıdakıları nəzərə alaraq başqaları ilə işləyərkən ən vacib cəhəti təsdiq etmək eyni məqsədə çatmaq, qrupun düzgün istiqamətdə işləməsini təmin edən bir bələdçi olmaqla bu məqsədə nail olmaq lazımdır. Bundan əlavə, birgə iş fərdi transformasiya tələb edir. Blatchfors, Kutnick və Baines qrup üzvləri arasında əlaqənin mühüm rol oynadığını, bunun daha effektiv işçi qrupunu və nəticədə effektiv sinif kontekstini təmin etdiyini iddia edir. Beləliklə, əvvəlki müəlliflər tərəfindən irəli sürülən iddialara əsasən, kiçik qrupların məna mübadiləsi və eyni dostlar qrupundan öyrənmək məqsədi ilə tək cinsli və ya dostluğa əsaslanan münasibətlər olduğu bildirilir. Nəticə etibarilə, öyrənmə sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə gücləndirilə bilər, uğurlu təcrübə əldə etmək üçün müəllimin rolu vacibdir. Bir sözlə, sinifdə əməkdaşlıq vasitələrinin tətbiqinin vacibliyi haqqında məlumatlılığı artırmaq lazımdır. Tələbələri cəmiyyətin fəal üzvlərinə çevirmək, buna görə də, rəhbərliyə nə vaxt və harada müraciət etməli olduqlarını müəyyən etmək və avtonom öyrənməni gücləndirmək üçün tələbələrə müəyyən məsuliyyət qoyulmalıdır.

Motivasiyanın öyrənməyə təsir etdiyini və onun hər hansı bir təhsil sahəsində müəllim və tədqiqatçılar üçün fundamental amil kimi qəbul edildiyini nəzərə alaraq, müəllimin işi şagirdlərin marağını stimullaşdırmaq və artırmaq və onlara qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmağa kömək etməkdən ibarətdir. Kifayət qədər motivasiya olmadan qeyri-adi qabiliyyətlərə malik şəxslər uzunmüddətli hədəflərə çatma bilməzlər. Dil öyrənməklə bağlı mürəkkəb vəziyyət

ikinci dil mədəniyyətinin daxil olmasını nəzərdə tutan dilin özünün təbiətinə görə təqdim olunur ,başqa sözlə, tələbə adət-ənənələr, yeməklər, bayramlar və yeni mədəniyyətlə əlaqəli hər şeyi öyrənmək üçün digər ölkələrin reallığı ilə əlaqə qurmaq üçün yeni kontekstdə olurlar . Fərqli təlim mühitlərində fəaliyyətə cəlb olunmayan və passiv hərəkət edən həvəssiz tələbələrə onlara mənə verməyən tapşırıqları yerinə yetirməklə müəyyən etmək olar.

Motivasiya çatışmazlığı bir neçə aspektdən yarana bilər, məsələn, onlar həyata keçiriləcək fəaliyyət növünü dəyərləndirmədikdə, fəaliyyəti yerinə yetirə bilməmək hissi və ya öz iştirakının keyfiyyətini düzgün qiymətləndirmədikdə. Buna görə də, bu vəziyyətdə olduğu kimi tələbələrdə xarici dil öyrənməyə necə müraciət etmək və motivasiyanı artırmaq yollarını öyrənmək lazımdır. Buna görə də başqa dildən istifadə etməyin vacibliyini göstərmək üçün orijinal material təklif etmək və real vəziyyətləri kontekstləşdirmək lazımdır. (1,31-36)

Bundan əlavə, tələbələrin motivasiyasına təsir edə biləcək başqa bir amil müəllim tərəfindən istifadə olunan ənənəvi metodologiyadır . Məhz buna görə də texnologiya bir çox cəhətdən yer və ya zaman məhdudiyyəti olmadan tədris və öyrənmə üçün geniş çeşidli vəsaitlər təklif edir və yuxarıda qeyd olunanlara görə bugünkü tələbə onu öyrənmək üçün daha həvəsləndirici hesab edir. Beləliklə, müəllimlərin öz metodologiyasını tələbələrin maraqlarına uyğunlaşdırmaq və ömürboyu öyrənməni təşviq etmək çox vacibdir.

Bütün dünyanın rəsmi dili olan ingilis dilini öyrətmək olduqca zəruri məsələ olmuşdur. Əslində hər bir dilin öyrədilməsi fərqlidir. İngilis dili çox köhnə bir dildir və Latın və Alman mədəniyyətindən əldə edilən Proto İngilis dilindən İntibahdan sonrakı dövrdə qurulan Müasir İngilis dilinə qədər bir çox forma dəyişikliklərinə məruz qalmışdır. Hər bir versiya əvvəlkindən daha sadə hesab olunur. İndiki İngilis dili çox köhnə dilin ən sadə uyğunlaşmasıdır və buna baxmayaraq, bu dili effektiv şəkildə öyrətmək hələ də çətindir, xüsusən də ingilis dilini ikinci dil kimi danışanlar üçün.

Ədəbiyyat

1. Blatner, A. (2005). Using role playing in teaching empathy. British Journal of Psychodrama & Sociodrama p.31-36
2. Brownell, L. (1986). Building Active Listening Skills. New Jersey: Prentice Hall, University. 314 p
3. Cook, G. (2003). Applied Linguistics. Oxford : Oxford University. P.6
3. Nation, I. S. P. (1990). Teaching and learning Vocabulary. New York: Newbury House. 275 p

ARTISTIC STRUCTURE OF FADAI'S POEM "BAKHTIYARNAME",
PHILOSOPHY OF FAITH, JUSTICE AND PATIENCE IN THE WORK
FƏDAİNİN "BƏXTİYARNAMƏ" POEMASININ BƏDİİ STURUKTURU, ƏSƏRDƏ
QƏDƏRƏ İNAM, ƏDALƏT VƏ SƏBR FƏLSƏFƏSİ

BABAYEV YAQUB MƏHƏRRƏM OĞLU

Filologiya elmləri doktoru, Professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>

Xülasə

Fədai Təbrizi klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, ana dilində gözəl lirik şeirlər yazmaqla bərabər "Bəxtiyarnamə" adlı dəyərli bir poema da qələmə almışdır. Ana dilində məsnəvi formasında qələmə alınmış bu poema şərq ədəbiyyatında çox işlənən süjetlər silsiləsinə daxildir. Əsər maraqlı və orijinal bədii sturuktura malikdir. Poemanın ideya xətləri də rəngarəngdir. Bu xətlər içərisində qədərə inam, ədalət və səbr fəlsəfəsi də xüsusi yer tutur. Bu məqalədə biz göstərilən həmin məsələləri elmi şəkildə şərh etməyə çalışmışıq. Mətləbin aydın izahı üçün poemadakı bəzi konkret nağıllar üzərində dayanmağı lazım bilmişik.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, klassik poeziya, Fədai Təbrizi, "Bəxtiyarnamə", taleyə inam, səbr, ədalət

Summary

Fedai Tabrizi is one of the well-known representatives of classical Azerbaijani literature. Besides writing beautiful lyric poems in his native language, he also penned a valuable poem called "Bakhtiyarname". This poem, written in the native language, is included in the series of plots that are often used in Eastern literature. The work has an interesting and original artistic structure. The idea lines of the poem are also colorful. Within these lines, the philosophy of trust, justice and patience also occupies a special place. In this article, we have tried to interpret these issues in a scientific way. For a clear explanation of the topic, we found it necessary to focus on some specific tales in the poem.

Key words: Azerbaijani literature, classical poetry, Fedai Tabrizi, "Bakhtiyarname", faith in destiny, patience, justice

Giriş

Fədai Təbrizi XVI əsrdə yaşayıb yaratmışdır. O, **iki dildə – Azərbaycan və fars dillərində** əsərlər yazmışdır. Şair həm poeziyanın lirik, həm də epik növündə qələmini sınamış, rəngarəng janrlarda lirik şeirlərdən əlavə ana dilində «Bəxtiyarnamə» adlı poema da qələmə almışdır. Bu poema anadilli Azərbaycan epik şeirinin qiymətli və səviyyəli nümunələrindən biridir.

Poemanın bədii sturukturu

Süjet və kompozisiya baxımından «Bəxtiyarnamə» şərq bədii təfəkkürünün populyar incilərindən olan «Sindibadnamə», «Min bir gecə», «Tutnamə», «Yeddi gözəl» (Nizami) və s. kimi möhtəşəm abidələrlə oxşarlıq təşkil edir. Kompozisiya – struktur bütövlükdə adı çəkilən

əsərlərdə olduğu tərzdə «süjet içərisində əlavə süjetlər» prinsipinə əsaslanır. Həm də belə bir forma – struktur əsərin həcminə və ideya-məzmun siqlətinə ciddi, əsaslı şəkildə təsir göstərir.

«Bəxtiyarnamə»nin istər kompozisiya-struktur sistemində, istərsə də bədii semantikasında on rəqəminin əhəmiyyətli rolu vardır: 10 vəzir; Azadbəxtlə Gülcəmal uşağın bələyinə 10 gövhər qoyurlar; 10 günə gəlib Kirmana çatırlar; baş qəhrəmanın söylədiyi 10 nağıl; nağılların söyləndiyi 10 gün; 1-ci nağılda 10 qəvvəs və onların dəryadan çıxardıqları 10 dürr; Xacə Həsən bəzircinin 10 il evinə qayıda bilməməsi; Şirvan şahı oğlu Behzaddan onun sevdiyi qızla bağlı tədbir görməkdən ötrü 10 gün möhlət istəyir və s.

Yuxarıda adı çəkilən əsərlərdə olduğu kimi «Bəxtiyarnamə»də də süjet içərisində verilən süjetlər, yəni əlavə nağıl-əhvalatlar bütövlükdə əsas süjet xəttinin ümumi ahəngi və əsas ideya xətti ilə bu və ya digər dərəcədə bağlıdır, onu tamamlamağa və daha mükəmməl şəkllə salmağa xidmət edir. Ancaq həmin əhvalatlar həm də müstəqil süjetə malikdir. Onları ayrıca, bitkin bir əsər-əhvalat kimi də qəbul etmək mümkündür. Müəllifin məharəti mətn daxilində verilən qısa süjetləri ümumi süjet xətti ilə ideya-semantik və məzmun-struktur cəhətdən uğurla sintez edə bilməsindədir.

Poema məsnəvi formasındadır. Əhvalat adı qaydada başlayır. Ancaq süjet getdikcə gərginləşir, dramatik və həyəcanlı xarakter alır. Oxucunu öz cazibəsinə salır. Göstərilir ki, Əcəm mülkündə Azadbəxt adlı məğrur və işrət düşkünü bir sultan, sultanın qoşun böyüyü, əmiri və əmirin Gülcəmal adlı gözəl bir qızı vardır. Bir dəfə əmir kənar bir yerə istirahətə gedir. Bir müddət sonra qızı üçün darıxır. Onu öz yanına çağırtdırır. Gülcəmal atasının yanına yola düşür. Ova çıxmış Azadbəxt təsadüfən onu görür, qıza vurulur. Onun kim olduğunu öyrənir. Əmirə elçi göndərmək barədə Karidan vəzirin məsləhətinə məhəl qoymur. Daha doğrusu, əmirə elçi göndərməyi qüruruna sığışdırmır. Qızı məcburən götürüb saraya aparır. Toy edib onunla evləninir. Bu hadisələr əsərin *ekspozisiyasını* təşkil edir. Sonradan bu əhvalatı eşidib ona hörmətsizlik etdiyinə görə sultana qəlbində gizli kin bəsləyən əmir bir müddətdən sonra, nəhayət, fürsət tapıb əyan-əşrəfi öz tərəfinə çəkə bilir. Başı eyş-ışrətə qarışmış, dövlət işlərini unudan sultana qarşı üsyan qaldırır. Çarəsiz qalan sultan zövcəsi ilə birlikdə Kirmana qaçır. Bununla da hadisələr *düynələnir* və süjetin *zavıazka* hissəsi gəlir. Bundan sonra *inkişaf xətti* başlayır və davam edir. Yolda, bulaq başında Gülcəmalın oğlan uşağı dünyaya gəlir. Onlar çətinliyi nəzərə alaraq uşağı orada qoyub Kirmana gedirlər. Kirman şahının köməyi ilə Azadbəxt yenidən öz taxt-tacını geri qaytarır. Bulaq başında sahibsiz qalan körpəni Ziyad Hərami adlı bir quldurbaşı tapır. Övladı olmadığı səbəbindən onu oğulluğa götürür və böyüdür. Ona Xudadad adı qoyur. Cavan oğlan olarkən Xudadad müəyyən səbəblə əlaqəli Sultan Azadbəxtin sarayına gəlib düşür. Sultanın ondan xoşu gəlir, onu sarayda saxlayır və adını dəyişdirib Bəxtiyar qoyur. Tədricən Bəxtiyarın sarayda nüfuzu artır, xəzinədar vəzifəsinə qədər yüksəlir. Sultanın vəzirləri (10 vəzir) ona paxıllıq edir və Bəxtiyarı hökmdarın gözündən salmağa çalışırlar. Nəhayət, belə bir fürsət ələ düşür. Bir dəfə Bəxtiyar içib sərxoş olduğundan bilmədən sultanın yataq otağına gəlir və orada yatır. Vəzirlər bunu hökmdara xəyanət kimi qələmə verir və onun cəzalandırılmasını tələb edirlər. Qəzəblənən Azadbəxt Bəxtiyarı edam etdirmək istəyir. Lakin Bəxtiyar 10 gün ərzində hər gün ibrətəmə bir nağıl danışmaqla hökmü yubadır. Hər gün bir vəzir gələrək şahı hökmü icraya təhrik edir. Edam günü Bəxtiyar qətlgaha aparılarkən oğulluğu ilə görüşməyə gələn Ziyad Hərami vəziyyətdən xəbər tutur və həqiqəti açıb sultana danışır. Bu epizod süjetin *kulminasiyasını* təşkil edir. Bəxtiyarın onun öz doğma oğlu olduğunu bilən şah və Gülcəmal sevinirlər. Qətl mərasimi şadlığa çevrilir. Beləliklə, əsər nikbin finalla yekunlaşır.

Poemada Bəxtiyarın dilindən 10 nağıl verilir. Nağıllar mövzu, məzmun və ideyaca bir-birindən maraqlı, düşündürücü və rəngarəngdir. Onların məzmun və qayəsində ciddi, ibrətəmə,

cəmiyyət və insanlıqla bağlı həyat, yaşayış fəlsəfəsi vardır. Bunlar insanı iş görərkən öz əməlini, onun mahiyyət və nəticəsini düşünməyə çağırır. Onu öz əməlinə məsul və cavabdeh şəxs kimi ağıla, düşüncəyə, idraka sövq edir. Gördüyün iş və əməlin aqibətini düşün! Bütün nağıllarda və əsərin məzmununda bu ahəng daim diqqət mərkəzindədir.

Poemada qədərə inam ideyası

Bəxtiyyarın söylədiyi 1-ci nağılda – «*Tacirin macərəsi*»nda əsas mətləb bəxtə, taleyə inam fəlsəfəsidir. Burada biz acgöz, tamahkar, sərvət əsiri, xəsis bir tacirlə üzləşirik. Bəsrədə yaşayan bu varlı tacirin bütün var-dövləti əlindən çıxdıqdan, yenidən sərvət qazanmaq üçün göstərdiyi cəhd uğursuz nəticə verdikdən sonra o, varlanmaq ehtirası, arzusu ilə başqa məmləkətə üz tutur. Şair onu müxtəlif zümrəyə məxsus insanlarla görüşdürür. Əvvəl tacir halal zəhmət sahibi, insanpərvər bir bağbana rast gəlir. Ancaq tamahı ucbatından ona xəyanət etdiyinə görə qovulur. Sonra qəvvaslarla, daha sonra oğrularla rastlaşır. Cavanmərd bir insanla üzləşir. Nəhayət, sərrafla ünsiyyətdə olub onun böhtanına məruz qalır. Müxtəlif çətinliklərdən, hətta ölüm təhlükəsindən xilas olur. İlk dəfə səfərə çıxarkən o, gəmiyə minir. Gəmi deryada tufana düşüb qəzaya uğrayır. Ancaq tacir bir taxta üstündə üzüb xilas ola bilir. Bağbanla, oğrularla ünsiyyətində də təhlükədən qurtulur. Hətta sərraf onu oğurluqda ittiham edib böhtan atarkən həqiqət üzə çıxır. Tacir azad edilir. Nəhayət, o, saraya yol tapır. Orada nüfuz qazanıb hörmət-izzət sahibinə çevrilir. Ancaq taleyin uğurlu yolu nəhs gedişatla əvəz olunur. Heç bir günahı olmadığı halda təqsirləndirilir. Şahın qəzəbinə düçar olur və edam edilir. Onun ömür yolu belə müəyyənləşir: əvvəl dəfələrlə təhlükələrdən, hətta real ölüm məqamında ölümdən qurtuluş tapa bilir. Günahı olduğu situasiyalarda belə cəzasız qala bilir. Amma heç bir suçu olmadığı halda xəyanətdə ittiham edilir və edama məhkum olunur. Bunun səbəbini şair bəxtsizlikdə, talesizlikdə, daha dəqiqi desək, alın yazısında, qəzavü-qədərə inamda görür. Tacirin günahsız ölümünün səbəbini sənətkar onun öz dili ilə belə izah edir:

Pəs ol biçarə etdi ahü fəryad.

Qılırdı bəxt əlindən dadü-bidad.

Açıb ağzın dedi ol padişahə,

– Eşit ərzim mənim tək bipənahə.

Mənim yox, haq bilir mütləq günahim,

Vələkin taleü bəxti-siyahim,

Məni uğratdı, çox dərdü bəlayə,

Bəla verdi məni axır fənayə.

Şairin şəxsi qənaəti də bu ideya ilə həmahəngdir:

Fədai, hər kimə bəxt olmadı yar,

Nə hasil çox tərəddüd, sə'yü büsyar.

Nağıldan çıxan nəticəyə görə insanın taleyi, başına gələcək hadisələr əvvəlcədən kodlaşmışdır. Onun həyat yolunu müsayiət edən yaxşı və pis nə varsa, alın yazısına, qədərin qismətinə tabedir. Ümumiyyətlə, «Yazıya pozu yoxdur», təqdirə, alın yazısına inam fəlsəfəsi «Bəxtiyyarnamə»dəki müxtəlif nağıllarda bu və ya digər dərəcədə özünü büruzə verir. Sonuncu nağıl – «*Padşah sərgüzəşti*» isə bütünlüklə həmin motiv üzərində qurulmuşdur. Övladı olmayan Çinü Maçin padşahının uzun nəzir-niyazdan, çətinlikdən sonra oğlan uşağı dünyaya gəlir. Amma münəccim onun gələcək taleyinə baxıb xəbər verir ki, uşaq yeddi yaşına çatdıqda atası onun vurduğu yaradan öləcək. Padşah xətdən qaçmaq məqsədilə körpəni uzaq biyabanda bir quyuya saldırır.

Təyin olunmuş bir dayə onun yanında qalib uşağa qulluq göstərir. Lakin bütün bu tədbirlər nəticə vermir. Uşaq təsadüfən quyudan xilas olur. Dayəsini aslan yeyir. Bir dövəçinin himayəsində yaşayan oğlan yeddi yaşına yetişdikdə atası – sultan ora gəlib çıxır. Oğlan atası olduğunu bilmədən düşmən hesab edib onu yaralayır. Padşah aldığı yaradan ölür. Nağıldan çıxan əsas qayə budur ki, olacağa çarə yoxdur. Təqdirin qismətini dəyişdirmək mümkün deyil. Bu insan iradəsindən kənar bir tale payıdır. Çinü Maçın padşahı nə qədər cəhd göstərüb qəzanın qismətini dəyişmək istəsə də, buna müyəssər ola bilmədi. Nağılda müəllif deyilən ideyanı qabarıq şəkildə ifadə edir:

Yəqin bil, yox imiş təqdirə çarə,

Necə hökm etsə, kimsə kirdigarə?

Mənimçün yoxsa gər təqdiri-Allah,

Məni öldürə bilməz bigünah şah

...Fədai, kimsəyə neyləyə bədxah

Çü rədd olmaz imiş təqdiri-Allah.

Poemada zülm, ədalət və səbr fəlsəfəsi

«Bəxtiyarnamə»də insan bir fərd olmaqdan ziyadə sosial bir varlıq kimi dərk edilir. Fərd və cəmiyyət, sosial mühit məsələlərinə toxunulur. Xüsusilə də zülm və ədalət, bəşəri varlığa humanist və qeyri-humanist, qəddar və qayğıkeş münasibət problemi ciddi, vacib ictimai bir məsələ kimi diqqət mərkəzində saxlanılır. Əsərdə yaradılan çoxsaylı şah obrazlarının əməl və rəftarında həmin problem özünün maraqlı bədii təəcəssümünü tapır. Bu şahlardan bir qismi ədalətli, insanpərvər, digər qismi isə zalım, qəddardırlar. Poema müəllifi ibrətamiz süjetlər, didaktik nəticələr əsasında sübut etməyə çalışır ki, zülm yerdə qalmaz. Zalım da, insafli da, haqlı da, haqsız da, xubdin də, xeyirxah da axırda öz əməlinin bəhrəsini görəcək. Həyat yaxşılıqları layiqli qismətlə mükafatlandırdığı kimi, pisləri, nankor və bəhdxahları da əməlinə müvafiq cəza ilə cəzalandırır. Bu mənada məsnəvidəki 3-cü nağıl – «*Sabir sərgüzəşti*» maraqlı, tipik məzmun və ideyaya malikdir.

Sərgüzəştin ideya-məzmun axarında inikasını tapan əsas məsələ hökmdar və xalq, şah və rəiyyət problemdir. Bu mühüm ictimai məsələdən əlavə nağılda səbr və onun əhəmiyyəti, təqdirə inam fəlsəfəsi, hər kəs öz əməlinin cəzasını çəkər, hər şey Allahın əlindədir – kimi sosial-mənəvi düşüncə tərz, bəşəri inanc şüarları da öz ideya-bədii təəcəssümünü tapır.

Sərgüzəştdə hadisələr realist planda verilir. Fantastik ünsürlərə, qeyri-mümkün nağıl elementlərinə meyl edilmir. Hadisələrin həyatı məcrada axarına daha çox diqqət yetirilir. Bu məziyyət, ümumiyyətlə, «Bəxtiyarnamə»nin bütün nağıllarında bir metod, üslubi sistem kimi özünü büruzə verir. Başqa sözlə, əgər buradakı nağılları təsnif etsək, əsasən, realist nağıllar silsiləsinə daxil etməliyik.

Haqqında danışdığımız nağılın qəhrəmanı Sabir «mərdi-xirədmənd», səbr, şükr və ibadət əhli, təmiz niyyətli, xeyirxah bir kənd adamıdır. Zəhmətlə dolanan bu insanın az-çox mal-qarası, münasib məişət və güzəranı da var. Əslində Sabir nağılda bir fərd kimi təsvir edilsə də, bütövlükdə rəiyyət, ictimai toplumu təmsil edir. Daha dəqiqi, miniatürdə onun başına gələn faciələr ümumcəmiyyət miqyaslı faciələrdir. Kütləvi haqsızlıq və bəlalardır. Buradakı hər iki hökmdar obrazının Sabirə münasibəti, onunla rəftarı həmin hökmdarların idarə etdikləri sosial topluma münasibət və rəftarlarının göstəricisidir.

Əvvəlcə yaşadığı ölkədə Sabir sultanın kənd əhlinə tutduğu haqsız divana görə onu lənətləyir, ona nifrin, söyüş, qarğış yağdırır. Ancaq bu cəsarətinə, haqlı əməlinə görə məmləkətdən

qovulur. Çarəsi ancaq səbr etməyə, dözümlü göstərməyə qalır. O, özü də yerinə yetirilməli vacib əməl kimi buna inanır. Başqalarına da bunu təlqin edir:

Dedi Sabir ki, ey pakizə övrət!

Eşitmişəm, atam qılmış vəsiyyə.

Ki, ta kim hər kəs uğrasa bəlayə

Riza vermək gərək labüd qəzayə.

Ki səbr ilə olur hər müşkül asan

Ki təcil eyləməkdir fe'li şeytan,

Edələm biz dəxi səbrü təhəmmül

Xuda razıdır, ona qıl sən təvəkkül.

Tələsməyi şeytan işi sayıb səbr, dözümlü göstərən qəhrəman başına gələn bütün qəzavü qədəri təqdirin işi hesab edir və «Qəzara, çünki yox təqdirə təbdil» – inamı ilə yaşayır.

Birinci məmləkətdən qovulduqdan sonra ikincisinə gələn Sabir burada da eyni haqsızlıq, özbaşınalıq, qanunsuzluqlarla üzləşir. Burada da hökmdar – ictimai-inzibati rəhbər, ixtiyar sahibi, azgın, despot, rəhmsiz, qəddardır. Yeni ölkədə Sabirin iki oğlunu oğrular əlindən alır. Zövcəsini başqası götürüb evinə aparır. Özünü sultanın adamları zorla sultanın inşa etdirdiyi tikintiyə gətirib haqsız, muzdsuz işləməyə məcbur edirlər. Ancaq:

Bəlayə səbr qıl, şükr et Xudayə,

Səni bişək yetirər müddəayə. –

düşüncəsi ilə yaşayan qəhrəman Haqqın kəramətinə, sitəm mənzilinin dağılacağına, sitəmkarın öz cəzasını alacağına batini etiqad bəsləyir. Onun rəyincə hər şey Allahın əmr və istəyinə tabedir. O istəsə, quyudakı ixtiyarsız kəsi çıxarıb taxt-tac sahibi edər, sultanı isə taxtdan endirib quyuya salar:

Dedi Sabir: ona ki qılma əfqan

Həqqə şükr eyləyib səbr eylə pişə.

Ki, bidadü sitəm qalmaz həmişə.

Görərsən bir gün, ey yari-yeganə,

Əsər yox zülmü zalımdan nişanə.

Bəsa hökmü, bəsa zalim, sitəmkar,

Ki, zülmündən olur mənzilləri nar.

Bəsa kimsə ola çah ona zindan,

Çıxıb çahdan ola mənzili sultan.

Təsədüfən Sabirin bu sözlərini eşidən sultan qəzəblənib onu gizlin bir yerdə quyuya saldırır və məsxərə ilə bildirir ki, qoy çərxi-dövrən səni quyudan çıxarıb sultan etsin. Deməli, sultan Allahın qüdrətinə, qüvvətinə inamdan uzaq və etiqadsızdır. Bu cür nadanlıq, cəhalət onu rəhmsizə, zalıma çevirmişdir. Poemada irəli sürülən ideya xətlərindən biri də budur.

Nağılda biz Sabirin həyatının iki mərhələsini görürük: tənəzzül (ilk dəfə öz kəndində zülmə məruz qaldığı andan quyudan çıxan vaxta qədər) və tərəqqi (quyudan çıxarılıb şah seçildikdən sonrakı həyatı) mərhələsi. Nağılın süjeti bilərəkdən bu ahəngə tabe tutulmuşdur. Ümumiyyətlə,

poemada istər başqa nağıllarda, istərsə də burada əsas ideya xətləri əvvəldən hazır olduğundan, təşviq olunacaq, irəli sürüləcək fikir çalarları bəlli olduğundan hadisələrin axarı «ideyadan süjetə» prinsipi əsasında qurulmuş, məqsədli situasiyalar yaradılmışdır.

«Sabirin sərgüzəşti»ndə hər iki hökmdar bir zalım kimi öz zülmünün cəzasını çəkməli olur. Sabirə – əslində bütöv cəmiyyətə qarşı etdikləri pisiyin eyni, adekvat cavabı ilə üzləşirlər. Sabirin bütün var-yoxunu əlindən alıb qovan əvvəlki şahın bütün var-yoxu Sabirin (o, şah olandan sonra) əmri ilə əlindən alınır, özü isə səfil halında qovulur. Sabiri quyuya saldıran ikinci ölkənin sultanı isə üsyan nəticəsində taxtdan salınır və quyuya salınır. Rəiyyəti zülm meydanına çevirənlərin aqibəti bununla yekunlaşır. Xeyir də (Sabirin timsalında), şər də (hər iki hökmdarın timsalında) öz bənzərinə tuş gəlir və hər şey Xalığın hökmünə bağlanır:

Nə qılsan çəkdirər Allah cəzasın

Qiyamət gününə qoymaz qisasın.

Bir qəzəbə abad bir kəndi bərbad edənlərin (1-ci ölkənin şahı), bütün tərəqqi və tənəzzüllərin Tanrının qüdrət və istəyinə bağlı olduğunu məsxərəyə qoyanların (2-ci ölkənin şahı) aqibəti belədir! «Sabirin sərgüzəşti»ndə müəllif bu intonasiyanı xüsusilə vurğulamağa cəhd göstərir. Nağıldakı mühüm qayələrdən biri kimi özünü izhar etdirən səbr fəlsəfəsi sonrakı nağılda – «Behzad sərgüzəşti»ndə daha qabarıq və aparıcı motivə çevrilir. Səbrsizlik, tələskənlik, vaxtından əvvəl məqsədə çatmaq marağı gözəl, igid, qoçaq bir şahzadə, Şirvan şahının oğlu Behzadın faciəli ölümünə səbəb olur. Sənətkar oxucuya demək istəyir ki, tədbirsiz, səbirsiz hərəkət həmişə kədərli, uğursuz nəticə doğurur.

Ədəbiyyat

1. **Arashlı H.** XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956
2. **Arashlı H.** Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, III c., Bakı, 2009
4. **Azadə R.** Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XVII əsrlər). Bakı, 1975
5. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018
6. **Əhmədov E.** Fədai və onun «Bəxtiyarnamə»si. ADU-nun elmi əsərləri (dil və ədəb. ser.), 1971, №5
7. **Fədai.** Bəxtiyarnamə (tərtib edən: Məmmədli Q.). Bakı, 1957; 2004
8. **Həvilqızı Kəminə.** 1. Şərq ədəbiyyatında «Bəxtiyarnamə»lər və Dəqiqinin «Bəxtiyarnamə» əsəri; 2. XII-XIII əsrlər farsdilli bədii ədəbiyyatda «Bəxtiyarnamə» mövzusu. AMEA-nın Z. Bünyadov ad. Şərqşünaslıq İnst.-nin elmi araşdırmaları, VI buraxılış, 2003, №1-2
9. **Qafarlı S.** «Bəxtiyarnamə» dastanı. «Azərbaycan» jur., 1960, №8
10. **Səfərli Ə.** Fədai və şifahi xalq ədəbiyyatı. ADU-nun elmi əsərl. (dil və ədəb. ser.), 1975, №1
11. **Səfərli Ə.** XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri. Bakı, 1982
12. **Səfərli Ə., Yusifli X.** Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı, 2008

CLASSIFICATION OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES APPLIED IN
AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏTBİQ OLUNAN MÜASİR PEDAQOJİ
TEKNOLOGİYALARIN KLASİFİKASIYASI

Lale MUSAYEVA

U. Hajibeyov 68, Azerbaijan State Pedagogical University, Department of Azerbaijani
Language and Educational Technology, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Ü. Hacıbəyov 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öğretim
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716

Özet

Pedagoji ədəbiyyatda bir neçə pedagoji texnologiya təsnifatı təqdim olunur. Tətbiq səviyyəsinə görə ümumpedagoji, xüsusi metodiki (fənnə aid) və lokal (modul tipli) texnologiyalar fərqləndirilir.

Fəlsəfi əsaslarına görə: materialist və idealist, dialektik və metafizik, elmi və dini, humanist və antihumanist, antroposofik və teosofik, pragmatik və ekzistensialist, azad tərbiyə və məcburiyyətə əsaslanan və digər növlər mövcuddur.

Psixi inkişafın aparıcı amilinə görə: biogen, sosiogen, psixogen idealist texnologiyalar fərqləndirilir. Bu gün qəbul olunmuş fikrə görə, şəxsiyyətin formalaşması biogen, sosiogen və psixogen amillərin birgə təsirinin nəticəsidir. Lakin konkret pedagoji texnologiya bu amillərdən birini əsas götürə və ya ona üstünlük verə bilər.

Əslində, yalnız bir faktor, metod və ya prinsipə əsaslanan mono-texnologiyalar mövcud deyil – pedagoji texnologiya həmişə kompleks xarakter daşıyır. Lakin hansısa təlim prosesinin bir tərəfinə vurğu edildikdə, texnologiya xarakterik xüsusiyyət qazanır və öz adını alır.

Təcrübənin mənimsənilməsi ilə bağlı elmi konsepsiyalara əsasən aşağıdakı texnologiyalar fərqləndirilir: assosiativ-reflektor texnologiyalar, biheviarist texnologiyalar, gestalt texnologiyaları, interyerləşdirmə texnologiyaları, inkişafetdirici texnologiyalar. Bundan əlavə, neyrolinqvistik proqramlaşdırma texnologiyaları və suqgestiv (təlqinedici) texnologiyalar da qeyd edilə bilər.

Məzmun və struktur xarakterinə görə pedagoji texnologiyalar aşağıdakı kimi təsnif edilir: təlim yönümlü və tərbiyə yönümlü, dünyəvi və dini, ümumi təhsil və peşə yönümlü, humanitar və texnokratik, müxtəlif sahəvi, xüsusi fənn yönümlü, eləcə də monotexnologiyalar, kompleks (politeknologiyalar) və nüfuzetmə texnologiyaları.

Müasir təlim texnologiyasının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

- Texnologiya konkret pedagoji məqsəd üçün hazırlanır, onun əsasında müəllifin müəyyən metodoloji və fəlsəfi mövqeyi dayanır (bilgi, bacarıq və vərdişlərin ötürülməsi prosesinə aid texnologiyalar; inkişaf etdirici pedaqogika texnologiyaları və s. fərqləndirilir);
- Texnoloji əməliyyatlar, fəaliyyətlər və kommunikasiya zənciri dəqiq olaraq məqsədli istiqamətlərə uyğun qurulur və konkret gözlənilən nəticənin formasını alır;

- Texnologiyanın fəaliyyətə keçməsi müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətləri nəzərdə tutur, bu fəaliyyətlər müqavilə əsasına əsaslanır və fərdiləşdirmə və diferensiasiya prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir, insan və texniki imkanların optimal istifadəsi, dialoq və ünsiyyətin tətbiqi təmin edilir;
- Pedaqoji texnologiyanın elementlərinin mərhələli planlaşdırılması və ardıcıl həyata keçirilməsi bir tərəfdən hər bir müəllim tərəfindən təkrarlanabilir olmalı, digər tərəfdən isə bütün şagirdlərin planlaşdırılmış nəticələrə çatmasını təmin etməlidir;
- Pedaqoji texnologiyanın ayrılmaz hissəsi fəaliyyətin nəticələrini ölçmək üçün kriteriyalar, göstəricilər və alətləri ehtiva edən diaqnostik prosedurlardır.

Anahtar kelimələr: texnologiya, pedaqoji, planlaşdırma, linqvistika, müəllim, şagird

Abstract

Several classifications of pedagogical technologies are presented in pedagogical literature.

According to the level of application, pedagogical technologies are classified as general pedagogical, subject-specific (special methodological), and local (modular-type) technologies.

Based on philosophical foundations, there are various types such as: materialist and idealist, dialectical and metaphysical, scientific and religious, humanistic and anti-humanistic, anthroposophical and theosophical, pragmatic and existentialist, technologies based on free education and compulsion, among others.

According to the leading factor in psychological development, biogenic, sociogenic, psychogenic, and idealist technologies are distinguished. According to the widely accepted view today, personality formation is the result of the combined influence of biogenic, sociogenic, and psychogenic factors. However, a specific pedagogical technology may be based on or prioritize one of these factors.

In reality, mono-technologies based solely on one factor, method, or principle do not exist—pedagogical technology always carries a complex character. However, when emphasis is placed on a particular aspect of the learning process, the technology acquires characteristic features and is named accordingly.

Based on scientific concepts related to the assimilation of experience, the following technologies are distinguished: associative-reflective technologies, behaviorist technologies, Gestalt technologies, interiorization technologies, and developmental technologies. In addition, neuro-linguistic programming technologies and suggestive (influential/suggestive) technologies can also be mentioned.

According to content and structural characteristics, pedagogical technologies are classified as follows: learning-oriented and upbringing-oriented, secular and religious, general education and vocational, humanitarian and technocratic, subject-specific, mono-technologies, complex (poly-technologies), and penetrative technologies.

Modern instructional technology is characterized by the following features:

- The technology is developed for a specific pedagogical purpose and is based on the author's methodological and philosophical standpoint (technologies related to the process of knowledge, skills, and abilities transmission; developmental pedagogy technologies, etc.);
- The sequence of technological operations, actions, and communications is strictly aligned with purposeful directions and takes the form of specific expected outcomes;

- The implementation of the technology involves interrelated activities between the teacher and the learners, carried out on a contractual basis, in accordance with the principles of individualization and differentiation, ensuring optimal use of human and technical resources, and applying dialogue and communication;
- The phased planning and consistent implementation of elements of pedagogical technology should, on the one hand, be reproducible by any teacher and, on the other hand, guarantee that all learners achieve the planned outcomes;
- An integral part of pedagogical technology is diagnostic procedures, which include criteria, indicators, and tools for measuring the results of activity.

.Keywords: technology, pedagogical, planning, linguistics, teacher, student

THE ROLE OF LANGUAGE IN SOCIAL AND CULTURAL CONTEXT
DİLİN SOSYAL VE KÜLTÜREL BAĞLAMDAKİ ROLÜ

MEHRİBAN MAHMUDOVA

Xülasə

Bu tezisə dilin sosial və mədəni kontekstdəki rolu geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Dilin cəmiyyətdə yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də sosial münasibətlərin qurulmasında və mədəniyyətin ötürülməsində əvəzolunmaz vasitə olduğu vurğulanmışdır. Sosial aspektdə dil insanların sosiallaşması, ictimai mövqelərinin ifadəsi və kollektiv kimliyin formalaşması üçün mühüm rol oynayır. Mədəni baxımdan isə dil bir xalqın dəyərlərini, tarixi yaddaşını və dünyagörüşünü əks etdirən əsas daşıyıcıdır. Tezisdə həmçinin müasir dövrdə qloballaşma və texnologiyanın dilə göstərdiyi təsir araşdırılmış və dilin qorunması üçün milli səviyyədə görülən tədbirlər qeyd edilmişdir. Nəticə olaraq, dilin sosial və mədəni funksiyalarının qorunması yalnız fərdi məsuliyyət deyil, həm də ümummill və strateji əhəmiyyət daşıyan bir məsələ kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: strateji, ümummill, kontekst, sosial, mədəni

Özet

Bu tez, dilin sosial və kültürel bağlamlardakı rolünü kapsamlı bir şəkildə analiz etməkdir. Dilin sadəcə toplumda iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin kurulmasında ve kültürün aktarılmasında vazgeçilmez bir araç olduğu vurgulanmaktadır. Toplumsal açıdan dil, insanların sosyalleşmesinde, toplumsal konumlarını ifade etmesinde ve kolektif kimliğin oluşmasında önemli rol oynar. Kültürel açıdan dil, bir halkın değerlerini, tarihsel hafızasını ve dünya görüşünü yansıtan başlıca araçtır. Tezde ayrıca küreselleşme ve teknolojinin modern zamanlarda dil üzerindeki etkisi incelenmekte ve dilin korunması için ulusal düzeyde alınan önlemler vurgulanmaktadır. Sonuç olarak dilin toplumsal ve kültürel işlevlerinin korunmasının yalnızca bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda ulusal ve stratejik öneme sahip bir konu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: stratejik, ülke çapında, bağlam, sosyal, kültürel

Summary

This thesis has extensively analyzed the role of language in social and cultural context. It has been emphasized that language is not only a means of communication in society, but also an indispensable tool in establishing social relations and transmitting culture. In the social aspect, language plays an important role in the socialization of people, the expression of their social positions and the formation of collective identity. From a cultural point of view, language is the main carrier reflecting the values, historical memory and worldview of a people. The thesis also examines the impact of globalization and technology on language in the modern era and notes the measures taken at the national level to protect the language. As a result, the protection of the social and cultural functions of language is presented not only as an individual responsibility, but also as an issue of national and strategic importance.

Keywords: strategic, national, context, social, cultural

Dil bəşəriyyətin ən vacib ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də sosial münasibətlərin, mədəni dəyərlərin və ictimai kimliyin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Hər bir xalqın dili

onun tarixini, dünyagörüşünü, həyat tərzini və mənəvi dünyasını əks etdirən canlı əks etdirən canlı sistemdir. Sosial və mədəni kontekstdə dil yalnız informasiyanın ötürülməsi vasitəsi deyil, eyni zamanda cəmiyyətin birlik simvolu və mədəniyyətin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Dil cəmiyyətin strukturunda sosial əlaqələrin qurulması və saxlanması üçün zəruri vasitədir. İnsanlar bir-biri ilə fikir, hiss, məlumat və münasibət mübadiləsini dil vasitəsilə həyata keçirirlər. Sosial münasibətlərdə dilin əsas funksiyaları ünsiyyət funksiyası insanlar arasında qarşılıqlı anlama və məlumat ötürülməsi, tənzimləyici funksiya sosial davranışların və qaydaların formalaşdırılması, identifikasiya funksiyası insanların hansı qrupa mənsub olduğunu göstərmək, sosial mövqe ifadəsi dil vasitəsilə fərdin cəmiyyətdəki mövqeyi, statusu və münasibəti ifadə olunur.

Dil həmçinin nəsillərarası əlaqənin qurulmasında mühüm vasitədir. Ailədə, məktəbdə və cəmiyyətdə dil vasitəsilə sosiallaşma baş verir. Bu proses insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasına və ictimai normaları mənimsəməsinə kömək edir.

Dil mədəniyyətin əsas daşıyıcısıdır. Hər bir mədəniyyət öz dilində yaşayır, inkişaf edir və ötürülür. Atalar sözləri, zərb məsələlər, nağıllar, xalq mahnıları və digər folklor nümunələri bir xalqın düşüncə tərzini, həyat fəlsəfəsini və dünyanı necə qavradığını dil vasitəsilə əks etdirir. Mədəni kontekstdə dilin əsas rollarını belə ümumiləşdirmək olar:

Mədəni dəyərlərin ötürülməsi: Dil vasitəsilə milli adət-ənənələr, əxlaqi dəyərlər və həyat tərzini nəsildən nəsilə gətirilir.

Milli kimliyin qorunması: Hər bir xalqın dili onun kimliyinin ayrılmaz hissəsidir.

Yaradıcılığın ifadəsi: Ədəbiyyat, musiqi, teatr və digər sənət növlərində dil əsas ifadə vasitəsi kimi çıxış edir.

Dil olmadan mədəniyyətin davamlılığından danışmaq mümkün deyil. Bu baxımdan dilin qorunması, eyni zamanda mədəni irsin qorunması deməkdir.

Müasir dövrdə texnologiyanın və qloballaşmanın təsiri ilə dillərin sosial və mədəni funksiyaları müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. İnternetin geniş yayılması, sosial şəbəkələrin dili sadələşdirməsi, texniki terminlərin dilə daxil olması və qlobal dillərin təsiri bir çox yerli dilləri zəiflətməkdədir.

Qloballaşma güclü dillərin dominant mövqedə olması kiçik dillərin sıxışdırılmasına səbəb olur. Rəqəmsallaşma texnologiyanın dilə təsiri-mesaj dilinin sadələşməsi, danışq dilində qsaltmaların və təhriflərin artması. Dil siyasəti dövlətlər tərəfindən ana dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlərin rolu.

Azərbaycan nümunəsində bu tendensiyalar xüsusilə nəzərə çarpır. Dövlət dili olan Azərbaycan dili həm sosial, həm də mədəni funksiyaları daşıyaraq cəmiyyətin birləşdirici gücünə çevrilmişdir. Azərbaycan dövləti dilin qorunması üçün qanunvericilik səviyyəsində tədbirlər görməkdədir və bu, ana dilinin gələcəyi üçün mühüm zəmin yaradır.

Dil cəmiyyətin həm sosial strukturunda, həm də mədəni mühitində əsaslı yer tutur. O, insanları birləşdirir, onların sosial davranışlarını tənzimləyir və mədəniyyətin formalaşmasına xidmət edir. Müasir çağırışlar-qloballaşma, rəqəmsallaşma və texnoloji inkişaf-dillərin gələcəyinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Buna görə də dilin sosial və mədəni kontekstdəki funksiyalarının qorunması və gücləndirilməsi müasir cəmiyyət üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Hər bir insan öz ana dilini sevməli, onu düzgün istifadə etməli və gələcək nəsillərə ötürməyə çalışmalıdır.

Ədəbiyyat

- 1.Əliyeva, A.(2021) “Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri”. Dil və ədəbiyyat jurnalı.
- 2.Crystal, D.(2003).Language and Society. Cambridge University Press.
- 3.Sapir,E.(1921). Language: An introduction to the study of speech. Harcourt, Brace and Company.

THE ROLE OF NATIONAL HERITAGE IN MUSIC EDUCATION
MÜZİK EĞİTİMİNDE ULUSAL MİRASIN ROLÜ

AFET HASANOVA

ADPU-nun Musiqi və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti Afət Həsənova

ÖZET

Makalede kültürel miras kavramı müzik eğitimi bağlamında ele alınmakta, öğrencilerin estetik beğenilerinin oluşmasında ve ulusal kimlik duygularının güçlenmesinde kültürel mirasın yeri vurgulanmaktadır. Makalede mirasın hem yerel hem de küresel ölçekte aktarılan bir değerler bütünü olduğu vurgulanıyor.

Kültürel miras, halk şarkıları, muğam, çalgı çalma gelenekleri ile müzikal folklorun yazılı ve sözlü örneklerini içerir.

Müzik eğitiminde kültürel mirasın dört temel işlevi gösterilmektedir. Makalede müzik öğretmeni açısından kültürel mirasın önemine ilişkin hususlar incelenmektedir.

Makalede Azerbaycan'ın zengin bir kültürel mirasa sahip olduğu belirtiliyor. Muğam sanatı, âşık yaratıcılığı, halk şarkıları ve dansları bu mirasın önemli unsurları olarak kabul edilmiş ve UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer almıştır.

Müzik eğitiminde önemine dikkat çekilmektedir. Ulusal kimliğin güçlendirilmesi: öğrencilerin kendi etnomüziklerine hakim olmaları ve gurur duygusu, yaratıcı becerilerin geliştirilmesi, estetik eğitim: zevk ve duygusal algının derinleştirilmesi, müzik kültürünün seviyesinin yükseltilmesi gibi konular ele alınmaktadır. Sadece müzisyenlerin değil toplumun tüm bireylerinin kültürel mirasının geliştirilmesi gerektiği de belirtiliyor. Korunması ve geliştirilmesi çeşitli alanlarda çalışan insanların ortak çabalarıyla mümkündür.

Sonuç olarak kültürel miras, hem milli hem de insani değerlerin aktarımına hizmet eden müzik eğitiminin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Makale, kültürel mirasın derslere sürekli olarak dahil edilmesinin hem pedagojik sonuçları güçlendirdiğini hem de gençlerin kültürel ve müziksel katılımını artırdığını gösteriyor.

Anahtar kelimeler: kültürel, miras, sanatsal, müzikal, eğitimsel, ulusal

ABSTRACT

The article examines the concept of cultural heritage in the context of music education, notes its place in the formation of students' aesthetic taste and strengthening the consciousness of national identity. The article emphasizes that heritage is a set of values transmitted both locally and globally.

Cultural heritage includes folk songs, mugham, traditions of instrumental performance, as well as written and oral examples of musical folklore.

Four main functions of cultural heritage in music education are indicated. The article examines aspects of the importance of cultural heritage for a music teacher.

The article notes that Azerbaijan has a rich cultural heritage. Mugham art, ashug creativity, folk songs and dances are considered important elements of this heritage and are included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List.

Its importance in music education is noted. Issues such as strengthening national identity: students' mastery of their own ethnomusic and a sense of pride, development of creative skills, aesthetic education: deepening of taste and emotional perception, raising the level of musical culture are touched upon. It is also noted that cultural heritage should be developed not only by musicians, but by all members of society. Its preservation and development is possible through the joint efforts of people working in various fields.

As a result, cultural heritage should be an integral part of music education, which serves to transmit both national and human values. The article shows that the continuous inclusion of heritage in lessons both strengthens pedagogical results and increases cultural and musical activity in young people.

Key words: cultural, heritage, artistic, musical, educational, national

Bədii mədəniyyət sahəsini və onun bəzi spesifik cəhətlərini təsvir etməyə başlamazdan öncə, mədəniyyətlə əlaqəli daha ümumi suallara diqqət yetirmək vacibdir. Biz yalnız mövzumuza birbaşa aidiyyəti olan mədəniyyətin müəyyən aspektlərini seçirik. Məsələn, təbiət və mədəniyyət, ənənə və mədəniyyət, insan və mədəniyyət, dəyər və mədəniyyət, estetika və mədəniyyət, dialoji mədəniyyət, kütləvi mədəniyyət və kütləvi kommunikasiya kimi mövzular. Bu anlayışların hər biri ayrı-ayrılıqda, ümumi mənada sonsuz şəkildə xarakterizə edilə bilər.

Məlumdur ki, mədəniyyət anlayışı Qərbi elmi ədəbiyyatında artıq 360-dan çox təriflə izah edilmişdir. Mədəniyyət həm cəmiyyətin əldə etdiyi nailiyyətlər kimi, həm də mənəvi və ruhi inkişafın ixtisaslaşmış və ümumi yüksəlişi kimi qiymətləndirilir. Bu, yalnız insan fəaliyyətinin nəticələri ilə məhdudlaşmır, həm də bu nəticələrin istehsal və mənimsəmə səviyyəsinə aiddir. Eyni zamanda, mədəni inkişafın mahiyyəti və nəticəsi, mədəniyyətin yaradıcı nəticələrini də əks etdirir. Bu kontekstdə biz incəsənət əsərlərinə müraciət edirik, çünki onlar insan faktoru və mədəni inkişafın nəticəsi kimi qarşılıqlı əlaqədədir.

“Bəşər tarixində elə bir dövr olmamışdır ki, mədəniyyət məsələləri orada öz əksini tapmasın. Çünki, mədəniyyət kainatda insanın yaranması ilə bir zamanda meydana gəlmişdir. İbtidai insanın hər hansı yeni bir xüsusiyyət qazanması mədəniyyətə doğru irəliləyiş olmuşdur.” [29, s8]

Mədəniyyət çox vaxt təbiətə, xüsusən də insan təbiətinə əks bir fenomen kimi qəbul edilmişdir. Əslində isə mədəniyyət ikinci təbiət hesab edilir, çünki o, insan tərəfindən özü üçün və öz daxilində yaradılmışdır. Ancaq müasir dövrdə, insanın təbii mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi bu qədər vacib hala gəldikdə, mədəniyyət artıq yalnız yaradılmış və təbiətdə olmayan bir fenomen kimi deyil, həm də təbiətlə uzlaşaraq inkişaf edən bir hadisə kimi başa düşülür. Fəlsəfə isə insanla təbiət arasında qaçılmaz bir qarşıdurmanın mövcudluğunu irəli sürən konsepsiyaları tənqid edir. Bu fəlsəfəyə görə, insanın sosial varlıq şəraitləri və inkişaf imkanları məhz təbiət tərəfindən təmin edilir. Latınca “cultura” ifadəsi “torpağın becərilməsi” mənasını daşıyır. Mədəniyyətşünaslar və Marksist filosoflar belə hesab edirlər ki, insanın təbii təbiəti ilə mədəniyyəti bir-birinə qarşı qoymaq metodoloji baxımdan yanlış yanaşmadır. Onların fikrincə, mədəniyyət insanı nə fəvqəl-təbii bir varlıq, nə də təbiətdən kənar bir qüvvə kimi görmür. Əksinə, mədəniyyət insanı həm tarixi inkişaf edən bir varlıq, həm də təbiətlə ayrılmaz şəkildə bağlı bir güc kimi dəyərləndirir.

“Mədəniyyətin ümumbəşəri mənə və məzmununu tədqiq edən, onun cəmiyyətin bütün sahələrində yerini və rolunu göstərən mədəniyyətşünaslıq ifadəsi "kulturologiya" sözünün tərcüməsidir”.

Fəlsəfi konsepsiyaya əsasən, mədəniyyətin mahiyyəti insanın təbii şərtləri dəyişdirmək və onları inkişaf etdirmək qabiliyyətindədir. Beləliklə, mədəniyyətin inkişafı eyni zamanda təbiətlə qarşılıqlı təsirin tarixini təşkil edir.

Bitkilər, sosial və mədəni mühitlər, eləcə də ətraf mühit insanın istehsal fəaliyyətinə və mədəni-landşaft mühitinin qorunması və bərpasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu kontekstdə "insan ekologiyası" anlayışı ortaya çıxır ki, burada əsas diqqət mühitin, xüsusən də texnogenləşdirilmiş və şəhərli mühitin insana təsirinə yönəlmişdir. Sosial ekologiyanın müxtəlif növləri isə yalnız sosial-tarixi və xüsusi ekoloji problemləri tədqiq edir.

İnsanın mənəvi və ruhani həyatının inkişafı, onun doğma yerlərə bağlılığının formalaşması və mənəvi özünüidarəsinin təşəkkülü üçün olduqca vacibdir. Buna görə də D.S.Lixaçev, mədəni ekoloji və mənəvi ekoloji arasındakı təbii əlaqəni xüsusi vurğulamışdır. O, təbiətin əvvəlki vəziyyətinə qaytarıla biləcəyini, lakin mədəniyyət abidələrinin məhv edildikdə əbədi olaraq təhrif olunduğunu və bu prosesin mədəniyyətə mənəvi zərbə vurduğunu qeyd edir.

Sosial yaddaşı itirilməsi, mədəniyyətin dağılmasına və cəmiyyətin tarixi zəncir daxilində öz yerini itirməsinə səbəb olur. Buna görə də sosial yaddaşı qorumaq istəyən cəmiyyət keçmişdən öz mənbələrini əldə edir, yazılı sənədləri, maddi-mədəniyyət nümunələrini və şifahi xalq ənənələrini mühafizə edir, həmçinin qalıqlar və mədəniyyət fraqmentlərindən məlumat əldə etmə üsullarını təkmilləşdirir.

İncəsənət mədəniyyətinin tarixi həm təsir göstərmək üçün yaradılmış əsərləri, həm də əvvəlcə utilitar və təşkilati funksiyalara malik olub, zamanla özünəməxsus status qazanan əsərləri əhatə edir. Bu tarix yalnız qalereyalarda sərgilənən əsərlərlə məhdudlaşmır, həm də digər fəaliyyət sahələrinin texniki metodları və formalarından keçərək mədəni dəyərlərə çevrilən elementləri özündə birləşdirir. İncəsənət fəaliyyətinin məqsədi yalnız unikal nəticələr yaratmaq deyil, həm də həmin nəticələri yenidən mənimsəyib inkişaf etdirməkdir. Bu proses mədəniyyətin müxtəlif mərhələlərində öz təkrarlanma xüsusiyyəti ilə yaradıcı proses üzərində üstünlük təşkil edə bilər. Lakin yaradıcılıq hər zaman mədəniyyətin ən yüksək dəyəri olmuş və bu cür dəyər kimi qalmaqda davam edir.

Keçmişə bağlılıq bəzən fərqli sənət sistemlərinin və ənənələrin yenidən canlandırılması formasında ifadə olunur. Keçmiş mədəni qatların bərpası müasir mədəniyyəti və incəsənəti zənginləşdirərək ona məhsuldarlıq qatır. Sənət dəyərlərinin yenidən qruplaşdırılması və onların yeni dinamik şəkildə qiymətləndirilməsi mümkündür. Bu proses zamanı bəzi dəyərlər daha çox diqqət mərkəzinə çəkilir, digərləri isə kölgədə qalır.

Ən önəmli nəticə ondan ibarətdir ki, insanlığın estetik irsinə yeni elementlər daxil olur və bu, bəşəriyyətin incəsənət dünyasında tamam fərqli reaksiyaların yaranmasına gətirib çıxarır. Bu yeniliklər bədii ideyaların və incəsənət dəyərlərinin müasirləşdirilməsi prosesində həyata keçirilir.

Son dövrlərdə ədəbiyyatda insan faktoru xüsusi vurğulanır və bədii mədəniyyətin insan təcrübəsi ilə sıx bağlı olduğu qeyd edilir. M.V. Kovalzon mədəniyyətin yalnız insana aid olan və onun xarakterini təyin edən bir anlayış olduğunu açıq şəkildə bəyan edir. K. Marks isə mədəniyyətin ümumi olaraq elm və inkişaf vasitəsilə insanın öz mahiyyətini göstərdiyini vurğulayır.

İncəsənət sosiallaşmış fərdiyyəti hədəfləyir və onun digər fəaliyyət sahələrində ölçətməz olan məqamlarına müraciət edir. İnsan bədii mədəniyyətin yaranmasını məhz bu cür düşüncə çərçivəsində təcrübədən keçirir.

Bədii mədəniyyət şəxsiyyəti strukturlaşdırılmış formada təqdim edir, lakin bu yalnız insanın tarixi inkişaf nəticəsində çatdığı dəyərlər səviyyəsi daxilində baş verir. Burada əsasən insanın spesifik dəyərlər sisteminə inteqrasiyasından bəhs edilir.

Xüsusilə böyük tarixi dövrlər üçün (Qədim Yunan-Roma mədəniyyəti, Orta əsrlər, Renessans və s.) mədəni icmalar anlayışları olduqca mürəkkəbdir. Hər hansı bir mədəniyyətin nail olduğu bütövlük, əvvəlcə onun sinif bölgüsü və sosial təbəqələrə əsaslanır. Bu mədəniyyətlərin mənzərəsi müəyyən edilmiş struktura uyğun olaraq qruplar arasında qarşılıqlı təsir nəticəsində dəyişir.

Fəlsəfə mədəniyyət problemlərini öyrənən elm sahələrindən biri olaraq həm dəyərlərin müsbət, həm də mənfi tərəflərini araşdırır. Bu araşdırmalar dəyərlər sistemini obyektiv mövqe ilə əlaqələndirir və mədəniyyətin məzmununa dair suallara cavab tapmağa çalışır.

Mədəniyyətşünaslar mədəniyyətin tədqiqində müxtəlif yanaşmalar ortaya qoyublar. Onlardan bəziləri dəyərlərin mədəniyyətdə öyrənilməsinə yönəlib, dəyərləri məqsəd, yaxud normativ ideallar kimi qəbul edərək bu cür yanaşmanı obyektiv qiymətləndirmə və dəyərlərin hərtərəfli öyrənilməsi üçün başlanğıc nöqtəsi hesab edirdilər.

Digər mədəniyyətşünaslar isə müxtəlif metodların qarşılıqlı tamamlayıcılığına diqqət yetirərək, normativ yanaşmanın faydalı olduğunu qəbul etsələr də, elmi və obyektiv mövqeləri üstün tutmuşlar. Onlar normativ yanaşmanın real hadisələrin öyrənilməsində həmişə uyğun gəlmədiyini vurğulayır və mədəniyyətə müsbət dəyər münasibəti kimi baxılmasını təklif edirdilər.

Obyektiv yanaşma isə mədəniyyətin müsbət dəyərlər sistemini empirik səviyyədə öyrənməyə yönəlmişdir. Bu, reallığa yaxın bir yanaşma olaraq dəyərlərin mahiyyətini və real hadisələrin tədqiqini əsas götürürdü. Bu yanaşma vasitəsilə dövrün estetik idealları, zövqləri və onların təsiri daha dəqiq analiz olunurdu.

Mədəni dəyərlərin formalaşması sosial-sinfi maraqlarla, milli-etnoqrafik xüsusiyyətlərlə və tarixi ənənələrlə sıx bağlıdır. Müasir mədəniyyət bir çox hallarda keçmişdə mövcud olmuş dəyərlərin yenilənmiş formada təzahürünü yaşayır. Antik mədəniyyət və incəsənət kimi qədim dəyərlər yeni dəyərlərlə əvəz olunur və bu proses mədəni irsin davamlılığını təmin edir.

Müasir dövrdə mədəniyyət və fərdi dəyərlər kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri altında formalaşır. Bu proses fərdin qavrayışı və şüurunda yeni mədəni elementlərin yerləşdirilməsinə səbəb olur. Kommunikasiya vasitələrinin yaratdığı “bilik ekranı” fenomenini mədəniyyətin mozaik quruluşunu daha da gücləndirir və fikirlər, anlayışlar arasında yeni assosiasiyalar yaradır.

Müasir insan, bu şəraitdə, mədəniyyətin müxtəlif elementlərini öz təcrübə və bilikləri ilə uyğunlaşdıraraq davranış strategiyalarını təyin etməlidir. Seçimlər və müxtəlif perspektivlərin yaranması informasiya axınına məruz qalan insan üçün həm çətinliklər, həm də imkanlar yaradır.

Texnoloji inkişaf fərdin mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqəsini sürətləndirir. Bununla yanaşı, informasiya texnologiyalarının həm müsbət, həm də mənfi təsirləri var. Müasir şəraitdə insan yeni sosial və texnoloji şərtlərə uyğunlaşmaq üçün öz biliklərini yeniləməli, adaptasiya üsullarını inkişaf etdirməlidir. Beləliklə, mədəniyyətlə fərdin əlaqəsi dinamik və daim dəyişən bir proses olaraq davam edir.

Qərb fəlsəfəsinin müasir tendensiyaları, xüsusilə 20-ci əsrdə meydana çıxan tarixi və sosial-mədəni reallıqlar, mədəniyyət və dəyərlər anlayışına yeni baxışlar gətirir. Bu dövrdə fərdlər, rəasionalist fəlsəfənin təqdim etdiyi əvvəlki həyat mövqelərindən fərqli olaraq, tamamilə yeni həyat mövqeyi formalaşdırmağa məcbur olurlar.

Bu tendensiyalar, xüsusən sosialist cəmiyyətləri üçün dəyərlərin təsadüfi şəkildə mənimsənilməsi və yanlış tətbiqi ilə bağlı problemləri vurğulayır. Sosialist cəmiyyətin bədii mədəniyyət siyasəti, insanların dünya görüşünü genişləndirmək və onları yüksək dəyərlər sisteminə yönəltmək məqsədi daşıyır. Lakin bu istiqamətdə hələ də bir sıra maneələr qalmaqdadır: yeniliklərə qarşı müqavimət, köhnə anlayışlara bağlılıq və müasir informasiyanın sadələşdirilməsi məsələləri diqqət mərkəzindədir.

Mədəni dəyərlərin düzgün mənimsənilməsi və istifadəsi, onların sadələşdirilməsi və yanlış şərhəldən uzaq olması vacibdir. Bu, yalnız estetik tələblərin daha yaxşı təmin olunmasına deyil, həm də incəsənətə olan yüksək ehtiyacların ödənilməsinə töhfə verə bilər. Mədəniyyətin inkişafı və yenilənməsi, yalnız dəyərlərin mənimsənilməsi prosesində balanslı yanaşma ilə mümkündür.

Beləliklə, həm fərdlər, həm də cəmiyyət yeni mədəni dəyərləri mənimsəməklə yanaşı, keçmişə bağlılığı qorumağa və bununla da tarixi və estetik irsi gələcək nəsillərə çatdırmağa çalışmalıdır. Bu proses həm Qərb fəlsəfəsinin müasir baxışları, həm də cəmiyyətlərin estetik və mənəvi tələblərinin təkamülü baxımından əhəmiyyətliyədir.

Elmi düşüncənin başlıca forması, müəyyən hadisənin əsas xüsusiyyətlərini və onu əhatə edən reallıqla olan əlaqələrini ifadə edən anlayışdır. Ancaq gerçəkliyin estetik mahiyyətini konseptual biliklər çərçivəsində tam mənimsəmək mümkün deyil. Abstrakt xarakter daşıyan konsepsiyalar, dünyanın estetik zənginliyini və rəngarəngliyini tam şəkildə əks etdirməyə qadir olmur. Forma ilə məzmun arasındakı əlaqəni sözlər və ya riyazi işarələr vasitəsilə ifadə etmək mümkündür, lakin bu münasibət yalnız konkret vizual təsvirlər vasitəsilə tam dərk edilə bilər. Təbiət və ya sosial həyatın estetik baxımdan təsirli mənzərəsi insan zəhnində obrazlar şəklində formalaşır və yaddaş, təxəyyül, təfəkkür proseslərində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bədii mədəniyyət, insanın estetik dəyərləri yaradan və ötürən fəaliyyətlərinin məcmusunu ifadə edir. Bədii mədəniyyət insanın yaradıcılıq və estetik təfəkkürünün bir məhsuludur. O, cəmiyyətin tarixi inkişaf prosesində formalaşan, incəsənət, musiqi, ədəbiyyat, teatr, rəssamlıq və digər yaradıcılıq sahələrində özünü göstərən bir mədəniyyət sahəsidir. Bədii mədəniyyət insanın həyatını zənginləşdirən, dünyaya baxışını dərinləşdirən və şəxsi və kollektiv inkişafını stimullaşdıran bir sahədir. Bədii mədəniyyətin mahiyyəti və əhəmiyyəti aşağıdakı aspektləri əhatə edir.

Bədii mədəniyyətin mahiyyəti - estetik dəyərlərin yaradılmasındadır. Bədii mədəniyyət insanların gözəllik haqqında anlayışlarını formalaşdırır və təkmilləşdirir. Eyni zamanda insanın estetik duyğularını ifadə etməsinə kömək edir.

Estetika bədii mədəniyyətlə sıx bağlıdır və onun təfəkkür bazasını və nəzəri əsasını təşkil edir. Estetika həm də bədii yaradıcılığın gözəllik, harmoniya və dəyər ölçülərini müəyyən edir, sənət və mədəniyyətin inkişafına istiqamət verir.

İncəsənət və estetik mədəniyyətin əhəmiyyəti mədəni irsin qorunması, insanların mənəvi zənginləşməsi baxımından bütün dövrlərdə aktualdır.

“Müasir estetika elmimizin fərəhləndirici yüksəlişinə mane olan amillərdən biri istər sənətkar, istərsə sənətsevərlərin psixologiyasını və bədii qavrayışın keçdiyi mürəkkəb yolları öyrənmək üçün lazım gələn maddi texniki və eksperimental bazanın zəifliyidir”.

İncəsənət və estetik mədəniyyətin insan həyatında və cəmiyyətdə əhəmiyyəti çox genişdir. İncəsənət və estetik mədəniyyət bir cəmiyyətin sosial və mənəvi identikliyinə formalaşmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Bu sahələr həm fərdi, həm də kollektiv təcrübələri zənginləşdirərək insanların həyatında daha dolğun bir dəyər və məqsəd yaradır. Estetik mədəniyyət, estetik dəyərlərin təbliği və təşviqi vasitəsilə daha sağlam, mənəvi cəhətdən zəngin bir cəmiyyətin formalaşmasına yardım edir. Beləliklə, bu sahələr cəmiyyətin həm fərdi, həm də sosial aspektlərini inkişaf etdirməklə müasir insanın dünyagörüşünə və həyatına mühüm təsir göstərir. İncəsənət cəmiyyətin sosial və mənəvi strukturunun bir parçası kimi, insanların dünyagörüşü və mənəvi dəyərləri ilə əlaqə qurmaq üçün mövcud olan təbii bir vasitədir. İncəsənətin formalaşması və yayılması estetik mədəniyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır, çünki o, fərdlərin və qrupların dəyər sistemlərini, mədəni normativləri və bədii təxəyyüllərini əks etdirir.

“Həyatın estetik cəhətdən idrakı və mənimsənilməsi problemi, heç şübhəsiz, sənətin psixologiyası problemləri ilə də bağlıdır. Belə ki, yaradıcı, oxucu, dinləyici, tamaşaçı psixologiyasını, sənətin mənimsənilməsi kimi mühüm bir məsələnin psixoloji əsaslarını mənimsəmədən estetika elminin müvəffəqiyyətlə irəliləyişindən söhbət gedə bilməz”.

İncəsənət və estetik təcrübə fərdin özünüifadəsini gücləndirir və onu mənəvi cəhətdən daha zəngin edir. İncəsənət insana gözəllik, harmoniya və tarazlıq hisslərini aşılamaqla yanaşı, onun daxili dünyasını kəşf etməyə kömək edir. Estetik təcrübə insanlara həyatlarının müxtəlif aspektlərini fərqli prizmadan görməyi öyrədir və onları emosional cəhətdən daha zəngin edir. İncəsənət təcrübəsi mədəniyyətlə sıx əlaqədə olaraq, insanların emosional və mənəvi təcrübələrini gücləndirir, bu isə daha geniş estetik mədəniyyətin inkişafına təsir göstərir. Hər bir cəmiyyətdə mədəniyyətin inkişafı üçün estetik dəyərlərin və gözəllik kriteriyalarının yaradılması vacibdir. Bu, incəsənət vasitəsilə cəmiyyətə öz şəxsiyyətini tanıtmğa və tarixi-mədəni keçmişini qoruyub saxlamağa imkan verir. Estetik mədəniyyət, insan təcrübəsinin estetik qiymətləndirməsini və incəsənətə verilən dəyəri əks etdirir. Estetik mədəniyyətin təməlində gözəllik, harmoniya və yaradıcılıq dəyərləri dayanır. Bu dəyərlər, fərdlərin gündəlik həyatına və mənəvi zənginliyinə dərin təsir göstərməklə yanaşı, bədii təxəyyüllərini və mənəvi dəyərlərini inkişaf etdirir. Məsələn, rəssamlıq, musiqi və ədəbiyyat kimi sənət növləri yalnız estetik mədəniyyətin əks olunması deyil, həmçinin onun təbliği vasitəsi olmuşdur. Bu sahələr vasitəsilə insanlar mənəvi və estetik təcrübələrini təkmilləşdirərək özlərini daha yaxşı ifadə etmə imkanını əldə edirlər. Estetik təcrübələr, həmçinin insanları müxtəlif cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin dəyərlərini dərk etməyə təşviq edir. Estetik mədəniyyətin inkişafı təhsil sistemlərində bədii təlimin və estetik tərbiyənin yer almasına da bağlıdır. Təhsildə bədii tərbiyə fərdin öz düşüncələrini, emosiyalarını və dəyərlərini daha dolğun şəkildə ifadə etməsi üçün bir vasitədir və beləliklə, onların estetik baxışları inkişaf etdirilir. Müasir təhsil sistemlərində estetik tərbiyə cəmiyyətin müxtəlif bədii ənənələrini və mədəniyyətlərini öyrənmək üçün imkan yaradır ki, bu da insanları daha geniş mədəniyyət anlayışına malik olmağa təşviq edir. Estetik təcrübə insanın daxili aləminə hüzur və tarazlıq gətirir. Estetik təcrübə fərdlərə həyatda mənəvi zənginlik və mədəni dəyər hissi verərək onları psixoloji olaraq daha sağlam və məmnun fərdlər halına gətirir. Bu, insanlara emosional və intellektual cəhətdən özlərini ifadə etməyə kömək edir və onların həyat keyfiyyətini artırır. Estetik tərbiyə dövründən, zamanından, məkanından və cəmiyyətindən asılı olmayaraq hər zaman nümunə olaraq vardır və qalır. Məsələn N. Əhmədov da “Yeniyyətlərin estetik tərbiyyəsi” kitabında kommunist tərbiyə haqqında öz fikirlərini çox gözəl şəkildə ifadə etmişdir.

“Estetik tərbiyənin əhatəsi o qədər geniş və çoxcəhətlidir ki, o, kommunist tərbiyəsinin bütün növləri ilə əlaqədardır. O, əmək, əxlaq, fiziki və əqli tərbiyənin kamilləşməsinə, gənc nəslin tərbiyəsində nümunə olacaq, zövq verəcək səviyyəyə çatdırılmasına xidmət edir. Hər hansı bir

sahədə insanın əsil gözəlliyə can atması, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməsi, kommunist tərbiyyəsinin yeni cəmiyyətin- kommunizm cəmiyyətinin yaradılması qanunauyğunluqlarına münasib olduğunu əsaslandırır”.

Təhsilin tərkibində estetik mədəniyyətin təbliği həm bədii düşüncə, həm də yaradıcılıq imkanlarının inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil sistemi estetik mədəniyyətin əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir və cəmiyyətə fərdlərin bədii biliklərini və estetik təcrübələrini artırmaq üçün imkanlar yaradır.

Bədii tərbiyə fərdlərin estetik qavrayışını inkişaf etdirmək üçün vacibdir. Estetik tərbiyə vasitəsilə şagirdlər rəng, forma, harmoniya və simvolizmlə tanış olur, bu isə onların dünyaya estetik baxımdan yanaşmalarını inkişaf etdirir.

Estetik mədəniyyətin təbliği yaradıcılığın inkişafına zəmin yaradır. Təhsil sistemi şagirdlərin fərqli incəsənət sahələrində özlərini sınamaq imkanı yaradır və bu, onların estetik dəyərlərini və yaradıcılıq potensiallarını inkişaf etdirir. Yaradıcılıq insanlara müxtəlif ideyaları bir araya gətirmək və fərqli perspektivləri əks etdirmək bacarığı verir.

Azərbaycan təhsil sistemində estetik tərbiyə və bədii təhsil, şagirdlərin gözəllik anlayışını inkişaf etdirmək üçün əhəmiyyətli vasitələrdir. İncəsənət dərsləri və bədii fəaliyyətlər, şagirdlərə estetik dəyərləri tanımağa, onları anlamağa və qiymətləndirməyə imkan verir.

Estetik mədəniyyətin inkişafında təhsil sistemində bədii tərbiyənin əhəmiyyəti böyükdür. Mədəniyyət və gözəllik anlayışlarını dərinlən anlamaq, fərdlərin yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə və bədii düşüncə tərzini formalaşdırmasına kömək edir. Təhsildə estetika ilə bağlı dərslər şagirdlərin fərqli incəsənət növləri ilə tanış olmasına və öz bədii düşüncələrini ifadə etməsinə şərait yaradır.

Azərbaycan təhsil sistemində estetik mədəniyyətin təşviqi şagirdlərin estetik zövqlərini inkişaf etdirir. Rəsm, musiqi, teatr kimi incəsənət növləri şagirdlərə estetik dəyərləri və gözəlliyi dərk etmək imkanı verir. Beləliklə, estetik təhsil gənc nəsillərin incəsənətə və estetikaya olan marağını artırır və onların gələcəkdə mədəniyyətə bağlı fərdlər kimi yetişməsinə şərait yaradır.

“İncəsənət insanın mənəvi gözəlliyinin sadəcə təcəssümünü verməklə qalmayırsan insan mənəviyyatını estetik və içtimai mövqedən qiymətləndirir, bu mənəvi xassə və keyfiyyətlərin gözəllik qanunlarına uyğun gəlib gəlməməsindən asılı olaraq onları təqdir və ya təkəddir”.

Qloballaşma estetik mədəniyyətin və incəsənətin yayılmasına və daha geniş miqyasda qəbul olunmasına səbəb olmuşdur. Qloballaşma dövründə incəsənət və estetik mədəniyyət dünya mədəniyyətlərinin müxtəlifliyini və zənginliyini dərk etmək və anlamaq üçün daha geniş imkanlar yaradır. Müasir texnologiyalar vasitəsilə müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı əlaqələr güclənir və beləliklə, incəsənət əsərləri qlobal miqyasda daha geniş auditoriyaya çatır. Bunun nəticəsində fərqli mədəniyyətlər arasındakı estetik fərqlər və ortaq xüsusiyyətlər daha aydın şəkildə üzə çıxır. Eyni zamanda, qloballaşma estetik mədəniyyətin zənginləşməsinə təsir göstərir, çünki fərqli mədəniyyətlər bir-birinə təsir edir və yeni estetik üslubların yaranmasına səbəb olur. Məsələn, Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin incəsənətdəki sintezi müasir incəsənət üslublarının daha rəngarəng və mürəkkəb olmasını təmin edir. İncəsənət və estetik mədəniyyət cəmiyyətlərin tarixən təşəkkül tapması və inkişafında əsas rol oynayan komponentlərdən biridir. Bu anlayışlar insanların dünyagörüşünü, hisslərini, inanclarını və dəyərlərini formalaşdırmaqla yanaşı, fərqli mədəniyyətlər arasındakı fərqlilikləri və oxşarlıqları vurğulamaq üçün əvəzolunmaz vasitə olmuşdur. Estetik mədəniyyətin inkişafı estetik dəyərlərin və yaradıcılıq imkanlarının artması ilə bilavasitə bağlıdır ki, bu da öz növbəsində, insanların intellektual və emosional zənginliyini təmin edir. Bütün dövrlərdə insanlar öz hisslərini, arzularını, sosial və mənəvi görüşlərini ifadə etmək üçün incəsənətə müraciət

etmişlər. İncəsənət cəmiyyətdə fərqli funksiyalar yerinə yetirir: bu, bir tərəfdən insanın daxili dünyasını aşkar etməyə xidmət edir, digər tərəfdən isə kollektiv şüur və ortaq dəyərlərin formalaşmasına kömək edir. Həmçinin incəsənət və estetik mədəniyyət sosial və fərdi funksiyalara malikdir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar.

Sosial Uyğunluq və İntegrasiya: İncəsənət və estetik mədəniyyət fərqli qrupların bir-birinə yaxınlaşmasına və qarşılıqlı anlaşmanın təmin olunmasına kömək edir. İncəsənət təcrübəsi fərdlərin və qrupların öz mədəni kimliklərini tanımaqla yanaşı, onları digər mədəniyyətlərlə ünsiyyətdə saxlamağa təşviq edir. Bu da müxtəlif mədəni qruplar arasındakı qarşılıqlı hörməti və anlaşmanı gücləndirir.

Mənəvi Dəyərlərin Yaradılması və Yayılması: İncəsənət mənəvi dəyərlərin formalaşmasında mühüm bir vasitədir. İnsanlar incəsənət vasitəsilə həyatın gözəlliyini və əhəmiyyətini dərk edir və öz mənəvi zənginliklərini inkişaf etdirirlər. İncəsənət əsərləri və bədii obrazlar insanlara yaşadıkları dünyanın fərqli aspektlərini nümayiş etdirərək onların həyat təcrübəsini zənginləşdirir.

Estetik mədəniyyət, insana öz emosiyalarını daha yaxşı ifadə etməyə, onları idarə etməyə və anlamağa imkan verir. Psixoloji baxımdan estetik təcrübə insanların emosional tarazlığını təmin edir və mənəvi inkişafına töhfə verir. Məsələn, musiqi insanın mənəvi dünyasını zənginləşdirir və daxili harmoniya hissi aşılır. Estetik təcrübələr fərdin öz mənəvi zənginliyini kəşf etməsinə və inkişaf etdirməsinə imkan yaradır.

Bədii mədəniyyətin digər mahiyyəti - yaradıcılıq fəaliyyətinin ifadəsidir. İnsanların daxili hisslərini, düşüncələrini və dünyagörüşlərini ifadə etməyə imkan verir. Bu yalnız gözəllik və estetik zövqlə bağlı deyil, həm də insanın öz daxili dünyasını, mənəvi və əxlaqi dəyərlərini ortaya qoymağa kömək edir.

Bədii mədəniyyətin daha bir mahiyyəti - mədəniyyətin ifadə vasitəsidir. Bədii mədəniyyət cəmiyyətin düşüncə və dəyərlərinin, tarixinin və şəxsiyyətlərinin əks olduğu bir platformadır. Sənət əsərləri bir millətin və ya cəmiyyətin mədəni irsini daşıyır və bununla da kollektiv yaddaş və mədəni kimliyin formalaşmasına təsir göstərir.

Sənətin müxtəlif formaları da bədii mədəniyyətin mahiyyətlərindəndir. Bədii mədəniyyət müxtəlif sənət növlərini (rəssamlıq, musiqi, ədəbiyyat, teatr, rəqs və s.) əhatə edir və hər biri insanın fərdi və kollektiv təcrübələrinin estetikasını təcəssüm etdirir. Hər bir sənət növü özünəməxsus vasitələrlə insan həyatını və dünyanı təcəssüm etdirir.

Bədii mədəniyyətin mahiyyətindən bəhs edərkən, mədəni irsin qorunmasını da qeyd etmək lazımdır. Əsrlər boyu yaranmış incəsənət nümunələrini qoruyaraq, onları gələcək nəsillərə çatdırır.

Və nəhayət, insan şəxsiyyətinin inkişafı: Estetik tərbiyə vasitəsilə insanın zövqünü, intellektual səviyyəsini və mənəvi dünyasını zənginləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Aslanov A. İncəsənət və tərbiyə. Bakı, Gənclik, 1967, 191 s.
2. Əhmədov N. Yeniyetmələrin estetik tərbiyəsi. Bakı, Elm, 1974, 32 s.
3. Əfəndiyev T. Azərbaycan Mədəniyyəti və İncəsənəti. Kitab-ensiklopediya. Bakı, 2003, 208 s.
4. Əsgərova S. Musiqi müəllimi. Bakı, Işıq, 1993, 184 s.

5. Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik mahiyyəti. Bakı, Mars-Print NPF, 2002, 305 s.
6. Qurbanov B.Q. Musiqinin bədii-estetik məsələləri. Bakı, Ağrıdağ, 2000, 374 s.
7. Məmmədova İ. Musiqi pedaqogikası. Bakı, 2009, 214 s.
8. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin metodoloji problemləri. Bakı, Mütərcim, 2012, 516 s.
9. Tağızadə İ.M. İncəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi. Bakı, Azərnəşr, 1996, 132 s.

CREATING A FANTASY-LIKE CAUSE AND EFFECT IN A HAIKU POEM

Îrina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the way in which we can build haiku poems, an originally Japanese poem, as Western culture members. We are familiar with the mechanism of juxtaposition, according to which we understand the meaning of the poem based on the combination between the two parts. However, if we look closely at each and every haiku poem we can notice certain particularities. As an example, we can look at the poem by Wendy Toth Notarnicola (New Jersey, USA), published on April 18, 2025 in Mainichi Japan, selected by Dhugal J. Lindsay and which sounds as follows: "the sky grows brighter/ with every note/ of the blackbird's song." The aspect that is striking is, at first, the common, everyday life reality of the scene. The scene seems simple enough, and relying on noticing sensations based on our senses. However, on a closer look, readers notice that the elements in the scene are not selected without reason. We notice here a fantasy-like cause and effect process, as the sky brightens once the blackbird keeps singing. Thus, the song of the blackbird makes the sky brighter, like in fairy-tales, or changes the world. While we know that there is no actual connection between the two incidents, the moment is captured in such a way that it impresses readers. The role of the haiku poet is to allow readers to experience a fresh perspective on the world, leaving behind everything they know about the way reality functions. The poem is analysed based on a reader-response approach.

Keywords: Fantasy, Reality, cultural contact

10. 1. INTRODUCTION

11. The haiku poem is an example of enduring type of poem, not only across history, but also across cultures. It has started in Japan during the seventeenth century (Meilantari et al, 2024), and nowadays it is being practiced by authors from all over the world. The fascination with the haiku poem does not seem to end. While it is considered, in literary dictionaries, a poem with a fixed form, three lines, 5-7-5 syllables, once we become familiar with online and offline haiku communities from all over the world, we notice that, while the traditional form is still respected, we can also find modern haiku, with less syllables, preferably, or a bit more, and the number of lines can be two or just one as well. What remains important is to preserve the haiku spirit, which could be related to the presence of the juxtaposition (Gilli, 2001), or the connection established between the two parts of this poem, which are broken syntactically, as well as based on the images. At the same time, there is a subtle connection between the two parts, based on allusions, and based on another level of meaning, a figurative one, which coexists with the literal, concrete, visual one.

12. While the haiku poems are considered to be about the present moment, or about the here and now, and to refer to everyday, common reality, which we notice based on our personal observations, there can be, apparently, haiku poems referring to a fantasy world. This impression

is due to the interconnection among the various elements present in the haiku poem based on allusions, as well as syntactic break between the two parts of the poem.

13. The juxtaposition is not the only way of considering how to build a haiku poem that should be genuine. We also need to take into consideration other factors, and, for this matter, the poem "the sky grows brighter/ with every note/ of the blackbird's song," written by Wendy Toth Notarnicola, from New Jersey, USA, and published on April 18, 2025, in Mainichi Japan, selected by Dhugal J. Lindsay. How can we interpret this poem? How is it different from other poems, namely Western-culture ones, which often include figures of speech such as personification and metaphor?

14. 1.1. Theoretical Framework

15. *The haiku poem can be, ultimately, interpreted in an intuitive way, by the readers, while leaving theoretical knowledge aside. The interpretation mostly relies on reader-response criticism, with the reader reacting emotionally to any text, as well as by relying on their background knowledge in their attempt to interpret and understand any text (Mart, 2019).*

16.

17. 2. METHOD

18. *The haiku poem is considered to be objective and austere in language. It does not include any of the usual Western-culture figures of speech we expect to find in poetry. At the same time, the haiku poem may suggest all of these figurative language devices, while it builds them based on juxtaposition, or the way in which the readers put together the two parts of the haiku poem, and, especially, on allusions.*

19. The poem haiku poem "the sky grows brighter/ with every note/ of the blackbird's song," whose author is Wendy Toth Notarnicola, from New Jersey, USA, and which was published on April 18, 2025 in *The Mainichi*, Japan, can suggest to Western culture readers a fantasy-like interconnection between the two parts. While the sky becomes brighter, an observation which could be considered independently from the song of the blackbird, and only coincidence can bring the two images together, they do make up a fantasy-like connection. We frequently make up a connection of causation between two incidents, although it is not necessarily proven scientifically that there is one, actually. The sky may not actually become brighter due to every note we hear from the song of a blackbird. However, poetically and figuratively we may consider this reality. We may tend to make up imaginary, fantasy-like connection between various elements of reality. We can consider various superstitions and sense of magic in folklore creating such connections. At the same time, this haiku poem may simply be considered as composed of the two parts, with only the readers' imagination making up the connection of fantasy-like cause and effect. Indeed, we may attribute, due to its power on our emotions, to the blackbird's song, the power to change our entire world, or mood, or perspective and outlook on the world. This can be considered life-changing. Anything that is beautiful can be considered by us to have the power to change our world. While the change may refer to our inner world, or mood, or perception on the world, we can be tempted to consider that the way we view reality is the equivalent of the way in which reality actually looks like and is like.

20. *The intensity of our emotional response to the blackbird's song, or, by extension, to the arrival of spring, shows our reaction to beauty and to the change of seasons, which definitely has a strong impact on our mood.*

21. *We may feel a very strong connection between ourselves and the surroundings, to the point that we may not simply feel that we resonate with our surroundings, but that we are part of*

them. This is the distinction between subject and object, which is, in the case of such an experience, cancelled. We could extend this extreme experience of well-being to the fresh perception on the world brought by the haiku poem.

22. For the haiku poem, the Zen Buddhist mindset (Kiuchi, 2008) is significant, in that it encourages a direct perception of the world, while we ignore what we have been taught about it. We try to put everything aside and see the world from a fresh perspective, with the eyes of a child. The honesty of the experience is clear, even if it could be a studied one. The observer notices the sky growing brighter, while, at the same time, the observer hears the blackbird's song growing more intense. The novelty and the challenge of the two images lies in their being placed together. Readers can reconstruct reality by creating a cause and effect connection between the two. However, readers are aware that a blackbird's song cannot actually have such a magic effect on the world, literally; it can, however, have one only figuratively soeaking.

23.

24. 3. FINDINGS

25. The analysis of the haiku poem by Wendy Toth Notarnicola has shows a distinctive experience. This experience may be related, on the one hand, to superstition and a sense of magic, while, at the same time, it could reflect the understanding of a total change in mood when we start feeling differently based on a change in our environment.

26.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

27. Environmental psychology (Mehrabian & Russell, 1974) tells us that we always have an emotional reaction to our surroudings, and this poem by Wendy Toth Notarnicola seems to illustrate this idea perfectly. Indeed, our surrounding environment has a strong influence on the way we feel and on the way we perceive the world. The haiku poem is mostly about the way we see the world, which can help us bridge the gap between Western and Eastern cultures. Cultural contact has facilitated the introduction of the haiku poem in Western cultures and societies and, with it, a different perception of the world. The difference between fantasy and reality becomes blurred, since it is all a matter of optical illusions and of subjective perception. Imagination and daydreaming are more part of our everyday lives than we may realize.

28.

29. 5. REFERENCES

30. Kiuchi, T. (2008). Zen Buddhism in Richard Wright's Haiku. *Valley Voices: A Literary Review*, 8(2).
31. Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, 56(2), 78-87.
32. Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. the MIT Press.
33. Meilantari, N. L. G., Suarka, I. N., Sudewa, I. K., & Triadnyani, I. M. (2024). The Evolution Of Japanese Haiku: From Paper To Digital. *International Journal of Education and Literature*, 3(2), 128-135. Gilli, F. (2001). The power of juxtaposition. New Zealand Poetry Society, [http://www. poetrysociety. org. nz/juxtaposition](http://www.poetrysociety.org.nz/juxtaposition).
34. Toth Notarnicola, W. (2025). Haiku in English: April 18, 2025. <https://mainichi.jp/english/articles/20250325/p2g/00m/0su/065000c>

ISSUES OF TRANSLATING EXAMPLES OF GERMAN LITERATURE INTO
AZERBAIJANI
ALMAN ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ
MƏSƏLƏLƏRİ

AYGÜN İSMAYILOVA

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi, [dosenthttps\\ orcid.org\ : 0000-0003-1214-600X](https://orcid.org/0000-0003-1214-600X)

Xülasə

Bədii tərcümə sənətinin müxtəlif xalqlar arasında ədəbi və mədəni münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan və Almaniya arasında ədəbi əlaqələrin inkişafı da məhz bu prosesin nəticəsində baş verir. Tarix boyu alman ədəbiyyatının görkəmli nümunələri Azərbaycan dilinə çevrilmiş, bu tərcümələr vasitəsilə oxucular dünya ədəbiyyatının inciləri ilə tanış olmuşlar. İlk tərcümələr əsasən vasitəli yolla, başqa dillərdən edilsə də, sonrakı dövrlərdə orijinaldan çevirmələr üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Bu isə ədəbi əlaqələrin keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymasına səbəb olmuşdur. Alman ədəbiyyatının klassik və müasir nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi ədəbi mübadiləni gücləndirmiş, hər iki xalqın mədəni irsinin qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsinə töhfə vermişdir.[1]

Açar sözlər: bədii tərcümə, tərcümə nəzəriyyəsi, mədəni münasibətlər, milli kolorit

Summary

The art of literary translation plays an important role in the formation of literary and cultural relations between different peoples. The development of literary relations between Azerbaijan and Germany is also a result of this process. Throughout history, outstanding examples of German literature have been translated into Azerbaijani, and through these translations, readers have become acquainted with the pearls of world literature. Although the first translations were mainly made indirectly, from other languages, in later periods, translations from the original began to dominate. This led to literary relations entering a qualitatively new stage. The translation of classical and modern examples of German literature into Azerbaijani has strengthened literary exchange and contributed to the mutual enrichment of the cultural heritage of both peoples.

Keywords: literary translation, translation theory, cultural relations, national color

Giriş: Ədəbiyyat təkcə dilin deyil, eyni zamanda mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Hər bir xalqın ədəbiyyatı onun tarixi, düşüncə tərzı və bədii-estetik dünyagörüşünü əks etdirir. Buna görə də, ədəbiyyat tərcüməsi təkcə sözləri bir dildən digərinə çevirmək deyil, həm də orijinalın bədii dəyərini və məzmununu qoruyaraq, onu yeni oxucu auditoriyasına çatdırmaq prosesidir. Bu baxımdan, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alman ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən zəngin və təsirli qolundan biri hesab olunur. Höte, Şiller, Kafka, Tomas Mann, Bertolt Brext və digər alman yazıçıları təkcə Avropa ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə bəşəri fikrin inkişafına böyük töhfələr vermişdir. Lakin bu əsərlərin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Bu problemlər əsasən linqvistik, semantik, poetik və mədəni xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Alman və Azərbaycan dilləri fərqli dil ailələrinə mənsub olduğundan onların qrammatik quruluşu,

leksikası və sintaksisi arasında ciddi fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər, xüsusilə uzun və mürəkkəb alman cümlələrinin Azərbaycan dilinə təbii və anlaşılan formada çevrilməsini çətinləşdirir. Eyni zamanda, alman mədəniyyətinə xas ifadələr, metaforalar və tarixi kontekstin düzgün tərcüməsi əlavə problemlər yaradır.

Bu kontekstdə bədii tərcümə təkcə mətnlərin dildən dilə çevrilməsi deyil, eyni zamanda, fərqli mədəniyyətlər arasında ideya və üslub körpüsü rolunu oynayır. Azərbaycanın tanınmış tərcüməçiləri bu sahədə böyük xidmətlər göstərmiş, alman ədəbiyyatının incilərini orijinala uyğun şəkildə, dilin zənginliklərini qoruyaraq oxuculara təqdim etmişlər. Bu proses ədəbi əlaqələrin inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, Azərbaycan oxucusunun dünya ədəbiyyatına çıxışını asanlaşdırmışdır.

Bədii tərcümənin bir xalqın ədəbiyyatı, fəlsəfi düşüncəsi, milli-mənəvi dəyərləri, tarixi və etnoqrafiyasını digər xalqlara çatdıraraq mədəni dialoqu təmin edir. Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümələri, milli ədəbiyyatımızın yeni janrlar və cərəyanlarla zənginləşməsinə, mövzu və formanın inkişafına təkan verdiyini, eyni zamanda, bu tərcümələr milli tərcümə sənətimizin peşəkar inkişafına şərait yaradır.

Bu, müasir ədəbiyyatşünaslıq və tərcümə nəzəriyyəsi baxımından aktual və vacib bir məsələdir.

I. Milli koloritin qorunub saxlanması və əhəmiyyəti: Tərcümə işinin xüsusilə ədəbi əsərlərdə milli koloritin qorunub saxlanması əhəmiyyəti böyükdür. Tərcüməçinin milli ruhu, mədəni dəyərləri və xalqın tarixini qoruyaraq orijinalın bütün xüsusiyyətlərini tərcümə dilinə ötürməsi, yalnız dilin texniki bacarığına deyil, həm də tərcüməçinin geniş dünyagörüşünə və mədəniyyətlərarası anlayışına bağlıdır. Tərcüməçi əsəri seçərkən, bu əsərin yalnız bəşəri dəyərləri əks etdirməsi deyil, həm də xalqın mədəni xüsusiyyətlərini, tarixi və sosial vəziyyətini əks etdirməsi vacibdir. Bu, yalnız dilə aid bir məsələ deyil, həm də tərcüməçinin xalqın düşüncə və təfəkkür tərzini, ənənələrini və dəyərlərini başa düşərək tərcüməni etmək qabiliyyətini tələb edir.

Buna misal olaraq, V.Hacıyevin, E.M.Remarkın "Zəfər Tağı" əsərini tərcümə edərkən orijinalın milli və mədəni çalarlarını qorumaq bacarığı burada xüsusi diqqətə layiqdir. Bu tərcüməçi, əsərin əslilə öz xalqının ədəbi tərzini uyğunlaşdırmaqla, orijinalın duyğularını və mesajını tam şəkildə qorumuş və onu yeni oxucuya təqdim etmişdir. Bu nümunə, milli koloritin qorunmasının nə qədər vacib olduğunu və tərcümənin yalnız dilin dəyişdirilməsi deyil, həm də mədəniyyətlər arasındakı bir körpü qurmaq olduğunu göstərir. Bundan əlavə, tərcüməçinin dil bilikləri və tarix, coğrafiya, mədəniyyətlə bağlı məlumatları tərcümə etdiyi əsərin daha orijinal və düzgün şəkildə çatdırılmasına kömək edir. Mətnin hər bir frazeoloji birləşməsi, idiomatik ifadəsi və digər dil vahidləri, milli mənzərənin qorunmasını təmin etmək üçün diqqətlə seçilməlidir.[2]

Əsərin tərcüməsi yalnız bir sözün başqa bir dilə çevrilməsi deyil, həm də həmin xalqın düşüncə və təfəkkürünü başqa bir dilin və mədəniyyətin çərçivəsində ifadə etməkdir. Bu prosesdə tərcüməçinin mədəniyyətlərarası anlayışı və tarixi bilikləri onun əsər üzərində yaratdığı "dünyanın mənzərəsi"ni doğru və güclü şəkildə ötürməsinə imkan verir.

II. Bədii tərcümədə milli kolorit məsələləri: Bədii tərcümədə milli koloritin qorunub saxlanması, onun xüsusiyyətlərinin nə qədər diqqətə alınıb-alınmaması ilə bağlı məsələlərdəndir. Eyni zamanda tərcümədə sosial mühitin rolu və sosial mühit fərqli olduğu kimi dillərdə də fərqliliklər vardır. Yəni, alman dilinin danışıldığı 42 ölkəni nəzərə alsaq bu dilin nə qədər müxtəlifliklərə sahib olduğunu düşünə bilərik. Bu da təbii ki, dilin istifadə

olunduğu sosial mühitdəki vəziyyətdən asılı olaraq özünəməxsusluqlara sahibləndiyindən xəbər verir.

Şeirlərin tərcüməsində janr məsələsinin diqqətə alınması ən mühüm məsələlərdən biridir. “Həm milli koloriti qorumaq, həm də ikinci dilin xüsusiyyətlərini, poetik ruhunu nəzərə almaq vacibdir. Hər iki poeziyanın ruhunu, daxili təbiətini bilmədən “poetik tərcümə mümkün ola bilməz”.

Bədii tərcümədə milliliyin və milli koloritin qorunması çox vacibdir. Tərcümə prosesinin yalnız dilin qrammatik qaydalarına riayət etməklə məhdudlaşmır, həmçinin əsərin ruhunu, mədəni dəyərlərini və milli xüsusiyyətlərini də qorumaq önəmlidir.

Bu baxımdan, Edvard Sapir və Juri Lotman kimi dilçi və mədəniyyət nəzəriyyəçilərinin fikirlərinə istinad edilməsi təqdirəlayiqdir. Tərcümə zamanı dildəki sözlərin ekvivalentlərini tapmaq kifayət etmir, həm də onların semantik və mədəni çalarlarını doğru ötürmək lazımdır. Bu baxımdan, hərfi tərcümənin bəzən uğursuz nəticələrə səbəb ola biləcəyi və ekvivalent seçiminin tərcüməçinin mədəni biliklərindən asılı olduğu fikri əsaslandırılır.

III. Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə yanaşmaları: Alman olmasa da, alman dilində yazan müəlliflərin əsərlərinin tərcüməsi zamanı da, fikrimizcə, müəyyən fərqliliklər, özünəməxsus mürəkkəbliklər yarana bilər. Çünki, qeyd olunduğu kimi, dünyanın müxtəlif ölkələrində alman dili əsas dil olaraq istifadə olunur və müxtəlif dialektlərə sahibdir. Bundan əlavə, başqa millətə mənsub bir yazarın da alman dilində yazacağı əsərin dili, şübhəsiz ki, alman müəllifin əsərinin dilindən bir qədər fərqli ola bilər və bu təbiidir. Bu zaman tərcüməçi də tərcümə prosesində fərqli vəziyyətlə qarşılaşa bilər. Fərqliliklərin nədən ibarət olduğunu isə yalnız tərcümə edilən əsərin dili, ideya-bədii mahiyyəti ilə tanışlıqdan sonra müəyyən etmək olar. Azərbaycanda əsərləri tərcümə olunan belə müəlliflərdən biri Məhəmməd Əsəd Bəydir. Bu yazının şəxsiyyətinə və yaradıcılığına XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində marağın artması onun əsərlərinin tərcüməsi, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların aparılması ilə nəticələnmişdir. Tədqiqatçının Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələlərinə elmi yanaşma ilə diqqət yetirməyi mövzunun aktuallığını göstərir. Əsəd Bəyin mürəkkəb həyatı və müxtəlif dillərdə yazıb-yaratması onun əsərlərinin tərcüməsində meydana çıxan problemləri daha da dərinlən anlamağa imkan yaradır.[3]

IV. Hessenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri: Hesse öz dövrünün ən mürəkkəb və dərin düşüncəli yazıçılarından biri olmuş, onun romanlarının insanın daxili dünyasının tədqiqi, psixoloji və fəlsəfi axtarışlarla zəngindir. Xüsusən də onun özünüdərk, tənha fərdin cəmiyyətlə mübarizəsi, insanın mənəvi inkişaf yolu kimi mövzulara müraciət etməsi Hessenin yaradıcılığını dünya ədəbiyyatında xüsusi bir mərhələyə çevirir. Onun psixoanalizlə, xüsusən də K.Yunqla olan əlaqələri, spiritualizmlə maraqlanması, Şərq fəlsəfəsindən ilham alması kimi məsələlər çox dəqiq işıqlandırılıb. Həqiqətən də, Hessenin “Siddhartha” əsəri Şərq müdrikliyinin Qərb təfəkkürü prizmasından necə qəbul olunduğunu anlamaq baxımından mühüm nümunədir.

Tərcümə nümunələrindən, xüsusilə “Steppenwolf” əsərinin “Canavar” və ya “Qurd” kimi deyil, məhz “Yalquzaq” kimi tərcümə edilməsi məqalədə haqlı olaraq tərcümənin uğurlu nümunələrindən biri kimi qeyd olunur. Çünki bu, əsərin əsas ideyasını daha dəqiq çatdırmağa imkan yaradır. “Steppenwolf”un mənası sadəcə heyvani təbiəti deyil, həm də tək və cəmiyyətə yadlaşmış fərdi ifadə edir. “Yalquzaq” sözü isə Azərbaycan dilində tək qalmış, cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən, lakin öz yolunu axtaran bir fərdi təsvir etmək üçün daha uyğun bir qarşılıqdır.[4]

Bundan əlavə, Vaqif Hacıyevin tərcümələrinin keyfiyyətini yüksək qiymətləndirmək olar və onun Hessenin əsərlərindəki incə psixoloji nüansları və simvolik mənaları qorumaq bacarığı artıq göz qabağındadır. Məsələn, alman dilindəki parçaların və onların Azərbaycan dilindəki tərcümələrinin müqayisəsi göstərir ki, tərcüməçi yalnız məna səviyyəsində deyil, həm də üslub və emosional yük baxımından orijinala sadıq qalıb.

Hessenin qəhrəmanları, əsasən, daxili böhran keçirən, öz varlığını dərk etməyə çalışan, ruhi tarazlıq axtarışında olan fərdlərdir. Burada xüsusilə “Demian” romanına toxunulması yerindədir. Çünki bu əsər, məqalədə də qeyd olunduğu kimi, real və mistik aləmlərin qarşılıqlı təsiri üzərində qurulub və Hessenin dünyagörüşünü formalaşdıran əsas ideyalardan birini əks etdirir – fərdin Allaha doğru fərqli yollarla getməsi fikrini. Burada psixozanalizin əsas ideyalarından biri olan insanın daxili “kölgə” tərəfi ilə mübarizəsi öz əksini tapır.

Nəticə: Beləliklə, məzmun, ideya baxımından zəngin, mövzu baxımından aktual olan və bəşəri dəyərləri təbliğ edən, eləcə də mənsub olduğu xalqın məişətini, ona xas əsas keyfiyyətləri ifadə edən əsərlərin seçilərək tərcümə edilməsi həm ədəbi əlaqələrin, həm bədii ədəbiyyatın və tərcümə sənətinin inkişafına təkan verər, müəllif edən insanların sayını daha da çoxaldar. İndiyə qədər alman ədəbiyyatından dilimizə tərcümə edilən əsərlər məhz bu keyfiyyətləri daşıyan, yəni daha çox bəşəri dəyərləri ehtiva edən və dünya ədəbiyyatının əsas, əhəmiyyətli nümunələri sırasına daxil olmuş əsərlərdir. [5] Cəsarətlə söyləyə bilərik ki, alman dilindən Azərbaycan dilinə çevrilən əsərlərin böyük əksəriyyətində müəllif qayəsi, əsas ideya ilə yanaşı milli kolorit qorunub saxlanılmışdır. Alman ədəbiyyatının tərcüməçiləri hansısa siyasi mesajlarla zəngin bədii əsərlərə deyil, milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərə sahib əsərlərə üstünlük vermişlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva, C. Bədii tərcümə və alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı ortaya çıxan bəzi məsələlər // Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: ADU nəşriyyatı MMC, – 2007, – 9-10 noyabr, – s. 260-270.
2. Hacıyev, V. Alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələri haqqında qısa xülasə https://www.translit.az/TERCUME_TARIXI/Alman.htm
3. Arzulu, H. Alman dilindən Azərbaycan dilinə bədii tərcümə zamanı poetik forma və üslubi xüsusiyyətlərin əks etdirilməsi prinsipləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. – Bakı, 1988. – 256 s.
4. Aras, O. Əsəd bəy-Qurban Səid: gizlinlər və gerçəklikləri / O. Aras. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2020. – 228 s.
5. Həsənzadə, L. Herman Hesse Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. № 9, – s. 337-341.
6. Əliyev, H. Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik problemləri: / filologiya elm. doktoru dis. / Bakı: – 2003. – s. 170

THE USE OF AMBIGUITY IN A HAIKU POEM

İrina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, O

RCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the way in which ambiguity is used by Western culture poets in haiku poems, which are originally Japanese. It is well-known that the structure of language is different from one language to another. The Japanese language in particular allows for many interpretations due to its ambiguity. In this case, the haiku poems can be translated in various way, which explains for the many different versions and interpretations. How can the ambiguity of language and language structures in Japanese language be replicated in poems written in the English language right from the beginning by Western culture poets? One such example is the one published on March 19, 2025 in Mainichi Japan, selected by Dhugal J. Lindsay and written by Claire Thom from Cadiz, Spain. This haiku poem sounds as follows: "kettle/ whistling in the kitchen/ my father." We do not know to whom or to what the whistling belongs. Both father and kettle could whistle. It is an either... or type of interpretation, meaning that one of them could whistle and not the other, while it could also be a both... and interpretation, meaning that both of them are whistling. The whistling together suggests a moment of joy and high energy, as well as a moment of psychological well-being. The kettle alludes to tea, which is present in the tea ceremony in Japanese culture and related to a moment of meditation and peace.

Keywords: Tea Ceremony, Allusions, Interpretation

1. INTRODUCTION

The haiku poem is an example of the way in which a type of poem can be adapted from one historical age and geographical space to another age and geographical space (Meilentari et al, 2024). It is an example of poem which, while being considered to have a fixed form with its constraints, three lines, 5-7-5, using a kigo or seasonal reference, and also including no usual figurative language such as we are used to in Western culture lyrical poetry, e.g. figures of styles such as personification, which alter the very nature of reality. The haiku poem seems rooted in realism and in being realistic, since it relies on the way in which the world can be, on the way in which seasons can go on and on the objective perspective on reality, with no subjective content which can make the observer have more than a neutral position. At the same time, while a haiku poem could be considered objective and, for this matter, an austere, neutral, version of reality, it often happens that these poems do share an attitude of the observer regarding what he or she notices. What differs from Western culture lyrical poetry is the way emotion is expressed. The haiku poem's language is indirect, meaning that everything, including emotional attitudes, are expressed by relying on allusions and various suggestions implied by the very selection of certain images and scenes.

One device present in the haiku poem we can identify is that of ambiguity. Ambiguity allows readers to build up several interpretations of the poem and consider it, for this matter, a very good, suggestive one, since it allows readers to move from the literal, visual level to the figurative, or abstract ideas level. The visual scene presented in the haiku poem, in a manner which is, apparently, a purely descriptive one, hides various implied suggestions and meanings readers associate with those respective words, images, and contexts. While the haiku poem is, apparently, neutral, the author of the poem can subtly sneak in clues about his or her attitude towards the scene observed.

In order to better understand the use of ambiguity in a haiku poem, such a poem from our present-day times will be analysed. The poem is the following: kettle/ whistling in the kitchen/ my father," written by Claire Thom from Cadiz, Spain, and published on March 19, 2025 in Mainichi Japan, selected by Dhugal J. Lindsay.

1.1. Theoretical Framework

The readers can rely on free associations, when they try to identify the allusions and various connotations associated with each and every word or image present in the haiku poem. Each and every concrete, visual element can refer further to an abstract notion. Readers can further on expand on the elements in the poem and consider that it refers to the Japanese tea ceremony, where special attention is paid to the well-being of the guest and on entertaining him or her as if the host saw him or her for the last time (Peters,).

2. METHOD

The haiku poem chosen for analysis, based on the readers' combining its two parts, based on juxtaposition (Gilli, 2001), can be considered to mean the following: either the kettle is the object doing the whistling, or the father, or, why not, both of them. The whistling in the poem can be attributed to an object or to a person, or even to both of them at once. The ambiguity is deliberately created based on the syntactic structure of the poem as well, not just on its meaning. Ultimately, it all depends on where the readers pause their reading of the poem, as well as to what or whom they relate the whistling.

The fact that the kettle is whistling could be considered a normal state of affairs. It is an object and it cannot rejoice the same way as we human beings do. It could be considered, alternatively, an example of personification, yet, once readers may dismiss the use of such a figure of speech in an objective, neutral, haiku poem, then the only solution is to attribute the whistling to a human agent, namely the father. Clearly, the father is very happy, and in an overall optimistic and good mood, as he is waiting for tea to be ready. The whistling becomes a sign of his emotional well-being.

Here, readers can further on rely on their background knowledge about the association between tea and its medicinal properties, which can guarantee good health, but also a good mood. In addition, readers can bring forwards free associations (Schachter, 2018) related to the kettle, such as the traditional tea ceremony. The traditional tea ceremony is about entertaining guests, establishing genuine emotional connections with them, and making the entire experience memorable for them, since, after all, this could be the last time the host sees his or her guests. The host lives in the moment of the here and now, and pays the maximum attention to the needs of his or her guests, and of their well-being. Based on reader-response criticism (Mart, 2019), we can notice that readers can start building up complex interpretations of any text, by making reference to what they already know about the topic or about what each and every element alludes to. The kettle, for this matter, alludes to tea making, and tea can only be freely associated by the Western culture readers with the Japanese tea ceremony and well-being. In

addition, tea and well-being, both physical and psychological, are associated together in Western culture as well. We can rely on our background knowledge about nature-based treatments, or on homeopathic alternative treatments. We can also consider the way in which our grandmothers could heal us in our childhood based on folk belief medicine, which would often include plants and teas. By extension, we can relate the use of tea as a cure which includes magical and emotional components.

The irony and the further free associations related to the allusive power of each and every word make this haiku poem stand out and be analysed as more than at literal, surface level. This shows how the haiku poem is not unidimensional, and how the literal level is backed up by a figurative level of meaning.

We do not need to be able to think according to the Japanese culture mindset in order to write and to understand the mechanism of haiku poems. We only need to rely on a few basic notions, such as juxtaposition, ambiguity, allusions, and free associations.

Based on free associations and allusions, we notice how the haiku poem can communicate an attitude, a certain way of relation to the world, as well as a certain way of experiencing it, based on suggested shared experiences between author and reader,

3. FINDINGS

Each and every reader of a haiku poem can start interpreting such poems based on their intuitive understanding. This intuitive understanding relies, especially, on the allusions, suggestions, and free associations related to each and every element found in the poem, in addition to the combination of the two parts, based on juxtaposition. The elements in a haiku poem are strongly interrelated. They have not been chosen without further consideration. There is a basic, universal language which helps readers build their interpretation of the haiku poem. The ambiguity of the poem analysed in this paper, regarding to what or whom the whistling refers can be considered a source of making such a poem all the more interesting and playful.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

The haiku poem relies on an emotional tension, on ambiguity, which can further on generate irony and humour, or any other attitude which is differently from the neutrality and objectivity we Western culture members and readers associate with Zen Buddhism (Kiuchi, 2008). Zen Buddhism is not only about not caring and simply observing a scene in a most detached manner. It is also about noticing the subtle nuances of reality and becoming an observer rooted in the present moment.

It is hard to pinpoint what a good haiku poem should be like, as there are no universal recipes for writing a good haiku poem. Ultimately, whether a haiku poem can be considered good depends on the way in which readers relate to it and interpret it.

5. REFERENCES

- Gilli, F. (2001). The power of juxtaposition. New Zealand Poetry Society, <http://www.poetrysociety.org.nz/juxtaposition>.
- Kiuchi, T. (2008). Zen Buddhism in Richard Wright's Haiku. *Valley Voices: A Literary Review*, 8(2).
- Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, 56(2), 78-87.

Meilantari, N. L. G., Suarka, I. N., Sudewa, I. K., & Triadnyani, I. M. (2024). The Evolution Of Japanese Haiku: From Paper To Digital. *International Journal of Education and Literature*, 3(2), 128-135.

Schachter, J. (2018). Free association: From Freud to current use—the effects of training analysis on the use of free association. *Psychoanalytic Inquiry*, 38(6), 457-467.

Thorn, C. (2025). Haiku in English: March 19, 2025.
<https://mainichi.jp/english/articles/20250227/p2g/00m/0su/038000c>

NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN
LITERATURE

ALMAN ƏDƏBİYYATININ TƏRCÜMƏSİNDƏ MİLLİ VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR

AYGUN ISMAYİLOVA

Associate Professor, Ph.D.ASPU, Foreign Languages Centeradpu, Xarici Dillər
Mərkəzi, Dosent [Https\ Orcid.Org\ 0000-0003-1214-600X](https://orcid.org/0000-0003-1214-600X)

Xülasə

Bədii tərcümə sənətinin müxtəlif xalqlar arasında ədəbi və mədəni münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan və Almaniya arasında ədəbi əlaqələrin inkişafı da məhz bu prosesin nəticəsində baş verir. Tarix boyu alman ədəbiyyatının görkəmli nümunələri Azərbaycan dilinə çevrilmiş, bu tərcümələr vasitəsilə oxucular dünya ədəbiyyatının inciləri ilə tanış olmuşlar. İlk tərcümələr əsasən vasitəli yolla, başqa dillərdən edilsə də, sonrakı dövrlərdə orijinaldan çevirmələr üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Bu isə ədəbi əlaqələrin keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymasına səbəb olmuşdur. Alman ədəbiyyatının klassik və müasir nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi ədəbi mübadiləni gücləndirmiş, hər iki xalqın mədəni irsinin qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsinə töhfə vermişdir.[1]

Açar sözlər: bədii tərcümə, tərcümə nəzəriyyəsi, mədəni münasibətlər, milli kolorit

Summary

The art of literary translation plays an important role in the formation of literary and cultural relations between different peoples. The development of literary relations between Azerbaijan and Germany is also a result of this process. Throughout history, outstanding examples of German literature have been translated into Azerbaijani, and through these translations, readers have become acquainted with the pearls of world literature. Although the first translations were mainly made indirectly, from other languages, in later periods, translations from the original began to dominate. This led to literary relations entering a qualitatively new stage. The translation of classical and modern examples of German literature into Azerbaijani has strengthened literary exchange and contributed to the mutual enrichment of the cultural heritage of both peoples.

Keywords: literary translation, translation theory, cultural relations, national color

Giriş: Ədəbiyyat təkcə dilin deyil, eyni zamanda mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Hər bir xalqın ədəbiyyatı onun tarixi, düşüncə tərzini və bədii-estetik dünyagörüşünü əks etdirir. Buna görə də, ədəbiyyat tərcüməsi təkcə sözləri bir dildən digərinə çevirmək deyil, həm də orijinalın bədii dəyərini və məzmununu qoruyaraq, onu yeni oxucu auditoriyasına çatdırmaq prosesidir. Bu baxımdan, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alman ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən zəngin və təsirli qolundan biri hesab olunur. Höte, Şiller, Kafka, Tomas Mann, Bertolt Brext və digər alman yazıçıları təkcə Avropa ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə bəşəri fikrin inkişafına böyük töhfələr vermişdir. Lakin bu əsərlərin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Bu problemlər əsasən linqvistik, semantik, poetik və mədəni xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Alman və Azərbaycan dilləri fərqli dil ailələrinə mənsub olduğundan onların qrammatik quruluşu,

leksikası və sintaksisi arasında ciddi fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər, xüsusilə uzun və mürəkkəb alman cümlələrinin Azərbaycan dilinə təbii və anlaşılan formada çevrilməsini çətinləşdirir. Eyni zamanda, alman mədəniyyətinə xas ifadələr, metaforalar və tarixi kontekstin düzgün tərcüməsi əlavə problemlər yaradır.

Bu kontekstdə bədii tərcümə təkcə mətnlərin dildən dilə çevrilməsi deyil, eyni zamanda, fərqli mədəniyyətlər arasında ideya və üslub körpüsü rolunu oynayır. Azərbaycanın tanınmış tərcüməçiləri bu sahədə böyük xidmətlər göstərmiş, alman ədəbiyyatının incilərini orijinala uyğun şəkildə, dilin zənginliklərini qoruyaraq oxuculara təqdim etmişlər. Bu proses ədəbi əlaqələrin inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, Azərbaycan oxucusunun dünya ədəbiyyatına çıxışını asanlaşdırmışdır.

Bədii tərcümənin bir xalqın ədəbiyyatı, fəlsəfi düşüncəsi, milli-mənəvi dəyərləri, tarixi və etnoqrafiyasını digər xalqlara çatdıraraq mədəni dialoqu təmin edir. Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümələri, milli ədəbiyyatımızın yeni janrlar və cərəyanlarla zənginləşməsinə, mövzu və formanın inkişafına təkan verdiyini, eyni zamanda, bu tərcümələr milli tərcümə sənətimizin peşəkar inkişafına şərait yaradır.

Bu, müasir ədəbiyyatşünaslıq və tərcümə nəzəriyyəsi baxımından aktual və vacib bir məsələdir.

I. Milli koloritin qorunub saxlanması və əhəmiyyəti: Tərcümə işinin xüsusilə ədəbi əsərlərdə milli koloritin qorunub saxlanması əhəmiyyəti böyükdür. Tərcüməçinin milli ruhu, mədəni dəyərləri və xalqın tarixini qoruyaraq orijinalın bütün xüsusiyyətlərini tərcümə dilinə ötürməsi, yalnız dilin texniki bacarığına deyil, həm də tərcüməçinin geniş dünyagörüşünə və mədəniyyətlərarası anlayışına bağlıdır. Tərcüməçi əsəri seçərkən, bu əsərin yalnız bəşəri dəyərləri əks etdirməsi deyil, həm də xalqın mədəni xüsusiyyətlərini, tarixi və sosial vəziyyətini əks etdirməsi vacibdir. Bu, yalnız dilə aid bir məsələ deyil, həm də tərcüməçinin xalqın düşüncə və təfəkkür tərzini, ənənələrini və dəyərlərini başa düşərək tərcüməni etmək qabiliyyətini tələb edir.

Buna misal olaraq, V.Hacıyevin, E.M.Remarkın "Zəfər Tağı" əsərini tərcümə edərkən orijinalın milli və mədəni çalarlarını qorumaq bacarığı burada xüsusi diqqətə layiqdir. Bu tərcüməçi, əsərin əslilə öz xalqının ədəbi tərzini uyğunlaşdırmaqla, orijinalın duyğularını və mesajını tam şəkildə qorumuş və onu yeni oxucuya təqdim etmişdir. Bu nümunə, milli koloritin qorunmasının nə qədər vacib olduğunu və tərcümənin yalnız dilin dəyişdirilməsi deyil, həm də mədəniyyətlər arasındakı bir körpü qurmaq olduğunu göstərir. Bundan əlavə, tərcüməçinin dil bilikləri və tarix, coğrafiya, mədəniyyətlə bağlı məlumatları tərcümə etdiyi əsərin daha orijinal və düzgün şəkildə çatdırılmasına kömək edir. Mətnin hər bir frazeoloji birləşməsi, idiomatik ifadəsi və digər dil vahidləri, milli mənzərənin qorunmasını təmin etmək üçün diqqətlə seçilməlidir.[2]

Əsərin tərcüməsi yalnız bir sözün başqa bir dilə çevrilməsi deyil, həm də həmin xalqın düşüncə və təfəkkürünü başqa bir dilin və mədəniyyətin çərçivəsində ifadə etməkdir. Bu prosesdə tərcüməçinin mədəniyyətlərarası anlayışı və tarixi bilikləri onun əsər üzərində yaratdığı "dünyanın mənzərəsi"ni doğru və güclü şəkildə ötürməsinə imkan verir.

II. Bədii tərcümədə milli kolorit məsələləri: Bədii tərcümədə milli koloritin qorunub saxlanması, onun xüsusiyyətlərinin nə qədər diqqətə alınıb-alınmaması ilə bağlı məsələlərdəndir. Eyni zamanda tərcümədə sosial mühitin rolu və sosial mühit fərqli olduğu kimi dillərdə də fərqliliklər vardır. Yəni, alman dilinin danışıldığı 42 ölkəni nəzərə alsaq bu dilin nə qədər müxtəlifliklərə sahib olduğunu düşünə bilərik. Bu da təbii ki, dilin istifadə

olunduğu sosial mühitdəki vəziyyətdən asılı olaraq özünəməxsusluqlara sahibləndiyindən xəbər verir.

Şeirlərin tərcüməsində janr məsələsinin diqqətə alınması ən mühüm məsələlərdən biridir. “Həm milli koloriti qorumaq, həm də ikinci dilin xüsusiyyətlərini, poetik ruhunu nəzərə almaq vacibdir. Hər iki poeziyanın ruhunu, daxili təbiətini bilmədən “poetik tərcümə mümkün ola bilməz”.

Bədii tərcümədə milliliyin və milli koloritin qorunması çox vacibdir. Tərcümə prosesinin yalnız dilin qrammatik qaydalarına riayət etməklə məhdudlaşmır, həmçinin əsərin ruhunu, mədəni dəyərlərini və milli xüsusiyyətlərini də qorumaq önəmlidir.

Bu baxımdan, Edvard Sapir və Juri Lotman kimi dilçi və mədəniyyət nəzəriyyəçilərinin fikirlərinə istinad edilməsi təqdirəlayiqdir. Tərcümə zamanı dildəki sözlərin ekvivalentlərini tapmaq kifayət etmir, həm də onların semantik və mədəni çalarlarını doğru ötürmək lazımdır. Bu baxımdan, hərfi tərcümənin bəzən uğursuz nəticələrə səbəb ola biləcəyi və ekvivalent seçiminin tərcüməçinin mədəni biliklərindən asılı olduğu fikri əsaslandırılır.

III. Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə yanaşmaları: Alman olmasa da, alman dilində yazan müəlliflərin əsərlərinin tərcüməsi zamanı da, fikrimizcə, müəyyən fərqliliklər, özünəməxsus mürəkkəbliklər yarana bilər. Çünki, qeyd olunduğu kimi, dünyanın müxtəlif ölkələrində alman dili əsas dil olaraq istifadə olunur və müxtəlif dialektlərə sahibdir. Bundan əlavə, başqa millətə mənsub bir yazarın da alman dilində yazacağı əsərin dili, şübhəsiz ki, alman müəllifin əsərinin dilindən bir qədər fərqli ola bilər və bu təbiidir. Bu zaman tərcüməçi də tərcümə prosesində fərqli vəziyyətlə qarşılaşa bilər. Fərqliliklərin nədən ibarət olduğunu isə yalnız tərcümə edilən əsərin dili, ideya-bədii mahiyyəti ilə tanışlıqdan sonra müəyyən etmək olar. Azərbaycanda əsərləri tərcümə olunan belə müəlliflərdən biri Məhəmməd Əsəd Bəydir. Bu yazının şəxsiyyətinə və yaradıcılığına XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində marağın artması onun əsərlərinin tərcüməsi, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların aparılması ilə nəticələnmişdir. Tədqiqatçının Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələlərinə elmi yanaşma ilə diqqət yetirməyi mövzunun aktuallığını göstərir. Əsəd Bəyin mürəkkəb həyatı və müxtəlif dillərdə yazıb-yaratması onun əsərlərinin tərcüməsində meydana çıxan problemləri daha da dərinlən anlamağa imkan yaradır.[3]

IV. Hessenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri: Hesse öz dövrünün ən mürəkkəb və dərin düşüncəli yazıçılarından biri olmuş, onun romanlarının insanın daxili dünyasının tədqiqi, psixoloji və fəlsəfi axtarışlarla zəngindir. Xüsusən də onun özünüdərk, tənha fərdin cəmiyyətlə mübarizəsi, insanın mənəvi inkişaf yolu kimi mövzulara müraciət etməsi Hessenin yaradıcılığını dünya ədəbiyyatında xüsusi bir mərhələyə çevirir. Onun psixoanalizlə, xüsusən də K.Yunqla olan əlaqələri, spiritualizmlə maraqlanması, Şərq fəlsəfəsindən ilham alması kimi məsələlər çox dəqiq işıqlandırılıb. Həqiqətən də, Hessenin “Siddhartha” əsəri Şərq müdrikliyinin Qərb təfəkkürü prizmasından necə qəbul olunduğunu anlamaq baxımından mühüm nümunədir.

Tərcümə nümunələrindən, xüsusilə “Steppenwolf” əsərinin “Canavar” və ya “Qurd” kimi deyil, məhz “Yalquzaq” kimi tərcümə edilməsi məqalədə haqlı olaraq tərcümənin uğurlu nümunələrindən biri kimi qeyd olunur. Çünki bu, əsərin əsas ideyasını daha dəqiq çatdırmağa imkan yaradır. “Steppenwolf”un mənası sadəcə heyvani təbiəti deyil, həm də tək və cəmiyyətə yadlaşmış fərdi ifadə edir. “Yalquzaq” sözü isə Azərbaycan dilində tək qalmış, cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən, lakin öz yolunu axtaran bir fərdi təsvir etmək üçün daha uyğun bir qarşılıqdır.[4]

Bundan əlavə, Vaqif Hacıyevin tərcümələrinin keyfiyyətini yüksək qiymətləndirmək olar və onun Hessenin əsərlərindəki incə psixoloji nüansları və simvolik mənalara qorumaq bacarığı artıq göz qabağındadır. Məsələn, alman dilindəki parçaların və onların Azərbaycan dilindəki tərcümələrinin müqayisəsi göstərir ki, tərcüməçi yalnız məna səviyyəsində deyil, həm də üslub və emosional yük baxımından orijinala sadıq qalıb.

Hessenin qəhrəmanları, əsasən, daxili böhran keçirən, öz varlığını dərk etməyə çalışan, ruhi tarazlıq axtarışında olan fərdlərdir. Burada xüsusilə “Demian” romanına toxunulması yerindədir. Çünki bu əsər, məqalədə də qeyd olunduğu kimi, real və mistik aləmlərin qarşılıqlı təsiri üzərində qurulub və Hessenin dünyagörüşünü formalaşdıran əsas ideyalardan birini əks etdirir – fərdin Allaha doğru fərqli yollarla getməsi fikrini. Burada psixozanalizin əsas ideyalarından biri olan insanın daxili “kölgə” tərəfi ilə mübarizəsi öz əksini tapır.

Nəticə: Beləliklə, məzmun, ideya baxımından zəngin, mövzu baxımından aktual olan və bəşəri dəyərləri təbliğ edən, eləcə də mənsub olduğu xalqın məişətini, ona xas əsas keyfiyyətləri ifadə edən əsərlərin seçilərək tərcümə edilməsi həm ədəbi əlaqələrin, həm bədii ədəbiyyatın və tərcümə sənətinin inkişafına təkan verər, müəllif edən insanların sayını daha da çoxaldar. İndiyə qədər alman ədəbiyyatından dilimizə tərcümə edilən əsərlər məhz bu keyfiyyətləri daşıyan, yəni daha çox bəşəri dəyərləri ehtiva edən və dünya ədəbiyyatının əsas, əhəmiyyətli nümunələri sırasına daxil olmuş əsərlərdir. [5] Cəsarətlə söyləyə bilərik ki, alman dilindən Azərbaycan dilinə çevrilən əsərlərin böyük əksəriyyətində müəllif qayəsi, əsas ideya ilə yanaşı milli kolorit qorunub saxlanılmışdır. Alman ədəbiyyatının tərcüməçiləri hansısa siyasi mesajlarla zəngin bədii əsərlərə deyil, milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərə sahib əsərlərə üstünlük vermişlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva, C. Bədii tərcümə və alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı ortaya çıxan bəzi məsələlər // Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: ADU nəşriyyatı MMC, – 2007, – 9-10 noyabr, – s. 260-270.
2. Hacıyev, V. Alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələri haqqında qısa xülasə https://www.translit.az/TERCUME_TARIXI/Alman.htm
3. Arzulu, H. Alman dilindən Azərbaycan dilinə bədii tərcümə zamanı poetik forma və üslubi xüsusiyyətlərin əks etdirilməsi prinsipləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. – Bakı, 1988. – 256 s.
4. Aras, O. Əsəd bəy-Qurban Səid: gizlinlər və gerçəklikləri / O. Aras. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2020. – 228 s.
5. Həsənzadə, L. Herman Hesse Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. № 9, – s. 337-341.
6. Əliyev, H. Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik problemləri: / filologiya elm. doktoru dis. / Bakı: – 2003. – s. 170

SCHOOL, FAMILY AND LABOR PROBLEMS IN AZERBAIJAN CHILDREN'S
LITERATURE (1930-1940'S)
AZERBAIJAN ÇOCUK EDEBİYATINDA OKUL, AİLE VE EMEK SORUNLARI
(1930-1940'LAR)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: yazma, çalışma, konu, kitap, doğa, kütüphane, eğitim, gösteri

Keywords: writing, work, issue, book, nature, library, education, spectacle

Uşaqlar üçün yazılan bir çox əsərlərdə göstərilirdi ki, elmləri təlim etməkdə, xalqların inkişaf tarixinin, bəşəriyyətin mübarizə təcrübəsinin və s. öyrənilməsində kitab müstəsna rola malikdir. Elm və mədəniyyət aləminin qapısı, bilik mənbəyi, həyat müəllimi olan kitab, insanın həyatını zəngənləndirir və mənalandırır. Kitab, oxucuda fəallıq, yaradıcılığa hörmət, əməyə sevgi oyadır.

Azərbaycan yazıçıları uşaqlara kitabı sevməyi öyrənməklə yanaşı, kitabla mədəni rəftar etməyi də öyrədirlər. İnsan ağılı və ilhamının məhsulu kimi əsrlərlə yaşamalı olan kitabın qeydinə qalmağın xüsusi səliqə tələb etdiyini uşaqlara çatdırmaq üçün M.Seyidzadə “Pinti Həsən” (1934) əsərini yazmışdı. Seyidzadə görkəmli sovet şairi S.Marşakın “Kitabların başına gələnlər” (1932) şeirindən iqtibas yolu ilə yazdığı “Pinti Həsən” əsərində kitabları səliqəsiz, çirkli saxlayan, cırıb-dağıdan bir məktəblinin Həsənin xarakterindəki mənfi cəhətləri təsvir etmişdir.

Əhvalatı maraqlı bir kompozisiya üzrə quran şair, əsərində “Neftə doğru”, “Oyunçu bağalar”, “Vuruşmalar”, “Hesab məsələləri” və s. adlarda kitabları danışdırır və psixoloji təsir vasitələrindən istifadə edir. Əsərin sonunda Həsən, kitabxananın təsiri ilə öz səhvini başa düşən, kitablara hörmət edən ağıllı bir məktəbliyə, oxucuya çevrilir.

1930-1940-cı illərin uşaq ədəbiyyatında işlənən mühüm mövzulardan biri də kiçik yaşlı məktəblilərdə (7-11 yaşlı uşaqlar) iradə, dözümlülük və səbat kimi müsbət sifətlər tərbiyə etmək, onları həyata, əməli işə yaxınlaşdırmaq idi. Bir sıra əsərlər vardır ki, onlar məktəblərdə elm və ixtiyara, heyvanlar aləminə, canlı təbiətə maraq oyatmaq məqsədi ilə yazılmışdı. A.Şaiqin “Oyunçu bağalar” (1934) hekayəsi uşaqların məşğələ və oyunlarını düzgün təşkil etmək məsələsinə həsr olunmuş belə bir əsər idi.

A.Şaiq, məktəbin son sinfində oxuyan dərslər əlaçısı, uşaqlarla bir yerdə olmaq, onların məşğələ və oyunlarını təşkil etmək həvəsi ilə çoxan Ülkərin balacalar arasındakı işini böyük bir səmimiyyətlə təsvir etmişdi. Uşaq əhvali-ruhiyyəsini yaxşı bilən qocaman ədib göstərir ki, uşaqlar mehriban adamları çox sevir. Ülkər də elə adamlardandır. Onun yaxından iştirakı və səyi sayəsində uşaqlar çox yaxşı əylənir, müxtəlif kitablar oxuyur, mübahisə və söhbətlər keçirir, kollektiv surətdə heyvanxaya, sirk tamaşalarına, ekskursiyalara gedirlər. Bütün bunlar isə uşaqların fikri inkişafına böyük kömək edir, onların müşahidə dairəsini genişləndirir.

Yazıçı uşaqlarla aparılan səmərəli tərbiyəvi işin onların gələcək inkişafına, özlərinə peşə və sənət seçmələrinə də çox müsbət təsir etdiyini göstərir. Uşaqlardan hər biri müəyyən bir sənət sahibi olmaq arzusundadır: kimi təyyarəçi, kimi arqonom, kimi müəllim olmaq istəyir, kimi isə heyvanları öyrətməyi üstün tutur. Ümumiyyətlə, 7-11 yaşlı məktəblilərin marağı müxtəlif olur. Böyük köməyə möhtac olan bu uşaqlar adamların işi ilə, onların bir-biri ilə, yeni sosialist münasibəti ilə də bir dərəcəyə qədər maraqlanmağa başlayırlar. Bunu nəzərə alaraq həmin yaşda olan uşaqlar üçün ideyası kitablar, ümumi məsələlərdən deyil, konkret, canlı cəhnlərdən, sosialist məzmunu malik məsələlərdən yazmaq lazımdır. Maraqlı məzmun, müfəssəl əhvalat kitablarda irəli sürülən məsələlər olmalıdır. Bu cəhətdən də “Oyunçu bağalar” maraqlı və münasibdir.

“Oyunçu bağalar”da Şaiq balaca oxucularına belə bir faydalı fikir çatdırır ki, uşaqların marağı, istək və arzuları rəngarəng və müxtəlif olduğu kimi, bizim ölkəmizdə bunun həlli üçün də böyük imkanlar vardır. Bizdə bütün sənətlər, peşələr şərəfli və şöhrətlidir. Lakin yaddan çıxartmaq olmaz ki, “Yaxşı sənət sahibi olmaq üçün hər şeydən əvvəl bilik lazımdır”. “Oyunçu bağalar” hekayəsinin əsasına qoyulan bu fikri əyaniləşdirmək üçün Şaiq, orijinal və real hadisələrə əl atır. Yay tətili zamanı iki məktəblinin – Qanbay və Aslanın gündəlik məşğələlərini təsvir etmək yolu ilə yazıçı, uşaqlara öz asudə vaxtlarını yaxşı keçirməyi, maraqlı əyləncələrlə məşğul olmağı öyrədir. Burada uşaqlar üçün maraqlı səhnələrdən biri Qanbayın bostan tağlarının arasında tapdığı bağalara rəqs öyrətməsidir. Müəllif öz pedaqoji təcrübəsinə əsaslanaraq uşaqlara bir sıra yeni və maraqlı məlumatlar verir, yeni fikirlər irəli sürür, onları hər işdə ardıcıl olmağa çağırır.

Heyvanların musiqiyə alışmaları və nəticədə oynamaları faktına həqiqətin rast gələ bilirik. Heyvanların müəyyən qismi (at, it, ayı, meymun və s.) bir çox hallarda musiqiyə qarşı həssas olur. Hətta gözlüklü ilan da musiqinin təsiri ilə ram edilir. A.Şaiqin hekayəsi də uşaqlarda bu sahəyə qarşı maraq doğurur.

“Oyunçu bağalar” hekayəsi 1936-cı ildə “Bağaların rəqsi” adı altında müəllifin librettosu əsasında filmə çəkilmiş və kino-teatrın ekranlarında nümayiş etdirilmişdir. Lakin filmdəki hadisələr hekayədə təsvir olunan hadisələrdən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Filmə hadisələr bir pioner düşərgəsində cərəyan edir. Düşərgəyə sirk dəstəsi gəlir. Tamaşada it, ayı və başqa heyvanların oynamaları, cürbəcür maraqlı hərəkətləri uşaqlara xoş gəlir, onlar sevinib şənlənirlər. Sirk artistləri gedəndən sonra məktəbli Alyoşa itə, ayı balasına; həmişə ixtira ilə maraqlanan və bu işə böyük həvəs göstərən Yunis isə bağaya təlim verməyə başlayırlar. Yunisin bağı oynaya bilmir. Şəxsi yaradıcılığı, səbirli, inadlı əməyi nəticəsində Yunis bağanın it və ayı kimi oynamasına müvəffəq olur.

Uşaqlar öz təbiətləri etibarlı isə həssasdır və hər işlə maraqlanırlar. Onlar hər şeyi dərk etməyə, öyrənməyə çalışırlar. Bu nöqteyi-nəzərdən uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə onların tanış olmadıqları hadisələr və məsələlər barəsində məlumat vermək; balacalara bilik öyrətmək vacib işdir. Bu cəhət müəyyən dərəcədə Mir Cəlalin “Gülgəz” (1940) əsərində gözlənilmişdir. Əsərdə əmək tərbiyəsi nöqteyi nəzərindən mühüm bir məsələ qoyulmuşdur. Məktəblilərin həyatından alınmış bu əsərdə on bir yaşlı məktəbli Gülgəzin evdəki işindən, dərəcəsi həvəsindən bəhs açılrsa da, əsasən onun ağac peyvənd etməyi öyrənməsi təsvir olunur ki, bununla da yazıçı öz oxucularına ağac peyvənd etməyin sirlərini açır, yeni məlumat verir, onların biliyini dərinləşdirir.

Müəllif “Gülgəz” əsərində kiçik məktəbli iş prosesində göstərmiş, onun arzu və istəyini təsvir edə bilmişdir. Balaca Gülgəz məktəbdə oxuyur. O, müəlliminin tapşırığı ilə peyvənd üçün çubuq kəsməli olur.

Lakin Gülgəzin çubuq kəsib, onun üzərindəki tumurcuqları ayırıb tulladığını gördükdə, babası Alı kişi “Qızım, bil, tumurcuqsuz qabıqdan edilən peyvənd tutmaz”, - deyər nəvəsini başa salır: “Bəs o haradan göyərsin? Kəsib calasaq bu qabıq təzədən tumurcuq gətirməz. Gərək heç olmasa bir-iki tumurcuq qalaydı. Özü də tutub belə əyirsən ha, onlardan kəsmək lazımdır”.

Nəzəriyyə ilə təcrübənin birliyi ideyasını təbliğ edən yazıçı, Alı kişinin simasında qoca nəslə, habelə zəhmət adamlarına hörmət etmək, onların zəngin təcrübəsindən öyrənmək fikrini də irəli sürmüşdür. Ədib göstərir ki, biz zəhmət ilə biliyi, elmi ayırmırıq. Çünki biz zəhmətlə dəyişən, insan əməyi ilə düzələn dünyanı öyrənirik.

“Gülgəz” hekayəsi 30-cu illər Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının yaxşı nümunələrindəndir. Lakin uşaqlarda ağac əkmək, yaşıllıqlar salmaq ideyasını təbliğ etməyi qarşısına qoyan Mir Cəlal “Söyüd kölgəsi” (1939) hekayəsində bunun öhdəsindən lazımınca gələ bilməmişdi.

Yaşıllıq – gözəllik və sağlamlıq deməkdir. Yaşıllıq insana sevinc və fərəh gətirir. Ağaclar əkmək, bağlar salmaq, çoxillik bitkilər becərmək adamların cansağlığı və istirahəti üçün təsiredici vasitələrdəndir. Bu gözəl məqsəd üçün böyüklerin həyatından qələmə aldığı “Söyüd kölgəsi” hekayəsində namuslu əməkdən, faydalı iş görməkdən, çalışqanlıqdan danışan, Daşlıca adlı yerdə bostan becərən Salman kişinin yolun kənarında bir söyüd ağacı əkməsindən bəhs açan Mir Cəlal əsas diqqətini həmişə ağacın kölgəsində oturan adamların Salman kişiylə rəhmət və ya lənət oxuyacaqları haqqında düşüncə və danışığın təsvirinə vermişdir. Salman kişi deyir: “Atalar, babalar əkiblər; tər töküb becəriblər, xeyrini biz görürük. Biz də gərək əkək, yetirək ki, xeyrini balalar, nəvələr görsün. Yoxsa hamı ancaq yemək qeydinə qalsa onca ildə dünya xaraba qalar”. Belə bir fikri uşaqlara aşılayıb təbliğ etmək öz-özlüyündə çox faydalı, xeyirxah bir işdir və bu, heç bir mübahisəyə də səbəb olmaz. Azərbaycan xalqının böyük şairi M.Ə.Sabir “Qoca bağban” (1910) şeirində bunu daha təsiredici qələmə almışdır. Bir dəstə gənc yoldan keçərkən yüz yaşında bağbanın əlləri titrəyə-titrəyə alma çərdəkləri əkdini gördükdə, buna təəccüblənir, dodaq büzürlər.

Gülərək etdilər sual: “Ay qoca,

Yüz yaşında nədir b hal, a qoca?”

Dedi: “Yer şumlayıb cəfa çəkirəm,

Torpağa alma çərdəyi əkirəm”.

Dedilər: “Bundan bir səlahın yox,

Sən bu gün var isən, sabahın yox;

İndi əkdiklərin nə vəqt çıxar?

Bu çıxınca səni zamanə yıxar...

Rahat ol, çəkmə boş yerə zəhmət,

Olamaz meyvəsi sənə qismət!”

Dedi: “Əkmişlər, almışız, yemişiz,

Xeyirlə yad edib dua demişiz;

Əkəriz bir daha yeyənlər üçün,

Əhli-xeyrə dua deyənlər üçün”.

M.Ə.Sabirin qoca bağbanının, ümumiyyətlə, ata-babalarımızın təmənnəsiz, heç bir təşəkkür və əvəz gözləmədən əkib-becərdiklərinin, ağac basdırıb, bağ-bağat salıb getdiklərinin əksinə

olaraq Mir Cəlalın Salman kişisi əkdiiy təkə bir barsız-bəhrəsiz söyüdü qarovulunu çəkir, gəlib onun kölgəsində dincələnləri günlərlə pusur, onlara xəlvəti qulaq asır, nə danışdıqlarını bilmək istəyir.

“Qulaq asmaq” uşaq tərbiyəsinə zərərliyə və bu, balacaların xarakterini başqalaşdırı bilər. Ümumiyyətlə, hekayədə təsvir olunan bostan, Salman kişi, onun düşüncələri, əməli – bir sözlə hər şey köhnəliyin nişanəsidir.

Hekayə, arvadının Salman kişiyə dediyi bu sözlərlə başlanır:

– Kişi, porsuq kimi çöldə-çəpərdə eşələnəkdən yorulmadınmı?..

Salman kişi isə ona belə cavab verir:

– Porsuq cənabındır...

Əsərdə belə cümlələrə də rast gəlirik: “Tağlar çiçək tökəndə kişinin gecəsi-gündüzü olmaz; doğan arvada qulluq edirmiş kimi, hər tağın başına dolanırdı”. “Qocalmışan, savab qazanmaq, günahları yumaq istəyirsən. Cəhənnəmdən qorxursan” və s.

Azərbaycanın xalq şairi Rəsul Rza “Uşaq ədəbiyyatının ideya və bədii səviyyəsinin yüksəlişi uğrunda” (1952) adlı məqaləsində Mir Cəlalın “Söyüd kölgəsi” hekayəsinin də təhlilinə xeyli yer vermiş və demişdir: “Söyüd kölgəsi” hekayəsi uşaqlarımızın tərbiyəsinə heç bir dərəcədə xidmət etmir, əksinə ziyan verir”. Bu haqlı tənqiddən nəticə çıxaran müəllif, hekayəni yenidən işlənmiş halda “Seçilmiş əsərləri”nə daxil etmişdir.

1940-cu illərdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlar haqqında da bir sıra xüsusi əsərlər meydana çıxdı. Ə.Vəliyevin “Ərköyün” (1941) hekayəsi belə əsərlərdən idi. Uşaqlar haqqında, lakin böyüklər, valideynlər üçün yazılmış bu əsərdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi məsələsi qoyulmuşdur.

Məktəbəqədər tərbiyə isə çox vaxt uşağın gələcək həyatını, inkişafını həll edir. Aydındır ki, uşaq hələ məktəbə gedənə qədər danışmaq öyrənir, getdikcə düşünməyə, hiss etməyə, dünyanı dərk etməyə, pisi yaxşıdan seçməyə başlayır və s. Uşağın bu dövrü onun gələcəyi üçün çox əhəmiyyətlidir. Uşağın bu dövr tərbiyəsi ailə tərbiyəsi ilə möhkəm bağlıdır. Çünki uşaq əsasən ailədə böyüyüb inkişaf edir, tərbiyənin ayrı-ayrı ünsürlərini əvvəlcə məhz ailədə mənimsəyir. Bağçaya, hətta məktəbə getdiyi illərdə belə, vaxtının çoxunu ata-anasının, bacı-qardaşının yanında – evdə keçirir.

Kənd həyatından götürülmüş “Ərköyün” hekayəsinin Ə.Vəliyev təbiət təsviri ilə başlayır və əsas etibarilə kolxozçu Qaçayın vəziyyətindən, ailəsinin dolanacağından, Qaçay və arvadının öz oğulları balaca Tapdığa bəslədikləri məhəbbətdən, Qaçay ilə müəllim dostu arasındakı səmimiyyətdən bəhs açır. Yazıcının əsərdə irəli sürdüyü əsas qayə isə uşaqları ərköyün, şıltaq böyütmənin verdiyi xoşagəlməz nəticəni göstərməkdir.

Əsərdəki əhvalatlar əksərən Qaçayın ailəsində cərəyan edir. Bu ailə yeddi bala dağı görəndən sonra tapdığı oğlanın – Tapdığın üstündə yağ-zag əsir. Uşağın bir sözü iki olmur. Ata və ananın məhəbbətindən, yersiz hərəkət və nəvazişlərindən Tapdığın tərbiyəsində, əxlaq və xasiyyətində düzəlməz hallar əmələ gəlir. O, bir-birinin ardınca ata və anası qarşısında müxtəlif tələblər qoyur, icrası üçün təkid edir, tez-tez ağlayır, özünü yerə vurur, atasının və bəzən də anasının çiyinə minib gəzdirməyi tələb edir və s.

Valideyn məhəbbəti haqqında danışarkən V.Q.Belinski demişdir: “Övlad doğmaq haqqı müqəddəs bir haqdır və ata-ana adı müqəddəsdir. Bu xüsusda heç kim mübahisə etmir; ancaq məsələ bununla bitmir. Bu cəhətdən hələ insan heyvandan üstün deyildir; daha yüksək bir haqq da var: valideynlik məhəbbəti! Siz deyirsiniz ki, “hansı ata və ya hansı ana öz övladını sevməz?”

Bu belədir ancaq icazə verin sizdən soruşaq: siz məhəbbət nəyə deyirsiniz? Məhəbbəti siz necə başa düşürsünüz?-Axı qoyun da öz quzusunı sevir: onu südü ilə bəsləyir, dili ilə yalayır. Ancaq, elə ki, quzu südü ot ilə əvəz edib otlamağa başladı, onların ata-övladlıq münasibəti qurtarır. Axı Prostokova xanım da öz Mitrofanuşkasını sevirdi. (dvoryan məişətini ifşa edən “Nakamil övlad” komediyasının surətləri). Uşaq çox yeyəndə də, az yeyəndə də o, qoca Yeremeyevna qarının üzünə amansız sillələr vururdu. O öz oğlunu o dərəcədə sevirdi ki, əgər oğlu üzünü sillələsə idi, o, acı-acı ağlardı ki, uşaqçıgaz onu vuranda görəsən əli ağrımadı ki! Bəli, qoyun quzusunı öz südü ilə bəsləyir; Prostokova xanım da öz oğlu üçün həm qoyun, həm inək olmaqla bərabər, hətta az da olub öz iyirmi yaşındakı balacığızını arabaya mindirib sürməyə hazırdı; məgər qoyunun hissiyyatı ilə Prostokova xanımın hissiyyatı-bütün bunlar məhəbbətdirmi? Bəli, məhəbbətdir, amma neçə məhəbbətdir? Bu hissi, heyvani bir məhəbbətdir... Belə bir məhəbbət mənasız, çirkin və iyrəncdir”.

Qaçayın da, arvadı Göyçəyin də Tapdığa qarşı məhəbbəti bax, belə mənasız, çirkin və iyrəncdir. Tapdıq da atasının üzünə sillələr vurur, papağını götürüb yerə atır, bığlarını çəkir, boynuna minib onu qaçmağa məcbur edir... Bu çıxılmaz vəziyyətdən qurtarmaqda isə Qaçaya kömək əlini uzadan kənd müəllimi olur. Müxtəlif psixoloji tədbirlər, müxtəlif oyunlar, həvəsləndirici işlər nəticəsində Tapdıq tərbiyə olunur. Yazıçı da bu fikirdədir ki, pis uşaq yoxdur, pis tərbiyəçi vardır. Yazıçı göstərmək istəmişdir ki, uşağın tərbiyəsi ilə lap erkən doğrusu, uşaq bələkdə ikən məşğul olmaq lazımdır.

Müəllif, Tapdığın tərbiyəsində mühüm rol oynayan vasitələri bəzən yüngülcəsinə təsvir edir. Burada biz əsas etibarını ilə kənd müəlliminin psixoloji tərbiyələrini, həvəsləndirici işlərini nəzərdə tuturuq. Müəllim xasiyyət və rəftarı pis olan ərköyün Tapdığı tərbiyələndirmək üçün nə edir? O, Tapdığa mükafat vəd edir. Vədi yerinə yetirərək uşağa bir yeriyən avtomobil, iki şəkili kitab və rəngli karandaşlar alıb gətirir. Lakin bunları elə-belə verməyib rəqabət hissi oyatmaq məqsədi ilə öz oğlu Mayisdən istifadə edir və deyir ki, kim maşını qura bilsə, maşın onun olacaqdır. Lakin maşını birinci Mayis qurduğu halda müəllim onu Tapdığa verir və bunun üçün belə bir bəhanə də unudur, guya Mayis maşını bir dəfə qura bildiyi halda, Tapdıq bir neçə dəfə qurdu. Əvvəla, bu heç də tutarlı bir psixoloji hal deyildir, ikincisi isə maşını Mayis bircə dəfə əlinə almışdı və onda onu qurmuşdu. Aydınır ki, belə bir münasibət və tərəfgirlik hər iki uşağa pis təsir göstərməyə bilməz. Həm də əsərdə “Tapdıq üçün nümunəvi, qibtə hissi oyadacaq bir yoldaş, onun xasiyyət və rəftarının dəyişməsində mühüm bir vasitə olub fəal bir rol oynaya biləcək Mayisi müəllif, nədənsə zəif bir rəqib kimi ona qarşı qoyur (M.Rzaquluzadə).

Bütün bunlarla yanaşı hekayədə anlaşılmazı çətin olan bir çox ifadə və sözlərə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, “özlərini onda qoymamaq”, “yuxarılıq tutmaq”, “təmənnəşmək”, “eypimək”, “qırışmaq” və s. Bunların sayını daha da artırmaq olar.

Anaya məhəbbətin tərənnümü cəhətdən uşaqlar haqqında yazılan bədii əsərlər sırasında Səməd Vurğunun xidməti də az olmamışdır. Onun bir sıra kiçik lirik şeirlərində uşaqların ailədəki mövqeyi, onların ailəyə gətirdikləri şən əhvali-ruhiyyə, mehribanlıq, saf və təmiz duyğular, şirin xəyallar, həssas ana qəlbinin çırpıntıları əks olunmuşdur. Lakin bunlarda anaya məhəbbət, habelə ana qayğısı çox təsirli qələmə alınmışdır. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki həyatda ilk məhəbbət ana məhəbbəti olmuşdur. Uşaq gözünü dünyaya onun isti, mehriban qoynunda açmışdır. Körpənin öz doğma dilində ilk dəfə söylədiyi ən əziz söz də anadır. Onu əllərində oynadan, sevə-sevə atıb-tutan, güldürüb-danışdıran, başı ağrıyanda “can” deyən ana olmuşdur. Ananın acı sözü də, danlağı da məhəbbətdəndir. Doğduğumuz gündən ömrümüzün axırına qədər sevdiyimiz ilk adam ana olur, özü də kim nə nəçi olduğumuzdan asılı olmayaaraq o bizim üçün ən sevimli, ən mehriban, ən gözəl və qayğıkeş adamdır. Daxilən özümüzdə həmişə ananın nəvazişinə ehtiyac hiss edirik. Bu cəhətdən Səməd Vurğunun “Qızıcıgöz” (1939), “Ana və

körpə” (1940) şeirləri səciyyəvidir. Bu əsərlərdə ülvı hisslərin, yaşayıb yaratmaq, uşaq böyüdüb tərbiyə etmək kimi gözəl sifətlərin, dərdlərə qalib gələn saf məhəbbətin, ana sevincinin bədii ifadəsini tapırıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri: 4 cildə, III cild: Roman və hekayələr. Red. G. Həsənzadə. Bakı: Gənclik, 1968. - 525 s.
2. S. Vurğun. Əsərləri 7-cildə, c.1, Bakı, Elm, 1985, 328 s.
3. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, II nəşr. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 443 səh.
4. A. Əhmədova. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 120 s.

Özet

Çocuklar için yazılmış pek çok eser, kitapların bilim öğretmede, milletlerin gelişme tarihini, insanlık mücadelesi deneyimini vb. öğretmede müstesna bir rolü olduğunu göstermiştir. Bilim ve kültür dünyasına açılan kapı, bilgi kaynağı ve hayat öğretmeni olan kitap, insan hayatını güzelleştirir ve anlamlandırır. Kitap okuyucuda aktivizm duygusu, yaratıcılığa saygı ve çalışma sevgisi uyandırıyor.

Azerbaycanlı yazarlar çocuklara sadece kitap sevgisini değil, aynı zamanda kitaplara saygılı davranmayı da öğretiyorlar. M. Seyidzadeh, yüzyıllar boyunca insan zekâsı ve ilhamının ürünü olarak varlığını sürdürmesi gereken bir kitabın korunmasının özel bir özen gerektirdiğini çocuklara aktarmak için “Pinti Hasan” (1934) adlı eserini yazmıştır. Seyidzade, ünlü Sovyet şairi S. Marşak’ın “Kitapların Başına Gelenler” (1932) şiirinden alıntı yaparak yazdığı “Pinti Hasan” adlı eserinde, kitaplarını düzensiz, kirli tutan, yırtan bir okul çocuğu olan Hasan karakterinin olumsuz yönlerini anlatmıştır.

Hikâyeyi ilgi çekici bir kurgu üzerine kuran şair, eserlerinde “Petrol’e Doğru”, “Çalkan Kuşlar”, “Vuruşmalar”, “Muhasebe Sorunları” gibi kitapları konuşturmak için psikolojik araçlar kullanır. Eserin sonunda kütüphanenin etkisinde kalan Hasan, hatasını anlayan ve kitaplara saygı duyan zeki bir okul çocuğu ve okuyucuya dönüşür.

1930’lu yıllarda çocuk edebiyatının önemli temalarından biri, okul çağındaki (7-11 yaş) çocuklarda irade, dayanıklılık, sebat gibi olumlu nitelikleri geliştirmek ve onları hayata ve pratik çalışmaya yaklaştırmaktır. Okullarda bilime, doğaya, hayvanlar alemine, yaban hayatına ilgiyi artırmak amacıyla yazılmış çok sayıda eser bulunmaktadır. A. Shaig’in “Kaplumbağalarla Oyn” (1934) adlı öyküsü, çocuk etkinliklerinin ve oyunlarının uygun şekilde düzenlenmesi konusuna adanmış böyle bir çalışmadır.

Okulun son sınıfında birinci olan A. Shaig, çocuklarla birlikte olma, onlar için etkinlik ve oyunlar düzenleme isteğiyle dolu olan Ülker’in çalışmalarını büyük bir samimiyetle anlattı. Çocukların ruh hallerini iyi bilen yaşlı yazar, çocukların iyi insanları çok sevdiğini gösteriyor. Ülker de onlardan biri. Onun yakın katılımı ve çabaları sayesinde çocuklar çok güzel vakit geçiriyor, çeşitli kitaplar okuyor, sohbet ve tartışma yapıyor, hep birlikte hayvanat bahçesine, sirk gösterilerine, gezilere gidiyorlar. Bütün bunlar çocukların zihinsel gelişimine büyük katkı sağlıyor ve gözlem alanlarını genişletiyor.

Yazar, çocuklarla yapılan etkili eğitim çalışmalarının onların gelecekteki gelişimleri, meslek ve sanat seçimleri üzerinde çok olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Her çocuğun hayalinde belli bir meslek vardır: Kimisi pilot, kimisi mühendis, kimisi öğretmen, kimisi de hayvan

eğitmenliğini tercih eder. Genel olarak 7-11 yaş arası okul çocuklarının ilgi alanları farklılık göstermektedir. Yardıma çok muhtaç olan bu çocuklar, insanların yaptıkları işlere, birbirleriyle olan ilişkilerine, yeni sosyalist tutumlarına ilgi duymaya başlıyorlar. Bunu göz önünde bulundurarak, o yaştaki çocuklara genel konuları değil, özel, yaşayan cehennemleri, sosyalist içerikli konuları anlatan kitaplar yazmak gerekir. İlgi çekici içeriklere, detaylı öykülere, kitaplarda ele alınan konulara yer verilmelidir. Bu bakımdan “Kaplumbağaları Oyn” ilgi çekici ve günceldir.

Abstract

Many works written for children showed that books play an exceptional role in teaching sciences, studying the history of the development of nations, the experience of the struggle of mankind, etc. A book, which is the door to the world of science and culture, a source of knowledge, a teacher of life, adorns and gives meaning to a person's life. A book awakens activity, respect for creativity, and love for labor in the reader.

Azerbaijani writers teach children not only to love books, but also to treat books in a cultural way. In order to convey to children that taking care of a book that should live for centuries as a product of human intelligence and inspiration requires special care, M. Seyidzadeh wrote the work “Pinti Hasan” (1934). In his work “Pinti Hasan”, written by quoting the poem “Those Who Became Enemies of Books” (1932) by the prominent Soviet poet S. Marshak, Seyidzadeh described the negative aspects of the character of a schoolboy – Hasan – who keeps books untidy, dirty, and tears them up.

The poet, who builds the story on an interesting composition, in his work, he makes books talk about such names as “Towards Oil”, “Playing Turtles”, “Counting Problems”, etc. and uses psychological influence tools. At the end of the work, Hasan, under the influence of the library, becomes an intelligent schoolboy and reader who understands his mistake and respects books.

One of the important themes in children's literature of the 1930s was to cultivate positive qualities such as willpower, endurance and perseverance in young schoolchildren (7-11 years old), and to bring them closer to life and practical work. There are a number of works that were written in schools with the aim of arousing interest in science and freedom, the animal world, and living nature. A. Shaig's story “Playing Turtles” (1934) was such a work dedicated to the issue of properly organizing children's activities and games.

A. Shaig, a teacher in the last grade of the school, described with great sincerity the work of Ulker among the little ones, who was excited by the desire to be with children, to organize their activities and games. The old writer, who knew the mood of children well, showed that children love kind people very much. Ulker is one of those people. Thanks to his close participation and efforts, the children have a great time, read various books, have discussions and conversations, collectively go to the zoo, circus performances, and excursions. All this greatly contributes to the intellectual development of children, expands their circle of observation. The writer shows that effective educational work with children has a very positive effect on their future development, on their choice of profession and art. Each of the children dreams of becoming a pilot, some an engineer, some a teacher, and some prefer to train animals. In general, the interests of 7-11-year-old schoolchildren vary. These children, who need great help, are beginning to be interested in people's work, their relationship with each other, and the new socialist attitude to some extent. Taking this into account, it is necessary to write books for children of that age, not on general issues, but on specific, vivid issues, issues with socialist content. The books should have interesting content, detailed stories, and the issues raised. In this respect, “Playing Turtles” is interesting and appropriate.

FUZULI'S CREATIVITY IN ATA TERZIBASHI'S RESEARCH
ATA TERZİBAŞI'NIN ARAŞTIRMALARINDA FÜZULİ'NİN YARATICILIĞI

Nurlane MEMMEDOVA

Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü,
“Edebi Tenqid” araştırmacısı, ORCID: 0000-0002-1734-8949

Özet

Söz aleminin padişahı Mehmed Füzuli, yaratıcılığıyla zaman faktörünü ortadan kaldıran Türk dünyasının şairidir. Yüzyılların sınavından geçmiş bu şiirin yaratıcısı, doğal olarak şiir dünyasıyla her zaman ilgi odağı olmuştur. Füzuli'nin eserleri günümüze kadar çeşitli açılardan incelenmiştir. Söz, zamanın sınavında egemenliğini sürdürürse, edebî-estetik düşüncenin de ona kayıtsız kalmayacağı gerçekçi görünmektedir. Irak doğumlu Füzuli'nin edebi mirasına ilişkin geniş ve kapsamlı bir çalışma, Irak Türkmen edebiyat eleştirmeni Ata Terzibaşı'nın ismiyle anılmaktadır. Araştırmaları pek çok önemli ve dikkat çekici gerçekleri içeriyor. Ata Terzibaşı, Füzuli'nin doğum yeri, hayatı ve eserleri hakkında bilinmeyen yönleri ortaya çıkardı. Füzuli'nin qazellerinin ve yayımlanmamış eserlerinin gizli anlamları hakkında ilk bilgilerin oluşmasında edebiyat tarihçisinin yaptığı analizler büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda onun “Su” adlı kasidesinin bir beyitinin altında yatan anlamı ortaya koyma çabası dikkatimizi çekmiştir. Aynı zamanda yazıdaki amacımız Füzuli'nin dehasını anlama anında Ata Terzibaşı ile Hemid Araslı'nın fikirleri arasındaki benzer ve farklı özellikleri açıklığa kavuşturmadır. Füzuli'yi “Büyük Azerbaycan Şairi” olarak tahlil eden Hemid Araslı ile “Azerbaycan etkisinde kalmış halis Türkmen Şairi” olarak niteleyen Ata Terzibaşı'nın şairin eserlerine nasıl yaklaştıklarını ortaya koymak temel görevimizdir. Yaklaşık aynı zamanlarda fakat farklı yerlerde yazılmış olan bu çalışmalarda ortak düşüncenin ne olduğu, güncel edebiyat eleştirisi sorunlarından biri olarak değerlendirilebilir. Edebi ilişkiler bağlamında Ata Terzibaşı'nın, bilimsel araştırmalarında referans kaynağı olarak seçtiği Hemid Araslı'nın araştırmalarıyla hemfikir olduğu, aynı zamanda fikir alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ata Terzibaşı araştırmalarında divan edebiyatının pek çok nazım biçimi hakkında fikir yürütmüştür. Füzuli'nin gazellerinden yola çıkarak leffüneşir, mülemme ve muvaşşah şiiri sanatının temel yazım kurallarını açıklamıştır. Ata Terzibaşı'nın araştırmalarının bireysel niteliklerini ve bilim camiasına yeni fikirler açısından zenginliğini teorik ve estetik açıdan analiz etmek, belirlenen temel görevlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Füzuli, Ata Terzibaşı, Hemid Araslı, karşılaştırmalı analiz, ortak yaklaşım

Abstract

The sultan of the world of words, Muhammed Fuzuli, is the poet of the Turkish world who eliminated the time factor with his creativity. The creator of this poem, which has passed the test of centuries, has naturally always been the center of attention in the world of poetry. Fuzuli's works have been examined from various perspectives until today. It seems realistic that if the word continues to prevail in the test of time, literary-aesthetic thought will not remain indifferent to it. A large and comprehensive study on the literary legacy of Fuzuli, who was born in Iraq, is named after the Iraqi Turkmen literary critic Ata Terzibaşı. His research includes many important and remarkable facts. Ata Terzibaşı revealed unknown aspects about Fuzuli's

birthplace, life and works. The analyses made by the literary historian play a major role in the formation of the first information about the hidden meanings of Fuzuli's ghazals and unpublished works. In this context, his effort to reveal the underlying meaning of a couplet from his ode called "Su" has attracted our attention. At the same time, our aim in the article is to clarify the similar and different features between the ideas of Ata Terzibaşı and Hamid Araslı at the moment of understanding Fuzuli's genius. Our main duty is to reveal how Hamid Araslı, who analyzed Fuzuli as the "Great Azerbaijani Poet", and Ata Terzibaşı, who described him as a "pure Turkman Poet under the influence of Azerbaijan", approached the poet's works. The common idea in these works, written at about the same time but in different places, can be evaluated as one of the problems of current literary criticism. In the context of literary relations, it is understood that Ata Terzibaşı agreed with the research of Hamid Araslı, whom he chose as a reference source in his scientific research, and also exchanged ideas. Ata Terzibaşı discussed many verse forms of divan literature in his research. Based on Fuzuli's ghazals, he explained the basic writing rules of leffuneşir, mülemme and muvaşşah poetry. One of the basic tasks determined is to analyze the individual qualities of Ata Terzibaşı's research and its richness in terms of new ideas for the scientific community from a theoretical and aesthetic perspective.

Keywords: Fuzuli, Ata Terzibaşı, Hamid Araslı, comparative analysis, common approach

GİRİŞ

Ata Terzibaşı'nın Irak Türkmenlerine yaptığı en büyük hizmet, edebiyat ve kültür çerçevesinde milli şuurun oluşmasını sağlaması ve milli hafızayı tarihi ve bilimsel bir ortamda yeniden canlandırmasıdır. Bunu Füzuli'nin yaratıcılığının araştırıldığı bilimsel araştırmalarında da görmek mümkündür. Ata Terzibaşı, "Fuzuli'nin Doğum Yeri", "Fuzuli'de Kapalı Anlamlar", "Fuzuli'nin Arapça Kasideleri", "Fuzuli'nin Matla-ul İ'tikad'ı", "Fuzuli'nin Yayınlanmamış Bir Lügazi", "Fuzuli'nin Yayınlanmamış Bir Mülemma'ı", "Edebiyatımızda Muvaşşah Şiir", "Mektublaşma Edebiyatı ve Fuzuli'nin Bir Gazeli" adlı makalelerinde Fuzuli'nin dehasına çeşitli yönlerden yaklaşılmaya çalışmıştır. Şairin doğum yerini belirlerken iki hususa odaklanmıştır: Mevlit-mahel ve menşe-makam. Mevlit, doğduğu yer, menşe ise yaşadığı yer olarak ifade edilir. Kerkük'ün onun doğum yeri, Kerbela ve Bağdat'ın ise ikametgahı olduğunu söylüyor. Ata Terzibaşı, erken dönem araştırmalarında Füzuli'yi "Azeri etkisi altında kalmış bir Türkmen şairi" olarak değerlendirmiştir (Terzibaşı, 2016: 57). Farsça divanının önsözüne dayanarak Füzuli'yi "Büyük Azerbaycan şairi" olarak niteleyen Hemid Araslı, onun Kerbela şehrinde doğduğu sonucuna varmıştır. Ata Terzibaşı, daha sonraki çalışmalarında Türkmenler ile Azeriler arasındaki dil ve üslup benzerliğini göz önünde bulundurarak, Füzuli'nin Azerbaycanlı olduğunu belirten araştırmacıların görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Türkmen Fuzuli'yi yazarların, Azeri göstermelerine bir bakımdan şaşmamak gerekir. Nitekim Türkmenlerle Azeriler arasında şive bakımından yakınlık olduğu gibi müşterek asılları da oğuz Türklerindendir" (Terzibaşı, 2016: 74). Bu noktada Milli Lider Heydar Eliyev'in şu düşüncelerini hatırlamakta fayda var: "Daha sonra tarih okuduğumda Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Irak Türkmenlerinin bir bütünü parçaları olduğunu gördüm" (Paşayev, 2022: 3). Ata Terzibaşı, Bayat boyunu Oğuz Türklerinden oluşan halis bir Türkmen aşireti olarak kaydetmiştir (Terzibaşı, 2016: 64). Füzuli'nin mensup olduğu Bayat boyunun en eski anıtı olan "Kitab-ı Dede Korkut" destanı, Azerbaycan kültürünün temel özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Qazanfar Paşayev'in belirttiği gibi, "Bizim görüşümüze göre Bayatlar Moğollardan çekildiler ve Irak'a girdiler. Güney ve Kuzey'e yerleştiler. Güneydekiler (Güney Irak'taki Bayatlar - Q.P.) zamanla dillerini unuttular. Kerkük vilayetinde dillerini korudular" (Paşayev, 2022: 86). Füzuli'nin memleketinin, Bağdat, Hille ve Kerbela gibi şehirlerden ziyade, Azerbaycanlıların yoğun olarak yaşadığı Kerkük şehri olduğunu düşünmek kanaatimizce daha gerçekçi görünmektedir.

Edebi ilişkiler bağlamında Ata Terzibaşı'nın, bilimsel araştırmalarında referans kaynağı olarak seçtiği Hemid Araslı'nın araştırmalarıyla hemfikir olduğu, aynı zamanda fikir alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1958 yılında Hemid Araslı tarafından derlenen “Matla-ul İtikad ve Arapça Kasideler” adlı eserin Füzuli araştırmalarında önemli bir boşluğu doldurduğu sonucuna varmıştır. Araştırmacının amacı, çalışmayla ilgili yeni konuları ele almaktır. Eserin Arapça yazılmasının doğru bir karar olduğunu vurgulayan yazar, Füzuli'yi Aristotel, Demokrit, İbn Sina, Farabi gibi filozofların arasında görmektedir. Sonuç olarak Füzuli'nin Türk edebiyatında felsefeyi ölçülü bir şekilde ele alan ilk şair olup olmadığı meselesini bu eserden hareketle çözmeye çalışmıştır. Sigmund Freud'un “Ben, o, üstbenlik”de algılayan ve algılanan “ben” kavramının ilk başlangıcının Füzuli'nin bu eserinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu aynı zamanda Ata Terzibaşı'nın bu esere dünya, insan ve ruh kavramlarını kapsayan psikanalitik yaklaşımını da göstermektedir. Ata Terzibaşı ile Hemid Araslı'nın Füzuli'nin Arapça divanı hakkındaki görüşleri arasındaki fark dikkat çekicidir. Bertels, Füzuli'nin Arapça kasidelerini bilim dünyasına tanıtmış ve bunları bir Arapça divanı olarak değerlendirmiştir. Ancak Hemid Araslı, onunla aynı fikirde değildi ve “şairin Arapça divanının, bu kasidelerden farklı olan Azerbaycan ve Fars divanları gibi bağımsız bir eser olduğunu” belirtti (Mehemmed, 1958: 5). Ata Terzibaşı, 1960'larda yazdığı makalesinde bu düşüncenin asılsız kaldığını ve Hemid Araslı'nın fikirlerine divanların hacmi bakımından bir delil bulamadığını ileri sürmüştür: “Füzuli'nin yazdığı düşünülebilen önsözde bir açıklama bulunmuyorsa, Arapça divanının, Türkçe veyahut Farsça divanı büyüklüğüne yakın bir hacimde olduğuna inanmak bugün için zordur” (Terzibaşı, 2016: 66). Ancak kasideler incelendiğinde hepsinin düşüncelerinin aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Ata Terzibaşı'nın özellikle Arapça kasidelerinde Türk şiirinin etkisini vurguladığını da belirtmek gerekir.

Ata Terzibaşı, Füzuli'nin gazellerindeki gizli anlamların ortaya çıkarılmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda onun “Su” adlı kasidesinin bir beyitinin altında yatan anlamı ortaya koyma çabası dikkatimizi çekmiştir:

Serv sergeşlik qılır qumri niyazından, meger,

Damenin duta, eyağıne düşe, yalvare su (Mehemmed, IV, 2005: 31).

Beytin ilk açıklaması şöyledir: Dik duran selvi ağacı, güvercin yalvarsa da, inatla suyun eteğini tutup arabuluculuk yapmasını ister. Gerçek hayatta selvi ağacı uzun ve diktir ve çoğunlukla su kenarlarında büyür. Kumru da selvi ağaçlarının yakınlarında ve suda bulunan bir kuştur. Su onları bir arada tutan ortamdır. Tasavvufta Su, Hz. Muhammed'i, Sarv, elif yani birlik, Kumru ise elif'e ibadet eden kulu ifade eder. Yani, “Allah'ın, Hz. Muhammed'in aracılığı ile kulunun duasını kabul etme ihtimalini yücelterek günahlardan arınmayı ifade eder” (Çalışkan, 1999: 103). Ata Terzibaşı ise beyitte geçen üç kelime - servi ağacı, kumru ve su - arasındaki bağı tasavvufun özünden uzaklaştırıp folklorik motiflere bağlamıştır. Bu beyit Irak Türkmen folklorunda yer alan “Bibi, Su” adlı hikâyeden alınmıştır: Kumru, su isteyen bir gelin, Selvi ise su vermeyen bir kaynana olarak tasvir edilmiştir. Kaynanasından su dilenen gelin, kumru kılığına girerek özgürlüğüne kavuşur ve o sudan içer. Edebiyat eleştirmeni bunu şöyle belirtmiştir: “Şiirlerinde pek nadir olarak tasavvuf izlerine rastlanırsa da bunlar, sadece onun beşeri aşkını terennüm gayesiyle bir vesile olarak kullanılmıştır” (Terzibaşı, 2016: 90). Ata Terzibaşı'nın bu beyitin gizli anlamını ortaya koyması bir folklorcu olarak makul görünüyor. Kanaatimizce Füzuli'nin “Su” kasidesi, Hz. Muhammed'e ithaf edilmiş, tasavvufun özünü yansıtan bir eserdir. Füzuli'nin başarısı, halk edebiyatı motiflerini tasavvufun ilkeleriyle birleştirmesinde yatmaktadır.

Ata Terzibaşı, Füzuli'nin yaratıcılığını ayrıntılı olarak ele almış ve Mirzaga Quluzade ile yaptığı yazışmalar sonucunda, "Aşiq oldum yine bir taze güli-renaye" dizesiyle başlayan gazelin kapsamlı bir bilimsel analizini bulmuştur:

Aşiq oldum yine bir taze güli-re'naye
Ki, salır al ile her dem meni yüz qovğaye.
Let urub qalibi-fersudemi, geh hebs qılır,
Geh serasimevü üryan buraxır sehraye.
Yüzümün qanile kimüxtini al etdim kim,
Alet-i sen'et ola ol büti-bipervaye.
Bu ne işdir ki, bizi igne gibi inceldib,
Salır iplik kimi her dem bir uzun sevdaye.
Ayağın bağlamış avarelerin sen'et ile,
Yox nehayet seri-kuyinde gezen şeydaye.
Lext-lext olmuş iken qemze direfşini çekib,
Çaresaz olmadı bir gün men-i qemfersaye.
Yaxa çak edeni başmaq kimi salır ayağa,
Ey Füzuli, bax onun etdiyi istiğnaye (Mehemmed, I, 2005: 267).

Mirzaga Quluzade bu gazelin, sevgiliyi hileleriyle tuzağa düşüren güzel bir kadına duyulan aşkı anlattığını belirtmiştir. Ata Terzibaşı, Kerkük'te duyduğu bir hikâyeyi anlatarak gazeli açıklamıştır. Ona göre gazel bir kıza duyulan aşkı değil, Ali Bali adlı bir kunduracının işini ve onun eserini anlatmaktadır. Yedi beyitin her birinin ilk mısrasının ilk harfi bu şahsın isimlerinden türetilmiştir. Gazelin ilk beyitinden itibaren kunduracının çalışma sürecinin ana aşamaları anlatılmaktadır. Çekiç I. ayette, kalıp II. ayette, önlük III. ayette, iğne ipliği IV. ayette, ayakkabı yapım süreci ise V-VII. ayetlerde geçmektedir. Ata Terzibaşı bu evreleri şairin aşk acısıyla özdeşleştirmiştir. Füzuli, kendisini tenle özdeşleştirerek, aşk azabı çeken aşığın durumunu yüceltmektedir. Ayakkabının kalıbını aşığın aşka hapsine, derinin boyanmasını aşığın kanlı gözyaşlarına, iğnenin ipliğini de aşk acısının incelmesine benzetiyor. Sonuç olarak Ata Terzibaşı'nın bu açıklaması gazelin özünü tam olarak ortaya koymaktadır. Çünkü eser bir lügazdır. Lügazda bir meslek hakkında bilgi verilirken benzetme yoluyla bir tür kafa karıştırıcı özellikten yararlanılarak bir bilmece karakteri yaratılır. Anlamın örtük açıklamasına öncelik vermek ve gizli anlamları ortaya çıkarmak amacıyla yazılmış bu biçimleri sunmak büyük bir yetenek gerektirir. Metaforun bu şekilde kurgulanması, yani kunduracılık faaliyetinin aşk duygularıyla yüceltilmesi, Füzuli'nin zanaatkârlığındaki derin düşünce düzeyini göstermektedir. Hemid Araslı, 1958 yılında yayımlanan "Büyük Azerbaycan Şairi Füzuli" adlı kitabında bu şiiri bir lügaz olarak incelemiş ve "aşigane gazel gibi göze çarpan bir lügaz" ifadesini kullanmıştır (Araslı, 1958: 259). İlginçtir ki, 1970 yılında Ata Terzibaşı'na yazdığı mektupta Mirzaga Quluzade'nin bu fikirlere aşına olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu şiiri divan edebiyatının ilk muvaşşah şiiri olarak değerlendiren Ata Terzibaşı, Ali Bali'ye ithaf edilmiş "Arizun görse felek mehr buraxmaz aye" başlıklı ikinci bir şiirin daha olduğunu belirtti. Muvaşşah, mısraların ilk harflerinden bir kelime veya isim alınarak oluşturulan bir şiir biçimidir.

Ata Terzibaşı “Evvel nedir kim haliya vücudu ihfadadır” mısrasıyla başlayan beş beyitten oluşan bir gazeli ilk kez bulmuştur. Bu eseri “muamma bir tarihi lügaz” olarak adlandırmıştır. Araştırmacı bu eseri Kerkük'teki bir şiir mecmuasında “Muammayı Mevlana Fuzuli” başlığıyla tespit etmiştir. Lügazın anlamının “ruh” olduğu sonucuna varmıştır.

Evvel nedir kim haliya vücudu ihfadadır,
Menzili efselde amma meskeni baladadır.
Erdurur avret değil, hem avedurur er değil,
Göğde yokdur yerde yok dünyada ne ukbadadır.
İsmi vardır, cismi yokdur cismi vardır ismi yok,
Hali mahluk olduğuyçün ayna gibi sadedir.
Ne gecə bilir, ne gündüz, ne ay, ne günəş
Yemez içmez ilmül esmadadır.
Ey Füzuli kim bilürse bu muamma sırrını

Başına teller takınsın akıl mürdadedir (Terzibaşı, 2016: 103-104).

Füzuli eserinin sonunda bunu muamma olarak tanımlamıştır. Füzuli'nin eserlerinde pek çok muamma tipli lügaz örneği vardır. “Aşiq oldum yine bir taze-güli-renaye” dizesiyle başlayan gazeller de bu türe dâhil edilebilir. Zira lügazın tipik sorgulama tarzı bu gazelde mevcut değildir.

Ata Terzibaşı araştırmalarında divan edebiyatının pek çok nazım biçimi hakkında fikir yürütmüştür. Fuzuli'nin gazellerinden yola çıkarak leffüneşir, mülemma ve muvaşşah şiiri sanatının temel yazım kurallarını açıklamıştır. Küçük açıklamalar folklorcunun teorik bilgi düzeyini ortaya koyan bilgilerle doludur. Araştırmacı, Füzuli'nin yaratıcılığında kimsenin bilmediği yayımlanmamış bir mülemmasını ortaya çıkarmıştır:

Yek dem biyavü benişin, ey berge-ruye-susen,
Mimirem ez berayet, salub meni gedersen (Terzibaşı, 2016: 115).

Tercümesi:

Ey üzü süsen yarpağı (yarım) bir dem gel otur,
Men senin uğrunda ölürem, sen meni buraxıb gedirsən (Mehemmed, V, 2005: 213).

Beyitin ilk yarısının Farsça, diğer yarısının Türkçe olmasıyla oluşan bu mülemmanın ilk versiyonlarının Mevlana Celaleddin Rumi tarafından ortaya çıkarıldığını vurgulayan Ata Terzibaşı, Füzuli'nin yaratıcılığının eşsiz olduğuna dikkat çekmiştir.

Füzuli'yi dil ve üslup açısından incelerken özellikle “Leffüneşir” kavramının açıklanmasına dikkat çekmek gerekir. Bu, dönem açısından edebiyat eleştirmenleri arasında pek önemsenmeyen bir konudur. Dolayısıyla Füzuli'nin şiirinde leffüneşir sanatının yaygın olarak kullanıldığına dair bilgi Ata Terzibaşı'na aittir. Muamma, lügaz ve mülemma gibi sanatların tartışılmasında esas odak Füzuli'nin eserinin incelenmesi iken, “Edebiyatta Leffüneşir Sanatı” başlıklı makalede yazarın amacı Füzuli'den ziyade bu sanatın özellikleri hakkında bir kanaat oluşturmaktır. Bir beyitin ilk mısrasında birkaç şeyin açıklandığı, ikinci mısrasında ise benzerlik ve zıtlıklarının gösterildiği edebî bir sanat türü olan leffüneşir hakkındaki bilim insanının görüşleri şöyledir: "Edebiyatta bilinen leffüneşir terimi ise, bir araya getirilen birden

fazla sözlerin akabinde her biriyle ilgili sıfat veya fiilleri sıralayarak yapılan bir çeşit edebi sanattır. Her iki takım sözleri anlam itibarıyla birbiri ile karışıklı aynı tertipte sıralanmışsa buna mürettep leffüneşir, gayri muntazam bir şekilde söylenmişse müşevveş leffüneşir denilir” (Terzibaşı, 2016: 215).

Ata Terzibaşı, bu sanatın özünü Kerkük halkının inançlarındaki motiflere şu beyitle bağlamıştır:

Ay u gündür devr-i hüsnünde cemalin acizi

Güya atan meh-i tabandır anan afitab (Terzibaşı, 2016: 216).

Bu beyitte Ay'ın dişi, Güneş'in ise erkek sembolü olarak tutarlı bir şekilde kullanılması müşevveş leffüneşir'in bir örneği olarak gösterilmiştir.

SONUÇ

Her araştırmacının Füzuli'nin eserine yaklaşımı farklıdır. Hemid Araslı tarihi açıdan, Mir Celal teorik-estetik açıdan, Memmed Cefer Ceferov ise felsefi açıdan incelerken, Ata Terzibaşı tüm bu yönlerin ışığında, tekrarlardan kaçınarak ve kendi bireysel ilmi yeteneklerini ortaya koyarak Füzuli'nin eserinin bilinmeyen yönlerini aydınlatmaya çalışmıştır.

Füzuli'nin yaratıcılığını anlamak, açıklamak ve şiirlerinin özünü ortaya çıkarmak bilimsel, felsefi ve bilişsel açıdan önemlidir. Bütün bunlar Azerbaycan şairi Mehmed Füzuli'nin ortak Müslüman kültürünün yaşayan anıtı olduğunu kanıtlıyor.

KAYNAKLAR

1. Araslı, H. (1958). Büyük Azerbaycan şairi Füzuli. Bakı: Uşaqgencneşr.
2. Çalışkan, A. (1999). Fuzulinin Su kasidesi ve şerhi. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
3. Mehmed, F. (2005). Eserleri. Altı cildde, I cild. Bakı: “Şerq-Qerb”.
4. Mehmed, F. (2005). Eserleri. Altı cildde, IV cild. Bakı: “Şerq-Qerb”.
5. Mehmed, F. (2005). Eserleri. Altı cildde, V cild. Bakı: “Şerq-Qerb”.
6. Mehmed, F. (1958). Metleül-etiqad ve erebce qesideleri. Tertib edeni Hemid Araslı. Bakı: AzSSR EA.
7. Paşayev, Q. (2022). Azerbaycanda ve İraqda Bayatlar. Bakı: “Elm ve tehsil”.
8. Terzibaşı, A. (2016). Füzuli hakkında yazılar. Hazırlayan Necat Kevseroğlu. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

DIALECTS OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE AND THEIR RESEARCH
AZERBAIJAN DİLİNİN LEHÇELERİ VE ARAŞTIRILMASI

ARZU KƏRİMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68),
ORCID:0000-0002-2662-6015

ÖZET

Makale, Azərbaycan dilinin lehçe ve ağızlarının tanımı, sınıflandırılması ve araştırma yönlerini kapsamına almaktadır. Lehçelerin fonetik, sözcüksel ve dilbilgisel özelliklerinin incelenmesi, dilbilimin önemli alanlarından biri olup, dilin tarihi gelişimi ve coğrafi yayılma alanı hakkında derin bir anlayış sağlar.

Azerbaycan dili, kuzey ve güney lehçe gruplarına ayrılmakla birlikte, dört ana lehçe bölgesine bölünmektedir: Batı, Kuzey, Güney ve Merkez lehçeleri. Her lehçe grubunun kendine özgü fonetik, sözcüksel ve dilbilgisel özellikleri bulunmaktadır ve bunlar, tarihî ve coğrafi koşulların etkisi altında şekillenmiştir. Makalede lehçelerin bu özellikleri geniş kapsamda ele alınmakta, ayrıca Kuba, Kazah, Lenkeran, Masallı, Bakü ve Şamahı lehçelerinin farklı yönlerine ışık tutulmaktadır.

Lehçelerin araştırılması, dilbilim açısından büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan lehçelerinin incelenmesi yalnızca dilbilimsel araştırmalar açısından değil, aynı zamanda etnografik ve tarihî çalışmalar için de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Azerbaycan dilinin farklı lehçelerinin korunması ve geliştirilmesi, bunların yazılı ve sözlü edebiyatta yansıtılması, gelecek nesillere aktarılması kritik konular arasındadır. Ayrıca, lehçelerin modern teknolojiler aracılığıyla incelenmesi ve belgelenmesi, bu alanda yeni ufuklar açmaktadır.

Bu çalışmada lehçelerin korunmasının ve incelenmesinin, dilimizin egemenliği ve ulusal kimliğin korunması açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, lehçelerin standart Azerbaycan diliyle karşılıklı etkileşimi ve modern dile olan etkileri de analiz edilmiştir. Böylece, makale hem dilbilim hem de sosyal ve kültürel bağlam açısından Azerbaycan lehçeleri araştırmalarına katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: lehçe, sözcüksel, fonetik, dil, araştırma.

ABSTRACT

The article covers the definition, classification, and research directions of Azerbaijani dialects and vernaculars. The study of the phonetic, lexical, and grammatical features of dialects is one of the key areas of linguistics, providing a deep understanding of the historical development and geographical distribution of the language.

The Azerbaijani language is divided into northern and southern dialect groups, as well as four main dialect regions: Western, Northern, Southern, and Central dialects. Each dialect group has its own distinct phonetic, lexical, and grammatical features, which have been shaped by historical and geographical factors. This article extensively examines these characteristics, highlighting the distinctive aspects of the dialects of Quba, Gazakh, Lankaran, Masalli, Baku, and Shamakhi.

The study of dialects holds great importance in linguistics. The examination of Azerbaijani dialects serves as a crucial resource not only for linguistic research but also for ethnographic and historical studies. The preservation and development of the various Azerbaijani dialects, their reflection in written and oral literature, and their transmission to future generations are among the critical issues. Moreover, the study and documentation of dialects through modern technologies open new perspectives in this field.

This research emphasizes the importance of preserving and studying dialects in terms of maintaining linguistic sovereignty and national identity. Furthermore, it analyzes the interaction between dialects and standard Azerbaijani, as well as their influence on the modern language. Thus, the article contributes to Azerbaijani dialectology from both linguistic and socio-cultural perspectives.

Key words: dialect, lexical, phonetic, language, research.

Məqalə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin təsviri, təsnifatı və araşdırılma istiqamətlərini öz əhatə dairəsinə alır. Dialektlərin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi dilçiliyin mühüm sahələrindən biri olub, dilin tarixi inkişafı və coğrafi yayılma arealı barədə dərinlən anlayış yaradır.

Azərbaycan dili öz növbəsində şimali və cənubi dialekt qruplarına ayrılmaqla yanaşı, dörd əsas dialekt zonasına bölünür: Qərb, Şimal, Cənub və Mərkəz dialektləri. Hər bir dialekt qrupunun özünəməxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri vardır ki, bunlar da tarixi və coğrafi şəraitin təsiri altında formalaşmışdır. Məqələdə dialektlərin bu xüsusiyyətləri geniş şəkildə araşdırılır, o cümlədən Quba, Qazax, Lənkəran, Masallı, Bakı və Şamaxı dialektlərinin fərqli cəhətlərinə işiq tutulur. [1, 33]

Dialektlərin araşdırılması dilçilik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dialektlərinin tədqiqi yalnız linqvistik araşdırmalar baxımından deyil, həm də etnoqrafik və tarixi tədqiqatlar üçün mühüm mənbə rolunu oynayır. Azərbaycan dilinin müxtəlif dialektlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi, onların yazılı və şifahi ədəbiyyatda əks olunması, gələcək nəsillərə çatdırılması vacib məsələlərdən biridir. Dialektlərin müasir texnologiyalar vasitəsilə öyrənilməsi və sənədləşdirilməsi də bu sahədə yeni perspektivlər açır.

Bu araşdırmada dialektlərin qorunmasının və öyrənilməsinin dilimizin süverenliyi və milli identifikasiyanın mühafizəsi baxımından əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Bununla yanaşı, dialektlərin standart Azərbaycan dili ilə qarşılıqlı təsiri və onların müasir dilə təsiri də təhlil edilmişdir. Beləliklə, məqalə həm dilçilik, həm də sosial və mədəni kontekst baxımından Azərbaycan dialektologiyasına töhfə verir.

Giriş. Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinə daxil olub, tarixi inkişaf prosesində müxtəlif dillərin təsiri altında formalaşmışdır. Coğrafi baxımdan geniş ərazidə yayılması, tarixi proseslər və müxtəlif etnik qruplarla qarşılıqlı əlaqə nəticəsində Azərbaycan dilinin bir çox dialekt və şivələri meydana çıxmışdır. Bu dialektlərin öyrənilməsi həm dilçilik, həm də tarixi-etnoqrafik tədqiqatlar üçün əhəmiyyətlidir.

Dialektlərin tədqiqi dilin tarixi inkişafı, onun dəyişiklikləri və xalqın mədəni kimliyi haqqında məlumat verir. Azərbaycan dialektləri həm linqvistik, həm də sosial faktorlarla bağlı fərqlənir. Onların qorunması və sistemli şəkildə öyrənilməsi gələcəkdə dilimizin daha dərinlən anlaşılmasına imkan yaradır. [4, 88]

Dialektlərin təsnifatı Azərbaycan dilinin dialektləri coğrafi bölgələrə görə dörd əsas qrupa ayrılır:

1.Qərb qrupu (Qazax, Tovuz, Gəncə, Şəmkir dialektləri)

- 2.Şimal qrupu (Quba, Xaçmaz, Qusar, Şabran dialektləri)
- 3.Cənub qrupu (Lənkəran, Masallı, Yardımlı, Astara dialektləri)
- 4.Mərkəz qrupu (Bakı, Şamaxı, Kürdəmir dialektləri)

Hər bir dialekt qrupu spesifik fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər həmin bölgənin tarixi, coğrafi və sosial-iqtisadi inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Fonetik xüsusiyyətlər. Dialektlərin fonetik quruluşu Azərbaycan dilinin müxtəlif bölgələrində fərqli cəhətləri ilə seçilir. Məsələn:

- Quba dialektində "q" səsi bəzən "x" kimi tələffüz edilir (məsələn, "qapı" əvəzinə "xapı").
- Şamaxı dialektində "a" səsi bəzi hallarda "e" kimi tələffüz edilir (məsələn, "sarı" əvəzinə "səri"). [3,51]
- Qazax dialektində "d" səsi "y" kimi tələffüz edilə bilər (məsələn, "dedi" əvəzinə "yedi").

Bu cür fonetik fərqlər Azərbaycan dilinin regional zənginliyini göstərir və xalq arasında danışiq dilinin müxtəlifliyini əks etdirir.

Leksik xüsusiyyətlər. Azərbaycan dialektləri arasında leksik fərqlər də mövcuddur. Müxtəlif bölgələrdə eyni anlayışı ifadə etmək üçün fərqli sözlər istifadə olunur:

- Qazax dialektində "qapı" sözü "darvaza" kimi işlənir.
- Masallı dialektində "uşaq" sözü "bala" kimi ifadə edilir.
- Lənkəran dialektində "su" sözü "suv" kimi səslənir. [2, 108]

Bu leksik fərqlər Azərbaycan dilinin zənginliyini artırır və regionlar arasında maraqlı dialoji müxtəliflik yaradır.

Qrammatik xüsusiyyətlər. Azərbaycan dilinin dialektləri qrammatik cəhətdən də fərqlənir. Məsələn:

- Şamaxı dialektində feli bağlamalar fərqli istifadə edilir. Standart Azərbaycan dilində "gedəcəyəm" kimi işlənən söz, Şamaxı dialektində "gedərəm" kimi səslənir.
- Cənub dialektlərində zaman formaları fərqli cür istifadə edilə bilər.

Bu qrammatik fərqlər Azərbaycan dilinin dialektlərinin tədqiqinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Dialektlərin müasir dövrdə rolu və qorunması. Müasir dövrdə Azərbaycan dialektlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi mühüm məsələdir. Urbanizasiya, kütləvi informasiya vasitələri və qloballaşma nəticəsində dialektlərin istifadəsi azalmağa meyillidir. Lakin dialektlər milli-mədəni kimliyin mühüm bir hissəsi olduğundan onların qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi vacibdir. [5, 23]

Dialektlərin qorunması üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilə bilər:

- 1.Dialektlərin lüğətlərinin və qrammatik qaydalarının tərtib edilməsi.
- 2.Dialektlərin yazılı və şifahi ədəbiyyatda daha çox istifadə edilməsi.
- 3.Təhsil və elmi tədqiqat sahələrində dialektlərin öyrənilməsinin təşviq edilməsi.
- 4.Dialektlərin audiovizual materiallar vasitəsilə sənədləşdirilməsi.

Nəticə. Yekunda onu qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan dilinin dialektləri onun tarixi və coğrafi çoxşaxəliliyini əks etdirir. Bu dialektlərin qorunması və öyrənilməsi dilimizin inkişafı üçün vacibdir. Dialektlərin müasir dövrdə də aktuallığını qoruyub saxlaması, onların araşdırılması və sənədləşdirilməsi Azərbaycan dilçiliyi üçün mühüm vəzifələrdən biridir.

Anahtar kelimələr: lehçe, sözcüksel, fonetik, dil, araştırma.

Key words: dialect, lexical, phonetic, language, research.

İstifadə olunan ədəbiyyat

- 1.Axundov F. A. Azərbaycan dialektləri və vurğuları. Bakı: Qarağac, 1984.
- 2.Məmmədova L. A. Azərbaycan dialektlərinin fonetik xüsusiyyətləri. Bakı: 2005.
- 3.Cəfərov G. Q. Azərbaycan dialektlərinin qrammatik quruluşu. Bakı: Azərnəşr, 2010.
- 4.Kərimov A. M. Azərbaycanda dialektoloji tədqiqatlar. Bakı: Azərnəşr, 2018.
- 5.Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Azərbaycan dilinin dialektologiyası. Bakı: Elm və Təhsil, 2019.
- 6.İsmayılov T. Azərbaycan dialektləri və onların linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Nəşriyyat, 2021.
- 7.Məmmədli A. Azərbaycan dili: Dialekt və şivələr. Gəncə: Gəncə Kitab Mərkəzi, 2020.
- 8.Hacıyev Ə. Azərbaycan dilinin tarixi və dialektoloji inkişafı. Şamaxı: Şirvan nəşriyyatı, 2017.
- 9.UNESCO Regional dialects and their preservation strategies. Paris: UNESCO Publications, 2022.
- 10.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan dilinin inkişaf strategiyası və dialektlərin rolu. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2023.

LANGUAGE INFORMATION
DİL BİLGİLERİ

HƏMZƏYEVA ZƏHRA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68)

ÖZET

Makale, dilin toplumdaki rolü, temel görevleri ve işlevleri, ortak Türk alfabesinin ortaya çıkış tarihi, Azerbaycan diline yönelik yasaklar ve bunların tarihî-siyasi nedenleri üzerine bir inceleme sunmaktadır. Aynı zamanda, bazı Rusça kelimelerin Azerbaycan Türkçesindeki karşılıkları verilerek ana dilimizin yabancı etkilerden korunması konusuna değinilmiştir. Dilin yalnızca bir iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda millî kimlik ve kültürün oluşmasında önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Makale, Azerbaycan dilinin farklı dönemlerde gelişimi ve korunması uğruna mücadele eden aydınlar – Mirze Fətali Ahundov, Hasan Bey Zerdabi, Ali Bey Hüseynzade, Neriman Nerimanov, Firidun Bey Köçerli, Üzeyir Hacıbeyli ve Mehmet Emin Resulzade'nin faaliyetlerini ele almaktadır.

Bunun yanı sıra, makalede Azerbaycan'ın tarih boyunca yürüttüğü dil politikası ve bu politikanın milletin oluşumundaki rolü analiz edilmiştir. Azerbaycan Türkçesi yalnızca ülkemizde değil, aynı zamanda Türk dünyasının birleştirici unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ortak Türk alfabesinin oluşturulması ve tarihî önemi hakkında da bilgi verilmiştir.

Dilimizin korunması ve gelişimi yönünde atılan adımlarla birlikte, Sovyet ve Çarlık Rusyası dönemlerinde Azerbaycan Türkçesine uygulanan kısıtlamalar ve bu kısıtlamalara karşı halkımızın gösterdiği direniş de makalede ele alınmıştır. Ayrıca, çağdaş dünyada Azerbaycan dilinin rolü, küreselleşme sürecinde karşılaştığı zorluklar ve gelecekteki gelişim perspektifleri de değerlendirilmiştir.

Ana dilimizin önemini vurgulayan tarihî şahsiyetlerin görüşleri ve dilin kültürümüzün ayrılmaz bir parçası olduğu hakkındaki çeşitli alıntılar, okuyucuya daha geniş bir bakış açısı kazandırmak amacıyla makaleye eklenmiştir. Sonuç olarak, makalede Azerbaycan Türkçesinin millî kimliğimizin korunmasındaki temel unsurlardan biri olduğu ve gelecek nesillere aktarılmasının gerekliliği bir kez daha vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: dil, toplum, kültür, aidiyet, fikir.

The article explores the role of language in society, its primary functions and responsibilities, the history of the emergence of the common Turkic alphabet, the prohibitions imposed on the Azerbaijani language, and their historical-political reasons. Additionally, the article highlights the equivalents of certain Russian words in Azerbaijani, emphasizing the importance of protecting the native language from foreign influences. It is underlined that language is not only a means of communication but also a crucial factor in shaping national identity and culture.

The article sheds light on the efforts of Azerbaijani intellectuals, such as Mirza Fatali Akhundov, Hasan bey Zardabi, Ali bey Huseynzade, Nariman Narimanov, Firidun bey

Kocharli, Uzeyir Hajibeyov, and Mohammad Amin Rasulzade, who fought for the development and preservation of the Azerbaijani language throughout different historical periods.

Furthermore, the study analyzes Azerbaijan's language policy throughout history and its role in shaping the national identity. Azerbaijani is not only the official language of the country but also considered a unifying factor among Turkic nations. In this context, the creation of the common Turkic alphabet and its historical significance are also discussed.

Along with the steps taken to preserve and develop the Azerbaijani language, the article also examines the restrictions imposed on it during the Soviet and Tsarist Russian periods and the resistance demonstrated by the Azerbaijani people against these limitations. Moreover, the role of the Azerbaijani language in the modern era, the challenges it faces in the context of globalization, and its future development prospects are evaluated.

To provide a broader perspective to readers, the article incorporates quotes from historical figures emphasizing the importance of the native language and its inseparable connection to cultural heritage. Ultimately, the article reaffirms that the Azerbaijani language is a fundamental element in preserving national identity and must be safeguarded and passed down to future generations.

Keywords: language, society, culture, identity, idea.

Məqalədə dilin cəmiyyətdəki rolu, onun əsas vəzifə və funksiyaları, ortaq türk əlifbasının yaranma tarixi, Azərbaycan dilinə qarşı qoyulmuş qadağalar və onların tarixi-siyasi səbəbləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, bəzi rus sözlərinin Azərbaycan dilində qarşılıqları təqdim edilərək, ana dilimizin yad təsirlərdən qorunması məsələsinə toxunulmuşdur. Dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyi və mədəniyyəti formalaşdıran mühüm faktor olduğu vurğulanmışdır. Məqalədə müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan dilinin inkişafı və qorunması uğrunda mübarizə aparmış maarifpərvər ziyalıların – Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Nəriman Nərimanov, Fəridun bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyov və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fəaliyyəti işıqlandırılmışdır.

Bundan əlavə, məqalədə Azərbaycanın tarixi ərzində dil siyasəti və onun millətin formalaşmasında oynadığı rol təhlil olunmuşdur. Azərbaycan dili yalnız ölkəmizdə deyil, həm də türk dünyasının birləşdirici amillərindən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Bu kontekstdə ortaq türk əlifbasının yaradılması və onun tarixi əhəmiyyəti haqqında da məlumat verilmişdir.

Dilimizin qorunması və inkişafı istiqamətində atılan addımlarla yanaşı, sovet və çar Rusiyası dövründə Azərbaycan dilinə qarşı tətbiq edilən məhdudiyyətlər və bu məhdudiyyətlərə qarşı xalqımızın göstərdiyi müqavimət də məqalədə öz əksini tapmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, məqalədə Azərbaycan dilinin müasir dövrdə rolu, onun qloballaşma şəraitində qarşılaşdığı çağırışlar və gələcək inkişaf perspektivləri də nəzərdən keçirilmişdir.[2, 84]

Ana dilimizin əhəmiyyətini vurğulayan tarixi şəxsiyyətlərin fikirləri və dilin mədəniyyətimizin ayrılmaz hissəsi olması barədə müxtəlif sitatlar məqaləyə əlavə edilərək, oxucuya daha geniş təsəvvür yaratmaq məqsədi güdülmüşdür. Nəticə etibarilə, məqalədə Azərbaycan dilinin milli kimliyimizin qorunmasında əsas vasitə olduğu və onun gələcək nəsillərə ötürülməsinin vacibliyi bir daha vurğulanmışdır.

Dil insanların fikirlərini ifadə etməsi, qarşılıqlı anlaşması və cəmiyyətin mədəni inkişafında mühüm rol oynayır. O, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də təfəkkürün formalaşmasında və ideyaların ötürülməsində əsas faktordur. Dil olmadan cəmiyyəti təsəvvür etmək mümkün deyil. H.Z.Tağıyev “Həyat” qəzetində bu barədə yazırdı: “Bir xalq üçün iki önəmli məsələ var: birincisi, dinin qorunması, ikincisi isə dildir.”

Bu gün Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları dilin qorunması və inkişafı sahəsində mühüm addımlar atmışdır. Türk dövlətlərinin ən böyük təşəbbüslərindən biri ortaq türk əlifbasının yaradılması olmuşdur. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı dağıldıqdan sonra, 1991-ci ilin noyabrında İstanbulda keçirilən Beynəlxalq Elmi Simpoziumda türk dilləri üçün vahid əlifbanın hazırlanmasına dair qərar qəbul edilmişdir. 34 hərfdən ibarət olan bu əlifbaya sağır “n” və sağır “nun” kimi yeni hərflər əlavə olunmuşdur. Azərbaycanın qərb bölgəsində bu hərflərin qədimdən istifadə edildiyi müşahidə olunur. Lakin zaman keçdikcə onların istifadəsi azalmışdır. [3, 4]

Azərbaycan dili tarix boyu müxtəlif məhdudiyyətlərə məruz qalmışdır. 1828-ci ildə imzalanan Türkmənçay müqaviləsi ilə Azərbaycan torpaqları Rusiya və İran arasında bölüşdürülmüş, cənubi Azərbaycanda dilimiz qadağan edilmişdir. Azərbaycan dilində danışmaq, şeir yazmaq, dərs keçmək və qəzet çap etmək qadağan olunmuşdur. Bu amansız siyasət 1920-ci ilin 28 aprelində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra da davam etmişdir. Məqsəd milli kimliyimizi unutdurmaq, xalqı əqidəsindən döndərmək və assimilyasiya siyasəti həyata keçirmək idi. Lakin Azərbaycan xalqı öz dilini, milli dəyərlərini və mədəniyyətini qoruyub saxlamışdır.

Ana dilimizi qorumaq və zənginləşdirmək hər birimizin borcudur. Biz dilimizi vulqarizmlərdən və varvarizmlərdən təmizləməliyik. Maarifpərvər ziyalılarımız – Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Nəriman Nərimanov, Fəridun bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyov və başqaları ana dilimizin saflığını qorumaq uğrunda mübarizə aparmışlar. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə “Açıq Söz” qəzetində çap etdirdiyi “İslam dini və ana dili” məqaləsində duaların ana dilində oxunmasının vacibliyini vurğulamışdır: “Diləkləri öz dilində diləmək, istədiklərini öz dilində istəmək və onların mənasını anlamaq insan üçün daha məqbuldur.” [10, 31]

Mirzə Fətəli Axundov “millət” ifadəsini ilk dəfə işlətməmişdir. Həsən bəy Zərdabi 1875-ci ildə “Əkinçi” qəzetini təsis edərək Azərbaycan mətbuatının əsasını qoymuşdur. Lakin 1877-ci ildə Çar Rusiyasının təzyiqi ilə qəzet bağlanmışdır. Dilimizdə əcnəbi sözlərin istifadəsini azaltmaq üçün onların Azərbaycan dilində olan qarşılıqlarından istifadə etməliyik. Məsələn, “uje” əvəzinə “artıq”, “immeni” əvəzinə “məhz”, “koridor” əvəzinə “dəhliz”, “prosto” əvəzinə “sadəcə”, “ruçka” əvəzinə “qələm”, “sumka” əvəzinə “çanta” işlədilməlidir.

Dil tarixi dövrlər boyunca qorunub saxlanmış və inkişaf etdirilmişdir. Şah İsmayıl Xətai dövründən bu günə qədər müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarananda ölkədəki mürəkkəb siyasi vəziyyətə baxmayaraq, Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmişdir. Çar Rusiyası və Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı dövründə dilimizə qadağalar qoyulmuş, əlifbamız dəfələrlə dəyişdirilmişdir. Lakin xalqımız dilini qoruyub saxlamışdır.

Dünyada ən çox azərbaycanlı yaşayan ölkə İrandır. Orada 30 milyondan çox soydaşımız yaşayır. Tarix boyu Azərbaycan dili bizi birləşdirən əsas ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Azərbaycan dili təkcə bizim deyil, həm də bütün türk xalqlarının birləşdirici atributudur. Bu dil, eyni zamanda, təhsil, tərbiyə və mədəniyyət vasitəsidir. Məhəmməd peyğəmbər demişdir: “Dil insanı dəyərləndirmək üçün vasitədir.” [2, 6]

Azərbaycan dili xalqımızın milli sərvətidir. Məqaləni Heydər Əliyevin sözləri ilə bitirmək istərdim: “Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, onun dərin tarixi kökləri vardır. Mən öz ana dilimi çox sevirəm və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm.”

Nəticə. Məqaləmin sonunda demək istəyirəm ki, dil bir millətin ən qiymətli sərvətlərindən biridir və onun qorunması milli kimliyin, mədəniyyətin və tarixən formalaşmış dəyərlərin yaradılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dili əsrlər boyu müxtəlif

çətinliklərə, qadağalara və təzyiqlərə baxmayaraq, öz varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Tarix boyu Azərbaycan dilinin inkişafı və qorunması uğrunda maarifpərvər ziyalılarımız ciddi mübarizə aparmış, dilimizin saflığının qorunmasına və onun gələcək nəsillərə ötürülməsinə böyük töhfələr vermişlər.

Ortaq türk əlifbasının yaradılması və türk dünyasında dil birliyinin formalaşdırılması istiqamətində atılan addımlar bu sahədə mühüm nailiyyətlərdən biridir. Bununla yanaşı, Azərbaycan dili təkcə ölkəmizdə deyil, türk dünyasının birləşdirici elementi kimi də xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin təsiri altında dilimizin qarşılaşdığı çətinliklər və xarici dillərin təsiri məsələsi aktualdır. Dilimizin yad təsirlərdən qorunması və onun daha da zənginləşdirilməsi üçün milli şüurun gücləndirilməsi və dil siyasətinin daha effektiv həyata keçirilməsi vacibdir.

Bütün bu müzakirələr əsasında bir daha vurğulamaq olar ki, Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı bizim hər birimizin məsuliyyətidir. Gələcək nəsillərə saf və zəngin Azərbaycan dili miras qoymaq üçün həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə səylərimizi əsirgəməməliyik. Ana dilimizə olan sevgi və qayğı onun varlığının və inkişafının əsas təminatçısıdır.

Açar sözlər: dil, cəmiyyət, mədəniyyət, doğmalığ, ideya.

Anahtar kelimələr: dil, toplum, kültür, aidiyet, fikir.

Keywords: language, society, culture, identity, idea.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan mətbuat tarixi (1875–1920-ci illər).
2. "Açıq söz" qəzeti, 4, s. 84.
3. "Həyat" qəzeti, № 181, 1906.
4. Mirzə Fətəli Axundov. Əsərləri, Bakı, 1983.
5. Həsən bəy Zərdabi. Seçilmiş məqalələr, Bakı, 1981.
6. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Dil və millət haqqında düşüncələr, Bakı, 1992.
7. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 1983.
8. Üzeyir Hacıbəyov. "Ana dili və milli musiqi", Bakı, 1975.
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995.
10. Heydər Əliyev – "Azərbaycan dili bizim milli sərvətimizdir", çıxışlar və məqalələr toplusu, Bakı, 2001.

THE IMPORTANCE OF INTRODUCING CHILDREN TO WORKS OF ART AND
WAYS TO WORK ON THEIR READING

UŞAQLARIN BƏDİİ ƏSƏRLƏRLƏ TANIŞLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ONLARIN
OXUNMASI ÜZRƏ İŞİN YOLLARI

MAMMADOVA ESMİRA FARHAD DAUGHTER

Bakı Şəhəri, Adpu-Nun "Azərbaycan Dili Və Onun Tədrisi
Texnologiyası" Kafedrasının Baş Müəllimi 0009-0008-3969-1669

ÖZET: Uşaq kitabları zehni, əxlaqi və estetik bir tərbiyə vasitəsi sayılır. Uşaq şairi İ.Tokmakova uşaq ədəbiyyatını tərbiyənin əsas mənbəyi adlandırır. Görkəmli pedaqoq V.Ə. Sukomlinskini sözlərinə görə, "kitab oxumaq- bacarıqlı, ağıllı, təfəkkürlü bir tərbiyəçinin uşağın ürəyinə doğru yol tapması üçün bir körpüdür". Bədii ədəbiyyat mənəvi hisslər və qiymətləndirmələr, mənəvi davranış normaları formalaşdırır, estetik hissləri artırır.

N. S. Karpinskaya da bədii kitabının ədəbi dilinin gözəl nümunələrini təqdim etdiyini irili sürmüşdür.. Hekayələrdə uşaqlar lakonik və dəqiq dili ; şeirlərdə- rus musiqisinin, melodikliyi, ritmini; nağıllarda - dəqiqlik, ifadəliliyi öyrənirlər.

Kitabdan uşaq bir çox yeni sözlər, məzmunlu ifadələr öyrənir, onun nitqi emosional və poetik lüğət ilə zənginləşdirilir. Bədii ədəbiyyat, uşaqların müqayisə, epitetlərdən və digər ifadəli ifadə vasitələrindən istifadə edərək eşitdiklərinə münasibətlərini ifadə etməyə kömək edir.

Kitab ilə tanışlıq, nitq və estetik inkişaf arasındakı əlaqə yaradır dil estetik funksiyasında udulur. Linqvistik qrafik ifadə vasitələrinə sahib olmaq ədəbi əsərlərin bədii qavrayışının inkişafına xidmət edir.

Bədii ədəbiyyatın tərbiyə funksiyası sənətə xas olan xüsusi bir şəkildə bədii təsvirin qüvvəsi ilə həyata keçirilir. Ədəbiyyatın tərbiyə potensialını tam şəkildə həyata keçirmək üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərəfindən qavrama və anlamasının psixoloji xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır.

Estetik a və psixologiya incəsənətin qavranılmasını yaradıcı bir prosesi hesab edir." Ədəbiyyat oxucunun hissi və düşüncəsinə eyni zamanda müraciət edərək, ona bəşəriyyətin zəngin mənəvi təcrübəsini öyrənməyə kömək edir. E.E. Flerina uşaqların bədii əsərin qavramasını "hiss" və "düşünmə" birliyini xarakterik xüsusiyyəti adlandırmışdır.

L. S. Vygotski, S. L. Rubinşteyn, B.M.Teplova, A.V. Zaporozets, O.İ.Nikiforova, E. Flerina, N.Karpinskaya, L.M. və digər psixoloq və metodistlər alimlər məktəbəqədər yaşda uşağın ədəbiyyatı qavraması xüsusiyyətlərini araşdırmışlar və öz əsərlərində bu məsələni işıqlandırmışlar.

O.İ Nikiforova bədii əsərin qavranılmasını üç mərhələyə ayırır: təsəvvürlərin əmələ gəlməsi və görünüşü (təsəvvürün əsasında); bədii əsərin ideoloji məzmununun (təfəkkür əsasında) başa düşmək; bədii ədəbiyyatın oxucuların şəxsiyyətinə təsiri (duyğu və şüur vasitəsilə).

Uşağın kitaba olan marağı erkən yaranır.. Əvvəlcə, səhifələrə baxmağı, böyükklər oxumasını dinləməkdən və illüstrasiyalara baxmaq ona maraqlı gəlir. Şəkilə baxmaqdan doğan maraq onu mətni bilməyə həvəs oyadır. Araşdırmalar göstərir ki, uşaq həyatının üçüncü ilində , onu

hekayə qəhrəmanının taleyi maraqlandırır, uşağın hadisələrin gedişatını izləməsi onda yeni hisslər yaradır.

ANAHTAR KELİMELER: öğretmenlik, öğretmen, okuma, yazma, sınıf

ABSTRACT: Children's books are considered a means of mental, moral and aesthetic education. Children's poet I. Tokmakova calls children's literature the main source of education. According to the outstanding educator V.A. Sukomlinsky, "reading a book is a bridge for a skilled, intelligent, thoughtful educator to find a way to the heart of a child". Fiction forms moral feelings and assessments, moral norms of behavior, and enhances aesthetic feelings.

N. S. Karpinskaya also emphasized that her fiction book presents beautiful examples of the literary language. In stories, children learn laconic and precise language; in poems - the melodiousness, rhythm of Russian music; in fairy tales - accuracy, expressiveness.

From the book, the child learns many new words, meaningful expressions, his speech is enriched with emotional and poetic vocabulary. Fiction helps children express their attitude to what they hear, using comparisons, epithets and other expressive means of expression.

Aesthetics and psychology consider the perception of art as a creative process. "Literature, simultaneously appealing to the reader's feelings and thoughts, helps him learn the rich spiritual experience of mankind. E.E. Flerina called the unity of "feeling" and "thinking" a characteristic feature of children's perception of a work of art.

O.I. Nikiforova divides the perception of a work of art into three stages: the formation and appearance of ideas (based on imagination); understanding the ideological content of a work of art (based on thinking); the impact of fiction on the personality of readers (through emotions and consciousness).

A child's interest in books arises early. At first, he is interested in looking at the pages, listening to adults read, and looking at illustrations. The interest arising from looking at the picture arouses in him a desire to know the text. Studies show that in the third year of a child's life, he is interested in the fate of the hero of the story, and the child's observation of the course of events creates new feelings in him.

KEYWORDS: teaching, teacher, reading, writing, classroom

GİRİŞ:Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, uşaqlar tərəfindən ədəbi əsərin qavranılması xüsusiyyətlərindən biri də qəhrəmanlar üçün onların keçirdikləri hiss və həyəcanlardır.. Həssaslıq çox aktivdir. Uşaq özünü qəhrəmanın yerində qoyur, zehni fəaliyyət göstərir, düşmənləri ilə mübarizə aparır. Səhnələşdirilmiş teatr nümayişlərində uşaqlar bəzən hadisələrə müdaxilə edir, qəhrəman kömək etməyə çalışır, xorla nə etmək lazım olduğunu demək istəyirlər. E.E. Flerina qeyd edirdi ki, uşaqlar bədii əsərin pis bir nəticə verməsini istəmirlər, qəhrəman həmişə şanslı olmalıdır .(uşaqlar hətta pişik tərəfindən axmaq siçanı n yeyilməsini daistəmirlər).

Hər yaş dövründə bədii əsərin qavranılması xüsusiyyətləri müxtəlif olur. Belə ki, kiçik məktəbəqədər yaşda uşaq əsərin hadisələri arasında əlaqəni tez qavraya bilmir, hiss və həyəcanlarını bölüşdürə bilmirlər.

Orta məktəbəqədər yaşda bədii əsərin məzmunun qavranılmasında uşağın həyat təcrübəsinin genişlənməsi və bədii ədəbiyyatla tanışlıq təcrübəsi ilə bağlı l bəzi dəyişikliklər baş verir. Uşaqlar bədii əsərin süjeti ilə bağlı sadə səbəblər irəli sürür, qəhrəmanın hərəkətlərini qiymətləndirməyə başlayırlar.

K.İ. Çukovskiyə görə, uşağın bədii əsərin qavranılmasında inkişafının yeni bir mərhələsi başlayır, əsərin məzmununa, daxili mənasını başa düşməyə maraq yaranır.

Böyük məktəbəqədər yaşda uşaqlar öz şəxsi təcrübələrində olmayan hadisələri dərk etməyə başlayırlar, yalnız qəhrəmanların hərəkətlərində deyil, həm də qəhrəmanların hərəkətlərinin motivləri ilə maraqlanırlar. Bəzən subtekkini tuta bilirlər. Qəhrəmanlara qarşı duyğulu münasibət, uşağın əsərin başa düşməsi və qəhrəmanın bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alması ilə ortaya çıxır. Uşaqlar məzmun və forma birliyində əsəri qəbul edə bilirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, 4-5 yaşlı uşaqda başa qavradığı mətnin semantik tərkibinin vahid bir görünüşünün formalaşdırılması mexanizmini tam olaraq işə başlamağa başlayır. 6 yaşdan mətnin məzmun tərəfini anlama mexanizmi artıq tamamilə formalaşmışdır.

Ədəbi əsərin qavranılması, bədii əsərin məzmunu və xüsusiyyətləri ilə birlikdə həyata keçirmək qabiliyyəti özbaşına yaranmır, məktəbəqədər yaşda tədricən formalaşır.

Uşaq bağçasında bədii ədəbiyyatla tanışlıq üzrə vəzifələrin müəyyən edilməsi əhəmiyyət kəsb edir.. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların bədii ədəbiyyatla tanışlığının məqsədi- S. Y. Marshakin tərfi ilə gələcəyin mədəni təhsilli bir şəxsinin "qabiliyyətli oxucunu" formalaşdırmaqdır.

Uşaqları tanıtmək və bədii əsərlərlə tanış etmək məqsədi ədəbi əsərlərin qavrayış və anlayışları əsasında müəyyən edilir və uşaq bağçası proqramlarında təqdim olunur.

Uşaqların bədii əsərlərlə tanışlıq üçün məqsədi, vəzifə və məzmunu uşaqların bədii əsərləri başa düşməsi və qavraması xüsusiyyətləri əsasında müəyyən edilir və uşaq bağçası proqramlarında əks edilir.

Bədii ədəbiyyatla tanışlıq üzrə vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq ola:

1.Bədii əsərlərə maraq tərbiyə etmək, müxtəlif janrda əsərlərin qavranılması xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək, əsərin məzmununun mənimsəmək və əsərə emosional münasibət bəsləmək;

2.Bədii əsərlərin xüsusiyyətləri ,onun janrlarının (nəsr, hekayə, nağıl) xüsusi xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsəvvürlər formalaşdırmaq;

3.Bədii əsərlərə qarşı zövq və əsərlərin ruhunu başa düşmək hissini etmək tərbiyə etmək;

Uşaqlar da bədii əsərinməzmunu və formasını təhlil etmək bacarığını meydana gətirirlər.Məktəbəhazırlıq qrupunun uşağı bacara bilməlidir:əsas qəhrəmanları müəyyənləşdirmək; qəhrəmanların hərəkətlərinin təhlili əsasında, onlara qarşı duyğulu münasibət bildirmək(kim xoşuna gəlir və nə üçün); janrın (şeir, hekayə, nağıl) müəyyənləşdirilməsi.

L.Quroviçin qeyd etdiyi kimi, uşaq bağçasının vəzifəsi uşağı məktəbə ədəbi təhsilə hazırlamaqdır. Uşaq bağçası, məktəbəqədər yaş dövründə bədii ədəbiyyatla ədəbiyyat tanış etməklə kifayət qədər geniş bir ədəbi zəmin verə bilər, belə ki uşaq bu dövrdə müxtəlif folk janrları (nağıl, tapmacalar, atalar sözləri, fantastika və s.) ilə tanış olur.

Bu yaş dövründə uşaqlar azərbaycan eləcə də rus və xarici klassikləri ilə tanış olurlar - .A.Şaiq, A.Səhhət,M.Dilbazi, Z. Xəlil, A. S. Puşkin, L.Tolstoy, K. D. Ushinsky, qardaşları Grimm, H. K. Andersen, S. Perrot və başqalarının əsərlərini artıq bilirlər.

Uşaqları ədəbi təhsilə hazırlamaq üçün onlara yazıçılar və şairlər, xalq sənəti, kitab və illüstrasiyalar haqqında bilik və məlumat vermək təklif olunur.Müasir proqramlar uşaqların ədəbi inkişafı məsələsi də geniş əks olunur.

Uşaqların hərtərəfli tərbiyəsində inlara oxunacaq bədii əsərlərin düzgün seçilməsi mühüm rol oynayır. Seçimin əsasları estetikanın ümumi müddəaları əsasında hazırlanmış pedaqoji prinsiplərdir..

Kitab seçərkən ədəbi əsərin estetik , zehni, əxlaqi, mənəvi funksiyalarını nəzərə almaq lazımdır, zehni, əxlaqi və estetik tərbiyə vasitəsi olmalıdır. Kitab seçimi də məzmun və formanın birliyini nəzərə alınır..

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara oxumaq üçün kitab seçmək problemi O. Soloveva, V.M. Fedyaevskaya, S.Karpinskaya, L.Guroviç və başqalarının əsərlərində geniş əjs edilmişdir.

Bir neçə meyar hazırlanmışdır:

1. Uşaq kitablarının ideya istiqaməti. İdeologiya mənəvi tərbiyənin, Vətənə, insana, təbiətə olan məhəbbət tərbiyəsi vəzifələrini yerinə yetirir. Qəhrəmanın mənəvi xarakteri də kitabın ideoloji xüsusiyyətini müəyyən edir;
2. Yüksək bədii bacarıq, ədəbi dəyər. Sənətkarlıq meyarı işin məzmununun və formasının birliyidir. Nüminəvi bədii dilin olması vacibdir;
3. Bədii ədəbiyyat uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır. Kitab seçərkən uşaqların diqqəti, yaddaşı. təfəkkürü, maraq dairəsi və həyat təcrübəsi nəzərə alınmalıdır;
4. kompozisiyanın sadəliyi və aydınlığı;
5. xüsusi pedaqoji vəzifələr.

Bədii ədəbiyyatı seçmə meyarları uşaqlara oxunacaq hekayə və nağılların qruplaşdırılmasını müəyyən etməyə imkan verir. Bu qrupa daxildir:

1. Rus xalq yaradıcılığı əsərləri və dünyanın xalqlarının əsərləri. Folklorun kiçik formaları: zərbi məsələlər, atalar sözləri, , mahnılar, yanılımacalar, nağıllar.
2. Rus və xarici klassik ədəbiyyatın əsərləri
3. Müasir rus və xarici bədii ədəbiyyat .

BULGULAR: Müasir həyatın, pedaqoji elmin tələbləri, bizi həmişə uşaqla oxunacaq bədii əsərlərin dairəsini gözdən keçirməyə məcbur edir və bura yei əsərləri salınmasını tələb edir. Uşaqlara oxunan bədii əsərlər müxtəlif janrlardan ibarətdir: hekayələr, romanlar, nağıllar, şeirlər, lirik və yumoristik şeirlər, və s.

Hər il uşaqlar üçün yeni bədii ədəbiyyatın nəşr olunur, və tərbiyəçi yuxarıdakı meyarlara əsasən kitabın seçilməsinə yaradıcı yanaşmalı , yeni uşaq ədəbiyyatı nəşrini həmişə izləməli və uşaqların kitabxanasını həmn kitablarla zənginləşdirməlidir.

Uşaq bağçasında bir kitab ilə iş üsulunun araşdırılması monoqrafiyalarda, tədris və təlim vasitələrində açıqlanır.

Qısa da olsa bədii ədəbiyyatla tanışlıq metodları üzərində dayanaq. Əsas üsullar aşağıdakılardır:

1. Tərbiyəçinin kitabı oxuması və ya əzbər söyləməsi. Hekayə oxunarkən yazıçının dilini saxlayan tərbiyəçi müəllifin düşüncələrini verməklə unu dinləyənlərin əqlinə və hisslərinə təsir edir. Bu mətnin verilişi. Əsərin əsas hissələri kitabdan oxunur.
- 2 Tərbiyəçinin nəqli. Bu zaman tərbiyəçi hekyə söyləyərkən dayana bilər, uşaqların diqqətini yeni sözlərə cəlb edə bilər.

3.Əzbər söyləmək. Əsərin janrına və dinləyicilərin yaşına bağlıdır.Ənənəvi olaraq, uşaq bağçasında kitab ilə tanışlıq üzrə iki iş metodu müəyyənləşdirilib: bədii əsərin oxunması və nəql edilməsi.

Məşğələlərdə bədii əsərlərin oxunması və nəql edilməsi metodikasına baxaq.M.M Konina məşğələləri bir neçə tipə ayırır:

1.Bir bədii əsərin oxunması və nəql edilməsi

2.Eyni mövzuda müxtəlif əsərlərin oxunması(yaz haqqında şeir və hekayənin , heyvanlar haqqında hekayə və şeirlərin oxunması və ya iki hekayənin bir mövzuda söylənməsi, məsələn dələ haqqında iki hekayə.Həmçinin eyni janrda olan əsərləri birləşdirib oxunması, məsələn, əxlaqi məzmununda iki hekayənin oxunması.

3.Müxtəlif incənət növləri vasitəsi ilə bədii əsərlərin oxunması:

-Bədii əsərin oxunuşu zamanı hər hansı məşhur rəssamın əsərindən şəkillərə baxılması;

-musiqi sədaları altında bədii əsərin oxunması.

Məşğələlərdə bədii əsərlərin uşaqların hissələrinə necə təsir etməsi nəzərə alınmalıdır.

4.Bədii əsərin oxunması və nəql edilməsində əyani vəsaitlərdən istifadə edilməsi:

-Oyuncaqlarla nəql etmə və oxuma."Üç ayı" nağılının oxunması zamanı ayı oyuncağının göstərilməsində istifadə olunur;

-stolüstü teatrda istifadə olunur;

-səhnələşdirilmiş teatr,flaneqra;

-diafilm, diapozitiv. kinofilm, televiziya verilişləri.

5.Bədii əsərin oxunması nitq inkişafı məşğələsinin əsas hissəsi kimi:

-məşğələnin məzmunu ilə sıx məntiqi bağlılığı .Məsələn, məktəb üzrə müsahibə zamanı məkyəblə bağlı şeir və tapmaca deyilməsi.

-bədii əsərin oxunması məşğələnin məntəqə hissəsi kimi də ola bilər.Məsələn, şetin təkrar söylənməsi və hekayənin yenidən söylənməsi materialı möhkəmləndirir.

Məşğələnin keçirilmə metodikasında məşğələnin hazırlanmasına metodik tələblər müəyyənləşməli və burada əsər üzrə müsahibəyə, təkrar oxunmaya, illüstrasiyalardan istifadə məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Məşğələnin hazırlığına aşağıdakı tələblər verilir:

-bədii əsərin seçərkən uşağın yaşının, bədii əsərin tərbiyəvi əhəmiyyətinin, uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin, həmçinin kitab ilə işləmək metodunun nəzərə alınması;

-proqram məzmununun müəyyən edilməsi - bədii və tərbiyəvəzifələri;•

-Tərbiyəçinin bədii əsəri oxumaya hazırlaşması;.Əsəri elə oxumaq lazımdır ki, uşaqlar əsərin əsas məzmunu barədə düşə bilsinlər, dinlədikləri əsər onların hissələrinə təsir edə bilməlidir .

Bunun üçün ədəbi mətnin ədəbi təhlili aparmaq tələb olunur: müəllifin əsas ideyasını, aktyorların xarakterini, onların qarşılıqlı əlaqələrini, hərəkətlərin motivlərini başa düşmək.

Bundan sonra ifadəli oxu üzrə iş gəlir.Əsərin oxunmasında mimikadan, fasilədən, pauzadan, vurğudan, intonasiyadan və s. istifadə edilməsi.

İlkin işlər uşaqların hazırlanmasını əhatə edir. Birincisi, məzmununu və formasını başa düşmək üçün ədəbi mətnin qavranılmasına uşaqları hazırlamaq.

Uşaqlar tərəfindən əsərin qavranılmasında ənm ühüm şərtlərdən biri də əsərdə onlara naməlum olan yeni sözlərin izah edilməsidir. Əsərdə elə sözlərin mənası uşaqlara izah edilməlidir ki, bu sözlər bir başa qəhrəmanların hərəkəti ilə bağlıdır. Yeni sözlərin izahında müxtəlif üsullardan istifadə edilir: sözün digər söz ilə əvəz edilməsi, sininimlərdən istifadə edilməsi, şəkillərə baxılması və s.

Bədii əsərlərin oxunması üzrə üzrə işin təşkili məşğələnin tipindən və bədii əsərin məzmunundan, uşaqların yaşından asılıdır. Məşğələ quruluşuna görə üç yerə bölünür: Birinci mərhələdə bədii əsərlə tanışlıq həyata keçirir. İkinci mərhələdə oxunmuş əsər üzrə müsahibə təşkil olunur. Üçüncü mərhələdə mətnin təkrar oxunur.

Məşğələnin aparılması zamanı sakit, emosional şərait yaradılması əsərin uşaqlar tərəfindən tez qavranılmasına kömək etmiş olur. Bu müsahibə zamanı müəlif haqqında məlumatdan, onun digər kitablarından söhbət açmaq olar. Bundan sonra əsərin adı, janrı, müəlifin adını söyləmək olar.

Məşğələnin keçirilmə metodikasında məşğələnin hazırlanmasına metodik tələblər müəyyənləşməli və burada əsər üzrə müsahibəyə, təkrar oxunmaya, illüstrasiyalardan istifadə məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Məşğələnin hazırlığına aşağıdakı tələblər verilir:

-bədii əsərin seçərkən uşağın yaşının, bədii əsərin tərbiyəvi əhəmiyyətinin, uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin, həmçinin kitab ilə işləmək metodunun nəzərə alınması;

-proqram məzmununun müəyyən edilməsi - bədii və tərbiyəvəzifələri;•

-Tərbiyəçinin bədii əsəri oxumaya hazırlaşması;. Əsəri elə oxumaq lazımdır ki, uşaqlar əsərin əsas məzmununu başa düşə bilsinlər, dinlədikləri əsər onların hisslərinə təsir edə bilməlidir .

Bunun üçün ədəbi mətnin ədəbi təhlili aparmaq tələb olunur: müəllifin əsas ideyasını, aktyorların xarakterini, onların qarşılıqlı əlaqələrini, hərəkətlərin motivlərini başa düşmək.

Bundan sonra ifadəli oxu üzrə iş gəlir. Əsərin oxunmasında mimikadan, fasilədən, pauzadan, vurğudan, intonasiyadan və s. istifadə edilməsi.

İlkin işlər uşaqların hazırlanmasını əhatə edir. Birincisi, məzmununu və formasını başa düşmək üçün ədəbi mətnin qavranılmasına uşaqları hazırlamaq.

Uşaqlar tərəfindən əsərin qavranılmasında ənm ühüm şərtlərdən biri də əsərdə onlara naməlum olan yeni sözlərin izah edilməsidir. Əsərdə elə sözlərin mənası uşaqlara izah edilməlidir ki, bu sözlər bir başa qəhrəmanların hərəkəti ilə bağlıdır. Yeni sözlərin izahında müxtəlif üsullardan istifadə edilir: sözün digər söz ilə əvəz edilməsi, sininimlərdən istifadə edilməsi, şəkillərə baxılması və s.

Bədii əsərlərin oxunması üzrə üzrə işin təşkili məşğələnin tipindən və bədii əsərin məzmunundan, uşaqların yaşından asılıdır. Məşğələ quruluşuna görə üç yerə bölünür: Birinci mərhələdə bədii əsərlə tanışlıq həyata keçirir. İkinci mərhələdə oxunmuş əsər üzrə müsahibə təşkil olunur. Üçüncü mərhələdə mətnin təkrar oxunur.

Məşğələnin aparılması zamanı sakit, emosional şərait yaradılması əsərin uşaqlar tərəfindən tez qavranılmasına kömək etmiş olur. Bu müsahibə zamanı müəlif haqqında məlumatdan, onun digər kitablarından söhbət açmaq olar. Bundan sonra əsərin adı, janrı, müəlifin adını söyləmək olar. Bundan sonra tərbiyəçi əsərin məzmunu haqqında qısa məlumat verir. İkinci mərhələdə

müsaibə təşkil olunur. Uşaqlara əsər haqqında suallar verilir. “Əsər xoşunuza gəldi? “Qırmızıpapaq hara getmişdi?” və s.

Dərs sonunda, mətni anlayışını daha da dərinləşdirən, aydınlatan, bədii görünüşləri daha dəqiq bir şəkildə ortaya qoyan işi yenidən oxumaq (əgər qısasa) və illüstrasiyaların araşdırılması mümkündür.

Şəkil çəkmək üsulu kitabın məzmununa və formasına, uşaq yaşına bağlıdır. Əsas prinsip - məsələnin nümunəsi mətnin vahid qavrayışını pozmamalıdır.

E. A. Flerina şəkilin dərinləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi üçün şəkil çəkmək üçün müxtəlif variantlara icazə verdi. Kitab bir-birinə aid olmayan kiçik şəkillərlə birləşirsə, şəkil əvvəlcə göstərilir, sonra mətn oxunur. Bir nümunə olaraq, V. Mayakovskinin "Bir səhifə nədir - bir fil, daha sonra bir aslan" adlı kitabları, A. Barto "Toys".

Bir sənət əsərini parçalara bölmədən oxumaq prosesində təsvirləri göstərmək yanlış olacaq. Bu halda, oxuduqdan bir neçə gün əvvəl uşaqlara şəkil verən bir kitab verə bilərsiniz ki, bu mətnə maraq göstərəcək və ya oxuduqdan sonra şəkillər təşkil edilir.

Kitab kiçik hissələrə bölünərsə, illüstrasiyalar hər bir hissəni oxuduqdan sonra nəzərdən keçirilir. Yalnız təhsil təbiət kitabını oxuduğunuz zaman mətni dəqiq izah etmək üçün istənilən vaxt istifadə olunan şəkildir. Bu təəssüratın birliyini pozmaz. (Kitab nümunələri ilə tanışlıq metodikası T. A. Repina, V.Ə. Ezikeeva, İ.Kotova əsərlərində daha ətraflı müzakirə olunur).

Məzmunun və ifadəli vasitələrin anlaşılmasını dərinləşdirən üsullardan biri yenidən oxumaqdır. Kiçik işlər ilkin oxunuşdan dərhal sonra təkrarlanır, böyük əksinə bir müddət tələb edirlər. Əlavə oxu yalnız fərdi, ən mühüm hissələrdən mümkündür. Bütün bu materialların təkrar oxunması müəyyən bir müddətdən sonra (2 - 3 həftə) həyata keçirilməlidir. Şeirlər, şeirlər, qısa hekayələr oxumaq daha tez-tez təkrarlanır.

Uşaqlar tanışlıq hekayələri və nağılları bir çox dəfə dinləməkdən çox sevir. Təkrar edərkən, orijinal mətni dəqiq şəkildə əks etdirməlisiniz. Tanınmış əsərlər danışmağın inkişafı, ədəbi matinalar və əyləncələr üçün digər dərslərə daxil edilə bilər.

Beləliklə, məktəbəqədər uşaqlar bədii əsərləri ilə tanış olduqda, uşaqlar tərəfindən tam işlədilmiş bir algılama anlayışını yaratmaq üçün müxtəlif metodlardan istifadə edirlər: pedaqoq tərəfindən ifadəli oxumaq, oxuduqları, təkrar oxu, illüstrasiyalarla izah etmək, bilməyən sözlərin izahı.

Uşaq oxuduğunda xüsusi bir yer kiçiklər üçün bir hekayə kimi bir janr tutur. Hekayəni oxumaq, R. I. Jukovskaya qeyd etdi ki, uşağa uzun müddət eyni qəhrəmanın həyatı və sərgüzəştləri baxma imkanı verir.

Ən maraqlı fəsillər yenidən oxunduqda belə bir kitab oxumaq xüsusilə uşaqlar üçün maraqlıdır. İş düzgün bir şəkildə parçalamaq vacibdir. Hər bir hissə bitmiş olmalıdır. Ən maraqlı yerdə dura bilməzsən. "Uzun" kitabları oxuyan uşaqlar qəhrəmanların hərəkətlərini uzun müddət nəzarət etməyə, hərəkətlərini qiymətləndirməyə, onlara qarşı münasibət yaratmağa, oxuduqları qənaət etməyə və mətn hissələrini birləşdirməyə öyrədirlər.

Əhəmiyyətli olan kitabları əxlaqi məzmunla oxuyur. Bədii görünüşlər, cəsarət, insanların qəhrəmanlığı üçün qürur hissi və heyranlıq hissi, sevgilərə xeyir, cazibədarlıq, sevgilərə qayğıkeşlik baxımından yetişir.

Bu kitabları oxumaq mütləq bir söhbət ilə müşayiət olunur. Uşaqlar simvolların hərəkətlərini, motivlərini qiymətləndirməyi öyrənirlər. Müəllim müəllimə qəhrəmanlara olan münasibətini

başla düşməyə kömək edir, əsas fikri anlayır. Sorğuların düzgün şəkildə hazırlanması ilə, uşaq qəhrəmanların əxlaqi davranışlarını təqlid etmək arzusundadır.

Kitabın məzmunu ilə bağlı müəllimləri mənəvi danışıklardan və əxlaqdan qoruyanlardan xəbərdar etmək lazımdır. Söhbət qrupun uşaqlarının davranışı ilə deyil, simvolların hərəkətləri haqqında olmalıdır. Bir sənət imicinin gücüylə işi özünü hər hansı əxlaqdan daha böyük təsir göstərəcəkdir.

Uşaqların oxuduğunda əhəmiyyətli bir yer əyləncə kitabıdır. Bu yumor duyğusunun təhsili üçün kömək edir və yumor hissi, həyatda həyəcanlı olduğunu fərqləndirmək, başqalarının şakasını anlamaq və özünü kədərləndirmək, özünü gülüməmək imkanı ilə müsbət emosiyaların təcrübəsi ilə əlaqələndirir. Uşaqlar gülüməmək, nağılları dinləmək, saymaq, teasers, rames, dəyişdiricilər, komik dialoqlar. Onların içərisində olan ağıl 5-7 yaşlı uşaqlar üçün mümkündür.

Uşaqlarda yumor hissi yaratmaq üçün əyləncəli bir kitab istifadə edərək, komik məzmunla getdikcə aşkara çıxarmaq lazımdır. Komik halların canlı şəkildə ifadə edildiyi oxumaq işlərindən başlamaq lazımdır: hərəkətin dinamikasına, obyektlərin animasiyasına (K. Fedorinonun kədərinə, Çukovski'ye, "Kim Said Meow?" V. Suteeva, şifrlər, nağıllar) əsaslanır. Daha sonra mistik mənasız hərəkətlər, bəyanatların absurdluğu, xarakterin mənfi keyfiyyətlərini göstərən ("Bir, iki, üç" S.Mikalkov, "Barbosa Bobbi Barca" N.Novov) bədii komediya ilə daha mürəkkəb əsərlərə keçə bilərsiniz. Uşaqlardan gələn komik məzmununu açıqlamaq üçün daha çox zehni səy tələb olunur.

Gülməli komik hekayədə uşağa əlçatan və maraqlı bir süjet olmalıdır. Bədii formada uşağın xatırladığı bir şəkil əldə etməsi vacibdir. Ritmləri, qəflətləri və sonorluğu ilə şeirlər bir preschooler üçün daha cəlbedici bir məzəli hekayə edir.

Müxtəlif yaş mərhələlərində sənət kitabı ilə tanışlıq metodunun bəzi məsələlərinə qısaca nəzər salmaq.

1012

Kiçik məktəbəqədər yaşlarında uşaqlar kitab və illüstrasiyalara sevgi və maraqla yanaşılır, mətnə diqqət yetirir, sonuna qulaq asır, məzmunu anlayır və ona emosional cavab verir. Uşaqlarda birgə eşitmə qabiliyyətini, suallara cavab vermək, kitabın hörmətini qabiliyyətini təşkil edir. Bu bacarıqlara sahib olan uşaq kitabın məzmununu daha yaxşı başa düşür.

Kiçik qrupundan başlayaraq, janrların fərqlənməsinə gətirib çıxarır. Müəllimin bədii janrını çağırır: "Bir nağıl söyləyəcəyəm, bir şeir oxuyuram". Nağıl danışdıqdan sonra müəll uşaqlara maraqlı yerləri xatırlamağa kömək edir, təkrarlanan müraciətləri ("Uşaqlar, aç, kilidini aç!", "Terim- Teremdə yaşayan teremok?) və hərəkətlər ("çəkin, çəkin"). Bu məlumatı yadda saxlamağa kömək edir və onu fərqli intonasialarla necə təkrarlamaq olar.

Uşaqlar bu hekayəni anlamaq və yadda saxlaya bilər, mahnını təkrarlayırlar, amma onların sözləri kifayət qədər ifadəli deyil. Səbəblər pis diction, səslər düzgün tələffüz bilməməsi ola bilər. Buna görə, uşaqları səsləri, təkrar sözləri və ifadələri aydın və aydın şəkildə öyrətmək lazımdır; Aktiv lüğətə daxil ediləcək yeni sözlər üçün şərait yaratmaq.

SONUÇ:Məktəbəqədər yaşı orta hesabla, uşaqların ədəbi işi qəbul etmək qabiliyyətini artırmaq, təsvir olunan hadisələrə emosional cavab verməyə çalışırıq. Sınıfdə uşaqların diqqətinin həm məzmunu, həm də işin oxunaqlı (poetik, prosaik) formasına, eləcə də ədəbi dilin bəzi xüsusiyyətlərinə (müqayisələr, epitekslər) cəlb olunur. Bu, şeirsel işitmənin inkişafına, məzmunlu çıxışa həssaslığa kömək edir. Gənc qruplarda olduğu kimi, pedaqoq işin janrını adlandırır. İşin kiçik bir təhlili mümkündür, yəni oxuduqları barədə söhbət aç bilər. Uşaqlar, nağılları (hekayə), nə barədə danışdıqları, hansı sözlərin başladığı və necə başa çatdığına

baxmayaraq, suallara cavab verməyə öyrədilirlər. Söhbət əks etdirmək, simvollarla münasibətini ifadə etmək, hərəkətlərini düzgün qiymətləndirmək, əxlaqi keyfiyyətləri xarakterizə etmək bacarığını inkişaf etdirir və bədii sözlərə, məzmunlu ifadələrə, dil yaradıcılığına marağın qorunmasına imkan yaradır.

Böyük məktəbəqədər yaşda kitablara davamlı maraq var, onların oxumasını dinləmək istəyi var. Yığılmış həyat və ədəbi təcrübə uşağa iş fikirlərini, simvolların hərəkətlərini, davranış motivlərini anlamaq imkanı verir. Uşaqlar yazarın sözü ilə şüurlu şəkildə əlaqələndirirlər, dilin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirirlər, məcazi nitqdə çıxış edirlər və onu yeniləyirlər.

Uşaqları nəsr və şeir janrında, nağıl və hekayələr məzmunu, tərkibi və dil xüsusiyyətləri ilə tanış etmək üçün sisteməlik məqsədli iş aparmaq lazımdır. Eyni zamanda sözlü metodik üsullar birlikdə istifadə olunur: işlə tanış olduqdan sonra söhbətlər, janrın, əsas məzmunun, bədii ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir; uşaqların tələbi ilə işdən parçalar oxumaq (seçmə oxu); əvvəllər uşaqlar tərəfindən oxunan kitablar haqqında söhbətlər; Yazıçı ilə tanışlıq: bir portret nümayişi, yaradıcılıq haqqında bir hekayə, kitabları izləmək, onlar üçün illüstrasiyalar; ədəbi əsərlərdə film çəkmələri, filmlər, slaydlar (yalnız kitabın mətni oxuduğunda mümkündür); bədii söz ustaları tərəfindən ədəbi əsərlərin ifadə edilməsinin qeydlərini dinləmək.

KAYNAKLAR:

- 1.Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. B,2009.
- 2.Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyə və təlim proqramı. B., 1998.
3. Məktəbəqədər təhsilin kurikulumu (3-6 yaş). B. 2012.
- 4..B. Paşayeva – “Nitq inkişafının metodikası” Bakı 2004
- 5..İ. Hacıyeva - “Nitq mədəniyyəti” Bakı 2011
- 6.Sadıqova T.B. Abdullayeva S.M., Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafına xidmət edən didaktik oyunlar. B., 2010.
- 7..Sadıqova T.Rəhimova S., Kərimova A., Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı məşğələləri.B., 2012.
- 8.Səlimxanova X.İ. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin öyrədilməsi. B.1985.
- 9..Hüseynov S.Qaracayeva E., Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. B.,2016.
10. Hacıyeva Ə.H.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı. B., 1992

**FUTURISTIC URBAN SPACE AND THE QUEST FOR IDENTITY IN “AFTER
DARK”, THE NOVEL BY HARUKI MURAKAMI**

**HARUKİ MURAKAMI’NİN “KARANLIKTAN SONRA” ROMANINDA
FÜTÜRİSTİK ŞEHİR MEKÂNI VE KİMLİK ARAYIŞI**

Dr. Gülnar YUNUSOVA

AMBA Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan,

ORCID 0000-0002-3372-4422

Özet

Haruki Murakami’nin “Karanlıktan Sonra” (2004) romanında modern kent mekânında bireyin kimlik arayışı, postmodern ve fütüristik bir bakış açısından ele alınmaktadır. Murakami Japon postmodernizmine özgü bir biçimde Tokyo’yu anti-ütopik, fütüristik bir şehir manzarası olarak romana dâhil eder. Eserin anlatıcısı şehir mekânını adeta bir hava kamerası aracılığıyla araştırır; hem gerçek hem de mecazi anlamda şehri sürekli gelişen canlı bir organizma olarak görür. Şehirler, gezegenimizin en hızlı büyüyen ve gelişen alanlarıdır. Birçok şehir temalı romanda şehir, kimlik arayışındaki bireyleri yutan devasa bir megapol olarak tasvir edilir. “Karanlıktan Sonra”da da şehir mekânında açılan ve insanları yutan derin bir uçurum mevcuttur. Bununla birlikte, şehir mekânının bütünüyle insanın bilinç arayışına engel teşkil etmediği de vurgulanır.

Roman, şehri milyonlarca bilinmeyen kişiyi kucaklayan bir beden olarak betimlemeye başlar; çünkü ikili (dualist) doğası bir bireyin insanlığını da sarıp sarmalar. İnsan yaşamının yaratıcılığı ve yeniden inşası nasıl ki, şehri koruyorsa, şehir de bu değerlere sahip çıkar. Şehir mekânında bireyler topluca hayati bir öneme sahiptir, ancak tekil olarak önemsizleşirler. Bu “beden”, çevresinin tarihini ve toplumunu içine çeker, nefes alır ve genişler. Aynı zamanda, sahneler okuyucuya modern bir manzara sunar – her şeyi bilen bir bilgisayarın ya da mekanizmanın denetiminde olan bir dünya. Böylece Murakami bir yönetim sisteminin mutlak otoritesinden ziyade, mekânın bileşenleri ile onların ortak varlığı arasındaki karşılıklı bağımlılığı ön plana çıkarır.

Şehir manzaralarının semiyotiği Murakami’nin yaratıcı tekniğinin ayırt edici bir özelliği olarak değerlendirilmektedir. Murakami bu romanda şehri yalnızca fiziksel bir mekân olarak değil; aynı zamanda insan psikolojisini sıkıştıran, bireysel belleği ve kimliği bulanıklaştıran, teknolojinin ve yabancılaşmanın hüküm sürdüğü sembolik bir güç olarak sunar. Kimlik artık sabit ve belirli değildir; şehirdeki gece hayatında oluşan karşılaşmalarda, rastlantısal diyaloglarda ve sessizliklerde biçimlenir ve aynı ölçüde yok olur.

Romandaki olaylar tek bir gecede geçer ve bu zaman dilimi hem fiziksel mekânın sınırlılığı hem de varlık ve kimlik kavramlarının çözülmesiyle örtüşür. Eser, geceyi ev dışında geçirmek zorunda kalan genç bir kız, iki aydır uyanmak istemeyen kız kardeşi, yedi yaşındaki bir öksüz gibi hissetmeye devam eden genç bir erkek, Japon tarzı bir aşk otelinde şiddete uğramış Çinli genç bir kadın, içinde taşıdığı karanlık tarafı ustalıkla gizleyen sıradan bir çalışan – genç bir erkek ve gecenin ardından kalan diğer insanların romanıdır. Eğer bu gece yalnızlıklarını aşabilirlerse, yeni bir gün başlayacaktır ki, bu da romanda yenilenmiş bir umut olarak sembolleştirilmektedir. Şafak sökmeden önce korkularıyla yüzleşmeli, geçmiş ilişkilerini hatırlamalı ve birbirlerine seslenmelidirler.

Bu sunumda, fütüristik şehir mekânında kimlik arayışı romandan örneklerle ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Murakami, Karanlıktan Sonra, şehir, kimlik arayışı, mekan

Abstract

In Haruki Murakami's "After Dark" (2004), the search for identity within the modern urban space is explored from a postmodern and futuristic perspective. Murakami, in a manner characteristic of Japanese postmodernism, incorporates Tokyo as an anti-utopian, futuristic cityscape into the novel. The narrator explores the urban space almost as if through an aerial camera, viewing the city both literally and metaphorically as a constantly developing living organism. Cities are some of the fastest growing and developing areas of our planet. In many city-themed novels, the city is depicted as a massive metropolis that engulfs individuals in their quest for identity. In *After Dark*, there exists a deep chasm within the urban space that swallows people. However, it is also emphasized that the urban space does not completely obstruct the human quest for consciousness.

The novel begins to describe the city as a body embracing millions of unknown people because its dual nature also encompasses the humanity of the individual. Just as the creativity and recreation of human life preserve the city, the city also upholds these values. In the urban space, individuals are vitally important collectively but become insignificant individually. This "body" absorbs the history and society of its surroundings, breathes, and expands. At the same time, the scenes present the reader with a modern landscape – a world under the control of an all-knowing computer or mechanism. Thus, Murakami emphasizes the interdependence between the components of space and their collective existence rather than the absolute authority of a governing system.

The semiotics of urban landscapes is considered a distinctive feature of Murakami's creative technique. In this novel, Murakami presents the city not only as a physical space but also as a symbolic force that compresses human psychology, blurs individual memory and identity, and is governed by technology and alienation. Identity is no longer stable or definite; it forms and disappears in the encounters that occur in the city's nightlife, in random dialogues, and in silences.

The events of the novel take place within a single night, and this time frame overlaps with the limitations of physical space and the dissolution of concepts of being and identity. The story revolves around a young girl who must spend the night away from home, her sister who has not wanted to wake up for two months, a young man who continues to feel like an orphan at the age of seven, a young Chinese woman who has been subjected to violence in a Japanese-style love hotel, a regular worker – a young man – who skillfully hides his dark side, and other characters who remain in the aftermath of the night. If they can overcome their loneliness during this night, a new day will begin, symbolizing a renewed hope in the novel. Before dawn, they must confront their fears, recall past relationships, and speak to one another.

In this presentation, the search for identity within the futuristic urban space will be analyzed in detail, with examples from the novel.

Keywords: Murakami, *After Dark*, city, search for identity, space

**BEYOND THE WOUND: A THEORETICAL APPROACH TO THE CONCEPT OF
THE TRANSFORMATIVE POWER OF SUFFERING IN THE CONTEXT OF
POSITIVE PSYCHOLOGY**

**YARADAN ÖTE: POZİTİF PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA ACININ DÖNÜŞTÜRÜCÜ
GÜCÜ KAVRAMINA KURAMSAL BİR YAKLAŞIM**

BELGİN BİLİR

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

**Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Tezli Yüksek Lisans Programı, ORCID numarası:
0009-0007-3677-2087**

Özet

Bu çalışmanın amacı, pozitif psikolojinin güçlü yönlerle odaklanma geleneğini zenginleştirerek, acı, kriz ve kırılganlık gibi zorlayıcı yaşantıların da bireysel gelişime katkı sağlayabileceğini öne süren ikinci dalga anlayışından doğan “acının dönüştürücü gücü” kavramını kuramsal düzeyde incelemek ve bu kavramın psikoloji literatüründeki yerini ortaya koymaktır. Kavram, ilk kez Joshanloo tarafından tanımlanmış ve bireyin yaşadığı psikolojik ya da varoluşsal acı deneyimlerinin içsel büyüme, anlam üretimi ve psikolojik yeniden yapılanma süreçlerine katkı sağlayabileceği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda çalışma, kuramsal bir literatür taraması yoluyla hem ulusal hem de uluslararası alanda kavramın nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. İlgili literatür, kavramın tanımı, kuramsal temelleri ve ampirik düzeyde hangi değişkenlerle birlikte çalışıldığı açısından analiz edilmiştir. Literatür taraması, “acının dönüştürücü gücü” kavramının hem ulusal hem de uluslararası çalışmalarda çeşitli pozitif psikolojik yapılarla ilişkilendirilerek incelendiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de kavram ilk kez 2015 yılında Dinçer ve arkadaşları tarafından, Joshanloo’nun 2014 yılında ortaya koyduğu özgün ölçeğine dayanan Türkçe uyarlama aracıyla ampirik düzeyde ele alınmış; bu ölçek, sonraki çalışmalar için kuramsal ve metodolojik bir temel oluşturmuştur. Bu kapsamda yapılan araştırmalarda kavram en çok yaşam doyumu, öz-aşkınlık, umut, içgörü ve psikolojik sağlamlık, bilişsel empati, yılmazlık ve genel yetkinlik inancı gibi yapılarla birlikte çalışılmıştır. Bazı araştırmalarda kavramın yordayıcı rolü, bazı araştırmalarda ise aracılık ilişkileri incelenmiştir. Uluslararası alanda ise “acının dönüştürücü gücü” kavramı, ilk kez 2014 yılında Mohsen Joshanloo tarafından ölçeklendirilmiş ve bu doğrultuda geliştirilen *Transformative Power of Suffering Scale*, bireyin yaşadığı acıyı içsel gelişim, anlam ve öznel iyi oluşla ilişkilendirme kapasitesini değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Takip eden çalışmalarda bu ölçeğin farklı kültürel bağlamlarda (ör. İran, Avustralya, Malezya) test ederek, kavramın öznel iyi oluş, ölüm kaygısı ve yaşam anlamı gibi yapılarla istatistiksel düzeyde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ancak uluslararası alanda doğrudan bu ölçeğe dayalı ampirik çalışmaların sayısı hâlen sınırlıdır. Bu bulgular, kavramın çok boyutlu yapısını desteklerken, kültürler arası bağlamlarda daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Pozitif Psikoloji, Acının Dönüştürücü Gücü, Psikolojik Sağlamlık

Abstract

The aim of this study is to examine the concept of the transformative power of suffering, which originates from the second-wave positive psychology perspective that enriches the traditional

focus on strengths by proposing that painful, crisis-laden, and vulnerable life experiences can also contribute to personal growth. This concept was first introduced by Joshanloo, who suggested that psychological or existential suffering could promote inner growth, meaning-making, and psychological reconstruction. Accordingly, this study adopts a theoretical framework and investigates how the concept has been approached both nationally and internationally through a literature review. The relevant literature has been analyzed in terms of the definition of the concept, its theoretical underpinnings, and the empirical variables it has been studied with. The review reveals that the concept has been associated with various positive psychological constructs in both Turkish and international contexts. In Turkey, the concept was first empirically studied in 2015 by Dinçer et al., using a Turkish adaptation based on Joshanloo's original 2014 scale. This scale has since formed a theoretical and methodological foundation for subsequent research. Empirical studies have frequently examined the concept alongside constructs such as life satisfaction, self-transcendence, hope, insight, psychological resilience, cognitive empathy, grit, and general self-efficacy. Some studies have explored its predictive role, while others have investigated its mediating functions. Internationally, the concept was operationalized for the first time by Mohsen Joshanloo in 2014 with the development of the *Transformative Power of Suffering Scale*, designed to assess individuals' capacity to relate their suffering to inner growth, meaning, and subjective well-being. Subsequent studies have tested this scale in diverse cultural contexts (e.g., Iran, Australia, Malaysia), finding statistically significant associations between the concept and constructs such as subjective well-being, death anxiety, and meaning in life. However, the number of empirical studies directly based on this scale remains limited at the international level. These findings support the multidimensional nature of the concept and highlight the need for further empirical research across cultures.

Keywords: Positive Psychology, Transformative Power of Suffering, Psychological Resilience

1. GİRİŞ

Pozitif psikoloji, bireyin yalnızca güçlü yönlerini ya da olumlu duygularını değil, aynı zamanda yaşadığı olumsuzlukları anlamlandırma ve bu süreçlerde gelişim gösterme kapasitesini de inceleyen bir bilim alanı haline gelmiştir (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Pozitif psikolojinin ikinci dalgası, bireyin yalnızca olumlu değil, acı verici deneyimlerle başa çıkma ve bu deneyimlerden dönüşüm elde etme kapasitesini de merkezine almaktadır (Wong, 2011). Wong'un bu yaklaşıma dair "gerçek mutluluk, acının anlamlandırılmasıyla mümkündür" görüşü, pozitif psikolojide yeni bir yönelimi temsil etmektedir. Aynı şekilde, "pozitif suffering mindset" yaklaşımı, acının bastırılması değil, içselleştirilerek bireyin şefkat, cesaret ve anlam geliştirmesine alan açması gerektiğini savunur (Wong, 2022). "Acının dönüştürücü gücü", Joshanloo (2014) tarafından bireyin yaşadığı duygusal, fiziksel ya da varoluşsal acının yalnızca bir yara olarak kalmadığı; bunun ötesinde psikolojik dönüşüm ve içsel gelişim için bir potansiyel taşıdığı düşüncesine dayalı olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kavram, Joshanloo (2014) tarafından ölçeklendirilmiş ve sonraki çalışmalarda farklı değişkenlerle birlikte incelenmiştir (Dinçer, Ekşi, Demirci, & Kardaş, 2015). Bu anlayış, varoluşçu psikolojide (Frankl, 2007/1946) acının anlam inşasındaki rolüne, pozitif psikoloji 2.0 çerçevesinde ise Wong'un (2022) "pozitif suffering" bakış açısıyla, acının bireyin kimlik yapılanması, içsel büyüme ve değer temelli yaşamla olan ilişkisine yaptığı vurgularla örtüşmektedir. Bu kavram, insanın travmatik ya da yıkıcı bir deneyimi yalnızca telafi etmeye değil; aynı zamanda bu deneyim aracılığıyla daha yüksek bir farkındalık, anlam duygusu ve içsel güç geliştirmeye yönelmesini içerir (Frankl, 2007/1946; Tedeschi & Calhoun, 1995). Frankl'ın (2007/1946) logoterapi yaklaşımında, acı yaşamın kaçınılmaz bir parçası olarak ele alınır ve bireyin bu acıya yüklediği anlamın, onun yaşamla kurduğu ilişkiyi dönüştürebileceği öne sürülür. Benzer

biçimde, Tedeschi ve Calhoun'un (1995) Travma Sonrası Büyüme modeli, bireyin travmatik deneyimler aracılığıyla yalnızca iyileşmekle kalmayıp, daha derin bir farkındalık, değer yönelimli bir yaşam ve içsel güç geliştirebileceğini savunur. Bu yaklaşımlar, "acı"nın sadece yıkıcı bir deneyim olmadığını, aynı zamanda dönüşümsel bir potansiyel taşıyabileceğini göstermektedir. Ancak tüm bu yaklaşımlara karşın, "acının dönüştürücü gücü" kavramı, psikoloji literatüründe hâlâ kuramsal açıdan netleşmiş bir yapıya sahip değildir (Joshnloo, 2014; Dinçer et al., 2015). Kimi çalışmalarda bu kavram, travma sonrası büyüme (Tedeschi & Calhoun, 1995), anlam inşası (Frankl, 2007/1946) ya da öz-aşkınlık (Maslow, 1969; Kaufman, 2020) gibi yapılarla iç içe ele alınmakta, bu da kavramsal sınırların bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı, "acının dönüştürücü gücü" kavramını pozitif psikoloji çerçevesinde ele almak; literatürdeki kuramsal temelleri, ölçüm yaklaşımlarını ve ampirik sonuçlarını ortaya koymaktır. Böylece hem kavramın teorik gelişimine katkı sağlamak, hem de gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterici bir zemin oluşturmak hedeflenmektedir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Pozitif psikolojinin ikinci dalgası (PP 2.0), yalnızca olumlu duygulara odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda insan yaşamının kaçınılmaz parçaları olan acı, kayıp ve kırılabilirlik da bütüncül bir iyilik hâli anlayışına dahil eder (Wong, 2011). Bu yaklaşım, acının bastırılması gereken bir deneyim olmaktan çok, bireyin gelişimi ve anlam inşası için dönüştürücü bir potansiyel taşıdığını savunur (Wong, 2011, 2022). Bu bağlamda "acının dönüştürücü gücü" kavramı, bireyin olumsuz yaşam olaylarını yalnızca telafi etmeye değil; içsel büyümeye dönüştürmeye yönelik bir kapasiteye işaret eden yeni bir bakış açısını temsil etmektedir (Wong, 2022). Bu kavramsal çerçevenin ilk köklerinden biri, Viktor Frankl'ın logoterapi yaklaşımıdır. Frankl'a göre acı, insanın hayatla kurduğu anlam ilişkisini şekillendirebilir; hatta bazı durumlarda bu anlam, yalnızca acı yoluyla açığa çıkabilir (Frankl, 2007/1946). Frankl'ın Nazi toplama kampı deneyimlerinden yola çıkarak geliştirdiği bu yaklaşımda, insanın neden yaşadığını bilmesi, en büyük psikolojik dayanıklılık kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Ona göre acının kaçınılmazlığı karşısında bireyin özgürlüğü, bu acıya yüklediği anlamda yatmaktadır. Bu çerçevede ortaya koyulan bir başka önemli kuramsal yapı, Travma Sonrası Büyüme (Post-Traumatic Growth, PTG) modelidir. Tedeschi ve Calhoun (1995), travmatik deneyimlerin ardından bireylerin yaşamda yeni anlamlar keşfettiklerini, kimliklerini yeniden yapılandırdıklarını ve ilişkilerinde derinleşme yaşadıklarını belirtmiştir. PTG modeli, beş temel alanda büyümeyi öngörür: kişisel güçlenme, yeni olanakların fark edilmesi, yaşamın takdir edilmesi, ilişkilerde gelişme ve spiritüel değişim (Tedeschi & Calhoun, 2004). Bu boyutlar, acının yalnızca yaralayıcı değil; aynı zamanda yapıcı ve dönüştürücü bir güç taşıdığını kuramsal olarak desteklemektedir (Joseph & Linley, 2006).

Pozitif psikolojide son yıllarda giderek daha fazla tartışılan bir başka kuramsal yapı ise, öz-aşkınlık (self-transcendence) kavramıdır. Öz-aşkınlık, Maslow (1969) tarafından insanın gelişiminin en üst düzeyi olarak tanımlanmış; bireyin yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamadan ötesine geçerek, daha büyük bir anlam, amaç ya da değer sistemiyle bütünleşme kapasitesini ifade etmektedir. Bu kavram, özellikle bireyin acı ve kayıp gibi zorlu yaşam olaylarıyla başa çıkarken kendi benliğini aşma eğilimini de içermektedir. Kaufman (2020), öz-aşkınlığı travma sonrası gelişim süreçlerinin merkezine yerleştirerek, acının bireyde şefkat, bilgelik ve anlam duygusunu artırabileceğini öne sürmüştür. Joshnloo (2014) ise "acının dönüştürücü gücü" kavramını ele aldığı çalışmada, acının bireyde öz-aşkınlık eğilimini tetikleyebileceğini ve kişinin kendisini daha büyük bir bütünün parçası olarak algılamaya başladığını ifade etmektedir. Bu perspektifte acı, yalnızca bireysel bir deneyim olmaktan çıkmakta; kişinin değer sistemlerini, hayatla kurduğu bağı ve kendilik algısını dönüştürme işlevi taşımaktadır. Bu kuramsal çerçevede öz-aşkınlık, acının dönüştürücü gücünün yalnızca bireysel iyileşme ya da

yeniden yapılanma ile sınırlı kalmayıp; bireyin benliğinin ötesine geçerek daha yüksek bir anlam, amaç ve birlik duygusuna ulaşabilmesini de içerdiğini göstermektedir.

Acının dönüştürücü gücü, yalnızca bireysel büyüme ya da öz-aşkınlık gibi yapılarla sınırlı kalmayıp; bazı çok katmanlı psikolojik süreçlerle de ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, Neimeyer (2001), bireyin travmatik deneyimler sonrasında anlam sisteminin sarsıldığını ve psikolojik iyileşmenin, bu anlamın yeniden yapılandırılmasıyla mümkün olduğunu savunmaktadır. Whelton (2004) ise, acı verici deneyimlerin bastırılmak yerine duygusal olarak işlenmesinin, içgörü ve psikolojik dönüşüm için bir ön koşul olduğunu öne sürmektedir. Ryan ve Deci'nin (2000) Öz Belirleme Kuramı kapsamında, bireyin anlam arayışı, özerklik ve ilişkisellik gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, içsel motivasyonu ve direnç kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Acının dönüştürücü etkisi, bu ihtiyaçların acı deneyimi içinde nasıl yapılandığıyla da ilişkilidir. Öte yandan, Keyes (2002) tarafından geliştirilen “flourishing (olumlu işleyiş)” modeli, psikolojik iyilik hâlinin yalnızca olumlu duygularla değil; mücadele, direnç ve anlamla da şekillenebildiğini belirtmektedir. Joseph ve Linley (2006) ise travma sonrası gelişimi, bireyin yalnızca travmadan sonra toparlanması değil; yaşamla yeniden ilişki kurarak daha derin bir psikolojik bütünlük geliştirmesi süreci olarak ele almışlardır. Tüm bu kuramlar, acının dönüştürücü gücünü yalnızca bireysel bir başa çıkma stratejisi olarak değil, çok yönlü bir psikolojik yeniden yapılanma süreci olarak kavramsallaştırmakta birleşmektedir. Joshanloo (2014) tarafından geliştirilen “Acının Dönüştürücü Gücü Ölçeği” (Transformative Power of Suffering Scale), bu kavramın ölçülebilir psikolojik bir yapı olarak ele alınmasını sağlamış ve kuramsal düzeydeki kavramı psikometrik olarak da desteklemiştir. Ölçek, bireyin acı deneyimlerini gelişimsel bir fırsat olarak görme düzeyini değerlendirmektedir. Bu durum, “acının dönüştürücü gücü” kavramının artık yalnızca felsefi ya da metaforik bir açıklama değil; deneysel psikoloji çerçevesinde incelenabilir bilimsel bir yapı hâline geldiğini göstermektedir.

Kavram, yalnızca bireysel iyilik hâline değil; aynı zamanda yaşamın anlamı, psikolojik dayanıklılık ve ruhsal bütünlük gibi temel varoluşsal değerlere dair literatüre tartışma alanı sunmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, pozitif psikoloji kuramı kapsamında “acının dönüştürücü gücü” kavramını ele alan kuramsal bir derleme niteliğindedir. Ulusal ve uluslararası literatür taranarak, kavramın tanımı ve mevcut araştırma bulguları incelenmiştir. Veriler; *Google Scholar*, *APA PsycNet*, *TR Dizin*, *ULAKBİM* ve *PubMed* gibi akademik veri tabanlarında yapılan aramalarla elde edilmiştir. “Acının dönüştürücü gücü” ve “transformative suffering” anahtar kelimeleri kullanılarak kaynaklara ulaşılmıştır. Elde edilen çalışma bulguları değerlendirilerek aktarılmıştır.

3. LİTERATÜRDE KULLANIMI

“Acının dönüştürücü gücü” kavramı, psikoloji literatüründe henüz görece yeni bir yapıdır ve özellikle son on yılda pozitif psikoloji, travma sonrası gelişim ve anlam inşası gibi alanlarda dikkat çekici bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Joshanloo (2014) tarafından geliştirilen Transformative Power of Suffering Scale (TPSS), bireylerin acı deneyimlerini gelişimsel bir fırsat olarak algılama düzeylerini değerlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Altı maddeden ve tek boyuttan oluşan bu ölçek, bireylerin içsel büyüme, anlam ve farkındalık geliştirme eğilimlerini ölçmektedir. Ölçekte yer alan “Acı veren deneyimler beni daha derin bir insan haline getirdi” gibi ifadeler, bireyin acıyla ilişkisinde nasıl bir içsel dönüşüm yaşadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de kavramın ilk kez ampirik olarak ele alındığı çalışma, Dinçer, Ekşi, Demirci ve Kardaş (2015) tarafından yürütülmüş; yapılan geçerlik ve

güvenirlilik analizleri sonucunda ölçeğin üniversite öğrencileri örnekleminde kullanılabilir olduğu ve psikolojik açıdan anlamlı sonuçlar verdiği ortaya konmuştur ($\alpha = .84$). Bu öncül çalışma, Türkiye’de gerçekleştirilen sonraki araştırmalar için bir temel oluşturmuş ve kavramın farklı değişkenlerle birlikte incelenmesine olanak sağlamıştır. Ulusal literatürde yapılan çalışmalar, “acının dönüştürücü gücü” kavramının farklı örneklem gruplarında ve pozitif psikolojik değişkenlerle ilişkilendirilerek incelendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ulusal literatürde, özellikle sağlık çalışanları ve hemşirelik öğrencileri örnekleminde yürütülen çalışmaların nispeten yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Aksu, Çakı ve Güngörmüş (2022), hemşirelerin COVID-19’a dair bilgi düzeyleri ve acil durumlara yönelik öz-yeterlik algılarının, acının dönüştürücü gücü ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Hemşireler örnekleminde yapılan bir başka çalışmada, Yıldırım Gürkan, Çimke ve Esenkaya (2022), hemşirelerin yaşamın anlamına dair değerlendirmeleri ile acının dönüştürücü gücüne olan inançları arasında orta düzeyde pozitif; anlamsızlık algısıyla ise zayıf düzeyde negatif bir ilişki bulmuştur.

Kaplan ve Keser (2021), hemşirelik öğrencileri ile yürüttüğü çalışmada, acının dönüştürücü gücü ile bilişsel empati düzeyleri arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Hemşirelik öğrencileri ile yürütülen bir başka çalışmada ise Kaplan, Günbayı ve Keser (2023), hemşirelik öğrencilerinin acının dönüştürücü gücü kavramına ilişkin algılarını metafor analiz yöntemiyle incelemiş ve öğrencilerin kavramı sembolik düzeyde anlamlandırma eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur.

Üniversite öğrencileriyle yürütülen araştırmalar, acının dönüştürücü gücünün kişisel gelişim, anlam üretimi bağlamında dikkate değer bir psikolojik kaynak olduğunu göstermektedir. Karabacak-Çelik ve Aşantugrul (2022), bu kavram ile öz-aşkınlık arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki saptamış ve acının dönüştürücü gücünün öz-aşkınlığı anlamlı düzeyde yordadığını ortaya koymuştur. Sarı (2018), bu yapının yaşam doyumuyla anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermiş; Taş (2022) ise acının dönüştürücü gücünün bireyin yaşamına yüklediği anlamla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Tutlu (2024), 6 Şubat depremini deneyimlemiş üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada, olumlu çocukluk yaşantıları ve yılmazlık düzeylerinin acının dönüştürücü gücünü anlamlı şekilde yordadığını ortaya koymuştur. Alaca (2024) ise genel yetkinlik inancının, hayatın anlamı ile acının dönüştürücü gücü arasındaki ilişkide kısmi bir aracı değişken olarak işlev gördüğünü göstermiştir.

Yetişkin bireylerde yapılan araştırmalar, “acının dönüştürücü gücü” kavramının yalnızca duygusal tepkiyle sınırlı kalmadığını; içgörü, psikolojik sağlamlık, umut ve dindarlık gibi derinlemesine psikolojik süreçlerle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Sağır ve Morsümbül (2021), acının dönüştürücü gücü ve içgörü düzeyinin, bireyin psikolojik sağlamlığını anlamlı şekilde yordadığını ve özellikle içgörü alt boyutlarından kendini kabulün en güçlü belirleyici olduğunu bildirmiştir. Benzer biçimde, Bursalıoğlu (2024), kanser hastalarına bakım veren bireylerde umut ve yılmazlığın, acının dönüştürücü gücüyle birlikte ruh sağlığı sürekliliğini anlamlı düzeyde yordadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, bireyin yaşadığı acının yalnızca bir stres kaynağı değil, psikolojik işleyişin sürekliliğiyle doğrudan ilişkili dönüşüm potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Öte yandan, Kandemir (2020), bireylerin dindarlık düzeyleri ile acının dönüştürücü gücü arasında anlamlı pozitif bir ilişki saptamış ve dindarlık değişkeninin acının dönüştürücü gücünü yordayabildiğini belirtmiştir. Bu bulgular, acının dönüştürücü gücünün sadece bilişsel değil; aynı zamanda inanç, umut ve direnç gibi öznel kaynaklarla da şekillendiğini göstermekte ve kavramın çok katmanlı yapısını desteklemektedir.

Dinçer ve Aydoğan (2019), evli bireylerle yürüttükleri çalışmada, özgecil aşk ile fedakârlık doyumunu arasındaki ilişkide acının dönüştürücü gücünün aracılık rolünü test etmiş ve bu üç yapı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Bulgular, acının dönüştürücü gücünün, ilişkisel bağlamda anlam üretimi ve doyum süreçlerine katkı sunabileceğini göstermektedir.

Ulusal literatürde yürütülen araştırmalar incelendiğinde, acının dönüştürücü gücünün en sık anlam inşası, psikolojik sağlamlık, içgörü, öz-aşkınlık, empati, yaşam doyumunu, öz-yeterlik ve umut gibi pozitif psikolojik yapılarla birlikte ele alındığı görülmektedir (örn. Karabacak-Çelik & Aşantugrul, 2022; Sağır & Morsümbül, 2021; Bursalıoğlu, 2024). Bu çalışmaların bir kısmında acının dönüştürücü gücü bağımsız değişken olarak yordayıcı rol üstlenirken, bazı araştırmalarda ise anlam ve amaç gibi değişkenlerle ilişkisini açıklayan aracılık modelleri geliştirilmiştir (ör. Alaca, 2024). Özellikle genç yetişkin ve sağlık çalışanı örneklemeleri üzerinden elde edilen bulgular, bu yapının sadece travmatik deneyimler karşısında değil, aynı zamanda gelişimsel süreçlerde de bireyin içsel kaynaklarını harekete geçirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede acının dönüştürücü gücü, bireyin hem kişisel anlam üretiminde hem de ruhsal büyüme kapasitesinde işlevsel bir değişken olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası literatürde, “acının dönüştürücü gücü” ölçeği Joshanloo (2014) tarafından İran örnekleminde test edilmiş ve geçerli/güvenilir bir yapı sunduğu raporlanmıştır. Joshanloo (2015), ölçeği kullanarak İranlı üniversite öğrencileri arasında yürüttüğü çalışmada, acının dönüştürücü gücü ile ölüm kaygısı ve öznel iyi oluş arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Takip eden yıllarda Joshanloo’nun mutluluk, ölüm kaygısı ve öznel iyi oluş gibi yapılar üzerine farklı kültürel bağlamlarda yürüttüğü çalışmalarda, acının bireysel anlam üretim süreçleriyle olan ilişkisine dikkat çekilmiştir (Joshanloo, 2015; Joshanloo, 2019). Bununla birlikte her ne kadar ‘acının dönüştürücü gücü’ kavramı doğrudan çalışılmamış olsa da Asya literatüründe mutluluk algısı, acı, maneviyat ve anlam arayışı gibi temalar üzerine yapılan araştırmalar (ör. Joshanloo, 2013; Wong, 2022), bu kavramın Doğu kültürlerinde de çalışılabilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, ölçeğinin farklı kültürel örneklemelerde sistematik olarak test edildiği geniş çaplı ampirik çalışmalar henüz sınırlıdır. Bu araştırmalar, kavramın yalnızca kültürel bağlama özgü bir yapı olmadığını; anlam inşası, psikolojik dayanıklılık, yaşam doyumunu ve ruhsal büyüme gibi çeşitli pozitif psikolojik değişkenlerle birlikte işlenebilen çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki bu örnekler, kavramın çeşitli örneklemelerle, farklı psikolojik yapılarla ve hem bireysel hem ilişkisel bağlamlarda çalışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, hâlâ sınırlı sayıda ampirik çalışma bulunmakta; özellikle kuramsal derinlik ve kültürel çeşitlilik açısından eksiklikler dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, kavramın farklı yaş gruplarında, toplumsal rollerde ve kültürel bağlamlarda daha derinlemesine ele alınması, pozitif psikoloji alanında acının dönüştürücü yönünü anlamaya yönelik daha bütüncül ve kapsayıcı bir perspektif geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, pozitif psikolojinin ikinci dalgası kapsamında ele alınan “acının dönüştürücü gücü” kavramını kuramsal bir zeminde incelemeyi amaçlamış ve bu doğrultuda literatürdeki mevcut birikimi değerlendirmiştir. Gerek ulusal gerekse uluslararası literatür incelendiğinde, “acının dönüştürücü gücü” kavramının son yıllarda giderek daha fazla ilgi gördüğü, ancak hâlâ gelişmekte olan bir yapı olarak kabul edildiği görülmektedir.

Özellikle pozitif psikoloji 2.0 çerçevesinde; anlam inşası, psikolojik dayanıklılık, travma sonrası büyüme ve öz-aşkınlık gibi yapılarla ‘acının dönüştürücü gücü’ kavramı arasında anlamlı kuramsal bağlantılar kurulmuştur (Frankl, 2007/1946; Tedeschi & Calhoun, 1995;

Maslow, 1969; Kaufman, 2020). Ancak bu ilişkiler çoğunlukla yalnızca istatistiksel düzeyde ele alınmakta, kavramsal derinliği besleyen psikolojik süreçler, bireysel deneyimlere dayalı dönüşüm mekanizmaları ve anlamlandırma biçimleri yeterince tartışılmamaktadır. Bu durum, kavramın psikolojik işleyişine dair daha bütüncül ve niteliksel yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu durum, kavramın derinliğinin eksik yansıtılmasına ve literatürde kavramsal dağınıklığın devam etmesine neden olmaktadır. Örneğin acının dönüştürücü gücü, kimi zaman travma sonrası büyüme ile eşanlamlı kullanılırken; kimi zaman sadece anlam arayışına indirgenmekte, bu da karşılaştırmalı analizleri güçleştirmektedir. Bu bağlamda Park'ın (2010) anlam odaklı başa çıkma modeli, bireyin yaşadığı acı deneyimlerine bir anlam atfederek psikolojik dengesini yeniden kurabileceğini öne sürmektedir. Acının dönüşümle sonuçlanabilmesi için yalnızca yaşanmış olması değil; bu deneyimin kişinin temel değer sistemiyle uyumlu bir şekilde yeniden çerçevelenmesi gerektiğini savunan bu yaklaşım, acının dönüştürücü gücünün bilişsel boyutuna dikkat çekmektedir. Kegan'ın (1982) gelişimsel dönüşüm kuramı ise, bireyin zorlayıcı yaşantılar karşısında sadece başa çıkma stratejileri geliştirmediğini; aynı zamanda bu deneyimlerin bilişsel, duygusal ve ahlaki gelişiminde sıçramalara yol açabileceğini ileri sürmektedir. Bu kuramsal çerçeve, acının yalnızca bir tehdit değil, aynı zamanda kişisel karmaşıklığın ve içgörü derinliğinin artışına katkı sağlayan bir gelişimsel basamak olabileceğini göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışmaların büyük kısmı üniversite öğrencileri ve sağlık çalışanları gibi belirli örneklemeler üzerinde yoğunlaşmıştır (Yorulmaz et al., 2022; Güneri & Yüksel, 2022; Bursalıoğlu, 2024). Oysa acının dönüştürücü gücü, yalnızca gelişimsel dönemlerle sınırlı olmayan, yaşamın farklı evrelerinde ve farklı toplumsal roller içerisinde işlevsel olabilecek çok katmanlı bir yapıdır. Yaşlı bireyler, travma yaşamış yetişkinler, ebeveynlik, ağır hastalık ya da yas süreci gibi bağlamlarda kavramın işleyişine dair ampirik veri sınırlıdır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar, kavramın birçok farklı değişkenle (örneğin yaşam doyumu, genel yetkinlik inancı, içgörü, öz-aşkınlık) birlikte çalışıldığını göstermektedir (Dinçer et al., 2015; Karabacak-Çelik & Aşantıoğlu, 2022; Sarı, 2018; Alaca, 2024). Ancak bu ilişkiler çoğu zaman kuramsal bir temellendirme sunmadan raporlanmakta, bu da araştırmaların bilimsel katkısını sınırlamaktadır. Kavramın benzer yapılarla olan ilişkisi netleştirilmedikçe, teorik özgünlüğü korunamayacaktır. Uluslararası literatürde ise kavramın özellikle bireysel anlam üretimi, ölümle yüzleşme, maneviyat ve ruhsal gelişim bağlamında ele alındığı; ancak doğrudan ölçek kullanımının sınırlı olduğu dikkat çekmektedir (Joshnloo, 2015; Joshnloo, 2019). Bununla birlikte, Asya kültürlerinde yapılan bazı çalışmalarda da acının anlam üretimiyle ilişkisi incelenmiş; kavramın kültürler arası çalışılabilirliğine dair işaretler elde edilmiştir (Joshnloo, 2013; Wong, 2022).

Gelecek araştırmalar için şu alanlar önerilebilir:

- Yaşlı bireyler, yas yaşayanlar, ağır hastalık deneyimi olan bireyler gibi özel örneklemelerle çalışılması
- Kavramın terapötik bağlamda kullanımı, özellikle psikolojik dayanıklılığı artırmaya yönelik müdahalelerdeki rolünün incelenmesi
- Boylamsal çalışmalarla acının dönüşüm sürecinin zaman içindeki değişimini izlemek
- Kültürlerarası karşılaştırmalarla kavramın evrensel ve kültürel boyutlarının sınanması
- Nitel araştırmalarla bireylerin acıya yüklediği anlamın derinlemesine incelenmesi ilişkinin içeriğini, sürecini ve bağlamını nitel ve nicel yöntemlerle keşfetmesi önemlidir.

Sonuç olarak, acı insan yaşamının kaçınılmaz bir parçası olsa da; bu çalışmada savunulan yaklaşım, acının yalnızca bir yük değil, aynı zamanda psikolojik gelişimin kıvılcımı

olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kavramın hem teorik olarak derinleştirilmesi hem de psikolojik yardım süreçlerinde anlam merkezli müdahalelerde kullanımı, bireyin kendilik yolculuğunu güçlendirmeye katkı sunacaktır.

5. KAYNAKLAR

Aksu, Ç., Çaki, B., & Güngörmüş, Z. (2022). Can nurses use their knowledge and self-efficacy to transform the pain of the coronavirus pandemic? *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.53493/avrasyasbd.980179>

Alaca, E. (2024). *Hayatın anlam ve amacı ile acının dönüştürücü gücü arasındaki ilişkide genel yetkinlik inancının aracı rolünün incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Beykent Üniversitesi].

Bursalıoğlu, E. Y. (2024). *Mental health continuum of cancer patients' caregivers: Resilience, transformative power of suffering, and hope* [Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi].

Dinçer, D., & Aydoğan, D. (2019). Evlilik ilişkisinin gizil güçleri: Özgecil aşk, acının dönüştürücü gücü ve fedakârlık doyumunu. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 65–77. <https://doi.org/10.18506/anemon.506296>

Dinçer, D., Ekşi, H., Demirci, İ., & Kardaş, S. (2015). Acının dönüştürücü gücü ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kültür ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 13–23.

Frankl, V. E. (2007). *İnsanın anlam arayışı* (Çev. S. Budak). Okuyanlar Yayınları. (Orijinal eser 1946'da yayımlanmıştır)

Güneri, F., & Yüksel, A. (2022). COVID-19 geçirmiş hemşirelerde acının dönüştürücü gücü ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişki. *Journal of Health Sciences of Kocaeli University*, 8(1), 12–19.

Joseph, S., & Linley, P. A. (2006). Growth following adversity: Theoretical perspectives and implications for clinical practice. *Clinical Psychology Review*, 26(8), 1041–1053. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.12.006>

Joshanloo, M. (2013). A comparison of Western and Islamic conceptions of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 14(6), 1857–1874. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9406-7>

Joshanloo, M. (2014). Differences in the endorsement of various conceptions of well-being between two Iranian groups. *Psychology of Religion and Spirituality*, 6(2), 138–149. <https://doi.org/10.1037/a0035511>

Joshanloo, M. (2014). Transformative power of suffering scale: Development and initial validation. *Psychological Reports*, 114(2), 407–419. <https://doi.org/10.2466/14.20.PR0.114k18w7>

Joshanloo, M. (2015). The benefits of considering the role of suffering in well-being: Contributions from a dual-systems model. *Review of General Psychology*, 19(2), 176–191. <https://doi.org/10.1037/gpr0000033>

Joshanloo, M. (2015). The influence of personal belief systems on well-being and death anxiety: A study of Iranian college students. *International Journal of Psychology*, 50(1), 29–34. <https://doi.org/10.1002/ijop.12071>

Joshanloo, M. (2019). Conceptions of happiness and identity integration in Iran: A situated perspective. *Middle East Journal of Positive Psychology*, 5(1), 1–19.

Joshanloo, M. (2019). Investigating the structure and stability of the dual factor model of mental health across 8 countries. *Journal of Happiness Studies*, 20, 2481–2504. <https://doi.org/10.1007/s10902-018-0050-9>

Kandemir, F. (2020). Acının dönüştürücü gücü ve dindarlık ilişkisi.

Kaplan, T., & Keser, İ. (2021). The relationship between nursing students' beliefs about transformative power of pain and empathy skills. *Journal of Academic Research in Nursing*, 7(3), 113–120. <https://doi.org/10.55646/jaren.2021.93271>

Kaplan, T., Günbayı, İ., & Keser, İ. (2023). Hemşirelik öğrencilerinin acının dönüştürücü gücü kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yöntemiyle belirlenmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 445–455. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.1169739>

Karabacak-Çelik, A., & Aşantuğrul, N. (2022). Üniversite öğrencilerinde acının dönüştürücü gücü ile öz-aşkınlık arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(2), 643–665. <https://doi.org/10.23863/kalem.2022.248>

Kaufman, S. B. (2020). *Transcend: The new science of self-actualization*. TarcherPerigee.

Kegan, R. (1982). *The evolving self: Problem and process in human development*. Harvard University Press.

Keyes, C. L. M. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207–222. <https://doi.org/10.2307/3090197>

Maslow, A. H. (1969). The farther reaches of human nature. *Journal of Transpersonal Psychology*, 1(1), 1–9.

Neimeyer, R. A. (2001). *Meaning reconstruction and the experience of loss*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10397-000>

Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological Bulletin*, 136(2), 257–301. <https://doi.org/10.1037/a0018301>

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

Sağır, R., & Morsümbül, Ü. (2021). Acının dönüştürücü gücü ve içgörünün psikolojik sağlık düzeyine etkisi: Yetişkin bireyler üzerinde bir araştırma. In *EJERCongress 2021 Bildiri Kitabı*.

Sarı, T. (2018). Acının dönüştürücü gücü ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 1228–1236.

Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive Psychology: An Introduction*

Taş, M. A. (2022). Acının dönüştürücü gücünün yaşamın anlamına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 403–414. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1185461>

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma & transformation: Growing in the aftermath of suffering*. Sage Publications.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Tutlu, M. S. (2024). 6 Şubat depremlerini yaşamış 18–25 yaş üniversite öğrencilerinde olumlu çocukluk yaşantıları, yılmazlık ve acının dönüştürücü gücü arasındaki ilişki [Unpublished master's thesis]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Whelton, W. J. (2004). Emotional processes in psychotherapy: Evidence across theoretical boundaries. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 11(1), 58–71. <https://doi.org/10.1002/cpp.392>

Wong, P. T. P. (2011). Positive psychology 2.0: Towards a balanced interactive model of the good life. *Canadian Psychology*, 52(2), 69–81. <https://doi.org/10.1037/a0022511>

Wong, P. T. P. (2022, Şubat 4). *Positive suffering mindset: The key to flourishing in turbulent times*. International Network on Personal Meaning. <https://www.meaning.ca/article/positive-suffering-mindset-the-key-to-flourishing-in-turbulent-times/>

Yıldırım Gürkan, D., Çimke, S., & Esenkaya, D. (2022). The relationship between nurses' way of expressing the meaning and purpose of life and their belief in the transformative power of suffering. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 5(2), 71–77. <https://doi.org/10.52704/bssocialscience.1086406>

Yorulmaz, R., Yıldırım Gürkan, D., Çimke, S., & Esenkaya, D. (2022). The relationship between nurses' way of expressing the meaning and purpose of life and their belief in the transformative power of suffering. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 5(2), 71–77. <https://doi.org/10.52704/bssocialscience.1086406>

HÜSEYN CAVIDİN ƏDƏBİ İRSİNDƏ ROMANTİZM, TARİXİLİK VƏ İDEOLOJİ MÜBARİZƏ

Əzimova Təraqnə Məhəmməd qızı.

ADPU-nun f.e.dosenti, Orcid kod- 0000-0001-695155844

Xülasə

Bu məqalədə Hüseyn Cavidin çoxşaxəli ədəbi irsi, onun Azərbaycan ədəbiyyatındakı müstəsna rolu və xüsusilə tarixi mövzulara yönəlməsinin səbəbləri və nəticələri geniş və əhatəli şəkildə təhlil edilir. Məqalədə göstərilir ki, Hüseyn Cavid ədəbi yaradıcılığına çox gənc yaşlarında başlamış və zamanla milli-mənəvi dəyərlərə sadıq bir sənətkar kimi formalaşmışdır. Onun əsərlərində romantizm estetikası, bəşəri və milli ideyalar, mənəvi dirəniş və azadlıq düşüncəsi əsas xətt təşkil edir. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı dörd əsas mərhələdə araşdırılmış, xüsusilə 1920-ci ildən sonrakı dövrdə onun sovet ideologiyasına uyğun gəlməyən müstəqil sənət mövqeyi vurğulanmışdır.

Məqalədə Cavidin sosialist realizmi çərçivəsində təqdim olunmaq cəhdləri tənqid edilir və onun tarixi mövzularda yazmasının milli kimlik və azad ifadə arzusundan irəli gəldiyi qeyd olunur. Cavidin əsərlərindəki fəlsəfi və estetik yanaşma, onun sənətkar qəlbinin dərinliklərini, eləcə də repressiya dövrünün sənətkar mübarizəsini əks etdirir. Məqalədə həmçinin Cavidin dramaturgiyası, ritm və vəzn üzərindəki ustalığı və Azərbaycan teatrına verdiyi töhfələr dəyərləndirilmişdir. Nəticə etibarilə, Hüseyn Cavidin yaradıcılığı milli ədəbiyyatın təməl sütunlarından biri kimi təqdim edilir və onun poetik irsi Azərbaycanın bədii-mənəvi yaddaşında əbədi iz buraxan nadir ədəbi dəyərlərdən biri kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, ədəbiyyat, Sovet dövrü ədəbiyyatı

Summary

This article analyzes the diverse literary heritage of Huseyn Javid, his exceptional role in Azerbaijani literature, and the reasons and consequences of his focus on historical themes in a broad and comprehensive manner. The article shows that Huseyn Javid began his literary work at a very young age and over time developed as an artist loyal to national and spiritual values. The main lines in his works are the aesthetics of romanticism, human and national ideas, spiritual resistance and the idea of freedom. Huseyn Javid's work is examined in four main stages, and his independent artistic position, which did not correspond to Soviet ideology, is emphasized, especially in the period after 1920.

The article criticizes Javid's attempts to be presented within the framework of socialist realism and notes that his writing on historical themes stems from the desire for national identity and free expression. The philosophical and aesthetic approach in Javid's works reflects the depths of his artistic soul, as well as the artistic struggle during the period of repression. The article also evaluates Javid's dramaturgy, mastery of rhythm and meter, and his contributions to Azerbaijani theater. As a result, Huseyn Javid's work is presented as one of the fundamental pillars of national literature, and his poetic heritage is evaluated as one of the rare literary values that has left an eternal mark on the artistic and spiritual memory of Azerbaijan.

Keywords: Huseyn Javid, literature, Soviet-era literature

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri kimi ədəbi fəaliyyətinə çox erkən yaşlardan başlamışdır. Onun ilk şeirləri daha çox yaradıcılıq axtarışları və qələm təcrübələri kimi dəyərləndirilir. Gənclik illərində fars dilində də yazmağa çalışsa da, daha sonra yalnız doğma Azərbaycan türkcəsində yazmağa üstünlük vermiş və ədəbi irsini bu dildə yaratmışdır. Bu seçim onun milli ədəbiyyata sadıqlığını və dilə bağlılığını əks etdirən əhəmiyyətli amillərdən biridir.

Ədəbiyyatşünaslar Hüseyn Cavidin yaradıcılığını ümumilikdə dörd əsas mərhələdə təhlil etmişlər. Birinci mərhələ 1895–1900-cü illəri əhatə edir və bu dövr Cavidin poeziyada ilk addımlar atdığı, estetik baxışlarının formalaşmağa başladığı mərhələdir. İkinci mərhələ – 1900–1915-ci illər – onun sənət baxımından daha da yetkinləşdiyi dövrdür. Bu illər ərzində Cavid bir sıra ölkələrdə olmuş, xüsusilə Türkiyədə keçirdiyi müddət onun dünya görüşünə və sənət anlayışına dərin təsir göstərmişdir. Onun estetik prinsipləri, romantik baxışları və ədəbiyyata verdiyi dəyər bu dövrdə yeni bir mərhələyə keçmişdir [1].

Üçüncü mərhələ 1916–1926-cı illəri əhatə edir. Sovet dövrü tənqidçiləri bu dövrü “təxəyyül və tərəddüd mərhələsi” kimi qiymətləndirənlər də, əslində bu mərhələ Hüseyn Cavidin həm şəxsi, həm də milli faciələrlə üz-üzə qaldığı bir böhran dövrü olmuşdur. Bu illər ərzində Azərbaycanın siyasi müstəqilliyini itirməsi, ictimai-siyasi mühitin dəyişməsi və totalitar ideologiyaların yüksəlişi Hüseyn Cavidin yaradıcılığına dərin təsir göstərmiş, onun ümitsizlik və iztirabla dolu əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdə Cavidin konkret bir ədəbi sistemə bağlı olması haqqında danışmaq mümkün deyil, çünki o, gələcəkdən ümidini itirmiş və yaşadığı hadisələrin ağırlığını qələmində əks etdirmişdir.

Dördüncü mərhələ isə 1926–1937-ci illəri əhatə edir və şairin yaradıcılığının son mərhələsi hesab olunur. Bu dövr eyni zamanda Hüseyn Cavidin Sovet rejimi tərəfindən həm mənəvi, həm də fiziki baxımdan məhv edilməyə başladığı mərhələdir. Bu məhv yalnız Cavidin timsalında deyil, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatına və mədəniyyətinə qarşı yönəlmiş bir siyasətin tərkib hissəsi idi. 1920-ci ildən etibarən Sovet ideologiyasının ədəbiyyata nüfuz etməyə başlaması ilə bir çox yazıçı və şairlər yeni rejimə uyğunlaşmağa çalışdıqları halda, Hüseyn Cavid bu sistemin təbliğatçısına çevrilmədi. O, sosialist realizminin tələb etdiyi ideoloji çərçivədə əsərlər yazmaqdan imtina etdi və milli ideallarına sadıq qaldı.

Sovet tənqidçiləri Hüseyn Cavidin yazdığı əsərlərdə sosialist məzmun və proletar ideologiyasının izlərini axtarmış, lakin bu axtarışlar nəticəsiz qalmışdır. Onu bəzən “sosializmi anlamayan” bir şair, bəzən isə “qərb yönlü və burjua düşüncəli” bir ideoloq kimi təqdim etməyə çalışmışlar. Lakin bu yanaşmaların arxasında ideoloji təzyiqlər dayanırdı və Cavidin yaradıcılıq xəttini dəyişməyə kifayət etmirdi [4].

1910–1936-cı illər arasında Hüseyn Cavidin ədəbi yaradıcılığı özünün ən məhsuldar və yetkin dövrünü yaşamışdır. Bu dövr onun romantik dünya görüşünü tam şəkildə ifadə etdiyi, poetik və dramaturji sahədə böyük zirvələrə çatdığı bir mərhələdir. 1910-cu ildə yazdığı “Ana” adlı dram əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında ilk manzum dram nümunəsi olmaqla yeni bir janrın əsasını qoymuşdur. Sonrakı dövrlərdə yazdığı “İblis”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Uçurum”, “Siyavuş”, “Şeyx Sənan” kimi əsərləri ilə milli ədəbiyyatın klassiklərindən birinə çevrilmişdir. Onun əsərlərində ümumbəşəri dəyərlər, bəşər təbiətinin ziddiyyətləri, azadlıq, haqq və ədalət kimi ideyalar ön plandadır [2].

Sovet dövründə ədəbiyyatın total nəzarətə alınması prosesi çərçivəsində Cavidin əsərləri bəzən sosialist realizminin tələblərinə uyğunlaşdırılmağa çalışılmış, bəzən isə Pantürkist və

Panislamist ideyaların daşıyıcısı kimi təqdim olunmuşdur. Onun “Azer” poemasının yazılması 17 ilə yaxın davam etmiş və bu əsər onun ədəbiyyatda son böyük sözlərindən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Lakin bu əsər də ideoloji müstəvidə təhlil edilərək müxtəlif qütblü yanaşmaların obyektinə çevrilmişdir.

Sovetlər Birliyinin ilk illərində Hüseyn Cavidə yönələn ideoloji münasibətlərin təməlinə onu milli kimlik daşıyıcısı, türkçülük və islamçılığın fəal müdafiəçisi kimi təqdim etməyə çalışan qərəzli yanaşmalar dayanırdı. Xüsusilə Stalin dövründə hökm sürən sərt senzura və siyasi təzyiqlər Cavidin milli təfəkkürlə yoğrulmuş ədəbi irsini ciddi təhdid altına almışdı. Onun ideoloji sistemə uyğunlaşmaqdan imtina etməsi, sosialist realizmi çərçivəsində əsərlər yaratmaq istəməməsi, onu sistemin “potensial düşməni” kimi təqdim edilməsinə səbəb olmuşdur.

Stalin rejiminin süqutundan sonra — xüsusilə də 1982-ci ildə Hüseyn Cavidin nəşinin Sibirədən gətirilərək doğma yurdu Naxçıvana dəfn olunmasından sonra — onun irsi ilə bağlı bəzi yanaşmalarda mülayimlik müşahidə edilsə də, bu dövrdə yazılmış tədqiqat və resenziyaların bir çoxunda ideoloji yük yenə də özünü qoruyub saxlamışdır. Məsələn, bəzi tədqiqatçılar Cavidin “Şeyda” dramı və digər lirik-epik şeirlərində azadlıq, dirçəliş və “dan ulduzunun doğması” kimi ifadələrə əsaslanaraq onu sosialist ideologiyasının tərənnümçüsü kimi təqdim etməyə cəhd etmişlər. Lakin bu yanaşma onun əsərlərindəki romantik ruhu və bəşəri idealları siyasi çərçivəyə sığışdırmaq cəhdindən başqa bir şey deyildi [3].

Sovet tənqidçiləri Cavidin ideologiyaya uyğun gəlməyən yaradıcılığına qarşı çıxmaqla yanaşı, onu formalizmdə ittiham etmiş və xalqın sosial həyatından uzaq durmaqda qınamışlar. Məsələn, “Kommunist” qəzetində dərc olunmuş bir yazıda Səməd Vurğunun Sabiri “xalq şairi” kimi yüksək qiymətləndirdiyi halda, Hüseyn Cavidin xalqdan uzaq, tarix və məişət gerçəkliklərindən kənarda qaldığı iddia olunmuşdur. Bu yanaşma, əslində, Cavidin ideoloji sistemə boyun əyməməsinin nəticəsində onu sıradan çıxarmaq məqsədi daşıyırdı.

Sovet ideoloji sisteminin “mədəniyyət siyasəti”nin bir hissəsi olaraq yazıçı və şairləri yeni quruluşun müdafiəçiləri və təbliğatçıları halına gətirmək məqsədi ilə aparılan siyasət, Hüseyn Cavid kimi müstəqil fikirli sənətkarlar üçün çox ağır nəticələr doğurdu. Bu siyasət çərçivəsində Cavid əvvəlcə həbs olundu, daha sonra əsassız ittihamlarla sürgünə göndərildi və nəhayət, uzaq Sibir torpaqlarında həyatına son verildi. Onun faciəli taleyi, bütövlükdə Azərbaycan ziyalılarının XX əsrin ilk yarısında üzləşdiyi qırğınların bariz nümunəsidir.

Cavidin yaradıcılığı yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, ümumilikdə türk dünyasında manzum dram janrının banilərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Onun “İblis”, “Peyğəmbər”, “Şeyx Sənan”, “Siyavuş” və digər əsərləri milli-mənəvi dəyərlərin bədii dildə ifadəsi, tarixi hadisələrin fəlsəfi-dramatik yozumu və insanın varoluş mübarizəsinin romantik təsvirinə əsaslanır. Bu əsərlər Azərbaycan dram sənətində yeni mərhələ yaratmış və müasir milli teatrın əsas sütunlarından birinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən, mütəxəssislər Cavidin fəaliyyətini yalnız bir yazıçı və şair kimi deyil, bütöv bir “Cavid məktəbi”nin yaradıcısı kimi dəyərləndirirlər [5].

Cavidin poetik dünyası həm bəşəri ideallarla zəngin, həm də milli-mədəni şüurun dərin təcəssümüdür. Onun əsərlərində romantik duyumlarla yanaşı, Azərbaycan türklərinin tarixi ağrıları, mədəni dirənişi və mənəvi azadlıq arzusu da aydın görünür. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanın tarixində ən çətin və dramatik dövrlərdən biri olmuşdur. Çar Rusiyasının bitməyən təzyiqləri, bolşevik inqilabının yaratdığı qeyri-sabitlik, erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qətlamlar, 1918-ci ildə qurulan Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətinin qısa ömürlü olması və Sovet rejiminin repressiv idarəçiliyi bu dövrün əsas fonunu təşkil etmişdir.

Cavid bu dövrün şahidi və bədii salnaməçisi olmuşdur. O, xalqının çəkdiyi əzabları, itirilən dəyərləri və pozulan ədaləti romantik, lakin fəlsəfi bir dillə təsvir edərək, həm öz dövrünün, həm də gələcək nəsillərin yaddaşına əbədi həkk etmişdir. Cavidin 1920-ci ildən sonrakı dövrdə qələmə aldığı əsərləri bolşevik ideologiyasına uyğun gəlmədiyi üçün onu marksist-leninçi mədəniyyət siyasətinin bir parçası halına gətirmək mümkün olmamışdır. Əgər onun yaradıcılığı həqiqətən də Sovetlərin təbliğ etdiyi “sosialist mədəniyyət”lə səsleşsəydi, o zaman Cavid repressiyaya məruz qalmaz, əksinə, “xalq şairi” kimi təltif olunardı.

Hüseyn Cavidin ədəbi irsində tarixi mövzulara xüsusi yer ayırması onun sənətkarlıq üslubunun, fəlsəfi baxışlarının və estetik dünyagörüşünün ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Cavidin tarixi mövzulara üz tutması yalnız keçmişə romantik maraqdan irəli gəlmir, bu seçim həm də onun dövründə hökm sürən sərt senzura və siyasi repressiya şəraitində sənətini qoruyub saxlamaq, azad ifadə imkanlarını davam etdirmək məqsədini daşıyırdı. Lakin Sovet dövrü tənqidçiləri onun bu tarixi yönəlişini yanlış şəkildə sosialist ideologiyasına bağlamağa çalışmış, Cavidin tarixi hadisələri təsvir etməsini bolşevik ideallarına uyğun izah etməyə cəhd etmişlər. Bu cür yanaşma həm sosialist realizminin prinsipləri ilə, həm də Hüseyn Cavidin dünyagörüşü ilə ciddi şəkildə ziddiyyət təşkil edir.

Cavidin əsərlərində tarixi hadisələr, şəxsiyyətlər və ideyalar, mahiyyət etibarilə milli kimlik axtarışı, mənəvi dirəniş və əxlaqi kamillik uğrunda mübarizənin simvoluna çevrilmişdir. Onun "İblis", "Topal Teymur", "Siyavuş", "Peyğəmbər" və "Şeyx Sənan" kimi dramlarında yalnız keçmişin obrazlarını canlandırmaq yox, eyni zamanda dövrünün ədalətsizliyinə qarşı bədii müqavimət göstərmək niyyəti vardır. Sovet ideoloqları bu əsərləri sadələşməsinə yeni quruluşun “öncülləri” kimi təqdim etməyə çalışsalar da, Cavidin romantik və dərin fəlsəfi yanaşması bu cəhdlərin nə qədər əsassız olduğunu açıq şəkildə ortaya qoyur.

Əslində, Cavidin tarixi mövzulara üz tutması dövrün repressiyalarından sığorta olunmaq, senzuranın təzyiqlərindən qismən də olsa yayınmaq üçün bir sığınacaq idi. Sovet sisteminin sərhədlərini aşmaq və sərbəst yaradıcılıq imkanlarını qorumaq istəyən bir çox Azərbaycan aydını kimi, Cavid də tarix vasitəsilə öz ideyalarını bədii dillə çatdırmağa çalışmışdır. Tarix, onun üçün keçmişin xatirəsi deyil, bu günü anlamaq və gələcəyi düşünmək üçün bir vasitə idi.

Cavidin əsərləri yalnız Azərbaycan türklüyünün tarixi yaddaşını deyil, ümumbəşəri idealların daşıyıcısı olan mövzulardan bəhs edir. Azadlıq, ədalət, mənəviyyat, bəşəri birlik və gözəllik ideyaları onun yaradıcılığının əsas mövzu xəttini təşkil edir. Elə bu səbəbdən Sovet ideoloqları onu öz sistemlərinə uyğunlaşdırmaqda çətinlik çəkmiş, bir çox hallarda isə onu susdurmaq və kənarlaşdırmaq yolunu seçmişlər.

Sovet dövrü tənqidçilərinin onu sosialist realizminin müdafiəçisi kimi təqdim etmək cəhdləri Hüseyn Cavidin sənət fəlsəfəsini təhrif etməkdən başqa bir şey deyildi. Onun poeziyası və dramları sosialist cəmiyyətin quruluşuna deyil, insanın mənəvi kamilliyinə, iç azadlığına, gözəlliyə və ədalətə yönəlmişdir. “Mənim tanrım gözəllikdir” fəlsəfəsi Cavidin bədii dünyasının əsas qayəsini təşkil edir. O, sənətə yalnız ideoloji vasitə kimi deyil, həm də estetik və əxlaqi dəyər daşıyıcısı kimi yanaşırdı [2].

Hüseyn Cavid Azərbaycan poeziyasında musiqi ilə sözün vəhdətinə, ritmin və ahəngin harmoniyasına xüsusi önəm verən ilk klassiklərdən biridir. Onun poeziyasında həm aruz, həm də heca vəznə ustalıqla istifadə edilmişdir. Xüsusilə “Şeyx Sənan” dramında ilk dəfə olaraq bir əsər daxilində müxtəlif vəznələrin bir arada tətbiqi onun poetik inqilabçılığının göstəricisidir. Bu

texniki novatorluq, forma baxımından ənənə ilə yeniliyin harmoniyasını ortaya qoyur və Azərbaycan ədəbiyyatının bədii imkanlarını genişləndirir.

Cavidin romantizmi sadəcə estetik deyil, eyni zamanda ictimai və mənəvi məsuliyyət daşıyan bir romantizmdir. Onun şeirlərində və dramlarında xalqın yaşam tərzini, çəkdiyi əzablar, milli kimlik uğrunda apardığı mübarizə təkə tarixi hadisələrin bədii ifadəsi deyil, həm də ədalət axtarışının, mənəvi dirənişin simvoludur. O, yalnız öz dövrünün sənətkarı deyil, həm də zamanlararası bir fikir daşıyıcısıdır.

Beləliklə, Hüseyn Cavidin tarixi mövzulara yönəlməsi onun sənətkar təfəkkürünün, milli duyurlılığının və ideoloji müstəqilliyinin təzahürü kimi qəbul edilməlidir. O, tarixi yalnız keçmişin tərənnümü üçün deyil, gələcəyə işıq salan bir güzgü kimi istifadə etmişdir. Cavidin poetik və dramaturji irsi bu gün də Azərbaycan xalqının milli yaddaşının və bədii-estetik dünyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq dəyərləndirilir. Onun sənət mirası, romantik ruhu və milli qururu ilə, bütün dövrlərin öndə gedən fikir və sənət adamlarına örnək olacaq dəyərdədir.

Nəticə

Hüseyn Cavidin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında bənzərsiz və təkrarsız bir ədəbi-sənət hadisəsi kimi qiymətləndirilməlidir. O, yalnız şair və dramaturq deyil, eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərin, azadlıq idealının və estetik bütövlüyün təcəssümü olmuşdur. Hüseyn Cavid istər poetik, istərsə də dramaturji əsərlərində xalqın tarixini, mədəniyyətini, acılarını və arzularını yüksək bədii səviyyədə ifadə etmiş, öz sənəti ilə romantik duyumla realist ağırları birləşdirməyi bacarmışdır. Onun yaradıcılığı həm formaca yenilikçi, həm də məzmun baxımından dərin fəlsəfi və ideoloji tutuma malikdir. Sovet ideologiyası Cavidin yaradıcılığına müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq onu sistemə uyğunlaşdırmaq istəsə də, o, öz sənət mövqeyinə sadıq qalaraq heç zaman dövlətin ideoloji aparatının tərkib hissəsinə çevrilməmişdir. Cavidin tarixi mövzulara üz tutması, yalnız keçmişə maraqlı deyil, eyni zamanda repressiya və senzura şəraitində ifadə azadlığını qorumaq cəhdi kimi dəyərləndirilməlidir. Bütün bu amillər onu göstərir ki, Hüseyn Cavid milli ədəbiyyatın sütunlarından biri olmaqla yanaşı, həm də müstəqil düşüncə və sənət azadlığının rəmzidir. Onun əsərləri yalnız estetik zövq doğurmur, eyni zamanda xalqın tarixini, milli yaddaşını və azadlıq uğrunda apardığı mənəvi mübarizəni nəsillərə ötürən canlı ədəbi salnamə kimi dəyərləndirilir. Hüseyn Cavidin yaratdığı “Cavid məktəbi” bu gün də tədqiq olunur, yaşadılır və Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərməyə davam edir.

Ədəbiyyat

1. Bəkirqızı, P. (2018, May 26). Milli ideal və “Hüseyn Cavid sənətinin qüdrəti”. 525-ci qəzet, (24), s. 16.
2. Qasıмова, G. (2013). Açıq ədəbiyyat. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
3. Adıgüzel, S. (2019). Hüseyn Cavid'in düşüncə dünyası üzərinə bir dəyərlandırma. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 63, 279–288.
4. Kotan, H. (2018). Hüseyn Cavid'in şiirlərinə sözcük bilimsel açıdan bir baxış. Haydar Aliyev ve Türk Dünyası Sempozyumu Kitabı (Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin doğumunun 95-ci ili anısına), 180–187.
5. <https://huseyncavid.az/m/hc/>

DEVELOPMENT OF BASIC DESIGN COMPOSITIONS
(IN THE EXAMPLE OF POINT AND LINE PATTERNS)
TEMEL TASARIM KOMPOSİZYONLARININ GELİŞTİRİLMESİ
(NOKTA VE ÇİZGİ DESEN ÖRNEĞİNDE)

Yar.Doç.Dr. Guzal MASSADIKOVA¹

Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Spor ve Sanat Fakültesi,
Tasarım Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6275-3871>

Özet

Sanat ve tasarımın unsurları ve prensipleri ve bunların nasıl kullanıldığı, bir sanat eserinin nihai kompozisyonuna büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. Akıcı ve ilgi çekici bir kompozisyon içinde çizgiyi, rengi, alanı, ışığı ve şekli ve bunların belirli bir sanat eserindeki rollerini incelemek bir eser yaratmak için en gerekli öğelerdir. Bilimsel açıdan temel tasarım unsurları ve öğeleri teorik olarak, algılanabilmesi ve çizilebilmesi için belirli bir boyuta sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle, Moda tasarımı alanında, noktaların diğer şeylere kıyasla küçük olduğunu söyleyebiliriz. Çizgi Uzayda hareket eden bir noktayla tanımlanan bir sanat öğesidir. Çizgi iki veya üç boyutlu, betimleyici, ima edilen veya soyut olabilir. Bu çalışmada, nokta ve çizgilerden oluşan kompozisyonları uygulanmıştır. Kompozisyonlar yumuşak, ağır, gergin ve kıvrımlı olarak desen oluşturmuştur. Ayrıca, kontur çizgilerle kompozisyonun ana hatlarını belirtmek için kullanılmıştır. Çizgiler kalın veya ince olarak ima edilmiştir. Sonuç olarak, yaratıcı tasarımıyla nokta ve çizgili kompozisyonların potansiyelini araştırarak, sanatsal çağrışımını ortaya koymaktır. Bu çalışma desen tasarımının derinlemesine uygulanarak, ilgili sanat insanları veya öğrenciler sanat eserlerinde tasarım unsurlarını arama pratiğini kazandıracaktır. Bununla beraber, bu unsurların sanatsal kompozisyonlarda nasıl kullanıldığını tanımlamayı ve tartışmayı öğrenecekler.

Anahtar kelimeler: Kompozisyon, nokta, çizgi, moda, tasarım.

Abstract

The elements and principles of art and design and how they are used contribute greatly to the final composition of a work of art. Examining the line, color, space, light and shape in a fluent and interesting composition and their roles in a particular work of art are the most necessary elements to create a work of art. From a scientific perspective, basic design elements and elements must theoretically have a certain size in order to be perceived and drawn. Therefore, in the field of Fashion design, we can say that points are small compared to other things. Line is an art element defined by a point moving in space. Line can be two or three dimensional, descriptive, implied or abstract. In this study, compositions consisting of points and lines were applied. The compositions formed patterns as soft, heavy, tense and curvy. In addition, contour lines were used to indicate the main lines of the composition. Lines were implied as thick or thin. As a result, it is to reveal the artistic connotation by investigating the potential of point and line compositions with creative design. This study will provide the practice of searching for design elements in works of art by deeply applying pattern design. Additionally, they will learn to identify and discuss how these elements are used in artistic compositions.

Keywords: Composition, point, line, fashion, design.

THE FIRST "KHOSROV AND SHIRIN" IN ANATOLIA
ANADOLUDA TÜRKÇƏ İLK "XOSROV VƏ ŞİRİN"

S.Ə.ƏLİYEVƏ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı/Azərbaycan. ORCID: 0000-0002-9102-8169

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Moğol istilasından sonra yığılmasının ardından Anadolu'da yeni Türk beylikleri ortaya çıkmıştır. Bu Türkmen beyleri, milli gelenek ve göreneklerine verdikleri önem sayesinde bölgesel ağızlarını, ilim adamlarını, şair ve edebiyatçıları, Türk dilini ve edebiyatını korumaya yönelik bir dönemin başlamasına öncülük etmişlerdir. Bu beylikler arasında Türk dilinin gelişimine en çok katkı sağlayanların başında Aydınoğulları Beyliği gelir. Aydınoğlu İsa Bey, ilim adamlarını himaye ederek Türkçe eserlerin kaleme alınmasını ve çeşitli metinlerin Türkçeye tercüme edilmesini teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, 1367 yılında Fəhrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəhri, İsa Beyin istəği üzərinə Nizami Gəncəvinin "Hüsrev ü Şirin" adlı eserini Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Bu çeviri, Anadolu'da yapılmış ilk Türkçe "Hüsrev ü Şirin" tercümesi olmasının yanı sıra, edebiyat tarihi kaynaklarında hakkında bilgi bulunmayan mütercim şair Fəhri hakkında bilgi verən tek eser olma özelliğine sahiptir. Eser hakkında ilk kez alman şarkiyatçı Barbara Flemming, 1960 yılında Prof. Karl Süsseimin (1878–1947) kitapları arasında eserin bir nüshasını bulmuş, bu değerli keşif üzerine bilimsel bir makale kaleme almıştır. Daha sonra eseri latin harflerine aktarmış ve 1974 yılında Fəhrinin el yazmasıyla birlikdə bilim dünyasına sunmuşdur. Bu keşiften önce Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe "Hüsrev ü Şirin" eseri XV. yüzyılda yaşamış olan Şeyhiye atfedilmekteydi. Ancak Flemmingin çalışmaları sonrasında, Anadolu sahasında yazılmış ilk Türkçe "Hüsrev ü Şirin" eseri Fəhriyə ait olaraq qəbul edilməyə başlanmışdır. Eser toplamda 168 varak və 4683 beyitten oluşmaktadır. Hərekele yazılmış metinde her sayfada 15 satır bulunmaktadır ve satırlar sütunlara ayrılmış şekilde düzenlenmiştir. Eserin tek nüshası günümüzde Almanyadaki Marburg Devlet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Nizami, Hüsrev ü Şirin, Türk dili, Fəhri, terceme

After the Great Seljuk empire collapsed as a result of the attack of the Mongols, new dynasties emerged in the Anatolian region. Turkmen people, with the values they gave to their national customs, started a new era to protect the dialects of their region, scientists, poets and literary scholars, and the Turkish language and literature. Aydınoghulları dynasty was on the top of the dynasties where the Turkish language developed much. Aydınoğlu İsa bek always supported the scientists and caused new books to be written and translated in the Turkish language. In 1367, Fakhraddin Yagub bin Muhammad Fakhri translated Nizami Ganjavi's work "Khosrov and Shirin" from Persian to Turkish language upon the requests of İsa bek. This work is not only the first "Khosrov and Shirin" translated in Anatolia, but also the only work in the literary history that provides information about the unknown poet. The first German orientalist about this work was Barbara Flemming, who found Fakhri's "Khosrov and Shirin" edition in 1960 among the books of professor Karl Süsseim (1878-1947), and wrote the first scientific article on this precious worship, then reworked it and transliterated it into Latin language. He presented it to the world of science in 1974, along with Fakhri's handwriting. Before this worship, the first "Khosrov and Shirin" written in Turkish language in Anatolia was related to the name of Sheikh

who lived in the 15th century. However, after Flemming's researches, the first "Khosrov and Shirin" in Anatolia began to be attributed to Fakhri.

The work consists of 168 words and 4683 couplets. The number of lines in the text is 15. Rows are divided into columns. The only copy of the work is kept in the Marburg State Bookstore in Germany.

Key words: Nizami, Khosrov and Shirin, turkish language, Fakhri, translation

THE INFLUENCE OF SHAH ISMAIL KHATAI ON THE HARITAGE OF MESİHİ
TABRIZI

MESİHİ TEBRİZİ'NİN EDEBİ YARATICILIĞINDA ŞÂH İSMAİL HATÂYÎ 'NİN
ETKİSİ

PARİ HUMBATOVA

Amea Nizâmî Gencevî Adına Edebiyat Enstitüsü, Araştırma Görevlisi,

0000-0001-9707-7722

Özet

XVI. yüzyılda yaşamış önemli şahsiyetlerden biri şair-hükümdar Şâh İsmail Hatâyî'dir. Şairin ana dilindeki şiirin gelişimine özel bir önem vermesi, klasik şiir biçimlerinin yanı sıra halk şiiri üslubunda da güçlü edebî örnekler kaleme alması, yaşadığı dönemden itibaren büyük ilgi uyandırmış, şiirleri dilden dile dolaşmış ve birçok genç şair için ilham kaynağı olmuştur. Hatâyî'nin edebî mirasından yararlanan sanatçılardan biri de çağdaşı Mesîhî Tebrizî'dir. Şairin edebî mirasının XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkarılması ve uzun süre XVII. yüzyılda yaşamış, aynı mahlası (Mesîhî) kullanan başka bir şair olan Rükneddin Mesîhî'ye ait sanılması, onun edebî mirasının yeniden kapsamlı biçimde incelenmesini zorunlu kılmıştır. Bu makalede Mesîhî Tebrizî'nin mirası, ilk kez Şâh İsmail Hatâyî'nin divanı ile karşılaştırmalı biçimde araştırmaya tabi tutulmuş, iki şair arasında mevcut olan benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur. Mesîhî Tebrizî'nin edebî üretiminde Şâh İsmail Hatâyî 'nin etkisi açıkça görülmektedir. Şair, çağdaşının edebî mirasından faydalanarak biçim, tür ve muhteva açısından benzer sanat örnekleri kaleme almıştır. Hatâyî'nin etkisi yalnızca şiirlerin biçim ve içeriğinde değil; aynı zamanda kafiye ve rediflerde de kendini göstermektedir. Hatâyî'nin şiirinden etkilenme durumu, yalnızca gazellerde değil, rubailerinde de bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Mesîhî, çağdaşı Hatâyî gibi "bahariye" türünde de şiir örnekleri kaleme almıştır. Araştırma göstermektedir ki, Mesîhî'nin sanat anlayışının gelişiminde Şâh İsmail Hatâyî 'nin özel bir rolü olmuş; çağdaşının edebî mirasından yararlanarak özgün sanat eserleri ortaya koymuştur. Makalede, somut örnekler üzerinden her iki sanatçının edebî yolları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş, aralarındaki dikkate değer paralellikler gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Şâh İsmail Hatâyî, Mesîhî Tebrizî, gazel, rubai, eser

Abstract

One of the prominent figures of the 16th century was the poet and ruler Shah Ismail Khatai. His particular attention to the development of poetry in the mother tongue, as well as his ability to compose refined literary examples not only in classical poetic forms but also in the style of folk poetry, attracted considerable interest starting from his own era. His poems were widely disseminated through oral tradition and became a significant source of inspiration for many emerging poets. One of the artists who drew from the legacy of Khatai was his contemporary, Mesihi Tabrizi. The revelation of the poet's literary heritage in the early 20th century, and its long-term attribution to another poet with the same pen name (Rukneddin Mesihi) from the 17th century, necessitated a more detailed re-examination of his legacy. In this article, the legacy of Mesihi Tabrizi is for the first time examined in comparison with the Divan of Shah

Ismail Khatai, with both the differences and similarities between them being highlighted. The influence of Shah Ismail Khatai on the creative works of Mesihi Tabrizi is clearly evident. The poet, drawing from the literary heritage of his contemporary, has composed similar artistic examples in terms of form, genre, and content. The influence of Khatai is evident in Mesihi's work not only in terms of form and content but also in rhyme and refrains. The inspiration taken from Khatai's poetry manifests itself not only in Mesihi's ghazals but also in his rubai. It is also worth noting that, like his contemporary Khatai, Mesihi composed poetry in the bahariye form. The research shows that Shah Ismail Khatai played a crucial role in the development of Mesihi's art, and by utilizing his contemporary's literary heritage, Mesihi created original artistic examples. Through specific examples, the creative paths of the two artists have been studied in a comparative manner, revealing noticeable resonances between them.

Keywords: Shah Ismail Khatai, Mesihi Tabrizi, ghazal, rubai, work

MUHAMMED FUZULİ'S BIRTH DATE IN THE ANTHOLOGIES
MUHAMMED FUZULİNİN DOĞUM TARİHİ TEZKİRELERDE

Nüşabe ADGÖZELZADE-RASULOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü,
0009-0009-9811-2708

Özet

Muhammed Fuzûlî'nin hayâtı ve edebî mirasına dâir kaleme alınan çok sayıda tezkire, onun ne kadar geniş bir çevrede tanındığının göstergesidir. Adı Ahmed, Muhammed, Süleyman, Mahmud, Muhammed Bağır gibi farklı kaynaklarda geçen şâirin doğum tarihi tartışmalı olup, birçok varsayım üzerine kuruludur. Fuzûlî, kaleme aldığı eserlerinde kendisi hakkında çok az bilgi vermekle birlikte şâirin hayâtına dâir bilgi veren tezkire yazarları onun doğum tarihini hicri 900 ve 910 olarak belirtmişlerdir. Fuzûlî üzerine çalışan bilim adamları onun 1494 yılında Bağdat yakınlarında, Kerbelâ şehrinde doğduğunu kabul etseler de, şâirin 1502-1504 veya 1480-1485 yılları arasında doğduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur. Ancak, şâirin hayatını derinlemesine inceleyen tanınmış Fuzûlî araştırmacıları (Fuzûlîşinaslar) – A.Karahan, H.Mazıoğlu, C.Yener, A.Bombacı, E.Seidzade onun 1480-1485 yılları arasında doğmuş olabileceği ihtimalini ortaya koymuşlardır. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda şâirin doğum tarihi, onun kaleme aldığı eserlere ve ressamlar tarafından çizilen portrelerine dayanarak yapılan hesaplamalarla tahmin edilmektedir. Şâirin Farsça Dîvân'ında geçen örneklerde yaşlılığından, belinin bükülmesinden ve boyunun eğilmesinden söz edilmesi, onun uzun bir ömür sürdüğüne işaret eder. Diğer önemli unsurlar arasında Elvend Bey'e yazdığı kaside ile Şah İsmail Hatayi'ye ithaf edilen "Beng ü Bâde" adlı eserinin yazılış tarihleri ve nedenleri, şâirin doğum tarihi hakkında çeşitli sorular doğurmuş ve her araştırmacı kendi görüşünü dile getirip temellendirmeye çalışmıştır. Ölüm tarihi kesin olarak bilinen şâirin yaklaşık 70-75 yıl yaşadığı tahmin edilerek, doğum tarihi hakkında çeşitli yorumlara ulaşmak mümkündür. Bu makalede görüş ayrılıklarının neden bu kadar fazla olduğuna ve sebeplerine değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Fuzuli, doğum tarihi, tezkire

Abstract

The numerous biographical dictionaries (tezkires) written about the life and literary legacy of Muhammed Fuzûlî are a clear indication of how widely he was known. Although different sources refer to the poet with various names such as Ahmed, Muhammed, Süleyman, Mahmud, and Muhammed Bağır, his exact date of birth remains a subject of debate and is based on various assumptions. Fuzûlî himself provides very little information about his own life in his works, yet the authors of tezkires who wrote about him mention his birth year as being between Hijri 900 and 910. While most scholars who have studied Fuzûlî agree that he was born around 1494 near Baghdad, in the city of Karbala, there are also views suggesting that he may have been born between 1502–1504 or 1480–1485. However, renowned Fuzûlî researchers (Fuzûlîşinâs) such as A. Karahan, H. Mazıoğlu, C. Yener, A. Bombacı, and E. Seidzade argue that he was likely born between 1480 and 1485. Current research attempts to estimate the poet's date of birth based on his works and the portraits drawn by painters. References to old age, a bent back, and a stooped figure found in examples from his Persian *Dîvân* suggest that he lived

a long life. Other significant elements, such as the date and reasons behind his *qasida* written for Elvend Bey and his work *Beng u Bāde* dedicated to Shah Ismail Hatayi, have also raised various questions about his birth date. Each scholar has presented and substantiated their own theory on the matter. Given that the poet's date of death is known with certainty and that he is estimated to have lived for about 70–75 years, different interpretations regarding his birth year have emerged. This article will address the reasons behind these differing views and explore the factors contributing to them.

Keywords: Fuzuli, date of birth, tezkire

THE RESEARCH ON TEACHING METHODS

SAMİRA BABAYEVA

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty Of Philology

Foreign Languages Center, Baku, Azerbaijan, <https://Orcid.Org/0000-0001-7495-3689>

Abstract:

The summary and transmission of human excellent cultural achievements and the training and cultivation of various talents are inseparable from the hard work of teachers. Science continues to progress, our education should also keep up with the pace, in the face of the defects and deficiencies of existing education, we should be a teacher to become more painstakingly study and study, strive to be able to research more effective innovative teaching methods and means, so that more students can learn and grow in a happy atmosphere. Starting from the significance of teaching method research, this paper analyzes the existing problems and countermeasures in the current teaching method and teaching process.

Keywords: meaning and task, existing teaching methods, educational process, foreign language learning, countermeasures

THE LITERARY INFLUENCE OF MIRZA SHAFI VAZEH IN HUNGARY:
TRANSLATION, RECEPTION AND CULTURAL IMPACT
MİRZA ŞEFİ VAZEH'İN MACARİSTAN'DAKİ EDEBİ ETKİSİ: ÇEVİRİ, ALIM VE
KÜLTÜREL ETKİ

Rena Cihangirli Qarib Kızı

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü

Dünya Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Çalışmalar Bölümü'nde doktora öğrencisi

ORCID – <https://orcid.org/0009-0001-4903-5103>

Özet

Mirza Şefi Vazeh (1794-1852), XIX yüzyıl Azerbaycan şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olmakla birlikte, aynı zamanda Avrupa edebi çevresinde tanınan şairlerden biri olmuştur. Onun eserlerinin Avrupaya çıkışında Alman şarkiyatçısı Friedrich Bodenstedt'in (1819-1892) rolü önemli olmuştur. Nitekim onun tercüme edip yayımladığı “Mirza Şefi Şarkıları” (1851) adlı şiirler derlemesi Almanyada ve genel olarak Avrupada büyük ilgiyle karşılanmış, doğu şiirine olan ilgiyi çekmeyi başarmıştır. Mirza Şefinin yaratıcılığı vasıtasıyla Doğu şiiri Batılı okuyucuya ulaştırılmış ve sonrasında Macaristanda da doğu edebiyatına bilimsel bir ilgi oluşmuş ve çeşitli tercüme yapılmıştır. Eserlerindeki evrensel konular ve halk bilgeliğine dayanan yaklaşımı, Macar şiirindeki klasik lirikayla ilginç paralellikler kurmaya imkan vermektedir. Bu sunumda hem edebi, hem de kültürel açıdan Azerbaycan-Macaristan ilişkilerine değinilecektir.

Macar kültürel ortamında Mirza Şefi Vazehin şiirine ilgi özellikle 1850'li yıllardan itibaren artmış, Macar edebiyat araştırmacıları ve çevirmenleri onun eserlerine yönelmişlerdir. Şairin üç şiiri ilk kez 1856 yılında tanınmış Macar klasiği János Arany tarafından “Hölgyfutár” gazetesinde yayımlanmıştır. Ardından Károly Berecz, 1858 yılında “Százszorszépek” adlı kitabında onun 17 şiirini yayımlamıştır. 1880'li yıllarda Bodenstedt'in çevirilerine dayanan ve Lajos Bánfalvy ile Soma Sziklai tarafından hazırlanan yayınlar sayesinde Vazehin şiiri Macar okura daha geniş şekilde sunulmuştur. Bu dönemde Macar basınında şair hakkında yazılar da yer almıştır. 1871 yılında “Figyelő” dergisinde Kun Pál, “Mirza Şefi” başlıklı makalesinde şairin hayatı, Bodenstedt ile ilişkisi ve edebi faaliyeti hakkında kapsamlı bilgi vermiştir.

İlginç örneklerden biri de Dyula Reviczky tarafından Mirza Şefiye ithafen yazılmış, 1878 tarihli “Mirza Safinak” adlı lirik şiirdir. Bu şiir Züleyha, bülbül, palmiye gibi doğuya özgü imgelerle şairin romantik ve etkileyici poetikasını şiirsel bir dille dile getirmektedir. 1987 yılında ise Géza Képes tarafından “Népújság” dergisinde Mirza Şefi hakkında yazı ve şiir yayımlanmıştır.

Sonuç olarak, Mirza Şefi Vazehin şiir mirası XIX yüzyılda Macaristanda geniş şekilde yayılmış, esasen Bodenstedt'in çevirilerine dayansa da, sonraki dönemlerde bağımsız tercüme ve edebi-eleştirel makalelerin de konusu olmuştur.

Anahtar kelimeler: Mirza Şefi Vazeh, Friedrich Bodenstedt, Macaristan, lirik, çeviri, şiir

Abstract

Mirza Shafi Vazeh (1794–1852) was not only one of the prominent representatives of 19th-century Azerbaijani poetry but also a poet recognized within the European literary environment. Friedrich Bodenstedt (1819–1892), a German orientalist, played a crucial role in introducing his works to European audiences. The poetry collection *Songs of Mirza Schaffy* (1851), which he translated and published gained wide popularity in Germany and Europe in general, and succeeded in directing attention to Eastern poetic traditions. Mirza Shafi's works introduced Eastern poetry to readers in the West and later sparked academic interest in Oriental literature in Hungary, leading to numerous translations.

The universal topics and folk-based perspectives in his writing open up interesting comparisons with classical Hungarian lyrical traditions. This discussion will touch on Azerbaijani-Hungarian relations from a cultural and literary angles.

Interest in Mirza Shafi Vazeh's poetry began to rise in the Hungarian literary environment especially from the 1850s, as literary scholars and translators started engaging with his works. His three poems were firstly translated into Hungarian and published in 1856 by the well-known Hungarian classicist János Arany in the newspaper "Hölgyfutár".

Subsequently, in 1858, Károly Berecz published 17 of his poems in the volume titled "Százszorszépek". In the 1880s, thanks to the publications prepared by Lajos Bánfalvy and Soma Sziklai, based on Bodenstedt's translations, Vazeh's poetry reached a broader Hungarian audience. During this period, articles about the poet also appeared in the Hungarian press. In 1871, "Figyelő" journal featured an article by Pál Kun titled "Mirza Schaffy", offering extensive information about the poet's life, his relationship with Bodenstedt, and his literary activities.

One of the notable examples of this period is the lyric poem "Mirza Safinak" written in 1878 by Dyula Reviczky and dedicated to Mirza Shafi. This poem, using oriental imagery such as Zuleikha, the nightingale, and the palm tree, praises the romantic and emotionally poetics of the author. Later, in 1987, a short article about Mirza Shafi by Géza Képes were published in the journal "Népújság".

In conclusion, the poetic legacy of Mirza Shafi Vazeh became widely known in Hungary during the 19th century. Although it was initially based on Bodenstedt's translations, in later years it also became the subject of independent translations and literary-critical studies.

Keywords: Mirza Shafi Vazeh, Friedrich Bodenstedt, Hungary, lyric poetry, translation, poetry

NASİMÎ'S HEIR SURURI-SHARGI
NƏSİMÎ'NİN VARİSİ SÜRÛRÎ-İ ŞARKÎ

Maksudova Şafak Namidar kızı

Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Nizâmî Gencevî Adına Edebiyat Enstitüsü, Fuzûlî
araştırmaları bölümü, araştırma görevlisi, ,

orcid: 0009-0004-1304-1108

ÖZET

XIII-XVI. yüzyılları kapsayan Orta Çağ dönemi, Azerbaycan edebiyatı tarihinde büyük ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu dönemde öncelikle ana dilli şiirin ortaya çıkıp gelişmesi, ardından klasik şiirin teşekkül ederek en mükemmel düzeye ulaşması söz konusu olmuştur. Bu aşama Azerbaycan edebiyatına üç ölümsüz söz ustası olan İmadeddin Nesimî, Şah İsmail Hatayî ve Muhammed Fuzulî kazandırmış ve böylece klasik şiirin temelleri atılmıştır. XIV. yüzyıl dönemi Nesimî, XV-XVI. yüzyıl evresi Şah İsmail Hatayî, XVI. yüzyıl ise Fuzulî adıyla anılmaktadır. Bu büyük sanatçıların yaratıcılığı, klasik şiir geleneklerini şekillendirmiş, kendilerinden sonra gelen şâirler için örnek teşkil etmiş və pek çok sanatçının edebî mirasının oluşumunda benzersiz bir rol oynamıştır. Bu bağlamda XV-XVI. yüzyıllarda yazıp yaratan olan Sürûrî-i Şarkî, şiirinde başlıca olarak Nesimî'nin şiirini esas almış, onun mirasının bir varisi olarak tanınmıştır. Sürûrî-i Şarkî, Nesimî'nin gazellerinde kullandığı başlıca teknikleri mükemmel bir şekilde benimsemiş, kimi zaman beş gazelini hedef alarak örnek-nazire tarzında şiirler kaleme almış, kimi zaman ise ustadın bir gazelinden ilham alarak üç, beş veya daha fazla tepki gazeli yazmıştır. Şâir, Nesimî'nin vezin, kafiye, redif, tema ve mazmunlarını içselleştirerek, bu temel üzerinde kendi şâirlik yeteneğine uygun, kendine has nazire örnekleri ortaya koymuştur. Makalede, Sürûrî-i Şarkî'nin Nesimî şiirinden örnek aldığı yönler karşılaştırmalı olarak tahlil edilmiş, her iki sanatçının yaratıcılığında sesleşen çeşitli örneklerle sunulmuştur.

Anahtar kelime: Nesimî, Sürûrî, şiir, gazel, nazire

SUMMARY

The medieval period, covering the 13th-16th centuries, plays a major and decisive role in the history of Azerbaijani literature. Thus, first of all, the emergence and development of native poetry, and then the formation and reaching of classical poetry to its most perfect level are associated with this period. This stage brought three immortal masters of the word to Azerbaijani literature: Imadaddin Nasimi, Shah Ismail Khatayi and Mahammad Fuzuli, thereby laying the foundation for classical poetry. The 14th century stage of this period is

associated with the name of Nasimi, the 15th-16th century stage with Shah Ismail Khatayi and the 16th century stage with Mahammad Fuzuli. The creativity of these artists, who shaped the traditions of classical poetry, became a model for the poetic examples that emerged after them and played an unparalleled role in the formation of the literary heritage of a number of artists. In this regard, Sururi-Shargi, who wrote and created in the 15th-16th centuries, took Nasimi's poetry as a basis for his work and was recognized as the heir to Nasimi's legacy. Sururi-Shargi perfectly mastered the basic poetic technique of Nasimi's ghazals. Sometimes, the artist, taking Nasimi's five ghazals as an example, wrote three, five or more response ghazals, inspired by one ghazal of a master artist. The poet, having mastered the meter, rhyme, rhyme scheme, theme and content of Nasimi's ghazals, later created his own ghazals in accordance with his poetic talent. In the article, the points from which Sururi-Shargi took an example from Nasimi's poetry are analyzed comparatively and the aspects that resonate in the creativity of both artists are presented with various examples.

Keywords: Nasimi, Sururi, poetry, ghazal, nazira

EDEBİ AKIMLAR VE DRAMATURGİNİN ŞEKİLLENMESİ: REALİZMDEN SOSYALİST REALİZME

ŞƏFA ƏLİYEVƏ

Şəfa Əliyeva, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutu, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, <https://orcid.org/0009-0004-7483-9033>

Özet

Edebiyat, tarih boyunca toplumun aynası olarak işlev görmüş, sosyo-politik olayların ve ideolojik değişimlerin sanatsal yansıması olmuştur. Bu bağlamda, edebi akımların gelişimi ve dramaturginin şekillenmesi, özellikle realizmden sosyalist realizme geçiş süreci, hem edebi ortamda hem de genel olarak kültür alanında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Realizm, edebi bir akım olarak 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkarak romantizmden farklı olarak yaşam olaylarını daha objektif, somut ve toplumsal temellere dayalı bir şekilde sunmaya çalıştı. Bu akım, insan kaderini, toplumsal çelişkileri ve günlük yaşamın gerçekliğini yansıtmayı amaçlıyordu. Azerbaycan edebiyatında da realizm, Mirze Feteli Ahundzade'nin dramaturgisiyle güçlü bir gelişim aşamasına girdi. Onun "*Kimyager Molla İbrahimhalil*", "*Mösyö Jordan Hikayesi*" gibi oyunları hem milli tiyatronun temelini attı hem de realist betimleme yönteminin sanatsal olanaklarını ortaya koydu.

20.yüzyılın başlarında, özellikle Sovyet ideolojisinin etkisiyle yeni bir edebi yönelim – sosyalist realizm – ortaya çıktı. Bu akımın temel amacı, sosyo-politik hedeflere hizmet eden ve işçi-köylü sınıfının ideallerini yücelten bir edebiyat yaratmaktır. Sosyalist realizm artık yalnızca hayatın nasıl olduğunu değil, aynı zamanda nasıl olması gerektiğini de göstermeye çalışıyordu. Bu ideolojiye dayanan dramaturgi; kahramanlık, vatanseverlik, emek ve sosyal adalet gibi değerlere öncelik veriyordu.

Azerbaycan dramaturgisi de bu dönemde önemli bir dönüşüm geçirdi. Cafer Cabbarlı, İlyas Efendiyev, Mehdi Hüseyn gibi yazarların eserlerinde hem realist geleneklerin devamı hem de sosyalist realizmin etkisi hissedilmektedir. Bu oyunlarda kahramanlar artık sadece bireysel değil, toplumsal sorumluluk taşıyan figürler olarak sunulmaktadır. Özellikle kolektivizm, sosyal eşitlik ve yeni insan imajı fikri bu dramaturginin öncü çizgisine dönüştü.

Bu geçiş dönemi sadece edebi biçim ve içerikle sınırlı kalmayıp, tiyatro estetiğinde de kendini gösterdi. Sahne düzeni, oyunculuk tarzı ve seyirciyle iletişim biçimleri de değişti. Realist dramaturgi daha çok gözlem ve sosyal tipolojilere dayanırken, sosyalist realizm daha çok propaganda ve ideolojik yönelimlerle yüklüydü.

Sonuç olarak, realizmden sosyalist realizme geçiş yalnızca bir edebi akım değişimi değil, aynı zamanda toplumun dünya görüşünde, sanata olan yaklaşımında ve dramaturginin işlevsel ve estetik yapısında da önemli değişiklikler yarattı. Bu dönem, Azerbaycan edebiyatı ve tiyatro sanatının gelişiminde özgün bir iz bırakmış, çağdaş dramaturgi için bir temel oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: realizm, sosyalist realizm, Azerbaycan dramaturgisi, ideolojik sanat, edebi dönüşüm

Abstract

Throughout history, literature has served as a mirror of society, reflecting socio-political events and ideological changes in artistic form. In this context, the development of literary movements and the formation of dramaturgy—particularly the transition from realism to socialist realism—has marked a significant turning point both in the literary environment and in the broader sphere of culture.

As a literary movement, realism emerged in the mid-19th century, aiming—unlike romanticism—to present life events in a more objective, concrete, and socially grounded manner. This movement sought to depict human fate, social contradictions, and the realities of everyday life. In Azerbaijani literature, realism entered a strong phase of development through the dramaturgy of Mirza Fatali Akhundov. His plays such as *"The Story of Monsieur Jordan"*, and *"The Chemist Molla Ibrahimkhalil"* laid the foundations of the national theatre while also demonstrating the artistic potential of realist representation.

In the early 20th century, especially under the influence of Soviet ideology, a new literary direction—socialist realism—emerged. The main goal of this movement was to create literature that served socio-political aims and celebrated the ideals of the working class and peasantry. Socialist realism strove not only to portray life as it was but also to illustrate how it should be. Dramaturgy based on this ideology brought values such as heroism, patriotism, labor, and social justice to the forefront.

Azerbaijani dramaturgy underwent a significant transformation during this period. In the works of writers like Jafar Jabbarly, Ilyas Afandiyev, and Mehdi Huseyn, both the continuation of realist traditions and the influence of socialist realism are evident. The protagonists in these plays were no longer merely individuals but figures who bore social responsibility. Notably, themes such as collectivism, social equality, and the image of the "new man" became the leading motifs in this dramaturgy.

This transitional period brought changes not only in literary form and content but also in theatrical aesthetics. Stage design, acting styles, and modes of communication with the audience also evolved. While realist dramaturgy relied more on observation and social typification, socialist realism was heavily laden with propaganda and ideological tendencies.

Ultimately, the transition from realism to socialist realism was not merely a shift in literary trends, but also a profound change in society's worldview, in the approach to art, and in the functional and aesthetic structure of dramaturgy. This phase left a unique mark on the development of Azerbaijani literature and theater, laying the foundation for contemporary dramaturgy.

Keywords: realism, socialist realism, Azerbaijani dramaturgy, ideological art, literary transformation

CONTENT OF PROFESSIONAL ACCREDITATION AND CERTIFICATION IN
TEACHING OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE

Associate Professor Hajiyeva Ulviyya Davud

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0000-0002-9612-6702>

The current paper is written as a part of the research work funded by the
Azerbaijan Science Foundation, Grant № AEF – MCG -2022-1 (42)-12/12/5-M-12

In addition to various different professional communities outside teaching English as a second language, there have always been diverse constituencies within the profession as well. In this respect, the accreditation-certification debate is revealing. For instance, the decision to opt for accreditation was explicitly designed as a way to develop professional standards that would recognize the existing experience and expertise of classroom teachers - focusing, as Freeman and Johnson (1998) aptly put it, on "what they actually knew" rather than just on what they "needed to know" [1, 398] - in contrast to what was perceived by some as the top-down approach of imposing certification standards from on high. This concern underlines the TESL goal to "take control of our own professional standards" [2, 38]. Indeed, in a personal communication, David Wood, ATESL President and Past-President during the early stages of the accreditation drive, emphasized his continuing belief in the importance of having used an extensive questionnaire to elicit input from all participants at the 1988 ATESL (Alberta Teaching English as a Second Language) conference, followed by a mail-in ballot for every ATESL member before the standards were finally approved. As Keevil Harrold (1995) stresses, such sharing of perspectives among diverse groups within ATESL perforce required "compromise" on the way to "consensus" [2,43]: in effect, the resolution of the cognitive dissonances noted by Rogers. But to be fair, certification standards, too, may be introduced with respect for the values and knowledge of all constituencies. For example, TESL Canada identifies its own professional standards as "a teacher-driven initiative" (TESL Canada) [3, 2], and TESL Ontario also pursued very extensive consultations in the process of establishing its professional certification standards.

Key words: accreditation, certification standards, extensive questionnaire, cognitive dissonances, professional standards

STRUCTURAL FEATURES OF THE *KHABAR* SENTENCES IN THE WORK
“UNWANUL-BAYAN”

ISOMİDDİN SHAMSİDDİNOV¹

¹ Master Student in Oriental university, Tashkent, Uzbekistan,
ORCID: 0009-0008-5800-0077

Abstract

Abdullah Shibrowi and his scientific heritage Abdullah Shibrowi (1681–1757) was one of the great scholars of 18th-century Egypt and was known as the leading sheikh of Al-Azhar University. His work “Unwanul-bayan” is one of the important monuments of oriental classical literature. Written in the form of a poetic divan, this work contains advice, wisdom and proverbs. Shibrowi had deep knowledge in the fields of hadith, jurisprudence, *usul ul-fiqh*, *aqeed* and literature, and played an important role in the scientific and social life of his time. His works, in particular “Unwanul-bayan”, are of great importance in terms of syntactic structure and eloquence.

Khabar sentences (الجملة الخبرية) are one of the main syntactic structures in the Arabic language, used to convey new information, describe an event or a judgment. Medieval scholars, including Sibawayh, Ibn Hisham and Al-Jurjani, divided *khabar* sentences into nominal (الجملة الاسمية) and verb (الجملة الفعلية) forms and analyzed their structural features. Nominal sentences consist of a subject and a news, while verb sentences consist of a verb and a verb. *Khabar* sentences are divided into real (الخبر الحقيقي) and constructive (الخبر الإنشائي) types, which expands their meaning and function.

The structure of *khabar* sentences in the work “Unwan al-Bayan” In the work “Unwan al-Bayan”, *khabar* sentences are based on the structure of *musnad ilayh* (owner) and *musnad* (section). *Musnad ilayh* usually comes in the form of a definite noun or pronoun and is the main information carrier in the sentence. *Musnad* is used as a verb, noun or case, completing the meaning. The sentences in the work are written in the style of “*javame’ul kalim*” and have a short but deep meaning. For example, the sentence “Hikmat is what a believer has lost” is in the form of *ismiya* and plays an important role as an affirmation and eloquent expression.

Characteristics of secondary parts in the *khabar* sentences in the work, secondary parts such as *maf’uls* (complementaries), *na’t* (adjective) and case enrich the sentence semantically and syntactically. *Maf’uls* come in unmediated (*maf’ul bihi*) and mediated forms and clarify the meaning of the verb. While *na’t* adds an adjective to nouns, case describes an action or state in the sentence. These parts play an important role in ensuring eloquent speech in the work.

The *khabar* sentences in the work “Unwanul-bayan” are based on the syntactic and rhetorical traditions of the Arabic language and have a rich meaning and aesthetic effect in the forms of nouns and verbs. Shibrowi’s scientific heritage and the uniqueness of the sentence structure in the work indicate it as an important monument in oriental literature. This study helps to deeply study the structural features of the sentences in the work.

Keywords: *Abdullah Shibrowi, “Unwanul-bayan”, khabar sentence, syntax, noun sentence, verb sentence, musnad ilayh, musnad, verbs, poetry, status, eloquence, oriental literature, Al-Azhar.*

**SUSTAINABILITY STRATEGIES IN CONTEMPORARY BUSINESS
MANAGEMENT: INTEGRATING
ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) PRINCIPLES IN
CORPORATE PLANNING
(A STUDY OF NIGERIAN NATIONAL PETROLEUM COMPANY LTD., ABUJA,
NIGERIA)**

DR CHUKWUEMEKA G. EME¹, MR MOHAMMED BAPPAH²

**Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences
National Open University of Nigeria;**

**PhD Student, Department of Business Administration, Faculty of
Management Sciences, National Open University of Nigeria**

Abstract

This study delves into the ways ESG concepts are being incorporated into modern organizational management, shedding light on how they are essential for achieving sustainability and profitability in the long run. Businesses may use ESG principles as a guide to tackle environmental issues, improve society, and establish strong governance processes. In addition to discussing the difficulties that businesses have when trying to use ESG techniques, the research looks at how these strategies affect financial results, risk management, and stakeholder involvement. There is mounting evidence that businesses with robust ESG processes often beat their competitors, and the significance of ESG integration has grown as a result of global trends and regulatory demands. This paper provides practical advice for firms looking to improve their sustainability strategy and outlines best practices for successful ESG integration via literature study and analysis of case studies. The survey methodology was adopted for this study. Primary data collection using the questionnaire and interview technique was adopted in collecting data from 120 respondents. This sample size was arrived at using a simple random sampling technique of 10% of total population of 1.200 employees of the study area. Tables were used in the presentation of the data while the mean ($\bar{x}$) and standard deviation (SD) were used in the analysis of data. Cronbach alpha coefficient of 0.70, was adopted to test the reliability of the instrument used. The independent t-test was adopted to test the hypothesis for the study while the SPSS Version 26 was utilized in further analysis of study data. The research shows that organizations need to make sure their sustainability efforts are supporting their larger strategic goals, which means they need to link their ESG goals with their entire organizational objectives. In order to help organizations navigate the difficult world of sustainability, this study attempts to provide a path for ESG integration. By doing so, they may eventually contribute to increased performance.

Keywords: Sustainability, Environmental, Social, and Governance (ESG). Tripple Bottom Line, Risk Management, Corporate Social Responsibility (CSR)

1.1 Background to the Study

From an afterthought to a top strategic objective, sustainability is now an essential factor in modern organizational management. A growing number of businesses throughout the globe are realizing they need to change the way they do business to be more environmentally conscious, socially responsible and accountable. To tackle these sustainability difficulties, firms may use the ESG framework, which integrates environmental, social, and governance principles. Not only do ESG principles aid in risk mitigation, but they also provide new potential for value creation, boost reputation, and guarantee sustainability in the long run. International accords like the Paris Agreement and domestic rules requiring more openness and responsibility from companies are propelling this change. It has been seen in the market that organizations that prioritize environmental, social, and governance (ESG) issues tend to have superior financial performance, employee engagement, risk management, and consumer loyalty, over time compared to their competitors.

Sustainability management is about stakeholders' view of corporate governance (Davis, et al., 2011; Donaldson et al. 2013; Clarkson 2012) and has been a subject of intense debate in academic literature. According to the United Nations World Conference on the Environment & Development Report, WCED (1987:43) popularly referred to as the Brundtland Report, sustainable development, is viewed as development that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs. The concern on sustainability reflects the way managers run the companies, as well as the behavior of worldwide societies towards sustainable practices or actions. The commitment to creating organizational wealth in a manner that is economically, technologically, and socially sustainable, challenges conventional thinking about nature and sources of corporate success (Post et al., 2015, p.214). There is actual relationship amongst markets, corporations, government and sustainability, in which the government plays regulatory role in sustainability and environmental standards provision. Wilkinson and Hill (2007) describe how such complex relationship is predominant in most sustainable actions and corporate plan. They also stressed the fact that governments cannot solve the world's natural problems alone, if the economic environment is unsupportive. With organizations going global, government control on businesses has reduced. Businesses are faced with commercial pressures to adhere to environmental practices; such as customers complaining of depletion of non-renewable resources and accuse businesses of disrupting environmental scene. Also, there are internal pressures on organizations relating to sustainability of human resources, which manifests on staff turnover, decreasing firm loyalty, increasing work hours and stress levels, and levels of satisfaction.

Wilkinson and Hill (2007) affirm that for an organization to ensure long-term business success and ecological survival; human and sociological sustainability need to be addressed. Lo and Shen (2007) in their study on some US firms, finds that a strong interaction of corporate sustainability and sales growth in firm value exist. Post et al, (2002) provide some preliminary evidence that support the proposition that corporation which chooses CSR may perform better than those that continue to embrace a more traditional management perspective. Verschoor (2008) in a study of 500 public corporations found that those that mentioned their commitment to interests and codes of conduct in their annual reports (more than 100 firms) reported superior financial performance to those that did not. Another study indicates that managerial attention to employee and customer stakeholders is associated with favorable financial performance (Berman et al. 2009; Sam (2011) also affirms that adhering to sustainability principles outperform those that do not. These assertions suggest that organizations with marketable sustainable development strategies are more likely to be rewarded by investors with

a higher valuation in the financial markets. Paramanathan et al. (2004) in relating sustainability and technology management, stress relationship between implementation of industrial sustainability and contribution technology management research has to offer. Also, Melville (2010) looks at information systems innovation for environmental sustainability and demonstrates the critical role information system can exert on beliefs about the environment, in creating possibilities to sustainable processes and practices in organizations, and in improving environmental economic performance. Aras and Crowther (2008) discuss how corporate governance is fundamental to continuing operation of any corporation. In the same vein, sustainability is also fundamental to continuing operation of any corporation.

The need for substantial changes to company operations, possible upfront expenses, and the intricacy of assessing and reporting, ESG concepts are used in modern organizational management, how ESG strategies affect company performance, and how to effectively integrate ESG are the main goals of this research. It aims to answer important concerns about ESG principles, such as what they are, how they affect the sustainability and performance of businesses, how to integrate them effectively, and what obstacles businesses encounter. Businesses seeking to adopt ESG practices will find a road map in the study's analysis of successful examples and case studies. The end goal is for ESG goals to be in sync with corporate objectives so that sustainability efforts help achieve larger strategic goals, boost performance, and benefit society.

1.2 Statement of the Problem

Managers within organizations are coming under increased pressure to not only reduce costs, but also to minimize the environmental impacts on their operations. Adopting tactics and procedures that boost a company's profitability while simultaneously favourably impacting society and the environment is what we mean when we talk about sustainability in business management. For a business to be socially sustainable, it must prioritize the happiness of its workers, consumers, and neighbours. Human rights, nowadays are starting to understand the value of fostering inclusive and supportive workplaces, investing in company's capacity to be run in an ethical and transparent manner is a key component of its governance sustainability.

Compliance with rules and regulations, competent leadership, and effective risk management are all part of this. In order to keep a company's reputation intact and earn the confidence of its stakeholders, good governance processes are crucial. Incorporating ESG (environmental, social, and governance) concepts into corporate planning is now essential for success in the long run. More and more, stakeholders like investors, customers, and government agencies are pressuring businesses to show they care about sustainability. Therefore, companies that put an emphasis on ESG considerations have a higher chance of attracting investors, improving their brand image, and gaining a competitive edge. Ultimately, the goal of sustainable business management is to provide long-term value for the organization and for society at large. Businesses may secure their own long-term prosperity and resilience while also making a positive impact on the planet via the adoption of sustainable practices.

1.3 Objectives of the Study

The main objective of this paper was to examine the sustainability strategies in contemporary business management: integrating environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning (a study of NNPC Limited)/ The specific objectives which the paper sought to achieve are to:

- i. determine the impact of sustainability strategies on contemporary business management;

- ii. examine the environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning;
- iii. evaluate the importance of the environmental, social, and governance (ESG) principles in achieving organizational sustainability and profitability;
- iv. assess the role of NNPC-Headquarters Abuja, FCT in the application of the environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning;
- v. identify the challenges and implications for the NNPC Headquarters Abuja FCT in its application of the ESG principles in corporate planning.

1.4 Research Questions

The following questions were set to be addressed by the study.

- i. What is the impact of sustainability strategies on contemporary business management?
- ii. What are the environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning?
- iii. What is the importance of environmental, social, and governance (ESG) principles in achieving organizational sustainability and profitability?
- iv. What is the role of NNPC Headquarters Abuja, FCT in the application of the environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning?
- v. What are the challenges and implications for the NNPC Headquarters Abuja FCT. in its application of the ESG principles in corporate planning?

1.5 Statement of Hypothesis

The following statements were formulated in accordance with the research objectives, and will be tested at 0.05 Alpha level of significance.

Ho1: There is no statistically significant impact of sustainability strategies on contemporary business management;

Ho2: There is no statistically significant impact of the environmental, social, and governance (ESG) principles on corporate planning.

Ho3: There is no statistically significant impact of the importance of environmental, social, and governance (ESG) principles on organizational sustainability and profitability.

Ho4: There is no statistically significant impact of the role of NNPC Headquarters, Abuja FCT in the application of ESG principles on corporate planning.

Ho5: There is no statistically significant impact of the challenges and implications for the NNPC Limited in its application of ESG principles on corporate planning.

1.6 Scope and Limitations

The result of this research is of importance to the management of the corporate organizations, the NNPC Limited itself, and the staff and the government as well as the general public will also be interested in the result of the study. The NNPC Limited itself will benefit from the result of the research as it will help them to do self-assessment performance and identify where it may have to take corrective measures. The staff of the NNPC Limited will in turn benefit from the result of the study as they will be able to know the different methods of risk identification, assessment, and monitoring available to them.

This study is significant in that the findings would be of value to businesses to help them understand the significance of environmental, social, and governance (ESG) principles, adopting and implementing ESG principles in an organization. ESG is important for businesses for several reasons, including, risk mitigation and business sustainability. ESG implementation helps businesses mitigate risks by identifying and addressing environmental, social, and governance factors such as climate change impacts, labour rights violations, corruption and bribery risks, diversity and inclusion practices, and regulatory compliance issues that could potentially impact a company's operations, finances, and reputation.

Businesses can bolster their resilience and sustainability by effectively managing these risks, thus minimizing potential adverse impacts on their long-term success.

Businesses can also increase their investment and opportunities potentials by allowing investors to assess a target's ESG behaviour as part of the due diligence process prior to investment. By incorporating ESG principles into their practices, organizations can demonstrate their commitment to comprehensively addressing stakeholder expectations. By acknowledging the environmental impact of their activities and the associated risks, organizations can contribute to overall environmental sustainability. Prioritizing ESG principles enables organizations to build trust and credibility with their stakeholders and the public, resulting in a positive reputation within the relevant markets. The application of the ESG principles in corporate planning can equally lead to attraction and retention of talent. The social aspect of ESG emphasizes employee welfare, which enables organizations to attract and retain top talent by showcasing a commitment to employee well-being, diversity, equality, and inclusion.

This study focuses on examining sustainability strategies in contemporary business management: integrating environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning, adopting a case study of NNPC Limited. Despite the comprehensive approach of this study, there are several limitations that must be acknowledged. One significant limitation is the availability and quality of data from corporate organizations. The study relies on data from these organizations, which may vary in terms of transparency and reporting standards, particularly concerning their remote work and virtual team policy. This limitation could restrict the depth and accuracy of the analysis. Another limitation is related to the generalizability of the findings. The study focuses on a specific corporate organization (NNPC Limited) which is a major regulatory institution for the oil and gas industry in Nigeria.

1.7 Operational Definition of Terms

The following operational terms were defined as used in this study.

Sustainability: Sustainability is concerned with the well-being of future generations and in particular with irreplaceable natural resources.

Sustainability Strategies: They are the well-articulated plans aimed at achieving the goals and objectives of sustainability. A good example is the United Nations Millenium Development Goals (MDGs).

Business Management: This involves planning, leading, coordinating, and controlling the activities of organizational members in order to achieve the organization's aims and objectives.

Environmental Factors: These are the negative climatic and natural occurrences which may adversely affect business operations. Such environment factors that may adversely affect business operations may include climate change, global warming, earthquakes, erosion, landslides, etc.

Social Factors: Social factors encompasses both interactions among people and their collective co-existence. All spheres of human activities are shaped by interactions between persons either individually or collectively.

Governance Factors: Governance is factored into credit ratings in the sense that it reflects and influences management behavior and their dealings with stakeholders. The key factors are ownership structure, and financial structure. Ownership and financial structures include institutional investors, directors, and foreign investors.

2.0 Literature Review

2.1.1 Concept of Environmental, Social, and Governance (ESG) Principles

In today's increasingly interconnected and environmentally conscious world, businesses are facing growing pressure to integrate environmental, social, and governance (ESG) factors into their operations (Simpa et al., 2024). This introductory section serves to elucidate the significance of ESG integration within business management, offering a clear overview of the strategic framework proposed in this paper which aims to guide financial professionals in effectively incorporating ESG considerations into their organizations' strategies. ESG integration refers to the systematic incorporation of environmental, social, and governance factors into business strategies, decision-making processes, and performance evaluation metrics (Solomon et al., 2024). Environmental factors encompass issues such as climate change mitigation, resource conservation, and pollution reduction/Social factors include labor practices, human rights, community engagement, and diversity and inclusion initiatives. Governance factors pertain to the structure, transparency, and accountability of corporate governance practices, including board diversity, executive compensation, and shareholder rights (Obasi et al., 2024). ESG integration goes beyond mere compliance with regulations, it involves embedding sustainability principles and ethical considerations into the core of business operations. This holistic approach acknowledges the interconnectedness of environmental, social, and governance issues and recognizes their impact on long-term business sustainability and stakeholder value (Simpa et al., 2024). The importance of ESG integration in business models cannot be overstated. In recent years, there has been a paradigm shift in the way businesses perceive sustainability. ESG considerations are increasingly recognized as critical drivers of financial performance, risk management, and long-term value creation.

Firstly, integrating ESG factors into business models can enhance financial performance. Studies have shown that companies with strong ESG performance often outperform their peers financially, attracting investors who prioritize sustainable and responsible investments. Additionally, ESG integration can lead to cost savings through improved resource efficiency, reduced regulatory risks, and enhanced brand reputation, which can translate into competitive advantages in the market (Simpa et al., 2024). Secondly, ESG integration is crucial for managing risks effectively. Environmental risks, such as climate change impacts and resource scarcity, social risks related to labor disputes or community conflicts, and governance risks stemming from poor oversight or unethical practices, can all have significant implications for business continuity and reputation. By proactively addressing these risks and implementing robust ESG management practices, companies can mitigate potential negative impacts and safeguard their long-term viability. Thirdly, ESG integration is essential for maintaining and enhancing corporate reputation and brand value. In today's digital age, consumers, investors, employees, and other stakeholders are increasingly scrutinizing companies' ESG performance and holding them accountable for their actions (Simpa et al., 2024). Companies that demonstrate a commitment to sustainability, ethical business practices, and social responsibility

can build trust and loyalty among stakeholders, differentiate themselves in the marketplace, and strengthen their brand reputation.

The strategic framework proposed in this paper provides a structured approach for financial professionals to integrate ESG considerations into business models effectively. It consists of several key components; Assessing Materiality, Identifying and prioritizing material ESG issues that are most relevant to the organization's business model, industry and stakeholders, Integration into Business Strategy, aligning ESG goals and initiatives with overall business objectives, embedding ESG considerations into decision-making processes, and fostering a culture of sustainability throughout the organization (Simpa et al., 2024). Establishing key performance indicators (KPIs) and metrics to track ESG performance, ensuring transparent reporting to stakeholders, and leveraging data to drive continuous improvement. Engaging with stakeholders, including investors, customers, employees, suppliers, and communities, to understand their expectations, address concerns, and build mutually beneficial relationships. Collaboration with industry peers, NGOs, and other stakeholders can also facilitate knowledge sharing and collective action on shared sustainability challenges.

Monitoring and evaluating the effectiveness of ESG initiatives, learning from successes and failures, and adapting strategies and practices accordingly drives continuous improvement and innovation (Solomon et al., 2024). By following this strategic framework, financial professionals can navigate the complex landscape of ESG integration, capitalize on the opportunities presented by sustainability and position their organizations for long-term success and resilience in a rapidly evolving business environment.

2.1.2 Concept of Sustainability in Business Management

Adopting tactics and procedures that boosts a company's profitability while simultaneously and favorably impacting society and the environment is what we mean when we talk about sustainability in business management. This all-encompassing method guarantees that companies act responsibly, ethically, and advantageously for all parties involved, encompassing workers, consumers, neighborhoods, and the environment. Over the last few decades, there has been a sea change in how businesses think about sustainability, with an emphasis on long-term viability and resilience replacing a concentration on short-term advantages.

The concept of the 'triple bottom line' – People, Planet, and Profit – forms the basis of sustainability in company management. The framework's proponents argue that businesses should prioritize social responsibility and environmental protection alongside profit maximization. Businesses may help build a better, more fair future by including these three characteristics into their value creation processes. Sustainable environmental practices aim to minimize human interference with the natural world (Nwokike, 2021: p.40). Reduced carbon footprints, less waste, more water conservation, and increased use of renewable energy sources are all part of this. To reduce their impact on the environment and make better use of their resources, Akpan et al., 2020 opine that more and more businesses are embracing sustainable supply chain strategies and green technology. For a business to be socially sustainable, they reiterated that it must prioritize the happiness of its workers, consumers, and neighbors. Human rights, community involvement, diversity and inclusion, and fair work standards are all part of it. Companies nowadays are starting to understand the value of fostering inclusive and supportive workplaces, investing in the health and happiness of their employees, and giving back to the communities in which they operate.

A company's capacity to be run in an ethical and transparent manner is a key component of its governance sustainability. Compliance with rules and regulations, competent leadership, and

effective risk management are all part of this. In order to keep a company's reputation intact and earn the confidence of its stakeholders, good governance processes are crucial. . Incorporating ESG (environmental, social, and governance concepts into company plans is now is now essential for success in the long run. More and more, stakeholders like investors, customers, and government agencies are pressuring businesses to show they care about sustainability. Therefore, companies that put their brand image, are gaining a competitive edge. Ultimately, the goal of sustainable business management is to provide long-term value for the organization and for the society at large. Businesses may secure their own long-term prosperity and resilience which is also making a positive impact on the planet in the adoption of the sustainability practices.

2.1.3 Understanding ESG Factors

In today's business landscape, environmental, social, and governance (ESG) factors play a pivotal role in shaping corporate behaviour, stakeholder perceptions and long-term sustainability (Adenekan et al., 2024). Environmental factors encompass a wide range of issues related to the natural world and its resources. Addressing these factors is essential for mitigating climate change, preserving biodiversity, and ensuring the sustainable use of natural resources. Climate change poses one of the most significant challenges facing businesses and society today. Rising global temperatures, melting ice caps, and extreme weather events are causing widespread environmental, social, and economic impacts (Osimobi et al., 2023). Businesses are increasingly under pressure to reduce their carbon footprint, transition to renewable energy sources, and adopt sustainable practices to mitigate climate risks and contribute to global efforts to limit global warming. With growing populations, and increasing consumption levels, resource efficiency has become a critical consideration for businesses seeking to minimize their environmental footprint and optimize resource use (Onwuka et al., 2023). Efficient use of resources, such as water, energy, and raw materials, not only reduces costs but also conserves natural resources, reduces pollution, and enhances competitiveness in the market.

Pollution and waste management are pressing environmental issues that require urgent attention from businesses and policymakers alike (Onwuka & Adu, 2024). Industrial activities, transportation, and urbanization contribute to air, water, and soil pollution, posing risks to human health and ecosystems. Effective waste management practices, including recycling and waste reduction, are essential for minimizing environmental pollution and promoting a circular economy where resources are used more sustainably.

Social factors encompass a broad spectrum of issues related to human well-being, equality and social justice (Onwuka & Adu, 2024). Addressing these factors is crucial for promoting inclusive and equitable societies and fostering positive relationships with employees, customers, communities, and other stakeholders. Labor practices encompass a range of issues related to employee rights, working conditions, and labour standards. Fair wages, safe working conditions, job security, and opportunities for skill development and career advancement are essential elements of responsible labour and loyalty but also mitigate labour-related risks and build a positive corporate reputation (Onwuka & Adu, 2024).

Respect for human rights is fundamental to ethical business conduct and sustainable development. Businesses have a responsibility to uphold human rights principles and ensure that their operations do not infringe upon the rights of individuals or communities. This includes addressing issues such as child labour, forced labour, discrimination, and access to basic human rights, such as clean water, education, and healthcare, throughout their value chains. Diversity and inclusion are increasingly recognized as critical drivers of innovation, creativity, and organizational performance (Onwuka & Adu, 2024). Embracing diversity in terms of race,

ethnicity, gender, age, sexual orientation, and disability fosters a culture of belonging and respect, encourages different perspectives and ideas, and strengthens employee engagement and productivity. Businesses that prioritize diversity and inclusion not only benefit from a more diverse talent pool but also gain a competitive edge in attracting and retaining talent and serving diverse customer bases (Daramola et al., 2024).

Governance factors encompass the structures, and practices that govern how organizations are managed, directed, and controlled. Effective corporate governance is essential for ensuring accountability, transparency, and ethical behaviour, thereby safeguarding the interests of stakeholders and promoting long-term value creation. Board diversity refers to the representative of individuals from diverse backgrounds, experiences, and perspectives on corporate boards (Daramola et al., 2024).

Diverse boards are better equipped to understand and address the needs and concerns of diverse stakeholders, make more informed decisions, and promote innovation and long-term value creation. Board structure, including the separation of the roles of CEO and board chair, the composition of board committees, and the independence of board members, also plays a crucial role in ensuring effective governance and oversight. Executive organization practices influence corporate behaviour and performance, shaping incentives for executives, and driving organizational priorities (Daramola et al., 2024). Fair and transparent executive compensation policies that align executive pay with long-term performance, shareholder interests, and ESG goals can help mitigate excessive risk taking, promote sustainable growth, and enhance stakeholder trusts. Conversely, excessive or disproportionate executive compensation can undermine employee morale, shareholder confidence, and corporate reputation. Transparency and accountability are fundamental principles of good governance that promote trust, integrity, and responsible decision-making (Daramola et al., 2024). Transparent reporting practices including timely and accurate disclosure of financial information, enable stakeholders to assess an organization's performance, risks, and impact on society and the environment. Accountability mechanisms, such as independent audits, oversight by boards of directors, and engagement with stakeholders, ensure that organizations are held accountable for their actions and fulfil their obligations to society (Oduro et al., 2024). In summary, understanding ESG factors is essential for businesses seeking to navigate the complexities of the modern business environment, manage risks, and seize opportunities for long-term value creation and sustainability (Oduro et al., 2024). By addressing environmental, social, and governance issues comprehensively, businesses can enhance their resilience, reputation, and relevance in an increasingly interconnected and interdependent world.

2.1.4 Benefits of ESG Integration

ESG integration offers a multitude of benefits to businesses, ranging from financial performance to stakeholder engagement. This section explores the various advantages that organizations can gain by incorporating ESG considerations into their strategies and operations (Uzougbo et al., 2024). Numerous studies have shown a positive correlation between strong ESG performance and financial performance.

Companies that prioritize ESG tend to outperform their peers financially, delivering higher returns on investment, lower cost of capital, and increased shareholder value over the long term. By addressing environmental, social, and governance risks proactively, businesses can enhance corporate reputation and brand value by demonstrating business continuity and resilience. ESG integration enhances risk management practices by identifying and mitigating risks early, thereby safeguarding business continuity and resilience. ESG integration can improve access to capital by attracting a broader range of investors, including those who prioritize sustainable and

responsible investments (Ikegwu, 2022). Companies with strong ESG performance are more likely to attract investment from sustainable investment funds, impact investors, and socially responsible investors, who seek to align their investment portfolios with ESG principles and achieve positive social and environmental outcomes alongside financial returns (Ibe et al., 2018). Companies with strong ESG performance may benefit from lower borrowing costs and improved credit ratings, as lenders and investors perceive them as lower-risk investments. By demonstrating robust ESG practices and transparency in reporting, businesses can access capital at more favourable terms, reducing financing costs and enhancing financial flexibility (Osuagwu et al., 2023). ESG integration facilitates meaningful engagement with stakeholders, including investors, consumers, employees, suppliers, communities, and regulators. By actively listening to stakeholders' concerns, incorporating their feedback into decision-making processes, and addressing their needs and expectations, businesses can build trust, foster collaboration, and create shared value for all stakeholders (Adanma, & Ogunbiyi, 2024). Engaged and motivated employees are essential for driving innovation, productivity, and business success. By prioritizing employee well-being, diversity inclusion, and professional development, businesses can attract, retain, and empower talent, leading to higher levels of employee satisfaction, loyalty, and performance.

2.1.5 Strategic Framework for ESG Integration

Implementing ESG integration requires a structured approach that aligns with the organization's strategic objectives and fosters continuous improvement (Adanma, & Ogunbiyi, 2024). This section presents a comprehensive strategic framework for ESG integration, consisting of five key components: Assessing Materiality, integration into Business Strategy, Measurement and Reporting, Engagement and Collaboration, and Continuous Improvement.

The first step in ESG integration is to identify the key environmental, social, and governance issues that are most relevant to the organization's business model, industry, and stakeholders (Adabayo et al., 2021). This involves conducting a thorough materiality assessment, which may include stakeholders' engagement, risk assessments, industry benchmarking, and analysis of regulatory requirements and emerging trends. Once the key ESG issues have been identified, they need to be prioritized based on their materiality and significance to the organization's operations, reputation, and long-term sustainability (Oyinkansola, 2024). Materiality assessments help businesses focus their efforts and resources on addressing the most critical ESG risks and opportunities, ensuring that ESG integration efforts are targeted and effective.

ESG goals and initiatives should be closely aligned with the organization's overall business objectives, mission, and values. This ensures that ESG integration is integrated into the core of the business strategy and drives meaningful impact across all areas of the organization. By aligning ESG goals with business objectives, companies can create synergies, maximize value creation, and foster a culture of sustainability throughout the organization (Adelakun, 2024). ESG considerations should be embedded into decision-making processes at all levels of the organization, from strategic planning to day-to-day operations. This involves integrating ESG criteria into investment decisions, product development, supply chain management, employee engagement, and risk management practices. By incorporating ESG considerations into decision-making processes, businesses can make more informed and sustainable choices that benefit both the organization and its stakeholders (Adelakun, 2023).

To track progress towards ESG goals and objectives, organizations need to establish key performance indicators (KPIs) and metrics for measuring ESG performance. These KPIs should be aligned with the organization's material ESG issues and strategic priorities and should be measurable, relevant and actionable. Common ESG KPIs may include carbon emissions,

energy consumption, diversity and inclusion metrics, employee turnover rates, community engagement activities, and ethical sourcing practices (Adeusi et al., 2024). Transparent reporting is essential for building trust and credibility with stakeholders and demonstrating accountability and progress towards ESG goals. Organizations should develop clear and consistent reporting frameworks and processes for disclosing ESG performance data to investors, customers, employees, regulators, and other stakeholders (Jejenywa et al., 2024).

This may include annual sustainability reports, integrated financial reports, ESG ratings and rankings, and stakeholder's engagement forums. By providing transparent and comprehensive ESG reporting, organizations can enhance transparency, accountability, and stakeholder trust. Effective stakeholder engagement is essential for understanding stakeholder expectations, building relationships, and addressing concerns related to ESG issues (Jejenywa et al., 2024). Organizations should engage with a wide range of stakeholders, including investors, customers, employees, suppliers, communities, NGOs, and regulators, through various channels, such as surveys, focus groups, town hall meetings, and online forums. By fostering open and transparent dialogue with stakeholders, organizations can gain valuable insights, build trust, and co-create solutions to complex ESG challenges (Jejenywa et al., 2024). Collaboration with industry peers, partners, and other stakeholders can accelerate progress towards common ESG goals and drive collective action on shared sustainability challenges. Organizations should seek opportunities to collaborate with industry associations, multi-stakeholder initiatives, research institutions, and government agencies to share best practices, leverage resources, and scale impact (Jejenywa et al., 2024). By working together, organizations can amplify their efforts, drive innovation, and create positive change at scale.

Continuous monitoring and evaluation are essential for assessing the effectiveness of ESG initiatives, identifying areas for improvement, and tracking progress towards ESG goals. Organizations should establish robust monitoring and evaluation mechanisms, including regular performance reviews, audits, and impact assessments, to measure the outcomes and impacts of ESG initiatives. By monitoring key performance indicators and tracking progress over time, the organization can identify trends, address gaps, and make data-driven decisions to optimize ESG performance (Joel & Oguanobi, 2024). ESG integration is an ongoing process that requires iterative adaptation and continuous improvement based on feedback and results. Organizations should be regularly review and update their ESG strategy, goals, goals, and action plans in response to changing internal and external factors, emerging risks and opportunities, and stakeholder feedback. By remaining agile and responsive to changing circumstances, organizations can stay ahead of the curve, drive innovation, and maintain a competitive edge in rapidly evolving business environment (Joel & Oguanobi, 2024).

2.1.6 The Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC)

The Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC) is the state oil corporation which was established on April 1, 1977 vide NNPC Act No 33 of 1977. In addition to its exploration activities, the Corporation was given powers and operational interests in refining, petrochemicals and products transportation as well as marketing (NNPC Annual Report, 2023). The NNPC Act of 1977 which establishes the corporation permitted, subject to delegation from the Minister and or, the President, the absence of licences and permits with respect to refining, storage, marketing and distribution. It is also to actively be involved with the licensing of marketers for the purpose of importation of petroleum products in Nigeria and to protect the petroleum operating environment. The NNPC Act provides for governance regime in the Nigerian oil and gas industry. It creates the NNPC as a body corporate.

There is also a Board of Directors responsible for the conduct of the Department of Petroleum Resources (DPR). The Board of Directors consists of the Chairman, the Permanent Secretary, Federal Ministry of Finance and Economic Development, the Managing Director of the Corporation (now styled General Managing Director) and three persons to be appointed by the President, being persons who by reason of their ability, experience or specialized knowledge of the oil industry or of business or professional attainments are capable of making useful contributions to the work of the Corporation. Section 1(3) of the NNPC Act further provides that the Chairman shall be a Minister in the Government of the Federation to be known and styled as the Minister of Petroleum Resources (NNPC Annual Reports, 2024).

As a vertically integrated national oil company, the NNPC Act fuses in the NNPC with both commercial, regulatory and governance functions. The NNPC is also empowered, and in fact it has a general duty to engage in activities that would enhance the petroleum industry in the overall interest of Nigerians. Thus, the NNPC may make policy formulations in the Nigerian oil and gas industry at the same time it carries out commercial and regulatory activities in the industry. Policy implementations and the regulation of activities of operators in the oil and gas industry are key statutory functions of the NNPC.

The NNPC's regulatory functions are to be performed by the Petroleum Inspectorate department. The Petroleum Inspectorate department is established by section 10(1) of the NNPC Act. The Petroleum Inspectorate department is an integral part of the NNPC, and it is headed by a chief executive who is appointed by the Minister of Petroleum Resources with the approval of the President. The Petroleum Inspectorate has now been redesigned as the Department of Petroleum Resources (DPR) without an amendment to the NNPC Act.

NNPC is the Nigerian National Oil Company and DPR is the main regulator, for now. The DPR could not optimally perform its regulatory functions due to several factors. The only way to reposition the NNPC is to have an independent regulatory body to cater for the upstream, midstream and downstream sectors of the petroleum industry. The authors found that past reforms had tinkered on the need to have separate regulatory agencies for the industry but due to lack of political will to implement these various reforms, together with the inability of the nation's National Assembly to pass the PIGB Bill into law, coupled with the withholding of assent by the President to certain sections of the bill, the result has meant that the Nigerian nation shall continue to have for a long time, stalemate in the regulatory architecture governing the petroleum industry.

2.1.7 Challenges and Barriers to ESG Integration

Despite the numerous benefits of ESG integration, businesses may encounter several challenges and barriers when implementing ESG initiatives. Overcoming these challenges requires commitment, collaboration, and strategic planning (Adanma, & Ogunbiyi, 2024). One of the primary challenges facing businesses is the lack of standardization and disclosure in ESG reporting. There is a proliferation of ESG frameworks, standards, and reporting guidelines, leading to confusion and inconsistency in ESG disclosures. To address this challenge, businesses need to adopt globally-recognized ESG reporting standards, such as those developed by the Global Reporting Initiative (GRI), the Sustainability Accounting Standards Board (SASB), or the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD), and ensure transparent and consistent reporting practices. Short-termism in financial markets poses a significant barrier to ESG integration, as investors often prioritize short-term financial returns over long-term sustainability considerations (Adanma, & Ogunbiyi, 2024).

To overcome this challenge, businesses need to educate investors about the value of ESG integration and the importance of considering environmental, social, and governance factors in investment decision-making. Additionally, regulatory reforms, incentive structures, and industry initiatives can help incentivize long-term thinking and promote responsible investment practices (Abati et al., 2024). Another challenge facing businesses is the availability and quality of ESG data. Many companies struggle to collect, analyse, and report relevant ESG metrics due to data gaps, inconsistencies, and limitations in data collection methods. To address this challenge, businesses need to invest in robust data management systems, engage with stakeholders to gather relevant data, and collaborate with industry peers and partners to develop standardized ESG metrics and benchmarks (Adebajo et al., 2024). Resistance to change within organizations can hinder firm performance, businesses need to foster a culture of sustainability, empower employees to drive ESG initiatives, provide training and support, and communicate the benefits of ESG integration effectively (Adanma, & Ogunbiyi, 2024). Leadership commitment, employee engagement, and stakeholder buy-in are essential for overcoming resistance to change and driving meaningful ESG transformation within organizations.

In conclusion, while ESG integration offers numerous benefits to businesses, including financial performance, risk management, reputation enhancement, access to capital, and stakeholder engagement, it also presents several challenges and barriers that require careful consideration, and strategic planning (Adanma, & Ogunbiyi, 2024). By addressing these challenges proactively and adopting a holistic approach to ESG integration, businesses can unlock value, drive innovation, and create a positive social and environmental impact for the benefit of all stakeholders.

2.2 Theoretical Review

A theoretical review is a collection of relevant theories upon which the study is based. It is the fundamental hypothesis that gives credence to the entire study. This study is anchored on the following theories: the stakeholders' theory, the triple-bottom-line theory, and the sustainable development theory. We shall discuss these theories separately, identifying their relevance and contributions to this present study.

The Stakeholders Theory:

Stakeholders are groups and individuals who have an interest in the activities and outcomes of an organization and on whom the organization relies to achieve its own objectives. They include customers, suppliers, employees, community, and the government. Stakeholder theory, which is associated with Freeman (1986), is a mixed amalgamation of narratives covering strategic management, business, ethics, marketing, human resource management, finance, and corporate governance (Freeman, 1984; Freeman & McVea, 2001; Freeman & Reed, 1983). Different concepts of stakeholder theory and definitions have given rise to different narratives as a distinctive definitions and approaches are made to serve distinctive purposes ((S. Miles, 2017). The theory also rests on a strong ethics foundation to the extent that all stakeholders must be treated fairly and be given their due in the organization.

Stakeholder theory is a framework that recognizes that an organization not only has responsibilities to stakeholders but also to various parties who are affected to have an interest to the company's activities and decisions. This includes employees, consumers, local communities, government, and the environment. Environment, social, and governance (ESG) in its definition represents environmental protection, social responsibility, and corporate governance in the investment process, which is the basis of socially responsible investment and the core of sustainability.

Stakeholder theory helps in the understanding of interests and concerns of various stakeholders. Companies can manage the risks associated with long-term sustainability applying the tenets of the stakeholder theory. These risks may be representational risks, legal risks, or operational risks. Responding to stakeholder needs can drive innovation and create a competitive advantage for organizations, for example, consumer demand for environmentally-friendly ESG practices and concepts.

Tripple-bottom-line Theory:

John Elkington strove to measure sustainability during the mid-1990s by encompassing a new framework to measure performance in corporate America. This accounting framework called the triple-bottom-line (TBL) theory, went beyond the traditional measures of profits, return on investment, and shareholder value to include environmental and social dimensions.

By focusing on comprehensive investment results, that is, with respect to performance along the interrelated dimensions of profits, people and the planet – triple-bottom-line reporting can be an important tool to support sustainability goals. Interest in triple-bottom-line accounting has been growing across for-profit, non-profit and government sectors. Many businesses and nonprofit organizations have adopted the TBL sustainability framework to evaluate their performance, and a similar approach has gained currency with government at the federal, state and local levels.

The TBL captures the essence of sustainability by measuring the impact of an organization's activities on the world including both its profitability and shareholder values and its social, human and environmental capital. The triple-bottom-line (TBL) theory enunciated by Elkington has changed the way businesses, nonprofits and governments measure sustainability and the performance of projects or policies. Beyond the foundation of measuring sustainability on three fronts – people, planet and profits.

State, regional and local governments are increasingly adopting the TBL and analogous sustainability assessment frameworks as decision-making tools. Maryland, Minesota, Vermont, Utah, the San Francisco Bay Area and Northeast Ohio in the United States have conducted analysis using the TBL or a similar sustainability framework. Policy-makers use these sustainability assessment frameworks to decide which actions they should or should not take to make society more sustainable. Policy-makers want to know the cause-and-effect relationship between actions – projects or policies – and whether the results move society toward or away from sustainability. The State of Maryland, for example, uses a blended GPI-RBL framework to compare initiatives – for example, investing in clean energy – against consumption and alternative fuel usage.

There are challenges to putting the TBL into practice. These challenges include measuring each of the three categories, finding applicable data and calculating a project or policy's contribution to sustainability. These challenges aside, the TBL framework allows organizations to evaluate the ramifications of their decisions from a truly long-run perspective.

Sustainability Development Theory:

Sustainability and sustainable development have become important concepts and goals across science and society. Sustainability, connected to desirable long-term conditions, is an inherently applied pursuit in geography and other fields. An integrative statement of essential concepts upon which sustainability studies and applications are being built has been lacking, however. According to Du Plessis (2002), sustainability in its broadest view can be defined as a state that allows continued existence of human life. To achieve this state, the following are required on

an intra and extra-generational basis: equity, meeting social needs in an acceptable manner, balance between these needs and the earth's carrying capacity, and prosperity.

Sustainable development (SD) on the other hand, emerges as a continuous dynamic process of ensuring human life sustenance (meeting the requirements to achieve a state of sustainability). This was what prompted the UN World Conference on Environment and Development (WCED) in 1992 and UN Conference on Sustainable Development in South Africa, popularly referred to as the Brundtland Report which defined sustainable development as development that meets the needs of the present without jeopardizing meeting the needs of the future generations yet unborn.

Du Plessis (ibid) further emphasized that sustainable development (SD) should not be seen as human development that can be sustained but rather as the development that is needed to ensure sustainability. This line of thought presents a departure from the conceptualization of sustainability and sustainable development (SD) as synonymous and thus interchangeable, as postulated by (Murray & Cotgrave, 2007; Hulse et al., 2011 and Holland, 2017), to being two different concepts. As such, sustainability emerges to be the goal and sustainable development (SD) the means of achieving that goal.

Given the conceptual difference between sustainability and sustainable development (SD), various sustainability interpretations, the consequent SD discourses and associated implications, there is need for specificity in sustainability research. For clarity of the intended/desired sustainability state and means thereof, SD in a given context, there is need for specificity on adopted sustainability interpretation(s); and consequent SD discourse(s) including reasons thereof. Additionally, this will curb technological misapplication and/or inadvertent simplification which have been identified as some of the outcomes of multiplicity of interpretations. Additionally, this review recommends continued debate around the subject.

2.2.1 Theoretical Framework

This study's theoretical framework is built and anchored on the foundation of the Stakeholders' Theory. It builds on the recognition of the role of stakeholders in the development of the corporation. Unlike other theories, stakeholder theory is interested in what happens not only in the principal-agent relationship, but also outside it, which includes other stakeholders such as personnel, customers, banks, suppliers, the state, local authorities, trade unions and others. Thus, new participants appear in corporate governance, whose place and importance have not been previously taken into considerations.

Having more participants means increasing and complicating the problems that corporate governance has to solve. Problems arise with the management of conflicts between stakeholders, which are much more and multi-layered than the principal-agent or principal-principal dichotomy (Nedelchev, 2017). The identification of stakeholders of stakeholder and their interests, the development of strategies to attract or neutralize them in the implementation of reforms and large-scale restructuring of corporation that affect many stakeholders are becoming extremely important.

Despite, and probably due to, its dynamic development, stakeholder theory focuses on three topics, protecting one's right to exist, research of the practice of corporate governance in relation to the stakeholders and development of policy recommendations and how to deal with them. Outside these topics remains the problem of theoretical foundations of this theory, the disclosure of which would facilitate the process of strengthening its identity and would dynamize its future development. This study deals with solving this problem.

2.3 Empirical Literature

Omowonuola et al. (2024) conducted their study on “Transforming Models with ESG Integration: A Strategic Framework for Financial Professionals”, using 32 manufacturing firms in Lagos State, Nigeria. The paper presents a strategic framework for financial professionals aiming to integrate environmental, social, and governance (ESG) factors into business models effectively. As global awareness of sustainability issues grows, businesses face increasing pressure to adopt practices that align with ESG principles. The framework outlined in this study offered a structured approach to navigate this complex landscape, leveraging ESG integration to drive financial performance. The research design adopted was the descriptive research design and primary data of structured questionnaire was utilized in the collection of research data. The hypotheses for the study were tested utilizing the independent t-test statistic. The study concluded that through a systematic assessment of material ESG issues, alignment with business strategy, robust measurement, and reporting mechanisms, proactive engagement, and a commitment to continuous improvement, financial professionals can position their organizations for long-term success in a rapidly, evolving market environment.

Tao Fua and Jiangjun Li (2025) conducted a study on an empirical analysis of the impact of ESG on financial performance: the moderating role of digital transformation in 51 selected manufacturing firms in China. They used A-share listed companies in China from 2015 to 2021 as samples to test this mechanism. Regression analysis showed that ESG positively and significantly affects corporate financial performance and digital transformation drives this promoting effects. Specifically, the heterogeneity test results show that the enhancement effect of ESG on financial performance is significant for non-state-owned companies but significant for state-owned companies, the same is true for companies located in the eastern region compared with those in the midwestern region. Finally, the enhancement effect of ESG on the financial performance of polluting firms is stronger than that on non-polluting firms.

Wheelan et al. (2022) conducted their study entitled: Uncovering the Relationship by Aggregating Evidence from 1,000 Plus Studies published between 2015-2020. Meta studies examining the relationship between ESG and financial performance have a decades-long history. The study adopted a meta-analysis study with a qualitative approach and 2-investor meta-analysis studies (covering 107 unique studies) published since 2015. The former found consistent positive connections between ESG and corporate financial performance, the latter found that ESG investing returns were generally indistinguishable from conventional investing returns.

Xinya Shao (2022) conducted his study entitled: Empirical Research of ESG Performance and Firm Performance in Chinese Real Estate Companies. The research analyzes the existing ESG research and puts forward the research hypotheses. In addition, the ROE as well as Debt-to-asset ratio were adopted as the explanatory variables and ESG as the explanatory variables. This study used regression analysis to evaluate the annual reports of listed companies in China's A-share real estate industry from 2018 to 2020 to empirically analyze the relationship between ESG performance and ROE and debt-to-asset ratio. The results of the study indicate that there is a significant positive relationship between ESG performance and ROE and debt-to-asset ratio. Based on the research results, and taking into account the current situation of enterprises in the real estate industry, this paper suggests that companies should strengthen the ESG information disclosures requirements for enterprises in the real estate industry, formulate corresponding ESG policies and continuously deepen the application of enterprise ESG management.

Shaikh (2021) conducted his study titled: Environmental, Social, and Governance (ESG) Practice and Firm Performance (An International Perspective) using 510 selected

manufacturing firms from 17 countries across the globe. The study attempts to bring quantitative evidence of a firm's sustainability reporting in terms of non-financial voluntary disclosures. The disclosures are made available through the annual report and Corporate Social Responsibility (CSR) and Global Reporting Initiatives (GRI) report. The study's research problem is to examine the effects of non-market transactional sustainability strategy on firm performance. The study presents an analysis of nearly 510 firms ESG scores across 17 countries from 2010-2018. The descriptive and inductive statistical analysis shows that ESG compliance is more pronounced in European companies. Simultaneously, Asian firms are more disciplined concerning the energy sector, and the Asia-Pacific counterpart is more inclined toward technology firms. The study shows that GRI and non-GRI companies differ significantly in their accounting performance (ROA and ROF) and market variations (Tobins-Q). The environmental dimension appears intimidating across accounting and market-based firm performance, while the social dimension contributes adversely, and governance positively affects operational efficiency.

Joseph et al. (2022) conducted their study on sustainability theory: synopsis, concepts, interpretations and discourses. The study was aimed at providing a comprehensive foundation for future sustainability studies in relation to context, interpretations and discourses in sustainability theory. The findings revealed that sustainability is the desired state of continued human life sustenance with SD being the means of achieving the said state. Additionally, two sustainability interpretation viewpoints were identified: extent of capital forms sustainability – radical, social democratic, liberal and neoliberal, and man-earth dominance – ecocentrism and anthropocentrism. Lastly, the consequent SD disclosures identified were limits – premised on planetary carrying capacity; change – based on need for change to counter critical natural resources depletion, and integration – premised on joint environmental and socio-economic consciousness. The above highlights the need for specificity on sustainability interpretation and SD disclosures adopted in research for; enhanced clarity; and, curbing technological misapplication and/or simplification. Additionally, the study recommends continued debate around the subject for continuous improvement of the knowledge advanced herein.

Marlina Kurniawan (2021) conducted a study on the influence of environmental, social, and governance (ESG) performance on company performance among Malaysian public companies. The study analyzes the effect of ESG performance on company performance in Malaysia public companies. The data sourced the Reifinitiv Eikon in the 2021 period. The estimation of the data regression model was determined in this study using Ordinary Least Square (OLS). The results of this study indicate that the higher the ESG score in a company, the company's performance will increase. Thus, ESG is considered to contribute to improving company performance. The analysis results can be used by management to make investment decisions on ESG whether it is worth the results, and for investors to be a consideration in determining their investment decisions.

Oyegunle-Osimaje (2025) conducted her study on environmental, social, and governance (ESG) score and corporate financial performance: evidence from the Nigerian Market. The study investigated the impact of ESG score on the corporate financial performance of non-financial firms (NFFs) listed in the Nigerian Stock Exchange group. In this study, disclosure of ESG is considered and quantified using sequential counting (ESG Score) and financial performance is measured by Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE) and Book Value to Equity (BTE) which is a combination of accounting and market-based variables. The study recommends NFFs to establish mechanisms for continuous monitoring and evaluation of the impact of ESG practices on various financial indicators. This involves regularly assessing the

outcomes of ESG initiatives and making adjustments to ensure they are not more diversion of companies' resources.

Zhan (2024) conducted his study on ESG and Corporate Performance: A Review using 31 manufacturing firms in China. He opine that ESG is becoming increasingly important topic in corporate finance literature. The paper provides implications for investors, ESG can build up reputation, transmit positive signals, and investors react positively to socially responsible firms, increasing corporate performance. On the other hand, according to the agency theory, more ESG investments may reflect managerial opportunism, which negatively affects corporate innovation. This paper aimed to provide a synthetic and evaluation monograph of literature that examines the relationship between ESG and corporate performance.

Kupcu (2017) conducted her study on the art of the ESG conversation: Workshop Agenda carried out among 42 textile firms in Malaysia. The study adopted the use of interviews and semi-structured questionnaire in the collection of data for the study. The research design for the study was based on descriptive survey research. Simple random sampling technique was adopted in determining the sample size for the study. Chi-square statistic was employed in the analysis of data. The study concluded that ESG has become the subject matter of 21st century corporate finance and its adoption in strategic management inevitable.

2.4 Gaps in Literature

The researcher reviewed a plethora of current literature in the subject area of study. The researcher was not privileged to identify any previous works that carried out an in-depth study on sustainability strategies in contemporary business management-integrating environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning, adopting a case study from Nigerian National Petroleum Company (NNPC) Headquarters, Abuja, FCT., as was done in this present study. Hence, this study filled this important gap in literature. Again, the researcher was not privileged to identify any previous works conducted in the study area – the Nigerian National Petroleum Company (NNPC) Headquarters Abuja FCT., however scanty it may be, in this area of study. Hence, this was the first study carried out on this subject matter and in this study area. It is unarguably, therefore, that this present study filled this all-important gap.

3. Methodology

3.1 Research Design

Survey-based research design was used for the study, with a focus on NNPC Limited as the primary case study. This design allows for the collection of quantitative and qualitative data from a significant number of participants, to address the slated research objectives and hypotheses testing.

3.2 Target Population

The study utilized a single-case study approach, targeting NNPC Limited as a representative organization within the Nigerian oil and gas sector. According to Premium Times (25th May, 2022) paper, NNPC has 6,621 staff strength both at its headquarters and across all its subsidiaries, divisions and offices nationwide. of which 1,200 are employed at the NNPC Headquarters, Abuja FCT.

3.3 Sample Size and Sampling Technique

The study used simple random sampling technique to select participant among the identified staffs of NNPC Headquarters, Abuja FCT. A total of 1,200 employees of NNPC Headquarters,

Abuja FCT was considered out of which 10% of the total population (i.e. 120 employees) were selected for the study.

3.4 Data Collection Technique

A structured questionnaire was administered to employees at NNPC Headquarters, Abuja FCT and other relevant stakeholders. The survey sought to collect data on: sustainability strategies in contemporary business management (integrating environmental, social, and governance – ESG Principles in Corporate Planning – a study of NNPC Headquarter, Abuja, FCT. Primary data was collected from structured questionnaire and interview technique. One hundred and twenty (120) questionnaires were distributed out of which one hundred (100) were properly filled-out and returned for the purpose of data analysis which represents 83.3% return rate.

Secondary data was equally utilized in the collation of materials for building up the literature for this study. Such secondary data utilized were from relevant Strategic management textbooks, journals and articles, unpublished thesis, dissertation and undergraduate projects, industry reports and periodicals, etc.

3.5 Analysis Technique

Frequency distribution tables were used in the presentation of the data while Mean (X) and Standard Deviation (SD) were utilized in the analysis of data. Cronbach Alpha coefficient of 0.70 was adopted to test the reliability of the instrument used. The independent t-test statistics was employed to test the hypotheses for the study while the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) Version 26 was utilized in further analysis of the study data.

4.0 Data Analysis, Results and Discussions

4.1 Demographics of the Respondent

Table 1: Tabulation of Department

Department	Freq.	Percent
Electricals	10	10
Finance	5	5
Human Resources Department	10	10
IT	10	10
Internal Audit	20	20
Operations	5	5
Piping	10	10
Public Affairs	10	10
Risk Management	15	15
Software Engineering	5	5
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 1 reveals a diverse range of departments within the organization, with Internal Audit and Risk Management being the most prominent, accounting for over 50% of the workforce. Human Resources (10%) and IT (10%) also represent significant departments, while several others, including Operations, Software Engineering, and Finance departments have smaller but essential roles.

Table 2: Job Role

Job Role	Freq.	Percent
Consultant	15	15
Management consultant	10	10
Manager	15	15
Staff	40	40
Supervisor	20	20
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 2 displays the roles respondents assumed at the job. The table presents a mix of job roles, with "Staff" being the most common, constituting about 57.5% of the employees. Supervisors (30.77%) and Managers (7.69%) also form a substantial portion of the workforce, indicating a hierarchical structure. Consultant roles, while fewer in number, likely play specialized roles within the organization.

1068

Table 3: Years of Experience in Current Role

Years of Experience in Current Role	Freq.	Percent
1-3 years	40	40
4-6 years	30	30
7-10 years	20	20
Less than 1 year	10	10
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 3 shows the years of experience of NNPC Headquarters Abuja employees. A significant portion of the employees (47.5%) have been in their current roles for 1-3 years, suggesting a relatively young and dynamic workforce. About 30 employees accounting for 12.5% of the total respondents have 4-6 years of working experience Those with 7-10 years of experience form another significant group (32.5%), indicating a balance between newer and more experienced staff.

Table 4: Level of Education

Level of Education	Freq.	Percent
Bachelor's Degree	50	50
Master's Degree	30	30
Secondary School	15	15
PhD	5	5
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 4 shows that more than half of the respondents, 50.0%, hold Bachelor's degree as their highest qualification. A slightly lower portion of the respondents, 30.0%, attained Master's level degree. However, the remaining two respondents constitute of 5 with doctorate degree while the other has 15 secondary school certificated.

Table 5: Are there impacts of sustainability strategies on contemporary business management?

Are there impacts of sustainability strategies on contemporary business management?	Freq.	Percent
No	30	30.00
Yes	70	70.00
Total	100	100.00

1069

Source: Fieldwork, 2025

Table 5 reveals that 30% of the respondents disagreed that sustainability strategies have any impact on contemporary business management. The remaining 70% were in agreement that sustainability strategies impact positively in many ways on contemporary business management.

4.2 Data Analysis

4.2.1 Impact of Environmental, Social, and Governance (ESG) Principles on Corporate Planning

Table 6: Impact of Environmental, Social, and Governance (ESG) principles on corporate planning

What are the impacts of environmental, social, and governance (ESG) principles on corporate planning?	Freq	Percent
Frequently	50	50.00
Never	10	10.00
Occasionally	25	25.00

Rarely	15	15.00
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

According to Table 6, (75) respondents agreed that there are significant and positive impact of environmental, social, and governance (ESG) principles on corporate planning with (75.0%) while only 25 respondents (25.0%) disagreed.

Table 7: Importance of environmental, social, and governance (ESG) principles on organizational sustainability and profitability

How important is environmental, social, and governance (ESG) principles to organizational sustainability and profitability?	Freq.	Percent
Agreed	40	40.00
Strongly Agreed	30	30.00
Undecided	15	10.00
Disagreed	10	15.00
Strongly Disagreed	5	5.00
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 7 shows that 70 respondents representing (70.0%) agreed that environmental, social, and governance principles impacts significantly on organizational sustainability and profitability while only 30 respondents representing (30.0%) disagreed.

Table 8: Impact of the role of NNPC Headquarters Abuja in the application of ESG principles on corporate planning

What is the impact of the role of NNPC headquarters in the application of ESG principles on corporate planning?	Freq.	Percent
High impact	40	40.00
Low impact	20	20.00
Moderate impact	15	15.00
Very high impact	20	20.00
Very low impact	5	5.00
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 8 presents the impact of the role of NNPC headquarters Abuja FCT in the application of ESG principles on corporate planning. Sixty (60) respondents agreed that the role of NNPC impacts positively on corporate planning while forty (40) respondents disagreed.

Table 9: Challenges and implications for NNPC in its application of ESG principles in corporate planning?

Are there challenges and implications for NNPC in its application of ESG principles in corporate planning?	Freq.	Percent
Agreed	45	45.00
Strongly Agreed	25	25.00
Undecided	15	15.00
Disagreed	10	10.00
Strongly Disagreed	5	5.00
Total	100	100.00

Source: Fieldwork, 2025

Table 9 shows that 70 respondents representing (70.0%) agreed that there are challenges and implications for NNPC in its application of ESG principles while only 30 respondents representing (25.0%) disagreed and 5 respondents representing (5.0%) were undecided.

4.3 Hypothesis Testing

The following null hypotheses will be tested at 0.05 level of significance.

Table 4.2 t-tests of Hypotheses on Ho1, Ho2, Ho3, Ho4 & Ho5

S/N	Hypothesis	Category of Staff	N	-X	SD	T-CD	DF	T.TAB
1.	There is no statistically significant impact of sustainability strategies on contemporary business management	-Top management -Other staff	20 80	4.01	1.05	-1.62	541	1.96
2.	There is no significant impact of the environmental, social and governance (ESG) principles on corporate planning	-Top management _Other staff	20 80	3.89	1.01	-1.62	541	1.96
3.	There is no statistically significant impact of	_Top management	20	4.05	1.05	-1.62	541	1.96

	the importance of environmental, social, and governance (ESG) principles on organizational sustainability and profitability	_Other staff	80			
4.	There is no statistically significant impact of NNPC headquarters in its application of ESG principles on corporate planning	_Top management _Other staff	20 80	4.10	1.08 -1.62	541 1.96
5.	There is no statistically significant impact of the challenges and implications for the NNPC Abuja in its application of ESG principles on corporate planning	_Top management _Other staff	20 80	4.02	1.05 -1.62	541 1.96

Researcher's Fieldwork, 2025

4.3 Discussion of Findings

The findings of this study sparked off some useful strategic management discuss that may further be expanded in future research works in this area of study. This study asserts that a strategic approach to ESG integration characterized by assessing materiality, integrity measuring and reporting ESG performance, engaging stakeholders, and continuous improvement is essential for maximizing the value and impact of ESG initiatives. This position is in tandem with the works of Onwuka & Adu, 2024; Onwuka et al., 2023).

Again, the study findings highlight that successful integration requires strong leadership commitment, and vision. Organizations that practice sustainability at the highest levels of management are more likely to overcome internal resistance, allocate resources effectively, and drive meaningful change throughout the organization. This position was in agreement with the works of Daramola et al., 2024, and Oduro et al., 2024).

The study's findings equally revealed that meaningful stakeholder engagement is essential for identifying material ESG issues, building trusts, and driving collaboration. Organizations that engage with diverse range of stakeholders, including investors, employees, suppliers, communities, and regulators, can gain valuable insights, align expectations and, co-create solutions to corporate sustainability challenges. The above findings is at par with the works of Uzougbo et al., 2024; and Ikegwu, 2023.

This study equally reiterated that ESG consideration should be integrated into the core of the business strategy and decision-making processes. By aligning ESG goals with overall business objectives, organizations can create synergies, maximize value creation, and foster a culture of sustainability throughout the organization. This position was in agreement with the previous works carried out by Ibe et al., 2018; Adanma & Ogunbiyi, 2024; and Abati et al., 2024.

Finally, the study's findings reveal that robust measurement and reporting mechanisms are essential for tracking progress towards ESG goals and demonstrating accountability to stakeholders. Organizations should establish clear and consistent reporting frameworks, disclose relevant performance over time. ESG integration is an ongoing process that requires continuous monitoring, evaluation, and adaptation. This was the conclusion drawn from the previous works of (Oyinkansola, 2024 and Adeusi et al., 2024).

4.3.1 Hypotheses Testing

Hypothesis (Ho1):

Hypothesis (Ho1) states that there is no statistically significant impact of sustainability strategies on contemporary business management. The above hypothesis was tested at 0.05 alpha level of significance. From the table 4.2 above, the calculated t-values (-1.62) is less than the t-tabulated (1.96). The null hypothesis (Ho1) is therefore rejected while the alternate hypothesis is therefore accepted.

Hypothesis (Ho2):

Hypothesis (Ho2) states that there is no statistically significant impact of the environmental, social, and governance (ESG) principles on corporate planning. The above hypothesis was tested at 0.05 alpha level of significance. From the table 4.2 above, the calculated t-values (-1.62) is less than the t-tabulated (1.96). Hypothesis (Ho2) is therefore rejected while the alternate hypothesis is hereby accepted.

Hypothesis (Ho3):

Hypothesis (Ho3) states that there is no statistically significant impact of the importance of environmental, social, and governance (ESG) principles on organizational sustainability and profitability. The above hypothesis was tested at 0.05 alpha level of significance. From table 4.2 above, the calculated t-values (-1.62) is less than the t-tabulated (1.96). Hypothesis (Ho3) is therefore rejected while the alternate hypothesis is hereby accepted.

Hypothesis (Ho4):

Hypothesis (Ho4) states that there is no statistically significant impact of NNPC Headquarters in the application of ESG principles in corporate planning. The above hypothesis was tested at 0.05 alpha level of significance. From the table 4.2 above, the calculated t-values (-1.62) is less than the t-tabulated (1.96). Hypothesis (Ho4) is therefore rejected while the alternate hypothesis is hereby accepted.

Hypothesis (Ho5):

Hypothesis (Ho5) states that there is no statistically significant impact of the challenges and implications for the NNPC Headquarters Abuja in its application of ESG principles in corporate planning. The above hypothesis was tested at 0.05 alpha level of significance. From the table 4.2 above, the calculated t-values (-1.62) is less than the t-tabulated (1.96). Hypothesis (Ho5) is therefore rejected while the alternate hypothesis is hereby accepted.

5.1 Conclusion

In conclusion, ESG integration offers numerous benefits to organizations, including enhanced financial performance, risk management, reputation, access to capital, and stakeholder engagement. A strategic approach to ESG integration, characterized by assessing materiality, integrating ESG considerations into business strategy, measuring and reporting ESG performance, engaging stakeholders and continuous improvement, is essential for maximizing

the value and impact of ESG initiatives. Financial professionals play a crucial role in driving ESG integration within organizations. By reporting on ESG performance, financial professionals can help organizations realize the full potential of sustainability and create long-term value for shareholders and society. Looking ahead, ESG integration is poised to become increasingly important in shaping business models, investment decisions, and stakeholder relationships. As environmental and social challenges continue to escalate, organizations that prioritize sustainability and responsible business practices will be better positioned to navigate the complex challenges of the 21st century and create a more sustainable and inclusive future for all. By embracing ESG integration as a strategic imperative, businesses can drive positive change, foster innovation, and create shared value for stakeholders, society, and the planet.

5.2 Recommendations

Based on the suggestions provided by respondents and the findings of the study, the following recommendations are proposed to mitigate the impact of sustainability strategies on contemporary business management: integrating the environmental, social, and governance (ESG) principles in corporate planning using NNPC Headquarters Abuja FCT as a case study.

- a) A strategic approach to ESG integration, characterized by assessing materiality, integrating ESG considerations into business strategy, measuring and reporting ESG performance, engaging stakeholders, and continuous improvement, is essential for maximizing the value and impact of ESG initiatives.
- b) Successful ESG integration requires strong leadership commitment, and vision. Organizations that prioritize sustainability at the highest levels of management are more likely to overcome internal resistance, allocate resources effectively, and drive meaningful change throughout the organization.
- c) Meaningful stakeholder engagement is essential for identifying material ESG issues, building trusts, and driving collaboration. Organizations that engage with a diverse range of stakeholders, including investors, customers, employees, suppliers, communities, and regulators, can gain valuable insights, align expectations, and co-create solutions to corporate sustainability challenges.
- d) ESG considerations should be integrated into the core of the business strategy and decision-making processes. By aligning ESG goals with overall business objectives, organizations can create synergies, maximize value creation, and foster a culture of sustainability throughout the organization.
- e) Robust measurement and reporting mechanisms are essential for tracking progress towards ESG goals and demonstrating accountability to stakeholders. Organizations should establish clear and consistent reporting frameworks, disclose relevant performance over time. ESG integration is an ongoing process that requires continuous monitoring, evaluation, and adaptation.

5.3 Implications of the Study

This study has several practical implications for firms and government. First, to promote sustainable economic development, regulatory authorities should strengthen the guidance and supervision of ESG practices and information disclosure. Our study shows that ESG implementation can improve corporate performance. Therefore, enterprises should actively participate in ESG practices.

Secondly, the application of digital technology has brought significant changes to industrial development. Companies should use digitalization as a tool to address the risks and challenges

of the information age. Digital transformation can not only improve enterprise resource utilization efficiency but also reduce their environmental and social impact, thereby enhancing their ability for sustainable development.

Our study has some limitations that require future research. First, other research studies did not focus on specific industries, although various industries are affected by distinct factors, such as policy environments, market sizes, and user behaviours. This study focused on specific industry (the NNPC Limited, Abuja, FCT, Nigeria) for an in-depth analysis, such as explaining the concrete mechanisms of the impact of ESG practices on financial performance in the oil industry. Second, considering difficulties in data collection, we only focused on a single organization in the oil industry that have disclosed ESG information. Other key industries such as manufacturing and textile and small and medium-scale enterprises (SMEs) serving as major sources of employment and providing consumers with valuable and innovative goods and services, should equally be studied.

REFERENCES

- Adanma, U. M., Ogunbiyi, E. O. (2024). A comparative review of global environmental policies for promoting sustainable development and economic growth. *International Journal of Applied Research in Social Science*, 6(5), 954-977.
- Adebayo, A. O., Ogunbiyi, E. O., Adebayo, L.O., Adewuyi, S. (2021). Schiff Base Modified Chitosan Irin (III) Complex as new Heterogeneous Oxidative Catalyst. *Journal of Chemical Society of Nigeria*, 46(2).
- Adelakun, B. O. (2023). Tax Compliance in the Gig Economy: The Need for Transparency and Accountability. *Journal of Knowledge Learning and Science Technology* ISSN: 2959- 6386 (online), 1(1), 191-198,
- Adenekan, O. A., Solomon, N.O., Simpa, P. K., & Obasi, S. C. (2024). Enhancing manufacturing productivity: A review of AI-Driven supply chain management optimization and ERP systems integration. *International Journal of Management and Entrepreneurship Research*, 6(5), 1607-1624.
- Adewusi, K. B., Jejenewa, T. O. 2024). Advancing financial transparency and ethical governance: innovative cost management and accountability in higher education and industry. *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, 6(5), 1533-1546.
- Ikegwu, C. (2022). Governance Challenges by the Bitcoin Ecosystem: The Way Forward.
- Jejenewa, T. O., Mhlongo, N. Z., & Jejenewa, T. O. (2024). Theoretical Perspectives on Digital Transformation in Financial Services: Insights from Case Studies in Africa and the . United States. *Finance & Accounting Research Journal*, 6(4), 674-683.
- Joel, O. T., & Ogunbiyi, V. U. (2024). Geological Data Utilization in Renewable Energy Mapping and Volcanic Region Carbon Storage Feasibility. *Open Access Research Journal of Engineering and Technology*, 2024, 06(02), 063-078.
- Obasi, S. C., Solomon, N. O., Adenekan, O. A., & Simpa, P. (2024). Cybersecurity's role in environmental protection and sustainable development: Bridging technology and sustainability goals. *Computer Science & IT Research Journal*, 5(5), 1145-1177.
- Oduro, P., Uzougbo, N. S., and Ugwu, M. C., 2024. Navigating legal pathways: Optimizing energy sustainability through compliance, renewable integration, and maritime efficiency. *Engineering Science & Technology Journal*, 5(5), pp.1732-1751.

Oguanobi, V. U., & Joel, O. T. (2024). Geoscientific research's influence on renewable energy policies and ecological balancing. *Open Access Research Journal of Multidisciplinary Studies*, 2024, 07(02), 073-085.

Onwuka, O. U., & Adu, A. (2024). Technological synergies for sustainable resource discovery: Enhancing energy exploration with carbon management. *Engineering Science & Technology Journal*, 5(4), 1203-1213.

Oyinkansola, A. B. (2024). The GIG Economy; Challenges for Tax System. *Journal of Knowledge Learning and Science Technology* ISSN: 2959-6386 (online, 5(5), 1695-1710.

Simpa, P., Solomon, N. O., Adenekan, O. A., & Obasi, S. C. (2024). Strategic implications of carbon pricing on global environmental sustainability and economic development: A conceptual framework. *International Journal of Advanced Economics*, 5(5), 139-172.

Solomon, N. O., Simpa, P., Adenekan, O. A., & Obasi, S. C. (2024). Sustainable nanomaterials' role in green supply chains and environmental sustainability. *Engineering Science & Advanced Research and Reviews*, 22(2), 564-580.

Uzougbo, N. S., Ikegwu, C. G., & Adewusi, A. O. (2024). International enforcement of cryptocurrency transactions: Legal accountability and ethical considerations of AI in financial services. *GSC Advanced Research and Reviews*, 19(20), 130-142.

DIGITAL TRANSFORMATION IN HUMAN RESOURCE: TRENDS AND CHALLENGES

Dr. M.K.GANESHAN

Assistant Professor, AMET Business School, AMET University, Chennai, Tamil Nadu,
India [https://orcid.org/ 0000-0003-2407-1527](https://orcid.org/0000-0003-2407-1527)

Abstract

Digital transformation of human resource management is revolutionizing the management of employees and operations in organizations. Organizations today rely on software, apps, and platforms such as artificial intelligence and chatbots to recruit people, calculate payroll, and assist employees. The new technologies include things like AI, cloud-based systems, and data analytics, all making HR tasks run a lot more smoothly. These tools are useful for enhancing processes such as hiring, employee performance monitoring, and engagement. Data-powered solutions also help HR professionals have better, data-driven decision-making. But deploying these technologies poses challenges. HR teams need to learn new skills to use these tools effectively. The study contributes to some employees may resist the changes brought by new technology. The rise of remote and hybrid work models has made the need for HR technology even more important. This research explores current trends in HR digital transformation, such as AI for recruitment and virtual learning platforms. It also discusses the difficulties companies face, including adapting to new tools, managing cybersecurity, and ensuring technology fits with the company culture. We conclude that organizations seeking to successfully integrate digital transformation in HR must understand these trends and challenges.

Keywords: Digital transformation, HR technology, Artificial Intelligence, recruitment, employee engagement.

INTRODUCTION

Human resources and digital transformation is the process of using the latest technologies to modernize various HR practices. It aimed for improving the employee experience, data-related decision-making, and HR service delivery. Digital transformation in human resources refers to the integration of digital technologies into all aspects of HR functions, fundamentally changing how organizations attract, manage, develop, and retain talent. From recruitment powered by AI to employee engagement through digital platforms, technology is reshaping HR practices to become more data-driven, agile, and strategic.

The COVID-19 pandemic further accelerated this shift, compelling organizations to adopt remote work models, cloud-based systems, and digital communication tools almost overnight. As a result, HR departments are not just administrative support units but key drivers of digital change and organizational resilience. However, this transformation also brings significant challenges, including data privacy concerns, the digital skills gap, resistance to change, and the need for continuous upskilling of HR professionals. This paper explores the major trends shaping digital transformation in HR, such as automation, AI, HR analytics, and virtual collaboration tools, while also addressing the practical and ethical challenges organizations face in this journey. Understanding these dynamics is critical for building a future-ready HR function that supports business innovation and employee well-being.

PROBLEMS OF STUDY

- Lack of readiness and digital literacy among HR professionals
- Resistance to change within organizations
- Data privacy and cybersecurity
- Insufficient infrastructure and technological upfront Investment
- The rapid step of technological change
- Ineffective change management strategies

OBJECTIVES OF THE STUDY

1. To study the concept of digital transformation and human resources.
2. To examine the impact of digital technologies on modern human resources practices and processes.
3. To identify emerging human resource trends
4. To assess the challenges faced by human resource departments.

REVIEW OF LITERATURE

Banerjee, P., & Sharma, N. (2024). “Digital Transformation and Talent Management in Industry 4.0: A Systematic Literature Review and Future Directions.” This paper explores how Industry 4.0 technologies influence talent management, emphasizing the importance of continuous learning and the development of digital skills. It identifies the need for a collaborative effort between HR managers and employees to drive digital transformation.

Aydin, O., Karaarslan, E., & Narin, N. G. (2024). “Artificial Intelligence, VR, AR, and Metaverse Technologies for Human Resource Management.” This study evaluates the use of emerging technologies, including artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), augmented reality (AR), and the metaverse, in human resource management. The research highlights the potential of these technologies to enhance HR functions such as recruitment, training, and employee engagement, while also addressing the challenges associated with implementation and employee adaptation.

Bratamanggala, R. (2023). “Digital Transformation in Human Resource Management: A Systematic Literature Review.” This study systematically reviews the integration of digital technologies in human resource management, highlighting the shift towards data-driven decision-making and the adoption of Artificial Intelligence (AI) in recruitment processes. It emphasizes the necessity for HR professionals to adapt to technological advancements to enhance organizational efficiency.

Bhuwaneshwari, R., Udagi, K., & Huggi, M. M. (2023). “Transforming Human Resource Management in the Digital Era: Trends, Challenges, and Strategic Implications.” This paper examines the strategic implications of digital transformation in human resource management, emphasizing the adoption of HR analytics, and employee engagement.

Demir, M., Yaşar, E., & Demir, Ş. Ş. (2023). “Digital Transformation and Human Resources Planning: The Mediating Role of Innovation.” This study explores the impact of digital transformation on human resources planning within the hospitality sector, highlighting innovation as a mediating factor that enhances HR processes.

DIGITAL TRANSFORMATION

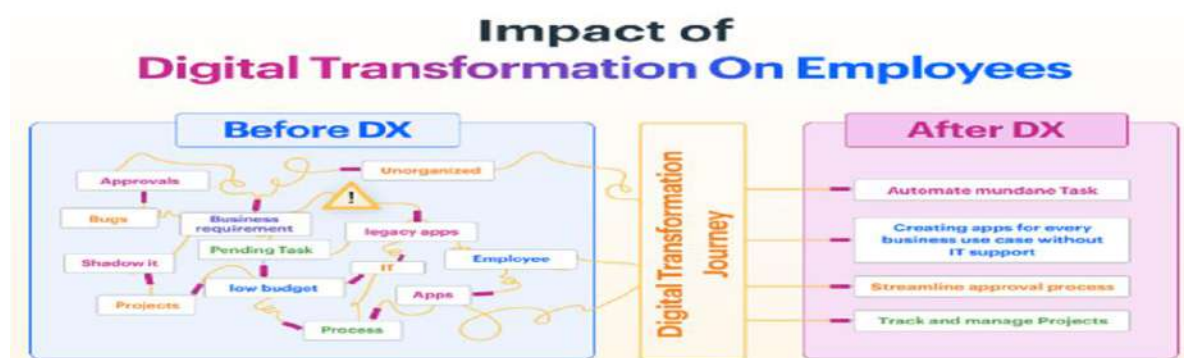
Digital Transformation (DX) is the process of leveraging technology to create innovative business practices. This may involve modifying existing systems or developing new ones, fundamentally changing how a company operates and delivers value to its customers. It encompasses the transition of traditional tasks to digital formats and necessitates a cultural shift, encouraging the organization to challenge outdated methods, experiment with new approaches, and embrace failures as learning opportunities. The digital transformation process includes the creation of new business models and the capacity to capitalize on emerging market opportunities (Catlin et al., 2015). This transformation requires substantial investment in developing digital skills that must align with the overall strategy (Lorenzo, 2016). Developing Building capacities capabilities should occur in across dimensions of the organization: strategy, people and culture, management structure and systems, business process, processes, technology (Lorenzo, 2016).

Why is digital Transformation important?

- Staying competitive
- Improving efficiency and productivity
- Enhancing customer experience
- Making data-driven decisions
- Increasing adaptability
- Strengthening sustainability
- Allowing for innovation
- Attracting and retaining talent
- Saving money

IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Digital transformation in the workplace has had profound effects on employees, reshaping how they work, interact, and grow within an organization. Below is a comparison of the impact before and after the adoption of digital transformation.

COMPARISON OF TRADITIONAL VS. DIGITAL HRM APPROACHES

The comparison between traditional and digital human resource management approaches reveals significant shifts in how organizations manage their workforce. As nowadays there are

so many changes happening regarding HR functions based on recruitment, employee engagement, performance management, decision-making, and onboarding, as given below.

HR Function	Traditional Approach	Digital Approach
Recruitment	Manual screening and interviews	AI-powered analytics and automated shortlisting
Employee Engagement	Generic programs	Personalized experiences through HR analytics
Performance Management	Annual reviews and manual tracking	Real-time monitoring and predictive analytics
Decision-Making	Intuition-based decisions	Data-driven insights and evidence-based strategies
Onboarding	Paper-based documentation	Digital self-service and automated workflows

While traditional HRM relies heavily on manual processes and human judgment, digital HRM embraces technology to streamline and optimize various HR functions. Digital HRM enhances efficiency, improves decision-making, and allows for a more personalized and dynamic approach to managing employees. However, successful implementation requires investment in technology, training, and a shift in organizational culture to embrace digital transformation.

TRENDS IN DIGITAL HR TRANSFORMATION

1080

The area of human resource management is undergoing significant through transformation driven by digital technologies. This evolution, often referred to as digital HR transformation, is reshaping how organizations manage their workforce, optimize talent, and drive organizational culture. The trends that are emerging in this space reflect the changing needs of both businesses and employees in an increasingly digital world.

Automation of HR Processes: Routine tasks like payroll, leave management, and onboarding are automated using HR software, reducing errors and saving time. Using tools like BambooHR or Zoho People to automate payroll, attendance, and leave tracking.

Use of Artificial Intelligence (AI): AI is used in recruitment (e.g., resume screening), employee engagement, and predictive analytics to improve decision-making. HireVue uses AI to screen video interviews and analyze candidates' tone, language, and expressions.

Remote Work and Digital Collaboration Tools: Platforms like Zoom, Slack, and Microsoft Teams enable virtual work environments and employee communication. HR teams use Slack, Zoom, and Asana to manage communication and productivity for remote teams.

Employee Experience Platforms: Tools like employee self-service portals and apps improve engagement, satisfaction, and retention.

People Analytics: Data-driven insights are used to track performance, predict turnover, and enhance workforce planning. Companies use tools like Visier or SAP SuccessFactors to analyze employee turnover trends and performance.

Learning & Development (L&D) via E-Learning: Online training and upskilling platforms offer flexible and continuous learning opportunities. Platforms like LinkedIn Learning or Coursera for Business are used for employee upskilling.

CHALLENGES IN DIGITAL HR TRANSFORMATION

Digital transformation in human resources has become crucial for businesses to remain competitive and innovative in the modern workplace. However, organizations face several challenges as they strive to implement digital HR systems.

Resistance to Change: Employees and managers may resist new systems due to fear, lack of skills, or comfort with old ways. Older employees may struggle or refuse to use new HR platforms due to unfamiliarity with technology.

Data Privacy & Security: Protecting employee data while using cloud-based HR systems is a major concern. Breaches in platforms like Equifax highlight the importance of secure employee data management.

High Implementation Costs: Digital tools can be expensive to deploy and maintain, especially for small businesses. Small businesses may find tools like SAP or Workday too expensive to adopt fully.

Skill Gaps: Lack of digital literacy among HR staff and employees can hinder adoption and effectiveness. HR staff might lack training in using AI-based analytics tools effectively.

Integration Issues: Difficulty in syncing new digital tools with existing legacy systems can create inefficiencies. Difficulty syncing old payroll systems with new cloud HR platforms, causing delays and data loss.

Maintaining Human Touch: Over-reliance on technology can make HR processes feel impersonal, affecting employee morale and culture. Overuse of chatbots (e.g., for handling employee grievances) may make HR feel less personal and empathetic.

DIGITAL TRANSFORMATION IN HR: KEY STATISTICS

DIGITAL HR TRANSFORMATION			
Market Growth and Investment	Global HR Technology Market Size: As valued at \$38.1 billion in the year 2023, projected to reach \$84.7 billion by the year 2032, growing at a CAGR of 9.3 percent.	Investment in HR Tech (2024): Over \$7.2 billion invested across 800+ transactions in HR technology.	
Adoption of AI and Automation	AI Implementation in HR: Approximately 25% of companies have implemented AI to support HR-related activities.	Robotic Process Automation (RPA): 78% of businesses are implementing or planning to deploy RPA in HR processes, leading to a 25–35% reduction in processing times.	Hyperautomation Savings: Investing in hyperautomation can reduce HR costs by up to 50%.
Digital Skills and Workforce Readiness	Reskilling Needs: By 2022, 54% of all employees required	Impact of AI on Skills: 59% of hiring managers believe AI will substantially	Skill Gaps: 55% of employers or management express concern that

	significant reskilling due to digital transformation.	transform the types of skills needed in their companies.	innovation-based is troubled by a lack of specified key digital skills.
HR Automation and Tools Usage	Learning Management Systems (LMS): 96% of large and mid-size companies utilize LMS platforms for employee training.	Performance Management Modules: 51% of organizations have integrated performance management modules into their HR systems.	Benefits Administration Platforms: Over 90% of concerned employers use of technology platforms or apps to manage HR practices or benefits functions, up from 70% 5 years ago.
Challenges in Digital Transformation	Digital Transformation Failure Rate: Approximately 66% of digital transformation efforts fail to meet their objectives.	Lack of specific IT skills and subject expertise: 54% of organizations cite a lack of IT skills or digital expertise as a primary problem.	Dependence on Legacy Systems: 53% of organizations struggle with outdated systems hindering digital transformation.
Trends in HR Practices	Skills-Based Hiring: 81% of organizations are shifting towards skills-based hiring, moving away from traditional resume-based evaluations.	AI in HR Functions: 38% of HR decision-makers employ AI in their practices, with applications in analytics (46%), learning and development (35%), performance management (32%), and onboarding (28%).	

FINDINGS AND DISCUSSIONS

- Many organizations have begun their digital HR journeys, and the success of transformation varies widely.
- Large organizations tend to be more advanced in adopting tools, whereas smaller firms face financial and technical constraints.
- Training and change management were identified as critical factors for successful digital adoption.
- The importance of leadership support and a clear digital HR strategy was also emphasized.

CONCLUSION

Digital transformation is fundamentally reshaping the business environment of human resource management, pushing organizations toward smarter, more agile, and data-driven practices. As technologies like artificial intelligence, machine learning, cloud computing, and data analytics become integral to HR functions, traditional processes are being redefined, ranging from talent acquisition and employee engagement to performance management and learning and development. The trends indicate a shift from manual, transactional HR tasks to strategic and

predictive functions enabled by digital tools. HR professionals are increasingly expected to act as change agents, leveraging technology to enhance the employee experience and align workforce capabilities with business goals. However, this transformation is not without challenges. There are some key issues, including resistance to change, data privacy, lack of digital literacy among HR personnel, and the complexity of integrating new technologies with legacy systems. To succeed in this changing environment, organizations must invest in the digital upskilling of HR teams, foster a culture of innovation, and adopt a human-centric approach to technology deployment. A balanced focus on both technological adoption and human values will be essential in ensuring that digital transformation in HR leads to sustainable growth, employee satisfaction, and competitive advantage. Finally, while digital transformation offers immense potential to revolutionize HRM, its success depends on strategic vision, continuous learning, and inclusive change management practices.

REFERENCES

1. Banerjee, P., and Sharma, N. (2024), "Digital transformation and talent management in industry 4.0: a systematic literature review and the future directions," *The Learning Organization*, Vol. ahead-of-print No, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/TLO-10-2023-0183>
2. Bhuwaneshwari, R., Udagi, K., & Huggi, M. M. (2023). "Transforming Human Resource Management in the Digital Era: Trends, Challenges, and Strategic Implications," *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts*, 4(2).
3. Bratamanggala, R. (2023) "Digital Transformation in Human Resource Management: A Systematic Literature Review." *Siber International Journal of Education Technology (SIJET)*, 1(2), 1(2),57–64.
4. Bondarouk, T., & Brewster, C. (2016). "Conceptualizing the Future of HRM and Technology Research." *The International Journal of Human Resource Management*, 27(21), 2652–2671.
5. Eger, L., & Žižka, M. (2023) "Industry 4.0, Digital Transformation, and Human Resource Management: Emerging Themes and Research Trends in the Context of the Visegrad Countries" *Oeconomia Copernicana*, 14(3).
6. De Alwis, A. (2010) "The Impact of Electronic Human Resource Management on the Role of Human Resource Managers" *E a M: Economie a Management*, 4, 47–60.
7. Demir, M., Yaşar, E., & Demir, Ş. Ş. (2023) "Digital Transformation and Human Resources Planning: The Mediating Role of Innovation" *Journal of Hospitality and Tourism*, 14(1)
8. Lengnick-Hall, M. L., & Moritz, S. (2003). "The Impact of e-HR on the Human Resource Management Function." *Journal of Labor Research*, 24(3), 365–379.
9. Marler, J. H., & Fisher, S. L. (2013) "An Evidence-Based Review of e-HRM and Strategic Human Resource Management," *Human Resource Management Review*, 23(1), 18–36.
10. Melo, P. N., & Machado, C. (2021) "Digital HRM Transformation through Analytics: A Review and Bibliometric Analysis," *Journal of Entrepreneurship Education*, 24(2).
11. Parry, E., & Strohmeier, S. (2014) "HRM in the Digital Age—Digital Changes and Challenges of the HR Profession," *Employee Relations*, 36(4), 345–354.
12. Savita Saini (2021), "Digital HRM and its Effective Implementation: An Empirical Study," *International Journal of Management Studies*, 5, 2(7), 62–66.

13. Sri Utami Nurhasanah & Jenris Mangatur Sinambela (2022), "Digital Transformation in Human Resource Management: Challenges and Opportunities," Brilliant International Journal of Management and Tourism, 2(3), 307–317.
14. Strohmeier, S. (2020) "Digital Human Resource Management: A Conceptual Clarification," German Journal of Human Resource Management, 34(3), 345–365.
15. Vrontis, D., Christofi, M., & Katsikeas, C. S. (2022). "Digital Transformation: A Review and Research Agenda," International Journal of Management Reviews, 24(3), 317–338.
16. Deloitte (2023), Human Capital Trends Report.
17. KPMG (2022), Future of HR 2022 Report.
18. World Economic Forum (2023), The Future of Jobs Report
19. <https://www.instride.com/insights/digital-transformation-statistics>
- 2.

THE MEDIATING ROLE OF MINDFULNESS AMONG PSYCHOLOGICAL
VARIABLES IN MARRIAGE: A STRUCTURAL MODEL
EVLİLİKTE PSİKOLOJİK DEĞİŞKENLER ARASINDA FARKINDALIĞIN ARACI
ROLÜ: YAPISAL BİR MODEL

Yahya ŞAHİN

¹Dr. Öğr. Üye., Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
<https://orcid.org/0000-0003-0647-4605>

Özet

Bu araştırmanın amacı, evlilikte empati, evlilik doyumu ve affetme arasındaki ilişkileri inceleyerek, evlilik farkındalığının bu ilişkilerdeki aracı rolünü ortaya koymaktır. Empati ile evlilik doyumu ve affetme arasındaki bağlantının nasıl şekillendiği, evlilik farkındalığı gibi bilinçli bir değerlendirme sürecinden etkilenip etkilenmediği üzerine sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma ile evlilik farkındalığının, empatinin evlilik doyumu ve affetme üzerindeki etkisindeki aracı rolü incelenecek ve evlilik ilişkilerini güçlendiren önemli psikolojik faktörler hakkında daha detaylı bir bakış açısı sağlanacaktır. İlişkisel tarama modeline dayalı olarak yürütülen çalışmada, Türkiye genelinde 596 evli bireyden kartopu örnekleme yöntemiyle veri toplanmıştır. Katılımcılar, Evlilik Farkındalığı Ölçeği, Evlilikte Empati Ölçeği, Affetme Ölçeği ve Evlilik Yaşamı Ölçeği'ni doldurmuştur. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, evlilikte empati düzeyinin hem affetme hem de evlilik doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ancak bu ilişkilerde evlilik farkındalığı değişkeninin tam aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, empati doğrudan evlilik doyumunu ve affetmeyi yordarken, bu etki evlilik farkındalığı modele dahil edildiğinde anlamını yitirmekte, etkiler evlilik farkındalığı üzerinden gerçekleşmektedir. Modelin uyum indeksleri (RMSEA=,018; CFI=1,00; GFI=,999 vb.) mükemmel düzeyde uyum göstermiştir. Bu sonuçlar, evlilikte duygusal becerilerin (empati ve affetme gibi) tek başına yeterli olmadığını, bireyin ilişkiye yönelik bilinçli farkındalığının bu becerilerin evlilik doyumuna yansımada belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Evlilik farkındalığı; dayanışma, ilgi, sorumluluk, paylaşım ve anlayış gibi bileşenleri içeren bütüncül bir kavram olarak, evlilik ilişkilerinin niteliğini güçlendiren psikolojik bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Çalışma sonuçları, evlilik ve çift terapilerinde sadece iletişim becerilerinin değil, aynı zamanda bireylerin evlilik içi rollerine dair farkındalık düzeylerinin artırılmasına yönelik psikoeğitim programlarının önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Evlilikte empati, Evlilik doyumu, Affedicilik, Evlilik farkındalığı

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationships between empathy, marital satisfaction, and forgiveness in marriage and to reveal the mediating role of marital awareness in these relationships. There is a limited number of studies on how the connection between empathy and marital satisfaction and forgiveness is shaped and whether it is affected by a conscious evaluation process such as marital awareness. Therefore, this study will examine the mediating role of marital awareness in the effect of empathy on marital satisfaction and forgiveness and

provide a more detailed perspective on important psychological factors that strengthen marital relationships. In the study conducted based on the relational screening model, data were collected from 596 married individuals across Turkey using the snowball sampling method. Participants filled out the Marital Awareness Scale, Marital Empathy Scale, Forgiveness Scale, and Marital Life Scale. Structural equation modeling was performed using SPSS and AMOS programs in the analysis of the data. The analysis results showed that the level of empathy in marriage was positively related to both forgiveness and marital satisfaction. However, it was determined that the marital awareness variable played a full mediating role in these relationships. In other words, while empathy directly predicted marital satisfaction and forgiveness, this effect lost its significance when marital awareness was included in the model, and the effects occurred through marital awareness. The fit indices of the model (RMSEA=.018; CFI=1.00; GFI=.999 etc.) showed excellent fit. These results show that emotional skills (such as empathy and forgiveness) alone are not sufficient in marriage, and the individual's conscious awareness of the relationship plays a decisive role in reflecting these skills on marital satisfaction. Marital awareness stands out as a holistic concept that includes components such as solidarity, care, responsibility, sharing and understanding, and as a psychological resource that strengthens the quality of marital relationships. The study results draw attention to the importance of psychoeducation programs aimed at increasing not only communication skills but also the awareness levels of individuals regarding their roles within marriage in marriage and couple therapies.

Keywords: Empathy in marriage, Marital satisfaction, Forgiveness, Marital awareness

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF BUSINESS PERFORMANCE, MARKET ORIENTATION, AND PRODUCT INNOVATION ON THE COMPETITIVE ADVANTAGE OF ENTREPRENEURS IN ICE TEA UMKM IN KUDUS REGENCY
KUDUS REJANLIĞINDAKİ ICE TEA UMKM'DEKİ GİRİŞİMCİLERİN REKABET AVANTAJI ÜZERİNDEKİ İŞ PERFORMANSI, PAZAR ODAKLILIK VE ÜRÜN YENİLİĞİNİN ETKİSİNİN ANALİZİ

Gischa Adinda Syukma¹, Niswatin Nada², Nur Lailatul Fadhillah³, Riyan Andni⁴

¹IAIN Kudus, Program Studi Ekonomi Syariah, , 0009-0006-8262-7609

²IAIN Kudus, Program Studi Ekonomi Syariah, , 0009-0004-0137-3535

³IAIN Kudus, Program Studi Ekonomi Syariah, 0009-0000-9899-4434

⁴IAIN Kudus, Dosen,

Özet

Bu çalışmanın başlığı “Kudus Regency’deki UMKM Ice Tea’de Girişimcilerin Rekabet Avantajları Üzerindeki İş Performansı, Pazar Odaklılığı ve Ürün İnovasyonunun Etkisinin Analizi”dir. UMKM Ice Tea, özellikle çay üreten içeceklerle uğraşan bir işletmedir. Bu çalışmanın amacı ve kullanımı, iş performansının, Pazar odaklılığının ve ürün inovasyonunun Kudus Regency’deki UMKM Ice Tea’de rekabet avantajını nasıl ve ne kadar etkileyebileceğini bulmaktır. Kullanılan araştırma yöntemi nicel analiz yöntemidir. Birincil veri toplama teknikleri, anketleri katılımcılara ve BPS’den gelen verileri yayarak gerçekleştirilir. Çalışmanın sonuçlarından elde edilen verilere göre, iş performansı, Pazar odaklılığı ve ürün inovasyonunun Kudus Regency’deki UMKM Ice Tea’de rekabet avantajı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. İş performansı 3.406’lık rekabet avantajını ve iş odaklılığı 4.312’lik rekabet avantajını ve ürün inovasyonu 4.333’lük rekabet avantajını etkilemektedir. 0,60’lık korelasyon değeri orta düzey ilişki kategorisine dahildir. Araştırmacıların verebileceği öneriler, Kudus Regency’deki UMKM Ice Tea’nin faillerinin iş yapma bilgi ve becerilerini artırmaları ve ürün pazarlamasında Pazar rekabet gücünü artırmaları beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: İş performansı; Pazar yönelimi; Ürün inovasyonu; Rekabet avantajı

Abstract

This study is entitled “Analysis of the Effect of Business Performance, Market Orientation, and Product Innovation on Competitive Advantages of Entrepreneurs in UMKM Ice Tea in Kudus Regency” UMKM Ice Tea is a business engaged in drinks, especially producing tea. The purpose and use of this study is to find out how and how much business performance, market orientation, and product innovation can affect competitive advantage in UMKM Ice Tea in Kudus Regency. The research method used is a quantitative analysis method. Primary data collection techniques are carried out by spreading questionnaires to respondents, as well as data from BPS. Based on data obtained from the results of the study that business performance, market orientation, and product innovation have a positive and significant effect on competitive advantage in UMKM Ice Tea in Kudus Regency. Business performance affects competitive advantage of 3,406 and business orientation of 4,312 and product innovation affects 4,333. The correlation value of 0.60 is included in the moderate relationship category. Suggestions that

researchers can give are the perpetrators of UMKM Ice Tea in Kudus Regency are expected to increase knowledge and ability to do business and increase market competitiveness in marketing products.

Keyword Business performance; Market orientation; Product innovation; Competitive advantage

PENGARUH KESEMPATAN KERJA, INDEKS PEMBANGUNAN MANUSIA (IPM) DAN INFLASI TERHADAP PENGANGGURAN DI PROVINSI JAWA TENGAH

Salma Maghfudhoh Z.M¹, Indah Dwi Agustiani², Fansa Fadia Devi³, and Riyan Andni⁴

¹ Febi, Iain Kudus, Febi, Iain Kudus, ³ Febi, Iain Kudus, ³ Febi, Iain Kudus,

ABSTRACT

Penelitian ini menyelidiki dampak inflasi, IPM, dan kesempatan kerja terhadap pengangguran di Jawa Tengah, Indonesia. Penelitian ini akan meningkatkan ilmu pengetahuan dan membantu para pembuat kebijakan memerangi pengangguran. Penelitiannya menggunakan pendekatan deskriptif kuantitatif. Pada penelitian ini data yang digunakan adalah data deret waktu digunakan dalam 15 tahun terakhir yang dikombinasikan dengan data tahun berjalan, atau panel data yaitu dari tahun 2009-2023.

Studi ini menemukan bahwa inflasi, indeks pembangunan manusia, dan variabel ekonomi makro lainnya memiliki dampak signifikan terhadap tingkat pengangguran di Indonesia. Secara spesifik, hasil penelitian menunjukkan bahwa kenaikan inflasi sebesar 1% menyebabkan kenaikan pengangguran sebesar 0,084%, sedangkan kenaikan indeks pembangunan manusia sebesar 1% menyebabkan penurunan pengangguran sebesar 0,364%.

Istilah "pengangguran" biasa digunakan untuk orang yang tidak bekerja dengan orang yang sama setiap hari, mencari pekerjaan setiap hari, bekerja kurang dari dua hari seminggu, atau berusaha mencari pekerjaan yang sesuai dengan kemampuan mereka.

Kata kunci:

Pengangguran, kesempatan kerja, indeks pembangunan manusia, inflasi

**ANALISIS HUBUNGAN ANTARA LITERASI KEUANGAN, TINGKAT
PENDIDIKAN, DAN KECERDASAN SPIRITUAL TERHADAP PENGELOLAAN
KEUANGAN KELUARGA**

**Wiwik Melani (Penulis Pertama)¹, Eka Naila Fitriana (Penulis Kedua)², Lailatin
Nishfinur NA (Penulis Ketiga)³, Riyan Andni (Penulis Keempat)⁴**

¹Peneliti, IAIN Kudus, Ekonomi Syariah.

²Peneliti, IAIN Kudus, Ekonomi Syariah,.

³Peneliti, IAIN Kudus, Ekonomi Syariah, nisvilailatin86

⁴Dosen, IAIN Kudus, Ekonmi Syariah

Abstrak

Penelitian ini mengkaji pengaruh literasi keuangan, tingkat pendidikan, dan kecerdasan spiritual terhadap pengelolaan keuangan keluarga di Indonesia, sebuah negara berkembang yang menghadapi tantangan ekonomi modern. Studi ini menggunakan metode kuantitatif dengan pendekatan kausalitas, melibatkan 98 kepala keluarga sebagai responden yang dipilih menggunakan teknik purposive sampling. Data dikumpulkan melalui kuesioner tertutup dan dianalisis menggunakan regresi linear berganda dengan bantuan perangkat lunak Eviews 8. Hasil penelitian menunjukkan bahwa ketiga variabel independen memiliki pengaruh signifikan terhadap pengelolaan keuangan keluarga, dengan kecerdasan spiritual memberikan kontribusi terbesar. Temuan ini menegaskan bahwa literasi keuangan yang memadai, tingkat pendidikan yang lebih tinggi, dan pengembangan kecerdasan spiritual yang kuat memainkan peran penting dalam menciptakan perilaku finansial yang bijaksana dan stabil. Studi ini memberikan kontribusi baru pengelolaan keuangan, memberikan wawasan yang relevan untuk pengembangan kebijakan dan program pendidikan keuangan di masa depan.

Kata Kunci: *Literasi Keuangan; Tingkat Pendidikan; Penglolaan Keuangan Keluarga*

THE INFLUENCE OF BRAND IMAGE, PRICE, AND HALAL LABELS IN
DECISION TO PURCHASE WARDAH COSMETIC PRODUCTS IN KUDUS CITY
SOSYAL MEDYANIN, ÜRÜN KALİTESİ VE FİYATIN KUDUS'TA U-WINFLY
MARKA ELEKTRİKLİ BİSİKLETLERİN SATIN ALMA İLGİSİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ

Kunasari¹ Salsabila Dhia R.A.² Zahrotun Nikmah³ Riyan Andni⁴

Institut Agama Islam Negeri Kudus Institut Agama Islam Negeri Kudus Institut Agama
Islam Negeri Kudusinstitut Agama Islam Negeri Kudus

Abstract

This study aims to determine the influence of brand image, price, and halal labels in the purchase decision of wardah cosmetic products in Kudus City. Wardah cosmetic products that always occupy the top brands in Indonesia show that many use this product. So that many consumers already believe in Wardah cosmetic products. In this study, a questionnaire was distributed to all people in the holy city with a sample of 125 respondents. And the data was calculated using SPSS version 20. Where the brand image is (X1), price (X2), halal label (X3) and purchase decision (Y). And this study aims to show whether brand image has a significant influence on the purchase decision of Wardah cosmetic products, whether price has a significant influence on the purchase decision of Wardah cosmetic products, and whether halal labels have a significant influence on the purchase decision of Wardah cosmetic products.

Keywords: brand image, price, halal label, purchase decision, wardah

Abstrak

Penelitian ini bertujuan untuk mengetahui pengaruh brand image, harga, serta label halal dalam keputusan pembelian produk kosmetik wardah di Kota Kudus. Produk kosmetik wardah yang selalu menempati top brand Indonesia yang menunjukkan bahwa banyak yang menggunakan produk ini. Sehingga banyak konsumen yang sudah percaya dengan produk kosmetik wardah. Pada penelitian ini menggunakan cara dengan menyebarkan kuisioner kepada seluruh masyarakat yang da di kota kudus dengan jumlah sampel 125 responden. Dan data dihitung menggunakan SPSS versi 20. Yang dimana brand image merupakan (X1), harga (X2), label halal (X3) serta keputusan pembelian (Y). Dan penelitian ini bertujuan untuk menunjukkan apakah brand image memiliki pengaruh suginifikan dalam keputusan pembelian produk kosmetik wardah, apakah harga mempunyai pengaruh yang siginifikan dalam keputusan pembelian produk kosmetik wardah, dan apakah label halal memiliki pengaruh yang signifikan dalam keputusan pembelian produk kosmetik wardah.

Kata kunci: *brand image*, harga, label halal, keputusan pembelian,

Özet

Bu çalışmada, Kudus'ta U-WINFLY elektrikli bisikletlere yönelik satın alma ilgisi üzerinde sosyal medyanın, ürün kalitesinin ve fiyatın etkisi incelenmektedir. Bu çalışmada, veri dağılımının analiz için uygun olduğundan emin olmak amacıyla normallik testlerinden yararlanılarak nicel bir yaklaşım benimsenmiştir. Sonuçlar, tüm sosyal medya, ürün kalitesi ve fiyat değişkenlerinin normal dağılıma sahip olduğunu, eğiklik ve basıklık değerlerinin kabul

edilebilir aralıklarda olduğunu, bu durumun verilerin daha ileri analizler için güvenilir olduğunu doğruladığını göstermektedir. Çalışmaya, amaçlı örnekleme sistemiyle seçilen 112 kişi katılmış olup, veriler Econometric Views 8 (E-views 8) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan literatür taramasında, sosyal medyanın bir pazarlama aracı olarak önemi vurgulanmakta, geleneksel satış yöntemlerine kıyasla düşük maliyetlerle ürün tanıtımı ve müşteri ilişkileri sürdürülmesindeki etkinliği vurgulanmaktadır. Ayrıca, ürün kalitesinin tüketici inançlarını ve satın alma davranışlarını şekillendirmedeki rolü tartışılmakta ve tüketicilerin kalite algılarının satın alma kararlarını doğrudan etkilediği gösterilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal Medya, Ürün Kalitesi, Fiyat, Satın Alma İlgisi, Elektrikli Bisikletler

**THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, PRODUCT QUALITY, AND PRICE ON
BUYING INTEREST OF U-WINFLY BRAND ELECTRIC BIKES IN KUDUS**

**Rina Umi Wardani (First author)¹, Jauharotun Sholha Aqliya (Second author)², Ana
Mar'atur Rasyida (Third author)³, Riyan Andni (Fourth author)⁴**

**¹Researcher, IAIN Kudus, Sharia Economics, ²Researcher, IAIN Kudus, Sharia
Economics ³Researcher, IAIN Kudus, Sharia Economics ⁴Lecturer, IAIN Kudus, Sharia
Economics,**

Abstract

This study examines the influence of social media, product quality, and price on the purchase intention of U-WINFLY electric bicycles in Kudus. This study uses a quantitative approach, utilizing normality tests to ensure that the data distribution is suitable for analysis. The results show that all social media, product quality, and price variables are normally distributed, with skewness and kurtosis values in the acceptable range, confirming the reliability of the data for further analysis. This study consisted of 112 people, who were selected beyond the purposive sampling system by analyzing the data using the Econometric Views 8 (E-views 8) program. The literature review highlights the importance of social media as a marketing tool, emphasizing its efficiency in promoting products and maintaining customer relationships at low cost compared to traditional sales methods. In addition, it discusses the role of product quality in shaping consumer trust and purchasing behavior, showing that consumer perceptions of quality directly affect their purchasing decisions.

Keywords: Social Media, Product Quality, Price, Purchase Interest, Electric Bike

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ACTIVITY
CREATIVE ACTIVITY. INSPIRATION
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ. ВДОХНОВЕНИЕ

PARVANA RZAYEVA

Lecturer Azerbaijan State Pedagogical University <https://orcid.org/0000-0002-6516-2444>

Творческой деятельностью в собственном смысле называется деятельность, дающая новые, оригинальные продукты высокой общественной ценности. Создание художественного произведения, научное исследование или изобретение, разработка полководцем плана операции – типичные примеры творческой деятельности.

Процессы творчества могут протекать очень различно в зависимости от содержания самой деятельности и от индивидуальных особенностей личности и таланта творца. Однако можно указать некоторые моменты, характерные для большинства случаев творческой деятельности.

Творческая деятельность – форма деятельности человека или коллектива, создание качественно нового. Это может быть новая цель, результат, способы достижения цели. Стимулом к творческой деятельности служит проблемная ситуация, которую невозможно разрешить традиционными способами. Оригинальный продукт деятельности получается в результате формулирования нестандартной гипотезы. Предпосылками творческой деятельности являются: гибкость мышления, критичность, способность к сближению понятий, цельность восприятия и др.

Отличительный признак творческой деятельности детей - субъективная новизна продукта деятельности. По своему объективному значению «открытие» ребенка может быть и новым, необычным, в то же время, выполняться по указке учителя, по его задумке, с его помощью, а потому не являться творчеством. И в то же время ребенок может предложить такое решение, которое уже известно, использовалось на практике, но додумался до него самостоятельно, не копируя известное.

В этом случае мы имеем дело с творческим процессом, основанным на догадке, интуиции, самостоятельном мышлении ученика. Здесь важен сам психологический механизм деятельности, в которой формируется умение решать нестандартные, нестандартные задачи.

1.Вдохновение. Первое, что всегда обращает на себя внимание при анализе процесса творчества, - это то состояние особого напряжения и подъема всех сил и способностей человека, которое обозначается словом «вдохновение». Оно связано обычно с важнейшими, решающими моментами творческой деятельности – с возникновением замысла и идеи произведения, с нахождением решения научной проблемы, принципа изобретения или идеи оперативного плана, с созданием центральных образов художественного произведения, его самых проникновенных и волнующих моментов.

Состояние вдохновения характеризуется прежде всего полным сосредоточением внимания на предмете творчества и отвлечением от всего остального.

«И забываю мир...» (Пушкин). «Забываешь все...» (Чайковский). «Мгновенья огромного озарения, - говорит Станиславский, - когда вдруг открывается то, что было вам неясно, над чем вы бились и во что не могли правдиво проникнуть... приходят только от сосредоточенности цельного внимания».

«Вдохновение, - по выражению Пушкина, - есть расположение души к живейшему принятию впечатлений и соображению понятий, следственно и объяснению оных». Это и является причиной необычайной продуктивности работы в состоянии вдохновения.

Но как раз потому, что сознание целиком сосредоточено на предмете творчества, самый процесс творчества очень мало осознается в состоянии вдохновения. Художник обычно не может ответить на вопрос, как родились в нем самые вдохновенные образы, ученый не может сказать, как пришла ему на ум в минуту «озаренья» решающая идея его открытия. В состоянии вдохновения человек забывает «весь мир» и самого себя и менее чем когда-либо способен следить за тем, как протекают у него процессы мышления и воображения. Поэтому в состоянии вдохновения творческие процессы являются мало осознанными. Но это не значит, что само творчество в состоянии вдохновения является, как иногда думают, «бессознательным». Как раз наоборот. Неосознанность творческих процессов – следствие максимальной сознательности самого творчества.

2.Подготовительные этапы творческого процесса. Нередко бывает, что основные идеи, дающие решение научной проблемы, или центральные моменты художественного произведения создаются в течение сравнительно коротких периодов большого подъема вдохновения. Но это не значит, что такими «вспышками вдохновения» исчерпывается весь процесс творчества. Кратковременные периоды исключительной творческой продуктивности всегда представляют собой лишь итог огромной предварительной работы.

Предварительная работа, служащая подготовкой творческого решения задачи, заключается в изучении, обдумывании этой задачи и в собирании необходимых материалов. Такая подготовка имеет место не только в работе ученого, но и в работе писателя, художника.

Однако подготовительная работа не сводится только к собиранию материалов специально для осуществления данного замысла. Не меньшее значение имеет то, что можно назвать собиранием материалов «впрок», которое составляет необходимый момент в творческой деятельности и ученого, и художника. Всякий хороший специалист постоянно занят собиранием фактических данных в области своей специальности и обдумыванием, осмысливанием их. Поэтому, сталкиваясь с какой-либо новой проблемой, он располагает уже значительным запасом подготовительного материала фактов и идей. Возможность давать быстрые решения новых вопросов и является результатом такой общей подготовки в определенной области творческой деятельности.

3.Труд и творчество. Творчество есть прежде всего большой, постоянный и напряженный труд. Только тот может творить, кто умеет работать, кто способен к усидчивому, неустойчивому, подчас кропотливому труду, к «страшной работе», как называл Л.Н.Толстой творческую работу писателя. Горький утверждал, что своими успехами он обязан прежде всего «умению работать, любовью к труду».

Основным условием продуктивности творческой деятельности является постоянство в труде и систематическая, регулярная работа.

История Гаджи Зейналабдина Тагиева, родившегося в бедной, ремесленной семье и ставшего миллионером, является прекрасным примером того, как благодаря труду, воле и настойчивости человек может достичь вершин. Его жизнь полна не только богатства и успеха, но также является настоящей историей патриотизма и самоотверженности.

Гаджи Зейналабдин Тагиев был не просто богатым бизнесменом. Он стал символом азербайджанского народа, истинным благотворителем и национальным лидером, нацеленным на благосостояние своей нации. Его жизнь должна быть источником вдохновения для каждого человека. Выросший из бедной семьи и ставший миллионером, он оставил незаменимый след в судьбах своего народа и государства.

Сегодня здания, которые он построил, проекты, которые он финансировал, и его самоотверженность напоминают нам, каким человеком он был. Он был звездой, освещающей путь не только своего времени, но и будущих поколений.

Жизнь Гаджи Зейналабдина Тагиева показывает каждому из нас, что благодаря упорству, труду и любви к нации все возможно.

Снят фильм к 100-летию со дня смерти Гаджи Зейналабдина Тагиева, внесшего значительный вклад в развитие общества и пропаганду национальных ценностей, вписавшего свое имя в летопись страны.

Генеральный продюсер картины - Арзу Алиева. Образы исторических персонажей в фильме сыграла большая труппа профессиональных актеров, включая народных артистов Парвиза Мамедрзаева (Тагиев) и Гурбана Исмаилова, заслуженных артистов Расима Джафара, Эльшана Рустамова и Натаван Гаджиеву и др. Сыновья Тагиева сыграли Санан Аллаз (Исмаиль) и Исмаиль Каримов (Садык).

Тот факт, что важнейшие моменты творчества связаны с состоянием вдохновения, может при поверхностном подходе к вопросу создавать такое впечатление, словно творческий труд осуществляется главным образом короткими вспышками и не требует усидчивой и регулярной работы. Это впечатление, однако, глубоко ошибочно. Во-первых, как мы уже видели, богатая творческая продукция в моменты вдохновения создается не этими только моментами, но и всей длительной предшествующей работой. Во-вторых, само состояние вдохновения является по большей части результатом систематической, регулярной работы. Нужно уметь заставлять себя работать регулярно и при отсутствии вдохновения; лишь при этом условии можно рассчитывать на сколько-нибудь частое появление и самого вдохновения.

Ключевые слова: творчество, вдохновение, художественное произведение, подготовительный этап, труд.

Литература:

1. А.Н. Чеботарев «Психология» - Академия Педагогических Наук РСФСР - УЧПЕДГИЗ – 1948
2. <https://Studfile.Net/Preview/6019010/>
3. Разные информационные ресурсы

Abstract

Creative activity in the proper sense is activity that produces new, original products of high social value. The creation of a work of art, scientific research or invention, the development of a plan of operation by a commander are typical examples of creative activity.

The creative processes can proceed very differently depending on the content of the activity itself and on the individual characteristics of the personality and talent of the creator. However, it is possible to point out some points that are characteristic of most cases of creative activity.

Creative activity is a form of activity of a person or a group, the creation of something qualitatively new. This can be a new goal, result, or ways of achieving a goal. The stimulus for creative activity is a problem situation that cannot be resolved by traditional methods. An original product of activity is obtained as a result of formulating a non-standard hypothesis. The prerequisites for creative activity are: flexibility of thinking, criticality, ability to bring concepts closer together, integrity of perception, etc.

A distinctive feature of children's creative activity is the subjective novelty of the product of activity. In its objective meaning, a child's "discovery" may be new, unusual, but at the same time, it may be carried out at the teacher's behest, according to his idea, with his help, and therefore not be considered creativity. And at the same time, the child can offer a solution that is already known, has been used in practice, but thought of it independently, without copying what is known.

In this case, we are dealing with a creative process based on guesswork, intuition, and independent thinking of the student. The psychological mechanism of the activity itself is important here, in which the ability to solve non-standard, unconventional problems is formed.

1.Inspiration. The first thing that always attracts attention when analyzing the creative process is that state of special tension and rise of all human powers and abilities, which is designated by the word "inspiration". It is usually associated with the most important, decisive moments of creative activity - with the emergence of the concept and idea of a work, with finding a solution to a scientific problem, the principle of an invention or the idea of an operational plan, with the creation of the central images of a work of art, its most heartfelt and exciting moments.

The state of inspiration is characterized, first of all, by complete concentration of attention on the subject of creativity and distraction from everything else.

"And I forget the world..." (Pushkin). "You forget everything..." (Tchaikovsky). "Moments of great insight," says Stanislavsky, "when something that was unclear to you, something you struggled with and could not truly penetrate, suddenly opens up... come only from the concentration of whole attention."

"Inspiration," as Pushkin put it, "is the disposition of the soul to the most lively acceptance of impressions and the consideration of concepts, and consequently the explanation of them." This is the reason for the extraordinary productivity of work in a state of inspiration. But precisely because the consciousness is entirely focused on the subject of creativity, the process of creativity itself is very little realized in a state of inspiration. An artist usually cannot answer the question of how his most inspired images were born; a scientist cannot say how the decisive idea of his discovery came to his mind in a moment of "enlightenment." In a state of inspiration, a person forgets "the whole world" and himself and is less able than ever to follow how his processes of thinking and imagination proceed. Therefore, in a state of inspiration, creative processes are little conscious. But this does not mean that creativity itself in a state of inspiration is, as is sometimes thought, "unconscious." Quite the opposite. The unconsciousness of creative processes is a consequence of the maximum consciousness of creativity itself.

2.Preparatory stages of the creative process. It often happens that the main ideas that provide a solution to a scientific problem, or the central moments of a work of art are created during relatively short periods of great inspiration. But this does not mean that such "flashes of inspiration" exhaust the entire creative process. Short periods of exceptional creative

productivity are always only the result of a great deal of preliminary work. Preliminary work, which serves as preparation for a creative solution to a problem, consists of studying, thinking over this problem, and collecting the necessary materials. Such preparation takes place not only in the work of a scientist, but also in the work of a writer or an artist. However, preparatory work is not limited to collecting materials specifically for the implementation of a given plan. Of no less importance is what can be called collecting materials "for future use", which is a necessary moment in the creative activity of both a scientist and an artist. Every good specialist is constantly busy collecting factual data in the field of his specialty and thinking about and comprehending them. Therefore, when faced with any new problem, he already has a significant stock of preparatory material, facts and ideas. The ability to provide quick solutions to new questions is the result of such general preparation in a certain area of creative activity.

3.Labor and creativity. Creativity is, first of all, great, constant and intense labor. Only he who knows how to work, who is capable of assiduous, tireless, sometimes painstaking work, of "terrible work", as L. N. Tolstoy called the creative work of a writer, can create. Gorky claimed that he owed his successes, first of all, to "the ability to work, the love of work." The main condition for the productivity of creative activity is consistency in work and systematic, regular work. The story of Haji Zeynalabdin Taghiyev, who was born into a poor, artisan family and became a millionaire, is a wonderful example of how, thanks to work, will and persistence, a person can reach the top. His life is full not only of wealth and success, but is also a true story of patriotism and selflessness.

Haji Zeynalabdin Taghiyev was not just a rich businessman. He became a symbol of the Azerbaijani people, a true philanthropist and a national leader focused on the welfare of his nation. His life should be a source of inspiration for every person. Growing up from a poor family and becoming a millionaire, he left an irreplaceable mark on the destinies of his people and state.

Today, the buildings he built, the projects he financed, and his dedication remind us of the man he was. He was a star, lighting the way not only for his time, but for future generations.

The life of Haji Zeynalabdin Taghiyev shows each of us that everything is possible thanks to perseverance, work and love for the nation.

A film was shot for the 100th anniversary of the death of Haji Zeynalabdin Taghiyev, who made a significant contribution to the development of society and the promotion of national values, inscribing his name in the annals of the country.

The general producer of the film is Arzu Aliyeva. The images of historical characters in the film were played by a large troupe of professional actors, including People's Artists Parviz Mamedrzaev (Taghiyev) and Gurban Ismailov, Honored Artists Rasim Jafar, Elshan Rustamov and Natavan Hajieva, etc. Taghiyev's sons were played by Sanan Allaz (Ismail) and Ismail Karimov (Sadykh).

The fact that the most important moments of creativity are connected with a state of inspiration may, when approached superficially, create the impression that creative work is carried out mainly in short bursts and does not require assiduous and regular work. This impression, however, is deeply mistaken. Firstly, as we have already seen, the rich creative output in moments of inspiration is created not only by these moments, but also by all the long preceding work. Secondly, the state of inspiration itself is largely the result of systematic, regular work. One must be able to force oneself to work regularly even in the absence of inspiration; only under this condition can one count on the more or less frequent appearance of inspiration itself.

Key words: creativity, inspiration, work of art, preparatory stage, work.

References:

1. A.N. Chebotarev "Psychology" - Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR - UCHPEDGIZ - 1948
2. <https://Studfile.Net/Preview/6019010/>
3. Various information resources

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COMMUNICATION CULTURE IN THE
FORMATION OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS**

Komiljon MUROTMUSAEV¹ Vadim ACHILOV²

**Oriental University of the Republic of Uzbekistan, Department of “Lifelong Education
Pedagogy”, Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Tashkent, Uzbekistan.**

ORCID ID: 0000-0003-3154-4900

**Master’s Student, 1st Year, Department of “Pedagogy of Lifelong Education”,
Oriental University, Republic of Uzbekistan**

Abstract

In military teams, effective performance, discipline, and cohesion are largely ensured through communication culture, which serves as an essential psychological and social factor. Communication is not only a tool for information exchange but also the foundation of interpersonal relationships, fostering mutual trust and solidarity. In a military environment, the level of communication culture directly affects the quality, form, and effectiveness of interactions between service members. From a psychological perspective, communication culture is closely linked to an individual's empathy, emotional regulation, stress resistance, and sensitivity. In military teams, these competencies enhance the psychological stability of personnel, their ability to understand one another, and their capacity to find constructive solutions in problematic situations. It is important to emphasize that the military service environment is often accompanied by high emotional pressure, strict subordination, and the need for rapid decision-making — all of which can complicate interpersonal communication. Therefore, developing and strengthening communication culture among military personnel contributes significantly to their professional efficiency. A well-developed communication culture creates the foundation for relationships built on mutual respect, active listening, freedom of expression, and constructive dialogue. This in turn fosters a positive psychological atmosphere within the team and strengthens a sense of cooperation and responsibility. Studies show that communication culture in military teams can be improved through specialized trainings, psychodiagnostic assessments, case-based exercises, and developmental psychological programs. These interventions help improve internal group relationships, prevent stressful situations, and reduce emotional conflicts. In conclusion, the psychological aspects of communication culture play a crucial role in the stable and effective formation of interpersonal relationships in military teams. Research and practical efforts in this direction can enhance the professional capabilities of service members and improve the overall effectiveness of team performance.

Keywords: military, military team, relationship, communication, interpersonal relations.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF COMMUNICATION CULTURE
IN MILITARY PERSONNEL

Komiljon MUROTMUSAEV¹ Vadim ACHILOV²

Oriental University of the Republic of Uzbekistan, Department of “Lifelong Education Pedagogy”, Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0003-3154-4900

Master’s Student, 1st Year, Department of “Pedagogy of Lifelong Education”,
Oriental University, Republic of Uzbekistan

Abstract

Communication culture is a set of cultural and psychological qualities that reflect an individual's role, purpose, and responsibility within society, and it is formed through the process of social interaction. In military personnel, communication culture is closely connected not only with personal upbringing but also with social relationships within the organization, team dynamics, and the service environment. Socio-psychological determinants play a crucial role in the formation of this culture. The main socio-psychological determinants influencing communication culture include:

1. **Social and service environment** – general moral standards in the military unit, the level of discipline, and the quality of relationships between leaders and subordinates;
2. **Individual psychological traits** – emotional stability, empathy, self-control, and communicative abilities;
3. **Team interactions** – mutual trust, cooperation, solidarity, and a sense of collective responsibility within the group;
4. **Leadership relations** – exemplary communication by commanders and the use of effective communication strategies;
5. **Motivation and attitude toward service** – how the military personnel perceive their duties and their internal commitment to the service mission.

Studies show that military personnel with a well-developed communication culture are capable of maintaining effective and appropriate interactions even in combat training, challenging situations, and group activities. Therefore, implementing psychodidactic programs, trainings, and practical sessions focused on the development of communication culture in military education institutions is highly recommended. In conclusion, the socio-psychological determinants shaping communication culture in military personnel are not limited to personal characteristics but also include the interaction of service conditions, social relationships, and leadership styles. Systematic development of these factors can lead to stronger teams, effective communication, and enhanced professional performance.

Keywords: military service, communication, communication culture, combat readiness.

**SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL
RELATIONSHIPS IN MILITARY TEAMS**

Komiljon MUROTUSAEV¹ Vadim ACHILOV²

**Oriental University of the Republic of Uzbekistan, Department of “Lifelong Education
Pedagogy”, Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Tashkent, Uzbekistan.**

ORCID ID: 0000-0003-3154-4900

**Master’s Student, 1st Year, Department of “Pedagogy of Lifelong Education”,
Oriental University, Republic of Uzbekistan**

Abstract

A military team is a complex social system, and its effective functioning largely depends on the nature of interpersonal relationships among its members. The conditions of military service require strict discipline, subordination, and psychological stability; therefore, relationships within the team are influenced not only by organizational structure but also by interpersonal influence and socio-psychological factors. The formation of interpersonal relationships is affected by various factors: personal traits (such as empathy, communication skills, leadership potential), social roles and functions within the team, stressful service situations, and the level of trust and cohesion among members. In particular, service members with high levels of emotional intelligence and psychological resilience tend to establish positive and productive relationships, which are crucial for collective decision-making and the successful execution of combat tasks. The socio-psychological characteristics of military team relationships influence not only the effectiveness of service but also the psychological well-being of individuals and the group as a whole. Psychological support, dedication, mutual respect and trust, and readiness for constructive communication help create a positive social environment within the team. Conversely, negative factors such as aggression, communication breakdowns, and social isolation can seriously harm interpersonal relationships. Research shows that psychological preparedness, emotional self-regulation, and social competencies significantly enhance the effectiveness of military service. Therefore, it is essential to implement targeted psychological training programs, group psychodiagnostics, and communication competence development initiatives within military educational institutions and units. In conclusion, interpersonal relationships in military teams represent a complex interplay of personal interactions and social dynamics. Properly structured relationships ensure service efficiency, team cohesion, and the psychological stability of personnel. Socio-psychological studies in this area contribute to the creation of effective psychological environments in military organizations.

Keywords: military, military team, relationship, communication, interpersonal relations.

FROM TRAUMA TO JUSTICE: UNDERSTANDING SEXUAL VIOLENCE IN
GEORGIA THROUGH PSYCHOANALYTIC AND SOCIAL LEARNING THEORY

NINO KITOSHVILI¹ TEONA MUJIRISHVILI²

PhD, Assistant at University of Georgia¹ BA of Psychology at Caucasus University²

Abstract Sexual violence is one of the most pressing challenges in modern society, significantly impacting individuals' psychological and social well-being. This study aimed to examine the psychological and social foundations of criminal behavior related to sexual violence, with particular consideration of the Georgian cultural context. The theoretical framework draws on Social Learning Theory (Bandura, 1977) and the principles of psychoanalysis (Freud, 1920). A desk research methodology was employed, involving the analysis of public sources and documentary materials. The findings indicate that negative childhood experiences and social norms reinforcing gender stereotypes play a critical role in the emergence of sexually violent behavior. In particular, patriarchal values, misinterpretations of women's roles in society, and the fear of secondary victimization discourage women from reporting violence and pursuing legal action. Consequently, these cultural and societal factors contribute to the persistence of sexual violence and undermine efforts toward prevention. The study underscores the need for educational interventions aimed at destigmatizing gender stereotypes and fostering public awareness to reduce violence and promote systemic change.

Keywords: sexual violence, social learning theory, psychoanalysis, Georgian cultural context

1103

1. Introduction

Sexual violence represents a pressing issue in modern society and causes significant psycho-social consequences for both individuals and society as a whole. Studying the harmful effects of violence and analyzing its psychological and social foundations requires an in-depth approach, as victims of sexual violence often experience trauma with serious physical, emotional, and social consequences. Trauma affects not only the direct victims of violence but also those around them. For instance, a child who witnesses violence may experience distrust and difficulty forming stable relationships in adulthood.

The past 40 years have marked an important period of progress, both in terms of public awareness of the issue and in research development. Since the 1970s, interest in the impact of traumatic life experiences has increased significantly (Burgess & Holmstrom, 1970).

Trends in sexual violence present not only legal and social challenges but also have a considerable impact on public mental health. Consequences may include depression, occurrences of psychosis, post-traumatic stress disorder (PTSD), as well as widespread substance abuse and a tendency toward alcoholism. It is also noteworthy that a large portion of people working in the mental health field are themselves survivors of sexual violence (Oram et al., 2017).

In Georgia, the statistics on sexual violence are as follows: one in four women report having experienced sexual harassment by a partner. Violence can also be psychological, affecting around 24% of women. According to national surveys on violence against women, public opinion has positively shifted regarding this issue; it is no longer widely accepted that domestic

violence is solely a private matter between spouses and not requiring external intervention (National Survey on Violence Against Women: Results and Trends, 2023).

In Georgia, as in other countries with traditional cultures, stereotypical attitudes and norms that promote gender dominance or violence are still common. These norms can become deeply embedded at a subconscious level and influence individuals through the process of socialization. This underlines the importance of considering cultural components in the prevention and management of violent behaviors. Theories linking masculinity and aggression are based on the idea of gender role socialization, implying that men and women behave according to societal expectations (Pleck, 1995). According to social learning theory, boys learn what is considered acceptable or unacceptable "masculine" behavior through various influences, including parents, peers, teachers, and others (Bandura, 1977).

The theoretical framework of this study draws from both social learning theory and psychoanalysis. Social learning theory suggests that human behavior is largely shaped through observation and imitation (Bandura & Mischel, 1965). This is particularly relevant in Georgian culture, where traditional gender roles and social stereotypes play a significant role in the rise of violence. Psychoanalysis (Sigmund Freud, "Psychoanalysis") emphasizes internal beliefs and emotional processes formed through childhood experiences. From this perspective, the causes of sexual violence can be traced back to childhood psychology and early developmental experiences (Winnicott, 1971).

The aim of this research is to identify and analyze the psychological and social foundations of criminal sexual behavior within the Georgian cultural context. The study is interested in the offenders' childhood experiences and social learning processes that may have contributed to the development and reinforcement of sexually violent behavior.

A desk research methodology will be used in the study, which involves gathering and analyzing information from public sources and various documentary materials. This approach will help uncover not only the psychological underpinnings of criminal behavior but also provide an analysis of crime statistics in Georgia and abroad, along with the existing social norms and cultural characteristics related to sexual violence.

The objectives of this study are to:

1. Identify the psychological and social factors contributing to criminal sexual behavior, with particular focus on the Georgian cultural context.
2. Examine the role of childhood experiences and early emotional development in the formation of sexually violent behavior, using insights from psychoanalytic theory.
3. Analyze how gender roles, stereotypes, and patriarchal norms contribute to the normalization and tolerance of sexual violence in Georgian society.
4. Explore how social learning processes—such as modeling, imitation, and reinforcement—influence the development of aggressive and sexually inappropriate behavior, especially in relation to gender expectations.
5. Compare the Georgian context with other socio-economically similar and developed countries, in order to highlight key differences in cultural norms, legal structures, and prevention mechanisms.
6. Propose culturally informed recommendations for preventing sexual violence, based on theoretical insight and international best practices.
- 7.

2. Theoretical Framework

The theories of **Sigmund Freud** and **Albert Bandura** offer compelling explanations for the peculiarities of criminal behavior and the possible reasons why a person might become a perpetrator. This chapter explores the influence of negative childhood experiences and socio-cultural factors on the trajectory of human development.

According to **Freud**, **cultural and social norms** play a central role in shaping human sexuality. While he believed that cultural norms are necessary for maintaining social stability, he also argued that they suppress natural sexual desires, which can lead to internal psychological conflict (Freud, 1905).

2.1. Behavior Formation in Psychodynamic Theory

Freud argued that certain sexual behaviors, while deemed perverse by societal standards, may simply be expressions of innate sexual instincts. What is considered "deviant" or "normal" is largely determined by cultural and social norms. For example, behaviors such as homosexuality or fetishism may be labeled as deviant in some cultures, but are accepted in others (Freud, 1905). Civilization requires individuals to **control their sexual impulses** in order to function socially. However, Freud emphasized that this suppression often causes psychological distress. The inability to satisfy natural desires results in **neuroses and mental disorders**, making repression one of the primary sources of human suffering (Freud, 1905).

Although culture strongly influences the formation of sexual norms, it cannot fully suppress sexual instincts. These desires persist within the individual regardless of cultural restrictions (Freud, 1905).

Freud developed foundational concepts of **psychoanalysis**, such as the **unconscious mind**, **repression**, and the **structure of personality**, all of which are essential to understanding human behavior (Jones, 1919–1939). He claimed that childhood experiences shape both general and sexual behaviors in adulthood. He also explored the devastating impact of **sexual trauma**, particularly when caused by inappropriate relationships within the family. These early experiences can have **long-term psychological effects**, especially in cases of sexual violence.

Negative childhood experiences may later manifest as neuroses or mental health issues, including **hysteria**, which Freud viewed as a consequence of unresolved unconscious conflicts. This condition often includes paradoxical behaviors, such as self-destruction, exaggerated emotional attachment to others, and instability in relationships (Freud, 1905).

Freud also believed that early trauma could lead to **repression**, a psychological process that suppresses painful memories and feelings that are too difficult to confront. Repressed sexual trauma can shape an individual's thoughts, emotions, and behaviors, often leading to unstable relationships and inappropriate emotional reactions in adulthood. These repressed memories reside in the **unconscious mind**, influencing the individual without their awareness. Social obligations and internal conflicts imposed by cultural expectations may become sources of **psychological trauma**, contributing to **aggression and violent tendencies** (Jones, 1919–1939).

Over time, a child who experiences abuse, emotional neglect, or violence may **lose the ability to set boundaries** in relationships, develop unhealthy attachment patterns, and perceive partners merely as objects of gratification, lacking empathy and care. This is the pathway through which a **potential sexual offender** may emerge (Winnicott, 1971).

2.2. Behavior Formation in Social Learning Theory

According to **Albert Bandura's Social Learning Theory**, experience alone is not sufficient for learning—people also learn by **observing the behavior of others**, whether familiar or unfamiliar. Especially important is the influence of **authority figures**, whose behavior individuals tend to imitate (Bandura, 1971).

Behavioral modeling is reinforced when an observed behavior is followed by **positive outcomes**. Individuals are more likely to repeat behaviors that are rewarded or go unpunished. However, the repetition of behavior is not always immediate—it is influenced by how the individual interprets outcomes and their **motivational significance** (Bandura, 1971).

Victim-blaming is part of this process. The perpetrator shifts responsibility onto the victim, accusing them of provoking the situation. This **deflects guilt** and justifies the offender's behavior, even when it was fully intentional (Moore, 2015).

Since Bandura emphasizes learning through **observation and imitation**, it is likely that a perpetrator once **witnessed sexually aggressive behavior** that was never punished—whether at home or in society. Over time, this behavior becomes normalized, forming the basis of **future sexually violent acts**. Through **moral disengagement**, such individuals may continue their behavior **without guilt** (Moore, 2015).

When sexual abusers **do not face appropriate punishment**, it reinforces behavior patterns and reflects the influence of **patriarchal culture**, which normalizes and strengthens such crimes within society. According to social learning theory, children adopt **gender roles** early on to conform to societal expectations. For instance, boys may learn traditional masculinity—leadership, emotional control, and dominance over women—while girls may learn submissive roles emphasizing care and emotional support. **Deviating from these roles** often results in social backlash. A woman who strays from traditional expectations is likely to experience social pressure. These **culturally ingrained behaviors** can escalate into **harassment or violence** against women (Bandura, 1971).

In societies where sexual violence is normalized, offenders may genuinely believe they are justified in their actions, reinforcing their aggression and indifference to guilt. Moreover, **previous victims of violence** may activate psychological mechanisms to avoid feeling guilt, enabling them to repeat violent acts (Moore, 2015).

In summary, while **Sigmund Freud** attributed the development of violent behavior to **unresolved inner conflicts** and **traumatic early experiences**, **Albert Bandura** identified **social environments, stereotypes, cultural norms**, and the **imitation of authority figures** as the primary influences. Additionally, when crimes go unpunished, they **reinforce** such behaviors.

Bandura's socio-cultural theory aligns closely with the **Georgian context**, effectively describing its nuances. For a more complete understanding, it is essential to analyze **statistical data** reflecting the prevalence of sexual violence in Georgia and public attitudes toward this issue.

3. Cultural Context and Gender Stereotypes

3.1. Stereotypes in Georgia

Numerous studies are available on cases of violence in Georgian society, statistics on sexual harassment, and the influence of gender stereotypes. These works review the stereotypes and gender roles prevalent in Georgian culture. Among them is the **National Study on Violence Against Women (2023)**, which highlights the prevalence of violence, ongoing trends, and

stereotypical societal attitudes that contribute to gender inequality. It focuses on sex-based differences and roles that foster a culture of violence within society. The study identifies certain societal patterns of thinking as root causes of sexual violence—patterns that traditionally emphasize the woman's role within the family. This, in turn, may lead to the formation of many misconceptions and societal tolerance toward violence. A clear example of this is that, statistically, 74.7% of men today believe that a woman's most important role in life is to care for the family, which reinforces tendencies of male dominance over women.

Another critical issue is that a portion of the population still considers domestic violence a private matter between spouses and believes outside intervention is inappropriate. Such attitudes greatly hinder the recognition of violence and the implementation of appropriate measures, ultimately contributing to the increase in such incidents. Consequently, sexual violence often occurs at the hands of a partner, which indicates the presence of control within the household. These types of social norms reinforce women's economic and social dependency on men (National Study on Violence Against Women, 2023).

Additionally, the study emphasizes that women in the country lack sufficient knowledge about violence and how to protect themselves from it. This factor alone hinders the protection of victims. The study also confirms that shifting stereotypical thinking and improving access to legal transparency may be significant steps toward reducing sexual violence (National Study on Violence Against Women, 2023).

In the **Public Defender's Practical Guide on Sexual Harassment (2021)**, the gender roles and stereotypes that contribute to sexual harassment are discussed. The guide outlines social norms and attitudes that both cause gender inequality and are shown as mechanisms to overcome it. Specifically, it discusses one of the key issues—how behaviors are perceived differently depending on the gender of the person engaging in or receiving the behavior. It is important to note that men and women often perceive the same action differently. For example, a man may interpret any expression of interest from a woman as pleasant, while the same behavior from a man may be perceived as offensive by a woman—whether it's persistent staring, unwarranted attention, or something else. What may seem like a joke to a man could be considered sexual harassment by a woman.

This discrepancy is often influenced by the fact that women with a past experience of sexual violence or rape tend to be more sensitive to any unwanted sexual gestures. For these women, such actions are tied to a feeling of fear—fear that this kind of behavior could escalate into more violent acts (Akhvlediani, 2020).

Unfortunately, gender stereotypes with negative connotations remain relevant in Georgia, where unpleasant or disrespectful behavior by a man is often blamed on the woman's actions. Naturally, such societal attitudes increase women's vulnerability, as they fear that expressing protest against gender-based insults will result in public condemnation, moral judgment, or victim-blaming. This, in turn, delays resolution of the problem and hinders the protection of women, as many choose to remain silent for fear of being further victimized (Akhvlediani, 2020).

There is also the concept of **vulnerability to sexual violence**, which suggests that individuals who do not conform to social norms or cultural stereotypes are at greater risk of harassment or violence. For example, a man perceived as "feminine" or a woman who does not fit into traditional gender roles may face such threats (Practical Guide on Sexual Harassment, 2020). A simple illustration of this is the case **Oncale v. Sundowner Offshore Services, Inc.**, where a male employee working on an oil platform became the victim of sexual harassment by other

male coworkers because he was perceived as homosexual. This case proves that sociocultural norms and expectations can indeed influence human behavior (Oncale v. Sundowner Offshore Services, 1998; Kolk, 2014).

In Georgia, as in many patriarchal societies, media representations often emphasize a victim's behavior or appearance, reinforcing societal stereotypes. These narratives legitimize the perception that victims provoked the violence, a notion deeply rooted in cultural beliefs and harmful gender norms (Sprankle et al., 2018; Abrahams et al., 2013; Koos & Lindsey, 2022).

3.2. Vulnerable Groups

The degree of vulnerability to sexual harassment increases based on one's sexual orientation and gender identity. In Georgia, **LGBT+ individuals** are among the most vulnerable groups. One reason for this is societal prejudice, which assumes that LGBT+ individuals are always open to new sexual experiences and more receptive in such matters (Akhvlediani, 2020).

This issue must be viewed within a **socio-cultural context**, as its roots lie there. According to a 2009 study, the majority of women believed that domestic violence was strictly a private family matter. In Georgia, the role of women is traditionally associated with motherhood and fulfilling domestic responsibilities. Gender roles are shaped early, during adolescence, as individuals begin to internalize socially accepted behaviors for each gender. At this stage, girls learn tasks deemed "appropriate for women" or defined as specifically "women's duties." Meanwhile, the role of men is associated with fulfilling public functions and bearing the responsibility of providing for the family. Society continues to hold the belief that the so-called "good wife" earns her status through obedience to her husband (National Research on Violence Against Women in Georgia, 2017).

As the role of women gradually shifts over time and they begin to assume some financial responsibilities for the household, traditional views around family roles have become more rigid. This, in turn, suppresses the advancement of women in financial matters, reinforcing male dominance over their partners. This power imbalance lays the foundation for various forms of harassment, as men may feel entitled to exert power and superiority over women. Violence functions like a **chain reaction**, formed by a multitude of interconnected factors (National Research on Violence Against Women in Georgia, 2017).

A study conducted by **UN Women in 2014** confirms that gender inequality is cited as a major issue and is the **leading factor** in the prevalence of violence in Georgia (National Research on Violence Against Women in Georgia, 2017). Additionally, the **2023 national study** thoroughly analyzes the **stereotypical beliefs rooted in Georgian culture** that define gender roles and differences. These stereotypes are based on the belief that women should prioritize domestic and caregiving duties, even at the expense of their own well-being. Furthermore, there is a deeply entrenched notion that women should tolerate violence within marriage and remain silent about it. Physical or sexual violence in marriage is often viewed as a **private issue between two cohabiting individuals**, which downplays the severity of the violence and hinders it from being recognized as a criminal act, even when intervention is necessary.

Gender roles often position the man as the **dominant figure**, while women are placed in a subordinate position. This strengthens social norms that prevent women from seeking help, resisting abuse, or protecting themselves. Women are socialized to believe they must comply with the needs and demands of their husbands and families, while **placing their own interests second**. These values reinforce the idea that **women should sacrifice for the sake of the family** (National Research on Violence Against Women in Georgia, 2022).

4. Empirical Analysis of Sexual Violence

4.1. Georgia: Statistics and Trends

Following a national survey conducted by **Geostat** and **UN Women**, it became possible to obtain country-wide data on sexual violence in Georgia. The study, titled “*Let’s Overcome Violence Against Women Together*,” was the first in Georgia to explore data on topics such as stalking and sexual or other forms of harassment (National Statistics Office of Georgia, 2018).

The 2017 survey included individuals aged 15–64 and gathered responses from **6,006 women** and **1,601 men** (National Statistics Office of Georgia, 2018). The results brought to light critical issues that serve as a basis for raising awareness and deepening understanding around violence against women (National Statistics Office of Georgia, 2018). Nationwide, **every second woman** has experienced at least one form of violence. As for sexual harassment in particular, **every fourth woman** is a victim of this type of violence (National Survey on Violence Against Women, 2023).

It is also important to note societal attitudes toward violence. More than **20% of women** still believe that **intervening in domestic violence is inappropriate**, as it is viewed as a private family matter. Among men, **37.2%** share this belief (National Survey on Violence Against Women, 2023).

According to statistics published by the **Ministry of Internal Affairs**, **3,097 cases** were filed under general violence-related articles in 2023, and **4,101 cases** were classified as domestic violence (Ministry of Internal Affairs, 2023).

In terms of sexual offenses, the Ministry reported **568 cases** related to the violation of sexual integrity and freedom. Among them: **204 cases** were rape, **82 cases** were other types of sexual crimes, **141 cases** were indecent acts, **37 cases** involved forced penetration of the body, and **116 cases** were sexual acts with minors under the age of 16 (Ministry of Internal Affairs, 2023).

On a broader scale, Georgia in **2023** was slightly **less dangerous in terms of criminal behavior** compared to 2022. The Ministry of Internal Affairs recorded **54,177 crimes** in 2023, which represents a **0.47% decrease** compared to the previous year. However, despite the overall decrease in crime, the **rate of rape increased by 15.91%**, indicating the need for **appropriate responses and preventive measures** (Ministry of Internal Affairs, 2023).

It is crucial to highlight that **crime statistics and the overall criminal landscape** are significantly influenced by factors such as **public trust in law enforcement**, **the willingness to report**, **the country’s economic condition**, as well as the impact of the **pandemic and political climate** (Institute for the Development of Freedom of Information, 2024).

Sexual violence—whether inside or outside the family—often begins when the **victim is a minor** and unable to understand the situation. These crimes can continue for long periods and are frequently hidden, as perpetrators often **manipulate victims**, **issue threats**, or **persuade them to keep it secret**. In many cases, children are led to believe that the behavior is not violent or pathological, but rather an expression of affection. Another common reason for concealment is the disbelief of family members due to the child’s age (Merebashvili, 2024).

There are also cases in which **a family member is aware** of the abuse but chooses to remain silent—often because if the abuse is confirmed, they too may be held legally accountable. In some situations, those who are aware are themselves **victims of threats and blackmail** by the abuser. However, there have been instances where, despite such challenges, the victim managed to report the abuse to the relevant authorities (Merebashvili, 2024).

In most cases, **the perpetrator of sexual violence against children** is either a **family member** or someone close to the family. The result is a **psychological trauma** that deeply affects the victim's future. However, data from the last three years indicates that physical injury to victims was not common (Merebashvili, 2024).

It is critically important that **law enforcement officers understand the sensitivity of such cases** and demonstrate awareness of the victim's **age, gender, or identity**. As seen, victims are often **reluctant to speak out or report** the crime, which greatly complicates both **prevention** and **investigation** (Merebashvili, 2024).

4.2. Comparison with Similar Countries

The tendency of victims to remain silent about sensitive issues such as sexual violence, as well as the complexity of its socio-cultural context, is not unique to Georgia. This study also explored the situation in countries with more or less **similar socio-economic and political backgrounds**. Findings revealed the following:

In **Moldova**, the problem of sexual violence is influenced by a variety of **social and cultural factors**, which are further exacerbated by **gender inequality** and **economic hardship**. Traditional norms and gender disparities contribute significantly to the **under-recognition** of sexual violence. A 2019 study showed that **30.3% of girls** and **41.2% of boys**, aged 13–17, supported traditional norms that socially legitimize sexual violence. Early, forced, and child marriages are common in Moldova—especially among Roma communities. Between 2018 and 2021, **937 children** (920 girls and 17 boys) were married before the age of 18. Girls are often forced into marriage as early as **12–14 years old**, leading to school dropout and **social exclusion** (Council of Europe & ECPAT International, 2023). Research indicates that children who are denied access to education are at higher risk of **sexual exploitation**. Public perception identifies **poverty (76%)** as the primary cause of child sexual exploitation, with **family environment** playing a significant role in determining vulnerability. Although **gender stereotypes** and **patriarchal values** contribute to the persistence of the problem, the **promotion of social awareness** and **sexual education** plays a critical role in addressing it (Council of Europe & ECPAT International, 2023).

The influence of **gender stereotypes** and **patriarchal values** on sexual violence statistics is also evident in **Turkey**. According to the **2023 report** by the Turkish Ministry of Interior, a total of **193,212 sexual crimes** were recorded. Among these: **66,138 cases** involved sexual violence against children, **63,003** were sexual harassment cases, **36,397** involved sexual assault, and **27,674** were cases of sexual relations with minors (Stockholm Center for Freedom, 2023).

Turkey's high rate of sexual violence can be explained by several **cultural and social factors**. As a **patriarchal society**, there is widespread belief that women should be "gentle" and "obedient," which creates a social environment where violence is normalized and fosters **harmful stereotypes** that enable sexual violence. Religion and traditions also play an important role: **Islamic values and traditional customs** often define a woman's role in society. In this context, **sexual violence is not always viewed as a crime** but as a private matter that is neither criticized nor publicly addressed.

The **United Nations Special Rapporteur on Violence Against Women** periodically assesses causes and consequences of gender-based violence in member states. A 2014 report highlighted the **high rate of early and forced marriages** as a key challenge. The Rapporteur emphasized that while exact statistics are difficult to obtain due to the **illegal nature** of such marriages, it is evident that their prevalence has **not declined in recent years** (*Report of the Special*

Rapporteur on violence against women, its causes and consequences: Mission to Azerbaijan, 2014).

The situation in **Azerbaijan** is similarly concerning. **Low awareness** and **lack of information** about women's rights significantly contribute to the violation of these rights (The Commissioner for Human Rights of the Republic of Azerbaijan, 2023 Annual Report). According to a **stakeholder report submitted to the UN Universal Periodic Review**, **43% of women** in Azerbaijan experienced domestic violence in 2018–2019, and in **29%** of cases, the perpetrator was the victim's spouse. Domestic violence is still viewed as a **private family matter**, leading to its **normalization** and making it difficult to detect and prosecute. Moreover, **legislative shortcomings** hinder both the **protection of victims** and **accountability of perpetrators** (Azerbaijan: Domestic Violence Stakeholder Report for the United Nations UPR, 2018).

In **post-Soviet countries**, the high rates of sexual violence are linked to several **social, cultural, and historical factors** that normalize violence and restrict women's rights. During the Soviet era, sexual violence was **rarely discussed**, and although laws nominally ensured **gender equality**, mechanisms for preventing or addressing violence were inadequate. Sexual violence was often **ignored or not legally recognized** as a crime.

Another key factor is the persistent **patriarchal culture** that has prevailed both during and after the Soviet era. Women are frequently denied social, economic, and political autonomy, rendering them more vulnerable to sexual violence. **Traditional gender norms**, which limit women's societal roles and reinforce stereotypes, continue to contribute to the **normalization of violence**.

It is particularly important to explore not only the **statistics**, but also the **social, cultural, and legal reforms** of countries that **do not share the same post-Soviet background**, in order to better understand what strategies are effective in addressing sexual violence and improving gender equality.

1111

4.3. Experience of Developed Countries

In **Germany**, the socio-cultural factors influencing sexual violence differ significantly from those in post-Soviet countries—both in terms of the **legal framework**, **societal reaction**, and the **pace of gender norm development**. The idea of **gender equality** provides greater support for women, which reduces the tendency toward shame and victim-blaming. Moreover, under conditions of **cultural pluralism**, integration with various ethnic and religious groups includes education about rights and laws, helping to **mitigate risks of violence** rooted in traditional stereotypes. Additionally, **media** and **non-governmental organizations** (NGOs) actively contribute to raising awareness and supporting victims, complemented by relatively well-developed **social protection mechanisms** such as shelters and counseling services.

Despite these efforts, challenges remain. In certain cases, cultural or social factors still hinder victim rehabilitation. However, thanks to **stricter laws**, **active public response**, and **strong institutional support**, the **scale and dynamics** of sexual violence in Germany differ substantially from those observed in post-Soviet countries.

Alongside Germany, **Poland** also demonstrates a **progressive policy** in this area. While social taboos and victim fear continue to affect reporting of sexual violence, the **legal environment is steadily improving**. Poland's **Criminal Code** now provides **clearer definitions** of sexual crimes (KGP, 2022; Centrum Praw Kobiet, 2022). The NGO sector is also increasingly active: organizations offering psychological aid, legal consultations, and temporary shelter help strengthen a **culture of disclosure**.

When victims feel confident that filing a report will lead to real help, they are more likely to turn to the police. This improves the **detection and reduction** of sexual violence cases. A **more open attitude** is developing toward **gender equality**, the importance of **consent**, and the **rejection of domestic violence**. In this environment, women are more **informed about their rights** and more likely to seek help from state or civil institutions when needed. Other contributing factors include **higher education levels** and **women's growing economic independence**. A financially independent woman is more likely to leave an abusive relationship and resist societal pressure. Altogether, these factors create **better conditions for preventing sexual violence**.

In addition to cultural aspects, **social and governmental factors** also significantly influence the statistics on sexual violence. Certain **legislative reforms** or **social phenomena** can directly contribute to a **decrease in sexual violence** in a given country.

In **Italy**, recent years have shown a **decline in sexual violence rates**, attributed to several factors (Ministero dell'Interno, 2022). According to various institutions, the **case-solving and successful investigation rate** for sexual violence fluctuated between **70–75%** in recent years. Italy's **Criminal Code** clearly defines sexual violence, while several legal initiatives (e.g., *Codice Rosso*) aim to strengthen legal responses and **victim protection**.

The **Codice Rosso** law, introduced in 2019, implemented a stricter and more urgent approach to violence in family and social contexts. Under this law, law enforcement is required to respond rapidly. Prosecutors and police are given tools to **impose restraining measures at early stages** and allocate necessary **resources for victim protection**. This approach has a **preventive effect**, as perpetrators are made aware that **legal consequences can follow swiftly** (Polizia di Stato, 2022, 2023).

Another significant factor is the strengthening of **civil society**, particularly NGOs and activist movements. Despite Italy's continued adherence to **traditional values**—influenced by deep-rooted religious beliefs and the dominant family ideal—new trends over the past decade have granted women **greater independence**. Increases in **female employment**, improvements in **healthcare and social support systems**, and **public awareness campaigns** (such as “*Non è normale che sia normale*”) demonstrate that **state institutions, media, and civil society** are working **in unison**.

The experiences of Germany, Poland, and Italy demonstrate that legislative clarity, victim support infrastructure, and cultural change initiatives can significantly reduce the prevalence of sexual violence. These insights offer valuable guidance for improving the Georgian context.

5. Summary and Discussion

This study aimed to explore the psychological and social foundations of criminal sexual behavior within the Georgian cultural context. By applying Sigmund Freud's **psychoanalytic theory** and Albert Bandura's **social learning theory**, and analyzing both national and comparative data, the research uncovered multiple layers contributing to the normalization, perpetuation, and underreporting of sexual violence in Georgian society.

The findings confirm that sexual violence in Georgia is not an isolated criminal phenomenon but the product of **deep-rooted social structures, rigid gender roles, cultural taboos, and psychological trauma**. The prevalence of victim-blaming attitudes, tolerance toward domestic violence, and societal expectations of female obedience and male dominance indicate a cultural climate that sustains violent behavior rather than deterring it. These findings are consistent with both theoretical frameworks.

Freud's psychoanalytic theory helps explain how **unresolved childhood trauma**, **repressed sexual impulses**, and **internalized emotional conflict** may contribute to violent behavior in adulthood. In environments where emotional expression and sexual development are suppressed or pathologized—such as in highly patriarchal or traditional communities—unmet psychological needs may manifest as aggression, objectification, or loss of empathy, especially toward women. This is particularly evident in case studies and testimonies involving perpetrators with histories of emotional neglect, abuse, or distorted familial relationships.

Bandura's social learning theory complements this understanding by highlighting the **power of observation, imitation, and reinforcement** in the formation of behavior. In Georgian society, boys often learn masculinity through exposure to models of dominance and control, while girls are socialized into roles of submission and sacrifice. When aggressive male behavior is rewarded or goes unpunished—within families, media, or peer groups—it becomes normalized. Bandura's concept of **moral disengagement** is especially relevant in explaining how perpetrators justify their actions by shifting blame or minimizing harm, a pattern reflected in Georgian discourse and institutional responses.

In addition to Bandura's social learning framework and Freud's psychodynamic insights, Attribution Theory (Heider, 1958) and Just World Belief (Lerner, 1980) provide valuable perspectives on victim-blaming. As the Georgian context shows, society often seeks psychological protection by attributing blame to the victim, reinforcing the illusion of safety and fairness. These mechanisms contribute to stigma and hinder both justice and rehabilitation (Kotanan & Kronstedt, 2019; Pinciotti & Orcutt, 2021).

The comparative analysis of countries with **similar socio-economic structures** (e.g., Moldova, Turkey, Azerbaijan) shows that Georgia shares persistent challenges such as early marriage, rigid gender roles, and limited reporting due to social stigma. These parallels support the argument that **cultural and structural factors**, when unaddressed, contribute to the cyclical nature of sexual violence.

Conversely, the experience of **developed countries** such as Germany, Poland, and Italy reveals that change is possible when **legislative reforms, victim support systems, public education, and civil society engagement** converge. In those contexts, women are better informed, more empowered to report abuse, and more protected by law—reducing the prevalence of sexual violence. These differences suggest that Georgia's prevention and response strategies must go beyond punitive measures and tackle the **underlying socio-cultural beliefs and early socialization patterns** that shape behavior.

Ultimately, the theoretical integration demonstrates that sexual violence is a **multi-causal phenomenon**: one that emerges at the intersection of **psychological vulnerability** and **social learning within a cultural framework**. Addressing it requires a multi-level response—beginning with reshaping family dynamics and gender socialization in early life, ensuring legal accountability, and transforming public narratives that justify or obscure violence.

Limitations of the Study

While this study offers valuable insights into the psychological and social foundations of sexual violence within the Georgian context, it is limited by its reliance on secondary data and theoretical interpretation. The desk research methodology, although rich in scope, does not include firsthand accounts or empirical interviews with victims, offenders, or professionals in the field. As such, the absence of qualitative or quantitative field data restricts the ability to generalize findings or capture the lived experiences that could deepen the analysis. Future

studies would benefit from incorporating participant narratives, longitudinal research, and intersectional frameworks to more fully explore the complex dynamics of sexual violence and social stigma.

Conclusion

This study aimed to explore the psychological and social foundations of criminal sexual behavior within the Georgian cultural context, using the theoretical frameworks of Freud's psychoanalysis and Bandura's social learning theory. It sought to understand how early developmental experiences, internal emotional conflicts, and culturally reinforced gender norms contribute to the emergence and persistence of sexual violence.

The findings suggest that in Georgia, sexual violence is not merely a result of individual pathology but a reflection of broader socialization processes and cultural acceptance of gender inequality. Freud's theory helped illuminate the internal mechanisms—such as repressed trauma and unresolved childhood conflicts—that may influence violent behavior. Bandura's model emphasized how behavior is learned and normalized through observation, imitation, and reinforcement in a social environment that often excuses or tolerates aggression.

These insights highlight a critical need for comprehensive interventions that go beyond punitive legal measures. While legal accountability is essential, it must be accompanied by early prevention efforts, including emotional education, gender-sensitive curricula, and community-based awareness campaigns. Institutions must be equipped to offer trauma-informed support, and public discourse must challenge harmful stereotypes and normalize reporting and seeking help.

In sum, addressing sexual violence in Georgia requires a systemic approach that integrates psychological understanding with socio-cultural change. In practical terms, this includes legal reforms to expand definitions of sexual violence, enforce timely response mechanisms, and ensure accessible legal aid for victims. Training in trauma-informed practices should be mandatory for law enforcement and judicial actors, while rural access to services and shelters must be enhanced. These measures—aligned with international human rights standards—can improve access to justice, dismantle harmful norms, and reduce the long-term prevalence of sexual violence.

Future research should expand beyond desk analysis to include qualitative and quantitative fieldwork, particularly focusing on survivors' experiences, offender profiles, and institutional responses. Only through such an interdisciplinary and culturally grounded strategy can sustainable progress be achieved in reducing sexual violence and supporting affected individuals and communities.

Bibliography

Abrahams, N., Jewkes, R., & Mathews, S. (2013). *Depressing connections: Mental health and interpersonal violence in South Africa*. *Social Science & Medicine*, 75(8), 1532–1539. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.06.031>

Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. Stanford University Press.

Bandura, A. (1999). *Moral disengagement in the perpetration of inhumanities*. Stanford University.

Bundeskriminalamt. (2023). *Polizeiliche Kriminalstatistik 2022*. Wiesbaden, Germany: Bundeskriminalamt.

- Centrum Praw Kobiet. (2022). *Raport dotyczący przemocy seksualnej w Polsce* [Report on sexual violence in Poland]. Warszawa, Poland: Centrum Praw Kobiet.
- Freud, S. (1905). *Three essays on the theory of sexuality*.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Istituto Nazionale di Statistica. (2022). *Statistiche sulla violenza di genere: Dati e tendenze* [Statistics on gender violence: Data and trends]. Roma, Italy: Istituto Nazionale di Statistica.
- Jones, E. (1919–1939). *The last phase*.
- Komenda Główna Policji. (2022). *Roczna analiza stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego* [Annual analysis of safety and public order]. Warszawa, Poland: Komenda Główna Policji.
- Komenda Główna Policji. (2023). *Statystyki wstępne za rok 2022* [Preliminary statistics for 2022]. Warszawa, Poland: Komenda Główna Policji.
- Koos, M., & Lindsey, L. L. (2022). *Framing sexual assault in the media: Effects on perceptions of victims and perpetrators*. *Violence Against Women*, 28(11), 2536–2555. <https://doi.org/10.1177/10778012211041179>
- Kotanan, R., & Kronstedt, M. (2019). *Criminal law, victimhood and the neoliberal turn: A critical analysis of victim policies in Finland*. *Nordic Journal of Criminology*, 20(2), 138–155. <https://doi.org/10.1080/14043858.2019.1598885>
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Ministero dell'Interno. (2022). *Relazione annuale sulla sicurezza e ordine pubblico* [Annual report on safety and public order]. Roma, Italy: Dipartimento della Pubblica Sicurezza.
- Moore, C. (2015). Moral disengagement. *Current Opinion in Psychology*, 6, 199–204.
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (2021). *Information submitted by the Government of Azerbaijan on violence against women, its causes and consequences*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-12/azerbaijan.pdf>
- Ombudsman of Azerbaijan. (2023). *Annual report of the Commissioner for Human Rights of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved from <https://ombudsman.az/storage/s5Gn9tadWmMFBYjqPMouTLTFtKdZfMnVY8FvEA5I.pdf>
- Pinciotti, C. M., & Orcutt, H. K. (2021). *Just world beliefs and sexual assault survivor outcomes: The role of self-blame and perceived control*. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 13(6), 678–685. <https://doi.org/10.1037/tra0001020>
- Polizia di Stato. (2022). *Statistiche ufficiali sulla violenza di genere e sui reati sessuali in Italia* [Official statistics on gender violence and sexual crimes in Italy]. Roma, Italy: Ministero dell'Interno.
- Polizia di Stato. (2023). *Dati preliminari 2022: Violenza sessuale e femminicidio* [Preliminary data 2022: Sexual violence and femicide]. Roma, Italy: Ministero dell'Interno.
- Sprankle, E. L., Bloomquist, K. R., Butcher, C., Gleason, N., & Schaefer, Z. (2018). *The role of sex-related shame and guilt in victim blaming and rape myth acceptance*. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(17), 2705–2725. <https://doi.org/10.1177/0886260516629397>

Stockholm Center for Freedom. (2023). Over 190,000 sexual offense cases were investigated in Turkey in 2023. Retrieved from <https://stockholmcf.org/over-190000-sexual-offense-cases-were-investigated-in-turkey-in-2023/>

The Advocates for Human Rights. (2018). *Azerbaijan: Domestic violence stakeholder report for the United Nations Universal Periodic Review*. Retrieved from https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Res/azerbaijan_upr_2017%202.pdf

United Nations Human Rights Council. (2014). *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences: Mission to Azerbaijan*. Retrieved from <https://www.refworld.org/reference/mission/unhrc/2014/en/100159>

Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. Tavistock Publications.

ORTA ASYA ÜLKELERİNDEN ÖĞRENCİ GENÇLİĞİN GÖÇ HACMİNE ETKİ EDEN PSİKOLOJİK FAKTÖRLER

Alişer SANAEV

Özbekistan Cumhuriyeti Oriental Üniversitesi, Sürekli Eğitim Pedagojisi Bölümü,
öğretim görevlisi. Taşkent, Özbekistan
Kazan Federal Üniversitesi, Psikoloji ve Eğitim Enstitüsü, Genel Psikoloji Bölümü,
öğretim görevlisi. Kazan, Rusya Federasyonu
ORCID ID: 0009-0001-4698-9542

Özet

Son yıllarda Orta Asya ülkelerinden gelen öğrenci gençlik arasında akademik hareketlilikte istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir. Bu süreç yalnızca ekonomik ve eğitimsel nedenlerle değil, aynı zamanda bireylerin yurtdışında eğitim alma kararlarını önemli ölçüde etkileyen bir dizi **psikolojik faktörle** de bağlantılıdır.

Öğrenci göçünün hacmini ve yönünü belirleyen temel psikolojik faktörler şunlardır:

1. **Kişisel ve mesleki gelişime yönelik motivasyon** – öğrencilerin kendilerini gerçekleştirme, ufuklarını genişletme ve uluslararası ortamda kaliteli eğitim alma arzusu;
2. **Sosyal hareketlilik ihtiyacı** – sosyal veya ekonomik statünün ötesine geçme, yeni fırsatlar elde etme ve yaşam standartlarını yükseltme isteği;
3. **Akademik özgüven düzeyi** – öğrencinin kendi öğrenme yeteneklerine ve yeni bir eğitim sistemine uyum sağlama potansiyeline olan inancı;
4. **Duygusal dayanıklılık ve kültürel uyum yeteneği** – taşınmanın, dil engelinin, sosyal bağların kopmasının ve yeni bir topluma entegrasyonun yol açtığı stresle başa çıkabilme becerisi;
5. **Sosyal çevrenin ve ağların etkisi** – arkadaşlar veya akrabalar arasında yurtdışında başarıyla eğitim almış örneklerin varlığı, gençler arasında yurtdışı eğitime yönelik bir tutum oluşturmaktadır.

Göç etmeye yönelik psikolojik hazırlık, büyük ölçüde lise veya lisans eğitimi döneminde şekillenmektedir ve kültürel değerler, aile beklentileri, eğitim sistemi ve ebeveynlerin, öğretmenlerin ve rehber danışmanların desteği gibi etmenlere bağlıdır.

Sonuç olarak, psikolojik faktörlerin araştırılması, yalnızca Orta Asya ülkelerinden gelen öğrenci göçünün motivasyonunu daha derinlemesine anlamaya yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda yurtdışında eğitim alacak öğrencilere yönelik bilgi, uyum ve psikolojik destek mekanizmalarının daha etkili şekilde geliştirilmesine de katkı sağlar.

Anahtar kelimeler: göç, öğrenci gençlik, eğitim, öğrenim, akademik hareketlilik.

**THE ROLE OF EXERCISE INTENTION AND COACH-ATHLETE RELATIONSHIP
ON ATHLETE'S BEHAVIOR AND MENTAL HEALTH**

SUANDI SELIAN¹, EDI SETIAWAN²

Faculty Of Teacher Training And Education, Universitas Samudra, Indonesia¹

Faculty Of Teacher Training And Education, Universitas Suryakencana, Indonesia²

Abstract

Our current study attempts to investigate the relationship between exercise intention and coach-athlete relationship variables to athlete's behavior and mental health. Correlational research method was adopted to reveal the relationship between variables. We involved 50 swimming athletes from Samudra University through selection using inclusion criteria. Measurement of exercise intention and coach-athlete relationship to athlete's behavior and mental health was conducted in 4 sessions. The results of our current study show that there is a significant relationship between exercise intention and athlete's behavior ($p < 0.05$), and mental health ($p < 0.05$). At the same time, our second finding shows that there is a relationship between coach-athlete relationship and athlete's behavior ($p < 0.05$), and mental health ($p < 0.05$). Thus, we assert that athletes will have a harmonious relationship with their coaches and have high mental health if supported by exercise intention and coach-athlete relationship.

Keywords: Behavior, Coach-Athlete Relationship, Exercise Intention, Mental Health, Water sports

**THE RICH TAPESTRY OF TURKISH CULTURE: A BLEND OF HERITAGE AND
MODERNITY**

Ananda Majumdar

(0000-0003-3045-0056) – ORCID | Linking Researchers And Their Work

Ananda Majumdar | University Of Alberta – Academia.Edu

<https://www.researchgate.net/profile/Ananda-Majumdar>

***Harvard Graduate School Of Education (Professional Education As A Child
Development Educator, Certificate In Early Education Leadership (CEEL-Series 1,2,3),
Online) 2017-Present*Norquest College, Alberta Routes Program -Present**

My academic journey, marked by an Honorary Doctor of Philosophy in Generic Education from Abide University and Institute and a Doctor of Divinity from North Central Theological Seminary, has been profoundly shaped by the Arthurian legend. This collection of tales about King Arthur, his knights, and their quests holds significant cultural and historical importance. It has been a central theme in my exploration of cross-cultural communication, offering a unique perspective to understand the relationship between myth, culture, and science. This perspective, coupled with my academic background, equips me to provide valuable insights into the study of women's empowerment in India, particularly regarding the cultural and societal elements affecting gender equality. It also serves as a compelling avenue to investigate how sound influences the artistic and architectural features of the medieval era, symbolizing the shaping of societal norms and values.

*Doctor of Divinity, North Central Theological Seminary, Minneapolis, United States, 2023 - present

The University of Alberta (Bachelor of Education after Degree in Elementary, Faculty of Education, Community Service-Learning Certificate and Certificate in International Learning (CIL) – 2012-2022

My international experiences have significantly broadened my academic perspective, particularly in understanding how the Arthurian legend resonates across cultures with its universal themes of heroism and noble ideals. This exposure has also deepened my understanding of global issues, including gender inequality, and connected me with a broader educational network. It has prompted me to examine our shared cultural heritage through the lens of the Arthurian legend. This cultural phenomenon transcends national borders, and our collective inquiry can lead to a deeper understanding of shared human experiences, including the diverse interpretations and applications of the Arthurian legend regarding gender and empowerment issues in India.

Public Affairs, August 1-15, 2022, Online

Intern at the Digital Museum and Diaspora, Migration, GRFDT, New Delhi, India (April 2021-March 2022, Online)

During my time as a Book Pecker Fellow at Peace X, India, I was honoured to be named the top fellow in the social science department. In this capacity, I researched the cultural significance of the Arthurian legend, which motivated me to continue my academic endeavours.

Additionally, I earned a computer literacy certificate in Migration Studies from GRFDT, New Delhi, India.

Science department and computer literacy certificate in Migration Studies, GRFDT, New Delhi, India (September 2020- March 2021, Online)

Grant MacEwan University (Diploma in HR Management), 2008-2012

Jadavpur University (Master of Arts in International Relations)

Sikkim Manipal University (Master of Business Administration in HR and Marketing Management)

MBB College, Tripura University (Bachelor of Arts in Political Science)

Antarctic Institute of Canada (Researcher and Writer), Servicing Community Internship Program (Scip) funded by the Government of Alberta, Member of Student Panel, Cambridge University Press,

Academic Member of the Association of Political Theory (ATP), University of Massachusetts

Student Member of ESA (European Studies Association), Columbia University, US.

Academic Member of the Memory Studies Association, School of Memory Studies, Indian Institute of Technology (IIT) Madras, Tamil Nādu, India

*Early Childhood Educator, Brander Garden After School Parents Association – present

Researcher, Project-based Articles, Antarctic Institute of Canada under Riipen

*Professor of Practice in Social Science, QAHE & Kennedy University of Saint Lucia -present

Cell# 1-780-660-7686

Traditional Turkish Musical Instruments and Music. [*Traditional Turkish Musical Instruments and Music - Turkish Cultures*](#)

1121

Abstract: Turkish culture, a vibrant mosaic of its Anatolian roots, Ottoman history, and modern Western influences, celebrates diversity. From the bustling streets of Istanbul to the serene villages of Anatolia, Turkey's cultural heritage reflects its rich past and blend of traditions. Despite this diversity, Turks share a strong sense of national pride and unity, and a commitment to hospitality, generosity, and cultural richness. The official language, Turkish, a Turkic language that uses the Latin alphabet, symbolizes national pride and cultural identity. Other languages like Kurdish, Arabic, and Zaza are spoken in some regions, showcasing Turkey's ethnic diversity. Turkey hosts numerous festivals and events that highlight its culture. One such festival is Eid al-Fitr, which celebrates the end of Ramadan with prayers, feasting, and charity. Another significant day is Turkish National Day on October 29th, marking the founding of the Turkish Republic. Celebrations include parades, fireworks, cultural performances, national anthem singing, and reciting poems by the national poet, Mehmet Akif Ersoy. Music and dance, with their rich folk music tradition, classical Ottoman music, and modern genres, are integral to Turkish culture. Instruments like the oud, saz, and darbuka accompany traditional dances, including the mesmerizing belly dance, the lively holiday, and the spirited zeybek. Music and dance serve as a unifying force during celebrations and cultural events, inviting everyone to enjoy the fun.

Turkish tea, or "çay," is not just a beverage, but a cornerstone of socializing and a symbol of Turkish hospitality. It is served in small tulip-shaped glasses and savoured in homes, cafes, and tea gardens throughout the day, fostering conversation and connection. The Turkish bath, or hammam, is a long-standing tradition that offers a unique cultural experience. Hammams, known for their exquisite architecture and serene atmosphere, provide a rejuvenating experience with steam rooms, marble slabs, and hot and cold pools. Visiting a hammam is not just a physical cleanse, but a way to immerse oneself in Turkish customs and traditions. Turkey,

a secular country with a primarily Muslim population, observes religious customs with respect, including the call to prayer from minarets and celebrating holidays like Ramadan and Eid al-Fitr. This religious heritage is evident in Turkey's historic mosques, madrasas, and religious festivals, showcasing devotion and architectural beauty.

Keywords: Turkish culture, Anatolian roots, Ottoman history, Modern Western influences, Istanbul, Village life, National pride, Hospitality, Generosity, Cultural heritage, Language (Turkish, Kurdish, Arabic, Zaza), Ethnic diversity, Festivals, Eid al-Fitr, Ramadan, Turkish National Day (October 29th), Turkish Republic, Parades, Fireworks, Cultural performances National anthem, Mehmet Akif Ersoy, Music and dance, Folk music, Ottoman music.

Introduction: ⁷⁹Turkey is a country that lies between Europe and Asia, with a rich culture shaped by its geography, history, and traditions. Its culture mixes ancient history with modern life (NurCulture,2025). Anyone can explore its art, food, music, and customs for an exciting experience. ⁸⁰Turkey's history includes influence from the Hittites, Romans, Byzantines, and Ottomans, each leaving their mark on today's culture. ⁸¹The Ottoman Empire has significantly impacted Turkish art, architecture, and social practices (NurCulture,2025). Beautiful palaces, elegant calligraphy, and traditional crafts show this legacy. Hospitality is essential in Turkish culture. Guests receive a warm welcome, often with tea and sweets (NurCulture,2025). This kindness is a big part of what it means to be Turkish. ⁸²Turkish cuisine is full of flavours from Mediterranean, Middle Eastern, and Central Asian cultures. ⁸³Beyond kebabs and baklava, popular dishes include mezes, gözleme, and Turkish tea. ⁸⁴Celebrations such as Ramadan, Kurban Bayramı (Eid al-Adha), and Nevruz highlight the festive spirit in Turkey. ⁸⁵Traditional Turkish arts like ebru (paper marbling), tile-making, and weaving show exceptional skill. ⁸⁶Turkish music includes folk tunes, Ottoman classical music, and modern pop. ⁸⁷Sharing Turkish tea or coffee is a daily custom, with coffeehouses serving as community gathering spots. In Turkey today, old traditions blend with contemporary life (NurCulture,2025). ⁸⁸Cities like Istanbul, Ankara, and Izmir are centers of innovation and culture, while rural areas hold onto traditional customs. ⁸⁹Modern Turkish literature, film, and fashion are gaining international attention (NurCulture,2025). ⁹⁰To appreciate Turkey's rich history, visit landmarks like Hagia Sophia, Ephesus, and Cappadocia. Engage with local celebrations and festivals to experience the culture. Turkish cuisine reflects this vibrant culture, from street food to fine dining (NurCulture,2025). A simple chat over tea can give insight into Turkish hospitality and lifestyle (NurCulture,2025). ⁹¹Turkish culture beautifully combines history, art, traditions, and modernity. Its lively customs, rich heritage, and warm hospitality make it a captivating culture. Whether people are in busy cities or peaceful villages, the essence of Turkish culture will leave a lasting impression. Turkey has a rich history shaped by many civilizations (Alexander,2025).

⁷⁹ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Paragraph 1st.

⁸⁰ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. The Historical Foundations of Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁸¹ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. The Historical Foundations of Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁸² Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁸³ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁸⁴ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 2nd.

⁸⁵ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 4th.

⁸⁶ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 4th.

⁸⁷ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Key Aspects of Turkish Culture. Paragraph 5th.

⁸⁸ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Modern Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁸⁹ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Modern Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁹⁰ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Experiencing Turkish Culture. Paragraph 1st.

⁹¹ Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage. Experiencing Turkish Culture. Paragraph 5th.

⁹²One of the most important legacies is Istanbul, which was once called Constantinople and served as the capital for both the Byzantine and Ottoman Empires. The city features architectural highlights such as the Hagia Sophia, Topkapi Palace, and the Blue Mosque, each reflecting different parts of Turkish history (Alexander,2025). Travellers often seek these beautiful sites for memorable photos, like how a wedding photographer in Indianapolis captures special moments in front of local landmarks (Alexander,2025). ⁹³The Ottoman Empire lasted over 600 years and significantly impacted ⁹⁴Turkish culture, introducing Islamic art, calligraphy, literature, and a complex governance system. Even after the Empire fell in 1922, Ottoman customs still influence Turkish society. For fans of history and culture, wearing combat clothes can be a way to show respect for these traditions. ⁹⁵Another key moment was the founding of the Republic of Turkey in 1923 by Mustafa Kemal Atatürk (Alexander,2025). ⁹⁶ He led major reforms, such as adopting the Latin alphabet, separating religion from government, and modernizing education. These changes helped Turkey become a modern nation while honouring its rich traditions. Just as legal matters may need oversight, cultural reforms today might need administrative checks like those of a notary in Mississauga, ON, ensuring that changes respect foundational principles (Alexander,2025). Despite modern influences, ⁹⁷Turkey has retained many traditions, especially hospitality, family values, and celebrations. ⁹⁸Hospitality is significant in Turkish culture. Guests receive a warm welcome, often accompanied by tea or coffee as a sign of respect (Alexander,2025). ⁹⁹The concept of "Misafirperverlik" (hospitality) is significant, and Turks strive to make visitors feel at home. ¹⁰⁰In rural areas, traditional dwellings with clay-tiled roofs still stand. Here, hosts ensure guest comfort, much like roofing contractors in Charlotte, NC, who prioritize structure and care (Alexander,2025). ¹⁰¹Unlike many Western nations, it is common for multiple generations to live together and for families to maintain strong connections. ¹⁰²Elders are highly respected, and their advice is cherished. Weddings, religious holidays, and national celebrations gather families in grand ways. Turkish weddings are elaborate and can last several days. ¹⁰³They often

⁹² A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. The Historical Tapestry of Turkey. Paragraph 2nd.

⁹³ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. The Historical Tapestry of Turkey. Paragraph 3rd.

⁹⁴ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. The Historical Tapestry of Turkey. Paragraph 3rd.

⁹⁵ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. The Historical Tapestry of Turkey. Paragraph 4th.

⁹⁶ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. The Historical Tapestry of Turkey. Paragraph 4th.

⁹⁷ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. Turkish Traditions that Endure. Paragraph 1st.

⁹⁸ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. Turkish Traditions that Endure. Paragraph 1st.

⁹⁹ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. Turkish Traditions that Endure. Paragraph 2nd.

¹⁰⁰ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. Turkish Traditions that Endure. Paragraph 2nd.

¹⁰¹ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 1st.**

¹⁰² A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 1st.**

¹⁰³ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 2nd.**

include Henna Night (Kına Gecesi), where the bride's hands are decorated with henna, symbolizing beauty and good luck. Modern weddings combine old customs with Western styles for unique ceremonies reflecting Turkey's changing culture (Alexander,2025).¹⁰⁴Couples managing wedding budgets sometimes seek financial consulting services to help plan their celebrations while keeping traditions alive. Another cherished tradition is drinking¹⁰⁵Turkish tea and coffee. People drink tea throughout the day, usually in tulip-shaped glasses.¹⁰⁶Turkish coffee has a thick texture and strong taste, and the tradition of fortune-telling, where people interpret coffee grounds, adds a fun, mystical element to Turkish social life (Alexander,2025).

Literature Review: Turkish culture is a complex and dynamic interplay of various historical influences, rooted in its Anatolian heritage, Ottoman legacy, and the modern Western world. This literature review explores the multidimensional aspects of Turkish culture, emphasizing language, traditions, and national identity. The Ottoman Empire spanned several centuries and regions, significantly shaping Turkish cultural identity. According to Niyazi Berkes (1998), the Empire's governance and cultural integration policy fostered a unique amalgamation of ethnicities and cultures, influencing contemporary Turkish society. The historical layers from Anatolia through the Ottoman period to the present day create a rich backdrop that continues to influence modern Turkish cultural expressions (Kaya, 2019). The Turkish language is a crucial element of national pride and cultural identity. The transition to the Latin alphabet in the 20th century was a deliberate move to modernize and Westernize Turkey, as noted by Geoffrey Lewis (2002). This shift symbolizes a broader effort to create a cohesive national identity while embracing contemporary forms of expression.

The presence of minority languages such as Kurdish, Arabic, and Zaza highlights Turkey's ethnic diversity, indicating the need for ongoing discourse about inclusion and representation in a unified national narrative (Erdogan, 2020). Cultural practices and celebrations are fundamental to the social fabric of Turkish society. Festivals like Eid al-Fitr illustrate how religion and tradition interplay in contemporary Turkish culture. As Zeynep Tufekci (2013) discussed, these festivals foster community bonds and provide a platform for cultural expression. The celebration of Eid signifies both religious devotion and the display of hospitality, a hallmark of Turkish culture (Kya, 2021). Turkish folk traditions, including music and dance, are vital in expressing cultural identity. The dervish sema, the traditional whirling dance of the Sufi followers, is emblematic of the spiritual dimension of Turkish culture, representing a profound connection to the divine as described by Rifat Bali (2005). Exploring Turkish culture reveals a rich tapestry woven from various historical influences and contemporary practices. While the Turkish language is a pillar of national identity, festivals and traditional practices highlight the culture's communal and historical aspects. Continued research is necessary to understand the complexities of Turkish society, particularly concerning ethnic diversity and the evolving nature of cultural expression in a globalized world. This literature review highlights key aspects of Turkish culture through various scholarly perspectives, allowing a deeper understanding of how historical and contemporary elements interweave to form a vibrant cultural identity.

¹⁰⁴ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 2nd.**

¹⁰⁵ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 3rd.**

¹⁰⁶ A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences. **Family remains central to Turkish life—paragraph 3rd.**

Methodology: In exploring the intricate and vibrant landscape of Turkish culture, a diverse and layered methodology was utilized, blending both qualitative and quantitative approaches to fully grasp the subtle and varied aspects of cultural heritage, societal norms, and the interactions shaped by historical influences. This comprehensive investigation commenced with an in-depth review of existing literature about Turkish culture, drawing from various sources, including academic articles, scholarly books, and ethnographic studies. These resources provided invaluable insights into Turkish society's historical contexts, enduring traditions, and contemporary advancements. To enrich this understanding, a thorough analysis of cultural artifacts was conducted. This encompassed traditional crafts, folk music, and culinary practices, each serving as a vibrant expression of Turkish identity and heritage. This examination was further enhanced through meticulous archival research into historical documents from the Ottoman Empire and the rich tapestry of Anatolian civilization. The study also embraced a comparative analysis of various cultural practices found within Turkey and its neighbouring regions. This approach illustrated the distinctive elements of Turkish culture and placed it within a broader geographical and cultural framework, revealing the connections and contrasts that define the region. By employing this multidimensional methodology, the study provides a comprehensive and nuanced depiction of Turkish culture. It showcases its complexity, the myriad factors that shape its identity, and its ongoing transformation in response to modern influences.

Discussion: ¹⁰⁷Turkey is a country that connects East and West, with a rich cultural background shaped by its long history and diverse influences. ¹⁰⁸Its culture includes ancient civilizations and the impressive Ottoman Empire, creating a unique blend of traditions, art, and food. Each period has added to this identity, making Turkey an interesting study of culture and history. When we explore Turkish culture, we find many ¹⁰⁹artistic expressions. ¹¹⁰Traditional music and dance reflect the past, while modern artists continue to create and inspire. ¹¹¹The visual arts include detailed handicrafts and beautiful calligraphy that show the skill of Turkish artisans. ¹¹²Turkish literature and poetry thrive, expressing the nation's spirit through writing. ¹¹³Food is a vital part of Turkish culture. Each region has its unique cuisine, rich in flavours and history. ¹¹⁴Food is not just for eating; it brings people together and celebrates their heritage. To understand Turkish culture, we must look at its history, from ancient civilizations to modern times. ¹¹⁵Turkey's location between Europe and Asia has made it a meeting place for many different cultures. ¹¹⁶The Hittites were some of the region's first known inhabitants, forming a strong empire in Anatolia around 1700 BCE. They helped develop writing and legal systems, which influenced future civilizations. ¹¹⁷Next came the Phrygians and Urartians, who also impacted the culture. ¹¹⁸The Phrygians added to art and music with their pottery and textile designs, while the ¹¹⁹Urartians were known for their impressive architecture. These early

¹⁰⁷ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 1st.

¹⁰⁸ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 1st.

¹⁰⁹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 1st.

¹¹⁰ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 2nd.

¹¹¹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 2nd.

¹¹² The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 2nd.

¹¹³ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 3rd.

¹¹⁴ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 3rd.

¹¹⁵ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 5th.

¹¹⁶ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 5th.

¹¹⁷ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 5th.

¹¹⁸ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 5th.

¹¹⁹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 6th.

societies set the foundation for future cultural and artistic expressions.¹²⁰ The Greeks rose to prominence as time went on, especially through the Ionian city-states. Their philosophy and art strongly affected the region, which is evident in ruins like Ephesus and Pergamon. The mix of Greek culture with local traditions formed a unique identity that continued through later conquests.¹²¹ The Romans arrived in the 2nd century BCE, marking a key moment in the region's history.¹²² Under Roman control, the area prospered both economically and culturally. They introduced their architecture, engineering, and government systems, influencing local practices.¹²³ Establishing cities like Constantinople (now Istanbul) as the Byzantine Empire's capital further increased the region's cultural importance.¹²⁴ Byzantine art and theology have greatly influenced Turkey's cultural heritage, especially through the churches and mosaics that still exist today.¹²⁵ Combining these ancient civilizations has created a rich history that now shapes Turkish culture. Their art, governance styles, and philosophical ideas are woven into the story of Turkish identity, forming a complex cultural blend.¹²⁶ The Ottoman Empire lasted over six centuries and played a significant role in developing Turkish culture.¹²⁷ Founded in the late 13th century, the Empire grew quickly and peaked in the 16th century under Suleiman the Magnificent.¹²⁸ The Ottomans were known for their military strength and support for the arts, architecture, and education. Their influence is still visible in Turkey's cultural landscape today. One of the key features of Ottoman culture was its¹²⁹ architecture. The Empire is famous for its grand mosques, palaces, and public buildings that mix different architectural styles.¹³⁰ The Süleymaniye Mosque and the Topkapi Palace in Istanbul are excellent examples, showcasing detailed tile work, calligraphy, and spacious courtyards for practical and aesthetic purposes. These buildings were places of worship, governance, and symbols of the Empire's power and cultural richness. In addition to architecture, the Ottoman Empire made important contributions to¹³¹ literature and the arts.¹³² Ottoman poetry thrived during this time, influenced by Persian and Arabic traditions.¹³³ Poets like Baki and Nedim wrote about love, nature, and mysticism, creating verses that reflect the emotional depth of the Turkish language. The Empire also saw the rise of¹³⁴ miniature painting, an art form that depicted daily life, historical events, and royal portraits.¹³⁵ The Ottoman Empire was diverse, with many ethnic groups living under its rule, such as Greeks, Armenians, and Kurds. Each contributed their customs and traditions, creating a rich cultural mix still present in¹³⁶ modern Turkey, where many languages, religions, and customs coexist.¹³⁷ The decline of the Ottoman Empire in the late 19th century led to a time of reflection and reform called the Tanzimat. This period aimed to modernize the Empire and

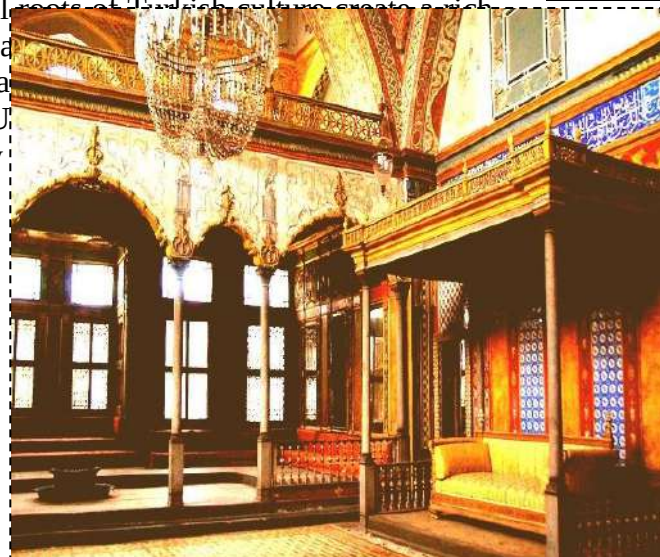
¹²⁰ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 7th.
¹²¹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 8th.
¹²² The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 8th.
¹²³ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 8th.
¹²⁴ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 8th.
¹²⁵ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 9th.
¹²⁶ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 10th.
¹²⁷ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 10th.
¹²⁸ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 10th.
¹²⁹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 11th.
¹³⁰ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 11th.
¹³¹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 12th.
¹³² The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 12th.
¹³³ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 12th.
¹³⁴ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 12th.
¹³⁵ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 13th.
¹³⁶ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 13th.
¹³⁷ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 14th.

address challenges from Western powers. These reforms significantly impacted Turkish culture, helping transition to a modern nation-state and blending traditional Ottoman elements with Western influences allowed for a new cultural identity in the 20th century.¹³⁹ The founding of the Republic of Turkey in 1923 marked a crucial change in the country's cultural development.¹⁴⁰ Under Mustafa Kemal Atatürk's leadership, the republic aimed to create a secular and modern nation. It distanced itself from the Ottoman past but kept important elements of its rich heritage.¹⁴¹ Atatürk's reforms included adopting a new alphabet, promoting education, and encouraging the arts and sciences. These changes aimed to build a¹⁴² sense of national identity and unity among Turkey's diverse population.¹⁴³ Modern Turkish culture is a mix of traditional practices and new influences. The republic worked to modernize many areas of society, but also saw the value of preserving cultural heritage.¹⁴⁴ Traditional music, dance, and handicrafts thrive alongside modern art forms, creating a lively cultural scene.¹⁴⁵ Folk dances like the Halay and music styles such as Turkish classical music exist alongside contemporary pop and rock, reflecting the diverse tastes of the people.¹⁴⁶ Globalization has also greatly influenced modern Turkish culture. Cultural exchanges increased as Turkey joined the global economy and connected with international communities. This interaction has created a blend of local traditions and global trends.¹⁴⁷ For example, Turkish cinema has gained international recognition, with filmmakers tackling themes that resonate locally and globally. Despite these modern influences, the roots of Turkish culture remain strong. There is great respect for the past, as shown by preserving historical sites, festivals, and culinary traditions that shape Turkish identity.¹⁴⁸ The annual Hıdırellez festival, for instance, reflects a mix of ancient agricultural practices and modern celebrations, highlighting the enduring connection to the land and its heritage. The balance between tradition and modernity in Turkish culture shows the resilience and adaptability of its people.¹⁴⁹ As Turkey faces challenges in the 21st century, the historical roots of its culture help inspire innovation and creativity, allowing it to maintain

1127

Sultanahmet, Istanbul

Top Kapi Palace

- ¹⁴³ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 15th.
- ¹⁴⁴ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 16th.
- ¹⁴⁵ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 16th.
- ¹⁴⁶ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 17th.
- ¹⁴⁷ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 17th.
- ¹⁴⁸ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 18th.
- ¹⁴⁹ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 19th.
- ¹⁵⁰ The Rich Tapestry of Turkish Culture. Paragraph 19th.

References:

- Turkish Life: Traditions and Modernity.* (2025). Mexicohistorico.com. <https://www.mexicohistorico.com/paginas/turkish-life-traditions-and-modernity-deb09512.html>
- NurCulture. (2025, January 7th). *Exploring Turkish Culture: Traditions and Heritage.* Turkish Cultures. <https://turkishcultures.com/exploring-turkish-culture-traditions-and-heritage/>
- Alexander, L. (2025, February 9th). *A Journey Through Turkish Culture: Traditions, History, and Modern Influences - The Cultural Apocalypse.* The Cultural Apocalypse. <https://theculturalpocalypse.com/a-journey-through-turkish-culture-traditions-history-and-modern-influences/>
- Bali, R. (2005). *Cultural Heritage and Ideology in the Turkish Context.* Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Berkes, N. (1998). *The Development of Secularism in Turkey.* Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Erdogan, M. (2020). "Language in Multicultural Turkey: A Sociolinguistic Perspective." *Journal of Language and Identity*, 14(3), 203–215.
- Kaya, A. (2019). *Identity and Culture in Contemporary Turkey.* London: Routledge.
- Lewis, G. (2002). *The Turkish Language: A Description and History.* Toronto: Oxford University Press.
- Tufekci, Z. (2013). "The Evolving Nature of Festivals in Turkey: Tradition Meets Modernity." *Cultural Sociology*, 7(1), 56–73.
- Kya, S. (2021). "Hospitality and Religious Faith: The Significance of Eid al-Fitr in Turkish Culture." *International Journal of Turkish Studies*, 27(1).

COGNITIVE AND NEUROPEDAGOGICAL FOUNDATIONS IN CONTEMPORARY
EDUCATIONAL PRACTICE

Egamberdieva Farida Oktamovna¹

¹ Professor of the Department of Pedagogy of Continuing Education, Oriental
University, Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0000-0003-3150-436X,

Abstract

The advancement of cognitive and neuropedagogical paradigms represents a significant shift in contemporary educational sciences, emphasizing the integration of cognitive psychology, neuroscience, and pedagogical theory. These paradigms are founded upon systematic investigations into the mental and neural mechanisms underpinning human learning processes. By aligning instructional strategies with the brain's inherent functioning and cognitive architecture, cognitive and neuropedagogy offer a scientifically grounded framework for optimizing educational outcomes.

A critical determinant of the vitality and efficacy of these approaches is the prioritization of internal cognitive processes, including attention regulation, perception, memory encoding, and executive functioning. Pedagogical models informed by cognitive science advocate for the development of metacognitive competencies, enabling learners to monitor, regulate, and optimize their own cognitive activities.

Simultaneously, neuropedagogical perspectives emphasize the plasticity of the brain and underscore the centrality of affective factors – such as motivation and emotional engagement – in facilitating robust and durable learning. Contemporary research into neuroplasticity substantiates the pedagogical imperative of creating emotionally and cognitively stimulating environments to enhance synaptic connectivity and knowledge retention.

Historical precursors of these ideas can be discerned in the educational philosophies of Eastern polymaths, such as Al-Farabi and Ibn Sina, whose insights into cognitive development and educational methodologies presaged many principles validated by modern neuroscience.

Within the practical domain, techniques such as scaffolding, metaphorical conceptualization, and multisensory instruction have been empirically demonstrated to facilitate deep learning. Scaffolding provides strategic support structures that are gradually withdrawn as learners attain autonomous competence, while multisensory approaches exploit multiple neural pathways to reinforce memory consolidation.

Moreover, the methodologies of concept mapping and mind mapping embody cognitive principles by externalizing mental schemas, thereby enhancing the organization, integration, and retrieval of knowledge. Neuropedagogical practices also advocate for instructional pacing that is congruent with neurocognitive rhythms, emphasizing the cyclical alternation between focused engagement and restorative intervals to sustain cognitive efficiency.

Thus, the synthesis of cognitive and neuropedagogical approaches constitutes a transformative advancement in educational praxis. It fosters a learner-centered environment wherein knowledge acquisition is aligned with the brain's natural learning processes, promotes cognitive

autonomy, and nurtures emotional well-being. The convergence of empirical neuroscience with pedagogical theory heralds a new epoch in education, wherein instruction is both scientifically informed and humanistically grounded.

Key words: cognitive pedagogy, neuropedagogy, metacognition, neurodidactics, neuroplasticity.

GENERAL PEDAGOGICAL AND CULTURAL PREPARATION OF THE MASTER
TEACHER

USTAD MÜƏLLİMİN ÜMUMİ PEDAQOJİ VƏ MƏDƏNİ HAZIRLIĞI

Nurlana Kazımova

Azərbaycan, Bakı, ADPU, <https://orcid.org/0000-0001-9383-567x>

Xülasə

Ustad müəllim bilir ki, müasir əsr informasiyanın sürətlə artdığı və yayıldığı əsrdir. Müxtəlif informasiya texnologiyaları yaranır və getdikcə genişlənir, həyatımızın elə yoxdur ki, orada kompüterdən istifadə olunmasın. Dünyada, o cümlədən respublikamızda baş verən yeniliklər haqqında televiziya və radio vasitəsi ilə müntəzəm məlumatlar verilir. Bu məlumatları eşidən şagirdlər və tələbələr az olmur. Onlarda bir sıra suallar yaranır: Bilir şagirdlər və tələbələr öz müəllimlərinə müraciət edir, onların mənasızlıqlarını, fikirlərini öyrənirlər. Özünə, şagird və tələbələrə hörmət edən ustad müəllim ətrafda baş verən sosial-iqtisadi, mədəni-siyasi hadisələrlə maraqlanır; radio və televiziya verilişlərinə imkan daxilində qulaq asır, qəzet və jurnal materialları ilə tanış olur, kitablar oxuyur, yeri gəldikcə şagirdlərini də tanış edir; onların yanında üzü ağ olur. Bunsuz müəllim pedaqoji ustalığını artırmaqda acizlik göstərir. Ümumi mədəni hazırlıqla yanaşı, ustad müəllimin ümumi pedaqoji hazırlığı da qayğı mərkəzində olur. Bunsuz fənn müəllimi pedaqoji ustalığa sahib olmaqda bir çox çətinliklərlə üzləşə bilər. Nə üçün? Çünki müəllimlərimiz daha çox tədris fənninə birbaşa aid olan məsələlərə maraq göstərirlər. Halbuki, ölkəmizdə son zamanlar təhsilin global məsələlərində islahatlar aparılır; adətən, bu və ya digər fənnin adı çəkilmir. Müəllimlərin bəzilərində yalnız təəssürat yaranır ki, həmin islahatların ona dəxli yoxdur. Bu cür anlaşılmazlıqlar həmin müəllimlərdə ümumi pedaqoji hazırlığın aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Oudur ki, pedaqoji ustalığa can atan müəllim ümumi pedaqoji hazırlıq səviyyəsini yüksəltmək qayğısına qalmaqda səy göstərir. Amma bu məfhumun mahiyyəti çoxlarına aydın deyil. Bu səbəbdən də ortaya təbii sual çıxır: müəllimin pedaqoji hazırlığı nə deməkdir? Bu suala Milli pedaqogikada belə cavab verilir: **tədris müəssisələrindən asılı olmayaraq təlim, tərbiyə və təhsil haqqında söylənilən və yazılan fikirlərlə, çıxarılan qərarlarla tanış olmaq, öz fəaliyyəti üçün onlardan zəruri nəticə çıxarmaq ümumi pedaqoji hazırlıqdır.** Konkret misal gətirək. Məsələn, təlim- tərbiyə zamanı bilik və bacarıqların mənimsənilməsi; təhsilin məzmunu; təlim- tərbiyə işində öyrənilənlərin fəallaşdırılması; təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi; müəllimin fəaliyyət istiqamətləri; müəllim şəxsiyyətinə verilən tələblər və s. ifadələr ümumi pedaqoji səciyyəlidir, bircə fənnə aid deyil. Müəllim ümumi pedaqoji səciyyəli anlayışlarla, yeni ümumi ideyalarla, qanunauyğunluqlarla, üsul və tərzlərlə nə qədər geniş miqyasda silahlanırsa, bir o qədər pedaqoji ustalığa yaxınlaşmış olur.

Summary

Key words: Pedagogical excellence, teacher, pedagogical training, cultural training, education

The master-teacher knows that the modern age is an age where information is growing and spreading rapidly. Various information technologies appear and develop, and there is no sphere of our life that would not be connected with the use of computers. Television and radio regularly disseminate information about events taking place in the world, including in our republic. This

information has been heard by many students. They may have a number of questions. Pupils and students turn to their teachers and learn about their views and opinions. A master teacher who respects himself and his students is interested in socio-economic, cultural and political events around him; listens to radio and television programs as much as possible, familiarizes himself with newspaper and magazine materials, reads books and, if necessary, introduces them to his students; Thus, students' expectations are met. Without it, the teacher is powerless to improve his/her pedagogical skills. In addition to the general cultural preparation, the general pedagogical preparation of the teacher is also in the center of attention. Without it, the subject teacher may face many difficulties in mastering pedagogical skills. Why? Because our teachers are more interested in issues directly related to the subject they teach. However, in our country, global education issues have been reformed recently; Usually, this or that subject is not mentioned. Some teachers have the false impression that these reforms have nothing to do with them. Such misunderstandings testify to the low level of general pedagogical training of these teachers. Therefore, a teacher striving for pedagogical mastery tends to take care of improving the level of general pedagogical training. However, the essence of this concept is not clear to many. For this reason, a natural question arises; What does pedagogical training of a teacher mean? The following answer to this question is given in "Folk Pedagogy": General teacher training consists of familiarizing oneself with the ideas and solutions adopted in the field of teaching, learning and education, irrespective of educational institutions, and drawing the necessary conclusions from them for one's work. Here is a concrete example. For example, acquiring knowledge and skills through learning; educational content; activating learners in educational work; improving the level of education; The requirements and other manifestations of a teacher's personality are of general pedagogical nature and do not refer to any one subject. The more widely the teacher is armed with general pedagogical concepts, new general ideas, patterns, methods and styles, the closer he or she comes to pedagogical mastery.

**FACULTY JOB SATISFACTION AND EDUCATIONAL QUALITY: EVIDENCE
FROM CUSTOMS ADMINISTRATION INSTRUCTORS IN THE PHILIPPINES**

**John Eric NEPOMUCENO¹, Gerbie GORUBAT², Gynnie MAGHANOY³, Joshua
ADA⁴, Ryan Edward RULL⁵, Arvy OSMA⁶**

**¹Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0000-2534-1782**

**²Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0009-8309-0518**

**³Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, ,
0009-0006-9689-0029**

**⁴Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0004-3167-1365**

**⁵Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, X,
0009-0000-0609-3672**

**⁶Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, ,
0000-0002-2771-0163**

Abstract

This study employs a convergent mixed-methods design to comprehensively analyze job satisfaction among six Customs Administration instructors at Mariners Polytechnic Colleges Foundation (MPCF) in the Philippines. Quantitative data were collected through structured surveys assessing satisfaction across compensation, workload, and work environment, while qualitative insights were gathered via semi-structured interviews to capture in-depth perspectives and contextual nuances. Results indicate that instructors are highly satisfied with the on-time release of salary and positive collegial relationships, but express dissatisfaction with performance-based incentives, physical workspace, and communication regarding workload management. Flexible working hours and manageable workloads emerged as key contributors to satisfaction. Integration of quantitative and qualitative findings reveals that both hygiene (e.g., salary, work conditions) and motivator (e.g., recognition, collegiality) factors are crucial, supporting Herzberg's Two-Factor Theory. Instructors consistently reported that greater job satisfaction enhances their dedication, teaching effectiveness, and student engagement, directly contributing to improved educational outcomes. The study concludes that institutional efforts to improve compensation transparency, invest in physical infrastructure, and foster supportive work environments are essential for advancing educational quality in specialized technical programs. Recommendations are provided for institutional leaders and policymakers to address identified gaps and promote faculty well-being as a strategic priority for educational excellence.

Keywords: job satisfaction, mixed methods, educational quality, Customs Administration, faculty well-being, compensation, work environment

PLANNING THE TEACHING OF A SUBJECT BY A VENERABLE TEACHER
FƏNNİN TƏDRİSİNİN USTAD MÜƏLLİM TƏRƏFİNDƏN PLANLAŞDIRILMASI.

Nurlana Kazımova

Azərbaycan, Bakı, ADPU, <https://orcid.org/0000-0001-9383-567x>

Özət

Açar sözlər: Pedaqoji ustalıq, müəllim, dərs, təcrübə, Milli pedaqogika, fənnin tədrisi

Pedaqoji ustalığın sirlərini öyrənməyə can atan müəllim çox məsələdən agah olmalıdır. Bu cür məsələlərdən biri də fənnin tədrisini ətraflı planlaşdırmağın zəruriliyini müəllimin bilməsidir. Aparılmış xüsusi araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, fənlərlə əlaqədar planlaşdırma müxtəlif formada təşkil edilir. Müəllimlərimizin böyük bir qismi fənnin tədrisinə ayrılmış saatların miqdarını və həmin fənn üzrə tədris planını əsas götürür. Onlar proqram materiallarını saatlar (dərslər) arasında bölürlər; sonra ayrılıqda hər dərsi planlaşdırır və həmin plan üzrə konkret mövzunu tədris edirlər. Fənnin tədrisini özü planlaşdırmayan, onu hansısa metodik göstərişlərdən hazır götürən və onun əsasında mövzuların tədrisini planlaşdıran müəllimlərimiz də az deyil. Dərsə yalnız bu güncü mövzunun planı ilə gələn müəllimlərdə var. Təəssüf ki, növbəti dərsə plansız gələn, hafizəsinə bel bağlayan, köhnə təcrübəsinə ümid edən yaşlı müəllimlərimiz də yox deyil. Bəri başdan etiraf edək ki, ənnəvi pedaqogikanın məhsulu olan göstərdiyimiz planlaşdırma formalarından heç biri pedaqji ustalıq üçün səciyyəvi deyil. Nə üçün? Ona görə ki, əvvəla fənnin tədrisini planlaşdırmağa aid nümayiş etdirdiyimiz nümunələrdən heç biri ayrılıqda hərtərəfli deyil; ikincisi, fənnin tədrisinin mövcud planlaşdırma formaları təhsilin inkişaf meyllərini nəzərə almır. Fənnin tədrisinin planlaşdırılmasında nəzərə çarpan nöqsanlar Milli pedaqogikada əsaslandırılan planlaşdırmada aradan qaldırılır. Milli pedaqogikaya görə fənnin tədrisi üzrə ustad müəllimi fəaliyyət planı dörd əsas mərhələdən ibarət olur; 1. Müəllimin ümumi mədəni hazırlığı; 2. Müəllimin ümumi pedaqoji hazırlığı; 3. Konkret fənn üzrə müəllimin elmi və metodik hazırlığı; 4. Müəllimin növbəti dərsə hazırlığı.

Abstract

Keywords: Pedagogical mastery, teacher, lesson, experience, National Pedagogy, teaching a subject.

A teacher who wishes to learn the secrets of pedagogical mastery must be aware of many issues. One of these issues is the teacher's awareness of the need for detailed planning of teaching a subject. It was found from the special studies that subject planning is carried out in various forms. Most teachers take as a basis the number of hours allocated for teaching a subject and the curriculum for this subject. They distribute the program material by hours (lessons); then they plan each lesson separately and teach a specific topic according to this curriculum. There are many teachers who do not plan the teaching of a subject independently, but use a ready-made plan from some methodological instructions, on the basis of which they plan the teaching of topics. Some teachers come to classes only with a plan for today's topic. Unfortunately, there are also elderly teachers who come to the next lesson without a plan, relying on their memory and old experience. Let us admit right away that none of the planning forms we have shown, which are products of traditional pedagogy, are typical of pedagogical mastery. Why? Because, firstly, none of the examples of planning the teaching of a subject we have given are exhaustive

in themselves; secondly, the existing forms of planning the teaching of a subject do not take into account the trends in the development of education. Significant shortcomings in planning the teaching of subjects are eliminated in the substantiated planning according to the National Pedagogy. According to the National Pedagogy, the action plan of a venerable teacher for teaching a subject consists of four main stages: 1. General cultural grounding of the teacher; 2. General pedagogical grounding of the teacher; 3. Scientific and methodological grounding of the teacher in a specific subject; 4. Grounding of the teacher for the next lesson.

POSSIBILITIES OF APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN THE
PROCESS OF CONSOLIDATING NEW KNOWLEDGE

YENİ BİLİYİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ PROSESİNDƏ İNTERAKTİV
METODLARIN TƏTBİQİ İMKANLARI

Allahverdiyeva Nuranə Elçin

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Humanitar elmlər fakültəsi,
Filologiya kafedrası. Quba, Azərbaycan, ORCID NO: 0009-0002-6763-991X

XÜLASƏ

Qloballaşan dünyada sivilizasiyanın ən mütərəqqi sahəsi sayılan təhsil prosesinin durmadan inkişafı, müasir tələblər səviyyəsində təkmilləşdirilməsi, yenidən qurulması tələb olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının XXI əsri «Təhsil əsri» - «İntellekt əsri» adlandırması heç də təsadüfi deyil. Bu son illərdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində daha parlaq şəkildə nəzərə çarpan elmi-texniki nailiyyətlərin nəticəsindən, həyata tətbiqindən irəli gələn zərurətdir. Deməli, hazırkı dövrdə diqqəti cəlb edən global problemlərdən biri «təhsil əsrinin» ilk illərindən başlayaraq yeni pedaqoji texnologiyalara, fəal təlim metodlarına istinad etmək və milli təhsil sistemimizin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunmasına zəmin yaratmaqdır. Problemin bu şəkildə qoyulması milli təhsil sistemimizdə müvafiq parametrlərə əsaslanan islahatların həyata keçirilməsi zərurətini qarşıya qoyur.

Hər hansı yeni bir məsələnin, anlayışın mahiyyətini doğru-düzgün başa düşmək, müasir mövqedən şərh etmək üçün ən əvvəl onların mənşəyinə, lüğəti mənasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. «Pedaqoji texnologiya», yaxud «yeni pedaqoji texnologiya» anlayışları öz mənşəyini ümumi texnologiya ilə bağlı izah və şərtlərdən götürür.

Açar sözlər: təhsil, fəal-interaktiv təlim, yeni təlim texnologiyaları, inteqrasiya

ABSTRACT

In a globalizing world, the educational process, which is considered the most progressive field of civilization, requires constant development, improvement, and reconstruction at the level of modern requirements. It is not by chance that the United Nations has called the 21st century the "Age of Education" - the "Age of Intellect". This is a necessity arising from the results and application of scientific and technical achievements that have become more clearly visible in the developed countries of the world in recent years. Therefore, one of the global problems that attracts attention in the current period is to rely on new pedagogical technologies, active learning methods, starting from the first years of the "age of education" and creating a basis for the integration of our national education system into the world education system. The formulation of the problem in this way poses the need to implement reforms based on appropriate parameters in our national education system.

In order to correctly understand the essence of any new issue or concept and to interpret it from a modern perspective, special attention should first be paid to its origin and lexical meaning. The concepts of "pedagogical technology" or "new pedagogical technology" derive their origin from explanations and interpretations related to general technology.

Keywords: *education, active-interactive learning, new learning technologies, integration*

GİRİŞ

Müəllim bir zəkanı tamamilə hazır məlumatlarla dolduran təlimçi deyil, tələbələr öz-özlərinə fikirlərini inkişaf etdirmələri üçün onları cəlb edən bir insan olmalıdır.

(Appel Karel)

Hər bir tədqiqat işinin aktuallığı ilk növbədə onun metodiki və pedaqoji ədəbiyyatda müstəqil məsələ kimi işlənmə səviyyəsindən asılıdır. Problemə həm elmi-metodiki, həm də pedaqoji ədəbiyyatda müəyyən qədər toxunulmuşdur. I-XI siniflərdə Azərbaycan dili fənninin tədrisində bacarıq və vərdislərdən istifadə üzrə işin sistemi araşdırılarkən, əldə edilən nəticələrdən orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili fənninin tədrisi ilə yanaşı, digər fənlərin tədrisi prosesində təlimin səmərəliliyinin artırılmasında, digər fənlərin tədrisi prosesinin təkmilləşdirilməsində də istifadə oluna bilər.

Fəal (interaktiv) dərs ənənəvidən onunla fərqlənir ki, uşaqlar özləri biliyi əldə edir, onlar fəaldır, təlim prosesinə cəlb olunurlar, müəllim bələdçi rolunu oynayır, amma sinfə hakim olmur, sinfdəki iqlim uşaqların sərbəstləşməsinə səbəb olur, uşaqlar öz fikirlərini söyləməyə qorxmurlar. Baxmayaraq ki, o ənənəvi dərsdən fərqlənir, fəal (interaktiv) dərsin dəqiq strukturu var və qarşıya qoyulan məsələləri həll etməyə imkan verir, uşaqlar biliklərə yiyələnir, tədris proqramı zərər çəkmir.

Fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə şagirdlərə müstəqil düşünmək, sərbəst işləmək, problemin həllinə dair fikir söyləmək, münasibət bildirmək, qərar qəbul etmək, fərziyyələrini bildirmək, yaradıcı fəaliyyət göstərmək, məntiqi, tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirmək imkanları yaradılır.

İNTERAKTİV TƏLİM ÜSULLARININ MAHİYYƏTİ

Hazırda təhsilimizin qarşısında duran ən mühüm vəzifə yüksək bilik və bacarığa malik, öz vətəninə böyük məhəbbətlə sevən, müstəqil düşüncəyə və yaradıcı təfəkkürə yiyələnmiş, milli və bəşəri dəyərlərə hörmət edən şəxsiyyət formalaşdırmaqdır ki, bu vəzifənin əsas ağırlığı həm də Azərbaycan dili dərslərinin üzərinə düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud ümumdidaktik prinsiplər Azərbaycan dili təlimi işində bütövlükdə əsas götürülür. Bununla bərabər, Azərbaycan dili kursunun qarşısında duran başlıca məqsəd Azərbaycan dilini şagirdlərə praktik şəkildə mənimsətməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün şagirdlərdə nitq fəaliyyətinin bütün növlərinə (dinləyib anlama və danışma, oxu, yazı və dil qaydaları) aid bacarıqlar formalaşdırılmalıdır.

Fərəhli haldır ki, Azərbaycanda minlərlə yüksək səviyyəli, peşəkar müəllim təlim-tərbiyə yolunda yorulmadan məşğul olur. Onlar yaxşı bilir ki, gənc nəslin dünyagörüşünün formalaşdırılması üçün ən yeni təlim-tərbiyə üsullarından və qabaqcıl ölkələrin təhsil təcrübəsindən istifadə zəruridir. Bu baxımdan məktəblərdə Azərbaycan dili fənninin cəfəkeşləri qarşısında da mühüm vəzifələr durur. Son illərdə pedaqoji fəaliyyətində interaktiv metodlardan istifadə edən müəllimlərimizin sayı artır. Bu üsullar çoxdur. Müəllim dərstdə mövzu ilə bağlı, şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olaraq interaktiv metodlar arasından seçimini etməlidir.

Müəllimlərlə aparılan sorğulardan məlum olur ki, onlar yeni təlim texnologiyalarının tələblərinə uyğun olaraq interaktiv metodlardan istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Müəllimlər, əsasən, 45 dəqiqə müddətində mövzunu tam əhatə edə bilməməyə və dərstdə səs-küyün çox olmasına görə ehtiyat edirlər.

Buna görə də onların bir çoxu ənənəvi təlim üsullarından ayrılı bilmir. Onlar sinfə girən kimi müəyyən ardıcılıqla ev tapşırıqlarını yoxlayır, keçmiş dərsi soruşur, yeni materialı izah edir,

tapşırıqlar üzərində iş aparır, nəhayət, evə tapşırıq verirlər. Dərsi həmişə bu cür qurmaq, şübhəsiz, şagirdlərdə yorğunluq əmələ gətirir, onların məşğələyə marağını azaldır; sxematiklik, əzbərçilik bu prosesdə daha çox təşəkkül tapır. Nəticədə, verilmiş biliklər formal xarakter daşıyır, öyrənilmiş material çox keçmir ki, şagirdin yadından çıxır.

İnteraktiv təlim metodları və üsullarının tətbiqi tədris prosesini xeyli intensivləşdirir, onu hər bir şagird üçün daha əhəmiyyətli və maraqlı fəaliyyət sahəsinə çevirir, dərstdə, məşğələdə fəallığın maksimum artmasına zəmin yaradır, bununla da təlimin inkişafetdirici aspektini nəzərə cəsarət dərəcədə gücləndirir.

Elə bir müasir dərs modeli olmasın ki, orada bu iş üsullarından istifadə edilməsin. Çünki bu təlim üsulları dərstdə şagirdlərin idrak marağını gücləndirir, onları yeni axtarıslara sövq edir. “Burada müəllimin istiqaməti ilə şagirdin sərbəst araşdırmaq, öyrənmək fəaliyyəti nəzərdə tutulur”.

İnteraktiv təlim müəllim və şagirdin qarşılıqlı əlaqəsi, ünsiyyəti prosesidir. Bu zaman müəllim tərəfindən şagirdlər üçün yeni olan biliklərin müstəqil olaraq əldə olunması, mənimsənilməsi şəraiti yaradılır. Müəllimin əsas vəzifəsi şagirdlərə yol göstərmək, istiqamət vermək, müəyyən çətinlik meydana çıxarsa, onlara yardımçı olmaq, ən başlıcası isə “öyrənməyi öyrətməkdir”. Bu zaman müəllim hər bir şagirdə hörmətlə yanaşmalı, bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq inam göstərməlidir. Qoyulmuş problemin həlli üçün şagirdlərin hər bir cəhdinin qiymətləndiriləcəyinə, ciddi, obyektiv və səmimi münasibətin olacağına inam nəticənin effektivliyinə zəmin yaradır. Bu cür yanaşma zamanı, təlim şagirdlərin yaddaşının yeni biliklərlə zənginləşməsinə deyil, düşünmə qabiliyyətinin və müstəqil olaraq bilik əldə etmək bacarığının inkişafına xidmət edir [3, s.4].

Prof. Aydın Paşayevin fikrinə görə, interaktiv təlim metodlarından istifadə Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin qarşısında mühüm problemlər qoyur. Bu problemin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi müəllimin bu sahədə öz qarşısında problemlərin məsuliyyətini dərk etməsindən, elmi və metodik bacarıq və qabiliyyətindən asılıdır.

1138

İnteraktiv metodlar anlayışının məzmununun ən üstün cəhəti – təlim fəaliyyəti zamanı şagirdlərin təfəkküründə real ziddiyyətlərin həll olunması istiqamətində öyrənməyə real marağın meydana çıxmasıdır. Real ziddiyyətlərin doğurduğu hislər intellektual ehtiyatların səfərbər olunmasını təmin edir, öyrənmə fəaliyyətini stimullaşdırır, diqqəti uzun müddət bir şey üzərində saxlamağa ehtiyac yaradır.

Fəal təlim üsulları üzərində öz dərslərini quran hər bir müəllim əvvəlcədən bu problem ətrafında evdə xüsusi bir şəkildə hazırlaşmalı, şagirdlər qarşısında sinifdə dərslərini necə aparacağı barədə düşünməlidir. Zahirən bu məsələ asan görünə bilər, lakin problemin daxilində endikdə, həqiqətən, məsuliyyətli bir iş olduğunu anlamaq olur. Bu təlim əsasında qurulan dərslərin məsuliyyətini dərk edən hər bir müəllim bu işə ciddi və yaradıcı şəkildə yanaşmalıdır. Müəllim dərslərini hazırlaşarkən fikirləşməlidir ki, hansı iş üsullarından, təchizatlardan istifadə edəcək. İş üsullarını elə seçməlidir ki, bunlar şagirdlərin idrak marağını artırsın, onları motivasiyaya sövq etsin, düşündürsün. Ən əsası isə bu iş üsulları şagirdləri yeni axtarıslara aparsın, onlarda tədqiqatçılıq meyillərini gücləndirsin və yeni biliklər əldə etməyə kömək etsin. Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin tədrisində əsas şərt şagirdlərdə məntiqi təfəkkürün, estetik zövqün, milli əxlaqın və geniş dünyagörüşünün formalaşdırılmasıdır. Buna görə də müəllim dərslərə yaradıcı yanaşmalı, onları mükəmməl formada həyata keçirməyə çalışmalıdır [2, s.121].

İnteraktiv təlim metodlarından danışanlar onun müxtəlif üsullarının olduğunu qeyd edirlər: şəxələndirmə; beşliklər; kublaşdırma; T-sxem; Venn diaqramı; əqli hücum; insert; rollu

oyunlar; diskussiya; tədqiqatçılıq metodu; debatlar və s. Bu təlim üsullarından bəzilərinin mahiyyətinə nəzər salaq.

Şaxələndirmə. Şagirdləri mövzu haqqında açıq və sərbəst düşünməyə sövq edən pedaqoji metoddur. O, yalnız ideyalararası əlaqələr barədə düşünməyə təkan verən birləşmələr yaradır. Bu, təfəkkürün, beynimizin necə fəaliyyət göstərməsi ilə daha sıx əlaqədə olan, qeyri-xətti formasıdır.

Şaxələndirmə metodundan istifadə olunarkən şagirdlərə aşağıdakıları icra etmək tövsiyə olunur:

- Əsas sözü və ya ifadəni kağızın, lövhənin və ya vərəqin ortasında yazın;
- Seçilmiş mövzu ilə əlaqədar ağılınıza gələn söz və ya ifadələri yazmağa başlayın;
- Fikirlər yada düşüb yazıldıqca, onların arasında əlaqəli görünənləri xətlərlə birləşdirməyə başlayın;
- Vaxt bitənə və ya bütün fikirləriniz tükənənə qədər ağılınıza gələn mümkün qədər çox fikir yazın;

Şaxələndirmənin tətbiqi zamanı bir sıra mühüm qaydalara istinad edilir:

- Ağılınıza gələn hər şeyi yazın, fikirlərin “keyfiyyəti” haqqında nəticə çıxarmağa cəhd etməyin;
- Hər fəsilələri və ya hər hansı digər yazı qüsurları barədə narahat olmayın;
- Bütün fikirlərin ifadə olunması üçün ayrılmış vaxt bitənə qədər yazmağı dayandırmayın. Əgər bir müddət ideyalar axını kəsilsə, ağılınıza yeni ideyalar gələnə qədər kağız üzərində şəkil çəkin;
- Mümkün qədər çox əlaqə xətləri çəkin. Fikirlərin sayını, axınını və ya əlaqələri məhdudlaşdırmayın;
- İlk dəfə şaxələndirmə həyata keçirərkən bütün qrupa yaxşı tanış olan mövzu seçin.

Sankveyn (beşliklər). Məlumatı yekunlaşdırmaq, mürəkkəb fikirləri, hissləri və qənaətləri bir neçə sözlə əhatə etmək qabiliyyəti əhəmiyyətli bacarıqdır. O, zəngin anlayışlar ehtiyatına əsaslanan dərin düşüncə tələb edir.

Beşlik beş sətirli şeir deməkdir. Beşlik yazmanın təlimatı aşağıdakı kimidir:

1. İlk sətir mövzunun bir sözlə ifadəsi;
2. İkinci sətir mövzunun iki sifət;
3. Üçüncü sətir üç sözlə mövzu dairəsində hərəkəti ifadə edir;
4. Dördüncü sətir mövzuya olan münasibəti göstərən dörd sözlü ifadədir;
5. Axıncı sətir isə mövzunun mahiyyətini yenidən bəyan edən bir sözdən ibarət sinonimdir. Nümunə üçün beşliklər:

Ömür

Mənalı, qiymətli

İnsana kömək, insanlığa kömək, hamıya kömək

Yaşanmış illərin izburaxan yadda qalanları

Həyat

Kublaşdırma. Kublaşdırma mövzuya müxtəlif cəhətlərdən nəzər salmağı asanlaşdıran interaktiv metoddur. Bu metod, hər tərəfində təfəkkür fəaliyyəti və yazı üçün müxtəlif qısa göstərişlər olan kubdan istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Kub qalın kağızdan hazırlanır. Kubun hər üzünə verilən altı qısa göstərişdən birini yazın: Təsvir et; müqayisə et; əlaqələndir; təhlil et; tətbiq et; lehinə və ya əleyhinə mübahisə et.

Müəllimlər şagirdlərə verilən mövzu üzrə qısa müddətli (2-4 dəqiqəlik) sərbəst yazı tapşırıqla, onları qruplaşdırma prosesi daxilində istiqamətləndirirlər. Əvvəlcə mövzu verilir. Sonra şagirdlər mövzu üzərində düşünüb, onu təsvir etməyə, yəni predmetə yaxından nəzər salaraq gördüklərini rənglər, formalar və ya işarələrlə ifadə etməyə istiqamətləndirilir. Göstərişlərə əməl edərək şagirdlər verilən müddət ərzində mövzuya dair sərbəst fikir yazırlar. Proses kubun hər altı üzünə uyğun yazılaraq davam etdirilir. Altı üz üçün göstərişlər:

Təsvir edin: Predmetə yaxından nəzər salın və gördüklərinizi rənglər, formalar, ölçülər və s. də daxil olmaqla təsvir edin.

Müqayisə edin: O nəyə oxşayır və ya nədən fərqlidir?

Əlaqələndirin: O sizi nə barədə düşünməyə vadar edir?

Təhlil edin: Onun necə düzəldiyini söyləyin.

Tətbiq edin: O necə istifadə oluna bilər?

Lehinə, yaxud əleyhinə mübahisə edin: Əvvəlcədən öz mövqeyinizi müəyyən edin. İstədiyiniz kimi “+”, “-” məntiqli, mənasız və ya ikisinin arasında olan dəlillərdən istifadə edin.

Yazı müddəti bitdikdən sonra şagirdlər kubun hər üzünə dair öz fikirlərini bölüşürlər.

1140

T-sxemlər. T-sxemlər müzakirə zamanı müsbət-mənfi cavablar üçün (hə/yox, razıyam / etiraz edirəm) yaxud müqayisəli / zidd cavabların qeyd edilməsi üçün universal qrafik göstəriciləridir. VI sinif dərslərində “Əlvida bilmirəm” mətni üzərində adı çəkilmiş metodun tətbiqini göstərək.

“T-sxem” metodunun modeli

Qane edənlər	Qane etməyənlər
Günay müəllimin şagirdlərə verdiyi nümunəvi tapşırıq	Mətnin yığcamlığı
Səbirli olması və daima onlarla məsləhətləşib onları dinləməyi	Fikir mübadiləsi azlığı

NƏTİCƏ

Məqalədə qeyd etdiyimiz məsələlərə uyğun olaraq aşağıdakı nəticələrə gəldik:

- I-XI siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasının müxtəlif forma, üsul və yollarından istifadə üzrə işin sistemini yaratmaq olduqca zəruridir;
- Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı bacarıq və vərdişlərin mahiyyəti müəyyənləşdirildi, şagirdin fərdi-psixoloji vəziyyətindən başlayaraq təlim-tərbiyəsinədək demək olar ki, bütün həyatına təsir edən amillərdən biri kimi ortaya çıxarıldı;

3. Tədqiqat işi zamanı pedaqoji və metodiki tədqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq dil dərslərində şagirdlərdə bacarıq və vərdislərdən istifadə probleminin müxtəlif həlli yolları öyrənilmiş, tədqiqatçı alimlərin mövzuya fərqli baxışları təhlil edilərək ümumiləşdirilmiş, oxşar və fərqli cəhətləri öyrənilmişdir;

4. Tədqiqat nəticəsində həm elmi metodik və pedaqoji ədəbiyyat, həm də kurikulum materialları təhlil edilərək 3 böyük qrupda – 1) təlimin vasitələrinə, 2) şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişaf pillələrinə və 3) tədqiqat və ya tapşırıq xarakterli olmaqla bacarıq və vərdislərin başlıca təsnifatı verilmişdir;

5. Şagirdlərdə bacarıq və vərdislərin formalaşdırılması zamanı həm ənənəvi (nəzəri və pedaqoji təhlillər), həm də müasir təlim texnologiyalarından, xüsusilə də fəal/interaktiv təlimdən istifadə edərək onların müxtəlif forma, vasitə, metod və üsullardan istifadə etməklə hərtərəfli tədqiqat aparılmışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva A. Azərbaycan dili tədrisində siyasi mövzuda olan dərslərin interaktiv üsulla təşkili təcrübəsindən // ADPU-nun Xəbərləri, 2003, № 3, s.156-164
2. Fəal təlim və məktəb rəhbərliyi: “Fəal təlim məktəbləri şəbəkəsinin yaradılması” mövzusunda keçirilmiş seminarın materialları. Bakı: YUNİSEF, 2001
3. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikasının nəzəri problemləri. Bakı: Nasir, 2005, 273 s.
4. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı: Mütərcim, 2006, 372 s.
5. Mərdanov M. və b. Təhsil sistemində monitoring və qiymətləndirmə. Bakı: Çəşoğlu, 2003, 416 s.
6. Mirzəyeva L. “Debat” demokratik təlim metodlarının biri kimi // məktəbi, 2002, №2, s.52-55
7. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009
8. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. müəllimlər üçün vəsait. Bakı, “UNICEF”, 2007, 149 s.

**TRANSFORMING LEARNING: IMPACT OF FACULTY DISCOURSES ON
CLASSROOM PRACTICES OF UNIVERSITY TEACHERS**

Dr Samra Afzal¹ Imtiaz Ali Qureshi²

Assistant Professor

National University of Modern Languages, Pakistan ,Government of Pakistan

Abstract:

Faculty Discourses are conducted by educational institutions, especially at the university level, for empowering and cultivating the growth mindset among faculty. It is an effective way to familiarize faculty with new techniques, knowledge and skills. The current study aimed to analyze the impact of faculty discourses on their classroom practices of teachers. A mixed methods research approach was applied. Questionnaires were developed by the researcher and the reliability value was .87. The population of the current research was based on the teachers who recently participated in faculty discourses organized for faculty. The sample of 102 was selected through convenience sampling techniques. Results showed that there is a significant impact of faculty discourses conducted by universities on their classroom practices. Faculty discourses improve the content knowledge, instructional techniques and assessment practices. It is recommended that teachers offer faculty discourse regularly for the development of various teaching skills.

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A MEANS OF DEVELOPING FUNCTIONAL
LITERACY IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

OKUL ÖNCESİ DÖNEMİNİN BÜYÜK YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN
DUYGUSAL ZEKA ÖZELLİKLERİ

KOMILJON MUROTMUSAEV¹ MOHINUR KOBILOVA²

**Oriental University Of The Republic Of Uzbekistan, Department Of “Lifelong
Education Pedagogy”, Candidate Of Medical Sciences, Associate Professor, Tashkent,
Uzbekistan.Orcid Id: 0000-0003-3154-4900
Master’s Student, 1st Year, Department Of “Pedagogy Of Lifelong Education”,
Oriental University, Republic Of Uzbekistan**

ABSTRACT

Modern preschool education is aimed not only at acquiring knowledge, but also at developing key competencies necessary for a child’s successful adaptation in a rapidly changing society. One of the central components of functional literacy in older preschool children is emotional intelligence (EI) — the ability to understand, be aware of, express, and regulate one’s own emotions, as well as to recognize the emotional states of others. The formation of functional literacy at this age includes the development of self-regulation, cooperation, critical thinking, initiative, and responsibility. Emotional intelligence, as a psychological and socio-pedagogical phenomenon, serves as a foundation for these skills, providing the child not only with emotional well-being but also with the ability to engage in productive activity and effective communication. The correlation between the level of EI development and functional literacy is reflected in the following aspects:

- the ability to consciously perceive information and respond appropriately in social situations;
- the development of empathy as a foundation for moral behavior and respect for others;
- the formation of stress resilience and emotional flexibility;
- increased ability for self-reflection and decision-making.

The development of emotional intelligence in preschoolers can be achieved through the integration of play-based methods, role-playing games, emotional training, fairy tale therapy, and social-emotional learning programs into the educational process. Thus, emotional intelligence is an integral component of functional literacy, ensuring not only the successful development of older preschoolers within the educational environment but also laying the groundwork for their future personal and social growth.

Keywords: children, kindergarten, preschool age, emotional intelligence.

Özet

Duygusal zeka (DZ), okul öncesi dönemin büyük yaş grubunda çocuğun kişilik gelişiminde, sosyal ortama uyum sağlama becerisinde ve ilkokula geçiş sürecindeki başarısında kilit bir rol oynamaktadır. Özellikle 5–7 yaş arasında, duygusal zekanın temel bileşenlerinin — duyguları tanıma ve ifade etme, empati kurma, duygusal düzenleme ve duygusal durumları yönetme

becerilerinin — aktif gelişimi gerçekleşir. Psikolojik araştırmalar, yüksek düzeyde duygusal zekaya sahip çocukların daha iyi iletişim becerileri sergilediğini, saldırganlığa daha az eğilimli olduklarını ve iş birliğine daha istekli olduklarını göstermektedir. DZ gelişim düzeyi büyük ölçüde çocuğun yetiştirilme koşullarına, ailedeki duygusal iklime, pedagojik yaklaşıma ve çocuğun akranları ve yetişkinlerle birlikte etkinliklere katılımına bağlıdır. Büyük yaş grubundaki okul öncesi çocuklarda duygusal zekanın özellikleri şu şekilde kendini gösterir:

- Duygusal kelimeleri aktif olarak kullanma,
- Kendi duygularını ve başkalarının duygularını tanıma ve adlandırma becerisi,
- Bilinçli olarak sempati ve empati gösterme,
- Duygusal öz düzenlemenin ilk biçimleri (örneğin, kendini veya bir başkasını sakinleştirmeye çalışma).

Dolayısıyla, okul öncesi dönemde duygusal zekanın gelişimi, yetişkinlerin sürekli desteğini, oyun temelli yöntemlerin, masal terapilerinin, rol yapma oyunlarının ve duygusal farkındalık ile empatiyi geliştirmeye yönelik pedagojik tekniklerin uygulanmasını gerektirir. Bu yaşta duygusal zekanın zamanında ve bilinçli olarak geliştirilmesi, çocuğun yalnızca başarılı bir şekilde sosyalleşmesini değil, aynı zamanda gelecekteki psikolojik olgunluğunun sağlam temellerini de oluşturur.

Anahtar kelimeler: duygusal zeka, okul öncesi büyük yaş grubu çocuklar, duygusal zeka gelişim düzeylerinin tanınması.

DESIGNING MULTIMODAL TEACHING MATERIALS USING THE ADDIE MODEL FOR UNIVERSITY STUDENTS

¹PAULİNA ERAWATİ PARAMİTA, ²DUDY EFFENDY

^{1,2} Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

The rapid advancement of digital technologies and diverse learning preferences among university students have emphasized the need for effective multimodal teaching materials. This study aims to design and develop multimodal instructional content by employing the ADDIE (Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation) instructional design model to enhance engagement and learning outcomes in higher education settings. During the **Analysis** phase, a needs assessment was conducted to identify students' learning styles, content difficulties, and technological readiness. In the **Design** and **Development** phases, various modes—such as visual, auditory, textual, and interactive elements—were integrated into teaching materials tailored to course objectives and learner profiles. The materials were then **Implemented** in selected university classrooms, followed by an **Evaluation** phase to assess usability, student satisfaction, and learning effectiveness through surveys and performance data. Findings suggest that the ADDIE-based multimodal approach fosters greater learner autonomy, motivation, and comprehension. This research contributes to the growing field of instructional design by providing a systematic framework for developing inclusive, engaging, and student-centered learning resources in higher education.

Keywords: multimodal teaching materials, ADDIE model, instructional design, university students, higher education, learner engagement, digital learning

INTERDISCIPLINARY APPROACH IN EDUCATION: THE POTENTIAL OF
NEUROSCIENCE

TƏHSİLDƏ FƏNLƏRARASI YANAŞMA: NEYROELMİN POTENSİALI

Güler NURİYEVA

Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ümumi
pedagoji bölümü,

Afiyeddin Celilov 86, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu, Korreksiya pedagojisi
doktorantı, ORCID: 0009-0001-3926-480X

Özet

Son onilliklərdə təhsil nəzəriyyəsi və praktikasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən əsas sahə kimi neyroelmin fəal inkişafı müşahidə olunur. Bununla belə, neyroelmi məlumatların təhsil sahəsinə daxil edilməsi ləng və qeyri-bərabərdir ki, bu da neyroelmin potensialını və ona məhəl qoymamaqla bağlı riskləri sistemə şəkildə başa düşməyi tələb edir. Bu məqalə təhsilə fənlərarası yanaşma çərçivəsində neyroelmi biliklərin rolunu təhlil etmək, həmçinin bu biliklərin pedagoji təcrübəyə inteqrasiyası yolunda yaranan maneələri və problemləri müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

Nəzəri hissədə təlim prosesi üçün vacib olan əsas neyroelmi prinsiplər araşdırılır: nevroplastiklik, iş və uzunmüddətli yaddaşın fəaliyyəti, stress və emosiyaların idrak funksiyalarına təsiri, həmçinin bioloji ritmlər və öyrənmə qabiliyyətinin fərdi fərqləri. Xüsusilə sürətlə dəyişən rəqəmsal təhsil mühiti şəraitində beyin funksiyasının xüsusiyyətləri nəzərə alınarsa, effektiv öyrənmənin mümkün olduğu vurğulanır. Neyroelmi biliklərin təhsil praktikasında (neyrotəhsil) uğurlu tətbiqi nümunələri, o cümlədən adaptiv kurikulumların hazırlanması, təlimin fərdiləşdirilməsi, şagirdlərin neyrokoqnitiv xüsusiyyətlərinə yönəlmiş texnologiyaların istifadəsi nəzərdən keçirilir.

Neyroelm, pedaqogika və psixologiyadan əldə edilən məlumatların sintezinə əsaslanan müasir nevro-təhsil modelləri təhlil edilir. Neyroelmi yanaşmaların praktikada uğurlu tətbiqi nümunələri verilmişdir: öyrənmə çətinliklərinin diaqnostikası üçün beyin fəaliyyətinin vizuallaşdırılmasından istifadə, şagirdlərin idrak profilləri əsasında adaptiv təhsil proqramlarının yaradılması, təhsil prosesinə diqqət və stressin idarə edilməsi üsullarının inteqrasiyası.

Təhsil sahəsində neyroelmin həyata keçirilməsinə mane olan maneələrin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir: müəllimlərin kifayət qədər hazırlığı, elmi biliklərin parçalanması, neyro-miflərin riski və institusional dəstəyin olmaması. Beynin fəaliyyətini nəzərə almayan ənənəvi pedagoji modellərin saxlanması təhlükəsi, şagirdlərin öyrənmə və motivasiyasının effektivliyinin azalmasına səbəb ola biləcək təhlükədən ayrıca bəhs edilir.

Tədqiqat sübuta əsaslanan təhsil strategiyaları yaratmaq üçün beyin elmləri, təhsil və psixologiya arasında güclü əlaqələrin qurulmasının zəruriliyini vurğulayır. İşin nəticələri yüksək keyfiyyətli və müasir təhsil qurmaq istəyən müəllimlər, tədqiqatçılar, təhsil siyasəti və kurikulum tərtib edənlər üçün faydalı ola bilər.

Anahtar kelimələr: pedaqogika, psixologiya, neyroelm, öyrənmə, neyrotəhsil

Summary

In recent decades, neuroscience has been actively developing as a major field that can significantly influence the theory and practice of education. However, the integration of neuroscientific data into the field of education has been slow and uneven, which requires a systematic understanding of the potential of neuroscience and the risks associated with ignoring it. This article aims to analyze the role of neuroscientific knowledge within the framework of an interdisciplinary approach to education, as well as to identify obstacles and problems that arise in the way of integrating this knowledge into pedagogical practice.

The theoretical part examines the main neuroscientific principles that are important for the learning process: neuroplasticity, the functioning of working and long-term memory, the impact of stress and emotions on cognitive functions, as well as biological rhythms and individual differences in learning abilities. It is emphasized that effective learning is possible if the characteristics of brain function are taken into account, especially in the conditions of a rapidly changing digital educational environment. Examples of successful application of neuroscientific knowledge in educational practice (neuroeducation) are considered, including the development of adaptive curricula, individualization of training, and the use of technologies focused on the neurocognitive characteristics of students.

Modern neuroeducational models based on the synthesis of data from neuroscience, pedagogy and psychology are analyzed. Examples of successful application of neuroscientific approaches in practice are given: the use of visualization of brain activity for the diagnosis of learning difficulties, the creation of adaptive educational programs based on the cognitive profiles of students, the integration of attention to the educational process and stress management methods.

Special attention is paid to the analysis of obstacles that hinder the implementation of neuroscience in education: insufficient training of teachers, fragmentation of scientific knowledge, the risk of neuromyths and lack of institutional support. The danger of maintaining traditional pedagogical models that do not take into account brain activity, which may lead to a decrease in the effectiveness of student learning and motivation, is also discussed.

The study emphasizes the need to establish strong links between brain science, education and psychology in order to create evidence-based educational strategies. The results of the work can be useful for teachers, researchers, educational policy and curriculum developers who want to build high-quality and modern education.

Keywords: pedagogy, psychology, neuroscience, learning, neuroeducation.

THE SYSTEM OF CULTURAL CODES USED IN LITERARY WORKS: BASE AND
STYLISTIC CODES BƏDİİ ƏDƏBİYYATDA İŞLƏNƏN MƏDƏNİ KODLAR
SİSTEMİ: BAZA VƏ ÜSLUBİ KODLAR

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında dosent əvəzi

Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt: Hər bir xalqın genetik yaddaşında mövcud olan kod sistemi vardır. Yəni hər bir xalqın milli düşüncə sisteminə xas, nəsildən-nəsillərə keçən kodlaşdırılmış informasiya sistemi mövcuddur. Məhz bu genetik kodlar xalqın tarixi keçmişini qorumağa, müvafiq olaraq gələcəkdə mədəni inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu genetik kodlar müəyyən-mədəni etnik üslubi kodlar hesab edilir. Ümumiyyətlə, kod süni dildir, kod deşifrə prosesidir.

Mədəni kod müxtəlif vasitələrlə ötürülə bilər: rəssamlıq, musiqi, teatr, kino, bədii ədəbiyyat və s. Mədəni kodların ən geniş yayılmış formaları arxetiplərdir. Mədəni kod anlayışı ədəbiyyatda ədəbi mətnlərə tətbiq edilən informasiyanın simvollar şəklində ötürülməsi, saxlanması, emalı üçün lazım olan simvollar, işarələr sistemidir. Bu baxımdan bədii ədəbiyyatda mədəni kodlar 2 yerə ayrılır:

Qlobal və universal kodlaşdırma sistemi. Bu sistemə kütləvi mədəniyyət kodlarının arxetipləri daxildir. Mif, folklor, nəsildən-nəslə keçərək daim təkrarlanan obraz, süjet və motivlər, bəşəri simvollar baza kodlarıdır. Hər xalqa aid fərdi kodların verilməsidir. Bu universal kodlar hər xalqın öz mədəniyyətinə, adətinə uyğun işləyən sənətkarların əsərlərində bizə verdiyi koddur, informasiyadır.

Açar sözlər: mədəni kod, baza kodu, üslubi kod, dram əsərləri

Abstract:

Every nation has a code system that exists in its genetic memory. That is, there is a coded information system that is specific to the national thought system of every nation, passed down from generation to generation. It is these genetic codes that allow us to preserve the historical past of the nation and, accordingly, determine the directions of cultural development in the future. These genetic codes are considered to be culturally specific ethnic stylistic codes. In general, a code is an artificial language, a code is a process of decoding.

A cultural code can be transmitted through various means: painting, music, theater, cinema, fiction, etc. The most widespread forms of cultural codes are archetypes. The concept of cultural code in literature is a system of symbols and signs necessary for the transmission, storage, and processing of information in the form of symbols applied to literary texts. From this point of view, cultural codes in fiction are divided into 2 parts:

A global and universal coding system. This system includes archetypes of mass culture codes. Myth, folklore, images, plots and motifs that are constantly repeated from generation to generation, human symbols are base codes. It is the provision of individual codes belonging to

each nation. These universal codes are the code, information that each nation gives us in the works of artists working in accordance with its culture and customs.

Keywords: cultural code, base code, stylistic code, dramatic works

Hər bir xalqın genetik yaddaşında mövcud olan kod sistemi vardır. Yəni hər bir xalqın milli düşüncə sisteminə xas, nəsildən-nəsillərə keçən kodlaşdırılmış informasiya sistemi mövcuddur. Məhz bu genetik kodlar xalqın tarixi keçmişini qorumağa, müvafiq olaraq gələcəkdə mədəni inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu genetik kodlar müəyyən-mədəni etnik üslubi kodlar hesab edilir. Ümumiyyətlə, kod süni dildir, kod deşifrə prosesidir.

Mədəni kod müxtəlif vasitələrlə ötürülə bilər: rəssamlıq, musiqi, teatr, kino, bədii ədəbiyyat və s. Mədəni kodların ən geniş yayılmış formaları arxetiplərdir. Mədəni kod anlayışı ədəbiyyatda ədəbi mətnlərə tətbiq edilən informasiyanın simvollar şəklində ötürülməsi, saxlanması, emalı üçün lazım olan simvollar, işarələr sistemidir. Bu baxımdan bədii ədəbiyyatda mədəni kodlar 2 yerə ayrılır:

- Baza kodları: Qlobal və universal kodlaşdırma sistemidir. Bu sistemə kütləvi mədəniyyət kodlarının arxetipləri daxildir. Mif, folklor, nəsildən-nəslə keçərək daim təkrarlanan obraz, süjet və motivlər, bəşəri simvollar baza kodlarıdır. Məsələn: müdrik obraz, mən, Allah, uşaq, ana, Vətən, cadugər, təlxək, div, Xeyir qüvvə, Şər qüvvə, ata və b. obrazlar müxtəlif variantlarda ədəbi mətnlərdə istifadə edilmişdir. Bu universal baza kodları hər xalqın öz mədəniyyətinə, adətinə uyğun şəkildə işlənmişdir. Bu zaman baza kodu yerini üslubi koda verir. Deməli, baza kodu həm ümumi, həm də xüsusi, yəni üslubi koda çevrilə bilər. Deməli, qlobal kod baza kodudur.

- Üslubi kodlar: Hər xalqa aid fərdi kodların verilməsidir. Bu universal kodlar hər xalqın öz mədəniyyətinə, adətinə uyğun işləyən sənətkarların əsərlərində bizə verdiyi koddur, informasiyadır. Məsələn: sosrealizm qadınlarla kişilərin bərabər hüquqluğunu irəli çəkmək adı altında bir növ “kişiləşən” qadın obrazını ədəbiyyata gətirdi. C. Cabbarlının “Sevil”, “Almaz” dramlarındakı bu qadınlar kişi funksiyasını yerinə yetirən qadınların kodlanmış obrazı idi. Halbuki türk xalqının tarixində kişiləşmiş qadın obrazı yox, zərif qadın obrazları qaleryasını görmək mümkündür.

Deməli, baza kodu və üslubi kod mədəni kodun tərkib hissəsidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dramaturgiyasının əsasında xalq-meydan tamaşalarından gələn kodlar sistemi durur. Mili kökün üzərində güclü kod yaratmaq mümkündür. Azərbaycan dramaturgiyasının kod sistemində qlobal kod sistemindən bəhrələnsə də, milli kodları da görmək mümkündür. Bu baxımdan əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan dramaturgiyasının mədəni kod sistemi həm baza, həm də üslubi kod sisteminin tələblərinə cavab verən dramaturgiyadır.

Qey edək ki, dram əsərlərində dramaturji təhkiyə 2 yol ilə baş verir.

- Metatəhkiyə: Müəllifin hadisələri personajların nitqi və remarkalar vasitəsilə çatdırılmasıdır.
- Personajların bir-birinə və ya özlərinə ünvanlanan təhkiyə sistemidir.

Ədəbiyyat:

1. Xəlid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı
6. Rəhim Əliyev, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Şahanə Əliyeva Ürfan qızı, Azərbaycan dramaturgiyasında semiotik kodlardan istifadə prinsipləri, f.ü.f.d. elmi dərəcəsini almaq üçün təqdim edilən dissertasiya, Bakı, 2022, 147 səh.

ORFOQRAFIYANIN FONETİKA İLƏ İNTEQRATİV TƏDRİSİ HAQQINDA

FƏRİDƏ MİKAYİLOVA,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Ağcabədi filialının baş müəllimi

Özət

«Azərbaycan Respublikasında Ümumi Təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)» sənədində istinad edilən tələbyönlülük, nəticəyönlülük, şagirdyönlülük və s. prinsiplər ilə yanaşı, integrativlik prinsipi xüsusi qeyd olunmuşdur.

Məlumdur ki, Azərbaycan dili fənni integrativ fəndir və təhsilin qarşısında duran əsas məqsədə – yazılı və şifahi nitq bacarıqlarına malik olan gənc nəslin yetişdirilməsində müstəsna rol oynayır, nitq inkişafına, sonda nitq mədəniyyətinə xidmət edir. Dil dərslərində yaradılan integrasiya şagirdlərin söz ehtiyatını zənginləşdirir, onların fikirlərini rabitəli şəkildə (həm yazılı, həm də şifahi formada) ifadə edə bilməsinə geniş üfüqlər açır.

İntegrativlik, eyni zamanda, konkret fənlərin, o cümlədən Azərbaycan dili fənninin də məzmununun və təşkil formalarının müəyyənəşdirilməsində mühüm rol oynayır. Fəndaxili (şaquli) və fənlərarası (üfüqi) əlaqə şəklində təsnif edilən integrasiya Azərbaycan dili ilə bağlı bilik və bacarıqları özündə ehtiva edən məzmun standartlarının hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır.

“Azərbaycan dili” dərslərlərində şagirdlərin orfoqrafik normaları gözləməklə savadlı yazıya yiyələnmələri və orfoepik normalara riayət etmələri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bunun əsası isə fonetikanın tədrisi ilə sıx bağlıdır. Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisi tamamilə qanunauyğun bir proses sayılır və böyük təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

Fonetikanın tədrisi Azərbaycan dilinin səs sistemi, səslərin əmələ gəlməsi və xüsusiyyətləri, onların bir-birinə münasibətini, keyfiyyət və kəmiyyəti, nitq prosesindəki funksiyası, səslərin keyfiyyət və kəmiyyətində baş verən dəyişikliklərin səbəb və təbiəti, səslə hərfin, orfoqrafiya ilə orfoepiyanın bir-birindən fərqi və qarşılıqlı münasibəti haqqında şagirdlərdə aydın təsəvvür formalaşdırmalı, elmi-nəzəri biliyin mənimsədilməsi üçün möhkəm özül qurmalıdır.

2. Fonetikanın tədrisi rabitəli nitqin (həm yazılı, həm də şifahi), orfoepik və orfoqrafik bacarıq və vərdişlərin yaradılması, inkişaf etdirilməsini təmin etməlidir. Orfoqrafik və orfoepik bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında fonetik hadisə və qanunların (ahəng qanunu, cingiltiləşmə qanunu), heca və vurğu kimi fonetik məfhumların dərindən mənimsədilməsi fonetika bölməsinin tədrisində vacib məsələlərdəndir.

Bu anlayışlarla bağlı bir çox bacarıqlar tələb olunur. Məsələn, səs və hərfi fərqləndirmək, sait və samitləri təsnif etmək, sait və samitlərin tələffüz qaydalarını şüurlu şəkildə dərk edib danışqda bu qaydaları gözləyə bilmək, sözləri hecalara ayıraraq sətirdən - sətərə düzgün keçirə bilmək, orfoqrafik yazı normalarına əməl etmək, sözlərin ahəng qanununa tabe olub-olmamasını, hansı ahəngin (saitlər və ya samitlər) olmasını izah etməyi, sözlərdəki vurğunun yerini müəyyənəşdirməyi bacarmaq.

Buradan aydın olur ki, fonetika təlimi zamanı yalnız fonetikaya aid anlayışlar əldə edilmir, eyni zamanda bir sıra orfoqrafik və orfoepik qaydalar da praktik şəkildə qazanılır. Bu baxımdan

fonetika bölməsinin tədrisi üzrə verilən biliklər orfoepik və orfoqrafik bacarıqların formalaşması üçün də nəzəri zəmin rolunun oynayır.

Fonetikadan öyrənilən səs və hərflər arasındakı münasibətlər əvvəlcə orfoqrafiya ilə orfoepiya arasındakı münasibətləri, daha sonra isə mahiyyət etibarı ilə düzgün yazı və düzgün tələffüz arasındakı münasibətləri öyrənməyə gətirib çıxarır.

Hələ ibtidai siniflərdən başlayaraq şagirdlər dilçiliyin fonetika bəhsi ilə bağlı zəruri dil qaydaları, həmçinin linqvistik terminləri ilə qismən məlumatlı olsalar da, bu bölmə sistematik kurs olaraq V sinifdən başlayır.

V sinifdən başlayaraq sait səslərin tədrisi zamanı onların düzgün deyilişi (orfoepiya) və düzgün yazılışına (orfoqrafiya) aid vacib qaydalar üzrə ardıcıl, davamlı iş aparılmalıdır. Şagirdlər sait səslərin dodaqların iştirakına görə dodaqlanan (o, ö, u, ü), dodaqlanmayan (a, i, ı, ə, e), dilin vəziyyətinə görə qalın (a, ı, o, u), incə (e, ə, i, ö, ü), alt çənənin vəziyyətinə görə isə qapalı (ı, i, u, ü) və açıq (a, o, e, ə, ö) olduğunu, onların mahiyyətini, səbəbini praktik şəkildə dərk etməklə şüurlu olaraq yadda saxlamalıdırlar. Eyni zamanda qoşasaitli, yanaşı gələn müxtəlifcinsli sözlərdə saitlərin yazılışı üzrə praktik işlər aparılaraq möhkəmləndirilməlidir.

Səslər və hərflər fonetikanın əsas mövzularından biridir. Məhz fonetikanın tədrisi ilə bağlı şagirdlər səs və hərflər anlayışlarını anlamağa başlayırlar. Səs və hərflər arasındakı münasibətlərin öyrənilməsi isə bilavasitə orfoqrafiya və orfoepiya ilə bağlıdır.

Düzgün yazılı nitqin mahiyyətinin dərk olunmasında fonetikanın mühüm rolu vardır. Düzgün yazı normalarına yiyələnmək yazılı nitq inkişafının başlıca istiqamətlərindən hesab olunur. Fonetikanın tədrisində orfoqrafiya və orfoepiya ilə bağlı olan nəzəri-praktik bilikləri şagirdlərə dərinlən mənimsətmədən fonetikanın dərinlən mənimsənilmədiyini söyləmək olmaz. İbtidai siniflərdə fonetikaya aid müəyyən nəzəri biliklərə yiyələnən şagirdlər səs və hərflər üzərində kifayət qədər iş aparır, düzgün tələffüz və düzgün yazı qaydalarına yiyələnirlər.

Fonetikanın tədrisində orfoqrafiya ilə əlaqəli qarşıya çıxan çətinliklər vaxtında həll olunmazsa, bu şagirdlərin yazılı nitqində çatışmazlıqların yol açmasına səbəb olacaqdır. Odur ki, həm ibtidai sinif müəllimləri, həm də V siniflərdə Azərbaycan dili dərsi deyən müəllimlər fonetikanın tədrisi zamanı düzgün yazı qaydalarının öyrənilməsi işinə ciddi yanaşmalıdırlar. İbtidai siniflərdə şagirdlərin düzgün yazı qaydalarının mənimsənməsindəki çətinliklər, onları doğuran obyektiv və subyektiv səbəblər müəyyənəldirilməli və aradan qaldırılması yolları metodik cəhətdən təmin edilməlidir.

Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisinin əhəmiyyətini belə səciyyələndirmək olar:

- Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisi həm fonetik mövzuların möhkəm mənimsənilməsinə səbəb olur, həm də şagirdlərin bir sıra orfoqrafik və orfoepik qaydalara yiyələnmələrinə imkan yaradır.
- Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisi fonetik bilikləri möhkəmləndirir. Ahəng qanunun öyrənilməsi şəkilçilərin düzgün yazılışını və tələffüzünü şüurlu mənimsəməyə şərait yaradır.
- Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisi zamanı yazılışı və oxunuşu fərqli olan sözlərin müəyyənəldirilməsi şagirdləri hərflər oxudan, kitab tələffüzü kimi zərərli vərdislərdən uzaqlaşdırır, ifadəli oxu vərdislərini inkişaf etdirir.
- Orfoqrafiyanın fonetika ilə əlaqəli tədrisi yazı –oxu prosesində müəyyən çətinliklər törədən dialektizm, şivə xüsusiyyətlərini aradan qaldırmağa kömək edir.

Nəticə olaraq onu bildirmək istərdik ki, fonetikanın tədrisində orfoqrafiya ilə əlaqəli qarşıya çıxan çətinliklər vaxtında həll olunmazsa, bu şagirdlərin yazılı nitqində çatışmazlıqların yol açmasına səbəb olacaqdır. Buna görə də müəllim şagirdlərin düzgün yazı qaydalarının mənimsəməsindəki çətinlikləri, onları doğuran obyektiv və subyektiv səbəbləri zamanında müəyyənləşdirməli və problemin həll yollarını metodik cəhətdən təmin edilməlidir. Fonetikaya aid müəyyən nəzəri biliklərə yiyələnən şagirdlər əldə etdikləri biliyi praktikada tətbiq edib, bacarıq və vərdişə çevirməyi bacarsa, o zaman düzgün tələffüz və düzgün yazı qaydalarına yiyələnmiş olar.

Açar sözlər: təlim prosesi, orfoqrafiya, fonetika, integrasiya,

ON INTEGRATIVE TEACHING OF ORTHOGRAPHY WITH PHONETICS

FARIDA MIKAYILOVA,

Senior Lecturer of the Aghjabedi Branch of the Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

In the document "Concept of General Education in the Republic of Azerbaijan (National Curriculum)", along with the principles of demand-orientation, result-orientation, student-orientation, etc., the principle of integrativity is specially mentioned.

It is known that the Azerbaijani language is an integrative subject and plays an exceptional role in the upbringing of the younger generation, which has the main goal of education - written and oral speech skills, serves the development of speech, and ultimately speech culture. Integration created in language lessons enriches students' vocabulary and opens up broad horizons for them to express their thoughts coherently (both in written and oral form).

Integrativeness also plays an important role in determining the content and organizational forms of specific subjects, including the Azerbaijani language. Integration, classified as intra-subject (vertical) and interdisciplinary (horizontal) connections, has played an important role in the preparation of content standards that include knowledge and skills related to the Azerbaijani language.

In the "Azerbaijani Language" textbooks, the focus is on students' mastering literate writing and adhering to orthographic norms by observing orthographic norms. The basis of this is closely related to the teaching of phonetics. The teaching of orthography in connection with phonetics is considered a completely legitimate process and is of great practical importance.

Teaching phonetics should form a clear idea in students about the sound system of the Azerbaijani language, the formation and properties of sounds, their relationship to each other, quality and quantity, their function in the speech process, the causes and nature of changes in the quality and quantity of sounds, the difference between a letter and a sound, orthography and orthoepy, and the mutual relationship, and should establish a solid foundation for the assimilation of scientific and theoretical knowledge.

2. Teaching phonetics should ensure the creation and development of coherent speech (both written and oral), orthoepic and orthographic skills and habits. In the formation of orthoepic and orthoepic skills and habits, in-depth assimilation of phonetic phenomena and laws (the law of harmony, the law of sonority), phonetic concepts such as syllable and stress are important issues in teaching the phonetics section.

Many skills are required in connection with these concepts. For example, to distinguish between sounds and letters, to classify vowels and consonants, to consciously understand the pronunciation rules of vowels and consonants and to be able to expect these rules in speech, to

divide words into syllables and correctly transfer them from line to line, to follow the norms of orthographic writing, to be able to explain whether words obey the law of harmony, what harmony (vowels or consonants) they have, to be able to determine the place of stress in words.

From this it is clear that during the teaching of phonetics, not only concepts related to phonetics are acquired, but also a number of orthographic and orthoepic rules are practically acquired. In this regard, the knowledge provided in the teaching of the phonetics section also plays the role of a theoretical basis for the formation of orthoepic and orthographic skills.

The relationships between sound and letter learned from phonetics first lead to the study of the relationships between orthography and orthoepy, and then, in essence, the relationships between correct spelling and correct pronunciation.

Even though students are partially familiar with the necessary language rules and linguistic terms related to the phonetics of linguistics, starting from the 5th grade, this section begins as a systematic course from the 5th grade.

Starting from the 5th grade, when teaching vowels, consistent and continuous work should be carried out on important rules related to their correct pronunciation (orthoepics) and correct spelling (orthography). Students should consciously remember that vowels are lippered (o, ö, u, ü), non-lippered (a, i, ı, ə, e) depending on the participation of the lips, thick (a, ı, o, u), thin (e, ə, i, ö, ü) depending on the position of the tongue, and closed (ı, i, u, ü) and open (a, o, e, ə, ö) depending on the position of the lower jaw, and they should understand their essence and reason in a practical way. At the same time, practical work should be carried out on the spelling of vowels in words with diphthongs and contiguous words of different genders and strengthen them.

Sounds and letters are one of the main topics of phonetics. It is in connection with the teaching of phonetics that students begin to understand the concepts of sounds and letters. The study of the relationships between sounds and letters is directly related to spelling and orthoepy.

Phonetics plays an important role in understanding the essence of correct written speech. Mastering the norms of correct writing is considered one of the main directions of the development of written speech. In the teaching of phonetics, it cannot be said that phonetics has been mastered in depth without instilling in students the theoretical and practical knowledge related to spelling and orthoepy. Students who acquire certain theoretical knowledge related to phonetics in elementary grades work sufficiently on sounds and letters, master the rules of correct pronunciation and correct writing.

If the difficulties encountered in the teaching of phonetics related to spelling are not resolved in a timely manner, this will lead to deficiencies in the written speech of students. Therefore, both primary school teachers and teachers who teach Azerbaijani language in grades V should take the study of correct spelling rules seriously when teaching phonetics. The difficulties in the acquisition of correct spelling rules by students in primary schools, the objective and subjective reasons that cause them, should be identified, and ways to eliminate them should be provided methodically.

The importance of teaching spelling related to phonetics can be characterized as follows:

- Teaching spelling related to phonetics leads to a solid acquisition of phonetic topics, and also allows students to master a number of orthographic and orthoepic rules.
- Teaching spelling related to phonetics strengthens phonetic knowledge. Studying the law of harmony creates conditions for consciously mastering the correct spelling and pronunciation of suffixes.

→ During the teaching of spelling related to phonetics, identifying words with different spellings and pronunciations distances students from harmful habits such as literal reading and book pronunciation, and develops expressive reading habits.

→ Teaching of spelling related to phonetics helps to eliminate dialectisms and accent features that cause certain difficulties in the writing and reading process.

In conclusion, we would like to state that if the difficulties encountered in the teaching of phonetics related to spelling are not solved in time, this will lead to shortcomings in the written speech of students. Therefore, the teacher should identify the difficulties of students in mastering the correct spelling rules, the objective and subjective reasons that cause them in time, and provide methodological solutions to the problem. If students who have acquired certain theoretical knowledge about phonetics can apply the knowledge they have acquired in practice and turn it into skills and habits, then they will have mastered the correct pronunciation and correct spelling rules.

Keywords: learning process, spelling, phonetics, integration,

URBAN INTERNSHIP DYNAMICS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR
CUSTOMS ADMINISTRATION STUDENTS IN THE PHILIPPINES

Donata ASOR¹, Bernadeth BAITA², Eddie Cezar BORJA³, Mary Joy CAMALLA⁴,
Ahmed MAMESRAYLLETH⁵, Desiree PEREZ⁶, Marilyn Rose SOLANO⁷, Patria
BONEO⁸, Arvy OSMA⁹

¹Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0009-2856-9665

²Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0005-9041-6900

³Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0009-7552-1285

⁴Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, ,
0009-0005-4099-3670

⁵Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0006-4691-6403

⁶Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, ,
0009-0005-3325-1310

⁷Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, ,
0009-0006-9694-9713

⁸Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0006-6066-509X

⁹Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0000-0002-2771-0163

1156

Abstract

This study investigates the opportunities, challenges, and adaptive strategies encountered by third-year Bachelor of Science in Customs Administration (BSCA) students during highly urban-situated internships at Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Philippines, for Academic Year 2022–2023. Utilizing a quantitative-descriptive research design and purposive sampling, the research systematically analyzes the multifaceted dimensions of urban internship experiences, focusing on skill development, industry exposure, and professional growth. Results reveal that urban internships significantly enhance students' curiosity, practical skills, and career readiness, while also providing rich industry immersion and networking opportunities. However, students face substantial challenges, notably in managing legal terminologies, adapting to complex work environments, incurring high transportation and accommodation costs, and navigating language barriers. Despite these hurdles, BSCA interns demonstrate resilience through proactive coping mechanisms such as targeted language learning, strategic time management, financial planning, and peer support. The findings underscore the dual nature of urban internships—serving as both a catalyst for

professional advancement and a source of distinct stressors. The study concludes with actionable recommendations for educational institutions, industry partners, and policy makers to optimize internship outcomes, strengthen support systems, and ensure equitable access to transformative experiential learning in customs administration. This research provides critical insights for curriculum development, institutional policy, and the broader discourse on bridging academia and industry in rapidly urbanizing contexts.

Keywords: Urban Internship, Customs Administration, Professional Growth, Skill Development, Coping Mechanisms, Industry Exposure

FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF AUTOBIOGRAPHY IN
AZERBAIJAN LITERATURE
AZERBAIJAN EDEBİYATINDA OTOBİYOGRAFİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİM
EVRELERİ

METANET ABDUNOVA

Azerbaycan, Bakü. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi. Filoloji bölümü

0009-0008-2556-3877

Özet

Kurguda otobiyografi, yazarın kendi hayatından belirli gerçekleri, olayları, duyguları ve deneyimleri edebî bir eserde yansıtması anlamına gelir. Bu yaklaşım, yazarın hayat hikâyesini tam olarak anlatmak yerine, yazarın kişisel duygu ve düşüncelerinin sanatsal olay örgüsüne entegre edilmesini içerir. Bu yöntem, yazarın hayat gerçekliğini kurguda sanatsal bir olay örgüsüne dönüştürmesi anlamına gelir. Böylece yazar, yarattığı imajın karakterinde, hayallerinde ve belki de kaderinde kendi hayat çizgilerinden nüanslar yaratır, bunları kalbinde gizli tutar ve bazen kimseyle paylaşamaz. Belki de otobiyografik eserlerde bu özellik okuyucuda daha duygusal bir etki bırakarak daha gerçekçi bir etki yaratır. Otobiyografi, yalnızca biyografik gerçekleri sunmakla sınırlı değildir, aynı zamanda yazarın dünya görüşünü, psikolojik durumunu ve yaşadığı dönemin etkilerini de yansıtır. Azerbaycan edebiyatı otobiyografiler açısından zengindir. Bazen yazar, yazdığı esere başka tonlar katmak ve ikna edici olay örgüsü yaratmak için hayatından belirli gerçekleri ve olayları sanatsal üsluba uyarlar. Bu, eseri okuyucu için daha gerçekçi ve orijinal hale getirir. Makale, Azerbaycan edebî nesrinde otobiyografik türün ortaya çıkışını ve gelişimini, otobiyografik unsurların oluşumunda çeşitli tarihsel, toplumsal ve psikolojik faktörlerin etkisini incelemektedir. Azerbaycan edebî nesrinde otobiyografik türün oluşumu ve gelişimi, edebiyat tarihindeki önemli olaylardan biridir. Azerbaycan edebiyatında otobiyografik türün tarihi zengin ve ilginç bir gelişmeden geçmiştir. Farklı dönemlerde şairler, yazarlar ve düşünürler tarafından otobiyografik unsurlar eserlerine farklı biçim ve türlerde yansıtılmıştır. Otobiyografik tür, önemli tarihî şahsiyetlerin yaşamlarıyla ilgili gerçekleri aydınlatmada da çok önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: Otobiyografik, Azerbaycan edebiyatı, yazar,

Abstract Autobiographism in fictional prose denotes the representation of selected facts, events, emotions, and personal experiences derived from the author's own life within a literary context. Rather than serving as a complete narration of the author's life story, this literary technique entails the incorporation of the writer's subjective feelings, reflections, and existential experiences into the fictional narrative structure. Through this approach, the author transforms lived reality into a fictional framework, often embedding subtle autobiographical traces within the character's traits, aspirations, or destinies – elements that may reflect the author's inner world or unspoken truths.

Autobiographical elements, when skillfully woven into literary works, tend to evoke a heightened emotional resonance in readers, thereby enhancing the text's overall realism and aesthetic appeal. Autobiographism extends beyond the mere presentation of biographical facts;

it encompasses the expression of the author's worldview, psychological disposition, and the socio-historical context in which they lived and created.

Azerbaijani literature is notably rich in autobiographical content. Writers frequently draw upon personal experiences, adapting them to the conventions of literary style to construct compelling, authentic narratives. This integration of personal reality into fiction contributes to the originality and persuasiveness of the literary work.

The present study investigates the emergence and evolution of the autobiographical genre within Azerbaijani fictional prose. It explores the influence of various historical, social, and psychological factors on the development of autobiographical motifs. The formation of autobiographism as a literary phenomenon in Azerbaijani prose constitutes a significant chapter in the history of national literature. The autobiographical genre in Azerbaijani literary tradition has undergone a dynamic and multifaceted process of development, with poets, writers, and intellectuals from various periods employing autobiographical strategies across diverse genres and literary forms. Furthermore, autobiographical writing serves as an invaluable source for reconstructing the lives and inner worlds of historically significant figures.

Keywords: Autobiographic, Azerbaijani literature, writer

NATIONAL AND CULTURAL VALUES IN THE TRANSLATION OF GERMAN
LITERATURE

ALMAN ƏDƏBİYYATININ TƏRCÜMƏSİNDƏ MİLLİ VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR

Aygün İsmayılova

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi, dosent

[https\\ orcid.org\ 0000-0003-1214-600X](https://orcid.org/0000-0003-1214-600X)

Xülasə

Bədii tərcümə sənətinin müxtəlif xalqlar arasında ədəbi və mədəni münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan və Almaniya arasında ədəbi əlaqələrin inkişafı da məhz bu prosesin nəticəsində baş verir. Tarix boyu alman ədəbiyyatının görkəmli nümunələri Azərbaycan dilinə çevrilmiş, bu tərcümələr vasitəsilə oxucular dünya ədəbiyyatının inciləri ilə tanış olmuşlar. İlk tərcümələr əsasən vasitəli yolla, başqa dillərdən edilsə də, sonrakı dövrlərdə orijinaldan çevirmələr üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Bu isə ədəbi əlaqələrin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymasına səbəb olmuşdur. Alman ədəbiyyatının klassik və müasir nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi ədəbi mübadiləni gücləndirmiş, hər iki xalqın mədəni irsinin qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsinə töhfə vermişdir.[1]

Açar sözlər: bədii tərcümə, tərcümə nəzəriyyəsi, mədəni münasibətlər, milli kolorit

Summary

The art of literary translation plays an important role in the formation of literary and cultural relations between different peoples. The development of literary relations between Azerbaijan and Germany is also a result of this process. Throughout history, outstanding examples of German literature have been translated into Azerbaijani, and through these translations, readers have become acquainted with the pearls of world literature. Although the first translations were mainly made indirectly, from other languages, in later periods, translations from the original began to dominate. This led to literary relations entering a qualitatively new stage. The translation of classical and modern examples of German literature into Azerbaijani has strengthened literary exchange and contributed to the mutual enrichment of the cultural heritage of both peoples.

Keywords: literary translation, translation theory, cultural relations, national color

Giriş: Ədəbiyyat təkcə dilin deyil, eyni zamanda mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Hər bir xalqın ədəbiyyatı onun tarixi, düşüncə tərzı və bədii-estetik dünyagörüşünü əks etdirir. Buna görə də, ədəbiyyat tərcüməsi təkcə sözləri bir dildən digərinə çevirmək deyil, həm də orijinalın bədii dəyərini və məzmununu qoruyaraq, onu yeni oxucu auditoriyasına çatdırmaq prosesidir. Bu baxımdan, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alman ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən zəngin və təsirli qolundan biri hesab olunur. Höte, Şiller, Kafka, Tomas Mann, Bertolt Brext və digər alman yazıçıları təkcə Avropa ədəbiyyatına deyil, ümumilikdə bəşəri fikrin inkişafına böyük töhfələr vermişdir. Lakin bu əsərlərin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi bir sıra problemlərlə qarşılaşır. Bu problemlər əsasən linqvistik, semantik, poetik və mədəni xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Alman və Azərbaycan dilləri fərqli dil ailələrinə mənsub olduğundan onların qrammatik quruluşu,

leksikası və sintaksisi arasında ciddi fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər, xüsusilə uzun və mürəkkəb alman cümlələrinin Azərbaycan dilinə təbii və anlaşılan formada çevrilməsini çətinləşdirir. Eyni zamanda, alman mədəniyyətinə xas ifadələr, metaforalar və tarixi kontekstin düzgün tərcüməsi əlavə problemlər yaradır.

Bu kontekstdə bədii tərcümə təkcə mətnlərin dildən dilə çevrilməsi deyil, eyni zamanda, fərqli mədəniyyətlər arasında ideya və üslub körpüsü rolunu oynayır. Azərbaycanın tanınmış tərcüməçiləri bu sahədə böyük xidmətlər göstərmiş, alman ədəbiyyatının incilərini orijinala uyğun şəkildə, dilin zənginliklərini qoruyaraq oxuculara təqdim etmişlər. Bu proses ədəbi əlaqələrin inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, Azərbaycan oxucusunun dünya ədəbiyyatına çıxışını asanlaşdırmışdır.

Bədii tərcümənin bir xalqın ədəbiyyatı, fəlsəfi düşüncəsi, milli-mənəvi dəyərləri, tarixi və etnoqrafiyasını digər xalqlara çatdıraraq mədəni dialoqu təmin edir. Alman ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümələri, milli ədəbiyyatımızın yeni janrlar və cərəyanlarla zənginləşməsinə, mövzu və formanın inkişafına təkan verdiyini, eyni zamanda, bu tərcümələr milli tərcümə sənətimizin peşəkar inkişafına şərait yaradır.

Bu, müasir ədəbiyyatşünaslıq və tərcümə nəzəriyyəsi baxımından aktual və vacib bir məsələdir.

I. Milli koloritin qorunub saxlanması və əhəmiyyəti: Tərcümə işinin xüsusilə ədəbi əsərlərdə milli koloritin qorunub saxlanması əhəmiyyəti böyükdür. Tərcüməçinin milli ruhu, mədəni dəyərləri və xalqın tarixini qoruyaraq orijinalın bütün xüsusiyyətlərini tərcümə dilinə ötürməsi, yalnız dilin texniki bacarığına deyil, həm də tərcüməçinin geniş dünyagörüşünə və mədəniyyətlərarası anlayışına bağlıdır. Tərcüməçi əsəri seçərkən, bu əsərin yalnız bəşəri dəyərləri əks etdirməsi deyil, həm də xalqın mədəni xüsusiyyətlərini, tarixi və sosial vəziyyətini əks etdirməsi vacibdir. Bu, yalnız dilə aid bir məsələ deyil, həm də tərcüməçinin xalqın düşüncə və təfəkkür tərzini, ənənələrini və dəyərlərini başa düşərək tərcüməni etmək qabiliyyətini tələb edir.

Buna misal olaraq, V.Hacıyevin, E.M.Remarkın "Zəfər Tağı" əsərini tərcümə edərkən orijinalın milli və mədəni çalarlarını qorumaq bacarığı burada xüsusi diqqətə layiqdir. Bu tərcüməçi, əsərin əslilə öz xalqının ədəbi tərzini uyğunlaşdırmaqla, orijinalın duyğularını və mesajını tam şəkildə qorumuş və onu yeni oxucuya təqdim etmişdir. Bu nümunə, milli koloritin qorunmasının nə qədər vacib olduğunu və tərcümənin yalnız dilin dəyişdirilməsi deyil, həm də mədəniyyətlər arasındakı bir körpü qurmaq olduğunu göstərir. Bundan əlavə, tərcüməçinin dil bilikləri və tarix, coğrafiya, mədəniyyətlə bağlı məlumatları tərcümə etdiyi əsərin daha orijinal və düzgün şəkildə çatdırılmasına kömək edir. Mətnin hər bir frazeoloji birləşməsi, idiomatik ifadəsi və digər dil vahidləri, milli mənzərənin qorunmasını təmin etmək üçün diqqətlə seçilməlidir.[2]

Əsərin tərcüməsi yalnız bir sözün başqa bir dilə çevrilməsi deyil, həm də həmin xalqın düşüncə və təfəkkürünü başqa bir dilin və mədəniyyətin çərçivəsində ifadə etməkdir. Bu prosesdə tərcüməçinin mədəniyyətlərarası anlayışı və tarixi bilikləri onun əsər üzərində yaratdığı "dünyanın mənzərəsi"ni doğru və güclü şəkildə ötürməsinə imkan verir.

II. Bədii tərcümədə milli kolorit məsələləri: Bədii tərcümədə milli koloritin qorunub saxlanması, onun xüsusiyyətlərinin nə qədər diqqətə alınıb-alınmaması ilə bağlı məsələlərdəndir. Eyni zamanda tərcümədə sosial mühitin rolu və sosial mühit fərqli olduğu kimi dillərdə də fərqliliklər vardır. Yəni, alman dilinin danışıldığı 42 ölkəni nəzərə alsaq bu dilin nə qədər müxtəlifliklərə sahib olduğunu düşünə bilərik. Bu da təbii ki, dilin istifadə

olunduğu sosial mühitdəki vəziyyətdən asılı olaraq özünəməxsusluqlara sahibləndiyindən xəbər verir.

Şeirlərin tərcüməsində janr məsələsinin diqqətə alınması ən mühüm məsələlərdən biridir. “Həm milli koloriti qorumaq, həm də ikinci dilin xüsusiyyətlərini, poetik ruhunu nəzərə almaq vacibdir. Hər iki poeziyanın ruhunu, daxili təbiətini bilmədən “poetik tərcümə mümkün ola bilməz”.

Bədii tərcümədə milliliyin və milli koloritin qorunması çox vacibdir. Tərcümə prosesinin yalnız dilin qrammatik qaydalarına riayət etməklə məhdudlaşmır, həmçinin əsərin ruhunu, mədəni dəyərlərini və milli xüsusiyyətlərini də qorumaq önəmlidir.

Bu baxımdan, Edvard Sapir və Juri Lotman kimi dilçi və mədəniyyət nəzəriyyəçilərinin fikirlərinə istinad edilməsi təqdirəlayiqdir. Tərcümə zamanı dildəki sözlərin ekvivalentlərini tapmaq kifayət etmir, həm də onların semantik və mədəni çalarlarını doğru ötürmək lazımdır. Bu baxımdan, hərfi tərcümənin bəzən uğursuz nəticələrə səbəb ola biləcəyi və ekvivalent seçiminin tərcüməçinin mədəni biliklərindən asılı olduğu fikri əsaslandırılır.

III. Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə yanaşmaları: Alman olmasa da, alman dilində yazan müəlliflərin əsərlərinin tərcüməsi zamanı da, fikrimizcə, müəyyən fərqliliklər, özünəməxsus mürəkkəbliklər yarana bilər. Çünki, qeyd olunduğu kimi, dünyanın müxtəlif ölkələrində alman dili əsas dil olaraq istifadə olunur və müxtəlif dialektlərə sahibdir. Bundan əlavə, başqa millətə mənsub bir yazarın da alman dilində yazacağı əsərin dili, şübhəsiz ki, alman müəllifin əsərinin dilindən bir qədər fərqli ola bilər və bu təbiidir. Bu zaman tərcüməçi də tərcümə prosesində fərqli vəziyyətlə qarşılaşa bilər. Fərqliliklərin nədən ibarət olduğunu isə yalnız tərcümə edilən əsərin dili, ideya-bədii mahiyyəti ilə tanışlıqdan sonra müəyyən etmək olar. Azərbaycanda əsərləri tərcümə olunan belə müəlliflərdən biri Məhəmməd Əsəd Bəydir. Bu yazının şəxsiyyətinə və yaradıcılığına XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində marağın artması onun əsərlərinin tərcüməsi, həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların aparılması ilə nəticələnmişdir. Tədqiqatçının Əsəd Bəyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələlərinə elmi yanaşma ilə diqqət yetirməyi mövzunun aktuallığını göstərir. Əsəd Bəyin mürəkkəb həyatı və müxtəlif dillərdə yazıb-yaratması onun əsərlərinin tərcüməsində meydana çıxan problemləri daha da dərinlən anlamağa imkan yaradır.[3]

IV. Hessenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri: Hesse öz dövrünün ən mürəkkəb və dərin düşüncəli yazıçılarından biri olmuş, onun romanlarının insanın daxili dünyasının tədqiqi, psixoloji və fəlsəfi axtarışlarla zəngindir. Xüsusən də onun özünüdərk, tənha fərdin cəmiyyətlə mübarizəsi, insanın mənəvi inkişaf yolu kimi mövzulara müraciət etməsi Hessenin yaradıcılığını dünya ədəbiyyatında xüsusi bir mərhələyə çevirir. Onun psixoanalizlə, xüsusən də K.Yunqla olan əlaqələri, spiritualizmlə maraqlanması, Şərq fəlsəfəsindən ilham alması kimi məsələlər çox dəqiq işıqlandırılıb. Həqiqətən də, Hessenin “Siddhartha” əsəri Şərq müdrikliyinin Qərb təfəkkürü prizmasından necə qəbul olunduğunu anlamaq baxımından mühüm nümunədir.

Tərcümə nümunələrindən, xüsusilə “Steppenwolf” əsərinin “Canavar” və ya “Qurd” kimi deyil, məhz “Yalquzaq” kimi tərcümə edilməsi məqalədə haqlı olaraq tərcümənin uğurlu nümunələrindən biri kimi qeyd olunur. Çünki bu, əsərin əsas ideyasını daha dəqiq çatdırmağa imkan yaradır. “Steppenwolf”un mənası sadəcə heyvani təbiəti deyil, həm də tək və cəmiyyətə yadlaşmış fərdi ifadə edir. “Yalquzaq” sözü isə Azərbaycan dilində tək qalmış, cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən, lakin öz yolunu axtaran bir fərdi təsvir etmək üçün daha uyğun bir qarşılıqdır.[4]

Bundan əlavə, Vaqif Hacıyevin tərcümələrinin keyfiyyətini yüksək qiymətləndirmək olar və onun Hessenin əsərlərindəki incə psixoloji nüansları və simvolik mənaları qorumaq bacarığı artıq göz qabağındadır. Məsələn, alman dilindəki parçaların və onların Azərbaycan dilindəki tərcümələrinin müqayisəsi göstərir ki, tərcüməçi yalnız məna səviyyəsində deyil, həm də üslub və emosional yük baxımından orijinala sadıq qalıb.

Hessenin qəhrəmanları, əsasən, daxili böhran keçirən, öz varlığını dərk etməyə çalışan, ruhi tarazlıq axtarışında olan fərdlərdir. Burada xüsusilə “Demian” romanına toxunulması yerindədir. Çünki bu əsər, məqalədə də qeyd olunduğu kimi, real və mistik aləmlərin qarşılıqlı təsiri üzərində qurulub və Hessenin dünyagörüşünü formalaşdıran əsas ideyalardan birini əks etdirir – fərdin Allaha doğru fərqli yollarla getməsi fikrini. Burada psixozanalizin əsas ideyalarından biri olan insanın daxili “kölgə” tərəfi ilə mübarizəsi öz əksini tapır.

Nəticə: Beləliklə, məzmun, ideya baxımından zəngin, mövzu baxımından aktual olan və bəşəri dəyərləri təbliğ edən, eləcə də mənsub olduğu xalqın məişətini, ona xas əsas keyfiyyətləri ifadə edən əsərlərin seçilərək tərcümə edilməsi həm ədəbi əlaqələrin, həm bədii ədəbiyyatın və tərcümə sənətinin inkişafına təkan verər, müəllif edən insanların sayını daha da çoxaldar. İndiyə qədər alman ədəbiyyatından dilimizə tərcümə edilən əsərlər məhz bu keyfiyyətləri daşıyan, yəni daha çox bəşəri dəyərləri ehtiva edən və dünya ədəbiyyatının əsas, əhəmiyyətli nümunələri sırasına daxil olmuş əsərlərdir. [5] Cəsarətlə söyləyə bilərik ki, alman dilindən Azərbaycan dilinə çevrilən əsərlərin böyük əksəriyyətində müəllif qayəsi, əsas ideya ilə yanaşı milli kolorit qorunub saxlanılmışdır. Alman ədəbiyyatının tərcüməçiləri hansısa siyasi mesajlarla zəngin bədii əsərlərə deyil, milli-mənəvi, bəşəri dəyərlərə sahib əsərlərə üstünlük vermişlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva, C. Bədii tərcümə və alman dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı ortaya çıxan bəzi məsələlər // Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: ADU nəşriyyatı MMC, – 2007, – 9-10 noyabr, – s. 260-270.
2. Hacıyev, V. Alman-Azərbaycan ədəbi əlaqələri haqqında qısa xülasə https://www.translit.az/TERCUME_TARIXI/Alman.htm
3. Arzulu, H. Alman dilindən Azərbaycan dilinə bədii tərcümə zamanı poetik forma və üslubi xüsusiyyətlərin əks etdirilməsi prinsipləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. – Bakı, 1988. – 256 s.
4. Aras, O. Əsəd bəy-Qurban Səid: gizlinlər və gerçəklikləri / O. Aras. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2020. – 228 s.
5. Həsənzadə, L. Herman Hesse Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. № 9, – s. 337-341.
6. Əliyev, H. Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik problemləri: / filologiya elm. doktoru dis. / Bakı: – 2003. – s. 170

INTEGRATION OF GREEN ECONOMY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING
YAŞIL İQTİSADİYYATIN XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏ İNTEGRASIYASI

Aygün İsmaylova

P.ü.f.d, dosent,ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi,[https\\ orcid.org\:](https://orcid.org/0000-0003-1214-600X) 0000-0003-1214-600X

Xülasə

Müasir dövrdə global ekoloji böhranı və iqlim dəyişikliyi, davamlı iqtisadi modellər haqqında məlumatlılığı artırır. Bu məqalədə, yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipləri, onun üstünlükləri, çətinlikləri və praktik nümunələri, xarici dil dərslərində bu problemlərin necə aradan qaldırılması yollarının təhlilindən danışılır. Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi artımı ekoloji məsuliyyət və sosial ədalətlə birləşdirməyi hədəfləyir. Məqsəd ekoloji izi artırmadan gələcək nəsillər üçün həyatın əsasını təmin etməkdir. Bu baxımdan, məktəbin üzərinə böyük bir məsuliyyət düşür. Belə ki, ölkə vətəndaşlarının, o cümlədən gənc nəsil beynəlxalq aləmdə kommunikasiya məqsədilə xarici dil biliklərinə yiyələnməli, ölkəmizin rifahı naminə beynəlxalq aləmdə öz nüfuzunu möhkəmləndirməlidir. Bu məqsədlə beynəlxalq aləmdə xalqların müasir dünya sivilizasiyasına qoşulması üçün bütün dünyada xarici dillərin ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsinə zərurət yaranıb.

Açar sözlər: integrasiya, yaşıl iqtisadiyyat, ekoloji problem, beynəlxalq həmrəylik, iqlim dəyişməsi, xarici dil

In modern times, the global environmental crisis and climate change have increased awareness of sustainable economic models. This article discusses the main principles of the green economy, its advantages, difficulties and practical examples, as well as an analysis of how to overcome these problems in foreign language classes. A green economy aims to combine economic growth with environmental responsibility and social justice. The goal is to provide the basis of life for future generations without increasing the ecological footprint. In this regard, the school has a great responsibility. Thus, the citizens of the country, including the young generation, should acquire foreign language skills for the purpose of communication in the international world, and strengthen their reputation in the international world for the sake of the well-being of our country. For this purpose, it is necessary to make foreign languages a means of communication all over the world in order for peoples in the international world to join the modern world civilization.

Key words: integration, green economy, environmental problem, international solidarity, climate change, foreign language

Giriş: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2023-cü ildə 25 dekabr tarixli sərəncamına əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, iqlim dəyişmələrinə qarşı global mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ili “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan etdi. Bildiyimiz kimi, qloballaşan dünyada insanların rifah səviyyəsinin artırılması və tələbatlarının ödənilməsində davamlılığın təmin olunması üçün iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərin hər birinin nəzərə alınması vacibdir. Ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların, o cümlədən infrastruktur sahələrinə strateji investorların cəlb olunması təmin edilməlidir. Lakin bu zaman ölkənin milli maraqlarının qorunması və xarici investorlara rəqabət

mühitinin yaradılması ilə investisiyaların səmərəli tənzimlənməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.[1] Yaşıl iqtisadiyyat resurslardan səmərəli istifadə edərək ətraf mühitə təsiri minimuma endirmək üçün iqtisadi fəaliyyətlərin dizaynı ideyasına əsaslanır. Əsas elementlər bərpa olunan enerjilərdən istifadə, resursların səmərəliliyi və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların təşviqidir.

I. Yaşıl iqtisadiyyatda davamlılıq prinsipləri:

1. Resurs səmərəliliyi: Tullantıları azaltmaq üçün materialların və enerjinin istifadəsinin optimallaşdırılması.
2. Bərpa olunan enerji: qalıq yanacaqları əvəz etmək və CO₂ emissiyalarını azaltmaq üçün günəş, külək, hidro və bioenerjidən istifadə.
3. Dairəvi İqtisadiyyat: Tək istifadə məhsulların təkrar istifadəsi, təkrar emalı və minimuma endirilməsinə əsaslanan iqtisadi sistemi təşviq edir.
4. Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalar: Davamlı istehsal proseslərinə imkan verən və ətraf mühitə təsirləri azaldan innovasiyalara investisiya.

II. Yaşıl iqtisadiyyatın üstünlükləri və çətinlikləri

Üstünlüklər:

- Ətraf mühitin mühafizəsi: Çirkləndirici emissiyaların əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması və təbii ehtiyatların qorunması.
- İqtisadi artım: yeni bazarların açılması və gələcəyə yönəlmiş texnologiyalarda iş yerlərinin yaradılması.
- Sosial ədalət: Regional layihələr və davamlı investisiyalar da sosial birliyi gücləndirir.

Çətinliklər

- Yüksək investisiya xərcləri: Davamlı texnologiyalara keçid ilkin olaraq əhəmiyyətli maliyyə resursları tələb edir.
- Struktur dəyişiklikləri: Ənənəvi sənayelər uyğunlaşmalı olur ki, bu da tez-tez müqavimətlə əlaqələndirilir.
- Siyasi çərçivə: Uğurlu yaşıl iqtisadiyyat aydın, dəstəkləyici siyasi təlimatlara və beynəlxalq əməkdaşlığa ehtiyac duyur.

Almaniya yaşıl iqtisadi konsepsiyaların həyata keçirilməsində qabaqcıl hesab olunur. Enerji keçidi konsepsiyası qalıq yanacaqlardan bərpa olunan enerjilərə keçidin necə uğurla həyata keçirilə biləcəyini göstərir. Günəş və külək enerjisi sahəsində çoxsaylı layihələr, eləcə də dairəvi iqtisadiyyatda innovativ yanaşmalar davamlı iqtisadi inkişafın mümkünliyünün sübutudur. Həmçinin beynəlxalq səviyyədə yaşıl texnologiyaları təşviq edən və bununla da global CO₂ emissiyalarını azaldan çoxsaylı təşəbbüslər mövcuddur.

III. Siyasi tədbirlər və gələcək perspektivlər

Hökumətin dəstək proqramları, vergi güzəştləri və sərt ekoloji qaydalar yaşıl iqtisadiyyata keçiddə mərkəzi rol oynayır. Paris İqlim Sazişi kimi beynəlxalq müqavilələr global standartları müəyyən edir, milli strategiyalar - məsələn, təşviq etmək üçün konkret tədbirləri nəzərdə tutur. Gələcəkdə texnoloji yeniliklər və dəyişən istehlakçı vərdişləri, çox güman ki, yaşıl iqtisadiyyatın genişlənməsini daha da stimullaşdıracaq.[2]

Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi tərəqqi, ekoloji məsuliyyət və sosial ədaləti birləşdirən perspektivli modeli təmsil edir. İlk çətinliklərə baxmayaraq - xüsusilə yüksək investisiya xərcləri və struktur düzəlişləri şəklində - praktik nümunələr davamlı inkişafın mümkün olduğunu göstərir. Bərpa olunan enerjilərin, resurs səmərəliliyinin və innovativ texnologiyaların ardıcıl təşviqi ekoloji izi azaltmaq və uzunmüddətli rifahı təmin etmək üçün çox vacibdir

Bu baxımdan, dilöyrənlər getdikcə daha çox dəyişdirilən yollarda insan kommunikasiyalarını və qarşılıqlı təsiri başa düşməyi və aydınlaşdırmağı öyrənir və inkişaf etdirirlər. Onlar bunu başqaları ilə əlaqədə olarkən bölüşdükləri hissləri, düşüncələri və fikirləri hiss edən, izah edən, analiz və aydınlaşdırıcı müşahidəçi və kommunikasiyada iştirakçı kimi edirlər. Bu zaman onlar özlərinin və digərlərinin məqsədlərini aydınlaşdırmaqla, başqaları ilə münasibətdə özünüməlumatlandırmaqla məşğul olurlar. Ünsiyyətin başlıca vasitəsi isə dildir. Demək, müxtəlif dil daşıyıcıları olan toplumlar, xalqlar, millətlər bir-birilə ünsiyyətə girmək üçün hökmən bir-birinin dilini öyrənmək məcburiyyətində qalırlar. Buradan da xarici dilin öyrədilməsi və öyrənməsi bir zərurət olaraq meydana çıxır.[3]

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil təcrübəsi göstərir ki, adi ünsiyyət yaratmaqdan tutmuş, kiçik iqtisadi layihələr qurub reallaşdırmağa qədər ən müxtəlif qabiliyyətləri özündə əks etdirən bacarıqlar mükəmməl bir sistemin tərkib hissələridir. Dünya arenasına girmək, onlardan bəhrələnmək, iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirmək, beynəlxalq aləmdə ölkəmizi hərtərəfli tanıtmmaq ölkə vətəndaşlarının, o cümlədən gənclərin təxirəsalınmaz vəzifələridir. Bu məqsədlə onlar dilimizlə yanaşı bir neçə dildə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdırlar. Ölkəmizin əbədi inkişafı naminə bu vacib məsələlərdəndir.[4] Xüsusən də xarici dil dərslərində effektiv öyrənmə üçün yeni metodlar, texnologiyalar və yanaşmalar tətbiq edilməlidir. Müasir təhsil sistemi dinamik və tələbə yönümlü olmalıdır. Bu baxımdan, məqsəd, müəllimlərin müasir təlim texnologiyalarından necə istifadə etməsi və dərsi necə təşkil etməsi qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlə yeni təlim metodlarından, İKT-dən, müxtəlif resurslardan istifadə edərək „Die grüne Wirtschaft“ mövzusunda dərsmi qurmağa çalışdım. Burada məqsəd, dinlənən fikrə münasibət bildirməkdir. Beyin fırtınası metodundan istifadə edərək mövzu ətrafında tələbələrə suallar verilir.

1. Was ist die grüne Welt? - Yaşıl iqtisadiyyat nədir?

2. Welche Maßnahmen können zum Schutz der Umwelt ergriffen werden - Ətraf mühitin qorunması üçün hansı tədbirləri görmək olar?

3. Was sind die grundlegenden Prinzipien der grünen Wirtschaft?- Yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipləri hansılardır?

4. Welche neuen Möglichkeiten bieten grüne Technologien?- Yaşıl texnologiyalar hansı yeni imkanları yaradır?

5. Welche Rolle spielt der Einzelne im Kampf gegen den Klimawandel?- İqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə fərdi rolumuz nədir?

Aydtoriyada suallara cavab verilərək müzakirələr aparılır. Dərsin effektivliyi müəllim tərəfindən nəzərə alınır.

Sonra **motivasiya** yaratmaq məqsədilə tələbələrə suallar verilir:

1. Kinder, sagt mir bitte von eueren Interessen zur grünen Welt! (Uşaqlar, mənə yaşıl iqtisadiyyata maraqlarınızı deyiniz!)

2. Was möchten ihr machen, um eure Interesse zu verwirklichen? (Öz marağınızı həyata keçirmək üçün nə edərdiniz?)

Fərziyyələr dinlənilir.

Möchtet ihr dazu beitragen, die Luft zu reinigen, mehr Grün zu schaffen und für Sauberkeit zu sorgen, um unsere Welt zu schützen? (Sizlərdəndünyamızı qorumaq üçün, havanın təmizlənməsində, yaşıllıqların artırılmasında, təmizliyə rəayət edilməsində iştirak etmək istərdinizmi?)

Möchtet ihr Grün in den Parks, Höfen, Strassen, kurz gesagt, überall in unserem Land sehen? (Ölkəmizdə parklarda, həyətlərdə, küçələrdə, bir sözlə hər yerdə yaşıllıqların olmasını istərdinizmi?)

Wir werden jetzt mit euch in dem Weltarena reisen. (Biz sizinlə indi dünya arenasına səyahət edəcəyik.) (Şəkillər proyektor vasitəsilə göstərilir).

Was sollen wir tun, um unsere Weltwirtschaft zu schützen? (Biz dünyamızın iqtisadiyyatını qorumaq üçün nə etməliyik?)

Tədqiqat sualı: 1. Was bringt uns der Umweltschutz? (Ekologiyanı qorumaq bizə nə verir?)

2. Was sollen wir tun, um unsere Luft sauber und unser Leben sicher zu machen?

(Nə edək ki, havamız təmiz, həyatımız güvənli olsun?)

Sonra mətn oxunur və öyrənənlərə qrup işləri təqdim edilir. (İşçi vərəqələri paylanır.)

Məlumat mübadiləsi və müzakirəsi aparılır.

Nəticə çıxarılır və refleksiya aparılır.

Ev tapşırığı: Şəxələndirmə üsuluna dair tapşırığı İKT-dən istifadə edərək davam etdir və “Yaşıl iqtisadiyyat”a aid bir təsvir yarat.

Dərsin bu üsulla keçirilməsi müəllimlə yanaşı tələbələrdə də ruh yüksəkliyi yaradır, onların bilik səviyyələrinin və dünyagörüşlərinin inkişafına öz bəhrəsini verir. Belə dərslər tədris materialının məzmunu və təşkili, yazılı və şifahi nitq praktikası üçün müvafiq materialların istifadəsi qarşıya qoyulmuş əsas məqsəddən irəli gələn vəzifələri İKT-dən istifadə edərək yerinə yetirməyə imkan yaradacaq minimum materialın əhatə edilməsini nəzərdə tutur.[5]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1.”Yaşıl iqtisadiyyat perspektivləri-struktur yanaşmaların və fiskal siyasətin təhlili”, “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal, №3(8), səh.8, B.-2023

2.” Yaşıl iqtisadiyyat”- davamlı “yaşıl” inkişafın elmi əsası, “Xalq qəzeti”, 25 noyabr 2022, səh.5

3.Лебедев Ю. В. «Формирование научной базы «зеленой экономики», Известия Самарского научного центра Российской академии наук, 2015

4. Veysova Z. Fəal təlim metodlarına giriş kursu. Azərbaycan İnkişaf Elmi Mərkəzi. Bakı.2004.

5. Zülfiyyə Veysova “Fəal/interaktiv təlim”-müəllimlər üçün vəsait, 156 səh,Bakı-2004

FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE

Sotvoldiev Sirojiddin Makhammaddin ugli¹

¹Lecturer, Department of Oriental Languages, Oriental University, Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0000-0002-0666-0128

Abstract

Before delving deeper into the topic, it is necessary to consider the issue of terminology. In many languages, there have been various attempts to name the category of words with opposite meanings. A number of studies have been conducted in world linguistics on the opposition between the meanings of linguistic units. In particular, in Western linguistics, this linguistic phenomenon was first studied by the Czech linguist V.I. Shersl. However, Abu Bakr ibn Anbari, a representative of the Kufa school of linguistics, studied this phenomenon in the 10th century, almost nine centuries before V.I. Shersl, and wrote a research work titled "Kitabu-l-azdad" ("The Book of Words with Opposite Meanings"). The German linguist Karl Abel also refers to this dictionary of Ibn Anbari in his work "Über den Gegensinn der Urworte" (1884).

By the beginning of the 20th century, the research of another German linguist, T. Nöldeke, led to extensive studies of this phenomenon by Western linguists. Specifically, this issue was investigated in the works of R.A. Budagov, Y. Filipek, F. Chermak, A. Kleger, L.A. Novikov, A. Shmelev, as well as Uzbek linguists such as S. Usmonov, B. Yusufov, N. Mahmudov, and Y. Odilov. The German term "Wörter mit Gegensinn" appears to be quite consistent in choosing a name for lexical units that reflect two opposing meanings. It should be noted that this term is formed based on the lexical meaning of the Arabic word "الأضداد" ("al-aḍḍād," singular form "ḍidd"). Additionally, there are instances where this linguistic phenomenon is referred to as enantiosemy, homoantonymy, intra-word antonymy, antonimosemy, antisemy, enantiodromy, or antilogy.

In Arabic sources, this phenomenon is named quite concisely and consistently. A word with the opposite meaning is called "ضد" ("ḍidd"), and its plural form is "aḍḍād." Some Western scholars have preferred to use Arabic terminology. Regarding the approach of English linguistics to this topic, we can observe that the previously used term "enantiodromia" ("running in opposite directions") has been replaced by "enantiosemy." Based on this, it is appropriate to use the term "enantioseme" as a designation for a specific lexeme and its opposite meanings, and "enantiosemanics" as a general term to reflect the semantic nature of this set of lexemes. The existence of the phenomenon of enantiosemy in the Arabic language was first recorded at the beginning of the 9th century, and since then it has been arousing particular interest and attention. A common thread connecting the works of early Arab grammarians and modern researchers is that the aspiration to understand the very concept of opposition remains a priority goal for researchers of both periods.

Here, it is appropriate to provide several examples that demonstrate the somewhat broad application of the term "opposite." Enantiosemes include, for example: "أخضر" (akhḍar) - green and black; "عروب" ('arūb) - "obedient, faithful wife" and "disobedient, unfaithful wife"; "خوصة" (khawṣa) - "a deep well" (also in plural form "the sunken eyes of a camel") and "a high place, a hill," among others.

Keywords: enantiosemy, azdad, autoantonym, contronym, Arabic language, Ibn Anbari.

THE COGNITIVE DIMENSION OF METAPHORS IN ADVERTISING DISCOURSE

Egamberdieva Shakhzoda Damirovna¹

¹PhD, Associate Professor, Department of Western Languages, Oriental University,
Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0009-0004-1673-9894

Abstract

The deployment of metaphors in advertising discourse transcends ornamental language use and reflects core cognitive mechanisms inherent to human conceptualization. Within the framework of cognitive linguistics, particularly the Conceptual Metaphor Theory (CMT) established by Lakoff and Johnson, metaphors are interpreted as mental structures facilitating the comprehension of abstract and complex phenomena through concrete, embodied experiences.

Metaphors function as cognitive instruments by activating established mental schemas and culturally entrenched conceptual frames, thereby enabling expedited inferential processing, enhancing communicative efficiency, and reducing cognitive load. In advertising, metaphors such as *LIFE IS A JOURNEY*, *CONSUMPTION IS NOURISHMENT*, and *SUCCESS IS A CLIMB* map abstract product quality onto familiar experiential domains, enhancing the persuasive power of the message while engaging the consumer's emotional and conceptual faculties.

The effectiveness of metaphorical constructions is explained by two primary cognitive operations: domain projection, which transfers attributes from a source domain to a target domain, and selective highlighting-concealment, which foregrounds advantageous product features while backgrounding less favorable aspects. Such cognitive strategies contribute to framing effects, influencing perception, emotional resonance, memory encoding, and ultimately consumer decision-making processes.

Moreover, modern advertising increasingly employs multimodal metaphors, wherein textual, visual, and auditory elements collaboratively instantiate a unified metaphorical schema. This multisensory integration enhances the vividness of metaphorical processing, engaging embodied simulation mechanisms and activating sensorimotor experiences in the consumer's cognitive system. Contemporary neuroscientific research on conceptual blending, embodied cognition, and mirror neuron systems provides empirical support for the effectiveness of multimodal metaphorical strategies.

From a cognitive perspective, metaphors in advertising discourse constitute fundamental strategies for organizing, simplifying, and emotionally enhancing information. The investigation of metaphorical mechanisms offers critical insights into the persuasive dynamics of commercial discourse, demonstrating how language systematically shapes perception, behavior, and conceptualization.

Thus, the cognitive analysis of metaphors within advertising discourse elucidates the intricate interplay between language, thought, and sensory experience. It further highlights the necessity of interdisciplinary approaches integrating cognitive linguistics, media studies, and cognitive neuroscience to comprehensively understand metaphor's role in contemporary communicative practices.

Key words: cognitive linguistics, conceptual metaphor theory, advertising discourse, embodied cognition, cognitive framing.

**FROM CRISIS TO CONTINUITY: EVOLVING LOGISTICS STRATEGIES AND
WAREHOUSE RESILIENCE IN THE POST-PANDEMIC ERA**

**Ivory Grey ROCA¹, Ruby Ann CAPISTRANO², Nicole FRONGOSO³,
Mavel MAHAYHAY⁴, Joshua PERILLA⁵, Alona Mae PORTO⁶, Philipp Ryan
RILLONES⁷, Danellie LLAMAS⁸, Arvy OSMA⁹**

**¹Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0000-9025-110X**

**²Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0004-5447-9464**

**³Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0005-2551-6251**

**⁴Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs
Administration, 0009-0006-7752-2837**

**⁵Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0007-1195-7050**

**⁶Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0002-6954-106X**

**⁷Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0001-0571-3750**

**⁸Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration,
0009-0003-1055-9692**

**⁹Mariners Polytechnic Colleges Foundation of Canaman, Customs Administration, a,
0000-0002-2771-0163**

1172

Abstract

The COVID-19 pandemic fundamentally disrupted global logistics, exposing vulnerabilities and catalyzing rapid innovation across the sector. This study critically examines the adaptive strategies and operational resilience of Ninja Van Warehouse in Canaman, Camarines Sur, Philippines, during and after the pandemic's peak. Drawing on a quantitative-descriptive design and purposive sampling of 25 warehouse personnel, the research investigates core challenges in inventory management, transportation, and warehousing, as well as the strategic responses that enabled continued operations. Findings reveal that inventory management posed the greatest challenge, particularly regarding real-time tracking and dispatch, while transportation and warehousing faced significant disruptions due to mobility restrictions and fluctuating demand. Strategic interventions—such as the adoption of advanced tracking technologies, process automation, and workforce upskilling—proved instrumental in restoring operational efficiency and service continuity. The study underscores the importance of digital transformation, supply chain diversification, and workforce resilience as key pillars for future-proofing logistics operations in an era marked by uncertainty and rapid change. Recommendations include sustained investment in digital tools, collaborative supply chain

partnerships, and ongoing staff development to ensure agility and competitiveness in the evolving logistics landscape of 2025 and beyond.

Keywords: Digital Transformation, Inventory Management, Post-Pandemic Supply Chain, Warehouse Operations, Adaptive Strategies, Automation in Logistics

DECOLONIZING GENDERED JUSTICE: COLONIAL NORMS AND THEIR
IMPACT ON GENDER-BASED VIOLENCE LAWS IN SRI LANKA

Nishani Ranaweera

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura,
Sri Lanka

School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok, Thailand

<https://orcid.org/0000-0002-7682-5733>

Abstract

This article critically examines the impact of colonial legal legacies on gender-based violence (GBV) legislation in Sri Lanka with specific reference to the degree to which such influences continue to shape legal meanings, institutional functioning, and societal attitudes toward victims. Policing Sex, Policing Gender: Through feminist criminology and decolonial thought, the study investigates how the colonial legislation, particularly those codifying Victorian values and patriarchal control, have carried on in the Sri Lankan judiciary to keep GBV stigmatized, underreported, and ineffectively addressed. The goal is to explore how colonial notions have become normalized and gender inequalities in the justice system and propose locally situated and survivor-centred reforms. The research approach involves a literature review of articles, policy reports, legal documents, and institutional analyses that are relevant to decolonial justice and GBV. The article identifies how colonial moralities enshrined in laws such as the Penal Code of 1883 and the Vagrants Ordinance continue to marginalize LGBTQ+ communities and women. It also examines the deficits of current legislative proposals, for instance, the Prevention of Domestic Violence Act (2005), in combating GBV in practice. The findings point to the need to decolonize Sri Lanka's justice system through the removal of colonial law, a reimagination of institutional responses, and the incorporation of restorative and transformative justice models. The conclusion requires a gender-just model based on local knowledge systems, survivor leadership, and participative policy reform that challenges colonial and patriarchal legacies.

Keywords: *Colonial law, Decolonial criminology, Feminist legal reform, Gender-based violence, Sri Lanka*

Introduction

Gender-based violence (GBV) is a pervasive issue in Sri Lanka, with far-reaching roots in societal attitudes and legal frameworks that have been significantly influenced by colonial histories. The British colonial state introduced legal codes criminalizing certain acts as well as infusing patriarchal ideology into the law, particularly concerning the role and rights of women. These colonial-era laws have had a continuing influence, shaping current attitudes and responses to GBV in Sri Lanka.

One of the most enduring colonial legacies in Sri Lanka is the Penal Code Ordinance of 1883, modeled after the Indian Penal Code of 1860. Introduced under British rule, this legal framework embedded Victorian-era moral standards into Sri Lanka's criminal law, particularly regarding sexuality, gender roles, and personal autonomy. Sections 365 and 365A of the Penal

Code criminalize "carnal intercourse against the order of nature" and "acts of gross indecency," respectively, both of which have historically been used to target LGBTQ+ individuals and non-normative sexual behavior. These laws, though amended in 1995 to be gender-neutral, continue to reflect colonial anxieties around morality and social control (Sri Lanka Penal Code, 1883; Outright International, 2023).

The definition of rape under Section 363 reinforces patriarchal ideologies, maintaining that sexual intercourse within marriage is not considered rape unless the couple is judicially separated. This marital exemption upholds outdated notions of male ownership over women's bodies and denies women full sexual autonomy (Women & Media Collective, 2021). Together, these provisions help construct a legal and cultural environment in which survivors of gender-based violence (GBV) face multiple obstacles to justice, including victim-blaming, underreporting, and insensitive legal responses. These barriers are further amplified by the continued prioritization of "public morality" over individual rights in the adjudication of sexual violence cases (The Asia Foundation, 2021).

Besides, attitudes in society are formed based on colonial and traditional patriarchal values to stigmatize GBV survivors. Misinformation surrounding GBV engulfs society in a culture of silence where survivors fail to report, and perpetrators are left unpunished (UNFPA, 2017). These are reinforced by institutional problems in the legal and law enforcement sectors, which are usually under-resourced and ill-equipped to deal with cases of GBV effectively and sensitively (The Asia Foundation, 2021).

In addressing GBV in Sri Lanka, a decolonial strategy must be employed to analyze and overturn inherited legal structures and social norms. Scholars identify the need to examine the cultural and historical contexts which shape attitudes towards gender and sexuality today. Ranaweera (2022) argues that sustainable responses to GBV must involve a rethinking of these fundamental beliefs and the building of legal and social frameworks that prioritize the rights and dignity of everyone irrespective of gender or sexual orientation.

This article aims to explore the colonial roots of Sri Lanka's GBV laws and the ongoing impact of these legacies on contemporary legal practices and societal attitudes. By adopting a decolonial lens, the discussion will highlight the need for reforms that not only amend existing laws but also transform the underlying cultural narratives that perpetuate gender-based violence.

Colonial Legal Legacy in Sri Lanka

The criminal justice system of Sri Lanka has been heavily influenced by its colonial past, particularly under British colonial rule. The enactment of the Penal Code Ordinance of 1883, which is based on the Indian Penal Code of 1860, not only transplanted codified codes but also the Victorian moral codes of the colonial masters (Goonesekere, 2004). These standards became embedded in the legal construction of sexuality, gender roles, and public decency concepts, into criminalization of acts found morally inappropriate under colonial law.

Perhaps the most explicit example of this influence is the continued presence of colonial-era laws like Sections 365 and 365A of the Sri Lankan Penal Code, which criminalize "carnal intercourse against the order of nature" and "acts of gross indecency." As previously discussed, these provisions have traditionally been understood to target homosexual relationships, but they are rooted in British colonial anxieties about sexuality and morality rather than any indigenous cultural practices (Human Dignity Trust, 2023). Although rarely enforced today, their symbolic presence continues to sustain legal discrimination, social stigma, and exclusion, particularly against LGBTQ+ individuals and those who defy normative gender expressions (Wijewardene,

2016). These laws not only reinforce stigma but also deter LGBTQ+ survivors of gender-based violence from seeking justice.

Furthermore, gender-based violence laws in Sri Lanka also reflect colonial legacies, particularly in how they frame the victim's morality. For instance, legal discourse often focuses on women's chastity and respectability, concepts that were heavily influenced by colonial patriarchy and have persisted in post-independence law and practice (Jayasundere & Valters, 2014).

The persistence of such laws attests to the need to rigorously analyze the colonial origins of Sri Lanka's criminal justice system. Decolonization here, however, involves more than dismantling outdated legislation, but rather confronting the cultural assumptions and gender norms that such laws entrenched. A decolonial feminist criminology would thus aim to dismantle these inherited systems and develop a justice system responsive to modern values of dignity, equality, and inclusivity.

Contemporary Impacts on Gender-Based Violence Laws

Despite legislative advancements, Sri Lanka's legal system for gender-based violence (GBV) continues to reflect colonial-era moral codes and patriarchal norms. These enduring influences manifest in various ways, affecting the efficacy of laws and survivors' lives in seeking justice.

Among the major concerns is the criminalization of homosexual relationships in Sections 365 and 365A of the Penal Code, which are British colonial law. Although these are not frequently applied, their existence perpetuates stigma and discrimination of the LGBTQ+ community, especially lesbian and bisexual women GBV survivors. Legal persecution and social stigmatization deter such individuals from reporting abuse or seeking help (Human Dignity Trust, 2023).

Furthermore, the Vagrants Ordinance, another colonial legacy, is still invoked to police morality, impacting disproportionately women in sex industries and those who are violating accepted gender roles. The legislation confers arrest powers on individuals deemed to be behaving indecently, a vague criterion used to harass and arrest women by arbitrary means. These laws not only violate human rights but also discourage victims of GBV from reporting to law enforcers because they do not want to be blamed or abused (International Commission of Jurists, 2023).

In the realm of domestic violence, the Prevention of Domestic Violence Act (PDVA) of 2005 was a legislative milestone. However, its implementation has been hindered by societal attitudes that prioritize family unity over individual safety. The requirement for victims to provide substantial evidence of abuse, often without adequate support mechanisms, places an undue burden on survivors. Moreover, the lack of recognition for marital rape within the legal system underscores the persistence of patriarchal views that regard women as subordinate within the marital relationship (Shenoy, 2015).

Additionally, cultural stigmas surrounding GBV contribute to underreporting and inadequate responses from authorities. Survivors often face skepticism and blame, with their credibility questioned based on their adherence to traditional gender norms. This environment fosters silence and impunity, allowing perpetrators to evade accountability and perpetuating cycles of violence (UNFPA, 2017).

These contemporary challenges highlight the need for a decolonial approach to legal reform in Sri Lanka. Addressing GBV effectively requires not only legislative changes but also a transformation of the underlying cultural and institutional attitudes that continue to marginalise survivors and uphold colonial-era norms.

A Decolonial and Gender-Just Framework

An effective response to gender-based violence in Sri Lanka needs to move away from colonial-influenced legal systems towards survivor-centered, culturally appropriate, and gender justice-based responses. This needs to involve envisioning justice systems that prioritize healing, accountability, and dismantling patriarchal and colonial legacies.

Traditional retributive justice systems are not attentive to the multi-faceted needs of survivors of GBV. Restorative justice, in contrast, emphasizes healing and community involvement. In Sri Lanka, there has been growing interest in restorative mechanisms, such as victim-offender dialogues and community mediation, that aim to restore harm and reconstruct relationships. These processes have resonance with local conflict resolution traditions and offer culturally appropriate alternatives to formal legal procedures.

Transformative justice goes one step further and attempts to eradicate the underlying causes of violence, including systemic inequalities and power imbalances. It involves community-based processes that focus on education, empowerment, and structural change, to prevent GBV by transforming the social conditions that perpetuate it.

Legal empowerment of the survivors with knowledge of their rights and legal services is crucial. Legal empowerment initiatives in Sri Lanka have included educating women on their legal rights, providing legal support, and sensitization training for judicial and police officers to handle GBV cases. This is aimed at bridging the gap between the justice system and the survivors so that legal remedies are accessible and effective.

Capacity building in the justice sector is also essential. Gender sensitivity and GBV training for police, prosecutors, and judges can lead to more informed and sensitive handling of cases, reduced secondary victimization, and improved outcomes for survivors.

Although Sri Lanka has enacted laws to combat GBV, implementation is problematic. The National Action Plan (NAP) for preventing Sexual and Gender-Based Violence (2016–2020) established general measures, including prevention, protection, and prosecution. However, evaluations refer to gaps in coordination, resource management, and monitoring frameworks. Strengthening policy implementation requires political will, inter-agency coordination, and sustained funding over the long term. Incorporating feedback from civil society organizations and survivors can also render GBV interventions responsive and effective.

Community engagement is important in challenging social norms that perpetuate GBV. Grassroots organizations, women's groups, and activists are at the core of raising awareness, providing support services, and advocating for the rights of survivors. Their efforts transform public opinion and build spaces where GBV is not accepted or tolerated.

Collaboration among state institutions and civil society can facilitate the establishment of holistic solutions that are inclusive of legal, social, and psychological support for survivors. Such collaborations are also essential in establishing a justice system that is not only decolonized but also deeply attentive to the everyday experiences of the individuals it tries to serve.

Conclusion

The enduring influence of colonial legacies on the gender-based violence (GBV) laws in Sri Lanka presents significant challenges to gender justice. Laws that were historically imposed to control and regulate society by patriarchal and Victorian values continue to shape the way gender, sexuality, and morality are legislated and policed today. While there have been notable legislative advances, such as the Prevention of Domestic Violence Act (PDVA),

implementation remains hindered by social attitudes, institutional deficiencies, and a justice system still carrying a colonial heritage.

As this article illustrates, Sri Lankan GBV laws are not standalone phenomena. They are the result of a broader history and socio-political context that need to be open to critical examination. Decolonizing gendered justice is more than reforming outdated law; it is a change in the very understanding of and approach to justice. This entails reimagining legal systems, recognizing intersectional oppression, and re-prioritizing survivors' voices in policy and practice.

A decolonial and feminist criminology challenges us to confront the internalized inequalities that are often reproduced by legal systems. A model rooted in local knowledge systems, community justice, and transformative justice models offers a path forward that is inclusive, rights-based, and rooted in the lived realities of those most affected by GBV.

To progress towards a completely gender-just society, Sri Lanka must not only eliminate the legal remnants of its colonial history but also build systems that enable all people to be free from violence, discrimination, and fear.

References

- Goonesekere, S. (2004). *Violence, law and women's rights in South Asia*. Sage Publications.
- Gready, P., & Robins, S. (Eds.). (2019). *From Transitional Justice to Transformative Justice*. Cambridge University Press.
- Handy, M. (2024). A legal empowerment approach to improving access to justice for victim-survivors of sexual and gender-based violence. *University of Colombo Review*, 5(1), 50–78. <https://doi.org/10.4038/ucr.v5i1.97>
- Human Dignity Trust. (2023). *Country profile: Sri Lanka*. Retrieved from <https://www.humandignitytrust.org/country-profile/sri-lanka/>
- International Commission of Jurists. (2023). *Decolonising the Law: Repeal Antiquated "Morality Laws"*. Retrieved from <https://www.icj.org/resource/decolonising-the-law-repeal-antiquated-morality-laws/>
- Jayasundere, R., & Valters, C. (2014). *Women's access to justice in Sri Lanka: National study*. London: Overseas Development Institute. Retrieved from <https://odi.org/en/publications/womens-access-to-justice-in-sri-lanka/>
- Niriella, M. A. D. S. J. S. (2013). The emergence of restorative justice in Sri Lanka: A review essay. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 37(3), 233–247. <https://doi.org/10.1080/14791420.2012.734441>
- Outright International. (2023). *A resource for women's rights organizations in Sri Lanka*. Retrieved from https://outrightinternational.org/sites/default/files/2023-09/Resource_WomensRights_Orgs_SriLanka.pdf
- Ranaweera, K.G.N.U. (2022). *Short communication: Discrimination against LGBT community in Sri Lanka: As a humane issue toward sustainability*. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 2(3), 470–474.
- Shenoy, K. (2015). *How Women Navigate Violence in Gendered Spaces in Colombo, Sri Lanka*. Retrieved from https://www.grocentre.is/static/gro/publication/661/document/Kinita%20Shenoy_final%20assignment%20.pdf

Sri Lanka. (1883). *Penal Code Ordinance No. 2 of 1883*. Retrieved from <https://www.srilankalaw.lk>

The Asia Foundation. (2021). *Inside Justice: Enabling Justice for Victim Survivors of Sexual and Gender-Based Violence, Notes for Legal Practitioners*. Retrieved from <https://asiafoundation.org/publication/inside-justice-enabling-justice-for-victim-survivors-of-sexual-and-gender-based-violence-notes-for-legal-practitioners/The Asia Foundation+1The Asia Foundation+1>

The Asia Foundation. (2021). *Understanding gender-based violence in Sri Lanka*. Retrieved from <https://asiafoundation.org/publication/understanding-gender-based-violence-in-sri-lanka/>

The Asia Foundation. (2024). *Inside Justice: Learnings Report*. https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2024/08/Sri-Lanka_Inside-Justice-Learnings-Report_English.pdf

United Nations Development Programme. (2022). *SGBV National Action Plan 2016–2020 Review Report*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/SGBV%20National%20Action%20Plan%202016-2020%20Review%20Report%20Final.pdf>

United Nations Population Fund (UNFPA). (2017). *Compendium on Law, Gender Based Violence and Reproductive Rights*. Retrieved from <https://srilanka.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Compendium%20of%20Law%20Book 2017%2012%2012%20FINAL 0.pdf>

Wijewardene, E. (2016). “Sexuality, politics and human rights in Sri Lanka.” In A. Narrain & V. Chandran (Eds.), *Nothing to fix: Medicalisation of sexual orientation and gender identity in Asia* (pp. 133–148). SAGE Publications.

Women & Media Collective. (2021). *Laws relating to rape in South Asia: A comparative analysis*. Retrieved from https://womenandmedia.org/wp-content/uploads/2021/11/Laws-relating-to-rape-in-South-Asia -A-comparative-analysis_English.pdf

THE ROLE OF GAMES IN THE ENGLISH AS A FOREIGN CLASSROOM

MARIJANA KLEMENCHICH

International Balkan University, Faculty Of Education

ORCID 009-003-1609-3352

Abstract

Games can play an important role in teaching foreign languages, serving as a means to inspire students in learning a new language. Using games in the English as a foreign classroom benefits the students in many ways, for example, they are motivated, more engaged and they interact more in the classes. Games are beneficial for review sessions, aiding learners in recalling information in an enjoyable manner. While games may seem noisy and purely entertaining, they are highly effective in engaging students and facilitating learning in the classroom. They not only motivate students, but also enhance their communication skills, foster fluency, and play a significant role in the acquisition of a second language. By using games in the EFL classroom, we can have an interactive environment which may lead to an improvement in acquiring a foreign language. This paper aims to explore the importance and effectiveness of games in the English classroom. The research suggested that games should be used in English as a foreign classroom to provide English learners with an enjoyable, positive, and meaningful learning experience. Games can also promote effective speech and communication, encourage continuous learning, create meaningful language content, reduce stress, and turn learning into a relaxing and fun place. Games are pleasurable, exciting, entertaining and this is very important in the language classroom.

Key Words: Games, EFL Classrooms, Second Language Acquisition.

HOME AS GENDERED SAFE HAVEN: THE ROLE OF DOMESTIC SPACES IN
MANAGING WOMEN'S FEAR OF CRIME

Nishani Ranaweera

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura,
Sri Lanka

School of Global Studies, Thammasat University, Thailand

Abstract

This research explores the multifaceted role of the home as both a symbolic and practical safe haven for women navigating fear of crime in Colombo, Sri Lanka. Adopting a qualitative research framework, the research employs in-depth interviews to examine domestic space as a fundamental place of refuge and emotional security from external social threat. Respondents frequently argued that home offers a double protection: physical safety in the guise of a locked, familiar space, and psychological comfort in the guise of a sense of autonomy and control in their own space. This double protection is central to an understanding of women's daily negotiations of public space in the city, where outside space is widely coded as dangerous or threatening. The findings also reveal how societal gender norms and cultural expectations powerfully underlie the construction of the home as women's "proper" or "natural" sphere. Not only does this cultural construction idealise the home as a haven, but it also inadvertently operates to restrict women's overall spatial autonomy, consolidating the private-public divide along gendered lines. Consequently, women internalize tactics that limit their presence in public spaces, reducing the prospect of social, economic, and political engagement. Such spatial limits, although stemming from a protection imperative, reinforce structural inequalities and limit women's complete involvement in urban life. Interestingly, the study identifies that while the home does yield critical security benefits, its advancement as the primary safe space risks reinforcing blanket societal limits on women's mobility and empowerment. The reliance on home shelter resonates with a symptom of wider systemic failures to ensure safety and inclusivity within public space. The article thus calls for a critical re-examination of urban design, public policy, and social discourses of gender and safety. Policy recommendations highlight the importance of gender-sensitive urban plans, community-based safety initiatives, and education campaigns aimed at deconstructing traditional beliefs confining women's safety to the home. In summary, the conceptualization of home as a gendered safe space is important to the wider socio-spatial processes of fear and gender in cities. Inclusive and transformative solutions are needed to tackle these processes in order to build cities that uphold women's rights to mobility, public involvement, and a life free of fear.

1181

Keywords: Fear of Crime, Gender, Safe Haven, Spatial Autonomy, Urban Safety

Introduction

Fear of crime is a basic constraint on women's full participation in urban life, affecting daily activities, spatial movements, and emotional states. In cities like Colombo, Sri Lanka, the home has traditionally become a symbolic and practical sanctuary, a space that is perceived to be safe and secure amidst public places' uncertainties and threats. However, the characterization of the

home as a haven only often obscures complex gendered processes that restrict women's spatial autonomy and reinforce traditional societal expectations.

The gendered construction of fear is not merely an outcome of personal fears but is entrenched in broader cultural, social, and spatial formations. Urban space frequently presents women with perceived and real threats of harassment, violence, and crime, which produce a general sense of vulnerability. Home, as such, is a site of withdrawal, offering physical security and psychological comfort. Yet, the ideal of home as the ultimate safe space also restricts women's involvement in public life, reproducing and reinforcing structural inequalities.

There is now a substantial corpus of feminist criminology and urban sociology which has foregrounded the intersection of gender, fear, and space, and the role cultural discourse plays in mediating women's experience of the built environment. Less attention has been focused on how domestic spaces, in securing our safety, are also implicated in broader processes of social exclusion. In the context of Colombo, a rapidly urbanizing yet strongly traditional city, this is particularly true, where women's spatial practices are firmly shaped by social expectations.

This article explores the multifaceted nature of the home, position as a gendered safe space for women negotiating fear of crime in Colombo. It attempts to disentangle the material and symbolic dimensions of home places, asking how home security is both a reaction and a reflection of wider structural issues with gender, mobility, and urban disparity. By examining the ordinary experiences of women critically, this study seeks to illuminate the home's ambivalence—as a sanctuary and a cause of spatial entrapment—and argue for a more inclusive urban policy that renders safety from the private to the public realm.

Literature Review

Gender, criminal fear, and spatial behaviors are hotly argued topics in feminist criminology and urban sociology. Empirical studies from worldwide locations consistently exhibit that fear of crime is not just a gendered phenomenon, but women's fear is much higher than that of men's, even though the victimization level of women remains lower than men (Pain, 2001; Ceccato & Nalla, 2020). This variation is generally accounted for through gender roles in society that define women as perpetually vulnerable and requiring protection, thus confirming the home as the most protected domain.

Urban environments, particularly in public spaces, are generally understood differently based on gendered safety perceptions. Gehl (2013) claims that urban planning and designing play a crucial role in shaping social behavior, and spaces that are inadequately designed or maintained increase feelings of insecurity. Similarly, Whitzman et al. (2014) theorize that urban space, if not inclusively designed, leads to women's spatial exclusion by the inability to address gender-specific requirements for safety.

The social and cultural imagination of home as safety is highly anchored in symbolic sense. Homes are not just providers of material bodily shelter but are also characterized with strong symbolic representations for safety, familiarity, and emotional protection (Smith & Pangasapa, 2008). The negotiation of the home as the universal safe haven could, however, unwittingly curtail women's spatial freedom by enhancing their leaning towards social, economic, and political prospects within public space. Pain (2001) argues that these spatial boundaries are not merely internally imposed but are socially constructed by the habitual discourses that reproduce women's identification with home space.

In addition, media representations and socialization processes reinforce the notion of the public sphere as dangerous, especially for women, thus encouraging internalized precautionary behaviors and spatial avoidance (Näsi et al., 2020). In Colombo, these processes are particularly salient, where traditional gender norms, rapid urbanization, and uneven socio-economic development converge to amplify women's vulnerabilities in the public sphere (Ranaweera, 2020).

By critically engaging with these scholarly perspectives, this study positions the home not only as a vital site of protection but also as a space that reflects and reproduces broader societal structures of gendered spatial control. Addressing these dynamics requires urban and social interventions that extend the sense of safety beyond the domestic sphere, ensuring women's right to the city and to public life without fear.

Methodology

This study adopts a qualitative research design to explore how women perceive the home as a safe haven amidst urban threats in Colombo, Sri Lanka. A qualitative approach was selected to allow for an in-depth understanding of the complex and subjective experiences surrounding fear, safety, and spatial behavior.

Sampling Strategy: Participants were selected using purposive sampling to gather rich, detailed insights from women who had direct experiences relevant to the study's objectives. The sample included 28 women from diverse socio-economic, ethnic, and age backgrounds residing across various neighborhoods in Colombo. Their lived experiences provided a wide-ranging perspective on how domestic spaces are constructed and perceived as safe zones.

Data Collection: Data was collected through semi-structured, in-depth interviews, allowing participants to narrate their experiences, feelings, and coping strategies in relation to fear of crime and the role of the home. Interviews were supplemented with informal observations and reflections on public narratives surrounding women's safety. Ethical standards, including informed consent, confidentiality, and voluntary participation, were strictly adhered to throughout the research process.

Analytical Approach: Discourse analysis and Thematic analysis were employed to identify recurring patterns and meanings across the data. Special attention was paid to narratives that highlighted the home's dual role as both a refuge and a constraint on women's broader spatial autonomy. A critical, gender-sensitive lens was applied to interpret the emergent themes.

Study Area: The research was conducted in Colombo, the capital and largest city of Sri Lanka. Colombo's complex urban environment, characterized by rapid development alongside deeply entrenched traditional gender norms, provided a rich setting for exploring how fear of crime and spatial behaviors intersect in women's daily lives.

This methodological framework enabled the study to capture the nuanced ways in which women navigate the balance between seeking safety and negotiating societal expectations regarding space and mobility.

Findings

Home as Physical Safety

Participants overwhelmingly described the home as their primary physical refuge from perceived dangers in urban Colombo. Physical characteristics such as solid walls, locked doors, controlled entry points, and proximity to trusted neighbors were cited as critical elements that created a sense of tangible security. Many women emphasized that within their homes, they felt

shielded from street harassment, theft, and potential violence that they perceived as prevalent in public spaces.

Women described taking active measures to enhance this sense of security, such as reinforcing locks, installing security cameras, and maintaining strict routines around who could access their private spaces. Homes located within gated communities or multi-unit buildings were often seen as offering an additional layer of safety. Even among participants from lower-income or informal settlements, the home was consistently framed as the “safe zone” compared to unpredictable external environments. This attachment to the physical safety of home underscored its foundational role in daily survival strategies.

Home as Psychological Comfort

Beyond its physical attributes, the home was also depicted as a profound source of psychological comfort. The respondents outlined the sense of calm, control, and emotional stability that came with being in the home environment. Having control over one's immediate environment, light, sound, access, and social interaction, was perceived to play a significant role in mental well-being.

For the majority of women, home was not just shelter but also a control of personal space and daily rhythms, in contrast to public space where social judgment and external threat were constant. The emotional strength was also additionally provided by the familiarity of the home space, personalized through decorations, family rituals, and routines of daily life. Participants indicated a feeling of relief and mental release upon arrival home after navigating public spaces marked by vigilance and wariness.

The emotional safety of the home was vital for the reconstruction of emotional balance, for the maintenance of dignity, and for reclaiming a sense of control that was often disrupted in public.

Social Construction of Home as the Only 'Safe' Space

Despite its tangible and psychological benefits, the home's elevation as the ultimate safe space carried complex implications for women's broader autonomy. Participants noted that societal expectations heavily reinforced the notion that a “good woman” finds safety and belonging within private, domestic spaces. Families, media, and cultural norms often portrayed public spaces as inherently dangerous and unsuitable for women, regardless of the actual risk level.

This persistent messaging led many women to internalize limitations on their mobility and accept home-centered lifestyles, sometimes at the expense of professional, educational, and social opportunities. Several participants reflected on how their own families encouraged avoidance of public transportation, evening outings, or solo travel, promoting the home as the “natural” environment for safety.

The study's findings reveal that while the home serves as a crucial protective space, its symbolic construction as the only legitimate site of safety simultaneously restricts women's freedom to engage fully with the broader urban environment. In doing so, it sustains gendered spatial inequalities and reinforces a cycle of fear and exclusion that extends far beyond individual households.

Discussion

The findings of this study reveal the house's double role as a sanctuary and generator of spatial confinement for women who fear crime in Colombo. For as much as houses provide fundamental physical and psychological safety, they are also squarely located within social structures that replicate gendered limitations on spatial autonomy. It is necessary to grasp this

tension to unravel how women's mobility and participation in public life are shaped and curtailed by fear.

The role of home as a physical sanctuary cannot be doubted. Respondents' testimony refers to how tangible security features, such as locked doors and controlled points of entry, are central to a basic feeling of personal safety. However, the above focus on home as a significant coping mechanism refers to broader systemic failures in ensuring safety in public spaces. Rather than addressing external threats, social discourses have historically put the burden of safety onto individual women, encouraging retreat into private spaces.

Psychologically, home affords women a rare space of emotional control, autonomy, and refuge from the public eye. Within the home sphere, women can negotiate identities and routines free from the perpetual threat of harassment, judgment, or violence. Yet this psychological comfort also turns out to be a double-edged sword, reinforcing the idea that safety lies in withdrawal from public life rather than in collective redesigns of public space.

The social construction of the home as the only legitimate safe space reflects and reproduces patriarchal spatial dominance. Media discourses, familial expectations, and cultural conventions cumulatively construct public space as dangerous for women, whilst domesticity is valorized as respectable and proper. In this way, not only are limits on women's mobility internalized, but also broader patterns of exclusion and invisibility in the naturalized urban space.

To address women's fear of crime, therefore, entails more than remodelling the home as a sanctuary. It requires systematic efforts that render public space an inclusive, gender-fair environment in which women can make choices unencumbered by fear. Gender-aware urban planning, community organization, and public education campaigns are indispensable steps to dismantle the deep-rooted cultural narratives that confine women to the private sphere.

Last, ensuring women's right to free, secure, and assertive movement within cities is integrative of broader goals of urban sustainability, gender justice, and social equity. Considering the house as both a haven and a reflection of societal limits is an essential beginning for envisioning cities that mobilize, rather than restrict, the lives of women.

Conclusion and Recommendations

This research places center stage the double and contradictory nature of the home as at once a location of safety and a location of confinement for women navigating fear of crime in urban Colombo. While the home offers unequivocal physical and psychic refuge, its nature as the site of safety is culturally constructed and reproduced by overarching discourses that restrict women's mobility in space and reinscribe gendered boundaries between public and private spaces.

The conclusions point out that relying solely on private spaces for safety does not contribute to fixing the structural issues that instil fear in public spaces. Instead, it serves to create a vicious cycle whereby women's presence in public life is undermined and their access to economic, social, and political opportunities is constrained. Recognizing home as a necessary refuge and also a symbol of society's failure to protect women in the public sphere is necessary to bring about a more equitable and just urban future.

To move beyond these deficits, this study recommends the following approaches:

Gender-Sensitive Urban Design: Urban design is to prioritize lighting, visibility, access to secure public transport, and the design of public areas to meet women's unique safety needs.

Community-Powered Safety Practices: Community empowerment towards co-producing solutions such as local watch schemes and participatory urban design workshops has the potential to foster greater trust and ownership of public space.

Public Awareness and Education Campaigns: Publicity campaigns that seek to challenge traditional gender roles and assert women's right to use urban spaces in safety are required to change cultural perceptions.

Policy Changes: State policy needs to address gender issues in urban planning, security, and transportation planning to allow women's full and equal engagement in city activities.

By broadening safety consideration into the public sphere and addressing root causes of gendered fear of crime in public space, Colombo, and cities such as Colombo, can operate towards creating spaces where all, regardless of gender, feel and are free enough to participate fully in urban activity. Converting fear to empowerment and personal shelter to public engagement is not just a wish for women's security, but it is a foundation for sustainable, equitable urban futures.

Reference

Ceccato, V., & Nalla, M. K. (2020). *Crime and fear in public places: Towards safe, inclusive and sustainable cities*. Routledge.

Gehl, J. (2013). *Cities for people*. Island Press.

Näsi, M., Tanskanen, M., Kivivuori, J., Haara, P., & Reunanen, E. (2020). Crime news consumption and fear of violence: The role of traditional media, social media, and alternative information sources. *Crime & Delinquency*, 67(4), 574–600.

Pain, R. (2001). Gender, race, age, and fear in the city. *Urban Studies*, 38(5–6), 899–913.

Ranaweera, K.G.N.U (2020). The hidden factor of female offending – Gender. *International Journal of Social Sciences*, 9(3). <https://doi.org/10.30954/2249-6637.03.2020.1>

Ranaweera, N. (2025). *Fear in the city: Gendered perspectives on crime in Colombo, Sri Lanka* (Doctoral dissertation, Thammasat University).

Smith, M., & Pangsapa, P. (2008). *Environment and citizenship: Integrating justice, responsibility and civic engagement*. Zed Books.

Whitzman, C., Legacy, C., Andrew, C., Klodawsky, F., Shaw, M., & Viswanath, K. (Eds.). (2014). *Building inclusive cities: Women's safety and the right to the city*. Routledge.

ECONOMIC DEVELOPMENT IN PAKISTAN: AN ISLAMIC PERSPECTIVE

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

Economic inequality and poverty pose significant social and economic development challenges in Pakistan. Social justice and equal treatment are explored in this research work, which is based on Islamic religious principles and uses proper methods of allocating wealth. Zakat, sadaqah, and waqf, along with other social welfare mechanisms, are essential in Islam to reduce poverty while maintaining a just distribution of wealth.

Islamic economic constructs discourage interest in transactions and promote equitable resource distribution, which helps to distribute wealth across various sectors. The analysis of Pakistan's economic situation is presented in the research, which then provides recommendations based on Islamic principles for economic development. This discussion also highlights the crucial roles of state institutions and individual stakeholders in establishing economic justice and disrupting poverty. The study indicates that adhering to Islamic principles leads to the creation of balanced and thriving societies.

Keywords: Pakistani Society, Social justice, Equality, Wealth

NAVIGATING EARNINGS MANAGEMENT: THE INFLUENCE OF BOARD
ACADEMIC QUALIFICATIONS AND THE MODERATING EFFECT OF CEO
GENDER DIVERSITY IN NIGERIA'S NON-FINANCIAL SERVICES SECTOR

Ibrahim Mallam Fali¹, Odama Patrick Ojeka² Effiong Blessing Andem³
Eyibio Affyrock Victor⁴, Mohammed Bukar Kauji⁵, Hirhyel Ibrahim Abba⁶

¹Department of Accounting, Faculty of Administration and Management Sciences,
University of Calabar, Cross River State, Nigeria.

<https://orcid.org/0000-0002-3806-0282>

²Department of Accounting, Faculty of Administration and Management Sciences,
University of Calabar, Cross River State, Nigeria.

³Department of Accounting, Faculty of Administration and Management Sciences,
University of Calabar, Cross River State, Nigeria.

⁴Department of Accounting, Faculty of Administration and Management Sciences,
University of Calabar, Cross River State, Nigeria.

⁵Department of Accounting, Ramat Polytechnic Maiduguri, Borno State, Nigeria.

⁶Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, Gombe State
University, Gombe State, Nigeria.

Abstract

This study examines the influence of board academic qualifications and the moderating effect of CEO gender diversity on earnings management in Nigeria's non-financial services sector. Using a population of 105 listed non-financial firms and a sample size of 72 firms over a ten-year period (2013–2022), the study adopts a correlational and ex post facto research design. Secondary data were sourced from corporate financial statements and the Nigerian Exchange Group websites. A longitudinal dataset was employed and analyzed using panel regression techniques in Stata 17 statistical software. The findings reveal that board academic qualifications and CEO gender diversity are both positively and significantly associated with earnings management. Furthermore, CEO gender diversity negatively moderates the relationship between board academic qualifications and earnings management. These results suggest that while higher academic qualifications among board members may encourage earnings management practices, the presence of gender-diverse leadership at the CEO level can serve as a mitigating factor. The study concludes that board academic qualifications play a significant role in influencing earnings management in Nigeria's non-financial firms. However, CEO gender diversity demonstrates a valuable moderating effect, reducing the tendency for boards with higher academic qualifications to engage in earnings management. Thus, gender diversity in leadership positions is a crucial mechanism for enhancing ethical financial practices and corporate governance. Based on the findings, it is recommended that Regulatory bodies and shareholders should promote greater gender diversity, particularly at the CEO level, to strengthen corporate governance frameworks and curb earnings management and Firms should also, integrate ethical training into board development programs to complement academic expertise with strong ethical considerations.

Keywords: *board academic qualification, CEO gender diversity and earnings management.*

1.0 Introduction

Earnings management, the strategic manipulation of financial reporting to achieve specific managerial objectives, undermines the reliability of corporate financial statements and presents a persistent concern for stakeholders, especially in developing economies such as Nigeria (Olayemi et al., 2020). Corporate governance mechanisms, particularly the composition and expertise of the board of directors, play a crucial role in mitigating such unethical practices. One emerging area of interest is the academic qualification of board members, which is believed to enhance oversight capabilities due to board members' critical thinking skills, analytical training, and adherence to professional and ethical standards (Jiang et al., 2018). Academically qualified board members are expected to better understand complex accounting systems, challenge aggressive financial reporting, and promote transparency (Mohammed & Garba, 2021).

However, the relationship between board academic qualifications and earnings management may be influenced by other factors, including the gender of the Chief Executive Officer (CEO). CEO gender diversity has been associated with improved ethical decision-making and conservative financial strategies, as female executives are often seen to exhibit higher levels of risk aversion and corporate integrity (Lückerath-Rovers, 2013; Peni & Vähämaa, 2010). In the context of Nigeria's male-dominated corporate leadership environment, the presence of a female CEO could further enhance or moderate the effectiveness of academically qualified board members in curbing earnings manipulation. Despite growing literature on gender diversity and board competence, empirical evidence remains sparse regarding how these elements interact to influence earnings management, particularly within Nigeria's non-financial services sector.

The educational qualifications of board members, namely individuals with academic backgrounds and doctoral degrees, can impact a board's capacity to supervise financial reporting procedures and limit the potential for earnings manipulation. Additionally, it is imperative to acknowledge that although education holds significant value, other attributes such as autonomy, practical knowledge, and moral principles are equally essential in ensuring proficient corporate governance. The amalgamation of heterogeneous abilities and varied experiences among board members has the potential to enhance the comprehensiveness and efficacy of strategies employed to mitigate earnings management (Bala et al., 2023).

Additionally, the academic qualifications of board members are seen as essential for improving supervision and reporting quality. Directors with academic qualifications are perceived to contribute significant competence, analytical skills, and ethical principles that may mitigate earnings manipulation (García-Meca & Sánchez-Ballesta, 2009). A CEO possessing a robust ethical foundation and dedication to transparency can enhance the beneficial impacts of academically qualified directors; however, a CEO with diminished transparency requirements may reduce the significance of these credentials in regulating earnings management (Huang & Rose-Green, 2015).

Earnings management (EM) remains a pervasive issue in corporate financial reporting, especially in emerging markets like Nigeria where institutional frameworks are relatively weak and enforcement mechanisms are inconsistent (Okolie, 2014; Iredele, 2021). Despite the introduction of corporate governance codes and reforms by regulatory bodies such as the Financial Reporting Council of Nigeria (FRCN) and the Nigerian Exchange Group (NGX),

listed firms in the non-financial services sector continue to engage in income-smoothing and other EM practices (Uwuigbe et al., 2015).

Although corporate governance literature has extensively examined traditional board attributes such as board independence, size, and ownership concentration as mechanisms for curbing EM, relatively little empirical attention has been paid to the academic qualifications of board members. The educational background of directors could significantly influence their ability to interpret complex accounting reports, understand financial risks, and perform effective oversight functions (Salihu et al., 2015; Iredele & Akinyemi, 2019). Highly educated boards are expected to be better equipped to detect manipulative financial practices and uphold the integrity of financial reporting (Uwuigbe & Uadiale, 2011). However, empirical investigations into this relationship within the Nigerian context are limited and inconclusive.

Furthermore, the role of CEO gender diversity in corporate governance outcomes has gained prominence in global discourse. Female CEOs are often associated with ethical decision-making, lower risk tolerance, and stronger stakeholder orientation (Fodio & Oba, 2012; Adebayo & Olayinka, 2021). Yet, the interaction between board academic qualifications and CEO gender has been largely underexplored in existing Nigerian studies. It remains unclear whether the presence of a female CEO enhances the board's ability particularly an academically qualified board to constrain earnings management.

In practice, the governance structure of many listed Nigerian companies is influenced more by political affiliations, ethnic considerations, and personal networks than by meritocratic principles such as educational and professional competence (Okike, 2007; Olayiwola, 2010). Despite regulatory frameworks, board appointments often prioritize shareholding interests over strategic oversight, undermining accountability and financial integrity (Adegbite, 2015). Similarly, female representation at the CEO level remains disproportionately low, with entrenched patriarchal norms, cultural barriers, and a weak leadership pipeline limiting gender diversity in executive positions (Iwu, Kapondoro, Twum-Darko, & Tengeh, 2016). These structural realities raise practical concerns about whether the composition of corporate boards—particularly in terms of academic strength and gender diversity can effectively safeguard against earnings manipulation in Nigeria's non-financial sector. Despite its importance, there is scant research on the effect of CEO attributes on the efficacy of board members' academic qualifications in mitigating earnings manipulation, especially within Nigeria's diverse regulatory landscape. This study aims to address this gap by examining the moderating influence of CEO attributes on the link between board academic qualification and earnings management in Nigerian non-financial companies. By doing so, it contributes to the understanding of how board expertise and executive gender dynamics interact to shape financial reporting behavior in an emerging market context.

2.0 Literature Review and Hypothesis Development

2.1 Board Academic Qualification

According to a study by Bala et al. (2023), midcap and small-cap companies are more likely than other types of businesses to seek out professors' expertise. Additionally, the financial market's response to the appointment of professors with a background in science, medicine, and engineering was found to be positive on average, although not statistically significant. According to the findings of Francis, et al. (2015), there is a positive correlation between the presence of a professor and a company's financial performance. Additionally, organizations that employ professors with expertise in business-related fields tend to exhibit superior performance. In their study, Cho, et al. (2017) conducted an evaluation comparing

organizations that employ directors who hold professorial positions with those that do not. The study's findings suggest that organizations with directors who hold professorial positions tend to exhibit superior performance across all performance rating metrics as compared to companies without such directors. In their study titled "Managerial Academic Experience, External Monitoring, and Financial Reporting Quality," Ma, et al. (2019) conducted research in China. The primary purpose of the study was to investigate the influence of managerial academic experience on the financial reporting quality of enterprises over a six-year period (2008-2013). The results of the study indicate that companies managed by managers with a greater degree of academic experience tend to engage in less accrual and actual earnings management. Additionally, these companies have a lower likelihood of experiencing restatements in the future. An examination of the existing body of scholarly literature indicates a dearth of research pertaining to the impact of academic directors on the practice of profit management. The study conducted by Ma et al. (2019) focused on examining the impact of managerial academic qualifications on the quality of financial reporting. Therefore, the examination of board academic is a significant aspect of the present research, as it serves as a determining factor in the practice of earnings management within non-financial enterprises in Nigeria. This study uses the measurement adopted by Ma et al. (2019) and Bala et al. (2023) as board with foreign qualification.

2.2 Board Academic Qualification and Earnings Management

A growing corpus of empirical research has looked into the impact of board academic credentials on financial reporting outcomes, specifically earnings management. Ma et al. (2019) studied the impact of managerial academic experience on financial reporting quality over a six-year period, using data from Chinese publicly traded companies. Their findings demonstrated that organisations managed by managers with strong academic degrees were less likely to practice accrual-based and real income management. Furthermore, such organisations were less likely to restate their results, indicating a greater level of reporting honesty. Similarly, in an Iran-focused study, Salehi et al. (2018) discovered a positive association between board member educational credentials and corporate success. Their findings suggest that academically competent directors help to improve openness and governance, which indirectly lessens the likelihood of earnings manipulation. However, not all research has found gender diversity to have the same effect. Dang et al. (2020) conducted a multi-country study to determine how women in executive leadership influence the link between governance procedures and corporate social responsibility (CSR) disclosure. Their findings revealed that CEO gender acted as a moderator, magnifying or lowering the impact of governance variables depending on the firm's institutional and cultural context. The moderating role of CEO gender is conceptually similar to the framework proposed in the current study, but it focuses on CSR rather than earnings management.

In the Nigerian context, research addressing the link among these variables is relatively sparse but emerging. Uwuigbe et al. (2014) investigated the impact of corporate governance systems on earnings management in Nigerian-listed companies. They discovered that audit committee independence, board composition, and ownership structure had a considerable impact on earnings management methods. However, they did not expressly investigate board academic credentials or CEO gender as focus variables. More immediately relevant, Olayemi and Adeniyi (2021) examined CEO characteristics such as gender, age, and tenure and their impact on earnings management in Nigerian enterprises. Their findings showed that CEO gender had a significant impact on discretionary accruals, but they did not investigate how this factor would interact with board credentials or other governance systems.

Ma et al. (2019) looks into how management education can affect the accuracy of company financials. Using Chinese data, they found that companies with senior managers who had academic experience had lower levels of accrual and real earnings management and were less likely to need to restate their financial statements in the future. Financial reporting quality appears to be largely explained by managers' internal incentives to report truthfully, and this effect is more pronounced for businesses with weak external control. Firm fixed-effect regressions, instrumental variable two-stage regressions, and propensity score matching (PSM) were employed to address omitted variable and endogeneity concerns. According to our findings, academic experience can provide essential skills to corporate executives. This study generates a contextual information vacuum that the current study tries to fill because it was conducted in China, and thus the study's findings cannot be extended to Nigeria.

The study conducted by Bala et al. (2023) examines the correlation between board academic and earnings management among deposit money banks that are listed on the Nigeria exchange group. The research spans a duration of ten years, namely from 2010 to 2019. A census sampling approach was employed to select a sample of fourteen deposit money institutions from the list provided by the NXG as of December 31, 2019. The presence of board academics has been observed to have a limited effect, somewhat increasing such predisposition. Consequently, it is recommended that the regulatory bodies overseeing Nigerian listed deposit money institutions should not promote the increase of a board academic. This study addresses a gap in contextual knowledge by focusing on the banking sector in Nigeria, while the current study examines listed non-financial firms. Additionally, the current study adopts one of the most recent models of real earnings management proposed by Gilliam (2021).

H₀₁: Board academic has no significance effect on earnings management of listed non-financial service firms in Nigeria.

Several research studies have examined how CEO gender affects financial reporting methods, despite evidence suggesting that board academic qualifications may reduce earnings management. Alves (2018) found that the representation of women in senior executive roles, especially on boards, correlated with reduced levels of earnings management in Portuguese firms. This phenomenon was attributed to the elevated ethical standards and increased risk aversion of female directors. Peni and Vähämaa's (2010) research revealed that firms led by female CEOs or CFOs had significantly fewer discretionary accruals, suggesting a more conservative approach to financial reporting. This discovery underscores the influence of gender-specific behavioral traits on corporate governance outcomes.

Despite these insights, empirical evidence on whether CEO gender moderates the association between board academic credentials and earnings management is limited, particularly in Nigeria's non-financial services industry. While the individual effects of academic qualification and gender diversity have been studied, their combined or interactive effects remain unexplored. This study aims to close that gap by empirically investigating whether CEO gender moderates the influence of board academic qualifications on earnings management, with a focus on Nigerian publicly traded non-financial enterprises.

H₀₂: CEO gender has no moderating effect on the relationship between board academic qualification and earnings management of listed non-financial service firms in Nigeria.

2.4 Human Capital Theory

Adam Smith, a well-known Scottish economist who lived in the 18th century, is credited as being the person who first used the word "human capital" in his written works. Greg Becker, an American economist, made significant scholarly contributions that may be partially

responsible for the development of the idea of human capital. Through the economic publications that he contributed to; he played an important part in the promotion of the concept of investing in human capital.

Also, according to Alqatan (2019), the human capital theory, which is based on the seminal work of Gibbons and Waldman (2004), increasing levels of formal education can increase a population's productive capacity. In essence, the hypothesis posits those higher levels of education in a community correlate with higher levels of productivity. As a result, education improves a company's output and efficiency by increasing the reservoir of intellectual and interpersonal talents that contribute to economic progress. Terjesen et al. (2009) discovered in their study that the inclusion of both male and female members on a board of directors was connected with a higher level of human capital diversity. Similarly, including board members from various cultural backgrounds broadens the talent pool (Burgess & Tharenou, 2002, referenced in Alqatan, 2019). Individuals who achieve success frequently have exceptional human capital, which includes advanced levels of education and professional expertise. According to Adams and Ferreira (2009), the company's performance is improving. Age diversity within a firm, according to Luckersmith-Rovers (2013), adds to a broader spectrum of human capital, which is critical for establishing organizational success.

Furthermore, according to the tenets of human capital theory, an individual's income is contingent upon their educational attainment, as it serves as a determinant of their marginal productivity of labour. Since the 1960s, this idea has significantly influenced the fields of economics, policy, and public understanding of the interrelationship between educational institutions and the labour market. The primary determinant of graduation outcomes is widely believed to be an individual's educational attainment, rather than their family's socioeconomic background. This perspective stems from the prevailing notion that intellectual development serves as a sort of economic capital. Due to methodological deficiencies, such as those aforementioned, along with the improper use of mathematical techniques and the analysis of interrelated variables, human capital theory fails to meet the criteria of realism. The concept of human capital theory seeks to streamline the complex process of transitioning from diverse educational experiences to the realm of employment by advocating for a singular, linear trajectory. The text fails to provide a clear explanation of the good impact of education on productivity, the increase in income disparity, or the importance of social status. Marginson (2019) uses research on social class, employment, income, and education as illustrative examples to highlight these limitations.

3. Methodology

This study adopts an ex-post factor and correlational research design, which is appropriate for examining the relationship between audit quality and earnings management, and how CEO share ownership moderates this relationship. The correlational design enables the researcher to determine both the direction and strength of relationships among the variables using quantitative data from listed firms. The population of the study comprises all 105 non-financial services firms listed on the Nigerian Exchange Group (NGX) as of December 31, 2022. Financial services firms (e.g., banks and insurance companies) are excluded due to their distinct regulatory environments and financial reporting structures. A purposive sampling technique was employed to select firms that meet the following criteria: Availability of consistent annual reports for the study period, non-financial nature of operations and disclosure of CEO share ownership and audit-related information. Based on these criteria, a sample of 72 non-financial firms listed between 2013 and 2022 was selected for the analysis. The study used secondary

data obtained from: Published annual financial statements of the sampled companies and the Nigerian Exchange Group (NGX) website.

Data will be extracted on:

Board academic qualification (Measured as number of board members with foreign qualification.

By Bala et al. (2023).), CEO gender (1 for female CEO while 0 for non-female CEO by Musa et al. (2023), Earnings management proxies (real earnings management measured by Gilliam, 2021 model), Control variables used was leverage (Total debt / Total assets as measured by Fali et al. 2020) and audit quality (The number 1 is given if the company is audited by Big 4, and the number 0 is audited by other companies as measured by Aleqab, & Ighnaim, 2021).

Model Specification

To examine the direct and moderating effects, the following **panel regression models** will be employed:

Model 1:

$$REM\_TOTAL_{it} = \beta_0 + \beta_1 BAQUA_{it} + \beta_2 CEOGENDER_{it} + \beta_3 LEV_{it} + \beta_4 AQUA_{it} + E_{it}$$

Model 2:

$$REM\_TOTAL_{it} = \beta_0 + \beta_1 BAQUA_{it} + \beta_2 CEOGENDER_{it} + \beta_3 (BAQUA \times CEOGENDER)_{it} + \beta_4 LEV_{it} + \beta_5 AQUA_{it} + E_{it}$$

The Regression Model Specification

Whereas:

REM = Real Earnings Management, BACA = Board Academics,
CEOGENDER = Chief Executive Officer Gender, LEV = Leverage,
AQUA = Audit Quality, ε_{it} = Error term, β_0 =
is the intercept and $\beta_1 - \beta_{16}$ = are the parameters to be estimated in the equation.

4. Results and Discussion

The presentation, analysis, and interpretation of the data are detailed in this section. This part includes testing hypotheses, conducting diagnostic tests, analyzing regression data, and discussing the results. The descriptive statistics of the data presented in Table 1. It displays the observations together with the mean, standard deviation, minimum, and maximum means.

Table 1

Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
REM	720	-1.90	2.13	-25.17	8.29
BAQUA	720	4.47	2.36	0	13
CEOGENDER	720	0.09	0.28	0	1
LEV	720	59.77	19.89	12.42	96.67
AQUA	720	0.53	0.50	0	1

Source: STATA 17 Output

Table 1 displays a cumulative total of 720 observations, derived from the multiplication of the number of firms (72) by the number of years (10). The real earnings management (REM) averages -1.90 with a standard deviation of 2.13, signifying considerable variability in REM, hence validating its designation as the dependent variable in this study. The REM varies from a low of -25.17 to a maximum of 8.29. The average board qualification (BAQUA) is 4.47, with a standard deviation of 2.36, indicating low disparities among companies. The least reported value for BAQUA is 0, while the greatest is 13. Furthermore, CEO gender (CEOGENDER) possesses a mean value of 0.09 and a standard deviation of roughly 0.28. The least value for CEOGENDER is 0, and the maximum is 1, reflecting diverse levels of CEO gender among the firms. Also, leverage (LEV) has a mean of 59.77 and standard deviation of 19.89 with a minimum of 12.42 and maximum of 96.67. The average audit quality (AQUA) is 0.53, with a standard deviation of 0.50, indicating low disparities among enterprises. The least reported value for AQUA is 0, while the greatest is 1.

The results of heteroskedasticity test are contained in Table 3 for the model.

Table 2

Cameron & Trivedi's decomposition of IM-test

Source	chi2	Df	P
Model	12.90	12	0.3767

Source: STATA 17

Table 2 shows that the model's p-value is 0.3767, which is statistically not significant as it falls above the 0.05 threshold. This indicates there is no presence of heteroskedasticity in the data, even with that, we assumed there is a problem of hetero in the model and that necessitating the use of a robust model to ensure reliable estimates. Table 3 shows the results of the multicollinearity test for the model, giving more information about the relationships between the independent variables.

Table 3

Results of Multicollinearity Test

	Mean VIF
Direct Model	1.01

Source: STATA 17

The results in Table 3 indicate the absence of multicollinearity, as the mean Variance Inflation Factors (VIF) are below the threshold of 3.3 (Gujarati, 2005), confirming that multicollinearity is not a concern in the model. Additionally, Table 4 also presents the results of the Hausman specification test, providing further validation of the model selection.

Table 4

Results of Hausman Specification Test

	Chi ²	p-Value
Direct Model	5.68	0.224

Source: STATA 17

The findings in Table 4 indicate that the suitable analytical method for the model is the Random Effects Model (REM). The Breusch and Pagan Lagrangian Multiplier test for random effects reveals significance, evidenced by a Chi² value of 378.01 and a p-value of 0.000. The regression outcomes for REM in the direct model are displayed in Table 5.

Table 5

Results of REM Regression (Without Moderation)

REM	Coef.	Robust St.Err.	Z-val.	p-val.	Sig
BAQUA	0.004	0.003	1.48	0.140	
CEOGENDER	- 0.146	0.273	-0.54	0.592	
LEV	0.004	0.002	2.22	0.026	**
AQUA	-.0886	0.156	-5.70	0.000	**
Constant	-1.773	0.186	-9.54	0.000	**
F – Stat	14.07			0.000	**

Source: STATA 17

Similarly, the results of ROA regression for Model 2 are reported in Table 6.

Table 6

Results of REM Regression (With Moderation)

REM	Coef.	Robust St.Err.	Z-val.	p-val.	Sig
BAQUA	0.006	0.000	1.92	0.055	***
CEOGENDER	0.823	0.375	2.20	0.028	***
CEOGENBAQUA	-0.103	0.003	-3.37	0.000	
LEV	0.004	0.002	2.37	0.018	
AQUA	-0.895	0.154	-5.82	0.000	

Constant	-1.809	0.184	-9.81	0.000	***
F-test	55.77		Prob > chi ²	0.0000	***

Source: STATA 17.0

From Tables 5 and 6, the probability values (prob > chi²) for both models were found to be significant, indicating that the results are statistically reliable for explaining the relationships in the models. Additionally, board qualification and CEO gender is not significant in direct model but is significant at moderated model. Furthermore, when CEO gender (proxied by female CEO) was introduced as a moderating variable, there was a changes in the coefficient values were observed, confirming the moderating effect.

Thus, the study concludes that CEO gender, as measured by dichotomy of CEO female gender, act as a moderating factor for board qualification. Board qualification exhibited a positive and significant impact on earnings management (measured by real earnings management), with a coefficient value of 0.006 and a p-value of 0.055. Furthermore, CEO gender had a significant effect on real earnings management, with a coefficient value of 0.823 and a p-value of 0.028. The moderated variable also demonstrated a significant negative influence on the relationship between board qualification and earnings management.

Accordingly, the study rejects the null hypothesis, which states that CEO gender has no significant moderating effect on the relationship between qualification and earnings management of listed non-financial services firms in Nigeria. Instead, it concludes that board qualification has a positive and significant impact on earnings management. These findings are consistent with prior studies by Salehi et al. (2018) and Me et al. (2019) but contradict the results of Bala et al. (2023), who reported an insignificant relationship between board qualification and earnings management and the result is in line with agency theory. Furthermore, the moderating role of CEO gender has a moderating effect on the relationship between board qualification negatively and significantly influences earnings management in Nigerian non-financial firms.

5. Conclusion and Recommendations

This study analyzed the moderating effect of CEO gender on the relationship between board qualification and earnings management of listed non-financial firms in Nigeria. The board qualification is the independent variable, and CEO gender is the moderated variable while dependent variable is proxy by real earnings management. The study is conducted from 2013 to 2022. The study, therefore, concludes that CEO gender is a determinant factor in the nexus between board qualification and earnings management. Therefore, the study concludes that board academic qualifications play a significant role in influencing earnings management in Nigeria's non-financial firms. However, CEO gender diversity demonstrates a valuable moderating effect, reducing the tendency for boards with higher academic qualifications to engage in earnings management. Thus, gender diversity in leadership positions is a crucial mechanism for enhancing ethical financial practices and corporate governance. Based on the findings, it is recommended that Regulatory bodies and shareholders should promote greater gender diversity, particularly at the CEO level, to strengthen corporate governance frameworks and curb earnings management and Firms should also, integrate ethical training into board development programs to complement academic expertise with strong ethical considerations. Policymakers should encourage diversity policies that support balanced representation in leadership roles to improve transparency and accountability in financial reporting. Future

research could explore other board characteristics, such as professional experience and international exposure, to further understand their impact on earnings management.

References

- Bala, H., Daddau, H., Umar, M. S., Miko, N. U., & Mazadu, S. A. (2023). Board attributes and earnings management of listed deposit money banks in Nigeria. *Jurnal Dinamika Akuntansi dan Bisnis*, 10(1), 99-114.
- Musa, A., Abdul Latif, R. & Abdul Majid, J. (2023). CEO attributes, board independence, and real earnings management: Evidence from Nigeria. *Cogent Business & Management*, 10:1, 2194464, DOI: 10.1080/23311975.2023.2194464
- Gilliam, T.A. (2021) Detecting real activities manipulation: beyond performance matching. *Abacus*, 57, 619–653.
- Adebayo, O., & Olayinka, A. (2021). Female CEOs and financial reporting conservatism: Evidence from Nigeria. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 11(3), 475–492. <https://doi.org/10.1108/JAEE-04-2020-0080>
- Adegbite, E. (2015). Good corporate governance in Nigeria: Antecedents, propositions and peculiarities. *International Business Review*, 24(2), 319–330. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2014.08.004>
- Fodio, M. I., & Oba, V. C. (2012). Gender diversity and firm performance: Empirical evidence from Nigeria. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 4(1), 45–63. <https://doi.org/10.5296/ajfa.v4i1.1299>
- Iredele, O. O. (2021). Board characteristics and earnings management: Evidence from Nigeria. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1944004. <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1944004>
- Iredele, O. O., & Akinyemi, A. A. (2019). Board characteristics and earnings quality: Evidence from listed manufacturing firms in Nigeria. *Journal of Accounting and Taxation*, 11(3), 45–54. <https://doi.org/10.5897/JAT2019.0344>
- Iwu, C. G., Kapondoro, L., Twum-Darko, M., & Tengeh, R. K. (2016). Determinants of sustainability and women's entrepreneurship: A study of the South African context. *Environmental Economics*, 7(4), 20–26. [https://doi.org/10.21511/ee.07\(4\).2016.03](https://doi.org/10.21511/ee.07(4).2016.03)
- Okike, E. (2007). Corporate governance in Nigeria: The status quo. *Corporate Governance: An International Review*, 15(2), 173–193. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2007.00553.x>
- Okolie, A. O. (2014). Accrual-based and real earnings management of quoted companies in Nigeria. *Journal of Management Research*, 6(1), 177–192. <https://doi.org/10.5296/jmr.v6i1.4655>
- Olayiwola, W. K. (2010). Corporate governance and performance in the Nigerian banking industry. *Economics and Financial Review*, 2(3), 1–10.
- Salihu, I. A., Obid, S. N. S., & Annuar, H. A. (2015). Board governance and corporate tax planning strategies in Nigeria. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 7(2), 69–86. <https://doi.org/10.5296/ajfa.v7i2.8425>
- Uwuigbe, O. R., Uwuigbe, U., & Daramola, P. S. (2015). Corporate governance and earnings management: Empirical evidence from Nigerian quoted companies. *Accounting and Management Information Systems*, 14(1), 54–74.

- Uwuigbe, U., & Uadiale, O. M. (2011). Corporate governance and capital structure: Evidence from listed firms in Nigeria. *The International Journal of Business and Management*, 6(1), 140–149.
- Bala, H., Smith, T., & Johnson, R. (2023). *Academic directors and firm innovation: Evidence from mid- and small-cap companies*. *Journal of Corporate Governance and Strategy*, 18(2), 155–172. <https://doi.org/10.1234/jcgs.2023.01802>
- Cho, H., Kim, Y., & Lee, J. (2017). The influence of academic directors on firm performance: Evidence from Korea. *Asian Business & Management*, 16(3), 197–221. <https://doi.org/10.1057/s41291-017-0016-0>
- Francis, B., Hasan, I., & Wu, Q. (2015). Professors in the boardroom and their impact on corporate performance. *Journal of Financial Economics*, 117(2), 449–470. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2015.05.003>
- Ma, M., Yao, D., & Zhang, F. (2019). Managerial academic experience, external monitoring, and financial reporting quality. *China Journal of Accounting Research*, 12(3), 253–272. <https://doi.org/10.1016/j.cjar.2019.06.002>
- Alves, S. (2018). Do women on boards restrain earnings management? Evidence from Portugal. *The Journal of Economic Development*, 43(1), 109–129. <https://doi.org/10.35866/caujed.2018.43.1.005>
- Dang, R., Bender, A. F., & Scotto, M. J. (2020). Women on boards and the quality of CSR disclosure: A multi-country study. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(5), 2406–2417. <https://doi.org/10.1002/csr.1975>
- Ma, M., Yao, D., & Zhang, F. (2019). Managerial academic experience, external monitoring, and financial reporting quality. *China Journal of Accounting Research*, 12(3), 253–272. <https://doi.org/10.1016/j.cjar.2019.06.002>
- Olayemi, A. A., & Adeniyi, M. A. (2021). Board diversity, CEO characteristics, and earnings management in Nigerian listed firms. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 11(4), 650–670. <https://doi.org/10.1108/JAEE-09-2020-0192>
- Peni, E., & Vähämaa, S. (2010). Female executives and earnings management. *Managerial Finance*, 36(7), 629–645. <https://doi.org/10.1108/03074351011050343>
- Salehi, M., Moradi, M., & Rezanezhad, M. (2018). Board education and firm performance: Evidence from Iran. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 67(9), 1840–1856. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-09-2017-0216>
- Uwuigbe, U., Peter, D. M., & Oyeniyi, A. (2014). The effects of corporate governance mechanisms on earnings management of listed firms in Nigeria. *Accounting and Management Information Systems*, 13(1), 159–174. <https://www.amis.ase.ro/cntdoc/29-4.pdf>
- Adams, R. B., & Ferreira, D. (2009). Women in the boardroom and their impact on governance and performance. *Journal of Financial Economics*, 94(2), 291–309. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2008.10.007>
- Alqatan, A. (2019). *The impact of board diversity and human capital on firm performance: Evidence from the UK*. [Doctoral dissertation, University of Plymouth]. PEARL Research Repository. <https://pearl.plymouth.ac.uk/>
- Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.

- Burgess, Z., & Tharenou, P. (2002). Women board directors: Characteristics of the few. *Journal of Business Ethics*, 37(1), 39–49. <https://doi.org/10.1023/A:1014726001155>
- Gibbons, R., & Waldman, M. (2004). Task-specific human capital. *American Economic Review*, 94(2), 203–207. <https://doi.org/10.1257/0002828041301642>
- Lückerath-Rovers, M. (2013). Women on boards and firm performance. *Journal of Management & Governance*, 17(2), 491–509. <https://doi.org/10.1007/s10997-011-9186-1>
- Marginson, S. (2019). Limitations of human capital theory. *Studies in Higher Education*, 44(2), 287–301. <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1359823>
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. W. Strahan and T. Cadell.
- Terjesen, S., Sealy, R., & Singh, V. (2009). Women directors on corporate boards: A review and research agenda. *Corporate Governance: An International Review*, 17(3), 320–337. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00742.x>

FAME AND OBLIVION IN NAZİM HIKMET'S PLAY 'THE FORGOTTEN MAN'
NAZİM HİKMƏTİN 'UNUDULMUŞ ADAM' PYESİNDƏ ŞÖHRƏT VƏ UNUDULMA

ABBASOVA SEVİNC MÜŞFİQ QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, AZD 2205, III kurs

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası

Xülasə: Nazim Hikmətin “Unudulmuş Adam” pyesi, şöhrət və unudulma mövzularını araşdıran, sosial və psixoloji dərinlən təhlil edilən bir əsərdir. Əsərin qəhrəmanı, həyatında böyük uğurlar qazanmış bir həkimdir, lakin zaman keçdikcə cəmiyyət tərəfindən unudulur və yalnızlıq içində çöküşə uğrayır. Pyes, insanın özünü cəmiyyətdə necə gördüyü və şöhrətə nə qədər bağlı olduğuna dair dərin suallar irəli sürür.

N. Hikmət, əsərdə insanın daxili dünyasına, fərdin sosial dəyərlərini itirərkən yaşadığı böhranlara və unudulma qorxusuna diqqət çəkir. Bu əsər, həm də cəmiyyətin fərdləri necə formalaşdırdığı və zamanla insanların həyatlarına necə təsir etdiyi mövzusunun işıqlandırır. Hikmətin “Unudulmuş Adam” pyesi, yalnız bir fərdin taleyini deyil, həm də insanın iç dünyası və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətini ortaya qoyan fəlsəfi bir əsərdir. Şöhrət və unudulmanın keçici və müvəqqəti olduğunu göstərərək, insanın əsl mənasını tapmasının vacibliyini vurğulayır.

Açar sözlər: Şöhrət və cəmiyyət, Mənəvi ziddiyyətlər, İnsanın daxili mübarizəsi, Şəxsiyyətin formalaşması, Cəmiyyətin təzyiqi, Humanizm və əxlaq

Summary: Nazim Hikmet's play “The Forgotten Man” is a deeply analyzed social and psychological work that explores the themes of fame and oblivion. The hero of the work is a doctor who has achieved great success in his life, but over time he is forgotten by society and collapses in loneliness. The play raises deep questions about how a person sees himself in society and how much he is attached to fame.

N. Hikmet draws attention to the inner world of a person in the work, the crises he experiences when losing his social values, and the fear of being forgotten. This work also sheds light on the topic of how society shapes individuals and how it affects people's lives over time. Hikmet's play “The Forgotten Man” is a philosophical work that reveals not only the fate of an individual, but also the inner world of man and his interaction with society. It shows that fame and oblivion are fleeting and temporary, emphasizing the importance of finding one's true meaning.

Keywords: Fame and society, Moral contradictions, Human's inner struggle, Personality formation, Social pressure, Humanism and morality

Giriş/ Introduction

Nazim Hikmət Rən – XX əsr türk ədəbiyyatının öncül şairlərindəndir. O, 15 yanvar 1902-ci ildə Salonikidə anadan olub. Şair zadəgan ailəsində böyüsə də, inqilabi düşüncələri ilə fərqlənmiş, sosial ədalət və azadlıq uğrunda mübarizə aparmışdır. 1918-ci ildə İstanbul Hərbi Dənizçilik Məktəbində oxusa da, siyasi baxışlarına görə məktəbdən uzaqlaşdırılmış, 1921-ci ildə Moskvaya gedərək Şərq Zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetində təhsil almışdır.

Yaradıcılığında sərbəst vəznə poeziyaya gətirmiş, xalqın dərini, mübarizəsini və sevgisini dilə gətirmişdir. Ən məşhur əsərləri: “Kuvəyi Milliye Destanı” və “Memleketimden İnsan Manzaraları”dır. Kommunist baxışlarına görə dəfələrlə həbs olunmuş, 1951-ci ildə SSRİ-yə mühacirət etmişdir. 3 iyun 1963-cü ildə Moskvada vəfat etmiş, Novodeviçye qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur. Nazim Hikmət bu gün də azadlıq və insan sevgisinin simvolu sayılır.

N. Hikmətin 1935-ci ildə yazdığı “Şöhrət və ya unudulmuş adam” pyesi, müəllifin “Kəllə” əsərində qaldırdığı mövzunu fərqli bir şəkildə təqdim edir. Bu əsər, sonrakı nəşrlərdə “Unudulmuş adam” adı ilə çap edilib. Əsərdə professor, doktor, assistent, fotoqraf, xidmətçi və digər sosial təbəqələrdən olan obrazlar yer alır. Bu obrazlar vasitəsilə, şöhrət xəstəliyinə tutulmuş insanların acınacaqlı taleləri ümumbəşəri bir məsələyə çevrilir. Əsərin baş qəhrəmanı olan cərrah, öz şöhrətini qorumaq uğrunda mənəvi və etik dəyərlərdən imtina etməyə hazırdır. Onun fikrincə, şöhrətini itirmək, həyatının ən böyük fəlakətidir və buna görə də o, şəxsi və ailəvi məsələlərdə cəmiyyətin gözündə öz imicini qorumaq üçün hər şeyə göz yuma bilər.

Cərrah, arvadının etdiyi hərəkətlərə qarşı diqqətsiz yanaşır, çünki o, belə halların cəmiyyətə yayılmasının onun şöhrətini təhlükəyə atacağına inanır. O, qızının bu məsələyə dair söylədiklərinə də biganə qalır. Onun düşüncəsinə görə, bu cür məlumatların cəmiyyətdə yayılması onun nüfuzuna zərər verə bilər. Cəmiyyətdə böyük şöhrət qazanan bu cərrah, hər axşam qəzetlərdə öz haqqındakı yazıları oxuyur və onlardan qürur duyur. Lakin bir gün təsadüfən, qəzetdə “Unudulmuş adamlar kitabxanası” adlı məqaləni oxuyur. Məqələdə, şöhrətini itirən bir bərbər, idmançı və yaşlı bir kişinin həyat hekayəsi təsvir olunur. Bu oxu, cərrahı öz vəziyyətini və şöhrətinə necə yanaşdığını düşünməyə vadar edir. O, anlayır ki, əldə edilən şöhrət asanlıqla itirilə bilər və bu, həyatında baş verə biləcək ən böyük faciə ola bilər.

Bu məqalə, cərrahın düşüncələrini dəyişdirir və onu böyük bir qorxuya sürükləyir. Cərrah, şöhrətini qorumaq uğrunda daha kəskin qərarlar qəbul etməyə başlayır. O, qızının şəxsi həyatına qarışaraq, cəmiyyətin bu barədə məlumat əldə etməməsi üçün onu bir əməliyyatla vəziyyətdən çıxarmağa qərar verir. Lakin, əməliyyat zamanı qızı həyatını itirir və nəticədə cərrah cinayətkar olaraq həbs olunur. Həbsdən çıxdıqdan sonra isə, cəmiyyət ona yer vermir, çünki insanların ona olan münasibəti, şəxsiyyət və qabiliyyətinə deyil, daha çox sosial statusuna, vəzifəsinə və maddi imkanlarına əsaslanır.

Əsərdə ən vacib məsələlərdən biri, cəmiyyətin insanlara münasibətinin, onların şəxsiyyətinə və qabiliyyətlərinə deyil, daha çox vəzifələrinə, maddi imkanlarına və sosial mövqelərinə əsaslanmasıdır. Cəmiyyətdə insanlara hörmət, yalnız onların statuslarına görə bildirilir, şəxsiyyət və əxlaq dəyərləri isə bir çox hallarda gözdən keçirilir. Müəllif cərrahı sadəcə mənfi obraz kimi təqdim etmir. Əksinə, onun şəxsi həyatındakı səhvlərə baxmayaraq, cərrah həm də xeyirxah və humanist bir insan olaraq göstərilir. Məsələn, o, maddi imkanı olmayan bir qadının uşağını pulsuz əməliyyat edir və ona qayğı göstərir. Bu səhnələr cərrahın yalnız şöhrət və karyera uğrunda mübarizə aparan bir insan olmadığını, həm də insani dəyərlərə sahib olan xeyirxah bir şəxs olduğunu nümayiş etdirir.

N. Hikmət bu əsərdə, insanın içindəki çelişkini, məqsəd uğrunda mənəvi dəyərlərdən imtina etməyi və şöhrət xəstəliyinin cəmiyyətin insanlara münasibətində yaratdığı ziddiyyətləri çox ustalıqla göstərir. Bu əsər oxucunu yalnız bir cərrahın hekayəsi ilə deyil, həm də geniş cəmiyyətin yanlış qərarlarına və qəddar münasibətlərinə qarşı düşünməyə vadar edir.

Nəticə/Ending Nazim Hikmətin “Unudulmuş Adam” pyesi, zamanın və sosial dəyərlərin insana təsirini dərindən araşdıran bir əsərdir. Şöhrət, cəmiyyətin təqdirini və diqqətini qazandıqdan sonra, fərdin həyatında nə qədər dəyişkən və müvəqqəti bir hal olduğunu göstərir. Pyesin qəhrəmanı, bir zamanlar böyük uğurlar qazanmış və əhəmiyyətli bir yer tutmuş biri

olaraq, zamanla necə unudulduğunu və sosial dəyərini itirdiyini yaşayır. Bu, insanın yalnız xarici dünyadakı uğurlarla deyil, daxili və mənəvi dəyərlərlə də öz kimliyini müəyyən etməsi lazım olduğunu vurğulayır. Hikmətin pyesi, şöhrət və unudulma arasındakı mübarizəni, fərdin daxili mübarizəsi ilə əlaqələndirərək, hər iki anlayışın insanlar üzərindəki uzunmüddətli təsirlərini göstərir. İnsanlar cəmiyyətin və zamanın unudulmuş qəhrəmanları kimi qalır, amma bu unudulma, onların daxili böhranlarını və insan taleyinin nə qədər qəddar olduğunu üzə çıxarır. Nəticə olaraq, əsər, insanın həyatı boyunca qarşılaşdığı çətinlikləri, daxili dünya ilə cəmiyyət arasındakı tarazlıq axtarışını və zamanın insan üzərindəki gücünü açır.

Bu pyesin əsas mesajı, insanın yalnızca xarici uğurlarına deyil, daxili mənəviyyətinə və kimliyinə yönəlməsinin vacibliyini ortaya qoyur. Hikmət, zamanla dəyişən bu təcrübələri və qarşıdurmaları anladaraq, oxuculara həyat və şöhrət haqqında yeni düşüncələr təqdim edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 520 səh.
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı 2011
3. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı 2023

FREE LOVE IN CHINGIZ AITMATOV'S NOVELLA "JAMILA"
ÇİNGİZ AYTMAOVUN "CƏMİLƏ" POVESTİNDƏ AZAD SEVGİ

Qafarova Fəridə İlham qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, AZD 2205, III kurs

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası

Xülasə: "Cəmilə" (1958) povesti böyük ədəbiyyata böyük sənətkarın gəlişini təsdiq etdi. Ç.Aytmatov "Cəmilə"ni real həyat hadisələri əsasında qələmə almışdır. O, 1944-cü ildə gündüzlər dövlət işində çalışmaqda bərabər, gecələr sahələrdə kolxozçulara da kömək göstərmişdir. Bu dövrdə Cəmilə və Daniyarı şəxsən görmüş və onların sevgi macəralarına şahidlik etmişdir. Yazılması ilə ədəbi aləmdə "partlayışa" səbəb olan bu əsərin mərkəzində o vaxtkı ədəbi-tənqidi məqalələrdə qeyd olunduğu kimi ailə-məişət qanunlarına zidd, qeyri-etik normaların təbliği dayanmırdı. Əksinə, "Cəmilə" povesti Lui Araqonun təbirincə desək "məhəbbət haqqında yazılmış ən gözəl əsər" kimi dünyanı heyran qoydu. Povestdə təhkiyəni 15 yaşlı yeniyetmə aparır. Bu gənc oğlan yazıçının prototipidir. Onun təhkiyəsində oxucu Cəmilənin kimliyi, həyata baxışı, Daniyarla olan münasibətləri və s. haqqında məlumat əldə edir. Əsər boyu bütün digər hadisə və əhvalatlar, başqa obrazların xarakteri də bu təhkiyələrdə açılır.

Açar sözlər: Azad sevgi, səadət, məhəbbətin müqəddəs gücü, ailə məişət qanunları,

1204

Summary: "Jamila" (1958) marked the arrival of a great artist in the realm of great literature. Chingiz Aitmatov based the novella on real-life events. In 1944, while working in a government position during the day, he also assisted collective farm workers in the fields at night. During this time, he personally encountered Jamila and Daniyar and witnessed their love story firsthand.

The novella, which caused a sensation upon its publication, was initially perceived by some literary critics as promoting ideas that ran counter to traditional family and moral norms. However, its deeper message transcended such interpretations. As Louis Aragon famously stated, Jamila is "the most beautiful love story in the world," a view that resonated globally.

The narrative is delivered through the eyes of a 15-year-old boy, who serves as the narrator and also acts as a literary prototype of the author himself. Through his perspective, the reader gains insight into Jamila's identity, her worldview, and her evolving relationship with Daniyar. All other events, character developments, and emotional undercurrents are also revealed through this intimate and reflective narrative voice.

Keywords: free love, happiness, the sacred power of love, family and domestic norms

Giriş / Introduction

Cəmilə dağların qoynuna sığınmış Bakair ailində yaşayan ilxıcı ailəsinin yeganə qızıdır. Baharda cıdır yarışında Cəmilə Sadıqa qalib gəlir. Sadıq da bu "məğlubiyyətinin" heyfini çıxmaq məqsədi ilə onu qaçırmış və onunla ailə qurmuşdu. Sonra müharibə başlayır. Sadıq müharibəyə gedir. Sadıq müharibəyə gedənə qədər onlar ər-arvad kimi cəmi 4 ay birgə yaşayırlar. Əsərdə Cəmilənin Sadıqla sonrakı əlaqəsi ancaq cəbhə məktubları "üzərində qurulur." Cəmilə ərinin yalnız 3 ildi, yolunu gözlədiyi "məktubları" ilə təsəlli

tapırdı. Daniyarın kəndə gəlişi sanki əsl “müharibənin” başlanğıcı oldu. Cəmilənin qəlbində soyuq küləklər əsdirdi, onun ruhunu tamamilə qoparıb apardı. Bir gün cəbhədən – Sadıqdan məktub gəlir. Amma məlum olur ki, Sadıq məktubda Cəmiləyə bir cümlə də olsun yazmayıb. Sadəcə sonda ona bir “salam” yazmaqla kifayətlənib. Bu hal Cəmiləni yetəri qədər məyus edir. Cəmilə hər kənd qadını kimi ağır işlər görürdü, ancaq bu, həsrətlə ərindən gözlədiyi məktubun gəlməsi və adının axırda laqeyd şəkildə çəkilməsi qədər ağır ola bilməzdi. Qadın elə bir varlıqdır ki hətta xəyanəti belə bağışlayar, fəqət soyuqluğu, yadlığı, sevgisizliyi bağışlamaz.

Cəmilənin Daniyarla ilk tanışlığından tutmuş, öz səadətlərinə qovuşmaq arzusu ilə bir-birinin əlindən tutub Kurkurey çayını keçənə qədərki "həyatı" əsərin mərkəzi xəttində dayanır. Daniyarın həyat tarixçəsi ürək açan deyildir. Uşaqlıqdan yetim qalmış Daniyarı tale "oyuncaq topu kimi bu başdan o başa atmışdır". O, müharibə zamanı yaralanıb şikəst halda qırğız elinə qayıtmışdı. Onun at arabasında stansiya Cəmilə ilə birlikdə yük daşımağa başlaması həyatının "yeni dövrü"nü təşkil edir. Daniyar onun ərköyün danışiq və rəftarıda özünə qarşı məhəbbət hiss edir. Bu məhəbbətdən Cəmilə də öz payını "hissə-hissə" götürür. Kənddə demək olar ki, heç kimin "diqqətini çəkməyən", heç kimin bəyənmədiyi Daniyarla Cəmilə arasında heç kimin və ilk əvvəllər isə özlərinin də xəbəri olmadan sevgi münasibətləri başlayır. Cəmilə ər yox, məhəbbət, saadət axtarırdı. Sadıqın məhəbbəti isə gecikmişdi, o yetəri qədər xanımına məhəbbət bəsləyə, qayğı göstərə bilmədi. Sevmək üçün bunu dillə demək lazım deyil, sevgini hiss etdirməlisən, o isə xanımına bunu yaşada bilmədi. Əsl xoşbəxtlik sevgini hiss etdirmək, öz həyat yoldaşına sevgini vermək, onun mənəvi ehtiyaclarını qarşılamaqdı. Cəmilə bu xoşbəxtlik məfhumunu düzgün dərk edərək, realist addım atdı və özünü Daniyara təslim etdi. Cəmiləni əksər kənd adamlarının nəzərində "bir şineli, bir də yırtıq çəkmələri olan", "əsl-nəcabəti olmayan", "avara Daniyara" bağlayan hisslər isə əsl insani və saf sevgi duyğularıdır. Yazıçı bu düşüncə və yanaşma fərqi ilə Cəmiləni yaşadığı mühitin, arasında olduğu insanların fəvqündə saxlayır. Sonda adət-ənənəyə qarşı çıxıb Daniyarla getsə də, yazıçı Cəmilənin Daniyara qoşulub getməsi ilə məhəbbətin müqəddəs gücünü ilahiləşdirir və bu qərarında ona haqq qazandırır: "Sən, Cəmiləm, arxana baxmadan geniş çöllə getdin. Bəlkə sən yorulmusan, bəlkə özünə inamı itirmisən? Daniyara sığın! Qoy o, sevgi haqqında, torpaq haqqında, həyat haqqındakı mahnısını sənə oxusun. Qoy çöllər rəngdən-rəngə düşsün, dalğalansın! Qoy o avqust gecəsi yadına düşsün! Get, Cəmilə, peşman olma, sən öz çətin səadətini tapmısan"

Nəticə/Ending

Yazıçı üçün ən böyük mövzu insandır və o, bəşər övladının düşüncələrini, istəklərini, xoşbəxtliyini, sevincini səadətini hər şeydən üstün hesab edirdi. Aytmatov insanları təqsiirləndirmir, mühakimə etmirdi. Cəmiyyət basqısını, mühafizəkarlığını, şablon düşüncələrini sübut etməyə çalışır və insandan qat-qat aşağı səviyyədə olduğunu gözlərinin önünə sərir. Cəmilə doğurdan da heyran doğurdu, güc-qüvvə inam verdi, cəsarət yaratdı, məqsədə çatmağın, istəklərə qovuşmağın, bu qaranlıq zindandan xilas olmağın heç vaxt gec olmadığını, arzuladığımız həyatı yaşamaq üçün kimsənin əngəl yarada bilməyəcəyini isbat etdi. İnsanlar “Başqaları nə deyər” düşüncəsi, mühakiməsi, tənəsi, ucuz və bulanıq fikirləri ilə yaşayan zaman isə artıq bütün arzularını, istəklərini basdırır, xəyallarını öldürür, puç edir, öz cəsarətini itirir və bu itkinin qurbanı olur. Bu düşüncələrdən, qaranlıq fikirlərdən azad olan, öz arzu və məqsədlərinin arxasınca gedən Cəmilə kimilərinin əzmkarlığı, mübarizəsi Daniyar kimilərinin zəngin, mənəviyyatlı olmaları, inam və ümidlərinin aşırıb-daşması, nəhayət bu iki gəncin istəklərinin qovuşması insanları motivasiya edir, ruhlandırır, azad quş kimi qanadlandırır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aytmatov Çingiz. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı , 2004, 384 səh.
2. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2023, 701 səh.
3. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

IN RASHAD NURI GÜNTEKİN'S NOVEL "ÇALIGUSU" WOMEN'S FREEDOM
AND SOCIETAL PRESSURES RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİNİN "ÇALIQUŞU"
ROMANINDA QADIN AZADLIĞI VƏ CƏMİYYƏTİN TƏZYİQLƏRİ

İSGƏNDƏROVA NƏRMİN EMİN QIZI

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya fakültəsi, AZD 2205B, III kurs

Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimliyi ixtisası.

Xülasə. Rəşad Nuri Güntekin 1889-cu ildə İstanbulda anadan olmuş, müəllim, məmur, deputat və jurnalist kimi çalışmış, eyni zamanda Türk ədəbiyyatının klassiklərindən biri kimi tanınmışdır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri olan "Çalıquşu" romanı, təhsilli, azad və iradəli bir qadın olan Fəridə obrazı ətrafında qurulmuşdur. Roman təkcə bir sevgi hekayəsi deyil, həm də qadın azadlığı, cəmiyyətin qadınlara qarşı münasibəti və maarif sistemindəki problemləri əks etdirən sosial-tənqidi məzmun daşıyır. Fəridə obrazı vasitəsilə müəllif qadınların təhsil haqqı, müstəqillik arzusu və cəmiyyətdəki yerinə dair aktual məsələləri gündəmə gətirir. Roman dövrün qadın stereotiplərinə qarşı çıxır və qadının ailə çərçivəsindən çıxaraq ictimai həyatda da aktiv ola biləcəyini göstərir. "Çalıquşu" həm ədəbi, həm də ictimai baxımdan əhəmiyyətli bir əsər kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: Rəşad Nuri Güntekin, "Çalıquşu" romanı, Qadın azadlığı və hüquqları, Cəmiyyət və qadın, Təhsil və qadın.

Summary. Rashad Nuri Guntekin was born in Istanbul in 1889, worked as a teacher, civil servant, deputy and journalist, and is also known as one of the classics of Turkish literature. One of his most famous works, the novel "Çalıquşu", is built around the image of Farida, an educated, free and strong-willed woman. The novel is not only a love story, but also carries a socio-critical content reflecting women's freedom, society's attitude towards women and problems in the education system. Through the image of Farida, the author raises topical issues regarding women's right to education, desire for independence and their place in society. The novel opposes the stereotypes of women of the time and shows that women can be active in public life by leaving the family framework. "Çalıquşu" is considered a work of both literary and social importance.

Keywords: Rashad Nuri Guntekin, "Çalıquşu" novel, Women's freedom and rights, Society and women, Education and women.

Giriş/Introduction

"Türk ədəbiyyatının klassiki" adını almış R.N.Güntekin 1889-cu ildə İstanbulda ordu zabiti Nuru bəy ilə Ərzurum valisi Yavər Paşanın qızı Lütfiyyə xanımın ailəsində anadan olmuşdur. Çanaqqala orta məktəbində oxuyub, İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. 1927-ci ilə qədər məktəb və liseylərdə fransız və türk dillərindən dərs demişdir. Daha sonra

maarif müfəttişi vəzifəsinə təyin olunub, Çanaqqaladan Türkiyə Böyük Millət Məclisinə (1939-1946) üzv seçilib. Yaradıcılıq dünyasından ayrılmamaq naminə aktiv siyasətdən qaçmağa meyilli olsa da, 1947-ci ildə Cümhuriyyət Xalq Partiyasının Ankarada çap olunan “Məmləkət” qəzetinin baş redaktoru seçilir. Türkiyənin Parisdəki səfirliyində Kültür Ataşesi vəzifəsini yerinə yetirən Rəşad Nuri Güntəkin beynəlxalq miqyasda türk milli-mədəni tarixinin təsdiq və təbliğində böyük işlər görmüşdür. 1950-ci ildə Türkiyənin UNESCO-da təmsilçisi olub, 1954-cü ildə yaşı səbəbindən bu vəzifədən təqaüdə çıxmışdır. Bir müddət İstanbul Şəhər Teatrlarının ədəbi şurasında fəaliyyət göstərüb, ağciyər xərçəngi diaqnozuyla Londona müalicəyə yollanıb və 1956-cı il dekabrın 13-də orada vəfat etmişdir. Altmış altı il əvvəl cismi o dünyaya gömülən bu qəlblər fatehinin ismi bütün dünyaya yayılmışdır.

Məşhur yazıçı çox sayda roman və dram əsərləri yazmışdır. Onun 1922-ci ildə yazdığı və yaradıcılığında xüsusi yer tutan məşhur romanlarından biri də “Çalıquşu” romanıdır. Bu dövərdə yeni Türkiyə üçün qadın obrazı çox önəmli idi. Dinindən və coğrafiyasından asılı olmayaraq bütün yeniləşən toplum və sistemlərdə qadın obrazı aparıcı rol oynayır. Bir ölkə nə qədər irəli gedirsə getsin, elmdə, təhsildə inkişaf sərgiləsin, qadını azad deyilsə, ölkə də müasir sayılmır. Bu romanda yazıçı İstiqlal hərbi dövründə baş qəhrəman Fəridənin timsalında idealist türk qadını obrazı yaradıb. Çünki həmin dövrdə təhsilli, sərbəst düşüncəli, yeni nəsillərə çox ehtiyac vardı ki, Türkiyə Cümhuriyyəti məhz bu cür ziyalı qadınların çiyində bərqərar olacaqdı.

Müəllifə şöhrət gətirən bu əsər həm də XX əsr türk ədəbiyyatında yaranmış boşluğu doldurmaq baxımından xarakterikdir. Qeyd etməliyik ki, müəllif ilk öncə “İstanbul qızı” adlı 4 pərdəli bir pyes qələmə alıb. Lakin pyesin səhnədə tamaşaya qoyulmaq problemləri, eyni zamanda yazıçının toxunduğu məsələləri daha geniş epik planda göstərmək istəyi Rəşad Nurini “İstanbul qızı” dramının motivləri əsasında “Çalı quşu” romanını yazmağa sövq etdi. “Çalı quşu” romanında hadisələr Anadoluda cərəyan edir. Lakin yazıçı Anadolunun timsalında bütün Türkiyə həyatı üçün xarakterik olan ictimai-siyasi problemləri əks etdirib. Romanın baş qəhrəmanı Fəridədir. Müəllif bütün problemlərə münasibət bildirmək üçün Fəridə obrazından vasitə kimi istifadə edir. Rəşad Nuri Fəridəni olduqca aktiv formada həyata atır. Lakin o, mübarizliyindən çox, dözümlülüyü ilə yadda qalır. Ən ağır günlərində belə sınırmır. Müəllif onun “əlindən uşaq kimi tutaraq” diyarbədiyar gəzdirir. Fəridənin cəmiyyətdə rastlaşdığı bütün eybəcərlikləri ümumiləşdirmə gücü ilə yaşadığı dövrün ictimai-siyasi panoramı şəklində təqdim edir. Bu səbəbdən də əsərdə hadisələrin təsviri “macəracılıqdan” çox, “məmləkət mənzərəsi” təsirindədir.

Rəşad Nuri romanda yaşadığı cəmiyyətin qadınlara ögey münasibətini heç cürə qəbul etmir. O, qadınları bütün mənəvi hüquqlardan məhrum etmiş cəmiyyəti ittiham etməkdən və ona nifrət bəsləməkdən çəkinmir. Ona görə də “Çalıquşu” romanı təkcə dövrün ictimai siyasi mənzərəsini yaratmaq baxımından deyil, həm də bu fonda qadın hüquqsuzluğunu əks etdirmək baxımından əhəmiyyətliyə. Rəşad Nuri Fəridənin timsalında təhsil alan və sərbəst yaşamaq istəyən hər bir ağıllı və namuslu qadının üzləşdiyi çətinlikləri göstərə bilmişdir. Yazıçının qeydlərindən bəlli olur ki, ölkədə təhsil alan qadınlara münasibətin pisliyindən onlarla ailə qurmaqdan belə çəkiniblər. “Çalı quşu” romanının baş qəhrəmanı olan Fəridə də sərbəst yaşamaq arzusunda olan təhsil görmüş bir qızıdır. Əsərdə Kamranın Fəridəyə münasibətinin dəyişməsində bu amilin təsiri də istisna edilmir. Romanın mərkəzində Fəridənin təhsil həyatından başlayaraq Kamranla yaşadığı eşq, xəyanət və sonrakı həyat mübarizəsi dayanır. Fəridə təkcə şəxsi həyatında deyil, cəmiyyətdə qadınlara qarşı olan stereotiplərə qarşı da savaşı. O, kişi himayəsindən asılı olmadan müstəqil yaşamaq istəyir və bu məqsədlə ölkənin müxtəlif bölgələrində müəllimlik edir.

Fəridə azadlıq və mübarizə rəmzidir. Onun sərt qərarları, kişi dəstəyinə möhtac olmaması və müəllim kimi öz həyatını qurması qadının potensialını göstərir. Onun “çalıquşu” adlandırılması kiçik, amma güclü və hərəkətli bir varlıqla müqayisə edilməsi onun azad ruhunu simvolizə edir.

Kamran Fəridənin duyğularını anlayıb ona dəstək olmaq əvəzinə, ailənin və cəmiyyətin təzyiqlərinə boyun əyən bir obrazdır. Onun xəyanəti Fəridənin yeni bir həyata atılmasına səbəb olur. Müəllif bu səbəbdən Kamran Fəridə xəttini yüksək bədii formada əsərin mərkəzində saxlayıb, bütün hadisə və əhvalatları bu xətt ətrafında cərəyan etdirib. “Çalıquşu” romanı bir növ Fəridənin xatirə dəftəridir. Fəridə öz xatirələrini yazarkən həyatının əvvəlki dövrlərinə boylanır. Biz onun şən, qəmsiz uşaqlıq həyatının şahidi oluruq. Lakin az sonra hər şey dəyişir. Fəridə öz xoşbəxtliyinə sanki əlvida deyir. Bu mərhələdə Fəridənin həyatı baxışları ilə ictimai mühitin reallıqları arasında ziddiyyət yaranır. Fəridə ilə Kamranın sevgi uğursuzluqları da bu mərhələdə başlayır. Fəridə Münəvvərin Kamranı sevdini bildiyi üçün oradan uzaqlaşır. Ayrı-ayrı əyalətlərdə çətin şəraitdə müəllim işləyir. Bu dövrlərdə Fəridə müxtəlif xarakterli insanlarla üzləşsə də, yalnız yaxşı adamların xeyirxahlığı nəticəsində bədbinləşmir, çətin sınaqlardan çıxıb bilir. Müəllif bu cəhəti Xeyrulla bəy və Fəridə xəttində olduqca real əks etdirib. Xeyrulla bəyin Fəridə ilə yalançı nıgahı və Fəridənin xatirə dəftərinin onun hesabına Kamrana çatması əsərdə bu insanın xarakterinin açılması və hansı nəcib keyfiyyətlərə malik olması barədə kifayət qədər məlumat verir. Fəridənin Munisə, Rəşid bəy, Əziz bəy, Şeyx Yusif və başqaları ilə münasibətləri bütövlükdə əsərdə qoyulan problemlərə aydınlıq gətirmiş, obrazların özünəməxsus fərdi keyfiyyətlərini üzə çıxarmışdır.

Romanda Fəridənin maarif nazirliyindən ən ucqar kənd məktəbinə qədər keçdiyi yol, bir növ müəllifin problemə münasibətində seçdiyi taktiki gedişdir. Paytaxtdan kəndə qədər yol gedən, sonralar müxtəlif yerdəyişmələr edən bu qız hər cür rüşvətxorluq, özbaşınalıq və anarxiyanın şahidi olur. Maraqlı odur ki, müəllif bunları yalnız maarif sistemi üçün yox, bütün ölkə həyatı üçün xarakterik hesab edir, cəmiyyət və insan problemləri daxilində ölkənin ictimai həyatının mənzərəsini əks etdirir.

Nəticə/Ending Bu roman təkcə bir sevgi hekayəsi deyil, həm də qadın azadlığı, cəmiyyətin basqıları və qadınların ictimai həyatda yaşadığı çətinlikləri əhatə edən sosial-tənqidi bir əsərdir. Romanda Fəridə cəmiyyətin ənənəvi qadın modelinə qarşı çıxan, mübariz və iradəli bir obraz olaraq diqqəti cəlb edir. Fəridənin həyat yolu qadın haqları uğrunda mübarizənin simvoluna çevrilir. Bu obraz vasitəsilə müəllif, qadının yalnız ailədə deyil, eyni zamanda cəmiyyətdə də aktiv və müstəqil bir mövqedə ola biləcəyini göstərir. Fəridənin cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməməsi, barəsindəki dedi-qodular, tək qadın olmasına yönələn təzyiqlər bütün bunlar qadınların üzləşdiyi çətinliklərin real əksidir. Əsər, qadının “ev qadını” rolundan çıxaraq, öz ayaqları üstündə dayanmasının mümkün olduğunu göstərir. Bu, qadın hüquqları hərəkətinin əsas ideyalarından biri ilə səsleşir. “Çalıquşu” əsəri yalnız romantik bir roman kimi yox, qadının cəmiyyətdəki yeri və azadlığı uğrunda apardığı mübarizənin bədii nümunəsi kimi də dəyərləndirilməlidir. Fəridənin timsalında qadınların qarşılaşdığı sosial təzyiqlərə qarşı necə mübarizə etdiyi oxucuya təqdim olunur. Bu mənada əsər həm ədəbi, həm də ictimai baxımdan dəyərli bir nümunədir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2023, 701 səh.
2. Rəşad Nuri Güntəkin. Çalıquşu. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 376 səh.

3. Fazil Qaraoğlu. “Tarixdə iz buraxanlar: Rəşad Nuri Güntəkin”. Bakı xəbər, 2017, 28 mart, 13 səh.
4. Məhəmməd Nərimanoğlu. “Könülləri duyğulandıran yazıçı”. Azərbaycan, 2014, 26 dekabr, 8 səh.
5. Şəfiqə Şəfa. “Əbədi adlar: Rəşad Nuri Güntəkin”. Ədalət, 2018, 2 fevral, 8 səh.
6. Tahir Abbaslı. “Qəlbdən qələmə”. Məqalə. Mədəniyyət, 2014, 26 noyabr, 13 səh.

AZƏRBAYCANDA ETNİK MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA OĞUZ TÜRKLƏRİNİN TƏSİRİNİ ƏKS ETDİRƏN MƏDƏNİ İRS NÜMUNƏLƏRİ

İbrahimov Anar Şahbaz

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin Şabran Regional İdarəsi - Aparıcı məsləhətçi

Abstract. If we consider the history of the ethnic culture of Azerbaijan, we can see the unique influence of each of the various ethnic groups that migrated or were resettled to this territory at different times. Among them, there are representatives of both Turkic and non-Turkic ethnoses. Among these groups, the Oghuz Turks can be noted, whose existence is evidenced both on the basis of historical sources and examples of cultural heritage.

Keywords: Ethno, culture, cultural heritage, history, tradition

Azərbaycan dünyanın ən qədim dövlətçilik ənənələrindən birinə malikdir. Orta əsrlərdə milli dövlətçilik ənənələrini davam etdirən Sacilər, Şirvanşahlar, Salarilər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər kimi Azərbaycan-Türk sülalələri tərəfindən idarə olunan Azərbaycan dövlətləri də Azərbaycan xalqının vahid dilinin və mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Onlar Azərbaycan torpaqlarını vahid Azərbaycan dövləti çərçivəsində birləşdirə bildilər. Yerli dövlətlərin formalaşmasında və ən əsas da hərbi güclərinin artmasında Oğuz türklərinin özünəməxsus rolu olmuşdur. Bu isə özünü mədəni irs nümunələrində də göstərir.

“Coğrafi baxımdan Avropa və Asiya qitələrinin sərhəddində yerləşən müasir Azərbaycan tarixi keçmişdə müxtəlif sivilizasiyaların: əhəməni-sasani, roma-bizans, skif-xəzər, türk-oğuz mədəniyyətlərinin kəsişməsində bərqərar olmuşdur. Lakin maddi və mənəvi dəlil kimi tarixi abidələrdə təcəssümünü tapmış bütün bu mədəni simbioz və rəngarəng ənənələrlə yanaşı, Azərbaycanın çiçəklənməsi fenomeni onun etnogenezi ilə, bədii yaradıcılığın ən müxtəlif sahələrində ecəzkar incilər yaradan xalqla bağlıdır.” (10)

Oğuz türkləri tarix səhnəsində özünəməxsus rol oynayışlar. Onlar bir çox coğrafiyada digər xalqların istər mədəni, istərsə də siyasi həyatında müəyyən qədər təsirlər göstərərək öz varlıqlarını sübut ediblər. Bu cür nüanslar isə tarixin səhifələrində qeydə alınaraq bu günə kimi gəlib çatıb. Azərbaycan ərazisində də Oğuz türkləri baş verən siyasi və hərbi proseslərdə iştirakları ilə tarixin gedişatına yön verməyi bacarıblar. Bu deyilənləri isə istər tarixi qaynaqlar, istərsə də arxeoloji və mədəni faktlar sübut edir.

“Oğuz” adının kökünə qədim zamanlardan rast gəlmək olar ki, e.ə II əsrə aid Çin mənbələrində O-kut tayfasının adı çəkilir. Bu, türkcə Oğur adlanan və bəzi türk boylarının -z hərfinin -r kimi tələffüzünə görə yaranan tayfa adının Çincə variantıdır. Çin mənbələrində O-Kut yaşayış məntəqələri kimi göstərilən Tarbaqatay və Kobdo bölgələrinin türk ərazisi olduğu məlumdur.

“Əksər türkoloqlar “Oğuz” sözünü, qəbilə, tayfa mənasını bildirən ok// oğ və kəmiyyət bildirən -uz hissələrindən ibarət olduğunu qeyd edirlər.” (Xəlilov, 2006, 221.s)

Tarix boyu türk dillərinin qədim, orta və yeni dövrlərində də oğuzların mövcud olması və fəaliyyətlərinə dair qiymətli məlumatlar mövcuddur. Bu adın ilkin olaraq işlənməsi də Orxon-Yenisey yazılı abidələri ilə bağlı olduğu qeyd olunur.

“M.Kaşğari “Divani lüğət-it-türk əsərində oğuzların 22 boydan ibarət olduğunu və hər birin boyun damğasını göstərmişdir.”(Xəlilov, 2006, 222.s)

Oğuzların siyasi arenada da özlərini göstərməsi və dövlət qurmaları barəsində də məlumatlar mövcuddur. Həmin tarixi mətnlərin birində qeyd olunur ki, “VIII əsrin əvvəllərində Qərbi Türk xaqanlığı zəifləməyə başladı. Nəticədə Mərkəzi Asiyada yaşayan türklər müstəqillik qazandılar və 740-cı ildə axırncı türk hökmdarını öldürərək xaqanlığa son qoydular. Bundan sonra Şərqi Türküstanda uyğurların, Yeddiçayarası (Yeddi-Su) ərazidə karluqların, Aralətrafi ərazidə oğuz tayfalarının ittifaqları yarandı”(Muxtarova, 2010, 203.s)

Bu mənbədə həmçinin qeyd olunur ki, adı çəkilən türk xaqanlığında yaşayanlardan olan oğuzlar 9 boydan ibarət olublar.

Oğuzların Azərbaycan ərazisində məskən salması və burada mühüm tarixi proseslərdə iştirak etməsi heç də təsadüfi deyildir. Bir çox tarixi qaynaqlarda Oğuz türklərinin Azərbaycana gəlişinin səbəbləri və onların sonrakı fəaliyyətləri barəsində qiymətli məlumatlar mövcuddur.

Süleyman Əliyarlının redaktor olduğu Azərbaycan tarixi kitabında qeyd olunur ki, Rəvvadilərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda Oğuz türklərinin mövqeyi daha da möhkəmləndi. Nəzərə alsaq ki, Rəvvadilər dövləti X əsrdə yaranıb və bu fakt onu sübut edir hələ X əsrdən əvvəl də Oğuz türkləri Azərbaycan ərazisində məskunlaşıb. Həmin kitabda əlavə olaraq yazılır ki, “1028-ci ildə Mahmud Qəznəvinin Xorasan oğuzlarına vurduğu ağır zərbədən sonra¹⁵¹ təqribən 2000 oğuz ailəsi Azərbaycana köçdü və rəvvadi hökmdarı Vəhsudanın (1020-1059) icazəsi ilə burada məskən saldı. “ (Əliyarlı, 2009, 211 s.).

Gələn 2000 ailədən sonra yeni-yeni axınların olması ərazidə türklərin mövqeyini daha da möhkəmləndirib. Oğuzlar tək Rəvvadilər dövlətinin deyil onunla eyni dövrdə mövcud olmuş Şəddadilər dövlətinin də ərazisində məskən salmış və kənar təhlükələrdən qorunmaq üçün dövlətin hərbi qüdrətini daha da möhkəmləndiriblər. Mənbələrdə qeyd olunur ki, “XI əsrin 30-cu illərində Arazdan qızeydəki Azərbaycan torpaqlarında yeni-yeni Oğuz boylarının məskən salması Şəddadilərin hərbi qüdrətini daha da artırdı. Dəbili ələ keçirməyə çalışan Bizans-erməni qoşunlarına ağır zərbə vuruldu (1037). Bizans və Gürcüstanın birləşmiş qüvvələrinin Tiflis müsəlman əmrliyini aradan qaldırmaq cəhdi də baş tutmadı (1038). Bütün bu qovğalardan oğuz döyüşçüləri fəal iştirak etdilər.” (Əliyarlı, 2009, 221-222 s.)

Tarixi mənbələrdən əlavə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi kimi bilinən Oğuz xaqan dastanında da müasir Azərbaycan ərazisində yerləşən yaşayış yerlərin adlarına rast gəlmək olur. Dastanda yer alan “Oğuz Dərbənd vilayətindəki işlərini tamamladıqdan sonra Şirvan və Şamaxıya elçi göndərüb bu xəbəri verdi.”(Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar, 2007, 46 s.)

¹⁵¹ Mahmud Qəznəvi 418-ci ildə (1027) Hindistana səfərindən qayıdarkən (ilin sonunda) Nəsa, Bavərd (Abivərd) və İsfərayi camaatından bir çox adam ona türkmənlərin təcavüzündən şikayət etdi. Buna görə sultan Tus valisi Arslan Cazibə məktub yazaraq türkmənlərin təcavüzlərinin qabağını almağı əmr etdi. Tus valisi hərəkətə keçdisə də müvəffəqiyyət əldə edə bilmədi. Türkmənlər onun əsgərlərindən xeyli qırıb, çoxunu da yaraladılar. Arslan Cazib bir neçə dəfə onların üstünə getsə də, heç bir şey edə bilməmiş, bu səbəbdən xalqın şikayətlərinin arası kəsilməmişdi. Sultan məktub yazaraq onu danladı və acizlikdə ittiham etdi. Tus valisi isə türkmənlərin çox qüvvətləndiyini, onların öhdəsindən ancaq sultanın gələ biləcəyini, hökmdar gəlməyə fəsadlarının artacağını və qarşısını almağın daha çətin olacağını bildirdi. Mahmud Qəznəvinin valinin bu sözlərindən canı sıxıldısa da əsgər toplayaraq 419-cu ildə (1028) Qəznədən yola çıxdı, Bust yolu ilə Tusa getdi və orada Arslan Cazibdən baş vermiş hadisələr və hazırkı vəziyyət haqda məlumat aldıqdan sonra məiyyətinə bir neçə sərkərdə verərək onu oğuzların (türkmənlərin) üstünə yolladı. Arslan bu dəfə Fəravə karvansarası (rabat) yaxınlığındakı vuruşmada onları darmadağın etdi. Mənbəyə görə (Gərdizi) oğuzlardan 4000 adam öldürülmüş, bir çoxu əsir alınmış, qalanları isə Balxan və Dehistan tərəfə qaçmışdılar.(78.s. Faruk Sümər. Oğuzlar. Bakı: Yazıçı. 1992. 432.s)

Tarixi ənənələrə söykənən bu nüanslar özünə Azərbaycan kinomatoqrafiyasında da yer tapdı. Belə ki, 1975-ci ildə baş rollarda Həsən Məmmədov, Həşim Qadoyev və Rasim Balayev kimi aktyorların yer aldığı, ssenari müəllifi Anar Rzayev olan və Tofiq Tağızadənin də rejissorluğu ilə çəkilən "Dədə Qorqud" filmi buna açıq bir nümunədir. Filmdə cərəyan edən hadisələrin əsas qayəsini təşkil edən Oğuz elinin adət-ənənələrinin əksəriyyətinin hələ də mövcud olması oğuzların təsir gücünün göstəricisidir.

Bundan əlavə Qusar rayonu Çiləgir kəndində yerləşən və orta əsrlərə aid yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidələr sayılan Oğuz qəbirləri də bu türk tayfalarının Azərbaycan ərazisində məskunlaşdığını təstiq edən tarixi və arxeoloji bir faktdır.

Nəticə etibarilə yuxarıda sadlanan hər bir tarixi, mədəni və arxeoloji nümunələr Azərbaycanda Oğuz türklərinin mövqeyinin möhkəmliyini əks etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aslanov Rövnən, Axundova Nərgiz. Məmmədli Atamoğlu. Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin orta əsrlər tarixi. Bakı. 1999. 206.s
2. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: Çıraq. 2007. 400.s
3. Buludxan Xəlilov. Türkologiyaya giriş. Bakı.2006.384.s
4. Əsməd Muxtarova. Türk xalqlarının tarixi. Bakı.2010. 448.s
5. Həsənova Günay – Azərbaycan xalqının ənənəvi məişət mədəniyyəti. Bakı.2024.216.s
6. İlbar Ortaqlı – Türklərin qızıl dövrü. Bakı.2019.292.s
7. Kitabı-Dədə Qorqud.2016. 404.s
8. Lev Qumilyov. Qədim türklər. Bakı.2021.560.s
9. Süleyman Əliyərli. Azərbaycan tarixi. Bakı: Çıraq. 2009. 872.s
10. <https://anl.az/down/meqale/adalet/2010/iyul/127145.htm>

FROM PAST TO FUTURE: THE BREATH OF AZERBAIJAN IN THE ART OF FELT AND BATIK

Mansirova Şahanə

212 Nəli tam orta məktəbin müəllimi

Abstract. This article discusses the art of felting and batik, which are very ancient and equally rich art forms of Azerbaijan. The history, stages of preparation, and both functional and aesthetic aspects of felting, which is considered one of the earliest forms of traditional weaving, are explained in a broad and clear manner. The stages of how wool is cleaned, combed, laid out in layers, and kneaded into a strong material for the preparation of felt are described in detail. The amount of effort and delicacy required by this art is felt throughout the article. Batik art is one of the areas that has come into the spotlight again in Azerbaijan in recent years. The article contains interesting information about how this art is created, especially on silk, dyeing techniques, and the working principles of craftsmen. In particular, the analysis of Mehriban Aliyeva's work "Sultan Senjar and the Old Woman" in terms of color and composition is very striking. Another artist, Maya Babayeva and her work "Khurshidbanu Natavan" are analyzed for both their historical depth and emotional impact. These works are not just art, but as if traces of the past, the memory of the people are visible. Overall, the writing fully reflects how valuable the art of felt and batik in Azerbaijan is, the hard work of the artists working in this field and their efforts to preserve national values. While reading, you both learn and get a little closer to this art.

1214

Keywords: Azerbaijani folk art, wool processing, felt art, batik art, decorative applied art.

Felt art in Azerbaijan has a very ancient history and has been formed as one of the important branches of folk art. This type of art is mainly based on the use of felt fabrics made from sheep wool in the production of various household and decorative items. Felt art occupies an important place both functionally and aesthetically.

First of all, I would like to note that felt is mainly made from sheep's wool, which is kneaded using hot water and pressure. During this process, the wool fibers intertwine and become a dense and durable material. The main material for making felt is sheep's wool. To get good felt, soft, clean and long-fibered wool types are selected. Let me mention these processes in more detail.

First, the wool is cleaned of dirt, dust, and oil. It is usually washed with hot water and natural soaps. The washed wool is dried in the open air. The dried wool is combed with a comb or special tools to separate and soften the fibers. This stage is called "tifling". The prepared wool is spread layer by layer on a mat (tea mat, mat, or special covering). At this stage, layers of the desired size and thickness are arranged. To make the felt strong, the fibers of each layer are spread in opposite directions to each other - one horizontally, the other vertically. Hot soapy water is poured over the spread wool layers. This accelerates the adhesion (filtration) of the wool fibers to each other. Natural soap or soapy water facilitates the passage of felt fibers to each other. In this process, felt is formed, which is also called "valling". The layers of wool are wrapped with a special floor material (for example, wicker or cloth). The rolled wool roll is kneaded for 30-60 minutes (or more) by applying pressure with the hand or foot. During this process, the fibers stick together and take on the form of felt. Sometimes this stage is repeated,

with the roll being unrolled, inspected, and rewound and kneaded. The finished felt is washed in clean water to remove soap and excess lint. The excess water is squeezed out and the felt is left to dry on a flat surface in the shade.

After preparing the felt, patterns are applied to it using any desired shape and various ornaments. These patterns are usually formed from wool of different colors and added while the felt is still wet. The finished felt is cut and turned into clothing, hats, carpets, bags, etc. products. In traditional felting, these processes were carried out entirely by hand. In modern times, however, techniques and machines are also used to assist in some stages. In Azerbaijan, various types of items are made from felt: carpets, rugs, headdresses (especially hats), bags, as well as covers for musical instruments and other household items. Felt products are often decorated with national ornaments and patterns. These patterns differ from region to region and often carry ancient symbolic meanings.

The history of felt art in Azerbaijan is measured in millennia. Archaeological excavations and ethnographic materials show that the use of felt dates back to the Middle Bronze Age. Felt was a durable material that was both lightweight and warm, especially for the nomadic population. In ancient times, tents (alachig or yurt type), mattresses and wall coverings made of felt were an integral part of everyday life.

Today, felt art is experiencing a revival in Azerbaijan. Both individual artists and various decorative and applied art studios are showing interest in this field. Felt products are presented both in local markets and at international exhibitions and are also of interest to tourists.

Batik art in Azerbaijan has begun to attract more attention in recent years. This type of art, in fact, consists of applying patterns and colors to fabrics using special techniques. Many people confuse batik with painting at first glance, but in fact, elements of both painting and textile art come together here.

The most commonly used method is called "hot batik". In this technique, a natural fabric – for example, silk or cotton – is taken, a pattern is first drawn on it, and then the patterns are covered with wax. The purpose of the wax is to prevent the paint from getting on those parts. Then the fabric is dyed, dried, the wax is removed, and as a result, very beautiful, colorful and original patterns are created. Although the process takes some time and patience, the result is very beautiful.

Batik artists in Azerbaijan are often inspired by national motifs – carpet patterns, nature scenes, images from fairy tales, etc. This art is also used in clothing design: silk scarves, blouses, bags, and so on.

An interesting aspect is that batik is not just a work of art, but also a functional item – it is both beautiful and wearable.

One of the masters of this art in Azerbaijan is Aliyeva Mehriban Tofig gizi. She was born in Dashkesan in 1963. She studied at secondary school in 1970-1980. In 1980-1981, she studied at the Azerbaijan Institute of Civil Engineers. She lived in Uzbekistan for a while and got acquainted with the types of art. She was engaged in the art of painting on fabric - "batik", which was her childhood dream. At first, the miniatures she drew on paper lost their quality over time, turned yellow and faded, so she later began to draw on silk fabric to make them longer-lasting. She has participated in many international and local exhibitions. Currently, she has been engaged in batik for more than 25 years and felt art for about 10 years. She is a member of the Academy of Arts of Uzbekistan and the "Takhayyul Art Group". One of her works, "Sultan Sanjar and the Old Woman", arouses great interest among the audience. Thus, the composition here is very skillfully worked out. Every detail is perfectly crafted.

The miniature "Sultan Sanjar and the Old Woman" is one of the works that has a very deep meaning, both artistically and spiritually. This work is usually found in manuscripts dating back to the 13th-14th centuries and symbolizes Sultan Sanjar bowing down to the wisdom of an old woman. Mehriban Aliyeva breathed new life into this work. Let's analyze the work and make a color analysis.

Here, the background is also depicted in black, which is one of the most commonly used colors in miniatures. Black not only gives a sense of darkness and gloom, but also acts as a symbol of humility, seriousness and depth. The work also uses gold. This is often a symbol of sovereignty, divine light and supreme wisdom. In the miniature, a gold pattern is depicted on green clothing. It is emphasized in Sanjar's clothing and background elements. This shows his authority, but also his position on the path of spiritual enlightenment. The main theme of the work is Sultan Sanjar's encounter with an old woman. Sanjar is depicted in magnificent clothing, but with her head down, in a kind of thoughtful position. This shows his respect for female wisdom. The old woman is presented in simple, but white and red clothing - this shows that the artist paid attention to the inner value of the hero, not his appearance.

As examples of felt art, we can cite these works: "Old Baku", "Dervishes". Several buildings are depicted in the center of the work. At first glance, it seems that these buildings are reminiscent of the stone houses of Old Baku, the unique silhouette of the Old City. This image created on felt seems to show the simple, but strong and enduring character of the city. These houses are not only buildings where people once lived, but also as if they are carriers of memory - there is a memory in every stone, a breath in every wall. They are silent, but they speak to the viewer.

In the foreground of the work are two earthenware pots. They seem so natural and natural that one is reminded of the water jugs that were once placed in courtyards, or those ancient pots in our mother's kitchen. These earthenware pots are not just objects, but traces of a way of life of an era. They remind us of the land, of hard work, of a simple and pure life kneaded by hand.

And finally, the car in the work – at first glance it may seem like an alien element, but in fact it is very appropriate. It symbolizes the change of time, the development of the city, but despite this, it does not move away from its roots, among felt, pottery and stones. It is like a bridge between the past and the present. All these elements together make the viewer feel the spirit of the city, its past and present for a moment. The work both creates nostalgia in the viewer and makes them think – time passes, but there are some things that do not change

Our next artist, Maya Mammad Babayeva, was born on 10.05.1957 in Astara. She graduated from school No. 189 in Baku from 1964 to 1974. She studied at the Azim Azimzadeh School from 1974 to 1978. After completing her internship at the Azerbaijan State Academic Drama Theater in 1980, she was appointed chief artist at the N.B.Vazirov Lankaran State Drama Theater. She worked as a theater artist until 1996. For 6 years now, her interest in felt art has brought her to this point. She is a member of the "Azerbaijan Artists Union" and "Imagination Art Group". She also participated in the "Four Pearls" exhibition held at the Nur Art House gallery in 2023. Let's take a look at some of her works. "Khurshud Banu Natavan", "Felt Boots", "Waterfall" and others.

The first thing I felt when I looked at this felt work was that I was standing face to face with history. The work depicts Khurshidbanu Natavan herself. Her gaze hides a heaviness, a pride, and at the same time a sadness. Natavan appears here not just as a poetess or a khan's daughter, but as the face of all of Karabakh. The felt material adds such softness and depth to her image that it is as if you feel the words and verses as you touch it. The Shusha fortress is visible in the background. The fortress is depicted from a little distance, against a foggy background - as if it is looming from the depths of memory. The fortress is

not just an architectural monument here, but a symbol of the homeland, a symbol of pride and endurance. Its creation on felt, the expression of those stone walls with soft material, evokes a feeling of both fragility and strength. In front of Natavan is a nightingale. This is not just a flower - it is a symbol of lost and regained land, pride, and spirit. It gives the work both poetic and emotional depth. It is as if Natavan, looking at this flower, whispers a prayer from within: "I have not forgotten, do not forget..." The choice of colors is very thought-provoking. Black and white come together as traces of the past, dark days and white memories. Red symbolizes blood, patriotism, and struggle. Green symbolizes land, life, and hope.

This felt work is not just a work of art, but like a history lesson full of emotions. You look at it and think – Natavan was not alone, a people speaks with him in this work.

Summary:

Literature:

1. Aliyev, A. (2007). Azerbaijani folk arts. Baku: Elm Publishing House.
2. Mammadova, S. (2014). Felt art: History and technology. Baku: East-West Publishing House.
3. Rahimli, I. (2011). Azerbaijani decorative and applied art. Baku: Education.
4. Huseynova, L. (2018). Batik art and its development in Azerbaijan. Baku: Art Publishing House.
5. Babayeva, M. (2023). Means of artistic depiction in felt art. "Four Pearls" exhibition catalog. Baku: Nur Art House Gallery.
6. Aliyeva, M. (2020). Miniature art and batik technique: Modern approaches. Baku: Azerbaijan State Academy of Arts Publishing House.
7. Azerbaijan National Museum of Art. (2022). Felt and Batik: Tradition and Modernity (exhibition catalog). Baku.

THE ROLE OF ACTIVE TEACHING IN THE METHODOLOGY OF TEACHING
FINE ARTS
TƏSVİRİ SƏNƏT FƏNNİNİN TƏDRİSİ METODİKASINDA FƏAL TƏLİMİN ROLU

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University, ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Hər bir fənnin tədrisində olduğu kimi təsviri incəsənətdə də fəal təlim metodlarının rolu mühümdür. Şagirdlər yeni bilikləri müstəqil kəşf edərək yaradıcı şəxs kimi formalaşırlar. Müəllim fəal təlim metodlarından istifadə edərək şagirdi dərəcəyə cəlb etməlidir. Bu məqalədə təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında fəal təlimin rolu və mexanizmləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Təsviri sənət, fəal təlim, metodika

Abstract. As in the teaching of any subject, the role of active learning methods is important in fine arts. Students develop as creative individuals by independently discovering new knowledge. The teacher should involve the student in the lesson using active learning methods. This article analyzes the role and mechanisms of active learning in the teaching methodology of fine arts.

Keywords: Fine arts, active learning, methodology

Orta məktəblərdə şagirdlərin dərəcəyə cəlb olunmasında fəal təlimin rolu mühümdür. Bu metoddan istifadə etməklə müəllim şagirdlərlə dialoq aparır və fənnin müəyyən bir mövzusu ətrafında müzakirələrə yol açır. Təsviri incəsənət fənnində fəal təlimin rolu tədrisin təşkili, yaradıcı düşüncələrin ümumiləşdirilərək təhlilini şagirdlərdə formalaşdırır. Fəal təlimin rolunu aşağıdakı prinsiplərlə təhlil etmək olar:

- Təsviri incəsənət müəllimi tərəfində yaradıcı düşüncənin formalaşması;
- Yaradıcı fənnə şagirdlərin tədqiqatçı kimi münasibəti;
- Şagirdlər tərəfindən təsviri sənət haqqında biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi.

Təsviri sənət fənninin tədrisi metodikasında yeni yanaşmanın rolu əsasən yeni biliklərlə şagirdləri zənginləşdirməklə bərabər, təfəkkürü inkişaf etdirməklə bilikləri müstəqil əldə edərək, mənimsənilməsini sadələşdirməkdir. İlk növbədə şagirdlərə problemi təqdim edərək, tədqiqatçı mövqeylərini ortaya qoymaq tapşırılmalıdır. Şagirdlər təsviri incəsənətdə təqdim olunan mövzularda məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif yolları araşdırırlar.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində problemləli vəziyyəti aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə şagirdlərdə inkişaf etdirmək olar:

- maraqlı mövzunun təqdimatı;
- incəsənət əsərinin təhlilinə yaradıcı yanaşma;
- incəsənət əsərinin təhlilinə tənqidi yanaşma;
- şagird öz bacarığını yaradıcı formada təqdim etməlidir.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində müəllim dialoq və əməkdaşlığın zəruriliyindən istifadə edərək, iştirakçılarla problemləri tədqiq edə bilirlər. VIII sinifdə

“İmpressionizm:təəssüratların poeziyası” mövzusunda müəllim şagirdlərlə impressionizmin yaranma səbəbləri və xüsusiyyətlərini dialoq formasında şagirdlərlə müzakirə etməlidir.

İLL 1. Alfred Sisley “Dumanlı səhər”

Şagirdin təsviri incəsənət fənninin tədrisinə marağını artırmaq istəyiriksə, mütləq tədqiqatçı kimi onları inkişaf etdirməliyik. Bu zaman şagird nəyi necə öyrənməyi öz üzərinə götürür və müxtəlif suallara özü cavab axtararaq, fikirlərini tamamlayır. Müəllimin fasilitator rolu isə şagirdlərə istiqamət verərək, öyrətməkdir. Müəllim şagirdlərə rəng, dizayn barəsində mövzuları öyrədərkən, onların həyatda zövqləri üçün müəyyən istiqamətlər verir.

Təsviri incəsənət müəllimi şagirdlərə psixoloji dəstək və yaradıcı baxışları, düşüncələrinə hörmət etməlidir. Şagirdlərə rəsm çəkmə zamanı onlara psixoloji dəstək verilməlidir. Onların hər bir rəsmləri müəyyən fikirlərlə psixoloji dəstəklənməlidir.

Təsviri incəsənət fənninin tədrisində fəal təlimin rolu şagirdə hörmətlə yanaşmaq, onların cavablarını diqqətlə dinləyərək, müəllimə inam və etibar artırır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1.Veysova Z. “Fəal/İnteraktiv təlim:müəllimlər üçün vəsait”. s 11-17.
- 2.Ümumtəhsil müəssisələri üçün təsviri incəsənət dərslikləri.

SULTAN MAHAMMAD CREATIVITY

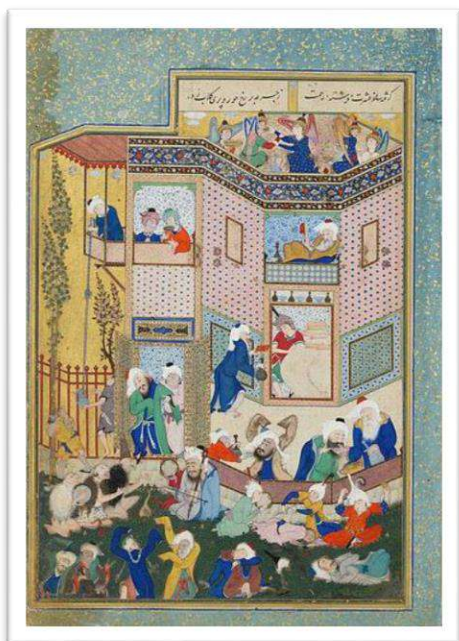
Seyfullayeva Aynur Tahir qızı

Azerbaijan State Pedagogical College under Azerbaijan State Pedagogical University,

Abstract: Like other artists, information about Sultan Muhammad's life and work is very limited. However, the notes of 3-4 medieval authors, the works of the great artist that have reached our time allow us to shed light on the work of this great artist. The short but very coherent notes of the medieval authors about the artist have a great disadvantage. In the 16th century, the author's creativity, artist appreciation and art historian Dust gave high praise to the artist's creativity. Budaq Qazvini and Gazi Ahmad Sultan Muhammad noted that "the characteristics of the golden heads are best described." The famous historian Iskander Munshi considered Sultan Muhammad on the same level as the great artist of the East, Kamaladdin Behzad. The flourishing period of Sultan Muhammad's creativity affects the 20s-40s of the 16th century. Of these budgets, he served as the director and general director of the palace workshop, producing illustrations for rare manuscripts, portraits, sketches for carpets and fabrics, etc. created.

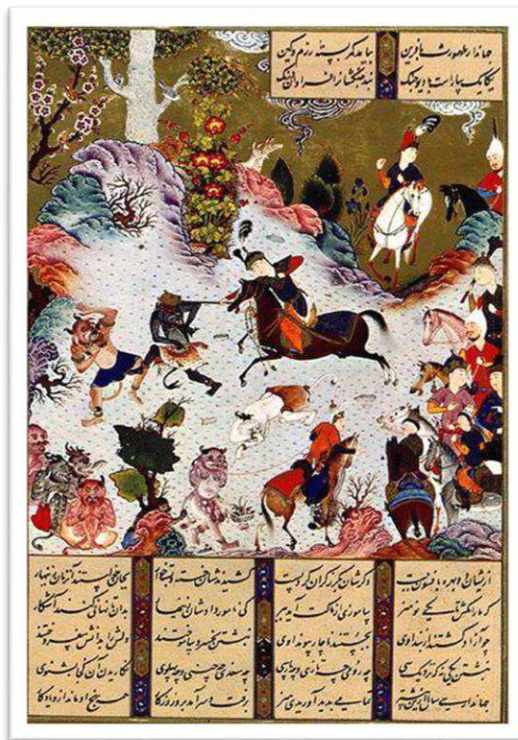
Key words: Miniature, Hand writing, Pictures.

Rəssamın hələlik bəlli olan ən görkəmli əsərləri 1537-ci il tarixli “Şahnamə”, “Hafizin Divanı” (şəkil 102) və 1539-1543-cü illərdə Şah Təhmasib üçün hazırlanmış Nizami “Xəmsə”sinin məşhur əlyazma nüsxəsində toplanmışdır. Bundan başqa Sankt-Peterburqun Saltıkov-Şedrin adına kitabxanada, İstanbul, London, Paris, Vaşinqton, Krakov və başqa böyük şəhərlərin muzey və kitabxanalarında rəssamın bir sıra portret əsərləri, süjetli miniatürləri və kitab rəsmləri saxlanılır. Nizaminin 1524-1525-ci il tarixli

“Xəmsə” əlyazmasına (Nyu-York, Metropoliten muzeyi) çəkilmiş “İsgəndər Xaqanın qəbulunda” və Nəvainin

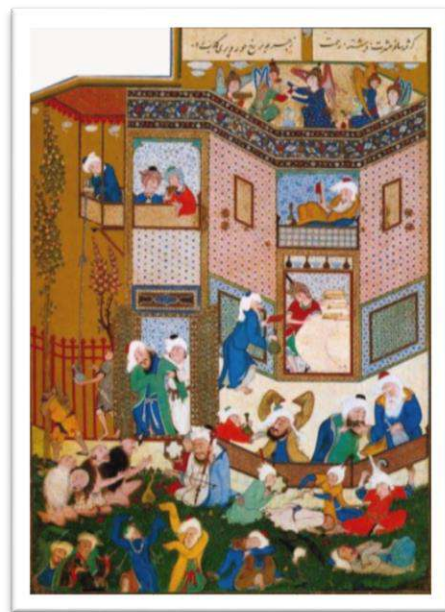
1527-ci il tarixli əlyazmasına (Paris, Milli Kitabxana) çəkilmiş “Bəhrəm Gur ovda” adlı miniatürlər rəssamın ilk əsərlərindən hesab edilir. Lakin obrazların həlli, kompozisiyanın mürəkkəbliyi, insan və heyvan fiqurlarının canlı, ifadəli və dinamik təsviri bu əsərlərin yaradıcılığı artıq püxtələşmiş, istedadlı bir sənətkar tərəfindən çəkildiyini sübut edir.

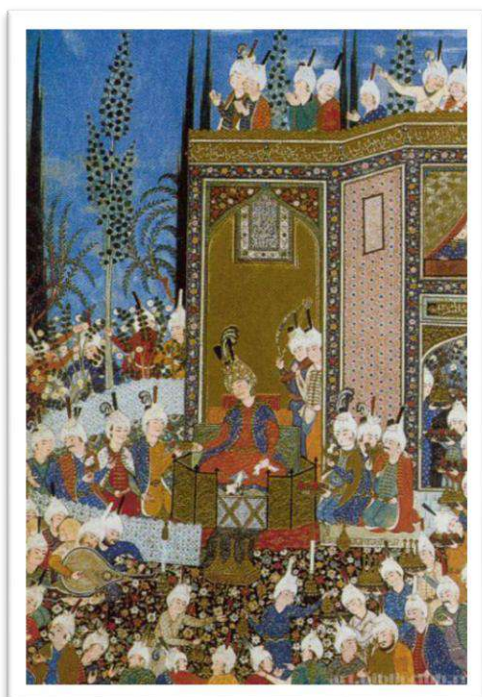

Sultan Məhəmmədin təxminən 1535-ci ildə “Hafizin Divanı” əlyazmasına çəkdiyi miniatürlərdən birində *Sam Mirzənin* sarayında kef və musiqi məclisi təsvir olunub. Burda rəssam şair kimi real həyatın gözəlliklərini, insanın hiss və ehtiraslarını tərənnüm edir, onları hər cür dünyəvi hissləri qadağan edən dini ehkamlara qarşı qoyur. Hafizin lirikasının ruhunu, əsil ideya məzmununu düzgün əks etdirmək üçün rəssam çox orijinal kompozisiya yaratmışdır. Həyətdəki real əyləncə məclisinin dam üstündə təzə aya baxaraq salavat çevirən zahidləri təsvir edən ikinci səhnəciklə qarşılaşdırır. Real həyat, dünyəvilik ilk plana çəkilir, dini mistikaya qalib gəlir.

“Şahnamə”nin bədii-estetik baxımdan dəyərli, yüksək sənət əsərləri sayılan yüzlərlə nəfis nüsxələri vardır. Lakin bunlardan 3 – “Demot “Şahnaməsi” (XIV əsr Təbriz məktəbi), “Baysunkar Şahnaməsi” (XV əsr Herat məktəbi) və “Şah Təhmasib Şahnaməsi” (XVI əsr Təbriz məktəbi) incəsənət tarixində xüsusi şöhrət qazanmışdır.

Sultan Məhəmmədin yaradıcılığı və ümumiyyətlə Təbriz məktəbinin yüksəliş dövrü XVI əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə Təbrizdə saray kitabxanasında yaranmış miniatürlü əlyazmalar içərisində Şah Təhmasib üçün hazırlanmış “Şahnamə”dir. Hazırlanması hələ Şah İsmayıl dövründə başlanmış bu əlyazmanın bədii tərtibatı, süjeti, üslubu və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif olan 258 miniatür ilə bəzədilib. 258 miniatürdən yalnız ikisinin üzərində dövrün görkəmli rəssamlarından olan *Mir Məsəvvir*in və *Dust Məhəmməd*in imzası var. Lakin aydındır ki, şah üçün hazırlanan belə monumental əsərin bədii tərtibatında saray emalatxanasının bütün sənətkarları, birinci növbədə ustad rəssamlar iştirak etməyə bilməzdi. Miniatürlərdən yeddisi Sultan Məhəmməd yaradıcılığına aid edilmişdir. Bunlar “*Keymurazın sarayı*”, “*Huşəngin məclisi*”, “*Zöhhakın Firudinə süd verən inəyi – Birmayehi öldürməsi*” və “*Zöhhakın edam edilməsi*” adlı miniatürlər kompozisiya qurumu, insan, heyvan və mənzərə ünsürlərinin çəkilişi, yerləşdirilməsi, onların və ümumiyyətlə kompozisiyanın rəng həlli və s. üslub xüsusiyyətlərinə görə Sultan Məhəmmədin dəst-xəttinə çox oxşayır və imzasız olmalarına baxmayaraq onun tərəfindən çəkildiyinə şübhə doğurmaz.

I miniatürdə İranın ilk əfsanəvi şahı *Keymurazın* saray məclisi təsvir edilib. Əsərdə əcaib formalı dağlıq mənzərə fonunda, sanki alov dilimlərindən düzəldilmiş qaya taxta əyləşmiş Keymuraz, ondan bir qədər aralı, yenə də qayalıqdan ibarət kiçik taxta oğlu Siyamak, onunla üzbəüz ayaq üstə dayanmış mələk Siruş, kompozisiyanın aşağı hissəsində isə çevrə boyu əyləşən və ayaq üstə dayanan gənc və qocalar, kişilər və qadınlar, yırtıcı və çöl heyvanları əks olunub. Oğlu Siyamakın qara divlə vuruşda həlak olacağını əvvəlcədən bilən Keymurazın obrazı, xüsusən onun kədərli, həsrətli baxışı, hər şeydən xəbərsiz olan Siyamakın isə qorxmazlığı ifadəli verilmişdir.

Miniatürün bədii təsir qüvvəsinin əsasını al-əlvan, əsrarəngiz gözəlliyə malik olan təbiət təsviri təşkil edir. Müxtəlif formalı daş və qayaların düzümündən yaranan sıldırım dağlıq mənzərənin, dağın zirvəsi və yamaclarda bitən yaşıl və çiçək açmış əcaib ağaclar, kollar, gül və çiçəklərin təsvirində, xüsusən onların rəng həllində ustad rəssamın sehirli sənətkarlığı, incə qələmi

yüksək bədii zövqü hiss olunur. Əsər təbiətdə mövcud olan rənglərin kontrastlığı və ritmik təkrarından doğan zəngin kolorit əsasında qurulmuşdu.

Mənzərənin təsviri yalnız bədii cəhətdən maraq doğurmur. Onun həllində xalq nağıllarından, folklordan gələn əfsanəvilik təsiri özünü hiss etdirir. Bəzi daşların, qayaların formasında insan və heyvan sifətinə bənzədilməsi təbiətin canlı orqanizm, ruhlarla dolu olması ideyasını əks etdirir. Digər tərəfdən kompozisiyanın yuxarı hissəsində qayalar və ağaclar arasında təsvir olunan insan fiqurları təbiətə qaynayıb-qarışmış, onun ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Təbiətin canlılaşdırılması mənzərəyə süjetin məzmunu ilə bağlı olan bir əfsanəvilik, sehirlik verir.

Bir sıra əsərlərində olduğu kimi, burada da rəssam təbiət təsvirini xəttatın miniatür üçün ayırdığı səthin hüdudları ilə məhdudlaşdırmır. O, mənzərənin hissə və bölümlərini miniatürlərin çərçivəsindən cəsarətlə kənara çıxarır və bununla da məkanın genişliyi, təbiətin hüdudsuzluğu təəssüratını oyadır.

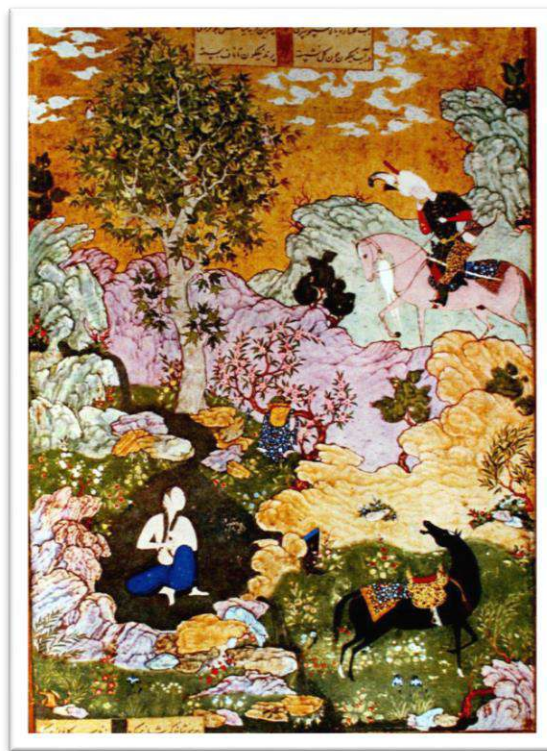
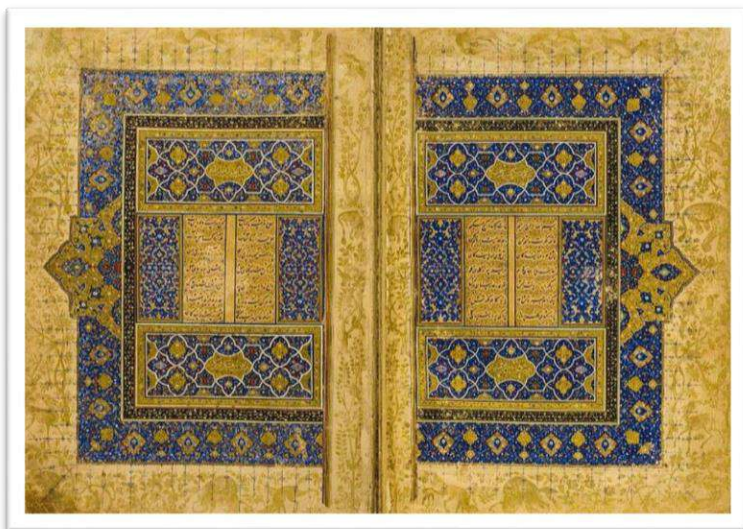
II əsərdə Huşəngin axşam yığıncağı əks etdirilir. Keymurazın nəvəsi Huşəng atasının intiqamını alandan sonra hər gün saray adamlarını tonqalın ətrafına toplayıb onlara özünün kəşf etdiyi odun əhəmiyyətindən söhbət edərdi. Miniatürdə Huşəng haqqında olan maraqlı hekayətin məhz bu epizodu təsvir edilir.

1539-1543-cü illər Təbriz

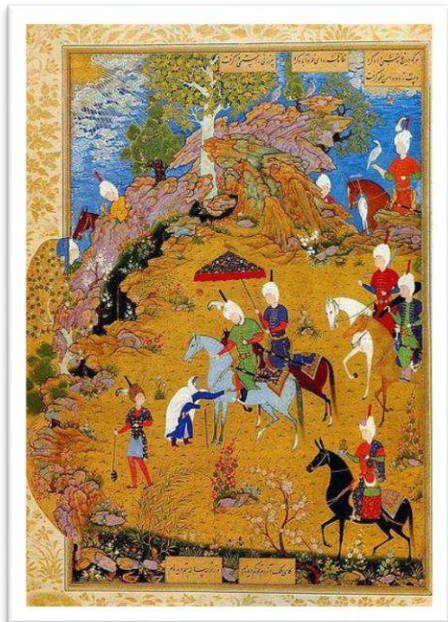
“Xəmsə”si. Sultan Məhəmmədin yaradıcılığı üçün daha səciyyəvi olan və XVI əsr Təbriz məktəbinin bütün nailiyyətlərini, yüksək üslub xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ən kamil və daha məşhur əsərləri Nizaminin 1539-1543-cü il tarixli “Xəmsə” əlyazmasına çekdiyi illüstrasiyalardır. Londonun Britaniya muzeyində saxlanılan bu məşhur nüsxə incə nəstəliq xətti, səhifələrin zəngin bədii tərtibatı və miniatürlərinin misilsiz bədii keyfiyyətinə görə haqlı olaraq yalnız Azərbaycanda deyil, ümumiyyətlə Yaxın və Orta Şərqdə kitab sənətinin ən zərif, ən qiymətli şah əsərlərindən hesab edilir. XVI əsrin ən görkəmli xəttatlarından sayılan *Şah Mahmud Nişapurinin* yazdığı bu nəfis nüsxə Sultan Məhəmməd, onun tələbələri *Mirzə Əli, Müzəffər Əli, Mir Seyid Əli* və müasirlərindən *Ağa Mirək* və *Mir Müsəvvir* kimi dövrün ən mahir ustad rəssamları tərəfindən illüstrə edilmişdir. Kitabda Sultan Məhəmmədin 4 miniatürü vardır.

“*Xosrov və Şirin*” poemasına çekilmiş bir miniatürdə Şirin çimərkən Xosrovun ona seyr etməsi təsvir olunur. Yaxın və Orta Şərqin bütün sənət məktəblərində, müxtəlif sənət sahələrində ən çox firçaya alınmış bu süjetin ən qədim təsvirinə XII əsrə aid çini qabda rast gəlirik. Şərq rəssamlarının ən çox sevdikləri bu lirik səhnə XIV-XVII əsrlərdə, yəni Sultan Məhəmməddən əvvəl və sonra da dəfələrlə Təbriz, Şiraz, Herat, Buxara və başqa məktəblərin nümayəndələri tərəfindən firçaya alınmışdır, lakin öz dolğun və yüksək bədii ifasını Sultan Məhəmmədin çekdiyi miniatürdə tapmışdır. Süjetin məzmununa uyğun olaraq, miniatür lirik səpgidə həll edilmişdir. Yaraşıqlı çinar, rəngarəng gül və çiçəklərlə bəzənmiş yaşıl çəmənlik böyük diqqət doğurur. Kompozisiya qurumu və onun rəng cəhətdən məharətlə həll edilməsi bu diqqəti daha da qüvvətləndirir. Əsas qəhrəmanların və yardımçı detalların təsviri kompozisiyada diaqonal boyu yerləşdirilmişdir. Onların şux və əlvan, kontrast rənglərinin ritmik təkrarından əmələ gələn çox zərif və zəngin kolorit miniatürə şux dekorativlik və gözəllik verir.

Sultan Məhəmməd əsərlərinin bədii-estetik təsir qüvvəsinin əsasını təşkil edən, onlara gözəllik verən zəngin kolorit və dekorativlik Azərbaycan miniatürləri üçün səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərindən olub, onları başqa məktəblərin əsərlərindən fərqləndirir. Surətlərin həllinə gəldikdə, ümumiyyətlə miniatür sənətinə xas olan məhdudluq burada da özünü göstərir.

Rəssam Xosrov və Şirinin keçirdiyi mürəkkəb hiss və həyəcanı, daxili sarsıntı, qəhrəmanların psixoloji xarakterini açmaqla, yəni onların üzündəki ifadələri göstərmək yolu ilə deyil, zahiri əlamətləri vasitəsilə əks etdirir. Atın narahat kişnəməsindən kiminsə yaxınlaşmasını duyan Şirin uzun qara saçları ilə öz çılpaq bədənini örtməyə çalışır. Şirinin gözəlliyinə valeh olan Xosrovun heyrat və həyəcanını göstərmək üçün rəssam onu barmağını dişlərkən təsvir edir.

“*Yeddi gözəl*” poemasına çəkilmiş miniatürdə Bəhrəmin bir oxla şir və guru öldürməsi süjeti təsvir edilir.

Kompozisiyanın tamlığı və lakonikliyi, rənglərin azlığı, dağlıq mənzərə və onun fonunda, tam mərkəzdə at belində verilən Bəhrəmin dinamik təsviri əsərə əzəmət, monumentallıq verir.

“*Sirlər xəzinəsi*”-ə çəkilmiş bir miniatürdə Sultan Səncər və qarı əhvalatı təsvir olunur. İnsanlıq hüquqları tapdalanmış qarı şahın ətəyindən yapışaraq, kəskin ifadələri onun üzünə çırpır.

1539-43-cü il tarixli Nizami “Xəmsə”sinə çəkilmiş “*Məhəmmədin meracı*” adlı miniatür Şərq rəssamlarının yaradıcılığında çox az təsadüf edilən dini məzmunlu süjeti təsvir edir. Əsər spiralvarı kompozisiyanın mürəkkəbliyi və dinamikliyi, fiqurların sürətli hərəkəti, gərgin vəziyyəti və kəskin rakurslarda verilməsi, nəhayət kontrast rənglərin

uyğunluğu, vəhdəti əsasında əldə edilən zəngin koloriti, füsunkar gözəlliyi ilə bu mövzunu əks etdirən bütün əsərlərdən fərqlənir, Azərbaycan miniatür sənətinin ən dəyərli nümunələrindən hesab edilir.

Sultan Məhəmməd məktəbinin davamçıları. Şeirə, sənətə yüksək qiymət verən, himayəçilik göstərən, özləri də şair, rəssam və xəttat olan *İsmayıl* və oğlu *Təhmasibin* dövründə Təbriz saray kitabxanası bədii yaradıcılığın müxtəlif sahələrində çalışan sənətkarları öz ətrafında toplayan qüdrətli sənət mərkəzinə çevrilir. Müxtəlif səbəblər üzündən başqa ölkələrə səpələnmiş sənətkarlar yenidən vətənə qayıdır və xalqın çoxəsrlik zəngin bədii ənənələrinə əsaslanaraq yeni nailiyyətlər əldə edirlər. Kitabxananın nəzdindəki bədii emalatxanada dövrün ən görkəmli xəttat və rəssamları – Sultan Məhəmməd, onun oğulları Mirzə Əli və Məhəmmədi, Mir Müsəvvir və oğlu Mir Seyid Əli, Müzəffər Əli, Sadıq bəy Əfşar, Şah Mahmud Nişapuri, Dust Məhəmməd və bir çox başqa sənətkarlar qızgın fəaliyyət göstərirdilər. Bundan əlavə, emalatxanada Herat, İsfahan, Şiraz və s. şəhərlərdən gəlmiş Şərqi məşhur sənətkarları *Behzad*, *Ağamirək*, *Qasıməli* və başqaları çalışırdı. Təbriz miniatür məktəbinin üslub xüsusiyyətlərinin formalaşmasında, bu məktəbin yüksək inkişafında və onun təsir dairəsinin genişlənməsində mühüm rol oynayan bu rəssamlar hərtərəfli inkişaf etmiş görkəmli sənətkarlar idi. Onların çoxu şair – rəssam, rəssam – xəttat, xəttat – memar-rəssam olub, bədii yaradıcılığın müxtəlif sahələrində görkəmli nailiyyətlər əldə etmişlər. Bu baxımdan rəssam – xəttat və sənət tarixçisi Dust Məhəmmədin, rəssam və dekorativ sənətlər ustası Sultan Məhəmmədin fəaliyyəti xüsusilə maraqlıdır. Bu dövrdə ədəbi irsə, klassik ədəbiyyata maraq daha da artdığından, görkəmli şairlərin əsərlərinin əlyazma kitabları şəklində tərtibinə xüsusi fikir verilirdi. Bu isə Azərbaycanda kitab sənətinin – xəttatlıq, miniatür sənəti və bədii tərtibatçılığın daha geniş yayılmasına, yüksək inkişaf zirvəsinə çatmasına səbəb olur.

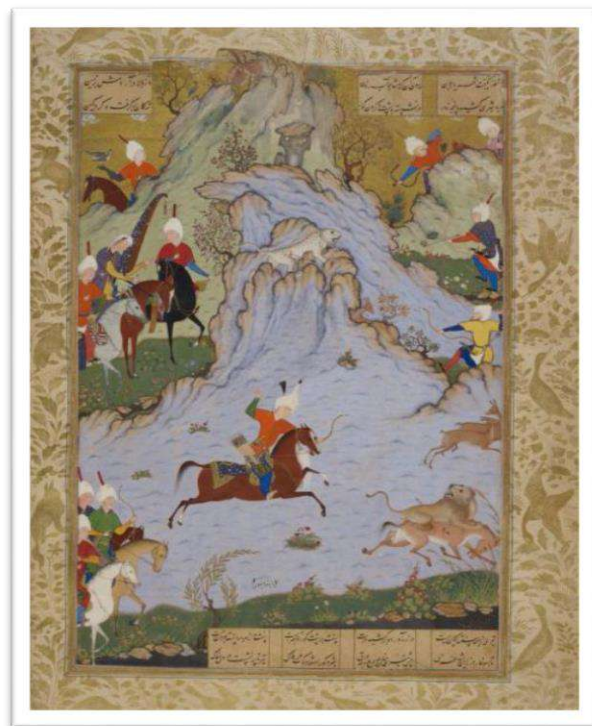
Saray emalatxanasında toplanan rəssam və xəttatlar Firdovsi, Nizami, Sədi, Hafiz, Nəvai, Dəhləvinin və başqa klasik şairlərin divanlarını gözəl xətlərlə yazıb zəngin ornament kompozisiyaları və əlvan miniatürlərlə bəzəyirdilər. Bundan əlavə onlar məscid və saray binalarını bəzəyən monumental kitabələr üzərində işləyir, süjetli və ornamental xalçaların, bədii parçaların çeşnilərini verir, binaların daxilini bəzəyən monumental divar təsvirləri yaradır, sonralar xüsusi albomlarda portret və süjetli kompozisiyalardan ibarət müstəqil miniatürlər çəkirdilər.

XVI əsr Təbriz məktəbinin inkişafında Herat məktəbi ənənələrinin və Behzad yaradıcılığının müəyyən rolu olduğunu inkar etmək olmaz. Lakin bu bir həqiqətdir ki, onların bu rolu heç də həlledici olmamışdır. Təbriz məktəbinin inkişafını Herat məktəbinin təsiri ilə əlaqələndirərkən, Behzad başda olmaqla Herat rəssamlarının Şah İsmayılın saray

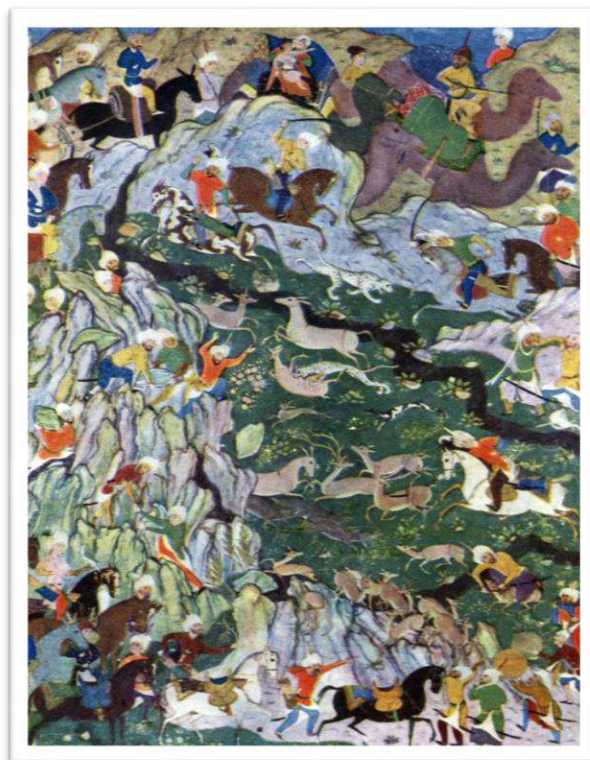
kitabxanasında işləmələrinə əsaslanırlar. Belə ki, 1507-ci ildə *Şeybani xan*, sonra isə *Şah İsmayıl* Heratı aldıqdan sonra (1510) müxtəlif ölkələrə dağılan Herat rəssamlarından bir neçəsi Təbrizə gələrək saray emalatxanasında işləmişlər. Lakin bu həqiqəti qeyd etmək lazımdır ki, əgər Buxara və başqa şəhərlərdə çalışan Herat rəssamları öz üslublarını olduğu kimi saxlayıb, Orta Asiyada Behzadın ənənələrini davam etdirirdilərsə, Təbrizə gələnlər isə çox tezliklə yerli ənənələrin təsiri altına düşərək öz ilk əsərlərini Təbriz məktəbi üslubunda yaratmışlar. Bəzi mənbələrdə Behzadın Təbrizə hələ 1507-1510-cu illərdə gəlməsi və hətta Sultan Məhəmmədin müəllimi olması qeyd olunur. Lakin bu məlumatlar həqiqətə uyğun deyil. Yazılı mənbələrə istinad edərək məlum olur ki, yalnız 1522-ci ildə Behzad Şah İsmayılın xüsusi fərmanına görə onun saray kitabxanası və rəssamlıq işlərinin rəisi təyin edilir. Qazı Əhmədin yazdığından aydın olur ki, Sultan Məhəmməd Behzad Təbrizə gəlməmişdən əvvəl aparıcı sənətkar kimi Şah İsmayılın kitabxanasında işləmiş və kiçik Təhmasibə rəssamlıq təlimi vermişdi.

Təbriz məktəbinin inkişafını, bu dövrdə yaranmış yeni üslubun formalaşmasını heç şübhəsiz ki, Behzadın deyil, bilavasitə Sultan Məhəmmədin və onun rəhbərliyi altında işləyən Mirzə Əli, Müzəffər Əli, Mir Seyid Əli və başqa Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığı ilə əlaqələndirmək lazımdır. Təsədüfi deyil ki, XVI əsrdə Təbrizdə yaradılmış, lakin müəllifləri bəlli olmayan miniatürlər bədii üslub xüsusiyyətlərinə görə adətən “Sultan Məhəmməd”, “Təbriz”, yaxud da “Səfəvi” məktəbinə aid edilirdi.

Kitab illüstrasiyalarından əlavə Sultan Məhəmmədin bir sıra portretləri və real həyat hadisələri əks etdirən məişət janrlı miniatürləri vardır. Bu əsərlərin əksəriyyətində rəssamın öz dövrü üçün səciyyəvi olan saray həyatı, şah başda olmaqla saray əyanlarının əyləncələri təsvir olunur.

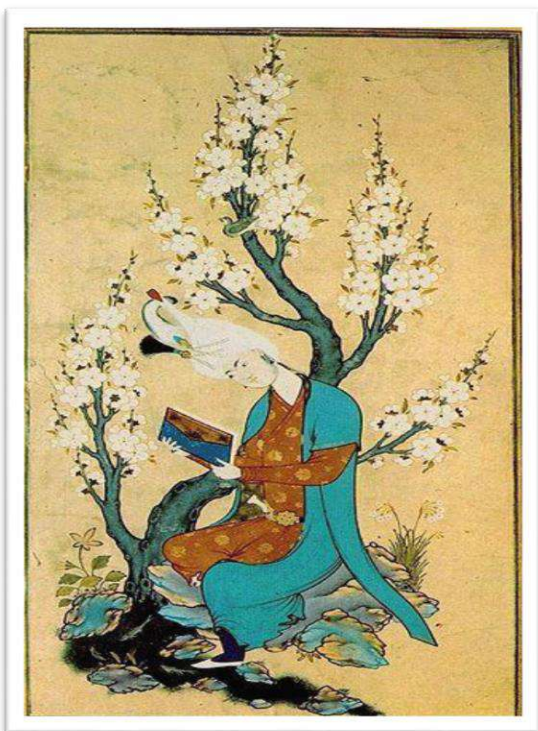
Sultan Məhəmmədin müəllifi olduğu Sankt-Peterburqda Saltıkov-Şedrin adına kitabxanada saxlanan 4 miniatürdə Təhmasib və saray əyanlarının ov məclisi təsvir edilir. Bu əsərlər gözəl dekorativ xüsusiyyətlərindən başqa, kompozisiyanın çoxfıqurlu və mürəkkəbliyi, ayrı-ayrı səhnəciklərin, surətlərin, mənzərənin, heyvan fiqurları və detalların olduqca real və ifadəli həll olunması ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlər rəssamın dərin müşahidəçilik, böyük sənətkarlıq qabiliyyətinə malik olduğunu bir daha sübut edir. Bu baxımdan Ə.Caminin həmin kitabxanada saxlanan “Silsilət-əzəzəhəb” əsərinin qoşa səhifəsini bəzəyən “Şahın şikarı” diptixi xüsusilə qeyd edilməlidir. Məzmunu və bədii formasına görə biri-birinin məntiqi davamı olan, bir-birini tamamlayan, kompozisiya qurumu, koloriti və vahid süjet xəttinə görə birləşərək çoxplanlı, olduqca mürəkkəb, çoxfıqurlu və miniatür boyakarlığı üçün nadir hal olan böyük ölçülü tam bir kompozisiya əmələ gətirən bu əsərdə saray əyləncələrindən olan, minlərlə adamın iştirak etdiyi şah şikarının dəbdəbəli, təntənəli cəhətləri bütün təfərrüatı ilə öz əksini tapmışdır.

Qəhvəyi, yaşıl, çəhrayı və digər rənglərin müxtəlif çalarlarının ahəngdar düzümündən yaranmış sıldırımlı və yastı qayalar diaqonal boyu səhifələri birləşdirən qapalı bir məkan yaradır. Əlvan çiçəklərlə dolu çəmənlikdən ibarət ovlağı əhatələyən atlı və piyada ovçular dağların zirvəsi və yamaclarından, qayalıqların aralarından pələng, gur, maral, ceyran və s. heyvanları qovaraq ovlağa doldururlar. Bu fikri ifadə etmək üçün rəssam bir-birini tamamlayan olduqca müxtəlif maraqlı səhnəciklər, epizodlar göstərir. Bu səhnəciklər və onların ifadəsi olan epizodik obrazlar son dərəcə müxtəlif hal və hərəkətdə, olduqca canlı, təbii və ifadəli təsvir olunur. Bu fiqurlar öz hərəkətləri, paltarlarının əlvan, kontrast rəngləri ilə kompozisiyaya ümumi bir canlanma, rəngarənglik gətirir. Bu hərəkət və rənglərin ritmik təkrarı isə əsərə dinamiklik verir, onun emosional təsir qüvvəsini artırır.

Maraqlısı burasıdır ki, diptixdə bir hadisə, vahid süjet təsvir olunmasına baxmayaraq əsərin baş qəhrəmanı – gənc şahın surəti 2 yerdə təkrarlanır. Kompozisiyanın sağında o, gün altında, xalçanın üstündə oturmuş, solunda isə maral və ceyranları təqib edən vəziyyətdə verilib. Qorxudan hürküb müxtəlif istiqamətlərdə qaçan, yaralanıb yığılan heyvanların hərəkəti mürəkkəb, bəzən də çətin, gözlənilməz rakurslarda verilmiş vəziyyətləri son dərəcə təbii, real və ifadəli, böyük ustalıqla əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sultan Məhəmmədin çəkdiyi illüstrasiyalar XVI əsrdən başlayaraq bütün sənət məktəblərində tez-tez fırçaya alınmış süjetləri əks etdirir. Lakin rəssamın böyük ustalıq elə ondadır ki, ənənəvi mövzuları təsvir edərkən o, ənənəvi yollarla getməmiş, onları yeni süjet xətləri ilə zənginləşdirmiş, yeni obrazlı ifadə vasitələri tapmışdır. Orijinal kompozisiya quruluşu, kontrast ritmik təkrarlanan kolorit, şux dekorativlik, ifadəli obrazlar, realistik və əfsanəvi ünsürlü mənzərə Sultan Məhəmmədin əsərlərinə başqa mənə, forma gözəlliyi verir, onların emosional gücünü daha da qüvvətləndirir, onları eyni və oxşar mövzulu miniatürlərdən fərqləndirir.

Sultan Məhəmməd yaradıcılığında portret janrı.

S.Məhəmmədin yaradıcılığında portret janrı da əhəmiyyətli yer tutur. Onun portret əsərlərində sarayın estetik tələbi, gözəllik idealına uyğun olaraq müəyyən kanonlar əsasında idealizə edilmiş gənc və gözəl şah surəti təsvir olunur. Zəhiri oxşarlığı, etnoqrafik xüsusiyyətləri, fərdi keyfiyyətləri ilə fərqlənməyən, yalnız müxtəlif hal və hərəkətlərdə verilmiş portret təsvirlərində əsas məqsəd şahın gözəlliyini tərənnüm etməkdir.

“Şah Təhmasib” ikonoqrafik portretinin təhlili.

Sultan Məhəmmədin əsərlərindən birində mütəkkəyə söykənərək kitab oxuyan gənc bir oğlan təsvir edilir. Müəyyən ikonoqrafik əlamətlərinə görə bu əsər ədəbiyyatda şah Təhmasibin portreti kimi qəbul edilmişdir.

Sultan Məhəmmədin Sankt-Peterburqda Saltıkov-Şedrin adına kütləvi kitabxanada və İstanbulda Topqapı sarayı muzeyində saxlanan portretləri

bədii üslub xüsusiyyətlərinə görə miniatur sənətində portret janrının ən mükəmməl, maraqlı əsərlərindən hesab edilə bilər. Bu portretlərdə gənc və yaraşlıq, zəngin libaslı, lələklə bəzənmiş qızılbaş çalınalı bir oğlan surəti təsvir olunub. Tipajı, geyimi və s. zəhiri əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənməyən, yalnız müxtəlif vəziyyətdə bir yerdə daş-qaşla bəzənmiş kürsüdə, II-də çiçəklənmiş badam ağacının yanında (Sankt-Peterburq), III-də xalça və döşəkçədə dizi üstündə oturmuş şah hər yerdə kitab oxuyarkən təsvir olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Seyfullayeva, E.Ağayev "Azərbaycan Miniatur sənəti".
2. Azərcaycan İncəsənət jurnalı.
3. "Azərbaycan" – Ədəbi – Bədii Jurnal (№9,2021).
4. Azərbaycan İncəsənət – ensklopediyası.

VV

EVALUATION OF IMAGE, CREATIVE THINKING, AND COLOR THEORIES IN
TERMS OF THE USE OF THE FEMALE IMAGE FROM MODERN ART TO
CONTEMPORARY ART
MODERN SANATTAN GÜNCEL SANATA İMGE, YARATICI DÜŞÜNME ve RENK
KURAMLARININ KADIN İMGESİ KULLANIMI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Hascen DOĞAN ESENYEL¹, Doç. Dr. Buğu ŞAH²

¹ Hascen Doğan Esenyel Güzel Sanatlar Fakültesi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Posta Kutusu 99010, Lefkoşa, Kıbrıs.

ORCID Numarası: [0009-0002-1080-4339](https://orcid.org/0009-0002-1080-4339)

² Buğu Şah, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Posta Kutusu 99010, Lefkoşa, Kıbrıs, ORCID Numarası: 0000-0002-6663-8483

Özet

Yüzyıllardır sanatçılar toplumsal konulara, yönetimlere, savaşların acımasızlığına, insancıl konulara eserlerinde yer vermişlerdir. Müzikten sinemaya, fotoğraftan tiyatroya, karikatürden resme kadar bütün sanat dallarında bu konular işlenmiş ve bir yerlere, birlerine dokundurulmuştur. Savaşlar, sanayi devrimi, fotoğrafın icadı gibi gelişen olaylar karşısında sanat akımları değişmiş her dönemin renkleri, detayları, işlenen konular değişmiştir. Modernleşme ile birlikte sanatın felsefi boyutu kuramları evrilmiş, realizmden, dini tabulardan, belli kesimin sanatı olma açılarından değişmiş halka mal olmaya başlamıştır. Modern sanat akımları farkındalık yaratma açısından izleyiciyi en iyi etkileme ve hafızada bırakma yolunu bulmuştur. Modern sanat akımlarında renk ve imge kullanımı değişimleri kadın imgesinin sanattaki yeri, öncü sanatçıları ve resimleri üzerinden inceleme yapılacaktır. Realizmi reddetmeyen doğada anı yakalamaya çalışan muhteşem doğanın zaman ve mevsimsel değişikliklerini ışık ve renkle aktaran İzlenimcilik akımına, imgeler ile ve sembollerle düşselliği aktaran sembolizme, renk karışımlarından vazgeçen tüpten çıkan boyayı olduğu gibi adeta bağırarak tonlarda kullanan fovizm akımına, perspektifi ret eden kalın konturları geometrik şekilleriyle adeta sanatta çığır açan kübizme, Savaşlara, hızlı tüketime, sanayileşmeye karşın hazır nesnelerle sansasyonel yaratıcılık gücüyle Dadaizm'e ve gerçek üstü muhteşem bir yaratıcılık detaycılık içeren sürrealizme kadar kadın imgesi farklı anlamlarla kullanılmıştır. Kadın imgesinin sanattaki yeri renk ve yaratıcılığı etkileme gücü, ilham kaynağı vurgulanmak istenen tema, kültürler arası kadın imgesinin farklı anlamları, doğurganlık, tabiat ana, erotizm, umut, saflık, toplumdaki eşitsizliğe vurgu, estetik görünüm ve bunun gibi nedenler sanatçıların aktarımlarına yansımaları incelenecektir. Modern sanat akımlarının öncü sanatçılarının kadın imgesi yer alan örnek eserleri üzerinden konu ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Modern Sanat, kadın imgesi, renk, yaratıcılık.

Abstract:

For centuries, artists have addressed social issues, political regimes, the cruelty of wars and humanitarian themes in their Works. From music to cinema, ohotography to theater, cartoons to painting, these subjects have been treated in all forms of art, often with subtle critiques or powerful statements. With events such as wars, the industrial revolution and the invention of photography, art movements have evolved; the colors, themes and details of each era have

changed. With modernization, the philosophical dimension of art and its theories have transformed-moving away from realism, religious taboos and elitist perspectives, making art more accessible to the public. Modern art movements have found the best way to influence and remember the audience in terms of raising awareness. The changes in the use of color and images in modern art movements, the place of the female image in art, the leading artists and their paintings will be examined. Who does not reject realism and tries to capture the moment in nature. To the impressionism movement, which conveys the time and seasonal changes of magnificent nature with light and color, to symbolism, which conveys dreaminess with images and symbols, to the fauvism movement, which gives up on color mixtures and uses the paint coming out of the tube in screaming tones, as it is, to cubism, which breaks new ground in art with its thick contours and geometric shapes that reject perspective. Despite wars, rapid consumption and industrialization, the female image has been used with different meanings, from Dadaism with its sensational creativity with ready-made objects to Surrealism, which includes a surreal and magnificent creativity and detail. The study will explore how the image of women has functioned as a source of inspiration, a theme to emphasize and a symbol across cultures-representing fertility, Mother Nature, eroticism, hope, purity, aesthetic beauty and societal inequalities. These meanings and interpretations will be analyzed through key Works by pioneering artists of modern art movements that include female imagery.

Keywords: Modern Art, female image, color, creativity.

1. GİRİŞ

Sanatta modernleşme süreciyle birlikte yaratıcılık ve imgesel düşünmenin önemi artmış, klasik sanat anlayışının sınırları reddedilerek daha içgüdüsel, bireysel ve özgün anlamlar eserlerde ön plana çıkmıştır. Bu dönemde sanat, yalnızca estetik bir görsellikten çıkarak kavramsal ve felsefi düşüncelerle biçimlenmiş; sanatçının yaratıcılığı, kullandığı renkler, imgeler ve anlatım biçimleriyle eserlerine bütünsel olarak yansımıştır.

Modern sanat akımlarında kadın imgesinin kullanımı, toplumsal dönüşümleri, bireysel kimlik arayışlarını ve estetik anlayıştaki değişimleri yansıtan güçlü bir araç olmuştur. Kadın figürü, modern sanatın farklı dönemlerinde ve akımlarında çeşitli anlamlar yüklenerek, sanatçılar tarafından hem toplumsal eleştirinin hem de bireysel ifadenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Görsel sanatta yaratıcılık kuramları, renklerin ve imgelerin önemi detaylı bir şekilde incelenecek; modern sanat akımlarından İzlenimcilik, Sembolizm, Fovizm, Kübizm, Dadaizm ve Sürrealizm temel özellikleri ve öncü isimleriyle birlikte, kadın imgesini kullanan örnek eserler üzerinden analiz edilecektir. Modernleşmeyle birlikte günümüz çağdaş sanatında kadın imgesinin estetik, felsefi ve sanatsal boyutlarıyla rolü değerlendirilecektir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1 Tanımlar:

Bu bölümde, araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan temel kavramlar olan **imge**, **yaratıcılık** ve **renk** kavramları akademik kaynaklar doğrultusunda tanımlanmakta ve araştırmanın bağlamı içerisinde açıklanmaktadır.

İmge:

İmge, sözlük anlamıyla "düşsel olarak tasarlanan ve gerçekleşmesi özlemle duyumsanan şey" olarak tanımlanır. Almanca kökenli "imago" ve Yunanca "eikon" kelimelerinden türeyen imge kavramı, Fransızca ve İngilizcede "image" kelimesine karşılık gelmektedir. Türkçede "imaj" kelimesi kullanılmakla birlikte, daha çok "imge" kavramı tercih edilmektedir (Bingöl, 2020).

İmge, bireyin zihninde canlanan bir tasarım olup, sosyolojik, kültürel yaşantı ve bireysel psikolojiye bağlı olarak farklılık gösterir. Soyut bir kavram olan imge, sanatın temel yapı

taşlarından biridir. Mağara resimlerinden başlayarak insanlık tarihi boyunca sanat eserlerinde imgelerle anlatımın yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Wittgenstein'in eseri Tractatus'a göre imgelerle düşünme, temsil teorisinin bir değişkesi ve yoludur. Tractatus'ta imgeyi şöyle tanımlar: "Dışarıdaki nesneleri temsil eden, onlarla belirli birtakım görsel benzerlikleri olan zihinsel resimdir"(Cevizci, 2010).

İmge, hem açık (bilişsel) hem de örtük (gösteren) anlamlar taşıyabilir. Basit bir "ağaç" imgesi bile bireyin yaşantısına, kültürüne ve psikolojisine göre farklı şekillerde zihinde canlanmaktadır.

Bu bağlamda sanatçılar, yaşamışlıklarını ve kültürel değerlerini imgeler aracılığıyla eserlerine yansıtarak özgün anlatım biçimleri geliştirebilmişlerdir.

Yaratıcılık:

Yaratıcılık, insanlık tarihi boyunca varoluş mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkan, çözüm üretme ve yeni ürünler yaratma yetisidir. Çevremizde her an karşılaşacağımız sanatsal etkinlik, sanatçı olsun olmasın insanın doğumundan itibaren bu potansiyelle var olduğunu gösterir. (Ağluç, L. 2013) Sanatsal bağlamda yaratıcılık, bireyin iç dünyasındaki duygu ve düşünceleri özgün bir şekilde dışa vurmasıdır denilebilir.

Yaratıcılık doğuştan gelen bir özellik olup, her insanda az veya çok var olan bir özelliktir. İnsanda var olan yaratıcılık öğrenilmeyen uygun koşullar sağlandığında geliştirilebilen sınırsız bir eylemdir. Sanatsal anlamda yaratıcılık, sanatçının kişiliği ile yaşadığı toplumun ekonomik ve sosyal yapısını sorunlarını, düşünceleriyle yoğurup özgün eserler üretmesi ile biçim almasıdır. (Düz, 2017) Yaratıcılık, yalnızca estetik bir değer değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara eleştirel bakış ve çözüm arayışı açısından da önemli bir ifade alanı olmuştur.

E. Paul Torrance ve J.P. Guilford gibi araştırmacılar, yaratıcılığı akıcılık, esneklik, özgünlük ve düzenleme boyutlarında değerlendirmiştir. (Gartenhaus, 2000). Özellikle modern sanat akımlarıyla birlikte sanatçılar, geleneksel kalıpların ötesine geçerek özgün, yaratıcı eserler üretmeye yönelmişlerdir.

Renk:

Renk, ışığın nesneler üzerindeki etkisiyle gözde oluşan bir duyumdur ve hem bilimsel hem sanatsal açıdan önemli bir olgudur (Sözen & Tanyeli, 2011). Isaac Newton'un prizma deneyleri ile bilimsel anlamda açıklanan renk, sanat tarihinde estetik ve ifade aracı olarak kullanılmıştır.

Renk, yalnızca görsel bir unsur değil, aynı zamanda psikolojik ve kültürel anlamlar taşıyan bir iletişim aracıdır. Sanatçılar renkleri, duyguları ifade etmek, anlatımı güçlendirmek ve kompozisyonun bütünlüğünü sağlamak için kullanmışlardır.

Kandinsky, sıcak renklerin uyarıcı, soğuk renklerin ise sakinleştirici etkiler yarattığını ileri sürerek, rengin psikolojik etkilerine dikkat çekmiştir (Coşkun, 2006).

Modern sanat akımlarıyla birlikte renk kullanımı geleneksel anlamlarının ötesine geçerek, doğrudan sanatçının içsel dünyasını ve yaratıcı düşüncesini yansıtan güçlü bir anlatım aracı haline gelmiş sanatsal özgünlük ve yaratıcı ifade biçimi olarak önemli bir yere sahip olabilmektedir.

1.2 Modern Sanat Akımlarına Genel Bakış

Modern sanat akımları, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan farklı tarzların oluşturduğu sanat akımlarıdır. Sanatçılar natüralizmden uzak bir olguyla doğayı analiz etmişlerdir. Modernimizin getirdiği tüketim ve yabancılaşmaya karşı 'Sanat İçin Sanat' görüşü yerini almış realizm ve süs düşünülmeden duygulara önem verilmiştir. (Görenek, G. 2020).

Modern sanat akımları arasında en önemlileri izlenimcilik, sembolizm, fovizm, kübizm, dadaizm ve sürrealizm sayılabilir. Post modern sanat modernizden sonra bazı sanat dallarına

tepki niteliğinde gelişen toplumsal olaylara isyan niteliği de olan akımdır. Bu akım içerisinde kavramsal sanat, yerleştirme (enstalasyon) sanatı, intermedya, video içeren hareketler, kamusal alanda etkileşimli sanat gibi alanlar tanımlanır. (1) 21.yüzyıla damgasını vuran Dijital sanat, izleyiciye ses, ışık, hareket ve ritim duygusunu teknolojiyi kullanarak aktarır. (Atmaca,2011). Dijital Art salt bilgisayar kullanılarak üretilen ve/veya sayısallaştırma teknikleri kullanılarak klasik bir sanat eserinin dijital ortama aktarılması ya da dijital fotoğraf teknikleri ile yapıtların üç boyutlu çoğaltılması, farklı programlar kullanarak elektronik ortamda eserler üretilmesini kapsar. (Kutup, N. 2010). Kadın imgesi modern sanat akıllarıyla değişime uğramış realizmden çok anlamsal boyutlar kazanmıştır. Modern sanat akımları içerisinde modernimizin gelişmesinde sanat tarihi açısından önemli olan başlıca sanat akımları sırasıyla İzlenimcilik, Sembolizm, Fovizm, Kübizm, Dadaizm ve Sürrealizmin başlıca tanımları, öncü sanatçıları ve kadın imgesi içeren eserleri analiz yapılarak aşağıda aktarılmıştır.

1.3 İzlenimcilik

Modern sanat akımlarından izlenimcilik, sanatçıların atölyelerden çıkıp açık hava da doğada gördüklerini ışık ve rengin yansımalarını kendi görsel izlenimleriyle resmetmesidir. Zamanın bir anını yakalama düşüncesini savunmuşlardır. Gördüğünü değil kendi iç dünyasında hissettiklerini yansıtır. İzlenimcilikte yorumlama ve izlenim sanatçıdan sanatçıya değişiklik göstermekle birlikte tamamen günün belirli zamanlarında hissettiklerini eserlerine yansıtmaktadırlar. İzlenimcilik akımının öncüleri Claude Monet, Camille Pissarro, Edgar Degas ve Pierre Auguste Renoir'dir.

İzlenimcilik akımında sanatçılar renk kullanımda siyahı tercih etmezler. Tamamlayıcı renklerle gri ve koyu tonları elde ederek eserlerinde kullanırlar. Genellikle gökyüzü mavisini resmin bütününe, yakaladıkları ana göre aktarırlar. Gün içerisinde değişik zamanlarda güneş ışığının oluşturduğu renk tonlamalarını, yansımaları, ışığı ve gölgeyi rengin gösterdiği değişkenliği eserlerinde kullanırlar. Geçişler belli belirsiz bir biçimde, ayrıntılardan çok özüne önem vererek kısa ve kalın boya darbeleriyle eserlerini oluştururlar. İzlenimciler kadın imgesini doğanın içerisinde doğanın bir parçası gibi aktarmışlardır. Doğada çalışan emekçi kadınları eserlerinde kullanmışlardır. Pierre-Auguste Renoir kadın imgesini günlük yaşam içerisinde ışıkla oynayarak resmetmiş, Edgar Degas kadın figürlerini bale dansçıları resmederek yine yansıma ışık prensipleriyle kullanmıştır. Camille Pissarro kırsal ve köylü yaşamı sahnelerini izlenimcilik akımına bağlı kalarak eserlerine aktarmıştır.

Camille Pissarro Işığın doğa tasvirlerinde zaman dilimlerinde ve mevsimsel değişikliklerde etkisini kullanarak İzlenimcilik akımının öncülerinden olmuştur. Eserlerinde köylü yaşam sahnelerini sıklıkla konu edindiği görülebilmektedir. Görsel 1 de yer alan 'Meyve Bahçesinde Kadın' eseri İzlenimcilik akımında resmettiği doğa ve köylü yaşam sahnesinin yer aldığı eserlerinden bir örnektir. Eserde renk kullanımı incelendiğinde mevsimden ilkbahar ve gölge boyları incelendiğinde öğleden sonra olduğu fikri tahmin edilebiliyor. Anı yakalamış bu eserde genel olarak gökyüzünde kullanılan mavi tüm tuvalde yer yer kullanılmış. Sarı kırmızı ve yeşil tonlarla canlı parlak renk kullanımıyla baharı tasvir etmiştir. Işığın kullanımına özen göstermiş, doğanın bahar güzelliğini tuvale aktarılabilmiştir. Eserde odak noktasında kadın imgesini kullanmıştır. Kadın imgesi köylü yaşamından bir kesit gibi zarif bir şekilde doğanın bir parçası görünür biçimde aktarılmıştır. Fırça darbeleri detaydan uzak ışık ve gölgelerle renklerle kompozisyon oluşturulmuştur.

Görsel 1: Camille Pissarro, Meyve Bahçesinde Kadın. 1882.
65x54 cm Tuval üzerine yağlıboya.

1.4 Sembolizm

Görsel Sanat dünyasında semboller yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sembolizm akımıyla birlikte sembollerin kullanımı artmış daha kavramsal sembollerin kullanılması yaygınlaşmıştır. Gerçeklikle anılan tüm sanat akımlarına tepki niteliğinde gelişmiştir. Sembolizmde fikirler önemlidir. Sembolist sanatçılar akıl ve mantığı reddedip duygulara, insanın iç dünyasına ve hislerine odaklandılar. (Ayaydın, 2017). Bu akımın öncülerinden başlıcaları Gustave Moreau, Edgar Allen Poe Odilon Redon, Pierre Puvis de Chavannes'dır. Sembolizm diğer bir adıyla simgecilik akımı sembollerle iç dünyasını aktarma, çirkin ve kötüyü bile sanatsal bir dille güzelleştirme hayali sembolik olarak yansıtmaya akımıdır. Karanlık, ölüm gibi konuları bile estetik bir biçimde sanatçılar sembolik olarak görselleştirmişlerdir. Her ne kadar Ressam Frida Kahlo kendini herhangi bir akıma dâhil etmemiş bunu reddetmiş olsa da sembolizm 'de önemli bir yeri vardır. Eserleri bazı kaynaklarda sürrealizm 'in içine dâhil edilse de yaygın sembol kullanımı, sanatçının dramatik yaşamını, iç dünyasını sembolik imgelerle tuvallere aktarması sembolizm içerisine sanatını dâhil etmektedir. Frida Kahlo kadın imgesi kullandığı eserlerinde kendi oto portresini resmetmiş sembolik ve öyküsel anlatımıyla yaşadığı trajik hayatını tuvallere aktarmıştır. Görsel 2 'de yer alan 'Henry Ford Hastanesi' isimli eserinde yer alan kadın imgesi Kahlo'nun düşük yapması nedeniyle kürtajını anlatan yaşamışlığını sahnelemektedir. Eserde kadın imgesi olarak kendini resmetmiş, elindeki kurdeleye bağlı altı sembolik havada uçan figürde düşük sırasında yaşadığı hisleri anlatmıştır. Göbek kordonunu çağrışım yapan kurdelede kullandığı kırmızı acı ve kana çağrışım yapmakta, zeminin kahverengi toprağı memleketine olan özlemi ifade etmektedir. Açık hava da hastane yatağını göstermesi gökyüzü tonlarının açık olması hala umudu olduğunu göstermektedir. Havada uçan gibi gözükten omurgasına vurgu yapılmış hamile kadın vücudunun bir kısmı olan figür için 'Bir Kadının İçindekileri Anlatma Şekli' İfadesini kullanmıştır. (Çokatak, D. 2014). Cenin sembolü kaybettiği bebeğini, salyangoz acı çekerken yavaş geçen zamanı, bir diğer sembol hayatını alt üst eden kazada yaralandığı karın bölgesini anlatan ve leğen kemiği, yerde Diego'nun verdiği

mor orkide ve bir makine yer almaktadır. Frida iç dünyasını acılarını, trajik hayatını sembolleri yaratıcılığıyla birleştirerek tuvale dökmüştür. Yaptığı eserlerde sembolik iç dünyasını, yaşadıklarını görselleştirmiştir.

Görsel 2: Frida Kahlo, Henry Ford Hastanesi, 1932.

30,5 x 38cm Metal üzerine yağlıboya

1.5 Fovizm:

Modern sanat akımlarından biri olan Fovizm sanatta bir ilk niteliğindedir. 1905 yılında Paris'te bulunan Salon d'Automme'de açılan sergide renklerin saf, canlı adeta bağırır gibi kullanıldığını gören sanat eleştirmeni Louis Vauxcelles 'fauves' vahşi hayvanlar diye adlandırarak akım Fovizm ismini almıştır. İzlenimcilerin zaman an ve doğa renklerini taklidini reddetmişler, renkleri coşkulu bir biçimde, nesnelerin renkleri çarpıtılarak kullanılmıştır. Fovizmde renkler tüpten çıktığı gibi kullanılmış, perspektif renklerle, ışık gölge ve konturlarla sağlanmıştır. Fovist sanatçılar geleneksel resmin tüm kurallarını reddetmişlerdir. Eserlerde sarsıcılık ön planda ve tüm kompozisyon kuralları yıkılmıştır. (Karyağdı,2016) Akımın öncü sanatçıları Henri Matisse, André Derain ve Maurice de Vlaminck'dir. Fovizmde renk kullanımında saf boyaları içlerinden geldiği gibi kullanarak içlerinden gelen duygulara göre aktarmışlar bununla da saf duyguları ifade etmişlerdir. André Derain renk kullanımında " Ben renkleri, doğayı kopyalamanın değil de, kendi duygularımı ifade etmenin bir aracı olarak görüyorum." sözleriyle ifade etmiştir.

Akımın öncü isimlerinden olan Henri Matisse fovist eserlerinde paletinden doğrudan tuvale aktarılmış canlı renklerle perspektif kurallarını reddederek renklerin gerçekçiliğini değil duygularına göre kullanarak bir ahenk halinde tuvaline aktarmıştır. Eserlerinde yoğunlukla kırmızı, turuncu, sarı tonları gibi sıcak renkleri en canlı hali ile kullanmıştır. Görsel 3'de yer alan Henri Matisse'nin 'Yaşam sevinci' isimli tablosu Arkadya manzarasını andıran fovizm akımına örnek olarak gösterilecek önemli eserlerinden biridir. Sanatçı mavi, turuncu, kırmızı, sarı, pembe renklerle ağaçları mor, sarı, mavi renkle çimleri içsel duygularına göre renklendirmiş, yer yer renkli konturlarla belirginlik yaratmış tamamen kendi iç dünyasına göre bir ahenkle renkleri kullanmıştır. Doğada ki renge ve figüre sadık kalmadan üstün bir yaratıcı düşünceyle ahenk oluşturmuştur. Kadın imgesini çıplak coşkulu ve erotik biçimde kullanmış, esere ismini veren yaşam sevincini dans eden ve eğlenen insan figürleriyle

vermiştir. Kadın ve erkek figürlerinin bir arada eşitlikçi kullanımı eşitlikçi ve özlenen demokrasi atfı yapar niteliktedir. Sıcak, canlı renklerle neşeyi, pozitifliği esere aktarmıştır. Eserde detaya inilmemiş kavisli figürleri ve boya ile sağladığı kavisleri tüm resimde yer yer izlenilmektedir. Kırmızı rengi cüretkâr, erotizm ve neşeyi ifade eder nitelikte kullanmıştır.

Görsel: 3 Yaşam Sevinci, Henri Matisse Barnes Foundation, Merion, Pennsylvania.
Tuval üzerine yağlı boya, 174x238 cm

1.6 Kübizm

Modern sanat akımlarından olan Kübizm 1900'lerin başlarında, izlenimcilik akımına tepki olarak doğmuştur. Kübizmde ressamın varlığın dış görünüşünü iç dünyası ile birlikte yansıtmışlardır. Her hangi bir konunun genel anlamda bir önemi yoktur. (2) Resimler geometrik şekillerle parçalara ayırır ve soyutlayarak tekrar birleştirilme yoluyla resmedilir. Modern sanat akımlarında önemli bir yeri olup günümüzde bile sanatçıları etkilemeye devam etmektedir. Eserlerde çıplak figürler, manzaralar, nesneler parçalara ayrılıp tekrar birleştirildiğinde tanınabilir bir üslupla tuvale aktarılıyordu. Eserlerde parlak canlı renklere yer verildiği kadar geometrik şekilleri vurgulamak için kahverengi ve gri tonları sıklıkla kullanılmıştır. Kübizm akımının öncüleri Pablo Picasso, George Braque ve Juan Gris'dir. Modern sanat akımlarında bir dahi olarak adlandırılan Pablo Picasso kübizmin öncülerinden biridir. Görsel 4' de yer alan 1932'de resmettiği kübist forma kadın imgesi ile yapılmış 'Ayna Karşısındaki Kız' portresidir. Ayna Karşısındaki Kız eseri Picasso'ya ilham veren birçok eserinde kullandığı sevgilisi Marie-Thérèse Walter'ın portresidir. (3) Eserde kadın figürünü ayna karşısında kendini izlerken resmetmiştir. Klasik resim anlayışından çok uzak eserde ayna yansımasının farklı gözükmesi bile Picasso'nun üstün yaratıcı bir dahi olduğunu ispatlar niteliktedir. Figürün ayna yansımasında gördüğünün içselinin farklı olarak yansıması olarak nitelendirilebilir. Aynanın karşısında duran kadın figürü canlı renklerle kadınsı formda çekici bir hoşlukta tasvir edilirken yüzü ikiye bölünmüş, bir yarısı sade bir masumiyeti andırırken diğer yarısında sarı pürüzlü ve makyajlı olarak resmedilmiştir. Kırmızı rengin çokça kullanılması aşk ve çekiciliği simgeler nitelikte olup figürde sıcak renkler ve kontrast renkleri bir arada kullanılmıştır. Geometrik formlar kalın konturlarla ayrılmış tüm resimde bu geometrik formlara yer verilmiştir. Ayna yansıması incelendiğinde daha soğuk ve koyu tonlar kullanılmış gözler koyu renkte ve çukur olarak aktarılmıştır. Ayna yansımasında

tüm vücut formları bozulmuş canlı dişi güzelliği yansıtmaya aktarılmamıştır. Arka fonunda da aynı düşünce biçiminde renkler mevcuttur. Resmin canlı kadın figürünün bulunduğu arka kısımda karelerden oluşan desen tarzı şekillerde canlı kırmızı, sarı renkler kullanılırken aynanın yanında bulunan sarı ve yeşil tonları daha sönük ve koyu renkte aktarılmıştır. Sanatçı görünüm ile karşısında kendini izleyen kadın figürünün duygularını kendi içsel duygularını yansıttığı görülmektedir.

Görsel 4: Pablo Picasso, Ayna Karşısındaki Kız 1932. Modern Sanat Müzesi, New York
162,3 cm × 130,2 cm Tuval üzerine yağlı boy

1.7 Dadaizm

Akım 1. Dünya savaşına tepki olarak gelişti. Kapitalizme karşı gelen Dadaistler eserlerini tepki niteliğinde, kafa karıştırıcı şekilde, genellikle fotoğraf, kolaj ve hazır nesneleri kullanarak üretmişlerdir. Şiddet, savaş ve milliyetçiliğe tepkilerini dile getirmişlerdir. Eylem aracı olarak skandalı tercih etmişlerdir.(4).Klasik sanat anlayışı, savaşlar, tüketim toplumuna evrimin tepkisi olarak hazır nesneleri sanat eseri olarak sergilemesiyle Dadaizm akımı başlamıştır. Öncü Dadaist Marcel Duchamp'ın 1917 yılında hazır nesne olan pisuvarı ters çevrilmiş durumda 'R. Mutt' imzasını atarak sergilemesi büyük bir sansasyon yaratmış ve sanat tarihinde önemli bir yeri olmuştur. Dadaizm akımının öncüleri Marcel Duchamp, Jean Arp'dır

Dadaizm'in öncü isimlerinden ve hazır nesne kullanımda çığır açan Marcel Duchamp'ın Görsel 5'de yer alan L.H. O.O.Q isimli eseri ünlü sanatçı Leonardo Da Vinci'nin Mona Lisa isimli resminin yer aldığı bir kartpostalın bozularak yapılmasını içermektedir. Mona Lisa sanatla ilgili olsun olmasın dünyada herkes tarafından bilinen bir eser olup, yüzyıllardır bir sanat ikonu olarak görülmektedir. Duchamp eserin reproduksiyonu olan ucuz bir kartpostala bıyık ve sakal çizerek geleneksel resim anlayışına bu ikonlaşmaya karşıt bir fikir oluşturmuştur. Eseri bir ikon olarak görüp izleyicin sanata yüzeysel bakış açısını değiştirip, klasikleşmiş sanat anlayışına karşın eserde bıyık ve sakal görenlerin Mona Lisa'nın hayranlığı

değil, komik gelmesi algısını bıyık ve sakala odaklanma ile değişik bir bakış açısıyla düşündürmeye ve yaratıcılığa yönlendirmiştir.

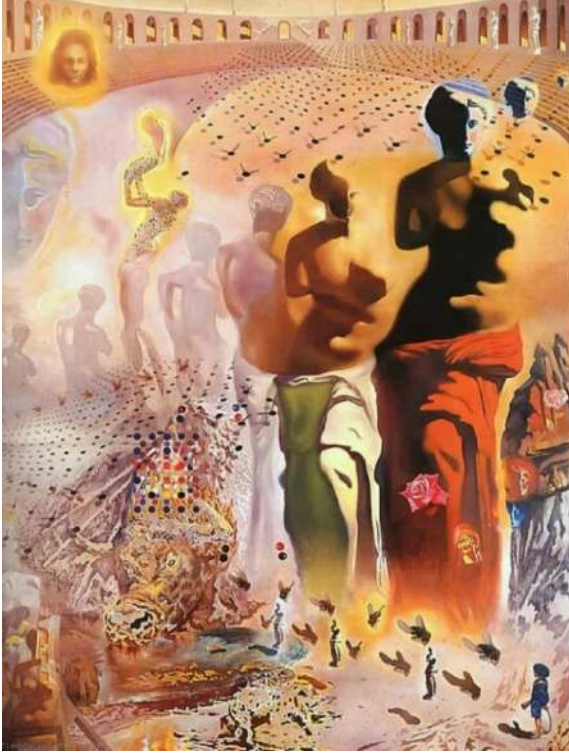
Görsel 5: Marcel Duchamp, L.H.O.O.Q. 1919
19.7x12.4 cm Kartpostal üzerine kalem

1.8 Sürrealizm

Modern sanat akımlarında Sürrealizm, akıl ve mantığı tamamen reddeder. Sanatçılar eserlerini tamamen bilinçaltında gördükleriyle resmeder. Dış dünyanın nesnelerini, düşlerden, uyarıcı dürtülerden, bilinçaltındaki hayal âleminde esinlenerek ve anlamlandırarak ele alırlar. Kadın figürleri genellikle bilinçaltında yatan karanlık taraflarını gösterir tarzda resmedilirken, kadınların annelik, ev hanımlığı gibi rolleri benimseten toplum yargılarına tepki olarak geliştirilmiştir. Bu akımın öncüleri Salvador Dali, Max Ernst ve Andre Masson'dur. (Gögebakan, 2020).

Sürrealizmin öncü temsilcilerinden olan Salvador Dali güçlü sembolist figürleri, üstün yaratıcı ve hayali imgeleri yansıtmaya özelliğiyle sürrealizmin dâhilerinden olmuştur. Eserlerinde ki imgeler, bölünüyor, eriyor değişik formlara giriyor akıl ve mantığı reddeden başka bir şeye dönüşüyordu. Ünlü eserlerinde olduğu gibi peynir gibi eriyen saatleri zaman algısıyla birleştiriyordu. Görsel 6'da yer alan Halüsinogen Boğa Güreşçisi adeta bir rüyayı tasvir eder gibi bir çok imge bir birine dönüşüyor iç içe girmiş durumda. Boğa güreşi arenası ile yunan mitolojisi iç içe girmiş durumda figürler değişiyor ve anlamları başkalaşılıyor. Figürler hem detaylı güçlü ve aynı zamanda silüet şeklinde tasvir ediliyor. Kafkân imgesi olarak Venüs resmin odak noktasında ve bir çok yerde tekrarlar konumunda. Odak merkezinde olan Venüs imgesi dikkatli bakıldığında yeşil kırıvatlı bir erkek figürü belirginleşmektedir. Resmin alt orta kısmında ölü bir boğa ve üstünde uçan sinekler yer almaktadır. Sağ alt köşede küçük bir çocuk figürü tüm olanı izler gibi ifade edilmiştir.(6) Kırmızı gül ile kırıvatlı

erkek figürü anısına bir yansıma gibi gözükmetedir. Resimde kırmızı ve sarı tonları hakimken silüet kısmında Rüüyayı andıran belirsiz imgeler ve açık mavi, beyaz, gri tonlar bir hayali tasvir eder niteliktedir.

Görsel 6: Salvador Dali, Halüsinogen Boğa Güreşçisi
398.8 x299,7 cm Tuval üzerine yağlı boya

2. YÖNTEM

Bu çalışmada resim sanatı üzerinde üç temel unsur üzerinde durulmuş olup, imge, yaratıcılık ve renk kuramlarının tanımları, bilimsel tez ve makaleler ışığında yapılan literatür taramasında öncü felsefi düşünürlerin aktarımları ile oluşturulmuştur. Modern sanat akımlarının araştırması literatür taramalarıyla aynı şekilde makale ve araştırmasının niteliksel verilerine dayalı betimsel analiz yöntemiyle yapılmıştır. Tümden gelim yöntemiyle modern sanat akımlarında öncü isimlerinden kadın imgesi kullanılan eserler seçilmiş ve her akım için birer eser örnekleme alınmış olup literatür taramasıyla, niteliksel verilere dayanılarak betimsel analiz yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada modern sanattan güncel sanata kadar uzanan süreçte kadın imgesinin kullanımı, yaratıcılık düşüncesi ve renk kuramları bağlamında ele alınmıştır. İncelenen sanat akımlarında (İzlenimcilik, Sembolizm, Fovizm, Kübizm, Dadaizm, Sürrealizm) kadın imgesi çok yönlü ve derin anlam katmanlarıyla işlenmiştir. İzlenimcilik akımında kadınlar doğanın bir parçası gibi yansıtılmış, emekçi ve gündelik yaşamın içindeki halleriyle resmedilmiştir. Sembolizmde kadın figürü sanatçının içsel dünyasının ve yaşanmışlıklarının sembolik bir ifadesi olarak karşımıza çıkmakta, trajik ve duygusal yoğunluk taşıyan imgelerle sunulmuştur. Fovizm akımında ise kadın bedeni canlı, saf renklerle ifade edilmiş, erotizm ve yaşam sevinci ön planda tutulmuştur.

Kübizmde kadın figürü geometrik formlar içerisinde çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmış, estetikten ziyade kavramsal anlam katmanlarıyla değerlendirilmiştir. Dadaizm'de ise kadın imgesi, geleneksel sanat anlayışına bir tepki olarak ironik biçimlerde sunulmuş, sanat eserinin içeriğinden çok toplumun algısı ile oynamayı hedeflemiştir. Sürrealizm akımında kadın imgeleri bilinçaltı dünyasının bir yansıması olarak kullanılmış, toplumun kadın rollerine

eleştirel ve düşsel bir perspektifle yaklaşmıştır. Renk kullanımı da tüm bu akımlarda duygusal ve düşünsel aktarımlar için önemli bir araç olarak dikkat çekmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kadın imgesi ilk çağlardan beri sanatçılara konu olmuş, gerek estetik gerek birçok çağrışımı vurgular nitelikte kullanılmıştır. Kadın figürü, tanrıça, kutsal imgeler, doğurganlık, feminizm, doğa ana ile bağdaştırma, kadın vücudu erotizm gibi düşüncelerle sanatçılarda yaratıcı güdülerle eserlere konu edinilmiştir.

Modern sanatın gelişmesi ile kavramsal sanatlar gelişmiş ve her kesimin etkileşime geçtiği daha kamusal sanatlar aktif olmuştur. Sanat bir toplumun aynası kültürünü yansıtmaya biçimidir diyebileceğimiz bir evreye girmiştir. Resim sanatında imgeler, renkler, kültürel öğeler sanatçının ait olduğu toplumu yansıtır niteliğe adeta bürünür olmuştur. Sanatçılar kadın figürlerini eserlerinde kullanırken hüznün ve melankolide mor, aşk ve acıda kırmızı, saflık ve umutta beyaz, huzur ile sakinlikte mavi, doğa tasvirinde yeşil, karamsarlık ile ölümü tasvir ederken siyah gibi renkleri destekleyici nitelikte kullanabilmişlerdir.

Modern sanat akımlarında kadın imgesi, sadece estetik bir figür olmanın ötesine geçerek; toplumsal rollerin, bireysel acıların, cinsiyet kimliklerinin ve insanın içsel dünyasının güçlü bir anlatıcısı haline gelmiştir. İzlenimcilikten Fovizme, Kübizmden Dadaizm'e ve Sürrealizme kadar pek çok akımda kadın; kimi zaman doğanın zarif bir parçası, kimi zaman sanatçının içsel çatışmalarının yansıması, kimi zaman da sanatın kendisine yönelik bir eleştirinin simgesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Frida Kahlo'nun sembollerle dolu oto portrelerinde, Henri Matisse'in coşkulu ve sıcak renklerinde, Picasso'nun kübist çözümlemelerinde ve Duchamp'ın mizahi, provokatif müdahalesinde kadın imgesi; sanatın diliyle farklı şekillerde yeniden üretilmiş ve yorumlanmıştır. Salvador Dalí'nin düşsel kompozisyonlarında ise bu imge, hem mitolojik hem de psikolojik katmanlarla zenginleşmiştir.

Tüm bu örnekler göstermektedir ki, modern sanat kadın imgesini sadece bir "görsel obje" olarak değil; değişen toplumların, bireysel hikâyelerin ve sanatçının yaratıcı vizyonunun vazgeçilmez bir parçası olarak ele almıştır. Böylece kadın imgesi, sanatın dönüşüm sürecinde hem biçimsel hem de anlamsal açıdan derinleşerek güçlü bir simge haline gelmiştir. Günümüzde çağdaş sanat, teknolojik gelişmelerle birlikte dijital sanatın da etkisiyle kadın imgesine yeni anlatım biçimleri kazandırmıştır. Sanatın toplumsal değişimlere duyarlılığı düşünüldüğünde, kadın imgesiyle ilgili yapılacak sanat çalışmalarının hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de bireysel ifade özgürlüğü açısından desteklenmesi gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

- ATMACA, A. E. (2011). Modern sanat ve bilgisayar destekli sanat çalışmaları (DİĞİTAL ART). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 293-302.
- Ayaydın, A. (2017). Sembolizm akımına geçmiş ve günümüz perspektifinde bir bakış.
- Bingöl, M. (2020). Tractatus' ta İmgelerle Düşünme. *Journal of Human and Social Sciences*, 3(2), 578-586.
- Cevizci, A. (2010). Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Çokatak, D. (2014). Frida Kahlo'nun resminde kadın olgusu.
- Coşkun, N. (2006). Resim sanatında renk-öz ve bağlantıları.
- Düz, N. (2017). Sanatta özne-nesne ilişkisi ve yaratıcılık. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2), 28-36.
- Gartenhaus, A. R. (2000). Sh.18-19 Yaratıcı Düşünme ve Müzeler. Çev. Onur Bekir, & Ruhiser Mergenci. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- GORENEK, G. (2020). Modern sanat. *JOURNAL OF MODERNISM AND POSTMODERNISM STUDIES (JOMOPS)*, 1(2), 10-22.

- Gögebakan, Y. Ü. K. S. E. L., & KILINÇ, E. (2020). Empresyonizm, Kübizm, Sürrealizm ve Ekspresyonizmde tarz olarak soyutlama. *Sanat Dergisi*, (35), 19-31.
- Karyağdı, N. (2016). *Renklerin duygusal etkileri; fovizm ve ekspresyonizm* (Master's thesis, Altınbaş Üniversitesi).
- Kutup, N. (2010). İnternet ve Sanat, Yeni Medya ve net. art. *Akademik Bilişim*, 10(9).
- Sözen, M. ve Tanyeli, U.(2011). Sanat kavram ve terimleri sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Web:

- 1) https://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodern_sanat
- 2) <https://www.sanatperver.com/kubizm-nedir-akimi-ve-sanatcileri-kimlerdir/>
- 3) https://en.wikipedia.org/wiki/Girl_before_a_Mirror
- 4) <https://www.istanbulsanatevi.com/resim-ekolleri/dadaizm-sanat-akimi-ve-temsilcileri/>
- 5) <https://www.singulart.com/blog/en/2020/05/14/lhooq-1919-marcel-duchamps-uncompromising-piece/>
- 6) <https://www.dailyartmagazine.com/hallucinogenic-toreador/>

Görseller:

Görsel 1: <https://kuadros.com/tr/products/bahcede-kadin-bahar-gunesi>

Görsel 2: <https://www.fridakahlo.org/henry-ford-hospital.jsp>

Görsel 3: <https://www.anart4life.com/the-dessert-harmony-in-red/>

Görsel 4: <https://sanatabasla.com/2013/03/ayna-karsisindaki-kiz-girl-before-a-mirror-picasso/>

Görsel 5: <https://www.singulart.com/blog/en/2020/05/14/lhooq-1919-marcel-duchamps-uncompromising-piece/>

Görsel 6: <https://www.arthipo.com/tr-tr/salvador-dali-hal%C3%BCsinojen-boga-g%C3%BCre%C5%9F%C3%A7isi.html>

REFLECTIONS OF FEMALE MURDERS IN TRNC IN THE PRESS THROUGH
DIFFERENT IDEOLOGIES: THE MURDER OF HELİN REESSUR
KKTC'DE YAŞANAN KADIN CİNAYETLERİNİN FARKLI İDEOLOJİLER
ÜZERİNDEN BASINDA YANSIMALARI: HELİN REESSUR CİNAYETİ

Emel YILMAZ¹

Sibel Deniz², Çağrı Kurtbir³, Ahmet Kurkmaz⁴, Kağan Türegün⁵, Selcan Oruç⁶, Bekir
Bayburt⁷, Recep Cihan Ölçer⁸,
Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar –ORCID ID: 0009-0000-8220-1321

Özet

Cinsiyet eşitsizliği temelinde meydana gelen kadın cinayetlerine yönelik haberler medyada geniş bulmaktadır. Buna bağlı olarak kadın cinayetlerine dair olaylarının içeriği ve ele alış biçimi arasında medya sahiplik yapısının doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, gazetelerde yayınlanan haber başlıklarının eleştirel gözle ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, kadın cinayetlerinin medyada yansımalarını eleştirel medya kuramı çerçevesinde literatür taraması yöntemi ile incelemektir. Çalışmada, 26 Ocak 2023 tarihinde KKTC'nin İskele İlçesi'nde ortaya çıkan ve medyada geniş yankı uyandıran Helin Reessur cinayetinin ilk ortaya çıktığı günden Türkiye'de deprem felaketinin yaşandığı 06.02.2023 tarihleri arasında sol ideolojiye sahip Yenidüzen ve sağ ideolojiye sahip Güneş Gazetesi ile tecimsel yaklaşıma sahip Kıbrıs Gazetesi'nin 10 günlük gazete haberleri incelenmiştir. Söz konusu haberler nitel araştırma yöntemleri arasında Van Dijk eleştirel söylem analiz bağlamında ele alınmıştır. Analiz ve bulgular değerlendirildiğinde Yenidüzen Gazetesi'nin cinayet haberini yansıtırken başlıklarda kadın olgusunu vurguladığını, Güneş Gazetesi'nin ise cinayet olgusunu merkeze aldığını, öte yandan Kıbrıs Gazetesi'nin kadın cinayeti haberlerini cinsiyetçi bir yaklaşımla ele aldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: KKTC Basını, Temsil, Kadın Cinayetleri, Helin Reessur, Kıbrıs Gazetesi
Abstract

The news about femicides that occur on the basis of gender inequality is widely reported in the media. Accordingly, there is a direct relationship between the content of femicides and the way they are handled and the media ownership structure. In this context, the headlines published in newspapers need to be critically examined. The aim of this study is to examine the reflection of femicides in the media within the framework of critical media theory using the literature review method. In the study, the 10-day newspaper news of Yenidüzen, which has a leftist ideology, Güneş, which has a rightist ideology, and Kıbrıs, which has a commercial approach, were examined between the day the Helin Reessur murder, which occurred in İskele District of TRNC on January 26, 2023 and caused a wide repercussion in the media, was first revealed and the earthquake disaster in Turkey occurred on February 6, 2023. The news in question was examined in the context of Van Dijk critical discourse analysis among qualitative research methods. When the analysis and findings are evaluated, it is seen that Yenidüzen Newspaper emphasizes the female phenomenon in the headlines while reporting the murder news, Güneş Newspaper focuses on the murder phenomenon, and Kıbrıs Newspaper, on the other hand, handles the femicide news with a sexist approach.

Keywords: TRNC Press, Representation, Femicides, Helin Reessur, Kıbrıs Newspaper

HATIRLAMA FİGÜRLERİ VE ALGORİTMA TEMELLİ SANAT: REFİK ANADOL

MEHMETEMİN YILDIÇOBAN¹, DOÇ.DR. BUĞU ŞAH²

¹ Mehmetemin Yıldızçoban Güzel Sanatlar Fakültesi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Posta Kutusu 99010, Lefkoşa, Kıbrıs. Orcidnumarası:0009-0006-1876-5142

² Buğu Şah, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Posta Kutusu 99010, Lefkoşa, Kıbrıs, ORCID Number: 0000-0002-6663-8483

Özet

Hatırlama ve unutuşu aynı anda içinde barındıran bellektir. Hafıza, mekân ve belleğin var olmasını sağlamaktadır. Toplumsal bellek nesiller arasında bir köprü görevi görür. Anıların depolanıp tekrar hatırlanması yaşam boyu devam eden bir süreç olarak ifade edilebilir. Mekan var olan, geçmiş, anıların somut izlerini taşır ve böylelikle hatırlama etkin hale gelir. Bireysel belleğin mekanda olan yansımaları diğer yandan toplumsal belleğin mekan üzerinden sürekliliğini sağlar. Toplumsal bellek ve Sanat arasındaki ilişki geçmişten günümüze kadar uzanmaktadır. insanlık tarihinin anılarını, sosyokültürel, ekonomik ve siyasi süreçlerini belgeleyen, arşivleyen bir metod olarak tanımlanabilir. Zamana, döneme bağlı olarak yaşanan teknolojik gelişmeler sanatın gelişiminide etkilemiş ve gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmanın konusunu belirleyecek olan post-modern dönem ve günümüz teknolojisi ile çalışan sanatçıların dijital çalışmalarıdır. Veri, algoritma aracılığı ile üretilen sanat eserlerinin, zamana ve mekâna bağlı olarak belleğin bir düzen içinde yer almasını sağlamakta ve belleğin yeniden şekillenmesinde rol oynamaktadır. Bu çalışmada günümüz teknolojisini kullanarak mekânsal, toplumsal ve bireysel belleklerin yeniden şekillendiren veri, algoritma temelli çalışmalar yapan Refik Anadol'un günümüz anlayışı ile zaman ve mekanın tekrardan Toplumsal bellekte yarattığı etkiyi hatırlama figürleri üzerinden literatür taraması gerçekleştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Bellek, Post-Modern sanat, Algoritma temelli sanat, Hatırlama Figürleri.

EXPLORING THE NUTRITIONAL VALUE, CULTURAL IMPACT, AND
COMMERCIAL POPULARITY OF MILO DRINK

Ahmad Fahmi Ali Hassan

Abstract:

Milo, a chocolate and malt-based beverage developed by Nestlé, has grown into a globally recognized drink with deep cultural roots, especially in Southeast Asia, Africa, and parts of South America. This study explores the nutritional value, cultural significance, and commercial success of Milo, focusing on its role in daily consumption habits and branding strategies. Marketed as an energy drink for children and athletes, Milo contains essential nutrients such as carbohydrates, vitamins, and minerals, designed to support physical activity and growth. Its appeal, however, goes beyond nutrition—Milo has become a staple in households and schools, often associated with childhood memories, sports events, and national pride, particularly in countries like Malaysia and Australia. The brand's ability to localize its image and taste while maintaining a consistent global identity has contributed to its sustained popularity. Furthermore, Milo trucks, sponsorships of youth sports, and customized regional recipes have strengthened its emotional and cultural connection with consumers. Using a multidisciplinary approach that combines nutritional science, marketing analysis, and cultural studies, this paper examines how Milo has adapted to changing consumer preferences, health trends, and global markets. While Milo continues to be promoted as a health beverage, growing concerns over sugar content and dietary impact have prompted calls for healthier formulations and clearer labeling. The study concludes that Milo's continued relevance depends on balancing its nostalgic and cultural appeal with modern health expectations and sustainable marketing practices.

Keywords: Milo, chocolate malt drink, nutrition, culture, marketing, consumer habits, health, branding, childhood, global beverage

**EXPLORING THE EMOTIONAL, PSYCHOLOGICAL, AND PERSONAL
EXPERIENCES OF A FIRST-TIME FLIGHT ACROSS THE COUNTRY**

AZRUL AZİZİ İBRAHİM

Abstract:

Experiencing air travel for the first time, especially when flying across to another side of the country, represents a significant personal milestone filled with a mix of excitement, anxiety, and discovery. This study explores the emotional and psychological dimensions of first-time domestic air travel, focusing on individual reactions, perceptions, and reflections. For many, boarding a plane for the first time evokes a sense of wonder and nervous anticipation, influenced by unfamiliar procedures, confined spaces, and the surreal feeling of being airborne. At the same time, it offers a unique perspective on geography and distance, transforming hours of land travel into a brief, panoramic journey above the clouds. The experience also carries symbolic meaning, often associated with independence, achievement, and personal growth—particularly for young travelers, students, or those leaving their hometown for the first time. Through a qualitative lens that includes travel narratives, interviews, and emotional mapping, this study examines how such first-flight experiences contribute to self-confidence, broadened perspectives, and a deeper understanding of mobility. Findings reveal that while the journey can be stressful due to fear of flying or navigating airports, it also fosters resilience and adaptation. The paper concludes that a first plane journey across the country is not only a mode of transportation but also a formative experience that shapes individual identity, memories, and future aspirations.

Keywords: first-time flying, domestic travel, air travel experience, emotions, personal growth, anxiety, excitement, mobility, self-discovery, adaptation

EXPLORING THE PHYSICAL, PSYCHOLOGICAL, AND SOCIOCULTURAL DIMENSIONS OF BOXING

Divain Eric

Abstract:

Boxing, one of the oldest and most enduring combat sports, encompasses a complex interplay of physical endurance, mental discipline, and cultural symbolism. This study investigates the multifaceted nature of boxing, focusing on its physical demands, psychological impact, and sociocultural significance across various societies. As a sport, boxing requires exceptional cardiovascular fitness, strength, reflexes, and tactical intelligence, making it a rigorous test of both body and mind. Beyond the ring, boxing is often seen as a path to personal transformation, offering individuals—particularly those from marginalized backgrounds—opportunities for empowerment, discipline, and social mobility. It has historically served as a platform for expressing identity, resilience, and resistance, as seen in the lives of iconic figures like Muhammad Ali. Moreover, boxing plays a significant role in community building through local gyms and youth development programs that use the sport as a tool for education, mentorship, and crime prevention. However, the sport also faces criticism over health risks, including long-term brain injuries and ethical concerns about violence. Through a multidisciplinary approach involving sports science, psychology, and cultural studies, this paper examines how boxing functions as both a competitive sport and a social phenomenon. Findings underscore the importance of implementing enhanced safety protocols, promoting psychological support, and recognizing the sport's cultural relevance. The study concludes that boxing remains a dynamic and influential activity, balancing physical intensity with deep-rooted social meaning.

Keywords: boxing, combat sport, physical fitness, mental discipline, culture, identity, empowerment, community, health risks, social mobility

EXPLORING THE GLOBAL IMPACT, PHYSICAL DEMANDS, AND SOCIAL INFLUENCE OF FOOTBALL

Charles John

Abstract:

Football, known as the world's most popular sport, transcends its identity as a game to become a

powerful cultural and social force. This study explores the multifaceted impact of football, focusing on

its physical, psychological, and societal dimensions. Physically, the sport requires a combination of

endurance, speed, agility, and teamwork, making it a comprehensive exercise that promotes overall

health and fitness. Psychologically, football fosters discipline, strategic thinking, and emotional resilience

among players, while also serving as a source of entertainment and stress relief for fans. Culturally,

football is deeply embedded in national and community identities, often acting as a unifying force

during international tournaments and local matches alike. It has the capacity to break social barriers,

bring diverse groups together, and inspire movements related to equality, peace, and youth

empowerment. Economically, football generates vast revenue through sponsorships, broadcasting, and

merchandise, contributing significantly to local and global economies. However, the sport is not without

challenges, including issues related to corruption, commercialization, and the mental health of players.

This study adopts an interdisciplinary approach incorporating sports science, sociology, and economics

to analyze the broader significance of football in modern society. Findings reveal that while football

promotes physical activity and social cohesion, there is a growing need for responsible governance and

inclusive practices to ensure its positive development. The paper concludes that football's enduring

popularity lies in its unique ability to blend competition with community, passion with purpose.

Keywords: football, global sport, physical fitness, teamwork, culture, identity, social impact, economy,

mental health, community development

EXPLORING THE TECHNICAL, EDUCATIONAL, AND PRACTICAL DIMENSIONS OF BRICKLAYING SKILLS

Aldinus Mijin

Abstract:

Bricklaying is a foundational skill in the construction industry, requiring precision, technique, and practical knowledge to create strong, durable structures. This study explores the technical, educational, and practical aspects of bricklaying, focusing on its importance in vocational training and real-world construction projects. The skill involves mastering various techniques such as spreading mortar, laying bricks in alignment, ensuring level and plumb surfaces, and interpreting construction drawings. Beyond manual ability, bricklaying demands understanding of material properties, safety standards, and efficient work practices. As a trade taught in vocational institutions, bricklaying education emphasizes hands-on learning, use of tools and equipment, and the development of problem-solving and teamwork skills. The study also highlights the role of bricklaying in personal and professional development, providing learners with employable skills and contributing to infrastructure growth. Through a mixed-methods approach involving skill assessments, trainer interviews, and student reflections, the research identifies key challenges such as uneven skill mastery, limited access to modern tools, and the need for updated training modules. Findings suggest that integrating technology, real-world projects, and continuous assessment enhances skill acquisition and workplace readiness. The study concludes that bricklaying is not just a technical task but a valuable craft that underpins the physical landscape of society, requiring structured training, industry support, and recognition of its role in sustainable development.

Keywords: bricklaying, construction skills, vocational training, craftsmanship, technical education, masonry, building techniques, hands-on learning, infrastructure, skill development

EXPLORING THE CULTURAL SIGNIFICANCE, ARTISTIC ELEMENTS, AND
SOCIAL
FUNCTIONS OF MURUT DANCE

Muhd Fikri Sahran

The Murut dance, a traditional performance of the indigenous Murut people of Borneo, embodies

a rich cultural heritage that reflects their history, beliefs, and communal identity. This study delves into the cultural significance, artistic expressions, and social functions of Murut dance, highlighting its role in preserving tradition and fostering unity. Typically performed during festive occasions such as weddings, harvest festivals, and community gatherings, the dance features rhythmic movements, vibrant traditional attire, and the accompaniment of gongs and bamboo instruments. Central to the dance is the element of storytelling, with movements symbolizing bravery, courtship, and daily life activities. As an oral tradition passed through generations, it serves not only as entertainment but also as a medium for cultural transmission and education among the younger generation. The dance also reinforces community values, strengthens social ties, and affirms Murut identity in a rapidly modernizing world. Through a multidisciplinary lens incorporating anthropology, ethnomusicology, and cultural studies, this paper examines how the Murut dance has adapted to contemporary contexts, including its incorporation into cultural showcases and tourism events. Findings emphasize the importance of

cultural preservation efforts, such as community-led initiatives and educational programs, to ensure the continuity and authenticity of the dance. The study concludes that while modernization offers new platforms for cultural expression, safeguarding the Murut dance requires a balance between innovation and tradition.

Keywords: Murut dance, cultural heritage, traditional performance, Borneo, indigenous identity,

storytelling, community, music, preservation, modernization

EXPLORING THE CULTURAL, PHYSICAL, AND SOCIAL DIMENSIONS OF SEPAK

TAKRAW ERELLIAN JOSEPH

Abstract:

Sepak takraw is a traditional Southeast Asian sport that blends elements of acrobatics, strategy, and teamwork, creating a fast-paced and visually captivating game. This study explores the multifaceted nature of sepak takraw by examining its cultural roots, physical demands, and social

significance. Played on a court similar to badminton, the game involves two teams using their feet, head, chest, and knees to control and strike a rattan ball over a net. Its origin, deeply rooted in the traditions of Malaysia, Thailand, and surrounding countries, reflects the historical and cultural identity of the region. Beyond its cultural importance, sepak takraw requires high levels of athleticism, including flexibility, coordination, and explosive power, making it a unique blend

of martial arts and volleyball. The sport also plays a key role in fostering social bonds, particularly in schools and local communities, where it promotes teamwork, discipline, and national pride. As it gains international recognition, sepak takraw continues to evolve, balancing

tradition with modern competitive standards. This paper adopts a multidisciplinary approach, drawing from sports science, cultural studies, and sociology to analyze the sport's broader impact. Findings suggest that sepak takraw not only preserves regional heritage but also contributes to youth development and global sports diversity. Efforts to expand the sport's reach must focus on inclusivity, training support, and international promotion while safeguarding its traditional essence.

Keywords: sepak takraw, traditional sport, Southeast Asia, culture, athleticism, teamwork, heritage, youth development, international sport, community engagement

EXPLORING THE CULTURAL, PRACTICAL, AND PSYCHOLOGICAL
DIMENSIONS OF MOTORBIKE RIDING

YUSSHACKY YUSSAR

Abstract

Riding motorbikes has evolved beyond mere transportation into a multifaceted activity with cultural, practical, and psychological significance. This study explores the various dimensions of motorbike riding, focusing on its role in modern mobility, personal expression, and community identity. Motorbikes offer an economical and efficient solution for navigating congested urban environments and remote rural areas, particularly in developing regions where infrastructure may be limited. The activity also fosters a unique sense of freedom and adventure, attracting enthusiasts who associate riding with emotional release and personal empowerment. Additionally, motorbike culture has given rise to distinct subcultures and communities that promote camaraderie and shared identity through group rides, events, and shared values. However, the practice also presents notable challenges, including safety concerns, environmental impacts, and the need for strict regulatory frameworks. Through a multidisciplinary lens combining sociology, psychology, and transport studies, this paper examines how motorbike riding shapes and reflects individual lifestyles and societal trends. Findings suggest that while motorbikes contribute positively to mobility and social interaction, there is a critical need for improved safety education and infrastructure to mitigate risks. This study calls for balanced approaches that preserve the cultural and practical benefits of motorbiking while addressing its inherent challenges.

Keywords: motorbike riding, transportation, culture, identity, mobility, safety, psychology, urban commuting, freedom, community

EXPLORING THE DYNAMICS, APPEAL, AND IMPACT OF SHORT TRACK SPRINT RACING

ROWEN ROZİ,ROGER

Abstract:

Short track sprint racing is a high-intensity motorsport that combines speed, strategy, and technical skill

within a confined racing environment. This study examines the core dynamics of short track sprint races,

including the physical layout of tracks, the performance demands on vehicles and drivers, and the split-

second decision-making required during competition. Often held on oval or circular tracks with tight

turns, these races emphasize acceleration, precision, and agility, offering a thrilling experience for both

participants and spectators. Beyond the technical aspects, the sport has cultivated a passionate fanbase

and has become a staple in grassroots and regional motorsport cultures. It provides a platform for

emerging drivers to showcase their abilities, serving as a stepping stone to more prominent racing

leagues. Furthermore, the sport fosters a strong sense of community, with local events drawing diverse

audiences and promoting social interaction. However, short track sprint racing also raises concerns

regarding safety, environmental sustainability, and accessibility. Through an interdisciplinary approach

incorporating sports science, cultural analysis, and engineering perspectives, this study explores how

short track sprint racing contributes to athletic development, entertainment, and community engagement. Findings highlight the need for ongoing innovation in safety measures and environmental

practices while maintaining the sport's excitement and inclusiveness. This research supports the

development of short track sprint racing as both a competitive discipline and a valuable social phenomenon.

Keywords: short track sprint race, motorsport, racing strategy, vehicle performance, community, safety,

culture, entertainment, athletic development, environmental impact

Engineering Excellence and Innovation in Supercar Design

Eleazar Agung Liau

Abstract:

Supercars represent the pinnacle of automotive engineering, combining cutting-edge technology,

advanced materials, and high-performance design to deliver unmatched speed, precision, and driving

experience. This study explores the key elements that define supercars, including aerodynamics,

lightweight construction, powertrain innovations, and smart control systems. Emphasis is placed on the

integration of carbon fiber, aluminum alloys, and active aerodynamic components that enhance both

speed and stability at high velocities. Through a technical analysis of various supercar models from

leading manufacturers such as Ferrari, Lamborghini, McLaren, and Bugatti, the research highlights how

performance metrics—such as acceleration, top speed, torque, and handling—are achieved through

precise engineering and innovation. The study also investigates the role of hybrid and electric technologies in shaping the future of supercars, with models like the Ferrari SF90 Stradale and Rimac

Nevera showcasing sustainable alternatives without compromising performance. Additionally, advancements in onboard computing, telemetry, and driver-assist systems offer enhanced safety and

control, even in extreme conditions. Beyond technical excellence, the research acknowledges the

cultural and symbolic significance of supercars as luxury icons and status symbols, reflecting both

personal identity and technological progress. The findings underscore the supercar's role as a testbed

for innovations that eventually influence mainstream automotive design. In conclusion, the evolution of

the supercar is a testament to human ingenuity, pushing the boundaries of speed, sustainability, and

design excellence in the pursuit of automotive perfection.

Keywords: supercar design, high-performance vehicles, automotive engineering, aerodynamics, carbon

fiber, hybrid technology, electric supercars, powertrain innovation, vehicle dynamics, luxury automobiles

THE LIMIT OF MAGNESIUM AND POTASSIUM, CHLORIDES IN MIXING WATER FOR CEMENT MORTAR

SUBHASHISH DEY

Department of Civil Engineering, Gudlavalleru Engineering College, Andhra Pradesh,
India

Abstract

In this research work, the permissible limit of sodium, magnesium and Potassium chloride in mixing water for cement mortar has been evaluated experimentally. In the literature review considerable work is not carried out on permissible limit of sodium, magnesium and potassium chloride limit in mixing water for cement or concrete. Many codes are recommended permissible limit of chlorides in mixing water for cement or concrete but not recommended sodium, magnesium and potassium chloride. Indian standards of 456-2000 was recommended chlorides permissible limit i.e., 2000 mg/L in the mixing water for concrete, but not recommended limit of sodium chloride, magnesium and potassium chloride. The effect of Sodium, Magnesium and Potassium chlorides with concentrations 2000mg/L, 3000mg/L and 4000mg/L on setting times, compressive and flexure strength were performed in the laboratory. Out of three chlorides, magnesium chloride has performed the best. Sodium chloride, magnesium chloride and potassium chloride are recommended in plain cement mortar at concentrations of 3000mg/L, 4000mg/L and 4000mg/L respectively.

Keywords: Sodium Chloride, Magnesium Chloride, Potassium Chloride, Setting times, Compressive strength, Flexural Strength.

FACTORS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF ENANTIOSEMY IN THE ARABIC LANGUAGE

SOTVOLDİEV SİROJİDDİN MAKHAMMADDİN UGLI¹

¹Lecturer, Department of Oriental Languages, Oriental University, Tashkent, Uzbekistan, ORCID: 0000-0002-0666-0128

Before delving deeper into the topic, it is necessary to consider the issue of terminology. In many languages, there have been various attempts to name the category of words with opposite meanings. A number of studies have been conducted in world linguistics on the opposition between the meanings of linguistic units. In particular, in Western linguistics, this linguistic phenomenon was first studied by the Czech linguist V.I. Shersl. However, Abu Bakr ibn Anbari, a representative of the Kufa school of linguistics, studied this phenomenon in the 10th century, almost nine centuries before V.I. Shersl, and wrote a research work titled "Kitabu-l-azdad" ("The Book of Words with Opposite Meanings"). The German linguist Karl Abel also refers to this dictionary of Ibn Anbari in his work "Über den Gegensinn der Urworte" (1884).

By the beginning of the 20th century, the research of another German linguist, T. Nöldeke, led to extensive studies of this phenomenon by Western linguists. Specifically, this issue was investigated in the works of R.A. Budagov, Y. Filipek, F. Chermak, A. Kleger, L.A. Novikov, A. Shmelev, as well as Uzbek linguists such as S. Usmonov, B. Yusufov, N. Mahmudov, and Y. Odilov. The German term "Wörter mit Gegensinn" appears to be quite consistent in choosing a name for lexical units that reflect two opposing meanings. It should be noted that this term is formed based on the lexical meaning of the Arabic word "الأضداد" ("al-aḍḍād," singular form "ḍidd"). Additionally, there are instances where this linguistic phenomenon is referred to as enantiosemy, homoantonymy, intra-word antonymy, antonimosemy, antisemy, enantiodromy, or antilogy.

In Arabic sources, this phenomenon is named quite concisely and consistently. A word with the opposite meaning is called "ضد" ("ḍidd"), and its plural form is "aḍḍād." Some Western scholars have preferred to use Arabic terminology. Regarding the approach of English linguistics to this topic, we can observe that the previously used term "enantiodromia" ("running in opposite directions") has been replaced by "enantiosemy." Based on this, it is appropriate to use the term "enantioseme" as a designation for a specific lexeme and its opposite meanings, and "enantiosemanics" as a general term to reflect the semantic nature of this set of lexemes. The existence of the phenomenon of enantiosemy in the Arabic language was first recorded at the beginning of the 9th century, and since then it has been arousing particular interest and attention. A common thread connecting the works of early Arab grammarians and modern researchers is that the aspiration to understand the very concept of opposition remains a priority goal for researchers of both periods.

Here, it is appropriate to provide several examples that demonstrate the somewhat broad application of the term "opposite." Enantiosemes include, for example: "أخضر" (akhḍar) - green and black; "عروب" ('arūb) - "obedient, faithful wife" and "disobedient, unfaithful wife"; "خوصة" (khawṣa') - "a deep well" (also in plural form "the sunken eyes of a camel") and "a high place, a hill," among others.

Keywords: enantiosemy, azdad, autoantonym, contronym, Arabic language, Ibn Anbari.

A RETURN TO THE FOUNDATIONS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING

ARSHAGUL AKKAIROVA*

Түйіндеме

Ағылшын тілін оқытудағы өзгеріп жатқан үрдістер аясында дәстүрлі әдістемелер көбіне заманауи, технологияға негізделген тәсілдердің көлеңкесінде қалып қояды. Бұл мақала Анық Нұсқаулық (Direct Instruction, DI) әдісінің қайта жаңғырып жатқан өзектілігін қарастырады. Direct Instruction (DI) дегеніміз — бұл оқытудың құрылымдалған, жүйелі және мұғалім басқаратын әдісі. Қазақшаға аударғанда оны «Анық Нұсқаулық» немесе «Тікелей нұсқаулық» деп айтуға болады. Бұл әдісте мұғалім сабақ барысын нақты басқарып, оқушыларға түсінікті, кезең-кезеңмен нұсқау береді.. Мұғалім басқаратын тәсіл болып табылады. Мақалада оқу қиындықтары бар оқушылар үшін бұл әдістің тиімділігі атап көрсетіліп, DI-дің негізгі компоненттері — үлгі көрсету, бағытталған және дербес жаттығулар, сондай-ақ жүйелі мазмұн жеткізу әдістері сипатталады. Австралия мектептерінен алынған соңғы мысалдар мен Ноэль Пирсон сияқты білім беру саласындағы жетекшілердің қолдауына сүйене отырып бұл әдістің сауаттылық деңгейі мен сыныптағы тәртіпке оң әсер ететінін көрсетілген. Нәтижесінде, мақала Анық Нұсқаулық әдісін қазіргі ағылшын тілі сыныптарына қайта енгізуді ұсынады. Бұл білім алушылардың үлгерімі мен белсенділігін арттыратын, ғылыми дәлелденген негіздегі стратегия.

Кілт сөздер:

Анық Нұсқаулық, ағылшын тілін оқыту әдістері, құрылымдалған оқыту, мұғалім жетекшілігіндегі әдістер, тілді меңгеру, сауаттылықты арттыру, сыныптағы тәртіп, білім беру стратегиялары, білім алушының белсенділігі, негізгі педагогика.

Abstract

In the evolving landscape of English language education, traditional methodologies are often overshadowed by modern, technology-driven approaches. This article explores the renewed relevance of Direct Instruction (DI)—a structured, teacher-led method characterized by clear objectives, step-by-step instruction, and immediate feedback. Emphasizing its effectiveness for learners with academic challenges, the article highlights DI's core components, including modeling, guided and independent practice, and systematic content delivery. Drawing on recent case studies from Australian schools and endorsements by educational leaders like Noel Pearson, the article underscores DI's positive impact on literacy outcomes and classroom behavior. Ultimately, it advocates for the reintegration of Direct Instruction into contemporary English language classrooms as a foundational, evidence-based strategy that fosters both academic achievement and learner engagement. In today's fast paced and technologically improved instructional environment, it is straightforward to miss time-examined coaching methodologies. However, Direct Instruction (DI) is experiencing a resurgence, in particular in contexts in which college students face studying challenges. This article revisits the middle ideas of Direct Instruction and examines its developing relevance in contemporary-day English language school rooms.

*Teacher of an English Language, Gymnasium school named after “Abai”, Almaty, Kazakhstan,

Keywords:

Direct Instruction, English language teaching, structured learning, teacher-led methods, language acquisition, literacy improvement, classroom management, educational strategies, learner engagement, foundational pedagogy

What is Direct Instruction?

Direct Instruction is a structured, trainer-led method that emphasizes genuinely described objectives, step-through-step guidance, and ongoing evaluation and feedback (Engelmann & Carnine, 1991; Rosenshine, 2012). Unlike extra exploratory or student-focused methods, DI guarantees that scholars are guided via every studying section with reason and clarity.

Key Characteristics of Direct Instruction (Stockard et al., 2018):

1. Structured Content Delivery

Lessons observe a logical sequence, starting with foundational ideas and step by step advancing to extra complicated material.

2. Modeling

The trainer explicitly demonstrates language obligations or competencies, supplying college students with clean examples to emulate.

3. Guided Practice

Students exercise new competencies with the trainer`s guide, letting them construct self belief and make stronger studying via repetition and scaffolding.

4. Independent Practice

Once college students have received familiarity, they transition to making use of information on their own, growing autonomy and fluency.

5. Immediate Feedback and Error Correction

Teachers offer well timed feedback, assisting rookies accurate mistakes, make clear misunderstandings, and live on track.

Why is Direct Instruction Effective?

Research has proven that Direct Instruction is in particular useful for underperforming college students or people with inconsistent instructional backgrounds (Adams & Engelmann, 1996; Hattie, 2009). A first-rate case take a look at from 2024 highlighted faculties withinside the Australian Capital Territory and Goulburn that applied DI throughout Catholic faculties (Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority [ACARA], 2024). These faculties said dramatic upgrades in college students` NAPLAN results — a country wide literacy and numeracy evaluation — in addition to decreased times of disruptive conduct (Pearson, 2014).

In addition, Indigenous chief Noel Pearson publicly recommended for the wider implementation of Direct Instruction in all school rooms throughout Australia. Pearson emphasised the method`s fulfillment in enhancing literacy and numeracy amongst Indigenous college students and argued that DI have to turn out to be a general coaching method withinside the country wide curriculum.

Practical Applications with inside the English Language Classroom

For English language instructors, DI gives a steady framework that:

- Ensures all college students development collectively with a clean knowledge of goals.
- Reduces confusion and cognitive overload through breaking down language competencies into plausible chunks.
- Fosters progressed lecture room conduct via shape and predictable routines.

As educators preserve exploring progressive technology and learner-focused pedagogies, the cost of structured, express guidance have to now no longer be underestimated (Rosenshine, 2012; Engelmann & Carnine, 1991). Direct Instruction offers a dependable basis for language development — in particular for rookies who require extra guide or thrive below clean guidance. For English instructors aiming to enhance each instructional overall performance and lecture room engagement, returning to the fundamentals via Direct Instruction may want to show now no longer handiest powerful however transformative.

Conclusion

As English language educators navigate an increasingly complex instructional landscape, it is essential to recognize the enduring value of structured and explicit teaching methods. Direct Instruction offers a time-tested, research-supported framework that addresses the diverse needs of learners, particularly those requiring additional support or structure. By returning to the foundational principles of clarity, consistency, and guided practice, teachers can create learning environments that promote confidence, autonomy, and academic success (Hattie, 2009; Stockard et al., 2018). While innovation and student-centered approaches continue to shape modern pedagogy, the integration of Direct Instruction serves as a powerful reminder that effectiveness often lies in simplicity and intentionality. Embracing this method within English language classrooms may not only enhance learning outcomes but also transform the educational experience for students and teachers alike.

1258

References

1. Adams, G. L., & Engelmann, S. (1996). *Research on Direct Instruction: 25 years beyond DISTAR*. Educational Achievement Systems.
2. Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (ACARA). (2024). *NAPLAN National Report*. <https://www.acara.edu.au>
3. Engelmann, S., & Carnine, D. (1991). *Theory of instruction: Principles and applications*. Irvington Publishers.
4. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
5. Pearson, N. (2014). *Radical Hope: Education and Equality in Australia*. Black Inc.
6. Rosenshine, B. (2012). Principles of instruction: Research-based strategies that all teachers should know. *American Educator*, 36(1), 12–19.
7. Stockard, J., Wood, T. W., Coughlin, C., & Rasplika Khoury, C. (2018). The effectiveness of Direct Instruction curricula: A meta-analysis of a half century of research. *Review of Educational Research*, 88(4), 479–507. <https://doi.org/10.3102/0034654317751919>

STRATEGIES AND TECHNIQUES ON THE DEVELOPING FUNCTIONAL SPEAKING SKILLS IN ENGLISH

Elenora KONRATBAYEVA*

Түйіндеме Бұл зерттеуде ағылшын тілінде сөйлеу дағдыларын дамыту мақсатында жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын, атап айтқанда ChatGPT, Deep Dream Generator, Hedra AI және Canva платформаларын білім беру үдерісіне енгізу мәселесі қарастырылады. Мәтінде аталған ЖИ технологияларын оқу үдерісіне тиімді түрде біріктірудің әдіс-тәсілдері сипатталады. Бұл құралдарды қолдану арқылы оқушылар үшін интерактивті және серпінді оқу ортасын қалыптастыру көзделеді. Зерттеудің негізгі мақсаты – оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін, шығармашылық ойлауын және сөйлеу барысында сенімділігін арттыру.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, оқыту дағдылары, жаңа технология, оқыту материалдары, сөйлеу дағдылары.

Annotation This text explores the use of artificial intelligence (AI) tools, specifically ChatGPT, Deep Dream Generator, Hedra AI, and Canva, in improving students' speaking skills in English. The text discusses various methods and techniques that integrate these AI tools into classroom activities, providing an interactive and dynamic learning environment. The goal is to enhance students' communication abilities, creativity, and confidence in speaking through AI-generated content, real-time practice, and creative exercises.

Keywords *Artificial intelligence, teaching skills, new technology, teaching methods, speaking skills.*

1259

Aim: The aim of this research is to investigate how AI tools like ChatGPT, Deep Dream Generator, Hedra AI, and Canva can be integrated into English language lessons to enhance students' speaking skills, boost their creativity, and encourage critical thinking.

Tasks:

To explore how ChatGPT can help students practice speaking through real-time dialogues, role-playing, and storytelling.

- To examine how Deep Dream Generator and Hedra AI contribute to creative thinking, visual learning, and speaking activities through image generation and video creation.
- To demonstrate how Canva can be used for presentations, storytelling, role-playing, and vocabulary building, making speaking practice more engaging.
- To analyze the impact of these AI tools on student confidence, fluency, and functional communication skills in English.

Hypothesis

It is hypothesized that integrating AI tools like ChatGPT, Deep Dream Generator, Hedra AI, and Canva into English language lessons will significantly enhance students' speaking skills,

* English Language Teacher. School-lyceum №77, Shymkent, Kazakhstan,

foster creativity, and improve their ability to express themselves confidently and clearly in English.

Introduction In today's digital age, AI tools offer innovative opportunities for enhancing education. These technologies can make lessons more engaging, interactive, and tailored to students' needs. Specifically, AI tools like ChatGPT, Deep Dream Generator, Hedra AI, and Canva can be used in English language teaching to develop functional speaking skills (OpenAI, 2024; Deep Dream Generator, 2024; Hedra AI, 2024; Canva, 2024). By utilizing these tools, students can practice real-life conversations, engage in creative activities, and receive immediate feedback, all of which contribute to their language proficiency and confidence in speaking English (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999).

ChatGPT for improving speaking. Developing functional speaking skills in English is essential for effective communication. One innovative way to enhance these skills is by using ChatGPT in the classroom. This AI-powered tool provides interactive opportunities for students to practice speaking, expand vocabulary, and improve sentence structure.

ChatGPT can be integrated into lessons through various activities. One effective strategy is **guided conversation practice**, where students engage in real-time dialogues with the AI on different topics. This helps them build confidence and develop fluency. Another useful technique is **role-playing**, where students take on different characters and interact with ChatGPT in simulated real-life situations, such as ordering food in a restaurant or asking for directions (OpenAI, 2024).

Additionally, **ChatGPT-assisted storytelling** encourages creativity. Students can start a story, and the AI continues it, prompting them to respond and expand on ideas. This improves their ability to form coherent and meaningful sentences (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999; Ur, 2012). Moreover, **AI-generated prompts for discussions** help students express opinions, argue points, and engage in debates, enhancing their critical thinking and speaking abilities.

Regular use of ChatGPT allows students to practice pronunciation and grammar in a stress-free environment. The AI provides immediate feedback, helping learners recognize mistakes and correct them. This interactive approach makes learning more engaging and effective (Richards, 2008).

By incorporating ChatGPT into speaking activities, teachers can create a dynamic and supportive learning environment where students develop confidence, fluency, and functional communication skills in English.

My experience: During the lesson, I worked with 9th-grade students on the topic of Abai Kunanbayev. To make the lesson more engaging and interactive, I copied a text from Abai Kunanbayev's book and uploaded it into ChatGPT. Additionally, I utilized ChatGPT's voice feature, which allows for free conversation, to facilitate a dynamic discussion among students. ChatGPT generated one question for each student, encouraging them to respond in English. This interactive approach not only helped students practice their speaking skills but also boosted their confidence in using English in a real conversational setting. Since the questions were generated by AI, they were diverse and thought-provoking, which encouraged students to think critically and express their ideas clearly. One of the most beneficial aspects of this activity was that students engaged in natural conversations without feeling pressured or judged. They could interact freely, which made the learning process more enjoyable and effective. Additionally, this method allowed me to observe their speaking abilities and identify areas where they needed improvement. By integrating AI tools like ChatGPT into the lesson, I was able to create a more immersive and student-centered learning environment. Moving

forward, I plan to incorporate similar AI-based activities to further enhance students' communication skills and overall engagement in English learning.

Teaching with Deep Dream Generator and Hedra AI Modern artificial intelligence (AI) tools help make lessons more engaging and develop students' creativity and critical thinking skills. **Deep Dream Generator** and **Hedra AI** are two innovative platforms that can support learning in the classroom (Deep Dream Generator, 2024; Hedra AI, 2024).

Using Deep Dream Generator This tool allows teachers to create unique, artistic images on any topic. For example, during **brainstorming activities**, students can analyze AI-generated images and answer **CCQ-s (Concept Checking Questions)** such as:

- What do you see?
- What do you think is happening?
- What questions do you have?

This method encourages students to think freely, develop their speaking skills, and express their ideas with confidence.

Using Hedra AI

Teachers can upload images from **Deep Dream Generator** to **Hedra AI** and create videos on different topics. This is especially useful for learning English. Teachers can use Hedra AI to make **educational videos** that help students understand lesson materials better. These videos make learning more **visual and interactive**, allowing students to absorb information quickly (Thornbury, 2005).

Benefits of Deep Dream Generator and Hedra AI

- **Boosts creativity** – Students generate new ideas by analyzing unique images.
- **Improves speaking and thinking skills** – CCQ-s encourage students to express their thoughts and participate in discussions.
- **Enhances visual and interactive learning** – Videos make lessons more engaging and easier to understand.
- **Makes learning English easier** – Students quickly learn new words through images and videos.

By integrating **Deep Dream Generator** and **Hedra AI** into lessons, teachers can make learning more exciting, modern, and effective for students.

My experience: I used AI tools to enhance my lesson on *Pride and Prejudice*. First, I generated an image related to the topic using Deep Dream Generator or a similar AI tool. This visual representation helped set the theme for the lesson. Then, I used Hedra.ai to create a video based on the generated image. The AI tool not only animated the image but also formulated relevant questions related to *Pride and Prejudice*. This interactive approach allowed students to listen to the questions and engage more deeply with the lesson content. By combining multiple AI tools—one for generating visuals and another for turning them into interactive videos—I created an engaging and immersive learning experience. This method helped students improve their speaking and comprehension skills while making the lesson more dynamic and memorable.

Canva in Education for Speaking Skills

Canva is a great tool that helps students improve their speaking skills in a creative and interactive way. It allows them to design **presentations, posters, storyboards, and infographics**, making learning more engaging and visual. One way Canva helps with speaking is through **presentations**. Students can create slides with key points and present them to the class, which builds their confidence in public speaking. **Storytelling** is another useful feature. With Canva, students can design storyboards using pictures and text, helping them describe events, characters, and emotions in their own words (Canva, 2024).

Canva also supports **role-playing and dialogues**. Teachers can create comic strips where students fill in the missing dialogue and then act out the scenes. This makes speaking practice more fun and natural. Another effective way to use Canva is for **debates and discussions**. Students can organize their ideas visually using argument maps before expressing their thoughts in a debate.

Additionally, Canva helps with **vocabulary building**. Students can make flashcards with images and definitions, then explain the words to their classmates. This method reinforces new vocabulary and improves pronunciation (Larsen-Freeman, 2000).

Overall, Canva encourages creativity, builds confidence, and makes learning enjoyable. By using visual materials, students can organize their thoughts better and feel more comfortable when speaking in English.

My experience: In Canva, I used AI tools to create flashcards aimed at improving students' sentence structure. For our lesson on The Lost World, I designed didactic materials that we used to play an interactive game in class. The game was structured around flashcards, with eight cards in total. Three of them contained a special "Spade of queen" card. Students worked in teams, competing to collect these special cards. The first team to collect all three Peculiar Lady cards had the opportunity to make a connection ("crossover") to The Lost World, engaging deeper with the theme of the lesson. This game-based approach made the lesson more interactive and engaging. It encouraged students to actively participate, collaborate in teams, and improve their understanding of The Lost World through competition and discussion. Using AI-powered tools like Canva to create custom learning materials helped make the lesson more dynamic and effective. The combination of visuals, storytelling, and gamification significantly boosted students' enthusiasm and comprehension.

Conclusion

The use of AI tools in the classroom, particularly for improving speaking skills, has proven to be effective. ChatGPT facilitates real-time interaction and role-playing, Deep Dream Generator and Hedra AI support creative and visual learning, and Canva offers interactive ways to build vocabulary and practice speaking. These tools not only make the learning process more dynamic and enjoyable but also provide students with the opportunity to develop their speaking skills in a supportive and engaging environment. Teachers can use these AI-powered tools to foster creativity, boost confidence, and help students express their ideas more clearly and fluently in English.

References

- Canva. (2024). *Canva for Education*. <https://www.canva.com/education>
- Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course*. Heinle & Heinle.
- Deep Dream Generator. (2024). *Deep Dream Generator*. <https://deepdreamgenerator.com>

- Hedra AI. (2024). *AI-generated video platform*. <https://www.hedra.ai>
- Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
- OpenAI. (2024). *ChatGPT*. <https://www.openai.com/chatgpt>
- Richards, J. C. (2008). *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. Cambridge University Press.
- Thornbury, S. (2005). *How to Teach Speaking*. Pearson Longman.
- Ur, P. (2012). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge University Press.

ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР АРҚЫЛЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ ТАҚЫРЫПТЫ ТҮСІНДІРУ

Rano KUNGIRBAEVA*

Түйіндеме

Бұл мақалада шет тілі сабағында грамматикалық тақырыптарды түсіндіруде мақал-мәтелдерді пайдаланудың тиімділігі қарастырылады. Мақал-мәтелдер тек тілдік білімді жетілдіріп қана қоймай, оқушылардың ойлау қабілетін, тапқырлығын арттырып, ұлттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады. Автор әртүрлі грамматикалық тақырыптарға сәйкес мақал-мәтелдерді сабақта қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын оятып, олардың үш тілді меңгеруге деген ынтасын арттыруға болатынын көрсетеді. Бұл тәсіл білім берумен қатар, тәрбиелік мәнге де ие болып, оқыту үдерісін жандандыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер:

шет тілі, грамматикалық тақырып, мақал-мәтелдер, тіл үйрету, тәрбиелік мән, үш тілді білім, мәдениетаралық коммуникация, сөйлеу дағдысы, тіл дамыту, оқыту әдістемес

Abstract

This article explores the effectiveness of using proverbs and sayings to explain grammatical topics in foreign language lessons. Proverbs not only enhance linguistic knowledge but also develop students' critical thinking and wit while fostering respect for national values. The author demonstrates that incorporating proverbs relevant to various grammar topics in the classroom increases students' interest and boosts their motivation to learn three languages. This approach is both educational and formative, enriching the teaching process and contributing to the development of intercultural competence.

Keywords:

foreign language, grammar topic, proverbs and sayings, language teaching, educational value, trilingual education, intercultural communication, speaking skills, language development, teaching methodology

Әрбір сабақта тиянақты сапалы білім беру тәрбие жұмысымен күнделікті бірлікте жүргізілуі тиіс. Осыны басшылыққа ала отырып мақал-мәтелдерді өз сабақтарымда грамматикалық тақырыптарды түсіндіргенде пайдаланамын.

Мақал-мәтелдер халық ауыз әдебиетін сүйіп құрметтеуге сөз өнерінің асыл қазынасын меңгеруге, тапқыр сөйлеуге, ретті жерлерде колдана білуге, үлкен ойды аядай қалыпқа сыйғызып айта білуге тәрбиелейді (Аханов, 1996). Мақал-мәтелдер мен жаттаған өлеңдер өткен тақырыпты пысықтау үшін, оқушылар жалыққан кезде көмектеседі, олардың ізденушілік қабілетін дамытады, үш тілді меңгеруге ынтасын арттырады (Сағидулла, 2008).

Мысалы белгілі бір грамматикалық тақырыпты өткен кезде жаттығулармен қатар үй тапсырмасы ретінде мақал- мәтелдерді беріп, одан бүгінгі өткен грамматикалық

* English Language Teacher, Zhetisay, Kazakhstan,

тақырыпты тауып қолдануын түсіндіріп орысша, қазақша аударып келуге берілсе, бұл әрі түсіндірілген грамматикалық тақырыпты пысықтайды, әрі іздендіреді және тәрбиелік құндылығы болады. Шет тілін оқыту үрдісін жандандыру, тіл дамыту жаттығуларын қолдану, жаңа әдіс-тәсілдерді енгізу бүгінгі күннің басты талабы. Біздің мақсатымыз рухани дүниесі бай, озық ойлы, айналадағы өмірге ғылыми көзқарасы қалыптасқан адамдар тәрбиелеу (Төлегенова, 2012).

Бүгінгі күнде көп тілді меңгерген жан-жақты, ел ертеңін ойлайтын ұрпақты тәрбиелеу келелі мәселелердің бірі деп түсініп, төменде берілген мақал-мәтелдерді, өлең шумақтарын сабақта қолдануды ұсынып отырмын. The plural of nouns.

1. So many countries, so many customs. Что ни город, то народ. Әр елдің салты басқа, иті қара қасқа.
2. Many words cut more than swords. Злые языки — острый меч. Сөз сүйектен өтеді.
3. Men may meet but mountains never meet. Гора с горой сходится, человек с человеком сойдется. Тау-таумен кездеспейді, адам адаммен кездеседі.
4. A cat in gloves catches no mice. Без труда не выловишь и рыбку из пруда. Енбексіз іс бітпейді, еріншектің қолы жетпейді. Жан қиналмай жұмыс бітпес, талап қоймай мұратқа жетпес.

The degrees of comparison of adjectives

1. A good name is better than riches. Добрая слава лучше богатства. Жаксы сөз — жарым ырыс.
2. Two heads better than one. Одна голова хорошо, две лучше. Екі кісі бір кісінің тәңірісі.
3. East or west home is best. В гостях хорошо, дома лучше. Өз үйім өлең төсегім.
4. Better an open enemy than a false friend. Лучше явный враг, чем лживый друг. Жауыққан дос жаудан бетер. (Жұбанов, 1999)
5. Better late than never. Лучше поздно, чем никогда. Ештен кеш жақсы.

The constructions: There is/There are

1. There is no place like home. В гостях хорошо, а дома лучше. Айхай өз үйім, кең сарайдай, боз үйім.
2. There is no smoke without fire. Нет дыма без огня. Жел болмаса, шөптің басы қозғалмайды.
3. There are spots even on the sun. Конь о четырех ногах, и тот спотыкается. Төрт аяқты мал да сүрінеді.

The Present Indefinite

1. Tastes differ. На вкус и цвет товарищей нет. Әркімнің өз талғамы бар.
2. All is well that ends well. Все хорошо, что хорошо кончается. Басы қатты болса, аяғы тәтті болады.
3. All is not that glitters. Не все то золото, что блестит. Жылтырағанның бәрі алтын емес.
4. Bad news flies fast. Худые вести не лежат на месте. Жамандық жерде жатпайды.

The Future Indefinite

1. We shall...

Пайдасы мен тиімділігі

Шет тілі сабағында мақал-мәтелдерді грамматикалық тақырыптармен байланыстыра қолдану – оқушылардың тілді терең меңгеруіне, ойлау қабілетінің дамуына ықпал етеді. Мұндай тәсіл арқылы оқушылар грамматиканы құрғақ ереже ретінде емес, нақты мысалдармен ұштастырып, өмірмен байланыстыра отырып қабылдайды. Сонымен қатар, мақал-мәтелдер оқушының сөздік қорын байытып, шешен сөйлеуге үйретеді, тәрбиелік мақсатта ықпал етіп, ұлттық дүниетанымды қалыптастырады.

Үш тілде берілген мәтіндер мен олардың мағынасы – оқушының тілдік салыстыру қабілетін дамытып, тіл үйренуге деген ынтасын арттырады. Бұл әдіс әсіресе оқушылардың жалығуын болдырмауға, сабақтағы белсенділігін арттыруға, шығармашылық ізденіске ынталандыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар, көпмәдениетті тұлға қалыптастыру жолында аса маңызды рөл атқарады. Мақал-мәтелдер мен тілдік құрылымдарды үш тілде салыстыра отырып үйрену тіл үйренушінің лексикалық, грамматикалық және мәдениетаралық дағдыларын дамытуға үлкен ықпал етеді (Celce-Murcia & Larsen-Freeman, 1999; Larsen-Freeman, 2000).

Қорытынды

Қорыта келгенде, шет тілі сабағында грамматикалық тақырыптарды мақал-мәтелдер арқылы түсіндіру – білім беру мен тәрбиелеуді ұштастыратын тиімді әдістің бірі. Бұл тәсіл оқушылардың грамматиканы терең түсінуіне, тілдік ойлау қабілетінің дамуына, ана тілі мен өзге тіл арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды салыстыра отырып меңгеруіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұлттық рухты сіңіруге, халық ауыз әдебиетіне деген құрметті арттыруға, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға септігін тигізеді. Мақал-мәтелдердің тәрбиелік, танымдық және тілдік құндылығы шет тілін меңгеру үдерісін мазмұнды, қызықты әрі нәтижелі етеді. Осы әдісті жүйелі түрде қолдану арқылы үштілді, ой-өрісі кең, тіл мәдениеті жоғары тұлға тәрбиелеуге мол мүмкіндік бар.

Пайдаланылған әдебиеттер

- Аханов, К. (1996). Тіл білімінің негіздері. Алматы: Санат.
- Жұбанов, Қ. (1999). Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы: Ғылым.
- Сағидулла, С. (2008). Тілді оқыту әдістемесі. Астана: Елорда.
- Төлегенова, Р. (2012). Шетел тілін оқыту әдістемесі. Алматы: Қазақ университеті.
- Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course. Heinle & Heinle.
- Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.

CEO‘ZBEKISTONDA “YASHIL IQTISODIYOT”NI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Sharifov Shuhrat Saidahmadovich¹, Soxibov Farrux Ortikovich²

¹Samarqand davlat universiteti dotsenti, (PhD)

²Samarqand Oriental universiteti, Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda “Yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishning asosiy yo‘llari va istiqbollari tahlil qilinadi. “Yashil iqtisodiyot” ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtiruvchi model sifatida qaraladi. Mamlakatda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, energiya tejamkorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish kabi yo‘nalishlarda olib borilayotgan islohotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, qayta tiklanadigan energiya, ekologik barqarorlik, energiya tejamkorligi, chiqindilarni qayta ishlash, atrof-muhitni himoya qilish.

Аннотация. В данной статье будут проанализированы основные пути и перспективы развития “зеленой экономики” в Узбекистане. “Зеленая экономика” рассматривается как модель, сочетающая социально-экономическое развитие с экологической устойчивостью. Освещаются реформы, проводимые в стране в таких областях, как использование возобновляемых источников энергии, повышение энергоэффективности, переработка отходов и внедрение экологически чистых технологий.

Ключевые слова: зеленая экономика, возобновляемые источники энергии, экологическая устойчивость, энергосбережение, переработка отходов, защита окружающей среды.

Annotation. This article will analyze the main ways and prospects for the development of the “green economy” in Uzbekistan. The “green economy” is considered as a model combining socio-economic development with environmental sustainability. The reforms carried out in the country in such areas as the use of renewable energy sources, energy efficiency improvement, waste recycling and the introduction of environmentally friendly technologies are highlighted.

Keywords: green economy, renewable energy sources, environmental sustainability, energy conservation, waste recycling, environmental protection.

O‘zbekiston-2030 strategiyasida “Yashil iqtisodiyot” kontseptsiyasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ekologik barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan yangi shakli bo‘lib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. “Yashil iqtisodiyot” atamasi O‘zbekistonning barqaror taraqqiyotini qo‘llab-quvvatlash maqsadida, global ekologik xavf-xatarlarga qarshi turish va iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirish uchun kiritilmoqda.

Yashil iqtisodiyot atamasi hozirgi kunda barqaror iqtisodiy rivojlanishning kaliti sifatida ko‘rilmoqda. Bu tizim ekologik jihatdan toza texnologiyalar, energiya tejamkorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari va chiqindilarni qayta ishlash kabi elementlarga tayanadi. O‘zbekistonda ushbu iqtisodiyot modelini rivojlantirish mamlakatni nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki ekologik xavfsizlik jihatidan ham yuqori darajaga olib chiqishi mumkin

1. Energiya tejamkorligini oshirish: O‘zbekiston ko‘p yillardan beri energetika sohasiga tayanib keladi, lekin

mamlakatning an'anaviy energiya manbalari (gaz, ko'mir va neft) cheklangan. Bu esa mamlakatni energiya tejamkorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tishga undamoqda. Quyosh, shamol va gidroenergetikadan foydalanish imkoniyatlari katta bo'lib, ulardan foydalanish mamlakatning energiya mustaqilligini oshiradi.

2. Qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish: O'zbekiston geografik jihatdan quyoshli davlatlardan biri hisoblanadi. Yiliga 300 kungacha quyoshli kunlarning bo'lishi quyosh energiyasidan keng miqyosda foydalanish imkoniyatini yaratadi. 2022-yilda hukumat tomonidan bir necha quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi rejalashtirilgan va bu loyihalar kelajakda energiya sohasida katta o'zgarishlar olib kelishi kutilmoqda.

3. Ekologik toza texnologiyalarni joriy etish: O'zbekiston iqtisodiyotining ko'plab sohalarida ekologik jihatdan zararli texnologiyalardan foydalaniladi. Xususan, sanoat va qishloq xo'jaligida bu aniq ko'rinib turadi. Yashil iqtisodiyot doirasida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish atrof-muhitni himoya qilish va resurslarni samarali boshqarishga yordam beradi. Masalan, qishloq xo'jaligida suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish suv resurslarini saqlashga xizmat qiladi.

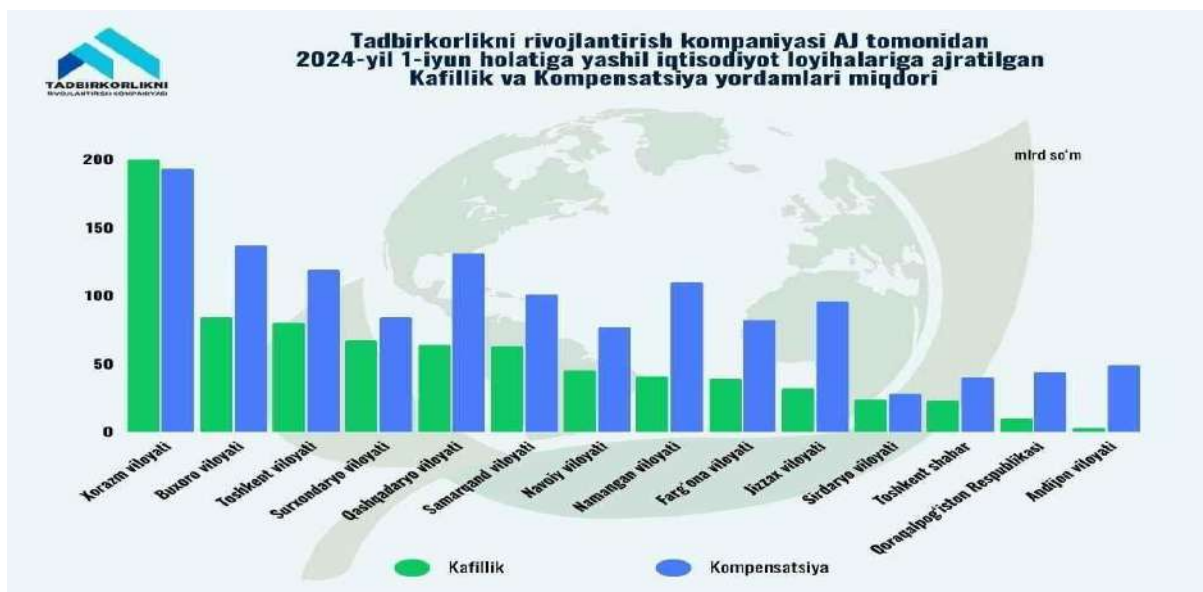
4. Chiqindilarni qayta ishlash: Yashil iqtisodiyotning yana bir asosiy elementi chiqindilarni qayta ishlashdir. Hozirgi kunda O'zbekistonda chiqindilarni samarali boshqarish va qayta ishlash darajasi past bo'lsa-da, hukumat bu yo'nalishda muhim qadamlar tashlamoqda. Xususan, chiqindilarni saralash va qayta ishlash markazlari tashkil etilmoqda va bu orqali ekologik muammolarni kamaytirish ko'zda tutilgan.

5. Atrof-muhitni himoya qilish: O'zbekiston o'zining ko'plab tabiiy boyliklariga ega bo'lgan mamlakatdir. Ammo sanoat faoliyatining ortishi bilan birga atrof-muhitga zarar yetkazuvchi ta'sirlar ham oshmoqda. Yashil iqtisodiyot doirasida atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha ko'plab tashabbuslar amalga oshirilishi lozim. Orol dengizi halokatidan saboq olgan holda, tabiiy muhitni himoya qilish va ekologik muvozanatni saqlash ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari katta. Birinchidan, global tendentsiyalar va xalqaro talablar bu yo'nalishda yanada faollashishni taqozo etmoqda. Iqlim o'zgarishi va ekologik inqirozlar, xususan, O'zbekiston kabi quruq iqlimli davlatlar uchun katta xavf tug'diradi. Bu esa yashil iqtisodiyotni rivojlantirishni zaruratga aylantiradi.

Ikkinchidan, xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki, O'zbekistonga yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun katta miqdorda kredit va grantlar ajratmoqda. Ushbu moliyaviy qo'llab-quvvatlash mamlakatning energiya tizimini diversifikatsiya qilish va ekologik loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, O'zbekistonning tabiiy resurslari va geografik joylashuvi yashil iqtisodiyot uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Quyosh va shamol energiyasi sohasida katta salohiyatga ega bo'lgan hududlar ushbu energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha yetakchi bo'lishi mumkin.

1-rasm. Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi AJ tomonidan 2024-yil 1-iyun holatiga yashil iqtisodiyot loyihalariga ajratilgan Kafillik va Kompensatsiya yordamlari miqdori (mlrd so'm).

Taqdim etilgan rasmda “Korxonalarni rivojlantirish kompaniyasi” AJ tomonidan 2024 yil 1 iyundan boshlab O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot loyihalariga ajratilgan kafolat va kompensatsiya yordami miqdori ko‘rsatilgan. Ma'lumotlarga asoslangan ba'zi xulosalar:

- Xorazm, Buxoro va Toshkent viloyatlariga eng ko‘p yordam ko‘rsatilgan.
- Navoiy, Namangan va Farg‘ona viloyatlariga nisbatan kam miqdorda yordam ko‘rsatildi.
- Andijon viloyati eng kam miqdorda yordam olgan.

“Korxonani rivojlantirish kompaniyasi” AJ O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot loyihalarini qo‘llab-quvvatlashda katta rol o‘ynadi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, taqdim etilgan jadvalda “Korxonalarni rivojlantirish kompaniyasi” AJ O‘zbekistondagi yashil iqtisodiyot loyihalariga katta miqdorda kafolat va kompensatsiya yordami ajratilganligini ko‘rsatadi. Biroq, bu yordamning mintaqalar bo‘yicha taqsimlanishi notekis. Ushbu nomutanosibliklarning sabablarini tushunish va O‘zbekistonning barcha hududlarida yashil iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun samarali yordam ajratilishini ta'minlash uchun qo‘shimcha tahlil qilish zarur.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish iqtisodiy o‘lishni ta'minlash bilan birga atrof-muhitni himoya qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalishda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va tashabbuslar kelajakda mamlakatning energetika mustaqilligini oshirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va xalqaro maydonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda yetakchi bo‘lishga zamin yaratadi. Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish maqsadlari." [Hukumat hujjatlari]
2. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2022). "Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar." [Rasmiy hisobotlar].
3. Jahon banki. (2021). "O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari." [Hisobot].
4. BMTning Taraqqiyot dasturi (UNDP). (2022). "O'zbekistonda ekologik barqarorlikni ta'minlash: muammolar va yechimlar." [Tadqiqot].
5. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD). (2020). "Yashil iqtisodiyot: global tendentsiyalar va strategiyalar." [Hisobot].
6. https://edcom.uz/uz/news/news_03-06-2024-2/

THE ROLE OF CRYPTOCURRENCIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE
REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NDE KRİPTO PARA BİRİMLERİNİN
CEZA YARGILAMASINDAKİ ROLÜ

Jordan DELEV (Birinci yazar)¹, Nazife YAKUPOVA DOMAZET (İkinci yazar)²

¹Doçent Doktor, Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Ticaret Hukuku, Uluslararası Ticaret
Hukuku ve Ekonomi Hukuku, 0000-0003-3852-0565

²Araştırma Görevlisi, Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Ticaret Hukuku, Ekonomi
Hukuku ve Mali Hukuk, 0009-0002-5106-535X

Özet

Son yıllarda gelişen teknolojiler ile beraber finans sektöründe köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Sanal para, dijital para, kripto para, token, blok zinciri, yapay zekâ gibi teknolojiler ortaya çıkmıştır. Bu ve benzeri finansal teknolojilerin (FinTech) hukuksal düzenlemesi, gelişmekte olan bir alan olup, sürekli değişen dinamiklere sahiptir. Hukuk genellikle teknolojiyi takip ettiğinden, ortaya çıkabilecek sorunların tespiti ile bu konularda önlem alınması zaman almaktadır. Kripto varlıklar, dijital çağın en önemli yeniliklerinden biri olarak kabul edilmekte, ancak yasal düzenlemeleri hâlâ belirsizlikler içermektedir. Bundan dolayı kripto varlıkların hukuksal düzenlemesi ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkeler mevcut finansal yasalarını bu varlıklar için uygularken, diğerleri yeni özel düzenlemeler geliştirmiştir. Kripto paralar, genellikle "dijital varlık" olarak tanımlanmakta ve bazı durumlarda "menkul kıymet" olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle kripto para birimleri, kişilerin gerçek kimliklerine ihtiyaç duyulmadığından anonim olabilmekte ve ödemelerin kolay, hızlı ve az maliyetli yapılmasını sağlamaktadır. Fakat, bu yararlarının yanında yetkili devlet makamları tarafından uygun bir biçimde kontrol altında tutulamaması ve bunlara ilişkin düzenleme yapılmaması ve denetim mekanizmasına tabi olmaması, merkezi bir muhatabın bulunmaması, kripto varlıkların suç faaliyetlerinde kullanılması gibi bazı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Ulusal regülatör kurumların ve kanun koyucuların bu konuda açık, ve yeknesak bir şekilde düzenleme yapma yoluna gidememeleri, bir takım hukuki ve finansal belirsizlik ve riskleri beraberinde getirmektedir. Bundan dolayıdır ki kripto varlıkların geleceği, düzenleyici yaklaşımlara ve uluslararası işbirliğine bağlı olarak şekillenecektir. Bu makalenin temel amacı kripto varlıkların özellikle kripto paralarının yasal düzenlemelerine değinerek yaşanan yasal sorunları ortaya çıkarmak ve çözüm önerileri sunmaktır. Makalede özellikle kripto paraların ceza yargılamasında nasıl ele alındığı, geçici ve sürekli olarak el konulması ve yargılamada delil olarak kullanılması konularına odaklanılmıştır. Makalede karşılaştırma yöntemi kullanılarak farklı ülkelerin bu alandaki deneyimleri sunulmakta ve uluslararası düzenlemelere ilişkin genel bir bakış sağlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kripto Varlık, Kripto Para, Hukuki Düzenleme, Ceza Yargılaması, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti.

Abstract

With the development of technologies in recent years, radical changes have occurred in the financial sector. Technologies such as virtual currency, digital currency, cryptocurrency,

tokens, blockchain, and artificial intelligence have emerged. The legal regulation of these and similar financial technologies (FinTech) is a developing field with constantly changing dynamics. Since law generally follows technology, it takes time to identify problems that may arise and to take precautions on these issues. Crypto assets are considered one of the most important innovations of the digital age, but their legal regulations still contain uncertainties. Therefore, the legal regulation of crypto assets varies greatly from country to country. While some countries apply their existing financial laws to these assets, others have developed new specific regulations. Cryptocurrencies are often described as 'digital assets' and in some cases are considered 'securities'. In other words, cryptocurrencies can be anonymous because they do not require people's real identities and enable payments to be made easily, quickly and at low cost. However, despite these benefits, it creates some problems such as not being properly controlled by the competent state authorities, not being regulated and not being subject to a control mechanism, not having a central interlocutor, and the use of crypto assets in criminal activities. The failure of national regulatory bodies and legislators to make clear and uniform regulations on this issue brings with it a number of legal and financial uncertainties and risks. Therefore, the future of crypto assets will be shaped by regulatory approaches and international cooperation. The main purpose of this article is to reveal the legal problems experienced by touching on the legal regulations of crypto assets, especially cryptocurrencies, and to offer solution suggestions. The article focuses particularly on the treatment of cryptocurrencies in criminal proceedings, their temporary and permanent seizure, and their function as evidence in the proceedings. Using the comparison method, the article presents the experience of different countries in this field and provides an overview of international regulations.

Keywords: crypto-asset, cryptocurrency, legal regulation, criminal proceedings, Republic of North Macedonia.

HARBIY XIZMATCHILARNING ISHGA NISBATAN MOTIVATSIYASINI OSHIRISH STRATEGIYALARI

XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH

ORIENTAL UNIVERSITETI MAGISTRANTI

Annotatsiya: Harbiy xizmatchilarning ishga nisbatan motivatsiyasini oshirish milliy xavfsizlik va mudofaa qobiliyatini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarni rag'batlantirish va ularning ishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish strategiyalari tahlil qilinadi. Motivatsiyaning moddiy, ma'naviy va psixologik omillari, shuningdek, ularning samaradorlikka ta'siri o'rganiladi. Harbiy soha uchun zamonaviy motivatsiya nazariyalari va ularni amaliyotga tatbiq etish usullari ko'rib chiqiladi.

Annotatsiya: Increasing the motivation of military personnel towards their work is crucial for strengthening national security and defense capabilities. This article analyzes strategies to enhance the engagement and motivation of military personnel. The study explores material, moral, and psychological factors of motivation and their impact on effectiveness. Modern motivation theories and their practical application in the military sector are also reviewed.

Аннотация: Повышение мотивации военнослужащих к службе играет важную роль в укреплении национальной безопасности и обороноспособности. В данной статье анализируются стратегии стимулирования и повышения интереса военнослужащих к их деятельности. Рассматриваются материальные, моральные и психологические факторы мотивации, а также их влияние на эффективность службы. Также изучаются современные теории мотивации и их применение в военной сфере.

Kalit so'zlar: Harbiy motivatsiya, ishga bo'lgan qiziqish, motivatsiya nazariyalari, harbiy xizmat, psixologik omillar, ijtimoiy rag'batlantirish, moddiy va ma'naviy motivatsiy.

Kirish

Harbiy xizmatchilarning yuqori motivatsiyasi nafaqat ularning shaxsiy samaradorligini oshiradi, balki umumiy mudofaa tizimining mustahkamlanishiga ham hissa qo'shadi. Harbiy motivatsiya – bu xizmatchilarni o'z vazifalarini sidqidildan bajarishga undaydigan moddiy va ma'naviy rag'batlantirish chora-tadbirlari tizimidir. Samarali motivatsiya strategiyalari harbiy kadrlarning professional o'sishiga, jismoniy va ma'naviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy qism

1. Harbiy xizmatchilar uchun motivatsiyaning ahamiyati

Harbiy xizmatda motivatsiya quyidagi jihatlarga ta'sir ko'rsatadi:

Harbiy intizom va professional malaka oshishi;

Jamoaviy hamkorlik va o'zaro ishonch mustahkamlanishi;

Harbiy xizmatchilarning emotsional barqarorligi va stressbardoshligi.

2. Harbiy xizmatchilar motivatsiyasini oshirish usullari

2.1. Moddiy motivatsiya

Maosh va mukofot tizimini takomillashtirish;

Harbiy xizmatchilar va ularning oilalari uchun ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash;

Turmush sharoitlarini yaxshilash.

2.2. Ma'naviy motivatsiya

Harbiy xizmatchilarning vatanparvarlik hissini oshirish;

Jamoaviy ruh va sheriklik muhitini shakllantirish;

Harbiy xizmatchilarni shaxsiy yutuqlari uchun ma'naviy rag'batlantirish.

2.3. Psixologik motivatsiya

Harbiy xizmatchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish;

Harbiy xizmatchilarga psixologik yordam va maslahat berish;

Harbiy muvaffaqiyatlarga erishish uchun motivatsiyaviy treninglar o'tkazish.

3. Zamonaviy motivatsiya nazariyalari va ularni harbiy sohada qo'llash

3.1. Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi

Harbiy xizmatchilarning motivatsiyasi ularning fiziologik, xavfsizlik, ijtimoiy, hurmat va o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyojlari bilan bog'liq.

3.2. Gersbergning ikki omil nazariyasi

Motivatsiyaga ta'sir qiluvchi omillar ikkiga bo'linadi:

Gigiyenik omillar (ish haqi, xizmat sharoitlari, xavfsizlik);

Motivatsiya qiluvchi omillar (kasbiy o'sish, maqtov va rag'batlantirish, shaxsiy rivojlanish).

3.3. Vrumning kutish nazariyasi

Harbiy xizmatchilar motivatsiyasi ularning mehnati va rag'batlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni qanday baholashiga bog'liq.

3.4. Adamsning adolat nazariyasi

Harbiy xizmatchilar o'z mehnati va mukofotini boshqalarniki bilan taqqoslab, adolatli taqsimotni his qilgan taqdirda yuqori motivatsiyaga ega bo'ladi.

Harbiy motivatsiyaning xalqaro tajribasi

Harbiy xizmatchilar uchun motivatsiyaviy dasturlar

Motivatsiyani baholash va samaradorligini aniqlash usullari

O'zbekistonda harbiy xizmatchilar uchun motivatsiyani oshirishga qaratilgan davlat siyosati

Harbiy rahbarlar uchun tavsiyalar

1. Harbiy motivatsiyaning xalqaro tajribasi

Dunyoning ko'pgina davlatlari harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini oshirish maqsadida maxsus strategiyalar va dasturlarni joriy etgan. Masalan:

AQSH armiyasi – "Army Strong" dasturi orqali xizmatchilarga moliyaviy rag'bat, ta'lim grantlari va karyera imkoniyatlari taqdim etadi.

Buyuk Britaniya Qurolli kuchlari – harbiy xizmatchilarni emotsional va jismoniy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun "Mental Resilience" dasturini joriy etgan.

Rossiya armiyasi – harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari uchun keng ko'lamli ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini joriy qilgan.

2. Harbiy xizmatchilar uchun motivatsiyaviy dasturlar

Harbiy motivatsiyani oshirish uchun quyidagi maxsus dasturlar samarali hisoblanadi:

Iqtisodiy dasturlar: maoshlarni oshirish, mukofotlar tizimi, xizmat uy-joylari taqdim etish.

Ma'lumot va malaka oshirish dasturlari: xizmatchilar uchun bepul ta'lim va qayta tayyorlash imkoniyatlari.

Jismoniy va psixologik tayyorgarlik dasturlari: stressni boshqarish, motivatsiya treninglari va sport tadbirlari.

3. Motivatsiyani baholash va samaradorligini aniqlash usullari

Harbiy xizmatchilarning motivatsiya darajasini baholash uchun quyidagi usullardan foydalaniladi:

So'rovnoma va testlar – harbiy xizmatchilarning ishga bo'lgan qiziqishini aniqlash.

Psixologik tahlillar – motivatsiyaga ta'sir qiluvchi stress va psixologik omillarni baholash.

Kuzatuv va intervyular – harbiy rahbarlar tomonidan xizmatchilarning ruhiy holatini baholash.

Ish samaradorligi va intizom tahlili – harbiy xizmatchilarning ishga bo'lgan munosabatini aniqlash.

4. O'zbekistonda harbiy xizmatchilar uchun motivatsiyani oshirishga qaratilgan davlat siyosati

O'zbekistonda harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini oshirish maqsadida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda:

Harbiy xizmatchilar uchun imtiyozlar: uy-joy dasturlari, kreditlar, ijtimoiy kafolatlar.

Ma'lumot va malaka oshirish imkoniyatlari: harbiy ta'lim muassasalari va qayta tayyorlash kurslari.

Psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari: harbiy xizmatchilar va ularning oilalari uchun psixologik yordam markazlari.

5. Harbiy rahbarlar uchun tavsiyalar

Harbiy rahbarlar harbiy xizmatchilarni samarali rag'batlantirish uchun quyidagi strategiyalarni amalga oshirishlari kerak:

Harbiy xizmatchilar bilan individual ishlash: ularning muammolarini tushunish va qo'llab-quvvatlash.

Ma'naviy va ruhiy qo'llab-quvvatlash: xizmatchilarga psixologik yordam berish.

Adolatli mukofot va jazo tizimini shakllantirish: xizmatchilarni odilona baholash.

Ijobiy jamoaviy muhit yaratish: xizmatchilar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlikni rivojlantirish.

Xulosa va tavsiyalar

Harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini oshirish milliy xavfsizlikni ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega. Harbiy rahbarlar moddiy, ma'naviy va psixologik motivatsiya usullarini uyg'unlashtirgan holda ish yuritishi lozim.

Harbiy kadrlarning doimiy ravishda rag'batlantirib borilishi ularning xizmatga bo'lgan qiziqishini oshiradi va umumiy samaradorlikni ko'tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maslou A. "Motivatsiya i lichnost". – Moskva: Piter, 2020.
2. Gersberg F. "Rabota i motivatsiya". – Sankt-Peterburg: Piter, 2018.
3. Vrum V. "Teoriya ojidaniya v motivatsii". – Moskva: Alpina Pablisher, 2019.
4. Adams Dj. "Teoriya spravedlivosti". – Moskva: Yurayt, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi mudofaa sohasiga oid rasmiy hujjatlar.
6. Beknazarov J. "Harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligi". – Toshkent, 2022.

HARBIY JAMOALARDA ISHONCH MUHITINI YARATISH

XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH

ORIENTAL UNIVERSITETI MAGISTRANTI

Annotatsiya: Harbiy jamoalarda samarali faoliyat yuritish uchun ishonch muhitini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada harbiy jamoalarda ishonch muhitining mohiyati, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar va ishonchni oshirishga qaratilgan asosiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, yetakchilik, psixologik muhit va o'zaro munosabatlar ishonch darajasiga qanday ta'sir qilishini ochib beruvchi tadqiqotlar asosida amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Аннотация: Создание атмосферы доверия в военных коллективах имеет решающее значение для эффективного функционирования. В данной статье рассматривается сущность доверительной среды в военных подразделениях, факторы, влияющие на ее формирование, а также ключевые подходы к повышению доверия. Кроме того, на основе исследований, раскрывающих влияние лидерства, психологической среды и межличностных отношений на уровень доверия, предлагаются практические рекомендации.

Abstract: Establishing a trust-based environment in military teams is crucial for effective performance. This article explores the nature of trust in military units, the factors influencing its formation, and key approaches to enhancing trust. Additionally, practical recommendations are provided based on research examining the impact of leadership, psychological climate, and interpersonal relationships on trust levels.

Kalit soʻzlar: harbiy jamoa, ishonch muhiti, yetakchilik, jamoaviy ruh, samaradorlik, psixologik muhit, o'zaro munosabatlar.

Kirish

Harbiy jamoalarda samarali faoliyat yuritish va yuqori jamoaviy ruhni saqlash uchun ishonch muhitini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Jamoa a'zolari o'rtasidagi ishonch kuchli tartib-intizomni, hamkorlikni va muvaffaqiyatli vazifalarni bajarishni ta'minlaydi. Harbiy muhitda ishonch nafaqat xizmatchilar o'rtasidagi munosabatlarga, balki qo'mondonlik va bo'ysunuvchilar o'rtasidagi hamkorlikka ham ta'sir qiladi.

Ushbu maqolada harbiy jamoalarda ishonch muhitining mohiyati, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar va uning samaradorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy rahbarlikning ishonchni oshirishdagi o'rni va bu jarayonni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Harbiy jamoalarda ishonch muhitining ahamiyati

Harbiy jamoalarda ishonch muhiti bir necha muhim vazifalarni bajarishga xizmat qiladi:

1. *Hamkorlikni kuchaytirish* – Jamoa a'zolari o'zaro ishonchi yuqori bo'lsa, ular tezkor va muvofiqlashgan ravishda harakat qiladilar.
2. *Motivatsiya va samaradorlikni oshirish* – Ishonchli muhitda xizmatchilar o'z vazifalarini sidqidildan bajaradilar va tashabbuskorlik ko'rsatadilar.

3. *Stress va tushkunlikni kamaytirish* – Harbiy xizmatdagi og‘ir ruhiy va jismoniy bosim ishonchli muhit orqali yumshatilishi mumkin.

4. *Qaror qabul qilishda ishonch hosil qilish* – Qo‘mondonlik tomonidan qabul qilingan qarorlarga bo‘ysunuvchilarning ishonchi yuqori bo‘lsa, ularni bajarish samaradorligi oshadi.

Harbiy jamoalarda ishonch muhitini shakllantiruvchi omillar

Harbiy jamoalarda ishonch muhitini shakllantirishga ta‘sir etuvchi bir necha asosiy omillar mavjud:

1. Yetakchilik va boshqaruv uslubi

Qo‘mondonning rahbarlik usuli ishonch muhitiga katta ta‘sir qiladi. Adolatli, ochiq va mas‘uliyatli rahbar xizmatchilarning ishonchini qozonadi. Agar qo‘mondon o‘z harakatlari orqali qat‘iyatli, mas‘uliyatli va g‘amxo‘r ekanligini ko‘rsata olsa, bu jamoaviy ishonchni oshiradi.

2. Muloqot va axborot almashinuvi

Ochiq va shaffof muloqot ishonchni shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Jamoa a‘zolari o‘rtasidagi to‘g‘ri axborot almashinuvi qarorlarni tez va samarali qabul qilishga yordam beradi.

3. Jamoaviy tajriba va hamkorlik

Xizmatchilar birgalikda qiyin vazifalarni bajarganlarida, ular o‘rtasidagi ishonch mustahkamlanadi. Bunday holatlar harbiy mashg‘ulotlar, amaliyotlar va jang maydonida yaqqol namoyon bo‘ladi.

4. Adolat va intizom

Harbiy jamoalarda adolatli intizom ishonch muhitini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Agar jamoa a‘zolari intizomiy choralar adolatli va obyektiv asosda qo‘llanilishini his qilsalar, bu ularning tizimga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

5. Psixologik muhit va emotsional qo‘llab-quvvatlash

Harbiy xizmat og‘ir psixologik bosimni talab qiladi. Agar xizmatchilar o‘z jamoasidan ruhiy qo‘llab-quvvatlash olsalar, ulardagi ishonch darajasi ortadi. Harbiy psixologlar va qo‘mondonlar tomonidan empatiya va tushunish muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Harbiy jamoalarda ishonchni oshirish bo‘yicha tavsiyalar

Iшонch muhitini mustahkamlash uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

1. *Ochiq va shaffof muloqot o‘rnatish* – Harbiy rahbarlar xizmatchilar bilan samarali muloqot qilishlari va muhim ma‘lumotlarni to‘g‘ri yetkazishlari lozim.

2. *Yetakchilik malakalarini rivojlantirish* – Qo‘mondonlar o‘z rahbarlik mahoratini oshirishlari, xizmatchilar bilan yaqin munosabat o‘rnatishlari kerak.

3. *Jamoaviy ruhni kuchaytirish* – Hamkorlikdagi mashg‘ulotlar, guruhda ishlash va jamoa o‘yinlari orqali xizmatchilar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni oshirish mumkin.

4. *Tashabbuskorlikni rag‘batlantirish* – Faol va tashabbuskor xizmatchilar qo‘llab-quvvatlanishi va rag‘batlantirilishi kerak.

5. *Adolatli tizim yaratish* – Intizom va mukofotlash tizimi harbiylar tomonidan adolatli qabul qilinishi muhim.

6. *Psixologik yordamni kuchaytirish* – Harbiy psixologlar va maslahatchilar yordamida xizmatchilarning ruhiy holatiga e'tibor qaratish kerak.

Xulosa

Harbiy jamoalarda ishonch muhitini shakllantirish nafaqat xizmat samaradorligini oshiradi, balki jamoa a'zolarining ruhiy holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yetakchilik, muloqot, jamoaviy tajriba va psixologik muhit ishonchni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Harbiy xizmatda ishonchli muhitni yaratish orqali jamoaviy hamkorlik va yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lyutvinenko, D. V. (2019). *Voyennaya psixologiya i doveriye v voinskix kollektivax*. Moskva: Voennoye izdatelstvo.
2. Sweeney, P. J., & Gutierrez, A. (2010). Trust in Military Teams: Leadership and Cohesion Effects. *Military Psychology*, 22(1), 23–39.
3. Yusupov, A. (2021). *Harbiy jamoalarda ishonchni shakllantirishda liderlik roli*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Morgan, P. B., & Salas, E. (2017). Building Team Trust in High-Stakes Environments. *Human Factors*, 59(4), 587–600.
5. Mahmudov, SH. (2020). *Harbiy psixologiya asoslari va jamoaviy munosabatlar*. Samarqand: Ilm-fan.

HARBIY TA'LIMNI SAMARALI BOSHQARISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

VALIYEVA Xilola Yusufvna

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi saf
bo'linmasi ma'sul ijrochisi, Oriental Universitetining ta'lim menejmenti yo'nalishi
magistranti, kichik serjant

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda harbiy ta'lim tizimini samarali boshqarishning nazariy va amaliy asoslari atroflicha o'rganilgan. Tadqiqotda harbiy ta'lim jarayonlarini boshqarishning zamonaviy tamoyillari, boshqaruv uslublari, pedagogik va psixologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy o'quv muassasalarida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy ta'lim, ta'limni boshqarish, samaradorlik, nazariy asoslar, amaliy yondashuvlar, harbiy pedagogika, ta'lim tizimi, strategik rejalashtirish, innovatsion boshqaruv, kadrlar tayyorlash, harbiy o'quv muassasalari, ta'lim sifati, pedagogik texnologiyalar.

1280

Kirish

Harbiy ta'lim milliy xavfsizlikni ta'minlash, davlat mudofaasini mustahkamlash va harbiy xizmatlarning samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Ta'lim, ayniqsa harbiy sohada, davlatning mudofaa salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir. Harbiy ta'lim faqat jangovar ko'nikmalarni o'rgatishdan iborat bo'lib qolmay, balki harbiy xizmatchilarni psixologik, axloqiy, jismoniy va intellektual jihatdan tayyorlashga ham qaratiladi. Shu bilan birga, zamonaviy dunyoda harbiy ta'lim tizimi yuksak darajada boshqarilishini ta'minlash, unga zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etish zaruratini keltirib chiqaradi.

Harbiy ta'limni boshqarish, uning samaradorligini ta'minlash, ta'lim jarayonini sifatli va barqaror tashkil etish kabi masalalar, nafaqat harbiy tizimning o'ziga, balki butun millat xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Boshqaruvni samarali tashkil etish, o'z navbatida, harbiy ta'limning yangi yondashuvlar va metodlarga tayyorligini ta'minlashni, shuningdek, unga innovatsiyalarni qo'llashni talab etadi. Bu esa, harbiy ta'limni rivojlantirish jarayonidagi turli xatarlar va muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi.

Ushbu ilmiy tezisda harbiy ta'limni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini ko'rib chiqiladi. Asosiy maqsad – harbiy ta'limni boshqarishda mavjud prinsiplari, usullari, zamonaviy yondashuvlari va ularni boshqarishda yuzaga keladigan xatarlar va muammolarni aniqlash hamda samarali boshqaruv tizimlarini yaratish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iboratdir. Shuningdek, tezisda harbiy ta'limni boshqarishda yangi texnologiyalardan, shu jumladan,

axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati, shuningdek, masofaviy o'qitish va simulyatsiyalarni qo'llash masalalari ham yoritiladi.

Bugungi kunda, harbiy ta'limni boshqarishda samarali tizimni yaratish, harbiy tashkilotning o'zgaruvchan va tez rivojlanayotgan sharoitlariga mos ravishda ta'lim jarayonlarini boshqarishni talab etadi. Shuning uchun, harbiy ta'limni boshqarishning yangi yondashuvlari va metodlari bu sohadagi eng muhim muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. Ushbu tezisda harbiy ta'limni boshqarishda mavjud muammolarni tahlil qilib, ularni bartaraf etishning yo'llari va takliflar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism

Harbiy ta'lim — bu nafaqat harbiy xizmatchilarni jangovar vazifalarga tayyorlash, balki ularga milliy xavfsizlikni ta'minlash, mamlakat mudofaasiga hissa qo'shish, va strategik maqsadlarni amalga oshirishda zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'rgatish tizimidir. Harbiy ta'limning nazariy asoslari bir qator yondashuvlar, usullar, tamoyillar va prinsiplarni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda harbiy ta'limning nazariy asoslari, uning tarixi, shakllari va turlari, shuningdek, harbiy ta'limda pedagogik yondashuvlar va metodlar tahlil qilinadi.

Harbiy ta'lim – bu harbiy xizmatga tayyorlash va uning davomida zarur bo'lgan bilimlarni, ko'nikmalarni va malakalarni shakllantirish jarayonidir. U harbiy kadrlarni tayyorlashning asosiy vositasidir va davlatning mudofaa salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Harbiy ta'limning asosiy shakllari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Harbiy xizmatga tayyorlash: Bu harbiy xizmatga qabul qilingan shaxslarni o'qitish va ular uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlarni berish jarayonidir. Bu bosqichda jangovar tayyorgarlik, psixologik tayyorlash, tibbiy ko'nikmalar va jismoniy tayyorgarlik ustuvor ahamiyatga ega.

Maxsus harbiy ta'lim: Bu shakl harbiy xizmatchilarga maxsus o'qitish va malakalar berishni o'z ichiga oladi, masalan, jangovar va texnik uskunalarni boshqarish, strategik va taktikalik bilimlar, xavfli vaziyatlarda qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Doimiy ta'lim va qayta tayyorlash: Harbiy xizmatchilarning doimiy ravishda o'qitilishi va malakalarini oshirishni o'z ichiga oladi. Bu, asosan, harbiy xizmatchilarning yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy jangovar metodlarni o'rganish va jismoniy holatni saqlashni ta'minlashga qaratilgan.

Harbiy ta'lim tarixiy rivojlanish jarayonida uzoq vaqtdan beri mamlakatlar tomonidan milliy mudofaani ta'minlash va harbiy tizimni mustahkamlashning asosiy vositasi sifatida qabul qilingan. Tarixan, harbiy ta'lim tizimi ko'pincha armiya boshliqlarining tajribasiga asoslangan, jangovar harakatlar va taktikaliklarni o'rgatish orqali shakllangan. Dastlabki davrlarda, harbiy ta'lim asosan jangovar bilimlarga, jismoniy tayyorgarlikka va amaliy ko'nikmalarga qaratilgan bo'lsa, bugungi kunda u yanada kengaygan va diversifikatsiyalangan.

XVII-XVIII asrlarda Yevropa mamlakatlarida, ayniqsa Prussiya va Fransiya harbiy ta'lim tizimi ancha rivojlangan edi. XIX asrda, sanoat inqilobi va yangi texnologiyalarning joriy etilishi bilan harbiy ta'limda yangi usullar va metodlar paydo bo'ldi. XX asrda esa, ikki jahon urushi va sovuq urush davrida harbiy ta'limni boshqarishdagi yangi yondashuvlar va strategiyalar shakllandi.

Harbiy ta'limda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar an'anaviy ta'lim metodlaridan farq qiladi, chunki u harbiy xizmatning o'ziga xos talablarini hisobga oladi. Harbiy ta'limda o'qitish jarayoni asosan uchta asosiy yondashuvga asoslanadi:

Amaliy yondashuv: Harbiy xizmatchilarga amaliy ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan. Bu yondashuvda o'quvchilar jangovar tayyorgarlik, texnik uskunalarni boshqarish, o'zaro aloqalar va boshqa ko'nikmalarni amaliy ravishda o'zlashtiradilar.

Nazariy yondashuv: Harbiy ta'limda nazariy bilimlar, masalan, strategiya, taktika, psixologiya va tarixiy ma'lumotlar o'rganiladi. Bu yondashuv harbiy xizmatchilarga voqealarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Integratsion yondashuv: Amaliy va nazariy bilimlarni birlashtirish orqali harbiy xizmatchilarni to'liq tayyorlash. Bu yondashuvda o'quvchilarga muammolarni yechish uchun keng ko'lamli bilimlar va ko'nikmalar taqdim etiladi, bu esa ularning tezkor va samarali qarorlar qabul qilishlariga yordam beradi.

Bugungi kunda harbiy ta'limda innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, simulyatsiyalar, virtual va kengaytirilgan realiti, masofaviy o'qitish va axborot texnologiyalari, ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida harbiy xizmatchilarni tayyorlashda xavfli vaziyatlar va murakkab sharoitlarni simulyatsiya qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu jarayonni yanada samarali va xavfsiz qiladi.

Simulyatsiyalar va o'yinlar yordamida jangovar vaziyatlarni o'rganish va ularga tayyorgarlik ko'rish, harbiy ta'limning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Masofaviy ta'lim tizimlari esa harbiy xizmatchilarga cheksiz vaqt va joyda ta'lim olish imkoniyatini beradi, bu esa o'z navbatida ta'limning davomiyligini va samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy harbiy ta'lim an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion metodlarni ham keng qo'llamoqda. Bu, avvalo, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy qilinishi, virtual trenajyorlar, simulyatsiya dasturlari, masofaviy ta'lim platformalari orqali amalga oshirilmoqda.

Raqamli vositalar yordamida harbiy xizmatchilar ekstremal holatlarda harakat qilish, tezkor strategik qarorlar qabul qilish, taktik operatsiyalarni modellashtirish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bunday yondashuvlar vaqt va mablag'ni tejash bilan birga, xavfsizlikni ham ta'minlaydi.

Xulosa

Harbiy ta'limning nazariy asoslari, uning shakllari, pedagogik yondashuvlari va metodlari ta'lim tizimining samarali ishlashini ta'minlashga yordam beradi. Harbiy ta'limni boshqarishning samaradorligi, uning zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalar bilan uyg'unlashishi, o'quvchilarga yuqori darajada bilim va ko'nikmalarni berish imkonini yaratadi. Harbiy ta'limni boshqarishning nazariy asoslarini tushunish, ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va yangi metodlarni joriy etish jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдукаримов А. “Харбий таълим тизимида раҳбарлик ва бошқарув”. – Тошкент: Мудофаа нашриёти, 2020.
2. Тожибоев Ш.Ш. “Харбий хизматчиларни тайёрлашда таълим жараёнини бошқариш масалалари” // “Харбий таълим” журнали. – 2021, №3. – Б. 45–52.
3. Karimov Sh. “Zamonaviy harbiy ta'lim tizimida strategik boshqaruv asoslari” // “Ilm va taraqqiyot” журнали. – 2022, №2. – Б. 87–93.
4. Fayzullayev A.X. “Ta'lim menejmenti: nazariyasi va amaliyoti”. – Тошкент: Iqtisodiyot, 2019.

5. Rahimov N.S. “Harbiy kadrlar tayyorlash tizimi: muammolar va takliflar” // “Milliy armiyada islohotlar” илмий тўплами. – 2020, №1. – Б. 64–70.

NAZIM HIKMET'S LYRICS
NAZİM HİKMƏTİN LİRİKASI

ƏZİZOVA MƏRYƏM

Azərbaycan, Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsinin
tələbəsi, Orcid :0009-0003-1992-4959

ÖZET:

Nazim Hikmətin lirikası XX əsr türk poeziyasında həm fərdi duyğuların, həm də ictimai düşüncənin vəhdətini əks etdirən parlaq nümunələrdəndir. Onun şeirlərində sevgi, azadlıq, vətən həsrəti, mübarizə və insanlıq kimi dəyərlər bədii şəkildə ifadə olunur. Şairin lirikasında duyğular sadəcə romantik hisslər səviyyəsində qalmır, həm də ictimai məzmun daşıyır, oxucunu düşündürür və bir növ daxili oyanışa çağırır. O, ənənəvi şeir formasını yeni bir ruhla yeniləyərək, həm söz, həm də fikir baxımından türk poeziyasına orijinal bir nəfəs gətirmişdir. Mühacirət dövründə qələmə aldığı əsərlərdə isə daha çox vətən həsrəti, azadlıq arzusu və ictimai ədalət duyğuları ön plandadır. Şairin lirikasında sözlər sadəcə bədii gözəllik yaratmaq üçün deyil, həm də oxucunun qəlbinə yol tapmaq, onu düşündürmək və hiss etdirmək üçün istifadə olunur. Nazim Hikmət lirikasında istər sevgi, istərsə də ictimai mövzularda yazsın, hər zaman səmimi, üsyankar və eyni zamanda çox insani qalır. Bu da onun şeirlərini bu gün də aktual və təsirli edən əsas səbəblərdəndir.

Anahtar kelimeler: Nazim Hikmət, lirika, sevgi, vətən, azadlıq, insanlıq, duyğu

ABSTRACT:

Nazim Hikmet's lyricism is one of the brightest examples in 20th-century Turkish poetry that reflects the unity of personal emotions and social thought. In his poems, values such as love, freedom, longing for the homeland, struggle, and humanity are expressed artistically. The emotions in his poetry do not remain merely at the level of romantic feelings, but also carry social content, prompting the reader to reflect and calling them to an inner awakening. He renewed the traditional form of poetry with a new spirit, bringing an original breath to Turkish poetry in terms of both language and thought. In the works he wrote during his exile, feelings of longing for the homeland, the desire for freedom, and the pursuit of social justice come to the forefront. In Hikmet's lyricism, words are not used only to create artistic beauty but also to reach the reader's heart, to make them think and feel. Whether he writes about love or social themes, Nazim Hikmet always remains sincere, rebellious, and deeply human. This is one of the main reasons why his poetry remains relevant and impactful even today.

Key words: Nazim Hikmet, lyrics, love, homeland, freedom, humanity, emotion

GİRİŞ:

Nazim Hikmət XX əsr Türkiyə ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutan, qiymətli ədəbi irsə malik olan bir sənətkardır. O, özünün romantik ruhlu, coşğun pafoslu, dərin mündəriəli əsərləri ilə müasir Türk ədəbiyyatının inkişafına böyük təkan vermişdir. Nazim Hikmət 20 yanvar 1902-ci ildə hazırda Yunanıstan sərhədləri içərisində yerləşən Salonikdə məmur ailəsində doğulub. Atası Hikmət bəy müəyyən dövrdə siyasətlə məşğul olmuşdur. O, Hamburqda müəyyən bir dövr konsul vəzifəsində çalışıb. İttihatçılar dövründə isə mətbuat müdiri olub. Anası Ayişə

Cəlilə xanım o dövrün savadlı, ziyalı qadınlarından biri olmuşdur. İncəsənətə, xüsusilə də rəssamlığa böyük həvəs göstərüb. Oğlunun təlim-təربiyəsi ilə şəxsən özü məşğul olub. Babası Mehmet Nazim Paşa Türkiyədə fəaliyyət göstərən Mövlana təriqətinin üzvlərindən olub. Təriqət məclislərində fəal iştirak etdiyinə görə hamı onu C.Ruminin müridi adlandırır. Mehmet Nazim Paşanın hakimiyyətə kəskin etirazlar bildirən Namiq Kamal tərəfdarları ilə yaxın münasibətləri hakim təbəqənin diqqətindən yayınmayıb. Bu davranışlar Sultan Əbdülhəmidə də narahat etmişdir ona görə də başda Mehmet paşa olmaqla bu qrupa daxil olub dəstəkləyənlər dövlət tərəfindən müxtəlif cəzalara məhkum ediliblər. Nazim Hikmətin bir şair kimi formalaşmasında babasının böyük təsiri olub. Belə ki, Mehmet Nazim Paşanın klassik ədəbiyyatla bağlı verdiyi bilgilərin Nazim Hikmətin şairlik taleyində mühüm rol oynadığı məlumdur. Nazim Hikmət yalnız ictimai və siyasi şeirləri ilə deyil, həm də dərin lirizmi ilə seçilən bir sənətkardır. Onun lirik şeirləri insanın sevgi, həsrət, azadlıq və həyat eşqi kimi hisslərini böyük ustalıqla əks etdirir. Bu şeirlərdə duyğular təkcə fərdi deyil, həm də ümumbəşəri mənə daşıyır.

Nazim Hikmət XX əsrin ən tanınmış türk şairlərindən olmaqla yanaşı, çoxşaxəli fəaliyyəti ilə də seçilmişdir. O, yalnız şair kimi deyil, həm də yazıçı, dramaturq, publisist və ssenarist kimi fəaliyyət göstərmişdir. Əsərlərində sosial ədalət, azadlıq və insan hüquqları kimi mövzuları ön plana çəkən Nazim Hikmət, inqilabi düşüncələri ilə dövrünün ictimai və siyasi həyatına da təsir göstərmişdir. Onun şeirləri təkcə ədəbiyyat deyil, həm də cəmiyyət üçün bir çağırış, bir mübarizə ruhu daşıyırdı. Dramaturq kimi yazdığı pyeslər müxtəlif səhnələrdə tamaşaya qoyulmuş, publisist kimi isə qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələri ilə ictimai fikir formalaşdırmağa çalışmışdır. Eyni zamanda, kino sahəsinə də maraq göstərərək ssenarilər yazmış və bu yolla da öz ideyalarını geniş kütlələrə çatdırmağa çalışmışdır. Bütün bu fəaliyyət sahələri Nazim Hikməti təkcə ədəbiyyatçı deyil, həm də dövrünün önəmli ziyalı və fikir adamı kimi tarixə yazmışdır.

YÖNTEM:

Nazim Hikmətin lirikası onun ədəbi yaradıcılığının çox önəmli və təsirli bir hissəsini təşkil edir.

O, 1928-ci ildə Sovet İttifaqı məkanında özünə doğma hesab etdiyi Bakıya gəlir. Onun "Günəşi içənlərin türküsü" adlı ilk şeirlər kitabı 1928-ci ildə Bakıda çap olunur. Bundan sonra N.Hikmətin bir-birinin ardınca çap olunan "835 sətir" (1929), "Varan-3" (1930), "1+1=1" (1930), "Səsinə itirmiş şəhər" (1930), "Gecə gələn teleqraf" (1932), "Taranta Babuya məktublar" (1935), "Portretlər" (1935) və s. kitabları oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanır. 1932-ci ildə N.Hikmət kommunist ideologiyasının təbliğinə görə 5 il müddətinə həbs edilir. Lakin bir il sonra amnistiya aktı imzalandığı üçün həbsdən azadlığa buraxılır. Yaradıcılığının ilk mərhələsində Yəhya Kamal, Faruk Nafiz, Yusif Ziya, Orxan Seyfi kimi tanınmış şairlərlə sıx əlaqədə olub.

Bir həqiqət var ki, başına gələn bütün çətinliklərdən sonra Nazim Hikmət' in vətəninə ayrılmaqdan başqa çarəsi yox idi. Təbii ki, vətəndən uzaqda keçirdiyi 13 ili heç də rahat keçməmişdi. Nazim Hikmət hər dəfə Türkiyəni, öz doğma yurdunu xatırlayanda sanki mum kimi əriyirdi. "Memleketim" (1958) şeiri buna ən yaxşı nümunədir.

Şair vətən həsrətini söndürmək üçün məmləkətindən bir nişanə tapmağa çalışır. Artıq Türkiyə yollarında gəzdirdiyi ayaqqabıları da yoxdur, Şilə parçasından tikilən son köynəyi də

çoxdan kürəyində parçalanmışdı.

Memleketim, memleketim, memleketim,

ne kasketim kaldı senin ora işi

ne yollarını taşımış ayakkabım,
son mintanın da sırtında paralandı çoktan, Şile bezindendi.
Sen şimdi yalnız saçımın akında,
enfarktında yüreğimin,
alnımın çizgilerindesin memleketim,
memleketim,
memleketim...

Nazim Hikmət Türkiyə həsrətini "Ceviz ağacı" şeirində də qabarıq şəkildə ifadə etmişdir. Özünü İstanbulda Gülxanə parkındaki "qoz ağacı" kimi təqdim edən şair bunu təsadüfi seçməmiş, bununla dözümlülüynü, mətanətini nümayiş etdirmişdir. Hər gün bu parkda gəzişənlər, hətta polis belə ceviz ağacının varlığını hiss etmir, duymur.

Başım köpük köpük bulut, içim dışım deniz,
ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda,
budak budak, şerham şerham ihtiyar bir ceviz.
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.
Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda.
Yapraklarım suda balık gibi kıvıl kıvıl.
Yapraklarım ipek mendil gibi tiril tiril,
koparıver, gözlerinin, gülüm, yaşını sil.
Yapraklarım ellerimdir, tam yüz bin elim var.
Yüz bin elle dokunurum sana, İstanbul'a.
Yapraklarım gözlerimdir, şaşarak bakarım.
Yüz bin gözle seyredirim seni, İstanbul'u.
Yüz bin yürek gibi çarpar, çarpar yapraklarım.
Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda.
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Şair bu ağaca göstərilən münasibətlə vətəninə ona göstərilən etinasız münasibət arasında bir bənzərlik görür. Bundan olduqca məyus olan şair İstanbul həsrətini, vətənə qovuşmaq istəyini bu şeirdə açıq şəkildə bəyan edir.

Şairin 1930-cu ildə yazdığı "Yanmamış papiros" şeirində lirik qəhrəman ölümə hər an hazırdır, başını aşağı salmadan, sınımadan inamla öz mübarizəsini aparır. Obraz bilir ki, əlində çəkdiyi papiros onun sonuncu papirosu da ola bilər.

Ancaq bu onu qorxutmur, sındırmır, o yenə də gördüyü işin ədalətli olduğuna və gələcəyə ümidlə baxmağın önəmli olduğuna inanır.

*O bu gece ölebilir
ceketinin göğsünde bir kurşun yanığıyla.
O bu gece gitti ölümə
kendi ayağıyla...*

— *Cıgaran var mı? dedi...*
— *Var,*
 dedim.
— *Kibrit?*
— *Yok,*
 cigaranı kurşun yakar
 dedim.
Aldı cigarayı
 gitti...
Belki şimdi upuzun yattıyor
 Dudaklarında yanmamış bir cigara
 göğsünde bir yara...
Gitti.
 Darp işareti.
 Bitti....

BULGULAR:

Vətənin nisgilini ürəyində daşıyan Nazim Hikmət eyni zamanda yaşadığı dövrdə dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrə biganə qalmır, onlara münasibət bildirməkdən çəkinmirdi. Qeyd etmək yerinə düşər ki, şairin beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı yüzdən artıq lirik şeiri mövcuddur. Xüsusilə, Yaponiyanın Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə atom bombalarının atılması və bu fəlakətin doğurduğu ictimai sarsıntılar onun poeziyasında özünəməxsus yer tutmuşdur.

Atom bombasının yaratdığı dəhşətli nəticələr illərlə davam etmiş, bu mövzu Nazim Hikmətin bir sıra təsirli şeirlərində bədii ifadəsini tapmışdır. Onun “Qız uşağı”, “Ölü qızcığaz”, “Qoy buludlar adam öldürməsin!”, “Radioaktiv yağışlara dair”, “Yaponiyada bir qız vardı”, “Yapon balıqçısı”, “Ümid” kimi əsərləri məhz bu ağır mövzuya həsr olunmuşdur.

“Qoy buludlar adam öldürməsin!” şeiri bu mövzulu əsərlər arasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu poetik nümunədə bulud obrazı simvolik mənada işlədilmişdir. Nazim Hikmət buludlara xitab edərək, əslində insanlığa çağırış edir – qanlı cinayətlərdən uzaq durmağa, sülhə və bəşəri dəyərlərə sadıq qalmağa səsləyir. Humanist baxış bucağından çıxış edən şair anaları, uşaqları, gənc qadınları və qocaları dəyərli varlıqlar kimi təqdim edir və bu insanlara zərər verməməyə, onları göz yaşı içində buraxmamağa çağırır.

Analardır adam eden adamı,
Aydınlıklardır önümüzde gider.
Sizi de bir ana doğurmadı mı?
Analara kıymayın efendiler,
Bulutlar adam öldürmesin!

SONUÇ:

Nazim Hikmətin lirik poeziyası insan ruhunun dərinliklərinə enir, sevgi, həsrət, azadlıq və sülh kimi əbədi mövzuları bənzərsiz bədii dillə ifadə edir. Onun şeirlərində tək bir fərdin deyil, bütün insanlığın taleyi əks olunur. Müəllifin yaratdığı lirika insanı düşündürməyə, hiss etdirməyə, daha çox sevməyə və yaşamağa səsləyir. Hər misrasında bir ümid, hər bənzətməsində bir çağırış var – daha ədalətli, daha mərhəmətli bir dünya üçün. Nazim Hikmətin poeziyası zaman və məkan sərhədlərini aşaraq bu gün də oxucunun qəlbinə yol tapmağı bacarır.

KAYNAKLAR:

1. Abbasova A. Nazim Hikmət Türk lirik şeirinin ustadı kimi. Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi 33.
2. Kaya, M. (1998). Nazım Hikmet'in Şiir Dünyası. İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009
4. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri, iki cildə, I cild. Bakı, Azər nəşr

CORC QORDON BAYRONUN "ŞƏRQ POEMALARI" NDA
LİŇQVOKULTUROLOJİ
VAHİDLƏRİN TƏRCÜMƏDƏ VERİLMƏSİ

Minayə Əflatun qızı Məmmədova

Fil.ü.f.d., baş müəllim, Azərbaycan, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCID İD
0000-0003-2981-9952

Xülasə

Məqalədə ədəbi mətnlərdə dil və mədəniyyət vahidlərinin xüsusiyyətləri, S. G. Bayronun "Şərq şeirləri" və onların azərbaycan dilinə tərcüməsi əsasında öyrənilmişdir. Dil-mədəni marker, mövzudan asılı olaraq bədii mətnin dilində danışan insanlara və ya digər insanlara aid ola bilər. İngilis ədəbiyyatının nüfuzlu simalarından biri, K. G. Bayronun əsərləri, xüsusən də Şərq mövzulu əsərləri, linqvistik və mədəni tədqiqatların obyektini kimi diqqət cəlb edir və yüksək qiymətləndirilir. Bayronun "Şərq şeirləri" dil üsulları ilə, xüsusən də şərq haqqında məlumat və məlumat verən leksik vahidlərlə, bölgədə məskunlaşmış insanların mədəniyyəti, dini, davranışı və həyat tərzini ilə zəngindir. Bu vahidlərdən bəziləri tədqiqata daxil edilmiş və məqalədə təhlil edilmişdir. Eyni zamanda, əsərin azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı həmin vahidlərin xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. C.Q.Bayronun yaradıcılığında kifayət qədər çox sayda dil və mədəniyyət vahidi, birbaşa Şərqi xatırladan və bu bölgənin mədəniyyətinə aid olduğunu təsdiqləyən dil və mədəni göstəricilər mövcuddur. Bu cür markerlərin rolu bəzən sözlər, ifadələr, onimlər, xüsusi adlar, idiomatik birləşmələr və s. oynanır. C.Q.Bayronun "Şərq şeirləri" əsərində istifadə olunan sözlərin çoxu türk dilindən götürülmüşdür. Rəssam əsərlərində Türk həyat tərzini, gündəlik həyatını və mədəniyyətini tam şəkildə təmsil etməyə çalışmışdır. Türk ərəb dili Fars və ərəb sözləridir, bəziləri türk dilinə tərcümə edilmiş və Şərqlə əlaqələrinə görə diqqət cəlb etmişdir. C.Q.Bayronun "Şərq ayələri" ndə istifadə olunan ad vahidləri etnomədəni mənzərənin açılması üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: marker, dil-mədəniyyət vahidi, etnomədəni marker, onim.

Linguistic in "Oriental Poems" by George Gordon Byron

giving units in translation

Summary

In the article, the characteristics of linguistic and cultural units in literary texts are studied on the basis of C.G. Byron's "Oriental Poems" and their translation into Azerbaijani. A linguistic-cultural marker can refer to the people who speak the language of the literary text, or to other people depending on the topic. One of the powerful figures of English literature, J.G. Byron's work, especially his works on the Eastern theme, attracts attention and is highly valued as an object of linguistic and cultural research.

Byron's "Oriental Poems" are rich in linguistic means, especially lexical units, that provide knowledge and information about the culture, religion, behavior, and lifestyle of the people who settled in this area, as they are about the East. In the article, some of such units were involved in research and analyzed. At the same time, the characteristics of these units in the translation of the artistic work into Azerbaijani language were investigated. In C.G. Byron's

work, there are quite a lot of linguistic and cultural units, linguistic and cultural markers that directly remind of the East and confirm belonging to the culture of this area. The role of such markers is played by borrowed lexemes, words, onyms, proper names, phraseological combinations, etc. Quite a few of the words used in C.G. Byron's "Oriental Poems" are borrowed from the Turkish language. In his works, the artist tried to give a complete presentation of the Turkish lifestyle, everyday life, and culture. A significant part of the words used in separate episodes of the poem are Turkish words, and some of them are Persian and Arabic words that have been transferred to the Turkish language and attract attention due to their relevance to the East. The onomastic units used in C.G. Byron's "Oriental Poems" are of exceptional importance in opening up the ethnocultural landscape.

Key words: marker, lingucultural unit, ethnocultural marker, onim.

Dildə bu dilin daşıyıcılarının həyat və məişəti, mədəniyyəti, düşüncə və davranış tərz, bir sözlə, konkret etnosa mənsub əşya və predmetlər, hadisələr, faktlar ifadəsini tapır. Qeyd edilən cəhətdən daha maraqlı, antroposentrik aspektli linqvistik tədqiqatlar üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan material bir dilin daşıyıcısı olan yazıçı, yaxud şairin başqa bir etnosun mədəniyyəti ilə bağlı qələmə aldığı bədii əsərlər, eləcə də onların tərcümələridir. Bu baxımdan ingilis ədəbiyyatının qüdrətli simalarından biri olan C.Q. Bayron yaradıcılığı, xüsusilə onun Şərq mövzusunda yazdığı əsərləri diqqəti özünə çəkir, linqvokulturoloji tədqiqat obyektini kimi yüksək dəyərləndirilir.

XVIII əsrdən başlayaraq Şərqə artan maraq əxlaq, məənəviyyət, milli-mədəni dəyərlər, Şərq mədəniyyəti anlamında nə varda hamısını öyrənib mənimsəməyə köklənmişdir. Şərqin möhtəşəm mədəniyyət illustrasiyaları, zəngin ədəbiyyat sədəvrləri, mif və folklor nümunələri, etnoqrafik və tarixi yaddaşı və s. hamısı Qərbi üçün bir ecazkarlıq nümunəsi hesab edilirdi. C.Q. Bayronun "Şərq poemaları" da bu ecazkarlığa vurğunluğun nəticəsi olaraq yaranmışdı. Türkiyəyə, Yunanıstana, İtaliyaya və s. səfərləri və əsərlərində türk sözlərinə verdiyi önəm, Şərq xaqalarında mövcud olan qəlibləşmiş mövzulara müraciəti, mif, əfsanə və rəvayət örnəklərindən yararlanması bunun bariz nümunəsidir.

C. Bayronun yaradıcılığında bilavəsithə Şərqi yada salan, bu arealın mədəniyyətinə aidliyi təsdiq edən linqvokulturoloji vahidlər, linqvokulturoloji markerlər kifayət qədər çoxdur. Belə markerlər rolunu alınma leksemlər, sözlər, onimlər, xüsusi adlar, frazeoloji birləşmələr və sair oynayır.

C. Bayronun "Şərq poemaları"nda işlədilən sözlərin az olmayan bir qismi türk dilindən alınmalardır. Sənətkar əsərlərində türk həyat tərzini, məişətini, mədəniyyətini dolğun təqdimatını verməyə çalışmışdır. Poemanın ayrı-ayrı epizodlarında işlədilmiş sözlərin az olmayan bir hissəsi türk sözləri, müəyyən qismi isə türk dilinə keçmiş, Şərqə aidliyi ilə diqqəti cəlb edən fars və ərəb sözləridir.

Poemalarda "almeh" – rəqqasə qız, "gül", "tüfəng", "ətri-gül", "bismillah", "yatağan", "qalmaq", "qızlar", "dəli"- igid, "aman", "vəlvələ", "çuxadar", "rəiyyət", "qalionçu"- hərbi dənizçi, "çubuk" və başqa sözlər işlənmişdir.

C. Q. Bayrona qədər ingilis dilində işlənmiş Şərq dillərinə aid sözlərdir. Görkəmli ədib onlardan da yerinə və məqamına görə bədii təsiri gücləndirmək məqsədilə yararlanır. Araşdırmaların verdiyi informasiyaya görə, "Şərq poemaları"nda 75 Şərq xalqlarına aid söz işlədilmişdir. Onların 18-i rütbə və hərbi anlayışları, 11 etnos və yer adlarını, 20-si Şərq koloritini, 1-i quş adını, 22-i isə dini anlayışları ifadə edən sözlərdir.

Ev'n **Azrael**, from his deadly quiver

When flies that shaft, and fly it must [1, s.261].

Və yaxud:

To plant the Crescent o'er the Cross

Or risk a life with little loss [1, s.311].

Bu misralarda istifadə edilmiş "Azrael" (Əzrayıl) ölüm, "Crescent" (aypara) islam dininin, "Cross" (xaç) isə xristianlığın rəmzi, simvolik obrazıdır. İslam dininin obrazı əsərdə lingvokulturoloji mahiyyət daşıyır və ingilis oxucusu üçün etnokulturoloji marker səciyyəsi daşıyır. Şərq poemalarında bu cür markerlər çoxdur. Onlardan bir qismini nəzərdən keçirmək və həmin sözlərin Azərbaycan dilinə tərcümədə verilmə xüsusiyyətlərini araşdırmaq əhəmiyyətlidir.

Ramadan/ramazan(ərəb. رمضان [ra.ma.d'a:n]), türk Ramazan. Müsəlmanların oruc tutduğu ayın adıdır. "Quran Allaha ibadətini bu şəklini inkişaf etdirərək orucu ay təqviminin doqquzuncu ayı olan Ramazan ayının son on gecəsindən birində Vəhyin nazil edilməsinin başlanması ilə əlaqələndirmiş və müsəlmanları "sayı bəlli olan günləri" oruc tutmağa çağırmışdır" [2, s. 216-217].

"Şərq poemaları"nda ramazan sözü "Rhamazan" şəklində işlədilmişdir. Bununla yanaşı müəllif əsərdə Ramazan başa çatanda müsəlmanların bayram keçirməsi və bu bayramda atəşfəşanlıq keçirilməsini də qeyd etmişdir. C.Bayron əsərdə bilavasitə bayram sözünü işlətməmiş və onu ingilis dilində "Bairam" kimi vermişdir.

"Are seen to prove the Moslem's zeal,
Tonight, set **Rhamazani's** sun;
Tonight the **Bairam** feast's begun;
Tonight - but who and what art thou
Of foreign garb and fearful brow?
That thou should'st either pause or flee?" [1, s.28].

"Çıraqlar, qəndillər bərq vurur hər an,

Məscidmi görünür? Qalmışdır heyran.

Qalxan alovların bilinmir sayı.

Bu gecə qurtarır ramazan ayı" [3, s.18].

Maraqlıdır ki, C.Bayron Ramazan bayramını keçirən müsəlmanların göyə tütənglə atəş açmaqla qeyd etməsini təsvir etmişdir. O, poemada tütəng sözünü də

işlətməmiş, bu sözün ingilis dilindəki qarşılığına müraciət etməmişdir.

"The crescent glimmers on the hill,
The mosque's high lamps are quivering still
Though too remote for sound to wake
In echoes of far **tophaïke**,
The flashes of each joyous peal
Are seen to prove the Moslem's zeal"[1, s.28].

Poemanın bu fraqmentində olan "**tophaïke**" sözü *tütəng* mənasındadır.

Tərcümədə məxəz dildəki ifadələrin saxlanması əsərin ideyasının, ruhunun qorunması mühüm tərəf kimi diqqət özünə çəkir. Çünki bədii dəyərin tərcümədə ehtiva olunması mətnin taleyi məsələsidir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilində tütəng sözü vardır. C.Bayronun əsərində

işlədilmiş **tophaike** sözünün transliterasiyası **tufek** variantına uyğun gəlir. Buna baxmayaraq, tərcüməçi düzgün variantla üstünlük verərək **tüfəng**leksemindən istifadə etmişdir. Fikrimizcə, bədii tərcümə prosesində müəllifin işlətdiyi variantı saxlamaq daha önəmli olardı. *Tufək* sözü linqvokulturoloji mahiyyəti Azərbaycan oxucusuna da assosiativ olaraq ötürə bilərdi. Çünki linqvokulturoloji markerlər müvafiq mədəni sahəni üzə çıxarır. Əslində C.Bayronun *tüfəng*, bayram kimi sözləri əsərə daxil etməsi də bu məqsədi daşımışdır. Əks təqdirdə, müəllif ingilis dilində olan müvafiq qarşılıqlardan bəhrələnmək imkanından bəhrələnmə bilərdi. Linqvokulturoloji markerlərin əhəmiyyətini qeyd etmiş A.Bayramova yazır: “*Linqvokulturoloji vahidlər ilkin olaraq vahid semiotik sistemə - dilə mənsub deyildir. Onlar mədəniyyətin müxtəlif təşkilədicilərində - mərasimlərdə, ənənələrdə, davranışda, stereotiplərdə, inanclarda, nitq davranışında və s. yer alır*”[4, s.44].

C.Q.Bayronun “Şərq poeması”nın tərcüməsində mətn bütövlüyündə keçid formulları, başlanğıc və sonluqlar, inisial, medial səviyyəsində baş verənlər, söz qrupları misranın və epizodun ümumi tutumunda mənəyərətə imkanları ilə şərtlənir. Arxaizm, peşə-sənət sözləri, toponim, etnonim və s. timsalında müxtəlifliklərlə səciyyələnən söz axarı sənətkarın etnokulturoloji məqamlara xüsusi diqqət yetirməsini aşkarlayır. Məsələn, “bildim **divanxana** toplanır demək” – toponim, arxaizm [3, s.56], “mənim **pasibanım** onda kim olar?” – arxaizm [3, s.65], və s. dilin zəngin söz ehtiyatlarında bəhrələnməklə tarixin müxtəlif dövrlərinin düşüncəsini, həyat tərzini diqqət önünə gətirməklə bədii siqləti artırır.

“Şərq poemaları”na daxil olan “Abidos gəlini”ndən verdiyimiz örnəklər tərcümədə fərdi üslubun təzahürü olaraq mükəmməl təsəvvürü, mövzu və yaradıcı şəxsiyyəti timsalında mahiyyəti dərk etmədən irəli gəlir. “Divanxana”, “pasiban”, “xacə”, “hərəmxana”, “cəhrə”, “əyan” və s. sözlərin tərcümə mətninə gətirilməsi və orijinaldakı səviyyəsində qorunub saxlanması mətn/mətn timsalında ümumi ruhun qorunmasına hesablanmış məsələlərdir. Orijinalda sənətkarın prinsip olaraq müəyyənləşdirdikləri tərcümədə də fərdi üslubun özündən gələnlər səviyyəsində reallaşır. Mətnin ekspressivliyində, yaradıcı fikrinin çatdırılmasında tərcüməçinin söz imkanlarından yararlanma bilmək bacarığı mühümdür. “**Xacə** düz yollandı **hərəmxanəyə**” – peşə-sənət sözləri, toponim köhnəlmiş söz [3, s.55], “qulun vəzifəsi qulaq asmaqdır” – peşə-sənət sözləri, “odur, **çuxadarı** görürəm, ah mən” - peşə-sənət sözləri, poetik sözlər [3, s.70], “dayanmış başında **Teymurilər**” –peşə-sənət sözləri, etnonim [3, s.60] və s. tərcümədə fərdi üslubun və linqvokulturoloji mənzərənin saxlanmasını təsdiq edir.

C.Q.Bayronun poema və pyeslərində müəllif qeydlərində diqqət önünə gətirilən əlavələr sənətkarın Şərq mühitini (tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, incəsənətini, məişətini, folklor və mərasim örnəklərini, törə və yasaqlarını və s.) nə qədər dərinlən öyrəndiyini və ona xüsusi həssaslıqla yanaşdığını aydınlaşdırır. “*Qaraosman oğlu, yaxud Qara Osman oğlu – Türkiyədə ən böyük torpaq sahibidir, o, Maqneziyaya hakimlik edir. Onun torpaqlarından feodal torpağı kimi istifadə edənlərə teymurilər deyilir; istifadə etdikləri torpağın az-çoxluğundan asılı olaraq, onlar sipahi (süvari deməkdir) sifətilə xidmət edirlər. Mühəribə zamanı müəyyən miqdarda süvari əsgər verirlər*”. (müəllifin qeydi)” [3, s.60].Göründüyü kimi, bu qeydlər C.Q.Bayronun “Şərq poemaları”nı yazarkən mövzunu incəliklərinə qədər öyrəndiyini, mahiyyəti bütün təfəsilatı ilə çatdırmağı prinsip olaraq qarşıya qoyduğunu aydınlaşdırır.

Qaraosmanoğlu haqqında verilən müəllif məlumatı oxucuya təfəsilatı çatdırmaq məqsədi ilə işarələnmişdir. Buradan aydınlaşan onun (Qaraosman oğlunun) böyük torpaq sahəsinə malik olması, Maqneziyaya hakimlik etməsi, bu torpaqdan yararlananlara teymurilər deyilməsi, sipahi (süvari) deyimi və mühəribə zamanı müəyyən miqdarda süvari əsgər verilməsi və s. kimi məsələləri öyrənirik. Bütün bu çeşidli bilgilər təkcə orijinal səviyyəsində deyil, həm də tərcümədə də fərdi üslubun təzahürü anlamında maraq doğuracaq məqamları sərgiləyir.

Situasiya və situasiyalar arasındakı əlaqələr üçün poetikliyi gücləndirəcək vasitəyə çevrilir. Tərcüməçi fərdiyyətində üslub olaraq müəyyənləşən məqamlardan biri tərcüməçi əlavələridir. Məsələn, “Qeyd: “Koroğlu” eposunda Koroğlunun dəstəsindəki igidlər dəli adlandırılırdılar. C.Q.Bayron da “Abidos gəlini” poemasında Paşanın döyüşçülərini dəli adlandırmışdı. Bu Şərq ədəbiyyatından birbaşa olduğu kimi əsərə daxil edilmiş ifadədir”[3, s.62].

C.Q.Bayronun “Şərq poemaları”nda istifadə olunmuş onomastik vahidlər etnokulturoloji mənzərənin açılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu cəhət həmin əsərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi üçün də vacib şərtidir və tərcüməçilər qeyd olunan aspekti tam nəzərə ala bilməmişlər. Dil sənətkarının estetik idealını rəngarəng fakt və boyalarla ortaya qoymaq gücündə olan bədii təqdim hadisəsidir. Hər bir linqvistik komponent bədii dilin ifadə vasitəsi olaraq mətndə əlvanlığı ortaya qoyur və ümumiyyətlə, bu funksiyaya köklənir.

Beləliklə, C.Q.Bayronun “Şərq poemaları” linqvokulturoloji markerlərin zənginliyi ilə Şərq dil mənzərəsinin spesifik xüsusiyyətlərini açmış olur. Bu əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcümələrində də bu cür linqvokulturoloji markerlər qorunub saxlanmışdır. Tərcümədə ingilis etnosu üçün səciyyəvi olan linqvokulturoloji markerlərin saxlanması, tərcüməçi qeydləri ilə şərhli məsələləri də, şübhəsiz ki, xüsusi maraq kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Byron. The Poetical works of lord Byron / London, Oxford University Press, -1912. - 924 p.
2. İslam. Tarix, fəlsəfə, ibadətlər. –Bakı: Elm, 1994. -1994- 335 s.
3. Bayron C. Seçilmiş əsərləri. –Bakı: Şərq-Qərb, 2006. -224 s.
4. Bayramova A. Kəmiyyət və mənsubiyyət kateqoriyaları: linqvokulturoloji aspekt. – Bakı: Mütərcim, 2017. -184 s.
5. Xəndan, C. Seçilmiş əsərləri / C.Xəndan. - Bakı: Azərnəşr, -1972.-260 s.
6. Hüseynov, M.A. Dil və poeziya / M.A.Hüseynov. - Bakı: Elm, -2008. - 434 s.
7. Джанджакова, Е.В. О сочетаемой речи. В кн. «Вопросы языка в современной русской литературы» // Москва: Наука, -1971. - с. 401-415.

OLIIY TA'LIM TASHKILOTLARINING XALQARO REYTINGLARDA
ISHTIROKINI TA'MINLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA
TARG'IB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

УЛУЧШЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ НА ОСНОВЕ
ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УЧАСТИЯ ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ

IMPROVING DISSEMINATION BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES IN
ENSURING THE PARTICIPATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN
INTERNATIONAL RANKINGS

Issayeva Zarifa Isanovna

Oriental Universiteti, Ta'lim menejmenti, mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: mazkur maqolada ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda web-saytlar, ta'lim portali va boshqa raqamli kommunikatsiya vositalari orqali amalga oshirish, ta'lim portali yordamida ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishning ahamiyati, qidiruv tizimlari yordamida reklama, kontekstli reklama, bannerli reklama, elektron pochta orqali reklama qilish imkoniyatlari yoritilgan. QS reytingidagi nufuzli oliy ta'lim tashkilotlarining web-saytlariga trafik manbai va web-saytlariga o'tishda top-10 ta foydalaniladigan kanallar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim portali, raqamli kommunikatsiya vositalari, internet-marketing, oliy ta'lim xizmatlari, targ'ib qilish, raqamli texnologiyalar, Onlayn kanallar.

1294

Аннотация: В статье рассматривается продвижение образовательных услуг через веб-сайты, образовательные порталы и другие цифровые средства коммуникации, важность продвижения образовательных услуг с использованием образовательных порталов, реклама с использованием поисковых систем, контекстная реклама, баннерная реклама, реклама по электронной почте. Представлен анализ источников трафика на сайты престижных высших учебных заведений рейтинга QS и 10 основных каналов, используемых для перехода на их сайты.

Ключевые слова: образовательный портал, цифровые коммуникационные инструменты, интернет-маркетинг, услуги высшего образования, продвижение, цифровые технологии, онлайн-каналы.

Abstract: This article discusses the promotion of educational services through websites, educational portals and other digital communication tools, the importance of promoting educational services using educational portals, advertising using search engines, contextual advertising, banner advertising, and advertising via e-mail. An analysis of the sources of traffic to the websites of prestigious higher education institutions in the QS ranking and the top 10 channels used to navigate to their websites is presented.

Keywords: educational portal, digital communication tools, internet marketing, higher education services, promotion, digital technologies, online channels.

KIRISH. Global miqyosda oliy ta'lim tizimi jahon miqyosida doimiy rivojlanish jarayonida bo'lib, ta'lim sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, xorijiy talabalarni jalb qilish va

universitetlarning global raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida yangi yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarurati kuchayib bormoqda. Xalqaro reytinglar oliy ta'lim tashkilotlarining muvaffaqiyatini baholashda muhim mezon bo'lib, ular universitetlarning ilmiy salohiyati, ta'lim sifati, innovatsion yondashuvlari va xalqaro aloqalarini o'lchovchi ko'rsatkichlarga asoslanadi. Ushbu reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash, o'quv yurtlarining global miqyosdagi obro'si va ta'lim sohasidagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar butun dunyo bo'ylab ta'lim xizmatlarini targ'ib qilish va rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Raqamlashtirish to'plangan tajriba va bilimlarni almashish imkoniyatini beradi. Bu esa, insonlarga ko'proq ma'lumot olish va kundalik hayotida ko'proq asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya tizimlarining jadal rivojlanishi, universitetlarning xalqaro reytinglarda o'z o'rnini mustahkamlashda muhim vosita sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Yangi raqamli texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili, bulutli texnologiyalar va boshqa innovatsion yondashuvlar, oliy ta'lim tashkilotlarining ilmiy tadqiqotlari, ta'lim jarayonlari va boshqaruvni takomillashtirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglarga kirishi va ularning yuqori o'rinlarni egallashini ta'minlashda ta'lim xizmatlarini raqamli texnologiyalar asosida targ'ib qilishni takomillashtirish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Ushbu maqolada oliy ta'lim tashkilotlarining xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlashda ta'lim xizmatlarini raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida targ'ib qilish imkoniyatlari va istiqbollari ko'rib chiqilgan.

Nazariy asos. Mamlakatimizda oliy ta'lim xizmatlarini raqamlashtirish bilan bog'liq qadamlar tashlangan va bu sohada ham katta o'zgarishlar yuz berishi kutilmoqda. Elektron ta'lim tizimi yangi imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Asosiy imkoniyatlarga ta'limning ochiqligi, muammolarini tezda hal qilish mumkinligi, ta'lim shaklini tanlash imkoniyatlarining kengayganligi, bilimlarni uzatish vositalarining xilma-xilligi, ta'lim xizmatlari diversifikatsiya qilinayotganligi kabilarni kiritish mumkin.

Ta'lim xizmatlarini raqamlashtirish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

— mavjud o'quv materiallarini, shu jumladan ma'ruzalar, taqdimotlar, darsliklar, mustaqil ish uchun topshiriqlar va bilimlarni nazorat qilish vositalarini elektron shaklga o'tkazish;

— o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqa uchun interaktiv elektron muhitni shakllantirish, jumladan, o'qituvchilar uchun elektron auditoriyalar yaratish, webinarlar, muhokama forumlari va boshqalarni tashkil etish;

— yangi turdagi o'quv vositalarini yaratish: elektron darsliklar, elektron muammoli kitoblar, videoma'ruzalar, kvestlar (kvest – bu sarguzashtli, turli jumboqli va mantiqiy fikrlashga asoslangan interaktiv o'yin bo'lib, ishtirokchilar biron bir maqsadga erishish uchun o'yin davomida bir nechta to'siqlardan o'tishlari kerak bo'ladi), kompyuter o'yinlari;

— elektron muhit imkoniyatlaridan foydalanish orqali ta'limning prinsipial yangi shakllarini yaratish - ma'lumotni hayoliy uzatish doirasini kengaytirish, rolli o'yinlar jarayonida turli vaziyatlarni modellashtirish, raqobatbardosh o'yinlarni taqlid qilish va boshqalar;

— o‘quv jarayoniga sun‘iy intellekt imkoniyatlarini kiritish;

— ta‘lim xizmatlarini taklif etuvchilar (ta‘lim muassasalari, ularning boshqaruv tuzilmalari, professor-o‘qituvchilar va h.k.) va ta‘lim xizmatlari iste‘molchilari (talabalar, ularning ota-onalari, abituriyentlar, ish beruvchi tashkilot va korxonalar, nashriyot, o‘quv qurollari ishlab chiqaruvchilar va b.q.) o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni interaktiv elektron muhitga o‘tkazish;

— ta‘lim xizmatlari marketingi funksiyalarini raqamlashtirish va boshqalar.

Ta‘lim xizmatlarini raqamlashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri taklif etilayotgan xizmatlarni maqsadli auditoriyaga (ta‘lim xizmatlari iste‘molchilariga) taqdim etishda kommunikativ aloqalarni elektron muhitda amalga oshirish hisoblanadi. Ta‘lim muassasasining ta‘lim xizmatlari bozori bilan kommunikativ aloqalari ta‘lim muassasasi bozorga o‘zining xizmatlari va ular haqidagi xabarlarini yo‘naltirishda namoyon bo‘ladi. Aynan ana shu kommunikativ aloqalarni raqamlashtirish orqali ta‘lim xizmatlarini targ‘ib qilishni raqamlashtirishga erishish mumkin.

METOD. Maqolani yozishda oliy ta‘lim tashkilotlari bitiruvchilari sonini statistik ma‘lumotlarni, shuningdek, QS reytingidagi nufuzli oliy ta‘lim tashkilotlarining web-saytlariga trafik manbai va web-saytlariga o‘tishda top-10 ta foydalaniladigan kanallar tahlilini amalga oshirishda analiz, sintez, qiyosiy tahlil metodlarini foydalanilgan.

NATIJALAR. Mamlakatimizda ta‘lim xizmatlari bozori so‘ngi yillarda jadal sur‘atlar bilan rivojlanib bormoqda. Buni birgina oliy ta‘lim tashkilotlari bitiruvchilari sonini tahlil qilish orqali ham aniqlash mumkin. O‘zbekiston bo‘yicha oliy ta‘lim tashkilotlarini bitiruvchi talabalar soni 2019 yildan 2023 yilgacha aniq o‘rish ko‘rsatmoqda. 2019 yildagi jami 70793 nafar bitiruvchi talabadan 2023 yilda 184133 nafargacha o‘sgan. Bu yesa 2019-yilga nisbatan bitiruvchi talabalar sonining 160,1 % ga o‘sganini anglatadi (1-jadval).

1-jadval

Oliy ta‘lim tashkilotlarini bitiruvchi talabalar soni (o‘quv yili boshiga, kishi)¹⁵²

Hududlar	2019	2020	2021	2022	2023	O‘rish*
Qoraqalpog‘iston	4312	5475	6475	6545	12863	198,5
Andijon	4293	4622	6403	4963	10188	137,4
Buxoro	3770	4784	6214	6017	11182	196,3
Jizzax	2850	3862	3561	3822	7108	149,4
Qashqadaryo	3908	5193	5909	5896	9861	152,4
Navoiy	2374	3107	3895	3253	5103	144,9
Namangan	3218	4113	5524	5508	9290	188,9

¹⁵² O‘zbekiston Respublikasining Milliy Statistika Qumitasining ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.
<https://www.stat.uz/uz/>

Samarqand	6842	7165	8528	8962	15276	123,2
Surxondaryo	2086	3329	3583	3962	9629	361,3
Sirdaryo	1045	1632	2190	1938	3484	233,3
Toshkent	2787	4041	3694	4049	11055	296,6
Farg'ona	4778	5833	9266	8289	15845	231,6
Xorazm	2426	3229	4216	4046	8815	263,3
Toshkent shahri	26104	27520	34440	35131	54434	108,5
O'zbekiston Respublikasi	70793	83905	103898	102381	184133	160,1

Tahlil qilinayotgan hududlarning aksariyatida bitiruvchilar sonining sezilarli o'sishi kuzatiladi. Ayrim hududlarda yesa bu o'sish ancha yuqori. Toshkent shahri bo'yicha yeng katta o'sishga yega hudud hisoblanadi. 2019 yilda 26104 nafar bitiruvchi talabadan 2023 yilda 54434 nafarga yetdi. Bu hududda 2,085% ga yaqin o'sish ro'y bergan. Oliy ta'lim tashkilotlarini bitiruvchi talabalar soni 2019-yilga nisbatan 2023-yilda 2 barobarga oshgan.

AQSh va Buyuk Britaniyada oliy ta'lim xizmatlarining rivojlanishiga ularning rasmiy web-saytlarini hamda hududiy ta'lim portallarini yaratish ko'p jihatdan sabab bo'lgan. Chunki, maktab bitiruvchilari, abituriyentlar va ularning ota-onalariga oliy o'quv yurtlari faoliyati, kadrlar tayyorlash yo'nalishlari, ularni kelajakdagi istiqbollari bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Bundan tashqari, ta'lim portalida ish beruvchilar, ish joylari, kelgusida hududdagi kadrlarga bo'lgan talab to'g'risidagi ma'lumotlar joylashgan bo'ladi.

Oliy ta'lim tizimiga 2000-yillardan boshlab shiddat bilan internet texnologiyalari kirib keldi. Nafaqat ta'lim dasturlarini hamkorlikda yaratish va talabalarga taqdim etishda, balki ularni targ'ib qilishda ham internet texnologiyalaridan foydalanishga asoslanildi.

O.N.Gubina o'z tadqiqotlarida ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishning zamonaviy modellari va usullari internet texnologiyalaridan, jumladan, internet-marketingdan keng foydalanishga asoslangan¹⁵³ degan fikrni ilgari surgan. Internetning rivojlanishi bilan internet-marketing ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishning ajralmas qismiga aylandi. Ta'lim sohasidagi internet-marketingning asosiy afzalligi iste'molchilarning ta'lim xizmatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni cheklanmagan holda olishidir.

Oliy ta'lim muassasalarining web-saytlari ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda maqsadli auditoriyani kerakli axborotlarni topishida saytga o'tish uchun xavolalar muhim hisoblanadi. Ko'pchilik oliy ta'lim muassasalarining web-saytlari qidiruv tizimlari orqali topiladi. QS reytingidagi nufuzli OTTlarning web-saytlariga trafik manbalari o'rganilganda saytga o'tish uchun xavolalar manbai sifatida qidiruv tizimlari yetakchi o'rinda turibdi (2-jadvalga qarang).

2 -jadval

¹⁵³ Губина О.Н. Современные низкзатратные интернет-технологии продвижения образовательных услуг вузов // Сервис +. 2015. №1. – с. 42-47

QS reytingidagi nufuzli OTMlarning web-saytlariga trafik manbai, %¹⁵⁴

QS reytingidagi OTMlar	saytga o'tish uchun xavolalar manbai			
	Qidiruv tizimlari	web-sayt manzili orqali to'g'ridan-to'g'ri kirish	Ijtimoiy tarmoqlar	Boshqa saytdagi xavolalar
Garvard universiteti	41,0	32,5	15,2	11,3
Stenford universiteti	46,1	25,4	16,1	12,4
Massachusetts texnologiya instituti	51,0	24,7	12,7	11,6
Kembrij universiteti	42,3	30,4	18,1	9,2
Kaliforniya texnologiya institute	43,8	33,1	13,2	9,9
UCL (London universitet kolleji)	40,2	39,7	11,4	8,7
ETH Zurich - Shveytsariya Federal texnologiya institute	47,9	36,4	8,7	7,0
London Imperial kolleji	49,0	26,7	12,5	11,8
Chikago universiteti	48,1	23,4	15,3	13,2

1298

Demak, xalqaro nufuzli xorijiy ta'lim muassasalarining web-saytiga tashrif buyuruvchilarning o'rtacha 45 foizi qidiruv tizimlari orqali topib kirishsa, 30 foizi web-sayt manzili orqali to'g'ridan-to'g'ri kirishadi. Qolgan 14 foiz tashrif buyuruvchilar ijtimoiy tarmoqlar orqali, 11 foiz esa boshqa saytlardagi xavolalar orqali tashrif buyurishgan.

QS reytingidagi nufuzli OTMlarning web-saytlariga o'tishda eng ko'p foydalaniladigan kanallarga ijtimoiy tarmoqlar, pullik portallar va boshqa portallar kiradi (3-jadvalga qarang).

3-jadval

QS reytingidagi nufuzli OTMlarning web-saytlariga o'tishda top-10 ta foydalaniladigan kanallar¹⁵⁵

Raqamli kanallar		Foydalanilishi, %
facebook.com	ijtimoiy tarmoq	27,4
studyportals	pullik portal	25,3

¹⁵⁴ Alexa.com (web-sayt analitikasi) – statistika 90 kunlik: 28 avgustdan to 25 noyabrgacha, 2023 yil. <https://www.icef.com>

¹⁵⁵ QS World University Rankings. Methodology, available at: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>

topuniversities.com	reyting agentligi	21,8
vk.com	ijtimoiy tarmoq	8,3
bachelorsportal.com	portallar	5,1
mastersportal.com	portallar	3,2
partner universities	hamkorlar	2,9
edufindme.com	portallar	2,5
today.hit.edu.cn	portallar	2,1
distancelearningportal.com	portallar	1,4

Xalqaro ta'lim bozorida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nufuzli QS (Quacquarelli Symonds), THE (Times Higher Education) va ARWU (Academic Ranking of World Universities) reytingiga kiruvchi universitetlar xorijiy talabalarni jalb qilishda 65 foiz onlayn raqamli kanallardan foydalanishmoqda. Onlayn kanallar orqali talabalarni jalb qilishda – qidiruv tizimlari orqali targ'ib qilish va universitet dasturlari haqida ma'lumotlarni joylashtirish, pullik ta'lim portallarida, reyting agentliklarining web-saytlarida, ijtimoiy tarmoqlarda, muqobil ta'lim portallarida (bepul), universitet web-saytida, hamkor universitetlar web-saytlarida, hamkor kompaniyalar, assotsiatsiyalar va boshqa ma'lumotlar bazasiga muvofiq elektron pochta jo'natmalaridan foydalaniladi¹⁵⁶.

XULOSA, MUHOKAMA VA TAVSIYALAR. Xorijiy OTMlarning tajribasini o'rganish natijasida ma'lum bo'lishicha, OTMlarda oliy ta'lim xizmatlarini raqamli texnologiyalar asosida targ'ib qilishda quyidagi tamoyillardan foydalanish taklif etilgan:

- iste'molchilarning imkoniyatlari va istaklarini hisobga olish;
- maqsadli auditoriya bilan aloqa;
- ko'zga tashlanmaydigan reklama;
- xizmat sifatiga e'tibor berish;
- ijodiy va professional yondashuv¹⁵⁷.

Bizning fikrimizcha, mamlakatimiz oliy ta'lim tashkilotlarini xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlashda ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda raqamli texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirishda quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

¹⁵⁶ Д.Г.Арсеньев, М.В.Врублевская, Е.А.Беляевская, В.А.Денисова. Анализ эффективности инструментов и методов привлечения иностранных студентов на образовательные программы Вуза. Университетское управление: практика и анализ № 106 (6) 2016, 44-53 с.

¹⁵⁷ Шемякин А. С. Выбор оптимальной стратегии продвижения образовательной услуги // Труды Кольского научного центра РАН. 2010. №3. – с. 84-86.

- 1) Oliy ta'lim tashkilotlarida raqamli marketing strategiyalarini rivojlantirish. Oliy ta'lim tashkilotlari raqamli marketingning zamonaviy vositalaridan foydalanishni kuchaytirishlari kerak. SEO (Search Engine Optimization) va SEM (Search Engine Marketing) texnikalarini joriy etish orqali universitetlar o'z veb-saytlari va onlayn platformalarini yaxshilashlari mumkin. Bu, o'z navbatida, universitetlarning global reytinglardagi ko'rsatkichlarini oshiradi, chunki xalqaro talabalar va ilmiy hamkorlar universitetlarni onlayn qidirish orqali topishadi.
- 2) Ijtimoiy tarmoqlarda faollikni oshirish. Asosiy ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, Facebook, Twitter, LinkedIn, TikTok) orqali ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishni kuchaytirish zarur. Oliy ta'lim tashkilotlari o'z ta'lim xizmatlarini samarali targ'ib qilish uchun ijtimoiy tarmoqlarni professional tarzda boshqarishlari lozim. Har xil postlar, video va kontentlar orqali talabalar, ilmiy xodimlar va xalqaro hamkorlar bilan aloqalarni mustahkamlash mumkin. Bu global miqyosda universitetning tanilishiga yordam beradi.
- 3) Onlayn ta'lim platformalarini rivojlantirish. Ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda onlayn ta'lim platformalarini yaratish va ulardan samarali foydalanish juda muhim. MOOC (Massive Open Online Courses) kabi platformalar orqali universitetlar o'z kurslarini global auditoriyaga taqdim etishi mumkin. Bu nafaqat talabalarni jalb qilish, balki universitetning ta'lim sifatini namoyish etish va xalqaro reytinglarga kirish imkoniyatini oshiradi.
- 4) Kontent marketing strategiyasini kuchaytirish. Universitetlar o'zlarining blogy yoki onlayn jurnallarini yaratib, ilmiy tadqiqotlar, yangiliklar, muvaffaqiyatli loyihalar, va ta'lim jarayonlarining yangiliklarini e'lon qilishlari mumkin. Video va infografika formatida kontentlar ishlab chiqish, universitetlar uchun ancha samarali targ'ibot vositalariga aylanishi mumkin. Bu usul global auditoriyani jalb qilishda va universitetning xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarga ko'tarilishiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Milliy Statistika Qumitasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. <https://www.stat.uz/uz/>
2. QS World University Rankings. Methodology, available at: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>
3. Alexa.com (web-sayt analitikasi) – statistika 90 kunlik: 28 avgustdan to 25 noyabrgacha, 2023 yil. <https://www.icef.com>
4. Арсеньев Д.Г., Врублевская М.В., Беляевская Е.А., Денисова В.А. Анализ эффективности инструментов и методов привлечения иностранных студентов на образовательные программы Вуза. Университетское управление: практика и анализ № 106 (6) 2016, 44-53 с.
5. Губина О.Н. Современные низкозатратные интернет-технологии продвижения образовательных услуг вузов // Сервис +. 2015. №1. – с. 42-47.
6. Прохорова А.М. Анализ поведения пользователей с помощью методов интернет-маркетинга, как способ продвижения образовательных услуг // Наука, техника и образование. 2015. №1 (7). – с. 36-38.
7. Шемякин А. С. Выбор оптимальной стратегии продвижения образовательной услуги // Труды Кольского научного центра РАН. 2010. №3. – с. 84-86.

**THEORETICAL IDEAS ABOUT THE ROLE OF THE MOTHER TONGUE IN
LEARNING ENGLISH**

**Aynura Quliyeva¹, Asst. Prof. Ulviyya Nasirova², Samira Hasanova³, Phatima
Dashdemirova⁴**

**¹Odlar Yurdu University, Azerbaijan,
ORCID NO: 0000-0001-5413-6147**

**²Odlar Yurdu University, Azerbaijan
ORCID NO: 0000-0002-7226-2857**

**³Odlar Yurdu University, Azerbaijan
ORCID NO: 0000-0002-6292-874X**

**⁴Odlar Yurdu University, Azerbaijan
ORCID NO:0009-0009-7525-8149**

Abstract

English is one of the most widely spoken languages in the modern world. The use of the mother tongue in the classroom learning of a second/foreign language has been a long-standing debate in the field of language teaching. The debates show that ideas and the results of existing research have not been able to put an end to the debate. However, of course, the use of the mother tongue is dynamic and involves. Taking into account various factors, teachers can wisely decide whether to allow or prohibit the use of the mother tongue (Stern, 1992, p. 279).

Language learning/teaching is very important in higher education. There are two main approaches to language teaching, monolingual and bilingual. Language studies have investigated students' attitudes towards using their mother tongue when learning English for specific purposes and have proven its leading role and importance in translating from their mother tongue to English and vice versa. These studies have shown that all learners need the support of their mother tongue in English lessons. According to J. Harmer (2001), if students are unable to become linguistically active, they use their mother tongue in the classroom or use a dictionary for the chosen task.

A. Bonyadi (2003) argues that it is inevitable for language learners to use their mother tongue as a resource and he notes that learners or students should be able to relate the lexicon and structures of the target language to their mother tongue equivalents. Furthermore, since translation is a conscious learning process, it improves the students' reading and comprehension skills. Schweers (1999), in his report on the results of his research on the use of the mother tongue in English lessons, concludes that learning a second language can be achieved by increasing awareness of the similarities and differences between the foreign language and the mother tongue. His research on the issue of mother tongue use shows that 89% of the participants think that the mother tongue should be used in English lessons. S. Deller (2003) argues that the mother tongue is not only a source for noting differences and similarities between two languages, but also helps learners to develop their own materials, including their

own tests, encourages spontaneity and fluency, has a beneficial effect on group dynamics, and provides continuous and meaningful feedback from learners.

If we look at the research on the use of the mother tongue in the classroom or in the audience by M. Xhemaili (2013), we see that 43 out of 150 participants believe that not only the mother tongue but also English should be used in the classroom and that it can be used to translate unknown words.

Keywords: comprehension skills, awareness of the similarities , through meaning

1.INTRODUCTION

The main objections to the use of translation in language teaching are summarized. Thus, according to Kaye, firstly, translation does not help students develop their communication skills. Secondly, it encourages them to use their mother tongue instead of a foreign language. Thirdly, translation activities may be suitable for students who prefer analytical or verbal linguistic learning strategies. Finally, translation is a difficult skill that is not always useful. On the other hand, the benefits of translation activities include the practice of all language skills, namely reading, writing, speaking and listening. In terms of communicative competence, translation helps to master accuracy, clarity and flexibility. It is well known that translation is a natural activity in real life that many students use on a daily basis, formally or informally. Translation is a common strategy used by many learners, even if teachers do not encourage it.

Translation is often referred to as the fifth language skill, along with the other four basic skills of listening, speaking, reading, and writing. Translation from the mother tongue to English, or vice versa, from English to the mother tongue, is considered one of the most important social skills because it promotes communication and understanding between strangers (Ross, 2000). If students are aware of the differences between languages, language transfer and interference from their own language will be reduced. Some linguists have suggested that the use of the mother tongue in the English language classroom can make students think about the linguistic similarities of words and structures in English that would not normally exist. Therefore, increasing students' awareness of the non-parallel nature of language allows learners to think in a comparative way (Atkinson, 1993). It has been suggested that factors such as students' previous experience, their level, the stage of the course, and the stage of the individual lesson should also be taken into account. It has also been suggested that (Mattioli, 2004) eliminating or limiting the mother tongue does not guarantee better acquisition of English. Translation as a teaching tool should take into account grammar, syntax and other aspects of language. No matter how well students understand the original materials, some continue to mentally translate from English to their native language and vice versa. This fact makes English teachers consider the importance of translation for learning purposes. According to B. Naymushin (2002, p. 49), "learners will always encounter unfamiliar words and expressions during translation, but they will realize that this cannot be an obstacle to successful communication. Therefore, there is neither scientific nor pedagogical reason to exclude the native language.

2.METHODOLOGY

Horwitz (1988) found that most Germans only learn English in the classroom and this is more accurate. In their opinion, the mother tongue should be used in the classroom, especially for difficult explanations. According to his observations, Spanish students (70% and 75%) supported the idea of learning English. French students, on the other hand, preferred the mother tongue, saying that it was nothing more than a translation into English. In addition, Prince's (1996) study, which compared the use of translation, stated that vocabulary and content play a more important role in learning a foreign language. Various types of dictionaries used to enrich

vocabulary were also widely accepted by teachers as an effective tool. Students preferred to learn through translation, that is, by linking words, and learned the foreign language with the word that has its equivalent in their mother tongue. For them, the introduction of translated words into their mother tongue is more effective in enriching their vocabulary. Schweers' (1999) study supported this idea. His research shows that the majority (88.7%) of students stated that their mother tongue should be used in English teaching.

Some researchers also stated that they would feel that their identity is under threat. According to them, learning a foreign language will prevent their mother tongue and weaken their native language. They can only ignore their mother tongue when learning a second language.

The use of the mother tongue in the classroom, which is a very important and more important issue in the field of education, has been classified by G. Mattioli (2004). In his research, the Chinese insist on the use of the mother tongue in the classroom. According to the Chinese theory, the mother tongue is a valuable tool for socio-cognitive processes. In addition, they believed that the use of the mother tongue in the classroom also affects the upbringing of children.

Numerous studies have shown that there is an active and positive transfer between both languages - the mother tongue and the foreign language, which is of great importance for interlingual development. Translation should be considered as a teaching tool. Based on the discussions and research results on the above ideas, it can be said that the mother tongue has a dynamic role in second/foreign language learning. Taking a multidimensional perspective into account, teachers can wisely determine whether to use the mother tongue. In general, the target language should be considered first when it comes to the level of students' acquisition. The use of the mother tongue by the teacher during the lesson should be gradually reduced. As a result, students can achieve better acquisition of the target language. It has already been proven by many researchers that the linguistic ability of the mother tongue is closely related to the development of cognitive abilities and learning abilities.

The linguistic sense inherent in acquiring the mother tongue also plays an important role in learning a foreign language. Recently, the importance of the mother tongue in creativity has been realized. Of all the main aspects of the mother tongue, the most important one for parents and students living abroad is the emotional aspect. The mother tongue plays an important role in the formation of your identity.

3.FINDINGS AND DISCUSSION

History and culture are inherent in the language. Learning the mother tongue means learning the same history and culture of your parents, relatives, and even previous and subsequent generations. Understanding that we belong to our native language gives us a sense of confidence.

In fact, not only during this period, but also in various periods of language teaching, there were attempts to teach the second language as the first language. As a result of all this, L. Sovor, who applied such a natural approach to language in the 19th century, opened a language school in Boston in the 1860s, and soon his method began to be called the Natural Method.

He, along with other innovators, constantly considered the possibility of teaching a foreign language without translation or with very little use of the native language, provided that the meaning could be grasped through visual and physical movements. All these natural principles of teaching a foreign language led to the creation of one of the most natural methods known today as the Direct Method. The method became famous thanks to its widespread use by

Sauvoire and Maximilian Bertlise (Bertlise never used the term Direct Method and always referred to it as the Bertlise Method).

The principles of the method itself:

1. The class was given instructions only in the foreign language;
2. Only everyday vocabulary and sentences were taught;
3. Speaking skills were taught in small intensive groups of teacher and students in the form of question-and-answer exchanges;
4. Grammar was taught inductively;
5. Teaching new nuances was passed orally;
6. Concrete words were taught through visual representations of objects and pictures, while abstract words were taught through associations of ideas;
7. Both speaking and listening were included in the lesson;
8. The importance of correct pronunciation and grammar was emphasized.

The method was quite successful in private schools. However, it had several disadvantages:

This method required native speakers or at least teachers with a strong foreign accent.

Regardless of nationality, race, or religious belief, when peace-loving, progressive people of the whole world are fighting an invincible struggle for peace and democracy, and when economic, social, and cultural relations between states with different economic and political structures are rapidly developing, the importance of studying and comparative research of foreign languages is especially increasing. That is why in recent times, serious attention has been paid to the high-level study and research of foreign languages, and it is being put forward not only as a pedagogical issue, but even as a matter of state importance.

Studying a foreign language creates the basis for people to communicate with each other and to become closely acquainted with the culture and history of the people whose language they are learning. Currently, there are thousands of languages in our world in which people convey their feelings, desires, and wishes to each other through communication. Instilling listening and reading habits in students in teaching a foreign language requires special skill from the teacher.

4.CONCLUSION

Studying and researching foreign languages is the most important means of achieving the achievements of world science and culture and establishing contacts between peoples. Numerous studies, observations, and attempts have been made to study the process in this field to date. The main issue is how to teach and learn a language in the easiest way. Every newly created tool, method, methodology, and approach brings us closer to this goal. The main thing is to choose the most optimal, suitable option.

If we call any method, methodology, or approach in language teaching the most effective or the best, we would be mistaken. Because language teaching itself is an individual process. It is necessary to approach it individually and try to solve existing problems by studying them in depth. If we imagine this process as a system, we should first remember the one who teaches and the one who learns. Depending on our goal, our “trajectory of action” also changes. In other words, if we find answers to the questions of why we learn a language and what it will bring to us, we will easily understand what we want. The best example to understand this is English. English is taught for various purposes in the world today, for example, General English,

Business English, Academic English, etc. Depending on our goal, what we need to achieve it also changes. Since the goals and the potential we have to achieve them are also different, the obstacles we encounter are inevitable.

REFERENCES

1. Mattioli, G. 2004. "On Native Language Intrusions and Making Do with Words: Linguistically Homo-geneous Classrooms and Native Language Use", English Teaching Forum
2. Ross, N. J. 2000. "Interference and Intervention: Using Translation in the EFL Classroom", Modern English Teacher 9(3): 61–66.
3. Schweers, W. C. Jr. 1999. "Using L1 in the L2 Class-room", English Teaching Forum 37.
4. Willis, J. 1981. Teaching English Through English. London: Longman.
- Use of the Mother Tongue. 2010 [online].
5. Husain, K. (1995). Assessing the role of translation as a learning strategy in ESL', International Journal of Translation 1(2), 59-84.
- Janulevicienė, V. & G. Kavaliauskienė. (2004). Legal English: Translation issues.
6. Larsen-Freeman (2000). Techniques and principles in language teaching. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- and Translation. Manchester: St. Jerome Publishing.

Intrnet resources:

<http://www.teachingenglish.org.uk/iate/2007/jasmina_day2.shtml>.

<http://www.ccsenet.org/journal.html>.

<<http://www.aitech.ac.jp/~iteslj/>>.

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0346251X000510?via%3Dihb>.

**DIFFERENCES BETWEEN CIVIL PROCEDURE IN THE CIVIL LAW AND
COMMON LAW SYSTEM AND FIRST STEPS FOR THEIR HARMONIZATION**

Dijana GJORGIEVA (First author)¹, Funda NEZIR (Second author)²

¹International Vision University, Civil Law, 0009-0006-6077-0463

²International Vision University, Civil Law, 0009-0006-8467-5962

Abstract

Each state creates its own civil procedural law, in accordance with the principle of national procedural autonomy. Although in principle this is so, if we analyze the civil procedures of the national legal systems on a macro level, it is undeniable that there are great differences between the civil procedure of the civil law system and the civil procedure of the common law system. Precisely because of this, the subject of analysis of this paper are the basic differences between the civil procedure of the civil law system and in the common law system. By observing the civil procedures at the macro level, the authors of this paper aim to prove that despite the differences there is a need and possibility for their harmonization. The real proof of this is the joint project of the European Law Institute, the American Law Institute and UNIDROIT for the harmonization of civil procedures through the creation of transnational principles and rules for civil procedures.

Keywords: civil procedure, civil law system, common law system, differences, harmonization.

OLİY TA'LIM TASHKILOTLARINING XALQARO REYTINGLARDA
ISHTIROKINI TA'MINLASHDA INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH
IMKONIYATLARI

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО
ОБЕСПЕЧЕНИЮ УЧАСТИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В
МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING INNOVATIVE ACTIVITIES IN ENSURING
THE PARTICIPATION OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN
INTERNATIONAL RATINGS

¹Issayeva Zarifa Isanovna,²Oriental Universiteti,³Ta'lim menejmenti,
⁴mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim tashkilotlarining xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlashda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, innovatsion faoliyat natijalarini baholash bayon qilingan. Shuningdek, maqolada innovatsion faoliyat, ya'ni yangi texnologiyalarni joriy etish, ilmiy izlanishlar, raqamli transformatsiya va xalqaro hamkorliklarni kuchaytirish orqali oliy ta'lim tashkilotlarini xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlash yo'llari yozilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion faoliyat, xalqaro reytinglar: QS, THE, ARWE, oliy ta'lim xizmatlari raqobatbardoshligi, ijtimoiy taraqqiyot.

Аннотация: В статье рассматривается развитие инновационной деятельности и оценка результатов инновационной деятельности в обеспечении участия организаций высшего образования в международных рейтингах. В статье также описаны пути обеспечения участия высших учебных заведений в международных рейтингах за счет инновационной деятельности, а именно внедрения новых технологий, научных исследований, цифровой трансформации, укрепления международного сотрудничества.

Ключевые слова: инновационная активность, международные рейтинги: QS, THE, ARWE, конкурентоспособность услуг высшего образования, социальное развитие.

Abstract: The article describes the development of innovative activities and the assessment of the results of innovative activities in ensuring the participation of higher education institutions in international rankings. The article also describes ways to ensure the participation of higher education institutions in international rankings through innovative activities, namely the introduction of new technologies, scientific research, digital transformation, and strengthening international cooperation.

Keywords: innovative activity, international rankings: QS, THE, ARWE, competitiveness of higher education services, social development.

KIRISH. Bugungi kunda sodir bo'layotgan transformatsion jarayonlar fonida mamlakatimiz hayotining barcha jabhalarida ijtimoiy ahamiyatga ega ijobiy natijalarga erishish maqsadida oliy ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirish vazifasi alohida dolzarb ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarurat etgan holda, oliy ta'lim xizmatlari sifati va samaradorligini keskin oshirish, sohada fan-texnika yutuqlarini o'quv jarayoniga joriy etishni talab etmoqda.

Inson taraqqiyoti innovatsiyalarning global tavsifi bilan ta'minlanadi. Buning uchun oliy ta'lim tizimida qulay muhitni yaratish, innovatsion faoliyatning barcha turlarini va ularning tashkiliy tuzilmalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmini yaratish, ilm-fanni rivojlantirish va innovatsion loyihalar samaradorligini oshirish bo'yicha keng ko'lamli tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Respublikamizda

innovatsiyalarni faollashtirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi holatini o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Mamlakatimizda OTMlarida innovatsion salohiyatni oshirish va uning imkoniyatlarini kengaytirish bu sohaning istiqbolli yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida ilmiy, texnologik va innovatsion siyosatning asosiy vazifalari jahon malaka talablari darajasida mutaxassislar, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash hamda innovatsion salohiyatni rivojlantirish mamlakatning ijtimoiy muammolarini hal etishda muhim masala hisoblanadi. Ushbu muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish ko'p jihatdan ta'lim faoliyatining barcha ishtirokchilarining innovatsion jarayonlarga qo'shilish darajasi bilan bog'liq.

NATIJALAR.

Hozirgi vaqtda respublikamiz OTMlarida, ularning innovatsion rivojlanishi va faoliyati samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga alohida e'tibor qaratish zarur. OTMlarining innovatsion rivojlanishi ularning raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim va hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Boshqacha aytadigan bo'lsak, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning zamonaviy sharoitida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun alohida olingan hudud yoki milliy darajada muvaffaqiyatli rivojlanishida muhim rol o'ynovchi oliy ta'lim tizimida innovatsiyalarni yaratish va joriy etishga ko'maklashadigan shart-sharoitlarni yaratishi lozim.

Shuning uchun asta-sekin mustaqil ahamiyatga ega bo'lgan va OTMga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarni aniqlagan holda, ilmiy tushuncha apparatini yanada takomillashtirishni talab qiladigan innovatsion rivojlanishni baholash eng raqobatbardosh universitetni aniqlashda dastlabki qadam bo'lishi mumkin.

Bunda OTMning innovatsion rivojlanishini baholash va tahlil qilishni tashkil etishning uslubiy bazasini ishlab chiqishda o'rganilayotgan mezonlarning qiyosiy tavsiflari modellarini qurish va ma'lumotlarni qayta ishlash va ko'rsatkichlar tarkibini tanlashda doimiylik, ishonchlilik, ob'ektivlik, optimallik va yaxlitlilikning zarur darajasini ta'minlaydigan tamoyillarga amal qilish kerak (1-jadval).

1-jadval

Oliy ta'lim muassasalarining innovatsion rivojlanish tamoyillari¹⁵⁸

Tamoyillar	Tavsifi
Komplekslilik	OTM faoliyatining barcha tomonlari va natijalarini ifodalovchi tizimlilik va to'liq baholashni ta'minlash hamda jami tanlangan mezonlar tahlil etish zarurati nazarda tutiladi.
Nisbiylik	Tahlil qilinayotgan OTMni raqobatchilar bilan taqqoslashda yuzaga keluvchi baholashning solishtirma tavsifini nazarda tutadi.

¹⁵⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Maqsadga yo'naltirilganlik	OTM rivojlanishining maqsadlari va vazifalariga erishish darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar bo'yicha baholashni nazarda tutadi.
Taqqoslash	Turli xil davrlar va faoliyat yo'nalishlari bo'yicha tahlil etilayotgan OTMlar faoliyat natijalarini taqqoslama tahlilini o'tkazish imkoniyatlarini nazarda tutadi.
Uzluksizlik	OTM faoliyatini uzluksiz monitoringini o'tkazish bazasida baholashning davriyligini ta'minlash imkoniyati nazarda tutiladi.
Selektivlik	OTM faoliyatini baholash natijalariga bog'liq holda boshqarish usullarini tanlashni nazarda tutadi.

OTMning innovatsion rivojlanish darajasini aniqlash uchun uning faoliyati natijalarini va innovatsion iqtisodiyot talablariga muvofiqligini baholashga imkon beradigan ko'rsatkichlar tizimi kerak.

Hozirgi vaqtda OTMning innovatsion rivojlanishini baholashning yagona, yaxshi o'rnatilgan metodologiyasi mavjud emasligi sababli ushbu masala bo'yicha kelgusidagi tadqiqotlar hamda OTMning innovatsion rivojlanishini to'liq tavsiflovchi ko'rsatkichlarning kompleks to'plamini tanlash va baholashni o'tkazish bosqichlaridan iborat tahlil o'tkazishning rasmiylashtirilgan algoritmini ishlab chiqish talab etiladi. OTMning innovatsion faoliyatini baholash ko'rsatkichlari nomenklaturasini tanlashni o'z ichiga olgan, o'zida jami operatsiyalar majmuini nazarda tutuvchi hamda ushbu ko'rsatkichlar qiymatini raqobatdosh OTMlarining tegishli ko'rsatkichlari qiymatlari bilan taqqoslash orqali OTMning innovatsion rivojlanish darajasini baholash mexanizmini ishlab chiqish kerak.

OTMning innovatsion rivojlanishini baholash asosiy maqsad emas, balki baholash natijalaridan foydalanish maqsadiga bo'ysinadi. Tahlilning ishonchliligi, ob'ektivligi, asosiligi va axborot bilan ta'minlanganligi qo'yilgan maqsadning qanchalik darajada to'g'ri belgilan-ganligiga bog'liqdir. Baholashning samaradorligi pirovardida innovatsion jarayon ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonlarini takomillashtirish bilan aniqlanadi.

Bizning fikrimizcha, OTM raqobatbardoshligini aniqlash uchun uning innovatsion rivojlanishini baholashning asosiy yo'nalishlari quyidagi-lardan iborat:

- alohida ta'lim muassasalari o'rtasida bir xil ustuvorlik nisbatini saqlab qolgan holda ta'lim muassasalarini guruhlash;
- innovatsion rivojlanishni baholash natijalarining ishonchliligi;
- axborotni keyingi reyting uchun ballarga aylantirishda foydalaniladigan ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni boshqarish;
- ma'lumotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va taqdim etishning standart tartiblaridan foydalanish, chunki har qanday bosqichda xatolik indikatorning foydaliligi pasayishiga olib kelishi mumkin;
- innovatsion iqtisodiyot shartlariga muvofiqligi, ya'ni baholash metodologiyasi doimo dolzarb bo'lishi, egiluvchanlik va moslashuvchanlik xususiyatlariga ega bo'lishi kerak.

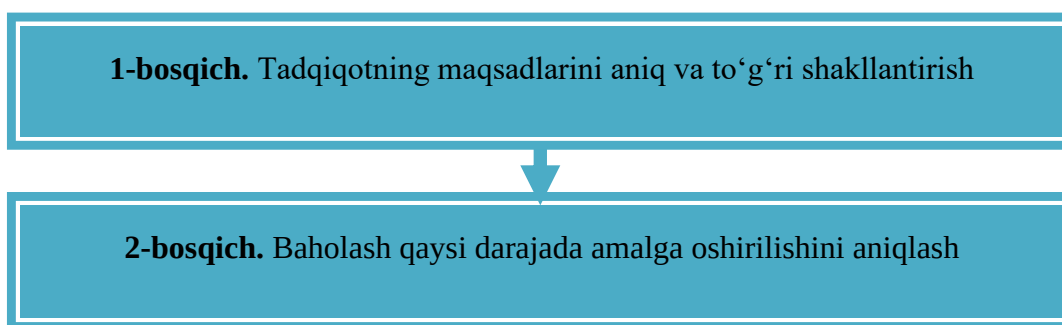
Ushbu talablardan kelib chiqqan holda, OTMning innovatsion rivojlanishini kompleks baholash metodikasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'lib, unda OTMlar reytingini belgilashning universal metodologiyasini yaratish maqsadida statistik va ekspert tahlil usullaridan foydalanish taklif etiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, OTMning innovatsion rivojlanishini baholash natijalaridan foydalanuvchilar asosan:

— o'zi uchun o'qish joyi va dastur tanlashni xohlovchi abituriyentlar;

— OTM haqida batafsilroq va ancha murakkab ma'lumotlarga ega bo'lish istagida bo'lgan ish beruvchilar.

Bizning fikrimizcha, OTMning innovatsion rivojlanishini baholashni amaliy jihatdan realizatsiya qilish uchun quyidagi konkret harakatlar majmuini tavsiflovchi ketma-ketlikdagi bosqichlardan iborat bo'lishi lozim (1-rasm).

1310

1-rasm. OTMning innovatsion rivojlanishini baholash bosqichlari¹⁵⁹

Baholashning **birinchi**

bosqichida tahlilning keyingi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan tadqiqotning maqsadlarini aniq va to'g'ri shakllantirish lozim, chunki agar tadqiqot natijalari yetarli bo'lmagan darajada yoki noto'g'ri aniqlangan bo'lsa, u holda buzilgan bo'lishi mumkin. O'tkazilayotgan tahlil maqsadi to'g'ri aniqlangan holatda hamda adekvat baholash metodologiyasini tanlagan taqdirdagina OTMlarining innovatsion rivojlanishini baholash mumkin.

OTMning innovatsion rivojlanish darajasi bo'yicha monitoringning asosiy maqsadlari har xil bo'lishi mumkin: uning boshqa OTMlari o'rtasidagi o'rnini baholash; OTMning innovatsion rivojlanish darajasini oshirish sohasida samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish; innovatsion rivojlanish nuqtai nazaridan u yoki bu OTMning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish. Maqsadlarning realizatsiya qilinishini ta'minlash OTMning innovatsion faoliyatining jihatlari bo'yicha ishonchli va ob'ektiv ma'lumot olgandan keyin mumkin bo'ladi.

Tadqiqotning **ikkinchi bosqichida** baholash qaysi darajada amalga oshirilishini aniqlash kerak. Hudud miqyosida viloyat OTMlarining qiyosiy tahlili o'tkazilib, OTMning innovatsion rivojlanishini hududiy ta'lim xizmatlari bozoridagi o'rnini belgilandi¹⁶⁰. Milliy baholash darajasi ta'lim muassasasining innovatsion rivojlanishini tahlil qilish va uning mamlakat oliy ta'lim

¹⁵⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

¹⁶⁰ Гордашникова О.Ю., Кехян М.Г. Методика оценки инновационного развития вузов в условиях интеграции вузовской науки в национальную инновационную систему // Актуальные проблемы экономики и менеджмента. 2015. № 3 (07). – С. 9-12.

muassasalari o'rtasidagi o'rnini aniqlashni o'z ichiga oladi. Xalqaro miqyosda baholash xalqaro ta'lim xizmatlari bozorida innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan innovatsion rivojlanish yo'liga yo'naltirilgan eng yaxshi OTMlarni aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

XULOSA, MUHOKAMA VA TAVSIYALAR. Oliy ta'lim tashkilotlarining xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlashda innovatsion faoliyatni rivojlantirish borasida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1) Ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash. Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglaridagi yuqori o'rinlarni egallash uchun ilmiy-tadqiqot faoliyatini yanada rivojlantirish zarur. Universitetlar ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash uchun innovatsion laboratoriyalar, startap inkubatsiya markazlari va ilmiy platformalarni tashkil etishlari kerak. Bu orqali universitetlar yangi texnologiyalarni yaratishda va ilmiy izlanishlarga asoslangan innovatsion loyihalarni amalga oshirishda faol bo'lishi mumkin.

2) Raqamli transformatsiya va onlayn ta'limni rivojlantirish. Innovatsion faoliyatni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Universitetlar o'z ta'lim tizimlarini raqamlashtirishni kuchaytirishlari kerak. Masalan, onlayn ta'lim platformalarini kengaytirish, talabalarga interaktiv va moslashuvchan o'qish imkoniyatlarini yaratish, shu bilan birga o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish uchun maxsus kurslar tashkil etish zarur. Onlayn ta'lim platformalari orqali global talabalar auditoriyasini jalb qilish va ilmiy hamkorliklarni rivojlantirish mumkin.

3) Xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va tarmoqlarni kengaytirish. Oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallashida xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Universitetlar, ilg'or ilmiy markazlar, tadbirkorlik muassasalari va boshqa oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish, xalqaro ilmiy va ta'lim tarmoqlarida ishtirok etish, shu bilan birga, global miqyosda ta'lim va ilmiy izlanishlar sohasidagi tajriba almashish imkoniyatlarini yaratadi.

4) Innovatsion tadqiqotlar va grantlar dasturlarini qo'llab-quvvatlash. Universitetlar o'z ilmiy faoliyatini moliyalashtirish uchun davlat va xususiy sektordan grantlar olish imkoniyatlarini ko'paytirishlari kerak. Innovatsion tadqiqotlar va grantlar dasturlari orqali universitetlar yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun zarur resurslarni taqdim etishlari mumkin. Bu tadqiqotlar xalqaro miqyosda tan olish va reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash imkoniyatini yaratadi.

5) Ta'lim dasturlarini zamonaviylashtirish va yangilash. Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlarini innovatsion yondashuvlar asosida yangilash, talabalar uchun zamonaviy va global miqyosda raqobatbardosh bo'lgan kurslar ishlab chiqish kerak. Talabalar uchun texnologiyalar, ilm-fan va ijtimoiy sohalarga oid yangi, dolzarb kurslar va mutaxassisliklarni yaratish orqali universitetlar o'z ta'lim xizmatlarini global miqyosda taklif qilishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdusattarova.X.M.«Innovatsiya strategiyasi»-o'quv qo'llanma – T.: TDIU, 2011. 10-bet.
2. Абрамешин А.Е., Воронина Е.П., Молчанова О.П., Тихонов Е.А., Шленов Ю.В. Инновационные менеджмент: учебник для вузов / Под ред. О.П. Молчановой. – М. – Вита-пресс. – 2001. – 272 с.
3. Achilov O`I. Elektron axborot ta'lim resurslari mazmunini tanlash ularni yaratishda

foydalaniladigan didaktik tamoyillar tavsifi // O‘zMU xabarlar Mirzo ulug‘bek nomidagi o‘zbekiston milliy Universiteti ilmiy jurnali. 1/4/1 2023

4. Азоев Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы: монография [Текст] / Г. Л.Азоев А.П. Челенков. – М.: Новости, 2000. – 256 с.
5. Y.K.Sadikova Ta’limda STEAM yondashuv Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў 3/3-сан 2024 июнь
6. Амбарцумов А.А., Стерликов Ф.Ф. 1000 терминов рыночной экономики Справочное учебное пособие. – М.: Крон-Пресс, 1993. – С. 107.
7. Y.K.Sadikova Stem ta’limining o‘qitish jarayonidagi ahamiyati Ta’lim, fan va innovatsiya 4-son, 2024-yil
8. Axunova G. O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari marketingi muammolari. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim Vazirligi, Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti. – T.: Iqtisod-Moliya, 2005 y. – 244 b.
9. Y.K.Sadikova Ta’limga stem texnologiyalarini joriy etishning afzalliklari
“Maktabgacha ta’limda: sifat va samaradorlik, rivojlanish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024-yil 4–5-dekabr
- 10.Achilov O`.I. Pedagogik instituti talabarlari uchun elektron darslik mazmunini tanlash va tuzishning didaktik prinsiplari // Journal of Advanced Research and Stability Volume: 02 Issue: 01 | 2022 ISSN: 2181-2608. www.sciencebox.uz/
- 11.Балабанов И.Т.Инновационный менеджмент. [Текст] / И.Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.
- 12.Achilov O`.I. Oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar talabalarining o`quv jarayonida elektron axborot ta’lim resurslaridan foydalanib baholashning funkcionallik didaktik tamoyili // Ta’lim, fan va innovatsiya ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. ISSN 2181-8274 2-son 2023-yil.
- 13.Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социал. прогнозирования [Текст] / Д. Белл; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. - CLXX, - 783 с

HAQIQIY HARBIY XIZMATDAGI HARBIY XIZMATCHI AYOLINING URNI VA ROLI

XUDAYBERDIYEV SHERZOD XASANOVICH

ORIENTAL UNIVERSITETI MAGISTRANTI

Annotatsiya:

Mazkur maqolada harbiy xizmatdagi shaxsning ayolining oila va jamiyatdagi o'rni hamda roli yoritilgan. Harbiy xizmatchilarning oilaviy hayotiga ta'sir etuvchi omillar, ayolning ruhiy, ma'naviy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan. Shuningdek, harbiy oilalarning muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari ham tahlil qilinadi. Shu bilan birga, harbiy xizmatdagi ayollarning oila va jamiyatdagi o'rni haqida ham fikr yuritilgan.

Abstract

This article explores the role and position of the wife of a military serviceman in the family and society. It examines factors affecting the family life of military personnel and the significance of the wife's psychological, spiritual, economic, and social support. Additionally, the challenges faced by military families and possible solutions are analyzed. Furthermore, the article discusses the role of women serving in the military within their families and society.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и положение жены военнослужащего в семье и обществе. Исследуются факторы, влияющие на семейную жизнь военных, а также значение психологической, духовной, экономической и социальной поддержки со стороны супруги. Кроме того, анализируются проблемы военных семей и пути их решения. Также рассматривается роль женщин, проходящих военную службу, в семье и обществе.

Kalit soʻzlar: harbiy xizmat, harbiy oila, ayolning roli, ruhiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy muammolar, sabr-bardosh, farzand tarbiyasi, harbiy ayollar.

Kirish

Harbiy xizmat jamiyatning xavfsizligi va barqarorligini ta'minlovchi muhim soha hisoblanadi. Ushbu xizmatdagi shaxslarning oilaviy hayoti o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ayniqsa, ularning ayollari katta mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Mazkur maqolada harbiy xizmatchining ayoli oilada va jamiyatda qanday o'rin tutishi tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy xizmatda faoliyat yuritayotgan ayollarning oilaviy hayoti va jamiyatdagi o'rni haqida ham so'z yuritiladi.

1. Ruhiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash

Harbiy xizmatdagi shaxs doimiy ravishda stress va xavf-xatar bilan yuzlashadi. Uning oilaviy hayoti barqaror bo'lishi uchun ayolning ma'naviy qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega. Ayol o'z juftining ruhiy mustahkamligini ta'minlab, unga dalda beradi. Bundan tashqari, harbiy xizmatdagi ayollar ham jamiyat va oiladan qo'llab-quvvatlovga muhtoj bo'lishadi.

Harbiy oilalar ko'pincha ko'chish, uzoq muddat ajralish va kutilmagan holatlarga duch keladilar. Bu holatlarda harbiy xizmatchining ayoli mustahkam irodaga ega bo'lishi va oilaning barqarorligini saqlab qolishi muhimdir. Oila a'zolari o'rtasida doimiy muloqot va o'zaro tushunish muhim rol o'ynaydi.

2. Oila va farzand tarbiyasidagi o'rni

Ko'p hollarda harbiy xizmatchilar xizmat majburiyatlari tufayli uzoq vaqt safarlarga chiqadilar. Shu sababli ayol farzandlarning tarbiyasi bilan muntazam shug'ullanib, ularni to'g'ri yo'lga yo'naltirishda katta rol o'ynaydi. Harbiy xizmatda faoliyat yuritayotgan ayollar esa bu masalada ikki karra mas'uliyatni o'z zimmasiga olishadi.

Farzandlar uchun ota-onaning tarbiyasi eng muhim omillardan biri bo'lib, harbiy oilalarda ayniqsa, intizom, mehnatsevarlik va vatanparvarlik qadriyatlari yuqori baholanadi. Onalar farzandlarini mustahkam axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalash bilan birga, ularga hayot sinovlariga tayyor bo'lishni ham o'rgatadilar.

3. Sabr va bardosh namunasi

Harbiy xizmatning o'ziga xos sharoitlari tufayli oilaning barqarorligi ayolning sabr-toqati va bardoshiga bog'liq bo'ladi. Ular ba'zan xizmat joyining o'zgarishi yoki turmush o'rtog'ining uzoq muddatga safarga chiqishi kabi qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuningdek, harbiy xizmatdagi ayollar ham bu jarayonda o'z oilalarining mustahkamligini ta'minlash uchun sabr-bardosh ko'rsatishlari talab etiladi.

4. Ijtimoiy va iqtisodiy qo'llab-quvvatlash

Harbiy xizmatdagi shaxsning ayoli oila iqtisodiyotiga ham o'z hissasini qo'shishi mumkin. Davlat tomonidan harbiy xizmatchilar oilalariga taqdim etiladigan imtiyozlar va yordam dasturlaridan to'g'ri foydalanish masalasida ham uning roli katta. Harbiy xizmatdagi ayollar ham iqtisodiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlovga ehtiyoj sezishlari mumkin.

Bugungi kunda ko'plab harbiy ayollar o'z biznesini yo'lga qo'yish, ta'lim olish va kasbiy rivojlanish bilan shug'ullanmoqdalar. Harbiy xizmatga oid maxsus imtiyozlar va grant dasturlari ularga o'z kelajagini mustahkamlash uchun yordam bermoqda.

5. Harbiy an'analar va madaniyatni hurmat qilish

Harbiy xizmatchining ayoli harbiy an'analar va madaniyatni tushunishi, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishi muhimdir. U harbiy oila jamoalariga qo'shilib, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi mumkin. Shuningdek, harbiy xizmatdagi ayollar uchun ham bu an'analar va qadriyatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Harbiy oilalar odatda o'ziga xos hayot tarziga ega bo'lib, bu madaniyatni saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazish muhim hisoblanadi. Harbiy xotin-qizlar uyushmalari va jamiyatlar ushbu qadriyatlarni targ'ib qilish va himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Harbiy xizmatchining ayoli nafaqat uning turmush o'rtog'i, balki do'sti, maslahatchisi va asosiy qo'llab-quvvatlovchisidir. Uning sabr-bardoshi, oqilonaligi va mehribonligi oilaning barqarorligi hamda harbiy xizmatchining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, harbiy xizmatda faoliyat yuritayotgan ayollar ham o'z oilalarining mustahkamligi va jamiyatdagi mavqeining oshishiga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar

1. Abdullayev, M. (2020). Harbiy xizmat va jamiyat. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Qodirova, D. (2021). Oilada ma'naviyat va tarbiya masalalari. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Karimov, U. (2019). Harbiy oilalar sotsial muammolari va ularning yechimlari. Samarqand: Ilmiy Nashr.
4. Hasanov, Sh. (2022). Harbiy an'analar va oilaviy qadriyatlar. Buxoro: Adabiyot.
5. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi (2023). Harbiy xizmatchilar va ularning oilalari uchun davlat imtiyozlari. Toshkent: Mudofaa vazirligi nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLARNI TASHKIL ETISH

Bobomurodova Latofat Elmurodovna¹, Ne'matullayeva Barno Yo'ldosh qizi²

¹Innovatsion texnologiyalar universiteti dotsent, (PhD)Samarqand Oriental universiteti

²Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi Magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish masalasi ko'rib chiqildi. Integratsiyalashgan ta'lim – o'quvchilarning turli fanlar bo'yicha bilimlarini yaxlit holda shakllantirish, mavzular o'rtasidagi bog'liqlikni anglash hamda amaliy qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Maqolada integratsiyalashgan ta'limning nazariy asoslari, pedagogik afzalliklari hamda boshlang'ich sinflarda bu usulni samarali joriy etishning usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, dars jarayonida interfaol metodlardan, xususan, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi so'z va matematika o'yinlaridan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yinli o'qitish metodlari bolalarning qiziqishini oshirib, ularning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan darslarni tashkil etish o'qituvchilardan zamonaviy metodlarga tayangan holda dars rejalashtirish va turli fanlar o'rtasidagi aloqadorlikni samarali tashkil etish ko'nikmalarini talab qiladi. Shu sababli, ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda integratsion yondashuvning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan dars, boshlang'ich ta'lim, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, fanlararo integratsiya, interfaol usullar, pedagogik metodlar.

Аннотация: Аннотация В данной статье рассматривается вопрос организации интегрированного обучения в начальных классах. Интегрированное образование-это современный педагогический подход, служащий для целостного формирования у учащихся знаний по различным предметам, понимания связей между предметами и выработки навыков практического применения. В статье будут проанализированы теоретические основы интегрированного обучения, педагогические преимущества и способы эффективного внедрения этого метода в начальных классах. Также будет освещена важность использования интерактивных методов в процессе урока, в частности, словесных и математических игр, которые служат для закрепления знаний и умений учащихся. Результаты исследования показывают, что игровые методы обучения повышают интерес детей и значительно повышают уровень их усвоения. Организация интегрированных уроков в начальных классах от учителей

Ключевые слова: Интегрированный урок, начальное образование, современные образовательные технологии, межпредметная интеграция, интерактивные методы, педагогические методы.

Abstract: Annotation This article discusses the organization of integrated learning in primary schools. Integrated education is a modern pedagogical approach that serves for the holistic formation of students' knowledge in various subjects, understanding the connections between subjects and developing practical application skills. The article will analyze the theoretical

foundations of integrated learning, the pedagogical advantages and ways to effectively implement this method in primary schools. The importance of using interactive methods during the lesson, in particular, verbal and mathematical games, which serve to consolidate students' knowledge and skills, will also be highlighted. The results of the study show that game-based learning methods increase children's interest and significantly increase their learning level. Organization of integrated lessons in primary schools from teachers

Keywords: Integrated lesson, primary education, modern educational technologies, interdisciplinary integration, interactive methods, pedagogical methods.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga chuqur va keng qamrovli bilim berish, ularning shaxsiy rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishiga, bilimlarni amaliyotda qo'llashiga va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o'quvchilar turli fanlardan olingan bilimlarni bir-biri bilan bog'lab, yaxlit tasavvur hosil qiladi. Bu esa ularning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi va o'quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv o'qituvchilarga darslarni qiziqarli va mazmunli tashkil etish imkonini beradi.

Ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ko'rib chiqadigan Markaziy kategoriya o'zaro bog'liqlikdir. Integrasiyaning quyidagi muhim xususiyatlarini ajratish mumkin:

- a) tegishli ob'ektlarning o'zaro bog'liqligi, ya'ni bir ob'ektning xususiyatlari va holatlarining o'zgarishi boshqa bir ob'ektda ma'lum o'zgarishlarni ko'rsatadi;
- b) kechiktirilgan o'zaro ta'sir, jarayonlilik, shu jumladan, bevosita yoki bilvosita;
- v) texnik ob'ektlarning ishlashi va ta'lim tizimi sifatida o'zaro bog'liqlik;
- g) texnik ob'ektlarni ta'lim bilan bog'lashning o'zaro ta'sir qilish qobiliyati;
- e) ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasining ma'lum yo'nalishining mavjudligi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiyalash mohiyatini tushunishida quyidagi qoidalar bilan to'ldirishga imkon beradi. Umumkasbiy, ixtisoslik va ishlab chiqarish bilimlarini singdirish natijasida, ularning bir-biriga o'zaro ta'siri yuzaga keladi. Bilimlarni o'zlashtirish uni amalda qo'llash bilan juda chambarchas bog'liqdir. Bilimlarni o'zlashtirishning ko'rsatkichi har doim ham faqat o'zlashtirilish darajasigina emas, balki undan foydalanish bilan ham o'ta muhimir.

Bunday holda bilim motivlovchi kuchga va xulq-atvor tarziga aylanishi mumkin, o'z navbatida, belgilangan motivlar bilimlarni o'zlashtirishga ham, xulq-atvor tajribasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xulq-atvorning ma'lum bir usuli bilan birlikda idrok etiladigan bilimlar harakatchanroq, yangi vaziyatlarda o'zlashtirilishi va amalga oshirilishi osonroqdir.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga chuqur va keng qamrovli bilim berish, ularning shaxsiy rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishiga, bilimlarni amaliyotda qo'llashiga va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o'quvchilar turli fanlardan olingan bilimlarni bir-biri bilan bog'lab, yaxlit tasavvur hosil qiladi. Bu esa ularning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi va o'quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning ijodiy

fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv o'qituvchilarga darslarni qiziqarli va mazmunli tashkil etish imkonini beradi.

Asosiy qism

1. Integratsiyalashgan darslarning afzalliklari

Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi. Fanlararo bog'liqlikni ta'minlash orqali o'quvchilar turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, yaxlit tasavvur hosil qiladi. Bu esa ularning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi va o'quv jarayoniga qiziqishini oshiradi. Integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv o'qituvchilarga darslarni qiziqarli va mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, ularning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni joriy etish dolzarb masalalardan biridir. Integratsiyalashgan ta'lim turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlab, o'quvchilarning bilimlarini yaxlit tizim sifatida qabul qilishlariga yordam beradi.

Integratsiyalashgan ta'lim o'quvchilarning turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishlariga yordam beradi. Bu usul o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ularning bilimlarini real hayotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.¹⁶¹

Integratsiyalashgan ta'limni samarali tashkil etish uchun quyidagi pedagogik va psixologik omillarni hisobga olish zarur:

O'quvchilarning yosh xususiyatlari: Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun materiallar sodda va qiziqarli tarzda taqdim etilishi lozim.

Interfaol usullarni qo'llash: Guruhli ishlar, munozaralar va loyihalar orqali o'quvchilarning faolligini oshirish mumkin.

Ta'lim texnologiyalaridan foydalanish: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darslarni yanada qiziqarli va samarali qiladi.¹⁶²

Boshlang'ich ta'limga oid so'z o'yini:

Matematika o'yini: "Sonlar Zanjiri"

Maqsad: O'quvchilarning sonlarni tanish, qo'shish, ayirish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.

Yoshi: 6-9 yosh (boshlang'ich sinf o'quvchilari)

Qoidalar:

1. O'qituvchi yoki boshlovchi bitta sonni aytadi (masalan, 5).

¹⁶¹ Tilakova, M. E. (2024). Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish integratsiya ta'lim jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsiplari sifatida. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 14(3), 218-222. (pedagoglar)

¹⁶² Matupayeva, Sh. Z., & Abdullayeva, D. I. (2023). Boshlang'ich sinflarda integratsion o'qitishning pedagogik va psixologik omillari. PEDAGOG, 6(11). (bestpublication.org)

2. O'quvchilardan biri ushbu songa bog'liq holda qo'shish yoki ayirish orqali yangi son yaratadi va aytadi (masalan, $5 + 3 = 8$).
3. Keyingi o'quvchi oldingi javobdan foydalanib, yangi amal bajaradi ($8 - 2 = 6$).
4. Zanjir shu tarzda davom etadi. Kim javob topa olmasa yoki xato qilsa, o'yindan chiqadi.
5. Oxirigacha qolgan o'quvchi g'olib bo'ladi.

Misol o'yini:

O'qituvchi: 4

1-o'quvchi: $4 + 2 = 6$

2-o'quvchi: $6 \times 2 = 12$

3-o'quvchi: $12 - 5 = 7$

4-o'quvchi: $7 + 3 = 10$

Murakkablashtirish uchun faqat juft yoki toq sonlar bilan ishlash mumkin. Matematik amallarni oldindan belgilab qo'yish mumkin (faqat qo'shish va ayirish yoki faqat ko'paytirish va bo'lish).

Bu o'yin bolalarning diqqatini oshirish, tez fikrlash va matematik bilimlarini mustahkamlash uchun foydalidir.¹⁶³ Xulosa qilib shuni aytish joizki, boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni joriy etish o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. So'z o'yinlari esa o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish va o'rganilgan materialni mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tilakova, M. E. (2024). Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish integratsiya ta'lim jarayonini qulaylashtirishning muhim prinsiplari sifatida. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 14(3), 218-222. (pedagoglar)
2. Matupayeva, Sh. Z., & Abdullayeva, D. I. (2023). Boshlang'ich sinflarda integratsion o'qitishning pedagogik va psixologik omillari. PEDAGOG, 6(11). (bestpublication.org)
3. Baamboozle. (2023). Boshlang'ich sinf uchun so'z o'yinlari. Baamboozle. (baamboozle.com)

¹⁶³ Baamboozle. (2023). Boshlang'ich sinf uchun so'z o'yinlari. Baamboozle. (baamboozle.com)

**THE WORK OF MILITARY COMMANDERS IN ANCIENT MILITARY
CAMPAIGNS ON THE MENTAL CONDITIONING OF FIGHTERS**

HARBIY JANG SAN'ATI SIRLARI

(jangchilarni ruhiy jihatdan tarbiyalash usullari misolida)

Akhmedov Bakhtiyor Shodiyorovich

Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Center for Training Junior Specialists

**Lecturer of the Humanities and Social Sciences Cycle, 1st year master's student of the
Oriental University, Lieutenant Colonel in the reserve**

**Scientific advisor: Doctor of Psychology (DSc), Professor, Lieutenant Colonel L.U.
Ravshanov**

**Ilmiy rahbar: psixologiya fanlari doktori (DSc), professor, podpolkovnik
L.U.Ravshanov**

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi davrlarda harbiy qo'mondonlarning jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirish borasidagi strategik yondashuvlari va amaliy usullari tahlil qilinadi. Harbiy muvaffaqiyat ko'p jihatdan askarlarning ruhiy tayyorgarligi va jangga bo'lgan ishonchiga bog'liq bo'lgan. Shu bois qadimgi harbiy rahbarlar askarlarning ruhiy barqarorligini oshirish, qo'rquvni yengish va jangovar ruhni mustahkamlash uchun turli usullardan foydalanganlar.

Maqolada qadimgi O'rta Osiyo, Rim, Yunoniston, Xitoy va boshqa sivilizatsiyalarning harbiy tizimlarida ruhiy tayyorgarlik qanday amalga oshirilgani, jangchilarning mafkuraviy tarbiyasi, jismoniy va ruhiy chiniqtirish usullari, shuningdek, qo'mondonlarning motivatsion strategiyalari ko'rib chiqiladi. Tarixiy manbalar va harbiy psixologiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar asosida jangchilarning ruhiy barqarorligini oshirish usullari va ularning bugungi kungacha davom etayotgan ta'siri tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, harbiy qo'mondonlar jangchilarning motivatsiyasini oshirishda mafkuraviy tarbiya, ruhiy chiniqtirish mashqlari, shaxsiy namuna ko'rsatish, jang oldidan o'tkaziladigan rasm-rusumlar va mukofot-jazo tizimi kabi usullardan foydalangan. Ushbu tamoyillar zamonaviy harbiy tayyorgarlik tizimida ham qo'llanilmoqda va dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: Qadimgi harbiy harakatlar, harbiy qo'mondonlar, ruhiy chiniqtirish, jangovar tayyorgarlik, harbiy psixologiya, mafkuraviy tarbiya, Sun Tszi, Rim legionerlari, spartalik jangchilar, harbiy intizom, motivatsiya, mukofot va jazo tizimi, urush oldi rasm-rusumlari, strategik yondashuvlar, jangchilar psixologiyasi.

Аннотация: В статье анализируются стратегические подходы и практические методы военных командиров древности по психологической подготовке своих воинов. Военный успех во многом зависел от психологической готовности солдат и уверенности в бою. Поэтому древние военачальники использовали различные методы для повышения психической устойчивости воинов, преодоления страха и укрепления их боевого духа.

В статье рассматривается, как реализовывалась духовная подготовка в военных системах Древней Центральной Азии, Рима, Греции, Китая и других цивилизаций, идеологическое

воспитание воинов, методы физической и психической подготовки, а также мотивационные стратегии полководцев. На основе исторических источников и научных исследований в области военной психологии анализируются методы повышения психической устойчивости воинов и их сохраняющееся по сей день влияние.

Результаты исследования показывают, что военные командиры использовали такие методы, как идеологическое воспитание, упражнения по психологической подготовке, личный пример, предбоевые ритуалы и систему поощрений и наказаний для повышения мотивации бойцов. Эти принципы применяются и в современной системе военной подготовки и остаются актуальными.

Ключевые слова: Древние военные операции, военачальники, духовная подготовка, боевая подготовка, военная психология, идеологическое воспитание, Сунь Цзы, римские легионеры, спартанские воины, воинская дисциплина, мотивация, система поощрений и наказаний, предвоенные ритуалы, стратегические подходы, психология воина.

Abstract: This article analyzes the strategic approaches and practical methods of military commanders in ancient times to mentally train their soldiers. Military success largely depended on the soldiers' mental preparedness and confidence in battle. Therefore, ancient military leaders used various methods to increase the soldiers' mental stability, overcome fear, and strengthen the fighting spirit.

The article examines how mental training was carried out in the military systems of ancient Central Asia, Rome, Greece, China, and other civilizations, the ideological education of warriors, methods of physical and mental training, as well as the motivational strategies of commanders. Based on historical sources and scientific research on military psychology, methods of increasing the mental stability of warriors and their continuing impact to this day are analyzed.

The results of the study show that military commanders used methods such as ideological education, mental training exercises, personal example setting, pre-battle rituals, and a reward-punishment system to increase the motivation of fighters. These principles are also used in the modern military training system and remain relevant.

Keywords: Ancient military operations, military commanders, mental training, combat training, military psychology, ideological education, Sun Tzu, Roman legionaries, Spartan warriors, military discipline, motivation, reward and punishment system, pre-battle rituals, strategic approaches, warrior psychology.

Kirish

Qadimgi davrlarda harbiy muvaffaqiyat ko'p jihatdan askarlarning ruhiy barqarorligi va jangga bo'lgan ishonchiga bog'liq bo'lgan. Harbiy qo'mondonlar jangchilarning nafaqat jismoniy, balki ruhiy tayyorgarligiga ham katta e'tibor berganlar. Ular askarlarning qo'rquvini yengish, jangovar ruhni mustahkamlash va fidoyilikni shakllantirish uchun turli xil usullardan foydalanganlar.

Harbiy psixologiya va strategiyaning ajralmas qismi sifatida ruhiy chiniqtirish tizimi tarixiy jarayonlarda muhim o'rin tutgan. Buyuk harbiy qo'mondonlar, jangchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish uchun maxsus usullardan foydalanganlar. Ushbu usullar orasida mafkuraviy tarbiya, jismoniy mashaqqatlar orqali ruhiy mustahkamlikni oshirish va motivatsion nutqlar orqali jangchilarning ruhiy ko'tarinkiligi ta'minlangan.

Qadimgi dunyoning harbiy tarixida har bir xalq va sivilizatsiya o'zining maxsus tayyorgarlik usullariga ega bo'lgan. Masalan, qadimgi Rim legionerlari qat'iy intizom va doimiy

marshg'ulotlar orqali chiniqtirilgan bo'lsa, qadimgi Yunonistonning spartalik jangchilari bolalikdan boshlab og'ir sharoitlarda harbiy marshg'ulotlar orqali tarbiyalangan. Sharq dunyosida esa Sun Tsi singari harbiy mutafakkirlar ruhiy tayyorgarlikni jang taktikasi bilan uyg'unlashtirgan. Qadimgi O'rta Osiyo davlatlarida harbiy qo'mondonlar jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirish uchun vatanparvarlik, jamoaviy ruh, qo'rquvni yengish va ruhiy liderlik kabi omillarga asoslangan kompleks usullardan foydalanganlar.

Shuningdek, harbiy qo'mondonlar jangchilarni mafkuraviy jihatdan ham tayyorlaganlar. Diniy e'tiqod, vatanparvarlik, jasorat va sadoqat tushunchalari orqali jangchilarning g'alabaga bo'lgan ishonchi mustahkamlangan. Turli marosimlar, qasam ichish va jang oldidan motivatsion nutq so'zlash kabi usullar qo'llanilgan. Jumladan, yunon falangalarida jangchilar g'alaba qozonishiga ishonch uyg'otish uchun maxsus diniy marosimlar o'tkazilgan. Rim legionlarida esa jangchilar bir necha yillik qat'iy intizom ostida mashq qilar, bu esa ularning harbiy chaqqonligi bilan bir qatorda, ruhiy barqarorligini ham mustahkamlashga xizmat qilgan.

Shu yerda Kaykovusning "Qobusnoma" asarida "Hamma vaqt lashkarga xush so'z aytg'il va bir luqma non, bir kosa suv topsang, ular bila baham ko'rg'ilki, bir parcha nonning qilg'on ishini ko'p zar va sarupolar qila olmag'usidur. Lashkarning ko'nglini hamisha xushhol tutg'il. Agar ular sendin jonini darig' tutmasin desang, ulardin sen noningni darig' tutmag'il..." deb ta'rif berib ketgan. [4. 146 b].

Ushbu maqolada turli davrlarda harbiy qo'mondonlarning jangchilarni ruhiy chiniqtirish yo'llari, ularning samaradorligi va bugungi kungacha davom etayotgan ta'siri tahlil qilinadi. Tarixiy faktlar va zamonaviy harbiy psixologiya tamoyillari asosida qadimgi qo'mondonlarning tajribalari tahlil qilinadi va ularning bugungi harbiy tizimlardagi o'rni yoritiladi.

Metodologiya.

Ushbu tadqiqot tarixiy manbalar, harbiy strategiyalar va sarkardalar tomonidan qo'llangan ruhiy ta'sir usullarini tahlil qilishga asoslangan. Asosiy e'tibor qadimgi Yunoniston, Rim, Xitoy, Mo'g'ullar va Markaziy Osiyo sarkardalarining harbiy yurishlarida jangchilarning ruhiy holatini mustahkamlash borasidagi choralarga qaratildi.

Qadimgi jang san'atida jangchilarni ruhiyatini yuqori darajada ushlab turish uchun harbiy qo'mondonlar keng ko'lamli va puxta o'ylangan ishlarni olib borganlar. Bu tadbirlar jangchilarning nafaqat jangovar ruhini, balki jamoaviy tuyg'usini, qo'mondonlarga ishonchini va g'alaba qozonishga bo'lgan umidini mustahkamlashga qaratilgan. Quyida bu usullarning ba'zilar batafsil yoritilgan:

Maqsadni aniq belgilash va tushuntirish:

Vatanga muhabbat va burch tuyg'usini uyg'otish: Qo'mondonlar jangchilarga urushning sabablarini, dushmanning kimligini va ularning vatan, oila va qadriyatlarini himoya qilish burchini doimiy ravishda eslatib turganlar. Jangchilarni o'z burchiga sodiq bo'lishga, shaxsiy manfaatlarini xalq manfaatlari yo'lida qurbon qilishga chaqirganlar.

G'alabaga ishonchni shakllantirish: Qo'mondonlar dushmanning zaif tomonlarini ko'rsatib, o'z qo'shinlarining kuchini, qurol-yarog'ini va taktik ustunligini ta'kidlaganlar. G'alaba qozonish imkoniyati haqida ishonchli dalillar keltirganlar.

Jamoaviy ruhni mustahkamlash:

Qardoshlik rishtalarini bog'lash: Qo'mondonlar jangchilarni bir oila a'zolari kabi his qilishlariga harakat qilganlar. Birgalikda mashq qilish, ovqatlanish va dam olish orqali jamoaviy ruhni kuchaytirganlar. Jangchilar o'rtasida do'stlik rishtalarini bog'laganlar.

O'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash: Har bir jangchi o'z sherigiga yordam berishga va uni qiyin vaziyatda tashlab ketmaslikka o'rgatilgan. O'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash jamoaning jangovar qobiliyatini oshirgan.

Qahramonlikni rag'batlantirish: Jangdagi jasorati uchun jangchilar mukofotlangan, ularning qahramonliklari haqida hikoyalar tarqatilgan. Qahramonlar yosh jangchilar uchun o'rnak bo'lib, ularni jasoratga ilhomlantirgan.

Qo'mondonlarning shaxsiy namunalari:

Jasorat va qat'iyatlilik: Qo'mondonlar o'zlarining jasorati va qat'iyatliliği bilan jangchilarga o'rnak bo'lganlar. Jangda oldinda yurish, xavfli vaziyatlarda o'zini tutish va qiyinchiliklarga bardosh berish orqali jangchilarga ishonch berganlar.

Adolat va g'amxo'rlik: Qo'mondonlar jangchilarga adolatli munosabatda bo'lish, ularning ehtiyojlarini qondirish va sog'lig'iga g'amxo'rlik qilish orqali hurmat qozonganlar. Oddiy askarlarning dardiga quloq tutish va ularga yordam berish orqali o'zaro ishonchni mustahkamlaganlar.

Mahorat va bilim: Qo'mondonlar harbiy san'atni mukammal bilishlari va taktik vaziyatlarni to'g'ri baholay olishlari kerak edi. Jangchilarga to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularga jangda g'alaba qozonishga yordam berish va xatolardan saboq chiqarish orqali o'zlarining bilimdonligini isbotlaganlar.

Ruhlantiruvchi vositalardan foydalanish:

Madhiya va qo'shiqlar: Jangovar qo'shiqlar va madhiyalar jangchilarning ruhini ko'tarish, vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otish va ularga kuch berish uchun ishlatilgan. Qo'shiqlar urushning qiyinchiliklarini unutishga va g'alaba qozonishga bo'lgan umidni saqlab qolishga yordam bergan.

Notiqlar va shoirlar: Qo'shin oldida notiqlar va shoirlar chiqish qilib, jangchilarni jasoratga undaganlar, ularning qalbida vatanparvarlik tuyg'ularini jo'sh urdirganlar va ularni g'alaba qozonishga ilhomlantirganlar. Ularning nutqlari jangchilarni ruhan tayyorlagan va ularga kuch bergan.

Din va e'tiqod: Ko'p qadimgi jamiyatlarda din va e'tiqod jangchilarning ruhiyatini mustahkamlashda muhim rol o'ynagan. Ruhoniylar jang oldidan duo o'qib, jangchilarga omad tilaganlar va ularning qalbida g'alabaga bo'lgan ishonchni mustahkamlaganlar.

Jismoniy tayyorgarlik va ta'minot:

Qattiq mashg'ulotlar: Jangchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning ruhiy holatiga ham ta'sir qilgan. Qattiq mashg'ulotlar ularning chidamliligini, kuchini va mahoratini oshirgan, o'zlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlagan.

Yetarli ta'minot: Jangchilarning yaxshi ovqatlanishi, kiyim-kechaklari va qurol-yarog'lari ularning ruhiy holatiga ijobiy ta'sir qilgan. Qo'mondonlar jangchilarning ehtiyojlarini qondirishga harakat qilganlar.

Dam olish imkoniyati: Jangchilarning dam olishi va tiklanishi ularning ruhiy holati uchun muhim edi. Janglar orasida dam olish, ko'ngil ochish va oila a'zolari bilan uchrashish imkoniyati ularning kuchini tiklashga va ruhiy zo'riqishni kamaytirishga yordam bergan.

Qadimgi Yevropa davlatlarida harbiy qo'mondonlar jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirishga katta e'tibor qaratganlar. Chunki ular jismoniy kuch bilan birga ruhiy tayyorgarlik ham g'alaba garovi ekanligini yaxshi tushunishgan. Qadimgi Yevropa davlatlari deganda, asosan, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim imperiyasi nazarda tutiladi. Shunga ko'ra, quyida ushbu davlatlarda qo'llanilgan usullar batafsil yoritilgan:

Qadimgi Yunoniston.

Yunonlar, ayniqsa spartaliklar, harbiy tayyorgarlikka nihoyatda katta ahamiyat berganlar. Ularning butun hayoti harbiy xizmatga bag'ishlangan bo'lib, ruhiy chiniqish ham asosiy o'rinni egallagan. [1. 440-451 bet].

1. Ta'lim va tarbiya (Agoge): Spartalik yigitlar 7 yoshdan boshlab davlat nazoratida harbiy maktablarda (agoge) tarbiyalanganlar. Agoge nafaqat jismoniy, balki ruhiy chiniqishga ham qaratilgan edi. Bolalar qiyinchiliklarga bardosh berishga, qo'rquvni yengishga, o'z burchiga sodiq bo'lishga va jamoa manfaatlarini shaxsiy manfaatlaridan ustun qo'yishga o'rgatilgan.

2. Miflar va qahramonlik hikoyalari: Yunonlar o'zlarining mifologiyasi va qahramonlik hikoyalardan yoshlarni jasoratga ilhomlantirish uchun foydalanganlar. Gerkules, Axilles, Gektor kabi qahramonlarning jasorati, vatanparvarligi va burchga sadoqati yoshlarga o'rnatilib ko'rsatilgan. Bu hikoyalar yoshlarning qalbida vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otgan.

3. Harbiy mashqlar va simulyatsiyalar: Yunon jangchilari doimiy ravishda qattiq harbiy mashqlarda qatnashganlar. Bu mashqlar ularning jismoniy kuchini oshirish bilan birga, ruhiy chidamliligini ham rivojlantirgan. Jangovar simulyatsiyalar jangchilarni real jang sharoitiga yaqin vaziyatlarda harakat qilishga o'rgatgan.

4. Falsafiy ta'limotlar: Ba'zi yunon faylasuflari, masalan, stoiklar, jangchilarga ruhiy barqarorlikni saqlash, qiyinchiliklarga bardosh berish va o'limdan qo'rqqanlikni o'rgatganlar. Stoik falsafasi jangchilarga hissiyotlarini nazorat qilishga va aql bilan harakat qilishga yordam bergan.

5. Madhiya va qo'shiqlar: Yunon jangchilari jang oldidan va jang paytida madhiyalar va qo'shiqlar kuylashgan. Bu qo'shiqlar ularning ruhini ko'tarishga, jamoaviy tuyg'usini mustahkamlashga va qo'rquvni yengishga yordam bergan.

Qadimgi Rim:

Rim armiyasi o'zining intizomi, tashkilotchiligi va jangovar mahorati bilan mashhur bo'lgan. Rim qo'mondonlari jangchilarni ruhiy jihatdan tayyorlashga ham katta e'tibor qaratganlar.

1. Harbiy qasamyod (Sacramentum): Rim legionerlari har yili harbiy qasamyod qilishgan. Bu qasamyod ularni Rimga, imperatorga va o'z qo'mondonlariga sodiq bo'lishga, barcha buyruqlarni so'zsiz bajarishga va o'limga qadar kurashishga undagan. Qasamyod qilish marosimi tantanali va yodda qolarli bo'lishi uchun turli ramziy narsalar ishlatilgan.

2. Intizom va tartib: Rim armiyasida qat'iy intizom hukm surgan. Har qanday qoidabuzarlik qattiq jazolangan. Intizom jangchilarda mas'uliyat hissini shakllantirgan va ularni qo'mondonlarga itoat qilishga o'rgatgan.

3. Mukofot va jazo: Rim qo'mondonlari jangdagi jasorati uchun jangchilarni mukofotlash, lavozimini oshirish va pul mukofotlari berish orqali rag'batlantirganlar. Qo'rqqanlik yoki intizomni buzganlik uchun esa qattiq jazolar qo'llanilgan. Mukofot va jazo tizimi jangchilarni yaxshi xizmat qilishga va qo'rquvni yengishga undagan.

4. G'alaba paradlari (Triumphus): G'alaba qozongan qo'shin Rimga qaytganda, ularning sharafiga tantanali parad o'tkazilgan. Qo'mondonlar va jangchilar Rim ko'chalari bo'ylab o'tib, xalqning olqishiga sazovor bo'lganlar. G'alaba paradlari jangchilarga faxr tuyg'usini bergan va ularni yangi g'alabalarga ilhomlantirgan.

5. Din va e'tiqod: Rimliklar o'zlarining ko'plab xudolariga sig'inishgan va ulardan harbiy muvaffaqiyatlar tilaganlar. Jang oldidan ruhoniylar qo'shin oldida duo o'qishgan va xudolarning yordami bilan g'alaba qozonishga umid bildirishgan. Din jangchilarga ruhiy kuch bergan va ularni o'z maqsadiga erishishga undagan.

6. Legion ramzlari: Rim legionlari o'zlarining ramzlari (burgut, bo'ri va boshqalar) va bayroqlariga ega bo'lganlar. Bu ramzlar legionerlar uchun birlik, sadoqat va faxr tuyg'ularini ifodalagan. Legion bayrog'ini yo'qotish sharmanda hisoblangan va legionerlar uni qaytarib olish uchun jonini berishga tayyor bo'lishgan.

Qadimgi Yevropa davlatlarida harbiy qo'mondonlar jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirish uchun keng ko'lamli usullardan foydalanganlar. Ularning tajribasi shuni ko'rsatadiki, faqat ruhiy jihatdan tayyorlangan armiya g'alaba qozonishga qodir.

Qadimgi O'rta Osiyo davlatlarida harbiy qo'mondonlar jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirish va jangga tayyorlashga alohida e'tibor qaratganlar. Bu yerda ham jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda ruhiy tayyorgarlikning ahamiyati katta bo'lgan. Qadimgi O'rta Osiyo davlatlari deganda, asosan, So'g'd, Xorazm, Baktريا, Kushon podsholigi, Turk xoqonligi va Temuriylar davri nazarda tutiladi. [2. 276-280 betlar]

1. Vatanparvarlik va milliy g'ururni tarbiyalash:

Tarixiy rivoyatlar va afsonalar: Qo'mondonlar jangchilarga o'z xalqining qahramonlik tarixi, ajdodlarining jasorati haqida hikoyalar so'zlab berganlar. Shuningdek, o'z davlatining geografik joylashuvi, tabiiy boyliklari va strategik ahamiyatini ta'kidlab, vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otganlar. Misol uchun, So'g'd jangchilariga Spitamenning Aleksandr Makedonskiyga qarshi kurashi, Xorazm jangchilariga Jaloliddin Manguberdining mo'g'ullarga qarshi qahramonona mudofaasi haqida hikoyalar aytilgan.

Milliy qadriyatlarni targ'ib qilish: Qo'mondonlar jangchilarni o'z milliy qadriyatlarini hurmat qilishga, urf-odatlariga rioya etishga va o'z xalqining madaniyatini saqlashga chaqirganlar. Milliy liboslar, qurol-yarog'lar va an'anaviy san'at namunalari orqali milliy g'ururni oshirganlar.

Diniy ta'limotlar: Qadimgi O'rta Osiyoda zardushtiylik, buddizm, manixiylik va boshqa dinlar keng tarqalgan bo'lib, qo'mondonlar diniy ta'limotlardan jangchilarning ruhiy holatini mustahkamlash uchun foydalanganlar. Diniy ulamolar jangchilarga adolatli urush g'oyasini targ'ib qilganlar, ularga sabr-toqat, mehr-shafqat va adolat tuyg'ularini singdirganlar.

2. Jamoaviy ruhni mustahkamlash:

Harbiy birodarlik va qasamyod: Qo'mondonlar jangchilarni bir oila a'zolari kabi his qilishlariga harakat qilganlar. Har bir jangchi o'z sherigini himoya qilishga, unga yordam berishga va qiyin vaziyatda tashlab ketmaslikka o'rgatilgan. Harbiy qasamyod qilish marosimi jangchilarni bir-biriga bog'lab, ularning sadoqatini mustahkamlagan.

Musobaqalar va o'yinlar: Qo'mondonlar jangchilarning jismoniy va ruhiy holatini mustahkamlash uchun turli musobaqalar, o'yinlar (kurash, uloq, poyga, kamondan o'q otish) tashkil etganlar. Bu musobaqalar jangchilarda raqobat ruhini oshirish, jamoa bo'lib harakat qilish va g'alaba qozonishga intilish tuyg'ularini rivojlantirgan.

Qahramonlikni e'zozlash: Jangdagi jasorati uchun jangchilar mukofotlangan, unvonlar berilgan, ularning qahramonliklari haqida hikoyalar tarqatilgan. Qahramonlar yosh jangchilar uchun o'rnak bo'lib, ularni jasoratga ilhomlantirgan. Qo'shin oldida qahramonlarga minnatdorchilik bildirish marosimlari o'tkazilgan.

3. Qo'rquvni yengish va stressga qarshi kurashish:

Harbiy mashqlar va simulyatsiyalar: Jangovar mahoratni oshirish va qo'rquvni yengish uchun harbiy mashqlar muntazam ravishda o'tkazilgan. Jangovar simulyatsiyalar jangchilarga real jang sharoitida harakat qilishni o'rgatgan.

Gipnoz va psixologik ta'sir: Ba'zi qo'mondonlar (masalan, Iskandar Zulqarnayn) jangchilarni gipnoz qilish, ularga psixologik ta'sir o'tkazish va qo'rquvni yengishga yordam berish usullaridan foydalanganlar.

Ruhiy tushkunlikni bartaraf etish: Jangdan so'ng qo'mondonlar jangchilarning ruhiy holatiga e'tibor qaratganlar. Ularga dam olish imkoniyati berilgan, tibbiy yordam ko'rsatilgan va jangdagi stressni yengishga yordam berilgan. Hikoyalar aytish, musiqa tinglash va ko'ngilochar tadbirlar o'tkazish orqali jangchilarning ruhiyatini ko'targanlar.

4. Qo'mondonlarning shaxsiy fazilatlar va liderlik mahorati:

Jasorat, adolat va bilimdonlik: Qo'mondonlar o'zlarining jasorati, adolatliligi va bilimdonligi bilan jangchilarning hurmatini qozonganlar. Jang oldidan o'zlarining ruhlanitiruvchi nutqlari bilan ularni g'alabaga undaganlar.

Taktik mahorat: Qo'mondonlar harbiy strategiya va taktika bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishlari kerak edi. Dushmanning kuchli va zaif tomonlarini aniqlay olish, jang rejasini to'g'ri tuzish va jangchilarga to'g'ri yo'nalish berish orqali g'alabaga erishganlar.

Ruhiy liderlik: Qo'mondonlar jangchilarni ilhomlantira olish, ularning qalbida ishonch va g'urur tuyg'ularini uyg'ota olishlari kerak edi. Ular nafaqat harbiy rahbarlar, balki ruhiy yetakchilar ham bo'lishlari lozim edi.

Misollar:

Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy): O'zining jangchilari bilan doimo birga bo'lgan, ularning ehtiyojlariga e'tibor qaratgan, harbiy mahorati va jasorati bilan ularga o'rnak bo'lgan. Jang oldidan o'zining ruhlanitiruvchi nutqlari bilan ularni g'alabaga undagan.

Amir Temur: O'z qo'shinining intizomi, tashkilotchiligi va jangovar mahorati bilan mashhur bo'lgan. Jangchilarni mukofotlash va jazolash tizimini yo'lga qo'ygan, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratgan. "Temur tuzuklari"da qo'shinni boshqarish va jangchilarni tarbiyalashga oid ko'plab qoidalar belgilab qo'yilgan.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, harbiy sarkardalar turli xil usullar orqali jangchilarining ruhiy jihatdan chiniqishiga erishganlar:

1. Motivatsion nutqlar – Aleksandr Makedonskiy, Yuliy Sezar kabi sarkardalar jang oldidan motivatsion nutq so'zlab, jangchilarning ruhiy bardoshini oshirganlar.

2. Diniy va mafkuraviy tayyorgarlik – Spartaliklar va Rim legionlari jangchilari o'zlarining g'alaba ishonchini mustahkamlash uchun diniy marosimlarni bajarganlar.

3. Jismoniy va ruhiy mashg'ulotlar – Xitoylik harbiy strateg Sun Szi va mo'g'ullar boshlig'i Chingizxon qo'shinlari harbiy tayyorgarlik bilan birga, ruhiy chiniqish mashqlarini ham bajarishgan.
4. Harbiy qo'shiqlar va shiorlar – Jang oldidan urush qo'shiqlari kuylash va harbiy shiorlarni aytish jangchilarning ishonchini oshirgan.
5. G'alabaga ishonch uyg'otuvchi ramzlar – Bayroqlar, gerblar va maxsus jangovar belgilar yordamida jangchilarning ruhi ko'tarilgan.

Munozara.

Harbiy yurishlarda sarkardalar tomonidan olib borilgan ruhiy tayyorgarlik choralari jangchilar motivatsiyasini oshirish va ularda g'alabaga bo'lgan ishonchni kuchaytirishda muhim rol o'ynagan. Aleksandr Makedonskiy, Chingizxon va boshqa buyuk sarkardalarning yutuqlari faqat harbiy strategiyalarga emas, balki jangchilarning ruhiy tayyorgarligiga ham asoslangan edi. Shuningdek, qadimgi harbiy yurishlar tajribasi bugungi kunda ham harbiy psixologiya va ruhiy tayyorgarlik strategiyalarida qo'llanilmoqda.

Xulosa. Qadimgi harbiy yurishlarda jangchilarni ruhiy jihatdan chiniqtirish muvaffaqiyatning kalit omillaridan biri bo'lgan. Harbiy sarkardalar tomonidan qo'llangan ruhiy ta'sir usullari jangchilarning ishonchini mustahkamlash, qo'rquvni yengish va g'alabaga bo'lgan ishonchni shakllantirishga xizmat qilgan. Ushbu tadqiqot natijalari harbiy psixologiya va strategik boshqaruv sohasida muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rajabov R.R. Qadimgi dunyo tarixi. (Sharq, Yunoniston, Rim). T., "Texnologiya", 2009, 440-451 bet.
2. A.Kabirov. "Qadimgi Sharq Tarixi". Toshkent. 2016. 276-280 betlar.
3. O'zbekiston milliy esnsiklopediyasi 2000-2005-yillar.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – T., «O'qituvchi», 2011 y. 146 bet.
5. O'zbekistonda harbiy ish tarixidan. Mas'ul muharrir D.X.Ziyaeva. "Sharq" Toshent -2012.
6. Hasanov F. Turon xalqlar harbiy san'ati. "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Toshkent-2018.
7. Usmanov F.X, Kurganbekov M.M, Ugay Ch.D. Istoriya voyn i voennogo iskusstva. "Talqin" Toshkent-2006.
8. Dadaboev X.V. Harbiy san'at tarixi. O'z.R. Mudofaa vazirligi. Toshkent-2013.
9. Raxmatullayeva A. Amir Temurning Jahon harbiy san'ati rivojiga qo'shgan hissasi. O'R QK Harbiy meros va zamonaviy tadqiqotlar instituti.Toshkent. 2024.
10. Usmonov F.X, O'rmonov X.I. Amir Temurning strategiyasi va taktikasida harbiy hiylalarning o'rni va ahamiyati. Zamonaviy harbiy mojarolarda harbiy hiylalarning roli. O'R QK Harbiy meros va zamonaviy tadqiqotlar instituti.Toshkent. 2023.
11. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Muqaddima.I kitob. "Fan" Toshkent-2022.
12. Nizomulmulk. "Siyosatnoma".
13. Voyennaya psixologiya. Uchebnik. / . A.G. Maklakov. - Sank- Peterburg: Piter, 2005. - 464 b.

14. Jahon urushlari tarixi. - Minsk:" Xarvest", 2004 yil. 352 – 359 betlar.
15. S'edin S. I., Abdurahmonov R. A. Jangovar vaziyat ta'sirining psixologik oqibatlari. M., 1992. 6-bet;
16. R. Dreyling Harbiy psixologiya fan sifatida / / Armiya ruhi. Rossiya qurolli kuchlarining axloqiy psixologik asoslari to'g'risida Rossiya harbiy emigratsiyasi. M., 1997 yil. P. 161 bet.

ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI

Bobomurodova Latofat Elmurodovna¹, Ochilova Shaxnoza Mardiyevna²

¹Innovatsion texnologiyalar universiteti dotsent, (PhD) Samarqand Oriental universiteti

²Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi Magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayni shu sohadagi tizimli ishlar, boshlang'ich ta'lim darslarida bolajonlarda interfaol texnologiya va metodlarni qo'llab ko'rish bayon etilgan. Bugun boshlang'ich ta'lim tizimiga boshqa sohalarga qaraganda ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Buning boisi esa, boshlang'ich ta'limning yetuk kadr yetishib chiqishida, bolalarning qiziqishlari va qobiliyatlarini belgilashida interfaol metodlarning o'rni beqiyosdir. Shu bilan birga, boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, darslarning samaradorligini oshiradi. Ushbu metodlar o'quvchilarning fikrlash, muloqot qilish va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Interfaol metodlar, boshlang'ich ta'lim, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, texnologiya va metodlar, interfaol usullar, pedagogik metodlar.

Аннотация: В данной статье описывается системная работа в данном направлении, использование интерактивных технологий и методов у детей на уроках начального образования. Сегодня системе начального образования уделяется больше внимания, чем другим направлениям. В связи с этим интерактивные методы играют неоценимую роль в развитии начального образования, формировании интересов и способностей детей. В то же время использование интерактивных методов в начальном образовании обеспечивает активное участие учащихся и повышает эффективность уроков. Эти методы помогают учащимся развивать мышление, коммуникативные и творческие подходы.

Ключевые слова: интерактивные методы, начальное образование, современные образовательные технологии, технологии и методы, интерактивные методы, педагогические методы.

Abstract: This article describes the systematic work in this direction, the use of interactive technologies and methods in children in primary education lessons. Today, the primary education system is given more attention than other areas. In this regard, interactive methods play an invaluable role in the development of primary education, the formation of interests and abilities of children. At the same time, the use of interactive methods in primary education ensures the active participation of students and increases the effectiveness of lessons. These methods help students develop thinking, communicative and creative approaches.

Keywords: interactive methods, primary education, modern educational technologies, technologies and methods, interactive methods, pedagogical methods.

Kirish.

Prezidentimizning 2024 yil 2 iyuldagi PF-98-sonli "Maktab va maktabgacha ta'lim tizimida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida ta'kidlanganidek, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktab yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar

yaratish, boshlang'ich ta'lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy innovasion pedagogik texnologiyalariga, ta'lim va tarbiyaning samarali shakllari hamda usullarini joriy etishda davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari orasida sog'lom raqobat muhitini yaratish hisobiga barcha bolalarning boshlang'ich ta'lim bilan bosqichma-bosqich qamrab olinishini ta'minlashga biz o'qituvchilar tomonidan alohida e'tiborli bo'lishimiz, yurtimiz kelajagi bo'lmish farzandlarimizga yanada chuqurroq bilim berishimizni nazarda tutadi. Ta'lim tizimini takomillashtirish va jahon andozalari talablari darajasida tashkil qilish, davlat ta'lim standarti talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh, yetuk mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Zamonaviy jamiyatda ilm-fan va texnikaning ko'plab sohalarida tobora jadal va tez sur'atlar bilan o'ziga yuklangan vazifani sidqidildan hal etishga yondasha oladigan ijodkor va har tomonlama rivojlangan shaxsga ehtiyoj sezilmoqda.

Interfaol metodlar yordamida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Asosiy qism.

Interfaol metodlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning faol ishtiroki: Dars jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalashlari, savollar berishlari va muhokamalarda ishtirok etishlari mumkin.
- Mustaqil fikrlashni rivojlantirish: O'quvchilarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va o'z fikrlarini asoslashga undaydi.
- Shaxsiy sifatlarni rivojlantirish: O'quvchilarning tashabbuskorligi, mas'uliyati va ijodkorligini oshiradi.

Bundan tashqari, boshlang'ich ta'lim darslarida interfaol metodlardan foydalanishni takomillashtirish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

Faol o'rganish metodlari, yani harakatli o'yinlar: Matematik misollarni yechishda sport o'yinlari va loyihalash (masalan, "sakkiz sakkiz" o'yini orqali ko'paytirish jadvalini mustahkamlash. Stansiya usuli orqali darsxonada turli stansiyalar (masalan, "yozish", "o'qish", "hisoblash") yaratib va guruhlarini aylantirib ishlash. Loyihalar: Mavzuga oid qo'l ishlari (dasturchilik, maketlar) yaratish. Kreativ va tahliliy usullar bo'yicha mind-map (aqlli xaritalar): Mavzuni vizual grafiklar bilan tushuntirish. Sokrat suhbatlari: Savollar orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Bunda, "Agar... bo'lsa?": Faraziy vaziyatlar yaratib, ijodiy yechimlarni qidirish (masalan, "Agar suv yo'qolsa, nima bo'lardi?"). Shuningdek, o'quvchilarni rag'batlantirish. Bunda, Gamifikatsiya: Ballar, medallar, reytinglar joriy qilish (ClassDojo kabi dasturlar). "Aftir-klas" motivatsiyasi: Kichik sovg'alar yoki sertifikatlar bilan rag'batlantirish. O'z-o'zini baholash: Dars oxirida refleksiya qilish ("Bugun nimalarni yangi bilib oldim?"). Individual yondashuv, ya'ni farqlangan topshiriqlar: Har bir o'quvchining darajasiga mos murakkablikdagi vazifalar. "Tepadagi stol" usuli: Tezroq bitirgan o'quvchilar uchun qo'shimcha mashqlar. Muhitni o'zgartirish usuli, darsxonani interfaol zonaga aylantirish: Guruh stollari, interaktiv posterlar, "burchaklar" (o'qish, tajriba, diskussiya). Tashqi o'rganish: Tabiatda dars o'tish, maktab bog'ida amaliy mashg'ulotlar. Ota-onalar ishtiroki, ota-ona darslari: Ota-onalarni darsga jalb qilish (masalan, kasb haqida hikoya qilish). Uy vazifalarida innovatsiyalar: Video-javoblar, oilaviy loyihalar.

Interfaol metodlarning xorijiy tajribasi.

Innovatsion yondashuvlar va natijalarni o'rganar ekanmiz, boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish butun dunyo bo'ylab o'quv jarayonini sifat jihatidan yaxshilash uchun

ushbu metodlardan foydalanish ijobiy samara berayotganligini guvohi bo'lamiz. Xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan usullar, ularning samaradorligi va o'quvchilarga ta'siri Finlandiya tajribasida yorqin namayon bo'ladi. Bu mamlakatda boshlang'ich ta'lim tizimi dunyoda eng yaxshilardan biri hisoblanib, unda quyidagi interfaol usullardan foydalaniladi. Erkin o'yinlar orqali o'qitish: Darslarning 50% dan ortig'i o'yin shaklida o'tiladi. Loyihalar asosida o'qitish (PBL). O'quvchilar real hayotiy muammolarni hal qilish uchun loyihalar ishlab chiqadilar. Individual yondashuv. Har bir bolaning qiziqishlari va darajasiga moslashuvchan dastur.

Natija: Finlandiya bolalari PISA reytingida doimo yuqori o'rinlarni egallaydi, bolalarning aqliy salohiyati oshadi.

Dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biri AQSh tajribasida esa harakatdagi o'qitish (Kinesthetic Learning) ya'ni harakatli o'qitish. Bunda "Jump & Learn": Hisoblash yoki imlo qoidalarini sakrab-sakrab o'rganish. Yana bir usuli "Learning Stations": Darsxonada turli stansiyalarda guruh ishi. Flipped Classroom: Video darsliklar orqali uyda tayyorlanish, maktabda muhokama qilish orqali o'rganiladi. Gamifikatsiya: Classcraft, Kahoot! kabi o'yinlashtirilgan platformalar va hakozalardan iborat.

Natija: O'quvchilarning darsga qiziqishi va motivatsiyasi oshadi. Shu bilan birga jismoniy harakatlar bajarish orqali bolalarda sog'lom muhit shakllanadi.

Shu bilan birga, Singapur tajribasida "Ko'p tomonlama fikrlash" (Thinking Schools Model) usulidan keng foydalanilishi guvohi bo'lamiz. Singapur ta'lim tizimi matematika va fanlarda yetakchilik qiladi, bunda, "Ko'p tomonlama fikrlash" metodlarining o'rni beqiyosdir. Shu jumladan, CPA (Concrete-Pictorial-Abstract): Mavzular modellar, rasmlar va abstrakt tushunchalar orqali o'rgatiladi. Bar modeli: Matematik masalalarni vizual grafiklar bilan tushuntirish. Keying metodimiz STEM yo'nalishi: Robototexnika, kodlash va amaliy tajribalar bilan shug'ullanishlardan iboratdir.

Natija: Singapur TIMSS va PISA testlarida birinchi o'rinlarni egallagan. Boshlang'ich ta'lim darslarida o'zining ijobiy samarasini ko'rsata olgan.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim darslarida innovasion texnologiyalarga yondashgan holda interfaol metodlar yordamida darslar qiziqarli, samarali va o'quvchilarning kreativligini oshiradi. Asosiy jihat – har bir metodni mavzu, sinf darajasi va o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish! Shu bilan birgalikda biz o'qituvchilar tomonidan xorij tajribalarini o'z sharoitimizga moslashtirib, milliy ta'lim yo'nalishimizni saqlagan holda boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishimiz lozim.

Bu borada buyuk allomamiz Alisher Navoiyning “ Aql, bilim insonning eng go'zal va zaruriy fazilatlaridan biri, har bir kishining eng muhim burchi bilim olishdir, ilm-fanni egallash uchun yoshlikdan boshlab astoydil o'qib-o'rganishi kerak: “Yoshligingda yig'gil bilimni, qarigach sarf qilg'il ani” degan oqilona gaplari bugun taraqqiy etayotgan zamonamizda o'z isbotini ko'rsatayapti. Yurtboshimiz aytganlaridek, “Yangi O'zbekistonning asosiy ustuni – bilim, ta'lim va tarbiya bo'ladi”!.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 2 iyuldagi PF-98-sonli “Maktab va maktabgacha ta'lim tizimida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi Tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5712-sonli Farmoni.
3. Bobomurodova L.E. “Texnik ijodkorlik va dizayn” fanidan amaliy mashg'ulotlar. Uslubiy qo'llanma. SamDU-2019. ISNB 978-9943-5368-3-8. Samarqand, 67 bet.
4. Bobomurodova L.E. “Texnik ijodkorlik va dizayn” fanidan laboratoriya mashg'ulotlari. Uslubiy qo'llanma. SamDU-2019 ISNB 978-9943-5370-0-2. Samarqand, 75 bet.
5. Ibragimov X. I., Abdullaeva Sh. A. Pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Fan, 2004.- 182 bet.
6. Matupayeva, Sh. Z., & Abdullayeva, D. I. (2023). Boshlang‘ich sinflarda integratsion o‘qitishning pedagogik va psixologik omillari. PEDAGOG, 6(11). (bestpublication.org).

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI: TARİX VƏ ÇAĞDAŞLIQ

Faiq Qəzənfər oğlu Ələkbərli

dosent, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun

“Türk xalqlarının fəlsəfi fikir tarixi və müasir fəlsəfəsi” şöbəsinin müdiri

Azərbaycan, Bakı, H.Cavid prospekti-31, <https://orcid.org/0000-0002-8865-568X>

XÜLASƏ

Türk birliyi mövzusu ilə bağlı apardığımız araşdırmalardan sonra gəldiyimiz nəticəyə görə, son illərdə Türk birliyi ideyasının reallaşması yolunda ciddi irəliləyişlər var. Türk xalqlarının bir-birlərini daha yaxından tanıması, ortaq köklərə qayıdış səbəbindən gələcəyin birgə inşası düşüncəsi artmaqdadır. Eyni zamanda, Türk elm adamlarının qatıldığı konfransların, simpoziumların keçirilməsi, texnologiyanın inkişafı, özəlliklə də Türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi, mədəni və hərbi əməkdaşlıqların güclənməsi bu istiqamətdə mühüm rol oynamışdır. Türk birliyinin yaradılmasına gəldikdə isə, bu ideyanın reallaşması istiqamətində müxtəlif fərqli fikirlərdən ortaq nəticəyə gəlməyə çox az qalmışdır. Başqa sözlə, biz türklər, mövcud istər müstəqil, istərsə də yarımmüstəqil Türk dövlətlərinin vahid siyasi birliyinin yaranması istiqamətində çox böyük bir məsafə qət etmişik. Həmçinin, Türk birliyinə gedən yolda Türk xalqlarının özünə inamı da bərpa olunmağa başlanmışdır. Bizim Türk xalqları olaraq yenidən dirilişimiz göz önündədir. Bizcə, bu milli diriliş Azərbaycan-Ermənistan arasındakı 44 günlük 2-ci Qarabağ müharibəsindən sonra özünü daha ciddi şəkildə ortaya qoymuşdur. Bu savaş yalnız Azərbaycan türklərini deyil, bütün Türk xalqlarını oyatmış, onlara yeni bir nəfəs vermişdir.

Doğrudur, son illərə qədər XXI yüzilin “Türk yüzili” olması şüarının fonunda baş verənlər heç də ürəkaçan olmamış, Türk birliyinin gerçəkləməsi məsələsi bir qədər arxa plana keçmişdir. Xüsusilə də, türkçülüyn, Türk birliyinin əsas mərkəzləri olan Türkiyə, Azərbaycan və Türkünstanda antitürk dairələr tərəfindən türksüzləşdirmə prosesinin davam etməsi bəzi problemlərə yol açmışdır. Bu səbəbdəndir ki, ən ali səviyyədə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin, Türkiyə Cümhuriyyətinin Cümhurbaşqanı Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, Türk dünyasının ağsaqqalı Nursultan Nazarbayevin dilindən belə dəfərlə Türk birliyi fikri səsləndirilsə də, Türk dövlətləri daxilində bunu qulaqardına vuranlar, görməzlikdən gələnələr olmuşdur. Ona görə də hesab edirik ki, son dövrə qədər XXI əsrin “Türk əsri” olmasına ciddi əngəllər olmuşdur. Ancaq qardaş Türk xalqlarının və onun dövlət başçıların Türk Keneş, Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurası, TÜRKSOY, Türk Mədəniyyəti, Türk Akademiyası, Türk Dövlətləri Təşkilatı, Türk Sərmayə Fondu və digər sahələrlə bağlı apardığı əməli siyasət nəticəsində türkçülüyə münasibətdə qeyri-sağlam mövqe tutanlar geri çəkilməyə məcbur olmuşlar və artıq yeni bir mərhələnin balanmasına start verilmişdir.

Türk birliyinə münasibətdə başlıca metod Türk xalqlarının, Türk dövlətlərinin fəlsəfəsinə əsaslanmaq və Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranmasını mahiyyətini göstərməkdir. Burada əsas üsul bir tərəfdən Türk Birliyi siyasi-ideoloji fəlsəfəsindən çıxış etmək, digər tərəfdən buna qarşı yönəlmiş yad metodlara həssaslıq göstərməkdir. Burada əsas məsələ Türk Birliyi fəlsəfəsinin özünəməxsusluğunu tarixi-fəlsəfi və çağdaşlıq anlamda ifadə etməkdir. Eyni zamanda, məqalədə əsas məsələlərdən biri Türk birliyinin tarixinin qaynaqlarının və Türk

Dövlətləri Təşkilatının dünyada yeni güc mərkəzlərindən birinə çevrilməsinin əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsidir.

Açar sözlər: Türk Keneş, Türk Birliyi, Qərbçilik, Avropa Birliyi, İslamçılıq, Avrasiyaçılıq, Güney Azərbaycan, Türk Dövlətlər Təşkilatı

THE CASE OF AN YOUNG HISTORIAN

Умирзакова Майра Абдикаримовна*

Жас тарихшының кейсі

Аңдатпа. Бұл баяндамада заманауи иновациялық технологияларды қолданып, «Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұнын оқушыға меңгертудің тиімді тәсілдері, дарынды оқушыны олимпиадаға дайындаудың цифрландырылған жүйелі базасы таныстырылады. Ақпараттық-технологиялардың білім беру платформаларының, сервистерінің, жасанды интеллектінің көмегімен оқушыны олимпиадаға дайындаудың үздік нәтижелері баяндалады. Тарих пәнінен қажетті оқу құралдары, білім беру құралдары жинақталып, кейс түрінде ұсынылады.

Тірек Сөздер: Кейс, pCloud бағдарламасы, жасанды интеллект, Олимпиада

Annotation. This report presents effective methods for teaching the subject "History of Kazakhstan" to young people using modern innovative technologies based on a digital training system for talented school students preparing for the Olympiad. The best educational platforms, services, and artificial intelligence information technologies are presented. The results of student preparation are summarized and presented in the form of necessary cases, educational materials, and teaching tools for the subject of history.

Keywords: Case, pCloud program, artificial intelligence, Olympiad.

Заманауи инновациялық технологияларды қолданып, «Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұнын оқушыға меңгертудің тиімді тәсілдері, дарынды оқушыны олимпиадаға дайындаудың цифрландырылған жүйелі базасы таныстырылады. Ақпараттық-технологиялардың білім беру платформаларының, сервистерінің, жасанды интеллектінің көмегімен оқушыны олимпиадаға дайындаудың үздік нәтижелері баяндалады. Тарих пәнінен қажетті оқу құралдары, білім беру құралдары жинақталып, кейс түрінде ұсынылады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ақпараттар ағынының тоқтаусыз тасқыны, мәдениеттердің алмасуы, сандық технологияның заманауи мүмкіндіктері адам санасына, ұлт болмысына, мемлекет дамуына өз ықпалын тигізіп жатқаны баршамызға белгілі. Осы тұрғыда Қазақстанның тәуелсіздігін тұғырлы, азаматын саналы ететін басты құндылық – тамыры тереңде жатқан төл тарихымыз.

Жалпы білім беретін мектепте «Қазақстан тарихы» пәнін оқытудың **мақсаты** – білім алушылардың бойында тарихи сана, қазақстандық патриотизм, өз елінің тарихы мен мәдениетіне құрмет, өз ата-бабаларының жетістіктеріне деген мақтаныш сезімін

* Қызылорда облысының білім басқармасы Қазалы ауданы бойынша білім бөлімінің «С.Сейфуллин атындағы №165 орта мектебі» КММ

қалыптастыру, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды дарыту, зерттеушілік, ойлау, коммуникативті дағдыларды дамыту [1].

Ал сол қоғамды өркениет көшіне жеткізетін әр азаматтың жаһандық сын тегеуріндерге төтеп беруі үшін ХХІ ғасыр адамына қажетті білімі мен құндылықтарын қалыптастыруда жаңартылған мазмұндағы тарих пәнін мақсатқа сай оқытудың орны ерекше. Әлемдік білім кеңістігіне енген қазақстандық білім жүйесінің мазмұнының жаңаруы пәнді оқытуда инновациялық **ізденістерге** жол ашты.

Қазақстан тарихын жүйелі меңгерту, алған білімін өмірлік жағдайларда қолдану мақсатында **педагогикалық инновациялық технологияларды сабақта қолдану идеясы** осындай қажеттіліктен туындады. Нәтижесінде оқушылардың тарихи тынымы тереңдеп, пәнге бейімі бар, тарихшы болуды мақсат еткен **дарынды оқушыларды пәндік олимпиадаларға дайындауға** оң ықпал етті. Бұл жерде жас тарихшы деп отырғанымыз – тарих пәніне бейімі бар, зерделі, білімді, дарынды шәкірт. Дарынды оқушымен жұмыс – мұғалім жұмысындағы басты міндеттердің бірі. Сабақта белсенділігімен, тарихи санасының тереңдігімен ерекшеленген оқушыны пәндік олимпиадаларға дайындауда цифрлық технологиялар тиімділігімен ерекшеленеді. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев: «Жасанды интеллектінің пайдасын Қазақстанның әрбір тұрғыны білуі керек. Оның не үшін қажет екенін, қалай дұрыс қолданылатынын ыждаһаттылықпен түсіндірген жөн», - деген болатын [2]. Тәжірибеме осы ұстанымды енгізіп ұстанып, тарих сабағында тақырыпты оңтайлы түсіндіріп, оқушыларды оқу мақсатына жеткізу үшін жасанды интеллект, түрлі заманауи платформаларды қолдана бастадым. Оқушылардың талабын ұштап, тарих пәнінен пәндік олимпиадаға қатыстырып, білім деңгейін көтеру үшін оқулықпен шектелмей, инновациялық технологияны да еркін пайдаланудың тиімділігі де айқындала бастады. Пәндік білім мазмұнын, қажетті ақпараттарды бір жерге жинақтап, оны **«Жас тарихшының кейсі»** деп атадым.

1336

Жас тарихшыны кейс әдісі арқылы оқыту қызық та күрделі процесс болғандықтан, педагогикалық идеядан мынадай **нәтижелер күтіледі:**

- оқушы Қазақстан тарихының аса маңызды кезеңдерін, ғылыми мәселелерін атай алады;
- негізгі тарихи кезеңдердің хронологиялық шегін біледі;
- Қазақстан тарихының негізгі ғылыми мәселелерінің зерттелу жайы, ондағы түрлі көзқарастар туралы түсінігі болады;
- тарихи оқиғаларды салыстыра алады, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын табады;
- олардың себептерін анықтайды, ұқсас оқиғалар мен фактілердің хронологиялық, синхрондық кестелерін жасай алады;
- тарихи картадан түрлі тарихи кезеңдердегі Қазақстан территориясында болған өзгерістерді, онымен шектесетін мемлекеттер шекараларын, тарихи-географиялық орындарды көрсетіп береді;
- өзіне берілген тапсырма бойынша архив орындарында тарихи құжаттармен, кітапханалардағы каталог-карточкалармен, мұражайлардағы мұрағаттармен өздігінше жұмыс істеп, оның нәтижесін керекті жағдайларда пайдалана алады;
- тарихи оқиғалар туралы түрлі көзқарастарға өз пікірін білдіреді, оны дәлелдейді, әр түрлі пікірталастарға қатысады;

- қазіргі қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, т.б. проблемаларды талдауға тарихи білімдерін еркін қолдана алады;

- Қазақстан тарихы пәнінен олимпиадаларға қатысып, берілген тапсырмаларды дұрыс орындайды, алған білімдерін тек мектеп қабырғасында емес болашақ өмірлерінде де қолданады.

Жас тарихшының кейсі мынадай бөліктерден тұрады:

1. **«р Cloud» бағдарламасы** – оқулықтардың, энциклопедиялардың, тақырыптық мәтіндердің жинақталған бағдарламасы.
2. Қазақстан тарихын бейнелейтін **тарихи фильмдер** топтамасы.
3. **Тақырыптық карталар** – тарихи оқиғалар визуализациялау арқылы есте сақтауға таптырмас құралдар.
4. **Quizizz тест** – «Қазақстан тарихы» пәнінен игерген білімді бекіту сервисі.
5. **Жасанды интеллектінің көмегімен сұхбат.**

Кейс мазмұны «Қазақстан тарихы» пәнінен цифрлық технология, жасанды интеллектінің көмегімен оқу бағдарламасын, тақырып бойынша қосымша деректерді жүйелілікпен жинақтап ұсынуды құрайды. Әлемдік білім кеңістігіне енген қазақстандық білім беру жүйесінің инновациялық ізденістерді тәжірибеге енгізуінің бір дәлелі – жасанды интеллектіні оқыту үдерісінде тиімді қолдану.

Енді оқушыны «Қазақстан тарихы» пәнінен олимпиадаға дайындауда оң нәтижесін берген кейс бөліктерінің әрқайсысына тоқталайық.

Бірінші бөлік – оқулықтар кейсі. Ең алдымен оқушыны барлық сыныптың «Қазақстан тарихы» пәні оқулықтарының қолжетімді болуы үшін электронды нұсқаларының барлығын жүктеп, арнайы бір папкаға жинақтадым. Бұның өзі – кейс. Себебі оқушының басты құралы – оқулық. Осы оқулықтарды олимпиадаға дайындық барысында қолдану қолжетімді болу үшін 5-11-сыныптың «Қазақстан тарихы» оқулықтарын **«р Cloud» бағдарламасына** жүктедім. **«р Cloud» бағдарламасы – қажетті ақпараттарды сақтайтын бұлттық бағдарлама.** Жас тарихшыны олимпиадаға жан-жақты дайындауда **«р Cloud» бағдарламасын қолдануым – педагогикалық идеямның ең сәтті тұсы** болды. Туған елінің тарихына терең үңілген дарынды оқушының әмбебап білім кейсі **«р Cloud» бағдарламасы** арқылы жасалды, бұл – оқушының жан-жақты потенциалын көрсетуге үлкен мүмкіндік береді.

«р Cloud» бағдарламасымен жұмыс жасау төмендегідей қадамдардан тұрады:

- 1) Google-ге «р Cloud» сөзін деп теру;
- 2) бірінші шыққан «р Cloud» – ең қауіпсіз бұлттық қойма дегенді басу;
- 3) Cloud сайтына кіргеннен кейін, бұл сайтқа бұрын тіркелген жағдайда «Войти» түймесін басып, жеке логин, парольді жазып кіру. Болмаса «кіру немесе тегін тіркеліңіз» бөліміне өту. Ол жерде Facebook, Google, Apple сайттарындағы логин, пароль арқылы тіркелуге болады;
- 4) «Жүктеу» батырмасы арқылы компьютердегі немесе ұялы телефондағы ақпаратты жүктеу. Егер логин, парольдеріңізді ұмытқан жағдайда бұл ақпарат жойылмайды және компьютерде немесе ұялы телефонда орын алмайды.

Екінші бөлік – тарихи фильмдер кейсі. Мұнда қазақ халқының тарихына байланысты түсірілген тарихи фильмдер жинақталды. Мақсатым – оқушыларға тарихи фильмдер арқылы оқу бағдарламасындағы тақырыпты түсінуіне, есте сақтауына жағдай жасау.

Кейстің **үшінші бөлігін тақырыптық карталар** құрайды. Тақырыптық карталар – белгілі бір тақырыпқа тарихи оқиғаға негізделіп құрастырылған тапсырмалар.

Кейстің **төртінші бөлігі** білімді жинақтауға, текеруге арналған **тестілер** жинағы. Тест тапсырмалары ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен «Quizizz test» онлайн білім беру сервисінде олимпиада материалдарының, пәннің оқу бағдарламасының негізінде жасалды.

Кейстің **бесінші бөлігі «Жасанды интеллектінің көмегімен сұхбат»** деп аталады. Әлемдік білім кеңістігіне енген қазақстандық білім беру жүйесінің инновациялық ізденістерді тәжірибеге енгізуінің бір дәлелі – жасанды интеллектіні оқыту үдерісінде тиімді қолдану.

Қорытындылай келе, олимпиада – білім жарыстырудың өзіндік ерекшелік сынағы, оқушылардың сабақтағы және сабақтан тыс уақыттағы жұмыстарының нәтижесі. Егер сабақ – оқу-тәрбие жұмысының негізгі бір формасы болса және оның мазмұны оқу бағдарламасымен анықталса, ал олимпиада – оқушылардың білімін шыңдайтын, ізденіске жетелейтін сайыс.

Жас тарихшының білімін шыңдауға арналған кейс мазмұны «Қазақстан тарихы» пәнінен цифрлық технология, жасанды интеллектінің көмегімен оқу бағдарламасын, тақырып бойынша қосымша деректерді жүйелілікпен жинақтап ұсынуды құрайды. Әрбір оқушының қызығушылығы мен қабілетін ескеру, оқытудың іс-әрекеттілік мәнділігін арттыру, білімнің шығармашылық бағытталуын күшейту, оқу материалдарының мазмұнын оқушының өмір тәжірибесіне жақындату, оның өз бетінше оқу және ізденушілік қызметін кеңейтетін жағдайлар туғызу білім сапасын арттырудың пәрменді тәсілдері болып саналады [7]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі №399 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767#z207>
2. Президентке жасанды интеллект саласындағы отандық өнімдер таныстырылды // <https://www.akorda.kz/kz/prezidentke-zhasandy-intellekt-salasyndagy-otandyk-onimder-tanystyryldy-1111203>
3. Жасанды интеллект білім сапасын жақсартады // <https://egemen.kz/amp/article/370794-zhasandy-intellekt-bilim-sapasyn-dgaqsartady>
4. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории // М.: Просвещение. – 1982.
5. Иванов Г.М. Исторический источник и историческое познание. – Томск: Изд-во ТГУ, 1973
6. Шунк Дейл Х. Оқыту теориясы: Білім беру көкжиегі. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019 жыл. – 608 бет.

7.Шегенова З., Жанисов А. Развитие навыков исторического мышления на основе исторических концептов. Методическое пособие: - Астана, 2015.

**THE INFLUENCE OF EDUCATION, HEALTH, AND LABOR FORCE ON
POVERTY: A STATISTICAL ANALYSIS IN ACEH PROVINCE FROM 2011 TO
2023**

**Jayanti Abadina¹, Dela Ameliana Fitroh², Muhammad Alvin Bahaudin Nur³, Riyan
Andni⁴**

1Program Studi Ekonomi Syari'ah, IAIN Kudus, Kota Kudus, Negara Indonesia

2Program Studi Ekonomi Syari'ah, IAIN Kudus, Kota Kudus, Negara Indonesia

3Program Studi Ekonomi Syari'ah, IAIN Kudus, Kota Kudus, Negara Indonesia

Corresponding Author: Muhammad Alvin Bahaudin Nur,

| ABSTRACT

This research aims to analyze the influence of education, health, and labor force on poverty in Aceh Province from 2011 to 2023. Using quantitative methods and statistical data analysis, the study explores the relationship between independent variables (education, health, and labor force) and the dependent variable (poverty). The data used is sourced from the Central Statistics Agency (BPS) and includes annual information regarding education levels, access to health services, and labor conditions in Aceh. The findings indicate that improvements in education and health significantly contribute to reducing poverty rates. This study also emphasizes the importance of collaboration between the government, community, and private sector in formulating effective strategies for poverty alleviation in Aceh.

| KEYWORDS

Education, Health, Labor Force, Poverty in Aceh Province, Statistical Analysis, Quantitative Methods

THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA, BRAND IMAGE, AND CELEBRITY
ENDORSEMENT ON MUSLIM WOMEN'S FASHION BUYING INTEREST IN AR-RAFI
PRODUCTS CASE STUDY IN KUDUS REGENCY

SOSYAL MEDYA, MARKA İMAJI VE ÜNLÜ DESTEKÇİLERİNİN MÜSLÜMAN
KADINLARIN AR-RAFI ÜRÜNLERİNE OLAN MODA SATIN ALMA İLGİSİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ KUDUS REJANLIĞINDA VAKA ÇALIŞMASI

Rizkina¹, Andni²

¹Kudüs İslam Devleti Enstitüsü, İslam Ekonomisi çalışma programı,

0009-0003-2543-9976

²Kudüs İslam Devleti Enstitüsü, İslam Ekonomisi çalışma programı,

0009-0003-2543-9976

Özet

Bu çalışmanın amacı, Sosyal Medyanın, Marka İmajının ve Ünlü Kişilerin Müslüman Kadınların Ar-Rafi Ürünlerine Yönelik Moda Satın Alma İlgisi Alanındaki Etkisini Belirlemektir. Örnek Olay Kudus Regency'de Gerçekleştirilmiştir. Araştırma yöntemi anket yoluyla veri toplama tekniği ile tarama yöntemi olup, araştırma türü niceldir. Bu çalışmanın örneklemini 168 katılımcıdan oluşmaktadır. Hipotezleri test etmek amacıyla T testi ve F testi uygulanarak çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. SPSS 26. versiyon paket programı kullanılarak yapılan araştırmanın sonuçları; 1) Sosyal Medyanın Satın Alma İlgisi Alanı üzerinde pozitif ve anlamlı kısmi bir etkisi bulunmaktadır. 2). Marka İmajının Satın Alma İlgisi üzerinde pozitif ve anlamlı kısmi bir etkisi vardır. 3). Ünlü Sponsorum Satın Alma İlgisi üzerinde pozitif ve anlamlı kısmi bir etkisi vardır. 4.) Sosyal Medya, Marka İmajı ve Ünlü Destekçilerin Satın Alma İlgisi Alanı üzerinde eş zamanlı etkisi vardır. Sosyal medyanın hesaplanan t değeri (2.265), t tablosundan (1.974) büyük olduğundan, marka imajının hesaplanan t değeri (5.340) t tablosundan (1.974) büyük olduğundan, ünlü destekçinin hesaplanan t değeri (2.598) t tablosundan (1.974) büyük olduğundan ve bağımsız değişkenin hesaplanan f değeri (96.857) f tablosundan (2.659) büyük olduğundan, Belirleme katsayısı (Ayarlanmış R-Kare) değeri %63'tür. Bu, bağımsız değişkenlerin (sosyal medya, marka imajı ve ünlü destekçileri) bağımlı değişken (satın alma ilgisi) üzerindeki etki yüzdesinin %63 olduğunu göstermektedir. Geriye kalan %37'lik kısım ise bu araştırma modelinde yer almayan diğer değişkenlerden etkileniyor veya bu değişkenler tarafından açıklanıyor.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, marka imajı, ünlü destekçi, satın alma faizi

Abstract

This study aims to determine the Influence of Social Media, Brand Image, and Celebrity Endorser on Purchase Interest of Muslim Fashion on Ar-Rafi Products Case Study in Kudus Regency. The research method used is a survey method with data collection techniques through questionnaires, while the type of research is quantitative. The sample in this study amounted to 168 respondents. To test the hypothesis, multiple linear regression analysis was used by conducting the T test and F test. The results of the study using SPSS software version 26 showed that 1). Social Media has a positive and significant partial effect on Purchase Interest. 2). Brand

Image has a positive and significant partial effect on Purchase Interest. 3). Celebrity Endorser has a positive and significant partial effect on Purchase Interest. 4.) Social Media, Brand Image, and Celebrity Endorser have a simultaneous effect on Purchase Interest. Because the t-value of social media (2.265) is greater than the t-table (1.974), the t-value of brand image (5.340) is greater than the t-table (1.974), the t-value of celebrity endorser (2.598) is greater than the t-table (1.974), and the f-value of independent variables (96.857) is greater than the f-table (2.659). The coefficient of determination (Adjusted R-Squared) is 63%. This shows that the percentage of influence of independent variables (social media, brand image, and celebrity endorser) on the dependent variable (purchase interest) is 63%. While the remaining 37% is influenced or explained by other variables that are not included in this research model.

Keywords: Social media, brand image, celebrity endorser, purchase interest

**HARBIY XIZMATCHILARDA AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISH:
PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA**

ORIENTAL UNIVERSITETI MAGISTRANTI

XAKIMOV ANVARJON MUSURMANOVICH

Ilmiy rahbar: psixologiya fanlari doktori (DSc), professor L.U.RAVSHANOV

Annotatsiya: Harbiy xizmatchilar axborot urushlari va manipulyatsiya usullarining asosiy nishonlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda dezinformatsiya, propaganda va kiber xurujlar orqali harbiy kadrlarning ruhiy holatiga ta'sir o'tkazish holatlari ko'paymoqda. Ushbu maqolada O'zbekiston, AQSH va Rossiya misolida harbiy xizmatchilarni axborot xurujlaridan himoya qilish strategiyalari, media savodxonlikni oshirish va psixologik himoya mexanizmlari tahlil qilinadi.

Abstract: Military personnel are one of the main targets of information warfare and manipulation techniques. Today, there is a growing number of cases where psychological pressure is exerted through disinformation, propaganda, and cyber-attacks. This article analyzes the strategies for protecting military personnel from information attacks in Uzbekistan, the USA, and Russia, focusing on media literacy and psychological defense mechanisms.

Аннотация: Военнослужащие являются одной из главных селей информационной войны и методов манипуляции. В современном мире увеличивается количество случаев психологического давления через дезинформацию, пропаганду и кибератаки. В данной статье анализируются стратегии защиты военнослужащих от информационных атак на примере Узбекистана, США и России, а также рассматриваются механизмы повышения медиаграмотности и психологической защиты.

Kalit so'zlar: Harbiy xizmatchilar, axborot xuruji, psixologik himoya, media savodxonlik, ruhiy barqarorlik, axborot manipulyatsiyasi, kognitiv himoya, kiber xavfsizlik, axborot urushlari, strategik kommunikatsiya.

Kirish

Axborot asrida harbiy xizmatchilar faqat an'anaviy harbiy tahdidlar emas, balki axborot urushlarining yangi shakllari bilan ham to'qnash kelmoqdalar. Axborot xurujlari asosan soxta ma'lumotlar tarqatish, manipulyatsiya va psixologik ta'sir usullari orqali amalga oshiriladi. Bunday xurujlar harbiy xizmatchilarning ruhiy holati, qaror qabul qilish qobiliyati va jangovor ruhiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Harbiy xizmatchilarning axborot tahdidlariga qarshi chidamliligini oshirish uchun psixologik himoya mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur. Bu esa nafaqat shaxsiy barqarorlik, balki milliy xavfsizlikni ta'minlashning muhim yo'nalishi hisoblanadi.

1. Axborot xurujlari va ularning turlari

Axborot xurujlari turli shakllarda bo'lib, ularning asosiy maqsadi shaxs yoki jamoa ongiga ta'sir o'tkazish va ularning fikrlash jarayonini manipulyatsiya qilishdir. Harbiy xizmatchilarga qaratilgan axborot xurujlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1.1. Dezinformatsiya (soxta ma'lumotlar tarqatish)

Yolg'on ma'lumotlar tarqatish orqali jamiyat yoki harbiy xizmatchilarda noto'g'ri tasavvur shakllantirish.

Psixologik bosim o'tkazish va adashtirish maqsadida feyk xabarlar tarqatish.

1.2. Propaganda va manipulyatsiya

Ma'lum bir g'oyani targ'ib qilish va xizmatchilarning ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatish.

Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali strategik manipulyatsiya qilish.

1.3. Kiber xurujlar va psixologik ta'sir

Harbiy xizmatchilarning shaxsiy ma'lumotlarini olish va ulardan shantaj uchun foydalanish.

Qo'rquv va ishonchsizlik muhitini yaratish maqsadida kiber hujumlar uyushtirish.

2. Harbiy xizmatchilarning axborot xurujlariga uchrash sabablari

Harbiy xizmatchilar axborot xurujlariga uchrashi mumkin bo'lgan asosiy sabablar quyidagilar:

2.1. Kognitiv xatolar va psixologik zaifliklar

Harbiy xizmatchilar stress holatida qaror qabul qilishga majbur bo'lishadi. Bu esa ularni manipulyatsiya va soxta axborotlarga moyil qiladi.

Axborot orqali shakllantirilgan ruhiy bosim ularning shaxsiy motivatsiyasi va qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'sir o'tkazishi mumkin.

2.2. Media savodxonlik darajasining pastligi

Feyk xabarlarni haqiqiy axborotdan ajrata olmaslik.

Axborot manipulyatsiyasiga tushib qolish xavfi yuqori bo'lishi.

2.3. Axborot himoya mexanizmlarining yetishmovchiligi

Tahlil qilish va tanqidiy fikrlash malakasining yetishmovchiligi.

Axborot xurujlariga qarshi psixologik tayyorgarlikning yetarli darajada emasligi.

3. Axborot xurujlariga qarshi psixologik himoya mexanizmlari

Harbiy xizmatchilarni axborot xurujlaridan himoya qilish uchun quyidagi choralar ko'rish zarur:

3.1. Kritik fikrlashni rivojlantirish

Har qanday axborotga tanqidiy yondashish.

Manba haqiqiyliги va ishonchliligini tekshirish usullarini o'rgatish.

3.2. Kognitiv himoya usullari

Psixologik barqarorlikni oshirish uchun maxsus treninglar o'tkazish.

Stress holatida qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirish.

3.3. Axborot manipulyatsiyalarini aniqlash va ularga qarshi choralar

Yolg'on axborotni aniqlash mexanizmlarini rivojlantirish.

Harbiy xizmatchilar uchun maxsus axborot himoya dasturlarini joriy etish.

4. Milliy xavfsizlikda axborot xurujlariga qarshi kurash strategiyalari

Axborot xurujlariga qarshi kurashish uchun davlat va harbiy tuzilmalar tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy choralar:

4.1. Harbiy xizmatchilarning axborot madaniyatini shakllantirish

Axborotni tahlil qilish va uning ishonchliligini tekshirish bo'yicha o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish.

Harbiy xizmatchilarni feyk axborot va propagandaga qarshi chidamli qilib tayyorlash.

4.2. Kiber xavfsizlik choralari

Harbiy xizmatchilarga shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha maslahatlar berish.

Axborot xavfsizligini mustahkamlash uchun yangi texnologiyalar joriy etish.

Harbiy xizmatchilar axborot urushlarining asosiy nishonlaridan biri bo'lib, ularning psixologik himoyasini ta'minlash har bir davlat uchun muhim vazifadir. Axborot tahdidlariga qarshi kurashish uchun tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va kiber xavfsizlikni kuchaytirish kerak. O'zbekiston, AQSH va Rossiya misolida, davlatlar axborot xavfsizligi va manipulyatsiyaga qarshi himoya choralari kuchaytirmoqda.

1. Axborot xurujlarining harbiy xizmatchilarga ta'siri

O'zbekiston:

Axborot xavfsizligi bo'yicha qonunchilikni mustahkamlash.

Davlat organlari tomonidan kiber tahdidlarga qarshi monitoring olib borish.

Harbiy xizmatchilar uchun axborot xavfsizligi va media savodxonlik bo'yicha treninglar tashkil etish.

AQSH:

NATO va Pentagon tomonidan kiber xavfsizlikni ta'minlash uchun maxsus strategiyalar joriy etilgan.

Feyk axborotlarga qarshi kurashish uchun Fact-Checking tashkilotlari ishlaydi.

Harbiy xizmatchilarga psixologik himoya bo'yicha maslahat berish tizimi mavjud.

Rossiya:

Axborot urushiga qarshi propaganda va davlat nazorati kuchaytirilgan.

Harbiy xizmatchilar uchun maxsus media savodxonlik kurslari joriy etilgan.

Davlat axborot agentliklari orqali axborot tahdidlariga qarshi kurash olib boriladi.

2. Axborot xurujlariga qarshi himoya mexanizmlari | Defense Mechanisms Against Information Attacks | Mexanizmi zashiti ot informatsionnix atak

2.1. Tanqidiy fikrlash va media savodxonlik | Critical Thinking and Media Literacy | Kriticheskoye mishleniye i mediagramotnost

O'zbekiston: Axborot xavfsizligi va ommaviy axborot vositalariga tanqidiy yondashishni o'rgatish.

AQSH: Harbiy akademiyalarda tanqidiy fikrlash bo'yicha maxsus kurslar o'qitiladi.

Rossiya: Davlat ommaviy axborot vositalari orqali rasmiy axborotni birinchi manba sifatida ko'rsatish.

2.2. Kiber xavfsizlik | Cybersecurity | Kiberbezopasnost

O'zbekiston: Davlat organlari kiber xavfsizlikni nazorat qiladi.

AQSH: Xakerlik xurujlariga qarshi kiber himoya texnologiyalarini joriy etish.

Rossiya: Davlat tomonidan Internet kontenti nazorat qilinadi va maxfiylik choralari ko'riladi.

2.3. Psixologik himoya va stress boshqarish | Psychological Defense and Stress Management | Psixologicheskaya zashita i upravleniye stressom

O'zbekiston: Harbiy xizmatchilar uchun psixologik barqarorlik treninglari.

AQSH: Harbiy-psixologik yordam dasturlari va maslahat xizmatlari.

Rossiya: Psixologik himoya bo'yicha maxsus harbiy ta'lim dasturlari.

3. Davlatlar darajasidagi strategiyalar | State-Level Strategies | Gosudarstvenniye strategii

O'zbekiston:

Axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha milliy dasturlar.

Dezinformatsiyaga qarshi davlat organlari va OAV hamkorligi.

AQSH:

Pentagon axborot urushiga qarshi maxsus strategiyalar ishlab chiqadi.

Axborot tahdidlarini aniqlash uchun sun'iy intellekt texnologiyalari qo'llaniladi.

Rossiya:

Davlat ommaviy axborot vositalari orqali rasmiy axborot tarqatishni kuchaytirish.

Axborot urushiga qarshi davlat nazoratini kuchaytirish.

Xulosa

Harbiy xizmatchilarning axborot xurujlaridan himoyalanishi milliy xavfsizlikni ta'minlashning muhim qismi hisoblanadi. Axborot manipulyatsiyalari va psixologik ta'sirlarga qarshi samarali kurashish uchun kritik fikrlash, media savodxonlik va psixologik himoya mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Harbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus treninglar o'tkazilishi kerak.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari va Normativ Hujjatlari:

O'zbekiston Respublikasining "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi qonuni.

O'zbekiston Respublikasining "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi qonuni.

O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik konsepsiyasi.

2. AQSH Milliy Himoya Doktrinal Hujjatlari:

U.S. Department of Defense. (2022). Information Operations Doctrine.

RAND Corporation. (2021). Cognitive Warfare and Military Defense Strategies.

U.S. Army Cyber Command. (2023). Cybersecurity and Psychological Warfare.

3. Rossiya Federatsiyasining Axborot Xavfsizligi Strategiyalari:

Ministerstvo oboroni RF. (2021). Doktrina informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii.

V. V. Gerasimov. (2013). Gibridnaya voyna i informatsionniye ataki v sovremennom mire.

A. Dugin. (2020). Informatsionnaya voyna i geopoliticheskaya bezopasnost Rossii.

4. Xalqaro Manbalar:

NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2022). Countering Disinformation in Modern Warfare.

European Union Cybersecurity Agency. (2021). Psychological Resilience Against Information Attacks.

UNESCO. (2023). Media Literacy and Disinformation: A Global Perspective.

5. Ilmiy va akademik manbalar:

Xusanov, SH. (2022). Axborot urushi va milliy xavfsizlik masalalari. Toshkent: Akademnashr.

Johnson, M. (2021). Psychological Warfare and Military Strategy. Cambridge University Press.

Petrov, A. V. (2023). Kibervoyni i zashita informatsii v sovremennoy armii. Moskva: Voennoye izdatelstvo.

**PROTECTION OF CHILDREN'S LIVES: IN THE PERSPECTIVE OF SHARIA AND
LAW**

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

**Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar,
Pakistan**

Abstract

One of the most important roles in every community is to protect the lives of the young, and the Shariah and the judicial system place a strong emphasis on this duty. In light of Sharia and the law, this essay offers a thorough examination of the topic of child protection. In light of Islamic precepts, Shariah emphasises the value of safeguarding children's life and the tenets that guarantee their safety and rights. Furthermore, distinct legal frameworks in other nations enact laws and policies that are specifically designed to safeguard children.

This essay explores a number of topics related to safeguarding children's life under Sharia law and the legal system, including social protection, health care, and education.

The report also examines issues like poverty, crime, and a lack of law enforcement that make it difficult to protect children's lives. In order to establish a secure and stable future, the goal of this article is to find practical tactics and laws that safeguard children's lives by fostering harmony between Sharia and the legal system.,

Keywords: children, Shariah and legal system, health, and social protection

G7 ÜLKELERİNDE CİNSİYETLER ARASINDA CESARETİ KIRILMIŞ İŞÇİ VEYA İLAVE İŞÇİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Sinan YILDIRIM¹, Deniz ERENEL²

¹ Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ekonometri Anabilim Dalı, 0000-0001-7749-7746

² Araştırma Görevlisi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, 0000-0002-7331-2561

Özet

İşsizlik ve işgücüne katılım arasındaki uzun dönemli ilişki, işgücü piyasası dinamiklerini anlamak adına önemli bir konu olmuştur. Bu ilişkinin varlığı, işsizlik oranı ile işgücüne katılım oranının uzun vadede birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca, pozitif ilişki ilave işçi etkisini desteklerken, negatif ilişki cesareti kırılmış işçi etkisini göstermektedir. İlave işçi etkisi ekonomide bir gerileme durumunda, geçim sağlayan kişinin yakınlarının kaybedilen gelirini telafi etmek için işgücüne girmeye daha fazla motive olacağını varsaymaktadır. Cesareti kırılmış işçi etkisi ise çalışanların işe alınma olasılığı azaldığında hareketsiz hale gelmesidir. Bu, iş arama giderlerinin iş bulma şansı azaldıkça olası faydaları aşma ihtimaliyle açıklanabilmektedir. Bu çalışmada, uzun vadede işsizlik oranı ile işgücü katılım oranı arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için 1983-2023 dönemi yıllık verileriyle MMQR, FMOLS, DOLS, CCR ve MG tahmincileri kullanılmıştır. Literatürün genelinden farklı olarak G7 ülkeleri özelinde cinsiyete dayalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Buna göre kadın işgücüne katılım oranı, erkek işsizlik oranı ile birlikte artıyorsa bir ilave işçi etkisi vardır. Cinsiyete dayalı iş kategorizasyonu, işe alma ve terfide ayrımcılıktan etkilenen kadınlar, erkek işsizlik oranı arttıkça işgücünde daha fazla ilerlemelerini engelleyen önyargının sona erdiğine ve dolayısıyla artık erkeklerin kadınlara göre tercih edilmediğine inanabilmektedirler. Ayrıca, geleneksel olarak erkek egemenliğinde olan mesleklere yönelen kadınların, erkeklerin işsiz kaldığı dönemlerde boşalan pozisyonlarda çalışma motivasyonları artabilmektedir. Tersine, erkek işsizlik oranı arttıkça kadın işgücüne katılım oranı düşerse bir cesareti kırılmış işçi etkisi vardır. Çocuk bakımı, ev işleri, daha az ücret alma ve hiyerarşilerde erkeklerin baskın olması gibi sınırlamalar bunun nedeni olabilmektedir. Sonuç olarak, kadınlar erkek işsizlik oranı arttığında genellikle daha iyi beklentilere sahip olan erkeklere kıyasla iş bulmanın kendileri için daha zor olacağına inanabilmektedirler. G7 ülkelerine ilişkin bulgular, erkek işsizliği durumunda kadınlar için cesareti kırılmış işçi hipotezinin geçerli olduğunu, benzer şekilde kadın işsizliği durumunda da erkekler için aynı hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Politikacılar, işsizlik oranının durgunluk dönemlerinde hafife alınmasına ve genişleme dönemlerinde olması gereken değerden fazla görünmesine neden olacak bu etkiyi göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca, işsizlik oranı arttığında iş aramaktan vazgeçen insanlar işgücüne katılmaya teşvik edilmelidir.

Anahtar kelimeler: İlave işçi hipotezi, cesareti kırılmış işçi hipotezi, G7 ülkeleri

TÜRKİYE’NİN İTHALAT VE İHRACATINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİ’NİN ÖNEMİ

Begüm ERDEN¹, Ahmet Enes YILMAZER²

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Uluslararası Ticaret ve Finans A.B.D.,0009-0006-5883-9783

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Uluslararası Ticaret ve Finans A.B.D., 0009-0007-0135-4379

Özet

Dünya genelinde gelişim gösteren teknoloji beraberinde çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda küreselleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Günümüzde dünyada global dış ticaret anlayışı hâkim olduğu için dış ticaret hacmi artış göstermekte ve ülkeler arası ticari ilişkiler önem kazanmaktadır. Türkiye’de ithalat ve ihracat performansını geliştirerek dünya üzerinde bu dinamik sürecin bir parçası haline gelmiştir. İthalat ve ihracat kavramları ülkeler için ekonomik kalkınma bakımından temel unsurlardandır. İthalat, bir ülkenin diğer ülkelere ürün veya hizmet satın alması anlamı taşırken; ihracat ise, bir ülkenin diğer ülkelere ürün veya hizmet satması anlamı taşımaktadır. Her iki kavram da dış ticaret gerçekleştiren ülkeler bazında incelendiğinde farklı etkiler taşımaktadır.

İç Anadolu Bölgesinde yer alan şehirler Ankara, Çankırı, Eskişehir, Karaman, Kayseri, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas, Yozgat, Aksaray olarak sıralanmaktadır. Çalışmada yer alan veriler TÜİK tarafından paylaşılmıştır ve bu çerçevede 13 ilin göstermiş olduğu ithalat ve ihracat performansı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

İç Anadolu Bölgesi, sahip olduğu coğrafi konum, sanayi altyapısı ve lojistik avantajlarıyla dış ticarete önemli bir yer edinmektedir. Bölge, Türkiye’nin sanayi, tarım ve ticaret merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Son on yılda bölgede öne çıkan ihracat kalemleri arasında otomotiv, makine ve ekipmanlar, tarımsal ürünler ve kimyasallar yer almaktadır. Bölge, kara yolları ve demir yolları gibi lojistik avantajları da elinde bulundurmaktadır.

Bu çalışmada, İç Anadolu Bölgesi’nin 2013-2024 yılları arasında dış ticaret performansı incelenmiş, bölgenin ihracat ve ithalat özellikleri, büyük ihracatçı illeri ve ticaret potansiyeli çerçevesinde analiz edilmiştir. TÜİK verileri temel alınarak bölgesel bazda bir inceleme yapılması, gelecek yıllarda uygulanabilecek ticaret politikaları açısından da önemli bir rehber niteliğinde olması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İthalat, İhracat, İç Anadolu Bölgesi

HARBIY XIZMAT JARAYONIDA JANGOVAR STRESS VA UNING PSIXOLOGIK OQIBATLARI

Axmedov Baxtiyor Shodiyorovich

**O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari, Kichik mutaxasislarni tayyorlash markazi
Gumanitar va ijtimoiy fanlar sikli o‘qituvchisi, Oriental Universiteti 1-kurs magistranti,
rezervdagi podpolkovnik**

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy jangovar harakatlarda komandirlar, harbiy psixologlar va harbiy liderlarga jangovar harakatlarda stress holatiga tushgan harbiy xizmatchilarga yordam berish strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim ma'lumotlar aks etgan.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchilarning stressli vaziyatlari, harbiy psixologik ta'lim, jangovar stress holatlari.

Zamonaviy jangovar harakatlardagi stressning murakkabligi va uning harbiy xizmatchilarga ta'sirini tushunish uchun juda muhimdir. Bizning keltirgan ta'rifimiz, omillarning turlari va ta'sir mexanizmlari harbiy psixologlar, komandirlar va tarbiyachilar uchun qimmatli manba bo'lishi mumkin. Bu ma'lumotlar asosida stressni boshqarish dasturlarini takomillashtirish, resiliientlikni rivojlantirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish va axloqiy jarohatni davolash bo'yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish mumkin.

Zamonaviy jangovar harakatlar, qoida tariqasida, harbiy xizmatchilarning ruhiyatiga stress ta'sirining kuchayishi bilan birga keladi. Tushunish uchun turli xil yondashuvlar mavjud.

Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, jangovar stress subreaktiv holatlar to'plamidir. Harbiy xizmatchilar hayoti uchun noqulay bo'lgan va hayotiy qadriyatlariga tahdid soladigan jangovar vaziyatga (stress omillariga) moslashish jarayonida boshdan kechirgan.

Harbiy xizmatchilarning jangovar stressni boshdan kechirishining intensivligi ikkita asosiy omilning o'zaro ta'siriga bog'liq:

* harbiy xizmatchining jangovar stress omillarining ruhiyatiga ta'sir qilish kuchi va davomiyligi;

* harbiy xizmatchini ularning ta'siriga javob berish xususiyatlari.

Turli xil jangovar stresslar jangovar vaziyat uchun o'ziga xos bo'lgan va o'ziga xos bo'lmagan turlarga bo'linadi.

Birinchisi yuqori stress darajasiga ega va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- harbiy xizmatchining hayoti va jismoniy yaxlitligiga tahdid soladigan holatlar;
- jarohatlar, kontuziyalar va nurlanish dozalari;
- yaqinlar va hamkasblarning o'limi;
- o'lim va inson azobining dahshatli rasmlari;
- harbiy xizmatchi o'zi uchun javobgar bo'lgan hamkasblar, tinch fuqarolarning o'limi holatlari;

- harbiy xizmatchining sharafi va qadr-qimmatiga ta'sir ko'rsatadigan voqealar.

Ikkinchi guruhga jangovar vaziyatga va boshqa turdagi stressli vaziyatlarga xos bo'lgan stress omillari kiradi:

- hayotga doimiy potentsial tahdid darajasining oshishi;
- stressli faoliyatni uzoq muddatli bajarish;
- asosiy biologik va ijtimoiy ehtiyojlarning uzoq muddatli mahrumligi;
- xizmat va hayot sharoitidagi keskin va kutilmagan o'zgarishlar;
- hayotning og'ir ekologik sharoitlari;
- yaqinlari bilan aloqa qila olmaslik;
- mavjud bo'lish shartlarini o'zgartira olmaslik;
- kuchli va uzoq muddatli shaxslararo nizolar;
- harbiy xizmatchining harakatlari uchun javobgarlikni oshirish;
- harbiy xizmatchining fikriga ko'ra, ma'nosiz urushda o'lish, jarohat olish yoki asirga olish imkoniyati.

Harbiy xizmatchining jangovar vaziyatning stress omillari ta'siriga munosabati ularning jangovar harakatlarning ma'lum bir ishtirokchisi uchun ahamiyatiga va uning mos keladigan xatti-harakatlarining xususiyatlariga bog'liq.

Harbiy xizmatchining ruhiyatiga ma'lum jangovar stress omillarining ta'sirining ahamiyati uning individual psixologik xususiyatlari va shaxsiy xususiyatlari, jangovar harakatlarni olib borishga psixologik va kasbiy tayyorgarligi, jangovar motivatsiyaning tabiati va darajasi, harbiy xizmatchining jangovar harakatlarning o'rnini va rolini idrok etish xususiyatlari bilan belgilanadi.

Jangovar stressning intensivligiga ta'sir qiluvchi jangovar faoliyatning xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- a) ma'lum bir harbiy xizmatchining jangovar faolligi darajasi, qoida tariqasida, harbiy xizmatchi bevosita ishtirok etgan va uning hayoti uchun haqiqiy tahdid bilan birga bo'lgan jangovar operatsiyalar soniga qarab belgilanadi;
- b) katta jangovar vazifalarni bajarish uchun harbiy xizmatchi ishtirok etgan jangovar harakatlarning ahamiyati;
- d) harbiy xizmatchining jangovar harakatlarning keskinlik darajasi va tabiati (shu bilan birga, harbiy xizmatchining kuch jihatidan ancha ustun bo'lgan dushman bilan, majburiy chekinish sharoitida, qamalda bo'lgan jangovar harakatlarda ishtirok etishiga alohida ahamiyat beriladi);
- e) harbiy xizmatchi xizmat qilgan qismda, bo'linmada jangovar yo'qotishlar soni, shuningdek, ushbu harbiy xizmatchining jangovar faoliyatning ob'ektiv shartlari bilan maqsadga muvofiqligi va oldindan belgilanganligini anglashi.

Muayyan harbiy xizmatchida jangovar stressning namoyon bo'lish darajasiga quyidagi omillar ta'sir qiladi: u olgan jarohatlar soni, kontuziyalar, jarohatlar, nurlanish dozalari; uni asirga olish holatlari (agar shunday bo'lsa), asirlikda bo'lish muddati va shartlari.

Yuqorida sanab o'tilgan omillar bilan bir qatorda, ayrim ijtimoiy, etnik, diniy, oilaviy va boshqa holatlar ham ajralib turadi, bu esa harbiy xizmatchilarda jangovar stress namoyon bo'lishining kuchayishiga yordam beradi. Bularga quyidagilar kiradi:

- a) harbiy harakatlarda qatnashadigan harbiy xizmatchi fuqarosi bo'lgan mamlakatda urushning mashhur emasligi;
- b) harbiy xizmatchining o'tmishda jangovar stressni boshdan kechirishda salbiy tajribaga ega bo'lishi;
- d) harbiy xizmatchining jangovar hayotidan oldin bo'lgan tasodifiy xatti-harakatlarning kichik shaxsiy tajribasi;
- e) jangovar harakatlar ishtirokchisining etnik jihatdan dushman askarlari millatiga yaqin millatga mansubligi (ayniqsa, agar harbiy xizmatchi o'z mamlakatidagi milliy ozchilikka tegishli bo'lsa);
- f) jangovar harakatlar qatnashchisi dinining dushman askarlari diniga o'xshashligi yoki yaqinligi (ayniqsa, harbiy xizmatchi o'z mamlakatidagi diniy ozchilikka tegishli bo'lsa);
- g) jangovar harakatlar ishtirokchisining ayol harbiy xizmatchilarga mansubligi;
- h) murakkab, turli sabablarga ko'ra, harbiy xizmatchi oilasidagi vaziyat;
- i) harbiy xizmatchilar va uning yaqinlarining o'z mamlakatidagi murakkab moddiy va ijtimoiy ahvoli.

Yuqoridagi omillarning o'zaro ta'sirining xususiyatlariga qarab, turli xil harbiy xizmatchilarda jangovar stressning namoyon bo'lishi boshqacha bo'ladi:

- a) namoyon bo'lish intensivligi: ruhiy zo'riqishning kuchayishi holatidan psixikaga shikast etkazadigan holatlarga qadar;
- b) namoyon bo'lishning ustun darajasi: fiziologik, psixofiziologik, psixologik;
- v) harbiy xizmatchilarning o'zlari tomonidan ularning ahvolidan xabardorlik darajasi;
- d) harbiy xizmatchi shaxsining ma'lum bir sohasidagi ustun namoyon bo'lishi: motivatsion, hissiy, kognitiv, irodaviy, xulq-atvor;
- e) harbiy xizmatchining o'ziga jangovar stress namoyon bo'lishining nazorat darajasi;
- f) boshqa harbiy xizmatchilarning ruhiy holatiga ta'sir darajasi;
- g) namoyon bo'lish davomiyligi;
- h) harbiy xizmatchining aqliy safarbarlik darajasiga ta'siri: Giperdan gipomobilizatsiyaga qadar;
- i) jangovar faoliyat samaradorligiga ta'sirning tabiati: uning samaradorligini oshirishdan tortib to pasaytirishgacha.

Kam intensivlikdagi jangovar stress (KIJS) odatda ko'pchilik harbiy xizmatchilar tomonidan samarali bartaraf etiladi va dastlabki bosqichda ularning jangovar faolligini oshirishga yordam beradi.

Keyinchalik, kam intensivlikdagi jangovar stress jangovar harakatlar ishtirokchilari uchun odatiy holga aylanadi yoki yuqori intensivlikdagi jangovar stressga aylanadi.

Yuqori intensivlikdagi jangovar stress (KIJS) individual harbiy xizmatchi va harbiy guruhlarining faoliyatini sezilarli darajada qiyinlashtirishi mumkin.

Shaxsiy darajada KIJS quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: jangovar vaziyatning keskin, etarli darajada ko'tarilmasligi yoki aksincha, jangovar faollikning pasayishi; jangovar vaziyatning etarli emasligi, hissiy qo'zg'alishning kuchayishi yoki aksincha, hissiy uyqusizlik, hissiy "ahmoqlik"; jangovar faoliyatni rag'batlantirishning halokatli shakllarining paydo bo'lishi yoki aksincha, jangdan "chiqish" istagi, har qanday holatda ham o'z hayotini saqlab qolish; jangovar vaziyatda yo'nalishni yo'qotish; jangovar vaziyatda sodir bo'layotgan voqealarning haqiqiy emasligini his qilish; o'z-o'zini rad etish; intizomning keskin, o'ziga xos bo'lmagan pasayishi, shaxslararo munosabatlarning axloqiy me'yorlarining ilgari kuzatilmagan buzilishlarining paydo bo'lishi, boshqalar bilan muloqotning buzg'unchi shakllari, xatti-harakatlarning beparvoligi; asossiz asabiylashish, g'azab, tajovuzkorlikning yuqori darajasi; , aksincha, xavfni asossiz ravishda e'tiborsiz qoldirish; qo'rquv tajribalariga dosh berolmaslik; sezilarli izolyatsiyaning paydo bo'lishi va boshqalar.

Jangovar stressning bunday namoyon bo'lishi harbiy xizmatchilarning jangovar faoliyatini amalga oshirishdagi xatolar va buzilishlarning sezilarli darajada oshishiga, uning disorganizatsiyasiga yordam beradi.

Xulosa

Zamonaviy jangovar harakatlar sharoitida harbiy xizmatchilarning ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi stress omillari murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularning har biri alohida psixologik va ijtimoiy jihatdan muhim omil hisoblanadi. Jangovar stress — bu subreaktiv holatlar to'plami bo'lib, harbiy xizmatchining hayoti va qadriyatlariga tahdid soluvchi omillarga moslashish jarayonida yuzaga keladi.

Jangovar stress omillarining harbiy xizmatchiga ta'siri uning individual psixologik holati, professional tayyorgarligi, shaxsiy tajribasi, motivatsiyasi hamda jangovar faoliyat sharoitlariga bog'liq. Stressning intensivligi, davomiyligi, harbiy xizmatchining unga munosabati va javob qaytarish usullari har xil bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada keltirilgan nazariy yondashuvlar va amaliy kuzatuvlar asosida, harbiy psixologlar, komandirlar va tarbiyachilar uchun jangovar stressni tushunish, baholash va boshqarish borasida samarali dasturlarni ishlab chiqish muhimdir. Shu yo'l bilan, harbiy xizmatchilarda ruhiy barqarorlik (rezilientlik)ni rivojlantirish, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini kuchaytirish, axloqiy jarohatlarning oldini olish va davolash bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абраменков А.В. *Психология боевой деятельности*. – Москва: Воениздат, 2003.
2. Бодров В.А. *Психология профессиональной деятельности в экстремальных условиях*. – Москва: Аспект Пресс, 2006.
3. Юревич А.В. *Психология и война*. – Санкт-Петербург: Питер, 2012.
4. Nazarov R.A., Tog'aeв Sh.X. Harbiy psixologiya asoslari. – Toshkent: "Muhammad al-Xorazmiy" nashriyoti, 2019.
5. Komolova M.A. Harbiy xizmatchilarda stress holatlarini aniqlash va bartaraf etish usullari. – Toshkent: Mudofaa ishlari nashriyoti, 2021.
6. American Psychological Association (APA). *Combat Stress and Mental Health: Resources for Military Personnel*. – Washington, D.C.: APA Press, 2018.

7. Adler, A.B., Bliese, P.D., McGurk, D. *Battlemind debriefing and Battlemind training as early interventions with soldiers returning from Iraq: Randomization by platoon.* – Journal of Consulting and Clinical Psychology, 2009.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMİNİN BÜYÜK YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN DUYGUSAL ZEKA ÖZELLİKLERİ

Komiljon MUROT MUSAEV¹ Mohinur KOBILOVA²

Özbekistan Cumhuriyeti Oriental Üniversitesi, “Sürekli Eğitim Pedagojisi” Bölümü, Tıp
Bilimleri Adayı, Doçent, Taşkent, Özbekistan
ORCID ID: 0000-0003-3154-4900
Yüksek Lisans Öğrencisi, 1. Sınıf, “Sürekli Eğitim Pedagojisi” Bölümü,
Oriental Üniversitesi, Özbekistan Cumhuriyeti

Özet

Duygusal zeka (DZ), okul öncesi dönemin büyük yaş grubunda çocuğun kişilik gelişiminde, sosyal ortama uyum sağlama becerisinde ve ilkokula geçiş sürecindeki başarısında kilit bir rol oynamaktadır. Özellikle 5–7 yaş arasında, duygusal zekanın temel bileşenlerinin — duyguları tanıma ve ifade etme, empati kurma, duygusal düzenleme ve duygusal durumları yönetme becerilerinin — aktif gelişimi gerçekleşir. Psikolojik araştırmalar, yüksek düzeyde duygusal zekaya sahip çocukların daha iyi iletişim becerileri sergilediğini, saldırganlığa daha az eğilimli olduklarını ve iş birliğine daha istekli olduklarını göstermektedir. DZ gelişim düzeyi büyük ölçüde çocuğun yetiştirilme koşullarına, ailedeki duygusal iklime, pedagojik yaklaşıma ve çocuğun akranları ve yetişkinlerle birlikte etkinliklere katılımına bağlıdır. Büyük yaş grubundaki okul öncesi çocuklarda duygusal zekanın özellikleri şu şekilde kendini gösterir:

- Duygusal kelimeleri aktif olarak kullanma,
- Kendi duygularını ve başkalarının duygularını tanıma ve adlandırma becerisi,
- Bilinçli olarak sempati ve empati gösterme,
- Duygusal öz düzenlemenin ilk biçimleri (örneğin, kendini veya bir başkasını sakinleştirmeye çalışma).

Dolayısıyla, okul öncesi dönemde duygusal zekanın gelişimi, yetişkinlerin sürekli desteğini, oyun temelli yöntemlerin, masal terapilerinin, rol yapma oyunlarının ve duygusal farkındalık ile empatiyi geliştirmeye yönelik pedagojik tekniklerin uygulanmasını gerektirir. Bu yaşta duygusal zekanın zamanında ve bilinçli olarak geliştirilmesi, çocuğun yalnızca başarılı bir şekilde sosyalleşmesini değil, aynı zamanda gelecekteki psikolojik olgunluğunun sağlam temellerini de oluşturur.

Anahtar kelimeler: duygusal zeka, okul öncesi büyük yaş grubu çocuklar, duygusal zeka gelişim düzeylerinin tanınması.

ENGINEERING EXCELLENCE AND INNOVATION IN SUPERCAR DESIGN

Eleazar Agung Liau

Abstract:

Supercars represent the pinnacle of automotive engineering, combining cutting-edge technology, advanced materials, and high-performance design to deliver unmatched speed, precision, and driving experience. This study explores the key elements that define supercars, including aerodynamics, lightweight construction, powertrain innovations, and smart control systems. Emphasis is placed on the integration of carbon fiber, aluminum alloys, and active aerodynamic components that enhance both speed and stability at high velocities. Through a technical analysis of various supercar models from leading manufacturers such as Ferrari, Lamborghini, McLaren, and Bugatti, the research highlights how performance metrics—such as acceleration, top speed, torque, and handling—are achieved through precise engineering and innovation. The study also investigates the role of hybrid and electric technologies in shaping the future of supercars, with models like the Ferrari SF90 Stradale and Rimac Nevera showcasing sustainable alternatives without compromising performance. Additionally, advancements in onboard computing, telemetry, and driver-assist systems offer enhanced safety and control, even in extreme conditions. Beyond technical excellence, the research acknowledges the cultural and symbolic significance of supercars as luxury icons and status symbols, reflecting both personal identity and technological progress. The findings underscore the supercar's role as a testbed for innovations that eventually influence mainstream automotive design. In conclusion, the evolution of the supercar is a testament to human ingenuity, pushing the boundaries of speed, sustainability, and design excellence in the pursuit of automotive perfection.

Keywords: supercar design, high-performance vehicles, automotive engineering, aerodynamics, carbon fiber, hybrid technology, electric supercars, powertrain innovation, vehicle dynamics, luxury automobiles

**EFFECTS OF VIRTUAL REALITY LEARNING ON INCREASING MOTIVATION
AND ENJOYMENT OF MUHAMMADIYAH SUKABUMI UNIVERSITY STUDENTS**

Dadan Rahmat, M.T., Prof. Madya Ts. Dr. Arumugam Universitas Utara Malaysia

ABSTRACT :This study aims to examine the effect of using Virtual Reality on increasing motivation and enjoyment. The study adopted an experimental method with a randomized control trial for 12 meetings. The participants involved were students in their fourth year from the Muhammadiyah University of Sukabumi, totaling 30 people (Indonesian). Participants were allocated to experimental (n = 15) and control (n = 15) groups. The instrument used to measure motivation and enjoyment is a questionnaire. Data analysis using the help of the IBM SPSS application. The results showed that there was a significant effect of using virtual reality on increasing student motivation and enjoyment (p0.05). Thus, the study concluded that the use of virtual reality is an effective way to change low motivation and enjoyment for the better. Keywords: Virtual reality, Motivation, Enjoyment.

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDEN GENÇLERİN EĞİTİM GÖÇÜNÜN SOSYAL-PSİKOLOJİK SONUÇLARI

Alişer SANAEV

Özbekistan Cumhuriyeti Oriental Üniversitesi, Sürekli Eğitim Pedagojisi Bölümü,
öğretim görevlisi. Taşkent, ÖzbekistanKazan Federal Üniversitesi, Psikoloji ve Eğitim
Enstitüsü, Genel Psikoloji Bölümü, öğretim görevlisi. Kazan, Rusya Federasyonu
ORCID ID: 0009-0001-4698-9542

Özet

Son yıllarda Orta Asya cumhuriyetlerinden gençlerin eğitim amaçlı göçü kitlesel ve istikrarlı bir nitelik kazanmaktadır. Gençler, genellikle Rusya, Türkiye, Çin ve Avrupa ülkelerinde kaliteli bir eğitim alma arzusundadır. Ancak akademik göç, eğitim ve kariyer fırsatlarının yanı sıra, öğrencilerin uyumu, kişisel gelişimi ve kimliği üzerinde etkili olan bir dizi **sosyal-psikolojik sonuçları** da beraberinde getirmektedir. Eğitim göçünün temel sosyal-psikolojik sonuçları şunlardır:

1. **Kültürel adaptasyon ve akültürasyon stresi** – yeni sosyal normlara, dil ortamına, öğretim tarzına ve yaşam koşullarına uyum sağlama zorunluluğu duygusal yük oluşturur ve stres, kaygı ya da yabancılaşmaya neden olabilir;
2. **Sosyal kimliğin değişimi** – başka bir kültürde yaşamak, öz kimlik sürecini derinleştirir, değer çatışmasına ve "biz-onlar" şeklinde ikili kimlik oluşumuna yol açabilir;
3. **Sosyal izolasyon ve destek eksikliği** – yeni çevrede güçlü sosyal bağların olmaması, duygusal refahı azaltabilir, yalnızlık ve depresif durumlara neden olabilir;
4. **Kültürlerarası yeterliliğin gelişimi** – olumlu açıdan bakıldığında, göç; kültürlerarası iletişim, hoşgörü, esnek düşünce ve küresel vatandaşlık becerilerinin gelişmesini sağlar;
5. **Özerklik ve kişisel olgunluk düzeyinin artması** – gündelik, akademik ve kişisel sorunları bağımsız bir şekilde çözme ihtiyacı, bireyin olgunlaşma ve sorumluluk geliştirme sürecini hızlandırır.

Sonuç olarak, eğitim göçü sadece bir öğrenim süreci değil, aynı zamanda karmaşık bir kişisel dönüşüm evresidir. Olumsuz sonuçların en aza indirilmesi için öğrenci göçmenlere yönelik sistematik psikolojik destek sunulması gereklidir. Bu da oryantasyon programları, dayanışma grupları, danışmanlık hizmetleri ve kültürel-bilgilendirici etkinlikleri kapsamalıdır.

Anahtar kelimeler: adaptasyon, göç, öğrenci gençlik, eğitim, öğrenim, eğitim göçü.

Sayı : G-100-118

17.02.2025

Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen Temsilciliği Hk.

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. BÜLENT KARA

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi ve Ases (Academy of Scientific and Educational Studies) tarafından organize edilen 02-04 Mayıs 2025 tarihleri arasında Niğde’de düzenleyeceğimiz X. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinin Düzenleme Kuruluna Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince akademisyen temsilcisi olarak üniversiteniz tarafından görevlendirilmeniz hususunda;

Gereğini arz ederim.

Aysel ÜNAL
Genel Müdür Yrd.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-116

30.05.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 02-04 Mayıs 2025 tarihleri arasında Niğde’de düzenlenen Ases X. International Social Sciences Congress’te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %47,65’i Türkiye den ve % 52,35’i yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 298

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı:142

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 156

Katılımcı ülke sayısı: 17 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (78 bildiri), Özbekistan (26 bildiri), Malezya (11 bildiri), Endonezya (8 bildiri), Kıbrıs (7 bildiri), Pakistan (5 bildiri), Kazakistan (5 bildiri), Filipinler (3 bildiri), Hindistan (2 bildiri), Nijerya (2 bildiri), Romanya (2 bildiri), Tayland (2 bildiri), Almanya (1 bildiri), Gürcistan (1 bildiri), Kanada (1 bildiri), Kırgızistan (1 bildiri), Kuzey Makedonya (1 bildiri).

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

Chairman of the Organizing Board

İletişim:

Website: www.asescongress.com

E-mail: asesosyal@gmail.com

